

**AZ EUROPA, CHRONIK
DER GEBILDETEN WELT CÍMŰ
HETILAP NAGYSZALONTAI
PÉLDÁNYAINAK, JELÖLÉSEINEK
ÉS JEGYZETEINEK KATALÓGUSA**

A NAGYSZALONTAI ARANY JÁNOS MÚZEUMBAN MEGLÉVŐ PÉLDÁNYOK: 1863 (XXIX. évf.), 1–52. sz.; 1864 (XXX. évf.), 1–52. sz.; 1865 (XXXI. évf.), 1–26. sz.

A LAP MÉRETE: 18,6 x 24,2 cm.

JELÖLÉSEK: Az Aranynak tulajdonítható átvételeket * jellel jelöltük.

1863

1863/1.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1862. [dec. 27.]

FÜZET: Europa 1863/1, 1–32. h.; Wochenchronik, 1863/1, 1–16. h.; Anzeiger, 1863/1, 1–16. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Wochenchronik; Anzeiger. A borító szakadozott.

Melléklet: [Az Europa prospektusa és megrendelőszelvénye, 2 old.]

JELZET: [A fedlap jobb felső sarkában, metszett sarkú címkében fekete tintával, majd késsel áthúzva:] **195** [alatta grafittal:] **452** [alatta fekete tintával:] **45 db.**

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 47.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

1863/1. 1. *Neue Denkmäler*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 11. h. = *Új emlékek*, Ko I/I. 1863/6, febr. 8. Képző művészetek, 141.

***1863/1. 2.** *Ausgabe der vier Bücher A. Dürers von der menschlichen Proportion*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 12. h. = *Dürer négy könyve*, Ko I/I. 1863/6, febr. 8. Képző művészetek, 141.

1863/1. 3. *Zeichnungen von Victor Hugo*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 12. h. = *Hugo Victor rajzai*, Ko I/I. 1863/6, febr. 8. Képző művészetek, 141.

1863/2.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [jan. 2.]

FÜZET: Europa, 1863/2, 33–64. h.; Wochenchronik, 1863/2, 17–32. h.; Anzeiger, 1863/2, 17–24. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa, 33–48. h.; Wochenchronik; Anzeiger; Europa, 49–64. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 47.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/2. 1.** *Robert Waldmüller's Brunhild*, Wochenchronik, Literatur, 26–27. h. = *A Nibelungenliedet Waldmüller is dramatizálta...*, Ko I/I. 1863/15, ápr. 12. Vegyes, 359.

1863/2. 2. *Ein Pantheon deutscher Berühmtheiten im Frankfurter Goethehause*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 29. h. = *A Goethe-Pantheon*, Ko I/I. 1863/6, febr. 8. Képző művészetek, 141.

1863/2. 3. *Der Löwe von Chäroneia im britischen Museum*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 29–30. h. = *A chaeroneai oroszlán*, Ko I/I. 1863/6, febr. 8. Képző művészetek, 141.

1863/3.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [jan. 9.]

FÜZET: Europa, 1863/3, 65–96. h.; Wochenchronik, 1863/3, 33–48. h.; Anzeiger, 1863/3, 25–32. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 25–28. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 29–32. h.

A füzet végére van beillesztve az 1863. II. félév 31. számából egy ív, a 977. hasábtól. A beillesztett rész a *Garten und Blumentisch* című cikk egy részlete, amely a 31. számban a 975. hasábon kezdődik. Az ívnek csak ez a része van felvágva, és a 992. hasábig tart, majd következik az 1863/31-ből a *Wochenchronik* rész, a 457–464. hasábig. A 463. hasábon jegyzet. A jegyzetet a 31. lapszámnál közöljük.

Melléklet: [A lipcei Brockhaus kiadó reklámja, 4 old.]

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 47.

FELVÁGOTT OLDALAK: A Wochenchronik és az Anzeiger: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/3. 1. *Der Briefwechsel zwischen Carl August und Goethe*, Wochenchronik, Literatur, 39–40. h. = *Goethe levelei*, Ko I/I. 1863/6, febr. 8. Külföldi szemle, 139–140.

1863/3. 2. *Der zweite Band der „Geschichte deutscher Literatur“ von Otto Roquette*, Wochenchronik, Literatur, 40. h. = *Roquette irodalomtörténete*, Ko I/I. 1863/6, febr. 8. Külföldi szemle, 140.

[*Neue Opern*, Europa, 1863/31 – az 1863. 3. számba beillesztve, Wochenchronik – Musik und Theater, 463. h. a szöveget a II. félév 31. számánál közöljük.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Europa: [1863/31, az 1863/3. számba beillesztve: 463. h., ld. ott]; Wochenchronik: 39, 40. h. [2 cikk, 2 bejegyzés].

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

1863/3. 3. *Aus den Tiefen des Oceans*, Wochenchronik, Literatur, 43–44. h. = *Az óceán mélyéből*, Ko I/I. 1863/6, febr. 8. Külföldi szemle, 139.

1863/3. 4. *Kaulbachs „Zeitalter der Reformation“ in photographischer Nachbildung*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 46–47. h. = *„A reformatio kora“ Kaulbachtól*, Ko I/I. 1863/6, febr. 8. Képző művészetek, 140–141.

1863/4.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [jan. 16.]

FÜZET: Europa, 1863/4, 97–128. h.; Wochenchronik, 1863/4, 49–64. h.; Anzeiger, 1863/4, 33–40. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 33–36. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 37–40. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és a következő számjelzettel: 47.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/4. 1. *Neuigkeiten der französischen Literatur* [könyvreklám], Anzeiger, 37. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]
ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Anzeiger, 37. h. [1 tétel, 1 bejegyzés].

1863/5.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [jan. 23.]
FÜZET: Europa, 1863/5, 129–160. h.; Wochenchronik, 1863/5, 65–80. h.; Anzeiger, 1863/5, 41–48. h.
ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 41–44. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 45–48. h.
PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 47.
FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.
JEGYZETELT CIKK:

1863/5. 1. *Neuigkeiten der englischen Literatur*, Anzeiger, 43. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Anzeiger, 43. h. [1 cikk, 2 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/5. 2.** *No Name, by Wilkie Collins*, Wochenchronik, Literatur, 74. h. = *No name*, Ko I/I. 1863/6, febr. 8. Külföldi szemle, 140.

1863/6.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [jan. 30.]
FÜZET: Europa, 1863/6, 161–192. h.; Wochenchronik, 1863/6, 81–88. h.
ÁLLAPOT: A füzet elején található az 1862. év összesített tartalomjegyzéke (I–XVII. old.) Az Anzeiger ebből a számból eredetileg is hiányzott, a következő, 7. füzetben van összevontan a 6–7. szám.
PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.
FELVÁGOTT OLDALAK: A tartalomjegyzék felvágatlan, a lapszám végig felvágva.
ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –
JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/6. 1.** *Ein Denkmal Oliver Goldsmith's*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 85. h. = *Goldsmith Olivér a „Wakefieldi pap” szerzője szobrát...*, Ko I/I. 1863/7, febr. 15. Vegyes, 167. [AJÖM XII. 493. 514. – Regeszták.]

***1863/6. 2.** *In Sachen des Kölner Dombaues*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 85. h. = *A köllni [!] dom...*, Ko I/I. 1863/7, febr. 15. Vegyes, 167. [AJÖM XII. 492. 514. – Regeszták.]

***1863/6. 3.** *Die Photosculptur*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 86. h. = *Fényszobrászatnak (photosculptura) nevezik most egy Villéme nevű francia találmányát...*, Ko I/I. 1863/7, febr. 15. Vegyes, 167. [AJÖM XII. 316. 101.]

1863/7.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [febr. 6.]
FÜZET: Europa, 1863/7, 193–224. h.; Wochenchronik, 1863/7, 89–104. h.; Anzeiger, 1863/6. és 7. szám, 49–56. h., 57–64. h.
ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 6. sz. 49–52. h.; Anzeiger, 7. sz. 57–64. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 6. sz. 53–56. h.

Melléklet:

- a) [A C. W. Kreidel kiadó prospektusa, 2 old.]
- b) [Eichendorff összegyűjtött munkái második kiadásának prospektusa, 2 old.]

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 46.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

- ***1863/7. 1.** *Leipzig, Verlag von Carl B. Lorck, Männer und Frauen der Zeit, Biographisches Lexikon der Gegenwart, 115 Bogen in hoch 4. Eleg[ant]. cartonnirt. Preis 6 Thlr. Eleg[ant]. geb[unden]. 6 Thlr. 20 Ngr. Prospectus*, Anzeiger, 57–64. h. [Ismerető és tartalomjegyzék.] = Ko I/I. 1863/7, febr. 15. Vegyes, 167. [AJÖM XII. 317. 101.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Anzeiger, 59, 60, 61, 62, 63, 64. h. [1 tétel, 17 bejegyzés].

1863/8.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [febr. 13.]

FÜZET: Europa, 1863/8, 225–256. h.; Wochenchronik, 1863/8, 105–112. h.; Anzeiger, 1863/8, 65–72. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 65–68. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 69–72. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 47.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

1863/9.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [febr. 20.]

FÜZET: Europa, 1863/9, 257–268. h.; Wochenchronik, 1863/9, 113–128. h.; Anzeiger, 1863/9, 73–80. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 73–78. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 77–80. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Anzeiger: végig; Europa: 263–288; Wochenchronik: végig.

JEGYZETELT CIKKEK:

- ***1863/9. 1.** „*Babiana*” *nennt sich eine Erzählung in Versen von J. L. Klein* (Berlin, bei A. Jonas), Wochenchronik, Literatur, 119–120. h. = *Egy külföldi hazánkfiát...*, Ko I/I. 1863/9, márc. 1. Vegyes, 215; [AJÖM XII. 328. 105.]

- ***1863/9. 2.** *Neue Romane*, Europa, 1863. 9. sz, Wochenchronik, Literatur, 120–121. h. = *A „Páris rejtelsei”-féle regények...*, Ko I/I. 1863/9, márc. 1. Vegyes, 215. [AJÖM XII. 504. 515. – Regeszták.]

- ***1863/9. 3.** *Geschichte eines jungen Mädchens* (Leipzig, Wiedemann), Wochenchronik, Literatur, 121. h. = „*Egy ifjú leány története*” *czimű dán novellát...*, Ko I/I. 1863/9, márc. 1. Vegyes, 215. [AJÖM XII. 505. 515. – Regeszták.]

- 1863/9. 4.** *Die österreichische Presse*, Wochenchronik, Literatur, 122. h. = *Az ausztriai birodalomban – egy 1863-ra kiadott jegyzék szerint –*

összesen 454 lap és időszaki irat jelenik meg..., Ko I/I. 1863/15, ápr. 12. Vegyes, 359.

1863/9. 5. *Das neueste englische Wörterbuch*, Wochenchronik, Literatur, 122–123. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/9. 6. *Sisterhoods in the Church of England*, by Margaret Goodman (London, Smith, Elder & Co., Leipzig, Denicke), Wochenchronik, Literatur, 123. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/9. 7. *Die französischen Franklin-Bibliotheken*, Wochenchronik, Literatur, 124. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/9. 8. *Ein Porträt der Elisabeth Ney*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 124–125. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/9. 9. *Alte byzantinische Gemälde*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 125–126. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/9. 10. *Ein Originalwerk von Rubens*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 126. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/9. 11. *Sculpturen zu V. Hugo's Roman: „Les Misérables”*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 126. h. = Hugo Victor „Miserables”-eiből [!],..., Ko I/I. 1863/9, márc. 1. Vegyes, 215. [Az AJÖM XII. 506. 515. – Regeszták – Arany glosszájaként felveszi, azonban nem az övé.]

***1863/9. 12.** *Ein Maria-Theresiadenkmal in Wien* = Wochenchronik, Bildende Kunst, 126. h. = Bécsben, császári akaratból, Mária Theresiának emlékszobrot emelnek..., Ko I/I. 1863/9, márc. 1. Vegyes, 215. [AJÖM XII. 507. 515. – Regeszták.]

1863/9. 13. *Ein Drama nach dem Russischen*, Wochenchronik, Musik und Theater, 127–128. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Wochenchronik, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127. h. [13 cikk, 14 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/9. 14.** *Musik in Bildern*, Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 117–118. h. = A düsseldorfi művészegylet tagjai abba fogtak, hogy Beethoven zenéjét képekben lefestve adják elő..., Ko I/I. 1863/9, márc. 1. Vegyes, 215. [AJÖM XII. 326. 104. és 503. 515. – Regeszták.]

1863/10.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [febr. 27.]

FÜZET: Europa 1863/10, 269–320. h.; Wochenchronik, 1863/10, 129–144. h.; Anzeiger, 1863/10, 81–88. h.

ÁLLAPOT: A füzet részei a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Wochenchronik; Anzeiger.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/10. 1. *Aus den Münchner Künstler-Ateliers*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 141. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Wochenchronik, 141. h. [1 cikk, 1 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

1863/10. 2. *Neue Dichtungen von Alfred Tennyson*, Wochenchronik, Literatur, 137. h. = Tennyson, az angol „poet laureate”..., Ko I/I. 1863/10, márc. 8. Vegyes, 239.

1863/11.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [márc. 6.]

FÜZET: Europa 1863/11, 321–352. h.; Wochenchronik, 1863/11, 145–160. h.; Anzeiger, 1863/11 89–96. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 89–92. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 93–96. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Anzeiger: végig; Europa: 321–346; Wochenchronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/11. 1. *Eine Ausstellung von Werken lebender Künstler des In- und Auslandes zu Paris*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 154. h. = *Folyó évi máj. 1-én nyílik meg a Champs-Élysées-i iparpalotában a most élő festészek műveinek kiállítása...*, Ko I/I. 1863/12, márc. 22. Vegyes, 287.

1863/11. 2. *Statistisches über die deutsche Theaterwelt*, Wochenchronik, Musik und Theater, 159. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Wochenchronik: 154, 159. h. [2 cikk, 2 bejegyzés].

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

***1863/11. 3.** *In Sachen der Wiener Hofopernschule*, Wochenchronik, Musik und Theater, 158–159. h. = *Egy külföldi lap megemlíti, hogy a bécsi udvari operaszínház énekiskolájába...*, Ko I/I. 1863/12, márc. 22. Vegyes, 287.

***1863/11. 4.** *Die neueste Londoner Pantomime*, Wochenchronik, Musik und Theater, 160. h. = *Londonban „A new pantomime” – című 600 lap terjedelmű szörnydráma jelent meg Kenealy Edétől*, Ko I/I. 1863/12, márc. 22. Vegyes, 287. [TÍ 10. 103–104.]

1863/12.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [márc. 13.]

FÜZET: Europa 1863/12, 353–384. h.; Wochenchronik, 1863/12, 161–184. h.; Anzeiger, 1863/12, 97–104. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 97–100. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 101–104. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Anzeiger: végig; Europa: 353–370; Wochenchronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/12. 1. *Beicht- und Communionbuch, 2. Auflage* [Leipzig, Otto Purfürst, 1863] = Anzeiger, 98. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Anzeiger, 98. h. [1 tétel, 1 bejegyzés].

1863/13.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [márc. 20.]

FÜZET: Europa 1863/13, 385–416. h.; Wochenchronik, 1863/13, 185–200. h.; Anzeiger, 1863/13, 105–112. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben beillesztve: Europa; a 412. h. után beillesztve a 15. számból a 453–460. h. (a *Karthagische Trümmerstätten* című cikk egy részével, ld. a 15. számnál), majd folytatódik a 13. szám a 413–416. hasábbal. Következik a Wochenchronik, majd az Anzeiger.

Melléklet: [A C. F. Winter kiadó leszállított árú könyveinek prospektusa, 1 lap.]

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKKEK:

***1863/13. 1.** *Eine Gesamtausgabe von Vörösmarty's Werken*, Wochenchronik, Literatur, 192. h. [Jelölés csak a tartalomjegyzékben, a fedlap verzóján.] = *Vörösmarty összes munkái, mint egyik lap biztosan értesül, nyolcz hónap alatt jelennek meg tizenkét kötetben...*, Ko I/I. 1863/15, ápr. 12. Vegyes, 359. [A szöveg nem egyezik a német glosszával. AJÖM XII. 520. 517. – Regeszták.]

1863/13. 2. *Die russische Zeitungsprese*, Europa, 409–414. h. = *Az orosz hírlapirodalom*, Ko I/I. 1863/14, ápr. 5. Külföldi szemle, 332–333.

1863/13. 3. *Ein Supplement zu Goethe's Werken*, Wochenchronik, Literatur, 190. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Fedlap verzó; Europa: 412. h.; Wochenchronik: 190. h. [3 cikk, 3 bejegyzés].

1863/14.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [márc. 27.]

FÜZET: Europa 1863/14, 417–448. h.; Wochenchronik, 1863/14, 201–216. h.; Anzeiger, 1863/14, 113–120. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 113–116. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 117–120. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 417–434, 439–448; Wochenchronik: végig; Anzeiger: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/14. 1. *Die künstlichen Wohlgerüche*, Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 203–204. h. = -x.: *Az illatszerek*, Ko I/I. 1863/15, ápr. 12. Külföldi szemle, 357–358.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Wochenchronik: 203. h. [1 cikk, 2 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/14. 2.** *Eine Gesamtauführung der Shakespeare'schen Königsdramen*, Wochenchronik, Musik und Theater, 214. h. = *A weimari udvari-színház igazgatója – Dingelstedt, Shakespeare minden történeti drámáit elő akarja adatni...*, Ko I/I. 1863/15, ápr. 12. Vegyes, 359.

***1863/14. 3.** *Wieder einmal „die Africanerin“*, Wochenchronik, Musik und Theater, 214. h. = *Megint kereng azon hír, hogy Meyerbeer sokat emlegetett „Afrikai nő” című operáját bevége...*, Ko I/I. 1863/15, ápr. 12. Vegyes, 359.

1863/15.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [ápr. 3.]

FÜZET: Europa 1863/15, 449–480. h.; Wochenchronik, 1863/15, 217–232. h.; Anzeiger, 1863/15, 121–128. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 121–124. h.; Wochenchronik; Europa, 449–461. h. A 462–466. hasábok tévesen a 13.

számba vannak beillesztve. Az Europa ezután a 467–480. hasábkokkal folytatódik és zárul. A 467. hasáb után sajtóhibás hasábszámozás található: 486. A lapszám az Anzeiger utolsó oldalával zárul (125–128. h.).

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/15. 1. *Karthagische Trümmerstätten*, 459–466. h. [A 459–460. hasáb Arany János példányában a 13. számba van beillesztve. A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/15. 2. *Stimme und Gesang*, Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 221–223. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/15. 3. *Ein Buch über Uhland*, Wochenchronik, Literatur, 223–224. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/15. 4. *Overbecks Geschichte der griechischen Plastik in neuer Ausgabe*, Wochenchronik, Literatur, 224. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/15. 5. *Geheime Geschichte der österreichischen Regierung*, Wochenchronik, Literatur, 225. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/15. 6. *Hexenprocesse aus dem 17. Jahrh., mitgetheilt von Dr. Wilhelm*, Wochenchronik, Literatur, 225–226. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/15. 7. *Ein Gräfsches Bild in der preußischen Nationalgalerie*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 229. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/15. 8. *Ein österreichisches Museum für Kunst und Industrie*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 230. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/15. 9. *Die Ausgrabungen in Pompeji*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 230. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

BIZONYTALAN EREDETŰ JELÖLÉS: Wochenchronik, 225. h. (1863/15. 5, 6.)

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Europa: 459–460, 461, 462, 463, 464; Wochenchronik: 221, 223, 224, 225, 229, 230; [9 cikk, 16 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/15. 10.** *Lyrisches. „Frauenleben, Gedichte von Johanna”*, Europa, 479–480. h. = A. J.: *Asszonyélet. Költemények Johannától* (Németből), Ko I/I. 1863/16, ápr. 19. Külföldi szemle, 379. [AJÖM XI. 420.]

***1863/15. 11.** *Der Preis von 200 Ducaten für das beste Stück der bairischen Geschichte...*, Wochenchronik, Musik und Theater, 232. h. = *Nem csak nálunk ütnek ki gyengén a drámapályázatok...*, Ko I/I. 1863/15, ápr. 12. Vegyes, 359.

1863/16.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [ápr. 10.]

FÜZET: Europa 1863/16, 481–512. h.; Wochenchronik, 1863/16, 233–248. h.; Anzeiger, 1863/16, 129–136. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 129–132. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 133–136. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/16. 1.** *Neues auf Pariser und Londoner Bühnen*, Wochenchronik, Musik und Theater, 248. h. =

***a)** *Feuillet Octave egy egyfelvonásos operettet...*, Ko I/I. 1863/17, ápr. 26. Vegyes, 407.

***b)** *A lapunk közelebbi számában ösmertetett „Lady Audley’s secret” egyike a londoni legkapósabb divat-regényeknek...*, Ko I/I. 1863/17, ápr. 26. Vegyes, 407.

1863/17.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [ápr. 17.]

FÜZET: Europa 1863/17, 513–544. h.; Wochenchronik, 1863/17, 249–264. h.; Anzeiger, 1863/17, 137–144. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 137–140. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 141–144. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

1863/18.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [ápr. 24.]

FÜZET: Europa 1863/18, 545–576. h.; Wochenchronik, 1863/18, 265–280. h.; Anzeiger, 1863/18, 145–152. h.

ÁLLAPOT: A lapszámban a részek sorrendje a következő: Anzeiger, Europa, Wochenchronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Anzeiger: végig; Europa: 550–576; Wochenchronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/18. 1. *Haman der große Judenfresser, von Korew*, Wochenchronik, Literatur, 275. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/18. 2. *Bilder aus dem Orient* = Wochenchronik, Bildende Kunst, 275–276. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Wochenchronik: 275. h. [2 cikk, 2 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/18. 3.** *Ein bevorstehendes Jubiläum*, Wochenchronik, Musik und Theater, 279–280. h. = *Birch-Pfeiffer Sarolta jövő hóban fogja 50 éves színészi jublaeumát megülni...*, Ko I/I. 1863/22, máj. 31. Vegyes, 527.

***1863/18. 4.** *Pauline Viardot-Garcia nimmt Abschied von den Brettern*, Wochenchronik, Musik und Theater, 280. h. = *Viardot Garcia végkép visszavonult...*, Ko I/I. 1863/17, ápr. 26. Vegyes, 407.

1863/19.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [máj. 1.]

FÜZET: Europa 1863/19, 577–608. h.; Wochenchronik, 1863/19, 281–296. h.; Anzeiger, 1863/19, 153–160. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 153–156. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 157–160. h.; a Wochenchronik 285–292. hasábjá hiányzik a lapból.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/19. 1. *Alphons Karr als Gärtner* = Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 282–284. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Wochenchronik: 284. h. [1 cikk, 1 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/19. 2.** *Neue Erscheinungen im Gebiete des Romans und der Novelle* [Rosa Carln], Wochenchronik, Literatur, 289–290. h. = *A jeles Flygare-Carlénnek nem csak fia működik az irodalom terén, hanem lánya is*, Ko I/I. 1863/22, máj. 31. Vegyes, 527. [TÍ 22. 105.]

***1863/19. 3.** *Eine Prachtausgabe von „Leyer und Schwert“*, Wochenchronik, Literatur, 290. h. = *Körner T. 50 éves halál-napjának emlékére...*, Ko I/I. 1863/22, máj. 31. Vegyes, 527.

1863/20.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [máj. 8.]

FÜZET: Europa 1863/20, 609–640. h.; Wochenchronik, 1863/20, 297–312. h.; Beilage zur Europa, Nr. 6, 57–64. h.; Anzeiger, 1863/20, 161–168. h.

ÁLLAPOT: A laprészek sorrendje: Europa; Wochenchronik; [melléklet:] Beilage zur Europa (Alphons Dürr's Skandinavischer und Niederländischer Literatur-Bericht [Alphons Dürr skandináv és holland irodalmi szemléje], No. 6, 1863. April, Leipzig), 57–64. h.; Anzeiger, 161–168. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 609–626; 631–640; Beilage zur Europa: végig; Anzeiger: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/20. 1.** *Eine schöne Schläferin*, Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 301–302. h. = *A szép alvó*, Ko I/I. 1863/23, jún. 7. 546.

***1863/20. 2.** *Demnächst erscheinende Romane*, Wochenchronik, Literatur, 306. h. = *A „fáradhatatlan” Mühlbach Luiza ...*, Ko I/I. 1863/22, máj. 31. Vegyes, 527. [TÍ 116. 117.]

1863/21.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [máj. 15.]

FÜZET: Europa 1863/21, 641–672. h.; Wochenchronik, 1863/21, 313–328. h.; Anzeiger, 1863/21, 169–172. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorokban behajtogatva: Anzeiger, 169–172. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 173–176. h.

Melléklet: [A Norman Macleod által kiadott Good Words című hetilap reklámja, 1 különálló lap.]

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/21. 1.** *Gespenster auf dem Theater*, Wochenchronik, Theater und Musik, 327. h. = *Feltűnt a rémdrámák ideje!...*, Ko I/I. 1863/22, máj. 31. Vegyes, 527.

1863/22.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [máj. 22.]

FÜZET: Europa 1863/22, 673–704. h.; Wochenchronik, 1863/22, 329–344. h.; Anzeiger, 1863/22, 177–184. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 177–180. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 181–184. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/22. 1.** *Novellen von Madame Ratazzi*, Wochenchronik, Literatur, 339. h. = *Ratazzi asszonytól Dentunál...*, Ko I/I. 1863/22, máj. 31. Vegyes, 527.

1863/23.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [máj. 29.]

FÜZET: Europa 1863/23, 705–736. h.; Wochenchronik, 1863/23, 345–352. h.; Illustrierter Reiseanzeiger: 1–16. h.

ÁLLAPOT: A lapszámban az Anzeiger helyett utazási melléklet található: Illustrierter Reiseanzeiger (Beilage zur Europa, Reise-Kalender für den Monat Juni) [Illusztrált utazási magazin, Melléklet az Európához, Utazási naptár június hónapra], 1–16. Ezt követi az Europa, majd a Wochenchronik című rész.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Wochenchronik: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

1863/24.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [jún. 5.]

FÜZET: Europa 1863/24, 737–768. h.; Wochenchronik, 1863/24, 353–368. h.; Anzeiger, 1863/23–24, 185–192. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger (kettős szám), 185–188. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 189–192. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Anzeiger és Wochenchronik: végig; Europa: 737–747; 751–768.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

1863/24. 1. *Zwei neue Theater in Mailand*, Wochenchronik, Musik und Theater, 367. h. = *Majlandban most egyszerre két új színházat építenek...*, Ko I/I. 1863/25, jún. 22. Vegyes, 599.

1863/25.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [jún. 12.]

FÜZET: Illustrirter Reise-Anzeiger 1863 (Beilage zur Europa 25.), 17–32. h.; Europa 1863/25, 769–800. h.; Wochenchronik, 1863/25, 369–376. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Illustrirter Reiseanzeiger [Illusztrált utazási magazin], 17–24. h.; Europa, 769–780. h.; Wochenchronik, 369–376. h.; Europa, 781–784. h.; Illustrirter Reise-Anzeiger, 25–32. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig, kivéve az Illustrirter Reiseanzeiger 25–32. hasábjait.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

1863/26.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [jún. 19.]

FÜZET: Europa 1863/26, 801–832. h.; Wochenchronik, 1863/26, 377–392. h.; Anzeiger, 1863/25–26, 193–200. h.

ÁLLAPOT: A folyóirat részei a következőképpen behajtogatva: Anzeiger, 193–196. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 197–200. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 801–818; Wochenchronik: végig; Anzeiger: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/26. 1.** *Eine „Ehrendarlehnscasse” für französische Schriftsteller*, Wochenchronik, Literatur, 384. h. = *A párizsi drámaírók egylete, Legouvé akadémiai tag indítványára...*, Ko I/II. 1863/1, júl. 5. Vegyes, 23.

***1863/26. 2.** *Neue französische Opern*, Wochenchronik, Musik und Theater, 392. h. = *Az opéra [!] comiqueben a jövő téli idényre [...] Dávid Felicián „Hermina” című operájára készülnek...*, Ko I/II. 1863/1, júl. 5. Vegyes, 23.

1863/27.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [jún. 26.]

FÜZET: Europa 1863/27, 833–864. h.; Wochenchronik, 1863/27, 393–408. h.; Anzeiger, 1863/27, 201–208. h.; Illustrirter Reise-Anzeiger, 1863 (Reise-Kalender für den Monat Juli), 209–216. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következőképpen behajtogatva: Anzeiger; Europa, 833–840, 849–864, 841–848; Wochenchronik, 393–408. h.; Illustrirter Reise-Anzeiger.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

***1863/27. 1.** *Victor Hugo und Chateaubriand*, Europa, 833–840. h. = –y: *Hugo Victor és Chateaubriand*, Ko I/II. 1863/4, júl. 26. 86–89.

1863/27. 2. *Das edle Roß* = Europa, 849–858. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Europa: 833. h.; 849. h. [2 cikk, 2 bejegyzés].

1863/28.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [júl. 3.]

FÜZET: Europa 1863/28, 865–896. h.; Wochenchronik, 1863/28, 409–424. h.; Anzeiger, 1863/28, 217–224. h.

ÁLLAPOT: A lap részei a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger: 217–220. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger: 221–224. h. Az *Aus Miß Impulsia's Tagebuche* [Miss Impulsia naplójából] című írás (Europa, 886–894) a 889–890. hasábon tintafoltos.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

IDEGEN KÉZTŐL EREDŐ BEJEGYZÉS: [A fedlapon fekete tintával tollpróbára hasonlító, olvashatatlan szó.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

1863/28. 1. *Aus Miß Impulsia's Tagebuche*, Europa, 885–894. h. = –sz: *Miss Impulsia naplójából*, Ko I/II. 1863/7, aug. 16. 158–162.

1863/29.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [júl. 10.]

FÜZET: Europa 1863/29, 897–928. h.; Wochenchronik, 1863/29, 425–440. h.; Anzeiger, 1863/29, 225–232. h.

ÁLLAPOT: A lap részei a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger; Europa; Wochenchronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Anzeiger: végig; Europa: 903–922; Wochenchronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/29. 1. *Ein Gellertmonument in Hainichen*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 436. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/29. 2. *Der Jahresbericht des Berliner königl. Schauspielhauses und der Wiener Hofburg*, Wochenchronik, Musik und Theater, 437–438. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/29. 3. *Ein neues Drama von Friedrich Halm*, Wochenchronik, Musik und Theater, 438. h. = *Halm Frigyes a „Ravennai viador” írója, egy új szomorujátékot végzett be...*, Ko I/II. 1863/4, júl. 26. Vegyes, 95.

BIZONYTALAN EREDETŰ BEJEGYZÉS: Wochenchronik, 436, 437, 438. h. (1863/29. 1, 2, 3.)

ARANY BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/29. 4.** *Victor Hugo's Selbstbiographie. 2. Die Dichtertage*, Europa, 913–922. = –y–s: *Victor Hugo drámairói föllépte*, Ko I/II. 1863/6, aug. 9. 137–138.

***1863/29. 5.** *Die Entdeckung der Nilquellen*, Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 426–427. h. = –y: *A Nil forrásai*, Ko I/II. 1863/4, júl. 26. 89.

1863/30.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [júl. 17.]

FÜZET: Europa 1863/30, 929–960. h.; Wochenchronik, 1863/30, 441–456. h.; Anzeiger, 1863/30, 233–240. h.

ÁLLAPOT: A részek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 233–236. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 237–240. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Anzeiger: végig; Europa: 929–946; Wochenchronik: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

1863/31.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [júl. 24.]

FÜZET: Europa 1863/31, 961–976 [992]. h.; Wochenchronik, 1863/31, [457–464. h.]; Anzeiger, 1863/31, 241–248. h.

ÁLLAPOT: Az ívek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 241–244. h.; Europa, 961–976. h.; Anzeiger, 245–248. h.

Az Europa című rész hiányzó lapjai (977–992. h.) az 1863/3. számban találhatóak, tévesen oda illesztve. A 3. számba beillesztett rész a *Garten und Blumentisch* című cikk egy részlete, amely a 31. számban a 975. hasábon kezdődik. Az ívek csak ez a része van felvágva.

Szintén az 1863/3. számban található a 31. számból a *Wochenchronik* rész (457–464. h.).

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Anzeiger: végig; Europa: 961–970, 977–986; Wochenchronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/31. 1. *Neue Opern*, Wochenchronik, Musik und Theater, 463. h. [Az 1863. 3. számba beillesztve. A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Wochenchronik: 463. h. [1 cikk, 1 bejegyzés].

1863/32.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [júl. 31.]

FÜZET: Europa 1863/32, 993–1024. h.; Wochenchronik, 1863/32, 465–480. h.; Anzeiger, 1863/32, 249–256. h.

ÁLLAPOT: A részek a következő sorrendben vannak a füzetben: Europa; Wochenchronik; Anzeiger.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

***1863/32. 1.** *Von den Höhen des Tatra-Gebirges*, Europa 1001–1012. h. = *A lipcsei „Europában” Tátra hegységünk ismertetése jelent meg...* = Ko I/II. 1863/7, aug. 16. Vegyes, 167. [AJÖM XII. 377. 120.]

1863/32. 2. *Die Gespenster auf der Bühne*, Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 468–469. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Europa: 1004. h.; Wochenchronik, 468. h. [2 cikk, 2 bejegyzés].

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

- *1863/32. 3. *Der Briefwechsel zwischen Karl August und Goethe*, Europa, 993–1002. h. = *Goethe levelezése Károly Ágosttal...*, Ko I/II. 1863/7, aug. 16. Vegyes, 167. [AJÖM XII. 378. 120.]
- *1863/32. 4. *Poesien von Josef Pollhammer*, Europa 1021–1024. h. = *Polhammer [!] József az új költő neve...*, Ko I/II. 1863/7, aug. 16. Vegyes, 167. [AJÖM XII. 555. 519. – Regeszták; TÍ 36. 106.]
- *1863/32. 5. *Statistisches über die am 5. Juli eröffnete internationale Kunstausstellung in München*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 475. h. = *A müncheni nemzetközi műtárlat javában áll...*, Ko I/II. 1863/7, aug. 16. Vegyes, 167. [AJÖM XII. 379. 121.]

1863/33.

- MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [aug. 7.]
- FÜZET: Europa 1863/33, 1025–1056. h.; Wochenchronik, 1863/33, 481–496. h.; Anzeiger, 1863/33, 257–265. h.
- ÁLLAPOT: Az ívek a következőképpen behajtogatva: Anzeiger, 257–260. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 261–265. h.
- PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.
- FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.
- ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –
- JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:
- *1863/33. 1. *Aus dem Haideleben des Ungarischen Tieflandes*, Europa 1025–1034. = *A lipcsei Europa mostanában sokat foglalkozik honunkkal...*, Ko I/II. 1863/8, aug. 23. Vegyes, 191. [AJÖM XII. 563. 520. – Regeszták; TÍ 38. 106–107.]
- *1863/33. 2. *Aus der Schreckenszeit*, Europa 1049–1056. = *A rémuralom idejéből* (Francia beszély), Ko I/II. 1863/11, szept. 13. 254–257.
- *1863/33. 3. *Das wahre über die Marseillaise*, Wochenchronik, Musik und Theater, 491–492. = *Rouget de l'Islet tartották eddig a hires marseillaise dal szerzőjének...*, Ko I/II. 1863/8, aug. 23. Vegyes, 191. [AJÖM XII. 558. 520. – Regeszták]
- *1863/33. 4. *Offenbachs neueste Operette*, Wochenchronik, Musik und Theater, 493–494. = *Offenbach legújabb operettája...*, Ko I/II. 1863/8, aug. 23. Vegyes, 191. [AJÖM XII. 559. 520. – Regeszták]
- 1863/33. 5. *„Des Sängers Fluch” als Opernstoff*, Wochenchronik, Theater, 496. h. = *Uhland hires – „A dalnok átka című – balladáját, Németországban opera szöveggé alakították át...*, Ko I/II. 1863/7, aug. 16. Vegyes, 167.

1863/34.

- MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [aug. 14.]
- FÜZET: Europa 1863/34, 1057–1088. h.; Wochenchronik, 1863/34, 497–512. h.; Anzeiger, 1863/34, 266–272. h.
- ÁLLAPOT: Az ívek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 266–268. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 269–272. h.
- PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.
- FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.
- ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –
- JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

- ***1863/34. 1.** *Die Engländerinnen in Indien*, Europa 1075–1080. h. = *Angol nők Indiában*, Ko I/II. 1863/14, okt. 4. 328–330.
- ***1863/34. 2.** *The Reader, a Review of Literature, Science and Art*, Wochenchronik, Literatur, 507. h. = *Az angol review-k száma ismét szaporodott egygyel*, Ko I/II. 1863/8, aug. 23. Vegyes, 191. [AJÖM XII. 561. 520. – Regeszták; TÍ 39. 107.]
- ***1863/34. 3.** *Eine Kunstausstellung zu Wien im Jahre 1864*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 509. h. = *A wiener Zeitung hivatalosan tudatja, hogy a képzőművészetek császári akadémija...*, Ko I/II. 1863/8, aug. 23. Vegyes, 191. [AJÖM XII. 562. 520. – Regeszták]
- ***1863/34. 4.** *Friedrich Halm's neuestes Drama „Begum Somru”*, Wochenchronik, Musik und Theater, 510–511. h. = *Halm Frigyes a „Griseldis” és „Ravennai viador” szerzője új drámát írt...*, Ko I/II. 1863/8, aug. 23. Vegyes, 191. [AJÖM XII. 382. 121.]
- ***1863/34. 5.** *Neue französische Stücke*, Wochenchronik, Musik und Theater, 511–512. h. = *A jelenlegi francia színpad négy coripheusa*, Ko I/II. 1863/8, aug. 23. Vegyes, 191. [AJÖM XII. 564. 520. – Regeszták.]

1863/35.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [aug. 21.]
 FÜZET: Europa 1863/35, 1089–1120. h.; Wochenchronik, 1863/35, 513–528. h.; Anzeiger, 1863/35, 273–280. h.
 ÁLLAPOT: Az ívek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 273–276. h.; Europa egyik íve a következő hasábokkal: 1105–1106, 1111–1114, 1119–1120; Anzeiger: 277–280. h.; Europa: 1089–1104. h.; Wochenchronik.
 PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.
 FELVÁGOTT OLDALAK: Anzeiger: végig; Wochenchronik: végig.
 ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

1863/36.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [aug. 28.]
 FÜZET: Europa 1863/36, 1121–1152. h.; Wochenchronik, 1863/36, 529–544. h.; Anzeiger, 1863/36, 281–288. h.
 ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 281–284. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 285–288. h.
 PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.
 FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.
 ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –
 JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

- ***1863/36. 1.** *Aus der Londoner Theaterwelt*, Wochenchronik, Theater und Musik, 542–543. h. = *A londoni szívinvilágból*, Ko I/II. 1863/11, szept. 13. Külföldi szemle, 260–261.
- ***1863/36. 2.** *Eine bisher unbekannte Claviercomposition von Händel*, Wochenchronik, Theater und Musik, 544. h. = *Händelnek egy eddig ismeretlen zeneszerzeménye*, Ko I/II. 1863/11, szept. 13. Külföldi szemle, 261.

1863/37.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [szept. 4.]

FÜZET: Europa 1863/37, 1153–1184. h.; Wochenchronik, 1863/37, 545–560. h.; Anzeiger, 1863/37, 289–296. h.

ÁLLAPOT: A 37. szám teljes egészében a 39. szám borítójában található. A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 289–292. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 293–296. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Anzeiger: végig; Europa: 1159–1184; Wochenchronik: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/37. 1.** *Erinnerungen eines englischen Gardeofficiers*, Europa 1161–1170. h., itt: 1169–1170. h. = *Az angol testőrtiszt emlékiratai*, Ko I/II. 1863/17, okt. 25. Külföldi szemle, 403.

***1863/37. 2.** *Auflagenzahl der Werke französischer Classiker*, Wochenchronik, Literatur, 552–553. h. = *A francia klasszikusok*, Ko I/II. 1863/13, szept. 27. Külföldi szemle, 308.

1863/38.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [szept. 11.]

FÜZET: Europa 1863/38, 1185–1216. h.; Wochenchronik, 1863/38, 561–576. h.; Anzeiger, 1863/38, 297–304. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 297–300. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 301–304. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Anzeiger; Europa: 1185–1194.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

1863/38. 1. *Die Bedingungen und die Entwicklung der Civilisation*, Europa 1185–1194. h. = *A polgárosodás feltételei és fejlődése*, Ko I/II. 1863/15, okt. 11. 337–340; Ko I/II. 1863/16, okt. 18. 361–364.

1863/39.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [szept. 18.]

FÜZET: Europa 1863/39, 1217–1248. h.; Wochenchronik, 1863/39, 577–592. h.

ÁLLAPOT: A 37. szám a 39. szám fedlapjában található. Az Anzeiger című rész eredetileg sem volt ebben a lapszámban, a következő, 40. lapszám kettős Anzeiger-számot hoz. A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Wochenchronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/39. 1.** *Der Nachlass von Ludwig Tieck*, Wochenchronik, Literatur, 584. h. = *Holtei Károly, az élő német írók egyik legjelesebbje*, Ko I/II. 1863/13, szept. 27. Vegyes, 311.

- 1863/39. 2.** *Bibliotheken in Constantinopel*, Wochenchronik, Literatur, 585.
h. = *A konstantinápolyi könyvtárak*, Ko I/II. 1863/13, szept. 27. Külföldi szemle, 308.
- *1863/39. 3.** *Eine Musikzeitung in Warschau*, Wochenchronik, Theater, 592.
h. = *Zenelap Varsóban*, Ko I/II. 1863/13, szept. 27. Külföldi szemle, 308.

1863/40.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [szept. 25.]

FÜZET: Europa 1863/40, 1249–1280. h.; Wochenchronik, 1863/40, 593–608. h.;
Anzeiger, 1863/39–40, 305–312. h.

ÁLLAPOT: A részek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Anzeiger, 305–308. h.; Wochenchronik; Anzeiger, 309–312. h. Az Anzeiger című rész a 39. számból kimaradt, ezért itt kettős szám jelent meg belőle.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 1271–1280; Wochenchronik és Anzeiger: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/40. 1. *Das Schwert Italiens, von Gustav Rasch*, Wochenchronik, Literatur, 597. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/40. 2. *Phrenologische Reisebilder*, Wochenchronik, Literatur, 600. h.
[A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/40. 3. *Zwei Melanchthonmonumente*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 602. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/40. 4. *Neue Ausgrabungen*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 602. h.
[A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/40. 5. *Noch einiges Neue für den Winter*, Wochenchronik, Theater, 606.
h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/40. 6. *Der alte Dumas und die Gespenster*, Wochenchronik, Theater, 606. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

***1863/40. 7.** *Eine „Verarbeitung“ des Macbeth*, Wochenchronik, Theater, 607. h. = *Hamburg egyik külvárosi színpadán „Macbeth”[!] ily czim alatt adták elő: „A vér az ujjakon, vagy a nem anyától lett gyilkos és bosszuálló”...*, Ko I/II. 1863/17, okt. 25. Vegyes, 408.

1863/40. 8. *Der „Kautschukman“ als dramatischer Darsteller*, Wochenchronik, Theater, 607–608. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/40. 9. *Galante Theaterdirectoren*, Wochenchronik, Theater, 608. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

BIZONYTALAN EREDETŰ BEJEGYZÉS: Wochenchronik, 602. h. (1863/40. 3.)

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Wochenchronik: 597, 600, 602, 606, 607, 608. h. [9 cikk, 9 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/40. 10.** *Das Photographie-Lieschen*, Europa 1275–1280. h. = *Lízi albuma*, Ko I/II. 1863/15, okt. 11. 349–351.

1863/40. 11. *Die Familie Patti*, Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 595–596. h. = *A Patti család*, Ko I/II. 1863/15, okt. 11. Külföldi szemle, 358.

***1863/40. 12.** *Das Athenäum über Mendelssohns Briefe*, Wochenchronik, Literatur, 596–597. h. = *Az Athenaeum, e legtekintélyesebb irodalmi és művészeti lap Angliában, Mendelssohn közelebb kiadott leveleiről szólóban...*, Ko I/II. 1863/15, okt. 11. Külföldi szemle, 358.

1863/41.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [okt. 2.]
FÜZET: Europa 1863/41, 1281–1312. h.; Wochenchronik, 1863/41, 609–624. h.;
Anzeiger, 1863/41, 313–320. h.
ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 313–316.
h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 317–320. h.
PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák
címerrel és számjelzettel: 41.
FELVÁGOTT OLDALAK: Anzeiger: végig; Wochenchronik végig.
ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –
JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:
1863/41. 1. *Jakob Grimm*, Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 609–610.
h. = *Grimm Jakob*, Ko I/II. 1863/17, okt. 25. Külföldi szemle, 402–403.

1863/42.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [okt. 9.]
FÜZET: Europa 1863/42, 1313–1344. h.; Wochenchronik, 1863/42, 625–640. h.;
Anzeiger, 1863/42, 321–328. h.
ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 321–324.
h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 325–328. h.
PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák
címerrel és számjelzettel: 41.
FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 1313–1322; Wochenchronik: 631–640; Anzeiger:
végig.
JEGYZETELT CIKK:
*1863/42. 1. *Englische Literatur*, Wochenchronik, Literatur, 635–636. h. =
Angol irodalmi újdonságok, Ko I/II. 1863/17, okt. 25. Külföldi szemle,
403.
*1863/42. 2. *Theodor Körner als Opernheld*, Wochenchronik, Theater, 640.
h. = *Otto Lujza asszony „Körner” című dalművet írt...*, Ko I/II.
1863/22, nov. 29. Vegyes, 528.
*1863/42. 3. *Ein englischer Komiker in Paris*, Wochenchronik, Theater, 640.
h. = *Egy angol komikus*, Ko I/II. 1863/17, okt. 25. Külföldi szemle,
403–404.
ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Wochenchronik: 635, 636, 640. h. [3 cikk, 5
bejegyzés].

1863/43.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [okt. 16.]
FÜZET: Europa 1863/43, 1345–1376. h.; Wochenchronik, 1863/43, 641–648. h.;
Anzeiger, 1863/43, 329–336. h.
ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Anzeiger;
Wochenchronik.
Melléklet: [A J. J. Weber kiadó katalógusa a lipcsei csata ötvenéves
évfordulójára készült kiadványokkal, 4 old.]
PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák
címerrel és számjelzettel: 41.
FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 1367–1376; Wochenchronik: végig; Anzeiger:
végig.
ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –
JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

- *1863/43. 1. *Zur Feier der Leipziger Schlacht* – Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 641–648. h. [A tárlatról szóló alfejezet] = *A lipcsei csata emlékünnepe*, Ko I/II. 1863/18, nov. 1. Külföldi szemle, 428–429. [Ld. még az Europa 1863/44. 1. tételt.]

1863/44.

- MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [okt. 23.]
 FÜZET: Europa 1863/44, 1377–1400. h.; Wochenchronik, 1863/44, 649–680. h.; Anzeiger, 1863/44, 337–344. h.
 ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Anzeiger; Wochenchronik.
 PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.
 FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.
 ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –
 JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:
 *1863/44. 1. *Leipzigs Octobertage*, Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 649–661. h. = *A lipcsei csata emlékünnepe*, Ko I/II. 1863/18, nov. 1. Külföldi szemle, 428–429. [Ld. még az Europa 1863/43. 1. tételt.]
 *1863/44. 2. *Zur französischen Literatur*, Wochenchronik, Literatur, 670. h. = *Francia irodalmi hírek*, Ko I/II. 1863/18, nov. 1. Külföldi szemle, 428–429.
 *1863/44. 3. *Mistress Trollope*, Wochenchronik, Literatur, 671. h. = *Mistress Trollope*, Ko I/II. 1863/18, nov. 1. Külföldi szemle, 428.

1863/45.

- MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [okt. 30.]
 FÜZET: Europa 1863/45, 1401–1424. h.; Wochenchronik, 1863/45, 681–712. h.
 ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Wochenchronik. Az utolsó lap erősen sérült, a hátsó borító leszakítva. Az Anzeiger című rész eredetileg is hiányzott a lapszámból.
 PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.
 FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 1407–1416; Wochenchronik: végig.
 ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –
 JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:
 *1863/45. 1. *Die ungarische Poesie im Zeitalter des Wiedergeburt*, Europa, 1407–1416. h. = *Magyar dolgok külföldön*, Ko I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618. [A cikk részben az Europa ismertetését foglalja össze Toldy Ferenc *A magyar költészet története* című munkájának német fordításáról, részben a következő cikket: Theodor Opitz: *Zrinyi der Dichter*, Magazin für die Literatur des Auslandes, 1863. dec. 16. 50. sz. 590–592.]
 *1863/45. 2. *Nachträglicher Erfolg eines Balzac'schen Werkes*, Wochenchronik, Theater, 711–712. h. = *Balzacnak ezelőtt 21 évvel irt „Quinola” cz. öt felvonásos vigjátékát...*, Ko I/II. 1863/19, nov. 8. Vegyes, 456.

1863/46.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [nov. 6.]

FÜZET: Europa 1863/46, 1425–1456. h.; Wochenchronik, 1863/46, 713–728. h.; Anzeiger, 1863/45–46, 345–360. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 345–352. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 353–360. h. Ettől a számtól kezdve az Anzeiger című rész dátumozva jelenik meg.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Anzeiger, 345–352; Europa: végig; Wochenchronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/46. 1. *Die durch den König von Hannover ermöglichte Ausgabe der Werke von Leibniz*, Wochenchronik, Literatur, 721–722. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/46. 2. *„Soll und Haben” in zehnter Auflage*, Wochenchronik, Literatur, 722–723. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Wochenchronik: 721, 722. h. [2 cikk, 2 bejegyzés].

1863/47.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [nov. 13.]

FÜZET: Europa 1863/47, 1457–1488. h.; Wochenchronik, 1863/47, 729–744. h.; Anzeiger, 1863/47, 361–376. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 361–368. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 369–376. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Wochenchronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/47. 1. *Auffindung eines Haydn'schen Oratoriums*, Wochenchronik, Musik, 742. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/47. 2. *Offenbach und sein angeblicher Don Juan*, Wochenchronik, Theater, 743. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Wochenchronik: 742, 743. h. [2 cikk, 2 bejegyzés].

1863/48.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [nov. 20.]

FÜZET: Europa 1863/48, 1489–1520. h.; Wochenchronik, 1863/48, 745–760. h.; Anzeiger, 1863/48, 377–392. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 377–384. h.; Wochenchronik, 745–752. h.; Europa; Wochenchronik, 753–760. h.; Anzeiger, 385–392. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Wochenchronik: 753–760.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

1863/49.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [nov. 27.]

FÜZET: Europa 1863/49, 1521–1552. h.; Wochenchronik, 1863/49, 761–776. h.; [Anzeiger: 393–424. h.]

ÁLLAPOT: Az Anzeiger című rész az 1864. jún. 17-i 26. szám végére beillesztve, felvágatlanul. A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Wochenchronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

BIZONYTALAN EREDETŰ BEJEGYZÉS: [A fedlapon, az év- és lapszám felett elmosódó fekete tintával „T” vagy „P” betűre emlékeztető szignó.]

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: végig; Wochenchronik: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

*1863/49. 1. *Die Wallensteintrilogie an einem Abende*, Wochenchronik, Theater, 774–775. h. = *Uj szín- és dalművek*, Ko I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618. [Kompiláció több német glosszából.]

*1863/49. 2. *Erfolg der „Trojaner” von Berlioz*, Wochenchronik, Theater, 775–776. h. = *Uj szín- és dalművek*, Ko I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618. [Kompiláció több német glosszából.]

*1863/49. 3. *Görners Geadelter Kaufmann*, Wochenchronik, Theater, 776. h. = *Uj szín- és dalművek*, Ko I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618. [Kompiláció több német glosszából.]

*1863/49. 4. *Eine neue Oper von Félicien David*, Wochenchronik, Theater, 776. h. = *Uj szín- és dalművek*, Ko I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618. [Kompiláció több német glosszából.]

1863/50.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [dec. 4.]

FÜZET: Europa 1863/50, 1552–1584. h.; Wochenchronik, 1863/50, 777–792. h.

ÁLLAPOT: Az Anzeiger nincs a lapban, elveszett. Ettől a számtól a Wochenchronik korábbi alrovata, az Aus der Gesellschaft a főlapba került át, és rendszertelenül, csak időnként jelent meg. A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Wochenchronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/50. 1. *Englische Lyriker des neunzehnten Jahrhunderts*, Europa, 1573–1580. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/50. 2. *Novellen in Versen*, Wochenchronik, Literatur, 780. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/50. 3. *Das Hohelied Salomonis neu übersetzt und erklärt*, Wochenchronik, Literatur, 780–781. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/50. 4. *Pfaffenromane*, Wochenchronik, Literatur, 782. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/50. 5. *„Don Quixotte” französisch mit Bildern von Doré*, Wochenchronik, Literatur, 783. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1863/50. 6. *Eine neue Organisation der Schule der schönen Künste in Paris*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 785–786. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

***1863/50. 7.** *Neues für den Winter*, Wochenchronik, Theater, 789. h. = *Uj szín- és dalművek*, Ko I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618. [Kompiláció több német glosszából.]

***1863/50. 8.** *Neues von Georges Sand*, Wochenchronik, Theater, 790. h. = *Uj szín- és dalművek*, Ko I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618. [Kompiláció több német glosszából.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Europa: 1576. h.; Wochenchronik: 780, 782, 783, 785, 789, 790. h. [8 cikk, 8 bejegyzés].

1863/51.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [dec. 11.]

FÜZET: Europa 1863/51, 1585–1616. h.; Wochenchronik, 1863/51, 793–808. h.

ÁLLAPOT: Az Anzeiger nem jelent meg a lapszámban. A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Wochenchronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1863/51. 1. *Eine Büste Shakespeare's von Eichenholz*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 803. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

***1863/51. 2.** *Octave Feuillet's „Montjoie” in Deutschland*, Wochenchronik, Theater, 807. h. = *Uj szín- és dalművek*, Ko I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618. [Kompiláció több német glosszából.]

1863/51. 3. *Zwei Wunderkinder*, Wochenchronik, Theater, 807–808. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Wochenchronik: 803, 807. h. [3 cikk, 3 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1863/51. 4.** *Ein Drama von August Glaser: „Der Weg zum Ruhme”*, Wochenchronik, Theater, 806–807. h. = *Uj szín- és dalművek*, Ko I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618. [Kompiláció több német glosszából.]

***1863/51. 5.** *Alte Opern neu in Scene*, Wochenchronik, Theater, 807. h. = *Uj szín- és dalművek*, Ko I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618. [Kompiláció több német glosszából.]

1863/52.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1863. [dec. 18.]

FÜZET: Europa 1863/52, 1617–1648. h.; Wochenchronik, 1863/52, 809–824. h.; Anzeiger, 1863/51–52, 449–480. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 449–464. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 465–480. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: –

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

1864

1864/1.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. [1863. dec. 25.]

FÜZET: Europa 1864/1, 1–32. h.; Wochenchronik, 1864/1, 1–16. h.; Anzeiger, 1864/1, 1–32. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger, 1–4. h., 13–16. h.; Europa; Wochenchronik; Anzeiger, 17–32. h. A Wochenchronik 5–12. hasábját Arany vagy a lap valamely más olvasója tévesen az 1864/10. számba illesztette be.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: végig; Wochenchronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/1. 1. *Ein Geschenk für das Pesther Nationalmuseum*, Wochenchronik, Bildende Kunst, 9. h. [Az egész ív az 1864/10. szám végére beillesztve.] = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Wochenchronik: 9. h. [1 cikk, 1 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

1864/1. 2. *Novellen von Christian Winther*, Wochenchronik, Literatur, 4. h. = *Dán irodalom*, Ko II/I. 1864/6, febr. 7. Külföldi szemle, 140–141. [A cikk eleje és az utolsó bekezdés összefoglaló és reflexió a következő cikk alapján: Franz Maurer: *Dänische Krieglsliteratur* [A dán háborús irodalom], Magazin für die Literatur des Auslandes, 1864/2, jan. 10. 19–21. A cikk második fele fordítás kihagyásokkal az Európából.]

***1864/1. 3.** *L'Idéographie*, Wochenchronik, 7–8. h. = *Ideographia*, Ko II/I. 1864/9, febr. 28. Külföldi szemle, 212–213. [A cikk címe és nagy része fordítás az Európából. Az utolsó gondolatmenet forrása: *Versuch einer Pastgraphie (allgemeinen Ideenschrift)*, Magazin für die Literatur des Auslandes, 1864/1, jan. 3. 5–6.]

1864/1. 4. *Weltumsegelnde Virtuosen*, Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 31–32. h. = *Két zongora virtuóz*, Ko II/I. 1864/6, febr. 7. Külföldi szemle, 141.

1864/2.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. [jan. 1.]

FÜZET: Europa 1864/2, 33–64. h.; Wochenchronik, 1864/2, 17–32. h.; Anzeiger, 1864/2, 33–40. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger; Europa; Wochenchronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/2. 1. *Griechische Märchen*, Europa, 51–60. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Europa: 52. h. [1 cikk, 2 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1864/2. 2.** *Ein Beispiel der Geistesgegenwart*, Wochenchronik, Theater, 32. h. = *Lélekjelenlét a színpadon*, Ko II/I. 1864/5, jan. 31. Külföldi szemle, 116.

1864/3.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. [jan. 8.]

FÜZET: Europa 1864/3, 65–96. h.; Wochenchronik, 1864/3, 33–40. h.; Anzeiger, 1864/3, 41–48. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Anzeiger; Wochenchronik; Europa.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa, 71–96. h.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

*1864/3. 1. *Salons von ehedem*, Europa, 79–84. h. = *Hajdani salonok*, Ko II/I. 1864/5, jan. 31. Külföldi szemle, 115–116.

1864/4.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. jan. 15.

FÜZET: Europa 1864/4, 97–128. h.; Chronik, 1864/4, 41–56. h.

ÁLLAPOT: A korábbi Anzeiger című hirdetőrész ettől a számtól kezdődően összeolvadt a Wochenchronik című laprésszel, és együttes név alatt, Chronik címmel jelentek meg, dátummal ellátva. A laprészek a következő sorrendben vannak behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 103–114. h.; Chronik: 47–56. h.

JEGYZETELT CIKK:

1864/4. 1. *Die Ausgrabungen in Pompeji*, Aus der Gesellschaft, 127–128. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/4. 2. *Andersen und Heinrich Heine in Amerika*, Chronik, Literatur, 47. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/4. 3. *Der Jahresbericht des Wiener Hofbühnen*, Chronik, Theater, 51. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/4. 4. *Näheres über den Hebbel'schen Nachlass*, Chronik, Theater, 52. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/4. 5. *Opern in Paris und London*, Chronik, Theater, 53. h. [A Ko-ban nem jelent meg.]

*1864/4. 6. *Ein „glänzender Effect“*, Chronik, Theater, 54. h. = *A berlini dalszínházban, „Morgano”...*, Ko II/I. 1864/4, jan. 24. Vegyes, 95.

*1864/4. 7. *Ein Eisenbahn-Theater*, Chronik, Theater, 54. h. = *A Manchester–Liverpooli vasuton...*, Ko II/I. 1864/4, jan. 24. Vegyes, 95.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Europa: 128. h.; Chronik: 47, 51, 52, 53, 54. h. [7 cikk, 7 bejegyzés].

1864/5.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. jan. 22.

FÜZET: Europa 1864/5, 129–160. h.; Chronik, 1864/5, 57–72. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik, 57–64. h.; Europa; Chronik, 65–72. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

1864/6.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. jan. 29.

FÜZET: [Az 1863. évfolyam tartalomjegyzéke, I–XV.]; Europa 1864/6, 161–192. h.; Chronik, 1864/6, 73–88. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: [Tartalomjegyzék, 1863.]; Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/6. 1. *Nachgelassenes von Alfred de Vigny*, Chronik, Literatur, 76. h. = *A mult évben meghalt de Vigny Alfréd gazdag irodalmi hagyományai örökösévé Ratisbonne Lajost tévé...*, Ko II/I. 1864/6, febr. 7. Vegyes, 144.

1864/6. 2. *Luthers Disputation mit Eck im Bilde*, Chronik, Bildende Kunst, 80. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/6. 3. *Ein Neuer Strauß*, Chronik, Musik und Theater, 82–83. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/6. 4. *Ein Virtuosenstückchen der Ristori*, Chronik, Theater, 84. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/6. 5. *Zur Theaterstatistik*, Chronik, Theater, 86. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

BIZONYTALAN EREDETŰ BEJEGYZÉS: 82. h. (1864/6. 3.)

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 76, 80, 84, 86. h. [4 cikk, 4 bejegyzés].

1864/7.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. febr. 5.

FÜZET: Europa 1864/7, 193–224. h.; Chronik, 1864/7, 89–104. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Chronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/7. 1. *Der mit Reinhold Begas über den Schillerdenkmal abgeschlossene Contract*, Chronik, Bildende Kunst, 97–98. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/7. 2. *Eine Statue Kaiserin Eugenie*, Chronik, Bildende Kunst, 98. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 97, 98. h. [2 cikk, 2 bejegyzés].

1864/8.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. febr. 12.

FÜZET: Europa 1864/8, 225–256. h.; Chronik, 1864/8, 105–120. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik: 117–120; 105–108; 113–116; 109–112. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/8. 1. *Die Buchhändler im alten Rom*, Europa, 243–248. h. = *Az ókori Róma könyvkereskedése*, Ko II/I. 1864/15, ápr. 10. 353–355.

1864/8. 2. *Neue Holzschnitt-Surrogate*, Chronik, Bildende Kunst, 115–116. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Europa: 243. h.; Chronik: 115. h. [2 cikk, 2 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

1864/8. 3. *Histoire de la Littérature Anglaise, par Taine* [!], Chronik, Literatur, 110–111. h. = *Taine angol irodalom történelme*, Ko II/I. 1864/11, márc. 13. Külföldi szemle, 260.

***1864/8. 4.** *Aus der Bühnenwelt des Auslandes*, Chronik, Theater, 117. h. = *Uj francia színművek*, Ko II/I. 1864/11, márc. 13. Külföldi szemle, 260. [Kompiláció több német szövegből. Ld. még az Europa 1864/10. 6. tételét.]

1864/9.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. febr. 19.

FÜZET: Europa 1864/9, 257–288. h.; Chronik, 1864/9, 121–136. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

1864/10.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. febr. 26.

FÜZET: Europa 1864/10, 289–320. h.; Chronik, 1864/10, 137–152. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik; a lap végére került be az 1861/1. Wochenchronik című részének egy íve, az 5–12. hasábkokkal.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

***1864/10. 1.** *Ein neuer Roman von Carl Gutzkow*, Chronik, Literatur, 140. h. = *Gutzkow Károly leghíresebb élő német regényíró...*, Ko II/I. 1864/11, márc. 13. Vegyes, 264.

1864/10. 2. *Ein Modell der Akropolis von Athen*, Chronik, Bildende Kunst, 147. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/10. 3. *Life Portraits of William Shakespeare*, Chronik, Bildende Kunst, 147–148. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

***1864/10. 4.** *Carl Köstings Tragödie „Columbus”*, Theater, 149. h. = *Kösting Károly nem rég említett „Columbus” című tragédiája...*, Ko II/I. 1864/11, márc. 13. Vegyes, 264.

1864/10. 5. *Der Cid als Held einer Oper*, Theater, 149. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

***1864/10. 6.** *Novitäten in Paris*, Chronik, Theater, 149–150. h. = *Uj francia színművek*, Ko II/I. 1864/11, márc. 13. Külföldi szemle, 260. [Kompiláció több német szövegből. Ld. az Europa 1864/8. 4. tételt.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 140, 147, 149. h. [6 cikk, 6 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1864/10. 7.** *Shakespeare-Feste*, Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 315–317. h. = *Shakespeare-ünnepélyek*, Ko II/I. 1864/11, márc. 13. Külföldi szemle, 258–259.

1864/11.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. márc. 4.

FÜZET: Europa 1864/11, 321–352. h.; Chronik, 1864/11, 153–168. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/11. 1. *Ein Nachtrag zu Holtei's „Vierzig Jahren“*, Chronik, Literatur, 156–157. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/11. 2. *Wittekind, Heldengedicht von Häbler*, Chronik, Literatur, 157. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/11. 3. *Lindblad †*, Chronik, Literatur, 157–158. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/11. 4. *Malereien im Foyer des neuen Pariser Opernhaus*, Chronik, Bildende Kunst, 162. h. = *A párisi lapok igen nagy méltatlankodással emlegetik, hogy az új operaház csarnokának festészeti ékítése Baudry Pálra...*, Ko II/I. 1864/11, márc. 13. Vegyes, 264.

1864/11. 5. *Wiederherstellung alter Bauwerke in Frankreich*, Chronik, Bildende Kunst, 162. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/11. 6. *Aus dem Kunstbudget Belgiens*, Chronik, Bildende Kunst, 163–164. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

BIZONYTALAN EREDETŰ JELÖLÉS: Chronik: 156, 157. h. (1864/11. 1, 2, 3)

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 162, 163. h. [3 cikk, 3 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

1864/11. 7. *Portugiesische Volkspoesie*, Europa, 343–350. h. = Gy[ulai] P[ál]: *Portugal népköltészet*, Ko II/I. 1864/12, márc. 20. 284.

1864/12.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. márc. 11.

FÜZET: Europa 1864/12, 353–384. h.; Chronik, 1864/12, 169–184. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 353–362, 367–384; Chronik: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTELEK A LAPSZÁMBÓL:

1864/12. 1. *Neue Oratorien von Franz Liszt*, Chronik, Musik, 176. h. = *Liszt Ferenc*, Ko II/I. 1864/13, márc. 27. Külföldi szemle, 309.

1864/12. 2. *Eine Messe von Rossini*, Chronik, Musik, 176. h. = *Rossini*, Ko II/I. 1864/13, márc. 27. Külföldi szemle, 309.

1864/12. 3. *Fenelons [!] „Telemach” komponirt*, Chronik, Musik, 176. h. = *A „ZW” Lacépédéről [!], a híres természetbúvárjáról...* = Ko II/I. 1864/11, márc. 13. Vegyes, 264.

1864/13.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. márc. 18.

FÜZET: Europa 1864/13, 385–416. h.; Chronik, 1864/13, 185–200. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/13. 1. *Ein americanischer Geschichtschreiber in seiner Häuslichkeit*, Europa, 385–390. h. = *Prescott élete*, Ko II/I. 1864/14, ápr. 3. Külföldi szemle, 332–333.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Europa: 387. h. [1 cikk, 1 bejegyzés].

1864/14.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. márc. 25.

FÜZET: Europa 1864/14, 417–448. h.; Chronik, 1864/14, 201–216. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 433–448; Chronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/14. 1. *Ein Prachtwerk über die Kaiserkrönung Alexanders II.* Chronik, Bildende Kunst, 209. h. = *Most jelent meg Párisban azon nagyszerű díszkönyv...*, Ko II/I. 1864/14, ápr. 3. Vegyes, 336.

1864/14. 2. *Carstens' Werke in Umrißstichen von W. Müller*, Chronik, Bildende Kunst, 209–210. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/14. 3. *Hogarts hundertjähriger Geburtstag*, Chronik, Bildende Kunst, 212. h. = *Anglia ez évben, a Shakespeare-ünnepen kívül Hogarth W. száz éves születésnapját is megüli...*, Ko II/I. 1864/14, ápr. 3. Vegyes, 336.

1864/14. 4. *Das neue Stück vom jungen A. Dumas*, Chronik, Theater, 212–213. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/14. 5. *Die diesjährige Londoner Opernsaison*, Chronik, Theater, 213. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/14. 6. *Ein noch nicht dagewesener Effect*, Chronik, Theater, 214. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/14. 7. *Carl von Braunschweig als Theaterdirector*, Chronik, Theater, 214. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

BIZONYTALAN ÉS IDEGEN EREDETŰ JELÖLÉS: Chronik, 209, 213. h. (1864/14. 1, 4, 5.)

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 209, 212, 213, 214. h. [5 cikk, 5 bejegyzés].

1864/15.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. ápr. 1.

FÜZET: Europa 1864/15, 449–480. h.; Chronik, 1864/15, 217–232. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 455–480; Chronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

*1864/15. 1. *Skizzen aus Ungarn*, Europa, 469–478. h. = *A lipcsei „Europa” már jó darab idő óta folytat egy „Képek Magyarországból” című cikksorozatát*, Ko II/I. 1864/15, ápr. 10. Vegyes, 360. [Rövid ismertető és kommentár erre és ugyanebben a lapszámban a Petőfiről szóló glosszára. Ld. az Europa 1864/15. 7. tételt. TI 88. 113.]

1864/15. 2. *The Life of Goethe*, by George Henry Lewes, Chronik, Literatur, 220–221. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/15. 3. *L. Seeger †*, Chronik, Literatur, 221–222. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/15. 4. *Hebbels Grabdenkmal*, Chronik, Bildende Kunst, 225. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

*1864/15. 5. *Halevy's [!] Grabdenkmal*, Chronik, Bildende Kunst, 226. h. = *Halevy [!] siremlékét...*, Ko II/I. 1864/15, ápr. 10. Vegyes, 360.

*1864/15. 6. *Ein Wort über Meyerbeer's „Africanerin”*, Chronik, Theater, 228–229. h. = *Régóta biztatják már a publikumot Meyerbeer „Afrikainő”-jével...*, Ko II/I. 1864/15, ápr. 10. Vegyes, 360.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Europa: 472, 473. h.; Chronik: 221, 222, 225, 226, 229. h. [6 cikk, 7 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

*1864/15. 7. *Petőfi's Gedichte in neuer deutscher Uebersetzung*, Chronik, Literatur, 219–220. h. = *A lipcsei „Europa” már jó darab idő óta folytat egy „Képek Magyarországból” című cikksorozatát...*, Ko II/I. 1864/15, ápr. 10. Vegyes, 360. [Közölve az Europa 1864/15. 1. tételnél.]

1864/16.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. ápr. 8.

FÜZET: Europa 1864/16, 481–512. h.; Chronik, 1864/16, 233–248. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 45.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 497–512. h.; Chronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/16. 1. *Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps*, par Guizot, Chronik, Literatur, 237. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/16. 2. *Die „Royal Society of Musicians of Great Britain”*, Musik, 240. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/16. 3. *Uhlands Grabdenkmal*, Chronik, Bildende Kunst, 243. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/16. 4. *Ein Gebetbuch Heinrichs II.* Chronik, Bildende Kunst, 243. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/16. 5. *Ein Volkstheater auf dem Boulevard Prince Eugene [!]*, Chronik, Theater, 246. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/16. 6. *Die neue Oper Aimé Maillart's: „Lara”*, Chronik, Theater, 246. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 237, 240, 243, 246. h. [6 cikk, 6 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

1864/16. 7. *Ampère [!] †*, Chronik, Literatur, 238. h. = *Ampère [!]*, Ko II/I. 1864/17, ápr. 24. Külföldi szemle, 403. [Az előző számban a Ko rövid

hírt közöl: II/I. 1864/15, ápr. 10. Vegyes, 360. – *Ampère* [!] [...] *meghalt.*]

1864/16. 8. *Entdeckungen in Ninive*, Chronik, Bildende Kunst, 243–244. h. = *Ninive romjai közt Place Victor...*, Ko II/I. 1864/16, ápr. 17. Vegyes, 384. [Az AJÖM XII. **613.** 525. – Regeszták; TÍ **90.** 113. Aranynak tulajdonítja, de nem ő a szerző.]

1864/17.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. ápr. 15.

FÜZET: Europa 1864/17, 513–544. h.; Chronik, 1864/17, 249–264. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

Az utóbbi felvágatlan, rosszul van összehajtogatva, de több bejegyzést tartalmaz.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjellel: 41.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: végig. Chronik: felvágatlan.

JEGYZETELT CIKK:

***1864/17. 1.** *Eine deutsche Wochenschrift in Ungarn*, Chronik, Literatur, 251. h. = *Károly- vagy mint régebben nevezték Gyula-Fehérvár mellett fata morganát láttak...*, Ko II/I. 1864/18, máj. 1. Vegyes, 431.

1864/17. 2. *Zur französischen Literatur*, Chronik, Literatur, 251. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/17. 3. *Eine Vorlesung über Hebbel*, Chronik, Literatur, 252–253. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/17. 4. *Nohl über Beethoven*, Chronik, Literatur, 253. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/17. 5. *The Antiquity and Nature of Man, by James Brodie*, Chronik, Literatur, 254. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/17. 6. *Concerte von Europäern in Japan*, Chronik, Musik, 256. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/17. 7. *Deutsche Musik in Paris*, Chronik, Musik, 256. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/17. 8. *In Sachen des österreichischen „Museums für Kunst und Industrie“*, Chronik, Bildende Kunst, 257–258. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/17. 9. *Neues von J. Weilen, Augier und Sardou*, Chronik, Theater, 259–260. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/17. 10. *Goethe's Faust im Italienischen*, Chronik, Theater, 261–262. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/17. 11. *Ein neues Theater in Genf*, Chronik, Theater, 262. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 251, 252, 253, 254, 256, 257, 259, 261, 262. h. [11 cikk, 11 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1864/17. 12.** *Reinecke bei den Hottentotten*, Europa, 531–536. h. = *Reinecke Fuchs a hottentottáknál...*, Ko II/I. 1864/17, ápr. 24. Vegyes, 406. [AJÖM XII. **427.** 137.]

1864/18.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. ápr. 22.

FÜZET: Europa 1864/18, 545–576. h.; Chronik, 1864/18, 265–280. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

***1864/18. 1.** *Sir Walter Scott, von Karl Elze*, Chronik, Literatur, 265–266. h. = *Két angol nagyság életrajza* [Walter Scott, Laurence Sterne], Ko II/I. 1864/18, máj. 1. Vegyes, 431–432. [AJÖM XII. **432.** 138–139.]

***1864/18. 2.** *The Life of Laurence Sterne*, Chronik, Literatur, 267. h. = Ko II/I. 1864/18, máj. 1. Vegyes, 431–432. *Két angol nagyság életrajza* [AJÖM XII. **432.** 138–139.]; *Sterne élete*, Ko II/I. 1864/25, jún. 19. Külföldi szemle, 597.

***1864/18. 3.** *Französische Literatur*, Chronik, Literatur, 268–269. h. = *Egy francia főpap következő hatalmas czáfolattal lépett föl Renan ellen...*, Ko II/I. 1864/18, máj. 1. Vegyes, 431. [AJÖM XII. **433.** 139.]

***1864/18. 4.** *Eine Photobiographische Sammlung*, Chronik, Literatur, 269–270. h. = *Egy angol kiadó, a kedvelt látogató-jegy alaku fényképekből...*, Ko II/I. 1864/18, máj. 1. Vegyes, 431. [TÍ **96.** 114.]

1864/18. 5. *Rossini hatte zu der Einweihung der neuen Wohnung...*, Chronik, Musik, 272. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

***1864/18. 6.** *Eine Concertaufführung im Geschmack Bruder Jonathans*, Chronik, Musik, 272. h. = *A louisianai új kormányzó tiszteletére...*, Ko II/I. 1864/18, máj. 1. Vegyes, 432.

1864/18. 7. *Concurrenzaustellung im Londoner Krystallpallast*, Chronik, Bildende Kunst, 273–274. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/18. 8. *Das Modell des Keplerdenkmals*, Chronik, Bildende Kunst, 274. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 265, 267, 269, 272, 273, 274. h. [8 cikk, 8 bejegyzés].

1864/19.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. ápr. 29.

FÜZET: Europa 1864/19, 577–608. h.; Chronik, 1864/19, 281–296. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 577–586; 593–600; Chronik: 281–290.

JEGYZETELT CIKK:

1864/19. 1. *„Shakespeariana”* – Chronik, Literatur, 284. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/19. 2. *Eine Selbstbiographie Silvio Pellico's*, Chronik, Literatur, 284. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

***1864/19. 3.** *Melodien aus neuen Opern*, Chronik, Musik, 290. h. = *Offenbach legújabb operettéje, „A georgiai nők”...*, Ko II/I. 1864/19, máj. 8. Vegyes, 455.

1864/19. 4. *Der blinde Pianist Labor*, Chronik, Musik, 290. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/19. 5. *Schneitzhöfer* †, Chronik, Musik, 290. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/19. 6. *Pariser Straßen mit Namen berühmter Männer*, Chronik, Theater, 292. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

BIZONYTALAN EREDETŰ JELÖLÉS: Chronik, 284. h. (1864/19. 1, 2.)

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 290, 292. h. [4 cikk, 4 bejegyzés].

1864/20.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. máj. 6.

FÜZET: Europa 1864/20, 609–656. h. [Beilage zur Europa, Nr. 20.: Die Shakespeare-Woche, 641–656. h.]; Chronik, 1864/20, 297–304. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Beilage zur Europa Nr. 20; Chronik; Europa 609–640. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 88.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/20. 1. *Shakespeare und die Musik*, Chronik, Musik, 301–302. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/20. 2. *Neue Deutsche und Französische Stücke*, Chronik, Theater, 302–303. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

BIZONYTALAN EREDETŰ JELÖLÉS: Chronik, 302. h. (1864/20. 2.)

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 301. h. [1 cikk, 1 bejegyzés].

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

***1864/20. 3.** *Die Shakespearewoche*, Beilage zur Europa Nr. 20. 641–656. h. = *Shakespeare-ünnepély Stratfordban*, Ko II/I. 1864/20, máj. 15. 478–479. [A 641–645. hasábkok részleges fordítása.]

1864/21.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. máj. 13.

FÜZET: Europa 1864/21, 657–688. h.; Chronik, 1864/21, 305–320. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik: 305–312. h.; Europa; Chronik, 313–320. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

***1864/21. 1.** „*König Oedipus*” in *moderner Form*, Chronik, Literatur, 305. h. = *Löhbach Rudolf Sophoklés „Oidipus király”-ját...*, Ko II/I. 1864/21, máj. 22. Vegyes, 503.

1864/21. 2. *Zum Dante-Jubiläum*, Chronik, Literatur, 306. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/21. 3. „*Hermann und Dorothea*” *italienisch*, Chronik, Literatur, 306. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/21. 4. *Neue Shakespeare-Ausgaben*, Chronik, Literatur, 307. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/21. 5. *Neuigkeiten der Französischen Literatur*, Chronik, Literatur, 308–309. h. = *A francia irodalmi újdonságok közt legtöbbet beszélnek Goncourt testvérek...*, Ko II/I. 1864/21, máj. 22. Vegyes, 503–504.

- 1864/21. 6.** *Die Theodor Pixi'schen Illustrationen zu deutschen Volks- und Lieblingsliedern*, Chronik, Bildende Kunst, 310. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/21. 7.** *Das Frankfurter Schiller-Denkmal*, Chronik, Bildende Kunst, 312. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/21. 8.** *Eine Sitzung des deutschen Bühnencartellvereins*, Chronik, Theater, 314. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/21. 9.** *Zarte Rücksichtnahme einer Theaterdirection*, Chronik, Theater, 315. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/21. 10.** *Eine schwedische Nachtigall*, Chronik, Theater, 315. h. = *A párisi salonokban egy új svéd csaló: Riberg Freija...*, Ko II/I. 1864/21, máj. 22. Vegyes, 504.
- 1864/21. 11.** *Aus der französischen Theaterwelt*, Chronik, Theater, 315–316. h. = *David Bódog [David Felicien] „La Captive” című legújabb dalművét...*, Ko II/I. 1864/21, máj. 22. Vegyes, 504.
- *1864/21. 12.** *Eine Shakespeare-Novelle*, Chronik, Theater, 316. h. = *Egy rövid novella a Kölbel-féle „Theaterchronik”-ból...*, Ko II/I. 1864/21, máj. 22. Vegyes, 504.
- 1864/21. 13.** *Adeline Patti*, Chronik, Theater, 316. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

BIZONYTALAN EREDETŰ JELÖLÉS: [A fedlap jobb oldalán graffittal két félkörös rajz]; Chronik 310, 315, 316. h. (1864/21. 6, 9, 10, 11, 13.)

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 305, 306, 307, 308, 312, 314, 316. h. [8 cikk, 8 bejegyzés].

1864/22.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. máj. 20.

FÜZET: Europa 1864/22, 689–720. h.; Chronik, 1864/22, 321–336. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik; Europa.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 321–330.

JEGYZETELT CIKK:

- 1864/22. 1.** *Eine Monographie über Meyerbeer*, Chronik, Literatur, 322. h. = *Külföldön az emberek sokkal élmesebbek, mint minálunk...*, Ko II/I. 1864/22, máj. 29. Vegyes, 528. [A cikk jelölése bizonytalan eredetű, de Arany autográf széljegyzete is ott áll a szöveg mellett, a Koszorúban pedig szerkesztőként jegyzetet fűz a glosszához. A szerkesztői jegyzet közlése: AJÖM XII. 110. 317.]
- 1864/22. 2.** *Our Mutual Friend, by Charles Dickens*, Chronik, Literatur, 324. h. = *Dickens legújabb regénye: „Our mutual Friend”*, Ko II/I. 1864/22, máj. 29. Vegyes, 528. [A TÍ 100. 115. Aranyénak tekinti a szöveget, de a glossza stílusa nem rá vall. Bizonytalan eredetű a jelölés is.]
- * 1864/22. 3.** *Heine's Book of Songs*, Chronik, Literatur, 324. h. = *Heine „Dalok könyve” most jelent meg angol fordításban...*, Ko II/I. 1864/22, máj. 29. Vegyes, 528. [A TÍ 101. 115. Aranyénak tekinti a szöveget, de a szerzőség az idegen eredetű jelölés miatt bizonytalan.]

BIZONYTALAN EREDETŰ BEJEGYZÉS: Chronik: 322, 324. h. (1864/22. 1, 2, 3.)

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSE: Chronik, 322. h. [1 cikk, 1 bejegyzés].

1864/23.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. máj. 27.

FÜZET: Europa 1864/23, 721–752. h.; Chronik, 1864/23, 337–352. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/23. 1. *Eine Delacroix-Ausstellung*, Chronik, Bildende Kunst, 343. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/23. 2. *Die Eßterhazy-Galerie*, Chronik, Bildende Kunst, 343. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/23. 3. *Die Einnahmen der Patticoncerte*, Chronik, Musik, 346. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/23. 4. *Eine neue Desdemona*, Chronik, Theater, 347–348. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/23. 5. „*Die Africanerin*” wird doch gegeben, Chronik, Theater, 348. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

BIZONYTALAN EREDETŰ JELÖLÉS: Chronik, 343, 346, 347, 348. h. (1864/23. 2, 3, 4, 5.)

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSE: Chronik: 343. h. [1 cikk, 1 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1864/23. 6.** *Treppen-Omnibusse*, Europa, 733–736. h. = *London nagyobb vendéglőiben lépcsőomnibuszt alkalmaznak...*, Ko II/I. 1864/25, jún. 19. Vegyes, 599.

***1864/23. 7.** *Don Juan in Madrid*, Chronik, Theater, 348. h. = *Mozart világhírű Don Juanja a királyi színházban Madridban megbukott*, Ko II/I. 1864/23, jún. 5. Vegyes, 552.

1864/24.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. jún. 3.

FÜZET: Europa 1864/24, 753–784. h.; Chronik, 1864/24, 353–368. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik, 357–368. h.; 353–356. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/24. 1. *Ein Denkmal für Pelissier*, Chronik, Bildende Kunst, 359. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/24. 2. *In Sachen des englischen Nationaldenkmals für Prinz Albert*, Chronik, Bildende Kunst, 360. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/24. 3. *Wiederholungen Meyerbeer'scher Opern in Paris*, Chronik, Theater, 363. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/24. 4. *Vorstellungen in einem antiken Amphitheater*, Chronik, Theater, 364. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/24. 5. *Frau Brunetti* †, Chronik, Theater, 364. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 359, 360, 363, 364. h. [5 cikk, 5 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

1864/24. 6. *Das britische Museum*, Aus der Gesellschaft, 782–783. h. = *A britt muzeum*, Ko II/I. 1864/25, jún. 19. Külföldi szemle, 596.

1864/24. 7. *Die Damen der Havana*, Aus der Gesellschaft, 783–784. h. = *A havanai nők*, Ko II/I. 1864/25, jún. 19. Külföldi szemle, 596–597.

1864/25.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. jún. 10.

FÜZET: Europa 1864/25, 785–816. h.; Chronik, 1864/25, 369–384. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa, 785–796. h.; Chronik; Europa, 797–816. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén két egymás melletti hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

***1864/25. 1.** *Aus eines Franzmanns Reisebriefen über Deutschland*, Europa, 793–800. h. = *Egy francia utazó Németországról*, Ko II/II. 1864/1, júl. 3. Külföldi szemle, 20–21.

1864/25. 2. *Wie der Ungar Wein trinkt und bereitet*, Europa, 805–812. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/25. 3. *Jean Réboul †*, Chronik, Literatur, 374. h. = *Réboul és Hawthorne*, Ko II/II. 1864/2, júl. 10. Külföldi szemle, 45–46.

1864/25. 4. *Moreau's Oedipus*, Chronik, Bildende Kunst, 378–379. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/25. 5. *Kölner Dombau*, Chronik, Bildende Kunst, 379. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/25. 6. *„Hermann und Dorothea” als Oper*, Chronik, Theater, 382. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/25. 7. *Ein Lamartine'scher Roman als Operntext*, Chronik, Theater, 382. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/25. 8. *Verlag der Weidmannschen Buchhandlung in Berlin – Kunst über alle künste, Ein böß Weib gut zu machen, Eine deutsche bearbeitung von Shakespeare's*, Anzeiger, 383. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Europa: 793, 807, 808, 809, 810. h.; Chronik: 374, 378, 379, 382, 383. h. [8 cikk, 12 bejegyzés].

1864/26.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. jún. 17.

FÜZET: Europa 1864/26, 817–848. h.; Chronik, 1864/26, 385–400. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik. [Ide van beillesztve az Europa 1863. nov. 27-i 49. számából az Anzeiger című rész, 393–424. h., felvágatlanul.]

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/26. 1. *Eine englische Uebersetzung des zweiten Theiles vom „Faust”*, Chronik, Literatur, 386. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/26. 2. *Louis Napoleon, the destined Monarch of the World and the Battle of Armageddon*, Chronik, Literatur, 387. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/26. 3. *Hawthorne †*, Chronik, Literatur, 388–389. h. = *Réboul és Hawthorne*, Ko II/II. 1864/2, júl. 10. Külföldi szemle, 45–46.

1864/26. 4. *Eine Büste Meyerbeer's*, Chronik, Bildende Kunst, 390. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/26. 5. *Meyerbeers Geburtstag und Testament*, Chronik, Theater, 395–396. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

BIZONYTALAN EREDETŰ JELÖLÉS: Chronik, 387, 395. h. (1864/26. 2, 5.)

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 386, 388, 390. h. [3 cikk, 3 bejegyzés].

1864/27.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. jún. 24.

FÜZET: Europa 1864/27, 849–880. h.; Chronik, 1864/27, 401–416. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 849–860. h.; Chronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

***1864/27. 1.** *Ein fünfter Band der P. Heyse'schen Novellen*, Chronik, Literatur, 402. h. = *Heyse Páltól, az élő német novellairók legjelesebbjétől...*, Ko II/II. 1864/1, júl. 3. Vegyes, 23. [AJÖM XII. **450**. 144.]

1864/27. 2. *Historisch-romantische Lebensbilder*, Chronik, Literatur, 402–403. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

***1864/27. 3.** *Lamartine's politische Schriften*, Literatur, 403. h. = *A Lacroix-féle könyvkereskedés...*, Ko II/II. 1864/1, júl. 3. Vegyes, 23.

1864/27. 4. *Prinz Napoleon als Schriftsteller*, Chronik, Literatur, 403. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

***1864/27. 5.** *Ein neues Werk von Thiers*, Chronik, Literatur, 403. h. = *Francia lapok szerint Thiers Florenz történelmén dolgozik...*, Ko II/II. 1864/1, júl. 3. Vegyes, 23. [AJÖM XII. **451**. 144.]

1864/27. 6. *Ernst Ortlepp †*, Chronik, Literatur, 404. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/27. 7. *Brockhaus' illustrirter Katalog der Industrieausstellung*, Chronik, Bildende Kunst, 405–406. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/27. 8. *Auction Andréossy in Paris*, Chronik, Bildende Kunst, 407. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 402, 403, 404, 406, 407. h. [8 cikk, 11 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1864/27. 9.** *Die Entstehung Donizetti's „Lucretia Borgia”*, Chronik, Theater, 412. h. = *Hogy született Donizetti „Borgia Lucretiá”-ja?*, Ko II/II. 1864/1, júl. 3. Vegyes, 23.

1864/28.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. júl. 1.

FÜZET: Europa 1864/28, 881–912. h.; Chronik, 1864/28, 417–440. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik: 417–420, 433–440, 421–424, 425–432. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 881–904; Chronik: 417–424, 433–440.

JEGYZETELT CIKK:

- 1864/28. 1.** *Der siebzehnten Band der ausgewählten Werke von Fernan Caballero*, Chronik, Literatur, 420–421. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/28. 2.** *Eine Biographie des verstorbenen Königs von Baiern*, Chronik, Literatur, 421. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/28. 3.** *Das 25 jährige Jubiläum eines Bühnendichters*, Chronik, Theater, 430. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/28. 4.** *Neues von Offenbach*, Chronik, Theater, 430–431. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/28. 5.** *Einnahmen und Tantiemen der Pariser Theater*, Chronik, Theater, 431. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/28. 6.** *Eine neue Berühmtheit*, Chronik, Theater, 432. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 420, 421, 430, 431, 432. h. [6 cikk, 7 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

- 1864/28. 7.** *Berliner, Münchener und Pariser Zeitungswesen*, Chronik, Literatur, 419–420. h. = *Párisban egy kissé másként áll a lapirodalom...*, Ko II/II. 1864/1, júl. 3. Vegyes, 23. [Az AJÖM XII. 452. 144. Aranynak tulajdonítja, de nem az ő glosszája.]

1864/29.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. júl. 8.

FÜZET: Europa 1864/29; Chronik, 1864/29.

HASÁBSZÁM: Europa: 913–944. h.; Chronik: 441–456. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik; Europa.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 923–944; Chronik: 441–450.

JEGYZETELT CIKK:

- 1864/29. 1.** *Ein Ehrendoctorat als Belohnung für Novellen*, Chronik, Literatur, 441–442. h. = *A gieszeni egyetem Levin Schukkingnak...*, Ko II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95. [A név helyesen: Schücking.]
- 1864/29. 2.** *Ein neuer Roman von Miß Braddon*, Chronik, Literatur, 442–443. h. = *Miss Braddon [...] ismét egy regényt adott ki...*, Ko II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95. [A TÍ 114. 117. Aranyénak tekinti a szöveget, de feltehetően nem tőle ered.]
- 1864/29. 3.** *Marcus Tullius Cicero*, Chronik, Literatur, 441. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/29. 4.** *Der fünfzehnte Band der Correspondenz Napoleons I.* Chronik, Literatur, 442. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/29. 5.** *Vollendung der Wandgemälde im Treppenhaus des Berliner neuen Museums*, Chronik, Bildende Kunst, 446. h. = *Kaulbach nagyhirű falfestményét...*, Ko II/II. 1864/3, júl. 17. Vegyes, 71. A szöveget újra közli: Ko II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95: *Kaulbach nagyhirű falfestményét [!]*...
- *1864/29. 6.** *Die Kaiserin Eugenie bei Rosa Bonheur*, Chronik, Bildende Kunst, 446. h. = *Eugenia császárné a minap Bonheur Rózát...*, Ko II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95.
- *1864/29. 7.** *Aus der Pariser Theaterwelt*, Chronik, Theater, 450. h. = *A hetven felé járó Dejazet kisasszony...*, Ko II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes,

95; *Rogerból, az egykor világhírű tenoristából, baritonista lett...*, Ko II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119.

1864/29. 8. „*Les Marionettes de l'amour*”, Chronik, Theater, 450. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

BIZONYTALAN EREDETŰ JELÖLÉS: Chronik, 441, 442, 446. h. (1864/29. 1, 2, 6.)

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 441, 442, 446, 450. h. [5 cikk, 8 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1864/29. 9.** *Gedichte vom verstorbenen König von Baiern*, Chronik, Literatur, 442. h. = *A meghalt bajor király, II. Miksa...*, Ko II/II. 1864/2, júl. 10. Vegyes, 47. [Utalás rá: *Az ugynevezett „fejedelmi irodalom”...*, Ko II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95. TÍ 113. 116–117.]

1864/30.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. júl. 15.

FÜZET: Europa 1864/30, 945–976. h.; Chronik, 1864/30, 457–472. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik; Europa.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

***1864/30. 1.** *Noch eine Biographie Meyerbeers*, Chronik, Literatur, 458. h. = *Meyerbeer életirátát már említők...*, Ko II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95.

1864/30. 2. *Gegen den Abbé X*, Chronik, Literatur, 459. h. = *Ama bizonyos abbé ellen...*, Ko II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95.

1864/30. 3. *Vier Bilder vom älteren Holbein*, Chronik, Bildende Kunst, 461. h. = *Az augsburgi dómban négy igen jó karban lévő kép látható...*, Ko II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95.

1864/30. 4. *Der Maler Charles Felu*, Chronik, Bildende Kunst, 462. h. = *Párisban a közbámulat tárgya most Felix Károly...*, Ko II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119.

1864/30. 5. *Drei neuer Denkmäler*, Chronik, Bildende Kunst, 462–463. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/30. 6. *Felicita Vestvali in Neuyork*, Chronik, Theater, 465–466. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/30. 7. *Verdi und Meyerbeer*, Chronik, Theater, 466. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

BIZONYTALAN EREDETŰ JELÖLÉS: Chronik, 461, 465. h. (1864/30. 3, 6.)

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 458, 459, 462, 466. h. [5 cikk, 5 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

1864/30. 8. *Neues auf erzählendem Gebiete*, Chronik, Literatur, 457–458. h. = *Trautman Ferencz Münchenben...*, Ko II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95. [Az AJÖM XII. 470. 149. Aranyénak gyanítja a szöveget, de nem az övé.]

1864/31.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. júl. 22.

FÜZET: Europa 1864/31, 977–1008. h.; Chronik, 1864/31, 473–488. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik; Europa.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és a következő számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 985–994; Chronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/31. 1. *Bäder in Ofen*, Europa, Aus der Gesellschaft, 1007–1008. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

***1864/31. 2.** *Bonfili †*, Chronik, Bildende Kunst, 478. h. = *Bonfili, római festő...*, Ko II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119.

1864/31. 3. *Die Wittwe Cherubini's †*, Chronik, Musik, 480. h. = *Neuillyben a napokban halt meg Cherubini özvegye...*, Ko II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119.

1864/31. 4. *Bevorstehende Demolirung des Vaudeville-Theaters in Paris*, Chronik, Theater, 481. h. = *A Napoleon császár által Páris szépítésére tett rombolásoknak...*, Ko II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119.

1864/31. 5. *Aus London*, Chronik, Theater, 481. h. = *Balfé új operát végzett be*, Ko II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119. [A Ko együtt közli az Europa 1864/31. 9. szövegével.]

1864/31. 6. *Eine dritte Patti*, Chronik, Theater, 482. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

***1864/31. 7.** *Zwei Monstreconcerte*, Chronik, Theater, 482. h. = *Benedict ez évben is megtartá Londonban rendes óriási hangversenyét...*, Ko II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119.

BIZONYTALAN EREDETŰ JELÖLÉS: Chronik, 480. h. (1864/31. 3.)

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Europa: 1007. h.; Chronik: 478, 481, 482. h. [6 cikk, 6 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1864/31. 8.** *Parks und Landschaftsgärten*, Europa, 985–994. h. = *A tájkertészet*, Ko II/II. 1864/10, szept. 4. 217–219. és II/II. 1864/11, szept. 11. 241–243. [A cikk a Revue Contemporaine írására hivatkozik, azonban a bevezető és a hivatkozás is fordítás.]

1864/31. 9. *Zwei neue Opern*, Chronik, Theater, 482. h. = *Balfé új operát végzett be*, Ko II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119. [A Koszorú együtt közli az Europa 1864/31. 5. szövegével.]

1864/32.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. júl. 29.

FÜZET: Europa 1864/32, 1009–1040. h.; Chronik, 1864/32, 489–512. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik, 489–500. h.; Europa; Chronik, 501–512. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 1015–1040; Chronik: 489–500.

JEGYZETELT CIKK:

***1864/32. 1.** *Räuberthum und Räuberleben in Ungarn*, Europa, 1027–1034. h. = *A magyar „zsiványok” híre csak nem akar kiveszni...*, Ko II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143. [AJÖM XII. 478. 151.]

1864/32. 2. *Drei Denkmäler französischer Berühmtheiten*, Chronik, Bildende Kunst, 494. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Europa: 1029, 1031, 1032. h.; Chronik: 494. h.; [2 cikk, 4 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

- *1864/32. 3. *Ein neuer Roman von Luise Mühlbach*, Chronik, Literatur, 489. h. = *Mühlbach Luiza egyre írja történelmi regényeit...*, Ko II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143.
- *1864/32. 4. *Chamisso's Werke in neuer Auflage*, Chronik, Literatur, 489. h. = *Chamissót, a nálunk kevésbé ismert, kevésbé emlegetett költőt...*, Ko II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143. [AJÖM XII. 479. 151.]
- *1864/32. 5. *Miltons dramatische Dichtungen*, Chronik, Literatur, 490. h. = *„Milton drámai költeményei” most jelentek meg...*, Ko II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143. [AJÖM XII. 480. 151–152.]
- *1864/32. 6. *Griechische Geschichte in Biographien*, Chronik, Literatur, 490–491. h. = *Tanférfainkat és ifjusági íróinkat figyelmeztetjük...*, Ko II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143. [AJÖM XII. 481. 152.]
- *1864/32. 7. *Ein neuer Fund*, Chronik, Bildende Kunst, 493. h. = *Luzernben, a Corrazioni ház...*, Ko II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143.
- *1864/32. 8. *Bilder der Kronprinzessin von Preußen*, Chronik, Bildende Kunst, 493. h. = *A porosz trónörökösné olajfestményei...*, Ko II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143.
- *1864/32. 9. *Eine Statue des Columbus*, Chronik, Bildende Kunst, 494. h. = *Eugenia francia császárné roppant Columbus-szobrot rendelt meg...*, Ko II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143.
- *1864/32. 10. *Von der Weltfahrt Eduard Hildebrandts*, Chronik, Bildende Kunst, 494. h. = *Hildebrandt képiró bejárta széles e világot...*, Ko II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143.

1864/33.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. aug. 5.

FÜZET: Europa 1864/33, 1041–1072. h.; Chronik, 1864/33, 513–528. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa, 1041–1060. h.; Chronik, 521–528. h., 513–520. h.; Europa, 1061–1072. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjellel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: végig; Chronik: 513–520.

JEGYZETELT CIKK:

- 1864/33. 1. *Näheres über die von der historischen Commission angeregte „Geschichte der Wissenschaften”*, Chronik, Literatur, 513–514. h. = *A tudományos nagy Németországban egy bizottság alakult, mely megírja a „Tudományok történetét”...*, Ko II/II. 1864/7, aug. 14. Vegyes, 167.
- 1864/33. 2. *Gesammelte Werke des Kaisers von Mexico*, Chronik, Literatur, 514. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/33. 3. *The Wisdom of our Fathers*, Chronik, Literatur, 516. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- *1864/33. 4. *Ein Beitrag zur Sagenkunde*, Chronik, Literatur, 516. h. = *Cseh népmondák a Krisztusról*, Ko II/II. 1864/11, szept. 11. Külföldi szemle, 260–261. [A szövegfordítások forrása: Alfred Waldau: *Böhmische Christussagen*, Magazin für die Literatur des Auslandes, 1864/31, júl. 31. 492–493.]
- *1864/33. 5. *Andreas Fay †*, Chronik, Literatur, 516. h. = *Boldogult Fáynk halálát a külföldi lapok némelyike is jelenti*, Ko II/II. 1864/7, aug. 14. Vegyes, 167.
- 1864/33. 6. *Der indische Hans Sachs*, Chronik, Literatur, 516. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

- 1864/33. 7.** *Noch ein Bild der Sphinx*, Chronik, Bildende Kunst, 517. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- *1864/33. 8.** *Ein Denkmal Bérangers*, Chronik, Bildende Kunst, 517. h. = *Berangernek [!] Párisban szobrot akarnak emelni...*, Ko II/II. 1864/7, aug. 14. Vegyes, 167.
- *1864/33. 9.** *Ein Preisausschreiben der Pariser Akademie der Künste*, Chronik, Bildende Kunst, 517. h. = *A párisi „művészetek akadémiaja” következő pályakérdést tűzött ki...*, Ko II/II. 1864/7, aug. 14. Vegyes, 167.
- 1864/33. 10.** *Das größte Glasgemälde der Welt*, Chronik, Bildende Kunst, 517. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- *1864/33. 11.** *Näheres über die Tonkünstlerversammlung in Karlsruhe*, Chronik, Musik, 518–519. h. = *Karlsruhében az idei nagy zene gyűlés...*, Ko II/II. 1864/7, aug. 14. Vegyes, 167.
- *1864/33. 12.** *Zu spät!*, Chronik, Musik, 519. h. = *Említették a lapok, és mi is velők, hogy Bécsben [...] minő intézkedéseket tettek a későn jövők által okozható zavar elhárítására...*, Ko II/II. 1864/7, aug. 14. Vegyes, 167.
- 1864/33. 13.** *Sängerhonorare in alter Zeit*, Chronik, Theater, 520. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- *1864/33. 14.** *Gounod im Irrenhaus*, Chronik, Theater, 520. h. = *Gounodról, a Faust opera szerzőjéről, valami jóakarója azt a hirt terjesztette...*, Ko II/II. 1864/9, aug. 28. Vegyes, 216.
- 1864/33. 15.** *Ein Concurrenzunternehmen für die „Concerts populaires”*, Chronik, Theater, 520. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- *1864/33. 16.** *Ein eigenthümlicher Theaterzettel*, Chronik, Theater, 520. h. = *Németországon [!] is tudnak ám színlapot csinálni...*, Ko II/II. 1864/9, aug. 28. Vegyes, 216. [TÍ 119. 117.]
- ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 513, 514, 516, 517, 518, 519, 520. h. [16 cikk, 24 bejegyzés].

1864/34.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. aug. 12.

FÜZET: Europa 1864/34, 1073–1104. h.; Chronik, 1864/34, 529–544. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/34. 1. *Höhlenwohnungen bei Ofen*, 1091–1096. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/34. 2. *Schottische und schweizer Volkslieder*, Europa, Aus der Gesellschaft, 1103–1104. h. = –x.: *Skót és schweizi népköltészet*, Németből, Ko II/II. 1864/9, aug. 28. Külirodalom, 213.

1864/34. 3. *Usurpirung eines angenommenen Namens*, Chronik, Literatur, 529. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/34. 4. *Eine Naturgeschichte der Sage*, Chronik, Literatur, 530. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/34. 5. *Eine „neudeutsche göttliche Komödie”*, Chronik, Literatur, 531. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/34. 6. *Ein Dementi*, Chronik, Literatur, 531. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/34. 7. *Eine Zeitschrift für Köche*, Chronik, Literatur, 531. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Europa: 1094, 1103. h.; Chronik: 529, 530, 531. h. [7 cikk, 8 bejegyzés].

1864/35.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. aug. 19.
FÜZET: Europa 1864/35, 1105–1136. h.; Chronik, 1864/35, 545–568. h.
ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.
PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.
FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 1105–1122. h.; Chronik: végig.
JEGYZETELT CIKK:
1864/35. 1. *Enoch Arden etc., by Alfred Tennyson*, Chronik, Literatur, 548–549. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
1864/35. 2. *Die Pariser Gesellschaft*, Chronik, Literatur, 549–550. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
1864/35. 3. *Eine vielbegehrte Schrifstellerin*, Chronik, Literatur, 550. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
1864/35. 4. *Eine americanische Akademie der Wissenschaften*, Chronik, Literatur, 550. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
1864/35. 5. *Ein Nationalmuseum in Madrid*, Chronik, Bildende Kunst, 553. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
1864/35. 6. *Zur Förderung des Kölner Dombaues*, Chronik, Bildende Kunst, 553. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
1864/35. 7. *Der Adler des Stephanturmes*, Chronik, Bildende Kunst, 554. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
***1864/35. 8.** *„Don Quixote” auf der Bühne*, Chronik, Theater, 557–558. h. = *Már színre, vízre és légbe kerültek ama különféle látványosságok...*, Ko II/II. 1864/9, aug. 28. Vegyes, 215.
1864/35. 9. *Neues von Offenbach in Ems*, Chronik, Theater, 559. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
1864/35. 10. *Der Eisenbahn ins Theater*, Chronik, Theater, 559. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
1864/35. 11. *„Psyche neu einstudirt”*, Chronik, Theater, 560. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
1864/35. 12. *Näheres über die Wanderungen der Ammergauer Passionsspieler*, Chronik, Theater, 560. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
***1864/35. 13.** *Zur Nachricht*, Chronik, Theater, 560. h. = *Gounodról, a Faust opera szerzőjéről, valami jóakarója azt a hirt terjesztette...*, Ko II/II. 1864/9, aug. 28. Vegyes, 216.
ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 548, 549, 550, 553, 554, 557, 559, 560. h. [13 cikk, 14 bejegyzés].

1864/36.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. aug. 26.
FÜZET: Europa 1864/36, 1137–1168. h.; Chronik, 1864/36, 569–584. h.
ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik. A lapszámnak dupla borítója van, a tartalomjegyzékben az „Europa” című

résznél téves hasábszámok állnak (az 1005. hasábtól indul, mint a 35. számban).

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 163.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: felvágatlan; Chronik: végig felvágva.

JEGYZETELT CIKK:

***1864/36. 1.** *Eine Parodie auf die noch nicht erschienene „Africanerin”,* Chronik, Theater, 577. h. = *A mindeddig meg nem jelent „Afrikai nő” ...*, Ko II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239.

1864/36. 2. *Revolution gegen die Crinoline auf dem Theater,* Chronik, Theater, 577–578. h. = *A párizsi nagy operaházakban eltörölték a krinolint...*, Ko II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239.

1864/36. 3. *Noch ein Patti als Künstler,* Chronik, Theater, 578. h. = *A hires három Patti kisasszonyhoz...*, Ko II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 577, 578. h. [3 cikk, 3 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

1864/36. 4. *Neue deutsche Romane,* Chronik, Literatur, 570–571. h. = *Polko Elizától egy három kötetes regény jelent meg...*, Ko II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239.

***1864/36. 5.** *Der Verfasser der Junius-Briefe,* Chronik, Literatur, 571. h. = *Az egykor oly nagy zajt ütött Junius leveleinek szerzője...*, Ko II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239.

***1864/36. 6.** *Der Herausgeber des „Athenaeum” †,* Chronik, Literatur, 572. h. = *A nálunk is meglehetősen elterjedt angol Athenaeum tulajdonosa...*, Ko II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239. [TÍ 121. 117.]

***1864/36. 7.** *Aus Kaulbachs Atelier,* Chronik, Bildende Kunst, 573–574. h. = *Kaulbach műhelye...*, Ko II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239. [AJÖM XII. 490. 155.]

***1864/36. 8.** *Eine Büste des Kaisers Hadrian,* Chronik, Bildende Kunst, 574. h. = *A berlini kir. muzeum...*, Ko II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239.

***1864/36. 9.** *Die Leopoldstädter Kirche in Pesth,* Chronik, Bildende Kunst, 575. h. = *A pesti Lipót-egyház – írja az Europa – ...*, Ko II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239.

1864/37.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. szept. 2.

FÜZET: Europa 1864/37, 1169–1200. h.; Chronik, 1864/37, 585–600. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1864/37. 1.** *Die Musik – keine Kunst,* Europa, Aus der Gesellschaft, 1195–1197. h. = *A mindennemű rendszerek és elméletek honában most [...] valami prof. Daumer előáll s azt bizonygatja, hogy a zene nem művészet...*, Ko II/II. 1864/12, szept. 18. Vegyes, 287. [AJÖM XII. 496. 157.]

***1864/37. 2.** *Sonnette von Tennyson's Bruder,* Chronik, Literatur, 589. h. = *Tennysonnak, a mostani „babérkoszorús” angol költőnek, testvére is van...*, Ko II/II. 1864/12, szept. 18. Vegyes, 287. [TÍ 125. 118.]

***1864/37. 3.** *Neues in Paris und London*, Chronik, Theater, 593–594. h. = *Párisi színházak*, Ko II/II. 1864/12, szept. 18. Külföldi szemle, 285–286.

1864/38.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. szept. 9.

FÜZET: Europa 1864/38, 1201–1232. h.; Chronik, 1864/38, 601–616. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik: 609–610, 615–616, 601–602, 611–612, 605–606, 603–604, 613–614, 607–608. h.; Mellékletek:

1) Adalbert von Chamisso's Werke [reklám, 4 old.]

2) Literarische Anzeige – Verlagsbericht von J. J. Weber in Leipzig [reklám, 4 old.]

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számozással: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/38. 1. [A fedlap verzóján a Tartalomjegyzékben, a Wochenchronik című résznél a következő címek bejelölve: *Schramm, Album von Autographen*; *Russische Fabeln*; *Kaltschmidt, Deutsches Wörterbuch*; *Neues von Böckh, Gebr. Grimm und Bodenstedt*; *Ein Monstre-Unternehmen der Brüder Pereire*; *Der Lessingthurm bei Kamenz*; *Die tausendste Nummer der „Fliegenden Blätter“*; *Ein neues Instrument*; *Das Urbild des verwunschenen Prinzen*; *Theaterstücke nach dem Gewicht*]

1864/38. 2. *Das jüngste Eisteddvod*, Europa, Aus der Gesellschaft, 1231–1232. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/38. 3. *Album von Autographen hervorragender Personen der Vergangenheit und Gegenwart, herausgegeben von R. Schramm*, Chronik, Literatur, 601. h. = [A tartalomjegyzékben jelölve. A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/38. 4. *Russische Fabeln*, Chronik, Literatur, 601–602. h. = [A tartalomjegyzékben jelölve. A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/38. 5. *Deutsches Wörterbuch*, Chronik, Literatur, 603. h. = [A tartalomjegyzékben jelölve. A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/38. 6. *Neues von Böckh, den Brüdern Grimm und Bodenstedt*, Chronik, Literatur, 604. h. = [A tartalomjegyzékben jelölve. A Ko-ban nem jelent meg.]

***1864/38. 7.** *Ein Monstre-Unternehmen der Brüder Pereire*, Chronik, Literatur, 604. h. = *A Pereire testvérek Párisban óriás encyclopaédiát akarnak kiadni...*, Ko II/II. 1864/12, szept. 18. Vegyes, 287. [A lapszám tartalomjegyzékében jelölve. AJÖM XII. 498. 157–158.]

1864/38. 8. *Der Lessingthurm bei Kamenz*, Chronik, Bildende Kunst, 606. h. = *Lessing születés-helyén, Kamenzben...*, Ko II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 312. [A tartalomjegyzékben jelölve.]

***1864/38. 9.** *Die tausendste Nummer der „Fliegenden Blätter“*, Chronik, Bildende Kunst, 606–607. h. = *A „Fliegende Blätter” ezredik számának megjelentét...*, Ko II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 312. [A tartalomjegyzékben jelölve.]

1864/38. 10. *Ein neues Instrument*, Chronik, Musik, 608. h. = *Brüsszelben egy új hangszerrel tettek kísérletet...*, Ko II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 312.

1864/38. 11. *Das Glockenläuten als Kunst*, Chronik, Musik, 608. h. = [A Koban nem jelent meg.]

***1864/38. 12.** *Das Urbild des verwünschten Prinzen*, Chronik, Theater, 609–610. h. = *Az „Elátkozott herceg” történeti előképét nem régiben föltalálták...*, Ko II/II. 1864/12, szept. 18. Vegyes, 287.

***1864/38. 13.** *Theaterstücke nach dem Gewicht*, Chronik, Theater, 610. h. = *Egy cseh könyvkereskedő hirdeti, hogy nála színművek kaphatók font számban...*, Ko II/II. 1864/12, szept. 18. Vegyes, 287. [AJÖM XII. 497. 157.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Tartalomjegyzék (10 kijelölés); Europa: 1231. h.; Chronik: 608, 609, 610. h. [12 cikk, 15 bejegyzés].

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

***1864/38. 14.** *Wie alt ist die Photographie?*, Europa, Aus der Gesellschaft, 1229–1231. h. = *A photographia nem új találmány*, Ko II/II. 1864/12, szept. 18. Külföldi szemle, 284.

***1864/38. 15.** *Railways in China, by Sir Stephenson*, Chronik, Literatur, 604–605. h. = *A vasutak bevitelével a „mennyei birodalomba” angol vállalkozók komolyan foglalkoznak...*, Ko II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 312.

***1864/38. 16.** *Père Enfantin †*, Chronik, Literatur, 605. h. = *Enfantin atya [...] meghalt*, Ko II/II. 1864/12, szept. 18. Vegyes, 287.

***1864/38. 17.** *Die österreichische Militärmusik*, Chronik, Musik, 607–608. h. = *Az osztrák katonai zene északi Németországban oly nagy hódítást tett...*, Ko II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 312.

1864/39.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. szept. 16.

FÜZET: Europa 1864/39, 1233–1264. h.; Chronik, 1864/39, 617–632. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik, 617–624. h.; Europa; Chronik, 625–632. h. Melléklet: Neuester Verlag von F. A. Brockhaus in Leipzig, 1864, No. 2. [reklám, 16. old.]

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

***1864/39. 1.** *Deutsche Classiker des Mittelalters*, Chronik, Literatur, 618. h. = *A német irodalomban legnevezetesebb újdonság...*, Ko II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 311.

***1864/39. 2.** *Der erste „decorirte” Schauspieler in Frankreich*, Chronik, Theater, 629. h. = *Franciaországban még nem volt eset, hogy valamely színész rendjelet kapott volna...*, Ko II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 312.

***1864/39. 3.** *„Paul und Virginie” auf den Brettern*, Chronik, Theater, 629–630. h. = *Pál és Virginiát, Pierrennek ez ismeretes idylli beszélyét...*, Ko II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 311–312. [AJÖM XII. 500. 158.]

- *1864/39. 4. *Eine Metamorphose Alex. Dumas des Jüngeren*, Chronik, Theater, 630. h. = *Az ifjabb Dumas Sándor [...] békét akar hagyni a demimondenek...*, Ko II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 311.
- *1864/39. 5. *Eine Ertränkung auf der Bühne*, Chronik, Theater, 630. h. = *Páris egyik színházában most egy rémdarabot játszanak...*, Ko II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 312.

1864/40.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. szept. 23.

FÜZET: Europa 1864/40, 1265–1296. h.; Chronik, 1864/40, 633–656. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik: 649–650, 655–656, 633–634, 651–652, 637–638, 635–636, 651–654, 639–648. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: végig; Chronik: 633–650, 654–656.

JEGYZETELT CIKK:

- 1864/40. 1. *Neues von Lucian Herbert*, Chronik, Literatur, 633–634. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/40. 2. *Eine Wochenschrift*, Chronik, Literatur, 634. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/40. 3. *Ein neues Werk von Gräfin Dash*, Chronik, Literatur, 634. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/40. 4. *Vom großen Kurfürsten*, Chronik, Literatur, 634–635. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/40. 5. *Les Inventeurs et leurs Inventions*, Chronik, Literatur, 639. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/40. 6. *La France sous le Régime Bonapartiste*, Chronik, Literatur, 639–640. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/40. 7. *Ein Marmorrelief von Greinwald*, Chronik, Bildende Kunst, 640. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- *1864/40. 8. *Zwei Instrumente für Architekturzeichner*, Chronik, Bildende Kunst, 641. h. = *Bohnstedt tanár Gothában két új eszközt talált fel...*, Ko II/II. 1864/16, okt. 16. Vegyes, 384.
- 1864/40. 9. *Die Fürstenberg'sche Gemäldesammlung in Donaueschingen*, Chronik, Bildende Kunst, 641–642. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1864/40. 10. *Das Rossinifest in Pesaro*, Chronik, Musik, 644. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- *1864/40. 11. *Ein Schauspieler-Geheimbund*, Theater, 645–647. h. = *Kevesen tudnak arról valamit, hogy a német színészek közt 1820 előtt egy [...] titkos társaság létezett...*, Ko II/II. 1864/17, okt. 23. Vegyes, 408.
- *1864/40. 12. *Drei Neuigkeiten der französischen Bühne*, Chronik, Theater, 647. h. = *Ujdonságok a francia színen*, Ko II/II. 1864/20, nov. 13. Vegyes, 480.
- 1864/40. 13. *Eine Person der jüngsten Vergangenheit als Held eines Drama's*, Chronik, Theater, 647–648. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- *1864/40. 14. *Neue Parodien*, Chronik, Theater, 648. h. = *Ujdonságok a francia színen*, Ko II/II. 1864/20, nov. 13. Vegyes, 480.
- 1864/40. 15. *Leichenträger als Ballettänzer*, Chronik, Theater, 648. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 633, 634, 635, 639, 640, 641, 644, 645, 646, 647, 648. h. [15 cikk, 22 bejegyzés].

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

1864/40. 16. *Kleopatra* [I], Europa, 1265–1274. h. = *Kleopatra* [I], Ko II/II. 1864/17, okt. 23. 385–388. és Ko II/II. 1864/18, okt. 30. 409–412. [Ld. még az Europa 1864/41. 1. tételét. A bevezető és a Koszorú közlésének első része feltehetően Arany munkája.]

1864/41.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. szept. 30.

FÜZET: Europa 1864/41, 1297–1328. h.; Chronik, 1864/41, 657–672. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik: 657–664; Europa; Chronik: 665–672.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

1864/41. 1. *Kleopatra* [II], Europa, 1307–1316. h. = *Kleopatra* [II], Ko II/II. 1864/18, okt. 30. 409–412. és *Kleopatra* [III.] 1864/19, nov. 6. 433–437. [Ld. az Europa 1864/40. 16. tételét.]

1864/42.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. okt. 7.

FÜZET: Europa 1864/42, 1329–1360. h.; Chronik, 1864/42, 673–688. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik: 673–680. h.; Europa; Chronik: 681–688. h. Melléklet:

1) Deutsche Bibliothek – Sammlung seltener Schriften der Aelteren deutschen National-Literatur, hrsg. Heinrich Kurz, 1864. [reklám, 4 old.]

2) [F. A. Brockhaus reklámja, 2 old.]

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Chronik: 673–680.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

***1864/42. 1.** *Eine „populäre Aesthetik”*, Chronik, Literatur, 673. h. = *Lipcsében Seemannál „Népszerű aesthetika” jelent meg dr. Lemcke Károlytól...*, Ko II/II. 1864/16, okt. 16. Vegyes, 384.

***1864/42. 2.** *Die vierte Auflage der „Makamen des Hariri”*, Chronik, Literatur, 673–674. h. = *Hariri „Makamáinak” (rimes próza) negyedik kiadása Rückert fordításában megjelent...*, Ko II/II. 1864/16, okt. 16. Vegyes, 384. [TÍ 131. 119.]

***1864/42. 3.** *Neue Auflagen von Gedichtsammlungen*, Chronik, Literatur, 674–675. h. = *Bodenstedt verseinek is új kiadása jelent meg...*, Ko II/II. 1864/17, okt. 23. Vegyes, 408. [TÍ 134. 119–120.]

1864/43.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. okt. 14.

FÜZET: Europa 1864/43, 1361–1392. h.; Chronik, 1864/43, 689–712. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik: 689–700. h.; Europa; Chronik: 701–712. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 163.

FELVÁGOTT OLDALAK: Chronik: 689–700, 701–706.

JEGYZETELT CIKK:

1864/43. 1. *Allerlei Persönliches aus Nah und Fern*, Chronik, Theater, 703–704. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/43. 2. *Der Puppenspiel Michel*, Chronik, Theater, 704. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/43. 3. *E. Martin im Irrenhaus*, Chronik, Theater, 704. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 703, 704. h. [3 cikk, 5 bejegyzés].

1864/44.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. [okt. 21.]

FÜZET: Europa 1864/44, 1393–1424. h.; Chronik, 1864/44, 713–728. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 1399–1416. h.; Chronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/44. 1. *Ein Historienbild von Madarasz*, Chronik, Bildende Kunst, 717. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/44. 2. *Näheres über die in Rom gefundene antike Statue*, Chronik, Bildende Kunst, 718–719. h. = *Mi is említők pár szóval a minap azon bronz Herkules szobrot, melyet nem rég Rómában találtak...*, Ko II/II. 1864/18, okt. 30. Vegyes, 432.

1864/44. 3. *Theater in Algerien*, Chronik, Theater, 723. h. = *Algier legfélreesőbb legzordonabb hegyei közt [...] színház ütötte föl sátorfáját...*, Ko II/II. 1864/18, okt. 30. Vegyes, 432.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 717, 718, 723. h. [3 cikk, 3 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1864/44. 4.** *Die verlorene Handschrift, von Gustav Freytag*, Chronik, Literatur, 713–714. h. = *Freytag Gusztáv, német regényíró, egy háromkötetes regényen dolgozik...*, Ko II/II. 1864/20, nov. 13. Vegyes, 480.

***1864/44. 5.** *Eine Componir-Maschine*, Musik, 719–720. h. = *Zeneíró gép*, Ko II/II. 1864/20, nov. 13. Vegyes, 480.

1864/45.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. okt. 28.

FÜZET: Europa 1864/45, 1425–1456. h.; Chronik, 1864/45, 729–744. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik: 729–736. h.; Europa; Chronik, 737–744. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 163.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/45. 1. *Frauenleben im alten Griechenland*, Europa, 1431–1440. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Europa: 1431. h. [1 cikk, 1 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1864/45. 2.** *Die verlorene Handschrift, von Gustav Freytag, zweiter Theil,* Chronik, Literatur, 729–730. h. = *Freytag Gusztáv, német regényíró, egy háromkötetes regényen dolgozik...*, Ko II/II. 1864/20, nov. 13. Vegyes, 480.

***1864/45. 3.** *Ein guter Spaß in Betreff Wachtel's,* Chronik, Theater, 740. h. = *Wachtel énekes a bécsi színháznál megbetegedvén...*, Ko II/II. 1864/20, nov. 13. Vegyes, 480.

1864/46.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. nov. 4.

FÜZET: Europa 1864/46, 1457–1488. h.; Chronik, 1864/46, 745–760. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik: 745–752. h.; Europa; Chronik, 753–760. h.

Melléklet: [A Friedrich Bruckmann's Verlag reklámja, 4. old.]

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 163.

FELVÁGOTT OLDALAK: Chronik: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

1864/47.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. nov. 11.

FÜZET: Europa 1864/47, 1489–1520. h.; Chronik, 1864/47, 761–792. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik: 761–776. h.; Europa; Chronik [Weihnachts-Anzeiger, Nr. 47.]: 777–792. h.

Mellékletek:

1) [Julius Niedner wiesbadeni kiadó reklámja, 2 old.]

2) [C. W. Kreidel wiesbadeni kiadó reklámja, 2 old.]

3) [Carl Merseburger lipcsei kiadó és könyvkereskedés reklámja, 4 old.]

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 163.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1864/47. 1.** *Bible de l'Humanité, par Michelet,* Chronik, Literatur, 765. h. = „Az emberiség bibliája” Michelet új könyve..., Ko II/II. 1864/21, nov. 20. Vegyes, 504.

1864/47. 2. *Zur Förderung des Kupferstichs,* Chronik, Bildende Kunst, 771. h. = *A párisi „Institut” [...] a rézmetsző művészet emelésére...*, Ko II/II. 1864/21, nov. 20. Vegyes, 504.

***1864/47. 3.** *Das Dresdner Hoftheater brachte jenes Drama: „Edda”,* Chronik, Theater, 773–774. h. = *Drezdában színre került az Edda című dráma...*, Ko II/II. 1864/21, nov. 20. Vegyes, 504.

1864/47. 4. *„Nachbars Aepfel” von Victor Sardou,* Chronik, Theater, 775. h. = *A Palais Royal színházban Sardoutól új vigjátékot adtak, czíme: „A szomszéd almái” (Les pommes du voisin),* Ko II/II. 1864/21, nov. 20. Vegyes, 504.

1864/47. 5. *Meyerbeers „Hugenotten” in Rom,* Chronik, Theater, 776. h. = *Rómában Meyerbeer „Hugenottái”-t most adják először...*, Ko II/II. 1864/21, nov. 20. Vegyes, 504.

***1864/47. 6.** *Spielhonorare für Choristen*, Chronik, Theater, 776. h. = *A berlini udvari színház karénekesei...*, Ko II/II. 1864/21, nov. 20. Vegyes, 504.

1864/48.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. nov. 18.

FÜZET: Europa 1864/48, 1521–1552. h.; Chronik, 1864/48, 793–824. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik [Weihnachts-Anzeiger, Nr. 48.]: 809–816. h.; Chronik: 793–800. h.; Europa; Chronik: 801–824. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 163.

FELVÁGOTT OLDALAK: Chronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/48. 1. *Die asiatischen Feldzüge Alexanders des Großen*, Chronik, Literatur, 794. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

***1864/48. 2.** *Französische Neuigkeiten*, Chronik, Literatur, 796. h. = *Feydeau, hosszú pihenés után, megint irt egy etude-ot...*, Ko II/II. 1864/22, nov. 27. Vegyes, 528.

1864/48. 3. *Calendar of State Papers, existing in the Archives and Collections of Venice*, Chronik, Literatur, 796–797. h. = *Angol tudósok nagy munkásságot fejtenek ki idegen levéltárak kutatásában...*, Ko II/II. 1864/23, dec. 4. Vegyes, 551–552.

***1864/48. 4.** *Bourget †*, Chronik, Literatur, 797. h. = *Bourget, egyike Franciaország legnépszerűbb dalköltőinek...*, Ko II/II. 1864/23, dec. 4. Vegyes, 552. [TÍ 138. 120.]

1864/48. 5. *Ein von der französischen Regierung bestelltes Bild der Schlacht bei Leipzig*, Chronik, Bildende Kunst, 799. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/48. 6. *Munificenz der Stadt Paris*, Chronik, Bildende Kunst, 799. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/48. 7. *Musikalien von Robert Volkmann*, 48. sz. Chronik, Musik, 801. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/48. 8. *Das jüngste Werk Emile Augiers*, Chronik, Theater, 802–803. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

***1864/48. 9.** *Neues und Neuaugelegtes*, Chronik, Theater, 804. h. = *Feydeau, hosszú pihenés után, megint irt egy etude-ot...*, Ko II/II. 1864/22, nov. 27. Vegyes, 528.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 794, 796, 797, 799, 801, 802, 804. h. [9 cikk, 10 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1864/48. 10.** *Gott in der Natur von Dr. G. Hartwig*, Chronik, Literatur, 795–796. h. = *„Isten a természetben, vagy a teremtés egysége” cím alatt német lapok...*, Ko II/II. 1864/21, nov. 20. Vegyes, 503–504.

1864/49.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. nov. 25.

FÜZET: Europa 1864/49, 1553–1584. h.; Chronik, 1864/49, 825–856. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik [Weihnachts-Anzeiger, Nr. 49.]: 841–848. h.; Chronik: 825–840. h.; 849–856. h.; Europa.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 163.

FELVÁGOTT OLDALAK: Chronik: 825–834; Europa: 1577–1584.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

- *1864/49. 1. *Travels in Central Asia, by Arminius Vambéry*, Chronik, Literatur, 828–829. h. = *Vámbéry utazása angol nyelven Londonban Murray-nál megjelent...*, Ko II/II. 1864/23, dec. 4. Vegyes, 550. [AJÖM XII. 525. 167–168.]

1864/50.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. december 2.

FÜZET: Europa 1864/50, 1585–1616. h.; Chronik, 1864/ 50, 857–888. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik [Weihnachts-Anzeiger, Nr. 50.]: 873–888. h.; Chronik: 857–872. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 163.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

- 1864/50. 1. *Peregrin. Roman von Ida Gräfin Hahn-Hahn*, Chronik, Literatur, 857–858. h. = *Hahn-Hahn Ida grófnő új regénye*, Ko II/II. 1864/24, dec. 11. Vegyes, 575.

- *1864/50. 2. *Restauration der aufgefundenen antiken Herculesstatue*, Chronik, Bildende Kunst, 862. h. = *A római Righetti palotában közelebb kiásott csonka Hercules szobor...*, Ko II/II. 1864/24, dec. 11. Vegyes, 575.

- *1864/50. 3. *Das Neue Testament illustriert*, Chronik, Bildende Kunst, 863–864. h. = *Az Új testamentomnak pompás illusztrált angol kiadása...*, Ko II/II. 1864/24, dec. 11. Vegyes, 575.

- *1864/50. 4. *Neuigkeiten der Dresdener Hofbühne*, Chronik, Theater, 865–866. h. = *A drezdai udvari színházban Sophocles trilogiája...*, Ko II/II. 1864/24, dec. 11. Vegyes, 575.

1864/51.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. december 9.

FÜZET: Europa 1864/51, 1617–1648. h.; Chronik, 1864/51, 889–936. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik [Weihnachts-Anzeiger, Nr. 51.]: 905–912 h., 921–928. h.; Chronik: 889–896. h.; Europa; Chronik: 897–904. h., 929–936 h., 913–920. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 163.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 1625–1648; Chronik: 889–896, 897–904.

JEGYZETELT CIKK:

- 1864/51. 1. *Luther als Musiker*, Chronik, Musik, 899–900. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 899. h. [1 cikk, 1 bejegyzés].

1864/52.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1864. december 16.

FÜZET: Europa 1864/52, 1649–1680. h.; Chronik, 1864/52, 937–984. h.

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik [Weihnachts-Anzeiger, Nr. 52.]: 953–976. h.; Chronik: 937–944. h.; Europa; Chronik: 945–952. h., 977–984. h., 961–968. h. A hátsó borító felső része szakadozott és gyűrött.
 PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 163.
 FELVÁGOTT OLDALAK: Chronik: 937–944, 945–952.
 JEGYZETELT CIKK: –

1865

1865/1.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [1864. december 23. Az új évfolyamon lekerül a dátum a Chronik című részről.]
 FÜZET: Europa 1865/1, 1–32. h.; Chronik, 1865/1, 1–32. [Anzeiger: 17–32. h.]
 ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik: 1–16. h.; Europa; Chronik: 17–32. h. A fedlap vízszintesen elszakadva, ragasztószalaggal megragasztva.
 Melléklet: [Külön kartonon a lap elejére illesztve Emmanuel Geibel arcképe.]
 JELZET: [A fedlap bal felső sarkában, metszett sarkú címkében fekete tintával, majd kézzel áthúzva:] **197** [alatta fekete tintával:] **252** [kézzel átjavítva:] **452** [alatta fekete tintával:] **26 db** [A címke mellett jobbról a fedlapon, grafit:] **452**
 PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 163.
 FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.
 ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –
 JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:
 ***1865/1. 1.** *Deutsche Lyriker seit 1850*, Europa, 1–8. h. = –x.: *Német lantos költők 1850 óta*, Ko III/I. 1865/11, márc. 12. Külirodalom, 260–261.
 ***1865/1. 2.** *Gustav Satter in Leipzig*, Chronik, Musik, 11–13. h. = *Satter Lipcsében*, Ko III/I. 1865/1, jan. 1. Vegyes, 23.
 ***1865/1. 3.** *Neue Schauspiele und Opern in Deutschland und Frankreich*, Chronik, Theater, 14–15. h. = *Legouvétól a Théâtre Lyriqueben...*, Ko III/I. 1865/1, jan. 1. Vegyes, 23.

1865/2.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [1864. december 30.]
 FÜZET: Europa 1865/2, 33–64. h.; Chronik, 1865/2, 1–48. [Anzeiger: 45–48. h.]
 ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.
 PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.
 FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 33–42, 57–64; Chronik: végig.
 ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

1865/3.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [jan. 6.]
 FÜZET: Europa 1865/3, 65–96. h.; Chronik, 1865/3, 49–64. [Anzeiger: 61–64. h.]
 ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik: 49–56. h.; Europa; Chronik: 57–60. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Chronik: 49–56.

JEGYZETELT CIKK:

1865/3. 1. „*La belle Helène*” [!], Chronik, Theater, 58–59. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1865/3. 2. *Eine Operette mit Text von Cham*, Europa, Chronik, Theater, 59. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 59. h. [2 cikk, 2 bejegyzés].

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

***1865/3. 3.** *Die verlorene Handschrift, von Gustav Freytag, dritter Band (Leipzig, S. Hirzel)*, Chronik, Literatur, 49. h. = *Freitag Gusztáv háromkötetes regénye „Die verlorene Handschrift” már egészen megjelent...*, Ko III/I. 1865/3, jan. 15. Vegyes, 71.

***1865/3. 4.** *A walk across Africa, by J. A. Grant*, Chronik, Literatur, 52. h. = *Grant, az elhunyt Speke utitársa a Nilus forrásai felfedezése alkalmával, most kiadta utazását...*, Ko III/I. 1865/3, jan. 15. Vegyes, 71.

***1865/3. 5.** *Das Doppelstandbild der Grafen Egmont und Hoorn*, Chronik, Bildende Kunst, 53. h. = *Brüsszelben, a múlt dec. 16-án leplezték le Egmont és Hoorn kettős szobrát...*, Ko III/I. 1865/3, jan. 15. Vegyes, 71.

***1865/3. 6.** *Die Marmorbrüche von Massa, Carrara und Serravezza*, Chronik, Literatur, 54. h. = *A carrarai márvány még nem fogy el...*, Ko III/I. 1865/3, jan. 15. Vegyes, 71.

1865/4.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [jan. 13.]

FÜZET: Europa 1865/4, 97–128. h.; Chronik, 1865/4, 65–80. [Anzeiger: 77–80. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik: 65–72. h.; Europa; Chronik: 73–80. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

***1865/4. 1.** *Ein Stückchen des Londoner Büchermarktes*, Chronik, Literatur, 66. h. = *Múlt ősszel 35 nap alatt nem kevesebb mint 46 új regény jelent meg a londoni könyvkereskedés középpontján...*, Ko III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95.

***1865/4. 2.** *Charles Sealsfield ein Jude?*, Chronik, Literatur, 68. h. = *Kertbeny „hazánkfia” kétségbe vonja Sealsfield regényiróról elterjedt azon véleményt...*, Ko III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95. [AJÖM XII. 539. 173.]

***1865/4. 3.** *Etwas noch nicht Dagewesenes*, Chronik, Bildende Kunst, 69–70. h. = *Párisban a beszéd tárgya most egy nagyszerű terv...*, Ko III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95.

***1865/4. 4.** *Chopins Nachlaß in unrechten Händen*, Chronik, Musik, 72. h. = *Chopin zeneszerző nővére panaszt emel...*, Ko III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95.

- *1865/4. 5. *Delacour's und Labiche's neue Komödie*, 4. sz. Chronik, Theater, 74. h. = *Delacour és Labiche új vigjátéka...*, Ko III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95.
- *1865/4. 6. *Allerlei aus Nah' und Fern*, Chronik, Theater, 74–75. h. = *Delacour és Labiche új vigjátéka* [A Sardou-ra vonatkozó rész], Ko III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95.
- *1865/4. 7. *Wo sind Adelaide Ristori und Ira Aldridge?*, Chronik, Theater, 75–76. h. = *Ira Aldridge jelenleg ázsiai Oroszországban szerepelget...*, Ko III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95.

1865/5.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [jan. 20.]
 FÜZET: Europa 1865/5, 129–160. h.; Chronik, 1865/5, 81–96. [Anzeiger: 93–96. h.]
 ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik: 81–88. h.; Europa; Chronik: 89–96. h.
 PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.
 FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 129–138, 147–160; Chronik: végig.
 ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –
 JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:
 *1865/5. 1. *Eine Miniaturfamilie*, Europa, Aus der Gesellschaft, 153–156. h. = *A piczi család*, Ko III/I. 1865/12, márc. 19. 280–282.
 1865/5. 2. *Die Geschichte Julius Cäsars von Napoleon III in deutscher Uebersetzung*, Chronik, Literatur, 83–84. h. = *Napoleon császár híres „Julius Caesar”-ja februárban jelenik meg...*, Ko III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95. [TÍ 149. 122.]
 *1865/5. 3. *Aus der Pariser Theaterwelt*, Chronik, Theater, 91–92. h. = *Feuillet Octáv új színművet irt: „La Belle au bois-dormant”...*, Ko III/I. 1865/5, jan. 29. Vegyes, 119.

1865/6.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [jan. 27.]
 FÜZET: Europa 1865/6, 161–192. h.; Chronik, 1865/6, 97–112. [Anzeiger: 109–112. h.]
 ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.
 PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.
 FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 181–192.
 ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –
 JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:
 *1865/6. 1. *Spitzen*, Aus der Gesellschaft, 189–191. = *Csipkék*, Ko III/I. 1865/7, febr. 12. 162–163.

1865/7.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [febr. 3.]
 FÜZET: Europa 1865/7, 193–224. h.; Chronik, 1865/7, 113–128. [Anzeiger: 125–128. h.]
 ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik, 113–120. h.; Europa; Chronik, 121–128. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

***1865/7. 1.** *Kleinere Notizen aus Nah und Fern*, Chronik, Theater, 121–122. h. =

**Feuillet „Montjoye”-jának azon hibáit, melyeket Gy[ulai] P[ál] lapunk színházi tudósítója oly erősen megrótt...*, Ko III/I. 1865/7, febr. 12. Vegyes, 167.

**A bajor király a müncheni udvari színházban...*, Ko III/I. 1865/7, febr. 12. Vegyes, 167.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 121. h. [1 cikk, 2 bejegyzés].

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

1865/7. 2. *Maria Theresia und Marie Antoinette*, Chronik, Literatur, 113. h. = –y.: *Mária Antónia levelei*, Ko III/I. 1865/20, máj. 14. 473–474. és 1865/21, máj. 21. 499–500.

***1865/7. 3.** *Prudhons literarischer Nachlaß*, Chronik, Literatur, 114–115. h. = *Proudhonnak, a nem rég meghalt francia publicistának...*, Ko III/I. 1865/7, febr. 12. Vegyes, 167.

***1865/7. 4.** *Vom französischen Büchermarkt*, Chronik, Literatur, 115. h. = *Guizot Párisban havi füzeteket akar megindítani „Simples discours” czimmel*, Ko III/I. 1865/7, febr. 12. Vegyes, 167.

***1865/7. 5.** *Afzelius und Crusenstolpe †*, Chronik, Literatur, 116. h. = *A svédek két nevezetes írójokat veszítették el...*, Ko III/I. 1865/7, febr. 12. Vegyes, 167.

1865/7. 6. *Chinesisches Theater*, Chronik, Theater, 124. h. = *Chinai színházak*, Ko III/I. 1865/11, márc. 12. Külirodalom, 261–262.

1865/8.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [febr. 10.]

FÜZET: Europa 1865/8, 225–256. h.; Chronik, 1865/8, 129–144. [Anzeiger: 141–144. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Chronik: 129–138.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

1865/9.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [febr. 17.]

FÜZET: Europa 1865/9, 257–288. h.; Chronik, 1865/9, 145–160 [Anzeiger: 157–160. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Chronik: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

***1865/9. 1.** *Henri Heine, œuvres complètes (Paris, Michel Levy [!])*, Chronik, Literatur, 149. h. = *Nemcsak minálunk esik meg, hogy némely*

fordító az „Elfen”-t „tizenegyeknek” fordítja..., Ko III/I. 1865/9, febr. 26. Vegyes, 215.

- *1865/9. 2. *Restaurirte Fresken in Rom*, Chronik, Bildende Kunst, 150. h. = *Rómában nem sokára befejezik a vaticanbeli falfrescók kijavítását...,* Ko III/I. 1865/9, febr. 26. Vegyes, 215.

1865/10.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [febr. 24.]

FÜZET: Europa 1865/10, 289–320. h.; Chronik, 1865/10, 161–176. [Anzeiger: 173–176. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik; Europa.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

BIZONYTALAN EREDETŰ BEJEGYZÉS: A fedlap jobb alsó részén egymás alá húzott rövid grafitvonalak.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 311–320; Chronik: 161–170.

JEGYZETELT CIKK:

- *1865/10. 1. *Zur Schonung des Silbers*, Chronik, Bildende Kunst, 167–168. h. = *A fényírás folytonos terjedése...,* Ko III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 263.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 166, 167. h. [1 cikk, 2 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

- *1865/10. 2. *Grohmann, Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren*, Chronik, Literatur, 161. h. = *„Babonák és népszokások gyűjteménye Cseh és Morvaországból” című könyv jelent meg...,* Ko III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 262. [AJÖM XII. 554. 178.]

- *1865/10. 3. *Löwenthal, Eine Religion ohne Bekenntniß*, Chronik, Literatur, 163. h. = *Ezt is jó tudni. Valami Löwenthal nevű úri ember Németországban...,* Ko III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 262. [AJÖM XII. 557. 179.]

- *1865/10. 4. *Goethe's „Erlkönig” als dichterische Allegorie*, Chronik, Literatur, 163. h. = *Tirolban akadt ember, ki Goethe „Erlkönig”-jét sajtóságon magyarázza...,* Ko III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 262. [AJÖM XII. 558. 179.]

- *1865/10. 5. *Ein historischer Verein in Berlin*, Chronik, Literatur, 164. h. = *Berlinben más figyelemre méltó is van, a hírneves miniszteren kívül...,* Ko III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 262. [AJÖM XII. 553. 177–178.]

1865/11.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [márc. 3.]

FÜZET: Europa 1865/11, 321–352. h.; Chronik, 1865/11, 177–192. [Anzeiger: 189–192. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik; Europa.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 345–352; Chronik: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

- *1865/11. 1. *Ein literarischer Scandal*, Chronik, Literatur, 178–179. = *Egy irodalmi botrány foglalkozhatja [!] most a párisi előkelő világot [Madame Ratazzi regénye]...,* Ko III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 263.

- ***1865/11. 2.** *Das Leben Cäsars von Napoleon III.* Chronik, Literatur, 179. h. = *Napoleon „Julius Caesarja” (a közönséges kiadásban) hihetőleg martius 16-dikán [...] fog megjelenni...*, Ko III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 263.
- ***1865/11. 3.** *Englische Staatsmänner und Homer*, Chronik, Literatur, 179. h. = *Az angol államférfiak ugyancsak foglalkoznak Homér műveinek fordításával...*, Ko III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 263. [TÍ 154. 124.]

1865/12.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [márc. 10.]

FÜZET: Europa 1865/12, 353–384. h.; Chronik, 1865/12, 193–208. [Anzeiger: 205–208. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

Melléklet: Album – Bibliothek deutscher Originalromane [reklám, 2 old.]

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

- ***1865/12. 1.** *Das Smithsonianum in Washington*, Europa, Aus der Gesellschaft, 379–382. h. = *A Smithsonian-intezet* [!], Ko III/I. 1865/14, ápr. 2. 330–331.
- ***1865/12. 2.** *Napoleon I. über Cäsar*, Chronik, Literatur, 195. h. = *„Julius Caesar története Első Napoleontól”...*, Ko III/I. 1865/12, márc. 19. Vegyes, 287. [TÍ 156. 125.]
- ***1865/12. 3.** *Humboldt, correspondance scientifique et littéraire...*, Chronik, Literatur, 196. h. = *Humboldt tudományos és irodalomra vonatkozó leveleiből rendez jelenleg sajtó alá egy nagy gyűjteményt Roquette...*, Ko III/I. 1865/12, márc. 19. Vegyes, 287.
- ***1865/12. 4.** *Zur französischen Literatur*, Chronik, Literatur, 196. h. = *Lamartinenak* [!] *alig jelent meg Shakespeare-ről írt műve...*, Ko III/I. 1865/12, márc. 19. Vegyes, 287.
- 1865/12. 5.** *History of the Sect of Maharajas*, Chronik, Literatur, 198. h. = *A maharadzák felekezete Indiában...*, Ko III/I. 1865/13, márc. 26. Vegyes, 311.
- 1865/12. 6.** *„La Belle au bois-dormant”*, Chronik, Theater, 203–204. h. = *„La Belle au bois-dormant”*, Ko III/I. 1865/14, ápr. 2. 334.
- ***1865/12. 7.** *Ein weiblicher Offenbach*, Chronik, Theater, 204. h. = *A Bouffes parisiens-ben jelenleg egy operette csinál nagy hatást...*, Ko III/I. 1865/12, márc. 19. Vegyes, 287.
- ***1865/12. 8.** *Zur Geschichte der Tantieme*, Chronik, Theater, 204. h. = *Valami fürkésző német már azt is kikutatta, hogy a szín-írói tantieme története meddig vihető vissza...*, Ko III/I. 1865/12, márc. 19. Vegyes, 287.

1865/13.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [márc. 17.]

FÜZET: Europa 1865/13, 385–416. h.; Chronik, 1865/13, 209–224. [Anzeiger: 221–224. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: –

FELVÁGOTT OLDALAK: Chronik: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1865/13. 1.** *Eine Maria Stuart von Björnsterne Björnson*, Chronik, Theater, 219. h. = *Zichy Antal „Stuart Mária Skóthonban” című drámáját...*, Ko III/I. 1865/13, márc. 26. Vegyes, 310.

1865/13. 2. *Proben der russischen Theaterzensur*, Chronik, Theater, 219–220. h. = *Hogy az orosz censura mennyire engedékeny...*, Ko III/I. 1865/13, márc. 26. Vegyes, 311.

***1865/13. 3.** *Allerlei kleine Notizen*, Chronik, Theater, 220. h. = *Maximilian császár a mexicói színházaknak havonkénti 12 000 dollár segélyt adott...*, Ko III/I. 1865/13, márc. 26. Vegyes, 311.

1865/14.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [márc. 24.]

FÜZET: Europa 1865/14, 417–448. h.; Chronik, 1865/14, 225–240. [Anzeiger: 237–240. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik; Europa. A fedlapon tintacsepp folyt szét.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 417–426; Chronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

***1865/14. 1.** *Eine neue Ausgabe der Firdusi-Uebersetzung von Friedrich v. Schack*, Chronik, Literatur, 227. h. = *Firdusi költeményét a magyar olvasóközönség leginkább Schack Frigyes német fordításából ismeri...*, Ko III/I. 1865/14, ápr. 2. Vegyes, 335.

***1865/14. 2.** *Eine Naturdichterin*, Chronik, Literatur, 227–228. h. = *Párisban sokat emlegetnek most egy természetes nőköltőt...*, Ko III/I. 1865/16, ápr. 16. Vegyes, 383. [TÍ 164. 126.]

1865/14. 3. *Ein Jugendbild Holbein's des Jüngeren*, Chronik, Bildende Kunst, 229–230. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 227, 229. h. [3 cikk, 3 bejegyzés].

1865/15.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [márc. 31.]

FÜZET: Europa 1865/15, 449–480. h.; Chronik, 1865/15, 241–256. [Anzeiger: 253–256. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik: 241–248. h.; Europa; Chronik: 249–256. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Chronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

1865/15. 1. *Eine neue Oper von Félicien David*, Chronik, Theater, 249. h. = *David Feliczián új operája*, Ko III/I. 1865/16, ápr. 16. 381.

1865/15. 2. *Verschiedenes Neue*, Chronik, Theater, 249–250. h. = *Mermet Párisban ért hozzá...*, Ko III/I. 1865/15, ápr. 9. Vegyes, 359.

1865/15. 3. *„Dinorah in Wien”*, Chronik, Theater, 250. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 249, 250. h. [3 cikk, 3 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

- *1865/15. 4. *Die neue Volksausgabe der „Ritter vom Geiste“*, Chronik, Literatur, 241. h. = *Gutzkow német híres költőnek, ki, mint tudva van, egy idő óta elmeháborodásban szenved, két regényeért...*, Ko III/I. 1865/15, ápr. 9. Vegyes, 359. [AJÖM XII. 567. 181–182.]
- *1865/15. 5. *Aus dem Leben des Todes, von G. Hesekiel*, Chronik, Literatur, 242–243. h. = *Hesekiel Berlinben egy kissé vadregényes költeményt írt...*, Ko III/I. 1865/15, ápr. 9. Vegyes, 359. [AJÖM XII. 568. 182.]
- *1865/15. 6. *Stüler †*, Chronik, Bildende Kunst, 246. h. = *Az akadémiai palota építőmestere, Stüler, még a mult hó közepe táján meghalt...*, Ko III/I. 1865/15, ápr. 9. Vegyes, 359. [AJÖM XII. 569. 182.]
- *1865/15. 7. *Kiß †*, Chronik, Bildende Kunst, 247. h. = *Az a Kiss nevű szobrász, ki Berlinben közelebb meghalt, lehetne magyar eredetű is...*, Ko III/I. 1865/15, ápr. 9. Vegyes, 359. [AJÖM XII. 570. 182.]

1865/16.

MEGJELÉNÉS IDŐPONTJA: 1865. [ápr. 7.]

FÜZET: Europa 1865/16, 481–512. h.; Chronik, 1865/16, 257–272. [Anzeiger: 269–272. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

- *1865/16. 1. [W. Lynker]: *Zur Geschichte der Hütte*, Europa, 503–512. h. = x–y.: *A kalap*, Ko III/I. 1865/16, ápr. 16. 380–381.
- *1865/16. 2. *„Fremde Federn“*, Chronik, Theater, 266–267. h. = *Német színpadokon igen tetszik most egy kis vigjáték: „Idegen tollak”...*, Ko III/I. 1865/16, ápr. 16. Vegyes, 383.
- 1865/16. 3. *Allerlei kleine Notizen*, Chronik, Theater, 268. h. =
 - a) *Az ifju bajor királynak kedve jött Schiller Don Carlosát kihagyás nélkül adatni elő...*, Ko III/I. 1865/16, ápr. 16. Vegyes, 383.
 - b) *Theréza kisasszony kávéházi „ünnepelt” énekesnőnek Párisban most egy parodiája akadt...*, Ko III/I. 1865/16, ápr. 16. Vegyes, 383.

1865/17.

MEGJELÉNÉS IDŐPONTJA: 1865. [ápr. 14.]

FÜZET: Europa 1865/17, 513–544. h.; Chronik, 1865/17, 273–288. [Anzeiger: 285–288. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

- 1865/17. 1. *Die Zille'sche Aeneis-Uebersetzung*, Chronik, Literatur, 273–274. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1865/17. 2. *Deutsche Volkstrachten*, Chronik, Literatur, 274–275. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1865/17. 3. *Dementi*, Chronik, Literatur, 276. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

- *1865/17. 4. *Mikrographisches Nonplusultra*, Chronik, Literatur, 276–277. h. = *Egy kicsinységben gyönyörködő úri ember...*, Ko III/I. 1865/17, ápr. 23. Vegyes, 407. [AJÖM XII. 581. 186.]
- 1865/17. 5. *Französische Revolutions-Literatur*, Literatur, 277. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1865/17. 6. *Fleurs, fruits et feuillages choisis de l'Île de Java*, Chronik, Literatur, 277. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- *1865/17. 7. *In Sachen der photographischen Ausstellung in Berlin*, Chronik, Bildende Kunst, 278–279. h. = *A berlini photograph-egylet május és június hónapokban világtárlatot rendez...*, Ko III/I. 1865/18, ápr. 30. Vegyes, 431.
- 1865/17. 8. *Die Franciscanerkirche in Passau*, Chronik, Bildende Kunst, 279. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1865/17. 9. *Eine Statuette der Pariser Darstellerin der „schönen Helena“*, Chronik, Bildende Kunst, 280. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1865/17. 10. *Die größte Litographie*, Chronik, Bildende Kunst, 280. h. = *A legnagyobb kőmetszet, mióta a világ, III. Napoleon életnagyságú képe Solferinonál...*, Ko III/I. 1865/17, ápr. 23. Vegyes, 407.
- 1865/17. 11. *Die Kathedrale zum Gedächtniß des Cardinals Wiseman*, Chronik, Bildende Kunst, 280. h. = *Wisemann bíbornok emlékére templom fog épülni...*, Ko III/I. 1865/17, ápr. 23. Vegyes, 407.
- 1865/17. 12. *Mandels Kupfertisch der Madonna della Sedia*, Chronik, Bildende Kunst, 280. h. = *Az egy idő óta elhanyagolt rézmetszés előnyei mind inkább kiderülnek...*, Ko III/I. 1865/17, ápr. 23. Vegyes, 407.
- *1865/17. 13. *Compositionen von Joachim Raff*, Chronik, Musik, 281–282. h. = *Raff Joachim többi zeneszerzeményei közt „Magyar rhapsodiát” is említ egy német bíráló...*, Ko III/I. 1865/17, ápr. 23. Vegyes, 407.
- 1865/17. 14. *Eine Posse von Dohm*, Chronik, Theater, 282. h. = *A „Kladderadatsch” szerkesztője, Dohm úr...*, Ko III/I. 1865/17, ápr. 23. Vegyes, 407. [Az AJÖM XII. 580. 185. Aranyak tulajdonítja, azonban feltehetően nem ő a szerző.]
- *1865/17. 15. *Charlotte Birch-Pfeiffer in Pension*, Chronik, Theater, 283. h. = *Birch-Pfeiffer Sarolta asszony [...] lelépett a színpadról...*, Ko III/I. 1865/17, ápr. 23. Vegyes, 407.
- *1865/17. 16. *„Madame Aubert”*, Chronik, Theater, 283–284. h. = *Plouvier Eduard új színműve, „Madame Aubert”...*, Ko III/I. 1865/17, ápr. 23. Vegyes, 407. [AJÖM XII. 579. 185.]
- 1865/17. 17. *Eine Oper von Graffigna in Paris*, Chronik, Theater, 284. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- 1865/17. 18. *Allerlei kleine Notizen*, Chronik, Theater, 284. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]
- ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 273, 274, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284. h. [18 cikk, 21 bejegyzés].

1865/18.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [ápr. 21.]

FÜZET: Europa 1865/18, 545–576. h.; Chronik, 1865/18, 289–304. [Anzeiger: 301–304. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik: 297–300. h., 293–296. h., 301–304. h., 289–292. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

JEGYZETELT CIKK:

1864/18. 1. *Nachträgliches über Stüler und Kieß*, Chronik, Bildende Kunst, 295–296. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

1864/18. 2. *Giuditta Pasta* †, Chronik, Theater, 300. h. = [A Ko-ban nem jelent meg.]

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 296, 300. h. [2 cikk, 4 bejegyzés].

1865/19.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [ápr. 29.]

FÜZET: Europa 1865/19, 577–608. h.; Chronik, 1865/19, 305–320. [Anzeiger: 317–320. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik; Europa.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Chronik: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

1865/19. 1. *Die wissenschaftlichen Prüfungen in China*, Europa, Aus der Gesellschaft, 608. h. = *Hogy csinálják a tudóst Chinában*, Ko III/I. 1865/19, máj. 7. Vegyes, 455.

1865/19. 2. *Aufträge des Kaisers von Mexico an den Leipziger Bildhauer Knaur*, Chronik, Bildende Kunst, 309. h. = *Miksa, mexicói császár ő flge nagy kedvelője a szobroknak...*, Ko III/I. 1865/19, máj. 7. Vegyes, 455.

1865/19. 3. *Neue Vervielfältigungsmethode*, Chronik, Bildende Kunst, 312. h. = *Párisi lapok szerint megint egy új módját találták fel, hogy lehessen nyomtatványokat, képeket stb. sokszorosítani...*, Ko III/I. 1865/19, máj. 7. Vegyes, 455. [Az AJÖM XII. 585. 187. Aranyak tulajdonítja, de nem az ő glosszája.]

1865/20.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [máj. 5.]

FÜZET: Europa 1865/20, 609–640. h.; Chronik, 1865/20, 321–336. [Anzeiger: 333–336. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik: 321–328. h.; Europa; Chronik: 329–336. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 608–618, 634–640; Chronik: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1865/20. 1.** *Ein Gang durch Roms Katakomben*, Europa, Aus der Gesellschaft, 637–639. h. = *: *Pár óra Róma katakombáiban*, Ko III/I. 1865/25, jún. 18. 596–597.

***1865/20. 2.** *Die Präsidenten von Nordamerika*, Europa, Aus der Gesellschaft, 639–640. h. = *: *Északamerika elnökei*, Ko III/I. 1865/22, máj. 28. 526.

1865/21.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [máj. 12.]

FÜZET: Europa 1865/21, 641–672. h.; Chronik, 1865/21, 337–352. [Anzeiger: 349–352. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik: 337–344. h.; Europa; Chronik: 345–352. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Chronik: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

1865/22.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [máj. 19.]

FÜZET: Europa 1865/22, 673–704. h.; Chronik, 1865/22, 353–368. [Anzeiger: 365–368. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

1865/23.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [máj. 26.]

FÜZET: Europa 1865/23, 705–728. h.; Chronik, 1865/23, 369–384. [Anzeiger: 381–384. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik: 369–376. h.; Europa; Chronik: 377–384. h.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 100.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 713–720; Chronik: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1865/23. 1.** *Renaissance und Rococo in der römischen Literatur*, Chronik, Literatur, 370–371. h. = *A renaissance és rococo nyomait a régi római irodalomban is igyekszik most egy német professor, M. Hertz föltalálni...*, Ko III/I. 1865/25, jún. 18. Vegyes, 599.

1865/24.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [jún. 2.]

FÜZET: Europa 1865/24, 729–760. h.; Chronik, 1865/24, 385–400. [Anzeiger: 397–400. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Chronik; Europa.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Chronik: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

***1865/24. 1.** *Eine neue englische Revue*, Chronik, Literatur, 388. h. = *George Henry Lewes, Goethe életének híres megírója...*, Ko III/I. 1865/24, jún. 11. Vegyes, 575.

- ***1865/24. 2.** *Baron Bonnaire †*, Chronik, Literatur, 388. h. = *A „Revue des deux Mondes” alapítója, báró Bonnaire Felix, a napokban Párisban meghalt*, Ko III/I. 1865/25, jún. 18. Vegyes, 599. [TÍ **181.** 129.]
- ***1865/24. 3.** *Das Napoleon-Denkmal in Ajaccio*, Chronik, Bildende Kunst, 390. h. = *Napoleon ajaccioi szobráról...*, Ko III/I. 1865/25, jún. 18. Vegyes, 599.
- ***1865/24. 4.** *Kleinere Notizen*, Chronik, Bildende Kunst, 391. h. = *Danténak Florenczben máj. 14-én felállított szobrát Pazzi készíté*, Ko III/I. 1865/24, jún. 11. Vegyes, 575.

1865/25.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [jún. 9.]

FÜZET: Europa 1865/25, 761–792. h.; Chronik, 1865/25, 401–416. [Anzeiger: 413–416. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 761–768; Chronik: végig.

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: –

JELÖLTLEN ÁTVÉTEL:

- ***1865/25. 1.** *Ueber das Wesen der Ballade*, Chronik, Literatur, 403–404. h. = *A lipcsei „Europá”-ban olvassuk, hogy Greguss Ágostnak a „Balladáról” irt értekezése...*, Ko III/I. 1865/25, jún. 18. Vegyes, 599. [TÍ **180.** 129.]

- ***1865/25. 2.** *Darstellungen aus R. Wagner'schen Opern*, Chronik, Bildende Kunst, 405. h. = *Az ifju bajor király megint új és nagy jelét adta a jövő zenéje iránti elragadtatásának...*, Ko III/I. 1865/25, jún. 18. Vegyes, 599.

- 1865/25. 3.** *Näheres über das Nationalmonument für den Prinzen Albert*, Chronik, Bildende Kunst, 405–406. h. = *Az angol királynő megboldogult férje, Albert herczeg...*, Ko III/I. 1865/25, jún. 18. Vegyes, 599.

- 1865/25. 4.** *Kleinere Notizen*, Chronik, Theater, 412. h. =

- a) *Az „Afrikai nő” eddigi előadásai Párisban...*, Ko III/I. 1865/25, jún. 18. Vegyes, 599.
b) *Egy berlini színházigazgató, Wallner...*, Ko III/I. 1865/25, jún. 18. Vegyes, 599.

1865/26.

MEGJELENÉS IDŐPONTJA: 1865. [jún. 16.],

FÜZET: Europa 1865/26, 793–824. h.; Chronik, 1865/26, 417–432. [Anzeiger: 429–432. h.]

ÁLLAPOT: A laprészek a következő sorrendben behajtogatva: Europa; Chronik.

PECSÉT: A fedlap jobb felső részén hírlapilleték szignetta (körpecsét) az osztrák címerrel és a számjelzettel: 164.

FELVÁGOTT OLDALAK: Europa: 793–802; Chronik: végig.

JEGYZETELT CIKK:

- ***1865/26. 1.** *Aus Griechenland und der Türkei*, Chronik, Literatur, 419–420. h. = *Addig-addig csúfoltuk a törököket az ő elmaradottságukkal...*, Ko III/I. 1865/26, jún. 25. Vegyes, 619.

BIZONYTALAN EREDETŰ JELÖLÉS: Chronik, 419. h. (1865/26. 1.)

ARANY JÁNOS BEJEGYZÉSEI: Chronik: 420. h. [1 cikk, 1 bejegyzés].

JELÖLETLEN ÁTVÉTEL:

- *1865/26. 2. *Popular Romances of the West of England, collected and edited by Robert Hunt*, Chronik, Literatur, 420. h. = *Érdekes népköltészeti gyűjtemény jelent meg közelebb Angliában...*, Ko III/I. 1865/26, jún. 25. Vegyes, 619. [TÍ 186. 130.]
- *1865/26. 3. *Eine Parodie auf „Tristan und Isolde”*, Chronik, Theater, 426–427. h. = *Wagner Richard „Lohengrin”-je [!] csak majd az ősz végén...*, Ko III/I. 1865/26, jún. 25. Vegyes, 619.
- *1865/26. 4. *Emile de Girardin contra Alexander Dumas fils*, Chronik, Theater, 427–428. h. = *Mint tudják olvasóink, Girardin Emil „Le supplice [!] d’une femme” című drámáját...*, Ko III/I. 1865/26, jún. 25. Vegyes, 619.

**SZÉLJEGYZETEK
ÉS A KOSZORÚ ÁTVÉTELEI**

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/1.

Függelék

1863/1. 1. *Neue Denkmäler*, Europa, 1863/1, [1862. dec. 27.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 11. h.

Zu *Toggenburg* in der Schweiz hat sich ein Comité gebildet, welches für Errichtung eines Monumentes zu Ehren *Ulrich Zwingli's* in Wildhaus thätig sein will. Es werden zunächst Sammlungen unter den Reformirten nicht nur der Schweiz, sondern auch andrer Länder, eröffnet werden. – Zu *Pesaro*, dem kleinen italienischen Landstädtchen, wo Meister *Rossini* das Licht der Welt erblickte, will die Direction der römischen Eisenbahn demselben noch bei seinen Lebzeiten ein Denkmal setzen. Pesaro ist nämlich eine Station dieser Eisenbahn. Nahe liegt hier die Frage, ob in Deutschland sich auch so kunstsinnige Eisenbahndirectionen finden lassen? Wir haben noch nicht gehört, daß hierzulande eine solche Denkmäler errichtet hätte, noch dazu Männern, die mit dem Eisenbahnverkehr nicht das Mindeste zu thun haben, ja sogar, wie alle Welt von *Rossini* gerade weiß, geschworene Feinde des Reisens mit Dampf sind. – Das in Münster projectirte Denkmal des Ministers von *Fürstenberg* soll nach Beschluß der Commission von der talentvollen Bildhauerin *Elisabeth Ney* ausgeführt werden. – Für das *Cavour-Monument* sind im Ganzen 550000 Francs eingekommen. Man wird nun eine Bronzestatue des Gefeierten auf einem mit Reliefs verzierten Marmor-Piedestale errichten. Als Aufstellungsort ist der Platz San Carlino in Turin bestimmt worden.

1863/1. 2. *Ausgabe der vier Bücher A. Dürers von der menschlichen Proportion*, Europa, 1863/1, [1862. dec. 27.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 12. h.

In der letzten Sitzung des wissenschaftlichen Kunstvereins zu Berlin machte der Schriftführer Mittheilung davon, daß die Herausgabe der „vier Bücher *Albrecht Dürers von der menschlichen Proportion*“ beabsichtigt werde, und legte einige, nach den in der königl. Bibliothek zu Dresden befindlichen Handzeichnungen Dürers gefertigte Durchzeichnungen vor. Das zu der Herausgabe jenes berühmten Werkes des großen deutschen Meisters gebildete Comité besteht aus Cornelius, Dir. Waagen, Prof. Hotho, Prof. Mandel, Dr. Fr. Förster, Dr. Schnaase, Graf Raczinsky und Richard Wagener. Außerdem hat Dr. von Eye in Nürnberg, Verfasser der sehr geschätzten Biographie Dürers und Konservator des germanischen Museums, seinen Beitritt zu dem Comité erklärt und thätige Theilnahme zugesichert.

1863/1. 3. *Zeichnungen von Victor Hugo*, Europa, 1863/1, [1862. dec. 27.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 12. h.

Eine in mehrfacher Hinsicht interessante Erscheinung dürften die demnächst zu erwartenden *Zeichnungen von Victor Hugo* mit Text von *Theophile Gautier* bilden, die uns den berühmten Schriftsteller in einem ganz neuen Lichte zeigen werden. Der von Claye in Paris prachtvoll im Geschmack des 16. Jahrhunderts gedruckte und brillant gebundene Quartband wird vierzehn Stahlstiche von Paul Chenay und elf Holzschnitte von Girard nach Originalzeichnungen V. Hugo's enthalten und sicherlich auf dem diesjährigen Pariser Neujahrsmarkt Epoche machen. Der Ertrag ist zum Besten einer von Hugo in Guernsey, seinem Aufenthaltsorte, gegründeten Schule für arme Kinder, an der er selber als Lehrer thätig ist, bestimmt.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/1. 1.

Neue Denkmäler – *Új emlékművek*, Europa, 1863/1, [1862. dec. 27.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 11. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Ulrich Zwingli – (1484–1531), svájci reformátor. Szülőhelyén, Wildhausban 1831-ben, halálának 300. évfordulóján avattak emlékkövet. Az 1863-as gyűjtés eredménye ismeretlen, Zwingli szülőházát is csak a századfordulón újítták fel.

Gioacchino Rossini – (1792–1868), olasz zeneszerző

Franz Friedrich Wilhelm von Fürstenberg báró – (1729–1810), a münsteri hercegségben az egyik legbefolyásosabb államférfi, felvilágosult reformer

Elisabeth Ney – (1833–1907), münsteri német szobrásznő; Münchenben élt és alkotott, majd 1871-ben férjével, Edmund D. Montgomeryvel együtt Amerikába vándorolt ki. A Fürstenberg-emlékműre szóló megbízatást talán azért nyerte el, mert 1861-ben elkészítette a báró szobrát. A köztéri emlékművet azonban végül nem ő, hanem Heinrich Fleige alkotta, és 1875-ben állították fel.

Camillo Benso di Cavour – (1810–1861), a Szárd–Piemonti Királyság és az Egyesült Olasz Királyság miniszterelnöke

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/6, febr. 8. Képző művészetek, 141: *Új emlékek*. Szövegű fordítás kisebb eltérésekkel. A magyar szöveg első mondata a fordítótól származik, a hírt egy magyar aktualitáshoz, Széchenyi István emlékművének tervezéséhez kapcsolja. A Széchenyi-emlékműről Ormós Zsigmond közölt hosszú értekezést a Koszorúban: I/I. 1863/2, jan. 11. 26–29; I/I. 1863/3, jan. 18. 50–53; I/I. 1863/4, jan. 25. 73–77; I/I. 1863/5, febr. 1. 97–100; I/I. 1863/6, febr. 8. 121–125.

További eltérés: a Zwingli-emlékműről szóló bekezdésből elmarad, hogy a gyűjtést és az emlékmű felállítását Zwingli szülőhelyén, Wildhausban tervezik.

A Ko szövege:

„*Új emlékek*. Most, midőn a Széchenyi-emlék felállítása közfigyelem tárgya honunkban, nem lesz fölösleges olykor egy pillantást vetni a külföldi emlék szobrászat mozgalmaira. Első helyen emlithetjük, a *Zwingli Ulrik* szobrát, melynek felállítására Sveizban bizottság alakult. Nem sokára gyűjtés fog eszközölni nem csak Helvétia hanem más országok protestáns lakói közt is. – Pesaro kis olasz városban pedig, *Rossini* születéshelyén, a római vasut igazgatósága szándékszik a maestronak, még életében, szobrot emelni, Pesaro e vaspálya egyik állomása levén. Annál furcsább, mert a híres maestro, köztudomás szerint, nagy ellensége a gőzerő általi utazásnak. E példa, nem is hiszszük, hogy sok követőre találjon másutt, a vaspálya-társulatoknál, melyeknek kisebb gondja is nagyobb, semhogy művészek vagy tudósok emlékére szobrot emeljenek. – Egy, Münchenben (*Fürstenberg* minister dicsőítésére) czélba vett emlék az által nevezetes, hogy kivitelével *nő szobrász*, a tehetséges *Ney Erzsébet* van megbizva. – Végre a *Cavour-emlékre* eddig összesen mintegy fél millió frank gyűlt be. Az emlékszobor domborművekkel ékes márvány talapzaton, bronzból fog készülni s Turinban a sz. Carlino téren állítják fel.”

A szerzőség kérdése – Az aktualizálás és az első mondat Aranyra utalna, azonban a glossza mondattani és stilisztikai sajátosságai – az erősen tagolt mondatok, közbevetések, a

körülményes és magyartalan szószerkezetek (fog eszközöltetni; gőzerő általi) – kizárják Arany szerzőségét. Arany talán javította vagy kiegészítette valamely munkatársának fordítását.

1863/1. 2.

Ausgabe der vier Bücher A. Dürers von der menschlichen Proportion – A *Négy könyv az emberi test arányairól* című Dürer-mű kiadása, Europa, 1863/1, [1862. dec. 27.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 12. h.

A német cikk fordítása – A berlini tudományos müegylet legutóbbi ülésén a titkár bejelentette, hogy kiadni tervezik Dürer *Négy könyvét az emberi test arányairól*, majd bemutatott néhány másolatot a drezdai udvari könyvtárban őrzött, Dürer által készített rajzokból. A nagy német mester híres művének kiadására alakult bizottság tagjai Cornelius, Waagen igazgató, Hotho professzor, Mandel professzor, dr. Friedrich Förster, dr. Schnaase, Raczinsky gróf és Richard Wagener. A bizottságba belépett és közreműködését ígérte a nagyra értékelt Dürer-életrajz nürnbergi szerzője, dr. von Eye is.

Magyarázatok a német szöveghez

Albrecht Dürer – (1471–1528), a reneszánsz egyik legnagyobb festője, grafikus, művészetteoretikus, könyvkiadó. 1524-ben, Nürnbergben a Családi Krónikájában maga írta, hogy apja a Gyula melletti Ajtósról származott. Nevük is a helység német változatából ered. Az emberi test arányairól szóló munkája halála után, 1528-ban jelent meg: *Hierinn sind Begriffen vier Bücher von menschlicher Proportion* (magyarul: *Négy könyv az emberi test arányairól*, In: *A festészetéről és a szépségről*, ford. Harmathné Szilágyi Anna, Corvina, Budapest, 1982). A mű kéziratát Nürnbergben őrizték, és a jelen glossza szerint ennek kiadását tervezték.

Peter von Cornelius – (1783–1867), német festő

Gustav Friedrich von Waagen – (1794–1868), német művészettörténész, a berlini képtár igazgatója

Heinrich Gustav Hotho – (1802–1873), német művészettörténész, filozófus

Eduard Mandel – (1810–1882), rézmetsző, a művészeti akadémia tagja

Friedrich Förster – (1791–1868), német történész, költő, író, a berlini Wissenschaftliche Kunstverein (Tudományos Müegylet) alapítója és elnöke

Karl Schnaase – (1798–1875), német művészettörténész

Athanasius Raczynsky – (Atanazy Raczynsky, 1788–1874), lengyel gróf, porosz diplomata, mecénás

Guido Richard Wagener – (1822–1896), berlini orvos, zeneműgyűjtő

August Johann Ludolf von Eye – (1825–1896), német költő, festő, művészet- és művelődéstörténész. A Dürerről szóló könyve: *Leben und Wirken Albrecht Dürers* [Albrecht Dürer élete és munkássága] 1860-ban, Nördlingenben jelent meg.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/6, febr. 8. Képző művészetek, 141: *Dürer négy könyve*. Tartalomismertetés kiegészítéssel és kommentárral. A fordító önálló megjegyzései a következő mondatrészek: „a ma élő német képírók egyik corypheusa”; „eredetére magyar, de dicsőségére német”.

A Ko szövege:

„*Dürer négy könyve az emberi test arányairól*. Minap a berlini tudományos müegylet ülésében a titkár bejelenté, hogy Dürer Albert »négy könyve az emberi test arányairól« közelebb meg fog jelenni. Az eredetére magyar, de dicsőségére nézve

német művész ama híres munkájának kiadására bizottság alakult, melynek tagja Cornelius is, a ma élő német képzőművészek egyik coryphaeus.”

Magyarázatok a magyar szöveghez

coryphaeus – tekintély, meghatározó egyéniség (gör.-lat.)

A szerzőség kérdése – Az átvétel szabad módja, a nyelvi, mondattani sajátosságok, valamint a kommentárszerű kiegészítések Arany szerzőségére utalnak.

1863/1. 3.

Zeichnungen von Victor Hugo – *Victor Hugo rajzai*, Europa, 1863/1, [1862. dec. 27.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 12. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

[*Bibliográfiai adatok*] – A kötet 1863-ban meg is jelent: *Dessins de Victor Hugo* [Victor Hugo rajzai], Graves par Paul Chenay, Texte par Théophile Gautier, Paris, Castel.

Théophile Gautier – (1811–1872), francia romantikus költő, író, kritikus

Paul Chenay – (1818–1906), francia grafikus

François Girard – (1787–1870), francia grafikus

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/6, febr. 8. Képző művészetek, 141: *Hugo Victor rajzai*. Szabad átvétel tartalmi eltéréssel. A német szöveg 11 fametszetet említ, a magyar fordító kilencet. Kimarad a következő tagmondat: „sicherlich auf dem diesjährigen Pariser Neujahrsmarkt Epoche machen”. Jelentése: „[a kötet] a párizsi újévi vásáron bizonyára feltűnést fog kelteni”.

A Ko szövege:

„A híres francia költő új oldalról mutatja magát a világnak. »Hugo V. rajzai« cím alatt egy önkészítette képgyűjteményt ad ki, melyhez a szöveget nem maga, hanem *Gautier* Teofil írta. A Parisban (Claye-nél) XVI. századbeli ízléssel, pompásan nyomott, dús kötésű 4 r. könyv 14 aczél és 9 fametszettel, (amazok *Chenay*től ezek *Girard*tól) diszeskedik, Hugo V. eredeti rajzai után. A jövedelem egy, Hugo által Guernsey szigetén, szegény gyermekek számára alapított iskolának van szánva, hol ő maga is tetteleg részt vesz a tanításban.”

A szerzőség kérdése – A magyar glossza több nyelvi eleme arra utal, hogy nem Arany írta („önkészítette”; „diszeskedik”; „tetteleg részt vesz”).

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/2.

Függelék

1863/2. 1. *Robert Waldmüller's Brunhild*, Europa, 1863/2, [1863. jan. 2.], Wochenchronik, Literatur, 26–27. h.

Diese soeben vollendete Tragödie, deren zweiten Act Dawson ohnlängst in Dresden vor einem gewählten Kreise las, weicht durchweg von den bisherigen Nibelungen-Tragödien ab. Der Verfasser hat das gegebene Factum, daß Siegfried und Brunhild in ihrer Uebermenschen-Kraft verwandte Größen sind, in seinen reinen Consequenzen durchgeführt. Sie ziehen einander an, sie sind für einander geschaffen; in dem Uebermaße dieser gewaltigen Naturen liegen aber gleichzeitig die Keime eines Kampfes, Kraft gegen Kraft, der sie die einfach menschliche Lösung nicht finden läßt, und der ihnen Beiden den Untergang bereitet. Wie wir nun in Gozzi's Turandot, wie wir in Shakespeare's bezähmter Widerspenstigen Schritt für Schritt der Entwicklung eines verwandten, wenn auch dort versöhnlicher angelegten

Processes folgen, so begleiten wir in der [27] Tragödie Brunhild Stufe für Stufe jene beiden mächtigen Gestalten, an denen sich der Fluch ihrer Uebermenschlichkeit in tief und tiefer gefärbten tragischen Conflicten, und endlich in ihrem Untergange rächt. Bei einer solchen Fassung dieses grandiosen Stoffes konnte weder die Besiegung Brunhilds auf Iseland, noch ihre Ueberlistung im Brautgemache ein beiläufig episch abzuthuender Theil dieses Kampfes werden. Waldmüller hat beide hochdramatische Vorgänge denn auch für die Darstellung gerettet. Im dritten Act wird Brunhild auf Iseland bezwungen. Im vierten Act löst Siegfried ihr den Gürtel. Um einen Vorgang, der unserem Gefühle so anstößig ist, ja dessen Zweideutigkeit entschieden verletzt, wenn er sich ins Dunkel der Coulissen verkriecht, um diesen dennoch als Gipfel des ganzen Kampfes so großartig erschütternden Vorgang für die Bühne möglich zu machen, hat der Autor nur den wesentlichsten Inhalt dieser Ueberlistung festgehalten, das Wo und Wann aber mit dichterischer Freiheit umgestaltet. Der Charakter Siegfrieds hat eine tragischere Färbung erhalten, als dies – vielleicht aus Pietät vor dem Epos, dessen zu deutliches Durchklingen für jede Nibelungen-Tragödie dennoch weit eher als eine Gefahr gelten dürfte – von den früheren dramatischen Bearbeitern dieses Stoffes geschehen ist. Den heidnischen und christlichen Gegensätzen hat der Dichter, wie wir glauben, mit guter Würdigung ihrer völligen Unwesentlichkeit für die hier zum Austrag kommenden tragischen Conflicte, in seinem Stücke keinen Raum gestattet. Selbst die heidnischen Anklänge benutzt er nur in dem Maße, wie sie zum Fernrücken des ganzen Vorganges dienlich sind. Was endlich den Zauber betrifft, so ließ er ihm nur diejenige Bedeutung, die dem der Sagenzeit entsprechenden Glauben an übernatürliche Kräfte und Einflüsse innewohnt. Der Zauber lebt in der Vorstellung, nicht in der Handlung des Stückes.

1863/2. 2. *Ein Pantheon deutscher Berühmtheiten im Frankfurter Goethehause*, Europa, 1863/2, [1863. jan. 2.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 29. h.

Bekanntlich hat das „deutsche Hochstift“ in Frankfurt a. M. das Haus, wo Goethe geboren ward und bei seinen Eltern lebte, vor kurzem angekauft und es dadurch dem Schicksale entrissen, irgend welchem profanen Zwecke zu dienen. Indeß ist von Seiten des Ausschusses genannten „Hochstiftes“ der Gedanke laut geworden, im Goethehause die Büsten von Männern, welche die Liebe der Nation umfaßte, aufzustellen, also gleichsam eine neue Walhalla, eine Art Pantheon der Deutschen zu begründen. Mit der Büste Uhlands von Heinrich Schäffer, welche der Letztere dem Hochstifte geschenkt hat, soll der Anfang gemacht werden.

1863/2. 3. *Der Löwe von Chäronea im brittischen Museum*, Europa, 1863/2, [1863. jan. 2.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 29–30. h.

Eines der bekanntesten Bildwerke des classischen Alterthums, der sogenannte *Löwe von Chäronea*, ist nunmehr vollständig im Besitze des britischen Museums. Er diene, wie man weiß, als Denkmal der in der Schlacht bei Chäronea 338 v. Chr. G. gegen Philipp von Macedonien gefallenen Böotier und wurde in einzelnen Bruchstücken bereits vor gegen zwanzig Jahren von dem [30] österreichischen Consul Gropius ausgegraben. Seine vollständige Wiederzusammensetzung ist das Werk eines englischen Gelehrten, Mr. Newton aus Oxford, welcher sich in der gelehrten Welt auch durch ein Buch über die Funde in Halikarnaß bekannt gemacht hat.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/2. 1.

Robert Waldmüller's *Brunhild* – Robert Waldmüller *Brünhildája*, Europa, 1863/2, [1863. jan. 2.], Wochenchronik, Literatur, 26–27. h.

A német cikk fordítása – A frissen befejezett tragédia, melynek második felvonásából válogatott közönség előtt nemrég Dawison tartott felolvasást Drezdában, sokban eltér az eddigi Nibelung-tragédiáktól. A szerző következetesen ragaszkodik az elgondoláshoz, hogy emberfeletti erejük révén Brünhilda és Siegfried hasonlók egymáshoz. Vonzzák egymást, egymásnak vannak teremtvé; e hatalmas jellemekben azonban a harc magva is el van ültetve, erő ütközik erővel. Egyszerű emberi módon ez a harc nem oldódhat fel, ezért mindkettejük bukását eredményezi. Ahogyan Gozzi *Turandot* című darabjában, vagy ahogyan Shakespeare-nél *A makrancos hölgyben* egy hasonló, bár békésebb kimenetelű folyamatot látunk lépésről lépésre kifejteni, úgy követjük itt, [27] a *Brunhild* című tragédiában a két hatalmas jellemet fokról fokra, a természetfelettségük átkából eredő konfliktus mentén egyre mélyebbre, míg végül a pusztulásba sodródnak. A grandiózus tárgy ilyen ábrázolásában sem Brünhilda legyőztetése Iseland szigetén, sem megtévesztése a nászéjszakán nem lehet mellékes, epikusan feldolgozott szála a harcnak. Waldmüller mindkét drámai feszültségű eseményt áthozza a színpadra. A harmadik felvonásban győzetik le Brünhilda Iseland szigetén. A negyedik felvonásban oldja meg rajta Siegfried az övet. Ez utóbbi esemény megbotránkoztató kétértelműsége a mi érzékenységünket már kifejezetten sérti, még ha a kulisszák homályában van is elrejtve. Ugyanakkor a maga megrázó módján az egész harc csúcspontjának számít, ezért a szerző – hogy illő módon jelenítse meg a színpadon –, a csalás mozzanatából csak a lényegét örizte meg, a „hol” és „mikor” konkrétumait pedig a költői szabadság jegyében módosította. Siegfried alakja tragikusabb színezetet kap, mint a korábbi drámai feldolgozásokban, melyekben – talán az eposz iránti túlzott tisztelet miatt – mindig is nagy veszélyt jelentettek az áthallások. A pogányság és kereszténység ellentétét mint a konfliktus szempontjából érdektelen kérdést, a szerző – szerintünk jó érzékkel – nem építi be a drámába. A pogány mozzanatok csak olyan mértékben vannak jelen, amennyire a cselekményt övező környezethez szükségesek. Ami végül a csodás elemeket illeti, azokkal is csupán a legendák idejéhez alkalmazkodva, a természetfeletti erőkbe és ráhatásokba vetett hit szintjén foglalkozik. A csodás szint a darab ábrázolásának, nem pedig a cselekményének része.

Magyarázatok a német szöveghez

Robert Waldmüller – Charles Edouard Duboc (1822–1910) író és festő művészi álneve. Az 1850-es évektől főként novellái, regényei, itáliai útleírásai jelentek meg. Drezdában élt és alkotott, Gustav Freytag és Karl Gutzkow lapjainak munkatársa volt. Drámája 1863-ban jelent meg nyomtatásban.

Bogumil Dawison – (1818–1872), lengyelországi származású németországi színész, Berlinben, Boroszlóban, Hamburgban, Bécsben és több más német városban játszott. Főként Shakespeare-szerepei voltak híresek.

Carlo Gozzi – (1720–1806), olasz színpadi szerző. A *Turandot* című tragikomikus műve perzsa meséből készült, Turandot hercegnőről szól, aki találós kérdéseket tesz fel kérőinek. A történetet Friedrich Schiller drámában (1801–1802), Giacomo Puccini pedig azonos című, befejezetlenül maradt operájában dolgozta fel.

oldja meg rajta Siegfried az övet – görög eredetű leírása a nászéjszakának

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/15, ápr. 12. Vegyes, 359: *A Nibelungenliedet Waldmüller is dramatizálta...* A hírtartalom rövid átvétele kommentárral.

A Ko szövege:

„A Nibelungenliedet Waldmüller is dramatizálta »Brunhild« czim alatt. Ez már a harmadik.”

Magyarázat a magyar szöveghez

Ez már a harmadik – A glossza szerzője csak a közeli évekre gondolt, amikor három német feldolgozásról beszélt, ugyanis az 1800-as évek elejétől ennél jóval több drámai feldolgozása volt az eposznak. Az 1850-es évek végétől kezdve említeni kell Emanuel Geibel művét, mely 1857-ben jelent meg: *Brunhild*, Eine Tragödie aus der Nibelungsage, Stuttgart, Cotta; 1862-ben Friedrich Hebbel drámája következett: *Die Nibelungen*, Ein deutsches Trauerspiel in drei Abtheilungen, Hamburg, Hoffmann und Campe, 1–2, végül Waldmüller itt említett tragédiája volt a harmadik feldolgozás. A *Nibelung-ének* kiadásait, feldolgozásait és értelmezéseit Arany az 1850-es években a népiesség kérdése, az eposz iránti műfaji érdeklődése, verstani tanulmányai, illetve a Csabá-trilógia miatt, az 1860-as évek elején pedig a *Buda halála* miatt (megjelent 1864-ben) különös figyelemmel kísérte. Lapjaiban gyakran tudósított a hozzá kapcsolódó eseményekről. Arany figyelmét a mondakörre 1847-ben hívta fel Szilágyi István. Feltehetően még ez év őszén vagy végén megküldte neki a kötetet. Vö.: Szilágyi István Aranyak, Máramarosziget, 1847. márc. 12. (AJÖM XV. 68). 1848. jan. 17-én kérdezi Szilágyi István Aranytól: „Hogy tetszik a *Niebelungen Lied*? – Nálam azóta az eredeti is volt; mert a Simrock-é fordítás.” (AJÖM XV. 170). Szilágyi István eszerint Karl Simrock (1802–1876) német fordítását küldte meg Aranyak. Ennek első kiadása 1827-ben jelent meg; 1844-ben már a 4. kiadás volt kapható, nem tudni, melyiket vásárolta meg Szilágyi Arany számára. A *Nibelung-ének*hez kapcsolódóan más széljegyzetei is fennmaradtak Aranyak. 1862-ben részletesen kommentálja Szász Károlynak a BpSz-ben megjelent tanulmányát: Szász Károly: *Két éposz*, Aesthetikai és irodalomtörténeti tanulmány, Első közlemény, BpSz, Szerkeszti és kiadja Csengery Antal, XVI. kötet, LIII. füzet, 233–290. Ld. erről a BpSz jelzett számát a széljegyzetek II. kötetében. A Nibelung-témakörhöz ld. még az Europa 1863/15. 3, 1863/29. 2, 1864/39. 1, 1865/17. 1. szövegét és jegyzetét.

A szerzőség kérdése – A glossza és a kommentár rövideége, szükséztávúsága feltűnő, nem a hír pontos átadására törekszik, inkább egy szűk és tájékozott olvasókörnek szól. A közlés e módja Arany szerzőségére utal.

1863/2. 2.

Ein Pantheon deutscher Berühmtheiten im Frankfurter Goethehause – Német hírességek pantheonja a frankfurti Goethe-házban, Europa, 1863/2, [1863. jan. 2.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 29. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Hochstift – A „Freies Deutsches Hochstift für Wissenschaften, Künste und allgemeine Bildung” nevű intézmény 1859-ben, Friedrich Schiller születésének századik évfordulója alkalmából létesült Otto Volger geológus javaslatára. Mintegy ötven frankfurti polgár létesítette, és egyfajta akadémiaként működött. Goethe szülőházát 1863-ban sikerült megvásárolniuk. Múzeumot és könyvtárat rendeztek be az emlékházban.

Ludwig Uhland – Ld. az Europa 1863/15. 3. jegyzetét.

Heinrich Schöffler – (1818–1873), stuttgarti szobrász

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/6, febr. 8. Képző művészetek, 141: *A Goethe-Pantheon*. Fordítás kisebb kihagyással és tartalmi tévedéssel. Kimarad a következő tagmondat: „und es dadurch dem Schicksale entrissen, irgend welchem profanen Zwecke zu dienen” („elkerülni, hogy [Goethe szülőházát] bárki is profán célokra használja”). A fordító abban téved, hogy nem Uhland és Schöffler szobrát óhajtották elhelyezni az emlékházban, hanem Uhland szobrát a stuttgarti művésztől, Schöfflertől, aki a bizottságnak ajándékozta az általa készített mellszobrot. Az azonos nevű Heinrich Schöffler dalköltő 1855-ben született, így az ő szobráról nem lehet szó.

A Ko szövege:

„*A Goethe-Pantheon*. Majna melletti Frankfurtban a német ugynevezett »Hochstift« nem régiben megvette volt azt a házat, hol Goethe született és szüleivel lakott. Mostan ez intézet választmánya azt az eszmét pengeti, hogy Goethe ama házában nevezetes férfiak mellszobrait állitván fel, belőle mintegy nemzeti Walhallát csináljanak. Uhland és Schöffler Henrik mellszobrával akarják megkezdeni. Hát a mi Kazinczy-Walhallánk mikor lesz vajon átadva az oda zárandókló kegyeletnek? Nem volna rossz gondolat Kazinczy egész körét hasonló mellszobrok által dicsőíteni meg a széphalmi pantheonban.”

Magyarázat a magyar szöveghez

Walhalla – Az északi germán (óskandináv) mitológiában Odin lakhelye, égi palota, ahová haláluk után a bátor harcosok kerülnek. A glossza azonban nem csak a mitológiai palotára utal, hanem a bajor panteonra is, melyet 1842. okt. 18-án, Regensburg közelében avatott fel I. Lajos bajor király. A Leo von Klenze által tervezett klasszicista épületben – a ma is működő „Walhallában” – németországi és nemzetközi hírességek szobrai helyezik el.

széphalmi pantheon – Kazinczy Ferenc születésének százados évfordulójára a Magyar Tudományos Akadémia nagyszabású ünnepséget szervezett. Ehhez kapcsolódóan vásárolta meg Kazinczy széphalmi birtokát is. A lakóházat nem tudták megmenteni, ezért lebontották, és emléksarnokot (mauzóleumot) terveztek építeni a helyébe. A terveket Ybl Miklós készítette el 1862-ben. Ennek leendő megvalósulására utal a Ko glosszája. 1868-ban Szkalnitzky Antal és Koch Henrik átdolgozta a terveket, és 1873-ra épült fel a neoklasszicista stílusú emléksarnok. 1876 óta látogatható.

A szerzőség kérdése – A glossza első részének nyelvi és mondattani sajátosságai alapján (pl. „mostan”) nem Arany a szerző, azonban a kiegészítés, aktualizálás, a Kazinczy-emlékhelyre vonatkozó utalás feltehetően Aranytól ered.

1863/2. 3.

Der Löwe von Chärronea im brittischen Museum – *A khairóneiai oroszlán a brit múzeumban*, Europa, 1863/2, [1863. jan. 2.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 29–30. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

II. Fülöp – II. Philipposz macedóniai király, Nagy Sándor atyja, i. e. 355–366-ig uralkodott. I. e. 338-ban győzte le Boiótiában, a khairóneiai ütközetben az egyesült athéni és thébai seregeket. Ellenfeleinek hősiessége indította arra, hogy emlékművet állítson nekik, az ún. khairóneiai oroszlánt, melyet 1818-ban találtak meg.

Georg Gropius – osztrák diplomata (alkonzul) Athénban

Sir Charles Thomas Newton – (1816–1894), angol régész. Itt említett műve: *History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae* [A halikarnasszoszi, knidoszi és branchidai ásások története], London, Day & Son, 1862. 1–2. k.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/6, febr. 8. Képző művészetek, 141: *A chaeroneai oroszlán*. Szabad fordítás kihagyással és kommentárral. Kimarad Charles Newton említésekor a könyvről szóló információ: „welcher sich in der gelehrten Welt auch durch ein Buch über die Funde in Halikarnaß bekannt gemacht hat” („aki a tudós világban a halikarnasszoszi leletekről szóló könyvével szerzett nevet magának”). Az utolsó latin mondat a fordító kommentárja.

A Ko szövege:

„*A chaeroneai oroszlán*. A klasszikai ókor egyik nevezetes szoborműve az úgynevezett chaeroneai oroszlán, mely az e városnál Kr. e. 338 évvel történt csatában a macedoniai Fülöp király fegyverei által elvérzett boeotiai hősök emlékére állítatott [!]. E szobor most már teljesen a britt [!] muzeum tulajdona. Egyes darabjait ezelőtt mintegy 20 évvel Gropius osztrák consul ásatta volt ki; összerakta pedig egy oxfordi angol tudós, Newton nevű. Sic vos non vobis.”

Magyarázat a magyar szöveghez

Sic vos non vobis – Ezt (teszitek) ti, de nem magatoknak.

A szerzőség kérdése – A fordítás szövege talán nem mindenütt Aranyé. Az első mondat bonyolult szerkezete nem rá vall. Az utolsó tagmondat és a latin nyelvű kommentár azonban tőle eredhet. Feltehetően idegen fordítást javított és egészített ki.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/3.

1863/3. 1. Der Briefwechsel zwischen Carl August und Goethe, Europa, 1863/3, [jan. 9.], Wochenchronik, Literatur, 39–40. h.; az első sor mellett balról vízszintes vonalú jelölés grafittal.

—	<p><i>Der Briefwechsel zwischen Carl August und Goethe</i>. Eine höchst interessante Neuigkeit für alle Freunde der Literatur ist die nunmehr authentische Nachricht, daß an der <i>Herausgabe des Carl August-Goethe'schen Briefwechsels</i> eifrig gearbeitet wird und wahrscheinlich schon im nächsten Sommer der Druck desselben wird beginnen können. Vor kurzem ward nämlich in einer Vorlesung zum Besten der Goethestiftung in Weimar von dem vortragenden Geheimen Hofrath Dr. <i>Vogel</i> (selbst einer der wenigen noch Ueberlebenden aus der „großen Zeit“ und aus Goethe's näheren Umgebungen) diese Thatsache förmlich und officiell verkündigt. Vogel selbst ist mit der Redaction des Briefwechsels, unter persönlicher Antheilnahme des Großherzogs, wie andererseits des in Weimar lebenden Vertreters der Goethe'schen Familie, des Kammerherrn von Goethe, betraut worden. Bei der Herausgabe soll mit größter Liberalität verfahren und nur dasjenige, was für den Augenblick schlechterdings noch nicht zur Veröffentlichung geeignet erscheint, dessen sehr wenig sein soll, für eine spätere Zeit zurückgelegt werden. Namentlich soll, wie [40] man hört, der Großherzog selbst dem Grundsatz möglicher Publicität huldigen. Im Ganzen wird die Zahl der aufzunehmenden Briefe nach Dr. Vogels Angabe 630 betragen, wovon sonder-</p>	
---	---	--

	<p>barer Weise nur 130 im Besitze des Großherzogs – also von Goethe an Carl August – dagegen 416 im Archiv der Goetheschen Familie – also von Carl August an Goethe – sich befinden, der Rest anderweit, zum Theil aus schon Gedrucktem, was des Zusammenhangs wegen eingeordnet wird, beschafft ist. Welches große Verdienst durch die Herausgabe die Betreffenden sich erwerben, bedarf keiner Ausführung. Alles bisherige Material zur Geschichte jener Zeit, wie reich und überreich immer nach vielen Richtungen, war doch unvollständig und mit einem durch Nichts zu ersetzenden Mangel behaftet, so lange dieser bedeutsamste Theil zweier so hervorragenden Lebensläufe darin, der unmittelbarste, intimste Wechselverkehr Carl Augusts mit Goethe, im Dunkel der Archive, unnahbar, unentzifferbar, vergraben lag.</p>	
<p>1863/3. 2. <i>Der zweite Band der „Geschichte deutscher Literatur“ von Otto Roquette</i>, Europa, 1863/3, [jan. 9.], Wochenchronik, Literatur, 40. h.; az első sor mellett balról vízszintes vonalú jelölés grafitál.</p>		
—	<p><i>Der zweite Band der „Geschichte deutscher Literatur“ von Otto Roquette</i> ist jetzt zur Hälfte erschienen (Stuttgart, Ebner & Seubert), und zwar enthält diese erste Abtheilung desselben des ganzen Werkes viertes Buch, unter dem Separattitel: „die Aufklärung“. Abgehandelt werden darin Gottsched und seine Schüler, Bodmer und die Schweizer, die Bremer Beiträger, Haller, Hagedorn und die Anakreontische Poesie, Gellert, Klopstock, Wieland, Gleim und die patriotische Poesie, die Bardenpoesie, Ch. Felix Weiße, Lessing, Winckelman und Herder. Der Abschnitt über Letzteren ist noch nicht zu Ende geführt. Ueber den Charakter der Roquette'schen Literaturgeschichte im Allgemeinen sprachen wir uns schon früher aus; er ist kein specifisch wissenschaftlicher und gelehrter, sondern ein vorwiegend populärer. Das gesammte Publicum, soweit es Repräsentant einer höheren, universellen Bildung, soll und wird zur Lecture des Werkes geeignet sein. Zwar giebt es schon einige deutsche Literaturgeschichten mit der gleichen Tendenz, wir erinnern namentlich an Hillebrand und Koberstein, aber warum dürfte Roquette nicht der dritte im Bunde werden? Ueberall erfreut bei ihm Klarheit und Schärfe des Urtheils, fließende, zum Theil elegante Darstellung, vor Allem jedoch auch ein warmer Sinn für das Schöne und ein reger Patriotismus. Am gelungensten in der vorliegenden Abtheilung ist wohl der Abschnitt über Lessing. Auf verhältnißmäßig kleinem Raume scheint uns hier der Genannte in all seiner Größe kurz, aber erschöpfend gewürdigt zu sein.</p>	

Függelék

1863/3. 3. *Aus den Tiefen des Oceans*, Europa, 1863/3, [jan. 9.], Wochenchronik, Literatur, 43–44. h.

Die Naturgeschichte des Meeres ist in ungewöhnlich werthvoller Weise bereichert worden durch Dr. *Wallich's* Werk: *North Atlantic Sea Bed*, von dem soeben der erste Band

ausgegeben worden. Es ist das ein Tagebuch, geschrieben am Bord des „Bulldog“ im Jahre 1860, das die dankenswerthesten Beobachtungen über das Vorhandensein animalischen Lebens und organischer Gebilde in großen Meerestiefen enthält. Das sehr gut geschriebene, von allem überflüssigen Beiwerk freigehaltene Buch setzt das Dasein animalischen Lebens in ungeheuren Meerestiefen, trotz des entsprechend ungeheuren Druckes, außer allen Zweifel. Wie kolossal dieser Druck sein müsse, ist leicht zu berechnen und zu schätzen. In einer Tiefe von einer englischen Meile unter der Oberfläche steigt derselbe bis zu 160 unserer Atmosphären oder 2640 Pfund auf jeden Quadratzoll; bei 4000 Faden (zu 6 Fuß) oder 4 ½ englische Meile steigt er bis zu 750 Atmosphären, unter welchem Druck das Wasser so zusammengepreßt wird, daß es etwa ein Fünftel seines ursprünglichen Volumens verliert. Sollten denn aber, so fragt man, zarte Organismen, überhaupt irgend einer der uns bekannten Organismen, solchem Drucke widerstehen können? Dr. Wallichs Untersuchungen haben unwiderleglich dargethan, daß zarte Organismen in der That unter solchem Druck bestehen und daß der Meeresboden in großen Tiefen fast ebenso dicht bevölkert ist wie in gemäßigten Tiefen. Wallich hat animalische Geschöpfe lebend aus einer Tiefe von anderthalb englischen Meilen ans Tageslicht her[44]aufgebracht, und es ist kein vernünftiger Grund zu der Annahme vorhanden, daß nicht auch in tiefern Regionen noch Leben zu finden sei. Der Druck der Wassermassen wenigstens bietet keinen Grund für eine solche Annahme. Man darf nicht vergessen, daß auf einem Menschen von mittler Größe, vielleicht von 12 Quadratfuß, bei 28 Zoll Barometerhöhe die Atmosphäre mit einem Gewicht von 34320 Pfund lastet, und daß, wenn der Mensch diesen Druck nicht empfindet, dies nur daher kommt, weil die Luft ihn von allen Seiten umgiebt und weil sie überdies auch in seinem Innern befindlich ist, also vermöge ihrer Elasticität von allen Seiten und selbst von innen nach außen wirkt, mithin der über dem Körper befindlichen Luft das Gleichgewicht hält. Wohl ist es gewiß, daß ein Mensch nicht einmal den Druck von einigen wenigen Atmosphären ertragen könnte, wenn er *plötzlich* unter dieselben gebracht würde, während er dieselben sehr gut ertragen kann, wenn durch allmähliche Steigerungen eine plötzliche Störung des Gleichgewichts zwischen den innerhalb und den außerhalb seines Körpers befindlichen Flüssigkeiten und Gasen vermieden wird. Aus demselben Grunde kann der Mensch vollkommen wohl unter einem Drucke der Atmosphäre leben, welcher nur halb so stark ist als der auf den Meeresspiegel ausgeübte, und so leben denn auch wirklich Menschen unter diesen Verhältnissen auf den hohen Gebirgsketten des tropischen Asiens; eine *plötzliche* Verminderung des Atmosphärendruckes um die Hälfte würde aber für jeden Menschen den Tod zur Folge haben. Die Erfahrung mit luftgefüllten Flaschen, mit Holzstücken und dergl. hat gelehrt, daß, wenn gar keine Hindernisse vorhanden sind, sehr schnell ein Gleichgewichtszustand zwischen dem Innern und dem Aeußern des Holzes oder der Flasche erzeugt wird, und daß, wenn dies erst geschehen, dann keine weitere Aenderung mehr eintritt. Wird ein solcher Körper plötzlich eingetaucht, d. h. ehe der Druck Zeit hat, den Widerstand der zellenartigen und faserigen Stoffe zu überwinden, so muß eine Verminderung der Substanz des Körpers erfolgen; geschieht das Eintauchen langsam, so erfolgt eine solche nicht. Wäre die Wirkung des Druckes in der That eine solche, wie die Biologen sie annehmen, welche die Möglichkeit des Lebens in großen Tiefen leugnen, so würde der Meeresboden nicht lockerer Sand und Schlamm und voll Muscheln sein, sondern harter Felsgrund, und die Apparate zum Sondiren könnten, sobald sie nur einige Faden tief gekommen, nicht wieder heraufgezogen werden. – Dr. Wallich macht noch auf eine andere interessante Thatsache aufmerksam. Es steht fest, daß animalische Geschöpfe ohne Licht leben können, Pflanzen dagegen nicht, sowie daß in einer gewissen Tiefe das Licht gänzlich verschwindet. Dagegen hat wiederum die Temperatur beträchtlichen Einfluß auf das Leben, und wenn man die Wirkungen derselben auf die Vertheilung der Thiere und Pflanzen im Meere untersucht, so findet man, daß dieselbe äußerst ungleich ist. Während Seethiere, wie nachgewiesen ist, noch in 15000 Fuß Tiefe leben, ist bis jetzt noch kein vegetabilisches Gebilde tiefer als in 2400 Fuß entdeckt worden.

1863/3. 4. Kaulbachs „Zeitalter der Reformation“ in photographischer Nachbildung, Europa, 1863/3, [jan. 9.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 46–47. h.

Das letzte, d. h. sechste Wandgemälde für das Treppenhaus des Berliner neuen Museums hat bekanntlich die Reformation zum Gegenstande, d. h. es ist eine großartig angelegte, kühn gedachte bildliche Darstellung des ganzen Jahrhunderts, des Zeitalters der Erfindungen und Entdeckungen, wie man jene Periode ja mit vollem Rechte nennen darf. Den Kaulbach'schen Carton hat jetzt *Joseph Albert* in München auf photographischem Wege vervielfältigt, und Professor *Franz Löher* gab hierzu eine schwungvoll, schön und verständnißvoll geschriebene historische und biographische Erläuterung. Das ganze Bild in seiner Wesenheit wird treffend mit folgenden Worten charakterisirt: „Ein gewaltiges Bild, eine Weltbühne reich an Leben und Gestalten eröffnet sich unseren Blicken. Den Aufgang der gesammten neuen Culturepoche, die große geistige Umwälzung, aus welcher die neue Zeit hervortrat, das stellte bildlich, in dramatischer Bewegung der Künstler uns vor Augen – die geistige Großthat von Jahrhunderten, umschlossen von einem einzigen Rahmen.“ Wir treten mitten in einen deutschen Dom. Seine erhabenen Hallen füllt endlos Leben und Bewegung. Vor uns steigt auf hohen Stufen das Chor hinan, rechts und links öffnen sich tiefe Seitenschiffe. Ueberall sind Gruppen jener Männer, die die Repräsentanten ihrer Zeit waren, die diese ihre Zeit eben zu einem Zeitalter der Erfindungen und Entdeckungen machten. Oben im Mittelpunkte des Ganzen, auf dem Chore geht die religiöse Handlung vor sich: die Reformatoren sind in voller kirchlicher Thätigkeit. Die höchste Strömung der Zeit ging, wie heutzutage auf das Politisch-Rationale, damals auf Glauben und Kirche. Wir können hier, wollen wir nicht mehr Raum als thunlich beanspruchen, nicht ausführlich und ins Einzelne gehend die Gliederung der Composition besprechen und jede der vielen Persönlichkeiten auszählen. Nur einige besonders charakteristische seien erwähnt. Da sind zuerst zwei Vertreter der deutschen Wissenschaft, die fortan wie ein befruchtender Strom immer machtvoller sich durch die Zeiten und Völker ergießen sollte. Mit der Fülle seines Willens und Witzes, ein weltgewandter Mann, schuf Erasmus Raum und Verständniß für die classischen Studien, damit einziehen könne der lichte Geist der Alten. Wie wir ihn da sehen, blüht nicht die heitere Ironie auf diesen Lippen? Neben Erasmus aber, der schwächling von Person, steht der stattliche, streitfeste Reuchlin in ruhiger Würde und Vornehmheit. Wehe den Gesellen, über die der Grimm, der ihm Stirn und Lippen zusammenzieht, losbricht! Aus der Gruppe der Dichter ragt Shakespeare vor, eine in sich geschlossene, fürstliche Gestalt. Es weht wie ein Hauch der Einsamkeit um seine Größe. Welche Welten von Ideen und Bildern, und welch edle Harmonie wohnen hinter seiner hohen, reinen Stirn! Seines Nachbarn Kopf, der etwas zur Seite geneigt ist, zeigt die Wetterspuren eines Lebens voll Kampf und Unglück, doch, dahinter blitzt der unverwundliche Humor: Cervantes. Den Luther hat unser Meister in seiner jungen Kraft gezeichnet, ähnlich wie ihn Cranach malte. Der lebendige Glaube an Gott und sein Recht steht auf seiner Stirn: hoch vor allen Völkern hält er seinen Hort und Schild, das Buch, aus dessen geheiligten Blättern ihnen immerdar erfrischendes Leben [47] zuströmen soll. Eine eigene große Gruppe in der protestantischen Welt, und auch auf Kaulbachs Gemälde, bilden die Engländer. Ihre große Königin Elisabeth führt sie an. Wie stolz trägt sie ihre Krone, jeder Zug an ihr zeigt die strenge Herrscherin! Mit fliegenden Hutfedern drängt sich der schöne, ritterliche Essex ihr nach, er legt die Hand aufs Herz, er war ja der herrischen Königin Liebling, und zuletzt sollte dennoch sein Haupt fallen. Unter den Franzosen erblicken wir den tapferen Anführer der Hugenotten, den edlen Greis Coligny. Zwischen ihnen steht ein deutscher Reichsfürst, der Erste, welcher französische Hülfe mit Abtretung deutschen Gebietes erkaufte. Es ist Moritz von Sachsen. Hoch und schlank wie eine Tanne, den verwegenen Helmbusch auf dem Haupte, schaut er in das Getriebe seiner Zeit; wohl wußte er daraus sich seine Waffen zu schmieden, unbekümmert um deutsche Treue. Gegenüber der Königin Elisabeth an eine Säule gelehnt, gleich einem Wächter von Schätzen, zückt sein tapferes Schwert Gustav Adolph. Er, der Christ und Held, der bei Breitenfeld Glaubensfreiheit für die Welt rettete – wie es in der Aufschrift seines Denkmals

heißt – durfte in der Gemeinde großer Männer, die Kaulbach im Dome versammelt hat, natürlich nicht fehlen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/3. 1.

Der Briefwechsel zwischen Carl August und Goethe – *Carl August és Goethe levelezése*, Europa, 1863/3, [jan. 9.], Wochenchronik, Literatur, 39–40. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Karl August – (1757–1828) weimari nagyherceg. 1775-ben hívta meg udvarába Goethét, és halálukig jó barátságban maradtak. 1776-ban a fejedelem követségi, majd titkos tanácsosnak nevezte ki Goethét; 1791 és 1817 között Goethe az udvari színház igazgatója volt; 1799-ben együtt utaztak Svájcba. Goethét 1832-ben Karl Augusttal és Friedrich Schillerrel közös sírboltba temették. Levelezésük 1863-ban jelent meg: Carl Vogel hrsg.: *Briefwechsel des Großherzogs Carl August von Sachsen-Weimar Eisenach mit Goethe in den Jahren 1775–1828*, Weimar, 1863, 1–2.

Vogel, Christian Georg Karl – (1760–1819) weimari államtanácsos

Kammerherr von Goethe – Walther Wolfgang von Goethe (1818–1885), Goethe unokája, kamarás és zeneszerző. Vele a Goethe család kihalt.

nagyherceg – A levelezés kiadásának idején (1853-tól haláláig) a Szász–Weimar–Eisenachi Hercegség nagyhercege Karl Alexander volt (1818–1901).

A Ko közlése – I/I. 1863/6, febr. 8. Külföldi szemle, 139–140: *Goethe levelei*. Szövegű fordítás. A fordító egyetlen helyen illeszt be kommentárt („A költők fejedelme, úgy látszik, jobban rátartotta magát a levélírásban, mint fejedelmi barátja.”) Arany néhány hónappal később újra tudósít e kötetről. Akkor is az Európából fordít, és ott egyértelműen ő azonosítható szerzőként. Ld. az Europa 1863/32. 3. jegyzetét.

A Ko szövege:

„*Goethe levelei*. Érdekes ujdonság az irodalom barátaira nézve, az a hiteles hír, mely szerint a Goethe és Károly-Ágost közti levelezés kiadása munkába van véve, s hihetőleg már a jövő nyáron sajtó alá kerül. Nem régiben ugyanis, a Goethe alapítvány javára tartott felolvasásában, dr. *Vogel* (ki maga is egyike »a nagy idő«-ből és Goethe közelebbi környezetéből még életben levő keveseknek) e tényt formászerint és hivatalosan jelentette. A levelezés szerkesztésével maga Vogel van megbízva, a nagyherceg személyes részvéte, valamint más részről a Goethe család Weimarban lakó képviselőjének, Goethe kamarás urnak, közreműködése mellett. A kiadás körül legnagyobb [140] szabadelvűséget fognának követni, csak azt hagynák később korra, a minek világ elé bocsátása e pillanatban még nem tanácsos, s ilyen, úgy mondják, kevés van. Maga a főherceg a legnagyobb nyilvánosság mellett volna. A fölveendő levelek száma, dr. Vogel kijelentése szerint, mindössze 630-ra rug, melyekből – a mi elég különös – csak 130 van a főherceg birtokában, azaz Goethétől Károly-Ágosthoz szóló; ellenben a Goethe család levéltárában – tehát Károly-Ágosttól Goethenek – 416. A költők fejedelme, úgy látszik, jobban rátartotta magát a levélírásban, mint fejedelmi barátja. A többi másunnan szedik össze, egy részét a nyomtatott levelekből is, ha az összefüggés úgy kívánja. E levelek kiadása nem csekély fontosságú, ama kor történelmére. Minden eddigi anyag, bármily gazdag, mondhatni fölötte dús vala is sok irányban, mégis hiányos vala s egyébbel nem pótolható hézag volt benne, valamíg két oly kitünő életfolyam, a legbensőbb legközvetlenebb érintkezés Goethe és Károly-Ágost közt, a levéltárak homályában megközelíthetlen, megfejthetlen, eltemetve volt.”

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és a teljes glosszára vonatkozik.

A szerzőség kérdése – A betoldott mondat szójátéka Arany stílusára jellemző, feltehetően a mondat tőle ered. A glossza teljes szövegének nyelvi, mondattani sajátosságai („fognának követni”; „dús vala is sok irányban” stb.) azonban nem Arany szerzőségére utalnak.

1863/3. 2.

Der zweite Band der „Geschichte deutscher Literatur” von Otto Roquette – „A német irodalom története” második kötete Otto Roquette-től, Europa, 1863/3, [jan. 9.], Wochenchronik, Literatur, 40. h.

A német cikk fordítása – Otto Roquette német irodalomtörténetéből megjelent a második kötet első része (Stuttgart, Ebner & Seubert). A teljes műnek ez a füzet tartalmazza a negyedik nagyfejezetét, mely a *Felvilágosodás* címet viseli. Feldolgozza itt a szerző Gottschednek és tanítványainak, Bodmernek és a svájci költőknek, a Bremer Beiträge csoportjának, Hallernek és Hagedornnak a munkásságát, az anakreóni költészet művelőit, Gellert, Klopstock, Wieland és Gleim műveit és a hazafias költészetet, a bárdköltészetet, Ch. Felix Weiße, Lessing, Winckelmann és Herder pályáját. Az utóbbiakról szóló cikkely e füzetben nem fejeződik be. Roquette irodalomtörténetének jellemzőiről korábban általánosságban már szoltunk; nem annyira tudományos és szűk szakmai köröknek készült, inkább népszerű előadásban íródott. A szélesebb közönség ízlésének óhajt és fog megfelelni, amennyiben az magasabb, átfogóbb műveltséggel rendelkezik. Vannak más hasonló irodalomtörténeti összefoglalóink, Hillebrand és Koberstein munkái például, miért ne lehetne Roquette műve a harmadik e körben? Kritikai ítéletei világosak és szigorúak, az előadás folyékony és elegáns, mindenütt a szép iránti érzékenység és élénk hazafiság hatja át. A jelen füzet legsikerültebb része a Lessingről szóló cikkely. Viszonylag szűk keretek közt a nevezett szerző nagyságát tömören, de átfogó módon tudja méltatni.

Magyarázatok a német szöveghez

Otto Roquette – (1824–1896), német író, költő, drámaíró, tanár. 1857 és 1867 között a berlini katonai akadémia tanára volt. Ismertetett műve: *Geschichte der deutschen Literatur, von den ältesten Denkmälern bis auf die neueste Zeit* [A német irodalom története a legrégebbi emlékektől kezdve a legújabb korig], Stuttgart, Verlag von Ebner & Seubert, I. k.: 1862, II. k.: 1863.

Johann Christoph Gottsched – (1700–1766), német író, költő, drámaíró, irodalomtudós

Johann Jakob Bodmer – (1698–1783), svájci író, költő, irodalomtudós, a *Nibelungen*-ének kiadója, a Gottscheddel folytatott esztétikai vitáiban a romantika egyik elméleti megalapozója

Bremer Beiträge – A *Neue Beyträge zur Vergnügen des Verstandes und Witzes* című hetilapról van szó, melyet Karl Christian Gärtner (1712–1791) alapított 1744-ben Brémában. A lap köré irodalmi társaság csoportosult, közéjük tartozott Johann Andreas Cramer, Gottlieb Wilhelm Rabener, később Christian Fürchtegott Gellert és Friedrich Gottlieb Klopstock is.

Albrecht von Haller – (1708–1777), svájci természettudós, orvos, költő

Friedrich von Hagedorn – (1708–1754), német költő

Christian Fürchtegott Gellert – (1715–1769), német író, költő, drámaíró, a lipcsei egyetem tanára

Friedrich Gottlieb Klopstock – (1724–1803), német költő

Christoph Martin Wieland – (1733–1813), német író, költő

Johann Wilhelm Ludwig Gleim – (1719–1803), német költő

Christian Felix Weiße – (1726–1804), Lipcsében élő német író, pedagógus, a német gyermek- és ifjúsági irodalom egyik első művelője
Gotthold Ephraim Lessing – (1729–1781), a német felvilágosodás egyik legjelentősebb írója, költője, irodalomtudósa
Johann Joachim Winckelmann – (1717–1768), német régész, nagy hatású művészetteoretikus, a neoklasszicizmus elméleti megalapozója
Johann Gottfried Herder – (1744–1803), egész Európában nagy hatású német filozófus, teológus
Joseph Hillebrand – (1788–1871), a giebeni egyetem tanára, író, irodalomtörténész. Említett irodalomtörténete: *Die deutsche Nationalliteratur seit dem Anfange des achtzehnten Jahrhunderts, besonders seit Lessing, bis auf die Gegenwart* [A német nemzeti irodalom története a 18. század elejétől, különösen Lessingtől kezdve napjainkig], Hamburg, Gotha, Friedrich und Andreas Perthes, 1846, 1–3.
Karl August Koberstein – (1797–1870), német irodalomtörténész. Említett műve: *Grundriss der Geschichte der deutschen National-Litteratur* [A német nemzeti irodalom történetének vázlata], Leipzig, 1827, 1–3. Az 1860-as évekig több kiadást megért.

A Ko közlése – I/I. 1863/6, febr. 8. Külföldi szemle, 140: *Roquette irodalomtörténete* címmel, szó szerinti fordításban, de kihagyásokkal. Kimaradt a nevek felsorolásánál Bodmer neve mellől a svájci költők csoportja („Bodmer und die Schweizer”); értelemszerűen kimaradt az Europa szerkesztőjének utalása arra, hogy Roquette könyvének korábbi füzetéről már hírt adott az Europa; végül kihagyta a Ko szerzője a megjegyzést arról, hogy a német irodalomtörténetben hasonló ismeretterjesztő összefoglalót eddig ketten írtak.

A cikket Arany feltehetőleg nem a berlini akadémia irodalomtörténeti tanárának 1862-ben kinevezett, irodalmi munkásságáról is ismert Otto Roquette neve miatt vette át, hanem az élvezhető stílusú irodalomtörténeti munka példájára óhajtotta felhívni a figyelmet. A népszerű és jól megírt tudományos munka fontosságát több más írásában, akadémiai jelentésében is hangsúlyozta.

Otto Roquette-nek nem az irodalomtörténetét, hanem elbeszéléseit hirdette a Ko az Uj könyvek rovatban 1863. jan. 18-án a 3., illetve jan. 25-én, a 4. számban: *Neue Erzählungen* [Újabb elbeszélések], Stuttgart 1862, Cotta.

A Ko szövege:

„*Roquette irodalomtörténete*. A »német irodalom történeté«-nek, Roquette Ottó által, második kötete, fele részben megjelent (Stuttgart). Ez a fél kötet az egész munkának negyedik könyvét foglalja magában, e külön cím alatt: »A felvilágosodás.« Benne Gottsched és tanítványai, Bodmer, a bremaiak, Haller, Hagedorn és az anakreóni költészet, Gellert, Klopstock, Wieland, Gleim és a hazafias költészet, a bárdus-költészet, Weisse, Lessing, Winckelmann és Herder tárgyaltnak. Roquette irodalomtörténete nem szorosan tudományos, hanem túlnyomólag népszerű. Az összes közönség olvashatja, a mennyiben magasabb, általános műveltséggel bír. Éles, tiszta ítélet, folyékony s részint ékes előadás, legfőképp pedig a szépnek hő érzéke s éber hazafiság teszi a művet ajánlatossá. Legsikerültebb e fél kötetben a Lessingről írott szakasz. Aránylag kicsi helyen, röviden mégis kimerítőleg van itt méltatva ama nevezetes bajnoka a német irodalomnak.”

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és a teljes glosszára vonatkozik.

A szerzőség kérdése – A tudományos szövegek népszerű stílusának szorgalmazása Arany választását tükrözi. A fordítás azonban nem az övé lehet. A „bárdus” kifejezést ő „bárd” alakban használta, és az „éber hazafiság”, „ama nevezetes bajnoka” kifejezések sem jellemzők rá. Egyes mondatok azonban („nem szorosan tudományos,

hanem túlnyomólag népszerű; „Éles, tiszta ítélet...”; „Legsikerültebb e fél kötetben...” arra utalnak, Arany javított a kapott szövegen, s részben át is fogalmazta.

1863/3. 3.

Aus den Tiefen des Oceans – Az óceán mélyéből, Europa, 1863/3, [jan. 9.], Wochenchronik, Literatur, 43–44. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Georg Charles Wallich – (1815–1899), angol természettudós. Munkájának itt szóban forgó első kötete 1862-ben jelent meg a londoni John Van Voorst kiadónál.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/6, febr. 8. Külföldi szemle, 139: *Az oceán mélyéből*. Szövegű fordítás kisebb kihagyással.

A Ko szövege:

„*Az oceán mélyéből*. A tenger természetrajza rendkívül becses adalékkal gazdagodott dr. *Wallich* ily című munkájában: »North Atlantic Sea Bed« (Az északi atlanti tenger ágya), melynek első kötete nem régiben jelent meg. E munka egy, a »Bulldog« hajón 1860-ban írott naplókönyv, mely igen becses észleleteket tartalmaz arra nézve, hogy a tenger nagy mélységeiben is létezik állati s organicus élet. Az igen jól és szabatosan írott könyv minden kétségen kívül bebizonyítja, hogy daczára a víz roppant nyomásának, van állati élet a tenger nagy mélységeiben. Pedig mily óriási nyomás ez, könnyű hozzávetni és kiszámítani. Egy angol mértföldnyi mélységben a víz színe alatt a nyomás annyira növekszik, hogy a mi légkörünk 160 fokú nyomásával lesz egyenlő, vagy is minden négyszög-ujjra 2640 fontnyi teherrel súlyosul; 4000 *fonál*nyi (egy fonál 6 láb) vagyis 4 ½ angol mértföldnyi mélységben 750 légköri fokig nehezül; úgy hogy ez által a víz, előbbi terjedelmének mintegy ötödére nyomódik össze. Lehetséges-e, kérdik sokan, hogy gyöngye szerves test, általában bármelyik az előttünk ismert szerves testek közül, ily nyomásnak ellentálljon? Dr. *Wallich* kutatásai czáfolytalanul bebizonyítják, hogy ily nyomás alatt is valóban léteznek gyöngéd szerves testek, s hogy a tenger fenéke nemcsak középszerű, hanem *nagy* mélységeiben is majdnem szintoly népes. *Wallich* másfél angol mértföldnyi mélységből is húzott fel élő állatokat, s nincs semmi józan ok tagadni, hogy még mélyebben is létezhetik organicus élet. Legalább a víz nyomása nem elegendő ok ily tagadásra. Ne feledjük, hogy egy középtermetű, – körülbelül 12 négyszög lábnyi terjedelemmel bíró – emberre, 28 ujjnyi magas állása mellett a légsúlymérőnek, 34320 font lég nehezkedik, s hogy, ha ezt az ember nem érzi, csak onnan van, mivel a lég mindenfelül egyenlően nyomja, sőt belsejében is van, s így ruganyossága által mindenfelé, még belülről kifelé is hatván, így a test körül levő lég egyensúlyban marad. De kétségtelen, hogy az ember csak néhány fokkal magasb légköri nyomást sem bírna ki, ha *hirtelen* tennék alája; míg ellenben jól kibírja, ha apránkinti fokozás által a benne és körülte levő gázok és folyadékok egyensúlya hirtelen meg nem zavartatik. Innen van az is, hogy az ember nagyon jól megél oly légköri nyomás alatt, mely csak felényi, mint a mi a tenger színére nehezkedik; a minthogy valósággal élnek ily nyomás alatt emberek, a forró égövi Ázsia magas hegylánczain: de ha a légnyomás *hirtelen* szállna le felényire: az halálos volna minden emberi teremtménynek. Így van ez a tenger nyomásával is. Ha e nyomás valóban úgy hatna, mint azok állítják, kik e miatt tagadják hogy élhessen állat a tenger nagy mélységeiben: akkor a tenger fenéke nem volna laza fövény és iszap, tele csigákkal, hanem kemény sziklatalaj, s a fenékmérő eszközöket csak pár száz ölnyi mélységből sem lehetne felvonni többé. – Dr. *Wallich* még egy más nevezetes tényre is figyelmeztet. Bizonyos, hogy állati lények meg bírnak élni *világosság* nélkül, de növény nem; s hogy bizonyos mélységre a

világosság teljesen megszűnik. Ellenben a hőmérsék nevezetes befolyást gyakorol a szerves életre, s ha az ember annak hatását vizsgálja, úgy találja, hogy a tengeri állatok és növények birodalma nagyon különböző, miután az utóbbiaknak a hőmérsékhez világosság is kell, míg van állat, mely csupán a meleggel is beéri. Míg ugyanis bebizonyított dolog, hogy tengeri állat 15000 lábnyi mélységben még él, nincs eset rá, hogy 2400 lábnál mélyebben növényi képződést fedeztek volna fel.”

A szerzőség kérdése – A nyelvi, mondattani sajátosságok alapján nagy valószínűséggel nem Arany fordítása, de feltehetően javította a szöveget.

1863/3. 4.

Kaulbachs „Zeitalter der Reformation” in photographischer Nachbildung – „A reformáció kora” *Kaulbachtól fényképfelvételen*, Europa, 1863/3, [jan. 9.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 46–47. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Wilhelm von Kaulbach – (1805–1874), német festő, illusztrátor. A berlini Spree szigeten 1830-ban felépült porosz királyi múzeum, ún. Régi Múzeum mellett 1843 és 1855 között készült el az Új Múzeum (Neues Museum). Ugyanaz a Friedrich August Stüler tervezte, aki később a Magyar Tudományos Akadémiát. Ennek lépcsőházában festette meg Kaulbach hatalmas történeti ciklusát. 1847 és 1864 között hat kompozíciót készített el, mindegyik egy-egy jelenetet ábrázolt az emberiség történelméből. A képek a következők voltak: *A hunok csatája*, *Jeruzsálem pusztulása*, *Görögország aranykora*, *A babiloni torony*, *A keresztes hadjáratok*, *A reformáció kora*. Az utóbbit fejezte be 1864-re. Ezek után még a festmények felett húzódó szalagképet kellett megalkotnia. A lépcsőház és a festmények 1943-ban, bombatalálatban leégtek. A reformáció jelenetének elkészültéről az Europa és az ő nyomán a Ko 1864 júliusában ad hírt, ld. az Europa 1864/29. 5. jegyzetét.

Franz Löher – (1818–1892), német történész, jogtörténész, művészettörténész és politikus. Említett művének bibliográfiai adatai: *Wilhelm Kaulbach's Zeitalter der Reformation* [A reformáció kora Wilhelm Kaulbachtól], Erläutert von Franz Löher, Stuttgart, Bruckmann.

Joseph Albert – (1825–1886), a bajor királyi udvar fényképésze, több találmánya volt a fényképezés terén.

Politisch-Rationale – A nem egészen tiszta nyomtatás miatt az olvasat bizonytalan. A Ko fordítója a „Nationale” olvasatot érvényesíti, azonban a mondatban rejlő ellentét miatt a „Rationale” olvasat a valószínűbb. A mondat így a múlt idők egyházra és hitre épülő világával a jelen idő politikai és racionális irányultságát állítja szembe.

Rotterdami Erasmus – (1466–1536), németalföldi humanista tudós

Johann Reuchlin – (1455–1522), német humanista, szenvedélyes vitákat folytatott a humanizmus kölni ellenfeleivel

Id. Lucas Cranach – (1472–1553), német festő, Luther Márton közeli barátja. Több arcképet is készített róla, a cikkíró feltehetően a legismertebb, 1529-ben keletkezett Luther-portréra gondol.

Essex – Robert Deveraux, Essex grófja (1565–1601), Erzsébet királynő kedvese

Gaspard de Coligny – (1519–1572), a francia protestantizmus egyik vezéralakja, akit a Szent Bertalan éjszakán (1572. aug. 23.) végeztek ki Párizsban.

Moritz von Sachsen – I. Mór szász választófejedelem (1521–1553); 1552-ben területeket ígért a protestánsellenes II. Henrik francia királynak, cserébe egy V. Károly német-római császár elleni szövetségért.

Gusztáv Adolf – A cikk nem II. Gusztáv Adolfra, hanem I. Gusztávra utal, aki 1523-tól volt Svédország királya és a protestantizmus védelmezője.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/6, febr. 8. Képző művészetek, 140–141: „*A reformatio kora*” Kaulbachtól. Szövegű fordítás, az utolsó bekezdésben kihagyással. Kimaradnak a szász választófejedelemre vonatkozó, német nemzeti szempontokat tükröző, elítélő mondatok: „Zwischen ihnen [...] deutsche Treue.” („Köztük áll egy német választófejedelem, az első, aki a francia segítséget német területek átengedésével vásárolta meg. I. Mór szász fejedelemről van szó. Magasan és karcsún áll ott, mint egy fenyő, feltűnő sisakdísszel, korának forgatagát szemlélve. Jól tudott mindebből fegyvert kovácsolni magának, nem gondolva a német hűséggel.”)

A Ko szövege:

„*A reformatio kora*» Kaulbachtól. A berlini új muzeum lépcsőzet-csarnokának utolsó azaz hatodik falfestménye, mint tudva van, a reformatio korát tárgyalja, vagy is nagyszerű és merész röptű ábrázolása az az egész XVI. századnak, a találmányok és fölfödözések ama nevezetes korszakának, a hogy az egész századot méltán nevezhetni. Kaulbach festményét most *Albert* József Münchenben, fényirati uton sokszorozta s Löher tanár szépen, értelmesen és kenettel írott történelmi s életrajzi magyarázatokat ad hozzá. Az egész képet, lényegében, így jellemzi: »Hatalmas kép, egy élet- és alakdús világszínpad, tárul fel szemünk előtt. Öszves új műveltségi epochánk kezdetét, a szellemi nagy forradalmat, melyből az új kor született, im ezt állítja a művész, képes ábrázolatban és drámai mozgásban, a néző szeméi elé – századok¹ szellemi nagy-tettét egyetlenegy keretbe foglalva.« Német izlésű egyházba lépünk. Fenkölt csarnokaiban végtelen élet és mozgás. Előttünk magas lépcsőzeten emelkedik a kar, jobbra és balra mély oldalhajók. Mindenütt csoportoznak ama férfiak, koruk nagynevű képviselői, épen azok, kik e századot a találmányok s fölfödözések korává tették. Fent, az egésznek központján, a karban, vallásos szertartás foly: a reformatorok teljes egyházi működése. Az idő szellemének legfőbb árja, mint ma a politikai nemzetiségre, úgy akkor a hit és egyház felé irányult. Nincsen itt tér e nagyszerű műalkotmány részleteibe bocsátkozni s egyenkint előszámlálni a benne szereplő személyeket. Csak egy pár kiváltképp jellemző alakot emelünk ki. Ott van először is két *helytállója* (legyen szabad e régi szót használunk a német „Vertreter” értelmében az örökös *képviselő* variációja gyanánt) a tudománynak, kik, mint termékenyítő áradat, mindig hatalmasabban fognak kiömleni az időközön és népeken által. Egyik Erasmus, világban forgott férfit, ki akarata és elmeéle által megnyitá a mezőt a klasszikai tanulmányok megértésére, s utat csinált a régiek világos szellemének. A mint ott e képen áll, nem lebeg-e vidám ironia az ajakán? Mellette, bár gyöngébb testalkattal, harczkészen, de nyugodt és előkelő méltóságban látható Reuchlin. Jaj a czimborának, ki ellen e homlokát és ajkait összehúzó harag kitör! – A költők csoportjából Shakespeare magaslik föl, mint egy magába zárt fejedelmi alak. Nagyságát mintegy a magánosság szelleme lengi körül. Eszmék és képek minő világa, mely nemes harmonia lakozik ama tiszta és magas homlok alatt! – Szomszédjának kissé fél oldalra hajtott feje már oly élet viharjait [141] mutatja, mely teli küzdéssel s szerencsétlenséggel: de azok megöl is kivillámlik elpusztíthatlan humora: ez Cervantes. – Luthert Kaulbach ifjú erejében rajzolta, a hogy Cranach festette volt. Irva áll e homlokon az istenbe s isten igazságába vetett élő hit: magasan tartja fel, minden nép és nemzet láttára, paizsát és erős vértjét, ama könyvet, melynek szentséges lapjai üde élet forrása mindörökké. – Egy külön nagy csoportot képeznek, valamint a protestans világban, úgy Kaulbach művén is, az angolok. Nagy királynéjok, Erzsébet, vezeti őket. Mily büszkén hordja koronáját e nő! minden

¹ Eredetileg sajtóhiba a Ko-ban: „saázadok”.

vonása szigorú uralkodó. Lebegő-tollas kalappal tör utána a lovagias Essex, kezét szívére nyomva, hiszen ő a hatalmas királynő kedvence, s utoljára mégis az ő fejének kell lehullnia. – A francziák közt a hugenották vezére, Coligny a nemes agg, tűnik szembe. Erzsébet királyné átellenében, oszlophoz támaszkodva mint ki nagy kincset őriz, Gusztáv Adolf rántja vitéz kardját. E hős és keresztyén ott kelle hogy legyen ama nagy férfiak társaságában, kiket a művész, Kaulbach, összegyűjtött nagyszerű *dómja* csúcsívei alá.”

A szerzőség kérdése – A cikkben számos olyan nyelvi, mondattani elem található, mely kizárja Arany szerzőségét („szépen, értelmesen és kenettel”; „öszves”; „im ezt állítja”; „ábrázolatban”; „foly”; „kiváltan jellemző”; „mindig hatalmasabban fognak kiömleni”; „magánosság szelleme” stb.)

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/4.

1863/4. 1. <i>Neuigkeiten der französischen Literatur</i> [könyvreklám], Europa, 1863/4, [jan. 16.], Anzeiger, 37. h.; jelölés grafittal.		
	Alphons Dürr in Leipzig, Buchhandlung für Ausländische Literatur	
—	AUDEBRAND, Ph. Schinderhannes et les bandits du Rhin. 18, X-314. p. 3 fr. AUGIER, E., Le fils de Giboyer, comédie en cinq actes, en prose, 4 ^e éd. 8, 168 p. 4 fr.	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/4. 1.

Neuigkeiten der französischen Literatur – Francia irodalmi újdonságok, [könyvreklám], Europa, 1863/4, [jan. 16.], Anzeiger, 37. h.

A Ko közlése – Az Europa hirdetőrovatóban, az Anzeiger című laprészen jelöli ki Arany Alphons Dürr lipcei kiadó és könyvkereskedő külföldi könyvújdonságai között Émile Augier (1820–1889) prózában írt vígjátékát, mely 1862 decemberében jelent meg. Magyarra Csáthy Géza fordította 1866-ban, kiadta 1867-ben (Debrecen, ifj. Csáthy Károly bizománya). A művet a Ko ismerteti is: I/I. 1863/2, jan. 11. Külföldi szemle, 45–46: *Augier: Giboyer fia*. A cikk párhuzamos gondolatokat tartalmaz a Revue des Deux Mondes bírálatával (1863. jan. 43. kötet, 182–193, Le théâtre contemporain rovatcímmel: [Lucien-Anatole] Prévost–Paradol: *Les Fils de Giboyer, par M. Émile Augier*). Augier-ről hosszú tanulmányt közöl a BpSz 1869-ben, a XV. kötetben: Hegedűs Sándor: *Augier és korunk erkölcei* (169–203). Az ismertetés mellett a Ko hirdeti a művet az Új könyvek rovatban 1863. febr. 8-án, a 6. szám 144. oldalán és febr. 15-én, a 7. sz. 168. oldalán. Émile Augier-ről a Ko máskor is tudósít, ld. az Europa 1864/17. 9. és 1864/48. 8. jegyzetét.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/5.

1863/5. 1. <i>Neuigkeiten der englischen Literatur</i> , Europa, 1863/5, [jan. 23.], Anzeiger, 43. h.; két jelölés fekete tintával.		
	Ludwig Denicke in Leipzig, General-Agentur für englische Literatur <i>Neuigkeiten der englischen Literatur</i>	
—	Collins, Wilkie, No Name. 3 vols. 31 sh. 6d.	
—	Cooper, J. F., Stories of the Sea. A Book for Boys. 5 sh.	

Függelék

1864/5. 2. *No Name, by Wilkie Collins* (London, Sampson Low), Europa, 1863/5, [jan. 23.], Wochenchronik, Literatur, 74. h.

Der Verfasser der „Dame in Weiß“ hat sich rasch ein Publicum erobert, erstürmt, möchte man fast sagen. Ein englischer Kritiker hat ihn den Gentleman des Schreckens genannt. Empfindsame Damen können seine Romane nicht lesen, ohne von Schauer durchrieselt zu werden, und selbst starke Männer werden bei manchen Stellen eine gelinde Gänsehaut bekommen. Diese Methode, den Lesern die Haare emporzusträuben, würde Collins aus der vornehmen Welt treiben, wenn er nicht in ihrem Styl und gut schriebe. Das verschafft ihm aber überall Eingang und führt ihm gebildete Leser und Leserinnen zu, die bei seinen dreibändigen Romanen von der ersten bis zur letzten Seite vor Spannung und Furcht nicht zu Athem kommen. „Kein Name“ setzt die Manier seines Verfassers fort und steigert sie. Die drei Hauptcharaktere befinden sich ununterbrochen in Gefahr. Doch zeigt sich hier auch ein Fortschritt, der sich sowohl in der Sprache als in der sorgfältigeren Charakterzeichnung verräth und uns hoffen läßt, daß Collins künftig unsere Nerven mehr schonen werde. Das Werk ist bereits als Nr. 631–633 der bekannten Tauchnitz Collection erschienen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/5. 1.

Neuigkeiten der englischen Literatur – Angol irodalmi újdonságok [reklám], Europa, 1863/5, [jan. 23.], Anzeiger, 43. h.

a) Wilkie Collins

William Wilkie Collins – (1824–1889) angol író, Charles Dickens közeli barátja, a Household Words és az All the Year Round című, Dickens által szerkesztett hetilapok egyik szerzője volt.

Arany jelölése – Az Europa Anzeiger című hirdetőrovatóban, Ludwig Denicke lipcei könyvkereskedő angol könyvrajstromában jelöli ki Arany Wilkie Collins regényét: *No Name* [Névtelenül], London, Sampson Low, Son & Co., 1862, I–III. k. (Illusztrált New York-i kiadása: Harper & Brothers, 1863).

A Ko közlése – Arany a hirdetést nem, de azt a glosszát jelöletlenül átveszi az Europa ugyanezen számából, amely Wilkie Collins munkáját ismerteti (ld. alább, az Europa 1863/5. 2. szövegét és jegyzetét).

A SzF első számaiban Brassai Sámuelről Arany már közölt egy hosszabb ismertetőt Collins korábbi regényéről: *The Women in White, by Wilkie Collins, 1860* (*A fehér ruhás nő*), SzF I/I. 1860/2, nov. 14. 21–23; 1860/3, nov. 21. 38–40; 1860/4, nov. 28. 54–57. Ez a regény 1863-ban *A fehér ruhás nő* címmel Balázs Sándor

fordításában magyarul is megjelent Lauffer és Stolpnál (újabb magyar fordítását Béresi Csillától a Lazi Könyvkiadó Szegeden adta ki 2012-ben). A Ko az Uj könyvek rovatban is hirdette: I/I. 1863/7, febr. 15. 168. és 1863/11, márc. 8. 240.

b) James Fenimore Cooper

James Fenimore Cooper – (1789–1851), amerikai regényíró, a híres indiántörténetek és a *Nagy indiánkönyv* szerzője. Művei közül *Az utolsó mohikánt* Gondol Dániel már 1845-ben magyarra fordította (Pest, Hartleben); a *Nyomkeresőt Utmutató* címmel Vachott Sándorné ültette át 1860-ban (Pest, Légrády), majd ugyanő a *Bőrhárisnyát* 1866-ban (Pest, Pollák) és a *Vadölőt* 1868-ban (Pest, Pollák). Az Europa című lapban hirdetett könyv a regényeinek másik tematikus vonulatából, a tengeri történetekből gyűjt össze válogatást: *Stories of the Sea* – A Book for Boys [Tengeri történetek – Ifjak számára], New York, James G. Gregory, 1862.

A Ko közlése – A SzF-ben és a Koszoróban nincs előzménye vagy folytatása a jelölésnek. Glossza, cikk, bírálat nem született Cooperről, de Arany a jelölés alapján ismerhette a szerző nevét vagy valamely magyar fordítását.

Függelék

1863/5. 2.

No Name, by Wilkie Collins (London, Sampson Low), Europa, 1863/5, [jan. 23.], Wochenchronik, Literatur, 74. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Wilkie Collins – Ld. az Europa 1863/5. 1. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/6, febr. 8. Külföldi szemle, 140: *No name*. Szövegű fordítás kisebb kihagyással. Az utolsó mondatból elmarad az információ, hogy a regény a Tauchnitz kiadó sorozatának 631–633. köteteként jelent meg.

A Ko szövege:

„*No name*. Wilkie Collins »A fehér ruhás nő« szerzője ez első regényével hirtelen nagy közönséget hódított – mondhatnók – ostrommal vett be magának. Egy angol kritikus a »rémület gentleman«-jének nevezte Collinst. Érzékeny nők – így szól – nem olvashatják regényeit borzadás nélkül, még erős idegű férfiak is »libabórt« kapnak némelyik jelenetnél. E hajborzogató módszer kétségkívül száműzné Collinst az előkelő világból, ha ennek stíljában és igen jól nem tudna írni. De így mindenütt elfogadják, s ez által művelt férfi- és nőolvasókat gyűjt maga köré, a kik három kötetes románjainak első lapjától az utolsóig nem birnak lélekzethez jutni a feszültség és félelem miatt. A *No name* (Nincs neve) című regényben folytatja, sőt fokozza e modort. A három fő személy örökös veszélyben forog. De haladás is mutatkozik mind a nyelvben, mind a gondosabb jellemfestésben, s remélhetjük hogy Collins ezentúl jobban kiméli idegeinket. A munka már Tauchnitz kiadásában is megjelent.”

A szerzőség kérdése – A szövegű, teljes fordítás kizárna Arany szerzőségét, azonban a nyelvi és a stilisztikai sajátosságok rá utalnak.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/6.

Függelék

1863/6. 1. *Ein Denkmal Oliver Goldsmith's*, Europa, 1863/6, [jan. 30.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 85. h.

Auf dem Platze vor dem Trinity-College zu Dublin ist seit kurzem eine Statue Oliver Goldsmith's aufgestellt. Als armer Knabe besuchte Goldsmith einst das genannte Colleg, ward aber dort, eben wegen seiner ärmlichen Verhältnisse, mehr als Diener denn als Schüler angesehen, und doch gelang es ihm später noch, die Anstalt als poeta laureatus und doctor promotus zu verlassen. Nun befindet sich sogar vor der Stätte seiner einstigen Erniedrigung das ihn für alle Zeiten ehrende Monument. Es ist dasselbe von dem Bildhauer *Folsey* [!] gebildet und stellt den Dichter in dem Costum dar, wie es damals Mode war, d. h. mit Frack, Pantalons, Schuhen und Strümpfen. In der einen Hand hält er eine Schreibtafel, die andere, niedergesunkene, trägt die Feder.

1863/6. 2. *In Sachen des Kölner Dombaues*, Europa, 1863/6, [jan. 30.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 85. h.

Nach dem diesjährigen Baubericht des Dombaumeisters steht, wenn die Geldmittel in erforderlicher Weise disponibel sind, die Vollendung des Domes mit Ausschluß der Thürme bis Ende 1863 in Aussicht. Zur Verwirklichung dieses Zieles hatte sich der Vorstand des Central-Dombau-Vereins mit dem Gesuche an die Stadt gewendet, ihm ein Darlehn von 10000 Thalern zukommen zu lassen, das er aus dem jährlichen Zuschusse des Staates nach und nach zurückerstatten wolle. Die Commun lehnte jedoch dies Gesuch ab und beschloß nur, die Zinsen für drei Jahre zu bewilligen, wenn die gedachte Summe anderweitig aufgebracht werden könne. Letzteres ist dem Dombau-Vorstande nunmehr gelungen: einige Versicherungsanstalten und Bankierhäuser haben sich erboten, das Geld zusammen aufzubringen. So dürfte die Vollendung des Domes in Jahresfrist als gesichert anzusehen sein.

1863/6. 3. *Die Photosculptur*, Europa, 1863/6, [jan. 30.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 86. h.

Ein Franzose, Namens Willème, hat diese neue Kunst erfunden und übt sie, wie es heißt, bereits praktisch in seinem Atelier auf dem Boulevard de l'Etoile zu Paris aus. Das durch die Sculptur plastisch darzustellende Individuum wird von verschiedenen Gesichtspunkten aus zu gleicher Zeit photographisch aufgenommen. Durch die Zusammenstellung der verschiedenen Profile wird nun ein Relief angefertigt, das in Bezug auf Wahrheit der Gesichtszüge und Haltung aus den Händen des Bildhauers zu kommen scheint. Man kann auf diese Weise Büsten, Statuetten in beliebiger Größe, und, wenn einmal die Form dargestellt ist, in beliebiger Anzahl herstellen. Zwei Tage nachdem man sich photographisch aufnehmen ließ, erhält man sein plastisches Conterfei.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/6. 1.

Ein Denkmal Oliver Goldsmith's – Oliver Goldsmith emlékműve, Europa, 1863/6, [jan. 30.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 85. h.

A német cikk fordítása – A dublini Trinity-College előtti téren nemrég állították fel Oliver Goldsmith szobrát. Szegény sorsú gyermekként Goldsmith ebben a kollégiumban

tanult, azonban anyagi körülményei folytán inkább szolgának, mint diáknak tekintették, később mégis sikerült neki a kollégiumtól poeta laureatusként és doctor promotusként megválnia. Az egykori megaláztatás helyén most tehát az őt örök időkre dicsőítő emlékmű áll. Arról a szoborról van szó, melyet Folsey szobrász készített, és a költőt akkori divat szerint ábrázolja: kabátban, pantallonban, cipőben és harisnyában. Egyik kezében írotáblát, a másik, leeresztett kezében pedig tollat tart.

Magyarázatok a német szöveghez

Oliver Goldsmith – (1728–1774), anglikán vallású író, költő, író. Legismertebb műve, az 1766-ban megjelent *The Vicar of Wakefield* Magyarországon is rendkívül népszerű regény volt. Már Döbrentei Gábor le akarta fordíttatni: „Nekem megígérte egy Anglusúl értő Barátom hogy kéréssemre, a' Wakefieldi Papot, 's Sterne érzékeny Utazását fordítani fogná, de látom semmi se lesz belőle” – írja Kazinczy Ferencnek 1812. máj. 28-án (KazLev. IX. 2236. lev.). Az első fordítást a nagyenyedi professzor, Csórja Ferenc készítette: *A' vékfildi pap*, Egy történet. G. után ánglusból fordította P. Csórja Ferentz, Nagy Enyeden, 1831. Nyomatott a' Ns. Ref. Kollégium betűivel, Vizi István ügyelete alatt; 1855-ben Arany nagyköri tanártársa, Ács Zsigmond fordította le újra: *A wakefieldi pap*, Kecskemét, Gallia Fülöp könyvárus s kiadónál, Nyomt. Szilády K.; 1928-ban Czeglédy Sándor ismét átültette magyarra: *A wakefieldi lelkész*, Tahitótfalu, Sylvester. A regény angol–német kiadása Arany János könyvtárában is megvolt, többek között ebből tanult angolul. Az általa jegyzetelt példány ma a nagyszalontai Arany János Múzeumban található: *The Vicar of Wakefield, A Tale by Oliver Goldsmith, Accentuiert, mit erläuternden Anmerkungen und einem vollständigen Wörterbuche von Karl Rudolf Schaub, evangelischem Pfarrer zu Heimsen, Synodalbezirk Minden, Fünfte vermehrte und verbesserte Auflage, Leipzig 1841, Verlag von Wilhelm Engelmann.* A kötet feldolgozását ld. jelen sorozatunkban, a könyvek széljegyzeteinél.

poeta laureatus – koszorús költő (lat.)

doctor promotus – avatott, kinevezett doktor (tudományos cím, lat.)

Folsey – Helyesen John Henry Foley (1818–1874), Londonban élő és alkotó író szobrász. A magyar fordító a német szövegből veszi át a téves névalakot.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/7, febr. 15. Vegyes, 167: *Goldsmith Olivér a „Wakefieldi pap” szerzője...* A cikk első sorainak kihagyásos fordítása.

A Ko szövege:

„*Goldsmith* Olivér a »Wakefieldi pap« szerzője szobrát nem rég állították fel Dublinban, a Trinity-college előtt, hol a szegény fiú mint szolgagyerek kezdte és mint »poeta laureatus« és »doctor promotus« végezte tanulmányait.”

A szerzőség kérdése – A kritikai kiadás Aranynak tulajdonítja: AJÖM XII. 493. 514. – Regeszták. Arany személyes érdeklődése, valamint az átvétel kihagyásos, tömörítő módja, a stilisztikai, mondattani sajátosságok igazolják a feltevést.

1863/6. 2.

In Sachen des Kölner Dombaues – *A kölni dómépítésről*, Europa, 1863/6, [jan. 30.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 85. h.

A német cikk fordítása – A dómépítők vezetőjének idej jelentése szerint, amennyiben az anyagi eszközöket sikerül biztosítani, az építkezés – a tornyokat kivéve – 1863 végére befejeződhet. A dómépítők központi egyesületének vezetősége azzal a kérvénnyel fordult a városhoz, nyújtson e célra egy 10 000 talléros hitelt, melyet az éves állami támogatásból részletekben fognak visszatéríteni. A város azonban elutasította a kérést, és csak arról határozott, hogy a bérleti díjat három évre elengedi, amennyiben az

összeget más forrásból elő tudják teremteni. A dómépítők vezetőségének ez most sikerült: biztosító társaságok és bankok ajánlkoztak, hogy összeadják az összeget. Így az év végéig az építkezés befejezése elérhetőnek tűnik.

Magyarázatok a német szöveghez

kölni dómépítés – A kölni dóm felújítására és továbbépítésére 1842-ben létesült egy társaság, a Kölni Dómépítés Központi Egyesülete (Zentral-Dombau-Verein zu Köln), mely a mai napig működik. Ekkor határozta el a város, hogy a porosz udvar támogatásával folytatja a dóm építését. A társaság mindenkori elnöke vezette az építkezéseket is.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/7, febr. 15. Vegyes, 167: *A köllni* [!] *dom*... A cikk rövid összefoglalása, a forrásra való név nélküli hivatkozással. A bonyolult német mondat szerkezet tükörfordításának beidézése ironikus gesztusnak tűnik. A kölni dóm építéséről szóló cikkeket Arany a továbbiakban is kijelölte az Európában, noha nem vette át őket a Koszorúba. Az építkezés történetéről és folyamatáról ld. az Europa 1864/25. 5, 1864/33. 10, 1864/35. 6. tétel szövegét és jegyzeteit.

A Ko szövege:

„A köllni [!] *dom*, – kivéve tornyait – az idén teljesen elkészül – »ha a pénzeszközök kellő módon rendelkezési állapotban lesznek« mint egy német lap kifejzi.”

A szerzőség kérdése – A kritikai kiadás Aranynak tulajdonítja: AJÖM XII. 492. 514. – Regeszták. Az átvétel tömörítő, hirtartalomra szorító módja és a német glossza bonyolult fogalmazására való utalás alapján valóban Arany lehet a szerző.

1863/6. 3.

Die Photosculptur – *Fényszobrászat*, Europa, 1863/6, [jan. 30.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 86. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

François Villème – Párizsi fényképező, a fényszobrászat feltalálója. Eljárásáról Théophile Gautier azonnal írt egy kisebb értekezést a *Moniteur universel* című párizsi lap 1864. jan. 4-i számába, majd fotókkal, illusztrációkkal ellátott különlenyomatban adta ki tanulmányát: *Photosculpture*, Boulevard de l'Étoile 42, Paris, 1864. Az értekezésben Gautier részletesen magyarázza az eljárás technikáját – ezt hiányolta Arany az Europa cikkéből. A találmánynak igen nagy visszhangja volt, és még a századfordulón is alkalmazták.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/7, febr. 15. Vegyes, 167: *Fényszobrászatnak (photosculptura) nevezik most...* Tömörítő fordítás kisebb kihagyással és kommentárokkal. A magyar szöveg zárójeles mondata, valamint az utolsó mondat a fordítótól származik. Kimarad a párizsi szobrász műhelyének helye (Boulevard de l'Étoile).

A Ko szövege:

„*Fényszobrászatnak* (photosculptura) nevezik most egy Villème nevű francia találmányát, mely abból áll, hogy az ábrázolandó egyént különböző látpontból egyszerre lefényképezik s e különböző profilokat domborművé állítják össze. (Hogyan, nincs megmagyarázva). Ily módon mellképeket, szobracsokat (Statuette) tetszés szerinti nagyságban és számban készíthetni. Ha valaki magát így fényiratilag levéteti, két nap múlva meg kapja szobrát. Ime rövid útja a dicsőségnek.”

A szerzőség kérdése – A kritikai kiadás Aranynak tulajdonítja: AJÖM XII. 316. 101. Az átvétel tömörítő módja, a kommentárok ironikus felhangja, a tréfás szóképzés („szobracso”) és a frappáns, kommentárszerű zárás igazolja a feltevést.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/7.

1863/7. 1. Leipzig, Verlag von Carl B. Lorck, *Männer und Frauen der Zeit, Biographisches Lexikon der Gegenwart*, 115 Bogen in hoch 4. Eleg[ant]. cartonnirt. Preis 6 Thlr. Eleg[ant]. geb[unden]. 6 Thlr. 20 Ngr. Prospectus = Europa, 1863/7, [febr. 6.], Anzeiger, 57–64. h. [Ismerető és tartalomjegyzék.] A nevek mellett vízszintes vonalú kijelölések piros ceruzával.

	[59]	
—	Benedek, Ludwig von. [...]	
—	Bulyowski, Lila [!] von.	
	[60]	
—	Deák, Franz.	
	[61]	
—	Görgey, Arthur. [...]	
—	Guyon (Churschid-Pascha).	
—	Gyulai, Graf Franz. [...]	
—	Klapka, Georg.	
	[62]	
—	[...] Kmety, Georg (Ismail Pascha). [...]	
—	Kossuth, Ludwig. [...]	
—	Liszt, Franz. [...]	
—	Magyar, Ladislaus. [...]	
	[63]	
—	[...] Pulszky, Franz Aurelius.	
	[64]	
—	[...] Szalay, Ladislaus.	
—	Széchenyi, Graf von. [...]	
—	Toldy, Franz. [...]	
—	Türr, Stephan. [...]	
—	Wentzel, August.	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/7. 1.

Leipzig, Verlag von Carl B. Lorck, Männer und Frauen der Zeit, Biographisches Lexikon der Gegenwart – *Híres férfiak és nők, Kortárs életrajzi lexikon, Leipzig, Carl B. Lorck*, Europa, 1863/7, [febr. 6.], Anzeiger, 57–64. h.

A német szöveg tartalma – Az Europa Anzeiger című hirdetőrovata a lap lipcei kiadójának, Carl B. Lorcknak a lexikonját hirdeti. A kötet 1800 hasábon mintegy 1000 életrajzot tartalmaz neves politikusokról, művészekről, arisztokrátákról, államférfiakról, a kontinens minden nemzetéből.

Arany jelölései és a Ko glosszája – Lorck a lexikonban szereplő névsort közzétette lapjában, ezekből kereste ki Arany János a magyar, illetve magyar vonatkozású neveket. A Koszorúban (I/I. 1863/7, febr. 15. Vegyes, 167.) hírt adott a lexikonról, fel is sorolta a kijegyzetelt neveket, anélkül, hogy kommentálta volna a válogatást. Ez esetben hallgatása is beszédes, hiszen a lexikon szerkesztői olyan magyar személyiségeket is beválogattak (pl. Benedek Lajost), akik Habsburg-hű karrierjük révén Deák, Kossuth vagy Széchenyi ellenfelének számítottak. Arany egyedül Wentzel Gusztáv tévesen írott nevéhez fűz megjegyzést. Nem nevezte meg forrását, így a glosszából úgy tűnik, mintha magát a kötetet látta volna.

A Ko szövege:

„Átnéztük a Lipcsében megjelent »Männer und Frauen der Zeit« című életrajzi lexicon tárgy-sorozatát. Magyar nevek közül e következőket találtuk: Benedek Lajos, Bulyovszky Lila [!], Deák Ferencz, Görgei Arthur, Guyon, Gyulai Ferencz gróf, Kmety György, Kossuth Lajos, Klapka, Liszt Ferencz, Magyar László, Pulszky Ferencz, Szalay László, Széchenyi gróf, Toldy Ferencz, Türr István, Ventzel August (ez utóbbit nem tudjuk, Gusztáv akar-e lenni).”

Névmagyarázat

Benedek, Ludwig von – Benedek Lajos (1804–1881) császári királyi tábornok, aki a szabadságharcban császári királyi tábornok, 1860 áprilisától októberéig Magyarország kormányzója, majd az itáliai császári sereg parancsnoka volt. A porosz–osztrák háborúban, 1866-ban osztrák főparancsnok volt.

Bulyowski, Lila – Bulyovszky Lilla (1833–1909) színésznő és író, 1859-től az európai, főként a német és osztrák színpadokon is sikerrel játszott.

Deák, Franz – Deák Ferenc (1803–1876), politikus

Görgey, Arthur – Görgey Artúr (1818–1916), a honvédsereg fővezére, hadügyminiszter

Guyon (Churschid-Pascha) – Gróf Guyon-Debaufre Richárd (1813–1856), francia származású, angliai születésű magyarországi honvédtábornok a szabadságharc idején; a fegyverletétel után Törökországba emigrált, és ott – a muzulmán hitre áttérve – Hursid pasa néven a török hadsereg tábornoka lett.

Gyulai, Graf Franz – Gróf Gyulai Ferenc (1798–1868), erdélyi származású császári és királyi tábornok, bécsi hadügyminiszter

Klapka, Georg – Klapka György (1820–1892) honvédtábornok, emigráns politikus

Kmety, Georg (Ismail Pascha) – Kmety György (1813–1865) honvédtábornok; a világi fegyverletétel után Törökországba emigrált és Ismail pasa néven a török sereg dandártábornoka lett.

Kossuth, Ludwig – Kossuth Lajos (1802–1894)

Liszt, Franz – Liszt Ferenc (1811–1886)

Magyar, Ladislaus – Magyar László (1818–1864), 1848-tól Afrika-kutató, útirajzát és felfedezéseit 1859-ben adta ki a Magyar Tudományos Akadémia.

Pulszky, Franz Aurelius – Pulszky Ferenc (1814–1897), politikus, műgyűjtő; a német lexikon írásának idején még külföldi száműzetésben volt, Kossuthot kísérte amerikai körútján. 1866-ban térhetett haza, ekkor már a kiegyezés híve volt.

Szalay, Ladislaus – Szalay László (1813–1864), politikus, jogász, lapszerkesztő, történész, 1861-től az MTA főtitkára

Széchenyi, Graf von – Gróf Széchenyi István (1791–1860)

Toldy, Franz – Toldy (Schedel) Ferenc (1805–1875), irodalomtörténész, kritikus, 1835-től 1861-ig az MTA titkára

Türr, Stephan – Türr (eredetileg Thier) István (1825–1908), olasz királyi altábornok, szabadságharcos; 1848–49-ben részt vett az olasz függetlenségi mozgalomban, 1859-től Garibaldi mellett harcolt.

Wentzel, August – Wenzel Gusztáv (1812–1891), jogtudós, történész, a pesti egyetem jogtanára, 1846-tól az MTA tagja

A szerzőség kérdése – A glosszát a filológia eddig is Aranynek tulajdonította, a széljegyzetek igazolják a feltételezést. Ld. AJÖM XII. 317. 101.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/9.

1863/9. 1. „*Babiana*“ nennt sich eine Erzählung in Versen von J. L. Klein (Berlin, bei A. Jonas), Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Literatur, 119–120. h.; a 23–31. sor mellett félkör alakú kijelölés a bal margón, grafittal, a 27. sorban aláhúzás.

„*Babiana*“ nennt sich eine Erzählung in Versen von J. L. Klein (Berlin, bei A. Jonas). Der Dichter ist der in Berlin bekannte „Godegießel“ in der Kritik, der Attila der Tagespresse. Wir nannten seine Dramen Caricaturen im Shakespeare’schen, seine Recensionen Caricaturen im Jeanpaul’schen Styl. Er hat sich jetzt in einer erzählenden Dichtung versucht, deren Ton anfänglich schließen ließ, er werde sich nach gekämmtem Haar und geschnittenen Nägeln einfach idyllisch ergießen. Schlichte Handwerkernaturen treten auf, Zimmerleute und Gärtnerburschen, neben ihnen Lisbeth, die Schwester, in enger Häuslichkeit, eine sterbende Großmutter pflegend. Zum Gegensatze vornehme Grafen und eine Prinzessin vom nahen Schlosse, hohe Herrschaften, die in spätern Scenen an einem eleganten Badeorte sehr drastisch caricirt werden, freilich in Knittelreimen und mit dem Behagen einer Blocksbergs-laune. Man fällt auf den Gedanken, der Verfasser habe sich darin gefallen wollen, sprachlich ein Bild von Watteau zu versuchen, es wird ihm aber unter der Hand verdorben, ein Höllenbreughel kann keine Idylle malen. Wir lassen den Stoff, eine einfache Verführungsgeschichte, mit seinen Pointen auf sich beruhen, und wollen nur an der Sprache ein Etwas rügen, das jede Darlegung oder Besingung eines Stoffes stört. Es ist der gehäufte Bilderschwulst, der allen Oesterreichern, selbst Lenau eigen ist. Sie denken, bei sonstigem Mangel an Logik, in Bildern. Dies wäre Eigenthümlichkeit, könnte für ein besonderes Colorit gelten, auch wenn die Linien im Gemälde incorrect wären. Allein das Gemisch widerstreitender Bilder ist es, was die Sinnlosigkeit und den Ungeschmack ausmacht. Klein, als geborner Deutschungar, ist so witzig in seinen Einfällen und in Herbeiziehung ganz pol-artig entlegener Dinge, daß der Nonsens bei ihm den Gipfel erreicht. Wir rügen nicht Stellen wie „Als sich der Tag mit *goldner Schaale* – Schwang aus Aurorens *Schooß*“; das wäre höchstens ein altmodischer Rococoschnörkel. Wir rügen den anhaltenden, ganze Strophen umfassenden Bilderdienst, der sich in eine abstracte Metaphysik versteigt oder mit höchst raffinirtem Scharfsinn das Gesuchteste zu Tage fördert, das je die Sonne deutscher Sprache beschien. Wir wählen ein Beispiel. Es giebt bekanntlich Drachen, die goldne Vließe bewachen. Das Herz eines Mädchens kann einem goldnen Vließe verglichen werden, und ihre Scham und Tugend ist meinetwegen der Drache, der diesen Schatz bewacht. Nun giebt’s aber auch noch – der üppige Dichter Klein hat nämlich hieran noch nicht genug! – auch am Nachthimmel einen Drachen. Der muß mit benutzt werden, die Bilderjagd bis zur Verwirrung aller Vorstellungen zu steigern. Daß der gelehrte Alexandriner in Versen sich auch Medea und ihren Schlummermohn nicht entgehen läßt, versteht sich von selbst,

	<p>– lag nahe! für fanatische Bilderjäger wenigstens. Aus diesem Hexenkessel, den die drei Schwestern für Macbeth nicht besser füllen könnten, entsteigen nun als Phänomen folgende drei Strophen im Gedicht, die wir als Merkwürdigkeit und als Hindeutung und Anzeichen wiedergeben, ob wir heutzutage vielleicht eine zweite Periode à la Lohenstein-Hoffmannswaldau in deutscher Dichtung zu gewärtigen haben:</p> <p>Des Abendsternes milde Pracht Flammt auf zum goldnen Vlies. Als Drache, silberblau, bewacht Der Himmel, schlaflos, dies, Wie sein's der Drach' im Haine dort, Der doch sich's rauben ließ. Und Sterne sprüht er um den Hort, Wie jener Funken blies. Des Waldes Lichtgebraus läßt glauben, Es sei des Hüthers Feuerschnauben. – Von Ostens Anhauch bleich verglommen Die Silberschuppen schon</p> <p>[120]</p> <p>Des Himmelsdrachen; wie, schlafbenommen, Von Medea's Schlummernohn Der Drach' erlosch in seinem Blut. – O Hort, o Liebesstern! Auch du erbleichst, entrafßt der Huth, Bis in des Herzens Kern: Der Gluthverzehrung Widerschein Vom Stern, erblaßt im Kämmerlein.</p> <p>Erb-laßt? wenn alles flammt und loht, See, Hügel, Wald und Flur? – Flog deiner Unschuld Feuerroth Ins Antlitz der Natur? Dies Pochen ist's der Widerhall, O Herz! vom heißen Schlag Der lustberauschten Nachtigall, Die in den lichten Tag Hinein, gleich Zechern, jubelt? Oder Ist dieses schmetternde Geloder...</p> <p>Der Leser wolle rathen, wie die nächste Strophe weiter geht. Sie schließt die Periode mit der Bemerkung, ob dieses „schmetternde Geloder“ – „der Küsse schallend Echo“ sei. Was würde Ehrn Polonius, der „schlotterichte Königin“ nach Schlegel für gut befand, zu „schmetterndem Geloder“ als „schallendem Echo von Küssen“ sagen?</p>	
--	--	--

1863/9. 2. *Neue Romane*, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Literatur, 120–121. h.; a 120. hasáb utolsó három sora mellett félkör alakú kijelölés a jobb margón, grafitál.

Neue Romane. Vor Jahresfrist etwa trat ein Poet, *August Silberstein*, zum ersten Mal vor die Oeffentlichkeit mit einer Sammlung von Novellen, die er „Dorfschwalben aus Oesterreich“ nannte. Es waren eben, wie schon der Titel besagt, Dorfgeschichten aus den österreichischen Landen, und zwar bekundete darin der Verfasser ein jedenfalls sehr beachtenswerthes Erzählungstalent und die Gabe dichterischer Empfindung und Schilderung. Die Leser der „Dorfschwalben“ werden es sicherlich alle nicht ungern hören, daß jetzt ein zweiter Band der so benannten Novellensammlung (München, Fleischmann) erschienen ist. Was aber noch mehr von Interesse, zugleich publicirt August Silberstein einen humoristischen Roman in drei Bänden, betitelt: „*Hercules Schwach*“ (ebend.), worin er sich dem Publicum in einer ganz neuen, bisher nicht an ihm gekannten Seite zeigt. Wir werden das zwar keineswegs künstlerisch vollendete, jedoch vielfach anregende und in verschiedener Hinsicht unbedingt originelle Werk demnächst noch ausführlicher in der Europa besprechen. – Ein zweiter Roman ist „*Der Zauber*, Lebensgeschichte nach dem Tagebuche eines Ungerathenen“ von *Hermann Goll*. (Frankfurt a. M., Sauerländer.) Irren wir nicht, so hatte der Verfasser vor kurzem ein Lustspiel: „*Hypochondrie und Liebe*“ geschrieben, welches an mehreren Bühnen mit Beifall gegeben wurde. Der vorliegende Roman dagegen dürfte diesen Beifall nicht finden. Daß der Autor ein gebildeter, ja geistreicher Mann, wollen wir nicht bestreiten, aber die Erzählung „*der Zauber*“ macht einen unangenehmen Eindruck durch die Forcirtheit und Geschraubtheit des Humors, der sich in ihr zu entfalten bemüht, überhaupt durch die offenbare Sucht nach einem gewissen aparten Wesen, das dem Verfasser augenscheinlich nicht von Ursprung und Natur eigen ist. – *Franz von Nemmersdorf*, Autor eines Romanes: „*Unter den Ruinen*“, gab neuerdings eine Geschichte aus „*Venedigs Gegenwart*“: „*La Stella*.“ (München, Fleischmann.) Auch von ihm berichten wir näher, für heute nur soviel, daß Herr von Nemmersdorf vielleicht nicht ein ganzer Dichter, jedenfalls aber ein Mann von Geschmack und feinen Formen ist. – *Otfried Mylius* oder, um dies Pseudonym mit dem wirklichen Namen des Betreffenden zu vertauschen, Carl Müller, der Redacteur der Stuttgarter „*Erweiterungen*“, hat seine zuerst in letzteren mitgetheilte Erzählung „aus dem zweiten Kaiserreich“: „*Neue Pariser Mysterien*“ nun auch als Buch herauszugeben begonnen (Stuttgart, Kröner). Zwar das Sue'sche Vorbild erreicht das

[121]

genannte Sittengemälde weder in seinen Vorzügen, noch kommt es ihm gleich in seinen Fehlern, es ist mit einem Worte nicht das Werk eines Genies, wie E. Sue doch zweifelsohne war, sondern das Werk eines ganz artigen Talents, das in der Composition einer ziemlich verwickelten und meist auch nicht unwahrscheinlichen Hand-

	lung freilich immer noch ungleich mehr leistet, als in der Charakterzeichnung und poetischen Ausmalung des Einzelnen. – Der als Uebersetzer sehr fleißige <i>A. Kretzschmar</i> hat jüngst wieder sowohl aus dem Englischen, als dem Schwedischen Uebertragungen geliefert. Jene betraf einen Roman des bekannten <i>W. Harrison Ainsworth</i> : „der Lordmayor von London oder Leben in der City vor 100 Jahren“ (3 Bde. Leipzig, Voigt & Günther), worin das historische Detail bei weitem das Beste; diese dagegen machte uns mit dem neuesten Roman der <i>Marie Sophie Schwartz</i> : „Zwei Familienmütter“ (3 Bde., Leipzig, Brockhaus) bekannt. Ueber die letztgenannte Verfasserin haben wir uns bereits früher einmal eingehend geäußert. Sie ist die Dritte im Bunde mit Friederike Bremer und Emilie Flygare-Carlén. Damit scheint uns Alles gesagt, was es am Ende von ihr zu sagen giebt.	
1863/9. 3. <i>Geschichte eines jungen Mädchens</i> (Leipzig, Wiedemann), Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Literatur, 121. h.; a 4–7. sor mellett félkör alakú jelölés a bal margón, grafittal.		
	<i>Geschichte eines jungen Mädchens.</i> (Leipzig, Wiedemann) So betitelt sich eine allerliebste, namentlich unseren jugendlichen Leserinnen zu empfehlende, ursprünglich dänische Novelle, die <i>Henrik Helms</i> mit bekanntem Geschick ins Deutsche übertragen hat. Der Verfasser oder die Verfasserin des Originals hat sich nicht genannt; wir erfahren nur, daß dies Original in Dänemark selbst binnen kurzem drei Auflagen erlebt hat. Der Hergang der kleinen Novelle ist ein sehr einfacher, alltäglicher; völlig frei von Sentimentalität möchten wir freilich auch sie nicht nennen; aber dieser zur Seite fehlt nicht ihre schönere Schwester: Naivetät.	
1863/9. 4. <i>Die österreichische Presse</i> , Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Literatur, 122. h.; a jobb margón, a 3. sor mellett X alakú jelölés, grafittal.		
	<i>Die österreichische Presse.</i> Nach dem von der österreichischen Postanstalt ausgegebenen Verzeichniß erscheinen im Jahre 1863 im Kaiserstaate 342 Zeitungen, und zwar 127 politische, worunter 73 deutsche, 6 czechische, 2 polnische, 2 kroatische, 1 illyrische, 2 ruthenische, 13 italienische, 16 ungarische, 3 rumänische, 2 griechische, 1 slowakische und 2 hebräische, sowie ferner 215 nicht politische, d. h. 176 deutsche, 13 czechische, 14 polnische, 7 serbische, 4 slowenische, 6 kroatische, 4 slowakische, 29 italienische, 57 ungarische, 2 ruthenische, 1 griechische, 2 hebräische und 1 französische, nämlich der in Wien verlegte „Nouvelliste“. Diese letztgenannte Zeitschrift, in ihrer Art, gleichsam als Unicum, wohl die interessanteste von all den 342, begann am 1. Januar 1863 ihren zweiten Jahrgang. Sie bezeichnet sich auf einem Nebentitel als „Revue littéraire, artistique et industrielle“, ist also vielseitig, und bringt Nachrichten über Literatur, Wissenschaften, schöne Kunst und Industrie, enthält auch eine Privatcorrespondenz aus Paris, Original-Romane und Novellen, eine Wiener Chronik, sowie die Fortsetzung der schon im ersten	X

	Jahrgang gegebenen Portraits contemporains. Die Redacteurs heißen Ch. Noël und Alfred St. Gilles.	
1863/9. 5. <i>Das neueste englische Wörterbuch</i> , Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Literatur, 122–123. h.; a 12. sor mellett vizszintes vonalú jelölés a jobb margón, grafittal.		
	<p><i>Das neueste englische Wörterbuch.</i> Der Deutsche hat ohne Zweifel alle Ursache, mit gerechtem Stolze auf die Riesenarbeit zu blicken, welche die Brüder Grimm begonnen und fortgeführt haben, allein die Freude über die imposante Erscheinung des Deutschen Wörterbuches wird immer gar erheblich getrübt durch die Ueberzeugung, daß erst unseren Nachkommen der Genuß an dieser großartigen Schöpfung ganz und ungeschmälert zu Theil werden wird. Andere Völker sind darin glücklicher, und die Engländer zumal dürfen sich nicht über einen Mangel an guten Wörterbüchern ihrer Sprache beklagen, da sie seit Johnson's klassischem Werk (1755) noch Richardson's, Webster's und Worcester's verdienstvolle Arbeiten derselben Gattung besitzen. Dieser selbe Worcester ist nun unlängst mit einem neuen und sehr vermehrten Dictionary of the English Language (London, S. Low; Leipzig, Denicke) hervorgetreten, das in den geachtetsten Organen der englischen Tagespresse mit dem lebhaftesten Beifall begrüßt wird. Es könnte Unsereinem fast wehmüthig ums Herz werden, wenn er einen riesigen Quartanten von 230 Bogen, massiv eingebunden, vor sich liegen sieht, der, wie er hier geht und steht, fix und fertig auf einmal ausgegeben worden ist, das vollständige Wörterbuch nebst einer ganzen Masse von werthvollen und überaus instructiven Anhängen enthält und dabei nicht mehr als zwei Guineen kostet. Ueber den eigentlichen wissenschaftlichen Werth des Wörterbuchs können wir ohne ein tiefer eingehendes Studium desselben nicht urtheilen, und wir begnügen uns deshalb auf das rühmende Urtheil der englischen Zeitungen zu verweisen, welche übereinstimmend es für das beste englische Werk seiner Art erklären. Praktisch und handlich ist es ohne Zweifel, denn es bringt außer dem eigentlichen Vocabularium – jedes Wort nach seinen Silben abgetheilt nebst Accent- und Aussprachszeichen, Etymologie, Belegstellen und, wo es geht, auch mit einer kleinen Abbildung des bezeichneten Gegenstandes versehen – noch Abhandlungen und respective Verzeichnisse, deren Zugabe ganz besonders dankenswerth ist. Es [123] sind dies Abhandlungen über die Grundsätze der Aussprache und über die Rechtschreibung, eine kurzgefaßte Sprachlehre, treffliche Nachrichten über Ursprung, Bildung und Etymologie der englischen Sprache, ein Verzeichniß von Archaismen, Provinzialismen und Americanismen, eine Geschichte der englischen Lexikographie und dergleichen mehr. Im Anhang finden wir noch Nachweise über die Aussprache und Schreibart der griechischen und lateinischen Eigennamen und der geographischen Namen u. s. w. Man wird daraus erkennen, eine wie reiche und nützliche Fundgrube dieses Wörterbuch auch für uns Deutsche ist.</p>	—

1863/9. 6. *Sisterhoods in the Church of England*, by Margaret Goodman (London, Smith, Elder & Co., Leipzig, Denicke), Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Literatur, 123. h.; a 16. sor mellett vízszintes vonalú jelölés a bal margón, graffittal.

—	<p><i>Sisterhoods in the Church of England</i>, by Margaret Goodman. (London, Smith, Elder & Co., Leipzig, Denicke.) Dieses Buch wird in England und in der ganzen protestantischen Welt ein großes Aufsehen machen. Es weist in England die volle Entwicklung eines Mißbrauchs nach, dessen Keime die orthodoxe Partei überall gelegt hat. Gottselige Jungfrauen und Frauen zu einem beschaulichen Leben, zur Krankenpflege oder zu Arbeiten der innern Mission zu vereinigen, ist überall Ziel und Streben der Strengkirchlichen. In der anglicanischen Kirche sind dadurch förmliche Nonnenklöster entstanden, an die man die Eintretenden durch feierliche Versprechen, zuweilen sogar durch Gelübde bindet. Solche Nonnenklöster bestehen bereits fünfundzwanzig, die alle in den letzten sechszehn Jahren entstanden sind, und sie werden sich mit jedem Jahr vermehren. An der Spitze eines jeden steht eine Superiorin (Lady Superior), deren Macht keiner Controlle unterliegt. Von ihren Eltern, Verwandten und Freundinnen, die an sie wie an eine Verstorbene denken sollen, getrennt, hat die Nonne bei ihrem Eintritt der „heiligen Mutter“ Gehorsam in allen Dingen zu schwören. In dem Nonnenkloster zu Davenport, wo Miß Goodman gelebt hat, sind den Nonnen alle mildthätigen Werke, für die das Kloster eigentlich gegründet wurde, untersagt. Sie sollen beten und sich kasteien. Miß Sellon, die Superiorin, hört ihre Beichte, und wenn sie Befehle ertheilt, haben die Nonnen niederzuknien. Die armen Mädchen leben, dürrtig gekleidet und schlecht genährt, in kalten Zimmern, Dame Superiorin bewohnt eine Reihe prächtig möblirter wohldurchwärmter Zimmer und treibt jeden Luxus. Wenn sie eine Treppe zu begehen hat, werden für sie Teppiche gelegt und nachher wieder weggenommen. Empört sich in einer Nonne das Herz gegen die kalte Tyrannei der Herrin, so wird das furchtbare Mittel der Abendmahlsverweigerung gegen sie in Anwendung gebracht. Wir erzählen das Alles natürlich blos nach Miß Goodman; die englische Presse wird ihre schweren Anklagen zu prüfen haben.</p>	
---	--	--

1863/9. 7. *Die französischen Franklin-Bibliotheken*, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Literatur, 124. h.; a 14. sor mellett vízszintes vonalú jelölés a jobb margón, graffittal.

	<p><i>Die französischen Franklin-Bibliotheken.</i> Im vorigen Jahre ist in Frankreich unter Genehmigung der Regierung eine Gesellschaft entstanden, welche die kleineren Ortschaften mit Bibliotheken versehen will. Präsident dieses Vereins, der sich nach Franklin benennt, ist der berühmte Chemiker und landwirtschaftliche Schriftsteller Boussingault. Vom 1. Februar dieses Jahres an hat der Franklinverein auch Wanderbibliotheken eingerichtet. Sie sind für solche Ortschaften bestimmt, welche zu klein oder zu arm</p>	
--	--	--

	<p>sind, um sich allein Bücher anschaffen zu können. Jeder solcher Ort kauft sich für zweihundert Franken, die er nach und nach abbezahlt, fünfzig bis achtzig Bände und tauscht von Zeit zu Zeit mit den andern Orten in seiner Nähe. Zur Anschaffung sind bestimmt Denkwürdigkeiten und andere geschichtliche Werke, gute Romane, Reisebeschreibungen und neue populäre wissenschaftliche Werke. Auch der Ankauf von stehenden Bibliotheken, in denen Werke zum Nachschlagen und zum Studiren sowie französische Classiker Aufnahme finden sollen, wird den Ortschaften sehr erleichtert. Wir haben viel schlechtes Französisches nachgeahmt, hier ist etwas Gutes, das wir uns zum Muster nehmen könnten.</p>	—
<p>1863/9. 8. <i>Ein Porträt der Elisabeth Ney</i>, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 124–125. h.; a 2. sor mellett pipához hasonló jelölés a jobb margón, grafittal.</p>		
	<p><i>Ein Porträt der Elisabeth Ney.</i> Als Gegenstand für ein neues Werk wählte <i>Friedrich Kaulbach</i> eine junge Dame, die selbst bereits in der Kunstwelt sich eines Namens erfreut, die Bildhauerin <i>Elisabeth Ney</i>. Es ist dies Bildniß in ganzer stehender Figur und lebensgroß aufgefaßt. Die Künstlerin befindet sich im Atelier, mit dem Thonmodell einer Büste beschäftigt, welche die Züge des Königs von Hannover trägt; doch hält sie momentan inne in ihrer Arbeit und wendet sich dem Beschauer zu, indem sie den linken Arm lässig auf einem Schemel ruhen, den rechten mit dem Bossirholz in der Hand frei herabhängen läßt. Ein einfaches, schwarzseidenes Gewand umschließt eng anliegend die graziöse, schlanke Gestalt; die weiten Halbärmel lassen die Unterarme frei, die spenserartige Taille ist mit einem schwarzen Sammetstreifen garnirt, den Halsausschnitt ziert eine schmale weiße Krause, sonst nichts von Schmuck, außer an einer lang herabhängenden Schnur ein kleines Kreuz und ein Paar noch kleinere Medaillons. Der linke Fuß tritt ein wenig vor. Diese überaus schlichte, bescheidene und zugleich edelruhige Auffassung und Haltung ist nicht nur bewirkt durch den bekannten [125] feinen Geschmack des Malers, sondern sie war auch von vornherein schon bedingt durch den Charakter der dargestellten Persönlichkeit, wie er sich in dem Kopf und der Physiognomie deutlich ausspricht. Wir schauen in ein jugendliches Antlitz mit regelmäßigen feinen Zügen, großen blauen Augen, schöner Stirn, lieblichem Mund und weichen, sanftgerötheten Wangen; krause blonde Locken von etwas dunkler Schattirung umfließen, vom Scheitel nieder, das Oval des Gesichts. Der Berichtstatter der „Nationalzeitung“ meint, es sei ein Kopf beinahe in der Art, wie wir sie auf Gemälden von Leonardo da Vinci oder Luini erblicken: zart, sinnig, seelenvoll und zugleich geistreich im Ausdruck. Es gelang dem Maler in hohem Grade, in den Zügen nicht nur einen wirklichen Lebensgehalt, sondern auch eine bestimmte Individualität zu entfalten. Außerdem läßt aber nicht minder die malerische und technische Behandlung des Bildes die vorzüglichsten Eigenschaften erkennen, deren sich ein Mei-</p>	/

	ster im Porträt rühmen darf. Die Modellirung ist außerordentlich weich und zart, der Farbenauftrag voll Schmelz und wie in einem Guß, die Schatten leicht und durchsichtig. Ein wahres Meisterwerk sind endlich die Hände, die in doppelter Beziehung eine ausgezeichnete Künstlerin verrathen.	
1863/9. 9. <i>Alte byzantinische Gemälde</i>, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 125–126. h.; az 1. sor mellett vízszintes vonalú jelölés a bal margón, grafittal.		
—	<i>Alte byzantinische Gemälde</i> , noch aus dem zehnten und elften Jahrhundert stammend, sind in der Basilica von San Lorenzo fuori le mura zu Rom entdeckt worden. In der Mitte [126] ist die Madonna zu sehen, ihr zur Rechten befinden sich die Heiligen Lorenzo, Sisto, Cosmo und Damiano, den Namen eines Fünften kann man nicht mehr lesen, während zur Linken die heilige Agatha, Lucia, Agnese, Cäcilia und Eugenia angebracht sind. Der Papst läßt diese uralten Bildwerke copiren.	
1863/9. 10. <i>Ein Originalwerk von Rubens</i>, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 126. h.; az 1. sor mellett vízszintes vonalú jelölés a jobb margón, grafittal.		
	<i>Ein Originalwerk von Rubens</i> . In einem alten Patricierhause des badischen Unterrheinkreises wurde im vorigen Jahre ein kleines Bildchen aufgefunden, welches, auf Leinwand gemalt, siebeneinhalb Zoll hoch und einen Fuß eine Linie breit ist, und „ <i>Hercules mit der Omphale</i> “ darstellt. Durch Kunstkenner ist dasselbe für einen ächten Peter Paul Rubens erkannt und dafür die Summe von 500 Thalern geboten worden.	—
1863/9. 11. <i>Sculpturen zu V. Hugo's Roman: „Les Misérables“</i>, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 126. h.; a 3. sor mellett vízszintes, kettős vonalú jelölés a jobb margón, grafittal.		
	<i>Sculpturen zu V. Hugos Roman: „Les Misérables“</i> . Die Sammlung von Photographien der Figuren jenes Romans ist von uns bereits erwähnt worden. Jetzt hat letzterer nun auch einen jungen Bildhauer zur Herstellung mehrerer plastischer Gruppen veranlaßt, die in Paris und Brüssel stark gekauft werden. Die Eine zeigt Jean Valjean, Javert und Gavroche auf der Barrikade, die zweite Fantine, Thénardier und die kleine Cosette am Brunnen.	==
1863/9. 12. <i>Ein Maria-Theresiadenkmal in Wien</i>, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 126. h.; a 3. sor mellett vízszintes vonalú jelölés a jobb margón, grafittal.		
	<i>Ein Maria-Theresiadenkmal in Wien</i> . Kaiser Franz Josef hegt den Plan, seiner hohen Ahnfrau auch in der Residenz ein Denkmal zu errichten, und zwar oberhalb des projectirten neuen, äußeren Burghtores. Die bereits fertige Skizze zeigt, sonderbar	—

	genug, die Kaiserin in einem vierspännigen Wagen sitzend. Das Material wird Erz sein.	
1863/9. 13. <i>Ein Drama nach dem Russischen</i> , Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Musik und Theater, 127–128. h.; a 2. sor mellett vízszintes vonalú jelölés a bal margón, grafittal.		
—	<p><i>Ein Drama nach dem Russischen.</i> Im deutschen Theater zu Petersburg kam „<i>Ein verfehltes Leben</i>“, Drama in fünf Acten nach dem Russischen des <i>Tschernischew</i> von <i>W. von Andrehs</i>, zur Aufführung und erzielte ganz denselben großartigen Erfolg, wie schon vorher auf der nationalen Bühne. Die Tendenz dieses Stücks besteht darin, die Idee der Heiligkeit und Unverletzlichkeit der Ehe in künstlerische Form zu bringen und dadurch einen Contrast zu den französischen Piecen der letzten Jahre zu bilden, welche das Pariser Theater nicht nur, sondern auch die aller übrigen Länder beherrschen. Im russischen Gesellschaftsleben ist es darum auch eine Erscheinung von hoher Bedeutung, und in diesem Sinne erwähnen wir es hier. Sehr Recht hat eine Correspondenz der Kölbel'schen „Theaterchronik“, wenn sie bemerkt: [128] „Dem in der slavischen Natur liegenden Hange zur Maßlosigkeit und zum Ueberschlagen aus einem Extrem ins andere war es bei dem Umschwunge unsrer Ideen in jüngster Zeit ganz gemäß, daß die Frau aus der Abgeschlossenheit, zu welcher sie das altrussische Familienleben verurtheilte, und welche bei der Masse des Volkes zum Theil noch besteht, mit einem Schlage zu einer völlig emancipirten Stellung übergehen sollte. Nicht zufrieden damit, die weibliche Jugend von einer klösterlich abgeschlossenen Pensionserziehung befreit zu sehen, wollte man ihr zugleich auch alle Freiheiten der männlichen Jugend gestatten, sie auf Universitäten schicken u. s. w. Gegen eine solche Verrückung des der Frau von der Natur angewiesenen Standpunktes muß man sich entschieden erklären. Und nun gar die Thoren, die an der Ehe, der ersten, solidesten Grundbedingung für gesellschaftliche Ordnung, rütteln! Alle Ehre daher dem Dichter Tschernischew, daß er dem jetzt versuchten Auseinanderreißen ehrwürdiger Bande auf künstlerischem Wege ein Ideal gegenüberstellte, welches moralischer wirkt als hundert philosophische Abhandlungen.“</p>	

Függelék

1863/9. 14. *Musik in Bildern*, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 117–118. h.

Fanny Elsler hat Goethe getanzt, Friedrich Wilhelm von Schlegel hat in der gothischen Baukunst gefrorene Musik erkannt, warum soll man da nicht auch Beethoven'sche Musik malen? Die Düsseldorfer Künstlergesellschaft „Malkasten“ hat den Versuch gemacht, und wir müssen ihn einen gelungenen nennen, obgleich wir davor warnen, ihn bei anderen Werken des Meisters zu wiederholen als bei der Pastoralsymphonie, die man in Düsseldorf gewählt hat. Die Pastoralsymphonie ist ein Tongemälde, und dieselben bestimmten Bilder, die sich Beethoven bei seinem Schaffen gedacht hat, lassen sich in lebenden Bildern aufstellen. Das ist es, was der Malkasten durch Max Heß als Anordner, Oswald Achenbach

als Decorationsmaler und Otto Windscheid als Maschinist hat ausführen lassen. Die drei Theile der Symphonie wurden von drei lebenden Bildern begleitet. Das erste zeigte einen schönen Sommermorgen auf dem Lande. Eine Familie aus der Stadt genießt lustwandelnd die thauige Frische der frühen Stunde. Schnitter mit Sichel n wollen eben ihre Arbeit beginnen. Mit dem zweiten Satze verwandelte sich die Landschaft allmählich, wie ein Wanderer sie bei sich vorbeiziehen läßt, und ging in ein Waldthal mit einem munteren Bach über. Kinder lesen im Walde Holz, die Städter erscheinen wieder, die Eltern lagern sich unter einem Baume ins Gras, die Kinder pflücken Blumen. Beim Beginn des dritten Satzes erscheint der Platz vor einem Wirthshause, in dem Bauern tanzen. Mitten in der Lust kommen Unterbrechungen, zuerst ein Streit, der aber geschlichtet wird, dann ein Gewitter, vor dem Alles ins Haus flüchtet, das aber rasch vorüber[118]zieht. Die sinkende Sonne malt einen Regenbogen an den Himmel und wirft glühende Lichter auf das alte Kirchendach, Leute treten aus den Häusern, um sich des schönen Abends zu freuen, und mit dem Abendgeläut der Glocken geht das dritte Bild zugleich mit dem dritten Satze zu Ende. Diese Darstellung des Malkastens hat allgemein gefallen, und derselbe Versuch ließe sich bei gewissen andern Musikstücken mit Glück wiederholen, z. B. bei Felicien David's Symphonie „Die Wüste“ oder bei Lumbye's „Traumbildern“. Doch nur bei gewissen Musikstücken. Es wäre schrecklich, unerträglich, wenn man zu Beethovens neunten Symphonie, in der nach Robert Griepenkerls Erklärung die ganze Geschichte zu uns spricht, lebende Bilder stellte.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/9. 1.

„*Babiana*” *nennt sich eine Erzählung in Versen von J. L. Klein* – „*Babiana*” *a címe J. L. Klein verses elbeszélésének* (Berlin, Alexander Jonas, 1863), Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Literatur, 119–120. h.

A német cikk fordítása – A költőt Berlinben a kritikaírás területén Godigiselhez, a napi sajtóban pedig Attilához hasonló cikkíróként ismerik. Drámáit korábban shakespeare-i, recenzióit pedig Jean Paul-i modorban írott torzképeknek neveztük. Most az elbeszélő költészetben tett próbát, s itt jól fésült hajjal és manikűrözött körmökkel, szerény és idilli tónusban nyilvánul meg. Egyszerű kézműveseket, inasokat és kertészlegényeket szerepeltet, mellettük pedig Lisbethet, a nővérüket, szűk házi környezetben, haldokló nagyanyját ápolva. Velük ellentétben állnak az előkelő grófok és egy hercegnő a szomszédos kastélyból, magas rangú uraságok, akiket későbbi jelenetekben, elegáns fürdőhelyeken a szerző erősen karikíroz, természetesen pattogó rímekkel és boszorkányos kedvvel. Úgy tűnik, mintha a szerzőnek feltett szándéka lenne Watteau idillizáló festményeit szavakban megjeleníteni, melyeket ugyanakkor el is torzít – egy Höllenbreughel nem tud idillt alkotni. Hagyjuk most a cselekményt, az egyszerű csábítási történetet a maga poénjaival együtt nyugodni, mindössze a nyelvhasználatra szeretnénk néhány megrovó megjegyzést tenni, mert ez az, ami a cselekmény kifejlését, költői feldolgozását zavarja. A dagályos képek halmozása minden osztrákra, még Lenaura is jellemző. Logikájuk hiányos, inkább képekben gondolkodnak. Vehetnénk ezt sajátos jellemzőjüknek, a kép hibás vonalvezetése ellenére is különleges ismertetőjelnek. Csakhogy az egymásnak ellentmondó képek keveréke itt értelmetlenséggé és ízléstelenséggé áll össze. Klein mint született németmagyar [A. J. aláhúzása] ötleteiben és az ellentétes előjelű dolgok társításában olyan nevetséges, hogy olykor a képtelenség tetőfokára hág. Nem az olyan helyeket rójuk meg nála, mint a következő: „Amikor a reggel arany *burokban* – Aurora *öléből* lengedezik elő” – tekinthetnénk ezt akár régimódi rokokó cikornyának. Mi a hosszan kitartott, egész strófára kiterjedő képeket kifogásoljuk, melyek vagy elvont metafizikába torkollanak, vagy a legerőltetettebb dolgokat szülik, melyeket német

nyelven valaha is leírtak. [A továbbiakban a cikkíró példákat elemez a költemény képhalmazásaiból és képzavaraiból, és hosszabban idéz a szövegből.]

Magyarázatok a német szöveghez

J. L. Klein – Arany Jánosnak a róla szóló glosszáját közli az AJÖM XII. 328. 105. A szöveghez tartozó jegyzetekben Németh G. Béla azt írja: „E Klein nevű »deutsch–ungar«-nak lexikonokban semmi nyoma...” Szinnyi József életrajzi lexikona szerint Julius Leopold Kleinről (Klein Gyula Lipótról) van szó (1804–1876). Miskolci zsidó családból származott, német nyelvű nevelést kapott, és kilenc nyelven beszélt. Orvosi tanulmányokat folytatott Bécsben, melyeket később Berlinben fejezett be. Időközben történeti tanulmányokba kezdett, főúri családoknál nevelősködött Bécsben és Nápolyban, majd diplomáciai pályára lépett. Olasz- és Görögországból költözött Berlinbe, ahol hírlapíróként működött (erre céloz a német glossza). Első költői próbálkozásait 1830-ban tette közzé, utána drámákat írt német nyelven. Az MTA 1869-ben külső tagjává választotta. Érdekességként említhető, hogy Julius Klein jelen kötetéről három héttel a Ko után, 1863. márc. 21-én a lipcei *Illustrirte Zeitung* is közöl egy rövid, névtelen ismertetőt (1029. sz. 198), ott inkább a szerencsésebb költői megoldásokat idézik, dicsérőleg.

Godegießel – Godigisel (359–406), vandál király

Jean Antoine Watteau – (1684–1721), francia rokokó festő

Höllenbreughel – Szójáték a pokoli („die Hölle”) jeleneteket előszeretettel festő ifj. Pieter Breughel nevére (1564–1637/1638).

Nikolaus Lenau – Eredeti nevén: N. Franz Niemsch Edler von Strehlenau (1802–1850), Bánát romániai részéből származó osztrák biedermeier költő

Deutschungar – „németmagyar”, a cikkíró sajátos kifejezése a magyarországi németekre

Az Arany által kijelölt rész

a) A margón található jelölés a képhalmazásról és képzavarról szóló mondatokra vonatkozik („A dagályos képek halmozása [...] elvont metafizikába torkollanak...”). A kérdésről Arany is gyakran írt bírálataiban.

b) Az aláhúzás az etnikai névhasználatra vonatkozik. A magyarországi németekre általánosan használták és használják az „ungardeutsch” kifejezést, azonban ezen cikk szerzője megfordítja a kifejezést, nem „magyar[országi] német”-ről, hanem „németmagyarról” (*Deutschungar*) beszél, ráadásul az egész térséget az „osztrák költészet” fogalma alá sorolja be.

A Ko glosszája – I/I. 1863/9, márc. 1. Vegyes, 215: *Egy külföldi hazánkfiát...* Tartalmi ismertetés kommentárokkal. A kötetet Arany feltehetően nem olvasta, csak a cikk tartalmát foglalja össze és kommentálja. A kijelölt és átvett rész egyfelől pedagógiai célt szolgált, a Kleinra vonatkozó német bírálatokat a hazai költői viszonyokra alkalmazza; másfelől ironikusan idézi a „deutsch-ungar” kifejezést.

A Ko szövege:

„Egy külföldi hazánkfiát – magasztalnak? nem! megrónak hogy rossz német verseket ír, képtelen képeket hajhász, mint született »deutsch-ungar.« – Neve Klein, és műve »Babiana« költői beszély, tele dagálylyal, és hajoknál fogva előczibált képekkel, minden mérték és logica nélkül. Jó, hogy magyarul verselő hazánkfiái nem léledzenek [!] ily bűnben.”

A szerzőség kérdése – A glosszát a kritikai kiadás Aranyénak tekinti: AJÖM XII. 328. 105. A glossza kommentáló jellege, nyelvi és stilisztikai sajátosságai igazolják a feltevést.

1863/9. 2.

Neue Romane – Új regények, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Literatur, 120–121. h.

A német cikk fordítása – *August Silberstein* osztrák szerző a múlt év végén lépett első novellagyűjteményével a közönség elé: *Dorfschwalben aus Oesterreich* [Falusi fecskék Ausztriából]. Mint a cím jelzi, vidéki történetek voltak ezek az osztrák tájakról, és a szerző elbeszélőkészségéről, érzelm kifejező, ábrázoló tehetségéről tanúskodtak. A „Dorfschwalben” olvasói valószínűleg örömmel értesülnek róla, hogy a szerző kiadta elbeszéléseinek második kötetét (München, Fleischmann). Ennél is figyelemre méltóbb azonban, hogy Silbersteinnek egy háromkötetes humoros regénye is megjelent *Hercules Schwach* [Herkules gyenge pontja] címmel, melyben egészen új, eddig ismeretlen oldalát mutatja meg a közönségnek. E művészi tekintetben korántsem tökéletes, de gyakran izgalmas, több szempontból eredeti művet hamarosan bővebben is ismertetjük az Europa olvasóival.

Az újdonságok közé tartozik *Hermann Goll* regénye, *Der Zauber, Lebensgeschichte nach dem Tagebuche eines Ungerathenen* [A varázslat, Egy boldogtalan ember élettörténete a naplója alapján], Frankfurt am Main, Sauerländer. Ha nem tévedünk, a szerző nemrég egy vígjátékot írt *Hypochondrie und Liebe* [Hypochondria és szerelem] címmel, melyet több színpad sikerrel játszott. Mostani regénye azonban e sikert nem fogja utolérni. Hogy a szerző művelt és szellemes ember, azt nem vitatjuk, de „A varázslatban” kellemetlenül hat az erőltetett, mesterkélt humor, a nyilvánvaló törekvés egyfajta különködő modorra, mely a szerzőnek szemmel láthatóan nem veleszületett tulajdona.

Franz von Nemmersdorf korábbi regényét: *Unter den Ruinen* [Romok alatt] most újabb mű követi, Velence jelenéből véve a cselekményt: *La Stella*, Roman aus Venedigs Gegenwart [Stella, Regény Velence jelenéből] (München, Fleischmann). Róla is szoltunk már korábban, most csak annyit mondunk, hogy Nemmersdorf talán nem elsőrangú író, de ízlése és formaérzéke kifinomult emberre vall.

Otfried Mylius, vagy hogy az álnevet az érintett személy valódi nevével oldjuk fel, Carl Müller, a stuttgarti »Erheiterungen« [Vidám mulatságok] szerkesztője, a nemrég ugyanott közölt történetét a „második császárság idejéből” *Neue Pariser Mysterien* [Új párizsi rejtelmek] címmel könyvként is kiadta (Stuttgart, Kröner). Munkája az előd, Sue művészetéhez [121] sem érényeiben, sem hibáiban nem ér fel, egy szóval nem zsenire vall, mint ahogy Sue kétségtelenül az volt. Az ő tehetsége inkább a bonyolult és gyakran csak valószínű cselekmény megalkotásában érvényesül, semmint a karakterformálás vagy a részletek költői ábrázolása terén.

A fordítóként igen szorgalmas *A. Kretzschmar* újabb műveket ültetett át angol és svéd nyelvről. Az előbbi nyelvből *W. Harrison Ainsworth* regényét fordította németre: *Der Lordmayor von London oder Leben in der City vor 100 Jahren* [A londoni főpolgármester, avagy élet a fővárosban 100 évvel ezelőtt] címmel (3 kötet, Leipzig, Voigt & Günther), mely regénynek a történeti része a legértékesebb. Svéd nyelvről *Marie Sophie Schwartz* új művével ismertet meg bennünket: *Zwei Familienmütter* [Két családanya], 3 köt., Leipzig, Brockhaus. Az író nővel korábban már részletesen foglalkoztunk. Friederike Bremer és Emilie Flygare-Carlén mellett ő a harmadik alakja a svéd női alkotókörmnek. Ezzel talán el is mondtunk így utólag mindent, amit róla mondani kell.

Magyarázatok a német szöveghez

August Silberstein – (1827–1900), osztrák író

Hermann Goll – német író és klasszika-filológus. A *Hypochondrie und Liebe* című vígjátékot nem ő, hanem bátyja, Heinrich Goll írta.

Franz von Nemmersdorf – írói álnév, melyet Franziska Freifrau von Reitzenstein, szül. Nyß (1834–1896) német író nő használta. Számos, ma is újra kiadott regénye jelent meg ezen a néven.

Otfried Mylius – Valódi nevén Karl Müller (1819–1889), német író és publicista

Eugène Sue – (1804–1857), fordultatos, könnyed cselekményeiért, nagyvárosi rajzaiért kedvelt, nálunk is népszerű francia író. A *Les Mystères de Paris* (*Páris rejtelmek*) című 1842–1843-as regényének hatalmas európai hatása volt, a nagyobb nyelveken többféle fordításban és kiadásban szinte azonnal megjelent. 1844-ben például már tíz német áttüzetése volt. Magyarországon is azonnali volt a recepciója. Hatott Petőfire, Jókaira, Jósika Miklósról; Nagy Ignác Sue mintájára írta a *Magyar titkok* című, 12 kötetes regényét (Pest, Hartleben, 1844–1845), Kuthy Lajos egy évvel később adta ki a *Hazai rejtelmek* című kétkötetes regényét. Ennek ellenére magyar fordítása Sue művének csak 1872-ben született, ekkor azonban egyszerre három kiadó is kiadta: *Páris titkai* címmel Pfeifer, *Párisi titkok* címmel pedig Mehner, illetve Lauffer kiadója (ld. Figyelő, szerk. Szana Tamás, 1872. jún. 16. 24. sz. 287). 1922-ben Tolnai kiadásában *Páris rejtelmek*, 1928-ban a Nova kiadásában pedig *Páris mélységei* címmel jelent meg újra. Utóbbit Forró Pál fordította, a többi kiadásnál a fordító neve nincs feltüntetve.

Az 1830 és 1850 közötti francia regényirodalomról, Sue-ról és Dumas-ról Arany és a baráti köre (Salamon Ferenc, Imre Sándor, Gyulai Pál) hasonló nézeteket vallott. Salamon Ferenc úgy vélte például, hogy e két regényírónál és utánozóiknál az emberi jellem és a karakterfestés helyét a rendkívüli események, véletlenek vették át (ld. bírálatát Kánya Emília kötetéről, SzF I. 1861/26, máj. 1. 403–408, itt: 404). Arany maga csak a Szász Károly versgyűjteményéről szóló bírálatában utal saját álláspontjára: „Vajon a művész helyesen használja-e fel ez igaz, de nagyon rendkívüli momentumokat? Szerintem ép úgy téved, mint ha a költő az erkölcsi világból a nagyon kivételeset hajhássza. Vannak bizarr jellemek, léteznek a valóságban, hihetetlenek a költészetben. Nem hozom fel Sue-t, vagy Dumast: Dickens némely alakja is ilyen.” (SzF I. 1861/35, júl. 4. 549. és AJÖM XI. 208.) Ld. még Nagy Miklós: *Arany folyóiratai és a regényműfaj*, ItK 1978/2, 201–207.

August Kretschmar – (1812–1872), német író, műfordító. Itt említett fordítása angolból: *Der Lordmayor von London oder Leben in der City vor hundert Jahren*. Historischer Roman, Autorisirte Ausgabe, Voigt & Günther, Leipzig, 1862. Az angol regény (William Harrison Ainsworth: *The Lord Mayor of London: or, City Life in the Last Century*) ugyanezen évben jelent meg Londonban, a Chapman and Hall kiadónál.

Marie Sophie Schwarz – (1819–1894), svéd író nő, itt említett regénye: *Tvenne familjemödrar*, svédül 1859-ben jelent meg.

Friderika Bremer – (1801–1865), svéd író nő, a svéd nőmozgalom vezéralakja, ld. még az Europa 1863/19. 2. szövegét és jegyzetét.

Emilie Flygare-Carlén – (1807–1892), svéd író nő, ld. az Europa 1863/19. 2. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az Otfried Myliusról szóló bekezdés második részére vonatkozik. Ez arra utal, hogy Aranyt nem a szerző érdekelte, hanem a Sue-utánzás jelensége.

A Ko közlése – I/I. 1863/9, márc. 1. Vegyes, 215: *A „Páris rejtelmek”-féle regények...* A glossza egy bekezdésének rövid összefoglalása.

A Ko szövege:

„A »Páris rejtelmek«-féle regények még egyre kísértenek Németországon. Közelebb is egy: »Neue Pariser Mysterien« jelent meg, Sue ismert modorában.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 504. 515. – Regeszták szerint a glosszát Arany írta, noha a „Németországon” típusú ragozás Aranyra – a Ko szövegein kívül – nem jellemző. A Koszorúban ellenben többször találkozni ezzel a ragozási formával. A névvel ellátott cikkek közül Gyulai Pálnál, Salamon Ferencnél, Aigner Lajosnál, helyenként Ormós Zsigmondnál olvasható ez az alak, s lehetséges, hogy Arany is az ő mintájukra alkalmazta. A jelölés az Európában egyértelműen Aranyé.

1863/9. 3.

Geschichte eines jungen Mädchens – *Egy ifjú lány története*, Leipzig, Wiedemann, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Literatur, 121. h.

A német cikk fordítása – *Geschichte eines jungen Mädchens* [Egy ifjú lány története] címmel jelent meg a fiatal hölgyolvasóinknak ajánlható, eredetileg dán nyelven íródott kedves elbeszélés, melyet *Henrik Helms* a közismert ügyességével fordított németre. Az eredeti munka szerzőjének vagy szerzőnőjének neve nincs feltüntetve; mi csak annyit tudunk, hogy a mű Dániában rövid idő alatt három kiadást ért meg. A kisregény cselekménye egyszerű, köznapi történet. Nem mondhatnánk, hogy teljesen mentes az érzelmességtől, de társul hozzá ennek szép nővére, a naivitás.

Magyarázatok a német szöveghez

Egy ifjú lány története – A német cikk szerzője nem, de a későbbi irodalomkritika már tudott róla, hogy a kisregény szerzője Cornelia von Levetzow dán író volt (1836–1921).

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az átvétel szerint a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko glosszája – I/I. 1863/9, márc. 1. Vegyes, 215: »*Egy ifjú leány története*« *czimű dán novellát...* Tartalomismertetés.

A Ko szövege:

„»Egy ifjú leány története« *czimű dán novellát*, vagy kis regényt, nagyon dicsérnek külföldön az irodalmi lapok. Szerzőjét nem tudni. Cselekvénye egyszerű, előadása érzelmes és naiv.”

A szerzőség kérdése – A magyar szöveget a kritikai kiadás Aranyra tulajdonítja: AJÖM XII. 505. 515. – Regeszták. A jelölés a német lapban, valamint az átvétel tömörítő, kivonatoló módja megerősíti a feltevést.

1863/9. 4.

Die österreichische Presse – *Az osztrák sajtó*, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Literatur, 122. h.

A német cikk fordítása – Az osztrák postahivatal által kiadott éves összesítés szerint 1863-ban az Osztrák Császárság területén 342 újság jelent meg; ebből 127 politikai lap, 73 német, 6 cseh, 2 lengyel, 2 horvát, 1 illír, 2 rutén, 13 olasz, 16 magyar, 3 román, 2 görög, 1 szlovák és 2 héber nyelven; 215 nem politikai lap, ebből 176 német, 13 cseh, 14 lengyel, 7 szerb, 4 szlovén, 6 horvát, 4 szlovák, 29 olasz, 57 magyar, 2 rutén, 1 görög, 2 héber és 1 francia nyelven. Az utóbbi a Bécsben kiadott *Nouvelliste* című lap, mely jellegét tekintve is egyedülálló, a 342 lap közül a legérdekesebb. 1863. jan. 1-jén indult a második évfolyama, és alcíme (*Revue litteraire, artistique et industrielle*) szerint is sokrétű kiadvány: irodalmi, művészeti, tudományos és gazdasági híreket közöl. Tudósításokat hoz Párizsból, eredeti regényeket és elbeszéléseket közöl, bécsi krónikarovattal rendelkezik, és folytatja az első évfolyamban megindított kortárs portrészorozatát. Szerkesztői Ch. Noël és Alfred St. Gilles.

Magyarázatok a német szöveghez

Le Nouvelliste – A francia nyelvű, Bécsben kiadott lap 1862-ben és 1863-ban hetilapként működött, ez év decemberében azonban az új előfizetést már úgy hirdette, hogy havonta kétszer jelenik meg. Szerkesztője Charles Noël bécsi professzor és francia–német szótáríró volt (ld. *Armee-Nachrichten, Beilage zur Österreichischen Militärischen Zeitschrift*, 1863/24, dec. 15. 192). Alfred St. Gilles neve egyetlen korabeli forrásban sem fordul elő a lappal kapcsolatban.

Az Arany által kijelölt rész – Az „X” jel a glossza 3. sora mellett áll, ahol a teljes évi lapmennyiség és a politikai lapok száma olvasható: „a birodalom államaiban 354 újság, és pedig 127 politikai...”

A Ko glosszája – I/I. 1863/15, ápr. 12. Vegyes, 359: *Az ausztriai birodalomban – egy 1863-ra kiadott jegyzék szerint...* A Ko és az Europa számadatai eltérnek. A Koszorúban 342 helyett összesen 454 újságról van szó, ebből 128 politikai és 326 nem politikai lap. A nemzeti nyelvű újságok adatai is mások, mint az Európában. A francia nyelvű lapot a magyar glossza nem emeli ki, ellenben kijegyzi a legdrágább politikai és nem politikai lap adatait. A jelölés többféle feltevést is megenged. Amennyiben Aranynak más forrása is volt, úgy az adatok eltérését regisztrálhatja, vagy pedig azt, hogy valamelyik munkatársa – Szász Béla, Gyulai Pál, esetleg Arany László más forrásból már feldolgozta a hírt.

A Ko szövege:

„Az ausztriai birodalomban – egy 1863-ra kiadott jegyzék szerint – összesen 454 lap és időszak irat jelenik meg. Ezek közt 128 politikai, 326 nem politikai tartalommal. Politikai német 71, magyar 19, olasz 13, cseh 6, lengyel 4, román 3, szerb, horvát, ruthén, görög és zsidó nyelven kettő-kettő, végre illyr és tót 1. Nem politikai német 178, magyar 55, olasz 29, cseh 23, lengyel 14, szerb 7, horvát 6, szlovén és tót 4–4, ruthén és héber 2–2, végre görög és francia 1. Bécsben 21 politikai, 99 nem politikai. Pest-Budán 17 politikai, 46 nem politikai, Prágában 10 politikai, 25 nem politikai, végre Triestben 7 politikai és 13 nem politikai. Legdrágább a Prágában hetenkint 13-szor megjelenő »Politik« című lap; évi folyama 29 frt 76 kr. A nem politikaiak közt legdrágábbak a Bécsben megjelenő havi füzetek: Allg. Bauzeitung. Évi folyama 20 frt. 70 kr.”

A szerzőség kérdése – A kritikai kiadás a glosszát nem tekinti Aranyénak. Az Europa-beli bejegyzés ellenére, éppen az eltérő adatok miatt, a szerzősége valóban bizonytalan.

1863/9. 5.

Das neueste englische Wörterbuch – A legújabb angol szótár, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Literatur, 122–123. h.

A német cikk fordítása – A németeknek minden okuk megvan rá, hogy büszkének legyenek a Grimm fivérek által kezdeményezett hatalmas vállalkozásra. A lenyűgöző teljesítmény feletti örömet elhomályosítja azonban a tudat, hogy a nagyszabású munkát a maga teljességében majd csak a jövő nemzedék tudja használni. Más nemzetek szerencsésebb helyzetben vannak, és az angolok nem szenvednek hiányt a minőségi szótárakban. Johnson 1755-ös klasszikus munkája után Richardson, Webster, Worcester alkottak jól használható műveket ezen a területen. Worcester nemrég egy új, alaposan kibővített szótárral jelentkezett, mely Angliában és Németországban egyaránt megjelent (*Dictionary of the English Language*, London, S. Low, és Leipzig, Denicke). A legtekintélyesebb sajtóorgánumok lelkesen üdvözlik a munkáját. A mű negyedréte alakban, kemény kötéssel 230 ívet tesz ki, sok értékes adalékkal és függelékekkel, miközben irigykedve látjuk, hogy így, ahogy van, mindenestől, mindössze 2 guineába kerül. A mű tudományos értékéről nem ítélnünk, mielőtt alaposan áttanulmányoznánk, így megelégszünk azzal, hogy az angol sajtóra

támaszkodunk, az pedig egyhangúlag a legjobb angol munkának tartja a maga nemében. Mindenképpen praktikus és jól kezelhető, mert a szójegyzéken kívül a szavakat szótagolva is közli, útmutatást nyújtva a hangsúlyozáshoz és a kiejtéshez; megadja a szó etimológiáját, példaanyagot hoz, és ahol lehetséges, ábrákkal segíti a megértést. Tartalmaz még összefoglalókat és általános mutatókat, mely segédletek különösen értékesek. [123] Olvasni lehet itt többek között a kiejtés általános szabályairól, a helyesírásról, található benne egy rövid nyelvtan, remek összefoglaló az angol nyelv eredetéről, kiműveléséről és etimológiájáról, mutató az elavult, illetve tájnyelvi kifejezésekről és az amerikanizmusokról, fejezet szól az angol szótárkészítés történetéről. Függelékben útmutatót közöl a görög és latin földrajzi és tulajdonnevek kiejtéséről és írásmódjáról. Már ennyiből látható, milyen gazdag és hasznos kincsesbánya e szótár nekünk, németeknek is.

Magyarázatok a német szöveghez

Grimm fivérek – Jacob Grimm (1785–1863) és Wilhelm Grimm (1786–1859), német mesegyűjtők, irodalom- és nyelvtudósok. 1838-ban kezdték meg munkálataikat a német nyelv nagyszótárán. 1854-ben csak az első kötet jelent meg, a következő kötetek elkészültét a két fivér nem érte meg.

Samuel Johnson, Dr. – (1709–1784), angol költő, kritikus, lexikográfus. Nagy hatású angol szótára: *A Dictionary of the English Language* 1755-ben jelent meg két kötetben.

Charles Richardson – (1775–1865), angol nyelvész, szótáríró. Új angol szótára (*A New Dictionary of the English Language*) 1836–1837-ben két kötetben jelent meg.

Noah Webster – (1758–1843), amerikai nyelvész, szótáríró, politikai író. Több szótárt készített. 1806-ban adta ki *A Compendious Dictionary of the English Language* című szógyűjteményét, 1828-ra pedig elkészítette az amerikai angol nagyszótárt: *American Dictionary of the English Language*.

Joseph Emerson Worcester – (1784–1865), amerikai nyelvész és szótáríró, e téren Noah Webster vetélytársa volt. Az 1820-as évek végétől több szótárt készített. A német glosszában említett szótára 1860-ban jelent meg, és 1863-ra új kiadásai is voltak.

Az Arany által kijelölt rész – Arany ahhoz a sorhoz tesz jelölést, ahol a német cikkíró az aktuális szótárról kezd beszélni („Worcester nemrég egy új, alaposan kibővített szótárral jelentkezett...”). Vagy a maga számára szeretne volna megszerezni, vagy a Koszorúban hírt adni róla.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/9. 6.

Sisterhoods in the Church of England, by Margaret Goodman – *Apácarendek az angol egyházban, Margaret Goodmantól*, London, Smith, Elder & Co., Leipzig, Denicke [1863], Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Literatur, 123. h.

A német cikk fordítása – A kötet mind Angliában, mind az egész protestáns világban nagy visszhangot fog kiváltani. Olyan visszaélésekre mutat rá Angliában, mely az ortodox gondolkodásban gyökerezik. Az egyházaknak mindenütt célja és törekvése vallásos fiatal lányokat gyűjteni össze szemlélődő életre, betegápolásra vagy missziós feladatokra. Az anglikán egyházban is létesültek szabályos apácakolostorok, melyekben a belépők ünnepélyes esküt, majd fogadalmat tesznek. Az utóbbi tizenhat évben mintegy huszonöt ilyen kolostort alapítottak, és számuk évről évre növekszik. Élükön egy-egy főnöknő (Lady Superior) áll, akinek hatalmát senki sem korlátozza. Az apáca, szüleitől, rokonaitól, barátnőitől megválva, akik ezentúl halottként kötelesek rá gondolni, belépéskor mindenben a „szentanyának” tartozik

engedelmességgel. A davenporti kolostorban, ahol Goodman kisasszony élt, az apácáknak minden jótékonykodást megtiltottak, noha a kolostort e célra alapították. Imádságra és önkínzásra kényszerítették őket. Miss Sellon, a főnöknő gyóntatta őket, parancsait pedig térden állva kellett fogadniuk. A szegény lányok silány ruhákat viseltek, rosszul táplálkoztak, fűtetlen szobákban éltek, míg a főnöknő egy sor gazdagon bútorozott, fűtött szobában lakott, és minden kényelme megvolt. Ha a lépcsőkön járt, szőnyeget terítettek elébe, melyet azután újra felszedtek. Ha valamelyik apáca fellázadt a szívében a főnöknő rideg zsarnoksága ellen, a jól bevált vacsoramegvonás volt a következménye. Mindezt természetesen Goodman kisasszony nyomán állítjuk. Az angol sajtó majd ellenőrzi a súlyos vádak igazságát.

Magyarázatok a német szöveghez

Margaret Goodman – 1848-tól apáca a devenporti Sisters of Mercy kolostorban, melyet Priscilla Sellon (1821–1876) alapított. 1862-től több könyvben írt az anglikán apácák életmódjáról. Első könyve: *Experiences of an English Sister of Mercy*, London, Smith, Elder and Co., 1862. Könyvei valóban nagy vihart kavartak, az anglikán egyházban ma is eltérnek a vélemények Sellon főnöknő alakjáról. Egyes életrajzok szerint az anglikán női kolostorok alapításában 1841-től kulcsszerepet játszott, és Avillai Terézhez hasonló „hősnő” volt.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a következő szövegrész mellett áll: „akinek hatalmát senki sem korlátozza. Az apáca, szüleitől, rokonaitól, barátnőitől megválva...”

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/9. 7.

Die französischen Franklin-Bibliotheken – *A francia Franklin-könyvtárak*, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Literatur, 124. h.

A német cikk fordítása – Az udvar támogatásával 1862-ben Franciaországban egyesület létesült, amely felvállalta, hogy a kisebb vidéki településeket könyvekkel látja el. A Franklin-egyesület elnöke Boussingault, az ismert vegyész és mezőgazdasági író. Idén február 1-jétől vándorkönyvtárakat létesítettek a túl kicsi vagy túl szegény települések számára, melyek önállóan nem tudnak könyveket vásárolni. Egy-egy település részletfizetési lehetőséggel 200 frankért mintegy 50–60 kötethez jut hozzá, melyeket időről időre kicserélhet a szomszéd településekkel. A választható kötetek között vannak elmélkedő és történeti művek, jó regények, útleírások és újonnan kiadott tudománynépszerűsítő munkák. Az egyesület teljes könyvtárak felvásárlását is segíti, mely tudományos műveket és francia klasszikusokat is tartalmaz. Annyi rossz dolgot átvett Németország Franciaországból, most a jó példát is követni lehetne.

Magyarázatok a német szöveghez

Jean-Baptiste Boussingault – (1802–1887), francia vegyész és mezőgazdasági szakember

Az Arany által kijelölt rész – Arany a vidékre vitt könyvtípusokat jelöli ki, a következő sort: „jó regények, útleírások és újonnan kiadott tudománynépszerűsítő munkák”. Feltehetőleg az utóbbira helyezte volna a hangsúlyt a glosszájában, mert az élvezhető stílusban írt ismeretterjesztő műveket többször szorgalmazta lapjában és az éves akadémiai jelentéseiben.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/9. 8.

Ein Porträt der Elisabeth Ney – *Elisabeth Ney portréja*, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 124–125. h.

A német cikk fordítása – Friedrich Kaulbach egy fiatal hölgyet, a művészvilágban is ismert Elisabeth Ney szobrásznőt választotta új festménye tárgyául. A kép egész alakos és

életnagyságú, a művésznőt a műtermében ábrázolja egy készülő mellszobor agyagmodelljén dolgozva, mely vonásaiban a hannoveri királyra emlékeztet. A képen a művész egy pillanatra abbahagyja a munkát, és a néző felé fordul, jobb karjával egy zsámolyra támaszkodik, szabadon leeresztett bal kezében pedig fából készült vésőt tart. Egyszerű fekete selyemruha simul karcsú alakjára, a ruha ujjai szabadon hagyják karjait, derekát fekete zsinórsor díszíti, a nyakkivágást vékony fehér fodor veszi körül. Nincs rajta más dísz, mint egy láncon függő kicsiny kereszt és néhány még kisebb medaillon. Bal lábbal kissé előrelép. Ez az egyszerű, szerény, ugyanakkor nemes tartás [125] részben a festőművész közismerten jó ízlését tükrözi, részben az ábrázolt személy jelleméből ered, ahogyan azt a fej és az ábrázat világosan mutatja. Fiatal arcot látunk, szabályos, finom vonásokkal, nagy kék szemekkel, szép homlokossal, kedves ajkakkal és selymes, rózsás orcákkal; az ovális arcot a fejtetőtől kezdve göndör, szőke, sötétebb árnyalatba hajló hajtincsek övezik. A *Nationalzeitung* tudósítója szerint olyan ez a fej, mint amelyeket Leonardo da Vinci vagy Luini képein látni: gyengéd, töprengő, mély érzésű és egyben szellemdús. Az alkotó nemcsak egy élethelyzetet tudott a legmagasabb művészettel megjeleníteni, hanem egy határozott személyiséget is meg tudott ragadni. A kép festészeti és technikai szempontból is rendelkezik azokkal az erényekkel, amelyek egy mesteri portrét jellemeznek. A modellezés különösen finom és gyengéd, a színfelvitel lágy, az árnyékolás könnyed és áttetsző. Valódi mestermunka végül a kezek ábrázolása, melyek kétszeresen is egy kiváló művésznőre vallanak.

Magyarázatok a német szöveghez

Elisabeth Ney (1833–1907) – német szobrásznő, mellszobrot készített többek között Arthur Schopenhauerről, Garibaldiról, Otto von Bismarckról, Jakob Grimmről. Arany a *Ko* első számában is tudósított róla. Ld. az *Europa* 1863/1. 1. jegyzetét.

Friedrich Kaulbach – (1822–1903), német festőművész, Wilhelm von Kaulbach unokafivére és tanítványa. Elisabeth Ney portréját 1860-ban festette, ma a hannoveri Landesmuseum őrzi.

Bernardino Luini – (1485 körül–1532), Leonardo da Vinci tanítványa, olasz reneszánsz festő.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a 2. sor mellett található („Friedrich Kaulbach egy fiatal hölgyet választott új festménye tárgyául”), azonban feltehetően a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/9. 9.

Alte byzantinische Gemälde – *Régi bizánci festmények*, *Europa*, 1863/9, [febr. 20.], *Wochenchronik*, *Bildende Kunst*, 125–126. h.

A német cikk fordítása – A 10. és 11. századból származó bizánci falfestményeket találtak a római San Lorenzo fuori le mura bazilikában. Középen [126] a Madonnát látni, jobbján Szent Lőrincsel, Sixtusossal, Kozmával és Damjánnal – az ötödik ábrázolt alak neve már nem olvasható, baloldalt pedig Szent Agatha, Lucia, Ágnes, Cecília és Eugénia látható. A pápa elrendelte e régi képek másolatának elkészítését.

Jegyzetek a német szöveghez

San Lorenzo fuori le mura – Helyesen: San Lorenzo fuori le mura: Szent Lőrinc-bazilika.

pápa – IX. Piusz, aki 1846 és 1878 között volt római pápa.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett található, és valószínűleg a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/9. 10.

Ein Originalwerk von Rubens – Egy eredeti Rubens-festmény, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 126. h.

A német cikk fordítása – Egy régi patriciusházban, az alsó-rajnai badeni körzetben, a múlt évben [1862] egy kis méretű, vászonra festett képet fedeztek fel. A magassága 7 és fél hüvelyk, szélessége egy láb egy vonás, tárgya pedig Herkules és Omphale. A művészettörténészek szerint Peter Paul Rubens eredeti munkájáról van szó, így 500 tallérért bocsátották áruba.

Magyarázatok a német szöveghez

Peter Paul Rubens – (1577–1640), flamand festő. Az itt szóban forgó kép méreteinél fogva sem lehet azonos azzal az azonos című, 1602–1605-ből származó Rubens-festménnyel (278x215 cm), melyet ma a párizsi Louvre őriz, és amely az 1860-as években is közismert kiállítási darab volt. Az 1862-es felfedezésről más korabeli források vagy nem szólnak, vagy az Europa hírét veszik át.

hüvelyk – régi mértékegység; több változata volt használatban, kb. 2,5 cm

láb – régi mértékegység, fajtájától függően kb. 30 cm

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és feltehetően a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/9. 11.

Sculpturen zu V. Hugo's Roman: „Les Misérables” – Victor Hugo „Nyomorultak” című regényéhez készült szobrok, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 126. h.

A német cikk fordítása – Az Europa korábban már foglalkozott azzal a fényképgyűjteménnyel, mely a regény szereplőiről közöl képeket. Most egy fiatal szobrász több szoborcsoportot alkotott, mely Párizsban és Brüsszelben igencsak keresetté vált. Az egyik ilyen csoport Jean Valjeant, Javert-t és Gavroche-t ábrázolja a barrikádon, a másik Fantine-t, Thénardier-t és a kis Cosette-et a kútnál.

Az Arany által kijelölt rész – Arany jelölése a 3. sornál található, ahol a német szerző a fiatal szobrász vállalkozásáról és a szoborcsoportok kelendőségéről ír.

A Ko közlése – I/I. 1863. márc. 1. 9. sz. Vegyes, 215: Hugo Victor „Miserables”-eiből... [!]
– A Ko szerzője egyetlen mondatot vesz át, elsősorban a jelenséget, nem a konkrét adatokat közvetítve. A fényképgyűjteményre való utalást elhagyta, és a szoborcsoportok részleteire vonatkozó információk is elmaradnak.

A Ko szövege:

„Hugo Victor »Miserables«-eiből [!] már szobor-csoportokat is állítottak elő, melyeket Párizsban, Brüsszelben nagyon vesznek.”

Jegyzetek a magyar szöveghez

Victor Hugo és Arany – A glossza kijelölését és átvételét az a rendkívüli lelkesedés magyarázhatja, melyet a mű 1862-es brüsszeli, majd párizsi megjelenése Európában és az olvasók körében itthon is kiváltott. A magyar fordítást már az azonos évben hirdetik a lapok, köztük a SzF. Huszár Imre és Reviczky Szevér átültetésének első két kötetéről a SzF II/II. 1862/9, júl. 3-i száma a 143. oldalon közöl egy hírt, később pedig az Új könyvek rovatban hívja fel rá többször a figyelmet.

A fordítás címére Aranynak más javaslata lett volna, erre utal egy – már a Ko-ban megjelent – glossza, amikor a regény színpadi feldolgozásáról értesíti az olvasókat: „Francia írók szokása szerint Hugo Viktor »Miserable«-jei mint dráma is meg fognak jelenni. Regényből drámát faragni nem szokott sikerülni, s legkevésbé hisszük, hogy a »Nyomorultak« (nem »Boldogtalanok« inkább?)

egyéb legyen egy öt-hat felvonásos speculationál. Azonban úgy halljuk, lefordítják magyarra is, még pedig oly mohón, hogy egyszerre kerül színre Párisban és Pesten. Mindenesetre érdekes lesz, s közönsége nagy, s magunk sem maradunk honn; de más kérdés, hogy a kíváncsiságon kívül egyebet ki fog-e elégiteni a nagy költő drámává törpített regénye.” (Ko I/I. 1863/3, jan. 18. Vegyes, 71.) A glosszát az AJÖM XII-ben (239. 96.) Németh G. Béla Aranynak tulajdonítja.

A Ko későbbi számaiban külön bírálat a regényről nem jelent meg, de a BpSz 1864/LXI. füzetében Tóth Dénes összefoglalja az angol kritikákat („*A nyomorultak*” az angol kritika ítélszéke előtt, Irodalmi Szemle rovat, 139–154). A BpSz füzetét a Ko-ban név nélkül Gyulai Pál ismerteti, és Tóth Dénes szövege kapcsán a saját nézeteit is jelzi. A regény sikerét többnyire külső okoknak tulajdonítja, eszmeiségét és poétikáját pedig elutasítja: a társadalom, főként ha a körülmények ábrázolása szélsőségek konstrukcióján nyugszik, nem nyújthat erkölcsi igazolást a szereplők tetteire. Elutasítja Gyulai a romantikus túlzást éppúgy, mint az irányzatosságot, Hugóról pedig így összegzi a véleményét: „Mint társadalmi bölcsészt el kell őt ítélni azért, hogy oly eseményeket és jellemeket használt föl ügyének támogatására, melyeket csupán a legféktelenebb képzelem művében lehetne eltűnni. Másrészt mint regényíró minden irodalmi bírónak kárhoztatnia kell azért, hogy tollát pusztá pártharcz eszközévé aljasítá le.” (Ko II/I. 1864/10, márc. 6. 234–235. és GyP Bírálatok 88–90.)

Visszatér a Ko a színpadi előadásra is. A Nemzeti Színház Némethy György átdolgozásában állította színpadra a regényt *A gályarab* címmel, 1864. március 13-án és 15-én. A darabról Gyulai Pál írt bírálatot. Az átdolgozást – a várakozások ellenére – ügyesnek tartja, majd újra összefoglalja a regénnyel kapcsolatos nézeteit: „kitűnő, de egészében elhibázott” műnek mondja, mely „szenvedélyes polémia a társadalom ellen”, olyan jellemekkel, melyek „nagy részt vagy kivételek, vagy nem épen valószínűek.” (Ko 1864/12, márc. 20. 284–286.) Gyulai véleménye e téren egyezik Arany regényszemléletével, ld. még az Europa 1863/9. 2. jegyzetét. Arany és Victor Hugo kapcsolatához ld. még az Europa 1863/27. 1. jegyzetét.

A szerzőség kérdése – A magyar szöveget a kritikai kiadás Aranynak tulajdonítja (AJÖM XII. 506. 515. – Regeszták), az „állítottak elő” igekötőjének helytelen használata azonban kizárja Arany szerzőségét.

1863/9. 12.

Ein Maria-Theresiadenkmal in Wien – Mária Terézia-emlékmű Bécsben, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 126. h.

A német cikk fordítása – Ferencz József császár úgy döntött, hogy nagy elődjének a császári rezidenciában emlékművet állíttat, méghozzá a tervezett külső várkapu fölé. Az elkészült tervrajz szerint a szobor különleges lesz, a császárnő egy négylovas kocsiban fog ülni. A szobor ércből készül.

Magyarázat a német szöveghez

Mária Terézia-emlékmű – Az emlékmű 15 évig készült, 1888-ban avatták fel. Carl Hasenauer (1833–1894) volt az építészeti kivitelező, a szobrász pedig Caspar von Zumbusch (1830–1915).

Az Arany által kijelölt rész – A bejegyzés a glossza harmadik soránál az átvétel szerint a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – I/I. 1863/9, márc. 1. Vegyes, 215: *Bécsben, császári akaratból...* Rövid tartalomismertetés.

A Ko szövege:

„Bécsben, császári akaratból, Mária Thereziának emlékszobrot emelnek, mely az uralkodónőt négylovas kocsin fogja ábrázolni.”

A szerzőség kérdése – A magyar szöveget a kritikai kiadás Aranyra tulajdonítja: AJÖM XII. 507. 515. – Regeszták. A jelölés megerősíti, a mondat szerkezet és stílus nem zárja ki a feltételezést. A tömörítés („császári akaratból”) is Aranyra vall.

1863/9. 13.

Ein Drama nach dem Russischen – *Dráma orosz mintára*, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Musik und Theater, 127–128. h.

A német cikk fordítása – A szentpétervári német színházban vendégszerepelt W. von Andrehs öt felvonásos darabja *Ein verfehltes Leben* [Elhibázott élet] címmel, melyet Csernisev orosz drámaíró nyomán írt. Itt is nagy sikert aratott éppúgy, mint korábban a német színpadokon. A mű célja felmutatni a házasság szentségének és sérthetetlenségének eszméjét, egyben ellentétét képezni az utóbbi évek francia drámájának, mely nemcsak a párizsi színpadokon, hanem minden más országban is eluralkodott. Az orosz társadalmi élet szempontjából szintén nagy jelentősége van a darab bemutatásának, és ezen okból említjük mi is. Igaza van a Kölbl-féle Theaterchronik tudósítójának, amikor azt írja: [128] „A szláv természet szélsőségekre való hajlama, egyik végtől a másikba való áthajlása az újabb idők eszméinek hatására azt eredményezte, hogy az orosz nőt, akinek életét a régi és népi orosz hagyományok szerint a család szabályozza, most egy csapásra emancipálni óhajtják. A fiatal lányokat nemcsak a kolostori jellegű zárt neveléstől akarják megszabadítani, hanem mindazon szabadságokat kikövetelik nekik, melyek az ifjakat megilletik: egyetemre akarják őket járatni stb. A női jellemről alkotott nézetek ilyen torzulása ellen határozottan fel kell lépni. És most a társadalmi rend alappillére, a házasság is veszélybe került. Minden elismerés ezért Csernisevnek, a költőnek, aki a művészet eszközével nagyobb erkölcsi hatást ért el, mint száz más filozófiai értekezés.”

Magyarázatok a német szöveghez

W. von Andrehs – Nincs róla más adat, csak az Európáé. Andrehs és „Tschernischew” neve feloldhatatlan. Sem a korabeli, sem a későbbi irodalomtörténetek, adatbázisok nem tudnak róluk. Más korabeli lapok vagy kevesebbet közölnek az előadásról, mint az Europa, vagy éppen a lipcsei lap anyagát veszik át (Rigasche Stadtblätter, Bayerische Zeitung, Über Land und Meer, Warschauer Zeitung stb.). Az Europa híre ily módon ellenőrizhetetlen, és csak gyanítani lehet, hogy a nevet a szerző elírta.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a második sor mellett áll, de feltehetőleg az egész szövegre vagy annak lényegi mondanivalójára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1863/9. 14.

Musik in Bildern – *Zene képekben*, Europa, 1863/9, [febr. 20.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 117–118. h.

A német cikk fordítása – Fanny Elsler Goethe művére táncolt, Friedrich Wilhelm von Schlegel a gótikus építészetben befagyott zenére ismert, miért ne lehetne Beethoven zenéjét festeni? A Malkasten nevű düsseldorfi művészegyesület ezt kísérelte meg, és előadásukat sikerültnek kell neveznünk, noha óvnánk attól, hogy ugyanezt Beethoven más művével megtegye valaki – legfeljebb a Pasztorálszimfóniával, melyet Düsseldorfban választottak. A Pasztorálszimfónia zenei festmény, és azokat a

képeket, melyeket Beethoven az alkotás során elképzelt, élőképek formájában is elő lehet állítani. Ezt valósította meg a Malkasten rendezője, Max Heß, a díszletfestő, Oswald Achenbach és a gépész, Otto Windscheid. A szimfónia három részét három élőképből jelenítették meg. Az első egy szép vidéki nyári reggelt ábrázol. Egy városi család sétálva élvezi a korai órák harmatos frissességét. Az aratók a sarlóikkal éppen megkezdik a munkát. A második tételben fokozatosan megváltozik a vidék, mint amikor egy vándor mellett elhalad a táj. Most egy erdei völgyben vagyunk, sebes patak mellett. A gyermekek fát gyűjtenek, a városiak újra feltűnnek, a szülők fa alá heverednek a fűbe, a gyermekek virágot szednek. A harmadik tételben egy vendéglő tűnik fel, melyben parasztok táncolnak. A mulatságot előbb egy viszály szakítja meg, melyet elcsitítanak, majd fergeteg jön, és mindenki fedél alá menekül, végül a zivatar elvonul. [118] A lenyugvó nap szivárványt rajzol az égre, és izzó sugarakat vet a templomtetőre, az emberek kilépnek házaikból, hogy a szép estének örvendjenek. Az esti harangszóval véget ér a harmadik tétel és a harmadik kép. A Malkasten előadása általános tetszést aratott, és biztosan sikerrel próbálkoznak majd más művekkel is, mint például Félicien David szimfóniájával, *A sivataggal* vagy Lumbye *Álomképeivel*. Azonban csak bizonyos darabok ajánlatosak. Elviselhetetlen és borzalmas lenne, ha Beethoven kilencedik szimfóniáját, úgy, ahogyan azt Griepenkerl elbeszéli, életképekben látnánk viszont.

Magyarázatok a német szöveghez

Elsler Goethe művére táncolt – A mondat félreérthető, mint ahogyan az Europa és vele együtt a Ko szerzője félre is értette. Nem egy adott Goethe-mű előadásáról van szó, hanem egy művészi hasonlatról. Fanny Elsslerről (1810–1884), a 19. sz. egyik legnépszerűbb táncművészeről Németországban úgy tartották, „sie tanzte Goethe”, vagyis azt nyújtotta táncművészetével, amit Goethe a szellemével. Ezért inkább úgy lehetne fogalmazni: „Elssler a tánc Goethéje”. A mondatot a Wiener Conversationsblatt írta róla 1855. febr. 22-én. Ld. Christina Thurner: *Beredte Körper – bewegte Seelen, Zum Diskurs der doppelten Bewegung in Tanztexten*, transcript Verlag, Bielefeld, 2009, 171.

„befagyasztott zene” – Friedrich Schlegel a *Briefe auf einer Reise durch die Niederlande, Rheingegenden, die Schweiz und einen Teil von Frankreich 1806* [Úti levelek Hollandiából, a Rajna vidékéről, Svájcban és Franciaország egy részéből, 1806] című írásának egyik fejezetében beszél a gótikus művészetéről: *Grundzüge der gotischen Baukunst* [A gótikus építészet alapjai], in: *Kritische Schriften*, hrsg. Wolf Dietrich Rasch, München, 1964. 352–405, itt: 368. A „befagyasztott zene” („gefrorene Musik”) metafora azonban, mint azt egy újabb doktori értekezés igazolja, csak szózhagyomány útján kötődik Schlegelhez. Bár a művészetek összefüggéseit és egységük kérdését többször fejtegették, ezt a metaforát nyomtatott írásban a Schlegel fivérek nem használták. Ld. Khaled Saleh Pascha: „Gefrorene Musik”, *Das Verhältnis von Architektur und Musik in der ästhetischen Theorie*, Berlin, 2004, itt a *Gefrorene Musik: Das Rätsel einer Metapher* című fejezet, 25–43.

Pastoralsymphonie – Ludwig van Beethoven 6. szimfóniája (F-dúr, op. 68), 1808-ban mutatták be a Theater an der Wienben. A művet a *Vidéki élet emlékei* címen is emlegetik. Három tétele: *Vidám érzések ébredése a falura érkezéskor; Jelenet a pataknál; Vidám paraszti mulatság.*

Félicien David – (1810–1876), francia zeneszerző. 1832–1833-ban csatlakozott a saint-simonistákhoz, ezért el kellett hagynia Párizst. Közel- és közép-keleti utazása után 1835-ben tért vissza Franciaországba, magával hozva a keleti zene elemeit. Ezeket saját zenéjébe beépítve a francia zenei és színpadi egzotizmus (orientalizmus) megalapozójának tekintik. Első nagy hatású műve ez irányzatban belül az 1844-ben alkotott szimfonikus óda, *A sivatag* (*Le désert*).

Hans Christian Lumbye – (1810–1874), dán zeneszerző, a *Drømmebilleder* című fantáziáit 1846-ban szerezte.

Wolfgang Robert Griepenkerl – (1810–1868), svájci származású író, drámaíró, kritikus. 1838-ban regényben („Novelle”) dolgozta fel Beethoven-értelmezéseit: *Das Musikfest oder die Beethovener*, Novelle, Leipzig, Otto Wigand. A kötetnek később több kiadása volt. Az 58. oldaltól a 9. szimfóniához társuló fantáziaképeket írja le a regény egyik szereplője. Az emberiség nagy történeti jelenetei sorakoznak itt egymás után: a népvándorlás, a keresztes háborúk, a reformáció, a francia forradalom, Napóleon, sőt maga az ördög is. Mindennek színpadra állításától óvja az Europa szerzője a düsseldorfi műkedvelőket.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/9, márc. 1. Vegyes, 215: *A düsseldorfi művészegylet tagjai...* A glossza elejének rövid tartalmi összefoglalója.

A Ko szövege:

„A düsseldorfi művészegylet tagjai abba fogtak, hogy Beethoven *zenéjét* képekben *lefestve* adják elő. Közelebb a »pásztor-symphoniát« festették így le. Egykor Elsler Fanni is eltánczolta Goethét.”

A szerzőség kérdése – A magyar szöveget a kritikai kiadás Aranyra tulajdonítja. Tévedésből két helyre is felveszi: AJÖM XII. 326. 104. és 503. 515. – Regeszták. Az átvétel módja, az a szerkesztés, ahogyan a Fanny Elsslerről szóló mondatot kommentárként illeszti a hír végére, és ezáltal ironikus felhangot kap a glossza, valóban Aranyra utal.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/10.

1863/10. 1. *Aus den Münchner Künstler-Ateliers*, Europa, 1863/10, [febr. 27.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 141. h.; a 8–9. sor mellett a bal margón függőleges vonalú jelölés piros ceruzával.

	<p><i>Aus den Münchner Künstler-Ateliers.</i> Mit einem neuen großen historischen Gemälde ist <i>Karl Piloty</i> beschäftigt; er wählte sich „<i>die Kreuzfahrer von Jerusalem</i>” zum Gegenstand. – <i>Franz Adam</i>, ein Sohn des vor kurzem verstorbenen <i>Albrecht Adam</i> und gleich diesem talentvoller Schlachtenmaler, hat die Darstellung einer Scene aus dem letzten österreichisch-ungarischen Feldzuge in Arbeit. Ungarische Insurgenten, die ein kaiserliches Gestüt überfallen haben, werden von österreichischen Uhlanen angegriffen. Der Künstler entschied sich wohl besonders deshalb für diesen Stoff, weil er Gelegenheit zur Entfaltung seiner Virtuosität als Pferdemaler giebt. – <i>August von Kotzebue</i> erhielt vom Kaiser <i>Alexander II.</i> Auftrag zu einem Cyclus von Darstellungen aus der russischen Geschichte. Das erste dieser Bilder, an dem er jetzt arbeitet, zeigt den Czar <i>Peter</i> in der Schlacht an der <i>Narva</i>, wie eben der besiegte Feind vor ihm die Waffen streckt. Leider ist das aber unhistorisch, denn die genannte Schlacht hat <i>Carl XII.</i> gewonnen.</p>	
--	--	--

Függelék

1863/10. 2. *Neue Dichtungen von Alfred Tennyson*, Europa, 1863/10, [febr. 27.], Wochenchronik, Literatur, 137. h.

Dieselben betiteln sich „Boadicea” und „Enoch, the Fisherman”, doch ruhen sie bisher noch im Pulte des berühmten poeta laureatus, wann er sie zum Druck geben wird ist noch unbestimmt. Er scheint überhaupt schon seit mehreren Jahren sehr vorsichtig in Bezug auf Veröffentlichung seiner Werke.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/10. 1.

Aus den Münchner Künstler-Ateliers – A müncheni műtermekből, Europa, 1863/10, [febr. 27.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 141. h.

A német cikk fordítása – Karl Piloty egy új, nagy történeti festményen dolgozik, melynek tárgyául a jeruzsálemi keresztesvitézeket választotta. – Franz Adam, a nemrég elhunyt tehetséges csatajelenet-festő, Albrecht Adam fia a magyar szabadságharc egyik jelenetét festi, amikor a honvédek egy császári ménest támadtak meg, de az ulánusok bekerítették és elfogták őket. A művész azért választhatta e témát, hogy a lovak festésében való virtuozitását megmutassa. – August von Kotzebue II. Sándor cártól kapott megbízást egy orosz történelmi ciklus festésére. A sorozat első képe, mely most készül, Nagy Péter cárt ábrázolja a narvai csatában [1700-ban], amint a legyőzött ellenség leteszi előtte a fegyvert. Sajnos a kép történelmileg téves, mert az ütközetet XII. Károly svéd király nyerte meg.

Magyarázatok a német szöveghez

Carl Theodor von Piloty – (1826–1886), német festő. Említett képének címe: *Jeruzsálem meghódítása Gottfried Bouillon által 1099-ben és a kereszteslovagok hódolata a szent helyeken*; 1862-ben kezdett dogozni rajta. A képet ma a müncheni Maximilianeum őrzi.

Franz Adam – (1815–1886), Itáliában és az osztrák császárság területén élő és alkotó német művész, főként hadi és harci témákat festett. Atyja, Albrecht Adam (1786–1862) ugyancsak hadi-, portré- és zsánerfestő volt.

August von Kotzebue – Helyesen: Alexander von Kotzebue, festő, a drámaíró fia (1815–1889)

Az Arany által kijelölt rész – „[...egy jelenetet ábrázol a legutóbbi osztrák–magyar hadjáratból]. A magyar felkelők egy császári ménest akartak elhajtani, a császári ulánusok azonban megtámadták őket.”

A magyar tárgyú rész két sorát jelölte be Arany, talán a homályos megfogalmazás miatt. Nem tudni ugyanis, a szabadságharc mely jelenetét örökíti meg a festő, és a német glossza sem nyújt felvilágosítást. A kép talán a bábolnai ménest ábrázolja. Dancs József a *Múltidőben Bábolnáról* című monográfiájában (Budapest, M. Média, 1985) Ruisz Gyula századfordulós kézírata, illetve Mester István nagyigmándi plébános 1848–1849-es naplója alapján foglalja össze a bábolnai ménes sorsát a szabadságharc idején: „1849. január 5.: Windischgrätz bevonult Budára és itt értesült arról, hogy a bábolnai ménes a fővároson keresztül Gödöllőre érkezett, ahol egy kis csapat huszár vigyáz az állatokra. Az osztrák hadvezér nem késlekedett. Január 6-án egy ulánus szakaszt küldött Gödöllőre, azzal a feladattal, hogy a drága tenyészállatokat sértetlenül szerezzék vissza. Az ulánusok közrefogták a ménest és a lovak őrzetére rendelt tíz huszár megadta magát, s a jelentés szerint átállt a császári oldalra. Weisenturm hadnagy, az ulánus szakasz parancsnoka január 6-án este már Pesten pihentette a ménest, amelyet aztán január 12-én rendben átadott a bábolnai

ménés parancsnokának.” A ménest ezután az osztrák hadvezetés Grazba hajtatta, s onnan a szabadságharc után került vissza Bábolnára.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1863/10. 2.

Neue Dichtungen von Alfred Tennyson – Új költemények Alfred Tennysontól, Europa, 1863/10, [febr. 27.], Wochenchronik, Literatur, 137. h.

A német cikk fordítása – A költemények címe „Boadicea” és „Enoch, a halász”, azonban még a neves poeta laureatus fiókjában hevernek, és nem tudni, mikor adja őket nyomtatás alá. Ugyanis már évek óta nagyon óvatosan közli a munkáit.

Magyarázatok a német szöveghez

Alfred Tennyson – Amikor 1864-ben az angol koszorús költő közzétette kötetét, benne az *Enoch Arden* és a *Boadicea* című elbeszélő költeményével, az Europa tudósított róla, és Arany bejelölte a glosszát, de nem közölte a Koszorúban. Tennysonról, a kötetéről és a jelen glosszában említett elbeszélő költeményekről ld. az Europa 1864/35. 1. jegyzetét. A Tennyson óvatosságára való utalás a német újságíró magánvéleménye lehet, hiszen 1863-ban műveinek összkiadása folyamatban volt.

poeta laureatus – koszorús költő (lat.)

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/10, márc. 8. Vegyes, 239: *Tennyson, az angol „poet laureate”*... Rövid tartalomismertetés.

A Ko szövege:

„Tennyson, az angol »poet laureate« ismét nagyobb művet végzett be. Czimök »Boadicea« és »Enoch, the fisherman.«”

A szerzőség kérdése – A rövid hír feltehetően nem Aranytól származik, erre utal, hogy a magyar szerző angolul veszi át a címet, és az egyeztetés is rossz a két mondatban. A „poet laureate” angolos változata a „poeta laureatus” latin kifejezésnek. Lehetséges, hogy a glosszaírónak angol forrása is volt, s onnan dolgozott.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/11.

1863/11. 1. Eine Ausstellung von Werken lebender Künstler des In- und Auslandes zu Paris, Europa, 1863/11, [márc. 6.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 154. h.; az 1. sor mellett balról vízszintes vonalú jelölés piros ceruzával.

—	<i>Eine Ausstellung von Werken lebender Künstler des In- und Auslandes zu Paris</i> wird am 1. Mai in dem großen Industriepalast auf den Champs Elysées eröffnet und dauert bis 1. Juli. Aufnahmefähig sind, wie gesagt, Werke der Künstler aller Länder, und zwar Malereien mit Einschluß von Zeichnungen, Aquarellen, Pastellbildern, Miniaturen, Emailen und Porzellanmalereien, ferner Sculpturen, Kupferstiche, Stahlstiche, Lithographien, architektonische Entwürfe und Glasgemälde. Jeder Künstler darf nur drei Werke jeden Genres einsenden. Schon anderswo ausgestellt gewesene Gegenstände sind nicht mehr zulässig. Nur die Miniaturmaler haben das Recht, mehrere Bilder unter einem Rahmen auszustellen. Die Sendungen müssen	
---	--	--

	<p>portofrei erfolgen und nicht nur Name und Vorname des Künstlers, sondern auch der Name seines Lehrers und eventuell ein Verzeichniß der bereits erhaltenen lobenden Erwähnungen oder errungenen Preise muß beigefügt sein. Vor Ende der Ausstellung kann kein Werk zurückgezogen werden. Der Einlieferungstermin erstreckt sich unnachsichtlich vom 20. März nur bis 1. April. Die Preise werden in besonders feierlicher Weise ertheilt; sie bestehen in drei verschiedenen Classen von Medaillen im Werthe von 1500, 550 und 250 Francs. Eine Medaille im Werthe von 4000 Francs erhält der Künstler, welcher sich vor allen andern auszeichnet. Der Eintrittspreis von 1 Franc wird von der kaiserlichen Verwaltung zum Ankauf ausgestellter Kunstwerke verwendet.</p>	
<p>1863/11. 2. Statistisches über die deutsche Theaterwelt, Europa, 1863/11, [márc. 6.], Wochenchronik, Musik und Theater, 159. h.; a bal margón a 25–27. sor mellett fűggőleges vonalú jelölés piros ceruzával.</p>		
	<p><i>Statistisches über die deutsche Theaterwelt.</i> Die beiden für das Jahr 1863 gelieferten Berliner Theaterkalender, der von <i>Entsch</i> und <i>Engel</i> herausgegebene, sowie der von <i>Ferdinand Röder</i>, bieten uns Gelegenheit heute den deutschen Bühnenstaat uns in seiner Zusammensetzung und Gliederung etwas genauer anzusehen. Die Zahl sämmtlicher bei deutschen Theatern Angestellten dürfte sich, nach den Namensverzeichnissen in jenen Kalendern zu schließen, in runder Summe wohl auf 6000 belaufen. Ueber 200 Städte giebt es, welche sich – wenigstens zu Zeiten – eines Theaters rühmen können; verschiedentlich sind die Bühnen zweier oder mehrerer Städte unter einem Director vereinigt, so daß z. B. in der einen zur Winterszeit, in der andern im Sommer gespielt wird. Solche Vereinigungen finden u. A. statt zwischen Bamberg und Baireuth, Bautzen und Freiberg, Bingen und Kreuznach, Celle und Lüneburg, Coburg und Gotha, Coblenz und Neuwied, Liegnitz und Glogau, Göttingen und Sondershausen, Goslar und Hildesheim, Memel und Tilsit, Nürnberg und Fürth, Pesth und Ofen, Riga und Mitau u. s. w. Es existiren in Deutschland 23 Hoftheater, wozu noch zwei von Höfen subventionirte Theater – die in Neustrelitz und Oldenburg – kommen, alle übrigen sind Privatunternehmungen, sei es nun standige Bühnen d. h. eigentliche Stadttheater, oder ambulante Gesellschaften. Einige Städte besitzen mehr als eine Bühne, nämlich Berlin acht, Wien sechs, Hamburg vier, München drei, sowie Dresden, Hannover und Köln je zwei. Nicht mit bedacht sind hierbei die Sommer- oder Tivolibühnen; abgesehen davon, daß mehrere der Berliner, Wiener, Münchner und Hamburger Theater bei Wiederkehr der warmen Jahreszeit sich eben zu Sommertheatern verwandeln, und ausgenommen die kleinern Orte, wo eine Bühne überhaupt nur in Form sogenannter Tivolis oder Arenas existirt, dürften die leidigen Sommertheater sich jetzt nur noch etwa in Bremerhafen, Breslau, Danzig, Dresden, Düsseldorf, Greifswald, Lübeck,</p>	

	<p>Magdeburg und Mainz vorfinden. Was deutsche Theater im Auslande betrifft, so existiren je zwei solche in Amsterdam und in Rotterdam, je eins in Gothenburg, Paris, Petersburg, Riga, Reval und Helsingfors. Die Endpunkte in den österreichischen Kronländern, wo deutsche Bühnen sich befinden, dürften Hermannsstadt in Siebenbürgen, Esseg in Slavonien, Cilli in Steiermark, Lugos in Ungarn etc. sein. Die Schweiz zählt deutsche Theater in Basel, Bern, St. Gallen und Zürich; America besitzt dergleichen in Neuyork, Cincinnati, Neu-Orleans, San Francisco u. s. w. – Das meiste Personal, nämlich ein jedes über 300 Menschen, beschäftigen die Hoftheater zu Berlin und Wien. – Gastspiele fanden im Laufe von 12 Monaten an den aufgezählten Bühnen weit über 1000 statt, ein Beweis, daß zur Frequenz des Eisenbahn- und Postverkehrs unsere Künstler sehr beträchtlich beitragen. Die Zahl der Novitäten stieg über 900, ein Document dafür, daß noch immer hinlänglich producirt wird.</p>	
--	---	--

Függelék

1863/11. 3. *In Sachen der Wiener Hofopernschule*, Europa, 1863/11, [márc. 6.], Wochenchronik, Musik und Theater, 158–159. h.

Die Prüfungen, der zur Aufnahme in die neubegründete *Hofopernschule* in Wien angemeldeten Zöglinge haben ein glänzendes Resultat geliefert. Die acht Prüfungstage stellten sowohl bei den männlichen, wie bei den weiblichen Schülern die höchst erfreuliche Thatsache fest, daß Oesterreich, sowie es bisher ganz Deutschland mit den besten Gesangskräften versehen, fortfährt, einen wahren Schatz von Stimmmitteln hervorzubringen. Der Bedarf an Zöglingen für [159] die Hofopernschule ist durch die eben beendeten Prüfungen bereits nahezu gedeckt. Interessiren wird es, zu vernehmen, daß Wien und Ungarn das größte Contingent der weiblichen, Wien und Böhmen aber das größte Contingent der männlichen Zöglinge geliefert haben.

1863/11. 4.

Die neueste Londoner Pantomime, Europa, 1863/11, [márc. 6.], Wochenchronik, Musik und Theater, 160. h.

Unter dem Titel „A New Pantomime“ ist in London ein wunderliches, phantastisches Drama erschienen, dessen Verfasser *Eduard Vaughan Kenealy* heißt und Doctor der Rechte ist. Den Gegenstand der Dichtung, die ungefähr 600 Seiten füllt, bildet der Tod, die Höllen- und die Himmelfahrt *Goethe's*, der als herzloser Verführer geschildert wird. Goethe wird vom Teufel geholt und auf ziemlich tückische Weise in die Hölle gelockt, wo Mephisto, der übrigens ein erzdummer oder doch etwas pedantischer Teufel ist, den Cicerone macht und seinem Begleiter alles Sehenswürdige zeigt. Schließlich wird Goethe durch die Liebe Gretchens erlöst und kommt in den Himmel. In dem Stücke spielen alle möglichen menschlichen und unmenschlichen Personen: Schneider, Kesselflicker, Soldaten, Apotheker, Diebe, Matrosen, Künstler, Engel, Teufel, Sirenen, Sphinxen, kurz der gesammte Zaubertrick. Ein Maler sagt bei seinem Eintritt in die Hölle: „Ei, das ist ja eine ächt Rembrandt'sche Scene, eine riesig kolossale Finsterniß und doch eine sichtbare Finsterniß. O, hätte ich nur meinen Pinsel und meine Palette.“

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/11. 1.

Eine Ausstellung von Werken lebender Künstler des In- und Auslandes zu Paris – Bel- és külföldi kortárs képzőművészek kiállítása Párizsban, Europa, 1863/11, [márc. 6.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 154. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Az Arany által kijelölt rész: Az átvétel szerint a jelölés a teljes cikkre vonatkozik.

A Ko közlése: I/I. 1863/12, márc. 22. Vegyes, 287: *Folyó évi máj. 1-én nyílik meg a Champs-Elysées-i iparpalotában...* Tartalomismertetés kihagyásokkal. A Ko szerzője a legfontosabb információkat veszi át a párizsi képzőművészeti pályázat tudnivalóiból. Közli a dátumokat; nem emeli ki, hogy a pályázat minden országra kiterjed. Elhagyja a képzőművészeti ágak teljes felsorolását (rajz, akvarell, pasztell, miniatúra, email- és porcelánfestés, szobor, réz- és fametszet, litográfia, építészeti tervrajz, üvegfestés), és csak összefoglalóan jelzi e területeket. Említi, hogy egy-egy művész három munkával vehet részt, de mellőzi az információt, hogy a miniatúrafestők több művet is beküldhetnek. Ugyancsak kimarad, hogy az alkotók a munkáikat portómentesen küldjék, tüntessék fel a teljes nevüket, mesterük nevét, esetleg korábbi díjaikat, sikereiket, és hogy a kiállítás vége előtt senki sem vonhatja vissza a munkáit.

A Ko szövege:

„Folyó évi máj. 1-én [!] nyílik meg a Champs-Elysées-i iparpalotában a most élő festészek műveinek kiállítása. A festészet minden neme, (pl. üveg-festészet is) képviselve lesz, de egy művész csak három művel vehet részt benne. A kiállítás július 1-én lesz bezárva s ekkor osztatnak ki a díjak 1500, 550 és 250 frankos érmekben; 4000 frankot nyer azon művész, ki mindenképp felett kitünteti magát műveivel. Beküldési határidő csakis márcz. 20-kától ápril 1-sejéig. Az egy franknyi belépti díjból begyűlt pénz kiállított műdarabok megvételére fog fordíttatni.”

A szerzőség kérdése – Mondattani és stilisztikai jegyek arra utalnak, hogy nem Arany a szerző („mindenképp felett kitünteti magát...”; „Beküldési határidő csakis...”)

1863/11. 2.

Statistisches über die deutsche Theaterwelt – A német színházak statisztikája, Europa, 1863/11, [márc. 6.], Wochenchronik, Musik und Theater, 159. h.

A német cikk fordítása – Az Entsch és Engel, illetve Ferdinand Röder által az 1863-as évre kiadott két német színházi kalendárium lehetővé teszi a német színházi élet összetételének, rétegződésének pontosabb felmérését. A német színházak összes alkalmazottjának létszáma a két kalendárium névmutatójából lehet következtetni: lekerekítve mintegy 6000 személy. Több mint 200 város dicsekedhet – legalább időszakosan – színházzal; ugyanis gyakran több város színházát vezeti ugyanaz az igazgató oly módon, hogy nyáron egyik, télen a másik településen játszik a társulata. Ilyen társult színházak működnek Bambergben és Bayreuthban, Bautzenben és Freibergben, Bingenben és Kreuznachban, Cellében és Lüneburgban, Coburgban és Gothában, Coblenzben és Neuwiedben, Liegnitzben és Glogauban, Göttingenben és Sondershausenban, Goslarban és Hildesheimban, Memelben és Tilsitben, Nürnbergben és Fürthben, Pesten és Budán, Rigában és Mitauban stb. Németországban 23 udvari színház van, s még kettő, melyet az udvar tart fenn Oldenburgban és Neustrelitzben, a többi magánkézben van, legyen az állandó, vagyis városi színház, vagy vándortársulat. Néhány városban több színház is található, például Berlinben nyolc, Bécsben hat, Hamburgban négy, Münchenben három, Dreždában, Hannoverben és Kölnben kettő-kettő. Nem számítottuk ide az ún. tivoli-

vagy nyári színházakat. Eltekintve attól, hogy több berlini, bécsi, müncheni és hamburgi színház a nyári időszakban szabadtéri színházzá alakul át, valamint a kisebb településeket kivéve, ahol kizárólag tivoli- vagy arénaszínpad létezik, kényelmetlen nyári pódiumok ma már csak Bremerhavenben, Boroszlóban, Danzigban, Drezdában, Düsseldorfban, Greifswaldban, Lübeckben, Magdeburgban és Mainzban működnek. Ami a külföldi német színházakat illeti, Amszterdamban és Rotterdamban kettő-kettő található, és egy-egy színház Göteborgban [Gothenburg], Párizsban, Szentpétervárott, Rigában, Tallinnban [Revalban] és Helsinkiben [Helsingfors]. Az osztrák koronatarományok közül az erdélyi Szebenben, a szlavóniai Eszéken, a stájerországi Celjében [Cilli], a magyarországi Lugoson stb. van német színház. Svájcban Bázelt, Bernt, St. Gallent és Zürichet kell említeni. Amerikában németül játszanak ez idő tájt New Yorkban, Cincinnatiiban, New Orleansban, San Franciscóban stb.

A legtöbb alkalmazottja – mintegy 300 – a berlini és bécsi udvari színháznak van. Vendégszereplés egy év alatt több mint ezer volt, ami azt jelenti, hogy a vasúti és postakocsi-forgalomhoz a művészek tetemesen hozzájárulnak. Az új előadások száma 900 fölé emelkedik, ami szép bizonyítéka annak, hogy az alkotómunka folyamatos.

Magyarázatok a német szöveghez

[*Színházi kalendáriumok*] – A következő kiadványokra hivatkozik az Europa: *Deutscher Bühnen-Almanach*, Hrsg. von [Albert] Entsch & [Joseph Karl] Engel, Berlin, den 1. Januar 1863; Ferdinand Roeder's *Theater-Kalender*, Commissions-Verlag von W. F. Pfeifer, Berlin, 1863. Az utóbbi 1858 és 1879 között jelent meg.

Az Arany által kijelölt rész – Arany azokat a sorokat jelöli, ahol egy-egy város több színházáról van szó: „[Néhány városban több színház is található, például Berlinben nyolc, Bécsben hat,] Hamburgban négy, Münchenben három, Drezdában, Hannoverben és Kölnben kettő-kettő. Nem számítottuk ide az ún. tivoli- vagy nyári színházakat.” Talán a pesti és budai német, illetve magyar színházakkal vetette volna össze e számokat. A *Magyar Színháztörténet* szerint 1861-ben Pesten és Budán egy magyar (Nemzeti Színház) és három német színház működött: az Újvásár téri, a Várszínház és Karl Alsdorf nyári színháza (MSzHT 399). 1861-ben nyitották meg a Budai Népszínházat Molnár György szorgalmazására és az ő vezetésével. Ez volt a második magyar színház.

A Ko közlése – A Ko-ban nem jelent meg.

Függelék

1863/11. 3.

In Sachen der Wiener Hofopernschule – A bécsi operaénekes-képző iskola, Europa, 1863/11, [márc. 6.], Wochenchronik, Musik und Theater, 158–159. h.

A német cikk fordítása – A bécsi udvari opera újonnan megnyílt énekiskolájának növendékei a vizsgákon fényes eredményeket értek el. A nyolc napos vizsgaidőszak megerősítette az örömdetes tényt, hogy Ausztria, akárcsak eddig Németország, a legjobb énekesekkel van ellátva, elől jár a képzésében, és a hanganyag valóságos kincsestárát teremti meg. A vizsgákon az iskola követelményeit a növendékek csaknem teljes egészében teljesítették. Érdekes megemlíteni, hogy a legjobb női énekesek Bécsből és Magyarországról, a legjobb férfi énekesek pedig Bécsből és Csehországból jönnek.

Magyarázatok a német szöveghez

Hofopernschule – A bécsi udvari opera énekiskolája 1863. jan. 1-jén nyílt meg. 15–18 éves lányokat és 22–25 éves férfiakat oktattak. A jelentkezőknek zenei előképzettséggel kellett rendelkezniük.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/12, márc. 22. Vegyes, 287: *Egy külföldi lap megemlíti, hogy a bécsi udvari operaszínház énekiskolájába...* A glossza utolsó mondatának átvétele, kihagyással.

A Ko szövege:

„Egy külföldi lap megemlíti, hogy a bécsi udvari operaszínház énekiskolájába a növendékek legnagyobb és legjobb része Magyarországból került.”

A szerzőség kérdése – Az átvételnek nincs olyan eleme, amely kizárná Arany szerzőségét.

1863/11. 4.

Die neueste Londoner Pantomime – *A legújabb londoni pantomim*, Europa, 1863/11, [márc. 6.], Wochenchronik, Musik und Theater, 160. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlését.

Magyarázatok a német szöveghez

Edward Vaughan Hyde Kenealy – (1819–1880), író, jogtudós, lapszerkesztő. *Faust*-paródiájának bibliográfiai adatai: *A New Pantomime*, London, Reeves and Turner, 1863.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/12, márc. 22. Vegyes, 287: *Londonban a „New Pantomime”...*

Tartalomismertetés kihagyásokkal és kommentárral. Elmarad a glossza elejéről az információ, hogy az angol szerző a jogtudományok doktora, a végéről pedig elhagyja a magyar szerző a német szöveg poénját: „Egy festő így szól, amikor a pokolba lép: »Ah, ez valódi rembrandti jelenet, hatalmas homály, de látható homály. Ó, csak itt lenne velem az ecset és a paletta!«”

A Ko szövege:

„Londonban a »New Pantomime« – című 600 lap terjedelmű szörnydráma jelent meg Kenealy Edétől, mely Goethe pokolba és mennybe menetelét tárgyalja. A pokolba Mephisto csalárdsága, a mennybe Gretchen szerelme vezérli. Van a darabban: szabó, borbély, üstfoltozó, katona, patikárius, tolvaj, művész, angyal, ördög, syrén, sphinx, szóval minden, mi egy szörnydrámához szükségeltetik. Talán csak nem a Peleskei notárius pokolba menetelét fordította le az illető anglius?”

Magyarázat a magyar szöveghez

Talán csak nem a Peleskei notárius pokolba menetelét fordította le az illető anglius? –

A Ko 2. számában, 1863. jan. 11-én, a Vegyes rovatban, a 47. oldalon közöl Arany egy hírt, hogy Hódmezővásárhelyen előkerült a *Peleskei notáriusnak pokolba menetele* (Basiliae, 1792) című mű egy példánya, melyről azt hitték, nem maradt fenn belőle egyetlen darab sem, és még Toldy Ferenc sem látta. A glosszát közli az AJÖM XII. a 93–94. oldalon: „A P. N. értesülése szerint, Gvadányi Peleskei notáriusának második része, a »Peleskei notárius pokolba menetele« a hódmezővásárhelyi gymnasiumban megvolna. A Napló, eddig »hiába keresett kéziratról« beszél: de nem kézirat az, mi eddig lappangott (bárha kézirat még kevésbé volt található), hanem az 1792-ben megjelent nyomtatott kiadás; azonban ha ennek valamely jóakarátú, de kevés pénzü diák vagy mester által közölt kézirati mását megkapnók is, az sem lenne megvetendő nyereség.”

A glossza minden kétséget kizáróan Aranytól származik. A hódmezővásárhelyi református gimnázium kötetét Toldy Ferenc kapta meg ajándékba; a műnek ma mindössze 11 példánya ismeretes, ebből az egyik 2008-ban aukción kelt el. Néhány héttel később azonban Arany hosszabb ismertetőt ír egy másik példány alapján, melyet Török Károly tanuló küldött meg neki, így tehát az ő könyvtárában is megvolt: Ko I/I. 1863/9, márc. 1.

209–210, *Irodalmi ritkaság* címmel (ld. még AJÖM XI. 417–419. és 809–810). Az ismertető szerint Arany gyanítja, hogy a mű szerzője nem lehet ugyanaz, aki az *Egy falusi nótárius budai utazását* írta: „...csekély mű-alakítással” készült – írja Arany, azonban láthatóan élvezettel olvassa azt a kavargó tárgyi sokféleséget, mely a műben megjelenik. Hasonló felsorolással ismerteti a nótárius pokoljárásának részleteit, mint az Europa glosszájának átvételekor az angol darab pokolbéli szereplőit: „A mint így haladnak, egyszer azon veszik észre, hogy egy *csaptató ajtó* által a pokolba rekedtek. Ott különböző szenvedőket talál. Első a *szabók* csoportja. Érdekesebb egy *könyv-áros*, ki azért lakol, mert boltja »igazi könyvek-bordellája s a legmocskosabb és legbotránkoztatóbb könyvek gyűjteménye volt.« »Mit szólnak – így panaszkodik a könyvtáros – midőn a többiek csak tulajdon munkáikért kárhoznak el, nekem és valamennyi könyvtárosnak mások munkáiért kelletik szenvednie! –« Azután a *kocsisok* következnek: odább a *bolondok*, *szeleberdik*, *ostobák és fecsegők* csoportja; majd a *hízlekedők*, egy rossz *bíró*; a *csizmadiák* és *suszterek*, továbbá a *kalmárok*, *ötvösök*, *kőmivelők* (e szónál, mely a *kőmivestől* helyesen meg van különböztetve, mivel szebb hangzású a mai *ékszerárus*?) – távolabb zajong egy *nemes ember*, kinek egy másik, jól elpáholva, szemére hányja »hogy a közembereket, parasztokat, zsidókat, czigányokat« a nemes ember megveti, »azt hiszi, hogy az ő eleinek hire és neve ő reá is háromlik, elmulasztja az által minden maga mívelését, és nemes levelével együtt semmire kellő marad e társaságban.« Egy tóban *kofák* és *kerítő asszonyok* úszkálnak, odább oly *atyákat* talál, kik gyermekeiknek nagy gazdagságot hagyván, ezért elkárhoztak, a közmondás szerint: szerencsés fiú, kinek atyja pokolba ment. Egy csoport bűnhődése az, hogy mindig azt kiáltja: *oh vajha, oh bárcsak!* azaz: tettem vagy ne tettem volna e jót, e rosszat; másik így kiált: *az isten irgalmas!* t. i. életében is így tett és szabadon vétkezett, a bűnbocsánat reményében. Még a *festőkkel*, szerelmes vén asszonyokkal, a véletlen kimultakkal, *patikáriusokkal*, *borbélyokkal* akad össze; az utóbbiak bűnhődése az, hogy Tantalus módra kapkodnak a *czitera* után (még akkor nem volt gítár, de a borbély csak borbély volt) – azután a *balkézűek* és magukat kendőző *rút asszonyok* csapatja esik sorba; olyanok, kiket az *elmulasztott kötelesség* érzete gyötör, kik *botránkoztató példájokért* lakolnak; még egyszer a *vendégfogadósok*, arra, mindjárt Júdás...”

1863 végén közölte Arany a Koszorúban Gvadányi arcképét (I/I. okt. 25. 17. sz.), valamint M. P. szignó alatt a róla szóló irodalomtörténeti tanulmányt: *Gvadányi József*, Ko I/I. dec. 20. 25. sz. 577–580 és dec. 27. 26. sz. 601–605. (Ld. még AJÖM XI. 484–495 és 834–837.)

Hogy *A peleskei nótáriusnak pokolba menetele* nem Gvadányi műve, hanem valamely ismeretlen szerzőé, az csak a századfordulóra vált bizonyossá. Széchy Károly a *Gróf Gvadányi József* című monográfiájában (Bp. 1894, 197–198) azt írja, Toldy Ferenc és Arany János tévedett, amikor Gvadányiéknak hitte a munkát. A bázeli megjelenés is hamisnak bizonyult. V. Ecsedy Judit kutatásai szerint a mű az eperjesi Pape nyomdában készült (Gvadányi József: *Aprekaszión*, Névnapi ugratás 1781-ből, Zebegény, Borda-Antikvárium, 2005, itt: V. Ecsedy Judit kísérőtanulmánya, 170).

A szerzőség kérdése – A Tí Aranyt valószínűsíti szerzőként: 10. 103–104. A feltételezést az átvétel módja, a kommentár, valamint Arany Gvadányiról szóló cikkeinek párhuzamai egyaránt megerősítik.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/12.

1863/12. 1. <i>Beicht- und Communionbuch</i> , 2. Auflage, Europa, 1863/12, [márc. 13.], Anzeiger, 98. h.; vízszintes vonalú jelölés a reklámszöveg első soránál balról, fekete tintával.		
—	<p><i>Beicht- und Communionbuch</i>, 2. Auflage. Preis geb. 1 Thlr.</p> <p>Diese Schriften bedürfen keiner weitem Empfehlung, denn von der Gunst, deren sie sich erfreuen, zeugen die vielen Auflagen und Tausende von Exemplaren, in denen dieselben bereits im Publikum verbreitet sind.</p> <p>Die Ausstattung ist höchst elegant, so daß dieselben sich auch in dieser Beziehung als Geschenke zur Confirmation, an Geburtstagen etc. empfehlen. Vorzüglich machen wir auf die Ausgabe der „Heiligen Stunden einer Jungfrau“ in <i>Prachtband</i> aufmerksam, ein Andachtsbuch, welches in diesem Gewande bei geringer Preiserhöhung eins der schönsten und gediegensten Geschenke für junge Mädchen ist.</p>	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/12. 1.

***Beicht- und Communionbuch*, 2. Auflage** – Gyónási és áldozási könyv, 2. kiadás [Leipzig, Otto Purfürst, 1863], Europa, 1863/12, [márc. 13.], Anzeiger, 98. h.

A német cikk fordítása – Ezek az írások nem kívánnak különösebb ajánlást azon kívül, hogy több kiadást megértek, és több ezer példányban elkeltek már. A könyv külseje elegáns, ezért alkalmas konfirmációs vagy születésnap ajándéknak is. Ugyanitt ajánljuk a kiadó másik *díszkiadását*, melynek címe: *Heiligen Stunden einer Jungfrau* [Egy ifjú hölgy imádságos órái]. Elmélkedésre való írásokat tartalmaz, és valamivel magasabb áron egyike a legszebb és legmegbízhatóbb ajándékoknak fiatal lányok számára.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll. A könyvismertetést Arany nem közölte. Lehetséges, hogy magáncélra, valakinek ajándékként, esetleg megrendelésre jelölte ki a könyvet.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/13.

1863/13. 1. [márc. 20.], Fedlap verző, Tartalomjegyzék; jelölés fekete tintával.		
—	<p><i>Gesammtausgabe von Vörösmarty's Werken</i>, 192.</p> <p>[A glosszát magát Arany nem jelölte, de közöljük annak szövegét:] <i>Eine Gesammtausgabe von Vörösmarty's Werken</i>. Der bekannte ungarische Reichstagsabgeordnete <i>Franz Deak</i> ist Vormund der Waisen Vörösmarty's und geht als solcher mit dem Plane um, von den Werken jenes großen Nationaldichters eine Gesammtausgabe zu veranstalten, deren Ertrag natürlich seinen Mündeln zu Gute kommen würde. An einem glänzenden Erfolg des Unternehmens kann bei dem stark ausgeprägten Nationalgefühl der Ungarn wohl nicht gezweifelt werden.</p>	

Die russische Zeitungspresse

Ein unabhängiges Zeitungswesen existirt in Rußland erst seit dem jetzigen Kaiser. Die Censur ist freilich nur gemildert, nicht aufgehoben, aber von der Leitung der Zeitungen durch die Regierung, die von Peter dem Großen bis zum Tode Nikolaus fort dauerte, ist doch keine Rede mehr. Die erste russische Zeitung war die Moskauer Gazette, die von 1703 an gleich unsern fliegenden Blättern zu ungewissen Zeiten, wenn es etwas Wichtiges zu berichten gab, erschien. Ebenso unregelmäßig wurde die 1711 gegründete Petersburger Gazette ausgegeben.

[410] Die letztere erschien schon 1728 an bestimmten Tagen, zweimal wöchentlich, enthielt indessen nichts als kaiserliche Ukase und Ernennungen. Unter der Kaiserin Elisabeth trat 1745 die erste literarische Monatsschrift ins Leben, und etwa in derselben Zeit gründete die Hochschule von Moskau ein literarisches und wissenschaftliches Blatt. Von Zeit zu Zeit tauchten neue Unternehmungen auf, aber obgleich Berühmtheiten wie Koramsin, Krylow, Derjawn und die besten Professoren der Hochschulen sie unterstützten, kränkelten sie und fristeten ihr kümmerliches

[411] Dasein gewöhnlich nicht lange. Unter Kaiser Nikolaus gab es fast nur Regierungszeitungen, und die Erlaubniß zur Herausgabe eines neuen Blatts wurde höchst sparsam ertheilt. Jetzt ist ein solcher Umschwung eingetreten, daß ein russischer Schriftsteller die Aeüßerung gethan hat: „Es giebt bei uns mehr Zeitungen als Männer, welche sie zu leiten fähig sind.“

Die Stärke der periodischen Presse Rußlands liegt nicht in politischen Zeitungen nach unserer Art. Wenige Blätter erscheinen täglich, allein Wochen- und Monatsschriften existiren um so mehr. Die Einrichtung der politischen Zeitungen ist die hergebrachte, doch ist das Verhältniß des Raumes, der den verschiedenen Gegenständen und Tagesereignissen gewidmet wird, ein anderes als in Deutschland jetzt und etwa so, wie es bei uns vor 1830 war. Der Leser erhält nicht viele Leitartikel und Mittheilungen über innere Zustände, dagegen viel Nachrichten aus dem Auslande. Sehr ausführlich sind die Kritiken neuer Bücher, die Concert- und Theaterberichte, neben denen Schilderungen russischer Landschaften, Sitten und Gebräuche erscheinen. Das Feuilleton lebt hauptsächlich von Uebersetzungen aus dem Englischen, die französischen Schriftsteller sind in Rußland aus der Mode gekommen. Persönliche Streitigkeiten der Schriftsteller unter einander, die mit großer Bitterkeit geführt werden, nehmen ebenfalls einen großen Theil des Raumes ein.

Die bedeutendsten der täglich erscheinenden politischen Blätter sind die Petersburger und die Moskauer Zeitung. Beide gehören der Regierung und werden von ihr zu einem sehr hohen Preise verpachtet, der indessen durch die Einnahmen von den Anzeigen zu drei Vierteln gedeckt wird. Jede hat ungefähr 9000

	<p>Abnehmer und kostet jährlich 16^{2/3} Thlr. unsers Geldes – 2 Pf. 16 Sh. nach unserer scheinbar gut unterrichteten englischen Quelle. Die Petersburger Zeitung hat den Vortheil, daß ihr alle amtlichen Nachrichten zugehen. Seit Neujahr erscheint sie in vergrößertem Format und unter der Leitung eines Mannes, der lange im Auslande gereist ist und in allen Hauptstädten von Wien bis Neuyork, von Paris bis Peking, tüchtige Bericht-erstatte geworben hat. Die Moskauer Zeitung, früher das Organ der Moskauer Hochschule, ist ebenfalls in andere Hände übergegangen und wird jetzt von den Eigenthümern des Russischen Boten herausgegeben. Das nächst wichtige Organ ist die Nordische Biene mit 5000 Abnehmern, früher von Bulgarien in höchst conservativem Sinn geleitet, gegenwärtig dem Fortschritt unbedingt ergeben. Der Invalide, einst halb amtlich und darum noch immer viel von Officieren und Beamten gehalten, wodurch sich seine 2000 Abzüge starke Auflage erklärt, nimmt keine bestimmte Stellung ein, gefällt sich sehr in groben Angriffen und ergreift sich mit Vorliebe im Klatsch. Die Nordische Post ist das Organ des Ministeriums des Innern und bringt amtliche Nachrichten einen Tag früher als die übrigen Blätter, enthält sich aber möglichst der amtlichen Belehrung über schwebende Fragen. Sie wird mit großer Sorgfalt geleitet und hat mehrere Unterredacteurs, die dem Oberredacteur verantwortlich sind. Die Auflage ist 4000. Das in französischer Sprache geschriebene Journal de St. Pétersbourg, das Organ des Ministeriums des Aeußern, ist besonders wegen seiner Feind-[412] seligkeit gegen England bemerkenswerth. Außerhalb Petersburg ist es in Rußland wenig verbreitet und verdankt einen großen Theil seiner 8000 Abnehmer dem Auslande. Das letzte der in Petersburg erscheinenden Tagesblätter hat den Titel Polizei-Neuigkeiten. Der Inhalt entspricht dem Namen und besteht in Mittheilungen über Criminalfälle, Polizeistrafen, Unglücksfälle, in Steckbriefen und dgl. Von den Provinzialblättern verdient bloß der „Odessaer Bote“ Beachtung. Für die Mittelparteien berechnet, ist er unter dem Adel und dem gebildeten Bürgerstande außerordentlich beliebt und verdient wegen der Zuverlässigkeit seiner Nachrichten und seines gesunden Urtheils den Vorzug, den man ihm zu Theil werden läßt. Die übrigen in russischer Sprache erscheinenden Provinzialblätter leben von Klatsch, persönlichen Zänkereien, Criminalfällen, Naturereignissen und der mangelhaften Bildung ihrer Leser. Ueber die deutsche Zeitungspressen in den Ostseeprovinzen haben wir früher berichtet.</p> <p>Die wichtigsten der russischen Blätter sind, wie gesagt, die wöchentlich, halbmonatlich und monatlich erscheinenden. Die in der öffentlichen Meinung am besten angeschriebenen sind der „Russische Bote“, der „Zeitgenosse“, die „Russischen Notizen“, „Unsere Zeit“ und der „Tag“. In diesen Blättern sprechen sich die verschiedenen Parteien aus, so weit in einem chaotisch durch einander wogenden Zustande der Meinungen, Ansichten, Wünsche und Befürchtungen, wie er gegenwärtig in Rußland herrscht,</p>	
--	---	--

	<p>von Parteien die Rede sein kann. Der Russische Bote, von Katkoff, einem der ersten russischen Gelehrten, geleitet, ist die beste dieser Zeitschriften. Liberalconservativen Ansichten huldigend, hat er der Regierung während der Vorbereitung der Emancipation ausgezeichnete Dienste geleistet. Er hat nahe an 10000 Abnehmer und steht an der Spitze der sogenannten Westeuropäer oder der Russen, welche wünschen, daß die Entwicklung ihres Vaterlandes in der bisherigen Weise, durch allmähliche Einführung der Einrichtungen der Culturländer, fortgesetzt werden möge. Bis zu Anfang dieses Jahres hatte der Russische Bote zwei Ausgaben, eine monatliche und eine wöchentliche; die letztere ist eingestellt worden, seit seine Eigenthümer die Moskauer Zeitung gepachtet haben. Der „Zeitgenosse“ – Auflage 7500 – ist, obgleich mehr ein literarisches als ein politisches Blatt, ein eifriger Gegner des doctrinären Constitutionalismus, dem der Russische Bote huldigt. Er empfiehlt das französische System einer Selbstherrschaft mit sogenannter demokratischer Grundlage und spricht sich häufig gegen den Adel und die Ungleichheit der Stände aus. Er hat neulich einen schweren Verlust erlitten; Turgenev, sein geistreichster Mitarbeiter, hat ihn verlassen, um ins Lager des Russischen Boten überzugehen. „Unsere Zeit“ ist für die Regierung und für die Centralisation. Sie greift den Panslavismus und die jetzige russische Gesellschaft, die hinter dem Kaiser um mindestens zwei Jahrhunderte zurückgeblieben sei, in einem Tone an, der durch seine Milde an Eindringlichkeit nichts verliert, und ist das Organ von 4000 Abnehmern. Die „Russischen Notizen“ (Auflage 3000) haben eine encyclopädische Tendenz und machen die Russen mit allem Neuen auf den Gebieten der Kunst, der Literatur und der Wissenschaft bekannt. Die Artikel der Zeitschrift, einer der ältesten in Rußland, rühren von gut unterrichteten Mitarbeitern her, die so verständlich und elegant zu schreiben wissen, daß die Russischen Notizen ein zahlreiches Damenpublicum haben. Der „Tag“ (Auflage 3000) widmet sich der Verbreitung des Panslavismus und der griechischen Rechtgläubigkeit. Seine Mitarbeiter scheinen nicht darüber im Klaren zu sein, ob ein centralisirtes Slavenreich oder ein slavischer Staatenbund den Vorzug verdiene, aber darin sind sie einig, daß die griechische Kirche die Nationalkirche der Slaven ist, und die katholischen Polen finden daher in ihren Augen keine Gnade.</p> <p>Der „unterirdischen Presse“ müssen wir wenigstens einige Worte widmen. Bis vor etwa einem halben Jahre war Herzen's Glocke, von der in Brüssel eine Uebersetzung La Cloche er-[414] scheint, in Rußland eine Macht. Von London aus wurde sie in Masse über die Grenze geschmuggelt, und selbst der Kaiser soll sie längere Zeit gelesen haben, um durch sie Mißbräuche und Gesetzwidrigkeiten zu erfahren, über die im Lande Niemand zu schreiben wagte. Die Glocke ist merkwürdig gut unterrichtet, aber ihre Uebertreibungen, ihre Bissigkeit und ihre Verbindungen mit der europäischen Revolutionspartei haben in Ruß-</p>	<p> </p> <p> </p>
--	--	-------------------

	land ihrem Credit geschadet. In Leipzig giebt Fürst Dolgorukow einen „Wahrheitsfreund“ heraus, der eigentlich nicht zu den Zeitschriften zu zählen ist, da er unregelmäßig erscheint. Das letztere gilt auch von dem Petersburger „Welikorus“, der von der unreifen Jugend zuweilen in kleinen Blättchen unter die Menge geschleudert wird und sich für den Socialismus ins Zeug legt.	
1863/13. 3. <i>Ein Supplement zu Goethe's Werken</i> , Europa, 1863/13, [márc. 20.], Wochenchronik, Literatur, 190. h.; jelölés az első sor mellett balról, graffittal.		
/	<i>Ein Supplement zu Goethe's Werken</i> . Als solches erscheint demnächst Goethe's juristische Abhandlung de pulcibus (von den Flöhen) lateinisch und deutsch. Diese humoristische und höchst witzige Schrift des Dichters ist eine Jugendarbeit und stammt aus der Zeit seines Straßburger Aufenthalts. Bekanntlich ist sie in Küchenlatein mit gegenüberstehender Uebersetzung gegeben. Der ersten lange vergriffenen Ausgabe folgt nun eine in dem bekannten Classikerformat. Später wird sich derselben auch noch eine illustrierte Ausgabe beigesellen.	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/13. 1.

Gesamtausgabe von Vörösmarty's Werken – Vörösmarty műveinek összkiadása

A német szöveg fordítása – Az ismert magyar államférfi, Deák Ferenc, a Vörösmarty-árvák gyámja a nagy nemzeti költő összkiadását tervezi, melynek leendő bevétele természetesen az árvákat illeti. A magyarok erős nemzeti érzelmeit tekintve a vállalkozás fényes sikerében nem lehet kételkedni.

Magyarázat a német szöveghez

Vörösmarty műveinek összkiadása – Vörösmarty műveit Gyulai Pál rendezte sajtó alá: *Vörösmarty minden munkái*. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál, I–XII, Pest, Ráth Mór, 1863–1864.

Az Arany által kijelölt rész – A glosszát Arany nem jelöli ki, csak a fedlap verzóján, a tartalomjegyzékben található cím mellé tesz jelet.

A Ko közlése – I/I. 1863/15, ápr. 12. Vegyes, 359: *Vörösmarty összes munkái, mint egyik lap biztosan értesül, nyolcz hónap alatt jelennek meg tizenkét kötetben [...]* Saját glosszáját Arany nem az Európából veszi át, sem tartalmilag, sem egyes részeiben nincs egyezés. A jelölést azért tehette, mert esetleg tájékoztatni akarta olvasóit a német híradásról.

A szerzőség kérdése – A Ko glosszáját a kritikai kiadás Aranyénak tekinti, ld. AJÖM XII. 520. 517. – Regeszták.

1863/13. 2.

Die russische Zeitungspresse – Az orosz hírlapirodalom, Europa, 1863/13, [márc. 20.], 409–414. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

a mostani cár – II. Sándor cár, Alekszandr Nyikolajevics Romanov (1818–1881), 1855-től haláláig uralkodott

Nagy Péter cár – I. Péter, Pjotr Alekszejevics Romanov (1672–1725), 1682-től volt uralkodó

Miklós cár – I. Miklós, Nyikolaj Pavlovics Romanov (1796–1855), 1825-től uralkodott

Erzsébet cárnő – Jelizaveta Petrovna Romanova (1709–1762), Nagy Péter cár és I. Katalin cárnő lánya, 1741-től haláláig uralkodott

Koramsin – Nyikolaj Mihajlovics Karamzin (1766–1826), orosz író, költő, lapszerkesztő, történész

Krylow – Ivan Andrejevics Krilov (1768–1844), orosz író, meseíró, birodalmi hivatalnok

Derjavin – Gavriil Romanovics Gyerzsavin (1743–1816), orosz költő és politikus

Faddej Venediktovics Bulgarin – (1789–1859), lengyel származású orosz újságíró

Katkoff – Mihail Nyikiforovics Katkov (1818–1887), orosz újságíró

Turgenyev – Ivan Szergejevics Turgenyev (1818–1883), orosz író, drámaíró. A Koszorúban Arany három elbeszélést közölt korai kötetéből, az *Egy vadász feljegyzéseiből*: *A találkozás*, K. B. fordításában, Ko I/I. 1863/3, jan. 18. 61–65; *A kerületi orvos*, Radvánszky Béla fordításában, Ko II/II. 1864/21, nov. 20. 495–496, és 1864/22, nov. 27. 518–520; *Radilow szomszéd*, Dömötör János fordításában, Ko III/I. 1865/3, jan. 15. 63–64, és 1865/4, jan. 22. 88–90.

Herzen – Alekszandr Ivanovics Herzen (1812–1870), radikális eszméket valló orosz író, lapszerkesztő, filozófus. Többször letartóztatták, 1863-tól külföldön, Genfben, Brüsszelben, Párizsban élt.

Pjotr Vladimirovics Dolgorukov herceg – (1816–1818), külföldön élő orosz történész, író, Lipcsében és Párizsban több könyvet is megjelentetett az „orosz igazságról”.

Az Arany által kijelölt rész – A 412. hasáb mellett elmosódó tintával látható tollvonás. Szándékos jelölésnek látszik a következő mondatnál: „[In diesen Blättern sprechen sich die verschiedenen Parteien aus, so weit in einem chaotisch durch] einander wogenden Zustände der Meinungen, Ansichten, Wünsche und Befürchtungen, wie er gegenwärtig in Rußland herrscht, [von Parteien die Rede sein kann.]”

A Ko fordításában: „[E lapok különböző pártok közlöneyei, a mennyiben pártokról lehet beszélni] a vélemények, nézetek, vágyak és félelmek azon zűrzavarában, mely jelenleg Oroszországban uralkodik.”

A kijelölés célja bizonytalan. Talán a mondat tartalmi vonatkozását, hazai párhuzamait emelte ki Arany, esetleg fordítási bizonytalanságot jelölt.

A Ko közlése – I/I. 1863/14, ápr. 5. Külföldi szemle, 332–333: *Az orosz hírlapirodalom*

A Koszorúban a írás felvezetés nélkül, kisebb módosításokkal (kihagyással, téves névírással és magyar viszonyokra való aktualizálással, illetve kommentárral), de alapjában szöveghű fordításban jelent meg. A cikk utolsó harmadától – feltehetően helyszűke miatt – rövidített, összevont tartalomátültetés következik.

Eltérések:

Von Zeit zu Zeit tauchten neue Unternehmungen auf, aber obgleich Berühmtheiten wie Koramsin, Krylow, Derjavin und die besten Professoren der Hochschulen sie unterstützten... – A Ko fordítása szerint: „Időről időre még újabb vállalatok állottak elő, azonban nem igen voltak hosszas életűek. Hiába támogatták őket oly híres férfiak, mint Karamsin, Krylou [!]...” – A nevek eltérő írásmóddal szerepelnek, Gyerzsavin (Derjavin) neve kimarad.

Jetzt ist ein solcher Umschwung eingetreten, daß ein russischer Schriftsteller die Aeußerung gethan hat: „Es giebt bei uns mehr Zeitungen als Männer, welche sie zu leiten fähig sind.” – A Ko fordítása szerint: „Most már e tekintetben oly nagy az engedékenység és mozgalom, hogy egy orosz író nem rég így kiáltott fel: »Sokkal több lapunk van, mint a mennyi alkalmas szerkesztőnk.«” – A Ko-

ban a szövegrész után kommentár beillesztése: „Bizony ez reánk magyarokra is illik.”

Die Einrichtung der politischen Zeitungen ist die beigebrachte, doch ist das Verhältniß des Raumes, der den verschiedenen Gegenständen und Tagesereignissen gewidmet wird, ein anderes als in Deutschland jetzt und etwa so, wie es bei uns vor 1830 war. – A Ko fordítása szerint: „A politikai lapok beosztása ugyan hasonló a többi európai lapokéhoz, de a napi eseményeknek s különböző tárgyaknak szánt tér viszonya egészen más. Az orosz politikai lapokban hasonlít az 1830 előtti német vagy magyar lapokhoz.” – A magyar viszonyokra való utalás betoldásával aktualizálás.

Jede hat ungefähr 9000 Abnehmer und kostet jährlich 16^{2/3} Thlr. unsers Geldes – 2 Pf. 16 Sh. nach unserer scheinbar gut unterrichteten englischen Quelle. – A mondat jelentése: „Mindegyiknek körülbelül 9000 előfizetője van, és évente a mi pénzünkben 16^{2/3} tallérba kerül – 2 font 16 shillingbe, mint a mi viszonyainkban szemmel láthatóan jártas angol forrás írja.” A Ko szerint: „Körül-belül 9000 előfizetőjük van, évi előfizetési díjak külön-külön rámegegy a mi pénzünk szerint mintegy 24–25 forintra.” – Az angol forrásra való hivatkozás elhagyása; a pénznem magyarra cserélése.

Ueber die deutsche Zeitungspresse in den Ostseeprovinzen haben wir früher berichtet. – A Ko fordítása szerint: „A kelettengeri tartományokban számos német lap jelenik meg.” – Kimarad a mondat vége: „már korábban tudósítottunk róla”.

Bis zu Anfang dieses Jahres hatte der Russische Bote zwei Ausgaben, eine monatliche und eine wöchentliche; die letztere ist eingestellt worden, seit seine Eigenthümer die Moskauer Zeitung gepachtet haben. – A mondat a Koszorúból kimaradt. Fordítása: „Az idei év elejéig az Orosz Hirnöknek két kiadása volt, egy havi és egy heti változata. Az utóbbi azonban megszűnt, amióta a tulajdonosát, a Moszkvai Lapokat bérbe adták.”

Er hat neulich einen schweren Verlust erlitten; Turgeneff, sein geistreichster Mitarbeiter, hat ihn verlassen, um ins Lager des Russischen Boten überzugehen. – A Ko fordítása: „Közelebbről nagy csapás érte: Turgeneff, a legkitünőbb dolgozótársa odahagyta s átment a Hirnök táborába.” – Kommentár betoldása: „Bezzeg a mi Hirnökünket nem éri ily szerencse!”

„Unsere Zeit” ist für die Regierung und für die Centralisation. Sie greift den Panslavismus und die jetzige russische Gesellschaft die hinter dem Kaiser um mindestens zwei Jahrhunderte zurückgeblieben sei, in einem Tone an, der durch seine Milde an Eindringlichkeit nichts verliert... – A Ko fordítása: „A Kormány a kormány és a centralisatio mellett küzd. Meg-megtámadja a jelen orosz társadalmat, mely a császár mögött messze hátramaradt. Mintegy 4000 előfizetője van.” – Kimarad a pánszlávizmusra való utalás. Elmarad, hogy a lap hangneme „enyhe, de hatásos”; az orosz társadalom a német szöveg szerint húsz évvel marad el a cár mögött.

Das letztere gilt auch von dem Petersburger „Welikorus”, der von der unreifen Jugend zuweilen in kleinen Blättchen unter die Menge geschleudert wird und sich für den Socialismus ins Zeug legt. – A Ko fordítása: „Ugyanez áll a pétervári *Welikorus*-ról is, melyet rendesen éretlen ifjak irnak s dobznak a tömeg közé.” – Kimarad, hogy a lap a szocializmus eszméit hirdeti.

A Ko szövege:

„Az orosz hírlapirodalom. Független lapok Oroszországban csak a mostani császár uralkodása óta léteznek. A censura természetesen csak szelidítve lön s nem eltörölve, de a hírlapoknak a kormány általi vezetéséről, a mint az Pétertől Miklós czárig dívott, többé már nincs szó. Az első orosz hírlap a *Moszkvai Gazetta* volt, mely 1703-on

kezdvé, az akkori európai rölapokhoz hasonló, bizonytalan időben jelent meg, csak akkor, ha valami érdekes esemény adta elő magát. Épen ily rendetlenül jelent meg az 1711-ben alapított *Pétervári Gazetta*. Ez utóbbi már 1728-ban bizonyos napokon jelent meg, kétszer hetenkint, de alig volt egyéb benne, mint császári ukáz és kinevezés. Erzsébet czárnő alatt alakult az első irodalmi haviirat, s ugyan e tájt alapított egy irodalmi és tudományos lapot a moszkvai egyetem is. Időről időre még újabb vállalatok állottak elő, azonban nem igen voltak hosszas életűek. Hiába támogatták őket oly híres férfiak, mint Karamsin, Krylou [!], s az egyetemek legderekabb tanárai, csak tengtek-lengtek s nyomorún végezték pályájukat. Miklós cár alatt csak kormánylapok létezhettek, s lapengedélyt nehezen lehetett nyerni. Most már e tekintetben oly nagy az engedékenység és mozgalom, hogy egy orosz író nem rég így kiáltott fel: »Sokkal több lapunk van, mint a mennyi alkalmas szerkesztőnk.« Bizony ez reánk magyarokra is illik. Az orosz sajtó fő erejét nem oly politikai lapok teszik, a minők nálunk és másutt divatoznak. Kevés lap jelen meg naponként, de annál több a hetilap és haviirat. A politikai lapok beosztása ugyan hasonló a többi európai lapokéhoz, de a napi eseményeknek s különböző tárgyaknak szánt tér viszonya egészen más. Az orosz politikai lap sokban hasonlít az 1830 előtti német vagy magyar lapokhoz. Kevés vezércikket és belföldi közleményt olvashatni benne, ellenben annál több külföldi hírt, könyv- hangverseny- és színbirálatot s más vegyes közleményt. Tárczájuk leginkább fordítmányokból áll, kivált angolból, mert a francia írók mindinkább kezdenek kimenni divatból Oroszországban. Jó részét foglalják el a lapnak az írók polémiái is, melyeket egymás személye ellen nagy keserűséggel szoktak folytatni.

A napi lapok között legnevezetesebbek a *Pétervári és Moszkvai Hirlap*. Mind kettő kormánylap; a kormány nagy áron adja ki bérbe, melynek azonban mintegy háromnegyedét a hivatalos hirdetések díjai fedezni szokták. Körül-belül 9000 előfizetőjük van, évi előfizetési díjak külön-külön rámege a mi pénzünk szerint mintegy 24–25 forint. A Pétervári Hirlapnak az az előnye, hogy minden hivatalos közleményt először közöl. Új év óta nagyobb alakban jelen meg, egy oly férfi vezetése alatt, ki sokat utazott külföldön, s majd minden fővárosban, Bécsből Newyorkig, Párisból Pekingig, kitűnő levelezőket szerzett. A Moszkvai Hirlap, régebben a moszkvai egyetem közlönye, szintén más kézbe ment át. Egyik legnevezetesebb lap az *Északi Méh*, 5000 előfizetővel, hajdan Bulgarin vezette nagyon conservatív szellemben, jelenleg a haladás barátja, sőt zászlóvivője. Az *Invalid* hajdan félhivatalos lap volt, s ezért még most is sok katonatiszt és hivatalnok járátja. 2000 előfizetője van, nincs határozott színe, nagyon szeret gorombáskodni és pletykálni. Az *Északi posta* a belügyministerium közlönye, hivatalos hírekben ugyan előljár, de a fenforgó kérdések hivatalos magyarázatától meglehetősen visszatartja magát. Különben nagy gonddal van szerkesztve, és számos alszerkesztői szigorúan felelősek a főszerkesztőnek. Előfizetője felmege 4000-re. A francia nyelven irt *Journal de St. Petersbourg*, a külügyministerium közlönye, különösen az angolok elleni gyűlöletével tűnik föl. Péterváron kívül Oroszországban nem igen van elterjedve, s 8000 előfizetőjének legnagyobb részét külföldről nyeri. A Pétervárott megjelenő napi lapok közt legutolsó a *Rendőri Ujdonságok* című. Tartalma megfelel nevének, följegyzik a bűntényeket, rendőri büntetéseket, szerencsétlen eseteket s több effélét. A vidéki lapok közül csak az *Odessai Hirnök* érdemel említést. A közép osztályok számára levén írva, a közép nemesség és mivelt polgárok kedvencz lapja, [333] mit meg is érdemel mind biztos hireiért, mind egészséges szelleméért. A többi vidéki orosz lapok nagyrészt pletykából, személyeskedésből, bűnvádi történetekből, időjárásból, természeti jelenségekből gédelgetik [!] magukat, leginkább pedig olvasóik tudatlanságából. A kelettengeri tartományokban számos német lap jelenik meg.

Mint fennebb mondtuk, az orosz hirlapirodalom termékei közt legnevezetesebbek a heti, félhavi és havi iratok. A közvéleménynek leginkább ezek kedvencei: az *Orosz Hirnök*, *Kortárs*, *Orosz tudósítások*, *Korunk*, és *Napjaink*. E lapok a különböző pártok közlönyei, a mennyiben pártokról lehet beszélni a vélemények, nézetek, vágyak és félelmek azon zürzavarában, mely jelenleg Oroszországban uralkodik. Az Orosz Hirnök legjelesebb köztök; szerkesztője Katkoff, egyik első rangú orosz tudós. Szabadelmű conservatív iránynak hódolva, az emancipatio előkészítésére nézve nagy szolgálatot tett a kormánynak. Közel 10 000 előfizetője van s élén áll az ugynevezett nyugoteuropai pártiaknak vagyis az oly oroszoknak, kik azt kívánják, hogy hazájok fejlődése az eddigi uton haladjon, azaz lassanként ültessék át Oroszországba a mivelt nemzetek intézményeit. A Kortársnak 7500 előfizetője van s bár inkább irodalmi mint politikai lap, heves ellensége azon doctrinär constitutionalismusnak, melynek a Hirnök hódol. A mostani franczia rendszer mellett viv, egyeduraltat ohajt democratiai alapon s gyakran kikel a nemesség, s az osztályok egyenlőtlensége ellen. Közelebről nagy csapás érte: Turgeneff, a legkitünőbb dolgozótársa odahagyta s átment a Hirnök táborába. Bezzeg a mi Hirnökünket nem éri ily szerencse! A Korunk a kormány és a centralisatio mellett küzd. Meg-megtámadja a jelen orosz társadalmat, mely a császár mögött messze hátramaradt. Mintegy 4000 előfizetője van. Az Orosz Tudósítások (3000 előfizető) tartalma encyclopaediai s megismerteti az oroszokkal mindazt, mi a tudomány, művészet és irodalom terén új történik. Oroszország ez egyik legrégebbi lapjának cikkét jeles írók írják, kik választékosan és szépen tudnak írni s épen azért számos nőolvasójuk is van. A Napjaink (3000 előfizető) a panslavismus és az ó hit közlönye. Dolgozó társai még nincsenek tisztában: vajon a központosított vagy a foederalt szláv birodalom érdemel-e elsőséget, hanem abban mindnyájan egyek, hogy csak a görög hit a szláv egyház hite, azért a katolikus lengyelek nem számíthatnak kegyelmökre.

A »föld alatti sajtóról« is meg kell emlékeznünk egy pár szóval. Herzen *Harangja*, mely Brüsszelben franczia fordításban is megjelent (La Cloche), még ezelőtt egy félévvel hatalom volt Oroszországban. Londonból egész tömegben lopták be az orosz határookra, maga a császár is olvasgatta némely visszaélések és törvénytelenségek megtudása végett, melyekről Oroszországban senki sem mert írni. A Harang nagyon jól volt értesülve mindenről, hanem tulságai, harapóssága s az europai forradalmi pártokkal való összeköttetése nagyon aláásták hitelét. Lipcsében Dolgorukoff herceg egy *Igazság barátja* című lapot ad ki, melyet azonban még sem lehet a lapok közé számítani, mivel rendetlenül jelenik meg. Ugyanez áll a pétervári *Welikorus*ról is, melyet rendesen éretlen ifjak írnak s dobznak a tömeg közé.”

A szerzőség kérdése – A bejegyzés, az Európából való átvétel, valamint a cikk egyes stilisztikai és mondattani sajátosságai, különösen a beszúrt kommentárok, Aranyt valószínűsítik fordítóként. Azonban néhány nyelvi elem elbizonytalanítja a feltételezést: „1703-on kezdve”; „haszonlón”; „kevés lap jelen meg”; „rámegy [...] 24–25 forintba”; „szabadelmű” stb. A politikai véleménynyilvánítás is erősebb, mint Aranynál szokásos. Ezért valószínűbb a feltevés, hogy idegen fordítás, melybe Arany „beleírta” kommentárjait, és belejavított.

1863/13. 3.

Ein Supplement zu Goethe's Werken – *Adalék Goethe műveihez*, Europa, 1863/13, [márc. 20.], Wochenchronik, Literatur, 190. h.

A német cikk fordítása – Hamarosan megjelenik Goethe jogász értekezése a bolhákról (de pulicibus), latin és német nyelven. A humoros, végtelenül tréfás írás Goethe ifjúkorából, strassburgi tartózkodásának idejéből származik. A szöveget, mint ismeretes, konyhalatinsággal írta, mellé téve a fordítást is. Az első, rég elfogyott

kiadást ezúttal a klasszikusok ismert formátumában teszik közzé. A későbbiekben egy illusztrált kiadás is várható.

Az Arany által kijelölt rész – A bejegyzés az első sor mellett áll, és a teljes glosszára vonatkozik. Arany valószínűleg különlegessége, érdekessége miatt vette volna át lapjába.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/14.

<i>Die künstlichen Wohlgerüche</i> , Europa, 1863/14, [márc. 27.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 203–204. h.; a cím aláhúzása kék ceruzával; javítás a szövegben fekete tintával.		
	<p><u><i>Die künstlichen Wohlgerüche</i></u></p> <p>Die Bereitung wohlriechender Essenzen hat in den letzten Jahren bedeutende Fortschritte gemacht. Man hat die Verfahrensarten, die in der Hauptsache allerdings die alten geblieben sind, verbessert, neue Wohlgerüche hergestellt und dadurch einen ungemein gesteigerten Absatz erzielt. Die Parfumerien, die der Kleinhandel in Flaschen und Phiolen verkauft, haben sich eine Stelle im Großhandel erobert. Köln verschickt jährlich fünf Millionen ganze Flaschen seines durch die Welt berühmten Wassers, ebenso stark ist der Absatz von ungarischem Wasser, und England, das die Industrie der Wohlgerüche erst seit einigen Jahren eingeführt und über eine Million Pf. St. in ihr angelegt hat, verkauft jährlich für etwa 200,000 Pf. St. wohlriechende Essenzen. Die Zucht der Blumen, die man verwendet, wird im französischen Var-Gebiet großartig betrieben. Im vorigen Jahre erntete man dort an Blumen: Orangenblüthen 1 475 000 Pfund, Rosen 530 000 Pfd., Jasmin 100 000 Pfd., Veilchen 75 000 Pfd., Cassien (C. Farnesiana) 45 000 Pfd., Geranien 30 000 Pfd., Tuberosen 24 000 Pfd., Jonquillen 5 000 Pfund.</p> <p>Wohlgerüche bereitet man auf zwei Arten. Die bekannteste, die der Destillation, bedarf keiner Beschreibung. Die zweite besteht darin, daß man frische Blumen in Fett legt und das letztere, das den ganzen Geruch an sich nimmt, mit Spiritus wäscht, der nun seinerseits den ganzen Duft der Blume an sich zieht. Gemischte Wohlgerüche stellt man so her, daß man erst die einzelne Blume ihres Duftes beraubt und dann alle gewonnenen Wohlgerüche mit einander durch die Destillirblase gehen läßt. Zu der letzten Londoner Industrie-Ausstellung hatten sich nicht weniger als 221 Fabrikanten von wohlriechenden Essenzen und Seifen eingefunden, so daß man einen guten Ueberblick über den gesamten Gewerbszweig erhielt. Rosenöl behauptet noch immer seinen alten ersten Platz. Nicht in Schiras, dessen von den persischen Dichtern gefeierte Rosengärten nicht mehr existiren, sondern zu Kezanlik am Balkan und in Rumelien überhaupt bereitet man das beste und führt jährlich 80 000 Unzen im Werthe von etwa 80 000 Thaler aus. Das Loth kostet mithin gegen fünf Thaler. Wichtiger für den Handel sind die Wohlgerüche, die man</p>	<p>[A cím aláhúzása]</p> <p>[a „0” áthúzása]</p>

	<p>aus den Blüthen der Bäume von der Familie der Orangen herstellt. Unsere obige Mittheilung über die Produktion des Vardepartements bestätigt das. Sicilien, welches größerer klimatischer Vortheile als die Gegenden um Nizza genießt, vernachlässigt [204] gleich fast allem Andern auch die Pflege der Orangenblüthen und verschickt aus seinen Häfen nur 130 000 Pfund im Werthe von gegen 400 000 Thalern nach England. Stark ist auch der Verbrauch von Lavendel und Pfeffermünze, von Thymian und Majoran, die beide im südlichen Europa den kräftigsten Wohlgeruch entwickeln. Deutsche Fabrikanten haben in neuester Zeit die Hollunderblüthen verwerthet; ob auch die köstliche Heu-Essenz, die den ganzen Duft des frischen Heues hat, eine deutsche Erfindung ist, wissen wir nicht. Holland hat ein Hopfen-Oel, das aber wohl nur für das Verbessern des Bieres bestimmt ist, Spanien hat Wohlgerüche von Verbenen und Rosengeranien in den Handel gebracht. Australien macht aus Eukalypten-Arten eine ganze Reihe von wohlriechenden Essenzen, Ostindien weiß aus seinen vielen duftenden Blumen noch keinen rechten Nutzen zu ziehen. Die Mannigfaltigkeit seiner Wohlgerüche ist groß, aber die Bereitung eine beschränkte. Eine der orientalischen Pflanzen, die mit dem Weihrauch zugleich am frühesten benutzt wurde, die Myrrhe, wird seit kurzem in Deutschland wieder zu Essenzen verarbeitet. Einige wohlriechende Stoffe werden einfach in Spiritus aufgelöst und sind damit fertig. Zu ihnen gehören der Moschus, der Ambra, der Zibeth, die Tonkobohne und die Vanille. Moschus, ein Geruch, den nicht Jeder vertragen kann, ist in England am beliebtesten. Man verbraucht dort jährlich 9400 Unzen zum Werthe von etwa 70000 Thlr. Vanille verbreitet sich immer mehr und die beste Essenz von allen wird jetzt auf der Insel Reunion bereitet. Ahmen andere tropische Länder das im indischen Ocean gegebene Beispiel einer fleißigen Ausbeutung heimischer Pflanzen und Blumen nach, so bricht das goldene Zeitalter der Wohlgerüche an.</p>	
--	--	--

Függelék

1863/14. 2. *Eine Gesamtaufführung der Shakespeare'schen Königsdramen*, Europa, 1863/14, [márc. 27.], Wochenchronik, Musik und Theater, 214. h.

Eine Gesamtaufführung der Shakespeare'schen Königsdramen bereitet *Dingelstedt* am Hoftheater zu Weimar vor – jedenfalls eine ebenso originelle als kühne Idee. Die ganze Reihenfolge dieser gewaltigen Tragödien aus Englands Geschichte ist noch niemals auf einer deutschen Bühne im Zusammenhang dargestellt worden, und einige von den Stücken muß der Genannte erst besonders für die jetzigen Verhältnisse einrichten. Bereits hat er zum Zweck solcher Einrichtung „Richard den Zweiten“ in Arbeit. Die Shakespeare'schen Königsdramen benennen sich einzeln, wie folgt: „König Johann“, „König Richard II.“, „König Heinrich IV.“ (1. und 2. Theil), „König Heinrich V.“, „König Heinrich VI.“ (1., 2. und 3. Theil), „König Richard III.“ und „König Heinrich VIII.“ Es werden also im Ganzen zehn Abend ein Anspruch genommen.

1863/14. 3. *Wieder einmal „die Africanerin“*, Europa, 1863/14, [márc. 27.], Wochenchronik, Musik und Theater, 214. h.

Aufs neue und mit großer Bestimmtheit taucht das Gerücht auf, Meyerbeer habe seine fast schon mythisch gewordene Africanerin nun doch fertig im Pulte liegen und werde sich nächstens nach Paris begeben, um sich die geeignetsten Sänger und Sängerinnen auszusuchen. Bekanntlich sind seine Ansprüche an die physische Begabung derselben sowohl, als an ihre Technik außerordentlich hoch.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/14. 1.

Die künstlichen Wohlgerüche – *Az illatszerek*, Europa, 1863/14, [márc. 27.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 203–204. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Az Arany által kijelölt rész

- a) *aláhúzás* – A cikk címét Arany vastag kék ceruzával húzza alá. Ritka jelölésfajta az Európában: a következő, 15. lapszámban, egy olyan írásnál fordul még elő, melynek magyar változata végül nem jelent meg a Ko-ban (*Karthagische Trümmerstätten – Karthágói romok*, Europa 1863/15. sz. 459–466. h.).
- b) *A szövegen belüli javítás* (80 000 uncia javítása 8000-re) fekete tollal történt, feltehetően a fordítás, a fordításellenőrzés vagy a korrektúra során.

A Ko közlése – I/I. 1863/15, ápr. 12. Külföldi szemle, 357–358: –x.: *Az illatszerek*. Szövegű fordítás.

A Ko szövege:

„*Az illatszerek*. Az illatszerek készítése újabb időkben nagy előhaladást tett. A készítési mód, nagyában, [!] természetesen a régi maradt, de azért apróbb javítások még is történtek, – újabb nemek lőnek feltalálva s ez által a kelendőség is igen magas fokra emelkedett, úgy hogy az illatszerek, melyeket a kis-kereskedés üvegekben és példékben árul, a nagy-kereskedésben is kiváló helyet vívtak ki magoknak. Csak Köln maga öt millio tele palaczkkal küldöz szét a nagy világba mindenütt ismeretes vízből; épen ennyi fogy el a magyar királyné vízből; s Anglia, mely csak pár éve kezdett az illatszer-iparral foglalkozni s több mint egy millio font sterlinget fektetett bele, évenként 200 000 fontnyit ad el. Az illatszerekhez szükséges virágok termelése Franciaországban – Var kerületben – nyerte a legnagyobb kiterjedést, hol, például a mult évben, 1 475 000 font narancsvirágot, 530 000 ft. rózsá-, 100 000 jázmin-, 75 000 ft. ibolya-, 45 000 ft. cassia-, 30 000 ft. geranium-, 24 000 ft. tubarózsa- és 5000 font jonquill-virágot szedtek.

Az illatszerek készítésének két módja van. Egyik az ismert lepárolás. A másik abból áll, hogy friss virágokat zsirba tesznek, s ez utóbbit, mely a növény illatát egészen felveszi, borszeszben kimossák, mi által most már a borszesz veszi magába a virág egész illatát. A vegyített illatszerek úgy készülnek, hogy előbb az egyes virágok illatát rabolják el, s az így nyert borszeszeket egybe vegyítve párolják le. A közelebbi londoni kiállításra nem kevesebb mint 221 gyáros küldött be illatszereket és szappanokat, úgy hogy ez egész ipar-ág állását át lehetett nézni.

Az első helyet még ma is csak a rózsá-olaj foglalja el. De nem Sirászbán készül a legjobb – melynek a persa költőktől magasztalt rózsás kertjei már nem léteznek – hanem Kezanlikban a Balkán alatt és főként Rumeliában, s a kivitel 8000 uncziára – 80 000 tallér értékben – tehető. Egy lat tehát öt tallérba kerül. Fontosabbak azonban a kereskedésre nézve azon illatszerek, melyek a narancsok családjához tartozó fák virágaiból készülnek. Bizonyítja ezt azon termelési kimutatás is, melyet főleg a Var-kerületről adánk. Szicília, bár kedvezőbb éghajlati fekvése van mint Nizzának, mint majd minden egyebet, úgy a narancs virág termelést is elhanyagolja s

csak mintegy 130 000 fontnyit szállít évenként Angliába, körül-belül 400 000 tallér értékben.

Nem kisebb mértékben használják föl a levendulát, borsméntát, démutkát és majoránnát, mely két utóbbi, különösen déli Európában, erős illatszereket szolgáltat. Legújabb időkben a borostyán virággal is történtek német gyárosok által kísérletek – még pedig kitünő sikerrel s a pompás széna-essencia is nagy elterjedést nyert, mely a friss széna oly kellemes illatával bír. Hollandnak komló olaja van – mely azonban csak a sör javítására használható, – Spanyolország pedig verbena és rózsageraniumból készült illatszereket hozott forgalomba. Ausztrália az eukalyptákból sok mindenféle illatos folyadékokat készít, – míg Kelet-India számos jószagu virágainak mind ez ideig nem tudja kellő hasznát venni; elég mindenféle illatszert készítenek ugyan, de nagyon tökéletlenül. Közelebbről megint kezdik a myrrhát, e keleti növényt, mely a tömjén-fenyűvel talán első illatszerül szolgált, Németországban is használni.

Vannak illatos anyagok, melyeket csak egyszerűen feloldanak borszeszben s kész az illatszert. Ilyen a mosusz, ambra, zibeth, a tonko-bab és vanília. A mosuszt Angliába [!] használják leginkább s évenként 18 800 latot fogyasztanak el belőle, mintegy 70 000 tallér értékben. A vanília [358] mindig nagyobb nagyobb kiterjedést nyer – s a legjobb illatszerek most Reunion szigetén készülnek. Ha a többi tropikus vidékek is követik az indiai ocean szigetei által adott jó példát a honi növények és virágok szorgalmas felhasználásában: földerül az illatszerek arany korának hajnala.”

A szerzőség kérdése – A magyar szöveg szignóját (–x.) Arany is használja:

a) –x: *Tulipiros bokréta*, SzF I. 10. sz. 156. Értesítő rovat

b) Előfordul a szignó nagybetűs változatban, gondolatjel nélkül: X: *Egy szó, mely kell, de nem tetszik*, SzF II/I. 22. sz. 349–350. Értesítő rovat.

A jelen cikk esetében a vastagon aláhúzott cím megengedné a feltételezést, hogy Arany a fordító, azonban vannak olyan nyelvi, mondattani és stilisztikai elemek, melyek kizárják az ő szerzőségét: „nagyában”; „nagy elterjedést nyert Hollandnak...”; „fenyű”; „Angliába használják”; „nagyobb nagyobb kiterjedést nyert”. Ugyanakkor a fordítás jó minőségű, és egyes fordulatok Arany javítására utalnak.

Függelék

1863/14. 2.

Eine Gesamtaufführung der Shakespeare'schen Königsdramen – *Shakespeare királydrámáinak együttes előadása*, Europa, 1863/14, [márc. 27.], Wochenchronik, Musik und Theater, 214. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlését.

Magyarázatok a német szöveghez

Franz Dingelstedt – (1814–1881), német költő, drámaíró, újságíró; 1857-től a weimari színház, 1867-től a bécsi Hofoper (udvari opera) intendánsa volt. 1870-től a Burgtheater, 1871-től a bécsi operaház igazgatója. Miután Ferenc Józseftől nemességet kapott, a neve Franz von Dingelstedt-re változott. Színházi vezetőként az impozáns előadások révén vált ismeretessé. 1859-ben előadássorozatot szervezett Schiller születésének 100. évfordulójára, 1863-ban pedig egymást követő előadásokban vitte színre Schiller *Wallenstein*-trilógiáját Weimarban (ld. az Europa 1863/49. 1. szövegét és jegyzetét).

[*Shakespeare királydrámáinak előadása*] – Az előadássorozat 1864. ápr. 24. és 29. között valósult meg Weimarban, az ünnepi Shakespeare-héten, az angol drámaíró születésének 300. évfordulóján. Dingelstedt közreműködésével e vállalkozás nyomán alakult meg Weimarban a német Shakespeare-társaság.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/15, ápr. 12. Vegyes, 359: *A weimari udvari-színház igazgatója...* Fordítás kisebb módosítással. Eltérés: kimarad az információ, hogy német színpadon még sohasem adták elő a történelmi drámákat ilyen sorozatban.

A Ko szövege:

„A weimari udvari-színház igazgatója – Dingelstedt, Shakespeare minden történeti drámáit elő akarja adatni tiz egymásután következő estén. Egészen új eszme, s még előbb néhány darabot át kell dolgozni, a jelen körülmények szerint. Az illető drámák im ezek; János király. II. Richard király. IV. Henrik király (I. és II. rész.) V. Henrik király. VI. Henrik király. (I. II és III rész.) III. Richard király és VIII. Henrik király.”

A szerzőség kérdése – A glosszában nincs olyan nyelvi elem, mely kizárná Arany szerzőségét. Feltehetően az ő fordítása.

1863/14. 3.

Wieder einmal „die Africanerin” – *Megint új hír Az afrikai nőről*, Europa, 1863/14, [márc. 27.], Wochenchronik, Musik und Theater, 214. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Giacomo Meyerbeer – eredeti nevén: Jakob Liebmann Beer (1791–1864), franciaországi zeneszerző. A Ko folyamatosan tudósított róla és műveiről, haláláról és utóéletéről is. Nekrológját Bartalus István írta: *Meyerbeer Jakob*, Ko II/I. 1864/20, máj. 15. 474–476. Ld. még: Europa 1864/4. 5; 1864/15. 6; 1864/22. 1; 1864/23. 5; 1864/24. 3; 1864/26. 4; 1864/26. 5; 1864/30. 3; 1864/30. 7; 1864/36. 1; 1864/43. 1; 1864/47. 5; 1865/15. 3; 1865/17. 18; 1865/25. 4.

Az afrikai nő – Giacomo Meyerbeer operája, mely – Eugène Scribe műve alapján – húsz évig készült, és az 1860-as években előadásának bizonytalansága állandó sajtó- és beszédtema volt. E híreket Arany is rendre kijelölte, és a Koszorúban időnként közölte. 1864 januárjában például arról tudósít az Europa, hogy az őszi szezonban mégis előadják az operát, és Marie Sax már tanulja a címszerepet (ld. az Europa 1864/4. 5. jegyzetét). 1864 áprilisában kissé ironikus cikk jelent meg az Európában, melyet Arany is átvett, hogy bár Meyerbeer már húsz éve befejezte *Az afrikai nőt*, valójában visszavonulásának idejére tartogatja előadását, addig pedig inkább kasszadarabokat ír, ami a bankármentalitást jól tükrözi nála (ld. az Europa 1864/15. 6. jegyzetét). Nem sokkal később, 1864. máj. 2-án Meyerbeer elhunyt, így a kérdéses operát már posztumusz adták elő. Ősbemutatója 1865. ápr. 28-án volt a párizsi Operaházban. A magyar Nemzeti Színház 1866-ban tűzte műsorra.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/15, ápr. 12. Vegyes, 359: *Megint kereng azon hír, hogy Meyerbeer...* Fordítás, a hangnem módosításával. A „maestro szörnyű válogató” kifejezés iróniája a német szövegben nem található. Szó szerinti fordításban a német mondat: „Ismeretes, hogy igényei az énekesek fizikai adottságaival és énektechnikájával szemben rendkívül magasak.”

A Ko szövege:

„Megint kereng azon hír, hogy Meyerbeer sokat emlegetett »Afrikai nő« című operáját bevégezé, s közelebbről Parisba fog menni, hogy az előadásra megtegye a készüléket s a játszó személyeket kiválaszsa, – miben a nagy maestro szörnyű válogató szokott lenni.”

A szerzőség kérdése – A glosszának nincs olyan nyelvi eleme, mely kizárná Arany szerzőségét. Feltehetően az ő fordítása.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/15.

1863/15. 1. *Karthagische Trümmerstätten*, Europa, 1863/15, [ápr. 3.], 459–466. h. [a 459–460. hasáb Arany János példányában a 13. számba van beillesztve]; a cím aláhúzása kék ceruzával; aláhúzások, szöveges bejegyzések a jobb és bal margón, grafitl. A cím mellett balról lecsepegett viaszhoz hasonló foltmaradvány.

	<p>[459] <u><i>Karthagische Trümmerstätten</i></u></p> <p>Oestlich von Tunis läuft am Ufer eines Sees eine Straße, so eben wie ein Tisch. Zu Anfang führt sie zwischen den Kehrichthaufen und andern häßlichen Dingen hindurch, denen man in der Nähe keiner orientalischen Stadt ausweichen kann. Gelangt man ins Freie, so verräth der hohle Klang, den die Hufe des Pferdes hervorrufen, daß man über Ruinen dahinreitet. Unter dieser staubigen Straße, die nicht häufig einen Reisenden sieht, liegen die Ueberreste menschlicher Wohnungen. Bald gewahrt man auch über der Erde Trümmer, aber sie sind nichts als einige wenige zerstreute und gestaltlose Massen von Mauerwerk. Etwa zwei deutsche Meilen von Tunis erreicht man zwei Dörfer Moalkah und Dowar Eschutt. In die Wände ihrer elenden Hütten, die aus Lehm, Feldsteinen und Sparren bestehen, sind zerbrochene Granitsäulen, Bruchstücke von Basreliefs, Glieder von Statuen und andere Bestandtheile alter Kunstwerke eingefügt. Rings um sie liegen Korn- und Bohnenfelder, mit Steinen, Ziegeln und Kalk überstreut. Es ist die Stätte des alten Karthago's. Von der Höhe, auf der Ludwig Philipp die Kapelle des heiligen Ludwigs errichten ließ, kann man sie am besten überblicken. Man hat da eine höchst malerische Aussicht, namentlich an Tagen, wenn die Luft still ist und die Bai von Tunis, die man oft mit der entzückenden Bai von Neapel verglichen hat, still und friedlich daliegt und die Luft so rein und durchsichtig ist, daß die Ferne wie aufgehoben erscheint und die Berge der Küste gegenüber trotz ihrer Entfernung von drei deutschen Meilen in unmittelbarer Nähe zu liegen scheinen.</p> <p>Es hat lange gedauert, ehe Altertumsforscher sich mit dieser Trümmerstätte gründlich beschäftigt haben. In Aegypten hat man so ziemlich jeden Stein umgewendet, in Persien, Babylon und Assyrien haben Einzelne und Gesellschaften, die von Regierungen ausgeschickt wurden, große Ausgrabungen veranstaltet, nur den Spuren phönizischer und karthagischer Cultur ist man nicht nachgegangen. So ist in den Büchern der ältesten Geschichte der Menschheit eine Zahl von Blättern leer geblieben. Was wir aus den Alten über Sidon, Tyrus und ihre nordafricanische Tochterstadt wissen, ist ja nicht viel. Einige Bibelstellen, über deren Beziehung auf Karthago (Tarschisch) noch gestritten wird, einige Bruchstücke des Sanchuniathon und</p> <p>[460]</p> <p>die Angaben römischer und griechischer Schriftsteller können uns nicht ersetzen, was wir durch den Untergang der eigenen</p>	<p>[cím aláhúzása]</p>
--	--	------------------------

	<p>Literatur Phöniziens und Karthago's verloren haben. Vielleicht können wir die Steine zum Reden bringen und der Erde Inschriften und Basreliefs entreißen, aus denen sich eine Geschichtsmosaik zusammensetzen läßt. Dieser Versuch wird jetzt angestellt. Von französischer Seite ist ein praktischer Architekt, <i>Beulé</i>, thätig gewesen, von englischer Seite <i>N. Davis</i>, ein Alterthumsforscher und Geograph. Beide haben über ihre gewonnenen Ergebnisse berichtet, Beulé in seinen <i>Fouilles à Carthage</i>, Paris 1861, Davis in zwei Werken. Das eine ist unter dem Titel: <i>Karthago und seine Ueberreste</i> (Leipzig, Dyk'sche Buchhandlung) ins Deutsche übertragen worden, das zweite, <i>Ruined Cities within Numidian and Carthaginian territories</i> (London, Murray) kennen wir bloß im Original. Davis reiste mit reichlicher Unterstützung durch das britische Museum und hat diesem seine Funde zugeschickt.</p> <p>Die lange Vernachlässigung Karthago's, von der wir sprachen, konnte einen nicht untriftigen Grund für sich anführen. Karthago hatte mit Rom zu lange und zu heftig um die Weltherrschaft gerungen, um bei den Römern nicht einen glühenden Haß zu erregen. Sie rächten sich für alle ausgestandene Furcht durch eine barbarische Zerstörung der feindlichen Stadt. Der Sturm Scipio's dauerte sechs Tage und sechs Nächte. Als die überlebenden Karthager am siebenten Tage die Waffen streckten, war ihre Stadt zum größten Theil niedergebrannt, und was noch stand, zerstörten die Römer. Die werthvolle Beute wurde fortgeschleppt, alles Uebrige zu einem Schutthaufen gemacht. Der Senat faßte den Beschluß, daß Karthago in seinen Trümmern liegen bleiben solle, und in diesem Zustande bot die Stadt ein reichen Feld für römische Abenteurer, verarmte Karthager und habgierige Africaner, die wohl jeden Winkel durchwühlten, um nach werthvollen Gegenständen zu suchen. Dreißig Jahre später siedelte C. Gracchus auf den Trümmern 6000 arme römische Bürger an, und auch diese zerstörten wieder. Eine neue Ermunterung erhielt die Schatzgräberei unter Nero durch ein die römische Welt durchlaufendes Gerücht, in einer Höhle sei eine unermeßliche Menge Gold und Silber gefunden worden. Alles lechzte nach punischem Reichthum, und Tausende [461]</p> <p>von habgierigen Händen senkten sich in den karthagischen Boden. Diese Verwüstung und Plünderung der Stadt wiederholte sich auch in den nachfolgenden Zeiten, theils durch die Christen während ihrer Kämpfe mit dem Heidenthum, theils durch die wilden Vandalen, theils endlich durch die fanatischen arabischen Eroberer. Edrisi, ein arabischer Geograph des zwölften Jahrhunderts, berichtet: „Zwischen seinen Trümmern und selbst unter dem Grundgemäuer der alten Gebäude haben ununterbrochene Ausgrabungen stattgefunden. Man hat dort so verschiedene Arten von Marmorn entdeckt, daß es unmöglich sein würde, sie zu beschreiben. Ein Augenzeuge sagt, er habe Blöcke von dreißig Fuß Höhe und dreiundsechzig Zoll Durchmesser herausheben gesehen. Und diese Plünderungen sind noch immer</p>	
--	---	--

<p>vert fal</p>	<p>nicht eingestellt. Die Marmordenkmäler werden weit fort nach aller Herrn Ländern geschafft, und Niemand verläßt Karthago, ohne ansehnliche Mengen auf Schiffen oder mittels anderer Transportmittel mit sich fortzunehmen. Das ist eine allbekannte Thatsache.”</p> <p>Die fortgesetzte Verwüstung hat von Nachgrabungen abgeschreckt. Indessen ist die Bauart Karthago's eine solche gewesen, daß man mit guter Aussicht auf Erfolg in die Erde einschlagen kann. Nur das untere Geschoß wurde aus Steinen erbaut, die oberen Stockwerke hatten sogenannte <u>fornacische Wände</u>. „Diese werden“, sagt Plinius, „nicht sowohl gemauert als gefüllt, indem zwischen eine von beiden Seiten umschlossene Bretterform Erde geschüttet wird. Diese Wände dauern Jahrhunderte lang, sind regen-, wind- und feuerfest und übertreffen an Festigkeit allen Cement. Heute noch sieht Spanien Warten, die Hannibal errichtet hat, und Festungsthürme von Erde auf den Spitzen der Berge.” Als die römischen Krieger sich zur Burg Bahn brachen, rissen sie viele Häuser nieder oder warfen Feuer ein. Die fornacischen Wände der obern Stockwerke stürzten auf das Erdgeschoß nieder und verschütteten es. Im Laufe der Jahre nimmt ein solcher Schutthaufen das Ansehn eines natürlichen Erdhügels an und erhält dadurch einen gewissen Schutz gegen menschliche Maulwürfe. Auf diese Weise haben sich Mosaikfußböden und andere Gegenstände erhalten. Bei ihren Neubauten haben die römischen Colonisten zuweilen mit ihrem Grundgemäuer solche Fußböden durchschnitten, von deren Existenz sie keine Ahnung hatten, oder auf die punische Mosaik, die durch Erde und Asche ihren Blicken entzogen wurde, römische Mosaik gelegt.</p> <p>Auf den erhaltenen Resten Karthago's lagern Erdschichten von zehn bis zwanzig Fuß Tiefe. Bei planmäßigen Nachgrabungen beginnt man mit dem Ziehen von flachen Gräben, man sondirt. Stößt man dabei auf irgend eine versprechende Spur, so senkt man an mehreren Stellen Schachte ein, und findet man nun mehr, so wird die obere Erde mit ihrem Schutt fortgeschafft. Dieses Verfahren haben auch Beulé und Davis befolgt. Der Franzose hat nach architektonischen Formen, der Engländer nach Alterthümern gesucht, und beide sind glücklich gewesen. Ihre Ansichten über den Grundplan des punischen Karthago's, die Lage der Burg (Byrsa), des Aesculaptempels u. s. w. geben weit auseinander. Beulé bleibt bei den bisherigen Ansichten über karthagische Topographie, die hauptsächlich [462]</p> <p>darauf hinauslaufen, die Oertlichkeiten, auf denen man römische Bauten gefunden hat, von der Ehre auszuschließen, vordem Theile des punischen Karthago's gewesen zu sein. Man nimmt nämlich für gewiß an, daß das Verbot des römischen Senats, auf den Trümmern von Karthago zu bauen, von allen römischen Colonisten geachtet worden sei. Nun haben aber jene Römer <u>in die</u> Ruinen <u>hineingebaut</u> und weshalb sollten sie nicht auch <u>auf</u> den Ruinen gebaut haben? Nachdem die Ab-</p>	<p>közé</p>
---------------------	---	-------------

	<p>sicht des Senats, die Stelle des ehemaligen Karthago's für immer wüst liegen zu lassen, einmal ignoriert worden war, kam nichts mehr darauf an, wo man innerhalb dieser Stelle baute. Es würde überaus komisch und einfältig gewesen sein, wenn man nur da, wo das alte Karthago freie Plätze und Straßen hatte, Häuser hingestellt und den mit Gebäuden bedeckt gewesenen Raum gewissenhaft leer gelassen hätte.</p> <p>In der vorgefaßten Meinung befangen, daß da nichts Punisches sein könne, wo man Römisches finde, hat Beulé die karthagische Burg an eine falsche Stelle, an den Hügel mit der Ludwigskapelle, verlegt. Davis macht bis zur Evidenz klar, daß die Burg dort nicht gewesen sein könne. Den Hügel, den sie einschloß, krönte ein Aesculaptempel, in den bei Scipio's Sturm die letzten Vertheidiger, 51000 Menschen, sich warfen. Die Kapellenhöhe, auf welcher nach Beulé's Meinung der Tempel gestanden haben muß, hat 740 Fuß in der Länge und 700 Fuß in der Breite. Können auf einem solchen Raume, der durch den Tempel und andere Gebäude verengert wurde, 51000 Menschen auch nur stehen, sie mögen sich so nahe an einander drängen wie sie wollen? Den wirklichen Aesculaptempel entdeckte Davis auf dem viereckigen freien Platze nahe am Meere, wo jetzt ein maurisches Fort steht. Hier zeigen sich nicht bloß Grundmauern, ungeheure Cisternen und Spuren von Säulenhallen, sondern es sind auch Trümmer der Treppe vorhanden, die zum Tempel hinaufführte. Eine punische Inschrift, die an dieser Stelle blogelegt wurde, trägt den Namen Aschmon (Aesculap) und entfernt den letzten Zweifel.</p> <p>Der altkarthagische Baustyl liebt rechteckige Tuffblöcke und schwere Gesimse. Von dem politisch wichtigsten Tempel, dem des Baal Hammon, hat Davis so viel blogelegt, daß wir den Grundplan genau kennen. Die Form war rund, und um einen ebenfalls runden Kern, das Allerheiligste, liefen Säulen mit Galerien dazwischen. Der Durchmesser des innern Kreises betrug <u>im Lichten</u> neunundzwanzig Fuß. Um ihn standen zwölf Pfeiler, jeder von zehn Fuß Dicke. Um diese lief eine Galerie von sechzehn Fuß Breite, und auf sie folgten nach außen hin noch zwei Reihen in Kreise gestellter, durch Galerien getrennter Pfeiler, die alle im Verhältniß zu dem erweiterten Raum auch an Breite und Größe zunahmen. Das ganze Gebäude war gewölbt und wahrscheinlich von einer dreifachen, auf Pfeilern ruhenden Kuppel überragt. Baal Hammon, der punische Saturn, hatte sein Wohlgefallen an Menschenopfern. Man brachte ihm Kinder dar, in gewöhnlichen Zeiten geringe Kinder, in großen Gefahren vornehme. Als Agathokles, der Töpfer von Syrakus, die stolze Weltstadt an den Rand des Abgrunds brachte, opferte man dem schrecklichen Gott zweihundert Kinder aus den ersten Familien. Wie Diodor von Sicilien erzählt, [463]</p> <p>stand in der Mitte des Tempels ein ehernes Bild des Gottes in gebückter Stellung mit emporgehobenen Armen. Auf diese legte man das Opfer, und das Kind rollte hinab und fiel durch</p>	<p>a belső világ ez (műszó)</p>
--	--	---------------------------------

<p>nyílhegy forma uszály- csip- kézet —</p> <p>műszó ez</p>	<p>eine Oeffnung in ein loderndes Feuer. Genau in der Mitte des Tempels hat Davis ein mit Knochen vermishtes Aschenlager, die Ueberreste der dem Baal Hammon geopfert Kinder, gefunden.</p> <p>Seinen künstlerisch wichtigsten Fund machte Davis im Tempel der Astarte. Unter zwei Mosaikfußböden von römischer Arbeit lag in einer Tiefe von sechszehn Fuß ein dritter, unzweifelhaft punischer, ein Bruchstück des alten Tempelfußbodens. Pflanzenornamente schließen die Einzelfiguren von drei Priesterinnen und zwei weibliche Brustbilder ein. Die eine Priesterin bereitet ein Opfer vor, die zweite bringt es dar, die dritte tanzt vor einem Altar. Die letztere hat die reichste und eigenenthümlichste Gewandung. Ihr Unterkleid besteht aus einem leichten Stoffe, wie Spitzengrund anzusehen, und darüber trägt sie ein schweres, reich mit Gold besetztes Mieder, das unten in niederhängende <u>Pfeilspitzen</u> ausläuft. Auch den Saum des Kleides bedeckt ein schwerer Stoff, dessen pfeilspitzenartige Verzierungen nach oben gerichtet sind. Die eine Hand ist über den Kopf gehoben, in der andern trägt die Priesterin zwei Gegenstände, die wir für Löffel halten. Die Bewegung des Tanzes ist vortrefflich angedeutet, und ebenso anmuthig sind die Stellungen der beiden andern Figuren. In dem einen der Brustbilder ist die Göttin, welche die Römer Ceres nannten, nicht zu verkennen, denn Aehren und Halme bilden den Kopfputz. Das zweite hält Davis für das der Dido oder ihrer Schwester Anna. Als die Mosaikplatte rein gewaschen war, traten die Farben so frisch und glänzend hervor, als habe der Künstler seine Arbeit eben erst beendet. In künstlerischer Beziehung gehört diese Mosaik zu den schönsten, welche wir besitzen.</p> <p>Andere Mosaiken kamen in dem Raum zu Tage, der zwischen dem punischen Karthago und seinen dreifachen Mauern auf der Landseite lag. Diese ganze Ebene war mit Gärten und Landhäusern bedeckt, und namentlich am Meeresufer hin lagen die Sommerwohnungen der reichsten und angesehensten Familien. Hier sind die Ausgrabungen leider schwierig und verursachen bedeutende Kosten. Die Ausbeute unsers Engländers bestand in einem herrlich gezeichneten Gemälde, das einen Triton mit Meernymphen darstellt, und in fünf <u>musivischen</u> köstlich eingerahmten Brustbildern von karthagischen Matronen. Drei davon, welche sechszehn Fuß in der Länge und fünf Fuß in der Breite maßen, wurden in einer einzigen Platte herausgehoben. Die Mosaik selbst war von der Cementschicht, auf der sie lag, ganz abgelöst, so daß es der größten Sorgfalt bedurfte, sie ohne Verletzung hinwegzutragen. Diese schlechte Verbindung der Mosaik mit dem Cement ist eines der Kennzeichen, die den punischen Ursprung einer Arbeit verrathen. Die römischen Mosaiken sind mit ihrer Cementbettung zu einer unzertrennlichen Masse verbunden.</p> <p>Zu einer interessanten Entdeckung gab eine Hyäne Veranlassung. An einer Höhe, die von den Arabern der leere oder nackte Berg genannt wird, hatte Davis viereckige Oeffnungen</p>	
---	--	--

	<p>wahrgenommen, aber sich noch zu keiner Untersuchung dieser [464] Höhlen entschlossen. An einem Regentage hatte er die Höhe erstiegen, als plötzlich eine von Regen triefende Hyäne vor ihm stand. So schnell, wie sie gekommen war, verschwand sie in einer jener Höhlen, zu deren Untersuchung sie auffordern zu wollen schien. Davis ging nun ans Werk und brauchte blos die in die ersten Oeffnungen gestürzten Erdmassen zu entfernen, um in ein Labyrinth von <u>Columbarien</u>, eine unterirdische Stadt der Todten, zu gelangen. Jede Kammer bildet ein fast gleichseitiges Viereck und hat eine schwach gewölbte Decke. In den Seitenwänden sind viereckige Vertiefungen ausgehauen, so breit und so lang, daß sie einen todten Körper aufnehmen konnten. Alle Kammern standen durch schmale und niedrige Gänge, in denen man kriechen mußte, mit einander in Verbindung. Nur in einer einzigen wurde ein Geripp gefunden, das bei der ersten Berührung in Staub zerfiel, und nur eine einzige enthielt eini- ges Geräth, einen kleinen Krug, eine Urne und mehrere ver- rostete Nägel.</p> <p>Theils unterirdisch theils über der Erde ausgeführt sind die Bauten, durch die das alte Karthago sich seinen Wasser- bedarf sicherte. Unterirdisch sind die ungeheuren Cisternen, die einer Bevölkerung von 700000 Menschen das Trinkwasser lieferten. Als Shaw Karthago besuchte, waren noch zwanzig dieser Wasserbehälter vorhanden, gegenwärtig lassen sich blos noch vierzehn deutlich verfolgen. Jede derselben hat vierhun- dert Fuß Länge, aber nur achtundzwanzig Fuß Breite, und die besterhaltenen dienen arabischen Familien zu Wohnungen. Sie sind gewölbt und von kleinen unregelmäßigen Steinen und Mörtel erbaut. Die Steine sind zum Theil von der Zeit zer- fressen, der Mörtel besitzt noch seine ganze bindende Kraft. Die Wasserleitung ist ein wunderbarer Bau, um so wunderbarer, als er blos zu Luxuszwecken diente. Er war dazu bestimmt, den Gärten der karthagischen Reichen die „kleinen fließenden Gewässer“ zu verschaffen, von denen Appian mit Bewunderung spricht. Um sich den Genuß murmelnder Bäche und kühlender Springbrunnen verschaffen zu können, unternahmen die Kar- thager einen Riesenbau, dessen Länge bis zu den Quellen von Zoghwan und Jughar über dreizehn deutsche Meilen beträgt. Berge durchschneidend und Thäler überspringend, ruht die Wasserleitung auf Bogen, die zum Theil hundertundzwanzig Fuß hoch sind. Die Rinne, in der das Wasser floß, liegt auf den Bogen auf und ist so hoch und breit, daß ein Mann von gewöhnlicher Größe darin gehen kann. Wo sie <u>durch</u> Berge durchgeführt ist, hat man von der Oberfläche der Erde oder des Felsens runde Luftlöcher zu der Rinne niedergesenkt. Diese Wasserleitung macht man jetzt für Tunis nutzbar. Ein Fran- zose stellt sie wieder her, und Tunis wird schon zu Ende dieses Jahres das köstliche Quellwasser von Zoghwan und Jughar haben. Mehr als drei Viertheile der Wasserleitung stehen noch und sind blos von Erdanhäufungen zu befreien. Bei dem zer-</p>	<p>sírbolt</p> <p>alagút- forma</p>
--	---	---

	<p>störten Viertheil wird man nicht die Bogen herstellen, sondern eiserne Röhren über die Lücken legen.</p> <p>Der von Davis gefundenen Tafeln mit Inschriften sind über hundert. Wenn das britische Museum die beabsichtigte Herausgabe derselben vollendet hat, wird man wissen, welchen Gewinn die Geschichte Karthago's aus ihnen ziehen kann.</p> <p>[465]</p> <p>Einige von Davis mitgetheilte Tafeln haben schon den Dienst geleistet, das Verständniß eines streitigen Götternamens zu vermitteln. Auf jenen Tafeln figurirt eine Göttin Tanath, die mit der ägyptischen Isistochter Anath, der asiatischen Anais oder Tanais und der griechischen Artemis identisch ist. Die ausgegrabenen Kunstwerke könnten dazu helfen, unsere classischen Philologen von einer Einseitigkeit zu befreien, die nachgerade unbegreiflich wird. Wo immer, in Asien oder in Africa, etwas Schönes zum Vorschein kommt, nehmen diese Herren es für ihre angebeteten Griechen und Römer in Anspruch. Sie lassen es sich nicht ausreden, daß die Orientalen nur Häßliches und Rohes geschaffen haben können. Es macht sie nicht irre, daß man den Bogen und die Charakterformen ionischer und dorischer Ornamentik an vorgriechischen Monumenten gefunden hat. Das sind in ihren Augen spätere, von griechischen Künstlern</p> <p>[466]</p> <p>herrührende Werke oder Zusätze. Findet sich dagegen etwas handwerksmäßig Ausgeführtes, so muß es durchaus orientalisch sein. Als ob nicht auch die Griechen und Römer manches Schlechte gemacht hätten! Es hat sich ja übergenug davon gezeigt. Die karthagischen Mosaiken, deren wir erwähnten, sind sowohl punischen Ursprungs als schön. An ihrem Studium finden sich die Griechenverehrer vielleicht zu der Wahrheit hin, daß die Welt nicht auf Dädalos und seine Hermen zu warten brauchte, um die ersten Anfänge schöner Formen zu erblicken. Der Orient besaß solche bereits, ehe die Künstler der rhodischen Schule auftraten, aber freilich erstarrte seine Kunst unter dem Einflüsse der Priester, während die Griechen in voller Freiheit weiter schritten, bis auch ihre Kunst in der byzantinischen Zeit das Schicksal traf, durch die Herrschaft christlicher Mönchsideen Leben und Bewegung zu verlieren.</p>	
<p>1863/15. 2. Stimme und Gesang, Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 221–223. h.; a cím grafittal kétszer aláhúzza.</p>		
	<p><u>Stimme und Gesang</u></p> <p>Unsere modernsten Musiker schenken dem Orchester mehr Beachtung als den Sängern. Sie lieben das Holz mehr als die Stimme und für das Blech schwärmen sie. Eine Oper gut zu instrumentiren, ist weit mehr ihr Ehrgeiz, als melodische Arien in sie zu verflechten. So gewissenhafte Studien der Stimme und des Gesangs, wie sie bei den alten Meistern Grundsatz waren, dürften selten noch vorkommen. Ein vor einem Jahr gestorbener</p>	

	<p>Componist, Halevy [!], hat solche Studien noch gemacht. Er wollte die Resultate in „Briefen über die Musik“ niederlegen, die unter dem Namen eines von Halevy fingirten gelehrten deutschen Musikers Gervasius erscheinen sollten. Leider hat ihn der Tod bei seiner Arbeit überrascht, und für die Ausgabe seiner nachgelassenen Werke finden sich nur drei Briefe vor. Sie sind, wie Halevy in einer Note selbst sagt, als Einleitung zu einem größeren Werke aufzufassen, und ihr Hauptthema ist die menschliche Stimme. Mit Unwillen weist Halevy die Annahme zurück, daß der Mensch den Gesang von den Vögeln gelernt habe. Wer mag es nur zuerst gewagt haben, die Behauptung aufzustellen, daß ein Schäfer, nachlässig auf dem Rasen hingestreckt, den Nachtigallen, Finken und Grasmücken ihr Geheimniß abgelauscht habe und so zum Erfinder des Gesangs geworden sei! Das Gezwitzcher des besten Singvogels ist so wenig Gesang, als das Brüllen des Löwen; es klingt bloß angenehmer. Weshalb behauptet man nicht auch gleich mit, daß der Papagei der Lehrmeister des Menschen im Sprechen gewesen sei? Die Musik ist in der Wirklichkeit ein Sieg des Menschen über die Natur und sich selbst Sie existirt nirgends, der Mensch muß ihre Elemente da aufsuchen, wo Gott sie versteckt hat, und sie in seinem Herzen zur Musik ausbilden. Und welche edle Organe sind damit beauftragt, uns die Geheimnisse der Musik zu offenbaren! Der Ton entsteht durch den Athem, diesen Lebenshauch des Menschen, der Rhythmus durch das Blut, das in unsern Adern fließt. Dieses Blut ist ein unsichtbarer Kapellmeister, der sein Amt mit dem ersten Augenblick unsers Lebens antritt, es erst bei unserm Tode niederlegt, uns unaufhörlich leitet und den Takt vortrefflich zu verändern weiß. Im Laufe unseres Lebens läßt er uns drei verschiedene Bewegungen durchmachen. In der Kindheit und ersten Jugend schreiben die rascheren Bewegungen des Pulses eine muntere Taktart vor: wir leben Allegro. Nach und nach beruhigt sich unser Blut und wir gelangen in unmerklichen Uebergängen zu dem Moderato des reifen Alters. Bald, ach nur zu bald, ändert sich die Bewegung abermals, und wir werden immer rallentando und smorzando zu dem Augenblicke geführt, wo wir für immer zu singen aufhören. Jeder Mensch hat also die Grundbedingungen der Musik in sich, doch wird der „musikalische Werth“ der Einzelnen immer ein verschiedener sein, da er von sehr Vielem abhängig ist. Bleiben wir bei dem stehen, was die Natur ohne Zuthun der Kunst gemacht hat, so begegnen wir zwei großen Stimmtheilungen, die wieder in Unterabtheilungen zerfallen. Um die Ursachen derselben sofort begreiflich zu machen, verweisen wir auf eines der einfachsten Gesetze der Tonschwingung. Nehmen wir z. B. eine Saite von einer gewissen Stärke und Länge, der wir eine gewisse Spannung geben. Setzen wir sie mit einem Bogen oder einfach mit den Fingern in Schwingung, so erhalten wir einen [222] Ton, den wir C nennen wollen. Hier ist eine andere Saite von derselben Spannung und Dicke, aber nur halb so lang wie jene. In Schwingung gesetzt, giebt sie ebenfalls C an, aber der Ton ist nicht derselbe, sondern feiner, höher und zugleich eindringlicher.</p>	
--	---	--

	<p>Schlagen wir beide Saiten zugleich an, so tritt die Verschiedenheit noch merklicher hervor und wir erkennen den Einklang, den die Musiker die Octave nennen. Um ihr höheres C hervorzubringen, muß die kürzere Saite die doppelte Zahl der Schwingungen durchmachen, die bei der längern eintreten, und zwar in derselben Zeit. Ohne es zu wollen und zu wissen, gehorchen wir demselben Gesetze der Schwingung. Man bitte ein junges Mädchen, eine Arie, die eben ein Mann gesungen hat, in derselben Tonart zu wiederholen. Sie wird ganz von selbst in der Octave singen. Die tiefere Stimme des Mannes ist die längere, die höhere Stimme der Frau ist die kürzere Saite. Die zartere und feinere Stimme der Frau macht in derselben Zeit mehr Schwingungen durch, als die Stimme des Mannes, und wird dadurch höher. Die Frau ist die Octave, die Hälfte des Mannes. Die braven Spießbürger, die ihre Frauen nicht eben poetisch „ihre Hälfte“ nennen, haben in musikalischer Beziehung Recht. Die Octave existirt mithin kraft göttlichen Rechts. An dem Tage, an dem Gott sagte: „Es ist nicht gut, daß der Mensch allein sei“, schuf er die Octave, den Einklang von zwei Tönen, die in keuscher Umarmung in einander verschmelzen.</p> <p>In der Stimme des Mannes wie in der der Frau giebt es je zwei Unterabtheilungen. Die Männer singen entweder Baß oder Tenor, die Frauen entweder Alt oder Sopran. Der Alt ist die Octave des Basses, der Sopran die Octave des Tenors. Jede dieser Stimmen hat einen eigenthümlichen Charakter, der nicht bloß auf dem Umfange, d. h. auf dem Raume, den die Stimme zu beherrschen im Stande ist, und auch nicht bloß auf der Fülle, d. h. der stärkern oder geringern Einwirkung der Stimme auf die Gehörorgane, sondern auch auf der Klangfarbe, d. h. auf der Beschaffenheit des Tones an sich, beruht. Ein geübtes Ohr erkennt die verschiedenen Naturen der Stimmen auf der Stelle und weiß sie ebenso leicht von einander zu unterscheiden, wie den Ton eines Horns von dem einer Clarinette. Die drei Eigenschaften des Umfangs, der Fülle und einer schönen Klangfarbe – Metall nennen die Italiener sie – finden sich selten vereinigt. Eine Stimme, die sich vorzüglich geltend machen will, bedarf aber noch anderer Eigenschaften. Sie muß ausdrucksvoll sein, das Gefühl sympathisch anregen, biegsam sein und das ihr von der Natur angewiesene Gebiet rasch und leicht durchlaufen können.</p> <p>Zuweilen kommen bevorzugte Stimmen vor, die sich erobernd über die gewöhnlichen Stimmlagen des Basses, Soprans u. s. w. ausdehnen. Häufiger sind die Stimmen, die man eklektisch nennen könnte. Sie schaffen sich ein Königreich nach ihrer Bequemlichkeit, wählen ein Gebiet nach ihrem Wohlgefallen. Ein geheimer Instinct leitet sie und giebt ihnen glückliche Combinationen ein. Sie verbinden nicht selten Kraft und Geschmeidigkeit, die sich gewöhnlich ausschließen, und glänzen durch eine glückliche Vereinigung anmuthiger Gaben. Man hat solchen Stimmen besondere Namen gegeben und nennt sie bei den Männern Bariton, bei den Frauen Mezzosopran. Zwischen Tenor und Baß, Alt und Sopran stehend, nehmen sie einen geachteten und gesuchten</p>	
--	--	--

	<p>Platz ein.</p> <p>Der Baß hat etwas Schallendes, ist sehr ausdrucksvoll und bewegt sich majestätisch, ist aber nicht ohne Langsamkeit und Schwerfälligkeit. Er ist ein mächtiges Werkzeug, dessen Handhabung beständige Anstrengungen erfordert. Da bei wohl organisirten Menschen die Eigenschaften gewöhnlich in Einklang stehen, so findet man den Baß gewöhnlich bei solchen, die von der Natur zu Gelehrten, Richtern und Aerzten bestimmt sind. Der Baß redet nicht viel, wenige Worte genügen ihm, denn man achtet ihn ob seines Ernstes und hört ihn aufmerksam an. Der Tenor ist freundlicher. Der Tenorist braucht sich nicht so anzustrengen wie [223] der Bassist, denn seine Stimmittel sind gefügiger. Wenn einem Mann mit Phantasie ein Tenor zufällt, einem Manne, in dessen Kopfe klare und lebendige Gedanken wohnen, so wird er in dieser Stimme ein bereitwilliges Werkzeug finden. Die Töne werden dem Druck des Gedankens augenblicklich gehorchen und hell und deutlich aus dem Munde kommen, wie ein gutes Clavier dem leichten Druck einer geübten Hand gehorcht. Die goldenen Ketten, die auf alten Basreliefs aus Mercur's Lippen hervorgehen, sind das Emblem der Tenorstimme. Alle großen Redner des Alterthums müssen Tenoristen oder Baritonisten gewesen sein. Vertheilen wir die Stimmen auf die Götter und Heroen des Alterthums, so müssen wir Jupiter, Minos, Hippokrates, Agamemnon zu Bassisten, Apollo, Achill, Hektor, Endymion zu Tenoristen, Romulus, Numa Pompilius, Mars zu Baritonisten machen. Setzen wir diese Vertheilung bei den Frauen fort, so müssen wir Helena, Venus, Hebe in den Sopran, Juno, Klytämnestra, Kleopatra in den Alt, Diana in den Mezzosopran verweisen. Weshalb schreiben die Italiener nun für den ersten Baß Buffo-Rollen? Nach dem, was wir über den Adel und die Majestät dieser Stimme gesagt haben, erscheint das auf den ersten Blick als widersinnig. Aber eben der Contrast ist es, der komisch wirkt. Man schreibe die Buffo-Rolle für den Tenor um und die Wirkung geht verloren. Wenn der Baß, der gewöhnlich im Namen der Könige und der Väter spricht, seine ernste Würde aufgibt und sich in die raschere Bewegung der komischen Oper wirft, so liegt in dem Gegensatz zwischen dem Organ und dessen Verwendung eine unwiderstehliche Komik.</p> <p>Noch eine kurze Bemerkung. Man hat den Frauen zu allen Zeiten vorgeworfen, daß sie zu viel sprechen. In diesem Vorwurf, der so alt wie die Welt und vielleicht mit der Octave zugleich entstanden ist, muß etwas Wahres liegen. Diese Leichtigkeit des Sprechens, die man den Frauen beilegt, ist das natürliche und nothwendige Ergebniß ihres Stimmapparats. Ihre bewegliche und elastische Kehle gehorcht den Gedanken noch leichter, als die des Tenors; die Worte kommen schneller und reichlicher hervor. Die Frauen reden viel, weil sie Sopran, Alt oder Mezzosopran haben, mit einem Wort, weil sie Frauen sind. Wer dürfte sich darüber beklagen? Ist ihre Sprache nicht die süßeste Harmonie der Erde? Gott hat ihnen eine sanfte Stimme gegeben und ihnen zu sprechen befohlen, damit sie uns in unsern Leiden</p>	
--	--	--

	trösten, bei unsern Arbeiten ermuntern, in unsern Mußbestunden erheitern. In der großen Partitur der Welt wie in der Oper singt die Frau immer die erste Stimme.	
1863/15. 3. <i>Ein Buch über Uhland</i> , Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Literatur, 223–224. h.; a címsor grafittal aláhúzza.		
	<u><i>Ein Buch über Uhland</i></u> . Binnen kurzem wird zur Versendung kommen: „ <i>Ludwig Uhland</i> . Sein Leben und seine Dichtungen, mit zahlreichen ungedruckten Gedichten aus dessen Nachlaß und einer Auswahl von Briefen. Von <i>Friedrich Notter</i> .” Aus Mittheilungen der Familie und nächsten Freunde des verewigten Dichters, aus officiellen Acten und Documenten, früher veröffentlichten Aufsätzen, wie aus eigenen Berührungen mit dem Verstorbenen suchte Notter ein Bild vom Leben und von der geistigen Entwicklung, von der poetischen Thätigkeit und dem politischen Wirken Uhlands zu entwerfen, das neben Berichtigung mancher Irrthümer sehr vieles noch nicht Bekannte enthält. Der [224] Nekrolog im „Schwäbischen Merkur“, den Notter gab, erscheint hier erweitert zu einem vollständigen biographischen Gemälde, dem auch eine ausführliche Kritik der Uhland’schen Dichtungen beigelegt ist. Außerdem bietet die Schrift gegen zwanzig zum ersten Mal gedruckte Poesien Uhlands, worunter das ziemlich umfangreiche Fragment eines Trauerspiels: „ <i>Alfer und Auruna</i> “ und eine ergänzende Skizze zu dem bekannten Bruchstück: „ <i>Schildeis</i> “, sowie eine ungefähr gleiche Anzahl bezeichnender Briefe aus allen Lebensaltern des Dahingeshiedenen.	
1863/15. 4. <i>Overbecks Geschichte der griechischen Plastik in neuer Ausgabe</i> , Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Literatur, 224. h.; az első sor mellett balról kereszttel alakú jelölés grafittal.		
+	<i>Overbecks Geschichte der griechischen Plastik in neuer Ausgabe</i> . Die Hinrichs’sche Buchhandlung zeigt das Erscheinen einer neuen Ausgabe von <i>Johannes Overbecks</i> „ <i>Geschichte der griechischen Plastik</i> “ an. Dieselbe wird in zehn Lieferungen zu fünfzehn Silbergroschen ausgegeben werden. Das Werk des Leipziger Professors der classischen Archäologie – eines Neffen vom Maler Overbeck – ist nicht eigentlich für die Fachmänner, die Philologen und Alterthumsforscher berechnet, den Künstlern und Kunstfreunden empfiehlt es sich jedenfalls als ein sehr kenntnißreich und elegant geschriebenes, zudem mit vielen vortrefflichen Illustrationen versehenes Hand- und Nachschlagebuch.	

1863/15. 5. <i>Geheime Geschichte der österreichischen Regierung</i>, Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Literatur, 225. h.; a cikk végén hullámos vonalú jelölés grafittal.		
	<p><i>Geheime Geschichte der österreichischen Regierung.</i> Die „geheime Geschichte der österreichischen Regierung seit Ferdinand II. bis auf unsere Zeit“ von <i>Alfred Michiels</i> (Gotha, Opetz) behandelt die religiöse Politik des Hauses Habsburg. Der Autor versucht nachzuweisen, daß in Wien von Ferdinand II. an, einen kurzen Zeitraum in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts ausgenommen, immer nur die eine Tendenz geherrscht hat, die Kirche zur unumschränkten Herrscherin und zur Gehülfin des Despotismus zu machen. Michiels legt geschichtlich dar, wie diese Politik entstand, wie sie sich zu einem jesuitischen System entwickelte und welche schädliche Folgen sie namentlich für Ungarn und Deutschland hatte. Mag sein, daß das ganze Werk nicht ohne Parteilichkeit geschrieben und überhaupt der Standpunkt des Verfassers ein sehr einseitiger ist, aber ohne Wahrheit ist seine Darstellung nicht und seine Kritik auch nicht ohne Gerechtigkeit. So lange das Concordat besteht, kann auch noch von einer traditionellen Religionspolitik des Hauses Habsburg die Rede sein. Der deutsche Uebersetzer des Michiels'schen Buches hat sich nicht genannt.</p>	~
1863/15. 6. <i>Hexenprocesse aus dem 17. Jahrh[undert]</i>, mitgetheilt von Dr. Wilhelm, Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Literatur, 225–226. h.; a cikk elején jelölés grafittal.		
>	<p><i>Hexenprocesse aus dem 17. Jahrh.</i> mitgetheilt von Dr. Wilhelm (Hannover, Klindworth.) Wir haben die kleine, nach den im hannoverschen Amt Diepholz befindlichen Acten gearbeitete Schrift als einen willkommenen Beitrag zur düstern Geschichte der Hexenprocesse zu begrüßen. Die mitgetheilten Processe spielen in einem Zeitraum, bei dessen Beginn der Glaube an Hexen und Zauberkünste noch in allen Volksclassen festwurzelte, während dieser Glaube am Ende des Zeitraums bloß noch bei Ungebildeten oder Starrgläubigen anzutreffen war. Die ersten Processe nehmen daher den bekannten fürchterlichen Verlauf; das Geträtsch von alten Weibern bringt eine Unglückliche in Verdacht, es erfolgt bald eine Anzeige bei Gericht, die Folter erpreßt ein falsches Geständniß und ein Scheiterhaufen flammt auf. Endlich wird der Hexenglaube durch Thomasius erschüttert, ein Lichtstrahl von Vernunft dringt in die Amtsstuben. 1695 antwortet das Gericht auf die Anzeige eines Pfarrers, daß Gesche Othlings schreckliche Hexerei treibe, das sei Kindergerede und man werde die Leute bestrafen, die es weiter verbreiteten, und 1707 wird eine Person, die sich freiwillig der Wasserprobe unterworfen hat, um sich von [226] dem Verdacht der Hexerei zu befreien, wegen ihres Aberglaubens mit fünftägigem Gefängniß belegt.</p>	

1863/15. 7. Ein Gräf'sches Bild in der preußischen Nationalgalerie , Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 229. h.; az utolsó előtti sorban jelölés a bal margón, grafittal.		
—	<i>Ein Gräf'sches Bild in der preußischen Nationalgalerie.</i> Das in jüngster Zeit mehrfach erwähnte Bild von Gräf: „Ferdinande von Schmettau opfert 1813 ihr schönes Haar auf dem Altar des Vaterlandes” wird in der preußischen Nationalgalerie, welcher es der Maler Wittich geschenkt hat, eine bleibende Stätte finden.	
1863/15. 8. Ein österreichisches Museum für Kunst und Industrie , Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 230. h.; a 12–15. sor kijelölése a jobb margón félkörös vonallal, grafittal.		
	<i>Ein österreichisches Museum für Kunst und Industrie</i> soll laut kaiserlichen Handschreibens ins Leben gerufen werden, um, wie im Eingange gesagt wird, den vaterländischen Industriellen die Benutzung der Hülfsmittel zu erleichtern, welche Kunst und Wissenschaft für die Förderung der gewerblichen Thätigkeit und besonders für Hebung des Geschmackes bieten. In das Museum sollen leihweise geeignete Gegenstände aus den Hofsammlungen, aus denen des Arsenal, der Universität, des Polytechnicums und anderer Staatsanstalten, sowie aus den Sammlungen von Gemeinden und Privaten aufgenommen und von Zeit zu Zeit nach Bedarf gegen andere umgetauscht werden. Die speciell auf die Kunst-Industrie bezüglichen Sammlungen sind unverweilt in Angriff zu nehmen und die darin aufzustellenden Kunstwerke aus der Hofbibliothek, der Belvedere-Galerie, aus den Tapeten- und Mobilien-Vorräthen der Burg und der kaiserlichen Schlösser, aus dem Antikencabinet, der Ambraser Sammlung, der Schatzkammer und dem Arsenal zu entleihen, sowie Gemeinde und Private zur Ueberlassung in ihrem Besitz befindlicher Schätze aufzufordern. Für die vorläufige Unterbringung dieses Theiles ist das „Ballhaus” eingeräumt, und mit der Sammlung wird eine photographische Anstalt und eine Gypsgießerei verbunden. Ein provisorisches Comité, bestehend aus dem Sectionschef von Lewinsky als Präses, aus dem kaiserlichen Schatzmeister Johann Gabriel Seidl (dem bekannten Dichter), ferner aus dem Kunstreferenten im Staatsministerium Dr. Heider und dem Professor von Eitelberger, ist beauftragt ein Statut zu entwerfen und die einleitenden Schritte zur Eröffnung des Museums zu thun. Wir haben bereits in unserm Artikel über das Kensington-Museum in London auf die hohe Wichtigkeit solcher Institute hingewiesen und hoffen, daß diese für die Förderung des Kunstgewerbes wichtige Verfügung andere deutsche Regierungen, da es nun einmal bei uns schwer ist, Aehnliches nur durch Privatkräfte ins Werk zu setzen, zur Nachfolge antreiben wird.	

1863/15. 9. *Die Ausgrabungen in Pompeji*, Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 230. h.; a jobb margón, a második sor mellett jelzés grafittal.

	<p><i>Die Ausgrabungen in Pompeji</i>, welche bekanntlich seit dem Regierungswechsel mit großem Eifer betrieben werden, haben in letzterer Zeit wiederholt Funde von künstlerischem Interesse zu Tage gefördert. Die noch unter dem alten Regiment begonnene Ausgrabung der „neuen Thermen“ ist beendet; es fanden sich dabei namentlich einige mit Stuck statt mit Malerei verzierte Wände. In der Nähe des „Hauses des Siricus“ kam eine schöne kleine Bacchusfigur von Bronze zum Vorschein. Besonders interessant sind endlich zwei in der „Straße des Holkonius“ gelegene Häuser mit verschiedenen Resten von Plastik und architektonischer Ornamentik.</p>	/
--	--	---

Függelék

1863/15. 10. *Lyrisches. „Frauenleben, Gedichte von Johanna“*, Europa, 1863/15, [ápr. 3.], 479–480. h.

„*Frauenleben. Gedichte von Johanna*“ (Berlin, F. Duncker) hat A. Bernstein, der bekannte Verfasser der Leitartikel in der „Volkszeitung“, mit einigen sehr freundlich empfehlenden Worten begleitet. Er gab Anlaß dazu, daß die Dame, welche bereits Großmutter ist, eine Auswahl ihrer zum Theil schon aus der Jugend stammenden Poesien jetzt noch der Oeffentlichkeit übergab. Fast durchgängig behandeln ihre Gedichte nur Situationen des weiblichen und mütterlichen Daseins, und wenn sonach bloß von einem kleinen und beschränkten Kreis von Stoffen in ihnen die Rede sein kann, so erfüllt diesen Kreis doch das warm empfindende, rasch und lebendig schlagende Herz der Verfasserin vollständig. Unsere Leserinnen werden die nachstehenden Liedchen gewiß ansprechend finden.

Vorsorge.

Von der Bleiche heb' ich meine Linnen fein,
Hab' den Flachs gezogen gesponnen allein. –
Als die blauen Blüthen mich angelacht,
Als ich das Garn zum Weber gebracht,
Wußt' ich nicht, für wen's wird sein.

Heut' aber weiß ich's: ein Engel bald
Erscheinen mir wird in Kindesgestalt,
Den hülle ich in meine Linnen ein
Und berg' ihn am warmen Herzen mein,
Von Liebe überwallt.

Es wohnet in mir so still und stumm,
Nun bin ich mir wie ein Heiligthum,
Denn ich berge das Allerheiligste tief:
Ein Leben das Gott ins Dasein rief,
Bin selbst mir werther drum.

Nun habe ich dich, du Linnen zart,
Hab' dich zur rechten Freude verwahrt!
Jetzt will ich schneiden und nähen gern,
Von früh bis leuchtet der Abendstern, –
In Arbeit und Hoffnung gepaart.

Mein Dreiblatt.

Ich glaube, liebe und hoffe, so lang' das Herz sich bewegt
Und so wird's immer bleiben, bis es sich nicht mehr regt.

Und rette ich von den Dreien nur Eins für das Leben mein,
Dann wäre stets ich geborgen vor allzu schwerer Pein.

Im Glauben lieget die Liebe und die Hoffnung maiengrün,
Im Lieben finden wir wieder des Glaubens und Hoffens Sinn.

Der Hoffnung liebliches Säuseln bringt Lieb' und Glaube zugleich,
Wer Eins von den Dreien rettet, der bleibt im Elend noch reich.

An mein Kind.

Es ist dein lockig Haupt zu seh'n,
Wie Lämmerheerden auf den Höh'n.
Dein liebes blaues Augenpaar
Ist wie der Himmel rein und klar.

Und senket sich der Wimper Nacht,
Und deckt sie deiner Augen Pracht,
Dann ziehet in die Seele mein,
Du süßes Kind, der Friede ein.

1863/15. 11. *Der Preis von 200 Ducaten für das beste Stück der bairischen Geschichte...*, Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Musik und Theater, 232. h.

Der Preis von 200 Ducaten für das beste Stück aus der bairischen Geschichte, den König Max von Baiern ausgeschrieben hatte, konnte keinem der eingesendeten Werke zuertheilt werden, und es ist deshalb der Termin für die Bewerbung bis zum 1. October d. J. verlängert.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A lapszám jelöléseiről – A lapszámban a jelölésformák szokatlanul változatosak. Az 5. tétel melletti jelölés másutt is előfordul az Európában, a 6. tétel melletti hullámos vonal azonban csak itt, egyszer. E két alakzat és maga a sokféleség felkelti a gyanút, hogy Arany mellett ez időszakban valamely munkatársa is dolgozott a lapból. A jelzett tételeknél a jelölést bizonytalan eredetűnek, vagyis nem feltétlenül Aranytól származónak gondoljuk.

1863/15. 1.

Karthagische Trümmerstätten – *Karthágói romok*, Europa, 1863/15, [ápr. 3.], 459–466. h.

A német cikk fordítása – Tunisztól keletre, egy tó partján egy oly sima út húzódik, mint az asztallap. Eleinte szemétdombok és mindenféle rút dolgok övezik, ahogyan általában a keleti városokat. A nyílt térségre kiérve a lovak patáinak tompa visszhangja arról árulkodik, romokon járnak. Az utazók által alig látogatott poros út alatt emberi

lakások maradványai rejlenek. A föld felszínén is látni romokat, de ezek csupán szétvert és alaktalan faltörmelékek. Tunisztól mintegy két német mérföldre két falu fekszik: Moalkah és Dowar Eshutt. Az agyagból, kőből, fából épült, nyomorúságos viskók falaiba gránitoszlopok töredékeit, domborművek, szobrok darabjait és a régi műalkotások egyéb maradványait illesztették be. Körös-körül gabona- és babföldek húzódnak, kővel, téglával, mésszel elborítva. Ez a régi Karthágó helyszíne. A területet arról a magaslatról lehet belátni, melyen Lajos Fülöp a Szent Lajos-kápolnát építtette. A legszebb festői látvány nyílik innen, különösen csendes időben, amikor a Tuniszi-öböl, melynek szépségét a ragyogó Nápolyi-öböléhez szokás hasonlítani, békében és barátságosan nyugszik. A levegő olyan tiszta és áttetsző, hogy a távolságok szinte eltűnnek, és a három német mérföldnyire húzódó part hegycsúcsai egészen közelinek látszanak.

Sok időbe telt, mire ezekkel a romokkal az ókorkutatók foglalkozni kezdtek. Egyiptomban szinte minden kőnek figyelmet szenteltek, Perzsiába, Babilonba, Asszíriába kormányok küldtek magányos kutatókat és csoportokat, hogy ásatásokat végezzenek, csak a föníciai és karthágói kultúra maradványait nem vizsgálta senki. Az emberiség történetének könyvében így jó néhány oldal még üresen áll. Szidonról, Türoszról és észak-afrikai leányvárosokról a régiek írásaiból igen keveset tudunk. A néhány bibliai utalás Társisra, melynek Karthágóval való azonosságát sokan vitatják, majd Sanchuniathon töredékei, [460] valamint a római és görög történetírók adatai nem pótolhatják számunkra, amit az elpusztult föníciai és karthágói írásokkal elvesztettünk. Talán a kövek szóra bírhatók, a feliratok és a domborművek megfejthetők lesznek, és kirakhatjuk belőlük történetük mozaikképét. Ez a próbálkozás most megvalósul. Francia részről egy építészmérnök, Beulé, angol részről pedig egy ókortudós és geográfus, N. Davis látott munkának. Eredményeiről mindketten beszámoltak. Beulé *Fouilles à Carthage* [Ásatások Karthágóban] címmel adta közre munkáját Párizsban, 1861-ben. Davisnak két műve jelent meg. *Karthago und seine Überreste* [Karthágó és maradványai – *Carthage and her Remains*, London, Bentley, 1861] című műve németül is megjelent [Leipzig, Dyk, 1863], míg a másik könyvét: *Ruined Cities within Numidian and Carthaginian Territories* [Romvárosok Numídiában és a karthágói területeken – London, J. Murray, 1862], csak eredetiben ismerjük. Davis a brit múzeum bőkezű támogatásával utazott, és leleteit is ennek küldte meg.

A Karthágó iránti hosszú érdektelenség, amiről beszéltünk, nyomós okokra vezethető vissza. Karthágó túl hosszán és túl hevesen küzdött Rómával a világalomért, és ez a rómaiakban izzó gyűlöletet szított. A folyamatos rettegésért az ellenséges város barbár lerombolásával álltak bosszút. Scipio ostroma hat nap és hat éjjel tartott. Amikor a hetedik napon a megmaradt karthágóiak letették a fegyvert, a város már teljesen leégett, és ami még állt, azt a rómaiak elpusztították. Az értékes zsákmányt elhurcolták, minden mást szétromboltak. A szenátus úgy határozott, hogy Karthágót romokban kell hagyni, így a város gazdag prédájává vált a római kalandoroknak, elszegényedett karthágóiaknak és a mohó afrikaiaknak, akik értékes kincseket keresve minden zugot átkutattak. Harminc évvel később C. Gracchus mintegy 6000 római nincstelent telepített a területre, s ezek tovább romboltak. Nero idejében újra fellángolt a kincsvadászat, amikor az a hír járta be a római világot, hogy egy barlangban hatalmas mennyiségű aranyat és ezüstöt talált valaki. A pun kincsek utáni sóvárgás ezeket [461] csábított Karthágó földjére. A pusztítás és rablás a későbbiekben, a keresztények és pogányok háborúinak idején megismétlődött, de raboltak itt vandál csapatok és fanatikus arabok is. Egy arab geográfus, Idriszí, arról számolt be a 12. században, hogy a romok között, a régi épületek alapjai alatt összefüggő leletekre bukkantak. Olyan sok fajtáját találták ott a márványnak, hogy lehetetlennek tartotta leírni őket. Egy szemtanú azt állította, hogy látta, amikor

kiemeltek egy harminc láb magas és hatvanhárom hüvelyk vastag tömböt. A rablásnak pedig még nincs vége, írja Idrísi. A márványemlékeket szerte a világba mindenfelé szétviszik, és senki sem hagyja el Karthágót hatalmas rakomány nélkül, melyet hajón vagy más szállítóeszközön visz magával. Idrísi szerint mindez közismert tény.

A pusztítás elrettentette a kutatókat, ugyanakkor a karthágói építkezés módja olyan volt, hogy az ásatások sikerrel kecsegtetnek. Csak az alsó szint készült kőből, a felső emeleteket vert falból [Arany János aláhúzása és széljegyzete: **vert fal**] emelték. Plinius szerint e falakat nem rakták, hanem töltötték, oly módon, hogy két deszkafal közé földet döngöltek. Az ilyen falak évszázadokig fennmaradnak, ellenállnak a víznek, szélnek, tűznek, szilárdságban pedig felülmúlják a cementet. Spanyolországban – írja Plinius – még állnak olyan őrtornyok, melyeket Hannibál építtetett, és a hegycsúcsokon is láthatók földvárak. Amikor Karthágóban a római katonák utat törtek a várhoz, sok házat leromboltak és felgyújtottak. A felső emeletek vert fala ilyenkor rázuhant a földszintre, és betemette azt. Az évek során a törmelékek természetes földhalom alakját öltötték, így némi védelmet nyújtottak az emberi garázdaság ellen. Ennek köszönhetően maradtak fenn a mozaikpadlók és más tárgyak. A római telepések a saját építkezéseik során az ilyen padlókat, melyeknek létezéséről mit sem sejtettek, átvágták, vagy a pun mozaikokra, melyek a föld és a hamu alatt rejtőztek, római mozaikokat helyeztek.

Karthágó maradványi fölött 15–20 lábnyi földréteg található. A módszeres feltárás sekély árkok ásásával és szondázással kezdődik. Ha valahol ígéretes lelőhelyre bukkannak, több helyen aknát fúrnak, és ha további leletek kerülnek elő, megkezdődik a felső föld- és törmelékréteg eltávolítása. Ezt a módszert követte mind Beulé, mind Davis. A francia tudós elsősorban a földfelszín alakzatai, Davis pedig a régiek feljegyzései alapján kutatott, és mindketten szerencsével jártak. Nézeteik a pun Karthágó alaprajzáról, a fellegrvár (Bürsza) és az Aszklépiosz-templom elhelyezkedéséről gyökeresen eltértek. Beulé a karthágói topográfiáról szóló eddigi elméleteket követte, [462] melyek szerint a római épületek alatt nem lehetnek ott a pun Karthágó egykori építményei. Biztosra vették ugyanis, hogy a betelepülő rómaiak valamennyien tiszteletben tartották a szenátus rendelkezését, miszerint tilos a romokra építkezniük. Azonban míg egyes rómaiak a romok köze [Arany János aláhúzása és széljegyzete: **közé**] építkeztek, miért ne települtek volna mások a *romokra*? Ha már egyszer elmellőzték a szenátus akaratát, hogy az egykori Karthágó területe pusztán maradjon, teljesen mindegy lehetett, hol emelték házaikat. Nevetséges és naiv dolog lett volna csak ott építkezni, ahol Karthágó szabad terei és utcái húzódtak, az épületek helyét pedig gondosan elkerülni.

Az említett elméletből kiindulva, hogy ami római, az nem lehet pun, Beulé a karthágói fellegrvárat is rossz helyen, a Lajos-templom dombján kereste. Davis tényszerűen bizonyította, hogy a vár nem lehetett ott. Az egykori magaslatot, melyet a fellegrvár körülzárt, Aszklépiosz temploma koronázta, oda vette be magát Scipio ostromakor az utolsó védelmező sereg, mintegy 51 000 ember. A kápolnacsúcs, melyen Beulé véleménye szerint a templomnak kellett állnia, 740 láb hosszú és 700 láb széles. Lehetséges-e, hogy egy ilyen kis térségben, melyet ráadásul a templom és más épületek is szűkítettek, 51 ezer ember akár állva, összeszorulva is elfért volna? Az Aszklépiosz-templom valódi helyét Davis egy négyszögletű téren fedezte fel a tenger közelében, ott, ahol most egy mór erőd áll. Itt nemcsak a falak alapjai látszanak hatalmas víztárolókkal és az oszlopos csarnokok maradványaival együtt, hanem a templomhoz vezető lépcső romjai is előkerültek. Egy pun felirat, melyet ezen a helyen találtak Esmun (Aszklépiosz) nevével, az utolsó kételyeket is eloszlatta.

A régi karthágói építészeti stílus kedvelte a négyszögletű tufatömböket és súlyos párkányokat. A politikailag legfontosabb építményből, a Baál-Hammón templomból Davis oly sokat feltárt, hogy alaprajzát pontosan ismerjük. A templom

kör alakú volt: a szintén kör alakú szentélyt oszlopok övezték, közöttük galériák húzódtak. A belső kör belvilágának [Arany János aláhúzása és széljegyzete: **a belső világ ez (műszó)**] átmérője 29 láb volt. Körülötte tizenkét, egyenként tíz lábnyi vastagságú pillér húzódott. Következett a körfolyosó 16 lábnyi szélességben, és ebből nyílt kifelé még két, ugyancsak körbe futó, galériákkal elválasztott oszlopsor, mely szélességben és magasságban kifelé arányosan növekedett. Az egész épület boltíves volt, és valószínűleg háromszoros pilléreken nyugvó kupola fedte. Baál-Hammón, a pun Szaturnusz, kedvét lelte az emberáldozatokban. Gyermekeket ajánlottak fel neki, rendszerint alacsony származásúakat, de nagy veszély idején előkelő családok csecsemőit áldozták fel. Amikor Agathoklész, a szürakuszai „fazekas” a várost fenyegette seregével, a karthágóiak kétszáz előkelő származású csecsemőt áldoztak fel a kegyetlen istenségnek. Szicíliai Diodórosz mondja el, hogy a [463] templom közepén az istenség ércszobra állt, előre hajló helyzetben, felemelt karokkal. Erre helyezték az áldozatot, aki egy nyíláson át beesett a szobor alatt lobogó lángokba. Pontosan a templom közepén Davis csontokkal teli urnát talált, melyben ott voltak az elégett gyermektetek maradványai.

Legfontosabb művészeti felfedezését Davis az Astarte-templomban tette. Két római mozaikpadló alatt tizenhat lábnyra egy harmadikat, kétségtelenül pun eredetűt, a régi templom mozaikpadlójának egy részét találta meg. Növényornamentikával körülvéve három papnő és két női mellkép látható rajta. Az egyik papnő áldozatot készít elő, a második a szertartást végzi, a harmadik pedig egy oltár előtt táncol. Az utóbbinak az öltözéke a leggazdagabb és legkülönösebb. Alsóruhája könnyű anyagból készült; a felsőruha egy nehéz, arannyal kirakott fűzőből áll, mely alul nyílhegy formájú díszekben [Arany János aláhúzása és széljegyzete: **nyílhegyforma uszály-csipkézet**] végződik. A ruha alsó szegélye szintén gazdagon szőtt anyagból van, melynek nyílhegy alakú díszítése felfelé irányul. Egyik kezét a feje fölé emeli, a másikban két, kanálhoz hasonló tárgyat tart. A táncmozdulatok kifejezők, és a két másik alak tartása is kecses. A két mellkép közül az egyiket hasonló istennő ismerhetjük fel, mint a római Ceres, mert a fejdísz kalászból és gabonaszálakból áll, a másikon Davis szerint Dido, vagy nővére, Anna látható. Amikor a mozaiklapot tisztára mosták, olyan élénk színekben tűnt elő a kép, mintha a művész éppen most készült volna el alkotásával. Művészi szempontból a mozaik az eddig ismertek közül a legszebbek közé tartozik.

Más mozaikok Karthágó és a szárazföld felé eső oldalon álló, háromszoros városfal között kerültek elő. Ez az egész terület kertekkel és villákkal volt beépítve, ugyanis a tenger felé néző részen voltak a leggazdagabb és legelőkelőbb polgárok nyaralói. Az ásás itt sajnos igen nehéz, és jelentős összegbe kerül. Az angol kutató leletei közé tartozik e helyen egy Tritónt tengeri nimfákkal ábrázoló csodálatos festmény, valamint drága mozaikos keretben [Arany János aláhúzása és széljegyzete: **műszó ez**] öt karthágói matróna mellképe. Ezek közül hármat egy tizenhat láb hosszú és öt láb széles darabban, egészben emeltek ki. Maga a mozaik a cementalaptól egészen elvált, úgyhogy a legnagyobb óvatossággal lehetett csak épségben kiemelni. A mozaik és a cementágy laza kötődése egyébként az a biztos ismertetőjel, melyről a pun eredetű munkát meg lehet különböztetni a cementhez erősen tapadó római mozaiktól.

Érdekes felfedezéshez vezetett egy hiéna is. Egy magaslaton, melyet az arabok üres vagy kopasz hegységnek neveznek, Davis négyszögletű nyílásokat vett észre, melyeknek felkutatására még nem szánta rá magát. [464] Egy esős napon felkereste ezeket a nyílásokat, amikor megjelent előtte egy csuromvizes hiéna. Amilyen gyorsan jött, úgy el is tűnt az egyik nyílásban, és úgy tűnt, mintha egyenesen csábította volna Davist a követésre. Davis ekkor munkához látott, és csak az első néhány üregből

kellett eltávolítania a földomlásokat, hogy egy sírkamra-labirintusban [Arany János aláhúzása és széljegyzete: sírbolt], egy föld alatti holtak városában találja magát. Minden kamra négyszög alakú volt, alacsonyan ívelt boltozattal. Az oldalfalakban négyszögletes bemélyedések voltak, éppen akkorák, hogy egy testet el lehetett bennük helyezni. A kamrákat alacsony és szűk átjáró kötötte össze, melyben csak kúszva lehetett közlekedni. Csak egyetlen kamrában talált Davis csontvázat, mely az első érintésre elporladt, és egyetlen helyen bukkant rá tárgyakra: egy kis korsóra, egy urnára és néhány rozsdás szögre.

Karthágó vízvezetékrendszere, melyen át a vízszükségletüket biztosították, részben a föld alatt, részben a föld felett futott. A föld alatt hatalmas ciszternák vannak, melyek 700 000 embert láttak el ivóvízzel. Amikor Shaw Karthágóban járt, még húsz ilyen tartály létezett, ma [1863-ban] már csak tizennégyről lehet pontos adatokat tudni. Mindegyik négyszáz lábnyi hosszú és csak huszonnyolc láb széles, a legépebbeket az arab családok ma is használják. Boltívesre építették őket szabálytalan kövekből és habarcsból. A kövek idővel széttöredeztek, de a habarcs még mindig szilárdan őrzi kötőerejét. Maga a vízvezeték egy csodálatos építmény, annál csodálatosabb, mivel pusztán luxuscélokat szolgált. A karthágói gazdagok számára létesítettek általuk „csorgó tavacskákat”, ahogyan Appianosz lenyűgözve említi őket. A csobogó patakok és hűsítő szökőkutak élvezete kedvéért a karthágóiak hatalmas rendszert alkottak, melynek hossza a Zaghua és a Jughar forrásoktól számítva több mint tizenhárom német mérföld. Hegyeket átfúrva, völgyeket átívelve futott a vízvezeték a pillérekre, melyek egyes helyeken százhusz láb magasak voltak. A vízvezető csatornát ezekre a pillérekre fektették. Olyan magas és széles volt, hogy egy átlagmagasságú ember kényelmesen sétálhatott benne. Ahol a csatornát hegyen keresztül [Arany János aláhúzása és megjegyzése: alagút forma] vezették át, ott a föld felszínéről vagy a sziklából indulva kerek szellőzőnyílásokat vágak hozzá. Az egészret most Tunisz számára újítják fel. Egy francia mérnök helyreállítja, és a két forrás pompás vizét már az év végén használhatja a város. A vízvezetéknek több mint háromnegyede épségben van, csak a földlerakódásoktól kell megtisztítani. A megmaradt egynegyed részénél, ahol a vezeték összetört, nem a pilléreket építik újjá, hanem vascsövekkel pótolják a hiányzó szakaszt.

Davis több mint száz feliratos táblát talált. Ha a brit múzeum közzéteszi a belőlük tervezett kiadást, akkor lehet majd látni, mit nyertünk a karthágói történelemre nézve. [465] Néhány tábla azonban, melyet Davis közreadott, máris segít egy istennő vitatott nevének megállapításában. Mindegyiken előfordul ugyanis Tanath neve, aki az egyiptomi Isis leányával, Anaththal, az ázsiai Anaisszal vagy Tanaisszal és a görög Artemisszel azonos.

Az előkerült művészi tárgyak segíthetnek abban, hogy a klasszikafileológusok megszabaduljanak egy teljességgel felfoghatatlan rögeszmétől. Mihelyt Ázsiában vagy Afrikában előkerül valami szép tárgy, e tudós urak azonnal az imádott görög és római művészetre vezetik vissza. Nem lehet őket eltéríteni abbéli hitüktől, hogy Keleten csak rútat és rosszat alkothattak. Nem zavarja őket, hogy az ión és dór díszítés ívei és elemei a görögök előtti időszak emlékein is megtalálhatók. Az ő hitük szerint ez csakis későbbi, görög művészekről származó [466] munka vagy kiegészítés lehet. Ha ellenben olyasmit találnak, ami nem mestermunka, az szerintük biztosan keleti eredetű. Mintha a görögök és a rómaiak nem készíthettek volna rossz alkotásokat! Pedig éppen eleget lehet látni belőlük. A karthágói mozaikok, melyekről beszéltünk, a maguk pun eredetiségében is szépek. Szemlélésük talán meggyőzi a görögrajongókat, hogy a világnak nem kellett Daidalosra és a hermáira várnia, hogy felfedezze a szép formákat. A keleti művészet már rendelkezett mindezzel, mielőtt a rodoszi iskola létrejött volna, de a papság befolyása kétségtelenül gátolta fejlődését, míg a görögöknél a maga teljes szabadságában virágozhatott egészen a bizánci időkig,

amikor ezt a művészetet is utolérte sorsa, és a keresztény szerzetesrendek eszméinek fogságába került.

Magyarázatok a német szöveghez

Szidonról, Türoszról és leányvárosokról... – Karthágót a legenda szerint i. e. 814-ben türoszi telepések alapították Didó vezetésével, aki öccse elől menekült.

Társis – az Ószövetségben (1Kir 10:22; Ezékiel 27:2,12) említett város, mely egyes magyarázatok szerint Karthágóval azonos

Sanchuniathon – a trójai háború idején élő föníciai történetíró, aki megírta Fönícia történetét. Műve ma töredékekben ismeretes.

Charles Ernest Beulé – (1826–1874), régész, történész, politikus, 1862-től a francia akadémia titkára. 1858–59-ben végzett ásatásokat Karthágóban.

Nathan Davis – (1812–1882), angol régész, 1856-ban kutatta a karthágói romokat.

C. Gracchus – Caius Gracchus (i. e. 153–i. e. 121) római politikus, i. e. 123-ban vezette Karthágó területére a római telepéseket.

Edriszi – Idriszi Abú Abdalláh Muhammed, XII. századi arab geográfus és utazó; 1154-ben írta fő művét: *A vágyakozónak gyönyörködtetése – A világtájak átszelése* címmel. A világföldrajzot, melyhez térkép is járult, évszázadokig használták, több másolata és fordítása készült.

Plinius, id. – Caius Plinius Secundus Maior (i. e. 23/24–i. sz. 79), római író, történész, enciklopédista. Karthágóról a 77-ben közzétett *Historia naturalis* (*A természet története*) című művének 5. könyvében szól.

Agathoklész – Szürakusza királya (i. e. 361–289), aki egy fazekas fia volt. A jelzett esemény i. e. 310-ben történt.

Shaw – Thomas Shaw (1692–1751) könyvére utal a szerző, aki 1738-ban adta ki útleírását. A könyv harmadik kiadása: *Travels, or Observations, Relating to Several Parts of Barbary and The Levant*, By Thomas Shaw D. D. F. R. S., Vicar of Bramley, Regius Professor of Greek, and Principal of Edmund Hall, in the University of Oxford, Edinburgh, 1808.

Appianosz – (Appianus), II. századi alexandriai történetíró, fő műve az eredetileg 24 kötetes *Róma története*

Daidalosz – A mitológia szerint Daidalosz nemcsak a repüléssel kísérletezett. Számos művészeti újítás is a nevéhez kapcsolódik. Az első egész alakos, teljesen kidolgozott emberszobrokat is ő készítette, oly módon, hogy a hermáknak (félíg kifaragatlan szobroknak) előre lépő lábakat vésett. Az ilyen szobrokat róla nevezték el. Ld. Johann Joachim Winckelmann 1764-es művének: *Geschichte der Kunst des Alterthums* [Az ókori művészet története] első fejezetében az *Über den Anfang der griechischen Kunst* [A görög művészet kezdete] című alfejezetet.

Arany János jegyzetei – A címet Arany vastag kék ceruzával húzta alá. A cikkben belüli ceruzás megjegyzések két dologra utalhatnak. Vagy valaki más fordította a cikket, és a széljegyzetek az eredetivel való összevetés során keletkeztek, vagy Arany maga készült fordítani, és ehhez jegyzetelte ki a kifejezések magyar megfelelőit. Néhány kommentár („műszó ez”; „a belső világ ez”) az első feltevést valószínűsíti.

vert fal – a „vornacische Wände” (vert falak) magyar megfelelője

közé – az „in die Ruinen” (a romokba / romok közé) magyar megfelelője

a belső világ ez (műszó) – Feltehetőleg téves fordítás helyesbítése. Az „im Lichte” kifejezés magyar megfelelője, mely egy üreges tárgy belső átmérőjét jelenti. Az 1860-as években már használatos volt a „belső átmérő” kifejezés, de Ipolyi Arnold például a templom „belső világának” szélességéről beszél (*A deákmonostori XIII. századi román basilika*, Székfoglaló, 1860. március 5. A Magyar Tudományos

Akadémia Évkönyvei, X. k. III. darabja, Pest, 1860, 46). Arany talán éppen az ő kifejezését vette át.

nyílhegyforma uszály-csipkázat – Az „unten in niederhängende Pfeilspitzen ausläuft” leírás értelmezése és magyar kifejezése. A Nathan Davis által felfedezett, egyébként nem pun, hanem római mozaikegyüttest a 4. század második feléből ma a British Museum őrzi. Azóta változott a megítélése, és áldozati szertartást végző papnők helyett hónap- és évszakallegóriáknak tekintik a nőalakokat („Months and Seasons” néven tartják őket számon). A német szöveg nem teszi lehetővé a pontos fordítást – ez csak a fotók, a nőalakok képe alapján lehetséges –, innen ered Arany tévedése is. A táncosnő áttetsző ruhára felvett, zsinórral összekötött, rövid mellényt visel, melynek alján nyíl formájú zsinórdíszítések függnek. A szoknya alján ugyanilyen nyíl formájú zsinórdíszek vannak, ezeket valószínűleg rávarrták a ruhára, mert a nyílhegyek felfelé mutatnak. Nem nyílhegyforma uszály-csipkázetről van tehát szó, ahogyan Arany gondolta, hanem egymás felé fordított zsinórdíszről.

műszó ez – a „musivisch” (mozaikos keretezés) kifejezésre vonatkozó megjegyzés. Arany érzékelte, hogy szakkifejezés, fordítását azonban nem írta oda.

sírbolt – a „Columbarien” (sírkamrák) magyar megfelelője

alagútforma – A „durch Berge” („hegyeken át”) kifejezésre vonatkozó megjegyzés. A német szöveg nehezen értelmezhető, nem ad bővebb magyarázatot arra, milyen mérnöki megoldással vezették át a karthágóiak a vizet a hegyeken. A széljegyzet azt mutatja, hogy Arany vagy más forrásból ismerte a technikát, vagy vizualizálta a mondatot, és alagút formájú csatornákat képzelt el.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

A szerzőség kérdése – Két egymáshoz közeli számban a címet vastag kék ceruzával húzta alá Arany, a jelek szerint külső fordító számára. Erről tanúskodik, hogy a jelen cikk egy része a 13. lapszámba került vissza, vagyis kivették az eredeti, 15. lapszámból. Míg az illatszerekről szóló írás (ld. az Europa 1864/13. 1. szövegét) megjelent a Koszorúban, a *Karthágó romjairól* szóló cikk kimaradt. A széljegyzetekből szintén arra lehet következtetni, hogy Arany másnak az átültetését javította. Észrevételei alapján a fordítás nem lehetett megfelelő színvonalú. A kérdéstről a következő évben a BpSz hoz hosszabb ismertetőt: Tóth Dénes: *Karthágó romjai*, az Edinburgh Review nyomán, BpSz 1864, 21. k. 337–354. A füzet fennmaradt Arany János könyvtárában, ma a nagyszalontai Arany János Múzeum őrzi. A cikk azonban nincs felvágva, vagyis Arany nem olvasta (ld. a BpSz jegyzeteinél, sorozatunk II. kötetében).

1863/15. 2.

Stimme und Gesang – *A hang és az éneklés*, Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 221–223. h.

A német cikk fordítása – Modern zenészeink ma nagyobb figyelmet szentelnek a zenekarnak, mint az énekeseknek. Jobban szeretik a fa hangját, mint az éneklést, és a pléhért rajonganak. Egy opera hangszerelését többre becsülik, mint a beleszótt dallamos áriákat. Az énekhang oly lelkiismeretes tanulmányozása, mint ahogyan a régi mestereknél tapasztalható, ma már nagyon ritka. Egy tavaly elhunyt zeneszerző, Halévy még végzett ilyen kutatásokat. Eredményeit a „Levelek a zenéről” című művében tervezte közzétenni, egy általa kitalált német zeneszerző, Gervasius nevében, de a halál megakadályozta ebben. Hagyatékában csak három elkészült levél

maradt fenn. Egyik jegyzetében Halévy azt írja, bevezetői lettek volna e levelek egy nagyobb, az emberi hangról szóló könyvnek. Halévy visszautasítja azt a nézetet, hogy az ember az éneklést a madaraktól tanulta volna. Merész dolog is lenne azt állítani, hogy egy pásztor a mezőn a fülemüle, a pinty vagy a poszáta titkát kifülvélve fedezte volna fel az éneklést! Még a legjobb énekesmadarak csivitelése is legalább annyira távol áll a dalolástól, mint az oroszlan bögése – csak az előbbi valamivel kellemesebb. Ezzel az erővel azt is állíthatná valaki, hogy az embert a papagáj tanította meg beszélni. A zene valójában az ember győzelme a természet felett, önmagában sehol sem létezik, az embernek kell felkutatnia ott, ahová a Teremtő azt elrejtette, saját szívét pedig ki kell képeznie a zenére. És milyen nemes szervekre hárul a feladat, hogy felfedjék számunkra a zene rejtelmait! A hang a levegővételből, a lélegzésből fakad, a ritmus pedig a vérből, mely ereinkben folyik. A vér a mi láthatatlan karmesterünk, mely születésünk pillanatában lép hivatalba és halálunkkal szűnik meg működni, megállás nélkül vezet bennünket, és remekül ért a ritmus változtatásához. Életünk során három különféle ritmustartományon visz bennünket keresztül. A gyermek- és ifjúkorban a pulzus gyorsabb ritmust diktál: ilyenkor az ember az allegro szakaszát éli. Majd vérünk egyre nyugodtabb lesz, és életünk észrevétlenül áthajlik az érett kor mérsékletébe, a moderatóba. De gyorsan, sajnos nagyon gyorsan ismét változik a véráramlás, és a lassulás (*rallentando*), az elhalkulás (*smorzando*) következik, míg végül beáll a pillanat, amikor örökre megszűnünk dalolni. Minden ember magában hordja tehát a zene alapjait, az egyének „muzikális értéke” azonban különböző, mert több tényezőtől függ. Ha a művészet hozzáadása nélkül, pusztán a természeti adottságoknál maradunk, akkor kétféle hangtartományt lehet megkülönböztetni, melyek további alcsoportokra oszlanak. Hogy ennek okát könnyen érthetővé tegyük, maradjunk a hangrezgés legegyszerűbb törvényeinél. Vegyünk például egy adott vastagságú és hosszúságú húrt, melyet megfeszítünk. Ha egy vonóval, vagy az ujjunkkal rezgésbe hozzuk, hangot kapunk, [222] melyet nevezzünk el C-nek. Ha egy másik, ugyanolyan vastag és feszes, de fele olyan hosszú húrt pendítünk meg, az is C hangot ad, csak hogy ez magasabb, finomabb, élesebb lesz. Ha mindkét húrt egyszerre pendítjük meg, a különbség még érzékelhetőbbé válik, és fel fogjuk ismerni az összhangot, amit a zenészek oktávnak neveznek. A magasabb C előállításához a rövidebb húrnak kétszeres rezgésszámmal kell szólnia, mint a hosszú húrnak, mégpedig ugyanannyi idő alatt. Anélkül, hogy tudatában lennénk, vagy akarnánk, ugyanezeknek a törvényeknek engedelmeskedünk mi is. Kérjünk meg egy fiatal lányt, hogy egy áriát, melyet előtte egy férfi énekelt, ugyanabban a hangnemben énekeljen el. Áriája egy oktávval magasabb lesz. A férfi mélyebb hangja a hosszabb húrhoz, a fiatal hölgy áriája pedig a rövidebb, félhúrhoz lesz hasonló. A gyengédebb, finomabb női hang ugyanannyi idő alatt nagyobb rezgésszámot ad, mint a férfihang, ezáltal magasabb lesz. A nő az oktáv, a férfinak a fele. A derék polgárok, akik asszonyaikat „fele-ségnek” nevezik, zenei értelemben igazat mondanak. Az oktáv ennél fogva az isteni igazság erejével rendelkezik. Azon a napon, amikor az Úr így szólt: „Nem jó az embernek egyedül lennie”, lényegében az oktávot, két hang harmóniáját, szemérmes összeölekezését teremtette meg.

A férfi és a női énekhang további alcsoportokra osztható. A férfiak vagy basszust, vagy tenort énekelnek, a nők pedig altot, vagy szopránt. Az alt a basszusnak, a szoprán pedig a tenornak az oktávja. Minden hangnak megvan ugyanakkor az egyéni karaktere. Ezt nem csak a kiterjedése határozza meg, vagyis azon képessége, hogy egy bizonyos teret betöltsön, nem is csak a teltsége, vagyis a hallószervekre gyakorolt erősebb vagy gyengébb hatása adja, hanem a hangszíne, vagyis természetes minősége is. Gyakorlott fül úgy tudja megkülönböztetni az eltérő természetű hangokat, ahogyan például egy kürtöt a klarinétól el tudja választani. A hang három tulajdonsága: erőssége, teltsége és színe – az olaszok az utóbbit *metall*nak nevezik

– ritkán található meg együtt. A minőségi hangképzéshez azonban egyéb is szükséges: kifejezőnek kell lennie, az érzéseket kellő mélységgel kell megszólaltatnia, és a természet adta tartományon belül hajlékonynak, fürgének, könnyednek kell lennie.

Olyan hangokkal is találkozni, melyek önmagukon túllépve, a basszus, szoprán stb. szokásos hangtartományain túl terjednek. Gyakoriak az olyan énekhangok, melyek eklektikusnak nevezhetők. Ezek a nekik kényelmes módon, tetszésük szerint alakítják ki saját birodalmukat, rejtett ösztöneik szerencsés kombinációkhoz vezetik őket. Nemegyszer olyan erőt és rugalmasságot tudnak ötvözni, melyek másutt általában kizárják egymást, és a kellemes adottságok pompás harmóniájával ragyognak. Az ilyen hangok külön elnevezést kaptak, a férfiaknál baritonnak, a nőknél mezzoszopránnak nevezik őket. A tenor és basszus, az alt és szoprán közt különleges és kedvelt helyet foglalnak el.

A basszus zengő hang, rendkívül kifejező, mozgása fenséges, de van benne némi lassúság és nehézkesség, az utóbbi sajátosság legyőzése pedig állandó erőfeszítést igényel. A rendezett életű emberekben a fenti tulajdonságok összhangot képeznek, ezért a basszus hang többnyire a tudósoknál, bíróknál, orvosoknál tapasztalható. A basszus hangú ember nem beszél sokat, kevés szóval is beéri, mert komolysága miatt tekintéllyel rendelkezik, és figyelemmel hallgatják. A tenor barátságosabb. A tenorénekesnek nem kell magát annyira megerőltetnie, [223] mert hangorgánuma alkalmazkodóbb. Ha egy fantáziadús férfi tenorhanggal rendelkezik, emellett a fejében világos és eleven gondolatok élnek, akkor ez a férfi a hangjában készséges eszközre talál. A hangok a gondolatot azon nyomban követni fogják, világosan és tisztán képződnek meg a szájban, mint amikor egy jó zongora egy gyakorlott kéz játékának engedelmeskedik. Az arany gyöngysor, mely a régi domborműveken Mercurius szájából jön elő, a tenorhang jelképe. Az ókor összes neves szónokának tenornak vagy baritonnak kellett lennie. Ha az ókor isteneit és hőseit akarnánk csoportosítani, akkor Jupiternek, Minósznak, Hippokratésznek, Agamemnónnak a basszus csoportjába kellene kerülnie, Apollót, Akhilleuszt, Hektort, Endümiot a tenoristákhoz, Romulust, Numa Pompiliust, Marsot a baritonhoz sorolnánk. A nők körében folytatva a felosztást, Heléna, Venus és Hebe szoprán, Junó, Klütaimnéztra és Kleopátra alt, Diana pedig mezzoszoprán lenne. Miért írnak mostanában az olaszok buffo-szerepeket basszusra? Annak alapján, amit a hang nemességéről, méltóságáról elmondtunk, ez első pillantásra ellentmondásosnak tűnik. De itt éppen az ellentét adja a komikumot – egy tenorra írt buffo-szerep hatása elveszik, míg a basszus, mely általában a királyok és az atyák hangjaként szól, a komikus operába illesztve elveszíti komolyságát, ellentét keletkezik a hangképző szerv és felhasználása között, és ellenállhatatlan komikumforrássá válik.

Még egy rövid megjegyzés. A nőknek minden időkben felrótták, hogy túl sokat beszélnek. Ebben az ítéletben, mely valószínűleg a világgal egyidős, és talán az oktávval együtt keletkezett, kell, hogy legyen valami igazság. A beszéd könnyűsége, ami a nőket jellemzi, természetes és szükségszerű következménye hangképző szervüknek. Mozdékony és rugalmas hangszálaik a gondolatokat még a férfitenornál is könnyebben közvetítik; a szavak náluk gyorsabban és gazdagabban áradnak. A nők sokat beszélnek, mert szoprán, alt, mezzoszoprán hangjuk van, egyszóval azért, mert nők. Kinek lenne oka panaszra emiatt? Vajon az ő beszédük nem a legédesebb harmónia-e ezen a földön? A Teremtő gyengéd hanggal ajándékozta meg őket, és parancsban adta számukra a beszédet, hogy fájdalmunkban vigaszunkra legyenek, munkánkban buzdítsanak, szabadidőnkben szórakoztassanak. A világ hatalmas partitúrájában, mint egy operában, mindig a nő a vezető énekes.

Magyarázatok a német szöveghez

Jacques-François-Fromental-Élie Halévy – (1799–1862), németországi születésű, Franciaországban működő zeneszerző

Az Arany által kijelölt rész – A címet Arany grafitl húzta alá kétszer, és ez azt jelenti, a kijelölés nem a *Karthágói romokról* szóló cikkel, inkább a szintén grafitos jelölésű kisebb glosszákkal együtt történt. Nincs nyoma, hogy ő akarta fordítani, vagy valaki másnak, esetleg Bartalus Istvánnak, a Ko zenei munkatársának szánta-e a jelölést.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/15. 3.

Ein Buch über Uhland – *Könyv Uhlandról*, Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Literatur, 223–224. h.

A német cikk fordítása – Hamarosan forgalomba kerül a következő könyv: „Ludwig Uhland. Élete és költészete, számos kiadatlan költeménnyel a hagyatékából, és válogatással a levelezéséből. Friedrich Nottertől.” Az elhunyt költő családjának és közeli barátainak közléseiből, a hivatalos okiratokból és dokumentumokból, korábban publikált írásaiból, valamint személyes emlékei alapján kísérli meg Notter megrajzolni Uhland életét, szellemi fejlődését, költői tevékenységét és politikai munkásságát. Eközben számos tévhitet eloszlat, és sok ismeretlen adatot közöl. [224] Notter a Schwäbische Merkur című lapban megjelent nekrológját dolgozta át életrajzi portrénak, Uhland költészetének részletes elemzésével egészítve ki azt. Emellett mintegy húsz ismeretlen darabot közöl Uhland munkáiból, melyek között ott van egy terjedelmes töredék az *Alfer és Auruna* című szomorújátékából, valamint egy kiegészítő vázlat Uhland ismert drámatöredékéhez, a *Schildeishez*. A könyv végül az elhunyt költő levelezéséből tartalmaz – minden életkorszakára kiterjedően – ugyancsak húsz darabos válogatást.

Magyarázatok a német szöveghez:

[A könyv bibliográfiai adatai] – Ludwig Uhland. *Sein Leben und seine Dichtungen mit zahlreichen ungedruckten Poesien aus dessen Nachlaß und ein Auswahl von Briefen*, Von Friedrich Notter, Mit Uhland's photographischem Bilde, Stuttgart, Verlag J. B. Metzler'schen Buchhandlung, 1863.

Ludwig Uhland – (1787–1862. nov. 13.), német költő, író, drámaíró, irodalomtudós, politikus, jogász. Irodalomtudósként és a tübingeni egyetem irodalomtanáraként a középkori német irodalommal foglalkozott. Heinrich Heine *Dalok* könyve mellett versei a legnépszerűbb olvasmányok közé tartoztak Németországban. Írt balladákat, népies költeményeket, drámákat. A *Nibelung-énekekkel* több ízben foglalkozott. 1812-ben balladákat írt belőle; 1817-ben drámai műfajban kísérelte meg feldolgozni, de félbehagyta, mert nem találta rá alkalmasnak a mondai anyagot; 1807-től a monda modern fordításán dolgozott, 1830/31-ben pedig előadássorozatot tartott a *Nibelung-énekekről* és a germán mitológiáról. Arany érdeklődését többek között ez is magyarázza a német költő iránt. Hatással volt Uhland a magyar romantikára és Petőfire, többen fordítottak is verseiből a 19. század első felében. Arany János már az 1840-es években ismerte; Juliska négy éves korában fejből tudta „Czuczor »falusi kis leányát Pesten«, Uhland »beteg leányát« és még vagy kettőt” (Arany János Szilágyi Istvánnak, 1845. aug. 1. AJÖM XV. 15). Az Arany által említett Uhland-vers: *Sterbeklänge – I. Das Ständchen*, melyet *Az éji dal* címmel Bajza József fordított magyarra. Említi Arany Uhlandot az 1850-es évek első felében keletkezett *Széptani jegyzetek* első változatában (*Széptani előismeretek*) – költészetét itt a kellemes kategóriájába sorolja (AJÖM X. 639).

Friedrich von Notter – (1801–1884), német író, lapszerkesztő, politikus

Az Arany által kijelölt rész – Arany a glossza címét húzza alá, és feltehetően az egész szövegre vonatkoztatja a jelölést.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg a Koszoróban, de az Uhlanddal kapcsolatos eseményekről Arany lapja több ízben beszámolt:

I/I. 1863/10, márc. 8. Vegyes, 239: *A porosz király Uhland „Herzog Ernst von Schwaben”* [című kéziratát vásárolta meg]. – A hír forrása nem azonosítható.

I/I. 1863/15, ápr. 12. Vegyes, 359: *A tübingai Uhland-szoborra már 16,142 forint gyűlt össze...* – A hír forrása nem azonosítható.

I/II. 1863/7, aug. 16. Vegyes, 167: *Uhland hires – „A dalnok átka című – balladáját, Németországban opera szöveggé alakították át...* – Forrás: „*Des Sängers Fluch*” als Opernstoff, Europa, 1863/33, Wochenchronik, Theater, 496. h. (ld. Europa, 1863/33. 5.)

I/II. 1863/13, szept. 27. Vegyes, 311: *Cottánál Uhland verseinek diszkiadása...* – A forrás nem azonosítható. A kötet végül 1867-ben jelent meg: *Uhlands Gedichte mit Holzschnitten nach Zeichnungen von Camphausen, Closs, Mackart, Max, Schrödter, Schütz*; Stuttgart, Cotta.

I/II. 1863/20, nov. 15. Külföldi szemle, 476: *Uhland*. A cikk forrása: Österreichische Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und öffentliches Leben, Beilage zur K[aiserliche] Wiener Zeitung, Jahrgang 1863, Zweiter Band, 594–598. E folyóiratban az osztrák szerző összevontan ismertet több Uhland-monográfiát, köztük Notterét, akinek nevét tévesen Rotternek olvassa. A következő kötetek kerülnek szóba: *Uhland-Litteratur: Ludwig Uhland*, Vortrag von O[tto] Jahn, Bonn, 1863, bei Cohen; *Ludwig Uhland, sein Leben und Dichtungen*, von Fr[iedrich] Notter, Stuttgart, 1863, bei Metzler; *Ludwig Uhland, ein Gedenkbuch für die deutsche Nation*, von Dr. Joh[annes] Gihl, Stuttgart, 1863, bei Kröner; Fried[rich] Vischer: *Kritische Gänge*, 4. Heft, Stuttgart, 1863, bei Cotta). A Ko a jelzett cikket kihagyásokkal, fordításban közli. Notter könyvét a német cikkíró itt elcsúsztatva mondja.

Arany kijelölt az Európában még egy olyan glosszát Uhland siremlékéről, melyet azután nem jelentetett meg a Koszoróban: *Uhlands Grabdenkmal*, Europa, 1864/16, ápr. 8. Chronik, Bildende Kunst, 243. h. (Ld. Europa 1864/16. 3.)

1863/15. 4.

Overbecks Geschichte der griechischen Plastik in neuer Ausgabe – *A görög szobrászat története Overbecktől, új kiadásban*, Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Literatur, 224. h.

A német cikk fordítása – A Hinrichs-féle könyvkereskedés hirdeti Johannes Overbeck *Geschichte der griechischen Plastik* [A görög szobrászat története] című könyvének új kiadását. 10 füzetben fog megjelenni, és 15 ezüst garasba fog kerülni. A klasszikus régészet lipcsei professzorának – egyébként a festő Overbeck unokaöccsének – e munkája nem annyira a szakembereknek, filológusoknak vagy ókorkutatóknak szól, inkább a művészeknek és művészetkedvelőknek lehet ajánlani, mert gazdag ismeretanyaggal, élvezetes stílusban készült, remek illusztrációkkal ellátott kézikönyv és ismeretterjesztő mű.

Magyarázatok a német szöveghez

[*Bibliográfiai adatok*] – *Geschichte der griechischen Plastik für Künstler und Kunstfreunde*, von J. Overbeck, Leipzig, Verlag der J. C. Hinrichs'schen Buchhandlung, 1857–1858, 1–2. (Második kiadás: uo. 1863. Ezt ismerteti az Europa.)

Johannes Adolph Overbeck – (1826–1895), lipcsei régészprofesszor

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/15. 5.

Geheime Geschichte der österreichischen Regierung – Az osztrák uralkodás titkos története, Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Literatur, 225. h.

A német cikk fordítása – Alfred Michiels könyve (Gotha Opetz) a Habsburg uralkodóház valláspolitikáját tárgyalja II. Ferdinándtól a jelenkorig. A szerző azt igyekszik bizonyítani, hogy II. Ferdinándtól kezdve, a múlt [18.] század második felének rövid időszakát kivéve, Bécsben a despotizmus támaszaként az egyház korlátlan hatalmát igyekeztek biztosítani. Michiels feltárja e politika keletkezésének történetét, jezsuita rendszerré történő kiépülését és a Magyarországra, illetve Németországra gyakorolt káros hatását. Lehet, hogy a munka nem pártatlan, hogy a szerző nézőpontja egyoldalú, de fejtegetésének van valóságalapja, és kritikájában van igazság. Mindaddig, amíg az egyház és az uralkodóház egyezménye fennáll, a Habsburgok hagyományos valláspolitikájáról lehet beszélni. Michiels könyvének német fordítója nincs megnevezve.

Magyarázatok a német szöveghez

[Bibliográfiai adatok] – A könyv eredetileg franciául jelent meg: *Histoire secrète du gouvernement autrichien*, Paris, Dentu, 1859; a német fordítás: *Geheime Geschichte der Oesterreichischen Regierung seit Ferdinand II. bis auf unsere Zeit*, von Alfred Michiels; Deutsche Ausgabe, 1–2. Gotha, Verlag von W. Opetz, 1863–1864. A glossza a német fordítás első kötetéről szól, mely Mária Terézia koráig tárgyalja a kérdést. A 2. kötet, Mária Terézia korától kezdődő történettel, 1864-ben jelent meg.

Johann Alfred Michiels – (1813–1892), belga származású francia író, történész, művészettörténész

II. Ferdinánd – (1578–1637), Habsburg uralkodó, az ellenreformáció híve volt, az ő trónra lépése idején kezdődött a harmincéves háború. 1618-ban koronázták magyar királlyá, 1619-ben német-római császárrá.

A kijelölt rész – A jelölés szokatlan módon a cikk végén áll, bizonytalan, hogy Aranytól származik-e.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/15. 6.

Hexenprocesse aus dem 17. Jahrh[undert], mitgetheilt von Dr. Wilhelm – 17. századi boszorkányperek, közzétette Dr. Wilhelm, Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Literatur, 225–226. h.

A német cikk fordítása – A rövid munka, mely a hannoveri Diepholz város hivatalából dolgozza fel az aktákat, üdvözlendő adalékként jelent meg a boszorkányperek homályos történetéhez. A közzétett iratok olyan korszakot fognak át, melynek elején a boszorkányok és varázslók létezésébe vetett hit még általános volt, a végén azonban már csak a műveletlen és babonás emberek körében volt fellelhető. Az első perek ezért még borzalmas módon végződtek; az öregasszonyok pletykái gyanúba kevertek egy szerencsétlent, ezt hamarosan feljelentés követte, a kőpad hamis vallomást csikart ki, és fellángolt a máglya. Végül Thomasius megtörte a boszorkányokban való hitet, és az ész fénysugara behatolt a hivatalokba. 1695-ben, amikor egy pap Gesche Othlingset boszorkánysággal vádolta, a törvényszéken azt a választ kapta, hogy ezek gyermekmesék, és szigorúan megbüntetik azokat, akik terjesztik; 1707-ben pedig, amikor egy asszony önként vetette alá magát a vízpróbának, [226] hogy megszabaduljon a boszorkányság vádjától, öt napi fogságra ítélték babonáság miatt.

Magyarázatok a német szöveghez

[Bibliográfiai adatok] – *Hexen-Prozesse aus dem 17. Jahrhundert*, Mit höherer Genehmigung aus dem Archiv des Königlich Hannoverschen Amtsgerichts Diepholz, mitgetheilt von dem Amtsrichter Dr. Wilhelm zu Diepholz, Hannover, Klindworth's Verlag, 1862.

Dr. Wilhelm – Ez idő tájt a hannoveri királyi levéltár alkalmazottja, bővebb adat nincs róla.

Christian Thomasius – (1655–1728), szabadgondolkodású lipcei jogtanár, a német felvilágosodás előfutára, harcolt a boszorkányüldözés és kínvallatás ellen.

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, feltehetően a teljes szövegre vonatkozóan.

A jelölés bizonytalan eredetű, Arany másutt nem alkalmazta.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/15. 7.

Ein Gräfsches Bild in der preußischen Nationalgalerie – Gräf képe a porosz nemzeti galériában, Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 229. h.

A német cikk fordítása – Gräfnek az újabban sokat emlegetett festményét: *Ferdinande von Schmettau 1813-ban feláldozza szép haját a haza oltárán*, a porosz nemzeti képtárban helyezik el, melynek Wittich festő adományozta a képet.

Magyarázatok a német szöveghez

Gustav Gräff (Graef) – (1821–1895), német történelmi és portréfestő. 1862-ben fejezte be említett olajfestményét, mely ma is a berlini Nationalmuseumban található.

Ferdinande von Schmettau – (1798–1875), egy porosz őrnagy lánya, aki a Napóleon elleni hadjáratok idején, 1813-ban úgy adakozott a katonák javára, hogy levágta hosszú szőke haját, eladta egy fodrásznak, és az ebből kapott összeget adta át az adományokat gyűjtő porosz hercegnőnek.

Heinrich Ludwig Wittich – (1816–1887) – német festő

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a cikk margóján, bal oldalon található, feltehetően a teljes szövegre vonatkozóan.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/15. 8.

Ein österreichisches Museum für Kunst und Industrie – Osztrák művészeti és ipari múzeum, Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 230. h.

A német cikk fordítása – Osztrák művészeti és iparmúzeum alapítását rendelte el az osztrák császár, hogy – mint a rendelet bevezetője hangsúlyozza – a művészet és a tudomány eredményeinek felhasználásával segítséget nyújtsanak a hazai iparosoknak a tevékenységük folytatásához és ízlésük javításához. A múzeumban időszakosan kiállítják az udvari gyűjtemény egyes darabjait, főként a fegyvereket; azonban hoznak át tárgyakat az egyetemi, a politechnikumi és más állami intézmények gyűjteményeiből, de egyházi és magángyűjtemények darabjai is láthatók lesznek. Ezeket időről időre újabb darabokkal cserélik ki. Az iparművészeti részlegbe máris megkezdik a kölcsönzött műtárgyak átszállításának szervezését az udvari könyvtárból [Hofbibliothek], a Belvedereből, a királyi vár és kastély bútor- és tapétakészletéből, a régészeti gyűjteményből [Antikenkabinet], az Ambrasi Gyűjteményből, a kincstárból [Schatzkammer], a fegyvergyűjteményből [Arsenal], és felszólítják az egyházakat, magánszemélyeket, hogy engedjék át nekik is a tulajdonukban lévő értékes tárgyakat. A részleget átmenetileg a Ballhausban [Labdaházban] rendezik be. A kiállításhoz egy fényképészeti műhely és egy gipszöntőde társul. Az egészet egy ideiglenes bizottság felügyeli, melynek tagjai Lewinsky elnök, a minisztérium művészeti tanácsosa; Johann Gabriel Seidl (a híres költő), császári főkincstárnok; dr. Heider és von

Eitelberger professzor, akik kidolgozzák az alapszabályzatot, és megteszik a kellő lépéseket a múzeum megnyitásához. A londoni Kensington múzeumról írva lapunk már korábban felhívta a figyelmet az ilyen intézmények fontosságára, és reméljük, hogy a vállalkozás példáját Németországban is követik a kormányok, miután itt pusztán magánérőből nehéz lenne hasonló szervezést megvalósítani.

Magyarázatok a német szöveghez

Művészeti és Iparmúzeum – A bécsi Művészeti és Iparmúzeumot Rainer főherceg ösztönzésére és Ferenc József császár rendeletére Rudolph von Eitelberger alapította 1863-ban. 1864-ben nyílt meg, és 1871-ben költözött át ideiglenes helyéről, a korábbi Labdaházból (Ballhausból) a Stubenringen felépített új épületbe, ahol ma is található. Ld. még az *Europa* 1864/17. 8. jegyzetét.

Rainer főherceg – Habsburg–Lotaringiai Rainer Ferdinánd Mária főherceg (1827–1913), II. Lipót császár unokája, I. Ferenc király és József nádor unokaöccse, a Birodalmi Tanács elnöke

Rudolph von Eitelberger – (1817–1885), művészettörténész, a bécsi egyetem tanára, a Művészeti és Iparmúzeum kezdeményezője és első igazgatója

Karl Lewinsky – (1813–1869), morvaországi származású királyi tanácsos

Gustav Heider – (1819–1897), osztrák művészettörténész, a minisztériumban a művészeti ügyek felelőse

Kensington Museum – A South Kensington ipari és művészeti múzeumot (ma: Victoria Albert Museum) Londonban Albert főherceg alapította 1844-ben.

Az Arany által kijelölt rész – Arany négy sort jelölt ki a szövegből, azt a részt, ahol a tárgyak kölcsönzési helyét (udvari könyvtár, Belvedere stb.) sorolja fel a szerző. A *Ko* glosszájának középpontjában feltehetőleg ez a rész állt volna. Ld. még az *Europa* 1864/17. 8. jegyzetét.

A *Ko* közlése – Nem jelent meg.

1863/15. 9.

Die Ausgrabungen in Pompeji – Ásatások Pompejiben, *Europa*, 1863/15, [ápr. 3.], *Wochenchronik*, *Bildende Kunst*, 230. h.

A német cikk fordítása – A hatalmi átrendeződéssel Pompeji feltárása is új lendületet vett, és új, művészi értékű leletek kerültek napvilágra. Az „új fürdő” feltárása, mely még az előző korszakban kezdődött, most befejeződött. Néhány fal került elő, melyet stukkó helyett freskóval díszítettek. A Siricus-ház közelében egy bronzból készült, kis méretű, szép Bacchus-szobrot találtak. Különösen érdekes a „Holconius-utcában” kiásott két ház a dombormű- és szoborrészletekkel, építészeti ornamentikával.

Magyarázatok a német szöveghez

A hatalmi átrendeződéssel Pompeji feltárása új lendületet nyert – 1861-ben létrejött az egységes Olaszország, ezt követően, 1863-tól Pompeji feltárásának is új korszaka kezdődött. A kormány Giuseppe Forellit bízta meg a munkálatok vezetésével. Ld. még az *Europa* 1864/4. 1. jegyzeteit.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza elején áll, feltehetően a teljes szövegre vonatkozóan.

A *Ko* közlése – Ez a glossza nem jelent meg a *Koszorúban*, de három héttel később, az 1863/18. számban, a londoni Athenaeum alapján hosszabb beszámolót közölt Arany a pompeji leletekről, név nélkül: *Ko* I/I. 1863/18, máj. 3. 425–426: *Uj ásatások Pompejiben*. A cikk forrása: H. W.: *Discoveries at Pompeii*, The Athenaeum, 1862. szept. 20. 1821. sz. 373–374. A *Ko* cikke rövid bevezető után szó szerinti fordítás, a következő mondatról: „Hasonlít a többi magánlakokhoz...” – angolul a 373. oldalon: „The form of it is precisely that of all other large houses...” A *Ko* szerzője kisebb szerkezeti változtatást hajtott végre az angol szövegen: annak az utolsó, a

kereskedőházzal és sütőkemencéről szóló bevezetését a saját cikke elejére emelte. Más európai lapok (pl. a *Revue des Deux Mondes*) szintén beszámolnak az ásatásokról.

Az *Europa* 1864/4. számában Arany újabb, hosszabb cikket jelöl ki e témáról, de akkor sem vette át az írást (ld. az *Europa* 1864/4. 1. szövegét és jegyzetét).

Ismeretlen forrásból közölt még 1864 folyamán egy kishírt: *A pompéji ásatásoknál közelebb egy föld alatti szobára akadtak...*, *Ko* II/I. 1864/25, jún. 19. Vegyes, 598–599.

Függelék

1863/15. 10.

Lyrisches. „Frauenleben, Gedichte von Johanna” – Költészet. „Asszonyélet. Költemények Johannától”, *Europa*, 1863/15, [ápr. 3.], 479–480. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a *Ko* közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Johanna – Johanna Neumann, szül. Kühlbrand (1816–1899), berlini német költőnő. A cikkben említett kötete: *Frauen-Leben. Gedichte von Johanna*, Berlin, Verlag von Franz Duncker, 1862. Életrajzát először Sophie Pataky közli a német írónőket tárgyaló lexikonában: *Lexikon deutscher Frauen der Feder*, Eine Zusammenstellung der seit dem Jahre 1840 erschienenen werke weiblicher Autoren, nebst Biographien der lebenden und einem Verzeichnis der Pseudonyme, Berlin, Verlagsbuchhandlung von Carl Pataky, 1898, II. 85–86. Kühlbrand orvos leányként huszonegy éves korában ment férjhez, és hét gyermeket nevelt. Gyermekai nevelése közben, titokban kezdett verselni. Lejegyzett szövegei unokatestvére révén jutottak el a kiadóhoz, aki 1862-ben úgy döntött, kiadja őket.

A. Bernstein – Aaron David Bernstein (1812–1884), berlini író, laptulajdonos és szerkesztő, a berlini zsidó reformmozgalom („Reformjudentum”) alapító tagja
Volkszeitung – Teljes címén: *Volkszeitung, Organ für Jedermann aus dem Volke*, 1853 és 1944 között megjelenő napilap. Első tulajdonosa Franz Duncker volt, 1885-ben Emil Cohn vette meg.

A *Ko* közlése – I/I. 1863/16, ápr. 19. Külföldi szemle, 379: A. J.: *Asszonyélet. Költemények Johannától* (Németből). Arany szövege megjelent még: *AJÖM* XI. 420. Különleges szöveg ez az *Europa* és a *Ko* viszonylatában. Bár Arany nem jelölte be az Európában, monogramokkal is ellátva az ő fordítása jelent meg a Koszorúban. Amikor Németh G. Béla a kritikai kiadás XI. kötetét szerkesztette, az írást felvette, de a forrását nem találta meg. Mivel nem tudott az *Europa* című lap létezéséről a nagyszalontai Arany-könyvtárban, úgy vélte, Arany talán magát a kötetet látta, s onnan vette át a lefordított verset. A jelen kötet összeállítása után közölte Vaderna Gábor, a nagyszalontai eredményeinkre hivatkozva, berlini kutatásait: *Gyulai Pál, Arany János és a nők. A női írás a 19. század második felében Magyarországon*, *It* 96 (2015), 2. sz., 146–175, és uő: *Ki volt Johanna? Egy Arany-fordítás szerzőjéről*, *ItK*, 2015/3., 356–363.

A cikk az *Europa* főlapjában jelent meg, külön oldalon. A főcím: *Lyrisches* [Költészet], ezen belül három bevezetésben három könyvismertetés következik. Az első kötet Jürgen Friedrich Horn *Fra Angelico* című, 16 darabos románc ciklusa; a *Frauenleben. Gedichte von Johanna* (*Asszonyélet. Költemények Johannától*) a második bevezetésben következik, s e bevezetés ritkított szedésű kezdete képezi az Arany-féle fordítás címét. A harmadik bevezetés végül Emma Senger költeményeit ismerteti.

A Johanna költeményeiről szóló bevezetésből Arany a bevezető szöveget teljes egészében lefordítja, és átülteti a mutatóványul közölt három versből az első. A

bevezető szövegbe betoldja utalását a saját fordítására („Olvasóink közt az anyák kedvesen veszik talán az itt következő fordítást, melyen azonban már látszik a fordító vaskosabb keze”).

A kötetről jóval később, 1863. nov. 5-én a *Blätter für Literarische Unterhaltung* című lipcsei hetilap is beszámol, hasonló szöveggel, de csak az első verset közli (45. sz. 820).

Johanna versének lefordítása és közlése azt jelzi, Arany az Europa költészeti rovatát is figyelemmel kísérte.

A Ko szövege:

„»Asszonyélet. Költemények *Johanná-tól*« (Frauenleben. Gedichte von Johanna), ily cím alatt jelent meg közelebb egy versgyűjtemény Berlinben (Dunkernél). A »Volkszeitung« főcikkeinek írója, Bernstein, igen meleg szavakkal ajánlja, s mint az alább következő mutatóvány tanúsítja, nem is érdemetlenül. Bernstein vette rá e koros hölgyet, ki már a nagyanyai örömeket is megélte, hogy, részint még ifju korából való, költeményeinek ezt a válogatott füzérét nyilvánosság elé bocsássa. Ezek majd mind a női és anyai élet különböző állapotjaira vonatkoznak, s ha e szerint a kör, tárgyainál fogva, szűknek mondható: más részt el kell ismerni, hogy e kört a szerző meleg érzelme, gyors elevenséggel dobogó szíve teljesen betölti. Olvasóink közt az anyák kedvesen veszik talán az itt következő fordítást, melyen azonban már látszik a fordító vaskosabb keze:

Anyagond.

Beszédem szép gyólcson a fehéritőrül,
Magam én azt fontam, s nyűttem vala tőrül. –
Mikor a mosolygó kék ibolyát szedtem,
Mikor a takácshoz fonalát elvittem:
Kinek ez? nem tudtam előre.

Most már tudom: angyal, itt e szerény lakban,
Angyal jelenik meg, csecsemő alakban,
Gyolcsom neki pólya, takaró lepel lesz,
Ugy szorítom hévvel dobogó szívemhez,
Szerелеmtől megteljesülve.

Oly csendes, oly néma itt benn a jelenség;
Magam magam előtt vagyok immár szentség,
Mert bennem lakozik ama szentek szente:
Egy lény, kit az isten életre teremte;
Magam' övele többre becsülöm.

Jer hát, puha gyolcsom – ládd mily nagy öröme
Tartottalak eddig, – jer ide, ölemre!
Most szabni akarlak, oly örömet varrlak
Reggel idején már s az esteli fénynyel, –
Munkát egyesítve reménynyel.
(Németből)”

A. J.

1863/15. 11.

Der Preis von 200 Ducaten für das beste Stück der bairischen Geschichte... – 200 arany a legjobb történelmi drámára a bajor múltból, Europa, 1863/15, [ápr. 3.], Wochenchronik, Musik und Theater, 232. h.

A német cikk fordítása – A bajor történelemből vett legjobb darabra szóló díjat, melyet Miksa bajor király írt ki, egyetlen beküldött műnek sem tudták odaítélni, ezért a pályázatot ez év október 1-jéig meghosszabbították.

Magyarázatok a német szöveghez

II. Miksa – (1811–1864), bajor király

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/15, ápr. 12. Vegyes, 359: *Nemcsak nálunk ütnek ki gyengén a drámai pályázatok...* Tartalomismertetés kommentárral, aktualizálással. Az információt, hogy a pályázatot a bajorok október 1-jéig meghosszabbították, Arany elhagyja.

A Ko szövege:

„Nemcsak nálunk ütnek ki gyengén a drámai pályázatok. A bajor király által ez idén kitűzött 200 drb. arany – egy »jó« drámára – kiadatlan maradt, mert egy darab sem ütötte meg a mértéket.”

A szerzőség kérdése – Az aktualizálás, az átvétel kommentáló módja miatt a glossza Aranynak tulajdonítható.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/16.

Függelék

1863/16. 1. *Neues auf Pariser und Londoner Bühnen*, Europa, 1863/16, [ápr. 10.], Wochenchronik, Musik und Theater, 248. h.

Octave Feuillet, dessen solenne Aufnahme in die Akademie an Scribe's Stelle am 26. März gefeiert worden ist, hat in Gemeinschaft mit dem Componisten *Ortolan* eine einactige Operette vollendet und sie der Opéra comique eingereicht. – *Bravard* und *Didier* schrieben ein fünfactiges Schauspiel: „*Perfide comme l'onde*”. – Unter anhaltendem Zulauf des Londoner Publicums wird im St. James-Theater *Georg Roberts* Drama: „*Lady Audley's Secret*” und im Strandtheater „*My Preserver*”, Posse von *Craven*, gegeben. – Die neueste Oper von *Balfé*: „*The Amourer [!] of Nantes*”, ebenfalls in London vor kurzem zum ersten Mal aufgeführt; soll den Berichten englischer Blätter zufolge ein sehr schwaches Werk sein.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/16. 1.

Neues auf Pariser und Londoner Bühnen – *Újdonságok a párizsi és londoni szívinvilágból*, Europa, 1863/16, [ápr. 10.], Wochenchronik, Musik und Theater, 248. h.

A német cikk fordítása – *Octave Feuillet*, akinek ünnepélyes akadémiai beiktatása *Eugène Scribe* helyére március 26-án zajlott, *Ortolan* zeneszerzővel együtt egy egyfelvonásos operettet írt, és az Opéra-Comique-nak nyújtotta be. – *Bravard* és *Didier* egy ötfelvonásos darabot írnak *Perfide comme l'onde* [Csalfa, mint a víz] címmel. – Tartós sikerrel játssza a londoni St. James színház *Georg Roberts* *Lady Audley's Secret* [Lady Audley titka] című darabját, a fürdőszínház pedig *Craven* bohózatát adja, *My Preserver* [Az én védelmezőm] címmel. – *Balfé*nek a *The Armourer of Nantes* [A nantes-i fegyverkovács] című új operáját Londonban is bemutatták, de az angol lapok tudósítása szerint igen gyenge mű lehet.

Magyarázatok a német szöveghez

Octave Feuillet – (1821–1890), francia író, drámaíró, 1862-től a francia akadémia tagja. Ünnepestes beiktatását, melyen a császárné is jelen volt, 1863. márc. 26-án tartották. Miután Eugène Scribe helyére választották meg, beköszöntő előadását elődjéről tartotta. A *Ko* a beiktatásról hosszú, névtelen beszámolót közölt az I/I. 1863/16, ápr. 19. 379–380. oldalon (*Feuillet Octáv beköszöntése*; a cikk forrása ismeretlen). Ugyanezen számban, a 383. oldalon, a Vegyes rovatban, ismeretlen forrás alapján közöl a *Ko* egy anekdotát Feuillet-ről és III. Napóleon császárról: „Midőn Villemain, Feuillet Octávot, mint új akadémiai tagot, bemutatta a császárnak, ő felsége úgy nyilatkozott, hogy ő is fel fog lépni mint akad[émiai] jelölt, mihelyt »Julius Caesar életéről« irt műve meg fog jelenni. Kérdés melyik lesz jobban megtisztelve: az akadémia-e, hogy császári tagja van, vagy a császár, hogy a franczia akadémia tagja?”

Arany lapja rendszeresen foglalkozott Feuillet-vel. Már az 1863/1. számban (379–380), a Nemzeti Színházról szóló hosszabb, névtelen cikk értékeli társalgási drámáit. A szerző Sardou műveivel együtt Feuillet műveit is óvatosan ajánlja a Nemzeti Színháznak, mely gyakran játszotta darabjait: „Hasonlíthatlanul nemesebb művek a Feuillet Octávói: izlés, hang, jellemek és igazságszolgáltatás dolgában. De ha szellem dolgában magasan állanak is, ép oly kevés bennök a drámai. A hang nemesebb, de csak műveltebb élet szintén mindennapi hangja. Egyénei elmosódnak, egyik sem tesz színi hatást. Habár figyelmet, némi érdekeltséget von magára, a szenvedélyek festésével okozni szokott nagyobb illúziót és mély megindulást nem bírja előidézni. Műsája nagyon is szelíd. Némi ihletettség kihallszik, de rajta van a bádgyadás; némi friseség csak gyenge pir az általános halványságon – egyszóval e költészet mellbetegnek tűnik fel a színház lámpafényénél. Csak háromszor kell egymásután Sardou- és Feuillet-féle drámát előadva látnunk, mint véletlenségből megtörtént múlt hóban, hogy ráunjunk az ilyen társalgási vigjátékokra.”

Tudósít a *Ko* a fordításokról is, többek között a Radnótfáy Sámuel által átültetett ötfelvonásos színműről, *A kísértés* címmel (Pest, Heckenast, 1863; *Ko* I/II. 1863/11, szept. 13. 264).

Feuillet *Montjoie* című darabjáról szintén rendszeresen beszámol Arany lapja, ld. az Europa 1863/40. 5. és 1863/51. 2. jegyzeteit. 1864. márc. 13-án, a *Ko* II/I 11. sz. 164. oldalán, a Vegyes rovatban arról jelenik meg hír, hogy a *Montjoie*-t 110. alkalommal játszották Párizsban. Ápr. 24-én, a 17. szám Vegyes rovatában, a 407. oldalon Deák Farkas magyar fordításáról ad hírt a *Ko*. Máj. 22-én, a 21. sz. 503. oldalán a Nemzeti Színház előadását sürgeti egy glossza: „Csak nehogy ezekkel is úgy járjunk, mint Feuillet »Montjoy«-jával, mely már két hónapja le van fordítva, s még hire sincs az előadásnak, míg a helybeli német színházban már kétszer is eljátszták.” Magáról a műről azonban közli a *Ko* azt a német véleményt is, miszerint a darab túlságosan józan és mesterkélt. Gyulai Pálnak hasonló a véleménye, és kisebb vita is kialakul a darab hibáiról, illetve erényeiről. A hazai recepcióról ld. az Europa 1865/7. 1. szövegét és jegyzetét.

1864-ben és 1865-ben a *La Belle au bois-dormant* (*Az erdő szépe*) című darabról szól többször is a *Ko* (ld. az Europa 1864/48. 2, 1864/48. 9, 1865/5. 3, 1865/12. 6. jegyzetét).

Feuillet egyik regénye az Arany családnak is megvolt. Debreczeni Ferenc kéziratos katalógusa szerint Juliska könyvtárából a nagyszalontai Arany János Múzeumba került, ma azonban már nincs meg: „Feuillet Octáv: Egy szegény ifjú története. – Regény. – Franciából fordítva. Pest 1859. Pfeifer F. K

8° ktl. – »T. Arany Jánosné asszonynak Salamon Ferenc«” (Debreczeni Kat. 388. tétel).

Eugène Scribe – (1791–1861. febr. 20.), francia drámaíró, az akadémia tagja

Eugène Ortolan – (1824–1891), francia jogász, diplomata, zeneszerző

Bravard és Didier – Talán Charles Didier (1805–1864) svájci francia író és Raoul Bravard (1820–1871) nevét említi a német szerző. Színdarabjukról sem a korabeli sajtó, sem a lexikonok nem szólnak. A mű címe idézet Shakespeare *Othello* című tragédiája V. felvonásának II. színéből, Othello és Emilia párbeszédéből. Az idézett sor Szász Károly fordításában: "Mint a víz, csalfa volt."

Lady Audley's Secret – Mary Elizabeth Braddon (1835–1915) regénye. Az angol író a 19. sz. közepén nagy népszerűségnek örvendett mind Angliában, mind Európában. Regényeiben bűnügyi történeteket, kísértethistóriákat, társadalomrajzot és sok kalandot vegyített egymással. Ez a regénye 1862-ben jelent meg, és a Ko is hosszabban és többször foglalkozott vele: W.: *Két angol regény* (Anthony Trollope: *Orley Farm*, London, Chapman & Hall, 1863; Mary Elizabeth Braddon: *Lady Audley's Secret*, London, Tinsley Bros, 1862.) = Ko I/I. 1863/14, ápr. 5. 313–316; I/I. 1863/15, ápr. 12. 337–340; I/I. 1863/16, ápr. 22. 361–364. Ld. még az Europa 1863/41. 1. és 1864/29. 2. jegyzetét.

Georg Roberts – Valódi nevén Robert Walters, angol drámaíró. A *Lady Audley's Secret* című regény általa dramatizált változatát 1863. febr. 28-án mutatta be a londoni St. James színház.

Henry Thornton Craven – (1818–1905), angol drámaíró, itt említett darabja egy egyfelvonásos vígjáték 1863-ból.

Michael Williams Balfe – (1808–1870), író zeneszerző

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – A hírcsokorból a Ko két bekezdést vesz át: a Feuillet-re és a *Lady Audley's Secret* című regényre vonatkozó részt. Az utóbbit azonban a Ko szerzője kiegészíti más, ismeretlen forrásból. A plágiumvádra vonatkozó hírt az Europa sem ebben a számban, sem másutt nem közli, de több angol lap, valamint a német nyelvű lapok közül pl. a müncheni Allgemeine Zeitung nagyon hasonló szöveggel hozza a hírt, mint a Ko.

a) I/I. 1863/17, ápr. 26. Vegyes, 407: *Feuillet Octave egy egyfelvonásos operettet...*

b) I/I. 1863/17, ápr. 26. Vegyes, 407: *A lapunk közelebbi számában ösmertetett „Lady Audley's secret”...* – A glossza regényre vonatkozó részének átvétele. A magyar glossza szerzője a Morning Heraldra hivatkozik; az Europa részben foglalkozik vele, csak a színházi előadást említi.

A Ko szövegei:

a) „Feuillet Octave egy egyfelvonásos operettet nyújtott be az »Opera comique«-hoz. A zenét Ortolan írta hozzá.”

b) „A lapunk közelebbi számaiban ösmertetett »Lady Audley's secret« egyike a londoni legkapósabb divat-regényeknek; már színművet is csináltak belőle, melyet roppant tetszés mellett adnak a St. James színházban. A több kiadást ért regényt azonban most reclamálják. Ugyanis a »M. Herald«-ban Fullom S. W. felszólalt s azt állítja, hogy az egész történet tökéletesen az ő, ezelőtt 5 évvel megjelent »The man of the world« című regényéből van *lopva*. Sőt nemcsak állítja, hanem be is bizonyítja. Grosse Geister begeben sich.”

Magyarázatok a magyar szöveghez

Stephen Watson Fullom – (1816, vagy 1818, vagy 1820–1872), angol író. Születésének időpontja különböző forrásokban különféleképpen szerepel. 1863. márc. 25-én és 26-án közölte a The Standard című lapban plágiumvádját Mary Elizabeth Braddonnal szemben. A Morning Herald innen vette át a

cikket. A szerző hivatkozott regénye: *The Man of the World or, The Vanities of the Day* [A világfi, avagy napi hiúságok], London, Charles Josph Skeet, 1856, 1–3. Miután más lapok szenzációhajhászásnak ítélték meg Fullom lépését, a vita elült.

Grosse Geister begegnen sich – „A nagy szellemek találkoznak.” (ném.) Arany ironikus kommentárja a hírhez.

A szerzőség kérdése – A kommentáló átvétel, a hírek ötvözése, a dőlt betűs kiemelés, valamint az utolsó, német nyelvű mondat ironiája alapján Arany tekinthető szerzőnek.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/18.

1863/18. 1. *Haman der große Judenfresser*, von Korew, Europa, 1863/18, [ápr. 24.], Wochenchronik, Literatur, 275. h.; elmosódó jelzés a bal margón, az utolsó előtti 5. sorban.

X *Haman der große Judenfresser*, von Korew. Ebenfalls jüdischer Herkunft und Tendenz ist eine kleine Fastnachtssposse im schlesischen Judendialekt: „*Haman*, der große Judenfresser. Humoristisch-satyrisches Purimspiel mit Gesang in fünf Acten” von *Jakob Korew*. (Breslau, Schletter’sche Buchhandlung [1862]). Der Humor in diesen Knittelversen ist dürftig, die Satyre ohne Witz. Wenn wir dies kurze spaßhafte Gesellschaftsspiel eine Fastnachtssposse nannten, so meinen wir freilich die jüdische Fastnacht, das Purimfest, das in jüdischen Kreisen wohl immer noch die Errettung vom Untergang unter Hamans Ränken feiert. Ahasvers Minister, Haman, hatte bekanntlich zu Susa in Persien schon den Befehl zur Ausrottung der Kinder Israel ausgewirkt: sie sollten „nach dem Loose” hingeschlachtet werden, daher der Name: „Purim” für das Fest. Da bekennt sich des Fürsten Gattin als Jüdin. Er hatte sie, ohne ihre Herkunft zu kennen, um ihrer Schönheit willen gewählt aus dem Schooß des Volkes und hatte sie Esther, d. h. Stern, genannt. Und sie war nicht blos schön, sie war auch klug; der weise Ohm Mordachai hatte sie erzogen und herangebildet. Statt Mordachai’s und der Juden Untergang wird nun Hamans und seiner Anhänger Hinrichtung beschlossen und vollführt. Ein Rembrandt’sches Bild auf der Dresdner Galerie zeigt uns Esther beim Festmahl Ahasvers, ein Bild, das lange Zeit seinem Inhalt nach zweifelhaft war; – Mosen erklärte es für die Hochzeit des Simson und A. von Sternberg fabelte ganz willkürlich über die Entstehung des Werks in einer Räuberhöhle, wo der Maler als Gefangener des buntaufgeputzten Gesindels der Scene des Banketts zuschaute. Uns dünkt, wenn der Stoff für den Pinsel wichtig genug war, hätte er wohl auch seine ernsthafte Behandlung von Seiten der Poesie verdient. Wir kennen keine von Werth. Der Ruf mit den Hammerschlägen beim Purimfeste: Schlagt den Haman todt! ist auch oft genug als blos lächerlich verspottet, dem „Hepp hepp!” gegenüber. Allen Ernstes aber ist die schöne kluge Esther mit Ahasver ein dichterischer Stoff, besonders, nimmt man die überraschende Entdeckung des Fürsten, so lange Zeit ohne sein Wissen eine Tochter vom Volk Jehovahs umarmt zu haben, als Wendepunkt. Die Judith mit Holofernes

	ist über Gebühr oft gemalt und besungen. Esther und Ahasver sind, dünkt uns, weit ansprechendere Gestalten.	
1863/18. 2. <i>Bilder aus dem Orient</i> , Europa, 1863/18, [ápr. 24.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 275–276. h.; elmosódó jelzés a cikk első sora mellett, balról.		
X	<p><i>Bilder aus dem Orient.</i> Die „Bilder aus dem Orient“, von denen hier die Rede, sind ein Prachtwerk aus dem Verlage der literarisch-artistischen Abtheilung des österreichischen Lloyd. Dasselbe erscheint in sechszehn Lieferungen, deren jede zwei Stahlstiche mit einem dazugehörigen Text enthalten wird. Letzteren schreibt <i>Moritz Busch</i>, der bekannte Redacteur der „Grenzboten“, welcher mehrjährige Reisen im Morgenlande machte. Die Zeichnungen entwarf an Ort und Stelle der Landschaftsmaler <i>A. Löffler</i>. Ein dem Prospect beigegebenes Verzeichniß der Abbildungen unterscheidet drei Abtheilungen: Aegypten, Palästina, sowie Syrien und Kleinasien. Von ägyptischen Ansichten nennen wir z. B. Alexandrien, Kairo in [276]</p> <p>verschiedenen Aufnahmen, die Insel Roudah im Nil, den Obelisk von On (Heliopolis), die Sphinx und die Pyramiden; Palästina ist vertreten durch Jerusalem auf vier Blättern, das Thal Josaphat, den Garten Gethsemane, den Oelberg, Jericho, den Jordan, Bethlehem, Sichem, Nazareth und den See Genezareth; endlich Syrien und Kleinasien durch Beiruth, Damascus, die Insel Rhodos, Smyrna, Nymphäon etc. Monatlich erscheint eine Lieferung und liegen die ersten drei bereits vor.</p>	

Függelék

1863/18. 3. *Ein bevorstehendes Jubiläum*, Europa, 1863/18, [ápr. 24.], Wochenchronik, Musik und Theater, 279–280. h.

Am 19. Juni 1863 feiert Frau Dr. *Charlotte Birch-Pfeiffer* in Berlin ihr fünfzigjähriges Jubiläum als Schauspielerin, denn am 19. Juni 1813 [280] zeigte der Zettel des Isarthor-Theaters in München das erste Debüt der dreizehnjährige Mlle. Charlotte Pfeiffer als Thermitis in dem Plötz'schen Stücke: „Mosis Errettung“ an. Sicherlich wird der Tag den zahlreichen Freunden und Verehrern der Dame in der Bühnenwelt nicht unbemerkt vorübergehen.

1863/18. 4. *Pauline Viardot-Garcia nimmt Abschied von den Brettern*, Europa, 1863/18, [ápr. 24.], Wochenchronik, Musik und Theater, 280. h.

Die berühmte Sängerin, Frau *Pauline Viardot-Garcia* in Paris, gedenkt die Bühne für immer zu verlassen, um sich ganz ins Privatleben zurückzuziehen. Daß sie auch ihre Salons schließen wird, geht wohl daraus hervor, daß sie, wie wir in voriger Nummer bemerkten, die in ihrem Besitz befindlichen Gemälde, Kunstsachen und dergl. versteigern läßt. Ihr letztes Auftreten soll im Théâtre Lyrique zu Paris, in einer Vorstellung zum Besten der Polen, stattfinden. Sie wird also ihre dramatische Laufbahn mit einer politischen Demonstration beschließen. Man weiß, daß die leidenschaftliche Frau denselben stets hold gewesen ist.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/18. 1.

Haman der große Judenfresser, von Korew – Hámán, a nagy zsidópusztító, Korewtől, Europa, 1863/18, [ápr. 24.], Wochenchronik, Literatur, 275. h.

A német cikk fordítása – Eredete és irányzatossága alapján is zsidó mű a sziléziai nyelvjárásban készült kis böjti bohózat: „Hámán, a nagy zsidópusztító. Humoros-szatirikus dalos purimjáték öt felvonásban” (Boroszló, Schletter könyvkereskedése [1862]). A szerző Jakob Korew. A knittelversben írt darab humora azonban eléggé erőltetett, satírája nem tréfás. Amikor ezt az élvezetes kis közösségi darabot böjti bohózatnak neveztük, természetesen a zsidó böjtre, a purimra gondoltunk, arra az ünnepre, amikor a zsidók Hámán eselszövésétől való megmenekülésüket ünneplik. Ahasvérus minisztere, Hámán a perzsiai Szúzában megparancsolta, hogy sorsvetés alapján kell kiirtani Izrael fiait, innen az ünnep elnevezése is [purim = sorsvetés]. Ekkor fedte fel zsidó származását Ahasvérus felesége. A király úgy választotta őt a nép köréből nejéül, hogy nem tudott származásáról, csupán szépsége ragadta meg, és Eszternek, vagyis csillagnak nevezte el. Eszter pedig nemcsak szép, hanem eszes is volt. Nagybátyja, Mordechai nevelte és tanította. Neki köszönhetően a zsidók elpusztítása helyett a király végül Hámánt és embereit végeztette ki. A drezdai képtárban látható egy festmény Rembrandttól, amely Esztert ábrázolja Ahasvérus lakomáján. A kép körül hosszú ideig viták folytak. Mosen úgy véli, a festmény Sámson menyegzőjét ábrázolja, míg A. von Sternberg szerint a rabul ejtett Rembrandt egy rablóbarlang jelenetét örökítette volna meg a kiöltözött haramiák lakomájáról. Mi úgy gondoljuk, hogy ha egy tárgy eléggé méltónak bizonyult az ecsetre, akkor az irodalom részéről is kellő komolyságot érdemelne. A darabban nem ezt látjuk. A purimünnep jelenetében a kalapácsütés után egy olyan kiáltás, hogy „Üssétek agyon Hámánt!” éppen elég lett volna a nevetéshez, nem kellett volna még a „Hepp hepp!” kiáltás is. A szép és bölcs Eszter és Ahasvérus története komoly költői tárgy, különösen ha párosul a végén az uralkodó váratlan felismerésével, hogy mindvégig Jehova lányát ölelte. Judit és Holoferész története a kelletténél is gyakrabban van megénekelve és megfestve. Eszter és Ahasvérus véleményünk szerint sokkal méltóbb tárgy a feldolgozásra.

A német szöveg magyarázatai

Jakob Korew (?-?), talán azonos Jakob Koreffel, aki a 19. század első felében a prágai izraelita leányintézet matematikatanára volt. Más irodalmi munkája nem ismeretes. Purimjátékát egyes könyvtárak a librettók közé sorolják.

knittelvers – páros rímű sorok

Ahasvérus – Xerxész, i. e. 485–465.

[Rembrandt képe a drezdai galériában] – A művészettörténetek szerint Rembrandt Sámson menyegzőjét festette meg, amint találós kérdészt teszi fel (*Simson an der Hochzeitstafel das Rätsel aufgebend*). A kép 1638-ban keletkezett.

A. von Sternberg – Peter Alexander von Ungern-Sternberg báró (1806–1868), német író, költő, festő. A drezdai képtár képeiről szépirodalmi, novellisztikus elemzéseket készített, ezek egyikében elemzi a Rembrandt-képet is: *Die Dresdner Galerie, Geschichten und Bilder* [A drezdai képtár, történetek és képek], Leipzig, Brockhaus, 1857.

Mosen – Dr. Mosen, ez idő tájt oldenburgi főkönyvtáros, más adat nincs róla.

Az Arany által kijelölt rész – Arany azokat a mondatokat jelöli ki, ahol a német glossza az Eszter és Ahasvérus-téma költői lehetőségeire utal: „A szép és bölcs Eszter és Ahasvérus története komoly költői tárgy...”

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/18. 2.

Bilder aus dem Orient – *Képek Keletről*, Europa, 1863/18, [ápr. 24.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 275–276. h.

A német cikk fordítása – A bécsi Lloyd irodalmi-művészeti részlegének díszkiadása 16 füzetben jelenik meg, mindegyikben két-két acélmetszettel, melyhez magyarázó szöveg társul. A szövegeket Moritz Busch írta, a Grenzboten neves szerkesztője, aki évekig utazott a Keleten. A rajzokat A. Löffler tájképfestő a helyszínen készítette. A prospektusban közölt képjegyzék szerint három részből áll a mű: az egyiptomi, a palesztinai és a szíriai, illetve kis-ázsiai utazásból. Az egyiptomi képek között található Alexandria és Kairó [276] különféle szemszögből, Roudah szigete a Niluson, On (Héliopolisz) obeliszkje, a Szphinx és a piramisok; Palesztinát Jeruzsálem képviseli négy lapon, majd következik a Jozafát völgye, a Getsemáne-kert, az Olajfák hegye, Jerikó, a Jordán, Betlehem, Szikhem, Názáret és a Genezáreti-tó. Végül Szíriát és Kis-Ázsiát örökítik meg a rajzok, itt található Bejrút, Damaszkusz, Rodosz szigete, Szmirna, Nümphaion stb. A füzetek havonta jelennek meg, és az első három füzet már kapható.

Magyarázatok a német szöveghez

[Bibliográfiai adatok:] – *Bilder aus dem Orient*, Nach der Natur gezeichnet von A. Löffler und mit beschreibendem Text begleitet [Moritz Busch], Lloyd, Wien, 1864. – A kötet ívenként jelent meg 1863-ban és 1864-ben, bekötve 1864-ben. Ugyanebben az évben francia szöveggel is kiadták.

Moritz Busch (1821–1899) – lipcsei újságíró

Grenzboten – berlini német irodalmi és politikai lap (1841–1922), kiadói ez idő tájt Gustav Freytag és Julian Schmidt voltak.

August Löffler (1822–1866) – német festő, az 1840-es évek közepétől folyamatosan utazott, és képei tárgyát innen merítette.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza első sora mellett áll, és feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1863/18. 3.

Ein bevorstehendes Jubiläum – *Egy leendő jubileum*, Europa, 1863/18, [ápr. 24.], Wochenchronik, Musik und Theater, 279–280. h.

A német cikk fordítása – 1863. június 19-én ünnepli dr. Charlotte Birch-Pfeiffer asszony színészi pályájának 50 éves jubileumát. A müncheni Isarthor színház színlapja szerint 1813. június 19-én lépett fel először a tizenhárom éves Charlotte Pfeiffer kisasszony Plötz *Mosis Errettung* [Mózes megmentése] című darabjában, Thermutis szerepében. A jeles napot a barátok, tisztelők és a színházi emberek bizonyára nem fogják figyelmen kívül hagyni.

Magyarázatok a német szöveghez

Charlotte Birch-Pfeiffer – (1800–1868), német színésznő, író. Bécsben született. Amikor atyját „német érzülete” miatt letartóztatták, majd I. Miksa bajor király kérésére szabadon bocsátották, a család Münchenbe költözött. Itt indult Charlotte színészi pályája. Klasszikus műveltségét azáltal szerezte, hogy megvakult atyjának rendszeresen felolvasott. 1824-ben ment nőül a dán íróhoz, Andreas Christian Birchhez, akitől később különváltan élt. 1828-tól felváltva szerepelt a bécsi és a német színpadokon, ez idő tájt kezdett írni is. Népszerű színpadi szerzőnek számított, élete során mintegy 90 darabot írt. 1865-ben vonult vissza a színpadtól, a Ko erről is beszámol: ld. az Europa 1865/17. 15. szövegét és jegyzetét.

Johann Baptist von Plötz – (1786–1856), müncheni író, a *Moses Errettung* című darabja 1817-ben jelent meg nyomtatásban.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/22, máj. 31. Vegyes, 527: *Birch-Pfeiffer Sarolta jövő hóban...* Tartalomismertetés kommentárral.

A Ko szövege:

„Birch-Pfeiffer Sarolta jövő hóban fogja 50 éves színészi jubilaumát megülni. 1813. jun. 13-kán lépett fel először Münchenben »Mózes megmentése« című darabban. Azóta nem igen sokat pihent.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja és a kommentár, melyben enyhe és finom ironia is érezhető, főként az írói teljesítménnyel szemben, Arany szerzőségére utal.

1863/18. 4.

Pauline Viardot-Garcia nimmt Abschied von den Brettern – *Pauline Viardot-Garcia búcsúzik a színpadtól*, Europa, 1863/18, [ápr. 24.], Wochenchronik, Musik und Theater, 280. h.

A német cikk fordítása – A neves párizsi énekesnő, Pauline Viardot-Garcia örökre búcsúzni óhajt a színpadtól, hogy a magánéletbe vonuljon vissza. Gyanítani lehet, hogy szalonját is bezárja. Mint a múlt számunkban megírtuk, a tulajdonában lévő festményeket, műtárgyakat stb. már elárverezte. Utolsó fellépése a lengyelek javára lesz a párizsi Théâtre Lyrique-ben, színészi pályafutását tehát politikai demonstrációval óhajtja lezárni. Ismeretes, hogy a szenvedélyes hölgy a politika iránt mindig is érdeklődéssel viseltetett.

Magyarázatok a német szöveghez

Pauline Viardot-Garcia – (1821–1910), a 19. sz. egyik legnépszerűbb, spanyol származású művésznője volt. Tehetsége sokféle formában érvényesült. Színésznőként, énekesnőként csodálatos mezzoszoprán hangjával hódította meg Európát. Zongoraművészként, zeneszerzőként Liszt Ferenc tanítványa volt, emellett öt nyelven beszélt. Baden-Baden-i villájában európai hírességek által látogatott szalont tartott fenn. 1843-ban, Szentpétervárott ismerkedett meg Ivan Szergejevics Turgenyevvel, akihez azután életre szóló barátság fűzte.

Mint a múlt számunkban megírtuk – Az Europa az 1863/16. számában (Wochenchronik, Bildende Kunst, 245. h.) tudósított Viardot-Garciáról, itt a következő festőktől sorol fel birtokában lévő képeket: [Adriaen és Isaac van] Ostade, [Gabriel] Metsu, Philipp Wouverman, [Jacob van] Ruysdael, [David] Teniers, Albert Cuyp, Anton Delorme, Aart van der Neer, [Anthonie] Waterloo, [Diego] Velasquez, [Jusepe de] Ribeira és mások.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/17, ápr. 26. Vegyes, 407: *Viardot Garcia végkép visszavonult a színpadtól...* Tartalomismertetés kihagyással és kiegészítéssel. A magyar szöveg „lengyel sebesülteket” említ, a német szövegben csak „lengyelekről” van szó, ami azt jelenti, a magyar glosszáíró más forrásból, vagy tájékozottsága alapján kiegészítette a szöveget. Az 1863. jan. 22-én kirobbant lengyel felkelésre utal a cikk, melyet a cári hadseregbe történő besorozások váltottak ki.

A Ko szövege:

„Viardot Garcia végkép visszavonult a színpadtól s még csak egyszer fog fellépni a lengyel sebesültek javára, azután Baden-Badenbe költözik. Gazdag képtárát már el is árvereztette Párisban, e hó elején.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja, a glossza megszerkesztettsége, a kiegészítés, a finom utalás a lengyel szabadságharcra Arany szerzőségére utal.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/19.

1863/19. 1. *Alphons Karr als Gärtner*, Europa, 1863/19, [máj. 1.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 282–284. h.; elmosódó, olvashatatlan bejegyzés a cikk végén.

Alphons Karr als Gärtner

Der geistreiche Herausgeber der „Wespen“ besitzt in Deutschland seit Jahren warme Freunde. Der Muth, mit dem er, ganz allein stehend, gegen politische und socialistische Verirrungen, gegen adelige und bürgerliche Vorurtheile, gegen literarische Schrullen und Literaten-Cliquenwesen ankämpft, hat bei uns um so mehr Beifall gefunden, als wir von seinen Wespenstichen nicht getroffen werden. Die innerste Natur des merkwürdigen Mannes ist uns aber unbekannt, und namentlich wissen wir nicht, daß der berühmte Schriftsteller auf seine Schriftstellerei wenig Gewicht legt und ungleich lieber den Spaten als die Feder führt. Ein neues Buch, Gustav Merlet's Portraits d'Hier et d'Ajourd'hui [!], (Paris, Didier) macht uns mit dieser interessantesten Seite seines Charakters bekannt. Ein geborner Pariser, verrieth er seine Vorliebe für die Natur durch manchen wochenlangen Aufenthalt auf den Inseln der Seine, die bei Asnieres, St. Ouen und St. Maur liegen. Auf der einsamsten dieser Inseln, die er eines Tags zufällig fand, verlebte er die schönste Zeit seiner Jugend. Die Liebe pflanzte ihm den Ehrgeiz ins Herz. „Es gab eine Stirn“, sagt er in einem seiner Werke, „für die ich Kronen zu erlangen wünschte, kleine Füße, unter die ich die kostbarsten Teppiche breiten wollte, ein Dasein, das ich mit allen Freuden, allem Ruhm und allem Luxus der Erde zu umgeben strebte. Aber eines Tags verschwand mein Traum und ich blieb allein. Seitdem bin ich frei und höre das Gelärm dieser Zeiten wie ein Mann, der in einem wohlverschlossenen Zimmer neben dem prasselnden Kamin sitzt und kalte Regenschauer gegen die Fensterscheiben klatschen hört.“ Auf den Flüssen, dem Meer und bei den Blumen fand er [283] von nun an seine liebsten Freuden. Alphons Karr ist stolz darauf, der Urheber der Pariser Kahnschiffahrt zu sein. So oft er konnte, eilte er nach Etretat, einem kleinen Hafen der Normandie, fuhr ins Meer hinaus, warf das Netz und kehrte immer mit einem großen Vorrath von Barben, Makrelen und Seezungen zurück. Als er zu einigem Vermögen gekommen war, kaufte er sich den „Arselin“, einen Zweimaster von neunzig Tonnen, und stellte nun kleine Seefahrten an. Tagelang ankerte das Schiff in einer kleinen Bucht und wartete auf seinen Herrn, der inzwischen, von einem großen Neufundländer begleitet, die Nachtigall singen hörte, den Duft des Weißdorns und des Geißblatts einathmete, wilde Rosenstöcke pflropfte und Nachts an einem Feuer auf der Haide schlief. Dieser Verkehr mit der Natur kräftigte ihn körperlich und geistig. Nie befand er sich besser als nach einer „Reise um seinen Garten“, und daher eilte er immer zu seinen rothen Apfelblüthen in der Normandie, wenn er den Parisern einen Schwarm seiner Wespen hatte um die Ohren summen lassen. Den Neckereien, die er

als Schriftsteller liebte, entsagte er übrigens auch als Gärtner nicht. An vielen Stellen der Normandie säete oder pflanzte er seltene Gewächse und pflegte sie, bis ihr Fortkommen gesichert war, um Botaniker, die zufällig des Wegs kämen, in Verwirrung zu setzen. Sieht man statt der gewöhnlichen Klatschrose Prachtmohn seine Lila- oder Purpurblüthen entfalten, oder an einem einzeln stehenden Baume statt der Winde eine neue Orchidee mit duftenden Blumen emporklettern, so kann man darauf rechnen, daß Alphons Karr dagewesen ist. Am liebsten propfte er die prächtigen Rosen von Provins, deren Vater er ist und denen er ihren Namen gegeben hat, auf Hagebuttensträuchern.

„Wie hübsch muß es sein,“ sagt er, „wenn nach hundert Jahren ein Gelehrter an solchen Stellen botanisirt und sich bei diesem Anblick den Kopf zerbricht, um auf dem Phänomen irgend ein dummes System aufzubauen.“ Die Botaniker stehen bei ihm überhaupt nicht in Ansehn. „Die Thiere auf der Weide“, sagt er, „sind nach Vergißmeinnicht sehr begierig und weiden sie ab, doch das hindert die Pflanze nicht, im Herbst noch einmal zu blühen. Die Gelehrten sind schlimmer, reißen sie ab, trocknen sie, drücken sie platt und nennen sie: Fledermausohr in Scorpionform. Und haben sie sich nicht erlaubt, das Tausendschönchen in einen Callistephus zu verwandeln? Ihr lieben jungen Mädchen, so pflückt denn einen Callistephus, wenn Ihr wissen wollt, ob „Er“ Euch liebt mit Schmerzen, von Herzen, über alle Maßen, zum Rasen, ein klein wenig oder gar nicht.“ Die Botaniker vergelten ihm diesen Haß, indem sie seine „Flora“ voll Verachtung ignoriren. Der Blumenfreund wird aber aus diesem Buche mehr lernen, als aus dem besten Handbuch der Botanik, und auch manches Erheiternde finden, z. B. ein Verzeichniß fabelhafter, von Dichtern erfundener Blumen, in denen Alexander Dumas’ schwarze Tulpe, Jules Janins blaue Nelke, Balzacs kriechende Azalee und George Sands blauer Goldlack figuriren.

Gegenwärtig hat sich Alphons Karr bei Nizza am Strande des Meeres niedergelassen und sich einen wunderschönen Garten eingerichtet. Der Garten ist groß, aber nicht so groß, daß man nicht empfände, in einem abgeschlossenen Raum zu sein. Denn eine umfriedigte Existenz ist so sehr nach Karrs Geschmack, daß er sich die Aussicht auf das freie Land durch eine hohe, von Epheu und wildem Wein überwucherte Mauer versperrt und nach dem Meere hin noch eine dichte Pappelallee davorgepflanzt hat. Die Menschen, die keine Blumenfreunde sind, schließt er von seinem Paradiese aus, den Vögeln gewährt er den freiesten Zutritt. Um ihrerwillen hat er hohe Bäume und dichtes Gebüsch erhalten, pflanzt er Ebereschen mit wohlschmeckenden Beeren, Stechpalmen mit Korallenkörnern, Hagedornsträucher mit granatrothen Früchten, Lorbeern, orientalische Mispeln und Flieder, deren schwarze Trauben für die Meisen und Grasmücken Leckerbissen sind. Einen Bach, der durch den Rasen fließt, hat er so zu leiten gewußt, daß er an mehreren Stellen ein dünner Wasserfaden ist, [284] in dem die Vögel ohne Gefahr baden können. Wenn es kalt wird, so öffnet er den Rothkehlchen sein Gewächshaus und die

	Thierchen kennen den Weg dahin sehr gut. In diesem reizenden Asyl denkt Alphons Karr seine Tage zu beschließen. Vor einigen Jahren versetzte der friedliche Gärtner die Polizei in Unruhe. Ein Pariser Freund war ihn um Rosen angegangen, und Karr hatte vergessen, ob es rothe oder weiße sein sollten. Er telegraphirt also nach Paris: „Weiß oder roth?“ „Roth,“ kommt die Antwort zurück. Bei Weiß denkt die französische Polizei an die Legitimisten, bei Roth an die Republikaner, wittert eine Verschwörung und stellt eine Untersuchung an, bei der es sich denn zeigt, daß es sich um Rosen handelt.	[olvas-hatat-lan bejegyzés]
--	--	-----------------------------

Függelék

1863/19. 2. *Neue Erscheinungen im Gebiete des Romans und der Novelle* [Rosa Carlén], Europa, 1863/19, [máj. 1.], Wochenchronik, Literatur, 289–290. h.

[...] Wie der frühverstorbene Sohn von Emilie Flygare-Carlén sich bereits dichterisch zu bethätigen verstand, so ist auch die Tochter. Frau *Rosa Carlén*, in die Fußtapfen ihrer Mutter getreten und hat sich mit einer „Ehstandsgeschichte“: [290] „Agnes Tell“ vor dem Publicum eingestellt, die in Schweden rasch hintereinander zwei Auflagen erlebte. Jetzt hat diese, besonders zur Lecture für junge Damen sich eignende Erzählung *Henrik Helms* ins Deutsche übersetzt (Leipzig, Gerhard). Auffallend ist die Anzeige des Verlegers, der von einer „verstorbenen Frau Flygare-Carlén“ spricht, während die bekannte Collegin der Friederike Bremer doch noch unter den Lebenden weilt. [...]

1863/19. 3. *Eine Prachtausgabe von „Leyer und Schwert“*, Europa 1863/19, [máj. 1.], Wochenchronik, Literatur, 290. h.

Am 24. April 1813 dichtete *Theodor Körner* sein berühmtes: „Das Volk steht auf, der Sturm bricht los“. Es geschah in Leipzig, wie man sagt, auf dem Schneckberge. In der Nacht vom 17. zum 18. Juni desselben Jahres, als der jugendliche Sänger verwundet im Gehölz bei Kitzen unweit Leipzig lag, entstand dann der ergreifende „Abschied vom Leben“: „Die Wunde brennt, die bleichen Lippen beben u. s. w.“ Zwei Monate später, am 26. August, traf den Dichter bei Gadebusch in Mecklenburg-Schwerin die tödliche Kugel des Musketiers Franz. Zur fünfzigjährigen Gedächtnißfeier seines Heldentodes nun wird beabsichtigt eine Prachtausgabe von „*Leyer und Schwert*“ zu veranstalten, worauf wir unsere Leser doch ganz speciell aufmerksam machen möchten. Sie wird den Preis von zwei Thalern nicht übersteigen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Alphons Karr als Gärtner – *Alphonse Karr mint kertész*, Europa, 1863/19, [máj. 1.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 282–284. h.

A német cikk fordítása – A *Wespen* [Darazsak] című lap szelleműs kiadóját Németországban évek óta sokan kedvelik. A merészség, amellyel egyedülálló módon küzd a politikai és társadalmi szédelgések, a nemesi és polgári előítéletek, az irodalmi különbségek és klikkesedések ellen, már azért is tetszést aratott nálunk, mert fullánkjai nem ellenünk irányultak. A jeles ember legbelsőbb tulajdonságait azonban nem ismerjük, nem tudjuk róla, hogy irodalmi tevékenységére keveset ad, és szívesebben forgatja ásóját, mint a tollát. Egy frissen megjelent könyv Gustav Merlettől, a *Portraits d’hier et d’aujourd’hui* [Tegnapi és mai portrék, Párizs, Didier], megajazolja egyéniségének ezt az érdekesebb oldalát is. Született párizsiként a

természet iránti szeretetét a Szajna szigetei ébresztették fel benne Asnière, Saint-Ouen és Saint-Maur közelében, ahol heteket tartózkodott. E szigetek legmagányosabbikán, melyre egy nap véletlenül talált rá, töltötte ifjúsága legszebb napjait. A szerelem ültette a becsvágyat a szívébe. „Homlokot adott nekem – mondja egyik művében –, melyet megkoronázni akartam, piciny lábakat, mely elé a legdrágább szőnyeget akartam teríteni, életet, melyet a föld összes örömével, dicsőségével és élvezetével akartam berendezni. De egy napon az álom szertefoszlott, és egyedül maradtam. Attól kezdve szabad ember lettem, és olyan volt számomra a világ zaja, mint aki bezárt szobában, lobogó tűzhely mellett hallgatja az ablaktáblán pattogó hideg esőcseppeket.” A folyók, a tenger és a virágok jelentették számára [283] ezentúl az örömet. Alphonse Karr büszke volt rá, hogy megalapította a párizsi csónakázást. Amilyen gyakran csak tehetette, egy normandiai kis kikötőbe, Étretat-ba sietett, kievezett a tengerre, kivetette hálóját, és mindig egy rakomány márnával, makrélával, nyelvhallal tért vissza. Amint lehetősége adódott, megvette az Arselin nevű kilencven tonnás kétárbocost, és így hosszabb hajóutakat is tehetett. Napokig állt a hajó lehorgonyozva egy-egy öbölben és várt a gazdájára, aki kutyájának, egy újfundlandinak társaságában a fülemülék énekét hallgatta, a galagonya és lonc illatát élvezte, vadrózsákat oltott, éjjel pedig a szabad ég alatt, tábornút mellett aludt. A természetben töltött napok megerősítették őt testben és lélekben. Sohasem érezte magát jobban, mint „a kertje körül” tett egy-egy ilyen kirándulás után, és ezért mindig ide sietett vissza, Normandiába az almafáihoz, miután egy-egy darázsrajt engedett szabadjára, hogy a párizsiak fülébe zümmögjenek. A tréfát, melyet íróként szeretett, kertészként sem tagadta meg magától. Normandia sok helyén ültetett ritka növényeket, és ápolta őket, míg meg nem erősödtek, hogy a botanikusokat, akik odavetődnek, zavarba hozza. Ha a pipacsokat lila vagy bíbor színű csíkok tarkázták, vagy egy fán folyondár helyett illatos virágú orchidea pompázott, sejteni lehetett, hogy Alphonse Karr járt arra. Legszívesebben a vadrózsákat oltotta, ő hozta létre a provence-i rózsák fajait, ezeknek ő az atyjuk, és a nevük is tőle származik.

„Milyen érdekes lesz – mondta –, ha száz év múlva egy tudós egy ilyen helyen botanizál, és azon töri majd a fejét, hogy a látottak alapján egy értelmetlen rendszert állítson fel.” A botanikusoknak semmiféle tekintélyük nem volt előtte. „Az állatok a mezőn – mondta – mohón legelik le a nefelejcset, de ez nem akadályozza meg a növényt, hogy ősre újra kivirágozzék. A tudósok rosszabbak, letépik, megszártják, leprélik, és elnevezik »skorpió formájú denevérfülnek«. Vagy nem vették-e maguknak a bátorságot, hogy a százszorszép nevét Callistephussá változtassák? Így, ti kisleányok, valójában egy Callistephus szirmaiit tépdeseitek, amikor tudni akarjátok, hogy »Ő« szeret-e titeket, vagy sem.” A botanikusok megtorolták e lekicsinylést, amikor semmibe vették az ő *Flóráját* [*Les fleurs*, Paris, Michel Lévy Frères, 1861]. A virágkedvelők azonban többet fognak tanulni egy ilyen könyvből, mint a legjobb növényteni kézikönyvből, ráadásul szórakoztató dolgokat is találnak benne, például az irodalmárok által megalkotott színes virágok jegyzékét, köztük Dumas fekete tulipánját, Jules Janin kék szegfűjét, Balzac kúszó azáleáját, George Sand kékszínű sárga violáját.

Alphonse Karr most Nizzában él, a tengerpart közelében, és csodálatos kertje van. A kert nagy, de nem akkora, hogy ne lehetne zárt térnek érezni. A behatárolt élettér ugyanis annyira megfelel Karr ízlésének, hogy a kilátást maga zárta le egy magas, borostyánnal és vadszőlővel befuttatott fallal, a tenger felé pedig nyárfasort ültetett. Akik nem szeretik a virágot, azokat Karr kizárja édenkertjéből, a madaraknak ellenben a legszabadabb bejárást biztosítja. Az ő kedvükért hagyta meg a magas fákat és sűrű bokrokat, berkenyét ültetett ízletes boggyókkal, krisztustövist korallszínű terméssel, galagonyát gránátpiros gyümölcscel, babért, keleti naspolyát és orgonát, melynek fekete fürtjeit a cinegék és poszáták csemegeként csipkedik. A pázsiton át

patak folyik, melynek vizét Karr úgy vezette, hogy elsekélyedő helyeket alakított ki, [284] ahol a madarak szabadon fürödhetnek. Hideg időben kinyitja a vörösbegyek számára üvegházát – a bejáratot a madarak már jól ismerik. Ebben a pompás száműzetésben tervezi Karr leélni a napjait. Néhány évvel ezelőtt a békés kertész nagy izgalmat keltett a rendőrségnél. Egy párizsi barátja rózsákat szeretett volna kapni tőle, de Karr elfelejtette, hogy fehéréket vagy vöröseket kért-e. Ezért sürgőnyt küldött Párizsba: „Fehér vagy vörös?” „Vörös” – jött a válasz. A fehér színről azt gondolta a párizsi rendőrség, hogy a legitimistákra vonatkozik, a vörös színről pedig, hogy a köztársaságpártiakra céloz. Vizsgálatot indítottak, melyben Karr igazolta, hogy csupán virágokról volt szó.

Magyarázatok a német szöveghez

Jean Baptiste Alphonse Karr – (1808–1890), francia újságíró, író, satirikus, kertész.

Legismertebb lapja a *Les Guêpes* [Darazsak, 1839–1876] című satirikus kiadvány volt. 1853-ban III. Napóleon ellenzőjeként száműzetésbe vonult Nizzába, és itt virágkereskedésből, kertészkedésből élt. Utolsó éveiben visszaköltözött Franciaországba, Saint Raphaelbe. Keresztnevét az Europa és a Ko is következetesen "Alphons"-nak írja.

Gustave Merlet – (1828–1891), francia író, irodalomtanár, kritikus

Portraits d'hier et d'aujourd'hui – *Tegnap és mai portrék*, Párizs, Didier, 1863, Gustave Merlet kötete, melyben Alphonse Karr-ról is ír.

„*Reise um seinen Garten*” – „Utazás a kertje körül”; utalás Karr egyik művére: *Voyage auteur de mon jardin* (Utazás a kertem körül), Párizs, 1851.

„*Flora*” – „Virágok”; Karrnak két hasonló című könyve volt: *Les Fleurs animées* [A lélek virágai], Párizs, 1847; *Les Fleurs* [Virágok], Párizs, Michel Lévy, 1861. A német cikk szerzője az utóbbit célzott.

Az Arany által kijelölt rész – Arany elmosódó bejegyzése az utolsó, a politikai félreértésről szóló anekdota mellett áll. Jól látszik, hogy autográf szöveges bejegyzés vagy rövidítés, de értelmezése nem lehetséges. Az év közepén, bár nem az Európából, de Arany is átvett egy portrét Karr-ról: *Egy francia satiricus* [Alphons Karr] Ko I/I. 1863/24, jún. 15. Külföldi szemle, 573, és 1863/25, jún. 22. Külföldi szemle, 594–595. A cikk forrása: *The Cornhill Magazine* (szerk. George Smith, William Makepiece Thackeray), VII. k. 1863. január–június, 243–247. A cikk módosításokkal és kihagyásokkal fordítás, melyet feltehetően mástól kapott Arany. Talán ezt akarta kiegészíteni vagy bevezetővel ellátni.

Korábban a Ko egy novellát közölt Karrról: Sz. J.: *A bő cipő*, Karr A.-tól, I/I. 2. sz. 1863. jan. 11. 42–43. A forrás Alphonse Karr: *Des souliers trop larges*, in: uő.: *De loin et de près*, Paris, Michel Lévy Frères, 1862, 63–72.

A Ko közlése – Nem jelent meg. Karr növényismerete kelthette fel a kertészkedést hasonlóképpen kedvelő Arany figyelmét, azonban a cikknek politikai áthallása is lehetséges.

Függelék

1863/19. 2.

Neue Erscheinungen im Gebiete des Romans und der Novelle [Rosa Carlen] – *Újdonságok a regény- és a novellairodalom terén* [Rosa Carlen], Europa, 1863/19, [máj. 1.], *Wochenchronik, Literatur*, 289–290. h.

A német cikk fordítása – [...] Ahogyan Emilia Flygare-Carlén korán elhunyt fia kísérltet tett irodalmi téren, úgy most a lánya, Rosa Carlen is anyja nyomdokaiba lépett egy „házassági történettel”: [290] az *Agnes Tell* című regénye Svédországban rövid idő

alatt két kiadást ért meg. A főként fiatal lányoknak ajánlható olvasmányt Henrik Helms németre is lefordította (Leipzig, Gerhard). Szembetűnő a kiadó hirdetése, mely az „elhunyt Flygare-Carlénról” szól, noha Friderike Bremer neves írótnője még nagyban élvezi az életet. [...]

Magyarázatok a német szöveghez

Emilie Flygare-Carlén – szül. Smith (1807–1892), Európa-szerte ismert és kedvelt svéd író, műveit több európai nyelvre lefordították. Magyarul is több regénye megjelent: *A sziget rózsája*, ford. Lakner Sándor, Pest, Hartleben, 1844; *Egy évi házasság*, ford. Horányi János, Pest, Ráth, 1858; *Szeszélyes hölgy*, ford. Székely József, Pest, Hartleben, 1862. (1863 februárjában és márciusában Arany lapja is hirdeti az Uj könyvek rovatban); *Ne vígy minket a kísértésbe*, Pest, Családi kör, 1869. stb.

Az író itt említett gyermekei közül Edvard Flygare (1829–1852) első férjének, a strömstadi orvosnak, Axel Flygarénak (megh. 1833) a fia volt. Első irodalmi kísérletei után fiatalon hunyt el. Rosa (Rosaura) Carlén (1836–1883) Emilia második férjének, Jacob Reinhard Dalinnak (1800–1835) a lánya volt, de a harmadik férj, Johan Gabriel Carlén (1814–1875) nevét viselte.

Friderike Bremer – Fredrika Bremer (1801–1865), svéd író, a 19. századi nőmozgalom egyik jelentős alakja. Munkássága irodalmi téren is hatással volt Emilia Flygare-Carlénra.

Az Arany által kijelölt rész – Ez a lapszám a nagyszalontai könyvtárban hiányos, a jelölés nem ellenőrizhető. Az oldalakat a bajor állami könyvtár (Bayerische Staatsbibliothek) példányából pótoltuk, a glosszát pedig jelöletlen átvételként kezeljük.

A Ko közlése – I/I. 1863/22, máj. 31. Vegyes, 527. Tartalomismertetés kihagyással és kommentárral. Arany egy hosszabb, több regényújdomságra kiterjedő glossza egy részét veszi át, a jelen kötetben ezt a részt közöljük a német szövegből.

A Ko szövege:

„A jeles Flygare-Carlénnak nem csak fia működik az irodalom terén, hanem lánya is. Legközelebb »Tell Ágnes« című regény jelent meg tőle, melyről a külföldi lapok azt mondják, hogy egészen anyja szellemében van írva. Ez különben már nem dicséret, mert »a mi másé, nem Tamásé.«”

A szerzőség kérdése – A TÍ 22. 105. Aranynak tulajdonítja a glosszát. Az ironikus kommentár alapján a feltevés igazolható.

1863/19. 3.

Eine Prachtausgabe von „Leyer und Schwert” – A „*Leyer und Schwert*” [*Lant és kard*] díszkiadása, Europa, 1863/19, [máj. 1.], Wochenchronik, Literatur, 290. h.

A német cikk fordítása – Április 24-én írta Theodor Körner a híres költeményt: „Das Volk steht auf, der Sturm bricht los” [„A nép felkel, a vihar kitör”] Lipcsében – mint mondják –, a Schenckenbergen. Ugyanazon év június 17-éről 18-ára virradóra, amikor a fiatal költő nem messze Lipcsétől, egy Kitzenhez közeli erdőben sebesülten feküdt, keletkezett a megrázó költemény, *Abschied vom Leben* [Búcsú az élettől]: „Die Wunde brennt, die bleichen Lippen beben” [„A seb ég, a sápadt ajkak remegnek”] stb. Két hónappal később, augusztus 26-án érte egy francia muskétás halálos lövése Mecklenburg-Schwerinben, Gadebusch mellett. Hősi halálának ötvenedik évfordulójára a *Leyer und Schwert* [*Lant és kard*] című kötet díszkiadását tervezik, melyre olvasóink figyelmét külön felhívjuk. Ára nem lesz több két tallérnál.

Magyarázatok a német szöveghez

Theodor Körner – (1791–1813), német költő, drámaíró. Költészetének nagy része hazafias dalokból és csatadalokból állt. Drámáit a bécsi Burgtheater számára írta. 1812-ben ugyanennek a színháznak kinevezett szerzője lett. 1813-ban

belépett Ludwig Adolf Wilhelm von Lützow báró boroszlói seregébe, hogy Napóleon ellen harcoljon. Június 17-én a Lipcse melletti Kitzben, egy erdőben megsebesült, de a parasztok rátaláltak és megmentették. Felgyógyulva a sebeiből, két hónap múlva, aug. 26-án reggel 8 órakor, Schwerin közelében, Gadebuschnál puskagolyótól esett el. Hátrahagyott költeményeit atyja adta ki 1814-ben: *Leyer und Schwerdt* [Lant és kard] von Theodor Körner, Lieutenant im Lützow'schen Freykorps, Von dem Vater des Dichters veranstaltete Ausgabe, Wien 1814. A kötetben a későbbi címhasználat ellentétben a „Schwerdt” írásmód szerepel.

A magyar irodalomban Körner neve a *Zrínyi* című 1812-es drámája révén vált ismeretessé. Erdélyben Petrichevich Horváth Dániel fordította magyarra, és ezzel a darabbal nyitották meg a kolozsvári kőszínházat 1821. március 11-én. 1826-ban Szemere Pál fordítása jelent meg név nélkül az *Élet és Literatura* című folyóirat I. kötetének második részében (60–166. old.). A folyóirat ugyanezen számában, folytatásképpen, Kölcsey Ferenc hosszú bírálatát jelent meg a darabról (uo. 167–242. old.)

A *Ko* kötet megjelenéséről is tudósított: Körner „*Land [!] és Kard*” című költemény gyűjteménye..., II/I. 1864/4, jan. 24. Vegyes, 95. Ezen glossza forrása ismeretlen. Ld. még az *Europa* 1863/42. 2. tételét.

„*Das Volk steht auf, der Sturm bricht los*” – A *Leyer und Schwerdt* című kötetben szereplő egyik vers, a *Männer und Buben* [Férfiak és pipogya] első sora.

Abschied vom Leben – [Búcsú az élettől]; a szonett szintén a posztumusz kiadott, 1814-es gyűjteményben szerepel.

Az Arany által kijelölt rész – Ez a lapszám a nagyszalontai könyvtárban hiányos, a jelölés nem ellenőrizhető. Az oldalakat a bajor állami könyvtár (Bayerische Staatsbibliothek) példányából pótoltuk, a glosszát pedig jelöletlen átvételként kezeljük.

A *Ko* közlése – I/I. 1863/22, máj. 31. Vegyes, 527. A glossza utolsó mondatainak ismertetése. A „költeményfüzér” kifejezésből látszik, hogy a fordító nem ismerte a Körner-kötet tartalmát. Nem költeményfüzért tartalmaz, hanem önálló verseket, melyeket a német költő életének utolsó évében írt, vagy amelyek valamilyen okból korábban nem kerültek kiadásra.

A *Ko* szövege:

„Körner T. 50 éves halál-napjának emlékére († 1813 aug. 26) jövő augusztusban »Lant és kard« című költeményfüzérét díszkiadásban fogják kiadni.”

A szerzőség kérdése – A glosszának nincs olyan nyelvi eleme, mely igazolná Arany szerzőségét, azonban tekintve, hogy az előző glossza neki tulajdonítható, így itt is elfogadható szerzőként.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/20.

Függelék

1863/20. 1. Eine schöne Schläferin, *Europa*, 1863/20, [máj. 8.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 301–302. h.

In Paris erregt gegenwärtig eine schöne junge Dame, Miß Erina W. aus Schottland, ein ganz ungewöhnliches Aufsehen. Die anmuthige Tochter der Hochlande ist eine von jenen zarten ätherischen Blondinen, wie sie in Walter Scotts Romanen so häufig vorkommen, aber was ihr einen dämonischen Reiz verleiht, das ist – sie schläft beständig.

Am Vormittag hat ihre Mutter – der Vater, ehemals Commandant von Newcastle, ist vor vier Jahren gestorben – die größte Mühe, das Töchterlein ans Tageslicht zu fördern, und

bis Mittag bleiben in der Regel die Fensterläden, die Vorhänge und Gardinen geschlossen. Endlich erhebt sich die Schöne und läßt sich in der kläglichsten Stimmung ankleiden, indem sie mit derselben Sehnsucht, wie Eva nach dem unfreiwillig verlassenen Paradiese, sich nach ihrem Bettchen zurückwünscht, das ihr als der Inbegriff alles irdischen Wohlbehagens erscheint. Die übrige Zeit des Tages hindurch schleicht sie sich, so oft es irgend geht, in ein stilles Zimmer, und wenn man nach ihr sucht, so findet man sie auf einem Stuhle kauern oder in einer Ecke schlafend. Dem Rufe zum Mittagstisch weicht sie nach Kräften aus, und das bekannte Wort: Qui dort dine scheint ihr Lieblingsspruch zu sein.

Des Abends erscheint Miß Erina in Gesellschaften, im Theater, auf dem Balle, im Concert, aber immer zeigt sich an dem schönen Kinde jene Schlaftrunkenheit, die aber nicht etwa eine unfreiwillige, unwiderstehliche, auf körperlicher Krankheit oder Schwäche beruhende, sondern eine absichtlich erstrebte, eine gesuchte, eine erwünschte ist. Wenn sie in der Oper erscheint, wo man sie bereits wegen ihrer Eigentümlichkeit die „schöne Schläferin“ nennt, so drückt sie sich in eine Ecke der Loge, wie wenn man sich im Dampfswagen zu einer nächtlichen Fahrt zurecht setzt, und bald sinkt sie, auf sich selbst und auf die ganze Umgebung nicht achtend, in süße Selbstvergessenheit – ein solider Gegenstand der Betrachtung für die Operngucker und Lorgnetten, welche auf ihren Sitz sich richten. Die Vorstellung geht zu Ende, die Schläferin wird geweckt; man steigt in den Wagen; aber kaum sitzt sie fest, so schläft sie schon wieder. Zu Hause muß sie entkleidet werden; sie würde umfallen, wenn nicht Nelly, ihre alte Zofe, sie hielte. Dann wird sie ins Bett gebracht, und ohne auch [302] nur ein Gute Nacht! zu wünschen, legt sie sich zur Ruhe, um für die nächsten zwölf Stunden nur sich anzugehören.

Die schöne Schottin ist, wie gesagt, keineswegs krank. Sie könnte munter wie ein Wiesel, geschmeidig wie ein Aal und lustig wie ein Zeisig sein, wenn sie nur wollte, aber sie will eben nicht. Es ist ihr entschiedener Wille, sie hat die unerklärliche Leidenschaft, so zu sein wie sie ist. Das Warum wurde erst im vorigen Jahre offenbar, als einer ihrer Vettern aus Edinburg, der den Versuch machen wollte, sie ins Tagesleben zurückzurufen, um ihre Hand warb; damals vertraute sie sich ihrer Mutter an und gestand derselben, daß sie – träume. So oft sie einschläft, fühlt sich Miß Erina in ein neues, ganz anderes Leben versetzt, in ein Dasein voll Freude und Wohlgefühl, voll unaufhörlichen Glanzes und Glücks; sie meint nun, dieses sei das wahre, das einzige Leben, und jedes Erwachen zur nüchternen Wirklichkeit empfindet sie als eine peinliche Unterbrechung ihres Glücks, als einen schmerzhaften Zwischenact in dem romantischen Zauberspiel, in dessen Genuß sie schwelgt. Alles Irdisch-Wirkliche erscheint ihr häßlich, kleinlich, gemein; die Gedanken, die Leidenschaften, die Bestrebungen dieser Welt hält sie für kindisches Spiel, in heiterer Beschaulichkeit richtet sie ihr geistiges Auge nur auf die geheimnißvolle Herrlichkeit überirdischer Verklärung, und wenn sie gezwungen ist, aus jenen seraphischen Verzückungen zum gemeinen Leben der Alltäglichkeit zu erwachen, so klagt sie um die Störung ihres Glücks und spricht ihren Ekel und Abscheu aus gegen Alles um sich her, nur nicht gegen Eins: – den Kuß der bekümmerten Mutter.

So zeigt sich dieses fabelhafte Doppelleben der jungen Schottin, der Gegenstand der höchsten Neugier und der verschiedensten Erklärungen. Die merkwürdige Dame ist körperlich gesund, prangt im schönsten Jugendreize und spricht über ihren Zustand mit einer Aufrichtigkeit und zugleich mit selbstsüchtiger Entschiedenheit, daß es einfach zum Verwundern ist. Ein berühmter Gelehrter, der die Schöne im Theater schlafen sah, sprach sich dahin aus, daß diese unbezähmbare Manie schließlich zum Selbstmord führen müsse. Wie dem nun sei, der Cousin aus Edinburg hat alle Heirathsgedanken aufgegeben, und die bekümmerte Mutter, die das immer größere Aufsehen, welches der Zustand ihrer Tochter macht, nicht länger ertragen mag, sieht sich nach einem Arzt von Ruf um, der mit ihr und der Tochter eine längere Reise in den Orient unternehmen soll.

1863/20. 2. *Demnächst erscheinende Romane*, Europa, 1863/20, [máj. 8.], Wochenchronik, Literatur, 306. h.

Frau *Luise Mühlbach* schreibt an einem neuen Werke: „*Prinz Eugen und seine Zeit*“. Nachgerade dürfte kein großer Mann der Geschichte mehr existieren, den die unermüdliche Dame nicht zum Romanhelden gemacht hätte. Natürlich ist auch die Erzählung vom „edlen Ritter“ auf mindestens zwölf Bände berechnet; unter denen thut es L. Mühlbach nun einmal nicht. Die erste Abtheilung nur allein wird aus vier Bänden bestehen und sich „Prinz Eugen, der kleine Abbé“ betiteln. Im ersten dieser letztern hinwiederum erscheint der Held am Hofe Ludwigs XIV., gedrückt durch den Beruf zum Priester, den man ihm auferlegt, doch aber voll kühnen Muthes bei der Vertheidigung seiner Mutter, der Gräfin von Soissons, welche fälschlich der Giftmischerei angeklagt wurde. Der zweite Band schildert Eugens Ankunft in Wien und seine Aufnahme am Hofe Kaiser Leopolds I. Unter den einzelnen historischen Gemälden dieses Theils wird die Belagerung Wiens durch die Türken den meisten Raum beanspruchen. Der Polenkönig Sobiesky, Graf Starhemberg und Abraham a Santa Clara nehmen im zweiten Bande eine bedeutende Stellung ein. Im dritten und vierten Theile aber erhebt sich der „kleine Abbé“ zum „edlen Ritter“, dessen Heimkehr nun von dem König von Frankreich vergeblich ersehnt wird. Die Schlacht von Zenta macht Eugen zum großen Kriegshelden. Damit endet die erste Abtheilung des ganzen Werkes, das bis Ostern 1864 fertig sein soll. [...]

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/20. 1.

Eine schöne Schläferin – *A szép alvó hölgy*, Europa, 1863/20, [máj. 8.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 301–302. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Qui dort dîne – Aki alszik, nem éhes (francia szólás).

Az Arany által kijelölt rész – A lapszám ezen oldala felvágatlan, de széthajtható, és a szöveg olvasható. Jelölés nincs mellette.

A Ko közlése – I/I. 1863/23, jún. 7. 546: *A szép alvó*. Szövegű fordítás, kisebb eltéréssel. A skót hölgy kérője nem a nagybátyja, hanem az unokafivére volt (Vetter, Cousin).

A Ko szövege:

„*A szép alvó*. Párisban jelenleg a nap hőse – illetőleg hősnője, a szép, fiatal Miss Erina W... A felföld bájos leánya, egyike azon gyöngéd aetheri szókéknek, kik oly gyakran szerepelnek Scott Walter regényeiben – de szépségénél még sokkal elragadóbb, mondhatni daemoni, ingert kölcsönöz neki az, – *hogy folyvást alszik*.

Atyja – egykor newcastlei parancsnok – már négy éve meghalt, s anyjának is mindennap majd halálra kell magát fárasztani, míg lányát a napvilágra hozhatja; az ablaktáblák, függönyök és zsaluk rendesen egész délig csukva maradnak. Végre fölkel a Miss, s a legsiránkozóbb hangulatban felöltözteti magát, mi közben folytonosan ép oly vágygyal kívánczik vissza a rája nézve minden földi jók központjába: ágyacskájába, mint egykor ős anyja, a nem jószántából elhagyott paradicsomba. A nap hátralevő részében, valahányszor csak teheti, ellopózkodik egy csöndes szobácskába, s mikor aztán keresik, ott találják egy székre vagy valamelyik sarokba kuporodva s – aluva. Az ebédet tehetsége szerint lehető sokszor kerüli ki, – s úgy látszik, hogy az ismert példaszó: *Qui dort dîne*, az ő kedvencz mondata.

Miss Erina társaságokban, estélyekben, színházakban, bálokban s hangversenyekben is megjelenik: de a szép gyermeket minden multságba követi

kikiáltott kedvese – az Álom. Nem valami önkénytelen, ellenállhatlan betegségből vagy gyöngeségből ered ez álmokórság, sőt inkább látszik, hogy célzatosan keresett, ohajtott az. Ha az operába megy, hol különösségeért már csak »a szép alvó«-nak nevezik, meghúzza magát a páholy egyik sarkába – mint mikor az éjjeli utazáskor a gőzkocsiban kényelembe teszi magát az ember – s nem sokára, magát és környezetét feledve, édes öntudatlanságba merül, nyugodt célpontot szolgáltatván a felé irányuló látcsöveknek és szemüvegeknek. Mikor az előadásnak vége van, a szép alvót fölkeltik; beülnek a kocsiba, de alig helyezkednek el – már megint alszik. Hazaérve, más kell hogy levetkőztessen, – s igazán el»dőlne«, ha Nelli – az öreg szárazdajka – nem tartaná. Lefektetik, s a nélkül, hogy »jó'jszakát« is mondana, már alszik, hogy a következő tizenkét óra alatt csak a magáé legyen.

A szép scótnő – a mint mondók – a világért sem beteg. Tudna ő fürge lenni mint egy kis egér, hajlékony mint egy angolna és vidor mint akármilyen cizke, csak – akarna. De éppen az az ő eltökélt szándéka, kimagyarázhatatlan szenvedélye, hogy olyan legyen, a milyen. Okára csak a múlt évben tudtak rájönni, midőn egy edinburgi nagybátyja meg akarta kísérteni, őt az ébrenlétnek visszaadni s kezét megkérte; ekkor bizalommal fordult Miss Erina anyjához s megvallá, hogy – álmodik. Valahányszor elalszik, egy egészen új, valami egészen más életbe érzi magát átköltözve, melyben folytonos öröm és kéj, szakadatlan boldogság és gyönyör közepett úszik; s azon hitben levén, hogy ez az igazi, ez az egyedüli élet, valahányszor a józan valóra ébred, ez ébredést boldogsága fájdalmas megszakasztásának, a varázsjáték kínos szünetének tartja. Minden földi-való csunyanak, kisszerűnek, aljasnak tetszik neki; a gondolatok, szenvedélyek, földi törekvések csak értéktelen gyerekjátékoknak tűnnek fel előtte; s átszellemült szemlélődésében szellemi szemeit csak a túlvilági titokzatos fényességre fordítja, s midőn kényszerítve van e szerafi kéjelgésből a mindennapiság földi életére ébredni föl: kesergve panaszol boldogsága félbeszakítása miatt s utálattal fordul el mindentől, mi körülötte van, csak egytől nem: – aggódó anyja forró csókjától.

Ilyen a bájos scótnő mesészerű kettős élete, mely jelenleg Párisban a legnagyobb kíváncsiságnak és a legkülönfélébb magyarázatoknak képezi tárgyát. A csodálatra méltó hölgy testileg egészséges; a fiatal kor bájának legragyogóbb teljével dicsekedhet s állapotáról oly őszinteséggel s egyszersmind oly elhatározottsággal beszél, hogy csodálatra ragadja az embert. Egy híres tudós, ki a szép alvót látta a színházban, oda nyilatkozott, hogy e legyőzhetlen szenvedély végre is csak öngyilkosságra vezethet. Elég a hozzá, az edinburgi nagybátya föl hagyott minden házassági szándokkal s az aggódó anyja, ki a mindig növekvő feltűnést, melyet lánya állapota okoz, tovább nem tudja kiállani, most valami híres orvost keres, ki vele és lányával egy hosszabb utazást tegyen keletre.”

A szerzőség kérdése – A szöveg nyelvi sajátosságai, fordítási megoldásai, de az Arany-költeményekben gyakran megjelenő álom–való téma is, Arany szerzőségét igazolják.

1863/20. 2.

Demnächst erscheinende Romane – *Újjonnan megjelenő regények*, Europa, 1863/20, [máj. 8.], Wochenchronik, Literatur, 306. h.

A német cikk fordítása – Luise Mülbach új regényen dolgozik, melynek címe: „Savoyai Jenő és kora”. Végül nem lesz már olyan történelmi alak, akiből a fáradhatatlan hölgy ne teremtett volna regényhőst. Természetesen a „nemes lovagról” szóló regény is legkevesebb tizenkét kötetből fog állni, ennél alább Mühlbach L. nem adja. Már az első rész, melynek címe „Jenő herceg, a kis apát”, négy kötetet tesz ki. Az első kötetben XIV. Lajos udvarában látjuk őt, papi pályára kényszerítve, de telve bátorsággal, amikor meg kell védenie anyját, Soissons grófnőt, akit hamisan vádolnak méregkeveréssel. A második kötet Savoyai Jenő Bécsbe érkezését és I. Lipót udvarában való fogadtatását tartalmazza. A történelmi jelenetek közül a legnagyobb

részt a törökök Bécs elleni ostroma foglalja el. Sobieski lengyel király, Stahremberg gróf és Abraham a Santa Clara e második kötetben fontos szerepet kap. A harmadik és negyedik részben a „kis apát” „nemes lovaggá” fejlődik, akinek Franciaországba való hazatérését hiába szorgalmazza a francia király. A zentai csatában Savoyai Jenő dicső hőssé válik. Ezzel fejeződik az első rész a teljes műből, mely várhatóan 1864 húsvétjára készül el.

Magyarázatok a német szöveghez

Luise Mühlbach – eredeti nevén Clara Mundt (1814–1873), a maga korában népszerű német regényíró, életműve több mint 250 kötetet tesz ki. Történelmi regénysorozataiban feldolgozta többek között II. József, Napóleon, Nagy Frigyes életét és korát.

Savoyai Jenő – Eugène-François de Savoie-Carignano (1663–1736), francia herceg, I. Lipót idején osztrák hadvezér. Anyja, Olympe Mancini, Soissons grófnéja XIV. Lajos kedvese volt, de intrikái miatt kegyvesztett lett. Savoyai Jenőt papi pályára szánták, de elhagyta Franciaországot, és korának legtehetségesebb hadvezérévé vált. A törökök ellen vívott zentai csata 1697. szeptember 11-én Magyarország és egész Európa számára nagy jelentőségű győzelem volt. Savoyai Jenő Magyarország több más helyszínén vezette a törökök elleni harcokat, de a Rákóczi-felkelés ellen is ő volt az osztrák csapatok vezére.

Sobiesky – III. Sobieski János lengyel király

Ernst Rüdiger Stahremberg gróf – (1638–1696), osztrák tábornok, részt vett Buda visszafoglalásában és a török elleni harcokban

Abraham a Santa Clara – (1644–1709), katolikus pap, prédikátor, író, barokk költő

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/22, máj. 31. Vegyes, 527: *A „fáradhatlan” Mühlbach Luiza... A* hosszabb glossza első mondatainak tömör összefoglalása.

A Ko szövege:

„A »fáradhatlan« Mühlbach Luiza megint egy számtalan kötetre menő regényt fejezett be; czime: »Prinz Eugen, der edle Ritter.«”

A szerzőség kérdése – A TI Aranyak tulajdonítja: 116. 117. A glosszából kiérezhető irónia és a tömörítés módja alapján a feltevés megerősíthető.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/21.

Függelék

1863/21. 1. *Gespenster auf dem Theater*, Europa, 1863/21, [máj. 15.], Wochenchronik, Theater und Musik, 327. h.

Ein Engländer Henry Dircks hat eine optische Erfindung gemacht, welche die Möglichkeit gewährt, Personen erscheinen zu lassen, welche ganz wie Gespenster aussehen. Dieselbe unmögliche Verbindung des Unkörperlichen und doch Sichtbaren, welche die Sage jenen Gästen aus dem Grabe beilegt, wohnt diesen Erzeugnissen der Optik bei. Man könnte sie für wesenhaft halten, wenn man nicht plötzlich sähe, daß sie einen Tisch, einen Stuhl durchschneiden, oder daß ein Lebender mitten durch sie hindurch geht. In der Londoner polytechnischen Anstalt giebt Professor Pepper Vorstellungen mit diesen Gespenstern. Auch die Bühne hat sich ihrer bemächtigt, und schon hat der Schauspieldirector Lane in Haxton [!] eigens ein Drama für Gespenster schreiben lassen. Eine Pfarrerswittwe erscheint Nachts einem Baron, der sie ermordet hat. Er glaubt von einem Feinde getäuscht zu werden, zieht den Degen, stürzt sich auf die Erscheinung und durchbohrt die Luft. Die Wirkung dieser Scene soll eine ungeheure sein. Wir zweifeln keinen Augenblick an der Einwanderung des

Gespensterdrama's nach Deutschland und freuen uns keineswegs, die rohen Mittel, durch welche heut zu Tage auf die Masse gewirkt wird, abermals um eines vermehrt zu sehen. Das geben wir aber zu, daß einzelne Stücke, z. B. Macbeth (Banquo's Geist) und die Ahnfrau durch die Benutzung der Erfindung gewinnen werden.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/21. 1.

Gespenster auf dem Theater – Kísértetek a színházban, Europa, 1863/21, [máj. 15.], Wochenchronik, Theater und Musik, 327. h.

A német cikk fordítása – Egy Henry Dircks nevű angol egy optikai készüléket talált fel, melynek segítségével úgy lehet személyeket megjeleníteni, mintha azok szellemek lennének. A test nélkülinek és a láthatónak az összekapcsolása a siron túli jelenések mendemondáira épül, és optikai eszközök segítségével történik. A kísérteteket valószínűnek lehetne hinni, ha nem látnánk hirtelen, hogy asztalon, széken áthaladnak, vagy egy élő alakon keresztül mennek. A londoni politechnikumban Pepper professzor mutatta be e szellemeket. A színház is megszerezte magának a találmányt, és Lane igazgató a Haxton [Hoxton] színházban külön darabot íratott a szellemekről. Egy lelkész özvegye éjjel megjelenik egy bárónak, aki meggyilkolta őt. A báró azt hiszi, ellenség támadt rá, kivonja kardját, és átszúrja vele – a levegőt. Megrázó hatása lehet ennek a jelenetnek. Semmi kétségünk afelől, hogy a kísértetdrámák Németországban is megjelennek, és egyáltalán nem örülünk annak, hogy eggyel több lesz a tömeghatást kiváltó durva eszközök száma. Elismerjük azonban, hogy bizonyos darabok, mint például a *Macbeth* (Banquo szelleme), vagy *Az özanya* előadása számára a találmány nagy nyereség lesz.

Magyarázatok a német szöveghez

Henry Dircks – (1806–1873), angol mérnök, a szellemcsináló gép („Pepper's ghost”) feltalálója

John Henry Pepper – (1821–1900), „Professor” néven emlegetett angol tudós, aki nagy méretekben is elkészítette és bemutatta Henry Dircks szellemcsináló gépét

Samuel Haycraft Lane – (1803–1871), a londoni Hoxton színház (Britannia Theatre, Hoxton – és nem Haxton, mint a cikk írja) alapítója 1841-ben. A színház, mely a londoni High Streeten állt, 1900-ig működött, akkor leégett.

Az özanya – Franz Grillparzer 1817-es végzetdrámája. A Borotin családról szól, melynek egyik elődjét, az „öszanyát” a férje meggyilkolta. Az özanya szellemének addig kell vándorolnia, míg a család ki nem pusztul. A drámát 1822-től a kolozsvári magyar színházban is játszották Petrichevich Horváth Dániel főstrázsamester kézirat fordításából. A szöveg 1824-ben jelent meg: *Az Özszanya*, Szomorú játék 5 Felvonásban, Grillparzer után, írta (!) Petrichevich Horváth Dániel cs. kir. fő-strázsamester, Pesten, P. Trattner János Tamás betűivel és költségével, 1824. A 19. század folyamán más fordítások is készültek (ld. Bayer József: *Grillparzer drámáinak első magyar fordításai*, EPhK 1890/9, 660–666).

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/22, máj. 31. Vegyes, 527: *Feltűnt a rémdrámák ideje!*... Tartalomismertetés kommentárral. A Ko többször foglalkozott a kérdéssel, abból az alkalomból is, hogy Molnár György, a budai Népszínház igazgatója ez idő tájt Párizsba utazott hasonló gépet vásárolni. Arany és a színikritikus Gyulai Pál hasonló

véleményen volt e mutatókról, mint az Europa, vagyis úgy gondolták, hogy a technikai megoldások gyakran az esztétikum ellenében működnek, és nem pótolhatják egy dráma vagy előadás művészi hiányosságait. Hasonló tartalmú cikket Arany később is kijelöl az Európában, de akkor nem veszi át. Ld.: *Die Gespenster auf der Bühne* [Szellemelek a színpadon], Europa, 1863/32. 2.

A Ko glosszái a szellemcsináló gépezettel és a közönségsikerre építő Molnár Györggyel kapcsolatban:

I/I. 1863/5, febr. 1. 117–118: *Lapismertetés* címmel a Jósika Kálmán által indított Budai Lapok első számáról közöl névtelen cikket, s ebben hosszabb bekezdést szentel a Népszínháznak, mivel maga az új lap is ennek szán a legnagyobb teret:

„[...] Annál terjedelmesebb hely van adva ezután a nagyon *meleg* szavaknak a budai népszínház érdekében. Szives részvét és jóakarat fogja sugallani bíráló észrevételeit a budai népszínház előadásai tárgyában. Aztán következik egy operette bírálata. »Dunanan apó«-ban Molnár (a budai népszínház igazgatója) oly látványosságot mutatott a közönségnek, minőt ama deszkákon csak »Sz. István« fényes kiállításában talál. Az előadás nem volt ugyan kifogástalan; de a siker nagy, meglepő – s az egész megdicséretetik. Ujdonságai e lapnak majd mind a budai népszínházat érdeklik. Az elsőben Dobsa »Attilá«-jának közelebbi adatása van jelente. Dobsa elvitázhatlan érdemet szerzett magának már csak az által is, hogy remek műveinek előadását a népszínház fiatal erejire (!) bizva, ezzel bátrabbakká teszi e fiatal erőket. A második ujdonságban Molnár a budai arenát akarja kibérleni. A harmadikban Molnár társasága egy új látványos mű előadására készül, czime »500 ördög.« Molnár nem kiméli a költséget a disztiményekre. A negyedikben Molnár a népszínház személyzetének működését kiterjeszti Budára is. Húsvéton kezdve minden szombaton és vasárnap Ó-Budán játszatja, főleg a hajógyárbeli munkásokat tartván szem előtt. Ötödikben Sz. Fehérvárott »Szt. Istvánt« adják elő. Felkérték Molnárt, játsza ő a főszerepet – ő nemcsak elvállalta, hanem a diszleteket és ruhatárt is magával viszi. Hatodikban junius 16-ikától aug. 16-ikáig a budai népszínházban egy francia operette társaság fog működni. [...]”

I/I. 1863/8, febr. 22. 189–190: „x” aláírással, Arany stílusához rendkívül hasonló s véleményünk szerint tőle eredő cikkben – a Népszínházban adott Offenbach-operett, a *Dunanan apó és fia utazása* (ford. Tarnay Pál) ízetlenségeiről jelenik meg hosszabb cikk. A szerző a „cancan-tánc” vonzerején ironizál, a színház morális céljainak megsértését emeli ki, valamint a komikum félreértelmezésére és lealacsonyítására figyelmeztet: „[...] A közönség azon része, mely *solidnak* akar tartatni, azt mondja ugyan, hogy magáért az *operette*-ért megy oda, nehogy valaki oly illetlen gondolatra jöjjön, mintha valóban az említett táncz vonzaná a népszínházba: de ki egyszer jelen volt a darab adatásán: azonnal tisztában lehet a felől, mennyire való az ily mentegetődzés. Eléggé bizonyítja ezen állítást többek közt az is, hogy épen a gyöngéd keblű nők azok, kik legnagyobb érdekeltséget mutatnak a főntebb említett táncz iránt, hogy ők kaczagnak legjobban rajta s kérve kérik azokat, kik előttük véletlenül fölállnak, hogy ülnének le, mert *nem látnak semmit*. [...] Nem vagyunk túlzott moralisták, de azért mégis fájlalnunk kell, hogy a közönség épen olyanban találja gyönyörűségét, mi legnagyobb mértékben sérti az aesthetikát s finomabb érzületet. Mi Molnárt illeti: nem kárhoztathatjuk a darab megszerzése s előadása miatt, mert egyrészt az operette valóban igen szép, másrészt pedig okosan cselekszik, ha arra tekint, mi jövedelmet hoz, de meg kell rónunk azon hanyagság miatt, hogy a szereplőknek oly dolgokat is megenged, mi még a botrányosságon is túl van. Tudtunkkal minden színpadnak többek közt arra is

kell törekedni, hogy a közönség izlését *nemesítse*, s azt oly aljas tréfákkal nem lehet elérni, melyeket ezen darab előadásán lát az ember. Valóban alig hihető, hogy a *mabille-bálban* is – a legalsóbb néposztály ezen bélyegzett gyűlhelyén – nagyobb figyelmet ne tanusítanak az illedelem iránt. [...] *Simonyinak* nem ártana, ha az utolsó felvonásban kissé *modestebb öltözetet* venne magára, mert hogy roppant krinolinját föl-föllebbentve, vékony lábszárait engedi látni: nem *komikum* többé, hanem az mit a német *zuwider* [visszataszító] szóval fejez ki.”

I/I. 1863/12, márc. 22. 287. Vegyes rovat: A Népszínház műsorainak csipkelődő, ironikus ismertetése. A glossza, az utolsó mondat kommentárjának humora alapján nagy valószínűséggel Aranyé: „A budai népszínház csak mindig juttat valamit a szegény újdondász számára is. Így halljuk, hogy a nyári idényt Molnár, társulatával, Füreden tölti, az alatt az itt maradt színházban egy szerb és egy franczia (?) társulat fog előadásokat tartani. – A Dunanan már 21-ikszor járja; f. h. 16-ikán egy új népszinmű adatott: »Jő a franczia« – Berczik Árpád és Toldy Istvántól. Hát a nagy »keresztűzzel« hirdetett Attilával mi történt? Az időben hirdette Molnár ur az »500 ördögöt« is, – a berlini Meysel színházban pedig »500000 ördögöt« adtak közelebből 120-adszor, még pedig a hallgatók teljes meglegedésére. Ezt csak eszme rokonságnál fogva említjük.”

I/I. 1863/15, ápr. 12-étől a lap végigköveti Molnár párizsi útját. Ennek a számnak a Vegyes rovatában, a 358. oldalon arról tudósít, hogy az igazgató Párizsba készül. A 18. számban, a Vegyes rovat 431. oldalán, máj. 3-án – feltehetően Arany – hírt ad róla, hogy Molnár elutazott: „Molnár György csakugyan elment Párisba, mint mondatik, a színpadok s különösen a gépészet és disztítés körüli ismeretek gyűjtése végett. Célja továbbá Offenbachchal egyenes összeköttetésbe jöni, hogy jövő ősszel minél több újdonsággal s minél érdekesebb kiállításokkal lephesse meg a közönséget. No lesz majd Dunanan megint!” – Máj. 31-én (22. sz. Vegyes, 527) ironikus hír olvasható a részeredményekről: „Molnár a népszínháznak Párisból épen huszonöt operettet küldött. Hát már ez »hazafiság« vagy »nemzetiség«?”

Itt illeszkedik a hírfolyamba a jelen szám glosszája. A német glossza kiválasztását és átvételét a figyelemmel kísért témakör magyarázhatja.

I/II. 1863/4, júl. 26. Vegyes rovat, 95: A feltehetően Arany által írt glosszában visszautalás történik az előző hírre, majd további újdonságok következnek Molnár Györgyről és szellemcsináló gépéről: „Említettük volt a legújabb találmányú kísértet-csináló gépet s reményünket fejeztük ki egyszersmind, hogy a Párisban mulató Molnár ur boldogítani fog minket is egygyel. Molnár ur legújabb kiáltványában e reményünket igazolá, s tudatá a közönséggel, hogy nem sokára látni fogja a mozgó, beszélő (?) szellemeket, melyeken keresztül lehet menni s mégis határozottan megmaradnak annak, a mik: szellemeknek. Mint halljuk, Molnár »Az ember tragédiáját« is színre akarja hozni e gépezettel.”

I/II. 1863/7, aug. 16. Vegyes, 167: A szellemgyártó géphez kapcsolódó balesetről számol be a Ko: „A napokban a párisi Dejazet-színházban elromlott a szellemidéző gépezet, s a szellemet egy kardaloknőnek kellett játszania. A közönség észrevette a csalást s fütyölni kezdett; erre a játszó színész, ki azt hitte, hogy neki fütyölnek, dühbe jött s hosszú, hegyes törét a szellem szívébe mártotta, mivel, mint mondják, vele nem tudatták, hogy a szellemnek az nap húsa és vére is lesz. A szegény szellem borzasztó sikoltással rogyott össze s pár perc múlva igazán szellem lett.”

I/II. 1863/13, szept. 27. Vegyes, 311: Molnár György Párizsból valóban hozott magával egy szellemcsináló gépet, és innentől kezdve állandóan használatban

volt a színházban a szerkezet. A Ko ironikusan tudósít a különlegességekre és technikai trükkökre építkező előadásokról: „A népszínházban megint a szellemalakok ijesztgetik a révedezni szerető publicumot. Az említett »Ördög pilulái«-val [Offenbach zenéjével Laloue és Anicet-Bourgeois 1839-es féerie-je, ld. Bozó, 2013; ld. még az Europa 1864/14. 4. jegyzetét] is fenyegetőzik már Molnár kiáltványában. Ezenkívül egy egész sereg színre kerülendő új francia darabot is hirdet, a többek közt Offenbach »Kofáit,« kiket nem igen előnyös oldalról volt alkalma a pesti közönségnek is megismerni, a nem rég itt járt francia társaság bemutatása folytán.”

- I/II. 1863/18, nov. 1. 429: A *Budai Népszínházról* szóló kritikában látszólag Molnár védelmére kel az –r szignójú recenzens, a Ko korábbi véleményével való álpolemia azonban hamar kiderül, hogy nem más, mint a szatíra retorikai eszköze: „[...] A mint értesültem, Molnár azt tűzte ki magának célul, hogy mielőtt a népszínház fennmaradása biztosítva lesz: azonnal a drámai művészet emelésére szentelendi minden erejét, de addig kénytelen a »hazafiság a nemzetiségnek« czég helyett *Offenbach* nevét tűzni ki a népszínház homlokzatára. A fennevezett [!] napon is e szerzőtől hozott színre egy új operettet, mely a zenerészletek szépségében felülhaladja minden elődét. Híjába, csak nagy mester az az Offenbach! Az egész mű tele van plagiummal, azért még sem haragudhatik rá az ember, oly behizelgő, kedves modorban tudja ő mindazt egybefűzni.”
- I/II. 1863/18, nov. 1. Vegyes, 432. – Tréfás megfogalmazású hír arról, hogy a szellemcsináló gép tükre eltört, miután azonban volt tartalék, Molnár úrnak nem kellett Párizsba sietnie másikkért.
- I/II. 1863/22, nov. 30. Vegyes, 527. – *Az ördög pilulái* című látványdarab előadásának híre: „Dunán apót a kolozsvári színház is adnectálta magának. Rendkívül örömdetes jelenség. – A rég kürtölt »Ördög pilulái« pedig Budán tegnap kerülendett először színre. Hiszszük, hogy volt nagy publicuma, mert Molnár ur nemcsak Pesten hirdette órási magyar és német falragaszokban, hanem még Bécsben is 70 meghívó jegyet osztogatott ki az utcza sarkokra. Különben a birodalmi fővárost is boldogítandja e nagyszerű darab előadásával.” [A műről ld. az Europa 1864/14. 4. jegyzetét.]
- II/I. 1864/10, márc. 6. 235–239. – A hosszasan folytatódó kritikák, csipkelődések, tréfás megjegyzések sorát egy terjedelmes, már nem tréfás hangú bírálat foglalja össze a *Budai Népszínházról*, –i. –r. szignóval, alatta pedig Arany szerkesztői nyilatkozatával (238–239). A cikk is, a nyilatkozat is a céltalan és kizárólag üzleti sikerben gondolkodó műsorpolitikát bírálja, noha Arany kevésbé, pontosabban más szempontokat szem előtt tartva elutasító, mint a cikkíró. A szórakoztató műfaj önmagában szerinte nem elítélendő, és nem is áll feltétlenül ellentétben az esztétikai értékkel. Molnár színházkonceptiója szerinte a morális és nemzeti szempontok mellőzése miatt káros: „Érdekesnek láttuk közölni e jó szándéku és jól irt cikket, habár minden pontját nem helyeselhetjük is. A budai színház nem a nemzeti színház, hogy nemzeti igényeket kössünk hozzá, sem oly intézet, melytől a drámai művészet magasb neveit várjuk. Segitettek ugyan egyes adakozók, de nem a nemzet s elvégre is csak a maga erején kell megélnie. Ezért nem hibáztathatni az igazgatót, ha megélni törekszik és színháza fenntartására minden oly eszközt megragad, mely erre alkalmas. De élénken kell hibáztatnunk valahányszor az ízlést és erkölcsöt lábbal tapodja. Botrányra senkinek sincs joga. Például a cancan nem szinpadra való s még Páris egyetlen szinpadán sem láthatni. Ilyesmit tenni semmi nemű körülmények között nem szabad. Az operette jogos műnem, nem hibáztatjuk, csak ohajtjuk: vajha igazgató, költők és zeneszerzők

némi nemzeti operette megalapításán fáradoznának. A látványosság sem hiba csak oly látványos műveket kell választani, melyeknek némi költői becsök is van. Általában pedig nagyon ohajtandó, hogy a budai népszínház szűnjön meg a nemzeti színházzal versenyezni, válasszon magának saját kört, az operettek, bohózatok, népszínművek körét s igyekezzék ezt minél nemzetibb alapon kifejteni. Hanem ide költők is kellene. Egy pár költő, sőt tehetséges átdolgozó is erős lendületet adhatna a budai színház ügyének. Hány olyan francia vaudeville, blüette [239] stb. van, melynek, alapeszméjét átvéve, igen eredetien, a magyar és pesti viszonyokhoz alkalmazva lehetne feldolgozni. Szóval a budai színháznak az alsóbb, de azért jogos drámai nemek képviselőjének kellene lenni, s minél nemzetibb alapon. Lételének csak így van értelme, különben aligha lesz több üvegházi növénynél. – *Szerk.*”

A szerkesztői nyilatkozat stílusa, szóhasználata, gondolatmenete és szempontrendszere egyaránt igazolja, hogy az I/I 8. sz. 1863. febr. 22. 189–190. oldalán olvasható, „x” aláírású, fentebb idézett cikk Aranytól ered.

II/I. 1864/16, ápr. 17. Vegyes, 383–384. – Molnár a nehéz anyagi helyzet megoldására újabb sikerdarabokat tervez színre állítani, ezt kommentálja a Ko, Aranyra jellemző fordulatokkal: „A német színházban pedig a bécsi, pofozkodásáról híres Gallmeyer k. a. [kisasszony] járja a cancant. [384] Jellemzésére csak annyit, hogy inkább ajánljuk a Molnár úrét. Ad vocem Molnár. Mióta a drámai tagokat elbocsátotta, majdnem egyfolytában adat drámát, mintha csak arra számítna, hogy a Pilulákhoz szoktatott közönség deficitben hagyván drámáit, e deficitet hallgattassa el a cancan-ellenes »tollovagokat«. Ha jól emlékszünk, e tollovagok hetenként egy-két népszínművel, vígjátékkal vegyes operettes játékkendet ajánlottak neki. Egyébiránt Molnár úr nem nyugszik; a napokban érkezett meg Párisból ismét egy új operette: »A georgiai nők« s egy látványos darab: »A számárbór.« Tehát nem félhetünk, Budán több újdonság lesz mint Pesten, a réghirdetett [!] »Genovévát« [Jaime és Tréfeu, *Genovéva, Látványos, bohózos mű* Offenbach zenéjével, ford. Latabár Endre, Buda: Bagó Márton, 1864, előadta a Népszínház 1864. máj. 10-én] és »Cancan a törvényszék előtt«-et [magyar operett; Rajkai Friebeisz István szövege, Jakobi Jakab zenéje, előadta a Népszínház 1864. ápr. 16-án; Pukánszky Kádár, 1979, 136.] nem is számítva.”

II/I. 1864/17, ápr. 24. Vegyes, 407: A *Cancan a törvényszék előtt* című darabról tudósít ironikusan a Ko, Gyulai Pálra jellemző stílusban: „A rég hirdetett »Cancan a törvényszék előtt« végre megjelent a budai színházban. Elég kár. Rajkai F. J. ily férczművekkel bajosan szerzi meg magának a jó nevet; a szöveg Bourgoing ismert adomájából, s az utána készült »Fandangó pöre« című balletből van plagizálva elég szellemtelenül, elég konyhai stílusban és nyelven. A cancan apologiája ez, s tökéletesen méltó védett tárgyához, s nálunk tulajdonképpen értelme sincs, legfőlebb, hogy pénzt szerezzünk és rontsuk el azt a kis jó izlését is közönségünknek, a mi a Dunán és Pilulák özvízéből megmenekült. Kérjük Molnár urat, inkább vegye elő azokat a darabokat s adassa hónapokig egyfolytában. Inkább azok, mint ez. Hogy R. F. J. ur törvényszolgájával szóljunk: »Komoly a helyzet, melyben most vannak!«”

II/I. 1864/21, máj. 22. Vegyes, 503: *Az ördög pilulái* című darab bécsi előadásáról szóló tudósítás: „A bécsi Thalia-színház már hirdeti a mi Piluláinkat, Molnár ur fényes képleteivel. E tevékeny színigazgató, a magyar nemzet becsülete fenntartásáért, az elhasznált diszitményeket és jelmezeket mind újra aranyoztatja. Köszönet neki a nemzet nevében. Az előadások jövő hó elején kezdődnek.” [A műről ld. az Europa 1864/14. 4. jegyzetét.]

- II/II. 1864/1, júl. 3. Vegyes, 23: *Az ördög pilulái* bécsi sikeréről, a glossza belső jegyei, stílusa alapján Arany Jánostól [a műről ld. az Europa 1864/14. 4. jegyzetét]: „A jó bécsi lapok (különben a mieink is csak oly *jók*) nem győzik eléggé dicsérni a »mi« Ördög piluláinkat. Elébe teszik az ő Schafhaxlijoknak, magas önmehtagadással fölülemelkedvén – művészeti tekintetből bizonyosan – a nemzeti büszkeségen. Tegnap tőlünk is egy egész csoport Pilula bámuló rándult föl Bécsbe a mai előadásra, (magyar) hazafiságból a (német) nemzetiségért! Milyen szép és megnyugtató az ránk nézve, hogy ma is vannak (a szükség ez esztendejében) áldozni tudó honfiak, kikre nem illik a költő szava:

Romlott szív és romlott elme,
Kit hazája hő szerelme

Nagy tettekre nem hevít!” [Bajza József: *Haza. Élet. Emlékezés*]

- II/II. 1864/24, dec. 11. Vegyes, 575: Miután a Népszínház bezárt, Molnár továbbra is érdeklődött a színházi gépezetek, technikai újdonságok iránt, sőt ő maga tervezett egy színberendező gépet. A Ko azonban változatlan iróniával és kételyekkel, Arany stílusára jellemző glosszával fogadta ötleteit: „A színpad mozgó világa» címmel Molnár György, a budai népszínház volt igazgatója, egy új találmányra hívja fel a szakértők s a nagyközönség figyelmét, mely találmány által lehetségessé lenne téve az egész színpadot egy pillanat alatt, a közönség szeme láttára, de általa mégis észre nem vehetőleg átalakítani, kertet szobává, erdőt palotává stb. változtatni. Mint írja, ez már nemcsak az ő agyában, s papírból kivágva van készen, hanem kicsiny mintázata is nem sokára elkészül, s akkor írók, művészek és műbarátok előtt be fogja mutatni. – Ha mindez sikerül, s nagyban is kivihető lesz, úgy a mint azt Molnár ur igéri, rendkívül nagy nyereség lenne s kivált a shakspearei darabokra nézve – csak hogy oly nagyszerű találmány, hogy, megvalljuk, nem merünk tőle sikert remélni.”

Molnárnak és a Népszínháznak egyéb vállalkozásairól, eseményeiről, az igazgató elleni színészi lázadásokról és a színház bezárásáról is rendszeresen beszámol a Ko. A kísértetgépek történetéhez ld. Kolta Magdolna: *Képmutogatók – A fotográfiai látás kultúrtörténete*, Magyar Fotográfiai Múzeum, 2003. Ld. még az Europa 1863/33. 4. jegyzetét. A Népszínház történetéhez és a hazai Offenbach-vitához: Pukánszky Kádár, 1979; Bozó, 2013; Offenbach európai recepciójához: Franke, 1999.

A Ko szövege:

„Feltűnt a rémdrámák ideje! Egy Dirckes nevű angol egy optikai készüléket talált fel, melynek segítségével a legtokéletesebb kísérteteket lehet megjelentetni. Pepper tanár a londoni polytechnikumban már előadásokat is tart e kísértetekkel s Lane, a haxtoni színház igazgatója, külön darabot íratott számukra. Reméljük, Molnár is megszerzi ez új készüléket, mert hisz úgy is a színpadi gépezet tanulmányozására ment ki.”

Magyarázatok a magyar szöveghez

Molnár György – Eredetileg Müller (1830–1891), nagyváradi születésű színész, rendező, színházigazgató. Pályáját vándortársulatokban kezdte. 1861. szept. 11-én neki köszönhetően nyílt meg a budai Népszínház, és ő volt az első igazgatója is. Látványdarabokkal, közönségvonzó előadásokkal igyekezett fenntartani a színházat. 1864-ben anyagilag megbukott, a színház bezárt, majd 1867-ben újra megnyitották, és Molnár 1869-ig vezette. Ekkor átment a Nemzeti Színházhoz színésznek és rendezőnek, de 1874-ben távozott. Rövid ideig újra a Népszínház, majd a kolozsvári színház igazgatója volt, végül vándortársulatokat vezetett vidéken. A budai Népszínház történetéről: Pukánszky Kádár, 1979.

A szerzőség kérdése – Miután a Népszínházra vonatkozó híreket Arany élénk figyelemmel kísérte, a glosszák stílusából, szóhasználatából ítélve maga is többször megszólalt az ügyben, így a jelen hír is neki tulajdonítható.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/22.

Függelék

1863/22. 1. *Novellen von Madame Ratazzi*, Europa, 1863/22, [máj. 22.], Wochenchronik, Literatur, 339. h.

Die frühere „Marie de Solms” – bekanntlich eine Verwandte der Napoleoniden – hat, wie sie schon in vergangenen Jahren vielerlei geschrieben, nun auch bereits als „Madame Urbain Ratazzi”, welchen Namen sie doch erst seit einigen Monaten trägt, ein Buch in die Öffentlichkeit gelangen lassen. Dasselbe besteht in einer Sammlung kürzerer Erzählungen (Paris, Dentu), die, stofflich ohne großen Werth, doch formell in ihrer Art kleine Meisterstücke sind und im Detail der Darstellung überall die Dame von Welt nicht nur, sondern auch die Frau von Geist und Herz zur Erscheinung bringen. Wir erhalten Scenen aus dem Leben in der Provinz unter dem Titel „Mademoiselle Million”, eine Legende: „L’Amour perdu”, ferner auch „Légendes Niçoises”, sodann eine „Erinnerung an die Bretagne”: „En Cour d’Assises”, eine Bearbeitung nach Samuel Warren: „Une Page de l’Album d’un Médecin”, und endlich mehrere Novelletten und Skizzen: „Histoire d’un chien”, „Le bon vieux temps”, „Satanjel”, „Les Fautes des Parents” und „Jeanne de Goerchen” (letzteres eine Episode aus den Kriegen des Kaiserreichs). Frau Ratazzi, deren pikantes Porträt in Photographie beigegeben ist – sie muß noch immer schön, wenn gleich etwas passirt sein – ist im Leben bekanntlich sehr emancipirt, vorliegendes Buch zeigt sie angenehmer Weise durchaus in den Grenzen der Weiblichkeit. Nach keiner Seite bemerkt man eine Ausschreitung.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/22. 1.

Novellen von Madame Ratazzi – *Ratazzi asszony elbeszélései*, Europa, 1863/22, [máj. 22.], Wochenchronik, Literatur, 339. h.

A német cikk fordítása – Előző nevén Marie de Solms – közismerten a Napóleonok rokona –, aki már az elmúlt években is sokfelét írt, újabban a csupán néhány hónapja viselt nevén, Urbain Ratazzi nejeként bocsátott egy könyvet a nyilvánosság elé (Paris, Dentu). Rövid elbeszéléseket tartalmaz, melyeknek tartalma kevésbé értékes, formailag azonban apró kis mesterművek, részleteikben pedig nemcsak a társasági hölgyet tükrözik, hanem a szellemdús és érzékeny nőt is. Találunk benne vidéki jeleneteket *Mademoiselle Million* [Millió kisasszony] címmel, legendákat (*L’Amour perdu*; *Légendes Niçoises*), egy „emlékezést Bretagne-ra” (*En Cour d’Assises*), egy Samuel Warren-átdolgozást (*Une Page de l’Album d’un Médecin*), végül több kiselbeszélést és rajzot (*Histoire d’un chien*; *Le bon vieux temps*; *Satanjel*; *Les Fautes des Parents*; *Jeanne de Goerchen* – ez utóbbi a császárság idejéből vett háborús történet). A kötet elé egy merész fényképet is csatoltak Ratazzi asszonyról – még mindig szépnek, noha kissé hervadtnak tűnik. Ratazzi asszony közismerten emancipált életet él, e könyv azonban kellemesebb, nőiesebb oldalát tükrözi, melynek határait semmilyen irányban nem lépi túl.

Magyarázatok a német szöveghez

Ratazzi asszony – Helyesen: Rattazzi; Marie de Solms, eredeti nevén Marie Laetitia Bonaparte-Wyse (1831–1902), III. Napóleon unokahúga. 1848-ban ment férjhez egy elzászi gyárhoz, Frédéric Joseph de Solms-hoz (1815–1863), akitől azonban nem sokkal később elvált. Szalont tartott fenn Párizsban, és Solms hercegnőnek nevezte magát. 1853-ban Torinóba költözött, ahol többek között Kossuth Lajossal is megismerkedett. Életrajzírói szerint szépirodalmi tevékenysége mellett politikai kémkedéssel foglalkozott. Második férje Urbano Rattazzi volt. Műveit különféle álneveken írta.

Mademoiselle Million – A szóban forgó kötetről a Ko téves adatokat közöl. Nem regényről van szó, mint a Ko szerzője hiszi, hanem novellagyűjteményről; a *Mademoiselle Million* pedig nemcsak az egyik (a nyitó) elbeszélés a kötetben, hanem a teljes kötetnek is ez a címe, a következő alcímmel: „Scènes de la vie de province” [Életképek a vidéki életből]. A szerző neve (Madame Urbain Rattazzi) alatt ott a korábbi név is: Marie de Solms. A kép a kötetben nem „pikáns” vagy „merész”, ahogyan a német szerző állítja: szokványos arcképről van szó.

Samuel Warren – (1807–1877), angol ügyvéd, író

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/22, máj. 31. Vegyes, 527: *Ratazzi asszonytól Dentunál...*, Rövid tartalomismertetés. 1865-ben Arany lapja újra hírt ad az íróról egy botrányt kavarázó regényéről. Ld. az Europa 1865/11. 1. jegyzetét.

A Ko szövege:

„Ratazzi asszonytól Dentunál, Párisban »«Mademoiselle Million» című regény jelent meg. A kérdésbe vont hercegasszony már eddig is tön kíséleteket a színmű- és novellairodalom terén.”

A szerzőség kérdése – A glossza rövidítése, a mondatfelépítés a stílus („kérdésbe vont”) Aranyra utal.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/24.

Függelék

1863/24. 1. *Zwei neue Theater in Mailand*, Europa, 1863/24, [jún. 5.], Wochenchronik, Musik und Theater, 367. h.

Dieselben werden auf Actien gleichzeitig erbaut werden; das eine in der Via del Giardino an der Stelle, wo bis jetzt eine Kirche stand, soll den Namen der Ristori, die sich auch mit dem meisten Gelde daran betheiligt hat, tragen, während das andere, bei der Brücke der Porta Ticinese, dem Andenken des größten italienischen Schauspielers, Gustavo Modena, gewidmet sein wird.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/24. 1.

Zwei neue Theater in Mailand – *Két új színház Milánóban*, Europa, 1863/24, [jún. 5.], Wochenchronik, Musik und Theater, 367. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Adelaide Ristori – (1822–1906), világszerte ismert olasz színésznő, Giuliano Capranica del Grillo márkí neje. Főként tragédiákban lépett fel, 1856-ban a Nemzeti Színházban is vendégszerepelt. Gyulai Pál a berlini előadásairól írt lelkes méltatást 1855-ben (*Signora Ristori*, Gyulai, Dramaturgiai dolgozatok I. 137–164). A cikkben Ristori szoborszerű szépségét, nyugodt méltóságát, mozgékony és kifejező arcát, finom árnyalatokra kiképzett hangját, az erőltetéstől, hatásvadásztól mentes, mindenkor a darab egészére összpontosító játékát emeli ki. Cikke nyomán Gyulai vitába keveredett Jókai Mórral és Egressy Gáborral a színi hatás kérdéséről. A *Magyar színháztörténet II.* Szerk. Gajdó Tamás, Bp. 2001. 434–435 szerint a vita Gyulai és Salamon Ferenc között zajlott, Gyulai Pál írásai azonban Jókainak és Egressynek vannak címezve (*Még egyszer Ristori*, I–III. rész, Gyulai, Dramaturgiai dolgozatok I. 168–216). Az I. rész szól Jókainak, a II–III. rész Egressy Gábornak. Ristoriról ld. még az Europa 1864/6. 4; 1865/1. 3; 1865/4. 7. tételét.

Gustavo Modena – (1803–1861), olasz színész

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/I. 1863/25, jún. 22. Vegyes, 599: *Majlandban most egyszerre két új színházat építenek...* Fordítás.

A Ko szövege:

„Majlandban most egyszerre két új színházat építenek; az egyiket a Via del Giardinón, Ristori nevére, ki tetemes pénzmennyiséggel járult az építési költségekhez; a másikat a Porte Ticinese hid mellett, mely nevét Modenától, a kitűnő olasz színművésztől nyerendi.”

Magyarázat a Ko szövegéhez

Majland – Milánó; Halmágyi Sándor szövé teszi Aranyak a levelében, hogy „Majland” miért németesen van írva, s miért nem „Milano” (Halmágyi Sándor Arany Jánosnak, Kolozsvár, 1863. jún. 25. AJÖM XVIII. 331–332). A Koszorúban gyakoribb a „Milano” alak, a *Daliás idők* 3. énekében Arany maga is így használja: „Ott fekszik Milánó, Mántua, Veróna” (Ko I/I. 1863/16, ápr. 19. 375).

A szerzőség kérdése – A glossza rövid ahhoz, hogy a szerzőségre következtetni lehessen. A „Majland” szóalak kizárhatja Arany szerzőségét.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/26.

Függelék

1863/26. 1. *Eine „Ehrendarlehncasse” für französische Schriftsteller*, Europa, 1863/26, [jún. 19.], Wochenchronik, Literatur, 384. h.

Der Verein dramatischer Dichter in Paris hat jetzt einen von dem Akademiker Legouvé ausgehenden, wie uns scheint, ganz praktischen Plan zu begutachten. Es soll nämlich theils durch freiwillige Schenkungen, theils durch Vorschüsse auf niedrige Zinsen eine Darlehncasse begründet werden, bei der junge Autoren, die Talent und Fleiß besitzen, Credit erhalten könnten, bis sie hinreichende Früchte ihrer Werke ernten. Man würde auf die Art gar manche wirkliche Begabung fördern und der Literatur erhalten, und Vielen, die den Wucherern in die Hände gefallen wären, es möglich machen, ohne sich zu ruiniren, Capitalien zu gesetzlichen Zinsen aufzunehmen. Legouvé verlangt einen Fond von 100 000 Francs und hat sich erboten, für seine Person den zehnten Theil dieser Summe beizusteuern.

1863/26. 2. *Neue französische Opern*, Europa, 1863/26, [jún. 19.], Wochenchronik, Musik und Theater, 392. h.

Die Opéra comique in Paris studirt für die kommende Wintersaison vier interessante Neuigkeiten ein: „Capitän Henriot” in drei Acten von Victor Sardou, Musik von Gevaert, einem jungen Belgier, dessen Erstlingswerke denselben als einen sehr talentvollen Componisten, namentlich im heitern Genre, erscheinen ließen – ferner „Lara” in drei Acten nach der Byron’schen Dichtung von Cormon und Michel Carré, Musik von Aimé Maillart, der durch sein „Glöckchen des Eremiten” auch in Deutschland vortheilhaft bekannt wurde – drittens „Die Peruanerin” in drei Acten von Meilhac (dem Autor der in voriger Nummer erwähnten „Gewohnheiten”), Musik von Massé – sowie endlich viertens „Hermine” in drei Acten von Leuven und Hadot, Musik von Félicien David, dem Componisten der „Wüste”, dessen Oper „Lalla Rookh” also nicht das Einzige sein soll, was er für die Bühne geschrieben.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/26. 1.

Eine „Ehrendarlehnscasse” für französische Schriftsteller – Kölcsönpénztár a francia írók számára, Europa, 1863/26, [jún. 19.], Wochenchronik, Literatur, 384. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Ernst Legouvé – (1807–1903), francia   r  , drámaíró, gyakran foglalkozott a francia társadalom szociális kérdéseivel.

Az Arany   tal kijelölt rész – Jelöletlen   tv  tel.

A Ko közlése – I/II. 1863/1, j  l. 5. Vegyes, 23: *A p  rissi drámaírók egylete...* Fordítás kihagyással. A kimaradt mondat: „Man würde auf die Art [...]”: „Csupán némi tehetséget és az irodalom m  vel  s  t követelik meg, és sokaknak, akik az uzsorások karmai közé kerültek, a bukás elkerüléséhez törvényes kamattal juttatnak anyagi támogatást.”

A Ko szövege:

„A p  rissi drámaírók egylete, Legouvé akadémiai tag indítványára, kölcsön-pénztár felállítását határozta el francia   r  k s  m  ra. A k  lcs  np  nzt  r részint önkéntes adományokból, részint csekély kamatra fölvett összegekből állana, melyből fiatal, tehetséges, szorgalmas   r  k előlegeket nyernének, mig tehets  g  k gyümölcsözővé v  land. Legouvé indítványa szerint az alaptőke 100 000 frank leend, mely összegnek egy tizedét ő maga ajánló meg.”

A szerzőség kérdése – A művészek anyagi helyzetének témája folyamatosan foglalkoztatta Aranyt. A glossza kiválasztása és átültetése nagy valószínűséggel tőle ered.

1863/26. 2.

Neue französische Opern – *  j francia operák*, Europa, 1863/26, [j  n. 19.], Wochenchronik, Musik und Theater, 392. h.

A német cikk fordítása – Az Opéra Comique a következo t  li szezonra négy újdonsággal készül: Sardou-t  l a *Le Capitaine Henriot* [Henriot kapitány] című háromfelvonásos darabbal, melynek zenéje egy tehetséges fiatal belga zeneszerzo, Gevaert első munkája v  g műfajban; a második a Byron költeményére épülő *Lara*, három felvonásban, szövegkönyvét Cormon   s Michel Carré írta, zenéjét Aimé Maillart szerezte, aki a *Les Dragons de Villars* [*A remete csengettyűje*, más fordításban: *Villars dragonyosai*, németül: *Das Glöckchen des Eremiten*] című darabja révén

Németországban is kedvelté vált. A harmadik darab a *Le brésilien* [A brazíliai], háromfelvonásos mű Meilhactól (az előző számunkban említett *Gewohnheiten* szerzőjétől), a zenéjét Massé szerezte; végül a negyedik a „Hermine” három felvonásban Leuventől és Hadot-tól, zenéje Félicien Davidtól, a *Le désert* [A sivatag, németül: *Die Wüste*] szerzőjétől. Az utóbbinak a *Lalla Roukh* tehát nem az egyetlen színpadi műve lesz.

Magyarázatok a német szöveghez

Victorien Sardou – Ld. az Europa 1864/10. 6. jegyzetét.

François-Auguste Gevaert báró – (1828–1907), belga zeneszerző; a *Le Capitaine Henriot* azonban nem az első műve volt, operákat 1848-tól írt. Ezt az operát 1864. december 29-én mutatták be Párizsban.

Cormon, Michel Carré és Aimé Maillart – A szerzőkről és a *Lara*, valamint *A remete csengettyűje* (*Villars dragonyosai*) című operákról ld. az Europa 1864/16. 6. jegyzetét.

Henri Meilhac – (1831–1897), népszerű francia vígjátéktíró, gyakran dolgozott együtt Ludovic Halévyvel, Jacques Offenbach pedig több művéből írt operettet. Ő a szerzője a *Carmen* című darabnak is, melyet Georges Bizet dolgozott fel operának. A *Die Peruanerin* [A perui nő] című mű eredeti címe: *Le brésilien* (A brazíliai), egyfelvonásos vígjáték, a Népszínház 1863-ban Offenbach zenéjével játszotta, ld. Bozó 2013, 8. A *Gewohnheiten* [Szokások] című vígjátékot Max Stein [Marie Saphir] dolgozta át németre a berlini Wallner-színház számára, azonban bizonytalan, hogy mely Meilhac-műről van szó.

Victor Massé – (1822–1884), francia zeneszerző

Félicien-César David – Ld. az Europa 1863/9. 14. jegyzetét. A *Lalla Roukh* című komikus operáját 1862-ben mutatta be a párizsi Opéra Comique. A Ko többször tudósított a zeneszerzőről és műveiről, köztük a *Lalla Roukh*-ról: I/I. 1863/10, márc. 8. Vegyes, 239; I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618; III/I. 1865/16, ápr. 16. 381. Ld. még Europa 1863/49. 4; 1864/4. 3; 1864/21. 11; 1864/33. 15; 1865/15. 1. a *Le désert* (*Die Wüste*; *A sivatag*) című szimfonikus ódáját 1844-ben írta, ld. az Europa 1863/9. 14. jegyzetét. Az itt említett harmadik műve nem „Hermine”, hanem a *Le Saphir* (*A zafir*) címmel került színre 1865. márc. 8-án az Opéra Comique-ban. Az operának a hősnőjét nevezik Hermine-nek. A Ko erről is tudósított, ld. az Europa 1864/21. 11. és 1865/15. 1. jegyzetét.

Adolphe Leuven és TERENCE Hadot – Ld. az Europa 1865/15. 1. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/1, júl. 5. Vegyes, 23: *Az opéra [!] comiqueben a jövő téli-idényre...* A glossza utolsó mondatainak ismertetése és aktualizálása. Megjegyezzük, hogy az Europa ugyenezen lapszámának azonos oldalán, azonos hasámban, a jelen glossza felett áll egy hír Kisfaludy Sándor drámáinak német fordításáról (*Kisfaludy'sche Stücke in deutscher Uebersetzung*). Érdekes, hogy a Ko nem adott hírt róla.

A Ko szövege:

„Az opéra [!] comiqueben a jövő téli-idényre, a többek közt, Dávid Felicián (kit Lalla Rookhból mi is előnyösen ismerünk) »Hermina« című operájára készülnek. Ugyan e szerző »Pusztá« című dalműve is nagy tetszésben részesül.”

A szerzőség kérdése – A glosszának nincs olyan eleme, mely kizárná vagy feltételezhetővé tenné Arany szerzőségét, azonban tekintve, hogy a lapszámból feltehetően ő dolgozott, a jelen glossza is neki tulajdonítható.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/27.

1863/27. 1. *Victor Hugo und Chateaubriand*, Europa, 1863/27, [jún. 26.], 833–840. h. Jelölés grafittal a cím mellett.

+	<p>Victor Hugo und Chateaubriand</p> <p>Das Haupt der französischen Romantiker scheint durch das gewaltige Aufsehen, das seine <i>Misérables</i> in der ganzen gebildeten Welt gemacht, mit so lebhafter Befriedigung erfüllt worden zu sein, daß die Brüsseler Verleger des Gefeierten schon jetzt, nach Jahresfrist, mit einem neuen Werke desselben Autors abermals eine bedeutende Spannung erregen zu können in der glücklichen Lage sind. Victor Hugo, der mittlerweile in das siebente Jahrzehnt seines Lebens eingetreten, überrascht die Welt mit einer seltsamen Schöpfung seines reichen Geistes, mit einem Werke, das zunächst wohl in die Kategorie der Biographien, vielleicht auch der Autobiographien gesetzt werden muß, dem aber ein so pikantes Mäntelchen umgehängt ist, daß schon dieses kleine Kunstmittel seine große Wirkung zu Gunsten des Buches und seiner Verleger nicht verfehlen wird. Wenn der Leser den Titel des Buches erfährt: „<i>Victor Hugo raconté par un témoin de sa vie</i>“, so wird, so muß er natürlich sofort die Frage aufwerfen: wer ist dieser <i>témoin</i>? Vielleicht werden wir Deutschen wohl thun, wenn wir das französische Wort nicht mit „Zeuge“, sondern mit „Gefährte“ übersetzen, was offenbar in diesem Zusammenhange nicht der Sprache unserer überrheinischen Nachbarn Gewalt anthun heißen kann; und wenn sich sonach die Gattin des Dichters als die Verfasserin der Biographie darstellen würde, so dürfte darin wiederum ein nicht geringer Reiz liegen. Jedenfalls aber ist die ehrenwerthe Dame nicht als die einzige, ja nicht einmal als die hauptsächliche Urheberin des Buchs zu betrachten; die Darstellungsweise desselben legt die Vermuthung viel näher, daß Victor Hugo selbst der Autor seiner Lebensbeschreibung ist, die er der geliebten Gefährtin seines Lebens etwa in die Feder dictirt haben mag.</p> <p>Bis jetzt liegen zwei Bände des Werkes vor, deren erster die frühesten 17 Jahre des Dichters (1802–1819) umfaßt, während der andere die zweiundzwanzig Jahre von 1819 bis [834] 1841 behandelt. Es ist in diesen Bänden eine reiche Fülle kostbaren Stoffes zur Illustrirung der politischen und namentlich der Literaturgeschichte jener Zeit enthalten. Victor Hugo hat es nicht für passend erachtet, sich vorzugsweise mit der Schilderung seines Innern, mit Seelenmalerei, zu befassen und die ganze übrige Welt nur als Hintergrund und Staffage zur Verherrlichung seiner Persönlichkeit zu benutzen; er hat vielmehr</p>
---	---

² Diese Uebersetzung, von Dr. A. Diezmann bearbeitet, erscheint ebenfalls, wie die des vorerwähnten Werkes, bei E. F. Steinacker in Leipzig. [Az Europa jegyzete.]

³ Hier sind Ihre zwanzig Francs, Frau Gräfin, obgleich man wahrhaftig die Mildthätigkeit versagen könnte, wo die gewöhnliche Höflichkeit versagt wird. [Az Europa jegyzetben közölt német fordítása.]

in verständiger Weise seine Leidenschaften und Schwächen, sein Kämpfen und Ringen, die Ueberwindung verschiedener Standpunkte u. dgl. sehr in den Schatten treten lassen und dafür die äußeren Begebenheiten, soweit sie auf ihn und seinen poetischen wie politischen Bildungsgang mehr oder weniger bestimmend einwirkten, anschaulich und fesselnd geschildert und dabei die Wandelungen seines Innern zugleich erzählt, erklärt und, wo nöthig, vertheidigt. So spiegelt die anspruchslose Selbstbiographie ein wichtiges und interessantes Stück Zeit ab, so tritt in ihr das ganze politische, sociale, wissenschaftliche Leben Frankreichs und zumal der Hauptstadt Paris in seinen mannigfachen Wandlungen, Sprüngen, Gegensätzen dem Leser entgegen, und es werden dabei so viele ausgezeichnete Persönlichkeiten aus allen Classen der gebildeten Bevölkerung Frankreichs vorgeführt und in oft noch gänzlich unbekannten Eigenheiten dargestellt, daß, mag man sonst über Victor Hugo denken wie man will, diese seine Lebensschilderung unbedingt zu dem Lesenswerthesten gehören dürfte, was seit langer Zeit in diesem Genre veröffentlicht worden ist. Das deutsche Publicum, dem das Original weniger zugänglich sein möchte, wird binnen wenigen Tagen Gelegenheit haben, aus derselben Feder, welche bereits die „Armen und Elenden“ so meisterhaft in unsere Sprache übertrug, auch dieses neueste Werk in treuer und tüchtiger Uebersetzung zu erhalten.²

[835] Um den geneigten Lesern der Europa einen kleinen Vorgeschmack von Dem zu geben, was sie von dem interessanten Buche zu erwarten haben, laden wir sie freundlichst ein, sich mit uns in die Zeit zu versetzen, wo der Jüngling Victor Hugo, noch nicht zwanzig Jahre alt, bereits Lorbeeren errungen hatte, die sonst so frühen Jahren noch nicht zu blühen pflegen. Schon in seinem vierzehnten Lebensjahre, als er, ganz gegen seine Neigung, dem väterlichen Machtgebote nachgebend, sich mit dem Studium der Mathematik beschäftigte, um sich zum Eintritt in die polytechnische Schule vorzubereiten, führte ihn der Hang seines Herzens unwiderstehlich zur Poesie hin, und er dichtete ein nach allen Regeln der Aristotelischen Poetik gebildetes Trauerspiel „Irtamenes“, das in Aegypten spielte und in sinnbildlicher Darstellung die Rückkehr Ludwigs XVIII. feiern sollte.

Ein Jahr später wurde von der Akademie sein Gedicht „über die Vortheile des Studiums“ als preiswürdig anerkannt, allein er erhielt die Prämie nicht, da die hochwürdigen Preisrichter das naive Geständniß des Dichters:

Und ich, der stets bemüht, von Stadt und Hof zu fliehen,
Sah *fünfzehn Jahre* kaum an mir vorüberziehen

für unglaublich und für eine respectverletzende Mystification hielten und einen anderen Mitbewerber mit dem Preis beglückten. Zwei Jahre später wurden zwei Oden des Siebzehnjährigen von der Akademie der jeux floraux gekrönt, und ein

	<p>im folgenden Jahre eingesandtes Gedicht: „die Aussetzung des Moses im Nil“, das auch jetzt noch unter den schönsten lyrischen Schöpfungen des Dichters einen Platz verdient, brachte ihm den dritten Preis und den Titel eines Maître ès jeux floraux ein.</p> <p>Victor Hugo war, theils in Folge seiner frühesten Lebensschicksale, theils in Folge der Einwirkung seiner fast bis zum Exceß königlich gesinnten Mutter – einer gebornen Vendéerin, die als fünfzehnjährige Jungfrau mit den royalistischen Insurgenten durchs Land gezogen war – ein glühender Royalist, und schon als Vierzehnjähriger hatte er in sein Tagebuch geschrieben: Je veux être Chateaubriand ou rien (ich will Chateaubriand sein oder Nichts). Der Dichter der Atala hatte nicht etwa ein ungetheiltes Publicum; eben dieses Poëm hatte noch siebzehn Jahre nach seiner im Jahre 1802 erfolgten Veröffentlichung den Spott der Gegner herausgefordert, und das Lachen derselben fand ein Echo in einer Parodie, welche 1819 unter dem Titel „Ah! là! là!“ die Pariser amusierte, namentlich durch den Versuch, die Schilderungen Meschacebe’s und der Urwälder durch eine zwanzig Seiten lange Beschreibung eines Kartoffelfeldes für immer zu beseitigen. Obwohl selbst die Mutter Victor Hugo’s sich für die Parodie erklärte, hielt der Sohn desto entschiedener zu Chateaubriand. Das Lesen der Schriften des Letzteren wandelte seine Ansichten in einem Punkte merklich um. Der „Geist des Christenthums“, das Buch, welches die Poesie des katholischen Glaubens nachwies, war das rechte Mittel geworden, jenen Glauben den Dichtern zugänglich zu machen. Victor nahm in der That allmählich diesen Glauben an, welcher der Architektur der Dome und den großen Bildern der Bibel entsprach, und er ging so von dem Voltaire’schen Royalismus seiner Mutter zu dem christlichen des verehrten Chateaubriand über.</p> <p>Der Tod des Herzogs von Berry begeisterte Victor zu einer Ode, die in der royalistischen Gesellschaft großes Glück machte. Ludwig XVIII. selbst sprach mehrmals vor seinen Vertrauten die Strophe daraus, welche anfängt:</p> <p style="padding-left: 40px;">O eile, Fürst mit weißem Haar, es drängt die Zeit; Ein Bourbon u. s. w.</p> <p>Auch Chateaubriand erwähnte in einem Gespräche mit einem Deputirten der Rechten, Herrn Agier, die Ode in begeisterten Worten und nannte den Verfasser derselben ein herrliches Kind. Herr Agier veröffentlichte in der Zeitung Le drapeau blanc einen Aufsatz über die Ode und wiederholte den Ausdruck Chateaubriands. Derselbe wurde von da an überall nachgesprochen und Victor trat in den wirklichen Ruhm ein.</p> <p>Er ging zu Agier, um ihm für den Aufsatz zu danken, zu dem hochgefeierten Chateaubriand selbst aber wagte er sich nicht. Dieser dagegen wunderte sich, daß Victor nicht zu ihm komme,</p>
--	--

	<p>und sprach sich so gegen Agier aus. Der Deputirte benachrichtigte von dieser Verwunderung Chateaubriands Frau Hugo, die nicht mehr über <i>Atala</i> lachte, seit der Verfasser derselben ihren Sohn bewunderte, und befahl Victor, den gefürchteten Besuch zu machen. Er selbst fühlte freilich auch, daß er sich ihm nicht länger entziehen dürfe, da Chateaubriand es wünsche, und ergab sich in die Ehre, die ihm auferlegt war.</p> <p>Am andern Tage, um sieben Uhr Abends, holte ihn Agier ab und in großer Aufregung betrat er das Haus Nr. 27 in der Straße St. Dominique. Er folgte seinem Führer über einen Hof, an dessen Ende sie einige Stufen emporstiegen. Agier klingelte, ein Diener, der eine weiße Schürze vorhatte, öffnete, ließ sie in ein Vorzimmer, dann in einen einfach möblirten großen Saal treten, in welchem die Stühle mit grauen Schürz-Ueberzügen versehen waren.</p> <p>Frau von Chateaubriand saß in einer Causeuse und rührte sich nicht. Chateaubriand selbst, der am Kamine lehnte und da stehen blieb, sagte zu Victor:</p> <p>„Ich freue mich sehr, Sie zu sehen, Herr Hugo. Ich habe Ihre Verse gelesen, sowohl die über die Vendée als die neuesten über den Tod des Herzogs von Berry. Es sind, namentlich in den letztern, Dinge, welche kein Dichter unserer Zeit hätte schreiben können. Mein Alter und meine Erfahrung giebt mir bereits das Recht, aufrichtig zu sein, und so sage ich Ihnen auch ehrlich, daß Stellen darin sind, die mir weniger gefallen; was dagegen in Ihren Oden schön ist, ist sehr schön.“</p> <p>Das Lob war nicht gespart, indessen lag in der Haltung, im Tone der Stimme und in der Art, die Plätze zu vertheilen, etwas so ganz Souveränes, daß Victor sich mehr gedemüthigt als gehoben fühlte. Er stammelte eine verlegene Antwort und wäre gern sogleich wieder gegangen.</p> <p>Zwei Hausfreunde, die Marquis von Talaru und von Herbouville, erschienen zu rechter Zeit, um die Aufmerksamkeit abzulenken. Er sammelte sich einigermaßen und fand den Muth, den berühmten Schriftsteller anzusehen, dessen Bücher er bisher nur gekannt hatte.</p> <p>[837] Chateaubriand nahm gern etwas Militärisches an; der Mann von der Feder vergaß den Mann mit dem Degen nicht; eine schwarze Binde, welche den Hemdkragen bedeckte, hielt ihm den Hals steif und ein bis oben hinauf zugeknöpfter schwarzer Rock den etwas gekrümmten kleinen Körper aufrecht. Schön an ihm war nur der Kopf, der zwar nicht in richtigem Verhältnisse zu dem Körper stand, aber edel und ernst war. Die Nase hatte einen festen und gebieterischen Schnitt, das Auge war stolz und das Lächeln gewinnend, aber es erschien immer nur wie ein Blitz und der Mund erhielt dann sofort wieder den strengen und hochmüthigen Ausdruck.</p> <p>Es wurde dunkel und man brachte Licht. Der Hausherr ließ das Gespräch fallen, und Victor kam nun durch das Schweigen in noch größere Verlegenheit als früher durch die Reden. Er freute sich deshalb sehr, als Agier aufstand. Als</p>	
--	--	--

	<p>Chateaubriand Beide gehen sah, lud er Victor ein, ihn wieder zu besuchen, und sagte, er würde ihn täglich von sieben bis neun Uhr früh treffen.</p> <p>Victor ging, ohne einmal stehen zu bleiben, wieder durch das Vorzimmer und über den Hof. Als er auf der Straße war, athmete er tief auf.</p> <p>„Nun, hoffentlich sind Sie zufrieden?“ fragte Agier.</p> <p>„Ja, zufrieden, daß ich wieder heraus bin.“</p> <p>„Wie so?“ entgegnete der Deputirte. „Herr v. Chateaubriand war doch sehr freundlich gegen Sie. Er sprach viel mit Ihnen. Sie kennen ihn noch nicht; manchmal spricht er in vier oder fünf Stunden kein Wort. Bei Ihnen machte er eine wahrhafte Ausnahme, da er Ihnen so schnell zu jeder Zeit Zutritt in seinem Hause gestattete. Wenn Sie damit nicht zufrieden, sind Sie schwer zu befriedigen.“</p> <p>Victor war noch immer nicht überzeugt. Der Verfasser der „Martyrer“ gefiel ihm in seinen Büchern besser als in seinem Hause, und ohne Frau Hugo, deren Willen Alles über den Sohn vermochte, wäre er nicht wieder zu Chateaubriand gegangen.</p> <p>Aus Gehorsam gegen die Mutter machte er sich eines Morgens wieder auf den Weg nach der Straße Saint Dominique. Derselbe Diener ließ ihn ein. Diesmal empfing ihn Chateaubriand in seinem Zimmer. Im Salon begegnete er der Frau von Chateaubriand, die so früh schon ausging und einen der damals in dem Faubourg St. Germain modischen Hüte mit schmalen Schirme trug. Victor, der die Dame bei seinem ersten Besuche wegen des Halbdunkels nicht deutlich bemerkt hatte, erblickte eine große hagere Frau mit trockenem, pockennarbigem Gesicht. Sie blieb wegen des kleinen jungen Menschen nicht stehen, doch gewährte sie ihm gnädig ein leichtes Kopfnicken zum Gruße.</p> <p>Als Victor eintrat, saß Chateaubriand in Hemdärmeln und mit einem seidenen Tuche um den Kopf, den Rücken der Thür zugewendet, an einem Tische und durchmusterte Papiere. Er drehte sich rasch um.</p> <p>„Ach, guten Morgen, Herr Victor Hugo!“ sagte er. „Ich erwartete Sie, setzen Sie sich. Haben Sie etwas gearbeitet, seit ich Sie gesehen? Ja? Haben Sie viel Verse geschrieben?“</p> <p>Victor antwortete, daß er immer einige Verse mache.</p> <p>[838] „Daran thun Sie Recht. Verse! Machen Sie Verse! Sie sind hohe Literatur. Sie stehen auf höherem Felde als ich. Der ächte und wirkliche Schriftsteller ist der Dichter. Ich habe auch Verse gemacht und bereue fast, es nicht fortgesetzt zu haben. Meine Verse waren besser als meine Prosa. Wissen Sie, daß ich sogar ein Trauerspiel geschrieben habe? Warten Sie, ich muß Ihnen eine Scene daraus vorlesen. – Philorge! Kommen Sie! Ich brauche Sie!“</p> <p>Es trat ein Mensch mit rothem Haar, rothem Backenbart und rothem Gesicht ein.</p> <p>„Holen Sie mir das Manuscript von Moses!“ sagte Cha-</p>	
--	---	--

	<p>teaubriand zu ihm.</p> <p>Philorge war der Secretair Chateaubriands und bekleidete als solcher durchaus keine Sinecure. Abgesehen von den Manuscripten, erforderte schon die Correspondenz außerordentlich viel Zeit, weil er, außer den Briefen, die er schrieb und die Chateaubriand unterzeichnete, von allen eine Abschrift für eine Sammlung nehmen mußte, in welcher der berühmte Schriftsteller, aus Aufmerksamkeit für die Nachwelt, selbst seine kleinsten Billets sorgfältig aufbewahrte. Ferner hatte Philorge das Amt, alle ankommenden Briefe zu classificiren und zu numeriren.</p> <p>Der Secretair brachte das verlangte Manuscript und der Verfasser <i>René's</i> las mit Pomp und Salbung einen Dialog, dann einen Chor nach den Chören der <i>Athalie</i> und der <i>Esther</i>, ohne daß sie den Hörer überzeugten, die Verse seien wirklich besser als die Prosa. Victor versuchte allerdings alles sehr schön zu finden und er bewunderte sogar den Vers aus dem Chor:</p> <p>„Durch Lieder mildert oftmals sich der Schmerz“, an den er sich, wie an ein Rettungsboot, anklammerte.</p> <p>Der Diener, der ihn eingelassen hatte, brachte dann eine ungeheure Wanne voll Wasser. Sogleich band Chateaubriand das seidene Tuch von dem Kopfe und zog die grünen Maroquinhandschuhe aus. Victor wollte gehen, aber er hielt ihn zurück und fuhr ohne Weiteres fort sich auszukleiden, zog die Beinkleider von grauem Molleton, das Hemd, das Flanelljäckchen aus und stieg in die Wanne, in welcher der Bediente ihn wusch und rieb. Nachdem er abgetrocknet und wieder angekleidet war, beschäftigte er sich mit dem Putzen seiner Zähne, die sehr schön waren und für die er ein ganzes Besteck, wie ein Zahnarzt, hatte. Der Aufenthalt in der Wanne hatte ihn erfrischt und erheitert; er sprach viel und lebhaft, beschäftigte sich dabei fortwährend mit den Zähnen und nahm Victor ganz für sich ein.</p> <p>Er sprach von der Censur und äußerte:</p> <p>„Was ist das für eine Regierung! Jämmerliche Schwachköpfe! Der Gedanke ist doch stärker als sie; sie wollen ihn antasten, werden sich aber schwer daran verwunden. Wenn sie sich nur selbst gefährdeten, hätte es freilich nichts zu bedeuten, aber sie stürzen zugleich die Monarchie ins Verderben.“</p> <p>Victor nahm von diesem seinem zweiten Besuche einen weit bessern Eindruck mit hinweg als von dem ersten. Er schrieb für Chateaubriand die Ode „das Genie“. Er besuchte ihn auch oft, fand aber selten die Lebhaftigkeit und die Unbefangenheit wieder wie bei dem zweiten Besuche. Chateaubriand war vielmehr fast immer so, wie er ihn das erste Mal gesehen hatte, artig zwar, aber im Grunde sehr kalt; man stieß bei ihm aus einen Charakter, dessen Starrheit nichts beugen, dessen Stolz nichts verringern konnte; man empfand weit mehr Verehrung als Zuneigung; man fühlte, daß man vor einem Genie stehe, nicht vor einem gewöhnlichen Menschen.</p>	
--	---	--

	<p>Victor hörte deshalb gar nicht ungern, daß Chateaubriand zum Gesandten in Berlin ernannt sei. Er ging zu ihm, um ihm Glück zu wünschen und sich von ihm zu verabschieden.</p> <p>„Zu verabschieden?“ fragte der Gesandte. „Sie begleiten mich!“</p> <p>Victor machte große Augen.</p> <p>„Ja,“ fuhr Jener fort; „ich habe Sie der Gesandtschaft begeben lassen, ohne erst um Ihre Erlaubniß zu fragen, und ich nehme Sie mit.“</p> <p>Victor dankte ihm vom Herzen für seinen guten Willen, sagte aber auch, er könne seine Mutter nicht verlassen.</p> <p>„Nur die Mutter hält Sie hier zurück?“ sagte Chateaubriand lächelnd. „Nun, Sie haben Ihren freien Willen; aber leid thut es mir, daß es nicht angeht; es wäre für uns Beide ehrenvoll gewesen.“</p> <p>In diesem Augenblicke trat Frau von Chateaubriand in das Zimmer ihres Mannes. Sie hatte noch kein Wort mit Victor gesprochen und schien immer ihn gar nicht zu kennen. Er wunderte sich also gar sehr, als sie auf ihn zukam und lächelnd sagte:</p> <p>„Herr Hugo, ich halte Sie fest; Sie müssen mir durchaus bei einer guten That behülflich sein. Ich habe eine Anstalt für arme alte Geistliche. Sie kostet mich mehr Geld, als ich besitze. Auch eine Chocoladenfabrik habe ich. Ich verkaufe das Fabrikat zwar etwas theuer, aber es ist vortrefflich. Wünschen Sie ein Pfund davon?“</p> <p>„Gnädige Frau“, antwortete Victor, welchen das hochmüthig vornehme Wesen der Dame lange verdrossen hatte und der das Bedürfniß fühlte, sie einigermaßen zu überraschen, „ich kaufe drei Pfund.“</p> <p>Frau von Chateaubriand war allerdings überrascht, geblendet, Victor aber mußte sein ganzes Geld hingeben.</p> <p>Frau von Chateaubriand war nicht allein mildthätig, auch Chateaubriand hatte stets auf dem Kaminsims in seinem Zimmer Stößchen von Fünffrankstücken; jeden Augenblick fast erschien der Diener und brachte ihm Bettelbriefe von ächten oder falschen Emigrirten, Vendéern, Ludwigsrittern etc. Da griff er nach einem der Geldhäufchen, nahm davon, wickelte es in Papier und ließ es durch den Diener übergeben.</p> <p>George Sand spricht in der Geschichte ihres Lebens von Bettlerschwärmen, welche über die berühmten Schriftsteller herfallen. Es wird dies, wenn man ihnen nicht bald steuert, eine regelrechte Ausbeutung. Alle betheiligen sich dabei, wirklich Arme, Betrüger. Unglückliche in Lumpen und Almosensammlerinnen in Seide und Spitzen, die nicht immer, wie Frau von [840] Chateaubriand, lächelnd eine Gabe verlangen. Eine solche vornehme und hochmüthige Almosensammlerin ging einmal Victor Hugo in einer Weise um eine Gabe an, daß sie sich nachstehende Antwort zuzog :</p> <p>Voici vos vingt francs, comtesse,</p>	
--	---	--

	<p>Quoiqu'on puisse, en vérité, Manquer à la charité Qui manque à la politesse.³</p> <p>Chateaubriand gab, ohne zu zählen, wie er überhaupt in solcher Weise Ausgaben machte. Das Geld glitt ihm durch die Finger. Als er den verbannten Karl X. in Prag besuchte, fragte ihn der ehemalige König nach seinen Vermögensumständen.</p> <p>„Ich bin arm wie eine Kirchenmaus,“ antwortete er, „und lebe so hin unter den anderen Armen der Frau von Chateaubriand.“</p> <p>„Ach, das darf nicht so bleiben,“ fuhr der König fort. „Lassen Sie hören, Chateaubriand; wie viel brauchen Sie wohl, um reich zu sein?“</p> <p>„Sire, Sie würden sich vergeblich darum bemühen. Wenn Sie mir diesen Morgen vier Millionen schenken, würde ich doch Abends gar nichts mehr haben.“</p> <p>Die schlimme Seite dieser edlen Geringschätzung des Geldes lag darin, daß sie den großen Schriftsteller ganz in die Hände der Darleiher gab. Gutes Haushalten erhält dem Manne die Unabhängigkeit und Würde. Diejenigen, welche Chateaubriand ihre Börse öffneten, glaubten dadurch das Recht erlangt zu haben, sich in seine Politik zu mischen, und wenn er eine Rede in der Kammer gehalten oder einen Zeitungsartikel geschrieben hatte, kamen sie am Tage darauf zu ihm und machten ihm drohende Vorwürfe, die sein Stolz erdulden mußte. Die Geldverlegenheiten, die sein Alter drückten, nöthigten ihn, seine „Memoiren von jenseit des Grabes“ im voraus zu verkaufen und gleichsam eine Hypothek auf seinen Leichnam zu nehmen. Man zahlte ihm dafür einen Jahresgehalt von zwanzigtausend Francs. Da er aber nicht schnell genug starb und deshalb das Geschäft schlecht zu werden drohte, wollte man ihm nur noch zwölftausend jährlich zahlen. Er gab zu, daß er leider zu lange lebe, und ließ sich den Abzug gefallen.</p> <p>Wir müssen uns auf diesen einen kurzen Auszug beschränken, und dem Leser die weitere Nachlese aus dem Buche selbst überlassen. Wir bemerken nur noch, daß namentlich auch aus der Pariser Theaterwelt viele charakteristische Züge berichtet werden, welche allen Freunden der mimischen Kunst sicherlich große Freude zu machen im Stande sind. Die Darstellung ist im Ganzen einfach, manchmal hinreißend, stets aber unterhaltend und ansprechend. Den folgenden Bänden darf mit gerechter Spannung entgegengesehen werden.</p>	
--	---	--

+	<p>Das edle Roß</p> <p>Geschichte des Pferdes, von <i>Karl Löffler</i>, zwei Theile (Berlin, v. Warnsdorff). – Pferd und Reiter, von <i>Theodor Heinze</i>, mit hundert Abbildungen (Leipzig, Spamer). [Az Europa jegyzete a címhez.]</p> <p>„Gott rief den Südwind zu sich und sagte ihm: Ich will aus dir ein neues Wesen schaffen; verdichte dich, lege deine Flüssigkeit ab und nimm eine sichtbare Gestalt an. Als dies geschehen war, nahm Gott ein Stück von diesem greifbaren Elemente, hauchte darüber und das Pferd war geschaffen. Geh und laufe in die Ebene, sagte hierauf der Schöpfer zu dem Thier; du sollst für den Menschen eine Quelle des Glücks und des Reichthums werden; der Stolz, auf dir zu reiten, wird den Ruhm und die Ehre der Thaten, die ihm auferlegt sind, erhöhen.” So erzählt der Koran die Entstehung des Pferdes. In dieser heiligen Sage spricht sich die ganze Liebe des Arabers zu dem edlen Roß aus, das der Lebensgefährte, der Freund des Beduinen ist, mit dem er als Knabe aufwächst, auf dem er als Mann den Karawanen nachjagt und dessen Tod ihn in den tiefsten Kummer versenkt.</p> <p>Die erste Heimath des Pferdes ist vielleicht die Wüste Gobi an den Grenzen von China, natürlich nicht der Theil derselben, wo der Sand, wie die Chinesen sagen, wie ein Strom vor dem Winde fließt, sondern das Randgebirge, in dem eigenthümliche Futtergräser und Kräuter den Pferden und Wiederkäuern eine hinreichende Nahrung bieten. Von dieser Urheimath hat sich das Roß mit den ersten Völkern rasch nach allen Richtungen verbreitet. Wir begegnen seinem Namen in den Sprachen aller Völker, von den Chinesen und Hindu, den Sudannegern und Abyssiniern bis zu den Skandinaven und Russen, wir finden das Pferd in allen ältesten Urkunden der Menschheit erwähnt und sehen auf den ersten Denkmälern der Welt Abbildungen seines schönen Körpers. Hier erscheint es schon in seiner Eigenschaft als Kriegsroß, gespannt vor Streitwagen, auf denen Gewappnete mit Speeren oder weithintragenden Bogen stehen.</p> <p>Die Araber wollen ihre Pferde von Palästina erhalten haben. Nach ihrer Sage zogen Männer vom Stamme der Azed nach Jerusalem, um Salomo zu seiner Vermählung mit der Königin von Saba Glück zu wünschen. Als sie sich von dem weisen Könige verabschiedeten, baten sie ihn um Vorräthe für die weite Reise. Er aber ließ einen prächtigen Hengst aus seinen Ställen vorführen und gab ihnen den mit den Worten: „Sehet hier die Vorräthe, die ich euch für eure Reise gebe. Wenn sich der Hunger unter euch fühlbar macht, so sammelt Holz, zündet Feuer an, setzet euren besten Reiter auf dieses Pferd und bewaffnet ihn mit einer guten Lanze. Kaum werdet</p>
---	--

ihr das Holz zusammengelegt und Feuer angezündet haben, so werdet ihr ihn mit reicher Jagdbeute wieder erscheinen sehen.” Die Azed machten sich auf den Weg, thaten nach den Worten des weisen Königs und hatten unterwegs Zebras, Gazellen und Strauße, so viel sie essen konnten. Sie erkannten nun den Werth des edlen Thieres und wurden die Pferdezüchter, als welche die Welt sie kennt.

[850] Die schönsten der heutigen arabischen Pferde leben im Reschd, dem trockenen und gebirgigen Binnenlande Arabiens. Der zierlich geformte Fuß, der starke und muskelkräftige Schenkel, der schön gerundete Körper, der geschmeidige und biegsame Rücken, der den Reiter sanft schaukelt, der edle Hals, der zierliche Kopf, der von Geist und Verstand zu leuchten scheint, das ruhige und tiefe Löwenauge, die wallende Mähne, die sich im Winde wie ein Fächer bewegt, die feine Haut, durch die man das Spiel der Muskeln und den Umlauf des Blutes zu erkennen glaubt – sind die Kennzeichen des ächten arabischen Pferdes. Wenn einem Araber ein Fohlen geboren wird, so läßt er seine Geburt und seine Abstammung gewissenhaft bestätigen. Zeugen werden gerufen und in ihrer Gegenwart trägt man das neue Pferd in das genealogische Register ein. Das Zeugniß über seine Abstammung wird in einen kleinen ledernen, mit Wachseleinwand überzogenen Beutel gesteckt und dem Pferde um den Hals gehängt. In denselben Beutel legt man auch einen Milchzahn des Thieres. Das peträische Arabien besitzt wenig Pferde, woran die große Trockenheit der Wüste Schuld ist. Selbst in Mekka giebt es wenig über hundert Pferde, von denen die meisten der Leibwache des Scherifs gehören. Bei dem Heer der Wechabiten zählte man, als Mehemed Ali seine Feldzüge gegen diese Reformatoren des Islam begann, kaum dreihundert Pferde.

In allen Ländern des Ostens sind schöne Pferde verbreitet und von dorthier haben wir auch in den Zeiten der Kreuzzüge unsere Racen bekommen. Die Pferde der alten Germanen spielen in den Göttersagen eine große Rolle, aber schön waren sie nicht. Cäsar sagt, daß ein junger Mann ein solches Pferd, wenn es im vollsten Laufe gewesen sei, zu Fuß habe begleiten können. Plump und schwerfällig, glich es den heutigen Brabantern, aus denen durch Zucht die Kolosse der Londoner Bierbrauerpferde geworden sind. Ehe die Ritter des Abendlandes Massen von Pferden aus dem gelobten Lande mitbrachten, hatten sie schon in den Sarazenenkriegen einzelne edle Thiere, Kreuzungen arabischen und andalusischen Bluts, erhalten. Wie selten sie waren, geht aus dem ungeheuren Werth hervor, der in den alten Heldensagen auf sie gelegt wird. Berühmt und hochgefeiert war zumal Bayard, der Renner der vier Haimonskinder. Wer ihm begegnete, heißt es in den alten Liedern, der mußte sich für verloren halten. Die vier Ritter waren so lange unbesieglich, als sie Bayard hatten. Bloss um dieses Pferd zu bekommen, führte Kaiser Carolus Magnus gegen sie Krieg, allein nie konnte er sie im freien Felde besiegen und auch kein

	<p>Ueberfall wollte ihm glücken, denn Bayard, wachsamer als ein ganzes Heer von Männern, weckte die Schlafenden, sobald er Feinde heranziehen sah, indem er mit dem Huf gegen einen Schild schlug. Bei einer Belagerung aufs Aeüßerste bedrängt, mußten die vier Brüder ihren geliebten Bayard endlich ausliefern. Auf dem Marsche ließ der Kaiser an der Brücke über die Maas das Pferd vorführen und sagte ihm: „O Bayard, [851] du hast mich sehr gereizt, aber jetzt will ich mich an dir rächen.“ Hierauf ließ er ihm einen schweren Stein um den Hals binden und ihn von der Brücke in den Strom stürzen. Bayard sank auf den Grund, der Kaiser aber sagte hocheifrig: „Dies habe ich gewollt, endlich ist er aus der Welt geschafft.“ Bayard schlug aber so sehr mit den Beinen um sich, daß es ihm gelang, den Stein los zu werden und das Ufer zu erreichen. Dort wieherte er laut und lief so schnell davon, wie der Blitz über die Erde fährt. Er nahm seinen Weg nach dem Ardennenwalde, wo er noch heute lebt, aber durch Erfahrungen gewitzigt sogleich verschwindet, wenn ein Mensch erscheint. In einem Walde Brabants, Meerdael d. h. Pferdestall genannt, zeigt man die Krippe Bayards und einen großen Stein mit dem Eindruck seines Hufes. In der Nähe liegt das Dorf Eygenhofen, d. h. Wohnung des Pferdes, welches Bayard mit den vier Haimonskindern auf seinem Rücken im Wappen führt.</p> <p>Wie die heidnische Götterlehre hat auch die christliche Sage das Pferd in ihren Kreis gezogen. Es giebt fünf berittene Heilige, Paul, Mauritius, Jakob, Georg, Michael, die alle einen hohen Rang haben. Georg ist der Schutzpatron Englands, Jakob der von Spanien, Michael der von der Normandie, und zu Ehren des heiligen Mauritius, des berühmten Anführers der thebanischen Legion, hat Sardinien den Mauritius-Orden gegründet. Alle diese Ritter reiten nur auf weißen Pferden, die schwarzen sind Eigenthum der Teufel und Gespenster. Auf einem Rappen holt der todte Geliebte die untröstliche Leonore in sein Grab, auf einem Rappen reitet Beelzebub, auf Rappen braust der wilde Jäger mit seinem Gefolge durch die Luft. Schwarze und weiße Pferde zugleich führt eine mittelalterliche Erzählung lehrhafter und moralischer Tendenz vor, die Klage über den Trab genannt.</p> <p>Ritter Lorois, ein Paladin von der Tafelrunde Königs Arthus, geht in den Wald, um die Nachtigall schlagen zu hören. Da kommen ihm achtzig junge wunderschöne Frauen entgegengeritten, alle in reich mit Gold gestickten Gewändern und mit duftenden Rosenkränzen auf dem Kopfe. Ihre Pferde liefen einen so raschen Galopp, daß selbst ein spanischer Renner sie nicht hätte einholen können, und neben jeder ritt ein junger Mann auf einem Schlachtrosse, der mit seiner lebenswürdigen Begleiterin zärtliche Worte wechselte. Bei dieser seltsamen Erscheinung schlug der fromme Lorois ein Kreuz, aber wie wurde ihm, als er auf einmal achtzig andere Frauen aus dem Walde hervorkommen sah! Sie saßen auf elenden schwarzen Kleppern, die blos in Trab gingen, und zwar in einem so harten und</p>	
--	---	--

	<p>entsetzlichen Trab, daß der klügste Mann oder der größte Narr der Welt ihn nicht eine Stunde lang würde haben ertragen können, selbst wenn man ihm fünfzehntausend Mark Silber versprochen hätte. Zum Gebiß hatten diese elenden Mähren ungehobelte Lindenzweige, ihre Sättel waren an tausend Stellen geflickt, und die Damen, die ohne Schuhe und Strümpfe darauf saßen, hatten als ganze Kleidung jede blos einen zerrissenen Rock. Neben ihnen ritten finster blickende Männer, welche alle Augenblicke auf die Unglücklichen losschlugen, so daß diese vor Schmerz laut schrieen.</p> <p>Lorois trat mitleidig an den Zug heran und fragte eine [852] der Damen, was das traurige Schauspiel, dessen Zeuge er sei, zu bedeuten habe. Die Dame war so außer Athem, daß sie nicht gleich antworten konnte. „Ach, edler Ritter“, sagte sie endlich, „wir haben unser Schicksal wohl verdient, denn wir waren unbarmherzig. Die Damen, die vor uns reiten, waren treue und zärtliche Gattinnen, wir aber hatten keine Liebe zu unsern Männern. Sie vergelten es uns jetzt, wie Ihr seht, und lassen uns keinen Augenblick Ruhe, daß wir uns von unsern Schmerzen erholen könnten.“ Nach diesen Worten ritt die ganze Schaar mit verdoppelter Schnelligkeit davon und war dem guten Ritter bald aus den Augen geschwunden. Als er aber in sein Schloß zurückgekehrt war, versammelte er alle jungen Mädchen des Landes, erzählte ihnen, was er gesehen, und ermahnte sie, wenn sie dereinst heiratheten, ihre Männer recht warm zu lieben, weil sie sonst im ewigen Leben Trab reiten müßten, und der schaukelnde Paßgang sei doch weit besser.</p> <p>Um dieser lehrhaften Sage auch unsererseits etwas Didaktisches folgen zu lassen, wollen wir bemerken, daß man unter Paß diejenige Gangart versteht, bei der das Pferd die Füße einer Seite gleichzeitig hebt, so daß sein Körper bei jedem Schritt von rechts nach links hinüberschwankt. Der Paß gilt nicht mehr für einen Vorzug, sondern im Gegentheil für einen Fehler, der dem Pferde abgewöhnt werden muß. Um so höher steht der Trab in Ansehn, der den Damen der Ritterzeit so verhaßt war, daß sie ihn zu den Höllenstrafen rechneten. Man hat sogar Wettrennen im Trabe eingerichtet, für die man die Pferde ebenso sorgfältig einübt, wie für die älteren Rennen in fliegendem Galopp.</p> <p>Der heutige sanfte Trab ist den Pferden nicht blos anerzogen worden, sondern auch in Folge der veränderten Kleidung und Bewaffnung der Reiter von selbst eingetreten. Es liegt auf der Hand, daß ein Pferd, welches einen gerüsteten Mann trägt und mit einem Panzer von Ringen bedeckt ist, schwerfällig auftreten und bei lebhafterem Gange stoßen muß. Die schwere Last, die man dem Pferde aufbürdete, hat denn auch den Hufbeschlag nothwendig gemacht, damit das gewichtiger auftretende Pferd sich auf hartem Boden den Fuß nicht verletze. Noch die Römer beschuhten die Pferde und Maulthiere blos, wie es auch bei den Griechen und Persern Sitte war. Diese Bekleidung wurde auch nur ausnahmsweise angelegt, wenn ein Fuß krank war, oder</p>	
--	--	--

	<p>ein Ritt über Felsen gemacht werden sollte, und bestand aus Socken von Bast. Nero gab seinen Maulthieren für immer silberne Schuhe, und seine Gemahlin ließ den ihrigen nun goldene anlegen, um ihn in Luxus zu überbieten. Der wirkliche Hufbeschlag (Befestigung des Eisens mit Nägeln an dem Huf des Pferdes) kam erst zu Ende des elften Jahrhunderts auf; in einer Urkunde vom Jahre 1085 wird er zuerst erwähnt. Die alten Hufeisen, die man in Sammlungen zuweilen sieht, erscheinen uns als ungeheure, und wir begreifen leicht, welche Harttraber durch das an den Beinen hängende Gewicht entstanden sein müssen. Nach dem Aufhören der Panzer wurden dieselben bedeutend leichter, und namentlich England bemühte sich seitdem fortwährend, die Hufeisen leichter zu machen, damit die Pferde für die Nationalbelustigung der Wettrennen tauglicher wurden.</p> <p>[853] Was die Wettrennen selbst betrifft, so kann die Theilnahme für sie noch zehnmal allgemeiner und leidenschaftlicher werden, ehe sie die Höhe erreicht, auf der sie in den römischen und byzantinischen Zeiten stand. Schon unter den ersten römischen Kaisern erzeugte der Circus Parteien, die sich nach ihren Unterscheidungszeichen die Weißen, Rothen, Blauen und Grünen nannten. Caligula gehörte zu den Grünen und speiste oft in ihren Ställen zu Mittag. Vitellius war ein so fanatischer Blauer, daß er die Bürger niederstoßen ließ, die von seiner Partei übel sprachen. Der heutige Atmeidan in Constantinopel steht auf der Stelle des Hippodroms, in dem die Parteien der Grünen und Blauen sich manche blutige Schlacht geliefert haben. Als Justinian den Thron bestieg, warfen sich die Grünen ihm entgegen, und Belisar mußte sein gewichtiges Schwert ziehen, damit der Kaiser seiner Krone und seiner geliebten Theodora in Ruhe sich erfreuen und die Welt mit dem Corpus juris beglücken könne.</p> <p>England, die Heimath der heutigen Wettrennen, hat die Sitte von der Normandie überkommen. Dieselben alten Normannen, die so lange bloße Schiffer und Seeräuber waren, legten auch den Grund zu der modernen Pferdezucht. Wilhelm, der in der Schlacht von Hastings ein spanisches Pferd ritt, und seine Barone führten die schöne edle Race von Armorica ein. Unter Heinrich I. kam das erste arabische Pferd nach England, Johann ohne Land ließ in Flandern mit einem Male hundert kräftige Hengste aufkaufen, in der Mitte des zwölften Jahrhunderts werden bereits Wettrennen erwähnt. Nachdem auch lombardische und spanische Hengste eingeführt waren, nahm sich Heinrich VIII. der Pferdezucht in seiner bekannten despotischen Weise an. Pferde unter einer gewissen Höhe wurden weggenommen. Jeder Erzbischof und jeder Herzog mußte wenigstens sieben Reitpferde, jedes vierzehn Hände hoch, jeder Geistliche mit hundert Pfund Einkommen und jeder Bürgerliche, dessen Frau eine französische Kapuze oder einen Sammetmantel trug, ein Reitpferd besitzen. Nach Elisabeth waren alle englischen Herrscher, den finstern Cromwell und den ängstlichen Jakob</p>	
--	--	--

	<p>nicht ausgenommen, große Pferdeliebhaber. Der Protector ließ bei den Wettrennen Pferde laufen, Jakob bezahlte für eine arabische Stute 4500 Thaler, eine für die damalige Zeit ungeheure Summe.</p> <p>Die ältesten Preise für Wettrennen waren silberne Glöckchen, wie man sie den Pferden früher an den Kopf zu hängen pflegte. Später kamen silberne Teller auf und jetzt erhält der Gewinner entweder einen prächtigen Becher oder eine Geldsumme, gewöhnlich fünfhundert Guineen. Alle heutigen Rennpferde stammen von den arabischen Stuten ab, die Sir Christoph Wywill und Sir George Fenvick unter Karl II. aus Arabien holten. Das berühmteste, noch heute nicht übertroffene Rennpferd war Eclipse, geboren am 1. April 1764. Seinen Namen erhielt der Hengst von der Sonnenfinsterniß, die an jenem Tage stattfand. Von O' Kelly für den mäßigen Preis von fünfundsiebzig Guineen gekauft, brachte es seinem Herrn als Rennpferd und als Hengst 625,000 Pfund Sterling ein, in unserm Gelde etwa 4^{1/4} Mill[ion] Thaler. Eclipse fühlte nie den Sporn, erhielt nie einen Peitschenhieb und besiegte alle Pferde, die man mit [854] ihm laufen ließ. Einer der berühmtesten Reiter und Wetter der Rennbahn war der Herzog von Queensbury, in den Annalen des Turfs als old Q bekannt. Sein Jockey sagte eines Tages zu ihm: „Unser Gegner bei dem großen Wettrennen hat mir sechshundert Guineen geboten, wenn ich ihn gewinnen lasse.“ „Nimm die sechshundert Guineen“, antwortete der Herzog, „und ich werde thun, was ich will.“ Als die Pferde ablaufen sollten, näherte er sich dem seinigen, als ob er es noch einmal untersuchen und ermuntern wolle. „Dieses Pferd muß sich angenehm reiten lassen“, sagte er; „ich habe Lust, das Rennen selbst mitzumachen.“ Damit zog er seinen Rock aus, legte eine Reitjacke an, schwang sich auf sein Pferd und gewann den Preis.</p> <p>Im vorigen Jahrhundert wurden die Wettrennen von York von der Mode begünstigt. Am 12. August 1714 hatte sich der ganze Hohe Adel dort eingefunden, um sich den goldenen Becher, den die Grafschaft dem Gewinner bestimmt hatte, streitig zu machen. Mitten im Rennen kam die Nachricht, daß die Königin Anna gestorben sei. Augenblicklich hörte das Reiten auf und die glänzende Versammlung verwandelte sich in einen politischen Klub. Sollte man einen Stuart oder einen Welfen ausrufen? William Bedman und der Erzbischof Daves gaben für die letztere Alternative den Ausschlag. Man zog in die Stadt York, rief Georg I. aus und verhaftete alle namhaften Jakobiten.</p> <p>Der kleine Ort Epsom, nicht viel über drei deutsche Meilen südwestlich von London, in dessen Nähe jetzt die vornehmsten Wettrennen stattfinden, hat noch keinen solchen geschichtlichen Vorgang aufzuweisen. Die Rennen beginnen immer am Dienstag vor Pfingsten und dauern bis zum Ende der Woche. An dem Tage, wo um den Derby-Preis gelaufen wird, ist die Menschenmenge am größten, und man überblickt dann nicht selten ein Meer von viermalhunderttausend Köpfen.</p>	
--	---	--

	<p>Die Mode der Wettrennen, die sich immer weiter ausdehnt, von den großen Residenzen auf die kleinern und von diesen auf die Handelsstädte übergegangen ist, hat das Rennpferd auch in Deutschland heimisch gemacht. Sachkenner sind meistens der Ansicht, daß es der Pferdezucht dienlicher gewesen sein würde, die Aufmerksamkeit auf das englische Jagdpferd zu richten. Dieses schöne Thier, für das kein Graben zu breit, keine Hecke zu hoch ist und das wie der Dammhirsch mit eingezogenen Hinterfüßen springt, stammt aus Irland, wie der kleine Pony mit dem wilden Blick und der dichten Mähne das Pferd des schottischen Hochlandes ist.</p> <p>Eine Stute dieser Race hat Dick Turpin mehrmals gegen die Folgen seiner Heldenthaten auf den Landstraßen bewahrt. Die schwarze Beß lief so schnell und mit solcher Ausdauer, daß der Straßenräuber in einigen Fällen ein Alibi nachweisen konnte. Er war eine oder zwei Stunden nach dem Raube so fern von dem Schauplatz des Verbrechens gesehen worden, daß er es unmöglich begangen haben konnte. Als er eines Abends in London war, wurde er verrathen und von drei Landreitern in seinem Gasthofs aufgesucht. Er entkam durch eine Hinterthür, schwang sich auf sein Pferd und ritt davon. Da die schwarze Beß am Abend vorher einen weiten Weg gemacht hatte, so hofften die Landreiter sie mit ihren guten Pferden einzuholen.</p> <p>[855] Es machte Turpin Spaß, sie oft ganz nahe kommen zu lassen und dann wie der Wind davonzujagen. Auf der großen Haide von Hamps wurde die Verfolgung lebhafter, der Zwischenraum zwischen den Verfolgern und dem Verfolgten kleiner. Am Ende der Fläche liegt ein Zollhaus, dessen Wächter auf das Rufen der Landreiter den Schlagbaum niederließ. Turpin setzte darüber weg. Bei der nächsten Post nahmen seine Feinde frische Pferde, er ritt ruhig weiter und sagte einem Fuhrmann, der ihm begegnete: „Wenn Du meine Freunde siehst, die mir nachkommen, so melde ihnen, daß ich nach York reite.“ Er hatte die Wahrheit gesagt, und nicht lange, so gewahrten ihn die nachjagenden Landreiter. So dauerte die Jagd fort, bis es dunkel wurde und man Pferd und Reiter kaum mehr zu unterscheiden vermochte. „Gott verzeihe mir“, sagte einer der Verfolger, „ich glaube, er zündet sich eine Pfeife an; ich sehe die Funken, die aus seinem Feuerzeuge fallen. Er spottet über uns, aber wir fassen ihn.“ Zweimal hielt Turpin vor einem Wirthshause an, trank Bier oder Brantwein und gab auch seinem Pferde davon. An einem Graben, der für ihre Pferde nicht zu überspringen war, bemerkten die Landreiter die Hufspuren der schwarzen Beß und sahen jenseits Turpin über die Wiesen sprengen und über Hecken und Gitterthore setzen. Er hielt sein Wort und ritt nach York; dicht vor den Thoren stürzte seine Stute todt nieder. Sie hatte die zwanzig deutschen Meilen von York in elf Stunden gemacht. Turpin kaufte sich ein anderes Pferd, aber eine schwarze Beß findet man nicht immer. Zwei Jahre später wurde er auf der Flucht eingeholt, wegen Straßenraub verurtheilt und in York gehängt.</p>	
--	--	--

	<p>Von dem edlen englischen Pferde gelangt man durch viele Abstufungen hindurch zu dem halbwilden Roß der südrussischen Steppen. Eine Tabune (Heerde) pflegt dort aus tausend Stück zu bestehen, von denen fünfzehn bis zwanzig Hengste, vierhundert bis fünfhundert Stuten und die übrigen Fohlen sind. In der schönen Jahreszeit schweift die Tabune unter der Aufsicht des Hirten Tag und Nacht frei in der Steppe umher. Im Winter befindet sie sich in einem Gehege, wo sie bei lange dauernder Kälte oft die bitterste Noth leidet, da die Russen viel zu träg und leichtsinnig sind, um viel Heu zu machen. Unter jeder Tabune befindet sich ein besonders starker und muthiger Hengst, der sich die Herrschaft anmaßt. Treibt er aber mit seiner Gewalt Mißbrauch, so überfallen ihn die andern Hengste gemeinschaftlich, reißen ihn zu Boden, beißen und schlagen ihn und zwingen ihn, künftig abseits zu weiden.</p> <p>Nächst dem Winter ist der Wolf der böseste Feind der halbwilden Pferde. Leise und tückisch schleicht er durch das hohe Gras der Steppe, nähert sich allmählich der Tabune und wartet oft Stunden lang im Hinterhalt, bis eine Stute mit ihrem Fohlen sich von der Heerde entfernt. Noch immer kriechend nähert er sich ihr und wedelt mit dem Schwanze, damit sie ihn für einen Hund halte. Läßt sich die Stute durch diese Freundschaftsbeweise täuschen, so springt er ihr plötzlich an den Hals, öffnet mit seinen Zähnen die Schlagader und saugt ihr das Blut aus, bemächtigt sich dann des Fohlens und sucht das Weite. Macht die Stute, seine List erkennend, Lärm und eilt der Hirt herbei, so ist der Wolf verloren, wenn nicht eine der in der [856] Steppe sehr häufigen tiefen Schluchten mit senkrechten Wänden nahe ist. Kann er eine solche Schlucht erreichen, so stürzt er sich mit dem Kopf voran in die Tiefe und der Hirt hat das leere Nachsehn.</p> <p>Nachts, wenn die Heerde auf der Ebene zerstreut und ein ganzes Rudel von Wölfen beisammen ist, findet zuweilen ein Anfall in Masse statt. Sogleich eilen die Pferde, die Stuten wie die Hengste, an den bedrohten Ort und werfen sich mit Wuth auf ihre Feinde. Die Stuten rücken in geschlossenen Reihen vor und greifen mit den Zähnen und den Hufen an. Die Hengste halten sich gleich Plänkern außerhalb der Linie und sprengen mit emporstarrenden Haaren und hochgeschwollenen Nüstern umher. Wagt es ein Wolf, ihnen die Spitze zu bieten, so stürzen sie auf ihn los und tödten ihn oft mit einem einzigen Hufschlage. Sie schleppen dann mit den Zähnen die Leiche unter die Stuten, welche sie mit den Füßen zertreten. Thut der Hengst beim ersten Angriff einen Fehlschlag, so ist es um ihn geschehen; gleich hängen acht bis zehn hungrige Wölfe an ihm und lassen nicht eher los, als bis er todt ist. Der Sieg bleibt immer den Pferden, wenn auch viele von ihnen schwere Wunden davontragen.</p> <p>Ganz wilden Pferden begegnet man nur auf den central-asiatischen Steppen und auf den unermeßlichen Ebenen am Plata-Strom und an den Felsengebirgen. Die letzteren sind</p>	
--	---	--

	<p>Nachkommen der Thiere, welche die Spanier eingeführt haben. Namentlich widmete Cortez der Pferdezucht eine besondere Sorgfalt und legte auf seinen unermeßlichen Besitzungen große Gestüte an. Haben die gleichzeitigen Schriftsteller nicht übertrieben, so besaß America hundert Jahre nach der Eroberung schon ebenso viel Pferde wie Europa. Viele der Thiere, die in großen Heerden auf die Grasebenen zur Weide geführt wurden, haben sich frei gemacht und unendlich vermehrt. Den zahlreichsten wilden Pferden begegnet man in den Pampas am Silberstrom. Man sieht dort Heerden bis zu zehntausend Stück, getheilt in große Familien, die immer aus einem einzigen Hengst und vielen Stuten bestehen. Die schwächern Hengste werden von den stärkern angegriffen und verjagt, oder es bekriegt auch wohl einer der vierbeinigen Sultane den andern, um ihm seinen Harem zu nehmen. Je mehr Stuten ein Hengst um sich versammelt, um so übermüthiger und stolzer wird er. Reisende, die einer solchen Heerde begegnen, haben sich wohl vorzusehen, daß ihnen ihre Pferde nicht weggelockt und mit fortgeführt werden. In den endlosen Grasebenen östlich von den Felsengebirgen werden die wilden Pferde immer seltener, und beträchtliche Heerden giebt es blos noch zwischen dem zweiundvierzigsten und fünfundvierzigsten Grad nördlicher Breite. Theils die stetig vordringenden Nordamericaner, theils die Indianer vermindern die Zahl der Mustangs fortwährend. Die Osagen stellen Pferdejadgen an, die sich bis zum Red River des Nordens erstrecken.</p> <p>Man würde in einen gründlichen Irrthum verfallen, wollte man das wilde Pferd für schön oder edel halten. Selbst die am La Plata, die von der spanischen Race abstammen, halten mit dem gewöhnlichsten europäischen Reitpferde keinen Vergleich aus. Mit einem rauhen und wirren rothbraunen Haar bedeckt, [857] sind sie klein und haben einen starken Kopf, einen dicken Hals und einen niedrigen Kniebug. Nicht schöner sind, nach den heutigen Exemplaren zu schließen, die wilden Pferde der Wüste Gobi gewesen, aus denen unser edles Roß entstanden ist. Dieses [858] ist weit mehr ein Product des Menschen als eine Schöpfung der Natur, und insofern ist gegen die Koran-Sage, die das Pferd fertig aus der Hand des Schöpfers hervorgehen läßt, Einspruch zu erheben.</p>	
--	---	--

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/27. 1.

Victor Hugo und Chateaubriand – *Victor Hugo és Chateaubriand*, Europa, 1863/27, [jún. 26.], 833–840. h.

A német cikk tartalma és Arany János fordítása – A hetvenéves Victor Hugo önéletrajzinak számító művéről számol be a német cikk, melyet a híresztelések szerint neje (Adèle Hugo, 1806–1868) írt volna, egyes feltevések szerint azonban Hugo tollbamondta feleségének a szöveget. A cím mindkét feltételezést megengedi: *Victor Hugo, Raconté par un témoin de sa vie* [Victor Hugo Élete, elbeszélve egy tanú által],

I–II. Paris, Librairie Internationale – A. Lacroix, Verboeckhoven et C., Bruxelles et Leipzig, 1863. „Victor Hugo” itt szerzői névként és címelemként egyaránt érthető, és az irodalomtörténet ma is bizonytalan az értelmezésben. A párizsi Plon kiadó 1985-ben a címet egyértelműsítve adta ki újra a kötetet, és Adèle Hugót tüntette fel szerzőként. Az 1863-as kiadás az Hugo család száműzetése idején, Guernseyben keletkezett. Az első kötet tartalma 1802-től 1819-ig terjed (I–XXXI. fejezet), a második kötet 1819-től 1841-ig beszéli el a francia író életét, és akadémiai tagságával zárulnak az események (XXXII–LXVI. fejezet). A korabeli fogadtatás további várható kötetekről beszélt, azonban több kötete e műnek nem jelent meg.

A német cikk előbb az első kötet tartalmát ismerteti, majd a második kötet második fejezetét, vagyis a teljes mű XXXIII. részét veszi át, melynek címe *Un mot de Chateaubriand* (Néhány szó Chateaubriand-ról).

Arany fordítja a szöveget, azonban olykor tömöríti és átfogalmazza a terjengős német mondatokat. Eltérések:

Das Haupt der französischen Romantiker [...] etwa in die Feder dictirt haben mag –

Az első bekezdést Arany alaposan rövidítette, szikárabbá formálta, és a szerzőség körüli bizonytalanságnak is csak a végkövetkeztetését vette át saját cikkébe.

A német szöveg teljes magyar változata: „A brüsszeli kiadó, fenntartani szándékozván a művelt körök érdeklődését a francia romantikusok vezére és a *Nyomorultak* szerzője iránt, már most, alig egy évvel a regény megjelenése után abban a szerencsés helyzetben van, hogy az ünnevelt szerzőnek újabb művével kelthet izgalmat. Victor Hugo, aki időközben életének hetedik évtizedébe lépett, gazdag szellemének különös alkotásával lepte meg a világot. Művét az életrajz, vagy talán az önéletrajz kategóriájába kell sorolni. Olyan ravasz kis köpenybe burkolta, hogy már maga ez a művészi eljárás is rokonszenvet ébreszt mind a könyv, mind a kiadó iránt. Amikor az olvasó megpillantja a címet: »Victor Hugo raconté par un témoin de sa vie« [Victor Hugo Élete, elbeszélve egy tanú által], fel fogja tenni, fel kell tennie a kérdést, ki ez a »témoin« [tanú]? Mi, németek talán helyesen járunk el, ha a francia kifejezést nem a »szemtanú«, hanem a »társ« szóval fordítjuk; ebben az összefüggésben így biztosan nem hamisítjuk meg Rajnán túli szomszédunk szavainak értelmét. És ha mégis a költő feleségéről derülne ki a szerzőség, abból sem hiányozna bizonyos báj. A tiszteletreméltó hölgyet azonban semmiképp sem lehet egyedüli szerzőnek tekinteni; a kifejezőmód alapján az tűnik legvalószínűbbnek, hogy életrajzában szerzője maga Victor Hugo, akinek szavait szeretett párja jegyezte le.”

Das deutsche Publicum, dem das Original weniger zugänglich sein möchte [...] Uebersetzung zu erhalten – Az August Diezmann német fordításáról és várható megjelenéséről szóló információ a Ko szövegéből kimaradt.

Um den geneigten Lesern der Europa... – A nyájas olvasóhoz szóló mondat szó szerinti fordításban van meg a Ko szövegében, de az Europa című lapra való utalás kimaradt.

bereits Lorbeeren errungen hatte, die sonst so frühen Jahren noch nicht zu blühen pflegen – A Koszorúban e mondatba Arany zárójeles kommentárt told be: „már is szedte borostyánait, melyek különben nem igen szoktak (kivéve nálunk) oly korán virítani”.

Der Dichter der Atala hatte nicht etwa ein ungetheiltes Publicum – A Koszorúban a mondatbeli alanyt – a mű szerzőjét – egyértelműsíti, illetve magyarázza a fordító zárójeles betoldással: „»Atala« költőjének (Chateaubriand) nem vala egészen egyértelmű közönsége”.

Wir müssen uns auf diesen einen kurzen Auszug beschränken [...] Den folgenden Bänden darf mit gerechter Spannung entgegengesehen werden – Az utolsó bekezdésből csak a stílusra vonatkozó utolsó két mondat került be a Koszorúba. A teljes német szöveg magyarul:

„A rövid kivonatot be kell zárunk, az olvasónak a további olvasáshoz magát a könyvet ajánljuk. Még csak annyit teszünk hozzá, hogy itt a párizsi színházakról is sok jellemző vonást fognak találni a színjátszás kedvelői. Az előadás egészében véve egyszerű, olykor elragadó, mindig mulattató és tanulságos. A következő kötetek is hasonlóan élvezetesnek ígérkeznek.”

Magyarázatok a német és a magyar szöveghez

Jeux floraux – szó szerinti fordításban: „virágjátékok”; a XIV. századi toulouse-i hagyomány szerint a költői versenyeken aranyba vésett virág volt a fődíj. A XVII. századtól az akadémia osztott ki ilyen néven költői díjat.

François René de Chateaubriand – (1768–1848), francia romantikus író, legitimista politikus, Victor Hugo példaképe. Az *Atala* című regénye, melyet Hugo emleget: *Atala, ou les Amours de deux sauvages dans le désert*, Párizs, 1801. Magyarul már két évvel később megjelent egy fordítása Bozóky Istvántól: *Atala, vagy két Indus Szerelme a' Luizianiai pusztákon*, Posonyban, Belnay G. A. betűivel, 1803. (György 1941, 329–330). A későbbiekben a műnek magyar színpadi átdolgozása is született (ld. uo.), Csiky Kálmán pedig 1876-ban fordította újra.

A *René* című regénye: *René, ou les Effets des passions*, 1802, magyar fordítása Gothárd Endrétől: Egri Érseki Lyceumi Nyomda, 1865.

A *Génie du christianisme* 1802-ben jelent meg, és Chateaubriand 1790-es években írt vallásbölcseleti elmélkedéseit tartalmazza. Magyarul Gubicza István fordításában 1876-ban jelent meg: *A kereszténység szelleme*, Budapest, Hunyadi Mátyás Intézet.

A *Les Martyrs, ou le Triomphe de la foi chrétienne* című apologetikus hőskölteményének (1809) szintén két fordítása született a 19. században: *A vértanúk* címmel Varga Ferenc fordította 1858-ban (Pécs, Lyceumi Nyomda), majd Rada István átültetésében, ugyanezen a címen jelent meg 1888-ban a Franklin Társulatnál. A Ko szövegének fordítója úgy tűnik, nem ismerte a magyar kiadást, mert a francia címmel emlegeti.

„Sírontúli memoirja”: *Siron túli emlékiratok*, önéletrajz (*Mémoires d'Outre-tombe*), 1848. Magyarul csupán szemelvények jelentek meg belőle: *Siron túli emlékiratok*. Válogatta, fordította és az utószót írta Maár Judit, Osiris, 1999.

Céleste de Chateaubriand (1774–1847) – Chateaubriand neje

Berry hercege – Charles Ferdinand d'Artois (1778–1820), a későbbi X. (Bourbon) Károly fia. 1820-ban egy szélsőséges bonapartista meggyilkolta. Halála a royalista párt megerősödéséhez és szigorú intézkedésekhez (pl. a sajtócenzúra visszaállításához) vezetett Franciaországban.

François-Marie Agier (1780–1848) – francia királpárti politikus és diplomata. A Ko tévesen írja a nevét *Augier*-nek.

szakmány – bér munka, itt: kötelesség. Arany a *Toldiban* használja a szót: „Szakmány módra van rám mérve minden óra: / jöttem kegyelmedhez búcsuvevő szóra.” (VI. ének, 13. vsz.)

causeuse – kanapé (fr.)

sine cura – gond nélkül, könnyen szerzett (lat.)

Az Arany által kijelölt rész – A kereszt alakú jelölés a cím mellett áll, Arany a teljes szöveg átvételét jelölte vele.

A Ko közlése – I/II. 1863/4, júl. 26. 86–89: –y: *Hugo Victor és Chateaubriand*. Szövegű fordítás önálló bevezetővel és a szövegen belül zárójeles betoldásokkal. További részletet közöl Arany két héttel később, ugyancsak az Európából fordítva: Ko I/II. 1863/6, aug. 9. 137–138: –y–s: *Hugo Victor drámairói föllépte* = *Victor Hugo's Selbstbiographie, 2. Die Dichtertage*, Europa, 1863/29, 913–922. h., fordítás a német cikk 918–922. hasábjáról, ld. Europa 1863/29. 4.

A francia nyelvű önéletrajz megjelenéséről két héttel korábban glosszában is hírt ad Arany: Ko I/II. 1863/1, júl. 5. Vegyes, 23: „Brüsszelben e napokban jelent meg Hugo Victornek rég emlegetett életrajza, két vastag kötetben. A mű címe: »Victor Hugó, raconté par un témoin de sa vie« – és szerzője – a mi nyilvános titok – a költő neje.”

Victor Hugótól Arany még egy hosszabb részletet közöl, a Shakespeare-ről szóló könyvéből (Paris, Librairie Internationale, 1864, I. könyv, 253–257): *Ítéletek Shakespeareről*, Ko II/I. 1864/17, ápr. 24. Külföldi szemle, 404.

A Victor Hugóval kapcsolatos újdonságokról a Ko többször beszámolt, a következő glosszában:

I/I. 1863/3, jan. 18. Vegyes, 71: [...] *Hugo Viktor „Miserable”-jei mint dráma is meg fognak jelenni...* [AJÖM XII. 293. 96. és ld. az Europa 1863/9. 11. tételét.]

I/I. 1863/6, febr. 8. Képző művészetek, 141. *Hugo Victor rajzai* = Ld. Europa 1863/1. 3.

I/I. 1863/9, márc. 1. Vegyes, 215. – *Hugo Victor „Miserables”-eiből...*[!] = Ld. Europa, 1863/9. 11. [AJÖM XII. 506. 515. – Regeszták.]

II/I. 1864/13, márc. 27. Külföldi szemle, 309. – *Hugo Victor is meg akarja tisztelni Shakespeare három százados évfordulóját...* [Az Europa később közli a hírt: *Shakespeare und Victor Hugo*, Europa 1864/15, ápr. 1. Wochenchronik, Literatur, 220. h.]

II/I. 1864/17, ápr. 24. Vegyes, 407: Arról értesít, hogy Vajda János fordítja Hugo Shakespeare-monográfiáját.

Victor Hugo műveit Arany viszonylag korán, az 1840-es évek közepén ismerte, érdeklődése az életművön belül azonban az évtizedek során változott. Előbb a drámaköltészetére, majd romantikus prózájára figyelt, később lírai költészetéből idéz, végül az 1860-as években népnyelvi tájékozódása és a *Századok legendája* köti le Arany figyelmét.

Könyvtárában is megvolt Hugo gyűjteményes kiadásának német fordítása: *Victor Hugo's sämtliche Werke*, Frankfurt am Main, Druck und Verlag von Johann David Sauerländer, 1836–1842. A példányok ma a nagyszalontai Arany János Múzeumban találhatók, feldolgozásukat sorozatunkban fogjuk közölni. Ugyanitt a következő műve található még Hugónak: *Tudor Mária*. Dráma. Hugo Victor után fordítá Horváth Döme. Kecskeméten. Nyomatott Szilády Károlynál. 1851.

1845. dec. 4-én Arany arról számol be Szilágyi Istvánnak, hogy Hugo *Angelo* című drámáját olvassa: „Minél többet olvasok a drámáról, drámai hatásról, annál inkább meggyőződöm arról, s minél több összehasonlítást teszek Machbeth, Bánk-bán, III. Richard – és Angelo stb. között [...]” (AJÖM XV. 23).

1847. máj. 27-én Petőfi költészetét jellemzi Hugo-utalással *A párizsi Notre Dame* című regényből: „[...] jaj nektek, képmutató Archidiakonok, ha benneteket mind semmivé tesz egy *Esmeralda*! Rólad a mese, mezitlábos *czigány muzsaleány!*?” – Sáfrán Györgyi jegyzete szerint: „AJ. hasonlata jelképesen párhuzamba állítja Victor Hugo: *A párizsi Notre Dame* című regényének két ismert alakját. Az 1831-ben megjelent regényt 1837-ben már

magyarra is lefordította Pályi Elek, *Boldogasszony harangozója* címen. Ugyanez évben Fánicsy Lajos feldolgozásában Debrecenben, majd Pesten, a Nemzeti Színházban is színre került. (M. Színm. Lex. II. 280. és Hajdu A. László: »A Nemzeti Színház műsora c. munkájának kefelevonata«, OSzK Színházttört. oszt.) Így a magyar olvasók és színházlátogatók ismerték alakjait: az »archidiakont«, a hatalom gátlás nélküli képviselőjét, aki megkívánta a népet szórakoztató tiszta cigányleányt, Esmeralda azonban inkább meghalt, minthogy kínzójává legyen» (AJÖM XV. 89. és a jegyzet: 568).

Többen úgy látják, hogy Hugo-hatást mutat Arany egyik korai elbeszélése, az *Egy egyszerű beszélyke*, Életképek, 1846. márc. 28.), melyről Arany Gyulai Pálnak szóló önéletrajzi levelében is ír: „Egy falusi beszélyem némi tetszéssel fogadtatott az Életképekben.” (Nagykőrös, 1855. jún. 7. AJÖM XVI. 561. és jegyzet: 1025; ld. még AJÖM X. 7–20. és 575–576; Voinovich I, 62).

Hugo-idézet található Petőfinek abban a kötetében, melyet Aranynak dedikált („Arany Jánosnak – Petőfi Sándor”, *Petőfi Sándor Összes Köteményei egy kötetben*, Pest, 1847). Az MTAK Kézirattárában (K 518) őrzött kötetben olvasható, hogy Petőfi halála után a dedikáció hátlapjára írja Arany *Ő és rágalmozói* címmel V. Hugo: *Les Feuilles d'Automne* [Őszi levelek] című kötete *XI. Dédain* című versének harmadik részét. A vers végére írja Arany: *Hugo V. Byronról*. Sáfrán Györgyi idézi H. Törő Györgyit, akinek kutatásai szerint a Byronra vonatkoztatás a francia kötetekben nem található (Törő Györgyi: *Petőfi könyvbejegyzései, dedikációi*, It 1962/2, 179–209, itt: 204–205). „A Petőfit sirató AJ.-ra jellemző – folytatja Sáfrán Györgyi – a homéroszi idézet is, amit Hugo verse után írt: »hír és nyomtalanul ment el, csak a jajt meg a gondot hagyta nekem« (Devecseri Gábor ford.; Petőfi Lev. 583; AJÖM XV. 881–882).” Törő Györgyi állításával ellentétben azonban a *Les Feuilles d'Automne* első kiadásai feltüntetik Hugo cím alatti megjegyzését, hogy a költeményt Byronról írta (*Les Feuilles d'Automne*, Paris, Hetzel, 1831; *Les Feuilles d'Automne*, Stuttgart, Rédaction de la collection, 1831; *Les Feuilles d'Automne*, par Victor Hugo, Suivi de plusieurs pièces nouvelles, Bruxelles, Laurent Frères, 1832; *Œuvres Complètes de Victor Hugo*. Poésie. IV. *Les Feuilles d'Automne*, Paris, Eugène Renduel, 1834, 101–106, stb.) Az 1841-es kiadásban (Paris, Charpentier, 51–53) már valóban nincs meg ez az ajánlás. Későbbi, 20. századi kiadásokban ismét megjelenik. A vers Byronra való utalása nem ismeretlen a francia szakirodalomban. A korai kiadásokban tehát így jelenik meg a vers:

Dédain
à Lord Byron, en 1811

Yo contra todos y todos contra yo.
Romance del Viejo Arias
[...]
III
Puis, quand il le voudra, scribes, docteurs, poètes,
Il sait qu'il peut, d'un souffle, en vos bouches muettes
Éteindre vos clameurs,
Et qu'il emportera toutes vos voix ensemble
Comme le vent de mer emporte où bon lui semble
La chanson des rameurs!

En vain vos légions l'environnent sans nombre,

Il n'a qu'à se lever pour couvrir de son ombre
A la fois tous vos fronts;
Il n'a qu'à dire un mot pour couvrir vos voix grêles,
Comme un char en passant couvre le bruit des ailes
De mille moucheron!

Quand il veut, vos flambeaux, sublimes auréoles
Dont vous illuminez vos temples, vos idoles,
Vos dieux, votre foyer,
Phares éblouissants, clartés universelles,
Pâlissent à l'éclat des moindres étincelles
Du pied de son coursier!

Avril 1830.

Az 1860-as évek elején Arany Hugo-olvasata ismét változik. A folyóiratok szerkesztése idején többször közli Szász Károly fordításait a *Századok legendájából* (SzF I. 7. sz. 1860. dec. 19, 104; SzF I. 45. sz. 1861. szept. 12, 710–713. stb.) Szász Károly fordításválogatása végül 1862-ben jelent meg, 188 lapnyi terjedelemben.

Kritikáiban Arany Hugónak a közvetlen, erőteljes előadásmódját állítja példaként: „A költői előadásnak ama közvetlensége, azon erőtelj, izomdús alakítás, mely a népi eposz maradványait jellemzi, méltó az eltanulásra, s egy Hugo Victor nem átalított e részben a néphez szegődni tanítványul.” (*Anyá és gyermeke*, AJÖM XI. 32). Ld. még: Kasza Györgyi: *Arany János és a francia irodalom*, Pécs, 1929.

A *Nyomorultak* című regény poétikája távol állt Aranytól, és nem bízott a színpadi átdolgozás sikerében sem. Ld. az Europa 1863/9. 11. tételt és jegyzetét.

A Ko szövege:

„y.: Hugo Victor és Chateaubriand

Még el sem hangzott a nagy zaj, melylyel a »Miserables« [!] szerzője az egész olvasó világot betöltte, midőn már új könyvet jelentenek kiadói *tőle*, vagy mindenesetre hozzá oly közel álló személyiségtől, hogy bizvást az övének mondhatjuk, habár a tinta más tollból folyt is. A gyanítás, hogy ez önéletet maga Hugo mondta »élete egy sorsosának, tanujának« azaz feleségének tollába, oly általános, hogy mi sem tehetünk kivételt e köz hiedelemre nézve. A könyvnek (»Victor Hugo, raconté par un témoin de sa vie«) már két kötete jelent meg, egyik a költő legzsengőbb ifjúságát, 17 esztendő koráig, a másik az 1819–1841 közötti időszakot foglalván magába. E két kötet is tömve van a felvett kornak politikai, de kivált irodalom történetét világosító becses anyaggal.

Hugo nem szorítkozott arra, hogy főleg benső, lelki életét rajzolja s a többi világot csak háttérül és diszítványul használja saját dicsőített személyiségéhez; sőt inkább tulajdon gyöngéit és szenvedélyeit, önküzdelseit és tusáit a melyeken különböző álláspontokat halad meg stb. igen is árnyékba tolja, s helyettök a külső eseményeket rajzolja, melyek az ő költői és politikai fejlődésére többé kevésbé hatottak, egyszersmind benseje változatait adja elő, magyarázza, s védi a hol kell. E szerint az igénytelen önéletírás jó darabot tükröz vissza amaz érdekes és fontos korból; benne Franciaország és fővárosának egész politikai, társas, valamint tudományos élete feltárul az olvasónak, ezerféle változásaival, ugrásaival, s ellentéteivel együtt; s Franciaország művelt népességének minden osztályából annyi kitűnő személy hozatik színpadra s gyakran oly merőben ismeretlen sajátságai

ábrázoltatnak, hogy, ítéljen bár Hugo felől ki mint akar, ez az önéletrajza bizonynyal a legolvasnivalóbb valamennyi ilyenmű közt, a mi nagy idő óta megjelent.

Hogy a nyájas olvasónak egy kis kóstolót nyujsunk, mit várhat ez érdekes könyvben, meghívjuk kövessen s tegye vissza magát velünk azon korba, midőn az alig 20-dik évébe fordult Hugo Victor már is szedte borostyánait, melyek különben nem igen szoktak (kivéve nálunk) oly korán virítani. Már 14 éves korában, jóllehet atyja parancsára s egészen saját hajlamai ellen a mennyiségtannal foglalkozott, hogy egy polytechnicumba léphessen – szíve nagy erővel vonzá a költészethez, s Aristoteles poétikája szabályai szerint egy »Irtamenes« nevű szomorújátékot költe, melynek színhelye Egyiptom volt, s allegóriában XVIII. Lajos visszatértét akará dicsőíteni.

Egy évvel azután »A tanulás hasznai« című költeményét jutalomra méltónak ítélte az akadémia, de a jutalmat nem adták neki, mivel a pályabírák a költő ezen naiv vallomását

És én, ki a várost, udvart kerülöm,
Csak *tizenötödik* évnapom' ülöm,

oly hihetlennnek tarták, hogy tiszteletsértő mystificationnak vették, és más pályázót boldogítottak a jutalommal. Két év múlva a már 17 éves ifjunak egy pár ódáját megkoszorúzta az »Académie des jeux floreaux« s a következő évben »Mózes kitétele« című költeményeért, mely Hugo munkái közt diszes helyet foglal ma is, megint jutalmat s »Maître des jeux floreaux« címet nyert.

Hugo Victor, részint ifjusága körülményei, részint túlságosan royalista anyja ráhatása folytán – mert ez vendéi születés vala s már 15 éves hajadon létére a royalista felkelőkkel vonult keresztül az országon – buzgó királypárti volt, s már 14 éves korában ezt írta naplójába: »Je veux être Chateaubriand ou rien« (Chateaubriand akarok lenni, vagy semmi). »Atala« költőjének (Chateaubriand) nem vala egészen egyértelmű közönsége; maga e költemény is, még tizenhét évvel is első kiadása után (1802), fel bírta izgatni ellenfelei gúnyolódását, és gúnykaczajuk egy parodiában tört ki, mely 1819-ben »Ah! là! là!« cím alatt szerze mulatságot a jó párisiaknak, jelesül azzal, hogy Mesehacebe és az őserdők festését Atalában, egy krumpliföld husz lapos leírásával akarta tönkre silányítani. Bár Hugo Victor anyja is a parodia részén állt, fia annál határozottabban Chateaubriand tisztelőihez szegődék. Ennek művei olvastára nagy változáson mentek keresztül az ifjú költő nézetei. A »Keresztyénség szellemek«, e könyv, mely a katolikus hit költőiségét bebizonyítja, épen alkalmas eszköz vala, hogy a költőkben hajlamot ébresztszen e hit iránt. A minthogy Hugo mind bensőbben kezdte ragaszkodni vallásához, mely annyira megfelelt a *dóмок* építészetének s a biblia nagy képeinek, s így anyjának voltairei royalismusát a Chateaubriand keresztyén royalismusával cserélte föl.

Berry herczeg halála egy ódára lelkesíté Victort, mely királypárti körökben nagy sikert aratott. Maga XVIII. Lajos, bizalmas körben, nem egyszer idézte annak egy versszakát, mely így kezdődik: »Oh siess, ősz fejedelem, hajt az idő; egy Bourbon« – stb. Chateaubriand is lelkesedett szavakkal emlité az ódát egy jobboldali követ, Augier [!] előtt, és szerzőjét »felséges gyereknek« mondotta. Augier, Le drapeau blanc (Fehér zászló) című ujságban cikket irt az ódáról, s felhozta Chateaubriand szavait. Minden ajk ismétlé a tekintélyes szavakat, s az ifju hireneve meg lőn alapítva.

Elment Augierhez, megköszönni a cikket, de az ünnepelt Chateaubriandhoz nem mert közeledni. Az utóbbi csudálkozott rajta, hogy Hugo feléje sem megy, s megmondta ezt Augiernek. [87] A követ ur Chateaubriand csudálkozását tudatá az ifju költő anyjával, ki most már nem nevette ki Atalát, mióta szerzője a fia iránt oly kedvezően nyilatkozott, s megparancsolá Victornak, hogy az annyira félt látogatást tegye meg. Ő maga is érezte, hogy tovább nincs mód kikerülni, miután Chateaubriand megizente ohajtását, így szakmányul is meg kelle tenni a tisztelkedést.

Másnap esti hét órakor Augier érte ment, s vele együtt az ifju nagy felindulásban lépte át a 27. sz. alatti ház küszöbét, St. Dominique utcán. Egy udvaron haladtak keresztül, melynek a végén néhány lépcső vezetett fölfelé. Augier csengete; egy fehérkötényes szolga nyitott ajtót, s előszobába, onnan egyszerűen bútorzott nagy terembe utasítá, hol a székek szürke takaróval valának bevonva.

Chateaubriandné egy causeuse-ben ült és meg sem mozdult. Férje a kandallónak vetette hátát s fenállva [!] maradt.

– Nagyon örvendek – mondá – hogy láthatom, Hugo ur. Olvastam verseit, azt is, melyet a Vendée-ről írt, meg a Berry herczeg halálára valót. Vannak, kivált az utóbbiban, oly dolgok, melyeket egy mai költő sem birt volna megírni. Korom és tapasztalásom feljogosít az őszinteségre, e szerint azt is megmondom önnek becsülettel, hogy vannak benne helyek, a mik kevesebbé tetszenek nekem; de a mi aztán ódáiban szép, az nagyon szép.

Chateaubriand nem kimélte a magasztalást, de a tartásban, hangban és e mintegy rangosztó modorban volt valami egészen fejedelmi, úgy hogy Victor inkább lealázva mint emelve érzé magát. Nehány tördelt szót monda feleletül, és távozott volna örömet.

Épen jókor jött két házibárát, Talaru és Herbuville marquis-k, a figyelmet másra fordítani. Hugo némileg összeszedte magát s bátorsága lón a híres író szemügyre venni, kit eddig csupán könyveiből ismert vala.

Chateaubriand szeretett egy kissé katonásan öltözködni: benne a toll embere nem feledte a kard emberét; inggallérját elfedő fekete kraváttal peczkelte az állát, s nyakig begombolt fekete kabátja egyenesen tartá görbe kis testét. Szép csak a feje volt, mely ugyan nem vala arányban a többi testtel, de komoly volt és nemes. Orra szilárd, parancsoló szabásu volt, szemei büszkék, mosolya megnyerő, de csak mint villám tünt ez fel mindig, és szája visszanyerte azonnal szigorú és büszke kifejezését.

Azonban sötét lett, világot hoztak. A gazda kifogyott a szóból s Victort a hallgatás most még nagyobb zavarba hozá, mint előbb a beszéd. Nagyon megörült tehát, midőn Augier felállott. Mentekben Chateaubriand másszori látogatásra is felhívta Victort; héttől kilenczig délelőtt mindennap otthon találja, mondá.

Victor, a nélkül hogy egyszer is megállna, haladt keresztül az előszobán s udvaron. Mikor az utcára értek, nagyot lélekzett.

– No, remélem, meg van elégedve? kérdé Augier.

– Meg, igen, hogy ismét künn vagyok.

– Hogyan? kérdé a követ. – Hisz' Chateaubriand ur oly nyájas volt ön irányában. Sokat is beszélt vele. Nem ismeri még; van úgy, mikor négy-öt óráig sem szól egyet. Önre nézve valóságos kivételt tőn, hogy ily hamar szabad látogatást enged házában. Ha *ezt* keveselli, úgy önt nagyon nehéz kielégíteni.

Victor még mind nem volt meggyőződve. A »Mártýrok« szerzője sokkal jobban tetszett neki könyveiben mint házában; és ha anyja nincs, a ki mindenre rá birta venni, soha sem megy Chateaubriandhoz többször.

Anyja iránti engedelmességből egy reggel ismét elindult a St. Dominique utca felé. Ugyanaz a szolga bocsátá be. Chateaubriand ezúttal saját szobájában fogadá. A teremben találkozott Chateaubriandnéval, ki hazulról már elmenőben vala, fején keskeny karimájú kalap, mely akkor nagyon divatos volt St. Germain városrészben. Victor, ki első látogatásakor a félhomályban jól szemre sem vehette az asszonyságot, mostan látta, hogy magas, sovány, himlőhelyes arczu asszony. Meg sem állt a kis fiatal ember kedvéért, de mégis fogadá köszönését egy könnyű s leereszkedő fejbillentéssel.

A mint Victor belépe, Chateaubriand asztalnál ült, egy-ingben, feje bekötve egy selyem kendővel, háttal az ajtónak s valami írások közt keresgélt. Hirtelen megfordult.

– Ah, jó reggelt, Hugo Victor ur! mondá. Vártam; üljön le. Dolgozott-e valamit, a mióta nem láttam? Igen? Irt sok verset?

Victor azt felelé, hogy ő mindig írkal holmi versfélét.

– Jól teszi! Verset! verset írjon! Az a lelke az irodalomnak. Ön magasabb téren mozog, mint én. Költő az igazi, a valódi író. Én is írkalтам verset, és bánom hogy abbahagytam. Verseim jobbak voltak mint prózám. Tudja-e, hogy még szomorújátékot is irtam? Várjon csak, hadd olvasok belőle. Philorge! Jöjjon elő! dolgom van vele!

Egy vörös haju, vörös barkóju, vörös képü ember lépett be.

Philorge titkára volt Chateaubriandnak s egyáltalában nem volt *sine cura* az állapotja. Nem számítva a kézirat-másolást, már a levelezés roppant idejébe került, mert ha megírta a levelet és Chateaubriand aláírta nevét, még egyszer le kellett másolnia a gyűjteménybe, melyben a hírneves író, az utókor iránti figyelemből, legkisebb czéduláját is szorgalmasan őrzötte. Ezenfelül Philorge ur tiszte vala minden érkező levelet osztályozni és számozni.

A titkár előhozá a kívánt kéziratot és *René* [88] szerzője pompázó s kenetteljes modorban felolvasott belőle egy párbeszédet, meg egy *kar*-t »*Athalie*« és »*Eszther*« karai mintájára, a nélkül, hogy meggyözöte volna hallgatóját, hogy versei igazán jobbak mint prózája. Victor ugyancsak erőltette magát, hogy szépnék találjon mindent, de kivált e sort magasztala a karénekből:

»Dalok által gyakran enyhül a fájdalom«

melybe, mint valami mentő csónakba, erősen megkapaszkodott.

Most a szolga, ki beeresztette, roppant medenczét hozza tele vízzel. Chateaubriand leoldá fejéről a selyemkendőt, s lehúzta zöld maroquin kesztyűit. Victor távozni akart, de nem engedte, hanem minden czeremonia nélkül hozzáfogott a vetkezéshez, szürke moldon nadrágát, flanel ujjasát, ingét levetette s a kádba lépett, hol az inas mosta és dörzsölte. Miután megtörülközék s újra felöltözött, neki esett a fogait kefélni, melyek igen szépek voltak s egész tok szerszámja volt hozzájuk, mint valami fogorvosnak. A medenczében ülés felfrisíté s felvidítá; sokat s nagy eleveenséggel beszélt, mi közben folyvást a fogait csiszolta, és Victort nagyon megnyerte magának.

A censuráról beszélvén, így nyilatkozott:

– Micsoda kormány ez! Nyomorult tökféjü nép! A gondolat csak erősebb mint öök; nyakon akarnák csípni, de bizony magokban tesznek kárt. Az ugyan nem volna baj, de az országot döntik veszélybe.

Victorra a második látogatás sokkal jobb hatást tön, mint az első. Odát irt Chateaubriandra: »A génie.« Eljárt hozzá azután is gyakran, de ritkán találta oly elevennek, elfogulatlannak, mint másod izben. Többsnyire olyan volt, minőnek először látta: udvarias, de alapjában igen hideg; oly jellemet árult el, melynek merevségét meghajtani, büszkeségét korlátozni semmi sem képes; az ember sokkal inkább tisztelte, mint vonzódott hozzá, s mindig érezte hogy *génie* előtt áll, nem közönséges ember előtt.

Victor hát egy cseppet sem bánta, midőn hallá, hogy Chateaubriand követté van nevezve Berlinbe. Elment hozzá, hogy szerencsét kívánjon az új hivatalhoz, s elbucszúzzék tőle.

– Bucsúzni? kiálta a követ. Hisz' velem jó!

Victor nagyot nézett.

– Igen, igen – folytatá amaz – kineveztettem önt a követséghez magam mellé, a nélkül hogy erre engedelmet kértem volna, s most viszem.

Victor teljes szívből megköszönte jóakarátját, de azt is elmondá, hogy anyjától nem bir megváljni.

– Csak az anyja tartja vissza? szólta Chateaubriand mosolyogva. – No, szabad tetszését kövesse; de sajnálom hogy eltört; mindkettőnkre oly szép lett volna.

E perczen Chateaubriandné asszony férje szobájába lépett. Még eddig szóba sem állt Victorral soha, s ugylátszott nem is tudja kicsoda. Mint elcsudálkozott tehát Victor, midőn az asszony csak elébe ment s mosolyogva szólta:

– Elfogom, Hugo ur; segítnie kell egy jótékony vállalatomban. Van nekem egy intézetem szegény papok számára. Az többbe kerül mint a mennyivel én bírok. Egy csokoládé gyáram is van. A gyártmányt egy kissé drágán adom: de pompás. Nem venne belőle vagy egy fontot?

– Nagyságos asszony – felele Victor, kit ez úrhölgy büszke előkelő modora oly soká boszszantott, annál fogva mintegy szükségét érezte, hogy némileg meglepje – három egész fontot veszek.

Chateaubriandné igaz, hogy meg lőn lepve, elragadva egészen; de Victornak is oda kelle ám adni minden pénzét.

Chateaubriandné asszony nemcsak maga volt ily adakozó, Chateaubriand szobájában is mindig volt a kandalló párkányon néhány kupacz ötfrankos; majd minden perczen bejött a szolga, hozván kolduló leveleket igazi vagy ál emigransoktól, vendéieiktől, Lajoslovagoktól stb. Ilyenkor odanyúlt a pénzcsomókhoz, vett belőle, papirba gyöngyölte s odaadá a szolgának, hogy kézbesítse.

George Sand önéletírásában emlegeti a koldushadat, mely híres írókat meg szokott rohanni. Ez, ha idejében elejét nem veszi az ember, formaszerinti kirablássá válik. Mindenféle nép részt vesz ebben: valódi szegények, csalók, szerencsétlen rongyosok, selyem csipkés alamizsna gyűjtő hölgyek, mely utóbbiak nem mindig mosolyogva kérnek, mint Chateaubriandné. Egy ily előkelő s büszke gyűjtő asszonyság oly módon rohanta egyszer meg Hugo Victort, hogy kénytelen volt ily választ adni neki:

Voici vos vingt francs, comtesse,
Quoiqu'on puisse, en vérité,
Manquer à la charité
Qui manque à la politesse.

(Itt van husz frankja, grófné; bár, valóban, az ember megtagadhatná a jótéteményt attól, ki az udvariasságot megtagadja.)

Chateaubriand adott mindig, olvasatlan, a hogy átalában költségeit tenni szokta. Nem állta a pénz. Midőn a száműzött X. Károlyt meglátogatta Prágában, a volt király kérdést tőn vagyoni állapota felől.

– Szegény vagyok, mint a templom egere – felelt Chateaubriand – csak ugy éldegélek Chateaubriandné asszony többi szegénye közt.

– Ah, ez nem maradhat így – felelt a király. Mondja csak Chateaubriand, mennyivel tudna gazdag lenni?

– Ne fáradjon, Sire, mert hiába. Ha most reggel négy milliót ad, estig nem lesz belőle semmi.

A pénz e nemes lenézésének az volt a rossz [89] oldala, hogy a nagy író egészen hitelezői körme közé juttatta. Jó gazdálkodás őrzi meg a férfit független méltóságát. Kik Chateaubriand számára megnyiták az erszényt, ez által jogosítva vélték magokat politikájába is ártani, s ha ő a követházban nekik nem tetsző beszédet tartott vagy cikket irt az ujságba, mindjárt a nyakára mentek és fenyegető szemrehányással illették, s neki, a büszkének, tűrnie kellett. Agg korát nyomasztó pénzzavarai arra kényszeríték, hogy »sirontúli memoirját« is előre eladja, mintha a bonczolóktól venne fel pénzt *hullájára*. Húszezer franc évdíjt ígértek a könyvért, holta napjáig. De minthogy nem tudott hamar meghalni, s így a vállalat károsnak

mutatkozott, lealkudták tizenkét ezerre. Elismerte, hogy, fájdalom, igen soká él, s beléegyezett a levonásba.

Hanem elég lesz mutatványul ennyi. Az előadás egészben véve egyszerű, olykor elragadó, hanem mindig mulattató és tanulságos.”

A szerzőség kérdése – A cikk –y. szignó alatt jelent meg. Ennek alapján már Trencsényi Károly is állította Arany szerzőségét (*Arany János lappangó írásai*, ItK 1930, 257–264). Trencsényi tizenhat írást autorizál, köztük a Hugo önéletrajzából vett részleteket, e jelenlegit és a későbbit is: *Victor Hugo drámairói föllépte*, Ko I/II. 1863/6, aug. 9. 137–138. Ez utóbbi –y-s szignóval jelent meg. Arany mindkettőt gyakran használta a SzF-ben és a Koszorúban, ld. a bevezető tanulmány erről szóló fejezetét. A két lapban mintegy 15 cikk található az „y” különböző írásmódú változataival, és 5 cikk az „–y–s” változataival.

Az AJÖM XI. kötetébe Németh G. Béla ennek ellenére az Hugótól fordított cikkeket nem veszi fel. Arany szerzőségét ugyanakkor nemcsak az Europa című lapban látható jelölés igazolhatja, hanem a Németh G. Béla által módszerként használt „belső filológia” alapján is az ő tollára ismerni a bevezető rész tömörítésében, a kommentárok beszúrában, több nyelvi megoldásban, a verssorok fordításában és talán a „szakmány” szó használatában is, mely – mint jeleztük – a *Toldi* VI. énekében szintén előfordul.

Ellene mondana Arany szerzőségének néhány nyelvi fordulat: „nagy idő óta”; „tegye vissza magát velünk”; „mostan látta”; „mindkettőnkre oly szép lett volna”. Azonban Arany Gogol-fordításait tanulmányozva, ahol rá szintén nem jellemző nyelvi megoldások sokaságával találkozhatni („csipkeződtek”; „van-e hozzá tapintata”; „buzgalmához aránylag jutalmazták”; „álmélatára”; „miket előre kicsináltak”; „ereszkedvést valamely tisztársához”; „fizetése- s étvágyához képest” stb., ld. AJÖM X. 51–148), a néhány szöveghely nem tekinthető kizáró tényezőnek.

A cikket egyértelműen Aranyak lehet tehát tulajdonítani, s ezzel együtt az itt lefordított verssorokat is az Arany-töredékek között kell elhelyezni.

1863/27. 2.

Das edle Roß – *A nemes ló*, Europa, 1863/27, [jún. 26.], 849–858. h.

A német cikk tartalma – A cikk a lábjegyzet szerint Karl Löffler *Geschichte des Pferdes* [A ló története, Berlin, Warnsdorff, 1863] című könyve II. kötetéből és Theodor Heinze: *Pferd und Reiter, oder Die Reitkunst in ihrem ganzen Umfange* [A ló és a lovas, avagy a lovaglás általános kérdései, Leipzig, Spamer, 1863] című, 100 illusztrációval ellátott könyvéből való összeállítás. Mivel a cikk végül nem került be a Koszorúba, szöveghű fordítás helyett tartalmi ismertetőt és részleteket közlünk belőle oly módon szerkesztve, hogy a tartalom követhetővé váljék.

A cikk szövege kivonatolva:

„Allah szólította a déli szelet, és így szólt hozzá: új teremtményt formálok belőled; sűrűsödj meg, és öltözz alakot. Amikor ez megtörtént, Allah vett az anyagból egy marékot, rálehelte, és a ló megszületett. Menj, és száguldj a mezőn, szólj hozzá a Teremtő; te leszel az emberek számára a dicsőség és a tisztelet forrása; rajtad lovagolni olyan cselekedet lesz, mely a dicsőséget és tiszteletet növeli. Így meséli a Korán a ló teremtését. E szent legenda az arabok szeretetét fejezi ki a ló iránt, mely a beduinok életét végigkíséri: gyermekként lovon nőnek fel, felnőttként a karavánokban lovagolnak rajta, és ha a ló elpusztul, a beduin a legmélyebb bánatba esik.”

[A továbbiakban a ló eredetét, a különböző típusok jegyeit foglalja össze a cikk. A nemesített ló feltehetően a Góbi sivatag peremvidékeiről, Kína határaitól származik, és szinte minden ősi kultúrában jelen van, változatos színekkel és fajokkal. Az első művészi alkotások között is gyakori a lóábrázolás.]

„Az arabok a saját lovaikról úgy hiszik, hogy Palesztinából származnak. A legenda szerint Azed törzséből küldöttség érkezett Jeruzsálembe Salamon király és Sába királynője menyegzőjére. Amikor a vendégek hazafelé indultak, a bölcs királytól élelmet kértek a hosszú útra. A király ekkor egy pompás mént hozatott ki istállójából, és a következő szavakkal adta át nekik: »Íme a készlet, amit az útra adok nektek. Amikor megéheztek, kezdjétek el fát gyűjteni és tüzet rakni, ültessétek a legjobb lovast a lóra, és még mielőtt a tüzet megraknátok és meggyújtánátok, a zsákmány a kezetekben lesz.« Azed fiaí úgy tettek, ahogy a király tanácsolta nekik, és útközben annyi zebrát, gazellát, struccot ejtettek, amennyit csak tudtak. Ekkor jöttek rá az állat értékére, lótenyésztővé váltak, és ők terjesztették el a ma is ismert arab lovat. [850] Ma a legszebb arab lovak belső Arábia hegyes és száraz vidékén, Rast környékén élnek.”

[A szöveg a továbbiakban az arab ló külső és belső sajátosságait, testfelépítését írja le, azt a módot, ahogyan az arabok a lovaikat törzskönyvezik, és ahogyan a különböző vidékeken a törzsek a lovaikat tartják.]

„Kelet minden országába Arábiából terjedtek el a szép lovak, és a keresztes háborúk idején tenyésztették ki a mi lófajainkat. A régi germánok istenekről szóló mítoszaiban a lovak nagy szerepet játszottak, de az ő lovaik nem voltak szépek. Caesar mondta róluk, hogy egy ilyen lóval, még ha vágat is, egy ifjú gyalog lépést tud tartani. Nehéz és testes ló volt, hasonló mint a mai brabanti, melyből az angol söröslóvat tenyésztették ki. A nyugati lovagok már a szaracénokkal folytatott háború idején tömegesen szállították haza a lovakat, de a legnemesebb példányokat, az andalúziai és arab keresztezésű állatokat megtartották maguknak. Hogy milyen különleges lovak voltak ezek, jól mutatják a hősmondák. Példaként a négy Haimon-fiú közismert és nagyra értékelt Bayard nevű lovát lehet említeni. A históriás énekek szerint, ha valaki megütöközött velük, mindenképpen veszített. A négy lovak addig volt legyőzhetetlen, amíg Bayardjuk megvolt, és Nagy Károly éppen a ló megszerzéséért indított ellenük háborút.”

[A továbbiakban a német szöveg a Renaut de Montalbanról szóló ófrancia históriás ének történetét mondja el, feltehetően német népkönyv alapján, az idézett párbeszédek is erre utalnak. A mondának számos német népi és irodalmi feldolgozása volt.]

[851] [...] „A pogány mítoszokat követően ló a keresztény legendákba is beépült. Őt lovas szentet ismerünk, Pált, Mauritust, Jakabot, Györgyöt és Mihályt, valamennyien magas rangú szentek. György Anglia védőszentje, Jakab Spanyolországé, Mihály Normandiáé, a thébai légió parancsnoka, Mauritius tiszteletére pedig Szardínia szigetén megalapították a Mauritius-rendet. Valamennyiüket fehér lovon ábrázolják, mert a fekete ló az ördög és a szellemek világához tartozik. Fekete lovon viszi a holt szerelmes a hűtlen Lenorát a sírjába, ilyenén lovagol Belzebub és ezen repül a levegőben az örült vadász [»zord vadász«] a kíséretével. A fekete és fehér ló morális és didaktikus tartalmakat jelenít meg a középkor irodalmában.”

[A következő monda, amit a német szerző a morális és didaktikus tartalom illusztrálására elmesél, Arthur király egyik lovagjának, Lorois-nak a története:]

„Lorois az erdőbe ment a fülemüle énekét hallgatni, amikor nyolcvan csodálatosan szép fiatal hölgyet pillantott meg galoppban haladó lovakon, díszes, arannyal kivert öltözékben, illatos rózsakoszorúval a fejükön. Lovak olyan gyors vágásban haladtak, hogy egy spanyol lovas sem tudott volna lépést tartani velük. Mindegyikük mellett egy-egy fiatal férfi lovagolt harci ménen, és a kedves hölgyek szívélyes szavakat váltottak velük. E jelenés láttára a kegyes Lorois keresztet vetett, de hogy elámult, amikor hirtelen újabb nyolcvan hölgyet látott előbukkanni az erdőből! Ezek fekete lovakon ültek, melyek olyan nehéz és borzalmas ügetéssel

haladtak, hogy sem a legeszesebb, sem a legbolondabb ember a világon nem viselte volna el egy óráig sem, még hatalmas összegű ezüstpénzért sem.”

[A nők öltözete szakadt volt, harisnyát, cipőt nem viseltek, ők maguk pedig visszataszítók voltak. A sötét tekintetű férfiak, akik mellettük haladtak, minden pillanatban ütötték őket, úgyhogy az asszonyok jajgattak a fájdalomtól. Amikor Lorois megkérdezte tőlük, miért ilyen a külsejük, elmondták, hogy a díszes hölgyek életükben erényesek voltak, míg a második csoport asszonyai nem szerették a férjüket, és haláluk után örökös ügetés a büntetésük. Lorois visszatért ezután a várába, összehívta a környék leányait, és elmondta nekik a látomását, figyelmeztetve őket az erényes életre, különben haláluk után egész idejüket az ügető lovakon töltik, melyhez képest még a ringatózó poroszkálás is kellemesebb.]

„A jelen cikk szempontjából azért fontos ez a történet, mert a ló kétféle haladási módját különbözteti meg. A poroszkálás az a haladás, amikor a ló azonos oldali lábai egyszerre mozdulnak, ügetéskor pedig átlósan mozognak a lábak, a jobb hátsó a bal elsővel együtt, és fordítva. Poroszkálásnál a ló teste jobbra-balra hintázva mozog. Újabb időkben ezt nem erénynek tekintik a lónál, hanem éppen ellenkezőleg, hibás járásnak, amiről le kell szoktatni. Az ügetés azóta felértékelődött, míg a lovagkor hölgyei annyira gyűlölték, hogy pokolbeli büntetésnek tartották. A lóversenyeken is ügetnek a lovak, amit ma éppúgy tanítanak nekik, mint a régieknek a repülő galoppot.”

[Az ügetés felértékelődéséhez a ló és a lovas felszerelésének, öltözetének változása is hozzájárult. A német cikk a következő hosszabb bekezdésben („Der heutige sanfte Trab...”) ennek történetét foglalja össze.]

[853] „Ami a versenylovaglást illeti, a részvétel ma sokkal általánosabb és szenvedélyesebb lehet, ha eléri azt a szintet, amelyen a római és bizánci időkben állt. Már az első római császárok idején valóságos pártok jöttek létre a cirkuszban, melyek magukat a kocsik színeiről nevezték el fehéreknek, pirosaknak, kékeknek és zöldeknek. Caligula a zöldekhez tartozott, és ebédjét is sokszor az istállóban költötte el. Vitellius olyan szenvedélyes kék volt, hogy leölette azt a polgárt, aki rosszat mondott a pártjáról. A mai At-Meidan tér helyén állt egykor Konstantinápolyban [Isztambulban] a hippodrom, melyben a zöldek és a kékek olykor véres csatákat vívtak. Amikor Iusztinianosz császár [483–565] trónra került, a zöldek fellázkodtak ellene, és csak Belisariosz kardja tudott rendet teremteni, hogy a császár a koronájával és Theodora császárnéval békességben uralkodhasson, és megajándékozhasssa a világot a törvényeivel.

Anglia, a versenylovaglás mai hazája a normannoktól vette e hagyományt. A régi normannok, akik eleinte hajósok és kalózok voltak, a modern lótenyésztés alapjait vetették meg. A hastingsi csatában Hódító Vilmos spanyol lovon ült, és az ő főemberei honosították meg az armorikai fajt. I. Henrik idejében kerültek az első arab lovak Angliába, Országnélküli János pedig száz flandriai csődört vásárolt. A 12. század közepén már lovagjátékokat és lóversenyeket tartottak. Ezután lombardiai és spanyol lovakat is vittek be Angliába, majd VIII. Henrik szigorú intézkedéseket hozott a lótenyésztés terén. Minden olyan lovat elpusztítottak, amely nem érte el a megfelelő magasságot; minden érseknek és hercegnek legalább hét hátslovat kellett beszereznie, melynek magassága tizennégy marok; minden egyházi személy, aki legalább száz fontnyi jövedelemmel rendelkezett, és minden magánszemély, akinek felesége bársony felöltőt vagy francia kalapot viselt [módosabb volt], köteles volt egy-egy lovat tartani. Erzsébet királynő idejére az angol főurak – a sötét Cromwellel és a félénk Jakabbal [I. Jakab király, 1566–1625] együtt – lókedvelők voltak. Jakab egy arab kancáért 4500 tallért fizetett, ami abban az időben hatalmas összeg volt.

A legrégebbi jutalom egy lóverseny megnyeréséért egy ezüst csengő volt, amilyent ma a ló fejére szoktak felkötni. Később ezüstantányér lett a fődíj, ezután jöttek

a dízszerlegek és pénzösszegek, általában ötszáz guinea. Minden későbbi versenyló azoktól a kancáktól származik, melyeket II. Károly király idején Sir Christoph Wywill és Sir George Fenvick hoztak Arábiából. A legismertebb, ma is túlszárnyalhatatlan versenyló az Eclipse volt. 1764. ápr. 1-jén született, és nevét a napfogyatkozásról kapta, mely akkoriban volt látható. O'Kelly 75 000 guineáért vette meg a lovat, s ez azután a gazdáinak a versenyzésből és fedezésekből 625 000 font sterlingnyi hasznot hozott, német pénzbe átszámítva mintegy négy és negyed millió tallért. Az Eclipse-t soha nem érte sem sarkantyú, sem korbácsütés, és legyőzött minden lovat, melyet [854] ellene indítottak.”

[A cikk a továbbiakban az angliai lóversenyek történetét és néhány epizódját ismerteti, majd áttér a német lótenyésztés néhány nevezetes eseményére. Németországban elsősorban az ír származású angol vadászlovat és a skót pónilovat kedvelték. Az angol versenylóban a gyorsaságot és a kitartást értékelték. Egyik ismert példánya volt e fajnak a fekete Bess, a hírhedt yorki tolvaj, Dick Turpin lova. Gyors és edzett volt, így gyakran biztosított alibit a gazdájának rablás után, mert egy-két óra alatt olyan messze jutott a helyszíntől, hogy lehetetlen volt rá gyanakodni. A tolvajt végül akkor tudták elfogni és felakasztani, amikor a lova elpusztult.

A következő bekezdés a vadlovak fajait ismerteti:]

„A nemes angol lónál több fokozattal lejjebb áll a dél-oroszországi sztyeppék félvad lófajtája. Egy-egy csorda mintegy ezer példányból áll, ezek között 15–20 csödör, 4–500 kanca, a többi csikó. Szelíd évszakokban a csorda éjjel-nappal a sztyeppén kószál, szabadon. Téltre karámba zárják őket, de ha elhúzódik a tél, az állatok igen sokat szenvednek, mert a rest és könnyelmű oroszok nem gondoskodnak számukra szénáról. Minden csordában található egy különösen erős és bátor csödör, melyet az állatok vezérnek ismernek el, de ha az erejével visszaél, a többi csödör együttesen rátámad, harapdossák és rugdossák, és arra kényszerítik, hogy a csordától távol legeljen.”

[A következő két bekezdés azt ismerteti hosszasan, hogyan harcolnak e félvad lovak a farkasokkal, és a farkasok milyen csellel tudják őket – kutyának tetteve magukat – mégis zsákmányul ejteni.]

„Teljesen vad lovak ma már csak Közép-Ázsia sztyeppéin és a La Plata-torkolat körül, elérhetetlen magaslatokon, szirteken élnek. Az utóbbiak a spanyolok által oda vitt lovak elvadult utódai. Cortez nagy gondot fordított a lótenyésztésre, és birtokain hatalmas ménesei voltak. Ha hinni lehet a feljegyzéseknek, akkor Amerika száz évvel a meghódítása után ugyanannyi lóval rendelkezett, mint Európa. A szabadon legelő állatok közül sok elszabadult, és vadon szaporodott tovább. A legtöbb vadló az Ezüsfolyam [Rio de la Plata] környékén, a pampákon él. Hatalmas csordákat látni ezen a vidéken. Némelyik tízezer egyedből áll, kisebb családokra tagolódva, melyet mindig egyetlen csödör és sok kanca alkot.”

[A cikk a továbbiakban összefoglalja a lovak életmódját és azt, hogy hogyan csökkent a musztángok száma az észak-amerikai és indián vadászatok miatt.

A vadló a cikk szerint elfajzott, ma már csúnya állat, inkább az ember, mint a természet teremtménye. Nem szebb, mint amilyen a nemesített faj ázsiai elődje lehetett, s így ellentmond a Koránnak, miszerint a lovat az Úr tökéletes állatnak teremtette volna.]

Magyarázatok a német szöveghez

[A Koránnak tulajdonított monda a ló teremtéséről] – A történet nem a Koránban, hanem Ali ibn al-Huszajn al-Maszúdi *Aranymezők és drágakőbányák* című könyvének első részében található, ahol a teremtés történeteit írja le. Al-Maszúdi (893–956) könyve 946 és 956 között keletkezett. Az idézett rész magyar fordítása: „Isten amikor meg akarta teremteni a lovat, sugallatot adott a déli szélnek: Létrehozok belőled egy teremtményt, hát gyülekezz egy helyre!

Erre a szél összesűrűsödött. Majd Isten ráparancsolt Gabrielre s ő fogott egy marékka a szélből. [...] Isten megteremtett belőle egy sötétpej lovat és azt mondta: Lónak teremtettelek, arabba tettelek és föléje helyeztelek az összes többi teremtménynek az állatok közül, azért hogy javakat és zsákmányt szerezzenek a hátadon, és áldást hozzon a homlokod. Isten ekkor elküldte őt s a ló nyerített. Isten ezt mondta: Légy áldott, nyerítésed megrémíti majd a hitetleneket és megtölti füleiket, megremegteti a lábaikat.” Kutasi Zs[uzsanna]: *Lovak, táltosok és Burág az arab-izlám hagyományokban*, Magyar Egyiptomi Baráti Társaság honlapja: <http://www.mebt.hu>, Feltöltés ideje: 2011. 06. 22. Hozzáférés ideje: 2012. 07. 02.

Denis O’Kelly – (1725–1787), ír nemes, lótenyésztő, 1769-től az Eclipse tulajdonosa
Queensbury hercege – William Douglas, Queensbury (Queensberry) 4. hercege, a lovas sportok iránti rajongásáról nevezetes skót főnemes. „Old Q” néven emlegették.

Dick (Richard) Turpin – (1705–1739), hírhedt angol tolvaj, lótolvaj

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/28.

Függelék

1863/28. 1. *Aus Miß Impulsia’s Tagebuche*, Europa, 1863/28, [júl. 3.], 885–894. h.

Vor uns liegt ein Buch mit einem vielversprechenden symbolischen Titelbilde. Eine Gans vorgerückteren Alters mit einem modernen Federbarett auf dem klugen Kopfe geht vergnügten Blicks in ein Wasser, an dem Palmen und Pyramiden stehen. Ueber der Gans lesen wir den Namen: Impulsia Gushington, also eine reisende Engländerin, die nach Aegypten gegangen ist. Lord Dufferin, der witzige Islandsfahrer, hat ihr Tagebuch erhalten und Auszüge daraus gemacht.⁴ Die Dame zeigt sich darin als eine gutmüthige alte Jungfer, die poetisch genießen will, aber vom „Kampf mit den unvorher[886]gesehenen Schwierigkeiten des Lebens”, um mit ihren eigenen Worten zu reden, nicht das Mindeste weiß. Köstliche Bilder stellen die Fährlichkeiten dar, in die sie dadurch verwickelt wird. Diese Bilder können wir nicht mittheilen; in das Tagebuch der gefühlvollen Jungfrau wollen wir die Leser einige Blicke werfen lassen.

1. Januar. Wieder ein Neujahrstag. Mein Gott, wie überraschend schnell sie herankommen, und jeder gleicht dem andern! Bemerkte ich nicht an der Schnauze meines theuren Bijou’s einige graue Haare, so würde ich nicht glauben, daß zehn Jahre vergangen sind, seit ich ihn bekommen habe. Ich bin [887] heute morgen etwas verstimmt, doch habe ich mit allem Nachdenken nicht enträthseln können, was mich eigentlich ängstigt. Allerdings wird Bijou’s Asthma zuweilen beängstigend, der Gesundheitszustand des Papagei’s läßt auch zu wünschen übrig, und die Röthe im Gesicht meines treuen Korkzieher, die er einem in seiner Familie erblichen rheumatischen Leiden zuschreibt, nimmt zu. Sir Merlin Merrivale meint, daß meine Gedanken sich lange Zeit alle in einer Richtung bewegt haben, und räth zu einer Veränderung. Er hat gewiß Recht.

Ein Brief von Sir Merlin und ein Buch „Eothen”. Ein reizender Name! Sir Merlin räth mir „zu reisen.” Er selbst reist beständig, macht jeden Sonntag einen kleinen Ausflug, war im vorigen September in Tahiti und will dieses Jahr an den Zambesi gehen. Eine solche

⁴ *Lispings from low latitudes* (London, Murray; Leipzig, Denicke). [Az Europa jegyzete.]

Thätigkeit ist ansteckend, ich fühle Luft, sogleich irgend wohin zu reisen. Es muß für die Seele köstlich sein.

2. Januar. Eothen ist ein himmlisches Buch. Gestern Abend schlief ich über ihm ein und träumte, ich ritte aus einem Strauß, mit dem Dichter neben mir, durch die endlosen Sandwüsten Arabiens. Welch ein bezauberndes Wesen muß er sein, meine ganze Phantasie ist von ihm eingenommen! Ich weiß instinctmäßig, wie er aussehen muß: braun, die reiche Bronze des Orients auf der männlichen Wange, Massen von Rabenhaar, feuersprühende Augen. Lebt er in England, und wo? Ist er unverheirathet, und weshalb? O thörichte Phantasie, wohin willst Du mich führen? – Eben kommt die Antwort von Sir Merlin. Der Dichter ist nicht braun und auch nicht unverheirathet.

4. Januar. Der Papagei hat schon wieder einen Anfall. Gewiß, dieses Wetter übt auf uns alle einen verderblichen Einfluß. Riekchen, meine vertraute Dienerin, denkt mit Sir Merlin, daß eine Reise mir gut thun würde. Sie rath zu Windsor. Ein entzückender Gedanke ist in mir ausgestiegen: weshalb soll ich nicht dahin gehen, wohin Eothen mich ruft, weshalb soll ich mich nicht in den Strahlen der Sonne des Morgenlandes sonnen und meine schwindenden Lebensgeister in die neubelebenden Einflüsse ihrer magischen Luftspiegelungen tauchen? –

Alles ist zur Abreise fertig. Ich habe mir einen kleinen Hut von neumodischer Form gekauft, der mir wirklich nicht übel steht. Eine abscheuliche Scene mit Korkzieher hat mir den Abschied vom Vaterland verdorben. Er sollte mich begleiten und fragte gleich, ob er unterwegs seine Stiefel selbst wischen müsse, ob es auf den Nilbarken einen Weinkeller gebe und ob dem Bedienten besonders servirt werde. „Korkzieher“, sagte ich, „einen Weinkeller kann ich weder zusagen noch verweigern. Was aber den Tisch betrifft, so werden wir oft Gott danken, wenn ein Krokodil-Rippchen oder ein Dutzend Pelikan-Eier darauf stehen.“ Der vortreffliche Mensch sah mich starr an und es entstand eine peinliche Pause. Dann kündigte er mir und war dabei so aufgeregt, daß er kaum stehen konnte. Ich bat ihn, sich zu beruhigen, er solle in London bleiben und mein Haus in Aufsicht nehmen. Mein gutes Riekchen wird zur Begleitung hinreichen.

15. Januar. Ein schrecklicher Schlag hat mich getroffen, während meine Seele unter den neuen Einflüssen dieser köstlichen orientalischen Scenen mit Entzücken sich ausdehnen wollte. [888] Als wir vom Dampfboote in Alexandrien landeten, wurden wir sogleich von Heerden Eseln umgeben und ihre pittoresken Begleiter versicherten uns in gebrochenem Englisch, daß es kein anderes Beförderungsmittel gebe. Ich wollte eben aufsteigen, als ich einen fürchterlichen Schrei Riekchens hörte. Ich wendete mich und sah, daß sie dem Eseltreiber, der sie auf sein Thier zu heben suchte, mit dem Muff ins Gesicht schlug. „Was“, rief sie laut, „auf einem so lächerlichen Thiere, auf einem Esel, dem ein nacktbeyniger brauner Kerl am Schwanze hängt, soll ich in eine ansehnliche Stadt einreiten? Das thue ich nicht, ich habe schon viel ertragen, aber Alles hat seine Grenze.“ Kurz, sie kündigte mir auf der Stelle. Es fiel mir schwer aufs Herz, daß ich in einem fremden Lande mit meinen Kisten und Schachteln allein sein sollte, aber ich fühlte mit Riekchen ein tiefes Mitleid, zahlte ihr das Geld zur Rückfahrt und bat sie, daß sie es sich mit dem vortrefflichen Korkzieher in meinem Hause recht bequem machen möge. Anhängliche Diener sind ein seltener Schatz, von dem man sich wegen Kleinigkeiten nicht trennen darf.

17. Januar. Ich thue weiter nichts, als mir Dragomans, wie solche Diener hier heißen, vorstellen zu lassen. Da die ganze Bequemlichkeit meiner Nilreise von der Zuverlässigkeit einer solchen Person abhängen wird, so muß ich mit besonderer Klugheit und Vorsicht verfahren.

Herr J. empfiehlt mir einen achtbaren Mann seiner Bekanntschaft, aber welches gemeine Gesicht. Sein Charakter ist vortrefflich und er hat die besten Zeugnisse, aber diese lange Oberlippe, diese gedrückte Stirn. Auf einer solchen Reise verlangt man bei den Dienern etwas ätherisches Feuer der Poesie, etwas von der Energie des Genies und von romantischer Tapferkeit. Ich kenne Jemand, der diese Eigenschaften in vorzüglichem Grade

vereinigt. Er ist ein Grieche, heißt Dimitri und sieht in seiner vollen albanesischen Tracht prächtig aus. So muß Lord Byron in der vollen Blüthe seiner romantischen Jugend ausgesehen haben. Es bestehen engherzige Vorurtheile gegen ihn und man erzählt sich einfältige Geschichten über eine Reise nach Khartum, von der er ohne seinen Herrn zurückgekommen ist. Sein großer Kopf, sein edles Profil bürgen mir für ihn, wir gehen morgen nach Kairo. Weshalb nur der kleine theure Bijou diese Abneigung gegen ihn hat?

21. Januar. Ein schrecklicher Schlag hat mich getroffen, und unter so fürchterlichen Umständen, daß die Vernunft auf ihrem Throne zu schwanken anfangt. Noch jetzt beim Schreiben muß ich eine Pause machen, damit meine armen Nerven zur Ruhe kommen. – – – Vor einiger Zeit begann ich zu fürchten, daß Dimitri's Seele nicht so schön sein dürfte als sein Gesicht. Seine Stellungen waren prachtvoll, geradezu statuesk. Gewiß, der Apollo von Belvedere könnte eine Schüssel nicht mit mehr Anmuth und Würde überreichen. Aber ach, Dimitri war sich der Großartigkeit seiner Attituden im Zustand der Ruhe so bewußt, daß er jede Gelegenheit vermied, sie durch Arbeit irgend welcher Art zu stören. Außerdem betrachte ich Reinlichkeit als unentbehrlich, und Dimitri war, wie seine Hände zeigten, nicht meiner Ansicht. Das war noch nicht Alles. Ein Herr, der die Freundlichkeit hatte, Dimitri's kleine Wochenrechnung zu prüfen, entdeckte, daß er mich für Esel so viel be[889]zahlen lasse, als ob es Elephanten wären. Ich hoffe und glaube, daß das eine Folge von Unbekanntschaft mit den Preisen war, obgleich ich gestehe, daß es sich nicht hübsch anließ, als gewisse kleinere Artikel des weiblichen Putzes fehlten und meine Börse auf eine unerklärliche Weise verschwand. Das war aber Alles nichts im Vergleich mit dem gräßlichen Ereigniß, das ich jetzt zu erzählen habe. – – –

Mein geliebter Bijou, der heitere Genosse meiner Reise, das einzige Band zwischen mir und der Heimath, war Dimitri's Sorgfalt anvertraut. Er hatte den Auftrag, ihn Morgens und Abends spazieren zu führen. Oft hatte ich ihn vor der wilden Natur der einheimischen Hunde gewarnt und ihm die größte Sorgfalt empfohlen. Ach vergebens. Gestern Morgen gingen beide aus – bloß einer kehrte zurück. Wie kann ich die fürchterlichen Einzelheiten erzählen? Dimitri stand vor mir in der Attitude des Odysseus, wie er der Prinzessin Nausikaa seinen Schiffbruch erzählt. Seine Hände trugen die letzten Ueberreste meines theuren Bijou – den Schwanz und die Ohren. *Ich stand allein!* Brauche ich zu sagen, daß Dimitri dem Schauspiel meiner Verzweiflung entflohen und nie wiederkam?

28. Januar. Ich befinde mich auf einer Nilbarke, die aber eigentlich ein Floß ist. In der Mitte steht eine Kajüte mit Schlafzimmerchen, oben auf dem flachen Dache, das mit einem Sonnenselt und Bänken versehen ist, verbringen wir den Tag. Wir fahren oft auf Sandbänke auf, kommen aber immer wieder ab. Nachts gehen wir stets vor Anker und möglichst nahe an einem Dorfe, wo wir Ziegenmilch, Eier und Tauben finden. Dann kommen alle Frauen des Dorfes an den Nil, um ihre Wasserkrüge zu füllen und in unsere Fenster zu starren, und alle Hunde kommen und bellen uns an. Ich genieße mein Leben mehr denn je, obgleich kleine Unannehmlichkeiten nicht fehlen und namentlich durch die engen Zimmer entstehen. Neulich fuhr ich, als ich mich im Bett umwendete, mit dem Kopf durch die Fensterscheibe, und als ich heute morgen aufwachte, steckte mein rechter Fuß im Wasserkrüge.

Meine Reisegefährten sind M'Fishys aus Schottland, Vater, Mutter, Sohn und Tochter. Ich traf sie zufällig in Kairo an der Wirthstafel und schloß mich ihnen an, da ich keinen Schutz habe und an den Kampf mit den unvorhergesehenen Schwierigkeiten des Lebens doch nicht so recht gewöhnt bin. Der Vater ist schweigsam und hat etwas Schlaues, die Mutter ist gutmüthig und freundlich, wenn auch nicht sehr gebildet, der Sohn hat etwas Kühnes und sein Haar ist von der hellen stark ausgesprochenen Farbe, die man hochländischen Roth nennt, die Tochter ist die am wenigsten anziehende Figur der Familie, aber eine sehr achtbare junge Person und völlig harmlos. Seltsamer Weise leidet die Mutter an einer Zerstretheit eigenthümlicher Art, die sich gewöhnlich gegen Abend einstellt. Ich glaube, das Klima ist ihr drückend; neulich, als wir frühzeitig zu Mittag gegessen hatten, hörte ich sie auf eine Frage eine ganz unverständliche Antwort geben. Der Vater hat sich

eifrigst mit den Vorbereitungen zur Reise beschäftigt. Ich habe die halbe Miethe unsres Boots und die Hälfte der täglichen Reisekosten im voraus an ihn bezahlt.

30. Januar. Ich stehe vor den Pyramiden! Dieser Ge[890]danke läßt jeden andern Eindruck zum Zwerge zusammenschrumpfen. Wie soll ich die Fluth von Gefühlen beschreiben, die meine Seele überwältigten, als ich mir sagte, daß vierzig Jahrhunderte auf mich herabblickten! Meine Gefährten theilten meine Aufregung nicht und sprachen sich sogar unzufrieden aus. Der junge Andreas M'Fishy nannte die Pharaonen „narrische alte Hähne“, seine Schwester Euphemia machte spitze Bemerkungen über das alte Heidenthum, die gute Mutter beschäftigte sich bloß mit den Vorbereitungen zum Frühstück, und der Vater legte sich in den Schatten und schlief.

Einige pittoreske Araber – einer entsprach meiner Vorstellung von Abdelkader ganz und gar – gruppirten sich um uns und beobachteten das Auspacken des Frühstückskorbes mit freundlicher, wenn auch etwas zudringlicher Theilnahme. Es sind in der That sympathische Menschen und beurtheilen den Werth unserer Bildung, unserer Fortschritte und überhaupt alles dessen, was uns gehört, auffallend richtig.

Gegen Ende des Frühstücks verschwanden drei silberne Löffel auf die unverantwortlichste Weise. Ich war darüber tief betrübt, weil ich befürchtete, daß unsere liebenswürdigen und pittoresken arabischen Freunde glauben möchten, man ziehe ihre Ehre in Zweifel. In der That muß ich mit Bedauern sagen, daß meine Reisegefährten nicht edel genug dachten, einen unwürdigen Verdacht von sich fern zu halten. Sie bestanden sogar darauf, einen der am nächsten sitzenden Araber zu durchsuchen. Als die übrigen das sahen, ergriffen sie voll Unwillen und gekränktem Stolz schleunigst die Flucht.

Die silbernen Löffel haben sich nicht wieder gefunden.

Frau M'Fishy wird von dem entnervenden Einfluß des Klima's immer mehr angegriffen. Ein schrecklicher Argwohn über ihren täglichen Zustand am Abend steigt in mir auf. Ich weise ihn aber mit meiner ganzen Kraft zurück; es wird, es muß eine Einbildung sein!

8. Februar. Wir sind in Theben. Während der letzten Tage bin ich halb glücklich, halb elend gewesen. Die Wunder, die sich vor meinen Blicken entfalteten, entzückten mich auf der einen Seite, und auf der andern Seite erschreckten mich die deutlichen Zeichen von Frau M'Fishy's zunehmender Schwäche. Ach, ich kann es mir nicht länger verhehlen, daß sie in einem Zustande beständiger Betrunktheit ist. Und ihre Familie ist mit diesem entsetzlichen Umstände unbekannt! Was soll ich thun? Ist es meine Pflicht, die Familie zu unterrichten? Darf ich den wohlthätigen Schleier von ihren Augen reißen?

Heute besuchten wir die berühmte Todtenstadt von Theben. An die keusche und düstere Eleganz unserer Kirchhöfe gewöhnt, fühlte ich mich von dem Aeußern des Platzes nicht besonders angezogen. Es ist ein Sandsteinhügel, den verstorbene Monarchen in allen Richtungen durchwühlt haben. Aber das Innere der Gräber mit ihren merkwürdigen Gemälden und ihren Fledermäusen entschädigt vollkommen. In dem Grabe des Königs Raudedaus LVII. von der achtzehnten Dynastie, des liebenswürdigsten und achtbarsten Mannes seines Jahrhunderts, hielten wir einen Piknik. Wir waren nicht so heiter, als man in einer solchen Oertlichkeit sein muß. Frau M'Fishy hatte sich schon früh entschieden aufgemuntert und ihren Hut verkehrt [891] aufgesetzt, Fräulein Euphemia erschreckte uns alle Augenblicke durch einen lauten Ausschrei, wenn ein Thier von der hier lebenden Mottenart, die man Behemoth nennt, ihr ins Gesicht flog, und Herr M'Fishy der Aeltere wurde plötzlich leichenblaß und stammelte, er habe Grund, zu glauben, daß er auf einem Scorpion sitze. Es hatte ihn jedoch kein Scorpion gestochen, sondern ein kleineres hüpfendes Thier, das Schmerzen verursacht, aber nicht giftig ist.

Mit welchem durstigen Ohr trinke ich die Belehrung ein, die ich täglich empfand. Das Dorf Gurneh hier wird eigentlich nicht mit einem G geschrieben, sondern mit einem Doppellaut, den bloß Nachkommen des Propheten in gerader Linie aussprechen können. Wie herrlich wäre es, wenn unsere Monarchen kraft göttlichen Rechts ihre legitime Abstammung

auf dieselbe Weise darthun könnten! Wie würden alle Herzen einem Prinzen entgegenschlagen, der das G mit der nur ihm möglichen Verbindung von Kehl- und Nasentönen spräche. Entständen Symptome von Unzufriedenheit, so brauchte der König nur einen stärkern Nachdruck auf den dynastischen Doppellaut zu legen, und Alles kehrte reuig zu seinen Füßen zurück.

15. Februar. Ich habe mich in dem Charakter aller meiner Reisegefährten getäuscht. In Kairo sagte mir Herr M'Fishy der Aeltere, ich habe meinen Antheil an den Reisekosten freigebig, ja verschwenderisch vorausbezahlt, und doch habe ich inzwischen noch zweimal beträchtliche Nachschüsse machen müssen. Es scheint, daß jedes Ei einen bis anderthalb Schilling kostet, und Ziegenmilch unter einer halben Guinee die Pinte nicht zu haben ist. Wie kommen nur die armen zerlumpten Landleute bei solchen Preisen aus? Freilich leben sie blos von Datteln, gekochtem Löwenzahn und geschmorten Heuschrecken. Heute forderte Herr M'Fishy den dritten Nachschuß, und als ich ihn verweigerte, welche peinliche Scene entstand da! Herr M'Fishy der Sohn ist so laut, hat immer, selbst bei Tische, die Cigarre im Munde, ist zudringlich und beweist mir nicht die Achtung, die er einer unter dem Schutze seiner Mutter reisenden Jungfrau schuldet. Heute hörte ich deutlich, daß er mich „das alte Besteck“ nannte. Euphemia ist stets ärgerlich und streitsüchtig, doch ihre guten Eigenschaften habe ich von allem Anfang an nicht überschätzt. Die Mutter ist gut, aber dieser schreckliche Umstand, den ich erwähnt habe!

18. Februar. Es ist geschehen. In den letzten drei Tagen wurde mein Zustand ein unerträglicher. Der junge Herr Andreas war unnennbar unverschämt und fand bei seiner Schwester Euphemia jede Unterstützung. Als ich bei der Mutter Schutz suchen wollte, saß sie in einem Zustande völliger Bewußtlosigkeit am Ufer. So befahl ich denn dem Dragoman, meine Sachen aus dem Boot ans Land zu tragen, was augenblicklich geschah. Der jüngere M'Fishy sah mir rauchend zu, der ältere steckte den Kopf aus dem Kajütenfenster und sagte: „Wissen Sie auch, daß Sie alles vorausbezahlte Geld einbüßen, wenn Sie uns vertragswidrig verlassen?“ Ich scheuchte ihn mit einer majestätischen Handbewegung zurück.

5. März. Ich, die an den Kampf des Lebens nicht gewöhnte Jungfrau, stand nun mit meinen Kisten allein unter einem wilden Volke, dessen Sprache ich nicht verstand. Aber mein Muth [892] wuchs mit den Schwierigkeiten der Lage. Ich kannte die arabischen Worte für Pferd, Kameel, Esel, Milch, Brod, Wasser, und ich kannte besonders das Zauberwort Bakschisch (Trinkgeld). Die Dorfbewohner umringten mich sofort, mit lästiger Zudringlichkeit allerdings, aber doch mit freundlicher Theilnahme. Pferde und Esel gab es nicht, dagegen zwei Kameele, mit denen ein Kaufmann aus Dongolah eben angekommen war. Ich fragte: „Wie viel?“ und ein allgemeines Geschrei antwortete mir. Endlich verständigten wir uns und ich bekam nicht blos die Kameele, sondern auch ein Nachtlager bei einer alten Frau. Schlafen konnte ich trotz meiner Müdigkeit nicht einen Augenblick, denn alle fünf Minuten kam die Alte um zu sehen, ob ich schlafe, strich mir mit ihren schmutzigen Händen über das Gesicht und wurde mir zuletzt mit ihren neugierigen Untersuchungen, wie meine Ohrringe befestigt seien, so zur Last, daß ich die Hütte verließ und bis zum Morgen vor der Thür aus und abging. Auf allen Kehrthäufen standen herrenlose Hunde und bellten mich an, doch ich brauchte mich nur zu bücken, als ob ich nach einem Steine griffe, und sie liefen davon. Die Nacht war schön und blitzte von Sternen, es fiel kein Thau und wäre meine große Müdigkeit nicht gewesen, so hätte ich mich meiner neuen Lage kindlich gefreut.

Bald nach Tagesanbruch erschien der Kaufmann mit einem Freunde, der nicht gerade reinlich aussah, zwei jungen Nubiern und den beiden Kameelen. Als ich das eine bestiegen hatte, lief die Alte aus der Hütte und forderte noch einmal Geld für mein Nachtlager. Der Kaufmann hob sie aber vom Boden auf, wickelte ihr den Schleier ums Gesicht, daß sie fast erstickte, und warf sie in ihre Hütte. Nach dieser mit Entschlossenheit ausgeführten Handlung verließen wir das Dorf und waren bald auf der offenen Ebene.

O Natur, Trösterin, stärkende und heilende Mutter, wie schwingt sich meine Taubenseele, der gemeinen Genossenschaft von Cigarren und grünen Flaschen entflohen, zu Dir auf und badet ihre weißen Flügel in milder Luft und in himmlischem Licht!

Mein Kameel war sanft und gelehrig. Bei seiner wiegenden Bewegung schlummerte ich oft ein und genoß, wenn ich wieder erwachte, um so entzückter der Aussicht auf Büsche von der Art, die das Bibergeil liefert, auf köstlich duftende gelbe Mimosen, Wickenfelder und Tabakspflanzungen. Der Kaufmann und sein Freund gingen voraus, die beiden milden Nubier (so bezeichnet Herodot das reizende Volk) liefen barfuß neben mir her, wobei der eine seine Pantoffeln in der Hand trug. Die balsamische Luft beruhigte meinen Geist immer mehr, so daß ich endlich in ein köstliches Sinnen versank, das halb Schlummer, halb Traum war.

Mit einem Ruck wachte ich auf. Allmächtiger Gott, was war über mein Kameel gekommen? Es flog in einem Galopp, der alle meine Glieder zu verrenken drohte, über die Ebene hin. Vergebens griff ich nach dem Horn des Sattels; die schrecklichen Sprünge warfen mich von meinem Sitz auf, und ich befand mich nun in der wohlbekannten aber kritischen Stellung, die Demoiselle Vol-au-Vent auf Astley's Schaubühne im „Courier von St. Petersburg“ oder im „Wilden Roß der Prairien“ annimmt.

[893] Mein so nützlicher kleiner Hut flog wie eine Rakete von meinem Kopfe, mein Sonnenschirm stieg als Luftballon auf, die heiligen Kraniche schrien über mir, der Sand unter den Füßen meines Kameels schien in Feuer zu stehen, die nahen Hügel zogen gleich Träumen bei mir vorbei, der Wind betäubte mich, wie er um meine Ohren brauste, der Athem verging mir, meine Augen erloschen und plötzlich wurde Alles schwarz und still.

Als ich erwachte – ich werde wohl vom Kameele gefallen sein – saß ich mit schrecklich zerrissenem Kleide auf dem Sande. Eine halbe Stunde später kamen meine treuen Araber jammernd herbeigelaufen und hatten mein Kameel bei sich. Das andere Thier mit meinem Gepäck war unbegreiflicher Weise verschwunden. Aufsteigen mochte ich nicht wieder und schleppte meine zerschlagenen Glieder mühsam bis zum nächsten Dorfe. Seine Hütten waren so absckreckend schmutzig, daß ich eine nahe trockene Höhle als Nachtlager vorzog. Dort entledigte ich mich meines Oberkleides und besserte es aus, womit ich eben fertig war, als die Sonne hinter den Sandhügeln verschwand. Ich war so müde wie das segensreiche Gestirn des Tages und erinnere mich bloß noch, daß ich meine Börse, meinen goldenen Fingerhut und meine Scheere in das Kleid steckte. Es war fort, als ich am andern Morgen erwachte. Mein erster Gedanke war, daß meine Sinne mich täuschten. Ich riß mir die Augen, ich durchsuchte jeden Winkel, jede Spalte der Höhle, doch vergebens. Ich stürzte in die freie Luft und rief laut nach meinen treuen Begleitern. Keine Stimme antwortete der meinigen. Ich durchsuchte die Höhlen in der Nähe, sie waren leer, und von Allem, was meinen Reisegefährten gehört hatte, war nichts übrig, als die Asche des Feuers, an dem sie unser Mahl gekocht hatten.

Jetzt trat die schreckliche Wahrheit vor meine Augen und überwältigte mich fast. Diese edlen Araber, denen ich ein so unbegrenztes Vertrauen geschenkt hatte, diese Naturkinder der Wüste, diese milden Nubier, dieser achtbare Kaufmann und sein ungewaschener Freund waren Elende, Diebe und Räuber. Sie hatten das Kameel mit meinen Sachen versteckt, vielleicht sogar das Kameel, auf dem ich ritt, durch irgend ein Mittel wild gemacht und mir in der folgenden Nacht auch mein Kleid mit meiner Börse, meinem goldenen Fingerhut und meiner Scheere [894] gestohlen. Mir war weiter nichts geblieben als mein Leben und mein Unterrock.

Unsere Mittheilungen aus dem Tagebuche müssen wir mit dieser Katastrophe schließen, obgleich Miß Impulsia noch Vieles erlebt hat. Kaum ist sie von dem Scheik des Dorfes zum nächsten englischen Consul geschickt und von diesem mit Geld versehen worden, so macht sie die Bekanntschaft eines irischen Majors und leiht ihm in Kairo hundert Pfund. Er ist offenbar ein Cavalier, ein Gentleman, ein reicher Grundbesitzer und obendrein

mit Miß Impulsia weitläufig verwandt und seine Frau ist eine vollendete Weltdame. Aus welchem Grunde sollte Miß Impulsia also Anstand nehmen, ihm die Kleinigkeit von hundert Pfund Sterling zu leihen? Zwei Tage später schreibt er ihr jedoch, daß ein Bruder seiner Frau zu Aleppo in einem elenden Wirthshause schwer krank liege, und verschwindet mit seiner Frau und den hundert Pfund. Voll Mitgefühl erzählt sie dem englischen Consul den traurigen Fall. „Also ist der Major wieder in seiner gewöhnlichen Weise abgereist?“ erwiederte der Consul. „Wer ihm nur dieses Mal Geld geliehen haben mag? Seine Manier sollte nachgerade bekannt sein. Er hat eine Großmutter, die seit drei Jahren in Larnica an der Kopfgicht stirbt, einen Oheim, der auf einem Kauffahrer vor Smyrna am gelben Fieber auf dem Tod liegt, zwei Vettern, die seit mindestens zehn Monaten in Antiochien die Cholera haben, und eine Schwiegermutter, die in Constantinopel von einem Schlagfluß nach dem andern getroffen wird. So viel ich nun weiß, hat der Telegraph ihn schon an fünfzehn Todtenbetten gerufen. Es ist die ungesündeste Familie, von der ich je gehört habe. Mich wundert blos, daß noch einer von ihr am Leben ist.“ Der verständige Mann rath Miß Impulsia, sofort nach England zurückzureisen, aber sie bleibt, denn sie hat Monsieur Victor Alphons de Rataplan kennen gelernt und sich sterblich in ihn verliebt. Viele bedenkliche Stellen ihres Tagebuchs entfernen leider jeden Zweifel. Die Unglückliche! Wie lange wird es dauern, und sie wird auf ein thränenfeuchtes Blatt dieses Vertrauen ihrer keuschen Seele mit zitternder Hand schreiben: „Ein fürchterlicher Schlag hat mich getroffen! Er hat mich verlassen!“

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/28. 1.

Aus Miß Impulsia's Tagebuche – *Miss Impulsia naplójából*, Europa, 1863/28, [júl. 3.], 885–894. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

[A szerzőről] – A kötet név nélkül jelent meg, a fikció szerint bizonyos Lord Dufferin jutott hozzá a naplóhoz, és ő tette közzé. Az elbeszélő neve azonban részben a szerzői nevet is felfedi: Helen Selina Blackwood, Dufferin és Claneboye grófnője (később: Helen Selina Hay, Gifford grófnője, szül. Helen Selina Sheridan, 1807–1867), angol költő- és író. A 23 történetet tartalmazó kötet a Nílus környékén utazgató vénkisasszonyról saját utazási élményeire épül – az író nem sokkal korábban fiával együtt tette meg ezt az utat.

Gushington – a „gushy” (ömlengő, áradozó, szenvelgő) angol melléknévből alkotott beszélő név

Eothen – Alexander William Kinglake (1809–1891) angol államférfi, történész, utazó 1834-ben tett keleti utazását leíró munka: *Eothen or Traces of Travel Brought Home from the East* (1844)

pittoresque – festői (fr.)

Abdelkader – Abd-el-Káder (1808–1883), algériai emír, tudós, 1832 és 1847 között a franciák elleni szabadságharc vezére. 1847-ben elfogták, de III. Napóleon 1852-ben szabadon engedte.

Raudedaus LVII – Azonosíthatatlan uralkodó, mai ismeretek szerint a XVIII. egyiptomi dinasztiahoz (i. e. 16. század közepe – i. e. 13. sz. eleje) hasonló nevű uralkodó nem tartozott.

egy, bis másfél shilling – egy és másfél shilling között (ném.)

Herodot – Hérodotosz, görög történetíró (i. e. 484 körül – i. e. 425 körül)

demoiselle Vol-au-Vent, Astley lovardájában... – A Philip Astley és családja által 1773-tól, generációkon át működtetett cirkusz Londonban, ahol 1863-ban Eulalia Vol-au-Vent lépett fel a *Courier of St. Petersburg* [Szentpétervári futár] és a *Wild Horse of the Prairies* [A prérík vad lova] című produkcióban.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/7, aug. 16. 158–162: –sz: *Miss Impulsia naplójából*. Szöveghű fordítás.

A Ko szövege:

„–sz.: *Miss Impulsia naplójából*

Egyik külföldi lap egy könyvet ismertet, melynek már *symbolicus* czimképe is sokat ígér: egy, nem épen mai, *liba* – mely lúdnak is megjárja – divatos tollas kalap a bölcs fején, totyog egész meglegedettséggel egy folyóba, [!] melynek partját pálmák és pyramisok lepik el. A lúd felett Gushington Impulsia van fölírva. Tehát egy utazó angol nő, ki Egyiptomba vándorolt. Lord Dufferin, az elmés islandi utazó, valahogy kezébe keríté a miss naplóját s kivonatokat készített belőle. A delhölgy mint jó szívű agg szűz mutatja be magát, ki költőileg akar élvezni, de »az élet előre nem látható nehézségeivel való harczról« – hogy saját szavaival éljünk – még csak sejtelve sincs, és e járatlanság útjában érdekes viszonyokba sodorja. Vessünk pár pillantást az érzelemgazdag szűz naplójába.

Január 1-ső.

Ismét ujesztendő napja. Istenem! mily meglepő gyorsasággal következnek egymásután, s egyik olyan mint a másik! Ha nem vennék észre drága Bijoum bajuszában pár szürke szálat: el sem hinném, hogy már tíz éve, mióta enyémnek mondhatom. Ma reggel kissé lehangolt vagyok, de akármennyit töröm rajta az eszemet, ki nem találhatom: mi aggaszthat. Igaz, hogy drága Bijoum asthmája néha aggasztó fordulatokat vesz, a papagály [!] egészségi állapota is hagy némi kívánni valót hátra s Dugóhuzó arczán folyton terjed a pirosság, melyet családi nyavalyájának[,] a podagrának tulajdonít. Sir Merrivale Merlin azt mondja, hogy gondolatim már rég-ideje mind egy irányban csapongtak s valami változtatást ajánl. Bizonyosan igaza van.

Egy levél sir Merlintől és egy könyv: »Eothen.« Isteni név! Sir Merlin azt tanácsolja, hogy »utazzam.« Ő maga is folyton utazik, minden vasárnap egy kis kirándulást tesz; a mult őszszel is Tahitiban volt s az idén Zambezit akarja megnézni. Ez a tevékenység ragadós, s kiolthatlan [159] vágyat érzek keblemben, hogy rögtön valahova utazzam. Mily felemelő lehet a lélekre nézve!

Január 2-ik.

Eothen isteni egy könyv. Tegnap este elaludtam mellette s azt álmodtam, hogy egy struczon lovaglok Arábia végetlen homokpusztáin át, a költővel oldalomon. Mily lebűvölő lénynek kell lennie, egész képzeletemet csak ő tölti be! Valami ösztön sugta nekem, hogy milyennek kell lennie: barna, a férfias arczon kelet bronz színe, holló-haj-erdő, szikrázó szemek. Angliában él, és hol? Szabad-e keze, s miért? Oh balga képzelet, hová akarsz ragadni? – Épen érkezik a válasz sir Merlintől. A költő nem barna – és már házas.

Január 4-ik.

A papagájnak már megint változása volt. Igaz is, ez az idő mindnyájunkra káros befolyással van. Zsuzska – meghitt cselédem – egy véleményen van sir Merlinnel s azt mondja, hogy jót tenne nekem az utazás. Windsort ajánlja. Elragadó eszme gyult föl agyamban: miért ne menjek oda, hova Eothen szólít, miért ne

süttessem magam kelet napjának sugárral s már-már enyésző életerőmet miért ne merítsem varázslatos délibábjainak új életet kölcsönző hatályaiba?

Minden kész az utra. Egy kis új divatu kalapot vettem, s mondhatom, igazán jól áll. Dugóhúzóval egy csunya jelenetem volt, mely egészen megkeseríté búcsúmat a hazától. Neki is velem kell vala jönie, s mindjárt azt kérdezte, hogy az úton neki kell-e csizmáit subiczkolnia, hogy vannak-e pinczék a nilusi bárkákon és hogy a legénynek külön terítenek-e? »Dugóhúzó – mondám – a pinczét se meg nem ígérhetem, se meg nem tagadhatom, a mi pedig a terítést illeti: sokszor hálát adhatunk az istennek, ha egy krokodilbordácska vagy egy pár pelikán tojás lesz.« A kitűnő férfi merőn bámult rám s kinos szünet állt be. Avval felmondott s annyira meg volt indulva, hogy alig tudott lábán állani. Kértem, nyugodjék meg, maradjon Londonban, s gondozza házamat. Elég kíséret lesz nekem az én jó Zsuzskám.

Január 15-ik.

Borzasztó csapás ért, míg lelkem ez isteni keleti jelenetek befolyásai alatt elragadtatással szárnyalt volna a magasba. Midőn Alexandriában a gőzössel kikötöttünk: egész csorda számár vett körül bennünket s pittoresque vezetőik szörnyen erősítették tördelt angol nyelven, hogy itt már nincs más közlekedési eszköz. Épen föl akartam ülni, midőn Zsuzska borzasztó sikoltása csapott fülembe. Megfordultam, s láttam hogy muffjával a hajcsár arczára mászott, a ki épen fel akarta a számárra segíteni.

»Mit – sikoltozó – egy ily nevetséges állaton, egy számaron, melynek farkát egy pórelábas ficzkó tartja kezében, ezen menjek én végig egy tekintélyes városban? Ezt már nem teszem; már eddig is sokat kiálltam, de mindennek meg van a maga határa.« Elég a hozzá, rögtön felmondott. Nehezen nyomta szívemet, hogy egyedül maradtam egészen idegen földön ládáimmal és skatulyáimmal: de mély szánalom kelt föl keblemben Zsuzska iránt, kifizettem neki az uti költséget visszafelé s megkértem, hogy rendezkedjék be a lehető kényelmesen otthon házámban a derék Dugóhúzóval. A hú cselédek mai világban már megbecsülhetetlen kincs, kiktől kicsinységek miatt nem kell az embernek megválnia.

Január 17-ike.

Egyebet sem csinállok, mint hogy dragomanokat mutattatok be magamnak, a mint itt a cselédeket hívják. Mivel nilusi utam egész kényelme a cseléd megbízhatóságától függ: különös elővigyázattal és ildomosaggal kell a választásban eljárnom. J. ur egy nagyon tiszteletre méltó egyéniséget ajánl ismeretségéből, – de mily mindennapi arc! Jelleme kitűnő, bizonyítványai a legjobbak, de az a kiálló felső ajak, az az összenyomott homlok! Az ilyen utazásokban az ember szolgájában a költőiség bizonyos aetheri lángolását, a lángész bizonyos mérvű tevékenységét s regényes hősiségét kíván meg. Ismerek én valakit, ki e tulajdonokat kitűnő mérvben egyesíti magában. Születésére nézve görög, neve Dimitri, s valódi albániai öltözetében gyönyörű ficzkó. Lord Byronnak is ily delinek kellett lenni regényes ifjúságának teljében. Vannak ugyan szűkkeblű előítéletek ellene s beszélnek együgyű történeteket egy utjáról Khartumba, melyből ura nélkül tért vissza. Nagy feje, nemes arczéle azonban kezeskednek felőle, s holnap indulunk Kairóba. Csak azt tudnám, honnan van drága kis Bijoum ellenszenve iránta?

Január 21-kén.

Borzasztó csapás ért, még pedig oly borzasztó körülmények közt, hogy az ész ingani kezdett trónusán. Még most is, irás közben, szünetet kell tartanom, hogy szegény idegeim lecsendesüljenek. – Egy darab idő óta félni kezdtem, hogy Dimitri lelkülete nem talál oly szép lenni, mint arca. Testtartása pompás, mondhatni

szoborszerű volt. Bizony a belvederi Apollo nem nyújthatott volna át egy tálat több keccsel és méltósággal. De ah! Dimitri annyira öntudatával birt mozdulatai a nyugalom állapotában való nagyszerűségének, hogy minden alkalmat kikerült, melyben azokat a munka által valami módon megzavarhatta volna. Azon kívül a tisztaságot elkerülhetetlennek tartom, és Dimitri, a mint kezei mutatták, nem volt velem egy véleményen. De ez még nem volt minden. Egy ur, ki szíves volt elvállalni Dimitri kis számadásai átvizsgálását, fölfedezte, hogy Dimitri a szamarakért annyit fizettetett velem, mintha elefántok lettek volna. Hi[160]szem és remélem, hogy ez csak az árakban való járatlanság eredménye volt, – ámbár megvallom, az nem volt igen szép, mikor kisebb női pipere tárgyaik nem voltak elő s tárczám megfoghatatlan módon egyszer csak eltűnt. De mi volt mindez ama rémséges eseményhez mérve, melyet most fogok elmondani! – – –

Forrón szeretett Bijoum, kedélyes uti társam, az egyetlen kötelék köztem és hazám közt, Dimitri felügyeletére volt bízva: ő szokta este és reggel sétálni vinni. Gyakran figyelmeztettem a bensülött kutyák vad erkölcsére s a legnagyobb elővigyázatot kötöttem szívére. Ah! de hasztalan. Tegnap reggel mindketten elmentek – – – csak az egyik tért vissza. Hogy beszéljem el a borzasztó esemény egyes részleteit? Dimitri úgy állott előttem mint Odysseus, midőn Nausikaa hercegnőnek elbeszéli a hajótörést. Reszkető kezeiben drága Bijoum utolsó maradványait tartá: – farkát és füleit!! *Egyedül állottam!* Mondanom sem kell, hogy Dimitri kétségbeesésem kitérése elől elmenekült és soha sem tért vissza.

Január 28-ika.

Egy nilusi bárkán – jobban mondva egy tutajon – vagyok. Közepén kis kunyhó van, melyben a hálókamrák vannak berendezve. Ennek lapos fedelén, mely fölé padok vannak rakva és vászon kifeszítve, töltjük a napot. Sokszor jutunk főveny-zátonyra, de megint csak lemenekszünk róla. Éjjelenként rendesen horgonyt vetünk, lehető közel valamely faluhoz, hol kecsketejet, tojást és galambokat kapunk. Ilyenkor a falusi asszonyok mind a partra jönnek vizért és bekandikálnak ablakunkon; a kutyák is odajönnek és megugatnak bennünket. Többet élvezek mint életemben valaha, ámbár kisszerű alkalmatlanságok sem hiányoznak, melyek különösen a szűk alkalmatosságok miatt támadnak. A multkor, a mint ágyamban megfordultam, a fejem valahogy kikerült az ablakon, s mikor ma reggel fölébredtem, jobb lábam a korsóba volt szorúlva.

Utitásaim M'Fishyék, Scotiából: apa, anya, fiu és leány. Csak úgy esetlegesen találkoztam velök Kairóban egy ebédnél s mindjárt hozzájuk csatlakoztam, mert semmi védelmem sincsen, és az élet előre nem látott nehézségeivel való harczhoz nem igen vagyok hozzászokva. Az atya hallgatag s van arczában valami csalfaság; az anya jószívű és barátságos, bár nem nagyon mivelt; a fiu merész, és haja azon határozott világos színű, melyet felföldi vörösnek neveznek: a lány a legkevésbé vonzó teremtmény az egész családban, de igen tiszteletreméltó fiatal egyéniség és tökéletesen ártatlan. Az anya, csodálatos módon, valami különös szórakozottságban szenved, mely leginkább estefelé jó rá. Azt hiszem, az éghajlat igen nyomasztó rá nézve; a minap, mikor rendesen korábban ebédeltünk, valami kérdésre egészen érthetetlen feleletet adott. Az ur éppen az uti készülékekkel volt teljesen elfoglalva. Járművünk fele bérét és a napi költségek felét előre kifizettem neki.

Január 30-ika.

A pyramisok előtt állok!

E gondolat minden más benyomást törpévé zsugorít össze. Hogy irjam le azon gondolatok áradatát, melyek egész szellememet uralmuk alá hajták, midőn elmondám, hogy negyven évszázad tekint le rám! Utitásaim nem oszták fölindulásomat, sőt

elégületlenségüket is nyilváníták. A fiatal M'Fishy András azt mondta, hogy a Pharaók »bohókás vén kakasok« voltak; nővére – Euphemia – csipős megjegyzéseket tőn a régi pogányságra, a jó anya csak a reggelihez való előkészületekkel bajoskodott és M'Fishy ur az árnyékba heveredett és – hortyogott.

Egy pár pittoresque arab – az egyik épen olyan volt, a mint magamnak Abdelkadert képzelém – körénk csoportosult s az éléstár kipakolását barátságos, habár kissé tolakodó, részvétellel figyelte meg. Mondhatom, rokonszenves emberek, s úgy látszik, hogy mivelttségünk becsét, előhaladásunkat s egyáltalán mindent, a mi csak a mienk volt, különös helyességgel tudtak méltányolni.

A reggeli vége felé három ezüst kanál, a legmegfoghatatlanabb úton, eltűnt. Mély megszomorodást éreztem szívemben, mivel féltem, hogy szeretetre méltó, pittoresque arab barátaink azt találják gondolni, hogy becsületöket kétségbe vonjuk. S valóban sajnálattal kell kinyilvánítanom, hogy utitársaim nem bírtak elég gondolkodásmóddal, hogy e méltatlan gyanut távol tartsák maguktól. Sőt még erősködtek, hogy az egyik – legközelebb álló – arabot meg kell vizsgálni. Mikor ezt a többi észrevette, a nemes büszkeség sértett önérzetével oldotta meg a kereket, a lehető leggyorsabban.

Az ezüst kanalak többé nem kerültek elő. M'Fishy aszszonyt mindig jobban gyöngíti az éghajlat enerváló befolyása. Borzasztó gyanu támad agyamban minden esti állapota felől. De szellemem egész »erényi bátorságával« visszautasítom. Az egész csak képzelődés lesz s annak *kell* lennie!

Február 8-ika.

Thebában vagyunk. Az utóbbi napokon félig boldog, félig nyomorult valék. A csodalátományok, melyek szemeim előtt föltárltak, egyfelől az égbe emelének, míg másrésztől M'Fishy aszszony növekvő gyöngülésének kétségbe vonhatlan jelei lesujtának. Ah! tovább nem titkolhatom el magam előtt, hogy folytonos ittasság állapotába van merülve. És családja e borzasztó tény felől mit sem tud! Mit tegyek? Kötelességem-e a családnak tudtára adni? Szabad-e letépnem szemeik elől a jötevéő fátylat?

Ma látogattuk meg a híres holt várost: Thebát. Temetőink szüz-komorságu fényéhez szokva [161] nem igen éreztem magamat elragadtatva a hely külseje által. Az egész egy homokköhalom, melyet rég kihalt uralkodók minden irányban feltúrattak. De a sirok belseje csodálatos festvényeivel és szárnyas egereivel tökéletesen kárpótolja a külső hiányait. LVII Raudedauses, a tizennyolczadik uralkodó ház királyának sirjában, ki századának legszeretetre és tiszteletreméltóbb férfja volt[,] pikniket csaptunk. Nem valánk oly vidorak, mint a hogy egy ily helyet megilletett volna. M'Fishy asszony már jókor határozottan felüditette magát, kalapját pedig kajszán csapta fel, – Euphemia kisasszony minden perczen felriasztott bennünket egy egy sikolylyal, valahányszor egy benszülött moly-féle – melyet ott behemóthnak hívnak – szeme közé csapódott, s M'Fishy ur – senior – mindegyre holtra változott s alig tudta kidagogni, hogy fontos oka van azt hinni, hogy skorpión ül. Különben nem skorpió szurkálta, hanem egy kis ugráló állatocska, mely fájdalmat okoz ugyan, de nem mérges.

Mily szomjas fülekkel ittam a tudást, melyet itt mindennap volt alkalmam szerezni. Itt van Guruch-falva, a melyet tulajdonképen nem is G-vel irnak, hanem valami kettős betűvel, melyet csak a próféta egyenes maradékai képesek kimondani. Mily isteni volna, ha a mi uralkodóink is ily isteni elő-jogon bírnák törvényes származásukat bebizonyítani. Hogy dobogna fenn minden sziv azon herczeg láttára, ki a G-t csak a néki adatott torok- és orr-hang vegyületével tudná kimondani. Ha elégületlenségi symptomák jelenkeznének: a királynak csak erősb nyomatékot kellene

az uralkodói kettős betűre fektetnie – és mindenki bűnbánattal térne vissza lábai porához.

Február 15-ike.

Minden utitársam jellemében csatlakozám [! csatlakozám]. M'Fishy – senior – azt mondta Kairóban, hogy az uti költség reám eső részét bőkezűen, sőt pazarul fizettem meg, s mégis azóta már kétszer kellett tetemes pótösszeggel kirukkolnom. Ugy látszik, hogy minden tojás egy, bis másfél shilling s egy itcze kecske tejet nem lehet egy fél guineen alul kapni. Csak azt tudnám, hogy tudnak azok a szegény, rongyos benlakók [!] ilyen árak mellett megélni? Igaz hogy csupa datolyával, főtt pitypanggal és sáska smórral élnek. M'Fishy ur ma már a harmadik pót-fizetést követelte s midőn megtagadám, mily kinos scéna lett belőle! M'Fishy ur – junior – oly mosdatlan szájú; szivara még ebédnél is a foga közt van, tolakodó s a viláért sem adja meg nekem azon tiszteletet, melylyel egy anyja védelme alatt utazó szűz iránt tartoznék lenni. Ma tisztán hallottam, hogy »öreg szerszámnak« nevezett. Euphemia folyton haragos és zsémbes, – különben az ő jó oldalait eleitől fogva sem becsültem túl. Az anya jó, – de ez a borzasztó állapot, melyet említék!

Február 18-ika.

Megtörtént. Állapotom az utóbbi három nap kiállhatatlanná lőn. A fiatal András ur kimondhatlan szemtelenné vált s testvére, Euphemia, mindig segéd kezét nyújtott neki. Midőn M'Fishy asszony nál akartam menedéket keresni, tökéletes öntudatlansági állapotban találtam a parton ülve. Megparancsoltam tehát a dragománnak, hogy holmimat vigye a bárkáról a partra, a mi rögtön meg is történt. A fiatal M'Fishy szivarozva nézett utánam, az idősb pedig kidugta fejét a kalyiba ablakán s azt mondta: »Tudja-e, hogy minden előre fizetett pénzt el fogja veszteni, ha kötvény-ellenesen elhagy bennünket?« Egy méltóságteljes kézmozdulattal utasítám vissza.

Martius 5-ike.

En, az élet viharaihoz szokatlan szűz, tehát egyedül állék koffereimmal egy vad nép közepett, melynek nyelvét sem tudám. De bátorságom a helyzet nehézségével növekedett. Tudtam, hogy mondják arabul: a lovat, tevét, szamarat, tejet, kenyeret, vizet s legkivált a varázs ígét: baksis (borravaló). A falusiak rögtön körül álltak, igaz, kellemetlen tolakodással, de mégis barátságos részvétellel. Ló és szamar nem volt, de igen a helyett két teve, melyekkel éppen akkor érkezett meg egy kereskedő Dongolahból. Kérdeztem: »Mennyiért?« s egy általános kiáltás felelt szavamra. Végre megértettük egymást s nemcsak két tevét kaptam, hanem még fekhelyet is egy öreg asszony nál. Fáradtságom daczára se birtam alunni, egy perczet sem, mert az anyó minden öt perczben bejött, megnézni, ha alszom-e már, megsimogatta arczom piszkos kezeivel, s végre annyira nehezemre esett kíváncsi vizsgálódásával, hogy jól be vannak-e fülbevalóim téve, hogy odahagytam a kunyhót s egész reggelig jártam fel s le az ajtó előtt. Minden szemét dombon gazdátlan kutyák heverték s megugattak, de csak le kellett hajolnom, mintha kő után nyulnék, mindjárt elfutottak. Az éj szép volt, a csillagok ragyogtak, harmat nem hullott, s ha nem lettem volna olyan szörnyű fáradt, gyermeki örömmel találtam volna belé magam helyzetembe. Csakhamar napfelkelte után megjelent a kereskedő egy barátjával, ki nem volt valami nagyon tiszta, két fiatal nubiaival s a két tevével. Mikor az egyikre felültem, az anyó kiszaladt a kunyhóból s még egyszer követelte a szállás díját. De a kereskedő felkapta a földről, fátylát arcza körül tekeré, hogy majd megfűladt, s bedobta kunyhájába. E ritka határozottsággal véghez vitt cselekvény után elhagytuk a falut s nem sokára a nyílt sikon valánk.

Oh természet! te vigasztaló, erősítő és gyógyító anya, hogy felszárnnyal galamb lelkem, a szivarok és zöld üvegek aljas társaságától megszabadulva, tehozzád, s megfürösztí fehér szárnyait a langy légből és égi fényben! Tevém szelid és [162] kormányozható volt. Ringató mozgásaira gyakran elszenderülék, s ha fölserkenék, annál nagyobb gyönyörrel élvezem a bokrok, elragadólag illatozó mimózák, babföldek és dohányültetvények látományát. A kereskedő és barátja elül mentek, a két szelid nubiai (így jelzi Herodot ez elragadó népet) mezitláb szaladt mellettem s az egyik kezében vitte papucsát. A balzsamos lég mind jobban megnyugtató kedélyemet, úgy hogy végre isteni szemlélődésbe merültem, mely fél szender, fél álomlátás volt.

Egy döczenésre ébredtem fel. Mindenható isten, mi ütött tevéhez? A leggyorsabb-vágtatva rohant a sikon át, úgy hogy minden tagom kimarjulásnak volt kitéve. Hiába kapaszkodtam a nyereg kápájába, a borzasztó ugrások csak feldobtak ülésemből, úgy hogy azon jól ismert, de kritikus helyzetbe jutottam, melyet demoiselle Vol-au-Vent, Astley lovardájában oly jól ad mint »Szentpétervári futár« vagy »A prairie vad lova.« Nélkülözhetlen kis divatos kalapom, mint egy rakéta röpködött le fejemről; napernyőm mint léghajó szállt fel a magasba; a szent darvak kiáltoztak felettem; a homok, tevék lába alatt, mintha tűz lett volna, a közeli dombok mint álom vonultak el mellettem; a szél elkábított, a mint sívított füleim körül; lélegzetem elállt, szemem világa elveszett s egyszerre csak minden fekete és néma lőn körültem.

Midőn felébredék – úgyhiszem leestem a tevéről – borzasztólag széthasogatott ruhában hevertem a fővényen. Fél óra múlva hű arabjaim jajongva szaladtak felém, tevémet vezetve. A másik tevé, melyen pogyászom volt, megfoghatatlan módon eltűnt. Fel nem tudtam állni s csak úgy vonszoltam szétfűzött tagjaim a szomszéd faluig. Kunyhái oly borzasztó piszkosak voltak, hogy inkább egy közellevő száraz barlangban háltam. Ott levetéim ruhámat s kitataroztam, s éppen kész lettem, midőn a nap eltűnt a homok-halmok mögött. Oly fáradt valék[,] mint a napnak áldást hozó csillaga, s csak arra emlékszem már, hogy tárczám, arany gyűszűm és ollómat ruhám zsebébe tettem. Mikor másnap reggel felébredék, az is oda volt. Első gondolatom is az volt, hogy érzékeim csalnak. Kidörgöltem szemeimet, átkutattam minden zeg-zugot, minden hasadékot, de hasztalan. Kirohantam a szabad légre s kiáltottam hű kíséreiért. Szavamra a vízhang sem felelt. Kikutattam a közellevő barlangokat, üresek voltak, s mind abból mi uti társaimé volt, egyéb nem maradt, mint a tűz hamva, melynél ételünket főzték vala.

A borzasztó való végre világos lőn előttem; valómon jég borzongás alkonyult. E nemes arabok, kikben oly határtalan bizalmat vettem, a pusztai természet gyermekei, ezek a szelid nubiaiak, e tiszteletreméltó kereskedő és mosdatlan barátja, mind nyomorultak, rablók, tolvajok voltak! Pogyászos tevémet elrejtették, s talán azt is, melyen ültem, valahogy megvadították, s éjjel elrabolták ruháimat tárczámmal, arany gyűszűmmel és ollómmal.

Semmim egyebem nem maradt, mint életem és krinolinom.

Hely szűke miatt kénytelenek vagyunk közleményeinket a naplóból e katasztrófával berekeszteni, ámbár még sok minden élménye volt miss Impulsiának. A falusi bíró alig küldé a legközelebbi angol consulhoz – ki ellátta a szükséges pénzzel – egy ír majorral ismerkedik meg s száz fontot kölcsönöz neki. A major valóságos gentleman, gazdag földbirtokos s még e mellett távoli rokona miss Impulsiának, neje pedig tökéletes nagyúri dáma. Miért ne kölcsönözne tehát neki hitvány száz fontot? Két nap múlva azonban levelet kap tőle, melyben írja, hogy felesége egyik testvére egy aleppói nyomorú kocsmában fekszik nagy betegen – s eltűnik nejével és a száz fonttal. Szánalomtól rezgő hangon beszéli el a consulnak e szomorú esetet. »Tehát a major megint szokása szerint utazott el?« kérdi a consul.

»Szeretném tudni, ki adhatott most neki kölcsön pénzt? Bizony már ismerhetnék modorát. Van neki egy nagyanyja, ki már három éve halódik Larmicában a fejszúban, egy nagybátyja, ki egy smyrnai kereskedő hajón sárgalázban van; két unokatestvére, kik legalább tíz hónapja, hogy a kolerát Antiochiában elkapták, és egy anyósa, kit Konstantinápolyban egyik guta a másik után üt meg. A mennyire én tudom, a telegraph legalább 15-ször hívta már halálos ágyakhoz. Ez a legegésztelenebb család, a melyről valaha hallottam. Csak azon csodálkozom, hogy még valaki él belőle.« A consul azt tanácsolja miss Impulsiának, hogy rögtön menjen vissza Angliába, de ő marad, mert megismerkedett monsieur Victor Alphons de Rataplannal s halálosan beleszeretett. Fájdalom, sok gyanus helye naplójának minden kétséget meghazudtol. A szerencsétlen! nem soká, reszkető kezekkel, szűz lelkének ezen vallomását fogja egy könytől ázott papírra írni: »Borzasztó csapás ért! Ő elhagyott!!«»

A szerzőség kérdése – Az –sz. szignóval jelzett fordító kiléte bizonytalan. Szász Károly vagy Szász Béla fordíthatta a szöveget. A szöveg stilisztikai sajátosságai, nyelvi megoldásai is több helyen idegen fordítóra utalnak.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/29.

1863/29. 1. *Ein Gellertmonument in Hainichen*, Europa, 1863/29, [júl. 10.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 436. h.; a cikk elején bizonytalan eredetű jelölés áll grafittal. Ld. a bevezető tanulmányban, a jelölésformák táblázatában az 5. típus leírását.

/	<i>Ein Gellertmonument in Hainichen.</i> Das Geburtsstädtchen des der deutschen Nation noch immer so lieben Fabeldichters und frommen geistlichen Sängers will zum Andenken an denselben ein Denkmal errichten, für welches bis jetzt in runder Summe 2000 Thaler gesammelt sind. Natürlich kann man dabei aber noch nicht stehen bleiben, sondern man wird weiter sammeln und, je nachdem die Beiträge fließen, das Monument entweder am 4. Juli 1865, dem hundertundfünfzigsten Geburtstage Gellerts, oder am 13. December 1869, seinem hundertsten Sterbetage, einweihen. Eine Skizze ward von Ernst Rietschel dazu in seinen letzten Lebenstagen entworfen.	
---	---	--

1863/29. 2. *Der Jahresbericht des Berliner königl. Schauspielhauses und der Wiener Hofburg*, Europa, 1863/29, [júl. 10.], Wochenchronik, Musik und Theater, 437–438. h.; a cikk elején bizonytalan eredetű jelölés grafittal. Ld. a bevezető tanulmányban, a jelölésformák táblázatában az 5. típus leírását.

/	<i>Der Jahresbericht des Berliner königl. Schauspielhauses und der Wiener Hofburg.</i> An beiden größten Bühnen Deutschlands haben nunmehr die üblichen Sommerferien begonnen und es ist daher möglich, einen Rückblick auf die abgethane Saison in ihrem ganzen Verlauf zu werfen. Was die Burg anlangt, so zählten, wie immer, die Vorstellungen Schiller'scher Dramen zu den besuchtesten des Jahres. Neben diesem Dichter, der mit allen seinen vollendeten Stücken und außerdem mit dem Demetrius-Fragmente und der dramatisirten Glocke das Repertoire der in Rede stehenden Bühne zierte, fanden wir von Classikern noch	
---	---	--

	<p>Shakespeare mit 13, Goethe mit 6, Lessing und Kleist mit je 3 Werken vertreten. Von Grillparzer, der jetzt so ziemlich allein noch im Burgtheater zu erscheinen pflegt, gab es vier Stücke (Ahnfrau, Traum ein Leben, Medea, Ottokars Glück und Ende), außerdem repräsentirten sich Hebbels Nibelungen, O. Ludwigs Makkabäer, Halms Fechter von Ravenna. Nennen wir dann noch Gutzkow, Laube, Freytag, Putlitz, Mosenthal, Nissel, so dürfte die Reihe der Autoren von Tragödien, die gespielt wurden, vollzählig sein. Im Lustspiel sah man Werke von Kotzebue, Raupach, Töpfer, Charlotte Birch-Pfeiffer, Benedix, Bauernfeld, Schlesinger u. s. w., die Franzosen jedoch geben hier noch immer den Ton an. Der oft schon dem Director Laube gemachte Vorwurf einer allzugroßen Berücksichtigung der modernen Pariser Komödie ist in der That nicht ungerechtfertigt, was wir heute [438] abermals durch einen kleinen Beitrag zu erhärten vermögen. In der Zeit vom 13.–26. Mai d. J., also binnen 13 Tagen, wurden an der Burg nicht mehr als zwei den Abend ausfüllende deutsche Stücke gegeben, die übrigen 11 Abende wurden entweder ganz (5) oder zum größten Theile (6) von französischen Werken ausgefüllt. – Im königl. Schauspielhause zu Berlin erschienen im Ganzen 71 Trauerspiele, 76 Schauspiele, 194 Lustspiele und Possen. Neu waren 3 Tragödien („Hermann der Cherusker“ von Köster, „die Nibelungen“ von Hebbel und „Sokrates“ von Eckardt), 2 Schauspiele („Waldemar“ von Putlitz, „Die Eine weint die Andere lacht“ nach Dumanoir), 6 Lustspiele (z. B. „die Fremden“ von Benedix, „der Hausspion“ von Schlesinger, „die Novizen“ von Schücking und Moser), sowie 1 Posse („Geliebt oder todt“). Shakespeare war in 29, Schiller in 26, Goethe in 11, Lessing in 12, Kleist in 8, Uhland in 2, Iffland in 2, Raupach in 16, Töpfer in 31, Gutzkow in 9, Hebbel in 7, Charlotte Birch-Pfeiffer in 8, Benedix in 34, Bauernfeld in 7, Brachvogel in 3, Hackländer in 7, Hersch in 4, Putlitz in 9, Moliere in 5, Scribe in 7, Moreto in 4 Vorstellungen und Repetitionen vertreten. Am häufigsten erschien also Benedix.</p>	
<p>1863/29. 3. Ein neues Drama von Friedrich Halm, Europa, 1863/29, [júl. 10.], Wochenchronik, Musik und Theater, 438. h.; a cikk elején bizonytalan eredetű jelölés grafittal. Ld. a bevezető tanulmányban, a jelölésformák táblázatában az 5. típus leírását.</p>		
—	<p><i>Ein neues Drama von Friedrich Halm.</i> Wir bringen mit aufrichtiger Freude unsern Lesern die Nachricht, daß <i>Friedrich Halm</i> eine neue Tragödie vollendet hat, wenngleich wir gestehen, daß uns die von ihm getroffene Wahl des Thema's ziemlich befremdet. Sein Stück betitelt sich nämlich „<i>Begum Sumro</i>“ und behandelt einen der neuesten britischen Geschichte angehörigen Stoff. Die Verhältnisse in Indien lieferten das Material. Die artistische Direction des Hofburgtheaters, welcher die interessante Neuigkeit zur Aufführung eingereicht wurde, soll dem Vernehmen nach Bedenken geäußert haben, ob das Oberkämmereramt die Zustimmung hiezu geben werde. Dagegen hat sich die Dresdener Hofbühne bereits definitiv für die Darstellung entschieden. Jene in</p>	

	Wien also vielleicht auftauchenden politischen Rücksichten dürften anderwärts wohl nicht zu nehmen sein, aber wird denn der dem deutschen Leben so ferne und fremde Stoff nicht dem Stücke im Wege sein und es ihm schwer machen, Sympathien zu erringen?	
--	---	--

Függelék

1863/29. 4. *Victor Hugo's Selbstbiographie. 2. Die Dichtertage*⁵, Europa, 1863/29, [júl. 10.], 913–922. h.

[913] Victor Hugo und seine beiden Brüder lebten bei der Mutter, den Vater sahen sie selten, höchstens zwei bis dreimal im [914] Jahre. Der General wohnte in der Provinz, und wenn er nach Paris kam, so wohnte er nie bei der Familie. Zuerst hatte der Krieg die beiden Gatten getrennt, jetzt war es die Verschiedenheit ihrer Ansichten und Gewohnheiten, die zwischen ihnen stand. Die Söhne hielten es natürlich mit der Mutter, die ihnen ge[915]stattete, sich ihren Beruf frei zu wählen, während der Vater sie zu Mathematik auf Lebenszeit verurtheilen wollte. Im Sommer von 1821 begann Frau Hugo aber zu kränkeln und konnte bald das Bett nicht mehr verlassen. In einer Nacht wachen die Brüder wie gewöhnlich bei ihr. „Sieh“, sagt Eugen leise, „wie gut es mit der Mutter geht; sie ist seit Mitternacht nicht einmal aufgewacht.“ „Ja“, antwortet Victor in demselben Tone, „sie wird bald wieder gesund sein.“ Er tritt ans Bett und küßt die Mutter sanft auf die Stirn. Die Stirn ist eiskalt, die Mutter ist todt.

Herr Foucher war als alter Freund zum Begräbniß eingeladen worden, aber nicht erschienen. Er hatte sogar seiner Familie den Todesfall verschwiegen, denn der Begräbnißtag war sein Geburtstag und er hatte, um seine Tochter Adele zu zerstreuen und ihre Gedanken von Victor Hugo abzubringen, ein kleines Fest mit Ball und Liebhabertheater veranstaltet. Die Leiche ist der Erde übergeben worden, Victor Hugo hat den Kirchhof verlassen müssen, weil die Thore geschlossen werden, und irrt auf den Boulevards umher. So kommt er in die Nähe des Hauses, das Herr Foucher bewohnt, und sieht die Thür weit offen stehen, den Hof und die Fenster hell erleuchtet. Er stößt auf eine Gruppe, die unter Scherzen und Lachen ins Haus tritt. Einen Augenblick schwankt er, aber eine geheime Gewalt zieht ihn in den Hof hinein, er eilt die große Treppe empor und tritt in ein leeres Zimmer, wo eine Bühne aufgeschlagen ist und ihn wie ein Grab anghäht. In einem Spiegel gewahrt er sein Gesicht, das mit Leichenblässe überzogen ist, und den Flor an seinem Hute, den er nicht abgenommen hat. Dieser Anblick läßt ihn zum Bewußtsein kommen; rasch entfernt er sich und vertieft sich in einen dunkeln Gang, wo er über seinem Kopfe die Töne von Instrumenten und das schleifende Geräusch der Füße von Tanzenden hört. Er kann dem Drang nicht widerstehen, ein Stockwerk und noch ein zweites höher zu steigen. Er kennt das Haus und geht zu einem Wandfenster, durch das der Ballsaal von oben sein Licht empfängt. Allein und im Dunkeln, preßt er die Augen an die Scheiben und sieht dem Tanz mit den bittersten Gefühlen, in halber Verzweiflung zu. Bald erblickt er auch die, welche er sucht; sie trägt ein weißes Kleid, ist mit Blumen geschmückt und tanzt mit lächelndem Gesicht.

Am andern Morgen erging sich Adele, von den Freuden des vorigen Tages etwas angegriffen, im Garten des Hauses. Sie sah Victor Hugo eintreten, und seine Anwesenheit, mehr noch sein blasses Gesicht sagte ihr, daß ein Unglück eingetreten sein müsse. Sie lief ihm entgegen: „Was ist geschehen?“

„Meine Mutter ist gestorben. Gestern habe ich sie begraben.“

„Und ich habe getanzt.“

⁵ Von A. Diezmann erschien soeben die deutsche Ausgabe unter dem Titel: „Victor Hugo, geschildert von einem Genossen seines Lebens.“ Band 1. und 2. (Leipzig, Steinacker.) [Az Europa jegyzete.]

Er sah, daß sie nichts gewußt habe. Sie begannen beide zu weinen und dann verlobten sie sich.

Dem Leichenbegängniß hatte ein junger Priester beigewohnt und gleich den Andern eine Handvoll Erde auf den Sarg geworfen. Er konnte höchstens dreißig Jahre zählen. Seine sorglich gepflegten Haare umgaben seine Tonsur in einem vollkommenen Kreise, seine Wäsche und das Tuch seines Priesterrocks [916] waren von einer Feinheit, die bei einem Geistlichen selten ist, und in seinem ganzen Wesen lag etwas Vornehmes und Hochadeliges. Es war der Herzog von Rohan. Er hatte sich kaum verheirathet, als seine Gemahlin lebendig verbrannte. Aus Verzweiflung hatte er sich die Weihen geben lassen und war jetzt Unterdiakon im Seminar von St. Sulpice. Victor Hugo lernte ihn näher kennen und besuchte ihn im August in seinem Schlosse Roche-Guyon. Der junge Seminarist empfing ihn oben an der Haupttreppe und hatte ein ganzes Dutzend niedlicher Abbés als Kammerdiener hinter sich. Die Vorstellung des Dichters von der Demuth des Herzogs kam etwas in Verwirrung. Beim Mittagessen nahmen verschiedene Gäste, meistens Priester, am Tische Platz. Victor Hugo saß zur Rechten des Herzogs, der so liebenswürdig und leutselig wie immer war. Auf der Tafelrunde lastete aber eine fürstliche Etikette, und der Wirth wurde von seinen Gästen mit ceremonieller Ehrfurcht behandelt. Bis auf Einen nannten sie ihn Alle „gnädigster Herr“ und dieser Eine nannte ihn „Hoheit“. Hinter dem Stuhle des Herzogs stand ein großer plumper Mensch mit der Serviette unter dem Arm und mit dem Degen an der Seite. Es war der Dorfrichter von Roche-Guyon. Der Herzog hatte dem Dichter früher erzählt, daß sein höchster Ehrgeiz der sei, Pfarrer in seinem Dorfe zu werden. Jetzt glaubte Victor Hugo nicht mehr an den Ernst dieser Absicht, und er glaubte noch weniger daran, als man nach dem Essen in ein Nebenzimmer trat, wo verschiedene reich verzierte Albums lagen, alle mit einer Inschrift in goldenen Buchstaben: „Se. Herrlichkeit, der Herzog von Rohan, Herzog von Montbazon, Herzog von Beaumont, Fürst von Leon, Pair von Frankreich.“

Der Herzog von Rohan machte seinen jungen Freund mit dem Abbé Frayssinous bekannt, der der Lacordaire der Restauration war. Frayssinous nannte seine Predigten Konferenzen, redete die Gemeinde nicht „meine Brüder“, sondern „meine Herren“ an und hatte daher immer eine gefüllte Kirche. Seinen Beichtkindern predigte er eine weltliche und bequeme Moral. „Die Religion“, sagte er zu Victor Hugo, „verurtheilt die Menschen nicht zur Abgeschiedenheit oder zur Lossagung von irdischen Gütern. Gott giebt nicht deshalb Talent, daß man es verberge. Die beste Art, den Glauben zu verbreiten, besteht darin, daß man unter die seine Welt geht und dort durch Wort und Beispiel wirkt. Der Erfolg ist eine Macht, man muß daher Alles thun, um sein Ziel zu erreichen. Halten Sie sich nicht an die Literatur, sondern erstreben Sie den unmittelbaren Einfluß, den die Politik gewährt.“ Er gab ihm dann zu verstehen, daß die Geistlichkeit auf ihn rechne und ihn unterstützen werde. Natürlich wählte Victor Hugo nach diesen Worten nicht Frayssinous zum Beichtvater, sondern ging zu Lamennais. Der berühmte Verfasser der „Worte eines Gläubigen“ war ein kleiner und hagerer Mann mit einer gelblichen Gesichtsfarbe, großen, schönen, feurigen Augen und einer Nase, vor der das Kinn beinahe verschwand. Auffallend war der Contrast zwischen dem fast kindlichen Ausdruck seines Mundes und den übrigen leidenschaftlichen Zügen seines Gesichts.

Die fromme Anwendung des Dichters stand mit seiner ganzen Lage in Verbindung. Er hatte Aufmunterung gefun[917]den, aber seine Zukunft war eine sehr unsichere. Als seine Oden erschienen, führte ein glücklicher Zufall den Vorleser des Königs vor dem Buchladen vorbei. Ludwigs XVIII. erste Aeüßerung, als ihm das Buch überreicht wurde, lautete: „Wie geschmacklos ausgestattet!“ Er las die Verse aber, las sie zum zweiten Male und machte überall Anmerkungen. Die meisten waren unfreundlich, nur an den Rand des Gedichts, welches ihn selbst besang, hatte der König geschrieben: „Vortrefflich!“ Dieses Gedicht verschaffte dem Dichter ein Gnadengehalt von tausend Franken, welches bald darauf verdoppelt wurde.

So konnte denn geheirathet werden. Hugo's Vater gab seine Einwilligung gern, wenn er auch, zum zweiten Male verheirathet, nicht zur Hochzeit kam. Achtzehn Monate nach dem Tode seiner Mutter wurde ihr Sohn in derselben Marienkapelle der Kirche St. Sulpice getraut, wo ihre Leiche eingesegnet worden war. Seine Frau kniete genau an der Stelle wieder, wo damals der Sarg gestanden, und ihr weißer Brautschleier deckte den Platz, den das Leichentuch eingenommen hatte.

Das nächste Ereigniß, das ihn geistig lebhaft beschäftigte, war die Krönung Karls X. Er hatte eine Einladung zum Fest erhalten und reiste in einer Art von Fiaker, für den täglich hundert Franken bezahlt werden mußten, mit drei Freunden nach Reims. Die ganze Straße von Paris bis zu der Krönungsstadt war mit weißem Sande bestreut und wie ein Gang in einem Garten geebnet. Von Strecke zu Strecke erhoben sich Rasenbänke, die von frisch gepflanzten Bäumen beschattet wurden. Omnibusse, Kaleschen, Bauernwagen, Extraposten und Kutschen mit Wappenschildern fuhren unaufhörlich hin und her, und verliehen dem ganzen Wege die Lebhaftigkeit einer Pariser Straße. Was diese Fluth von Reisenden befürchten ließ, traf in Reims ein. Es war keine Wohnung zu bekommen, und die vier Freunde hatten es nur einer besondern Gefälligkeit zu verdanken, daß sie, statt auf der Straße, in einem kleinen Zimmer schlafen konnten, wo man ihnen einen Strohsack auf den Fußboden legte.

Die Ausschmückung der Kirche war die geschmackloseste von der Welt. Bunte Pappe verdeckte die ernste Architektur und über den drei Emporen, die von Menschen strotzten, erhoben sich gothische Bogen von Papier. In dem ungeheuren Schiff sah man ein Gewimmel von geputzten Herren und von Damen in Spitzen und Edelsteinen. Neben dem Thron waren rechts Sitze für die Pairs, links für die Abgeordneten angebracht. Die Abgeordneten trugen einen bis oben zugeknöpften Frack, dessen ganze Verzierung in grünen Seidenstickereien auf den Aufschlägen bestand, die Pairs erschienen in einem Kleide von himmelblauem gestickten Sammet, in himmelblauen mit Lilien besäeten Mänteln, in Beinkleidern von weißer Seide, in Schuhen von schwarzem Sammet mit Schleifen und hohen Absätzen und in einem Hut mit weißen Federn. Als die Salbung erfolgte, streckte sich Karl X. vor dem Erzbischof in ganzer Länge auf den Boden hin.

Mit demselben Charles Nodier, der ihn nach Reims begleitet hatte, machte Victor Hugo noch mehrere Reisen. Die eine galt dem Schlosse Lamartine's bei Macon und fiel nicht besonders auf. Victor Hugo war auf das Schloß gespannt, das Lamartine in [918] seinen Gedichten besungen hatte, auf eine Burg mit Mauern und Zinnen, mit dichtem Epheu, mit dem Rost der Zeiten auf jedem Stein, und sah ein ganz gewöhnliches, gelb angestrichenes modernes Gebäude.

„Wo ist das Schloß Ihrer Verse?“ fragte Victor Hugo.

„Sie sehen es,“ antwortete Lamartine. „Nur habe ich es bewohnbar gemacht. Der dicke Epheu theilte den Mauern Feuchtigkeit und mir die Gicht mit; also habe ich ihn ausreißen lassen. Die Zinnen habe ich abnehmen und das ganze Gebäude, dessen graue Farbe mich düster stimmte, modernisiren lassen. Ruinen sind gut zu beschreiben, aber nicht zu bewohnen.“

Man hatte bei Lamartine einige Tage bleiben wollen und blieb nur einige Stunden. Frau von Lamartine scheuchte die Gäste fort, namentlich die Damen. Als Engländerin erschien sie bei Tisch in großer Toilette und überstrahlte Frau Hugo und Frau Nodier so vollständig, daß Beide sich ungemüthlich fühlten und zum Aufbruch drängten.

Diese Reise, welche auch ein Maler mitmachte, hatte den Montblanc zum Ziel. Ein Buchhändler hatte gegen die Freunde den Wunsch ausgesprochen, eine poetische und pittoreske Reise zum Montblanc und ins Chamouni-Thal von ihnen zu erhalten. Mit einem Vorschuß von 1750 Franken jeder machten sie sich auf den Weg, gingen auch ins Chamouni-Thal, wenn auch nicht auf den Montblanc, und gaben ihr Geld ziemlich bis auf den letzten Franken aus. Das Buch aber erschien nicht, weil der Buchhändler seine Zahlungen einstellte, ehe Charles Nodier und Victor Hugo zu schreiben angingen.

[Innentól kezdve olvasható fordítás a Koszorúban.] Um diese Zeit begann Victor Hugo an seinem ersten Drama „Cromwell“ zu arbeiten. Kein geringerer Mann als Talma hatte ihn dringend dazu ermuntert. Dieser berühmteste französische Schauspieler der Zeit hatte endlich gefühlt, wie hohl das Pathos der classischen Dramen sei. Er sprach von seinem Stande nur mit Bitterkeit und glaubte selbst nichts zu sein. „Was ist der Schauspieler ohne Rollen?“ antwortete er einmal auf Victor Hugo's Einwürfe, „und ich habe nie eine Rolle gehabt. Es giebt keine Stücke, wie ich sie haben muß. Die Tragödie soll nicht bloß schön und erhaben, sondern vor allen Dingen auch wahr sein. Ich habe die Wahrheit mein Leben lang gesucht, aber wenn ich Shakespeare gefordert habe, hat man mir Ducis gegeben. Da ich im Stück keine Wahrheit fand, so habe ich sie in die Tracht gelegt. Ich habe den Marius mit nackten Beinen gespielt. Was würde ich geworden sein, wenn ich den Dichter gefunden hätte, den ich suchte! Sie, Herr Hugo, sind jung und kühn und könnten mir eine Rolle machen, so daß ich nicht zu sterben brauchte, ohne ein einziges Mal gespielt zu haben. Sie schreiben einen Cromwell, den möchte ich darstellen.“

Talma starb, ehe der Cromwell vollendet wurde, und das Drama selbst fiel zu lang aus, als daß es hätte gegeben werden können. Das Stück wurde von vielen Seiten angegriffen, als es im Druck erschien, und mehr noch geschah dies der Vorrede, die eine geharnischte Kriegserklärung gegen die classische Dichtung war. Victor Hugo mußte seinen Gegnern beweisen, daß seine ästhetischen Ansichten für die Bühne paßten, und schrieb Marion de Lorme. Das Theatre [!] Français hatte das Stück angenommen, aber fast im letzten Augenblicke erfolgte ein Verbot.

[919] Man schrieb das Jahr 1829 und Herr von Martignac verwaltete als Minister des Innern die Theatencensur. Der Minister hatte zwei Gesichter, ein freundliches, lebenswürdiges Menschengesicht und ein kaltes, hochmüthiges Ministergesicht. Als Victor Hugo sich ihm vorstellte, um zu versichern, daß der Ludwig XIII. des Stücks keine Anspielung auf Karl X. sei, und daß man Marion de Lorme also ruhig über die Bretter gehen lassen könne, nahm Herr von Martignac sein Ministergesicht an. „Ich glaube Ihnen“, sagte er, „und bin überzeugt, daß Sie Karl X. nicht in Ihr Stück gebracht haben, aber die Zuhörer werden ihn darin sehen. Wir leben in einer ernsten Zeit, der Thron wird von allen Seiten angegriffen, die Wuth der Parteien verdoppelt sich mit jedem Tage, und dies ist nicht der Augenblick, die königliche Würde dem Gelächter und den Schmähungen des Publicums auszusetzen. Man weiß seit Figaro's Hochzeit nur zu gut, was ein Theaterstück zu bedeuten hat.“ Nun ging der Dichter zum König und wurde gnädig aufgenommen. Bei dem Verbot blieb es aber, und aus Verdruß darüber verzichtete er auf sein Jahrgeld von 2000 Franken.

Hernani war das erste Stück Victor Hugo's, das wirklich aufgeführt wurde. Es war das ein wahrhaftes Ereigniß, das in der Geschichte des französischen Theaters stets als epochemachend bezeichnet werden wird. Man hatte Webers Freischütz und Shakespeare's Dramen, von einer englischen Gesellschaft gespielt, gesehen, aber an französische Romantik auf den Brettern war man nicht gewöhnt. Schon die Schauspieler lehnten sich gegen Victor Hugo auf, in erster Linie die Mars, die damals fünfzig Jahre zählte und in ihren alten Tagen von einer ungewöhnlichen Rolle wenig erbaut war. Mehrmals unterbrach sie eine Probe, weil sie einige Worte mit dem Dichter zu sprechen habe, trat bis dicht an den Bühnenrand vor, legte die Hand über die Augen, als ob sie den Dichter, dessen Platz sie sehr wohl kannte, erst suchen müsse, und fragte: „Ist Herr Hugo da?“ Hörte sie das unausbleibliche Ja, so trug sie ihre Bedenken vor. Sie spielte die Rolle der Donna Sol, der Geliebten des furchtbaren Bandenführers Hernani. Am schwersten wurde ihr, einen Vers zu sprechen, in dem sie dem Geliebten zu sagen hatte: „Du bist mein Löwe, stolz und edel!“ Sie wollte statt dessen sagen: „O, gnädiger Herr, wie sind Sie edel!“ Das war nun freilich äußerst geschmackvoll, aber ganz im Styl des alten Drama's mit seinen geleckten Formen und seinem gewöhnlichen Inhalt.

Die Proben dauerten noch fort, als die Zeitungen der Classiker den Kampf gegen Hernani bereits eröffneten. Natürlich waren auch die Freunde des Dichters nicht unthätig. Künstler und Dichter, die später zum Theil berühmt geworden sind, Theophil Gautier, Eduard Thierry, die beiden Deveria, Achill Roche, Gevard [Gerard] von Nerval, Petrus Borel, Balzac, Berlioz, August Maquet verwandelten sich in Werbeofficiere und rekrutirten unter den Studenten, Literaten, Malern, Architekten und Bildhauern für den Abend der ersten Aufführung. Victor Hugo erhielt von der Theaterverwaltung für diese Hülfsstruppen das Orchester, die zweiten Galerien und das Parterre bis auf fünfzig Plätze eingeräumt. Es war bestimmt worden, daß sie früher als das allgemeine Publicum und durch eine besondere Thür eingelassen werden sollten.

[920] Bereits um ein Uhr Mittags war dieses wilde Heer auf dem Platze. Aus Bosheit hatte man ihnen keinen versteckten Nebeneingang, sondern die königliche Thür angewiesen. Mit Staunen und Entsetzen bemerkten die unzähligen Menschen, die über die Richelieu-Straße gingen, ritten und fuhren, eine Bande wilder, bizarrer Geschöpfe mit langem Bart und weit herabfallendem Haupthaar, die auf jede erdenkliche Weise, nur nicht nach der Mode, gekleidet waren, spanische Mäntel, Robespierre-Westen, Henry III.-Baretts trugen, alle Jahrhunderte und alle Länder auf dem Kopf und auf den Schultern hatten und mitten in Paris, am hellen Mittag sich so zeigten. Wer die wackern Bürger am meisten ärgerte, war Theophil Gautier mit seiner Weste von blutrother Seide und seinem bis auf die Hüften niederwallenden Haar.

Die Thür öffnete sich nicht, und das wilde Heer hemmte den Verkehr. Das war ihm freilich sehr gleichgültig, aber um ein Haar hätte es die Geduld verloren. Die classische Kunst konnte nicht ruhig mit ansehen, daß diese Barbarenhorden in ihr Gebiet eindringen wollten. Sie sammelte allen Abfall und Kehrlicht des Schauspielhauses und warf ihn vom Dach auf die Belagerer hinab. Balzac bekam als seinen Antheil einen Kohlstrunk auf den Kopf. Im ersten Augenblicke wollte man zornig werden, und darauf hatte die classische Kunst vielleicht gerechnet. Der Tumult würde die Polizei herbeigerufen haben, und man hätte die Störenfriede verhaftet. Die jungen Leute fühlten, daß der kleinste Vorwand genügen werde, und eben deshalb gaben sie keinen.

Um drei Uhr öffnete sich die Thür und schloß sich wieder. Man war im Saal allein und richtete sich ein. Als die Plätze vertheilt worden, war es erst drei und ein halb Uhr; was sollte man bis sieben Uhr beginnen? Man plauderte und sang, aber solcher Unterhaltungen wird man überdrüssig. Glücklicher Weise war man zu früh ins Theater gegangen, als daß man hätte zu Mittag essen können, und hatte daher Blutwurst, kleine Würstchen, Schinken, Brod und sonstige Bedürfnisse mitgebracht. Man speiste also, die Bänke dienten als Tische und die Taschentücher als Servietten. Da man weiter nichts zu thun hatte, so war man noch bei Tafel, als das Publicum eintrat. Beim Anblick dieses Gastmahls fragten sich die Miether der Logen, ob sie träumten. Zu gleicher Zeit wurde auch ihr Geruchssinn durch den Knoblauch der Würstchen beleidigt.

Als Victor Hugo kam, sagten ihm die Schauspieler: „Ihr Stück ist verloren und Ihre Freunde sind seine Mörder.“ Er sah durch das Guckloch im Vorhange. Von oben bis unten war der Saal nichts als Seide, Edelsteine, Blumen und weiße Schultern. Aus diesem blendenden Meer hoben sich zwei dunkle Massen, im Parterre und in den zweiten Galerien, davor und zeigten Köpfe mit Haaren gleich Mähnen. Es fand eine Opposition gegen das Stück statt, aber die Begeisterung des wilden Heeres warf Alles vor sich nieder und zündete in vielen Logen. Nach dem vierten Acte wurde Victor Hugo im Auftrage von Jemand herausgerufen und fand einen kleinen Mann mit rundem Bauche.

„Ich heiße Mame,“ sagte der kleine Mann, „und bin der Geschäftstheilhaber des Verlegers Baudoin. Wir möchten Ihren Hernani drucken, wollen Sie ihn uns geben?“

[921] „Wie viel?“

„Sechstausend Franken.“

„Nach der Vorstellung können wir weiter darüber sprechen.“

„Bitte,“ drängte der Buchhändler, „ich möchte gleich auf der Stelle abschließen.“
 „Weshalb? Sie wissen noch nicht, was Sie kaufen. Der Beifall kann abnehmen.“
 „Aber er kann auch steigen. Im zweiten Acte dachte ich daran, Ihnen zweitausend Franken zu bieten, im dritten ging ich bis auf viertausend, jetzt beim vierten bin ich zu sechstausend gelangt, und nach dem fünften, fürchte ich, biete ich Ihnen zehntausend.“
 „Nun, so sei es denn,“ sagte Victor Hugo, „weil mein Drama Ihnen diese Furcht einflößt, so gebe ich es Ihnen.“ Damit gingen beide in einen Tabaksladen, ließen sich Dinte, Feder und Papier geben und schlossen ihren Vertrag rechtskräftig ab.

Nach den ersten drei Vorstellungen hatte Victor Hugo nicht mehr so viele Plätze zu vergeben und das „wahre Publicum“ erschien. Nun kam es zu einem ernstlichen Kampfe und zu einem fürchterlichen Lärm. Die Logen lachten, die Sperrsitze zischten. Es wurde Mode, ins Theater zu gehen, um sich in Hernani auszulachen. Jeder protestirte nach seinem Charakter und auf seine Weise. Die Einen drehten der Bühne den Rücken zu, als ob sie ein solches Stück nicht anzusehen im Stande seien, die Andern sagten: Ich halte es nicht mehr aus! verließen die Loge und warfen die Thür donnernd zu. Friedlichere Naturen protestirten dadurch, daß sie eine Zeitung lasen, aber die wahren Kenner verhöhnten und verlachten jedes Wort, hinderten die Zuhörer recht zu verstehen, und brachten die Schauspieler [922] aus der Fassung. Die hundert jungen Leute, die Victor Hugo noch ins Theater schicken konnte, hielten wacker Stand und riefen nicht mehr, sondern brüllten Beifall. So ging es durch fünfundvierzig Vorstellungen.

Dasselbe wiederholte sich bei Marion de Lorme, dasselbe bei dem Stücke: Der König unterhält sich. Lucrezia Borgia hatte zuerst von allen Dramen einen vollständigen Erfolg. Bei den späteren kamen weniger heftige Scenen vor, sowohl der Haß als die Begeisterung hatte sich abgeschwächt. Nicht mehr die Literatur, sondern die Politik zog die Jugend an, und was früher die Romantik für sie gewesen war, das wurde jetzt der Socialismus. Die Regierung Ludwig Philipps hätte jetzt die neue Literatur gern für sich benutzen mögen und bewilligte ihr ein eigenes Schauspielhaus, aber in diesem Theatre de la Renaissance nistete sich die Oper ein und verdrängte das Drama. Victor Hugo's Ruy Blas hatte einen mäßigen Erfolg, die komische Oper: Das wunderbare Wasser, machte ein rasendes Glück. Wüthende Feindschaft hatte unser Dichter sich gern gefallen lassen, denn sie barg eine Anerkennung seiner hohen Bedeutung in sich, Gleichgültigkeit war ihm unerträglich. Er steigerte sich also zu den „Burggrafen“, deren Figuren er selbst episch und übernatürlich groß nennt. Das Publicum fand sie aber unnatürlich und trug die Burggrafen unter Pfeifen und Zischen zu Grabe.

Das war der Schluß von Victor Hugo's eigentlichem Dichterleben. Er beschloß Politik überzugehen und ließ sich in die Akademie wählen (1841). Sie war seine Staffel zur Pairskammer, in der wir ihn wiederfinden werden, wenn er sein Leben weiter erzählt.

1863/29. 5. Die Entdeckung der Nilquellen, Europa, 1863/29, [jül. 10.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 426–427. h.

Für Romantiker, denen das Verborgene, mit siebenfachen Schleiern Verhüllte am meisten gefällt, wird die Erdkunde bald eine ebenso langweilige Wissenschaft sein, wie die unerbittlich klare Mathematik es ihnen längst gewesen ist. Ueberall macht das Dunkel, welches auf den unzugänglichsten Punkten unsres Planeten lag, dem Licht Platz, überall tritt Gewißheit an die Stelle der unsichern Sage, der schwankenden Vermuthung. Die Entdeckung des „Nilhauptes“ macht die Romantiker um das poetischste der geographischen Räthsel ärmer. Schienen doch die Sphinx, die an den Ufern des Stromes halb vergraben im Wüstensande liegen, Symbole des Nils selbst zu sein. Von Tausenden gesucht, und nicht von Einem gefunden, schickten diese Quellen Jahrtausende lang ihre Gewässer dem am frühesten besiedelten aller Culturländer aus unbekannten Fernen zu. Gerade weil die Mündung des Nils zu den vertrautesten Erscheinungen der Welt gehörte, zog seine Quelle so mächtig an. Mehr als zehn Mal allein in unsern Tagen wollte man sie gefunden haben, und dann zeigte sich immer, daß sie noch weiter südlich gesucht werden müsse. Nun ist endlich das Problem

gelöst, das die Menschen seit den Tagen der Pharaonen beschäftigt hat, Speke und Grant haben den Fuß auf die Felsen gesetzt, zwischen denen der Nil sich aus seiner Wiege, dem mächtigsten See Innerafrica's, hervordrängt.

Unsere politischen Zeitungen haben die ersten Berichte Speke's in allen Einzelheiten wiedergegeben und dadurch ebenso verwirrt als belehrt. Wir werden ein klares Gesamtbild des Quellgebiets aufzustellen versuchen. In der Gegend des Aequators steigt der ostafrikanische Boden zu einem fast viertausend Fuß hohen Tafellande an, auf dem einzelne Bergkegel, die berühmten Mondberge, stehen. Durch die tropischen Regen, die hier während zweier Drittheile des Jahres in ungeheurer Menge fallen, entstehen in allen Ebenen und an allen tiefern Stellen Teiche und Seen. Sie sind in großer Zahl und in allen Formen vorhanden und stehen meistens durch Abflüsse, die bald periodisch bald dauernd sind, mit einander in Verbindung. Der mächtigste dieser Seen ist der Njanza, auch Victoria oder Ukerewe genannt, dem der Nil entströmt. Die Ufer dieser Seen zeugen von der Gewalt, mit der die Gewässer in der Zeit der größten Regen hereinbrausen. Sie sind von angeschwemmten Sandhügeln bedeckt und von einer Menge breiter und tiefer Erdfurchen durchzogen, die das Wasser gerissen hat. Hört die Ueberschwemmung nach der Regenzeit auf, so ruft die heiße Sonne der Aequatorialzone bald einen riesigen Graswuchs hervor, und auf den höhern Stellen wachsen große Bäume empor. Die Bergkegel, deren Grundlage die Hochebene ist, steigen bis zu zehntausend Fuß auf. Noch höher ist eine Berggruppe im Osten, zu der Speke und Grant nicht gelangt sind, die aber von früher her bekannt ist. Es ist die nicht ferne Gruppe, zu der die Schneeberge Kenia und Kilimandscharo gehören, welche Krapf zuerst gesehen und v. d. Decken untersucht hat. Mehrere Flüsse, z. B. der von Livingstone bereiste Schire, entspringen in dem Gebiet dieser Seen und Hochebenen. Der Nil ist der Ausfluß des Njanza, eines Sees größer als die Königreiche Baiern und Sachsen zusammengenommen. Er hat nämlich [427] einen Umfang von 1610 deutschen Geviertmeilen, und der mit ihm zusammenhängende See Bavingo ist 210 Geviertmeilen groß. Der Nil hat bei seinem Austritt eine Breite von neunhundert Fuß. Er wendet sich zuerst nördlich, macht dann einen großen Bogen gegen Westen und nimmt dann die nördliche Richtung wieder an, um ihr fortan treu zu bleiben.

Die Neger am Westufer des Njanza sind verhältnißmäßig gebildet und gehören im Süden ganz dem südlichen, im Norden mehr dem nördlichen Sprachenstamm Africa's an. Die am Ostufer wohnenden Neger, unter denen jetzt v. d. Decken weilt, gelten für wild. Die Sprachen- und Völkerverhältnisse sind noch besonders zu erforschen, und auch in geographischer Beziehung giebt es noch zu thun. Speke und Grant haben die Nilfrage so zu sagen im Groben gelöst, die feineren Striche müssen in das Bild des Quellgebiets noch eingetragen werden. Insbesondere ist das Gebiet im Osten des Njanza zu bereisen, falls v. d. Decken dies nicht bereits gethan hat. Von den Hauptflüssen (blauer Nil, weißer Nil und Bahr el Ghasal) sind jetzt zwei erforscht worden, und mit dem dritten, dem Bahr el Ghasal, beschäftigen sich in diesem Augenblicke Heuglin und Steudner.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A lapszám bejegyzéseiről – A lapszám mindhárom jelölt cikke mellett a bevezető tanulmányban közölt táblázat szerinti 5. típusú jelölés áll, mely eltér az Aranyánál szokásos jelektől. Feltehetően valamely munkatársa dolgozott a lapból, erre utal a Koszoróban közölt 3. cikk stílusa is.

1863/29. 1.

Ein Gellertmonument in Hainichen – *Gellert-émlékmű Hainichenben*, Europa, 1863/29, [júl. 10.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 436. h.

A német cikk fordítása – A német nemzet számára még ma is oly kedves tanítómese-írónak és vallásos énekszerzőnek emlékművet állíttat a szülővárosa. Eddig 2000 tallér gyűlt rá össze. Ez még nem elég, tovább gyűjtenek, és ha az összeg meglesz, akkor felállítják a szobrot – vagy születésének 150. évfordulójára, 1865. július 4-ére, vagy halálának századik évfordulójára, 1869. december 13-ára. A tervet, nem sokkal halála előtt, Ernst Rietschel készítette el.

Magyarázatok a német szöveghez

Christian Fürchtegott Gellert – (1715–1769), német író, költő

Ernst Rietschel – (1804–1861), német szobrász, ő készítette többek között a Goethe–Schiller-emlékművet Weimarban és a Lessing-emlékművet Braunschweigban.

Gellert-szobor – A bronz emlékművet végül 1865. október 26-án állították fel.

A kijelölt rész – A címsor mellett áll a jelölés, és a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/29. 2.

Der Jahresbericht des Berliner königl. Schauspielhauses und der Wiener Hofburg – *A berlini királyi színház és a bécsi Hofburg évi szemléje*, Europa, 1863/29, [júl. 10.], Wochenchronik, Musik und Theater, 437–438. h.

A német cikk fordítása – Németország két legnagyobb színházában megkezdődött a szokásos nyári szünet, így pillantást vethetünk az elmúlt szezonra. A bécsi Hofburgban a leglátogatottabb előadások most is Schiller drámái voltak. Töle minden darabot színpadra állítottak, beleértve a Demetrius-töredéket és *Az ének a harangról* című költemény dramatizált változatát. Játszották emellett Shakespeare 13, Goethe 6, Lessing és Kleist 3–3 darabját. Grillparzertől, akinek műveit már csak a Burgtheater tűzi műsorára, a következő négy drámát találjuk: *Az őszanya*, *Traum ein Leben* [Az élet álom], *Medea*, *Ottokars Glück und Ende* [Ottokár király tündöklése és bukása]. Bemutatták még Hebbel *Nibelungen*jeit, O. Ludwig *Makkabäer* című darabját, Halmtól *A ravennai viadort*. Ha a tragédiaszerzők közül Gutzkow, Laube, Freytag, Putlitz, Mosenthal, Nissel nevét is ide soroljuk, a lista teljessé válik. A vígjátékszerzők: Kotzebue, Raupach, Töpfer, Charlotte Birch-Pfeiffer, Benedix, Bauernfeld, Schlesinger stb. A francia darabok mindemellett még mindig előnyt élveznek. A színház igazgatójának, Laubénak gyakran felróják – talán nem is alaptalanul –, hogy túlságosan rajong a párizsi komédiáért, és ezt mi is [438] megerősíthetjük néhány adattal: május 13. és 26. között, vagyis 13 nap alatt a Burgtheaterban mindössze két német darab került színre, a többi 11 estén öt francia fordítás, és 6 feldolgozás volt látható. – A berlini királyi színházban összesen 71 szomorújátékot, 76 színjátékot, 194 vígjátékot és bohózatot állítottak színpadra. Ebből 3 új tragédia volt: Köstertől a *Hermann von Charusker*, Hebbeltől a *Nibelungen*, Eckardtól a *Sokrates*; 2 színjáték: Putlitztól a *Waldemar* és Dumanoir-tól az *Egyik nevet, másik sír*; 6 vígjáték, pl. Benedixtől a *Die Fremden*, Schlesingertől a *Der Hausspion*, Schückingtól és Mosertől a *Die Novizen*. Volt még egy bohózat: *Geliebt oder todt*. Shakespeare 29, Schiller 26, Goethe 11, Lessing 12, Kleist 8, Uhland 2, Iffland 2, Raupauch [Raupach] 16, Töpfer 31, Gutzkow 9, Hebbel 7, Charlotte Birch-Pfeiffer 8, Benedix 34, Bauernfeld 7, Brachvogel 3, Hackländer 7, Hersch 4, Putlitz 9, Molière 5, Scribe 7, Moreto 4 előadással és ismétléssel szerepel a listán. Leggyakrabban tehát Benedixet láttuk.

Magyarázatok a német szöveghez

Demetrius – Friedrich Schiller töredékben maradt drámája. Élete utolsó két évében, 1804–1805-ben dolgozott rajta. Az első felvonással elkészült, a többihez vázlatok maradtak fenn. Goethétől kezdve napjainkig sokan kiegészítették, befejezték a darabot. Először a weimari udvari színház vitte színre 1857-ben.

Glocke – Friedrich Schiller *Ének a haragról* című, 1799-ben befejezett költeménye, melyet gyakran állítottak színpadra zenés, ún. élőkép formájában (magyarra ford. Rónay György).

Gotthold Ephraim Lessing – (1729–1781), német drámaíró, dramaturg, kritikus, filozófus

Heinrich von Kleist – (1777–1811), német költő, drámaíró

Franz Grillparzer – (1791–1872), osztrák költő, próza- és drámaíró. Az itt felsorolt műveinek keletkezési időpontjai: *Az őszanya* (1817), magyar fordításairól ld. az *Europa* 1863/21. 1. jegyzetét; *Traum ein Leben* [Az élet álom, 1834], *Medea* (trilógia, 1819, magyarra Ambrus Zoltán 1887-ben, Hegedűs István 1888-ban fordította), ld. Kozocsa Sándor: *Grillparzer Magyarországon = Az OSzK évkönyve*, 1967, 399–408; *Ottokars Glück und Ende* [Ottokár király tündöklése és bukása, 1825].

Hebbels Nibelungen – Friedrich Hebbel (1813–1863) német költő, drámaíró 1850 és 1860 között dolgozta fel a Nibelung-mondakört drámai műfajban (*Die Nibelungen*, Ein deutsches Trauerspiel in drei Abtheilungen, Hamburg, Hoffmann und Campe, 1–2.) A weimari hercegi színházban 1861. január 31-én volt az 1. és 2. rész ősbemutatója, ezen év május 16. és 18. között pedig mindhárom részt egyszerre vitték színre. Franz Dingelstedt, a weimari színház intendánsa állította színpadra.

Hebbelnek a *Mutter und Kind* [Anya és gyermeke] című eposzáról (Hamburg, 1859) Arany János a SzF I/I. 4. sz. 53–54. és 5. sz. 70–71. oldalán hosszabb bírálatot közölt, elméleti, esztétikai fejtegetéssel kapcsolva össze észrevételeit az eposz műfajáról. A bírálat újabb közlése: AJÖM XI. 31–39, Németh G. Béla jegyzetei: uo. 638–644. Arany újra említi a SzF-ben Hebbel munkáját egy nem sokkal későbbi bírálatában Prinz Emil von Wittgenstein *Hadshi-Jurt* című, 1860-as eposza kapcsán (AJÖM XI. 53–62, itt: 53).

Arany és Hebbel ennél korábban is kapcsolatba került egymással. 1854-ben Kolbenheyer Móríc németre fordította a *Toldit*, és Hebbeltől kért előszót a kiadáshoz. Levelében azt a kérdést tette fel Hebbelnek, vajon Arany elbeszélő költeménye meghonosodhat-e a német irodalomban. Hebbel nem írta meg az előszót, csak egy 1854. novemberi keltezésű levélben válaszolt, melynek eredeti német szövegét Németh G. Béla közölte (AJÖM XI. 640–641). Hebbel úgy értékeli Arany művét, hogy külsőre és belsőre nézve egyaránt kevés eredeti van benne, s ami érdeklődésre számot tarthat, az a régi magyar világ és a magyar viszonyok ábrázolása, mint valami történelemkönyvben. Ez az „autochton elem”, akár az óbor győngyözése, a költészetnek is jót tehet, vagyis mindenütt megvan, ahol erjedés („rothadás”) megy végbe. A fordítást szerinte nagyon hozzá kell igazítani a német ízléshez, hogy élvezhetővé váljon, és úgy látja, Kolbenheyer Móríc ezt megtette.

Hebbelről, annak haláláról és hagyatéka sorsáról a Ko többször beszámolt. Emellett Arany több olyan glosszát kijelölt az Európában, melyet végül nem vett fel saját lapjába, de a folyamatos érdeklődés az osztrák költő iránt ebből is jól látszik. Ld. az *Europa* 1863/2. 1., 1864/4. 3., 1864. 4. 4., 1864/15. 4., 1864/17. 3. szövegét és jegyzetét, valamint egy ismeretlen forrásból származó glosszát: *Hebbel Frigyes összes műveit...*, Ko I/II. 1863/9, aug. 30. Vegyes, 215. A *Nibelung-ének* kérdésköréről ld. még: *Europa*, 1863/2. 1., 1863/15. 3., 1863/29. 2., 1864/39. 1., 1865/17. 1. szövegét és jegyzetét.

O. Ludwigs Makkabäer – Otto Ludwig (1813–1865) német drámaíró műve (1854)

Halms Fechter von Ravenna – Friedrich Halm (valódi nevén: Eligius Franz Joseph Freiherr von Münch-Bellinghausen, 1806–1871) osztrák író, drámaíró.

Ötfelvonásos tragédiája 1854-ben keletkezett, Szigligeti Ede 1858-ban fordította magyarra *A ravennai viador* címmel.

Gutzkow... – A cikk következő német és osztrák drámaszerzőket sorolja fel: Karl Gutzkow (1811–1878); Gustav Freytag (1816–1895); Gustav Heinrich Gans zu Putlitz (1821–1890); Salomon Hermann Mosenthal (1821–1877); Franz Nissel (1831–1893); August von Kotzebue (1761–1819); Ernst Benjamin Salomo Raupach (1784–1852); Karl Friedrich Gustav Töpfer (1792–1871); Charlotte Birch-Pfeiffer (1800–1868); Julius Roderich Benedix (1811–1873); Eduard von Bauernfeld (1802–1890); Sigmund Schlesinger (1832–1918).

Heinrich Rudolf Constanz Laube – (1806–1884), német drámaíró, 1849-től 1869-ig a bécsi Burgtheater művészeti igazgatója, akkor Friedrich Halm váltotta fel.

Hans Köster – (teljes nevén Johann Andreas Friedrich Köster, 1818–1900), német drámaíró. A *Hermann der Cherusker* [Hermann, a cherusk] című kétrészes darabja 1861-ben keletkezett.

Ludwig Eckardt – (1827–1871), német drámaíró, *Sokrates* című tragédiáját 1858-ban írta.

Waldemar – Gustav Heinrich Gans zu Putlitz (1821–1890) 1862-es, ötfelvonásos színműve.

Philippe Dumanoir – (1806–1865), francia drámaíró. Az *Egyik sír, másik nevet* (*Jeanne qui pleure et Jeanne qui rit*) című négyfelvonásos színjátékot Ange de Keraniou-val együtt írta. A Nemzeti Színház 1864-ben tűzte műsorra Radnótfáy Sámuel fordításában.

Die Fremden von Benedix – Julius Roderich Benedix (1811–1873) vígjátéka [Az idegenek]

Der Hausspion von Schlesinger – Sigmund Schlesinger (1832–1918) osztrák vígjátékíró és publicista 1861-es vígjátéka [A házispion]

Die Novizen von Schücking und Moser – Levin Schücking (1814–1883) és Gustav von Moser (1825–1903) vígjátéka 1862-ből [A novíciusok]

Geliebt oder Todt – Eugène Scribe (1791–1861) és Philippe Dumanoir egyfelvonásos bohózata 1835-ből: *Szerettetni vagy meghalni*; Balog István 1839-ben fordította magyarra. Eredeti címe: *Être aimé ou mourir*.

Johann Ludwig Uhland – (1787–1862), német író, drámaíró

August Wilhelm Iffland – (1759–1814), német drámaíró, színész

Albert Emil Brachvogel – (1824–1878), német író

Friedrich Wilhelm Hackländer – (1816–1877), német író

Hermann Hersch – (1821–1870), német író

Agustín Moreto y Cavana – (1618–1669), spanyol drámaíró

A kijelölt rész – Az első sor mellett áll a jelzés, feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/29. 3.

Ein neues Drama von Friedrich Halm – Új dráma Friedrich Halmtól, Europa, 1863/29, [júl. 10.], Wochenchronik, Musik und Theater, 438. h.

A német cikk fordítása – Örömmel közöljük olvasóinkkal a hírt, hogy Friedrich Halm új tragédiát fejezett be. A tárgyválasztás ugyan idegen tőlünk, darabjának címe ugyanis *Begum Sumro*, és az újabb angol történelemből, indiai környezetből veszi anyagát. Úgy hírlik, hogy a bécsi Hofburg színház, amelyhez a szerző a darabot benyújtotta, nem fogja színpadra vinni, mert fél, hogy az udvari főkamara nem fogja beleegyezését adni az előadáshoz. A drezdai udvari színház ezzel szemben már eldöntötte, hogy bemutatja a drámát. Bécsben tehát politikai okokból nem vállalják fel a darabot, de

vajon képes lesz-e a dráma a német élettől oly messze álló tárgyával bárhol másutt érdeklődést kelteni?

Magyarázatok a német szöveghez

Friedrich Halm – Ld. az 1863/29. 2. jegyzeteit; Halm nemcsak drámaíró volt, hanem udvari tanácsos is, 1845-től az udvari könyvtár őre, később igazgatója, 1868-tól pedig a Hofburg színház intendánsa.

Begum Sumro – A cím helyesen: „*Begum Somru*”. Az eltérő írásmód onnan ered, hogy magának a történelmi személynek is eltérő módon írják a nevét (Somru, Samru, Shumroo, Sumro stb.). Valódi nevén Begum Joanna Nobilis Sombre (1753–1836), indiai táncosnő, aki egy luxemburgi zsoldosvezérhez, Walter Reinhardt Sombre-hoz ment nőül. Annak halála után a nő vette át a zsoldossereg vezetését. Egy indiai tartomány, Sardhana uralkodónője lett, és rendkívül gazdagon halt meg.

E cikk azonos szöveggel jelent meg az Augsburger Abendzeitungnak a Der Sammler című mellékletében: 1863. júl. 18. 83. sz. 331–332. Ha az Europa innen vette át a glosszát, akkor a címbeli tévedés is innen ered. A rossz változat azonban az első sajtóhíradásokban mindenütt jelen van, és csak 1864-től látni a címet a helyes alakban. A darabot 1863-ban Berlinben is bemutatták, és időnként később is műsorra tűzték, de nem aratott sikert sem a nézők, sem a kritikusok körében. Ld. még az Europa 1863/34. 4. jegyzetét.

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett található, és a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – I/II. 1863/4, júl. 26. Vegyes, 95: *Halm Frigyes a „Ravennai viador” írója...*

Arany lapjába a glossza hírértéket képviselő része került át. Kimaradt a tárgytól való idegenkedésre vonatkozó mondat és a glossza végén a kételkedés a darab leendő sikere iránt. A szerző azonosításának megkönnyítésére bekerült ellenben a Halm korábbi művére, *A ravennai viadorra* való utalás. A darabot Szigligeti Ede 1858-ban fordította magyarra, és még ez évben elő is adták a Nemzeti Színházban.

A hír néhány héttel később újra megjelent mind az Európában, mind a Koszorúban. Arany akkor jelöletlenül vette át a glosszát: *Friedrich Halm's neuestes Drama „Begum Somru”*, ld. az Europa 1863/34. 4. szövegét és jegyzetét.

A Ko szövege:

„Halm Frigyes a »Ravennai viador« írója, egy új szomorujátékot végzett be. Címe: »Begum Sumro.« Tárgya a legújabb Indiában szereplő angol történetből van merítve. A bécsi burgszínházban aligha elő fogják adni, mert az igazgatóság fél, hogy a főkamaraesi hivatal megtagadja az engedélyt. A drezdai udvari színház azonban már elfogadta s készülnek is előadására.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM és a TÍ nem sorolja az Arany-glosszák közé, neki tulajdonítja ellenben az Europa 34. számából jelöletlenül átvett hír szövegét. A jelen glossza, mondatszerkezetéből, stílusából ítélve nem Aranyé. Erre utalhat az idegen jelölés is az Európában.

Függelék

1863/29. 4.

Victor Hugo's Selbstbiographie. 2. Die Dichtertage – *Victor Hugo önéletírása. 2. A költészet napjai*, Europa, 1863/29, [júl. 10.], 913–922.

A német cikk tartalma – Az Europa Victor Hugo 1863-ban megjelent kétkötetes önéletrajzának német változatából közöl részleteket. A kötetek bibliográfiai adatai: *Victor Hugo, Raconté par un témoin de sa vie* [Victor Hugo Élete, egy tanú által elbeszélve], I–II. Paris, Librairie Internationale – A. Lacroix, Verboeckhoven et C., Bruxelles et Leipzig, 1863. Német fordítás: *Victor Hugo, geschildert von einem*

Genossen seines Lebens, Mit noch ungedruckten Werken Victor Hugo's u. A. einem Drama in drei Acten: Inez de Castro, Deutsch von A[ugust] Diezmann, Leipzig, Verlag von C. F. Steinacker, 1863, I–II.

Az Europa a 27. számban már ismertette az első kötetet, és részletet hozott a második kötetből: *Victor Hugo und Chateaubriand*, Europa, 1863/27, 833–840. h. (Ld. Europa 1863/27. 1.) A következő, 28. számában az Europa újabb részletet közöl Hugo életrajzából: *Victor Hugo's Selbstbiographie. I. Die Jugendtage* [Victor Hugo önéletrajza. 1. Az ifjúkor], 879–886. h. Arany a német hetilap első anyagát, a 27. számból, lefordította a Koszorúban: *Victor Hugo és Chateaubriand*, I/II. 1863/4, júl. 26. 86–89; a 28. szám anyagát nem vette át.

Az Europa jelen közlése a német kiadású második kötet több fejezetéből készült kollázs. A cikk első felében a szerző a következő, életrajzi jellegű fejezetekből válogat: XXXV. fejezet: *La Mort de la mère* (Victor Hugo anyjának haláláról); XXXVI. *La Roche-Guyon* (Hugo és Rohan herceg megismerkedéséről); XXXIX. *Mariage* (Hugo szerelméről és házasságkötéséről Adèle Foucher-val); XLIII. *Une visite à M. de Lamartine* (Hugo utazásáról a Mont Blanchoz és látogatásáról Lamartine-nál).

A cikk második fele Hugo drámaírói pályakezdéséről szól, és itt is több fejezetből állítja össze a szerző a cikket. E fejezetek Hugo drámáinak címét viselik: XLVIII. *Cromwell*; LV. *Hernani*; LVII. *Marion de Lorme*; LIX. *Le roi 's amuse* (A király mulat); LX. *Lucrece Borgia*; LXVI. *Ruy Blas*. Arany ebből a részből közöl a Ko-ban.

Magyarázatok a Koszorúban fordított szövegrészhez

Alphonse de Lamartine – Ld. az Europa 1863/44. 2. jegyzetét.

Cromwell – Victor Hugo 1827-ben írt drámája, előszava a klasszicizmussal szembenálló romantikus művészet manifesztuma. A darabot terjedelme miatt nem vitték színpadra.

François Joseph Talma – (1763–1826), a korszak egyik legelismertebb francia színésze

Jean François Ducis – (1733–1816), francia királypárti drámaíró. Elhíresültek Shakespeare-átdolgozásai, melyekben kicserélte a karaktereket, és megváltoztatta a cselekményt. Az *Othelló*ban 1792-ben például a főszereplő megbocsát nejének. Ebben az átdolgozásban Talma játszotta a főszerepet.

Marion de Lorme – Victor Hugo 1829-ben elkészült drámája, melynek előadását áthallásai miatt X. Károly belügyminisztere és maga a király is betiltotta. 1831-ben vitték színre.

Figaro lakodalma – *Figaro házassága, avagy egy bolond nap* – Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais 1784-ben írt arisztokráciaellenes vígjátéka, mely a korabeli vélemények szerint egyik előzménye volt a francia forradalomnak. A darabot Franciaországban a cenzúra be is tiltotta. A bécsi udvarban II. József ennek ellenére engedélyezte Lorenzo la Ponténak, hogy szövegkönyvet írjon belőle, az opera zenéjét Mozart szerezte. 1786. március 1-jén mutatták be Bécsben.

Hernani – Victor Hugo drámája, melyet 1830. február 25-én mutattak be a Comédie Française-ben (*Ernani* címmel Giuseppe Verdi írt belőle operát). Luzsénszky Mihály 1835-ben ültette át magyarra, és *Hernani, vagy: Castiliai becsület* címmel játszották.

A bűvös vadász – Német címe: *Der Freischütz*, Carl Maria von Weber háromfelvonásos operája (Berlin, 1821), mely fantasztikuma és német nyelvű szövegkönyve miatt szokatlan mű volt a korszak színpadain.

Mars – valódi nevén: Anne Françoise Hippolyte Boutet (1779–1847), francia színésznő a Théâtre Français-ben

Gautier Teofil – Théophile Gautier (1811–1872), francia romantikus költő, író, kritikus
Thierry Ede – Edouard Thierry (1813–1894), francia költő, drámakritikus
a két Deveria – Achille Jacques Jean-Marie Devéria (1800–1857) és Eugène François Marie Joseph Devéria (1805–1865), francia romantikus festők
Achill Roche – (1801–1834), fiatalon elhunyt francia történetíró, lapszerkesztő
Gérard de Nerval – (valódi nevén: Gérard Labrunie, 1808–1855), francia költő, író
Petrus Borel – (1809–1859), francia romantikus író
Honoré de Balzac – (1799–1850), francia író, a realista regény megteremtője
Louis Hector Berlioz – (1803–1869), francia romantikus zeneszerző
Maquet Agoston – Auguste Maquet (1813–1888), francia író, több regényben (*Monte Cristo grófja*, *A három testőr* stb.) id. Alexandre Dumas társszerzője, vagy ahogy külföldön emlegették, „árnyékszerzője”
malitia – malícia, rosszmájúság (lat.)
haska – kövér, ld. Arany János: *Bolond Istók* (1850), 113. vsz.: „Midőn egy haska férfiú belépe”
A király mulat – *Le Roi s’amuse*, Victor Hugo romantikus drámája, 1832. november 22-én mutatták be a Théâtre Français-ban, de az előadást néhány kimaradt sor miatt betiltották. A dráma alapján készült Giuseppe Verdi *Rigoletto* című operájának szövegkönyve. Magyarra 1848-ban Egressy Béni fordította.
Borgia Lucretia – *Lucrece Borgia*, Victor Hugo prózadrámája, 1833. febr. 2-án mutatták be a Porte-Saint-Martin színházban. Gaetano Donizetti még ebben az évben kétfelvonásos operát írt a darabból. Magyarra 1836-ban Bethlen Ferenc, 1837-ben pedig Komlóssy Ferenc fordította.
Ruy Blas – Victor Hugo 1838-ban írt drámája. Nagy Ignác 1845-ben fordította magyarra.
A csudálatos víz – *L’Eau merveilleuse* – Az 1839-ben bemutatott vígopera szövegkönyvét Victor Hugo írta, zenéjét Albert Grisar és Friedrich von Flotow szerezte. A Ko tükörfordításban közli a címet az Európából.
Burggraves – *Les Burgraves*, Victor Hugo drámája, 1843-ban romantikus túlzásai miatt megbukott.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen.

A Ko közlése – I/II. 1863/6, aug. 9. 137–138: –y–s: *Hugo Victor drámairói föllépte*. Arany önálló címadás és felvezető szöveg után a német cikk 918. hasábjának felétől kezdődően, a drámairói kezdetekről szóló részt veszi át fordításban.

Eltérések a német és magyar szöveg között:

Die Tragödie soll nicht bloß schön und erhaben, sondern vor allen Dingen auch wahr sein. – *A tragédia ne csak szép legyen és magasztos: igaz is legyen.* [Az „igaz” szó kiemelése a magyar szövegben.]

... aber ganz im Styl des alten Drama’s mit seinen geleckten Formen und seinem gewöhnlichen Inhalt. – *... pedig éppen a csiszolt formájú s köznapi tartalmú drámák modorában van mondva.* – [Tartalmi eltérés. A német mondat szó szerinti fordítása: „... de egészen a régi típusú dráma modorában, csiszolt formával és a megszokott tartalommal”.]

Damit gingen beide in einen Tabaksladen, ließen sich Dinte, Feder und Papier geben und schlossen ihren Vertrag rechtskräftig ab. – *Fogtuk mindjárt, egy dohányboltba mentünk, tintát s tollat kértünk s a szerződés annak rendi szerint meg lón kötve.* [Az elbeszélő személyének következtlen megcserélése. A német szöveg végig egyes szám harmadik személyű elbeszélés. A német mondat fordítása: „Azzal egy dohányboltba mentek, tintát, tollat, papírt kérték és szabályszerű szerződést kötöttek.”]

So ging es durch fünfundvierzig Vorstellungen. – *Igy ment ez negyven előadáson keresztül.* [Pontatlanság, a német szöveg negyvenöt

előadásról szól. A mennyiséget Arany nagyságrendként ülteti át magyarra.]

Er steigerte sich also zu den „Burggrafen“, deren Figuren er selbst episch und übernatürlich groß nennt. – Így hát a „Burggraves” műig csigázta képzeletét, melynek alakjait maga is epikaiaknak mondja. [Kihagyásos fordítás: a német szöveg szerint a mű alakjait epikai és természetfeletti figuráknak tartja Hugo. A mű címét Arany a francia cím alapján írja át: *Les Burgraves*, németül: *Die Burggrafen*.]

Sie war seine Staffel zur Pairskammer – Hágcsója volt ez a pair-kamrába jutáshoz. [A pair-kamra helyesen: pair-kamara.]

A Ko szövege:

„–y–s: *Hugo Victor drámairói föllépte.* Az önéletírás, melynek egy vázlatos töredékét már közöltük e lap olvasóival, igen érdekesen rajzolja a küzdelmeket, midőn Hugo a régi úgy nevezett klasszikai francia izlést mintegy rohammal kezdé meghódítani drámáinak. E helyből is közlünk egy keveset, nem hogy a mi kezdőinket, kik sem Hugók, sem úttörők, se nem Párisban élnek, a példa követésére buzdítsuk, hanem adomai érdekes voltaért.

Hugo Victor első drámáját, Cromwell-t, nem csekélyebb férfiú ösztönzésére írta, mint Talma, a világhírű nagy színművész. A színpad e fejedelme belátta végre, mily üres a francia úgy nevezett klasszikai drámák pathosza. Keserűen szólott színészi állásáról, és semminek mondotta magát. »Mi a színjátszó, szerep nélkül?« válaszolt egyszer Hugo ellenvetésre »pedig nekem sohasem volt még szerepem. Nincs darab, nekem való. A tragédia ne csak szép legyen és magasztos: igaz is legyen, mindenek fölött. Teljes életemben kerestem az igazat: de ha Shakespearet kívántam, adtak – Ducist. Nem levén a műben semmi igaz, a jelmezbe hoztam be legalább. Mariust én mertem csupasz lábbal játszani először. Mivé lehettem volna, ha kedvemre való költőt találok! Ön, Hugo ur, ifju és merész: ön irhatna nekem egy szerepet, hogy ne haljak meg mielőtt egyetlen egyszer játszottam volna. Irjon egy Cromwellt – hadd játszom el én!«

De Talma elébb meghalt mint Cromwell be lőn fejezve, s a darab is hosszabbra nyult, hogysen elő lehetett volna adni. Sok felől megtámadták midőn megjelent, és méginkább az előbeszédet, mely sisakos, pánczélos hadüzenet vala a klasszikai költészetnek. Hugo kénytelen volt bebizonyítani ellenfeleinek, hogy aesthetikai nézetei illenek a színpadhoz: így írta »Marion de Lorme«-ot. A théâtre français [!] elfogadá a művet, de betiltották, majdnem az utolsó perczen. 1829-ben történt, Martignac mint belügyminiszter kezelte a színi censurát. A miniszter urnak kétféle arcza volt: egy nyájas, szeretetre méltó ember arcza, s egy gögös, hideg miniszter arcza. Midőn Hugo előtte megjelent, állítván, hogy a szindarab XIII. Lajosában semmi czélzás sincs X. Károlyra és így Marion de Lorme bizvást színpadra bocsátható, Martignac ur miniszteri arczát ölté fel. »Elhiszem, ön szavára – mondá – s meg vagyok győződve, hogy ön nem hozta belé X. Károlyt a műbe, de a nézők ott lenék. Pedig komoly időt élünk; a trónt mindenfelől megtámadják, a pártok dühe napról napra fokozódik, s épen nincs most ideje a királyi méltóságot a publicum kacajának és gúnyjának kitenni. Tudjuk már 'Figaro lakodalma' óta, mit tehet egy színmű.« A költő magához a királyhoz ment s ottan kegyesen fogadták. De a tilalom úgy maradt, melyen való bosszújából Hugo Victor lemondott 2000 franknyi évdíjáról.

A költő színművei közül »Hernani« volt az első, mely valóban elő is adatott. Esemény volt ez, mely a francia színpad történetében mindig korszakot alkotóul fog tekintetni. Láttá ugyan már Páris Weber »Bűvös

vadászát«, és Shakespeare némely drámáit angol színészek által előadva; de francia romantikához még nem volt szokva színpadjain. Már a színészek fellázadtak Hugo ellen, legelőször Mars kisasszony, ki akkor ötven éves vala, s öreg korára sehogyan sem kapott szokatlan szerepeken. Próbáit gyakran félbeszakasztá, hogy a költővel egyet mást megvitasson, ilyenkor a színpad szélire ment ki, tenyerét a szeme fölé tette, mintha előbb a költőt – pedig jól tudá hol ül – keresnie kellene s kérde: »itt van Hugo ur?« Ha aztán az örökös »itt!« megszólalt, előadta nehézségeit. Donna Sol szerepét játszotta, a rettentő zsvány Hernani kedveséét. Legsajnosabban vette, midőn ezt a sort kelle szavalnia, melyet a kedves Hernaninak mond: »Te vagy az én oroszlanom, büszke és nemes!« E helyett Mars k. a. [kisasszony] így szerette volna mondani: »Oh, nagyságos ur, ön milyen nemes!« No e bizony nagyon ízetlen lett volna, pedig éppen a csiszolt formájú s köznapi tartalmu drámák modorában van mondva.

Még folytak a próbák, midőn már a klasszikusok hírlapjai megindíták a hadjáratot Hernani ellen. Világos, hogy a költő barátjai sem dugták össze a kezöket. Művészek és költők, kik egyrészt azután elhíresedtek, Gautier Teofil, Thierry Ede, a két Deveria, Roche Achill, Nerval, Borel, Balzac, Berlioz, Maquet Ágoston – mind toborzókká váltak s ujonczoztak erősen a tanuló, irodalmárok, festők, архитеctek, szobrászok közt az első előadás estvéjére. Hugo Victor e segítő sereg számára megnyerte a színház-igazgatóságtól az orchestert, a második karzatokat, s az egész földszintet, ötven hely hián. Ugy volt kicsinálva, hogy előbb összegyűljenek mint a közönség s egy külön ajtón bocsássák be őket.

Már délután egy órakor a tett helyen volt e szilaj sereg. Malitiából nem nyitottak nekik külön rejtekajtót, hanem a »királyi« (fő) ajtóra utasíták. Bámulva és borzadva látta a Richelieu-utcán járó-kelő tömérdek sokaság e szilaj, bizarr, nagy szakállu s nagy haju lények csoportját, kik minden kigondolható módon, csak divat szerint nem, valának öltözve, spanyol köpenyt, Robespierre-mellényt, III. Henrik-barétot viseltek, minden század és minden ország viseletét hordák fejükön és vállaikon, s így jelentek meg Páris [138] közepén, fényes nappal. Leginkább boszantá a jámbor polgárokat Gautier Teofil, vérpiros selyem mellényével s csipőig leomló hajával.

Az ajtó nem nyílt ki, a vad sereg elzárta az utcát s megakasztá a járáskelést. Az ugyan neki mindegy volt, de hajszálon mult hogy türelmét nem vesztette. Ugyanis a klasszikai művész párt nem nézhette nyugton, hogy e barbár csordák az ő birodalmába akarnak törni. Összegyűjté hát a színház minden szemetjét és hulladékát, s a tetőről az ostromlók nyakába szórta. Balzac a többi közt egy káposzta torzsát kapott a fejére. Első pillanatban fel akart bősülni a csoport, s talán erre számított a klasszikai párt. A czivakodás előidézte volna a rendőrséget, s a csendzavaró tömeget elfogták volna. De a fiatal emberek érezték, hogy legkisebb ürügy elég lenne befogásukra, s így ovakodtak azt adni.

Három órakor megnyílt az ajtó s bezárult utánok megint. Magok valának a teremben, s berendezkedtek. A helykiosztásnak negyedfél órakor vége volt; mit csináljanak hétig? Daloltak, csevegtek: hanem az ily multságba hamar beléun az ember. Szerencsére korábban mentek színházba, hogysen ebédelhettek volna, s így megrakodtak volt hurkával, kolbászszal, sonka és kenyérfélével s több ily szükséges dolgokkal. Neki estek hát enni, a padok asztalul s a zsebbelik asztalkendőül szolgálván. S mivel ráértek, még akkor is asztalnál valának, mikor már a közönség gyűlni kezdett. Ily lakoma láttára a

páholybérlok azt sem tudták ébren vannak-e vagy álmodnak. Egyszersmind a kolbász foghagymája kellemetlenül érinté szagló érzéküket.

Midőn Hugo Victor megjelent a színházban, a színészek ezzel fogadták: »az ön darabja meg van bukva, s barátjai ölték meg.« A szerző kikukucsált a függönyön. Az egész színház felül és alul csupa selyem, drágakő, virág és fehér váll volt. E vakító fénytengerből két sötét tömeg vált ki földszint és a második karzaton, feltüntetve sörény-haju fejeit. Volt ellenzék a mű irányában, de a szilaj tábor lelkesedése mindent eltipra, s gyújtott némelyik páholyban is. A negyedik felvonás után a szerzőt kihívatta valaki, s ő egy haska kis emberrel találta magát szemben.

»Az én nevem Mame – monda a kis ember – s Baudoin kiadó üzlettársa vagyok. Szeretnők Hernaniját kinyomatni, ha nekünk adná.«

»Mennyiért?«

»Hat ezer frankért.«

»Előadás után megbeszélhetjük.«

»De kérem – szorítá a könyvárus – most mindjárt szeretném megkötni az alkut.«

»Miért? Hisz még azt sem tudja mit vesz. A tetszés apadhat.«

»De nőhet is. A második felvonáskor azt gondolám, megkínálom önt két ezer frankkal, a harmadik felvonásnál négyezerre rugtattam, a negyediknél hatezerre szöktem: félek hogy az ötödiknél meg sem állok tizezerig.«

»No, legyen hát – felelt Hugo – ha úgy megijesztette színművem, odaadom.« Fogtuk mindjárt, egy dohányboltba mentünk, tintát s tollat kértünk s a szerződés annak rendi szerint meg lőn kötve.

A három első előadás után nem kellett Hugónak annyi helyről rendelkezni, s megjelent az »igazi közönség.« Most komoly harcra és rettentő lármára került a dolog. A páholyvilág nevetett, a zártszékek piszogtek. Divatba jött azért járni színházba, hogy Hernanin jót kaczagjanak. Mindenki protestált a maga módja és rangja szerint. Némelyek háttal fordultak a színpad felé, mintha ily darabot nézni sem tudnának; mások e szóval: »ki nem állom tovább!« eltávoztak s bevágták a páholy ajtót, hogy rengett belé a ház. A jámborabb természetűek azzal jelenték ki óvásukat, hogy ujságot vettek elő olvasni, de az igazi műértők kigúnyoltak és lekacagtak minden szót, zavarák a hallgatók figyelmét s kihozák türelméből a játszó személyzetet. A száz fiatal ember, kiket a szerző még színházba küldhetett, emberül megállta a sarat; nem csak kiáltá már, hanem ordítá a tetszést. Így ment ez negyven előadáson keresztül.

Ugyanez ismétlődött »Marion de Lorme«, ugyanez a »Király mulat« című darabok előadásakor. Minden drámái közül »Borgia Lucretia« aratott először teljes sikert. A többiek előadásán nem fordultak elé ily tüzes jelenetek. Mind a gyűlölség, mind a lelkesedés lohadt. Az ifjúságot nem az irodalom, hanem a politika vonzotta már, s a mi elébb a romantika volt neki, most a socialismus lőn az. Lajos Fülöp kormánya szerette volna az új irodalmat felhasználni a maga részére, s külön színházat is adott neki, hanem e »théâtre de la Renaissance«-ba az opera fészkelte be magát s kiszorítá a drámát onnan. Hugo Victor »Ruy Blas« színművének csak középszerű sikere lőn; vig operája ellenben: »A csudálatos víz« örjögésig tetszett. Dühös ellenségeskedés nem hozta ki sodrából költönket, mert az elismerése volt nagy jelentőségének, de a közönyt nem tűrhette. Így hát a »Burggraves« müig csigázta képzeletét, melynek alakjait maga is epikaiaknak mondja. Hanem a közönség természetellenieknek találta őket s a várgrófokat fütty és pissz között temeté el.

Ezzel zárta be Hugo szorosan vett költői életét. Elhatározta, hogy áttér politikai pályára, s megválasztatá magát akadémiai tagnak (1841). Hágcsója volt ez a pair-kamrába jutáshoz, hol önönéletírása további folyamában találkozunk vele.”

A szerzőség kérdése – A jelen szöveg szerzősége körül ugyanazon kétségek merülnek fel, mint a két héttel korábbi számban a *Victor Hugo és Chateaubriand* című cikkkel kapcsolatban (I/II. 1863/4, júl. 26. 86–89, ld. az Europa 1863/27. 1. tételt). A cikkben található szokatlanabb nyelvi megoldások ellenére Aranynek kell tulajdonítanunk a szöveget.

1863/29. 5.

Die Entdeckung der Nilquellen – *A Nilus forrásainak felfedezése*, Europa, 1863/29, [júl. 10.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 426–427. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

A Ko közlése – I/II. 1863/4, júl. 26. 89: y: *A Nil forrásai*. A Koszorúban – önálló bevezetés után – a német cikk második bekezdésének szó szerinti fordítása olvasható. A szerző név szerint az Európára nem, csak „egy német folyóiratra” utal. A bevezetőben hivatkozik Rónay Jácintra, az akadémia tagjára, aki ez idő tájt emigrációban, Londonban élt, és a Győri Közlöny számára foglalta össze Grant és Speke londoni beszámolóját, melyet ott személyesen is meghallgatott. A Ko bevezetője felsorolja azokat a kételyeket is, melyeket a tudományos beszámolók nem oszlattak el. A magyar szerző lecseréli és aktualizálja tehát a német szöveg jelentéktelen és bőbeszédű bevezetőjét. A kihagyott első bekezdés fordítása:

„A romantikusok számára, akik a rejtett, hétszeres fátyollal eltakart dolgokat kedvelik, a földrajz tudománya éppolyan unalmas, mint amilyen távol áll tőlük a matematika könyörtelen egyértelműsége. A sötétséget, mely bolygónk hozzáférhetetlen helyeit veszi körül, egyre gyakrabban váltja fel a világosság, a kétes legendák, hiedelmek helyét mindenütt a megismerés veszi át. A Nilus forrásának felfedezése a romantikusokat a legköltőibb földrajzi rejtélytől fosztja meg. A Nilus jelképe maga a szfinx volt, mely a folyó partján, félig a homokba temetve rejtezik. Ezrek által kutatva, de soha fel nem fedezve, évezredek át, ismeretlen tájakról táplálták e források vízzel az emberiség legrégebbi civilizációját. A Nilus eredete iránt éppen azért volt mindig is nagy az érdeklődés, mert az emberiség legismertebb helyei közé tartozik. Csak napjainkban tíznél többször indultak felkutatására, de mindannyiszor bebizonyosodott, hogy még délebbi vidékeken kell keresni. A kérdés, amely a fáraók korától foglalkoztatja az embert, most megoldódott, Speke és Grant feljutott a sziklákra, melyek közül – Belső-Afrika leghatalmasabb távából – a Nilus előtör.”

A Ko szövege:

„y: *A Nil forrásai*. Hazai lapjaink olvasóihoz is eljutott már a nevezetes hír, melylyel Grant és Speke angol utazók meglepték a világot, hogy t. i. a Nil forrása, vagy inkább eredete, ő általok fel van födözve. A londoni földleirési társulatnál erről tett jelentések töredékes vázlata megjárta körutját az egész világ lapirodalmában, s hazánkfia Rónay Jácint ur, magok az utazók felolvasása nyomán, ismerteté azt egyik magyar lapban. De mind e közlések a figyelmes olvasót két pontban nem elégítették ki, és némi kételyt hagytak fen [!] a valódi Nil források felfödözése iránt. Egyik az, hogy a felfedezők csupán azt a helyet nevezik a Nil eredetének, hol a folyam már 900 lábnyi szélességben, a Nyanza tó északi végén, kifoly; magát a tavat meg nem kerülték. Az olvasó elméjében, természetes, hogy ily kérdés bukkan fel: hátha a Nil csak átfoly e tapon, mint például a Rajna a konstánczi tón, s eredete még tovább délre keresendő. A

másik kétely, mit e vázlatos közlemény el nem oszlat, az, hogy miután Speke a Nilt, attól fogva hol a tóból kiered, nem követte mindenütt nyomon, hanem egy *hetven* (angol? földirati?) mérföldnyi kanyarulatát kénytelen volt átmetszeni: vajon eléggé be van-e bizonyítva a Nil *azonsága* a Nyanzából kifolyó vízzel. Addig is, míg körülményesb leírás e kételyeket eloszlatná, közöljük egy német folyóiratnak e tárgyra vonatkozó rövid felvilágosítását.

»Politikai újságaink – úgymond – közölték már Speke első jelentésének egyes részleteit, s azok által ép annyira megzavarták mint felvilágosíták a közönséget. Mi megkísértjük e forrásvidéknek tiszta összképét nyújtani. Az egyenlítő környékén keleti Afrika földje egy majdnem négyezer lábnyi magas fősíkká emelkedik, melyen egyes hegykúpok, az úgynevezett Holdhegyek, állnak. A tropikus eső által, mely ott az esztendő két harmadán keresztül iszonyú mennyiségben szakad, minden lapály, minden mélyedés tóvá gyűl meg. Nagy számmal és mindenféle alakban találhatunk ezek, és többnyire közlekedésben állnak egymással, vagy csak olykori, vagy állandó kifolyások útján. E tavak leghatalmasbika már a Nyanza tó, melyet Victoriának s Ukereve-nek is híznak, melyből a Nil kiszakad. E tavak partjai mutatják a nagy erőszakot, melylyel az esőzések idején a víz mindenfelől beléjük zúdul. Vízhorzda fővenyhalmok borítják e partokat, és roppant sok széles, mély barázda veszi körül, melyeket az alázuhanó víz magának vájt. Ha a nagy esőzések után az árvíz elapad, óriási fűtenyészetet kelt az aequatori forró nap, magasb helyeken pedig nagy fák is nőnek. A hegykúpok, melyek lábja a fősík, tízezer lábnyira emelkednek. Még ennél is magasb hegycsoport van keletre, melyhez Speke és Grant nem jutottak el, de a mely már elébbi időből ismeretes. Ez ama nem messze eső csoport, melyhez a Kenia és Kilimandzsaro havasok tartoznak, s melyeket először Krapf látott, s azután Decken vizsgált meg. Több folyó, például a Livingstone által megutazott Shire, e tavak és fensík környéből ered. A Nilus a Nyanza tó kifolyása, mely tó nagyobb mint Bajor- és Szászország együttvéve. Tudniillik 1610 négyszög német mérföld a területe, s a vele kapcsolatban álló Bavingó tava is 210 négyszög mérföldnyi nagy. A Nil már a kifolyásnál 900 láb szélességű. Elébb északra indul, azután nagyot kanyarodik nyugot felé, majd ismét követi az északi irányt s ahhoz mind végig hű marad.

A Nyanza nyugoti partján lakó négerek aránylag műveltebbek, s délen a déli, északon az északi nyelvtörzséhez tartoznak Afrikának. A keleti part négerei, kik közt most Decken utazó tartózkodik, vadabb hirben állnak. A nyelv és népirati viszonyok körül van még mit kutatni elég, sőt geographiai tekintetben is marad tenni való. Speke és Grant a Nil-kérdést ugyyszólva csak nagyjában oldották meg, a finomabb vonásokat még ezután kell belérajzolni e forrástáj képébe. Kivált a Nyanza keleti (és déli) partját kell még beutazni, haugyan ezt Decken már eddig meg nem tette. A Nilus három fő folyama közül (Kék-Nil, Fehér Nil, és Bahr-el-Ghazal) e szerint a két első meg van vizsgálva; a harmadikkal épen most foglalkozik Heuglin és Steudner.«»

Magyarázatok a magyar szöveghez

James Augustus Grant – (1827–1892), skót katonatiszt, felfedező, együtt szolgált az indiai hadseregben John Speke-vel, akivel 1862-ben eljutottak az Afrikai Nagy Tavakhoz.

John Hanning Speke – (1827–1864), angol tiszt, felfedező

Rónay János Jácint – (1848-ig: Leitzinger; 1814–1889), bencés szerzetes, tanár, természettudós – lélek- és jellemtanál foglalkozott; 1847-től az MTA tagja. 1848-tól tábori papként szolgált, majd a szabadságharc bukása után emigrált. Londonban élt, és 1866-ban tért haza.

ismerteté azt az egyik magyar lapban – a Győri Közlönyben, 1863-ban: *A Nil forrásának felfedezése*

[kételyek a Nilus forrásának felfedezése körül] – Granttal és Speke-vel együtt, akik a Viktória-tavat tartották a Nilus eredetének, a szintén brit katonatiszt, Samuel

Baker és neje, Sass Flóra is a Nílus forrását kutatta, ők az Albert-tó környékét tekintették a valódi forrásvidéknek.

David Livingstone – (1813–1873), angol orvos, misszionárius, utazó

Johann Ludwig Krapf – (1810–1881), német misszionárius és utazó Észak-Afrikában

Karl Klaus von der Decken báró – (1833–1865), német Afrika-kutató

Theodor von Heuglin – (1813–1873), német Afrika-kutató, sarkkutató és ornitológus

Hermann Steudner – (1832–1863), német Afrika-kutató

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A szerzőség kérdése – A cikk –y. szignóval jelent meg, ezt Arany gyakran használta saját írásai alatt. Ugyanezzel a szignóval jelent meg közvetlenül e cikk előtt a *Victor Hugo és Chateaubriand* című írás, ld. az *Europa* 1863/27. 1. és 1863/29. 4. tételét. Trencsényi Károly Aranynek tulajdonítja a cikket (*Arany János lappangó írásai*, ItK 1930, 257–264). Az átvétel módja (a német szöveg kezdetének lecserélése saját szöveggel, aktualizálás) és a belső stílusjegyek alapján Arany János írása.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/31.

1863/31. 1. <i>Neue Opern</i> , <i>Europa</i> , 1863/31, [júl. 24.], Wochenchronik, Musik und Theater, 463. h. [Az 1863. 3. számba beillesztve.]; az utolsó előtti sornál rövid, vízszintes vonalú jelölés a bal margón, fekete tintával.		
	<p><i>Neue Opern.</i> Am Wiener Hofoperntheater ist eine neue Oper von <i>Steffen Heller</i>: „<i>Loreley</i>” in Vorbereitung. So nach haben die berühmteste der Rheinsagen in neuerer Zeit drei Componisten: Heller, Wallace und Max Bruch vollständig, sowie Mendelssohn bruchstückweise in Musik gesetzt. Doch bemerken die Zellner’schen „Blätter” wohl nicht mit Unrecht, sie seien begierig, ob die Ziffernlogik, daß drei Ganze mehr werth sind als ein Bruchstück, auch auf jene drei ganzen Werke im Vergleich zu dem Mendelssohn’schen Fragmente Anwendung finden könne. – Die oft schon angekündigte, von Jahr zu Jahr aber immer wieder zurückgelegte <i>Berlioz’sche</i> Oper: „<i>Les Troyens</i>” wird nun doch endlich im Théâtre Lyrique zu Paris gegeben werden. Für die Rolle der Dido hat Director Carvalho eigens eine Sängerin engagirt, die berühmte Charton-Demeur. – In <i>Turin</i> gelangt nächstens eine Oper von <i>Deferrari</i> zur Aufführung, deren Text nach Schillers <i>Carlos</i> bearbeitet ist – nur ein neuer Beweis dafür, wie genannter Dichter von Seiten der Operncomponisten stets ganz besondere Beachtung genießt.</p>	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/31. 1.

Neue Opern – *Új operák*, *Europa*, 1863/31, [júl. 24.], Wochenchronik, Musik und Theater, 463. h.

A német cikk fordítása – A bécsi udvari operaházban Steffen Heller új operájának, a *Loreleynak* előadására készülnek. A rajnai mondát újabban így három zeneszerző is feldolgozta: Heller, Wallace és Max Bruch teljes egészében, míg Mendelssohn részleteket zenésített meg. A Zellner-féle Blätter azonban megjegyzi, és talán jogosan,

hogy felmerül a kérdés, vajon igaz-e a matematikai logika, miszerint három egész mű több a töredéknél akkor is, amikor Mendelssohn fragmentumairól van szó. – Berlioz operáját, *A trójaiakat* már sokszor hirdették, de évről évre mindig elhalasztották előadását. Most végre a párizsi Théâtre Lyrique-ben műsorra tűzték. Dido szerepére a színház igazgatója, Carvalho az ismert énekesnőt, Charton-Demeurt kérte fel. – Turinban hamarosan bemutatják Deferrari operáját, melynek szövege Schiller *Carlota* alapján készült. Újabb bizonyítéka annak, hogy az ismert költő iránt milyen különleges figyelemmel vannak az operaszerzők.

Magyarázatok a német szöveghez

Steffen Heller – Magyarországi származású zeneszerző (Heller István, 1813–1888)

William Vincent Wallace – (1812–1865), ír zeneszerző, az 1860-ban készült, *Lurline* című operájában a Lorelei-mondát dolgozta fel

Max Bruch – (1838–1920), német zeneszerző, *Lorelei* című operáját 1863-ban írta

Felix Mendelssohn-Bartholdy – (1809–1847), befejezetlenül maradt operája a *Lorelei*

Louis Hector Berlioz – (1803–1869), francia zeneszerző, karmester, kritikus. *A trójaiak* című operadilógiáját 1856–1858-ban írta.

Léon Carvalho – (1825–1897), énekes, 1856-tól 1868-ig a párizsi Théâtre Lyrique igazgatója

Anne Charton-Demeur – (1827–1892), bécsi operaénekesnő, állítólag magyar, móri származású. 1855-ben Pesten is vendégszerepelt.

Deferrari – Serafino Amedeo De Ferrari (1824–1885), olasz zeneszerző és karmester.

Don Carlo című háromfelvonásos operáját 1854-ben írta.

Schillers Carlos – Friedrich Schiller 1787-ben elkészült drámája, a *Don Carlos*.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a De Ferrari operájáról szóló hír mellett áll. A Koszorúba feltehetőleg ez a hír került volna át.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/32.

1863/32. 1. *Von den Höhen des Tatra-Gebirges*, Europa, 1863/32, [júl. 31.], 1001–1012. h.; rövid, függőleges vonalú jelölés a jobb margón fekete tintával.

	<p>[1004]</p> <p>[...] Mit dem Uebergange aus dem vereinigten in das kleine Kahlbachthal gestalteten sich die Aspekte bedeutend günstiger. Wir waren über die untere Region der Nebel hinaus und hatten die grausigen Wände des Lomnitzer und Mittelgrates, sowie die letzten und höchsten Staffeln des Thals, auf denen fünf Seen versteckt liegen, auch von Zeit zu Zeit die Lomnitzspitze selbst hoch zur Rechten klar vor Augen. Um neun Uhr etwa war der sogenannte Feuerstein erreicht, eine Halbgrotte, in der die Besteiger der Spitze, wenn sie sich nicht stark genug fühlen, die Partie in einem Tage zu absolviren, ihr Nachtlager nehmen, um dann in den Frühstunden des folgenden Tages an das Ziel zu gelangen, – welche uns aber heute nur zur Frühstückstafel und zum Depot für alle irgend entbehrlichen Kleidungsstücke diente. [...]</p>	
--	--	--

+	<p>Die Gespenster auf der Bühne</p> <p>Wir sprachen in Nr. 21 bereits kurz von den neumodischen „Gespenstern im Theater“. London ist aber schon nicht mehr der einzige Ort, wo dieselben erscheinen, sondern auch in den beiden Pariser Theatern Déjazet und Chatelet erregen sie seit einiger Zeit ganz enormes Aufsehen; der bekannte Physiker Houdin ist hier derjenige, welcher die Phantasmagorien erzeugt. Die neue Erfindung wird zugleich eine eigene Bühnenliteratur, leider, wie man denken kann, eine recht unkünstlerische und rohe, hervorrufen. Im Theater du Chatelet z. B. spielen die Gespenster in einem dem Englischen entnommenen Drama. Im letzten Acte sieht man einen durch den Mond schwach beleuchteten Wald. Es schlägt Mitternacht. Ein Mörder tritt auf; seine blutbefleckten Hände zerknittern ein Packet Banknoten, die er seinem von [469] ihm getödteten Herrn raubte. Aber entsetzlich! wenige Schritte vor ihm erhebt sich, noch bleicher als das Mondlicht, der Geist seines Opfers. Der Mörder weicht schauernd zurück, dann stürzt er auf das Phantom, dessen dämonisches Lachen ihm das Herz erstarren macht. Er stößt mit dem Dolch danach, trifft aber nur in die Leere, das Gespenst verschwindet, um nach einem Moment wieder zu erscheinen, und diesmal zeigt es eine breite Wunde unter dem blutigen Hemde. Der Mörder ergreift ein Beil und stürzt von neuem auf die schreckliche Erscheinung; aber sie zerfließt, wie das erste Mal. Die Scene endet mit einem Trauerzuge von Schatten, die in ihren weißen Leinen zur Rechten und Linken auftauchen und den Schuldigen der menschlichen Gerechtigkeit bezeichnen. Alle diese Phantome sind von ergreifender Wirkung und bringen eine fast vollständige Täuschung hervor. Zur Erklärung des physikalischen Princips der seltsamen Täuschungen lesen wir in der Kölbel'schen „Theaterchronik“ Folgendes. Die Gespenster sind nichts Anderes, als die Bilder von Personen, welche in der ersten Versenkung des Theaters verborgen sind und von einem Spiegelglas ohne Folie reflectirt werden, vor oder hinter welchem man, gleichzeitig mit diesen reflectirten Bildern und mit ihnen vermischt, die auf der Scene beschäftigten Schauspieler sehen kann. Man stelle sich in einem dunklen Zimmer vor einen großen, vertikal angebrachten Spiegel ohne Folie und beleuchte seine Person durch das Licht einer Lampe. Man wird dann alsbald das eigene Bild auf der anderen Seite des Glases erscheinen sehen, und wenn sich jenseits der Scheibe Personen, Schauspieler u. s. w. in derselben Entfernung befinden, in welcher man vor der Scheibe steht, so wird das reflectirte Bild gerade neben oder inmitten dieser Personen erscheinen. Man kann das Licht sehr leicht derart reguliren, daß das Bild der reflectirten Person, welche durch die Scheibe gesehen wird, und die Personen,</p>	
---	---	--

	<p>welche neben diesem Bilde stehen, gleich beleuchtet sind; ist dies der Fall, so können sie sich dem reflectirten Bilde nähern, sich von ihm entfernen, ihm die Hand reichen u. dgl., mit einem Worte, man hat das Phänomen der lebenden Theatergespenster vor Augen. Im Theater du Chatelet benutzt man einen ungeheuren Spiegel ohne Folie, der aus drei großen Glasscheiben, zum Preise von 4500 Francs, zusammengesetzt ist. In verticaler Richtung erhebt sich dieser Spiegel während des letzten Zwischen-actes parallel mit der Rampe gleich einer Fallthüre und bildet so auf der Bühne eine schräge Glaswand, welche theils wegen ihrer Durchsichtigkeit, theils wegen des doppelten Dunkels der Bühne und des Saales von dem Zuschauer gar nicht wahrgenommen werden kann. Das Gespenst oder die Gespenster, deren Bilder man erscheinen lassen will, befinden sich in der ersten Versenkung des Podiums, deren Schieber offen bleibt. Sie nehmen die angemessene Stellung ein, und man neigt den Spiegel je nach dem Winkel, welcher nothwendig ist, um ihr Bild genau an jenen Punkt zu versetzen, wo der Zuschauer es erblicken soll. Ein intensiver Lichtstrom beleuchtet die Gruppe, deren Bild der Spiegel wiederzugeben hat. Dieser Lichtstrom ist elektrisches Licht, welches die auf dunklem Grunde zurückgeworfenen Bilder hervorhebt. Sie zeichnen sich klar und deutlich mitten unter den Schauspielern ab, welche sich auf der Bühne bewegen. Es sei hier noch erwähnt, daß die Schauspieler selbst, wenn sie auf der Scene sind, die Gespenster nicht sehen können, und daher kommt auch die Unentschiedenheit, welche hier und da bei diesem scenischen Spiele zu Tage tritt. Es ist deshalb sehr wichtig, daß der Schauspieler genau die Stelle kennen muß, auf der das Phantom sich für das Publicum abzeichnet, sonst könnte es z. B. geschehen, daß er die Arme rechts nach dem Gespenst ausbreitet, während sich dieses nach links bewegt. (Wir bemerken noch, daß derartige Bühnen-Gespenster demnächst auch in der Berliner Friedrich-Wilhelmsstadt, sowie im Theater an der Wien erscheinen werden.)</p>	
--	---	--

Függelék

1863/32. 3. *Der Briefwechsel zwischen Karl August und Goethe*, Europa, 1863/32, [júl. 31.], 993–1002. h.

[993] So ist er denn endlich auch in die Oeffentlichkeit gekommen, der so lange Jahre hindurch fast mit Aengstlichkeit und einer Art Eifersucht geheim gehaltene Briefwechsel Karl Augusts mit Goethe! In zwei stattlichen, schöngedruckten Bänden liegt er vor uns. Wie wir nun daran gingen, die vertraute Correspondenz zweier so bedeutender Männer, deren Kenntniß uns bisher hartnäckig vorenthalten blieb, zu durchlesen, thaten wir es mit einem Gefühle lebhaftester Erwartung und äußersten Gespanntseins auf alle die Dinge, welche kommen sollten. Der Eindruck jedoch, den wir schließlich mit uns wegnahmen, war der einer großen Enttäuschung. Warum, kann man billig fragen, ist die Publication dieses Briefwechsels jemals beanstandet worden? Es steht ja nicht das Geringste darin, was nicht Jeder, aber auch Jeder ohne Unterschied erfahren dürfte! In der That, wer sich von der

Veröffentlichung der betreffenden Correspondenz Wunder welche Enthüllungen und Aufklärungen versprochen, wer da gemeint hat, sie werde am Ende erst das rechte, klare Licht über alle nur möglichen Verhältnisse und Persönlichkeiten des Weimarer Musenhofes verbreiten, der muß sich nun wohl oder übel eingestehen, daß er gewaltig irrte, daß – wir können es dreist sagen – unsere freilich schon sehr genaue Bekanntschaft mit jener unvergeßlichen Zeit durch diesen Briefwechsel nicht um *einen* wichtigen Schritt weiter gediehen ist. Auch Solche hat es leider wohl gegeben, welche dem Drucke der in der Rede stehenden Handschriften nur darum mit so viel Neugier und Spannung entgegenharrten, weil sie hofften, dann endlich den Schleier von gewissen angeblichen pikanten Geheimnissen weggezogen zu sehen, weil sie, ohne Umschweife gesagt, von jener Correspondenz nichts mehr und nichts weniger erwarteten, als eine Art Chronique scandaleuse des Weimarer Hofes. Auch diese Herren werden sich nun bitter enttäuscht fühlen; wir aber bekennen offen, daß gerade dies uns mit Befriedigung erfüllt. [...]

1863/32. 4. Poesien von Josef Pollhammer, Europa, 1863/32, [júl. 31.], 1021–1024. h.

Dieser jetzt zum ersten Male vor die Oeffentlichkeit tretende Poet dürfte sich bald einen guten Ruf erwerben, er gehört wenigstens nicht zu der Schaar alltäglicher Erscheinungen, sondern hat ein gewisses besonderes Wesen, was ihn uns als Mann von viel Bildung, von Phantasie und Geist zeigt. Am geringsten sprachen unsern Geschmack die eigentlich lyrischen Gedichte der Sammlung an; hier sind am Ende doch blos die hergebrachten Saiten angeschlagen. In einigen erfreute leichter Fluß der Verse und graziöse Behandlung der Form in der liebenswürdig nachlässigen Heine'schen Manier – das ist aber auch Alles. Viel bedeutender dünkten uns dagegen die Sonette, eine Gattung, die nachgerade etwas aus der Mode kommt, für welche jedoch Pollhammer besondere Vorliebe und jedenfalls auch besondere Begabung bekundet. Der Inhalt ist hier fast überall ein überraschend geistvoller, so mancher kühne und große Gedanke blitzt hervor und das Ganze ist durchhaucht von einem genialen Zuge. Unsere Leser werden aus den nachfolgenden Proben erkennen, ob wir zu viel sagten. Noch nennen wir den vollständigen Titel des dem Altmeister Grillparzer gewidmeten Buches: „Gedichte von Josef Pollhammer“ (Wien, Hartleben). [Következnék a mutatványként közzétett versek.]

1863/32. 5. Statistisches über die am 5. Juli eröffnete internationale Kunstausstellung in München, Europa, 1863/32, [júl. 31.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 475. h.

Die Ausstellung von Werken der bildenden Kunst, welche seit kurzem die weiten Räume des Münchner Glaspalastes füllen, verfolgt andre Tendenzen, als die vor fünf Jahren ebendasselbst abgehaltene. Sie ist einmal keine historische und dann keine ausschließlich deutsche, sondern eine internationale, indem sie sich auch der außerdeutschen Kunst öffnet. Inhaltlich des Katalogs beträgt die Gesamtzahl der beth[e]iligten Künstler 162, davon gehören 48 den verschiedenen außerdeutschen Ländern, der große Rest aber unserem gemeinsamen deutschen Vaterlande an. Von jenen treffen wieder 14 auf Frankreich, 14 auf Belgien, 8 auf Holland, 7 auf Italien, 4 auf die Schweiz und 3 auf die scandinavischen Länder. Von den deutschen Städten ist aus naheliegenden Gründen München am stärksten vertreten und zwar durch 131, hieran reihen sich Karlsruhe mit 13, Berlin mit 11 und Düsseldorf mit 10 Künstlernamen. Aus Stuttgart beteiligten sich 6, aus Dresden 7, aus Frankfurt und Wien je 5, aus Hamburg 4, aus Danzig und Hannover je nur 3 Künstler. Kann also auch die Gesamtzahl der beteiligten Künstler keine sehr große genannt werden, so begegnen wir darunter doch vielen Berühmtheiten, wie O. Achenbach, Albr. Adam, Cornelius, Delaroche, Enhuber, Guffens, Haushofer, Heinlein, Klenze, Neureuther, Rottmann, Schirmer, H. Vernet, Fr. Voltz u. A. Abweichend von der Regel hat die Ausstellung nicht in der landschaftlichen Kunst ihre meisten Nummern aufzuweisen, denn diese zählt nur 84, während das Genre, ausschließlich des 24 Nummern zählenden Thiergenres, nicht weniger als 100 Werke lieferte. Verhältnißmäßig sehr stark ist die

Historienmalerei vertreten, nämlich durch 54 Nummern, hieran reiht sich das Bildniß mit 30, die Marine mit 19, die Architekturmalerei mit 17 und das Stillleben mit 3 Nummern. Die Zahl der eingesandten plastischen Werke beläuft sich auf 37, wobei eine Sammlung Medaillen nicht inbegriffen ist.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/32. 1.

Von den Höhen des Tatra-Gebirges – A Tátra-hegység csúcsairól, Europa, 1863/32, [júl. 31.], 1001–1012. h.

A német cikk tartalma – A cikk ismertető a következő kötetről: Friedrich Wilhelm Hildebrandt: *Karpathienbilder* [Kárpáti képek], Glogau, Verlag von Carl Flemming, 1863. A bevezetőben a cikk a Tátra hegység földrajzi fekvését írja le, majd néhány mondatban jellemzi a könyvet, amely az előszava szerint is útleírásnak készült, és az olvasókat a megszokott európai útvonalaktól eltérő utazásra buzdítja. Végül részletet közöl az Europa a könyvből. A Lomnici-csúcsról szóló fejezetet veszi át (*Die Lomnitzer Spitze*), a 82–104. oldalról. Miután Arany nem fordítja le a teljes cikket, csak ismerteti, azt a részt közöljük, ahol a bejegyzése áll.

A szövegrész fordítása

„[...] A közös Tar-pataki-völgyből a Kis-Tarpataki-völgybe átérve a kilátás sokkal kedvezőbbé vált. Magunk mögött hagytuk a ködréteget, és megpillantottuk a Lomnici nyereg és a Közép-orom ijesztő falait, akárcsak a völgy legmagasabb lépcsőjét, melyen öt tó [az Öt-tó] rejtőzik, és időről időre feltűnt a Lomnici-csúcs is a szemünk előtt. Kilenc óra körül elértük az úgynevezett Tüzelő-követ, egy üreget, melyben a csúcsra készülők megpihenhetnek, ha nem érzik magukat eléggé erősnek, és megszakíthatják útjukat aznapra, hogy másnap kora reggel célba érjenek. A barlang azonban számunkra most csak asztalt nyújtott a reggelihez, és lerakatot a nélkülözhető ruhadarabjainknak [...]”

Magyarázatok a német szöveghez

Friedrich Wilhelm Hildebrandt (1811–1893) – magdeburgi evangélikus püspök
Kahlbach – Ma Tar-pataki-völgynek nevezik, ez utóbbi név azonban Hunfalvy Jánostól ered 1879-ből. A könyv keletkezése és a Ko közlése idején a magyar neve Kopárpataki-völgy vagy Kolbach-völgy volt.

[*Tátrai turizmus*] – A Tátra a reformkortól kezdődően egyre népszerűbb úticéllá vált a hazai és külföldi turisták körében egyaránt. Az 1840-es években már hivatásos vezetők kalauzolták az utazókat a Lomnici-csúcsra, és helyenként menedékházat is építettek.

Az Arany által kijelölt rész – Az idézett szövegrész utolsó mondatát jelölte ki Arany, de a jelölés nem értelmezhető. A mondat nem jelenik meg a Ko glosszájában.

A Ko közlése – I/II. 1863/7, aug. 16. Vegyes, 167: *A lipcsei „Europában” Tátra hegységünk ismertetése jelent meg...* Arany nem veszi át a cikket, csak néhány soros ismertetőt ír róla, hivatkozással a forrásra. Arany glosszájának utolsó mondata ironikus kommentár.

Ismét utal Arany e cikkekre egy héttel később egy újabb glosszában: Ko I/II. 1863/8, aug. 23. Vegyes, 191. Itt az Europa magyar tárgyú írásait összefoglalóan ismerteti, ld. az Europa 1863/33. 1. szövegét és jegyzetét.

A Ko szövege:

„A lipcsei »Europában« Tátra hegységünk ismertetése jelent meg, vagy inkább kivonat egy könyvből, mely e címmel: [»] *Karpathen-Bilder* von F. W. Hildebrandt« Gloggauban láta világot. Majd csak hozzánk kapnak már a turisták.”

A szerzőség kérdése – A glosszát Németh G. Béla és Kovács Sándor Iván is Aranyénak tekinti: AJÖM XII. 377. 120; TÍ 38. 106–107. Az Európára való hivatkozás és a kommentár igazolja a feltevést.

1863/32. 2.

Die Gespenster auf der Bühne – *Kísértetek a színpadon*, Europa, 1863/32, [júl. 31.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 468–469. h.

A német cikk fordítása – A 21. számban lapunk már röviden szólt az újkeletű divatról, a színpadi kísértetekről. London azonban már nem az egyetlen város, ahol ilyen darabokat adnak elő, Párizsban a Déjazet és a Châtelet színházban is rendkívüli érdeklődés mutatkozik irántuk. Itt az ismert fizikus, Houdin állítja elő a fantazmagóriákat. A találmány egészen újfajta színi irodalmat támasztott, de mint sejteni lehetett, ez a drámairodalom se nem művészi, se nem értékes. A Châtelet színházban például egy angolból átültetett kísértetdrámát adnak. Az utolsó jelenetben egy holdvilágos erdőt látni. Az óra éjfélt üt. Egy gyilkos lép elő, véres kezeivel pénzcsumót bontogat, melyet a legyilkolt férfitől rabolt el. De borzalom! Néhány lépéssel arrébb, a holdnál is halványabban, felemelkedik az áldozat szelleme. A gyilkos visszahőköl, majd megtámadja a fantomot, akinek démoni kacaja szívdermesztően hat rá. Törével szúr a szellem felé, de csak a levegőbe döf, a szellem eltűnik, hogy egy pillanat múlva újra felbukkanjon, és ekkor mély seb látszik a véres inge alatt. A gyilkos most fejszét ragad, azzal csap a rémisztő jelenés felé, ám az ismét szertefoszlik, mint a jóelőbb. A jelenet fehér lepelbe öltözött árnyak gyászmenetével zárul, egyesek jobbra, mások balra tűnnek el, és a vétkes emberi igazságszolgáltatást ábrázolják. A jelenések hatása magával ragadó, és a megtévesztésig a valóság látszatát keltik. A látszat fizikai előállításának magyarázatára a Kölbel-féle „Theaterchronik”-ban a következőket olvassuk: A szellemalakok valójában élő személyek képei, akiket a színház süllyesztőjében rejtettek el. Egy bevonat nélküli tükör [üveglap] segítségével vetítik ki a képmásukat a valódi szereplők mellé vagy közé. A süllyesztőben a színészek egy sötét helyiségben vannak függőlegesen felállított, bevonat nélküli tükör előtt, és alakjukat lámpával világítják meg. Szellemképük ezáltal az üveglap túloldalán, ugyanolyan távolságban megjelenik. A lámpa finom mozgatásával egyszerre lehet megvilágítani a tükrözött személyeket és azokat, akik az üveglap előtt állnak, ezáltal a kivetített alakhoz lehet közeledni vagy tőle eltávolodni, kezet nyújtani neki stb., egyszóval élő kísértetet elővarázsolni. A Châtelet színházban hatalmas, három táblából álló tükröt használnak, melyet 4500 frankért készítettek. Az üveglap egyik szárnya függőleges, míg a többi szárnyát úgy lehet mozgatni, mint egy csapóajtót. A színpadon egy rézsútós üvegfal is ott van, mely teljesen láthatatlan a nézők számára, részben mert áttetsző, részben a teljes sötétség miatt. A kísértetek, akiknek a képeit kivetítik, a deszkák alatti süllyesztőben helyezkednek el, melynek fedele nyitva marad. A színészek a megfelelő módon helyezkednek el, ezután a tükröket úgy forgatják, hogy pontosan a kijelölt helyre irányítsák a képet, ahol a nézők számára a kísértetnek fel kell bukkannia. A lámpa, mellyel megvilágítják a színészeket, erős elektromos fényt sugároz, és kiemeli a sötétből az alakokat. A színpadon mozgó színészek közé sugárzott tükörkép világosan és tisztán jelenik meg. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a színészek maguk nem látják a tükrözött alakokat, és ebből némi bizonytalanság származik. Nagyon fontos ezért, hogy a színészek egészen pontosan ismerjék a közönség számára kivetített képek helyét, különben előfordulhat, hogy jobbra nyújtják kezüket a kísértet felé, miközben az baloldalt halad. (Hozzátecssük még, hogy hasonló kísértetdarabra a berlini Friedrich-Wilhelm-Stadtban és a bécsi Theater an der Wienben is készülnek.)

Magyarázatok a német szöveghez

Jean Eugène Robert-Houdin – (1805–1871), világhírű francia bűvész és bűvészkellégyártó

Kölbel'sche „Theaterchronik” – *Allgemeine Theater-Chronik*, Organ für das Gesamtinteresse der deutschen Bühnen und ihrer Mitglieder, Herausgeber Victor Kölbel, Leipzig, Sturm und Koppe. 1831-től megjelenő színházi lap, kiadója Victor Moritz Kölbel (1810–1871).

Friedrich-Wilhelm-Stadt – a berlini városnegyedről elnevezett színház, a Friedrich-Wilhelm-Städtisches Theater

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a cím mellett áll, és a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg a Koszorúban, de a budai Népszínházhoz kapcsolódóan Arany lapja többször foglalkozott a kísértetdarabokkal és a színpadi kísértetek technikájával, ld. az Europa 1863/21. 1. jegyzetét.

Függelék

1863/32. 3.

Der Briefwechsel zwischen Karl August und Goethe – *Karl August és Goethe levelezése*, Europa, 1863/32, [júl. 31.], 993–1002. h.

A német cikk fordítása – [A Ko átvétele alapján a jelen kiadásban csak az érintett szövegrészt és annak fordítását közöljük. Az ez utáni bekezdésekben a német cikk a kiadvány részletes tartalmi és szerkezeti ismertetését adja.]

Vége nyilvánosságra került tehát Karl August és Goethe levelezése, melyet oly sok éven át gondosan és féltve őriztek! Két impozáns, szép nyomású kötetben vettük kézbe. Amikor e két jelentős ember bizalmas levelezését, melynek megismerését oly makacsul megtagadták tőlünk, olvasni kezdtük, élénk várakozás és érdeklődés élt bennünk minden iránt, ami e levelekben előfordulhat. A benyomás azonban, mely végül kialakult bennünk, inkább a nagy csalódás volt. Miért kellett – tesszük fel az egyszerű kérdést – e levelek közlését hátráltatni? Nincs bennük semmi fontos dolog, melyet bárki – különbség nélkül, bárki – meg ne ismerhetett volna! Ha valaki az említett levelezéstől csodát, leleplezést vagy felvilágosítást várt, vagy azt hitte, hogy a weimari költői udvar viszonyait, személyiségeit fogja igaz és tiszta fényben megpillantani, az keserűen fogja megállapítani, hogy hatalmasat tévedett, hogy – és ezt merészen kijelenthetjük – a halhatatlan nagy korszakhoz *egyetlen* lépéssel sem jutott közelebb. Azok is rosszul járnak, akiknek a szóban forgó kéziratok iránti kíváncsiságát és izalmát az a hit táplálta, hogy pikáns részleteket ismernek meg belőlük, vagy – mondjuk ki kertelés nélkül – akik a weimari udvar botránykrónikáját várták. Ezek az urak is csalódnak fognak; azonban nyíltan megvalljuk, mi éppen ennek örülünk [...]

Magyarázatok a német szöveghez

[a kiadásról] – Karl August és Goethe levelezéséről az Europa 1863/3. száma már közölt ismertetőt, és Arany is átvette a Koszorúba. A magyarázó jegyzeteket ld. az Europa 1863/3. 1. tételnél.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/7, aug. 16. Vegyes, 167: *Goethe levelezése Károly Ágosttal...* A hosszú cikk első hasábjának tartalmi átvétele. A terjengős német szöveg tömörítése. Név nélküli hivatkozás a külföldi forrásra.

A Ko szövege:

„Goethe levelezése Károly Ágosttal, melyet a német közönség oly feszülve várt, immár megjelent két jó nagy kötetben. De a várakozás mennyire csalódott. Azt hitték, ez eddig oly igen rejtegetett levelek új fényt fognak deríteni Goethére és az egész

korra, s ime most a német ismertető fájdalommal mondja ki, hogy »elég szoros ismeretségünk ama feledhetlen korral, e levelezés által, egy fontos lépéssel sem ment előbb.« Azok is felsültek, kik némi *cronique scandaleuse*-ét a weimari udvarnak várták e levelektől.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 378. 120 Aranynak tulajdonítja a glosszát. A tömörítés módja és a belső stílusjegyek igazolják a feltevést.

1863/32. 4.

Poesien von Josef Pollhammer – Josef Pollhammer költészete, Europa, 1863/32, [júl. 31.], 1021–1024. h.

A német cikk fordítása – A nyilvánosság elé első ízben lépő költő hamarosan jó névre tehet szert, nem tartozik ugyanis a mindennapi jelenségek közé; sajátos utat jár, és tudással, képzelettel, szellemmel megáldott embernek tűnik. A gyűjteményből legkevésbé a lírai darabok felelnek meg ízlésünknek; ezekben szokásos húrokat penget. Némelyekben örömmel látni a könnyű verselést és a Heine modora szerinti könnyed pongyolaságú forma pompás kezelését, de ennyi, és nem több. Sokkal jelentősebbnek tűnnek számunkra a szonettjei. Pollhammer, úgy tűnik, különös előszeretettel és adottsággal műveli e divatból jórészt kiment műfajt. A tartalom mindenütt meglepően szellemdús, olykor egy-egy merész és nagy gondolat villan fel bennük, és az egésznek van valami zsenire utaló sajátossága. Olvasóink alább ellenőrizhetik, vajon nem túloztunk-e. Még annyi van hátra, hogy a kötet teljes címét ide írjuk: „Gedichte von Josef Pollhammer” [Költemények Josef Pollhammertől]. A kötetet a régi nagy mesternek, Grillparzernek ajánlja. [Következnek a mutatványként közölt versszövegek.]

Magyarázatok a német szöveghez

Josef Pollhammer – (1832–1903), osztrák költő, jelentős művész nem vált belőle. 1873-ban egy *Columbus* című elbeszélő költemény jelent meg tőle, az 1890-es években pedig egy novellagyűjtemény és „Újabb versei”.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/7, aug. 16. Vegyes, 167: *Polhammer* [!] *József az új költő neve...* Az első mondat átvétele kommentárral. A kétkedést a német költő minősítésében nemcsak az ironikus kommentár jelzi, hanem az is, hogy Arany nem fordít még részletet sem az Európában közölt mutatványokból – mint ahogyan Johanna költeményei esetében tette (ld. az Europa 1863/15. 10. tételét).

A Ko szövege:

„*Polhammer* [!] József az új költő neve, ki most adta ki első versgyűjteményét, s kiből a német ítések várnak valamit. *Vederemo*.”

Magyarázat a magyar szöveghez

Vederemo – meglátjuk (lat.)

A szerzőség kérdése – Az AJÖM (XII. 555. 519. – Regeszták) és a TÍ 36. 106. Arany Jánosénak tekinti a rövid hírt. A kommentár és a tömörítés módja alapján a feltételezés megerősíthető.

1863/32. 5.

Statistisches über die am 5. Juli eröffnete internationale Kunstausstellung in München – Statisztikai adatok a július 5-én megnyílt nemzetközi műtárlatról Münchenben, Europa, 1863/32, [júl. 31.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 475. h.

A német cikk fordítása – A képzőművészeti alkotások tárlata, mely nemrég a müncheni Kristálypalota tágas termeit megtöltötte, más irányt követ, mint az öt évvel ezelőtti. Most nem történeti jellegű, és nem is csak német, hanem nemzetközi, miután nemcsak német származású művészek vesznek részt rajta. A katalógus alapján a művészek

száma 162, ebből 48 jön nem német országokból, többségük azonban a tág értelemben vett német hazából származik. 14-en jönnek Franciaországból, 14-en Belgiumból, 8-an Hollandiából, 7-en Itáliából, 4-en Svájcban és 3-an a skandináv országokból. A városok közül a legtöbb Münchenből és a közeli helységekből érkeztek, összesen 131-en, következő Karlsruhe 13, Berlin 11, Düsseldorf 10 művésszel. Stuttgartból 6-an jelentkeztek, Drezdából 7-en, Frankfurtból és Bécsből 5-en, Hamburgból 4-en, Danzigról és Hannoverból csak 3-an. Noha a résztvevők számát nem lehet nagyknak mondani, mégis sok ismert névvel találkozni itt, mint például O. Achenbach, Albr. Adam, Cornelius, Delaroche, Enhuber, Guffens, Haushofer, Heinlein, Klenze, Neureuther, Rottmann, Schirmer, H. Vernet, Fr. Voltz és mások. A korábbtól eltérően most nem a tájfestészet dominál, ebből csak 84 alkotás található, míg zsánerképből, nem számítva ide az állatokról készült 24 képet, összesen 100 alkotás látható. Hasonlóképpen sok a történeti festmény, 54 darabbal, majd következik az arcképfestészet 30, tengermotívum 19, épületfestészet 17 és csendélet 3 darabbal. A beküldött plasztikák száma 37, ebbe nincsenek beszámítva a medalionok.

Magyarázatok a német szöveghez

Oswald Achenbach – (1827–1905), német tájképfestő

Albrecht Adam – (1786–1862), német csatakép-, portré- és genrefestő

Peter von Cornelius – (1783–1867), német festő

Paul Delaroche – (eredetileg Hippolyte Delaroche, 1797–1856), francia történeti festő

Karl von Enhuber – (1811–1867), bajor genrefestő

Godfried Guffens – (1823–1901), belga történeti festő

Max Haushofer – (1811–1866), bajor tájképfestő

Heinrich Heinlein – (1803–1885), müncheni tájképfestő

Leo von Klenze – (1784–1864), müncheni író, építész, festő

Eugen Napoleon Neureuther – (1806–1882), müncheni festő és grafikus

Leopold Rottmann – (1812–1881), neves festőcsaládból származó müncheni tájképfestő

Johann Wilhelm Schirmer – (1807–1863), Karlsruhéban élő német festő, grafikus

Horace Vernet – (1789–1863), francia történeti festő

Friedrich Voltz – (1817–1886), müncheni állatkép- és tájképfestő

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/7, aug. 16. Vegyes, 167: *A müncheni nemzetközi műtárlat...* A glossza második felének tömörítő, kihagyásos átvétele kommentárral.

A Ko szövege:

„*A müncheni nemzetközi műtárlat* javában áll. A kiállító művészek száma 162, ebből 48 külföldi, a többi német. Franciaországra esik 14, Belgiumra 14, Hollandra 8, Olaszországra 7, Svájcra 4, a scandináv országokra 3. – A német városok: Karlsruhe, Berlin, Düsseldorf, s főleg München. Az utóbbiak során vártuk – Pestet, de nem találtuk. Nem tudjuk ott van-e, vagy művészeinknek elég a pesti két műtárlat.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 379. 121. Aranynak tulajdonítja a glosszát. Az átvétel módja, a tömörítés és az aktualizálás alapján a feltételezés megerősíthető. A „vártuk – Pestet” (mint *német* várost) ironikus célzás az Europa azon gyakorlatára, hogy Pestet rendre a német városok között emlegeti, valamint cikksorozatára Magyarországról, ld. az Europa 1863/33. 1. jegyzeteit.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/33.

Függelék

1863/33. 1. *Aus dem Haideleben des Ungarischen Tieflandes*, Europa, 1863/33, [aug. 7.], 1025–1034.

In der ungarischen Tiefebene, namentlich in den Theißgegenden, giebt es weit ausgedehnte, baumlose, dürre Haidestrecken und Viehtriften, die unter dem Namen der Puszten auswärts als schauerliche und menschenleere Sandwüsten verschrien sind, in Wahrheit aber vielfach einen weit interessanteren Charakter an sich tragen. In dieser Ebene, in der man ohne Zweifel ein ehemaliges Seebecken zu erkennen hat, ziehen sich ungeheure, mit Schilfdickicht oder Erlenholz bewachsene Sumpfstrecken, Torf- und Moorgründe an der langsam dahinfluthenden, unzählige Inseln umarmenden Donau und der vielfach sich schlängelnden Theiß entlang; zwischen beiden Flüssen, auf der sogenannten Hochfläche Telecska, deren öder nördlicher Theil die Kecskemeter Haide heißt und einst Attila's und der Kumanen Hauptsitz war, wie auch östlich der Theiß, auf der Debrecziner Haide etc. erstrecken sich unabsehbare Sandflächen und ebenso wasser-, baum- und schattenlose braune Haideflächen, unterbrochen von Grasangern mit stets im Freien weidenden Viehheerden und von überaus fruchtbarem Ackerboden. Auf diesen Haidestrecken und Viehtriften stößt der Wanderer zwar selten auf Dorfschaften, dafür aber giebt es dort zahlreiche Meiereien, Wohn- und Wirtschaftsgebäude für die Beamten und Diener, hier und da auch für die Besitzer selbst, nur freilich verschwinden dieselben beinahe bei der endlosen Ausdehnung des Terrains, und der unbewohnte Theil der Besitzungen ist bei weitem überwiegend. In einem Lande der Extreme, im Sommer von brennender Hitze, im Winter von strenger Kälte, häufig von furchtbaren Orkanen heimgesucht, sind die Puszten der Schauplatz prächtiger Naturschauspiele, namentlich auch der Fata Morgana, sowie der Tummelplatz zahlreicher Heerden und Hirtengruppen. Das Vieh bleibt das ganze Jahr auf den Puszten und der Hirt bei ihm. Die Hirten, ein ganz eigenthümliches, nur höchst ärmlich gebildetes Volk, theilen sich unter sich in Classen, je nach der Gattung des von ihnen gehüteten [1026] Viehes. Der Kanaß oder Schweinehirt nimmt so ziemlich die unterste Stufe ein, dann kommt der Csordasch oder Gulyasch, der Pfleger der Hornviehheerden, an ihn reiht sich die Schaar der Zuhasse [! – Juhasse] oder Schafhirten und den Schlußstein bildet der ächte Sohn der Puszten, der kühne Rossebändiger und noch kühnere Rossedieb, der Czikosch [! – Csikos]. Die Versamlungs- und Vergnügungsorte dieser Hirten sind einzeln stehende Schenken, wo sie oft Nächte hindurch tanzen, singen und zechen.

In diese wildromantischen Haiden führt uns ein sehr angenehm und lehrreich geschriebenes Buch von A. Kerner, welches „*das Pflanzenleben der Donauländer*“ behandelt (Innsbruck, Wagner). Wir theilen im Nachstehenden eine Fahrt des Verfassers in eine Puszta mit.

Es war an einem schönen Maimorgen, als ich von der Stadt Kis Ujszallas aus eine Reise auf die in ungarischen Volksliedern als Ideal einer Puszta gepriesene Hortobagy unternahm, die der Stadt Debreczin gehört und 40,000 Joch umfaßt. Mit zwei muntern Pferden bespannt rollte unser Wagen durch die breiten Gassen der Stadt und im Schatten der sie besäumenden Akazien dahin. Von Blüten schwer senkten diese Bäume, die hier um jedes Haus gepflanzt werden, ihre Aeste auf die bescheidenen Rohrdächer nieder; ihr süßer Duft, doppelt erquickend in der Frische des Morgens, erfüllte die Luft und nur halb verstohlen schmiegte sich hier und da ein Blick des funkelnden blauen Frühlingshimmels durch die Lücken des zarten Laubes.

Bald aber hatten wir Akazienduft und Schatten, die Stadt und die vor ihr postirten Windmühlen hinter dem Rücken und die weite Fläche in ihrer ganzen Einförmigkeit lag vor uns ausgebreitet; ein paar Ziehbrunnen, eine am Horizont schimmernde weiße Kirche und

einige einsame Tanyas waren die einzigen Anhaltspunkte, an die sich das im Kreise herumschweifende Auge anklammern konnte.

[1027] Die Stille des Morgens wurde nur durch den periodisch erschallenden Zuruf unseres Kutschers an seine Pferde, deren eines den Namen Csillag (Stern), das zweite den schönen Namen Szikra (Funke) führte, unterbrochen; es bedurfte aber kaum seines csillag-nye – szikra-nye, denn die zwei muntern Rößlein sprangen ohnedies so frisch und lustig über die Steppe dahin, als hätten sie gewußt, daß sie noch heute jene Stellen betreten sollten, auf welchen sie einst als übermüthige Füllen sich herumgetummelt. – Ein kümmerlicher Graswuchs bedeckte hier den Boden, nur hier und da unterbrochen von einer Gruppe in größter Ueppigkeit wuchernder Disteln und ein paar mit ihren Aesten an den Boden hingestreckten verkrüppelten Schlehdornen, den einzigen wilden Sträuchern, die man hier auf tagelanger Fahrt zu sehen bekommt und die überhaupt die einzigen Repräsentanten der wilden Strauch- und Baumvegetation in der ursprünglichen central-ungarischen Tieflandsflora bilden, da Akazien und Eichen, ja wahrscheinlich auch die Weiden hier erst durch den Menschen angepflanzt wurden und ursprüngliche Wälder erst auftreten, wenn man dem Rande der Tiefebene und den sie einsäumenden Hügelbetten sich nähert.

Die Sonne stand schon hoch am Himmel, als wir am Rande eines Einschnittes angekommen waren, aus dessen Tiefe zwischen Röhricht und Riedgras der Wasserspiegel des Berettyo heraufblickte. Als nun mein Blick über die Fläche hinschweifte, hatte sich ein Ausruf des Entzückens auf meine Lippen gedrängt. Die glänzende blaue Fläche eines weiten Sees war vor unsern erstaunten Blicken ausgebreitet und am jenseitigen Ufer lag in duftiger Ferne Püspök Ladany, das mit weißen Mauern und einem schlanken weißen Kirchthurm in der klaren Fluth sich abspiegelte. Als mich unser Kutscher in so freudigen Ausruf über diese Erscheinung ausbrechen hörte, antwortete er mit der Ruhe und Gleichgültigkeit eines Menschen, der fast täglich diese Erscheinung wahrnimmt: „Das ist das Spiel der südlichen Fee, was Ihr da seht,“ und mit der Hand nach Ostenweisend, setzte er hinzu: „Seht einmal dorthin, wenn euch das Spiel gefällt!“ – und als ich meinen Blick der Richtung zuwandte, die mir durch seine Hand angedeutet war, erblickte ich eine Heerde von vielen hundert Pferden, die sich scheinbar dort in einer schimmernden Wasserfluth langsam vorwärts bewegten und deren umgekehrtes Bild die glänzende spiegelnde Fläche des See's wiedergab.

Von Stunde zu Stunde wurde diese Erscheinung reizender; glühend lag jetzt die Mittagssonne über uns, ein glühender Lufthauch zog über den Boden, die ganze Luft um uns zitterte und der ruhige Spiegel des See's ward jetzt zum hohen Meere, das in glänzendem Schimmer in unendlicher Ausdehnung über der Fläche wogte und mit zunehmender Luftströmung der sturmbelegten See glich. Die Kirche von Püspök, auf einem schmalen dunklen Streifen festen Landes wie auf einer Insel schwimmend, schien jetzt von den Wogen verschlungen zu werden, und bald glaubten wir selber auf einer rings von dem brandenden Meere umflutheten Insel dahinzufahren. Zur Rechten schwamm eine einsame weiße Tanya, neben der sich ein dunkler Wald hinzog, beide ihr Spiegelbild in der Fluth abzeichnend. – Da senkte sich etwas der Boden, über den wir [1028] hinfuhren; Wasser und Wald war verschwunden und das weiße Häuschen stand einsam ohne Waldesschatten auf der weiten Fläche der waldlosen Puszta, die sich jetzt mit einer horizontalen Linie vom blauen Himmel abgrenzte.

Da früher durch den Einfluß der zitternden Luftschichten der Horizont nicht als eine gerade Linie erschien, sondern in Wellenlinien verschwamm, so erschien auch das an das Häuschen angrenzende Land mit wellenförmigen Conturen und ahmte so die Conturen eines Waldes nach – und da alle Gegenstände, welche der Beschauer durch die ungleich erwärmten über dem Boden liegenden Luftschichten sieht, die eben als Wassermasse erscheinen, dunklere Farben bekommen, so erhielt auch dieses an das Häuschen anstoßende Stück Pusztenland außer den Conturen eines Waldes auch noch dessen dunkle blaugrüne Farbe, mit welcher das Trugbild einladend auf uns herübergeblickt hatte.

Solche Täuschungen erscheinen aber nur dann, wenn durch den Lufthauch, der über die Puszta zieht, die ungleich erwärmten Luftschichten nicht mit ebenen Flächen aneinandergrenzen, sondern in wellenförmige Bewegung versetzt werden. Alle Bilder werden dann etwas verzerrt; das Weideland kann zum Wald, die bescheidene Tanya zum stolzen Schloß werden und die weidende in Bewegung befindliche Heerde der fernen Puszta kann der erregten Phantasie das Bild eines Schlachtgetümmels vorspiegeln.

Nach der Mittagsstunde erschienen auch einige dunkle Gegenstände in verschwommenen undeutlichen Conturen über dem Horizonte in der Luft schwebend, namentlich in der Richtung gegen die Theiß zu. Sie spiegelten sich nicht in einer auf der Erde befindlichen Wasserfluth und schienen die Bilder von fernen Schafhürden zu sein.

Auch eine Kirche glänzte am westlichen Horizonte, welche bei trübem kalten Wetter nach Aussage des Kutschers nicht sichtbar ist, die aber an heißen heiteren Tagen regelmäßig auftaucht. Im Anblick all dieser wunderbaren Bilder, welche im steten Wechsel die sonst so öde und traurige Ebene belebten, vergaß ich fast die drückende Hitze, welcher wir auf der schattenlosen Fläche ausgesetzt waren. – Mehrere Male waren wir im Laufe des Nachmittags durch kleine Zuflüsse des Berettyo und Hortobagy durchgefahren, unzählige Heerden schöner grauer Rinder und flinker Rosse, aus deren Mitte nicht selten ein neugieriges Füllen wiehernd auf uns zulief, so manche abgeschiedene Tanya mit dem nebenstehenden Ziehbrunnen waren an uns als immer wiederkehrende Bilder vorübergezogen, die Sonne war schon tief gegen den westlichen Horizont hinabgesunken und unser über das Gras hinrollende Wagen warf schon lange Schatten auf die Puszta, die im Abendlichte in den herrlichsten Tinten prangte und mit lauter Gold übergossen zu sein schien.

Noch einige aufblitzende Funken am Horizonte, die sich über die Puszta herüberspannen, und die Sonne war verschwunden; die weite Ebene war plötzlich eintönig und farblos und der östliche Himmel, in fahles Bleigrau gehüllt, grenzte sich nur noch undeutlich von der Erde ab, während der westliche Himmel noch in den lebendigsten Farben prangte und eine ganze Scala durchlief, die in den tieferen Schichten brennendroth, höher in [1029] Goldgelb und endlich gegen den Zenith zu in tiefes dunkles Blau sich verlor.

In fast lautloser Stille bewegte sich unser Wagen gegen die als Nachtquartier bestimmte Tanya, welche sich schon lange in verschwommenen Umrissen am Horizonte gezeigt hatte. Schon waren an mehreren Punkten Hirtenfeuer aufgelodert und ein kühler Lufthauch wehte jetzt über die Puszta; der Mond noch mit blassem Lichte blickte vom bleigrauen Himmel herab und spiegelte sich plötzlich in einer Wasserfläche, an deren Rande unser Kutscher Halt machte. Wir waren an dem Ufer des Hortobagy angekommen, welcher den zwischen der Theiß und Debreczin liegenden Theil des ungarischen Tieflandes bewässert, und der an ihn angrenzenden Pusztenwelt den Namen Hortobagy gegeben haben mag.

Ebenso wie der Berettyo und wie die Theiß windet er sich in einem in die Ebene eingeschnittenen Bett dahin und wurde nicht früher sichtbar, als bis wir hart am Rande seines Rinnsales standen. An dem gegen zwei Klafter abstürzenden jenseitigen Ufer stand die Tanya, in welcher wir übernachten wollten, und ein aus einem Eichenbaum geschnittener Kahn war halb versteckt unter den Binsen des Gestades sichtbar. Bei unserer Annäherung waren zwei große weiße Wolfshunde bellend gegen das Ufer gekommen. Unser Rufen brachte alsbald auch einen der Bewohner der Tanya zum Vorschein, der sich jetzt anschickte, uns mit dem Kahne abzuholen, und jeden einzeln in dem schwankenden, nur für zwei Personen berechneten Einbäumler hinüberbrachte. Unser Wagen blieb diesseits des Hortobagy im Freien stehen, die Pferde wurden schwimmend über das Wasser gebracht und liefen dort auf die Puszta, die sich hinter der Tanya ausbreitete, hinaus, um daselbst die Nacht zuzubringen. Unser Hauswirth, ein baumstarker ernster Kumanier mit markirten schönen Gesichtszügen, nahm uns freundlich auf und sein Weib war geschäftig uns ein kräftiges Mahl und ein Nachtlager zu bereiten, nach welchem sich der durch die taglange Fahrt ermüdete Körper sehnte.

Die Nacht war inzwischen herangebrochen, eine herrliche Mondnacht war auf die Hortobagyer Puszta gezogen. In unsicheren Conturen grenzte sich Himmel und Erde am Horizonte ab, ein mildes Dämmerlicht war über die ganze weite Fläche ausgegossen, auf welcher ferne und nahe Hirtenfeuer mit rothem Lichte aufflackerten; ein neben uns stehender Ziehbrunnen warf seinen Schatten auf die vom Monde grell beleuchtete weiße Mauer unserer Tanya, welche am Rande des Uferabsturzes in schweigsamer Ruhe dastand; zu unseren Füßen lag die dunkle Wasserfläche des Hortobagy, aus welchem wie aus einem schwarzen Spiegel der Mond heraufblickte. – Eine unendliche Ruhe lag über dem ganzen Bilde ausgegossen, und nur zeitweilig wurde die Stille durch das ferne Geläute einer Heerdenglocke oder durch das heisere Bellen eines Hundes unterbrochen. Ich konnte mir das Vergnügen nicht versagen, in den Kahn hineinzusteigen und mich mit der Stange auf den offenen Wasserspiegel hinauszustoßen. Tausend Lichtfunken zuckten jetzt auf den durch die Bewegung des Kahnes erzeugten Wellchen auf, – die schwimmenden Blätter der Seerosen glänzten wie grünes Gold auf der Fluth und ein melancholisches Rauschen entwand [1030] sich den schwankenden Binsen und Rohrhalmen des Ufers – aber ein kühler, feuchter Luftstrom, der über den Wasserspiegel zog, und ein Frösteln, das meine Glieder durchrieselte, mahnte mich, das Nachtlager aufzusuchen, und in meine Traumbilder mengten sich die Gestalten niedlicher Wassernixen, die sich auf den Blättern der Seerosen im Mondlichte schaukelten.

Die Sonne des nächsten Morgens traf uns schon reisefertig, als sie an dem schon längst gelbroth gefärbten östlichen Himmel emportauchte und die weite meeresebene Fläche mit Gluth und Schimmer übergießte. Unser Besuch galt heute einem am Hortobagy sich hinziehenden unermeßlichen schilfbewachsenen Sumpfe, dessen offene Wasserflecken uns als der Tummelplatz unzähligen Wassergeflügels bezeichnet wurden. Auf weite Strecken war hier das Röhricht abgebrannt und der Boden von der röthlichen dem Ziegelmehle ähnlichen Asche des Röhrichts bedeckt; hie und da ragten die halbverkohlten Wurzelstöcke des Schilfes empor, und erst nach mühsamer Wanderung durch diese verödete Brandstätte gelangten wir an den Rand des grünenden Schilfwaldes.

Zwischen den gruppenweise vereinigten Rohrhalmen mündeten hier unzählige Kanäle, die Endpunkte eines vielfach verzweigten, die Rohrinseln umspinnenden Wassernetzes. Die an dem morastigen Ufer umgestürzt daliegenden zwei Kähne wurden in die Fluth gebracht, und nach einigen kräftigen, mit der Stange ausgeführten Stößen befanden wir uns bald in dem Dickicht des Schilfwaldes. Der Rohrpfeifer ließ dort seinen absonderlichen Gesang aus dem Geröhr ertönen, ein leiser Luftzug schwankte die Rohrhalme melancholisch rauschend hin und her; einige Rohrhühner verschwanden bei Annäherung des Kahnes hinter den Rasen der Binsen; ein stolzer Reiher hob sich mit mächtigem Flügelschlage in die blaue Luft; eine Unzahl schnellfüßiger Wasserwanzen eilte vor dem Kahne auf dem Wasserspiegel dahin, Mückenschwärme schwebten und tanzten in der Luft sich hebend und senkend – alle die Bewohner des Sumpfes schienen mit verwunderten Augen auf uns Eindringlinge zu blicken. Der Canal, durch welchen wir bisher gefahren waren, hatte sich erweitert und in eine rings von Röhricht eingeschlossene Wasserfläche ausgemündet. Ein paar Schüsse brachten die ganze befiederte Welt, die sich hier herumtummelte, in Aufruhr, aber wenige Minuten – und die frühere Ruhe lagerte sich wieder auf dem Bilde.

Ich kenne keine Pflanzenformation in unserer Zone, welche sich in so ungetrübter Abgeschlossenheit und Urwüchsigkeit erhalten hat und vielleicht eben darum einen so tiefen Eindruck auf den Menschen ausübt, als der Rohrwald mit seiner Umgebung. Die unendliche Ruhe, welche an einem sonnigen Sommertage, noch mehr in einer hellen Mondnacht auf dem Bilde lagert, bewältigt das Gemüth und stimmt es zu tiefem Ernste; die abenteuerlichen Gestalten der schweigsamen langbeinigen Reiher und des übrigen Wassergeflügels, das hier in selten gestörter Einsamkeit sein Wesen treibt, die absonderlichen im Wasser fluthenden Pflanzenformen, deren Blüthen sich hier in aller Pracht und Herrlichkeit entfalten und gewiß

am öftesten ungesehen von eines Menschen Auge wieder vergehen, dazu die dunkle Wasserfläche, die als ein todter bewegungsloser Spiegel [1031] vor uns sich ausbreitet, vereinigen sich zu einem Bilde, welches den Charakter unendlicher Abgeschiedenheit an sich trägt, und bei dessen Anblick so leicht eine tiefe Melancholie das Gemüth beschleicht. Kein Wunder, wenn diese Melancholie sich auch in den Gesichtszügen des Fischers ausspricht, der hier tagelang am Ufer sitzt und träumend auf den Wasserspiegel hinausblickt, kein Wunder, daß auch seine Lieder in Sinn und Klang den Charakter tiefer Schwermuth an sich tragen.

In den mannigfaltigsten Schlangenwindungen schob ich mein schwankendes Gefährt dem des vorausfahrenden Fischers nach, bald an isolirten Rohrinseln vorübergleitend, bald unter dem überhängenden Gehalm des Schilfes durch enge Canäle durchdringend, bald wieder einen rohrlosen blanken Wasserspiegel mitten durchschneidend. Bei der Einförmigkeit der uns umgebenden Welt und bei dem Mangel aller Anhaltspunkte schien es mir fast unmöglich, sich hier zu orientiren, und ich bewunderte und bestaunte daher die Ortskenntniß meines Führers, der hier gerade so zu Hause war, wie ein Waldmann in seinem grünen Wald, und der hier jeden Rohrhalm gerade so zu kennen schien, wie jener alle Bäume und Stämme seines Bergreviers erkennt.

Unwillkürlich dachte ich mich hier in die Lage eines Menschen, der sich unkundig der Wege in dieses Rohrlabyrinth hineinwagen und dort verirren würde. Vergebens späht er dort nach einem Ausblick, der ihm Kundschaft über die Richtung des einzuschlagenden Weges gäbe, überall wohin er sich wendet starren die dichtgeschlossenen Rohrhälme empor, eine Stelle gleicht der andern, nirgends deutet eine Bewegung des Wassers die zu verfolgende Richtung an, ungehört verhallt sein Ruf in der schrecklichen Wildniß und tagelang mag er sich durch die Canäle und Lagunen hindurchschieben ohne einen Ausgang zu entdecken.

Obschon mir von allen diesen Gefahren bei der Ortskenntniß meines Leitmannes keine drohte, so war ich doch herzlich froh, als sich nach mehrstündiger Fahrt das Rohrdickicht etwas lichtete und mir aus dem vorderen Kahne die Nachricht herübertrönte, daß wir alsbald wieder „Land“ unter den Füßen haben würden. – Während die Pflanzenwelt in der Mitte des Sumpfes nur eine sehr spärliche Ausbeute lieferte, hatte sie hier den Rand des Schilfwaldes mit zahlreichen Blüthen geschmückt, gleich als wollte sie uns beim Abschiede aus der Rohrwildniß noch einen Strauß duftiger Blüthen zur Erinnerung anbieten. Die blendend weißen Blüthen der Seerosen zwischen saftiggrünen Blattscheiben elegant gruppiert überkleideten streckenweise den dunklen Spiegel der ausmündenden Wasserstraßen und gegen das Ufer zu erschien die Oberfläche wie umsäumt von einem breiten Bande himmelblauer Vergißmeinichtblüthen und wie beschneit von den Blumen einer weißen im Wasser fluthenden zierlichen Ranunkelart. Rauschend schob sich der Kahn über die in dichten Massen geballten, steifen, borstigen Blätter und Stengel dieser Pflanzen, – noch ein paar kräftige Stöße und wir waren wieder am Ausgange eines jener Canäle angekommen, durch die wir in den Urwald von Rohr eingedrungen waren.

Vor uns lag eine saftige Wiese, durch die sich ein Abfluß des eben verlassenen Morastes hinschlängelte, und eine kleine [1032] Brücke führte über denselben zu einer Csarda, d. h. einer einfachen Schenke, die an der längs dem Sumpfrande hinziehenden Straße einsam dastand. Bei unserer Annäherung stürzten zwei riesige Hunde mit lautem Gebell auf uns los, eine Schaar Gänse eilte lärmend mit ausgebreiteten Flügeln vor uns dahin, die ganze Thierwelt des Hofes schien in Aufregung gebracht. Auf den Ruf des Wirthes zogen sich die Hunde murrend zurück und wir suchten auf kurze Zeit Schatten und Labung unter dem vorspringenden Dache des Hauses. So lärmend es bei unserem Eintritte gewesen war, so öde und still war es in wenigen Minuten geworden. Die Wiese glänzte vor der Hausflur im Sonnenschein und zitternd stieg die am Boden erwärmte Luft gegen den wolkenlosen Himmel empor; eine Reihe Rohrschober zog sich am Sumpfe hin, der, so weit das Auge reichte, mit Schilf bewachsen war und aus dem ein schwacher Luftzug ein kaum vernehmbares Rauschen herübertrug. Ein schriller Schrei aus hoher Luft lenkte den Blick

nach aufwärts und führte ihn auf zwei hoch im Himmelsblau über dem Röhricht schwebende Geier, die wie festgebannt an einem Platze verweilten. Unsere Csarda harmonirte so recht mit dem ganzen Bilde; das Dach mit Rohr gedeckt, ein Zaun aus Rohr geheftet und ein riesiger Rohrschober auf der Hausflur deuteten die große Rolle an, welche hier die schlanken Halme spielten.

Keine Zigeunerbande, wie sie sonst wohl der Reisende auf der Csarda trifft, hatte uns hier begrüßt, keine zechenden Betyaren trieben hier ihr Unwesen, das abgelegene Haus war wie ausgestorben und nur ein Gast, ein junger Bursche, suchte gleich uns Labung und Erfrischung und hatte sich in den Schatten des Vordaches auf den Boden hingestreckt, halbträumend ein Liedchen singend, das hier zu den verbreitetsten Volksliedern gehört und übersetzt beiläufig lauten würde:

Auf der weiten Hortobagyer Puszta zieht und sauft der Wind.
Traurig und allein zieht auch ein Schafhirt seines Weges dort.
Saget an, wo hat der Arme seine Schafe? Ach sie sind
Längst verkauft. – Und seine Laune? – Mit dem Winde zog sie fort.

Immer wieder von neuem waren die Bilder dieser Pusztenwelt, die unübersehbare meereesebene grüne Fläche mit ihren unzähligen weidenden Heerden, ihren vereinsamten Häuschen und Ziehbrunnen, mit ihren Sümpfen und schleichenden Bächen in ewig gleichbleibendem Kleide an uns vorübergezogen, und zum zweiten Male sah ich die Abendsonne über die Hortobagy sich hinabsenken, als wir der Eisenbahnstation zufuhren, von der uns die Locomotive in saufendem Fluge wieder nach Pesth zurückbrachte.

Mächtig hatten mich die geschilderten Eindrücke bei dieser meiner ersten Fahrt durch das Pusztenland ergriffen, mächtig zog es mich immer wieder von neuem dorthin, und jede Gelegenheit während meines fünfjährigen Aufenthaltes in Ungarn ward benützt, um das niederungarische Land zu studiren und kennen zu lernen.

Noch ist dort die Pusztenwelt stellenweise unberührt in ihrem ursprünglichen Zustande erhalten, noch vermag man dort ein Leben und Treiben zu schauen, das in seinen Hauptzügen unberührt Jahrhunderte vorüberziehen ließ – aber es thut Eile noth, wenn wir die Bilder, die sich dort noch entfalten, fest[1033]halten und der Nachwelt überliefern wollen. Schon braust die Locomotive durch die Steppe hin, schon erheben sich die Dämme, welche den Bächen und Flüssen ihren Lauf vorschreiben und die weiten Sümpfe der Cultur zuführen. Wallende Weizenfelder entsproßen dem umgestürzten Pusztenboden, ausgedehnte Viehweiden werden in Ackerland umgestaltet und die Cultur der Gegenwart hat das Alföld ergriffen, um dort ein Bild zu ge[1034]stalten, wie es unserm Blick in der fernen italienischen Tiefebene begegnet.

In einem halben Jahrhundert wird das romantische Pusztenleben ebenso verschwunden sein, wie die Vegetation, die Ursprünglich den Steppenboden bekleidete, und es erscheint daher als eine doppelt interessante Aufgabe, diese letzten Reste der Ursprünglichkeit in Bild und Wort noch festzuhalten.

1863/33. 2. *Aus der Schreckenszeit*, Europa, 1863/33, [aug. 7.], 1049–1056.

Als⁶ man mich in meinem Club auf dem Quai Voltaire verhaftet hatte, wo ich so unvorsichtig gewesen war, gegen die Grausamkeiten des Tyrannen Robespierre zu sprechen, mußte ich mit drei Gensdarmen einen Wagen besteigen, der mich zu dem Gefängniß Port Libre führte. Ein Haufen Sansculotten folgte, schwang die rothen Mützen, schüttelte die Piken, stieß Todesdrohungen aus und verschwand erst an der Thür des Kerkers mit dem Rufe: „Ça ira, ça ira! Da kommt neues Futter für die heilige Guillotine!”

⁶ Wir finden diese interessante Erzählung in der neuesten Nummer von Chambers' Journal. Als Quelle ist dort das „Tagebuch des Bürgers Drouet” angegeben. Wir gestehen, daß wir dieses Tagebuch nicht kennen und daher auch nicht zu bestimmen vermögen, ob wir es mit einem wirklichen Erlebniß oder mit einer Fiktion zu thun haben. [Az Europa jegyzete a címhez.]

Sobald ich den Fuß in den Gefängnißgarten gesetzt hatte, war meine Traurigkeit zum größten Theil besiegt. Unser guter alter Schließer Brutus Benoit war so teilnehmend und gefällig, als er nur sein durfte. Vor allem hatte ich die große [1050] Freude, bewährte Freunde zu treffen, den Marquis von Fleury, den Grafen von Mirepoix und den braven und liebenswürdigen Marschall von Moncy, von dem Abbé Bazire, der Herzogin von Mereville und Andern nicht zu sprechen. In der That, an Gesellschaft fehlte es in Port Libre nicht. Zehn von uns wohnten in einem Zimmer und wir lebten wie Brüder, jeder kehrte der Reihe nach das Zimmer, holte Wasser und half in der Küche. Auch die Tageskosten von vierzig Sous wurden der Reihe nach getragen und die Reichen bezahlten für die Armen.

Wir Männer bewohnten ein großes dreistöckiges Gebäude, das in jedem Stockwerk einen langen Gang mit einem mächtigen Ofen und zweiunddreißig Zellen hatte. Die Damen befanden sich in einem besondern Gebäude, vor dessen eiserner Thür Schildwachen standen, aber Abends waren wir alle zusammen. Im ersten Geschoß war ein großer Saal, in dem wir an sechs Tafeln zu sechzehn Gedecken jede zu Abend aßen. Die Damen saßen an einem kleinen Tische und strickten oder stickten, von den Herren las einer laut vor und die andern hörten zu oder schrieben. So lange vorgelesen wurde, herrschte [1051] ein tiefes Schweigen. Dann folgte ein kleines Abendessen, bei dem jeder sein Bestes that zu vergessen, daß er im Gefängniß sei, und seine Gefährten zu unterhalten. Auch Musik hatten wir, denn zwei von uns spielten das Violoncell und trugen Stücke aus den besten Opern von Rameau und Lulli vor. So glichen wir mehr einer Familiengesellschaft in einem alten Landschlosse, als einem Haufen Unglücklicher, die zu einem grausamen Tode bestimmt waren.

In dieser köstlichen Gesellschaft war mein liebster Freund der alte Marschall von Moncy, unser Hauptmusiker. In seinem kaffeebraunen Frack, seiner langschößigen Weste von schwarzer Seide, seinen weißseidenen Strümpfen und seinem gepuderten Haar, mit einem ungeheuren dreieckigen Hut in der linken Hand bot er das ächte Bild eines Edelmanns aus der alten Zeit dar. Er trug fortwährend die silbernen Schnallen, die den Jakobinern so verhaßt waren, und alle dreifarbigten Cocarden und sonstige Abzeichen waren ihm äußerst verhaßt. Am zweiten Tage meiner Gefangenschaft begegnete ich dem tapfern und höfischen alten Krieger, wie er eben unter dem Gewicht eines mächtigen Wassereimers schwankte, den ich ihm trotz aller seiner Betheuerungen abnahm, daß die körperliche Uebung ihm gut thue und die Schwere des Eimers unbedeutend sei. Er verließ mich darauf, um das Zimmer zu reinigen, und eine halbe Stunde lang sah ich ihn seinen weißen Kopf über unsere rohen Tische und Stühle hängen, um sie sorgfältig abzuwischen. Ich sprang herbei und bot ihm lachend meine Dienste als Küchenjunge an. Mit freundlichem Lächeln verbeugte sich der Marschall anmuthig, und dankte mir mit dem Ton eines ächten Hofmanns. Im nächsten Augenblick dachten wir an weiter nichts mehr als an unser schmorendes Fleisch und schälten Zwiebeln. Prächtig sah die Miene aus, mit der der Marschall seine Manschetten umschlug, ehe er die Zwiebeln schälte, und prächtig war die Heiterkeit, mit der er die niedrige Gefängnißarbeit verrichtete. Wir waren bald in ein vertrauliches Gespräch verwickelt.

„Hat diese Abschließung für Sie etwas Drückendes, Herr Drouet?“ sagte der Marschall und griff nach dem Salze, um es mit der Vorsicht eines Kochs von Handwerk auf das Fleisch zu streuen. „Sie ist nichts, wenn man sie philosophisch betrachtet. Denken Sie sich unsere Zurückgezogenheit als eine freiwillige, und Sie sind so frei, wie Herr Robespierre in Person.“ Ich wollte eben antworten, als der Abbé Bazire herantrippelte. „Bravo, mein theurer Marschall, bravo, Herr Drouet,“ sagte er. „Wie können wir über die Gefängnißkost klagen, wenn solche Koche für uns sorgen. Ich habe gute Nachrichten; heute ist der Jahrestag der Einnahme der Bastille. Dieser glorreiche Tag hat die großen Männer zur Herrschaft gebracht, welche dieses Gefängniß mit unschuldigen Edelleuten füllen. Die Damen haben beschlossen, den Tag mit einem Ball zu feiern, und Ihr Violoncell, Marschall von Moncy, darf dabei nicht fehlen.“ – „Sie machen mich stolz und glücklich,“ sagte der Marschall. „Wir müssen dieses Gefängniß mit Blumen bestreuen, oder wir sterben alle vor Langeweile. Die beste Musik Rameau’s und Lulli’s soll heute Nacht zu ihrer Verfügung stehen. Sagen Sie das

den Damen und überbringen [1052] Sie ihnen meine besten Glückwünsche." In diesem Augenblicke kam Jazard, ein betrunkenener und unverschämter Schließer, vor dem der würdige Benoit sich fürchtete, den Gang herunter. In der einen Hand trug er einen Wasserkrug, in der andern ein großes Schlüsselbund, und ein mächtiger Säbel hing an seiner Seite. Der Marschall hatte seine Kocherei beendet, seine Hände gewaschen, sein Instrument geholt und zu spielen begonnen. Jazard machte vor ihm Halt und starrte ihn frech an. „Nun," sagte der rohe Mensch, „Sie unterhalten sich ja, alter Edelmann, man sollte denken, Sie wären mit Ihrer Fidel und Ihrem Staat in Versailles, oder bei einer von Cazaerts Gesellschaften. Sie wissen vielleicht nicht, was Sie erwartet, sonst würden Sie nicht so fideln."

Der Marschall sah jetzt auf, war aber völlig ruhig. „Fort, roher Narr," sagte er, „Ihre Stimme macht mein Instrument verstimmt." Diese Ruhe des alten Hofmanns reizte Jazard. „Sieh dich vor," sagte er, „sieh dich vor, alter Verdächtiger, oder ich zeige dich an und dann wirst du eingeschlossen, bis man dich zur Guillotine führt." Im nächsten Augenblicke hatte ich den Schurken zu Boden geschlagen und prügelte ihn mit der Fläche seines eigenen Säbels. Sein Geschrei rief Benoit herbei, der aber kein Mitleid mit ihm hatte. „Was, wieder deine alten Streiche, Jazard", sagte er, „wieder quälst du ruhige Leute? Fort aus diesem Gange, du hast in diesem Theile des Gefängnisses nichts zu schaffen. Du passest bloß für die Galeerensclaven, die du früher bewachtest. Fort aus diesem Gange, rasch, oder ich schicke nach der Wache." Jazard hinkte fort und murmelte Drohungen, Benoit blieb noch einen Moment zurück und suchte ihn zu entschuldigen. „Jazard ist betrunken", sagte er, „und hat beim Würfeln verloren; wenn er nüchtern ist, so ist er nicht so schlimm. Die Soldaten geben ihm immer Brantwein."

Der Abend kam und Alles war heiter. Die Eßtische wurden auf einander gehäuft und der große Speisesaal in ein recht erträgliches Ballzimmer verwandelt. Wir waren alle so fröhlich und so laut, als ob wir uns auf einem ländlichen Feste befänden. Alle Gesichter strahlten, als die Herzogin von Merville mit den sämtlichen Damen in ihrem Gefolge ins Zimmer trat. Die Menuets wurden mit einer Anmuth getanzt, die Trianons würdig gewesen wäre. Der Marschall eröffnete den Ball mit der Herzogin, und es war köstlich mit anzusehen, wie er seinen dreieckigen Hut abnahm und sich vor ihr verbeugte. Als dieser Tanz vorüber war, begab er sich aufs Orchester und spielte.

Ich hatte meine Tänzerin eben zu einem Sitz geführt, als ich Benoit mit betrübtem Gesicht eintreten und dem Marschall einen Brief übergeben sah. Der alte Herr ging zur Thür und winkte mir. Mit seinem Gesicht war eine große Verwandlung eingetreten. Ich folgte ihm in den Hof, den der Mond hie und da mit Silber bestreute, und wir setzten uns in den tiefsten Schatten. „Mein theurer Freund", sagte der Marschall, „ich habe Sie im Gefängniß lieben gelernt. Ich muß Ihnen jetzt ein Geheimniß mittheilen, das mir mein Herz zerbricht. Sie wissen, daß ich ein Wittwer bin, und halten mich für kinderlos. Ich bin es nicht. Ich habe einen Sohn, der ein Wüstling, ein gottloser Vagabunde ist und seiner Mutter das Herz zerbrochen hat. Er hat alle Bande seiner Geburt gelöst, sein [1053] Regiment verlassen, seinen Gott vergessen. Er ist ein Musiker, ein gemeiner wandernder Schauspieler, einer von dem Pariser Gewürm. Er hat kein Schamgefühl mehr und schändet den edlen Stamm Moncy. Mein Fluch liegt auf ihm, ich habe gelobt, nie wieder sein Gesicht zu sehen. Er schreibt mir jetzt, daß ich in großer Gefahr bin, und daß er mich retten kann, wenn er sich Eingang ins Gefängniß zu verschaffen vermag. Er bittet mich, ihm zu vergeben und ihm zu gestatten, daß er sich verhaften und hierher führen läßt. Er wartet am Gitter auf Antwort, der gottvergessene Elende."

„Und Sie haben ihm geantwortet, daß Sie ihm vergeben werden?"

„Ich habe nur Eine Antwort," sagte der Marschall und trat in den Mondschein vor, der ihn plötzlich in ein weißes Steinbild zu verwandeln schien, „daß ich ihn nie wieder sehen will. Sie sind mein Freund; wollen Sie zu diesem verlorenen Geschöpf gehen und ihm das sagen? Ich habe keinen Andern zu schicken."

Ich sah, daß Vorstellungen vergeblich waren, und übernahm den peinlichen Auftrag. Ich ging bei dem geräuschvollen Ballsaal vorbei in die stillen Gefängnißhöfe und erreichte zuletzt das äußere Thor. Durch die Gitter blickte ein bleiches kummervolles Gesicht, dessen Züge stark an die des Marschalls erinnerten.

„Sie kommen von meinem Vater?“ sagte er und streckte seine lange dünne Hand nach meinem Briefe aus.

„So ist es,“ sagte ich.

„Den Brief, rasch.“

„Ach, ich habe keinen.“

„Dann die Botschaft, rasch. Darf ich zu ihm kommen?“

„Es schmerzt mich, eine solche Botschaft von einem Vater an einen Sohn zu überbringen, aber ich bin genöthigt, Ihnen zu sagen, daß der Marschall beim Himmel geschworen hat, Ihr Gesicht nie wieder zu sehen.“

„Sagte ich es Ihnen nicht vorher?“ rief Benoit, der jetzt herbeikam. „Der Marschall ist ganz von Stahl.“

Der junge Mann lehnte sich an das Gitter und stöhnte tief. „Fremdling,“ sagte er, „ich danke Ihnen für die Theilnahme, die sich in Ihrer Stimme ausspricht. Gott weiß, wie selten ich bei Andern Mitgefühl gefunden habe. So bleibt blos noch Eine Hoffnung übrig. Leben Sie wohl.“

Ich ging zurück und sann über seine Worte nach, die auf eine drohende Gefahr hindeuteten. In der Nacht wurde ich von Laternenlicht erweckt, welches mir in die Augen strahlte. Ein Schwarm vor Kerlen mit rothen Mützen umringte mein Bett. Sie trugen Piken und bloße Säbel, und die Hunde, die ihnen folgten, bellten uns an, als wir aufstanden, um uns zählen zu lassen. Ein Schurke mit einer dreifarbigem Schärpe las einen Artikel aus dem Republikanischen Courier laut vor: „Das Revolutionsgericht beschließt, die Reactionäre zu zerschmettern. Gestern sind sechszig Verschwörer zum Tode verurtheilt worden.“

Wir waren am nächsten Morgen kaum aufgestanden, als unser grausamer Feind Jazard uns mit viehischer Freude erzählte, daß wir Nachmittags in die Conciergerie versetzt wer[1054]den sollten. Mit muthigen Herzen aber mit Thränen in den Augen sagten wir unsern Freunden Lebewohl. Die Herzogin weinte, als der Marschall sich niederbeugte und ihr die Hand küßte. Der Abbé sumnte eine Arie, Benoit weinte mehr als Einer von uns. Jazard murmelte Flüche in den Bart und schwur, daß er unsere Hinrichtung mit ansehen wolle. Taschentücher und Hüte winkten, als wir unsere verhängnißvolle Reise antraten.

Mit schwerem Herzen trat ich in das düstere Thor der Conciergerie ein. Unsere Tage waren jetzt gezählt. Selbst der Marschall schien von düsteren Gedanken zu Boden gedrückt zu werden. Ich glaube, daß er unbewußt noch einige Liebe für seinen unglücklichen Sohn hegte und daß der Gedanke an diesen ihn so traurig machte. Seine Fröhlichkeit hatte ihn jetzt verlassen, er schien sich nach dem Tode zu sehnen. Gleich beim Eintritt ins Gefängniß trat diese Stimmung bei ihm hervor. Wir warteten zwischen dem ersten und zweiten Pfortchen, bis unsere Namen eingeschrieben wurden, als plötzlich von einer nahen Kirche die Sturmglocke ertönte und ein Haufen Sansculotten, die Piken schüttelnd und die Carmagnole trällernd, heranstürzte. Wir hörten das Klappern ihrer Holzschuhe und das Rollen eines Geschützes. Selbst der Director des Gefängnisses wurde bleich.

„Sie wollen uns ermorden,“ riefen wir Alle mit einer Stimme.

„Dann laßt mich zuerst sterben,“ sagte der Marschall, warf seinen Hut auf die Erde und eilte dem Eingange zu.

Wir zogen ihn zurück, und in demselben Augenblick flog das Thor auf, und ein Menschenschwarm mit Säbeln, Piken und Beilen stieß neue Gefangene hinein und entfernte sich.

„Ich hoffte, daß meine Zeit gekommen sei,“ sagte der Marschall zu mir. „Ich bin des Lebens überdrüssig. Das Gefängniß und die Guillotine sind es nicht, die mich niederbeugen.“

Die Gefangenen im Luxemburg und in Port Libre verbrachten ihre Tage in heitern Gärten, denn ihre Wächter waren menschlich, aber die Conciergerie, wo ich mich jetzt befand, war ein Vorzimmer zur Hölle, und selten verließ man seine finstern Gewölbe anders, als um zur Guillotine zu gehen. Man betrat das Gefängniß durch zwei Pfortchen, von denen jedes drei und einen halben Fuß hoch und in ein größeres Thor eingefügt war. Wenn man sich nicht vorsah, so zerstiess man sich entweder das Schienbein oder rannte mit dem Kopfe an.

Am dritten Tage leuchtete uns ein Hoffnungsschimmer. Der wackere Benoit kam als Thorwächter zu uns, da das Gefängniß von Port Libre der zarten Sorgfalt des verächtlichen Jazard übergeben worden war. Ich befand mich am Thore, als er ankam, und eilte zum Marschall, um ihm die gute Nachricht zu überbringen, „Ich habe mit dem Leben abgeschlossen,” sagte er, „und warte blos auf den Karren, der mich zur Guillotine abholt.” Ich that Alles, um seine Niedergeschlagenheit zu besiegen, aber er schüttelte mit dem Kopfe an und entfernte sich schweigend.

Am vierten Abend sprach ich mit Benoit am Gitter, als draußen am Pfortchen geklopft wurde. Das Gesicht des wackern Schließers nahm plötzlich einen unruhigen und geheimnißvollen [1055] Ausdruck an. Die Thür öffnete sich und ein Mann trat ein, der den Hut tief zu den Augen herabgedrückt hatte. Ich erkannte den unglücklichen Sohn des Marschalls. „Schnell, schnell, Benoit,” sagte er, „führen Sie mich rasch zu meinem Vater. Heute Nacht lassen die Ungeheuer ihn holen. Ich habe die Liste gesehen und sein Name war von Robespierre’s eigener Hand mit rother Dinte unterstrichen. Schnell! Ich habe Opium bei mir und Farben, mit denen ich unsere Gesichter malen kann. Großer Gott, verleihe mir in dieser Stunde Kraft!”

Ich sah Benoit fragend an.

„Die Sache verhält sich so,” sagte er. „Monsieur ist ein so wackerer und guter Sohn, daß er, obgleich verachtet und verstoßen, beschlossen hat, für seinen Vater zu sterben. Er wird heute Nacht mit meiner Hülfe in den Wein des Marschalls einen Schlaftrunk werfen und ihn, während er bewußtlos ist, in ein anderes Bett legen und seine Stelle einnehmen.”

„Das ist Wahnsinn,” sagte ich. „Sie richten sich selbst zu Grunde und retten Ihren Vater nicht.”

„Es ist kein Wahnsinn,” sagte der junge Mann. „In andern Gefängnissen hat man es versucht und es ist gelungen. Ich bin Schauspieler gewesen und weiß ein Gesicht in wenigen Minuten so zu schminken, daß es entweder Jugend oder Alter darstellt. Sie schlafen im Zimmer meines Vaters und lieben ihn – ich lese es in Ihren Augen – Sie werden mir helfen, seinen Anzug zu wechseln und ihn von seinem Bett in ein anderes zu tragen. Die Elenden, die ihn abholen, werden sich nach Benoits Angaben richten. Sie kennen ihre Opfer nicht persönlich. Ehe ein Argwohn entsteht, ist mein Kopf gefallen.”

„Aber dieses heroische Opfer rettet Ihren Vater vielleicht nicht,” warf ich ein. „In einigen Tagen kann Ihr eigenes Todesurtheil ankommen und dann ist er verloren.”

„Nein, nein,” rief er aus. „Es sind Anzeichen da, daß Robespierre zu wanken anfängt. Seine eigenen Freunde fürchten ihn und verschwören sich gegen ihn. Der Teufel, dem er so treulich gedient hat, verläßt ihn – seine Zeit ist abgelaufen. Nach wenigen Tagen kommen barmherzigere Herrscher ans Ruder und mein Vater ist gerettet. Doch rasch, Benoit, wir dürfen nicht zögern. Fremdling, wollen Sie mir helfen?”

Ich antwortete nicht, denn es stieg mir etwas in der Kehle herauf, das meine Stimme erstickte, aber ich drückte dem edlen Manne warm die Hand.

„Mein Vater,” wandte er sich zu Benoit, „hat sein Zimmer nie verlassen. Haben die andern Gefangenen ihn gesehen?”

„Blos zwei,” antwortete Benoit, „und die wurden gestern hingerichtet. Von dieser Seite droht keine Gefahr.”

Als wir in die Zelle traten, saß der Marschall aus einem niedrigen Stuhl, mit dem Rücken gegen uns gekehrt, und beschäftigte sich mit seinem Abendessen. Als Benoit ihm

sagte, daß ein neuer Gefangener, ein alter und kränklicher Mann, der sich sogleich zur Ruhe begeben werde, mitgekommen sei, antwortete er: „Also wieder ein Schaf für die Schlachtbank!“ Bald darauf gelang es mir, den Schlaftrunk in sein Glas zu werfen, und ich sah noch, ehe ich wieder herunterging, daß er den Wein austrank. Unten fand ich Alles in großer Bewegung. Die Beamten der Section waren eben in großem Pomp ange[1056]kommen und lasen die Liste der Personen vor, die zum Tode verurtheilt worden waren. Es war bereits dunkel, und Fackeln beleuchteten den Vorleser und die wilden Pikenmänner, die bei jedem Namen eines Verurtheilten ihre Piken schüttelten und im Chor brüllten: „Ça ira, ça ira, la nation réussira!“ Der Elende las im gleichgültigsten Ton: „Achille Val de Grace, Advocat, Jules Chandiru, Schuhmacher, Pierre Baron, Tapezierer, George Peacurt, Blechschmied, der Marschall von Moncy, das ist Alles.“

Als ich ins Zimmer zurückkam, lag der Marschall im Bett und sein Sohn beugte sich über ihn und winkte mir. Ich sah dem schlafenden Mann ins Gesicht: er hatte junge Züge, rosige Wangen, schwarze Augenbrauen, dunkles Haar. Der Sohn war ein alter Mann mit gefurchtem Gesicht, weißem Haar, gekrümmtem Rücken, das leibhaftige Bild seines Vaters, dessen Kleider er auch trug. „Ist die Abendliste gekommen?“ fragte er. „Ja, und der Name Ihres Vaters stand darauf.“ „Ich wußte es,“ sagte er.

Er erzählte mir seine Geschichte und ich sah, daß er wohl leichtsinnig, aber nie schlecht gewesen sei. Die Nacht verbrachte er in Gebet. Etwa eine Stunde vor Tagesanbruch hörten wir das Rollen von Rädern und das Zurückschieben von Riegeln. „Sie kommen,“ rief er aus und warf sich auf die Knie. „O wie glücklich bin ich, daß ich für meinen Vater sterben darf. Geist meiner Mutter, nimm dieses Sühnopfer an!“

Der Gang vor unserer Thür wurde aufgeschlossen, wir hörten Schritte und Benoits Stimme: „Hier ist Nummer achtunddreißig.“ Nun wurde unser Zimmer geöffnet und eine Bande wilder Kerle drang ein. Der junge Moncy trat vor und überlieferte sich ihnen. Sie wollten noch lärmend verweilen, aber ich fürchtete, daß der alte Marschall erwachen möge, und rief ihnen zu: „Sie haben Ihren Mann, also gehen Sie.“ „Euch holen wir bald Nach,“ rief einer der Kerle, „träumet inzwischen von der Guillotine.“ Damit gingen sie.

Wie ich die nächste Stunde verbracht habe, weiß ich nicht. Plötzlich hörte ich die Sturmglocke und den Ruf: „Zu den Waffen!“ Der alte Marschall sprang sofort auf und sagte: „Sie brechen ins Gefängniß.“ Ich glaubte dasselbe und antwortete: „Sie dürfen nicht sterben, ohne zu erfahren, welchen edlen Sohn Sie gehabt haben. Er hat sich, durch Schminke entstellt, für Sie ausgegeben und sich den Henkern überliefert.“

„Sie träumen, Sie sind noch halb im Schlafe,“ sagte der Marschall, aber ich hielt ihm den Spiegel vor und er sah sein jugendliches Gesicht. „Gott sei gedankt!“ rief er aus, „ich habe einen braven und edlen Sohn. Er ist als ächter Moncy gestorben.“ Auf den Straßen war es lauter geworden; es fielen Kanonenschüsse und es wurde mit Flintenkolben an die Thore gedonnert. Auf dem Gange entstand ein Laufen und Benoit riß unsere Thür aus. „Es lebe die Republik,“ rief er. „es lebe Jedermann! Sie sind frei, wir Alle sind frei, das Scheusal Robespierre ist gestürzt. Hier ist noch Jemand.“ Der Sohn des Marschalls stürzte herein und warf sich seinem Vater zu Füßen, der ihn aufhob und zärtlich umarmte. Leute aus dem Stadthause hatten den Karren aufgehalten und die Gefangenen in Freiheit gesetzt, da Robespierre verhaftet sei.

1863/33. 3. *Das wahre über die Marseillaise*, Europa, 1863/33, [aug. 7.], Wochenchronik, Musik und Theater, 491–492. h.

Unter diesem Titel enthält die *Revue et Gazette Musicale de Paris* einen Artikel von *Fétis* dem Vater, der die bisher allgemein geltende Ansicht, daß *Rouget de l'Isle* der Verfasser des Gedichts der Marseillaise, auch die Melodie derselben componirt habe, vollständig umstößt und die Autorschaft dieser weltbewegenden Melodie einem andern Franzosen vindicirt. Wir geben den betreffenden Artikel nach einer Übersetzung, welche die „Süddeutsche Musikzeitung“ enthält: Rouget de l'Isle ist nicht der Componist der Marseillaise gewesen,

was ich sogleich beweisen will. Derselbe war als Genie-Capitän 1792 in Straßburg beschäftigt, als der Krieg erklärt wurde, und theilte den patriotischen Enthusiasmus, der bei dieser Nachricht die ganze Garnison ergriffen hatte. In seiner Exaltation dichtete er unter dem Titel: „Chant de guerre” jene kraftvollen Strophen, deren Anfang: „Allons, enfants de la patrie, Le jour de gloire est arrivé!” sich als wahrhaft prophetisch erwies. Diese Verse verbreiteten sich mit unglaublicher Schnelligkeit, und man sang sie nach einer bekannten Opernmelodie, welcher, wie ich glaube, das Gedicht angepaßt war. Eine Copie kam nach Paris und in die Hände eines guten Musikers, genannt *Navoigille*, obgleich sein eigentlicher Name *Julien* war. Als feuriger Republikaner wurde Navoigille von dem Inhalt der Verse tief ergriffen und er componirte bald die herrliche Melodie, welche denselben die Unsterblichkeit sicherte. Auch ich glaubte, wie alle meine Zeitgenossen, daß der Verfasser des Textes auch die Musik [492] dazu gemacht habe; ich glaubte es noch, als ich im siebenten Bande der ersten Ausgabe meiner Biographie universelle des musiciens (1841) die betreffende Notiz über Rouget de l’Isle veröffentlichte. Ich hatte denselben 1809 bei meiner Schülerin Mme. Gall kennen gelernt: er kam oft zu dieser ausgezeichneten Frau, die ihn mit ihrer Freundschaft beehrte, dichtete Romanzen, die er instinctmäßig componirte – denn er war ein sehr mittelmäßiger Musiker – und schrieb auch Clavierbegleitungen dazu. Ich muß gestehen, daß ich mich immer wunderte, wie er mit so geringer musikalischer Bildung eine so schöne Melodie hatte finden können, allein es wurde nie ein Zweifel gegen seine Autorschaft erhoben und ich besaß auch keinen Grund sie in Frage zu stellen. Doch ein glücklicher Zufall brachte mich 1847 in den Besitz zweier Sammlungen, die wohl heutzutage schwerlich mehr zusammenzubringen wären. Die eine derselben besteht aus sämtlichen revolutionären und republikanischen Gesängen in kleinen fliegenden Blättern; die andere enthält Alles was Gossec, Catel, Lesueur, Jadin, Cherubini u. A. für die republikanischen Feste, für das Marsfeld und den Tempel der Zukunft componirt haben. Man kann sich wohl mein Erstaunen denken, als ich in der ersten dieser Sammlungen, unter den kleinen Blättern, welche zur Zeit des Convents und des Directoriums an den Eingängen der Theater für sechs Sous verkauft wurden, die Marseillaise mit folgendem Titel fand: „Marche des Marseillais, paroles du citoyen Rouget de l’Isle, musique du citoyen Navoigille, à Paris chez Frère passage du Saumon où l’on trouve tous les airs patriotiques des vrais sansculottes”. Es ist bekannt, daß die „ächten Sansculotten” oder Terroristen nur ein politisches Dasein von 18 Monaten hatten, während der Jahre 1793–94 bis zum Juli des letzten Jahres. Die Marseillaise war also 1793 Jedermann als eine Composition Navoigille’s bekannt und wurde unter seinem Namen colportirt und verkauft, ohne daß weder damals noch später eine Reclamation von Seiten Rougets stattgefunden hätte. Unter den Klängen seines Liedes stürmten die Marseiller das Schloß der Tuileries und daher erhielt es den Namen, an den der Autor nie gedacht hatte. Dieser beklagte sogar die traurigen Resultate seines Gedichts nachmals ziemlich unverhohlen, und es ist bekannt, daß solche Kundgebungen seiner Mißbilligung ihn unter der Schreckensherrschaft ins Gefängniß brachten, aus dem er erst nach Robespierre’s Fall befreit wurde. Da er seitdem in Paris lebte, wo man die Marseillaise immer als eine Composition Navoigille’s sang, so hätte er öffentlich reclamiren müssen, wenn die Musik von ihm gewesen wäre, allein er that dies nie. Man findet vielmehr in einem von ihm 1797 veröffentlichten Buche unter dem Titel: „Essais en vers et en prose” den Text des Liedes einfach mit der Bezeichnung „Chant de guerre” ohne ein Wort über die Musik. Erst 30 Jahre später erschien die Hymne unter seinem Namen und zwar in folgender Sammlung: Cinquante chants français, paroles de differents [!] auteurs, mis en musique par Rouget de l’Isle, Paris, 1825. Navoigille war damals schon seit 14 Jahren todt. – Ueber dessen Lebensumstände theilt Fetis nun noch Folgendes mit. Guillaume Julien, genannt Navoigille, ein talentvoller Geiger und Componist, war 1745 in Givet, der Heimath Mehuls, geboren. Er verließ diese Stadt, um in Paris Musik zu studiren, wo ihm ein glücklicher Zufall die Bekanntschaft eines vornehmen Venetianers verschaffte, der ihn um seines schönen Talenten willen lieb gewann, ihn zu sich nahm und ihm den Namen gab, unter dem er bekannt wurde. Später brachte ihn

Monsigny ins Haus des Herzogs von Orleans. Nach dem Tode desselben lebte er von seiner Kunst. Er hatte sich einen ehrenvollen Ruf als Orchesterdirigent erworben, indem er die damals berühmten Concerte der Olympischen Loge dirigierte, für welche Haydn sechs Symphonien geschrieben hat. Als guter Geiger richtete Navoigille auch eine unentgeltliche Schule für sein Instrument ein, aus welcher u. A. der excentrische Alexander Boucher hervorging.

1863/33. 4. Offenbachs neueste Operette, Europa, 1863/33, [aug. 7.], Wochenchronik, Musik und Theater, 493–494. h.

Offenbachs neueste Operette, soeben in Bad Ems gegeben, heißt „*Signor Fagotto*“, und es haben das einactige Libretto die Herren *Nutter* und *Tréfeu* geliefert. Fagotto ist ein musikalisches Genie; sein Ruf durchläuft die ganze Welt, wenigstens glaubt man dies in dem kleinen Städtchen, wo Herr Bertolucci, ein ziemlich beschränkter Kopf, mit seiner Tochter Clorinde lebt. Eine Zeitungsnotiz, daß der große Künstler demnächst in dem Orte eintreffen werde, bringt die ganze Einwohnerschaft und auch das Haus Bertolucci in Aufruhr; Clorinde, die Tochter, allein kümmert sich nicht darum, denn sie hat ausschließlich mit ihrer Liebe für den jungen Musiker Fabricio zu thun. Das Pärchen ist übrigens nicht sonderlich guter Laune, weil Bertolucci die Hand Clorindens einem alten Freunde, dem Antiquar Caramello, geben will. Fabricio, der eben eine Oper vollendet hat und sie dem Urtheile Fagotto's unterbreiten möchte, hofft von dessen Ankunft Gutes. Baccolo, fahrender Sänger und Schauspieler, macht Fabricio der Vorschlag, er wolle ihm zum Ziele all seiner Wünsche verhelfen, wenn dieser sich verpflichte, auch seine Interessen bei Moschetta, der Cousine Clorindens, zu fördern und ihm im Uebrigen freies Spiel zu lassen. Der Pact wird geschlossen und eine Stunde später meldet man Herrn Bertolucci, der große Fagotto sei angekommen und werde bald vorsprechen. Der Erwartete, in gewaltiger Allongeperrücke, erscheint; man empfängt ihn mit unbegrenzter Ehrfurcht. Er zeigt für Clorinde ein Wohlgefallen und läßt merken, daß er einer Heirath mit ihr nicht abgeneigt wäre. In Folge so glänzender Aussicht wird Bertolucci sehr kühl gegen seinen Freund, den Antiquar, der immer mehr vom Platze gedrängt wird. Fagotto macht durch seine Stimme und Vortrag, wie durch allerlei erstaunliche und belustigende Künste den ohnehin kurzen Verstand des leicht enthusiastirten Bertolucci vollends durchgehen. Um dem Ganzen die Krone aufzusetzen, giebt Fagotto Bruchstücke aus seiner neuesten Oper zum Besten. Papa geräth nun ganz in Ekstase und schwört, wer solche Musik machen könne, verdiene nichts Geringeres als die Hand seiner Tochter. Da weist Fagotto auf Fabricio als den wahren Componisten und besteht zugleich darauf, daß der Alte sein Wort halte. Wiewohl ungern – denn er hätte lieber den Fagotto als Schwiegersohn begrüßt – willigt dieser ein, der Notar wird geholt und der Contract besiegelt. Was nützt es nun, daß Caramello, Verdacht schöpfend, dem falschen Fagotto Bart und Perrücke abreißt und so den Betrug aufdeckt? Geschehen ist geschehen. Moschetta endlich reicht dem genialen Baccolo natürlich auch gern die Hand. So weit der Text, der, wie man sieht, nicht neu und originell, aber kurzweilig und unterhaltend ist. Die Musik gehört zum Besten, was Offenbach geschrieben; sie ist enorm lustig. Gleich das erste Quartett: „Er kommt!“ wirkt urkomisch, nicht minder die große Kunstproduction Fagotto's. Hier ist die Instrumentation zu vielen Scherzen benutzt. Es wird das Krähen des Hahns, das Gackern der Hennen, Hundegebell, Schweinegrunzen, Katzenmiauen nachgeahmt, ohne daß dabei die Melodie vernachlässigt oder ordinär wird. Originell ist außerdem eine Ode, von welcher der Antiquar behauptet, sie sei 1800 Jahre alt, und die er zu einer Lyra aus dem vermeintlichen Nachlaß Pindars singt. Ein reizend melodisches Duett zwischen Baccolo und Moschetta gehört auch noch zu den hervorstechenden Num[494]mern. Den Hauptcoup aber hat sich der Componist für das Finale aufbewahrt, welches die Inszenirung der Oper Fabricio's zum Gegenstand hat. Hier herrscht wahrhaft tolle Lustigkeit neben anmuthigster Erfindung. – Die Zellner'schen „Blätter für Musik“ berichten übrigens noch eine Anekdote, welche in Ems passirt ist. Offenbach ist da eine Wette um 1000 Thaler eingegangen, daß er binnen acht Tagen eine

Operette schreiben wolle. Das Libretto, welches den Titel „Lisbeth und Fritz“ führt, war bei der Hand und Offenbach schritt zur Arbeit. Wirklich löste er sein Versprechen und am 18. Juli ward das neue kleine Opus gegeben.

1863/33. 5. „*Des Sängers Fluch*“ als *Opernstoff*, Europa, 1863/33, [aug. 7.], Wochenchronik, Theater, 496. h.

Aus der bekannten Uhland'schen Ballade: „Des Sängers Fluch“ hat der Intendant des Coburger Hoftheaters, *Gustav von Meyern*, das Textbuch zu einer Oper verfertigt, welche der Componist *Langert*, der früher schon Schillers „Jungfrau von Orleans“ zur Oper umwandelte, gegenwärtig schreibt und noch im Laufe des Winters zur Aufführung zu bringen gedenkt.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/33. 1.

Aus dem Haideleben des Ungarischen Tieflandes – Pusztaí élet a magyar Alföldön, Europa, 1863/33, [aug. 7.], 1025–1034.

A német cikk tartalma – Az Europa önálló bevezetés után Anton Kerner könyvéből közli az első fejezetet. A könyv adatai: *Das Pflanzenleben der Donauländer* (I. *Ungarisches Tiefland*. II. *Karpathen*. *Das Biharia-Gebirge an der ungarisch-siebenbürgischen Grenze*), Wagner, Innsbruck, 1863. A német közlés nem teljes, helyenként mondatokat, bekezdéseket hagyott ki a lap szerkesztője.

2004-ben a kötet megjelent magyarul: Oroszi Sándor: *Anton Kerner: A Duna menti országok növényvilága. A magyar Alföld és a Bihar-hegység*, ford. Madas László, lektorálta Fekete Gábor, Erdészettörténeti Közlemények, 2004, 62. sz. 1–120. és: Tilia, Vol. XII. Szerk. Bartha Dénes (*Másfél évszázad növényföldrajzi gondolataiból*, szerk. Bartha Dénes és Oroszi Sándor, Sopron, 2004, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Erdőmérnöki Kar, Növénytan Tanszék). Az első fejezet itt: *A magyar Alföld*, 8–13. Az Europa bevezetőjét saját fordításban közöljük, a könyvből származó részt pedig Madas László fordításából vesszük át. Az Europa által kihagyott mondatokat szögletes zárójelben közöljük.

A német cikk fordítása

[Az Europa bevezető bekezdése:]

A magyar Alföldön, a Tisza mentén nagy kiterjedésű kopár, terméketlen föld és marhalegelő terül el, melyet „puszta” néven általában félelmetes, néptelen sivatagként emlegetnek, valójában azonban igen érdekes, sokféle sajátossággal rendelkezik. E területet, melyen kétségtelenül felismerhetők az egykori tenger nyomai, beláthatatlan nádrengeteg, égerfával benőtt mocsár, tőzeg és láp borítja, végig a lassan vonuló, számtalan szigetet körülölelő Duna és a kanyargó Tisza mentén. A két folyó közén található az ún. Telecskai-fennsík, ennek északi, kopár részét kecskeméti pusztának nevezik, és egykor Attila, illetve a kunok székhelye volt. Itt és a Tiszától keletre, a debreceni pusztán és másutt hatalmas homokterületek, víz, fa, árnyék nélküli legelők váltakoznak füves rétekkel a szabadon legelő szarvasmarhák számára, és termékeny szántóföldekkel. E pusztákon és legelőkön ritkán lát az utazó települést, ellenben gyakoriak a tanyák, a cselédek és alkalmazottak, olykor maguk a gazdák számára épült házak, gazdasági épületek, ezeket azonban alig venni észre a végtelennek tűnő, lakatlan tájban. A szélsőségek vidéke ez, nyáron a tűző nap, télen az erős fagyok, gyakran félelmetes szélviharok uralják. Káprázatos természeti erők játszanak rajta, mint például a délibáb, és legelő nyájak, pásztorok kószálnak benne. Az állatok egész évben kint vannak a pusztában, és velük együtt a pásztorok is. Az utóbbiak sajátos,

szegényesen képzett népség, és maguk közt is több csoportra oszlanak, aszerint, hogy milyen állatot őriznek. [1026] A kanász, vagyis a disznópásztor többnyire a legalsó fokozatot képviseli, utána következik a csordás vagy gulyás, a szarvasmarhák pásztora, felette áll a juhász, vagyis a birkapásztor, végül legfelül a pusztai valódi fia, a bátor lovas, és a még merészebb lótolvaj, a csikós. Gyülekező- és szórakozóhelyük a pásztoroknak a magányos kocsmák, ahol gyakran egész éjjel táncolnak, énekelnek és isznak.

Erre a vadromantikus vidékre vezet bennünket Anton Kerner szórakoztató és tanulságos munkája, *A Duna menti országok növényvilága* (Innsbruck, Wagner). Olvasóink számára közöljük az alábbiakban a szerző egyik utazását a pusztába.

[Részlet Kerner munkájából, Madas László fordításában:]

„Szép májusi reggel volt, amikor Kisújszállásról elindultam, hogy a Hortobágyra utazzam, amit a magyar népdalok, mint a puszták eszményképét magasztalják. [Hortobágy Debrecen városához tartozik, és mintegy 40 000 barom legel ott.]

Két virgonc ló húzta szekerünkön végiggördültünk a város széles utcáján, az akácfasor árnyékában. A házak körül ültetett akácfák virágtól terhes ágai ráhajoltak a szerény nádfedelekre. Az édes illat kétszeresen üdítve töltötte be a levegőt, és a laza lombok résein keresztül csak imitt-amott lopakodott be egy-egy pillanatra a ragyogó tavaszi ég.

Csakhamar magunk mögött hagytuk az akácillatot, az árnyékot, a várost, az előtte sorakozó szélmalomokat, és elibünk tárult a maga nagyságában és teljes egyhangúságában a síkság. Néhány gémeskút, fehérítő templomtorony a látóhatáron, egy-két magányos tanya azok a támpontok, melyeken a körbefürkésző szem megállapodhat.

[1027] A reggel csendjét csak kocsisunk lovait biztató nógatása törte meg időnként: „Csillag nye! Szikra, nye”, szólomatja nevükön őket. Erre azonban aligha volt szükség, mert a két élénk lovacska anélkül is vidáman és frissen poroszkált a sztyeppén át, mintha érezték volna, hogy ma még olyan helyeken fognak járni, ahol egykor mint pajkos csikók nyargalásztak. – A talajt pompás gypeszövedék borítja, amit csak itt-ott szakít meg egy-egy csoport buján növő bogács és néhány földig hajló, elnyomorodott kékénybokor. Ez az egyetlen vadon nőtt bokor, melyet az ember a naphosszat tartó utazás alatt lát, és a közép-magyar alföldi flórában a bokor és a faféleségeknek egyetlen képviselője. Az akácot, a tölgyeket és valószínűleg a füzeket is az ember telepítette be, természetes erdőt csak akkor látni, ha az Alföld széléhez és a környező dombláncolatához közeledünk.

[Útközben egy olyan, több hold nagyságú területre bukkantunk, amelyet teljesen beborított a magasra nőtt csalán. Ez a jelenség arra enged következtetni, hogy itt egy régen felhagyott emberi település helye lehet, mert az ősi pusztai növényvilágában a csalán idegen, és az olyan növények közé tartozik, melyek mindenhol követik az embert, ahová az csak letelepedik. Némi kérdezősködés után kiderült, hogy ott közel kétszáz esztendeje Mária-laka állott, ama három falu egyike, melyből a mai Kisújszállás kiépült. Különben a csalánerdőn kívül a falunak semmi nyoma nem maradt, amin nem is lehet csodálkozni, mert mérföldekre sem lehet követ találni, s az elhagyott házak földből döngölt falait az esők és viharok a földdel tették egyenlővé.]

A nap már magasan járt az égen, amikor egy bevágás szélére értünk, melynek mélységéből a nádas és a sások között megcsillant a Berettyó víztükre. [A folyó a magyar-erdélyi határhegységtől szinte esés nélkül kanyarog erre, mocsarakon keresztül, melyek partjai között mintegy 20 négyzetmérföldnyi (1155 km²) kiterjedésben húzódnak, és a vízmadarak tömegének nyújtanak szálláshelyet. Amikor szemügyre vettük a víztükröt, néhány sürgölődő pompás vadkacsát vettem észre.

Gyorsan leszálltam a szekérről, átcsúsztam a magas kákáson a part felé, és hamarosan egy formás tőkésrécét ejtettem zsákmányul. A szekérhez visszatérve a puskámat újra akartam tölteni, de leírhatatlan bánatomra felfedeztem, hogy a vadásztáskámat a történetekkel együtt Kisújszálláson felejtettem. Így hát nem maradt más hátra, minthogy lemondjak a víziszárnyasok vadászatáról. De nagy lett az örömöm, mikor a legközelebbi tanyán, ahol pihenőt tartottunk, egy legény vállalkozott arra, hogy rögvest lóra ül, és a városban felejtett holmimat még estig meghozza a megjelölt éjjeli szállásunkra.]

Amikor [lentől, a Berettyó partjáról ismét felhágunk a síkságra, és] egy pillantást vettem a vidékre, meglepetésemben felkiáltottam. Távoli tenger csillogó kék tükre feszült előttem, és valamelyik partján, a párás messzeségben, ott feküdt Püspökladány fehér falaival, karcsú, fehér tornyával a tiszta vízfelületről tükröződött vissza. Kocsisunk meghallván a látvány láttán felharsanó örömteli kiáltásomat, a közömbös ember nyugalmával, mint aki naponta kerül szembe ilyen látvánnyal, odaszólt: »Uram, amit ott lát, az a délibáb játéka« – majd ostora hegyével kelet felé bökött, és hozzátette: »arra nézzen csak, ha tetszik a játék.« Követve szememmel a megjelölt irányt, egy több száz lóból álló ménest pillantottam meg, amint a csillogó víz színén lassan halad tova, és melynek fordított képét a tenger ragyogón játszadozó felülete vert[e] vissza.

Ez a látvány óráról órára gyönyörűbb lett. A déli nap izzón sütött a fejünk felett, forró légfuvallat húzott el a talaj színén, a levegő vibrált körülöttünk, és a tenger csendes tükre hullámzó felületté vált a csillogó tündöklés végtelen kiterjedésében. Végül az erősödő szélben egyre inkább a felkorbácsolt tengerhez vált hasonlónak. Ladány temploma egy keskeny, sötét földnyelvben, mintha egy szigeten úszna, mintha most nyelnék le a hullámok. Mi meg rövidesen azt hihettük, hogy egy tüztengerrel körülvett sziget felé tartunk. Jobbra egy magányos, fehér tanya úszott, mellette egy sötét erdő húzódtott, a víztükréből mindkettőnek a látványa rajzolódott ki. Most lefelé tartott a terep, amelyen [1028] haladtunk. Víz és erdő eltűnt, és a fehér házacskák magányosan állt az erdő árnya nélkül, az erdőtlen puszták tágas síkján, melyet a kék égtől egy vízszintes vonal választott el.

A vibráló légrétegek hatására a horizont már nem egyenes vonalnak mutatkozott, mint előbb, hanem hullámvonalban úszott. A házakat körülölelő kép hullámfodru kontúrja egy erdő szegélyét utánozta. Sok tárgy magától a szemlélődőtől nyert sötétebb színt. Ugyanígy nyerte el a pusztának a házhoz nyúló darabja, az erdőszegély utánzásán kívül, még azt a sötét kékeszöld színét is, amivel a csalfakép gyönyörködtetően megajándékozott bennünket.

Ilyen csalfaságok azonban csak akkor jelennek meg, ha a pusztán áthúzó légmozgás következtében az egyenlőtlenül felmelegedett légrétegek nem sík felületen határosak, hanem hullámzó mozgásban találkoznak. Ennek folytán minden kép valamelyest eltorzul, a legelő erdőkké, a szerény tanya gögös kastéllyá változik, és a felzaklatott fantázia a távoli pusztán legelő ménes helyén egy tomboló csatát vél felismerni.

A Tisza irányából a horizont felett délután néhány sötét tárgy jelent meg a levegőben lebegve, elmosódott, homályos körvonalakkal. A távoli juhnyájának látszó képek nem a földön található vízfelületről tükröződtek vissza.

A nyugati horizonton egy templom is fényskedett, ami – a kocsis szerint – borús, hűvös időben innen nem látszik, de forró, tiszta napokon rendszeresen feltűnik. A különben oly sivár és szomorú síkságon átért eme állandóan változó, csodás képek látványa szinte feledtette azt a nyomasztó hőséget, melynek ezen az árnyék nélküli terepen ki voltunk téve. Délután gyakran találkoztunk a Berettyó kis mellékágaival, és a Hortobágyon áthaladva számtalan szép szürkemarha gulyát és legelésző ménest láttunk. Utóbbiakból néha egy-egy kíváncsi csikó nyihogva futott hozzánk. Állandó

visszatérő kép volt egy-egy magányos tanya a mellette álló gémeskúttal. A nap már lemenőben volt a nyugati látóhatár felett, a gyepen gördülő szekerek már hosszú árnyékot vetett a pusztára, mely az alkonyban a leggyönyörűbb színekben pompázott, és úgy tűnt, mintha merő arannyal lenne leöntve.

A lemenő nap néhány utolsó sugara még átvillant a pusztán, majd alábukott a horizonton. A hatalmas síkság hirtelen egyhangúvá és színtelenné vált. A keleti égbolt ólomszürkébe burkolódzva vált el a földtől, míg a nyugati a legélénkebb színek skáláján pompázott: a mélyebb rétegekben izzó vörösen, a magasakban aransárgán, és végül a zenit felé mély sötétkébe veszett.

Szekerünk szinte hangtalanul haladt az éjszakai kvártélyunknak szolgáló tanya felé, mely már régebben megmutatkozott a látóhatáron elúszó rajzolatban. Több irányban pásztortüzek lobbantak fel, és a pusztán keresztül hűvös szél érkezett. A hold halványan világított az ólomszínű égből, és képe egy vízfelületről tükröződött vissza, melynek szélén a kocsisunk megállt. Megérkeztünk a Hortobágy-folyó partjára, amely a magyar Alföldet Debrecen és a Tisza között öntözi. Tőle kapta nevét a körülötte fekvő puszták világa.

A Berettyó éppen úgy, mint a Tisza, a síkságba mélyen bevágódott ágyban kanyarog, és csak akkor vehető észre, ha közvetlenül a meder szélén állunk. A túlsáton, mintegy két lábnnyira leszakadt teraszon, állt a tanya, ahol éjszakázni akartunk. A kákacsomók között egy tölgyfából kivájt ladik volt félig elrejtve. Közeledtünkre két hatalmas fehér komondor rohant harsogva a part felé. Kiáltozásunkra csakhamar megjelent a tanya egyik lakója, és nekifogott, hogy a kétszemélyes lélekvesztőn egyenként átszállítson bennünket. Szekerünk a túloldal maradt, a lovak átúsztak, és a tanya mögötti pusztán kezdtek el legelni. Ott töltötték az éjszakát is.

Házigazdánk, egy szálfarós, komoly megjelenésű kunfi, markáns, szép arcvonásokkal, barátságosan fogadott bennünket. Felesége a bő vacsorával és hálólhelyünk elkészítésével foglalatostkodott. Bizony mindkettőre már nagyon rávágott az egész napos utazásban elfáradt testünk.

[Időközben leszállt az éj, de még mindig nem érkezett meg a történetekért visszaküldött legény. Mindazok a történetek, melyeket valaha is hallottam a magányos tanyákat éjszaka meglátogató betyárokról, most elevenen jutottak eszembe, és az ilyen kalandokról szóló ismereteim újabb elbeszélésekkel bővültek, melyeket a párolgó vacsora mellett, az asztal körül kialakult kis körünkben, színesen adtak elő. A nap fáradalmaitól törődötten első voltam, aki hálólhelyemre vettem magam, és hamarosan félálomban hallottam útitársaim még mindig kalandokról szóló beszélgetését. Végre csend lett, és mély álomba merültem. Hirtelen lépteket véltem hallani az ajtó előtt. Szobánk ajtaja kinyílt, és a homályban látni véltem, hogy a szobába három hatalmas, kormos arcú fickó lépett be. Egy dupla lövés csattanására kiugrottam a szoba közepére, és az ágyam mellől önkéntelenül felkaptam az üres flintámat. A három betyár azonban eltűnt, az ajtó be volt zárva, és csak saját hangos szívdobogásomat hallottam. A házon kívülről pedig az útitársam hangját.]

Néhány pillanat múlva mellette álltam, és elmesélte, hogy a történetekért elküldött legény röviddel elalvásom után érkezett meg. Mivel nem akart felébreszteni, útitársam csendesen kiosont a szobából, és kiment a partra, ahol az akkor megérkezett legény elmesélte, hogy a Hortobágyon keresztül lovagolva, a házhoz közel, egy egész csapat nagyon szép vadkacsát látott, s ezekre tett két lövést. Éppen elhatároztam, hogy a három betyáromról beszéljek, amikor teljesen világos lett előttem, hogy a jelenetet felcsigázott fantáziám játszotta elém.]

Most ragadt csak meg a hortobágyi pusztára boruló csodálatos holdvilágos éj. A látóhatáron sejtelmes körvonal mentén találkozott az ég a földdel, csendes, derengő világosság terítette be a tájat, és lobogtak fel itt-ott rőt fénnnyel a pásztortüzek.

A holdfény a part szakadása szélén magányosan álló tanyánk fehér falát világította meg, amire rávetődött a közelben álló gémeskút árnyéka is. Lábunknál fekszik a Hortobágy sötét vízfelülete, melyről, mint egy fekete tükörből, ránk pillant a hold. Az egész látvány végtelen nyugalmat áraszt, és a csendet csak időnként töri meg egy-egy nyáj kolompja, vagy egy kutya dühös vonítása. Nem tudtam lemondani arról a gyönyörről, hogy ladikba ne szálljak, és egy rúddal a víztükörré ne toljam magam. Ezernyi fényecske villant fel a ladik siklása keltette hullámfodrokon. Mint zöldarany csillogtak a tavirózsák úszó levelei, és a part lengedező szittyói és nádszálai mélabúsan [1030] zizegtek. De a víztükör felett elhúzó hűvös, nedves szél nyomán tagjaimon hideg borzongás futott végig, figyelmeztetve, hogy térjek vissza az éjszakai szálláshelyemre. Álomképeimben [befeketített ábrázatú rablók keveredtek] a holdfényben a tavirózsák levelén himbálódzó, takaros vízitündérek alakjával.

A másnap reggel már útra készen talált bennünket a sárgászörösré színeződött keleti égbolton felkelő nap, amely a tengersík vidéket tüsszel és ragyogással öntötte el. Látogatásunk mai célja a Hortobágyon elhúzódó, végtelen kiterjedésű nádas mocsárvilágának megtekintése volt. A nyílt vízfelületek a rengeteg vízimadár nyüzsgőterét jelezték. A nádas e helyen nagy területen leégett, és téglavörös hamu lepte be, amelyből itt-ott feltűnedeztek a nád gyöktörzsének félig elszenesedett csonkjai. Csak keservesen vergődünk el a zöldellő nádtenger széléig.

A csomókká egyesült nádszálak között számtalan csatorna keletkezett, mint végpontjai egy sokszorososan elágazó, a nádszigeteket körülfonó vízhálózatnak. A süppedékes parton heverő két felfordított ladikot vízre tették [tettük], és a csákyák erőteljes lökéseivel hamarosan a nádrengeteg sűrűjébe érkezünk. A nádas felől nádiposzata hallatta sajátos énekét, melyet a szellőhimbálta nádszálak bánatos zizegése kísért. A ladikok közeledésére néhány guvat tűnt el a nádas zsombékok között. Egy előkelő gém emelkedett a magasba széles szárnycsapásokkal, a ladik előtt a víztükörön pedig temérdek gyorslábú vízpoloska futkosott. Szűnyogfelhők lebegtek fel és alá. A mocsár valamennyi lakója csodálkozó szemmel pillantott ránk, betolakodókra. A csatorna, melyen eddig haladtunk, egy náddal körülvett vízfelületté szélesedett ki. Egypár lövés felrebbentette az egész tollas világot, de néhány perc múlva ismét az előbbi nyugalom ülte meg a tájat.

Nem ismerek a mi zónánkban egyetlen olyan növényformációt sem, amelyik ennyire megőrizte volna zavartalan, elzárt őseredetiségét, és a nádrengeteg a maga élővilágával talán éppen ezért van olyan mély hatással az emberre. A végtelen nyugalom, melyet egy verőfényes nyári napon, de méginkább egy holdvilágos éjszakán érezni lehet, hatalmába keríti és még mélyebb komorságra hangolja az ember kedélyét. A kecses formájú, hosszú lábú kócsag és a többi vízimadár ebben a ritkán megzavart magányban éli világát. A buján tenyésző, különös vízinövények itt pompázó és gyönyörködtető virágai bizonyára elenyésznek, mielőtt emberi szem láttá volna őket, s ehhez jön még a sötét vízfelület mozdulatlan, holt tükrének látványa. [1031] Mindez együtt oly képpé áll össze, mely magán viseli a végtelen magányosság jellegét. Megpillantása hamar búskomorságba ejti az ember lelkét. Nem csoda, ha ez a bűbánat kiül a halász arcára is, aki naphosszat üldögél a parton és reménykedve nézi a víztükröt. Nem csoda, ha nótáinak gondolatja és dallama is oly bánatos.

A legváltozatosabb kígyózó mozgásban követem lélekvesztőmön a halászt, hol egy nádszigetet megkerülve, hol az összehajló nádszálak közötti keskeny csatornán átnyomulva, majd ismét egy nyílt víztükröt átszelve. A bennünket körülvevő egyformaság, a kiemelkedő pontok teljes hiánya a tájékozódást számomra szinte lehetetlenné teszi. Ezért csodálom és elálmélkodom vezetőm helyismeretén, aki itt éppen annyira otthon van, mint az erdész a saját zöld erdejében, és minden nádszálat úgy ismer, mint ahogyan az a másik minden fát hegyvidéki területében.

Önkéntelenül arra az emberre gondoltam, aki ebben a nádlabirintusban, nem ismerve az utat, eltéved. Hasztalan kutatna egy kilátópont után, ahonnan a kivezető út irányát megpillanthatná. Akármerre fordul, szorosan zárt nádszálak merednek felé. Egyik hely hasonló a másikhoz, sehol sem tűnik fel a víz folyása, ami irányt mutatna. Kiáltása nem hallatszik ki e rettenetes vadonból, így naphosszat bolyonghat a kanálisokban és lagúnákban anélkül, hogy kijáratot találna.

Annak ellenére, hogy vezetőm helyismerete mindeme veszélyektől megóvott, mégis megkönnyebbült szívem, amikor több órás út után a nádrengeteg némileg megvilágosodott, és az előttem haladó ladikból vezetőm hátrakiáltott, hogy rövidesen ismét föld lesz a talpunk alatt. Noha a mocsár közepének növényvilága alig mutatott újat, a nádrengeteg szélén viszont számtalan virág díszlett, mintha a nádvadontól akart volna emlékezetesen búcsúztatni. Tavirózsák vakító fehér virágai és nedvzöld levélkorongjai elegáns csokorba rendeződve szegélyezték a víziút kiszélesedő torkolatának sötét víztükrét. Szemben a partot széles szalagban égkék nefelejcs virágszőnyeg borította, és mintha a víz be lett volna havazva a boglárka kedves, fehér virágözönével. Sustorogva halad előre a ladik e növények merev, sörtés leveleiből és indáiból összegombolyított, sűrű masszán. Néhány erőteljes lökéssel megérkeztünk ama kanális bejáratához, amelyen keresztül behatoltunk a nádösrengetegbe.

Egy zöldellő rét terült el előttünk, melyen az imént elhagyott mocsár egyik lefolyása kígyózott végig. Azon egy kis híd vezetett át [1032] egy csárdához, amely magányosan állt a mocsár szélén vezető út mellett. Odaérkezésünkkor két hatalmas kutya rontott nekünk bömbölve, egy csapat liba sietett kitért szárnyakkal és meredt nyakkal, hangos gágogással felénk, megjelenésünkkel a tanya egész állatvilágát lázba hoztuk. A kocsmáros kiáltására a kutyák morogva vonultak vissza, és mi a ház előreugró tornáca alatt egy rövid időre árnyékot és felüdülést kerestünk. Amilyen lármás volt az érzésünk, olyan üres és néma lett néhány perc múltán az udvar. A napsütésben csillogott a tornác előtti gyepek, és remegve emelkedett a felhőtlen ég felé a talaj felett felmelegedett levegő. Egy nádkévesor húzódott a mocsár felé, melyet, amíg a szem ellátott, benőtt a nád, és felőle a gyenge szél alig hallható zizegést hozott. A légből hangzó éles rikoltásra kaptuk fel a fejünket, s abba az irányba fordulva az égi kékségben két lebegő sast pillantottunk meg, melyek mintha oda lennének láncolva. Az egész csárda jól beleillett a környezetbe, a nádtető, a nádkerítés és egy hatalmas kéve nád a tornácon adta meg a csárda jellegét, melyben a karcsú nádszálak játszották a főszerepet.

Nem fogadott bennünket cigánybanda, amivel különben az utazó bizonyára találkozna egy csárdában, nem garázdálkodtak dorbézoló betyárok, a félreeső ház mintha kihalt lett volna. Csak egy legény keresett számunkra azonnal frissítőt és enyhülést, majd a tornác árnyékába leheveredve, félig álmodozva, egy dalt kezdett el dúdolni, itt a legkedveltebbek egyikét, mely így hangzott:

Hortobágyi pusztán fúj a szél,
Juhász legény búsán útrakél.
Hová lett a nyája? Eladta.
Hová lett a kedve? Elhagyta.

Ennek a pusztai világnak a képei mindig újak voltak számomra: a beláthatatlan tengersík zöld vidék legelésző nyájaival, magányos házacskaival és gémeskútjaival, mocsaraival és lappangó csermelyeivel; mindig ugyanabban az öltözékben vonulnak el szemem előtt. Másodszor akkor láttam a Hortobágyon a naplementét, amikor a vasútállomásra kocsiztunk, ahonnan a mozdony dübörgő száguldással vitt vissza Pestre.

A pusztai tájban tett első utazásom fentebb vázolt benyomásai mély nyomot hagytak bennem, és állandóan húztak vissza. Az ötévi magyarországi tartózkodásom

alatt minden alkalmat megragadtam, hogy a magyar Alföldet tanulmányozhassam és megismerhessem.

Ott még a puszták világa helyenként érintetlenül megmaradt eredeti állapotában. Még látni lehet azt az életet és azt a módot, melyet lényegében az elmúlt évszázadok érintetlenül hagytak. De sietnünk kell, ha azokat a képeket, melyek ott még élnek, meg akarjuk őrizni [1033] és át akarjuk adni az utókornak. A mozdony már átdübörög a sztyeppén, már emelkednek a gátak, melyek megszabják a patakok és folyók futását, és elvezetik a nagy mocsarakhoz a földművelést. Hullámzó búzatáblák támadnak a megforgatott pusztai földben, hatalmas marhalegelők alakulnak át szántófölddé, és a jövő földművelése megragadja az Alföldet, s olyanná teszi, [1034] amilyen ma a távoli olasz Alföld.

Egy fél évszázadon belül a romantikus pusztai élet éppen úgy eltűnik majd, mint az a növényzet, amely a sztyepp talaját borítja. Ezért kétszeresen fontos feladatnak tűnik ennek az őseredetiségnek a maradványait képben és írásban megőrizni.

[Szeretném, ha a következő vázlatokban ennek a feladatnak egy részét sikerülne megoldanom.]

Magyarázatok a német szöveghez

Anton Kerner – (1831–1898), osztrák természettudós, botanikus, növénygeográfus. 1855-től 1860-ig tartózkodott Magyarországon, a budai cs. és kir. Főreáliskola tanára volt, és kiterjedt kapcsolatrendszerrel épített ki a magyar tudósokkal. 1860-ban Innsbruckba költözött, 1878-ban lett a bécsi egyetem Növényrendszertani Intézetének és botanikus kertjének vezetője. Részletes életrajza: Degen Árpád: *Kerner Antal*, Természettudományi Közöny XXX, 1898. aug., 348. füzet, 393–407; Maria Petz-Gartenbauer: *Anton Kerner (1831–1898) élete*, Ford. Király Angéla, Tilia, idézett szám, 229–240.

A kötet és a szerző Arany számára az akadémiából is ismeretes volt. Hunfalvy János az 1863. ápr. 13-i ülésen tartott róla előadást, s erről a Ko is beszámolt, néhány hónappal a jelen cikket megelőzően: „Utána Hunfalvy János vont a közfigyelmet, ily című könyv ismertetése által: »Das Pflanzenleben der Donauländer.« A honunkban huzamosb ideig lakott s azt jól ismerő idegen szerző a *Tiszaszabályozás, erdőpusztítás, vízlecsapolás égalji és a föld termékenységét ellenkezőre változtató káros következményeit* rajzolja egész alföldünkre nézve. Méltó bizony, hogy mind ez ismertetést egy magyar ember se hagyja olvasatlan, mind magával az ismertetett munkával foglalkozunk. Az akadémia közhelyesléssel fogadta a korszerű felolvasást: meg fog az jelenni a Budapesti Szemlében. Veleje oda megy ki, hogy a *szabályozás által megapadó légnyrakot, csatorna rendszer* behozatala, fák ültetése stb. *által kell idejében pótolnunk*, ha azt nem akarjuk, hogy dús alföldünk zahara pusztasággá váljék.” (Ko I/I. 1863/16. ápr. 19. 382–383.)

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/8, aug. 23. Vegyes, 191: *A lipcsei Europa mostanában sokat foglalkozik honunkkal...* Összefoglaló és ismertető az Europa jelen írásáról és korábbi cikkeiről.

A Ko szövege:

„A lipcsei Europa mostanában sokat foglalkozik honunkkal. Minap a Tatra hegység, a lomniczi csúcs ismertetése jött benne, most *Kerner* munkája után a »magyar alföldi pusztai életről« hoz cikket, jóval alaposabbat mint többnyire a német lapok ismertetései Magyarországról. *Kerner* öt évig lakott hazánkban, s azután írta »Das Pflanzenleben der Donauländer« című munkáját, melynek kivonata a fentebbi ismertetés. *Kerner*, Kisujszállásról indulva, a Hortobágyot látogatta meg; képei

többnyire helyesek, még csak *rablókat* és *czigányt* sem talált a hortobágyi csárdában. Az ős-örök csend szent némasága környezte mindenütt a nádrengeteg között.”

Magyarázatok a Ko glosszájához

A lipcsei Europa mostandában sokat foglalkozik honunkkal – Az Europa gyakran közölt rövid kulturális és irodalmi híreket vagy hosszabb ismertetőket Magyarországról. Az 1862. év 42. számában a *Die Koryphäen der ungarischen Dichtung* [A magyar költészet korifeusai] című cikkben (1335–1342. hasáb) magáról Aranyról is hosszabban ír a lap. A nem irodalmi jellegű ismertetések között vannak olyanok, melyek rokonszenvvel szólnak az országról, és vannak, amelyek elképesztő vádakkal – vadsággal, állatkínzással stb. – illetik a magyarokat. A szerző nevét sohasem közli a lap, de a tartalomról arra lehet következtetni, hogy a tévhitek terjesztése hazai német (ill. német nyelvű) egyén(ek)től ered, akik a magyar környezetre idegenként (idegenkedve) tekintenek. Sorozatban jelennek meg 1863 és 1865 között a magyar életképek, történeti és művelődéstörténeti összefoglalók. Arany glosszáját megelőzően a következő – viszonylag objektív – írások láttak napvilágot: *Maria Theresia und die Ungarn* [Mária Terézia és a magyarok], Europa, 1863/25, 769–778. h.; *Von den Höhen des Tatra-Gebirges*, Europa, 1863/32, 1001–1012. h. – az utóbbiról a Koszorúban Arany is hírt adott, ld. az Europa 1863/32. 1. tételét. Ld. még az Europa 1864/15. 1. jegyzetét.

még csak rablókat és czigányt sem talált a hortobágyi csárdában – Utalás a szöveg 1032. hasábjának második bekezdésére: „Keine Zigeunerbande...” („Nem fogadott bennünket cigánybanda...”.) Egyben utalás az Europa többi hazai tárgyú cikkére, a Magyarországgal szembeni külföldi sztereotípiákra és előítéletekre.

A szerzőség kérdése – Az AJÖM és a TÍ Aranyt tulajdonítja a glosszát: AJÖM XII. 563. 520. – Regeszták.; TÍ 38. 106–107. Ld. még: 1863/32. 1. A stilisztikai, mondattani sajátosságok alapján valóban Arany a szerző.

1863/33. 2.

Aus der Schreckenszeit – *A rémuralom idejéből*, Europa, 1863/33, [aug. 7.], 1049–1056. h.

A német cikk tartalma – A német lap szerkesztője lábjegyzetet fűz a közléshez, melyben felfedi és kommentálja a forrást: „Érdekesnek tartottuk az elbeszélést, mely a Chambers’ Journal legújabb számában jelent meg. Forrásként ott a »Drouet polgártárs naplója« van megadva. Bevalljuk, nem ismerjük e naplót, így felvilágosítással sem szolgálhatunk, vajon átért eseményről vagy fikcióról van-e szó.”

A jelzett angol lapszám és a novella angol címe: *A Story of the Reign of Terror, From the Diary of Citizen Drouet, a Prisoner First in the Port Libre, and then in the Conciergerie*, Chambers’s Journal of Popular Literature, Science and Arts, Conducted by William and Robert Chambers, 1863. júl. 25. szombat, 499. sz. 56–60. A novella név nélkül jelent meg, és a szerző neve a későbbi irodalomtörténeti összefoglalókban sem szerepel. Érdekes azonban, hogy a Didaskalia (Blätter für Geist, Gemüth und Publicität) című német napilap 1867 januárjában ugyanezekkel a szereplőkkel, ugyanezen témával egy másik elbeszélést is közöl folytatásokban, ennek szerzője egy német író: Julie Dungen. Közelebbi adatokat az írónőről lexikonok és összefoglalók nem közölnek.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Ça ira, ça ira! – „Meglesz” („így lesz”) – az egyik legismertebb, a nemesség iránti megtorlásról szóló francia forradalmi dal visszatérő sora. A dal első strófája:

„Ah! ça ira, ça ira, ça ira, / Les aristocrates à la lanterne! / Ah! ça ira, ça ira, ça ira, / Les aristocrates on les pendra!”

Jean-Baptiste Lully – (1632–1687), XIV. Lajos udvarában működő, olasz származású zeneszerző

Jean-Philippe Rameau – (1683–1764), francia zeneszerző

Cazaert társas köreiből – A magyar fordító átveszi a német szöveg téves olvasatát (*Cazaerts Gesellschaften*). Az angol eredetiben ez olvasható: „or one of Capet’s parties” („vagy a Capetingek valamelyik estélyén”). Az angol szöveg a Capeting (Capet) uralkodóházra utal, mely az egyik legrégebbi és legkiterjedtebb dinasztia Európában, oldalágon tőlük ered számos más (többek között francia) uralkodóház.

Carmagnole – 1792-ből eredő forradalmi dal és tánc, a guillotine-hoz kísérték vele az elítélteket

Ça ira, ça ira, la nation réussira – „Meglesz, meglesz, a nemzet győzni fog.” (fr.)

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/11, szept. 13. 254–257: *A rémuralom idejéből* (Francia beszély). Fordítás a német lábjegyzet kihagyásával és Arany szerkesztői jegyzetének beillesztésével. A „Francia beszély” műfajjelölés beiktatása, valamint a lábjegyzet elhagyása azt a kérdést is mellőzi, vajon fikcióról van-e szó, vagy valós eseményről. Sőt, a Ko – Arany szerkesztői jegyzetével együtt, mely a forradalmárok megítélését az elbeszélő helyzettel és a szereplő nézőpontjának kiemelésével menti – mintha éppen a szöveg fikciós jellegét erősítené. A szerkesztői jegyzetet az AJÖM XII. tévesen a 12. számnál közli, magyarázatot nem fűz hozzá.

A Ko szövege:

„A rémuralom idejéből (Francia beszély)

A mint engem Voltaire-köparti clubomban elfogtak, hol oly vigyázatlan valék, hogy a zsarnok Robespierre kegyetlenségéről mertem beszélni, három zsandárral mindjárt kocsiba kelle ülnöm, mely a Port-Libre fogházba vitt. Egy csoport sansculotte kísért kocsimat, vörös sipkáit hajigálva és láncával hadonázva, és halálos fenyegetések közt nem tágitott egész a börtön kapuig, honnan ily kiáltozással oszlott szét: »Ça ira, ça ira! itt van megint egy új falat a szent guillotine számára.«

Mihelyt lábomat betettem a fogház kertjébe, leverettségem nagy részben megszűnt. Jó öreg porkolábunk, Benoit Brutus, oly részvékeny s nyájas vala, a minő csak lehetett. Először is, nagy örömömre, csupa jó barátokra akadtam, mint Fleury marquis, Mirepoix gróf, s a derék s szeretetre méltó Moncy marsall, hogy Bazire apátot, Mereville hercegnőt s a többit ne is említsem. Igazán, Port-Libreben nem vala szűke a jó társaságnak. Tizen laktunk egy szobában s úgy éltünk, mint testvérek, sorjában seprettük a szobát, hoztunk vizet és segítettünk a konyhán. A negyven sous napi költséget is sorban fizettük, a szegény helyett letette a gazdag.

Mi férfiak egy nagy, három emeletes épületben laktunk, minden emeleten hosszú tornácz roppant kályháival, és harminczkét börtönszoba. A hölgyek külön épületben voltak, melynek vas ajtaja előtt őr állt, de este mind együtt lehattunk. Első emeleten nagy terem vala, hol hat asztalnál – tizenhat-tizenhat terítéssel – ettünk este mindnyájan. A hölgyek egy kis asztalnál ültek és kötöttek vagy himeztek; az urak közül egy fenhargon olvasott, a többi hallgatta, vagy irt. Mig az olvasás tartott, mély csend vala. Azután egy kis vacsora következett, melynél mindenki rajta volt, hogy fogságban létét elfeledje és társait is mulattassa. Zenénk is volt, mert kettő közülünk jól tudott játszani a violoncellón, s Rameau és Lulli legjobb dalműveiből egyes darabokat adtak elő. Így inkább valami falusi kastélybeli társasághoz a régi világból hasonlítottunk, mint egy csoport szerencsétlenhez, melyre kegyetlen halál várakozik.

E becses társaságban legkedvesebb barátom az öreg Moncy marsall volt, fő zenészünk. Kávészín frakkjában, hosszan leérő fekete selyem mellényében, fehér

selyem harisnyáival, hajporos fejével és roppant háromszegű kalappal a bal kezében, valóságos typusa volt a régi nemes embereknek. Mindig ezüst csatot viselt, mely a jacobinusok előtt annyira gyűlöletes vala; ellenben utált minden háromszinű rózsát s egyéb jelet. Fogságom második napján találkoztam a derék és udvarias öreg katonával, a mint épen egy roppant vizes csöbör alatt görnyedezett, el is vettem tőle, daczára minden bizonygatásának, hogy neki szükséges a testi mozgás, meg hogy a csöbör nem is igen nehéz. Azzal elvált tőlem, hogy a szobát kitakarítsa, s fél óra múlva láttam, a mint ősz fejével durva asztalaink és székeink fölött hajladoz, mosva és törölve szorgalommal. Oda ugrottam s felajánlám nevetve segítségemet mint kukta. Az öreg marsall nyájas mosolylyal hajtotta meg magát s igazi udvaronc módjára megköszönte. Két percz múlva eszünkben sem forgott egyéb, mint a sistergő hús és hámozott hagymáink. Remek volt az a kép, melylyel a marsall feltúrte ingfodrárt a hagymaszeléshez, pompás az a vidorság melylyel a legalacsonyabb fogházi munkát is végezte. Azon vevők észre, hogy bizalmas beszédbe ereszkedtünk.

»Terhes ez a fogság önnek, Drouet ur?« kérde a marsall, épen a só után nyulva, hogy besózza a húst egy szakácmester ügyességével. »Lássa, nem az ez, ha philosophus szemmel tekintjük. Képzelve, mintha önként vonultunk volna így vissza, s mindjárt oly szabad lesz, mint maga Robespierre ur testestül lelkestül.« Épen felelni akartam, midőn Bazire apát odatípett. »Bravo, kedves marsallom! bravo Drouet ur!« monda. »Hogy panaszkodhatnánk a rabkoszt ellen, ha ily szakácsok főznek. Jó hirt hozok: ma egy éve, hogy bevették a Bastille-t. E dicső nap juttatá uraságra ama férfiakat, kik e börtönt ártatlan nemes emberekkel rakják tele. A hölgyek elhatározták, hogy e napot tánczvigalommal ülik meg; s az ön hegedűje, Moncy marsall ur, nem maradhat el.« – »Büszkévé s boldoggá tesz« felelé a marsall. »Kell, hogy virággal hintsük e börtönt, másképp unalom miatt halunk meg. Rameau és Lulli legjobb zenedarabja ma este hölgyeink szolgálatára lesz. Mondja meg ezt nekiek és tolmácsolja legszivesebb jókívánatomat.«

E pillanatban Jazard, egy részeg és szemtelen porkoláb, kitől a derék Benoit is félt, jött arrafelé a tornáczon. Egyik kezében vizes korsó, a másikban egy csomó kulcs volt és nagy kard az oldalán. A marsall elvégezte volt szakácsi munkáját, megmosta kezét, hegedűjét kihozta és hegedülni kezdett. Jazard állásba tette magát előtte és rámeredt arcátlanul. »No, múltat, múltat, öreg ur – szolt a durva ember – bizony majd azt hinné az ember, a versaillesi udvarban czinczogtatja hegedűjét, vagy Cazaert társas köreiben. Nem tudja talán, mi vár rá, mert bizony másképp hegedülne.«

Erre a marsall fölnézett, hanem egész nyugodtan. »Lóduljon, goromba ficzkó, mondá, hangja [255] megzúgítja hegedűmet.« Az öreg udvarfi e nyugalma felboszantá Jazard-t. »Vigyázz magadra vén gyanús« mondá »vigyázz magadra, mert ha fel talállok adni, olyan helyre csuknak, honnan egyenest a guillotine alá jutsz.« Nyomban földhöz vágta a gazembert, s jól elkardlapolozám saját kardjával. Kiáltására Benoit odajött, de cseppet sem szánta. »Megint bolondozol, Jazard,« monda »megint háborgatsz csendes embereket? Takarodj erről a tornáczról, mi dolgod e táján a börtönnek! Gályarabokhoz való vagy, kiket eddig őriztél. Takarodj erről a tornáczról, egy kettő, különben örökért küldök.« Jazard elsántikált, fenyegető szokat dünyögve; Benoit egy perczre még ott maradt, menteni akarván társát. »Részeg az,« monda »és vesztett is a kockán; mikor józan, nem ily bolond. A katonák mindig leitatják pálinkával.«

Az este elkövetkezett s csupa vidámság lőn minden. Az evő asztalokat halomba raktuk, s így a nagy étteremből türhető tánczterem lett. Mindnyáján oly széles jó kedvben valánk, mint akármi falusi dárídón. Minden ember képe ragyogott midőn Mereville herczegnő az összes hölgykar által kísérve, a szobába lépett. A menuettet oly kellemmel járták, hogy odaillett volna Trianonhoz. A tánczot a marsall

kezdte meg a hercegnővel, s remek volt nézni, a mint három szögű kalapját levéve meghajlott az asszony előtt. Mikor a táncznak vége lőn, beült a zenekarba s hegedült.

Én épen a táncosnőmet vezetém ülő helyére, midőn láttam, hogy Benoit zavart képpel benyit s egy levelet ad a marsallnak. Az öreg ur az ajtó felé ment s intett nekem. Arcza nagyon meg volt változva. Utána mentem az udvarra, melyet a hold ezüst fénnyel tarkázott, s leültünk a legsötétebb árnyékba. »Kedves barátom« szolt a marsall »én kegyedet a börtönben szerettem meg. Most egy titkot kell közlenem veled, a mitől szívem hasad meg. Azt tudja, hogy özvegy ember vagyok, és azt véli, gyermekem sincs. Csalódik. Nekem van egy fiam, egy kicsapongó, egy istentelen csavargó, ki édes anyja szívét megrepesztette. Megtagadta származását, elhagyta ezredét, elfeledte istenét. Most zenész, közönséges kóborló komédiás, a párisi csöcselékhez tartozik. Kihalt belőle minden szemérem, s élő gyalázatja a nemes Moncy nemzetségnek. Megátkoztam, felfogadtam, hogy színem elé sem bocsátom soha. Most ír, azt írja hogy életveszélyben vagyok, de ő megment, ha bejuthat ide a börtönbe. Kér, bocsássak meg neki s engedjem, hogy magát elfogathassa s ide zárathassa. Ott várja válaszom a rostélynál, az isten nélküli nyomorult.«

»Felelt neki, ugy-e, hogy megbocsát?«

»Számára csak egy válaszom van« szolt a marsall kilépve a holdvilágra, melytől mintha csak hirtelen fehér kőszoborrá vált volna, »hogy nem akarom látni soha. Ön jó barátom; tegye meg a szivességet, menjen oda s mondja meg ezt neki. Más nincs, kit küldjek.«

Láttam, hogy itt ellenzés nem használ, elváltam [!] a kinos követséget. A zajos táncsterem mellett elhaladva, a fogház csendes udvaraiba juték s így végre a külső kapuhoz. A rostélyon egy halvány, bús arcz nézett befelé, melynek vonásai nagyon hasonlítottak a marsalléihoz.

»Atyám küldi, ugy-e?« szolalt meg, hosszú száraz kezét a levél után nyújtva.

»Az« felelém.

»A levelet hát, hamar.«

»Jaj de nincs.«

»Ugy hát izent, szóljon hamar. Bemehetek hozzá?«

»Igen sajnálom, hogy ily izenetet kell hoznom apától fiunak, de kénytelen vagyok kimondani: a marsall ur megesküdt az élő istenre, hogy önt színe elé sem eresztí soha.«

»Nem megmondtam önnek?« szolt az épen oda érkező Benoit. »A marsall csupa aczélból van.«

A fiatal ember neki dőlt a rostélynak és zokogott keservesen. »Köszönöm, ismeretlen« – monda végre, »köszönöm részvétét, mely hangjából kitetszik. Az isten tudja, mily ritkán szánt engem más valaki. Így hát csak egy reményem marad. Éljen boldogul.«

Visszamenet egyre tűnődtem szavain, melyek valami nagy veszély közeledtét sejteték. Éjjel álmomból szemembe sütő lámpafény vert fel. Egy csoport veres sipkás ficzkó állt ágyam körül. Lánca és kivont kard villogott kezökben, s a velük jött ebek ránk ugattak midőn felálltunk, hogy számba vegyenek. Egy háromszin vállszalagos gazember⁷ fennszóval olvasta egy cikkét a Republicanus Couriernak: »A forradalmi törvényszék elhatározta eltiporni a reactio embereit. Tegnap hatvan áruló ítéltetet halálra.«

Alig keltünk fel másnap, midőn szörnyű ellenségünk, Jazard baromi örömmel adá tudtunkra, hogy ma délután a Conciergerie tömlöczbe visznek bennünket. Bátor szívvél, de könnyes szemmel vevénk búcsút barátainktól. A hercegné sirva fakadt,

⁷ Hogy az elbeszélő, saját szempontjából így cizimezi a forradalmi embert, reméljük, senki sem botránkozik meg rajta. Akkor esnék ki szerepéből, ha nem így beszélne. *Szerk.*

midőn a marsall meghajtá magát előtte és kezét csókolt neki. Az apát egy dallamot dúdola, Benoit jobban sirt mint akármelyőnk. Jazard szitkozódva morgott és esküdözött, hogy ő is megnézi, mikor kivégeznek. Zsebkendők és kalapok lobogása közt indulánk végzetes utunkra.

Nehéz szívvel léptem át a Conciergerie sötét ajtaján. Napjaink most már meg valának számlálva. Még a marsall, is, úgy látszott, le van verve sötét gondolataitól. Én azt hiszem, tudtán kívül is volt még benne egy szikrája a fia iránti szeretetnek, s az verte úgy le. Vidámsága most már el[256]hagyta, s úgy tetszett, ohajtja a halált. Mindjárt az új börtönbe lépésünkkel erőt vőn rajta e hangulat. Ott várakoztunk az első és második kapu közt, míg a nevünket felírták, midőn egyszerre a közeli toronyból harang félrevert hallánk, s egy csomó sansculotte, láncsait rázva s a carmagnole-t bőgve, berontott. Hallók faczipóik kopogását s egy álgűs szekér gördültét. Maga a börtön igazgatója is elsápadt.

»Le akarnak mészárolni« kiáltánk egy szájjal mind.

»Ugy hát hadd én halok meg legelőbb« szólt a marsall, földre dobván kalapját s a kapuhoz sietvén.

Visszarántottuk. Abban a perczen felpattant a kapu, s egy karddal, láncsával, fejszével fölvegyvert csoport új rabokat taszigálván be, eltávozott.

»Azt reméltem, hogy eljött az időm,« monda a marsall nekem. »Terhemre van az élet. Nem a börtön s nem a guillotine az, a mi engem megtört.«

A luxembourgi és port-librei foglyok vidám kertben tölthették napjaikat, mert emberies érzelmű őreik voltak, de a Conciergerie, hol most raboskodtam, merő egy pokol tornáca volt; az ember ritkán mehetett ki sötét odvából, hacsak guillotine alá nem. Két ajtaja volt a fogháznak, negyedfél lábnyi magas, mindenik egy nagyobb kapuba illesztve. A ki nem vigyázott rajta, könnyen eltörhette a lábát vagy belevághatta a fejét.

Harmadnapra némi reménysugár kezdett csillámlani. A derék Benoit hozzánk jött felügyelőül, minthogy a port-librei fogházat az embertelen Jazard gyöngéd gondjaira bízták. Jöttekor épen a kapunál valék, s legott siettem a marsallhoz, tudtára adni a jó hirt. »Számot vetettem az étellel« monda ő »csak a szekeret várom, mely a guillotine alá visz.« Mindent elköveték, hogy oszlassam levertségét, de csak fejét rázta s szó nélkül távozott.

Negyedik este Benoitval [!] beszélgettem a rostélynál, midőn kopogtattak kívül a kis ajtón. A derék porkoláb arca egyszerre aggodalmas és titkolódzó kifejezést öltött. Az ajtó megnyílt és egy férfi lépett rajta be, kalapja mélyen a szemére nyomva. Benne a marsall szerencsétlen fiára ismertem. »Hamar, hamar Benoit« monda »vezessen gyorsan atyámhoz. Ma éjjel elvitetik a szörnyűk. Láttam a névsort, az ő neve Robespierre saját keze által volt vörös tintával aláhúzva. Csak hamar! Van nálam opium is, festék is melylyel ábrázatunkat kifesthetem. Nagy isten, adj erőt ez órában!«

Én kérdőleg néztem Benoitra [!].

»A dolog így van« felelt ő. »Ez az ur jó és derék fiu, ki bár megvetve és kitagadva, feltette magában hogy meghal az atyjáért. Ma este az én segítségével altatót vegyít az atya borába, s míg a marsall öntudatlan állapotban lesz, más ágyra fekteti s maga fekszik helyébe.«

»De hisz ez örökség« szóltam én. »Kegyed elveszti magát, mégsem szabadítja meg az atyját.«

»Nem örökség,« felelt az ifju. »Más börtönben is tettek ilyen próbát és sikerült. Én színész voltam s pár perc alatt meg tudom festeni az arcot, akár öregnek akár fiatalnak. Ön az atyámmal egy szobában hál és szereti őt – látom a szeméből – ön segít nekem más ruhába öltöztetni atyámat s ágyából másikba tenni. Az érte jövő czudarokat majd utasítja Benoit. Személyesen úgy sem ismerik. Mielőtt csak sejtének is, az én fejem le van ütve.«

»De hátha e hősi feláldozással nem menti meg atyját« – vetém én. »Néhány nap múlva *önre* is ki lehet mondva a halálos ítélet, s akkor ő veszve van.«

»Nem, nem,« kiálta. »Minden jel arra mutat, hogy Robespierre hatalma inogni kezd. Tulajdon baráti félnek tőle s összeesküsznek ellene. Az ördög, kit oly híven szolgált eddig, elhagyja; az ő ideje lejárt. Néhány nap múlva irgalmasabb parancsolók jutnak kormányra, s atyám meg van mentve. De csak hamar, Benoit, nem késhetünk. Jó ismeretlen, ugy-e segít?«

Nem birtam felelni, mert valami a torkomra jött s elfojtá a hangot, de melegen szorítám meg a nagylelkű férfiú kezét.

»Ugy-e,« szóla most Benoitnak [!] »atyám sohasem volt ki a szobájából? Vagy látták már a többi foglyok?«

»Csak kettő« felelt Benoit, »de azokat tegnap kivégezték. E részben semmi veszély.«

A mint a szobába léptünk, a marsall egy gyalogszéken háttal ült nekünk, s épen vacsoráját költötte. Mikor Benoit azt monda neki, hogy új rab érkezett, egy beteges öreg ember, ki mindjárt le kíván nyugodni, csak ezt felelte: »tehát megint egy juh a mészárszékre!« Csakhamar szerét ejtém, hogy az álom-italt poharába vessem, láttam is, még távoztom előtt, hogy kiitta. Lent az udvarban nagy sürgést forgást találtam. Az osztály tisztviselői nagy pompával ép akkor érkeztek és olvasák a halálra ítélt személyek neveit. Már sötét vala, s fáklyafény világítá meg az olvasót és a dühöngő láncsás embereket, kik minden elítélt neve hallására megrázták láncsaikat és kar gyanánt rábögék: »Ça ira, ça ira, la nation réussira!« A czudar a lelegegykedvűbb hangon olvasta: »Val de Grace Achill, ügyvéd; Chandiru Gyula, csizmadia; Baron Péter, kárpitos; Peacurt György, bádogos; Moncy marsall; ennyi mindössze is.«

Hogy a szobába visszatértem, a marsall ágyban feküdt, a fia ráhajlott és oda intett engem. Rátekinték az alvó ember arczára: fiatal volt, piros volt, barna szemöldöke, barna haja. A fiú meg ránczos képű öreg ember vala, ősz hajú, görbe hátú, atyjának megtestesült képe, kinek [257] ruháit is magára vette. »Megjött a ma esti névsor?« kérdé. »Meg, és közte az atyjáé is.« »Tudtam« monda.

Azután elbeszélte nekem az életét, a miből átláttam, hogy könnyelmű volt ugyan, de gonosz nem volt. Egész éjszakát imádkozva tölté. Egy órával mintegy napfeljötté előtt kerékszörgést hallottunk és zárnyitást. »Jőnek« szóla, s térdre borult. »Oh mily boldogság nekem atyámért meghalhatni. Anyám szelleme, fogadd kegyesen ez engesztelő áldozatot!«

Az ajtónk előtti folyosót felnyiták, s mi lábdobogást hallánk és Benoit hangját: »ez a harmincznyolczadik szám.« Erre szobánk ajtaja megnyílt s egy csoport szilaj ficzkó tört be rajta. A fiatal Moncy előállt s közébe adta magát. Még tovább is akartak időzni, de én félve[,] hogy az öreg marsallt fölverik lármájukkal, rájok kiáltottam: »a kiért jöttek, megkapták, elmehetnek.« »Majd utána viszünk téged is« rivallt vissza egyik ficzkó »addig álmodozhatsz a guillotineról.« Így eltávoztak.

Hogy telt el a következő óra, azt én nem tudom. Egyszerre csak hallom, hogy verik földre a harangokat, és kiabálják: »Fegyverre!« Az öreg marsall mindjárt talpra ugrott s mondá: »Betörnek a fogházba!« Én is azt hittem s mondék: »Ne haljon meg uram, mielőtt megtudná, mily derék fia volt. Öreggé festette a képét s atyja helyett önmagát adta a hóhérok kezébe.«

»Álmodik« felelt a marsall »félálomban beszél;« de én tükröt tarték elébe s meglátta benne fiatal arczát. »Hála istennek!« kiálta »mégis derék, nemeslelkű fiam volt. Ugy halt meg, mint igazi Moncy.« Az utcán azonban mind nagyobb lett a zaj; ágyúk dörögtek s a kapukat puskatusával döngették. A folyosón nagy futkosás támadt és Benoit végig kicsapta ajtónkat. »Éljen a köztársaság!« kiálta »éljen mindenki! Szabadok mind, szabadok vagyunk mind, a szörnyeteg Robespierre meg van bukva. Itt is jön még valaki.« Erre a marsall fia rohant be, atyja lábaihoz omlott, ki őt

főlemelé s gyöngéden szívéhez szorítja. Kocsiját, melyen halálra vitték, a városház felől jött emberek feltartóztatták, a foglyokat megszabadíták róla, mondván hogy Robespierre el van fogva.”

- A szerzőség kérdése** – A fordítás minősége, a tömörítő nyelvi megoldások, mondat szerkezetek, belső stílusjegyek Arany fordítására utalnak. Ugyanezen lapszámból Arany még egy olyan írást átvész, amely a francia forradalomhoz kötődik: a *Marseillaise* szerzőségéről szóló hosszabb glosszát. Ezt az AJÖM is Aranynak tulajdonítja, ld. alább, az 1863/33. 3. jegyzetét.

1863/33. 3.

Das wahre über die Marseillaise – *Az igazság a Marseillaise-ről*, Europa, 1863/33, [aug. 7.], Wochenschronik, Musik und Theater, 491–492.

- A német cikk fordítása** – A párizsi Revue et Gazette Musicale ezzel a címmel hoz egy cikket az idősebb Fétistől, aki visszavonta eddigi nézetét, hogy Rouget de l’Isle, a *Marseillaise* szerzője maga komponálta volna annak zenéjét is, és most a világszerte ismert dallamot egy másik franciának tulajdonítja. A cikket a Süddeutsche Musikzeitung német fordítása alapján közöljük: „Azt óhajtom bizonyítani, hogy a *Marseillaise* zenéje nem Rouget de l’Isle-től ered. Ő 1792-ben garnizonkapitányként tartózkodott Strassburgban, amikor kitört a háború, és ahogyan az egész garnizont, úgy őt is elfogta a hazafias lelkesedés. Elragadtatásban írta a *Chant de guerre* című dal néhány erőteljes strófáját, melynek kezdete: »Allons, enfants de la patrie, Le jour de gloire est arrivé!«, prófétai jóslatnak bizonyult. A dal hihetetlen gyorsasággal terjedt, és feltehetően valamely hozzá illő, ismert operadallamra énekeltek. Egy másolata Párizsban egy neves zenész kezébe jutott, akit Navoigille-nek neveztek, noha a valódi neve [!] Julien volt. Navoigille maga is heves köztársaságpárti volt, a vers fellelkesítette, és hamarosan elkészült a dallammal, mely a szövegnek halhatatlanságot biztosított. Magam is azon a meggyőződésen voltam, mint kortársaim valamennyien, hogy a zenét maga a költő [492] szerezte. Ebben a hitben éltem még akkor is, amikor az általam szerkesztett *Biographie universelle des musiciens* (1841) első kiadásának hetedik kötetében Rouget de l’Isle-ről írtam. Őt magát 1809-ben tanítványomnál, Gall asszonynál ismertem meg. Gyakran látogatta e kiváló asszonyságot, aki barátságával tüntette ki őt, románcokat költött, melyeket ösztönszerűen komponált – mert meglehetősen középszerű zenész volt –, és olykor zongorakiséretet alkotott hozzájuk. Be kell ismernem, mindig is csodálkoztam rajta, hogyan tudott azzal a kevés zenei ismerettel ilyen szép dallamot kitalálni, de miután senki sem kételkedett a szerzőségében, nekem sem volt okom kétségbe vonni. Egy szerencsés véletlen folytán azonban 1847-ben kezembe került két olyan dalgyűjtemény, melynek darabjait ma már nehéz lenne összegyűjteni. Az egyik röplapokra nyomott forradalmi és republikánus dalokból állt, a másik pedig azokat a műveket tartalmazta, melyeket Gossec, Catel, Lesueur, Jadin, Cherubini és mások írtak a köztársasági ünnepségekre, a Mars-mezőre és a jövő temploma számára. Képzeltetni az ámulatot, amikor az első gyűjteményben, a röplapok között, melyeket a konvent és a direktórium idején hat souért árultak a színházak bejáratánál, megpillantottam a *Marseillaise*-t, a következő címmel: »A *Marseillaise*-induló, szövegét írta Rouget de l’Isle polgártárs, zenéjét írta Navoigille polgártárs, Párizs, Frère kiadó, Saumon átjáró, hol a valódi sans-culotte-ok minden hazafias dala kapható.« Ismeretes, hogy a »valódi sans-culotte-ok«, vagyis a terror hívei 1793–1794-ben voltak jelen, júliustól a következő év végéig, 18 hónapig. A *Marseillaise*-t tehát 1793-ban Navoigille műveként ismerték, neve alatt terjesztették és árulták anélkül, hogy akár akkor, akár később egyetlen tiltakozó szó elhangzott volna Rouget-től. A dalt énekelve törtek be a marseille-iek a Tuileriák palotájába, innen kapta azt a nevet, amelyről a szerzője nem is álmodott. Sőt az utóbbi alaposan meg is szenvedte

költeményének szomorú sorsát. Közismert, hogy az ellene felmerülő vádak a rémulalom idején börtönbe juttatták, ahonnan csak Robespierre bukása után szabadult. Ezután Párizsban élt, ahol a *Marseillaise*-t később is Navoigille szerzeményeként énekelték, így nyilvánosan kellett volna tiltakoznia, ha a dallam tőle eredt volna, de soha nem tette. Sőt, az *Essais en vers et en prose* [Kísérletek versben és prózában] című 1797-es kötetében a dalszöveget egyszerűen csak „Chant de guerre” [Harci dal] jelöléssel illette anélkül, hogy a dallamáról említést tett volna. A himnusz csak 30 évvel később jelent meg az ő nevével, a következő gyűjteményben: *Cinquante chants français, paroles de différents auteurs, mis en musique par Rouget de l'Isle*, Paris, 1825. [Ötven francia dal, a szövegük különböző szerzőktől, megzenésítve Rouget de l'Isle által, Párizs, 1825]. Navoigille ekkor már 14 éve halott volt. – Fétis még a következőket fűzi hozzá az életrajzhoz: A Navoigille-nek nevezett Guillaume Julien 1745-ben Givetben, Méhul hazájában született. Egy szerencsés véletlen folytán megismert egy előkelő velencei embert, aki felismerte a tehetségét, és elkeresztelte őt arra a névre, melyen ismertté vált. Később Monsigny révén került Orléans herceg udvarába. Ennek halála után Navoigille a művészetéből tartotta fenn magát. Karmesterként szerzett nevet a Loge Olympique akkoriban híres koncertjein, ahol Haydn hat szimfóniáját is előadták. Hegedűművészként Navoigille ingyenes iskolát tartott fenn, innen került ki többek között az excentrikus Alexander Boucher.

Magyarázatok a német szöveghez

Claude Joseph Rouget de Lisle – (1760–1836), francia katona, költő. 1792-ben írta a Rajna felé vonuló francia csapatok számára azt az indulót, melyet később a marseille-i önkéntesek népszerűsítettek, és innen kapta a *Marseillaise* címet. A dal 1879-től Franciaország himnusza. A dallam eredete körül ma is megoszlanak a vélemények. Az indulót 1794-ben Versegly Ferenc fordította magyarra (*Marsziliai ének*).

François-Joseph Fétis – (1784–1871), belga zenetudós, zenei író, a brüsszeli királyi akadémia igazgatója. Az általa írt cikket és a szerzőség körüli kételyek, viták történetét megírja id. Ábrányi Kornél is: *Az udvarképes „Marseillaise” és eredete* = uő: *Képek a múlt és jelenből*, Bp. Pallas, 1899, XIII. fejezet.

Allons, enfants de la patrie, Le jour de gloire est arrivé! – A *Marseillaise* kezdő sorai: „Ébredj hazánknak bajnok népe / Ragadd ki híres kardodat” (Versegly Ferenc ford.)

Julien Navoigille – (1749–1811), francia hegedűművész, karmester, zeneszerző. Az Europa cikkének szerzője, de talán maga Fétis is, rosszul tudja a nevét. A „Guillaume” és a „Julien” névváltozatot vezették-, illetve keresztnévnek hiszi.

Sophie Gall, madame – (megh. 1819), François-Joseph Fétis tanítványa

François-Joseph Gossec – (1734–1829), belga származású francia zeneszerző. Miután csatlakozott a forradalomhoz, a Francia Köztársaság hivatalos zeneszerzője lett. Ő írta többek között 1790. júl. 14-ére, a Bastille ostromának évfordulójára a *Te Deumot* arra az ünnepségre, melyet a párizsi Mars-mezőn tartottak.

Charles Simon Catel – (1773–1830), francia zeneszerző, a köztársaság idején Gossec munkatársa

Jean-François Lesueur – (1760–1837), francia zeneszerző, 1786-tól a Notre-Dame karmestere volt. Több forradalmi művet komponált.

Louis-Emmanuel Jadin – (1768–1853), francia zeneszerző, 1792-ben tagja lett a Nemzeti Gárda zenekarának. Öccse, a szintén zeneszerző Hyacinte Jadin is írt forradalmi műveket, így nem tudni, melyikükre gondol a cikk szerzője.

Luigi Cherubini – (1760–1842), olasz zeneszerző, operaszerző, korának egyik legjelentősebb alkotója. 1795-től a párizsi konzervatórium felügyelője volt. Az 1790-es években több forradalmi művet írt (*Hymne à la Fraternité*, 1794; *Chant républicain du 10 août*, 1795. stb.)

Étienne Nicolas Méhul – (1763–1817), a maga korában elismert francia zeneszerző, operaszerző

Pierre-Alexandre Monsigny – (1729–1817), francia zeneszerző, operaszerző, Orléans herceg udvarmestere

Olympische Loge – Les Concerts de la Loge Olympique, párizsi koncertszervező társaság. Joseph Haydn-tól 1784-ben rendelt műveket, és 1787-ben mutatta be az ún. Párizsi szimfóniákat (No. 82–87).

Alexander Boucher – (1778–1861), eredetiségéről és különbségeiről híres francia hegedűművész

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/8, aug. 23. Vegyes, 191: *Rouget de l'Isle-t tartották eddig...* Az Europa hosszú, másfél hasábos glosszájának rövid kivonata, nevek és adatok nélkül.

A Ko szövege:

„Rouget de l'Isle-t tartották eddig a híres marseillaise dal szerzőjének, mind a szöveget, mind a zene compositiót illetőleg. Most, e dal egykorú kiadásából, kétségbe vonhatlan bizonyosságra derült, hogy a vers szövegét ugyan Rouget de l'Isle, hanem a zenét citoyen Navoigille (igazi nevén Julien) szerzette.”

Magyarázat a magyar szöveghez

citoyen – polgártárs (a francia forradalom idején használt megszólítás, fr.)

A szerzőség kérdése – Az AJÖM Aranyra tulajdonítja a glosszát: AJÖM XII. 558. 520. – Regeszták. Az átvétel módja arra utal, hogy Arany a szerző. Navoigille nevének téves használata igazolja, hogy a glosszát Arany az Európából vette át.

1863/33. 4.

Offenbachs neueste Operette – Offenbach új operettje, Europa, 1863/33, [aug. 7.], Wochenschronik, Musik und Theater, 493–494.

A német cikk fordítása – Offenbach legújabb operettje az emsi fürdőben nemrég bemutatott *Il signor Fagotto* című egyfelvonásos, melynek szövegkönyvét Nuitter és Tréfeu írta. Fagotto egy világgraszoló zenei zseni, legalábbis így hiszik egy kisvárosban, ahol a szűk látókörű Bertolucci úr él a lányával, Clorindával. Egy újsághír, miszerint a nagy művész a városba látogat, lázba hozza az egész lakosságot, így a Bertolucci-ház is. Csak Clorindát hagyja hidegen, aki semmi mással nem törődik, mint a zenész Fabricio iránti szerelmével. A szerelmespár azonban nincs jó hangulatban, az apa egy régi barátjának, Caramello régiségkereskedőnek ígérte a lánya kezét. Fabricio éppen befejezett egy operát, melyet Fagotto ítélete alá akar bocsátani, ezért nagy reményekkel tekint a látogatás elé. Baccolo, egy vándorszínész és énekes felajánlja Fabriciónak a segítségét céljai elérésében, és cserében azt várja, hogy Fabricio is támogassa őt Clorinda unokahúga, Moschetta megszerzésében, egyébként pedig adjon neki szabad kezet a terv kivitelezésében. Az egyezés megkötetik, és néhány óra múlva jelentik Bertolucci úrnak, Fagotto hamarosan megérkezik. A várva várt vendég hatalmas allonge-parókában jelenik meg, és hódolattal fogadja őt mindenki. Hajlandóságot mutat Clorinda iránt, és kijelenti, nem zárkózna el a házasság elől. A fényes kilátások miatt Bertolucci egyre hidegebben viselkedik a régiségkereskedővel szemben, ennek esélyei egyre csökkennek. Fagotto a hangjával, előadásával és mindenféle szemkápráztató, szórakoztató tudományával lenyűgözi a csekély értelmű, de lelkesedő Bertoluccit. Mindennek koronájaként Fagotto részleteket ad elő a legújabb operájából. Az apa ekkor olyan révületbe esik, hogy kijelenti, aki ilyen zenét tud szerezni, az nem kevesebbet érdemel, mint a lánya kezét. Fagotto ekkor bemutatja Fabriciót mint valódi szerzőt, és szava megtartására akarja rábírní az öreget. Az, ha kényszeredetten is, mert szívesebben látná Fagottót a vejének, beleegyezik a házasságba, jegyzőt hívatnak, és a szerződést megkötik. Mit használ már ezután, hogy

Caramello, gyanútól vezérelve, letépi a hamis Fagotto parókáját, szakállát, és a csalást felfedi? Ami megtörtént, megtörtént. Moschetta kezét a nagyszerű Baccolo szintén elnyeri a végén. Idáig tart a szöveg, mely, mint látjuk, nem is új, nem is eredeti, de vidám és szórakoztató. A zene Offenbach legjobb művei közé tartozik, és kifejezetten mulatságos. Már az „Er kommt!” [Jön!] kezdetű első kvartett sem unalmas, és nem az Fagotto művészi produkciója sem. A hangszerelésben itt sok a tréfa – a kakaskukorékolástól a tyúkok kotkodácsolásáig, kutyaugatásig, malacröfögésig, macskanyávogásig a zene minden hangot utánoz, anélkül azonban, hogy a dallam elveszne, vagy közönségessé válna. Eredeti ötlet emellett egy óda, melyet a régiségkereskedő 1800 évesnek és Pindaros állítólagos hagyatékából származónak állít. Emlékeztet Baccolo és Moschetta ragyogó, dallamos kettőse is. [494] A fő meglepetést azonban Offenbach a végére hagyja, amikor Fabricio operáját állítják színre. Itt azután valódi vidámság uralkodik, a legkellemesebb művészettel párosulva. A Zellner-féle *Blätter für Musik* még egy emsi anekdotát közöl a zeneszerzőről. Offenbach állítólag ezer talléros fogadást kötött, hogy nyolc nap alatt megír egy operettet. A szövegekönyv, melynek címe *Lisbeth und Fritzchen* volt, már készen állt, és Offenbach munkához látott. Szavát megtartotta, és július 18-án átadta a kész művet.

Magyarázatok a német szöveghez

Jacques Offenbach – Eredeti nevén Jacob Wiener (1819–1880), a kölni zsidó kántor fiaként Párizsban letelepedő, a korszakban egész Európában keresett operettszerző. A budai Népszínház rendszeresen és nagy sikerrel játszotta operettjeit. 1861 júniusában maga Offenbach is járt Pesten. A hazai sajtóban élénk viták zajlottak a darabjairól és a budai Népszínház előadásairól (Franke 1999; Pukánszky Kádár 1979; Bozó 2013). A *Ko* is rendszeresen beszámolt a vele kapcsolatos külföldi és hazai hírekről. Már az 1863-as első félévben vita alakult ki Arany lapjának hasábjain az Offenbach-operettek művészi és morális kérdéseiről. Ld. az 1863/21. 1. jegyzetét. A Vegyes rovat Offenbach más műveiről és a vele kapcsolatos eseményekről is tudósított, és színházi bírálatokat közölt a hazai előadásokról. – A német cikkben említett *Lisbeth und Fritzchen* című operettet még 1863-ban előadták az emsi fürdőben. Ld. az Europa 1864/19. 3. jegyzetét.

Charles-Louis Étienne Nutter – (1828–1899), francia librettista és fordító, Tréfeu-val együtt több szövegekönyvet írt Offenbach számára.

Étienne Tréfeu – (1821–1903), francia librettista, dalszerző

Zellner-féle Blätter für Musik – 1855 és 1873 között megjelenő osztrák zenei lap: *Blätter für Musik, Theater und Kunst*, hg. von Leopold Alexander Zellner, Wien, Haslinger

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A *Ko* közlése – I/II. 1863/8, aug. 23. Vegyes, 191: *Offenbach legújabb operettája...* Az Europa egy hasábnyi hosszúságú írásának rövid kivonata.

A *Ko* szövege:

„Offenbach legújabb operettája, mely az emsi fürdőn előadatott, *Signor Fagotto*, 1 felvonásban. Fagotto ur tulajdonkép ál személy, ki egy kis városban mint zenei nagy lángész s világhírű virtuóz jelenik meg, hogy egy fiatal párt, az atya előtti fellépése által, boldogságra juttasson. A zenét igen jónak s a szöveget igen mulatságosnak írják.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM Aranynak tulajdonítja a glosszát: AJÖM XII. 559. 520. – Regeszták. Az átvétel módja, valamint az a tény, hogy az Europa ezen számából minden szöveg Aranytól ered, valóban az ő szerzőségére utal.

1863/33. 5.

„*Des Sängers Fluch*” als *Opernstoff* – „*A dalnok átka*” mint operaszöveg, Europa, 1863/33, [aug. 7.], Wochenchronik, Theater, 496. h.

A német cikk fordítása – A coburgi Hoftheater intendánsa, Gustav von Meyern operaszöveggé alakította Uhlandnak *A dalnok átka* című ismert balladáját. Langert, aki korábban Schiller *Az orléans-i szűz* című drámáját dolgozta fel operának, most írja hozzá a zenét, és még a télen elő akarják adni.

Magyarázatok a német szöveghez

Ludwig Uhland – Ld. az Europa 1863/15. 3. jegyzetét. A német költő *Des Sängers Fluch* (*A dalnok átka*) című balladája 1814-ben keletkezett. Története két dalnokról szól, akik egy kegyetlen király szívét próbálják meglágyítani. A király egyiküket kivégezteti, a másikuk pedig megátkozza a királyt. A balladát Benedek János fordította magyarra (VU 1881/25, 390).

Gustav von Meyern-Hohenberg – (1820–1878), német jogász, drámaíró, színházi intendáns

Johann August Adolf Langert – (1836–1920), német zeneszerző. Schillertől *Az orléans-i szűz* című drámát 1860-ban dolgozta fel háromfelvonásos operának.

Az orléans-i szűz – Friedrich Schiller 1801-ben keletkezett drámája (*Die Jungfrau von Orleans*); magyarra 1883-ban Bulyovszky Gyula, 1892-ben Borsody Béla, 1921-ben Sebestyén Károly ültette át, Molnár Imre fordítása pedig 2002-ben jelent meg (Friedrich Schiller *Összes drámái*, szerk. és jegyz. Györffy Miklós, Budapest, Osiris, 2002).

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/7, aug. 16. Vegyes, 167: Uhland hires – „*A dalnok átka*” című – balladáját... Tartalomismertetés.

A Ko szövege:

„Uhland hires – »A dalnok átka« című – balladáját Németországban opera szöveggé alakították át, s meglehetősen tetszés mellett adták. A zenét hozzá Langert, egyik tehetségesebb fiatal német zeneszerző írta.”

A szerzőség kérdése – Bár az Europa ezen számából főként Arany János dolgozott, ez a glossza nem tőle eredhet. A kiegészítés („egyik tehetségesebb fiatal német zeneszerző”) jártasságra utal a német zenei életben, másrészt a glossza tartalma téves: az operának ekkor csak a készülésétől adtak hírt a lapok, bemutatója 1864 novemberében volt, nyomtatásban pedig talán szintén 1864-ben jelent meg: Berlin, E. Bote & G. Bock [é. n.].

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/34.

Függelék

1863/34. 1. *Die Engländerinnen in Indien*,⁸ Europa, 1863/34, [aug. 14.], 1075–1080. h.

Jeder englische Beamte in Indien bekommt periodisch einen sogenannten Gesundheitsurlaub. Die ersten Ferien dieser Art werden regelmäßig in England erlebt. Der junge Beamte, der jetzt eine einträgliche Stelle erhalten hat, eilt nach dem Vaterlande, zu der Stadt oder dem Dorfe, wo er seine Jugend verlebt hat, erzählt seinen ehemaligen Spielgenossen von Allem,

⁸ Wir benutzen für diese Darstellung hauptsächlich einen Artikel von Meredith Townsend: The career of Englishwomen in India, im Victoria Magazine (London, Emily Faithful). Die Zeitschrift ist eine neue, und von der Frauendruckerei in London ausgegangen. Sie ist gut redigiert und hat tüchtige Mitarbeiter: Edward Dycey, T. A. Trollope, Christina Rossetti, Tom Taylor u. A. m. [Az Europa jegyzete.]

was er gesehen und erlebt hat, und sucht sich unter den Töchtern des Landes eine Frau. Was man ernstlich sucht, das wird auch bald gefunden. Irgend eine junge Dame, die das Leben in der Familie etwas eintönig findet und an die Ufer des Ganges unbestimmte Vorstellungen von heiligen Lotosblumen und braunen Hindu in weißen Gewändern knüpft, entschließt sich, dem Indier die Hand zu reichen. Der Abschied wird ihr so leicht, daß Vater und Mutter fast an ihrer Liebe zweifeln, und doch ist sie nicht herzlos, sondern blos von den glänzenden Bildern betäubt, die sich in ihrem kleinen Kopfe durcheinander drängen.

Die Reise vermindert ihre Begeisterung nicht erheblich. Für Jemand, der sich einer vollkommenen Gesundheit erfreut und Gegenden des Ostens noch nicht kennt, giebt es vielleicht keine angenehmere Fahrt, als die auf der Ueberlandstraße. Allerdings pfercht die Peninsula and Oriental Company ihre Reisenden, von denen sie sich dreihundert Guineen für das Paar bezahlen läßt, in Cajüten ein, die sechs Fuß lang und fünf Fuß breit sind, als Fenster ein Loch von einem Fuß im Geviert haben und mit Sophas von der Breite eines gewöhnlichen Bretts versehen sind. Aber das Schiff ist groß, die Officiere lassen sich kaum sehen, und die Gesellschaft besteht aus Anglo-Indiern, d. h. aus den umgänglichsten Leuten, die es im ganzen Bereiche des großen englischen Reiches giebt. Als Gattin eines ostindischen Beamten, den Jedermann kennt, findet die junge Frau die herzlichste Aufnahme. Endlich giebt es alle fünf oder sechs Tage etwas zu sehen, zuerst Malta mit seinem prächtigen Hafen, über dessen blauen Wellen weiße Häuser sich emporthürmen, dann Alexandrien mit seinen Eseln und seinem halb arabischen Treiben, Kairo, die lebendige Tausend und Eine Nacht, die Wüste, das Einzige auf dieser Welt, was den Vorstellungen der Reisenden entspricht, Aden, ein glühender Fels mit weißen Häusern, die sich in Spalten verstecken, das schöne Galle, wo die Blätter der Bäume das tropische Gelbgrün zeigen, das so aussieht, als wäre es in Licht getaucht, Madras mit seiner langen niedrigen und dünnen Küste, bei deren Anblick die junge Frau fragt, ob Bengalen etwa auch so aussehe, und schließlich der Hooghly, der durch [1076] lange Linien immergrüner aber melancholischer Wälder strömt, worauf ein großer Halbkreis von Gebäuden mit weißen Säulengängen folgt und dem Reisenden den ersten Anblick von Calcutta gewährt, der am schlechtesten gebauten Stadt in Asien, die aber trotzdem die Stadt der Paläste heißt.

In Calcutta wird die junge Frau, mag sie nun in einem großen Gasthofe oder in einem bescheidenen Speisehause wohnen, sich sehr unbehaglich fühlen. Der Mann steckt bis über die Ohren in Geschäften, oder, wie sie das ausdrückt, er vernachlässigt sie. Ihre Zimmer sind dunkel und sie ist den ganzen Tag mit Diensthofen allein, deren Sprache sie nicht versteht und die ihre Befehle nicht verstehen wollen. Dabei drückt die Hitze sie nieder und die Moskitos, die besonders den Fuß unmittelbar über dem Schuh, das Gesicht und die Fingergelenke angreifen, quälen sie Tag und Nacht. Calcutta hat kein anderes Klima als das übrige Bengalen, aber es ist rings von Sümpfen umgeben, aus denen böse Dünste aufsteigen, und so in Wälder eingebettet, daß die Seeluft gar nicht eindringen könnte, wenn der breite Fluß nicht wäre.

Nach vierzehn Tagen wird dem jungen Beamten eine Stelle angewiesen. Man schickt ihn nach Brahmapura, dreihundert englische Meilen von Calcutta entfernt, wo es weder Fluß- noch Eisenbahnverbindung giebt. Zehn Tage wird auf dem Ganges gefahren, der immer von denselben bewaldeten Ufern eingefast ist, dann kommt der Elephant oder der Palankin an die Reihe. Auf den großen indischen Straßen hat man jetzt Postwagen, eingerichtet für einen einzigen Reisenden, der auf einer Matratze der Länge nach ausgestreckt liegt. Auf allen Seitenwegen wird noch der Palankin benutzt, der auf die Länge durch sein immerwährendes Schwingen so aufregt und zugleich ermüdet, daß ein Fieber hervorgerufen wird, aus dem sich sogar eine ernstere Krankheit entwickeln kann.

Das Leben der englischen Frauen ist auf allen Stationen genau dasselbe. Unsere Damen würden es im höchsten Grade ungemüthlich finden. Die Wohnung ist immer ein langes niedriges Haus mit einem flachen Dache, dessen hervortretendster Zug ein breiter Säulengang ist, der sehr wenig Licht empfängt, weil die Zwischenräume zwischen den

Säulen mit hellgrünen Blenden und Vorsetzern von dunkelgrünem Rohr versehen sind. Dieser Säulengang ist der Aufenthaltsort der sämmtlichen Dienerschaft, die hier sitzt, schwatzt, oder raucht. Im Hause selbst giebt es zwei hohe Zimmer mit geweißten Wänden, aus deren Decke die angestrichenen Balken und Sparren hervortreten. Der Fußboden besteht aus festgestampftem Lehm und Ziegelstaub und wird mit einer grüngelben Matte belegt. Teppiche sind wenig in Gebrauch, weil sie Insecten beherbergen, und aus demselben Grunde vermeidet man auch Vorhänge. Die Möbeln hat der Mann von seinem Vorgänger übernommen, und sie sind gut und dauerhaft, aber sehr einfach und von düsterer Farbe. Thüren fast so hoch wie die Zimmer führen zu Dutzenden in die Schlafzimmer und Gänge [1077] und verrathen einen Hauptcharakterzug des ostindischen Lebens: man kann nie allein sein. Immer wird man von vierzig Augen bewacht, und soll diese fortwährende Beobachtung nicht unerträglich werden, so muß man sich mit vollständiger Nichtbeachtung aller Eingeborenen waffnen. Vor der Thür liegt ein sogenanntes Gehege, d. h. ein ebener Raum, aus dem einige grobe Grasbüschel und verschiedene schöne Bäume wachsen und auf dem sich die Küche, die Ställe und die Wohnungen der Dienerschaft erheben. Jenseits beginnt die „Ebene“, Reisfelder oder Kornfelder, die von Wald umschlossen werden und auf denen bloß einige halbnackte Hindu arbeiten. Rechts und links liegen ähnliche Gehege, und irgendwo in der Ferne, aber beinahe unsichtbar, befindet sich eine Sammlung von Hütten und Schuppen, die man die Stadt der Eingebornen nennt.

Die Leidenschaft der Frauen, sich hübsch einzurichten, läßt sich in Ostindien nicht befriedigen. Will die Frau irgend etwas anders und besser haben, so sagt der Mann: „Wozu Geld ausgeben? Wir wohnen hier nicht, wir lagern bloß!“ In der That kann der Mann morgen versetzt werden, und wie darf er da Geld für Sachen ausgeben, die er zurücklassen muß, oder etwas pflanzen, was er nicht einmal blühen sehen wird? Permanent ist nichts als die Regierung und deshalb unterbleibt Alles, was nicht auf Regierungskosten ausgeführt wird. Die Mauern und Dächer lassen den Regen ein, die Thüren und Fenster sind verfallen, der ausgetretene Fußboden läßt einen feinen Staub aufsteigen. Kein Haus ist hübsch gemalt oder ausgestattet, Niemand kauft Gemälde, denn bei einem Umzuge könnten sie leiden, oder Bücher, denn die sind so schwer fortzuschaffen, und von den hundert namenlosen Kleinigkeiten, die in einer europäischen Haushaltung Schränke und Kisten füllen, ist in Ostindien nie die Rede.

Für eine neu ankommende Frau erwachsen durch die Dienerschaft unendliche Schwierigkeiten. In jedem Hause sind mindestens zwanzig Diener beiderlei Geschlechts, die in ihren weißen Kleidern und Turbans sehr romantisch aussehen und die Unterwürfigkeit und Freundlichkeit in Person zu sein scheinen. Nur verstehen sie kein Wort Englisch oder stellen sich wenigstens so, denn nicht selten findet sich nach Jahren einmal eine Gelegenheit, bei der es an den Tag kommt, daß alle so gut englisch sprechen wie ihre Herrschaft. Um sich mit ihnen zu verständigen, muß man erst in das Kauderwelsch eingeweiht sein, das in ganz Bengalen zwischen den Engländern und den Eingebornen gebräuchlich ist, und darüber vergeht wohl ein Jahr. Nun erst lernt die junge Frau ihre eigentliche Stellung zur Dienerschaft kennen. Sie entdeckt jetzt, daß ihre Leute unterwürfig sind, aber unbesiegbare Vorurtheile und unabänderliche Gewohnheiten haben, jeder Abweichung vom Hergebrachten einen passiven aber unbezwinglichen Widerstand entgegensetzen, im höchsten Grade unwahr, geflissentlich unpünktlich und nach kleinen Vortheilen begierig sind. Außerdem hat jeder Dienstbote fortwährend ein System kleiner Betrügereien in Gang. Niemand stiehlt eigentlich, aber die Waschfrau verlangt zweimal so viel Seife als sie braucht, der Reitknecht zweimal so viel Hafer, als die Pferde fressen können, der Kutscher weit mehr Firniß, als auf dem ganzen Wagen Platz hat, und der Bediente mehr Oel, als in [1078] allen Lampen des Hauses verbrennt. Der größte Betrüger ist der Küchenmeister. Da keine Frau selbst auf den Markt gehen kann, so muß dieser Mann alle Einkäufe besorgen. Bei jeder Waare, die er auf seine Rechnung setzt, sucht er zu betrügen, und so findet zwischen ihm und der Hausfrau ein

beständiger Kampf statt, der in der Regel die gute Folge hat, daß der Küchenmeister Maß und Ziel hält.

Die Tagesordnung ist eine einförmige. Vor sechs Uhr muß aufgestanden werden, damit man noch die frische Morgenluft einathmen kann. Der Mann ist den ganzen Tag in seiner Amtsstube beschäftigt, die Frau ist mit ihren häuslichen Angelegenheiten schon vor dem Frühstück fertig, das um neun Uhr stattfindet. Womit soll sie nun den übrigen Tag ausfüllen? Ausgehen kann sie nicht, oder vielmehr sie thut es nicht, weil sie das allgemeine ostindische Vorurtheil gegen die Sonne theilt. Zeichnen, malen, oder auch nur lesen kann sie nicht, da die Zimmer dunkel sein müssen, um die Hitze auszuschließen. So thut sie denn bis zwei Uhr gar nichts, ißt dann ein zweites Frühstück, trinkt ein Glas Bier und schläft darauf. So vergeht der Tag bis zur sechsten Stunde, die den Mann, offene Fenster und eine frische Luft bringt, worauf in der Abendkühle spazieren gefahren, zu Mittag gegessen und wieder geschlafen wird. Da man sich früh niederlegt, so giebt es in keinem ostindischen Hause eine Spur von einer Abendunterhaltung, ausgenommen vielleicht ein Piano, das bei dem ersten Regen verstimmt wird. Die ostindische Gesellschaft ist trotzdem sehr angenehm, und zwar hauptsächlich aus den beiden Gründen, daß Niemand anmaßend und Niemand in Geldverlegenheiten ist. An eine zahlreiche Gesellschaft läßt sich freilich auf einer ostindischen Station nicht denken. Auf jeder befinden sich gewöhnlich sechs Familien, die des Regierungsbeamten, des Steuereintnehmers, des Richters, des Arztes, des Glaubensboten und des Pflanzers, zu denen noch ein unverheiratheter Mann, der Gehülfe des Regierungsbeamten, kommt. Alle leben sehr gemüthlich mit einander, aber allerdings sprechen sich dreizehn Menschen bald aus, und zuletzt halten bloß noch zwei Gesprächsgegenstände aus, nämlich Beförderungen und Familiengeschichten.

Wahrhaft herzlich ist das Verhältniß zwischen Mann und Frau und zwischen Eltern und Kindern. Die Frau hängt von dem Mann, der ihr Führer in einem fremden Lande ist, so ab, und der Mann hängt wieder von der Frau, die ihm nach seiner Arbeit Ruhe und Behaglichkeit verschafft, so ab, daß beide gleichsam durch ein zweites Band an einander gekettet werden. Auch die tägliche Trennung erhält die Liebe frisch. Für den Mann ist es überaus wohlthuend, seine Amtsstube, wo alle Welt schreit, lügt und schwitzt, verlassen und in seine kühle Wohnung, zu seiner ruhigen Frau gehen zu können. Für die Frau ist das Zurückkommen des Mannes das einzige Ereigniß des Tages, und die Stunden, in denen er im Hause verweilt, sind die einzigen, wo sie eigentlich lebt. Seine Ankunft ist ihr so erfreulich, wie die des Südwindes, der ihn regelmäßig begleitet. Die englische Annahme, daß die ostindischen Frauen unsittlich seien, muß als eine Schmähung bezeichnet werden. In Ostindien herrschen vielmehr strengere Ansichten als in England, und bloß in den Gesundheitsstationen auf den Bergen, [1079] wo Dutzende von Männern ohne Frauen und Dutzende von Frauen ohne Männer gemeinschaftlich in Müßiggang leben, kommt zuweilen ein Scandal vor, von dem sogleich ganz Ostindien erfährt, weil alle Engländer einander kennen.

Frauen, die in solcher Einsamkeit leben, werden natürlich ausgezeichnete Mütter. Die Kinder sind für sie keine Last, sondern eine Beschäftigung. Die Mutter kann ebenso gut im Kinderzimmer sitzen, als anderswo, und sitzt gewöhnlich den ganzen Tag darin. Wie gut dies für die Kinder ist, brauchen wir nicht auszuführen. Leider hört dieses Verhältniß auf, so[1080]wie die Kinder acht Jahr alt werden. Man muß sie jetzt nach England schicken, oder man läuft Gefahr, sie für ihr Leben lang kränklich zu machen. Sieht die Mutter die Tochter nach Jahren wieder, so sind sich beide entfremdet und gerathen häufig in Streit. Die Mutter findet die Tochter vorlaut und ungehorsam, nach der Ansicht der Tochter ist die Mutter kleinlich und herrisch. Mit den Söhnen ist es noch schlimmer, denn da sie länger als die Töchter in England bleiben, so kommen sie als völlig ausgebildete Männer zurück und hören auf die Eltern nicht mehr.

1863/34. 2. *The Reader, a Review of Literature, Science and Art*, Europa, 1863/34, [aug. 14.], Wochenchronik, Literatur, 507. h.

The Reader, a Review of Literature, Science and Art (Agentur für Deutschland J. Oncken in Hamburg). Diese neue kritische Zeitschrift, von der wir die Lieferungen bis zum fünften Monatshefte erhalten haben, nennt auf dem Umschlage der Hefte ihre Mitarbeiter, unter denen wir sehr geachteten Namen begegnen. Die Einrichtung jeder Wochennummer ist so, daß immer ein Leitartikel den Anfang macht, literarische Kritiken der wichtigsten Neuigkeiten und kürzere Notizen über Unbedeutenderes, wie Verzeichnisse der angekündigten englischen, französischen, deutschen u. s. w. Werke folgen und Vermischtes zu Übersichten der Bewegungen in den Wissenschaften und Künsten, der Musik und dem Drama hinüberleitet. Uns will scheinen, als ob diese Revue vollständiger sei und auch mehr wirkliche Kritik bringe, als das Athenäum, dem sie übrigens in der Sitte folgt, besonders interessante Stellen aus den beurtheilten Büchern wörtlich mitzutheilen. Die Masse des in England Erscheinenden ist indessen so groß, daß auch der Reader auf erschöpfende Vollständigkeit keinen Anspruch machen kann und deutsche Freunde der englischen Literatur, die sich auf dem Laufenden erhalten wollen, wohl beide Zeitschriften werden halten müssen.

1863/34. 3. *Eine Kunstaussstellung zu Wien im Jahre 1864*, Europa, 1863/34, [aug. 14.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 509. h.

Die „Wiener Zeitung“ enthält eine amtliche Bekanntmachung, daß die kaiserliche Akademie der bildenden Künste im Frühjahr 1864 eine Ausstellung von Werken lebender Künstler des In- und Auslandes veranstaltet. Dieselbe wird am 15. April eröffnet und mit dem 31. Mai geschlossen. Zur Annahme der eingesandten Werke ist der Termin vom 15. März bis 1. April festgesetzt. Nur unmittelbar von den Künstlern selbst eingeschickte Werke, welche in Wien noch nicht öffentlich ausgestellt waren, und aus dem Privatbesitz nur solche, die auf Wunsch der Akademie ihr für die Ausstellung überlassen sind, werden in die Ausstellung aufgenommen. Es kommen auch 11 Preise zur Vertheilung, um welche jedoch nur österreichische Künstler sich bewerben können. Die Preise sind: drei goldene Medaillen, sieben Preise zu je 315 Gulden und ein Preis von 840 Gulden. Zuerkannt werden dieselben durch die Akademie.

1863/34. 4. *Friedrich Halm's neuestes Drama „Begum Somru“*, Europa, 1863/34, [aug. 14.], Wochenchronik, Musik und Theater, 510–511. h.

Friedrich Halm's neuestes Drama „Begum Somru“ hat bei seiner ersten Aufführung im Berliner Victoria-Theater – mit Frau Rettich in der Titelrolle – doch nicht mehr als einen mittelmäßigen Erfolg davongetragen. Wer an die historischen Verhältnisse Ostindiens vor hundert Jahren herangeht, mit großem historischen Sinn muß derselbe begabt sein und die großen historischen Ereignisse recht würdigen können, wenn er uns ein Bild geben will dessen, was zu jenen Zeiten geschah, als die stolze Handelscompagnie, die damals in den Wundergefilen Indiens herrschte, noch eine despotische Macht war und Sir Warren Hastings ein Mann, der Fürsten zu seinen Füßen sah und Königreiche sich unterthan. Von Friedrich Halm kann man dergleichen nicht erwarten. Der Dichter der *Begum Somru* behandelt sein Thema, wie er *Griseldis* und den *Fechter von Ravenna* behandelt hat. Mit lyrischem Pathos umkränzt er die Figuren, denen er Leben einzuhauchen unternimmt, doch nur schattenhaft gleiten sie an uns vorüber. Es ist die Besitznahme von Serdhana durch die englische Compagnie unter Hastings, die Halm in einem Fa[511]miliendrama auf das Theater gebracht hat. Hastings wird als Intrigant geschildert. Die Fürstin von Serdhana ist die Wittwe eines Abenteurers, der, aus Europa gekommen, ihre Gunst und ihre Hand erhalten hat. Nach seinem Tode, vielleicht auch früher, verliebt sie sich in den an ihrem Hofe accreditirten englischen Residenten der Compagnie, Sir Arthur Dyce, der nicht allein die Fürstin, sondern auch das Weib, die Geliebte, aufs schmachvollste verräth und mit ihrer Sclavin ein

Liebesverhältniß anknüpft, die Wohlthäterin – denn das war sie ihm – hintergeht, ihr Land den Engländern preisgibt, um, als er von ihr – eine in der That odöse Scene – beim Treubruch ertappt wird, auf die feigste und gemeinste Weise um sein elendes Leben zu bitten. Wir haben selten auf dem Theater etwas so Rohes und Widerliches gesehen, als einerseits die Scene, in welcher Dyce mit der Sclavin von der Begum überrascht wird, andererseits das klägliche Flehen um sein Leben, das der Schurke knieend der beleidigten Frau vorzutragen wagt. Keine Redensarten, kein elegant gefügter Vers, keine noch so geschmückte Phrase vermag die innere Fäulniß dieses Verhältnisses zu verdecken. Es ist eine Pein, diese hochherzige Begum den ganzen Abend hindurch mit allen ihren Sinnen an solchem Lump hängen zu sehen, der im letzten Act mit Fug und Recht von Jedermann mit Füßen gestoßen wird. Die Figuren in Halms Drama haben weder Fleisch noch Blut, sie athmen künstlich und sind nichts als rhetorische Floskeln, die uns bethören sollen durch den äußern Wohlklang ihrer Phrasen, in denen sie allerdings Meister sind. Politische Begebenheiten dramatisch zu gestalten, ist eine große Aufgabe, an der Halm scheiterte. Hastings will Serdhana gewinnen durch diplomatische Fechterkünste, aber das in seiner Liebe beleidigte, eifersüchtige und nun der Herrschaft müde Weib ist es, das ihm die Grenzen des Landes öffnet. Eine alternde Frau, deren Reize nicht mehr Stich halten, ist der Hebel des Ganzen. Die Staatsaction tritt ganz in den Hintergrund; nicht aus politischen Motiven, nur aus Motiven der sinnlichsten Eifersucht legt die Begum ihre Herrschaft nieder und überläßt den Engländern Krone und Land. Ganz Recht hatte der Referent der „Nationalzeitung“, wenn er, zum Schluß seines Berichtes gekommen, das Urtheil über das Stück dahin zusammenfaßte: Das Drama ist seinem Inhalt und seiner Ausführung nach das Werk eines gebildeten, doch sehr grundnüchtern empfindenden Poeten, der seiner Sache sicher ist, sobald er mit dem ihm zu Gebote stehenden Zauber der Sprache die Sinne der Zuhörer gefangen hält.

1863/34. 5. *Neue französische Stücke*, Europa, 1863/34, [aug. 14.], Wochenchronik, Musik und Theater, 511–512.

Drei Koryphäen der modernen französischen Bühnenliteratur, der jüngere *Alexander Dumas*, *Jules Sandeau* und *Emile Augier*, werden, ebenso wie ein Vierter im Bunde, Ponsard (s. vor. Nr.), sich sämmtlich im Winter mit neuen Werken vor der Oeffentlichkeit zeigen. Der Erstgenannte schrieb ein Sittenbild: „L’ami [!] des femmes“, der Zweite ein Schauspiel: „La maison [!] de Penearge“, der Dritte eine Komödie: „La Jeunesse.“ – Die von uns schon annoncirt „Mère de la débutante“ von Jaime, mit Musik von Moniot, ist nunmehr in Paris gegeben worden [512] und hat recht sehr gefallen. Madame Ranvoy, seit 30 Jahren Portiere, hat ein bildhübsches Töchterlein, das zur Bühne geht und beim ersten Debut bestens aufgenommen wird. Die Claque bezahlte nämlich ein Vicomte, dessen Actien bei der leichtbethörten Mama um so höher steigen, als er dann auch mit einem glänzenden Souper für die Damen bereit steht. Um so tiefer fällt in der Gunst jener brave junge Bürgerssohn, der Aspasia liebt, der sie Heirathen will und nun plötzlich einen gefährlichen Nebenbuhler bekommen hat. Zum Glück gehen dem Mädchen selber die Augen auf, ehe es zu spät wird; sie gewahrt die Fallstricke, welche der schlaue Vicomte ihr legt, wirft den Gedanken, seine Maitresse werden zu wollen, mit Abscheu von sich und rettet sich wieder in die Arme des wackern Jungen, der sie ehrlich zum Altar führt. Der Bühne sagt sie, um nur eine gute Hausfrau sein zu können, ohne Schmerz Valet, und Madame Ranvoy, aus ihren Himmeln gerissen, muß wieder Thüren öffnen und schließen. Das Stück ist ein moralisches Sittenbildchen, treu nach der Natur, fein und scharf gezeichnet.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/34. 1.

Die Engländerinnen in Indien – Angol nők Indiában, Europa, 1863/34, [aug. 14.], 1075–1080. h.

A német cikk tartalma – Jegyzete szerint az Europa a tárcát egy angol magazinnal veszi át: Meredith Townsend: *The career Englishwomen in India*, Victoria Magazine. A Victoria Magazine 1863-ban induló, szórakoztató irodalmi és kulturális havilap volt, Emily Faithfull adta ki Londonban, szerkesztői közé tartozott Edward James Stephen Dycey (1832–1911), ez idő tájt a pályája kezdetén álló író, újságíró, szerkesztő, Christina Rossetti (1830–1894) költő- és író, Tom Taylor (1817–1880) drámaíró, kritikus, újságíró, a népszerű Punch Magazine kiadója. Emily Faithfullról (1835–1895), az angol nőmozgalom egyik ismert tagjáról, író- és szerkesztőnőről a Ko külön glosszát is közöl 1863. szept. 13-án, a II. félév 11. számában, a Külföldi szemle rovat 261. oldalán, talán didaktikus szándékkal, a hazai női lapkiadók figyelmeztetése céljával is: *Nőkiadók és nyomdászok*. A glossza fordítás: *Druck und Verlag von weiblicher Hand*, Magazin für die Literatur des Auslandes, 1863. máj. 27. 21. sz. 252.

A jelen cikk a Victoria Magazine 1863. I. kötet 69–83. oldalán jelent meg, és a fikció szerint egy bizonyos Kate nevű hölgy személyes élményeiről, indiai életmódjáról szól. Az Europa kihagyásokkal vette át az írást, így az Indiában élő angol nők általános helyzetképévé módosította a szöveget. Arany lapjába ez utóbbi változat került be, ami igazolja, hogy a forrás nem az angol, hanem a lipcsei német lap volt. Meredith Townsend (1831–1911) angol író, publicista volt, a Spectator neves kiadója, aki maga is éveket töltött Indiában. 1856-tól folyamatosan adta ki a *The Annals of Indian Administration* című évkönyvet (Serampore, J. C. Murray).

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/14, okt. 4. 328–330: *Angol nők Indiában*. Fordítás.

A Ko szövege:

„*Angol nők Indiában*. Kelet-Indiában minden angol tisztviselőt időnkint úgynevezett *egészségi szabadságra* bocsátanak. Az efféle szünidők elseit [!] rendesen Angliában töltik. A fiatal tisztviselő, ha már jövedelmes hivatalba vergődött, siet haza, a faluba vagy városba, hol ifjúságát élte, elmondja egykori pajtásainak, mi mindent látott és tapasztalt, s a vidék leányi közül nőt keres magának. A mit valaki komolyan keres, azt meg is találja. Akad egy ifju hölgy, ki az otthoni családi életet egyhangunak találván, s a Ganges partjairól, a szent lotosz-virág és fehér ruhás barna hinduk felől homályos képzeletei lévén, odanyújtja kezét az indiai tisztnek. A búcsúvétel oly könnyű neki, hogy apja anyja majd kétségbe vonja leányi szeretetét, pedig nem szívtelen, csak a sok fényes képtől van elkábulva, mely egymást űzi fejecskejében.

Az utazás nem igen lohasztja e lelkesedést. Oly egyénre nézve, ki teljes egészségnek örvend s kelet tájaival még nem ismerős, talán nincs kellemesebb út, mint Afrikán keresztül Indiába. Igaz, hogy a »félszigeti és keleti társaság« utazóit, kiknek párjától háromszáz guinee-t vesz, oly apró kalitokba tömi, melyek hat láb hosszúak, s öt lábnyi szélesek csupán, ablak gyanánt egy négyszög lábnyi lyuk szolgál s a pamlag benne oly széles, mint egy közönséges szál deszka. De a hajó nagy, tisztet alig látni, s a társaság csupa angol-indusokból, azaz a legtársalgóbb emberekből áll az egész angol birodalomban. Mint neje indiai tisztviselőnek, kit mindenki ismer, az ifju asszony legszívesb fogadtatásban részesül. No meg minden öt-hat napban kerül valami látni való: előbb Malta sziget pompás kikötőjével, melynek kék hullámai fölött fehér házak tornyosodnak, majd Alexandria sok szamarával s fél arab sürgésével;

Kairo, ez élő ezer-egy-éjszaka, a sivatag, az egyetlen tárgy e világon mely soha nem csalja meg az utazó várakozását, Aden, egy égő szikla, repedéseibe bujt fehér házakkal, a szép Galle, hol már a fák levelei ama tropicus sárgás-zöldbe játszanak, mely olyan, mintha fénybe mártották volna, Madras, hosszú, kopár, alacsony partjával, melynek láttára az ifjú nő kérdést tesz, Bengal is olyan-e? végre a Hooghly, mely örök-zöld de mélabús erdők hosszú sora közt foly, mi után fehér oszlopos épületek nagy félköre következik s az utazó először pillantja meg Calcuttát, egész Ázsia legroszabb építésű városát, de melynek azért »Paloták városa« a neve.

Calcuttában az ifjú asszony, akár nagy fogadóba, akár egyszerűbb vendéglőbe szállt, nagyon kellemetlenül érzi magát. Férje egész nap dolog után fut, vagy, mint az asszony kifejezi, elhanyagolja őt. Szobái sötétek s egész nap a cselédségre van hagyva, melynek nyelvét nem érti s kik az övét nem akarják érteni. A meleg is ellankasztja, s a moskitók, melyek leginkább a lábat mindjárt a cipő felett, meg az arcot s az ujjaknak izeit támadják meg, nem hagynak neki békét sem [329] éjjel, se nappal. Calcutta égalja nem különbözik Bengal egyéb részeitől, de mindenfelől mocsár környezi, mely ártalmas párát gőzölög, s úgy be van szorulva erdők közé, hogy a tengeri lég sem férne hozzá, ha a széles folyó nem volna.

Tizennégy nap múlva az ifjú tisztviselő állomást kap. Elküldik Brahmapurába, 300 angol mértföldnyire Calcuttától, hová se folyam, se vasút. Tíz napig ugyan a Gangesen utaznak, mindenütt csupa erdős partok közt, de aztán elefántra vagy palankinra kerül a sor. Indiában ma már a fő országutakon postakocsi is van, egyetlen egy utasra számítva, ki abban egy matráczon elnyulva hever. De a mellékutakon még a gyaloghintót használják, mely örökös ringatása által úgy felizgatja s elfárasztja az idegeket, hogy végre láz áll be miatta, sőt komolyabb betegség is fejlődhetik.

Az angol nők élete minden állomáson teljesen egyforma. A mi hölgyeink azt rendkívül unalmasnak találják. A lakhely mindenütt lapos fedelű, hosszú, alacsony ház, melynek legjellemzőbb része a széles oszlopos-tornác, hová kevés világ hatol, mert az oszlopok közei világos-zöld redőnyvel vagy sötét-zöld nád ráccsal vannak elzárva. E tornáczon tanyáz rendszeren az összes cselédség, ott ül, ott fecseg, ott pipázik. A házban két nagy magas, meszelt szoba van, kiálló padlásgerendái festettek. Földje lefűrközött agyagból s téglá porból áll, melyet sárgás-zöld gyékénnyel terítenek be. Szőnyeget nem igen használnak, mert beléveszi magát a fereg, ugyan ez okból nem kapnak a függönyön sem. A butorokat a férj elődjétől vette át, jók és tartósak, de igen egyszerűek és sötét színűek. Ajtó, oly magas csaknem mint a szoba, tízével-tizenkettejével nyílik az alvókákba vagy a tornácra, s az indiai élet egyik fő jellemvonását tüntetik elő: hogy ott az ember soha sem lehet egyedül. Mindig legalábbis negyven szem őrizi, s hogy ez örökös szemmel-tartás kiállhatatlanná ne váljon, meg kell szokni a benszülöttek otlétét teljesen számba se venni. Ajtó előtt terül az ugynevezett »telek,« azaz egyenes tér, néhány szép fával s gyepes foltokkal, melyre szolgál a konyha is, az ólak s a cselédházak. Azontúl kezdődik a »külsőség,« rizs vagy gabonaföld, mely az erdőig terjed, s rajta csak néhány félmeztelen hindu dolgozik. Jobbra-balra hasonló telkek, és messze valahol, alig észrevehetőleg egy csoport kunyhó és szín, mely a »benszülöttek városa« czímmel ékeskedik.

A nők cziczomázó szenvedélye kevés táplálékot nyer Indiában. Ha az asszony valamit ujtíni szeretne, férje mindjárt azt veti: »Minek arra vesztegetni a pénzt! Nem *lakunk* itt mi, csak tanyázunk.« Ugy is van, a férjet holnap eltehetik; hogy költsékezzék olyanokra miket ott kell hagynia; hogy ültessen valamit, ha virágát sem látja soha? Állandó ott semmi, csak a kormány, így elmarad minden a mi nem a kormány költségére megy. A fal, tető megcsorog, ajtó, ablak összerozzan, a házföldje [!] kikopik és poroz. Egy ház sincs szépen festve vagy díszítve, senki sem vesz képet, mert költözéskor baja eshetnék, se könyveket, mert nehéz czipelni, s azon száz meg

száz névtelen apróságról, melyek polcz és szekrényszámra kellenek európai háztartásnál, Indiában soha szó sincs.

Uj asszonynak végtelenül meggyűl a baja a cselédséggel. Minden háznál van legalábbis húsz férfi és nőcseléd, kik fehér ruhájokkal és turbánjokkal igen regényes alakok, s úgy tetszik, mintha a megtestesült engedelmesség s nyájasság volnának. Csakhogy egy szót sem tudnak angolul, vagy tettetik legalább, mert sokszor, esztendők mulva kisül, hogy ép oly jól tudnak mint gazdájok. A fiatal asszony hozzáfog kitanulni cselédjei természetét. Rájön, hogy alázatosak, de legyőzhetlen előítéleteik s változhatlan szokásaik vannak, hogy a megszokottól eltérő minden újításnak szenvedőleg ugyan, de megtörhetlen makacssággal szegülnek ellene, hazugok a legnagyobb mértékben, készakarva rendetlenek, s apró előnyök után áhitoznak. Azonfelül minden cseléd rendszeresen üzi aprólékos családait. Egy se lop tulajdonkép, csak a mosónő kétszer annyi szappant kér mint a mennyi szükségese, a lovász kétszer annyi abrakot mint meg birnak enni a lovak, a kocsis sokkal több kenőcsöt mint a mennyit az egész kocsira fölkenhetne, az inas több olajt mint a mennyi a ház minden lámpáiba kell. Legnagyobb csaló pedig a szakács. Egy nő sem járhatván piacra, a szakács végzi a bevásárlásokat. Minden egyes számadási czikken szeretne csalni, s így közte és a házi asszony közt örökös perpatvar foly, melynek többnyire az a jó eredménye van, hogy szakács uram mérsékli magát a lopásban.

A napi rend nagyon egyhangú. Hat óra előtt kell fölkelni, hogy az ember egy kis reggeli friss levegőt szippanthasson. A férjnek egész nap a hivatalban van dolga, a nő házi apró teendőit már a reggeli előtt elvégezte, mely kilenc órákor szokott lenni. Hogy töltsen a nap hátralevő részét? Hazulról ki nem mehet, vagy inkább nem akar, mert benne van az indiai közös előítélet a napfény iránt. Rajzolni, festeni vagy csak olvasni is lehetetlen, úgy be kell sötétíteni a szobát a hőség miatt. Így hát délutáni két óráig épen semmit sem csinál, akkor még egyszer reggeliz, egy pohár sört iszik és jót alszik rá. Így telik a nap hat óráig, mely a férj hazajövedele, ablaknyitás és üde lég órája; most a hűvösben egyet sétálnak, ebédelnek, s megint következik az alvás. Mivel mindenki korán lefekszik, esti mulatságnak híre sincs indiai háznál; egy zongora legfőlebb itt-ott, mely az első nyirkos idő alkalmával megbomlik. Mindazáltal az indiai társasélet igen kellemes, minek főoka e kettő: hogy senki sem tartja magát nagyra, és senki sincs pénzbeli szorultságban. Népes társaságot ugyan indiai állomáson képzelni sem lehet. Rendesen hat családból áll mindenik: [330] a főnök, az adószedő, a bíró, az orvos, a hittérítő s az ültetvényes családjából, melyekhez egy nőtlen ember, a főnök segédje, járul. Mindnyájan fölötte kedélyes életet élnek együtt, de tizenhárom ember nem sokára kifogy a beszédből, s utoljára csak két tárgy marad: hivatalos előléptetések s családi történetké.

A férj és nő, szülék és gyermekek közt igazán szíves viszony uralkodik. A nő annyira függ férjétől, egyedüli támaszától idegen földön, viszont a férj annyira ragaszkodik nejéhez, kinek körében napi szakmánya után nyugalmat s kényelmet talál, mint ha egy második uj kötelék csatolná őket egymáshoz. A nappali távollét is éleszti e kölcsönös szeretetet. A férjnek általában jól esik ott hagyni a hivatalt, hol egész napon át pörölnek, hazudnak, izzadnak, s visszatérni hűs lakába, csendes nejéhez. Az asszonyra nézve férje hazajötte a nap egyedüli eseménye, s a vele töltött órák csupán azok, melyekben elmondhatja hogy élt. Megérkezése oly örömdetes mint a déli szellő, mely rendesen együtt jő meg vele. Az angolok véleménye, hogy Indiában a nők erkölcstelenek, rágalom. Sőt inkább Indiában szigorubb erkölcs uralkodik mint az anyahonban, csak a hegyek közti veszteglő állomásokon, hol férfiak nejeik s nők férjeik nélkül tétlen életet élnek, fordul néha elő egy-egy botrány, melyet aztán egész India megtud, mert az ottani angolok mind ösmerik egymást.

Ily magányhoz szokott nőkből természetesen nagyon jó anyák válnak. A gyermek nem teher nekik, hanem foglalkozás. Az anyának mindegy, akár a gyermek a

szobában üljön[,] akár másutt: így hát rendesen egész nap ott ül. Mily jótétemény ez a gyermekre, nem szükség magyarázni. De fájdalom, e viszony megszakad, mihelyt nyolcz éves a gyermek. Angliába kell küldeni, vagy annak lesz kitéve, hogy teljes életében csenevész marad. Ha aztán az anya, évek mulva, visszakapja leányát, elidegenültek egymástól, s nem ritkán össze is pörölnek. Az anya úgy találja, hogy leánya szájas és engedetlen, a leány, hogy anyja akadékos és zsarnok. A fiukra nézve még rosszabb a sor, mert tovább kell Angliában maradniok, mint egészen kifejelett férfiak kerülnek haza, s nem hajtanak többé szüleikre.”

A szerzőség kérdése – A cikk néhány szokatlan nyelvi fordulata ellenére („délutáni két óra” „reggeliz”, „igazán szíves viszony uralkodik” stb.) feltehetően Arany a fordító. Erre nemcsak a mondatok szerkezete, stílusa utal, hanem két mondat különösképpen is: ezeket mintha személyes életére aktualizálta volna azzal, hogy a német cikktől eltérően dőlt betűkkel emelt ki bennük kifejezéseket. Az első mondat az egészségi állapotról és a munkáról („egészségi szabadság”), a másik pedig az ideiglenes, átmeneti lakásállapotokról szól („nem *lakunk* itt mi, csak tanyázunk”). A hivatali munkától való megszabadulás és szabad alkotás lehetősége, de a pesti élet is, ahonnan Juliska haláláig folyamatosan a Szalontára való visszaköltözést tervezte, visszatérő eleme levelezésének.

1863/34. 2.

The Reader, a Review of Literature, Science and Art – The Reader [Olvasó], irodalmi, tudományos és művészeti szemle, Europa, 1863/34, [aug. 14.], Wochenchronik, Literatur, 507. h.

A német cikk fordítása – *The Reader, a Review of Literature, Science and Art* (Németországi terjesztő: J. Oncken, Hamburg). Az új kritikai lap, melyből öt havi füzetet láttunk, a borítón megnevezett munkatársak között igen tekintélyes neveket sorol fel. A lap úgy épül fel, hogy az elején mindig egy vezércikk áll, majd következnek a fontosabb kiadványok bírálatai, a jelentéktlenebb dolgokról szóló rövid jegyzetek, az angol, francia, német stb. művek hirdetéseinek mutatói, végül a vegyes jegyzetek a tudomány, a művészetek, a zene, a dráma stb. újdonságairól. Úgy tűnik, a lap átfogóbb és több kritikát közöl, mint az Athenaeum, melynek mintáját egyébként követi, és közli az érdekesebb részleteket a megbírált művekből. Az Angliában megjelenő művek tömege azonban oly nagy, hogy a Reader sem képes a teljesség igényét kielégíteni, így az angol irodalom német barátai, akik lépést akarnak tartani az újdonságokkal, jól teszik, ha mindkét lapot járattják.

Magyarázatok a német szöveghez

The Reader – 1863-ban induló londoni kritikai hetilap volt, melyből havonta készítettek bekötött füzeteket. A német glosszából ez nem világos, ezért hihette Arany, hogy összesen öt szám van belőle. A Reader első száma tehát 1863. január 3-án készült, és innentől kezdve folyamatosan, hetente jelent meg. Nagy alakú, háromhasábos lap volt, valóban azzal a beosztással, ahogyan az Europa leírta, hosszú, több oldalas hirdetésrovattal. A névjegyzék szerint mintegy hetven munkatársa volt.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/8, aug. 23. Vegyes, 191: *Az angol review-k száma ismét szaporodott...* Tartalomismertetés kihagyással.

A Ko szövege:

„Az angol *review-k* száma ismét szaporodott egygyel, mely tartalmára nézve az »Atheneumhoz« [!] hasonlít, csak hogy a bírálatot tüzetesebben űzi. Czime *The Reader* (Az olvasó). Eddig 5 füzet jelent meg belőle.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM és a TÍ Aranyak tulajdonítja a glosszát: AJÖM XII. 561. 520. – Regeszták.; TÍ 39. 107. Az átvétel módja valóban Aranyra utal.

1863/34. 3.

Eine Kunstausstellung zu Wien im Jahre 1864. – *Művészeti kiállítás Bécsben 1864-ben*, Europa, 1863/34, [aug. 14.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 509. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/8, aug. 23. Vegyes, 191: *A Wiener Zeitung hivatalosan tudatja...* Fordítás kihagyással. Arany a német glossza első három mondatát és a jutalomról szóló információ egy részét fordítja. Kimaradt mondatok:

„Nur unmittelbar [...] aufgenommen” – „A kiállításon kizárólag a művészek által közvetlenül beküldött műveket veszik át, magántulajdonból pedig csak azokat, melyeket a művészeti akadémia jóváhagy.”

„Die Preise sind [...] durch die Akademie” – A díjak: három aranyérem, hét darab 315 guldenes és egy 840 guldenes díj. A díjakat az akadémia ítéli oda.

A Ko szövege:

„A Wiener Zeitung hivatalosan tudatja, hogy a képzőművészetek császári akadémiaja 1864 tavaszán a bel- és külföldi élő művészek műveiből tárlatot fog rendezni. A tárlat ápril 15-én nyílik meg, s május utolsó napjáig tart. A beküldendő művek márcz. 15-től ápril. 1-ig fogadtatnak el. 11 rendbeli jutalom lesz, de csak ausztriai művészek számára.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM Aranyak tulajdonítja a glosszát: AJÖM XII. 562. 520. – Regeszták. Az átvétel módja, a tömörítés és kihagyás az ő szerzőségére utal.

1863/34. 4.

Friedrich Halm's neuestes Drama „Begum Somru” – *Friedrich Halm új drámája, a „Begum Somru”*, Europa, 1863/34, [aug. 14.], Wochenchronik, Musik und Theater, 510–511. h.

A német cikk fordítása – Friedrich Halm új drámája, a *Begum Somru* a berlini ősbemutatón, a Victoria színházban – Rettich asszonnyal a címszerepben – mindössze közepes sikert aratott. Aki a száz évvel ezelőtti kelet-indiai viszonyokba bocsátkozik, annak történeti érzékkel kell rendelkeznie, hogy az eseményeket jól ítélje meg, és többet mondjon a történeletről, mint hogy India varázslatos vidékein egy kereskedelmi társaság uralkodott, hódító politikát folytatott, és hogy Sir Warren Hastings olyan ember volt, akinek lábaihoz hercegek borultak, és birodalmakat igázott le. Friedrich Halmtól mindezt nem lehet elvárni. A *Begum Somru* költője nem kezeli másképp a témát itt sem, mint a *Griseldis*ben és *A ravennai viadorban*. Szereplőit, akikbe lelket akar lehelni, lírai pátosszal övezi, azonban csak árnyképként állnak előttünk. Halm egy családi dráma keretei között Serdhana meghódítását állítja színpadra a Hastings vezette angol kereskedelmi társaság által. [511] Hastingset intrikusként ábrázolja a szerző. Serdhana uralkodónője özvegye egy európai kalandornak, akinek sikerült megnyernie a hercegnő kegyét és kezét. Férje halála után, vagy talán már előbb is, az uralkodónő beleszeret az angol társaság udvari képviselőjébe, Sir Arthur Dyce-be, aki nemcsak mint hercegnőt szedi rá, hanem nőként is rútul megcsalja jótevőjét, amikor annak szolgálójával kezd szerelmi viszonyt. Az országot az angolok kezére játssza át, amikor pedig egy visszataszító jelenetben az uralkodónő felfedezi a hűtlenségét, a leggyávább és legközönségesebb módon rimánkodik nyomorúságos életéért. Ritkán látni színházban olyan kellemtelen és viszolyogtató jelenetet, mint amikor Begum rátalál Dyce-re és a szolgálónőre, vagy amikor a gyáva gazfickó térdénállva könyörög a megcsalt asszonynak az életéért. Semmiféle hangnem, elegáns verselés vagy ékes

szólam nem képes elfedni e belső hiányosságokat. Szinte fáj egész este azt látni, hogy a nemes szívű és eszes hercegnő egy alávaló ember hatalmában van, akit aztán az utolsó jelenetben mindenki jogosan ítél el. Halm drámájának szereplői nem hús-vér emberek, mesterkélt művészi teremtmények, akik szóvirágokkal és frázisokkal akarják elámítani a közönséget. Ez utóbbinak egyébként valóban mesterei. Politikai viszonyokat művészileg ábrázolni nagy feladat, és Halm kudarcot vallott vele. Hastings a diplomácia fegyverével akarja meghódítani Serdhanát, azonban végül a szerelmében megbántott, féltékeny és az uralkodásba belefáradt nő lesz az, aki megnyitja országának határait. Az egész cselekmény egy idősödő hölgyre épül, akinek bájai elvesztették vonzerejüket. A politikai események egészen háttérbe szorulnak; nem politikai megfontolásból, pusztán féltékenységből mond le Begum az uralomról, és adja át az angoloknak a koronát és az országot. Teljes mértékben igazat adhatunk a Nationalzeitung tudósítójának, amikor írásának végén a műről szóló ítéletét a következőképpen foglalja össze: tartalmát és megformáltságát tekintve a dráma egy képzett, de igen józanul érző szerző műve, aki akkor biztos a dolgában, ha a nyelv varázásával tudja a hallgatóság értelmét megragadni.

Magyarázatok a német szöveghez

Friedrich Halm – Ld. az Europa 1863/29. 3. jegyzetét.

Begum Somru – Ld. az Europa 1863/29. 3. jegyzetét.

Julie Rettich – Szül. Gley (1809–1866), németországi születésű osztrák színésznő, Friedrich Halm közeli barátnője

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/8, aug. 23. Vegyes, 191: *Halm Frigyes a „Griseldis” és „Ravennai viador” szerzője új drámát irt...* A hosszú, egyhasábos, terjengős glossza két, saját megfogalmazású mondatba tömörítése. A dráma elkészültéről szóló hír korábban már megjelent az Európában és a Koszorúban is. Ld. Europa, 1863/29. 3.

A Ko szövege:

„Halm Frigyes, a »«Griseldis» és »Ravennai Viador« szerzője, új drámát irt a hindu életből »Begum Somru« czim alatt, de nem igen dicsérik benne a drámaiságot. Lyrai pathoszból van felfúva ez is, minden valódi élet nélkül.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM Aranynak tulajdonítja a glosszát: AJÖM XII. 382. 121. Az átvétel és a tömörítés módja valóban rá utal.

1863/34. 5.

Neue französische Stücke – *Új francia darabok*, Europa, 1863/34, [aug. 14.], Wochenchronik, Musik und Theater, 511–512.

A német cikk fordítása – A kortárs francia drámairodalom három vezéregyénisége, az ifjabb Alexandre Dumas, Jules Sandeau és Émile Augier, akárcsak a negyedik a csapatban, Ponsard (ld. az előző lapszámunkat), valamennyien új darabot adnak a közönségnek a téli szezonra. Az első egy erkölcsdrámát: *A nők barátja*; a második egy színjátékot: *La Maison de Penearge* [Penearge háza], míg a harmadik egy vígjátékot irt: *La Jeunesse* [Az ifjúság]. – Jaime-nek az általunk már ismertetett vígjátékát, melyhez Moniot írt zenét, a *Mère de la débutante* [A kezdő színésznő anyja] című darabot bemutatták Párizsban, és nagy sikert aratott. Ranvoy asszony 30 éve dolgozik portásként, és van egy tündérszép lánya, akinek első színpadi fellépése szerencsés volt. A tapsolókat ugyanis lefizette egy báró, akinek értéke a könnyen lelkesedő mama előtt még nagyobbra nő egy fényes vacsora után. Annál lejjebb száll előtte a derék polgárfiú becsülete, aki szereti Aspasiát, feleségül akarja venni, de most hirtelen erős vetélytársra akad. Szerencsére a fiatal lánynak felnyílnak a szemei, mielőtt késő lenne; észreveszi a ravasz báró által állított csapdát,

iszonyodva utasítja vissza, hogy a kedvesévé váljon, és az ifjú karjaiba menekül, aki végül tisztességes módon oltárhoz vezet. Nincs más vágya, mint jó háziasszonynak lenni, Ranvoy asszonynak pedig le kell szállnia a földre, és újra ajtót kell nyitogatnia. A darab élethű erkölcsi példázat, finom és világos rajzolattal.

Magyarázatok a német szöveghez

Ifj. Alexandre Dumas – *A nők barátja* című darabot jóval később (1895) Kürthy Emil fordította magyarra. Dumas-ról és a vígjátékról ld. még az *Europa* 1864/8. 4; 1864/14. 4; 1864/17. 9. jegyzetét. Itt jegyezzük meg, hogy az *Europa* végig „Alexander” alakban írja a két Dumas keresztnévét. A magyar fordításokban és a jegyzetekben mi az „Alexandre” francia névalakot alkalmaztuk.

Jules Sandeau – (1811–1883), francia regényíró, drámaíró. Magyarországon a Nemzeti Színház a *Seiglière kisasszony* című darabját adta először, Brassai Sámuel fordításában, 1852. júl. 6-án. Az 1850-es években még egy műve került színre magyarul, a *Próbakő*, Bulyovszkyné Szilágyi Lilla fordításában, 1854-ben. A jelen glosszában említett címet az *Europa* szerzője s vele együtt Arany is eltéveszti. A *La Maison de Penarvan* [Penarvan háza] c. darabról van szó, melynek regényváltozata 1858-ban jelent meg, és 1863-ban dolgozta át Sandeau színpadi műnek. A Nemzeti Színház *Penarván család* címmel 1865. jún. 16-án vitte színre, ford. Feleki Miklós (erről a *Ko* is tudósított, III/I. 1865/2, jan. 8. 47). Sandeau legnépszerűbb darabja nálunk az Émile Augier-val együtt írt mű, a *Le Gendre de M. Poirier* melyet a Nemzeti Színház Feleki Miklós szövegével 1873-tól előbb *Nemes és polgár*, később *Poirier úr veje* címmel játszott (forrás: DSzh). 1882-ben Haraszti Gyula fordította le újra, és az Olcsó Könyvtár sorozat 146. darabjaként jelent meg.

Émile Augier – Francia író, drámaíró, ld. az *Europa* 1863/4. 1, 1864/17. 9. és 1864/48. 8. jegyzetét. A *La Jeunesse* [Az ifjúság] című ötfelvonásos verses vígjátéka, akárcsak Sandeau esetében, szintén nem új, 1858-ban jelent meg (Paris, Michel Lévy Frères), az Odéon színházban 1858. február 6-án mutatták be.

François Ponsard – (1817–1867), francia író, drámaíró, a francia akadémia tagja. A *Lucretia* (*Lucrece*) című darabját Egressy Béni fordította magyarra 1843-ban, s e drámája Petőfinek is megvolt 1846-ban. 1853-ban a *Pénz és becsület* (*L'Honneur et l'argent*) című művét játszotta a Nemzeti Színház, Országgh Antal fordításában (forrás: DSzh).

Az *Europa* glosszája utal a lap előző számára, ahol Ponsardról a következő olvasható: „Am 18. Juli hat sich der Dichter der »Lucretia«, Ponsard, in Paris mit einer Mündel von Jules Sandeau vermählt. Wir erwähnen das, weil der galante Ehemann in den Hochzeitskorb seiner jungen Frau ein neues fünfactiges Stück als Angebinde legte.” (*Neuigkeiten der französischen Literatur*, *Europa*, 1863/33, *Wochenchronik*, Theater, 494. h.). Fordításban: „Július 18-án a *Lucretia* szerzője, Ponsard eljegyezte Jules Sandeau egyik gyámleányát. Csak azért említjük a hírt, mert a lovagias férj egy ötfelvonásos drámát írt ifjú feleségének ajándékként.” Hogy melyik darabról van szó, a lap nem írja, más források is csak „ötfelvonásos vígjátékot” említenek. Ponsardnak legközelebb 1866-ban jelent meg ilyen vígjátéka: *Le Lion amoureux* [A szerelmes oroszlán].

Ponsard 1867. június 3-i halála után a BpSz-ben jelent meg méltató megemlékezés róla. A szerző (Gyulai Pál?) Franciaország „egyik legkitünőbb és legnemesb drámaírójának” nevezi őt, aki szembement a divatos külsőségekre, látványosságra épülő színi irodalommal (–g: *Ponsard emlékezete*, BpSz 1867, VIII. k. XXV. sz. 364–368).

Adolphe Jaime – (1824–1901), francia drámaíró; itt említett művének nem volt magyar előadása.

Eugène Moniot – (1820–1878), francia zeneszerző

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/8, aug. 23. Vegyes, 191: *A jelenlegi francia színpad-irodalom négy coriphaeusa...* A glossza első részének ismertetése korrekcióval, kihagyással és pótlással. A német szöveg szerencsétlen megfogalmazását (három „korifeusról”, de négy drámaíróról szól) Arany újrafogalmazza („négy coriphaeusa”). Visszakeresi ezután az *Europa* 33. számában a hivatkozott hírt Ponsard-ról, és a két glosszát összedolgozza. Az *Europa* szövegében több hiba is van. Sandeau drámájának címe téves, Augier darabja pedig 1858-ban keletkezett. E hibák átkerültek a *Koszorúba* is.

A Ko szövege:

„A jelenlegi francia színpad-irodalom négy coriphaeusa: ifj. *Dumas* Sándor, *Sandeau* Gyula, *Augier* Emil és *Ponsard*, a jövő télre mindenik új drámával lép a nyilvánosság elé. *Dumas*énak címe »L’ami [!] des femmes« (A nők barátja); *Sandeau*-é: »La maison [!] de Penearge« (Penearge háza); a harmadiké: »La jeunese« [!] (Ifjúság) vigjáték. *Ponsard*é egy 5 felvonásos tragédia, melyet arájának, ki *Sandeau* gyámleánya, ajándéku szerzett.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM Aranyak tulajdonítja a glosszát: AJÖM XII. 564. 520. – Regeszták. Az átdolgozás és kiegészítés módja az ő szerzőségére utal.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/36.

Függelék

1863/36. 1. *Aus der Londoner Theaterwelt*, *Europa*, 1863/36, [aug. 28.], Wochenchronik, Theater und Musik, 542–543. h.

Der Name des „Managers” vom Drurylane nicht nur, sondern selbst Mr. Bouccault, der mit seinen Rührdramen tausende von Pfunden gewann, figurirt seit kurzem in den Listen der Bankerottirten. Man darf sich über dergleichen nicht wundern, wie denn überhaupt die englischen Bühnenzustände nur höchst traurige und zerfahrene sind. Das englische „Nationaldrama” gehört schon seit 50 Jahren ins Bereich der Fabel und noch nie ist die Herrschaft des Auslandes über die britische Bühne so absolut gewesen, als eben jetzt. Die beiden italienischen Opernhäuser theilen sich in das Interesse der fashionablen Welt, Mad. Ristori füllt in Her Majesty’s Theater die Pause zwischen Gounods Faust und Verdi’s Traviata aus. Die neue fremde Liebhaberin, Stella Colas, von der wir schon sprachen, erregt im Princeß-Theater als Julie und Ophelia ein Furore, das sie nicht blos ihrer pikanten Erscheinung und ihrem außerordentlichen Talent, sondern auch dem gänzlichen Mangel einer nur mittelmäßigen einheimischen Begabung in ihrem Fache verdankt. Mr. Fechter, ein Deutschfranzose, der seit zwei Jahren mit der Darstellung Shakespeare’scher Charaktere Aufsehen erregte, hat die dankbare Aufgabe übernommen, französische „Sensationsdramen” dem englischen Geschmack anzupassen, und herrscht souverän im Lyceum. Diesem Heere ausländischer Talente gegenüber wird, da Phelps ganz verschwunden scheint, Ch. Kean und seine Frau sich zur Fahrt nach Australien rüsten und die Epoche der „Wiederbelebung” Shakespeares im Princeß- und Sadlers-Wells-Theater schon wieder zu Ende ist, das nationale Element nur vertreten durch Lady Giffords auf dem Haymarket-Theater mit Erfolg gegebene Komödie, die den französischen Titel „Finesse” trägt und deren Wirkung auf dem Geschick beruht, womit Mr. Wigan einen Franzosen darin darstellt, ferner durch Tom Tay[543]lor’s „Ticket of Leave” auf dem Adelphi-Theater, eine mit englischen Namen und Anspielungen versehene Uebersetzung aus dem Französischen, sowie durch eine Dramatisirung von Ch.

Dickens' „Hounded [!] Man”, dessen Hauptcharakter eine noch fremdartigere Personage ist – ein Geist! Wenn es noch eines weiteren Beweises für das gänzliche Erlöschen der dramatischen Schöpfung in England bedarf, so findet man ihn in der mit großem Beifall aufgenommenen Ankündigung des Directors vom Haymarket-Theater, daß „Lord Dundreary” bei Beginn der Wintersaison von neuem erscheinen und diesmal das Publicum bei seinem Bruder in America, mit dem es in dem „Americanischen Vetter” nur brieflich bekannt geworden sei, einzuführen gedenke!

1863/36. 2. *Eine bisher unbekannte Claviercomposition von Händel*, Europa, 1863/36, [aug. 28.], Wochenchronik, Theater und Musik, 544. h.

Dies ungedruckt gebliebene Werk des großen Meisters ist eine sogenannte Suite oder Partita (aus A-dur), enthaltend vier Sätze: Allemande, Courante, Sarabande und Gigue. Mortier de Fontaine, Claviervirtuos von Ruf, hat dasselbe in einer Handschrift Joh. Chr. Smiths aufgefunden und zunächst ins Programm seiner historischen Concerte aufgenommen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/36. 1.

Aus der Londoner Theaterwelt – A londoni színivilágból, Europa, 1863/36, [aug. 28.], Wochenchronik, Theater und Musik, 542–543. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko forrásánál.

Magyarázatok a német szöveghez

Drury Lane – Londoni utca a Convent Gardenben, melyben 1663 óta színház, 1812 óta a királyi Drury Lane Színház áll.

Dionysius Lardner Boursiquot – (1820–1890), Dion Boucicault néven publikáló író, főként melodramákat írt. New Yorkban és Londonban több színház ügyintézője volt.

Adelaide Ristori – (1822–1906), olasz színésznő, ld. az Europa 1863/24. 1. jegyzetét, valamint az 1864/6. 4; 1865/1. 3; 1865/4. 7. tételt.

Charles Gounod Faustja – Az ötfelvonásos operát, melynek szöveggönyvét Jules Barbier és Michel Carré írta, 1859. március 19-én mutatták be Párizsban. Magyarországon a Nemzeti Színház 1863 nyarán készült az előadásra, erről tudósít a Ko augusztus közepén – kissé ellentmondásos dátumokkal: „E hó közepén – valahára – színre kerül Gounod »Faust« című operája – így biztatnak legalább a lapok. A gépezet hozzá már megérkezett s most állítják össze.” (I/II. 1863/8, aug. 16. Vegyes, 167.) A Nemzeti Színház végül szeptember 2-án tűzte műsorra, a Ko pedig október 11-én, az I/II. 15. számban Bartalus Istvántól hoz terjedelmes bírálatot (354–357). Azon vádaktól védi az operát, hogy a szöveggönyv fércmű, a zene helyenként plágium lenne, továbbá az opera irányát különíti el a Wagner-féle új stílustól.

Verdi Traviatája – Giuseppe Verdi háromfelvonásos operája Alexandre Dumas *A kaméliás hölgy* című regényének cselekményéből. Ösbemutatója 1853. március 6-án volt Velencében, a Nemzeti Színház pedig 1857. november 10-én tűzte műsorra.

Stella Colas – (1843–1913), francia színésznő

Charles Albert Fechter – (1822–1879), francia szülőktől származó, Párizsban és Londonban élő színész (születési helyeként egyes források Londont, mások Párizst adják meg, ugyanígy eltérő az évszám is: 1822, illetve 1824). Az 1860-

as években főként Hamlet-alakítása volt híres. Az utolsó éveit Amerikában töltötte.

Samuel Phelps – (1804–1878), angol színész, a Shakespeare-szerepek egyik legjobb alakítójaként tartották számon. A Sadlers-Wells színházban ő irányította a Shakespeare-előadásokat.

Charles Kean – (1811–1868), angol színész, a legelölkelőbb angol színházakban játszott, híresek voltak Shakespeare-alakításai. 1850-től a Princess színházat vezette. Neje Ellen Tree (1805–1880) színésznő volt. 1863-ban Ausztráliába, majd az Egyesült Államokba utaztak, és onnan Kean többé nem tért vissza Londonba.

Lady Gifford – (1807–1867), Helen Selina Blackwood, aki 1862-ben ment újra nőül Lord Giffordhoz. Ír szerzőnő, tőle származnak többek között az Impulsiatörténetek, melyekből Arany is közölt fordítást a Koszorúban (ld. az Europa 1863/28. 1. szövegét és jegyzetét).

Alfred Wigan – (1814–1878), angol színész

Tom Taylor – (1817–1880), a Punch Magazine kiadója, drámaíró, kritikus. Több mint száz darabot írt, és többször dramatizált Dickens-műveket. Itt említett detektívtörténetének teljes címe: *Ticket-of-Leave Man* [A szabadságigazolvánnyal rendelkező ember]. Magyarul két darabja került színre a 19. században: *A pénzkirály* (1860) és a *Barátságból* (1879). A Ko fordítója tévesen írja át a címet az Európából „Picket”-nek.

The Hounded [!] Man – Charles Dickens 1848-as regénye, teljes és helyes címe: *The Haunted Man and the Ghost's Bargain* (*A kísértet-látó ember*, ford. Geréb Béláné).

Lord Dundreary – Tom Taylor 1858-as vígjátékának: *Our American Cousin* [Amerikai kuzinunk] főhőse, a jóindulatú, de együgyű arisztokrata, aki levelezésben áll amerikai rokonával, és a vígjáték egyik humorforrása, ahogyan a főhős a leveleket olvassa.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/11, szept. 13. Külföldi szemle, 260–261: *A londoni színvilágból*. Fordítás, az utolsó mondatban aktualizálással és kommentárral. A Ko szerzője elhagyja az első két, és az utolsó mondatot: „Boucicault úr, a Drury Lane ügyintézője, aki »szomorújátékaival« ezer meg ezer fontot keresett, csődbe ment. Ezen egyáltalán nincs mit csodálkozni, hiszen az angol színház szomorú és teljesen szétzilált állapotban van.”

Az utolsó mondat: „Ha valakinek még újabb bizonyítékra lenne szüksége az angol dráma elenyészéséről, meg fogja találni a nagy tetszést arató hirdetésekben: a Haymarket színház igazgatója reklámozza, hogy a téli szezon kezdetén újra fel fog tűnni »Lord Dundreary«, ezúttal azonban Amerikában, a rokonnál, akit az *Our American Cousin*ban [»Amerikai kuzinunk«-ban] csak a lorddal való levelezésén keresztül lehetett ismerni.”

Az utolsó, elhagyott mondat helyébe a Ko szerzője saját kommentárt ír.

A Ko szövege:

„*A londoni színvilágból*. Ötven év óta az angol nemzeti drámáról kevés jót beszélhetni, azonban a külföld uralma az angol színpadon [261] soha sem volt oly általános, mint napjainkban. A felsőbb körök figyelmét inkább csak a két olasz operaház veszi igénybe; a Her Majesty-színházban a Gounod »Faust«-ja és Verdi »Traviata«-ja közti szünetet Ristori tölti be. A Princess-színházban az új és idegen születésű első szerelmesnő, Stella Colas, idéz elő furoret, melyet leginkább annak köszön, hogy alig van az angol színésznők között valaki, ki Julia és Ophelia szerepeit kitűnően játszsza. Fechter, egy német francia, ki két évvel ezelőtt Shakespeare főbb szerepeiben tetszést aratott, most egy könnyebb feladatot tűzött ki magának s a

francia, úgy nevezett hatásos drámákat alkalmazza az angol izléshez s versenytárs nélkül uralkodik a Lyceum-színházban. E külföldi tehetségekkel szemben, Phelps mintegy egészen eltűnni látszik, Kean és neje utra készülnek Ausziliába és az úgy nevezett »Shakespeare fölélesztés« korszakának a Princess- és Sadlers-Wells-színházban vége szakadt. A nemzeti elemnek csak Lady Giffords a képviselője, egy a Haymarket-színházban nagy hatással adott vigjátékban, melynek e francia czime van: »Finesse« s melynek sikerére sokat tőn az az ügyesség, melylyel Wigan színész egy francziát ábrázol; továbbá Taylornak »Picket [!] of Leave« című szinműve az Adelphi-színházban, mely tulajdonkép nem egyéb, mint angol nevekkal és célzásokkal megtömött fordítmány francziából, és végre Dickens »Hounded [!] man«-jének dramatizálása, melynek főszerepe szintén idegen személy – tudniillik egy szellemalak. De elég. Ime van számunkra vigasz; nincs miért kétségbeesnünk a magyar színészet és drámairodalom jelen állapotján.”

A szerzőség kérdése – A kihagyásos, tömörítő átvétel, az aktualizáló kommentár Arany szerzőségére utal.

1863/36. 2.

Eine bisher unbekannte Claviercomposition von Händel – Ismeretlen zongoradarab Händeltől, Europa, 1863/36, [aug. 28.], Wochenchronik, Theater und Musik, 544. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

allemande, courante... – a szvit műfajának tételei: allemande (mérsékelt, páros ütemű); courante (élénk, páratlan ütemű); sarabande (lassú); gigue (gyors, páratlan ütemű)

Henry-Louis-Stanislas Mortier de Fontaine – (1816–1883), lengyel zongoraművész

John Christopher Smith – (1712–1795), német származású angol zeneszerző, Händel tanítványa, titkára

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/11, szept. 13. Külföldi szemle, 261: *Händelnek egy eddig ismeretlen zeneszerzeménye*. Fordítás.

A Ko szövege:

„*Händelnek egy eddig ismeretlen zeneszerzeménye*. A nagy mester e még ki nem adott műve egy úgy nevezett Suite vagy Partita (A-durból), mely négy részre oszlik: Allemande, Courante, Sarabande és Gigue. Mortier de Fontaine, zongora virtuoz fedezte fel Smith kéziratai közt s tüstént felvette historiai hangversenyének programjába.”

A szerzőség kérdése – A glosszában semmi nem erősíti meg, és nem is zárja ki Arany szerzőségét. Miután e lapszámból csak két cikk került át a Koszorúba, feltehetően az előző mellett ennek a hírnek is Arany a fordítója.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/37.

Függelék

1863/37. 1. *Erinnerungen eines englischen Gardeofficiers*, Europa, 1863/37, [szept. 4.], 1161–1170. h. [A Koszorúban közölt részeket vesszük át: 1169–1170. h.]

[1161] „Captain Gronow: Reminiscences; Recollections of the Camp, the Court and the Clubs; Recollections and Anecdotes. Wir haben den Verfasser der drei Werke unsern Lesern im vorigen Jahrgange (Nr. 48) bereits vorgeführt und wollen ihn noch einmal plaudern

lassen, indem wir aus allen seinen Schriften eine Mosaik von Charakterzügen und Anekdoten, an denen dieser moderne Boswell ungemein reich ist, zusammensetzen." [Az Europa jegyzete a címhez.]

[...][1169] Drei bekannte Schriftsteller, Balzac, Sue und Alexander Dumas, sind lange Zeit vorscheinende Figuren der Pariser Gesellschaft gewesen. Balzac, der große Bezauberer der Herzen, war in seinem Aeußern einer der gewöhnlichsten Menschen, die es je gegeben hat, kurz und fett, mit einem breiten rothen Gesicht und mit einem wahren Wasserfall von Unterkinnen. Der [1170] einzige schöne Zug an diesem feisten Bettelmönch war sein dunkles feuersprühendes Auge. Er war stets geschmacklos gekleidet und trug auf einem schmutzigen Hemde Juwelen und Diamanten an ungewaschenen Fingern. Eugen Sue dagegen hatte die schönsten Pferde, die elegantesten Wagen, gab die ausgesuchtesten Mittagessen und lebte auf seinem Schloß in der Sologne wie ein Sardanapal. Für schöne Blumen hatte er eine Leidenschaft und füllte seine Zimmer mit den seltensten exotischen Pflanzen.

Balzac war ein Verschwender, von dem man eigentlich nicht wußte, wofür er so ungeheure Summen ausgab. Die eine Hälfte des Jahres arbeitete er und in der andern Hälfte machten die Gerichtsdieners im Auftrage von Gläubigern auf ihn Jagd. Der verlorene Vater, wie Dumas der Jüngere seinen Erzeuger getauft hat, übergipfelte als Verschwender selbst Balzac. Auf seine Villa Monte Christo verwendete er fabelhafte Summen. Nach einer längern Abwesenheit macht er ihr einmal mit mehreren Freunden einen Besuch. Er fordert von einem der Diener Champagner, es ist keiner mehr da. Er giebt dem Diener also einige Goldstücke, damit er von einem Händler in der Nähe Champagner hole, geht bald darauf hinaus und sieht, daß der Diener den Wein aus seinem eigenen Keller holt. Erschrocken fällt der ertappte Betrüger vor seinem Herrn auf die Knie und bittet um Schonung. „Gut“, antwortet Dumas, „das Mal will ich Dir vergeben, aber bei der nächsten Gelegenheit gieb mir wenigstens Credit.“

Mit einer letzten Anekdote mag es genug sein. Dumas sieht aus wie ein Mulatte und scherzt selbst über seine Farbe. Als er seine Tochter verheirathet, kommt die Mutter des Bräutigams, eine sehr achtbare Dame aus der Provinz, zur Trauung nach Paris. Es sind Zuschauer in der Kirche und darunter zufällig viele Neger. Die Dame sitzt neben Dumas und fragt ihn, woher die vielen Farbigen kommen. „Oh“, antwortet Dumas, „das kann ich Ihnen leicht erklären: das ist meine Familie, die der Trauung meiner Tochter beiwohnen will!“ Die Dame ist durch die Aussicht aus eine so zahlreiche Negerverwandtschaft nicht sehr erfreut worden und hat sich bedeutend erleichtert gefühlt, als die angeblichen Vettern sich fremd und kalt entfernt haben.

1863/37. 2. Auflagenzahl der Werke französischer Classiker, Europa, 1863/37, [szept. 4.], Wochenchronik, Literatur, 552–553.

Die „Commission für literarisches und artistisches Eigenthum“ in Paris hat so eben ein Verzeichniß der Ausgaben classischer französischer Werke veröffentlicht, welchem wir nachfolgende interessante Daten entnehmen: es existiren 65 Ausgaben der sämtlichen Werke Voltaire's, 50 Ausgaben Corneille's, 70 Racine's, 65 J. J. Rousseau's, 159 Moliere's. Der Télémaque von Fénelon erschien von 1700 bis 1800 in 100 Auflagen. Pascals Schrif[553]ten liegen in 27, die Romane von Lesage in 100, Florians Fabeln in ebensoviel und Lafontaine's Fabeln gar in etwa 2000 Auflagen vor! Gegen so Etwas können unsere Goethe und Schiller leider nicht im Mindesten aufkommen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/37. 1.

Erinnerungen eines englischen Gardeofficiers – Egy angol testőrtiszt emlékezései, Europa, 1863/37, [szept. 4.], 1161–1170. h.

A német cikk tartalma – A német szöveg a jegyzet szerint fordítás és részlet a következő könyvekből: Captain Gronow: *Reminiscences of Captain Gronow, formerly of the Grenadier Guards and M. P. for Stafford, being Anecdotes of the Camp, the Court, and the Clubs, at the close of the last War with France, related by himself*, London, Smith, Elder and Co., 1862; *Recollections and Anecdotes, being a Second Series of Reminiscences, by Captain R. H. Gronow*, London, 1863. A német jegyzet 3 művet említ, de valójában két kötetről van tehát szó. A harmadik kötet 1864-ben jelent meg, a negyedik pedig 1866-ban (*Last Recollections...*). A Ko fordítója, a német jegyzetet követve, szintén tévesen közli az adatokat. A Balzacról, Eugène Sue-ről és Dumas-ról szóló rész a *Recollections and Anecdotes* című angol kötet 113–124. oldaláról származik. A német lap rövidítve és kihagyásokkal veszi át a bekezdéseket. A címhez fűzött lapalji jegyzetben Gronow munkájának jelentőségét James Boswelléhez hasonlítja.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Rees Howell Gronow – (1794–1865), walesi testőrtiszt, író, társasági ember („dandy”). Éveket töltött Londonban és Párizsban. 1862-től négy kötetben adta ki emlékiratait a 19. század első felének társasági életéről, ismert alakjairól.

James Boswell – (1740–1795), skót író, akit útirajzai mellett, a Dr. Samuel Johnsonról írott munkája révén (1791), az életrajz műfajának mestereként emlegetnek.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/17, okt. 25. Külföldi szemle, 403: *Az angol testőrtiszt emlékiratai.*

A Ko szerzője a német jegyzet alapján bevezetőt ír, majd az Europa közlésének utolsó három – irodalmi témájú – bekezdését fordítja le. A forrásra nem hivatkozik. A fordítás szöveghű, kisebb eltérésekkel. A fordító hasonlata például Balzac jellemzésekor, hogy „dolgozott szakadatlan[,] mint egy napszámos”. Ugyanakkor elhagyja a hasonlatot Balzac arcának leírásakor, mely eredetileg így hangzik: „tokája, mint egy valódi vízesés omlik alá”.

A Ko szövege:

„*Az angol testőrtiszt emlékiratai.* Gronow kapitány nem rég három könyvet adott ki, (*Reminiscences; Recollections of the Camp, the Court and the Clubs; Recollections and anecdotes*) melyek pikantságuknál fogva meglehetősen tetszésben részesültek. A kapitány sokat élt, látott, hallott a nagy világban s kellemesen tud elbeszélni összevissza jellemzőbbnél jellemzőbb pletykát, bonmot-t, egészen és félig igaz történeteket. Az 1814 utáni idők emlékiratai tárgya s leginkább Párizsban és Londonban szeret mulatni. Mulatságos könyvek, azonban úgy hiszszük, nekünk elég lesz belőlök egy pár irodalmi adomát kiemelni. – Balzac, Sue és Dumas Sándor a párisi társaságnak már régi idő óta előtérben mozgó alakjai. Balzac a szívek elvarázslója, külsőleg a legköznapi ember volt a ki csak valaha élt, alacsony termetű és kövér, széles vörös képű, nagy tokával. Ez elhízott barátképen csak egyetlenegy volt szép, a sötét lángoló tűzű szem. Mindig nagyon izléstelenül öltözött, szennyes ingén drága gombok ragyogtak s mosdatlan kezén gyémántos gyűrűk. Ellenben Sue Jenő a legdivatosabb öltözékben járt, kocsit lovat tartott a legszebbet és legválasztékosabbat a mit csak lehetett, híres ebédeket adott és solognei kastélyában

egész sardanapali életet élt. Különösen kedvelte a szép virágokat és szobáját a legritkább exotikus növényekkel díszítette föl. Balzac nagy pazar volt, az ember nem is gondolhatta, hogy tulajdonkép mire költ oly nagy összegeket. Az év egyik felében rendesen dolgozott szakadatlan mint egy napszámos, a másik felét azzal töltötte, hogy bujdoklott hitelezői üldözései elől. Az elveszett atya, a mint Dumast [!] saját fia nevezte, még pazarlóbb Balzacnál is. Monte Christo nevű villájára roppant összegeket költött. Hosszas távollét után egyszer meglátogatja villáját több barátjával együtt. Egyik szolgájának azt parancsolja, hogy hozzon fel champagneit. »Nincs« volt a felelet. Dumas pénzt ad neki, hogy valahonnan a közelből hozzon egy pár palaczkot: nem sokára aztán kimegy valamiért s ime mit lát. Szolgája néhány palaczkot hoz föl saját pinczejéből. Megijedve omlik gazdája lábához a tetten kapott csaló s bocsánatot kér. »Jól van – felelt Dumas – most az egyszer megengedek neked, de arra kérlek, hogy máskor legalább hitelezz nekem.« Dumas alakja egészen olyan, mint egy mulatté, maga is gunyolja színét. Midőn leányát férjhez adta, a vőlegény anyja, egy igen tiszteletre méltó vidéki urnő, az esketőre Párisba érkezik. E templomba nagy közönség gyűlt fel s köztök történetesen számos néger. A vőlegény anyja, ki éppen Dumas mellett ült, kérde tőle, hogy mire vélje ezt a sok négert. »Ah – felelt Dumas – azt könnyen érthetni, ha megmondom, hogy ezek az én családom tagjai, kik el nem maradhattak ez ünnepélyről.« A tisztes urnő nem igen örült e nagy atyafiságnak s nagyon megkönnyült, midőn látta, hogy az eskető után az ugynevezett atyafiság egész hideg idegenséggel távozik a templomból.»

A szerzőség kérdése – Néhány szóalak („eskető”, „gyűlt fel”, „megkönnyült”) bizonytalanná teszi Arany szerzőségét, az a tény azonban, hogy csak az irodalmi vonatkozású részleteket közli, vagyis nem a teljes szöveg fordítása jelenik meg, valamint a felvezető szöveg stílusa az ő szerkesztői döntésére és fordítására utal. A kisebb módosítások jellege is rá vall.

1863/37. 2.

Auflagenzahl der Werke französischer Classiker – *A francia klasszikusok kiadásának száma*, Europa, 1863/37, [szept. 4.], Wochenchronik, Literatur, 552–553. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

François Fénelon – (1651–1715), francia érsek, költő, író, XIV. Lajos udvarában nevelő. 1693-tól a francia akadémia tagja. A *Les Aventures de Télémaque* című művét 1699-ben írta. Magyarra Haller László fordította 1755-ben: *Telemakus bujdosásának történetei*, melyeket francia nyelven írt Fenelóni Saligniak Ferencz kameraki érsek, Magyarra fordított Hallerkői üdvözült méltóságos gróff úr Haller László, Tekéntetes Nemes Máramaros Vár-megyének főispánnya, most pedig Magyar Hazánk Fő, közép és alacson Rendeinek öröme, kedves és bölcs multságára, dicséretes költségével ki-nyomtatott méltóságos, és fő tisztelendő gróff úr Szalai Barkóczi Ferencz egri püspök ő exczellenciája, Kassán, Az Akadémiai betűkkel, MDCCLV. Esztendőben.

Alain René Lesage – (1668–1747), francia író, drámaíró

Jean-Pierre Claris de Florian – (1755–1794), francia költő, író, tanmeseíró

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/13, szept. 27. Külföldi szemle, 308: *A francia klasszikusok*. Tartalomismertetés aktualizálással és kommentárral.

A Ko szövege:

„*A francia klasszikusok*. Az írói és művészi tulajdon ügyében kinevezett bizottság Párisban közelebbről a francia klasszikusok kiadásainak jegyzékét tette közzé. Ime belőle egy pár érdekes adat. Voltaire 65 kiadást ért, Corneille 50, Racine 70, Rousseau

65, Molière 159. Fenelon [!] Télémaque-ja 1700–1800-ig 100 kiadásban jelent meg. Pascal munkáinak 27 kiadása van, Lesage regényeinek 100, Florian meséinek ugyanannyi, a Lafontaineéinak épen 2000. Mi kevés ezekkel szemben a Schiller és Goethe kiadásainak száma! – kiált föl egy német lap, honnan e közleményt veszszük. Hát mi magyarok mit mondjunk akkor!”

A szerzőség kérdése – A nyelvi sajátosságok és az aktualizálás, a kommentár alapján Arany a szerző.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/38.

Függelék

1863/38. 1. *Die Bedingungen und die Entwicklung der Civilisation*,⁹ Europa, 1863/38, [szept. 11.], 1185–1194. h.

Der schöne Gegensatz zur Stabilität des Thieres ist die Perfectibilität des Menschen und das nimmer ruhende Fortschreiten der menschlichen Gesellschaft nach einem in unermesslicher Ferne liegenden Ziele. Dazu sind aber Impulse nöthig, durch welche Jeder den Nächsten, ein Volk das andere vorwärts treibt, und auf diesem Wege erhebt sich der Einzelne zu Bildung und Besitz, ein Volk zu Civilisation und Macht. Die Civilisation ist kein Baum, der von selbst wächst, sondern sie erfordert die schwere Arbeit vieler Generationen, wobei Ruhe und Stillstand für längere Zeit nicht gegönnt ist, weil jeder neu gewonnene Standpunkt sogleich wieder neue Aufgaben bringt, die nothwendig gelöst werden müssen. Die Civilisation wie die Freiheit wollen errungen, nicht geschenkt sein. Zwang zur Arbeit und Genuß von deren Frucht sind durch Fügung einer höheren Macht Mittel zur Erziehung der Menschheit.

Buckle in seiner berühmt gewordenen Geschichte der Civilisation in England bezeichnet als die vier mächtigsten Einflüsse der Natur auf das Menschengeschlecht: Klima, Nahrung, Boden und die Naturerscheinung im Ganzen (die Physiognomie der Umgebung), von denen die letzte den mächtigsten Einfluß ausübe und die verschiedenen Nationalcharacteres sowie die unzähligen Formen des Aberglaubens und die meisten religiösen [1186] Ueberzeugungen erzeuge, während die drei ersteren hauptsächlich auf die gesellschaftlichen Einrichtungen wirken. Die bestimmte Beschaffenheit der Cultur eines Volkes kommt aber nur unter der gleichzeitigen Wirkung seiner physischen und geistigen Art, der es umgebenden Natur und seines Verhältnisses zu den Nachbarvölkern zu Stande. Die Außenwelt erzeugt im Menschen Anschauungen von bestimmter Färbung und verschieden geartete Begriffe, von welchen wieder die Sitten, Religionen, Künste und Wissenschaften eines Volkes ihren Charakter erhalten. Ist die Natur übermächtig, wie in manchen Tropenländern, so bleibt der Mensch unterdrückt; ist die Gewalt der Natur geringer, so wächst das Vertrauen des Menschen in die eigne Kraft und er schreitet zu immer größeren Werken vor. In Europa und Nordamerika, wo die Naturgewalten einen mehr gemäßigten Character zeigen, sehen wir die menschliche Entwicklung noch am weitesten vorgeschritten, die Thier- und Pflanzenwelt mußte die Beschaffenheit annehmen, welche den Bedürfnissen des Menschen am besten entspricht, das Terrain mußte sich unter der Hand des Menschen

⁹ „*Anthropologische Vorträge*, gehalten im Winter 1862–1863 in der Aula zu Bern von Maximilian Perty” (Leipzig u. Heidelberg, C. F. Winter). Die Vorzüge aller wissenschaftlichen Arbeiten des Verfassers treten auch in dieser Sammlung von Vorträgen zu Tage, welche das Universum und die Erde, die Entstehung und Entwicklung der organischen Wesen, das Alter des Menschengeschlechts, die Menschenrassen, die frühesten Wanderungen der Völker, die Familie und den Staat, Religion und Cultus behandelt und dann noch eine Reihe von Culturbildern (Aegypter, Chinesen, Azteken, Peruaner) enthält. Das Ganze ist als Mittel der Anregung wie als reiche Sammlung interessanter Materials zu empfehlen. [Az Europa jegyzete a címhez.]

verändern. Alles dies ist die Wirkung des praktischen Geistes; nicht die Länder, in welchen die Natur ihre Gaben mit verschwenderischer Hand ausstreute, sind die reichsten, sondern die, in welchen der menschliche Geist am thätigsten ist. Der menschliche Geist ist der Schöpfer seiner Zustände und seines Schicksals.

Während in Indien die gewaltige Natur mit ihren Riesengebirgen, ihren mächtigen Strömen, ihrer kolossalen Thier- und Pflanzenwelt den Menschen überwältigte, gestattete die freundliche Beschaffenheit des kleinen Griechenland den freiesten Aufschwung des Menschen, die schönste Entfaltung seiner Anlagen und Kräfte. So waren auch die Götter Griechenlands menschlich schön, erhöhte veredelte Menschen, während die Götter der tropischen Culturvölker, entsprechend der grotesken Phantasie und dem von Furcht und Schrecken erfüllten Gemüthe derselben, abscheuliche Ungeheuer, meist blutdürstig und je scheußlicher, desto volksthümlicher sind. Die Hindus z. B. trennen ihre Götter von sich durch eine unüberschreitbare Kluft, die Griechen nähern sich ihnen und geben durch die Heroen in sie über; der Heroen-Cultus ist den tropischen Völkern fremd. In Asien war die Civilisation immer auf die Striche mit üppigem, angeschwemmtem Boden beschränkt, welche vom Osten Süd-China's bis zu den Küsten Kleinasiens reichen. Nördlich von diesem mächtigen Gürtel sind unfruchtbare Länder, von rohen Wanderstämmen durchzogen, welche nur *außer* ihrer Heimath civilisirt wurden und, wie die Mongolen und Tataren, in China, Indien und Persien große Reiche gegründet haben. Auch die Araber blieben in der Heimath, in Folge ihrer Armuth, ein ungebildetes Volk; als sie aber Persien, Spanien, einen großen Theil Indiens erobert hatten, veränderte sich ihr Charakter und sie wurden civilisirt. So sind auch die Völker des größten Theils des wüsten Nordafrika uncivilisirt, weil seine Bewohner arm blieben, während im fruchtbaren Nilthal Reichthümer gesammelt wurden und Civilisation entstand. Obschon aber die erste Civilisation in den fruchtbaren Theilen Asiens und Africa's entstand, war sie doch nicht die beste und dauerndste, weil der wahre Fortschritt nicht vom Reichthum der Natur, sondern von der Thatkraft des Menschen abhängt, die ins Unbegrenzte gesteigert werden kann, wie Europa beweist. Hier treibt das Klima den Menschen zur Thätigkeit, und nur durch die kräftigste Thätigkeit konnte er hier Reichthum erlangen.

Die außerordentlichen Unterschiede in der Civilisation der Völker haben manche Culturhistoriker zu der Annahme einer activen und einer passiven Menschenrace veranlaßt, so z. B. Wachsmuth, welcher nur Indogermanen und Semiten zur Cultur berufen sein läßt. Eine solche Annahme, welche verschiedene psychische Organisation voraussetzen würde, dürfte kaum haltbar sein. Die Culturunterschiede beruhen nicht auf verschiedener Begabung, sondern auf bestimmten Ursachen und Motiven. Der Reichthum der Natur in der heißen Zone und die Menge des Wildes machen viele Arbeit und Hausthiere unnöthig, und sehr große Hitze läßt keine geistige Anstrengung zu, weshalb alle Culturvölker den mäßig warmen Ländern angehören. Damit soll aber natürlich keineswegs geleugnet werden, daß Unterschiede in der psychischen Anlage und Beschaffenheit existiren.

Ohne Zweifel entwickelt die Civilisation Hirn- und Nervensystem und macht die Menschen zu feinerem und schnellerem Empfinden und Denken fähig, wohl unter einer gewissen Beeinträchtigung der Fruchtbarkeit. Die Naturvölker, namentlich die Jägervölker America's und die Hirtenvölker Asiens, können größere Anstrengungen und Entbehrungen längere Zeit hindurch ertragen, auch ist bei ihnen die Naturheilkraft größer. Mit Ausnahme des Geschmacks besitzen die uncultivirten Völker schärfere Sinne und behalten sie häufiger ungeschwächt bis ins höchste Alter; Hottentotten, Buschmänner, Mongolen, Indianer haben unglaublich scharfe Augen und Ohren. Nach de Salles haben alle rohen Völker, verglichen mit den civilisirten, einen großen Mund und dicke Lippen; viele von ihnen brauchen beide Hände gleich gut, manche (aber auch die ziemlich cultivirten Hindus) verstehen die Zehen ebenso gut zu brauchen wie die [1188] Finger. Der Wilde ist von seiner Naturumgebung und auch von seinen Leidenschaften und Begierden ganz abhängig und gleicht durch seinen Mangel an Stetigkeit, Planmäßigkeit und Selbstbeherrschung dem Kinde; in dem engen

Kreise aber, den die Naturvölker haben, bewegen sie sich gewandter als z. B. europäische Bauern in dem ihrigen. So findet der Neger leicht bezeichnende Beinamen für jeden Europäer und meist rasch seinen Charakter aus.

Auch das elendeste Volk hält in der Regel sein Land für das beste auf der Welt, seine Lebensweise für die angenehmste und vernünftigste, sich selbst für das vorzüglichste Volk. Alle uncultivirten Racen glauben, wenn man zu ihnen kommt, man habe sein Land verlassen, um ein besseres aufzusuchen; sie selbst verlassen höchst selten ihre Heimath, um andere Völker und überhaupt die Welt kennen zu lernen. Der Naturmensch fühlt sich wohl durchgehends glücklicher als der civilisirte, er ist bedürfnisloser, und die Ruhe, die er genießt, behagt ihm besser als die unruhige, rastlos strebende Thätigkeit der Gebildeten, die ihm sogar unvernünftig erscheint. Die moralische Verkehrtheit ist bei Naturvölkern oft sehr groß; die Neger von Ostsudan finden an Betrug, Diebstahl, Mord nichts Arges und sehen Lüge und Betrug für ein Zeichen geistiger Ueberlegenheit an. Ebenso findet sich bei allen wilden Völkern eine unglaubliche Rohheit. Parkman sah nordamericanische Indianer über einen erlegten Büffel wie wilde Thiere herfallen und die besten Stücke roh auffressen, bis sie, über und über mit Blut besudelt, gesättigt davon abstanden. Oft führen besondere Schicksale ein Volk zu tieferen Stufen der Verwilderung fort; so wurde einst ein Stamm der Zulu-Kaffern durch die äußerste Noth zum Verzehren der eigenen Kinder getrieben, und seit dieser Zeit zehren sie regelmäßig die Kriegsgefangenen auf. Wenn der Wilde auch längere Zeit in civilisirter Gesellschaft lebte, ändert er sich doch nur oberflächlich. Junge Australier, von Kindheit an bei Europäern ausgezogen und ihren Stamm gar nicht kennend, entlaufen, älter geworden, in die Wildniß; von den Indianern in Paraguay und Nordamerica wird dasselbe gesagt, und die Kruhs auf der Pfefferküste streifen das bischen Bildung, das sie etwa im Dienste der Weißen erworben haben, nach der Rückkehr in die Heimath schnell wieder ab. Aber auch Menschen der civilisirten Völker verwildern unter Wilden sehr bald, meist nicht aus Noth, sondern aus dem Hang zu ganz freiem, ungebundenem Leben, wie man denn auf den Fidschi-Inseln Europäer gefunden hat, welche Kannibalen waren wie die Ureinwohner.

Aus alledem folgt aber noch nicht, daß alle Racen und Völker in geistigen und gemüthlichen Anlagen einander ganz gleich seien, es finden vielmehr hier bedeutende Verschiedenheiten statt. Manche Neger- und Indianerstämme sind besonders mordlustig, wie denn Indianer jedes Vogelnest in ihrem Bereiche zerstören, während die Araber gastfreundlich auch gegen die Thiere sind. Nordamericanische Indianer wüthen unter den Büffeln, die Zulu-Kaffern unter den Antilopen aus purer Mordlust und tödten vielmal mehr, als sie brauchen können. Ackerbauende Völker sind leichter zum Fortschritt anzuleiten als die herumschweifenden Hirten und Jäger, von denen namentlich [1189] die letzteren Künste und Bedürfnisse verachten und in ihrem Unabhängigkeitsgefühl sich dem Europäer überlegen glauben. Die Ackerbauer sehen leichter ihre Inferiorität ein und empfinden das Bedürfniß der Belehrung. Fischervölker sollen furchtsam und falsch sein und geneigt zu niedrigem Schacher. Die Heiden sind für europäische Kultur viel empfänglicher als die starren, hochmüthigen Moslim.

Die erste Bedingung der Civilisation ist Seßhaftigkeit, eine zweite Erwerbung von Eigenthum und Ansammlung von Besitz. Selbst bei Thieren finden sich Spuren der Vorstellung des Eigenthums, alle Kinder sind begierig Eigenthum zu erlangen und eifersüchtig auf dessen Erhaltung, und so bildet sich denn auch bereits bei den ersten Anfängen der Gesellschaft der Begriff des Eigenthums. Das erste Eigenthum sind Nahrungsstoffe, Kleidungsstücke, Geräthe und Waffen; die am tiefsten stehenden Wilden, wie Australier, Feuerländer, Buschmänner, schweifen ohne festen Wohnsitz herum, die wenige armselige Habe mit sich führend, und leben von der Hand in den Mund. Dann versucht man einige Vorräthe für die Zeit des Mangels aufzuhäufen, das Fleisch der Jagdthiere und der Fische zu trocknen, Früchte, Samen und Wurzeln zu sammeln. Die Jagdbeute ist unsicher, der Jäger leidet oft bitterm Mangel, darum lernten die Völker der alten Welt frühzeitig nützliche Thiere zu zähmen und wurden so Hirten. Für die Cultur der

Reitervölker Hochasiens ist das Pferd nicht sehr förderlich gewesen und noch weniger für die America's, welche das Pferd nicht einmal ziehen, sondern nur einfangen. Viehzucht und Landbau sind die ersten nachhaltigen Mittel zur Erwerbung und Häufung von Eigenthum, und sie verlieren diese Bedeutung auch auf den höchsten Culturstufen der Völker nicht. Verzehrt ein Volk Alles was es hat, so wird kein Capital angehäuft und es fehlen die Mittel zur Unterhaltung nicht arbeitender Classen; wird dagegen mehr erzeugt als verbraucht, so bildet sich ein Fond, der zur Ernährung einer intelligenten und gebildeten Classe dienen kann, die ihren Unterhalt nicht selbst erarbeitet. Der angesammelte Reichthum vertheilt sich dann unter die zahlreichere arbeitende und die minder zahlreiche intelligente Classe, welche die erstere leitet.

Im Fortgange der Culturarbeit ergeben sich vielfache Hindernisse, die zum Theil in der Härte und Sprödigkeit der zu behandelnden Aufgaben, theils in der Unvollkommenheit der menschlichen Natur begründet sind. In allen Zweigen menschlichen Thuns verfallen die Völker in Verkehrtheit und Irrthümer, so in der Rechtspflege, im Gesundheits- und Armenwesen, in der Finanzverwaltung, in der politischen Oekonomie und im Verkehr zwischen den Nationen; ja selbst in der Technik, bei Gegenständen, welche der täglichen praktischen Anwendung unterworfen sind, wo das Unzweckmäßige, Beschwerliche und Gefährliche sehr schnell hätte die Augen öffnen müssen, erhält sich beharrlich mancher Unsinn. Ein Haupthinderniß der Civilisation im Mittelalter war die unendliche Leichtgläubigkeit, nicht nur der Massen, sondern auch der Gebildeten und Höchststehenden. Erst mit dem erwachenden Skepticismus lebte der Geist der Forschung, der Prüfung in Politik und Religion, sowie der Sinn für Duldung auf. Fortschritt in der Erkenntniß [1190] ist jedoch weder bei blindem Autoritätsglauben und unbedingter Hingebung an Meinungen und Ueberzeugungen vergangener Zeiten, noch bei absolutem Skepticismus möglich, und Zeiten wie die nach Ludwigs XIV. Tod, wo vollendete Skepsis mit widerlicher Blasirtheit sich verband, sind für jede höhere Wahrheit verloren.

Wenn neue Zustände sich ankündigen, neue Gestaltungen am politischen Horizont aufsteigen, so giebt es unter den Herrschenden und Gebildeten immer eine Zahl von Personen, welche, obwohl die Unhaltbarkeit des Bisherigen anerkennend, doch das Neue bekämpfen, weil sie entweder ihre Sonderinteressen oder überhaupt das Bestehende gefährdet glauben. Man darf über solches Thun nicht zu hart aburtheilen, einmal weil die Fassungskraft der Menschen sehr ungleich ist, und dann weil nothwendig Rücksicht auf die Bedürfnisse der Volksmasse genommen werden muß, welche immer längere Zeit braucht, um sich in die neuen Ideen zu schicken. Wollte man die alten Zustände gewaltsam aufheben, ehe die neuen gehörig vorbereitet sind, so wäre Verwirrung und Anarchie das Ergebniß.

Religion, Literatur und Gesetzgebung sind nicht Ursachen der Civilisation, sondern höchstens deren Wirkungen, selbst immer Product vorhergegangener Veränderungen; sie üben ohne Zweifel Einfluß auf den Zustand der Menschheit, werden aber noch mehr von ihm beeinflusst. Die Zunahme der europäischen Civilisation verdankt man einzig dem Fortschritt der Wissenschaft, welcher wieder von der Menge der entdeckten Wahrheiten und deren Verbreitung abhängt.

Eine dritte wesentliche Bedingung der Civilisation, ohne welche diese kaum merklich sich entwickelt, ist das Auftreten schöpferischer Genies, hervorragender Geister unter einem Volke, deren Wirksamkeit um so kräftiger und ausgebreiteter sein wird, wenn sie etwa anderwärts schon Erfahrungen sowie Kenntnisse in nützlichen Dingen, im Kriegswesen, in der Regierungskunst erlangt haben. Herrscher, Religionsstifter, Weise und Dichter haben auf die Völker den mächtigsten Einfluß geübt, und namentlich die ersteren drei, wenn sie als Gesetzgeber auftraten, welche die Staatsform und oft das Leben der Einzelnen bis in das kleinste Detail auf Jahrtausende hinaus feststellten. Es genügt aber nicht, daß bevorzugte Geister sich ihrem Volke gegenüber organisatorisch verhalten, indem die Ordnung der Dinge, welche sie schaffen, auch den Keim der Fortentwicklung in sich haben muß, nicht starr in

sich abgeschlossen und exclusiv sein darf, wie es z. B. die Lehre des Confucius und auch die mosaische Gesetzgebung sind.

Es ist immer der Mensch, welcher am mächtigsten auf den Menschen wirkt; nur bei den Urfängen der Bildung mögen die Menschen auch von den Thieren gelernt haben; so nach der Meinung der Alten vom Papiernautilus, einer Sepie mit Schale, die Schifffahrt, was höchstens für die Anwohner des stillen und Mittelmeeres wahr sein konnte, die Kamtschadalen vom Bären, gegen welchen sie deshalb eine Art Verehrung haben, die sie allerdings nicht abhält, ihn zu tödten und zu verzehren, die nordamerikanischen Indianer vom Biber, der nach Kohls Angabe sie ihre Wigwams bauen lehrte. Dies alles will aber fast nichts sagen im Vergleich zu der Wirkung, welche [1191] der Einfluß eines civilisirten Volkes auf ein noch uncivilisirtes ausübt und die man als vierte Bedingung des Culturfortschrittes aufstellen könnte. Dabei kommt es hauptsächlich darauf an, auf welcher Entwicklungsstufe die beiden Völker stehen, wie deren Machtverhältniß und die Art der Berührung ist. Ein noch uncultivirtes Volk, an Zahl und Macht gering, wird zum civilisirten unausbleiblich in ein Abhängigkeitsverhältniß gerathen, das bis zum härtesten Druck, zur Sklaverei und unter Zutritt des Fanatismus zur Ausrottung schreiten kann, wie dieses bei den Kriegen der Römer mit den Iberern, bei dem Zusammentreffen der europäischen Eroberer mit den amerikanischen Ureinwohnern und in manchen andern Fällen eingetreten ist. Trifft ein uncultivirtes, aber kräftiges Volk mit einem höher civilisirten, aber weniger kriegerischen zusammen, wie z. B. die Mongolen mit den Chinesen, so kann es wohl kommen, daß die Eroberer die Sitten, die Staatseinrichtungen und die Religion der Besiegten annehmen oder erstere modificiren und unterdrücken, wie die germanischen Völker in den von ihnen bezwungenen Ländern des römischen Reiches es thaten. Als die Assyrier die arischen Bactrier, Meder und Perser unterwarfen, entstand eine Verschmelzung der religiösen Systeme, wobei die Assyrier von den Westariern den Licht- und Feuerdienst annahmen, ihnen aber den Molochs- und Mylittencultus aufzwangen. Die Religion des weit verbreiteten malayischen Stammes war ursprünglich eine polytheistische und hat sich in ihrer reinsten Form und am längsten auf den philippinischen Inseln erhalten; im fünfzehnten Jahrhundert nahmen viele Malayen des indischen Archipels den Mohammedanismus an. Nichts ändert aber den ganzen Ideengang und somit die Entwicklungsrichtung eines Volkes so sehr, als die Aenderung der Religion, weil sie den innersten Kern des Menschenwesens berührt. Kein Wunder, daß die Traditionen und die Sitten der Malayen durch den Islam, zu dem sie sich nun bekannten, verändert wurden und diese Veränderung ihren Schatten auch rückwärts in die Vergangenheit warf, wodurch die gebildetsten aller Malayen, die Javanesen, das Verständniß ihrer eigenen Geschichte so sehr verloren, daß in die (noch vorhandenen) Verzeichnisse ihrer Könige sich Namen von Heiligen des Islam einmischten, während bei den Eingeborenen der Nachbarinsel Bali, welche ihrer Religion treu blieben, die altjavanische Geschichte und Tradition sich wohl erhalten hat. Geistige Ueberlegenheit und höhere Cultur üben einen oft unwiderstehlichen Einfluß auf Völker aus, bei denen die Bedingungen für Cultur gegeben sind, was auf einem edlen Zug des menschlichen Wesens beruht, das im Allgemeinen das Vollkommene liebt und nach demselben strebt, und Bastian sagt mit Recht: „Die arischen Stämme haben mehr Fürstenthümer, als mit dem Schwerte und dem Bogen der Xatriyas, durch ihre überlegene Bildung erworben.“ – Auch einzelne mächtige Geister, die aus der Fremde zu einem Volke kamen, wie die von Osten der zu den Peruanern gekommenen Incas, oder solche, die nur noch im Reiche des Geistes lebend, zur Kenntniß der Völker gelangten, haben die nachhaltigsten Wirkungen hervorgebracht, wobei nur an den außerordentlichen Einfluß zu erinnern ist, welchen die Classiker, nachdem die Nacht des Mittelalters zu schwinden be[1192]gann, auf die christliche Welt übten, und an den des Aristoteles auf die Araber.

Berührung fremder Völker kann den ganzen Nationalcharakter ändern. Der Capitän Cook fand die Bewohner der Tongainseln unkriegerisch und schlaff, aber wenige Jahre später wurden sie durch den Einfluß der Fidschiinsulaner unter Finow zu barbarischen

Eroberern. Die meisten Völker ahmen mehr oder minder die Sitten und Gebräuche ihrer Nachbarn nach, woraus sich z. B. die rasche Verbreitung des Tabakrauchens über die ganze Erde, des Genusses von Thee, Opium etc. über eine Anzahl von Ländern erklärt. Auch specielle Umstände vermögen die Lebensweise zu ändern, wie z. B. die brasilischen Cayapos und Guaycurus, welche sich früher viel der Canoes auf den Strömen bedienten, zum Theil wie die Chiriguanos und manche nordamericanische Indianer, als sie in den Besitz des Pferdes kamen, zu Reitervölkern wurden, gleich vielen Mongolen seit der ältesten Zeit. Nachdem die französischen Ingenieure eine Masse von artesischen Brunnen in der Provinz Constantine gegraben hatten, gaben die erstaunten und erfreuten Nomadenstämme das Wanderleben auf, siedelten sich in deren Nähe an und begannen Ackerbau zu treiben.

Mag in manchen Fällen der Einfluß der Europäer auf die uncultivirten Völker der fremden Erdtheile von Nutzen gewesen sein, so kann doch schwerlich Jemand, der diese Verhältnisse einigermaßen kennt, sich der Einsicht verschließen, daß er in der großen Mehrzahl der Fälle für sie nur verderblich war. Seit dem fünfzehnten Jahrhundert haben die Europäer eine Menge wilder Völker ganz oder theilweise ausgerottet; auf die Guanchen folgten die Eingeborenen America's, wo der Vertilgungsproceß noch immer fortwährt, dann kamen die Hottentotten, Buschmänner und Kaffern an die Reihe, hierauf die Neuholländer, die Bewohner von Tasmanien und Neuseeland. Die Neger sind nicht wohl auszurotten, weil die Europäer in den Negerländern nicht lebensfähig sind, und die Mongolen wegen ihrer großen Zahl und bessern Wehrkraft nicht. – Die Europäer haben Elend über die Eingeborenen fast aller anderen Erdtheile gebracht durch Gewissenlosigkeit und schreiende Rechtsverletzung im Verkehr, unsäglichen Betrug, Gewaltthat und Raub, zahllose Ausschweifungen, Ansteckung mit Krankheiten, Branntwein und Opium, durch Krieg mit ihnen und Hetzerei zum Krieg unter sich. Die daneben gehenden Versuche, die dem Verderben geweihten Bevölkerungen zum christlichen Glauben zu bekehren, sind zum Theil durch ihre Heuchelei widerwärtig und können da, wo sie aus edler Absicht unternommen werden, im Angesicht der von den Europäern begangenen Gräueltaten wenig nützen. Die ungemeine Vermehrung der Europäer, die steigenden Bedürfnisse zwingen zur Eröffnung immer neuer Handelswege, zur Besitznahme fremder Gebiete; man versucht, Völkern die europäischen Waaren aufzudrängen, welche sie nicht im mindesten bedürfen, wie z. B. den Chinesen und Japanesen. Sind, wie kaum zu bezweifeln, die abendländischen Weißen zur Beherrschung der übrigen Menschheit bestimmt, so sollten alle edler Denkenden unter ihnen dahin wirken, daß die Herrschaft nicht durch Gräueltaten erlangt und nicht zum Fluch für die andern Racen werde.

[1193] Die Civilisation, in den fruchtbaren und wärmeren Gegenden Asiens und Nordostafrika's, zunächst an den großen Strömen dieser Länder beginnend, hat ihren Gang nach Westen genommen und in dem von der Natur so sehr begünstigten Europa ihre schönsten Blüten und Früchte getrieben. Unser Erdtheil, mit seiner Basis auf Asien ruhend, die vielbuchtigen Küsten gegen den atlantischen Ocean, sowie gegen ein nördliches und ein südliches Binnenmeer öffnend, sich durch die warmen Luftströme der Sahara und den atlantischen Wirbel eines viel milderen Klima's erfreuend als alle andern Ländergebiete zwischen gleichen Breitengraden in beiden Halbkugeln, scheint zum Wohnplatz für die weiße Race wie geschaffen und von der Natur selbst zum Wohnsitz der edelsten Völker und zum lebhaftesten Verkehr bestimmt. Das langgestreckte America besitzt zu wenig Häfen, namentlich an seiner Westküste; ein großer Theil seiner Länder hat Tropennatur, der äußerste Norden und Süden sind ganz unwirthlich und die gemäßigten Länder der Nordhälfte sagen der weißen Race weniger zu als Europa und Vorderasien, während die gemäßigten Länder der Südhälfte eine zu geringe Ausdehnung haben. Bei Asien ist die Continentalmasse zu groß, als daß zwischen den centralen und peripherischen Ländern schnelle Wechselwirkung möglich wäre, Africa hat schwer zugängliche Küsten und bei ihm wie in Asien trennen gewaltige Gebirgsketten die Völker und machen, abgesehen von den klimatischen Verhältnissen, das Entstehen großer Nationen fast unmöglich. Australien ist mehr als alle

übrigen Erdtheile in Inseln zerfallen und sein kleiner Continent stellt gleichsam einen Torso ohne Glieder vor, hat nur wenig Flüsse und einen Theil seiner Küsten durch Korallenriffe gesperrt. Man begreift, wie die weiße Race instinctartig nach Europa gezogen, hier ihren Aufschwung nehmen konnte, und zugleich, daß europäische Civilisation nicht überall möglich sei und nicht für alle Völker passe.

Man kann nicht zweifeln, daß die Menschheit überhaupt im geistigen Fortschritt begriffen ist; unsere Einsichten haben [1194] sich, mit denen der Alten verglichen, nicht nur erweitert, sondern auch vertieft, wir begreifen die Welt, selbst die Gottheit besser als sie; Belehrung und Kenntnisse sind viel leichter zu erlangen als früher: das Leben ist reicher an Genüssen, mannigfaltiger, freier geworden und seine sinnliche äußere Form in Nahrung, Wohnung etc. geregelter, der menschlichen Natur angemessener. Und doch hat man gefragt, ob die Menschen durch die Civilisation auch glücklicher geworden seien? Waitz glaubt diese Frage verneinen zu müssen; jedem gefalle seine Welt und er finde in ihr die Befriedigung, welche der Lauf der Natur, der Alle mit gleichem Maße mißt, ihm beschieden hat; das Wohlbefinden werde durch die Civilisation nicht vergrößert, nur verändert; die Civilisation verlange ferner unaufhörliche Arbeit, könne also den Genuß nicht steigern und manche wenig civilisirte Völker seien sehr glücklich gewesen. – Je nun, sie waren glücklich in Folge günstiger Conjunctionen, nicht weil sie uncivilisirt waren, und es ist die Frage, ob die ausgesprochene Ansicht überwiegende Zustimmung finden werde. Wenn viel besser gesicherte Rechtsverhältnisse, erträglichere, zum Theil befriedigende politische Zustände, seltenere und kürzer geführte Kriege, größere Religionsfreiheit, ein unaufhörliches Fortschreiten in Gewerben, Künsten und Wissenschaften mit einer Vermehrung der edelsten, einer immer größeren Menschenzahl zugänglichen Genüsse glücklich machen können, so wird Niemand zweifeln, daß unsere Zeit glücklicher sei, als die Vergangenheit mit ihren zahllosen Fehden, Reichs-, Bürger- und Religionskriegen, mit ihrer Folter und ihren Scheiterhaufen, der ewigen Furcht vor dem Jenseits. Das Ideal des menschlichen Herzens kann jedoch das irdische Leben des Einzelnen nicht verwirklichen; die Menschheit im Ganzen wird aber um so glücklicher sein, je vollkommener sie wird, und als der höchste Culturzustand ist der zu erachten, an welchem sich mit Bewußtsein der sittlichen Ziele der Menschheit die größte Zahl von Individuen betheiligt.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/38. 1.

Die Bedingungen und die Entwicklung der Civilisation – A civilizáció feltételei és fejlődése,
Europa, 1863/38, [szept. 11.], 1185–1194. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Maximilian Perty – (1804–1884), svájci (berni) német természettudós és antropológus. 1862–1863 telén tartott a berni egyetemen egy 14 részes antropológiai előadássorozatot, mely még ebben az évben könyv formában is megjelent: *Anthropologische Vorträge* gehalten im Winter 1862–1863 in der Aula zu Bern von Maximilian Perty, C. F. Winter, Leipzig und Heidelberg. Az Europa a 7. előadást közli.

Henry Thomas Buckle – (1821–1862) angol történész 14 kötetesre tervezett nagy angol civilizációtörténetéről van szó, melynek azonban csak első két kötete jelent meg: *History of Civilization in England* [A civilizáció története Angliában], London, Parker, 1857. (1. k.); 1861. (2. k.)

Wilhelm Wachsmuth – Az egyetemes művelődéstörténetében, az *Allgemeine Culturgeschichte* című művének (Leipzig, Fr. Chr. Wilh. Vogel, 1851) első kötetében, az első fejezetben beszél aktív és passzív népekről, az utóbbiakhoz az indiaiakat sorolva.

Eusèbe François de Salles – Az idézett leírás a következő művéből való: *Histoire générale des races humaines ou philosophie ethnographique* [Az emberi faj egyetemes története, vagy az etnográfia bölcsellete], Paris, Benjamin Duprat, 1849. I. k. 266.

Francis Parkman – (1823–1893), amerikai történész, ifjú korában egy időt az indiánokkal töltött. A *The Oregon Trail* [Oregoni csapás] című regényében (1847–1849) részletesen leír egy bölényvadászatot, de több más művében és leveleiben is megörökíti tapasztalatait.

Johann Georg Kohl – (1808–1878) német utazó, földrajztudós, aki 1859-ben adta ki útirajzát az indiánok földjéről: *Kitschi-Gami oder Erzählungen vom Obern See*, Ein Beitrag zur Charakteristik der Amerikanischen Indianer [Kitchi-gummi, vagy elbeszélések a Felső-tó vidékéről, Adalék az amerikai indiánok jellemzéséhez], Bremen, Schünemann, 1–2.

Adolf Bastian – Idézett műve: *Der Mensch in der Geschichte*, Zur Begründung einer psychologischen Weltanschauung [Az ember a történelemben, Kísérlet a pszichológiai világszemlélet megalapozására], Leipzig, Otto Wigand, 1860. 1–3. A hivatkozott mondat a 3. k. 359. oldalán található.

Theodor Waitz – (1821–1864), német filozófus és antropológus. A következő művére történik utalás: *Anthropologie der Naturvölker* [A természeti népek antropológiája], melynek első kötete 1859-ben jelent meg (Leipzig, Friedrich Fleischer). A boldogság és megelégedettség kérdéséről a 328–334. oldalon szól.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/15, okt. 11. 337–340; I/II. 1863/16, okt. 18. 361–364: *A polgárosodás feltételei és fejlődése* [I–II. rész]. Az Europa jegyzetét kivéve fordítás kommentárokkal. A magyar fordító lábjegyzetet fűz a szöveghez, dőlt betűvel emel ki mondatot, és kérdőjellel lát el egy téves állítást („a mi kicsiny (?) szárazföldje van”).

A forrás megadásánál a cikk elején a Ko lábjegyzete szűkszavúbb, mint a német lap: „Perty Miksa felolvasásai után az »Európá«-ból.”

Ezzel szemben az Europa részletesen megadja a könyv adatait és ismerteti az előadássorozatot. Az Europa lapalji jegyzetének fordítása: „Anthropologische Vorträge, gehalten im Winter 1862–1863 in der Aula zu Bern von Maximilian Perty (Leipzig u. Heidelberg, C. F. Winter). A szerző tudományos munkásságának erényei az előadásainak e gyűjteményében is megnyilvánulnak. Az előadások a földnek és az univerzumnak, a szerves élet keletkezésének és fejlődésének, az emberiség korszakainak, az emberi fajoknak, a népek legkorábbi történetének, a családnak, államnak, vallásnak és művelődésnek a kérdéseit érintik, majd következik egy sor művelődéstörténeti összefoglaló Egyiptomról, Kínáról, az aztékokról, peruiakról. A kötet további kutatásra való ösztönzésként és érdekes ismeretanyag gazdag gyűjteményeként egyaránt ajánlható.”

Az Europa ezen lapszámában Arany csak ezeket az oldalakat vágta fel.

A Ko szövege:

„*A polgárosodás feltételei és fejlődése.*¹⁰

Szép ellentét az állat csökönösségével az emberi tökélyesbedés, az emberi társadalom szünteleni haladása egy mérhetlen távolságban levő cél felé. Erre azonban sokféle

¹⁰ Perty Miksa felolvasásai után az »Európá«-ból. [A Ko jegyzete].

ösztön kell, mely által kiki a mellette valót s egyik nép a másikat előre hajtja, s ez úton az egyes, miveltségre és vagyonra, a nép pedig polgárosodásra és hatalomra tesz szert. A polgárosodás nem egy, magától nőző fa, hanem sok nemzedék erős munkája kell hozzá, miközben nincs pihenés, megállapodás, mert minden elért lépcső azonnal új feladatokat szab elénk, melyeket okvetlen meg kell oldani. A polgárosodásnak, mint a szabadságnak, az a természete, hogy nem lehet ajándékuul nyerni, hanem ki kell víni. Munkára való kényszer s élvezete a munka gyümölcse: ezek egy fensőbb hatalom eszközei az emberi nem nevelésére.

Buckle, híressé vált »Angol polgárosodás Történetében, [!]*«* mint az emberi nemzetre legerősebb természeti befolyást, e négyet jelöli ki: ég, táplálék, föld, és természet-jelenség általában (környezete physiognomiája), melyek közül kivált az utolsó gyakorol szerinte leghatalmasb befolyást, az szűli a különböző nemzeti jellemeket, úgy szintén a babona számtalan alakjait s többnyire a vallási meggyőződéseket is, míg a három első leginkább a társadalmi intézményekre hat. Azonban valamely nép culturájának egy bizonyos mivolta egyszersmind testi és szellemi lénye, az őt környező természet s a szomszéd népekhez való viszonya összehatásából származik. A külvilág bizonyos alakú nézeteket s különféle fogalmakat támaszt az emberben, melyekből veszik aztán saját jellemöket valamely nép erkölcei, vallása, művészete és tudománya. Ha a természet igen hatalmas, mint sok tropicus tartományban, szolgálja marad az ember; ha a természet ereje csekélyebb, feltámad az ember bizodalma önerejéhez s mind nagyobb-nagyobb művekre ösztönzi. Európában és Észak-Amerikában, hol a természet ereje mérsékeltbb jellemű, legtovább haladt az emberi fejlődés, állat- és növényvilág kénytelen vala úgy módosulni, hogy az ember szükségéinek leginkább megfeleljen, kénytelen a föld más ábrázatot venni fel az ember kezétől. Mind ez a gyakorlati szellem műve; nem az az ország legdúsabb, hol a természet pazar kézzel hinti ajándékait, hanem az, hol az emberi szellem legmunkásabb. Az emberi szellem alkotja önsorsát és helyzetét.

Mig Indiában a hatalmas természet, óriás hegyeivel, roppant folyóival, tömérdek állat- és növényvilágával az embert leigázta; a kis Görögország nyájas természetű földje szabad röptöt engede az emberi szellemnek, s erői és tehetsége legszebb kifejlését mozdítá elő. Így a görög istenek is emberien szépek, csupán nagy[338]tott, nemesített emberek valának; míg a tropicus művelt népek istenei, emberök torzon képzeletéhez, iszony- és rémületteljes lelkületéhez képest, ocsmány szörnyek, többnyire vérszomjazók, s minél borzasztóbbak, annál népszerűbbek. A hinduk, például, át nem hágható mélység által választják el magoktól isteneiket; a görögök ellenben közelednek az övéikhez, s a félistenek által közék is vegyülnek; tropicus népeknél a *herosok* tiszteletének hire sincs. Ázsiában a polgárosodás mindig ama buja iszapos földű területre volt szorítva, mely Dél-China keleti végétől Kis-Ázsia partjaihoz nyúlik. E roppant övtől északra terméketlen országok vannak, durva vándortörzsek barangoló helye, mely törzsek csak *honukon kívül* szoktak polgárosulni, a mint hogy a mongolok, tatárok Chinában, Indiában, Persiában alkottak nagy birodalmakat. Hazájában az arab nép is, szegénysége miatt, miveletlen maradt; de mihelyt Persiát, Spanyolországot s India nagy részét meghódítá, megváltozék jelleme és civilisált lön. Így az Afrika északi pusztá részeit lakó népségek is többnyire miveletlenek maradtak a szegénység miatt; ellenben a termékeny Nil-völgyön gazdagság halmozódott össze, s civilisatio támadt. De ámbár az első polgárosodás Afrika és Ázsia termékeny részein állt elő, nem lehetett az nagyon derék és tartós, mert a valódi haladás nem a dús természettől, hanem az emberi tetterőtől függ, mely határ nélkül fokozható, mint Europa bizonyítja. Itt az égaj munkásságra kényszeríti az embert, ki itten csak a legfölcsigázottabb tevékenység által birt meggazdagodni.

A népek polgárosodásában látható szerfeletti különbség némely mivelődés történetirót egy *activ* és *passiv* emberi faj eszméjére vitt, ilyen péld. Wachsmuth, ki

csak az indogerman és sémi törzsöket tartja művelődésre hivatottaknak. Hanem ily fölvételt bajos volna megállapítani, mert az különböző természeti szervezetre mutatna. *A fajok különböző műveltsége nem a tehetség különböző adományán alapul*, hanem egyéb okok és indítók hatása eszközli. A természet gazdag volta a forró égöv alatt s a vadak sokasága szükségtelessé teszi a munkát és házi állatokat, a nagy hőség nem enged szellemi erőfeszítést, innen van, hogy a mivelődő népek mind a mérséklett övön találhatók. Ezzel azonban nem akarjuk tagadni, hogy a természeti hajlamra és tulajdonságra nézve is léteznek különbségek.

A civilisatio kétségkívül fejleszti az agy- és idegrendszert, s az embert finomabb és gyorsabb érzésre, gondolkodásra teszi képessé, habár a termékenység némi rövidségével. A természeti állapotban élő népek, mint Amerika vadász- és Ázsia pásztornépei nagyobb erőfeszítést s sanyargatást hosszabb ideig elbírnak, önáluk a természeti gyógyerő is nagyobb. A műveletlen népfajok érzékei, az izlés kivételével, erősebbek, és gyakoribb esetben maradnak épen késő agg korig; a hottentota, bushman, mongol, indian fajnak hihetetlen éles szeme és füle van. *De Salles* szerint minden vad népnek, a miveltekhez hasonlítva, nagy szája van és vastag ajaki; sokan mindkét kezüket egyforma ügyességgel használják, sőt némelyek (mint a már miveltes hinduk is) lábujjaikat ép oly jól tudják használni, mint a kézen levőket. A vad ember egészen az őt körülvevő természettől, meg saját szenvedélyei- s vágyaitól függ; állhatatosság, tervszerűség, önuralom hiányában hasonló a gyermekhez; de a szűk körben, melyben az ily természeti népek élete foly, ügyesebben mozognak mint például az európai paraszt a magáiban. Így a néger minden európainak könnyen talál jellemző melléknevet s többnyire jellemét is hirtelen kitalálja.

Rendesen a legnyomorúbb nép is a maga honát legkülönbözetlenebb tartja a világon, életmódját a legkellemesebbnek és okszerűbbnek, önmagát a legjelesebb népnek. Minden nem művelt faj azt hiszi az idegenről, mely közéje vetődik, azért hagyta el hazáját, mert jobbat keres; ők maguk ritkán mozdulnak hazulról, hogy más népet, vagy általában világot lássanak. A természet fia rendesen boldogabbnak érzi magát mint a polgárosult ember, kevesebb a szüksége, s a nyugalom, melyet élvez, tetszőbb neki, [339] mint a miveltek nyugtalan, mindig törekvő munkássága, mely előtte majdnem ostobaság. De az erkölcsi fonákság gyakran felette nagy a természeti népeknél; a néger, keleti Sudánban, csalás, lopás, gyilkosság felől semmi rosszat nem tartanak; náluk a hazugság, csalás szellemi felsőbbség jele. E fölött hihetetlen vadság uralkodik minden természeti népnél. Parkman látott egy jelenetet, midőn az amerikai indiánok egy elejtett bivalynak vad állat módjára estek neki, legjobb részeit nyersen falták, míg végre jóllakva, vértől fülig mocskosan, hagyták ott. Gyakran a sors különös csapása valamely népet mélyebben taszít a vadságba; így a zulu-kafferek egyik törzse valaha utolsó szükségében arra kényszerült, hogy megegye saját gyermekeit; ez által rákapott az emberhúsra s azóta rendesen felfalja hadi foglyait. Ha a vad ember jó sokáig él is miveltek társaságában, csak felületesen változik erkölce. A fiatal ausztráliai, ki gyereksége óta európaiak közt nevelkedett, úgy hogy törzsét nem is ismeri, mihelyt felnő, visszaszökik a vadonba; szint' ezt mondják a Paraguay-beli s észak-amerikai indiánokról is; nemkülönben a Bors-partról való fiatal *krú*-k azt a kis miveltséget, mely a fehérek szolgálatában rájuk ragadt, honukba térve megint hamar lerázzák. De még művelt népfajbeli ember is könnyen elvadul a vadak közt, s többnyire nem kénytelenségből, hanem a szabad, korlátlan élethez való vonzódásból; így a Fidzsi-szigeteken találunk európaiakat, kik már ép olyan emberevők voltak, mint a sziget őslakói.

Mindebből azonban nem következik, hogy minden faj és nép szellemi és kedélybeli dispositióra nézve egymáshoz egészen hasonló legyen; sőt meglehetősen nagy köztük a különbség. Némely néger és indián törzs kiválóan szeret ölni, így az indián minden madárfészket elpusztít a mihez csak fér, míg az arab még állatok iránt

is vendégszerető. Az észak-amerikai indián a bivalyokat, a zulu-kaffer az antilopot csupa gyilkolási szenvedélyből öli rakásra, és sokkal többet elpusztít mint a mennyire szüksége van. Földművelő népet könnyebb haladásra bírni, mint a csatangoló pásztor és vadász fajokat, kivált ez utóbbiak lenéznek a műipart és rászorulást, s függetlenségük érzetében azt hiszik, hogy fölötté állnak az európai embernek. Földművelő nép könnyebben belátja önalsóbságát és érzi hogy szüksége van oktatásra. A halász nép, úgy mondják, bátortalan és csalfa, hajlandó nemtelen csereberére. Pogány nép általában sokkal fogékonyabb az európai műveltség iránt, mint a nyakas, gögös mozlím.

A civilisatio első feltétele a megtelepedés, második a vagyonszerzés, a tulajdon gyűjtés. A tulajdon képzetének már az állatoknál is sejteni nyomait; a gyermek pedig valamennyi ohajt szert tenni saját vagyonra, erősen ragaszkodik megtartásához: épen így képződik, mindjárt a társadalom kezdetével, a birtok fogalma. Az első birtok élelmi szerekből, ruha, szerszám, fegyvernemüekből áll; a legutolsó vadember, mint az ausztráliai, a tűzföldi, a bushman, ki állandó lakhely nélkül csavarog, már magával hordja silány holmiját, s azt eszik, a mit kap. Azután megkísértik az élelem egy részét eltenni szükség idejére, a vadhúst, halat megszáritni, gyümölcsöt, magvakat, gyökeret szedni össze. A vadászat sokszor bizonytalan, a vadász keserves szükidőket [!] lát; ez korán hasznos állatok szelidítésére ösztönzé a régi világ népeit s így pásztorokká lőnek. De a ló nem igen mozditá elő fenn-Ázsia lovas népei műveltségét, az amerikai vadakét még kevésbbé, mely utóbbiak a lovat nem is növelik, csak úgy fogják. Baromtenyésztés, földművelés az első hatályos két eszköz vagyonszerzésre és gyarapításra, s e fontosságuk a népműveltség legfenső lépcsőin sem csökken. Ha valamely nép mindenét elfogyasztja: nem gyűl nála tőke, a miből eltartsa a nem-dolgozó osztályokat; de ha több a termelés mint a fogyasztás, akkor oly alap nő, mely az értelmiség s művelt osztály táplálására szolgál, mely nem maga izzad az életfentartásra valókért. Az ily módon gyűlt vagyon tehát feloszlik a számosabb dolgozó osztály s a nem oly számos értelmiség közt, mely az előbbi vezérli.

A művelődés folyamában sokféle aka[340]dály gördül elő, részint a megoldandó feladatok nehézsége, részint az emberi természet tökéletlensége miatt. A népek az emberi működés minden ágában fonákságnak, tévedésnek vannak kitéve; az igazságszolgáltatás, az egészségi rendtartás, a szegény-ápolás, a pénzügy, a nemzet gazdaság, a nemzetközi érintkezés – egy sem ment azoktól; sőt a művességben is, (itt: technika) oly tárgyak körül, melyek mindennapi gyakorlati használatra valók, hol a czélszerűtlen, nehézkes vagy veszedelmes hamar kellene hogy szemet nyisson – makacsul fenmarad sok ostobaság. A középkorban a művelődés egyik fő akadály a szerfölötti könnyenhiűség volt, nemcsak a tömegek, hanem a legműveltebbek, legfensőbbek közt is. Csak a kétely fölébredtével született meg a vizsgálódás szelleme, politikában, vallásban a bírálat, valamint a türelem érzete is. De a tudás [!] előmenetele se a tekintély iránti vakhit és a mult idők véleményei- s meggyőződéseinek való föltétlen hódolat, se a merő kétely uralma alatt nem lehetséges: annál fogva az oly idő, mint a XIV. Lajos halála utáni, a mikor teljes kétkedéssel csömörletes blazirtság párosult, minden magasztosabb eszmére nézve el van veszve. (Vége köv.)

I/II. 1863/16, okt. 18. 361–364. (Vége.)

Ha a dolgok új rendje mutatkozik, ha a politikai láthatáron új alakzatok tűnnek fel, mindig van az uralkodók és műveltek között bizonyos számú egyén, kik, bár az eddiginek tarthatlanságát elismerik, az új ellen küzdenek, mert vagy külön érdekeiket, vagy általában a fennállót veszélyezve hiszik. Az ily föllépést nem kell igen szigorúan ítélni el, mert először nem mindenki felfogása egyenlő, továbbá mert a néptömeg állapotja is okvetlen számba veendő, melynek mindig hosszabb idő kell, hogy az új

eszmékkel megbarátkozzék. Ha a régi állapotot erőszakkal eltörlük, mielőtt az új alkalmasan elő volna készítve, csak zavar és fejetlenség az eredmény.

Vallás, irodalom, törvényhozás nem okozói, legfőljebb okozati a polgárosodásnak, magok is előkészítő változások eredményei lévén; nagy hatást tesznek kétségtől az emberiség állapotára, de még inkább ható rájuk ez állapot.¹¹ Az európai művelődés gyarapulta egyedül a tudomány haladásának köszönhető, mely haladás viszont a fölfedezett igazságok számától s elterjedésétől függ.

Harmadik lényeges föltétele a civilizációnak, mely nélkül ez csak alig észrevehetően fejlődik, teremtő génie, kitűnő szellemek támadása valamely nép között, a kiknek hatása annál erősebb és szélesebb körű, ha már másutt tapasztalást szereztek, ismereteket a hasznos dolgokban, minő a hadviselés, kormányzat. Uralkodók, vallásalapítók, bölcsök és költők mindenkori legnagyobb hatással voltak a népekre, kivált a három első, ha törvényhozó gyanánt léptek fel s az államformát, gyakran az egyes életét is a legapróbb részletig, századokra eleve megszabták. De nem elég, hogy az ily kiváltságos szellem csak szervező gyanánt működjék népe irányában: szükség, hogy az általa megalapított rendszerben a további folytonos fejlődés csírája is meglegyen, ne pedig csökönyös maradjon és kirekesztő, mint például a Confucius tanai s a Mózes-féle törvényhozás.

Mindenkori az ember hat legerősebben az emberre; csak az őselemliben tanulhatott az ember állatoktól is; így a régiek szerint hajózni a hajós csigától, a mi legfőljebb a Közép- és Csendestenger lakóira nézve lehet igaz; a kamcsatkabeliek a medvétől, mely iránt bizonyos tisztelettel vannak, de biz' azért levágják s megeszik; az észak-amerikai indiánok a hód állattól, mely Kohl szerint őket a kunyhó-építésre tanította. Hanem ez, úgy szólva, mind semmi a hatáshoz képest, melyet polgárosult nép tesz egy még nem polgárosult, s a mit a műveltség fejlődésének negyedik föltétele gyanánt vehetünk. Ez főképen azon sarkallik, minő fokán a fejlődésnek áll a két nép, minő arányban állnak egymáshoz erőhatalomra, s mi módon érintkeznek egymással. Oly műveletlen nép, melynek szá[362]ma, ereje csekély, egy művelt néptől okvetlen függő állapotba esik, mely állapot legkeményebb elnyomásig, rabszolgaságig, vakbuzgalom hozzájárultával teljes kiirtásig mehet, a mint ez a rómaiaknak az ibérek elleni harczaiban, az európai hódítók s Amerika őslakói érintkezése alkalmával, és több más esetben történt. Ellenben, ha egy műveletlen de erős faj miveltebb de kevésbé harcias néppel akad össze, mint például a mongol a chinaival, megtörténhetik, hogy a győző elfogadja a legyőzöttnek vallását, államintézményeit, vagy módosítja, eltörlő, mint a germanok a római birodalom általuk legyőzött tartományaiban cselekedtek. Midőn az assyrok az árja törzsbéli méd, perzsa, baktériai népeket meghódították, összeolvasztották vallási rendszerüket azokéval, átvén az assyrok a nyugati árjaktól a tűz- és a világosság tiszteletét, de egyszersmind a moloch és mylitt imádást rájuk tukmálván. A nagy kiterjedésű maláji törzs vallása eredetileg több isten imádás volt, meg is maradt legtisztább alakjában sokáig a Philippin szigeteken; de az indiai szigettenger számos maláj népsége a XV-ik században Mohammed vallására tért. Már pedig semmi sem változtatja meg annyira valamely nép egész eszejárását s ezzel együtt fejlődése irányát, mint ha vallását cseréli, mivel ez az emberi lét legbenső gyökeréig szolgál. Nem csoda, ha az izlam fölvétele megváltoztatta a malájok hagyományait és erkölcsét; s e változás hátrafelé is veté árnyékát a múltba, elannyira, hogy a maláj törzs legértelmesebbjei, a jávaiak, oly igen kiestek saját történelmök tudásából, hogy királyaik (még fönlévő) névsorába izlami szentek neveit zavarták; míg a szomszéd Bali sziget lakosai, kik régi vallásukon maradtak, hiven megőrzék az ő-jávi történelmet és hagyományt. Szellemi fensőbbiség és magas műveltség gyakorta ellenállhatlan hatással van oly népekre,

¹¹ Ez mintha ellenkeznék avval, mi e tárgyról alább mondatik. [A Ko fordítójának jegyzete.]

kiknél a mivelődés föltételei megvannak, a mi az emberi természet azon nemes vonásában gyökeredzik, hogy általában szereti a tökélyest s törekszik utána, úgy hogy méltán mondja Bastian: »az árja törzsbéliak több országot hódítottak túlnyomó műveltségök – mint a ksatriják (katonai rend) nyilai és kardja által.« – Egyes nagy szellemek is, kik vagy idegen földről származtak valamely nép közé, mint a Peruba keletről vándorolt *Inkák*, vagy azelőtt csak a szellem birodalmában élve, jutottak a nép tudomására (Numa Pompilius), igen nyomosan hatottak a mivelődésre; csak ama rendkívüli befolyást kell említenünk, melyet a klasszikusok gyakoroltak a keresztyén világra, midőn a középkor éje derülni kezdett, s melyet Aristoteles az arabokra.

Idegen népekkel való érintkezés megváltoztathatja a nemzet egész jellemét. Cook kapitány a Tonga szigetek lakóit még puha és nem-harczias népnek találta; nem sok évvel azután, a Fidzsi szigetek lakói befolyására, barbar hódítókká lőnek. Legtöbb nép, inkább vagy kevésbbé, szomszédjai erkölcsét, szokásait utánozza; ebből lehet megmagyarázni, például a dohányzás gyors elterjedését az egész földön, a thea, opium stb. használatát sok tartományban. Különös körülmény is változtathatja valamely nép életmódját; így például a braziliai cayapó-k és guyacuru-k, kik előbb többnyire csónakon jártak nagy folyóikon, olyformán mint a chiriguanók s más észak-amerikai indiánok – lóhoz jutván csak oly lovas néppé lettek, mint a mongolok ősidők óta. Mikor pedig francia mérnökök Constantine tartományban egy csomó ártézi kutat ástak, az elbámult és megörült nomád törzsek felhagytak barangoló életmódjukkal, megtelepedtek a kútak körül, s földmivelésre adták magokat.

De bár az európaiak hatása más földrészek miveletlen népeire számos esetben jótékony vala is: mindazáltal, ki e viszonyokat némileg ismeri, nem tagadhatja, hogy még több esetben veszedelmes volt az. A tizenötödik századtól kezdve az európaiak egy sereg vad népet irtottak ki, vagy egészen vagy rész szerint; a guanchi-k után következtek Amerika benszülött népei, hol az irtás mai nap is egyre foly; aztán sorban a hottentoták, bushmanek, kafferek; erre megint az uj-hollandiak, Tasmania és Uj-Zéland lakói. A négereket nem könnyű [363] kiirtani, mert földjükön európai meg nem él, se a mongolokat, nagy számuk és önvédelmi nagyobb képességek miatt. – Az európaiak majd minden más világrész benszülött népeire nyomort árasztottak lelkiösmeretlen bánás, égre kiáltó igazságtalanság által; kimondhatlan csalás, erőszak, rablás, számtalan kicsapongás, ragályos nyavalyák, pálinka és opium által; harczolva ellenök, s harczra uszítva őket egymás ellen. A melleleg folyamatban levő kísérletek, hogy e pusztulásra szánt népségeket keresztyén vallásra térítsék, részint a képmutatás által visszatetszők, részint, hol nemes szándékból erednek is, a fehérek által elkövetett borzasztóságok láttára, keveset használnak. A népesség rendkívüli szaporodása Európában, az egyre fokozódó szükségletek újabb-újabb kereskedelmi utak nyitását, s birtokok elfoglalását követelik; az európai árut oly népekre erőlködnek rátukmálni, melyeknek arra semmi szükségök nincs, mint a chinai, japáni. Ha a nyugoti fehérek hivatása, miről alig lehet kétség, uralkodni az emberiség többi része felett: vajha közöttük minden nemes gondolkodású oda hatna, hogy ez uralom ne iszonyú tetteken alapuló, ne a többi fajok átka legyen.

A polgárosodás északi Afrika és Ázsia melegebb tájain, s főleg e tartományok nagy folyói közelében támadva, nyugot felé vette útját, s a természettől annyira kedvező állapotba helyezett Európában termette legszebb virágait és gyümölcseit. E földrész, talpával Ázsiának dölve, sok öblü partjait az atlanti oceán, nem különben egy északi s egy déli középtenger felé tárva, a Sahara és az atlanti áramlatok hő légfolyamai által sokkal szelidebb klímának örvendő mint bármely a szélesség hasonló fokai alatt eső terület a két félgömbön, – mintegy teremtvé látszik a fehér faj lakhelyéül s már a természet által arra rendelve, hogy a legnemesb népek hazája s a legélénkebb közlekedés színtere legyen. A hosszan elnyúló Amerikának aránylag kevés a kikötője, kivált a nyugoti partján; tartományainak nagy része tropicus

természetű; legészaki, legdéli vége nagyon mostoha, sőt északi felének mérséklett éghajlata sem annyira való a fehér fajnak mint Európa és Elő-Ázsia; míg a déli mérséklett éghajlatú része nagyon keskeny. Ázsia szárazföldi tömege roppant nagy arra nézve, hogy a központi és szélső tartományok közt gyors lehessen a közlekedés; Afrika partjai nehezen hozzájuthatók, s benne, mint Ázsiában, roppant hegylánczok különzik el a népeket egymástól, s ez által – az éghajlati viszonyokat számba nem véve is – nagy nemzetek támadását csaknem lehetetlenné teszik. Ausztrália minden földrésznél jobban el van aprózva szigetekre, a mi kicsiny (?) szárazföldje van, az is inkább tagok nélküli törzsnek látszik; folyója kevés, s partjai nagy részét korall-szirtek zárják el. Látnivaló, hogy a fehér faj, ösztönszerűleg Európába vonzódva, miért indulhata itten virágzásnak, s egyszersmind az is, hogy európai civilizáció nem mindenütt lehetséges, és nem minden népnek való.

Nem lehet kétség felőle, hogy az emberi nemzet általán véve a szellemi haladás útján van; belátásunk, a régiekhez képest, nemcsak tárgult, hanem mélyebb is lett, mi a világot, sőt az istenséget is, jobban fogjuk fel, mint ők; oktatáshoz, ismeretekhez könnyebb jutni ma, mint ezelőtt; az élet dúsabb lön élvezekre nézve, változatosb, szabadosb, külső érzéki formája, tápszer, lakás, stb. szabályosabb, az emberi természethez illőbb. Mindazáltal kérdés alá vonták, vajon boldogabb lett-e az emberiség a civilizáció által. Waitz úgy vélekedik, hogy e kérdésre nem-mel kell felelni; minden kornak, ugymond, tetszik a maga világa, és megtalálja benne azt az elégtelést, mely a mindenkinek egyenlő mértékkel mérő természet által neki van rendelve; szerinte a civilizáció nem öregbíti, csak változtatja a jóllétet; továbbá, minthogy szakadatlan munkát követel, nem is gyarapítja az élvezetet, a mint hogy volt is akárhány kevésbé művelt nép igazán boldog. – Igen, boldog szerencsés viszonyai, de nem az által, hogy műveletlen volt; s kérdés, megállhat-e a kimondott vélemény. Ha sokkal biztosabb jogviszonyok, ha túrhetőbb vagy részint ki is elégitő politikai állapot, ritkább és rö[364]videbb háborúk, nagyobb vallásszabadság, szünet nélküli haladás a mesterségekben, tudományban s művészetben, párosulva a mind nemesebb, mind számos embernek hozzáférhető élvezek szaporodtával, boldoggá tehetik a halandót: akkor senki nem vonhatja kétségbe, hogy a mi korunk boldogabb, mint az elmúlt idő, számtalan zugharczaival, birodalmi, polgári, vallási háborúival, kinpadjai- és máglyáival s a másvilágtól való örökös rettegésével. Mindazáltal az emberi szív boldogsága eszményét az egyes ember földi élete nem valósíthatja; de az emberi nemzet összesen annál boldogabb lesz, minél tökéletesb: s a művelődés legfenső fokának az az állapot tekintendő, mikor az emberiség erkölcsi céljának öntudata legtöbb egyénnel közös leend.”

- A szerzőség kérdése** – Bár kifejezetten jó minőségű átültetésről van szó, a nyelvi sajátosságok, szóalakok (csökönösség, szünteleni, miveltség, lelkiületéhez), ragozási formák (szünteleni haladása; okozati a polgárosodásnak; állapotja, stb.) arra utalnak, hogy nem Arany a fordító.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/39.

Függelék

1863/39. 1. *Der Nachlass von Ludwig Tieck*, Europa, 1863/39, [szept. 18.], Wochenchronik, Literatur, 584. h.

Auch von *Ludwig Tieck* existirt, wie es heißt, ein poetischer Nachlaß. Die Tochter des „Fürsten der Romantiker“, Frau Alberti zu Waldenburg in Schlesien, hat nun *Karl v. Holtei*

zu sich berufen, um mit diesem gemeinschaftlich jene handschriftlichen Schätze reif für die Veröffentlichung zu machen.

1863/39. 2. Bibliotheken in Constantinopel, Europa, 1863/39, [szept. 18.], Wochenchronik, Literatur, 585. h.

Galighani's Messenger enthält eine Notiz über die Bibliotheken in Constantinopel. Danach dürfte die Gesamtzahl der darin befindlichen Handschriften über eine Million betragen. Leider sind viele dieser Manuscripte, indem sie haufenweise in dumpfen Kellern oder wurmstichigen Kisten beisammen lagen, so verdorben, daß sie theilweise oder auch ganz unleserlich geworden sind. Auch ist zu bedauern, daß man bis jetzt nichts von den Schätzen der früheren byzantinischen Literatur aufgefunden hat; es scheint alles dahin Gehörige zu Grunde gegangen. Die noch vorhandenen Werke sind meist in arabischen oder anderen vorderasiatischen Sprachen abgefaßt, bilden aber zusammen eine der reichsten Sammlungen orientalischer Literatur. Man hat vorgeschlagen, diese unschätzbare Masse von Büchern in Einem [!] Gebäude zu vereinigen, um die gelehrte Benutzung derselben bequemer zu machen, und wahrscheinlich wird dieser Vorschlag angenommen werden. Der erste Schritt zur Bildung einer kaiserlichen Bibliothek ist bereits dadurch geschehen, daß 40 000 Bände guter Werke, in verschiedenen europäischen Sprachen, welche früher dem II-Hami-Pascha gehörten, im Daral-Fanum, dem Universitätsgebäude, aufgestellt worden sind. Das Publicum hat dazu freien Eintritt. „Welches Glück würde es sein, sagt Galighani's Messenger, wenn in dem Constantinopeler Pergamentenschatz, der jetzt zum ersten Mal genauer durchmustert wird, eines schönen Tages die Komödien Menanders, die verlorenen Tragödien des Aeschylus oder die fehlenden Bücher des Livius ans Licht gebracht würden!”

1863/39. 3. Eine Musikzeitung in Warschau, Europa, 1863/39, [szept. 18.], Wochenchronik, Theater, 592. h.

In *Warschau* ist mitten in den Aufregungen der Revolution, unter den fortwährenden Scenen der Füsilirung und Lynchjustiz, ein Musikjournal erschienen, welches sich „Le Chanteur national” betitelt. Die Probenummer enthält die Komposition eines Liedes: „Nous ne voulons pas d'amnestie” [!], die zweite Nummer bringt eine Melodie zu dem Gedicht von Ujeski: „Heilige Mutter Gottes, richte deine Blicke auf unser Land.”

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/39. 1.

Der Nachlass von Ludwig Tieck – *Ludwig Tieck hagyatéka*, Europa, 1863/39, [szept. 18.], Wochenchronik, Literatur, 584–585. h.

A német cikk fordítása – Ludwig Tieck után is maradt, mint mondani szokás, költői hagyatéka. A „romantika fejedelmének” lánya, Alberti asszony a sziléziai Waldenburghban most Karl von Holteit hívta meg, hogy vele közösen e kéziratot kincset sajtó alá rendezze.

Magyarázatok a német szöveghez

Ludwig Tieck – (1773–1853), német romantikus költő, író

Agnes Alberti – Ludwig Tieck lánya

Karl von Holtei – (1798–1880), német író, ld. az Europa 1864/11. 1. jegyzetét. 1864-ben Tieck levelezéséből adott ki négy kötetet: *Briefe an Ludwig Tieck*, Breslau.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/13, szept. 27. Vegyes, 311: *Holtei Károly, az élő német regényírók egyik jelesebbje...* Tartalomismertetés. A fordító rosszul olvassa a német szöveget,

vagy talán emlékezetből dolgozik: nem Tieck nővéréről, Sophie Tieck írónőről, hanem a lányáról, Agnes Albertiről van szó.

A Ko szövege:

„Holtei Károly, az élő német regényírók egyik jelesebbje, Tick Lajos hátrahagyott irományai rendezésével foglalkozik, melyek Tick nővérenek birtokában vannak.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel szabad módja arra utal, hogy Arany a szerző.

1863/39. 2.

Bibliotheken in Constantinopel – *A konstantinápolyi könyvtárak*, Europa, 1863/39, [szept. 18.], Wochenchronik, Literatur, 585. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Galignani Messenger – Giovanni Antonio Galignani (1757–1821) által 1814-ben alapított angol nyelvű párizsi napilap, mely ezen a néven 1884-ig jelent meg.

Il-Hami – Ibrahim Ilhami pasa (1836–1861)

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/13, szept. 27. Külföldi szemle, 308: *A konstantinápolyi könyvtárak*. Fordítás, az utolsó mondatban kommentárral és a Mátyás-könyvtárra vonatkozó aktualizálással.

A Ko szövege:

„*A konstantinápolyi könyvtárak*. A »Galignani Messenger« egyik tudósítója a konstantinápolyi könyvtárakról közöl egy pár érdekes adatot. Szerinte az ott összehalmozott kéziratok száma többre megy egy milliónál. Fájdalom e kéziratoknak egy jó része már olvashatlan, mert részint nedves pinczékbe voltak behányva, részint rossz szekrényekben tartattak minden gond nélkül. Az is sajnálandó, hogy a byzanti irodalom maradványaira még eddig nem találtak; úgy látszik, hogy minden ide tartozó kézirat semmivé lett. A még ép művek nagyrészt arab vagy más előázsiai nyelven írottak, azonban együtt véve a keleti irodalom leggazdagabb tárházát képezik. Nem rég indítványoztatott, hogy e sok könyvet mind egy épületbe kellene hordani és rendezni, mi alkalmasint teljesülni is fog. A császári könyvtár megalapításának mintegy első lépcsőjeként kell tekinteni azt, hogy a boldogult Il-Hami pasának könyvei, 40 000 darab, különböző európai nyelveken, már rendezettek és felállítottak a Darah-Tanumban, az egyetem épületében. A közönségnek ide szabad bejárása van. »Mily meglepetés volna – kiált fel a Galignani Messenger, ha a konstantinápolyi pergamentek halmazában, melyet most vizsgálnak át először pontosan, megtalálnák Menander vigjátékait, Aischylosz elveszett tragédiáit s Livius hiányzó könyveit.« Vajon e tudósítás nyomán, mi magyarok nem remélhetünk-e többet az eddiginél a Mátyás könyvtára s a régi magyar irodalom ügyében?”

Magyarázat a magyar szöveghez

Mátyás könyvtára – A Magyar Tudományos Akadémia 1862-ben, Ipolyi Arnold vezetésével küldött bizottságot Konstantinápolyba, ahol ráakadtak az 1526-ban elhurcolt Corvinák maradványaira. A kérdéskörhöz ld. többek között Csapodi Csaba: *A Corvina könyvtár történetéhez*, Bibliotheca Corviniana, Bp. 1992. 7–28. 1863-ban joggal lehetett remélni, hogy a konstantinápolyi gyűjteményekben a magyar művelődéstörténetre nézve további források bukkannak elő.

A szerzőség kérdése – A glosszában a passzív nyelvi szerkezetek sokasága, valamint a szövegű fordítás arra utal, hogy nem Arany a szerző, tőle eredhet azonban az utolsó mondat, a hírhez fűzött kommentár.

1863/39. 3.

Eine Musikzeitung in Warschau – Zenei lap Varsóban, Europa, 1863/39, [szept. 18.],
Wochenchronik, Theater, 592. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Le chanteur national – A lap címének jelentése szó szerinti fordításban: „nemzeti énekes”, „nemzeti dalnok”.

Nous ne voulons pas d’amnestie [d’amnistie] – Nem akarunk gyalázat árán amnesztiát (fr.)

Ujeski – Kornel Ujejski (1823–1893), lengyel költő

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/13, szept. 27. Külföldi szemle, 308: *Zenelap Varsóban*. Fordítás kiegészítéssel. Az utolsó mondat a német szövegben nincs meg.

A Ko szövege:

„*Zenelap Varsóban*. A lengyel fővárosban, a zsarnokság és forradalom szörnyűségei közt sem feledkeznek meg a zenéről. Nemrég egy »Le chanteur [!] national« című lap indult meg. A mutatószám egy »Nous ne voulons pas d’amnestie [!]« című dalt közöl, a második szám pedig egy szép dallamot Ujeszki ily kezdetű költeményére: »Isten anyja pillants szegény hazánkra.« Természetesen ez is oly módon jelenik meg, mint a többi forradalmi lap.”

A szerzőség kérdése – A magyar viszonyokra áthallásosan utaló glossza szerzője nagy valószínűséggel Arany.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/40.

1863/40. 1. *Das Schwert Italiens*, von Gustav Rasch, Europa, 1863/40, [szept. 25.],
Wochenchronik, Literatur, 597. h.; függőleges vonalú, rövid jelölés a címsor mellett grafittal.

/	<i>Das Schwert Italiens</i> , von Gustav Rasch (Berlin, Nelte, Böltje u. Comp.). Diese dreibändige Lebensgeschichte Garibaldi's enthält zwei gute Abschnitte. Es sind die, welche Garibaldi's Aufenthalt in Südamerika und seine Vertheidigung Roms schildern. Was Rasch in diesen beiden Abschnitten mittheilt, kannten wir aber Alles schon früher, die südamericanische Episode durch die Denkwürdigkeiten Garibaldi's, die Elpis Melena herausgegeben hat, und die römische Episode durch Hochstetters Tagebuch. Was Rasch zu diesem Bekannten hinzugefügt hat, das entzieht sich eigentlich aller Kritik, weil es ohne alle Kritik geschrieben ist. Wer die Zeitungsliteratur von 1848 noch etwas im Gedächtniß hat, der erkennt die Orte, von wo der Verfasser sich seine Aufklärungen über das erste Auftreten Garibaldi's in Europa geholt hat. Er hat nur die republikanischen Blätter benutzt und aus ihren Schilderungen die übertriebensten herausgesucht. Radetzky hat Vicenza mit einem Hagel von Wurfgeschossen überschüttet, Karl Albert ist ein Verräther gewesen u. s. w. u. s. w. Ihre Spitze erreichen die Schmähungen auf die Gegner Garibaldi's und die Lobreden auf ihn bei der Erzählung des Feldzugs in Sicilien und Neapel. So wenig Rasch von dem Verrath weiß, der die Siege Garibaldi's so erleichtert hat, so wenig weiß er von der Unfähigkeit, die sein Held bei der Verwaltung Siciliens
---	---

	und Italiens bewiesen hat, obgleich er bei Rüstow viele Andeutungen darüber hätte finden können. Zum Schluß erhalten wir eine Erzählung des „Bubenstücks von Aspromonte“ und die Krankheitsgeschichte Garibaldi's, beides natürlich in dem Ton, der die ganzen drei Bände werthlos macht.	
1863/40. 2. <i>Phrenologische Reisebilder</i>, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Literatur, 600. h.; a 8–10. sor kijelölése függőleges vonallal, grafittal, a jobb margón.		
	<i>Phrenologische Reisebilder</i> , von <i>Gustav Scheve</i> (Cöthen, Schettler). Der Verfasser hat dreizehn Jahre Reisen gemacht und dabei viele interessante Köpfe untersuchen können. Diese Kopfstudien werden in Menge mitgetheilt, hauptsächlich doch aber Dinge besprochen, die Scheve einmal in die Oeffentlichkeit bringen wollte und die in ein systematisches Buch nicht paßten. Vieles davon ist ganz ungehörig, z. B. ein Excursus über den jetzigen König von Preußen, ein anderer über den Protestantenhaß der Tyroler, Verse über die Töne, ein phrenologisches Wort über den Krimkrieg u. a. m. Erfreulich sind die Fortschritte Scheve's im Kauderwelsch der Gelehrten. Die Liebe, sagt er, vereinigt in sich mehrere Sinne des Menschen: Generatal, Amicatal, Veneratal, Bonital, Idealital, Ipsotal u. s. w.	
1863/40. 3. <i>Zwei Melanchthonmonumente</i>, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 602. h.; a 3–4. sor kijelölése a jobb margón a bevezető tanulmány táblázata szerinti 3. típusú jellel.		
	<i>Zwei Melanchthonmonumente</i> . In der Kunstgießerei von Gladenbeck in Berlin ist jetzt der Guß der beiden von Prof. <i>Drake</i> modellirten <i>Denkmäler für Melanchthon</i> vollendet, deren eines in <i>Wittenberg</i> , deren anderes in der Geburtsstadt des Reformators, <i>Bretten</i> , aufgestellt werden soll. Jede der zwei Statuen ist ohne Postament acht Fuß hoch. Melanchthon erscheint in seiner Amtstracht, die rechte Hand hält eine Papierrolle, die linke ruht, wie die innere Ueberzeugung bekräftigend, auf der Brust.	
1863/40. 4. <i>Neue Ausgrabungen</i>, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 602. h.; a 6–9. sor függőleges vonalú kijelölése a jobb margón, grafittal.		
	<i>Neue Ausgrabungen</i> . Bei der Villa Massimi in Rom ist eine Kolossalstatue der Faustina mit den Attributen der Concordia aufgefunden worden. Im Haar bemerkt man Spuren von Vergoldung, auf den Wangen von rother Farbe. Die Statue hat eine Stelle im Museum des Capitols erhalten. – In den Vorstädten Athens hat man mehrere Gräber bloßgelegt. In einem befindet sich ein Basrelief, die Darstellung eines Kampfes zwischen einem Reiter und einem Krieger zu Fuß, mit Vertiefungen zur Einfügung bronzener Ornamente. Eine Inschrift meldet, daß das Grab in der Zeit des Archonten Eubulitos (394 v. Chr.) zu Ehren eines Atheners errichtet wurde, der in der Schlacht von	

	Korinth, zwanzig Jahre nach Perikles' Tod, fiel. Zwei andere Gräber in der Naos-Form enthalten Ueberreste von gemalten Figuren und architektonischen Ornamenten. Unter den letztern erregt das das meiste Interesse, welches das Gewölbe eines andern Grabes in Perspective darstellt.	
1863/40. 5. <i>Noch einiges Neue für den Winter</i>, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Theater, 606. h.; a 17–20. sor jelölése függőleges vonallal a jobb margón, grafittal.		
	<i>Noch einiges Neue für den Winter.</i> Wir sagten schon in einer früheren Nummer, daß die Aussichten auf Bühnenneuigkeiten für den kommenden Winter außergewöhnlich dürftig seien. Auch bis heute hat sich die Sachlage nicht geändert, nur einiges Wenige können wir noch als bevorstehend annonciren. So schreibt <i>Hieronymus Lorm</i> in Wien an einem neuen fünf-actigen Stück, wieder einem Lustspiel aus dem gesellschaftlichen Leben der Gegenwart, im Genre seiner früher gegebenen Blutte: „die Alten und die Jungen.“ – Der Braunschweiger Hofschauspieler <i>Carl Schultes</i> steht mit einem Zeit- und Charakterbilde aus der Periode der Reformation und der gleichzeitigen staatlichen und socialen Umwälzungen bereit. Der Titel des Stücks wird „ <i>der arme Conrad</i> “ lauten und versprechen wir uns Etwas davon nach der sehr markig und mit Wärme geschriebenen Vorrede, die uns im Manuscript zu lesen vergönnt war. – Wenn wir außerdem hier noch erwähnen, daß <i>Octave Feuillet</i> in Paris ein neues Werk für die Bühne, „ <i>Montjoie</i> “ geheißen, in Arbeit hat, so geschieht das, weil man wohl sicher sein kann, dasselbe alsbald nach seiner Vollendung und ersten Aufführung am Gymnase auch nach Deutschland verpflanzt zu sehen.	
1863/40. 6. <i>Der alte Dumas und die Gespenster</i>, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Theater, 606. h.; a 4–6. sor mellett függőleges vonalú jelölés a jobb margón, grafittal.		
	<i>Der alte Dumas und die Gespenster.</i> Während bei uns, in Wien sowohl wie in Berlin, die „Gespenster auf der Bühne“ Fiasco gemacht haben, ausgelacht werden und dann schnell wieder verschwunden sind, erhalten sie sich auf den Theatern des Auslandes mit viel Beständigkeit. Sogar ein alter Praktikus, wie <i>Dumas Vater</i> , hält es noch für keine üble Speculation, ein „Gespensterdrama“ zu schreiben. Er ist mit dieser Absicht nach Turin gegangen und wird sein Opus dort geben lassen, d. h. also den Gespenstern auch in Italien Bahn zu brechen versuchen.	

1863/40. 7. Eine „Verarbeitung“ des Macbeth, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Theater, 607. h.; a 2–4. sor mellett függőleges vonalú jelölés a bal margón, grafittal.		
	<p><i>Eine „Verarbeitung“ des Macbeth.</i> Auf einer Hamburger Vorstadtbühne wurde dieser Tage – factisch! – Shakespeare’s „Machbeth“ mit dem Titel: „Das Blut an den Fingern oder der Mörder und Rächer – nicht vom Weibe geboren!“ unter stürmischem Beifall aufgeführt. Da man keine eigentliche Versenkung hatte, so wurde ein Loch ins Podium gemacht und eine Leiter daran gestellt, auf der Banquo’s Geist zu allgemeiner Ergötzung hinauf und hinunter kletterte.</p>	
1863/40. 8. Der „Kautschukman“ als dramatischer Darsteller, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Theater, 607–608. h.; a 608. hasáb 2–4. sora mellett függőleges vonalú jelölés a jobb margón, grafittal.		
	<p><i>Der „Kautschukmann“ als dramatischer Darsteller.</i> Der von Renz und anderen Bereitergesellschaften her bekannte englische Clown <i>Henderson</i> spielt jetzt auf der Bühne der Folies dramatiques zu Paris in einem Stücke mit. Letzteres betitelt sich „Rip-Rip“ und hat natürlich keinen anderen Zweck, als den Kunststücken des Genannten einen theatralischen Apparat in der [608] Art zuzurichten, wie er seiner Zeit für die Affen- und Froschvorstellungen Klischniggs existirte. Henderson stellt sich den Leuten auf den Kopf, fliegt von einem Ende der Bühne zum anderen an einem Drahtseile durch die Luft, springt von Bäumen und Felsen über seine Verfolger hinweg u. s. w., kurz Rip-Rip ist der flinkste, gewandteste Gamin, dem Niemand zu Leibe kann, selbst der Satan nicht, der froh ist, als Jener, der ihm sein Schwefelreich mit allerhand Tollheiten in vollen Aufruhr bringt, sich wieder auf die Oberwelt begiebt.</p>	
1863/40. 9. Galante Theaterdirectoren, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Theater, 608. h.; a 3–4. sor mellett függőleges vonalú jelölés a jobb margón, grafittal.		
	<p><i>Galante Theaterdirectoren.</i> Die enorme Hitze, welche vor kurzem noch in Paris herrschte, hat den Director der Folies dramatiques veranlaßt, jeder Schauspielerin seiner Gesellschaft einen werthvollen Fächer zum Geschenk zu machen. Dies bestimmte den Director des Gaité-Theaters, die Galanterie auch auf das gesammte Publicum des schönen Geschlechts auszudehnen. Jede Dame erhielt beim Eintritt in den Saal einen, wenngleich einfachen, doch nett aussehenden Fächer gratis.</p>	

1863/40. 10. *Das Photographie-Lieschen*,¹² Europa, 1863/40, [szept. 25.], 1275–1280. h.

Es war in Neustadt einmal ein Weinhändler, der hat Kercher geheißen und hat eine gar schöne Tochter gehabt, die hieß Lieschen. Das Lieschen war der besondere Stolz von Frau Kercher, ihrer Mutter, die in sie hineingeschaut hat, wie in einen Spiegel, denn das Lieschen war auch ein gescheutes und gutes Mädchen. Deswegen hat sie denn einem jungen Manne, einem gewissen Herrn Ring, erschrecklich gefallen, und weil er viel Geld gehabt, so ist er auch bald mit seiner Passion und seinen Heirathsgedanken herausgerückt und hat gemeint, es könne gar nicht anders sein, als daß das Mädchen „ja“ sagen thät, aber – das Mädchen hat „nein“ gesagt. Dies hat den Ring gewaltig verdrossen, sogar der alte Kercher hat sich drüber geärgert und Jenen zu beschwichtigen gesucht, 's Lieschen wäre noch zu jung, es würde sich vielleicht später machen und was man halt bei solchen Fatalitäten vorbringt. An dem ganzen Herrn Ring war aber das Geld die Hauptsache, sonst war er keine besonders ästimirte Person und dem alten Kercher hat auch nicht viel mehr an ihm gefallen, als eben sein Geld. Nun, und Geld regiert die Welt, deswegen hat der Kercher den Heirathscandidaten nicht geradeweg vor den Kopf stoßen wollen. So ist denn Ring noch immer fort ins Haus gekommen und hat die Cour weiter geschnitten, schon weil er sich weiß machen wollte, 's Lieschen hätte nur aus Zimperlichkeit nicht ja gesagt und rechter Ernst sei nicht dabei gewesen. Meinem Lieschen war's aber wirklich Ernst, denn sie hat eine heimliche Liebschaft gehabt, die kein Mensch errathen konnte. [1276] Das ging nämlich so zu. Es sind damals die Albums für Photographie Mode worden und 's Lieschen hat auch solch' Album gehabt und unter anderen Porträts von Dichtern gesammelt, denn ein sinniges Mädchen, wie sie war, hält etwas auf Poesie und Dichter. Und so hat sie denn von Schiller und Goethe an gar mancherlei Dichternotabilitäten in ihrem Album gehabt. Da sah sie denn einmal bei einem herumreisenden Photographen das Bild eines jungen Mannes, in das sie sich förmlich verliebte. Der Photograph selber hat nicht gewußt, wer der Mann sei, er hat ihn halt abconterfeit, wie Andere. Das Lieschen kauft sich das schöne Bild, legt's in ihr Album zu den Dichtern, und wie sie ihr Vater drüber befragt hat, als er auch mal hineinguckte, so sagt sie, freilich ein bischen verlegen, sie hätte gehört, es wäre das Porträt vom Dichter Heyse. „Was das für Sachen sind, meint der Alte, heutzutage wachsen die Dichter wie die Champignons über Nacht, zu meiner Zeit hat man seinen Schiller gehabt und seinen Goethe und damit Punctum und genug, denn wer kann denn all' die Verse lesen und das Zeug, was sie Einem vormachen!“ „Der Heyse, lieber Vater, sagt 's Lieschen, hat gar hübsche italienische Novellen geschrieben.“ „So? na, meinerwegen, so schreib' aber auch den Namen darunter wie bei den Anderen, daß man doch weiß, wer es ist.“ Und 's Lieschen schreibt in Gottesnamen Heyse drunter und hat sich dabei gedacht, dem Heyse thäte kein Unrecht damit geschehen, denn er könnte wohl zufrieden sein, wenn er solch' hübscher Mann wäre. Der Mutter aber hat dergleichen gefallen und sie hat gern bei Visiten das Album gezeigt und mit der gelehrten und poetischen Bekanntschaft stolz gethan.

[1277] Man kann sich wohl denken, wie oft Lieschen ihr Album studirte wegen dem vermeintlichen Heyse. Ach Gott, wenn ich den Mann einmal sehen könnt', hat sie bei sich gedacht, was wär' ich glücklich. Wer es nur sein mag? Er hat so was Geniales in seiner Physiognomie, so was Nobles in seiner Haltung – wenn's nur nicht gar ein Prinz ist. So hat sie geschwärmt und das Heimliche und Eigene bei ihrer Liebe war auch ganz dazu gemacht. Natürlich aber sind solche Verhältnisse dem Herrn Ring sehr ungünstig gewesen und sie hat kaum ihre Freude verbergen können, wie der plötzlich auf ein paar Wochen in Geschäften nach Mainz gefahren ist. Just am selben Tage nun ist ein Gast angekommen, ein fremder Geschäftsreisender, Namens Ziechler, den hat Herr Kercher zum Abendessen geladen und

¹² Nach den unter Literatur besprochenen „P'älzische' G'schichte'. In der Mundart erzählt von F. v. Kobell.“ (München, Fleischmann.) [Az Europa jegyzete a címhez.]

der Frau Kercher gesagt, es wäre ein wichtiger Mann für sein Geschäft, man solle ein feines Mahl herrichten und die Damen sollten sich ja hübsch ankleiden. Dies ist denn auch geschehen und 's Lieschen hat zum Ueberfluß vier schöne silberne Leuchter aus dem Silberschrank geholt und rosafarbene Stearinkerzen drauf gesteckt und auf die Tafel gestellt, in die Mitte aber ein Bouquet von Jasmin und Levkoje. Die Mutter hat ihr blaues Gros de Naples-Kleid angezogen und 's Lieschen ihr apfelgrünes Seidenkleid, worin sie so lieblich ausgeschaut hat, wie eine Rose im Garten.

Der Herr Ziechler ist zur bestimmten Stunde gekommen und vom Herrn Kercher und ihr gar höflich empfangen worden. Etwas später ist dann auch das Lieschen erschienen und der Vater hat sie vorgestellt. Wie das Mädchen nun dem Ziechler in die Augen schaut, wird sie auf einmal blaß und so schwindlicht, daß sie kaum sich halten kann, denn weiß Gott, der Mann ist das Original von ihrer geliebten Photographie. Vater und Mutter haben vor lauter Aufmerksamkeit auf ihren Gast die Verlegenheit des Mädchens gar nicht bemerkt, und auch die Ähnlichkeit mit dem gewissen Heyse im Album ist ihnen nicht aufgefallen. So hat man sich denn gesetzt und soupirt und der Fremde war ungeheuer artig. Er hat das Lieschen mit Interesse und Wohlgefallen betrachtet und allerlei Gespräche mit ihr angefangen, auch vom Theater, von Opern, Romanen und Gedichten, und was so Mädchen interessirt. 's Lieschen hat schüchtern geantwortet, so daß Mutter Kercher meinte, sie müßte für die Tochter das Wort nehmen, und sagt: „Mein lieber Herr Ziechler, ich soll's nicht sagen, aber mein Lieschen kennt alle Dichter, ich bin's zufrieden und denk', es steht einem Mädchen gut, wenn sie Sinn hat fürs Poetische, du lieber Gott, die Prosa bleibt im Leben ja doch nicht aus. Sehen Sie einmal,“ sagt sie und nimmt vom Spiegeltischchen das Album, „was mein Lieschen schon für eine ganze Galerie von Poeten bei einander hat.“ Lieschen hat gemeint, sie muß in den Boden sinken, wie der Ziechler das Buch aufmacht und darin blättert.

Da fängt er auf einmal zu lachen an, hält sein Porträt neben sich, daß sie's Alle haben sehen können, und sagt: „Ei der tausend, wie komme ich zu der Ehre, darin als Dichter Heyse zu figuriren?“

„Wahrhaftig, welche Aehnlichkeit!“ sagt Kercher und 's Lieschen ist roth worden und meint verlegen: „Als wenn's Ihr Bruder wäre!“ „Nein, nein, nichts mit Bruder, antwortet [1278] Jener, daß dies meine Photographie ist, weiß ich gewiß, ich habe sie in Straßburg machen lassen, aber der Künstler wird gedacht haben, den Herrn Ziechler kauft Niemand für sein Album, so machte er einen Heyse draus.“ Da haben sie denn Alle gelacht und die Mutter hat artig bemerkt, daß so ein hübsches Bild Jedermann gefallen müsse, gleichviel welchen Namen das Original trage. 's Lieschen hat dazu mit dem Köpfchen genickt und ihren Freund mit ein paar Augen angesehen, daß der vom selben Moment an in das Mädchen sterblich verliebt worden ist. Er ist jetzt alle Tage ins Haus gekommen, und weil seine schöne Liebesfestung schon erobert war, ehe er sie noch gesehen, so ist nichts zu capituliren gewesen. Kaum war eine Woche verflossen, daß er in einem günstigen Augenblick zum Lieschen gesagt hat: „Liebes Mädchen, wollen Sie mich glücklich machen und mich Heirathen?“ 's Lieschen ist ihm um den Hals gefallen und der Himmel hing ihnen voller Geigen. Ehe er aber beim Vater förmlich um sie anhalten wollte, hat er gemeint, möchte er der Erlaubniß seines Principals versichert sein, die nicht fehlen dürfe, und so müsse er noch ein paar Tage nach Straßburg hinauf, er gebe ihr aber sein Wort, sie thät' sein liebes Weibchen werden, so oder so, denn er hätte selbst Vermögen und schon wären allerlei Anstalten getroffen, daß er sich selbständig etabliren könnte. So ist er denn auch bald abgereist, der Kercher hat aber das Verhältniß der Beiden doch erfahren, denn 's Lieschen hat es der Mutter entdeckt und die hat's mit größter Freude wieder dem Alten berichtet.

Der glückliche Herr Ziechler war Herrn Kercher just nicht näher bekannt, die Vollmachten aber, die er von seinem Haus mitbrachte, und die Empfehlungsbriefe waren von der Art, daß man nicht zweifeln konnte, er sei die wünschenswertheste Partie für Lieschen. Die Kercher'sche Familie war darum ganz froh und zufrieden, 's ist aber auf der Welt um die Schwerenoth zu kriegen, daß gar kein Glück ungetrübt sein kann und der Teufel auch ins

schönste Obst einen Wurm steckt, der daran nagt. So ein Wurm ist der eingebildete, widerwärtige Ring gewesen, der in Mainz bald erfahren hat, wie ihm ein gewisser Ziechler beim Lieschen den Rang ablaufen will. Das zu hintertreiben, hat er allerhand Pläne gemacht und Lügen ausstudirt, um den alten Kercher von seinem Nebenbuhler abzuziehen. Um ja keine Zeit zu verlieren, ist er geschwind wieder nach Neustadt gefahren und hat ganz keck den Vater über die Angelegenheit zur Rede gestellt. Verwundert sagt ihm der, 's wäre wohl was an der Geschichte, aber sie sei noch nicht abgemacht, er wolle sich erst noch genauer erkundigen. „Das können Sie bleiben lassen, meint Ring, denn den Ziechler kenne ich von Paris her, es ist ein Schwindler, ein mauvais sujet, wir haben mit einander bei Fouchart im Palais Royal gegessen und da hat er mir oft seine Abenteuer und Fahrten erzählt, ich kann Ihnen nur sagen, daß er ein schrecklicher Mensch ist.“ „Aber um Gotteswillen, meint Kercher, wie kommt der Mann als erster Geschäftsführer in das Straßburger Haus Philipp und Comp., das kann ja doch kein Unsolider sein.“ „Liebster Herr, Sie wissen, wie die Sachen oft gehen, man munkelt allerhand von früheren Gefälligkeiten, die er dem Hause erwiesen und die ein Geheimniß bleiben sollen, kurz, ich kann als Ihr alter Freund [1279] nur rathen, machen Sie Ihr Lieschen mit dem Menschen nicht unglücklich.“ „Das ist ja entsetzlich, jammert nun der Kercher, ich kann's dem armen Mädchen gar nicht sagen, so dauert sie mich.“ „Ei, antwortet der boshafte Ring, Sie brauchen ihr ja nichts zu verrathen, sondern schreiben kurzweg an Ziechler, er solle seine Pläne mit Lieschen aufgeben, denn Sie hätten schon längst eine andere Partie für sie gewählt und aus wichtigen Gründen müßten Sie dabei bleiben. Sie können das um so eher, als er Ihnen von seinen Absichten gar nichts gesagt hat, was an sich schon ziemlich verdächtig ist. Wenn er frech genug wäre, noch einen Brief an Lieschen zu schreiben, so wird's ja wohl keine Kunst sein, den auf die Seite zu bringen, und kommt er nicht, wie natürlich, kriegt sie dazu auch keinen Brief, so wird sie bald merken, wie's steht, und ich denke, es giebt noch andere Männer, die sie trösten können.“ Damit meinte er sich.

Der Kercher hat ganz traurig gesagt, er wolle sich die Sache überlegen, die Damen aber haben den Ring artig empfangen und besonders Lieschen dachte sich dabei, er werde sie mit seinen Besuchen wohl nicht mehr lang geniren. Der Alte wußte nicht, was thun, und erzählte seiner Frau heimlich die Geschichte. Die ist Anfangs zum Tod erschrocken. Wie jedoch die Weiber in solchen Fällen oft stärker sich zeigen, als die Männer, und den Kopf nicht verlieren, so hat auch sie sich bald wieder gefaßt. „Wer weiß, wer weiß, hat sie gesagt, ob das nicht Intrigue vom Ring ist, ich traue dem Menschen nicht, und man muß nicht Alles glauben, was er spricht, also nur keine Uebereilung, man kann sich ja in Straßburg erkundigen.“ „Ja, mein lieber Schatz, erwiedert ihr Mann, das ist nicht so leicht, als du meinst, denn solch' Subject giebt sich öffentlich den Schein von einem polirten, ordentlichen Mann, und mit dem Philippschen Hause soll er in einer Verbindung stehen, daß man auf deren Urtheil über ihn nicht bauen kann.“

„Ich glaub's nicht, sagt wieder die Frau, wäre aber wirklich etwas Wahres daran, so soll der zudringliche Ring mein Lieschen doch auch nicht bekommen und weiß ich dann schon eine andere Partie für sie. Guck einmal die Photographie an, fährt sie fort, und giebt ihm das Porträt eines hübschen jungen Mannes, denke, das ist unser Neffe, der Fritz, der jetzt in Neuyork etablirt ist und mir geschrieben hat, er will 's Lieschen heirathen, ich soll für ihn werben. Er habe sie vor drei Jahren einmal zu Mannheim, wo er einen Accord abzuschließen gehabt, im Theater gesehen und seitdem nicht vergessen können.“ Der Kercher hat große Augen gemacht und sagt nachher ein wenig beruhigt: „Na, es ist gut für den Nothfall, einstweilen aber sage dem Lieschen nur, der Fritz hätte seine Photographie geschickt, und sonst nichts.“ Die Frau Kercher war einverstanden, und legte das Bild ins Album. Das war zu Mittag und gleich nach dem Essen, wie sie beim Kaffee sitzen, ist mein Ring schon wieder gelaufen gekommen. Der alte Kercher hat ihn etwas ernsthaft empfangen und Lieschen sich außerhalb des Zimmers zu thun gemacht. Da sagt die Frau: „Herr Ring, Sie haben meinem Mann von unserem neuen Geschäftsfreund, dem Herrn Ziechler, gar curiose Dinge erzählt,

denken Sie doch ein bisschen nach, ich meine fast, Sie müssen sich in der Person geirrt haben.“ „Ach, daraus können Sie sich verlassen, beste Madame [1280] Kercher, der Ring irrt sich in solcher Sache nicht, es hat ja der Mensch mit mir selber schon Geschäfte machen wollen.“ Es entstand hier eine Pause im Gespräch, und weil Kercher auch in Gedanken in eine Ecke geguckt hat, so war eine Spannung, die den Ring selber verlegen gemacht hat. So nimmt er denn das Album, was auf dem Tisch gelegen, und wie er darin blättert und die Namen unter den Porträts sieht, ist's ihm gleich beigefallen, daß gewiß auch eines vom Ziechler dabei sei und daß er davon Gebrauch machen könnte für seine Lügenhistorie. „Hübsche Sammlung, sagt er, Schiller, Goethe, Uhland, Geibel, ei! lauter Dichter, und Heyse, ist das auch Einer?“ fragt er noch gleichgütig. Da haben Kerchers gestutzt und die Frau sagt nachher scheinbar ebenso gleichgütig: „'s ist Einer von den Neueren, aber sehen Sie doch, ob der Herr Ziechler getroffen, er hat uns auch sein Bild geschenkt, es muß drinnen sein.“ Und der Ring sucht, findet aber keines mit dem Namen, und so kommt er an das des Neffen in America, das einzige, welches keine Unterschrift hat. Er war also überzeugt, daß dies Ziechler wäre, und fängt ganz keck an: „Seht einmal, da ist er ja, der Patron, man kennt ihn an der Schramme auf der Stirne.“ O du verlogener Spitzbube, denkt die Kercher, die wohl wußte, daß ihr Neffe die Schramme bei einem räuberischen Ueberfall in America bekommen hat; sie sagt aber: „Ja was ist denn das mit der Schramme, wie hat er die denn gekriegt?“ „Das sollen Sie gleich hören, berichtet Ring, er erzählt davon eine lange Geschichte, wie er in Paris ein Duell gehabt habe mit einem Officier, das ist aber nicht wahr, er hat die Schramme von einem charcutier bekommen, der ihn beim Rendezvous mit seiner Frau überrascht hat.“ Jetzt waren Kerchers nahe daran, vor lauter Indignation loszubrechen, doch in dem Augenblick klopft es und wer tritt ein? Der Herr Ziechler! „Ah, Herr Ziechler, ruft der Alte, schon wieder zurück, das freut mich“, und guckt nachher den Ring mit durchbohrendem Blick an. Der aber, obwohl betroffen und erschrocken, fragt mit rechtem Fuchsgesicht: „Hab' ich verstanden? auch ein Herr Ziechler?“ „Ja wohl, sagt Kercher, und wie Sie sehen, nicht Ihre Bekanntschaft.“ „Nein, nein, gewiß nicht,“ meint Ring und will noch weiter etwas stottern, aber Jener unterbricht ihn: „damit Sie wissen, wer Ihre vermeintliche Bekanntschaft ist, milder gewissen Schramme, so will ich Ihnen sagen, daß das ein Neffe von mir ist, der Kercher heißt, wie ich, und weil ich an Ihren schändlichen Lügen jetzt genug habe, so muß ich schon bitten, daß Sie künftig mein Haus mit Ihren Besuchen verschonen, haben Sie gehört?“ Und roth, wie ein Zinshahn, nimmt der Ring seinen Hut und ist hinausgefahren aus dem Zimmer wie eine Rakete. Der Frau Kercher ist vor Alteration schier übel geworden, aber Alles hat sich geschwind wieder zum Guten gewandt, als der verwunderte Ziechler seine Papiere vorgelegt hat. Und man hat das glückselige Lieschen gerufen und ist die Verlobung zu selbiger Stunde gewesen und kurz darauf hat das herrliche Pärchen der Pfarrer eingesegnet. Der abscheuliche Ring aber, der gern alle Ziechler und Photographen in den tiefsten Erdboden verschlagen hätte, ist ganz von Neustadt weggezogen und man hat nie mehr etwas von ihm gehört. Das ist die Geschichte vom Photographie-Lieschen.

1863/40. 11. *Die Familie Patti*, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 595–596. h.

Diese Familie repräsentirt eine wahre Dynastie von Gesangskünstlern. Der Vater, Salvator Patti – ein Mähre von Geburt und eigentlich Schlupatti geheißen –, war noch vor etwa zwanzig Jahren ein ausgezeichnete Helden tenor, seine Frau, Adelinens Mutter, eine vortreffliche Sängerin, deren Name erster Ehe, Barili, noch heute in Portugal, Spanien und Italien berühmt ist. Sie hatte übrigens eine etwas ungestüme Natur und ging, wie man sich erzählt, manchmal in ihrer Heftigkeit so weit, dem Publicum Vorwürfe zu machen, wenn es ihr nicht mit ganzer Aufmerksamkeit und Achtung zuhörte. Da sie jedoch eine sehr ehr[596]bare Frau war, so verzieh man ihr gern diese Ausschreitungen, auch um ihrer schönen Stimme und ihrer großen schwarzen Augen willen, welche Adeline von ihr geerbt

hat. Ihre Tochter erster Ehe, Clotilde Barili, die vor vier oder fünf Jahren starb, trug bedeutende Erfolge im ganzen spanischen America davon, besonders in Lima und San Francisco. Drei Söhne, Hector, Antonio und Nicolo Barili, machen als ausgezeichnete Baritonisten und Bassisten dem Familiennamen alle Ehre. Die Kinder aus der zweiten Ehe, mit Patti, sind: Amalie, vermählt mit Moritz Strakosch, einem vortrefflichen Pianisten, bis vor kurzem Begleiter Adelinens auf ihren Kunstreisen; Amalie ist selbst auch eine sehr gute Sängerin; sodann Carlotta, deren Stimme und wunderbare Fertigkeit die Vereinigten Staaten fanatisirt haben, die gegenwärtig das Londoner Publicum entzückt und im Winter nach Berlin kommen wird; ferner Adeline, die berühmteste von allen, und endlich Carlo, ein hübscher Junge, aber etwas wild und unstät, den seine abenteuerliche Laune nach Californien und Mexico führte, wo er sich als Violinspieler hören ließ, dann nach Neuyork, wo er in der Oper sang, sich verheirathete und wieder scheiden ließ (im Alter von 17 Jahren), dann nach Memphis, wo er zu einer zweiten Ehe schritt, sich als Soldat bei der Südmarmee anwerben ließ und hierauf in mehreren Schlachtenbulletins todt gemeldet wurde, immer aber wieder auferstand und sich im Augenblick so wohl befindet, wie sämmtliche Pattis, die man in der That eine glückliche Familie nennen muß.

1863/40. 12. *Das Athenäum über Mendelssohns Briefe*, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Literatur, 596–597. h.

Die berühmte englische Literaturzeitung macht über den zweiten Theil dieser Briefe Bemerkungen, von denen mehrere in Deutschland bekannt zu werden verdienen. Sie beginnt mit einem Tadel, der sich gegen die Herausgeber richtet. In den Briefen sind viele abfällige Urtheile Mendelssohns über Persönlichkeiten unterdrückt worden, aber was er gegen Meyerbeer schreibt, ist stehen geblieben. Darüber sagt das Athenäum: „Wer die Berliner Gesellschaft nur oberflächlich kennt, dem kann nicht entgangen sein, daß ihr Geist auf Cynismus der schlimmsten Art beruht, und in kleinem Geklatsch zwischen Künstlern, ja selbst zwischen Staatsmännern und Philosophen Nahrung sucht. Die Enthüllungen Ludmilla's von Assing würden das beweisen, wenn man es auch nicht sonst schon wüßte. In Spontini's Zeit konnte ein Geflüster umgehen, daß der wirkliche Componist der Vestalin von dem listigen Kapellmeister bestohlen worden sei. Wir verrathen kein Geheimniß, wenn wir sagen, daß zwischen den wetteifernden israelitischen Häusern Mendelssohn und Meyerbeer, die beide nach den höchsten künstlerischen Ehren streben, ein Montagu- und Capulethaß besteht. Wir durften aber erwarten, daß dieser kleinliche Groll in das Grab eines großen und guten Menschen begraben werden würde, eines Mannes, der in reiferen Jahren Spontini wie Meyerbeer von Herzen anerkannte und der hauptsächlich wegen der in Berlin vorherrschenden Einflüsse eines bitteren, unedlen und unehrlichen Coterie-Tons nicht in der Stadt wohnen wollte, die ihm Ehren und Aemter bot, in die ihn directe schmeichelhafte Aeüßerungen der königlichen Gunst locken wollten, und die in dem Hause seiner eigenen Familie einen Magnet für sein Herz enthielt.“ Ueber die Einseitigkeit und Schroffheit der Zukunftsmusiker heißt es: „Die bartlose Jugend Deutschlands, die in ihrer Unwissenheit jede große Berühmtheit der Vergangenheit auspfeift, die Mozart schwerfällig und matt nennt, Beethoven als Bahnbrecher in ihren Schutz nimmt, Weber bloß als Volkscomponisten anerkennt, Mendelssohn gähnend als eintönigen und hohlen Formalisten bezeichnet, aber bei einem einfältigen Stücke Schumanns zu träumen und weinen beginnt und Herrn Wagners Ungeheuerlichkeiten vertheidigt sollte bei diesen Briefen in sich gehen, aus denen [597] sie ersieht, daß der deutscheste der Deutschen, der wackerste der Wackern für alle Kunstformen, mochten sie von der seinigen noch so sehr abweichen, Theilnahme und Bewunderung hegte und jeden Componisten nach seinem wahren Werth schätzte, ohne zu fragen, ob er neu oder alt sei.“

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A lapszám jelöléseiről – Arany szokásos jelölései között egyetlen, a Melanchton-emlékműről szóló cikk mellett szokatlan jelölés áll, feltehetően Arany valamely munkatársától, mintha utólag egészítette volna ki az Arany által választott szövegeket.

1863/40. 1.

Das Schwert Italiens, von Gustav Rasch – *Itália kardja Gustav Raschtól*, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Literatur, 597. h.

A német cikk fordítása – Garibaldi háromkötetes életrajza két nagyobb részből áll. Az egyik Garibaldi dél-amerikai tartózkodását tárgyalja, a másik pedig Róma védelméről szól. Amit Rasch e két részben elmond, már jórészt ismeretes volt korábban is. A dél-amerikai időszakot az Elpis Melena által kiadott Garibaldi-émlékiratokból, a római időszakot pedig Hochstetter [Hoffstetter] naplójából lehetett ismerni. Amit Rasch a közismert eseményekhez hozzátett, az kritikán aluli, mert önkritika nélkül készült. Aki az 1848-as sajtóra még emlékszik, az felismeri azokat a helyeket, ahonnan Rasch a Garibaldi első európai fellépésére vonatkozó ismereteit szerezte. Kizárólag republikánus lapokra támaszkodik, és onnan is a túlzásokat gyűjtötte össze. Vicenzát szerinte Radetzky kartácsbombákkal lőtte szét, Albert Károly áruló volt stb. stb. Garibaldi ellenségeit gúnnyal, Garibaldi szicíliai és nápolyi hadjáratait pedig dicsőítve ábrázolja. Rasch alig tud valamit az árulásokról, melyek Garibaldi győzelmeit megkönnyítették, és arról sem tud semmit, mennyire alkalmatlan volt hőse a szicíliai és itáliai kormányzásra, noha Rüstownál minderről bőséges felvilágosítást nyerhetett volna. Könyvének végén még egy fejezetet olvasunk „az aspromontei csínytevésekről” és Garibaldi betegségének történetéről, természetesen abban a hangnemben, mely az egész művét értéktelenné teszi.

Magyarázatok a német szöveghez

Gustav Heinrich Wilhelm Rasch – (1825–1878), hannoveri származású német jogász és író. Itt említett műve: *Das Schwert Italiens, Lebensskizze des Generals Josef Garibaldi*, Verlag von Nelte, Böltje & Comp., Berlin [1863].

Elpis Melena – Marie Espérance von Schwartz (1818–1889) görögös írói álneve. Német származású írónő, Garibaldival 1857-ben ismerkedett meg Caprera szigetén, és néhány évig együtt élt vele. Elválásukkor emlékiratainak kéziratával ajándékozta meg őt Garibaldi, melyet Elpis Melena 1861-ben németül megjelentetett: *Garibaldi's Denkwürdigkeiten nach handschriftlichen Aufzeichnungen desselben, und nach authentischen Quellen* [Garibaldi emlékezete, kéziratoss feljegyzései és hiteles források nyomán], bearbeitet und herausgegeben von Elpis Melena, I–II, Hamburg, Hoffmann und Campe, 1861.

Hochstetters Tagebuch – Helyesen Gustav von Hoffstetter római ezredesről van szó, aki 1849-es itáliai naplóját rendezte sajtó alá: *Garibaldi in Rom 1849* [Garibaldi Rómában 1849-ben], Stuttgart–Zürich, 1851. A könyv második kiadása: Zürich, Friedrich Schulteß, 1860.

Joseph Wenzel Radetzky – (1766–1858), cseh gróf és osztrák császári-királyi hadvezér; 1848-ban, az olasz nemzeti felkelés idején az osztrák csapatok itáliai parancsnoka.

Karl Albert – Albert Károly szárd-piemonti király (1798–1849), hadseregével az olasz felkelőket támogatta; eleinte győztes csatákat vívott, majd sorozatosan veszítette az ütközeteket Radetzky seregeivel szemben. 1849-ben, a novarai csata után lemondott trónjáról.

Friedrich Wilhelm Rüstow – (1821–1878), porosz katonai író; miután egy írása miatt Poroszországban elítélték, Svájcba menekült, 1860-ban pedig Garibaldi

seregébe állt be. Több hadtörténeti munkája jelent meg. A jelen cikk szerzője talán a következők valamelyikére utal: *Der italienische Krieg von 1860* [Az 1860. évi olasz hadjárat], Zürich, 1861; *Erinnerungen aus dem italienischen Feldzuge von 1860* [Emlékezések az 1860. évi itáliai hadjáratra], von Wilhelm Rüstow, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1861, I–II.; *Annalen des Königreichs Italien* [Az Olasz Királyság krónikája], 1862. 1866-ban a magyar szabadságharc történetét is megírta.

Aspromonte – Dél-olaszországi hegység Calabriában; célzás Garibaldi újabb felkelésére 1862-ben. Garibaldit Henrik Cialdini Aspromonte közelében győzte le, seregeit pedig feloszlatták.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a címsor mellett áll, és a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/40. 2.

Phrenologische Reisebilder – Frenológiai útirajzok Gustav Schevetől (Cöthen, Schettler), Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Literatur, 600. h.

A német cikk fordítása – A szerző tizenhárom éven át utazott, és ezalatt sok érdekes koponyát vizsgálhatott meg. A koponyatanulmányok együttesen már megjelentek, a jelenlegi kötet pedig főként olyan dolgokat érint, melyeket Scheve szeretett volna a nyilvánosság elé tárni, azonban nem illenek egy tudományos rendszert alkotó könyvbe. Jónéhány ezek közül teljesen idegen a témaköről, mint például a jelenlegi porosz királyról szóló értekezés, a tiroliak protestánsgyűléséről szóló tanulmány, a hangokról szóló sorok, a krími háborúról írott frenológiai szempontú értekezés stb. Örvendetes, hogy Scheve a tudósok zavaros beszédét is elhagyni látszik. A szeretet, mondja, az ember többféle fogalmát egyesíti magában: a faji (nemi) tulajdonságot, a barátságot, tiszteletet, jószágot, eszményt, önazonosságot stb.

Magyarázatok a német szöveghez

Gustav Scheve – (1810–1873), heidelbergi frenológus. Az 1850-es évek elején jelent meg két kiadásban a koponyatan rendszerét leíró műve: *Phrenologische Bilder. Zur Naturlehre des menschlichen Geistes und deren Anwendung auf Wissenschaft und Leben*, Mit vielen in den Text gedruckten Abbildungen, dem Portrait des Verfassers und einer Steindrucktafel, gezeichnet von M. Rugendas, Leipzig: J. J. Weber, 1852, és a második, bővített kiadás: 1855. A rendszertani műből kimaradt vagy ahhoz kiegészítésként szolgáló írásait gyűjtötte össze 1863-ban, az itt ismertetett kötetében.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés a kötet tárgyára vonatkozó mondatok mellett áll. Arany feltehetően nem fordította volna a glosszát, hanem a tartalmát ismertette volna, és a kijelölt részt emelte volna át. Talán az utolsó, a tudósok beszédmódjára tett ironikus megjegyzés is felkeltette a figyelmét.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/40. 3.

Zwei Melanchtonmonumente – Két Melanchton-émlékmű, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 602. h.

A német cikk fordítása – Berlinben, a Gladenbeck-féle szoborkészítő műhelyben befejezték a Drake professzor által tervezett két Melanchton-szobor öntését. Az egyik emlékművet Wittenbergben állítják fel, a másikat Melanchton szülővárosában, Brettenben. A talapzatot nem számítva, mindkét emlékmű nyolc láb magas. Melanchton a talárját viseli, jobb kezében papírtekercset tart, a bal keze, mintha belső meggyőződésére mutatna, a mellkasán nyugszik.

Magyarázatok a német szöveghez

Philipp Melanchton – eredeti nevén Philipp Schwarzerdt (1497–1560), német reformátor, Luther Márton munkatársa, tanár

Johann Friedrich Drake – (1805–1882), berlini szobrász

A kijelölt rész – A kijelölt 3–4. sor az emlékművek elkészültéről szól, és arról, hogy hol állítják fel őket. A jelölés jellege idegen kézre utal.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/40. 4.

Neue Ausgrabungen – *Új régészeti leletek*, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 602. h.

A német cikk fordítása – A római Villa Massimi közelében Faustina óriásszobrát találták meg, Concordia jellemzőivel ellátva. A hajában aranyozás nyomait látni, és egy vörösrre festett mérlegen áll. A szobrot a Capitolium múzeumban helyezték el. – Athén külvárosában több sírkamrát tártak fel. Az egyikben egy domborművet találtak, amely egy lovas és egy gyalogos katona párharcat ábrázolja. A vésetekben bronz ornamentika látható. Felirat tudósít róla, hogy a sírkamra Eubulidész arkhón idejéből való (i. e. 394), és egy athéni ifjú dicsőségét hirdeti, aki húsz évvel Periklész halála után, a korinthuszi csatában esett el. Két újabb, hajó [cella] alakú sírkamrát is megnyitottak, ezeknek falain festett alakok és építészeti ornamentika maradványai láthatók. A legérdekesebb az a részlet, amely egy másik sír boltozatát jeleníti meg perspektivikus ábrázolásban.

Magyarázatok a német szöveghez

A szöveg forrása: A glossza angolul a The Athenaeum című lapban is megjelent egy héttel korábban, 1863. szeptember 19-én, az 1873. sz. 377. oldalán.

Faustina – Sem az Athenaeum, sem az Europa nem jelzi, hogy az idősebb Faustina császárnénak, a 138 és 161 között uralkodó Pius Antonius nejeének szobráról van szó.

Eubulitos – Milétoszi Eubulidész (i. e. 4. század), görög szónok és filozófus

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az athéni vonatkozású hír mellett áll.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/40. 5.

Noch einiges Neue für den Winter – *Még néhány újdonság a téli időnyre*, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Theater, 606. h.

A német cikk fordítása – Korábbi számaink egyikében már említettük, hogy a téli szezon színpadi újdonságokban igencsak szegényes lesz. A máig a helyzet nem változott, és mi is csak néhány készülő eseményről tudósíthatunk. Hieronymus Lorm Bécsben egy ötfelvonásos társalgási vígjátékon dolgozik, abban a modorban, amelyben korábbi műve, a *Die Alten und die Jungen* [Idősek és fiatalok] című blüetteje is készült. – A braunschweigi udvari színész, Carl Schultes befejezte új darabját, melynek tárgyát a reformáció korának társadalmi és politikai eseményei képezik. A mű címe *Der arme Conrad* [A szegény Conrad], és ígérjük, hogy az előszó alapján, melyet kéziratban megkaptunk, bővebb ismertetést adunk róla. – Amit még itt említeni lehet, az Octave Feuillet új műve Párizsban, a *Montjoye*. Biztosak vagyunk benne ugyanis, hogy – amint az történni szokott – a darab a Gymnase színházi bemutatója után szinte azonnal átkerül Németországba.

Magyarázatok a német szöveghez

Hieronymus Lorm – Valódi nevén Heinrich Landesmann (1821–1902), bécsi újságíró, kritikus, író, költő, drámaíró. A *Die Alten und die Jungen* című darabját a lexikonok általában 1875-re datálják, a jelen cikk szerint tévesen.

blüette – zenés színpadi jelenet

Carl Schultes – (1822–1904), német színész, rendező, író, drámaíró. 1863-ból csak egy bohózatát említi az irodalomtörténet: *Ein Roman in zehn Bänden* [Egy tízkötetes regény].

Octave Feuillet – Ld. az *Europa* 1863/16. 1. jegyzetét. A *Montjoie* című ötfelvonásos vígjátékát egy párizsi bankárról, a „vasemberről”, 1863. október 24-én mutatta be a Gymnase színház. Berlinben 1864 februárjában vitték színre. A cím írásmódja aszerint változik, hogy francia vagy német forrásból dolgozik-e a szerző. A német fordításokban és kritikákban *Montjoye* alakban szerepel a cím, míg a francia, eredeti változat: *Montjoie*. A magyar szövegekben keveredik az írásmód, olykor *Montjoy* alakban is előfordul. A darabról ld. még az *Europa* 1863/51. 2. a magyar recepcióról az 1865/7. 1. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A vegyes tartalmú glosszából Arany a Feuillet-re vonatkozó részt jelöli ki, feltehetően ezt vette volna át a Koszorúba. A francia íróra vonatkozó híreket folyamatosan figyelemmel kísérte, ld. az *Europa* 1863/16. 1. jegyzetét. A *Montjoie* körül a Koszorúban kisebb polémia is kialakult, Gyulai Pál ugyanis hosszabb írásban fejtegette a darab hibáit, ld. az *Europa* 1865/7. 1. jegyzetét.

A Ko közlése – Ez a hír nem került be a Koszorúba. A vígjáték német előadásáról szóló tudósítást Arany később közli, az *Europa* egy újabb glosszája nyomán. Ld. *Europa* 1863/51. 2.

1863/40. 6.

Der alte Dumas und die Gespenster – *Az idősebb Dumas és a kísértetek*, *Europa*, 1863/40, [szept. 25.], *Wochenchronik, Theater*, 606. h.

A német cikk fordítása – Miközben nálunk [Németországban], Bécsben és Berlinben a színpadi kísértetek elbuktak, nevetség tárgyává váltak, majd eltűntek, a külföld színpadain erősen tartják magukat. Most egy olyan tapasztalt író, mint az idős Dumas az, aki nem tartja agyrémnek, hogy kísértetdrámát írjon. Azzal a céllal utazott Torinóba, hogy ott adassa elő művét, vagyis utat törjön az olasz színpadokon a kísérteteknek.

Magyarázatok a német szöveghez

Idősebb Dumas – Alexandre Dumas (Dumas Davy de la Pailletterie, 1802–1870), francia író

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés a glossza hírértékére vonatkozik. Feltehetően ennyit vett volna át a Ko. Az idősebb és a fiatal Dumas-hoz kapcsolódó újdonságokat Arany folyamatosan közölte, helyenként ironikus hangnemben vagy kommentárral kísérve. Kapcsolódik a glossza a kísértetdrámák kérdésköréhez is, ld. az *Europa* 1863/21. 1. és 1863/32. 2. jegyzetét.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de korábban, más (eddig ismeretlen) forrásból Arany már tudósított az eseményről: „Dumas, az öreg, jelenleg Turinban mulat s egy színház berendezésével foglalkozik, melynek egyidejűleg egy rémdrámát is kovácsol.” – Ko I/II. 1863/11, szept. 13. Vegyes, 263.

1863/40. 7.

Eine „Verarbeitung” des Macbeth – *A Macbeth egyik „feldolgozása”*, *Europa*, 1863/40, [szept. 25.], *Wochenchronik, Theater*, 607. h.

A német cikk fordítása – Az utolsó mondat kivételével, melyet a fordító told hozzá, megegyezik a Ko fordításával.

Az Arany által kijelölt rész – Csak néhány sort jelöl ki Arany, de a teljes glosszát lefordítja.

A Ko közlése – I/II. 1863/17, okt. 25. Vegyes, 408: *Hamburg egyik külvárosi színpadán „Macbeth”[!] ily cím alatt adták elő...* Fordítás kommentárral.

A Ko szövege:

„Hamburg egyik külvárosi színpadán »Macbetht« [!] ily cím alatt adták elő: »A vér az ujjakon, vagy a nem anyától lett gyilkos és boszuálló.« A publicum igen nagy tetszéssel fogadta a drámai irodalom e legújabb termékét. Sülyesztő hiányában: a színpadon lyukat vágta, bele lajtorját állítottak, melyen Banquo szelleme általános lelkesülés közben – fel s le sétált. Auch gut.”

Magyarázatok a magyar szöveghez

Macbeth – William Shakespeare drámája

Auch gut – Így is lehet (ném.)

A szerzőség kérdése – Az ironia, a kommentálás módja és a jelölés alapján Arany a szerző.

1863/40. 8.

Der „Kautschukman” als dramatischer Darsteller – Egy „gumiember” mint drámai előadó, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Theater, 607–608. h.

A német cikk fordítása – A Renz-féle és más műlovaglő társaságok révén közismertté vált bohóc, Henderson most a párizsi Théâtre des Folies-Dramatiques-ban lép fel. A darab címe *Rip-Rip*, és természetesen nincs más célja, mint keretet és színházi környezetet [608] nyújtani az artistának, mint ahogyan annak idején Klischnigg lépett fel majom- és békamutatóival. Henderson felugrik az emberek fejére, drótkötélen repül a színpad egyik végéből a másikba, fákon és szirteken szökdellve menekül üldözői elől, stb. Rip-Rip a valaha látott legfürgébb, legügyesebb csibész, neki senki nem árthat, maga az ördög sem, aki még boldog is, amikor kénköves birodalmát mindenféle örültségekkel feldúlva az artista elhagyja a poklot, és újra a napvilágra emelkedik.

Magyarázatok a német szöveghez

John Henderson – (1822–1877), angol cirkuszi mutatványos

Eduard Klischnigg – (1813–1877), angol származású artista, 1835-től a bécsi Theater an der Wienben lépett fel, majmokat és más állatokat utánózva. Elképesztő mutatványai miatt valójában őt nevezték a 19. században „gumiembernek”.

Az Arany által kijelölt rész – A Henderson színpadi mutatványairól szóló sorokat jelöli ki.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/40. 9.

Galante Theaterdirectoren – Gáláns színingazgatók, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Theater, 608. h.

A német cikk fordítása – A rendkívüli hőség, ami Párizsban nemrég uralkodott, arra ösztönözte a Folies-Dramatiques színház igazgatóját, hogy társulatának hölgytagjait egy-egy értékes legyezővel ajándékozza meg. A Gaîté színház igazgatója azonban túlszárnyalta őt, amikor a gáláns gesztust a közönségre is kiterjesztette. A nézőtérre való belépéskor minden hölgy egy egyszerű, de csinos legyezőt kapott ajándékba.

Az Arany által kijelölt rész – A Folies-Dramatiques színházról szóló két sort jelölte ki.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1863/40. 10.

Das Photographie-Lieschen – Fényképes Lizi, Europa, 1863/40, [szept. 25.], 1275–1280. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Paul Heyse – német költő, ld. az Europa 1863/50. 2. jegyzetét.

Gros de Naples-Kleid – a Ko fordításában: grodenápel, olasz (nápolyi) eredetű, selyemszerű ruhaanyag

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/15, okt. 11. 349–351: *Lízi albuma*. Fordítás. Az Europa jegyzete jelzi, hogy a szöveg részlet a bajor természettudós és író, Franz von Kobell (1803–1882) népnyelven írott novelláskötetéből: *P'älzische G'schichte*, In der Mundart erzählt, München, E. A. Fleischmann, 1863. A Ko az Európát mint forrást nem jelzi, csak az eredeti kötetet, annak megjelenési adatait azonban elhagyja, a címből pedig kihagyja a népnyelvre utaló aposztrófós rövidítéseket.

A kötetet az Europa ugyanebben a számban, a Wochenchronik irodalmi részében, az 597. hasábon glosszában is ismerteti. Ezt a Ko nem veszi át.

A Ko szövege:

„*Lízi albuma*”¹³

Egyszer volt Neustadtban egy borkereskedő, Kercher nevű, annak egy igen-igen szép lánya, Lízinek hívták. A Lízi pedig szemefénye volt anyjának, Kercherné asszonyomnak, ki magát látta benne mint tükörben, mert Lízike okos leány volt, jó leány volt. Ennélfogva bizonyos fiatal embernek, valami Ring nevűnek, rettentő módon meg is tetszett, a ki nagyon pénzes lévén, csakhamar kitálalta házassági szándékát, gondolva hogy a leány nem is mondhat egyebet *igennél*, az már szent; de biz a leány azt mondá, hogy *nem*. Ring uram átalta szörnyen a dolgot, még az öreg Kercher is bosszankodék rajta s igyekezett engesztelni a fiút: hogy a Lízi még nagyon gyermek; hogy talán majd később szerét ejthetik; hogy így hogy úgy; a mint ilyenkor vigasztalni szokás. Egyébaránt az egész historiában pénz volt a fő dolog, mert különben Ring uramat nem igen sokra becsülte senki, az öreg Kercher sem igen kapott egyebén, mint a pénzén. De pénzeseknek áll a világ, igaz a; így hát Kercher sem akarta sarkába vágni az ajtót a házasulandó fiatal embernek. Hagyta járni azután is a házhoz a legényt, a' meg tapodta a földet a szép leány körül, bolondítva maga magát, mintha Lízi csak szégyenlősségből mondott volna nem-et, belül hamis a zuzája. Hej, dehogy volt pedig hamis, volt már neki szeretője titkon, de élő ember ki nem találhatta volna, kicsoda. A dolog így esett. Akkor tájban kapták fel a fotográfias albumokat, Lízinek is volt már, gyűjtötte belé többi közt a költők arczképeit, mert oly okos leány, mint Lízi volt, kap a versen, könyvön, meg ki azt írja. Meg volt hát az ő albumában Schiller is, Goethe is, több nevezetes költővel együtt. Hanem egyszer valami kóborló fotografusnál egy fiatal ember képét látta meg, s valósággal belészeretett. A fotografus azt se tudta, ki képe az, mert hát csak úgy lekapta volt azt is, mint a többit. Lízinek se kellett több, megveszi a gyönyörű képet, albumába teszi a költők közé. Egyszer az apja belepillant az albumba, kérde hogy ki képe az az új, mire Lízi megakadt egy kisé, s azt felelte, úgy hallja, Heyse nevű költőé. »Üsse guta – így szólt az öreg – mai napság úgy terem a költő mint éjjel a gomba; az én fiatal koromban, ha volt egy Schiller, egy Goethe, punctum, elég volt, mert ki is győzné azt a sok ostoba verset mind elolvasni, a mit összefirkálnak.« »De, édes atyám – felelt Lízi – ez a Heyse ám nagyon szép olasz novellákat írt.« »Dehogy! tőlem ugyan írhatta, de hát tedd alá a nevét, mint a többinek van, legalább hadd lássák kicsoda.« Mit volt Lízinek tenni, oda írta Heyse nevét a kép alá, gondolván magában, úgy sem tesz rajta csúfot, mert köszönje meg Heyse ha olyan szép ember. Hanem az anyjának tetszett az ilyesmi, szerette mutogatni az albumot látogatóinak, és nagyra volt a tudósokkal meg a költőkkel, mintha mind ösmerné őket.

Képzeltetni, mennyit koptatta albumát Lízike, annak a ráfogott Heysenek a kedviért. Oh istenem, gondolá magában, ha én ezt az embert megláthatnám, beh boldog is lennék! Ugyan ki lehet? Oly lelkes ábrázatja, oly úri a tartása – megjárom ha valami herczeg. – Így tünődött, nem is csuda, mikor olyan titkos és különös volt ez az ő szerelme. De természetesen az efféle tünődés nem igen hajtá Ring ur malmára a vizet, s mikor vagy két hétre Mainzba kellett utaznia valami dolgában, Lízi úgy

¹³ Kobell »Pfälzische Geschichten« című népszerű elbeszéléseiből. [A Ko jegyzete a címhez.]

megörült, hogy titkolni is alig birta. Épen az nap egy idegen kereskedő szállt meg a városban, valami Ziechler nevű, ezt Kercher ur meghívta vacsorára, mondván Kercherné asszonyomnak, jó vacsorát készítsen, mert ettől az embertől sok függ a kereskedésben, magok is szépen felöltözzenek. Ugy is lett, még Lízi a négy szép ezüst gyertyatartót is elővette ráadásul, rózsaszín milligyertyát dugott beléjük, föltette az asztalra, közzé [!] meg egy pohár jázmin és ibolyát. Az anyja kék grodenápel ruháját vette magára, Lízi pedig almaszín zöldselyem köntösét, olyan szép volt benne, mint a rózsza a kertben.

Ziechler ur a kitűzött órára betoppant; nagyon nyájasan fogadta Kercher ur meg az asszony. Valamivel később Lízike is befordult, s az apja bemutatá vendégének. Alig néz a leány Ziechler ur szemé közé, hát csak elhalványodik s úgy szédeleg, hogy a lábán is nehezen tud megállni, mert hát, nem tudom mi istencsudája, de a vendég szakasztott mása az albumbeli képnek. Szerencse hogy apja anyja, csak a vendégre figyelmeztvén, nem vették észre mennyire megzavarodott, az sem tűnt szemökbe, mennyire hasonlít a vendég az albumbeli képhez. Végre asztalhoz ültek, vacsoráltak; az idegen kereskedő szörnyű módosan viselte magát. Igen nyájas szép szemeket vetett Lízire, s mindenféléről beszélt neki, még színházról, operáról, regényekről, versekről is, mindenről, a miben leánynak kedve telik. Lízi meg szégyellettében csak felelt is nem is, úgy hogy az anyja látva, hogy már itt ő rá marad a szó, monda: »Kedves Ziechler ur, nem azért hogy leányom, de az én Lízim ismer ám minden költőt, én se nagyon bánom, illik a leányhoz ha szereti a költeményt, mert hiszen, boldog isten, az életben úgy is lesz próza elég. Nézze csak – mondá, felvéve az albumot a tükörtartó asztalról [350] »ni milyen képtára van Lízikének, mind csupa költő.« Lízi azt gondolta, mindjárt a föld alá süllyed, mikor Ziechler ur a könyvet felnyitá s elkezdé forgatni.

Egyszer csak elfakad nevetve, arczképét a maga képe mellé tartja, hogy mindenki összenézhesse, s mond: »Ejnye milliom a lelkét, honnan jut nekem az a szerencse, hogy Heyse költő gyanánt szerepeljek?«

»A biz' a! Szakasztott olyan,« monda Kercher, Lízi pedig elpirult s monda habozva: »mintha édes testvére volna!« – »Nem, nem, testvérről szó sincs – felelt a vendég – ez az én fotografiám, tudom bizonyosan, Strassburgban vétettem le magam, de a mestere azt gondolhatta, holmi Ziechlerért egy pótrát sem ad senki, csinállok belőle Heysét.« Erre mindnyájan jót nevettek, az asszony pedig tudta szépíteni szóval, hogy ilyen csinos kép nem csuda ha tetszős, akárkié legyen. Lízike is ráütötte a fejével s olyan szép szemet vete az idegenre, hogy az ettől a percztől fogva halálosan szerelmes lett belé. Bezzeg el is járt a házhoz minden nap, s mivel a várat még láthatlanból bevette volt, nem kelle soká kapitulálni. Egy hét is alig telt el, mikor, kilesvén a sorját, így szólott Lízikéhez: »Kedves leányasszony, ugy-e hozzám jó, boldoggá tesz?« Lízi mindjárt a nyakába borult, azt se tudták, hova legyenek el örömlükben. De az atyjától, monda Ziechler, nem akarja megkérni annak rendi-módja szerint, míg a gazdájától, (mert még nem a maga kezére kereskedett) engedelmet nem kap reá, a mi tudja hogy meglesz, csak vagy két napra föl kell rándulnia Strassburgba, de szavát adja, hogy Lízikét elveszi, török-szakad, neki magának is van vagyona, már meg is van téve rá minden készület, hogy a maga kezére nyisson kereskedést. Avval nem sokára utra is kelt; hanem Kercher csak megtudta mi történt köztük, mert Lízi elmondta az anyjának, az meg aztán nagy lelki örömmel adá tudtára öregének.

Ezt a szerencsés Ziechler urat Kercher ur nem ismerte pedig közelebbről; hanem oly megbízó s ajánló levelek voltak nála a nagykereskedő háztól, hogy Lízi számára kétségkívül igen szép szerencsének tarthatta. Ebben hát Kercherék megnyugodtak. De nincs öröm ürmök nélkül a világon, nincs boldogság állandó, s az ördög a legszebb búzába is hint konkolyt. Ez a konkoly a dölyfös, bűdös Ring vala, ki Mainzban csakhamar megtudta, hogy ötlet Lízinnél valami Ziechler ki akarja ütni a

nyerregből. Hogy hát ennek elejét vegye, mindenféle fortélyt és hazugságot koholt, a mivel az öreg Kercher a másiktól elidegenítse. Hogy időt ne mulasztson, haladék nélkül haza ment Neustadtba, s egyenesen kérdőre fogta Lízi atyját, nagy orczátlanul. Szegény Kercher ur csak öltöztetett; hiszen no, van benne valami, de még nem bizonyos, előbb még majd bővebben tudakolódzik. »Sohse fárasztja magát vele, – mondá Ring – ismerem én a jó madarat, még Párisban kiösmertem, rossz jószág ökeme, egy hamislelkű csaló, együve jártunk ebédre Foucharthoz a palais royalba, ott sokszor elbeszélte nekem kalandjait s minden élte-voltát, az egyet mondhatom hogy borzasztó ember.« »De hát az istenért – mondá Kercher – hogy lehet egy olyan ember első segéd egy oly kereskedő háznál, mint a strassburgi 'Fülöp és Társa' hisz az már csak solid ház, nem mondhatja senki.« »Jaj édes ur, tudja talán, hogy megy a világ: annyi mindenfélét hallok én holmi kedveskedésről, a mit ez a Ziechler tett volna valamikor a Fülöp házzal suttomban; most csak azért tartják hogy meg ne oldják a szája. Egy szó mint száz, javát akarom, ne tegye Lízit szerencsétlenné avval az emberrel.« »Ez már szörnyűség – sopánkodott Kercher – meg se merem mondani szegény leánynak, ugy szánom a lelkemet.« »No bizony – felelte a gonosz Ring – kell is azt a leánynyal tudatni, írjon levelet Ziechlernek, addig van, hogy száját se tátsa Lízire többé, mert van már neki szerencséje régen, s attól mint apa el sem áll. Ezt annál könnyebben megírhatja, mert magának egy szót sem szolt mit akar, ez is már jóformán gyanús. Ha oly orczátlan lenne, hogy levelet írna Lízinek, könnyű lesz azt elsikkasztani; ha aztán se nem jó, se nem ir, Lízike is majd észreveszi, hányat ütött az óra, s van még fiatal ember a világon, a ki megvigasztalja.« Magát értette, világos.

Kercher csak azt mondá nagyszomorún, majd meghányja-veti a dolgot, de a fehér személyek nyájasan fogadták Ringet, kivált Lízi, gondolva hogy ugy sem soká koptatja már a küszöböt nálók. Az öreg nem tudta mitevő legyen, elbeszélé titkon az anyjoknak, ki először majd meghalt ijedében. De minthogy az asszony ily esetben sokszor még erősebb lelkű mint a férfi, s nem veszi el oly könnyen az eszét: Kercherné is feltalálta magát csakhamar. »Ki tudja – mondá – ki tudja, nem csak kelecze ez Ring uramtól, én nem hiszek neki, nem szentírás a mit mond, kár is volna elhamarkodni, hisz utána lehet járni Strassburgban.« »Ugy ám, szívem – felelt a férje – csak hogy nem megy az oly könnyen mint te gondold, mert az efféle madár külsőleg mivelt, rendes embernek mutatja magát, aztán meg, ha értik egymás nyelvét a Fülöp házzal, ugy ennek a bizonyosságára nem sokat építhetni.«

»Én nem hiszek ebből egy szót se« – mondá az asszony – »de ha csakugyan volna benne igaz, mégsem adom Lízit a tolakodó Ringhez, tudok én már neki jobb szerencsét is.« »Nézd csak ezt a fotografiát – mondá, egy szép fiatal ember képét adván kezébe – ez a mi öcsénk a Friczi, ki most Uj-Yorkban nyitott kereskedést, s azt írja nekem, elvenné Lízit, szóljak mellette. Egyszer látta a színházban, mikor most három éve Mannheimban valami egyezkedés végett megfordult, azóta nem bírja felejtetni.« Erre ugyancsak [351] meredt a szeme Kercher urnak, és mondá valamivel nyugodtabban: »No szükségből az is jó, de egyelőre csak annyit mondj Lízinek, hogy Friczi megküldte a képét, többet ne.« Az asszony rálett, s belétette a képet az albumba. Ez ebédkor történt s mindjárt ebéd után, még fel sem állottak a kávé mellől, jön az én Ringem nagy sebbel-lobbal. Az öreg Kercher fogadta is nem is a köszönését, Lízinek pedig sietős dolga akadt odakinn. Megszólalt az asszony: Ring ur, maga igen furcsa dolgokat beszélt az uramnak minapi vendégünkről, Ziechler urról, gondolja meg csak egy kissé jobban, bizonyosan tévedés van a személy iránt.« »De már arról kezeskedem, édes ifiasszony, nem szokásom tévedni az effélékben, hisz velem is akart az az ember mismásolni.« Erre nagy hallgatás lett, s mivel Kercher is csak ugy gubbaszkodott a sarokban, oly kedvetlenség állt be, hogy Ring is megzavarodott belé. Felvette hát az albumot az asztalról, s a mint forgatja s nézi a neveket a képek alatt, eszébe ötlik, hogy bizonyosan a Ziechleré is ott lesz, majd azzal is tóditja hazugságát.

»Csinos gyűjtemény, monda, Schiller, Goethe, Uhland, Geibel, no lám! Csupa költők, e meg Heyse, költő az is?« kérdé egykedvűen. Erre szeme szája elállt Kercherének, s kis idő múlva felelt az asszony ép oly egykedvűen: »Az ám, de már az újabbak közül való: de nézze csak kérem, jól van e találva Ziechler ur, ott kell lenni valahol, mert nekünk is adott az arczképéből.« Keresi Ring, de egy alatt sem találja nevét, utoljára ráakad, a melyik alatt nincs név, az amerikai atyafi képére. Meg sem álmodta hogy az nem Ziechler, elkezdi hát nagy vakmerőn: »Itt vagy, jóféle? Mindjárt megismertem a homlokán levő forradásról.« Oh te semmirekellő gazember, gondolá az asszony, mert jól tudta hogy öcsce a sebet Amerikában rablóktól megtámadva kapta; hanem türtőzteté magát s kérdé: »de miféle forradás az, hogy kapta?« – »Egyszeribe megmondom – felelt Ring – ő arról hosszú históriát beszél, hogy duellált Párisban egy katonatisztel, de az nem való, egy hentes szakasztotta be a fejét, együtt kapván a feleségével.« Most kicsibe mult hogy Kercherné meg az ura ki nem törtek a boszuság miatt, de épen kopogtattak az ajtón s ki lép be? Ziechler ur! »Nini, Ziechler ur – kiált az öreg, hát már vissza tetszett jöni, örülök rajta,« egyszersmind vasvilla szemeket vetvén Ring felé. Hanem az, bár látta hogy felsült, meg is volt szeppenve, azt kérdi róka ábrázattal: »mit hallok? Hát ez az ur is Ziechler?« »A bizony, felelt Krecher úr, s a mint látja, nem a maga ismerőse.« »Nem, nem, semmiképp nem« szabadkozott Ring, s hebegett volna még valamit, de szavába vágott az öreg: »No, ha szeretné tudni ki a maga ismerőse, az a forradásos homlokú, hát megmondom, hogy az nekem egy rokonom, Kerchernek hívják, mint engem; mivel pedig a maga gyalázatos hazugságaival egészen jól laktam, hát arra kérem, ne koptassa ezután a házam kilincsét; hallotta?« E szóra Ring uram olyan lett mint a rák, szedte vedte [!] botját, kalapját, s esze nélkül futott ki a szobából. Kercherné asszonyom majd hogy rosszul nem lett a felindulástól, de csakhamar jóra hozott Ziechler mindent, előmutatván a sok szép igazságlevelet. Mindjárt beszóliták Lízikét s a jegyváltás még abban az órában megtörtént, nem sokkal azután az esküvő is. A gyalázatos Ring pedig, ki minden Ziechlert és fotografiát a pokol tüzes fenekére küldött volna, végkép elköltözött a városból s hírére sem hallotta többé senki. Eddig van a Lízi albuma története.”

A szerzőség kérdése – Trencsényi Károly szerint Arany János fordítása (*Arany János lappangó írásai*, ItK 1930, 257–264). Az AJÖM X. nem vette fel. A nyelvi sajátosságok, fordítási megoldások alapján nagy valószínűséggel valóban Arany a fordító.

1863/40. 11.

Die Familie Patti – *A Patti család*, Europa, 1863/40, [szept. 25.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 595–596. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Salvatore Patti – (1800–1869), olasz operaénekes. Madridban élt, majd az 1840-es években családjával New Yorkba költözött.

Caterina Barili – (?–1870), Olasz szopránénekesnő, Francesco Barili zeneszerző neje, majd annak halála után Salvatore Pattihoz ment nőül. Összesen nyolc gyermeke született, valamennyien neves zenészek lettek. Az 1840-es évekig ő is Madridban énekelt, Amerikába követte a férjét, az évtized végén azonban elvesztette a hangját. Első házasságából származó gyermekei közül Clotilda Barili-Thorn szopránénekesnő, Ettore Barili baritonénekes és énektanár, Nicolo basszusénekes, Antonio pedig zeneszerző volt.

Amalie Patti Strakosch – (1831–1915), szopránénekesnő, Salvatore Patti és Caterina Barili lánya. Ld. Europa 1864/21. 13, 1864/31. 6.

Carlotta Patti – (1835–1889), olasz szopránénekesnő. Ld. még Europa 1864/23. 3.

Carlo Patti – (1842–1873), hegedűművész, Salvatore Patti és Caterina Barili fia, ld. még *Europa* 1864/36. 3.

Adeline Patti – (1843–1919), olasz szopránénekesnő, Salvatore Patti és Caterina Barili lánya, ld. még az *Europa* 1864/14. 5, 1864/21. 13. jegyzetét.

Maurice Strakosch – (1825–1887), cseh származású, Amerikában élő karmester, Amalie Patti férje. Ld. még *Europa* 1864/21. 13.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/15, okt. 11. Külföldi szemle, 358: *A Patti család*. Fordítás. Az egyik mondat a magyar szövegben félreérthető: „Amália, egy jeles zongorász Strakosch Mór neje, Adeline kísérője műutazásin egész a közelebbi időig, maga is nagyon jó énekes”. Nem Amalie, hanem a férje, Moritz Strakosch volt az, aki sógornője, Adeline Patti körútjait szervezte, ő tanította be a szerepeit, és ő kísérte őt útjain is, ld. az *Europa* 1864/21. 13. jegyzetét.

A Ko szövege:

„*A Patti család*. E család egy valóságos dynastiát képez az énekművészetben. Az apa, Patti Salvator, – születésére morva s tulajdonkép Schlupatti a neve – még valami husz éve kitűnő hőstenor volt, neje, Adeline anyja, jeles énekesnő, kinek első férje utáni neve, Barili, még ma is híres Portugalliában, Spanyol- és Olaszországban. Egyébaránt e nő arról is nevezetes, hogy kissé indulatos volt a természete, és gyakran annyira ment, azt mondják, a hevességben, hogy a közönséget megdorgálta, ha nem figyelt rá egész lélekkel és tisztelettel. De mivel másképp igen tisztességes nő volt, könnyen megbocsáták efféle kihágásait, szép hangja és nagy fekete szemei is szólnak mellette, melyeket leánya Adeline tőle örökölt. Első házasságból való leánya, a négy vagy öt éve meghalt Barili Clotilda, az egész spanyol Amerikában nevezetes sikert aratott, kivált Limában és San Franciscóban. Három fia, Barili Hector, Antal, Miklós mint kitűnő baritonisták és bassisták becsületére váltak a családi névnek. A második házasságból Pattitól lett gyermekei ezek: Amália, egy jeles zongorász Strakosch Mór neje, Adeline kísérője műutazásin egész a közelebbi időig, maga is nagyon jó énekes; továbbá Charlotte, kinek hangja és bámulatos ügyessége fanatizálta az Egyesült-államokat, mostan a londoni közönséget tartja elbűvölve s télire Berlinbe szándékozik; Adeline, leghíresebb mindnyája közt s végre Carlo, egy csinos fiatal ember, de kissé szilaj és változó természetű, kit kalandos szeszélye Californiába s Mexicóba vitt, hol mint hegedűs tüntette ki magát, azután Uj-Yorkba, hol operaénekes lőn, megházasodott, meg elvált (17 éves korában) innen Memphisbe, hol második házasságra lépett, a déli seregbe állt katonának, több harczbulletinben halottnak hirdették, de mindannyiszor föltámadt s ez idő szerint nagyon jól érzi magát, valamint Pattiék is mindnyájan, kiket valóban boldog családnak mondhatni.”

A szerzőség kérdése – A nyelvi sajátosságok (pl. „mostan”), mondat szerkezetek alapján nem Arany a fordító.

1863/40. 12.

Das Athenäum über Mendelssohns Briefe – *Az Athenaeum Mendelssohn levelezéséről*, *Europa*, 1863/40, [szept. 25.], *Wochenchronik*, *Literatur*, 596–597. h.

A német cikk fordítása – [A Ko által elhagyott rész:] Az ismert angol irodalmi lap a levelezés e második kötetéről olyan észrevételeket közöl, melyeket Németországban is érdemes ismertetni. Egy megrovással kezd, mely elsősorban a kiadónak szól. A levelekből sok olyan becsmérő megjegyzést hagytak ki, melyeket Mendelssohn különböző személyiségekről mond, de amit Meyerbeerről ír, az mind bennmaradt. Erről azt írja az *Athenaeum*: „Aki a berlini [tudós] társaságot csak felületesen is ismeri, tudja, hogy szellemisége a cinizmus legrosszabb fajtájára épül, és a művészek, sőt államférfiak, filozófusok között kerengő pletykákból táplálkozik. Ludmilla von

Assing leleplezései jól példázzák ezt, ha máshonnan nem is tudnánk, vagy Spontini idejében is kerenghetett olyan hír, hogy az alattomos karmester a valódi szerzőtől lopta volna a *La Vestale*-t. Nem árulunk el semmiféle titkot, ha elmondjuk, hogy a legmagasabb művészi elismerésért vetekedő izraelita Mendelssohn és Meyerbeer családok valóságos Montague- és Capulet-módra gyűlölik egymást. Szabad legyen azonban elvárunk, hogy e kicsinyes harag a sírba szálljon a nagy emberrel együtt, egy olyan emberrel, aki érettebb éveiben mind Spontinit, mind Meyerbeert teljes szívvel elismerte, aki főként a Berlinben uralkodó keserű, nemtelen és tisztességtelen beszédmod miatt nem akart a városban élni, noha itt egyébként megbecsülést és hivatali kínálatot kapott. Hízog királyi kegy csábította volna ide, és saját családja is mágnesként vonzotta szívét.” A jövő zenészeinek egyoldalúságáról és csikorgó hangjairól a következőket mondja: „A pelyhedző állú ifjúság, mely tudatlansága folytán a múlt nagy művészeit kifütyüli [... – inntől kezdve ld. alább, a Ko fordítását.]

Magyarázatok a német szöveghez

[Bibliográfiai adatok] – *Briefe aus den Jahren 1833 bis 1847 von Felix Mendelssohn Bartholdy*, herausgegeben von Paul Mendelssohn Bartholdy in Berlin und Carl Mendelssohn Bartholdy in Heidelberg; Nebst einem Verzeichnisse der sämmtlichen musikalischen Compositionen von Felix Mendelssohn Bartholdy, zusammengestellt von Dr. Julius Rietz, Leipzig, Hermann Mendelssohn, 1863. 1864-ben már a harmadik változatlan kiadás készült el.

Felix Mendelssohn-Bartholdy – (1809–1847), németországi zeneszerző, karmester. A család Hamburgból költözött Berlinbe 1811-ben, az apa bankár volt. Ekkor tértek át az evangélikus hitre, és vették fel a Bartholdy nevet.

Ludmilla Assing – (1827–1880), német író; előbb életrajzokat írt, majd az 1860-as évektől nagybátyja, Varnhagen von Ense levelezését és naplóit kezdte kiadogatni, melyek számos kínos részletet tartalmaztak kortársakról.

Gaspare Spontini – (1774–1851), olasz származású, Párizsban, majd Berlinben élő zeneszerző, karmester. Legismertebb operáját, a *La Vestale*-t 1807-ben mutatták be Párizsban.

Giacomo Meyerbeer – (1791–1864), németországi zeneszerző, operaszerző, 1842-ben költözött Párizsból Berlinbe, s vált Mendelssohn riválisává.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/15, okt. 11. Külföldi szemle, 358: *Az Athenaeum*. A magyar szerző elhagyja a Mendelssohn és Meyerbeer család közötti ellenségeskedésre vonatkozó részt. A glossza utolsó harmadát fordítja, a Wagner-vitához kapcsolódó kommentárral. A szövegben a fordító dőlt betűvel emeli ki a Wagnerre vonatkozó mondatrészt. A Wagner-vitához ld. Németh G. Béla: *Arany János és Ábrányi Kornél vitája Wagner operareformjáról*, ItK 1967, 638–646.

A Ko szövege:

„Az Athenaeum, e legtekintélyesebb irodalmi és művészeti lap Angliában, Mendelssohn közelebb kiadott leveleiről szövege, így emlékezik a legifjabb német zeneközönségről és műbirákról: »Németország pelyhes ifjúsága, mely a maga tudatlanságában a múlt kor minden nagyjait kifütyüli, mely Mozartot nehézkesnek, bágyadtnak mondja, Beethovent mint egy kezdőt veszi pártfogásába, Webert csak népzenei szerzőnek ismeri el, Mendelssohnt ásitva egyhangú és üres formalistának jellemzi, de Schumannnak valamely együgyű darabja mellett el kezd [...] álmodozni és pityeregni s *Wagner ur szörnyetegségeit* ótalmaiba veszi, – e levelek olvastán magába szállhatna, meglátván belőlük, hogy a németek legnémetebbike, s a derekak legderekabbika minden műforma iránt, lett legyen bár az övétől mennyire különböző, részvételt és méltánylással volt, és minden zeneszerzőt a maga valódi értéke szerint becsült, a nélkül, hogy kérdezné, új-e vagy régi.« – Tehát még egy *tudatlan* lap a

Koszorún kívül, mely »az europai összes kritikától eltérve« Wagner szerzeményeiről obligát magasztalásnál egyebet is bátorodik mondani. Már hát *ketten* vagyunk!”

A szerzőség kérdése – A glossza átvételének módja, a Wagner-vitához való kapcsolódás, az utolsó mondat dőlt betűs kiemelése Arany szerzőségét igazolja.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/41.

Függelék

1863/41. 1. Jakob Grimm, Europa, 1863/41, [okt. 2.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 609–610. h.

So ist denn wieder eine der Säulen unseres Nationalstolzes dahingesunken in den Staub: *Jakob Grimm* verschied zu Berlin den 20. September rasch und plötzlich an den Folgen eines Schlaganfalls, nachdem er sich von einer vorausgegangenen Krankheit schon wieder leidlich erholt hatte. Und so sind nun alle drei Gebrüder Grimm wieder im Tode vereinigt: Jakob, der älteste, lebte am längsten, Wilhelm, der mittlere, mit Jakob Träger eines über die ganze civilisirte Welt verbreiteten gelehrten Ruhmes, starb zuerst, im Jahre 1859; der jüngste Bruder, Ludwig Emil, ein minder bekannt gewordener Professor an der Kunstakademie zu Cassel, folgte dann im vorigen Jahre. Die Grimms waren hessische Landeskinder, aus Hanau gebürtig. Der älteste, Jakob, geboren am 4. Januar 1785, gelangte erst auf einem Umwege zur Philologie; seine Laufbahn war anfänglich die diplomatische. Vom Lyceum zu Cassel ging er 1802 nach Marburg, um die Rechte zu studiren, und begleitete 1805 seinen Lehrer Savigny als Gehülfe bei dessen literarischen Arbeiten nach Paris. Nach seiner Rückkehr aus Frankreich wurde er 1806 Kriegssecretär in Cassel. Schon in Paris fand er Muße für sein Lieblingsstudium der Literatur und der mittelalterlichen Dichtung. Als das Königreich Westfalen unter Jerome gegründet wurde, erhielt Jakob Grimm auf Joh. v. Müllers Verwendung 1808 die Inspektion über die Bibliothek auf Wilhelmshöhe und später auch noch eine Stelle als Staatsrathsauditor. Bei der Rückkehr des Kurfürsten begleitete er die hessische Gesandtschaft als Secretär zuerst ins Hauptquartier der Verbündeten, sowie dann nach Paris und zum Wiener Congreß, wo er bis Juni 1815 verweilte. Im folgenden Monat reiste er ein drittes Mal in die französische Hauptstadt, und zwar jetzt in doppeltem Auftrage, indem er außer der Besorgung verschiedener speciell-hessischer Angelegenheiten auch noch für die preußische Regierung nach wichtigen Manuscripten Nachfrage halten sollte. Als er diese beiden Aufträge zur Zufriedenheit erfüllt hatte, verwirklichte er endlich seinen längst gehegten Plan, die staatsmännische Laufbahn aufzugeben, und nahm 1816 die zweite Bibliothekarstelle in Cassel an, welche ihm neben den eigentlichen Amtsgeschäften doch auch noch genügende Freiheit gewährte, so daß er nun allmählich anfang, die Resultate seiner sprachlichen Forschungen der Oeffentlichkeit zu übergeben. Im Jahre 1830 folgte er einem Rufe als Professor nach Göttingen, wo er mit dem größten Beifall Vorlesungen über deutsche Sprache, Rechtsalterthümer und Geschichte der Literatur hielt, bis er 1837 mit sechs seiner Kollegen den bekannten Protest gegen den hannöverschen Verfassungsbruch durch Ernst August erhob und deshalb seines Amtes entsetzt und des Landes verwiesen wurde. Das letztere Loos traf ihn zugleich mit Dahlmann und Gervinus. Er ging nun zurück nach Cassel und lebte da in stiller Zurückgezogenheit, bis er 1841 von Friedrich Wilhelm IV. nach Berlin berufen ward und er die freilich schon seit Langem nicht mehr benutzte Erlaubniß erhielt, als Mitglied der Akademie Vorlesungen an der Universität zu halten. Ins politische Leben trat er später noch einmal als Mitglied der Paulskirche; er war hier ein geachteter, wenn gleich ziemlich [610] schweigsamer Genosse der Gotha'schen Partei. Daß er zu den „Göttinger Sieben“ gehört hatte, vergaß ihm die Mitwelt Zeitlebens nicht.

Doch die eigentliche Sphäre Jakob Grimms war nicht die Politik, sondern die Sprachforschung. Er ist mit seinem ihm in Leben und Streben stets aufs engste verbunden gewesenen Bruder Wilhelm der Schöpfer und Begründer einer neuen Epoche in der deutschen Sprachwissenschaft geworden. Er hat in seine „deutsche Grammatik“, wie ein neuerer Schriftsteller schön und treffend sich ausdrückt, „ein historisches Leben mit allem Flusse freudiger Entwicklung gezaubert“; er hat durch seine „Geschichte der deutschen Sprache“, seine „deutschen Rechtsalterthümer“, die „deutsche Mythologie“ und die „deutschen Weisthümer“ unseren sprachlichen Bildungsgang mit eminentem Gelehrtenblick und glänzendem Scharfsinn festzustellen, sowie in verschiedene seitabgelegene oder bisher verborgene Wege und Stege unseres Nationallebens Licht und Ordnung zu bringen gewußt; er hat in den „Kinder- und Hausmärchen“ zugleich mit Bruder Wilhelm einen unvergänglich schönen, unendlich reichen Schatz ächter Poesie aus der Vergessenheit gehoben; er hat endlich in dem ebenfalls mit seinem Bruder gemeinschaftlich begonnenen „deutschen Wörterbuch“ das ganze, unermessliche Gebiet unsrer Schriftsprache in ihrer Entwicklung von Luther bis Goethe unter das Gesetz und in den Bereich strenger Wissenschaft zu bringen verstanden. Freilich ist das großartig angelegte riesenhafte Werk nur noch Fragment, aber Material in reichster Fülle ist im Nachlasse Jakobs vorhanden, und man hofft, Moritz Haupt werde Willens und im Stande sein, das Angefangene im Grimmschen Geist und Sinn weiter zu führen.

Nun sind die Brüder todt, aber sie werden unsterblich fortleben im Herzen der Nation, die ebenso sehr zu den großen Gelehrten, die sie waren, hinaufblickt, als die edlen, vortrefflichen Menschen, die ächten Ehrenmänner, als welche sie stets bestanden, liebt und verehrt. Sicher wird der Aufruf Professor Firmenichs zur Bildung eines Comité für Berathschlagung über die würdigste Weise eines Nationaldenkmals für Jakob Grimm freudigsten Wiederhall finden, aber dies Nationaldenkmal muß zugleich auch dem vorangegangenen Wilhelm gelten! So will es die Gerechtigkeit, so will es die in seltenem Maße zärtliche, rührend schöne brüderliche Liebe, mit der die Beiden unauflöslich treu an einander hingen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/41. 1.

Jakob Grimm, Europa, 1863/41, [okt. 2.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 609–610. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Friedrich Carl von Savigny – (1779–1861), német jogtudós, 1803-tól Marburgban, 1810-től Berlinben tanított, jogtörténeti és jogelméleti munkákat írt.

Jérôme – (1784–1860), Napóleon öccse. A Napóleon által létrehozott Vesztfáliai Királyság uralkodója volt 1807-től a lipcei csatáig, 1813-ig. Ekkor külföldre menekült, és 1843-ban tért vissza Franciaországba.

Johannes von Müller – (1752–1809), svájci történész, államférfi. 1804-től Berlinben udvari történész és tanácsos, a porosz akadémia tagja volt.

Friedrich Christoph Dahlmann – (1785–1860), német történész

Georg Gottfried Gervinus – (1805–1871), német történész, politikus

„*Göttingeni Hetek*” – Hét göttingeni professzor, akik aláírták a hannoveri király, Ernst August (1771–1851) alkotmánycsorbitása elleni tiltakozást. A Grimm fivérek közül Jacob és Wilhelm vett részt a tiltakozásban.

Pál-templomi alkotmány – A frankfurti Pál-templomban gyülekező német politikai mozgalom 1849-ben dolgozta ki az egységes német birodalom alkotmánytervezetét.

Moritz Haupt – (1808–1874), német filológus, irodalomtörténész, 1861-től a porosz akadémia titkára

Johann Matthias Firmenich-Richartz – (1808–1889), német irodalomtörténész, költő

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/17, okt. 25. Külföldi szemle, 402–403: *Grimm Jakob*. Fordítás néhány kisebb módosítással. Az utolsó bekezdést a magyar szerző más forrásból veszi át. A *The Times*-ra hivatkozik.

Eltérések:

„*So ist denn wieder eine der Säulen unseres Nationalstolzes dahingesunken in den Staub*” – A német mondat fordítása: „Nemzeti büszkeségünk újabb oszlopa hullott hát a porba”. A magyar fordítás lecsereéli a nyitó képet, és Németország „kitűnő tudósának” nevezi Jakob Grimmet.

„*und nahm 1816 die zweite Bibliothekarstelle in Cassel an*” – „másodkönyvtárnok lett Casselben”; a magyar szövegből kimarad az 1816-os dátum.

„*Vorlesungen über deutsche Sprache, Rechtsalterthümer und Geschichte der Literatur*” – „felolvasásokat a német nyelv és irodalomtörténetből”; a magyar szövegből kimarad a „jogtörténet”.

„*azonban nem tartott*” – A német szövegben nincs benne.

„*Daß er zu den »Göttinger Sieben« gehört hatte, vergaß ihm die Mitwelt Zeit Lebens nicht*” – „Hogy a »göttingeni hetek« közé tartozott, azt a környezete holtáig nem felelte”; a magyar szövegből kimaradt.

Népmese gyűjteménye... – A magyar szövegből kimarad, hogy fivérével, Wilhelmmel együtt állította össze.

[*Művei*] – a magyar szövegből kimarad a jogtörténeti és tudománytörténeti tevékenység.

„*Immár – kiált föl egy német irodalmi lap...*” – A fordító betoldása.

„*A francia és angol lapok is nagy elismeréssel szólnak Grimm Jakabról necrologjokban.*” – Már nem az Europa szövegének fordítása, hanem a fordító kiegészítése más forrásokból.

A Ko szövege:

„*Grimm Jakob*. Németország ez annyira kitűnő tudósa sept. 20-kán halt meg. Nem rég üdült fel egy hosszas betegségéből, most gutaütés érte, s hirtelen, váratlanul oda lett. Immár mind a három Grimmtestvér [!] egyesült a halálban. Jakob, az idősb, legtovább élt, Vilmos, a középső, Jakabbal együtt az egész művelt világban elterjedt tudományos nagy hír viselője, halt meg először 1859-ben, őt tavaly követte a legifjabb testvér, Emil, egy kevésbé ismeretes tanár a casseli művészakadémiánál. A Grimmtestvérek [!] hesseniek, Hanauban születtek. Jakob 1785-ben született január 4-én; úgy szólva kerülő uton jutott a nyelvészethez, pályája első felében diplomata volt. A casseli lyceumból 1802-ben Marburgba ment, jogot hallgatni s 1805-ben tanárát, Savignyt, Párisba követte, hogy mintegy segéde lehessen irodalmi munkásságában. Visszatérével titkárnak nevezték ki a hadügyminisztériumhoz. Még Párisban talált időt, az irodalom s a középkori költészet kedvenc tanulmányai, folytatására. Mikor Jérôme alatt a vestfáli királyság meg lőn alapítva, Müller János közbenjárására kettős állomást nyert: könyvtári felügyelő lett s egyszersmind az államtanács titkára. A fejedelem visszatérével mint követségi titkár szolgált a szövetségesek táborában, később Párisban s Bécsben, a congressus alkalmával. Bécsben az 1815-ki év egész júniusáig mulatott; a következő hónapban ismét Párisba küldötték, részint hesseni ügyben, részint pedig azért, hogy némely, a porosz kormányra nézve érdekes okiratokat nyomozzon. Midőn mind a két küldetésben sikerrel eljár, valószínűleg régi

tervét, tudniillik odahagyását az államférfiúi pályának, másodkönyvtárnok lett Casselben. Itt a hivatalos foglalatosságok mellett elég ideje maradt a tudományos és irodalmi munkásságra, s nem sokára megkezdte nyelvbeli nyomozásait világ elibe bocsátani. 1830-ban göttingai tanár lett s nagy tetszés között tartott felolvasásokat a német nyelv és irodalomtörténetből, egész 1837-ig, midőn hat társával együtt aláírta az ismeretes tiltakozást az Ágoston Ernő által megsértett hannoverai alkotmány ügyében. Ennek következtében hivatalából letétetett s az országból kiutasított. Vele együtt ugyane sors érte Dahlmant és Gervinust is. Grimm visszament Casselbe s ott csendes visszavonultságban élt egész 1841-ig, midőn IV. Frigyes Vilmos porosz királytól Berlinbe hivatott s mint az akadémia tagja engedélyt nyert az egyetemen is felolvasásokat tarthatni, azonban nem tartott. Ezután még egyszer visszalépett a politikai életbe, mint a Pál-templom tagja; itt igen tisztelt, bár hallgatag, társa volt a gothai pártnak. Egyébiránt Grimm Jakab tulajdonképi körét nem a politikában kell keresnünk, hanem a nyelvészetben. Ő Vilmos testvérével együtt egy új korszak megalapítói [!] a német nyelvtudományban. Nevezeteseb munkái: híres német nyelvtana, a német nyelv történelme, német mythologia stb. Mind oly művek, melyek a német nyelv fejlődési folyamát, a német szellem és élet eddig homályba burkolt oldalait mély tudományossággal s legéleseb elműséggel leplezik föl. Népmeseegyüjteménye a német költészet örök becsű s végetlen gazdag kincsét mentette meg az enyészettől. Német szótára, melyet szintén öcscsével együtt kezdett dolgozni, az egész német írói nyelvet felöleli történeti fejlődésében, Luthertől Goetheig, a legszigorubb tudományos vizsgálat alapján. E nagyszerűen tervelt óriás munka még csak töredék ugyan, de az egésznek anyaga megvan Jakab hátrahagyott iratai közt s remélik, hogy Haupt Móríc képes lesz Grimm szellemében bevégezni. Immár – kiált föl egy német irodalmi lap – mind a két testvér meghalt, azonban örökké fognak élni a német nemzet emlékében. – Nem csak mint nagy tudósaira tekint fel hozzájok a nemzet, kiket bámul, hanem mint a becsület és jó szív példányaira is, kiket szeret és tisztel. Bizonyosan Firmenich tanár felszólítá[403]sa a Grimm Jakabnak emelendő nemzeti emlék ügyében viszhangra fog találni. Azonban e nemzeti emlék szintűgy megilleti Vilmost, mint Jakabot. Mindkettőt egyszerre és együtt kell megünnepelnünk. Ezt kívánja a méltányosság, ezt testvéri szeretetök, mely életökben és tudományos munkásságokban mindkettőt oly szorosan fűzte egymáshoz.” – A francia és angol lapok is nagy elismeréssel szólnak Grimm Jakabról necrologjokban. A »Times« a többek közt azt mondja róla, hogy tudománya nagyobb mérvű volt, mint Scaligeré és Casaubonúsé s nagy tudományát Andersen János Keresztély egyszerűségével és derűtségével egyesítette. Mindamellett nem állhatja meg, hogy, midőn a nagy német nyelvészt ünnepli, a többiek oldalba ne rugja. Kiemeli Grimmet, mint oly nyelvészt is, ki szépen, tisztán és érthetően tudott írni. Ritka madárnak nevezi a német nyelvészek között, kik nagyrészt érthetlen pedansok.”

Magyarázat a magyar szöveghez

Scaliger – Julius Caesar Scaliger (1484–1558), orvos, filológus, költő, nyelvész; vagy Joseph Justus Scaliger (1540–1609), filológus, grammatikairó, filozófus, történész. A szövegből nem derül ki, melyikükre gondol a szerző.

Isaac Casaubon – (1559–1614), svájci humanista, filológus, művelődéstörténész

Andersen János Keresztély – Hans Christian Andersen (1805–1875), dán költő, meseíró

A szerzőség kérdése – A nyelvi sajátosságok, szóalakok, grammatikai megoldások nagy része (pl. „Ő Vilmos testvérével együtt egy új korszak megalapítóí”; „oldalba ne rugja” stb.) arra utal, hogy nem Arany a szerző.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/42.

1863/42. 1. Englische Literatur, Europa, 1863/42, [okt. 9.], Wochenchronik, Literatur, 635–636. h.; bejelölések grafitall a bal és a jobb margón.

	<p>Englische Literatur</p> <p>Die werthvollste Gabe, welche die geschichtliche Literatur darbietet, ist James E. Doyle's Chronik von England, von 55 vor Christo bis 1485. Es war schon seit einigen Jahren bekannt, daß Doyle diese geschichtliche Skizze geschrieben und mit farbigen Zeichnungen, die unter den Text gemischt sind, illustriert habe, und viele Kunstkenner hatten die Arbeit bewundert. Die vielfach gewünschte Herausgabe ist erst jetzt durch eine neue Verbesserung des Farbendrucks möglich geworden. Die Illustrationen, einundachtzig an Zahl, beginnen mit dem Brustbilde Cäsars und enden mit Richard III. in der Schlacht von Bosworth. Am 5. November wird das Werk in einem Bande von Longman, Green und Comp. ausgegeben werden. Auch der siebente und achte Band von Froude's Geschichte Englands, welche die Regierung Elisabeths besprechen werden, sollen bald erscheinen und Keogh verspricht eine Geschichte Englands seit der Union. Reisende, die ausruhen und schreiben, stellen sich mehrere vor. Hauptmann Knight schrieb eine Fußreise in Kaschmir und Thibet, ein Ungenannter Wanderungen in Westafrika; Rose Greenhow „Meine Gefangenschaft und das erste Jahr der Abolitionisten-Herrschaft in Washington”; Hoskins „Ein Winter in Ober- und Unterägypten”, worin wieder über den abscheulichen Vandalismus der Reisenden gegen die alten Kunstdenkmäler Klage geführt wird. Edward Wilberforce schildert das „Gesellige Leben in München”; Mayhew „Deutsches Leben”; Nathaniel Hawthorne „Unsere alte Heimath.” Der berühmte Amerikaner hat die ganze Galle, die ihm der Bürgerkrieg seiner Heimath erregt, in seine Schilderung Englands einfließen lassen. Die ältern englischen Damen müssen ihm viel des Leides zugefügt haben. Eine Engländerin von fünfzig Jahren, sagt er, ist unerlaubt dick und schwerfällig, sitzt da, als könnte sie nicht wieder aufstehen, blickt mit ruhigem Grimm drein, als sei sie sich der Kraft bewußt, jeden Feind zu zertreten (trampling down), und ist „ein Fleischklumpen von Beefsteak und Lendenbraten, mit Streifen Talg durchknetet.” Eine besondere Beachtung verdienen Charles Cowden Clarke's „Shakspeare-Charaktere”. Der Inhalt des Buchs war denen, welche den Vorlesungen des Verfassers über Shakspeare beige-wohnt haben, schon früher bekannt, denn diese Vorlesungen sind hier abgedruckt worden. Die Freunde des großen Dichters werden [636] diesen Commentar über zwanzig seiner Stücke zu würdigen wissen.</p>	
--	---	--

	Vieles ist neu, fast Alles gediegen und geistvoll. Der Damenwelt bringt Wilkie Collins „Vermischtes“, kleinere Aufsätze unter sechs Rubriken zusammengestellt. Edgar Taylor hat die Märchen der Brüder Grimm übersetzt, ein Ungenannter Andersen's Eisjungfrau (mit vielen Illustrationen), und auch Büchners Kraft und Stoff ist einer Uebertragung gewürdigt worden.	
1863/42. 2. <i>Theodor Körner als Opernheld</i> , Europa, 1863/42, [okt. 9.], Wochenchronik, Theater, 640. h.; jelölés grafitál a címsor mellett, balról.		
	<i>Theodor Körner als Opernheld.</i> Historische Gestalten einer fernen Vergangenheit im Rahmen einer Oper vorgeführt lassen wir uns wohl gefallen, aber der Gedanke, daß dies auch mit Personen der uns noch zunächst liegenden Vergangenheit geschehen soll, hat für uns etwas Komisches. Man stelle sich z. B. Theodor Körner in Recitativen sprechend und Arien singend vor – liegt darin nicht Etwas, das dem tragischen Ernst seines Todes zuwiderläuft? Und doch hat ein junger Componist aus der Liszt-Wagner'schen Schule – wie man uns sagt, noch dazu von ihrer alleräußersten Linken – das Wagniß unternommen und einen von <i>Luise Otto-Peters</i> verfaßten Operntext: „ <i>Theodor Körner</i> “ in Musik gesetzt. Der Name des Componisten ist <i>Wendelin Weißheimer</i> . Das Vorspiel der Oper: „Deutschlands Erhebung“, soll demnächst im Leipziger Stadttheater gegeben werden.	
1863/42. 3. <i>Ein englischer Komiker in Paris</i> , Europa, 1863/42, [okt. 9.], Wochenchronik, Theater, 640. h.; az első két sor kijelölése grafitál a jobb margón.		
	<i>Ein englischer Komiker in Paris.</i> Der in London äußerst beliebte und populäre Komiker <i>Mathews</i> hat einen Ausflug nach Paris gemacht und im Variétéstheater mit vielem Glück debutirt – ein immerhin merkwürdiges Factum bei der Verschiedenheit der Nationalitäten. Er dürfte, wie es in verschiedenen Blättern heißt, „Mode werden“. Sein Auftreten erfolgt in einem selbstgeschriebenen Stück, über welches einige Worte zu sagen wegen des eigenthümlich burlesken Schlusses verlohnt. Die Hauptrolle hat ein Engländer, wie man denken kann, der stereotype spleenbehaftete Sonderling, der durchaus ein Liebespaar zusammenbringen will, gegen dessen Vereinigung der Vater des jungen Mannes Opposition macht. Bis ans Ende bleibt Papa Gogo unbeweglich, unerbittlich. Da sagt Brown – so heißt der englische Herr – zum Souffleur, er möchte das Zeichen zum Herablassen des Vorhanges geben. Der Vorhang fällt, Brown bleibt vor demselben im Proscenium und wendet sich ans Publicum, dasselbe auffordernd, ihm zu bezeugen, daß er alles Mögliche gethan habe, den Alten zur Einwilligung zu bewegen. In diesem Augenblicke hört man hinter dem Vorhang die Stimme Gogo's, der zu capituliren verlangt. Auf das Zeichen des Engländers hebt sich die Gardine und die jungen Leute empfangen den väterlichen Segen.	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/42. 1.

Englische Literatur – Angol irodalom, Europa, 1863/42, [okt. 9.], Wochenchronik, Literatur, 635–636. h.

A német cikk fordítása – A legértékesebb munka, melyet a történeti irodalom kínál, James E. Doyle angol krónikája i. e. 55-től 1485-ig. Már néhány éve ismeretes volt, hogy Doyle az általa írt történeti vázlatokat színes illusztrációkkal látja el, és a művészet értői közül ezeket sokan megcsodálták. A várva várt kiadás csak most, a színes nyomtatás technikájának tökéletesedésével vált lehetővé. A könyv 81 képet tartalmaz, az első képen Caesar, az utolsón III. Richárd látható a bosworthi csatában [1485. augusztus 22.]. A könyv november 5-én fog kijönni a sajtó alól a Longman, Green és Comp. nyomdában, egy kötetben. Froude angol történelmének Erzsébet királynő uralkodását tárgyaló hetedik és nyolcadik kötete is meg fog jelenni, Keogh pedig ígéri, hogy kiadja Anglia unió utáni történetét.

Az utazók, akik most pihennek és írnak, többen is könyvvel jelentkeztek. Knight kapitány gyalogos utazását írja le Kasmírban és Tibetben. Egy ismeretlen szerző nyugat-afrikai vándorlásait mutatja be. Rose Greenhow munkája: *Meine Gefangenschaft und das erste Jahr der Abolitionisten-Herrschaft in Washington* [Fogságom története és az abolícionista uralmának első éve Washingtonban]; Hoskins könyve: *Ein Winter in Ober- und Unterägypten* [Egy tél Felső- és Alsó-Egyiptomban], melyben újra hangot kap, hogy milyen iszonyú pusztítást visznek végbe az utazók a régi műemlékeken. Edward Wilberforce a „Müncheni társaságot” mutatja be, Mayhew a „Német életmódról”, Nathaniel Hawthorne pedig az „Óhazáról” ír. A közismert amerikai író a polgárháború okozta minden keserűségét Anglia leírásába vitte bele. Az idősödő angol hölgyekre valamiért nagyon haragudhat. Az egyik helyen azt mondja, hogy egy ötvenes éveiben járó angol nő elfogadhatatlanul kövér és nehézkes, úgy ül, mintha sohasem tudna többé felkelni, csendes haraggal néz, mint aki tudja magáról, hogy elég erős ellenségeit széttiporni, ő maga pedig egy „óriás hús-gombóc, bifsztekből és bélszínből készítve, faggyúcsikokkal befűzve”.

Különleges figyelmet érdemel Charles Cowden Clarke könyve Shakespeare karaktereiről. Tartalma ismerős azoknak, akik részt vettek a szerző Shakespeare-előadásain, mert most az ott elhangzottak jelentek meg nyomtatásban. A nagy angol drámaíró iránt érdeklődők Shakespeare-nek húsz művéhez hasznosíthatják a kommentárokat. Sok újdonság van bennük, alapos és szellemdús munka.

A hölgyvilág számára Wilkie Collins a „Vegyes feljegyzéseit” adta ki, hat fejezetre osztva. Edgar Taylor a Grimm fivérek meséit fordította angolra, egy névtelen szerző Andersen *Hókirálynőjét* adta sajtó alá sok illusztrációval, és Büchnertől az *Anyag és erő* is átültetésre érdemesnek ítéltetett.

Magyarázatok a német szöveghez

A szöveg forrása: Az Europa glosszájának a történelmi munkákról szóló része a The Athenaeumból való átvétel: 1863. okt. 3. 1875. sz. 435–436.

James Edmund Doyle – (1822–1893), londoni antikvárius és könyvillusztrátor. Itt említett, saját illusztrálású angol történelme 1864-es évszámmal jelent meg: *A Chronicle of England B. C. 55–A.D. 1485*, London, Longman, Green.

James Anthony Froude – (1818–1894), angol író, történész, a *Frazer's Magazine* kiadója; 12 kötetes angol történelmét 1856 és 1870 között írta és adta ki kötetenként.

Keogh – A The Athenaeum szerint Justice [William] Keogh ír politikusról és íróról van szó. Nincs nyoma annak, hogy a könyv ezekben az években megjelent

volna. A mű tárgya egyébként az Athenaeum szerint Írországnak az unió utáni története lett volna.

William Henry Knight – Említett munkája: *Diary of a Pedestrian in Cashmere and Thibet*, Richard Bentley, London, 1863.

Wanderungen in Westafrika – Monogramokkal megjelent kétkötetes angol útleírás: *Wanderings in West Africa from Liverpool to Fernando Po.*, By a F. R. G. S., 1–2, Tinsley Brothers, London, 1863.

Rose Greenhow – Rose O’Neal Greenhow (1813 v. 1814–1864), amerikai konföderációs kém, emlékiratainak megjelenése idején európai körúton tartózkodott. Munkája: *My Imprisonment and the First Year of Abolition Rule at Washington*, 1–3, Richard Bentley, London, 1863.

George Alexander Hoskins – (1802–1863), angol utazó; itt említett műve: *A Winter in Upper and Lower Egypt 1860–1861*, Hurst and Blackett, London, 1863.

Edward Wilberforce, Sir – (1834–1914), említett munkája: *Social Life in Munich*, Wm. H. Allen & Co., London, 1863.

Henry Mayhew – (1812–1887), angol társadalomtudós, újságíró, a *Punch* című satirikus lap kiadója. Itt említett munkája: *German Life and Manners as seen in Saxony at the present day* [Német élet és német emberek napjainkban, szászországi tapasztalatok alapján], 1–2, Wm. H. Allen & Co., London, 1863.

Nathaniel Hawthorne – eredetileg Nathaniel Hathorne (1804–1864), amerikai író. Itt említett műve életképsorozat Angliáról: *Our Old Home* [A mi óhazánk], A Series of English Sketches, Ticknor and Fields, Boston, 1863. Az idézett szövegrész a következő részből való: *Outside Glimpses of English Poverty* [Külső pillantás az angol szegénységre].

Charles Cowden Clarke – (1787–1877), angol író, irodalomtudós, Shakespeare-kutató. Itt említett műve húsz fejezetből áll, és Shakespeare húsz drámájának alakjait tárgyalja: *Shakespeare-Characters, Chiefly those Subordinate*, Smith, Elder & Co., London–James Nichol, Edinburgh, 1863.

Wilkie Collins – William Wilkie Collins (1824–1889), angol író. Itt említett gyűjteményes munkája előbb sorozatban jelent meg az *All the Year Round* és a *Household Words* című irodalmi hetilapokban, 1863-ban pedig két kötetben: *My Miscellanies*, Sampson Low & Co., London.

Edgar Taylor – (1793–1839); 1823-tól fordította több alkalommal angolra Jacob és Wilhelm Grimm meséit. Az itt említett kötet 1864-es évszámmal jelent meg: *German Fairy Tales and Popular Stories, as Told by Gammer Grethel*, Translated from the collection of MM. Grimm by Edgar Taylor, With illustrations from designs by George Cruikshank and Ludwig Grimm, H. G. Bohn, London.

Hans Christian Andersen – (1805–1875), dán költő, író, meseíró. 1863-ban kétféle angol kiadása is megjelent a *Hókirálynőnek*. Az egyik Philadelphiában, a másik Londonban. Az utóbbit Anne Bushby († 1875), angol költőnő, írónő fordította dán nyelvről, aki Andersent személyesen is ismerte: *The Ice-Maiden* by Hans Christian Andersen, Richard Bentley, London, 1863. A *Hókirálynő*n kívül még három mesét tartalmaz a kötet.

Ludwig Büchner – (1824–1899), német orvos, természettudós, filozófus, a természettudományos materializmus és Darwin híve. Az *Erő és anyag* című 1855-ös munkája filozófiai nézeteinek rendszerét tartalmazza, és számos kiadást megért. Magyarra 1870-ben fordították le. Angol kiadása: *Force and Matter: Empirico-Philosophical Studies, Intelligibly Rendered*, by Dr. Louis Büchner, by J. Frederick Collingwood, F. R. S. L., F. G. S., Trübner & Co., London, 1864.

Az Arany által kijelölt rész – Arany három részletet jelölt ki az angol irodalmi körképből: a) azokat a mondatokat, ahol Hawthorne az angol nőkről ír; b) a Charles Cowden Clarke Shakespeare-kommentárjairól szóló résznek a hírtartalmat képező két sorát; c) a Wilkie Collinsről szóló két sort.

A Ko közlése – I/II. 1863/17, okt. 25. Külföldi szemle, 403. Tartalomátvétel kiegészítéssel és kommentárral. Rövid, mindössze 12 soros glossza készült *Angol irodalmi újdonságok* címmel. A Hawthorne-ról szóló részt végül Arany nem vette fel.

A Shakespeare-kommentárokról szóló hírt csak szüksézáván, értesítésképpen foglalja össze. Szintén csak említi Wilkie Collins munkáját. A glossza további részét Arany más forrás, feltehetően valamely angol lap alapján írja. Kommentárszerű megjegyzéssel köti össze a két részt, majd a Ko korábbi tudósításaihoz kapcsolja a témát. Wilkie Collins műveiről a SzF és a Ko négy alkalommal tudósít, ld. az Europa 1863/5. 1. jegyzeteit.

A Ko szövege:

„Az angol irodalmi újdonságok közül kiemeljük Charles Cowden Clarke »Shakespeare-jellemek« című munkáját, melyet a külföldi lapok igen dicsérnek; továbbá Wilkie Collins – a Fehérruhás nő szerzője – »Vegyes« című apróságait egy kötetben, hat szakaszban. Különös a divat! Mikor Collins Fehérruhását kiadta, egész kis irodalom támadt nyomában, mint a gomba, a sok kék, zöld, fekete stb. ruhásnők történetében. De mióta az általunk is említett »Lady Audleys secret« megjelent, azóta mind csak kriminalis historia kel – legalább erről panaszkodnak az angol újságok.»

A szerzőség kérdése – A kijelölések és az átvétel módja Aranyt valószínűsítik szerzőként.

1863/42. 2.

Theodor Körner als Opernheld – *Theodor Körner mint operahős*, Europa, 1863/42, [okt. 9.], Wochenchronik, Theater, 640. h.

A német cikk fordítása – Régmúlt idők eseményei jól illenek az opera műfajához, de hogy a közelmúlt személyeivel is ez történjék, kissé furcsának tűnik számunkra. Theodor Körnert látni például, ahogyan recitativót mond vagy áriát énekel – nincs ebben valami, ami ellentmond halála tragikus komolyságának? Liszt és Wagner iskolájának egyik fiatal – ráadásul, mint halljuk, meglehetősen gyenge – zeneszerzője volt olyan merész, hogy zenét írjon Luise Otto-Peters *Theodor Körner* című operaszövegéhez. A komponista neve Wendelin Weißheimer. Az opera előjátékát, melynek címe „Németország felemelkedése”, a lipcsei Stadttheaterban fogják előadni.

Magyarázatok a német szöveghez

Carl Theodor Körner – (1791–1813), német költő, fiatalon esett el a Napóleon elleni háborúban, ld. az Europa 1863/19. 3. jegyzetét.

Luise Otto-Peters – (1819–1895), német író, a német nőmozgalom egyik vezéralakja

Wendelin Weißheimer – (1838–1910), német zeneszerző és karmester. A *Theodor Körner* című 5 felvonásos hazafias operáját 1863/64-ben írta, a lipcsei csata 50. évfordulójára. A librettó 1867-ben jelent meg nyomtatásban, és 1872-ben volt az ősbemutatója a müncheni nemzeti színházban.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, de az egész glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – I/II. 1863/22, nov. 29. Vegyes, 528: *Otto Lujza asszony „Körner” című dalművet irt...* Bár a jelölés szerint Arany az Európában olvasta a glosszát, a hírre csak négy hét múlva tért vissza. Ekkorra azonban, mint glosszája mutatja, más forrást is olvasott hozzá. Nem a műfaji kételyekre helyezi a hangsúlyt, mint a német szöveg, hanem ironikusan a Wagner-iskolához köti a hírt, Liszt Ferenc nevét pedig kihagyja. A Ko Wagner-vitájához ld. az Europa 1863/40. 12. szövegét és jegyzetét. Irodalom:

Németh G. Béla: *Arany János és Ábrányi Kornél vitája Wagner operareformjáról*, ItK 1967, 638–646.

A Ko szövege:

„Otto Lujza asszony »Körner« című dalművet irt. A zeneköltő Wagner iskolájához tartozik, s mint a külföldi lapok írják, e mű eddigelé legjelesebb mit – Wagneren kívül – a jövő zenészei teremteni birtak.”

A szerzőség kérdése – A glossza átvételének módja és az ironikus kommentár alapján a szerző Arany.

1863/42. 3.

Ein englischer Komiker in Paris – Egy angol komikus Párizsban, Europa, 1863/42, [okt. 9.], Wochenchronik, Theater, 640. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Charles James Mathews – (1803–1878), a híres angol komikus, Charles Mathews fia, előbb építészmérnök, 1835-től színész

Az Arany által kijelölt rész – a glossza első két sora, a teljes szövegre vonatkozóan.

A Ko közlése – I/II. 1863/17, okt. 25. Külföldi szemle, 403–404: *Egy angol komikus*. Tömörítő, a német szöveg bőbeszédűségét egyszerűsítő fordítás. A tömörítésre illusztrációként az első mondatokat közöljük:

A német szöveg: „Der in London äußerst beliebte und populäre Komiker Mathews hat einen Ausflug nach Paris gemacht und im Variétéstheater mit vielem Glück debutirt – ein immerhin merkwürdiges Factum bei der Verschiedenheit der Nationalitäten. Er dürfte, wie es in verschiedenen Blättern heißt, »Mode werden«. Sein Auftreten erfolgt in einem selbstgeschriebenen Stück, über welches einige Worte zu sagen wegen des eigenthümlich burlesken Schlusses verlohnt.”

Szövegű fordítás: „A Londonban különösen kedvelt és népszerű komikus, Mathews kirándulást tett Párizsban, és a Variété színházban szerencsésen debütált – mindenképpen figyelemre méltó tény a nemzetek közötti ellentétek közepette. A színész arra törekszik – ahogyan a különböző lapok írják –, hogy kezdeményezése »divatba jöjjön«. Egy saját szerzésű darabban lépett fel, melyről néhány szót a lényegében burleszk jellegű befejezése miatt érdemes ejteni.”

A Ko szövege:

„*Egy angol komikus*. Mathews, a népszerű angol komikus, Párisban vendég szerepelt s a mi legtöbb, az *angol komikus a francziák* közt tetszésben részesült. Legtöbb tapsot egy ilyenforma jelenettel aratott: »Egy spleenes különöz angol mindenképp össze akar házasítani két, egymást szerető fiatal, de Gogo papa ellene van. Ekkor Brown ur – a spleenes angol – előlép s rákiált a sugóra, hogy eresztesse le a függönyt; az legördül s Brown ott marad kívül rajta és felhívja a közönséget bizonyos[404]gul, hogy ő minden tőle kitelhetőt megtett, hogy az öreg beleegyezését kicsikarja. Ekkor Gogo a függönyön túl [!] kapituláló hangját hallatja. Az angol jelt ad, a függönyt felhúzzák s következik az áldás, házasság stb.«”

A szerzőség kérdése – A tömörítés módja, a dőlt betűs kiemelés alapján a szerző Arany.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/43.

Függelék

1863/43. 1. *Zur Feier der Leipziger Schlacht* – Europa, 1863/43, [okt. 16.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 641–648. h. [A tárlatról szóló alfejezet – részletek.]

[641] Der „Verein zur Feier des 19. Octobers“ hat für das Erinnerungsfest der Leipziger Völkerschlacht eine Ausstellung von allerhand Gegenständen, Ueberbleibseln und Seltenheiten aus der Zeit des großen Kampfes veranstaltet. Das zu dem Zweck ungemein günstige Local ist die Stadtbibliothek im Gewandhause, und wir erblicken hier an langen Tafeln, sowie den nahen Wänden alles theils von jenem Verein selbst Gesammelte, theils von Privaten Eingelieferte übersichtlich und zu bequemer Betrachtung bei einander. [...] Vom Eingang zunächst kommt der Besucher an die Tafel mit Briefen [...] Napoleon selber fehlt. [...] An der Wand neben der Tafel mit den Briefen hängen die obrigkeitlichen Verordnungen und Proclamationen jener Tage [...] [642] Wir kommen nun zu einer ganzen Suite von Porträts fürstlicher und militärischer Personen jener Zeit [...] Ebenso giebt es auch viele Darstellungen der Schlacht oder einzelner Episoden und Momente derselben. [...] Auch jene alten englischen Kupferstiche sind ausgestellt [...] eine Suite von 76 Carricaturen auf Napoleon aus der Zeit nach seiner Besiegung. [...] [643] In großer Menge finden sich Waffen und allerhand Armaturstücke, Flinten, Pistolen, Säbel, Dolche, Sappeurbeile, Helme, Tschakos, Panzer, Tornister, Patrontaschen, Feldflaschen u. s. w. [...] Den Schluß der ebenso unterhaltenden als lehrreichen Ausstellung bilden eine Menge Curiosa und Reliquien der allerverschiedensten Art. Wir wollen nur Einiges erwähnen: Den Stuhl, auf dem Napoleon saß, als er auf seiner Flucht aus der Stadt am 19. Oktober mehrere Nachmittagsstunden in der Lindenauer Mühle Rast machte, ein paar Hufeisen vom Schimmel des Kaisers, einen Dolch aus dem Besitz des Leibmameluken Rustan [...].

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/43. 1.

Zur Feier der Leipziger Schlacht – *A lipcsei csata emlékűnnepéről*, Europa, 1863/43, [okt. 16.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 641–648. h.

A német cikk tartalma – Az Europa két (43. és a következő, 44.) száma egymás után közöl terjedelmes, egyenként több oldalas beszámolót a lipcsei csata ötvenéves jubileumának németországi ünnepségeiről. A Ko a két szám anyagából készít összefoglalót kivonatos fordítással. Itt azokat a szövegrészeket közöljük – mi is kivonatosan –, melyeket a Ko átvett. A magyar cikket az Europa következő, 44. számához illesztettük be.

A német cikk fordítása – Ld. az Europa 1863/44. 1. tételénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Rustan – Roustam Raza, valódi nevén Rostom Razmadze (1780–1845), örmény származású harcos, 1799-től 1814-ig Napóleon testőre

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/18, nov. 1. Külföldi szemle, 428–429: *A lipcsei csata emlékűnnepé*. A terjedelmes német összefoglalók tartalmi kivonata, ld. az Europa 1863/44. 1. tételénél.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/44.

Függelék

1863/44. 1. Leipzigs Octobertage, Europa, 1863/44, [okt. 23.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 649–661. h.

[651] Der erste Tag (18. October).

Von den Thürmen tönte der sechste Stundenschlag und alsbald schloß sich daran ein voll und mächtig erklingendes Läuten mit allen Glocken. Wie der Weckruf der Musiker und Trommelchöre nun die Schläfer selbst, so weckte dies Läuten in ihnen die weihevollen, frommbewegte Stimmung, welche dem feierlichen Dankgottesdienst, der um 9 Uhr in den Kirchen aller Religionsgemeinden begann, entgegengetragen ward. [...]

[652] Um 12 Uhr strömte Alles nach dem Marktplatz, wo auf riesiger Tribüne über 1000 Sänger und Sängerinnen bereit standen zu einer musikalischen Aufführung im Freien. Der Vortrag des kolossalen Chors war präcis und animirt, die Leitung des Kapellmeisters Reinecke und des Musikdirectors Langer musterhaft, in den dichtgedrängten Reihen der Hörer, deren Zahl auf 20 000 geschätzt worden ist, waltete der Geist gespanntester Aufmerksamkeit und schöne Ruhe [...] Die andere bestand dagegen aus patriotischen Gesängen und kriegerischen Märschen. [...]

Um 9 Uhr versammelten sich die Deputirten der 200 festgebenden Städte im Saale der ersten Bürgerschule zur Besprechung über die Gründung eines deutschen Städtebundes. Bürgermeister Dr. Koch berichtete darüber und bezeichnete als Zweck dieses Städtebundes: mehr Uebereinstimmung in die Verwaltung der Städte zu bringen [...]

Das Theater, in sinniger Weise festlich im Innern geschmückt und glänzend erleuchtet, gab nach einem schwungvollen Prolog Albert Traegers – gesprochen von Hr. Kühns – die Kleist'sche „Hermannsschlacht“, das Stück, welches einst ja mit dazu beitrug, den Geist der Nation zu wecken und ihre endliche Erhebung vorzubereiten. [...]

Der zweite Tag (19. October).

Noch bis tief in die Nacht hinein herrschte nach dem Fackelzug auf den Straßen und in allen Restaurationen und öffentlichen Orten das bunteste, heiterste Leben; [...]

[654] Und nun folgen die Veteranen der Völkerschlacht, über tausend an der Zahl, die Aeltesten und Schwächsten in gegen hundert von den Besitzern bereit gestellten, blumengeschmückten Equipagen. [...]

[657] Das Ziel des Zuges war die sogenannte Stötteritzer Höhe, nach links zu hinter dem Thonberg gelegen. Als man dort angekommen, hielt nach einem von Härtel componirten Gesang der Leipziger Bürgermeister Dr. Koch eine Festrede, welche man des feierlichen Anlasses würdig und durchweht von männlichem Freimuth und patriotischem Sinn nennen kann. „Wir fassen – hieß es darin u. a. – das heutige Fest nicht nur auf als eine Feier dankbarer Erinnerung an das, was unsere Väter Großes und Herrliches für uns gethan, sondern auch als die Feier eines heiligen Gelübdes, daß jeder an seiner Stelle mit dem Opfereuth und der Opferfreudigkeit unsrer Vorkämpfer mitarbeite an der Selbstherrlichkeit deutscher Nation, die uns wieder einführen soll in die Reihe der Völker, welche da mit zu bestimmen haben über die Geschehnisse der Welt! Und so hat auch das Denkmal, welches wir heute an dieser geweihten Stätte begründen wollen, die doppelte Bedeutung, daß es die Nachwelt an die Heldenthaten unsrer Altvordern erinnern, uns aber und die, welche nach uns kommen werden, fort und fort mahnen soll an die Einlösung der heiligen Pflichten, die wir dem Vaterlande schulden.“ Zum Schluß der Rede ward zur Grundsteinlegung des durch Nationalsubscription zu errichtenden Denkmals geschritten [...]

1863/44. 2. *Zur französischen Literatur*, Europa, 1863/44, [okt. 23.], Wochenchronik, Literatur, 670. h.

Im Nachlaß *Alfred de Vigny's* hat man eine ziemlich bedeutende Anzahl poetischer Manuscripte und Entwürfe vorgefunden. Es sind darunter Gedichte, die der Verstorbene mit Absicht nicht während seines Lebens veröffentlicht haben soll. Als Erbe dieser Hinterlassenschaft ist *Louis Ratisbonne* eingesetzt und wird derselbe Mehreres davon zur Herausgabe bestimmen. – In einer Londoner Buchhändler-niederlage wurde jüngst ein Paket entdeckt, dessen Inhalt sieben ganz von *Beaumarchais'* Hand geschriebene Bände bilden. *Franz Michel*, Professor der Medicin in Bordeaux, der den Fund machte, hat die Manuscripte in seinen Besitz und bereits nach Frankreich gebracht. Er soll von der Pariser Akademie die Einladung erhalten haben, sie in die Handschriften einen Einblick thun zu lassen. – Von *Lamartine*, der zwar alt geworden, aber nicht mehr der Alte ist, erschien soeben ein „*Leben Tasso's*“, das sich auffallend genau an eine frühere Arbeit unseres Carl Frenzel anschließt.

1863/44. 3. *Mistress Trollope* †, Europa, 1863/44, [okt. 23.], Wochenchronik, Literatur, 671. h.

Am 6. October starb in Florenz, fünfundachtzig Jahre alt, Francisca Trollope. Der Ruhm, den sie sich als Schriftstellerin erwarb, war ein Kind der bittersten Noth. Verheirathet mit einem Anwalt, der in seinem Beruf nicht glücklich war und zuletzt so kränklich wurde, daß er nicht mehr arbeiten konnte, mußte sie für die Familie sorgen. Ihr Plan, in Nordamerika einen guten Erwerb zu finden, schlug fehl, und sie wurde nun Schriftstellerin. Ihre „häuslichen Sitten der Americaner“ brachten ihr Ruhm, Geld und viele Angriffe. Die Americaner waren erbittert, so geschildert zu werden, die Engländer freuten sich, daß ihren jüngern Brüdern ein solcher Spiegel vorgehalten wurde. Natürlich wurde das Buch ins Deutsche übersetzt, hatte aber in jener Zeit der Europamüdigkeit nur einen halben Erfolg. Als bald darauf bekannt wurde, daß Mistreß Trollope Deutschland bereisen werde, befahl Jedermann, der davon hörte und ihr Buch über America gelesen hatte, ein gelinder Schrecken. Man glaubte, daß „der mürrische Blaustrumpf“ nun auch die Deutschen abkanzeln werde. Das that sie nun nicht, vielmehr war ihr Buch über Oesterreich, wie ihre spätern über Belgien und Frankreich, weit mehr lobend als tadelnd, so daß auch für über ihre Schrift über America eine günstigere Meinung entstand. Sie schrieb dann mehrere Romane, „Jonathan Jefferson Whitlaw“, „der Vicar von Wrexhill“, „Tremordyn Cliff“, „Wittwe Barnaby“ u. a. m. Tremordyn Cliff ist das beste dieser Werke und zeugt am meisten von weiblicher Anmuth und weiblichem Zartgefühl. Originalität, Kühnheit und Anschaulichkeit der Schilderungen und reiche Lebenserfahrungen verrathen sich in allen ihren Romanen. Ihre letzten Jahre verlebte Mistreß Trollope mit einem Sohne, der zu einem namhaften Schriftsteller geworden ist, in Florenz.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/44. 1.

Leipzigs Octobertage – *A lipcsei októberi napok*, Europa, 1863/44, [okt. 23.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 649–661. h.

A német cikk tartalma – Az Europa ebben és az előző, 43. számban hosszú beszámolót közöl a Napóleon elleni lipcsei csata jubileumának ünnepségeiről. Arany a Koszorúban a két szám anyagából készít összevont, kivonatos tudósítást. Az Europa szövegéből azokat a részleteket közöltük, melyeket Arany lapja átvett. Ld. még az Europa 1863/43. számát.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Carl Reinecke – (1824–1910), lipcsei zeneszerző, zongorista, karmester

Hermann Langer – (1819–1889), lipcsei egyetemi tanár, zenei igazgató

Carl Wilhelm Otto Koch – (1810–1876), 1849-től haláláig Lipcse polgármestere

Albert Traeger – (1830–1912), német szabadelvű politikus, költő, lapszerkesztő

Kühn – Azonosíthatatlan résztvevő a lipcsei ünnepségen

Hermannsschlacht – Heinrich von Kleist 1808-ban írt, 1821-ben megjelent és először 1860-ban, Boroszlóban előadott ötfelvonásos romantikus hazafias drámája.

Magyarul: *Hermann csatája* (ford. Márton László) = *Heinrich von Kleist összegyűjtött művei, Drámák* 2. k. Pécs, 1998.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/18, nov. 1. Külföldi szemle, 428–429: *A lipcsei csata emlékünnepe*. A terjedelmes német összefoglaló tartalmi kivonata. A német szöveget a magyar szerző átszerkesztette, és időnként tartalmilag eltérő mondatrészeket illesztett be. A legkirívóbb eltérések:

„*Kleist »Hermanschlacht« című nem nagyon kitűnő, de hazafias drámáját adták*” – A német szöveg ezzel ellentétes tartalmú. Magyar fordításban: „*Kleist Hermannsschlachtját [adták], azt a művet, mely hozzájárult a nemzeti szellem felélesztéséhez, a nemzet áhított felemelkedésének előkészítéséhez*”.

„*A lipcsei polgármester, dr. Koch, emlékbeszédet tartott [...] »Ez az újabb idők legnagyobb csatájának emléke – mondá – inteni fogja a németeket, hogy többé ne ragadjanak egymás ellen fegyvert, se a külföld szolgálatában, se dynastiai érdekből.«*” – A német szöveg ellentétes tartalmú: „*Ugy hisszük – mondta többek között [a polgármester] –, a mai ünnepség nemcsak emlékezés az apáinkért tett nagy és dicső cselekedeteire, hanem szent fogadalom is, hogy a maga helyén mindenki a legnagyobb áldozatkészséggel járul hozzá elődeink törekvéséhez a német nép nemzeti függetlenségének megteremtésére, és így népünk újra azon nemzetek sorába lép, melyek a világ sorsát meghatározzák. Így az emlékkönek, melyet e megszentelt helyre leteszünk, szintén kettős jelentése van: egyfelől az utókort fogja emléktételni elődeik hősiességére, másfelől bennünket és az utánunk jövőket ösztönöz szent kötelességünk teljesítésére a haza iránt.*”

Úgy tűnik, mintha a mondatok megváltoztatása szándékos lenne, áttételes, áthallásos jelentéssel rendelkezne, vagy rejtett kommentárként szolgálna.

A Ko szövege:

„A lipcsei csata emlékünnepe. October 18-kát és 19-két, mint a lipcsei csata félszázados emlékünnepe meg lehetős zajjal és fénnyel ülte meg Németország. Az ünnepély színhelye természetesen Lipcse volt. Az ünnepélyben száz kilenczvenkét német város képviselője vett részt; az egész német birodalomból mintegy 20 000 ember gyűlt fel, nem is számítva ide az ünnepély hőseit, ama veteránokat, kik a lipcsei csatában részt vettek. Az ünnepélyt, a mint szokás a németeknél, egy csoport könyv előzte meg s némi tudományos készület kísérte. Már azelőtt egy hónappal tele voltak a lapok egy csoport oly munka hirdetésével, melyek a lipcsei csata történetét tárgyalták. A mint az ünnepély napja közelgett, a városi könyvtár termeiben emléktárlat nyílt meg. Mindent láthatott itt az ember, a mi e nagy csatára vonatkozott, s mit hirtelenében Németországból össze lehetett gyűjteni. Az asztalokon levelek, iratok heverték e kor hőseitől; egyedül csak a legfőbb, bár legyőzött hős, Napoleon kézírata hiányzott. A falakra olajfestmények, aczél-, rézmetszetek, kőrajzok és torzképek voltak aggatva, mindnyájan a lipcsei csata korszakából. Nem hiányzottak a fegyverek és másnemű emlékek sem. Ki volt állítva az a szék is, melyen Napoleon ült, midőn Lipsét oct. 19-kén odahagyván, néhány órát a lindaui malomban töltött. Ott volt lova

leesett patkója, valamint kedvencz mamelukja, Rusztánnak elveszett töre is. Azonban mindez csak mintegy előjáróbeszédje volt az ünnepélynek, mely oct. 18-án kezdődött meg Lipcse valamennyi egyházában. Isteni tisztelet után a főpiacz ritka látványnak volt színhelye. Óriási állványon mintegy ezer énekes és énekesnő foglalt helyet. Egyházi és hazafi hymnusokat énekeltek Németország felszabadítása emlékére. Este a színházban díszelőadás volt; Kleist »Hermanschlacht« [!] czimű nem nagyon kitűnő, de hazafias drámáját adták. Este fáklás menet járta be a várost. Így virradt fel october 19-ke, az ünnepély második napja, mely a csatatéren aláírás útján emelendő nemzeti emlék alapköve letételének vala szentelve. Nagy díszmenet indult ki a városból a stötterizi magaslathoz az emelendő emlék színhelyéhez. Legmeghatóbb volt a díszmenetben a lipcsei csata veteránjainak csoportozata, melyet a német városok képviselői követtek. Minden felől üdvözlés és virág fogadta a hősokeket, kik nagyon meg voltak indulva. A lipcsei polgármester, dr. Koch, emlékbeszédet tartott a letett emlékpapírról. »Ez az újabb idők legnagyobb csatájának emléke – mondá – inteni fogja a németeket, hogy többé ne ragadjanak egymás ellen fegyvert, se a külföldi szolgálataiban, se dynastiái érdekeiből.«»

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja, a tartalmi módosítások (különösen az utolsó mondat) és a cikk nyelvi sajátosságai arra utalnak, hogy Arany a szerző.

1863/44. 2.

Zur französischen Literatur – *A francia irodalomból*, Europa, 1863/44, [okt. 23.], Wochenchronik, Literatur, 670. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Alfred de Vigny – (1797–1863. szept. 17.), francia költő, író, a francia akadémia tagja. Halálakor a Ko is közölt róla hosszabb megemlékezést: I/II. 1863/19, nov. 18. Külföldi szemle, 451–453. Ezt a cikket Arany nem az Európából vette át, noha az is kétszer közölt az elhunyt költőről nekrológot és jellemrajzot. A Ko forrása: egy része azonos az *American Literary Gazette*-ben (Philadelphia, 1863. nov. 16. II. k. 2. sz. 35–37) később megjelent szöveggel Feuillet de Conches-től. Alfred de Vigny hagyatékának kérdéséről a jelen lapszámon kívül a Ko – az Europa nyomán – újra tudósít 1864. február 7-én, a II/I félév 6. számában, ld. az Europa 1864/6. 1. szövegét és jegyzetét.

Louis Ratisbonne – (1827–1900), róla és a hagyaték kiadásáról ld. az Europa 1864/6. 1. jegyzetét.

Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais – (1732–1799), francia író, drámaíró. Kéziratainak felfedezője Francisque Michell (1809–1887), történész, filológus.

Alphonse de Lamartine – (1790–1869), francia romantikus költő, író, diplomata. 1829-től a francia akadémia tagja volt. Költészetének, irodalmi és történeti műveinek az 1840-es években Magyarországon is hatása volt többek között Eötvös József és Lukácsy Sándor szerint Petőfi: *Lamartine et Petőfi* = *Lamartine, Le Livre du Centenaire*, études recueillies et présentées par Paul Viallaneix, Paris, Flammarion, 1971, 289–304.

A Tasso életéről szóló műve: *La vie de Tasse* először 1863-ban jelent meg Lamartine saját havilapjában: *Cours Familier de Littérature*, *Revue mensuelle*, XVI. k., Paris, 1863, 5–224. A lapban Lamartine híres személyek életrajzeit közölte. Ugyanebben a kötetben a Tasso-életrajzot Alfred de Vigny élete követi a 225–411. oldalon, majd Alfieri következik. Könyv alakban a Tasso-életrajz 1866-ban jött ki a sajtó alól (Paris, Michel Lévy).

Rövid ismertetést követően Arany részletet is hoz a Koszorúban az értekezésből, annak folyóiratközléséből: *Tasso élete Lamartinétól*, I/II. 1863/20, nov. 15. Külföldi szemle, 475–476.

Arany figyelmét a hír iránt többek között az kelthette fel, hogy 1859-ben az ő akadémiai székfoglalója Zrínyiről és Tassóról szól, megjelent a BpSz 1859, VII. k. XXII–XXIII. f. 177–212. és 1860, VIII k. XXIV–XXV. f. 107–143. oldalán.

Újabb értekezést közöl Arany lapja Lamartine-től 1864-ben, öt részletben, Jánosi Gusztáv fordításában: *A költészet rendeltetése, Lamartineből*, Ko II/II. 1864/12, szept. 18. 265–267; II/II. 1864/13, szept. 25. 289–292; II/II. 1864/14, okt. 2. 313–315; II/II. 1864/15, okt. 9. 337–340; II/II. 1864/16, okt. 16. 361–364. Lamartine 1834-es értekezésének fordításáról van szó: *Des destinées de la poésie*, mely 1860-ban új kiadásban jelent meg: *Œuvres complètes de Lamartine*, Tome premier, Paris, 1860, 29–67. Német fordításban: *Die Bestimmung der Poesie – A. v. Lamartines sämtliche Werke*, Uebersetzt von Georg Herwegh, Erster Band, Stuttgart, 1843, 5–62. Nem tudni, a fordító mely nyelvről mely kiadást használta.

A Petőfi által is olvasott *Girondiak története* című Lamartine-műnek 1865-ben jelent meg magyar fordítása Jánosi Ferencről (Pest, Pfeifer Ferdinánd). A Koszorúban Arany, rövid felvezetés után, hosszabb részletet közöl belőle – a Rolandné asszonyról szóló fejezetet, három részben: III/I. 1865/8, febr. 19. 185–188; III/I. 1865/9, febr. 26. 208–211; III/I. 1865/10, márc. 5. 233–234.

A Lamartine-ről szóló tudósításokat Arany többször kijelölte, vagy közölte az Európában. Ld. még: Europa 1863/29. 4; 1864/25. 3; 1864/25. 7; 1864/27. 3; 1864/48. 2; 1864/48. 9; 1865/12. 4. Végül van olyan glossza is Lamartine-ről a Koszorúban, melynek eddig nem került elő a forrása: *Lamartine közelebből megjelenendő legújabb művének címe: „Fior’ d’ Alisa”*..., I/II. 1863/7, aug. 16. Vegyes, 167.

Karl Frenzel – Német író; a Tassóról szóló tanulmánya a következő kötetben jelent meg: *Dichter und Frauen* [Költők és hölgyek], Studien, Hannover, Carl Rümpler, 1859, 36–84. Ebben a kötetében és az 1860-ban megjelent 2. kötetben Frenzel népszerű életrajzokat közöl többek között Dantéről, Tassóról, Rousseau-ról és másokról.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/18, nov. 1. Külföldi szemle, 428–429: *Francia irodalmi hírek*. Fordítás adatkiegészítéssel („sikerült műnek mondják a francia lapok”).

A Ko szövege:

„*Francia irodalmi hírek*. A nem rég meghalt Alfréd de Vigny iratai közt számos még ki nem adott költeményt találtak, melyeket a költő szándékosan nem bocsátott közre életében. Örököse Luis Ratisbonne többeket ki akar belőlök adni. – Egy londoni könyvtáros-raktárban nem rég egy csomagot fedeztek föl, melyben kilencz füzet kéziratot találtak Beaumarchaistól. Michel Ferencz, bordeauxi tanár, megvette a kéziratot és Franciaországba vitte, hol a párisi akadémia tüstént felszólítja őt a kézirat közlésére, hogy megvizsgáltassék. – Lamartine nagyon öregszik ugyan, de azért folyvást ír. Legújabb műve: »Tasso éle[429]te.« Kellemes olvasmánynak és sikerült műnek mondják a francia lapok. A németek is dicsérik, de azt állítják róla, hogy felfogásban nagyon hasonlít Frenzel Károly, a »National Zeitung« kritikusa hasonló tárgyú művéhez.”

A szerzőség kérdése – A fordítás mondattani, stilisztikai sajátosságai, nyelvi fordulatai alapján („öregszik ugyan...”) a szerző Arany. Az idézett mondatban a német szöveg szójátékot alkalmaz: „öregszik ugyan, de már nem a régi”; ez a kritikai ítéletet is tartalmazó szójáték, mely a rejtett plágiumváddal együtt leminősíti Lamartine-t, a magyar szövegből elmarad.

1863/44. 3.

Mistress Trollope, Europa, 1863/44, [okt. 23.], Wochenchronik, Literatur, 671. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Frances Trollope – (1779–1863), angol író. Hét gyermekével 1827-ben költözött Amerikába, 1831-ben tért vissza Londonba, és a következő évben jelentette meg a *Domestic Manners of the Americans* [Az amerikaiak erkölcsi szokásai] című művét (a kötet ismertetése és részletek fordítása: Zádorvölgyi Zita: *A polgárháború előtti Egyesült Államok vallási élete és egyházpolitikája az elbeszélő forrásokban*, Modern Magyarország, 2013/1, 6–28). Ezután egy sor útirajzot írt Párizsról, Bécsről, Németországról. Regényeivel együtt csaknem száz kötete jelent meg.

Anthony Trollope – (1815–1882), Frances Trollope fia, a viktoriánus Anglia egyik legnépszerűbb írója.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/18, nov. 1. Külföldi szemle, 428: *Mistress Trollope*. Fordítás. Eltérés a két szövegben, hogy az Europa szerzője ausztriai, belgiumi és franciaországi útleírásokat, a magyar szerző pedig németországi, franciaországi és belgiumi utazásokat említ. A németországi és ausztriai utazás azonban valójában egyszerre jelent meg, egy háromkötetes munkában: *Wien und die Österreicher, sammt Reisebildern aus Schwaben, Baiern, Tyrol und Salzburg*, 1–3. Leipzig, Wigand, 1838.

A Ko szövege:

„*Mistress Trollope*. October 6-án halt meg Florenczben e nevezetes angol író. Írói híre női boldogtalansága romjain emelkedett. Oly férfihoz ment férjhez, ki nem tudott boldogulni az életben, s végre annyira beteges lett, hogy semmit se tudott szerezni. A nőnek kellett gondoskodni a családról. Amerikában próbált szerencsét, de siker nélkül. Az írói pályára lépett és sikerrel. »Amerikai erkölcsrajzai« híressé tették. Pénzt szerzett magának és ellenségeket. Az amerikaiakat egészen felbőszíték e rajzok, de az angolok egész rokoni szeretettel örvendettek, hogy testvérök elébe tükröt tart valaki. E könyv németre is le lőn fordítva, azonban ama kifáradt korszakban csak fél hatást tett. Midőn híre járt, hogy *mistress Trollope* Németországot beutazza, minden német megijedt, ki az amerikaiakról írt könyvét olvasta. Azt hitték, hogy a »dohogó kék harisnya« a németeket is kigúnyolja. Csalatkoztak. Német-, Franciaország- és Belgiumról írt munkáiban több a méltánylat mint a megróvás. Ezekon kívül számos regényt írt »Jonathan Jefferson Whitlaw,« »A wrexhilli pap,« »Tremordyn Cliff,« »Barnaby özvegye« stb. Tremordyn Cliff legjobb a művei közt; ebben nyilatkozik legtöbb női kellem és gyöngédség. Egyébiránt eredetiség, merészség s élénk rajzok jellemzik többi regényeit is. Utolsó éveit Florenczben töltötte fiával együtt, ki szintén jeles író.”

A szerzőség kérdése – A nyelvi, stilisztikai sajátosságok alapján a glossza fordítója Arany.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/45.

Függelék

1863/45. 1. *Die ungarische Poesie im Zeitalter des Wiedergeburt*, Europa, 1863/45, [okt. 30.], 1407–1416.

Die neuesten Erscheinungen der ungarischen Nationalpoesie, die Werke und Lebensumstände eines Vörösmarty, Petöfi, Arany u. s. w. kennt bei uns wohl so ziemlich jeder Gebildete; weiter hinab aber reicht im Allgemeinen die Bekanntschaft des deutschen

Publicums mit der ungarischen Literatur noch nicht. Wer daher in dieser Beziehung gern noch den Kreis seines [1408] Wissens und seiner Anschauungen vergrößern möchte, wird eine vor kurzem erschienene Uebersetzung des trefflichen Werkes: „*Geschichte der Ungarischen Dichtung* von den ältesten Zeiten bis auf Kisfaludy von Dr. Franz Toldy“ (Pesth, Heckenast) – der Uebersetzer ist *Gustav Steinacker* – gewiß mit Freuden begrüßen. Toldy wirkt als Professor an [1409] der Pesther Universität, und seine Schriften sind zahlreich und von der verschiedensten Art. Seine größten Verdienste erwarb er sich als Literaturhistoriker, ja er hat die Literaturgeschichte als Wissenschaft unter seinen Landsleuten recht eigentlich erst begründet.

Uns war in Toldy's Werke besonders die Darstellung der Verhältnisse und Persönlichkeiten interessant, welche der modernen Zeit, dem nicht mit Unrecht sogenannten goldenen Alter der ungarischen Poesie, vorausgingen und ihre Bahn ebneten. Die betreffende Periode faßt das Buch unter dem Namen „Zeit der Wiedergeburt“ zusammen. Man darf so sagen, denn das Auftauchen verschiedener fremder Elemente hatte gegen und nach Mitte des vorigen Jahrhunderts einen vollständigen Verfall der ungarischen Literatur und Sprache erzeugt. Nachdem die höheren Stände in immer engere und häufigere Beziehungen und Familienverbindungen mit dem benachbarten Westen traten, kamen in den vornehmen Kreisen französische Gouvernanten und Abbés, Kammerdiener und Köche, französische Sprache und Sitten und hiermit die damals Europa beherrschende französische Literatur allmählich und immer mehr in Aufnahme; bei dem mittleren Adel gelangte durch den Eifer der Jesuiten die lateinische Literatur zur ausschließlichen Herrschaft; durch den stets häufigeren Verkehr endlich mit Wien, durch die wachsende Bedeutung der Städte, die Einwanderung zahlreicher Beamten und Handwerker verbreitete sich das deutsche Wort, und so blieb denn für die ungarische Sprache und Poesie nur noch ein kümmerliches Plätzchen zum Vegetiren übrig.

Anders wurde es erst wieder unter Maria Theresia, und der Beginn der neuesten ungarischen Literatur ist in das epochemachende Jahr 1772 zu setzen. Und zwar war es nicht irgend ein erschütterndes politisches Ereigniß oder ein besonderer, von Außen kommender Anlaß, der in dem letzten Jahrzehnt der Regierung Maria Theresia's die bereits dem Untergang nahe gebrachte ungarische Poesie zu neuem Leben erweckte. Bisher war dieselbe stets ein Ausfluß des Nationallebens gewesen; mit seinem Aufschwung hob auch sie sich, mit seinem Verfall war auch sie gesunken, nun aber erblicken wir sie plötzlich sich durch eigene Kraft erneuernd, nun nimmt sie ihrerseits Sprache und Nationalität in Schutz und wird so der Regenerator des nationalen, sowie eines großen Theiles des politischen Lebens. Die neue Epoche beginnt mit dem literarischen Auftreten der adeligen Leibgarde. Zuerst läßt *Georg Bessenyei* seine mächtige Stimme erschallen und bald stimmen seine Kameraden ein in den Chor: Baroczy und Barcsay, Nalaczi und Harsanyi, Czirjek und Alexander Bessenyei, zuletzt auch *Kisfaludy* u. s. w. Es ist dieser mit Bessenyei anhebende und bis *Kisfaludy* reichende, etwa 35 Jahre umfassende Zeitraum recht eigentlich das Zeitalter der Wiedergeburt der ungarischen Literatur. Ihm folgte seit 1830 etwa, als letzter Abschnitt, noch das wahrhaft goldene Zeitalter, eben die Periode jener obengenannten Vörösmarty, Petöfi und Arany, welche kaum zwanzig Jahre später schon, in der Revolution, ihren Abschluß fand. Auf Betrachtung dieser jüngsten Epoche aber läßt sich Franz Toldy bereits nicht mehr ein, nur in Aussicht stellt es sein Vorwort, daß er vielleicht noch einmal auch die [1410] Geschichte der modernen ungarischen Poesie schreiben werde. – Maria Theresia war es, welche die ungarische Leibgarde errichtete und dadurch vielen adeligen Jünglingen des Landes Gelegenheit gab, eine Erziehung zu erlangen, wie sie früher nur den Söhnen der Reichsten, und zwar außerhalb der Heimath, zu erwerben möglich wurde. Mit den Classikern schon in der Jugend, in den von Jesuiten geleiteten Schulen bekannt gemacht, lernten Jene nun in Wien auch deutsche und französische Sprache und Literatur, den feinen Ton der höheren Stände, die höfische Etikette. Auch Georg Bessenyei ward Mitglied der ungarischen Leibgarde und empfing in der Hauptstadt nun die geschilderte Bildung. Angeregt besonders

durch Montesquieu und Voltaire, fing er an zu schreiben, in seinen Kameraden, selbst den älteren, den Gedanken und die Hoffnung einer neuen ungarischen Literatur zu erwecken und jenen poetischen Kreis zu begründen, der unter dem Namen der Georg Bessenyei'schen Gesellschaft berühmt geworden ist. Zwar wirkte letztere noch nicht unmittelbar auf die gesamte Nation ein, aber die hervorragenderen Geister wurden durch sie zur That entflammt und sie betraten die Bahn, auf der allein Ungarn Erhaltung und Rettung hoffen konnte, die Bahn einer gemeinsamen Ausbildung der Intelligenz und Nationalität.

Neunzehn Jahre zählte Bessenyei, als er nach Wien kam. Hier sah er, wie weit er in seiner Bildung zurückgeblieben, und während andere Jünglinge sich den Freuden der Hauptstadt hingaben, betrat er den sauren Weg des Selbstunterrichtes und machte sich nicht nur die neueren Sprachen zu eigen, sondern auch tiefe und ausgebreitete Studien in Philosophie und Geschichte, so daß er in seinem dreißigsten Jahre zu den kenntnißreichsten und universellst gebildeten Männern des Landes gehörte. Seine poetischen Werke bestehen namentlich in Dramen und Epen, auch wissenschaftliche Abhandlungen besitzt man von ihm in verschiedener Art. In der Zeichnung der Gemüthsbewegungen und Leidenschaften ist Bessenyei zuweilen glücklich und seine sentenziöse, glänzende Diction, seine prachtvoll tönenden Verse ließen seine Zeitgenossen große Fehler in der Anlage und Auffassung übersehen und gestatteten ihnen nicht, Empfindsamkeit von Pathos, Schwulst von Erhabenheit, welche sich bei ihm häufig begegnen, gehörig zu unterscheiden, sowie auch ihr noch nicht ausgebildeter Geschmack an der nüchternen Prosa keinen Anstoß nahm, zu welcher sein Schwung oft herabsinkt. Bei alledem war aber der Einfluß Bessenyei's auf die Poesie ein tiefer und heilsamer. Er befruchtete dieselben mit Ideen und, wie in Bezug auf die Form, außer der lyrischen, so erhob er sie auch hinsichtlich des Inhalts aus jener engen Sphäre, worin sie sich bisher bewegte. Ueberhaupt wirkte Bessenyei Richtung gebend und anregend nach allen Seiten. Er ermunterte, agitirte, leitete; er sprach es zuerst aus, daß eine Nation sich durchaus nur in und mit ihrer Sprache bilden und zwar mit Hülfe fremder Literatur eine Menge Dichter und Gelehrte haben könne, aber daß die fremde Wissenschaft und Kunst nie ins Blut der Nation selbst übergeben werde. Er war es, der durch seine allbezwingende Persönlichkeit eine Schaar begeisterter und talentvoller Männer zur thätigen Pflege der Nationalsprache und Poesie zu bestimmen wußte, mit Verachtung jener Kurz[1411]sichtigkeit, womit viele die Tragweite der neuen Bewegung nicht erfassende geborene Ungarn ihn rücksichtslos verfolgten.

Unter denjenigen, welche in Georg Bessenyei's Gesellschaft auftraten, ist zunächst der Freiherr Laurentius *Orczy* zu erwähnen, der, als der Genannte und seine Genossen mit Kraft und jugendlicher Begeisterung ihre schaffende Wirksamkeit begannen, als bereits älterer und schon durch den Glanz seiner Geburt, seine ausgedehnten Besitzungen, seine militärische und bürgerlich hohe Stellung überall angesehener Mann, mit väterlichem, ja mit freundschaftlichem Wohlwollen sich unter sie mischte und in ihnen edle Vorsätze und Ausdauer nährte. In seinen eigenen Werken zeigte sich *Orczy* weniger poetisch begabt als philosophisch gebildet. – Dagegen war Paul *Anyos* wohl eine der dichterischsten Seelen, die jemals in ungarischer Sprache ihren Empfindungen Worte liehen. Sein Inneres ist ganz Gluth und Sehnsucht. Schon mit 28 Jahren starb er, hauptsächlich als ein Opfer verfehlter Bestimmung; er war Geistlicher geworden und hing doch mit allen Fasern der Seele am Leben, am irdischen Genuß. Seine erschienenen Schriften geben nur ein unvollkommenes Bild dieses ausgebrannten Vulcans, denn Vieles ist verloren gegangen und unterdrückt worden, namentlich erotische Schilderungen. Wir hören immer bloß die Klagen und Seufzer des Leidenden. Aber jene Poesie der Klage erweckt tiefes Mitgefühl durch ihre innere Wahrheit, sie fesselt durch gehaltvolle Reflexion, sie erfreut mit allem Zauber dichterischer Darstellung, anschaulicher, sinniger, bilderreicher Sprache. *Anyos* ist der ausgezeichnetste Elegiker dieser Epoche.

Mit Uebergang anderer Namen wollen wir aus den Reihen der Bessenyei'schen Schule – die Toldy mit Rücksicht auf die Inspirationen, welche diese Dichter durch

Franzosen empfangen, im Allgemeinen die französische nennt – hier nun bloß noch von dem Schöpfer der schönen ungarischen Prosa sprechen. *Alexander Baroczy* war es, der den französischen Roman und die Erzählung in die ungarische Literatur übertrug. Er gab z. B. Calprenède's *Cassandra* und Marmontels kleine moralische Schriften in einer Prosa von bis dahin unbekannter Schönheit wieder, d. h. jener eleganten, reinen, rhythmisch dahinfließenden und zugleich den Ton des Lebens veredelt wiedergebenden Prosa, worin er in seiner Heimath durchaus keinen Vorgänger hatte.

Doch während die in der großen Welt und vornehmer Stellung sich bewegenden Männer der zu Wien entstandenen französischen Schule die vernachlässigte, ja fast gänzlich stumm gewordene Literatur auf Grundlage der damals ganz Europa beherrschenden französischen Poesie zu regenerieren sich bemühten, begründeten einige Ordensgeistliche, Zöglinge der klassischen Literatur, unter dem Einfluß eines anderen Geschmacks, aber von gleichem Patriotismus beseelt, eine zweite neuere Schule, welche neben der an der Spitze der Zeit stehenden Partei bald zu einer gefährlichen Nebenbuhlerin emporwuchs. Als Geburtsjahr dieser klassischen Schule ist 1773 zu betrachten. Da begann nämlich die Trias: *David Szabo von Barot*, *Nikolaus Revai* und *Joseph Rajnis* in klassischen Formen zu schaffen.

David Szabo's von Barot „vermischte Dichtungen nach [1412] neuen Maßen“ enthalten Gedichte in Hexametern, Elegien, Eklogen, Epigramme, Oden und sind, von heutigem Standpunkt aus betrachtet, nichts als ziemlich nüchterne linguistische Versuche ohne Begeisterung, poetisches Gefühl und Erfindung, aber das Auftreten des Genannten übte, trotz des sehr mäßigen Werthes seines Buches, doch große Wirkung auf das Publicum. Die klassische Form gewann sich Freunde und diese fanden in ihr wohl gar die Poesie selbst. Die Krone der Werke von Barot ist Virgils Aeneide in ungarischer Sprache. – Auch Revai besitzt zwar keine bedeutende dichterische Schöpferkraft, aber er hat viel poetische Empfindung im Einzelnen. Das zeigen namentlich seine Elegien. Im Liebe verläßt er die Ausschließlichkeit seiner Schule und bewegt sich nicht nur in antiken, sondern auch modernen Formen. Seine Uebersetzung des ersten Buches der Iliade übertrifft die Versuche Barots [!], der eben nur das Verdienst des Tonangebers in Anspruch nehmen kann. Revai hat seine Originale empfunden, nicht nur verstanden.

Rajnis endlich ist nicht durch seine eigenen Gedichte, wohl aber durch seine ungarische Prosodie wichtig geworden. Diese drei Männer haben den Grund zu jener großartigen Umgestaltung der poetischen Diction gelegt, welche die unerläßliche Bedingung des reicheren Aufblühens war, dem die ungarische Dichtung am Ende des achtzehnten Jahrhunderts entgegeneilte. Der Grundsatz der prosodischen Messung führte zur Beobachtung des Wohlklangs, das Studium der klassischen Muster, deren Nachahmung und immer treuere Uebertragung zur Auffassung und Wiedergabe der Schönheiten des antiken Metrums. Kaum war das erste Jahrzehnt seit dem Auftreten der klassischen Schule verflossen, so begann bereits das gesammte jüngere Geschlecht deren Formen zu gebrauchen und jene neue Sprache anzustreben, welche die poetischen Vorzüge der römischen einzubürgern suchte. Szathmari, Földi u. A. sind hier zu nennen. Sie nahmen die antiken Formen als eine Bereicherung der ungarischen Dichtkunst, nicht als Stellvertreter der bisher herrschenden an, und gebrauchten sie mit ihnen und anderen zugleich. Nur Einer war darunter, der den Alexandriner, womit er, Bessenyei nachfolgend, aufgetreten war, bald gänzlich verwarf und das Banner eines ausschließenden Classicismus entfaltete: Benedict *Virag*, nicht nur der geschickteste und geschmackvollste Handhaber der äußeren Form unter seinen Zeitgenossen, sondern auch der reinste Ausdruck jenes Geistes, welcher das klassische Alterthum für immer als Muster und Regel aufstellt. Barot [!] und Rajnis waren am Ende bloß Linguisten, Revai besaß mehr das Gefühl des Anmuthigen: Virag war mit dem des Erhabenen ausgestattet und so wurde er der Schöpfer der philosophischen und heroischen Ode.

So nahe auch jedem Dichter sein eigenes Volk und dessen Vergangenheit in Geschichte und Dichtung liegt: so dienen ihm dennoch in der Regel zuerst andere blühende

Literaturen als Vorbild. Eine Emancipation pflegt später, doch Anfangs noch unbewußt, mehr instinctartig, einzutreten, und ganz allmählich nur wird das Nationale zum bewußten und beabsichtigten Gegenstand des poetischen Strebens. Der Weg ist ein langer und langsamer. Diesen Gang zeigt denn auch die un[1413]garische Poesie im Zeitalter der Wiedergeburt. Die französische Schule stand in voller Blüthe, die Classicisten besaßen bereits die Bürgschaft einer glänzenden Zukunft, und da erst traten die Volksthümlichen hervor, nicht gerade als Reaction wider die fremden Vorbildern Nachgebenden, wohl aber als deren Negation, indem sie, von den Reformen derselben gleichsam gar keine Kenntniß nehmend, die Formen der älteren ungarischen Literatur fortsetzten, bis sie endlich, unmittelbar volksthümliche Elemente in ihre Dichtung aufnehmend, dieselbe verjüngten, ihr eine neue Ausbreitung gaben und sie mit neuen Formen bereicherten.

Der Erste, der in dieser Richtung auftrat, war Andreas *Dugonics*. Gleich sein erstes Werk, der historische Roman „Etelka“, hatte außergewöhnlichen Erfolg und begründete den Ruf des Dichters rasch und dauernd. Es läßt sich nicht leugnen, Dugonics war kein gewöhnliches poetisches Talent. Er war erfindungsreich und wußte Seelenzustände kräftig zu schildern, aber der Historiker in ihm störte den Dichter und der Dichter den Historiker. Seine geschichtlichen Träumereien haben viel falsche Ansichten, sein allzuausschließliches Pochen auf das Nationale hat hochmüthiges Herabsehen auf andere Völker erweckt oder genährt, und sein unentwickelter Geschmack machte zwischen dem Volksthümlichen und Gemeinen keinen Unterschied. – Um das von ihm aufgepflanzte Banner sammelten sich nicht wenige Getreue, und es war in vieler Beziehung eine schöne Zeit, diese Zeit der Wiedergeburt der ungarischen Literatur, als ritterliche Jünglinge am Hofe, die Großen in ihren Schlössern, arme Mönche in ihren Zellen, endlich Johann *Konyi*, „der einfache Kriegsknecht des ungarischen Vaterlandes“, wie er sich selbst nannte, in seiner Wachtstube, als Apostel einer weittragenden Idee, mit der Hoffnung auf eine glänzende Zukunft ihrer Nation, Hand in Hand an der Verjüngung der Poesie arbeiteten.

Sein Eifer, seine rastlose Thätigkeit, die aufgeopferten Nächte, während seine Gefährten um ihn der Ruhe pflegten, machen *Konyi* zu einer bemerkenswerthen Erscheinung, nicht sein kaum mittelmäßiges Talent. Er war sich des letzteren bewußt und trat als Uebersetzer vor das Publicum. Neben ihm behandelte Adam *Horvath* volksthümliche Stoffe – freilich nicht eben glücklich – in Form des Epos, Joseph *Gvadanyi* eben solche als Romane in Versen. Letzterer war der berühmte Verfasser des „Notars v. Peleske“. Dieser ehrliche Mann geht, um die Welt zu sehen; was ihn unvermuthet trifft, erzählt er in treuherziger Weise und seine Abenteuer hängen durch nichts als die Hauptperson zusammen, aber dennoch ist eine Einheit der Idee nicht zu verkennen. Nämlich: was konnte der wackere Dorfbewohner von der Hauptstadt seines Landes, wo „König Matthias' Schloß“ steht und die Regierungsstellen alle beieinander sind, anders erwarten, als daß er daselbst in das wahre und wirkliche Herz des Landes gelangen werde, in den Mittelpunkt des Magyarenthums, zu dem Prototyp der Nationalität? Aber überall – Täuschung und wieder Täuschung! Das Ganze zielt darauf ab, das am Heimathlich-Ueberkommenen festhaltende, einfache ungarische Leben im Gegensatz zu dem Ausländischen zu preisen. Unser Notar traf übrigens mit dieser Tendenz so sehr die wunden Stellen des Zeitalters und seine volksthümlichen Genrebilder fanden so viel Beifall, daß das Werk während [1414] weniger Jahre sich zu einer ganzen Trilogie erweiterte. Der Ofener Reise folgte nämlich durch einen Ungenannten die Höllenfahrt des Pelesker Notars, und dann dessen Betrachtungen, Krankheit, Tod und Testament, wieder von *Gvadanyi*. Außer dem schrieb letzterer noch besonders „das Leben des ungarischen gemeinen Husaren Paul Ronto und des Grafen Moritz Benyovszky“, ein Werk, dessen erster Theil in Folge der frappanten, porträtähnlich sittenschildernden Erzählungsweise Ronto's auch heute noch Interesse erregen kann. In der Lyrik ist nochmals Adam *Horvath* zu nennen, doch war es wohl mehr dessen Lebensverhältnissen als klarem Bewußtsein zuzuschreiben, daß er, bei genauer Kenntniß der Volkspoesie, in einigen Liedern seines „Holmi“ die natürliche Empfindung so gut wiedergab und die Form des Volksliedes so glücklich traf, daß

man ihn den ersten Begründer einer volksthümlichen ungarischen Lyrik heißen kann. Mehrere seiner Sachen, wie die Kampfeslieder, sein Bauernlied („Sara, Liebchen, sprich wohin?“) singt das Volk jenseit der Donau noch bis auf den heutigen Tag. Csokonai und Vitkovics haben sich an seinem Beispiel begeistert. Hieraus nun aber besteht so ziemlich, – und wie wenig ist dies! – was die volksthümliche Schule Bleibendes geschaffen.

Bisher haben wir drei Richtungen dichterischen Strebens wahrgenommen, welche kaum von einander Kenntniß nahmen, ja, gegenseitig sich ausschließend, parallel neben einander gingen, bis eine neuere Gruppe, die Erfolge jeder derselben sich aneignend, „die einzelnen Fußpfade gleichsam zu einer Landstraße vereinigte,“ welche in gerader Linie dem gemeinsamen Zielpunkte, der selbständigen, höchstmöglichen Entwicklung der Nationalpoesie zuführte. Diesen vierten Kreis, der sich die Aufgabe stellte, jene zerstreuten Tendenzen zu versöhnen, zu verschmelzen und zu veredeln, lernt man in der sogenannten neuen Schule kennen. Wir haben es aber in Toldy's Werk, wie schon angedeutet, noch nicht mit deren Blüthezeit zu thun, sondern nur mit ihren Anfängen.

Die Lyrik war es, in der die neue Schule, außer ihrem im Allgemeinen veredelnden Einfluß, zunächst in selbständigem Glänze auftrat. So besitzt man von Ladislaus *Szabo von Szentjob* einen kleinen Band Liebeslieder, in denen Empfindung sehr hübsch mit naivem Humor gemischt ist, und wenn dieselben auch nicht immer melodisch genug sind, so fehlt ihnen doch keineswegs ein eigenthümlicher Reiz. Zur Classicität sich erhebend, übertrafen jedoch den Genannten weit Franz *Kazinczy* und Gabriel *Dayka*. Jener lieferte Oden und Lieder, theils in antiker Form, theils in gereimten Strophen, zwar nicht viele, aber in Conception, Wohllaut und Sprache so hoch über denen aller seiner Zeitgenossen stehende, daß sie wie aus einer anderen Welt herüber zu tönen schienen. Dayka endigte, wie Anyos, schon im 28. Jahre sein unter Widerwärtigkeiten und Krankheit sich aufreibendes Leben und stand zu diesem überhaupt in auffallender Geistesverwandtschaft. Beide sind empfindsame und tiefe subjektive Naturen. Die schmachtende Seele Beider ist elegisch gestimmt. Doch wird Anyos' Feuer durch Reflexion gemäßigt, Dayka erglüht noch mehr, er ist lauter Leidenschaft.

An diese lyrische Trias reihte sich eine andere, welche als das höchste und selbständigste Ergebniß der beginnenden neuen [1415] Schule zu betrachten ist und den Uebergang zum goldenen Zeitalter vermittelt, die Trias: *Karman*, *Csokonai* und *Himfy*. – Joseph Karman nahm leider schon früh ein trauriges Ende, dessen nähere Umstände Toldy aber verschweigt. Er trat als Dichter im Gewände des Moralisten auf, an seiner Jugend überraschen Welt- und Menschenkenntniß. Sein Roman (*A fejveszteseg*) blieb Fragment, aber auch so ist dies Werk ein glänzendes Zeugniß jener Kraft, welche er als Zeit- und Charakterschilderer zu entwickeln fähig gewesen wäre und die ihn schon 40 Jahre vor Josika den Ton oder wenigstens Anklänge einer durchaus nationalen Romandichtung anschlagen ließ. Noch ein Werk von geheimnisvollem Ursprung erhielten wir aus seiner Hand, ein Werk, von dem wir nicht wissen, wie viel davon ihm selber angehört und wie viel jenem edelgesinnten unglücklichen Mädchen, die ein Opfer ihrer Liebe zu Karman wurde. Es ist „Fanny's Nachlaß“, ein psychologischer Roman, in dem die Kämpfe und Leiden einer tiefglühenden Seele allmählich jenen langsamen geistigen Untergang vorbereiten, in Folge dessen zuletzt auch der zartgebaute Körper zusammenbrach. Wir erblicken die entstehende und überhandnehmende Krankheit des Herzens, das Wechselverhältniß der Psyche zu der sie umgebenden Welt. Diese hinreißende Kraft der inneren Wahrheit macht das Werk zu einem in seiner Art einzigen in der ungarischen Literatur. – Während Karmans Stärke die Prosa, der Roman war, ist Michael Vitez v. Csokonai Odendichter und Humorist. Sein komisches Epos: „Dorottya“ zeigt eine unerschöpfliche Ader des Witzes, der nur freilich hier und da im Gewand der Niedrigkeit und Gemeinheit auftritt.

[1416] Wir kommen nun zu *Alexander Kisfaludy*. Bedeutungsvoll in demselben Jahre geboren (1772), in welchem Georg Bessenyei das Banner der neuen Zeit erhob, trat er 29 Jahre später auf, um diese neue Zeit mit dem vorzüglichsten seiner Werke zu krönen, mit

„Himfy's Liebesliedern". Man kann sagen: Natur und Schicksal vereinten sich, um Kisfaludy hinsichtlich des Charakters, wie der Form seiner Dichtungen über alle hervorragenden Dichter seiner Periode zu erheben. Jene stattete ihn mit den edelsten Gaben aus und der Fähigkeit, Allem, was sein Herz und seine Seele empfand, einen Klang zu geben; dieses führte ihn in gute Gesellschaft, ja in die gewähltesten, selbst in hohe Kreise, sowie mitten auf die Schaubühne der Weltereignisse, und ließ ihn zugleich ein weibliches Wesen finden, das in der reizendsten Hülle eine schöne Seele barg. Dies seltene Zusammentreffen vermittelte eine in Gefühl und Ausdruck so edle Dichtung, daß sie – nach Toldy's Ausdruck – „über jenem verderbten, in Materialismus und Unglauben versunkenen Jahrhundert gleich einer Taube mit dem Oelzweig schwebt." Die Alles durchgeistigende Leidenschaft Himfy's zu Liza mit ihrer brausenden Fluth, die Alles in den Kreis der Dichtung ziehende Phantasie mit ihrem Reichtum bezaubert und reißt hin, während die ideale Reinheit des Gefühls zugleich den Leser erhebt. Damit hätten wir denn aber den gesammten Kreis der ungarischen schönen Literatur in der dem jüngsten Zeitalter vorangehenden Periode durchschritten und gleichsam das Fundament kennen gelernt, auf welchem das neunzehnte Jahrhundert das gegenwärtige Gebäude jener Nationalpoesie aufgebaut hat.

1863/45. 2. Nachträglicher Erfolg eines Balzac'schen Werkes, Europa, 1863/45, [okt. 30.], Wochenchronik, Theater, 711–712. h.

Das Vaudevilletheater zu Paris hat sonderbar genug jetzt mit einem Lustspiel Glück gemacht, welches vor 21 Jahren zum Gram und Aerger seines Verfassers vollständig durchfiel. Es ist das fünfactige Lustspiel „Quinola" von Balzac. Die Direction hat dieses Stück aus der Bibliothek geholt, gehörig revidirt, gekürzt, mit Pracht in Scene gesetzt und siehe da, Balzac, wenn er noch lebte, hätte sich einer glänzenden Genugthuung zu erfreuen gehabt. Es wird in seiner jetzigen Gestalt, getragen von einem meisterhaften Ensemble, sich wohl lange im Repertoire erhalten. Als am Schluß die Schauspieler gerufen wurden und der Vor[712]hang in die Höhe ging, zeigte sich den Blicken die Büste des Dichters, von zwei der Künstlerinnen eben mit Kränzen geschmückt. Dies improvisirte Huldigungstableau wurde mit Begeisterung applaudirt.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/45. 1.

Die ungarische Poesie im Zeitalter des Wiedergeburt – A magyar költészet az újjászületés korában, Europa, 1863/45, [okt. 30.], 1407–1416.

A német cikk tartalma – Az Europa Toldy Ferenc művenék német fordítását ismerteti: *Geschichte der Ungarischen Dichtung, von dem ältesten Zeiten bis auf Alex. Kisfaludy* von Dr. Franz Toldy, Aus dem Ungarischen übersetzt von Gustav Steinacker, Pest, Heckenast, 1863. Steinacker Gusztáv (1809–1877), bécsi születésű evangélikus lelkész, a magyar irodalom (Kisfaludy Sándor, Jósika Miklós stb.) német fordítója, Toldy Ferencnek az 1854-es kötetét ültette át németre: *A magyar költészet története*, Pest, Heckenast, 1–2. k. A szerzői előszót követően Toldy Ferenc a pesti egyetemen az 1853/54-es tanévben tartott 37 költészettörténeti előadását gyűjtötte egybe e kötetben.

Az Europa német szerzője Steinacker Gusztáv fordítása alapján, rövid felvezetés után a 28–36. fejezetet („előadást”), vagyis az 1854-es magyar kiadás 114–246. oldalait foglalja össze a magyar irodalomtörténet felvilágosodás kori szakaszáról. Helyenként szó szerint idéz Toldytól, helyenként maga fogalmazza újra és tömöríti Toldy szövegét.

A bevezető bekezdést Arany a Koszorúban lefordítja, ezt a részt alább közöljük. A Toldy könyvéből vett német összefoglalót nem fordítjuk vissza magyarra, csak a szükséges magyarázatokat adjuk meg hozzá.

Magyarázatok a német szöveghez

Georg Bessenyei... – A felsorolt szerzők: Bessenyei György, Báróczi Sándor, Nalácz József, Harsányi Sámuel, Czirjék Mihály, Bessenyei Sándor, Kisfaludy Sándor.

Laurentius Orczy – Orczy Lőrinc

B. Calprenède's Cassandra und Marmontels kleine moralische Schriften – Báróczi Sándor fordítása: *Kassándra*, melyet frantziából fordított Báróczi Sándor nemes testőrző, Bétsben, Nemes Trattner Tamás udvari nyomtató és könyv-árusnál, 1774. A regény Gautier de Costes de la Calprenède (1610 és 1614 között–1663) francia író tíz kötetes művének magyar átültetése.

Jean-François Marmontel francia írótól (1723–1799) Báróczi a következőt fordítja: *Erköltői mesék* melyeket frantziából fordított Báróczi Sándor magyar nemes testőrző, Bétsben, 1775, Trattner Tamás.

David Szabo's von Barot „vermischte Dichtungen...” – *Új mértékre vett külömb' verseknek három könyvei*, melyeket szerzett Esztergom megyebéli pap, Erdélyi, Baróthi Szabó Dávid, mostan a' kassai fő iskolákban az ékesen szollásnak királyi professora, Kassán, Landerer Mihály költségével és betűivel, 1777.

Szathmari, Földi – Szatmári Mihály, Földi János

Konyi – Kónyi János: *Magyar Hadi Román, avagy gróf Zrínyi Miklósnak Sziget várában tett vitézi dolgai*, Pest, 1779. A négysoros, rimes elbeszélő költemény Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelmének* románosított átirata. Kónyi felértékelése az Európában Toldy szövegének félreértéséből és a német szerzőnek a magyar irodalomban való járatlanságából fakad.

Benedict Virag – Virág Benedek

der berühmte Verfasser des „Notars v. Peleske” – Gvadányi József elbeszélő költeményének valódi címe: *Egy falusi nótáriusnak budai útazása*, melyet önnön maga abba esett viszontagságaival egygyütt az el aludt vérű magyar szívek' fel serkentésére, és mulatságára e' versekbe foglaltt Pozsonban és Komáromban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel, 1790. A *Peleskei nótárius*, mely Gvadányi művéből készült, Gaál József 1838-as bohózatának címe. A két címet az irodalomtörténeti összefoglalók gyakran összekeverik.

A fejveszteség – A mai irodalomtörténeti állásfoglalás szerint valóban Kármán József műve. Ld. Némédi Lajos: *Kármán műve-e A fejveszteség?*, Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve I, 1955, 295–319; Tompa József: *A fejveszteség régies nyelve és Kármán József szerzősége*, Magyar Nyelv 1966/1, 1–17; nem cáfolja Kármán szerzőségét Szilágyi Márton sem: *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 1998, 124–125.

Himfy's Liebesliedern – Kisfaludy Sándor két dalciklusa: *A' kesergő szerelem*, Buda, A Királyi Universitás Betűivel, 1801. E dalciklust egészítette ki Kisfaludy 1807-ben a *Boldog szerelem* című ciklussal, és adta ki együtt: *Himfy' szerelmei*, Buda, A Királyi Universitás Betűivel, 1807.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618: *Magyar dolgok külföldön*.

A cikk első része az Europa ismertetését foglalja össze Toldy Ferenc *A magyar költészet története* című munkájának német fordításáról. Ezen belül a Ko szerzője szó szerint fordítja le a német bevezető bekezdést, egyetlen eltéréssel: Arany neve kimarad a szövegből. A német bevezető a következő: „Die neuesten Erscheinungen der ungarischen Nationalpoesie, die Werke und Lebensumstände eines Vörösmarty,

Petőfi, Arany u. s. w. kennt bei uns wohl so ziemlich jeder Gebildete”. A Koszoróban ellenben csak két név található: „»A magyar nemzeti költészet újabb termékeit – mond az említett lap – egy Vörösmarty, Petőfi stb. műveit és életrajzát majd minden mivel ember ismeri köztünk...«”

A cikk második részében Theodor Opitzről ír a Ko szerzője. Opitz az Arany által is olvasott és gyakran idézett berlini német hetilap, a *Magazin für die Literatur des Auslandes* újságírója volt, levelezésben állt Arannyal (e leveleket Új Imre az AJÖM XVIII. kötetében közli). Miután tudott magyarul, versírással is próbálkozott nyelvünkön, és ehhez Aranytól kért tanácsot. Jelentősebb volt azonban újságírói tevékenysége, melynek során a jelzett lapban több ismertetőt írt a magyar irodalomról, többek között Madách Imréről. Petőfi verseit németre fordította (Opitzról bővebben és Petőfi-fordításáról ld. az Europa 1864/15. 1. jegyzetét, valamint AJÖM XVIII. 826). A *Magazin* 1863. december 16. 50. számának 590–592. oldalán jelent meg Opitz tanulmánya: *Zrinyi der Dichter* [Zrínyi, a költő]. A tanulmányt Salamon Ferenc Koszoróban közölt portréja alapján írta (I/I. 1863. ápr. 26. 17. sz. 385–390; máj. 3. 18. sz. 409–412.)

A Ko szövege:

„*A magyar dolgok külföldön.* Örvendetes jelenség, hogy irodalmunkról mind inkább kezd tudomást venni a külföld. Egyik vagy másik irodalmi lapban csak megakad egy-egy magyar író neve is. Nem rég a Lipcsében megjelenő »Europa« egy egész cikkben ismertette Toldy Ferencz »Magyar költészet története« című munkáját, melyet Steinacker Gusztáv németre fordított. »A magyar nemzeti költészet újabb termékeit – mond az említett lap – egy Vörösmarty, Petőfi stb. műveit és életrajzát majd minden mivel ember ismeri köztünk, de a magyar költészet régibb korszakairól nagyon keveset tudunk. Épen azért, a kik ez irányban bővebb ismereteket kívánnak magoknak szerezni, örömmel fogják üdvözölni Toldy Ferencz derék munkáját, mely ime német nyelven is megjelent. Toldy tanár a pesti egyetemen; munkái számosak és különböző neműek, azonban mint irodalom-történetirónak van legnagyobb érdeme, sőt az irodalom történelmet, mint tudományt, úgy szólva ő alapította meg a magyaroknál.« E bevezetés után meglehetősen részletesen ismerteti Toldy munkája azon részét, mely a Bessenyeitől Kisfaludy Sándorig terjedő korszakot tárgyalja. Sajnáljuk, hogy az ismertető költészetünk régibb korszakait mellőzi, még csak nem is érinti. Németországon úgy is sokan azt hiszik, hogy nyelvünk csak a mult század végén vált irodalmi nyelvvé s a régibb multban még egyetlen figyelemre méltó költőnk sincs. Azonban e hiányt bőven kipótolja egy más folyóirat: »Magazin für die Literatur des Auslandes,« mely Zrinyiről a költőről egy jól irt cikket közöl Opitz Tivadartól, Salamonnak a »Koszorú«-ban megjelent cikkei nyomán. Opitzban irodalmunk igen buzgó és tehetséges ismertetőre talált. Koronázza siker fáradozását. Nem csak egyesek, hanem nemzetek is sok előítéletéről lemondanak, ha egymást ismerik, s mi ismertethet meg inkább valamely nemzetet, mint irodalma.”

A szerzőség kérdése – A szokatlan ragozási forma („Németországon”) ellenére a glossza igen nagy valószínűséggel Aranytól származik. Érv lehet többek között, hogy az Europa bevezetőjének fordításakor, a magyar irodalom újabb költőinek felsorolásából az „Arany” nevet (talán szerénységből) kihagyja.

1863/45. 2.

Nachträglicher Erfolg eines Balzac’schen Werkes – Balzac művének utólagos sikere, Europa, 1863/45, [okt. 30.], Wochenchronik, Theater, 711–712. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Quinola – Balzac ötfelvonásos vígjátékát az Odéon színázban adták elő 1842. március 19-én. A teljes címe: *Les Ressources de Quinola*.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/19, nov. 18. Vegyes, 456: *Balzacnak ezelőtt 21 évvel irt „Quinola” cz. öt felvonásos vígjátékát...* Tömörítő fordítás, az utolsó mondatban kommentárral.

A Ko szövege:

„Balzacnak ezelőtt 21 évvel irt »Quinola« című öt felvonásos vígjátékát, mely akkor csúfosan megbukott, a párisi vaudeville színházban pompás kiállítással megint színre hozták s most rendkívüli furorét csinált. Midőn a darab végével a szereplőket kihívták és a függöny fölemelkedett: a kihívottak helyett a színpadon Balzac szobra állott, s két színész nő megkoszorúzta. E rögtönzött szellemi elégtétel roppant lelkesedéssel fogadtatott. Hja! halál után olcsó a babér.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja és a kommentár Arany szerzőségére utal.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/46.

1863/46. 1. *Die durch den König von Hannover ermöglichte Ausgabe der Werke von Leibniz*, Europa, 1863/46, [nov. 6.], Wochenchronik, Literatur, 721–722. h.; a 2–5. sor kijelölése grafittal a bal margón.

	<p><i>Die durch den König von Hannover ermöglichte Ausgabe der Werke von Leibniz.</i> Ein Prospect der Klindworth'schen Verlagshandlung in Hannover macht uns ausführliche Mittheilungen über die <i>neue</i>, durch die Munificenz Königs Georg V. möglich gewordene <i>Ausgabe der Leibniz'schen Werke</i>, welche der bekannte Historiker <i>Onno Klopp</i> gemäß dem auf der königlichen Bibliothek zu Hannover befindlichen handschriftlichen Nachlaß besorgen wird. Man hat mithin auf eine ganz correcte Ausgabe zu rechnen. Die erste Reihe des Ganzen soll die historisch-politischen und staatswissenschaftlichen Schriften enthalten, an welchen, sowohl in deutscher wie in lateinischer und französischer Sprache, der Nachlaß besonders reich ist. Zunächst kommen die Arbeiten von Leibniz aus der Periode des Mainzer Aufenthaltes von 1668–72. Es ist die Zeit der engen Beziehung zum Staatsmann v. Boineburg, dem früheren mainzischen Minister. Hervor treten besonders die Bemühungen um ein kaiserliches Privilegium für den Plan, halbjährlich einen berichtenden Auszug über das gesammte Literaturwesen zu geben. An diesen Gedanken knüpfen sich aber auch noch andere von großer Tragweite für das gesammte intellectuelle Leben der Deutschen. Ferner wird der Band die ersten ausführlichen Entwürfe zur Realisirung des sein ganzes Leben lang Leibniz beherrschenden Gedankens bringen, durch Gründung von Societäten ebenso für rein wissenschaftliche Zwecke, als für das Gemeinwohl und die National-Ehre zu wirken. Es folgt eine Reihe kleinerer politischer Aufsätze: über die Securitât des deutschen Reiches, über den Paragraphen des westfälischen Friedens: Et ut eo sincerior, gegen die französischen Ansprüche und zu Gunsten derjenigen</p>	
--	---	--

	<p>Reichsstände, welche Lehensträger der drei an Frankreich abgetretenen Bisthümer Metz, Toul und Verdun waren. Von all diesen Schriften ist bis jetzt nur die eine über Sicherstellung des deutschen Reiches bekannt. Ein zweiter Band der ersten Serie, der ein Ganzes für sich bildet, wird sodann sämtliche Arbeiten von Leibniz enthalten, die sich auf den Vorschlag einer ägyptischen Expedition beziehen, welchen er dem König von Frankreich 1672 [722]</p> <p>machen wollte. Bisher gab es nur einen mangelhaften Abdruck einer dieser Arbeiten, das consilium Aegyptiacum, sowie einen englischen, auch ins Deutsche übersetzten Auszug der eigentlichen, ausführlichen Denkschrift. Die neue Ausgabe soll dagegen, wie gesagt, sämtliche auf die Angelegenheit sich beziehende Schriftstücke bringen. Demnächst werden die Bände in halbjährigen Fristen folgen. Der dritte bringt namentlich alles dasjenige, was das Verhältniß zwischen Leibniz und dem Herzog Johann Friedrich von Braunschweig-Lüneburg betrifft, sowie die gemeinsamen Entwürfe der beiden.</p>	
<p>1863/46. 2. „Soll und Haben” in zehnter Auflage, Europa, 1863/46, [nov. 6.], Wochenchronik, Literatur, 722–723. h.; az 1–4. sor kijelölése grafittal a jobb margón.</p>		
	<p>„Soll und Haben” in zehnter Auflage. Bei der bekannten Gewohnheit unseres deutschen Publicums, zwar sehr viel Bücher lesen, aber nur sehr wenige kaufen zu wollen, ist es eine erfreuliche Erscheinung, zu sehen, daß doch auch einmal die Käufer eines Romans, und nicht bloß die Leser zahlreich gewesen sind. <i>Gustav Freytag's „Soll und Haben”</i> liegt nämlich jetzt bereits in zehnter Auflage und im vierten Abdruck der Stereotyp-Ausgabe vor. Man muß aber auch sagen, daß kaum ein Werk der Gattung aus neuerer Zeit so sehr die Sympathien der weitesten Kreise verdient hat, wie das in Rede stehende. Man [723]</p> <p>mag es schon oft gelesen haben – wenn man nach einer Pause wieder an seine Lecture geht, hat man doch immer wieder den gleich hohen ästhetischen wie ethischen Genuß.</p>	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/46. 1.

Die durch den König von Hannover ermöglichte Ausgabe der Werke von Leibniz – *Leibniz műveinek a hannoveri király által támogatott kiadása*, Europa 1863/46, [nov. 6.], Wochenchronik, Literatur, 721–722. h.

A német cikk fordítása – Klindworth hannoveri könyvkereskedésének hirdetése részletes tájékoztatót nyújt Leibniz műveinek a hannoveri király, V. György támogatásával készülő kiadásáról. A hannoveri királyi könyvtárban lévő kéziratok hagyatékot a történész, Onno Klopp rendezi sajtó alá. Ennek következtében igen megbízható kiadás várható. Az életműkiadás első sorozata a történeti-politikai és állambölcseleti írásokat tartalmazza, melyekből a hagyatékban igen sok német, latin és francia nyelvű darab található. Ezt követik Leibniznek a mainzi tartózkodása idején, 1668-tól 1672-ig

keletkezett munkái. Ebben az időszakban Leibniz szoros kapcsolatban állt egy fontos államférfival, von Boineburggal, a korábbi mainzi miniszterrel.

[A glossza itt részletesebben ismerteti a sorozat beosztását és tartalmát, ezt a részt nem fordítottuk.]

Az önálló egységet képező első sorozat második kötete Leibniz javaslatát fogja tartalmazni a francia királynak, hogy expedíciót indítson Egyiptomba. Eddig mindössze egyetlen írás jelent meg belőle, a „consilium Aegyptiacum”, továbbá egy angolra és németre fordított részlet volt ismeretes magából a tényleges javaslatból. Az új kiadás, mint mondják, a kérdésre vonatkozó teljes anyagot magában foglalja. A továbbiakban a kötetek félévente fognak megjelenni. A harmadik kötet a Leibniz és Johann Friedrich von Braunschweig herceg kapcsolatára vonatkozó írásokat, valamint közös értekezéseiket tartalmazza majd.

Magyarázatok a német szöveghez

König Georg V. – V. György, Hannover utolsó királya (1819–1878, uralkodott: 1851–1866).

Onno Klopp – (1822–1903), bécsi újságíró és történész. V. György hannoveri király 1861-ben bízta meg Leibniz munkáinak kiadásával. 1865-től a hannoveri állami levéltár vezetője volt. Leibniz munkáinak általa gondozott kiadása 1864-től kezdődően jelent meg. 1884-ig 11 kötet készült el. Az első kötet bibliográfiai adatai: *Die Werke von Leibniz*, gemäß seinem handschriftlichen Nachlasse in der Königlichen Bibliothek zu Hannover, Durch die Munificenz Seiner Majestät des Königs von Hannover ermöglichte Ausgabe, von Onno Klopp. Erste Reihe, *Historisch-politische und Staatswissenschaftliche Schriften*, Erster Band, Hannover, Klindworth's Verlag, 1864. [Leibniz Munkái, a Hannoveri Királyi Könyvtárban lévő kéziratok szerint, Öfelsege, a hannoveri király által támogatott kiadás Onno Klopptól. Első sorozat, Történeti-politikai és állambölcséleti írások, Első kötet].

Gottfried Wilhelm Leibniz – (1646–1716), lipcsei származású, Hannoverben elhunyt tudós, filozófus

Johann Christian von Boineburg – (1622–1672), mainzi miniszter, Leibniz barátja és segítője, akivel Nürnbergben ismerkedett meg. Neki volt köszönhető, hogy a mainzi nagyherceg, Johann Philipp von Schönborn a szolgálatába fogadta Leibnizet.

Johann Friedrich von Braunschweig herceg – (1625–1679), 1676-ban hívta meg Leibnizet hannoveri rezidenciájába udvari történésznek és könyvtárosnak.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első négy sor mellett áll. Arany feltehetőleg a glossza elejét, vagyis csak a rövid hírt vette volna át.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/46. 2.

„Soll und Haben” in zehnter Auflage – „*Kalmár és Báró*”, tizedik kiadásban, Europa, 1863/46, [nov. 6.], Wochenchronik, Literatur, 722–723. h.

A német cikk fordítása – Közismert szokása a német közönségnek, hogy bár sokat olvas, kevés könyvet vásárol. Öröndetes dolog ezért, ha egy regénynek nem csak sok olvasója, hanem sok vásárlója is van. Gustav Freytag *Soll und Haben* (*Kalmár és Báró*) című regénye tíz kiadást és négy utánnyomást ért meg. Hozzá kell tenni azonban, hogy az újabb időkben kevés olyan mű született e műfajban, amely a legszélesebb körű rokonszenvet ennyire megérdemelné. Újra és újra elő lehet venni, anélkül, hogy veszítene esztétikai és erkölcsi értékéből.

Magyarázatok a német szöveghez

Soll und haben – Nehezen fordítható cím. Két segédigéből áll: a *sollen* jelentése *kell*, a *haben* jelentése: *van, rendelkezni valamivel, bírni valamit*. Itt mindkettő főnévi szerepben áll. Gustav Freytag realista regénye először 1855-ben jelent meg (Leipzig, Fikentscher), és a legolvasottabb német művek közé tartozott. 1865-ben a 11. kiadás jelent meg, de még a 20. század elején is folyamatosan piacon volt. A szóban forgó 1863-as kiadást a lipcsei Hirzel kiadó készítette. A regény magyarul már 1856-ban megjelent *Kalmár és Báró* címmel, Récsi Emil fordításában, később Fülöp Zsigmond fordította újra 1928-ban, *Tartozik és követel* címmel.

Gustav Freytag – (1816–1895) német regényíró

Az Arany által kijelölt rész – Az első négy sort jelölte ki Arany, ahol a glossza szerzője általában beszél a német olvasói és vásárlói szokásokról. Aranyt feltehetően nemcsak a német regényíró érdekelt, akinek munkásságát később is figyelemmel kísérte (ld. az Europa 1864/44. 4; 1864/45. 2; 1865/3. 3. tételét), hanem – gyakori eljárása szerint – a magyar körülményekre is alkalmazta volna a glossza tartalmát.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/47.

1863/47. 1. Auffindung eines Haydn'schen Oratoriums, Europa, 1863/47, [nov. 13.], Wochenchronik, Musik, 742. h.; a 7–12. sor mellett kijelölés a jobb margón kettős vonallal, grafittal.

	<p><i>Auffindung eines Haydn'schen Oratoriums.</i> Der berühmte Mozart-Biograph Otto Jahn trägt sich mit dem Gedanken an ein ähnliches Werk über Haydn und hat den Dr. <i>Leopold von Sonnleithner</i> in Wien eingeladen, in Gemeinschaft mit ihm die betreffenden Vorarbeiten zu beginnen. Zellners „Blätter für Musik etc.“ berichten nun, Sonnleithner habe aus diesem Anlaß, jene Sammlung von Musikalien, welche, vom Kardinal-Erzherzog Rudolf herrührend, durch dessen Vermächtniß in den Besitz der „Gesellschaft der Musikfreunde“ gekommen ist, neuerdings einer genauen Durchsicht unterzogen und dabei ein bisher ganz unbekanntes <i>Oratorium</i> von <i>Haydn</i>: „<i>Abraham und Isaac</i>“ entdeckt. Der Text rührt nachweisbar von Metastasio her. Wir überlassen es zunächst genannter Zeitschrift, Bürge für die Notiz zu sein.</p>	
--	---	--

1863/47. 2. Offenbach und sein angeblicher Don Juan, Europa, 1863/47, [nov. 13.], Wochenchronik, Theater, 743. h.; a 3–6. sor mellett függőleges vonalú kijelölés a bal margón, grafittal.

	<p><i>Offenbach und sein angeblicher „Don Juan“.</i> In einem von mehreren Pariser Journalen mitgetheilten „Eingesandt“ ver- wahrt sich <i>Jacques Offenbach</i> gegen die Zumuthung, als beabsichtige er einen gleichen Stoff, wie den in Mozarts „Don Juan“, in Musik zu setzen. Alle hierauf bezüglichen Zeitungs- notizen beruhen auf Entstellung der einfachen Thatsache, daß unter den dem genannten Componisten zur Auswahl vorliegenden</p>	
--	---	--

	Operntexten sich auch einer mit dem Titel „Don Juans Jugend” befindet, der jedoch, außer diesem Namen, nicht die entfernteste Ähnlichkeit mit Da Ponte’s Libretto hat.	
--	--	--

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/47. 1.

Auffindung eines Haydn’schen Oratoriums – Haydn egyik oratóriumának felfedezése, Europa, 1863/47, [nov. 13.], Wochenchronik, Musik, 742. h.

A német cikk fordítása – Mozart ismert életrajzírója, Otto Jahn azt tervezi, hogy hasonló munkát készít Haydnról, és már meg is hívta Dr. Leopold von Sonnleithnert Bécsből, hogy együtt végezzék az előmunkálatokat. Zellner lapja, a „Blätter für Musik stb.” úgy tudja, hogy Sonnleithner abban a Rudolf kardinális hercegtől származó zenei gyűjteményben, mely ma a bécsi Zenekedvelők Társasága tulajdonában van, kutatás közben eddig ismeretlen Haydn-oratóriumra talált. A címe: „Ábrahám és Izsák”, és a szövegét bizonyíthatóan Metastasio írta. A jótállást a hír hitelességeért az említett lapra hagyjuk.

Magyarázatok a német szöveghez

Otto Jahn – (1813–1869), német régész, filológus, zenei író

Leopold von Sonnleithner – (1797–1873), osztrák jogász és zenész

Zellners „Blätter für Musik etc.” – osztrák zenei lap: *Blätter für Musik, Theater und Kunst*, hg. von Leopold Alexander Zellner, Wien, Haslinger (1855–1873)

Kardinal-Erzherzog Rudolf – Habsburg-Lotharingiai Rudolf János József főherceg (1788–1831), II. Lipót osztrák császár fia és József nádor öccse, bíboros és zeneszerző, Beethoven tanítványa

Gesellschaft der Musikfreunde – Zenekedvelők Társasága, Bécsben alakult 1812-ben. Mai neve: Gesellschaft der Musikfreunde in Wien.

Abraham und Isaac – Sonnleithner tévedett, az oratórium nem Haydn, hanem a cseh zeneszerző, Josef Mysliveček (1737–1781) műve, és 1777-ben mutatták be. Előbb Haydnnak, majd Mozartnak tulajdonították a művet, a 20. században állapították meg a szerzőséget. A librettó valóban Pietro Metastasio munkája.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza második fele mellett áll, a tulajdonképpeni hírtartalomra vonatkozik. A Koszorúba feltehetőleg ez a rész került volna át.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/47. 2.

Offenbach und sein angeblicher Don Juan – Offenbach állítólagos *Don Juanja*, Europa, 1863/47, [nov. 13.], Wochenchronik, Theater, 743. h.

A német cikk fordítása – Offenbach több párizsi újságban közzétette tiltakozását a feltételezés ellen, hogy ugyanolyan témához írta zenét, mint Mozart *Don Juanja*. Az újsághírek azon egyszerű tény elferdítésére épülnek, hogy az Offenbach számára rendelkezésre álló operaszövegek egyikének címe *Don Juan ifjúsága*, melynek a címen kívül a legtávolabbi köze sincs Da Ponte librettójához.

Magyarázatok a német szöveghez

Jacques Offenbach – Ld. az Europa 1863/21. 1. és 1863/33. 4. jegyzetét.

Don Juan – Wolfgang Amadeus Mozart operája, 1787. október 29-én mutatták be Bécsben.

Lorenzo da Ponte – (1749–1838), olasz librettista, Mozart *Don Juan* című operájának szövegét ő szerezte.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza rövidsége folytán feltehetőleg a teljes szövegre vonatkozik.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/49.

Függelék

1863/49. 1. *Die Wallensteintrilogie an einem Abende*, Europa, 1863/49, [nov. 27.], Wochenchronik, Theater, 774–775. h.

Die Wallensteintrilogie an einem Abende. Gustav Freytag schreibt u. A. in seiner „Technik des Drama’s“: „Es ist sehr zu bedauern, daß unsere Theaterverhältnisse es unmöglich machen, das ganze Kunstwerk des Schiller’schen Wallenstein in einer Aufführung darzustellen; erst dadurch würde man die schöne und große Wirkung erhalten, welche in der kunstvollen Architektur liegt.“ Und weiter: „Es ist denkbar, daß eine Zeit kommt, wo dem Deutschen die Freude wird, sein größtes Drama im Zusammenhang zu genießen. Unthunlich ist es nicht, wie groß die Forderung an die Darsteller sei. Denn keine der Rollen muthet, auch wenn beide Stücke hintereinander gegeben werden, einer starken Menschenkraft Unüberwindliches zu.“ Man darf hinzufügen, daß auch dem Publicum nichts Unüberwindliches zugemuthet wird, wenn nur die nöthigen Pausen zwischen den Abtheilungen nicht fehlen. Wir brauchen nicht an die Nationalfeste der alten Griechen zu erinnern, bei denen von Sonnenaufgang bis Sonnenuntergang vier Dramen hinter einander gegeben wurden. Im bairischen Oberammergau führt man auch heute noch ein Passionsspiel auf, das ebenfalls vom Morgen bis zum Abend währt. In Paris und London giebt es Theatervorstellungen von fünf- bis sechsstündiger Dauer. Der deutsche Carneval endlich, in München, Cöln, Mannheim, kennt seit vielen, vielen Jahren volksthümliche Schauspiele bei Tage. Neu und unerhört ist also die Sache an und für sich keineswegs, und auf jene hier erwähnten Beispiele und Erfahrungen fußte wohl der Intendant des Weimarer Hoftheaters, *Franz Dingelstedt* als er das diesjährige Schillerfest dazu benutzte, das größte dramatische Gedicht der deutschen Literatur auf derjenigen Bühne, welche es überhaupt zum ersten Male gab (1799), nun auch zum ersten Mal ganz im Zusammenhang zu geben. Aufführungen der drei Wallenstein-Theile an zwei oder drei Theaterabenden sind gewöhnlich. Sie leisten aber bei weitem nicht dasselbe, wie eine unmittelbar zusammenhängende Darstellung des ganzen Werkes. Denn letzteres ist keine Trilogie in dem Sinne, daß jeder der drei Theile, in sich abgeschlossen, für sich bestehen kann, sondern ein Werk, das aus drei Theilen besteht, die für sich allein nicht bestehen können. „Wallensteins Lager“ ist, ohne die beiden folgenden Theile, ein bloßes Genrebild, ohne jede dramatische Handlung. Die „Piccolomini“ haben kein Ende, „Wallensteins Tod“ hat keinen Anfang, wenn sie vereinzelt erscheinen. Wie groß auch die Wirkung des letztern Stückes gewesen, es ist und bleibt ein Bruchstück, die Wirkung ein Schatten nur von derjenigen, die das Ganze als Ganzes hervorbringt. Beweis hierfür ist eben die diesjährige Weimarer Aufführung, die nach einem durchaus den Stempel der Wahrheit tragenden Bericht der Kölbel’schen Theaterchronik den unbeschreiblichsten Eindruck gemacht hat. „Wallensteins Lager“ gab man von 11–12 Uhr Vormittags, [775] „Die Piccolomini“ von 2–4 Uhr Nachmittags, „Wallensteins Tod“ von 6–10 Uhr Abends. Die merkwürdige Vorstellung hatte selbstverständlich unter dem Vorsitz des großherzoglichen Hofes, außer den Spitzen der Intelligenz von Weimar, bedeutende Namen der Universitäten Jena und Halle, sowie eine große Anzahl Publicum der Nachbarstädte Erfurt u. s. w. herangezogen. Das Haus war durchweg überfüllt, das Orchester geräumt, die Inszenirung höchst geschmackvoll und prächtig – namentlich das Gastmahl im vierten Acte der „Piccolomini“ – das Spiel sämmtlicher Darsteller von Anfang bis Ende schönster Begeisterung voll, die Wirkung auf alle Hörer ungeheuer. Es war ein Tag, der in der deutschen Theatergeschichte Bedeutung hat. Und wer war wieder der Urheber? Derselbe

Geist, der die berühmten Mustervorstellungen zu München ins Leben rief, der Hebbels mächtiger Nibelungentrilogie durch die Aufführung in Weimar zuerst die Bahn für die anderen deutschen Bühnen öffnete.

1863/49. 2. Erfolg der „Trojaner“ von Berlioz, Europa, 1863/49, [nov. 27.], Wochenchronik, Theater, 775–776. h.

Das große Musikereigniß der Woche war für Paris die endlich nach jahrelangen Mühen bewerkstelligte erste Aufführung der *Berlioz'schen* Oper: „Les Troyens“ im Théâtre Lyrique. Das Werk des von seinem Vaterlande zwar geachteten, aber doch nicht vollständig gewürdigten Künstlers hat wunderbarer Weise Eindruck gemacht. Es war kein bloßer succès d'estime, sondern ein wirklicher Erfolg. Der Componist verfaßte bekanntlich, wie Wagner, Gedicht und Musik; wie jener die ganze Nibelungensage, so hat er die ganze Aeneide zu Opernstoffen und Texten umgewandelt. „Die Trojaner“ bilden mithin nur den ersten Theil eines Cyclus, dessen Vollendung späterer Zeit vorbehalten bleibt. Zunächst schildert die bisher fertige Oper, die in fünf Acte, einen Prolog und ein mimisch-choreographisches Intermezzo zerfällt, die Liebe der Dido und des Aeneas, sowie den Tod der carthagischen Königin. Dem Prologe des auch bezüglich seiner Eintheilung eigenthümlichen Werkes geht ein kurzes Stück Programmmusik: „Lamento“ voran, welches den Schmerz über Troja's Fall ausdrücken soll. Das Vorspiel geht auf dem Proscenium vor sich, der große Vorhang erhebt sich erst bei Beginn des ersten Actes. Ein Rhapsode tritt vor und erzählt in recitativischer Form die Geschichte vom hölzernen Pferde und die Einnahme Ilions, dazwischen schildert ein unsichtbarer Chor die verschiedenen Phasen jenes zehnjährigen Krieges. Der Rhapsode tritt ab, der Gesang hinter der Scene verstummt, es öffnet sich die Bühne und wir sind im Palaste der Dido. Held Aeneas schiffte sich aus. Empfangen von der Königin, berauscht er sich an ihrem Anblick, wie sie an dem seinen. Er bietet der Herrscherin seine Dienste an, um Jarbas, den wilden Numiden, zu bekämpfen, der mit seinem Heere Carthago bedroht. Dem zweiten Acte geht, wie schon bemerkt, ein mimisches Intermezzo voran, ein sichtbares Programm zu einem symphonischen Orchestersatze. Hier der ungefähre Inhalt. Die Bühne zeigt einen zaubervollen africanischen Hochwald in der Morgendämmerung. Quellen rieseln vom Felsen und ergießen sich in ein natürliches, von Binsen und Schilf umrahmtes Bassin. Ein paar Najaden lassen sich sehen, sie verschwinden wieder, tauchen aus dem Wasser empor u. s. w. Nun kündigen Fanfaren das Nahen der königlichen Jagd. Die Najaden erschrecken und fliehen. Tyrische Jäger passiren die Bühne, Ascan folgt im Wagen. Der Himmel verfinstert sich. Regen fällt, der Sturm wächst zu rasender Gewalt, Blitze zischen nieder. Die verirrtten Jäger geben sich gegenseitig Trompetensignale. Dido mit dem Bogen in der Hand und in Dianencostüm tritt auf, geleitet von Aeneas. Sie suchen in einer Grotte Schutz vor dem Unwetter. Die Quellen werden zu brausenden Wasserfällen und mischen ihr Geräusch mit dem Tosen des Sturmes. In der Finsterniß führen Satyrn, Faune, Sylvane groteske Tänze auf. Der Blitz zerschmettert und entzündet einen Baum. Die Tanzenden ergreifen die brennenden Zweige, tanzen fort und verschwinden endlich in [776] den Tiefen der Waldung. Die Scene füllt sich mit Wasserfluthen, der Sturm hört allmählich auf. „Man kann wohl kaum – meint der Correspondent der Zellner'schen »Blätter für Musik« – in effectvollerer und raffinirter Weise für Auge und Ohr Effecte häufen, als in dieser ganz unvergleichlich ausgestatteten Scene geschah. So etwas muß packen.“ Die vier folgenden Acte haben wenig eigentliche Handlung. Liebesduette sind die Hauptsache, auch einige Kriegsgesänge finden sich. Aeneas wird endlich aus seinem Sinnenrausch durch Erscheinungen des Priamus, Hectors und der Cassandra – also sind, wie man sieht, auch die neuen Spiegelgespenster zum Dienst herangezogen – aufgerüttelt und an seine Pflicht und Bestimmung gemahnt. Er scheidet. Dido, verzweifelt, wählt den Flammentod. Dies letzte Tableau ist wahrhaft großartig. Ihren Geist aushauchend und im Moment des Sterbens zur Seherin werdend – nach dem Glauben der Alten – verkündet die Königin vom brennenden Holzstoß herab die künftigen Geschicke Roms. Ueber dem Scheiterhaufen erscheint, von

Glorienschein umrahmt, das Capitol, man sieht Legionen defilieren und einen Kaiser von Künstlern und Dichtern umgeben. Den Vordergrund füllt carthagisches Volk, das dieses Bild mit Bewunderung und Grauen betrachtet. Die Apotheose ist so recht im Geschmack der Franzosen erfunden. Musikalisch hat der zweite Act am vorzüglichsten gefallen. Die Composition ist da wirklich von großartigem Schwung, voll Anmuth und Originalität. Die Perle des Ganzen ist ein träumerisches Duett zwischen den Liebenden. Im dritten Act hat eine Arie des Aeneas Sensation erregt. Das Lobendste, was man sagen kann, besteht darin, daß der Meister wenigstens auf theilweiser Umkehr zu natürlicheren Bahnen begriffen scheint.

1863/49. 3. *Görners Geadelter Kaufmann*, Europa, 1863/49, [nov. 27.], Wochenchronik, Theater, 776. h.

Von den Neuigkeiten, welche der laufende Winter bisher brachte, hat keine so eingeschlagen, so schnell die Runde gemacht und allenthalben so viele gefüllte Häuser erzielt, als des alten Praktikus *Görner* fünfactiges Lustspiel „*Ein geadelter Kaufmann*“; selbst die Benedix'sche „Sammelwuth“ muß davor die Segel streichen und reicht nicht heran an die Erfolge des genannten Stückes. Der Beifall, den dasselbe findet, ist leicht begreiflich; es wird dem Publicum eine Unterhaltung, ein effectreiches Bild so recht aus den eigenen Zuständen und Umgebungen heraus geboten. Neu gerade ist der Stoff nicht, aber ganz geschickt gemodelt und gewendet: der Kaufmann Rohrbeck lebt mit seiner Familie in den allerbehaglichsten, allerglücklichsten Verhältnissen, bis ihm für seine Verdienste um die Finanzen des Staats – nämlich als jederzeit zum Auszahlen und Vorstrecken bereitem Bankier des Fürsten sowohl wie des Herrn Ministers – das Adelsdiplom überreicht wird. Hiermit schleicht Unfriede, Unglück ins Haus, die vorher so wackeren, vernünftigen Leuten werden vom Dämon des Hochmuths und all den anderen Dämonen, die dieser böse Gesell mit sich führt, besessen, nun, und wie Jeder weiß: Hochmuth kommt vor dem Fall! Der Millionär wird endlich arm – das wäre traurig, wenn der Verlust des Reichthums nicht zugleich die Köpfe wieder zurecht rückte und die Herzen wieder aus den alten Fleck setzte. Kurz und gut: die Familie wird aufs neue glücklich. Der Leser kann sich denken, wie das Publicum sympathisirt mit diesen Menschen und lebhaft für sie fühlt, die so viel Verwandtes in ihrer Physiognomie und ihrem Charakter mit sich herumtragen. Ob da das Porträt nach allen Regeln der Kunst gemalt ist, bleibt gleichgültig, wenn nur die Aehnlichkeit nicht fehlt.

1863/49. 4. *Eine neue Oper von Félicien David*, Europa, 1863/49, [nov. 27.], Wochenchronik, Theater, 776. h.

Eine neue Oper von Félicien David: „La Captive“ wird im Théâtre lyrique zu Paris gegeben werden. Das Werk war anfänglich für die große Oper bestimmt, der Componist hatte aber vernommen, daß sein Sujet große Aehnlichkeit mit dem der Meyerbeer'schen „Africanerin“ habe, und sah sich dadurch veranlaßt, sein Product zurückzuziehen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1863/49. 1.

Die Wallensteintrilogie an einem Abende – *A Wallenstein-trilógia egyetlen este alatt*, Europa, 1863/49, [nov. 27.], Wochenchronik, Theater, 774–775. h.

A német cikk fordítása – Gustav Freytag a *Technik des Dramas* [A dráma technikája] című művében írja: „Sajnálatos dolog, hogy színpadi körülményeink nem teszik lehetővé Schiller *Wallenstein* című művének együttes előadását; csak akkor tudná kifejtetni azt a nagy és szép hatást, mely művészi felépítésében rejlik.” Továbbá ezt írja:

„Elképzelhető, hogy jön olyan idő, amikor a németek örömmel élveznék legnagyobb drámájukat a maga összefüggéseiben. Nem volna lehetetlen kihívás az előadók számára sem. Mert egyik szerep sem jelent legyőzhetetlen akadályt egy erős akarat számára, ha a két darabot egymás után adnák.” Hozzátehetjük, a közönség számára sem lenne megterhelő, ha a kellő szüneteket beiktatják a részek közé. Nem szükséges a régi görögökre emlékeztetnünk, akik nemzeti ünnepeiken napfelkeltétől napnyugtáig négy drámát játszottak egymás után. A bajor Oberammergauban még ma is szokás a reggeltől estig tartó passiójáték. Párizsban és Londonban öt-hat órás színházi előadások vannak. Végül a német karneválok Münchenben, Kölnben, Mannheimban sok-sok éve szokásosak az egész napos népi színjátékok. Egyáltalán nem új tehát a dolog, és az említett példák, tapasztalatok nyomán haladt a weimari udvari színház intendánsa, Franz Dingelstedt, amikor az idei Schiller-ünnepségen, azon a színpadon, ahol 1799-ben legelőször játszották a darabot, a német irodalom legjelentősebb drámájának részeit most, ugyancsak első ízben, egyszerre viszi színre. A *Wallenstein* három részének két vagy három estén történő előadása megszokott dolog. Ez azonban távolról sem ugyanaz, mint a teljes mű összefüggő színre állítása. Mert a mű nem olyan értelemben vett trilógia, hogy minden rész befejezett, önálló egész, hanem egyetlen mű, mely három részből áll, melyek egymás nélkül nem létezhetnek. A *Wallenstein tábor*a a két rá következő rész nélkül csupán egy zsánerkép, minden drámai cselekmény nélkül. A két *Piccolomini* nem fejeződik be, a *Wallenstein halál*ának pedig nincs eleje, ha külön-külön jelenítjük meg őket. Bármekkora legyen is az utóbbinak hatása, mégis töredék marad, és csak árnyékát mutatja annak a hatásnak, melyre az egész együttesen képes. A bizonyíték rá éppen az idei weimari előadás, melyről a Kölbel-féle Theaterchroniknak a hitelesség bélyegét magán viselő tudósítása azt írja, leírhatatlan hatást gyakorolt. A *Wallenstein tábor*át délelőtt 11-től 12 óráig, [775] A két *Piccolomini*t délután 2-től 4-ig, a *Wallenstein halál*át este 6-tól 10-ig adták. Természetesen részt vett rajta a nagyhercegi udvar a weimari értelmiségi legrangosabb képviselőivel, a jénai és hallei egyetem tekintélyes személyiségeivel együtt, és nagyszámú közönség érkezett a szomszédos Erfurtból és más helységekből. A színház zsúfolásig megtelt, a zenekar helyét kiürítették, a rendezés ízléses és kiváló volt – különösen a vacsorajelenet A két *Piccolomini* negyedik felvonásában. A színészek játéka mindvégig lelkes volt, hatalmas hatást gyakorolva a nézőkre. A német színjátszás nagy napja volt ez. Hogy kinek köszönhető? Ugyanannak az embernek, aki a híres müncheni előadásokat színre vitte, és aki Hebbel Nibelung-trilógiájának Weimarban a német színpadok ajtaját megnyitotta.

Magyarázatok a német szöveghez

Wallenstein-trilógia – Friedrich Schiller 1799-ben befejezett, háromrészes drámája.

Magyarra Dóczy Lajos fordította 1904-ben, később Áprily Lajos ültette át (Friedrich Schiller: *Drámák*, 2. k., Európa Könyvkiadó, 1980). A magyar címet az utóbbiból vettük. A *Wallenstein*-trilógia előadásáról a Ko korábban már közölt egy rövid hírt, ismeretlen forrásból: *Weimarban e hó 9-én adták elő Schiller Wallenstein trilogiumát...*, I/II. 1863/22, nov. 29. Vegyes, 528.

Technik des Dramas – Gustav Freytag (1816–1895) német írónak 1863-ban jelent meg e drámaelméleti munkája Lipcsében, a Hirzel kiadónál. Az idézett mondat a 178. oldalon áll. A *Wallenstein*-trilógia összefüggéseire, értelmezésére vonatkozó mondatokat a glossza szerzője szintén ebből a műből vette.

Franz Dingelstedt – Ld. az Europa 1863/14. 2. jegyzetét.

Hebbel Nibelung-trilógiája – Ld. az Europa 1863/29. 2. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618: *Uj szín- és dalművek*. A Ko glosszája kompiláció, az Europa cikkeiből állította össze a szerző, melyek közül

Arany egyeseket kijelölt átvételre, mások jelöletlenül kerültek be a magyar szövegbe.
Az átvett cikkek:

- Octave Feuillet „Montjoie” in Deutschland*, Europa, 1863/51, Wochenchronik, Theater, 807. h. Jelölt. Ld. az Europa 1863/51. 2. szövegét és jegyzetét.
- Neues von Georges Sand* [Der Marquis von Villemer], Europa, 1863/50, Wochenchronik, Theater, 790. h. Jelölt. Ld. az Europa 1863/50. 8. szövegét és jegyzetét.
- Görners Geadelter Kaufmann*, Europa, 1863/49, Wochenchronik, Theater, 776. h. Jelöletlen. Ld. alább, az Europa 1863/49. 3. szövegét és jegyzetét.
- Ein Drama von August Glaser: „Der Weg zum Ruhme”*, Europa, 1863/51, Wochenchronik, Theater, 806–807. h. Jelöletlen. Ld. az Europa 1863/51. 4. szövegét és jegyzetét.
- Die Wallensteintrilogie an einem Abende*, Europa, 1863/49, Wochenchronik, Theater, 774–775. h. Jelöletlen. Ld. a jelen tétel szövegét és jegyzetét.
- Erfolg der „Trojaner” von Berlioz*, Europa, 1863/49, Wochenchronik, Theater, 775–776. h. Jelöletlen. Ld. az Europa 1863/49. 2. szövegét és jegyzetét.
- Eine neue Oper von Félicien David*, Europa, 1863/49, Wochenchronik, Theater, 776. h. Jelöletlen. Ld. az Europa 1863/49. 4. szövegét és jegyzetét.
- Neues für den Winter* [Rubinstein; a coburgi herceg], Europa, 1863/50, Wochenchronik, Theater, 789. h. Jelölt. Ld. az Europa 1863/50. 7. szövegét és jegyzetét.
- Alte Opern neu in Scene*, Europa, 1863/51, Wochenchronik, Theater, 807. h. Jelöletlen. Ld. az Europa 1863/51. 5. szövegét és jegyzetét.

A Ko szövege:

„Uj szín- és dalművek. Feuillet Octav »Montjoie« című drámát irt, melyre már Németországban is készülnek. A mű a jelen korban játszik s a modern társadalmat rajzolja. Dicsérik szellemdússágát, ragyogó stílját, de dramaturgiai és erkölcsi szempontból nem sok jót mondanak fölöle. Sand György is egy új színművet irt az Odeon színház számára, »Villemer marquis« cím alatt, melynek alapul a fiatal Dumas ugyanily című regénye szolgált. Új kisebb vigjátékai is vannak; ezek egyikét, a »Karácsonéjt« nem rég nyomatta ki a Revue des deux Mondesban. – A német színpadokon, a tél folytán, legnagyobb hatást tett a »Megnemesített kereskedő« című vigjáték Görnertől. A mű a körül forog, hogy egy kereskedőt az állam pénzügyi viszonyai ügyében tett érdemeiért megnemesítenek. A nemesi diplomával elégedetlenség, boldogtalanság szállja meg az eddig boldog családot. A milliomos polgárt tönkre teszi a nemzeti cím. – Egy polgári dráma is meglehetősen tetszést aratott Berlin egyik külvárosi színpadján; címe »Út a dicsőséghez« Glasertől. A cselekvény itt-ott elég önkényes ugyan, de jeles tehetséget árul el, s ment a német polgári drámák hibáitól: nincs benne hamis érzelmesség, köznapiasság és erkölcstelenség. Azonban ez új műveknél nagyobb hatást tett Weimarban egy régi mű előadása. Dingelstedt egy nap adta elő Schiller Wallenstein trológiáját, melyből eddig mindig csak egy részt játszottak. Az előadás délelőtt 11 órakor kezdődött s az első szakasz tartott 12-ig, a második szakasz kezdődött 2 órakor s tartott 4-ig, a harmadik esti 6 órától 10-ig. Az előadásra számosan gyűltek föl a közel fekvő városokból is; a mint a német lapok írják, Schiller e remekművét a színpadon csak most élvezhette először valóban a német közönség. – Az operavilágban legnevezetesebb újdonság, Berlioznak a »Trójaiak« című operája, a théâtre lyriqueben rendkívüli tetszést aratott. A szöveget is maga Berlioz irta, tulajdonképp Virgil Aeneisét dolgozta föl. Zenei tekintetben a

második felvonást dicsérik legjobban. Egyébiránt az egész compositióban sok a báj és az eredetiség. Drága gyöngy benne a két szerelmes álmodozó duettje. A harmadik felvonásban Aeneas áriája nagy hatást tön. A legnagyobb dicséret, melyet ez operáról mondhatni, az, hogy a zeneköltő forduló ponton látszik állani egy természetesb ut felé. – David Felicziánnak is egy új operájára készülnek ugyancsak a théâtre lyriqueben. Czime »A fogoly.« Eredetileg a nagy opera számára írta, de észrevén hogy szövege nagyon hasonlít a Meyerbeer »Afrikai nő«-jéhez, már beadott művét tüstént visszavette. – Rubinstein szintén új operán dolgozik, még pedig orosz szövegre; czime: »A pleskói nő.« – A coburgi hercegtől is egy új operát várnak. – Azonban e mozgalmak mellett is a párisi operaházak rég feledett, bár egykor híres operákat vesznek föl műsorozatokba. Így adták nem rég Dávidnak a »Brazíliai gyöngy« című művét, Halevy [!] »Villám«-át, s a nagy opera Rossini »Moses«-ét szándékszik nem sokára színre hozni.”

A szerzőség kérdése – A kijelölések Aranytól származnak, és a magyar szöveg is feltehetően az ő munkája.

1863/49. 2.

Erfolg der „Trojaner” von Berlioz – Berlioz Trójaiak című operájának sikere, Europa, 1863/49, [nov. 27.], Wochenchronik, Theater, 775–776. h.

A német cikk fordítása – Párizsban a hét zenei élményét Berlioz operája, *A trójaiak* jelentette, melyet hosszú előkészület után állítottak színpadra a Théâtre Lyrique-ben. A saját hazájában figyelemre méltatott, de nem az érdemei szerint elismert művész csodálatos benyomást tett. Műve nemcsak pillanatnyi siker, hanem valódi művészi élmény volt. Ismeretes, hogy Wagnerhez hasonlóan ő szerezte a zenét is, a szöveget is; ahogyan Wagner a Nibelung-mondát, ő az *Aeneist* dolgozta át operaszöveggé. *A trójaiak* azonban csak első részét képezi egy ciklusnak, melynek folytatása a későbbiekben várható. A meglévő rész öt felvonásban – melyet egy prologus és egy koreográfiai betét szakít meg – Dido és Aeneas szerelmét, majd a karthágói királynő halálát állítja színre. A prologushoz egy rövid programzene, a *Lamento* társul, mely a Trója eleste feletti fájdalmat fejezi ki, és kapcsolja be a mű cselekményébe. Az előjáték a proscéniumon zajlik, a függöny csak az első felvonás kezdetén emelkedik fel. Egy dalnok lép elő, és recitáló hangon mondja el a falónak és Trója bevételének történetét, miközben egy láthatatlan kórus a tízéves háború egyes mozzanatait emeli ki. A dalnok ezután távozik, a kórus a színpad mögött elnémul, megnyílik a színpad, és Dido palotájában vagyunk. Aeneas partra száll. A királynő fogadja, és Aeneas abban a pillanatban megbűvöli a szépsége, akárcsak a királynőt Aeneasé. Aeneas felkínálja a királynőnek a segítségét a numidiai Iarbas ellen, aki csapataival Karthágót fenyegeti. A második felvonás előtt, mint jeleztük, egy mozgásos közjáték, egy szimfonikus zenére készült látványjelenet látható. A színpad egy afrikai őserdőt mutat hajnali derengésben. Források hullanak alá a sziklákról, és ömlenek egy náddal és sással övezett tóba. Néhány najádot látni, amint fel- és elmerül a vízben stb. A kürtök most a királyi vadászat közeledtét jelzik. A najádok megrettennek és elmenekülnek. Türoszi vadászok haladnak át a színen, Ascanius [Aeneas fia] követi őket kocsiban. Az ég elsötétül. Esni kezd az eső, a vihar hatalmas zivatarrá alakul, villámok cikáznak. Az eltévedt vadászok kürtjeleket adnak egymásnak. Dido nyíllal a kezében, Diana-öltözékben jelenik meg Aeneas oldalán. A rossz idő elől egy barlangba menekülnek. A források morajló vízeséssé duzzadnak, hangjuk belevegyül a dörgésbe. A homályban szatüroszok, faunok, silvanusok groteszk táncot járnak. Villám csap le, és gyújt meg egy fát. A táncoló alakok megragadnak egy-egy égő ágat, távolodnak, végül eltűnnek [776] az erdő mélyén. A jelenet áradásba torkollik, majd a vihar lassan elcsendesül. „Alig lehetne – írja a Zellner-féle Blätter für Musik – a fül és a szem számára kifinomultabb hatásokat halmozni, mint ebben az egyedülálló

jelenetben.” A további négy felvonásban kevés a tulajdonképpeni cselekmény, főként szerelmi duettek, néha egy-egy csatadalból állnak. Aeneas végül Priamosz, Hektór és Kasszandra szelleme felébreszti bűvöletéből, a jelenések a kötelességre és küldetésére emlékeztetnek (mint látjuk, a szellemvetítő tükörnek is akadt szerepe). Aeneas búcsúzik. Dido kétségbeesésében a máglyahalált választja. Az utolsó kép valóban fenséges. A halál pillanatában – a régiek hite szerint – jövendőmondóvá válik, és a lángoló farakásról Róma leendő sorsát tárja fel. A máglya felett, glóriával övezve, a Capitolium tűnik fel, légiók vonulnak át rajta, és egy császár alakja látható, művészek és költők koszorújában. Az előteret a karthágói nép tölti be, mely csodálattal és borzadva szemléli a látványt. Az apoteózis jelenete így végül a franciák ízlése szerint készült. Zeneileg a második felvonás tetszett a legjobban. A kompozíció itt valóban lendületes, elbűvölő, eredeti. Az egész mű gyöngyszeme a szerelmesek egy ábrándozó kettőse. A harmadik felvonásban Aeneas áriája aratott sikert. A legnagyobb dicséret, amit mondhatunk róla, hogy a szerző, legalábbis részben, a művészet természetesebb útjára látszik rátérni.

Magyarázatok a német szöveghez

Hector Berlioz – (1803–1869), francia zeneszerző, zenelméleti író. *A trójaiak* című operáját 1856–1858-ban írta. Dilogiáról van szó, az első rész címe: *Trója bevétele*, a második részé: *A trójaiak Karthágóban*. Az első rész hősnője Kasszandra, a másodiké Dido. A két részt együtt adták elő 1863-ban, de az első rész első felvonását elhagyták. Azóta is ritkán adják elő a teljes művet, és valódi sikert sohasem aratott, noha a kritika mindig remekműnek minősítette.

szatüroszok, faunok, silvanusok – erdők, mezők görög, illetve római istenségei
succés d'estime – pillanatnyi siker, kritikai siker (fr.)

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618: *Uj szín- és dalművek*. Kompiláció több német glosszából. Részben fordítás, részben tartalomismertetés. Ld. az Europa 1863/49. 1. jegyzetét.

A Ko szövege – Ld. az Europa 1863/49. 1. tételnél.

A szerzőség kérdése – Ld. az Europa 1863/49. 1. tételnél.

1863/49. 3.

Görners Geadelter Kaufmann – *A „Megnemesített kereskedő” Görnertől*, Europa, 1863/49, [nov. 27.], Wochenchronik, Theater, 776. h.

A német cikk fordítása – A német színházak téli újdonságai közül egyik sem ért olyan kirobbanó sikert, egyiknek a híre sem terjedt olyan gyorsan és töltötte meg annyiszor a nézőteret, mint a régi mester, Görner ötfelvonásos vígjátéka, az *Ein geadelter Kaufmann* [A megnemesített kereskedő]. Még Benedix *Sammehwuth* [A gyűjtögető szenvedély] című darabja is háttérbe szorult mellette, és sikere elmaradt emez mögött. A tetszés oka könnyen érthető: a darab a közönség helyzetéből és környezetéből vett rajzzal nyújt szórakozást. A téma nem új, de a szerző ügyesen dolgozta át és ültette más környezetbe: Rohrbeck kereskedő kényelmesen és boldogan él otthonában a családjával, egészen addig, míg az államnak tett pénzügyi szolgálataiért – vagyis mert a herceg és a miniszter kifizetései és előlegei mindig szolgálatkész bankárként intézte – nemességet nem kap. Ekkor azonban elégedetlenség, szerencsétlenség és boldogtalanság költözik a házba. A korábban oly derék embereket a nagyravágyás démona szállja meg, az összes többi rossz szellemmel együtt. Mint tudjuk, a nagyravágyást mindig bukás követi. A milliomos végül elszegényedik – ez szomorú lenne, ha a gazdagság elvesztése nem járna együtt a fejek kitisztulásával és a szívek megtérülésével. Egyszóval: a család újra boldog lesz. Az olvasó el tudja képzelni, hogy a közönség mennyire rokonszenvesnek találja e szereplőket, akiknek alakjában

és jellemében oly sok ismerős vonást talál. Hogy egy portré a művészet szabályai szerint készült-e, lényegtelennek tűnik, ha a hasonlóság felismerhető.

Magyarázatok a német szöveghez

Karl August Görner – (1806–1884), népszerű német vígjátéktíró, színész és rendező

Julius Roderich Benedix – (1811–1873), Magyarországon is gyakran játszott német vígjátéktíró, színházigazgató, színész. A *Sammelwuth* című háromfelvonásos vígjátéka 1863-ban keletkezett, nyomtatásban 1864-ben jelent meg.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618: *Uj szín- és dalművek*. Kompiláció több német glosszából. Részben fordítás, részben tartalomismertetés. Ld. az Europa 1863/49. 1. jegyzetét. Az Európában Arany később is kijelöl egy glosszát mely Görner e művéről szól, ld. az Europa 1864/21. 9. tételt.

A Ko szövege – Ld. az Europa 1863/49. 1. tételnél.

A szerzőség kérdése – Ld. az Europa 1863/49. 1. tételnél.

1863/49. 4.

Eine neue Oper von Félicien David – *Új opera Félicien Daviddól*, Europa, 1863/49, [nov. 27.], Wochenchronik, Theater, 776. h.

A német cikk fordítása – Ld. a Ko közlését az Europa 1863/49. 1. tételnél.

Magyarázatok a német szöveghez

Félicien David – A francia zeneszerzőről ld. az Europa 1863/9. 14. jegyzetét. A *La Captive* [A rabnő] című operájáról a Ko később újra tudósított, ld. az Europa 1864/21. 11. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618: *Uj szín- és dalművek*. Kompiláció több német glosszából. Fordítás. Ld. az Europa 1863/49. 1. jegyzetét.

A Ko szövege – Ld. az Europa 1863/49. 1. tételnél.

A szerzőség kérdése – Ld. az Europa 1863/49. 1. tételnél.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/50.

1863/50. 1. *Englische Lyriker des neunzehnten Jahrhunderts*, Europa, 1863/50, [dec. 4.], 1573–1580. h.; kijelölés félkörös vonallal, grafittal, a versidézet bal oldalán.

	<p>[1575] [...]</p> <p><i>Samuel Coleridge</i> war ebenfalls genau befreundet mit Wordsworth. Als Letzterer in Bridgewater sich aufhielt, wohnte jener im nahe gelegenen Nether-Stowey, auch in Einsamkeit nur der Dichtkunst lebend. Verschiedene literarische Unternehmungen entrissen ihn später zwar diesem Stilleben; so war er z. B. eine Zeitlang Redacteur der Morning Post, sowie</p> <p>[1576]</p> <p>dann Secretär des Gouverneurs von Malta, seine glücklichste und productivste Periode war aber doch die in Wordsworths Umgang in Stowey verlebte Zeit, und das Andenken an jene Tage bestimmte ihn endlich, sich zum zweiten Male in des Genannten Nähe, bei Grasmere, niederzulassen. Ein durch Zartheit sehr ansprechendes Gedicht dünkt uns z. B.</p> <p>Als das Kind eines Freundes getauft wurde</p>	
--	--	--

	<p>Dich hat die Taufe heut' getränkt Mit ihrem flüss'gen Manna, Der Mutter Namen dir geschenkt, O Anna uns'rer Anna!</p> <p>Indeß mit Wünschen stolz und groß Die Andern zu dir kamen, Wünsch' und erfleh' ich dieses blos – Verdiene deinen Namen!</p> <p>Wann deiner Mutter Zeit verrann, Wir trauernd um sie klagen, Wann ihre holde Schwester dann Nach Haus die Engel tragen;</p> <p>Dann mag es wohl, o Kind, geschehn, Daß dich ein Greis entzückt Betrachtet – weil er wähnt zu sehn Sie, die der Tod entrückt.</p> <p>So, eine Rose schön und klar Sah ich im Sommerkleide, Die Knospe nicht, die unscheinbar Erwuchs an ihrer Seite.</p> <p>Doch als der Sommer war erblaßt, Kam ich im Herbst gegangen, Und sah erstaunt am selben Ast Dieselbe Rose prangen.</p> <p>Ach holder Trug! gar wunderhell Ihr gleich an Form und Schimmer, Ging auf die Knosp' an ihrer Stell', Sie war's und war's doch nimmer!</p>	
1863/50. 2. <i>Novellen in Versen</i>, Europa, 1863/50, [dec. 4.], Wochenchronik, Literatur, 780. h.; az első három sor kijelölése a jobb margón függőleges vonallal, grafitl.		
	<p><i>Novellen in Versen</i>. Ein höchst ansprechendes Buch sind die „gesammelten <i>Novellen in Versen von Paul Heyse</i>“ (Berlin, Hertz), d. h. des Dichters früher zerstreut oder unter anderen Titeln erschienene epische Poesien zusammengestellt zu einem Bande, den Keiner versäumen mag zu lesen, wer innerlich das Bedürfniß und die Neigung fühlt, aus dem Dunkel des gewöhnlichen, alltäglichen Lebens einmal emporzusteigen zur sonigen Höhe ächt dichterischer Schönheit und von allen Schlacken des gewöhnlichen Menschendaseins sich einmal rein zu baden in der klaren Fluth einer Poesie, die trotz des gesündesten Realismus doch immer im besten Sinn ideal bleibt. Wir finden in der Sammlung folgende einzelne Stücke: „Die Braut von Cypern“,</p>	

	<p>„die Brüder“, „König und Magier“, „Margherita Spoletina“, „Urica“, „die Furie“, „Rafael“, „Michelangelo Buonarotti“ und „die Hochzeitsreise an den Walchensee“. Welcher dieser Dichtungen wir unter allen den Preis zugestehen sollen, ist in der That schwer zu sagen. Vielleicht einigen sich die meisten Stimmen über „die Braut von Cypern“⁷⁷ einerseits und über „die Brüder“ andererseits. Letztere schlagen den Ton eines milden Ernstes, einer sanften Wehmuth und Trauer an, während erstere eine graziöse Heiterkeit, geistvoll und maßvoll zugleich, in liebenswürdigster Weise charakterisirt. Der Stoff ist Boccacaz entlehnt, doch die ganze Einkleidung und vielfach gemodelte Ausführung ist das eigenste Werk Paul Heyse's, der damit ein Gedicht geschaffen, welches in classischer Reinheit des Styls und harmonischem Eindruck an die besten Vorbilder der Antike, sowie unter den Neueren an keinen Geringeren als Meister Goethe gemahnt. Wenn Heyse durch irgend Etwas bewiesen hat, daß er unzweifelhaft zu unseren aus-erwähltesten, durchgebildetsten und anmuthigsten dichterischen Talenten gehört, so ist es sicher diese Sammlung seiner „Novellen in Versen“, die in keiner eleganten Bibliothek fehlen sollten.</p>	
<p>1863/50. 3. <i>Das Hohelied Salomonis neu übersetzt und erklärt</i>, Europa, 1863/50, [dec. 4.], Wochenchronik, Literatur, 780–781; az első négy sor kijelölése a jobb margón függőleges vonallal, grafitall.</p>		
	<p><i>Das Hohelied Salomonis neu übersetzt und erklärt.</i> Eine neue Uebersetzung und Erklärung des sogenannten Hohenliedes hat <i>Dr. Johann Marbach</i> mit der Absicht herausgegeben, Freunden der Poesie zum rechten Genusse und Verständniß dieser althebräischen Dichtung zu verhelfen. Zwar ist die theologische Literatur an Commentaren derselben nicht arm; indem sie sich aber ihrem Zwecke nach in ein mehr oder minder gelehrtes Gewand kleiden, können sie auch nur Gelehrten, insbesondere den Theologen dienen und sind für ein weiteres Publicum so gut wie nicht vorhanden. Dr. Marbach schlug einen andern Weg ein: er arbeitete nicht in theologischem, noch weniger in biblischem, erbaulichem, sondern allein in literarisch-ästhetischem Interesse, er wollte das Gedicht als dasjenige darstellen, was es trotz der Gegenversicherungen und gequälten Erklärungen der „Frommen“ [781] doch wirklich ist: als Liebeslied. Man kann sagen, daß ihm das in überzeugender und dabei ungemein ansprechender Weise gelungen ist; er ging mit poetischem Gemüth, in verwandter Stimmung an sein Werk und so mußte es glücken. Auch seine Uebersetzung verdient unser Lob; es schwebt über ihr der orientalische Hauch des Originals und doch bleibt sie für das deutsche Ohr stets wohlklingend, wenngleich die eigenthümliche hebräische Sprach- und Versform möglichst beibehalten worden ist. Voraus geht eine auf dem Historischen und Sachlichen fußende, sehr interessante und zum Verständniß des Gedichts im Allgemeinen dienende Einleitung. Wir führen noch den vollständigen Titel des recht zierlich ausgestatteten Büchleins an: „<i>Sulamit</i>. Das</p>	<p> </p>

	schönste Lied der Liebe, neu übersetzt und erklärt. Freunden der Poesie und Liebe gewidmet von Dr. Joh. Marbach" (Frankfurt, Sauerländer).	
1863/50. 4. Pfaffenromane , Europa, 1863/50, [dec. 4.], Wochenchronik, Literatur, 782. h.; a 27–29. sor kijelölése a jobb margón függőleges vonallal, grafitál.		
	<p><i>Pfaffenromane.</i> „<i>Dunkle Tage</i>“, historischer Roman von Emilie Heinrich (Hannover, Wedekind), und „<i>Studien und Erlebnisse eines reisenden Prinzen</i>“ aus dem Arabischen von Fer, Fir, Fep, Isulgu, in drei Bänden (Leipzig, Kollmann). Der erste Roman spielt in Hannover und Umgegend, zur Zeit, als der Herzog Johann Friedrich wieder zur katholischen Religion übergetreten war, Mitte des 17. Jahrhunderts. Bischöfe, Mönche, Jesuiten hatten wieder festen Fuß in der Residenz gefaßt, und trieben nun mit besonderem Eifer Proselytenmacherei unter den protestantischen Einwohnern. Der Herzog selbst, obwohl ein eigenmächtiger und energischer Herr, hatte doch seine schwachen Seiten, namentlich gegen das schöne Geschlecht, welche die Jesuiten zu ihren Zwecken zu benutzen verstanden. Die traurigen Verhältnisse, Zerwürfnisse und Gefahren, in welche einige Familien durch die geheimen Machinationen der eingedrungenen Priester und Jesuiten gerathen, bilden den Inhalt dieses Romans. Die Verfasserin versteht ihr Handwerk. Sie weiß das Interesse für ihre Personen und die Handlung schnell zu erwecken und Spannung auf Spannung folgen zu lassen. Freilich sind ihre Pfaffen eigentlich dumme Teufel, die zuletzt unterliegen, und das möchte die schwache Seite der Erzählung sein. Denn nicht das Mißlingen, sondern das Gelingen ihrer Listen und Gewaltthaten müßte dargestellt werden, wenn die beabsichtigte Wirkung erreicht werden sollte.</p> <p>– Das zweite oben genannte Werk hat dieselbe Tendenz. Es enthält einen der stärksten Angriffe, die bis jetzt in Romanform gegen die römische Hierarchie geschleudert wurden. Die Idee dazu mögen dem Verfasser Montesquieu's „persische Briefe“ eingegeben haben. Iskander, ein africanischer Prinz, dem die Geliebte geraubt, kommt durch die Verfolgung ihrer Spur mit Personen verschiedener Nationen in Berührung und wird durch viele Länder endlich bis nach Rom geführt. Da er später den Thron besteigen wird, und seine Unterthanen gern so glücklich als möglich machen möchte, benutzt er seine Reisen zugleich, um die Zustände der europäischen Nation zu studiren, um ihre gerühmten politischen und religiösen Institutionen einst in seinem Reiche einzuführen. Hier kommen nun die schreienden Gegensätze zwischen dem, was sein heller Verstand und menschenfreundlicher Charakter von den sogenannten gebildeten Völkern erwartete, und was er dagegen beobachtete und fand, in geistreich ironischer und satyrischer Weise zur Darstellung. Es wird alles vor den Richterstuhl des gesunden Menschenverstandes gezogen, was die europäische Welt gegenwärtig bewegt und in Aufregung versetzt. Die Hauptschläge aber werden, wie schon bemerkt, gegen die römische Hierarchie</p>	

	geführt. Die Tendenz des Verfassers geht aber nicht etwa blos aufs Einreißen, sondern auch aufs Aufbauen. Er will die Religion nicht vernichten, die Throne nicht stürzen, sondern jene reinigen, diese erkräftigen; und wenn Priester und Fürsten die vorgeschlagenen praktischen Mittel, wie sie namentlich eine der Hauptpersonen, der Weise Weli angiebt, benutzen könnten, würde die Welt so ruhig und glücklich werden, wie es ihr auf unserm unvollkommenen Planeten überhaupt nur vergönnt sein mag. Das alles wird aber nicht in trockenen und langweiligen Räsonnements vorgetragen, sondern fließt ungesucht aus der Handlung des geschickt und spannend geführten Romans, der mit vielen wahrhaft poetischen Naturschilderungen geschmückt ist, und namentlich auch eine Menge interessanter Charaktere vor- und zum größten Theil consequent durchführt.	
1863/50. 5. „ <i>Don Quixotte</i> “ <i>französisch mit Bildern von Doré</i> , Europa, 1863/50, [dec. 4.], Wochenchronik, Literatur, 783. h.; az első három sor kijelölése a bal margón, függőleges vonallal, grafittal.		
	<p>„<i>Don Quixote</i>“ <i>französisch mit Bildern von Doré</i>. Hachette und Comp. in Paris zeigen endlich das binnen kurzem bevorstehende Erscheinen eines lange vorbereiteten und mit Spannung erwarteten Werkes an: „L'ingénieux Hidalgo Don Quichotte de la Manche par Cervantes, traduit et annoté par Viardot. Avec 370 dessins de G. Doré.“ Der geniale Gust. Doré hat eigens zu dem Zwecke Spanien besucht, um in der Heimath des classischen Werkes Studien an Land und Leuten zu machen. Zwei Jahre verwandte er dann darauf, die Zeichnungen zu liefern.</p>	
1863/50. 6. <i>Eine neue Organisation der Schule der schönen Künste in Paris</i> , Europa, 1863/50, [dec. 4.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 785–786. h.; a 2–5. sor kijelölése a bal margón függőleges vonallal, grafittal.		
	<p><i>Eine neue Organisation der Schule der schönen Künste in Paris</i>. Damit die „<i>Schule der schönen Künste</i>“ in Paris „mit dem Fortschreiten der Ideen und Anforderungen der Gegenwart in Uebereinstimmung komme“, bestimmt ein kaiserliches Decret, daß das Institut von jetzt an unter die ausschließlichen Befehle eines alle fünf Jahre von der Regierung zu ernennenden Directors gestellt wird. Zunächst ist <i>Robert Fleury</i> als solcher erwählt und bekommt 8000 Francs Gehalt. Auch alle Professoren und Verwaltungsbeamte erhalten künftig vom Staate ihre Vocation. Die Schüler haben fortan Zwan[g]scurse über Geschichte, Aesthetik, Archäologie, Perspective, Anatomie u. s. w. zu hören. Jedes Vierteljahr muß ein officieller Bericht über den Zustand der Schule an das Ministerium abgehen. Die jährlichen Preise, die sogenannten Prix de Rome, werden ferner nur noch auf vier statt auf fünf Jahre verliehen, dagegen braucht [786] der Aufenthalt in Rom nur zwei Jahre zu dauern und kann der</p>	

	Stipendiat die übrige Zeit wo er will auf Studienreisen zu- bringen. Für Graveure und Steinschneider wird der Preis nur auf drei Jahre bewilligt.	
1863/50. 7. Neues für den Winter , Europa, 1863/50, [dec. 4.], Wochenchronik, Theater, 789. h.; a 7–9. sor kijelölése a bal margón függőleges vonallal, grafitfial.		
	<i>Neues für den Winter</i> . Der von Wien nach München über- gesiedelte <i>Franz Nissel</i> hat ein Drama: „ <i>Johann Pempfl- inger</i> “ vollendet, dessen Stoff der siebenbürgischen Geschichte entlehnt ist. – <i>Anton Langer</i> schrieb schon wieder ein Lust- spielchen: „ <i>Beim Friseur</i> “, <i>Albert Ellmenreich</i> ein nach einer Novelle bearbeitetes Schauspiel: „ <i>die Frau Studentin</i> “. – Was Opern anlangt, so arbeitet <i>Rubin- stein</i> an einer solchen mit russischem Text: „ <i>die Plesko- werin</i> “. Vom <i>Herzog von Coburg</i> steht ebenfalls eine neue Oper in Aussicht. <i>Westmeyer</i> hat Kotzebue's Posse: „ <i>die Brandschatzung</i> “ zu einer komischen Operette umgear- beitet, und <i>Suppé</i> , der Componist des „Pensionats“, verfaßte in gleichem Genre ein Singspiel: „ <i>das Chor der Rache</i> “. Es ist mit diesem Titel wohl der Spitzname gemeint, den man scherzhafter Weise dem weiblichen Chor zu geben pflegt.	
1863/50. 8. Neues von George Sand , Europa, 1863/50, [dec. 4.], Wochenchronik, Theater, 790. h.; az első három sor kijelölése a jobb margón függőleges vonallal, grafitfial.		
	<i>Neues von George Sand</i> . Für das Odeontheater hat <i>Georges Sand</i> ein Schauspiel: „ <i>der Marquis von Wille- mer</i> “ geschrieben, wozu der gleichnamige Roman von Dumas Sohn als Unterlage dient. Dieselbe Dame dramatisirte auch eine Episode aus Hoffmanns „Meister Floh“ und ließ die kleine Ko- mödie, betitelt „la nuit de Noël“, nebst einigen einleitenden Worten in der „Revue des deux mondes“ abdrucken.	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/50. 1.

Englische Lyriker des neunzehnten Jahrhunderts – *Angol lírikusok a 19. században*,
Europa, 1863/50, [dec. 4.], 1573–1580. h.

A német cikk tartalma – A német cikk rövid felvezetőben két frissen megjelent fordításkötetet ismertet. Az egyik kötetben Luise von Ploennies fordít németre 19. századi angol költőket, rövid életrajzi és kritikai jegyzetekkel ellátva, a másik kötetben pedig Hermann Simon fordítja németre a legjelesebb régi és új angol költőket. Az Europa cikkírója a bevezetés után Luise von Ploennies kötetéből közöl válogatást és részleteket. A következő szerzőket ismerteti: William Wordsworth, Edward Quillinan, Samuel Coleridge, Robert Southey, Charles Lamb, Walter Scott, Thomas Moore, Percy Bysshe Shelley stb. Átemeli a könyvből az életrajzi szöveget vagy annak egy részletét, és egy-két költeményt vagy részletet közöl a fordításokból.

A bevezetőben átfogóan jellemzi az Europa szerzője a kortárs angol költészetet. Ítélete szerint a modern angol költészet korántsem olyan színes és sokrétű, mint a német irodalom, ezért az összkép bizonyos egyhangúságot mutat. Az angolok

inkább a magas műköltészetet művelik, nincs közöttük olyan, akinek költészete minden további nélkül átkerülhetne a szóbeli népi vagy népszerű hagyományba. A németek megszokták, hogy Uhland, Eichendorff és mások dalait akár a szerző ismerete nélkül, népi vagy közköltészeti alkotásként is élvezhetik, az angol költők olvasásakor azonban sohasem lehet szabadulni az érzéstől és tudattól, hogy ők a nép *felett* állnak. Mindemellett vannak az angolok között is érdemes szerzők.

Arany János e hosszú cikkből a Coleridge-re vonatkozó részt, pontosabban a versközlést jelöli ki. Kötetünkbe mi is ezt a részt vettük fel.

Az általunk közölt szövegrész fordítása:

„Samuel Coleridge szintén barátságban állt Wordsworthszel. Amikor az utóbbi Bridgewaterban telepedett le, ő a közeli Nether Stoweyban lakott, szintén magányosan, a költészetnek élve. Különféle irodalmi foglalatosságok később megzavarták e csendes életet. Egy ideig pl. a Morning Post szerkesztője volt, [1576] majd a máltai kormányzó titkára, de a legboldogabb és legtermékenyebb időszaka mégis a Wordsworthszel való kapcsolata volt Stoweyban. E napok emléke ösztönözte őt végül arra, hogy másodszor is a közelébe igyekezzen, és Grasmere mellett telepedjen le. Bensőségessége miatt tűnik számunkra különösen szépnek például a következő verse.”

(Itt az *On the Christening of a Friend's Child* [Barátja gyermekének keresztelójén] című, 1797-es költemény német fordítása következik.)

Magyarázatok a német szöveghöz

Eichendorff – Joseph Karl Benedikt Freiherr von Eichendorff (1788–1857), német romantikus író, költő

Uhland – Ld. Europa 1863/15. 3.

Luise von Ploennies (Plönnies) – (1803–1872), német írónő. Angol antológiájának bibliográfiai adatai: *Englische Lyriker des neunzehnten Jahrhunderts*, ins Deutsche übertragen von Luise von Ploennies, München, Fleischmann, 1863.

Hermann Simon – A német cikk által említett második antológia fordítója, illetve szerkesztője. A cikk valójában csak az antológiásorozat első kötetéről beszél, mely 1864-es évszámmal jelent meg. Ugyanebben az évben még két újabb fordításkötet is napvilágot látott, és 1865-ös évszámmal jött ki a sajtó alól a 4. kötet. Bibliográfiai adatok: *Auswahl Englischer Gedichte* [Válogatott angol költemények], Aus dem Englischen ins Deutsche übertragen von Hermann Simon, Mit englischen Texte, Leipzig, Arnold, 1864.

Samuel Taylor Coleridge – (1772–1834), angol romantikus költő, Wordsworthszel és Robert Southeyval együtt az ún. „tavi iskolához” tartozott.

William Wordsworth – (1770–1850), angol romantikus költő

Az Arany által kijelölt rész – Arany a németre fordított Coleridge-költemény 2–4. szakaszát jelöli ki. Miután sem a cikkről, sem Coleridge-ről nem írt később, a kijelölés célja bizonytalan.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/50. 2.

Novellen in Versen – *Verses elbeszélések*, Europa, 1863/50, [dec. 4.], Wochenchronik, Literatur, 780. h.

A német cikk fordítása – Paul Heyse „összegyűjtött verses elbeszélései” (Berlin, Hertz) kiváló könyv. A szerző szétszórva vagy más címmel megjelent epikus költeményeit tartalmazza egy kötetben, és senki sem mondhat le olvasásáról, akit belső igény és törekvés hajt a mindennapi élet szürkeségéből a költészet napfényes magaslataiba emelkedni, vagy aki a közönséges emberi lét salakjától a költészet áttetsző folyamában szeretne megtisztulni. Egészséges realizmusa ellenére ez a költészet

mindenütt a legjobb értelemben vett ideál szintjén marad. A kötetben a következő darabokat találjuk: *Die Braut von Cypern* [A ciprusi menyasszony], *Die Brüder* [A fivérek], *König und Magier* [Király és mágus], *Margherita Spoletina*, *Urica*, *Die Furie* [A fúria], *Rafael*, *Michelangelo Buonarotti* és *Die Hochzeitsreise an den Walchensee* [Nászút Wachenseere]. Hogy e költemények közül melyiké az elsőbbség, nehéz megmondani. A legtöbb szavazatot bizonyára a *Die Braut von Cypern* [A ciprusi menyasszony] és a *Die Brüder* [A fivérek] kapná. Az utóbbinak tónusát a szelíd komolyság, gyengéd borongás és bánat, míg az előzőét a kecses derű, szellemesség és egyben visszafogottság jellemzi. A tárgyat Boccacciótól veszi, de az egésznek a felruházása, sokrétű felépítése Paul Heyse egyéni munkája. A stílus klasszikus tisztasága és harmóniája révén Heyse az antik költészet legnagyobb példaképeihez, az újabb költészetből pedig nem kisebbhez, mint Goethe mesterhez mérhető. Semmivel jobban nem igazolhatta Heyse a műveltséggel és kellellem párosuló költői tehetségét, mint verses elbeszéléseinek kötetével, mely egyetlen előkelő könyvtárból sem hiányozhat.

Magyarázatok a német szöveghez

Paul Heyse – (1830–1914), a müncheni iskolához tartozó s így egyfajta parnasszista esztétikát képviselő német író, költő; 1854-től II. Miksa bajor király udvari szerzője volt. 1910-ben a világ első irodalmi Nobel-díját ítéltek oda neki. Magyarra az 1870-es évek elejétől fordították novelláit és regényeit. Az itt említett kötete 1864-es évszámmal jelent meg: *Gesammelte Novellen in Versen von Paul Heyse*, Wilhelm Hertz, Berlin. Érdekes, hogy Arany, aki ritkán nyilatkozott a kortárs német irodalomról, 1864. júl. 3-án, a *Ko* II/II. 1. számában az élő német költők legjelesebbjének nevezi őt – az Europa nyomán ugyan, de mégis átvéve a Koszorúba a minősítést. Ld. az Europa 1864/27. 1. tételét.

Boccac – Boccaccio nevének Goethe által németesített változata

Az Arany által kijelölt rész – A lelkes méltatásból Arany az első négy sort jelölte ki, vagyis csak magát a hírt vette volna át. Részben Paul Heyse rendkívüli sikeressége és népszerűsége miatt figyelhetett fel a szövegre, részben a verses epikát tartalmazó kötet kelthette fel érdeklődését – a hasonló jellegű művek, írások, kiadások rendszeresen megjelentek lapjában és bírálatában.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de fél évvel később Arany tudósít Heyse összegyűjtött novelláinak ötödik kötetéről (*Ko* II/II. 1864/1, júl. 3. Vegyes, 23.) – akkor is az Európából dolgozott. Ld. az Europa 1864/27. 1. jegyzetét.

1863/50. 3.

Das Hohelied Salomonis neu übersetzt und erklärt – *Salamon Nászénekének új fordítása és magyarázata*, Europa, 1863/50, [dec. 4.], *Wochenchronik*, Literatur, 780–781.

A német cikk fordítása – Dr. Johannes Marbach azzal a céllal fordította le újra és látta el jegyzetekkel az ún. *Nászéneket*, hogy a költészet kedvelői számára lehetővé tegye az óhéber szöveg élvezetét és megértését. Az *Énekek éneke* egyházi irodalma és magyarázata igen gazdag, de miután ez az irodalom többé-kevésbé tudományos nyelven íródott, csak a tudósok, főként a teológusok tudják használni, a szélesebb közönség aligha. Dr. Marbach más úton indult: a szövegnek nem teológiai vagy bibliai, hanem kizárólag irodalmi, esztétikai érdeket tulajdonít, és annak mutatja a művet, ami a „kegyes” [781] értelmezések ellenére is igaz: szerelmi költeménynek. Ez általában véve sikerült is neki. Fordítása dicséretet érdemel; az eredeti mű keleti bája érződik rajta, a német olvasó számára mégsem hangzik idegenül, bár a héber nyelvi és verstani sajátosságokat lehetőség szerint átvette. A kötet élén egy történeti és tárgyi ismereteken nyugvó, a költemény megértését általánosan segítő, érdekes bevezető áll.

Hátramaradt még, hogy a kecses kis könyv teljes címét ide írjuk: *Sulamit*, Das schönste Lied der Liebe, neu übersetzt und erklärt, Freunden der Poesie und Liebe gewidmet von Dr. Joh. Marbach [Sulamit. A szerelem legszebb éneke, új fordításban. A költészet és a szerelem kedvelőinek ajánlva Dr. Joh. Marbachtól], Frankfurt, Sauerländer, 1863.

Magyarázatok a német szöveghez

Dr. Johannes Marbach – (1829–1905), német költő, egyháztörténész, eisenachi lutheránus lelkész

Az Arany által kijelölt rész – Arany az első négy sort jelölte ki. A Koszorúba a hírértéket tartalmazó sorokat vette volna át. Feltehetőleg a bibliai költészet iránti személyes érdeklődése miatt is olvasta a glosszát.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/50. 4.

Pfaffenromane – *Papi regények*, Europa, 1863/50, [dec. 4.], Wochenchronik, Literatur, 782. h.

A német cikk fordítása – *Dunkle Tage* [Sötét napok], történelmi regény Emilie Heinrichtől (Hannover, Wedekind) és *Studien und Erlebnisse eines reisenden Prinzen* [Egy utazó herceg tanulmányai és élményei], arabból fordította Fer, Fir, Fep, Isulgu, három kötetben (Leipzig, Kollmann). Az első regény Hannoverben és környékén játszódik, abban az időben, a 17. század közepén, amikor János Frigyes herceg áttért a katolikus hitre. A püspökök, barátok, jezsuiták hatalma megszilárdult az udvarban, és nagy buzgósággal térítették a lakosságot. Noha a herceg teljhatalmú és erőskezü uralkodó volt, a jezsuiták kihasználták saját céljaikra a szépnem iránti gyengeségét. A regény tárgyát e szomorú körülmények, szétzilált állapotok, az állandó fenyegetettség képezi, amelyben egyes családok a jezsuiták és papok titkos cselszövései közepette éltek. Az író érte a mesterségét. Érdeklődést tud kelteni szereplői iránt, ismeri a cselekmény gyors felépítésének, a feszültség megeremtésének és fenntartásának titkát. Papjai természetesen ostoba ördögök, akik végül elbuknak, és regényének valójában ez a gyenge oldala. Alattomoságuknak és erőszakosságuknak ugyanis nem a kudarca, hanem éppen a sikere lenne hatásos.

A másik regénynek ugyanez a mondanivalója. Olyan erős támadást intéz a római birodalom ellen, amilyennel regényíró eddig nem kísérletezett. Az ötletet a szerzőnek Montesquieu *Perzsa levelei* adhatták. Iskander, egy afrikai herceg, aki elrabolt kedvesének nyomait követi, útja során sokféle nemzet képviselőjével találkozik, míg végül Rómába érkezik. Mivel rá is az uralkodás vár majd, és alattvalóit a lehető legboldogabbá szeretné tenni, utazását arra is felhasználja, hogy az európai nemzetek körülményeit tanulmányozza, és magasztalt politikai, vallási intézményeiket egykor majd saját birodalmában meghonosítsa. Itt azután éles ellentétbe kerül egymással mindaz, amit a herceg világos értelmével és emberszeretetével a műveltnek tartott nemzetektől elvárna, és amit ezzel szemben megfigyel és talál náluk. A regény ezt az ellentétet szellemes iróniával és szatírával ábrázolja. A józan emberi értelem ítéletének fényében láttatja mindazt, ami az európai világot mozgatja és izgalomban tartja. A támadás azonban, mint szó volt róla, főképpen a római birodalom ellen irányul. A szerzőnek ugyanakkor nem pusztán a rombolás, hanem az építkezés is célja. A vallást nem eltörölni, a trónokat nem ledönteni, hanem megtisztítani és megerősíteni akarja; és amennyiben a papok és uralkodók ezt az utat választják – mint a regény egyik főszereplője, a bölcs Weli javasolja –, a világ olyan békés és boldog lesz, amennyire az a mi tökéletlen bolygónkon csak lehetséges. A szerző mindezt nem száraz és unalmas értekezésben adja elő, hanem könnyedén folyó cselekményben, izgalmasan felépített regényben,

találó költői leírásokkal és egy sor érdekes, többnyire következetesen végigvitt karakterrel.

Magyarázatok a német szöveghez

Emilie Heinrich – Helyesen: Heinrichs (1823–1901), hannoveri német író, történelmi regényeket és elbeszéléseket írt.

Dunkle Tage – Hannover, Wedekind, 1863. Történelmi regény két kötetben, a cselekmény 1665 és 1679 között játszódik. Második kiadása 1865-ben jelent meg.

Herzog Johann Friedrich – János Frigyes, Braunschweig és Lüneburg hercege (1625–1679). Testvérháború következtében jutott hozzá a hercegséghez 1665-ben. 1651-ben katolizált, ezért uralkodásra jutván, államában a protestánsokat üldözte. Ő hívta udvarába Leibnizet.

Fer Fir Fep Isuglu [Isulju] – Ernst Julius Gustav Pfeiffer (1824–1910), német politikus és író álneve. Itt említett regénye 1863-ban jelent meg.

Az Arany által kijelölt rész – Arany a következő mondatot jelöli ki: „Az ötletet a szerzőnek Montesquieu *Perzsa levelei* adhatták. Iskander, egy afrikai herceg, aki elrabolt kedvesének nyomait követi [...]”.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/50. 5.

„Don Quixotte” *französisch mit Bildern von Doré* – *A Don Quijote franciául, Doré illusztrációival*, Europa, 1863/50, [dec. 4.], Wochenchronik, Literatur, 783. h.

A német cikk fordítása – A Hachette et Comp[agnie] párizsi kiadó hamarosan megjelentet egy régóta készülő és nagy érdeklődéssel várt munkát: „Az éleselméjű lovag, Don Quijote de la Mancha, Cervantestől, fordította és jegyzetelte Viardot. 370 képpel Dorétól.” A zseniális Gust[ave] Doré Spanyolországba is ellátogatott, hogy a klasszikus mű eredeti hazájában tanulmányozza a vidéket és az embereket. Két évbe telt azután, hogy a rajzokat befejezze.

Magyarázatok a német szöveghez

[Bibliográfiai adatok] – *L'Ingénieux hidalgo Don Quichotte de la Manche*, par Miguel de Cervantes Saavedra, en deux tomes, traduit par Louis Viardot, avec les dessins de Gustave Doré, Librairie Hachette, Paris, 1863.

Gustave Doré – (1832–1883), francia festő, grafikus, könyvillusztrátor. Több ezer darabos életművében vannak képek Dante, Byron, Milton, Balzac, Rabelais stb. műveihez.

Louis Viardot – (1800–1883), francia publicista, művészettörténész, színházigazgató. Cervantes regényét 1862-ben fordította franciára.

Az Arany által kijelölt rész – Ez a glossza nem jelent meg, de Arany folyamatosan érdeklődött a regény iránt. Legkorábban az 1850-es évek elején emlegeti – 1852 decemberében Tompa Mihálynak (AJÖM XVI. 125), majd a *Széptani jegyzetekben*, a *Zrínyi és Tasso* című tanulmányában 1859/1860-ban; később éppen 1863-ban, a *Gvadányi József*-ről írott portréjában, többször is Don Quijotéval hasonlítja össze Gvadányi főhősét, Zajtayt (Ko I/II. 1863/25, 601–605). A Ko glosszái közül még kettőben ír a Don Quijote színpadi átdolgozásairól: *Sardou Victor „Don Quijote” című drámán dolgozik...* (II/I. 1864/9, febr. 28. Vegyes, 215); *Már színre, vizre és légbe kerültek ama különféle látványosságok...* (II/II. 1864/9, aug. 28. Vegyes, 215).

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/50. 6.

Eine neue Organisation der Schule der schönen Künste in Paris – A párizsi szépművészeti iskola átszervezése, Europa, 1863/50, [dec. 4.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 785–786. h.

A német cikk fordítása – Hogy a párizsi művészeti iskola „összhangba kerüljön a kortárs eszmékkel és törekvésekkel”, királyi rendelet született arról, hogy az intézményt ezután mindig egy öt évre kinevezett igazgató irányítsa. Elsőként Robert Fleuryt bízták meg a tisztséggel, 8000 frankos fizetéssel. A jövőben az összes professzort és alkalmazottat az állam fogja kinevezni. A tanulók kötelező tárgyai közé tartozik ezután a történelem, esztétika, régészet, perspektíva, anatómia stb. Negyedévente hivatalos jelentést kell tenni a minisztériumnak az iskola állapotáról. Az évente kiosztandó római díjat (Prix de Rome) mostantól fogva nem öt, hanem csak négy évre adják, ebből azonban csak két évet kell Rómában tölteni, a fennmaradó időt az ösztöndíjas tetszés szerinti tanulmányúton töltheti. A vésnökök és kőfaragók csak három évre kapnak ösztöndíjat.

Magyarázatok a német szöveghez

Schule der schönen Künste – Párizsi szépművészeti iskola, az École des Beaux-Arts

Robert Fleury – Joseph-Nicolas Robert-Fleury (1797–1890), francia festő; 1863-ban az École des Beaux-Arts igazgatója lett, 1864-ben a római Francia Akadémia igazgatójának nevezték ki.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első négy sor mellett áll, de feltehetőleg hosszabb szövegrészre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/50. 7.

Neues für den Winter – Újdonság télire, Europa, 1863/50, [dec. 4.], Wochenchronik, Theater, 789. h.

A német cikk fordítása – A Bécsből Münchenbe költözött Franz Nissel új drámát fejezett be: a *Johann Pempflingert*. A cselekményt az erdélyi történelemből vette. – Anton Langer ismét egy kis vígjátékot írt: *Beim Friseur* [A fodrásznál], Albert Ellmenreich pedig egy novellát dolgozott át színpadra: *Die Frau Studentin* [A tanuló hölgy]. – Ami az operát illeti, Rubinstein orosz szövegre írt egy új művet ezzel a címmel: *Die Pleskowerin* [A pleskói nő]. Coburg hercegétől szintén várható egy új darab. Westmeyer Kotzebue-nak a *Die Brandschatzung* [A fosztogatás] című bohózatából alkotott egy vígoperettet – a *Das Pensionat* (A nő-növelde) szerzője, Suppé pedig ugyanebben a műfajban szerzett daljátékot *Das Chor der Rache* [A bosszúállók kórusa] címmel. A cím tréfásan a nők kórusára utal.

Magyarázatok a német szöveghez

Franz Nissel – (1831–1893), osztrák drámaíró

Anton Langer – (1824–1879), osztrák író, újságíró

Albert Ellmenreich – (1816–1905), német színész és író

Anton Grigorjevics Rubinstein – (1829–1894), oroszországi zeneszerző, karmester. Ebből az időszakból nem ismeretes ilyen című operája.

Herzog von Coburg – Ernst II. Sachsen-Coburg-Gotha hercege (1818–1893), irodalommal és zeneszerzéssel is foglalkozó főúr, politikus, szabadkőműves nagymester. Ebből az időszakból nem ismeretes operája.

Wilhelm Westmeyer – (1829–1880), német zeneszerző

Die Brandschatzung – [A fosztogatás], August Friedrich Ferdinand von Kotzebue 1806-ban keletkezett egyfelvonásos vígjátéka

Franz von Suppé – (1819–1895), belga családból származó ausztriai zeneszerző. *A nő-növelde* (*Das Pensionat*, 1860) című operettjét 1862. május 14-én, Szigligeti

Ede rendezésében a Nemzeti Színház magyarul is játszotta (DSzh). A *Chor der Rache* szintén operett volt, 1864-ben mutatták be.

Az Arany által kijelölt rész – Arany csak a Rubinsteinre és a Coburg hercegre vonatkozó részt emelte ki, és ez került át a Ko glosszájába is.

A Ko közlése – I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618: *Uj szín- és dalművek*. A Ko glosszája kompiláció az Europa több számából. Ld. az Europa 1863/49. 1. jegyzetét.

A szerzőség kérdése – Ld. az Europa 1863/49. 1. jegyzetét.

1863/50. 8.

Neues von George Sand – *George Sand új műve*, Europa, 1863/50, [dec. 4.], Wochenchronik, Theater, 790. h.

A német cikk fordítása – George Sand az Odéon színház számára színdarabot írt *Villemer marquis* [*Le Marquis de Villemer*] címmel; alapjául az ifjabb Dumas azonos című regénye szolgált. Dramatizálta emellett Hoffmann *Meister Floh* [Bolhakirály] című elbeszélésének egyik részletét, vígjátékának a *La Nuit de Noël* [Karácsonyi éj] címet adta. Ez utóbbi, néhány bevezető mondattal megjelent a *Revue des Deux Mondes*-ban.

Magyarázatok a német szöveghez

George Sand – Valódi nevén Amandine Aurore Lucile Dupin, Baronne Dudevant (1804–1876), francia író; színpadi darabjait 1853-tól a Nemzeti Színház gyakran játszotta. A *Villemer marquis* című darabját Szerdahelyi Kálmán fordításában és Szigligeti Ede rendezésében 1865. február 8-án állították először színre, a későbbiekben még évtizedekig játszotta mind a pesti, mind a kolozsvári Nemzeti Színház.

Ernst Theodor Amadeus Hoffmann – (1776–1822), német író. Itt említett, *Meister Floh* című művét a magyar szakirodalom kétféle címmel emlegeti: *Floh mester* és *A bolhakirály*.

Az Arany által kijelölt rész – Arany az első három sort jelölte ki, de a Koszorúba – kihagyással – a teljes glossza átkerült.

A Ko közlése – I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618: *Uj szín- és dalművek*. Kimaradt a Koszorúból George Sand vígjátékának forrása, a Hoffman-mesére való utalás. A Ko glosszájának keletkezéséről és a szerzőség kérdéséről ld. az Europa 1863/49. 1. jegyzetét.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1863/51.

1863/51. 1. *Eine Büste Shakespeare's von Eichenholz*, Europa, 1863/51, [dec. 11.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 803. h.; rézsútos vonalú jelölés grafittal az első sor mellett.

	/ <i>Eine Büste Shakespeare's von Eichenholz</i> . Ein 15 zölliger Block Eichenholz, einst zur Wohnung Shakespeare's in Stratford am Avon gehörig, ist vom „königlichen Schnitzkünstler“ <i>William Perry</i> zu einer sehr gelungenen Büste des Dichters verarbeitet worden, welche der „Shakespeare-Denkmalverein“ erworben hat. Das Werk soll mit wahrer Meisterschaft gefertigt sein.	
--	---	--

1863/51. 2. *Octave Feuillet's „Montjoie“ in Deutschland*, Europa, 1863/51, [dec. 11.], Wochenchronik, Theater, 807. h.; rézsútos vonalú jelölés grafittal az első sor mellett.

	/ <i>Octave Feuillet's „Montjoie“ in Deutschland</i> . Das neueste Werk <i>Octave Feuillet's</i> : „Montjoie“, ein mit blendendem	
--	---	--

	Geist ausgeführtes, glanzvoll stylisiertes, aber in ästhetisch-moralischer Hinsicht möglichst unerquickliches Gemälde aus der modernen Gesellschaft, wird im Auftrage des Herrn v. Hülsen von einem deutschen Schriftsteller übersetzt, um dann auf der Berliner Hofbühne sofort gegeben zu werden.	
1863/51. 3. <i>Zwei Wunderkinder</i> , Europa, 1863/51, [dec. 11.], Wochenchronik, Theater, 807–808. h.; rézsútos vonalú jelölés grafittal az első sor mellett.		
/	<p><i>Zwei Wunderkinder</i>, von denen das männliche (Henri) erst 10, das weibliche (Antonine) 16 Jahre zählt, machen gegenwärtig in Paris viel Aufsehen, indem sie gemeinschaftlich eine Messe für vier Stimmen, mit Begleitung der Harfe und Orgel, componirten, deren Aufführung in einer der Hauptstadt nahe gelegenen Kirche einen glänzenden Erfolg hatte, so zwar, daß nicht nur die verschiedensten französischen Blätter, sondern auch ausländische Journale, wie die „Times“ und „Morning Post“, anerkennend darüber berichten. Nachdem in Paris selber allgemein der Wunsch laut geworden, die Messe ebenfalls executirt zu hören, soll dies Ende December geschehen, mit der von den jugend-</p> <p>[808]</p> <p>lichen Componisten eigens gestellten Bedingung, daß der Ertrag des Eintrittsgeldes den bedrängten Polen zu Theil werde. Die beiden Geschwister sind Kinder des Dr. Perry, eines der ausgezeichnetsten Pariser Aerzte. Was Einzelheiten der Messe anlangt, so rührt die Introduction von ihnen gemeinschaftlich, das Kyrie, O salutaris und Agnus von Henri, das Gloria und Sanctus von Antonine her.</p>	

Függelék

1863/51. 4. *Ein Drama von August Glaser: „Der Weg zum Ruhme“*, Europa, 1863/51, [dec. 11.], Wochenchronik, Theater, 806–807. h.

Ein Drama von August Glaser: „Der Weg zum Ruhme“ wird an verschiedenen Bühnen einstudirt und hat bei einer bereits stattgehabten Aufführung in der Berliner Friedrich-Wilhelmsstadt vielen Beifall gefunden. Man muß es ihm zum Lobe anrechnen, daß es im Conflict eines liebenden Herzens mit den Rücksichten auf die Welt und ihr Herkommen sich nicht in hohle Sentimentalität verliert. Es bleibt immer der Kreis wahrer und tiefer Empfindungen, in welchem sich die Handlung des Stücks und ihre Träger bewegen. Ein junges Mädchen, das sich mit ihrer Hände Arbeit ernährt, wird von einem Arbeiter, der sie liebt und, um sie zu besitzen, Meister geworden ist, beredet, in einer adeligen Familie eine Stellung anzunehmen; sie willigt hierin zwar nicht, geleitet aber ihre Freundin zu jener Familie, damit diese dort als das gewünschte Kammermädchen eintrete. Man erfährt nun, daß die Heldin der Sproß eines verarmten aristokratischen Geschlechts ist. Die Frau vom Hause rührt die Aehnlichkeit des jungen Mädchens mit ihrer Mutter so, daß sie es an Kindes Statt annimmt. Bald verliebt sich der Sohn ihrer Wohlthäterin in die reizende Pflegeschwester – sie stößt den [807] früheren Verlobten von sich und dieser entflieht in Verzweiflung. Da kommt über Franzisca endlich tiefe Reue, sie weist auch den adeligen Freier von sich und folgt ihrer Freundin, die inzwischen einen Schullehrer geheirathet hat, in die Einsamkeit. Hier erfährt sie durch Zufall, daß der Hof und die ganze Residenz ein Bild bewundert, dessen Entwurf, von der Hand ihres verschwundenen Jugendgeliebten, sie besitzt und als theures

Andenken an ihn, verehrt. Sie eilt in die Hauptstadt und findet da den Verlorengeglauten, den „verschmähter Liebe Pein“ zum Verlassen seines bisherigen Standes bewog und der so, in Ausbildung des in ihm schlummernden Talent, zum berühmten Künstler geworden. Mag in dieser Anlage der Handlung auch manche Willkür walten, doch spricht sich überall Talent und das anerkennenswerthe Streben aus, ein poetisches Drama zu gestalten. Es stört, wie gesagt, nichts Triviales, nichts Unedles und das Stück kann mit Recht unseren besseren „bürgerlichen Schauspielen“ zugezählt werden.

1863/51. 5. *Alte Opern neu in Scene*, Europa, 1863/51, [dec. 11.], Wochenchronik, Theater, 807. h.

Die Pariser Opernbühnen wetteifern förmlich darin, von früher her berühmte, lange nicht mehr gegebene Werke von neuem aufs Repertoire zu bringen. So erschien im Théâtre Lyrique bereits „*die Perle von Brasilien*“ von Felicien David wieder; die komische Oper wird den „Blitz“ von Halevy [!] abermals insceniren, und die große Oper endlich studirt den Rossini'schen „Moses“.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1863/51. 1.

Eine Büste Shakespeare's von Eichenholz – Shakespeare mellszobra tölgyfából, Europa, 1863/51, [dec. 11.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 803. h.

A német cikk fordítása – Egy 15 hüvelyknyi tölgyfahasábból, amely eredetileg Shakespeare stradfordi házából való, William Perry királyi faragóművész a költő jól sikerült szobrát készítette el. A mestermunkát a Shakespeare-émlékművekre létrejött egyesület átvette. Valódi mesterműnek kell lennie.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1863/51. 2.

Octave Feuillet's „Montjoie” in Deutschland – Octave Feuillet „Montjoie” című darabja Németországban, Europa, 1863/51, [dec. 11.], Wochenchronik, Theater, 807. h.

A német cikk fordítása – Octave Feuillet legújabb darabja, a *Montjoie* ragyogó szellemmel megírt, pompás stílusú, de esztétikai és morális tekintetben kevésbé üdítő ábrázolása a modern társadalomnak. Von Hülsen megrendelésére egy német író már fordítja, hogy a berlini udvari színház azután azonnal színre vihesse.

Magyarázatok a német szöveghez

Octave Feuillet – (1842–1890), ld. az Europa 1863/16. 1. jegyzetét.

Montjoie – A drámát németre a következő címmel fordította Adolf Bahn 1864-ben: *Montjoye, der Mann von Eisen*, Lebensbild in 5 akten [Montjoye, a vasember, életkép 5 felvonásban]. A párizsi bemutatóról és a német fordítás tervéről Arany korábban is kijelölt egy cikket, akkor nem közölte. Ld. az Europa 1863/40. 5. jegyzetét.

Botho von Hülsen – (1815–1886), 1851-től a porosz királyi színházak intendánsa

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618: *Uj szin- és dalművek*. A glossza kompiláció, az Europa 9 színházi tárgyú írásából áll össze (ld. az 1863/49. 1. jegyzetét). A magyar szöveg a Feuillet-ről szóló hírrel kezdődik, ez azt jelenti, a magyar kompiláció a német lap jelen számának kézhez vétele után készült. A Ko

szerzője nem fordítja, inkább csak ismerteti a német hírt. Feuillet nevét tévesen, a német birtokosraggal együtt veszi át.

A Ko szövege:

„Feuillet Octav »Montjoie« című drámát irt, melyre már Németországon is készülnek. A mű a jelen korban játszik s a modern társadalmat rajzolja. Dicsérik szellemdússágát, ragyogó stílját, de dramaturgiai és erkölcsi szempontból nem sok jót mondanak felőle.”

A szerzőség kérdése – Ld. az 1863/49. 1. jegyzetét.

1863/51. 3.

Zwei Wunderkinder – *Két csodagyermek*, Europa, 1863/51, [dec. 11.], Wochenchronik, Theater, 807–808. h.

A német cikk fordítása – Párizsban két csodagyermek kelt nagy feltűnést. A testvérpár közül a fiú, Henri mindössze 10 éves, a lány, Antonine 16 éves, és közösen egy misét komponáltak négy szólamra, hárfá- és orgonakísérettel. Egy fővároshoz közeli templomban, ahol előadták, olyan fényes sikert arattak, hogy nemcsak a francia, hanem a külföldi lapok is, mint például a Times vagy a Morning Post, elismerően írtak róluk. Miután egyhangú a vélemény, hogy Párizsban is mutassák be a szerzeményüket, ez december végén megtörténhet, mégpedig a fiatal szerzők által szabott feltételek szerint: a bevételt a szorult helyzetben lévő lengyelek megsegítésére kell fordítani. A két fiatal a kiváló párizsi orvos, Dr. Perry gyermeke. Ami a misét illeti, a *Belépőt* közösen írták, a *Kyrie*, az *O salutaris* és az *Agnus Henrie*, a *Gloriát* és a *Sanctust* pedig Antonine szerezte.

Magyarázatok a német szöveghez

Belépő, *Kyrie*, *O salutaris*... – A misekompozíciók néhány állandó tételét sorolja fel a német szerző: *Introduction* (Belépő ének); *Kyrie eleison* (Uram irgalmazz); *O salutaris* (Ő üdvösséges áldozat – Oltáriszentségi ének); *Agnus Dei* (Isten báránya); *Gloria* (Dicsőség a magasságban Istennek); *Sanctus* (Szent vagy...)

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett feltehetőleg a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1863/51. 4.

Ein Drama von August Glaser: „Der Weg zum Ruhme” – *Dráma August Glasertől: „Út a dicsőséghez”*, Europa, 1863/51, [dec. 11.], Wochenchronik, Theater, 806–807. h.

A német cikk fordítása – August Glaser *Der Weg zum Ruhme* című drámáját több színházban tanulják, a berlini Friedrich Wilhelmsstadtban pedig, ahol már előadták, szép sikert aratott. Dicséretére válik, hogy a szerető szív és a környező világ viszonyának rajzában sehol sem süllyed üres érzélgősségbe, a cselekményvezetés és karakterformálás során végig megmarad a valódi és mély érzelmek ábrázolásánál. Egy fiatal lány kétkezi munkával keresi a kenyerét, egy munkáslegény pedig, aki szereti őt és mesterré válik, hogy feleségül vehesse, arra igyekszik rábeszélni, hogy lépjen állásba egy nemesi családnál. A lány erre nem hajlandó, de barátnőjét elvezeti a családhoz, hogy fogadják fel szobalánynak. Ekkor derül rá fény, hogy a lány egy elszegényedett nemesi család gyermeke. A ház úrnője meghatódik, amikor felfedezi a hasonlatosságot a lány és az anyja között, ezért gyermekévé fogadja. Az úrnő fia beleszeret a szépséges fogadott testvérbe, [807] a lány pedig eltaszítja korábbi udvarlóját, aki kétségbe esik. Franciskán ekkor eluralkodik a mély megbánás, elutasítja a nemes ifjút is, és magányba vonul a barátnőjéhez, aki időközben egy tanító

felesége lesz. Egy véletlen folytán jut tudomására, hogy az uralkodói udvarban nagy csodálatot keltett egy festmény, melynek vázlatát egykori udvarlója készítette, a lány pedig megőrizte emlékül. A fővárosba siet, rátalál megvetett szerelmesére, aki elhagyta állását és a benne szunnyadó tehetséget kiképezve, neves művésszé vált. Bár a cselekmény helyenként erőltetettnek tűnik, mégis mindenütt felismerhető a szerző tehetsége és törekvése költői dráma alkotására. Sehol sem közönséges vagy alantas, és a mű joggal sorolható a jobb polgári színműveink közé.

Magyarázatok a német szöveghez

August Glaser – Az *Europa* rosszul írja a szerző nevét. Nem August, hanem Adolf Glaserről van szó (1829–1915), német íróról, újságíróról, aki 1856-tól egészen 1907-ig a braunschweigi Westermanns Monatshefte című havilap szerkesztője volt, és számos regénye, novellája, drámája jelent meg a saját nevén, illetve Reinald Reimar álnéven. A jelen cikkben említett színjáték nyomtatásban 1864-ben jelent meg Braunschweigban, szerzői kiadásként és kéziratként. A *Ko* nem veszi át a téves nevet, a magyar glosszában a fordító a szerzőnek csak a vezetéknévét említi.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A *Ko* közlése – I/II. 1863/26, dec. 27. Külföldi szemle, 618: *Uj szín- és dalművek*. Kompiláció több német glosszából. A jelen glosszából az utolsó két mondatot fordítja a magyar szerző. Ld. az *Europa* 1863/49. 1. jegyzetét.

A *Ko* szövege és a szerzőség kérdése – Ld. az *Europa* 1863/49. 1. tételét.

1863/51. 5.

Alte Opern neu in Scene – *Régi operák újra a színen*, *Europa*, 1863/51, [dec. 11.], Wochenchronik, Theater, 807. h.

A német cikk fordítása – Ld. az *Europa* 1863/49. 1. szövegét és jegyzetét.

Magyarázatok a német szöveghez

Félicien David – Ld. az *Europa* 1863/9. 14. jegyzetét. A *Brazília gyöngye* című operája 1851-ben készült.

Jacques Fromental Halévy – Ld. az *Europa* 1863/15. 2. jegyzetét. A *L'Éclair* [Villám] című vígoperája 1835-ből való.

Gioacchino Rossini Mózese – Az opera első változata (*Mosè in Egitto*) 1818-ból való, majd 1827-ben a párizsi előadásra átdolgozta: *Mózes és a fáraó, vagyis az átkelés a Vörös-tengeren*.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A *Ko* közlése – I/II. 1863/26, december 27. Külföldi szemle, 618: *Uj szín- és dalművek*. Kompiláció több német glosszából. A jelen glosszából a második mondatot fordítja a *Ko* szerzője. Ld. az *Europa* 1863/49. 1. jegyzetét.

A *Ko* szövege és a szerzőség kérdése – Ld. az *Europa* 1863/49. 1. tételét.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/1.

1864/1. 1. <i>Ein Geschenk für das Pesther Nationalmuseum</i> , Europa, 1864/1 [1863. dec. 25.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 9. h.; elmosódó jelölés fekete tintával az utolsó két sornál, a bal margón. [Az ív a nagyszalontai könyvtárban az 1864/10-es számban található.]		
	<i>Ein Geschenk für das Pesther Nationalmuseum.</i> Die Damen des Weißenburger Comitats haben auf Anregung der Gräfin Livia Zichy dem Pesther Nationalmuseum ein historisches Gemälde zum Geschenk gemacht, das <i>Szekelyi</i> nach einer in diesem Comitete vorgekommenen Begebenheit: „Dobozy giebt seiner Gattin den Tod, um sie vor Entehrung zu bewahren“, verfertigte. Auch ließ die Gräfin Zichy einen Aufruf an ihre Landsmänninnen ergehen, es möchte sich in jedem Comitae ein Damen-Comité bilden, um irgend eine historische Begebenheit, die sich daselbst ereignet hat, durch den Pinsel eines heimischen Künstlers darstellen und dem Nationalmuseum zukommen zu lassen, wodurch die Geschichtsmalerei in Ungarn einen nicht unerheblichen Aufschwung nehmen dürfte.	

Függelék

1864/1. 2. *Novellen von Christian Winther*, Europa, 1864/1, [1863. dec. 25.],
 Wochenchronik, Literatur, 4. h.

Eine der hervorragendsten Erscheinungen der neuesten dänischen Literatur ist unstreitig Christian Winther. Nirgends verweigerte jener die deutsche Kritik die Anerkennung, daß sie an rührenden und rüstigen Geistern ungemein reich sei; nur war zugleich zu bemerken, daß sie sich im Allgemeinen durch einen zu engen nationalen Standpunkt und wenigstens eine Zeitlang durch eine allzu entschiedene Aneignung Byron'scher Lebensauffassung selbst beschädige. In jüngster Zeit nun sind diese beiden Einreden gehoben und wir haben uns seit etwa einem Decennium des frischen, neuen, regen Gedankenlebens der dänischen Dichter vielfach innig erfreuen können. Dies gilt auch von den Werken Christian Winthers, der früh durch lyrische Ergüsse voll großen naiven Reizes ausgezeichnet, dann durch seine „Holzschnitte“, eine Reihe idyllischer Romanzen, berühmt, später auch noch das Feld der Novelle mit entschiedenem Glück zu bebauen angefangen hat. Seine gesunde, unmittelbare Natur machte es ihm leicht, sich aus der Lyrik zur epischen Gestaltung der Gedanken zu erheben, in kleinen Dichtungen dieser Art, z. B. in der reizenden „Römischen Osterie“, Selbsterlebtes fesselnd darzustellen und endlich in prosaischen Erzählungen eine seltene Frische der Gefühle und die Kunst malerischer Schilderung zu bewähren. Ein einfaches Thema, ohne alle erzwungene Spannung, naiv in Form und Ausdruck, allein pikant und unterhaltend in der Situation, ein wenig melancholisch gefärbt, meist tragisch im Ausgang, dabei aber auch stellenweise voll feinen Humors, niemals grell abschließend und reich an Gedanken – dies ist der Grundcharakter seiner besseren Novellen. Eine Anzahl derselben erschien bereits vor etwa zehn Jahren in deutscher Uebersetzung von H. Zeise; von den seitdem entstandenen hat Graf *Ulrich Baudissin* jetzt wieder mehrere in unsere Sprache übertragen und führt diese neue Sammlung den Titel: „*Bunte Blätter*“ (2 Theile, Altona,

Mentzel). Zusammengestellt sind darin im Ganzen sieben kleinere Erzählungen, von welchen wir besonders die „Zwei Freunde“, „Auf dem Lande“ und „Monsieur Martin“ als gelungen in ihrer Art hervorheben wollen. Derselbe Graf Ulrich Baudissin gab übrigens auch Novellen eines anderen dänischen Dichters in deutscher Uebersetzung. Es sind dies die „*Herrensitze von Carit Ellar*“ (zwei Theile, ebenda). Gegen die feine Feder Christian Winthers sticht dieser Autor freilich etwas ab.

1864/1. 3. *L'Idéographie*, Europa, 1864/1, [1863. dec. 25.], Wochenchronik, Literatur, 7–8. h. [A nagyszalontai könyvtárban az 1864/10-es számba beillesztve.]

L'Idéographie, par *Don Sinibaldo de Mas* (Paris, Dupral). Die Componisten besitzen in ihren Noten eine musikalische Weltsprache, und so bedienen sich auch die gewöhnliche Rechenkunst, die Arithmetik, die Algebra gewisser Zeichen, die überall verstanden werden. Die Möglichkeit, durch ähnliche Zeichen zu einer Weltsprache zu gelangen, ist oft erwogen wor[8]den, z. B. von Männern wie Leibniz und Volney. Zu einer besondern Ermunterung muß den Denkern dienen, daß fünfhundert Millionen Menschen bereits eine Weltsprache besitzen. Die Chinesen, Japanesen, Cochinchinesen und Tonkinesen, die alle von der Sprache der andern nicht ein Wort verstehen und deshalb mit einander nicht sprechen können, verständigen sich ohne Schwierigkeit, wenn sie zu Papier und Pinsel greifen. Sie haben Zeichen, die allen diesen Völkern gemeinschaftlich sind, und besitzen im Gebrauch derselben eine solche Sicherheit, daß sie diese Zeichen zum Abschluß der wichtigsten Geschäfte benutzen. Was diese Leute können, können wir auch. Wir müssen eine Ideographie erfinden, d. h. die Kunst, Ideen (nicht die Worte einer bestimmten Sprache) durch Schriftzeichen auszudrücken. Ich, du, er, wir, sie, klein, groß, jung, alt, Haus, Acker, Wald, Pflanze, Thier, Pferd, Kuh, lieben, hassen, essen, trinken u. s. w. sind Begriffe, die nirgends in der Welt wechseln. Vieles, was an der Person oder an der Scholle haftet, wie Eigennamen von Menschen und Städten, oder was specifisch im Gedankenkreise eines einzelnen Volks lebt, wird sich freilich durch Zeichen nicht ausdrücken lassen, aber das allgemein Gültige kann man durch allgemeine Zeichen verständlich machen. Einen Versuch dazu macht Don Sinibaldo de Mas. Er schreibt die Ideen mit Noten, die gleich musikalischen auf und zwischen Linien stehen. Um zu zeigen, daß die Sache geht, hat er die 150 ersten Verse des ersten Gesanges der Aeneide in ideographische Zeichen übersetzt. Wir wünschen dem Buche Verbreitung, der Sache Erfolg, aber für uns selbst wünschen wir, nie so viel in Ideographie schreiben zu müssen, als wir jetzt über Ideographie geschrieben haben, denn sie ist doch ein verwünscht krauses Ding.

1864/1. 4. *Weltumsegelnde Virtuosen*, Europa, 1864/1, [1863. dec. 25.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 31–32. h.

Wir haben seiner Zeit von den beiden Virtuosen, Pianist *Wehle* und Violoncellist *Feri Kletzer* berichtet, welche eine Kunstreise um die Welt zu machen sich entschlossen hatten. Das „Dresdner Journal“ bringt jetzt Nachrichten über die kühnen Musiker, woraus wir ersehen, daß ihnen zunächst in Cairo ein glänzender Erfolg zu Theil wurde. Von Cairo begaben sie sich dann nach Aden, den Sechellen, Bourbon, Mauritius und befanden sich zuletzt in Bombay. Das Interesse an der Reise selbst und ihren reichgewährten Anschauungen mußte in der Folge freilich für viel Beschwerden, theure Erfahrungen und Enttäuschungen [32] lohnen, obwohl die Concertgeber überall freundlichste Aufnahme und ihre Leistungen außerordentlichen Beifall fanden. Fast überall aber hatten sie auch gegen die irrige Ansicht einer gewissen Classe von Menschen zu kämpfen, als seien sie lediglich gekommen, um Geld auszugeben, nicht auch einzunehmen, und selbst in jene Tropengegend ist bereits die Meinung gedrungen, daß der Musiker ein für Wohlthätigkeitszwecke besonders nutzbares Individuum sei. Der opferfähige Wohlthätigkeitssinn der beiden Virtuosen fand immer sehr humane Beachtung. Auf der armen Gruppe der Sechellen (Hauptplatz Mahé) erspielten sie 500 Francs für den Bau einer katholischen Kirche, und ihr sechstes, auf der Insel Mauritius

zum Besten der dortigen Freimaurerloge gegebenes Concert war noch gefüllter, als die anderen fünf vorhergegangenen. Daß der musikalische Dilettantismus und Enthusiasmus sich daselbst mit höchster Unwissenheit zusammenfindet, ist natürlich. Einige Namen berühmter Componisten sind wohl bekannt, aber nicht ihre Werke, und die Reisenden kamen öfter in die Verlegenheit, modernste Virtuosenstücke als Schöpfungen Mendelssohns oder Beethovens passiren zu lassen, um die mißverständlich über den Genius dieser Meister entzückten Zuhörer nicht zu beschämen. Die Unannehmlichkeit der Kritik existirt fast noch gar nicht in diesem wilden Concert-Terrain, und nur auf Mauritius zeigte sich diese Landplage freier Kunst auch schon eingeschlichen. Ein besonders freundlicher Empfang wurde den Künstlern auf der Insel Bourbon in St. Denis und St. Pierre zu Theil. Gute Musikdilettanten stellten ein recht leidliches Orchester her und die Stadt gab das Theater zu allen Concerten umsonst. Die Creolen wie die Franzosen erwiesen sich den Virtuosen teilnehmend und gefällig. Die Engländer dagegen zeichneten sich durch Egoismus und Berechnung aus; einer derselben hatte die Unverschämtheit, den beiden Spielenden von dem für ihre Vorträge in seiner musikalischen Soiree festgesetzten Honorar von 50 Pfund für Beleuchtung und Thee 150 Francs abzuziehen. Die Fahrt nach Madagaskar, durch Empfehlung des Herrn Lambert an den König Radamar unterstützt, mußte unterbleiben, da Letzterer gerade das Unglück gehabt hatte – nach den neuesten Zeitungsberichten darf man wohl sagen: beinahe – erdrosselt zu werden. In Bombay ergab sich viel Beschwerde für die Touristen, theils durch die Ausdehnung der Stadt, die Racenverschiedenheit der Bevölkerung und den großartigen Zuschnitt ihrer gesellschaftlichen Verhältnisse, theils durch die ungemaine Hitze, wechselnd mit übermäßigen Regengüssen. Kaum vier Wochen genügten, um das Terrain vorbereitend concertmäßig zu cultiviren. Die Feuchtigkeit war in der Regenzeit so stark, daß Kletzers Violoncell aus dem Leime zu gehen drohte, und Wehle's Concertflügel verfiel dem Roste und nahm im Inneren eine geschwärzte Physiognomie an. Dennoch gaben die tapferen Virtuosen bereits in Prona, dem Sommersitze der Wohlhabenden, zwei mit großem Beifall belohnte Concerte, und werden nun auch in Bombay selbst, der Stätte des übermüthigsten Reichthums und Luxus, dies gethan haben. Als wunderbare Thatsache meldet man, daß weder in Bombay, noch auf Bourbon und Mauritius sich ein Pianist befindet, und die Sehnsucht nach einem solchen allgemein ist, denn die junge Generation soll doch auch dort in die Geheimnisse des Clavierspiels eingeweiht werden, und die Wissenden fehlen. In Bombay allein würde ein halbes Dutzend der Letzteren ihr Glück machen, d. h. schnell reich werden können; freilich ist die Kenntniß der englischen Sprache dazu unerläßlich. Von Bombay besuchen Wehle und Kletzer nun noch Calcutta, Batavia, Madras, Pondicheri, Singapur, machen einen Abstecher nach China und haben sich als letzte Station ihrer virtuoson Mission Australien ersehen. Mögen ihre talentvollen Leistungen und ihre Unternehmungslust den befriedigendsten Lohn finden.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/1. 1.

Ein Geschenk für das Pesther Nationalmuseum – Ajándék a pesti Nemzeti Múzeumnak, Europa, 1864/1 [1863. dec. 25.], Wochenchronik, Bildende Kunst, 9. h. Az Europa ezen íve a nagyszalontai könyvtárban az 1864/10-es számban található, tévesen kerülhetett át egyik lapszámból a másikba.

A német cikk fordítása – Fejér vármegye hölgyei Zichy Livia grófnő javaslatára megvásárolták a Nemzeti Múzeum számára Székely Bertalan festményét, melynek története ebben a megyében játszódott: Dobozi Mihály megöli nejét, hogy megóvja a megbecstelenítéstől. Zichy grófnő egyúttal felhívást tett közzé, alapítsanak minden megyében hasonló hölgybizottságot, hogy hazai művészekkel festessék meg a környékükön játszódó történelmi eseményeket, és ezeket gyűjtés útján vásárolják meg

a Nemzeti Múzeum számára. A magyarországi történeti tárgyú festészet így jelentős ösztönzést kapna.

Magyarázatok a német szöveghez

Zichy Livia grófnő – Zichy Nándor gróf (1829–1911) neje

Székely Bertalan – (1835–1910), romantikus, historista festő. A *Dobozi Mihály és hitvese* című képét, melyről itt szó van, 1861-ben festette.

Felhívást intézett... – A felhívás szövegének részlete: „Nemzeti önérzetünk az, minek fennmaradásunkat köszönhetjük és minden, mi korunkban azt fenntartja [...] legyen dal, kép vagy szobor, egyaránt megérdemli pártolásunkat. Nemzeti kormányt, mely a nemzetes művészet ezen terét megnyithatná, nélkülözünk, az egyesületi működések, [...] törekvések [...] elégtelennek valósultak. Ha megvénként egy-egy hazai művész jeles történeti műve [...] vásároltatnék, múzeumunkban valóban nemzeti képtárt alakíthatnánk.” (Zichy Livia gr. Zichy Nándorné: *Fölvívás Fehérvármegye művelt lelkű fiai- és leányaihoz*, Divatcsarnok 1862. 332. Idézi: Sinkó Katalin: *A művészi siker anatómiája 1840–1900 = Aranyérmek, ezüstkoszorúk. Művészkultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században / Goldmedaillen, Silberkränze – Künstlerkult und Mäzenatur im 19. Jahrhundert in Ungarn*, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1995, 15–47. A felhívás keletkezésének és a Székely-kép megvásárlásának történetét ld. ugyanitt.)

Az Arany által kijelölt rész – Elmosódó jelölés az utolsó előtti sornál. Bizonytalan, hogy a jelölés a teljes glosszára vagy csak egy részére vonatkozik-e.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1864/I. 2.

Novellen von Christian Winther – *Christian Winther elbeszélései*, Europa, 1864/1, [1863. dec. 25.], Wochenchronik, Literatur, 4. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Christian Winther – (1796–1876), dán költő, író

H. Zeise – A Heinrich Zeise által fordított kötet: *Christian Winther: Novellen*, Leipzig, Carl B. Lorck, 1851, 1–2, a szerző részletes életrajzával.

Ulrich Baudissin – A német szerző tévesen írja a fordító nevét. Wolf Heinrich von Baudissin grófról (1789–1878), német diplomatáról és fordítóról van szó. Németre ültette át többek között Shakespeare, Molière, Carlo Goldoni műveit.

Carit Etlar – Johan Carl Christian Brosbøll (1816–1900) dán író álneve

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/I. 1864/6, febr. 7. Külföldi szemle, 140–141: *Dán irodalom*. A cikk eleje és az utolsó bekezdés összefoglaló és reflexió a következő cikk alapján: Franz Maurer: *Dänische Kriegsliteratur* [A dán háborús irodalom], Magazin für die Literatur des Auslandes, 1864. jan. 10. 2. sz. 19–21. A cikk második fele fordítás kisebb kihagyásokkal az Európából, a következő mondattól: „Winther Kerestély kétségkívül egyik legkiválóbb tünemény az újabb dán irodalomban....” A fordító a címekeket tartalmazó szövegrészeket hagyta ki: „dann durch seine »Holzschnitte«, eine Reihe idyllischer Romanzen” („majd a *Holzschnitte* [Fametszetek] című kötete idillikus románcainak sorozata”); „z. B. in der reizenden »Römischen Osterie«” („pl. ragyogó műve, a *Römische Osterie* [eredeti címén: *I et romersk Osterie*, magyarul: Római vendéglő]”); „von welchen wir besonders die »Zwei Freunde«, »Auf dem Lande« und »Monsieur Martin« als gelungen in ihrer Art hervorheben wollen”

(„melyekből mi különösen sikerült darabként a *Zwei Freunde* [Két jóbarát], az *Auf dem Lande* [Vidéken] és a *Monsieur Martin* [Martin úr] címűeket szeretnénk kiemelni”).

„A német kritika soha sem tagadta meg...” kezdetű mondat dőlt betűs hangsúlyozása a magyar fordítótól származik.

A Ko szövege:

„Dán irodalom. A maroknyi dán nemzetnél, mely most új háború küszöbén áll, a hadi könyvek és harcias művek egész egy irodalma virágzik jelenleg. Lyrai, eposköltők [!] és történetírók foglalkoznak, különösen az 1848, 1849 és 1850-ben folyt dán német háborúval, s természetesen, kellő kiemeléssel, néha tán a lelkesedésből folyó tulzással beszélnek el. Mindez fölfogható, és egy oly életre való népnél, mint a dán, alig lehet különben. A nemzeti önérzet, a hazafias szellem, kivált a nemzet közlegényeinél, a népnél, mindenütt tulbecsüléssel és némileg eltorzítva mutatkozik. Legkevésbé lehet ezt rossz néven venni oly parányi nemzetnél, mint a dán, mely alig másfél millió lelket számlál, s nagy birodalmakkal állott szemben, mint ellenfél. Aztán nem is egészen új tünemény a dán vitézség. Történeti hagyományokra van szüksége a nemzeti önérzetnek és hazafiságnak is, hogy hathatós erőben legyen, – s eme hagyományokat az alkotmányt élvező s jeles irodalmat bíró dán népnél senki sem tartja jobban emlékeztében.

Mégis különös, hogy vannak német lapok, melyek oly nagyon zokon veszik, hogy a dánok az 1848 utáni harcokat nem úgy adják elő, mint a német lapok, bulletinek és történeti könyvek; hogy népköltők s torzkép-rajzolók az akkori ellenfeleket, különösen a német önkéntes csapatokat úgy rajzolják, a mint remélik, hogy legnagyobb hatást tehetnek vele. – A német lapok kitörései csak azt mutatják, hogy mai nap bajosan vizsgálódhatik két nemzet, hogy irodalmukban az izgatás által hasonlóképp ne folyjon a harc és háború. Ezt feledni látszanak némely közlönnyök, annyira, hogy az egész dán nép gondolkodására és érzületére nagyon kedvezőtlen következtetéseket vonnak a hadi irodalom némely tulzó és torzított előadásaiából.

Azonban meg kell adni, hogy van nem egy oly ága az irodalomnak, mely az ágyuk dörgése közt is fegyverszünetet tart, sőt a harcoló felek közt némi rokonszenvet és barátságot mindig fenn képes tartani. Így, ha jelenleg a német hadak a dánok ellen indultak is s a gyűléseken még hevesebb szenvedélyek uralkodnak, mint a hadseregben, a dánok ellen – a németek meg nem szűnnek figyelemmel és érdeklődéssel fogadni a dán szépirodalom oly termékeit, melyekben a politikai és katonai irányeszmék nincsenek ingerlően kitüntetve. Így olvassuk egyik német irodalmi folyóiratban a következő méltányló jelentést Winther Kerestély dán költő novellái tárgyában:

Winther Kerestély kétségkívül egyik legkiválóbb tünemény az újabb dán irodalomban. *A német kritika soha sem tagadta meg a dán irodalomtól, hogy rendkívül gazdag az egészséges és eleven szellemekben*; csak azt a kifogást lehetett tenni: hogy nagyon kizárólag nemzeti irányu, s hogy sokáig a Byron-féle életnézet befolyása látszott meg rajta. – Utóbbi időkben e befolyások elkezdének enyészni, s mintegy tíz év óta sok élvet köszönhetünk a dán költők új, friss és eleven gondolatvilágának.

Elmondhatjuk ezt Winther műveiről is, ki elejénte ifjú, naiv lyrai erő által tüntette ki magát, később idylli románczok által lett híressé, s végre nagy szerencsével munkálkodott a novellairás terén is. Egészséges, természetes képzelete könnyűvé tette neki a lyráról az elbeszélésre térni át. Prózai elbeszéléseit az érzelmek különös frissesége s a festésben való ügyessége teszi érdeklőkké. Jobb novelláit egyszerű s minden mesterséges érdek feszítés nélküli mese, mind a formában mind a kifejezésben való naivság, de a helyzetek különös és érdekes volta, egy kissé melancholicus színezés s tragikai kimenetel, helylyel-közzel finom humor s eszmegazdagság

jellemzik. Novellái közül számosokat fordított németre Zeise mintegy tíz évvel ennekelőtte. Az azóta írottak közül egy gyűjteményt *Baudissin* fordította le »Tarka levelek« cím alatt, (Bunte Blätter. Két kötet. Altona. Mentzelnél.) A két kötet hét ki[141]sebb elbeszélést foglal magában, melyek közül három nagyon sikerült. Ugyancsak gr. Baudissin Ulrik egy más dán költő novelláiból is fordított németre egy néhányat: (»Herrensitze. Von Carit Etlar.« Két kötet ugyanott). Ezek finomságban nem közelítik meg Winther elbeszéléseit.

Ily szorgalmas áttűtetői folyvást a németek a dán nép irodalmának. Míg a szószerzők s a tornaegyletekben gyűlöltetni akarják a dánokat, a kiadók nem tartják rossz üzletnek az irodalom terén a dánokat szeretetreméltó oldalairól ismertetni a hazafiságot az elfogulatlansággal párosítani törekvő németekkel, s míg lapjaik egy része a dánokat korlátozott eszű, ráfogásokat és torzképeket valóként elfogadó hiu embereknek mutatják be, az irodalmukból közlött mutatóványok az ellenkezőt bizonyítják.”

A szerzőség kérdése – A nyelvi, mondattani sajátosságok alapján [„egész egy irodalom”; „viszállkodás”; „nagyon kizárólag”; „életnézet” stb.] Arany szerzősége kizárható. A két lap cikkének összedolgozása és helyenként a hazai viszonyokra vonatkozó áthallás megteremtése azonban feltehetően az ő szerkesztői munkájának eredménye.

1864/I. 3.

L’Idéographie – *Ideográfia*, Europa, 1864/I, [1863. dec. 25.], Wochenchronik, Literatur, 7–8. h. [A nagyszalontai könyvtárban az 1864/10-es számba beillesztve.]

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Sinibaldo de Mas – (1809–1868), spanyol diplomata, utazó, költő

Gottfried Wilhelm Leibniz – Többek között a *Lingua generalis* című 1678-as értekezésében dolgozta ki egy univerzális nyelv elméletét.

Constantin-François Chassebœuf de La Giraudais, Volney gróf – (1757–1820) francia filozófus, keletkutató, nyelvész

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Közlése – II/I. 1864/9, febr. 28. Külföldi szemle, 212–213: *Ideographia*. A cikk címe és nagy része fordítás az Európából.

Az első mondat a magyar fordító önálló bevezetője. Az utolsó gondolatmenet egy másik lapból származó, azonos tárgyú írás utolsó két bekezdésének összefoglalása: *Versuch einer Pastgraphie (allgemeinen Ideenschrift)*, Magazin für die Literatur des Auslandes, 1864. jan. 3. 1. sz. 5–6. A váltás a következő mondatnál kezdődik: „Ohajtjuk – mond egy külföldi lap, honnan e cikkekcskét kölcsönöztük – hogy a könyv figyelmet keltsen...”

A Közlése:

„*Ideographia*. Ily cím alatt jelent meg nem rég Párisban egy francia könyv; szerzője egy spanyol, don Sinibaldo de Mas, ki egy általános világnyelv rendszerét kívánja e munkájában megalapítani. A zeneköltőknek megvan közös nyelvök, az aritmetika, algebra bizonyos jegyek által [213] mindenütt megérteti magát. Hasonló jegyekkel egy világnyelvet alkotni régi álma a tudósoknak, s kitűnő szellemek is foglalkoztak e gondolattal, például Leibnitz és Volney. Már maga az a körülmény, hogy mintegy ötszáz millió embernek van ily közös nyelve, fölbátorítja az embert nem tartani hiu törekvésnek a világnyelv rendszere megalapítását. A chinaiak, japánok, cochinchinaiak, tonchinaiak, kik egymás nyelvéből egy szót sem értenek s így egymással nem beszélhetnek, minden nehézség nélkül megértik egymást, ha papír- és tollhoz nyulnak. Van bizonyos közös jegyek, melyeket oly biztosan tudnak használni, hogy kivált üzleti dologban akadály nélkül közlekednek. A mire ők képesek, miért ne

sikerüljen nekünk is, az európai emberiségnek? Ideographiát kell alapítunk, azaz oly mesterséget, mely írásjegyek által nem szókat, hanem eszméket fejezzen ki. Én, te, ő, mi, ti ők, kicsiny, nagy, ifju, vén, ház, erdő, növény, állat, ló, szeretni, gyűlölni, enni, inni stb., mind oly fogalmak, melyek minden nyelvben megvannak, sehol sem változnak. Természetesen sokat nem lehet kifejezni a mi a személyhez vagy földhöz tapad, minők az emberek és helyek tulajdonnevei, vagy mi kiválón csak valamely nép gondolkörében él, de az általánost, általános jegyek által, mindig lehetséges megértetni. Ime don Sinibaldo de Mas kiindulási pontja. Eddig könnyen megy a dolog, hanem az alkalmazást, a gyakorlati részt épen nem dicsérhetni. Ő a fogalmakat a zenejegyekhez hasonló jelekkel fejezi ki, melyeket vonalak közé ír. Annak megmutatása végett, hogy rendszere életre való, az Aeneis első könyvének száz ötven versét ideographiai jegyekre fordította át. »Ohajtjuk – mond egy külföldi lap, honnan e czikkecskét kölcsönöztük – hogy a könyv figyelmet keltsen, rendszere tökélyesüljön, hanem a magunk részéről annyit sem kívánunk ez ideographiai jegyekkel leírni, a mennyit most az ideographiáról leírtunk. Ha az európaiak szükségesnek találják az ideographiát, jobban teszik, ha Sinibaldo rendszere helyett, az egyiptomi hieroglyphokhoz vagy a chinai jegyíráshoz folyamodnak, melyet Ázsia keleti részén annyi különböző nyelvű nép használ egymás megértésére. Mind két írásmód sokkal könnyebb a don Sinibaldo de Mas által ajánlotttnál. Miért. Az ok igen egyszerű. Mind az egyiptomi hieroglyph, mind a chinai jegyírás foglalkoztatja a phantasiát, figyelemmel van a mnemonikára. Ha lefestenek madarat és fület, természetesen megkurtitva és összevonva, ez azt jelenti, ének. Ilyesmit épen oly könnyen megjegyezhetni mint megtarthatni. De hangjegyhez hasonló tizezer jegyet tizezer változatban betanulni, úgy hogy az egymástól igen csekély különbségű árnyalatokat el ne vétsük, s némi gyakorlottsággal tudjuk írni és olvasni: oly nehéz, hogy a legjobb emlékező tehetségű embernek is nehezen fog sikerülni.«»

A szerzőség kérdése – Akárcsak az előző cikknél, itt is összedolgozza a szerző az Europa és a Magazin hasonló tárgyú írásait. Míg az előző cikknél a nyelvi jellemzők miatt kizárható Arany szerzősége, a jelen cikk mondattani jellemzői, fordulatai Arany stílusára utalnak.

1864/1. 4.

Weltumsegelnde Virtuosen – *Virtuóz zenészek világműködési útján*, Europa, 1864/1, [1863. dec. 25.], Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 31–32. h.

A német cikk fordítása – Annak idején tudósítottunk róla, hogy két virtuóz, a zongorista Wehle és a gordonkaművész, Kletzer Feri világműködési útjára határozta el magát. A Dresdner Journal most tudósítást közölt a bátor zenészekről, melyből kitűnik, hogy Kairóban fényes sikert arattak. Innen azután Adenbe, a Seychelle-szigetekre, a Bourbonra, Mauritiusra utaztak, most pedig Bombayben vannak. Az utazás és a gazdag tapasztalatszerzés természetesen sok alkalmatlansággal, drága tanulópénzzel és csalódásokkal jár együtt, noha a koncertezőket mindenütt barátságos fogadtatásban részesítik, zenéjüket tetszéssel fogadják. Szinte mindenütt meg kell küzdeniük azon réteggel, mely úgy hiszi, hogy a zenészek csak pénzt költeni, nem pedig egyúttal pénzt keresni látogattak hozzájuk, és az a hiedelem terjedt el e trópusi vidékeken, hogy a zenész adakozásra való ember. A két áldozatkész zenész mindenütt humánusnak mutatkozott. A szegénységgel küzdő Seychelle-szigeteken, Mahén például 500 frankot adományoztak egy katolikus templom építésére, a hatodik koncertjüket Mauritiuson pedig minden korábbinál zsúfoltabb teremben adták az ottani szabadkőműves páholy javára. Hogy a zenei dilettantizmus és lelkesedés eközben nagyfokú tudatlansággal párosul, mondani sem kell. Miután a híres zeneszerzők neveit ismerik, de a műveiket nem, a zenészek kénytelenek voltak a legmodernebb szerzeményeket is Mendelssohnak vagy Beethovennek tulajdonítani,

hogy ne szégyenítsék meg a hallgatóságot tudatlansága miatt. A kritika kellemetlenségeit e műveletlen terület egyáltalán nem ismeri, és eddig csak Mauritiusra lopózott be a szabad művészet e velejárója. Különösen meleg fogadtatásban volt részük a művészeknek Bourbon szigetén, St. Denis-ben és St. Pierre-ben. A derék műkedvelők egy tűrhető zenekart állítottak össze, a város pedig minden alkalommal ingyen engedte át nekik a színházat. A kreolok is, a franciák is szívélyesnek és szolgálatkésznek mutatkoztak. Az angolok ellenben önzésükkel és számító magatartásukkal tűntek ki. Az egyikük, akinél a művészek zenei estélyen vettek részt, az előre megállapított 50 fontos tiszteletdíjból 150 frankot vont le a világításért és az elfogyasztott teáért. A madagaszkári utazás Radamar királyhoz, ahová Lambert úr ajánlotta be őket, elmaradt, mert a legutóbbi tudósítások szerint a királyt az a baleset érte, hogy megfojtották. Bombayben az utazóknak igen sok kellemetlenségük akadt, részben a város kiterjedtsége, a népesség sokfélesége és bonyolult társadalmi viszonyai, részben pedig az esős időszakokkal váltakozó nagy hőség miatt. Csaknem négy hét kellett hozzá, hogy a művészek koncertre alkalmassá tegyék a terepet. Az esőzések idején akkora volt a nedvesség, hogy Kletzer gordonkájának húrjai elengedtek, Wehle zongorájának húrjai pedig berozsdásodtak, és a hangszer belseje eléggé lehangolón nézett ki. Ennek ellenére a két virtuóz két sikeres koncertet is adott Pronában, egy nyári rezidenciában, és azóta ez már Bombay fényűző és gazdag helyein is sikerült nekik. Furcsának tartják, hogy se Bombayban, se Bourbonon vagy Mauritiuson nem találtak egyetlen zongoristát sem, noha általános lenne rá az igény, mert az ifjabb nemzedék szeretne zenét tanulni, tanárokból pedig hiány van. Csak magában Bombayban vagy fél tucat ilyen tanár csinálhatná meg a szerencsét, vagyis gyorsan meggazdagodhatna; az angol nyelv ismerete természetesen elengedhetetlen. Bombayból Wehle és Kletzer Kalkuttába, Batáviába, Madrászba, Pondicheribe, Szingapúrba utazik, kitérőt tesznek Kínába, innen pedig útjuk végső állomására, Ausztráliába mennek. Kívánjuk, hogy tehetséges játékok és vállalkozó kedvük elnyerje jutalmát.

Magyarázatok a német szöveghez

Feri Kletzer – Magyarországi gordonkaművész, egyes lapok és egy róla fennmaradt fénykép alapján J. Fery-Kletzernek is írta a nevét, spanyol lapok pedig José Feri Kletzerként emlegetik. 1830-ban született Pesten. Folyamatosan világkörüli úton volt.

Charles Wehle – (1825–1883), prágai születésű cseh zongoraművész

Bourbon – ma Réunion, sziget Madagaszkártól keletre

Radamar – II. Radama (1829–1863), madagaszkári király, 1861-től uralkodott.

Batavia – ma: Jakarta, Indonézia fővárosa

Madras – ma: Csennai, indiai város

Pondicheri – Pondichéry, újabb nevén: Puduccseri

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/I. 1864/6, febr. 7. Külföldi szemle, 141: *Két zongora virtuóz*. A német lap a Dresdner Journalra hivatozik, ezt a magyar fordító elhagyja. Az első mondatot kiegészíti azzal az információval, hogy Kletzer Feri magyarországi születésű. A magyar szöveg ezután a német cikk kivonatos fordítása.

	Jahre lebte, stehen den mittelalterlichen Zuständen ziemlich nahe. Er aß und trank, jagte und reiste mit dem griechischen Bauer und schlief oft wochenlang in seinen Hütten und Horden, verbrachte gar manchen Abend in griechischen, albanesischen, bulgarischen Khans, mit andern Reisenden am gemeinsamen Feuer gelagert, gar manchen Tag auf kleinen mit Menschen voll gepfropften Küstenfahrern, und dennoch kam er trotz aller dieser verschiedenartigen Berührungen niemals in die Lage, auch nur ein einziges Märchen zu hören. [...]	
--	---	--

Függelék

1864/2. 2. *Ein Beispiel der Geistesgegenwart*, Europa, 1864/2. [jan. 1.], Wochenchronik, Theater, 32. h.

Ein Beispiel der Geistesgegenwart lieferten zwei Schauspieler des Elbeuf-Theaters in Paris: In einer Scene, welche einen Zwist zweier Ehegatten zum Inhalt hat, näherte sich die Darstellerin, Fräulein Hermann, im Eifer des Spiels zu sehr dem auf dem Tische brennenden Lichte, so daß ihr Gazekleid Feuer fing. Ihr College, Beranger [!], bemerkte den Unfall, springt hinzu und erstickt die Flammen, indem er den Stoff rasch zusammenfaßt und in den Händen zerdrückt. Dies Alles war das Werk eines Augenblicks, wobei die Betheiligten so viel Kaltblütigkeit bewiesen, daß sie ihre Rolle gar nicht unterbrachen, ja Beranger den Vorfall sogleich zu einem Extempore benutzte, indem er sagte: „Sehen Sie, Madame, daß ich stets Recht hatte, wenn ich Ihnen vorwarf, daß Sie leicht in Flammen gerathen.“

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/2. 1.

Griechische Märchen – Görög mesék, Europa, 1864/2, [jan. 1.], 51–60. h.

A német cikk tartalma – A cikk Johann Georg von Hahn kétkötetes görög és albán mesegyűjteményét ismerteti: *Griechische und albanesische Märchen* [Görög és albán mesék], Gesammelt, übersetzt und erläutert von J. O. von Hahn. Zwei Theile, Leipzig, W. Engelmann. Az ismertetés után a német szerző néhány mutatványt (mesét) közöl a könyvből. A német ismertetőből azt a részletet közöljük, ahol Arany jegyzetelt. A magyar szövegben ugyanazokat a szavakat húztuk alá, amelyeket Arany a német cikkben.

A német cikk fordítása – „Benfey (a *Pancsatantra* című könyve előszavában) modernebb eredetűnek tekinti a meséket. Szerinte a mesék Indiából származnak, és a 10. század előtt szóbeli hagyományozás útján kerültek át Európába. Az iszlám vallású népek indiai hódításai során a meséket perzsa és arab nyelvre ültették át. Ezek azután délen a görögkeleti birodalom, valamint Spanyolország és Itália, északon pedig a hódító mongolok közvetítésével terjedtek tovább. Az írással terjedés elmélete ellen szól azonban a tény, hogy a középkorban a kézírás és a kéziratos művek igen szűk körre korlátozódtak. Hány ember tudott akkoriban egyáltalán olvasni, és hogyan lehet azt feltételezni, hogy az írástudók éppen meséket terjesztettek volna? Hahn egy igen szemléletes példát hoz fel állítása megerősítésére. Ő maga huszonhét évet töltött a Balkán-félszigeten, a középkorhoz nagyon hasonló állapotok között. A görög földművesekkel együtt evett, ivott, lovagolt és utazott, gyakran hetekig aludt a kunyhóikban, nem kevés estét töltött görög, albán és bolgár vendéglőkben más utazókkal egy tűzhely mellé szorítva, nem kevés napot ült zsúfolt partmenti hajókon,

és e sokféle helyzet során soha nem fordult elő, hogy akár csak egyetlen mesét is hallott volna...”

Magyarázatok a német szöveghez

Johann Georg von Hahn – (1811–1869), osztrák diplomata, aki elsőként foglalkozott az albán nyelvvel és kultúrával. Mesegyűjteményének előszavában a mesék terjedésének elméletével foglalkozik, kimutatja, hogy a görög történetek a környező népeknél – albánoknál, vlachoknál, litvánoknál stb. milyen nagy számmal fordulnak elő. Az Europa tévesen írja keresztnevének monogramjait.

Theodor Benfey – (1809–1881), németországi filológus. Itt említett könyve: *Pancsatantra – fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen* [Pancsatantra, indiai fabulák, mesék és elbeszélések öt könyve], Aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen, I–II, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1859. Meseelméletét és a mesék terjedéséről vallott nézeteit az előszóban fejti ki.

Pancsatantra – Szanszkrit állatmesék gyűjteménye a 2–3. századból, öt könyvben. A keretes elbeszélésű mű hercegek nevelésére szolgáló meséket, példázatokat tartalmaz.

Az Arany által kijelölt rész – Az aláhúzások valójában észrevételek: a logikai ellentmondásra hívják fel a figyelmet. Az indiai mesék terjedésével kapcsolatban műve előszavának VII–VIII. oldalán Benfey előbb szóbeli hagyományozódásról beszél, majd – Hahnmal ellentétben – úgy véli, a 10. század után az írásos irodalom vette át a mesék terjesztésének szerepét. Az Europa szerzője kihagyja a Benfey-féle előszó ezen mozzanatát, így gondolatmenete hiányossá, ellentmondásossá válik. Ezért marad a német cikkben érthetetlen Hahn vitája Benfeyvel – ezt veszi észre Arany.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1864/2. 2.

Ein Beispiel der Geistesgegenwart – *A lélekjelenlét példája*, Europa, 1864/2. [jan. 1.], Wochenchronik, Theater, 32. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Hermann kisasszony, Béranger – A glosszában szereplő színészekről nincs közelebbi adat.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/I. 1864/5, jan. 31. Külföldi szemle, 116: *Lélekjelenlét a szinpadon*. Fordítás.

A Ko szövege:

„*Lélekjelenlét a szinpadon*. Párisban az Elbeuf színházban egy vigjátéki jelenetben egy házaspár veszekedését adták elő. Hermann kisasszony, ki a pörlekedő nőt személyesíté, hevében igen közel talált menni az asztalon égett gyertyához, úgy hogy könnyü gaze ruhája lobbort vetett. A többi szereplők egyike, Béranger színész, rögtön odaugrik s az égő kelmét hirtelen markába szorítván, kioltja. A színészek játékát egy perczre sem zavarta a jelenet, sőt Béranger egy ügyes rögtönzésre használta fel, így szólván: »Lám, lám, kedvesem! Mondtam én azt mindig, hogy te igen könnyen lobbansz fel!«”

A szerzőség kérdése – A szöveg nyelvi, mondattani sajátossága alapján a fordító Arany.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/3.

Függelék

1864/3. 1. *Salons von ehemdem*¹⁴, Europa, 1864/3, [jan. 8.], 79–84. h.

„Es ist nicht mehr, wie es einst war!“ diesen Stoßseufzer hören wir von allen Lobrednern vergangener Tage und haben gewöhnlich Recht, wenn wir ihn nicht beachten. Ein Etwas giebt es indessen, dessen Verschwinden beklagt werden muß, und das ist der französische Salon von ehemdem. Er hat sein Leben nicht hoch gebracht, nicht viel über vierzig Jahre, aber dafür ist es ein glänzendes Leben gewesen. Unter Salon verstehen wir nämlich eine solche Gesellschaft, in der Bildung, Geist und Liebenswürdigkeit allein gelten, ohne von zufälligen Eigenschaften unterstützt werden zu dürfen. Solchen Gesellschaften war vor der Revolution von 1789 die große Geltung der Geburt und nach der Revolution von 1830 die große Geltung des Geldes hinderlich. Der ächte Salon entstand unter dem Directorium, als die liebenswürdige französische Plauderei wieder erwachte, hatte unter der Restauration seine Blüthezeit und wurde unter der Regierung des Bürgerkönigs von Actien und Bankbillets erstickt.

Die Zeit des zweiten Pariser Friedens war für den Salon die glänzendste von allen. Paris athmete auf in dem instinctmäßigen Bewußtsein, daß seine Ruhe lange Jahre hindurch keine Störung erfahren werde. In seinen Straßen wogte ein Strom von Fremden, denn alle Diplomaten des Wiener Congresses hatten sich in Paris Stelldichein gegeben und einen Schweif vornehmer Gesellschaft nach sich gezogen. Der Salon, welcher Ausländer und Einheimische am meisten anzog, war der der Fürstin Bagration. Die Dame war eine vollendete russische Schönheit, weiß wie Alabaster, der von dem sanften Roth angehaucht ist, in dem die Schönheit der Rose von Bengalen besteht, mit kindlichen und zugleich ausdrucksvollen Zügen, und anmuthig wie eine Andalusierin. Ihr Salon hatte keine besondere Physiognomie. Zuerst war er ein politischer Salon und man befand sich in einer Versammlung von lauter Staatsmännern, Fürsten, Gesandten und Ministern. Bald darauf waren die ersten Männer durch junge Tänzer ersetzt, und junge reizende Frauen mit blitzenden Augen und lächelnden Lippen, beladen mit Spitzen und Diamanten, füllten den Salon, der an solchen Abenden seinen Namen „Mahomed's Paradies“ verdiente. Dann trat eine neue Veränderung ein: das Orchester schwieg, man hörte nichts mehr als schlechte oder gute Verse. Es wurde vorgelesen und viel über Kunst gesprochen, da die Fürstin sich für eine Künstlerin zu halten anfang, weil ein Freund ihr Aquarellen malen half.

Der Salon der Fürstin Bagration war unter der Restauration berühmt. Nach 1830 vereinigten die Salons der Gräfin Merlin und der Frau von Mirbel die gewählteste Gesellschaft. Die Gräfin, eine geborene Spanierin, war eine Gönnerin der Literatur und der Kunst und hatte ihre großen und ihre kleinen Empfangstage. An den großen Tagen saß Rossini am Clavier, [80] und Lablache, der Marquis von Candia, ein sardinischer Officier, der sich gegenwärtig Mario nennt, Rubini, die Malibran, die Persiani und die Gräfin Sparre sangen. Für die kleinen Abende, die der Literatur gewidmet waren, hat Alfred de Musset seine allerliebsten Sprichwörter gedichtet. Frau von Mirbel, die Gattin eines Gelehrten, war eine sehr geachtete Malerin. Sie war groß, aber weder hübsch von Gesicht, noch zart von Gestalt und pflegte über sich zu scherzen: „Als der liebe Gott mich bildete, kümmerte er sich um die Façade wenig, sorgte aber zum Glück um so mehr für die Festigkeit des Gebäudes.“

Gräfin Bassanville erzählt nicht bloß von den Menschen, die sich in diesen Salons bewegten, sondern auch von denen, über die gesprochen wurde. Wenn wir ihr darin nachahmen, so möge man sich dabei die Plaudereien vergegenwärtigen, die in Salons üblich sind. Die Unterhaltung bewegt sich nicht wie ein Strom in zusammenhängendem Laufe, sie

¹⁴ Les Salons d'autrefois, Souvenirs intimes, par Madame la Comtesse de Bassanville (Paris, Brunet). [Az Europa jegyzete.]

springt von einem Gegenstande unvermittelt zum andern über. Einer gewissen chronologischen Ordnung wollen wir bei unsern Salon-Anekdoten eingedenk sein und nach Classen gruppieren.

Den Musikern sei der Vortritt eingeräumt. Gretry, der eine geräuschvolle Musik nicht liebte, wohnte der ersten Vorstellung von Cherubini's *Medeia* bei. Die Oper ist so schwach instrumentirt, daß man heute bei einer Wiederholung mit doppeltem Orchester spielen würde. Gretry hörte die Oper von Anfang bis zu Ende, ohne ein Wort zu äußern. Als er mit Frau von Bawr die Loge verließ, sagte er mit seinem feinen Lächeln: „Sie sind jung, mein theures Kind. Wohl denn, Sie werden den Tag erleben, wo man den Takt mit Kanonenschüssen angebt. Denken Sie an mich.“

Nach Gretry, Cherubini und Spontini trat Rossini die Herrschaft im Reihe der Musik an. Lange Zeit wurde ihm der Sieg so streitig gemacht, daß es schien, er werde, von einem Throne zu schweigen, nicht einmal einen Sessel in dem Range der kleinen Musiker erobern. Fast alle seine ersten Opern wurden ausgepiffen. Als der Maestro mit dem *Barbier von Sevilla* nach Rom ging, ereignete sich dasselbe. Die Römer waren noch nicht damit zufrieden, diesen Edelstein von einer Oper ausgepiffen zu haben, und begleiteten Rossini witzelnd, höhnend und schreiend nach Hause. Am zweiten Abend hatten sich die Freunde des Componisten eingestellt. Sie klatschten sich die Hände wund, die Anderen pfften um so lauter. An einigen Stellen des Saals schlug man sich, und da Italiener besser mit dem Messer als mit der Faust umzugehen wissen, so gab es ernstliche Wunden. Rossini stand in einer Coullisse und rief vergebens aus Leibeskräften: „Den Vorhang hinunter.“ [G]erade die Zischer, deren Sieg dadurch anerkannt worden wäre, widersetzten sich. Nun eilte Rossini in den Souffleurkasten hinab, nahm das Manuscript fort und lief damit nach Hause. Die Schauspieler geriethen in Verwirrung, man mußte aufhören. Bis zum nächsten Morgen hatte sich eine Reaction vollzogen. Man eilte zu [81] Rossini, bat ihn um Rückgabe des Manuscripts, und der Barbier hatte den vollständigsten Erfolg.

Rossini hörte zu componiren auf, sobald Bellini's erste Oper aufgeführt worden war. Dieser Rücktritt eines alten Meisters vor einem aufgehenden Gestirn erleichterte Bellini's Erfolge ungemein. Vom ersten Augenblicke an erregten seine Opern Begeisterung und die ersten Bühnen Italiens machten sich die Partituren streitig. Wer den lebenswürdigen Mann persönlich kannte, gönnte ihm sein Glück. Prächtig gewachsen und von der Natur mit regelmäßig schönen Zügen begabt, war er eitel, aber nicht geckenhaft, geistreich, aber nicht boshaft, heiter, aber nicht leichtsinnig und sehr ehrgeizig, ohne jemals Neid zu empfinden. Mit aller seiner Lebhaftigkeit verband er eine bedeutende Vorliebe für das süße Nichtsthun der Italiener. „Sie haben in Frankreich“, äußerte er einmal im Salon der Frau von Mirbel, „ein seltsames Sprichwort, in dem der Ehrgeiz der Nation sich ausspricht: Glücklich wie ein König! Ich finde gar nicht, daß die Könige glücklich sind. Wenn sie gleich den Himmelskörpern einen großen Glanz ausstrahlen, so haben sie auch gleich diesen keinen Augenblick Ruhe, und wie kann es ohne Ruhe Glück geben?“ Er besaß viele Kenntnisse und studirte immer weiter, da er sich keineswegs genügte. Man braucht seine Opern nur in ihrer chronologischen Reihenfolge zu mustern, um zu gewahren, daß er in seinen Melodien immer mannigfaltiger, in seiner Instrumentation immer reicher wurde. Unglücklicher Weise starb er in der Blüthe des Alters, im dreiunddreißigsten Jahre, an den Folgen eines Sturzes mit dem Pferde.

Neben den Musikern wird in unserem Werke von den Dichtern und Künstlern dreier Menschenalter erzählt. Delille war sehr häßlich und hatte eine kreischende Stimme. Trotzdem erregten seine Gedichte, wenn er sie vorlas, einen unbeschreiblichen Enthusiasmus. Bewunderten ihn Alle, so mißhandelte ihn seine Frau. Die böse Sieben hatte die Gewohnheit angenommen, dem Dichter seine eigenen Werke an den Kopf zu werfen. „Meine Liebe“, sagte Delille eines Tages, „willst Du nicht warten, bis mein Verleger eine Ausgabe meiner Werke in kleinerem Format veranstaltet hat? Du wirst dann nicht so müde, wenn Du die Bücher aufhebst.“

Als Delille 1813 starb, wurde seine Leiche mit Lorbeern bekränzt und von den Schulen zu Grabe getragen. Chateaubriand war es, der dem Verstorbenen in der Gunst des Publicums folgte. Der fromme Dichter hatte an seinem Glück nicht lange Freude. Er hatte in seiner Jugend den schönsten Kopf gehabt und konnte sich trotz seines Geistes, trotz seines großen Talents nicht darein finden, alt zu werden. Der Verlust seiner Schönheit erschien ihm als ein Unglück; eine Falte, ein weißes Haar mehr machten ihm große Schmerzen, und die in seinem Charakter liegende Schwermuth, die sich schon in seiner Jugend verrieth, wurde mit zunehmendem Alter zu einer unheilbaren Melancholie. Schwächen oder Leiden brachte ihm das Greisenthum keine; er war nicht mehr jung, das war Alles, und er fühlte sich darüber so unglücklich, daß nichts mehr sein Interesse erregte, nichts mehr ihm Freude machte. Mit gesenktem Kopfe, mit niedergeschlagenen Augen saß er regungslos und [82] stumm im Kreise seiner Freunde und Bewunderer da, ohne auf das zu achten, was gesprochen wurde.

Von der innigen Freundschaft, die den großen Mann mit Frau Recamier verknüpfte, hat man gesagt, daß sie in dem gemeinschaftlichen Schmerz, alt zu werden, ihre Quelle gehabt habe. Die beiden „alten Ruinen“ waren Tag für Tag beisammen, um sich gegenseitig zu trösten. Als die Prinzessin Belgiojoso, die eine ziemlich scharfe Zunge hat, den Recamierschen Salon schildern sollte, schrieb sie: „Ja ich war einen Augenblick in Abbaye aux Bois, obgleich ich gewiß wußte, daß ich Alles so wiederfinden werde, wie ich es verlassen hatte: dieselben Gäste, die in demselben Ton, mit denselben Mienen, mit derselben Stimme, mit demselben Ausdruck über dieselben Gegenstände sprachen. Ich sehe ihn noch, diesen so stillen und sammetweichen Salon. In der Ecke des Kamins in einen großen Lehnstuhl versunken, mit der ausgesuchtesten Eleganz gekleidet und ganz in Musselin und Spitzen gehüllt, erscheint Frau Recamier im Halbschatten wie eine weiße leichte Wolke, aus der eine sanfte Stimme, ein reiner Accent und ein süßer Wohlgeruch hervorgehen. Ihr gegenüber dehnt sich im andern Winkel des Kamins Herr von Chateaubriand, der wahre Götze dieses Tempels, in dem Frau Recamier blos die Hohepriesterin sein will. Daß die beiden alten Leute seit zehn Jahren jeden Tag Thee mit einander trinken, finde ich nicht erstaunlich, aber daß sie sich dabei so benehmen, als geschehe es zum ersten Male und sei ein wichtiges Geschäft, das ist mir komisch. 'Wünschen Sie eine Tasse Thee, Herr von Chateaubriand?' sagt Frau Recamier seit zehn Jahren auf dieselbe Weise. René antwortet seit zehn Jahren ebenso unwandelbar: 'Nach Ihnen, Madame!' 'Darf ich einige Tropfen Milch hinzufügen?' 'Blos einige Tropfen.' 'Darf ich Ihnen eine zweite Tasse anbieten?' 'Ich kann nicht gestatten, daß Sie sich diese Mühe nehmen.' Und so geht es eine halbe Stunde lang fort, ohne daß jemals ein Wort geändert wird.“

Eine ähnliche Freundschaft verknüpfte Royer-Collard und Baour-Lormian. Royer-Collard steht als Gründer und Führer der doctrinären Partei im Geruch pedantischer Gelehrsamkeit. In Wirklichkeit war er ein geistreicher und witziger Mann. Als er von einer jungen Dame gefragt wurde, was sie unter Classikern und Romantikern zu verstehen habe, antwortete er: „Die Classiker haben ihre Classen durchgemacht und die Romantiker haben sehr nöthig, dasselbe zu thun.“ In einer aufgeregten Zeit fiel er bei den Studenten in Ungnade. Man bereitete ihm eine tumultuarische Scene, aber er war ebenso eigensinnig wie seine Feinde und hielt unter ihrem Pochen, Schreien und Pfeifen seine Vorlesung bis zu Ende. Viele Studenten wurden darüber so wüthend, daß sie ihm auf die Straße folgten. Ohne seinen Schritt zu beschleunigen, ging er mit der ruhigsten Miene von der Welt vor seinem lärmenden Gefolge her. Man kam zum Pont des Arts und Royer-Collard zog ein Hundertsous-stück aus der Tasche, gab es dem Zolleinnehmer und sagte: „Ich bekomme nichts heraus, ich bezahle für die Herren Studenten.“ Wie man sich denken kann, beschwichtigte dieses Wort alle Feindschaft.

Von Baour-Lormian weiß heute kein Mensch mehr. Zu An[83]fang des Jahrhunderts war sein literarischer Ruf ein ungeheurer. Die berühmteste seiner Dichtungen, Ossian, hatte einen beispiellosen Erfolg. Die Barden wurden Mode, man sprach blos von Ossian, Fingal und Malvina, ehrliche Bürger ließen ihre Kinder auf diese Namen taufen, Lesueur und Jouy

benutzten das Bardenthum zu einer Oper, Girodet malte es. Napoleon war für den Dichter so eingenommen, daß er Lesueur den Befehl gab, sich von ihm einen Text schreiben zu lassen. Baour-Lormian dichtete Alexander in Babylon, aber der Componist arbeitete langsamer, und als er fertig war, da war Napoleon gestürzt und seine Oper wurde bei Seite gelegt. Baour-Lormian war nun bald vergessen. Ging er auf den Boulevards spazieren, so hatte er oft den Schmerz, seine Werke an den Schaufenstern von Büchertrödlern zu sehen. In der ersten Zeit kaufte er diese Bücher an, doch das ließ sich bei seinen beschränkten Mitteln unmöglich fortsetzen. Er ersann nun ein Mittel, durch das er von seinen Geisteserzeugnissen die größte Schande abwendete. Die Pariser Trödler ordnen ihre Bücher nach dem Preise in Fächern. Bücher zu 5, 10, 15, 25, 50 Centimen stehen neben einander und über ihnen ist in großen Buchstaben zu lesen, für wie viel sie zu verkaufen sind. Baour-Lormian's Bücher standen fast ohne Ausnahme in dem Fach zu 25 Centimen. Sah er eines, so trat er in den Laden, nahm sein Werk herunter, drehte es mit der Aufmerksamkeit eines Bücherkenners hin und her, blätterte darin, trat dabei wie unwillkürlich nach links oder nach rechts, bis er vor dem vornehmsten Fach zu 2 Franken stand, und stellte sein Buch in einem Augenblicke, wo der Trödler den Rücken wandte, dort hinein, worauf er sich mit erleichtertem Herzen entfernte. Sein Buch blieb allerdings in der Trödelbude, aber es befand sich jetzt in dem vornehmen Kasten, unter ausgewählter Gesellschaft.

Unsere letzte Anekdote bezieht sich auf Romieu. Ehe er den [84] Neunapoleonismus durch sein Rothes Gespenst und seine Aera der Cäsaren unterstützte, hatte er zwei Lebensepochen zurückgelegt, eine als orleanistischer Verwaltungsbeamter und eine noch frühere als genialer Bruder Liederlich. In dieser ersten Epoche war er wegen seiner lustigen Streiche stadtbekannt. Sein größtes Vergnügen bestand darin, ehrliche Bürger in irgend einer Verkleidung zu hänseln. Eines Tages nimmt er die Tracht, Haltung und Miene eines recht dummen Bauern an und tritt in den Laden des Uhrmachers Leroy im Palais Royal. „Mein Herr“ sagt er im einfältigsten Tone, „was sind das für kleine runde Dinger, die vor Ihrem Fenster hängen?“ „Das sind Uhren, mein Herr,“ antwortet der Uhrmacher, nimmt eine vom Nagel und giebt sie ihm in die Hand. „Oh, oh,“ ruft der angebliche Bauer und dreht die Uhr hin und her. „Und wozu dient das?“ „Die Zeit anzugeben,“ antwortet Leroy ruhig. Nun entspinnt sich ein Zwiegespräch, das über eine Stunde dauert. Inzwischen sind einige Freunde Romieu's eingetreten und freuen sich über die Art, wie er den Uhrmacher hänselt. Von einer Erklärung zur andern kommt man endlich darauf, wie die wunderbare Maschine in Bewegung gesetzt wird. „Sehen Sie her,“ sagt Leroy. „Alle vierundzwanzig Stunden ziehen Sie die Uhr so auf.“ „Oh“, ruft der Bauer, „und thue ich das am Morgen oder am Abend?“ „Am Morgen, blos am Morgen,“ antwortet der Uhrmacher. „Und weshalb nicht auch am Abend?“ fragt der Andere, dessen Erstaunen dieses Mal kein erheucheltes ist. „Weil Sie jeden Abend betrunken sind, Herr Romieu, und die Kette sprengen würden,“ sagt Leroy lachend. Das Spiel war mißlungen, Romieu war der Genarrte. Zu allem Unglück hatte der Uhrmacher die reine Wahrheit gesagt. Jeden Abend hörte Romieu, wenn sein Diener ihm die Thür aufschloß, die Frage: „Soll ich Ihnen leuchten? Soll ich Sie führen? Soll ich Sie tragen?“

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1864/3. 1.

Salons von ehemdem – *Hajdani szalonok*, Europa, 1864/3, [jan. 8.], 79–84. h.

A német cikk tartalma – A következő könyv ismertetése és néhány részlet közlése: *Les Salons d'autrefois*, Souvenirs intimes, par Madame la Comtesse de Bassanville, Brunet, Paris, 1862–1866.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Comtesse de Bassanville – Anais Lebrun (szül. Thérèse Anais Rigo, 1806–1884)
francia író nő álneve

Bagration hercegnő – Katharina Pawlowna Skawronskaja, Pjotr Ivanovics Bagration
herceg neje (1783–1857). A bécsi kongresszus idején Párizsban élt, és szalont
tartott fenn. Egy ideig Klemens Wenzel Lothar von Metternich kedvese volt,
akitől lánya is született.

Merlin grófnő – Mercedes Merlin, szül. María de las Mercedes Santa Cruz y
Montalvo

Mirbel asszony – Aimée-Zoë de Mirbel (1796–1849), francia miniatúrafestő,
szalonhölgy, férje a botanikus Charles François Brisseau de Mirbel volt.

Luigi Lablache – (1794–1858) világhírű olasz operaénekes

Mario Giuseppe, Marquis von Candia – (1810–1883), előbb olasz katonatiszt, majd
az 1830-as években a párizsi szalonokban felfedezett és népszerűvé vált
tenorénekes

Giovanni Battista Rubini – (1795–1854), olasz tenorénekes, az 1840-es évek elején
Liszt Ferencsel együtt tett körutakat Hollandiában és Németországban.

Maria Felicità Malibran – (1808–1836), olasz énekesnő

Fanny Tacchinardi-Persiani – (1812–1867), olasz szopránénekesnő

Sparre grófnő – A lexikonok nem említik róla életrajzi adatokat, a korabeli sajtóból
annyit tudni, hogy a születési neve Naldi volt.

Musset, Alfred de – (1810–1857), francia romantikus költő, drámaíró, az 1830-as
években a párizsi szalonok közkedvelt alakja, 1833-tól rövid ideig George
Sand kedvese

André Grétry – (1741–1813), belga zeneszerző, emlékirat-író

Bawr, Sophie von – (1773–1860), francia író nő, zeneszerző, egy ideig André
Grétryvel, zenetanárával élt együtt.

Luigi Cherubini – Ld. az Europa 1863/33. 3. jegyzetét. A *Médée* című operáját 1797-
ben mutatták be Párizsban.

Gaspard Spontini – (1774–1851), olasz zeneszerző

Gioacchino Rossini – Ld. az Europa 1863/1. 1. jegyzetét.

Vincenzo Bellini – Ld. az Europa 1864/27. 10. jegyzetét.

Jacques Delille – (1738–1813), a felvilágosodás korának francia költője,
szabadkőműves, Pope, Vergilius és Milton francia fordítója

François René de Chateaubriand – Ld. az Europa 1863/27. 1. jegyzetét.

Juliette Récamier – (1777–1849), francia szalonhölgy. A világ egyik legszebb
asszonyaként emlegették. Egy évvel élte túl Chateaubriand-t, aki az ő karjai
között hunyt el.

Abbaye-aux-Bois – Cisztercita apátság Párizsban. Egyik szárnyát magánszemélyek
bérelték, köztük Récamier asszony, aki 1819-től itt lakott, és itt tartotta fenn
szalonját.

Cristina Belgiojoso – (1808–1871), eredeti neve: Trivulsio, olasz író nő, 1848-ig
Párizsban élt, szalont tartott fenn, és több lapot alapított.

Pierre-Paul Royer-Collard – (1763–1845), francia politikus, filozófus, 1827-től az
akadémia tagja

Pierre Baour-Lormian – (1770–1854), francia költő, többek között Tasso és Osszián
francia fordítója. 1814-ben írta az *Alexandre à Babylone* című művét, melyről
a szövegben szó van.

Jean-François Lesueur – (1760–1837), francia zeneszerző, 1786-tól a Notre-Dame
karmestere. 1802–1804-ben írta az *Ossian* című operáját.

Victor-Joseph Étienne de Jouy – (1764–1846), francia katona, drámaró, librettista

Anne-Louis Girodet de Roussy-Trioson – (1767–1824), francia festő. 1800 körül több festményt készített az Osszián-témára.

Auguste Romieu – (1800–1855), francia író

Leroy – a Julien Le Roy (1686–1759) által alapított és generációkon keresztül a család által fenntartott párizsi órásüzlet

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/I. 1864/5, jan. 31. Külföldi szemle, 115–116: *Hajdani salonok*. A bevezető szöveget a Ko szerzője tömöríti, a cikk elejét elhagyja. A 81. hasáb 3. bekezdésétől kezdi fordítani a szöveget, helyenként ugyancsak kihagyásokkal. A 80–81. hasábon lévő történetet Rossiniról a magyar változat végére teszi, ily módon át is szerkeszti a szöveget.

Kimaradt szövegrészek:

„*Es ist nicht mehr, wie einst war! [...]*” – „*Denken Sie an mich.*” – [Az első bekezdésekből a magyar szerző csak néhány mondatot vesz át. A teljes szövegrész fordítása:] „Nem úgy van most, mint régen!” – halljuk a sóhajtást a régi idők magasztalóitól, és jól tesszük, ha nem adunk rájuk. Van azonban valami, aminek elmúltát mégis fájlalni lehet, ez pedig a hajdani francia szalon. Rövid ideig élt a divat, csak mintegy negyven évig, de élete ez idő alatt annál ragyogóbb volt. A szalon olyan társaságot jelent, melyben egyedül a műveltség, szellem és szeretetre méltó viselkedés számít, minden más tulajdonság mellékes. Az 1789-es forradalom előtt a születés kiváltsága, 1830 után pedig a pénz kiváltsága gátolta az ilyen társaságok létrejöttét. A valódi szalon a direktórium idején alakult ki, amikor a bájos francia csevegés újjáéledt, virágkorát a restauráció idején élte, majd a polgárkirály [I. Lajos Fülöp] idején a részvények és bankcédulák fojtották el.

A szalon legfényesebb időszaka a második párizsi béke kora volt. Párizs abban az ösztönös megérzésben lélegzett fel, hogy a békét hosszú ideig nem fogja semmi megzavarni. Párizs utcáin idegenek tömege hullámozott, diplomaták, akik a bécsi kongresszus idején Párizsban adtak egymásnak találkát, és az előkelő társaságot magukkal vonzották. A legtöbb idegen és hazai vendéget összegyűjtő szalont Bagration hercegnő tartotta fenn. Tökéletes orosz szépség volt, fehér, mint az alabástrom, gyenge pírrel átszőve, mint a bengáli rózsza, gyermeki, de kifejező vonásokkal és olyan kellemes tartással, mint egy andalúziai nő. Szalonjának nem volt határozott arculata. Politikusi társaságként indult, hangos államférfiakat, hercegeket, követeket és minisztereket gyűjtött össze. A komoly férfiakat azután felváltották a fiatal táncosok, ragyogó fiatal hölgyek, villogó szemekkel és mosolygó ajkakkal, csipkével és gyémánttal ékesítve. Ilyen estéken a szalon a „Mohamed paradicsoma” nevet érdemelte ki. Ekkor újabb átváltozás következett: a zenekar hallgatott, semmi más nem hallatszott, csak rossz vagy jó vers. Felolvastak, művészetről beszélgettek, mert a hercegnő, miután egy barátja festeni tanította, művésznak kezdte magát tartani.

Míg Bagration hercegnő szalonja a restauráció idején volt népszerű, 1830 után Merlin hercegnő és Mirbel asszony szalonjába gyülekezett az előkelő társaság. A hercegnő, született spanyol, az irodalom és a művészet támogatója volt, és nagy, illetve kis fogadónapokat tartott. A nagy fogadónapokon Rossini ült a zongoránál, [80] és Lablache, Candia márkí, egy szardíniai tiszti, aki most Mariónak nevezi magát, Rubini, Malibran, Persiani, Sparre grófnő énekelt. A kis fogadónapokra, melyeket az irodalomnak szentelt, Alfred de Musset írta közkedvelt jeleneteit. Mirbel asszony, egy tudós felesége, elismert festőnő volt. Nagy növésű asszony volt, sem arcra, sem termetre nem volt szép, és előszeretettel tréfálkozott önmagán: „Amikor a

Jóisten épített engem, keveset vesződött a homlokzattal, szerencsére azonban jó erős épületet húzott fel.”

Bassanville grófnő nemcsak azokról a személyekről mesél, akik e szalonokban forogtak, hanem azokról is, akikről a beszéd folyt. Ha őt követjük, képet nyerhetünk a csevegés módjáról, ahogyan az a szalonokban szokásos volt. A beszélgetés nem összefüggő folyamként zajlott, hanem egyik tárgyról a másikra ugrált. A szalon-anekdotákat most időrendbe szedve, tárgyak szerint osztályozva igyekszünk összefoglalni.

Az elsőbbség legyen a zenészeké. Gretry, aki nem szerette a hangos zenét, jelen volt Cherubini *Medeiájának* bemutatóján. Az opera olyan rosszul volt hangszerelve, hogy ha ma adnák elő, kettős zenekarral játszanák. Gretry meghallgatta elejétől végig, anélkül, hogy egy szót szólt volna. Amikor Bawr asszonnyal együtt a páholyból távozott, a maga finom mosolyával ennyit mondott: „Őn még fiatal, drága gyermekem. Meg fogja élni azt a napot, amikor a taktust ágyúlövésekkel jelzik. Gondoljon majd rám.”

Nach Gretry, Cherubini und Spontini trat Rossini die Herrschaft im Reihe der Musik an – A Rossiniról szóló részt a magyar szerző a cikk végére illeszti.

„*Rossini hörte zu componiren auf, sobald Bellini's erste Oper aufgeführt worden war*” [...] „*an den Folgen eines Sturzes mit dem Pferde*” – A Belliniről szóló rész kimarad a magyar szövegből. Fordítása: „Rossini akkor szűnt meg komponálni, amikor Bellini első operáját bemutatták. Az idős mester visszalépése utat engedett Bellini felfelé emelkedő csillagzatának. Bellini operái az első pillanattól kezdve lelkesedést váltottak ki, és Itália legjobb színházai vetekedtek a partitúráiért. Aki csak a szeretetre méltó embert személyesen megismerte, az mind pártfogásába vette. Szép termetű, a természetől szabályos arcvonásokkal megáldott ember volt, előkelő, de nem piperkőc, szellemes, de nem gúnyolódó, derűs, de nem könnyelmű, becsvágyó, anélkül, hogy bárkire irigy lett volna. Minden élénksége mellett azonban hajlamos volt az olaszokra jellemző édes semmittevésre. »Van önöknek egy sajátos szólásuk – mondta egyszer Mirbel asszony szalonjában –, melyben a nemzet becsvágya nyilatkozik meg: Boldog, mint egy király! Egyáltalán nem gondolom, hogy a királyok boldogok lennének. Még ha egy égitest fényét sugároznák is magukból, éppúgy nincs egy pillanat nyugalomuk, mint az égitesteknek, márpedig nyugalom nélkül hogyan lennének boldogok?» Sok ismerettel bírt és folyamatosan tanult, mert az ismeretekkel nem tudott betelni. Ha operáit időrendben tekintjük, jól látszik, hogy dallamai egyre sokrétűbbek, hangszerelése egyre gazdagabb. Életének virágkorában, harminchárom évesen, szerencsétlen módon hunyt el egy lovas balesetben.”

„*Neben den Musikern wird in unserem Werke von den Dichtern und Künstlern dreier Menschenalter erzählt*.” – A mondat a magyar szövegből kimarad: „A zenészek mellett [a könyv] három nemzedék költőiről és művészeiről mesél.”

„*Als Delille 1813 starb, wurde seine Leiche mit Lorbeern bekränzt und von den Schulen zu Grabe getragen*.” – A mondat kimarad: „Amikor Delille 1813-ban meghalt, koporsóját babérkoszorúval díszítették, úgy vitték az iskolából a temetőbe.”

„*Ja ich war einen Augenblick in Abbaye aux Bois*” [...] „*der wahre Götze dieses Tempels, in dem Frau Recamier blos die Hohepriesterin sein will*.” – Belgiojoso hercegnő emlékezéseit a magyar szöveg rövidítve közli. A teljes szöveg: „Benéztem egy pillanatra az Abbaye aux Bois-ba, noha biztos voltam benne, hogy ugyanúgy talállok mindent, ahogyan elhagytam: ugyanazok a vendégek, ugyanabban a hangnemben, ugyanazzal az arckifejezéssel, ugyanazon a hangon, ugyanazokkal a kifejezésekkel ugyanazokról a tárgyakról

társalognak. Most is látom magam előtt e bársony puhaságú, csendes szalont. A kandalló egyik oldalán hatalmas karszékbe süllyedve, a legkeresettebb eleganciával, tetőtől talpig muszlinba és csipkébe öltözve, félhomályban tűnik fel Récamier asszony, mint egy könnyű, fehér felhő, melyből tiszta kiejtésű, halvány hang és édeskés illat szemerke. Vele szemben, a kandalló túloldalán húzódik meg Chateaubriand úr, e templom valódi bálványa, melynek Récamier asszony csupán főpapnője óhajt lenni.”

„*Lesueur und Jouy benutzten das Bardenthum zu einer Oper*” [...] „*da war Napoleon gestürzt und seine Oper wurde bei Seite gelegt*” – A szövegrész a magyar változathoz kiharadt. Fordításban: „Lesueur és Jouy operát írtak a bárdokról, Girodet megfestette. Napóleon annyira elfoglalt volt a költővel szemben, hogy Lesueurt azzal bízta meg, vele írasson operaszöveget. Baour-Lormian ekkor [1814-ben] írta az *Alexandre à Babylon* című művét, de miután a zeneszerző lassan dolgozott, mire kész lett, Napóleon megbukott, az operát pedig félretették.”

„*Jeden Abend hörte Romieu, wenn sein Diener ihm die Thür aufschloß, die Frage: »Soll ich Ihnen leuchten? Soll ich Sie führen? Soll ich Sie tragen?«*” – A mondat a magyar változathoz kiharadt: „Romieu minden este, amikor az inasa ajtót nyitott neki, a következő kérdést hallotta: »Világítsak önnek? Vezesselem önt? Vigyem önt?«”

A Ko szövege:

„*»Hajdani salonok«* czim alatt Párisban érdekes könyv jelent meg.¹⁵ »Salon« alatt oly társaságot értvén, melyben a szellem, műveltség és szeretetre méltó viselet a fő kellék, minden egyéb csak mellékes lévén, nincs többé azon virágzásban, mint 1709-től [! 1790] 1830-ig. Diplomata, művészek, írók, s minden a mi nevezetesség, a salonokban találkoztak. 1790 előtt az arisztokraták kiváltsága, 1830 után a pénz mindenhatósága gátla a saloni élet virágzását. A nevezett könyv leírja három emberélet salonjait, – még pedig nem csak azon nevezetesebb személyiségekről szól, kik e salonok hősei voltak, hanem elmondja mindazt, a mik a salonok fecsegésének tárgyait tették. Számos nevezetességről találni benne adomákat.

Az 1813-ban meghalt Delille nagyon rút arcú s rikácsoló hangú ember volt. S mégis a társaskörökben felolvasott költeményeit leirhatatlan lelkesedéssel fogadták. Mindenki csodálta, csak felesége bánt vele gonoszul. Az asszony azt a rossz szokást vette fel, hogy a férjének saját munkáit hajigálta fejéhez. Ily alkalommal monda egyszer neki Delille: »Édes lelkem, várj legalább, míg kisebb formátumban adják ki munkáimat. Akkor nem fáradsz ki annyira emelgetésökben.«

Delille után Chateaubriand lön a közönség kedveltje. De az áhítatos költő nem sokáig örülhetett ennek a szerencsének. Ifju korában szép ember volt s nem bírta türelemmel viselni a vénülés eszméjét. Csapásnak tekinté, hogy szépsége szemlátomást enyészik. Egy-egy redő, egy-egy ősz hajsza boldogtalanná tette – szelleme és nagy tehetsége daczára; s a már ifju korában jellemében nyilatkozott mélaság később gyógyíthatlan búskomorsággá vált. Agg kora nem járt feltűnő elgyöngüléssel vagy fájdalmakkal: szenvedése abban állott, hogy nem ifju többé. Lesütött szemmel, némán ült barátjai és bámulói közt, nem ügyelve szavaikra. Legmeghittebb barátja Recamierné asszony volt, ki hasonlóképp az ifjuság elenyészte miatti keservekben szenvedett. Mindennap együtt voltak egymás vigasztalására. Belgiojoso hercegné, a gonosz nyelvű nő, leírja őket. Számos éven át, ugymond, semmi változás társalgásukban. A salon egyik zugában Recamierné, a másikon Chateaubriand ült egy nagy karszékbe temetkezve. Hogy a két öreg tíz éven át minden

¹⁵ Les salons [!] d'autrefois. Souvenirs intimes. Par Madame la Comtesse de Bassanville (Paris. Brunet.) [A Ko jegyzete.]

nap együtt theázott, nincs benne semmi csodálatos; de hogy mindig úgy viselik magokat, mintha az nap látnák először egymást s ez valami fontos esemény volna, kissé nevetséges. »Parancsol ön egy csésze théát, Chateaubriand ur?« – ezt mindig ugyanazon hangon mondja Récamierné már tiz esztendő óta. »René« pedig tiz év óta ép oly változatlanul azt feleli rá: »Nagysád után.« »Hát egy két csepp tejet?« – »Csak néhány cseppet.« – »Nem tetszik még egy csészével?« – »Nem engedhetem meg, hogy nagysád fárassza magát.« Így foly ez egy-egy fél óráig, a nélkül, hogy csak egy szó változás volna benne.

Hasonló barátság volt Royer-Collard és Baour Lormian közt. Royer-Collardot, a doctrinair politikai párt vezérét, pedans embernek híresztelték. Pedig az életben szelleműs, elmés ember volt. Egyszer egy fiatal nő kérte, mondja meg neki, mi különbség van a classicusok és romanticusok közt. Ő így felelt: »A classicusok végeztek minden classist, s a romanticusok nagyon rászorultak amazok példájának követésére.« Mint tanítót a forradalmi napokban tanítványai közmegegyezéssel kifütyölték; de ő a folytonos kiabálás, dörömbölés és fütty közt az óra végéig folytatta előadását. Sok diák, ezen felbőszülve, kísérté az utcán is hasonló zajgással, s ő a legnyugodtabban s szokott lépésben ment előttük. Végre az egyik szajnai hidhoz érkeztek, hol hidpénzt kellett fizetni. Royer-Collard egy száz-sous-t vett ki zsebéből, oda adta a hidörmek s így szólt: »Semmi nem jár vissza belőle, fizetek a diák urakért is.« Gondolni lehet, hogy ez megszünteté a további ellenségeskedést. Barátját, Baour Lormiánt már elfelejtette a világ; de a jelen század elején nagyon híres ember volt. »Ossian« költeménye példátlan kapósságu volt, egészen divatba hozta a »bárd«-okat, Fiongalt és Malvinát, úgy hogy közönséges emberek e nevekre kereszteltették gyermekeiket. I. Napoleon buktaival ő is kiment divatból. Fájdalommal látta, hogy a könyvzsibárosok, kik a könyveket áraik szerint sorozzák a kirakatokban, a szerint, a mint 5, 10, 25, 50 centime-esek, vagy több frankosok, az ő műveit mind a 25 centime-esek szekrényébe rakják. Elejénte bevásárolta őket; de később erszénye nem győzván, legalább megtette azt, hogy betérván a zsibárushoz előkérte könyvét, s mintha nem ismerné, addig nézegette, míg a zsibáros földre[116]fordult. Ekkor hirtelen a két frankos könyvek polczára lopta, s könnyebbült szívvel távozott, hogy műve jobb társaságba jutott.

Romieu, kinek napoleoni érzelmű könyvei elősegíték a második császárságot, mielőtt Fülöp Lajos alatt közigazgatási hivatalt viselt, kalandos, vásott fiatal ember volt. Tréfás csinjai következtében fél Páris ismerte. Különösen szeretett álöltözetben kifogni a békés polgárokon. Egyszer parasztnak öltözött s a legnagyobb együgyűséget tettetvén arczában és magaviseletében bement a leghíresebb órás, Leroy, boltjába. Nagy kíváncsisággal kérdé, a zsebórákra mutatva, mik azok a furcsa kerek jószágok? – Órák, mond Leroy. S mire valók? stb. A faggatás egy egész óra hosszat tartott, mi közben Romieu több ismerőse ment a boltba, gyönyörködni, mint usztatja a becsületes órást. Már arra került a magyarázat, hogy Leroy megmutassa, miként lehet mozgásba indítani a csodálatos kis gépet. »Minden huszonnégy órában egyszer föl kell húzni – így ni!« »Soha bizony!«] mond Romieu; »s aztán reggel húzza föl az ember, vagy pedig estve?« »Reggel, csupán csak reggel.« – »De hát estve miért nem lehet fölhúzni?« »Azért, mert ön minden estve részeg, édes Romieu ur, s el találja szakasztani a lánczot,« felelt kaczagva Leroy. A csel megbukott s Romieu rovására nevettek most az egyszer, annyival inkább, mivel valami igaz is volt az órás szavaiban.

A »zeneművészek« majd minden nevezetese is előfordul a könyvben: Gretry, Cherubini, Spontini, Rossini és Bellini.

Rossini nagy küzdéssel emelkedett föl. Nemhogy művészi trónra, hanem egy zenészi székre sem tudott szert tenni sokáig. Elejénte kifütyölték minden dalművét. Hasonló sorsban részesült Rómában a gyönyörű »Sevillai borbély« is, melylyel ott

akart szerencsét próbálni. A közönség nem elégedett meg a színházbeli füttytel, hanem gunyakacaj és csipős megjegyzések közt üldözte szállásáig. Másnap a szerző barátjai nagyobb erőben jelentek meg; de minél erősebben tapsoltak, annál hatalmasabb lett a fütty és piszegés. A terem némely részében már verekedtek, s mivel az olasz jobban ért a tör-, mint az ökölvíadalhoz, súlyos sebesülések estek. Rossini az egyik színpal mögött állva hiában kiálta, hogy a függönyt le kell bocsátani. Épen a piszegők nem engedték, hogy diadalok annál teljesebb legyen az előadás tovább folytatásával. Ekkor Rossini leszalad a sugólyukba, elkapja kéziratát s haza fut vele. Az énekesek sugó nem létében belesültek szerepökbe s az előadást félben kellett hagyni. – Másnap reggelig nagy fordulat történt. Rossinihoz mentek, kérve kérték tőle a kéziratot s a »Sevillai borbély« a legfényesebben sikerült.”

A szerzőség kérdése – A tömörítés, átszerkesztés módja és a nyelvi sajátosságok alapján a szerző Arany.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/4.

1864/4. 1. Die Ausgrabungen in Pompeji, Europa 1864/4, jan. 15. Aus der Gesellschaft, 127–128. h.; a 128. hasáb végén három sor kijelölése grafittal a jobb margón.

	<p style="text-align: center;">Die Ausgrabungen in Pompeji</p> <p>Unsere deutschen Alterthums- und Kunstforscher hätten eigentlich alle Veranlassung, insgesamt Italianissimi zu sein. Für die Blosslegung des alten Pompeji geschieht unter der jetzigen Regierung in einem Jahre mehr, als unter den Bourbons in zehn Jahren. Wenn früher der Regel nach nur dann gearbeitet wurde, wenn zu Ehren eines erlauchten Gastes ein unfehlbarer, weil vorbereiteter, Fund gemacht werden sollte, und wenn man das Ausgegrabene sofort in Räume des Museums vertheilte, in die [128]</p> <p>kein profanes Auge drang, so wird jetzt mit großem Fleiß blossgelegt und nichts versteckt. Zuweilen sind bis zu fünfhundert Arbeitern in Pompeji beschäftigt, durchschnittlich zweihundert. Der Stab besteht aus vier Oberaufsehern, drei Zeichnern, einem Architekten, einem Conservator, einem Bildhauer, einem Restaurator, einem Modellirer und vierundzwanzig Custoden. Die Leitung des Ganzen ruht in den Händen des Cavaliere Fiorelli, einer der neapolitanischen Berühmtheiten im Alterthumsfache. Auf die bequemste Weise gelangt man zu der Stadt der Todten: Pompeji ist Eisenbahnstation. Vor einem Gasthofe, in dem Alles ebenso gut wie theuer ist, steigt man aus und befindet sich bald am Thore von Pompeji. Hier sind zwei Lire (Franken) zu entrichten, wofür man einen uniformirten Custode mitbekommt. Der Custode fordert weder ein Trinkgeld, noch belästigt er den Reisenden durch aufdringliches Geschwätz über Alterthümer. Da er außerdem reinlich ist, so hat er vor dem alten Cicerone drei schätzbare Vorzüge voraus. Auch die Straßen Pompeji's werden höchst sauber gehalten. Alle ausgegrabene Erde wird auf einer besonderen Eisenbahn fortgeschafft. Die blossgelegten Frescogemälde läßt man jetzt in Pompeji an den Wänden. Wie viele zerbrachen früher oder wurden schwer beschädigt, wenn man sie der Um-</p>	
--	--	--

	<p>gebung entriß, für die sie bestimmt waren! Damit der Besucher die altrömische Stadt möglichst so sehe, wie sie vor ihrem Untergange gewesen ist, hat man die Grabmäler und Häuser, die es verdienen, zu restauriren angefangen. Abgestellt ist die Unsitte, die Häuser nach dem Namen des ersten vornehmen oder gelehrten Besuchers zu benennen. Man giebt ihnen den Namen des frühern Besitzers, wenn derselbe sich durch vorgefundene Siegel oder andere Gegenstände ermitteln läßt. Die alte Gräberstraße hat in schattengebenden Cypressen einen passenden Schmuck erhalten.</p> <p>Der Edelstein aller neu ausgegrabenen Gegenstände ist eine anderthalb Fuß hohe Bronzestatuetten eines schönen Jünglings. Es soll ein Narcissus sein, welcher der Echo lauscht. Die geistige Eleganz der Bildsäule zerstört das Vorurtheil, als habe die Provinzialstadt Pompeji blos Rohes und Grobsinnliches geliebt. Das Haar ist zierlich gelockt, der Kopf griechisch fein, der Leib edel, das Bein überaus anmuthig, die Hand dagegen so unverhältnißmäßig lang, daß man einen symbolischen Grund dieses Fehlers anzunehmen geneigt ist. Blossgelegte Fresken von Kunstwerth ließen sich neben dem Narcissus und Hermaphrodit im Hause des Proculus noch mehrere anführen. Von allgemeinen Fragen hat die jetzige erhöhte Thätigkeit zwei entschieden. Es ist nunmehr gewiß, daß das Glas bei den Gefäßen der Alten die reichlichste Anwendung gefunden hat. Ferner hat sich gezeigt, daß die Häuser von Pompeji in ihrer Mehrzahl zwei Stockwerke hatten und mit Söllern wie mit Fenstern auf die Straße versehen waren. Viele große und kleine Gewichte von Stein in der Form ruhender Ziegen und viele Schlüssel von mannigfaltigster Form belegen aufs neue, welchen Luxus und welchen Kunstsinn die Bewohner von Pompeji bei Gegenständen des alltäglichen Gebrauchs entfalteten. Der vor einiger Zeit ausgegrabene Bäckerladen hat sein Seitenstück gefunden in einer öffentlichen Garküche, die noch mit allen Werkzeugen der Kochkunst und mit schönen Fresken und Arabesken ausgestattet war. – Auskunft über die neuen Ausgrabungen giebt Fiorelli's Giornale bei Scavamenti, von dem bis jetzt die ersten fünf Nummern erschienen sind. Alle zwei Monate erscheint ein Heft von Fausto Niccolini's Monumenti e Case de Pompeji, immer drei Platten enthaltend. Der Herausgeber ist ein deutscher Lithograph Richter und deutsche Künstler liefern die meisten Zeichnungen. Mit dem berühmten Zahn'schen Werke über Pompeji kann sich dieses neue allerdings nicht vergleichen. Es ist bei weitem nicht so gewissenhaft gearbeitet und geht oft auf Effect aus.</p>	
--	---	--

	1864/4. 2. <i>Andersen und Heinrich Heine in Amerika</i> , Europa 1864/4, jan. 15. Chronik, Literatur, 47. h. Kijelölés függőleges grafitvonással az első hat sor mellett, a bal margón.	
 	<p><i>Andersen und Heinrich Heine in America.</i> Ins Englische waren, so viel wir wissen, die <i>Andersen'schen „Märchen“</i> schon lange übersetzt, dagegen existierte eine speciell für das americanische Publicum berechnete, in der neuen Welt selbst gedruckte Uebertragung dieser lieblichen Erzeugnisse einer wahren Dichterphantasie bisher noch nicht. Miß <i>Fanny Fuller</i> hat aber nun den Anfang gemacht mit einem Buche: „<i>The Icen-Maid and other Thales by H. Ch. Andersen. Translated from the German</i>“. Wahrscheinlich versteht die Dame nicht Dänisch und sie legte daher die deutsche Ausgabe der Märchen zu Grunde. Anderswo wäre ein solches Verfahren wohl bedenklich, indessen gerade Andersen ließ sich ins Deutsche ja so ganz getreu und wörtlich übersetzen. Dieselbe Handlung, welche das Fuller'sche Werkchen verlegte, gab übrigens vor einigen Monaten schon die von Brooks besorgte Uebertragung unserer alten „<i>Jobsiade</i>“ und wird demnächst auch das „<i>Buch der Lieder</i>“ von <i>Heinrich Heine</i> in englischer Sprache, als „<i>Book of Songs</i>“ erscheinen lassen.</p>	
	1864/4. 3. <i>Der Jahresbericht des Wiener Hofbühnen</i> , Europa 1864/4, jan. 15. Chronik, Theater, 51. h. Jelölés a 13. sor mellett a bal margón grafitval vagy kék ceruzával.	
—	<p><i>Der Jahresbericht der Wiener Hofbühnen.</i> Die erste Intendanz, welche den diesmaligen Jahresbericht veröffentlicht hat, ist die der Wiener Hofbühnen. Es fanden, wie der officielle Ausweis besagt, vom 1. Januar bis 31. December 1863 im Burgtheater 311 Vorstellungen statt. Die Neuigkeiten, welche während dieses Zeitraums gegeben wurden, sind im Gebiete der hohen Tragödie: Hebbels „<i>Nibelungen</i>“, Shakespeare's „<i>Richard II.</i>“ und Immermanns „<i>Andreas Hofer</i>“; im Gebiete des Schauspiels „<i>Kunz von Kaufungen</i>“ von Roderich Anschütz und „<i>das Soldatenliebchen</i>“ nach Lenz von Bauernfeld; endlich im Bereich des Lustspiels: Eschenbachs „<i>Veilchen</i>“, Schlesingers „<i>Opfer der Wissenschaft</i>“, Hackländer's „<i>verlorener Sohn</i>“, Hollpeins „<i>Rekrut und Dichter</i>“, sowie mehrere Bearbeitungen nach dem Französischen, mit denen bekanntlich gerade Laube's Direction sich immer sehr beeilt. Groß war die Zahl der Novitäten also nicht: der Tragödien gab es nur drei, der Schauspiele nur zwei, der Originallustspiele nur vier. Berühmte Gäste erschienen gar nicht; Zuwachs erhielt das Personal nur in einigen zweiten Fächern. Für das ausgeschiedene Frl. Kronau trat eine talentvolle jugendliche Lustspielliebhaberin, Frl. Matthes, ein, die ziemlich schnell Carriere gemacht hat. Erinnern wir uns doch, sie noch vor einigen Jahren auf dem Sommertheater in Leipzig in Kinderrollen gesehen zu haben. Außerdem ward für das Fach der Salondamen neben Frau Gabillon noch Frau von Greiner engagirt. Auch diese kennen unsere Leipziger Leser; sie war als Frl. Anna Bartelmann in Mitte der fünfziger Jahre Mitglied</p>	

	<p>unserer städtischen Bühne. Nachmals vermählte sie sich in München mit dem Baron Greiner und schied von den Brettern; jetzt aber ist sie nun wieder zu denselben zurückgekehrt. – Im Wiener Hofoperntheater fanden während des verflossenen Jahres 326 Vorstellungen statt. Neu war nur die eine Oper: „Lalla Rookh“ von F. David; neu einstudirt erschienen G. Schmidts „Weibertreue“, Marschners „Templer“, Halevy’s [!] „Musketiere der Königin“ und Aubers „Stumme von Portici.“ Eine höchst werthvolle Bereicherung erhielt das Personal durch das Engagement Wachtels. So besitzt denn nun das Kärnthnertheater in den Herren Ander, Erl, Wachtel und Walter ein vierblättriges Kleeblatt von trefflichen Tenören, welches ohne Zweifel einzig in seiner Art dasteht.</p>	
<p>1864/4. 4. Näheres über den Hebbel’schen Nachlass, Europa 1864/4, jan. 15. Chronik, Theater, 52. h. Fügöleges vonalú kijelölés a jobb margón, a 2–4. sor mellett, grafitál.</p>		
	<p><i>Näheres über den Hebbel’schen Nachlaß.</i> Zur Ordnung und Herausgabe seines gesammten literarischen Nachlasses hat <i>Friedrich Hebbel</i> selbst noch kurz vor dem Tode seinen Biographen, <i>Emil Kuh</i>, im Verein mit dem Professor Glaser bestimmt. Dagegen ist <i>Franz Dingelstedt</i> ausersehen worden, die noch fehlenden Schlußscenen des „<i>Demetrius</i>“ dazu zu dichten.</p>	
<p>1864/4. 5. Opern in Paris und London, Europa 1864/4, jan. 15. Chronik, Theater, 53. h.; a glossza 12–13. sora mellett balról fügöleges vonalú jelölés grafitál.</p>		
	<p><i>Opern in Paris und London.</i> Mermets „<i>Roland à Ronceval</i>“, zu dem sich der Componist nach der Art R. Wagners und H. Berlioz’ den Text selbst schrieb, wird in der großen Oper zu Paris einstudirt und ist sonach schon der dritte „<i>Roland</i>“, der über diese Bühne schreitet. Der erste war derjenige von Lully, 1685, der zweite der von Piccini 1778. – Im Théâtre Lyrique kommt nun demnächst das neue Werk von Gounod: „<i>Mireille</i>“ zur Aufführung. Bereits haben die Honorationen von Arles und St. Remy vierzig Sperrsitze sich gemiethet. Der Text der Oper ist nämlich Mistral’s <i>Mireille</i> entnommen, die wir neulich besprachen. – Mit der Darstellung der <i>Meyerbeer’schen „Africanerin“</i> wird es jetzt in der That Ernst: <i>Marie Sax</i>, die stimmbegabte Tochter des bekannten Instrumenterfinders, studirt die Titelrolle für den kommenden Herbst. – Balfe’s neueste Oper: „<i>Blanca von Nevers</i>“ hat im Coventgardentheater zu London blos einen „succés d’estime“ gehabt und dürfte wohl bald wieder die Scene räumen, um dem jüngsten Werke <i>Benedicts</i>: „<i>Tha[!] Peep o Day</i>“ Platz zu machen.</p>	

pusztulása előtt volt, megkezdték a síremlékek és a házak restaurálását. Megszüntették azt az értelmetlen gyakorlatot, hogy a házakat előkelő vagy közismert látogatókról nevezzék el. Most a házakat a régi tulajdonosuk nevére keresztelik, ha a fellelt pecsétek vagy egyéb tárgyak alapján ez kikövetkeztethető. A régi temető utcája az árnyas ciprusokkal valóságos dísz lett a városnak.

Az újonnan előkerült tárgyak közül legértékesebb egy szép ifjú másfél lábnyi magas bronzszobra. Mintha Narkisszosz lenne, aki Ekhóra figyel. A szobor belső eleganciája megtöri a hiedelmet, hogy vidéki városként Pompejiben csak a nyers és durva dolgokat szerették volna. A haj kecses fürtökben van kiképezve, a fej görögös finomságú, a törzs nemes, a lábak kellemes formájúak, a kezek ellenben aránytalanul hosszúak, olyannyira, hogy e hibát szimbolikus ábrázolásként ajánlatos értelmezni. A freskók közül a Proculus-házban talált, Narkisszoszt, illetve Hermaphroditoszt ábrázoló falkép mellett számos más lehetne említeni. A most folyó munkálatok két általánosabb kérdést tisztáztak. Ma már biztosan tudni, hogy a régi edények készítésekor széleskörűen használták az üveget. Emellett bebizonyosodott, hogy Pompeji legtöbb háza kétemeletes volt, és tetőteraszokkal, utcára néző ablakokkal voltak ellátva. Számos kisebb-nagyobb, kőből készült, kecskét ábrázoló súly és a legkülönbözőbb formájú kulcsok mutatják, hogy Pompeji lakói a használati tárgyaikban is fontosnak tartották a fényűzést és a szépséget. Egy nemrégiben feltárt pékség mellett nyilvános kifőzdét találtak, melyben minden konyhai eszköz, freskó és arabeszk épségben maradt.

Az új leletekről Fiorelli kiadványa, a *Giornale degli Scavi di Pompei* tudósít, melyből eddig öt szám látott napvilágot. Emellett kéthavonta jelenik meg Fausto Niccolini kiadványa, a *Monumenti e case di Pompei*, három-három táblarajzzal. A kiadó egy német litográfus, Richter, és a legtöbb rajzot is német művészek készítik. Zahn közismert műveivel azonban ezek az új rajzok nem vetekedhetnek. Kidolgozásukban kevésbé lelkiismeretesek, és gyakran a hatáskeltésre összpontosítanak.

Magyarázatok a német szöveghez

Cavaliere Fiorelli – Giuseppe Fiorelli (1823–1896), olasz régész, 1863-tól az ásatások vezetője Pompejiben

Proculus-ház – Paquius Proculus, pékmester és politikus volt Pompejiben. A háza ma épségben látható a feltárt városban, a nejét és őt ábrázoló freskó híres régészeti leletté vált.

Giornale degli Scavi – 1861-ben induló, Nápolyban megjelenő időszaki kiadvány az ásatások eredményeiről

Fausto Niccolini – (1812?–1896), olasz építészmérnök és festő. A pompeji házakról és emlékművekről készített kiadványai (*Le case ed i monumenti di Pompei, Disegnati e descritti*) 1854-től 1896-ig jelentek meg.

Richter [& Co.] – ez idő tájt nápolyi kiadó, melynek litográfiai műhelye is volt

Wilhelm Zahn – (1800–1871), német festő, több sorozatban készített képeket a pompeji leletekről: *Die schönsten Ornamente und merkwürdigsten Gemälde aus Pompei, Herkulanum und Stabiae* – *Les plus beaux ornements et les tableaux les plus remarquables de Pompei, d'Herculanum et de Stabiae*, Georg and Dietrich Reimer, Berlin, 1828–1829, 1842–1844, 1849–[1852].

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a Pompejiben feltárt pékségről és étkezdéről szóló rész mellett áll.

A Ko közlése – Ez a cikk nem jelent meg, de a pompeji ásatásokkal a Ko többször foglalkozott. 1863 első felében például az Athenaeum nyomán az ittenihez nagyon hasonló tartalmú, hosszabb cikket közölt az ásatások új korszakáról és a régészeti érdekességekről. Erről és a Ko további írásairól a témakörben ld. az Europa 1863/15. 9. jegyzetét.

1864/4. 2.

Andersen und Heinrich Heine in Amerika – Andersen és Heinrich Heine Amerikában, Europa 1864/4, jan. 15. Chronik, Literatur, 47. h.

A német cikk fordítása – Úgy tudjuk, hogy angol nyelvre Andersen meséi már régóta le vannak fordítva, azonban egy kifejezetten az Újvilág számára készített és ott nyomtatott kiadása a költői fantázia e csodálatos termékének még nem létezik. Fanny Fuller kisasszony most megtette az első lépést a könyvével: *The Icen-Maid and other Thales* by H. Ch. Andersen. Translated from the German [A Hókirálynő és más mesék H. Ch. Andersentől, németből]. A kisasszony valószínűleg nem tud dánul, azért vette alapul a német kiadást. Az eljárás kétséges lenne, ha Andersentől nem volnának németül kifejezetten pontos, csaknem szóról szóra átültetett fordítások. Ugyanaz a kiadó, amely Fuller munkácskáját megjelentette, néhány hónappal ezelőtt adta ki a Brooks által fordított régi Jobsiádunkat, és nemsokára kijön a saját alól Heinrich Heine angol nyelvű kötete, a *Book of Songs* [Dalok könyve] is.

Magyarázatok a német szöveghez

angol nyelvre Andersen meséi már rég le vannak fordítva... – Egy 1863-as fordításról több más angol újdonsággal együtt az Europa is beszámolt nem sokkal korábban, és Arany bejelölt néhány adatot a glosszában, de az Andersen-mesékről szóló részt nem vette át: *Englische Literatur*, Europa, 1863/42, Wochenchronik, Literatur, 635–636. h. = *Angol irodalmi újdonságok*, Ko I/II. 1863/17, okt. 25. Külföldi szemle, 403. Ld. az Europa 1863/42. 1. jegyzetét.

Fanny Fuller – Angol írónő, az általa kiadott könyv adatai: *Ice-Maiden and Other Tales* [A Hókirálynő és más mesék], by Hans Christian Andersen, Translated by Fanny Fuller, Philadelphia, Frederick Leypoldt, 1863.

Jobsiade – Münsterben kiadott német komikus eposz 1784-ből: *Leben, Meynungen und Thaten von Hieronymus Jobs dem Kandidaten, und wie er sich weiland viel Ruhm erwarb auch endlich als Nachtwächter zu Sulzburg starb* [Hieronymus Job kandidátus élete, vélekedései és cselekedetei, és miután sok zűrzavart okozott, éjjeli őrként való halála Sulzburgban]. Névtelenül jelent meg, majd 1799-ben, Dortmundban a második részével együtt ugyancsak névtelenül, a következő címmel: *Die Jobsiade. Ein komisches Heldengedicht in drei Theilen* [Jobsiád, komikus hőseposz három részben]. A szerző, a bochumi orvos, Karl Arnold Kortum (1745–1824) neve 1854-ben vált ismeretessé. Az angol kiadás adatai: *The Jobsiad, A Grotesco-Comico-Heroic Poem, from the German of Dr. Carl Arnold Kortum*, by Charles T. Brooks, Philadelphia, Frederick Leypoldt – London, Trübner & Co., 1863.

Heinrich Heine – (1797–1856), német romantikus költő, újságíró. A *Romanzero* című, 1851-es balladakötetét Szilágyi Sándor, Tompa Mihály és Arany János is olvasta; a kötet „kézről kézre járt” közöttük (AJÖM XVI. 1164). Arany Jánosnál levelezésük szerint 1854-ben volt a kötet (AJÖM XVI. 382). A *Dalok könyvét* Heine 1827-ben adta ki. Angol fordítása: *Heine's Book of Songs*, Translated by Charles G. Leland, Philadelphia, Leypoldt – New York, F. W. Christern, 1864. A megjelenésről a Ko később tudósított, akkor is az Europa alapján. Ld. az Europa 1864/22. 3. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A glosszából Arany az Andersen amerikai fordítására vonatkozó részt jelölte ki.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/4. 3.

Der Jahresbericht des Wiener Hofbühnen – A bécsi udvari színházak éves jelentése, Europa 1864/4, jan. 15. Chronik, Theater, 51. h.

A német cikk fordítása – A bécsi udvari színházak igazgatósága az első, amely közzétette jelentését a tavalyi évről. Mint a hivatalos jelentés írja, 1863. január 1. és december 31. között a Burgtheaterban 311 előadást vittek színre. Újdonság volt a tragédia műfajában: Hebbeltől a *Nibelungok*, Shakespeare-től a *II. Richárd* és Immermanntól az *Andreas Hofer*; a színjáték műfajában: Roderich Anschütz-től a *Kunz von Kaufungen*, Bauernfeldtől a Lenz nyomán alkotott *Das Soldatenliebchen* [A katona kedvese]; végül a vígjáték terén: Eschenbachtól a *Veilchen* [Ibolyák], Schlesingertől az *Opfer der Wissenschaft* [A tudomány áldozata], Hackländer-től a *Verlorener Sohn* [Az elveszett fiú], Hollpeintől a *Rekrut und Dichter* [Katona és költő], emellett több francia darab átültetése, melyben a Laube vezette igazgatóság közismerten serény. Sok újdonság tehát nem volt: mindössze három tragédia, két színjáték, négy eredeti vígjáték. Híres vendégszereplők egyáltalán nem léptek fel, gyarapodás inkább csak a másodvonalban történt. Az eltávozott Kronau kisasszony helyére egy fiatal és tehetséges komika, Matthes kisasszony jött, aki meglehetősen gyors karriert futott be. Emlékszünk rá néhány évvel korábról, amikor a lipcsei nyári színházban még csak gyermekszerepeket kapott. Társasági hölgyszerepre Gabillon asszony mellé von Greiner asszonyt szerződtették. Őt is ismerik lipcsei olvasóink: az 1850-es évek közepén még Anna Bartelmann kisasszonyként a mi városi színházunkban játszott. Később Münchenben Greiner báró neje lett, és búcsút vett a deszkáktól, most azonban visszatért a színpadra.

A bécsi operaházban az elmúlt évben 326 előadást tartottak, ebből csak egyetlen bemutató volt: F. Davidtől a *Lalla Rookh*. Újra adták G. Schmidtől a *Weibertreue* [Asszonyhűség], Marschnertől a *Templer* [Templomos lovag], Halévytől a *Musketiere der Königin* [A királyasszony muskétásai] és Auber-tól a *Portici néma* című operákat. Különösen értékes taggal gyarapodott a társulat Wachtel szerződtetésével. A Kärntnerthor színház így most Ander, Erl, Wachtel és Walter személyében a tenoristák egyedülálló csapatával rendelkezik.

Magyarázatok a német szöveghez

Friedrich Hebbel – Róla ld. az Europa 1863/2. 1, 1863/29. 2, 1864/4. 4, 1864/15/4, 1865/17. 3. szövegét és jegyzetét. A *Nibelung-trilógiáról* ld. az Europa 1863/2. 1, 1863/29. 2, 1864/39. 1, 1864/17. 1. jegyzetét.

Karl Leberecht Immermann – (1796–1840), német író, drámaíró. Az *Andreas Hofer* című drámájának eredeti változata: *Das Trauerspiel in Tyrol* [Szomorújáték Tirolban, 1828], a címet később, az átdolgozás során változtatta meg.

Roderich Anschütz – (1818–1888), osztrák drámaíró, 1821-től 1864-ig a bécsi Burgtheater rendezője és színésze; a *Kunz von Kaufungen* című drámát 1863-ban írta.

Eduard von Bauernfeld – (1802–1890), A maga korában népszerű osztrák író, drámaíró, vígjátékíró. 1837-től a Pesti Magyar Színház és a Nemzeti Színház is rendszeresen játszotta a darabjait. A Jakob Michael Reinhold Lenz (1751–1792) műve nyomán készült darabját: *Soldatenliebchen* [A katona kedvese] 1863-ban írta.

Marie von Ebner-Eschenbach – (1830–1916), osztrák írónő. A *Veilchen* [Ibolya] című egyfelvonásos vígjátékát 1862-ben írta.

Sigmund Schlesinger – (1832–1918), vágújhelyi vagy pozsonyi születésű osztrák író, a Pest-Ofner Zeitungnak is munkatársa volt. Az *Ein Opfer der Wissenschaft* [A tudomány áldozata] című vígjátékát 1861-ben írta, s talán ezt a darabot fordította tőle ugyanez évben Ráday Gedeon a Nemzeti Színház számára, *A toll hatalma* címmel (DSzh).

Friedrich Wilhelm Hackländer – (1816–1877), német író; a *Der verlorene Sohn* [Az elveszett fiú] című háromfelvonásos vígjátékát 1865-ben nyomtatták ki. Ld. még az 1863/29. 2. jegyzetét.

Heinrich Hollpein – (1814–1888), osztrák festő és író. A *Rekrut und Dichter* [Katona és költő] című háromfelvonásos vígjátéka 1860-ban készült, és Goethe életének egy epizódját dolgozza fel Levin Schücking (1814–1883) német író novellája nyomán.

Laube – Ld. az 1863/29. 2. jegyzetét.

Frl[äulein] Kronau – Friderike Kronau (1841–1918), színésznő, az 1850-es években Pesten is többször játszott. 1860-tól 1863-ig a bécsi Burgtheater tagja volt, innen ment át két évre a frankfurti városi színházhoz.

Frl[äulein] Matthes – Nem sikerült azonosítani.

Frau Gabillon – Zerline (Würzburg) Gabillon (1834–1892), 1853-tól volt a bécsi Burgtheater tagja.

Frau von Greiner – Anna von Greiner (Anna Bartelmann, 1836–?), német színésznő, 1860-tól játszott Bécsben.

F. David – Félicien-César David (1810–1876), francia zeneszerző. Ld. az Europa 1863/26. 2. jegyzetét.

Gustav Schmidt – (1816–1882), német zeneszerző. A *Weibertreue oder Kaiser Konrad vor Weinsberg* [Asszonyhűség, vagy Konrád császár Weinsberg előtt] című háromfelvonásos romantikus vígoperája 1860-ban jelent meg.

Heinrich Marschner – (1795–1861), német zeneszerző. A *Der Templer und die Jüdin* [A templomoslovag és a zsidónő] című romantikus nagyoperája 1829-ben keletkezett, Walter Scott *Ivanhoe* című regénye alapján. Magyarországon is bemutatta a pesti német színház, 1832-ben.

Jacques Fromental Halévy – (1799–1862), németországi származású, Franciaországban alkotó zeneszerző. Itt említett operája, a *Les Mousquetaires de la reine* [A királynő muskétásai] 1846-ban keletkezett. Ld. még: Europa 1863/15. 2.

Daniel-François-Esprit Auber – (1782–1871), francia zeneszerző. A *Portici néma* című 5 felvonásos operája 1828-ban keletkezett. A pesti német színház 1828-ban, a Nemzeti Színház 1848-ban tűzte műsorára.

Theodor Wachtel – (1823–1893), világhírű német tenorista

Alois Ander – (1821–1864), cseh tenorista a bécsi udvari operában

Josef Erl – (1811–1874), német tenorista

Gustav Walter – (1834–1910), cseh tenorista a bécsi operában

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a Hollpein drámájáról, illetve a bécsi színházigazgatóról, Laubéról szóló sor mellett áll. Talán amiatt jelölte Arany, mert közvetlenül ez után a glossza után a *Rekrut und Dichter* című darabról ír ismertetőt az Europa, de vonatkozhat a jelölés Laubéra is, akit a Ko többször említett. Arany János és Gyulai Pál a francia színdarabokról azonos véleményen volt az Europa szerzőjével.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/4. 4.

Näheres über den Hebbel'schen Nachlass – Tudósítás Hebbel hagyatékáról, Europa 1864/4, jan. 15. Chronik, Theater, 52. h.

A német cikk fordítása – Friedrich Hebbel röviddel a halála előtt megegyezett életrajzírójával, Emil Kuh-val és Glaser professzorral, hogy ők rendezik sajtó alá az életművét. Ezzel szemben most Franz Dingelstedt kapott megbízást a *Demetrius* című tragédia hiányzó zárófejezetének megírására.

Magyarázatok a német szöveghez

Friedrich Hebbel – Ld. az 1863/29. 2; 1864/4. 3; 1864/15. 4; 1864/17. 3. jegyzetét.

Emil Kuh – (1828–1876), osztrák író, Hebbel életrajzírója. Végül mégis ő fejezte be és adta ki a Demetrius-törödéket: *Demetrius – Eine Tragödie von Friedrich Hebbel* (Nachgelassenes Werk) [Demetrius, Tragédia Friedrich Hebbeltől – Hátrahagyott mű], Hamburg, Hoffmann und Campe, 1864. Az előszó szerint Kuh Hebbel naplójegyzetei alapján dolgozott. Hebbel összegyűjtött műveit 1865 és 1868 között rendezte sajtó alá 12 kötetben. Az első kötet bibliográfiai adatai: *Friedrich Hebbel's Sämmtliche Werke*, Erster Band, Hamburg, Hoffmann und Campe, 1865.

Professor Glaser – Julius Anton Glaser (1831–1885), csehországi származású ügyvéd, jogász, politikus, a bécsi egyetem tanára, majd 1871-től osztrák igazságügyminiszter. Hebbel baráti köréhez tartozott.

Franz Dingelstedt – Ld. az Europa 1863/14. 2. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Arany jelölése az első sorok mellett áll, de a glossza olyan rövid, hogy feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg. A kijelölést feltehetően a folyamatosság igénye indokolta – korábban, még Hebbel életében, a Ko már hírt adott róla, hogy a bécsi szerző az összes műveinek kiadásán dolgozik (*Hebbel Frigyes összes műveit...*, Ko I/II. 1863/9, aug. 30. Vegyes, 215).

1864/4. 5.

Opern in Paris und London – Párizsi és londoni operák, Europa 1864/4, jan. 15. Chronik, Theater, 53. h.

A német cikk fordítása – A párizsi operában *Mermet Roland à Ronceval* [Ronceveaux!] című darabjára készülnek, melyhez a szerző Hector Berlioz és Richard Wagner példáját követve, maga írta a szöveget. Ezzel a harmadik Roland lép színre: az első Lully műve volt 1685-ben, a második Piccini operája 1778-ban. – A Théâtre Lyrique-ben Gounod új művét, a *Mireille*-t adják elő. Az arles-i és St. Remy-i polgárok már negyven zártszéket béreltek az előadásra. A szöveg – ahogyan már beszámoltunk róla – Mistral *Mireille* című műve alapján készült. – Meyerbeer operájának, *Az afrikai nőnek* az előadása megvalósulni látszik. Marie Sax, az ismert hangszertervező lánya már tanulja a címszerepet az őszi szezonra. – Balfé legújabb operájának, a *Blanche de Nevers*-nek [Nevers-i Blanche] a Conventgarden színházban csak tiszteletből tapsoltak, és már készítik a szint Benedict *The Peep o' Day* [A napkelte] című új darabjának.

Magyarázatok a német szöveghez

Auguste Mermet – (1810–1889), francia zeneszerző. Művének eredeti címe: *Roland à Ronceveaux*.

Jean-Baptiste Lully – (1632–1687), olasz származású francia zeneszerző. *Roland* című operája 1685-ben keletkezett, és Párizsban volt az ősbemutatója.

Niccolò Piccini – (1728–1800), olasz zeneszerző. *Roland* című operáját a Lully-féle szövegkönyv átdolgozott változatára írta, és 1778-ban adták elő – ezt is Párizsban.

Charles Gounod – (1818–1893), francia zeneszerző. Legsikeresebb műve az 1859-ben írt *Faust* című opera volt. A *Mireille* című operájának története a provanszál író, Frédéric Mistral (1830–1914) 1859-ben megjelent *Mirèio* (Mireille) című eposzára épül. Külföldi hír nyomán a Ko korábban már tudósított Gounod új művének készülésétől: *Gounod – a „Faust” szerzője – megint egy új operát írt...*, Ko I/II. 1863/1, júl. 5. Vegyes, 23. Forrás: Neue Berliner Musikzeitung,

hrsg. von Gustav Bock, 1863. jún. 24. 26. sz. 207. Ld. még az Europa 1864/33. 14. jegyzetét.

Giacomo Meyerbeer – Róla és *Az afrikai nő* című művéről ld. az Europa 1863/14. 3. jegyzetét.

Marie Sax – (névváltozat: Sasse, Sass, Saxe, 1834–1907), belga szopránénekesnő, 1860-tól szerződötték Párizsban. Atyja a belga hangszertervező, Adolphe Sax (1814–1894) volt.

Michael Williams Balfe – (1808–1870), ír zeneszerző. A *Blanche de Nevers* című operát 1862-ben írta.

Sir Julius Benedict – (1804–1885), németországi származású angol zeneszerző.

Az Arany által kijelölt rész – Arany csak a Meyerbeerre vonatkozó hírt jelölte ki.

A Ko közlése – A hír ekkor nem jelent meg a Koszorúban, de korábban már tudósított róla Arany lapja, ld. Europa 1863/14. 2. és néhány hónappal később visszatér rá, akkor is az Europa cikke alapján (ld. Europa 1864/16. 6).

1864/4. 6.

Ein „glänzender Effect” – „Fénylő effektus”, Europa 1864/4, jan. 15. Chronik, Theater, 54. h.

A német cikk fordítása – A „fényes hatás” szó szerint jellemzi a berlini operaházban a *Morgano* című balett ún. kandelábertáncát. A balettcsoport mintegy negyven férfitáncosa van a színen fantasztikus kosztümökben, mindegyikük fején egy-egy aranyozott, ötkarú gyertyatartó. Szegényes a tollunk leírni, milyen csillogó és lenyűgöző hatást kelt a 200 láng különféle alakzatokba rendeződése. Ezt egyszerűen látni kell.

Magyarázatok a német szöveghez

Morgano – Paolo Taglioni (1808–1884), olasz családból származó balett-táncos és koreográfus produkciója. Taglioni Európa számos nagyvárosában működött, 1856-tól a berlini operaház szerződtette. Ő alkotta 1850-ben az előjátékkal ellátott, 3 felvonásos táncfantáziát, a *Morganót*, melynek zenéjét Peter Ludwig Hertel szerezte. Az 1850-es és 60-as években különböző változatokban gyakran játszották.

Az Arany által kijelölt rész – Arany a teljes glosszát kijelölte, a tartalmát egészében átvette, de ironikusnak tűnő kommentárral látta el. A SzF és a Ko színházi kritikusai (Salamon Ferenc, Gyulai Pál) és maga Arany is szkeptikusak voltak a színpadi látványosságok esztétikai lehetőségeivel és értékeivel szemben, ezt tükrözi a kommentár is.

A Ko közlése – II/I. 1864/4, jan. 24. Vegyes, 95.

A Ko szövege:

„A berlini dalszínházban »Morgano« balletben ropant [!] tapsvihár közt járják a »Candelaber tánczot.« 40 ember lép elő phantastikus öltözetben, mindeniknek a fején egy ötkaru gyertyatartó, és aztán járják, a mint isten tudniok adta.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja, a jelölés és a kommentár jellege Arany szerzőségére utal.

1864/4. 7.

Ein Eisenbahn-Theater – A vasúti színház, Europa 1864/4, jan. 15. Chronik, Theater, 54. h.

A német cikk fordítása – A hajókon létesített „úszó színházakat” most egy új találmány, a „vasúti színház” szorítja háttérbe. A Manchesterből Liverpoolba tartó járaton beállítottak egy ilyen vonatot, és nagy sikere lett. Ahogy mondani szokás, az előadások sinen vannak.

Az Arany által kijelölt rész – A teljes glossza.

A Ko közlése – II/I. 1864/4, jan. 24. Vegyes, 95. A rövid glossza lényegét Arany átveszi, és kommentárral látja el.

A Ko szövege:

„A Manchester-Liverpooli vasuton minden vonattal színelőadásokat tartanak. Az emberek mindenütt szeretnek mulatni.”

A szerzőség kérdése – A jelölés, az átvétel és a kommentár jellege Arany szerzőségére utal.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/6.

1864/6. 1. <i>Nachgelassenes von Alfred de Vigny</i> , Europa, 1864/6, jan. 29. Chronik, Literatur, 76. h.; jelölés grafittal az első sor mellett, balról.		
/	<i>Nachgelassenes von Alfred de Vigny.</i> Der im vorigen Jahre verstorbene bekannte französische Schriftsteller <i>Alfred de Vigny</i> halte zum Erben seines, wie es heißt, sehr reichhaltigen literarischen Nachlasses einen jungen Kollegen, <i>Louis Ratisbonne</i> , ernannt. Dieser beabsichtigt nun, eine Gesamtausgabe der Werke seines berühmten Freundes zu veranstalten, welcher das gebildete Publicum Frankreichs mit großem Interesse entgegenseht. Denn wenn auch Alfred de Vigny im Auslande vielleicht weniger bekannt geworden ist, so besaß und besitzt er doch in seiner Heimath ungemeine Beliebtheit. Sein ganzes Wesen und Dichten hatte etwas seinen Landsleuten Sympathisches und in der Zeit seiner Blüthe war er mit der vollendetste und ergreifendste Ausdruck der herrschenden Gefühlsstimmung und Gedankenrichtung seiner Nation. Der erste Band der Gesamtausgabe wird bisher unveröffentlichte lyrische Gedichte unter dem Titel: „Les destinées“ [!] bringen.	
1864/6. 2. <i>Luthers Disputation mit Eck im Bilde</i> , Europa, 1864/6, jan. 29. Chronik, Bildende Kunst, 80. h.; az első négy sor mellett a jobb margón függőleges vonalú kijelölés, grafittal.		
	<i>Luthers Disputation mit Eck im Bilde.</i> Aus Carlsruhe berichtet man, daß <i>Carl Friedrich Lessing</i> eben daran sei, ein neues Gemälde zu entwerfen, welches die „ <i>Disputation Luthers mit Eck</i> “ im Schloß Pleißenburg zu Leipzig darstellen wird. Denselben, wie uns dünkt, sehr unmalerischen Gegenstand behandelt gegenwärtig Professor Hübner in Dresden, bei welchem die Staatsregierung dieses Bild auf Rechnung des Kunstfonds für öffentliche Zwecke bestellt hat. – Eine zweite Meldung, die aus Carlsruhe kommt, geht dahin, daß zum Nachfolger Schirmers als Director der Kunstschule Professor <i>Hans Gude</i> in Düsseldorf, der bekannte Norwegische Landschaftler, designirt sei.	
1864/6. 3. <i>Ein Neuer Strauß</i> , Europa, 1864/6, jan. 29. Chronik, Musik und Theater, 82–83. h.; a jobb margón az első két sor mellett bizonytalan személytől eredő jelölés grafittal. A bevezető tanulmány táblázata szerinti 4. típusú jelölés.		
	<i>Ein neuer Strauß.</i> Ein Kapellmeister deutscher Herkunft, Namens <i>Waldteufel</i> , hat im verflossenen Sommer mit seinem	

	Orchester in den Pyrenäenbädern großes Glück gemacht. Dann spielte er auch vor den hohen Herrschaften in Compiègne und jetzt ist er in Paris Mode. Seine Kapelle wird zu allen aristokratischen Bällen geholt, und die vornehmen Damen wollen nur nach seinen Pfeifen und Geigen tanzen. Wie es heißt, erhielt er auch bereits Einladung in die Tuilerien. Er ist auf dem besten Wege, ein neuer „Strauß“ zu werden, trotz seines unharmonischen Namens.	
1864/6. 4. <i>Ein Virtuosenstückchen der Ristori</i> , Europa, 1864/6, jan. 29. Chronik, Theater, 84. h.; jelölés az első két sor mellett a jobb margón, grafitál.		
	<i>Ein Virtuosenstückchen der Ristori.</i> Wie verschiedene Zeitungen melden, läßt sich <i>Adelaide Ristori</i> von einem italienischen Dichter, <i>Paolo Franchi</i> , ein Drama „ <i>die Frauen Heinrichs VIII.</i> “ schreiben, worin sie in den Rollen sämtlicher fünf Weiber des genannten Königs auftreten will. „Ein neuer Act – eine neue Frau“; man wird erinnert an des Guckkastenmannes „Rrrr! Ein andres Bild!“ Trotzdem wird es Leute genug geben, die bei der bevorstehenden nochmaligen „großen Tour“ jener Künstlerin durch Europa die Theater füllen werden, wenn sie mit dem besagten Virtuosenstückchen vor ihnen aufzutreten verspricht.	
1864/6. 5. <i>Zur Theaterstatistik</i> , Europa, 1864/6, jan. 29. Chronik, Theater, 86. h.; a 2–5. sor mellett függőleges vonalú kijelölés a jobb margón, grafitál.		
	<i>Zur Theaterstatistik.</i> In der ganzen österreichischen Monarchie zählt man gegenwärtig 58 Theater, davon sind 20 in Niederösterreich; in Oberösterreich, Salzburg, Kärnthen, Krain, Schlesien, Galizien, Dalmatien und dem Banat je 1; in Istrien 3; in Tyrol 3; in Böhmen 2; in Mähren 4; in der Lombardei 2; im Venetianischen 11, und in Siebenbürgen 4.	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/6. 1.

Nachgelassenes von Alfred de Vigny – *Alfred de Vigny hagyatéka*, Europa, 1864/6, jan. 29. Chronik, Literatur, 76. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Alfred de Vigny – (1797–1864), francia romantikus író, költő, drámaíró; az 1840-es évek végétől munkásságát kevés figyelem kísérte, de a szimbolisták elődjüknek tekintették.

Louis Ratisbonne – (1827–1900), francia író, Dante francia fordítója, Alfred de Vigny hagyatékának gondozója

Les Destinées – Alfred de Vigny életművének kiadása 1864-ben indult. Azt itt említett kötet: *Les Destinées: Poèmes philosophiques* [Sorsok: filozófiai költemények], Paris, Michel Lévy Frères, 1864.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – II/I. 1864/6, febr. 7. Vegyes, 144. Fordítás, a következő mondat kimaradásával: „Honfitársai kedvelték őt emberként és költőként, és pályájának csúcán nagy hatással volt nemzetének gondolkodására és érzésvilágára.” A hagyaték sorsáról a Ko korábban is tudósított, ld. az Europa 1863/44. 2. jegyzetét.

A Ko közlése:

„A mult évben meghalt de Vigny Alfréd gazdag irodalmi hagyományai örökösévé Ratisbonne Lajost tevő. Ez most híres barátja összes műveit szándékszik kiadni, melyeket a francia művelt világ nagy feszültséggel vár. Mert habár de Vignyt külföldön nem igen ismerik, de hazájában nagy szeretetben részesül. Az összes kiadás első kötete a még eddig kiadatlan lyrai költeményeket fogja tartalmazni, ily czimmel: »Les destinées.[!]*«*”

A szerzőség kérdése – A mondat szerkezetek és egyes nyelvi elemek (pl. „művelt”) arra utalnak, hogy nem Arany a fordító.

1864/6. 2.

Luthers Disputation mit Eck im Bilde – *Luther és Eck vitája festményeken*, Europa, 1864/6, jan. 29. Chronik, Bildende Kunst, 80. h.

A német cikk fordítása – Karlsruhéból kaptuk a hírt, hogy Carl Friedrich Lessing vázlatokat készít egy új képhez, amely a Lipcse melletti pleißenburgi várban ábrázolná Luther és Eck vitáját. Ugyanezt a – szerintünk kevésbé festői – jelenetet vitte vászonra Hübner professzor Drezdában, akitől a képet a városi tanács a közösségi célokra fenntartott művészeti alap számlájára rendelte meg. – Ugyancsak Karlsruhéból jelentik, hogy Schirmer helyére a művészeti iskola igazgatójának a Düsseldorfban élő ismert norvég tájképfestőt, Hans Gudét nevezik ki.

Magyarázatok a német szöveghez

Carl Friedrich Lessing – (1808–1880), német romantikus festő

Julius Hübner – (1806–1882), német festő. 1864-ben készítette a Martin Luther és a katolikus teológus, dr. Johannes Eck 1519-es lipcsei vitáját ábrázoló festményt. A kép ma a weimari művészeti gyűjteményben (Kunstsammlung) van.

Johann Wilhelm Schirmer – (1807–1863), német tájképfestő és grafikus. 1854-ben a frissen alapított karlsruhei művészeti iskola vezetőjének nevezték ki.

Hans Friedrich Gude – (1825–1903), norvég romantikus tájképfestő. 1863-ban, Schirmer halála után ő vette át a karlsruhei művészeti iskola igazgatását.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első négy sor mellett áll.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/6. 3.

Ein Neuer Strauß – *Egy új Strauß*, Europa, 1864/6, jan. 29. Chronik, Musik und Theater, 82–83. h.

A német cikk fordítása – Egy Waldteufel nevű németországi karmester és zenekara a múlt nyáron nagy sikert aratott a pireneusi fürdőkben. Játszott aztán előkelő közönség előtt Compiègne-ben, most pedig Párizsban vált divatossá. Zenekarát minden arisztokrata bálba [83] meghívják, és a magasrangú hölgyek kizárólag az ő sípjára és hegedűjére akarnak táncolni. Ahogy beszélnek, most meghívást kapott a Tuileriák palotájába is. Noha nevében kevés a harmónia, Waldteufel a legjobb úton halad afelé, hogy új Strauss váljék belőle.

Magyarázatok a német szöveghez

Strauss – idősebb (1804–1849) és ifjabb (1825–1899) Johann Strauss, mindketten rendkívül népszerű bécsi zeneszerzők, az utóbbit „keringőkirálynak” nevezték.

Émile Waldteufel – (1837–1915), németországi származású francia zeneszerző, főként tánczenét, keringőt komponált. A glossza a vezetéknévének német jelentésével játszik: „erdei ördög”.

Az Arany által kijelölt rész – Az első két sor mellett áll a jelölés, de feltehetően a rövid glossza egészére vonatkozik. Arany figyelmét a téma kelthette fel: a „muzsikáló ördög” motívuma több versében megjelenik: *Az ördög elvitte a fináncot* és a *Kóbor Tamás* című Burns-fordításokban (1868–1773); *Az ünneprontókban* (1877); ld. AJÖM I. 532–534.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/6. 4.

Ein Virtuosenstückchen der Ristori – Egy virtuóz kis mű Ristoritól, Europa, 1864/6, jan. 29. Chronik, Theater, 84. h.

A német cikk fordítása – Több lap jelenti, hogy Adelaide Ristori egy olasz költővel, Paolo Franchival drámát írat VIII. Henrik feleségeiről, és mind az öt asszony szerepében ő maga fog fellépni. „Új jelenet – új asszony”; a kukucskálódoboz képmutogatójára emlékeztet: „Rrrr! – új kép következik!” Az embereknek azonban, akik a hamarosan kezdődő nagy európai körút során a színházat megtöltik, már az is elég lesz, ha a művésznő az említett darab bemutatását ígéri.

Magyarázatok a német szöveghez

Adelaide Ristori – (1822–1906), ld. az Europa 1863/24. 1. jegyzetét, valamint az 1865/1. 3. és 1865/4. 7. tételt.

Paolo Franchi – 19. századi olasz költő. Nincs nyoma annak, hogy az említett dráma valóban megszületett volna. Ristori előadásai között nem szerepel hasonló című darab, és nem említi 1888-as emlékirataiban sem.

„Rrrr! *Ein andres Bild!*” – „Rrrr! – Új kép jön!” – Adolf Glassbrenner (1810–1876) berlini humorista és satirikus író az 1840-es években rendszeresen megjelentetett berlini életképsorozatában (*Berlin wie es ist und – trinkt* – Berlin, ahogy eszik és – isszák) ún. „kukucskálódoboz-jeleneteket” is közölt. A kukucskálódoboz vásári látványosság volt, képeket tartalmazott, melyeket bizonyos időközönként cseréltek. Glassbrenner erről a szórakozásformáról gyártott satirikus poémokat, melyek azután a köztudatba is bekerültek. A jelzett szólásban a „Rrrr” hangutánzó elem, a kép cserélésének hangját illusztrálja.

„große Tour” – „nagy körút” – Adelaide Ristori 1864–1866-ban Egyiptomban, Törökországban, Görögországban, Párizsban vendégszerepelt. 1866-ban kelt át a tengeren első amerikai körútjára.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első két sor mellett áll, feltehetően a teljes glosszára vonatkozóan.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/6. 5.

Zur Theaterstatistik – Színházi statisztika, Europa, 1864/6, jan. 29. Chronik, Theater, 86. h.

A német cikk fordítása – Az Osztrák Monarchia területén a jelen pillanatban 58 színház működik, ebből 20 Alsó-Ausztriában. Felső-Ausztriában, Salzburgban, Karintiában, Krajnában, Sziléziában, Galíciában, Dalmáciában és Bánátban 1–1; Isztriában 3; Tirolban 3; Csehországban 2; Morvaországban 4; Lombardiában 2; Venetóban 11, Erdélyben 4 színház van.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/7.

1864/7. 1. <i>Der mit Reinhold Begas über den Schillerdenkmal abgeschlossene Contract</i> , Europa, 1864/7, febr. 5. Chronik, Bildende Kunst, 97–98. h.; az első sor mellett balról kereszt alakú jelölés grafittal.		
+	<p>Der mit Reinhold Begas über das Berliner Schillerdenkmal abgeschlossene Contract stellt als Termin der Vollendung des Werkes den 10. November 1869 fest; das zur Ausführung gelangende Modell muß bis 1. October 1865 fertig sein. Der Künstler erhält im Ganzen 33000 Thaler, wofür er auch das Material zu liefern hat. Er bekommt jährlich 2000 Thaler; das übrige Honorar wird ihm in 2 Raten, wenn das Werk zur Hälfte, und dann, wenn es ganz vollendet ist, ausgezahlt. Für [98]</p> <p>die Statue ist Tyroler Marmor, für das Postament Granit, für die Reliefs aber wiederum Marmor bestimmt. Uebrigens wird Begas seine Arbeit nicht in Berlin, sondern in Rom vornehmen.</p>	
1864/7. 2. <i>Eine Statue Kaiserin Eugenie</i> , Europa, 1864/7, febr. 5. Chronik, Bildende Kunst, 98. h. az első sor mellett jobbról kereszt alakú jelölés grafittal.		
	<p><i>Eine Statue der Kaiserin Eugenie.</i> Der Magistrat von Puebla in Mexico hat an die Kaiserin Eugenie die Anzeige gelangen lassen, daß laut Beschluß der dortigen Municipalität ein Standbild der schönen Herrscherin auf dem Marktplatz genannter Stadt errichtet werden soll. Wir empfehlen dem betreffenden Künstler die historisch gewordene „Rose von Puebla” als Attribut der Statue. Welches Costüm aber wird er wählen? Es dürfte die erste Gelegenheit da sein, die Crinoline plastisch darzustellen.</p>	+

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/7. 1.

Der mit Reinhold Begas über den Schillerdenkmal abgeschlossene Contract – Reinhold Begas a Schiller-emlékműről kötött szerződés, Europa, 1864/7, febr. 5. Chronik, Bildende Kunst, 97–98. h.

A német cikk fordítása – A Reinhold Begaszal megkötött szerződés szerint a berlini Schiller-szobor befejezésének időpontja 1869. november 10., a modellnek pedig 1865. október 1-jére kell elkészülnie. A művész összesen 33 000 tallért kap, úgy, hogy a szobor anyagát ő biztosítja. Évente 2000 tallért számoltak számára, és a díjat két részletben kapja: az első részt, amikor a szobor félig kész lesz, a második részt a befejezés után. A szobor anyaga [98] tiroli márvány, az alapzat gránitból készül, melyen a domborművek szintén márványból lesznek. Begas egyébként a szobron nem Berlinben, hanem Rómában fog dolgozni.

Magyarázatok a német szöveghez

Reinhold Begas – (1831–1911), német szobrász; 1861-től 1863-ig a weimari művészeti iskola tanára volt, majd 1863–1864-ben Olaszországban tartózkodott, és 1865-ben tért vissza Berlinbe. A Schiller-szobor 1871-re

készült el, és a berlini Gendarmen téren helyezték el, a királyi színház (ma: Konzerthaus) előtt.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll. Feltehetően a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de Schiller-szoborral kapcsolatos híreket a Ko többször közölt:

Hannoverában a Schiller-szobor talapzatát..., Ko I/I. 1863/17, ápr. 26. Vegyes, 407 (a forrás ismeretlen);

A Majna melletti Frankfurtban felállítandó Schiller-szobor..., Ko I/II. 1863/14, okt. 4. Vegyes, 335 (a forrás ismeretlen); ld. még Europa 1864/21. 7.

1864/7. 2.

Eine Statue Kaiserin Eugenie – Eugénia császárné szobra, Europa, 1864/7, febr. 5. Chronik, Bildende Kunst, 98. h.

A német cikk fordítása – A mexikói Puebla városának magisztrátusa hírül adta Eugénia császárnénak, hogy a helyi hatóságok határozata alapján a város főterén felállítják a szép uralkodóné szobrát. A magunk részéről javasoljuk az illető szobrásznak, hogy művének a történeti jelentőségű „pueblai rózsza” jelzöt adja. De milyen öltözetet fog választani a szobornak? Itt lenne például az alkalom a krinolin szoborszerű megjelenítésére.

Magyarázatok a német szöveghez

Eugénia császárné – Eugenia de Montijo (Maria Eugenia Ignacia Augustina Palafox de Guzmán Portocarrero y Kirkpatrick, 1826–1920), 1853-tól III. Napóleon francia császár felesége. A glosszában az öltözkészére való célzás onnan ered, hogy a párizsi, ezzel együtt az európai divatot a császárné öltözködése befolyásolta. 1855-től az 1860-as évek végéig ő hozta vissza és tartotta divatban az akkor már igen időszerűtlen és kényelmetlen krinolint, erre az Europa és a Ko is céloz néhányszor.

Rose von Puebla – Pueblai rózsza; 1862-ben Franciaország, Anglia és Spanyolország meg akarta dönteni az 1858-ban megválasztott mexikói elnököt, Juarezt. 1863. június 10-én bevették Puebla városát, és Ferdinánd Miksa osztrák főherceget kiáltották ki császárrá. Puebla bevételének hírért III. Napóleon névnapi ajándékként jelentette be Eugénia császárnénak, és egy azon a reggelen kinyílt különleges rózsát „Puebla rózsájának” nevezett el. (A történetet többek között egy – valóságos vagy fiktív – emlékirat őrizte meg: *Aus dem Tagebuche eines französischen Offiziers in Mexiko*, bearbeitet von Julius von Wickedede [Egy francia tiszt emlékiratai Mexikóból, Julius von Wickedede feldolgozásában], Verlag von Otto Purfürst, Leipzig–Stuttgart, 1864. 124). A célzás a történetre, akárcsak a krinolin említése, ironikus felhangot ad a glosszának.

Az Arany által kijelölt rész – Az első sor melletti jelölés feltehetően a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/8.

1864/8. 1. *Die Buchhändler im alten Rom*, Europa, 1864/8, febr. 12. 243–248. h.; az első sor mellett félkör alakú jelölés tintával. A 244. hasáb elején fekete tintafolt, a 245. hasáb alján, az alsó margón elmosódó vonás tintával.

	<p style="text-align: center;">Buchhändler im alten Rom</p> <p>[243]</p> <p>(Seit Fausts und Guttenbergs bewegliche Typen im Gebrauch sind, hat immer die Meinung geherrscht, daß es vorher nur wenige und sehr theure Bücher gegeben habe. Damit hat sich weiter die Ansicht verknüpft, daß literarische Bildung das Eigenthum einiger wenigen Reichen und solcher Gelehrten gewesen sei, die im Drang nach Wissen die Mühe nicht gescheut hätten, Handschriften für sich abzuschreiben. In Beziehung auf das Mittelalter hat dieser allgemeine Glaube Recht, was aber das alte Rom betrifft, so beruht er auf einem starken Irrthum. Sind auch jährlich nicht die Massen von Büchern in Umlauf gekommen, die in unserm Leipziger Meßkatalog paradi- ren, so hat es doch eine sehr lebhafte Theilnahme für die Literatur und einen sehr thätigen Buchhandel gegeben.</p> <p>Martial, Ovid und Properz rühmen von sich, daß die ganze Welt sie kenne. Hätte es im alten Rom wirklich so wenige Käufer und Leser von Büchern gegeben, wie man gewöhnlich annimmt, so wäre das eine wahrhaft kindische Prahlerei. Jene Dichter brauchen auch nicht blos jene allgemeine Phrase. Alte und Junge, sagen sie, Mädchen und Frauen, Rom und die Provinzen, der Senat und das Lager lesen unsere Verse. Horaz spricht in einer seiner Satyren seinen Mißmuth darüber aus,</p> <p>[244]</p> <p>daß der gemeine Hausen seine Werke besitze, der nicht so aristokratische Martial freut sich, daß ganz Rom seine Verse liebe, lobe und singe, jede Brusttasche, jede Hand sie besitze.</p> <p>Zu kaufen brauchte allerdings nicht Jeder, der neue Werke kennen lernen wollte. Es gab öffentliche Leihbibliotheken, in denen man kein Lesegeld bezahlte. Es gab Vorlesungen, in denen Dichter und Gelehrte ihre neuen Werke vortrugen. Diese Vorlesungen wurden rasch zu einer alltäglichen Erscheinung. In Bädern und an andern öffentlichen Orten wurde fast täglich vorgelesen, und nicht selten kamen Vorträge vor, denen selbst die Kaiser aus Politik beiwohnten. Plinius erwähnt in einem seiner Briefe, daß im letzten Monat kaum an einem einzigen Tage eine Vorlesung gefehlt habe. Juvenal sagt von Statius, daß er die Stadt entzückt habe, als er seine Thebais vorgelesen. Alles sei herbeigeströmt, die Bänke seien unter der Masse der Zuhörer zusammengebrochen, aber den Dichter habe man hungern lassen.</p> <p>Es ist gewiß, daß das Fehlen der Presse die niedern Stände von der Literatur nicht ausschloß. Sie hatten ihre Bücher und ihre Zeitungen. Die beste aller Autoritäten, Tacitus, bürgt uns dafür, daß man in den Provinzen und in den Lagern mit</p>	
--	--	--

	<p>[245] großer Gier nach den Zeitungen griff. „Jeder wollte wissen, was Thraseas nicht gethan habe“, spottet der aristokratische Geschichtschreiber. Bücher nach Art der heutigen „in diesem Jahr“ gedruckten Schriften waren viel verbreitet. Augustus ließ einmal auf falsche sibyllinische Bücher fahnden und in Rom allein fanden sich deren zweitausend. Eitle Männer verfaßten Gelegenheitsschriften und vertheilten sie in Rom und den Provinzen. „Laß dir von Regulus erzählen“, schreibt Plinius an einen Freund, „von Regulus, der sich aufs Trauern versteht, wie kein anderer Mensch. Er hat sich in den Kopf gesetzt, den Verlust seines Sohnes recht auffällig zu beweinen. Er setzt Bildhauer und Maler in Thätigkeit und hat eine Trauerrede abgefaßt, die er nicht bloß in Rom öffentlich vorliest, sondern auch in tausend Abschriften in die Provinzen schickt.“</p> <p>Im Buchhandel spielten die Schulbücher eine ähnliche Rolle wie heute. Wenn Juvenal schildert, wie ein Knabe die Verse, die er vortragen sollte, unter der Bank noch einmal heimlich liest, ehe er aufsteht, so ergiebt sich daraus, daß die römischen Knaben Schulbücher hatten, in die sie Ohren machten, die sie zerrissen und verloren, wie es heute nicht anders geschieht. Die beliebten römischen Dichter wurden in den Schulen studirt. Persius sagt uns, es sei das Streben jedes Schriftstellers gewesen, seine Werke in den Schulen eingeführt zu sehen. Nero, der darum nicht erst zu bitten brauchte, gab gemessene Befehle, die liebe Schuljugend mit seinen Versen bekannt zu machen.</p> <p>Die stärkste Andeutung einer großen buchhändlerischen Thätigkeit findet ein anonymes Artikel des Cornhill-Magazin (Januarheft von 1864) darin, daß jedes Haus sein besonderes Bücherzimmer hatte. Mancher Römer kaufte Bücher, weil es Mode war, und sah mehr auf den Einband als in den Inhalt. Darum verspottet Seneca die Manie für Bücher, allein die Allgemeinheit verräth doch, welch ein wichtiges Element des römischen Lebens die Literatur war. Ein zweiter Beweis dafür ist der, daß jede wohlhabende Familie besondere Sklaven hielt, welche für die Bücher Sorge trugen, sie abschreiben und aus ihnen vorlesen mußten.</p> <p>Da die Bücher in allen Händen waren, so konnten sie nicht theuer sein. Der gelehrte Franzose Geraud kommt in seiner „Abhandlung über die Bücher im Alterthum“ zu dem Schlusse, daß die Preise niedriger gewesen seien als heutzutage. Martial macht einige Angaben über die Preise seiner eigenen Schriften. Das erste Buch seiner Epigramme war elegant gebunden für drei Denare (beinah ein Thaler) zu haben. In einem wohlfeileren Einbände kostete es bloß sechs bis zehn Sestertien (zehn bis vierzehn Neugroschen). Das dreizehnte Buch wurde für vier Sestertien (nicht ganz sieben Neugroschen) verkauft, und Martial meint, der Buchhändler könne es auf die Hälfte herabsetzen und würde immer noch gewinnen. Wenn ein gebundenes Buch, das nicht einmal sieben Neugroschen kostete, einen Gewinn von mehr als hundert Procent ergab, so müssen die Her-</p>	
--	--	--

	<p>stellungskosten sehr gering gewesen sein.</p> <p>Horaz sagt, ein gelungenes Werk bringe dem Verfasser Ehre und dem Verleger Geld, denn es gehe sogar über Meer. Hatte der Verfasser weiter nichts als Ehre? Man hat es vielfach geglaubt und doch ist es unrichtig. Livius ist gewiß nicht [246]</p> <p>so honorirt worden wie Macaulay oder Thiers, aber Honorare hat es gegeben. Der offenherzige Martial verräth, was ihn so fleißig mache: der Hunger und die Bitten seiner Freunde. Er hat einmal an ein Buch Epigramme nicht die letzte Feile gelegt, weil er aus das Honorar nicht länger warten konnte. Geraud hat berechnet, daß Martial für seine Epigramme 4400 Franken erhalten habe. Das ist nicht viel, aber lange nach der Erfindung der Buchdruckerkunst sind schlechtere Honorare bezahlt worden. Unsere Hölty, Bürger, Waiblinger und die englischen Dichter aus den Dachkammern der Londoner Grubstreet haben das mit bitterm Leid erfahren.</p> <p>Im Mittelalter waren die Bücher selten und theuer, im römischen Alterthum zahlreich und wohlfeil. Der Unterschied erklärt sich dadurch, daß im Mittelalter Mönche und im Alterthum Sklaven die Abschreiber waren. Sklavenarbeit ist wohlfeil und in Rom war sie im Ueberfluß zu haben. Hunderte, ja Tausende von Sklaven beschäftigten sich mit Abschreiben. In jedem guten Hause gab es Vorleser und Abschreiber, die ebenso unentbehrlich waren wie Köche und Bedienten. Selbst die Frauen hatten ihre Abschreiberinnen. Diese Sklaven schrieben nicht bloß nach Dictaten oder machten Auszüge, sondern sie copirten auch jedes Buch, das im Buchhandel nicht mehr zu haben war.</p> <p>Der römische Buchhandel entstand weit später als das Abschreiben durch Haussklaven. Sein Begründer oder Erfinder war Atticus, ein Mann von feinem Geschmack und selbst ein Schriftsteller. Er bildete eine Anzahl von Sklaven für den speciellen Zweck des Abschreibens aus und gab dem Geschäft einen so großen Maßstab, daß er die Bücher fast so rasch vervielfältigen konnte, als sie verlangt wurden. Er verkaufte sie so wohlfeil, daß die Leute sie lieber von ihm entnahmen, als von ihren Sklaven abschreiben ließen. Da er Erfolg hatte, so fand er Nachahmer. Der Buchhandel wurde zu einem besondern Geschäft.</p> <p>Bald wurden in jedem Stadtviertel Roms Buchladen geöffnet. Die Säulen der Hallen und Bäder wurden mit Ankündigungen von Büchern beklebt. Beliebte Schriftsteller sahen sich umlagert von Buchhändlern, die ein neues Werk, das beim Vorlesen Beifall gefunden hatte, in die Oeffentlichkeit bringen wollten. Oft wurde dieser Geschäftseifer bestraft, es blieben Krebse aus dem Lager, aber man hatte ja die Provinzen, die Manches nahmen, was in Rom keine Käufer fand.</p> <p>Die geschäftliche Einrichtung des Abschreibens erlaubte eine rasche Vervielfältigung. Ein Slave dictirte hundert Abschreibern zugleich. Martials Mittheilung, das ganze zweite</p>	
--	--	--

	<p>Buch seiner Epigramme werde in einer Stunde abgeschrieben, ist wohl nicht wörtlich zu nehmen. Jenes Buch hat 540 Verse, mithin kämen neun auf die Minute. Zehn Abschriften in einem Tage brachte ein Slave gewiß fertig, so daß tausend Exempläre täglich geliefert werden konnten.</p> <p>Daß Werke, die nach dem Dictat geschrieben wurden, viele Fehler enthielten, ist natürlich. Alle römischen Schriftsteller klagen darüber. Ueberdies waren Abkürzungen gebräuchlich, durch die spätere Abschreiber, namentlich die Mönche des Mittelalters, irre gemacht wurden. Drei Jahrhunderte haben unsere [247]</p> <p>Philologen daran gearbeitet, die Fehler der alten Handschriften auszumerzen, und sind damit noch nicht zu Stande gekommen. Einer der handgreiflichsten Schreibfehler hat sich bis auf Dindorf erhalten. Bei Pausanias findet sich eine Stelle über die Eltern der Sibylle, die, wie man sie in den Handschriften las, [248]</p> <p>lautete: „Ihre Mutter war eine Göttin, ihr Vater aber ein $609 \equiv \nu\zeta (\equiv H)$, d. h. Walfischesser.“ Dindorf setzte statt $609 \equiv \nu\zeta (\equiv H)$ $\Phi 49 \equiv \nu\zeta (\equiv H)$ d. h. Brodesser, und sofort hatte die Stelle Sinn und Verstand. Brodesser ist bloß ein anderes Wort für: Mensch, die Götter aßen Ambrosia.</p>	
<p>1864/8. 2. Neue Holzschnitt-Surrogate, Europa, 1864/8, febr. 12. Chronik, Bildende Kunst, 115–116. h.; a bal margón a 11–12. sor mellett kettős vonalú, elmosódó jelölés fekete tintával, a 15. sor mellett balról elmosódó egyes vonalú jelölés, talán tintával vagy grafitál.</p>		
	<p><i>Neue Holzschnitt-Surrogate.</i> Das Londoner Art-Journal bringt in seinem vorigen Novemberheft zwei Abdrücke von Hochdruckplatten, welche durch das neue Verfahren eines Herrn <i>Paul Schulze</i> (deutscher Architekt, in New-York lebend) in Gemeinschaft mit <i>F. W. Billing</i> hergestellt worden sind. Das Verfahren ist folgendes: Die Zeichnung wird mit der Feder und einer Lösung von Gummi Arabicum, Zucker und Lampenruß auf Glas oder einer andern ebenen Fläche ausgeführt und mit einem Ueberzug von Wachs, Asphalt, Harz und Leinöl bedeckt, dessen Stärke von der Enge der Strichlagen abhängt. Nach dem Auftragen wird die Platte zehn bis fünfzehn Minuten in Wasser getaucht und alsdann einem starken Wasserstrahl ausgesetzt, der den Wachsüberzug über den Zeichnungslinien entfernt, in den Zwischenräumen aber stehen läßt. In den meisten Fällen wird der stehenbleibende Ueberzug zur Erlangung eines druckfähigen galvanoplastischen Niederschlags (Elektrotypie) genügen, bei weiten Zwischenräumen muß der Wachsgrund mit dem Pinsel aufgehöhht werden. – Die abgedruckten Proben sind nicht übel gerathen, aber eben nur mit lithographischen Federzeichnungen, nicht entfernt mit der Kraft und Eleganz des Holzschnitts zu vergleichen, der durch das neue Verfahren so wenig ersetzt werden dürfte, als durch die „Chemotypie“, „Chalkotypie“, „Glyphographie“, „Ektypographie“ und „Pneikonographie“. – Weit wertvoller und vielleicht sehr bedeutend für die Zukunft ist das neuer-</p>	

	<p>dings zu wirklich befriedigenden Resultaten gediehene Verfahren von P. Pretsch und De La Rue in London, Photographien direct in Hochdruckplatten zu verwandeln. Schon früher ist von dem Verfahren Pretsch's (eine Zeitlang in der Wiener Staatsdruckerei beschäftigt) viel die Rede gewesen; die „Patent-Photogalvanographic Company“, welche sich zur Ausbeutung der Erfindung gebildet hatte, gab schon 1856 unter dem Titel „New Era in Art. Patent Photo-galvanographic Process. Stamped in Nature's mould“ und so prahlerisch fort – ein Heft gedruckte landschaftliche Photographien heraus, die Resultate müssen aber noch ungenügend geblieben sein. Das neueste uns vorliegende Product dagegen, „Felsen in Wales“, dessen photographische Aufnahme ohne alle Retouche durch den Stecher geblieben ist, erreicht bei einigen Mängeln allerdings eine merkwürdige Wirkung. Man muß die Loupe zu Hülfe nehmen, um zu sehen, daß die weichen Uebergangstöne wirklich von einer Hochdruckplatte in der gewöhnlichen Buchdruckerpresse abgedruckt sind. Die eigentliche Anwendung wird diese Erfindung nach unserer Ansicht hauptsächlich in der Vervielfältigung von Photographien nach [116]</p> <p>Zeichnungen und Kunstwerken finden, da auf diesem Gebiete die „Photolithographie“ bekanntlich nur auf ein engbegrenztes Gebiet der in Strichmanier herstellbaren Darstellung angewiesen ist.</p>	
--	--	--

Függelék

1864/8. 3. *Histoire de la Littérature Anglaise, par Taine* [!], Europa, 1864/8, febr. 12. Chronik, Literatur, 110–111. h.

Histoire de la Littérature Anglaise, par Taine [!] (Paris, Hachette u. Co.) Die Beschäftigung der Völker mit ihrer gegenseitigen Literatur knüpft internationale Bande, die nicht so fest und derb sind als die welche der Handel schlingt, die aber doch versöhnen und annähern. Daß wir Deutschen trotz unserer nationalen Bestrebungen im Grunde kosmopolitisch bleiben, ist besonders dem zuzuschreiben, daß wir die Literatur aller Völker kennen, achten und lieben. Bei den Franzosen herrscht darum so viele nationale Befangenheit, weil man nur die Arbeiten der eigenen Dichter und Denker kennt. Indessen hat man sich mit dem Auslande doch näher zu beschäftigen angefangen, und in Beziehung auf England ist namentlich Guizot sehr einflußreich gewesen. Er hat über die Geschichte dieses Landes eher mit Vorliebe als mit Vorurtheil geschrieben. Taine ist sein begabter und gelehrter Schüler. Geboren am 21. April 1828 in Vougiers (Ardennen), hat er sich zu einem französischen Essayisten ausgebildet, über Livius, Lafontaine, die französischen Philosophen des heutigen Jahrhunderts geschrieben und dem Journal des Debats [!] verschiedene literarische Beiträge geliefert. Sein neuestes Werk hat er nach dem richtigen Gedanken ausgearbeitet, daß eine Literaturgeschichte zugleich eine Culturgeschichte sein müsse. Nach einer philosophischen Einleitung, die seinen Standpunkt darlegt, beginnt er mit einer Schilderung der alten Angeln und Sachsen, bespricht dann den Einfluß, den die normännische Eroberung geübt hat, und fährt durch das ganze Werk fort, alle die geistigen und sittlichen Einwirkungen nachzuweisen, die durch die Renaissance, die Reformation, die Restauration, die Revolution von 1688 etc., entstanden sind. Von [111] Ben Jonson an werden die hervorragendsten Dichter in besondern Capiteln besprochen. Die Männer, die Taine auf diese Weise als Chorführer anerkennt, sind außer dem Genannten Shakespeare, Milton, Dryden, Addison, Swift und Lord Byron. Walter Scott wird von ihm streng beurtheilt; der große Unbekannte,

sagt Taine, sei nur in den Trachten, Landschaften, Gebäuden und sonstigen Aeüßerlichkeiten geschichtlich wahr. Alle seine Personen seien modern, seine Nachbarn und Freunde, Gentlemen mit Handschuhen, zarte Ladies, gesetzte Bürger, alle hundert Meilen weit von den liederlichen Cavalieren und Hoffräulein Karls I. und den wilden Bestien des Mittelalters entfernt. Der heutigen Literatur theilt Taine die Mission zu, die Revolution, die über Frankreich wie ein Gewitter gekommen sei, langsam zu vollziehen. Sidney Smith, Arnold, Macaulay, Thackeray, Dickens, Currer Bell, Mistreß Browning, Stanley, Jowet, Carlyle und Stuart Mill, alle arbeiteten daran bewußt oder unbewußt.

1864/8. 4. *Aus der Bühnenwelt des Auslandes*, Europa, 1864/8, febr. 12. Chronik, Theater, 117. h.

Alexander Dumas Sohn hat vor wenigen Tagen den Schauspielern des Pariser Gymnasetheaters ein neues fünfactiges Lustspiel „*der Freund der Frauen*“ vorgelesen. Das gesammte Publicum der französischen Hauptstadt erwartet nun mit Begier die baldige Aufführung, da man sich gewöhnt hat, daß genannter Autor stets nur mit einer Epoche machenden Schöpfung vor die Oeffentlichkeit zu treten pflegt. [...]

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/8. 1.

Die Buchhändler im alten Rom – *A régi Róma könyvkereskedései*, Europa, 1864/8, febr. 12. 243–248. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Johannes Faust – mainzi ügyvéd, eleinte Gutenberg üzlettársa, majd hamis pereskedés útján magának szerezte meg a nyomdagép találmányát.

Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg – (1400 körül–1468)

Martial – Marcus Valerius Martialis (38 és 41 között–104), római költő

Ovid – Publius Ovidius Naso (i. e. 43–i. sz. 17 vagy 18), római költő

Propertius – Propertius Sextus (i. e. 50 és 40 között–i. e. 15), római költő

Plinius – Ifjabb Plinius (Caius Plinius Caecilius Secundus, 61–112), római író. Levelei *Epistulae* címmel maradtak fenn.

Juvenal – Decimus Iunius Iuvenalis (50 körül–130), római satíráíró

Publius Papinius Statius – (40–96), római költő, főművének a *Thebais* című hőskölteményt tartotta.

Publius Cornelius Tacitus – (i. sz. 55 vagy 56–117 és 120 között), római történetíró és politikus

Thraseas – Publius Clodius Thrasea Paetus (i. e. 1. század–i. sz. 66), római filozófus és szenátor volt Nero idején, Persius és Seneca barátja. Később szembefordult Néróval, visszavonult a politikai élettől, Nero pedig hamis vád alapján elítéltette. Erre céloz Tacitus az említett idézetben, de Thraseát másutt is többször említi.

Lucius Annaeus Seneca – (i. e. 4 körül–i. sz. 65), római író, drámaíró, politikus, Nero nevelője és tanácsadója

Geraud – Az itt hivatkozott mű: Hercule Géraud: *Essai sur les livres dans l'antiquité*, Techener, Paris, 1840.

Titus Livius – (i. e. 59 körül–i. sz. 17), római történetíró

Thomas Babington Macaulay – (1800–1859), angol történetíró

Marie Joseph Louis Adolphe Thiers – (1797–1877), francia politikus és történetíró

Ludwig Christoph Heinrich Hölty – (1748–1776), német költő

Gottfried August Bürger – (1747–1794), német költő

Wilhelm Waiblinger – (1804–1830), német író, költő

Grubstreet – Grub Street, a 19. század elejétől itt éltek a londoni irodalmi élet másodrangú, kezdő vagy megbukott költői, írói, újságírói, kiadói. A neve később Milton Streetre változott.

Titus Pomponius Atticus – (i. e. 109–i. e. 32), római történétíró, a római könyvkereskedés megalapítója

Pausanias – Pauszaniasz, 2. századi görög író és utazó. Egyetlen műve maradt fenn, a tíz könyvből álló útleírása *Periegesisz* (Körút) címmel. Magyar fordításban: *Görögország leírása*, ford. Muraközy Gyula, Budapest, 2000. Pauszaniasz négy Szibillát említ: a líbiai, a marpésszoszi, a küméi és a babilóniai jósnőt.

Ludwig August Dindorf – (1805–1871), német klasszika-filológus. Pauszaniasz-kiadása 1845-ben jelent meg Párizsban.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett a magyar fordítás alapján az egész szövegre vonatkozott.

A Ko közlése – II/I. 1864/15, ápr. 10. 353–355: *Az ókori Róma könyvkereskedése*. A magyar cikk a német szöveg fordítása, néhány helyen azonban eltér a két szöveg.

Az első bekezdésben a Németországból vett helyi példa és utalás kimarad: „Sind auch jährlich nicht die Massen von Büchern in Umlauf gekommen, die in unserm Leipziger Meßkatalog paradiren, so hat es doch eine sehr lebhafte Theilnahme für die Literatur und einen sehr thätigen Buchhandel gegeben.” („Ha nem került is forgalomba évente olyan mennyiségű könyv, mint amennyi a mi lipcsei katalógusunkban díszel, attól még élénk irodalmi érdeklődés és forgalmas könyvkereskedés létezett.”)

A Ko változata: „Mert ha bár nem árasztották is el a közönséget évenként egész könyvhalmazok, mint korunkban (mikor már külön lap létezik a megjelenő művek pusztá czimeinek közlésére is) mindazáltal az irodalom iránti részvét élénk volt és a könyvkereskedés igen tevékeny.”

A második bekezdésben kihagyással való tömörítés, fogalmazásbeli módosítás: „Jene Dichter brauchen auch nicht blos jene allgemeine Phrase. Alte und Junge, sagen sie...” („Az említett költők azonban nem csak ezekre az általános frázisokra szorítkoznak. Öregek és ifjak – amint mondják...”)

A Ko szövege: „Az idézett költők fennebbi szavait következőleg folytatják: »Öregek és ifjak...«”

A 245. hasáb utolsó előtti bekezdésétől a pénznemek magyarra való átszámítása. Az eredeti szöveg: „für drei Denare (beinah ein Thaler)”. Fordítás: „három dénár (közel egy tallér)”. A Ko szövege: „három dénár (a mi pénzünk szerint mintegy 1 frt 50 kr.)” stb.

A 246. hasáb első bekezdésének végén a német viszonyokra való utalás elhagyása és kommentár betoldása a magyar viszonyokról, a költők és írók csekély honoráriumáról. Eredeti szöveg: „Unsere Hölty, Bürger, Waiblinger und die englischen Dichter aus den Dachkammern der Londoner Grubstreet haben das mit bitterm Leid erfahren.” („A mi német Höltynk, Bürgerünk, Waiblingerünk és az angol költők a londoni Grubstreet padlásszobáiban keserű tapasztalatokkal igazolnák ezt.”)

A Ko szövege: „A német Höltyk, Bürgerek, Waiblingerek és az angol költő a Grubstreet padlás szobáiban keserűen bizonyítaná állításomat. Hát még a magyar költők, kivált a régebbiek!”

A 247. és 248. hasáb utolsó mondatait a Ko elhagyta. A következő mondatok hiányzanak: „Einer der handgreiflichsten Schreibfehler hat sich bis auf Dindorf erhalten. Bei Pausanias findet sich eine Stelle über die Eltern der Sibylle, die, wie man sie in den Handschriften las, [248] lautete: »Ihre Mutter war eine

Götting, ihr Vater aber ein $\phi\theta\eta\equiv\psi\zeta(\equiv H)$, d. h. Walfischesser.« Dindorf setzte statt $\phi\theta\eta\equiv\psi\zeta(\equiv H)$ $\Phi\theta\eta\equiv\psi\zeta(\equiv H)$ d. h. Brodesser, und sofort hatte die Stelle Sinn und Verstand. Brodesser ist bloß ein anderes Wort für: Mensch, die Götter aßen Ambrosia.» („Egy szemléletes példája a hibáknak egészen Dindorfig fennmaradt. Pauszaniásznál található egy hely, ahol a kézirat szerint a szibillák anyja istennő, apjuk azonban egy »bálnaevő« volt. Dindorf a »bálnaevő« szót »kenyérevő«-re cserélte (görögül: $\phi\theta\eta\equiv\psi\zeta(\equiv H) - \Phi\theta\eta\equiv\psi\zeta(\equiv H)$), és a mondat azonnal értelmet nyert. A »kenyérevő« ugyanis egyszerűen csak halandó »embert« jelent, szemben az istenekkel, akik ambróziával élnek.”)

A Ko szövege:

„Az ókori Róma könyvkereskedése. Mióta Faust és Gutenberg szétosztható, mozgékony betűi használatnak, azon vélemény kapott lábra, hogy ezt megelőzőleg a könyvek csak csekély mennyiségben és igen nagy áldozatokkal voltak megszerezhetők. E tévnézet logikai következetességgel egy másikat vont maga után; t. i., hogy az irodalmi képzettség szükségképen csak a vagyonosabbak’ vagy pedig oly tudósok magánsajátja lehetett, kik tudósvágyuk kielégíthetése semmi fáradságot sem kímélve, mindent elkövettek csakhogy magoknak minél több munkát leirjanak vagy leiratassanak.[!] Korunk ezen nézete illhetik a középkorra; de nem az ókori Rómára! Mert ha bár nem árasztották is el a közönséget évenként egész könyvhalmazok, mint korunkban, (mikor már külön lap létez a megjelenő művek pusztá czimeinek közlésére is) mindazáltal az irodalom iránti részvét élénk volt és a könyvkereskedés igen tevékeny.

Martialis[,] Propertius és Ovidius nyíltan dicsekszenek, hogy munkáik az egész világ előtt ismeretesek. Nem nevezhetnők-e méltán e dicsekvést kérdésnek, ha Rómában a könyveket vevő és olvasó közönség csakugyan oly csekély számu lett volna, mint a hogy eddig hinni szerettük. Az idézett költők fennebbi szavaikat következőleg folytatják: »Öregek és ifjak, lányok és nők, Róma és a tartományok, a senatus és a hadsereg egyaránt kedvelik költeményeinket.« Horatius egy satirájában boszankodását fejezi ki, hogy munkáit még az alsóbb néposztály is olvassa; a kevesebbé aristocraticus szellemű Martial ellenkezőleg ujong, mivel egész Róma kedveli, magasztalja és énekli dalait, melyek bármely oldalzsebben, bármely kézben feltalálhatók.

Az irodalom ismeretének terjedése különösen azon körülmény által volt megkönnyítve, hogy ha valaki valamely munkát olvasni kívánt, nem kellett okvetlen meg is vennie. Léteztek ugyanis nyilvános könyvtárak, hol az olvasónak ingyen kölcsönöztek könyvet. Ezenkívül nyilvános felolvasások is tartottak, mely alkalmakkor a költők és tudósok új műveiket mutatták be. Ezen felolvasások – melyek politikai tekintetknél fogva nem ritkán a császárok egyenes részvéte mellett folytak le – mindennapi jelenségekké váltak, s fürdők és más nyilvános helyiségek lőnek színhelyei. Plinius említést tesz egyik levelében, hogy az ő idejében alig volt nap, melyen felolvasásokat ne [354] lehetett volna hallani. Egy ilyen alkalomról szól Juvenalis: »Statius, Thebaissával – ugymond – annyira elragadta a közönséget, hogy a közelébe tódult tömeg sulya alatt a padok összeroskadtak; de a költőt mégis éhezni hagyták.”

Világos ennél fogva, hogy a sajtó hiánya koránt sem zárta el a szegényebb néposztályt az irodalomtól. Megvoltak könyvei, sőt hirlapjai is, mint ezt a lehető leghitelesebb író[,] Tacitus bizonyítja, állítván, hogy »a provinciákban ugyanazon mohó kapzsisággal fogadták a megjött hirlapokat mint a táborban.« Mert a mint az aristocraticus szellemű történetíró gunyosan megjegyzi: »Kiki akarta tudni mit nem tett Thrasesas.« A mai »ebben az esztendőben« nyomott könyvekhez hasonló iratok is

nagyon divatosak voltak. Augustus idejében és parancsára, csak Rómában mintegy két ezer ál sibylla könyvet szedtek össze. A nyeglébb írók alkalmi munkáikat pazar bőkezűséggel osztogatva terjesztették Rómában és a tartományokban. Erre czéloz Plinius egy barátjához írt levelében: »Halld csak Regulus esetét, ki pompásabban tud gyászolni mint bármely halandó. Fejébe vette t. i. hogy szegény fia halálát amugy isten igazában meg fogja siratni. E czélra megrendelésekkel halmoz el szobrászokat és képirókat, maga pedig gyászbeszédet ír, melyet nemcsak Rómában olvas fel nyilvánosan, hanem ezer meg ezer példányban terjeszt a tartományokban is.«

Az iskolai könyvek épen oly jelentékeny részét tették a római könyvkereskedésnek, mint napjainkban. Juvenalis írja, hogy egy gyermek, mielőtt leczkóját, felállva, könyvnélkül elszavalná – a pad alá tartva még egyszer lopva elolvassa. Ebből világos, hogy voltak Rómában is iskolai könyvek, melyekbe a csintalan fiúk ép úgy füleket vágtak, melyeket ép úgy szétszagattak, elvesztettek mint napjainkban. A kedvelt költők művei az iskolákban tanulmány tárgyai lőnek. Persius azt mondja, minden író legfőbb vágya, hogy munkái az iskolákban magyaráztassanak. Nero – ki e kegyet még kiérdemelni sem tartozott, – határozottan parancsolja, hogy a kedves ifjúságot ismertessék meg verseivel.

Az élénk könyvüzlet leggyőzőbb bizonyítékát a »Cornhill Magazin« (1864 Január havi füzet) egy névtelen cikke abban találja, hogy minden nevezetesebb családnak volt saját könyvtára. Némely római már csak divatból is vásárolta a könyveket, melyeknél inkább a csinos külsőre[,] mint a tartalomra ügyelt. Ezért gunyolja Seneca a könyvszerzési betegséget, mely mindazáltal azt látszik bizonyítani, hogy az irodalommal foglalkozás érdekes részét tette a római életnek. Megerősíteni látszik a nevezett folyóirat fennebbi állítását az a szokás is, mely szerint minden tehetősebb családnak megvolt választott rabszolgája, kinek egyedüli [!] teendője a könyvekre felügyelés, másolás és felolvasás volt.

Mivel tehát a könyvek csaknem minden kézben forogtak, szükségképen nem lehettek nagyon drágák. A tudós Geraud egyenesen állítja »Értekezésében az ókor könyveiről«, hogy az ár csekélyebb lett volna mint korunkban. Martialis munkái árjegyzékét adván, némi utmutatóul szolgál e tárgyban. Azt mondja ugyanis, hogy az Epigrammák I darabjának ára három denár, (a mi pénzünk szerint mintegy 1 fjt 50 kr.) disz kötésben. Ugyan e munka népies kiadásának ára csak 6–7 sestertius (mintegy 60–70 kr.).] a 13-ik könyv ára 4 sestertius (mintegy 42 kr.) Ennek dacára Martialis úgy vélekedik, hogy a könyvárus még felényi árleszállítás mellett is nyerne. Ha tehát egy munka[,] melynek ára 4 sestertius volt, száznál több procentet hozott be, mily csekélynek kellett lenni az előállítás költségeinek!

Horatius azt mondja, hogy egy sikerült munka a szerzőnek dicsőséget, a kiadónak jövedelmet szerez – mivel még a tengeren tul is szállítják. – Vajon a szerzőnek csak a dicsőséggel kellett volna beérnie? Nagyon elterjedt vélemény, de nem helyes. Mert ha nem állithatni is, hogy Livius vagy Horatius úgy díjaztatott volna[,] mint Macaulay vagy Thiers; de mindenesetre a tiszteletdíj előtők sem volt ismeretlen. A nyíltszívű Martialis őszintén bevallja, hogy őt az éhség és barátjainak kérései ösztönzik munkásságra. Egy kötet epigrammáján nem volt elég ideje az utolsó simítást is megtenni, mert ugymond képtelen volt a tiszteletdíjra tovább várakozni [!]. Geraud számítása szerint Martialis epigrammáiért körülbelől 4400 frankot kaphatott, mi nem sok ugyan, de a könyvnyomtatás feltalálása óta nem egy eset fordult elő, mikor az író sokkal silányabban volt jutalmazva. A német Höltyk, Bürgerek, Waiblingerek és az angol költő a Grubstreet padlás szobáiban keserűen bizonyítanák állításomat. Hát még a magyar költők, kivált a régiebbek!

Középkorban a könyvek ritkák és drágák voltak: ellenkezőleg az ókori Rómában számosak és olcsók. Az ellentét megfeythető, ha tekintetbe vesszük, hogy a középkorban a szerzetesek másoltak, Rómában pedig a rabszolgák. Mivel a

rabszolgák száma töméntelen volt, munkájuk nagyon olcsóba jött. Százan, ezren foglalkoztak másolással. Minden családnak megvoltak felolvasó és másoló rabszolgái, kik ép oly nélkülözhetetlenek voltak a háznál, mint a szakács vagy bármely szolgálattevő személy. A nők e célra szintén külön tartottak rabszolgákat. Ezen másolók nemcsak dictando írtak vagy kivonatokat készítettek, hanem olyan munkákat is másoltak, melyeket már a könyvkereskedésekben nem lehetett többé kapni.

A szolgák általi másoltatás már azelőtt jött szokásba, mielőtt még a könyvkereskedés általános üzletté vált volna. E szokás feltalálója és megalapítója egy tudományosan művelt író, Atticus volt. Ő ugyanis nagyszámu rabszolgákat neveltetett a végre, hogy másolják le a keresett munká[355]kat. E körülmény lehetségessé tette a kívánt műveket a megrendelés perczével csaknem egy időben átszolgáltatni. Minthogy olcsó áron adta az ilyen munkákat – mert előállításuk majd semmi költségbe sem került – a közönség inkább tőle vásárolta meg, mintsem rabszolgáival másoltassa. De a siker mindig versenyt idéz elő; így lőn az ő kezdeményezése alapja a könyvkereskedésnek, mely csakhamar általános iparüzlétté vált.

A főbb városnegyedekben könyvkereskedések nyíltak. A középületek és fürdők oszlopai könyvhirdetésekkkel lőnek elárasztva. Azon írókat, kiknek munkái a nyilvános felolvasáson tetszést nyertek, a kiadók kérelmeikkel ostromolták. Igen természetes, hogy voltak olyan munkák is, melyek bizonyosan a kiadók nyakán maradnak vala, ha nincsenek tartományok, melyek azt is megvásárolták, mi Rómában senkinek sem kellett.

A másolás az illető rabszolgák rendes foglalatossága lévén, gondoskodtak, hogy a legrövidebb idő alatt minél több példányt lehessen előállítani. Ezért a felügyelő néha száznak is dictált egyszerre. Világos ebből, hogy a megrendelések hamar lőnek teljesíthetők; noha nem szó szerinti értelemben veendő Martialis állítása, mely szerint epigrammáinak második könyve egy perc [óra] alatt lemásoltatott. E könyv ötszáz verssorból áll, s így kilencz esett volna egy percze. Minden esetre egy nap tíz rabszolga lemásolhatott ily példányt s így száz épen ezeret.

Hogy ezen másolások, melyek toll alá mondás után készültek, számos hibáktól hemzsegték, azt hiszem[,] felesleges mondani. A római írók általán véve panaszkodnak e miatt. E mellett használtak rövidítéseket is, melyek gyakran tévuttra vezették a középkori szerzeteseket. Innen származnak a számtalan variáns lectiók[,] melyeknek kiegyenlítésén már három század óta fáradsz a philologok, a nélkül[,] hogy a becsusztott tévedéseket sikerült volna mindenkor felderíteni.”

A szerzőség kérdése – A kijelölés minden valószínűség szerint Aranytól ered, a fordítás azonban több nyelvi, stilisztikai, mondattani sajátosságból ítélve más munkája – talán Abafi (Aigner) Lajosé, aki Arany lapjainak könyvészeti rovatát gondozta, és akitől Arany néhány könyvészeti írást is közölt. Hasonló tárgyú írás Abafitól a SzF-ben is megjelent: *Irodalmi közlekedés és könyvkereskedés az ókorban* (Töredék nagyobb munkából), SzF II/I. 1862. ápr. 17. 24. sz. 374–377.

1864/8. 2.

Neue Holzschnitt-Surrogate – *A fametszet helyettesítésének új módjai*, Europa, 1864/8, febr. 12. Chronik, Bildende Kunst, 115–116. h.

A német cikk fordítása – A londoni Art-Journal a múlt évi novemberi füzetében két nyomatot hoz magasyomású lemezekről azzal a módszerrel, melyet Paul Schulze, New York-i német építésmérnök F[rédéric]-W[illiam] Billingsgel együtt dolgozott ki. Az eljárás a következő: a képet toll, valamint gumiarábikum, cukor és lámpakorom vegyületének segítségével üvegre vagy valamely más sima felületre viszik rá, majd bevonják viasszal, szurokkal, gyantával és lenolajjal, melynek aránya a vonalak sűrűségétől függ. Az anyag felvitele után tíz-tizenöt perccel a lemezt vízbe merítik, majd erős vízsugárral mossák, mely a viaszréteget a rajzvonalakból eltávolítja, a

vonalak közti helyeken azonban meghagyja. A megmaradó viaszréteg a legtöbb esetben elegendő egy nyomtatásra alkalmas galvanizálási eljáráshoz (elektrotípiához), a nagyobb területeken azonban a viaszréteget ecsettel még meg kell emelni. – A próbanyomatok nem igazán sikeresek, de éppen a tollrajznak köszönhetően nincs messze a fametszet erejétől és eleganciájától. A fametszetet ugyanis az olyan új eljárások, mint a maratás, rézmaratás, glifográfia, ektipográfia és a panikonográfia, alig tudták pótolni. – Sokkal értékesebb és talán előremutatóbb a valóban kielégítő eredményeket hozó eljárás, melyet újabban P. Pretsch és De la Rue dolgozott ki Londonban a fényképek magasnyomású lemezre való átvitelére. A bécsi állami nyomda egykori alkalmazottjának, Pretschnek az eljárásáról már korábban is sok szó esett. A Patent-Photogalvanographic Company, amely a találmányt felkarolta, 1856-ban *New Era in Art. Patent Photo-galvanographic Process. Stamped in Nature's mould* [A művészet új korszaka. A szabadalmaztatott fotogalvanográfiai eljárás, természetű formában nyomtatva] címmel füzet alakban kinyomtatott tájképeket adott ki, de az eredmény még kívánnivalót hagyott maga után. A most előttünk lévő legújabb nyomtatvány, a *Felsen in Wales* [Walesi sziklák] azonban apróbb hiányosságai ellenére is figyelemreméltó hatást kelt. Nagyítót kell segítségül hívni, hogy láthatóvá váljon, a lágy átmenetek valóban magasnyomású lemezekről, a szokásos nyomtatási eljárással készültek. Véleményünk szerint a találmány igazi haszna [116] a rajzok és műalkotások felvételeinek sokszorosításában fog majd megmutatkozni, mert a fotolitográfia néven ismert eljárás e téren egy szűk területre, a vonalgrafikára korlátozódik.

Magyarázatok a német szöveghez

Ektypographie – ektipográfia, negatív képű magasnyomtatásos lemezek készítésére való eljárás (*Nyomdászati lexikon*, Bíró Miklós kiadása, Budapest, 1936.)

Glyphographie – glifográfia. Ha az ektipográfiai lemeztől galvanoplasztikai úton pozitív képű másolatot készítünk: ezt glifográfiának nevezzük (*Nyomdászati lexikon*, i. m.).

Paneikonographie – panikonográfia, 1850 körül föltalált fotolitográfiai átnyomtató és klisékészítő eljárás (*Nyomdászati lexikon*, i. m.).

Paul Pretsch – (1808–1873), fényképész, 1850-től a bécsi állami nyomda (Staatsdruckerei) fotográfiai részlegének vezetője volt, és a galvanográfiával kísérletezett. Műveit a londoni kiállításokon is bemutatták az 1850-es években. 1854-ben Londonba költözött.

Warren de la Rue – (1815–1889), Párizsban nevelkedett angol természettudós, többek között a fényképezési eljárásokkal kísérletezett.

New Era in Art. Patent Photo-galvanographic Process. Stamped in Nature's mould – A kiadvány bibliográfia adatai: *Photographic art treasures*, or, Nature and art illustrated by art and nature by this new and beautiful art of engraving, the uncertainty of colour and the liability to fade, so objectionable in photographs, is obviated, while the detail and touch of nature is faithfully preserved, Patent Photo-Galvano-Graphic Co., London, 1856–57. 5 füzetben.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés a következő mondatokra vonatkozik: „Az anyag felvitele után tíz-tizenöt perccel a lemezt vízbe merítik [...] a viaszréteget ecsettel még meg kell emelni.”

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de a Ko közölt hasonló híreket a nyomdászati újdonságokról: *Egy Kellerhofen nevű német felfedezte Párizsban, hogy lehet kőre photographirozni...*, Ko I/II. 1863/14, okt. 4. Vegyes, 335 (forrás ismeretlen); *Párisi lapok szerint megint egy új módját találták fel, hogy lehessen nyomtatványokat, képeket stb. sokszorosítani...*, Ko III/I. 1865/19, máj. 7. Vegyes, 455. Az utóbbiról ld. az Europa 1865/19. 3. tételét.

Függelék

1864/8. 3.

Histoire de la Littérature Anglaise, par Taine [!] – Az angol irodalom története Taine-től, Europa, 1864/8, febr. 12. Chronik, Literatur, 110–111. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Hippolyte Taine – (1828–1893), Franciaországban és Európában egyaránt nagy hatású francia kritikus és irodalomtörténész. Az angol irodalom történetét Csiky Gergely fordította magyarra, és öt kötetben jelent meg 1881–1885 között. A glosszában említett további munkái: *Essai sur les fables de La Fontaine*, Paris, Librairie de Mme Joubert, 1853. (Újabb kiadások a következő címmel: *La Fontaine et ses fables*); *Essai sur Tite Live*, Paris, Hachette, 1856; *Les Philosophes français du XIXe siècle*, Paris, Hachette, 1857.

François Pierre Guillaume Guizot – Francia történész, ld. az Europa 1864/16. 1. jegyzetét.

Sidney Smith, Arnold... – A felsorolt nevek: Sidney Smith (1771–1845), anglikán lelkész, esszéista; Matthew Arnold (1822–1888), költő kritikus, esszéista; Thomas Babington Macaulay (1800–1859), történész és politikus; William Makepiece Thackeray (1811–1863) és Charles Dickens (1812–1870), írók; Currer Bell (Charlotte Brontë álneve, 1816–1855), író; Elizabeth Barrett Browning (1806–1861), költő; Arthur Penrhyn Stanley (1815–1881), westminsteri dékán, egyháztörténész, író; Benjamin Jowett (1817–1893), klasszika-filológus; Thomas Carlyle (1795–1881), történétíró; John Stuart Mill (1806–1873), filozófus, közgazdász.

A glossza utolsó mondatában hivatkozott rész a Csiky Gergely által fordított magyar változat IV. kötetében (1883), a 209–210. oldalon található: „Az irodalmat már meghódította; ötven év óta minden nagy író elmerül benne: Sidney Smith, a papság merevsége és a katolikusok elnyomása elleni gúnyjával; Arnold, a papság vallási egyedárúsága és az anglikánok egyházi egyedárúsága elleni tiltakozásaival; Macaulay történelmével és a szabadelvű forradalom dicsőítésével; Thackeray, a középosztály javára megtámadva a nemesi osztályt; Dickens a kicsinyek és szegények javára megtámadva a méltóságviselőket és gazdagokat; Currer Bell és mrs. Browning, a nők kezdeményezését és függetlenségét védve; Stanley és Jowett, bevezetve a Rajnán túli exegesist és meghatározva a bibliai kritikát; Carlyle, angol forma alatt bevive a német metaphysikát; Stuart Mill angol forma alatt bevive a francia pozitivizmust; maga Tennyson, minden ország és minden kor szépségére kiterjesztve szeretetreméltó műkedvelésének és költői rokonszenveinek pártfogását.”

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/I. 1864/11, márc. 13. Külföldi szemle, 260: *Taine angol irodalom történelme*. Részleges fordítás kihagyással és betoldással. A német glossza első 14 sorát a különböző nemzetek irodalomtörténet-felfogásáról a szerző elhagyja. Fordítja ezután a szöveget a következő mondatig: „semiben sem hasonlítanak I-ső Károly ledér gavalléraihoz s udvari hölgyeihez, vagy a középkor vad állataihoz.” A német szövegben: „den wilden Bestien des Mittelalters entfernt”.

Ezután a fordító kommentárja és vitája következik Taine-nél a történelmi regényről, a következő mondatig: „Azonban az sem lesz csoda, ha az ő történelmi hűséget sürgető követeléseire nem fognak hallgatni a költők.”

Az utolsó mondatok ismét fordítás a német szövegből.

A német glossza elhagyott első mondatai: „Amikor a nemzetek egymás irodalmával foglalkoznak, nemzetközi kapcsolatok jönnek létre, melyek nem oly erősek és közvetlenek, mint amilyen kapcsolatokra a kereskedelem képes, mégis megbékélést és közeledést teremtenek. Hogy mi, németek, nemzeti törekvéseink ellenére alapjában véve kozmopoliták maradtunk, annak köszönhető, hogy mi minden nép irodalmát ismerjük, figyeljük és becsüljük. A franciáknál azért oly erős a nemzeti elfogultság, mert csak a saját költőiket és gondolkodóikat ismerik. Újabban foglalkozni kezdtek ők is a külfölddel, és különösen Anglia irányában Guizot nagy hatással volt. Az angolok történelméről ő nem előítélettel, hanem előszeretettel írt. Taine az ő tehetséges és felkészült tanítványa.”

A glossza első részében a fordító félreérti a következő mondatot: „Shakespeare, Milton, Dryden, Addison, Swift, Lord Byron, Walter Scott, az angol költészet legnagyobb hősei szigorú bírálóra találtak benne. »A nagy ismeretlen – így szól Walter Scottról...» Nem veszi észre a nevek felsorolásánál, Walter Scott neve előtt a mondatzáró pontot. Az eredeti szöveg arról szól, hogy Taine Shakespeare-t, Milont s a többi felsorolt művészt az angol költészet legnagyobb hőseinek tekinti, ezzel szemben Walter Scottot igen szigorúan ítéli meg.

A Ko szövege:

„*Taine angol irodalom történelme*. Taine, a francia kritikusok legifjabbika, 1828-ban április 21-kén született. Nehány év alatt kitűnő essayistává képezte magát. Terjedelmes cikkeket írt Liviusról, s a jelen század francia philosophusairól. E mellett a »Journal des Debats [!]*«* tárczájában számos kisebb cikke jelent meg. Legújabb munkája az angol irodalom történelme. Azon helyes szempontból indul ki, hogy az irodalom történelmének egyszersmind az összes műveltség történelmének kell lenni. A bevezetés után, melyben szempontjait egész philosophiai tárgyalással tárja fel olvasóinak, az ő angolokat és százszokat rajzolja, aztán a norman hódítás befolyását s így tovább, minden szellemi és erkölcsi hatást kimutatni törekszik, melyeket a renaissance, reformatio, a forradalom és restauratio előidéztek. Ben Johnsontól kezdve a legkitűnőbb költőket külön fejezetekben analýsálja. Meglehetősen szigorún ítél és sok különcz eszméje van. Shakespeare, Milton, Dryden, Addison, Swift, Lord Byron, Walter Scott, az angol költészet legnagyobb hősei szigorú bírálóra találtak benne. »A nagy ismeretlen – így szól Walter Scottról – csak a ruhák, tájak, épületek s más külsőségek leírásában hű a történelemhez. Személyei majd mind modernnek, nem mások mint szomszédjai és barátai, keztyűs gentlemanek, gyöngéd ladyk, tisztos polgárok, a kik semmiben sem hasonlítanak I-ső Károly ledér gavalléraihoz s udvari hölgyeihez, vagy a középkor vad állataihoz.« Taine, úgy látszik, akként fogja fel a történelmi hűséget, a hogy még senki sem írt történelmi regényt vagy drámát, s ha ír, le kell mondania a költői hatás egy jó részéről. A költő sem régiségbuvár, sem szoros értelemben vett történelemíró. Elég ha a korok szellemét híven fogja fel, az eseményeket céljához képest jól használja s nem sérti a megalapított, közvéleménynyé vált történelmi igazságokat. Költői műben legfőbb az emberi szenvedélyek hű és megható rajza. A költőnek a multat mindig a jelen tükrében kell felmutatnia, különben érthetlen lesz. Az aesthetikai érdek és történelmi hűség, a jelen és mult testvéries összeolvadása alkotja az igazi történelmi regényt és drámát, csakhogy épen azért a költő történelmi hűsége nem egyes történetbuvár vagy philosoph véleményére támaszkodik, hanem a közvéleményre, s nem köteles rajzába oly dolgokat is fölvenni, melyektől a jó izlés visszariad. Érdemelné-e az a költő nevet, ki a középkor embereit vad állatoknak rajzolja, még akkor is, ha az történelmileg igaz? Midőn Taine a középkor hőseit vad állatoknak mondja, nem csoda, ha Scott »Ivanhoe« című regénye személyeiben tisztos polgárokat s glâce keztyűs gentlemaneket lát. Azonban az sem lesz csoda, ha az ő történelmi hűséget sürgető

követeléseire nem fognak hallgatni a költők. – Az angol újabb irodalomról úgy ítélt Taine, hogy nem egyebet czéloz, mint lassankint valósítani azt, mit a francia forradalom hirtelen zivatarként előidézett. Sidney Smith, Arnold, Macaulay, Thackeray, Dickens, Currer Bell, Mistress Browning, Stanley [!], Jowet, Carlisle, Stuart Mill mind erre dolgoznak akarva vagy nem akarva.”

A szerzőség kérdése – A német szövegbe betoldott kommentár és vita hangneméből, stílusából, gondolatmenetéből ítélve a szerző Gyulai Pál vagy Salamon Ferenc lehet.

1864/8. 4.

Aus der Bühnenwelt des Auslandes – *A külföldi színvilágból*, Europa, 1864/8, febr. 12. Chronik, Theater, 117. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Iff. Alexandre Dumas – *A Nők barátja* című vígjátékról a Ko korábban és később is hírt adott, ld. az Europa 1863/34. 5; 1864/14. 4; 1864/17. 9. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/I. 1864/11, márc. 13. Külföldi szemle, 260: *Uj francia színművek*. Az ifjabb Dumas-ról szóló rész fordítása. A magyar glossza további részeinek forrása:

- a) George Sandról és drámájáról a Ko korábban, az Europa nyomán már tudósított. A műről és a szerzőről a jegyzeteket ld. az Europa 1863/49. 1. és 1863/50. 8. tételnél. A jelen szövegnek nem ismeretes a forrása.
- b) A Louis Hyacinthe Bouilhet-ről szóló rész forrása ismeretlen. Bouilhet (1822–1869), francia költő, drámaíró, Gustave Flaubert barátja volt. Pályája az 1850-es években ígéretesnek indult, a 60-as években írt művei azonban nem arattak különösebb sikert. A jelen glosszában ismertetett *Faustine*-nek sem volt maradandó hatása. A dráma cselekményét több lap is leírja, különösen a francia lapok foglalkoznak vele részletesen.
- c) A Sardou-ról, a „Kaméliás özvegy”-ről, Mercier-ről, Maquet-ről szóló részek az Europa másik glosszájából származó fordítások. Ld. az Europa 1864/10. 6. szövegét és jegyzetét.

A Ko szövege:

Uj francia színművek. Sand legújabb drámája »Marquis de Villemer« a politikai demonstratio lármája közt adatott az Odeon-színházban. Számos anticlericalis hely fordulván elő benne, a clericalis párt elhatározta kifütyölését. Már délután elkezdődött a torzsalkodás. Egy pár kávéházban Sandot éltették, mire a rendőség bezáratta a kávéházat. Az Odeon előtti tért sűrű csoportok lepték el. A császárt és nejét fütytyel fogadták a clericalisok, tudtokra kívánván adni, hogy nem illik hozzájuk Sand e művét jelenlétökkel megtisztelni. A második előadás szintén zajos demonstratióra adott alkalmat. A darab egyébiránt nem valami hatásos és izgató, inkább finom és szellemdús mű, minők Sand többi drámái. Sand, úgy látszik, hasztalan küzd a drámaíró koszorújáért. – Builhet »Faustina« című drámája is nagy bajjal került színpadra a Porte St. Martinban. E művet ugyanis a színházi censura betiltotta, s még akkor sem engedte meg előadását, midőn a szerző az ugynevezett veszélyes helyeket kitörölte belőle. Builhet a trónörökös nevelőjéhez fordult, kivel barátságos viszonyban áll; ez átadta a kéziratot a császárnak, ki elolvastván, tüstént megengedte előadását, sőt a kitörült helyeket is visszaállítani rendelte. Mind a mellett »Faustina« nem nyert nagy tetszést. Builhet tehetséges ifju költő, ki komoly dolognak nézi művészetét, nem illik a Porte St. Martin költői közé, kik másféle koztthoz szoktatták a közönséget. Sokkal inkább költő és kevésbé gyárműves, mintsem diadalt arathasson e színpadon. A mű hősnője, Faustina, Marcus Aurelius neje, ki viszonyt sző egyik fővezérrel,

Avidius Cassiussal. Mig Marcus Aurelius Germaniában táboroz, Avidius Cassius Syriában küzd. Hirtelen az a hír terjed el, hogy a császár egyik ütközetben elesett. Faustina szabadnak hiszi magát, azt izeni kedvesének, hogy siessen seregével Rómába. Összehívja a senatust és sürgeti kedvesének császárrá választását. E közben fegyverzaj hallik. Faustina azt hiszi, hogy kedvese érkezett meg sergével [!], azonban Marcus Aurelius áll előtte, ki győzelmesen tért vissza Germaniából. Avidius Cassius is megérkezik. Serege megveretett, s egyik főtisztje, Aper, ki hasonlított hozzá, feláldozta magát érte. Cassius halvány, feldult és rongyos öltözetű. A császár bocsánatát kéri, ki megvetőleg így szól hozzá: »Cassius meghalt, a mi Apert illeti, ő nem veszélyeztetheti trónomat.« Cassius alázattal elfogadja a szomorú ajándékot, tudniillik életét, de Faustina, kinek szintén megbocsát a philosoph császár, megöli magát a férjének szánt mérgezett törrel. – Sardou a Dejaset-színház tagjainak egy két felvonásos új művét olvasta fel, melynek ideiglenes címe: [261] Hector. A főszerep Dejaset számára van írva. Ezen kívül még egy más új darabra is készülnek a színházban[,] a »Kameliás özvegy«-re, mely a »Kameliás hölgy« komikai epilógja akar lenni. Szerzője egy képiró, neve: O’Connel. A Folies dramatiquesban nem soká Mercier új színműve kerül színpadra: »A párisi kocsis.« Maquet, az öreg Dumas volt companistája, a Gaité-színház számára szintén egy művet írt: »Ma [!] maison du baigneur.« A fiatal Dumas a Gymnase-színházban egy új öt felvonásos vígjátékkal fog föllépni. Címe: »A nők barátja.« A közönség nagyon kíváncsi ez új műre; a már jó idő óta hallgató költőtől nem mindennapi dolgot várnak. Barátjai természetesen diadalát jósolják.”

A szerzőség kérdése – A glossza különálló fordításokból készült kompiláció. Ennek köszönhetően míg egyes részei Arany szerzőségére utalnak, a *Faustine* cselekményének összefoglalója más szerzőre, talán Gyulai Pálra mutat.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/10.

1864/10. 1. <i>Ein neuer Roman von Carl Gutzkow</i> , Europa, 1864/10, febr. 26. Chronik, Literatur, 140. h.; a 2–7. sor mellett a jobb margón grafittal függőleges vonalú kijelölés.		
	<i>Ein neuer Roman von Carl Gutzkow.</i> Aus Weimar ward vor kurzem gemeldet, daß <i>Carl Gutzkow</i> in einem literarischen Kreise daselbst einen wissenschaftlichen Vortrag über <i>Argula von Grumbach</i> , eine Zeitgenossin Luthers, die der Sache der Reformation wesentliche Dienste zu leisten verstand, gehalten habe. Jetzt nun hört man, daß die Studien, welche der Genannte in Bezug auf diese merkwürdige Frau gemacht, nicht allein zu jenem Vortrag Anlaß gaben, sondern daß sie Gutzkow auch in einem historischen Roman verwerthen will, dessen Hauptfigur Argula von Grumbach sein, der sich aber zugleich zu einem dichterischen Gesamtbilde des Reformationszeitalters erweitern soll.	
1864/10. 2. <i>Ein Modell der Akropolis von Athen</i> , Europa, 1864/10, febr. 26. Chronik, Bildende Kunst, 147. h.; a bal margón az első három sor mellett függőleges kijelölés grafittal vagy fekete tintával.		
	<i>Ein Modell der Akropolis von Athen.</i> Im Krystallpalast zu Sydenham ist ein im Verhältniß von 1/1000 verkleinertes	

	<p> Modell der Akropolis von Athen aufgestellt, welches durch seine treue Nachbildung des berühmten Felsens und seiner architektonischen Reste Bewunderung erregt. Es ist dies das Werk einer Frau <i>Avramioti</i>, die über drei Jahre daran gearbeitet hat. Namentlich fällt dem Beschauer der Felsenhöcker hinter dem Parthenon auf, welcher nach einer alten Sage dem bekannten Silenusprofil des Sokrates ähnlich sieht.</p>	
<p>1864/10. 3. <i>Life Portrets of William Shakespeare</i>, Europa, 1864/10, febr. 26. Chronik, Bildende Kunst, 147–148. h.; a bal margón az első két sor mellett függőleges kijelölés grafittal.</p>		
	<p> <i>Life Portraits of William Shakespeare. A history of the various representations of the Poet, with an examination into their authenticity.</i> By J. Hain <i>Friswell</i>, London, Sampson Low, Son and Marston, 1864. (Leipzig, Brockhaus' Sortiment, Preis 8 Thlr. 12 Ngr.) Das herannahende Shakespeare-Jubiläum läßt die Literatur des Dichters sich in reicher Fülle vermehren. Das vorliegende Werk, herausgegeben von einem der Mitglieder des Shakespeare-Denkmal-Comité's, beschäftigt sich mit der interessanten Frage, welches der vorhandenen Portraits den meisten Anspruch auf Treue und Aechtheit erheben darf. Folgende Portraits werden besprochen und in vorzüglichen Originalphotographien vorgeführt: 1. Die Büste des Grabdenkmals in Stratford-on-Avon; nach Ansicht des Verfassers von einer Todtenmaske des Dichters durch den mittelmäßigen Bildhauer Gerard Johnson ausgeführt und in natürlichen Farben bemalt; darunter die treffliche wahrscheinlich von Shakespeare selbst herrührende Inschrift, welcher zu danken ist, daß die Gebeine nicht wie so viele unserer großen Männer von frevelnden Händen umhertransportirt wurden:</p> <p>Um Himmels willen, Freund, laß du Den hier begrabnen Staub in Ruh! Gesegnet sei, wer schont den Stein, Verflucht, wer anrührt mein Gebein.</p> <p>Interessant ist es, daß man den Gypsabguß der Todtenmaske noch zu besitzen glaubt, und zwar herrührend aus dem Nachlaß des Canonikus Grafen Franz von Kesselstadt in Mainz, in dessen Hände er durch einen Vorfahren gekommen sein soll, der als Gesandter am Hofe Jacobs I. ihn vom Bildhauer kaufte. 2. Das „<i>Chandos-Portrait</i>“, Brustbild in Oel, angeblich von John Taylor oder Richard Burbadge und früher im Besitz von James, Herzog von Chandos, jetzt in der National-Porträt-Galerie, worüber die Gelehrten sehr zweifelhaft sind. 3. Der abscheuliche Stich von <i>Martin Droeshout</i> in der Folio-Ausgabe von 1623. Von diesem geht die Sage, daß er Shakespeare in der Rolle des „Old Knowell“ in Ben Jonson's „Every man in his Humour“ vorstellt, die er 1598 spielte, und es hat in der That die meisten Ansprüche auf Originalität. Die weiteren Bild-</p>	

	<p>nisse sind minder bedeutend. Das <i>Feltonportrait</i>, ein im vorigen Jahrhundert bei einem Mr. Felton entdecktes kleines Oelbild, gilt für eine Copie nach Droeshout; das neu aufgefundene Portrait in <i>Stratford</i> (im Besitz von Mr. W. O. [148] Hunt daselbst, jetzt im Shakespeare-Haus aufgestellt) scheint sehr zweifelhaft; das Portrait von <i>Cornelius Jansen</i> (angeblich von 1610), neuerlich häufig in Schwarzkunst gestochen, am besten von Earlom, welches das Brustbild des Dichters in reichem Spitzenkragen mit der Inschrift „Ut Magus“ zeigt, scheint noch am ersten den obengenannten an die Seite gestellt werden zu können. Außer den Notizen über mehrere unbeglaubigte Bilder enthält das Buch noch die Beschreibungen und Photographien von Shakespeare's Haus in Stratford, des Häuschens der Anna Hathaway Shottory, Shakespeare's vermeintlicher Gattin, und der Kapelle in Trinity Church zu Stratford mit Shakespeare's Grabmal. – Der Druck des Werkes und der elegante Einband mit eigenthümlich rothgoldnem Schnitt und stylvoller Renaissance-Pressung sind gleich vorzüglich.</p>	
1864/10. 4. <i>Carl Köstings Tragödie „Columbus“</i>, Europa, 1864/10, febr. 26. Chronik, Theater, 149. h.; a 4–8. sor mellett balról fűggőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<p><i>Carl Köstings Tragödie „Columbus“</i>, seit längerer Zeit schon in Druck erschienen, hat sich nun auch bei einer in Hannover stattgefundenen Bühnenaufführung als eine Schöpfung voll reicher geistiger Kraft und poetischen Werthes erwiesen. Aber freilich ist der Autor weit mehr ein philosophischer, als dramatischer Dichter. Daß Columbus kein tragischer Held in dem Sinne sein kann, daß ihn die That an sich ins Verderben zieht, bedarf wohl nicht der Auseinandersetzung, die Tragik seines Geschicks ist die des Leidens, welche durch die Feindseligkeit der Menschen und der Umstände ihre Erfüllung findet. Dessenungeachtet hätte der Bau des Stücks ein ächt dramatischer sein können, nur hätte der Poet die Mächte, denen Columbus zum Opfer fällt, lebensvoll individualisiren müssen. Doch dazu gehörte eine hervorragende schöpferische Gestaltungskraft und diese ist eben nicht Köstings stärkste Seite: überall ist sein Schaffen wesentlich durch Reflexion vermittelt. Die Charaktere haben etwas Schattenartiges. Von den bezeichneten Mängeln abgesehen, reiht sich das Stück aber jedenfalls den besten unsrer neuesten Literatur an. Die Sprache ist edel und bilderreich, nur vielleicht in ihrem hochpathetischen Gange etwas schwer, der Dialog würdig und haltvoll.</p>	
1864/10. 5. <i>Der Cid als Held einer Oper</i>, Europa, 1864/10, febr. 26. Chronik, Theater, 149. h.; a 2–5. sor mellett balról fűggőleges kijelölés grafittal.		
	<p><i>Der Cid als Held einer Oper</i>. Der als enragirter Anhänger der Zukunftsmusik bekannte <i>Peter Cornelius</i> – so viel wir wissen, ein naher Verwandter oder wohl gar ein</p>	

	Sohn des berühmten Malers aus früherer Ehe – hat eine Oper geschrieben, deren Held und Titelfigur der „Cid“ ist. Die den Künstler protegierende Frau Großherzogin von Weimar hat den Wunsch ausgesprochen, daß das Werk zu ihrem Geburtstag auf der Weimarer Hofbühne gegeben werden möge.	
1864/10. 6. <i>Novitäten in Paris</i>, Europa, 1864/10, febr. 26. Chronik, Theater, 149–150. h.; az első három sor mellett balról függőleges jelölés grafittal.		
	<i>Novitäten in Paris. Victor Sardou</i> hat den Mitgliedern des Dejazzetheaters ein zweiactiges Stück vorgelesen, welches den provisorischen Titel: „ <i>Hector</i> “ führt. Die Haupt- [150] rolle ist für die Dejazzet selbst bestimmt. Außerdem ist auf deren Bühne „ <i>die Camelienvittwe</i> “ in Vorbereitung, ein komischer Epilog zur „ <i>Cameliendame</i> “, deren Verfasser der Porträtmaler <i>O’Connel</i> sein soll. – Die <i>Folies dramatiques</i> werden in nächster Zeit ein neues Schauspiel von <i>Paul Mercier</i> bringen: „ <i>die Kutscher von Paris</i> “, sowie „ <i>La fleur [!] des pais</i> “, Vaudeville von dem durch seine Uebersetzungen aus dem Deutschen ins Französische bekannten <i>Henri de Suckau</i> . – <i>August Maquet</i> , einst der Compagnon des älteren Dumas, schrieb für das Gaitétheater eine Novität: „ <i>La maison [!] du baigneur</i> “. – <i>Jules Favre</i> , der berühmte Advocat und Kammerredner, hat ein kleines Proverbe verfaßt, das unlängst vor einer kleinen, auserlesenen Gesellschaft aufgeführt und mit dem größten Beifall belohnt wurde. Es heißt: „ <i>Entre l’arbre et l’écorce il ne faut pas mettre le doigt</i> .“	

Függelék

1864/10. 7. *Shakespeare-Feste*, Europa, 1864/10, febr. 26. Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 315–317. h.

Die Feier der dreihundertjährigen Wiederkehr von Shakespeare’s Geburtstag, die für den 23. April bevorsteht und zu der man in England große Vorbereitungen trifft, ist das vierte Shakespeare-Fest. Das erste wurde 1769 von Garrick veranstaltet. Die Veranlassung gab der Neubau eines Rathhauses in Stratford am Avon, an dessen Facade eine Bildsäule von Shakespeare in einer Nische aufgestellt werden sollte. Die städtische Behörde erbat sich von Georg Alexander Steevens, dem Shakspeare-Erklärer, guten Rath, aber dieser verwies an David Garrick, der damals im Höhenpunkt seines Ruhmes stand, und es entspann sich ein Briefwechsel, durch den die Väter der Stadt so erbaut wurden, daß sie Shakespeare zum Ehrenbürger ernannten und ihm das Diplom in einer Kapsel vom Holz des berühmten Shakespeare-Maulbeerbaumes überschickten. Garrick gab noch einen andern Rath, als den erbetenen, und schlug ein Jubiläum vor. In Stratford stimmte man freudig bei, sammelte Unterschriften zur Deckung der Kosten und ernannte einen Ausschuß, um Vorbereitungen zu einem großen Fest im Herbst 1769 zu treffen. Auf dem Bancroft, einer Wiese am Ufer des lieblichen Avons, baute man ein achteckiges Amphitheater für tausend Personen und verzierte es mit einem Dom, einem Säulengang, einem erhöhten Orchester, einem Kronleuchter zu achthundert Kerzen, Draperien, Malereien und Vergoldungen. Am Avon stellte man einen völligen Geschützpark auf, sechszehn Zweiunddreißigpfünder, sechszehn Kanonen von kleinerem Kaliber, zwölf Kohorns und einige Mörser. Zwei Wagenladungen

mit Feuerwerk und Illuminationslampen kamen von London. Die Weber von Coventry webten ein Riesenband in Regenbogenfarben, an dem die Shakespeare-Denkmünzen getragen werden sollten, die man zu Birmingham in Gold, Silber und Kupfer schlug. Die Regenbogenfarben symbolisirten die mannigfaltigen Talente Shakespeare's. Die Denkmünzen trugen auf der einen Seite Shakespeare's Brustbild, auf der andern den Vers aus Hamlet: Nie werd' ich seines Gleichen wiedersehn.

Der 6. September 1769 war der erste Festtag. Um fünf Uhr Morgens wurden die Gäste durch Kanonendonner geweckt [316] und die vornehmsten Damen erhielten Ständchen von phantastisch gekleideten jungen Leuten, die zu den Tönen von Hoboen, Flöten, Clarinetten und Guitarren Lieder sangen, welche Garrick für diese Gelegenheit gedichtet hatte. Der Rath und viele Gäste, Herzöge und Grafen, Marquisinnen und Ladies, versammelten sich im Rathhause zu einem überaus heiterm Frühstück. Vom Rathhause begab sich die Gesellschaft zur Kirche, wo von Sängern und Musikern aus London Arne's Oratorium Judith aufgeführt wurde. Um drei Uhr tafelte man im Amphitheater und sang „neue Canons und Tafellieder, die zu dem Gegenstande des Jubiläums paßten.“ Am Abend war im Amphitheater großer Ball und das Volk ergötzte sich an Feuerwerk und Illumination.

Am zweiten Tage ging es nicht so gut; die Wolken spielten mit. Es sollte ein großer Zug vom Rathhause zum Amphitheater stattfinden, bestehend aus 170 Herren und Damen von den Londoner und Provinzialtheatern, die in der Maske Shakespeare'scher Rollen einem reichgeschmückten Triumphwagen vorangingen, „in dem zwei Personen, als Melpomene und Thalia gekleidet, mit den Grazien saßen, von sechs Satyrn gezogen, von Leuten mit Emblemen und Insignien umgeben und von der ganzen Bande der Vocal- und Instrumentalmusik zu der Statue Shakespeare's begleitet wurden, um sie mit Lorbeer zu bekränzen.“ So sollte es sein, aber das Rieseln aus den Wolken wurde zu einem so entschiedenen Gießen, daß Melpomene, Thalia und die Grazien ihre phantastischen Gewänder auszogen und sich beim Ausschuß durch die Satyrn krank melden ließen. Man mußte unter Dach und Fach bleiben und versammelte sich im Amphitheater. Garrick sprach eine Ode, in welche Arie und Chöre eingelegt waren, und hielt dann die Festrede. Zum Schluß forderte er Jeden heraus, der dem Dichter etwas Uebles nachsagen könne, worauf King, ein berühmter Schauspieler, ums Wort bat. Als es ihm ertheilt worden war, trat er in einem Ueberrocke vor, warf ihn ab und stand nun in einem Prachtkleide von Blau und Silber da. Es versteht sich, daß sein Angriff auf Shakespeare eine zweite Lobrede war. Dann hielt Garrick noch eine Rede, die Shakespeare als Verehrer der Frauen zum Thema hatte. Diesen zweiten Tag schloß ein Maskenball, auf dem tausend Masken tanzten. Am dritten Tage zogen Melpomene, Thalia und die Grazien ihre [317] Kleider abermals an und aus. Es regnete schlimmer als am Tage vorher, so schlimm, daß das für den Schluß bestimmte Feuerwerk gänzlich verdorben wurde und die Gäste nicht wußten, womit sie sich die Zeit vertreiben sollten. Für Garrick kam eine Nachfeier unangenehmer Art. Alle Welt behauptete, daß er das Fest nicht für Shakespeare, sondern für sich selbst veranstaltet habe.

Veranstalter des zweiten Shakespeare-Festes waren die vierhundert Mitglieder des Shakespeare-Club, den Hyde, Gastwirth zum Falken in Stratford, 1824 gestiftet hatte. Die „Gala“ dauerte vom 23. bis zum 25. April 1827. Garrick's altes Programm wurde hervorgesucht und glücklich ausgeführt. Melpomene, Thalia und die Grazien konnten ihren Zug und ihre Bekränzung einer Shakespeare-Büste ohne Furcht vor einem Schnupfen zu Ende bringen. Die Hauptpersonen waren Schauspieler aus London und der Provinz, und ihre Trachten müssen für schön gegolten haben, da die Festchronik stark betont, daß ein Londoner Costumier für das Darleihen der Kleider fünfundsiebzig Guineen bekommen habe.

Für das dritte Fest von 1830 übernahm „Georg der Prachtliebende“ das Patronat. Kanonenschüsse, wehende Flaggen, läutende Glocken und klatschender Regen begrüßten den 23. April. Man nahm sich Zeit mit dem Anfahren. Von zehn bis zwölf Uhr kleideten sich die Theilnehmer an, stärkten sich bis ein Uhr im „königlichen Zelte“ mit einem derben Frühstück und hatten die Genugthuung, die Sonne durch die Wolken brechen zu sehen, als

sie sich von eins bis zwei zum Zuge ordneten. Die beiden obligaten Personen Melpomene und Thalia hatten zum Dritten im Bunde den heiligen Georg, Englands Schutzpatron, reitend auf einem grauen Pferde, das reich gezäumt war und einen Federbusch auf dem Kopfe trug. Der streitbare Heilige – Charles Kean – war vom Kopf bis zu den Füßen in Stahl gehüllt und auf seinem Stahlhelm wehten Straußfedern. Schauspieler stellten die hervorragendsten Charaktere der Shakespeare'schen Dramen vor. Macbeth, Prinz Arthur, Heinrich VIII. und der edle Falstaff wurden am meisten bewundert. Die beiden Zwillingspaare der Komödie der Irrungen wurden von zwei wirklichen Zwillingspaaren, Othello von einem ächten Mohren dargestellt. Als Melpomene und Thalia die Büste des Dichters „mit unnachahmlicher Anmuth bekränzten, durchfuhr alle Zuschauer ein elektrischer Schlag.“ Was durch Kanonenschüsse, Glockenläuten, Instrumental- und Vocalmusik, Bälle, Feuerwerk, Banner und Fahnen gemacht werden konnte, wurde gemacht; die Poesie war plötzlich heiser geworden oder hatte irgend einen andern der üblichen Theaterunfälle erlitten, kurz sie trat nicht auf. Die edlen Lords hatten sich alle entschuldigen lassen. Der Stern des Festes war Herr Charles Wright, der Verkäufer und Erfinder von „Wright's (!) berühmtem Champagner“. Mit einem Worte, man machte Fiasco, und nahm sich reuig vor, es nicht wieder zu thun. Bis zu dem bevorstehenden großen Jubiläum hat kein Shakespeare-Fest wieder stattgefunden.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/10. 1.

Ein neuer Roman von Carl Gutzkow – *Karl Gutzkow új regénye*, Europa, 1864/10, febr. 26. Chronik, Literatur, 140. h.

A német cikk fordítása – Weimarból jelentették nemrég, hogy Karl Gutzkow egy irodalmi kör számára tudományos előadást tartott Luther kortársnőjéről, Argula von Grumbachról, aki fontos szerepet játszott a reformáció terjesztésében. Most úgy hírlík, hogy Gutzkow nemcsak az előadás miatt foglalkozott e neves hölgygel, hanem egy történelmi regényt is ír róla, átfogó képet nyújtva a reformáció koráról.

Magyarázatok a német szöveghez

Carl [Karl] Gutzkow – (1811–1878), német realista regényíró, drámaíró, újságíró, első regénye 1832-ben jelent meg. Az „Ifjú Németország” mozgalom egyik vezére volt. Arany és a Ko később is foglalkozott vele, ld. az Europa 1864/28. 3. és 1865/15. 4. tételét.

Argula von Grumbach – Az említett regény csak három év múlva jelent meg, más címmel: *Hohenschwangau*, Roman und Geschichte 1536–1567, Von Karl Gutzkow, 1–5. F. A. Brockhaus, Leipzig, 1867–1868.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés csaknem a teljes glosszára kiterjed, azonban a Ko szövegében Arany a glossza második felét, Gutzkow regénytervét emeli ki.

A Ko közlése – II/I. 1864/11, márc. 13. Vegyes, 264. Tartalmi összefoglaló.

A Ko szövege:

„Gutzkow Károly, a leghiresebb élő német regényíró »Argula von Grumbach« című történelmi regényen dolgozik. A történet a reformatió idejében játszódik s hősnője, Luther kortársa, fontos szolgálatokat tett a vallásújítás ügyének.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja alapján a glossza Aranyak tulajdonítható.

1864/10. 2.

Ein Modell der Akropolis von Athen – *Az athéni Akropolisz modellje*, Europa, 1864/10, febr. 26. Chronik, Bildende Kunst, 147. h.

A német cikk fordítása – A Sydenham melletti Kristálypalotában látható az athéni Akropolisz méretarányosan ezrednyire kicsinyített modellje, melyen az ismert hegycsúcs és az épületmaradványok csodálatosan pontosak. A modellt egy bizonyos

Avramioti asszony készítette, és három évig dolgozott rajta. Ugyancsak feltűnik a modellen az Akropolisz mögötti csúcs, amely egy régi monda szerint Szókratész Szilénosz-arcához hasonlít.

Magyarázatok a német szöveghez

Kristálypalota – Londonban, a Hyde parkban üvegből épített palota. 1851-ben Viktória királynő férje, Albert herceg építtette, és Joseph Paxton tervezte. Rendszeresen szerveztek benne hangversenyeket, kiállításokat. 1936-ban leégett. Arany másutt is beszámol az itt szervezett eseményekről, ld. *Europa* 1864/18. 7.

Szókratész Szilénosz-arca – Szilénosz a görög mitológiában Dionüszosz nevelője, élvhajász, a bort és a nőket kedvelő, zömök, telt ábrázatú, kopasz istenség volt, akit gyakran ábrázoltak lófülekkel és farokkal. Szókratész görög ábrázolásai között vannak olyanok, amelyek meglepő hasonlóságot mutatnak a Szilénosz-ábrázolásokkal. Újabb elméletek szerint az ilyen megjelenítés inkább Szókratész jellemére, nem pedig valóságos külsejére utalt. Ld. Paul Zanker: *The Mask of Socrates – The Image of the Intellectual in Antiquity*, University California Press, Berkeley–Los Angeles–London, 1996.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első három sor mellett áll, és bizonytalan, hogy mennyi került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/10. 3.

Life Portrets of William Shakespeare – *Shakespeare hiteles portréi*, *Europa*, 1864/10, febr. 26. Chronik, Bildende Kunst, 147–148. h.

A német cikk tartalma – A glossza J. Hain Friswell könyvét, illetve annak német kiadását ismerteti: *Life Portrets of William Shakespeare. A history of the various representations of the Poet, with an examination into their authenticity* [A költő különböző ábrázolásainak története és hitelességük vizsgálata], London, Simpson Low, Son and Marston, 1864.

A német cikk fordítása – A küszöbön álló Shakespeare-évforduló a róla szóló irodalom bő gazdagodását eredményezte. A szóban forgó könyv, melyet a Shakespeare-emlékbizottság egyik tagja írt, érdekes kérdéssel foglalkozik: a Shakespeare-portrék közül melyiket lehetne a legpontosabbnak és leghitelesebbnek tekinteni. A könyv a következő portrékat vizsgálja és közli kiváló fotókon: 1. A síremléken látható mellszobrot Stratford-on-Avonban; a szerző szerint a középszerű szobrász, Gerard Johnson a szobrot a költő halotti maszkjáról készítette, majd természetes színekkel befestette. Alatta olvasható a feltehetően magától Shakespeare-től származó felirat, melynek köszönhetően a csontokat – annyi nagy ember földi maradványaitól eltérően – vétkes kezek nem szállították el:

„Jó barátom, Jézus nevében törd –
eltemetve ezt az idezárt porhüvelyt –
áldott legyen az ember, aki megkíméli e sírkövet –

és átkozott legyen, aki elmozdítja csontjaimat.” [Szini Gyula fordítása]

Érdekes, hogy a mainzi gróf, Franz von Kesselstadt kanonok hagyatékából előkerült gipszöntvényt az egykori Shakespeare-maszkkal azonosnak hiszik. A maszkhoz a gróf az egyik elődje révén juthatott hozzá, aki követ volt I. Jakab udvarában, és ott feltehetőleg a szobrásztól vásárolta meg. 2. A második Shakespeare-ábrázolás a Chandos-portré, egy olajfestmény, melyet állítólag John Taylor vagy Richard Burbadge készített. A kép korábban Chandos hercege, James gyűjteményéhez tartozott, most pedig a Nemzeti Arcképtár tulajdonában van. A tudósok kételkednek a hitelességében. 3. A harmadik kép a csúf metszet Martin Droeshouttól az 1623-as első

főlió-kiadás élén. Úgy tudni, hogy e kép Shakespeare-t 1598-ban az öreg Kno'well szerepében ábrázolja Ben Jonson *Every man in his Humour* [Mindenki a maga kedélye szerint] című darabjában, és valójában a leghitelesebb Shakespeare-ábrázolás.

A többi Shakespeare-kép kevésbé jelentős. A Felton-portré, a múlt században egy bizonyos Felton úr által megvásárolt kis olajfestmény, valójában egy Droeshut-másolat. A Stratfordban újonnan felfedezett és W. O. [148] Hunt úr birtokában lévő portré, amit most a Shakespeare-házban állítottak ki, meglehetősen kétes hitelű ábrázolás. A Cornelius Janssennek tulajdonított, állítólag 1610 körül keletkezett kép, melyet újabban gyakran fekete-fehér metszetben közölnek – a legjobb változatban Earlomtól –, a költőt gazdagon díszített csipkegallérral ábrázolja, és a következő felirat látható rajta: „Ut magus”. Az összes említett kép közül ennek a hitelessége a legkérdésesebb.

Még néhány kétes hitelű kép említésén túl a könyv leírást és képeket tartalmaz Shakespeare stratfordi házáról, Anna Hathaway Shotterynek, a hagyomány szerint Shakespeare feleségének a házáról és a Szentháromság-templomról, benne Shakespeare sírjával.

A könyv tetszetős külsejű, a nyomtatás szép, a kötés a különleges, vörös-arany szélű lapokkal és a stílusos, reneszánsz mintájú préseléssel egyaránt elegáns.

Magyarázatok a német szöveghez

James Hain Friswell – (1825–1878), angol író, esszéíró, kiadó

Gerard Johnson – Eredetileg Gerard Janssen (1616–1623), holland származású londoni szobrász

Um Himmels willen – Shakespeare sírfeliratának eredeti változata: „Good frend for Jesvs sake forbeare, / To digg the dvst encloased heare: / Bleste be ye man yt spares thes stones, / And cvrst be he yt moves my bones.” A magyar változatot ld. Szini Gyula: *Stratford-on-Avon*, Nyugat, 1909. II. 19. sz. 346–353.

Chandos-portré – Állítólag Shakespeare-ről még életében, 1600 és 1610 között készült olajfestmény, melyet egykori tulajdonosáról, James Brydgesről, Chandos 3. hercegéről neveztek el. A képet 1856-ban helyezték el a londoni Nemzeti Arcképtárban, azonban ma is bizonytalan, hogy valóban Shakespeare-t ábrázolja-e, és hogy ki festette. Egyes feltételezések szerint Richard Burbadge (névváltozat: Burbage, 1567 körül–1619) készítette a képet, aki színész és színháztulajdonos volt ebben az időszakban, Shakespeare barátja, és több művének főszerepét játszotta. Más elgondolások szerint Shakespeare portréja John Taylortól maradt ránk, aki színész, festő, és ugyancsak Shakespeare barátja volt.

Martin Droeshout – (1601–1650), flamand rézmetsző

Ben Jonson – (1572–1637), angol drámaíró, színész, költő, Shakespeare kortársa és barátja

Cornelius Janssen – (1593–1661), flamand festő. A neki tulajdonított Shakespeare-képről később kiderült, hogy hamisítvány. 1988-ban eltávolították róla a ráfestett réteget. Ma a washingtoni Folger Shakespeare Könyvtárban őrzik.

Richard Earlom – (1743–1822), angol rézmetsző

„*Ut magus*” – „Mint egy varázsló” (lat.)

Anne Hathaway Shottery – 1582-től volt Shakespeare felesége, három gyermekük született.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első két sor mellett áll, és feltehetően a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/10. 4.

Carl Köstings Tragödie „Columbus” – *Karl Kösting Columbus-tragédiája*, Europa, 1864/10, febr. 26. Chronik, Theater, 149. h.

A német cikk fordítása – Carl Kösting *Columbus* című tragédiája nyomtatásban már régebben megjelent, most pedig a hannoveri színházban szellemi és poétikai értelemben egyaránt értékes darabként mutatkozott be. A szerző azonban sokkal inkább filozófiai, mint drámai tehetség. Hogy Kolumbus önmagában nem tragikus hős, akit a cselekedetei sodornak a pusztulás felé, az nem szorul különösebb magyarázatra. Sorsának tragikuma a szenvedésben rejlik, melyet az emberi ellenségeskedés és az abból fakadó helyzetek okoznak. Ettől még a darab valódi drámai műként épülhetne fel, csak a költőnek azokat az erőket, melyeknek Kolumbus áldozatul esik, erőteljesen egyénítenie kellene. Igaz, hogy ehhez kivételes alakteremtő tehetségre volna szükség, és Köstingnek ez nem erőssége: a jellemformálást mindenütt a reflexió helyettesíti, a karakterek ezért kissé halványak maradnak. A hiányosságok ellenére azonban a mű újabb irodalmunk legjobbjai közé sorolható. Nyelvezete fennkölt és képekben gazdag, pátosza miatt olykor talán nehézkes, dialógusai pedig méltóságteljesek és tartalmasak.

Magyarázatok a német szöveghez

Karl Kösting – (1842–1907), német kereskedő és ma már alig ismert drámaíró. A *Columbus* című tragédiája 1863-ban két kiadásban is megjelent: *Columbus*, Ein historisches Trauerspiel von Karl Kösting, Wiesbaden, Julius Niedner, 1863.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a 4–8. sor mellett áll, és a Koszorúban is csak összefoglaló, tájékoztató ismertetés készült a glossza tartalmáról. A német szövegben olvasható kritikai észrevételek elmaradnak.

A Ko közlése – II/I. 1864/11, márc. 13. Vegyes, 264.

A Ko szövege:

„Kösting Károly nem rég említett »Columbus« című tragédiája immár nyomtatásban is megjelent, s mint a külföldi lapok írják telve költői erővel és emelkedettséggel. Nem régiben adták Hannoverben s igen jól fogadták ott is.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja alapján Arany szövege.

1864/10. 5.

Der Cid als Held einer Oper – *Cid mint operahős*, Europa, 1864/10, febr. 26. Chronik, Theater, 149. h.

A német cikk fordítása – A jövő zenéjének elszánt rajongójaként ismert Peter Cornelius, aki tudomásunk szerint a neves festő közeli rokona vagy talán első házasságából származó fia, egy operát írt, melynek főhőse és címadója Cid. A művészt pártfogoló weimari nagyhercegné óhaját fejezte ki, hogy a művet a születésnapján a weimari udvari színházban adják elő.

Magyarázatok a német szöveghez

Peter Cornelius – (1824–1874), német zeneszerző, Liszt Ferenc, Hector Berlioz és Richard Wagner követője. 1858-ban Weimarban Liszt Ferenc segítségével került színre első operája, a *Der Barbier von Bagdad* [A bagdadi borbély], de megbukott. A *Cid* sem aratott sikert. A festő Peter Cornelius nem az apja, hanem a nagybátyja volt.

El Cid – Rodrigo Díaz de Vivar (1043–1099), kasztíliai lovag, hadvezér a mórak elleni háborúban. Számos spanyol legenda és európai műalkotás, többek között Pierre Corneille (1606–1684) francia drámaíró művének hőse.

weimari nagyhercegné – Sophie von Oranien-Nassau (1824–1897)

Az Arany által kijelölt rész – A glossza rövideje miatt a kijelölés feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/10. 6.

Novitäten in Paris – Párizsi újdonságok, Europa, 1864/10, febr. 26. Chronik, Theater, 149–150. h.

A német cikk tartalma és fordítása – A glossza anyaga beépül a Ko hosszabb tudósításába az új külföldi darabokról, ld. az Europa 1864/8. 4. tételénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Victorien Sardou – (1831–1908), népszerű, a színi hatást előtérbe helyező francia drámaíró. 1877-ben a Francia Akadémia tagja lett. Pályája kezdetén Virginie Déjazet színésznő (1798–1875) segítette, aki rendelkezésére bocsátotta saját színházát.

Hector – Victorien Sardou háromfelvonásos komédiája végül más címet kapott: *Le Dége*, és a Déjazet színház 1864. április 12-én tűzte műsorára. Hector de Bassompierre a darab főhőse, akit Mlle Déjazet alakított. Könyv alakban megjelent a mű: Paris, Michel Lévy Frères, 1864. (A darabról részletesebben ld. az Europa 1864/20. 2. tételét.)

Camélienwit[t]we – „A kaméliás özvegy”. A darab eredeti címe: *La Veuve au Camélia*, scènes de la vie Parisienne, a szerzője pedig Alfred Delacour, aki együtt írta a darabot Paul Siraudinnal és Lambert Thiboust-szal (Pierre Antoine Auguste Thiboust). A darab 1857-ben keletkezett, könyv alakban ugyanebben az évben jelent meg (Paris, M. Lévy).

Paul Mercier – Pol (szerzői nevén Polydore) Mercier (1819–?), francia politikus és drámaíró. Itt említett művének, melyet Léon Morand-nal együtt írt, eredeti címe: *Les Cochers de Paris*, pièce populaire [A párizsi kocsis]. A Folies Dramatiques 1864. február 25-én adta elő, könyv formátumban megjelent: Paris, Librairie théâtrale, 1864.

Henri de Suckau – (1838–?), író, a német művek francia fordítója. A német szöveg hibásan írja művének címét. Helyesen: *La Fleur des pois* [szó szerint: „Borsóvirág”, átvitt értelemben a francia előkelő világra vonatkozó megnevezés], négyfelvonásos vaudeville, melyet a Folies Dramatiques 1864. március 26-án vitt színre. Könyv alakban megjelent: Paris, Barbré, 1864. A Ko glosszája a róla szóló híradást kihagyta.

August Maquet – (1813–1888), francia író. Több regényben (*Gróf Monte Cristo grófja*, *A három testőr* stb.) id. Alexandre Dumas társszerzője. Itt említett műve [A fürdőző háza] 1857-ben keletkezett. Az ötfelvonásos darabot 1864. február 4-én játszotta a Gaîté színház. A darab tartalmáról ld. az Europa 1864/14. 6. szövegét.

Jules Favre – (1809–1880), francia államférfi és író

Entre l'arbre... – Francia közmondás: „Nem jó kényes dologba avatkozni.”

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első három sor mellett áll, de a glossza több adata is átkerült a Koszorúba.

A Ko közlése – II/I. 1864/11, márc. 13. Külföldi szemle, 260: *Uj francia színművek*. A magyar cikk kompiláció az Európából és más forrásból. A szöveget ld. az Europa 1864/8. 4. tételénél.

A Victorien Sardou-ról szóló részt fordításban vette át a Ko; A kaméliás özvegyről szóló részt ugyancsak fordítja a magyar szerző.

A Folies Dramatiques színház műsorából a Mercier-darabról szóló részt fordítja a Ko szerzője, de kihagyja a Henri de Suckau-ra vonatkozó részt: „[...] akárcsak a *La Fleur des pois* [!] című vaudeville a német irodalom francia fordítójától, Henri de Suckautól”.

Az August Maquet-ről szóló híradás fordításban jelenik meg a Koszorúban.

Az utolsó hír a Favre-darabról a Koszorúból elmarad. Magyar fordításban: „Julius Favre, a közismert ügyvéd és szónok egy kisebb példázatot szerzett, melyet szűk körben, válogatott közönség előtt adtak elő, és nagy sikert aratott. A címe: *Entre l'arbre et l'écorce il ne faut pas mettre le doigt* [Nem jó kényes dologba avatkozni].”

A szerzőség kérdése – Ld. az Europa 1864/8. 4. tételnél.

Függelék

1864/10. 7.

Shakespeare-Feste – *Shakespeare-ünnepélyek*, Europa, 1864/10, febr. 26., Wochenchronik, Aus der Gesellschaft, 315–317.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Georg Alexander Steevens – (1710–1780), angol színész, drámaíró, költő

David Garrick – (1717–1779), angol színész, színházigazgató, vígjátékíró

Nie werd' ich seines Gleichen wiedersehn – Hamlet szavai az 1. felv. 2. színből.

Arany János 1866-os Hamlet-fordításában: „Mását e földön nem látok soha” (AJÖM VII. 97, 366. sor).

Kohorn – Coehorn vagy Koehorn; Menno von Coehorn generálisról (szül. 1641) elnevezett hordozható kis mozsárágyú, melyet 1673-ban tervezett.

Thomas Arne – (1710–1778), angol zeneszerző, a *Judith* című oratóriumát 1761-ben mutatták be.

Charles Kean – (1811–1868), angol színész, különösen Hamlet-szerepe volt híres.

Thomas King – (1730–1805), angol színész

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/I. 1864/11, márc. 13. Külföldi szemle, 258–259: *Shakespeare-ünnepélyek*.

A német szöveg később más lapban is megjelent: H. B: *Shakespeare-Jubiläen in England*, Magazin für die Literatur des Auslandes, 1864/17, ápr. 24. 261–263. A magyar szöveg fordítás. Az első bekezdésben kisebb kihagyások és rövidítések találhatók, az utolsó mondat pedig a fordítótól származik.

Eltérések:

und es entspann sich ein Briefwechsel [...] Shakespeare-Maulbeerbaumes überschickten – A szövegrész kimaradt. Fordítása: „levélváltás bontakozott ki közöttük, melynek során a városatyák olyan lelkesek lettek, hogy Shakespeare-t díszpolgárrá avatták, az oklevelet pedig a híres Shakespeare-eperfából készült tokban küldték meg neki [Garricknak]”.

sechszehn Zweiunddreißigpfünder, sechszehn Kanonen von kleinerem Kaliber, zwölf Kohorns und einige Mörser – „tizenhat darab harminckét fontos ágyú, tizenhat könnyűágyú, tizenkét Coehorn és néhány mozsárágyú”; az ágyúfajtákat a magyar szerző összevontan fordítja: „valóságos ágyutelepet állítottak föl”.

ragyogni, szavalni, komédiázni kívánt – A fordító betoldása.

Shakespeare-Club, den Hyde, Gastwirth zum Falken in Stratford, 1824 gestiftet hatte – „a Shakespeare-Club, melyet a Falcon vendéglőben 1824-ben Hyde alapított”. A magyar szövegből kimaradt.

A Ko szövege:

„*Shakespeare-ünnepélyek*. Shakespeare születésének harmadik százados évfordulója, mint tudjuk, ápril 23-án lesz. Egész Angolország készül fényesen megülni e napot, azonban ez ünnepély nem az első, melyet nagy költőjük tiszteletére rendeznek az angolok, hanem már a negyedik. Az első emlékűnnepet Garrick rendezte 1769-ben. Alkalmat rá a stratfordi ujonnan épülő tanácsház adott, melynek homlokzatát

Shakespeare szobrával akarták földiszíteni. A tanács jó tanácsért Shakespeare egyik híres magyarázójához, Steevenshez fordult, de ez Garrickhez utasította őket, ki aztán nemcsak jó tanácscsal szolgált nekik, hanem egyébbel is, tudniillik Shakespeare-ünnepélyt indítványozott. A tanács örömmel fogadta mind a tanácsot, mind az indítványt; aláírást nyitott az ünnepély költségei fedezésére s választmányt ne[259]vezett ki, mely előkészületeket tegyen az 1769-ik év őszén tartandó nagy ünnepélyre. Az Avons vize partja melletti réten egy nyolczszögű amphitheatrumot építettek ezer ember számára, földiszítették kupos és oszlopos csarnokkal, nyolczszáz gyertyára való óriás csillárral, mindennemű szőnyeggel, festménynyel és aranyozással. A part hosszában valóságos ágyutelepet állítottak föl. A tűzijátékra való szerek két szekérrel érkeztek Londonból. A coventryi takácsok egy szivárvány színű szalagot szőttek, hogy majd erre fűzzék fel a vendégek a kiosztandó Shakespeare-érmet, mely Birminghamban aranyból, ezüsből és rézből már készülöben volt. A szivárványszín Shakespeare tehetségének sokoldalúságát jelképezte. Az érme egyik oldalán Shakespeare mellképe diszlett, a másikon Hamlet e mondata: »Hozzá hasonlót soh' se látok többé.«

Az 1769-ik év sept. 6-ka volt az ünnepély első napja. Reggeli öt óraker ágyudörgések ébreszték föl a vendégeket, s az előkelő hölgyek ablaka alatt phantastikus öltözetű ifjak zenével, énekkel tiszteltek, melynek szövegét maga Garrick írta. A városi tanács és számos vendég, herczegek, grófok, marquisek és ladyk gyűltek föl a városház nagy teremébe reggelizni. Innen a templomba indult az egész társaság, hol londoni zenészek és énekesek Arne »Judith« oratoriumát adták elő. Három óraker nagy ebéd volt az amphitheatrumban s uj[,] ez alkalomra készített dalokat énekeltek. Este ugyanitt fényes bál mulattatá a vendégeket, míg a nép a város kivilágításában és tűzijátékban gyönyörködött. A második nap nem ütött ki ily jól; az idő borus volt. Nagy diszmenetet terveztek, melynek előcsapatját 170 londoni színész és színésznő fogja képezni, Shakespeare-szerepek jelmezeiben; azután jó egy gazdagon feldisztett diadalkocsi, melyet satyrok huznak, benne Thalia, Melpomene és a Gratiák ülnek, jelképes öltözetű férfiakról és zenészekről kísérve. A diszmenet a városházától kiindulva, bevonult volna az amphitheatrumba, hol Melpomene, Thalia s a Gratiák Shakespeare szobrát valának megkoszoruzandók. Azonban a csepergő eső csaknem omlani kezdett, mire aztán Melpomene, Thalia és a Gratiák levette phantastikus öltözetöket a satyrok által betegeknek jelentették be magokat a választmányoknak. A diszmenet elmaradt s egyszerűen úgy a hogy lehetett fedél alá, az amphitheatrumba huzódott a társaság. Garrick egy ódát szavalt el Shakespeare tiszteletére, majd emlékbeszédet tartott. Végre felszólította a gyülekezetet, hogy a ki valami rosszat tud mondani Shakespeare-ről, álljon elő, mire King, egy híres színész, szót kért. Egyszerű felső kabátban lépett elő, de hirtelen levette, s ezüstös kék diszruhában öltözött gentleman állott a közönség előtt. Természetesen úgy támadta meg Shakespeare-t, hogy tulajdonkép egy második dicsbeszédet mondott róla. Ezután újra Garrick beszélt; Shakespeare-t, mint a nők kiváló tisztelőjét dicsőítette. E második napot álarczos bál zárta be, melyen ezer álarczos tánczolt. A harmadik nap Melpomene, Thalia és a Gratiák újra felöltöztek, de megint le kellett vetkezniök. Nagy eső támadt, sokkal nagyobb mint az előbbi napon. Az ünnepély végére szánt tűzijáték egészen megromlott s a vendégek szörnyen unatkoztak. E mellett Garrick még máskép is megjárta. Londonban széltében beszélt a rossz világ, hogy Garrick nem Shakespeare-ért, hanem magáért rendezte az ünnepélyt: ragyogni, szavalni, komédiázni kívánt.

A második Shakespeare-ünnepélyt 1827-ben rendezték az ugy nevezett Shakespeare-club tagjai, mely 1824-ben alakult. Az ünnepély april 23-kán kezdődött s egész 27-ig tartott. Garrick régi programját elevenítették föl és jó sikerrel. Melpomene, Thalia és a Gratiák most a nátha és hülés félelme nélkül ülhetek föl a

diadalkocsira s koszoruzhatták meg Shakespeare mellszobrát. A diszmenet főszemélyei londoni és vidéki színészek voltak; jelmezeik szépek lehettek, mert egy akkori lap nagyon kiemeli azt a körülményt, hogy a jelmezeket 75 guineért kölcsönözte egy londoni jelmezárus.

A harmadik ünnepély 1830-ban ment végbe. Pártfogását a pompakedvelő György király vállalta el. Ágyudörgések, lobogók, harangzúgás és zuhogó zápor üdvözlék április 23-kát. Tíz órától tizenkettőig öltözködtek a résztvevők, egy óráig reggeliztek az úgy nevezett királyi sátorban, s meglepődéssel szemlélték, hogy az idő tisztul s a nap kisütött. Reggeli után megindult a diszmenet. A két obligat személyt, Thaliát és Melpomenét, most is megtartották, hanem a Gratiák helyett szent Györgyöt, Angolország védszentjét adták melléjük. Kean volt képviselője a bajnok szentnek, főtől talpig aczéliba öltözve; fényes sisakján tollak lobogtak. A többi színészek Shakespeare legnevezetesebb alakjai jelmezeibe öltöztek. Macbeth, Arthur herceg, VIII. Henrik, s a nemes Fallstaff személyesítőit leginkább bámulta a nép. A »Tévedések vigjátéka« ikreit két valóságos iker személyesítette, Othellót egy valóságos mór. Midőn Melpomene és Thalia megkoszorúzták a költő szobrát, villanyos ütés járta át a nézőket, a mint egy akkori lap mondja, mert oly kimondhatatlan kellemmel még nem koszorúztak meg senkit. Ágyudörgés, harangzúgás, bál, tűzijáték, zene, ének nem hiányzott, hanem a költészet hirtelen elrekedt, vagy más színészi betegségbe esett, egy szóval nem léphetett föl. A nemes lordok sem jelentek meg, majd mindnyájan bocsánatot kértek kimaradásukért. Az ünnepély csillaga Wrigth [!] volt, a Wrigthféle champagner feltalálója és árusa. A vendégek itták borát és éljeneztek. Egy szóval az egész ünnepély megbukott, s azóta egész mostanig senki sem mert egy negyedikbe kapni. A készületekből ítélve, az 1864-ki ünnepély lesz a legfényesebb s méltó a nagy költő szelleméhez.”

Magyarázat a magyar szöveghez

Hozzá hasonlóan soh' se látok többé – A későbbi, 1866-os fordításában Arany másként ülteti át e sort: „Mását e földön nem látok soha” (AJÖM VII. 97, 366. sor). A sor így szerepel mind a kéziratban (MTAK Kt 512/29, II. ii. 245–248), mind a nyomtatott változatban (*Shakspeare minden munkái*. Fordítják többen. Kiadja a Kisfaludy Társaság Tomori Anasztáz költségén, VIII. köt. Ráth Mór bizománya, Pest, 1867). A különbség annyi, hogy a „Mását” szó a kéziratban hosszú „ss”-sel áll: „Mássát”. 1864 elején azonban, amennyiben az Europa szövegét valóban Arany fordította, és amennyiben Arany korábban, 1866 előtt is dolgozott a *Hamlet*-átültetésén, mint erre Voinovich Géza nyomán következtetni lehet (Voinovich III. 93–94. és AJÖM VII. 393), akkor a végleges változat csak később, 1864 eleje után alakulhatott ki. A *Hamlet*-fordítás keletkezéséről ld. Géher István: *A magyar „Hamlet”: Arany János furcsa álcája*, Holmi, 2005/12. 1511–1540. Voinovich ugyanakkor az egyik szövegrészt (II. felvonás, 245–248. sor) három korábbi változatban is közli. Ez jelentheti azt is, hogy Arany egyszerre több variációval kísérletezett. Az idézett sor Koszorú-beli változata és a végleges szöveg eltérése tehát nem zárja ki azt a feltételezést, hogy a jelen szöveget az Európából Arany fordította.

Az Európából átvett és fordított sor Kazinczy Ferenc 1790-es megoldásához hasonlít. Kazinczynál így olvasható *Hamlet* és Gusztáv [Horatio] párbeszédének e része: „nem látok én hozzá hasonló” (*Kazinczy Ferentz' Kül-földi Játzó-Színje*. Első kötet. *Hamlet – Stella – Missz Szara Szampson*, Kassán, Ellinger János' Kir. priv. Könyv-nyomtatónál, 1790. Újra kiadva: Kazinczy Ferenc: *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig*, önállóan megjelent fordításkötetek, s. a. r. Bodrogi Ferenc Máté, Borbély Szilárd, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009, 204). A Kazinczy-megoldások helyenkénti átvétele és módosítása szintén jellemzi Arany módszerét, ld.

Korompay H. János: „*„egy dióhéjban ellaknám« Hamletkint*” – *A Hamlet-fordítás Arany János életművében = „Eszedbe jussak” – Tanulmányok Arany János Hamlet-fordításáról*, Szerk. Paraizs Júlia, reciti, Budapest, 2015. (Hagyományfrissítés 3), 35–50.

A szerzőség kérdése – A fordítás nyelvi, stilisztikai sajátosságai alapján, ahogyan az eredeti szöveg ironiáját és humorát átülteti, Arany a szerző.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/11.

1864/11. 1. *Ein Nachtrag zu Holtei's „Vierzig Jahren”*, Europa, 1864/11, márc. 4. Chronik, Literatur, 156–157. h.; az első sor mellett balról kijelölés grafittal. A jelölés bizonytalan eredetű, a bevezető tanulmány táblázata szerint a 3. típusozhoz tartozik.

	<p><i>Ein Nachtrag zu Holtei's „Vierzig Jahren.”</i> Nachdem der wackere Veteran schlesischer Poeten lange Jahre seine Heimath [157] nicht gesehen hatte, ließ es ihn endlich nicht mehr im fernen Gratz, sondern er machte sich noch einmal auf zum Besuch seiner Landsleute, die in allen Ortschaften der Provinz ihren greisen Dichter hochwillkommen hießen und auf eine Weise feierten, daß seine Reise einem fortgesetzten Triumphzuge glich. Ein ganzes Jahr blieb nun Holtei von neuem im schlesischen Lande. Zur Erinnerung an diese unvergeßliche Zeit und als Beweis seines Dankes schrieb er nach seiner Rückkehr nach Gratz ein soeben erschienenenes liebenswürdiges Büchelchen: „<i>Noch ein Jahr in Schlesien.</i> Anhang zu den Vierzig Jahren.” Außer den einzelnen Erlebnissen seiner festlichen Fahrt durch die alte Heimath findet man darin auch verschiedene allgemein interessante Schilderungen der jetzt dort herrschenden gesellschaftlichen und literarischen Zustände.</p>
--	---

1864/11. 2. *Wittekind, Heldengedicht von Häbler*, Europa, 1864/11, márc. 4. Chronik, Literatur, 157. h.; az első sor mellett balról kijelölés grafittal. A jelölés bizonytalan eredetű, a bevezető tanulmány táblázata szerint a 3. típusozhoz tartozik.

	<p><i>Wittekind, Heldengedicht von Häbler.</i> (Leipzig, O. Leiner.) Schon durch mancherlei Gaben hat dieser Poet sich bekannt gemacht. Seine „Lieder” enthalten viel Hübsches und Sangbares, sein Märchenkranz: „Die Töchter des Grafen Alban”, sein Nachtrag zur Schillerfeier: „Satyros”, sowie sein ländliches Drama: „In der Schenke” offenbaren den Vorzug ansprechender Erfindung und gewählter Form. Das jetzt erschienene Heldengedicht zeigt den Verfasser nun auch als Epiker nicht unbewandert. Es ist darin Kraft der Charakteristik und der Sprache; der geschichtlich gegebene Stoff ward mit vielem Geschick poetisch hergerichtet und, was besonders zu Gunsten des Werkes spricht, es hält sich durchgängig im rein epischen Style und zerstückelt sich nicht in lyrischen Episoden. Gerade das Vorwalten des lyrischen Elementes ist eine Schwäche so vieler unsrer modernen Epiker, und um so mehr verdient es Anerkennung, wenn ein Dichter</p>
--	--

	sich im Gegensatze zu seinen Kollegen einmal frei zeigt von jenem Mangel. Häbler sollte sich zum Vorwurfe seines nächsten Werkes einen Stoff wählen, der mehr mit der Gegenwart verwachsen wäre, als es die uns doch nur noch historisch berührende, menschlich aber gleichgültige Geschichte des alten Sachsen-Herzogs ist.	
1864/11. 3. <i>Lindblad †</i> , Europa, 1864/11, márc. 4. Chronik, Literatur, 157–158. h.; kijelölés az első sor mellett balról, grafittal. A jelölés bizonytalan személytől ered, a bevezető tanulmány táblázata szerint a 3. típushoz tartozik.		
	<p><i>Lindblad †</i>. Der schwedische Dichter <i>Assar Lindblad</i> ist in seinem vierundsechzigsten Lebensjahre gestorben. Er war am 19. December 1800 in einem kleinen Orte bei Lund geboren, studirte und habilitirte sich 1829 an der Universität genannter Stadt für die Aesthetik. Seine Vorlesungen über die alte schwedische Nationalpoesie, von ihren Anfängen bis zur Reformationszeit, erschienen 1832 im Druck. Im Jahre 1836 wurde [158]</p> <p>er Pastor in Oefwed, sowie 1839 Bischof dieses Districts. Seit dem dichtete er nur noch religiöse Lieder und gab auch eine Sammlung Predigten heraus. Von seinen früher erschienenen poetischen Werken nennen wir eine sehr scharfe, einst viel Aufsehen machende Satyre gegen die Frauen, ferner „Cylinda“, „Mondscheinnächte“, „Jubiläumsgesang für Lund“, „Christiansund“ – vielleicht sein Bedeutendstes –, „Abschiedsgesang“, „Sieg Jesu Christi“, „Der Fremdling“, „Der Missionär.“ Die letzteren beiden wurden von der schwedischen Akademie gekrönt. Auch übersetzte Lindblad altgriechische Gedichte in seine Muttersprache. Als Schüler Esaias Tegnér's gehörte er auch dem Kreise der um den großen Bischof von Wexiö sich schaarenden, denselben nachahmenden jungen Poeten an. In seiner ersten Periode war er vielleicht gar zu slavisch nur eine Copie Tegnér's, erst später wurde er originaler. In Deutschland ist sein Name durch Jenny Lind sehr bekannt geworden. Einzelne der schwedischen Lieder, mit deren lieblich ergreifendem Vortrage diese gerade im Lyrischsentimentalen stets so unvergleichliche Sängerin einst eines jeden Hörers Ohr und Sinn bezauberte, waren von Lindblad gedichtet, z. B. das bekannte „Am Arensee, am Arensee“ – irren wir nicht, „Der Jungfrau Klage“ heißen.</p>	
1864/11. 4. <i>Malereien im Foyer des neuen Pariser Opernhauses</i> , Europa, 1864/11, márc. 4. Chronik, Bildende Kunst, 162. h.; a 3–7. sor a jobb margón függőleges vonallal, grafittal kijelölve.		
	<p><i>Malereien im Foyer des neuen Pariser Opernhauses</i>. Einigermassen Erstaunen ruft in den künstlerischen Kreisen der französischen Hauptstadt der Umstand hervor, daß <i>Paul Baudry</i> es ist, der den Auftrag zur malerischen Ausschmückung des Foyers im neuen kaiserlichen Opernhause erhalten hat. Man kennt von demselben noch nichts als einige durch Vorliebe für Nuditäten</p>	

	sich auszeichnende, zwar sehr fein und elegant, aber ohne Wärme und Tiefe gemalte, in der Komposition ziemlich unbedeutende Bilder. Wird der Künstler nun plötzlich ein Talent für Reichtum und Fülle der Erfindung an sich offenbaren? Baudry selbst macht sich nichts daraus, daß die Blätter eine solche Frage stellen, sondern hat sich bereits nach Venedig begeben, um dort Studien für sein Werk zu machen.	
1864/11. 5. <i>Wiederherstellung alter Bauwerke in Frankreich</i>, Europa, 1864/11, márc. 4. Chronik, Bildende Kunst, 162. h.; függőleges vonalú jelölés a jobb margón grafittal, a 7–11. sor mellett.		
	<i>Wiederherstellung alter Bauwerke in Frankreich.</i> Die Restauration der Notre-Dame-Kirche zu Paris ist unter <i>Viollet-le-Ducs</i> Leitung nunmehr vollendet worden. Die Wiederherstellung des päpstlichen Palastes in Avignon wird mit diesem Jahre in Angriff genommen und dann die der mittelalterlichen Befestigungswerke der Stadt mit Thürmen und Zinnen angefangen; Viollet-le-Duc hat auch hierzu die Entwürfe geliefert. Ebenso ist von der Restauration verschiedener zur kaiserlichen Domaine gehörender Schlösser die Rede, und zwar sollen dieselben in ihrer ganzen Baupracht wiederhergestellt und spätere Anbauten und Verunstaltungen ganz beseitigt werden, was bereits an dem Schlosse zu Blois und an dem zu Pierrefonds geschehen ist. Restaurirt wurden ferner der Synodal-Saal in Sens und die Kirche in St. Denis, bekanntlich die frühere Grabkirche der Könige von Frankreich, welche auch Napoleon I. zu seiner letzten Ruhestätte erkoren hatte. Napoleon III. hat die Idee wieder aufgefaßt, eine Gruft für seine Familie herstellen zu lassen, wo dann die irdischen Ueberreste des Oheims gleichfalls ruhen sollen. Bedeutende Arbeiten wurden auch an der Sainte-Chapelle und am Hotel de Cluny zu Paris ausgeführt. Genannt seien endlich von den theils schon restaurirten, theils bereits zur Wiederherstellung bestimmten Kirchen: die Kathedrale von Laon, die Kirche in Eu, die Kirche St. Nizaine zu Carcassone, zu Andelys, St. Julien in Brioude, St. Cerneuf zu Billom, St. Nectaire und St. Quiniace [helyesen: Quiriace] zu Provins, die Kirche in St. Benoit-sur-Loire und die merkwürdige gothische Kirche aus dem 14. Jahrhundert in Boulogne-sur-Seine.	
1864/11. 6. <i>Aus dem Kunstbudget Belgiens</i>, Europa, 1864/11, márc. 4. Chronik, Bildende Kunst, 163–164. h.; a 2–7. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<i>Aus dem Kunstbudget Belgiens.</i> Im Kunstbudget Belgiens für das Jahr 1864 ist ein neuer Credit von 100,000 Francs aufgeführt zur Vollendung von Wandmalereien, die der Staat im Verein mit den Communen herstellen lassen will. Es handelt sich gegenwärtig um die künstlerische Ausschmückung folgender Gebäude: zu Antwerpen Stadthaus und Georgenkirche, zu Brüssel das Palais in der Rue Ducale und die Kirche Du Sablon, zu Lüttich die Heilige-Kreuzkirche und die St.-Pholienkirche, zu	

	[164] Gent die Universität und die Annenkirche, zu Ypres die Hallen und der Rathssaal, zu Ixelles die Communalschule und die Kirchen zu St.-Troud, Verviers und St.-Nicolas. Diese Arbeiten werden im Ganzen 1 044 440 Francs kosten, davon fallen auf das Staatsbudget 711 517, auf die Gemeinden und Kirchen 340 893 Francs.	
--	---	--

Függelék

1864/11. 7. Portugiesische Volkspoesie, Europa, 1864/11, márc. 4. 343–350. h. [A Gyulai Pál által átvett részeket közöljük.]

Portugiesische Volkspoesie.¹⁶

[...] [343] Wir finden dann, nach Bellermanns Ausdruck, „daß Manches, was den Spanier anzog, grelle Gemälde von Unthaten blutiger Grausamkeit und wilder Lust, in der portugiesischen Version umgangen, verhüllt oder gemildert wurde, und daß mancher eigenthümliche, sanftere und gefühlvolle Zug der portugiesischen Romantik hinzugethan ist.“

[...]

[345] Zur Probe wollen wir unten ein besonders schönes Stück der Bellermann'schen Sammlung folgen lassen: „das Schiff Kathrineta“. Dasselbe ist nach des Uebersetzers Versicherung die einzige ihm bekannt gewordene Romanze, deren Schauplatz die See und ein Schiff sind, auffallend genug bei einem schiffahrttreibenden Volke, das vor Zeiten an berühmten Seeleuten und Entdeckern neuer Seewege so reich war. Das Gedicht ist von großer tragischer Schönheit. [...]

[346] Jene obenerwähnten älteren und neueren Romanzen, jene sogenannten „Xacaras“ ertönen besonders an Fest- und Feiertagen, wenn auf den Dorfplätzen und in den Gärten das junge und alte Volk sich versammelt und den raschen Weisen eines Gesangs zur Guitarre oder zum Tambourin lauscht. Bald ist es dann die keusche Liebe und standhafte Treue des Weibes, bald sind es leidenschaftliche Zustände und verbotene Verhältnisse, die geschildert werden, Liebesglück und Liebesnoth, heitere oder erschütternd tragische Stoffe. An die Ritter- und Liebesromanzen, zu denen die von uns mitgetheilten zu rechnen, schließen sich solche an, die der frommen Legende und den Wundermärchen, dem Volksglauben an Feerei und Zauberesen, an Hexen und Teufelsspuk angehören.

[347] Was endlich die eigentlich historischen alten Lieder der Portugiesen anlangt, so drehen sie sich namentlich um die Kämpfe mit den eingedrungenen Mauren oder um Begebenheiten aus dem Sagenkreise Karls des Großen. [...]

[347–348]

Das Schiff Kathrineta

Seht das Fahrzeug Kathrineta,
Seht, es kommt, jetzt habet acht.
Vieles kann ich euch erzählen,
Grausiges, was dort geschah.

Jahr und Tag war schon verstrichen,
Seit es auf der Heimfahrt war.
Halb verhungert war die Mannschaft,
Hatten nicht mehr Speis' und Trank.

¹⁶ „Portugiesische Volkslieder und Romanzen.“ Portugiesisch und deutsch mit Anmerkungen herausgegeben von Dr. Christ. Fr. Bellermann. Nachgelassenes Manuscript. Leipzig, Wilh. Engelmann. [Az Europa jegyzete.]

Sohlenleder ward erweicht
Als die Kost des nächsten Tags,
Doch es sind zu hart die Sohlen,
Daß sie niemand essen kann.
Und man looſet, wen man führe
Hin zur blut'gen Schlächterbank,
Und schon ist das Loos gefallen
Auf des Schiffes Admiral.

„Klimm empor, Matrosenbube,
Auf den großen Bordermast,
Spähe, ob du spanisch Land siehst.
Ob Gestade Portugals.“
– „Keine Küste von Hispanien,
Kein Gestade Portugals,
Sieben nackte Schwerter seh' ich,
Dich zu tödten, schon zur Hand!“ –
– „Steige höher, du, mein Lugmann,
Auf den höchsten Top des Masts,
Sieh, ob du nicht Spanien findest,
Nicht die Dünen Portugals.“
– „Finderlohn, mein guter Hauptmann,
Finderlohn, mein Admiral.
Sehe schon die span'schen Lande
Und die Dünen Portugals.
Werde auch drei junge Mädchen
Unter einem Baum gewahr.
Und die Eine sitzt und nähet,
Eine spinnt am Rocken Garn,
Und die lieblichste von Allen
Hebet jetzt zu weinen an.“
– „Alle drei sind meine Töchter,
Hielt' ich sie doch schon im Arm!
Nun, die lieblichste von Allen
Sie soll werden dein Gemahl.“
– „Nicht begehrt' ich eure Tochter,
Die ihr sorgsam euch bewahrt.“
– „Nun, so geb' ich so viel Gold dir,
Daß du es nicht zählen kannst.“
– „Oh, ich will auch euer Gold nicht,
Deß Erwerb euch sauer ward.“
– „Wohl, so nimm mein weißes Streitroß,
Wie kein zweites noch im Land.“
– „Nein, behaltet euer Streitroß,
Nur mit Mühe ward es zahm.“
– „Nimm das Schiff denn, Kathrineta.
Es sei dein zu guter Fahrt.“
– „Auch dein Schiff will ich nicht haben,
Das ich nicht regieren kann.“
– „Nun, was willst du sonst, mein Lugmann,
Welchen Lohn nimmst du denn an?“
– „Deine Seele will ich, Schiffer,

Und ich will sie alsobald!“
 – „Hebe dich von hinnen, Satan,
 Der mich zu versuchen kam!
 Meine Seele geb’ ich Gott nur,
 Meinen Leib dem Ocean!“ –
 Da umfing ihn Gottes Engel,
 Ließ ihn nicht im Wogengrab.
 Ein Gebrüll erhob der Satan,
 Wind und Wellen tönten’s nach;
 Und das Fahrzeug Kathrineta
 Hielt am Abend still am Strand.

[348] Den Versuch, die alten Poesien aus dem Munde des Volkes selbst zu sammeln, hat ein Portugiese erst neuerdings gemacht. Während man in Spanien schon seit Anfang des 16. Jahrhunderts bemüht war, besondere Cancioneros oder Romanceros zu veranstalten, wurde der Volksdichtung Portugals eine ähnliche Fürsorge nicht eher zu Theil, als bis der leider seinen Forschungen zu früh entrissene J. B. de Almeida Garrett, vormaliger Minister des Auswärtigen, im Jahre 1851 eine derartige, aus 37 Gedichten bestehende Sammlung veröffentlichte. Die von uns hier angezogene und benutzte Sammlung Bellermanns entstand theils aus einzelnen eben von Garrett dargebotenen Romanzen, theils aus dem, was der genannte Uebersetzer selbst während seines Aufenthalts in Portugal von 1818–25 zusammenbringen konnte.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A lapszám bejegyzéseiről – Az első három glossza mellett álló jelölés a bevezető tanulmány táblázata szerinti 3. típusba tartozik. A jelölés „q” vagy „gy” betűhöz hasonlít. Miután a jelen lapszámban Gyulai Páltól szerepel a portugál népköltészetéről szóló cikk is, lehetséges, hogy a jelölés ezen típusa tőle ered.

1864/11. 1.

Ein Nachtrag zu Holtei’s „Vierzig Jahren” – Toldalék Holtei „Negyven évéhez”, Europa, 1864/11, márc. 4. Chronik, Literatur, 156–157. h.

A német cikk fordítása – Miután a sziléziai költők derék veteránja hosszú évek óta nem látta szülőföldjét, [157] elindult a messzi Grazból, hogy még egyszer meglátogassa honfitársait, akik Szilézia minden vidékéről és településéről a legmelegebb fogadtatásban és ünneplésben részesítették agg költőjüket, úgyhogy utazása folyamatos diadalmenetté alakult. Holtei egy teljes évet töltött Sziléziában. E feledhetetlen időszak emlékére és a fogadtatásért köszönetképpen írta meg Grazba való visszatérte után a most megjelent kis könyvet: *Noch ein Jahr in Schlesien. Anhang zu den Vierzig Jahren* [Még egy év Sziléziában. Toldalék a Negyven évhez]. Úti élményei mellett a könyve érdekes leírásokat tartalmaz szülőföldjének jelenlegi társadalmi és irodalmi viszonyairól.

Magyarázatok a német szöveghez

Karl von Holtei – (1798–1880), boroszlói (a sziléziai Breslau, ma: Wrocław, Lengyelország) származású német író, színész, rendező, színházigazgató. Az 1820-as és 30-as években hosszabb ideig tartózkodott Berlinben és Bécsben.

Vierzig Jahre... – Holtei emlékiratait tartalmazó munka: *Vierzig Jahre Lorbeerkrantz und Wanderstab* [Negyven év babérkoszorúval és vándorbottal], Berliner Lesecabinet, Berlin, 1843–1850, 1–8. Ehhez toldalékként jelent meg 1864-ben, Eduard Trewendt kiadónál újabb két kötetben a sziléziai útjának leírása.

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és feltehetően a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de más tudósításában a Ko Holtei Károlyt a nagy német írók közé sorolja, ld. az Europa 1863/39. 1. tételét.

1864/11. 2.

Wittekind, Heldengedicht von Häbler – Häbler hőskölteménye, a Wittekind, Europa, 1864/11, márc. 4. Chronik, Literatur, 157. h.

A német cikk fordítása – Néhány jó tulajdonsága folytán e költőnek már sikerült hírnévre szert tennie. Dalgyűjteménye, a *Lieder* [Dalok] sok csinos és énekelhető darabot tartalmaz, de mesefüzére: *Die Töchter des Grafen Alban* [Alban gróf leányai], a Schiller-ünnepélyre írt *Satyros* és a vidéki tárgyú dráma: *In der Schenke* [A csapszékben] szintén szép eredményeket mutat a feldolgozás módjában és a választott forma alkalmazásában. A most megjelent hőskölteményben gyakorlott epikus költő áll előttünk. A nyelv és a jellemek erőteljesek, a történeti tárgy költői feldolgozása ügyes, a legnagyobb erénye azonban az, hogy a mű mindvégig epikus jellegű marad, és nem hullik szét lírai epizódokra. Modern epikusainknak ugyanis éppen a lírai elemek alkalmazása a gyenge oldala, és annál dicséretesebb, ha valaki, költőtársaival ellentétben, mentes marad ettől a hibától. Következő művében Häbler a mi korszakunkhoz közelebb álló tárgyat szándékozik választani. Jelenlegi témája csak történelmi szempontból kelt némi érdeklődést, emberileg azonban közömbös története a régi szász hercegeknek.

Magyarázatok a német szöveghez

Carl Gotthelf Häbler – (Haebler, 1829–1909), irodalmi munkáiról ma már kevésbé, inkább ókori tárgyú és kultúraelméleti értekezéseiről ismert német író, költő. A *Wittekind* című elbeszélő költeménye 1864-ben jelent meg Lipcsében, Oskar Leinernél. Dalai (*Lieder*) 1852-ben jelentek meg, a gyermekeknek írt mesefüzér pedig 1856-ban.

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és bizonytalan, hogy mi került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/11. 3.

Lindblad †, Europa, 1864/11, márc. 4. Chronik, Literatur, 157–158. h.

A német cikk fordítása – Hatvannegyedik életévében elhunyt Assar Lindblad svéd költő. 1800. december 19-én született egy Lund melletti kis faluban. Ugyanezen város egyetemén tanult és szerzett diplomát 1829-ben esztétikából. 1832-ben jelentek meg nyomtatásban előadásai a régi svéd nemzeti költészetéről, a kezdeti időszakról a reformáció koráig. 1836-ban [158] lelkésznek választották meg Oefwedben, 1839-től ugyanennek az egyházmegyének a püspöke lett. Innentől kezdve már csak vallásos tárgyú költeményeket írt, és kiadott egy kötetnyi prédikációt. A korábban megjelent költői munkái közül említésre méltó egy éles hangú szatíra a nők ellen, továbbá a *Cylinda*, a *Mondscheinnächte* [Holdfényes éjszakák], a *Jubiläumsgesang für Lund* [Ünnepi dal Lund jubileumára], a *Christiansund* – talán a legjelentősebb darabja –, az *Abschiedsgesang* [Búcsúének], *Sieg Jesu Christi* [Jézus Krisztus győzelme], *Der Fremdling* [Az idegen], *Der Missionär* [A hittérítő]. Az utóbbi két művét a svéd akadémia megkoszorúzta. Lindblad az ókori görög költészet fordítója is volt. Esaias Tegnér tanítványaként a växjöi püspök köré csoportosuló és őt utánozó költői kör tagja volt. Első költői próbálkozásaiban feltehetően ő maga is szolgai követője volt Tegnérnek, és csak később tért eredeti utakra. Németországban Jenny Lind énekesnő révén vált ismertté. Egyes dalokat, melyeket oly utánozhatatlan lírai szentimentalizmusal énekelt a svéd énekesnő, hogy füleket és érzékeket elbájolt vele,

éppen Lindblad írt, mint például a közismert „Am Arensee, am Arensee” kezdetű dalt, melynek címe, ha nem tévedünk, *Der Jungfrau Klage* [A lányka keserve] volt.

Magyarázatok a német szöveghez

Esaias Tegnér – (1782–1846), költő, a lundi egyetem görög nyelv tanára, 1819-től a svéd akadémia tagja, 1824-től växjöi püspök

Jenny Lind – Johanna Maria Lind (1820–1887), svéd operaénekesnő.

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és bizonytalan, hogy a nekrológból mi került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/11. 4.

Malereien im Foyer des neuen Pariser Opernhäusen – A párizsi operaház csarnokának festményei, Europa, 1864/11, márc. 4. Chronik, Bildende Kunst, 162. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Paul Baudry – Paul-Jacques-Aimé Baudry (1828–1886), francia festő, az akadémizmus képviselője, az olasz reneszánsz festészet stílusát elevenítette fel. Azért utazott 1864-ben Rómába, hogy tanulmányokat folytasson és ihletet nyerjen az operaház freskóinak elkészítéséhez. A munkát 1866-ban kezdte meg, és 1872-ben fejezte be. Az operaházat, melyet III. Napóleon építtetett, Charles Garnier tervezte (az épület mai neve Opéra Garnier), és 1860-tól 1874-ig épült. 1875-ben nyitották meg.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés csak néhány sor mellett áll, de a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – II/I. 1864/11, márc. 13. Vegyes, 264. A magyar glossza szövegében módosítások vannak:

Man kennt von demselben... – A Ko szerzője a mondatot rövidítette. Eredeti változatban: „Nem lehet róla egyebet tudni, mint hogy van néhány képe, melyen előszeretettel ábrázol meztelen alakokat, és amelyen felfedezhetők némi erények, elegáns és finom vonások, de minden életszerűség és mélység nélkül vannak festve, emellett kompozíciójukban is jelentéktelen művek.”

Wird der Künstler nun plötzlich... – A Ko szövegéből kimaradt. Magyarul: „Lehetséges, hogy most egyszeriben mind az ábrázolás, mind a művészi gazdagság tekintetében jelentős festővé vált volna? Baudry nem sokat ad arra, hogy a lapok sorra felteszik ezt a kérdést...”

De a császári rendeleten változtatni nem lehet – A Ko szerzőjének betoldása és kommentárja.

A Ko szövege:

„A párizsi lapok igen nagy méltatlankodással emlegetik, hogy az új operaház csarnokának festészeti ékítése Baudry Pálra, egy ugyyszólván egészen ismeretlen művészre, van bízva. Eddigelő nem lehet róla egyebet tudni, mint hogy kiváló előszeretettel viseltetik a leplezetlen alakokhoz. De a császári rendeleten változtatni nem lehet s Baudry már el is utazott Velenczébe előtanulmányait megteendő.”

A szerzőség kérdése – A nyelvi sajátosságok alapján („ékítése”, „eddigelő”, „kiváló előszeretettel”) Arany szerzősége kizárható.

1864/11. 5.

Wiederherstellung alter Bauwerke in Frankreich – Régi épületek felújítása Franciaországban, Europa, 1864/11, márc. 4. Chronik, Bildende Kunst, 162. h.

A német cikk fordítása – A párizsi Notre-Dame székesegyház felújítása Viollet-le-Duc vezetésével befejeződött. Még az idén megkezdődnek az avignoni pápai palotán a munkálatok, majd ezt követően a város középkori várfalai kerülnek sorra a tornyokkal és oromzatokkal együtt; Viollet-le-Duc már elkészítette hozzá a terveket. Szó esett a királyi birtokokhoz tartozó kastélyokról is. Ezeket a régi pompájukba akarják visszaállítani, hasonló módon, mint a blois-i és pierrefonds-i kastélyokat, eltávolítva róluk mindent, ami a későbbi időszakokban elcsúfította őket. Felújítják továbbá a sens-i székesegyház Zsinattermét, a Saint-Denis-i bazilikát, mely korábban a francia királyok temetkezési temploma volt, és amelyet I. Napóleon is végső nyughelyül választott magának. III. Napóleon újra kinyilvánította szándékát, hogy sírboltot építtet családjá számára, ahol nagybátyjának földi maradványait is elhelyezteti. Jelentős munkálatokat terveznek ezenkívül a párizsi Sainte-Chapelle és a Cluny Hotel épületén. A következő templomokat emlegetik még, melyeknek restaurálása részben már befejeződött, részben még ezután következik: a laoni katedrális, az eu-i templom, a Saint-Nazaire-bazilika Carcassone-ban, az andelys-i templom, a Saint-Julien-bazilika Brioude-ban, a Saint-Cerneuf-templom Billomban, a Saint-Nectaire- és Saint-Quiriace-templom Provinsban, a Saint-Benoît-sur-Loire-i templom és több más 14. századi templom Boulogne-sur-Seine-ben.

Magyarázatok a német szöveghez

Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc – (1814–1879), a régi francia épületek restaurációjáról neves francia építész és művészettörténész

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a párizsi felújítások legközelebbi terveire vonatkozik, a Ko feltehetően ennyit vett volna át.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de III. Napóleon párizsi építkezéseiről a Ko másutt tudósított. A színházak lerombolásáról és építéséről pl.: Ko II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119.

1864/11. 6.

Aus dem Kunstbudget Belgiens – *Belgium művészeti költségvetéséről*, Europa, 1864/11, márc. 4. Chronik, Bildende Kunst, 163–164. h.

A német cikk fordítása – Belgium állami költségvetéséből az 1864. évre újabb 100 000 frankot fordítanak a freskók befejezésére, melyeket az állam és a tartományok együttesen kiviteleznek. Ezúttal a következő épületek művészi díszítéséről van szó: Antwerpenben a városháza és a Szent György-templom, Brüsszelben a Rue Ducale-i palota és a Du Sablon-templom, Lüttichben [Liège-ben] a Szent Kereszt-templom és a Saint Pholien-templom, [164] Gentben az egyetem és a Szent Anna-templom, Ypresben a csarnokok és a városháza, Ixelles-ben az iskola, valamint a következő helységek templomai: St.-Troud, Verviers, Saint-Nicolas. E munkálatok összesen 1 044 440 frankba kerülnek, ebből az állami költségvetés 711 517 frankot, a tartományok és a templomok 340 893 frankot vállaltak magukra.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés a glossza első felére vonatkozik, feltehetőleg összefoglaló tudósítás jelent volna meg a Koszoróban.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1864/11. 7.

Portugiesische Volkspoesie – *Portugál népköltészet*, Europa, 1864/11. márc. 4. 343–350. h.

A német cikk tartalma – Az Europa Christian Friedrich Beller mann kétnyelvű, eredeti nyelven és német fordításban közölt portugál népköltészeti gyűjteményét ismerteti. A kötet elején, az V–X. oldalon név nélküli bevezető olvasható, feltehetően

Bellermannról. Az Europa cikkírója, anélkül, hogy jelezné, ezt a bevezetőt veszi át, belefűzve a saját eszmefuttatásait és a szövegek ismertetését, a cikk végén pedig a kötet anyagából közöl mutatványt.

A német cikk fordítása – A cikk német szövegéből a Gyulai által átvett részeket közöljük. A magyar változatot ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Christian Friedrich Bellermann – (1793–1863), német evangélikus lelkész, 1818-tól 1825-ig a lisszaboni német evangélikus közösségnél teljesített szolgálatot.

João Baptista da Silva Leitão de Almeida-Garrett – (1799–1854), portugál író, költő, drámaíró. 1851 és 1858 között három kötetben, *Romanceiro* címmel adta ki népköltészeti gyűjteményét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/I. 1864/12, márc. 20. 284: Gy[ulai] P[ál]: *Portugal népköltészet*. Gyulai Pál részleteket emel át, és ezeket újraserkesztve hozza létre a saját cikkét. Az Európára nem hivatkozik, így úgy tűnik, mintha közvetlenül a kötetből dolgozott volna.

A Ko szövege:

„*Portugal népköltészet*. Bellermann, egy német, ki sok ideig lakott Portugalban, egy kötet portugal népdalt és románczot hagyott hátra, melyet barátjai nem rég adtak ki Lipcsében. Minden dalhoz és románczhoz oda van csatolva a német fordítás is; egyszersmind számos felvilágosító jegyzetet veszünk a jeles gyűjtőtől és fordítótól.

A portugaloznak még nincs nagyobbserű népköltési gyűjteményök. Első gyűjtőjök de Almeida Garrett volt, a közelebb elhunyt külügyminister, ki 1851-ben adta ki mintegy harminczhét darabból álló gyűjteményét. Bellermann egészen átvette e gyűjteményt, a többi, a felesebb szám, az ő fáradságának gyümölcse. A portugal népköltészet általában sokat hasonlít a spanyolhoz, a különbség köztök csak az, hogy a portugal szelidebb és lágyabb. A mi a spanyol költészetben szenvedélyes, vad és iszonyu, a portugalban mintegy megenyhül. A portugal nép leginkább ünnep- és vasárnapokon szokta énekelni dalait, románczait és legendáit. Örege, ifja összegyűl a kertekben, vagy a falu piaczn vagy csapszékb; egyik guitart vagy tambourint vesz kezébe és sebes ütemekben énekel a szűz szerelemről, a nőhűségéről, szerelmi boldogságról és kinről, tiltott viszonyokról. Vig és szomorú dal s románcz egymást változtatják. A szerelmi és lovagrománczokkal ájtatos legendák és csodás regék társulnak. A tulajdonképi történelmi ó-portugal dalok és románczok leginkább a mórok körül forognak s a Nagy Károly mondaköréből vannak véve. Meglepő, hogy oly kitűnő hajósnépnél, minő a portugal, a tengeri kalandokról hallgatnak a románczok. Bellermann csak egyetlen oly románczot tudott találni, melynek színhelye a tenger és hajó. Címe: A »Kathrinéta hajó.« Hanem ez aztán nagyon szép. Im itt közöljük a mint hirtelenében lefordíthattuk:

Nézd amott az Kathrinéta,
Hírneves hajó, figyelj,
Elmondom mi történt rajta;
Ajh csodás és iszonyú!

Napok teltek, év is eltelt
S hazatérni nem tudott;
Már alig van enni inni,
Éhhalállal küzd a nép.
Sarutalpat lágyítottak
Csillapítani éhüket;
De az oly kemény, hogy senki,

Bár akarja, sem eszi,
Sorsot húznak, vágóhidra
Mint barmot kit vigyenek,
A hajónak kapitányát
Érte a sors, iszonyú!

»Hej fiam, matrózfiacskám,
Mácssz fel ott az árboczon.
Látod-e a spanyol földet
Vagy Portugal partjait?«
»Nem látom a spanyol földet,
Sem Portugal partjait.
Látok hét mezitlen kardot
Mind szivednek fenve ki.«
»Mácssz feljebb szemes fiacskám,
Tetejéig meg se állj!
Látod-e a spanyol földet
Vagy Portugal fővenyét?«
»Hát mit adsz jó kapitányom?
Megvan, megvan, mit kívánsz.
Látom már a spanyol földet,
Portugalnak fővenyét.
Három lányt is látok immár
Egy nagy fának árnyiban:
Egyik ül és csöndesen varr,
A másik meg fonogat,
Harmadik, legkedvesb köztök,
Búsul, búsul, sirni kezd.«
»Mind a három én leányom,
Végre hát ölelhetem!
No, a ki legkedvesb köztök,
Lesz jutalmul, a te nőd.«
»Nem kell nékem a te lányod,
Téged vár, téged szeret.«
»Jól van, hát pénz lesz jutalmad,
Mennyit elbírsz válladon.«
»Pénz se' kell, bajjal szerezted,
Tartsd magadnak öregem.«
»Od'adom hát paripámat,
Szép fehér és párja nincs.«
»Nem kell, tartsd meg paripádat,
Hozzám csak bajjal szokik.«
»Nesze, vedd hát Kathrinétát,
Messzi útra jó hajó.«
»Az se' kell, mert kormányozni
Nem tudnám úgy, mint magad.«
»Nos mi kell, szemes fiacskám?
Szólj és vedd jutalmadat.«
»Lelket kérek, lelked' kérem
Menten add át, tartozol.«
»Pusztulj sátán, pusztulj innen,
Pusztulj, ne kísérts tovább!

Lelkemet istennek adtam,
 Testem légyen tengeré.«
 De leszáll egy angyal hozzá,
 Tengerből kiemeli.
 Sátán ordít, ordítását
 Visszazúgja szél s a hab;
 Kathrinéta lassan, csendben
 Még az este kikötött.”

A szerzőség kérdése – A Ko két és fél évfolyamában ez az egyetlen cikk, amely az Európából Gyulai Pál aláírásával (szignójával) jelent meg. Nevének kezdőbetűi feltehetően a versfordítás miatt kerültek oda, mint ahogy Arany János is saját nevének kezdőbetűivel jelölte azt a cikket, melyben versfordítást közölt Johannától (ld. Europa 1863/15. 10).

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/12.

Függelék

1864/12. 1. *Neue Oratorien von Franz Liszt*, Europa, 1864/12, márc. 11. Chronik, Musik, 176. h.

In Rom, in der Nähe des Papstes scheint der berühmte Componist sich lediglich der geistlichen Musik gewidmet zu haben. Bereits vollendete er dort die zwei Oratorien: „Elisabeth” (die Heilige) und „Christus”, und nun hört man, daß er auch noch ein drittes schaffen will, bevor er nach Deutschland zurückkehrt. Dem Texte des neuen Werkes werden die Legenden über das Leben des heiligen Franz v. Assisi zu Grunde liegen.

1864/12. 2. *Eine Messe von Rossini*, Europa, 1864/12, márc. 11. Chronik, Musik, 176. h.

Seit Rossini seinen Aufenthalt in Paris genommen, d. h. also schon seit Jahren, war man gewohnt, ihn nur für den Kreis seiner Freunde und Bekannten, für die im eigenen Hause abgehaltenen musikalischen Soireen thätig zu sehen. Ans Licht traten all die kleinen zierlichen Sächelchen, welche auf so private Weise entstanden, nicht. Er wird jetzt aber doch noch einmal der Oeffentlichkeit ein großes Werk übergeben. Es ist dies eine Messe, die Mitte März in einer Pariser Kirche zur Aufführung kommen soll.

1864/12. 3. *Fenelons* [!] „*Telemach*” componirt, Europa, 1864/12, márc. 11. Chronik, Musik, 176. h.

Der berühmte Naturforscher Graf *Lacépède*, ein Verehrer der Gluck’schen Musik, gerieth in seiner Jugend auf den mehr als närrischen Einfall, nicht etwa bloß kleine Lieder, sondern auch einen ganzen Roman in Musik zu setzen. Und dieser Roman war – unglaublich und dennoch historisch beglaubigt – Fenelons [!] „*Télémaque*”. In der neuen Ausgabe des Fetis’schen Werkes heißt es folgendermaßen: „Der Graf *Lacépède* componirte mehrere Concert-Symphonien, die in den öffentlichen Sitzungen der Akademie der schönen Künste oder der philotechnischen Gesellschaft zur Aufführung gelangten; ferner verschiedene Sonaten und Sextuors. Er setzte den ganzen *Telemach* von Fenelon [!] in Musik; endlich hinterließ er als Manuscript eine Messe und ein Requiem.” Auch die Partitur des *Telemach* blieb ungedruckt.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1864/12. 1.

Neue Oratorien von Franz Liszt – *Liszt Ferenc új oratóriumai*, Europa, 1864/12, márc. 11. Chronik, Musik, 176. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Krisztus oratórium – Liszt Ferenc 1855-től dolgozott rajta, és 1867-ben fejezte be. Nyomtatásban 1872-ben jelent meg.

Szent Erzsébet legendája – Liszt 1857 és 1862 között írta, bemutatója a pesti Vigadóban volt 1865-ben.

Assisi Szent Ferenc legendái – A témakörből Lisztnek két műve született ebben az időszakban. A *Szent Ferenc Naphimnusza* című kórusmű 1862-ben, valamint a *Két legenda* első darabja: *Assisi Szent Ferenc prédikál a madaraknak* 1862–1863-ból. Ez utóbbi bemutatója 1865. augusztus 29-én volt a pesti Vigadóban, nyomtatásban pedig 1866-ban jelent meg.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/I. 1864/13, márc. 27. Külföldi szemle, 309: *Liszt Ferenc*. Fordítás.

A Ko szövege:

„Liszt Ferencz hazánkfia Rómában, a pápa közelében, úgy látszik egészen az egyházi zenének szenteli magát. Már két oratóriumot végzett be ott. Az első czime »Szent Erzsébet,« a másodiké »Krisztus.« Jelenleg egy harmadikon dolgozik. Ez új műve szövegének alapjául Assisi szent Ferencz legendái szolgáltak.”

A szerzőség kérdése – A glosszának nincsenek olyan elemei, melyek Arany szerzőségét kizárnák vagy megerősítenék. Miután a következő glossza feltehetően nem az ő szövege, így talán a Lisztről szólót is más – esetleg Gyulai Pál vagy Bartalus István – fordította.

1864/12. 2.

Eine Messe von Rossini – *Rossini miséje*, Europa, 1864/12, márc. 11. Chronik, Musik, 176. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Rossini miséje – A *Kis ünnepi mise (Petite messe solennelle)*, melynek bemutatója 1864. március 14-én volt Párizsban. A *Stabat Mater* című művéhez hasonlították, melyet Rossini 1832-ben írt, 1841-ben átdolgozott, és 1842. március 18-án mutatták be Párizsban.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/I. 1864/13, márc. 27. Külföldi szemle, 309: *Rossini*. Az utolsó mondatig fordítás, azonban az Europa szövege még csak előrejelzi a mise bemutatását, a Ko pedig megtörtént eseményként számol be róla, más, ismeretlen forrás alapján megtoldva a glosszát két mondattal. Rossini miséjéről Arany később is kijelöl egy glosszát, de nem veszi át. Ld. az Europa 1864/18. 5. szövegét és jegyzetét.

A Ko szövege:

„*Rossini*. Mióta Rossini Párisban lakik, minek már jó ideje, csak barátjai és ismerősei számára adott zenészi estélyeken adta jelét tevékenységének. Az e célra írt kisebb szerzeményei az estélyek titkai maradtak. Azonban ez év elején híre futott, hogy egy nagy misét írt, mely márciusban Páris valamely templomában hallható lesz. A hír csakugyan valósult. A múlt héten a várt misét csakugyan hallotta Páris egész előkelő

világa. Rendkívül nagy hatást tett. Rossini ez új művét sokan a »Stabat«-tal egyenlő rangúnak becsülik.”

A szerzőség kérdése – A glosszának nincs olyan nyelvi, stilisztikai vagy szerkezeti jegye, mely alapján Aranynak lenne tulajdonítható. Talán Bartalus István fordítása. Erre utal az Europa szövegének kiegészítése is.

1864/12. 3.

Fenelons [!] „*Telemach*” *componirt* – *Fénelon Télémaque-ja megzenésítve*, Europa, 1864/12, márc. 11. Chronik, Musik, 176. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

François Fénelon – Ld. az Europa 1863/37. 2. jegyzetét.

Bernard Germain de Lacépède – (1756–1825), francia természettudós és zeneszerző.

A Christoph Willibald Gluck iránti tisztelete onnan eredt, hogy a zeneszerző megdicsérte két operáját.

Fétis – François-Joseph Fétis ötkötetes zenei lexikona: *Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique*, Paris, 1863–1864. „Új kiadásnak” a glossza ezt a második kiadást nevezi, az első kiadás 1834–1835-ben jelent meg. Lacépède-ről az 5. k. 152. oldalán van szócikk.

sextuor – hat hangszerre írt zenemű

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/I. 1864/11, márc. 13. Vegyes, 264. Nem tudni, hogy a Ko szerzője mely lapra hivatkozik, a „Zw.” rövidítés feloldása bizonytalan. A glosszát azonos szöveggel több lap közölte a Koszorúnál előbb és később is. Az Európából három egymást követő glossza került át Arany lapjába, így nagy valószínűséggel a cikk innen származik. A magyar szöveg a glossza első felének rövidített változata. A Ko szerzője elhagyja a Fétis-féle lexikoncikkéből vett idézetet. Ennek magyar fordítása: „Fétis munkájának új kiadásában ez olvasható: »Lacépède gróf több szimfóniát szerzett, melyeket a szépművészeti akadémia vagy a műszaki tudományos társaság [École Polytechnique] nyilvános ülésein adtak elő; komponált továbbá szonátákat és sextuorokat. A teljes Télémaque-regényt megzenésítette; végül kéziratban hagyott hátra egy misét és egy rekviemet. A Télémaque partitúrája is kéziratban maradt.«”

A Ko szövege:

„A »Zw.« Lacépèderől [!], a híres természetbuvárról, azt a furcsaságot közli, hogy fiatal korában, mint a Gluck-zene nagy bámulója, nem elégedett meg dalok zenére tételével, hanem egy egész regényt, még pedig Fénelon Telemaque-ját [!] szedte kottára.”

A szerzőség kérdése – A glosszának nincs olyan nyelvi, stilisztikai vagy szerkezeti jegye, melynek alapján Aranynak lenne tulajdonítható. Miután az ezt megelőző glosszákat a lapszámból szintén más fordíthatta, úgy tűnik, e zenei tárgyú cikkeket Arany valamely munkatársának, talán Bartalus Istvánnak adta ki feldolgozásra.

1864/13. 1. *Ein americanischer Geschichtschreiber in seiner Häuslichkeit*, Europa 1864/13, márc. 18. 385–390. h.; a 387. hasábon, a 13. sorban fűggőleges vonalú jelölés grafittal.

	<p>Ein americanischer Geschichtschreiber in seiner Häuslichkeit¹⁷</p> <p>Fünf Jahre ist es, daß Prescott, die Zierde der americanischen Historiographie, aus seinem irdischen Dasein abgerufen wurde, und schon hat die Pietät von Freunden und Gesinnungsgenossen ihm ein literarisches Ehrenkenmal errichtet, welches an Reichthum des Inhalts wie an äußerer Pracht sich so stattlich präsentirt, daß schmerzliche Vergleiche zwischen der als vorzugsweise materialistisch verschrieenen Union und der ungleich weniger rücksichtsvollen Heimath des Volks von Denkern sich aufdrängen. Ein prächtiger Quartband in feinsten grüner Leinwand gebunden und mit Goldschnitt verziert, auf dem Deckel das Wappen des Verewigten mit den bezeichnenden Worten des Horatius: Nil conscire sibi als Inschrift, so stellt sich das Prachtwerk äußerlich dar, während das Innere durch halb altväterische, aber in jeder Beziehung splendide Ausstattung, prächtigen Druck, feinstes Papier das Lob einer typographischen Musterleistung verdient. Das Buch ist vom Herausgeber den Herren W. H. Gardiner und W. Amory gewidmet, als den beiden Männern, welche mit ihm zusammen im letzten Willen des Verstorbenen als dessen und seiner Familie treueste Freunde wiederholt mit Auszeichnung Erwähnung gefunden hätten. Auf 478 Seiten wird der gesammte Lebenslauf Prescotts in ausführlicher, durch zahlreiche eingestreute Briefe von ihm und an ihn illustrirter Darstellung beschrieben, nicht ohne daß mitunter das Gefühl der Pietät sich in allzu minutiöser Detaillirung kundgäbe; indessen war das häusliche Leben des verewigten Geschichtschreibers immerhin interessant genug, um in seinen Einzelheiten auch unsererseits eine freundliche Beachtung in Anspruch zu nehmen.</p> <p>William Hickling Prescott, geboren am 4. Mai 1796 zu Salem im Staate Neuengland, war der Sohn eines dortigen sehr geachteten Sachwalters und ein Enkel des Generals Prescott, der die amerikanischen Truppen in der Schlacht von Bunkershill befehligte. Der Knabe genoß eine treffliche Erziehung im Elternhause wie bei der „Schulmutter“ Fräulein Higginson und später bei „Master Knapp“, einem mit Recht gepriesenen Lehrer der Jugend; die Uebersiedelung seines Vaters nach Boston im Jahre 1808 hatte die Aufnahme des Sohnes in die Schule des Dr. Gardiner, Pfarrer an der Dreifaltigkeitskirche daselbst, zur Folge, aus welcher er im Jahre 1811 in das Harvard-College übertrat, um sich den classischen</p>	
--	---	--

¹⁷ Life of William Hickling Prescott by George Ticknor, Boston, 1863. Leipzig, F. A. Brockhaus. [Az Europa jegyzete a címhez.]

<p>[a „seine” és „heroischen” szó közölt vonal grafittal]</p>	<p>Studien zu widmen. Hier nun widerfuhr ihm das große Unglück, daß ihm eines Tages beim Herausgehn aus der Commons Hall ein Stück hartes Brod ins Gesicht geworfen wurde und das offene Auge traf – wie bekannt, ein äußerst seltener Fall, da dieses wachsame Organ bei dem Herannahen der geringsten Gefahr sich instinctmäßig zu schließen pflegt. Das Auge war vernichtet, Prescott lag hart darnieder, es zeigten sich bei ihm Symptome, wie sie bei Gehirnerschütterungen vorkommen, seine Kraft war gebrochen, sein Puls schwach, sein Gesicht bleich und zusammengeschrumpft, und er vermochte nicht einmal im Bette aufzusitzen. Aber sein Geist war heiter und ruhig, und der harte Schlag, der ihn betroffen, wurde der Ausgangspunkt eines neuen Lebens. Obwohl in den nächsten Jahren auch das gesunde Auge öfters krankhaft afficirt wurde und die peinlichste Sorgfalt aufgewendet werden mußte, um diese einzige Quelle der Sehkraft zu erhalten, so vermochte das Alles doch nicht die fröhliche Entfaltung seiner Geisteskräfte und die Ruhe des Gemüths zu stören, wenngleich er die Aussicht, die juristische Laufbahn, wie er gehofft, mit Glanz und Erfolg zu betreten, gänzlich aufgeben mußte. Die beiden nächsten Jahre verbrachte er in Europa, bereiste seiner Gesundheit wegen England, Frankreich und Italien, suchte die Hülfe der berühmtesten Augenärzte, mußte aber, wenn auch im Allgemeinen neu gekräftigt, doch ohne Heilung für sein schwerstes Leiden gefunden zu haben, [387]</p> <p>nach der Heimath zurückkehren, wo er sich im Jahre 1820 mit Susanna Amory, der Tochter eines verstorbenen Kaufmanns, vermählte.</p> <p>Obwohl es ihm nicht gelingen wollte, einen ersten größeren literarischen Versuch in eine damals in ihrer besten Blüthe stehende Review aufgenommen zu sehn, entschloß sich Prescott doch, die Schriftstellerlaufbahn zu ergreifen und zwar Geschichtschreiber im besten Sinne des Wortes zu werden. Zehn lange Jahre der Vorbereitung erschienen ihm nicht zu viel, wo es ein so hohes und schönes Ziel zu erringen galt, und er ging an seine Studien mit einer Regelmäßigkeit und Gründlichkeit, als hätte er die ersten Anfänge des Wissens erst noch zu erlernen. Während dieser langwierigen Forschungen wurde er wiederholt durch Augenentzündungen gestört, allein seine heroischen Anstrengungen ließen ihn auch dieses Hinderniß überwinden. Freilich aber mußte diese traurige Eigenthümlichkeit seinem Leben einen ganz absonderlichen Charakter aufdrücken, und in der That hat das Stillleben, das er zu führen gezwungen war, einen ungewöhnlichen Reiz.</p> <p>Es war im Winter von 1837 zu 1838, als Prescott seine „Geschichte Ferdinands und Isabella's” der Oeffentlichkeit übergab. Der Charakter des nun Zweiundvierzigjährigen hatte sich gefestigt fürs Leben, und die Ergebung in das Loos, des Augenlichtes nur mit größter Vorsicht sich zu wissenschaftlichen Arbeiten bedienen zu dürfen, hatte ihn das stille Sammeln der Gedanken und das innere Ausarbeiten derselben zu correcter,</p>
---	--

schriftgemäßer Form gelehrt, so daß er selbst, ohne alle literarische Hülfsmittel, eine lateinische Ode an seinen Freund Gardiner zu dichten und dieselbe auch nach Jahren öfter im geselligen Kreise zu recitiren vermochte. Indessen besaß er noch ein Auskunftsmittel, das ihm ein selbständiges Schreiben ohne besondere Anstrengung der Augen erlaubte, einen sogenannten Noctograph, den er 1816 in Paris kennen gelernt hatte. Es ist dies ein Apparat, mittelst dessen die Blinden schreiben lernen und dessen Einrichtung ebenso wenig complicirt oder schwierig ist wie sein Gebrauch; allein da Derjenige, welcher sich desselben bedient, keine Ansicht von Dem was er geschrieben erhält, so ist ihm auch die Möglichkeit entzogen, Correkturen und der gleichen anzubringen, und es ist für ihn deshalb unumgänglich nothwendig, daß er seine Gedanken, ehe er sie dem Papier übergiebt, sorgfältig und genau überlegt.

Noch immer hielt er an dem schon früh gefaßten Entschlusse fest, Alles zu versuchen, um womöglich die ursprüngliche Schärfe und Stärke seines Auges wieder zu erlangen. Zu diesem Zwecke hatte er in sein ganzes Leben und Thun eine Regelmäßigkeit gebracht, wie man sie wohl selten mit ähnlicher Virtuosität gehandhabt sehen dürfte. Die tägliche Eintheilung seiner Zeit in bestimmte Abschnitte zu geistiger Thätigkeit, zum Genusse geselliger Freuden und zur Pflege des Körpers war für ihn ein Geschäft von ebenso großer Wichtigkeit als die sorgfältige Rücksichtnahme auf Speise und Trank, bezüglich deren er sich den verständigen Anordnungen seines geschätzten Arztes Dr. Jackson mit unbeugsamer Strenge fügte. Er verließ früh am Morgen sein Lager, obwohl ihm die Ausführung dieses Entschlusses keine geringe Anstrengung kostete, da er von Kindheit auf wenig [388]

natürliche Anlage zum Frühaufstehen in sich gespürt hatte. Es war deshalb festgesetzt, daß er allmorgens geweckt wurde, und er hatte sich gewöhnt, nach dem Erwachen langsam und leise bis Zwanzig zu zählen, dann aber mit Entschlossenheit vom Lager aufzuspringen; mitunter kam es indessen doch auch vor, daß die Anhänglichkeit an das liebe Bett ihn übermannte, und dann zahlte er für diese Schwäche dem Diener, der ihn geweckt, eine Strafe, die er sich selbst auferlegte. Früher, als er noch Student war, hatte ein treuer Diener, Nathan Webster, die Obliegenheit, den Gernschläfer durch Pochen an die Thür der Schlafstube zu erwecken, zugleich aber auch die unbedingte Weisung, falls der Geweckte nach Verfluß einiger Minuten nicht antworten sollte, in das Schlafzimmer einzudringen und das Deckbett wegzunehmen. Webster blieb länger als dreißig Jahre in Prescott's Hause und wurde von seinem gütigen Herrn in dessen letztem Willen reichlich bedacht. Das erste Geschäft nach dem Aufstehn war, nach dem Wetter und dem Thermometer zu schauen, – eine um so wichtigere Forschung, als der Rheumatismus, von welchem Prescott fast immer geplagt wurde, allerdings eine ängstliche Rücksicht ans die Witterungsverhältnisse nöthig machte. Aus demselben Grunde pflegte er auch seine

	<p>Kleidung sorgfältig auszuwählen, und da ein anderer Maßstab in dieser Beziehung kaum aufzufinden war, so ließ er auf jedem Kleidungsstück das genaue Gewicht desselben durch den Schneider markiren. Den Graden des Thermometers entsprach die Schwere der Kleider, aufs genaueste bis aus die Unze ausgerechnet, und das Gefühl der Sicherheit, das sich Prescott dadurch verschaffte, war ohne Zweifel nicht ohne günstigen Einfluß aus sein körperliches Befinden.</p> <p>War Toilette gemacht, so kam's zur Bewegung in der freien Luft. Früher ritt Prescott gern und gut, und es kam ihm später schwer an, seine Ausflüge zu Roß einzustellen, als der Arzt ihm dies dringend anrieth. Kein Wetter, außer etwa heftiger Sturm vermochte ihn jemals abzuhalten, täglich auf diese Weise „sich aufzuziehn“ wie eine Uhr; selbst an den kältesten Wintermorgen ritt er aus und gewöhnlich anderthalb bis zwei Stunden weit, bis zu einer Stelle, wo er die Sonne sich am Himmel erheben sah. Nach Hause zurückgekehrt wechselte Prescott, unter genauer Beachtung der im Hause und in seinem Zimmer vorhandenen Temperatur, die Kleider und setzte sich dann, gewöhnlich in recht frischer und heiterer Stimmung, zu einem mäßigen und sogar spärlichen Imbiß nieder, um sich hernach ohne Zögern seinen Studien zu widmen. Während er seine Toilette vollendete oder etwa nöthige Anordnungen für seine regelmäßigen Beschäftigungen traf, las ihm seine Gattin aus den neuesten Zeitungen oder sonstigen Erzeugnissen der Tagesliteratur vor. Um zehn Uhr erschien sein Vorleser und Secretär, auf dessen pünktliches Eintreffen Prescott so großen Werth legte, daß er bei jeder Verspätigung desselben auf eine eigenthümlich bezeichnende und vorwurfsvolle Weise nach der Uhr sah, niemals aber ein hartes Wort äußerte. Nun begann eifriges Arbeiten, das in der Regel nicht länger als drei Stunden dauerte; aber auch dabei bewegte sich Prescott innerhalb eines ordentlichen Systems von Vorsichtsmaßregeln. Vorhänge und Fensterläden dämpften das Tageslicht bis zu einem [389]</p> <p>genau bestimmten Grade, und er selbst berechnete noch überdies die Stellung oder Lage, die er dem direct einfallenden, wie dem von seiner Umgebung reflectirten Lichte gegenüber einzunehmen hatte; der wechselnden Höhe der Temperatur entsprechend legte er mehr oder weniger, schwerere oder leichtere Kleider an, und der Stärke seines Rheumatismus entsprechend regulirte er die Wärme des Zimmers; die verschiedenen Kunststückchen und Handgriffe aber, mit deren Hülfe er sich Notizen über das ihm Vorgelesene machte und das Nöthigste davon, was er zu seinen Arbeiten unmittelbar brauchte, dem Gedächtniß einzuprägen sich bemühte, waren das Ergebniß vieler mühevoller Versuche, die er mit ängstlicher Sorgfalt und großer Geduld angestellt hatte. Fast noch merkwürdiger übrigens als der Scharfsinn und das Geschick, mit welchem er das Alles sich ausgedacht hatte und durchführte, ist die gewissenhafte Beständigkeit, mit welcher er vierzig Jahre lang Tag für Tag sich diesen selbst-</p>	
--	--	--

	<p>geschaffenen Beschränkungen unterzog.</p> <p>Um ein Uhr schloß Prescott seine Arbeitszeit, um etwa eine Stunde lang zu lustwandeln oder irgend einen Geschäftsgang zu machen, gewöhnlich kam er erfrischt und erheitert davon zurück und zeigte ein Lüstchen zum Schlendern und Plaudern. Um drei Uhr wurde das Mittagessen aufgetragen. Prescott war ein erklärter Verehrer der Freuden der Tafel; aber er schränkte sich mit peinlicher Strenge auf ein Minimum derselben ein, um sein Auge möglichst zu schonen, und nur bei seltenen Gelegenheiten, wo er im Freundeskreise außer dem Hause speiste oder Gesellschaft bei sich sah, gönnte er sich, mit Bewilligung seines Arztes, einen reichlicheren Genuß, selbst diesen aber nicht, ohne genau die Wirkungen desselben auf sein Befinden zu beobachten. Wein bei Tische zu trinken war ihm gestattet, aber auch hier hatte er sich ein bestimmtes Maß des Genusses gesetzt, das er auf Grund zahlreicher und verschiedenartiger Experimente, die er in einem Zeitraum von dreiunddreißig Monaten angestellt, für heilsam erkannt hatte – zwei bis zwei und ein halbes Glas Sherry oder Madeira. Nach dem Essen rauchte er eine leichte Cigarre und ließ sich dabei von seiner Frau Etwas vorlesen, dann begab er sich von neuem auf einen Spaziergang, der gewöhnlich eine Stunde andauerte, und von fünf bis acht schlürfte er seinen Thee und arbeitete mit seinem Secretär.</p> <p>[390]</p> <p>Damit war die Tagesarbeit vollbracht, und nun begab sich Prescott aus seinem Arbeitszimmer nach dem Bibliothekzimmer. Hier nahm er entweder Platz oder ging auf und ab, während seine Frau ihm etwas Unterhaltendes vorlas; am liebsten lauschte er den Erzählungen Walter Scott's und der Miß Edgeworth. Diese Abendstunden waren ihm eine Quelle wahren Trostes. Er erfreute sich nicht nur an Dem, was er hörte, sondern blieb auch oft vor seinen Büchern stehen, namentlich vor seinen Lieblingsbüchern, und sah genau nach, ob sie auch alle an ihrem Platze standen, und ob überhaupt die ganze Sammlung so stramm und ordentlich sich darstelle wie ein Regiment Soldaten bei der Parade. Ja er sprach sogar mitunter über sie und mit ihnen, als wären es lebendige Freunde von ihm. Halb elf Uhr schickte er sich, nachdem er noch ein Glas Wein getrunken, zum Schlafengehen an, und sein Schlaf war tief und gesund. In früheren Jahren besuchte er gern und oft Abendgesellschaften; allein um durch dieselben nicht an dem Genuße des bestimmten Quantums frischer Luft verkürzt zu werden, machte er, zu Hause angekommen, noch einen Spaziergang im Garten auf einem mit Planken eingezäunten Weg, der ihm erlaubte mit geschlossenen Augen auf und nieder zu laufen, was, wie er an sich erfahren hatte, ihm für die Arbeit des nächsten Tages sehr zu Statten kam.</p> <p>Wie in allen Dingen, so hielt er auch bei der körperlichen Bewegung, die er sich machte, die bestimmte Zeit streng ein. Hinderte ihn ein heftiger Sturm am Ausgehen, oder glänzte der Schnee an einem sonnigen Wintertage allzu empfindlich für</p>	
--	---	--

	<p>sein Auge, so warf er sich in seinen Straßenanzug und ging mit lebhaften Schritten in den kältern Theilen seines Hauses auf und ab, oder sägte und spaltete auch Brennholz in einem Schuppen. Uebrigens wurden ihm sogar seine täglichen Spaziergänge schwer genug. Die erste halbe oder ganze Stunde seines Gehens verursachte ihm, in Folge seines Rheumatismus, große oft sehr empfindliche Schmerzen, aber trotzdem gab er die regelmäßigen Ausflüge nicht auf, da er sich sagen mußte, daß ohne den Genuß der frischen Luft sein Auge noch viel weniger im Stande gewesen wäre, ihm zu dienen. Das trieb er so bis in die letzten Tage seines Lebens, und nur die letzte schwere Krankheit vermochte ihn ganz ans Lager zu fesseln.</p>	
--	---	--

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/13. 1.

Ein americanischer Geschichtschreiber in seiner Häuslichkeit – Egy amerikai történetíró házi környezetében, Europa 1864/13, márc. 18. 385–390. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

William Hickling Prescott – (1796–1859), amerikai történész, az amerikai történetírás megalapítója

George Ticknor – (1791–1871), amerikai történész, akadémikus, irodalomtörténész

William Howard Gardiner – (1797–1882), bostoni ügyvéd

William Amory – Prescott barátja, feleségének (Susanna Amory) feltehetően rokona.

A Gardinerhez és Amoryhoz fűződő barátságot mutatja, hogy Prescott a két fiának az ő keresztnévüket adta. Az idősebb fiú neve William Gardiner Prescott, a fiatalabb fiúé William Amory volt.

nil conscire sibi, nulla pallescere culpa – Horatius, *Episztolák* I/I. 61: [Ércfalként álljon a jellem, /] mit nem rettent büntudat és vétek sose sáppaszt” (ford. Horváth Károly István)

Dr. Gardiner – John Sylvester Gardiner (1765–1830), a bostoni Trinity Church rektora, az ottani Athenaeum egyik szerkesztője, történész és író

Geschichte Ferdinands und Isabella's – Szó szerinti fordításban: „Ferdinánd és Izabella története”; a mű eredeti címe és első kiadása: *History of the Reign of Ferdinand and Isabella, the Catholic*, American Stationers' Company, John B. Russel, Boston, 1838, 1–3.

Marie Edgeworth – (1767 v. 68–1849), írországi író

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés nem a szövegre vagy annak részletére vonatkozik, inkább szöveghatárt feltüntető jelnek tűnik. A jelölést tartalmazó mondat fordítása a Koszoróban: „Tanulmányait gyakori szemgyuladások zavarták, de hőiesen leküzdte ez akadályt is.” A jelölés értelme bizonytalan. Talán a német mondatszerkezet tagolására vagy a mondat tartalmára vonatkozik.

A Ko közlése – II/I. 1864/14, ápr. 3. Külföldi szemle, 332–333: *Prescott élete*. Rövidített, tömörítő, kihagyásos fordítás. Eltérések:

Fünf Jahre ist es das [...] eine freundliche Beachtung in Anspruch zu nehmen – A Ko erősen rövidített, tartalmilag is módosított formában veszi át. Nem részletezi a könyv külalakját (zöld vászonkötés, aranynyomású díszítés a szerző címerével), nyomtatását (kissé régimódi, de csinos nyomás, finom papír), az ajánlásokat (William Howard Gardiner ügyvéd, 1797–1882 és William Amory, valamint a család) és a horatiusi jelmondatot. Kihagyja a német

cikkíró azon indoklását, hogy elsősorban Prescott magánélete lehet érdekes a lap olvasói számára. Átveszi ellenben a könyv külalakjának és belső tartalmának ellentétére vonatkozó észrevételt, de ezt nem az amerikai anyagi gondolkodás és az európai német igényesség számlájára írja, mint a német cikk, pusztán ténymegállapításként közli. Elhagyja a Ko szerzője a kötet tartalmára vonatkozó ismertetést is, azt például, hogy a könyv bőven közöl válogatást Prescott levelezéséből, nem személyének kicsinyítése céljából, hanem hogy a nagy történetírót a maga otthoni környezetében, magánemberként is bemutassa.

Der Knabe genoß eine treffliche Erziehung im Elternhause wie bei der „Schulmutter“ Fräulein Higginson und später bei „Master Knapp“, einem mit Recht gepriesenen Lehrer der Jugend – Magyar fordítás: „A gyermek gondos nevelést kapott a szülői házban éppúgy, mint iskolai »nevelőanyjánál«: Higginson kisasszonynál, majd később »Knapp mesternél«, akit méltán emlegettek az ifjúság legjobb nevelői között.” A Koszorúban a mondat második fele, a nevelőkről szóló rész elmarad.

die Uebersiedelung seines Vaters nach Boston im Jahre 1808... – A mondat fordítása: „Apjának Bostonba való költözése után 1808-ban a gyermek Dr. Gardinernek, a Szentháromság templom lelkészének iskolájába került, majd 1811-ben a Harvard Kollégium tanulója lett, és klasszikus tanulmányokat folytatott.” A Ko fordítása kihagyásos: „1808-ban atyja Bostonba költözött át; itt is folytatta tanulását s 1811-ben a Horvard [!] collegebe lépett.” – A fordító vagy a nyomdász félreolvasta a „Harvard” nevet.

Prescott lag hart darnieder [...] der Tochter einer verstorbenes Kaufmanns, vermählte – A Ko fordításában: „Nagy beteg lőn”. Az ezután következő rész, a betegség részletezése (tünetek, pulzus stb.) a magyar változatból kimarad; felgyógyulásának részletes körülményeit a Ko szerzője szintén elhagyja, a lényeges mozzanatokot emelve ki a szövegből: a lelkierő felülkerekedését, a gyógyulás mozzanatát, a jogi pálya elhagyását, Prescott európai utazásait és 1820-ban történő nősülését (Susanna Amoryval, egy kereskedő árva lányával).

Es war im Winter von 1837 zu 1838 [...] sorgfältig und genau überlegt – A magyar változatból kimaradt a Gardinerhez szóló latin óda komponálásáról és memorizálásáról szóló rész.

Noch immer hielt er [...] unbeugsamer Strenge flogte – Összevont, tömörített fordítás. Az evésre, ivásra és orvosára, Dr. Jacksonra vonatkozó rész kimaradt.

Früher, als er noch Student war [...] in dessen letztem Willen reichlich bedacht – A Prescott szolgájáról, Nathan Websterről szóló rész a magyar változatból kimaradt.

Nun begann eifriges Arbeiten [...] ganz ans Lager zu fesseln – Mindenütt rövidített, kihagyásos, csak a tényeket tartalmazó mondatok fordítása. Az utolsó bekezdést a fordító elhagyta, csak az utolsó mondatot vette át, változtatással.

A Ko szövege:

Prescott élete. Nem rég egy pompás kiállítású munka jelent meg Bostonban Tichnortól »Life of William Hickling Prescott« czime alatt. Tartalma, ha nem vetekedik is külsőjével, minden esetre derék munka s becsületére válik a szerzőnek, ki Amerika legnagyobb történetírójának életét annyi gonddal, szeretettel s helyenkint szépen is írta meg. Prescott 1796-ban maj. 4-én született Salemben Uj-Angliában. Atyja ügyvéd volt, nagyatyja pedig tábornok, ki a bunkeshilli csatában az amerikai csapatokat vezérlette. A gyermek gondos nevelést nyert ugy a szülői háznál, mint szülőföldje iskolájában. 1808-ban atyja Bostonba költözött át; itt is folytatta tanulását s 1811-ben a Horvard [!] collegebe lépett. Itt történt vele az a szerencsétlenség mely

egész életére befolyt. Egy nap, a mint az iskola terméből kilépett, egy darab kenyeret vágott arcához valamelyik pajtása, épen nyitott szemét találta, mi ritka eset, mert ez éber érzékünk a legkisebb veszélyre is ösztönszerűleg be szokott záródni. Prescott egyik szeme világát örökre elvesztette. Nagy beteg lőn, s később midőn felgyógyult, még egyetlen ép szemével is sok baja volt, annyira, hogy csak nagy gonddal akadályozhatták meg teljes megvakulását. Mindamellet nyugodt és derült szellemét nem törhették meg e csapások. Lemondott ugyan a jogi pályáról, melyre lépni szándokozott, de nem egyszersmind tanulmányairól, melyek sirjáig kísérték. Mint ifju két évet töltött el utazással Európában. Bejárta Angol-, Francia-, és Olaszországot. A leghíreseb szemorvosokkal gyógyíttatta magát. Mind hiában. Visszatérte után 1820-ban megházasodott s egészen tanulmányainak élt. Író kívánt lenni. Azonban első nagyobb dolgozatát egyik jó hírben álló szemle nem tartotta méltónak a fölvételre. E rosz fogadtatás nem riasztotta vissza az írói pályától. Még inkább neki feküdt tanulmányainak s elhatározta, hogy történetíró lesz, a mennyire erejétől telik, a szó valódi értelmében. Tíz évi előkészület nem tetszett előtte hosszasan s oly szorgalommal fogott a történelem tanulásához, mintha mindent újra kellene tanulnia. Tanulmányait gyakori szemgyuladások zavarták, de hősiesen leküzdte ez akadály is. Oly gondot fordított egészségére s egész életrendjére, mely majdnem hihetlen. Az 1837-ik év telén adta ki »Ferdinand és Isabella történetét.« Azon körülmény, hogy szemét kimélnie kell, megszokatta vele gondolatjai teljes rendezését és szabatos formába öntését, mielőtt leírná. E mellett még egy más eszközt is használt, mely irni segítette szeme megerőltetése nélkül, az úgynevezett noctographot, melyet 1816-ban Párisból hozott magával. Ez egy oly készülék, melylyel a vakokat irni tanítják; szerkezete oly kevésbé complicált, mint nem nehéz használata. Azonban az író nem láthatván a mit leír s így nem tehetvén benne javítást, kénytelen jó előre nem csak gondolatjait rendezni, hanem a kifejezéseket is változatlanul megállapítani. Hogy szemeit kimélje, hogy minél jobb karban tartsa egészségét, mely szeme állapotjára nagy hatással volt, hogy minél inkább kiállhassa a tanulmány és írás fáradsalmait, szorosan meghatározott életrendét a legpontosabban, egész a pedanságig [!], megtartani igyekezett. Jókor reggel felkelt, mit megszokni nem csekély fáradságába került, a mennyiben gyermekségétől fogva szerette a reggeli álmot. Ezért minden reggel felköltette magát, szokása volt lassan húszig számlálni, s azután kiugrani ágyából; néha megtörtént, hogy az ágy puha karjai legyőzték szilárdságát, ilyenkor aztán mindig jó összeg pénzt fizetett szolgálójának, mint önmaga által önmagára szabott büntetést. A felkelés után első dolga volt az időt és a thermometert megtekinteni. Ezt nagyon fontos kötelességének tartotta, mert gyakran kínoztta a rheumatismus. Ez okból gondosan meg szokta választani öltözetét is, s minthogy e tekintetben jobb módot nem talált, szabója által megmérlette és följegyeztette minden öltönydarabja súlyát. A felveendő öltöny súlya mindig megfelelt a thermometer fokának. E szabály pontos megtartása nem csekély részben segítette elő jó egészségét. Felöltözvén a szabadba sietett, míg kora és egészsége engedték, lóháton. Esős idő, vihar, hideg sem akadályozhatták meg reggeli sétáját. Haza térve pontosan megvizsgálta a szoba légmérsékét, öltönyt változtatott, s rendesen vidám hangulatban reggelizett. Öltözködése és reggelizése alatt neje hirlapokat olvasott neki. Tíz óraker dolgozó szobájába vonult. Ekkor szokott eljönni felolvasója és titkára, kinek pontos megjelenésére nagy súlyt helyezett. Ha kissé megkésett, elégedetlenségét azzal adta tudtára, hogy ki[333]vette zsebóráját s vádló tekintetet vetett titkárjára, de soha egy kemény szóval sem bántotta meg. Ekkor dolgozni kezdett[,] mi mintegy három óráig tartott, de a dolgozás alatt is ügyelt a szoba légmérsékére és világosságára s nehezebb vagy könnyebb ruhát vett föl. Hosszas és fáradságos gyakorlat után nagy ügyességet szerzett magának a titkára által felolvasott könyvekből a szükségesek rövid és szabatos följegyzésében. Egy óraker oda hagyta dolgozó szobáját s egy vagy másfél

óráig a városban sétált vagy ügyeket igazított. Három órakor ebédelt. Nagy barátja volt a jó asztalnak, de egészségi szempontból csak a szükségesekre szorította magát. Bort is csak annyit ivott, a mennyit, mintegy harmadfél évi pontos tapasztalat után, egészségére nézve ártalmatlannak tapasztalt. Ebéd után kiszivott egy könnyű szivart s neje felolvasását hallgatta. Aztán egy órát ismét sétált. Ötől nyolczig titkárával dolgozott s megitta theáját. Nyolcz óra után be volt végezve napi foglalkozása. Ekkor dolgozó szobájából könyvtárba ment s vagy leülve vagy fel s alá sétálva hallgatta neje felolvasását, ki rendesen költőket olvasott föl neki. Leginkább szerette Scott Walter és miss Edgeworth beszélyeit. Ilyenkor nemcsak a felolvasásban gyönyörködött, hanem könyveiben is. Meg-megállott kedvencz könyvei, mint a vezér katonái előtt, és sorba rakta vagy egyengette őket. Néha beszélt is velők, mintha jó barátjaival beszélne. Tíz óra után fekünni ment s álma mély és egészséges volt. Így élt egész haláláig Amerika legelső történetírója, s példát adott, hogy gondos ügyelet mellett gyöngé testtel, félvaken is sokat és lelkiismeretesen lehet dolgozni.”

A szerzőség kérdése – A nyelvi megoldások, a ragozás és a mondat szerkezetek kizárják Arany szerzőségét. Prescott életmódja és szigorú napirendje ugyanakkor Aranyt személyesen is érdekelhette: mint a bevezetőben utaltunk rá, éppen ez idő tájt a tifusz következtében Arany László látása megromlott, de Tompa Mihály is minden levelében az elgyengült szemeire panaszkodott Aranynak (pl. Hanva, 1862. jan. 15. – AJÖM XVIII. 20; Hanva, 1862. aug. 10. után – AJÖM XVIII. 112; Hanva, 1862. szept. 18. – AJÖM XVIII. 126; Hanva, 1862. dec. 3. – AJÖM XVIII. 220; Hanva, 1863. márc. 4. – AJÖM XVIII. 282; 1863. ápr. 17-én egyenesen így írja alá a levelét: „régí s igaz de vak s kopasz barátod Miska” – AJÖM XVIII. 304; Hanva, 1863. júl. 27. – AJÖM XVIII. 347; Ajnácskő, 1863. szept. 22. vagy 23. – AJÖM XVIII. 361; Hanva, 1864. jún. 4. – AJÖM XVIII. 438 stb.).

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/14.

1864/14. 1. Ein Prachtwerk über die Kaiserkrönung Alexanders II. Europa 1864/14, márc. 25. Chronik, Bildende Kunst, 209. h.; az első sor mellett balról nagy A betűhöz hasonló jelzés erős nyomású grafitfíttal. A jelölés nem Aranytól származik.

	<p><i>Ein Prachtwerk über die Kaiserkrönung Alexanders II.</i> Die Vorstellungen von dem etwas orientalisirenden Luxus und Reichthum des russischen Kaiserhofs, welche in der öffentlichen Meinung mehr und mehr zu schwinden beginnen, würden auf das lebendigste angeregt werden, wenn weiteren Kreisen der Anblick des fabelhaften Prachtwerkes zu Theil würde, welches unter dem Titel „Description du Sacre et du Couronnement de Leurs Majestés Impériales l’Empereur Alexandre II. et l’Impératrice Marie Alexandrowna” auf kaiserliche Kosten in Paris ausgeführt worden ist. Offenbar war das leitende Princip bei Herstellung des Werkes „so kostbar als möglich”, und so ist in dem starken, 2^{1/4} Fuß breiten, über 3 Fuß hohen Bande alles von typographischem Luxus vereinigt worden, was die fortgeschrittene Technik der modernen Druckkunst nur zu leisten vermochte. Der Text ist mit einer nicht gerade eleganten halbfetten Doppelmittel-Antiqua in nur 36 Zeilen auf der Seite rothbraun gedruckt, unterbrochen von zahlreichen, sämmtlich auf chinesischem Papier abgezogenen Holzschnitten, meist blattgroße Darstellungen</p>
---	---

	<p>der Feierlichkeiten und Oertlichkeiten, Initialen und reiche Ornamentik. In der bekannten Eleganz französischer Holzschnitte sämtlich nach Zeichnung französischer Künstler hergestellt, sind diese Illustrationen im Styl der Pariser illustrierten Zeitungen nicht recht entsprechend der gediegenen Einfachheit der typographischen Ausstattung, obgleich zugestanden werden muß, daß die Zeichner den an sich nicht sehr malerisch günstigen Vorwürfen die wirksamste und anziehendste Seite abgesehen haben. Meisterwerke der Chromolithographie sind die 19 riesigen, nach Zeichnungen von Zichy, Timm, Sorieul und Blanchard ausgeführten großen farbigen Blätter, den Einzug des Kaisers, die Momente der Krönung und die nachfolgenden Festlichkeiten darstellend. Namentlich in den Blättern von Zichy ist die Staffage des in malerischer Nationaltracht auftretenden Volkes sehr lebendig, während es freilich eine für den Maler verzweifelnde Aufgabe gewesen sein muß, die ewigen modernen Uniformen immer wieder zu zeichnen. Die umgebende reiche Architektur ist in voller Farbenpracht der Mosaikdecorationen, Draperien etc. in einfallendem Sonnenlicht mit ungemeinem Effect dargestellt; das Feuerwerk ist ein wirklich augenblendendes Blatt. Sehr stylvoll und schön ist der einfache Titel, dessen schön verzierte Buchstaben den Formen des russisch slawonischen Kirchenalphabets nachgebildet sind; technisch am vollendetsten erscheinen die Portraits von Kaiser und Kaiserin, umgeben von einer reich phantastischen zweifarbig goldenen Ornamentik byzantinischen Styls mit den sämtlichen Wappen des Reichs. – Man muß freilich, scheint es uns, loyaler Russe sein, um sich an dieser Prachtentfaltung unbefangen zu freuen und nicht ein stilles Bedauern zu empfinden bei dem Gedanken, wie viele der gediegensten künstlerischen und wissenschaftlichen Publikationen mit den Mitteln dieses einen Werkes, welches 240 Thlr. kostet und durch die Buchhandlung A. Asher und Co. in Berlin zu beziehen ist, hätten ins Leben gerufen werden können!</p>	
<p>1864/14. 2. <i>Carstens' Werke in Umrißstichen von W. Müller</i>, Europa 1864/14, márc. 25. Chronik, Bildende Kunst, 209–210. h.; a harmadik sor mellett balról vizszintes vonalú jelölés, áthúzza.</p>		
+	<p><i>Carstens' Werke in Umrißstichen von W. Müller.</i> (Leipzig, R. Weigel.) Mit dem 11. Hefte ist das verdienstliche Unternehmen zum Abschluß gebracht worden, welches seit dem Jahre 1849 die in der Weimarischen öffentlichen Kunstsammlung befindlichen Zeichnungen von <i>Asmus Carstens</i>, der mit Recht an die Spitze der neueren deutschen Kunstentwicklung gestellt wird, in weiteren Kreisen verbreitet und dadurch die Bekanntheit des Kunstpublicums mit den bedeutenden Entwürfen des Meisters auf das förderlichste vermittelt hat. Die Zeichnungen sind in Umrißstichen von dem Weimarer Kupferstecher <i>W. Müller</i> ausgeführt und zwar ist diese Art und Weise der Vervielfältigung bei dem überwiegenden Interesse der Conturen in Carstens' Zeichnungen eine völlig genügende, um die Eigenthümlichkeit von</p>	

	Carstens' Kunstweise nach ihnen hinreichend zu würdigen. – Der kurze erläuternde Text von <i>Christian Schuchardt</i> bildet eine nothwendige Zugabe zu den Darstellungen, deren Inhalt zum großen Theil solchen Theilen der antiken Mythologie entnommen ist, für welche wir des Commentars bedürfen. Als dankenswerthe Zugabe enthält die letzte Lieferung das von Carstens' bekanntem Biographen C. L. Fernow gezeichnete Portrait des Meisters in Facsimilestich nebst den Zügen seiner Handschrift. – Allen Künstlern und Kunstfreunden sei die Erwerbung des nun als ein schönes Ganze vorliegenden Werkes angelegentlich empfohlen.	
1864/14. 3. <i>Hogarts hundertjähriger Geburtstag</i> , Europa 1864/14, márc. 25. Chronik, Bildende Kunst, 212. h.; az első sor mellett balról függőleges vonalú jelölés, áthúзва.		
+	<i>Hogarts hundertjähriger Geburtstag</i> . England feiert im laufenden Jahre, außer dem Shakespeare-Jubiläum, auch den hundertsten Geburtstag einer andern nationalen Größe, <i>William Hogarts</i> , welcher am 26. October 1764 geboren wurde. In künstlerischen Kreisen bereitet man für diesen Tag, der natürlich nicht unbeachtet vorübergehen soll, verschiedene größere Festlichkeiten vor.	
1864/14. 4. <i>Das neue Stück vom jungen A. Dumas</i> , Europa 1864/14, márc. 25. Chronik, Theater, 212–213. h.; az első bekezdés elején balról X alakú jelzés; a második bekezdés elején hasonló „A” alakú jelzés, mint az 1. tételnél, grafittal, kisebb méretben.		
X	<i>Das neue Stück vom jungen A. Dumas</i> . Wenn man ein fünfactiges Lustspiel aus einem verhältnißmäßig geringfügigen Stoffe aufbaut, der sich nöthigenfalls in einen Act zusammen-drängen ließe, so muß das Stück jedenfalls sehr geistreich gemacht sein, um Beifall zu finden. Dies ist der Fall mit dem neuen Werke von <i>Dumas</i> Sohn: „L'ami [!] des femmes”. Der Inhalt ist bald erzählt; auf die Wiedergabe der interessanten Charakter-züge, des blühenden Dialogs, des feinen Spieles mit Worten und Gedanken muß man dagegen verzichten, oder das ganze Stück abschreiben. Graf und Gräfin Simerose sind seit kurzem verheirathet. Bald nach der aus wahrer Liebe und Achtung geschlossenen Verbindung beginnt jedoch die Gräfin den Annäherungen ihres Gemahls Kälte und Zurückhaltung entgegen zu setzen, trotzdem er es keinen Augenblick an Aufmerksamkeiten und Zärtlichkeit fehlen läßt. Noch mehr, die Gräfin leiht auch [213] den Zudringlichkeiten des Herrn von Montegre ein geneigtes Ohr. Sie gelangte auf diesem Weg zum sichern Abgrund, wenn nicht Ryons, ein junger Sonderling, der den Weibern bloß Freund und nicht Geliebter sein will, über die Gräfin wachte. Er vereitelt alle Angriffe des immer unverschämter werdenden Montegre, er bringt es ans Licht, daß der Graf verleumdet wurde und es Lüge ist, er hätte ein Verhältniß, mit der Kammerfrau der Gräfin. Ja, Ryons weiß sogar den Gatten des irregeleiteten Weibes glauben zu machen, daß ein Brief von ihr an Montegre, worin sie diesem ein Rendezvous zusagt, und welchen	

A	<p>der nunmehr abgewiesene Liebhaber, um sich zu rächen, dem Grafen zusendet, für letzteren selbst bestimmt gewesen sei. Die Geschichte schließt selbstverständlich mit zärtlicher Versöhnung. Man sieht, der Stoff ist mager, unbedeutend und zugleich auch sehr bedenklich in sittlicher Beziehung, aber die Ausführung ist die meisterhafteste, glänzendste. In gewisser Hinsicht – das beweist das Stück aufs neue – hat Dumas Sohn in der ganzen französischen Bühnenliteratur keinen Nebenbuhler und Ebenbürtigen. – In Deutschland wird der „Freund der Frauen“ zuerst am Wallnertheater zu Berlin gegeben werden. Beiläufig wollen wir hier noch erwähnen, daß die Aufführung der vielausposaunten „fêerie“: „Le pied [!] de mouton“ in Berlin am Victoriatheater stattfinden wird, gleichfalls unter Leitung des Herrn Rachel Felix und mit dessen Begleitern, die sich alle von Wien aus demnächst nach der preußischen Hauptstadt begeben. Die Wiener Bearbeitung: „Schafhaxl“ wird natürlich für die Heimath des Kladdegradatsch in dessen Geschmack und Manier umgegossen, doch auch Wallner bringt zum Winter auf seiner neuen großen Bühne ein derartiges französisches Ausstattungstück. Dasselbe betitelt sich „les pillules du diable“ (die Teufelspillen) und machte vor Jahr und Tag etwa dem „pied de mouton“ in Paris ebenso Concurrenz, wie es ihm nun in Berlin wieder machen soll.</p>	
1864/14. 5. <i>Die diesjährige Londoner Opernsaison</i> , Europa 1864/14, márc. 25. Chronik, Theater, 213. h.; az utolsó előtti sor mellett balról jelölés grafittal. A bevezető tanulmány táblázata alapján 2. típusú jelölés.		
q	<p><i>Die diesjährige Londoner Opernsaison</i> verspricht eine außerordentlich glänzende zu werden. In Her Majesty's Theater sind Therese Tietjens, die Liebhardt, die Grossi, und außerdem die beiden zum ersten Mal nach der englischen Hauptstadt kommenden Damen Harriers-Wippen (von Berlin) und Bettelheim (von Wien) engagirt. Versprochene Neuigkeiten des Repertoires sind „Tannhäuser“, „die lustigen Weiber von Windsor“ und „die Macht des Schicksals“ (von Verdi). Noch zahlreicher ist das Personal im Coventgarden, wo sich folgende Berühmtheiten versammeln: Adeline Patti, Pauline Lucca, Emmy Lagrua als Primadonnen, Wachtel, Mario, Tamberlik und Naudin als Tenöre, Dr. Schmid (mit der „sacra vox“, wie ein Kritiker dessen so eigenthümlich wehevoll klingende Stimme nannte) als Bassist.</p>	
1864/14. 6. <i>Ein noch nicht dagewesener Effect</i> , Europa 1864/14, márc. 25. Chronik, Theater, 214. h.; a 6–9. sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<p><i>Ein noch nicht dagewesener Effect</i>. Ein sonst ganz werthloses Stück von Maquet: „des Baders Haus“ enthält ein neues Mittel, den Zuschauer zu erschüttern und ihm schlaflose Nächte zu bereiten. Alle Welt in Paris geht ins Gaitétheater, um den unerhörten Schauereffect anzusehen. Das verfolgte Mädchen soll als Opfer der Wuth des Bösewichts fallen. Sie verriegelt ihre Stube, doch er geht mit Hammer und Beil gegen die Thüre</p>	

	<p>los. Die Bühne ist hier in zwei Abtheilungen getheilt, da ergreift das Mädchen im letzten Augenblick der Noth das einzige Rettungsmittel, das ihr ein besonderer Zufall kurz zuvor entdeckt hat. Sie drückt an einen Knopf und die Decke des Zimmers, in dem sich der Schurke befindet, senkt sich allmählich, bis sie ihn erdrückt. Da er unaufhörlich am Erbrechen der Thüre arbeitet, die in des Mädchens Gemach führt, merkt er selbst erst sein Verhängniß, als die Decke schon sein Haupt berührt; er rennt nach Thüren, Fenstern; alle öffnen nach innen und die Decke ist schon zu weit herab; verzweifelnd ringt er gegen das herabdrückende Gewicht, das sich allmählich auf ihn niedersenkt; schon muß er knien; mit ausgebreiteten Händen wehrt er vergeblich den sicheren Tod von sich ab; die Decke sinkt, er bückt sich mehr und mehr; schaurig ergreift es den Zuschauer und die Decke sinkt immerfort; da fällt er endlich ganz zu Boden, die Decke sinkt weiter; sie berührt seine Brust, er liegt flach auf dem Fußboden – der Vorhang fällt, das Mädchen ist gerettet und der Zuschauer athmet auf, dem bei der grellen Nachahmung der Wirklichkeit das Herz gewaltig im Leibe pochte.</p>	
<p>1864/14. 7. <i>Carl von Braunschweig als Theaterdirector</i>, Europa 1864/14, márc. 25. Chronik, Theater, 214. h.; a második sor mellett jobbról függőleges vonalú jelölés grafittal.</p>		
	<p><i>Carl von Braunschweig als Theaterdirector.</i> Auch der diamantenreiche Herzog Carl von Braunschweig will von der französischen Theaterfreiheit Gebrauch machen und in der Rue Beaujou zu Paris eine Bühne errichten. Man theilt bereits die Namen der Künstler und Künstlerinnen mit, die er engagiren wird.</p>	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A lapszám bejegyzéseiről – A lapszámban az első öt tételnél olyan stílusú jelölésekkel találkozunk, melyek Aranyra nem jellemzők. Feltehetően valamely munkatárstól, a jelölések eltérő jellegét tekintve esetleg több munkatárstól származnak.

1864/14. 1.

Ein Prachtwerk über die Kaiserkrönung Alexanders II – *Ünnepi kiadvány II. Sándor cár koronázása alkalmából*, Europa 1864/14, márc. 25. Chronik, Bildende Kunst, 209. h.

A német cikk fordítása – Az orosz cári udvar keleties fényűzéséről és gazdagságáról kialakult képzetek, melyek az utóbbi időben kissé megfakultak, újra életre kelnek, ha szélesebb körben is hozzáférhetővé válik a mesés kiállítású párizsi díszkiadás, melynek költségeit a cári udvar fedezte, és amelynek címe *Description du Sacre et du Couronnement de Leurs Majestés Impériales l'Empereur Alexandre II. et l'Impératrice Marie Alexandrowna* [Öfelsége II. Sándor cár és Maria Alexandrovna cárné koronázásának leírása]. A kiadvány elkészítésénél nyilvánvalóan az volt a vezérelv, hogy a lehető legdrágább legyen, és így a méretes, 2 és negyed láb széles és 3 láb magas [900 x 670mm] kötetben minden tipográfiai luxus megtalálható, amit csak a modern nyomdatechnika lehetővé tesz. A szöveget a nem igazán szép, kétmittles antiqua betűtípussal, vörösbarna színnel nyomták, és mindössze 36 sor van egy oldalon, számos iniciáléval, gazdag ornamentikával, fametszetekkel megszakítva, leggyakrabban kínai papíron, egész oldalas ábrákkal az ünnepségről és annak

helyszíneiről. A közismerten elegáns francia fametszetek, melyek a francia képes hetilapok stílusában, többnyire francia művészek rajzai után készültek, ellentétben állnak a nyomtatás lehetőségeivel és minőségével. El kell ismerni azonban, hogy a rajzoló az önmagukban nem túlságosan festői tárgyakat hatásosan és tetszetősen ábrázolták. A kromolitográfia mesterműveinek számítanak ellenben azok a hatalmas színes képek Zichytől, Timmtől, Sorieultól és Blanchard-tól, melyek 19 lapon a cár bevonulását, a koronázás jeleneteit és az ezt követő ünnepséget ábrázolják. Különösen Zichy rajzain nagyon eleven a nemzeti viseletben ábrázolt tömeg, noha egy művész számára kétségbeejtő feladat lehet az örök-egyforma katonai uniformis többszörös megfestése. A környezet gazdag architektúrája a mozaikdekorációkkal, drapériákkal és egyebekkel a ráeső fénysugarakban különösen pazar munka. A tűzijáték szintén szemkápráztató jelenet. Különösen szép és stílusos a cím, melynek betűit az egyházi szláv betűk mintájára stilizálták. Technikailag a legtökéletesebb kivitelezés a cár és a cárnő arcképe, körülötte gazdagon kiképzett bizánci stílusú, aranyozott kerettel, melyben a birodalom címerei vannak elhelyezve.

Mindennek ellenére úgy tűnik, nagyon lojális orosznak kellene lennünk, hogy e díszkiadásnak elfogulatlanul örüljünk, és ne érezzünk csendes sajnálkozást, ha belegondolunk, hogy a pazar mű, mely 240 tallérba kerül, és A. Asher berlini könyvkereskedésében rendelhető meg, hány más érdemes munka költségeit fedezte volna.

Magyarázatok a német szöveghez

Description... – Az említett album jóval korábban, 1856-ban jelent meg. Bibliográfiai adatai: *Description du Sacre et du Couronnement de leurs Majestés Impériales l'Empereur Alexandre II et l'Impératrice Marie Alexandrovna*, [Saint-Pétersbourg:] Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, 1856.

II. Sándor cár – (1818–1881), a Romanov-házból származó uralkodó, 1856. szeptember 7-én koronázták meg.

Marija Alekszandrovna – (1824–1880), Hessen-darmstadti hercegnő, Oroszország cárnéja

kromolitográfia – színes könyvnyomtatás

Zichy Mihály – (1827–1906), rövid megszakításokkal egész pályája során a cári udvar festője volt. Illusztrálta többek között Madách Imre művét, *Az ember tragédiáját* és Arany János balladáit.

Vaszilij Fedorovics (Georg Wilhelm) Timm – (1820–1895), orosz festő és grafikus

Jean Sorieul – (1824–1871), francia festő

Henri Pierre Léon Pharamond Blanchard – (1805–1873), francia festő és grafikus

A kijelölt rész – A szokatlan alakú jelölés az első sor mellett áll, és a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – II/I. 1864/14, ápr. 3. Vegyes, 336: *Most jelent meg Párisban azon nagyszerű díszkönyv...* A glossza hírtartalma kissé megtévesztő. A díszkönyv még 1856-ban elkészült, és itt valójában már csak a sokszorosított párizsi változata, illetve az jelentett újdonságot, hogy a kötet Németországban is beszerezhető. A Ko fordítója a német szöveggel együtt e tévedést is átveszi. A magyar szövegben a hangsúly Zichy Mihályra és az album hasznát, költségeit érintő reflexióra esik. A Zichyről szóló adatokat a Ko szerzője kiegészíti.

A Ko szövege:

„Most jelent meg Párisban azon nagyszerű díszkönyv, melyet már egyszer említünk, II. Sándor és neje Mária Alexandrovna koronázási emlékére. A 2 ½ láb széles s 3 láb magas album kiállításánál úgy látszik a volt a főszempont, hogy minél drágább és pompásabb legyen, s benne is van a mit szépet és drágát csak a nyomdai luxus ez időtt elé tud állítani. 19 óriási színes könyvnyomtatást foglal magában, Zichy, Timm [!], Sorieul és Blanchard rajza után, melyek a cár bevonulása s koronázás mozzanatait és az

ünnepélyeket ábrázolják. Azon lap, honnan e hirt veszszük, különösen kiemeli Zichy képeit, ki mint tudjuk hazánkfia, és a csár udvari festésze. A könyv ára 240 tallér, de mint az említett lap megjegyzi, loyális muszkának kell az embernek lennie, hogy minden utógondolat nélkül gyönyörködhessék e pazar fényben, és hogy fel ne sohajtson, hány igazán művészi és tudományos munkát lehetett volna ez egy czifraság költségeivel kiadni.”

A szerzőség kérdése – A glossza stílusa egyenetlen. Míg az első rész, mely az Europa szövegének ismertetése, több elemében is kizárja Arany szerzőségét („a volt a fő szempont”; „ez időtt”), a kommentárt tartalmazó második rész kifejezetten Aranyra jellemző jegyeket tartalmaz. Erre utal a hivatkozás a külföldi lapra, a mondatszerkezet, a „loyális muszkának” szófordulat. Miután úgy tűnik, a bejelölés a glossza mellett idegen kéztől származik, arra lehet gyanakodni, hogy Arany valamely munkatársa fordította a német szöveget, Arany pedig a szerkesztés során ellenőrizte a fordítást, összeolvasta a német változattal, és hozzáírta vagy javította a második részt.

1864/14. 2.

Carstens' Werke in Umrißstichen von W. Müller – *Carstens művei W. Müller kontúrmetszetein*, Europa 1864/14, márc. 25. Chronik, Bildende Kunst, 209–210. h.

A német cikk fordítása – A 11. füzetrel befejeződött az 1849-ben indult vállalkozás, melynek célja Asmus Carstennek a weimari közgyűjteményben lévő rajzait közzétenni és az újabb német művészet egyik legjelentősebb alakjának vázlatait szélesebb közönséggel megismertetni. A rajzokat a weimari W. Müller rézmetszeteiről sokszorosították, és e kontúrmetszetek alkalmasak arra, hogy Carsten művészetének sajátosságait érzékeltessék. A képekhez szükséges magyarázatokat Christian Schuchardt leírásai tartalmazzák. A kommentárok nélkülözhetetlenek, mert Carsten többnyire ismeretlen mitológiai témákat dolgozott fel. Különösen értékes melléklet az utolsó füzetben Carsten biográfusának, C. L. Fernownak a portréja a festőről, és annak kézvonásai. Minden művésznek és művészetkedvelőnek melegen ajánljuk a most már teljes egészében megjelent mű beszerzését.

Magyarázatok a német szöveghez

Carstens' Werke – A kiadvány bibliográfiai adatai: *Zeichnungen von Asmus Jakob Carstens in der großherzoglichen Kunstsammlung zu Weimar*, in Umrissen gestochen und herausgegeben von W. Müller, Mit Erläuterungen von Chr. Schuchardt, Weimar und Leipzig, 1849–1864.

Asmus Jacob Carsten – (1754–1798), dán származású német neoklasszicista festő

W. Müller – Georg Wilhelm Müller, weimari rézmetsző

Christian Schuchardt – (1799–1870), rézmetsző, Goethe magántitkára, később a weimari nagyhercegi grafikai gyűjtemény és a Goethe-gyűjtemény gondnoka

Carl Ludwig Fernow – (1763–1808), művészetteoretikus, szabadkőműves, a weimari Herzogin Anna Amalia könyvtár vezetője. A Carstenről szóló életrajza 1806-ban keletkezett: *Leben des Künstlers Asmus Jakob Carstens*, Ein Beitrag zur Kunstgeschichte des achtzehnten Jahrhunderts, Leipzig, Hartknoch, 1806.

A kijelölt rész – A jelölés a megjelenésről szóló sor mellett áll. Talán ezt a hirt vette volna át a Ko.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/14. 3.

Hogarts hundertjähriger Geburtstag – *Hogart születésének századik évfordulója*, Europa 1864/14, márc. 25. Chronik, Bildende Kunst, 212. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

William Hogarth – (1697–1764), angol festő, grafikus, rézmetsző. A német cikk tévesen írja, s így a Ko is hibásan fordítja: nem Hogarth születésének, hanem halálának évfordulóját ünnepelte Anglia 1864-ben. Hogarth 1764. október 26-án hunyt el.

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése –II/I. 1864/14, ápr. 3. Vegyes, 336: „*Anglia ez évben...*” Fordítás.

A Ko szövege:

„Anglia ez évben, a Shakespeare-ünnepen kívül Hogarth W. száz éves születésnapját is megüli, ki 1764 october 24-én született. Az angol művészi körökben nagyszerű előkészületek történnek e napra.”

A szerzőség kérdése – A glossza melletti jelölés eredete bizonytalan. A kézvonás jellege nem Arany szokásos jelöléseihez hasonlít. Feltehetően valamely munkatársától ered a fordítás is.

1864/14. 4.

Das neue Stück vom jungen A. Dumas – *Az ifjú A. Dumas új darabja*, Europa 1864/14, márc. 25. Chronik, Theater, 212–213. h.

A német cikk fordítása – Ha egy ötfelvonásos vígjáték viszonylag jelentéktelen cselekményből épül fel, amit szükség esetén egy egyfelvonásos darabbá is tömöríteni lehetne, akkor nagyon ötletesen kell megírni ahhoz, hogy sikert arasson. Ez vonatkozik az ifjú Dumas új, *A nők barátja* című színpadi művére. A tartalom gyorsan elmondható, eközben persze a karakterek érdekes vonásainak ismertetéséről, az eleven dialógusok, finom szó- és elmejátékok hatásáról le kell mondanunk. Simerose gróf és grófnő nemrég kötöttek házasságot. Az igaz szerelemre épülő kapcsolatban azonban a grófnő hamarosan elhidegül férjétől, visszautasítja annak közeledéseit, noha a gróf továbbra is minden percét és gyengédségét a feleségének szenteli. Sőt mi több, a grófnő [213] szívesen fogadja Montègre úr tolokodását. Ez út a biztos bukáshoz vezetne, ha Ryons, egy ifjú különc, aki a nőknek csupán barátja, nem pedig kedvese akar lenni, nem öröközne a grófnő felett. Meghiúsítja Montègre egyre aljasabb cselszövéseit, és bebizonyítja, hogy a gróf rágalom áldozata, vagyis hazugság, miszerint a grófnő szobalányának udvarolna. A férjnél is eléri, hogy higgyen a nejeének: azért egyezett bele a randevúba, hogy bosszút álljon a férjének elküldött megtevesztő levélért. A darab természetesen érzékeny megbékéléssel zárul. Látható tehát, az anyag rendkívül sovány, jelentéktelen, erkölcsi oldala is kétes, azonban a kivitele mesterien szípkázó. E téren – mint az új darab is bizonyítja – egész Franciaországban nincs az ifjabb Dumas-hoz fogható tehetség.

Németországban *A nők barátját* a berlini Wallner-színház fogja először adni. Ehhez kapcsolódva mondjuk el, hogy a sokat emlegetett féerie-t, a *Le Pied de moutont* a berlini Viktória Színházban fogja adni Rachel Felix úr és társulata, mely Bécsből nemrég a porosz fővárosba érkezett. A darab *Schafhaxl* című bécsi feldolgozását a *Kladderadatsch* hazájában természetesen ehhez a stílushoz és ízléshez igazítják hozzá, Wallner azonban télire egy hasonló francia darabot is színpadra állít. A címe *Az ördög pilulái*. Népszerűsége Párizsban a *Le Pied de mouton*nal vetekedik, és várhatóan Berlinben is ez történik majd.

Magyarázatok a német szöveghez

Ifjabb Alexandre Dumas – (1824–1895), id. Alexandre Dumas fia, a francia színpadi és regényirodalom egyik legnépszerűbb szerzője a 19. században. Itt említett vígjátékát nálunk *A nők barátja* címmel játszották (ford. Kürthy Emil, 1895). A darab elkészültéről az Europa és a Ko korábban és később is tudósított, ld. az Europa 1863/34. 5; 1864/8. 4; 1864/17. 9. jegyzetét.

féerie – színházi látványdarab

Le Pied de mouton – Szó szerinti jelentése: rókagomba, gerebengomba. Népszerű francia látványdarab, melyet Louis-François Ribié (1758–1830) és Alphonse-Louis-Dieudonné Martainville (1776–1830) 1806-os műve alapján dolgozott át 1850-ben Charles-Théodore Cogniard, Jean-Hippolyte Cogniard, Hector-Jonathan Crémieux és Michel Delaporte (megj. 1851). A zenéjét Alexandre Artus szerezte. Párizsban, a Porte St. Martin színházban 1860. szeptember 8-án állították színpadra.

Schafhaxl – A *Le Pied de mouton* bécsi feldolgozásának címe: *Schafhaxl*, Grosse Ausstattungs-Feerie mit Gesang und Ballett in fünf Aufzügen und achtzehn Bildern, von Heinrich Jantsch.

Kladderadatsch – 1848 és 1944 között hetente megjelenő népszerű berlini élclap. A hangutánzó tájszó azt a hangot jelzi, amikor egy tárgy leesik és darabokra törik („csörömpölés”).

les pilules du diable – *Az ördög pilulái*, „bohóság tüneményekkel, énekkel, táncokkal, 15 képben, 3 felvonásban”. Az előadás Ferdinand Laloue, Anicet-Bourgeois és Michell Laurent 1839-es bohózatának zenés változata. A zenét Offenbach és mások írták hozzá. Magyarra Tarnay (Madarassy) Pál fordította. 1863. november 29-én (más források szerint 1863. december 10-én) a Budai Népszínház mutatta be, majd 1864 nyarán Molnár György a bécsi Josefstadtnban is színpadra állította. Arany Koszorúja többször írt a hatásvadász, kizárólag látványra épülő, ezrek által látogatott darabról ironikusan, ld. az *Europa* 1863/21. 1. jegyzetét. A műnek hatalmas sikere volt Budán. Az előadásokra társas kocsik szállították a nézőket, a bécsi előadásra pedig „kéjvonat” indult Pestről; „1863. december 14-én olyan vihar volt, hogy ledöntötte a Várban a Szentháromság-szobrot s levitte a keresztet a ferencesek pesti templomáról, s *Az ördög piluláira* mégis eljöttek; alig egy pár hely maradt üresen.” (Pukánszky Kádár 1979, 84; ugyanitt a darabról, előadásairól és a róla szóló vitákról: 84–133.)

A kijelölt rész – A glossza két különálló hírből áll, és mindkettő mellett jelölés áll.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/14. 5.

Die diesjährlige Londoner Opernsaison – *Az idei londoni operaszézon*, *Europa* 1864/14, márc. 25. Chronik, Theater, 213. h.

A német cikk fordítása – Az idei londoni operaszézon különösen fényesnek ígérkezik. A királyi színházban (Her Majesty) Therese Tietjens, Liebhardt, Grossi szopránénekesnők és rajtuk kívül még két énekesnő fog vendégszerepeltetni, akik most először lépnek fel Londonban: Harriers-Wippert Berlinből és Bettelheim Bécsből. A repertoár szerint újdonság lesz a *Tannhäuser*, *A windsori víg nők* és Verditől *A végzet hatalma*. Még több vendégszereplő lesz látható a Convent Gardenben, ahová a következő hírességeket hívták meg: Adeline Patti, Pauline Lucca, Emmy Lagrua primadonnákat, Wachtel, Mario, Tamberlick, Naudin tenoristákat és Dr. Schmid basszusénekest, akit sajátos zengésű hangja miatt az egyik kritikus találóan „sacra vox” [isten hang] névvel jellemezte.

Magyarázatok a német szöveghez

Thérèse Johanne Alexandra Tietjens – (1831–1877), Európa-szerte népszerű, hamburgi születésű, de magyar származású szopránénekesnő. Második otthonának Angliát tekintette. Legnagyobb sikereit a londoni királyi színházban (Her Majesty's Theatre) és a Convent Garden operaházban aratta.

Luiise Liebhardt – (1828–1899), soproni születésű énekesnő. 1864-es londoni bemutatkozásán felemás sikert ért el.

Charlotte Grossi – (1849–1918), bécsi szopránénekesnő. Névváltozat: Charlotta, Carlotta.

Louise Harriers-Wipperf – (1836–1878), berlini operaénekesnő

Karoline Bettelheim – (más néven Caroline Tellheim, Caroline von Gomperz-Bettelheim), pesti származású zongorista és énekesnő. Születési és halálozási adatai különböző forrásokban változóak. Egyes források szerint 1842–1906, másutt 1843–1896 vagy 1845–1925, 1845–1926.

Tannhäuser – Richard Wagner operája, 1845. október 19-én mutatták be Drezdában. A Nemzeti Színház 1871. március 11-én tűzte műsorára.

A windsori víg nők – opera, melynek librettóját Hermann Solomon Mosenthal (1821–1877), zenéjét Otto Nicolai (1810–1849) írta. Bemutatója 1849-ben volt. A Nemzeti Színház 1859. október 19-én mutatta be Csepregi Lajos fordításában.

A végzet hatalma – Giuseppe Verdi operája; a szövegkönyvet Francesco Maria Piave írta, és 1862. november 10-én mutatták be Szentpétervárott. Az operát Verdi 1869-ben átdolgozta. A pesti Nemzeti Színház Böhm Gusztáv fordításában 1875. nov. 9-én játszotta.

Adeline Patti – (1843–1919), olasz szopránénekesnő, ld. az *Europa* 1863/40. 11. jegyzetét.

Pauline Lucca – (1841–1908), bécsi származású szopránénekesnő

Emmy Lagrua – Emma La Grua (1831–1865 körül), olasz szopránénekesnő

Theodor Wachtel – (1823–1893), német tenorénekes

Mario – Giovanni Matteo de Candia (1810–1883), olasz operaénekes

Tamberlik – Enrico Tamberlick (1820–1889), olasz operaénekes, tenorista

Emilio Naudin – (1823–1890), olasz tenorista

Georg Schmid – (1833–1889), német operaénekes

A kijelölt rész – A jelölés az utolsó előtti sor, Dr. Schmid neve mellett áll. A jelentése bizonytalan.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/14. 6.

Ein noch nicht dagewesener Effect – *Párját ritkító színpadi hatás*, *Europa* 1864/14, márc. 25. Chronik, Theater, 214. h.

A német cikk fordítása – Nem különösebben értékes darab Maquet műve, a *Des Baders Haus* [A fürdőzők háza], azonban olyan trükköt alkalmaznak az előadás során, amely a nézőknek álmatlan éjszakákat okoz. A párizsi világ a Gaité színházba tódul, hogy a hallatlan látványt megtekintse. A következőkből áll: egy fiatal lány majdnem áldozatává válik egy gazember örületének. Bezárja a szobája ajtaját, de ez fejszével és kalapáccsal esik neki, hogy betörje az ajtót. A színpad két részre van osztva. A lány az egyetlen menekülési lehetőséget alkalmazza, amit nem sokkal korábban véletlenül fedezett fel. Megnyom egy gombot, és amíg a kezét rajta tartja, a másik szoba mennyezete lassan ereszkedni kezd lefelé. Miután a gonosztevő szakadatlanul az ajtó kinyitására fáradozik, csak akkor veszi észre a rá leselkedő veszélyt, amikor a mennyezet már a fejét érinti. Az ajtóhoz, ablakhoz rohan, de azok mind kintről nyithatók. Kétségbeesve küzd az életéért, miközben a mennyezet egyre csak süllyed. Egyre mélyebbre és mélyebbre hajol, térdel, végül a padlóra fekszik, a mennyezet a mellére ereszkedik, és ekkor legördül a függöny, a fiatal lány megmenekül, a közönség pedig fellélegezhet, miközben a valóságghú utánzattól a szíve még vadul kalimpál.

Magyarázatok a német szöveghez

August Maquet – Ld. *Europa* 1863/29. 4. és 1864/10. 6. tételt.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza egy része mellett áll, de feltehetően a teljes szöveget összefoglalta volna a Ko szerzője.

A Ko közlése – Nem jelent meg, de Maquet darabjáról a lap nem sokkal korábban tudósított: *Uj francia színművek*, Ko II/I. 1864/11, márc. 13. Külföldi szemle, 260. Ld. Europa 1864/10. 6.

1864/14. 7.

Carl von Braunschweig als Theaterdirector – *Carl von Braunschweig mint színházigazgató*, Europa 1864/14, márc. 25. Chronik, Theater, 214. h.

A német cikk fordítása – Carl von Braunschweig, a gyémántherceg a francia színházalapítási szabadságot felhasználva Párizsban, a Rue Beaujeu-ban színházat létesít. Hamarosan nyilvánosságra kerül az általa alkalmazandó művészek neve.

Magyarázatok a német szöveghez

Carl von Braunschweig – II. Károly, Braunschweig hercege (1804–1873), 1815 és 1830 között uralkodott a hercegségben. Ekkor lázadás tört ki ellene, távozott a trónról, és különböző európai országokban excentrikus életet folytatott. Gazdagsága miatt, és mert előszeretettel fektette a vagyonát gyémántba, gyémánthercegnek nevezték.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a második sor mellett áll, de a glossza rövidsége miatt feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/15.

1864/15. 1. Skizzen aus Ungarn, Europa 1864/15, ápr. 1. 469–478. h.; a 472. hasáb 5–6. sora mellett jobbról grafittal kijelölés; a 473. hasáb 2. bekezdésének 5–7. sora mellett balról függőleges vonalú kijelölés grafittal.

	<p style="text-align: center;">Skizzen aus Ungarn</p> <p>Schwert und Feder</p> <p>Der Fremde, welcher Ungarn bereist, wird zuweilen überrascht, einer mit Säbel, Federhut und Spornstiefeln geschmückten Schuljugend zu begegnen. Er erinnere sich des uralten, historisch fortgeerbten kriegerischen Geistes, welcher das ungarische Volk durchdrang, das außerdem noch Jahrhunderte lang gezwungen war das Waffenhandwerk fleißig zu üben, um eroberungssüchtige Nachbarn und widersetzliche Parteien oder Nationen in dem eigenen Lande niederzuhalten. Das Tragen der Waffen war und blieb daher ein Ehrenrecht des freien Magyaren; bewaffnet erschien der Adel mit seinem bewaffneten Gefolge auf dem Rakos (Rahkosch) zur Königswahl, bewaffnet besuchte er die Reichstage, und noch jetzt erscheinen die Landesabgeordneten mit Säbel und Sporen im Sitzungssaale der</p> <p>[470]</p> <p>Landtagskammer, in den Versammlungssälen der Comitате, bei Leichenbegängnissen, Processionen und Festlichkeiten. Da nun auch die Gelehrten, Aerzte, Juristen und Professoren zu dem Adel gezählt werden, so erscheinen auch sie an Festtagen</p>	
--	--	--

	<p>bewaffnet. Wenn die Akademie der Wissenschaften ihre öffentlichen Sitzungen hält, fehlt trotz des friedlichen Zwecks der Zusammenkunft keinem Mitglied der krumme Säbel an der Seite und die zierlichen Silbersporen an den hohen Stiefelabsätzen. Begleiten Studenten und Schüler einen Professor oder Kameraden zu Grabe, so tragen wenigstens die Zugführer den Säbel, eine Feder am Hut und gewaltige Sporen mit klirrenden, thalergroßen Rädern an den hohen Stiefeln. Selbst die Elementarschüler erscheinen bei einer außerordentlichen Festlichkeit, wenn etwa ein Bischof oder hoher Herr die Schule besucht, mit dem Säbelchen, Federhut und Sporenstiefeln, was gar nicht [471]</p> <p>übel aussieht und zu der knappen, reich beschnürten Nationalkleidung sehr gut paßt. Als vor einigen Jahren die nationale Tracht plötzlich Mode und ein Beweis des Patriotismus wurde, ging auch die Schuljugend mit langen Sporen und fußlanger Adler- oder Trappenfeder am Hute zur Schule, der Gesell trug wenigstens am Sonntag zolllange Sporen und einen gewaltigen Federbusch, Damen setzten ein Federbüschchen vorn an ihren niedlichen Hut. Jetzt ist diese Mode bereits wieder in Abnahme begriffen, denn die französische Mode behauptet auch in Ungarn ihre überwältigende Macht, obschon die nationale Kleidung viel geschmackvoller, kleidsamer und schöner ist. Doch hat sie den Fehler, daß sie zu viel Geld kostet, denn ein Ueberwurf mit kugelgroßen Silberknöpfen, die reihenweise an der Brust, auf den Ärmeln, an den Schößen etc. angebracht sind, kostet mehrere hundert Gulden. Selbst ein einfacher Attila kommt höher zu stehn als ein französischer Rock, und die enganliegenden, verschnürten Beinkleider nutzen sich sehr bald ab.</p> <p>Wie der Ungar an seinem althistorischen Rechte zäh festhält, obschon manche Bestimmungen nicht mehr in die Zeitverhältnisse passen, ebenso hält er an allen nationalen Gewohnheiten und Sitten fest, obschon auch hier sich bereits die nivellierende Macht der allgemeinen Cultur geltend macht; denn nationale Tracht als Volkskleidung findet man nur noch auf Dörfern und fern abliegenden Städten, in den größeren Orten ist sie bereits nur Modesache, zum Theil Ausdruck einer oppositionellen Gesinnung, weil man die französische Kleidung für eine deutsche hält.</p> <p>Da man in Ungarn fühlt, wie viel man in wissenschaftlicher Bildung nachzuholen hat, um den westeuropäischen Nationen nicht allzusehr nachzustehen, so entwickelt man eine staunenswerthe literarische Thätigkeit. Es erscheinen nicht nur sehr viel politische Zeitungen und Witzblätter, sondern auch für jedes wissenschaftliche Fach Schriften und Journale. Rechnet man Bauern und Bürger ab, welche bekanntlich keine oder nur wenige Bücher kaufen, so begreift man kaum, wer die zahlreichen literarischen Novitäten kaufen und lesen soll. Die Verleger stellen sich daher sicher, denn entweder müssen die Autoren die Verlagsartikel auf eigene Kosten erscheinen lassen, oder sie erhalten kein Honorar. Trotzdem erscheinen die Bücher splendid</p>	
--	--	--

	<p>ausgestattet, werden sogar Prachtwerke veröffentlicht, und geben besonders die lyrischen Dichter zugleich ihr Portrait zum Besten.</p> <p>Es kommt aber die Literatur bei alle dem äußeren Glänze nicht so leicht zu innerer Vielseitigkeit und Gehalt, denn um eine solche Literatur zu schaffen, bedarf es eines Jahrhunderte langen Kulturlebens. Der feurige Ungar möchte aber auch literarischen Ruhm im Sturme gewinnen wie eine Schlacht, doch hindert ihn hierin die mangelhafte Einrichtung seines Schulwesens. Die Vielsprachigkeit stellt sich mit unbesieglcher Hartnäckigkeit der Ungeduld des Vorwärtstrebens entgegen; auf den Gymnasien treibt man wenig Griechisch, dagegen Philosophie, Metaphysik, Ethik, Psychologie, Logik, Geschichte der Philosophie und wie die vornehmen Wissenschaften alle heißen, von denen die Jugend nur die Antworten memorirt, welche ihr bei der Prüfung abgefragt werden. Der thatenlustige, lebhafte Ungar [472] besitzt überhaupt sehr geringe Anlage zum Stillsitzen und Gelehrtenfleiß, daher sind denn auch die namhaftesten Mitglieder der Gelehrten-Akademie meist magyarisirte Deutsche aus der Zips, z. B. Hunfalvy (Hunsdörfer), Toldi (Schädel) u. A., auch hat man meist deutsche Bücher übersetzen müssen, um nur Schulbücher zu erhalten, und der geniale Volksdichter Petöfi (Peterssohn) ist gar von slovakischer Abkunft. Außerdem begeht man den Fehler, daß man für die einzelnen Wissenschaften nicht die in allen Sprachen üblichen Fremdwörter angenommen hat, sondern nur ungarischer Wörter sich bedient. Da nun solche nicht vorhanden, so sind Commissionen ernannt, welche Terminologien erfinden müssen. Dadurch wird die Sprache eine ganz neue, wer nicht Fachmann ist, versteht die Terminologie nicht, und selbst der Fachmann hat Mühe, sich diese neugeschaffenen Ausdrücke zu merken. Dieses gewaltsame originelle Verfahren erschwert das Studium, anstatt es zu erleichtern, denn liest man Werke in andern Sprachen, so kennt man deren Terminologie nicht, muß also doppelt lernen, ohne doch von der Sache mehr zu erfahren, als ihre Namen.</p> <p>Bei dem lebhaften Nationalgefühl, welches der Ungar besitzt, und um welches ihn der Deutsche tausendfach beneiden muß, zieht er seine Sprache jeder andern vor. Er will lieber weniger lernen, wenn er nur in seiner Sprache lernen darf. Gern giebt er zu, die Deutschen sind gelehrter, vielseitiger gebildet und gründlich, aber dies verpflichtet ihn deshalb noch nicht, sich in deutscher Sprache unterrichten zu lassen. Man entließ von der Universität und den höheren Schulen die deutschen Professoren, obschon man ihre Stelle nicht durch gleichgebildete Nachfolger ersetzen konnte, aber man will eben nur in ungarischer Sprache unterrichtet werden. Ja die Professoren, welche deutsche Sprache vortragen müssen, beklagten dies offen in der Antrittsrede als eine unerquickliche Thätigkeit. So außerordentlich lebhaft macht sich die Liebe zur nationalen Sprache geltend. Die Deutschen im Lande fügen sich in diese Oberherr-</p>	
--	--	--

	<p>schaft der ungarischen Sprache, dagegen lehnen sich Slaven und Rumänen protestirend dagegen auf, was zu mancherlei Verwickelungen führt. Sie wollen ihre Sprache auch entwickeln und sie allein reden, obschon ihre Literatur vielleicht nur einige Gebetbücher und Zeitungen umfaßt. Eine Nation überbietet nun die andere in Anforderungen wegen der Nationalsprache. An manchen Gymnasien muß in drei Landessprachen unterrichtet werden, was gewiß nicht zum Vortheil der eigentlichen Gymnasialstudien dient. Man wird nothgedrungen wieder zur deutschen Unterrichtssprache zurückkehren müssen, weil alle Gebildeten im Lande diese verstehen, und weil diese bereits eine reiche Literatur besitzt, aus welcher die Jugend Bildungsmaterial schöpfen kann.</p> <p>Die ungarische Sprache ist übrigens eine schöne, wohlklingende, bildungsreiche, kräftige Sprache, welche in ihrem Sprachbau von allen europäischen Sprachen sehr verschieden und nur mit der finnischen und lappischen verwandt ist. Zur deutschen Sprache bildet sie den geraden Gegensatz, der sich schon in der Wortfolge und in der Stellung der Hülfsörter ausspricht, indem der Ungar das Wort von geringerer Bedeutung dem wichtigen nachsetzt. Der Deutsche Karl Baumann heißt</p> <p>[473]</p> <p>ungarisch Baumann Karl, und ein Satz wie: er sprach von deiner Sache, heißt ungarisch: sprach er Sache deiner von etc. Was man im Deutschen durch einen Satz ausdrückt, drängt der Ungar in ein Wort, indem er Nebenbeziehungen mit der Hauptsache zu Einem Worte verbindet, welches oft daher sehr lang wird, so daß der Deutsche zehnmal stolpert, ehe er über das unabsehbar lange Wort hinwegkommt. Der Ungar spricht ferner jede Silbe bedächtig, voll und ohne Verkürzung aus, wogegen im Deutschen unwichtige Silben rasch und unbetont gesprochen, zum Theil verschluckt werden. Man erkennt daher den deutschsprechenden Ungarn sofort am Accent, weil er alle Silben gleich lang ausspricht. Er sagt z. B. ich lehreh Gehschichteh, bleibeh zuh Hauseh. Oesterreicher machen sich gern über das fehlerhafte Deutsch der Ungarn lustig, sie vergessen dabei aber ganz, daß sie eben auch kein correctes Deutsch sprechen und ein Norddeutscher Mühe hat, sie zu verstehen. Sie sagen nicht: diese Wohnung ist zu vermiethen, sondern: sie ist zu verlassen: statt Geld wechseln sagen sie Geld verwechseln, statt verbessern – aufbessern, statt oberhalb – ober, statt Kinder – Fratzen, statt Magd – Mensch, statt Tage – Täge, statt öffnen und schließen – auf- und zusperren, statt Bekanntmachung – Verlautbarung, statt verpachten – in Arenda geben, statt Jemanden vorstellen – Jemanden aufführen, statt einen Antrag machen – einen Vortrag stellen etc.</p> <p>Der Ungar begnügt sich aber nicht damit, seine Sprache im Lande zur herrschenden zu machen, er sorgt auch für deren Verbreitung im Auslande und läßt sich durch den geringen Erfolg dieser Bemühungen nicht abschrecken, in seinen Versuchen fortzufahren. Die Gelehrten-Akademie hat einen besondern</p>	
--	---	--

	<p>Preis festgesetzt für ungarische Sprach- und Lesebücher, welche für andere Völker bestimmt sind, um diesen das Erlernen des Ungarischen möglich zu machen. Gerichte haben versucht, mit ausländischen Behörden ungarisch zu correspondiren, Kauf-[l]eute stellten Wechsel in ungarischer Sprache aus, und das ganze Volk war entrüstet, als das Ausland diese nicht acceptiren wollte. Die Zeitungen berichten mit Enthusiasmus, wo eine ungarische Zigeunerbande spielte, wo ein ungarischer Sänger oder Künstler im Auslande auftrat, sie nennen die Ausländer mit Namen, welche Ungarisch lernen. Solchem ernsten und consequenten Streben ist es zuzuschreiben, daß der Gebrauch der deutschen Sprache in Ungarn abnimmt und das Ungarische üblich wird. Man geht so weit, da einmal das Deutsche nicht zu verdrängen ist, daß man beide Sprachen da gebraucht, wo früher nur Deutsch üblich war. Dabei muß das Ungarische stets dem Deutschen vorangehen, indem es links oder über dem Deutschen steht, wogegen die kaiserlichen Beamten das Deutsch links oder oben hinsetzen, und das Ungarische rechts oder unter das Deutsche. Vom Erhabenen zum Lächerlichen ist überall nur Ein Schritt.</p> <p>Auffallend ist es, daß die geographischen Namen sogar im Ungarischen oft ganz anders lauten als im Deutschen. Wien z. B. heißt Becs (Beutsch), Oedenburg – Sopron (Schopron), Gran – Esztargon, Preßburg – Posony (Poschonj), Fünfkirchen – Pecs, Ofen – Buda, Erlau – Eger, Raab – Nagy Gyor (Nadj Djör), Steinamanger – Szombathely [474] (Sombathelj), Tyrnou – Szombat, Eisenstadt – Kis Marton (Kisch-Marton d. h. Martinchen), Neusohl – Besztercze Banya, Hermannstadt – Nagy Szeben (Großzips), Kronstadt – Brasso, Mühlenbach – Szasz Sebes (Sahs Schebes), Karlsburg – Karoly Fehervar (Karls-Weißenburg), Broos – Szaszvaros d. h. Sachsenflecken etc.</p> <p>Der Weg nach den Fleischtöpfen</p> <p>Ungarn ist unendlich reich an Hausthieren aller Art, weshalb denn dort mehr Fleisch verzehrt wird als in einem andern Lande. Man ist so wählerisch, daß Rindfleisch zu den verachteten Speisen gerechnet wird und die meisten Dienstmädchen sich weigern Rindfleisch zu essen, denn sie wollen nur gebratenes Geflügel oder gebratenes Fleisch. Schinken genießt man nur gekocht und hält die Deutschen für Barbaren, weil sie rohen Schinken essen. Dagegen kommt Butter selten auf den Tisch, Butterbrod ist ein unbekanntes Ding, eine Buttersemmel ein Luxus. Man ißt zum Frühstück trockenes Weißbrod, zur Vesperzeit trockenes Schwarzbrod und vielleicht etwas Obst dazu. Speck ißt nur der Bauer und Hirt zum Brod, obschon der weiche ungarische, durch rothen Pfeffer würzig gemachte Speck sehr angenehm schmeckt und so fetthaltig ist, daß er auf der Zunge fast zerfließt. Aber zum Speckbrod gehört auch</p>	
--	--	--

	<p>ein Schoppen Ungarwein, damit der Magen ihn bewältigen kann.</p> <p>Obschon Ungarn viel Fleisch, d. h. viel Schlachtvieh besitzt und verbraucht, so ist dieser Artikel doch sehr theuer. Diese Thatsache scheint dem Fundamentalsatze der Volkswirthschaft zu widersprechen, daß die Waare billig ist, welche man in Menge erzeugt; aber es scheint eben nur so, denn die Kostspieligkeit der ungarischen Küche, die allerdings vortrefflich ist, rührt von andern Umständen her, die mit der landesüblichen Verwaltung der Küche zusammenhängen. Die Köchin spielt in der ungarischen Wirtschaft eine wichtige Rolle, weshalb sie nicht nur gut bezahlt wird, sondern auch eine ziemlich souveräne Stellung erhält oder beansprucht. Die Hausfrauen bemittelten Familien kümmern sich um solche persönliche Dinge nicht, wie das Kochen, Waschen, Kindererziehung u. dgl., sie spielen vielmehr die Modedamen, dirigiren das Salongeschwätz, sammeln Klatschgeschichten, kritisiren Schauspieler und Künstler und überlassen die Wirtschaft dienstbaren Geistern. Der Einkauf für die Küche fällt daher der Köchin zu, welche sich entweder jede Controle verbittet oder wenigstens die unwissende „gnädige Frau“ nach Belieben betrügt, weil diese nicht im Stande ist, ihr nachzurechnen. Untersteht sich die Frau, Rechnungsablage zu verlangen, so wird sofort der Dienst gekündigt, denn eine solche Neuerung kann keine rechtschaffene Köchin dulden. Die Naivetät – oder Frechheit – der Köchinnen geht so weit, daß sie geradezu erklären, wenn die Frau mit auf den Markt kommen will, um einzukaufen, oder wenn sie verlangt, die Köchin soll berechnen, wie viel sie für dieses und jenes ausgegeben hat, so kann sie nicht im Dienst bleiben. Da es gesetzlich unstatthaft ist, einem Diensthofen ein schlechtes Zeugniß zu geben, ja da diese selten ein Zeugniß verlangen, und die Polizei gegen das</p> <p>[475]</p> <p>Umherliegen dienstloser Mägde nichts einzuwenden hat, so ist die Herrschaft schutzlos gegen ihre Bedienung. Sie seufzt über die Kostspieligkeit der Dienerschaft, aber muß ihr Kreuz in christlicher Ergebung tragen, muß der Köchin noch eine Küchenmagd, dieser einen Wasser- und einen Holzträger halten, und darf es gar nicht merken, wenn sie nur einen bescheidenen Antheil von dem erhält, was dieses zahlreiche Personal für die Wirtschaft verbraucht. Denn der Geliebte der Köchin oder Magd will ja auch leben, ihm muß man auch ein Vergnügen machen und dies Alles kommt auf Rechnung der Herrschaft.</p> <p>Aber dies allein vertheuert den Weg zu den Fleischtöpfen nicht, sondern auch der Mangel an der Pflege des Schlachtviehs und die Art des Verkaufes. In Ungarn wird die Stallfütterung und Mästung des Schlachtviehs wenig gepflegt. Die Rinder, welche zu Markte gebracht werden, sind mageres, abgetriebenes Vieh von kräftigem Muskelfleisch, welches nur von geringen Fettlagen durchzogen wird. Die Thiere müssen sich viel bewegen, finden oft nur spärliche Weide, weshalb sie sehntes, hartes Fleisch liefern, welches eine kräftige Fleischbrühe</p>	
--	---	--

giebt, aber zum Essen zu hart, zähe und trocken ist. Die Schweine nährt man mit Mais oder Eicheln, daher erhalten sie ein geiles üppiges Fleisch, welches wenig genossen wird. Eine gute, wohlgestopfte Wurst zu machen, das versteht man nicht, und das Räuchern der Schinken wird auch nur oberflächlich vorgenommen, weshalb man die berühmten, übrigens sehr kleinen Debrecziner Schinken nur gekocht genießen kann. Auch das zahlreiche Geflügel kommt dürr und ausgehungert wagenweise zu Märkte oder wird heerdenweise in die Stadt getrieben, indem man es durch ausgestreuten Sand vorwärts lockt. Das hungrige Vieh läuft gierig danach, findet natürlich nichts und kommt auf diese Weise vorwärts. Der Bauer bleibt so lange mit seinem Wagen, der ihm als Wohnung und Schlafstätte dient, bis er seine Waare verkauft hat. Die Hühner und Truthühner füttert er gar nicht oder schlecht, weshalb man das Geflügel einige Tage im Hause halten und gut füttern muß, ehe es geschlachtet werden kann. Man bringt aber auch Körbe voll ganz junger Hühner, die nur Flaumen tragen, zum Verkauf, denn aus ihnen macht man die Backhähndel. Aehnlich verfährt man mit Gänsen und Enten, welche letztere aber selten sind. Tauben werden gar nicht gegessen und selten gehalten, namentlich in Pest, weil meilenweit umher nur Weinberge oder Weiden zu finden sind.

Am schmerzvollsten ist der Weg zum Fleischtopf den Schlachtthieren, weil sie mit so gefühlloser Härte behandelt werden, daß einem das Herz weh thut, wenn man die Qual ansieht, welche die armen Thiere aushalten müssen. Lämmern und Kälbern werden die Füße zusammen gebunden, daß die Thiere halbe Tage lang zusammengekauert auf der Karre liegen, ohne sich regen zu können. Dabei schichtet man sie auf einander und läßt die Köpfe vom Wagen hinunter hängen. Kraftlos und fast todt kommen die gemarterten Thiere vor der Schlachtbank an, um endlich von der namenlosen Pein der Fuhre erlöst zu werden. Sie sind so erschöpft, daß sie nicht mehr schreien können. Oft sieht man ein Dutzend Lämmer durch die Straße tragen, denen die Füße gebunden sind und zwischen deren Füße eine

[476]

Stange gesteckt ist, an welcher sie hängen wie etwa Würste. Für solche Barbarei hat die Polizei kein Auge, dagegen giebt es kein Gesetz. Auch dem Geflügel bindet man die Füße fest zusammen, hängt es dann über den Arm, oder legt es haufenweise in Körbe, daß die Thiere sich drücken, daß ihnen die Luft ausgeht, und sie in Verzweiflung sich bemühen, nach oben zu kommen oder wenigstens den Kopf frei zu machen, um mit weit geöffnetem Schnabel und gekrümmter Zunge frische Luft zu athmen. Im heißen Sommer muß die Qual der auf einander gethürmten Thiere fürchterlich sein, denn man sieht es an ihren convulsivischen Bewegungen und an den brechenden Augen, daß sie ohnmächtig werden vor Hitze. Hier wären Vereine gegen Thierquälerei sehr nothwendig. Kaum werden Pferde und Rinder brutaler mißhandelt als dort. Der Wa-

	<p>gen wird überladen, und wenn die Pferde im Sand nicht weiter können, so setzt sich der faule Knecht auf ihn, wenn er nicht schon drauf saß, und peitscht unbarmherzig die erschöpften Thiere, tritt ihnen in die Weichen, schlägt sie mit dem Peitschenstiel vor den Kopf und mißhandelt sie auf die roheste Weise. Vom Publicum hört man nie ein Wort des Unwillens über diese Bestialität des Knechtes, die nicht selten so weit geht, ein Pferd, wenn es sterbend zusammenbricht, mit Füßen zu treten und es noch zu prügeln. Noch nie habe ich solche Rohheit gesehen, wie sie hier fast täglich beobachtet werden kann.</p> <p>Ist das Schlachtvieh in die Stadt gebracht, so wandert das Fleisch nicht ohne Weiteres in die Fleischtöpfe, sondern es bleibt zunächst Eigenthum der Großmeister oder Großhändler, welche das Vieh in Massen aufkaufen und abschlachten, dann unter ihre Kleinmeister verkaufen. Sie gewinnen dadurch die Möglichkeit, die Preise nach Belieben zu stellen, obschon sie unter Aufsicht der Obrigkeit stehen. Der Kleinverkäufer schlägt zu dem Preise, welchen der Lieferant ihm stellte, seine Procente und ist sicher, daß sein Nachbar nicht billiger verkaufen kann. Die Köchin fügt die Spesen für ihre Bemühungen, die Unkosten für den neuen Hut oder für das seidene Kleid oder die Schulden des Geliebten hinzu, und dann erst gelangt das Fleisch in den Topf.</p> <p>Ein Wahltag</p> <p>Ein ungarischer Wahltag ist für das ganze Land ein Fest- aber auch ein Schlachttag, an welchem die politischen Parteien sich messen, aber sich nicht immer mit der Abgabe der Wahlzettel begnügen, sondern auch energische Mittel anwenden. Wenn der Tag für die Wahl der Landesabgeordneten herannaht, wehen an fast allen Häusern, wohl auch aus allen Stockwerken gewaltige Fahnen mit den Nationalfarben herab. Je patriotischer der Hausbesitzer erscheinen will, desto länger und breiter flattert und wallt die Fahne vom Dach oder Fenster herab. Die ganze Stadt erhält ein festliches heiteres Aussehen, und da auch während der Sitzungen des Landtags viele Häuser beflaggt bleiben, so wird der Festschmuck zum Alltagskleid.</p> <p>Unterdessen haben diejenigen, welche sich um die Stelle eines Landesabgeordneten bewerben, ihr Programm in den Zeitungen [477] veröffentlicht, lassen es auf Riesenbogen drucken und an die Straßenecken ankleben und werben eine handfeste Mannschaft an, welche den Namen des Bewerbers auf eine Fahne oder ein fahnenartiges Brett in kolossalen Buchstaben anschreibt und es jauchzend durch die Straßen trägt, um die Wähler auf den Bewerber aufmerksam zu machen. Zuweilen marschirt auch eine schmutzige Zigeunerbande den Schild- und Wappenträgern des Candidaten voraus, um Aufmerksamkeit zu erregen und Neugierige herbeizulocken.</p> <p>Es ist unterdessen aus angesehenen Bürgern ein Wahl-</p>
--	---

	<p>comité zusammengetreten, um unter den Bewerbern den Würdigsten auszuwählen oder einen populären Mann zur Candidatur aufzufordern. Natürlich zählt der Candidat in seinem Anschlagzetteln und Wahlprogramme alle Verdienste auf, welche er besitzt oder zu besitzen meint, die Gegenpartei aber rupft und zaust ihn so gewaltig, sammelt wahre und unwahre Geschichten aus alter und neuer Zeit, um ihm die Popularität zu nehmen, daß oft wohl das Gericht vollen Grund zum Einschreiten hätte. Aber es ist Wahl-, Lob- und Tadelfreiheit.</p> <p>Naht der Wahltag heran, so mehren sich die hitzigen Wortgefechte der Candidaten und ihres Anhangs, die feierlichen Umzüge mit der Fahne werden häufiger, und jede Partei sorgt [478]</p> <p>dafür, daß ein respectabler Kometenschweif von Eljenrufern sich anhängt, um den Wählern zu imponiren. Gewöhnlich hat sich die Wahl auf zwei bis drei Candidaten bereits festgesetzt, und man kennt bereits die Stärke des Anhangs jedes Bewerbers. Am Wahltag selbst kommt es darauf an, eine tüchtige Schaar handfester Clienten bei der Hand zu haben. Jeder Anhänger zehrt am Wahltag auf Kosten des Bewerbers, außerdem werden noch allerlei wirksame Mittel angewandt, Stimmen zu pressen; man sieht sogar Geistliche an Straßenecken auf einem Eckstein stehen und die Wahl ihres Schützlings empfehlen. Geht es endlich zur Wahlstätte, so trägt jeder Wähler den Namen dessen am Hut, dem er seine Stimme geben will. Wer nun über eine beherzte Mannschaft verfügt, der besetzt bei Zeiten den Zugang zum Wahllocal, um die Gegner auf alle mögliche Weise am Eintritt in dasselbe zu hindern. Anständige Personen, die sich mit Sackträgern und andern Helden der Faust, die stark angetrunken sind, nicht herumstoßen und herumraufen wollen, kommen gar nicht zur Abgabe ihrer Stimme. Haben aber beide Parteien solche Faustkämpfer, so entscheidet Gewalt, mitunter sogar Waffen. Ist die Wahl vorüber, so tritt wieder der tiefste Friede zwischen den Wahlparteien ein, als ob es keine Püffe und Schimpfreden gegeben hätte.</p>	
1864/15. 2. <i>The Life of Goethe</i>, by George Henry Lewes, Europa 1864/15, ápr. 1. Chronik, Literatur, 220–221. h.; a bal margón a 8–11. sor mellett függőleges vonalú jelölés grafitál.		
	<p><i>The Life of Goethe</i>, by <i>George Henry Lewes</i>, second edition (Leipzig, Brockhaus). Das Erscheinen der ersten Auflage im Spätherbst 1855 war ein literarisches Ereigniß. Ehe noch ein Deutscher das Leben unseres Dichterfürsten zu schreiben gewagt hatte, machte sich ein Engländer an die Aufgabe [221]</p> <p>und lieferte ein Werk, bei dessen Lesen wir uns zweifelnd fragten, ob es ein Deutscher ebenso gut zu Stande gebracht haben würde. Die Arbeit war eine außerordentlich verdienstvolle. Sie vereinigte deutschen Fleiß und sorgfältigste Sichtung des reichsten Materials mit englischer Darstellungskunst. Zehn Jahre hatte Lewes an dieses Werk gesetzt, acht Jahre sind bis zu dieser zweiten Auflage</p>	

	<p>verstrichen. Wie der ersten Auflage, so merkt man auch der zweiten den darauf verwendeten Riesenfleiß nicht an. Lewes ist mit der leisen Hand eines tüchtigen Restaurators über das Bild hinweggegangen, das er 1855 von Goethe entwarf. Man muß die erste Auflage vergleichen, um die Stellen zu finden, wo er ein stärkeres Licht eingesetzt, einen Schatten gemildert, einen Uebergang sanfter gemacht hat. Die inzwischen erschienene Literatur hat er gemustert und nach Gebühr berücksichtigt. Ob er aber Recht hat, wenn er meint, daß sein Werk nunmehr abgeschlossen sei, da wir Neues von Goethe nicht mehr hören würden? Unsere Theilnahme für Goethe müßte geschwunden sein, wenn diese zweite Auflage nicht so viele Freunde fände wie die erste.</p>	
<p>1864/15. 3. <i>L. Seeger</i> †, Europa 1864/15, ápr. 1. Chronik, Literatur, 221–222. h.; az utolsó előtti 9–5. sor mellett jobbról függőleges kijelölés grafittal.</p>		
	<p><i>L. Seeger</i> †. Inniges Bedauern erregt in und außerhalb Württemberg der nach nur vierzehntägiger Krankheit am Nervenfieber erfolgte Tod des im Jahre 1811 in Tübingen geborenen <i>Ludwig Seeger</i>. Er starb am 22. März. Seeger hatte als eines der hervorragendsten Mitglieder der ständischen Opposition in genanntem Staate zu gelten. Er war seit der Session 1849/50 ohne Unterbrechung Deputirter des Amtes [222] Ulm in der Kammer. In letzterer Zeit spielte er auch auf dem deutschen Abgeordnetentage in Frankfurt am Main eine große Rolle und ward mit in den Ausschuß desselben für Schleswig-Holstein gewählt. Er gehörte seiner allgemeinen politischen Ueberzeugung nach zu den liberalgesinnten Großdeutschen. Aber nicht nur in der Politik, sondern auch in der Literatur, der Poesie hatte der Name Seeger einen guten Klang, seitdem sein „Sohn der Zeit“ ihm hierzu zuerst verholfen. Die „gesammelten Dichtungen“ des äußerst begabten, poetisch tief und lauter empfindenden, sittlich tüchtigen und reinen Mannes erschienen vor einigen Monaten noch in neuer Auflage und sind von uns bei Gelegenheit des „Weihnachtstisches“ für 1863 ausführlich besprochen worden. Zugleich gab er damals ein „deutsches Dichterbuch aus Schwaben“ heraus, das uns Anlaß bot zur Mittheilung verschiedener Proben. Ein schönes, ungewöhnliches Talent besaß Seeger für die Uebersetzung fremder Dichtungen. So übertrug er die poetischen Werke von Victor Hugo (z. B. <i>La Légende des siècles</i>), ferner die Lieder Béranger's und den Aristophanes in musterhaftes Deutsch, und sein letztes, nun leider unvollendetes Werk war der Versuch einer neuen Shakespeare-übersetzung, welche zum bevorstehenden Jubiläum im Drucke erscheinen sollte.</p>	

1864/15. 4. Hebbels Grabdenkmal , Europa 1864/15, ápr. 1. Chronik, Bildende Kunst, 225. h.; a szöveg mellett baloldalt, a 2–5. sor mellett függőleges vonalú kijelölés grafitál.		
	<p><i>Hebbel's Grabdenkmal.</i> Am 18. März, dem Geburtstage <i>Friedrich Hebbel's</i>, ist in Wien das dem verstorbenen Dichter von seiner Gattin errichtete Grabmonument feierlich geweiht worden. Es besteht aus einem kolossalen Sandstein, über den sich ein abgebrochener Eichenstamm erhebt. Von letzterem aus legt sich ringsherum ein Gewinde von Eichenblättern und die Mitte bildet ein aufgeschlagenes Buch, in welches der Name nebst den betreffenden Daten eingegraben ist.</p>	
1864/15. 5. Halevy's [!] Grabdenkmal , Europa 1864/15, ápr. 1. Chronik, Bildende Kunst, 226. h.; a szöveg mellett jobboldalt, a 4–5. sor mellett függőleges vonalú kijelölés grafitál.		
	<p><i>Halevy's [!] Grabdenkmal.</i> Am 17. März fand auf dem Montmartre zu <i>Paris</i> die Enthüllung von <i>Halevy's</i> Grabdenkmal statt. Graf Nieuwerkerke hielt die Festrede, die Schüler des Conservatoire trugen Gesänge vor. Das Monument, ein gemeinschaftliches Werk des Architekten <i>Lebas</i> und des Bildhauers <i>Duret</i>, ist eine Zierde des israelitischen Kirchhofes. Ueber einem Piedestal von rothem Granit erheben sich drei Etagen oder Aufsätze von weißem Marmor, die mit dreißig von Lorbeerkränzen umgebenen Schildern geschmückt sind, auf welchen die Namen der vorzüglichsten Werke des Componisten verzeichnet stehen. Die Spitze des Ganzen krönt die Statue <i>Halevy's</i>, der im Costüm eines Mitgliedes der Akademie, aber mit einem Mantel bedeckt, dargestellt ist.</p>	
1864/15. 6. Ein Wort über Meyerbeer's „Africanerin“ , Europa 1864/15, ápr. 1. Chronik, Theater, 228–229. h.; a 23–25 sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés grafitál.		
	<p><i>Ein Wort über Meyerbeer's „Africanerin“</i>, das uns Wahrheit zu geben scheint in dieser mysteriösen Sache, steht zu lesen in dem zu Brüssel erscheinenden „Guide musical“. Nach dem angezogenen Aufsatz ist die Oper seit 1842 vollendet, und die Gründe, warum sie nicht vor die Oeffentlichkeit gebracht wird, liegen keineswegs darin, daß der Componist bisher noch nicht die geeignete Sängerin für die Titelrolle gefunden hat. Die Natur bleibt sich gleich in ihren Hervorbringungen. Seit zwanzig Jahren sind die größten Sängerinnen am Kunsthimmel aufgetaucht. Es wäre doch sonderbar, unerhört, wenn keine derselben dem Meister genügt hätte. Was müßte das für eine Partie sein, die solche Anforderungen macht, daß während eines Vierteljahrhunderts alle fünf Welttheile nicht die nöthige Person dafür zu stellen vermochten? Diese Annahme scheint absurd und unzulässig. Nein, seit Rossini sich zurückgezogen hat, sitzt Meyerbeer auf dem Opernthron. Er gefällt sich darauf, er lebt vom Erfolg des Robert, der Hugenotten, des Propheten, und er möchte sich bis ans Ende seines Lebens in dieser Stellung behaupten. Sein Ehrgeiz</p>	

	<p>[229] geht darauf aus, eines Tages den Directoren Adieu zu sagen, anstatt von ihnen verabschiedet zu werden. Es ist dies auch in finanzieller Beziehung gar prächtig und der Sohn eines Bankiers weiß das wohl zu schätzen. Die „Africanerin“ soll sein Schwanengesang sein. Es ist daher auch in der Ordnung und in seinem Interesse, die musikalische Welt in der Spannung zu erhalten und sie dazwischen mit solchen Werken zu unterhalten, auf die er selbst im Voraus keinen Werth legt. Wie er uns schon die „Wallfahrt nach Ploermel“ gab, so werden wir auch „Judith“, „Mignon“ etc. bekommen, und wenn Meyerbeer sich einmal entschließen wird, die Africanerin aus der Hand zu geben, so wird dies als ein Zeichen seines definitiven Rücktritts vom musikalischen Schauplatz dienen. „Ende gut, Alles gut“, sagt das Sprichwort, und Meyerbeer möchte sich auch in diesem Punkt gern auf gleiche Linie mit Rossini stellen, der mit seinem Meisterwerk „Tell“ abgeschlossen hat.</p>	
--	---	--

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/15. 1.

Skizzen aus Ungarn – Rajzok Magyarországról, Europa 1864/15, ápr. 1. 469–478. h.

A német cikk fordítása

Rajzok Magyarországról

Toll és kard

A Magyarországon utazó idegen olykor meglepődik, ha kardot, tollas kalapot és sarkantyút viselő diákokkal találkozik. A hagyományozódó ősi, harci szellemiséget idézi fel benne, amely a magyar népet áthatotta, és amely évszázadokon át arra készítette, hogy a fegyverforgatást kitartóan gyakorolja, mert ezzel a feltörekvő szomszédokat, az ellenségeskedő pártokat vagy a saját országában élő nemzetiségeket el tudta nyomni. A fegyverviselés a szabad magyar nemesség előjoga volt és maradt. Fegyveresen jelent meg a nemesség Rákoson a királyválasztáson, fegyveresen vett részt az országgyűléseken, és még manapság is karddal és sarkantyúval jelenik meg az országgyűlés üléstermében [470], a megyei gyűléseken, a temetéseken, bíróságokon és ünnepségeken. Miután a tudósok, orvosok, jogászok és professzorok is a nemesség tagjai, így az ünnepségeken ők is felfegyverkezve vesznek részt. Amikor a tudományos akadémia a nyilvános közgyűléseit tartja, a békés összejövetelen egyetlen résztvevő oldaláról sem hiányzik a görbe kard és magassarkú csizmájukról a csillogó sarkantyú. Ha a diákok egy barátjukat vagy tanárukat kísérik a temetőbe, mindegyikükön ott van legalább egy toll a kalapba tűzve és a hatalmas sarkantyú, tallér nagyságú csörgő kerekkel. Még az alsóbb iskolások is, ha rendkívüli ünnepségen, például egy-egy püspöki vagy főúri látogatáson vesznek részt az iskolában, kis kardocskával, tollas kalappal és sarkantyúval láthatók, és egyáltalán [471] nem áll rosszul nekik, mert e kellékek szépen illeszkednek a gazdagon zsinórozott magyar viselethez. Amikor néhány évvel ezelőtt a nemzeti öltözet hirtelen divatba jött és a hazafias érzület kinyilvánítását jelezte, a tanuló ifjak hosszú sarkantyúval jártak, lábnyi hosszú sas- és tűzoktollat tűztek a kalapjukra. A mesterlegények legalább vasárnaponként egy hüvelyknyi sarkantyút és egy hatalmas tollat viselnek, a hölgyek pedig kis tollacskával díszítik csinos kalapjukat. Ez a viselet újabban ismét háttérbe szorul, mert a francia divat Magyarországon is teret hódít,

noha a nemzeti viselet sokkal ízlésesebb, viselhetőbb és szebb. Egyetlen hibája, hogy túl sokba kerül, mert egy felöltő a gömbnyi nagyságú ezüstgombokkal, melyek a mellrészen, ujjakon és kabátszárnyakon sorakoznak, több száz guldenbe kerül. Már egy egyszerű atilla is drágább, mint egy francia kabát, a szűkre szabott zsinórós nadrág pedig hamar elkopik. Ahogyan a magyarok az ősi jogaikhoz ragaszkodnak, noha némely törvények már nem illenek a mai korhoz, úgy tartják magukat a régi szokásokhoz és erkölcsökhöz is, bár az általános európai kultúra náluk is kezd terjedni; a nemzeti viselet mint általános öltözék ugyanis már csak a falvakban és távoli kisvárosokban látható, míg a nagyobb városokban inkább divatból viselik, részben a nemzeti ellenállás kifejezőjeként, mert a francia ruhát a magyar németnek tekinti.

Magyarországon sokan érzik, hogy mennyi pótolnivaló akad a tudományos képzés terén, és hogy a nyugat-európai nemzetekhez képest mekkora a lemaradás, ezért bámulatra méltó irodalmi élet alakult ki. Nemcsak számos politikai és élelapi jelenik meg, hanem minden tudományának megvan a saját szaklapja és újságja. Ha nem számítjuk a parasztságot és a polgárságot, akik közismerten nem vesznek könyvet, vagy csak igen keveset vásárolnak, akkor megfoghatatlan rejtély, hogy a rengeteg irodalmi újdonságot ki vásárolja és olvassa. A kiadók ezért úgy biztosítják magukat, hogy a szerző vagy a saját költségén adja ki náluk a művét, vagy pedig nem kap érte semmiféle díjat. Ennek ellenére elegáns külsejű könyvek, sőt díszkiadások jelennek meg, és különösen a költők kiváló minőségű arcképeket helyeznek a kötet élére.

Ez az irodalom azonban a külső csillogás ellenére sem jut el a belső sokrétűségig és mélységig, mert ennek eléréséhez több évszázados művelődési élet szükséges. A tüzes magyarok az irodalom birodalmát is úgy akarták megvívni, mint egy csatát, csak hogy ezt meggátolták az oktatási rendszer hiányosságai. A többnyelvűséget a haladó igyekezett nem tudja megvalósítani. A gimnáziumokban oktatnak egy kevés görögöt és ezzel szemben igen sok filozófiát, metafizikát, etikát, pszichológiát, logikát, filozófiatörténetet, de a tanulónak még az utóbbiakból is csak a válaszokat kell memorizálni, hogy a vizsgán a kérdésekre felelni tudjon. A tette kész, eleven magyar [472] nem képes nyugton ülni és szorgalmasan tanulni, ezért a magyar tudományos akadémia legnevesebb tudósai többnyire elmagyarosított németek a Szepességéből, mint például Hunfalvy (Hunsdörfer), Toldi (Schedel) stb. A tankönyvekhez úgy jutnak hozzá, ha németből fordítják őket, és még a zseniális nemzeti költőjük, Petőfi (Peterssohn) is szlovák származású. Az is hiba, hogy a tudományok terén nem a külföldi nyelvekben szokásos idegen kifejezéseket használják, hanem magyar szavakkal élnek. Minthogy ilyen szavaik nem léteznek, bizottságokat alakítottak szakkifejezések gyártására. Ezáltal egy új nyelv jön létre, melyet a szakembereken kívül senki sem ért, de még nekik is nagy fáradtságba kerül az új kifejezések megjegyzése. Ez az erőszakos eljárás megnehezíti a tanulást, mert ahelyett, hogy könnyítené az idegen nyelvű művek olvasását, inkább gátolja azt. Nem ismerik az idegen kifejezéseket, és így kétszeresen kell tanulniuk, anélkül, hogy az elnevezésen túl a dolgok lényegéhez eljutnának.

A magyarok a bennük élő erős nemzeti érzésből eredően – amelyért a németek mindenképp irigyelhetik őket – a magyar nyelvet mindennél előbbrevalónak tartják. A magyar inkább kevesebbet tanul, csak a saját nyelvén tanuljon. Szívesen elismerik, hogy a németek sokkal műveltebbek, hogy képzettségük sokrétűbb és mélyebb, de ez nem készteti őket arra, hogy németül képezzék magukat. Az egyetemekről és a főiskolákról elbocsátják a német professzorokat, még ha a helyüket nem is tudják azonos műveltségű tanárokkal betölteni, de akkor is ragaszkodnak a magyar nyelvű oktatáshoz. Azok a tanárok, akiknek a német nyelvet kell tanítaniuk, beköszöntő beszédükben gyakran kellemetlen feladatnak nevezik munkájukat. Ilyen rendkívüli

hatása van itt a nemzeti nyelv iránti szeretetnek. A magyarországi németek beletörődtek a magyar nyelv uralkodásába, ellenben a szlávok és románok lázadoznak és tiltakoznak a helyzet ellen. Ők is szeretnék a maguk nyelvét felvirágoztatni és kizárólag azt beszélni, noha irodalmuk talán alig áll másból, mint néhány imakönyvből és újságból. A nemzeti nyelv miatt egyik nemzet elnyomja tehát a másikat. Egyes gimnáziumokban három nyelven zajlik az oktatás, és ez biztosan nem kedvez a tudományok művelésének. A megoldás az lenne, ha visszaállítanák a német nyelvű oktatást, mert az országban ezt a nyelvet minden tanult ember érti, és mert a német olyan gazdag irodalommal rendelkezik, amelyből ki lehet választani az ifjúság oktatásához megfelelő anyagot.

A magyar nyelv egyébként szép, jó hangzású, gazdagon képezhető, erőteljes nyelv, mely felépítésében minden más európai nyelvtől különbözik, és csak a finn és a lapp nyelvvel áll rokonságban. A német nyelvnek éppen az ellentétét képezi, és ez már a szórendben, illetve a segédelemek elhelyezkedésében is megmutatkozik. A magyar ugyanis a kevésbé fontos jelentésű szót a fontosabb mögé teszi. A német Karl Baumann magyarul például [473] Baumann Karl, és a következő mondat: „er sprach von deiner Sache” [ő a te ügyedről beszélt], magyarul így hangzik: „sprach er Sache deiner von” [beszélt ő az ügyedről] stb. Amit németül egy egész mondat fejez ki, a magyarban csupán egyetlen szó, mert a toldalékok a fő elemmel összeolvadnak. Így a szó rendkívül hosszúra nyúlik, úgyhogy egy német tízszer is megbotlik, mire a beláthatatlanul hosszú szó végére ér. A magyar emellett gondosan, rövidítés nélkül kiejt minden szótagot, szemben a némettel, aki a kevésbé fontos szótagot gyorsan, hangsúlyozás nélkül mondja ki, sőt gyakran elnyeli. Egy németül beszélő magyart azonnal fel lehet ismerni az akcentusáról, mert minden szótagot egyforma hosszan ejt ki. Azt mondja például: „ich lehreh Gehschichteh, bleibeh zuh Hauseh” [történelmet tanulok, otthon maradok – „magyarnémet” kiejtéssel]. Az osztrákok gyakran mulatnak a magyarok hibás német beszédén, elfelejtik azonban, hogy ők is rosszul beszélnek, és egy északi német csak nehezen érti meg őket. Az osztrákok például nem azt mondják: „diese Wohnung ist zu vermieten” [ez a lakás kiadó], hanem ezt: „sie ist zu verlassen” [elhagyható]. Ehelyett: „Geld wechseln” [pénzt váltani], úgy mondják: „Geld verwechseln” [pénzt felcserélni]; a „verbessern” [javítani] helyett: „aufbessern” [megjobbítani]; az „oberhalb” [felül] helyett „ober” [felső]; a „Kinder” [gyermek] helyett „Fratzen” [kölyök, srác]; a „Magd” [cseléd] helyett „Mensch” [ember]; a „Tage” [nap] helyett Täge [napok]; az „öffnen und schließen” [kinyitni és becsukni] helyett „auf- und zusperren” [ki- és bezárni]; a „Bekanntmachung” [ismertetés] helyett „Verlautbarung” [kihirdetés]; a „verpachten” [bérbe adni] helyett „in Arenda geben” [árendába adni]; a „Jemanden vorstellen” [valakit bemutatni] helyett „Jemanden aufführen” [valakit fel- vagy bevezetni]; az „einen Antrag machen” [ajánlatot tenni] helyett „einen Vortrag stellen” [javaslatot tenni] stb.

A magyarok azonban nem érik be azzal, hogy saját hazájukban uralkodóvá tegyék a nyelvüket, hanem arra törekednek, hogy külföldön is terjesszék, és a csekély eredmény nem riasztja vissza őket a próbálkozástól. A tudományos akadémia külön pályázatot írt ki nyelvtan- és olvasókönyv készítésére idegen népek számára, hogy a magyar nyelv megtanulását lehetővé tegyék számukra. A bíróságok kísérletet tettek rá, hogy külföldi hatóságokkal magyarul levelezzenek, a kereskedők magyarul írták a számlákat, és az egész magyarság felháborodott, amikor ezt a külföld nem tűrte. Az újságok lelkesen számolnak be róla, ha valahol egy cigánybanda zenél, ha egy magyar énekes vagy művész külföldön fellép, és név szerint megemlékeznek arról a külföldiről, aki magyarul tanul. E komoly és kitartó törekvéseknek köszönhetően a német nyelv Magyarországon háttérbe szorul, és a magyar nyelv válik használatossá. A dolog odáig fejlődött, hogy még ahol nem is szorították vissza teljesen a németet, a két nyelvet együttesen kell alkalmazni ott, ahol korábban kizárólag a német volt

használatban. Eközben a magyar nyelvnek mindig a német előtt kell állnia, a papíron baloldalt vagy felül. A császári hivatalnokok erre a helyre – baloldalra vagy felülre a német írást szokták tenni, a magyart pedig jobb oldalra vagy a német alá. A fenségestől a nevetségest mindig csak egy lépés választja el.

Szembetűnő, hogy még a földrajzi nevek is másként hangzanak magyarul, mint németül. A Wien pl. magyarul Bécs (Betsch), Oedenburg – Sopron (Schopron), Gran – Esztargon [Esztergom], Preßburg – Posony (Poschonj), Fünf-kirchen – Pecs, Ofen – Buda, Erlau – Eger, Raab – Nagy Győr (Nadj Djör), Steinamanger – Szombathely [474] (Sombathelj), Tyrnou – Szombat [Nagyszombat], Eisenstadt – Kis Marton (Kisch-Martón, vagyis Martinchen), Neusohl – Beszterce Banya, Hermannstadt – Nagy Szeben (Großzips), Kronstadt – Brassó, Mühlenbach – Szász Sebes (Sahs Schebes), Karlsburg – Karoly Fehérvár (Karls-Weißenburg), Broos – Szászváros, vagyis Sachsenflecken [!] stb.

Út a húsosfazékhoz

A magyarok végtelenül gazdagok a háziállatok minden fajtájában, ezért sokkal több húst fogyasztanak, mint más országokban. Olyan válogatóság, hogy a marhahús lenézett ételnek számít, és a legtöbb cselédlány is csak vonakodva eszi, mert jobban szereti a szárnyassültet vagy más sült húst. A sonkát csak főve fogyasztják, és barbároknak tekintik a németeket, amiért nyers sonkát esznek. Vaj ellenben ritkán kerül asztalukra, a vajaskenyér ismeretlen előttük, a vajas zsemle pedig egyenesen fényűzésnek számít. A reggeli pirított fehérkenyérből áll, a vacsora pedig száraz barnakenyérből, némi gyümölcessel. A szalonnát csak a paraszt és a pásztor eszi, noha a lány magyar szalonna piros paprikával fűszerezve nagyon kellemes ízű és olyan zsíros, hogy szinte szétolvad a szájban. A szalonnás kenyérhez azonban hozzátartozik egy pohár magyar bor is, hogy segítse az emésztést.

Bár Magyarországon sok a hús, vagyis a háziállat, ez az élelmiszer mégis nagyon drága. Ez a tény ellentétben látszik lenni a közgazdaságtan alaptételével, hogy ha egy áruból bőség van, akkor az ára alacsonyabb. Azonban a magyar konyha, amely egyébként kiváló, egy országosan tapasztalható körülmény miatt ilyen drága. A szakácsnő a magyar gazdaságban nagyon fontos szerepet visz, ezért nemcsak jól fizetik, hanem viszonylag független státust kap vagy követel ki magának. A tehetős családok háziasszonyai olyan házi dolgokkal, mint a főzés, mosás, gyermeknevelés, nem foglalkoznak, sokkal inkább divathölgyet játszanak, szalont tartanak, szöbeszédet gyűjtögetnek, bírálják a színészeket és művészeket, a családi gazdaságot pedig a szolgákra hagyják. A konyhára való vásárlás így a szakácsnőre marad, aki vagy kikéri magának, hogy őt bárki ellenőrizze, vagy pedig becsapja a mit sem tudó „nagyságos asszonyt”, akinek nincs módjában őt elszámoltatni. Ha mégis megpróbálkozik vele, a cseléd azonnal fel akar mondani, mert egy ilyen újítást egyetlen vérbeli szakácsnő sem tud elviselni. Naivitása – vagy pimaszsága – odáig megy, hogy ha gazdasszonya vele akar menni a piacra bevásárolni, vagy el akarja számoltatni, azonnal elkezd panaszkodni, hogy ő mennyit költött erre meg arra, és ő így nem maradhat szolgálatban. Mivel a törvény tiltja, hogy egy szolga rossz ajánlást kapjon, ezért ezek ritkán is kérnek ajánlást, és így a rendőrség tehetetlen a [475] mindenfelé vándorló cselédekkel szemben. Az úri világ valójában ki van szolgáltatva a saját személyzetének. A gazdasszony panaszkodik a drága cselédekre, de a keresztet viselnie kell, és bele kell nyugodnia, hogy a szakácsnőnek szüksége van még egy konyhalányra, ennek szüksége van egy vízfordóra és egy favágóra, és alig venni észre, ha a nagyszámú személyzet ezt-azt eltulajdonít magának. Mert a szakácsnő kedvesének szintén élnie kell valamiből, némi szórakozásra is szüksége van, és mindez az uraságok zsebére megy.

Önmagában ez a tényező azonban még nem sokkal drágítja a megélhetést, az ok inkább a háziállatok tartásában és kereskedelmében keresendő. Magyarországon az állatok istállóinak takarmányozása és hizlalása nem szokásos. A szarvasmarhák, melyeket a piacra hajtanak, sovány, agyonhajszolt állatok erős izomzattal, vékony hájréteggel borítva. Az állatoknak sokat kell mozogniuk, gyakran csak sovány legelőt találnak, ezért a húruk inas és kemény, melyből jó húsleves lehet főzni, de megenni nem lehet, mert rágós és száraz. A sertéseket kukoricán és makkon tartják, ezért túl laza, élvezhetetlen húst adnak. Jól megtömött kolbász készítéséhez senki sem ért, a sonka füstölése is csak felületes, ennek következtében a közismert, egyébként túl kicsi debreceni sonkát csak főtten lehet megenni. A rengeteg szárnyas állat is soványan és aszottan kerül piacra. Gyakran seregben terelik őket a városba, oly módon, hogy száraz homokot szórnak eléjük, és azzal csalogatják őket. Az állatok azután mohón keresgélnek, de persze nem találnak semmi ételmezt, és így haladnak előre. A paraszt addig marad a városban, a kocsiján lakva és hálva, amíg túl nem ad az áruján. A tyúkokat és pulykákat egyáltalán nem eteti és nem itatja, vagy alig ad nekik enni és inni, úgyhogy a megvásárolt állatot otthon néhány napig táplálni és itatni kell, mielőtt levágják. Kosarakban viszik a piacra az egészen kicsi, pihés csibéket, mert ezekből készül a sült csibe. Hasonlóképpen bánnak a libákkal és a kacsákkal, bár az utóbbiakat ritkán látni a piacon. Galambok egyáltalán nincsenek a piacon, ezeket – legalábbis Pesten, mert a környéken mérföldekre csak szőlőhegyek és legelők vannak – a magyarok nem eszik és nem is tenyésztik.

A legfájdalmasabb utat járják végig a háziállatok a húsfazékig, mert olyan érzéketlen kegyetlenséggel bánnak velük, hogy csak mély fájdalommal nézhetni a szegény párok kínjait. A bárányok és borjak lábait összekötik, félnapokat összekuporodva töltenek a kocsin anélkül, hogy mozdulni tudnának. Emellett egymáshoz szorulnak, és a fejük lelóg a kocsiról. Erejüket vesztve, félholtan kerülnek a vágóhídra, hogy végül megszabaduljanak a legszörnyűbb fájdalmak terheitől. Olyan kimerültek, hogy hangot sem tudnak kiadni. Gyakran látni, ahogyan az utcán egy tucatnyi bárányt a lábuknál fogva, rúdra kötve [476] visznek, melyről úgy lógnak lefelé, mint a hurkák. Ekkora barbárságra a rendőrség nem figyel fel, erre itt nincs törvény. A szárnyasok lábait is szorosan összekötik és vagy a karjukra akasztva viszik őket az árusok, vagy tömegesen préselik őket kosárba, hogy a levegő is kiszorul belőlük. Az állatok kétségbeesetten dulakodnak, hogy a fejüket kiszabadítsák és tágra nyitott csőrükkel levegőhöz jussanak. Forró nyarakon az összeszorított állatok kínja félelmetes lehet, mert azt látni rajtuk, hogy görcsösen rángatóznak, szemhéjuk remeg, és szinte ájultan szenvednek a hőségtől. Egy állatvédő egyesület létesítése nagyon fontos lenne itt. A lovakkal és marhákkal sehol másutt nem bánnak annyira durván, mint a magyarok. A kocsikat túlterhelik, és ha a ló a fővenyen nem bírja tovább húzni, akkor a kocsis ráül, ha már nem ül rajta, és kegyetlenül korbácsolja az elgyengült állatot, rugdossa a lágyékát, korbácsnyéllel ütlegeli a fejét, és minden más módon bántalmazza. A nézők közül senki sem tiltakozik a kocsis bestiális viselkedése ellen, aki odáig is elmegy, hogy ha az állat összerogy, még akkor is tovább rugdossa és veri. Még sohasem láttam annyi durvaságot, mint ami itt napról napra tapasztalható.

Az állatok városba terelésével a hús még nem kerül egyenesen a konyhába, hanem először a nagyvállalkozóhoz vagy nagykereskedőhöz vándorol, aki tömegesen vásárolja fel az állatokat, levágja őket, és továbbadja a kiskereskedőknek. A hús árát ezáltal a kereskedő tetszés szerint szabja meg, noha maga a nagykereskedőtől függ. A szállító által megadott árra a kiskereskedő még ráteszi a maga hasznát, és biztos lehet benne, hogy a szomszédja sem tudja olcsóbban adni. A szakácsnő ehhez hozzászámítja a saját fáradozásának költségeit, az új kalapra vagy selyemruhára való összeget, esetleg a kedvesének tartozásait, és csak ezután kerülhet a hús a fazékba.

Egy választási nap

A választási nap az egész országban ünnepnap, de egyben a küzdelem napja is, amikor a politikai pártok megmérkőznek egymással, és nem mindig csak a választási cédulák leadásával, hanem keményebb eszközökkel is. Amikor a választás napja közeleg, minden házon, gyakran minden emeleten hatalmas, nemzeti színű zászlók lengenek. Minél nagyobb hazafi a háztulajdonos, annál nagyobb és szélesebb zászló lobog a háza tetjén vagy az ablakában. Az egész város derűs ünnepi hangulatot áraszt, és miután a zászlókat az országgyűlés idejére is kint hagyják, az ünnepi dísz hosszú időre a hétköznapiak részévé válik.

Eközben azok, akik követeknek jelöltetik magukat, programjukat az újságokban teszik közzé, majd óriásplakátokra nyomtatják, és kiragasztják az utcasarkokra. Erős legényeket szerződtetnek, akik a jelölt nevét hatalmas betűkkel zászlóra vagy zászló alakú fatáblára írják fel, és kurjongatva hordozzák körbe-körbe az utcákon, hogy a választók figyelmét felhívják. Olykor koszos cigánybanda halad a jelölt táblájának és címerének hordozói előtt, hogy nagyobb zajt üssenek, és a kíváncsiságot felébresszék.

Tekintélyes polgárokból választási bizottságot alakítanak, hogy a jelöltek közül a legérdemesebbet kiválasszák, vagy egy népszerű egyént a jelölésre felkérjenek. A hirdetőtábla és a választási program természetesen a jelölt minden érdemét felsorolja, melyekkel rendelkezik vagy rendelkezni látszik. Az ellenpárt mindezt cáfolja, tépázza az érdemeket, minden létező és nem létező esetet összegyűjt a múltból és a jelenből, hogy a jelölt népszerűségét csökkentse, olyannyira, hogy sokszor a hatóságoknak minden okuk meglenne a beavatkozásra. De hát ezt jelenti a választás, a dicsőítés és gáncsoskodás szabadsága.

Ahogy közeledik a választás, úgy sűrűsödnek a jelöltek és híveik heves szócsatái, a zászlós díszfelvonulások egyre gyakoribbak lesznek, és minden párt [478] ügyel arra, hogy a választók meggyőzéséhez elég erős éljenzésben legyen része. A választás napján azután nagyon fontos, hogy rátermett és erős csapat irányítsa a dolgokat. Ezen a napon minden támogató a jelölt számlájára fogyaszt, de számos más eszközt is bevetnek a szavazatok megnyerésére. Az utcasarkokon olykor egyházi személyeket is látni lehet, akik a saját jelöltjüket ajánlgatják. A szavazóhelyen minden szavazó a kalapján viseli annak a jelöltnek a nevét, akire voksolni akar. Amelyik párt elszántabb legénységgel rendelkezik, az időben elfoglalja a választási terem ajtaját, és minden lehetséges módon akadályozza az ellenfél szavazóinak belépését. Tiszteletes ember nem is jön ide, ha nem akar az erősen ittas ökölhősökkel dulakodni és verekedni, inkább le sem adja a szavazatát. De miután mindkét pártnak vannak ilyen ökölharcosai, az ügyet az erő, pontosabban a fegyver szokta eldönteni. Amikor vége a választásnak, a két párt újra a legnagyobb békében él egymással, mintha a pofonok és szidalmak sohasem estek volna meg.

Magyarázatok a német szöveghez

Skizzen aus Ungarn – A cikk szerzője azonosíthatatlan. A leírt állapotok alapján felmerül a gyanú, hogy kompilált szövegről van szó. Az 1820-as, de különösen az 1840-es évektől kezdve igen sok útleírás jelent meg Magyarországról német nyelven, melyek közül egyesek eredeti munkák, vagyis német utazók írták őket, mások pedig fordítások. Ugyancsak számos esetben tudósítják a külföldet hazai német vagy más ajkú, nemzetiségű újságírók, számos életkép jelent meg az országról az ő tollukból. A jelen cikkíró helyenként meglepő tájékozatlanságot árul el, például „Esztargonnak” nevezi Esztergomot, ami azt jelenti, írott szövegből dolgozott. Esztergomot a törökök nevezték ezen a néven. Nem ismeri a „város” szó jelentését sem: Szászváros nevét „Szászvaros”-nak írja, és németre is rosszul fordítja: „Sachsenflecken” („Szászfalva”).

Az Europa kisebb-nagyobb időközönként, sorozatban közölt Magyarországról szóló ismertetőket. A cikkek minden alkalommal név nélkül jelentek meg, és az országról szóló vélemények változó előjelűek voltak. 1863-tól a következő „magyar” életképek, történeti és művelődéstörténeti összefoglalók jelentek meg:

Maria Theresia und die Ungarn [Mária Terézia és a magyarok], Europa, 1863/25, 769–778. h.

Von den Höhen des Tatra-Gebirges [A Tatra-hegység magaslatairól], Europa, 1863/32, 1001–1002. h. [Arany bejegyzésével. Ld. az Europa 1863/32. 1. jegyzetét.]

Aus dem Haideleben des Ungarischen Tieflandes [Élet a magyar alföldi pusztákon], Europa, 1863/33, 1025–1034. h. [Az Europa is feltünteteti a cikk bevezetőjében, hogy részletről van szó Anton Kerner von Marilaun növényteni munkájából: *Das Pflanzenleben der Donauländer*, Verlag Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, Innsbruck, 1863. Ld. az Europa 1863/33. 1. jegyzetét.]

Die Ungarische Poesie im Zeitalter der Wiedergeburt [A magyar költészet az újjászületés korában], Europa, 1863/45, 1407–1416. h. [Toldy Ferenc *A magyar költészet története* című könyvének ismertetése és részlet a könyvből.] Ld. az Europa 1863/45. 1. tételét.

Skizzen aus Ungarn [Rajzok Magyarországról], Europa, 1863/46, 1447–1454. h.; Europa, 1863/49, 1543–1546. h.; Europa 1863/51, 1607–1612. h.; Europa 1864/15, 469–478. h. [4 lapszámon keresztül, az utolsóban, vagyis a jelen lapszámban Arany bejegyzéseivel.]

Die Volksfeste in Ungarn [Népi mulatságok Magyarországon], Europa, 1864/12, 367–374. h.

Puszte und Puztenleben [A pusztai és a pusztai élet], Europa, 1864/21, 679–688. h.

Wie der Ungar Wein trinkt und bereitet [Hogyan issza és készíti a magyar ember a bort], Europa, 1864/25, 805–812. h. [Arany bejegyzésével. Ld. az Europa 1864/25. 1. és 1864/25. 2. jegyzeteit.]

Räuberthum und Räuberleben in Ungarn [Zsiványvilág és zsiványélet Magyarországon], Europa, 1864/32, 1027–1034. h. Ld. az Europa 1864/32. 1. jegyzetét.]

Höhlenwohnungen bei Ofen [Barlanglakások Buda környékén], Europa, 1864/34, 1091–1096. h. [Arany bejegyzésével. Ld. az Europa 1864/34. 1. jegyzetét.]

A kisebb hírek között tudósít az Europa Kisfaludy Sándor, Petőfi és Arany műveinek német fordításairól, Vörösmarty munkáinak megjelenéséről, Fáy András haláláról, Liszt Ferencről többször is stb. Arany rendszeresen olvasta az Europa Magyarországról szóló cikkeit, és többnyire kommentárral ellátva tudósított is róluk a Koszorúban.

Az Arany által kijelölt rész

Az első kijelölés jelentése: „szintén német könyveket kell fordítani, hogy tankönyvekhez jussanak, és még költőgénuszuk, Petőfi (Peterssohn) is szlovák származású”. A kijelölés, mint azt a Ko glosszája jelzi, tartalmi vonatkozású.

A második kijelölés jelentése: „A tudományos akadémia külön pályázatot írt ki magyar nyelvtan- és olvasókönyv készítésére, melyet külföldi nemzeteknek szánunk, hogy lehetővé tegyék számukra a magyar nyelv tanulását”. A kijelölés a tartalmi pontatlanságra utal, nem tudni ugyanis, mely pályázatra céloz a szerző, mit érthetett félre, és honnan vette a külföldi magyarosítás szándékáról szóló információit. A Ko glosszájába azonban nem ez a mondat

kerül át, hanem a Petőfiről szóló mondat eleje a magyarosított német tudósokról az akadémiában.

A Ko közlése – II/I. 1864/15, ápr. 10. Vegyes, 360: „*A lipcsei »Europa« már jó darab idő óta folytat egy »Képek Magyarországból« című cikksorozatát...*” A glossza a jelen írás és egy Petőfi-kiadásról szóló tudósítás kommentárja. Az utóbbinak szövegét ld. alább, a Ko jegyzeteinél.

A Ko szövege:

„A lipcsei »Europa« már jó darab idő óta folytat egy »Képek Magyarországból« című cikksorozatát. A jóakarát nem hiányzik belőlük, de bizony a hibák sem. Így például azt mondja, hogy Petőfi szláv eredetű volt; hogy az akadémia kitünőbb tagjai csak magyarosított németek, mert a magyar nem tud egyhelyt ülni, hogy tanuljon. Megrója bennünk, mért esszük a sonkát főve, s mért nem nyersen, mint a németek stb. Az »E.« ugyane száma rosálja, hogy minek fordította le Opitz T. Petőfi költeményeit németre, mikor már tökéletes (?) fordítást bírnak Kertbenytől.”

Jegyzetek a Ko glosszájához

minek fordította le Opitz T. Petőfi költeményeit németre – Az Europa ugyanezen lapszámának egyik jelöletlen glosszájára hivatkozik itt Arany: *Petőfi's Gedichte in neuer deutscher Uebersetzung*, Europa 1864/15, ápr. 1. Chronik, Literatur, 219–220. h. A német glossza szerzője több mint elégnék tartja, hogy Petőfitől a Kertbeny-féle fordítás megjelent, és szükségtelennek tekinti, hogy Theodor Opitz a mégoly nagy magyar költő új átültetését adta ki németül. Kifogásolja azt is, hogy Opitz szövegű fordítást készített, ez ugyanis élvezhetetlen a német közönség számára.

A német szöveg:

„*Petőfi's Gedichte in neuer deutscher Uebersetzung*. Es ist eigentlich wunderbar, wie sich immer wieder Uebersetzer für die Petőfi'schen Gedichte finden können, da diese doch schon mehr als genug der Gegenstand von Umformungen ins Deutsche gewesen sind. Sicher wird der Gebildete gern Kenntniß genommen haben von den Poesien eines der hervorragendsten Repräsentanten der modernen ungarischen Literatur, aber das Bedürfniß, dieselben in so und so viel Uebersetzungen, statt nur in einer guten (die doch schon vorhanden – die Kertbeny'sche) unser zu nennen, ist gewiß bei Niemandem da. Wir fürchten deshalb, es werde sich für *Theodor Opitz* als eine undankbare Arbeit erweisen, daß er nochmals »*Alexander Petőfi's Lyrische Gedichte*« (zwei Bände, mit dem Bildnisse des Verfassers; Pesth, Heckenast) [220] in deutscher Sprache herausgegeben hat. Es kommt hierzu auch noch der Umstand, daß diese Opitz'sche Umbildung eine zwar möglichst sinn- und wortgetreue, sowie die Versmaße des Originals festhaltende sein mag, jedoch in diesen Vorzügen auch einen Fehler mit sich herumträgt; daß sie zu Gunsten jener Treue oft dem Geiste unsrer Sprache Gewalt anthun mußte und sich so manches Lied nur mit Mühe und Beschwerde lesen läßt.”

Kertbeny Károly – eredeti nevén: Karl-Maria Benkert (1824–1882), magyar szülőktől származó, bécsi születésű, olykor irodalommal is foglalkozó személy, aki több európai nagyvárosban élt. Az 1850-es években az osztrák titkosrendőrség besúgója volt. Petőfi, Arany és mások műveit fordította németre, fordításainak minőségével azonban többek között Arany János is elégedetlen volt. Az általa készített, illetve összegyűjtött és kiadott Petőfi-fordítások 1858-ban jelentek meg, és a perzsa, az orosz költészet, valamint Shakespeare német fordítója, Friedrich von Bodenstedt (1819–1892) írt hozzá előszót: *Dichtungen von Alexander Petőfi*, Aus dem Ungarischen, in eigenen und fremden Uebersetzungen, herausgegeben von Karl-Maria Kertbeny, mit einem Vorwort von Friedrich Bodenstedt, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1858.

Theodor Opitz – (1820–1896), sziléziai származású német újságíró és műfordító. 1863-ban a januári lengyel felkelésben való részvétele miatt Svájcba emigrált. Munkatársa volt egy ideig az Arany által is olvasott lipcsei *Magazin für die Literatur des Auslandes* című lapnak, ahova ismertető cikkeket írt a magyar irodalomról, Arany Jánossal pedig levelezett (ld. AJÖM XVIII. 250, 326–328, 358, 362, 369–370, 421, valamint a levelek jegyzeteit Új Imrétől ugyanitt). Ismertetőt írt többek között Zrínyi Miklósról (ld. az *Europa* 1863/45. 1. jegyzetét) és Madách Imréről: *Ein philosophischer Dichter der Ungarn* [Egy filozofikus költő Magyarországon], *Magazin für die Literatur des Auslandes*, 1863. ápr. 8. szerda, 14. sz. 157–159. A *Ko* az utóbbiról előbb csak hírt ad, másodszer bővebben ismerteti, és részletet is közöl belőle: „*Madách »Ember tragédiáját« a berlini Magazin für Literatur des Auslandes ismertetésre méltatja...*”, I/I. 1863/16, ápr. 19. Vegyes, 383. A *TÍ* 13. 104 e glosszát Aranynek tulajdonítja. A bővebb ismertető: *Egy német lap Madách »Ember tragédiájá"-ról*, I/I. 1863/18, máj. 3. Külföldi szemle, 427–428.

1864-ben Arany szerkesztői üzenetben köszönti Opitzot új helyén, és értesíti róla, hogy a Petőfi-fordítások ismertetésére a Koszorúban még nem talált alkalmas egyént: „O. Th. urnak, Zürich. Reméljük azóta vette a *Ko* számait. Az ismertetés bizony még eddig elmaradt, nem akadván rá alkalmas egyén. Üdvözlünk az új pályán.” (*Ko* II/I. 1864/11, márc. 13. 264. – AJÖM XII. 571. 247.)

A Kisfaludy Társaság Opitzot a tagjai közé választotta. Az általa kiadott Petőfi kötet: *Alexander's Petőfi's lyrische Gedichte*, 1847–1849, 1–2. Heckenast, Pest, 1864. Az *Europa* bírálata ellenére 1867-ben a fordításai második, olcsó kiadásban is megjelentek, ugyancsak Heckenastnál Pesten, melyhez egy „Kertbeny által provokált előszót” írt („mit einem durch Herrn Benkert-Kertbeny provocirten Vorwort”). Ebben saját szöveghű fordítói eljárását igazolja a Petőfi-verseket gyakran meghamisító Kertbenyvel szemben. Az első kötetet most is Deák Ferencnek, a „nagy hazafinak” ajánlotta, aki a Kertbeny és Opitz között elhúzódó fordítási vitában Opitz pártjára állt, és levélben köszönte meg fáradozását a Petőfi-fordítás ügyében. Deák levelének részletét Opitz 1866. február 17-én a *Magazin für die Literatur des Auslandes* című lap 7. számában, a 96–97. oldalon közzé is tette.

A szerzőség kérdése – A *TÍ* 88. 113 Aranynek tulajdonítja a glosszát. A bejelölések és maga a glossza szövege egyértelművé teszik szerzőségét.

1864/15. 2.

The Life of Goethe, by George Henry Lewes – *Goethe élete* George Henry Lewes-től (második kiadás, Leipzig, Brockhaus), *Europa* 1864/15, ápr. 1. Chronik, Literatur, 220–221. h.

A német cikk fordítása – Az 1855 őszen megjelent első kiadás valódi irodalmi esemény volt. Mielőtt egy német tudós belekezdett volna költőkirályunk életének feldolgozásába, egy angol már neki látott, [221] és kiadott egy munkát, melynek olvasásakor kétkedve kérdeztük, vajon egy német is képes lett volna-e ilyen jó mű megírására. A kötet kiváló volt. Egyesítette magában a német szorgalmat, a gazdag anyag alapos vizsgálatát az angol írásművészettel. Tíz évet fordított Lewes erre a munkára, és nyolc év telt el az első kiadás óta. Ahogy az első kiadáson, ezen a másodikon sem érződik a hatalmas erőfeszítés. Lewes egy restaurátor könnyű kezével simította ki 1855-ben készült Goethe-képét. Össze kell a két kiadást vetni egymással, hogy kiderüljön, hol világította meg erősebben, hol szelídítette az árnyalatot, hol dolgozta simábbra az átmenetet. Az azóta megjelent szakirodalmat megvizsgálta, és

értelme szerint vette figyelembe. Vajon igaza van-e abban, hogy műve – mint állítja – most valóban lezáródott, és Goethéről már újat nem hallhatunk? Csökkennie kellett a Goethe iránti érdeklődésünknek, ha a jelenlegi könyve nem talál annyi olvasóra, mint a korábbi kiadás.

Magyarázatok a német szöveghez

George Henry Lewes – (1817–1878), angol filozófus, irodalomteoretikus, irodalomtörténész, kritikus. Az angol kiadás: London, Smith, Elder and Co., 1864.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés az angol irodalomtörténész könyvének módszertanára, a tudományos vizsgálat és a népszerű előadásmód ötvözésére vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/15. 3.

L. Seeger †, Europa 1864/15, ápr. 1. Chronik, Literatur, 221–222. h.

A német cikk fordítása – Mély fájdalmat okozott Württembergben és azon kívül is Ludwig Seeger halála, aki 1811-ben Tübingenben született, és két heti ideglázt követően ez év március 22-én hunyt el. Seeger a rendi ellenzék egyik legkiválóbb tagjának számított. Az 1849/50-es gyűlés óta folyamatosan tagja volt [222] az ulmi kamarának. Az utóbbi időben Frankfurtban a német szövetségi gyűlésen is nagy szerepet vitt, és ugyanennek Schleswig-Holstein-i tanácsába választották be. Meggyőződése szerint liberális volt. De nemcsak a politikában, hanem a költészetben is jól hangzó neve volt Seegernek, amióta a *Der Sohn der Zeit* [Az idő gyermeke, 1843, 1847] című kötete megjelent. A különösen tehetséges, érzésekkel telített, szép erényekkel és mély emberi vonásokkal rendelkező költő összegyűjtött költeményei [1863, 1864, 2 kötet] néhány hónapja második kiadásban is megjelentek. Lapunk az 1863-as karácsonyi könyvismertetőnk között bővebben foglalkozott e költeményekkel. Most adott ki Seeger egy gyűjteményt is *Deutsches Dichterbuch aus Schwaben* [Sváb költők könyve, Stuttgart, 1864] címmel, melyből lapunk mutatóanyagokat közölt. Tehetséges fordítója volt az idegen költőknek. Lefordította Victor Hugótól a *Századok legendáját*, Béranger dalait, Arisztophanészt. Utolsó, és most már sajnos befejezetlen munkája Shakespeare műveinek új német fordítása volt, mely a Shakespeare-jubileum alkalmából jelent volna meg.

Magyarázatok a német szöveghez

1811-ben született Tübingenben – Mai ismeretek szerint Seeger születési adatai: 1810. október 30., Wildbad.

Az Arany által kijelölt rész – A Magyarországon ismeretlen és Arany lapjaiban sem emlegetett német politikus és költő életrajzában Arany a fordítási tevékenységre figyelt fel (ezt jelölte ki), hiszen Seeger azokat a szerzőket ültette át németre (Victor Hugo, Arisztophanész, Shakespeare), akik iránt Arany is érdeklődött.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/15. 4.

Hebbels Grabdenkmal – *Hebbel síremléke*, Europa 1864/15, ápr. 1. Chronik, Bildende Kunst, 225. h.

A német cikk fordítása – Március 18-án, Friedrich Hebbel születésnapján Bécsben ünnepélyesen leleplezték az elhunyt költő özvegye által emelt síremléket. Hatalmas homokkőből készült, melynek tetején kettőbe tört tölgyfa van kifaragva. A kő alján tölgyfalevélből készült koszorút ábrázol a kő. Középen nyitott könyv látható, melybe az elhunyt nevét és adatait vésték be.

Magyarázatok a német szöveghez

Friedrich Hebbel – Ld. az Europa 1863/2. 1, 1863/29. 2, 1864/4. 3, 1864/4. 4, 1864/17. 3. jegyzeteit.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sorok mellett áll, de a glossza rövidsége miatt feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/15. 5.

Halevy's [!] Grabdenkmal – *Halévy síremléke*, Europa 1864/15, ápr. 1. Chronik, Bildende Kunst, 226. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlését.

Magyarázatok a német szöveghez

Halévy – Ld. az Europa 1863/15. 2. és az 1864/4. 3. jegyzetét.

Louis Hippolyte Lebas – (1782–1867), francia építész, tanár

Francisque Duret – (1804–1865), francia szobrász

Nieuwerkerke – Alfred Émilien O'Hara, Comte de Nieuwerkerke (1811–1892), francia szobrász, műgyűjtő, kultúrpolitikus

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés két sorra vonatkozik, azonban a Ko a teljes glosszát átveszi.

A Ko közlése – II/I. 1864/15, ápr. 10. Vegyes, 360: *Halevy [!] síremlékét...* Fordítás kihagyásokkal és a glossza átszerkesztésével. Eltérések:

Halevy síremlékét marc. 17-dikén leplezték le a francia fővárosban. – Kimaradt a helyszín, a Montmartre.

A Lebas építész- és Duret szobrász készítette emlék, vörös gránit alapon, három fehér márvány emelvényből áll. – Két mondat összevonása és kihagyása a következő résznek: [az emlék] az izraelita temető díszé.

Tetején Halevy szobra áll, mint az akadémia tagja öltözve. – Kihagyása a következő mondatrésznél: [mint az akadémia tagja öltözve,] azonban az öltözetet köpönyeggel takarva.

Az ünnepélyen gr. Nieuwerkerke szónokolt... – a mondat a német glosszában a második helyen áll, a Koszorúban zárómondatává válik.

A Ko szövege:

„Halevy [!] síremlékét marc. 17-ikén leplezték le a francia fővárosban. A Lebas építész és Duret szobrász készítette emlék, vörös gránit alapon három fehér márvány emelvényből áll. Harmincz, babér koszorúval körülvelt paizs ékíti, melyekre a nagy zenész kitünőbb szerzeményeinek neve van vésvé. Tetején Halevy szobra áll, mint az akadémia tagja öltözve. Az ünnepélyen gr. Nieuwerkerke szónokolt, a Conservatorium növendékei pedig gyászdalokat énekeltek.”

A szerzőség kérdése – A glossza nyelvi és stilisztikai sajátosságai alapján feltehetően Arany a fordító.

1864/15. 6.

Ein Wort über Meyerbeer's „Africanerin” – *Meyerbeer Afrikai nő című művéről*, Europa 1864/15, ápr. 1. Chronik, Theater, 228–229. h.

A német cikk fordítása – *Az afrikai nő* című Meyerbeer-opera titkáról nyújt felvilágosítást a Brüsszelben megjelenő Guide Musical című lap. A cikk szerint az opera már 1842 óta készen áll, és az ok, amiért nem került színre, egyáltalán nem az, hogy a szerző nem talált eddig megfelelő énekesnőt a címszerepre. A lényeg, a szépség mindenféle előadásban előtörne. Az utóbbi húsz évben a legnagyobb énekesnők sora jelent meg a művészet terén. Különös és hihetetlen lenne, ha a mester egyiküket sem találta volna alkalmasnak az előadásra. Micsoda műnek kell lennie, ha igényeihez negyed

évszázada öt világrészen senki sem tudott felnőni? Ez a feltevés abszurdumnak és elfogadhatatlannak tűnik. Másról lehet szó. Amióta Rossini visszavonult, Meyerbeer az opera királya. A helyzetét nagyon is élvezzi, az *Ördög Róbert*, *A hugenották*, *A próféta* sikeréből pedig akár haláláig jól élhet. Becsvágja [229] arra irányul, hogy egy szép napon majd ő mondjon búcsút az igazgatóknak ahelyett, hogy azok bocsátanak el őt. Ez anyagi tekintetben is vonzó cél, és egy bankár fia az ilyesmit nagyon tudja értékelni. *Az afrikai nő* majdan a hattyúdala akar lenni. Érdekében áll tehát, hogy a zenei világ érdeklődését a rejtegetéssel állandó izgalomban tartsa, addig pedig olyan művekkel szórakoztassa a közönséget, melyeket ő maga kevésbé értékel. Ahogyan *A ploërmeli búcsút* megkaptuk tőle, úgy jönnek majd sorban a többiek, a sok Judit, Mignon stb., és ha Meyerbeer egyszer elhatározza, hogy kiadja kezéből *Az afrikai nőt*, az végleges visszavonulásának jele lesz. „Minden jó, ha a vége jó”, mondja a közmondás, és Meyerbeer ebben is méltó lesz Rossinihoz, aki szintén mesterművel, a *Tell Vilmossal* búcsúzott.

Magyarázatok a német szöveghez

Giacomo Meyerbeer – Róla és *Az afrikai nő* című művéről ld. az Europa 1863/14. 3. jegyzetét.

amióta Rossini visszavonult... – Gioacchino Rossini (1792–1868) fiatalon, harminchat éves korában hagyott fel az operaszerzéssel. Utolsó művét, a *Tell Vilmost* 1829. augusztus 3-án a közönség hidegen fogadta, de állítólag az is hozzájárult alkotókedve elvesztéséhez, hogy Meyerbeert a párizsi színházak előnyben részesítették vele szemben. Meyerbeer első európai sikerét éppen Rossininak köszönhetette, aki a párizsi Théâtre Italien igazgatójaként segítette az *Il crociato* [A keresztes lovagok Egyiptomban] színrevitelét és diadalát.

egy bankár fia... – Meyerbeer atyja gazdag kereskedő volt, anyja pedig egy bankár lánya.

Robert – Meyerbeer *Ördög Róbert* (*Robert le Diable*, 1831) című operája. Librettóját Eugène Scribe írta.

Die Hugenotten – Meyerbeer operája: *A hugenották* (*Les Huguenots*, 1836)

Der Prophet – Meyerbeer 1849-ben bemutatott operája (*A próféta* – *Le Prophète*)

A ploërmeli búcsú – Eredeti címe: *Le Pardon de Ploërmel* [A ploërmeli megbocsátás]; a *Dinorah* címen is ismert vígoperát 1859. április 4-én mutatták be Párizsban; a Nemzeti Színház 1860-ban vitte színre Csepregi Lajos fordításában.

Judit, Mignon – Meyerbeernek valóban volt egy megkezdett műve az 1850-es évekből *Judit* címmel, de részben Eugène Scribe, a szövegíró halála miatt a mű töredékben maradt. *Mignon* című operát Meyerbeer nem írt. A német szerző ironikusan céloz Meyerbeer leendő operáira: arra, hogy a zeneszerző sorozatban fogja gyártani a hasonló jellegű és kisebb jelentőségű, de népszerű műveket, miközben állítólagos remekművét nem bocsátja a nyilvánosság elé.

Az Arany által kijelölt rész – A Koszorúban a kijelölt sorok képezik a magyar szöveg kiindulópontját. A kijelölés ezúttal a kissé bőbeszédű német szöveg tartalmának lényegi részét emeli ki.

A Ko közlése – II/I. 1864/15, ápr. 10. Vegyes, 360: *Régóta biztatják már a publikumot Meyerbeer „Afrikainő”-jével...* Arany lapjában a német szöveg átfogalmazott, átszerkesztett, rövidített változata jelent meg. A szerző megőrizte, sőt finoman felerősítette az eredetileg is érzékelhető iróniát. Elhagyta a glossza első részét, a szóbeszédet arról, hogy Meyerbeer nem talált volna megfelelő énekesnőt a címszerepre, és a grafittal kijelölt mondatokkal kezdi a saját írását.

A Ko szövege:

„Régóta biztatják már a jámbor publikumot Meyerbeer »Afrikainő«-jével [!]. Most a brüsszeli »Guide musical« azt állítja, hogy a mű már 1842-ben elkészült, s a maestro csak azért nem adja ki kezei közül, mert fél, hogy ha most már közönség elé lép vele,

evvel bezárul művészi pályája, bezárul a dicsőség, s a mi legtöbb, a jövedelem forrása. Az »Afrikainót« hattyudalául tartogatja, s a mint a »Ploermeli búcsút« meg kellett hallgatni, úgy kell még a kilátásba tett »Juditot«, »Mignont« sat. is zsebre, illetőleg fültre rakni, míg végre az is előkerül, hogy feltegye a diadal koronáját a maestro fejére. Fides penes auctorem.”

Magyarázat a magyar szöveghez

Fides penes auctorem – Caius Sallustius Crispustól eredő szólás: „a dolog hitele a szerzőben van”, vagyis az állítás tartalmáért a szerző felel.

A szerzőség kérdése – A glossza iróniája és a záró kommentár Arany szerzőségére utal.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/16.

1864/16. 1. *Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps*, par Guizot, Europa 1864/16, ápr. 8. Chronik, Literatur, 237. h.; az első sor mellett balról rövid vonású jelölés grafitál.

	<p>/ <i>Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps</i>, par Guizot (Paris, Michel Levy [!]; Leipzig, Brockhaus). Wir haben das Werk bei Besprechung der früheren Bände so charakterisirt, daß es eine Rechtfertigung, nicht bloß seines Verfassers, sondern auch der Politik Ludwig Philipps und des französischen Constitutionalismus von 1830 bis 1848 ist. Je weiter der greise Staatsmann kommt – der vorliegende Band ist bereits der sechste und reicht doch erst bis Ende 1842 – um so deutlicher wird dieses Streben. Er hat von geschichtlichem Geist genug in sich, um sich über den persönlichen Antheil, den er an der neuesten Geschichte genommen hat, und über das Schicksal, das ihm dafür zu Theil geworden ist, unparteiisch zu erheben. In dem Abschnitte: Verschiedene Angelegenheiten im Innern, prüft er die Gewalten, die seinen Herrn und ihn selbst zum Sturz gebracht haben, mit einer philosophischen Ruhe und einer Anerkennung der Gegner, die einem gestürzten und verleumdeten Staatsmann die höchste Ehre macht. Wir fürchten nur, daß gerade diese Ruhe, in Frankreich wenigstens, der Wirkung seiner Gründe schaden wird. Wer weder den Leidenschaften und den Vorurtheilen schmeichelt, noch eine kleine und zu drei Viertheilen falsche Idee auf einen hohen Sockel stellt und durch einen schillernden Mantel dem Auge schöner und größer macht, wird die Franzosen der Aera der Cäsaren nicht für sich haben. War es doch diese philosophische oder staatsmännische Ruhe, die Guizot in seine Verwaltung legte, welche die Franzosen langweilte und mit zur Revolution trieb. Guizot war ihnen zu nüchtern und Ludwig Philipp zu gewöhnlich. Selbst in diesen Memoiren, die als authentische Darlegung der französischen Politik der jüngstvergangenen Epoche ein großes Interesse erregen, wird der doctrinäre Ton zuweilen ermüdend. „Seht, wie Recht ich in allen Dingen hatte,” sagt Guizot stets, aber nicht aus persönlicher Eitelkeit, sondern um sein System zu rechtfertigen. Die historischen Belege nehmen in diesem Bande über hundert Seiten ein und enthalten schätzenswerthe Belehrungen, namentlich über die eigentliche Stellung Ludwig Philipps zum Kaiser Nikolaus.</p>	
--	--	--

1864/16. 2. <i>Die „Royal Society of Musicians of Great Britain“</i> , Europa 1864/16, ápr. 8. Chronik, Musik, 240. h.; az első két sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<p><i>Die „Royal Society of Musicians of Great Britain“</i>, welche jüngst ihren hundertsechszwanzigsten Festabend hielt, ist eine der ältesten und wohlthätigsten Musikgesellschaften Londons. Sie ward bereits 1738 gegründet, und unter ihren Urhebern und ersten Mitgliedern befand sich Händel, der ihr bei seinem Tode 100 Pfund vermachte. Seit 1789 verfolgt die Gesellschaft ausschließlich den Zweck, verarmte oder bejahrte Musiker, sowie deren Wittwen und Waisen zu unterstützen und letzteren bei ihrer Ausbildung zu irgend welchem Beruf behülflich zu sein. Der Jahresbericht von 1863 notirt die erfreuliche Thatsache, daß während dieses Zeitraumes nicht weniger als 3000 Pfund, also über 20 000 Thaler, auf solch menschenfreundliche Weise verausgabt worden sind.</p>	
1864/16. 3. <i>Uhlands Grabdenkmal</i> , Europa 1864/16, ápr. 8. Chronik, Bildende Kunst, 243. h.; a 2–4. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<p><i>Uhlands Grabdenkmal.</i> Der Denkstein auf Uhlands Grab ist gegen Ende März fertig geworden, ein gewaltiger Granit von einfachen, edlen Formen. Die einzige Inschrift ist der Name des Dichters. Nächstens wird eine neue Ausgabe seiner Gedichte erscheinen, und der Druck der nachgelassenen wissenschaftlichen Werke soll im Laufe des Frühlings beginnen.</p>	
1864/16. 4. <i>Ein Gebetbuch Heinrichs II.</i> Europa 1864/16, ápr. 8. Chronik, Bildende Kunst, 243. h.; a 3–5. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<p><i>Ein Gebetbuch Heinrichs II.</i> Im Local der Rue Drouet zu Paris werden demnächst die Kunst- und Handschriftensammlungen der Herzogin von Berry öffentlich versteigert. Die Perle dieser Sammlungen ist ein Gebetbuch Heinrichs II. mit 55 wundervoll gemalten Miniaturporträts von Mitgliedern der königlichen Familie und anderen gekrönten Zeitgenossen. Sie sollen, mit Ausnahme von zwei oder drei später hinzugefügten Bildern, von einem der drei <i>Clouets</i> gemalt sein. Vielleicht dürfte dieser Schatz von der kaiserlichen Bibliothek erworben werden.</p>	
1864/16. 5. <i>Ein Volkstheater auf dem Boulevard Prince Eugene</i> [!], Europa 1864/16, ápr. 8. Chronik, Theater, 246. h.; az 5–7. sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<p><i>Ein Volkstheater auf dem Boulevard Prince Eugene</i> [!]. In Paris ist ein Herr <i>Millaud</i> eben damit beschäftigt, ein Volkstheater zu gründen; die Baustelle hat er bereits auf dem Boulevard Prince Eugene [!] angekauft. Der erste Platz soll 75 Centimes kosten. Da das Haus Raum bieten soll für 5000 Zuschauer, so kann das neue Unternehmen sämtliche schon vor-</p>	

	handene volksthümliche Bühnen, wie Gaité, Ambigu comique etc. zu Grunde richten.	
1864/16. 6. <i>Die neue Oper Aimé Maillart's: „Lara“</i> , Europa 1864/16, ápr. 8. Chronik, Theater, 246. h.; a 7–10. sor mellett jobbról függőleges kijelölés grafittal.		
	<p><i>Die neue Oper Aimé Maillart's: „Lara“</i> hat in der Opéra comique zu Paris freundlichen Erfolg gehabt. In den letzten Monaten sind überhaupt alle Opernnovitäten dort gut durchgekommen. Man findet in der Musik einen großen Fortschritt gegen „Les dragons [!] de Villars“, ja auch gegen „das Glöcklein des Eremiten“. Bot der Componist darin nur die leichte Kost der Opera Buffa, so hat er sich in „Lara“ mit einer Vertiefung seines Talents und seiner Motive zur Opera seria emporgeschwungen. Das Textbuch rührt von demselben Verein zweier Autoren her, der auch Gounod's „Mireille“ nach der Mistral'schen Dichtung formte: von Michel Cormon und Carré. Zu Grunde liegt Byron's „Lara“ und es wird berichtet, daß in der Zustutzung dieses epischen Werkes für die Bühne ein unleugbares Geschick bewiesen sei.</p>	

Függelék

1864/16. 7. *Ampère †*, Europa 1864/16. ápr. 8. Chronik, Literatur, 238. h.

Zu Pau in Belgien, wo er sich den Winter über zur Cur aufgehalten hatte, starb am 27. März *Jean Jacques Antoine Ampère*. Er war den 12. August 1800 zu Lyon geboren und studirte in Paris die schönen Künste und Wissenschaften. Als die romantische Schule sich bemerkbar zu machen anfing, gewährte man in ihrer Mitte auch den jungen feurigen und geistreichen Ampère, der z. B. im Salon der Recamier eine hervorragende Stellung einnahm und zu den fleißigsten Mitarbeitern der von Guizot gegründeten *Revue française* gehörte. 1830 begann er am Athenäum zu Marseille Vorlesungen über Geschichte der Poesie zu halten, die er später auch im Druck erscheinen ließ. Doch schon nach der Julirevolution kehrte er zurück nach Paris und ward an der Sorbonne Fauriels und Villemains Nachfolger. Als 1833 Andrieux starb, erhielt er ferner noch den Lehrstuhl für Literaturgeschichte am Collège de France, ein Amt, welches die beiden Bücher: „*Histoire littéraire de la France avant le XVII. siècle*“ und „*Histoire de la littérature française au moyen âge*“ (1839–41) veranlaßte. Während dem schrieb er auch viele Artikel für den „National“ und die „*Revue des deux Mondes*.“ 1847 fand seine Aufnahme in die Akademie statt, in deren Schooße er z. B. zum Gedächtniß seines Lehrers Ballanche, sowie Chateaubriands, der ihm früher gleichfalls nahe stand, gesprochen hat. Von gewaltiger Reiselust beseelt, durchzog Ampère auf verschiedenen größeren Ausflügen ganz Scandinavien, Deutschland, Italien, Aegypten und Nubien, Nordamerika u. s. w. und er verstand diese seine Wanderungen auf die unterhaltendste und namentlich in literargeschichtlicher und archäologischer Hinsicht auch belehrendste Weise zu schildern, z. B. in vielen Aufsätzen und Erzählungen der „*Revue*“, in den Büchern: *Littérature et voyages* (1833), „*la Grèce, Rome et Dante*“ (1848), „*Histoire romaine à Rome* (1856) u. s. w. Es dürften dieselben den besten Theil seiner schriftstellerischen Wirksamkeit bilden. Sie sind mehr als nur Touristenbücher, sie haben auch wissenschaftlichen Werth und enthalten manche neue und überraschende Beobachtung. Ein Drama: „*Jules César*“ ist weniger wirkliche Tragödie als geistreiche historische Studie in Dialogform. Seit 1846 war Ampère Ritter der Ehrenlegion.

1864/16. 8. Entdeckungen in Ninive, Europa 1864/16. ápr. 8. Chronik, Bildende Kunst, 243–244. h.

Place's Entdeckungen in Ninive. Ueber die vom französischen Viceconsul Victor Place in den Ruinen des alten Ninive gemachten Entdeckungen hat der Haus- und Kunstminister, Marschall Vaillant, dem Kaiser einen Bericht erstattet und einen Staatscredit von 70 000 Frs. erbeten, um die Beschreibung und Zeichnung der archäologischen Schätze herausgeben zu können. Place hat in Bezug auf die alte Königsburg zur Khorsabad überraschende Entdeckungen gemacht. Er hat namentlich ihren wirklichen Umfang, ihre verschiedenen Gebäude und zum Theil selbst die inneren Einrichtungen nachgewiesen. Die viereckige Ringmauer ist in ihrem ganzen Umfang nahe an zwei Stunden lang; [244] sie hat eine Dicke von 70 Fuß und 150 Thürme. Außerdem hat Place die sieben Thore freigelegt, welche aus dieser gewaltigen Burg in die umgebende Stadt führten. Drei dieser Thore sind förmliche Triumphbogen mit Sculpturen und polychromen Ziegeln geschmückt. Mit Hülfe dieser Thore ist es Place gelungen, die Straßen, welche von ihnen sowohl nach Außen als nach Innen führten, aufzufinden.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/16. 1.

Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps, par Guizot – Emlékezések, adalékul korszakom történetéhez, Guizot-tól, Europa 1864/16, ápr. 8. Chronik, Literatur, 237. h.

A német cikk fordítása – A korábbi kötetek ismertetéseiben úgy jellemeztük a művet, hogy az nemcsak a szerzőnek magának, hanem egyben Lajos Fülöp és a francia konstitucionalizmus 1830 és 1848 közötti politikájának igazolása is. Minél tovább halad az agg államférfi az időkben – most a hatodik kötetnél és az 1842. év végénél tart –, annál világosabbá válik ez a célkitűzése. Elegendő történeti érzékkel rendelkezik ahhoz, hogy saját közelmúltban betöltött politikai szerepén és a korszak sorsán, melynek maga is részese volt, felülemelkedjen és pártatlan maradjon. Fejezeteiben a körülményeket és erőket, melyek feletteseit és őt magát a bukáshoz vezették, belülről, filozofikus nyugalommal, ellenfeleit elismeréssel vizsgálja, és ennek a bukott és sokat rágalmozott államférfinak ez a legnagyobb erénye. Félő azonban, hogy éppen higgadtsága fog ártani a művének, legalábbis Franciaországban. Aki sem a szenvedélyeknek sem az előítéleteknek nem enged, aki nem magasztal fel apró és jórészt hamis igazságokat, nem láttatja azokat se szebbnek, se nagyobbaknak, mint amilyenek valójában, azt a franciák a császárság korában nem fogják kedvelni. A filozofikus vagy államférfiúi nyugalom ugyanis, mellyel Guizot saját tisztségét betöltötte, untatta és forradalomba sodorta a franciákat. Guizot túl józan, Lajos Fülöp pedig túl köznapi volt nekik. Magukban az emlékiratokban, melyek az elmúlt időszak történelmének hiteles rajzát adják, és éppen ezért nagy érdeklődést keltenek, a doktrinér hang olykor kissé fárasztó. „Nézzék, mennyire igazam volt mindenben” – mondja Guizot igen gyakran, de ilyenkor nem a személyes hiúsága vezérli, hanem rendszerét igyekszik igazolni. A történeti fejtegetések e kötetben több mint száz oldalt tesznek ki, és értékes ismereteket nyújtanak többek között Lajos Fülöp és Miklós cár kapcsolatáról.

Magyarázatok a német szöveghez

[Bibliográfiai adatok] – *L'Histoire de mon temps* par M. Guizot, Tome sixième, Paris, Michel Lévy Frères, 1864; egyidőben jelent meg a német kiadás Brockhausnál Lipcsében, és ebben az évben kezdték el az angol fordítás kiadását is.

François Pierre Guillaume Guizot – (1787–1874), francia tanár, történész és államférfi. Konzervatív politikusként XVIII. Lajos idején különböző tisztségeket viselt, Lajos Fülöpnek pedig minisztere, majd miniszterelnöke volt. Történészként Magyarországon már az 1850-es évek elején ismerték és fordították műveit. Szalay László a *Státusférfiak és szónokok* című 1847-es könyvében hosszú élet- és pályarajzot nyújt róla; Kemény Zsigmond a *Forradalom után* című értekezésében 1850-ben az angol forradalmak történetéről szóló nézeteit veti össze a magyar szabadságharc előtti és utáni állapotokkal. A művet 1851-ben le is fordítják magyarra: Guizot: *Értekezés az angol forradalmak története felett*, elő- és végszóval ellátva fordította Somssich Pál, Kilián György, Budapest, 1851. Kecskeméthy Aurél 1858-ban a BpSz-ben közöl róla tanulmányt: *Guizot, mint államphilosoph*, BpSz 1858, IV. k. XIV. f. 473–491. A tanulmány Arany példányában fel is volt vágva (ld. következő kötetünkben a BpSz katalógusát).

Orléans-i Lajos Fülöp – (1773–1850), 1830-tól az 1848. évi februári forradalomig „a franciák királya” (Roi des Français). A februári forradalom idején elmenekült és haláláig Angliában élt.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és feltehetően a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/16. 2.

Die „Royal Society of Musicians of Great Britain” – *Az angol Királyi Zenei Társaság*, Europa 1864/16, ápr. 8. Chronik, Musik, 240. h.

A német cikk fordítása – A londoni Királyi Zenei Társaság, amely nemrég a 126. előadást tartotta, a legrégebb londoni jótékonyági egyesület. 1738-ban alapították, és alapítói, első tagjai között Händel is ott volt, aki halálakor 100 fontot hagyott a társaságra. 1789 óta a társaság kizárólag az elszegényedett és idős zenészeket, valamint az elhunyt zenészek özvegyeit és árváit segíti, és az utóbbiak iskoláztatására is gondot fordít. Az 1863. évi jelentés arról az öröndetes hírről számol be, hogy ebben az időszakban nem kevesebb mint 300 fontot, vagyis 20 000 tallért osztottak szét ebből az emberbaráti segélyből.

Magyarázatok a német szöveghez

Georg Friedrich Händel – (1685–1759), német zeneszerző. 1712-től Angliában élt, és ott is hunyt el.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első két sor mellett feltehetően a teljes glosszára vonatkozott.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/16. 3.

Uhlands Grabdenkmal – *Uhland síremléke*, Europa 1864/16, ápr. 8. Chronik, Bildende Kunst, 243. h.

A német cikk fordítása – Uhland emlékköve, egy nagy méretű, egyszerű és nemes formára faragott gránitkö ez év márciusának végén elkészült. Az egyetlen felirat rajta a költő neve. Készülőben van ezen kívül a költő verseinek új kiadása, és hátrahagyott tudományos munkáinak sajtó alá rendezése is megkezdődik a tavasszal.

Magyarázatok a német szöveghez

Ludwig Uhland – A szerzőről és a róla szóló Koszorú-beli cikkekről ld. az Europa 1863/15. 3. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a síremlékről szóló részre vonatkozik, és feltehetően ez került volna be a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/16. 4.

Ein Gebetbuch Heinrichs II – II. Henrik imádságoskönyve, Europa 1864/16, ápr. 8. Chronik, Bildende Kunst, 243. h.

A német cikk fordítása – A párizsi Rue Drouet utca termében hamarosan elárverezik Berry hercegnő kézirat- és műgyűjteményét. A gyűjtemény egyik legértékesebb darabja II. Henrik imádságos könyve az uralkodói ház tagjainak és más koronás főeknek 55 csodálatos miniatűr portréjával. E képek, két-három később hozzákötött darabot kivéve, feltehetően a három Clouet valamelyikétől származnak. A kincset a császári könyvtárnak kellene megvásárolnia.

Magyarázatok a német szöveghez

Berry hercegnő – Mária Karolina Ferdinanda Lujza (1798–1870), a Bourbon házból való I. Ferenc nápolyi-szicíliai király lánya, Charles Ferdinand d'Artois-nak (1778–1820), Berry hercegnek, a későbbi X. (Bourbon) Károly fiának neje. 1820-ban férjét egy bonapartista merénylő meggyilkolta. Az özvegy hercegnő 1831-ben házasságot kötött Ettore Carlo Lucchesi-Pallival (1806–1864), olasz herceggel, azonban házasságát titokban tartották, hogy ne akadályozza fiának, a gyermek V. Henriknek trónkövetelő jogait. 1832 júniusában Berry hercegnő Franciaországban felkelést szervezett a trón megszerzésére, de Lajos Fülöp kémei leleplezték az összeesküvést, a hercegnőt elfogták és kiutasították Franciából. A kalandos életű hercegnő Franciaországban is, Olaszországban is nagy pártfogója, mecénása volt a művészeteknek.

II. Henrik – (1519–1559), 1547-től Franciaország királya

három Clouet – Jean Clouet (1475 körül–1540 körül), I. Ferenc francia király udvari festője; fia, François Clouet, II. Henrik, II. Ferenc és IX. Károly udvari művésze, miniatúrafestő (1520 körül–1572); Polet Clouet (Clouet de Navarre), Jean fivére.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza hírtartalmára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/16. 5.

Ein Volkstheater auf dem Boulevard Prince Eugène – Népszínház a Prince Eugène sugárúton, Europa 1864/16, ápr. 8. Chronik, Theater, 246. h.

A német cikk fordítása – Párizsban egy bizonyos Millaud úr népszínházat készül létesíteni. Az építkezési területet már meg is vásárolta a Prince Eugène sugárúton. Az első helyek 75 centbe fognak kerülni. Miután a színház épülete 5000 néző számára készül, a vállalkozás tönkretelhet a már meglévő népszerű színházakat, többek között a Gaîtét és az Ambigu comique-ot.

Magyarázatok a német szöveghez

Millaud – Talán a párizsi bankárról és sajtómágnásról, Moïse Polydore Millaud-ról van szó (1813–1871).

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza második fele mellett áll, de a szöveg rövidsége miatt feltehetően a teljes tartalomra vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/16. 6.

Die neue Oper Aimé Maillart's: „Lara” – Aimé Maillart új operája, a „Lara”, Europa 1864/16, ápr. 8. Chronik, Theater, 246. h.

A német cikk fordítása – Aimé Maillart új operája a párizsi Opéra Comique-ban szép sikert aratott. Az utóbbi hónapban egyébként is minden újdonságot jól fogadtak e

színházban. Maillart zenéjében nagy előrelépés észlelhető a *Villars dragonysaihoz*, vagyis *A remete csengettyűjéhez* képest. Ha amott a szerző az opera buffa könnyű étkét kínálta, most a *Larában* elmélyült tehetséggel sikerült a komoly opera magasságához felemelkednie. A szövegkönyv ugyanattól a két szerzőtől származik, akik Gounod *Mireille* című operájához Mistral költeményét átdolgozták: Michel Cormontól és Carrétól. A szöveg alapját Byron *Lara* című költeménye képezte, és általános a vélemény, hogy az epikus mű színpadra alkalmazása jól sikerült.

Magyarázatok a német szöveghez

Aimé Maillart – (1817–1871), francia zeneszerző

Les Dragons de Villars – Maillart komikus operája, melynek ősbemutatója 1856-ban volt. Magyarul 1889-ben mutatta be a Magyar Királyi Operaház, és mind a francia, mind a német címet használták hozzá: *Villars dragonysai – A remete csengettyűje*.

Lara – Lord Byron 1814-ben keletkezett elbeszélő költeménye

Gounod, Mireille, Mistral – Ld. az Europa 1864/4. 5. jegyzeteit.

Michel Cormon und Carré – A német szerző tévesen írja a neveket. Eugène Cormon (1810–1903) és Michel Carré (1821–1872) francia írókról és librettistákról van szó.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés a glossza hírtartalmára vonatkozik, és a Koszorúba feltehetően ez került volna át.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1864/16. 7.

Ampère †, Europa 1864/16. ápr. 8. Chronik, Literatur, 238. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Guizot – Ld. az Europa 1864/16. 1. jegyzetét.

Recamier – Juliette Récamier, szalonjáról híres párizsi hölgy, ld. az Europa 1864/3. 1. jegyzetét.

Claude Charles Fauriel – (1772–1844), francia irodalomtudós, filológus, 1830-tól a Sorbonne első világirodalom-tanára

Abel-François Villemain – (1790–1870), francia irodalomtudós, kritikus, politikus. 1816-tól a Sorbonne tanára volt, retorikát és irodalomtörténetet tanított.

François Andrieux – (1759–1833), francia tudós, költő, 1814-től a Collège de France tanára volt.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/I. 1864/17, ápr. 24. Külföldi szemle, 403: *Ampère* [!]. Fordítás és kiegészítés. Az előző számban a Ko csupán rövid hírt közölt, feltehetően szintén az Europa alapján: Ko II/I. 1864/15, ápr. 10. Vegyes, 360. – *Ampère* [!] [...] *meghalt*.

A jelen nekrológban a „Mi szép például görögországi utazása...” kezdetű és a következő mondat, valamint a magyar fordításról szóló információ a Ko szerzőjének betoldása. A kiegészítések arról tanúskodnak, a fordító közelebbről ismerte a francia tudós munkásságát.

A Ko még egyszer közöl egy tudósítást *Ampère*-ről, pontosabban a hagyatékáról: II/I. 1864/17, ápr. 24. Vegyes, 407. Ez a glossza fordítás a következő lapból: *Illustrirte Zeitung* (Leipzig), 1864. ápr. 16. 1085. sz. 262. Az Europa később hozzá ugyanezt a hírt: 1864/19, ápr. 29. *Wochenchronik, Literatur*, 283. h.

A Ko szövege:

„*Ampère* [!]. A mult hó végén Franciaország egyik legkitűnőbb íróját veszté el. Jean Jacques Ampère. Pauban, belga földön halt meg, hol gyógyulás végett töltötte a telet. Lyonban született 1800-ban augusztus 12-én. Tanulmányait Párisban végezte. Midőn a romantikai iskola feltűnt a francia irodalomban, előharcosai között találjuk őt is. Recamier salonjában kitűnő helyet foglalt el, s a Guizot által alapított »Revue française« legszorgalmasabb dolgozótársai közé tartozott. 1830-ban Marseilleben [!] felolvasásokat tartott a költészet történetéből, melyek később nyomtatásban is megjelentek. A júliusi forradalom után Párisba ment s a Sorbonneban [!] Fauriel és Villemain utóda lőn. Midőn Andrieux meghalt, a Collège de France irodalomtörténeti tanszékét nyerte el. Ez években (1839–41) írta a következő műveket: »Histoire littéraire de la France avant le XVIIe siècle« és »Histoire de la littérature française du moyen âge.« E mellett számtalan cikket írt a »National«-ba és »Revue des deux Mondes«-ba. 1847. akadémiai taggá választották. Nagyon kedve telt az utazásban, különböző években beutazta a skandináviai félszigetet, Német-, Olaszországot, Északamerikát, s Kelet egy részét. Majd mindenik utazásának egy csomó cikket, rajzot, sőt egész könyveket köszönhet a francia irodalom: *Littérature et voyages* (1833); *La Grèce, Rome et Dante*, (1848); *Histoire romaine à Rome* (1856.) stb. Alkalmasint ezek legjobb munkái. A világért sem közönséges turista könyvek, tudományos becsők van s forma és stílus tekintetében is kitűnők. Senki sem értett jobban ahhoz, hogyan kell az útirajzot történelmi vagy esztétikai becsűvé tenni. Mi szép például görögországi utazása, midőn azokon a helyeken járva, melyek Homér költeményének színhelyei, Homért magyarázza, vagy midőn a régi Róma romjain a római történelmet mintegy bűvész fölleleveníti. Ez utóbbi munkáját átdolgozva magyarban is olvashatni Csengery »Történeti tanulmányai«-ban. Egy drámát is írt[,] »Julius Caesar«-t, de nem sikerült, nem valódi tragédia, csak szellemes történelmi tanulmány dialóg formában.»

Magyarázata a magyar szöveghez

Csengery »Történeti tanulmányai« – Csengery Antal *Római történet Romában* címmel fordítja le Ampère írását és közli a *Történeti tanulmányok* című kötetben (Pest, Lauffer és Stolp, 1857, 90–135). A francia tudóst azonban jóval korábban is ismerték Magyarországon. A Tudománytár első két kötetében, 1834-ben például Jakab István fordította a *Törvényhozás' és erkölcsök kölcsönös hatásaik a' régi népeknél* című értekezését.

A szerzőség kérdése – A nyelvi sajátosságok („Nagyon kedve telt az utazásban, különböző években beutazta...” stb.) arra utalnak, hogy nem Arany a szerző.

1864/16. 8.

Entdeckungen in Ninive – Felfedezések Ninivében, Europa 1864/16, ápr. 8. Chronik, Bildende Kunst, 243–244. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Victor Place – (1818–1875), francia archeológus

Marschall Vaillant – Jean-Baptiste Philibert Vaillant herceg (1790–1872)

Khorsabad – Kalahhal együtt Ninivéhez tartozó városrész. Ninivét 1842-ben Paul-Émile Botta kísérelte meg feltárni, de végül Austen Henry Layard találta meg a várost az 1840-es évek második felében. Ettől kezdődően folyamatosan zajlottak a régészeti munkálatok.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen.

A Ko közlése – II/I. 1864/16, ápr. 17. Vegyes, 384: *Ninive romjai közt Place Victor...*, Tömörítő, kihagyásos, kommentált fordítás.

Eltérések a német szövegtől:

Ueber die vom französischen Viceconsul Victor Place ... – Az első mondatból a Koszorúban kimarad, hogy a császárnak a kérvényt a hetvenezer frankra Vaillant marsall, kultuszminiszter nyújtotta be.

Place hat in Bezug auf die alte Königsburg zur Khorsabad... – A magyar szövegből kimarad, hogy a felfedezés Khorsabad környékén történt.

Er hat namentlich ihren wirklichen Umfang ... – A magyar szövegből a mondat kimarad. Jelentése: „[Place] a város tényleges kiterjedésére, egyes épületeire és belső tájolására derített fényt.”

die Straßen, welche von ihnen sowohl nach Außen als nach Innen führten – A magyar szöveg tömöríti a szerkezetet. Szó szerinti jelentése: „az utcákat, melyek [a kapuktól] ki- és befelé vezettek...” A Ko egyszerűen „főutcáknak” fordítja.

A Ko szövege:

„Ninive romjai közt Place Viktor, francia alkonzul, nevezetes felföldözést tett, úgy hogy e régiségi kincsek méltó kiadására, rajzaira stb. nem kevesebbet mint *hetven ezer* francot kíván a császártól. Felföldözése a régi királyi palotát illeti, melynek négy-szeg kerítése két órajárányi körületű, fala 70 láb vastag és 150 tornya van. Ezenkívül Place hét kaput is talált fel, melyek e roppant várpalotából a városba szolgáltak. Három ezek közül valódi diadalív, faragványokkal és sokszínű téglákkal díszítve. E kapuk segítségével Place a vár és város főutczáit is kinyomozta. – Mi pedig csufolódunk régiség buvárainkkal és veszni hagyjuk saját nemzeti emlékünket.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 613. 525. – Regeszták és a TÍ 90. 113 szerint a magyar glossza szerzője Arany. Azonban a „felföldözés”, „körületű” szóalak, a kissé erős és kevésbé áttételes kifejezésnek tűnő „csufolódunk” ige, illetve a „hét kaput is talált fel” szerkezet kizárja Arany szerzőségét, aki az igeekötőket soha nem használta ilyen szórenddel.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/17.

1864/17. 1. Eine deutsche Wochenschrift in Ungarn, Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Literatur, 251. h.; a bal margón az első két sor mellett függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<div> <div> </div> <div> </div> <div> <p><i>Eine deutsche Wochenschrift in Ungarn.</i> Die von uns ihrer lyrischen Gedichte wegen vor kurzem erst mit verdienter Anerkennung genannte junge und talentvolle ungarische Baronin, <i>Hermine Czigler von Eny-Vecse</i>, giebt seit dem 1. April in Pesth eine deutsche Wochenschrift: „Fata morgana” heraus, welche Novellen und Erzählungen, sowohl im Original, als in Uebersetzung, ferner Gedichte, historische Schilderungen, literarisch-belletristische Abhandlungen, Reisebilder, biographische Skizzen etc. enthalten und zugleich das Ausland mit den Erzeugnissen der neuesten ungarischen Literatur bekannt machen soll. Als ihre Mitarbeiter nennt die Herausgeberin z. B. Anastasius Grün, L. Frankl, C. von Wurzbach, E. Kuh, O. Prechtler.</p> </div> </div>	

1864/17. 2. *Zur französischen Literatur*, Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Literatur, 251. h.; a bal margón a 2–3. sor mellett függőleges vonalú kijelölés grafittal.

	<p><i>Zur französischen Literatur.</i> Wir haben bisher von all den zahlreichen, sowohl französischen als deutschen Streitschriften gegen Renan's Werk über Jesus noch keine Notiz genommen, weil die meisten nicht gerade von den berufensten Händen verfaßt worden. Ein würdigerer und gefährlicherer Gegner dürfte dem genannten Autor nun aber in <i>Guizot</i> erwachsen, der „<i>Méditations religieuses</i>“ herausgeben und darin gegen die ganze Renan'sche Lehre zu Felde ziehen will. – Die Buchhandlung Amyot in Paris beabsichtigt mit Perthes in Gotha zu concurriren, indem sie als Seitenstück zu dem bereits einhundertein Jahre bestehenden „genealogischen Taschenbuch“ einen „<i>Almanach diplomatique de Paris</i>“ zu gründen gedenkt.</p>	
--	--	--

1864/17. 3. *Eine Vorlesung über Hebbel*, Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Literatur, 252–253. h.; a jobb margón a 2–7. sor mellett félkörre hasonlító kijelölés grafittal.

	<p><i>Eine Vorlesung über Hebbel.</i> Keiner unserer Schriftsteller hat sich wohl so bis ins Einzelste gehend mit Friedrich Hebbel beschäftigt, als <i>Emil Kuh</i> in Wien. Er ist es nicht nur, der schon vor einer Reihe von Jahren die Charakterskizze des dahingegangenen Dichters in Form einer kleinen Broschüre veröffentlichte, sondern er hat jetzt ebensowohl auch dem Fragmente des „<i>Demetrius</i>“ zur Herausgabe im Druck verholfen, als er mit einer umfassenden Biographie seines Freundes beschäftigt ist, die zugleich eine erschöpfende kritische Würdigung von dessen literar-geschichtlicher Stellung enthalten und einer in Vorbereitung begriffenen Gesamtausgabe seiner Werke zur Einleitung dienen soll. Die Wittve Hebbels hat ihm für diesen Zweck die sämtlichen hinterlassenen Briefschaften, Tagebücher, Aufzeichnungen etc. ihres Mannes zur Verfügung gestellt. Gleichsam als Gerippe oder Fragment dessen, was jenes Buch uns bieten wird, ist nun wohl die Vorlesung zu betrachten, welche neulich Emil Kuh vor einem ungemein zahlreichen, aus Herren wie aus Damen bestehenden Publicum in Wien gehalten hat. Drei Punkte nahm er sich vor allen zur Erwägung und Besprechung heraus. Erstlich suchte er nachzuweisen, wie der weibliche Geschmack irrt, wenn er meint, Hebbel habe speciell für Männer geschrieben, und wie der Verstorbene gar wohl, schon wegen seiner lyrischen Gedichte oder wegen des Epos „<i>Mutter und Kind</i>“, es verdient, auch von Frauen anerkannt und geliebt zu werden. Sodann suchte Kuh den Vorwurf zu entkräften, daß die Gestalten und Charaktere Hebbels allzusehr nur Gebilde seiner Phantasie seien, daß sie nicht das individuelle Gepräge der persönlichen Eigenschaften, der Individualität des Dichters trügen, sondern ein allgemein mensch- [253] licher Zug ihnen sämtlich innewohne. Drittens machte er, wie schon früher von ihm geschehen, auf den sonderbaren Contrast</p>	
--	--	--

	aufmerksam, in dem sich Hebbel stets mit seinen jeweiligen Produktionen zu der örtlichen und zeitlichen Umgebung befunden habe. Zur Zeit der Choleraepidemie in München, als im Volk die niedergedrückteste Stimmung herrschte, schrieb er das durchaus heiter angelegte Genrebild „Schnock“. Im oceanisch bewegten Paris schuf er das in den kleinsten und beschränktesten Familienverhältnissen sich vollziehende bürgerliche Trauerspiel „Maria Magdalena“; in Rom, wo hellenische Erhabenheit und die Raffaelische Glorie des Christenthums sich ihm enthüllte, das blutige Schauergemälde „Moloch“, sowie endlich 1848, als die social freigeisterische Bewegung durch die Straßen tobte, das Drama „Herodes und Mariamne“, worin die heiligen drei Könige in naiv frommem Wunderglauben dem Sterne nach Bethlehem folgen.	
1864/17. 4. Nohl über Beethoven , Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Literatur, 253. h.; az első két sor mellett balról függőleges vonalú jelölés grafittal.		
	<p> <i>Nohl über Beethoven</i>. Der erste Band des von uns früher</p> <p> bereits angezeigten Werkes über Beethoven von Dr. <i>Ludwig Nohl</i> ist nunmehr erschienen. Er führt den Separattitel „Beethovens Jugend“ und reicht von 1770–92. Der zweite Band „Beethovens Mannesalter“, die Jahre 1793–1814 umfassend, soll noch zum Winter veröffentlicht werden, wogegen die Vollendung des dritten: „Beethovens letzte Jahre“, der den Zeitraum von 1815–27 behandelt, für 1855 in Aussicht gestellt ist. Bekanntlich stieß des genannten Verfassers Werk über Mozart mehrfach auf Opposition; wir sind nun begierig, wie es dem hier in Rede stehenden Buche ergehen wird. Es tritt mit einiger Prätension auf, denn im Vorwort werden die bisher erschienenen Schriften über Beethoven geprüft, wobei der Autor zu dem Schlusse kommt, daß eine Biographie des großen Tonmeisters, wie sie sein solle, noch zu schreiben übrig bleibe. Er hoffe aber, diese Lücke in der Literatur auszufüllen.</p>	
1864/17. 5. The Antiquity and Nature of Man, by James Brodie , Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Literatur, 254. h.; a 2–4. sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<p><i>The Antiquity and Nature of Man, by James Brodie</i> (Edinburgh, Hunter). Die Existenz voradamitischer Menschen ist eine Frage, die für die Engländer große Anziehungskraft zu haben scheint. Die Funde von menschlichen Gebeinen oder Werkzeugen und Waffen, die man innerhalb der letzten Jahre bei Düsseldorf, bei Aurignac und an andern Orten gemacht hat, und die Schlußfolgerungen, die von namhaften Geologen an sie geknüpft worden sind, haben den englischen Gleichmuth aus dem Gleichgewicht gebracht. Die meisten Naturforscher kämpfen für präadamitische Existenzen, während die Geistlichen es außer allem Spaß finden, daß man ihrer Orthodoxie, die mit Colenso schon genug zu thun hat, auch noch mit der Geologie auf den Leib geht. In dem „Reverend“ James Brodie hat die Geist-</p>	

	lichkeit einen gut gewappneten Vorkämpfer gefunden. Er greift Sir Charles Lyell an, und es will uns bedünken, daß er ihn aus dem Felde schlug. Sein Gegner hat ihm den Sieg freilich leicht gemacht. Lyell verfährt nämlich so: Wenn in der Umgegend von Cagliari alte Töpfe dreihundert Fuß tief unter der Erde gefunden werden, so schreibt er den Scherben ein Alter von 12,000 Jahren zu, „denn“, sagt er, „wir wissen von der schwedischen Küste, daß die Hebung des Landes in einem Jahrhundert 2 ^{1/2} Fuß beträgt. Da nun bloß Menschen Töpfe machen, so muß es vor 12,000 Jahren schon Menschen gegeben haben, q. e. d.“ Nun giebt es aber nicht bloß langsame Hebungen, wie an der schwedischen Küste, sondern auch plötzliche, zu denen die bei Cagliari gehört, und Lyell's Beweis fällt damit in sich zusammen.	
1864/17. 6. <i>Concerte von Europäern in Japan</i> , Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Musik, 256. h.; az 1–3. sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<i>Concerte von Europäern in Japan.</i> In der japanischen Hauptstadt <i>Nangasaki</i> hat Fräulein Amely <i>Bailey</i> , eine von einem deutschen Gesanglehrer ausgebildete Engländerin, im September vorigen Jahres die ersten europäischen Concerte gegeben, wobei die Sängerin von dem englischen Violinvirtuosen Robbio, sowie von dem Orchester und Matrosenchor der russischen Fregatte „Bogatyr“ unterstützt wurde. Die Dame trug auch mehrere deutsche Lieder: „Kennst du das Land, wo die Citronen blühen“ und „Wenn die Schwalben heimwärts ziehen“ mit vielem Beifall vor.	
1864/17. 7. <i>Deutsche Musik in Paris</i> , Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Musik, 256. h.; az 1–2. sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<i>Deutsche Musik in Paris.</i> Hr. <i>Pasdeloup</i> , der wackere, verdiente Director der Concerts populaires im Cirque impérial, der schon so Erhebliches für Einbürgerung classisch deutscher Musik in Frankreich gethan hat, veranstaltete am 3. April in Paris ein „Beethovenfest“ und am 10. ein „Mendelssohnfest“. Am 17. wird nun noch ein „Haydnfest“ folgen. Selbstverständlich kommen in diesen Concerten nur Werke der betreffenden Meister zur Ausführung.	
1864/17. 8. <i>In Sachen des österreichischen „Museums für Kunst und Industrie“</i> , Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Bildende Kunst, 257–258. h.; a 8–9. sor mellett balról függőleges vonalú jelölés grafittal.		
	<i>In Sachen des österreichischen „Museums für Kunst und Industrie.“</i> Die amtliche „Wiener Zeitung“ enthielt in einer ihrer letzten Nummern die vom Kaiser genehmigten Statuten des neuzubegründenden österreichischen „ <i>Museums für Kunst und Industrie.</i> “ Der Zweck desselben ist demnach, alle die Hilfsmittel dem Gewerbe an die Hand zu geben, welche in unserer Zeit Kunst und Wissenschaft ihm darbieten, wenn es sich vom gewöhnlichen Handwerke zum sogenannten Kunstgewerbe auf-	

	<p> schwingen soll, sowie auch dem Publicum immer mehr Sinn für letzteres und Geschmack beizubringen. Zum Protector des Museums ist der Erzherzog Rainer erwählt, zum Director der Professor Rudolph Eitelberger v. Edelberg, zum ersten Custos und stellvertretenden Director aber der fürstlich Liechtensteinische Bibliothekar Jacob Falke – gewiß eine Wahl dreier Männer, die man die allerbeste und zweckmäßigste nennen kann.</p>	
1864/17. 9. <i>Neues von J. Weilen, Augier und Sardou</i> , Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Theater, 259–260. h.; az első két sor kijelölése balról, grafitál.		
	<p> <i>Neues von J. Weilen, Augier und Sardou</i>. Der Dichter von „Tristan und Isolde“, <i>Josef Weilen</i>, der mit diesem Erstlingswerke zwar viel Glück machte, mit seinen späteren Stücken jedoch nur halbe Erfolge errang, hat wieder ein neues Schauspiel vollendet, welches sich „<i>Edda</i>“ benennt. Ob letzterer Titel in Bezug steht zu der berühmten alten Dichtung, wissen wir nicht. – Von <i>Emil Augier</i> ist dem Theatre français [!] ebenfalls ein neues Schauspiel eingereicht worden, während <i>Victor Sardou</i> mit seinem jüngsten Producte: „<i>Les Dégelles</i>“ ausnahmsweise nicht das Gymnase, sondern das Dejazetttheater beglücken will. Der jüngere <i>Alexander Dumas</i> soll über die keineswegs glänzende Aufnahme, die sein „ami des femmes“ gefunden hat, untröstlich sein und sich in seiner leicht verletzten Eitelkeit geschworen haben, niemals wieder zu einem Stücke die Feder anzusetzen.</p>	
1864/17. 10. <i>Goethe's Faust im Italienischen</i> , Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Theater, 261–262. h.; az 1–3. sor kijelölése balról, grafitál.		
	<p> <i>Goethe's Faust im Italienischen</i>. Man schreibt aus Triest: Die heimische Chronik der „Verbrechen und Unglücksfälle“ hat durch einen unliebsamen Vorfall wieder eine Bereicherung erfahren. Es wurde Goethe's „Faust“ von den italienischen Schauspielern des Teatro filodrammatico meuchlerisch überfallen und aufgeführt. Von der Goethe'schen Frauengestalt ist in der italienischen Bearbeitung nicht der Schatten einer Idee geblieben. Der „Faust“ [262] dieser Leute hatte gegen die Weltordnung nichts weiter einzuwenden, als daß es Viele giebt, die besser zu essen und zu trinken haben, als er – ein armer Teufel von Doctor Medicinæ, denn er hatte nicht, wie der Goethe'sche, aus Wissensdurst alle vier Fakultäten studirt, sondern sich bescheiden nur auf die medicinische Brodwissenschaft verlegt. Da fällt ihm plötzlich das Buch des Nostradamus in den Schooß und er citirt den Erdgeist; „Ecco mi!“ ruft dieser und erscheint hinter den sich theilenden Büchern des Büchergestelles, mit der Stimme und Haltung eines schläferigen Kellners, den man das dritte Mal gerufen hat... es geht nichts über die aufdringliche, nüchterne Realität und Greifbarkeit der Geister auf der</p>	

	italienischen Bühne. Gespielt wurde überhaupt, als wenn Briganti eben zu Schauspielern gedungen wären.	
1864/17. 11. <i>Ein neues Theater in Genf</i> , Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Theater, 262. h.; az 1–2. sor kijelölése jobbról, grafittal.		
	<i>Ein neues Theater in Genf.</i> Bekanntlich ist die Schweiz das allerunfruchtbarste Land für Theater und Musik. Wo die Natur in verführerischsten Zungen redet, muß wohl die Kunst schweigen. Indessen Genf scheint wenigstens zu fühlen, daß es einer Stadt von seinem Range würdig ist und unter allen Verhältnissen gut steht, ein großes und schönes Bühnengebäude zu besitzen, und so hat denn daselbst der Gemeinderath 600 000 Francs zum Bau eines Theaters bewilligt.	

Függelék

1864/17. 12. *Reinecke bei den Hottentotten*, Europa 1864/17, ápr. 15. 531–536. h. [Azokat a részleteket közöljük, melyekre Arany glosszája vonatkozik.]

Reinecke bei den Hottentotten

Die Capstadt hat der Literatur ein interessantes Geschenk gemacht: Thierfabeln der Namaquas. Gesammelt sind sie von zwei Deutschen, Krönlein und Wallmann, Glaubensboten der rheinischen Mission, herausgegeben hat sie ein Engländer Bleek unter dem Titel: Reynard the Fox in South Africa (London, Trübner). Aus der Vorrede geht hervor, daß der Herausgeber in diesen Fabeln neue Beweise eines nordafricanischen Ursprungs der Hottentotten gefunden zu haben glaubt, zu dem ihn sprachliche Gründe, gewisse grammatikalische Uebereinstimmungen der Namaqua-, Galla- und altägyptischen Sprache, schon früher hingeführt haben. In solchen äußerst schwierigen und wohl kaum spruchreifen Dingen mitzureden, haben wir keinen Beruf. Was die Thierfabeln selbst anlangt, so sind wir in Zweifel, ob sich immer das unverfälschte Hottentottenthum in ihnen ausspreche. Glaubensboten können so leicht auf die Idee kommen, dem Sagenschatz eines heidnischen Volks eine europäische und christliche Färbung zu geben, um ihn zu einem Lehrmittel zu machen. Von der Mehrzahl der Thierfabeln nehmen wir aber mit Bleek an, daß sie ächte Theile einer mündlich überlieferten Nationalliteratur und vor der Ankunft der Europäer entstanden sind.

Die Sammlung enthält zweiundvierzig Fabeln. Vier suchen auffallende Körperbildungen von Thieren zu erklären. Der Schakal kommt einst zu der Taube, die oben auf einem Felsen nistet, und ruft ihr zu: „Wirf mir eines deiner Jungen herunter.“ „Das werde ich wohl bleiben lassen“, sagt die Taube. „Gleich giebst du mir eines“, droht der Schakal, „oder ich fliege zu euch hinauf.“ Erschreckt erfüllt die Mutter sein Verlangen, [532] und der freche Räuber wiederholt seine List noch einmal mit demselben glücklichen Erfolg. Der Reiher kommt geflogen und sieht die Taube weinen. „Aber bist du ein dummes Thier“, sagt er, als sie ihm ihr Unglück geklagt hat, „deine Kinder dem Schakal hinunter zu werfen, der nicht fliegen kann.“ Der Schakal will einen neuen Tribut erheben und erfährt, daß der Reiher die Taube klug gemacht hat. Bald trifft er am Wasser mit ihm zusammen. „Bruder Reiher“, sagt er, „wenn ein Sturm kommt und es regnet, wie stellst du dich da?“ „Dann stelle ich mich so“, antwortet der Reiher, „und biege den Hals nieder.“ Da schlägt ihn der Schakal und bricht ihm den Hals in der Mitte entzwei. Darum hat der Reiher stets einen gekrümmten Hals. [...]

Die Sonne war einst auf der Erde, und die Menschen, die [533] ihren Geschäften nachgingen, sahen sie am Wege sitzen, nahmen aber keine Notiz von ihr. Der Schakal kam auch des Wegs, sah sie sitzen, ging auf sie zu und sagte: „Das hübsche kleine Kind, und die Eltern haben es verlassen.“ Er hob die Sonne auf und legte sie sich auf den Rücken. Als sie ihn brannte, sagte er: „Du, steig herunter“, und schüttelte sich. Aber die Sonne hielt sich fest und verbrannte ihn tüchtig. Seit diesem Tage hat der Schakal einen schwarzen Rücken. [...]

[535] Vom Schakal, dem man dieselben Listen und Bosheiten zuschreibt, die wir dem Fuchs nachsagen, erzählen die Hottentotten: Der Löwe war krank und alle Thiere besuchten ihn, um ihm in seinen Leiden Trost zu gewähren. Der Schakal kam aber nicht, weil er sah, daß viele Spuren in die Höhle und wenige heraus führten. Die Hyäne klagte ihn deshalb der Lieblosigkeit an, und der Löwe befahl ihr, daß sie den Schakal fange und vor ihn führe. Sie that so und brachte den Schakal. Der Löwe fragte ihn: „Weshalb besuchtest du mich nicht?“ Der Schakal antwortete: „Als ich hörte, daß du so krank seiest, ging ich zum Zauberer und fragte ihn, welche Arznei dir helfen werde. Der Zauberer sagte, du müßtest dich der Hyäne bemächtigen, ihr das Fell abziehen und es dir auflegen, so lange es noch warm sei, dann würdest du gewiß gesund.“ Da ergriff der Löwe die Hyäne, zog ihr das Fell über die Ohren, so schrecklich sie auch heulte, und legte es sich auf.

In der europäischen Zeit entstanden oder den neuen Verhältnissen angepaßt ist ein zweites Märchen vom Schakal und der Hyäne. Ein Schakal, der an den Grenzen der Colonie lebte, sah einen Wagen, der mit Fischen beladen von der Küste zurückkehrte. Er versuchte von hinten auf den Wagen zu steigen, und da das nicht ging, so lief er voran und legte sich wie todt auf die Straße. Der Wagen kam heran und der Wegweiser rief dem Führer zu: „Da liegt ein schöner Pelzrock für deine Frau.“ „Wirf ihn auf den Wagen“, sagte der Fuhrmann, und der Schakal kam dahin, wohin er wollte. Der Wagen fuhr die mondhelle Nacht durch und die ganze Zeit warf der Schakal [536] Fische auf die Straße, worauf er selbst hinabsprang. Er hatte eine ansehnliche Beute gemacht, aber eine alte Hyäne, die daher kam, fraß das Meiste davon und der Schakal faßte deshalb einen Groll gegen sie. Er sagte ihr also: „Du kannst auch eine Menge Fische bekommen, wenn du dich, wie ich es gethan habe, einem Wagen in den Weg legst und dich still hältst, was auch geschehe.“ „So?“ murmelte die Hyäne. Sobald also der nächste Wagen daher kam, streckte sie sich auf die Straße aus. „Was für ein häßliches Ding liegt da?“ rief der Wegweiser und stieß sie mit dem Fuße. Er nahm darauf einen Stock und schlug sie fast todt. Die Hyäne folgte dem Rathe des Schakals und hielt sich so lange ruhig, als sie konnte. Endlich sprang sie auf, hinkte davon und klagte ihr Unglück dem Schakal. „Wie schade“, sagte sie, „daß ich keine so hübsche Haut habe, wie du.“

Ein Mann traf eine Schlange, auf die ein großer Stein gefallen war und sie so bedeckte, daß sie nicht fort konnte. Der Mann hob den Stein von der Schlange und als er das gethan hatte, wollte sie ihn beißen. Der Mann sagte: „Warte ein wenig, wir wollen erst einige kluge Leute fragen.“ Sie gingen zur Hyäne und der Mann fragte sie: „Ist es recht, daß die Schlange mich beißen will, obgleich ich ihr geholfen habe, als sie unter dem Steine lag und nicht fort konnte?“ Die Hyäne, die auf einen Antheil von dem Fleische des Mannes rechnete, sagte: „Was kommt darauf an, wenn du gebissen wirst?“ Die Schlange wollte ihn nun beißen, aber der Mann sagte wieder: „Warte ein wenig und laß uns zu andern klugen Leuten gehen und sie fragen, ob du Recht hast.“ Sie kamen zum Schakal und der Mann fragte, ob es recht sei, daß die Schlange ihn beißen wolle, obgleich er den Stein fortgewälzt habe, unter dem sie gelegen. „Wie“, sagte der Schakal, „die Schlange hätte unter einem Steine nicht fort können? Das glaube ich nicht, bis ich es mit eigenen Augen sehe. Laßt uns also zu der Stelle gehen, wo es sich ereignet haben soll, und uns überzeugen, ob es hat sein können.“ Als sie dort angelangt waren, sagte der Schakal: „Schlange, lege dich nieder und laß dich bedecken.“ Die Schlange legte sich, der Mann wälzte den Stein auf sie, und wie sie sich auch anstrengte, sie konnte nicht fort. Der Mann wollte den Stein fortnehmen, aber der Schakal sagte: „Laß ihn liegen. Die Schlange hat dich beißen wollen und mag sich nun selbst helfen.“ Damit gingen sie und ließen die Schlange unter dem Steine.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/17. 1.

Eine deutsche Wochenschrift in Ungarn – Egy német hetilap Magyarországon, Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Literatur, 251. h.

A német cikk fordítása – A lírai költeményei miatt általunk is nemrég dicsérettel említett fiatal és tehetséges magyarországi bárónő, Hermine Czigler von Eny-Vecse, április 1-jétől Pesten, Fata Morgana címmel, német hetilapot indít. A lap eredeti és fordított novellákat, elbeszéléseket, költeményeket, történeti rajzokat, irodalmi tanulmányokat, útirajzokat, életrajzokat stb. fog tartalmazni, és egyúttal a legújabb magyar irodalmat a külfölddel óhajtja megismertetni. A szerkesztőnő a munkatársai között nevezte meg például Anastasius Grünt, L. Franklt, C. von Wurzbachot, E. Kuht, O. Prechtlert.

Magyarázatok a német szöveghez

Hermine Czigler von Eny-Vecse – (1840–1905), pesti születésű német költőnő. A szabadságharc idején szüleiivel Bécsbe költözött. Festészettel, zenével, költéssel egyaránt foglalkozott. Az 1864-ben kiadott, Fata Morgana című enciklopédikus lapját az udvar is támogatta. 1869-ben ment férjhez Wilhelm Cappilleri költőhöz, onnantól Hermine Czigler-Cappilleri néven jegyzi az irodalomtörténet. A lapja megindítása előtti kötetei: *Jugendträume* [Ifjúkori álmok], Wien, 1858; *Liederkranz* [Dalkoszorú], Wien, Überreuter, 1859; *Dichtergrüße* [Költői üdvözetek], Wien, 1860; *Blüten und Blätter* [Virágok és levelek], Wien, 1862; *Poesiegestalten*, Gedichte [Költői alakok, Költemények], 1–2. Pest, Müller, 1863.

Fata Morgana – A lap alapításáról öt nappal korábban a Magazin für die Literatur des Auslandes című lap is beszámolt (1864. ápr. 10. 15. sz. 238–239. h.), az Europa ennek rövidített változatát közli.

Anastasius Grün – valódi nevén: Anton Alexander, Graf von Auersperg (1806–1876), laibachi, szlovén származású, Bécsben tevékenykedő osztrák költő és politikus.

L. Frankl – Ludwig August Ritter von Frankl-Hochwart (1810–1894), prágai születésű, Bécsben élő orvos, író, költő, újságíró. Arany a SzF I/I félévében, a 22. és 23. számban közölt bírálatot a *Helden und Liederbuch* [Hősök és dalok könyve] című kötetéről, mely Bécsben és Prágában, Kober és Markgrafenál jelent meg 1861-ben (AJÖM XI. 126–138. és Németh G. Béla jegyzetei uo. 676–682).

C. von Wurzbach – Constantin Wurzbach, Ritter von Tannenberg (1818–1893), szlovén származású osztrák lexikográfus, író, újságíró.

E. Kuh – Emil Kuh (1828–1876), osztrák író, kritikus, Friedrich Hebbel barátja és életrajzírója.

O. Prechtler – Johann Otto Prechtler (1813–1881), osztrák drámaíró, költő, librettista.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés az első két sor mellett áll. Arany lapjába csak a hírtartalom került át.

A Ko közlése – II/I. 1864/18, máj. 1. Vegyes, 431: *Károly- vagy mint régebben nevezték Gyula-Fehérvár mellett...* Tartalomismertetés kommentárral és aktualizálással.

A Ko szövege:

„Károly- vagy mint régebben nevezték Gyula-Fehérvár mellett fata-morganát láttak; mi is látunk itt Pesten hetenként, mert egy ily című német lap jelenik meg Czigler Hermine szerkesztése mellett, elég csinosan, elég tartalmasan.”

A szerzőség kérdése – A glossza képzettársításos, aktualizáló stílusa, szerkesztésmódja Arany szerzőségére vall.

1864/17. 2.

Zur französischen Literatur – *A francia irodalomból*, Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Literatur, 251. h.

A német cikk fordítása – A számos német és francia vitairatról, mely Renan *Jézus élete* című művét támadta, lapunk eddig nem tudósított, mert többségük kevésbé avatott kezektől származott. Guizot személyében most azonban Renannak egy érdekesebb és veszélyesebb ellenfele lépett fel, aki a *Méditations religieuses* című könyvét tervezi kiadni, és abban Renan egész elméletét megtámadni. – A párizsi Amyot könyvkereskedés a gothai Perthesszel óhajt konkurálni, amikor a már százegy éve megjelenő *Genealogisches Taschenbuch*hoz hasonló évkönyvet indít *Almanach diplomatique de Paris* címmel.

Magyarázatok a német szöveghez

Joseph Ernest Renan – (1823–1892), francia polihisztor (író, történész, régész, orientalista, filozófus, valláskutató), a francia akadémia tagja. A *Jézus élete* című műve a *Histoire des origines du Christianisme* című nagyszabású, 7 kötetes művének (1863–1883) első kötete volt: *Vie de Jésus*, Paris, Michel Lévy Frère, 1863). A kötet még ebben az évben több kiadást ért meg franciául, megjelent németül és angolul, és számos vitacikk íródott hozzá e nyelveken. Magyarul először 1864-ben jelent meg Bécsben, névtelenül: *Jézus élete*, Irta Renan Ernő, Az eredeti francia hetedik kiadás után magyarra fordítva, Bécs, 1864, Kiadja Beck Frigyes Egyetemi Könyvkereskedése. Létezett egy 1864-es lipcsei kiadás is (Wigand Gy. kiadója). Torkos István átültetése 1870-ben jelent meg Pesten, Heckenastnál. A 20. században keletkezett Salgó Ernő átültetése (Budapest, Dick Manó, é. n.); Sárosi Kornél fordítása (Bécs, Deubler, 1910-es évek); Haraszti Zoltán fordítása, Kuncz Aladár előszavával (Budapest, Révai, 1921); Réz Pál fordítása (Budapest, Európa Kiadó, 1991 és Budapest, Noran, 2007). Vitairatot magyarul többek között Ballagi Mór írt a könyvről: *Renaniána*, Pest, 1864, Osterlamm Károly bizománya. A kötet Aranyaknak is megvolt, ma a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum őrzi (feldolgozását sorozatunk közli). 1864-ben más vitairat is volt Arany birtokában: Abbé Meignan: *Renan műve s a német itészet*, Pest, 1864, Sz. István Társ[ulat], Kozma Vazul. Ma ez a kötet is a nagyszalontai Múzeumban található.

Guizot – Ld. az Europa 1864/16. 1. jegyzetét.

Méditations religieuses – A mű teljes címe: *Méditations sur l' essence de la religion chrétienne* [Elmélkedések a keresztény vallás lényegéről], Par M. Guizot, Paris, Michel Lévy Frères, 1864; ugyanezen évben új kiadása együtt jelent meg Párizsban és Leipzigban, Brockhausnál, ezzel a jelöléssel: „Első folyam”. Németül és angolul szintén 1864-ben látott napvilágot a mű. Magyarországon az Erdélyi János által szerkesztett Sárospataki Füzetek 1864-es, IX. szállítmánya közöl ismertetőt róla Szász Károlytól: *Guizot. Méditations sur l' essence de la religion chrétienne, Première série, Paris et Leipzig, 1864, 839–846*. Szász Károly részletesen ismerteti a kötet tartalmát és Guizot vallási elmélkedéseinek lényegét.

Az Arany által kijelölt rész – Arany jelölése a glossza első részéhez, Renan könyvéhez kapcsolódik.

A Ko közlése – Ezt a glosszát a Ko nem közli, de korábban már tudósított Guizot könyvének készülésétől: *Guizottól legközelebb „Meditations religieuses” című kötet fog megjelenni*. Ko II/I. 1864/4, jan. 24. Vegyes, 95. A hír forrása feltehetőleg az Illustrierte Zeitung (Leipzig), 1864. jan. 16. 46. A Ko másutt többször foglalkozott Renan művének fogadtatásával:

Egyik kolozsvári lap szerint Renan „Jézus élete” című munkát két fiatal író magyarra szándékszik fordítani..., Ko I/II. 1863/17, okt. 25. Vegyes, 407 és AJÖM XII. 397. 126; Németh G. Béla jegyzetei: uo. 442.

Renan Ernő „Jézus élete” című híres műve ellen a pápa egy brevét bocsátott ki..., Ko I/II. 1863/10, szept. 6. Vegyes, 239.

Az akadémiai hírek között beszámoló olvasható arról, hogy 1864. április 25-én Greguss Ágost ismertette és bírálta az Akadémiában Renan könyvét – Ko II/I. 1864/18, máj. 1. Vegyes, 430.

Renan könyve egy egész irodalmat támasztott..., Ko II/I. 1864/18, máj. 1. Vegyes, 431.

A győri ponyván ily című füzetet árulnak: „Országgyűlés pokolban, vagy az Antikrisztusnak, Renannak, az ördögök által lett instelláltatása Lucifer király udvarában. Irtó György vitéz”. – Ko II/I. 1864/18, máj. 1. Vegyes, 431.

Egy francia főpap következő hatalmas czáfolattal lépett föl Renan ellen..., Ko II/I. 1864/18, máj. 1. Vegyes, 432. Ld. az Europa 1864/18. 3. jegyzetét és AJÖM XII. 433. 139.

Renan új, népszerű kiadásán dolgozik..., Ko II/I. 1864/22, máj. 29. Vegyes, 528. Ld. még: 1864/21. 5.

1864/17. 3.

Eine Vorlesung über Hebbel – Előadás Hebbelről, Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Literatur, 252–253. h.

A német cikk fordítása – Egyetlen írónk sem foglalkozott a nemrég elhunyt Friedrich Hebbellel olyan részletekbe menően, mint Emil Kuh Bécsben. Az utóbbi évek során nemcsak a jellemrajzát adta közre egy kis brosúraszerű kiadványban, hanem újabban a Demetrius-töredékeket is sajtó alá rendezte, miközben barátjának terjedelmes életrajzát írta meg, átfogó irodalomtörténeti és kritikai értékelését adva munkásságának, és ez egyben bevezetőül szolgál majd Hebbel összes műveinek készülő kiadásához. Hebbel özvegye a rendelkezésére bocsátotta férjének hátrahagyott levelezését, naplóit, feljegyzéseit és egyéb írásait. A leendő könyv vázát, vagy részletét lehetett nemrég hallani azon előadás során, melyet Emil Kuh számos érdeklődő számára Bécsben tartott. Három fő témát választott tárgyául. Először arra hívta fel a figyelmet, mennyire téves a női olvasók azon ítélete, hogy Hebbel főként a férfiközönség számára írt. Az elhunyt szerző már lírai költészete és a *Mutter und Kind* [Anyja és gyermeke] című eposza miatt is megérdemli, hogy a hölgyközönség felfedezze és megszeresse a művészetét. Emellett azt a vádat igyekezett elhárítani Kuh, hogy Hebbel szereplői, jellemei csupán a képzelet szülöttei lennének, akik nem rendelkeznek a költő személyiségéből fakadó egyéni sajátosságokkal, csupán túl [253] általános emberi vonásokkal. Harmadszor azt a különös sajátosságot emeli ki Kuh, hogy Hebbel alkotásai ellentétben állnak az adott helyen és időben zajló történeti eseményekkel. A müncheni kolerajárvány idején például, amikor a lakosságon a legnyomottabb hangulat lett úrrá, ő [1837] a *Schnock* című humoros zsánerképét írta meg. Az óceánként hullámzó Párizsban [1844-ben] alkotta a *Mária Magdaléna* című tragédiáját, mely a polgári világ legszűkebb családi környezetében játszódik. Rómában, ahol a hellén szellemiség és a kereszténység raffaellói glóriája tárult elé, ő a germán ősi idöket megjelenítő véres színjátékán, a *Molochon* dolgozott; végül 1848-ban, amikor a szabad szellem társadalmi mozgalma az utcákon öldökölt, a *Heródes és Mariamne* című drámát alkotta, melyben a három szent király szelíd hittel követte Betlehembe a csillagot.

Magyarázatok a német szöveghez

Friedrich Hebbel – Ld. az Europa 1863/2. 1, 1863/29. 2, 1864/4. 3, 1864/4. 4, 1864/15. 4. jegyzetét.

Emil Kuh – Ld. az Europa 1864/4. 4. jegyzetét.

jellemrajzát adta közre – Emil Kuh jellemrajza Hebbelről még annak életében jelent meg: *Friedrich Hebbel, Eine Charakteristik* von Emil Kuh, Wien, Tendler & Comp., 1854. A glossza második része, ahol az Europa szerzője Hebbel műveit sorolja, ebből a kiadványból való.

Hebbel özvegye – Christine Enghaus (valódi nevén: Engehausen) színésznő

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés a glossza elejének néhány sorára vonatkozik, de feltehetően összefoglaló ismertetés keletkezett volna a Hebbel-hagyaték sorsáról és kiadásáról.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/17. 4.

Nohl über Beethoven – *Nohl [műve] Beethovenről*, Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Literatur, 253. h.

A német cikk fordítása – Dr. Ludwig Nohl Beethovenről szóló művének első kötete, melyről korábban lapunk is hírt adott, most jelent meg. Alcímként ez olvasható rajta: *Beethovens Jugend* [Beethoven ifjúkora], és az 1770–1792 közötti időszakra terjed ki. A második kötet, „Beethoven férfikora” az 1793–1814 éveket öleli fel, és még a télen a közönség elé kerül, míg a harmadik kötet, „Beethoven utolsó évei”, mely az 1815–1827 közötti időszakot tárgyalja, 1855-re¹⁸ [1865-re] várható. Ismeretes, hogy a Mozartól szóló műve nagy ellenállásba ütközött, érdeklődve várjuk tehát, milyen lesz ez új könyv fogadtatása. Áttekintve a nagy zeneszerzőről szóló irodalmat, Nohl szerint a valódi életrajz még várat magára, és szándékai szerint könyvével ezt a hiányt szeretné pótolni.

Magyarázatok a német szöveghez

Dr. Ludwig Nohl – (1831–1885), német zenetudós, művei a korszak népszerű olvasmányai közé tartoztak. A Mozartól írott művei: *W. A. Mozart, Ein Versuch aus der Aesthetik der Tonkunst*, Habilitationsschrift zur Erlangung der venia docendi bei der philosophischen Facultät der Universität Heidelberg, Bangel und Schmitt, Heidelberg, 1860; *Mozart*, Bruckmann, Stuttgart, 1863. A Beethovenről szóló kötetek megjelenése nem a glosszában feltüntetett terv szerint zajlott. A második kötet Lipcsében 1867-ben, a harmadik 1877-ben jelent meg. Nohl kiadta emellett Beethoven levelezését, műveinek katalógusát; az 1870-es években is többször írt Mozartól, Beethovenről, Liszt Ferencről, Richard Wagnerről és más zeneszerzőkről.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés az első sorok mellett áll, és feltehetően csak maga a hír került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de a mű készülésétől Arany korábban közölt hírt: Ko I/II. 1863/13, szept. 27. Vegyes, 311: „Nohl Lajos, Mozart ismert életrajza, jelenleg Beethoven életrajzán dolgozik.” A hír forrása bizonytalan, de Arany nál valamivel később az Europa is beszámolt róla: 1863/42, Wochenchronik, Literatur, 633. h.

1864/17. 5.

The Antiquity and Nature of Man, by James Brodie – *Az emberiség keletkezése és természete James Brodie-től*, Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Literatur, 254. h.

¹⁸ Sajtóhiba a német szövegben.

A német cikk fordítása – A teremtés előtti ember létezése, úgy tűnik, olyan kérdés, ami az angolok számára rendkívüli vonzerővel bír. Az emberi maradványok, eszközök, fegyverek feltárása Düsseldorf, Aurignac közelében és más helyeken, valamint a következtetések, melyeket mindebből neves geológusok vontak le, az angol egykedvűséget kibillentették egyensúlyából. A legtöbb természettudós az Ádám előtti ember létezése mellett érvel, míg az egyháznak egyáltalán nincs ínyére, hogy ortodox tanait, melyeket Colenso már amúgy is megtépzott, most a geológia kezdje ki. James Brodie lelkes személyében az egyház jól felvértezett védelmezőre talált. Ellenfelén, Sir Charles Lyellen sikerült neki fogást találnia, és úgy tűnik, le is győzte őt. Ellenfele könnyűvé tette számára a győzelmet. Azt állítja ugyanis, hogy ha Cagliari környékén háromszáz láb mélységben találtak régi edényeket, akkor e cserepek 12 000 évesek, mert – mint mondja –, a svéd partok vizsgálatából tudni lehet, hogy a szárazföld száz év alatt 2,5 lábnyit emelkedik a tengerszínhez képest. Ha pedig az edények emberi alkotások, akkor embernek is kellett léteznie 12 000 évvel ezelőtt. Csakhogy a szárazföldnek nem csupán lassú emelkedése lehetséges, mint a svéd partoknál, hanem hirtelen kiemelkedése is, mint éppen Cagliariánál, és ezzel Lyell bizonyítása érvényét veszítette.

Magyarázatok a német szöveghez

John William Colenso – (1814–1883), anglikán püspök, matematikus, misszionárius. Életének nagy részét Dél-Afrikában, a zulu törzsek körében töltötte. Missziós tevékenysége és tapasztalatai késztették arra, hogy ellentmondjon az akkoriban széles körben elterjedt teológiai dogmának, miszerint a pogány ember feltétlenül a pokolba jut. A darwinizmushoz is közel álló nézeteit a *Pentateuch and Book of Joshua, Critically Examined* [Mózes öt könyve és Józsué könyve kritikailag megvizsgálva] című, 1862 és 1879 között megjelenő munkájában foglalta össze. Műve nagy botrányt keltett nemcsak Angliában, hanem szerte világon.

James Brodie – (1800–1878), a skót szabad egyház lelkesze és az 1834-ben alapított edinburghi Geológiai Társaság titkára volt. A Charles Lyellel folytatott vitájában és az itt szóban forgó könyvében is elutasította a darwinizmust, nem fogadta el az Ádám előtti ember létezését, és a hatnapos bibliai teremtéstörténetet igyekezett bizonyítani. Szerinte az ember csupán 6000 éves múltra tekinthet vissza. Az özönvízben az Úr elpusztította az ember előtti élőlényeket, de geológiai károkat nem okozott, az őslénytani leletek is ezt bizonyítják. A glosszában említett műve: *Remarks on the Antiquity and Nature of Man, In Reply to the Recent Work of Sir Charles Lyell, Johnstone, Hunter and Co., Edinburgh–Hamilton, Adams and Co., London, 1864.*

Charles Lyell, Sir – (1797–1875), a 19. század egyik legnagyobb hatású, skót származású geológusa, munkássága erős hatással volt Charles Darwinra, akihez az 1830-as évek közepétől szoros barátság fűzte. Fő műve a *Principles of Geology* [A geológia alapelvei, 1830–1833]. Állítása szerint a Föld és az élet sokkal régebbi, mint az egyház a bibliai teremtéstörténet alapján hiszi. A különféle biológiai és geológiai leletek nyomán több száz millió évesnek állította bolygónkat. Tanulmányozta a fajok eredetét, kihalását és az ősmaradványokat, bár Darwin evolúcióelméletét soha nem fogadta el. 1875-ig 12 javított, bővített kiadása jelent meg művének. A *Geological Evidences of the Antiquity of Man* [Az emberiség koráról szóló geológiai bizonyítékok, London, 1873] című művében az ellene készült vitairatokat cáfolta, és újra összefoglalta az emberi faj keletkezéséről szóló elméletét.

q. e. d – quod erat demonstrandum (a dolog bizonyítottnak tekintendő, lat.)

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sorok mellett áll, és bizonytalan, hogy mi került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/17. 6.

Concerte von Europäern in Japan – *Európaiak koncertje Japánban*, Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Musik, 256. h.

A német cikk fordítása – A japán fővárosban, Nagaszakiban Amely Bailey kisasszony, egy német tanár angol születésű tanítványa a múlt év szeptemberében megtartotta az első európai koncertet, melyen Robbio hegedűvirtuóz és a Bogatyr nevű orosz fregatt matrózkórusa kísért. A hölgy az „Ismered-e a citromok honát” és „Amikor a fecskék hazaköltöznek” kezdetű német dalokat is énekelte, nagy sikerrel.

Magyarázatok a német szöveghez

Amely Bailey – Amelia Bailey (1843–?), londoni születésű, Ausztráliában élő szopránénekesnő volt. Pályája az 1863-as japán koncert után hamarosan be is fejeződött, amikor ezen útja során férjhez ment Robert Sparrow Smythe-hoz.

Agostino Robbio – (1840–?), angol hegedűművész

Ismered-e a citromok honát – Johann Wolfgang Goethe *Mignon* című versének megzenésített változata. Magyarra többek között Vas István fordította.

„Amikor a fecskék hazaköltöznek” – Népszerű német dal, szerzője Karl Reginald Herloßsohn (valódi nevén Karl Herloß, 1802 v. 1804–1849), prágai születésű, Lipcsében élő német író, költő, akinek dalai népdalként terjedtek el.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sorok mellett áll, bizonytalan, hogy mi került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/17. 7.

Deutsche Musik in Paris – *Német zene Párizsban*, Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Musik, 256. h.

A német cikk fordítása – Padeloup úr, a Cirque Impérialban szervezett Népszerű Koncertek neves és érdemes igazgatója, aki már oly sokat tett a klasszikus német zene párizsi meghonosításáért, április 3-án Beethoven-fesztivált, 10-én pedig Mendelssohn-fesztivált szervezett. 17-én következik a Haydn-fesztivál. E bemutatókon természetesen csak az említett zeneszerzők műveit adják elő.

Magyarázatok a német szöveghez

Jules Padeloup – (1819–1887), francia karmester. 1861 és 1884 között rendszeresen megszervezte Párizsban az ún. Népszerű koncerteket (Concerts populaires), melyeken a legnevesebb zeneszerzők műveit mutatta be Párizsnak. Nevét ma szimfonikus zenekar viseli Párizsban.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sorok mellett áll, bizonytalan, hogy mi és hogyan került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/17. 8.

In Sachen des österreichischen „Museums für Kunst und Industrie” – *Az osztrák Művészeti és Ipari Múzeumról*, Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Bildende Kunst, 257–258. h.

A német cikk fordítása – A bécsi kormánylap, a Wiener Zeitung az egyik közelebbi számában közli az újonnan alapítandó Művészeti és Iparmúzeum császár által jóváhagyott statútumát. Az intézmény célja eszerint a korszerű tudomány és művészet minden eszközét hozzáférhetővé tenni a kézműipar számára, hogy a megszokott használati tárgyak az iparművészet rangjára emelkedjenek, és a közönség ízlését is kinevelje számára. A múzeum védnöke Rainer főherceg, igazgatója Rudolph

Eitelberger von Edelberg professzor, igazgatóhelyettese és tárlatvezetője pedig Lichtenstein herceg könyvtárosa, Jacob Falke – három olyan férfiú, aki minden bizonnyal legjobb tudása szerint fog a cél érdekében tevékenykedni.

Magyarázatok a német szöveghez

Oszttrák Ipari és Művészeti Múzeum – Ld. az Europa 1863/15. 8. jegyzetét.

Rainer főherceg – ld. az Europa 1863/15. 8. jegyzetét.

Rudolph Eitelberger – ld. az Europa 1863/15. 8. jegyzetét.

Jacob Falke – (1821–1897), német művészettörténész, 1864-től Bécsben Johann von Liechtenstein herceg könyvtárának és művészeti gyűjteményének igazgatója, ugyanettől az évtől a Művészeti és Iparmúzeum igazgatóhelyettese, tárlatvezetője.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a múzeum céljaira vonatkozó részt emeli ki („hogy a megszokott használati tárgyak a valódi iparművészet rangjára emelkedjenek, és a közönség ízlését is kinevelje számára”).

A Ko közlése – Nem jelent meg. A múzeum alapításáról szóló hírt egy évvel korábban Arany szintén kijelölte, de akkor sem vette át lapjába. Ld. az Europa 1863/15. 8. tételét.

1864/17. 9.

Neues von J. Weilen, Augier und Sardou – Újdonságok J. Weilentől, Augier-től és Sardou-tól, Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Theater, 259–260. h.

A német cikk fordítása – A *Tristan és Isolde* szerzője, Josef Weilen, aki ezen első drámai művével szép sikert aratott, későbbi darabjaival kevésbé volt szerencsés. Most újabb művet fejezett be, *Edda* címmel. Hogy a cím alapján a darabnak van-e köze az ógermán énekhez, nem tudjuk. – Émile Augier szintén új darabot [260] nyújtott be a Théâtre Français-nek. Victor Sardou a *Les Déjelles* című legújabb művét kivételesen nem a Gymnase, hanem a Déjazet színháznak szánja. Az ifjabb Alexandre Dumas *A nők barátja* című darabjának hűvös fogadtatása után vigasztalan lehet, sértett hiúságában ugyanis szentül megfogadta, hogy tollát többé nem emeli drámaírássra.

Magyarázatok a német szöveghez

Josef Weilen – (1828–1889), csehországi származású osztrák költő, drámaíró, tanár. Részt vett a magyar szabadságharcban is. 1852–1861 között a katonai akadémia, utána a bécsi egyetem németnyelv- és irodalomtanára volt. A *Tristan és Isolde* című drámáját 1860-ban adta elő a Burgtheater (megj. Breslau, 1860), az *Edda* című darabját 1864 decemberében játszották ugyanitt (megj. Bécs, 1865). Arany később is figyelemmel kísérte a róla szóló híreket, és tudósított róla akkor is, amikor kiderült, hogy az *Edda* című darab nem az ógermán ének drámai feldolgozása, hanem attól teljesen független mű (ld. az Europa 1864/47. 3. jegyzetét). Weilenről még ld.: Europa, 1864/43. 1.

Émile Augier – (1820–1889), francia drámaíró, költő, librettista, főként társadalmi és politikai színműveket írt. 1857-től a francia akadémia tagja volt. Arany a *Giboyer fia* (*Les Fils de Giboyer*) című 1862-es darabját az Europa 1863/4-es számában kijelölte. Hogy a jelen glossza mely művére céloz, bizonytalan. Talán az ugyanezen év novemberében a Théâtre Français-ben színre vitt műről, a *Maître Guérin*ről [Guérin mester] van szó, ld. az Europa 1864/48. 8. jegyzetét.

Victorien Sardou – Ld. az Europa 1864/10. 6. jegyzetét, és a következő cikket: *Sardou Victor „Don Quijote” című drámán dolgozik...*, Ko II/I. 1864/9, febr. 28. Vegyes, 215. (A glossza forrása itt: *Illustrirte Zeitung*, Leipzig, 1864. márc. 12. 1080. sz. 179. Az Europa későbbi, 1864/12. számában közli a hírt, *Wochenchronik*, 180. h.). A darab elkészüléséről és előadásáról szintén hírt ad

a Ko: II/II. 1864/9, aug. 28. Vegyes, 215. Ld. az Europa 1864/35. 8. szövegét és jegyzetét.

Les Dégelles – Sardou háromfelvonásos vígjátékának helyes címe: *Le Dégel* [Enyhülés], és 1864. április 12-én adta a Déjazet színház. Könyv alakban: *Le Dégel*, Comédie en trois actes, mêlée de chants, Michel Lévy Frères, Paris, 1864. A darabról részletesebben ld. az Europa 1864/20. 2. tételét.

Alexandre Dumas, iff. – Róla és *A nők barátja* című darabjáról ld. az Europa 1863/34. 5; 1864/8. 4; 1864/14. 4. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sorok mellett áll, és bizonytalan, hogy mi került volna át az összefoglalóból a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/17. 10.

Goethe's Faust im Italienischen – *Goethe Faustja olaszul*, Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Theater, 261–262. h.

A német cikk fordítása – Triesztből írják: A „Bűncselekmények és balesetek” helyi krónikája újra gazdagodott egy szégyenletes eseménnyel. Az olasz színészek Goethe *Faustja* ellen alattomos támadást intéztek, amikor a Teatro Filodrammatico színházban előadták. A női alak eszmeiségének az olasz változatban árnyéka sem maradt. Faust ugyanis [262] szerintük egy szegény orvosdoktor, akinek nincs más baja a világgal, mint hogy sokkal jobban lehetne enni és inni, és kotyvasztásnak szenteli az életét. Semmi sem marad benne Goethe eredeti alakjának tudásszomjából, mely négy egyetemi tanulmány elvégzésére sarkallta. Ekkor váratlanul az ölébe hullik Nostradamus könyve, melyből megidézi a föld szellemét: „Ecco mi!” [Itt vagyok!] – kiáltja, a szellem pedig a könyvespolc mögül egy álmos pincér tartásával és hangjával jön elő, amikor már harmadszorra hívja... az olasz színpadon e szellem nem több, mint egy anyagi, józan, okvetetlenkedő figura. Általában véve úgy játszották a darabot, mintha brigantikát fogadtak volna fel színészeknek.

Magyarázatok a német szöveghez

Goethe Faustja olaszul – A *Faustnak* először 1835-ben készítette el Giovanni Scalvini az olasz prózafordítását, mely Milánóban jelent meg. 1861-ben Federico Persico ültette át olaszra a művet, ezúttal verses formában: *Fausto*, tragedia di Goethe, tradotta in versi, Napoli, 1861. Federico Persico irodalomtanár és költő volt, és a Morgenblatt für gebildete Leser című lap kritikája szerint bár hozzáigazította a darabot az olasz közönség ízléséhez, vagyis változtatott rajta, helyenként igen jók a fordítási megoldásai, és a tragédia szellemisége is átkerült az olasz változatba (1864. aug. 19. 34. sz. 809–811). A trieszti előadás tehát nem e két szövegen alapulhatott, sokkal inkább azt a szövegkönyvet vehették alapul, mely Charles Gounod 1859. március 19-én bemutatott Faust-operájához készült Jules Barbier és Michel Carré tollából. E szövegkönyvnek egy olasz változata kifejezetten a trieszti előadás számára jelent meg: Carlo Gounod, Jules Barbier, Michel Carré: *Faust*, Drame Lirico in Cinque Atti, Da Rappresentarsi Al Teatro Comunale Di Trieste, Gorichs, 1864. A Gounod-operához alaposan átdolgozták a *Faust* cselekményét és jellemeit, és lehetséges, hogy ezt az átdolgozást alakította tovább a trieszti társulat.

Michel de Nostradamus – (1503–1566), francia orvos, csillagász, látnok. Jósatait *A prófécia* (*Centuriák*) című könyvében, négysoros versekben tette közzé 1555-ben.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölések az első sorok mellett állnak. A nagy világirodalmi művek recepciójának furcsaságait Arany előszeretettel közölte a lapjában. Rendszeresen tudósított Gounod *Faust*-operájáról is (pl. *Gounod – a „Faust” szerzője*

– *megint egy új operát írt...*, Ko I/II. 1863/1, júl. 5. Vegyes, 23, forrás: Neue Berliner Musikzeitung, hrsg. von Gustav Bock, 1863. jún. 24. 26. sz. 207; *Gounod „Faust”-jára Florencban...*, Ko I/II. 1863/13, szept. 27. Vegyes, 311 stb.)

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/17. 11.

Ein neues Theater in Genf – *Új színház Genfben*, Europa 1864/17, ápr. 15. Chronik, Theater, 262. h.

A német cikk fordítása – Színház és zene szempontjából Svájc közismerten a legterméketlenebb ország. Ahol a természet csábító hangja szól, ott a művészetnek hallgatnia kell. Azonban Genfben is érzik, hogy egy ilyen rangú város megérdemli, és minden feltétel megvan hozzá, hogy egy szép színházépülettel rendelkezzen, ezért a községit tanács 600 000 frankot adományozott az építkezésre.

Az Arany által kijelölt rész – Az első két sor mellett áll a jelölés, azonban a glossza rövidsége miatt feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1864/17/12.

Reinecke bei den Hottentotten – *Reinecke a hottentottáknál*, Europa, 1864/17. ápr. 8. 531–536. h.

A német szöveg fordítása

Reinecke a hottentottáknál

Fokváros értékes ajándékot adott az irodalomnak: a nama nép állatmeséit. A Rajnai Misszió két német hittérítője, Krönlein és Wallmann gyűjtötte össze, és egy Bleek nevű angol adta ki őket ezzel a címmel: *Reynard the Fox in South Africa* [Reynard, a róka Dél-Afrikában], London, Trübner. Az előszóból kiderül, a kiadó e mesékben újabb bizonyítékát látja annak, hogy a hottentották Észak-Afrikából származnak, mivel nyelvük egyébként is grammatikai egyezéseket mutat a nama, a galla és az óegyiptomi nyelvekkel. E különösen nehéz és alig megítélhető kérdésről nem vagyunk hivatottak nyilatkozni. Ami a fabulákat illeti, erős kétségeink vannak, hogy azokban vajon mindig a hottentották hamisítatlan meséit olvassuk-e. A hittérítők könnyen juthattak arra az ötletre, hogy egy pogány nép mondavilágának európai és keresztény színezetet adjanak, és hogy példázatokká alakítsák őket. Bleekkel együtt azonban a mesék többségéről mi is elhiszük, hogy egy szájhagyomány útján fennmaradt nemzeti irodalomhoz tartoznak, és az európaiak érkezése előtti időkből származnak.

A gyűjtemény negyvenkét mesét tartalmaz. Négy közülük az állatok testi tulajdonságait magyarázza. A sakál egyszer elment a kösziklán fészkelő gerléhez, és felkiáltott neki: „Vess le nekem egyet a fiókáid közül.” „Nem szívesen tenném” – válaszolt a gerle. „Vagy ledobsz egyet – kiáltott a sakál –, vagy odarepülök hozzátok.” Ijedten teljesítette a gerle a követelést, [532] és a szemtelen sakál újra eljátszotta vele a cselt. Arra szállt a gém, és látta, hogy a gerle zokog. „Oktalan állat vagy” – mondta, amikor a gerle elpanaszolta a bánatát: „hogyan dobhatod oda a fiókáidat a sakálnak, aki nem is tud repülni?” A sakál újabb sarcot kívánt a gerlétől, ám azt tapasztalta, hogy a gém kiokosította. Hamarosan összetalálkozott a gémmel a vízparton. „Gém öcsém – szólította meg –, ha jön a vihar, és esik az eső, mit cselekszel?” „Akkor ezt csinálom”, válaszolta a gém, és lehajtotta a nyakát. Akkor a sakál megütötte, és kettétörte a nyakát. Azóta görbe a gém nyaka. [...]

A nap egyszer lejött a földre, és a dolgukra siető emberek [533] az út mellett látták őt ülni, de nem törődtek vele. Jött a sakál az úton, és meglátta a napot, odament

hozzá, és azt mondta: „Milyen szép gyermek, a szülei pedig itt hagyták.” Felemelte a napot és a hátára vette. Amikor az megégette, a sakál így szólt: „Hallod-e, gyere le”, és megpróbálta lerázni magáról. De a nap szorosan kapaszkodott, és alaposan megpörkölte. Attól a naptól kezdve fekete a sakál háta. [...]

[535] A sakálról, melynek ugyanolyan ravaszságot és alatomosságot tulajdonítanak, mint mi a rókának, a hottentották ezt mesélik: Egyszer az oroszlán megbetegedett, és az állatok sorra látogatták, hogy szenvedésében vigasztalják. A sakál azonban nem ment oda, mert azt látta, hogy sok nyom vezet a barlangba befelé, és kevés kifelé. A hiéna emiatt részvétlenséggel vádolta, az oroszlán pedig megparancsolta neki, hogy keresse meg a sakált, és hozza elébe. A hiéna elment, és odavitte a sakált. Az oroszlán megkérdezte tőle: „Miért nem látogattál meg?” A sakál így felelt: „Amikor meghallottam, hogy beteg vagy, felkerestem a varázslót, hogy megkérdezzem, milyen orvosság segítene rajtad. A varázsló azt mondta, meg kell fognod a hiénát, le kell nyúznod a bundáját, és magadra terítened, míg át nem melegszel tőle. Az oroszlán ekkor megragadta a hiénát, lenyúzta a bundáját, ráhúzta a fülére, mert a hiéna szörnyen vonított, és betakarózott vele.

Európai időkben keletkezett, vagy pedig hozzáigazították az új körülményekhez a következő mesét a sakálról és a hiénáról. A sakál a falu határában lakott, és látott egy hallal megrakott szekeret a vízpart felől közeledni. Megpróbált hátulról felkapaszkodni a szekérre, de miután nem sikerült neki, a szekér elé feküdt az útra, és halottnak tette magát. A kísérő kiáltott a kocsisnak: „Ott fekszik egy szép szörme az asszonyodnak.” „Dobd fel a szekérre” – szólt a kocsis, és a sakál feljutott a kívánt helyre. A szekér továbbment a holdvilágos éjszakában, a sakál pedig ledobálta a halat [536] az útra, végül maga is leugrott. Nagy zsákmányra tett szert, de egy öreg hiéna, aki arra járt, majdnem mindet megette, és a sakál haragra gerjedt. Azt mondta neki: „Sok halhoz juthatsz, ha te is, akárcsak én, egy kocsi elé fekszel, és nem mozdulsz, akármilyen történeted.” „Vagy úgy?” – mormolta a hiéna. Amint a következő szekér közeledett, odavetette magát az útra. „Miféle utálatos dolog fekszik ott?” – kiáltotta a kísérő, és belerúgott. Majd felkapott egy botot, és elkezdte ütni. A hiéna tartotta magát a sakál tanácsához, és amíg csak tűrhette, mozdulatlan maradt. Végül felugrott, eliszkolt, és elpanaszolta szerencsétlenségét a sakálnak. „Milyen kár – mondta neki –, hogy nincs olyan szép bundám, mint neked.”

Talált egyszer egy ember egy kígyót, melyre egy nagy kődarab esett rá, és úgy beszorította, hogy nem tudott kijönni. Az ember elvette a követ, és amikor a kígyó kiszabadult, meg akarta őt marni. Az ember így szólt: „Várj egy kicsit, kérdezzük meg előbb a bölcseket.” Elmentek a hiénához, és az ember azt kérdezte tőle: „Igazságos dolog, hogy a kígyó meg akar marni, miután segítettem rajta, amikor beszorult a kő alá és nem tudott kijönni?” A hiéna, aki számított némi részesedésre az ember húsból, azt felelte: „Mit számít az, ha megmar a kígyó?” A kígyó ekkor meg akarta támadni, de az ember megint így szólt: „Várj, kérdezzünk meg előbb más bölcseket is, hogy igazad van-e.” Elmentek a sakálhoz, és az ember azt tudakolta, igaza van-e a kígyónak, amikor meg akarja marni, noha ő eltávolította a követ, amely alá beszorult. „Hogyan – mondta a sakál, – a kígyó nem tudott volna kijönni egy kő alól? Nem hiszem el, míg a saját szememmel nem látom. Menjünk vissza a kőhöz, ahol az eset történt, és nézzük meg, lehetséges-e ez.” Amikor odaértek, azt mondta a sakál: „Kígyó, fekvődj le, és engedd, hogy rád tegyük a követ.” A kígyó lefeküdt, az ember rádobta a követ, és a kígyó megint beszorult, nem tudott kijönni. Az ember ekkor félre akarta húzni a követ, de a sakál azt mondta: „Hagyd csak ott. A kígyó meg akart téged marni, most segítsen magán, ahogy tud.” Akkor elmentek, és ott hagyták a kígyót a kő alatt.

Magyarázatok a német szöveghez

[Az angol kötet bibliográfiai adatai] – *Reynard the Fox in South Africa or Hottentot Fables and Tales*, Chiefly translated from original manuscripts in the Library of His Excellency Sir George Grey K. C. B. by W. H. I. Bleek, Ph.D., London, Trübner and Co., 1864.

Reinecke – Az ókori görög fabulákból ismert rókafigura, mely a német középkori népi és népszerű költészetben „Reynke” néven vált különböző verses és prózai elbeszélések hősévé. 1752-ben Johann Christoph Gottsched prózai fordításban adta ki, Goethe pedig 1793-ban (megj. 1794) 12 énekes eposzt írt a ravasz róka történetéből. A név későbbi alakja, a Reineke Fuchs is tőle származik. A középkortól kezdve azonban számos más feldolgozása, illusztrációja és kiadása is volt az állatmeséknek.

Capstadt – Cape Town, Fokváros

Wilhelm Heinrich Immanuel Bleek – (1827–1875), a berlini és bonni egyetem tanára, az afrikai nyelvek kutatója. A glossza szerzője tévesen angol származásúnak mondja, Bleek azonban csak fordította a kötetet angolra.

Johann Georg Krönlein – (1826–1892), német lutheránus misszionárius Dél-Afrikában

Johann Christian Wallmann – (1811–1865), német lutheránus hittérítő Afrikában

A Ko közlése – II/I. 1864/17, ápr. 24. Vegyes, 406: *Reinecke Fuchs a hottentottáknál...* Arany kommentárral ellátott tartalmi kivonatot készít a cikkből.

A Ko szövege:

„*Reinecke Fuchs* a hottentottáknál. Ily cím alatt jelent meg egy könyv angolul, mely déli Afrika népeinek meséit és mondáit tartalmazza és ismerteti. Csaknem mindazon mese előfordul bennök, melyek a német »Rajnaszögi rókát« nevezetessé teszik, s melyeknek egyes töredékei, variációi a magyar népnél is honosak. Csakhogy Afrikában a rókát a *sakál*, a farkast a *hiéna* helyettesíti. Érdekes az a mese kivált, mikor a sakál a székéről halat hány le a hiénának, s majdnem az történik vele, mi nálunk a rókával, a mint ezt már Heltai is megírta.”

Magyarázat a magyar szöveghez

Heltai is megírta – A német cikkben idézett mesékből Heltai Gáspár fabulái között csak az oroszlán és a farkas meséje található meg, a 70. fabulában: „Az időben megbetegült vala a vadaknak királya, az oroszlán, és hasfájás miatt igen gyötrődik vala. Hozzája mennek vala ez okaért mind a vadak, hogy királyokat meglátogatnák. Azok között méne hozzája a kurta farkas is. És megkérde őtet a király: »Jó farkas: nem tudsz-e valami orvosságot a hasfájás ellen?« Mondá a farkas: »Tudok igen jót. Itt a mezőben nem messze egy kevér róka vagyon, igen járt róka, ravasz és igen kevély. Mikoron az idejő, hívasd be tanácsodba, és vond le a bőrt róla, és köttesd a hasadra. Ottan elmúlik minden fájdalmad. Csak erre kérlek kedig, jó király uram, hogy mikor levonszod a bőrt a rókáról, hogy úgy vonjad le, hogy meg ne haljon beléje, hanem elevenen megmaradhasson.«”

A történet első része (a barlangba bevezető sok nyom és a kifelé vezető kevés nyom motívuma) Heltainál *Egy oroszlánról meg a rókáról* címmel olvasható, a mese eredetileg Aiszóposztól ered.

A német cikkben utolsóként közölt történet a kígyóról és az emberről Heltainál más változatban szintén megvan, *Egy pórról, a sárkányról meg a rókáról* címmel.

A magát holtnak tettető róka története, melyre Arany céloz, Heltai fabulái között nem található, ellenben a bukovinai székely népmese gyűjteményekben benne van a történet, csak ott a rókáról és a medvéről szól.

Kissé más változatban megtalálható e gyűjteményekben a róka és a pacsirta esete is. A pacsirtát a róka azzal fenyegeti, hogy ha nem ad neki fiókát, felszántja a földet. A pacsirtát a kutya okosítja ki, hogy szántsa fel a földet a róka, ha van neki ekéje. (Ld. *Eltáncolt papucsok*, Bukovinai székely népmesék, összeállította, a szöveget gondozta Kovács Ágnes, Móra Könyvkiadó, Budapest, 1984; *Magyar mese- és mondavilág II, A fekete kisasszony*, Mesélte Benedek Elek, s. a. r. Kovács Ágnes, Móra Könyvkiadó, Budapest, 1987–1989; *Magyar mese- és mondavilág III, A tűzmadár*, Mesélte Benedek Elek, s. a. r. Kovács Ágnes, Móra Könyvkiadó, Budapest, 1987–1989.)

A szerzőség kérdése – Az AJÖM Aranyak tulajdonítja a glosszát: AJÖM XII. 427. 137. A jegyzetek szerint Németh G. Béla nem találta a glossza forrását (uo. 447). Németh G. Béla úgy véli, Arany Heltai fabulái közül *A farkasról, a rókáról, meg a jó bárányhúsról* című történetre utal, azonban a német forrás ismeretében látható, hogy feltételezése téves. Az a feltevés azonban helyes, hogy Arany rosszul emlékezett, s nem Heltainál olvasta a magát holtak tettető róka történetét.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/18.

1864/18 1. <i>Sir Walter Scott, von Karl Elze</i> , Europa 1864/18, ápr. 22. Chronik, Literatur, 265–266. h.; az első sor mellett balról jelölés grafittal.		
/	<i>Sir Walter Scott, von Karl Elze.</i> (Dresden, L[ouis] Ehlermann.) Nach den Biographien Lockhart's und Ebert's war dieses Buch nicht gerade eine Nothwendigkeit, aber es ist mit Theilnahme zu begrüßen. Karl Elze ist ein gediegener Kenner der englischen Literatur und hat Schottland persönlich besucht. Er sah die Stätten, die Scott inspirirt haben, und konnte alle die Localbezüge würdigen, die in den Werken des Dichters eine so große Rolle spielen. Was den Charakter seines Buchs betrifft, so ist er als der eines längeren Essay's aufzufassen. Dem Leben [266] Scott's ist mit Recht eine weit größere Stelle eingeräumt worden als den Werken. Eingehend verweilt Elze bei den Bekanntschaften, die Scott gemacht hat, und giebt emsig eine Menge von Aufschlüssen über Persönlichkeiten, die uns bisher fremd gewesen sind. Wir behalten uns vor, auf das Werk noch einmal zurückzukommen.	
1864/18. 2. <i>The Life of Laurence Sterne</i> , Europa 1864/18, ápr. 22. Chronik, Literatur, 267. h.; az első sor mellett balról jelölés grafittal.		
/	<i>The Life of Laurence Sterne, by Percy Fitzgerald.</i> (Chapman und Hall.) Die großen englischen Humoristen des vorigen Jahrhunderts sind uns durch Thackeray wieder so ins Gedächtniß gerufen worden, daß wir in ihnen Bekannte begrüßen. Ueber Sterne erhalten wir von Fitzgerald eine Schrift, die kaum etwas zu wünschen übrig läßt. Der arme Yorick ist in der spätern Zeit, die nicht blos sittlicher, sondern auch unbarmherziger geworden war, oft verkannt und verleumdet worden. Als Prediger soll er eine Art von Hanswurst, als Mensch ein „Weiber-	

	<p>tödter” gewesen sein. Mit dem Maßstabe seiner Zeit gemessen, war er ein ausgezeichneter, wenn auch zuweilen excentrischer Kanzelredner und ging in der Verehrung der Frauen nur so weit, als der Modeton von jedem gefühlvollen Manne verlangte. Sein Herz war allerdings zu entzündlich und fand bei seiner Frau, die nichts von Sentimentalität wußte, seine Befriedigung nicht, aber jedenfalls wurde seine „theure, theure Kitty” (Katherine von Fourmantelle) nicht deshalb wahnsinnig, wenn sie es überhaupt je geworden ist, weil er sie nach fünfjährigem Brautstande verließ und Elisabeth Lumley heirathete, da er, als er der theuren Kitty schwärmerische Huldigungen darbrachte, seit zwanzig Jahren verheirathet war; und auch seiner letzten Flamme Eliza kann er nicht wohl das Herz gebrochen haben, denn er war, als er Frau Draper kennen lernte, so alt, daß er ihr Großvater sein konnte. Die Biographie läßt ihn erscheinen, wie er wirklich war, und schildert die Zeit, die auf ihn, den Poeten und Humoristen, einen besonderen Einfluß üben mußte, in ihrem wahren Lichte. In dieser richtigen Beleuchtung gesehen, gewinnt sein Bild ungemein. Mit all seiner Hingebung an die Freuden der Geselligkeit stand er hoch über dem Schwarm seiner Standesgenossen, sowohl derer, die frisirt und pomadisirt in einem Spitzenkleide den Mädchen nachliefen, als derer, die in ihrem orthodoxen und jacobitischen Fanatismus hundertmal verfluchten, ehe sie einmal segneten. In seiner Ehe war er nicht der Theil, der am meisten fehlte. Er sorgte für Frau und Tochter, welche letztere er über Alles liebte, mit einem stets gleichen Wohlwollen, während seine Frau in den letzten Krankheitsjahren seines Lebens fast immer fern von ihm war. Nicht in ihren Armen starb er, sondern in denen einer Wartefrau, die ihm die Hemdknöpfe stahl, als sie ihm eine bessere Lage im Bett gab. Seine Tochter Lydia hat einen Franzosen Medalle geheirathet und ist im großen Revolutionssturme verschollen.</p>	
<p>1864/18. 3. Französische Literatur, Europa 1864/18, ápr. 22. Chronik, Literatur, 268–269. h.; a glossza végén három sor kijelölése fűggőleges vonallal balról, grafittal.</p>		
	<p><i>Französische Literatur.</i> G. Vapereau, der Herausgeber des Dictionnaire des Contemporains, veröffentlicht seit sechs Jahren eine Uebersicht der literarischen Erscheinungen des verwichenen Jahres unter dem Titel: „L’Année littéraire et dramatique.” [...] [269] Das Capitel der Moral und Politik wird bei Vapereau von einem einzigen Namen gefüllt, natürlich von <i>Renan</i>. Die Streitschriften gegen ihn schießen wie Pilze aus der Erde, ein frommer Domherr hat ihm den lateinischen Calembourg gewidmet: Nomine non solum, verum <i>re nanus</i> haberis. Dieses Namenspiel sagt auf Deutsch: Renan ist nicht bloß dem Namen nach, sondern auch in der That (re) ein Zwerg (nanus). Und dieser Zwerg hat die einzige hervorragende Erscheinung geliefert, die 1863 in Frankreich vorgekommen ist!</p>	

1864/18. 4. Eine Photobiographische Sammlung, Europa 1864/18, ápr. 22. Chronik, Literatur, 269–270. h.; jelölés az első sor mellett balról, grafittal.

X	<p><i>Eine Photobiographische Sammlung.</i> Eigenthümlicher Weise erscheint der nahe liegende Gedanke, die beliebten photographischen Visitenkarten-Portraits hervorragender Männer mit biographischem Text begleitet in Sammlungen herauszugeben, erst jetzt zum ersten Male ausgeführt in dem höchst splendid ausgestatteten Werke: „Portraits of men of eminence in literature, science and art with biographical memoirs. Vol. 1. London, Lowell Reeve & Co. (Leipzig, F. A. Brockhaus’ Sortiment)”. Vierundzwanzig namhafte englische Gelehrte, Schriftsteller und Künstler, unter denen wir nur Sterndale-Bennett, George Cruikshank den Caricaturisten, den Physiker Faraday, den Architekten Scott und W. M. Thackeray als die auch in Deutschland populärsten Namen erwähnen, werden in trefflichen Visitenkartenphotographien (ganze Figuren), deren Format man zweckmäßig etwas verbreitert hat, vorgeführt und in kurzen, anscheinend recht sorgsam gearbeiteten Biographien geschildert. Nicht günstig ist es, daß der Photograph, Ernest Edward, fast allen Personen denselben Hintergrund seines gemalten Atelier-Bücherschranks gegeben hat. – Als Herausgeber ist der Verleger selbst genannt. – Das hübsche Motto für photographische Publicationen, welches Shakespeare prophetischen Geistes geschrieben hat, wollen wir weiterer Verwendung empfehlen:</p> <p style="text-align: center;">„The glorius sun Stays in his course and plays the alchymist.”</p>
---	---

1864/18. 5. Rossini hatte zu der Einweihung der neuen Wohnung..., Europa 1864/18, ápr. 22. Chronik, Musik, 272. h.; a 7–9. sor mellett balról függőleges kijelölés grafittal.

	<p><i>Rossini hatte zu der Einweihung der neuen Wohnung,</i> die sich sein Freund Pillet-Will in der Rue Moncey in Paris erbaut hat, eine Messe componirt, welche bereits bei der Hauptprobe von dem auserlesenen Kreise der Zuhörer mit Begeisterung aufgenommen wurde. Unter diesen befanden sich auch Auber und Meyerbeer, und der Letztere schien von der Composition so entzückt, daß er den Componisten umarmte und, wie die Fama sagt, Thränen der Rührung vergoß. Bei der Aufführung selbst war Rossini nicht zugegen. Als seine Gattin, welche derselben bei-gewohnt hatte, nach Hause kam, mußte sie den Gatten erst aus dem tiefsten Schläfe wecken, um ihm den großen Erfolg seines Werks zu melden. Rossini hörte ruhig zu, zog dann die Schlafmütze tiefer über die Ohren und legte sich auf die andere Seite.</p>
--	--

1864/18. 6. Eine Concertaufführung im Geschmack Bruder Jonathans , Europa 1864/18, ápr. 22. Chronik, Musik, 272. h.; a 3–4. sor mellett jobbról fűggőleges vonalú kijelölés grafitfal.		
	<p><i>Eine Concertaufführung im Geschmack Bruder Jonathans.</i> Von einer Monstre-Concertaufführung, die zu Ehren des neuen Gouverneurs von Louisiana, eines Deutschen Michael Hahn, stattfand, wissen die americanischen Blätter ganz Wunderbares und Ungeheuerliches zu erzählen. Die Nationalweisen „Hail Columbia” und „The Star spangled banner” wurden executirt von 500 Musikanten und 10 000 singenden Kindern – doch nicht genug: auch alle Glocken wurden zu der Musik und dem Gesang geläutet, zwei Regimenter Infanterie feuerten mit Platzpatronen, während die Trommeln unaufhörlich rasselten, und zum Finale ertönte gar noch eine Salve von fünfzig Kanonenschüssen. Dies Geschütz brannte der Kapellmeister in einem Moment mit Hülfe zu ihm hinführender elektrischer Drähte ab. Das nennt man doch „Knalleffecte” im buchstäblichsten Sinn.</p>	
1864/18. 7. Concurrenzausstellung im Londoner Krystallpallast , Europa 1864/18, ápr. 22. Chronik, Bildende Kunst, 273–274. h.; az első két sor mellett balról kijelölés grafitfal.		
	<p><i>Concurrenzausstellung im Londoner Krystallpallast.</i> Die Direction der Gemäldegalerie des Krystallpalastes in London ladet alle Künstler Englands und des Continents ein, die von ihr zu veranstaltende <i>Sommerausstellung</i> zahlreich zu beschicken. Nach dem ergangenen Prospect haben die bisherigen Ausstellungen von Jahr zu Jahr an Ausdehnung und an Theilnahme von Seiten des Publicums und der Käufer gewonnen. Die ausgezeichnetsten Gemälde sollen in der bevorstehenden Ausstellungsperiode durch folgende Preise honorirt werden: das beste historische oder Figurenbild in Oel mit sechszig Guineen; [274] die hervorragendste Darstellung irgend welcher andrer Gattungen mit vierzig Guineen; das beste Aquarell ohne Rücksicht auf den Gegenstand mit zwanzig Guineen; das beste Bild eines auf dem Continent lebenden französischen Künstlers ohne Rücksicht auf den Gegenstand mit vierzig Guineen; endlich das beste Bild eines sonstigen Ausländers auf dem Continent ohne Rücksicht auf den Gegenstand ebenfalls mit vierzig Guineen. Die Kunstwerke müssen in den letzten drei Jahren entstanden und verkäuflich sein. Früher schon im Krystallpalast ausgestellte Werke sind von der Preisbewerbung ausgeschlossen.</p>	
1864/18. 8. Das Modell des Keplerdenkmals , Europa 1864/18, ápr. 22. Chronik, Bildende Kunst, 274. h.; a 4–5. sor mellett jobbról fűggőleges vonalú kijelölés grafitfal.		
	<p><i>Das Modell des Keplerdenkmals für Weil</i> ist vom Director <i>August Kreling</i> in Nürnberg nunmehr vollendet worden. An den vier Ecken des Piedestals, auf welchem die kolossale Figur Keplers selber steht, sind auch noch die kleineren, in Bronze auszuführenden Gestalten von Kopernikus, Tycho de Brahe,</p>	

	Michael Mästlin und Jost Bürg (dem Verfertiger astronomischer Instrumente) angebracht, während die Reliefs der Postamente Szenen aus Keplers Leben und Wirken darstellen sollen.	
--	--	--

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/18. 1.

Sir Walter Scott, von Karl Elze – *Sir Walter Scott Karl Elzétől*, Europa 1864/18, ápr. 22. Chronik, Literatur, 265–266. h.

A német cikk fordítása – Lockhart és Eberty életrajza után e könyv nem feltétlenül hiánypótló, megjelenését mégis üdvözölni lehet. Karl Elze alapos ismerője az angol irodalomnak, Skóciában pedig személyesen is járt. Meglátogatta azokat a helyszíneket, melyek Scottot ihlették, és minden helyi vonatkozást felderíthetett, melyek a szerző műveiben oly nagy szerephez jutottak. Ami művének jellegét illeti, azt a hatást kelti, mintha egy hosszabb esszét írt volna. Scott életének [266] sokkal nagyobb teret szentel, mint műveinek, és joggal teszi. Részletesen tárgyalja Scott kapcsolatait, és számos magyarázatot közöl olyan személyekről, akik eddig ismeretlenek voltak a számunkra. Szándékunkban áll a későbbiekben még visszatérni e műre.

Magyarázatok a német szöveghez

Walter Scott – (1771–1832), romantikus skót költő, regényíró, pályáját balladákkal és elbeszélő költeményekkel kezdte, majd a történelmi regény világszerte nagy hatású írójaként vált népszerűvé.

Karl Elze – (1821–1889), a dessau gimnázium tanára, főként az angol irodalommal foglalkozó fordító, irodalomtörténész, filológus. Kiadta többek között Shakespeare *Hamlet*-jét kritikai jegyzetekkel, életrajzi monográfiát írt Walter Scott mellett Shakespeare-ről és Byronról. A Walter Scottról írt monográfiája 1864-ben jelent meg két kötetben, és valóban az életrajz mentén dolgozza fel a skót író pályáját. Az első kötetben részletesen foglalkozik a skót társadalmi viszonyokkal, a Scott család történetével, Walter Scott ifjúkorával, tanulóéveivel, pályakezdésével, míg a második kötetben életének különböző állomásait tárgyalja, időskorát, halálát, végül az utolsó fejezetben írói jellemzést ad róla.

John Gibson Lockhart – (1794–1854), skót író. 1837–1838-ban 7 kötetben, majd 1839-ben új, átdolgozott és bővített kiadásként 10 kötetben jelentette meg Walter Scott életrajzát. Műve később is több kiadásban, többféle átdolgozásban került a közönség elé.

Georg Friedrich Felix Eberty – (Családja nevén: Ephraim, 1812–1884), berlini családból származó jogász, amatőr csillagász, irodalomtanár. A Walter Scottról szóló monográfiája: *Walter Scott, Ein Lebensbild, aus englischen Quellen zusammengestellt von Dr. Felix Eberty, Professor in Breslau*, Eduard Trewendt, Breslau, 1860, 1–2.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és a Koszorúban valóban csak a hír jelent meg, részletezés nélkül.

A Ko közlése – II/I. 1864/18, máj. 1. Vegyes, 431–432: *Két angol nagyság életrajza*. A glosszában Arany az Europa két cikkét olvastja össze, és szó szerint is hivatkozik a német lapra. A glosszák lényegét emeli ki: a Walter Scottról szóló írásból csak a megjelenés tényét veszi át, a Sterne-ről szóló hírhez pedig saját ismeretei alapján illeszti hozzá kommentárként a Thackereyről szóló mondatot. (Ld. még alább, az 1864/18. 2. jegyzetét.)

A Ko szövege:

„Két angol nagyság életrajza jelent meg nem rég. Egyik Scott Walteré Elze Károlytól, [432] németül, a másik Sterne Lőrinczé Fitzgerald Percytől, angol nyelven. Mindkét munka már tört uton halad, de az »Europe« szerint egyiknek úgy megvan becse és érdeke, mint a másiknak. Különösen az utóbbiról szól nagy elismeréssel, s köszönetet szavaz neki, hogy Sternéből ismét *embert* csinált. Tudniillik Thackeray igen kevésbé becsülte.”

Magyarázat a magyar szöveghez

Tudniillik Thackeray igen kevésbé becsülte – Thackeray a 18. századi angol humoristákról 1851-ben tartott hat részes előadássorozatában úgy vélte, Sterne csupán tréfamester, nem humorista (*The English Humourists of the Eighteenth Century, A Series of Lectures*, 1852; a kérdéskörhöz, Sterne magyar recepciójának történetéhez és Thackeray véleményének részletes leírásához ld. Hartvig Gabriella: *Laurence Sterne Magyarországon 1790–1860*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2000, Irodalomtörténeti Füzetek 146. Itt különösen 140–145.) Thackeray véleményét veszi át és idézi Bérczy Károly akadémiai székfoglalójában, *Az irodalmi humorról* című értekezésében, melynek egy részlete éppen Arany János Szépirodalmi Figyelőjében jelent meg 1860-ban (SzF I. 1860/5, dec. 5. 65–67; 1860/6, dec. 12. 81–83; 1860/7, dec. 19. 97–99; 1860/8, dec. 26. 113–115. Thackeray véleményéről a IV. részletben, a 114. oldalon a következőket mondja: „[...] a szabályszerű szép fogalmaival merőben ellenkezik Sterne terjedtsége, mely a cselekvénnyel keveset törődve, az előadásnak gyakran ronda élcességében, szeszélyes kitérésekben s borzasztó kétértelműségekben tetszik magának, s mint Thackeray helyesen jegyzi meg, »minden sorából szatyr szemek vigyorognak ki s nincs egyetlen lap irataiban, melyen ne volna olyasmi, minek jobb leendett elmaradni; valamely benső romlottság vagy célzás a rejlő tisztátalanságra«.”

A szerzőség kérdése – A glosszát az AJÖM közli: XII. 432. 138–139 és Aranyt tekinti szerzőnek. Németh G. Béla jegyzete uo. 448. Az utóbbiban helyesbítendő adat, hogy Elze ez idő tájt halléi egyetemi tanár lett volna, ugyanis csak 1875-ben nevezték ki ott rendkívüli, és 1876-ban rendes tanárnak.

1864/18. 2.

The Life of Laurence Sterne – *Laurence Sterne élete*, Europa 1864/18, ápr. 22. Chronik, Literatur, 267. h.

A német cikk fordítása – A múlt század nagy angol humoristáit Thackeray újra emlékeztetünkbe idézte, így ismerősként tekinthetünk rájuk. Sterne-ről olyan képet kapunk Fitzgeraldtól, mely alig hagy kívánnivalót maga után. A későbbi érelyesebb, de egyben szívtelenebb korszakok szegény Yorickot gyakran félreértették és rágalmazták. Lelkészként kissé ügyefogyott, emberként azonban szívtiprónak kellett lennie. Korabeli mércékkel mérve kiváló, bár kissé különcködő szónok volt, és a nők iránti hódolatban olyan messzire ment, amennyire csak az érzékeny ember divatos társasági modora megengedte. A szíve meglehetősen gyűlékony volt, és a feleségénél, aki az érzékenységről mit sem tudott, lehetetlen volt megállapodnia. Az ő „drága, drága Kittyje” (Catherine Fourmantele) mindenesetre nem azért vált tébolyulttá, ha egyáltalán megtébolyodott, mert öt évnyi jegyesség után elhagyta, és Elisabeth Lumleyt vette el, ugyanis amikor Sterne a drága Kittynek hódolt, akkor már húsz éve házas volt. Eliza szívét sem tudta összetörni utolsó fellobbanásával, mert amikor Draper asszonyt megismerte, olyan idős volt, hogy a nagyapja lehetett volna. Az életrajz olyannak mutatja őt, amilyen valójában volt, és a korszakot, mely rá, a költőre és humoristára különös befolyással volt, valódi fényében ábrázolja. A megfelelő megvilágításban alakja minden tekintetben nyer. A társasági öröмок iránti vonzódása

ellenére Sterne magasan felette állt lelkésztársainak, azoknak is, akik frizírozva és pomádézva a hölgyek csipkéi után futottak, és azoknak is, akik ortodoxiájukkal és jakobita fanatizmusukkal százszor átkozódtak, mire egyszer imádkoztak. A házasságában nem ő volt az a fél, aki folytonosan távol volt. Nejéről és lányáról, akit mindennél jobban szeretett, állandó hűséggel, különbségtétel nélkül gondoskodott, míg a felesége, utolsó éveiben és betegségében mindig hiányzott mellőle. Nem az ő karjai között hunyt el, hanem az az ápolónő volt mellette, aki lelopkodta ingéről a gombot, amikor fekvőhelyét igazította. A lánya, Lydia egy de Medalle nevű franciához ment férjhez, és a forradalom viharában eltűnt.

Magyarázatok a német szöveghez

Laurence Sterne – (1713–1768), ír származású író és lelkész. Leghíresebb, az egész korabeli európai irodalmat befolyásoló munkái: *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman*, az 1. k. 1759-ben, a 2. k. 1767-ben jelent meg. Magyarul a 18. század végétől csupán részletek voltak olvashatók belőle, noha az esztétikai irodalom gyakran hivatkozott rá, és utánpótlásai is születtek, ld. Hartvig Gabriella: *Laurence Sterne Magyarországon 1790–1860*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2000, Irodalomtörténeti Füzetek 146. Első teljes fordítása: *Tristram Shandy úr élete és gondolatai*, ford. Határ Győző, 1956. Sterne másik műve: *A Sentimental Journey Through France and Italy of Yorick* (1768), melyet a 18. század végén Kazinczy Ferenc fordított magyarra: *Yorick Levelei Elízához és viszont. Érzékeny Útazások. A' Római Karneval*, Pesten, Trattner János Tamásnál, 1815 (Kazinczy Ferencz' munkái. Szép literatúra. Negyedik kötet). Határ Győző 1957-ben fordította újra. A *Yorick és Eliza leveleit* Kazinczy után Döbrentei Gábor is átültette magyarra: Pesten, 1828, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István betűivel.

Percy Fitzgerald – Percy Hetherington Fitzgerald (1834–1925), ír származású író, festő, szobrász, Londonba költözése után munkatársa Charles Dickens hetilapjának, a *Household Words*-nek, melyet Arany is figyelemmel kísért.

Katherine von Fourmantelle – Catherine Fourmantelle, francia énekesnő, 1859-től Sterne hölgyismerőse

Elisabeth Lumley – 1741-től Sterne felesége

Eliza Draper – Daniel Draper indiai katonatiszt neje, Sterne utolsó hölgyismerőse

Lydia Sterne de Medalle – (1747–?), Sterne lánya

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és a Ko alapján úgy tűnik, a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Arany kétszer is foglalkozik e glosszával a lapjában. Először a Walter Scott-ról szóló glosszában említi a Sterne-ről szóló írást (ld. az Europa 1864/18. 1. szövegét és jegyzetét), akkor csak ismertette, kommentárral, majd újra visszatér rá hat számmal (másfél hónappal) később: *Sterne élete*, Ko II/I. 1864/25, jún. 19. Külföldi szemle, 597. Itt szó szerinti fordítását adja a glosszának, helyenként kiegészítve, helyenként elhagyva belőle, helyenként elvétele a szöveg értelmét. Itt az utóbbit közöljük:

„*Sterne élete*. Ily című munka jelent meg nem rég Percy Fitzgeraldtól, angol nyelven. A múlt század angol humoristáit ezelőtt néhány évvel Thackeray oly élénken rajzolta előnkbe, hogy őket úgy ismerjük, mintha velők éltünk volna. Fitzgerald rajza még részletesebb s alig hagy valami kívánni valót. Szegény Yorickot a későbbi kor, mely nemcsak erkölcsös, hanem könyörtelenebb is lett, néha félre ismerte és elrágalmazta. Azt mondják, hogy mint pap kissé hóbortos volt, mint ember pedig valóságos nőgyilkos. Saját kora mértékével mérve kitűnő egyházi szónok volt, habár néha egy kissé [! – befejezetlen tagmondat], ami pedig a nőkkel való viszonyait illeti, nem ment messzebb az érzékenyebb szívű emberek akkori divatjánál. Az igaz, hogy hamar felgyulogó szívű ember volt, s nejénél, ki semmit sem akart tudni a sentimentálizmusról,

lelke nem nyerhetett tápot, de hogy az ő »édes, kedves Kittyje« (Fourmentelle Katharina) azért tébolyodott volna meg, ha ugyan megtébolyodott, mivel ötévi menyasszonysága után faképnél hagyta s Lumley Erzsébetet vette el, az nem igaz. Hiszen ő akkor már husz éves házas volt, midőn a kedves Elizának udvarolt. Utolsó szerelmével sem igen repesztette meg Eliza szívét, mert amikor Drapernével megismerkedett oly vén volt, hogy nagyatyja is lehetett volna. Fitzgerald úgy rajzolja meg őt, a milyen volt, s a kort, mely reá mint költőre és emberre oly nagy befolyást gyakorolt, igaz vonásokkal festi. E világitásban sokat nyer Sterne képe. Világfias hajlamai mellett is magasan áll korabeli paptársai felett, kik felfürtözve és kikenőcselve szaladgáltak a szép lyányok után, vagy orthodox és jakobita dühökben százszor káromkodtak míg egyszer imádkoztak. Házas életében nemcsak ő volt a hibás. Hűn gondoskodott nejéről és lányáról, kit különösen szeretett; neje kevésbé volt gyöngéd iránta, beteges állapotjában elhagyta és Sterne egy ápolónő karjai közt halt meg, ki inggombjait ellopta, midőn ágyában jobb fekvésre segítette a már egészen elgyöngült öreg embert.”

A szerzőség kérdése – Az első átvétel esetében a glossza szerzője Arany, ld. az 1864/18. 1. jegyzetét. A második átvételnél – a Sterne-ről szóló résznél – a fordítás nyelvi sajátosságai („elrágalmazta”; a befejezetlen félmondat stb.) nem Aranyra utalnak.

1864/18. 3.

Französische Literatur – A francia irodalom, Europa 1864/18, ápr. 22. Chronik, Literatur, 268–269. h.

A német cikk tartalma – A német glossza részletesebben ismerteti Vaperaeu évkönyvének tartalmát, a jelen kötetben csak az Arany által kiemelt részletet közöljük.

A német cikk fordítása – G. Vaperaeu, a *Dictionnaire des Contemporains* [Kortárs lexikon] szerkesztője hat év óta jelenteti meg a *L'Année littéraire et dramatique* [Irodalmi és drámai irodalmi évkönyv] című kiadványát, melyben az előző év újdonságait ismerteti. [...] [269] Az „Erkölc és politika” című részt Vaperaeu-nál egyetlen név tölti ki, természetesen Renané. A vele kapcsolatos vitairatok gombamód szaporodnak. Egy derék kanonok a következő latin szójátékot gyártotta rá: *Nomine non solum, verum re nanus* haberis. A szerzői névre utaló elmésség ezt jelenti: Renan nemcsak a nevét tekintve, hanem ténylegesen (*re*) is egy törpe (*nanus*). És ez a törpe adta ki 1863-ban az egyetlen kiváló munkát Franciaországban!

Magyarázatok a német szöveghez

Gustave Vapereau – (1819–1906), francia író, lexikográfus, lapszerkesztő. Említett lexikonának első kiadása 1858-ban jelent meg, s később számos kiadást megért: *Dictionnaire universel des contemporains contenant toutes les personnes notables de la France et des pays étrangers avec leurs noms [...]*, ouvrage rédigé et continuellement tenu à jour avec le concours d'écrivains et de savants de tous les pays, Hachette et Cie, Paris, 1858. Évkönyveit Vaperaeu 1859 és 1869 között adta ki, melyekben az adott év irodalmi, színházi stb. újdonságait foglalta össze: *L'Année littéraire et dramatique*. A BpSz rendszeresen ismertette a köteteket.

Renan – Ld. az Europa 1864/17. 2. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A hosszabb cikkből Arany az utolsó bekezdést jelöli ki, és teljes egészében át is veszi, elhagyva a forrásra való hivatkozást és a francia kontextust.

A Ko közlése – II/I. 1864/18, máj. 1. Vegyes, 431: *Egy francia főpap következő hatalmas czáfolattal...* A témában közölt Koszorú-glosszákhöz ld. az Europa 1864/17. 2. jegyzetét.

A Ko szövege:

„Egy francia főpap következő hatalmas czáfolattal lépett föl Renan ellen: *Nomine non solum, verum re nanus* haberis. Azaz: Renan nemcsak névleg, hanem valóban is (re) törpe (nanus).”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 433. 139 feltételesen tekinti Aranyénak e glosszát. A jelölés és az átvétel módja egyértelműsíti a szerzőségét.

1864/18. 4.

Eine Photobiographische Sammlung – Fényképalbum életrajzokkal, Europa 1864/18, ápr. 22. Chronik, Literatur, 269–270. h.

A német cikk fordítása – Eredeti gondolat volt a közkedvelt látogatójegy alakú arcképeket, melyek híres emberek portréit ábrázolják, díszes kiadványban összefűzni és életrajzi szövegekkel ellátni. A kiadvány címe: *Portraits of Men of Eminence in Literature, Science and Art with Biographical Memoirs* [Híres irodalmárok, tudósok, művészek arcképei], 1. k. London, Lowell Reeve & Co. és Leipzig, F. A. Brockhaus’ Sortiment. Az egész alakos látogatójegy-fényképek huszonnégy angol tudóst, író és művészt ábrázolnak, köztük Sterndale-Bennettet, George Cruikshanket, a neves karikaturistát, Faradayt, a fizikust, Scott építésmérnököt és W. M. Thackerayt, csak hogy a Németországban is népszerű neveket említsük. Az egész alakos képek méretét a célnak megfelelően kissé megnövelték, és mindegyiket rövid, de láthatóan gondosan kidolgozott életrajz vezet be. Nem túl szerencsés eljárás azonban, hogy a fotográfus, Ernest Edward minden alakhoz ugyanazt a festett, műtermi, könyvespolcokat ábrázoló háttérrel adta hozzá. – Szerkesztőként maga a kiadó van feltüntetve. A csinos mottónak a fényképek előtt, melyet Shakespeare prófétái lélekkel írt, további felhasználását javasoljuk: „The glorius sun Stays in his course and plays the alchymist.”

Magyarázatok a német szöveghez

William Sterndale Bennett – (1816–1875), angol zeneszerző, karmester, zenei kiadó

George Cruikshank – (1792–1878), angol grafikus, karikaturista, barátja Charles Dickensnek, akinek számos könyvét illusztrálta.

Michael Faraday – (1791–1867), angol fizikus, kémikus, természettudós

George Gilbert Scott – (1811–1878), angol építésmérnök, csaknem 800 templom, középület és más építmény tervét készítette el, főként gótikus stílusban alkotott.

William Makepeace Thackeray – (1811–1863), angol író

The glorius sun... – Idézet Shakespeare *János király* című drámájának III. felvonás I. színéből. A fordítását ld. a Ko glosszájában.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – II/I. 1864/18, máj. 1. Vegyes, 431: *Egy angol kiadó, a kedvelt látogató-jegy alakú fényképekből...* Rövidített, tömörített tartalomismertetés.

A Ko szövege:

„Egy angol kiadó, a kedvelt látogató-jegy alakú fényképekből, életrajzokkal ellátott albumot ad ki, ily címmel: »Portraits of men of eminence in literature, science and art with biographical memoirs.« Az első füzet 24 nevezetesség arcképét tartalmazza, köztük: Cruikshank, a torzkép festő; Faraday, a természettudós; Scott, az építész;

Thackeray stb. A könyv mottója Shakespeare látnoki szavai: »The glorijs sun Stays in his course and plays the alchymist.« (A nap megáll útjában s alchymistává lesz.)»

Magyarázatok a Ko szövegéhez

kedvelt látogató-jegy alaku fényképekből – Hasonló életrajzot és fényképet egy kanadai szerkesztő, Henry J. Morgan Aranytól is kért 1863. március 5-én. Arany válasza a levélre nem ismeretes. Ld. AJÖM XVIII. 282–283 és Új Imre jegyzetei, 842–843. A tervezett albumról nem sokkal később a Ko is hírt adott: „Alkalmunk volt egy külföldi, nevezetes férfiak és nők látogatójegy alakú photograph arczképeiből összeállított gyűjtemény jegyzékét látni, s szinte félünk kimondani, hogy a 700 arczképből álló gyűjteményben magyar csak 5 – a legjobb esetben 6 – van. Ezek Dr. Balassa, Madarász Győző, Arany János, Petőfi Sándor, Péterffy József (a költők között) és Buljovszkyné.” (Ko I/II. 1863/1. júl. 5. 23.)

A nap megáll útjában... – Shakespeare *János király* című darabját Arany fordította a Kisfaludy Társaság Shakespeare-vállalkozásának keretében. Évekig dolgozott rajta, a végleges szöveget 1867-ben nyújtotta be (AJÖM VII. 406–407). Az itt fordított mondat a végleges szövegben a III. felvonás I. szín 78–79. sora, ott már más változatban: „a dicső nap is / Megáll futtába’ s álkimista lesz” (AJÖM VII. 277).

A szerzőség kérdése – A TÍ Aranyénak gyanítja a szöveget: 96. 114. Az átvétel módja, valamint a nyelvi és stilisztikai jegyek valóban Arany szerzőségére utalnak. Amennyiben valóban ő a szerző, a glossza adalék lehet a *János király* fordítástörténetéhez, hiszen eszerint 1864-ben a III. felvonás még vagy nem volt kész, vagy más változatban létezett.

1864/18. 5.

Rossini hatte zu der Einweihung der neuen Wohnung... – Rossini az új lakás felavatására..., Europa 1864/18, ápr. 22. Chronik, Musik, 272. h.

A német cikk fordítása – Rossini a barátja, Pillet-Will számára, a párizsi Rue Moncey utcai új lakásának felavatójára egy misét komponált, melyet a válogatott közönség előtt tartott főpróbán lelkesen üdvözöltek. A közönség között volt Auber és Meyerbeer is. Az utóbbit annyira megindította a mű szépsége, hogy megölelte a zeneszerzőt, és, ahogy hírlik, a meghatottságtól könnyek szöktek a szemébe. A bemutatón Rossini nem vett részt. Amikor neje, aki részt vett az előadáson, hazatért, a férjét mély álomból ébresztette fel, és elmesélte neki a mű hatalmas sikerét. Rossini csendesen végighallgatta, majd fülére húzva a hálósapkát, másik oldalára fordult, és tovább aludt.

Magyarázatok a német szöveghez

Alexis Pillet-Will – (1805–1911), francia bankár, számára komponálta Rossini a *Petite messe solennelle* (Kis ünnepi mise) című művét 1863-ban. A misét 1864. március 14-én mutatták be.

Giacomo Meyerbeer – Ld. az Europa 1863/14. 3. jegyzetét.

Rossini – Ld. az Europa 1864/15. 6. jegyzetét.

Daniel-François-Esprit Auber – Ld. az Europa 1864/4. 3. jegyzetét.

Rossini neje – Olympe Pélissier, akivel 1832-ben ismerkedett meg, és előző feleségétől, Isabella Colbrantól elválva vette őt nőül.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a következő sorok mellett áll: „...megölelte a zeneszerzőt, és, ahogy hírlik, a meghatottságtól könnyek szöktek a szemébe. A bemutatón Rossini nem vett részt. Amikor neje, aki részt vett az előadáson...” Bizonytalan, hogy mi került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de Arany korábban tudósított Rossini miséjének bemutatójáról, ld. az *Europa* 1864/12. 2. szövegét és jegyzetét.

1864/18. 6.

Eine Concertaufführung im Geschmack Bruder Jonathans – Egy koncert amerikai ízlés szerint, *Europa* 1864/18, ápr. 22. Chronik, Musik, 272. h.

A német cikk fordítása – A louisianai kormányzó, a német származású Michael Hahn tiszteletére rendezett óriáskoncertről az amerikai lapok csodálatos és hallatlan dolgot mesélnek. Az *Üdv, Kolumbia* és a *Csillagsávós lobogó* című hazafias dalokat 500 zenész és 10 000 éneklő gyermek adta elő, de ez még nem minden: a zene és az énekhang mellé minden harang szólt, két gyalogezred sortűzet adott le, a dobokat megállás nélkül verték, a végére pedig még egy hatalmas üdvözlés következett ötven ágyúlövéssel. Az ágyúkat a karmester sütötte el egy hozzá vezető elektromos vezeték segítségével. Ezt nevezik a szó szoros értelmében „durreffektnek”.

Magyarázatok a német szöveghez

Bruder Jonathan – Az észak-amerikai emberek tréfás neve, itt általában az amerikai ízlésre céloz vele a szerző.

Hail Columbia – *Üdv, Columbia*, amerikai hazafias dal

The Star spangled banner – *Csillagsávós lobogó*, 1931 óta az Amerikai Egyesült Államok himnusza. Szövegét 1814-ben írta Francis Scott Key, a zenét 1800 körül szerezte Stafford Smith, valójában egy bordal dallama.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés csak két sor mellett áll, de a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – II/I. 1864/18, máj. 1. Vegyes, 432: *A louisianai új kormányzó tiszteletére...* Kihagyásos fordítás.

A Ko szövege:

„A louisianai új kormányzó tiszteletére rendezett szörny-concertről bámulatosakat beszélnek az amerikai lapok. A néphymnust 500 zenész, 10000 éneklő gyermek, a város harangjai, két ezred gyalogság sortűzelése és dobzörgése, végre 50 ágyúdörgése adta elő. De szép lehetett!”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja és a kommentár Arany szerzőségére utal.

1864/18. 7.

Concurrenzaustellung im Londoner Krystallpallast – Versenykiállítás a londoni Kristálypalotában, *Europa* 1864/18, ápr. 22. Chronik, Bildende Kunst, 273–274. h.

A német cikk fordítása – A londoni Kristálypalota képtárának igazgatósága felszólítja Anglia és a kontinens más országainak képzőművészeit, küldjék be műveiket a nyári kiállításra. A kiküldött prospektus szerint az eddigi kiállítások évről évre gyarapodtak mind kiterjedésüket, mind a közönség és a kereskedők részvételét tekintve. A legkiválóbb műveket a kiállítás idején a következők szerint jutalmazták: a legjobb történelmi vagy figurális olajfestményt hatvan guineával; [274] a legkiválóbb más műfajú alkotást negyven guineával; a legjobb akvarellt, tárgyától függetlenül, húsz guineával; a kontinensen élő valamely francia művész legjobb képét, a tárgytól függetlenül, negyven guineával; végül a kontinensen élő valamely külföldi művész kiváló művét, a tárgytól függetlenül, ugyancsak negyven guineával. Az alkotásoknak az utóbbi három évből kell származniuk, és engedélyt kell adni az eladásukra. A Kristálypalotában korábban már kiállított képek nem vehetnek részt a pályázaton.

Magyarázatok a német szöveghez

Kristálypalota – Ld. az *Europa* 1864/10. 2. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés az első két sor mellett áll, és feltehetően a teljes szövegre vonatkozott volna. Arany máskor is közölte a külföldi képzőművészeti és egyéb pályázati felhívásokat.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/18. 8.

Das Modell des Keplerdenkmals – *A Kepler-émlékmű modellje*, Europa 1864/18, ápr. 22. Chronik, Bildende Kunst, 274. h.

A német cikk fordítása – A Kepler-émlékműnek, melyet a nürnbergi August Kreling igazgató készít Weil számára, elkészült a modellje. A négyszegletű talapzaton, melyen maga Kepler áll, további kisebb méretű bronz alakok láthatók: Kopernikusz, Tycho de Brache, Michael Mästlin és Jost Bürg (a csillagászati eszközök készítője), a talapzat domborművei pedig Kepler életének és munkásságának jeleneteit ábrázolják.

Magyarázatok a német szöveghez

Johannes Kepler – (1571–1630), német matematikus, csillagász

Weil – Weil der Stadt, Kepler szülővárosa

August Kreling – (1819–1876), német festő, szobrász, 1853-ban a bajor király, II. Miksa a nürnbergi művészeti iskola igazgatójának nevezte ki, és ezt a tisztséget 1874-ig töltötte be. A Kepler-émlékművet 1870-ben fejezte be, és a nürnbergi Lenz & Herold cég öntötte ki.

Nikolausz Kopernikusz – (1473–1543), lengyel csillagász

Tycho de Brache – (1546–1601), dán csillagász

Michael Mästlin – Möstlin (1550–1631), német csillagász

Jost Bürg – (Jobst Bürgi, Joost Bürgi, 1552–1632), svájci órásmester, csillagászati berendezések, eszközök készítője, többek között II. Rudolf is alkalmazta őt Prágában.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a szobor talapzatán álló alakokra vonatkozik: „...további kisebb méretű bronz alakok láthatók: Kopernikusz, Tycho de Brache...”

Feltehetően a teljes szövegre érvényes a jelölés.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/19.

1864/19. 1. „*Shakespeariana*”, Europa 1864/19, ápr. 29. Chronik, Literatur, 284. h.; az első sor mellett balról jelölés grafittal. A bevezető tanulmányban közölt táblázat szerinti 2. típusba tartozik.

q	„ <i>Shakespeariana</i> ”, Verzeichnis der Schriften von und über Shakespeare. Zur Feier des dreihundertjährigen Jubiläums am 23. April 1864 herausgegeben von der Buchhandlung Carl Czermak in Wien. Wie gleich die ersten Worte der Vorrede besagen, ist dieser Shakespeare-Katalog nur der erste Anfang eines für später beabsichtigten vollständigeren, der eine längere Zeit zur Herstellung beansprucht. Nichtsdestoweniger finden wir 137 der wissenschaftlichen oder belletristischen Literatur angehörige Werke der verschiedensten Sprachen von und über den Gefeierten verzeichnet, welche in die sechs Rubriken zerfallen: Gesamtausgaben der Werke Shakespeare's; Pseudo-Shakespeare'sche Dramen und altenglisches Theater; Gedichte; einzelne Dramen Shakespeare's; Biographien, Commentare, Glossare, Anthologien	
---	--	--

	und andere Schriften; Shakespeare im Roman und auf der Bühne. Der Katalog beginnt mit dem Jahre 1623, in welches die erste Gesamtausgabe fällt. Drei weitere Rubriken bringen ein Verzeichniß von Illustrationen zu Shakespeare, von Porträts desselben und von musikalischen Bearbeitungen seiner Werke. Die Einleitung giebt eine kurze Uebersicht der Geschichte der Shakespeare-Bibliographie, der wir u. A. entnehmen, daß wenigstens einzelne Dramen außer in alle Cultursprachen Europa's auch in das Bengalische übersetzt und in Calcutta im Druck erschienen sind. Häßliche Druckfehler in den Namen verunstalten mitunter das Büchlein.	
1864/19. 2. <i>Eine Selbstbiographie Silvio Pellico's</i>, Europa 1864/19, ápr. 29. Chronik, Literatur, 284. h.; az első sor mellett balról jelölés grafitál. A bevezető tanulmányban közölt táblázat szerinti 2. típusba tartozik.		
q	<i>Eine Selbstbiographie Silvio Pellico's</i> . Italienische Blätter berichten, daß das Manuscript zu einer bisher ganz unbekannt gebliebenen <i>Autobiographie von Silvio Pellico</i> gefunden worden sei. Man denkt an ihre Veröffentlichung durch den Druck.	
1864/19. 3. <i>Melodien aus neuen Opern</i>, Europa 1864/19, ápr. 29. Chronik, Musik, 290. h.; a 7–9. sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés grafitál.		
	<i>Melodien aus neuen Opern</i> . Von den neuen Opern, welche in den letztverflossenen Wochen auf Pariser Bühnen erschienen sind, dürften Maillarts „Lara” und Offenbachs „Georgierinnen” fortdauernd große Anziehungskraft üben. Einzelne Melodien aus beiden Werken fangen schon an, populär zu werden und in den Cafés, auf den Straßen wiederzuklingen. Es ist aus der Offenbach'schen Oper besonders eine „Marseillaise der in den Krieg ziehenden Frauen”, welche den zündendsten Effect macht, sowie aus der Maillart'schen das arabische Lied des Pagen Kalled, eines verkleideten Mädchens, welches den ganzen Reiz eines ächten, tiefinnigen Volksliedes ausstrahlt und die Leidenschaft eines liebenden und eifersüchtigen Herzens vorzüglich schildern soll. – Von Offenbach ist nun auch jene im vorigen Sommer zu Ems binnen acht Tagen in Folge einer Wette entstandene Operette: „ <i>Lieschen und Fritzchen</i> ” auf der Bühne der Bouffes parisiens gegeben worden, und zwar nicht mit französischem Titel, sondern wirklich mit den beiden deutschen Namen auf dem Zettel. Daß der kluge, weltkundige Offenbach dies gethan, dürfte immerhin ein Zeichen sein von dem wachsenden Interesse, welches deutsche Kunst und Sprache in Frankreich rege macht.	

1864/19. 4. <i>Der blinde Pianist Labor</i>, Europa 1864/19, ápr. 29. Chronik, Musik, 290. h.; az 1–2. sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<i>Der blinde Pianist Labor</i> hat sich am Hofe zu Hannover hören lassen und so sehr für sich einzunehmen gewußt, daß ihn sein Leidensgefährte, König Georg, nicht weiter ziehen läßt, d. h. Labor ist mit einem bedeutenden Jahresgehalt zum Bleiben vermocht worden. Außer dem Salair sind ihm aber auch noch drei recht wunderliche Bedingungen zugestanden: er erhält Naturalverpflegung, eine königliche Equipage zu seinem Dienst, sowie drei Sperrsitze im Hoftheater.	
1864/19. 5. <i>Schneitzhöfer †</i>, Europa 1864/19, ápr. 29. Chronik, Musik, 290. h.; az utolsó két sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<i>Schneitzhöfer †</i> . In Paris verschied der renommirte Paukist der großen Oper, Namens <i>Schneitzhöfer</i> . Er war ein Virtuos auf seinem Instrument und hat auch manches Hübsche componirt, so das Ballet: „Die Sylphide”. In seinem Nachlaß befindet sich eine Oper: „Imogine” mit Text von Berthé, die nun das Théâtre Lyrique nachträglich noch geben will.	
1864/19. 6. <i>Pariser Straßen mit Namen berühmter Männer</i>, Europa 1864/19, ápr. 29. Chronik, Theater, 292. h.; a 2–4. sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<i>Pariser Straßen mit Namen berühmter Männer</i> . Das eben im Bau begriffene neue große <i>Opernhaus</i> zu Paris kommt bekanntlich auf einen Platz zu stehen und an drei Seiten rings herum werden Straßen angelegt. Diese letzteren sollen auf Anordnung des Kaisers sich nach Halevy [!], Scribe und Auber benennen. Auch die Avenue, welche am Théâtre Lyrique vorüberführt, ehrt das Gedächtniß eines Todten: sie trägt den Namen Adams.	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A lapszám jelöléseiről – Az első két glossza mellett a bevezető tanulmány táblázata szerinti 2. típusú jelölés áll. Feltehetően vagy Gyulai Pálnak szóló jelölés Aranytól, vagy Gyulai Pál jele.

1864/19. 1.

„*Shakespeariana*” – *Shakespeare-tár*, Europa 1864/19, ápr. 29. Chronik, Literatur, 284. h.

A német cikk fordítása – *Shakespeare-tár, A Shakespeare-művek és a róla szóló irodalom mutatója*, Az 1864. április 23-án tartandó, három százados Shakespeare-jubileum alkalmából, Carl Czermak kiadója, Bécs. Ahogyan az előszó már az első mondatban tájékoztat, e katalógus csupán kezdete egy későbbre tervezett teljesebb mutatónak, melynek elkészülte több időt vesz majd igénybe. Az ünnepeltről különböző nyelveken nem kevesebb, mint 137 szépirodalmi és tudományos művet találunk benne. A művek hat csoportra oszlanak: Shakespeare összkiadásai; Shakespeare-nek tulajdonított művek és a régi angol színpad; költemények; Shakespeare egyes drámái; életrajzok,

kommentárok, glosszáriumok, antológiák és más írások; Shakespeare a regény- és színpadi irodalomban. A katalógus az 1623-as évvel kezdődik, mely egyben az első összkiadás éve is. Három további bibliográfiai csoport felsorolja a Shakespeare-darabokhoz készült illusztrációkat, a róla készült portrékat és műveinek zenei feldolgozásait. Az előszó áttekinti a Shakespeare-bibliográfiák történetét is, és ebből kitűnik, hogy Európa összes nyelvén kívül egyes műveknek létezik bengáli fordítása, ezek Kalkuttában jelentek meg. A kis kötetben a neveket nyomdahiábák csúfítják el.

A kijelölt rész – Az Aranyra nem jellemző s így feltehetően idegen eredetű jelölés az első sor mellett áll. Bizonytalan, hogy mi került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de hasonló összesítést már az Europa is, Arany lapja is hozott korábban. Az Europa cikke: *Zur Shakespeareliteratur*, 1864/15, ápr. 1. Wochenchronik, Literatur, 220. h.

A Ko akkori híre azonban nem az Európából származik, hanem fordítás az *Illustrirte Zeitung*-ból (1864. márc. 26. 1082. sz. 210): „A Shakespeare-irodalom 1591–1830-ig 792 kötetet tett. Ezek közt volt 82 összes kiadás, vegyes darabok kiadásai mintegy 400, magyarázó és commentáló munka 280, pseudonym darab 33 stb. De 1830 óta sokkal nagyobb terjedelmet vett ez irodalom, különösen most, az emlék-ünnep közeledtével, úgy hogy most egy teljes Shakespearei [!] könyvtár 2000 munkánál többet foglalna magában.” (II/I. 1864/14, ápr. 3. Vegyes, 336.)

Az utóbbi glosszát a Tí Aranyinak tulajdonítja, a nyelvi és stilisztikai sajátosságok („terjedelmet vett”) azonban ezt nem erősítik meg.

1864/19. 2.

Eine Selbstbiographie Silvio Pellico's – *Silvio Pellico önéletrása*, Europa 1864/19, ápr. 29. Chronik, Literatur, 284. h.

A német cikk fordítása – Az olasz lapok arról tudósítanak, hogy Silvio Pellicónak egy ismertelen kézíratos önéletrajza került elő, melynek kiadását tervezik.

Magyarázatok a német szöveghez

Silvio Pellico – (1789–1854), olasz költő, író, drámaíró, a *Conciliatore* című folyóirat szerkesztője. A carbonarikkal való kapcsolata miatt az osztrákok 1821-ben letartóztatták, és előbb halálra, majd várfogságra ítélték. 1830-ban szabadult. Magyarul már az 1840-es évektől jelentek meg művei. Nagy Ignác a *Morus Tamás* című szomorújátékát fordította (1841); Császár Ferenc az *Értekezés az emberi kötelességekről* (*Dei doveri degli uomini, discorso...*) című művét ültette át (Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat, Pest, 1853). A börtönéveiről szóló művét (*Le mie prigioni*, 1832) *Rabságom órái* címmel 1861-ben Draxler (Zádori) János fordította (Pest, Lauffer és Stolp), 1879-ben Esztergomban új kiadása jelent meg. 1886-ban Erdélyi Károly *Börtöneim* címmel fordította le újra (Budapest, Franklin, Olcsó Könyvtár, szerk. Gyulai Pál, 511–513. sz.).

A kijelölt rész – A feltehetően idegen eredetű jelölés az első sor mellett áll és a glossza rövideje miatt valószínűleg a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/19. 3.

Melodien aus neuen Opern – *Dallamok az új operákból*, Europa 1864/19, ápr. 29. Chronik, Musik, 290. h.

A német cikk fordítása – A párizsi színházakban múlt héten bemutatott darabok közül, úgy tűnik, különösen Maillart-tól a *Lara* és Offenbachtól a *georgiai nők* varázsa bizonyul maradandónak. Egyes dallamok belőlük lassan népszerűvé válnak, hallani, amint a kávéházakban, az utcán éneklük őket. Offenbach művéből főként a hadba vonuló nők Marseillaise-dala volt lelkesítő hatással, Maillart operettjéből pedig Kaled arab dala

tetszett leginkább. Kaled egy fiatalembernek öltözött álruhás hölgy, énekéből az eredeti, hamisítatlan népdal bája sugárzik, mely egy szerető és egyben féltékeny szív érzelmeit festi. – Offenbachtól most egy másik darabot is adott a Bouffes Parisiens, azt, amely a múlt nyáron Emsben fogadásból nyolc nap alatt keletkezett, mégpedig nem francia, hanem eredetileg is német címmel: *Lieschen und Fritzchen*. Hogy a művelt és világlátott Offenbach ezt megtette, jele lehet a növekvő francia érdeklődésnek a német nyelv és kultúra iránt.

Magyarázatok a német szöveghez

Aimé Maillart – (1817–1871), francia zeneszerző. A *Lara* című operájának szövegkönyvét Eugène Cormon és Michel Carré írta.

Jacques Offenbach – Ld. az Europa 1863/21. 1. és 1863/33. 4. jegyzetét. A *Lisbeth und Fritzchen* című operetthez fűződő anekdotát ld. az Europa 1863/33. 4. tételnél. *A georgiai nők* című operettjének szövegkönyvét Jules Moinaux és Camille di Locle írta. A budai Népszínház 1864. augusztus 13-án Tarnay Pál fordításában mutatta be. A bemutatóról a Ko –i– szignóval bírálatot közölt (II/II. 1864/8, aug. 21. 190). A szerző ítélete a műről: az „operette tárgya semmi becsesl sem bír...”

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés a két népszerűvé váló dal jellegére vonatkozik, de ez a rész nem került át a Koszorúba.

A Ko közlése – II/I. 1864/19, máj. 8. Vegyes, 455: *Offenbach legújabb operettje, „A georgiai nők”*... Arany lapja a glosszának csak az Offenbachra vonatkozó részét vette át, rövidítve, szabad megfogalmazásban, összekötve a hazai aktualitásokkal, a budai Népszínház körüli vitákkal.

A Ko szövege:

„Offenbach legújabb operettje, »A georgiai nők« Párisban annyira tetszik, hogy dallamait már úton-útfélen éneklük, füttyölük, épen mint nálunk Dunanant. Mint tudjuk, a budai színházban már készülnek rá.”

Jegyzetek a Ko szövegéhez

Dunanan – Jacques Offenbach három felvonásos operettje, melyet a Théâtre des Bouffes-Parisiens-ben 1862. március 22-én mutattak be. Magyarul a budai Népszínház 1863. január 17-én állította színre *Dunanan apó és fia* címmel, és a következő időszakban mintegy százszor tűzte műsorra. Az előadásokról a Ko is hírt adott, ld. az Europa 1863/21. 1. jegyzetét.

A szerzőség kérdése – Az Offenbach-vitához kapcsolódó glossza az ironia miatt is Aranynak tulajdonítható.

1864/19. 4.

Der blinde Pianist Labor – *Labor, a vak zongorista*, Europa 1864/19, ápr. 29. Chronik, Musik, 290. h.

A német cikk fordítása – Labort, a vak zongoristát fogadták és meghallgatták a hannoveri királyi udvarban, és olyan megnyerően játszott, hogy sorstársa, György király nem engedte őt tovább utazni, hanem jelentős évjáradékkal maradásra bírta. A pénzbeli juttatáson kívül még három további kedvezményt kapott: ellátást, egy királyi fogatot és három zártszéket az udvari színházban.

Magyarázatok a német szöveghez

Josef Labor – (1842–1924), cseh származású vak zongorista, hannoveri bemutatkozása után a királyi udvari zongoristája

György király – Georg Friedrich Alexander Karl Ernst August, V. György hannoveri király (1819–1878), aki 1851-től 1866-ig Hannover utolsó királya volt, közeli rokonságban állt az angol uralkodóházzal. Szabadkőműves uralkodó volt, a

hannoveri nagypáholy nagymestere. Látását mindkét szemére már ifjú korában elvesztette, erre utal a német glossza.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sorok mellett áll, és feltehetően a teljes szövegre vonatkozott.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/19. 5.

Schneitzhöfer †, Europa 1864/19, ápr. 29. Chronik, Musik, 290. h.

A német cikk fordítása – Párizsban elhunyt az operazenekar ismert dobosa, Schneitzhöfer. Virtuóz volt a saját hangszerén, és néhány csinos darabot is szerzett, például a *Die Sylphide* (*La Sylphide* – *A szilfid*) című balettet. Hagyatékában találtak egy *Imogine* című operát is, Berthé szövegével, melyet most a Théâtre Lyrique utólag elő akar adni.

Magyarázatok a német szöveghez

Schneitzhöfer – Jean Madeleine Schneitzhoeffter – névváltozatok: Johann Schneitzhöffter; Schneitzhaeffter; Schneitzaeffer stb. – (1785–1852), francia zenekari dobos, zeneszerző, főként balettzenét írt. *A szilfid* című, a korszakban igen népszerű romantikus balettjét, melyet Marie Taglioni számára szerzett, ma is játsszák. A német glossza azonban téves. Schneitzhoeffter halálhírét közli újdonságként, a zeneszerző azonban 1852-ben hunyt el. A tényleges hír az újonnan fellelt operája előadásának terve volt. A glossza szerzője talán félreértette francia forrását, Gustave Bertrand cikkét, ahonnan a tudósítást vette: *Le Menestrel*, 1864. ápr. 24. 21. sz. 164. Az opera előadásáról további adatok nincsenek, és a mai zenei szakirodalom sem emlegeti.

François Louis Berthé – francia librettista

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az utolsó két sor mellett áll, ahol az *Imogine* előadásáról van szó.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/19. 6.

Pariser Straßen mit Namen berühmter Männer – Párizsi utcák hírességekről elnevezve, Europa 1864/19, ápr. 29. Chronik, Theater, 292. h.

A német cikk fordítása – A párizsi Operaház, melynek építése megkezdődött, mint ismeretes, egy téren fog állni, melyet három oldalról három utca fog övezni. A császár rendelkezése szerint ez utóbbiakat Halévyről, Scribe-ről és Auber-ről fogják elnevezni. A Théâtre Lyrique mellett húzódó sugárút is egy elhunyt zeneszerző, Adam emlékéét őrzi.

Magyarázatok a német szöveghez

Párizsi Operaház – Az új párizsi operaházra 1860-ban írták ki a pályázatot, építése 1874-ig tartott, és 1875. január 15-én nyitották meg. Charles Garnier tervezte. A pályázat kiírása előtt az építkezés területén minden ott lévő épületet elbontottak, így alakíthatták ki újonnan a hozzá vezető utakat és utcákat.

Jacques Fromental Halévy – (1799–1862), németországi származású francia zeneszerző

Eugène Scribe – (1791–1861), Európa-szerte népszerű francia drámaíró és librettista

Daniel-François-Esprit Auber – Ld. az Europa 1864/4. 3. jegyzetét.

Adolphe-Charles Adam – (1803–1856), a francia romantika zeneszerzője, operákat, balettdarabokat írt. 1844-től a francia Akadémia tagja volt.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés az új utcanevekre vonatkozó sorok mellett áll, de a glossza rövidsége miatt feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/20.

1864/20. 1. *Shakespeare und die Musik*, Europa, 1864/20, máj. 6. Chronik, Musik, 301–302. h.; az első sor mellett balról jelölés grafittal.

	<p>/ <i>Shakespeare und die Musik</i>. Oskar Paul hat in einer lesenswerthen Skizze, welche die Wiener „Recensionen“ brachten, Shakespeare's Verhältniß zur Tonkunst beleuchtet. Wir theilen daraus das Wesentlichste mit. Man findet die Instrumentalmusik im Zusammenhang mit des Dichters Werken in dem Todtenmarsch, erste Scene des ersten Acts von „Heinrich VI.“, ferner im „Sommernachtstraum“ und „Sturm“, in dem Schäfer-tanz, vierte Scene des ersten Acts von „Heinrich VIII“, sowie in der „feierlichen Musik“, vierte Scene des fünften Acts von [302]</p> <p>„Wie es euch gefällt“. Aber auch die Vocalmusik ist reich bedacht, man erinnere sich z. B. der Lieder von Ophelia, des Wechselgesangs zwischen Guiderius und Arviragus in „Cymbeline“, des Liedes aus „Viel Lärm um Nichts“: „Klagt, Mädchen, klagt nicht Ach und Weh“, ferner der Lieder des Narren, des Junker Christoph und des Tobias in „Was ihr wollt“, des Liedes der beiden Stimmen mit Chor im „Kaufmann von Venedig“ (zweite Scene des dritten Acts) etc. – Daß der von Shakespeare dargebotene dichterische Stoff von verschiedenen Tonkünstlern vielfach zu Compositionen benutzt wurde, ist bekannt. Manche seiner Stücke wurden zu ganzen Opern verarbeitet, und zwar „Romeo und Julie“ von Zingarelli, Vaccai und Bellini, „Othello“ von Rossini, „Macbeth“ von Chelard, Verdi und Taubert, „Die lustigen Weiber“ von Nicolai, Balfe („Falstaff“), Adam und ehemals schon von Salieri („Falstaff o le tré burle“), „Coriolan“ von Nicolini, „Hamlet“ von Buzzolla – existirt sogar als Ballet! – „die Geisterinsel“ („Sturm“) von Reichardt, Zumsteeg und Jullien („the Tempest“) u. s. w. Es schrieben ferner: Matthew Locke (1657) Musik zu „Macbeth“. Gallus Chöre zu demselben, Arne (1750) Musik zum „Kaufmann von Venedig“ und „Sturm“, Mendelssohn zum „Sommernachtstraum“, Taubert ebenfalls zum „Sturm“, Flotow zum „Wintermärchen“, Tausch und André zu „Was ihr wollt“, Rietz zu „Wie es euch gefällt“ u. s. w. In jüngster Zeit hat auch Sullivan, Schüler des Leipziger Conservatoriums, eine Musik zum „Sturm“ in London aufgeführt. Indem wir sodann das allbekannte Franz Schubert'sche Ständchen: „Horch, horch die Lerch' im Aetherblau“ erwähnen, führen wir auch noch die Orchesterwerke, welchen Shakespeare'sche Stücke als Folie dienten, an: „Romeo und Julie“, dramatische Symphonie von H. Berlioz; zu demselben schrieben Steibelt und Ilinski Ouvertüren. Zum „Hamlet“ existiren Ouverturen von Gade, Liszt und Joachim, sowie ein Trauermarsch von Pierson. Für den „Sturm“ sind Ouverturen von Rietz, Hager und Vierling da, für „Macbeth“ von Spohr und Pearsall, für „König Lear“ von Berlioz, für</p>	
--	---	--

	<p>„Julius Cäsar“ von Schumann, für „die beiden Veroneser“ von Street, für „König Johann“ von Radecke, für „Coriolan“ von Bernh. Anselm Weber – Beethovens Ouverture gleichen Titels war für das Collin'sche Stück berechnet –, für „Othello“ von Ch. Müller u. s. w. Der Burgtheater-Kapellmeister Emil Titl lieferte mehrere Entreacts und Schlachtmusiken zu Shakespeare'schen Dramen, und endlich nannte Kuhlau eine von ihm componirte Ouverture „William Shakespeare.“</p>	
<p>1864/20. 2. <i>Neue Deutsche und Französische Stücke</i>, Europa, 1864/20, máj. 6. Chronik, Theater, 302–303. h.; az idézett részben az 1–2. sor mellett jobbról jelölés grafittal. A jelölés elmosódott, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 2. típushoz hasonló. Bizonytalan, hogy Aranytól ered-e. A kijelölt rész szövegét közöljük.</p>		
	<p><i>Neue deutsche und französische Stücke.</i> [...] Victor Sardou hat ein neues Vaudeville: „Hector“ und darin zugleich der siebzugjährigen [303]</p> <p>Dejazet eine neue Pagenrolle geschrieben. Das Stückchen ist elegant und zierlich, im Stoff aber nicht bedeutend. Hector ist ein Jüngling, schön wie Adonis und streng von Grundsätzen gegen die Frauen, deren Verführungen zu widerstehen er seinem sterbenden Großvater geschworen hatte. Dieser junge Edelmann verirrt sich eines Tages im Eifer der Jagdlust in die königlichen Reviere, erlegt ein Stück Wildpret und wird in flagranti, als Wilddieb festgenommen. Bevor sein Verhör beginnt, hat er von der Neugierde einiger hübscher Damen zu leiden, die ihm sehr unzweideutig entgegenkommen. Er aber denkt an seinen Schwur und bleibt kalt. Man sperrt ihn ein, vorerst allerdings in ein reizendes Boudoir, und zwingt ihn, in einem dem König veranstalteten Schauspiele die Rolle des Adonis darzustellen. Seine Schönheit macht auch bei Hofe allgemeines Aufsehen und alle Damen drängen sich um ihn. Er möchte fliehen, aber Eines hält ihn zurück. Er hat nämlich bemerkt, daß im Gegensatz zu allen übrigen eine einzige Dame – und zwar gerade die schönste und anmuthigste – von seiner Gegenwart gar keine Notiz zu nehmen scheint. Um sich zu überzeugen, versucht er es, sich ihr zu nähern, allein sie behandelt ihn ganz gleichgültig. Das verletzt die Eitelkeit des verwöhnten Jünglings und er schwört Rache. Dieser Schwur trägt sich nun aber nicht mit dem bewußten früheren und jedenfalls wird der Geist des alten Großvaters gut thun, die Augen zu schließen. Nun denke man sich aber noch die Rolle Hectors von einer Greisin dargestellt! So Etwas geht gegen die Natur, wenn auch die Dejazet immer noch die möglichste Kunst aufwenden mag. Daß das Stück ins Deutsche übersetzt werden und unseren jungen Soubretten erwünscht kommen wird, bezweifeln wir nicht.</p>	q

Zugegeben, daß Shakespeare's Individualität für die Menge kaum noch in seinen Dramen zu erfassen und er derselben beinahe schon ein Begriff geworden ist, da ihm und seinem Dichten für die Gegenwart jener populär patriotische Zug fehlt, der in Schiller lebt, so wird man einsehen, warum ein stürmisches Auflohen der Begeisterung bei seinem Jubiläum, in Deutschland wenigstens, nicht zu erwarten war. Was unter uns zu schuldiger Ehrerweisung am Gedächtnistage des großen Mannes geschehen konnte, ist am Ende wirklich geschehen, wie wir weiter unten bei Schilderung der deutschen Shakespearefeste werden inne werden. Aber England hätte auf jeden Fall mehr thun und die Feier noch viel allgemeiner und volksthümlicher begehen, sie auch würdiger, imposanter ausstatten sollen. Wir schweigen von den unerquicklichen Debatten und Mäkeleien im Schooße des Comité für das beabsichtigte Nationaldenkmal, die sich schon Wochen und Monate lang durch die Zeitungen hindurchgezogen haben, wir blicken nur zurück auf die eigentlichen Tage des Jubiläums, und was gewahren wir da in *London*, der Hauptstadt des Landes? Shakespeare ist von Garibaldi in den Hintergrund gedrängt worden, der Held des Schwertes hatte den Heros der Poesie in den Schatten gestellt!

Allerdings war es von den in Literatur, Kunst und Politik tonangebenden Männern längst beschlossen, persönlich an dem Feste in Stratford Theil zu nehmen und also einer Feier in der Hauptstadt ihre Gegenwart zu entziehen, aber mehr hätte letztere dennoch veranstalten können, als nur einen sogenannten Arbeiterzug, der sich nach Primrose-Hill (bei Regents Park) hinausbegab, um zum Andenken des Dichters einen von der Königin aus Windsorforst geschenkten Eichenbaum auf der Höhe zu pflanzen, welche fortan Shakespeare-Hill heißen soll. Diese Procession nahm sich höchst dürftig aus; kaum daß 600 Mitglieder von Gewerken mit ihren verschossenen Fahnen sich am Zuge beteiligten. Kein Mensch auf den Straßen achtete ihrer, kein Zuruf bewillkommnete sie, die Wenigsten wußten wohl wohin sich das Häuflein begab. Draußen bei Primrose-Hill angekommen, sammelten sich allerdings ein paar tausend Neugierige um den Fleck, wo eine Rednerbühne aufgeschlagen und ein Loch gegraben war, um die „Shakespeare-Eiche“ in den Boden zu senken. Aber weder die Reden, noch sonst einzelne Umstände dieser sogenannten Volksfeier verdienen erwähnt zu werden. Es war Alles kalt, armselig, abgeschmackt. Um die Gelegenheit zu verwerthen, bemächtigte sich um 6 Uhr das „Garibaldi-Indignations-Comité“ derselben Tribune, von welcher aus eben Shakespeare gefeiert worden, und forderte zu Resolutionen auf, deren Spitze natürlich gegen die Regierung als die angebliche Veranlasserin von Garibaldi's Abreise ging. Es mögen in diesem Augenblicke etwa 4000 Personen bei dem Baume versammelt gewesen sein. Da trat ein Polizeicommissar mit kleiner Begleitung hervor und erklärte, der Platz sei von der Regierung nur zur Abhaltung eines Shakespeare-Meeting hergegeben, er fordere deshalb zu allgemeiner Entfernung auf. Das geschah denn auch nach kurzem Sträuben der Wortführer.

Ein anderes Shakespearevolksfest sollte in der großen Agri[642]culturhalle stattfinden. Es war dies eine reine Geldspeculation der Unternehmer, und nicht der zwanzigste Theil der Besucher anwesend, die an den Tagen, wo in diesem Riesenlocal Kunstreitervorstellungen oder Hundeausstellungen sind, sich einzufinden pflegen. Kleinere Festmahle mögen verschiedentlich stattgefunden haben, so tafelten in der Freemasons Tavern die Schauspieler zusammen. Auch veranstalteten mehrere Clubs Abendunterhaltungen, von denen die „Conversazione“ in Westminsterhall die bedeutendste gewesen sein dürfte. Das war aber auch so ziemlich Alles in der Hauptstadt, wenn wir noch beifügen, daß sämmtliche 22 Theater Londons natürlich Shakespeare'sche Stücke (mit Gelegenheitsprologen) gaben.

Das Gute hatte das Jubiläum also doch, daß über diese Bühnen, welche sich in letzter Zeit der Mehrzahl nach von elenden Possen und französischen Machwerken genährt hatten, endlich einmal wieder die markigen Gestalten jenes unsterblichen Genius schritten. Man hat gesagt, daß vielleicht auch ohne die unabsichtliche Intervention des italienischen Patrioten von einer allgemeinen Shakespearefeier in London keine Rede gewesen sein würde, es fehle eben der nothwendige Mittelpunkt in dieser ungeheuren Stadt. Wir können das nicht gelten lassen. Jener Mittelpunkt würde sich schon gefunden haben: der Geist überwindet. Was aber einfach der Grund gewesen, das war: es fehlte der Sinn fürs Ideale und das deutsche Gemüth, welches uns 1859 das Schillerjubiläum so herrlich gestaltete. „An der Themse, auf dem Markt der Welt herrscht eben nur der Erde Gott, das Geld.“

Gegen die Londoner Vorgänge gehalten, hat dagegen das Fest in *Stratford* einen guten Verlauf genommen. Es begann mit dem Empfang verschiedener fremder Deputationen auf dem Stadthaus am Vormittag des 23. Unter diesen Deputationen befand sich auch die des „Freien Deutschen Hochstifts“ in Frankfurt a. M., dessen weiter unten noch mitzutheilende Beglückwünschungsadresse Professor Max Müller aus Oxford, unser gelehrter Landsmann, mit einer Ansprache an Lordmayor und Aldermen der Stadt überreichte, aus der wir uns nicht versagen können, einige Stellen in der Uebersetzung hier abzudrucken. „Die alte freie Stadt Frankfurt, welche seit den Tagen Friedrich Rothbart's die Kaiser Deutschlands innerhalb ihrer Mauern krönen sah, wäre wohl alle Zeit würdig, im Namen Deutschlands zu sprechen, aber heute schickt sie ihren Gruß nicht als die stolze Mutter deutscher Kaiser, sondern als die stolzere Mutter des größten unter den deutschen Dichtern, und zwar aus demselben Hause, wo dieser Dichter geboren wurde... Shakespeare ist uns kein Fremdling, kein bloßer Classiker, wie Homer oder Virgil oder Dante oder Corneille, welche wir lesen, bewundern und dann vergessen. Er ist einer von uns selbst geworden, behauptend seinen Platz in der Geschichte unserer Literatur. Wie die Größe der Alpen nach dem Montblanc gemessen wird, so mag die Größe Englands gemessen werden nach der Größe Shakespeare's. Große Nationen machen große Dichter, große Dichter große Nationen... Blickt man auf dieses kleine Haus in einer kleinen Straße einer kleinen Stadt einer kleinen Insel, und denkt an den weltumspannenden, [643] weltbelebenden, weltveredelnden Geist, der aus jener kleinen Dachstube hervorbrach, so hat man eine Lehre gelernt und einen Segen davongetragen, wofür keine Pilgerfahrt zu lang gewesen sein würde!“

Um halb vier Uhr Nachmittags fand in dem eigens errichteten großen Pavillon, der im Verlauf der Stratford'schen Festwoche zugleich als Banketsaal, Tanzsaal und Theater diente und der mit mancherlei auf den Dichter bezüglichen Gemälden, Statuen und Emblemen geschmückt war, ein Mahl von 700 Gedecken statt. Viele politische, literarische und künstlerische Notabilitäten aus London und anderen englischen Städten waren dabei anwesend. Ein Curiosum gab der Speisezettel ab, auf dem allen Speisen und Getränken ein Citat aus Shakespeare beigelegt war. So z. B. beim gebratenen Kapaun: „Ei, da kommt er, aufgeblasen wie ein Kalekutischer Hahn!“ (Heinrich V, 1); bei Enten: „O schmackhafte Ente!“ (Sommernachtsstraum V, 7); bei Zungen: „Schweigen ist blos zu empfehlen an geräucherten Zungen!“ (Kaufmann von Venedig I. 1 – das „und jungfräulichen Seelen“ hatte man weggelassen), bei Hummersalat: „Der Salat wurde geboren, mir gütlich zu thun“ (Heinrich IV, 2. Theil, Scene 10). So ging's durch 28 Gänge; „denn man aß und trank so gut und reichlich, wie Shakespeare selbst schwerlich je in seinem Leben.“ Den Vorsitz an der Tafel führte der überhaupt zum Oberdirector der Stratford'schen Feier gewählte Earl v. Carlisle, Vicekönig von Irland, als Mäcen der Kunst und Wissenschaft, sowie vordem (als Lord Morpeth) durch kleine poetische Leistungen bekannt – obenein, wie er in seiner Tischrede bescheiden sagte, zu diesem Ehrenamte wahrscheinlich darum gewählt, weil er früher, wo er Obercommissar der Wälder und Forsten (Minister der öffentlichen Bauten) war, mit den Behörden von Stratford in geschäftlichen Verkehr gekommen, als es sich um den Ankauf des Shakespearehauses von Seiten des Staates handelte. Seine Rede begann mit dem üblichen loyalen Toast auf die Königin, auf welche er in galanter Weise die Zeilen anwandte, mit

denen in Heinrich VIII. prophetisch die Königin Elisabeth gefeiert wird. Dann gratulierte er der Stadt Stratford zu der Ehre, einen solchen Sohn geboren zu haben, und gedachte der früher da begangenen Shakespearefeste, namentlich des berühmten durch Garrick veranstalteten. Er kam weiter auf die Verehrung zu sprechen, welche auch fremde Völker dem britischen Dichter zollen, wobei er einen Ausspruch Goethe's citirte. „Deutschland, sagte der Graf, rühmt sich unseren Shakespeare noch besser zu verstehen und zu beavatern (to father), als wir selbst.“ Nach diesen Worten ließ sich freilich einiges Lachen vernehmen, denn die Engländer wollen jenen Anspruch natürlich nicht zugeben. Die beste Stelle der Rede war die, wo er mit einem guten Witz die vier großen Dramen Macbeth, Hamlet, Lear und Othello (also die eigentlichen „tragedies“ während die geschichtlichen Stücke „the histories“ heißen) „das uneinnehmbare Festungsviereck der englischen Poesie“ nannte. Er schloß mit dem Toast: „das Gedächtniß Shakespeare's!“ Die ganze Gesellschaft erhob sich und der Sängerchor stimmte an: „Thou soft flowing Avon.“

Die nächste Gesundheit galt, ebenfalls noch conventionell, den Erzbischöfen, Bischöfen und dem Clerus überhaupt. Es dankte der Erzbischof von Dublin, welcher, um das nicht zu vergessen, ebenso wie der Bischof Wordsworth von St. Andrews, am folgenden Sonntage in der Hauptkirche Stratfords über das Verhältniß der Shakespearischen Poesie zum Christenthum predigte. Beide Vorträge waren in ihrer Art vorzüglich und nahmen ihren Text aus der Epistel Jacobi 1, 17: „Alle gute Gabe und alle vollkommene Gabe kommt von oben.“ Uebrigens waltete am 24. englische Sabbathstille.

Doch um auf das Banket vom 23. zurückzukommen, so brachte Sir W. Fraser den nächsten Toast auf das Drama und die Schauspielkunst aus, worauf Mr. Creswicke in London [644] erwiderte: so lange Shakespeare lebe, könne auch die Bühnenkunst nicht untergehen. Darauf verlas Professor Leitner aus Frankfurt nochmals, versteht sich in englischer Uebersetzung, die Adresse des Hochstifts und begleitete sie mit einigen angemessenen Worten, welche, wie die Adresse selbst, vielen Beifall fanden. Wir schalten hier ein, daß auch noch ein zweiter Vertreter Deutschlands, Herr Heinrich Brockhaus, an dem Mahle Theil nahm. Mr. Flower, der Lordmayor von Stratford (ein schöner Mann, über welchen die Times bemerkt, so denke man sich einen Bürgermeister der Elisabethischen Zeit oder einen Dogen von Venedig), dankte herzlich und versprach, die Urkunde werde im Shakespeare-Haus für Kind und Kindeskind aufbewahrt bleiben. Den vom Vorsitzenden ausgebrachten Toast auf die jetztlebenden englischen Dichter hatte Lord Houghton zu beantworten übernommen; Alfred Tennyson, der poeta laureatus, scheint gefehlt zu haben. Das Mahl verlief im Ganzen zu allseitiger Zufriedenheit und die Stimmung Aller war wirklich eine gehobene, festliche. Nachts wurde ein brillantes Feuerwerk abgebrannt.

Wir schließen an die Schilderung dieses ersten Tages der Stratforder Feier zunächst noch folgende Angaben. Die ganze Woche über war natürlich ein Hin- und Herwegen fremder Besucher in der Stadt bemerkbar, namentlich aus London. Das Geburtshaus Shakespeare's wurde nicht leer, aber wohl Jeder verließ es mit dem Gefühl, daß er einen traurigen, des Gedächtnisses an einen großen Mann unwürdigen Eindruck erhalten habe. Der Theil des Hauses, in welchem Shakespeare gewohnt, ist kaum groß genug für den Fleischerladen, welchen einer seiner Nachkommen besaß. Der niedere Raum ist mit schmutziggrauen Steinen nothdürftig gepflastert. Die Stube über dem Fleischerladen, welche von einem breiten Fenster mit vielen großen und kleinen Scheiben erleuchtet wird, hält man für das Geburtszimmer Shakespeare's. Die Dielen sind sehr ungenau und ungeschickt gezimmert: die bloßen Sparren und Balken tragen noch die Originalzeichen von des Erbauers roher Art, ohne daß ein Versuch gemacht zu sein scheint, diese Merkmale zu verwischen. Mit wenigen Schritten ist der ganze Raum durchmessen und so niedrig ist er, daß man die Decke bequem mit der Hand erreichen kann.

Die Grabstätte Shakespeare's und seiner Familie ist in der Kirche und auch hierhin natürlich richtete sich das Ziel der Wallfahrer. Dem Altar zunächst gewahrt man einen Stein, welcher der Inschrift zufolge die Reste von des Dichters Gattin birgt. Dann folgt ein sehr

einfacher Stein ohne Namensauschrift, aber mit drohenden Mahnworten gegen Jeden, welcher die Ruhe der hier liegenden Gebeine stören würde; seltsam unheimlicher Weise ist ein Sprung darauf zu sehen, als habe das Grab dennoch eine Gewaltthatigkeit erlitten. Man nimmt ohne absolut zwingende Gründe an, daß dies das Grab Shakespeare's sei. Darauf folgt dasjenige seines Enkel-Schwiegersohns Thomas Nash, seines Schwiegersohns Dr. Hall und seiner Tochter Susanna. An der nördlichen Wand der Kirche, gerade über dem Grab der Gattin, ist die Büste des Dichters angebracht. Dieselbe ist nach der Todtenmaske gearbeitet und ungeschickterweise neubemalt. Sie macht keinen angenehmen Eindruck. Der Ausgabe seiner Werke von 1623 ist ein Bild beigegeben, welches schmaler, geistreicher, nicht so aufgeschwemmt ist wie die Büste. Die Aehnlichkeit desselben ist durch das Zeugniß von Ben Jonson verbürgt.

Viele Besucher Stratfords benutzten auch die Gelegenheit zu einem Ausflug nach Charlecote, dessen Halle und Gärten von dem Besitzer, Herrn H. Spencer Lucy, den Besuchern erschlossen worden waren. Charlecote, etwa vier englische Meilen von Stratford entfernt, ist besonders deshalb von Interesse, weil der jugendliche Dichter dort jene geschichtlich berühmten Wilddiebereien getrieben haben soll, obwohl Herr Bracebridge neuerdings in einer kleinen Schrift gezeigt hat, daß Shakespeare dem edlen Waidwerk nachgegangen sei, ohne sich einen Frevel gegen die Jagdgesetze zu Schulden kommen zu lassen. Daß er von den [645] Wildhütern Sir Thomas Lucy's abgefaßt worden ist (nach Herrn Bracebridge's Theorie also mit Unrecht), scheint so ziemlich fest zu stehen, und der gegenwärtige Besitzer des Gartens beweist sich als einen sehr hochherzigen Charakter, daß er nach besten Kräften einen Mann zu ehren bemüht ist, welcher seinen Vorfahr, Sir Thomas, als Friedensrichter Shallow einer so unrühmlichen Unsterblichkeit überliefert hat. Charlecote ist ein imposantes Gebäude im Styl der Tudors, und besitzt einen Garten, welcher den modernen Besucher im Frack als lebenden Anachronismus erscheinen läßt.

Von den an den folgenden Tagen noch in Stratford veranstalteten Festlichkeiten erwähnen wir zunächst zwei Concerte. Im ersten derselben ging die Aufführung des Händel'schen „Messias“ ausgezeichnet von Statten. Der Londoner Verein für geistliche Musik hatte zur Verherrlichung der Feier fünfzig seiner auserlesensten Choristen auf eigene Kosten herüberschickt; der ganze Sängchor zählte fünfhundert Mitglieder, das Orchester bestand aus 120 Mann. Die Soli hatten Mad. Parepa, Mad. Baxter, Sims-Reeves, Santley u. A. inne. Es sollte einen fast bedünken, als ob Shakespeare und Händels „Messias“ in geringer Beziehung zu einander ständen, aber es ist nicht zu übersehen, daß es unter den Verehrern Shakespeare's doch Viele giebt, welche theatralischen Vorstellungen nicht gern beiwohnen würden. Aus demselben Grunde wurde 1769 beim Garrickfest das Oratorium „Judith“ aufgeführt. Bewunderer Garricks und Shakespeare's, die es nicht mit ihrem Gewissen vereinigen können, ins Theater zu gehen, seltsame Leute das! Im zweiten jener Concerte wurden Compositionen zu des großen Dichters Werken von Tonkünstlern aller Länder vorgetragen. Den Preis trug Mendelssohn mit seiner Musik zum „Sommernachtstraum“ davon. Auch mehrere Aufführungen Shakespeare'scher Stücke fanden noch statt und wirkten dabei die betreffenden Schauspieler aus London sämmtlich unentgeltlich mit. Den Beschluß der Festwoche aber machte am 29. ein glänzender Ball. Am Ende konnte man sagen, daß die Stratfordener Feier im Ganzen ihres Anlasses würdig war, viel würdiger und auch großartiger, als die in der Hauptstadt, wenn ihr auch jene edle und schöne Volkstümlichkeit fehlte, durch welche sich unsere deutschen Schillerfeste 1859 auszeichneten.

Von Festlichkeiten in anderen englischen Städten verlautet bis jetzt wenigstens noch nicht viel. Eine Anekdote theilte die Augsburgsburger „Allgemeine Zeitung“ mit. Aus der Zeit unseres deutschen Schillerjubiläums datirt das Sprüchwort: „So bekannt, wie Schiller in Ronneburg.“ Ein ähnlicher Fall geschah jetzt in der englischen Stadt Carlisle, wo der Bürgermeister, Namens Hodgson, die Aufforderung, sich an der Feier zu betheiligen, mit den Worten abschlug: „Shakespeare war ein geschickter Mann, aber er hätte seine Talente besser anwenden können.“ Der Spectator bemerkte dazu: der Herr Bürgermeister liefere einen

trefflichen Commentar zum Verständniß des Richters Schaal in „Heinrich IV.“ „Indessen – meint die »Allgemeine Zeitung« – abgesehen von dieser Albernheit eines nüchternen Philisters, giebt es auch heute noch in England einzelne Nachzügler der französisch-classischen Literaturperiode, welche in Shakespeare ein zwar großes, aber form- und regelwidriges Ingenium sah. Der letzte namhafte englische Zoilus war Lord Byron, der mit dem von ihm bewunderten Pope den großen Dichter »das schlechteste aller Vorbilder« nannte und voraussagte: »Shakespeare and Milton will have their decline.« Man wußte freilich bei dem genialen Lord zuweilen nicht, ob er etwas im Ernst sagte oder schrieb, oder nur aus Affectation.“

[A cikk a továbbiakban, a 646–655. hasábon a németországi, a 655–656. hasábon pedig a franciaországi Shakespeare-ünnepségeket ismerteti.]

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/20. 1.

Shakespeare und die Musik – *Shakespeare és a zene*, Europa, 1864/20, máj. 6. Chronik, Musik, 301–302. h.

A német cikk fordítása – Oskar Paul értékes vázlatot állított össze Shakespeare és a zene kapcsolatáról, melyet a bécsi Recensionen című lap közölt. E cikkből a legfontosabb adatokat emeljük át. A költő műveiben hangszeres zene szerepel a *VI. Henrik* első felvonásának első színében, ahol gyászinduló hallatszik, továbbá *A Szent-Iván éji álom*ban, *A vihar*ban, a *VIII. Henrik* első felvonásának negyedik színében, valamint az *Ahogy tetszik* ötödik felvonásának negyedik színében [302]. De bővelkednek Shakespeare darabjai dalokban is, elég csak Ophelia dalaira utalni, vagy Guiderius és Arviragus váltóénekére a *Cymbeline*-ben, a *Sok hűhó semmiért* című vígjáték dalára: „Kisasszonyok, ne sirjatok!” Említeni lehet a bohóc énekét, Böffen Tóbiás és Keszeg Andor dalát a *Vízkereszt vagy amit akartok* című vígjátékban, *A velencei kalmár* betétdalát (a harmadik felvonás második színében) stb. – Közismert, hogy Shakespeare költői művei a zeneművészetet sokféle módon ihlették. Több darabjából opera készült: a *Romeo és Júliát* Zingarelli, Vaccai és Bellini, az *Othellót* Rossini, a *Macbeth-et* Chelard, Verdi és Taubert, *A windsori víg nőket* Nicolai, Balfe (*Falstaff*), Adam, és előtte Salieri (*Falstaff o le tré burle* – *Falstaff avagy A háromszoros csúffátétel*), a *Coriolanust* Nicolini, a *Hamletet* Buzzolla dolgozta fel – az utóbbiból balett is készült! *Die Geisterinsel* [Szellemek szigete] címmel írt operát Reichardt *A viharból*, az utóbbiból írt még operát Zumsteeg és Jullien (*The Tempest*) stb. Írtak továbbá zenét a Shakespeare-művekhez a következő zeneszerzők: Matthew Locke (1657) a *Macbeth*-hez, Gallus Chöre ugyanehhez a darabhoz, Arne (1750) a *Velencei kalmár*hoz és *A vihar*hoz, Mendelssohn *A Szent-Iván éji álom*hoz, Taubert szintén *A vihar*hoz, Flotow a *Téli regé*hez, Tausch és André a *Vízkereszt vagy amit akartok* című darabhoz, Rietz az *Ahogy tetszik* című vígjátékhoz stb. Az utóbbi időben Sullivan, a lipcei konzervatórium diákja mutatta be Londonban *A vihar*hoz írt művét. Ha még Franz Schubertnek a „Halld, halld! pacsirta zeng az égen...” kezdetű közismert *Éji zenéjét* is ide vesszük, akkor áttérhetünk a zenekari művekre, melyeknek Shakespeare művei témát szolgáltattak: H. Berlioz drámai szimfóniát írt a *Romeo és Júliából*; ugyanehhez Steibelt és Ilinski komponált nyitányt. A *Hamlethez* írt nyitányt Gade, Liszt és Joachim, valamint gyászindulót Pierson. *A vihar*hoz Rietz, Hager és Vierling nyitányát kell említeni, a *Macbeth*-hez Spohrét és Pearsallét, a *Lear király*hoz Berliozét, a *Julius Caesar*hoz Schumannét, *A két veronai nemes*hez Street művét, a *János király*hoz Radecke, a *Coriolanushoz* Bernh. Anselm Weber zenéjét – Beethoven nyitánya ugyanezen címmel Collin darabjához készült – és az *Othelló*hoz Ch. Müller művét. A Burgtheater karmestere, Emil Titl több belépőt és kísérezénét írt

Shakespeare műveihez, végül Kuhlau említ egy általa komponált nyitányt a *William Shakespeare* című darabhoz.

Magyarázatok a német szöveghez

Gyászinduló – A *VI. Henrik* című dráma kezdő jelenetében a színpadi utasítás szerint gyászzene hallatszik.

A Szent-Iván éji álom – Több helyen hangzik fel zene és ének a darabban, pl. III. felvonás, 1. szín (Zuboly), és az V. felvonásban.

A vihar – Pl. az I. felvonás II. jelenetében Ariel dala. Thomas Arne (1710–1778) angol zeneszerző dalokat és zenekari zenét komponált a műhöz 1740-ben. Ludwig van Beethoven (1770–1827) 1802-ben szerezte a 17. sz. zongoraszonátáját (Op. 31. Nr. 2.), mely később *A vihar* mellékcímet kapta. 1860-ban Arthur Sullivan (1842–1900) angol zeneszerző írt színpadi zenét *A vihar*hoz stb.

VIII. Henrik – Az I. felvonás IV. jelenetében a színpadon pásztortánc zajlik.

„Ünnepi zene” – Az *Ahogy tetszik* című vígjáték V. felvonásának 4. színében a színpadi utasítás szerint „csendes zene” hallatszik.

Ophelia dalai – a *Hamlet* IV. felvonásának V. színében

Cymbeline – Guiderius és Arviragus váltóéneke a IV. felvonás 2. színében játszódik. Thomas Arne (1710–1778) angol zeneszerző zenekari zenét szerzett a műhöz 1744-ben.

Sok hűhó semmiért – A „Klagt, Mädchen...” kezdetű dalt Baltazár énekli a II. felvonás III. jelenetében. Németre August Wilhelm Schlegel fordította. Magyarul Mészöly Dezső fordításában: „Kisasszonyok, ne sírjatok! / A férfi mind kalandor...”

A bohóc éneke – A *Vízkereszt* vagy *amit akartok* című vígjáték II. felvonás, III. színében a bohóc, Böffen Tóbiás (Toby Belch) és Keszeg Andor (Sir Andrew Aquecheek) jelenetében az „Oh! kedvesem, hol s merre jársz már? ...” sorral kezdődő rész. Ford. Lévy József. A két szereplő neve németül August Wilhelm Schlegel fordításában: Junker Tobias és Junker Christoph.

A velencei kalmár – a III. felvonásban, a 2. színben, Portia és Bassanio jelenetében a kórus dala

Romeo és Júlia – Az említett operaszerzők: Niccolò Antonio Zingarelli, 1796-os operájának szövegkönyvet Giuseppe Maria Foppa írta. Nicola Vaccai operája 1825-ben keletkezett, a librettót Felice Romani írta. Vincenzo Bellini négy felvonásos operáját 1830-ban mutatták be Velencében.

Othello [*Otello*] – Gioacchino Rossini háromfelvonásos operája, szövegkönyvének szerzője Francesco Berio di Salsa, és 1816-ban mutatták be Nápolyban.

Macbeth – Az említett zeneszerzők: André Hippolyte Jean Baptiste Chelard francia zeneszerző, lírai operáját 1827-ben mutatták be Párizsban, a szövegkönyvet Claude-Joseph Rouget de Lisle írta. Giuseppe Verdi négyfelvonásos operáját 1847-ben mutatták be Firenzében, a szövegkönyvet Francesco Maria Piave és Andrea Maffei írták. Karl Gottfried Wilhelm Taubert német zeneszerző ötfelvonásos *Macbeth*-operáját 1857-ben mutatták be Berlinben.

A windsori víg nők – Carl Otto Ehrenfried Nicolai német zeneszerzőnek *A windsori víg nők* című romantikus vígoperája 1849-ben, Michael William Balfe ír zeneszerző *Falstaff* című háromfelvonásos operája 1838-ban keletkezett. Adolphe Adam francia zeneszerző 1856-ban írta a *Falstaff* című operáját, Antonio Salieri *Falstaff*, ossia *Le tre burle* (*Falstaff* avagy *A háromszoros csúffátétel*) című vígoperáját pedig 1799-ben mutatták be Bécsben.

Coriolanus – Giuseppe Nicolini *Coriolano ossia L'assedio di Roma* című operája 1808-ban keletkezett, szövegkönyvét Luigi Romanelli írta.

- Hamlet* – Antonio Buzzolla olasz zeneszerző operája 1848-ból, *Amleto* címmel. A szövegkönyvet Giovanni Peruzzini írta. A Hamlet-témának számos más operafeldolgozása is van, melyet a német cikk nem említ. Balettzenét is többen írtak a témára: Francesco Clerico (1788), Wenzel Robert von Gallenberg (1822) stb.
- A vihar* – Johann Friedrich Reichardt német zeneszerző 1798-ban *Die Geisterinsel* [Szellemek szigete] címmel dolgozta fel háromfelvonásos operának Shakespeare művét, és ugyanezzel a címmel írt belőle operát egy másik német zeneszerző, Johann Rudolf Zumsteeg is. Bemutatója 1805-ben volt Drezdában. Louis-Antoine Jullien francia zeneszerző operáját az életrajzok nem említik.
- Matthew Locke* – (1621–1677), angol reneszánsz zeneszerző, a *Macbeth*-hez írott zenéje 1673-ban keletkezett.
- Gallus Chöre* – Johann Gallus (1765?–1830?), német származású zeneszerző, 1794 táján Budán, majd 1796 körül Bécsben élt, és Schikaneder színházában működött. Zenét írt többek között Shakespeare *Macbeth*-jéhez.
- Thomas Arne* – (1710–1778), angol zeneszerző, számos Shakespeare-műhöz írt zenét. 1741-ben *A velencei kalmár*hoz írt dalokat; zenekari művét *A vihar*hoz 1740-ben komponálta.
- Felix Mendelssohn-Bartholdy* – (1809–1847), német zeneszerző, 1826-ban szerezte nyitányát Shakespeare *A Szent-Iván éji álom* című művéhez, majd 1842–43-ban Lipcsében kísérőzenévé dolgozta át.
- Wilhelm Taubert* – (1811–1891), *A vihar*hoz írott színpadi zenéjét 1855-ben mutatták be Berlinben.
- Wilhelm von Flotow* – (1812–1883), német zeneszerző, 1860-ban komponálta a *Téli regéhez* a zenéjét.
- Julius Tausch* – (1827–1895), német zeneszerző, 1859-ben írta a *Vízkereszt, vagy amit akartok* zenéjét.
- Johann André* – (1741–1799), vagy fia, Johann Anton André (1775–1842), mindketten német zeneszerzők, az utóbbi Mozart hagyatékának gondozója. Műveik szakirodalma hiányos, csak az operákra terjed ki, ezért nem tudni, mely műre utal a szerző.
- August Wilhelm Julius Rietz* – (1812–1877), német zeneszerző, a drezdai királyi zenekar karmestere. Az *Ahogy tetszik* című vígjátékot az 1870-es évektől többször játszották az ő zenéjével, a zenei szakirodalom azonban nem tünteti fel a mű keletkezésének időpontját. Nem emlegeti a zenei irodalom *A vihar*hoz írott nyitányát sem.
- Arthur Sullivan* – (1842–1900), angol zeneszerző, 1860-ban írt színpadi zenét *A vihar*hoz.
- Franz Schubert* – (1797–1828), osztrák zeneszerző *Ständchen* [Éji zene] című, „Horch! Horch! die Lerch!” kezdetű dalának szövege Shakespeare *Cymbeline* című drámájából ered, August Wilhelm von Schlegel fordításában (II. felvonás, 3. szín, Cloten dala). Schubert életművében a dal az Op. posth. 161. számot viseli. Rákosi Jenő fordításában: „Halld, halld! pacsirta zeng az égen...”
- Hector Berlioz* – (1803–1862), 1831-ben keletkezett a Lear király-nyitánya, 1839-ben pedig a *Romeo és Júlia* című drámai szimfóniája.
- Ilinski* – Feltehetően Jan Stanislaw Ilinski lengyel gróf, zeneszerző (1795–1860) művére gondol a cikkíró.
- Daniel Gottlieb Steibelt* – (1765–1823), operát írt a *Romeo és Júlia* témájára, bemutatója 1793-ban volt Párizsban.
- Niels Wilhelm Gade* – (1817–1890), dán zeneszerző, *Hamlet*-nyitánya 1861-ben keletkezett.

- Liszt Ferenc* – (1811–1886), 1858-ban írta a *Hamlet* című szimfonikus költeményt, 1861-ben jelent meg nyomtatásban, és 1876-ban mutatták be.
- Joachim József* – (Joseph Joachim, 1831–1907), magyarországi származású hegedűművész, zeneszerző; *Hamlet*-nyitánya 1853-ban keletkezett.
- Henry Hugo Pierson* – (1815–1873), angol származású német zeneszerző, több Shakespeare-műhöz komponált zenét, többek között a *Hamlethez* gyászindulót (1850), a *Macbeth*-témára szimfonikus költeményt (1859), a *Romeo és Júlia*-nyitányt (1865 körül) stb.
- Hager* – Talán a Johannes Hager néven alkotó bécsi zeneszerző, Johann von Hasslinger-Hassingen (1822–1898) művére utal a cikkíró.
- Georg Vierling* – (1820–1901), német zeneszerző. A *Vihar*-nyitányának keletkezési időpontját nem jegyzik az életrajzi összefoglalók.
- Louis Spohr* – (1784–1859), német hegedűművész és zeneszerző, *Macbeth*-nyitányát 1825-ben írta.
- Robert Lucas de Pearsall* – (1795–1856), angol zeneszerző, *Macbeth*-nyitánya 1839-ben keletkezett.
- Robert Schumann* – (1810–1856), német zeneszerző, *Julius Caesar*-nyitánya (op. 128.) 1851-es keletkezésű.
- Joseph Street* (1841–1908), angol zeneszerző. A *Két veronai nemeshez* írott nyitánya 1860-ban keletkezett.
- Robert Radecke* – (1830–1911), sziléziai német zeneszerző, a *János király*-nyitányának partitúrája (op. 25.) 1860-ban jelent meg Berlinben.
- Bernhard Anselm Weber* – (1764–1821), német zeneszerző; az életrajzi összefoglalók nem említik külön a *Coriolanus*-nyitányát.
- Ludwig van Beethoven* – (1770–1827), *Coriolanus*-nyitánya (op. 62.) 1807-ben nem Shakespeare művéhez, hanem Heinrich Joseph Collin 1804-es *Coriolanus*-tragédiájához készült.
- Ch. Müller* – Talán Christian Gottlieb Müller (1800–1863), altenburgi német zeneszerző, Richard Wagner tanára. Az életrajzi összefoglalók nem említik külön az *Othello*-nyitányát.
- Anton Emil Tittl* – (1809–1882), osztrák zeneszerző
- Friedrich Daniel Rudolph Kuhlau* – (1786–1832), német származású dán zeneszerző, a *William Shakespeare* című kísérőzenéje 1826-ban keletkezett.
- Az Arany által kijelölt rész** – A jelölés az első sor mellett áll. A cím kelthette fel Arany érdeklődését, azonban érthető, hogy a zsúfolt és olykor alig követhető német szöveg olvastán elállt a közléstől.
- A Ko közlése** – Nem jelent meg.

1864/20. 2.

Neue Deutsche und Französische Stücke – Új német és francia színdarabok, Europa, 1864/20, máj. 6. Chronik, Theater, 302–303. h.

A német cikk fordítása – [...] Victor Sardou egy új vaudeville-t írt „Hector” címmel, ebben pedig új férfiszerepet alkotott a hetvenéves Déjazet színésznő számára. A kis darab elegáns és kecses, de a cselekménye kevésbé jelentős. Hector egy fiatalember, szép, mint Adonis, és haldokló nagyatyjának megfogadta, hogy ellenáll az asszonyok csábításainak. A fiatal nemesben egy nap felébredt a vadászszenvedély, és a királyi vadaskertben elejtett egy vadat. Azonban tetten érték, és vadorzóként elfogták. Mielőtt a kihallgatása megkezdődött volna, egy kíváncsi és szép hölgy vetette ki rá hálóját, de a fiatalember a fogadalmára gondolt, és ellenállt a kísértésnek, hideg maradt. Hectort végül zárkába csukták, természetesen egy kellemes budoárba, és arra kényszerítették, hogy a királynak szánt színpadi előadásban Adonist játssza. A

fiatalember szépsége az udvarban is feltűnést keltett, és a hölgyek tolongtak körülötte. Ő meg akart szökni, de valami visszatartotta. Volt ott ugyanis egy hölgy – természetesen a legszebb és a legbájosabb, aki ügyet sem vetett rá. Hogy meggyőződjön a hölgy viselkedéséről, Hector próbált meg közeledni hozzá, de az teljesen egykedvű maradt. A büszkeségében sértett, elkényeztetett fiatalember ekkor bosszút esküdött, és ez az eskü természetesen ellentétben állt korábbi fogadalmával, így a nagyapa szellemének szemet kellett hunynia. Mármint gondoljuk csak el, hogy Hector szerepét egy matróna játssza! Mindenképpen természetellenes dolog, még ha Déjazet asszony a művészetének legjavát nyújtja is. A darabot németre fordítják, és nem kétséges, hogy szubrettjeink számára vonzó lehetőségnek fog számítani.

Magyarázatok a német szöveghez

„Hector” – Victor Sardou vígjátékának valódi címe: *Le Dégel*, ld. Europa 1864/10. 6. Déjazet – Virginie Déjazet színésznő (1798–1875), ld. Europa 1864/10. 6.

A kijelölt rész – A hosszabb német glossza összefoglaló jellegű, az új francia és német darabokról számol be. A jelölés a Sardou-ról szóló részre, vagyis a glossza második felére vonatkozik. Kötetünkben mi is ezt a részt közöljük. A cikk mellett Aranyra nem jellemző, s így feltehetően idegen eredetű jelölés áll.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de a Ko korábban már rövid hírt adott a darabról. Ld. az Europa 1864/10. 6. és 1864/17. 9. tételét.

Függelék

1864/20. 3.

Die Shakespearewoche – *A Shakespeare-hét*, Beilage zur Europa Nr. 20. [1864. máj. 6.], 641–656. h.

A német cikk tartalma – Az Europa külön mellékletet szentel az angliai, németországi és franciaországi Shakespeare-ünnepségek leírásának. Alcímek nélkül hozza a három országra kiterjedő körképet, egy-egy országot csupán új bekezdéssel különítve el. Az Europa szövege erősen német szemszögből és német vonatkozású kommentárokkal készült.

A német cikket bekezdésről bekezdésre ismertetjük, helyenként szöveghű fordításban, helyenként csak tartalmi összefoglalóval, kimutatva, hogy a Ko mely részeket hogyan vette át, illetve melyeket hagyta el. A fordított részeket idézőjellel jelezzük. Külön jegyzeteket a szöveghez nem fűzünk, a legfontosabb adatokat szögletes zárójelben magyarázzuk. Ezt követően a Ko teljes szövegét közöljük, magyarázó jegyzetekkel.

Zugegeben, daß Shakespeare's Individualität... – Az első bekezdés a német cikkben annak taglalása, hogy a Shakespeare-ünnepély Németországban gyengébb és halkabb volt, mint annak idején, 1859-ben a Schiller-évforduló. Shakespeare-nek ugyanis a tömeg szemében nincs olyan politikai aktualitása, nem társult hozzá a hazafiasság olyan általános képzele, mint Schillerhez. Ezért Németországban nem is volt olyan magával ragadó az ünnepségsorozat. Angliában ellenben sokkal nagyszerűbbnek kellett volna lennie a jubileumi ünnepségnek, azonban előre várható volt, hogy nem így lesz, sőt, a Garibaldi-tüntetés háttérbe is szorította a nagy költőt: a kard embere mellett a szellem embere eltörpült.

A Ko cikke kihagyta a német vonatkozásokat és a Garibaldira vonatkozó megjegyzést. Kizárólag az angliai eseményekre szorítkozott. A német bevezetőt egyetlen mondatra redukálta.

Allerdings war es von den in Literatur, Kunst und Politik tonangebenden Männern... –

Az irodalom, a művészet és politika emberei már korábban elhatározták, hogy a fővárosi ünnepségről távol maradnak, és inkább a stratfordi rendezvényen vesznek részt.

A bekezdés további részében a német szerző hosszasan leírja a londoni ünnepséget, a királyi udvar által adományozott tölgyfa ültetését a Regents Park melletti Primros-Hillben, melyen igen gyéren vettek részt a látogatók. Csak mintegy 600-an gyűltek össze az eseményre. Az egész úgynevezett népünnepély igen hűvös, szegényes, ízetlen volt. Ráadásul az ünnepségre rászervezték a munkások tüntetését Garibaldi mellett. [Garibaldi 1864 áprilisában Londonban tartózkodott. A Kírtálpalotában 20 000 ember előtt elmondott beszéde után a hatalom korlátozta a mozgásszabadságát, s ez ellen tüntettek a londoni munkások.] A fáültetés közelében egyszerre csak 4000 ember jelent meg, akiket egy rendőr kért fel a távozásra, megmagyarázván, hogy az ott egy Shakespeare-megemlékezés, s azok, a hangadójuk rövid habozása után, szétszéledtek.

„Újabb londoni ünnepséget tartottak a Királyi Mezőgazdasági Csarnokban (Agricultural Hall) [642], mely nem volt más, mint a vállalkozók üzleti spekulációja, és huszadannyian sem vettek részt rajta, mint amennyien e hatalmas épületben a műlovagló előadásokon vagy a kutyakiállításokon ott szoktak lenni. Kisebb lakomákat is rendeztek városszerte. Lakomán vettek részt a színészek a Szabadkőműves Tavernában, és több klub is estélyt adott a városban. A legjelentősebb minden bizonnyal a Conversazione estélye lehetett a Westminster Hallban. Ez volt minden, amit a főváros nyújtott. Hozzá kell tennünk még, hogy a város mind a 22 színházában Shakespeare-darabokat játszottak, és előtte alkalmi prológusokat mondtak. Jó alkalom volt ez arra, hogy e színpadokra, melyeken az utóbbi időben csak francia bohózatokat és fércmunkákat adtak elő, újra a halhatatlan génusz művei kerüljenek.”

Összegzésként a német szerző megismétli, hogy a Garibaldi-tüntetőket figyelmen kívül hagyva sem volt a londoni ünnepségeknek semmiféle középpontja, összetartó ereje, mert az angolokból hiányzik a német lelkesedés és ideál, amely a Schiller-ünnepségeken olyannyira megmutatkozott. A bekezdést a német szerző Schiller *An die Freunde (A jó barátokhoz)* című versének soraiból összeállított, nem szó szerinti idézettel zárja: „A Temze partján, a világ piacán csak a Föld istene, a pénz uralkodik”. [Dóczi Lajos fordításában a teljes idézet: „S Themsepartra ámultan tekénts, / Hajó jönni, menni sohse szűnik, / Drága kincs mind, mi szemedbe tűnik, / S parancsok a föld ura, a pénz.”]

A Ko cikke teljes egészében kihagyja a londoni ünnepségek leírását és bírálatát, nem veszi át a Garibaldi-tüntetőkről szóló részt sem. Az első mondatot emeli át arról, hogy a fővárosi előkelőségek csupán Stratfordban óhajtottak személyesen részt venni a megemlékezésen. Megemlíti emellett a londoni színházak előadásait. A magyar szerző ugyanakkor kiegészíti a német cikket: beszámol arról, hogy a színházak telt házzal játszottak, és a közönség hangosan éljenezte Shakespeare-t. Ez a mondat arra utal, hogy a magyar szerző más forrásból is dolgozott.

Gegen die Londoner Vorgänge gehalten... – A londoni eseményekkel ellentétben Stratfordban jól alakultak a dolgok. Az ünnepség 23-án délelőtt a városházán a külföldi küldötségek fogadásával kezdődött, melyen az Oxfordban élő német tudós, Max Müller is részt vett. Az Europa itt hosszasan foglalkozik a Freie Deutsche Hochstift küldöttségével Frankfurt am Mainból. A város polgármesterének, valamint a városi tanács elöljárójának címzett beszédből a

német cikk hosszabban idéz. Azt a részt emeli ki, melyben a németek Shakespeare-értékeléséről van szó.

Um halb vier Uhr Nachmittags fand in dem eigens errichteten großen Pavillon... – A bekezdést a Ko kisebb kihagyásokkal teljes egészében fordítja („A 700 teritékű lakomára...”). Azt a részt a német szövegből azonban, mely beszámol róla, hogy a lakoma minden fogására Shakespeare-idézeteket tűztek, a következő bekezdésbe szerkeszti majd be. Elhagyja a magyar szerző, hogy a szavak, mely szerint a németek jobban értik Shakespeare-t, mint az angolok, valójában Goethétől származnak, ellenben kommentálja az Europa újságírójának, de az egész német irodalmi sajtónak is azt a bíráló, fanyalgó hangnemét, mellyel az angol Shakespeare-ünnepségeket leírják. A teljes beszéd közlésének igénye is csak a magyar szövegben van meg, a német újságíró nem ígéri ezt.

Die nächste Gesundheit... – A következő felköszöntés, ugyancsak a szokásos menetrend szerint, a püspököknek és általában a papságnak szól. Megköszönték a dublini érseknek [Dr. Richard Chenevix Trench-nek] és a St. Andrews-i püspöknek, [Charles] Wordsworth-nek, hogy vasárnap Stratford nagytemplomában Shakespeare költészetének keresztény vonatkozásairól prédikáltak. A maga nemében mindkét szónoklat kitűnő volt, és a textust Jakab apostol levelének 1,17 sorából vették: „Minden jó adomány és minden tökéletes ajándék felülről való, és a világosságok Atyjától száll alá, a kinél nincs változás, vagy változásnak árnyéka.” [Károli Gáspár fordítása.] A 24-i nap egyébként angol böjti napnak számít.

A 23-i ünnepélyre visszatérve W[illiam] Fraser a következő tósztot a drámának és a színjátszásnak szentelte, melyre [William] Creswick Londonból azt válaszolta, ameddig Shakespeare emléke él, a színművészet sem halhat meg. Felszólalt újra a német küldöttség, köztük Heinrich Brockhaus, aki szintén Németországot képviselte. Stratford polgármestere, [Edward Fordham] Flower – egy szép külsejű ember, akiről a Times azt írja, ilyennek lehet egy valódi Erzsébet-kori polgármestert, vagy egy velencei dogét elképzelni – megköszönte a beszédeket, és megígérte, hogy a stratfordi Shakespeare-házat megőrzik az elkövetkezendő nemzedékeknek. Felszólaltak még az élő angol költők képviselői, akiknek Lord Houghton [1809–1885] válaszolt. Alfred Tennyson, az angol poeta laureatus, úgy tűnik, nem vett részt az ünnepségen. A lakoma összességében mindenki meglegedésére végződött, és a hangulat emelkedett, ünnepi volt. Éjjel pazar tűzijátékot rendeztek.

A Ko e bekezdést kivonatossan fordította, és ide szerkesztette be a lakoma fogásaira összeválogatott Shakespeare-idézeteket. Az eljárás a cikkíró Aranyra jellemző: egy egységes gondolatmenetet vagy leírást egy furcsasággal, fordulattal fejezni be. A német szöveg átszerkesztését ez indokolhatta. A dublini érsek és a St. Andrews-i püspök beszédéről szóló részt Arany szintén áthelyezi, későbbre teszi a Ko szövegében.

Wir schließen an die Schilderung dieses ersten Tages der Stratforder Feier... – A stratfordi ünnepség első napjának leírását a német cikkíró beszámolóval zárja Shakespeare szülőházáról és síremlékéről. A Shakespeare-héten számos látogató járta végig Shakespeare szülőházát és sírját. A házból azonban valamennyien azzal az érzéssel távoztak, hogy Shakespeare jobbat érdemelt volna. A házrész, amelyben a költő lakott, túl kicsi, alig felel meg egy házból követelményeinek, melyet egyik utóda rendezett itt be. Az alsó szint piszkosszürke kővel van padlózva. A házból feletti helységet tartják Shakespeare születési helyének. A szobát egy széles ablak zárja, kisebb-nagyobb ablaktáblákkal. A deszkák pontatlanul és ügyetlenül vannak gyalulva; a gerendák még magukon viselik a rossz építkezés nyomait, anélkül, hogy

bármilyen kísérlet történt volna ennek eltüntetésére. Az egész helyiség mindössze néhány lépésnyi hosszú, és olyan alacsony, hogy a mennyezetet kézzel elérni. Ez a bekezdés a Koszorúból kimaradt.

Die Grabstätte Shakespeare's und seiner Familie... – Shakespeare-nek és családjának a sírja a templomban található, és a zarándokok sokasága látogatja. Az oltárhoz közel egy követ látni, mely alatt a felirat szerint Shakespeare neje van eltemetve. Mellette áll egy egyszerű, név nélküli sírkő, melyen azonban szigorú szavak olvashatók, figyelmeztetésként azoknak, akik a földi maradványokat meg akarnák bolygatni; egy furcsa repedés látható a kövön, mintha ennek ellenére mégis valakik erőszakosan fel akarták volna bontani a sírt. [Shakespeare sírjának leírásához ld. az Europa 1864/10. 3. jegyzetét.] A közhiedelemmel ellentétben nincs meggyőző bizonyíték rá, hogy Shakespeare valóban itt lenne eltemetve. A következő sírban Shakespeare unokaveje, Thomas Nash [Erzsébet nevű unokájának első férje], mellette a veje, Dr. Hall [Dr. John Hall orvos], majd a lánya, Susanna nyugszik. A templom északi falán, a feleségének sírja fölött van felerősítve Shakespeare mellszobra. A szobor a halotti maszk alapján készült, és később ízléstelenül átfestették, így kellemetlen benyomást tesz a nézőre. Műveinek 1623-as kiadásában van róla egy kép melynek hitelességét Ben Johnson igazolta, és amely kisebb, szellemdúsabb, nem oly felcicomázott, mint a szobor. A bekezdés a Koszorúból kimaradt.

Viele Besucher Stratfords benutzten auch die Gelegenheit zu einem Ausflug nach Charlecote... – „A stratfordi látogatók közül sokan kirándultak Charlecote-ba, erre a négy mérföldnyire lévő birtokra, melynek termeit és parkját a birtokos, Spencer Lucy megnyitotta a számukra. A hely azért érdekes, mivel a hagyomány szerint a fiatal költő ott állítólag számos vadat ejtett orozva, ámbr, Bracebridge újabban egy kis írásban bebizonyította, hogy Shakespeare egyetlenegyszer sem vettett a vadásztörvények ellen [Charles Holte Bracebridge: *Shakespeare no Deerstealer, or, A Short Account of Fulbroke Park, near Stratford, London, 1862*]. A legenda azonban továbbra is szilárdan tartja magát – Bracebridge írása szerint tévesen –, hogy Shakespeare-t Sir Thomas Lucy vadőre rajtakapta volna a lopáson. A kert jelenlegi tulajdonosa nemes jelleméről tesz tanúbizonyságot, amikor egy olyan embert igyekszik tisztelni, akire elődje, Sir Thomas Lucy – Shallow békebíróként [ld. *IV. Henrik, A windsori víg nők*] – ilyen dicstelen hírnevet hagyományozott. Charlecote egyébként egy hatalmas építmény a Tudorok stílusában, és olyan parkja van, mely a frakkba öltözött modern látogató számára anakronisztikusnak hat.” A bekezdés a Koszorúból kimaradt.

Von den an den folgenden Tagen noch in Stratford veranstalteten Festlichkeiten erwähnen wir zunächst zwei Concerte... – „A következő napok ünnepeiből két koncertet említünk. Az egyikben Händel *Messiását* adták elő, kiválóan. A londoni egyházi zenei egyesület az ünnepség fényének emelésére a saját költségén küldte a városba ötven legkiválóbb énekesét. A teljes énekkar ötszáz tagból, a zenekar 120 tagból állt. A szótót Parepa [Euphrosyne Parepa-Rosa], [Laura] Baxter, Sims Reeves [Charlotte Emma Lucombe], [Charles] Santley baritonénekes és mások énekelték. Könnyen belátható, hogy Shakespeare-nek és Händelnek igen kevés köze van egymáshoz, azonban Shakespeare tisztelői között sokan lehetnek, akik nem szívesen vesznek részt egy színházi előadáson. Ilyen megfontolásból adták elő a [David] Garrick által rendezett Shakespeare-ünnepeken 1769-ben a *Judith* című oratóriumot [Thomas Augustine Arne angol zeneszerzőtől]. Garrick és Shakespeare csodálói, akik nem tudják a lelkiismeretükkel összeegyeztetni a színházi előadást, különös

emberek lehetnek! A második koncerten a nagy angol költő műveihez írt zenéket adták elő a világ minden tájáról. A pálmát [Felix] Mendelssohn *A Szent-Iván éji álom* című műve vitte el. Shakespeare több darabját előadták, melyekben kiváló londoni színészek a díjazásról lemondva léptek fel. Az ünnepi hetet 29-én fényes bál zárta. Összességében el lehet mondani, hogy a stratfordi ünnepség az alkalomhoz méltó volt, méltóbb és nagyszerűbb, mint a fővárosi, még akkor is, ha hiányzott belőle a népszerűségnek az a nemesebb és szebb változata, mely az 1859-es német Schiller-ünnepségeket oly kiválóvá tette.”

A Ko szerzője tömörítve és kihagyásokkal vette át a bekezdést, amit azonban átvett, azt szöveghűen fordította. A koncertprogramokból csak Händel és Mendelssohn művét említi, elhagyja az énekesek nevét, az egyházi zene énekeseinek jelenlétét, kihagyja a Garrick-ünnepségre való utalást és elhagyja a bekezdés végén a Schiller-évfordulóval való összevetést. Ide szerkeszti be viszont a dublini érsek és a Wordsworth püspök beszédéről szóló mondatokat.

Von Festlichkeiten in anderen englischen Städten verlautet bis jetzt wenigstens noch nicht viel... – „Más angol városok ünnepségeiről eddig még kevés hír hallatszott. Az Augsburger Zeitung című lap egy anekdotát közölt. A német Schiller-jubileumunkról maradt fenn egy szöveg: »Annyira ismerik, mint Schillert Ronneburgban.« Hasonló eset történt most Carlisle városában, ahol Hodgson polgármester [Caleb Hodgson, 1863–64-ben Carlisle polgármestere] a Shakespeare-ünnepségre szóló meghívást a következőképpen utasította vissza: »Shakespeare derék ember volt, de tehetségét jobban is használhatta volna.«”

A mondat a német cikk szerint bejárta a lapokat, és különböző kommentárokat fűznek hozzá. Idézi még Byront, aki szintén elutasította Shakespeare-t, és azt jósolta, Milton és Shakespeare emléke el fog enyészni. A német cikkíró még hozzáfűzi, természetesen nem lehet tudni, hogy a genialis Lord ezt komolyan is gondolta, vagy csupán pózolt.

A Ko közlése – II/I. 1864/20, máj. 15. 478–479: *Shakespeare-ünnepély Stratfordban*. A 641–645. hasábkivonat fordítása, a végén aktualizáló kommentárral.

A Ko szövege:

„Előre lehetett látni, hogy a Shakespeare-ünnepély Londonban nem lesz valami kitűnő. Az ünnepély választmányában történt torzsolkodások, melyekről annak idejében tudósítottuk olvasóinkat, egészen lehangolták a londoni közvéleményt. Az irodalom és politika legkitűnőbb képviselői még az ünnepély előtt jóval elhatárolták, hogy nem a londoni, hanem a stratfordi ünnepélyben fognak részt venni. Ez az oka, hogy Londonban inkább csak a színházi ünnepélyek voltak nagyobb szerűek. Április 23-án London mind a huszonnégy színházában Shakespeare műveit adták alkalmi prológgal bevezetve. Mindenik színház tömve volt s a közönség lelkesülve ünneplé nagy költője emlékét, kinek három század változó izlése és kritikája nem tudott ártani s ki éppen oly hatással volt majd minden irodalom fejlődésére, mint az angol alkotmány Európa szabadság-küzdelmeire.

A tulajdonképpeni ünnepély színhelye Stratford volt. Délelőtt kezdődött a város házában, különböző és számos küldöttségek elfogadásával. A 700 terítékű lakomára négy órakor gyűltek össze a vendégek, egy e célra emelt pavillonban, mely az ünnepély folyama alatt mint táncterem és színház is szolgált, s a nagy költőre vonatkozó festményekkel, szobrokkal és jelvényekkel volt feldisztve. Angolország számos kitűnő írója, államférfia és művésze vett részt a lakomában, melynek elnöke Earl Carlisle volt, Írland alkirálya, a tudomány és művészet egyik maecenasa. Beszédét szokásosan a királynő felköszöntésével kezdte, igen finoman alkalmazva reá ama sorokat, melyek Shakespeare VIII. Henrikjében Erzsébet királynéra céloznak.

Aztán üdvözölte Stratford városát, mely ily nagy emberrel ajándékozta meg Angolországot, megemlékezett a régibb Shakespeare-ünnepélyekről, különösen arról, melyet Garrick rendezett. Szólott azon tiszteletéről, melyben a külföld részesíti Shakespearet, s itt a németeknek egy finom oldaldöfést adott. »Németország – mondá – azzal dicsekszik, hogy jobban ismeri és ápolja Shakespearet, mint mi magunk.« A hallgatóság mosolygott, sőt nevetett is, mit a német lapok nagyon rossz neven vesznek. Miért zavarni meg az ünnepély méltóságát ilyesmivel – mondják közülök némelyek, de azt elfelejtik, hogy ilyenmő dicsekedést majd minden német lapban lehetett olvasni az ünnepélyt megelőzőleg, sőt most is nem egy német író csodálkozik az angolok nemzeti korlátoztságán, kik e nagy igazságot nem akarják elismerni. Carlisle végre Shakespeare műveire tért át; négy tragédiáját (Macbeth, Hamlet, Lear, Othello) az angol költészet bevezetetlen várnégyszögének nevezte. Poharat emelve szavait e szavakkal végzé: »Shakespeare emlékére!« Az egész gyülekezet fölemelkedett s az énekkar zengeni kezdte: »Thou soft flowing Avon.« Sajnáljuk, hogy e beszédet, melyet az angol lapok dicsérnek, csak kivonatban közölhetjük. Az egész még nem jutott kezünkhöz.

A második felköszöntés a clerust illette, különösen jelen levő tagjait. Sir Fraser a drámára és a színészetre üritett poharat, mire Creswicke azt válaszolta, míg Shakespearet tisztelik, a színművészet nem aljasulhat el. Az élő angol költőkre mondott toasztira lord Houghton felelt; Tennyson, a poeta laureatus, úgy látszik nem volt jelen. Az egész lakoma igen jól ütött ki, a hangulat emelkedett, ünnepélyes volt. Az első napot nagyszerű tűzijáték fejezte be. Curiosumként említést érdemel, hogy minden étel és ital Shakespeareből vett mottoval büszkélkedett. Például a sült kappanhoz e volt függesztve: »Im ott jó, felfuva, mint a kanpulyka.« (V. Henrik, I.); a nyelvhez: »A hallgatást csak a füstölt nyelvnek ajánlhatni.« (Velencei kalmár I.); a vadhushoz: »Igen nyájas bestia.« (Szent-Iván éji álom V.) stb.

A következő napokat hangversenyek és színi előadások töltötték be. A hangversenyekben mindent előadtak, mit jeles zeneszerzők Shakespeare műveihöz irtak valaha. Mendelssohnna a »Szent-Iván éji álom«-hoz irt zenéje aratott legtöbb tetszést. A színelőadásokban a legjobb angol művészek vettek részt, kik Londonból ápril 24-kén Stratfordba siettek emelni az ünnepély fényét. Az egyházi szöszék is meghozta adóját; vasárnap Stratford főtemplomában a dublini érsek és a wordsworthi püspök beszédet tartottak Shakespeare költészete viszonyáról a kereszténységhez. Mind a két beszédet igen jelesnek mondják, az alapige a következő volt: Minden jó adomány és minden tökéletes ajándék onnan fellül [!] vagyon. (Jakab I. 17). Apr. 29-én fényes bál zárta be az ünnepélyt.

A többi angol városok Shakespeare ünnepélyeiről még nincsenek tudósítások, hanem azt, [479] mint curiosumot szélitiben emlegetik angol és német lapok, hogy Carlisle város polgármestere nem akart ünnepélyt rendezni. »Shakespeare – mondá – minden esetre ügyes ember volt, de jobbra is használhatta volna szép tehetségét.« Ime találkozott a Pesti Hírnöknek is szellemi rokona. A carlislei polgármester nyilatkozata igen illik a Hírnök bírálatához, mely szerint Shakespeare derék költő, de a Szent-Iván éji álom még komoly bírálatot sem érdemel.”

Magyarázatok a Ko szövegéhez

Az ünnepély választmányában történt torzsalkodások, melyekről annak idejében tudósítottuk olvasóinkat... – A Ko többször is beszámolt a Shakespeare-ünnepség szervezéséről, a szövegkiadásokról is, melyek erre az alkalomra jelentek meg. A bizottmány megalakulásáról: A londoni Shakespeare-bizottmány elvállalta Shakespeare jövő évi emlékünnepe rendezését..., Ko I/II. 1863/2, júl. 12. Vegyes, 47. A glosszát a TÍ 31. 106 Aranyénak gyanítja. Arany a következő lapból fordítja a cikket: Wissenschaftliche Beilage zur Leipziger Zeitung, 1863. júl. 2. 53. sz. 236. Ugyanezzel a szöveggel jelent meg az

Europában a Koszorúnál később a hír: 1863/31, Wochenchronik, Theater und Musik, 464. h.

A további fejleményekről számol be a Ko, feltehetően Arany tollából, nem sokkal később is: *Shakespeare harmadik százados ünnepe*, Ko I/II. 1863/9, aug. 30. Külföldi szemle, 211. A cikk forrása: Magazin für die Literatur des Auslandes, 1863. aug. 5. 31. sz. 372. Az Athenaeumra való hivatkozás ugyancsak a Magazin cikkéből való átvétel.

A korábbi Shakespeare-ünnepek történetét foglalja össze egy hosszabb cikkben a Ko: *Shakespeare-ünnepélyek*, II/I. 1864/9, febr. 28. Külföldi szemle, 258–259, ld. az Europa 1864/10. 7. szövegét és jegyzetét.

Több lapból vett kompiláció közvetlenül az ünnepség előtti hírsorozat. A TÍ 93. 114 Aranyénak gyanítja a szöveget: *Külföldi híreinket egy egész Shakespeare-ujdonsággal – ma már ódonsággal – nyithatjuk meg*. [A Shakespeare-ünnep néhány programja], Ko II/I. 1864/17, ápr. 24. Vegyes, 407.

Utólagosan számol be Arany lapja a londoni előadásokon a színészek közötti viszályokról: *A Shakespeare-ünnepélyek nem voltak mindenütt olyan szerencsések...*, II/I. 1864/19. máj. 8. Vegyes, 456.

Thou soft flowing Avon – Thomas Augustine Arne (1710–1778) dala

Im ott jó, felfuva, mint a kanpulyka – Shakespeare, *V. Henrik*, V. felvonás, 1. szín. Lévy József fordításában: „No épen itt jön, duzzadozva, mint egy pulyka-gúnár.”

A hallgatást csak a füstölt nyelvnek ajánlhatni – Shakespeare: *A velencei kalmár*, I. felvonás, 1. szín. Ács Zsigmond fordításában: „Helyes; kettőben szép a hallgatás: / Koros leányban, s füstölt marhanyelvben.”

Igen nyájas bestia – Shakespeare: *A Szent-Iván éji álom*, V. felvonás, 1. szín. A szöveg azonos Arany János fordításával.

Minden jó adomány és minden tökéletes ajándék onnan fellül [!] vagy on – Károli Gáspár fordításának régies változata. Az 1840-es, kőszegi kiadásban már rövid l-lel áll a sor: „felül vagy on”, ami azt jelenti, a szerző régebbi kiadást használhatott.

wordsworthi püspök – Tárgyi tévedés a fordításban, a St. Andrews-i püspökről, Charles Wordsworthról van szó (1806–1892).

Ime találkozott a Pesti Hirnöknek is szellemi rokona – A pesti Shakespeare-ünnepségek részeként 1864-ben a Nemzeti Színház az Arany által fordított Shakespeare-művet, a *Szent-Iván éji álmot* játszotta (a fordításhoz ld. AJÖM VII. 363). A Pesti Hirnök című lap kifogásolta, hogy nem valamelyik nagy Shakespeare-tragédiát tűzte műsorára a színház. A vígjátékról többek között ezt írta: „épp ezzel a vasárnapi darabbal ünneplé, mely az Ördög piruláival egy sorba tehető” [...] „Shakespaere e művében kidobta lába alól a valóságot, ami nélkül pedig nincs költészet” [...] Gyulai Pál a Koszorúban folytatásokban írt bírálatot a Nemzeti Színház előadásáról: *A Szent Iván-éji álom* (Ápril 23-kán), Ko II/I. 1864/18, máj. 1. 427–429; 1864/19, máj. 8. 451–453; *Szent-Iván éji álom* (Máj. 16-kán, az 5. előadásról), Ko II/I. 1864/21, máj. 22. 500–502; 1864/22, máj. 29. 525–527. Bírálatában a Pesti Hirnöknek is válaszol: „De csodálatoskép épen a csodás elem az, mit leginkább hibáztat néhány magyar kritikus a Szent-Iván éji álomban, s úgy látszik általában pálczát akar törni minden oly költői mű felett, melyben a csodás szerepel, legyen az eposz, satira, népmese vagy ballada. Először a »Pesti Hirnök« mondotta ki e nagy igazságot, nem sokára akadt két társa is: egy tudományos s egy divatlap. Shakespeare e művében kidobta lába alól a *valóságot*, mely nélkül nincs költészet – monda amaz. »Ez a mű *képtelenség*, melyet ha ma írna valaki, csuful megbuknék« – tódítá a másik. Ime minő kritikákat kell olvasnunk, minő aesthetikai leczkékét

hallgatnunk. Nem hiszem, hogy meggondoltátok volna a mit mondotok. Együgyű bölcsei a magyar kritikának, tudjátok-e, hogy a Szent-Iván éji álom elleni ingerültségtökben a költészet fele birodalmát tagadjátok meg, a régi és újkor legkitűnőbb művei felett törtök pálczát. Égessétek meg Homert, Virgilt, Dantét, Miltont, Goethét; vigyétek borstakarónak Swift satiráit; szakítsátok ki Shakespeareból mindazt, hol szellem vagy tündér jelen meg; törjétek össze a népköltészet legdrágább kincseit...” (Ko II/I. 1864/21, máj. 22. 501.)

A szerzőség kérdése – A cikk átvételének módja, a tömörítés, átszerkesztés, a kommentár beszerkesztése, valamint a Shakespeare-idézetek fordításának módja, *A Szent-Iván éji álom* sorának egyezése Arany fordításával arra utal, hogy a Ko szövege Arany Jánosé.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/21.

1864/21. 1. „König Oedipus” in moderner Form, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Literatur, 305. h.; rézsútos vonalú jelölés az első sor mellett balról, grafittal.		
/	„König Oedipus” in moderner Form von Rudolph Löhbach (Neuwied und Leipzig. Heuser.) Immer weiter greift die Erkenntniß, daß der Geist des classischen Alterthums in moderner Form gegeben werden müsse, um dem Gebildeten, der mit der Ursprache nicht vertraut ist, genießbar zu sein. Wer will es dem, der in den alten Sprachen nicht zu Hause, verdenken, wenn er an den antiken Versmaßen keinen Geschmack findet, wenn er sich in Wendungen, Ausdrücken, mythologischen Specialitäten u. dgl., die eben nur für den Fachkenner Reiz haben, unbehaglich fühlt! Die nothwendige Eigenschaft einer Uebersetzung des Sophokles z. B., die für weitere Kreise bestimmt ist, muß sein, daß der Dialog im Fünffüßler verfaßt sei, daß die Chorgesänge, dies wesentliche Stück der alten Dramen, als lyrische Gesänge, auch den Reim haben. Rudolph Löhbach hat sich angelegen sein lassen, seiner Uebersetzung des „König Oedipus” jene von uns als nöthig bezeichneten Eigenschaften zu verleihen. Seine Arbeit zeigt den antiken Geist in modernem Gewande, aber in einem Gewande wie es unser Schönheitssinn fordert, ohne daß der Schönheit des Originals dadurch Gewalt angethan worden wäre.	
1864/21. 2. Zum Dante-Jubiläum, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Literatur, 306. h.; az 1–2. sor mellett jobbról függőleges vonalú jelölés grafittal.		
	Zum Dante-Jubiläum. Dante’s sechshundertste Säcularfeier (Mai 1865) hat Anlaß gegeben, daß gegen fünfzig der bekanntesten Autoren Italiens, darunter Cesare Cantu, Giuliani u. A., ein Werk ediren werden, welches einen ungewöhnlichen Reichthum gediegener Arbeiten umfassen und einen Blick in die erstaunliche Fülle von Kenntnissen und Ideen gewähren wird, die der gewaltige Dichtergenius in seinen Werken niedergelegt hat. Ein Porträt von Dante, nach Giotto’s Gemälde, und eine Abbildung der in Florenz befindlichen Darstellung der „göttlichen Komödie” von Vogel von Vogelstein werden die artistischen Beigaben dieses Sammelwerkes sein.	

1864/21. 3. „ <i>Hermann und Dorothea</i> ” <i>italienisch</i> , Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Literatur, 306. h.; az 1–2. sor mellett jobbról függőleges vonalú jelölés grafittal.		
	„ <i>Hermann und Dorothea</i> ” <i>italienisch</i> . Goethe’s „ <i>Hermann und Dorothea</i> ” erschien soeben in Mailand vom Cavaliere <i>Andrea Maffei</i> (dem Uebersetzer Schillers) zum ersten Mal ins Italienische metrisch übertragen.	
1864/21. 4. <i>Neue Shakespeare-Ausgaben</i> , Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Literatur, 307. h.; a 13–14. sor mellett balról függőleges vonalú jelölés grafittal.		
	<i>Neue Shakespeare-Ausgaben.</i> <i>Shakespeare’s Werke</i> von <i>Delius</i> (Elberfeld, Friderichs) erscheinen in einer neuen Auflage, von der wir den ersten Halbband (<i>Hamlet</i> , <i>Othello</i> und <i>Lear</i>) erhielten. Das Ganze wird sieben Bände zum Preise von vierzehn Thalern umfassen. Die Vorzüge dieser Ausgabe – Correctheit des Textes, geistreiche Wiederherstellung der ursprünglichen Lesart, vorzügliche Einleitungen zu den einzelnen Stücken, und nur wesentliche nothwendige Anmerkungen – bedürfen unserer Anerkennung nicht mehr. Die neue Ausgabe beruht auf einer abermaligen Recension des Textes mit Benutzung aller vorhandenen Hülfsmittel. – <i>Pictorial Edition of the Works of W. Shakespeare Part 1</i> (London, Routledge, Warne etc.) bringt Illustrationen in einem eleganten Vignetten-Styl. Sie sind (zwölfhundert werden versprochen) in die Erklärungen der Stücke eingeschoben. – <i>Cassells’s Illustrated Shakespeare</i> (London, Petter and Galfin) enthält kräftige Holzschnitte.	
1864/21. 5. <i>Neuigkeiten der Französischen Literatur</i> , Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Literatur, 308–309. h.; az első sor mellett balról rézsútos vonalú jelölés grafittal.		
/	<i>Neuigkeiten der französischen Literatur.</i> In Paris macht gegenwärtig ein Roman der Gebrüder <i>Goncourt</i> (Verfasser einer authentischen Geschichte <i>Marie Antoinettens</i> , sowie des trefflichen Werkes: <i>Le nièces de Mazarin</i> [!]) großes Aufsehen. Der Titel des Buches lautet „ <i>Mille</i> [!] <i>Mauperin</i> ” und als namentlich gelungen bezeichnet man darin die Schilderung der reichen Bourgeoisie unter dem zweiten Kaiserreich und das Charakterbild eines Beichtvaters der vornehmen Welt. Es kommt also hier außer dem novellistischen auch das Zeitinteresse in Betracht. – Der alte, geistig aber noch immer frische und rüstige <i>Paul de Kock</i> hat wieder zwei in gewohnter Manier gehaltene, frivole Romane veröffentlicht. Solch bejahrten Herrn sich noch fortdauernd so leichtfertig und faunisch geberden zu sehen, ist freilich nichts weniger als ein schönes Schauspiel. – Von dem Autor des Romans: „ <i>Le Maudit</i> ” kündigt man ein neues Werk: „ <i>La Religieuse</i> ” an. Es will also der ungenannte Verfasser sich auch jetzt wieder, wie es scheint, auf dem Gebiet der kirchlichen Polemik bewegen. – Von <i>Ernst Renan</i> erwartet man demnächst die Fortsetzung seines „ <i>Leben Jesu</i> ”: „ <i>La Vie de St. Paul</i> ”, worin dieser Heilige	

	[309] als der eigentliche Stifter des Christenthums nachgewiesen werden soll.	
1864/21. 6. <i>Die Theodor Pixi'schen Illustrationen zu deutschen Volks- und Lieblingsliedern</i> , Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Bildende Kunst, 310. h.; a 11–13. sor mellett jobbról kijelölés grafittal. A jelölés eredete bizonytalan, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 5. típusba tartozik (többszörösen vastagított vonal).		
	<i>Die Theodor Pixi'schen Illustrationen zu deutschen Volks- und Lieblingsliedern</i> sind nun bereits bis zum siebenten Blatte – „Schlimme Nachbarschaft“ – gediehen und zwei weitere in Arbeit begriffen. Am ansprechendsten erscheinen immer diejenigen seiner Compositionen, in welchen er sich in Bezug auf die Erfindung beschränkt. Hier wirkt er entschieden bedeutender, als da, wo er zum Ausdruck seiner Gedanken weiter um sich greift. Als Beleg hierfür kann man namentlich seine Bilder zu „Schäfers Klagelied“, sowie zu dem bekannten: „In einem kühlen Grunde“ anführen, in welchen er durch eine einzige Gestalt das Interesse unwiderstehlich zu fesseln verstand. In den letzten Tagen ward Pixi noch durch einen sehr ehrenvollen Auftrag aus England ausgezeichnet, dem zufolge er zu einer Prachtausgabe von Miltons „verlorenem Paradies“ eine beträchtliche Anzahl von Illustrationen zeichnen wird.	
1864/21. 7. <i>Das Frankfurter Schiller-Denkmal</i> , Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Bildende Kunst, 312. h.; az 1–2. sor mellett jobbról rézsútos vonalú jelölés grafittal.		
	<i>Das Frankfurter Schiller-Denkmal.</i> Am 9. Mai fand die feierliche Enthüllung der in der Erzgießerei von <i>Dielmann</i> gegossenen Statue Schillers statt. Vielleicht darf man sagen, daß sie nächst der Auffassung des Dichters in Rietschels bekannter Gruppe die gelungenste Schillerfigur sei, die bisher existirt. Erreicht sie die gediegene Arbeit, das edle Stylgefühl Rietschels auch nicht ganz, so ist sie dagegen unstreitig glücklicher drapirt und zeigt eine bessere, reichere Silhouette. Der Dichter ist im langsamen Gehen dargestellt, sinnend, wie den Eingebungen des Genius lauschend, Griffel und Schreibheft in den Händen, um jene festzuhalten, von dem Mantel umgeben, der im Ganzen eine gefällige Wirkung macht. Das ganze westliche Ende der Zeil, welche an den Schiller-Platz angrenzt, war gefüllt mit einer zahlreichen Menschenmenge Einheimischer und Fremder. Der Raum um das Denkmal war für die von dem Schiller-Comité geladenen Gäste abgeschlossen, worunter die regierenden Bürgermeister, der Senat, der ständige Bürgerausschuß, der gesetzgebende Körper, die Generalität und das Officiercorps der Bundestruppen, die Directoren und Lehrer der Schulen etc., vor allem aber der seit einiger Zeit in Frankfurt lebende einzige Enkels Schillers, Herr von Gleichen-Thienen. Die Feier begann nach dem Schlag der zwölften Stunde mit dem vom Liederkranz und einer Elite aller hiesigen Männergesangsvereine vorgetragenen Mendelssohn-Bartholdy'schen	

	<p>Chor an die Künstler. Hierauf folgte die Festrede, in welcher der Gymnasialdirector Mommsen den gefeierten Dichter als einen Priester des edelsten und höchsten, als einen Helden deutscher Arbeit als einen Herrscher und Gebieter, einen König der Herzen schilderte, in Worten die in den Gemüthern der Hörer den mächtigsten Anklang fanden. G[le]iche Wirkung hatte der Schlußgesang der von Friedrich Hornfeck, dem bekannten Verfasser des Schenckenbuchs, gedichteten Strophen, von C. Bischoff in Musik gesetzt.</p>	
<p>1864/21. 8. <i>Eine Sitzung des deutschen Bühnencartellvereins</i>, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Theater, 314. h.; a 7–10. sor közelében jobbról rézsútos vonalú jelölés grafittal.</p>		
	<p><i>Eine Sitzung des deutschen Bühnencartellvereins</i> hat neuerdings wieder (am 6. und 7. Mai) in Leipzig stattgefunden und waren dabei anwesend: der Vorsitzende, Generalintendant von Hülsen aus Berlin, Generalintendant Dingelstedt aus Weimar, Generaldirector von Könneritz aus Dresden, die Intendanten von Bose, von Heeringen und von Brandt aus Wiesbaden, Cassel und Dessau, ferner Commissionsrath Wallner aus Berlin, / Commissionsrath Woltersdorff aus Königsberg, Director Schwe- / mer aus Breslau, Director Nowack aus Magdeburg u. A. Zu- / nächst wurde beschlossen, auf eine Verminderung der allzuhohen / und anspruchsvollen Sänger- und Gastspielhonorare hinzuwirken. Sodann regte Herr von Hülsen die Idee einer in Berlin, zum Theil mit Staatsmitteln, zu errichtenden Theaterschule an, für die der König von Preußen wohl ein Gebäude bewilligen würde. Herr von Hülsen hat sich mit seiner Initiative ein bedeutendes Verdienst erworben und wünschen wir von Herzen, daß die Ausführung nicht zu lange auf sich warten lasse und eine solche werde, von der man sich wirklichen Erfolg und Nutzen versprechen kann. Einen guten Einfall hatte auch Herr Woltersdorff: er wußte die Versammelten für Gründung einer „Meyerbeerstiftung“ zu gewinnen. Jede Bühne, die zum Cartellverein gehört, soll alljährlich eine Meyerbeer'sche Oper als Benefiz für die Stiftungscasse geben und mit deren allmählich anwachsendem Vermögen würden dann junge talentvolle Componisten unterstützt. Am zweiten Tage der Sitzungen kam noch eine aus den Herren Feodor Wehl und Advocat Judeich bestehende Deputation des in Dresden neu ins Leben gerufenen „Shakespearevereins“ herüber, um bei den Intendanten und Directoren für allgemeine Annahme der Autoren-Tantieme zu wirken. Soviel wir aus sicherer Quelle vernehmen, sind den beiden Herren die befriedigendsten Zusagen gemacht worden.</p>	

1864/21. 9. *Zarte Rücksichtnahme einer Theaterdirection*, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Theater, 315. h.; az első sor mellett balról jelölés grafitál. A jelölés eredete bizonytalan, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 2. típushoz tartozik.

q	<i>Zarte Rücksichtnahme einer Theaterdirection.</i> In Görner's Lustspiel: „Ein geadelter Kaufmann” ist die Titelfigur bekanntlich ein gemüthlich und glücklich in seiner Familie lebender, seinen Reichthum in der verständigsten und maßvollsten Weise genießender, von Allen hochgeachteter Herrscher, in den plötzlich, als er vom Fürsten einen Adelsbrief erhält, der Hochmuthsteufel mit seinem gesammten diabolischen Anhang fährt: Verschwendung, Müßiggang, Hartherzigkeit, Undank u. s. w. Nun wollte das Stück, das überall freundliche Aufnahme gefunden, doch auch der Bremer Theaterdirector geben, aber er bedachte sich, ob er das in einer so prononcirten Handelsstadt thun dürfe? Wie nun, wenn die Herren Bremer empfindlich würden und sich beleidigt fühlten? Da mußte ein Ausweg getroffen werden und so erhielt denn das Lustspiel den Namen: „Ein geadelter Kaufmann in der Residenz.”	
---	--	--

1864/21. 10. *Eine schwedische Nachtigall*, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Theater, 315. h.; az első sor mellett balról jelölés grafitál. A jelölés eredete bizonytalan, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 2. típushoz tartozik.

q	<i>Eine neue schwedische Nachtigall.</i> In den Pariser Salons macht eine junge schwedische Sängerin, Frl. <i>Freija Riberg</i> , seit einiger Zeit Aufsehen durch ihren gefühlvollen Vortrag schwedischer Volkslieder. Man rühmt an ihr eine höchst poetische Auffassung. Der eigenthümliche Eindruck ihres Gesanges wird erhöht durch die schlanke Gestalt und ungewöhnlich bleiche Gesichtsfarbe der Künstlerin sowie durch den Umstand, daß sie sich stets weiß trägt. Man nennt sie den „nordischen Schwan” und die „singende Schneeflocke”.	
---	---	--

1864/21. 11. *Aus der französischen Theaterwelt*, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Theater, 315–316. h.; az első sor mellett balról jelölés grafitál. A jelölés eredete bizonytalan, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 2. típushoz tartozik.

q	<i>Aus der französischen Theaterwelt.</i> Bei der Probe noch hat sich F. <i>David</i> entschlossen, seine Oper: „La Captive” nicht geben zu lassen, sie hat seinen eigenen Beifall nicht und der Componist will sich kluger Weise nicht einem Fiasco aussetzen. Dagegen schreibt er bereits wieder an einem neuen Werke: „Tout est bien qui finit bien”, dessen Text ihm eine Trias von Autoren: Leuven, Carré und Hadot nach Shakespeare's Lustspiel: „Ende gut Alles gut” zusammengestellt haben. – Das Théâtre lyrique zu Paris studirt eine Oper des Grafen <i>Gabrieli</i> : „Fanchette” ein und bei einem jungen Compositeur, Namens <i>Germain</i> in Carcassonne, der der Leitung genannter Bühne eine große Oper: „Jeanne d' Arc” eingesendet hat, bestellte	
---	---	--

	<p>letztere zunächst eine kleine Operette. Gefällt diese, so soll dann auch das größere Werk zur Aufführung kommen. – Für die Saison in Baden-Baden sind drei neue Opern geschrieben worden: von Gustav <i>Hequet</i> „De par le roi“, von <i>Prosper Pascal</i> „La fleur [!] de lotus“ und von einer Dame der vor-</p> <p>[316]</p> <p>nehmen Gesellschaft, deren Namen noch ein Geheimniß: „Le Rouet“. – Aus dem Nachlaß Lecomte's hat man noch ein im Verein mit Alberic Second verfaßtes Schauspiel: „Retiré des affaires“ gefunden, welches auf dem Variétéstheater zur Darstellung kommen wird.</p>	
1864/21. 12. Eine Shakespeare-Novelle , Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Theater, 316. h.; az első sor mellett balról kettős vízszintes vonalú jelölés grafittal.		
=	<p><i>Eine Shakespeare-Novelle</i>. Wir lesen in der Kölbel'schen Theaterchronik einen allerliebsten Nachtrag zur Shakespearefeier in Form einer aus nur achtzehn Zeilen bestehenden Novelle. „Richard“ war ein vermögender „Kaufmann von Venedig“ und in der ganzen Stadt als „Othello“ bekannt, der mehr als oft „Viel Lärmen um Nichts“ machte. „Julie“, seine Gattin, liebte ihn über Alles, hatte „Liebes Leid“ und „Liebes Lust“ mit ihm getheilt, dennoch verging kein Tag, wo nicht „der Sturm“ im Hause tobte, und sie, endlich der ewigen Eifersüchteleien überdrüssig, beschloß, sich von ihm zu trennen. „Wie es Euch gefällt“, rief er; „Heinrich“, mir graut vor Dir, sprach sie schluchzend, denkst Du noch der schönen Tage unsrer ersten Liebe, ach, es war ein „Sommernachtstraum“. Nein, ein „Wintermärchen“, entgegnete er mürrisch und sie ging, um nie wiederzukehren. Da beschloß er „die Zähmung der Widerspenstigen“ und folgte ihr ins Haus der Eltern; diese aber ließen ihren „Cäsar“ auf ihn los und riefen: Fort aus unseren Augen, nie erhaltet ihr zurück, „was ihr wollt!“ Jetzt legte er sich aufs Bitten, beschwor ein paar Tanten, sich für ihn zu verwenden, diese lösten „die Komödie der Irrung“ auf; er erhielt durch „die lustigen Weiber“ seine Gattin zurück, besserte sich und Alles rief vergnügt: „Ende gut, Alles gut!“</p>	
1864/21. 13. Adeline Patti , Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Theater, 316. h.; az első sor mellett balról jelölés grafittal. A jelölés eredete bizonytalan, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 2. típushoz tartozik.		
q	<p><i>Adeline Patti</i> genießt in Paris einer außerordentlichen Beliebtheit, ja sie erregt eine Art Fanatismus. Unlängst sang sie in der italienischen Oper wieder die „Rosine“ im „Barbier von Sevilla“, und das Haus war zum Brechen voll. Das Ensemble war ausgezeichnet und alle einzelnen Leistungen vorzüglich, so daß eigentlich die Patti aus dem ganzen Rahmen nicht besonders herausglänzte; sie sang auch ihre Partie zwar mit großer Virtuosität, brachte aber fast zu viele Coloraturen und sogenannte Verschönerungen an, was bei Rossini'scher Musik gewiß über-</p>	

	<p>flüssig ist; trotzdem wurde sie im eigentlichsten Sinne des Worts mit Blumen überschüttet, sie stand in einem Berge von Bouquets, und ein junger Russe warf ihr sogar nach jedem Aufzuge kostbare Schmucksachen zu. Rossini selbst hat übrigens ein ziemlich scharfes Wort über die Patti oder vielmehr ihren Schwager gesprochen, den öfter genannten Kapellmeister Strakosch, welcher ihr alle ihre Partien einstudirt. Eines Tages wurde der Altmeister gefragt, ob er die Cavatine aus dem Barbier von der Patti habe singen hören? „Ja wohl“, erwiderte der Maestro malitiös, „mais ce n'est plus <i>mon</i> barbier, c'est le barbier <i>stracochonné</i>,“ – wobei er wahrscheinlich den Ton nicht gerade auf die erste Silbe dieses ungeheuerlichen Wortes gelegt haben wird.</p>	
--	--	--

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A lapszám jelöléseiről – A 6., 9., 10., 11., 13. tételnél, bár a jelölések nehezen felismerhetők, jól látszik, hogy eltérnek Arany szokásos jeleitől. A 6. tételnél a bevezető tanulmány táblázata szerinti 5. típusú jel látható, a többinél a 2. típusú szignó, melyről gyanítható, hogy Gyulai Pálhoz kötődik. Vagy oly módon, hogy Arany neki szánta a fordítandó glosszákat, vagy úgy, hogy maga Gyulai jelölte ki a szövegeket. Érdekes ugyanakkor, hogy a 11. és 13. tétel között a 12. számú tételt, vagyis a Shakespeare-novelláról szóló glosszát Arany szokásos jelöléseinek egyikével látjuk, bár a Koszorúban megjelent fordítás nem tőle ered. Úgy tűnik ennek alapján, hogy a lapszámból többen dolgoztak.

1864/21. 1.

„König Oedipus” in moderner Form – *Oidipusz király modern formában*, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Literatur, 305. h.

A német cikk fordítása – Oidipusz király új formában Rudolph Löhbachtól (Neuwied, Leipzig, Heuser). Egyre erősödik a felismerés, hogy a klasszikus ókor szellemiségét modern formában kell megjeleníteni, hogy a művelt, de az eredeti nyelvben kevésbé járatos olvasó számára élvezhetővé váljon. Ki vethetné a szemére annak, aki az ókori nyelvekben nem mozog otthonosan, hogy az antik versmérték távol áll ízlésétől, hogy a fordulatokat, kifejezéseket, mitológiai különlegességeket és hasonlókat, melyek csak a szakemberek számára élvezhetők, kellemetlennek találja? Szophoklész fordításában, mely szélesebb olvasóközönségnek készül, a drámai dialógusokat ötös jambusokba kell átírni, az ókori drámák lényeges elemét képező kardalokat pedig rimes dalokká kell alakítani. Rudolph Löhbach maga is fontosnak tartotta, hogy Oidipusz-fordításában ezeket az általunk is szükségesnek vélt módosításokat elvégezze. Munkájában az antik szellemiséget a mi szépérzékünknek megfelelő új köntösbe öltöztette, anélkül, hogy ezáltal az eredeti szöveg szépsége sérült volna.

Magyarázatok a német szöveghez

Rudolph Löhbach – Ez idő tájt andernachi rektor, a görög és latin nyelv tanára. Említett könyve 1864-ben jelent meg.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – II/I. 1864/21, máj. 22. Vegyes, 503. *Löhbach Rudolf Sophoklés „Oidipus király”-ját...* – A szerző az Európára hivatkozva tartalmi összefoglalót ad, és az egész magyar szövegnek ironikus felhangot kölcsönöz az utolsó, különös logikájú német mondat és fordítási elv kiemelésével. A klasszikusok formai átalakításával Arany is

kísérletezett az 1850-es évek közepén, igaz, hogy nem antik szerzőkkel, hanem Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelmével*. Még 1860-ban is gondolkodott a folytatásán, átírta végül töredék maradt. Az eredeti szöveg átformálásában azonban a legteljesebb óvatosságot tartotta szükségesnek: „Oly *nyelvbeli* s másforma átöntés, melyet a lapok emlegetnek, soha, eszem ágában sem fordult meg, nem is hiszem, hogy valaha igaz költő olyat merészelné” – írja Tompa Mihálynak 1860. március 30-án (AJÖM XVII. 383–384; az átdolgozás szövege: AJÖM VI. 70–89, Voinovich Géza jegyzetei: 231–232). A jelen glossza kommentárja arra utal, szerzője a modernizálás és átírás minden módját elutasítja, a fordításban az alaki, tartalmi és verstani hűséget egyaránt fontosnak tekinti.

A Ko szövege:

„Löblich Rudolf Sophokles »Oedipus király«-ját ötös jambusokban, a kardalokat lyrai rimes énekekre változtatva, fordítá le németre. Fordítása az antik szellemet modern ruhában adja, mely azonban, az »Europa« szerént, az eredeti szépségein nem tesz erőszakot.”

A szerzőség kérdése – A glosszában megnyilvánuló ironia és az átvétel módja Arany szerzőségére utal.

1864/21. 2.

Zum Dante-Jubiläum – A *Dante-jubileumhoz*, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Literatur, 306. h.

A német cikk fordítása – Dante születésének hat évszázados ünnepe (1865. május) alkalmat nyújtott arra, hogy Itália mintegy ötven ismert szerzője, köztük Cesare Cantù, Giuliani és mások, egy gyűjteményt adjanak ki gazdag munkásságukból, és bepillantást nyújtsanak a hatalmas költőgénusz által felhamozott ismeretek és eszmék sokaságába. A kötet művészi melléklete a Giotto portréja nyomán készült Dante-arckép és Vogel von Vogelstein Firenzében található, az *Isteni színjátékot* ábrázoló képe lesz.

Magyarázatok a német szöveghez

[Az *olasz Dante-kötet*] – A német szerző által ismertetett terv megvalósult, és a könyv két kötetben meg is jelent: *Dante e il suo secolo*, In Firenze, Tipi di M. Cellini E. C., 1865, 1–2. A kötet élén valóban a Giotto-féle Dante-arckép és az *Isteni színjáték*ról készült kép áll. A kötet értekezéseket tartalmaz Dantéről és koráról.

Cesare Cantù – (1804–1885), olasz történész, irodalmár, politikus

Giambattista Giuliani – (1818–1884), Dante-kutató

Giotto di Bondone – (1267–1337), olasz reneszánsz festő, szobrász. Az ifjú Dantéről festett arcképe az *Égi köztársaság* című firenzei freskón maradt fenn.

Carl Christian Vogel von Vogelstein – (1788–1868), német festő. 1842 és 1845 között festette meg Olaszországban a *Dante in seiner Beziehung zur Divina Commedia* [Dante a Divina Commedia fényében] című képét, melyet a toszkánai nagyherceg megvásárolt tőle, és firenzei palotájában helyezett el. Az említett Dante-kötet elején az erről készült metszet áll.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első két sor mellett áll, és bizonytalan, hogy mi került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/21. 3.

„Hermann und Dorothea” italienisch – *Hermann és Dorothea olaszul*, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Literatur, 306. h.

A német cikk fordítása – Goethe *Hermann és Dorothea* című műve nemrég Milánóban jelent meg, első ízben metrikus olasz átültetésben. A fordító Cavaliere Andrea Maffei (Schiller olasz fordítója).

Magyarázatok a német szöveghez

Cavaliere Andrea Maffei – (1798–1885), olasz író, műfordító

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, de a glossza rövidségét tekintve a teljes szövegre vonatkozhat.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/21. 4.

Neue Shakespeare-Ausgaben – Új Shakespeare-kiadások, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Literatur, 307. h.

A német cikk fordítása – Deliustól Shakespeare művei új kiadásban jelennek meg (Elberfeld, Friderichs), melyből most az első kötet első részét vehetni kézbe (*Hamlet*, *Othello* és *Lear*). Az egész munka hét kötetet fog kitenni, és tizennégy tallérba fog kerülni. E munka érdemeit – a textológiai pontosságot, az eredeti olvasat helyreállítását, az egyes darabokhoz írt kiváló bevezetőket és csupán a szükséges helyekre korlátozódó magyarázatokat – már nem kell külön méltatnunk. Az új kiadás a szöveg körültekintő felülvizsgálatának eredményeit tartalmazza. – Ugyancsak megjelent: *Pictorial Edition of the Works of W. Shakespeare*, Part 1 (London, Routledge, Warne etc.), mely illusztrációkat tartalmaz elegáns vignette-stílusban. Mintegy ezerkétszáz képet ígérnek, melyeket a szövegmagyarázatok közé illesztenek. – Megjelent még a *Cassells's Illustrated Shakespeare* című kötet (London, Petter and Galfin), minőséges fametszetekkel.

Magyarázatok a német szöveghez

Nicolaus Delius – (1813–1888), német filológus, Shakespeare-kutató. A német Shakespeare Társaság alapítója és elnöke. 1854-ben adta ki az angol Shakespeare-szövegeket egy kötetben: *The Complete Works of William Shakspeare*, Leipzig, Baumgärtner, ez a kötet teljesen angol nyelvű volt. Ezután jelent meg 1860-ig hét kötetben egy kiadás, melyben a szöveg angol volt, a magyarázatok németül készültek. 1864–1865-ben jelent meg tőle a hétkötetes változat második, javított kiadásban: *Shakspeare's Werke*, Herausgegeben und erklärt von Dr. Nicolaus Delius, Elberfeld, Friderichs. Művét a legjobb 19. századi Shakespeare-kiadások közé sorolták. Arany ismerte a hétkötetes változat első kiadását. Tomori Anasztáz megrendelte, és a Kisfaludy Társaság rendelkezésére bocsátotta a magyar Shakespeare-kiadáshoz. (Ld. Arany János Tomori Anasztáznak, 1858. nov 17. AJÖM XVII. 245; [A Shakespeare magyar kiadása ügyében előterjesztett jelentés], AJÖM VII. 357. 108. sz., AJÖM XIII. 339–343. Saját fordításaihoz (*A Szent-Iván éji álom*, *Hamlet*, *János király*) Arany maga is használta e kiadást. (Ld. Ferenczi Zoltán: *Arany „János király” fordításáról*, Magyar Shakespeare-Tár 1918, 130–150. A Shakespeare-fordítások kritikai kiadását előkészítő Paraizs Júlia, kutatásai alapján, szintén igazolta a tényt, hogy Arany mindhárom fordításában felismerhetők a Delius-kiadás nyomai.)

Pictorial Edition... – A német glosszáíró két, egymástól független kiadást téveszt össze. A *Pictorial Edition...* című illusztrált Shakespeare-kötet kiadója Charles Knight (1791–1873) volt, és nyolc kötetben jelentette meg művét, első ízben 1838 és 1841 között. 1864-től az utánnomását kezdték kiadni, mert a második kiadás csak 1867-ben jelent meg. A korabeli lapok mintegy 1000 képet ígértek 1864-ben az elkövetkezendő nyolc kötetben. A Routledge kiadó azonban hirdetett egy másik illusztrált kiadást is, mely először 1858–1860-ban jelent

meg három kötetben: *Routledge's Illustrated Shakespeare (The Plays of Shakespeare)*, Edited by Howard Staunton. A képeket John Gilbert készítette a kötethez, a metszeteket pedig a Dalziel fivérek. Ebben a kiadványban a reklámok valóban 1200 képről szóltak.

vignette-stílus – A könyvillusztrációnak az a módja, amikor elhalványítják a képet, a szélei pedig elmosódnak, beleolvadnak a háttérbe

Cassell's Illustrated Shakespeare – Edited by Charles and Mary Clarke, illustr[ated] by H. C. Selous, London, Cassel, Petter and Galpin, 1864, 1–3. A kiadó nevét a glossza szerzője tévesen írja.

Az Arany által kijelölt rész – Arany feltehetően az illusztrált Shakespeare-kiadásról (*Pictorial edition...*) óhajtott hírt adni, ezért a glosszában azt a részét jelölte ki.

A Ko közlése – Nem jelent meg. Arany azonban más Shakespeare-kiadásokról rendszeresen hírt adott a Koszoróban:

Bodenstedt – a németek legjelesebb élő műfordítója, közelebbről Shakespeare Sonettjeit fordította le... Ko 1863/15, ápr. 12. Vegyes, 359. Ld. még AJÖM XII. 518. 516. – Regeszták, és TÍ 12. 104. (A glossza forrása ismeretlen.)

Clark W. G. és Glover F. egy új kritikai Shakespeare-kiadást rendeznek, Ko I/I. 1863/22, máj. 31. Vegyes, 527. (Forrás: Oesterreichische Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und öffentliches Leben, 1863. máj. 1. k. 569, tartalmi átvétel, részleges fordítással. Ld. még TÍ 23. 105.)

A közelgő Shakespeare-jubileumra Wiegandnál, Lipcsében, egy új teljes német Shakespeare-kiadás fog megjelenni..., Ko I/I. 1863/25, jún. 22. Vegyes, 599. (Az Europa Arannyal párhuzamosan tudósít róla: *Zur Shakespeare-Literatur*, Europa, 1863/27, Wochenchronik, Literatur, 400. h.).

1864/21. 5.

Neuigkeiten der Französischen Literatur – A francia irodalom újdonságai, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Literatur, 308–309. h.

A német cikk fordítása – Párizsban a Goncourt fivérek új regénye kelt nagy figyelmet. Korábban ők írták meg Maria Antoinette hiteles történetét, és egy kiváló könyv is tőlük ered: *Les Nièces de Mazarin* [Mazarin unokahúgai]. Mostani könyvük címe *Mlle Mauperin*, és különösen jól sikerültnek mondják benne a burzsoázia rajzát a második császárság idején, valamint az előkelő világ gyóntatójának alakját. A cselekményen túl tehát a korrajz is figyelemre méltó a műben. – Az idős, de testben és lélekben még mindig jó erőben lévő Paul de Kock két új regényt írt a maga megszokott, sikamlós modorában. Ilyen idős embernél a még mindig csapongó, udvarló kedv természetesen nem lehet más, mint vonzó színjáték. – A *Maudit* című regény szerzője új művet hirdet *La Religieuse* címmel. A névtelen szerző a jelek szerint újra az egyházi viták területére lépett. – Ernst Renantól a *Jézus élete* folytatása várható: *Szent Pál élete*, [309], melyben a szerző az apostolt a kereszténység tényleges alapítójaként ábrázolja.

Magyarázatok a német szöveghez

Goncourt fivérek – Edmond Goncourt (1822–1896) és Jules Goncourt (1830–1870), francia írók, akik közösen alkották regényeiket, drámáikat, és közösen adták ki *Journal* című lapjukat. Itt említett új regényük a *Renée Mauperin*, Paris, Charpentier, 1864. Korábbi művük: *Histoire de Marie Antoinette*, Paris, Didot, 1858. A *Les Nièces de Mazarin* című művet azonban nem ők írták, hanem Amédée Renée (1808–1859), Paris, Didot, 1856. Vagy a német glosszáíró tévedett, vagy a forrása, ahonnan a hírt vette. A Ko tévedése így az Európából ered.

Paul de Kock – Charles Paul de Kock (1793–1871), Magyarországon is gyakran fordított, olvasott francia regényíró. 1864-ben több műve is megjelent

(*Moustache, André le Savoyard, Zizine, Les Maris* stb.), így nem tudni, a német glosszairó melyekre utal. A Ko az „Uj könyvek” rovatban hirdette ugyan a szerző műveit és magyar fordításait, de Arany egyik lapja sem foglalkozott alaposabban a regényeivel. A SzF-ben Bérczy Károly egyik megjegyzése szól róla csupán: „Paul de Kock regényei a comicum alsó légkörében mozognak” (*Az irodalmi humorról*, III. rész, SzF I/I. 7. sz. 1860. dec. 19. 98).

Le Maudit – [Az elátkozott]; Jean-Hippolyte Michon (1806–1881) francia prédikátor és író munkája, aki Abbé*** álnéven írta egyházellenes műveit. A *La Religieuse* című művének kiadása: Paris, Brüssel, Lacroix, Verboekhoven et comp. 1864.

A *Le Maudit* című munkáról a Ko korábban is tudósított: *Párizsban igen kapkodnak egy „Az elátkozott” című regényt...*, II/I. 1864/3, jan. 17. Vegyes, 71. A művet több lap hirdette már 1863 végén; németül szintén 1863-ban jelent meg: *Der Verfluchte*, Deutsch von A. Diezmann, Leipzig, 1863; Brünn, Fr. Karafiat, 1864. E korábbi glossza fordítás a következő lapból: *Illustrierte Zeitung*, Leipzig, No. 1871, 1864. jan. 9. 30. A szerző kilétét 1864 januárjában már Arany is ismerte, a Koszorúban tudósított is róla: *Az általunk is említett „Elátkozott” című regényt Michon abbé írta...*, Ko II/I. 1864/4, jan. 24. Vegyes, 95. (A forrás ismeretlen.) 1864 júliusában még visszatér Arany a témára: *Ama bizonyos abbé ellen...*, ld. az *Europa* 1864/30. 4. jegyzetét.

Ernst Renan – Ld. az *Europa* 1864/17. 2. jegyzetét. A *Szent Pál* című műve 1900-ban jelent meg magyarul.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és a glossza nagy részére vonatkozik.

A Ko közlése – II/I. 1864/21, máj. 22. Vegyes, 503–504: *A francia irodalmi ujdonságok...* A glossza első három bekezdésének kihagyásos és tömörítő fordítása. A Renanról szóló részt a magyar szerző kihagyta.

A Ko szövege:

„A francia irodalmi ujdonságok közt legtöbbet beszélnek Goncourt testvérek »Mlle Mauperin« című regényéről. Szerzők már adtak egy pár jeles könyvet, mint: »Maria Antoinette története«, és »Le nièces [!] de Mazarin,« – s legujabb művekben is mesterek valának, különösen a második császárság gazdag bourgeoisie-a és egy elő[504]kelő gyóntató atya jellemzésében. – Paul de Kock is két regénynyel lépett föl egyszerre, szokott modorában, – az »Elátkozott« névtelen írójától pedig »La Religieuse« című regény van sajtó alatt.”

A szerzőség kérdése – A névelők elhagyása („Goncourt testvérek”, „Szerzők”) arra utal, hogy a glosszát nem Arany írta.

1864/21. 6.

Die Theodor Pixi'schen Illustrationen zu deutschen Volks- und Lieblingsliedern – Theodor Pixis illusztrációi a német népi és szerelmi dalokhoz, *Europa*, 1864/21, máj. 13. Chronik, Bildende Kunst, 310. h.

A német cikk fordítása – Theodor Pixis képsorozata a német népi és szerelmi dalokhoz már a hetediknél – a *Veszélyes szomszédság* (*Schlimme Nachbarschaft*) című versnél – tart, és még kettő van megkezdve. Pixisnek azok a legvonzóbb képei, melyeket saját elgondolása alapján készít. Ilyenkor sokkal jobbat alkot, mint amikor idegen, tőle távol álló gondolatokat követ. Bizonyításképp elég csak *A juhász dala* (*Schäfers Klage*), ford. Dóczi Lajos) című versre vagy az „In einem kühlen Grunde” [„Egy hűs vízparti telken”, Szalki Bernáth Attila ford.] kezdetű dalra utalni, melyekhez úgy készített képet, hogy egyetlen alak kiemelésével tudott hatást kelteni. A napokban

Pixist azzal tüntették ki Angliában, hogy Milton *Elveszett Paradicsom*ának díszkiadásához kérték fel illusztrációk készítésére.

Magyarázatok a német szöveghez

Theodor Pixis – (1831–1907), német festő és illusztrátor. Illusztrációkat készített többek között a Gudrun-énekhez, John Milton *Elveszett Paradicsom*ához, Wagner-művekhez. 1862-ben kezdte el festeni képsorozatát a német nép- és műdalokhoz. 1864-ben a sorozat a 7. képénél, Uhland *A veszélyes szomszédság* című versénél tartott. 1865. július 15-én, a 4. sz. 34. oldalán a Münchner Kunst-Anzeiger című lap már 12 elkészült képről számol be: 1. *Lohn der Untreue* (népdal); 2. *Was habe ich denn meinem Feinsliebchen gethan?* (népdal); 3. *Du bist wie eine Blume* (Heinrich Heine); 4. *Das zerbrochene Ringlein* (Joseph von Eichendorff); 5. *Nachruf* (August von Platen); 6. *An den Sonnenschein* (Robert Reinick); 7. *Schlimme Nachbarschaft* (Ludwig Uhland); 8. *Schäfers Klagelied* (Johann Wolfgang Goethe); 9. *Melusine* (Emanuel Geibel); *Kein Feuer, keine Kohle kann brennen so heiss...* (népdal); 11. *Der Ungenannten* (Ludwig Uhland); 12. *Wanderschaft* (Emanuel Geibel).

Schlimme Nachbarschaft – Ludwig Uhland verse magyarul *A veszélyes szomszédság* címmel jelent meg a Zala-Somogyi Közlöny 1872. április 25-i, 34. számában, egy „Y” szignóval jelzett szerzőtől.

In einem kühlen Grunde – [„Egy hűs vízparti telken”], Joseph von Eichendorff 1807/1808-as dalának első sora, mely kezdő sora mellett más címeken is ismeretes: *Lied* [Dal]; *Das zerbrochene Ringlein* [Az összetört gyűrűske]. Magyarra Szalki Bernáth Attila fordította *Dal* [Az összetört gyűrűske] címmel. A fordítás a *Magyarul Babelben* című online adatbázisban érhető el.

A kijelölt rész – A jelölés a Milton-illusztrációk angolai megrendeléséről szóló sorok mellett áll. Formáját tekintve nem Arany szokásos jelölései közé tartozik, ld. a bevezető tanulmány erről szóló fejezetét.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/21. 7.

Das Frankfurter Schiller-Denkmal – *A frankfurti Schiller-émlékmű*, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Bildende Kunst, 312. h.

A német cikk fordítása – Május 9-én történt a Dielmann által ércebe öntött frankfurti Schiller-szobor ünnepélyes leleplezése. A szoborról talán nem túlzás azt állítani, hogy Rietschel ismert kompozíciójának Schiller-alakja után ez a legjelentősebb ábrázolása a költőnek. Lehet, hogy nem éri utol amannak gondos munkáját, kifinomult stílusát, de kétségtelenül szerencsésebb kivitelezésű a szobor öltözéke és az alakábrázolás is jobb, gazdagabb, mint Rietschelé. A költőt a szobrász lassú séta közben jeleníti meg, elmélázva, ahogyan belső hangjára figyel, egyik kezében jegyzetfüzetet szorít magához gondolatai feljegyzésére, a másikban író tollat tart, és az alakját köpeny borítja, így az egész alak hatása megragadó. A Schiller-teret körülvevő utca nyugati oldala tele volt helyi és idegen emberekkel. Az emlékmű körüli részt lezárták a Schiller-bizottság által meghívott vendégek számára. Jelen voltak a polgármesteren kívül a szenátus és a városi tanács tagjai, a bírák, a katonai előljárók, iskolaigazgatók stb., mindenekelőtt azonban egy ideje a városban élő Schiller-unoka, Gleich-Thienen úr. Az ünnepség déli tizenkét órakor kezdődött, amikor a férfikórus előadta Mendelssohn-Bartholdy ünnepi dalát. Ezután következett az ünnepi beszéd. A gimnázium igazgatója, Mommsen a legnemesebb és legmagasabb értékek papjának, a német munka hőségének, a szívek urának és királyának nevezte a költőt, és szavai a hallgatóságra igen nagy hatással voltak. Gyengébb volt a hatása a záródalnak a sokak

által ismert *Schenkenbuch* [Csapos könyve] szerzőjétől, Friedrich Hornfecktől. A költeményét C. Bischoff zenésítette meg.

Magyarázatok a német szöveghez

Johannes Christian Dielmann – (1819–1886), német szobrász

Ernst Rietschel – (1804–1861), német szobrász, ő készítette többek között a Goethe–Schiller-émlékművet Weimarban. Ld. még az Europa 1863/29. 1. jegyzetét.

Gleichen-Thienen – Ludwig von Gleichen-Rußwurm (1836–1901), Schiller legkisebb lányának, Emiliának a fia, aki impresszionista festő volt. 1859-ben Frankfurtban nőül vette Elisabeth von Thienen-Adlerflycht bárónőt, és neje nevét is felvette.

an die Künstler – Felix Mendelssohn-Bartholdy Schiller *Die Künstler* (A művészek, ford. Dóczi Lajos) költeményére, férfikórusra írott 1846-os műve: *Festgesang an die Künstler nach Schillers Gedicht*, op. 68.

Tycho Mommsen – (1819–1900), Theodor Mommsen történész öccse, klasszika-filológus, 1864-től frankfurti gimnáziumigazgató

Friedrich Hornfeck – (1822–1882), német újságíró, költő. A *Schenkenbuch* című dalgyűjteménye 1855-ben jelent meg (Hamm, Grote'sche Buchhandlung). A kötet címe Goethe *Nyugat-keleti díván* című ciklusának egyik részét idézi, a *Saki Nameh* – *Das Schenkenbuch* című kisciklust. Magyarra Dóczi Lajos Csapos könyvének fordította (*Goethe költeményei*, Budapest, Lampel, 1906). A *Nyugat-keleti díván* Halasi Zoltán által szerkesztett fordításkötetében (Magyar Könyvklub, Budapest, 2001) a verssorozat *Száki-náme, A pohárnok könyve* címet kapta.

Bischoff – A zeneszerző a régi és híres nürnbergi zenészcsalád valamely tagja lehet: a zenelap-szerkesztő Ludwig Friedrich Christian Bischoff vagy fivére, Johann Carl Bischoff.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első két sorra, vagyis a glossza tényleges hírértékére, a szobor leleplezésének tényére vonatkozik.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de a Ko korábban már hírt adott a szobor készüléséről: *A Majna melletti Frankfurtban felállítandó Schiller-szobor...*, 1863. okt. 4. 14. sz. Vegyes, 335. (A forrás ismeretlen.) Schillerről és a Schiller-szobrokról ld. még az Europa 1864/7. 1. jegyzetét.

1864/21. 8.

Eine Sitzung des deutschen Bühnencartellvereins – *A német színházi kartellszövetség ülése*, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Theater, 314. h.

A német cikk fordítása – A német színházak kartellszövetsége május 6-án és 7-én újra összeült Lipcsében. Jelen voltak: elnökként a berlini főintendáns von Hülsen, Weimarból Dingelstedt főintendáns, Drezdából von Könneritz főigazgató; von Bose, von Heeringen és von Brandt intendánsok Wiesbadenből, Kasselből és Dessauból, Wallner tanácsos Berlinből, Woltersdorff tanácsos Königsbergből, Schwemer színházigazgató Boroszlóából, Nowack igazgató Magdeburgból és mások. Előbb a túlságosan magas énekesi és vendégszereplési díjak csökkentésére született megállapodás. Ezután vetette fel von Hülsen az ötletet, hogy Berlinben, részben állami segítséggel, alapítsanak színésziskolát, melynek céljaira a porosz király minden bizonnyal biztosítana épületet. A kezdeményezés óriási érdeme von Hülsennek, szívből kívánjuk, hogy a kivitelezés ne késlekedjen, és olyan intézmény álljon fel, amely valódi sikerrel és haszonnal jár. Jó javaslatlalt állt elő Woltersdorff is: létesítsenek Meyerbeer-alapítványt. A kartellhez tartozó minden színház mutasson be évente egy Meyerbeer-operát az alapítvány javára, és ebből segítsék a tehetséges fiatal zeneszerzőket. Az értekezés második napján még egy küldöttség érkezett a Drezdában

frissen alakult Shakespeare-egyesülettől. Feodor Wehl és Judeich ügyvéd az intendánsoknak és színházigazgatóknak a szerzői részesedés bevezetésére tettek javaslatot. Megbízható forrásból tudjuk, hogy javaslatukra kedvező választ kaptak.

Magyarázatok a német szöveghez

Botho Graf von Hülsen – (1815–1886), a német színházi szövetség (Bühnenverein) elnöke, 1851-től a porosz királyi színház főintendánsa

Franz Dingelstedt – Ld. az Europa 1863/14. 2. jegyzetét.

Otto von Könneritz – (1811–1866), 1862-től Drezdában az udvari színház igazgatója

Friedrich Freiherr von Bose – (1822–1890), 1857 és 1866 között Wiesbadenben a nassau hercegi színház intendánsa

Josias von Heeringen – (1809–1885), kasseli főudvarnok és színházi intendáns

Albert von Brandt báró – 1866-ig intendáns Dessauban

Franz Wallner – (1810–1876), német író, színész. Ő építtette a berlini Wallner-színházat, melyet 1864. december 3-án nyitottak meg.

Arthur Woltersdorff – (1817–1878), német jogász és több berlini színház vezetője volt, 1865-ben saját színházat alapított.

Friedrich Schwemer – (1818–1902), színházigazgató, rendező, színész és énekes Boroszlóban (Breslau, Wrocław)

Otto Nowack – (1829–1883), énekes, 1859-től a magdeburgi színház igazgatója

Feodor Wehl – (1821–1890), német író, dramaturg, rendező, színházkritikus

Meyerbeer-alapítvány – Giacomo Meyerbeer (1791–1864) német zene- és operaszerző ez év május 2-án hunyt el, az alapítványt a színházvezetők az ő emlékére indítványozták.

Edmund Judeich – (1826–1876), drezdai író és ügyvéd

tantième – részesedés, nyereség

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a magas énekesi és vendégszereplési díj csökkentéséről szóló szövegrészre vonatkozik.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de a Ko számára aktuális kérdésekkel foglalkozott. 1864-ben már szervezték, és 1865-ben Magyarországon is megnyílt az első Színitanoda. Egyik első tanára Egressy Gábor volt. Emellett Arany és Gyulai Pál az írói és a színészi segélyegyletekkel is rendszeresen foglalkozott a Koszorúban. Magyarországon Poméry János javaslatára 1861-ben alakult meg a Magyar Írók Segélyegylete. Elnöke id. gróf Károlyi István volt. Arany János bizottsági tagja, Gyulai Pál pedig 1862-től 1877-ig titkára volt a segélyegyletnek. Az Europa cikkei között is több alkalommal kijelöli vagy átveszi Arany a hasonló külföldi egyletek működésére vonatkozó írásokat. A színházi szerzők juttatásáról pl. 1865-ben is ír: *Valami fürkésző német már azt is kikutatta, hogy a szín-írói tantième története meddig vihető vissza...*, Ko III/I. 1865/12, márc. 19. Vegyes, 287. Forrás: *Zur Geschichte der Tantième*, ld. Europa 1865/12. 8.

1864/21. 9.

Zarte Rücksichtnahme einer Theaterdirection – Egy színházi igazgatóság gyengéd figyelmessége, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Theater, 315. h.

A német cikk fordítása – Az *Ein geadelter Kaufmann* [Egy nemessé lett kereskedő] című Görner-vígjátékban a főszereplő egy közismerten erényes, családja körében boldogan élő, gazdagságát értelmesen és mértékkel használó, köztisztelőben álló kereskedő, aki egy hercegtől váratlanul nemeslevelet kap. Ekkor azonban megszállja a dölyf ördöge, az összes rossz tulajdonsággal együtt: tékozló lesz, mulatozni kezd, keményszívű és hálátlan emberré válik. A darabot mindenütt jól fogadták, így a brémai színházigazgató is elő akarta adatni, azonban elgondolkodott, vajon egy olyan kifejezett kereskedővárosban, mint Bréma, szabad-e egy ilyen darabot játszani. Mi

történik, ha a brémai urakat érzékenyen érinti a darab, és megsértődnek? Megoldást kellett találnia, ezért ezt a címet adta a darabnak: „Egy nemessé lett kereskedő az udvarban.”

Magyarázatok a német szöveghez

Karl August Görner – (1806–1884), német színész és drámaíró, főként vígjátékokat, bohózatokat, gyermekdarabokat szerzett. Néhány művét, pl. az *Englisch (Angolosan)* című darabot az 1850-es évektől a Nemzeti Színház is játszotta.

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és a glossza anekdotikus jellegéből eredően feltehetően a teljes szövegre vonatkozik. A jelölés idegen eredetűnek tűnik.

A Ko közlése – Nem jelent meg. A Görner-darabról a Ko korábban már tudósított. Ld. az Europa 1863/49. 3. tételét.

1864/21. 10.

Eine schwedische Nachtigall – Egy svéd csalogány, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Theater, 315. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Freija Riberg [Freja Ryberg] – (1813–?), svéd színésznő, 1852-ben debütált. Az 1860-as években Párizsban telepedett le. Egy fénykép maradt róla 1862-ből, Johan Jakob Reinberg fényképésztől, Párizsból.

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és a teljes glosszára vonatkozik. A jelölés feltehetően idegen eredetű.

A Ko közlése – II/I. 1864/21, máj. 22. Vegyes, 504: *A párisi salonokban egy új svéd csalogány...* A fordító tartalmi átültetést készít, kihagyással és módosítással. Kihagyja, hogy a svéd énekesnő északi népdalokat énekel, és hogy költői előadásmódja magával ragadja a hallgatóságot. A „repülő hópehely” helyett az eredeti szövegben „éneklő hópehely” áll.

A Ko szövege:

„A párisi salonokban egy új svéd csalogány: Riberg Freija k.[is]a.[sszony] roppant feltűnést okoz bájos hangjával. Neve az »északi hattyú,« és »a repülő hópehely.« Mindig fehérben jár, s gyönyörű dalait még emeli szép karcsu termete és márvány halványsága.”

A szerzőség kérdése – Miután a magyar szerző elhagyja az információt, hogy a svéd énekesnő északi népdalokat énekel, feltehetően nem Arany a fordító, aki valószínűleg közölte volna ezt a tényt is. A jelölés módja sem Aranyra utal.

1864/21. 11.

Aus der französischen Theaterwelt – A francia színvilágból, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Theater, 315–316. h.

A német cikk fordítása – F. David a próbák idején – nagyon okosan – úgy döntött, mégsem engedi előadatni a *La Captive* [A rabnő] című operáját. Elégedetlen vele, és nem akarja magát bukásnak kitenni. Dolgozik azonban egy új operán, melynek címe „Minden jó, ha a vége jó”, és szövegét három szerző, Leuven, Carré és Hadot állította össze Shakespeare azonos című vígjátéka alapján. – A párizsi Théâtre Lyrique most tanulja be Gabrielli gróf „Fanchette” című operáját. A színház egy Germain nevű, carcassonne-i ifjú zeneszerzőtől, aki egy nagyoperát küldött be hozzájuk *Jeanne d’Arc* címmel, most egy kisebb, egyfelvonásos operettet kért, és ha az utóbbi megnyeri tetszésüket, akkor az előzőt is előadják. – A Baden-Baden-i [fürdő]szezonnra három opera készült: Gustav Hequet-től a *De par le roi* [A király nevében], Prosper Pascaltól a *La Fleur de lotus* [A lótuszvirág] és egy mű egy magasrangú hölgytől, [316] akinek neve még titok. A darab címe: *Le Rouet* [A rokka]. – Lecomte hagyatékából előkerült

egy Alberic Seconddal közösen írt darab: *Retiré des affaires* [A visszavonulás], melyet a Variété színház fog bemutatni.

Magyarázatok a német szöveghez

F. David – Félicien-César David (1810–1876), francia zeneszerző. Ld. az Europa 1863/26. 2. jegyzetét.

La Captive – [A rabnő]; az operát, melyen 1860-tól dolgozott, Félicien David életében nem is vitték színre. Ósbemutatója 1883-ban volt. Az operát a Ko korábban már említette, ld. az Europa 1863/49. 4. szövegét és jegyzetét.

Tout est bien... – A *Minden jó, ha vége jó* című Shakespeare-vígjáték alapján készült opera címe *Le Saphir (A zafír)*. A párizsi Opéra Comique mutatta be 1865. március 8-án, a darab cselekményéről és a bemutatóról ld. az Europa 1863/26. 2. és 1865/15. 1. tételét.

Leuven, Carré, Hadot – Ld. az Europa 1865/15. 1. jegyzetét.

Graf Gabrieli – Nicolò Gabrielli gróf (1814–1891), olasz romantikus operaszerző és karmester. Itt említett művének teljes címe: *Les Mémoires de Fanchette* [Fanchette emlékirata], egyfelvonásos vígopera, 1865-ben mutatták be Párizsban.

Pierre Germain – (1817–1891), carcassone-i származású francia zeneszerző

Charles Joseph Gustave Héquet – (1803–1865), francia író és zeneszerző

Prosper Pascal – (1825–1880), francia zeneszerző

Le Rouet – Marie de Grandval (Marie-Félicie-Clémence de Reiset, Vicomtesse de Grandval, 1828–1907), többféle álnéven és névtelenül alkotó francia zeneszerzőnő dalműve [A rokk].

Jules François Lecomte – (1814–1864), francia író, drámaíró, a *Le Monde Illustré* című képes hetilap szerzője és kiadója volt. 1864. április 24-én hunyt el. Alberic Second (1817–1887) francia író, újságíró, dramaturg a közeli barátja volt. Közösen írt darabjuk előadásának sem kortárs, sem későbbi nyoma nincs.

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és az átvétel alapján az első bekezdésre vonatkozik.

A Ko közlése – II/I. 1864/21, máj. 22. Vegyes, 504: *David Bódog »La Captive« című legújabb dalművét...* A magyar szerző az első bekezdést veszi át kihagyásos fordítással. Elhagyja a szövegírók neveit, és betoldja – kommentár gyanánt – az „önkritika” kifejezést, ami a glossza pedagógiai célzatosságát erősíti fel.

A Ko szövege:

„David Bódog [David Felician] »La Captive« című legújabb dalművét a színházi próbákról vette vissza. Nincs vele megelégedve, s ritka ön-kritikával, nem engedi előadatni. E helyett új operán dolgozik, melynek szövegét három ember állította össze számára, Shakespeare »Ha vége jó, minden jó« című vígjátékából.”

A szerzőség kérdése – A nyelvi és stilisztikai sajátosságok alapján nem Arany glosszája. Erre utal a jelölés módja is.

1864/21. 12.

Eine Shakespeare-Novelle – Egy Shakespeare-novella, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Theater, 316. h.

A német cikk fordítása – A Kölbl-féle Theaterchronik című lapban olvasható egy kedves kis utóhang a Shakespeare-ünnephez, egy mindössze 18 sorból álló elbeszélés. „Richard” egy tehetős „velencei kalmár” volt, akit az egész város „Othelló”-nak nevezett, és aki igen gyakran csapott „sok hűhót semmiért”. „Júlia”, a neje, mindennél jobban szerette őt, megosztotta vele a szerelmi bánatot és örömet, vagyis nem hagyta, hogy „felsült szerelmesek” legyenek. Ennek ellenére nem múlt el nap, hogy ne tombolt volna „vihár” a házban. Végül megúnva a féltékenységet, Júlia úgy döntött,

elhagyja a férjét. „Ahogy tetszik!” – kiáltotta a férj. „Henrik – zokogta a nő –, megriasztasz, gondolj csak szerelmünk régi szép napjaira, ah, az egy »szentivánéji álom« volt.” „Nem igaz – válaszolta mogorván a férj –, inkább »téli regének« nevezném. Júlia pedig elindult, hogy soha többé ne térjen vissza. A férj eldöntötte, hogy megzabolazza a „makrancos hölgyet”, és követte nejét a szülei házába. A szülők azonban rászabadították „Cézár” kutyájukat, és azt kiáltották neki: „Tűnjön a szemünk elől, sohasem kapja vissza a lányunkat, itt nem tehet meg mindent, »amit akar!«” A férj most könnyögőre fogta a dolgot, felkért néhány nagynénit, hogy járjanak közben az érdekében, ezek pedig megoldották a „tévedések vígjátékát”; a férj a „víg nőknek” köszönhetően visszakapta feleségét, megjavult, és mindenki megkönnyebbülve kiáltott: „Minden jó, ha a vége jó”.

Magyarázatok a német szöveghez

Kölbel'sche „Theaterchronik” – *Allgemeine Theater-Chronik*, Organ für das Gesamtinteresse der deutschen Bühnen und ihrer Mitglieder, Herausgeber Victor Kölbel, Leipzig, Sturm und Koppe. Lipcsei színházi hetilap.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és az átvétel alapján a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – II/I. 1864/21, máj. 22. Vegyes, 504: *Egy rövid novella a Kölbel-féle „Theaterchronik”-ból*. A szerző kisebb módosításokkal a teljes glosszát fordítja.

A Ko szövege:

„Egy rövid novella a Kölbel-féle »Theaterchronik«-ból. »Richard« tehetős »Velencei kalmár« volt, s az egész városban mint »Othello« volt ismeretes, kinek házában nem egyszer volt »Sok zaj semmiért.« »Julia« – neje – mindennél jobban szerette, s megosztotá vele a »Szerelem keservé«-t és »A szerelem öröme«-t, s mégsem telt el nap, melyen ne tombolt volna »A vihar« a házában, míg végre a nő, megsokalván az örökös féltékenykedést, elhatározá, hogy elválk férjétől. »A mint tetszik« – mondá a férj; »Henrik borzadok tőled,« zokogá a nő, – emlékszel-e még első szerelmünk szép napjaira? – ah! csak »Nyár-éji álom« volt! Nem, »Téli rege,« választott ez mogorván, s a nő távozott, hogy soha többé vissza ne térjen. Ekkor a férj a »Makranczos hölgy megszelidítésé«-t határozá el, s a szülők [505] házába követé. De ezek »Caesar«-t uszíták rá s így szólának: Távozz szemeink elől, soha nem kapod vissza, »A mit akarsz.« Most kérni kezdett, egy pár nagynénéhez folyamodott, hogy szóljanak mellette, ezek megfejték a »Tévedések vígjátéká«-t. A »pajkos nők« által visszanyeré feleségét, megjavult, s mindenki boldogan kiáltott fel: »Ha vége jó, minden jó!«”

A szerzőség kérdése – A fordítás, a stílus, a címek használata, különösen a „Nyár-éji álom” változat arra utal, hogy a cikk fordítója Arany. *A Szent-Iván éji álom* című vígjátékot Arany fordításában a Nemzeti Színházban, Szigligeti Ede rendezésében, április 23-án játszották. Az MTA Kézirattárában őrzött autográf példányon (K 507) azonban ott szerepel a korábbi címváltozat is: *A Nyáréji álom*, majd Arany ezt áthúzta, és odaírta alá az új változatot: *Szentiván-éji álom*. Bizonytalan, hogy a módosítás mikor történhetett.

A *Nyáréji álom* cím 1844-től ebben a változatban szerepel Aranynál. 1844-ben az Ernst Ortlepp-féle német szöveg alapján próbafordítást küld belőle Szilágyi Istvánnak (AJÖM VI. 207). Arany László szerint Szalontán egy műkedvelő társasággal színre is vitte a darabot. Mint Arany László írja: „Ő osztotta ki a szerepeket, ő tanította be s ő festette a dekorációkat is.” (AJÖM VI. 207.)

A SzF első évfolyamában még mindig ez a címváltozat szerepel. Arany hosszú megjegyzést fűz Szász Károly bírálatához Vida József *Nemzeti koszorú* című kötetéről. Itt lábjegyzetben hivatkozik a *Nyáréji álomra* (SzF I. 1861. febr. 6. 14. sz. 215 és AJÖM XII. 278–282). Ugyanebben az évben ismét ezt a címváltozatot használja *A hindu dráma* című bírálatában (SzF I. 1861. júl. 18. 37. sz. 584 és AJÖM XI. 258–277). A Koszorúban 1864. február 21-én, a II. évf. 8. szám 191. oldalán már

az új címmel van híradás a darabról: „A Shakspeare-ünnepélyre nemcsak Angliában készülnek nagyban; nemcsak Bécsben szándékoznak a várszínházban apr. 23, 24 és 25-kén shakspearei darabokat adni, – hanem már a mi színházunknál is készülnek a pompás díszletek, melyek a Szent-Ivánéji álomhoz szükségesek.” Így közöl mutatóványt a fordításból a FL-ban (*Egy tündér dala „A szent-iván éji álomban.”* Arany János fordításából, 1864. I. félév, 301) és a Koszorúban (II/I. 1864/13, márc. 27. 348–353).

Az Europa cikkének fordítása során talán alkalmasabbnak találta Arany a korábbi címváltozatot, mint ahogyan *A windsori víg nők*et is itt „pajkos nőknek” írja. Az utóbbi vígjátékot 1845-ben szándékozott lefordítani, Nagy Ignáctól kérdezi márciusi levelében, érdekelné-e a könyvtárusokat (AJÖM XV. 14). Két felvonást átültetett belőle, mint Szilágyi Istvánnak 1845. aug. 1-jén írja, de miután Lemouton Emília Shakspeare-fordításai időközben megjelentek magyarul, így Arany abbahagyta a munkát (AJÖM XV. 16).

1864/21. 13.

Adeline Patti, Europa, 1864/21, máj. 13. Chronik, Theater, 316. h.

A német cikk fordítása – Adeline Pattit Párizsban kivételes, csaknem fanatikus rajongás veszi körül. Nemrég énekelte az olasz operában Rosine szerepét *A sevillei borbély*ből, és a színház zsúfolásig megtelt. A zenekar remekül játszott, és szinte minden teljesítmény kiváló volt, úgyhogy e környezetből Patti nem tűnt ki különösebben; ő is nagy virtuozitással énekelte a szerepét, bár sok koloratúrát, úgynevezett díszítést vitt bele, ami Rossini zenéjéhez minden bizonnyal felesleges. Ennek ellenére szó szerint elborították virággal, virágszokor-hegyek vették körül, egy orosz ifjú pedig minden felvonás után drága ékszereket dobált a színpadra. Rossini maga egyébként meglehetősen éles hangon szólt Pattiról, pontosabban annak sógoráról, a gyakran függöny elé hívott karmesterről, Strakoschról. Strakosch maga tanította be Adeline-nek a szerepet. Egy nap azt kérdezte Rossinitől, vajon hallotta-e Adeline-t a „borbély” cavatináját énekelni? – „Igenis – válaszolta Rossini gúnyosan –, csak hogy az nem az én borbélyom volt, és annyi elég is volt a *sztrakóstolóból*.”

Magyarázatok a német szöveghez

Adeline Patti – (1843–1919), szopránénekesnő, a híres olasz Patti család tagja, akik valamennyien színpadi szereplők, énekesek, zenészek voltak. A Ko is többször foglalkozott velük. Ld. az Europa 1863/40. 11. jegyzetét.

A sevillei borbély – Gioacchino Rossini operája (1816)

Maurice Strakosch – (1825–1887), cseh származású, Amerikában élő karmester, Adeline Patti sógora, Amalie Patti férje

cavatina – az operában az áriához hasonló magánének

stracochonné – A francia szóváltás egy szójátékra épül. Szó szerinti fordításban: „csak hogy ez nem az én borbélyom, hanem a Strakosch által elrontott borbély”, vagyis Rossini elégedetlen volt az előadással. A szójáték a Strakosch név és a francia „cochonné” („elrontani”) összevonásából ered.

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és feltehetően a teljes glosszára vonatkozik. Alakja szerint a jelölés nem Aranytól ered.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/22.

1864/22. 1. <i>Eine Monographie über Meyerbeer</i> , Europa, 1864/22, máj. 20. Chronik, Literatur, 322. h.; az első sor mellett balról jelölés grafittal. A jelölés eredete bizonytalan, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 2. típusoz tartozik. A 8. sor mellett jobbról autográf jegyzet Aranytól.		
q	<i>Eine Monographie über Meyerbeer.</i> Es war vorauszu- sehen, daß dem verstorbenen Meyerbeer nicht nur – was wohl auch nicht lange wird auf sich warten lassen – ein Monument aus Stein oder Erz, sondern auch literarische Denkmale gesetzt werden würden. Das erste dieser Art wollen zwei in Berlin wohnhafte Männer gemeinschaftlich unternehmen: der Tonkünstler und musikalische Schriftsteller <i>Hieronymus Truhn</i> und der Sprachlehrer und Schriftsteller <i>William Reymond</i> . Sie ge- denken ihr Werk gleichzeitig in deutscher und französischer Sprache herauszugeben. Geschwindigkeit ist keine Hexerei, pflegte Bosco zu sagen.	NB
1864/22. 2. <i>Our Mutual Friend</i> , by <i>Charles Dickens</i> , Europa, 1864/22, máj. 20. Chronik, Literatur, 324. h.; az első sor mellett balról jelölés grafittal. A jelölés eredete bizonytalan, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 2. típusoz tartozik.		
q	<i>Our mutual Friend</i> , by <i>Charles Dickens</i> (Tauchnitz- Ausgabe). Unser alter Freund Boz war, so lange er unter jenem Namen schrieb, ein Genremaler, der mehr helle als dunkle Farben auf der Palette hatte. Als Charles Dickens ist er nach und nach zu einem Rembrandt geworden. Wie viel dabei sociale Tendenz ist, brauchen wir nicht hervorzuheben, da seine Schriften es laut genug verkünden. Jede richtet sich gegen eines oder mehrere Gebrechen der modernen Gesellschaft, oder schildert die verderb- lichen Folgen eingerosteter Mißbräuche. Wohin dieses neueste Werk hinaus will, konnte uns beim Lesen der ersten Lieferung nicht klar werden. Dunkel und tief genug versprechen die Farben und Schatten auch hier zu werden. Ein Leichenfischer und ein Flußräuber sind die ersten auftretenden Personen. Um die von dem erstern gefundene Leiche wird die Handlung sich drehen. Im guten alten Styl der Pickwickier ist das zweite Kapitel geschrieben, das von einer funkelnelneuen Familie erzählt, die in einem funknelneuen Hause eines funkelnelneuen Londoner Stadt- viertels wohnt. Der Styl ist nicht immer natürlich und wird im Streben nach Originalität mitunter dunkel.	
1864/22. 3. <i>Heine's Book of Songs</i> , Europa, 1864/22, máj. 20. Chronik, Literatur, 324. h.; az első sor mellett balról jelölés grafittal. A jelölés eredete bizonytalan, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 2. típusoz tartozik.		
q	<i>Heine's Book of Songs</i> , translated by <i>Charles Le- land</i> (London, Trübner). In Heine's Buch der Lieder liegt eine Musik, die in einer fremden Sprache schwer wiederzugeben ist. Diese Musik hat jedoch Hr. Leland nicht selten glücklich getroffen,	

	<p>aber auch stellenweise gänzlich verfehlt. Zwei Proben werden dies Urtheil belegen. On the wings of songs hat folgende Strophe:</p> <p>The violets titter, caressing, Peeping up, as the planets appear, And the roses, their warm love confessing, Whisper words, soft perfumed, to each ear.</p> <p>Mit dieser Uebersetzung darf man das Original nicht vergleichen:</p> <p>Die Veilchen kichern und kosen Und schau'n nach den Sternen empor. Heimlich erzählen die Rosen Sich duftende Märchen ins Ohr.</p> <p>Ganz gelungen ist die Uebersetzung von: Ein Fichtenbaum steht einsam:</p> <p>A pinetree's standing lonely In the north on a mountain's brow, Nodding, with whitest cover, Wrapped up by ice and snow.</p> <p>He's dreaming of a palm-tree, Which, far in the Morning Land, Lonely and silent sorrows Mid burning rocks and sand.</p> <p>Einige der besten Lieder in solchen schönen Uebersetzungen zu geben, würde besser gewesen sein, als das ganze Buch der Lieder zu übersetzen.</p>	
--	---	--

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A lapszám jelöléseiről – A lapszámban mindhárom tétel mellett az a „q” alakú jelölés áll, mely talán Gyulai Pálhoz köthető (ld. a bevezető tanulmány fejezetét a jelölések jellegéről). A 3. glossza stílusa ugyanakkor Aranyra utal, itt azt feltételezzük, hogy Arany átírta a kapott anyagot. A Koszorúban egyedülálló módon az első glosszához Arany szerkesztőként fűz kommentárt, ami azt jelenti, ha idegen anyaggal dolgozott is, olvasta, felügyelte, ellenőrizte, esetleg átfogalmazta munkatársai írásait. A „Vegyes” rovatban ilyen jegyzet másutt nem fordul elő.

1864/22. 1.

Eine Monographie über Meyerbeer – *Monográfia Meyerbeerről*, Europa, 1864/22, máj. 20. Chronik, Literatur, 322. h.

A német cikk fordítása – Sejtteni lehetett, hogy az elhunyt Meyerbeernek nemcsak kőből és ércből fognak emléket állítani – erre valószínűleg nem is kell majd sokat várni –, hanem irodalmi megemlékezések is születnek. Az első műre e téren két Berlinben élő férfiú: Hieronymus Truhn, a zenész és zenei író, illetve William Reymond, a nyelvtanár és író együttesen vállalkozott. Úgy tervezik, hogy munkájukat egyszerre adják ki németül és franciául. A gyorsaság nem boszorkányság, szokta mondani Bosco.

Magyarázatok a német szöveghez

Giacomo Meyerbeer – Ld. az Europa 1863/14. 3. jegyzetét.

Hieronymus Truhn – (1811–1886), német karmester, dalszerző, zenekritikus volt. Berlini tartózkodása idején, 1858-tól Meyerbeer anyagilag is támogatta őt (ld. Sabine Henze-Döhring hrsg.: *Giacomo Meyerbeer, Briefwechsel und Tagebücher*, Berlin, De Gruyter, 2006, 636). Nincs nyoma annak, hogy a tervezett Meyerbeer-kötet a két szerzőtől később megjelent volna.

William Reymond – Közelebbi adatok nincsenek róla. Az Europa ugyanezen száma másik, már megjelent könyvét is hirdeti: *Corneille, Shakespeare et Goethe, étude sur l'influence anglo-germanique en France au 19. siècle, avec une lettre-préface de Sainte-Beuve*, Berlin, Charisius, 1864.

Bosco – Bosco Szent János (Giovanni Melchiorre Bosco Ochienna, 1815–1888), olasz pap, a Szalézi Társaság nevű szerzetesrend alapítója, nevelő tevékenysége közismert volt.

A kijelölt rész – Az első sor mellett kijelölő jelzés áll, ez feltehetően nem Aranytól származik. Azonban szokatlan módon, Arany autográf szöveges jelzése is ott áll a glossza mellett. A „NB” jelzés a latin „nota bene” („megjegyzendő”) rövidítése, és arra utal, hogy a Koszorúban lábjegyzetet fűzött a glosszához.

A Ko közlése – II/I. 1864/22, máj. 29. Vegyes, 528: *Külföldön az emberek sokkal élmesebbek...* Tartalomismertetés kommentárral.

A hír a német lapban látható jelölés alapján onnan származik, de a könyv címét más, ismeretlen forrásból idézi a magyar szerző. Az Europa mellett több külföldi lap is közli az információt (az angol Round Table, The Reader, a német Allgemeine Musikzeitung stb.). Ezek tartalmazzák a leendő könyv címét, ellenben nem szólnak a szerzők személyéről. Van emellett olyan lap, amelyik csak Truhn nevét említi, mások a „Reymond” nevet „Raymond” alakban tüntetik fel. A Ko szövege kompilációnak tűnik.

A Ko szövege:

„Külföldön az emberek sokkal élmesebbek, mint minálunk:*) ime alig temették el Meyerbeert, már életiratán dolgozik Berlinben Truhn Henrik (a zenészeti irodalomban ismert név) és Reymond Vilmos. – Talán azért ketten, hogy hamarabb elkészüljenek. A könyv czime: »Meyerbeer Jakab, mint ember és művész« lesz, s egyszerre fog Párizsban és Berlinben megjelenni francia és német nyelven.”

[Szerkesztői jegyzet a lap alján:] „*Nálunk sincs mit panaszkodni e felől. Szerk.”

A szerzőség kérdése – Németh G. Béla a glosszát nem tekinti Aranyénak – a jelölés típusa és az a tény, hogy Arany szerkesztői jegyzetet fűz hozzá, valóban erre utalna, azonban a glossza stílusa azt a következtetést is megengedi, hogy Arany javította, átfogalmazta a kapott anyagot. Az AJÖM csak a lapalji szerkesztői jegyzetet közli: AJÖM XII. 110. 317.

1864/22. 2.

Our Mutual Friend, by Charles Dickens – [Közös barátunk], Charles Dickenstől, Europa, 1864/22, máj. 20. Chronik, Literatur, 324. h.

A német cikk fordítása – A mi régi barátunk Boz volt, és amíg ezen a néven írt, zsánerfestő volt, sokkal több világos, mint sötét színnel a palettáján. Charles Dickens néven egyre inkább Rembrandt-hoz hasonlít. Hogy ebben mennyi a társadalmi célzatosság, nem szükséges hangsúlyoznunk, mert művei magukért beszélnek. Ezek általában a modern társadalom egy vagy több hibáját veszik célpontul, vagy pedig a társadalmi igazságtalanságok káros hatásait festik. Hogy ez az új mű mi ellen irányul, az első füzet alapján még nem világos a számunkra. A színek és árnyak azonban itt is sötét és mély világra utalnak. Egy halász és egy hullarabló az első két színrelépő szereplő a regényben. A történet aköré épül, hogy a halász egy hullát húz ki a vízből. A pickwickisták régi jó stílusában íródott a második fejezet, mely egy úgazdag

családról szól, egy újjgazdag házban, London újjgazdag negyedében. A stílus nem mindenütt természetes, és az eredetiségre való törekvés miatt helyenként túl homályos.

Magyarázatok a német szöveghez

Charles Dickens – (1812–1870), angol regényíró. Az általa szerkesztett hetilapok (Household Words, All the Year Round) a Ko egyik mintáját képezték, és Arany több fordítást közölt belőlük. Az itt említett műve, az *Our Mutual Friend* (Közös barátunk), utolsó befejezett regénye volt 1864–1865-ből. Magyarul az Európa Kiadónál, N. Kiss Zsuzsa fordításában 2013-ban jelent meg először.

Boz – Charles Dickens írói álneve korai műveiben, például első, nagysikerű regényében, *A Pickwick Klubban* (*The Posthumous Papers of the Pickwick Club*, 1837).

Rembrandt – (1606–1669), holland festő. Képein éles fény-árnyék kontrasztokat alkalmaz, ezért hasonlítja hozzá Dickens kései műveit a német szerző.

A kijelölt rész – A feltehetően idegen kéztől eredő jelölés a glossza első sora mellett áll, és a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – II/I. 1864/22, máj. 29. Vegyes, 528: *Dickens legujabb regénye...* Tartalmi átvétel, erős tömörítéssel, kihagyással. Érdekes, hogy a Koszorúban ez az egyetlen glossza, mely Dickensszel külön foglalkozik.

A Ko szövege:

„Dickens legujabb regénye: »Our mutual Friend«, már a Tauchnitz kiadásban is megjelent. A külföldi lapok nem igen dicsérik a genre-festőből Rembrandtá [!] változott író. Keresettséggel, természetlen rémitőségek festésével vádolják Dickenst, a régi jó, természetes Boz-zal szemben.”

A szerzőség kérdése – A TÍ 100. 115 Aranyénak tekinti a szöveget. A szokatlan szóképzés („természetlen”) és a jelölés jellege cáfolja Arany szerzőségét.

1864/22. 3.

Heine's Book of Songs – Heine Dalok könyve angolul, Európa, 1864/22, máj. 20. Chronik, Literatur, 324. h.

A német cikk fordítása – „Heine Dalok könyvében a költemények zeneiségét nehéz idegen nyelven visszaadni. Ezt a zeneiséget Leland úr nemegyszer szerencsésen át tudta vinni, helyenként azonban igen rosszul sikerült. Két példával támasztjuk alá ez ítéletet.”

[A német glossza szerzője itt a *Lyrisches Intermezzo* (Lírai közjáték) című ciklus IX. darabjának (*Auf Flügeln des Gesanges* – Endrődi Sándor fordításában: *Dalaim zengő szárnyán*) 3. versszakát idézi angolul és németül, mint a rosszul sikerült fordítás példáját. Ezután ugyanebből a ciklusból a XXXIII. dalt idézi angol fordításban. Az eredeti német szöveg: *Ein Fichtenbau steht einsam* (Horvát Henrik fordításában a cím: *Északi kopár szirten...*, Nadányi Zoltán fordításában: *Áll egy fenyő*).]

„Néhányat a legjobb dalokból ilyen szép fordításban adni sokkal jobb lett volna, mint a teljes Dalok könyvét lefordítani.”

Magyarázatok a német szöveghez

Heinrich Heine – (1797–1856), német romantikus költő, újságíró. A *Dalok* könyvét 1827-ben adta ki. Ld. az Európa 1864/4. 2. jegyzetét.

Charles Godfrey Leland – (1824–1903), amerikai író, művész, kritikus, újságíró, filológus, régész, humorista, katona, kiadó stb. és többek között fordító is. 1863-ban Heine *Útiképeit* jelentette meg angolul, 1864-ben a *Dalok* könyvét. Az angol Heine-kiadás eredetileg Amerikában jelent meg: *Heine's Book of*

Songs, translated by Charles G. Leland, Philadelphia, Leypoldt – New York, F. W. Christern, 1864.

A kijelölt rész – A jelölés a glossza első sora mellett áll, és a teljes szövegre vonatkozik, bár a magyar szerző nem fordítja le teljes egészében, csupán hivatkozik a glossza szövegére.

A Ko közlése – II/I. 1864/22, máj. 29. Vegyes, 528: *Heine „Dalok könyve”*... Tömörített, kihagyásos tartalomismertetés kommentárral.

A Ko szövege:

„Heine »Dalok könyve« most jelent meg angol fordításban Leland Károlytól, Londonban. Az »Europa« dicséri is nem is a fordítást. S valóban a közlött két mutatvány a jóságról és a gyöngeségről is tanuskodik. De azon nem is lehet csodálkozni. Heinet talán még nehezebb fordítani mint a mi Petőfinket, ámbár a német és angol nyelv szintűgy kínálkozik egymásnak a fordításra.”

A szerzőség kérdése – A Tí 101. 115 Aranyénak tekinti a szöveget, azonban a jelölés jellege elbizonytalanítja a szerzőségét. A glossza stílusa, felépítése, a Petőfi-párhuzam ugyanakkor Aranyra utal. A Petőfi–Heine párhuzam Arany értekező prózájában is előfordul: „De miért, hogy azok is, kiknek művein saját egyéni bélyeg, tehát kisebb-nagyobb önállóság ismerhető fel, kizárólag a lyra, a Petőfi – vagy legfőlebb az ő általa kedvelt Beranger [!] és Heine lyrája körében mozognak?” (*Dózsa Dániel: Zandirhám*, AJÖM XI. 8); „Ám követnétek a Heine, a Petőfi pongyolaságát, csak adnátok Petőfi és Heine tartalmat hozzá! De mit mondok: e két lángelme pongyolasága csak relativ [...]” (*Kötemények Szász Károlytól*, AJÖM XI. 190).

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/23.

1864/23. 1. Eine Delacroix-Ausstellung , Europa, 1864/23, máj. 27. Chronik, Bildende Kunst, 343. h.; jelölés az első sor mellett balról grafitl, rézsútos vonallal.		
/	<i>Eine Delacroix-Ausstellung.</i> Die Werke des verstorbenen E. Delacroix sollen in Paris zu einer zeitweiligen Gesamt-Ausstellung vereinigt werden. Auf Betrieb der „Société nationale des beaux-arts” hat sich eine Commission zur Instandsetzung dieses Unternehmens gebildet, an deren Spitze Theophile Gautier steht und zu welcher auch Robert Fleury, Cabanel, Ch. Blanc, E. und I. Pereire u. s. w. gehören.	
1864/23. 2. Die Eßterhazy-Galerie , Europa, 1864/23, máj. 27. Chronik, Bildende Kunst, 343. h.; jelölés az első sor mellett balról grafitl. A jelölés bizonytalan eredetű, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 1. típusba tartozik.		
>	Die Eßterhazy-Galerie, von deren bevorstehender Uebersiedelung nach Pesth wir vor einigen Wochen sprachen, bleibt mindestens noch ein Jahr in Wien. Da nämlich das neue Pesther Museum nicht früher als im Herbst fertig wird, so kann von der Uebertragung auch eher keine Rede sein, und selbst nach Ablauf dieser Zeit dürfte die Besorgniß, den Kunstwerken durch Aufstellung in den ganz frischen Räumen zu schaden, Veranlassung werden, daß den Wienern die schöne Sammlung noch länger erhalten bleibt. Der Verlust scheint aber für die Zukunft in der That unvermeidlich.	

1864/23. 3. *Die Einnahmen der Patticoncerte*, Europa, 1864/23, máj. 27. Chronik, Musik, 346. h.; a jelölés az első sor mellett áll balról, grafittal. A jelölés bizonytalan eredetű, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 2. típusba tartozik.

q	<p><i>Die Einnahmen der Patticoncerte.</i> Direktor Ullmann, der, wie unsere Leser sich erinnern werden, Carlotta Patti und mehrere Virtuosen auf Violine und Clavier (Laub, Jaell etc.) für eine Reihe von Concerten engagirt hatte, deren Ertrag er dann einstrich, mußte in einem gegen ihn angestregten Proceß seine Bücher vorlegen, woraus man seine Einnahmen vom 7. Januar bis 7. April ersehen konnte. Danach hat er in Brüssel 10000, in ganz Belgien 24000, in Amsterdam 45000, in Cöln 7000, in Aachen 4000, im Ganzen aber 221,395 Frs. eingenommen. Carlotta Patti erhielt von dieser Summe 80,000 Frs. Natürlich werden jene genannten Virtuosen auch nicht schlecht honorirt worden sein, also ist für Ullmann selbst gerade nicht viel übrig geblieben.</p>	
---	--	--

1864/23. 4. *Eine neue Desdemona*, Europa, 1864/23, máj. 27. Chronik, Theater, 347–348. h.; jelölés az első sor mellett balról grafittal. A jelölés bizonytalan eredetű, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 4. típusba tartozik.

n	<p><i>Eine neue Desdemona.</i> In Wien gastirt gegenwärtig eine italienische Operngesellschaft, die durchaus nicht hervorragend und bedeutend in ihrer Gesammtheit wenigstens sein soll. Aber sie enthält ein Mitglied, die Sängerin <i>Barbot</i>, welche nicht sowohl als Sängerin denn als Schauspielerin Großartiges, ja noch nicht Dagewesenes leisten soll. Namentlich ihre Desdemona wird als entzückend geschildert. Mit dem letzten Act läßt sie alle ihre Vorgängerinnen weit hinter sich. Seit Jahren – lesen wir in einem Wiener Blatte – ist vielleicht auf der Opernbühne nichts gehört worden, was (im Kampfe gegen unzureichende Naturmittel) das Herz des Zuhörers so erregt und aus der schalen Wirklichkeit des Parterre's in das wunderbare Reich der Illusion versetzt hätte. Das Gemach des Mohren mit seinem düsteren Spitzbogenstyl und dem Balkone, welcher auf die Lagune führt, vermag nicht so sehr die Situation nahe zu bringen, wie das weiße, zitternde Kind, welches ängstlich am Tische lehnt, das Auge noch von kaum getrockneten Thränen verschleiert, die unruhige Hand auf die vibrirenden Saiten der Harfe gestützt. Desdemona klagt. Sie weiß vielleicht selbst nicht, über was. Es ist Etwas um sie herum, was sie beengt und ängstigt. Sie kreuzt manchmal die Arme über der Brust, wie um eine Last von dort zu entfernen oder einen erschreckten Schrei zurückzudrängen. Der brennend heiße Abend glüht über die Lagunen zum Fenster herein und sie streicht ermattet das Haar zurück. Der Gondoliere singt eine Stanze aus Tasso. Selbst der Gesang erschreckt sie und sie zuckt auf. Aber bald verschmelzen die melancholischen Töne des Fischers mit dem Bangen ihres Herzens. Das sind die Worte, die sie vergeblich gesucht hat, um ihren Klagen Luft zu machen, und die in ihrer beengten Brust festgebannt waren. Sie lehnt</p>	
---	--	--

	<p>am Balkonsims mit gefalteten Händen, das Haupt geneigt, den Mund ein wenig geöffnet, wie leise aus der Tiefe heraufathmend, und das Auge geschlossen. So horcht sie dem wehmüthigen Liede! Ihr Schmerz, den die Bangigkeit verstummen macht, findet in der Brust des fremden Fischers sein Echo und seinen Dolmetscher. Ihr Mund ist stumm, aber ihr Busen wogt und ihre Lippen bewegen sich, wie zu stillem Gebet. Arme Desdemona! sobald die Jammertöne, die jetzt in dir rollen und drohen, ihren Ausdruck finden werden, mußt du sterben und dein erstes Lied wird dein letzter Seufzer sein! Unsere Leser geben uns sicher zu, daß, wenn der Berichterstatter hier nicht zuviel von sich selbst hinzugethan, die Barbot sich in solchem Illustriren einer Scene als wahre und [348]</p> <p>große Künstlerin gezeigt hat. Es ist ein Stimmungsgemälde von ergreifender Poesie, über welchem der zauberische Geist Shakespeare'scher Tragik weht.</p>	
<p>1864/23. 5. „Die Africanerin“ wird doch gegeben, Europa, 1864/23, máj. 27. Europa-Chronik, Theater, 348; jelölés az első sor mellett balról grafittal. A jelölés bizonytalan eredetű, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 4. típusba tartozik.</p>		
n	<p>„Die Africanerin“ wird doch gegeben. Wie man nun hört, ist „die Africanerin“ ausdrücklich von der Bestimmung ausgenommen, die Meyerbeer in Bezug auf seine geistige Hinterlassenschaft traf. Allerdings sollen laut dem nunmehr eröffneten Testament seine noch im Manuscript sich vorfindenden Werke – man spricht z. B. von einer Oper: „Judith“ und von der Musik zu einem Drama <i>Blaze de Bury's</i>: „La Jeunesse de Goethe ou l'étudiant de Strassbourg“ – für jetzt nicht veröffentlicht werden, sondern ihre Publikation wird ganz im Ermessen der Enkel Meyerbeers stehen, wenn dieselben einst majorenn geworden sind. Dagegen soll „die Africanerin“ wirklich jetzt schon in den nächsten Monaten zur Aufführung gelangen und ist im Testamente der Neffe Jules Beer zur Abhaltung der Proben und Leitung des Ganzen vorgeschlagen.</p>	

Függelék

1864/23. 6. *Treppen-Omnibusse – Lépcsőomnibusz*, Europa, 1864/23, máj. 27. 733–736. h. [Az Arany által átvett részletet közöljük.]

[735] Es ist also die Wassersäule, die hier eine ganz neue Anwendung findet. In technische Einzelheiten wollen wir nicht eingehen und nur bemerken, daß der erforderliche Druck von einem Wasserbehälter oben im Hause ausgeht, der von der Wasserkunst der Stadt aus mit Wasser gespeist wird. Städte [736] mit modernen Wasserleitungen können ihren Häusern eine solche Wasserkraft leicht liefern, der Vorkehrungen, durch die eine niedergehende Wassersäule zum Heben von Gewichten von wenigen Centnern benutzt werden kann, giebt es in Menge. Was gehoben werden soll, befindet sich in einem geschlossenen, mit einer Thür versehenen Raum mit einem Bretterboden. Die Engländer statten dieses auf und niedergehende Zimmer mit Tapeten, gepolsterten Sitzen, einem

Glasdach und dergleichen so hübsch aus, daß es wie ein Eisenbahncoupé erster Classe aussieht. Der Name, den sie ihm gegeben haben, ist Treppen-Omnibus.

Seine volle Arbeit verrichtet der Treppen-Omnibus in Brighton. Dieses „London am Meer“ hat einen so starken Besuch, daß der Grund und Boden in den modischen Stadttheilen fabelhaft theuer ist. In einem der letztern, an der südlichen Esplanade dem Meer gegenüber, nicht weit vom Steyne entfernt, hat der Architekt Whichcord das höchste Hotel Englands gebaut.

Von unten bis zur höchsten Spitze dieses kolossalen Gebäudes aufzublicken, ist ohne Nackenschmerzen nicht wohl ausführbar. Um auf eine nicht übergroße Zahl von Quadratellen Boden eine enorme Menge von Zimmern setzen zu können, hat der Architekt zehn Stockwerke über der Erde und unter der Erde noch zwei oder drei mit Zimmern für die Dienerschaft, Küchen und Kellern gebaut. Treppen giebt es in diesem großen Hause weniger als in manchem kleinen. Auch in dieser Beziehung ist Raum erspart worden, und zwar durch fünf Treppen-Omnibusse, auf die eine und dieselbe Wassersäule wirkt. Der größte bewegt sich in einem senkrechten Schacht von acht Fuß im Geviert. Er ist hübsch wie ein Salon möblirt und faßt bequem acht Personen. Die Höhe des Schachts vom Fußboden des Erdgeschosses bis zum fünften Stockwerk beträgt sechsundfünfzig Fuß. In einer Minute erhebt sich der kleine Salon mit seinen acht Fahrgästen zum fünften Stockwerk, wo in gleicher Höhe mit dem Fußboden angehalten und aus der Thür ausgestiegen wird. Da man überall sofort anhalten kann, so benutzen Gäste aus allen Stockwerken denselben Salon. Soll er sich in Bewegung setzen, so zieht man an einem Handgriff, wobei man nicht mehr Mühe hat, als beim Ziehen eines Glockenstrangs. Genau abgemessene Gegengewichte machen die Bewegung sanft und bequem. Der zweite Schacht geht von den Dienerzimmern aus und ist bis zum fünften Stockwerk sechsundsiebzig Fuß hoch. Wie dieser nur von Aufwärtern benutzt wird, so ist der dritte blos zum Hinausschaffen des Mittagessens für den großen Saal bestimmt. Im vierten Schacht schickt man die Speisen hinauf, die zu andern Zeiten oder Mittags auf Zimmer bestellt werden, der fünfte endlich ist den Weinen und andern Flüssigkeiten vorbehalten. Der Hotelwirth glaubt durch diese Schachte besser bedienen zu können als in einem weit kleinern Hause mit Treppen. Erfüllt sich seine Hoffnung, so ist die jetzt beginnende Badezeit die beste dazu, Propaganda für die Erfindung zu machen.

1864/23. 7. *Don Juan in Madrid*, Europa, 1864/23, máj. 27. Wochenchronik, Theater, 348. h. Sollte man es für möglich halten, daß in Madrid, wo doch stets die italienische Oper florirt, Mozarts Meisterwerk: „Don Giovanni“, das außerdem ja sogar in Spanien spielt, bisher noch niemals zur Aufführung gelangt war? Und doch ist dem so: erst in der gegenwärtigen Stagione erlebte die herrliche Schöpfung in genannter Hauptstadt eine erste Darstellung. Noch wunderlicher klingt es, daß die Oper gar nicht sehr gefallen hat und nur einige wenige Nummern flüchtigen Beifall hervorriefen. Ueber den Geschmack ist nun einmal nicht zu streiten.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A lapszám jelöléseiről – Az öt glossza mellett különböző típusú jelölések állnak. Az elsőt kivéve, mely Arany szokásos jelöléseéhez tartozik, eredetük bizonytalan. A lapszámból Arany munkatársai közül feltehetően többen dolgoztak.

1864/23. 1.

Eine Delacroix-Ausstellung – *Delacroix-kiállítás*, Europa, 1864/23, máj. 27. Chronik, Bildende Kunst, 343. h.

A német cikk fordítása – Az elhunyt E. Delacroix képeiből Párizsban időszakos kiállítást szerveznek. A Szépművészetek Nemzeti Társaságának irányításával egy bizottság

alakult a vállalkozás teljesítésére. A bizottság élén Theophile Gautier áll, tagjai között pedig ott van Robert-Fleury, Cabanel, Ch. Blanc, E. és I. Pereire stb.

Magyarázatok a német szöveghez

Eugène Delacroix – (1798–1863. aug. 13.), a francia romantikus festészet egyik legnagyobb alakja

Société Nationale... – A Szépművészetek Nemzeti Társasága, 1862-ben létesült Théophile Gautier elnökletével, a helyettese Aimé Millet volt. A Társaságot az elnök mellett neves festőkből álló bizottság irányította, melynek Delacroix is tagja volt. A Delacroix-emlékkiállítás után 1864-ben a Társaság megszűnt, és 1890-ben élesztették fel, azóta működik.

Théophile Gautier – (1811–1872), francia író, költő, a parnasszisták elődjüknek tekintették. Háromszor jelölték, de soha nem lett a francia akadémia tagja.

Tony Robert-Fleury – (1837–1911), francia történelmi festő

Alexandre Cabanel – (1823–1889), francia történelmi festő

Charles Blanc – (1813–1882), francia művészettörténész és kritikus, 1859-ben alapította a *Gazette des Beaux-Arts* című képzőművészeti lapját

Pereire – Émile (1800–1875) és Isaac (1806–1880) Rodrige Pereire, fivérek, portugáliai születésű, Franciaországban élő bankárok, politikusok és laptulajdonosok

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és feltehetően a teljes szövegre vonatkozott volna.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de a Ko az előző évben közölt egy megemlékezést Delacroix-ról: *Eugene [!] Delacroix*, I/II. 1863/11, szept. 13. Külföldi szemle, 260. Hasonló szöveg megjelent az Európában (1863/36, *Wochenchronik*, *Aus der Gesellschaft*, 535–536. h.), és más európai lapokban is. A magyar szöveg kompilációnak tűnik.

1864/23. 2.

Die Esterhazy-Galerie – *Az Esterházy-képtár*, Europa, 1864/23, máj. 27. *Chronik*, *Bildende Kunst*, 343. h.

A német cikk fordítása – Az Esterházy-képtár, melynek Pestre költözéséről néhány héttel ezelőtt már szolt a lapunk, még legalább egy évig Bécsben marad. Miután a pesti múzeum építése ősz előtt nem fejeződik be, a költöztetésről sem lehet addig szó, sőt még azután is félő, hogy a frissen elkészült termekben a képek kárt szenvednének. A bécsiek tehát egy ideig még gyönyörködhetnek a gyűjteményben, azonban a közeljövőben mindenképpen el kell búcsúzniuk tőle.

Magyarázatok a német szöveghez

Esterházy-képtár – A gyűjteményt Esterházy Pál nádor (1635–1713) alapította, majd a család generációkon át gyarapította. Esterházy Miklós herceg (1765–1833) több hagyaték és gyűjtemény vásárlásával felfejlesztette, Esterházy Pál Antal pedig Magyarországra költöztette, és 1865-ben a Magyar Tudományos Akadémiában az erre a célra kialakított termekben helyezték el (e termék kialakításának késésére céloz a német glossza). A magyar állam végül 1,1 millió forintért megvásárolta a 637 festményt, több ezer rajzot és mintegy ötvenezer metszetet. Ferenc József 1870-ben engedélyezte az eladást, és 1871-től került véglegesen az állam birtokába a hatalmas mennyiségű kép, mely az Országos Képtár alapját képezte. (A képtár történetéről ld. Lyka Károly: *Az Esterházy-képtár története*, *Művészet*, 1915/9, 441–446).

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, feltehetően a teljes glosszára vonatkozóan.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/23. 3.

Die Einnahmen der Patticoncerte – *A Patti-koncertek bevételei*, Europa, 1864/23, máj. 27. Chronik, Musik, 346. h.

A német cikk fordítása – Ullmann igazgatónak, akire olvasóink emlékezni fognak, és aki Carlotta Patti, Laub, Jaell stb. hegedű-, illetve zongoravirtuózok számára egy sor koncertet szervezett, majd a bevételt zsebre tette, most az ellene indított eljárás értelmében be kell mutatnia számadáskönyvét, hogy a január 7. és augusztus 7. közötti bevételeit igazolja. Eszerint Brüsszelben 10 000, Belgium más városaiban 24 000, Amszterdamban 45 000, Kölnben 7000, Aachenben 4000, összesen 221 395 frankot gyűjtött be. Carlotta Patti ebből 80 000 frankot kapott. A többi virtuóz honoráriumai sem voltak alacsonyok, Ullmannak tehát igen kevés maradhatott az összegből.

Magyarázatok a német szöveghez

Carlotta Patti – (1840 körül–1889), olasz szopránénekesnő. Ld. az Europa 1863/40. 11. jegyzetét.

Bernhard Ullmann – (?–?), zenei szervező. Maurice Strakosch karmesterrel, Amalia Patti férjével (ld. Europa 1864/21. 13) együtt európai művészek számára szerveztek hosszabb körutakat. 1864-ben többek között Carlotta Patti, Ferdinand Laub, Alfred Jaell számára rendezett hollandiai és németországi koncertsorozatot.

Ferdinand Laub – (1832–1875), prágai születésű hegedűművész

Jaell – Alfred Jaell (1832–1882), trieszti születésű osztrák zongorista

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, feltehetően a teljes glosszára vonatkozóan.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/23. 4.

Eine neue Desdemona – *Egy új Desdemona*, Europa, 1864/23, máj. 27. Chronik, Theater, 347–348. h.

A német cikk fordítása – Bécsben vendégszerepel egy olasz társulat, mely összességében nem mondható kiválónak. Van azonban egy tagja, Barbot énekesnő, aki nem annyira hangjával, mint inkább színésznői alakításával nyújt nagyszerű, soha nem látott teljesítményt. Desdemona szerepét ugyanis elbűvölő módon játssza, és az utolsó jelenetben minden elődjénél jobbat alakít. Mint egy bécsi lapban olvassuk, évek óta nem történt semmi az operaszínpadokon, ami a hallgatóság szívét ennyire megnyerte volna, és a színpadi deszkák valóságát ennyire az illúzió világába tudta volna emelni. A mór komor, csúcsíves szobájának környezete és az erkély, mely a lagúnára néz, nem képes olyan erőteljesen érzékeltetni a helyzet lényegét, mint maga a halvány, remegő ifjú nő, aki rettegve támaszkodik az asztalnak, akinek szemei még az alig felszáradt könnyektől csillognak, és aki nyugtalan ujjait a hárfa húrjain futtatja. Desdemona kesereg, maga sem tudja, miért, de érzi, hogy van körülötte valami borzongató, félelmetes dolog. Időnként keresztbe teszi karjait a mellkasán, mintha valami nyomasztó terhet akarna levenni onnan, vagy mintha egy sikolyt akarna elfojtani. A lagúna forró alkonyata beömlik az ablakon, és ő lankadó mozdulattal simítja végig a haját. A gondolás egy stanzát énekel Tassótól. A dal megriasztja, és hirtelen összezeressen. De a halász szomorkás éneke hamar összeolvad szívének aggályaival. Ezek azok a szavak, melyeket hiába keresett, hogy elpanaszolja bánatát, és végre szabad folyást engedhet keservének, mely szívét szorítja. Összefont karokkal az erkélyhez támaszkodik, lehajtja fejét, szája megnyílik, mint amikor mélyet sóhajt valaki, lehunyja a szemét, és így hallgatja a bánatos éneket. Fájdalma, melyet aggódalma némaságra ítelt, a halász énekében megtalálja saját visszhangját és tolmácsolóját. Hang nem jön ki a száján, de ajkai mozognak, mintha csendben

imádkozna. Szegény Desdemona! Panaszod, mely most benned kereng és belülről tépáz, hamarosan ki fog törni belőled, meg kell halnod, és életed első dala egyben utolsó sóhajod lesz! Olvasóink meg fogják bocsátani, hogy a tudósító alig mond mást az előadásról, mint hogy e jelenet leírásával Barbot-t igazi nagy [348] színésznőként mutatja be. Hangulatleírás ez magáról a lelket megérintő költészetről, mely Shakespeare tragikumának varázslatos szellemiségében lobog.

Magyarázatok a német szöveghez

Desdemona – A glossza szerzője nem említi, de feltehetően Gioacchino Rossini *Otello* című operájának (1816) bécsi előadásáról van szó.

Caroline Barbot – (1830–1893), olasz szopránénekesnő

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, feltehetően a teljes glosszára vonatkozóan.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/23. 5.

„Die Africanerin” wird doch gegeben – „Az afrikai nő”-t mégis színre viszik, Europa, 1864/23, máj. 27. Chronik, Theater, 348.

A német cikk fordítása – *Az afrikai nőt* mégis előadják. Úgy hallani, az operát nem érintik azok a rendelkezések, melyeket Meyerbeer végrendeletében a szellemi hagyatéka iránt tett. A most felnyitott végrendelet értelmében a kéziratban maradt műveit Meyerbeer unokái elhatározására bízta, majd ha azok elérik a nagykorúságot. Beszélnek egy *Judith* című operáról és egy kompozícióról, melyet Blaze de Bury *La Jeunesse de Goethe ou l'étudiant de Strassbourg* [Goethe ifjúsága, vagy a strasbourgi diák] című drámájára írt. *Az afrikai nőt* ezzel szemben már a következő hónapokban előadják. A végrendeletben Meyerbeer az unokaöccsét, Jules Beert javasolta a próbák és az előadás irányítására.

Magyarázatok a német szöveghez

Giacomo Meyerbeer – Róla és *Az afrikai nő* című művéről ld. az Europa 1863/14. 3. jegyzetét.

Henri Blaze de Bury – (1813–1888), Hans Werner néven is publikáló francia író, műfordító, zenei író, többek között Meyerbeerről is írt tanulmányt. Műveit többnyire a *Revue des Deux Mondes* című folyóirat jelentette meg. Ld. még az Europa 1864/30. 7. tételét.

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, feltehetően a teljes glosszára vonatkozóan.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/23. 6.

Treppen-Omnibusse – *Lépcsőomnibusz*, Europa, 1864/23, máj. 27. 733–736. h.

A német cikk fordítása – [Az Arany által átvett részleteket közöljük és fordítjuk.] A víznyomás tehát az, melyet itt újfajta módon alkalmaznak. A műszaki részletekbe nem bocsátkozunk bele, csak annyit jegyzünk meg, hogy a szükséges víznyomást a ház padlásán elhelyezett tartályok biztosítják, és ezeket a városi vízvezetékéből töltik fel. [736] A modern vízvezetékkel ellátott városokban könnyen felszerelhető az ilyen alkatosság, melyben a lefelé irányuló víznyomás segítségével mázsás súlyokat lehet felemelni. Amit felfelé akarnak szállítani, azt egy ajtóval ellátott, zárt deszkafülkében helyezik el. Az angolok a le-fel közlekedő szobácskákat, melyeket lépcsőomnibuszoknak neveztek el, tapétával, kárpitozott ülésekkel, üvegtetővel látják el, így olyan kényelmesek lesznek, mint egy első osztályú vasúti fülke.

A lépcsőomnibusz Brightonban teljes erővel működik. A „tengeri Londonnak” is nevezett várost annyian látogatják, hogy a divatos negyedekben hihetetlenül drága a föld és a telek. Az egyik ilyen városrészben, a tengerre néző déli eszplanádon, Steynetől nem messze építette meg Whichcord Anglia legmagasabb szállodáját. Olyan

magas, hogy megfájdul a nyaka annak, aki lentről néz fel a tetőre. Hogy a számtalan szoba ne terjedjen ki túl nagy területre, az építész tíz emeletet húzott a föld fölé, és még kettőt vagy hármat a föld alá a személyzet, a konyha és a pince számára. E roppant épületben kevesebb lépcső van, mint egy kisebb házban. E tekintetben is spóroltak a hellyel, és öt lépcsőomnibuszt állítottak fel, melyet ugyanaz a víznyomás működtet. A legnagyobb közülük egy nyolc lábnyi széles, függőleges aknában közlekedik. Olyan csinos, mint egy szalon, és nyolc személyt tud kényelmesen befogadni. Az akna a földszinttől az ötödik emeletig 56 láb magas. A parányi szalon a nyolc emberrel egy pillanat alatt feljut az ötödik emeletre, itt a padlóval egy szinten áll meg, és kinyílik az ajtaja. Miután mindenütt meg tud állni, ahol akar, így minden emeleten ugyanezt a kis szalont használják a vendégek. Indításkor egy kart kell meghúzni, ami könnyebb, mint egy csengettyűzsinór. A pontosan beállított ellensúlyozásnak köszönhetően a fülke egyenletesen és könnyen halad. A második akna a személyzettől indul az ötödik emeletre, és 76 láb magas. Ez csak a kiszolgáló személyzet számára készült, ezért a harmadik akna az ebédlőbe szánt ételt szállítja. A negyediket a szobába rendelt ételeknek tartják fenn, az ötödiket pedig a bor és egyéb innivaló felhúzására használják. A hoteltulajdonosok úgy vélik, az aknák segítségével sokkal jobb kiszolgálást tudnak biztosítani, mint egy kisebb házban a lépcsőkön. Ha a várakozások teljesülnek, akkor az előttünk álló fürdőszezon jó alkalom lesz a találmány reklámozására.

Magyarázatok a német szöveghez

John Whichcord – (1823–1885), angol építész, a brightoni Grand Hotel tervezője

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/I. 1864/25, jún. 19. Vegyes, 599: *London nagyobb vendéglőiben lépcsőomnibuszt alkalmaznak...* A terjedelmes német írás második felének rövid tartalmi összefoglalója, kommentárral.

A Ko szövege:

„London nagyobb vendéglőiben *lépcsőomnibuszt* alkalmaznak, azaz lépcső helyett egy négyszögű szobácskát, melybe a föl s lejárók beülve, kényelmesen vándorolnak emeletről emeletre. Egy zsinór megrántással minden emeletnél megállítható, s beül, kiszáll, a kinek tetszik. A szobácska, mint egy I. osztályú vasuti coupée, csinosan, pamloggal, tükörrel stb. van berendezve. Gépezetét víznyomási készülék hajtja; a víztartó, mely a városi vízvezető csöveken táplálkozik, a padláson van, s egy ugyanazon vízoszlop 4–5 omnibuszt is mozgásban tart; mert külön van az úri, külön a szolga nép, az étel stb. felhordó helye. Lám, még minő haszna is lehet a *pesti* vízvezetéknek, ha azt éadjük.”

A szerzőség kérdése: A szemléletes összefoglaló, az aktualizálás, a stilisztikai és mondattani jellemzők, a dőlt betűs kiemelések Arany szerzőségére utalnak.

1864/23. 7.

Don Juan in Madrid – *A Don Juan Madridban*, Europa, 1864/23, máj. 27. Wochenchronik, Theater, 348. h.

A német cikk fordítása – Lehetségesnek hinnék, hogy Madridban, ahol az olasz opera virágzása töretlen, Mozart mesterművét, a *Don Giovannit*, mely egyébként Spanyolországban játszódik, még soha nem adták elő? Pedig így van: a mostani stagionében vitték színre a nevezett fővárosban először a csodás alkotást. Még bámulatra méltóbb, hogy az opera a közönségnek egyáltalán nem tetszett, és csak gyér tapsot váltott ki. Az ízlésről nincs mit vitatkozni.

Magyarázatok a német szöveghez

stagione – Szezon (ol.); a színházi előadások rendszere, melynek során a darabokat nem repertoárszerű elrendezésben, vagyis nem egy szezonon át folyamatosan,

meghatározott időközökben, hanem rövid idő alatt többször egymás után adják elő. Főként az angolszász színházakra jellemző.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/I. 1864/23, jún. 5. Vegyes, 552: *Mozart világhírű Don Juanja a királyi színházban Madridban megbukott...* Tartalomátvétel.

A Ko szövege:

„Mozart világhírű Don Juanja a királyi színházban Madridban megbukott. Csak bikaviadal kell a Cidek utódainak, azt nézik nagy lelkesedéssel.”

Magyarázat a magyar szöveghez

Cidek utódainak – Utalás Pierre Corneille (1606–1684) *Cid* című darabjára, illetve a spanyolok nemzeti hőisére, El Cidre (ld. az Europa 1865/10. 5. jegyzetét).

A szerzőség kérdése – A lapszám jelölései között vannak olyanok, melyek feltehetően nem Aranytól származnak, a jelöletlen átvétel közül azonban a „lépcsőomnibuszokról” szóló írást Aranyénak azonosíthatjuk. Ennek megfelelően a jelen glosszát is az övének tarthatjuk, különösen, ha a Koszorúban való helyét figyelembe vesszük. A *Vegyes* rovat végén áll, és lehetséges, hogy a hely kitöltése céljából vette át. A Ko ezen számában a jelen glosszán kívül nincs más külföldi hír – a feltételezést a helykitöltésről ez a tény is erősíti. Az ő szerzősége mellett szól végül az átvétel szabad módja és a kommentár jellege.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/24.

1864/24. 1. *Ein Denkmal für Pelissier*, Europa, 1864/24, jún. 3. Chronik, Bildende Kunst, 359. h.; a 4–5. sor mellett balról félkörös kijelölés piros ceruzával.

	<p><i>Ein Denkmal für Pelissier.</i> Die Tageblätter haben den in Algier erfolgten Tod des dortigen französischen Gouverneurs, Marschalls <i>Pelissier</i> gemeldet. In Erinnerung an die siegreichen Thaten des alten Haudegens im Heere und vor Allem in dem Krimkriege hat der Kaiser beschlossen, ihm ein öffentliches Denkmal zu errichten, und zwar soll dasselbe, wozu der Gedanke nahe lag, was aber doch jedenfalls die Ehre erhöht, in Mitten des neuen prächtigen <i>Boulevard de Sebastopol</i> in Paris seinen Platz erhalten.</p>	
--	---	--

1864/24. 2. *In Sachen des englischen Nationaldenkmals für Prinz Albert*, Europa, 1864/24, jún. 3. Chronik, Bildende Kunst, 360. h.; a 7–10. sor mellett jobbról félkörös kijelölés piros ceruzával.

	<p><i>In Sachen des englischen Nationaldenkmals für Prinz Albert.</i> Die neuesten Beschlüsse in dieser schon vielbesprochenen Denkmalsangelegenheit sind folgende: Die Ausführung des Ganzen wird Herrn Kelk übertragen. Als Platz ist der Hydepark und zwar eine Stelle gerade gegenüber der Eingangspforte zu den Anlagen der Königl. Gartenbaugesellschaft erwählt. Die Kosten können sich auf 120,000 Pfund belaufen. Die Figur des Prinzen wird in Staatsgewändern und unter einer Bogenwölbung sitzend dargestellt. Die Maße sollen einem 30' hohen Standbilde entsprechen. Das Material wird rother und grauer Granit sein. Ein vergoldetes Kreuz aus Kupfer soll das Ganze</p>	
--	---	--

	krönen. Die Details der Figur und der sie umgebenden Gruppen sind noch nicht definitiv festgestellt. Binnen vier Jahren muß Alles fertig sein. Die Legung des Grundsteins wird im Herbst vorgenommen.	
1864/24. 3. <i>Wiederholungen Meyerbeer'scher Opern in Paris</i> , Europa, 1864/24, jún. 3. Chronik, Theater, 363. h.; a 3–4. sor mellett balról kijelölés piros ceruzával.		
	<i>Wiederholungen Meyerbeer'scher Opern in Paris.</i> Als Meyerbeer's Leiche in Paris aufgebahrt lag, gab die große Oper „Robert der Teufel“ zum vierhundertsiebzigsten und die „Hugenotten“ zum dreihundertachtundneunzigsten Male. Der „Prophet“ dürfte ebenda schon nahe an dreihundert Wiederholungen erlebt haben.	
1864/24. 4. <i>Vorstellungen in einem antiken Amphitheater</i> , Europa, 1864/24, jún. 3. Chronik, Theater, 364. h.; a 2–3. sor mellett jobbról kijelölés piros ceruzával.		
	<i>Vorstellungen in einem antiken Amphitheater.</i> In Nîmes hat sich ein Verein von Kunstfreunden gebildet, der das dortige römische Amphitheater neu in Stand setzen und während des Sommers darin großartige theatralische Schauspiele arrangiren will.	
1864/24. 5. <i>Frau Brunetti †</i> , Europa, 1864/24, jún. 3. Chronik, Theater, 364. h.; az utolsó előtti sorban aláhúzás piros ceruzával.		
	<i>Frau Brunetti †.</i> In Prag verschied kürzlich hochbetagt eine früher dort sehr beliebte Künstlerin, Frau Brunetti, geborene Frey. Sie kam Ende des vorigen Jahrhunderts mit Guardasoni als ganz junges Mädchen dahin und war zuerst Ballettänzerin. Dann wurde sie aber Schauspielerin und stand als solche während der Glanzzeit der Prager Bühne unter Liebich, von 1807 bis 14, beim Publicum in ungemeiner Gunst. Carl Maria von Weber, damals dort Kapellmeister, war ein schwärmerischer Verehrer ihrer Schönheit, componirte Vieles für sie und veröffentlichte nichts, was nicht vorher ihre Billigung gefunden hatte. Auf ihrem Zimmer entstanden verschiedene Nummern des „Freischütz“. Sie hatte ein Alter von <u>zweiundachtzig</u> Jahren erreicht.	

Függelék

1864/24. 6. *Das britische Museum*, Europa, 1864/24, jún. 3. Aus der Gesellschaft, 782–783. h.

Das britische Museum.

Der Jahresbericht dieser großartigen, sich fortwährend vermehrenden Sammlung, der dem Parlament soeben vorgelegt worden ist, berechnet die Ausgaben für das laufende Jahr in runder Summe auf 96 400 Pf. Sterl., von denen das Parlament 92 100 Pf. zu tragen hat. Die Zahl der Besucher im Jahre 1863 hat 441 000 betragen (gegen 895 000 im

Weltausstellungsjahr 1862). Von der für dieses Jahr geforderten Summe sind 70 300 Pf. Sterl. zu Ankäufen bestimmt. Die Kunstgegenstände haben sich im vorigen Jahr bedeutend vermehrt, und zwar um 875. Eine bedeutende Sammlung von Alterthümern aus den Pfahlbauten der Schweiz hat in einem eigenen Schranke Unterkunft gefunden. Aus Aegypten ist eine Bronzefigur der Isis eingetroffen, aus Babylon zwei Steine ähnlich dem Caillou Michaud in Paris. Auf dem einen zeigt sich die Figur eines alten Königs, wahrscheinlich aus dem zwölften Jahrhundert v. Chr., mit einer Inschrift, die sich auf den Ankauf eines Feldes bezieht. Zwei andere Steine mit Basreliefs von Königen und Inschriften auf beiden Seiten stammen von Kurkh. Angekauft wurden ferner vier phönizische Gemmen und ein großer Intaglio eines Königs mit parthischem Kopfputz. Wichtig ist die Sammlung von Glassachen aus den römischen Katakomben, die früher dem Grafen Matarozzi gehörte. Es sind siebzehn Gegenstände, alle wohl erhalten: Moses, den Fels schlagend, Daniel und der Drache, der siebenarmige Leuchter, Christusköpfe, Figuren von St. Peter und St. Paul. Das britische Museum besitzt nach diesem Ankaufe eine Sammlung von Alterthümern aus den Katakomben, die bloß jener im Vatican nachsteht. Das Museum der landwirthschaftlichen Geologie lieferte dem britischen Museum 148 bronzene Waffen, Geräthe und Ornamente von der Themse und aus Irland, die Kirche zu Bisley in der Grafschaft Gloucester zwei römische Altäre. Merkwürdig ist ein altbyzantinisches Gewicht von Bronze mit Figuren und Buchstaben von eingelegtem Kupfer und Silber. Aus Indien kam eine kupferne Standarte des Königs von Andh in Form einer Hand mit zahlreichen Figuren und Inschriften. Unter den Erwerbungen griechischer und römischer Alterthümer befinden sich ein großer Terracotta-Sarg aus Camirus, bemalt mit Köpfen, Thieren und Blumen, braun und scharlachroth auf einem hellen Grunde, die Ornamente in phönizischem Styl; eine Amphora und andere Vasen ebenfalls von Camirus, ein nackter männlicher Colossaltorso aus Elaea, im [783] Styl der Schule von Pergamus, die in der macedonischen Periode blühte, endlich eine Sammlung griechischer Vasen, Terracotten und anderer Alterthümer von Gela und Agrigent, von der es im Katalog heißt, sie sei von Graf Russell geschenkt, während die Sachen thatsächlich von Dennis entdeckt und von John Bull bezahlt worden sind. Das Departement der Münzen und Medaillen hat 826 Artikel erworben, darunter 195 griechische, 111 römische, 513 mittelalterliche und moderne, 7 orientalische. Raritäten sind Tetradrachmen von Messene, Chios, Jalysus, Lindus, zwei Kupfermünzen aus Tiryns, eine Didrachme Ptolemäus V., ein Aureus von Eugenius, ein Solidus von Libius Severus, einer von Constantin I., eine Zechine von Hugo Lubens, Großmeister der Malteser in den Jahren 1582 bis 1595, eine große Goldmünze Sigismunds III. von Polen, seltene Silberrubel von Peter II. und Peter III. von Rußland. Im Departement der Kupferstiche und Holzschnitte haben besonders bessere Einrichtungen stattgefunden. Die Arbeiten A. Veneziano's und M. Da Ravenna's sind in drei Bände vereinigt, 373 Kupferstiche nach vlämischen Meistern geordnet, 1021 englische Portraits classificirt, 1000 Portraits von Personen dieses Jahrhunderts alphabetisch eingetragen worden.

1864/24. 7. Die Damen der Havana, Europa, 1864/24, jún. 3. Aus der Gesellschaft, 783–784. h. [A Koszorúban fordított részletet közöljük.]

Die Damen der Havana

[783] Auf den Paseos der Havana sieht man jeden Sonntag Volantes in unabsehbarer Doppelreihe. Diese Wagen sind leicht und malerisch, werden aber durch ihre Länge unbequem. Der Kutscher, immer ein Neger, reitet auf dem Sattelpferde. Seine bunte Jacke ist mit reichen Gold- und Silberborten besetzt, seine hohen enganschließenden mit Silber beschlagenen Reiterstiefel stammen noch aus der spanisch-mittelalterlichen Mode. In den Wagen sieht man nur Damen, gewöhnlich drei in pyramidaler Gruppierung. Die jüngste und hübscheste Sennorita bildet die Spitze dieser Pyramide. Gekleidet sind alle Sennoras und Sennoritas wie unsere Damen auf den Bällen. Die Lieblichkeit des Klima's gestattet auch im

Winter im Freien dieselbe leichte Tracht, die in Deutschland außerhalb den wohlgeheizten Ballsaals übel angebracht sein würde. Schmuck und Geschmeide, künstliche Blumen und flatternde Bänder in den Haaren, rauschende Atlas- und Seidenkleider stellen eine Toilettenpracht zur Schau, die mit Muße bewundert werden kann, da die Volantes meist sehr langsam fahren. Die Kreolinnen der Havana haben in der Regel ein sehr volles, schwarzes, prächtiges Haar, schöne schwarze Augen, eine edle Stirn, einen feinen Mund und blendend weiße Farben. Diese letztere Schönheit ist jedoch häufig keine natürliche, wie der außerordentlich starke Verbrauch an Cascarilla de Merida, einer feinen weißen Schminke, verräth. Die Profile verrathen, wenn sie auch nicht immer tadellos sind, edle castilische und andalusische Abkunft. Ein Zug der Ruhe herrscht in den Gesichtszügen vor und erhöht die Schönheit, obschon er den Ausdruck von Geist und Anmuth etwas zurückdrängt.

Schon vor dem dreißigsten Lebensjahre verräth sich bei den Damen eine Neigung zu allzu üppiger Körperfülle, eine natürliche Folge des Mangels an Bewegung. Wie *Karl von Scherzer* (Aus dem Natur- und Völkerleben des tropischen America's, Leipzig, G. Wigand) mittheilt, haben diese schönen Mädchen und Frauen kaum die nothdürftigste Bildung. Lecture ist von ihrem Tagewerk fast ausgeschlossen, sie klimpern etwas Clavier und putzen sich. Häusliche Arbeiten gelten als unwürdig für Damen, höchstens wird etwas gestickt. Eine gewisse äußere Grazie, imposante Haltung, majestätischen Gang und Würde im Benehmen zeigen die Kreolinnen überall, wo sie öffentlich erscheinen. Ihre Unterhaltung ist (nach Scherzer) langweilig, platt in der Form und leer im Inhalte. Sie sprechen nur von Dingen des nächsten Gesichtskreises und des täglichen Lebens, z. B. von neuen Moden, [784] vom Wetter, von der letzten Sonntagspromenade und vielleicht von der Verlobung oder Heirath einer Freundin. Sie würden bei ihrer Geschäftslosigkeit einer quälenden Langenweile verfallen, wenn das Klima nicht zum süßen Nichtsthun, zur gedankenlosen Träumerei und zu einer tiefen Apathie der Seele stimmte. Ihre Vergnügungen bestehen im Besuch des Theaters und der Bälle des Generalcapitains, in Spazierfahrten und in Einkäufen. Diese letztern werden ebenfalls im Wagen gemacht; der Kaufmann dringt Proben aus seinem Laden herbei und die Käuferinnen treffen ihre Auswahl, ohne ihre Sitze zu verlassen. Es giebt Damen in der Havana, die niemals einen Fuß auf das Straßenpflaster gesetzt haben. Der Kreole bezeugt den Damen eine ritterliche Artigkeit, aber Etikette und Gewohnheit beschränken die freie Bewegung derselben, denn die Sitte verlangt, daß sie zurückgezogen im Hause leben, öffentlich nur im Wagen erscheinen, ohne Begleitung nie ausgehen, in Gesellschaft wenig reden und durch Ruhe und studirte Kälte den Anstand wahren. In ihren eigenen Wohnungen putzen sich die Kreolinnen ballmäßig, bloß dem vorübergehenden Straßenpublicum zu lieb. Man wohnt nämlich im Erdgeschoß und die Flügel der vergitterten Fenster stehen fast immer offen. Wer vorübergeht, sieht in die erleuchteten Zimmer und hat den Anblick ganzer Familienbilder. Geputzte Sennoras und Caballeros, mit reizenden Kindern zur Seite, wiegen sich auf Schaukelstühlen und öffnen selten den Mund zur Rede.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/24. 1.

Ein Denkmal für Pelissier – *Emlékmű Pélissier-nek*, Europa, 1864/24, jún. 3. Chronik, Bildende Kunst, 359. h.

A német cikk fordítása – A napilapok a francia Pélissier marsall, algériai kormányzó halálát jelentették. Az idős veterán győzelmekben gazdag pályafutását, különösen a krími sikereit tekintve a francia császár úgy határozott, emlékművet állíttat neki. A tisztelet mélységét jelzi, hogy a szobrot az újonnan épült, pompás Sebastopol sugárúton helyezik el.

Magyarázatok a német szöveghez

Aimable Jean Jacques Pélistier – (1794–1864. máj. 22.), francia marsall, Malakó hercege, Algéria főkörmányzója. Több hadjáratot vezetett, részt vett Algéria meghódításában, és az 1850-es évek első felében, majd 1860-tól újra Algéria kormányzójává nevezték ki. A krími háborúban 1855. szeptember 8-án ő vezette a döntő ütközetet, erre utal a glossza.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a francia marsall pályafutására és a krími dicsőségére vonatkozó részt emeli ki.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/24. 2.

In Sachen des englischen Nationaldenkmals für Prinz Albert – *Albert herceg angol nemzeti emlékműve*, Europa, 1864/24, jún. 3. Chronik, Bildende Kunst, 360. h.

A német cikk fordítása – A legújabb határozatok e sokat emlegetett ügyben a következők: a kivitelezéssel Kelk urat fogják megbízni. Az emlékmű helye a Hyde parkban lesz, a Királyi Kertészeti Társaság bejáratával szemben. A költségek 120 000 fontig is felmehetnek. A herceget hivatalos öltözetben fogják ábrázolni, egy boltív alatt, ülő helyzetben. Az egésznek magassága mintegy 30 láb [kb. 10 méter] magas lesz. Az anyaga vörös és szürke márvány lesz. Az egész emlékművet vörösrézről készült, aranyozott kereszt fogja lezárni. A szobor és a körülötte lévő alakok részleteiről még nem született végleges döntés. Négy év alatt kell az egészet befejezni. Az alapkövetésétől össze akarják tartani.

Magyarázatok a német szöveghez

Albert herceg – Albert szász–coburg–gothai herceg (1819–1861), Viktória angol királynő unokafivére, és 1840-től férje volt. 1861-ben tifuszban hunyt el.

Albert-emlékmű – A neogótikus stílusú emlékmű 1872-re készült el, tervezője George Gilbert Scott volt, és a mai Albert Hall-lal szemben áll.

Sir John Kelk – (1816–1886), angol építész

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés a leendő szobor tulajdonságaira (boltív, magasság, anyag) vonatkozó rész mellett áll.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/24. 3.

Wiederholungen Meyerbeer'scher Opern in Paris – *Meyerbeer operáinak ismételt előadásai Párizsban*, Europa, 1864/24, jún. 3. Chronik, Theater, 363. h.

A német cikk fordítása – Meyerbeer tetemének felravatalozása idején a párizsi opera 470-szer adta tőle az *Ördög Róbertet* [1831], 398-szor *A hugenottákat* [1836], és *A prófétát* [1849] is körülbelül 300-szor játszották.

Magyarázatok a német szöveghez

Giacomo Meyerbeer – Ld. az Europa 1863/14. 3. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az előadások számadatai mellett áll.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/24. 4.

Vorstellungen in einem antiken Amphitheater – *Előadások egy ókori amfiteátrumban*, Europa, 1864/24, jún. 3. Chronik, Theater, 364. h.

A német cikk fordítása – Nîmes-ben a művészbárók egy egyesületet alapítottak, és a céljuk az, hogy a városban található római amfiteátrumot újra működőképessé tegyék. A nyár folyamán nagyszabású színházi előadásokat terveznek benne.

Magyarázatok a német szöveghez

Nîmes – A dél-franciaországi város felújított amfiteátrumában ma is tartanak operaelőadásokat.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a 2–3. sor mellett áll, de tekintve a glossza rövidségét, feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/24. 5.

Frau Brunetti † – *Brunetti asszony* †, Europa, 1864/24, jún. 3. Chronik, Theater, 364. h.

A német cikk fordítása – Prágában nemrég elhunyt az élemedett korú, egykor igen kedvelt művésznő, Brunetti asszony, szül. Frey. A múlt század végén, Guardasoni révén, fiatal lányként került Prágába, és előbb balett-táncosnőként, majd színésznőként szerepelt. A Liebich vezette prágai színház 1807 és 1814 közötti fénykorának ünnepelt színésznője volt. Carl Maria von Weber, aki akkoriban karmester volt Prágában, rajongó tisztelője volt szépségének, sok darabot írt neki, és semmit sem adott ki a kezéből, amíg Brunetti asszony jóvá nem hagyta. *A bűvös vadász* számos részlete keletkezett ily módon. Brunetti asszony nyolcvankét [Arany János aláhúzása] évet élt.

Magyarázatok a német szöveghez

Therese Brunetti – (1782–1864. máj. 20.), szül. Frey. Bécsi születésű színésznő és táncosnő, a 18–19. század fordulójától a prágai nemzeti színház társulatának tagja volt. Első férje Joachim Brunetti (1773–1824) olasz balett-táncos, második férje pedig a prágai cseh karmester és zeneszerző, Max Franz Kniže (1784–1840) volt, ezért Therese Brunetti-Kniže néven is említi a szakirodalom. 1834-ben vonult nyugalomba.

Domenico Guardasoni – (1731–1806), olasz operaénekes, 1791-től a prágai nemzeti színház igazgatója

Johann Karl Liebich – (1773–1816), német színész, Guardasoni halála után, 1806-tól a prágai nemzeti színház igazgatója. A tíz évet az igazgatósága alatt a prágai színház aranykoraként emlegetik.

Carl Maria von Weber – (1786–1826), német romantikus zeneszerző, karmester, operaszerző, Richard Wagner az elődjének tekintette. 1813-tól 1816 végéig tartózkodott Prágában. Legismertebb operája *A bűvös vadász*, melyet 1821-ben mutattak be Berlinben. Magyarországon a kolozsvári színházban 1825-ben adták először.

Az Arany által kijelölt rész – Arany Brunetti asszony életkorát húzta alá, talán erre építette volna a magyar glosszát.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1864/24. 6.

Das britische Museum – *A brit múzeum*, Europa, 1864/24, jún. 3. Aus der Gesellschaft, 782–783. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Caillou Michaud – Helyesen: Michaux. A botanikus André Michaux (1746–1802) által felfedezett és róla elnevezett mezopotámiai kő, mely az alsó részén írást, a felső részén képeket tartalmaz.

Agostino Veneziano – (1490 k.–1569 k.), itáliai rézmetsző

Marco da Ravenna – Marco Dente (1490–1527), itáliai rézmetsző

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/I. 1864/25, jún. 19. Külföldi szemle, 596: *A britt muzeum*. Szó szerinti fordítás a számadatok lekerekítésével és kisebb kihagyásokkal.

Kimaradt szövegrészek:

Eine bedeutende Sammlung [...] Unterkunft gefunden – Külön szekrényben helyezték el azt a jelentős gyűjteményt, mely a svájci cölöpépítményekből került elő.

Moses, den Fels schlagend [...] St. Peter und St. Paul – [Mindössze hét darab, mind jó állapotban:] Mózes, amint a kősziklára üt, Dániel és a fenevad, a hétkarú lámpás, Krisztusfej, Szent Péter és Pál.

von Graf Russell geschenkt, während die Sachen thatsächlich von Dennis entdeckt und von John Bull bezahlt worden sind – „mintha Russel gróf ajándéka lenne, de valójában Dennis fedezte fel őket, és »John Bull« vásárolta meg”. A német szerző kissé egyszerűsíti és átfogalmazza az angol szöveget, mely arról szól, hogy a leleteket George Dennis hozta állami költségen [„John Bull” pénzén], Szicíliaából, 1862–1863-ban: „A Collection of Greek Vases, Terra-cottas and other Antiquities discovered in tombs in Sicily, and presented to the British Museum by Earl Russell, Her Majesty’s Secretary of State for Foreign Affairs. – This most interesting collection is the fruit of excavations made by Mr. George Dennis, in Sicily, in 1862–3, at the expense of Her Majesty’s Government.” (*Accounts and Papers*, Vol. XXXII. The House of Commons, 1864.)

A Ko szövege:

„*A britt muzeum*. E nagyszerű, folyvást nevelkedő intézet évi jelentése, mely épen most terjesztetett a parlament elébe, a folyó évre szóló kiadást 96 000 font sterlingre teszi. Látogatói száma 1863-ban 441 000 emberre ment (az 1862-i világtárlatkor 895 000-en látogatták.) Ez évre 70 000 f. st. van szánva vásárlásokra. A műkincsek a múlt évben jelentékenyen szaporodtak, számra mintegy 875 új darabbal. Egyiptomból Isisnek egy bronz alakja érkezett, Babylonból két kő, hasonló Caillon Michaudéhoz Párisban. Egyiken egy öreg király alakját láthatni, alkalmasint Krisztus előtt a tizenkettedik századból; rajta felirat is van, mely bizonyos földvásárlásra vonatkozik. Két más követ Kurkhaból hoztak; ezeken királyok földomborképei és szintén feliratok láthatók. Vásároltattak továbbá phoeníciai gemmák s egy királyi intaglio parthus fejéssel. Érdekes az üveg dolgok gyűjteménye a római catacombákból, mely azelőtt Matarozzi grófé volt. Mindössze hét darab, mind jó állapotban. E nembeli gyűjteményben a britt muzeumot csak a Vatican mulja felül. A gazdasági geologia muzeuma 148 bronz fegyvert, szerszámot és ékitményt ajándékozott a britt muzeumnak, a bisleyi egyház pedig a glocesteri grófságból két római oltárt. Figyelemre méltó egy ó byzanti mérleg bronzból, ezüstös és rezes alakokkal és betűkkel kirakva. Indiából az audhi király réz zászlóját küldötték be, mely kéz alakú; számos alak és felirat ékesíti. Az ujabban szerzett görög és római régiségek közt van egy nagy terracotta-koporsó Camirusból, befestve emberfővel, állattal és virággal, barnán és vörösen, világos alapra, – az ékitmények phoeníciai stílusúak; egy amphora és sok más váza szintén Camirusból, egy meztelen óriás férfitorsó Elaeából, Pergamus iskolája stílusában, mely a macedon korszakban virágzott; végre egy csoport görög vasa, terracotta Gelából és Agrigentből, melyekről a jegyzék azt mondja, hogy Russel lord ajándékai. Az éremtár 826 darabbal gazdagodott, köztök 195 görög, 111 római, 513 közép és újkori, 7 keleti. Ritkaságok köztük a tetradrachmák Messeneből, Chiosból, Jalysusból, Lindusból, két rézpénz Tirynsből stb.; a maltai vitézek nagy mestere Lubens Hugónak egy zechinája 1582-ből; III. Zsigmond lengyel király nagy aranypénze; II. és III. Péter orosz csárok ritka ezüst rubelei. A réz- és fametszetek gyűjteménye ujonnan és jobban rendeztetett. A Veniziano és M. Da Ravenna művei három kötetben egyesítették; 373 rézmetszet a flamand mesterek sorja szerint

rendeztetett; 1020 angol arczkép külön gyűjteményt képez; e századból mintegy ezer arczkép betűrend szerinti felosztást nyert.”

A szerzőség kérdése – A cikk nyelvi sajátosságai („nevekedő”, „köztök” stb.), a szó szerinti fordítás, valamint a speciális régészeti, művészettörténeti ismereteket igénylő adatok, kifejezések arra utalnak, hogy nem Arany fordította.

1864/24. 7.

Die Damen der Havana – *A havannai nők*, Europa, 1864/24, jún. 3. Aus der Gesellschaft, 783–784. h.

A német cikk tartalma – A hosszabb német cikk, amint azt maga a cikkíró a szövegbe beépítve tudatja, átvétel a következő könyvből: Dr. Karl von Scherzer: *Aus dem Natur- und Völkerleben im tropischen Amerika – Skizzenbuch* [A trópusi Amerika természeti és népi életéből – Vázlatkönyv], Leipzig, Georg Wigand's Verlag, 1864. Az Europa a X. fejezet: *Bunte Bilder aus Havana* [Tarka képek Havannából] 5. részét veszi át, melynek címe csak a tartalomjegyzékben van feltüntetve, a szövegen belül nincs elkülönítve: *Die Frauen von Havana und ihre Lebensweisen* [A havannai nők és életmódjuk], 347–353.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen.

A Ko közlése – II/I. 1864/25, jún. 19. Külföldi szemle, 596–597: *A havanai nők*. A magyar cikk szó szerinti fordítása az Europa-beli szöveg első két bekezdésének. Kimarad a magyar változatból az utalás az eredeti forrásra, vagyis Scherzer könyvére, és elhagyja a magyar fordító a németországi viszonyokra vonatkozó mondatrészeket is. A német szerző ugyanis a németországi hölgyek életmódjával veti össze a havannai nők szokásait.

A Ko szövege:

[596] „*A havanai nők*. Havana sétányain minden vasárnap töméntelen kocsit láthatni kettős sorban. E kocsik festőiek és könnyűk, de hosszúságuk miatt kissé kényelmetlenek. A kocsis mindég négerből telik ki s nyeregből hajt. Tarka zubbonya ezüst és arany paszomántos; hosszú, szűk és ezüst szegélyű csizmája a középkori spanyol divatra emlékeztet. A kocsiban csak hölgyeket láthatni, s rendesen pyramis alakú csoportozatban. Az ifjabb és szép sennorita képezi a pyramis hegyét. A sennorák és sennoriták mindnyájan mind úgy öltöznek ilyenkor, mint a mi hölgyeink bábra. Az éghajlat szelidsége télben is megengedi nekik az ily könnyű öltözetet. Jobbra-balra csillog rajtok az ékszer, hajokban mesterséges virág és szalag, ruhájok selyem és atlasz: szóval valóság[597]gos ruhatárlat áll előttünk, melyet egész kényelemmel bámulhatni, mert a kocsi legtöbbször csak a leglassúbb lépésben halad. A havanai kreolnők rendesen szép fekete hajuak és szemüek, homlokuk nemes, ajkuk finom, s feltűnően fehérek. Ez utóbbi tulajdonságuk azonban nem természetes, igen finom fehér festőszert használnak, az ugynevezett Cascarilla de Meridát. Arczélök elárulja a nemes andalusiai és castiliai vérből való származásokat. Vonásaikon bizonyos nyugalom vonul el, mi emeli szépségöket, noha a kellem és szellem kifejezéseit kissé gyöngíti. Már harminczadik évök előtt kezdenek kövéredni, mi természetes következménye annak, hogy nem igen szeretnek mozogni. Műveltségök igen csekély. Igen keveset vagy épen semmit nem olvasnak; játszanak valamit a zongorán és öltözködnek. A házi dolgot nem tartják méltónak egy uri nőhöz, legfőlebb néha hímeznek. Bizonyos külső kellem, imponáló testtartás, méltóságos járás és tagjáték tünteti ki a kreolnőt. Azonban társalgásuk unalmas, modorra, tartalomra nézve egyaránt. Alig beszélnek egyébről, mint az új divatról, az időről, az utolsó vasárnapi sétakocsizásról, vagy valamelyik ismerősök férjhez meneteléről. A foglalatosság hiánya leggyötrőbb unalommal kínozná őket, ha maga az éghajlat nem hangolná lelköket az édes semmit nem tevésre, a gondolat nélküli álmodozásra.

Mulatságuk leginkább abból áll, hogy eljárnak a színházba, a kormányzó báljaira, kocsiznak és vásárolnak. Mindent kocsin vásárolnak be; a kereskedő mutatványokat hoz ki boltjából s a vásárló nők kiválasztják a mi megnyerte tetszésüket, a nélkül hogy ülőhelyökből fölkelnének. Elég oly nő van Havanában, ki soha nem lépett az utca kövezetére. A kreol igen udvarias nője iránt, de az illem és szokás nagyon korlátozzák a nők szabadságát. A szokás úgy kívánja, hogy a nő visszavonultan éljen otthon, nyilvánosan csak a sétakocsizáskor és színházban mutassa magát, kíséret nélkül soha se menjen ki, a társaságban keveset beszéljen, s nyugalomával és betanult hidegségével tanusítson urias illemet. A kreolnők otthon is báliasan öltözködnek, leginkább az utczai közönség kedvéért; mert rendesen földszint lakván, a nyitott ablakon át mindenki beláthat. A betekintő a világos szobákban egész családi képeket lát. Diszöltözetű sennorák és caballerók, gyerekeikkel együtt, hintázzák magokat a rengő karszékekben, pihennek, álmodoznak s alig szólnak egymáshoz egy pár szót.”

A szerzőség kérdése – A fordítást a nyelvi jellegzetességek alapján („ajkok”, „évök”, „télben” stb.) nem Arany készítette. Más nyelvi megoldások (pl. „kellem és szellem”), valamint a mondat szerkezetek arra utalnak, hogy Arany javította, átdolgozta a fordítást.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/25.

1864/25. 1. *Aus eines Franzmanns Reisebriefen über Deutschland*, Europa, 1864/25, jún. 10. 793–800. h.; a 11. sorban aláhúzás, a 11–18. sor félkörös vonallal balról kijelölve, mellette felkiáltójel, kék ceruzával.

	<p><i>Aus eines Franzmanns Reisebriefen über Deutschland</i></p> <p>Unsere einfacheren Vorfahren waren so bescheiden zu sagen: „Wenn Einer eine Reise thut, so <i>kann</i> er ‘was erzählen’; die heutige Generation ist fast ausnahmslos der Meinung, daß an die Stelle des facultativen „kann” der kategorische Imperativ zu setzen sei, und die Reisenden unserer Tage würden sich einer Sünde wider den heiligen Geist schuldig fühlen, wenn sie nicht über jeden kleineren oder größeren Ausflug durch Heimath und Fremde, Inland und Ausland, civilisirte und barbarische Staaten und Völker in möglichst fein zugespitzten Bemerkungen ein Langes und Breites schreiben und, was das Schlimmere ist, auch drucken lassen sollten. Engländer <u>und Deutsche</u> dürfen sich bei alledem noch das Zeugniß ausstellen, daß sie bei ihren Reisen doch immer nach einem möglichst tiefen und unbefangenen Verständniß der fremden Verhältnisse, die ihnen zur Anschauung kommen, hinstreben, daß sie sich mit Energie und zugleich mit einem gewissen Wohlwollen in das Studium von Land und Leuten versenken und schließlich, wenn irgend möglich, ein treues, lebensvolles Bild Dessen, was sie erschaut und erlebt, zusammenstellen; der ächte Franzose dagegen bringt, wo er immer die Grenzen</p>	
--	---	--

¹⁹ Hr. Duruy giebt davon folgende Uebersetzung: „Quelle est la patrie de l'Allemand? Est-ce la Prusse? est ce la Souabe? sont-ce les rives du Rhin où la vigne fleurit? sont-ce les rivages du Belt où la mouette décrit les courbes de son vol? Non, non! Sa patrie est plus grande... Aussi loin que l'idiome teuton résonne et élève ses chants à Dieu dans le ciel, aussi loin va la patrie allemande. Brave Teuton, tout cela est à toi.” [Az Europa jegyzete.]

	<p>seines Heimathlandes überschreitet, für Alles, was ihm unter die Augen kommt, nur Einen Maßstab mit, welcher kurz mit dem Worte „Paris“ zu bezeichnen ist, und bemüht sich durchaus nicht, über die ihm neuen Verhältnisse selbständige Forschungen anzustellen und manche in seiner Heimath gäng und gäbe, aber falsche und verrottete Vorurtheile zu berichtigen und zu beseitigen, sondern er betrachtet Alles mit der souveränen sufficance, die es unter ihrer Würde hält, die eingesogenen Ansichten und Meinungen nachträglich zu corrigiren, und er findet unter solchen Umständen natürlich auch überall neue Belege für die angebliche Richtigkeit seiner Einbildungen, neuen Stoff zur Anschwellung seines hohlen Stolzes, seiner eitlen Selbstgenügsamkeit, welche nur in la belle France den Gipfel alles Schönen und Großen zu erkennen vermag. So ziemlich, wenn auch nicht ganz, zu dieser Sorte von Touristen gehört Hr. Victor <i>Duruy</i>, der im Jahre 1860 eine Reise von Paris nach Constantinopel [794] machte und über seine Erlebnisse dem Journal <i>Le Tour du Monde</i> sehr ausführliche Berichte zugehen ließ, welche jetzt in einem größeren Reisewerk vereinigt werden, dessen erster Band unter dem Titel <i>Causeries de voyage de Paris à Bucharest</i> (Paris, L. Hachette und Co.) soeben erschienen ist. Es war ein sehr richtiges Gefühl, das den Verfasser bestimmte, seinen Niederschriften die Bezeichnung <i>causeries</i> zu geben, denn wirklich leistet er in selbstgefälligem Sichgehenlassen und in jenem etwas breitspurigen Geplauder über tausenderlei Dinge, von denen ein gut Theil ohne allen Verlust für den Leser hätte wegbleiben können, sehr Bedeutendes; nichtsdestoweniger aber bietet <i>Duruy</i>, namentlich in seinen Urtheilen über deutsche Sitten und Gebräuche, deutschen Volkscharakter etc. mitunter einen Spiegel, in welchem uns aufmerksam zu beschauen weder überflüssig noch unangenehm dünken sollte. Es sei uns daher gestattet, aus der ganzen Reisebeschreibung, die vor der Hand mit der österreichischen Kaiserstadt abschließt, hauptsächlich solche Stellen auszuheben, in welchen deutsche Art und deutsche Zustände, durch die Brille des Franzosen gesehen, geschildert und bekrittelt werden.</p> <p>Gleich der erste Tritt auf deutschen Boden giebt unserem Reisenden Anlaß zu einigen ächt französischen Bemerkungen. Er hatte zwar nicht das Vergnügen, dasselbe Schauspiel zu genießen, das einem anderen Fabulanten der großen Nation früher zu Theil geworden sein soll, das Schauspiel nämlich, auf der Mitte der Rheinbrücke zu Kehl die zwei Schildwachen, die badische und die französische, aller zwei Minuten auf einander losgehen und sich gegenseitig eine Wolke von Tabaksrauch in die respectiven Physiognomien blasen zu sehen; sonst aber erschien ihm <i>cette première apparition de l'Allemagne militaire</i> nicht eben vortheilhaft, denn der badische Soldat, der da unter Waffen stand, war ein zu kleiner, schwächlicher Kerl, der sein Gewehr nicht martialisch genug trug, und hatte auf dem Kopfe einen furchtbaren Helm, der angeblich die Benennung Sturmhaube trägt und dessen allzu häufige Anwendung, bis</p>	
--	---	--

	<p>[795] auf die Bahnwärter etc. herab, der Regierung von Baden einen bitteren Verweis zuzieht.</p> <p>Die Gepäckdurchsuchung von Seiten der Zollbeamten war glücklich beendet; aber nun hätte auch sofort der Eilzug, auf den unser Franzose wartete, zur Stelle sein sollen. Da Letzteres nicht der Fall, so hat Hr. Duruy die schönste Gelegenheit, ein paar Seiten lang allerhand überflüssige Meditationen anzustellen. „Die Deutschen“, meint er, „haben noch keinen rechten Begriff von dem Werthe der Zeit, die sie mit wahrhaft orientalischer Sorglosigkeit verfließen lassen. Das wäre recht gut, ihr allzu wenig pressirten Leute, wenn ihr euch blos, wie der Ritter eures Albrecht Dürer, in dem Zauberhain der Poesie und Kunst oder auf den öden Pfaden der Wissenschaften herumtreiben wolltet; aber wie oft habe ich euch brüten oder mit geschlossenen Augen herumtasten sehen in den Nebeln einer transcendentalen Metaphysik und einer traditionellen Politik!“ Unter so überaus tiefsinnigen Betrachtungen begiebt sich Hr. Duruy nach dem Wartesaal, dessen Eingang ein würdiger Portier mit großem Dreimaster und Quastenstock hütet; sofort entdeckt der Franzose, daß Deutschland Alles mit besonderer Feierlichkeit auszustatten pflege, selbst die Wagen der Eisenbahnen, auf welchen das großherzoglich badische Wappen angebracht ist, und dieses letztere ruft ihm natürlich die anderen Kronen, deren Deutschland ein paar Dutzend zählt, ins Gedächtnis, und begeistert ihn zu einer schwachen Anspielung auf die Zerrissenheit Deutschlands und die Einheitsbestrebungen unseres Volkes.</p> <p>Endlich geht der Zug ab, der den Reisenden nach Karlsruhe bringt. Die Jugend und die künstliche Entstehung, sowie der eigenthümliche Charakter der nur von Beamten und Soldaten bewohnten Stadt sind zu bekannt, als daß nicht auch Duruy einige Bemerkungen über ihr wenig bezauberndes Stillleben, über die gerade hier besonders erkennbare Herrschaft der französischen Moden über Deutschland, über das bis zum Exceß gepflegte Salutiren und Grüßen u. dgl. m. machen sollte. Im Park traf er einen Heidelberger Studenten, der natürlich sofort in dem Touristen den Franzosen erkannte und den es ebenso natürlich gelüstete, „unter dem Deckmantel der Unterhaltung eine französische Lection zu nehmen“, wie Hr. Duruy außerordentlich bescheiden bemerkt. Im Kopfe des Studenten war „Hinneigung zu und Haß gegen Frankreich wunderbar gemischt“, so daß der Gallier nicht recht klug daraus werden konnte; doch tröstete er sich mit der Betrachtung, daß „diese braven Menschen, denen es ebenso oft passirt, kein klares Gefühl wie keinen bestimmten Gedanken zu haben“, die Franzosen doch nicht ernstlich hassen. „Sie lieben den französischen Geist und versuchen ihn, so oder so, in sich aufzunehmen, gleich ihrem Heine, dem es vielfach gelang. Die erste fremde Sprache, welche sie erlernen, ist die französische, und ein Franzose kann getrost von einem Ende des deutschen Bundesgebietes bis zum andern reisen, ohne auch nur ein Wort von der Sprache des Landes</p>	
--	--	--

zu verstehen, denn er wird überall Leute finden, die seine Sprache sprechen. Sie lesen unsere Bücher, unsere Zeitungen, und das wirkt auf sie zurück; seit dreißig Jahren haben wir ihren Satzbau so verbessert, daß man jetzt nicht mehr auf seitenlange [796] Perioden stößt. Auf der andern Seite gefällt ihnen unsere ganze Art nicht und sie machen uns den Vorwurf, daß wir uns allenthalben eindrängen. Diese unsere Gewohnheit, den Dingen auf den Grund und stets gerade auf das Ziel los zu gehen, macht sie irre und verlegen. Wir sind viel zu schnell für ihr stilles Wesen, wir lassen ihnen nicht Muße, ihre fünf täglichen Mahlzeiten, ihr Bier und ihre Theorien gehörig zu verdauen; sie begegnen uns überall: in der Politik, wo sie Nichts vor sich bringen, in den Künsten, wo sie viel zu leisten glauben, in den Wissenschaften, wo sie bedeutender sind, aber ohne die Leitung der Bewegung, die dem Institut zugefallen ist, an sich reißen zu können. Was Gelehrsamkeit und namentlich Metaphysik betrifft, so macht ihnen Niemand den Vorzug streitig; sie füttern Europa mit Logik und mit Trugschlüssen, wie England es mit Baumwollwaaren überschwemmt. Deutschland ist die große Fabrik der Systeme, die in keinem andern Lande besser zu haben sind.”

Von Karlsruhe begab sich Duruy nach Stuttgart. Unterwegs fand er sich in Eisenbahnwagen mit einer etwas robusten Schwäbin und deren hübscher junger Tochter zusammen. Schon wollte der galante Franzose sich mit dem zarten Fräulein in ein geistvolles Gespräch einlassen (das gewiß ein paar Seiten des Buches prächtig ausgefüllt hätte!), da entdeckte er noch rechtzeitig am Arme der Mutter ein Bracelet, das von der Handwurzel bis nahe an den Ellbogen reichte (!) und das mächtige Portrait eines ganz schwarz gekleideten Mannes mit goldener Brille und weißem Halstuch enthielt. *C'est la première exhibition que j'aie eue de la sentimentalité allemande*” – witzelt Duruy ärmlich genug, und schon war er im Begriff, seinem Nachbar eine auf die Dame bezügliche Sottise zuzurufen, als er noch früh genug sich überzeugte, daß die Deutsche französisch verstand und so der Gefahr glücklich entrann.

Die interessantesten Gegenstände seines ethnologischen Studiums waren aber dem Touristen vier ebenfalls mitreisende Studenten, die, wie er fest glaubt, einst zu Fastnachten das Licht der Welt erblickt haben mußten. Drei von den vier Musensohnen trugen Gläser vor den Augen, denn „die Kurzsichtigkeit ist in Deutschland allgemein und tritt so frühzeitig ein, daß man glauben könnte, die Kinder Germaniens bekämen mit dem ersten Buch auch schon die erste Brille.” „Sie trugen winzige Käppchen und rauchten riesige Cigarren. Das Käppchen war weiß-roth-blau oder grün, je nach der Verbindung, welcher sein Besitzer angehörte; um aber den möglichsten Reichthum von Farben zu erzielen, trugen sie noch tricolore Bänder zum Zeichen, daß sie für deutsche Freiheit begeistert seien und zu Ehren derselben singen, rauchen und trinken. Sie ermangelten auch nicht, dieses Alles gleich im Wagen zu thun, den sie mit

	<p>Rauchwolken und mit Singen und Lachen erfüllten, ohne daß Jemand daran Anstoß genommen hätte. Auf jeder Station stiegen sie aus und brachten eine gefüllte Flasche wieder mit. Auf diese Weise vertilgten sie in Zeit von drei Stunden zwölf Flaschen Bier, eine Flasche Kirschwasser und zwanzig Cigarren. O die herrlichen Studien, welche diese Herren auf der Hochschule gemacht haben müssen! Und gleichwohl mag in einem oder dem andern dieser fidelen Gesellen ein künftiger Privat-docent oder ein auf Erklärung eines verloren gegangenen Werkes erpichter Commentator gesteckt haben.”</p> <p>„Allmählich“, so erzählt der Verfasser weiter, „wirkte das Kirschwasser auf die Studenten, es überkam sie der Patriotismus, und einer von ihnen, wahrscheinlich ein Gothaer (sans doute un unitaire de Gotha!), der auch zur deutschen Flotte (Duruy schließt malitiöser Weise diese letzteren Worte in Gänsefüßchen ein) mitgesteuert hatte, ein bemooster Bursch (étudiant moussu), der im Pauken Großes geleistet, stimmte Arndt's Vaterlandslied an¹⁹⁾. Die Andern hatten sich einen kleinen Spitz angetrunken und glichen ganz dem Deutschen Scribe's: stets voll Bier und Gemüthlichkeit. Einer derselben – laissant le Mangeur de Français (Arndt der Franzosenfresser)! – sang ein Lied, von dem ich nur die Worte Stoßt an! und Hurrah! und Frei ist der Bursch! verstand.” (Es war natürlich das allbekannte: „Stoßt an, N. N. soll leben!” etc.) „Nun haben die Studenten in Deutschland zwar große Freiheiten, indessen begannen die Philister im Wagen doch zu finden, daß hier gerade so viel Scandal gemacht werde, wie es nur in den Straßen einer Universitätsstadt vorkommen konnte. Nur noch Eins! rief deshalb einer der Studenten, der noch nicht gesungen hatte, und nun ertönte, diesmal ohne Hurrah, das Lied: Grad aus dem Wirthshaus komm' ich heraus etc. (Droit hors du cabaret je m' avance en ce moment).” Natürlich verfehlt Duruy nicht, an diese Studentenlieder einen kleinen Excurs darüber zu knüpfen, daß Württemberg „vielleicht” dasjenige deutsche Land sei, wo am meisten gesungen werde, daß Uhland, Kerner und Schwab die Ueberlieferungen der Minnesänger übernommen und vererbt haben, und durch diese Betrachtungen wird es ihm klar, daß die Franzosen „nicht zu träumen (schwärmen) verstehen, nicht einmal im Alter von zwanzig Jahren.” Nur gewaltige Anstöße vermöchten den Franzosen in Enthusiasmus zu versetzen. „Wir kommen gleich als Männer auf die Welt, in Deutschland werden Männer freiwillig wieder zu Kindern, um dem Säuseln des Windes, dem Rauschen des Waldes und fernem Glockengeläute zu lauschen. Wir lesen keine Verse mehr, die Deutschen thun dies stets. Diese köstliche Gabe, sich durch Phantasie und Gemüth zu verjüngen, ist eine der hervorragendsten Eigenschaften des deutschen Volks, welche sich in allen Schichten desselben vorfindet und deshalb Dauer verspricht.”</p> <p>Der Umstand, daß das reizend gelegene Stuttgart zahlreiche Brauereien hat und mehr Bier verbraucht, als es eigentlich in Anbetracht des wohlfeilen Weins sollte und müßte, ver-</p>	
--	---	--

anlaßt unsern Autor zu einem Excurs über die gesellschaftlichen Unterschiede, welche durch die verschiedenen Nationalgetränke und die denselben eigenthümlichen Räusche hervorgerufen werden. „Der Wein macht gesprächig, mittheilsam, lustig – so sind wir Franzosen. Der Engländer trinkt seinen Wein allein [798] in einem Winkel sitzend; sein Gesicht röthet sich, seine Augen werden verschwommen, seine Zunge wird schwer, endlich fällt er ab, ohne ein Wort gesprochen zu haben. Der Deutsche füllt seinen Magen mit Bier an und schläfert seinen Geist mit Tabaksqualm ein. Vierschrötig sitzt er da und vertilgt große Massen Gerstensaftes, seine gewichtige lange Pfeife ist ein Theil seines Ich, er hält sie mit den Zähnen, Lippen und Händen fest, und eben deshalb kann er nicht viel sprechen, träumt dagegen desto mehr und amüsirt sich ernsthaft und schwerfällig, bis er nicht mehr denken und begreifen kann – es ist das reine Vorspiel zum Orient, zu Haschisch und Opium. Es liegt viel Wahres in der Definition, welche Dumas vom Deutschen giebt: es ist ein Mensch, der Bier zu sich nimmt und Rauch von sich giebt (un homme qui prend de la bière et qui rend de la fumée).”

Von Stuttgart aus setzte Hr. Duruy seine Reise über Ulm und Augsburg nach München fort. Was er unterwegs und in der bairischen Residenzstadt beobachtet hat, ist uns in keiner Weise neu, und was er darüber urtheilt, ist ziemlich das landläufige Raisonement, das sich nur mitunter, namentlich bezüglich der peintures bavaoises, zu einer Gereiztheit empor-schraubt, welche geradezu unangenehm wird. Als Curiosum sei jedoch hier noch eine Stelle mitgetheilt, in welcher der Franzose uns Deutsche sammt und sonders tüchtig abkanzelt:

„Seit vierzig Jahren leiden die Deutschen an einer Krankheit, welche ich la maladie du cosmos nennen möchte. Sie wollen Alles erklären, selbst das Unerklärliche, Alles begreifen, selbst das Unbegreifliche, Alles erfassen und festhalten, selbst das Unendliche. Jahr für Jahr erscheint in Leipzig ein Dutzend von Universalgeschichten, während in Frankreich noch nicht eine das Licht der Welt erblickt, und zwanzig ontologische Abhandlungen, wo wir Franzosen nicht eine schreiben. Sie berichten von Gott, der Schöpfung, der Seele, vom Absoluten, vom Sein und Werden, ohne nur im Geringsten unsicher zu sein, gerade als ob sie das Alles gesehen und befühlt, gewogen, zergliedert und unter dem Mikroskop betrachtet hätten. Es ist das ein sehr edles Streben, aber auch ein sehr verwegenes und folgenschweres Beginnen. Was hat Deutschland davon gewonnen? Ein furchtbares Gemengsel von Systemen, welche – gleich den Krügen des Gideon und seiner 300 Tapfern – gegen einander stießen und eines das andere zertrümmerten, nur mit dem Unterschiede, daß in ihrem Innern nicht, wie bei den Gefäßen des Richters in Israel, Licht ist und daß sie Nichts beitragen zur Aufklärung der Welt. Von Kant abgesehen – was ist von Fichte und seinem streng subjectiven Idealismus geblieben? Oder von Schelling und seinem Systeme der Idealität, das er selbst in den letzten Jahren seines Lebens für nichts

	<p>weiter als einen poetischen Traum erklärte? Oder von Jacobi, der ein Dichter war und sich für einen Philosophen hielt; von Krause, der ebenso wie Swedenborg in den Sternen las; von Hegel endlich und seiner absoluten Identität des Endlichen und des Unendlichen? Wollt ihr wissen, was von dem Allen geblieben ist, so fragt Strauß, Bruno Bauer, Feuerbach, Ruge. Nach so vielen stolzen Behauptungen und Verheißungen, welche trostlose Negation! Erst mußte Alles im Idealismus aufgehen, um schließlich sich aufzulösen in Pantheismus!”</p> <p>[799] Wir dürfen wohl ohne Kommentar mit dieser Philippica des Hrn. Duruy schließen. Er hat unverkennbar sich tüchtig auf seine Reise durch Deutschland vorbereitet, er hat viel mehr als die meisten seiner Landsleute sich in die Geschichte und das [800] Wesen unseres Landes und Volks, unserer Kunst und Wissenschaft eingearbeitet; aber der Franzose schlägt ihn doch jeden Augenblick in den Nacken. Nun, um eine müßige Stunde auszufüllen, dazu ist das Buch noch immer gut genug.</p>	
<p>1864/25. 2. <i>Wie der Ungar Wein trinkt und bereitet</i>, Europa, 1864/25, jún. 10. 805–812. h.; a 807. hasáb 1. bekezdésének 10. sorában aláhúzás kék ceruzával; a 808. hasáb 2. bekezdésében a 3–6. sor aláhúzva kék ceruzával; a 810. hasábon a 2. bekezdés első sorában aláhúzás, ugyanitt a jobb margón kérdőjel, kék ceruzával.</p>		
	<p style="text-align: center;">Wie der Ungar Wein trinkt und bereitet</p> <p>Ungarn ist eines von denjenigen Ländern, deren einzelne Theile noch so wenig erforscht sind, daß sich manches Unwahre bis heute erhalten hat. Freilich fehlt es dort an Landstraßen, an Gasthöfen und andern Bequemlichkeiten, weshalb denn eine Reise in die Gebirgsbezirke große Ausrüstung, viel Geld und noch mehr Anstrengung und Entbehrung kostet. Selbst die Regierung ist über einige abgelegene Districte nur mangelhaft unterrichtet, und als sie vor einigen Jahren eine Gelehrten-commission abschickte, um die Gebirgslandschaften an der oberen Theiß, Körösch etc. wissenschaftlich durchforschen zu lassen, mußte sich dieselbe mit Zelten, Lebensmitteln, Dolmetschern etc. versehen – und hat doch wenig ausgerichtet. Die gewöhnlichen Touristen folgen der Donaustraße und wissen meist Gesehenes nicht zu beurtheilen. Was z. B. Petermann in seiner Reise nach dem Orient über Pest sagt, ist größtentheils unrichtig, da der Reisende sehr oft rechts und links, nahe und fern wechselt.</p> <p>So unbekannt also das eigentliche Ungarn in Deutschland trotz aller Geographien geblieben ist, so weiß man doch, daß es als Weinland hinter Frankreich rangirt, ja einige Weinsorten erzeugt, denen Frankreich keine ähnlichen entgegenstellen kann. Wie viel Wein Ungarn producirt, das läßt sich schwer bestimmen.</p> <p>[806]</p> <p>Denn abgesehen davon, daß die Ernte eine verschiedene ist, wird soviel in kleinen Privatweinbergen zum eigenen Gebrauch erzeugt, daß nur die Masse berechnet zu werden pflegt, welche in</p>	

<p>[Arany aláhúzása]</p>	<p>den Binnenhandel kommt. Frankreichs jährliche Weinproduction schätzt man auf 50–70 Millionen Eimer, die ungarische mag 30–40 Mill. Eimer betragen, ja beträgt jedenfalls noch mehr. Der Wein ist in Ungarn das Volksgetränk. Zwar sind seine Preise, welche vor 1848 fabelhaft niedrig standen, außerordentlich gestiegen, seit Ungarn statt 5–7 Mill. Gulden Steuer mehr denn 70 Mill. zahlen muß und Antheil an der österreichischen Staatsschuld erhielt; aber dennoch ist der Wein billiger als Bier und Kaffee. Wer also billig leben will, wie Handwerker, Handarbeiter und Bauern, der trinkt im Wirthshause Wein. Seit einiger Zeit ist aber das Biertrinken Sitte geworden, da namentlich die eingewanderten Süddeutschen und Böhmen es dem Weine vorziehen. In Folge dieser Neuerung sind die Weinschenken zu dem herabgesunken, was in Deutschland die Schnapsboutiken sind, das Bierhaus dagegen steht mit der norddeutschen Tabagie in gleichem Range. Es hat die Vorliebe für das Bier auch wohl darin ihren Grund, daß man in Ungarn den Wein nicht zu behandeln versteht, ihn tüchtig pantscht und aus ihm ein fuselartiges, betäubendes Getränk [807]</p> <p>macht. Nur wenige Weinproduzenten scheuen die Mühe nicht, ihren Wein regelrecht zu behandeln. Man kann daher mit Recht sagen, daß man in Ungarn selten einen reinen, ächten Ungarwein erhält. Man muß schon ziemliche Localkenntnisse haben, um zu wissen, wo man unverfälschten Traubensaft findet. Aber dann stimmt man auch gern in das Lob ein, welches dem feurigen, belebenden und erheiternden Gewächs der Berge gespendet zu werden pflegt. Weil der gewöhnliche Tisch- und Trinkwein sehr alkoholhaltig ist und Hitze verursacht, so trinkt man ihn nur gewässert. Blanken Wein zu trinken, gilt für die Gewohnheit eines Säufers. Nur die feineren Sorten, welche ins Ausland verschickt werden, genießt man ungewässert, aber auch sehr mäßig; ganz feine Weine nur in kleinen Liqueurgläschen.</p> <p>Auf den Dörfern und in kleinen Städten pflegt sich jeder Bewohner seinen Hausbedarf an Wein selbst zu ziehen; er trinkt daher nur Most oder sogenannten Heurigen, denn nur dieses unbändig wilde Getränk sagt seinen derben Nerven zu, während andere Weintrinker der Bosheit desselben sehr bald erliegen. Ebenso pflegen die kleinen Winzer ihre Ernte auf die Art zu verwerthen, daß sie einen offenen Weinschank halten. In Ofen befindet sich in gewissen Stadttheilen in jedem dritten Hause ein solcher Weinschank, welchen ein Kranz von Wachholder oder ein <u>Büschel langer Hobelspänlöcken</u> dem durstigen Publicum anzeigt. Diese Schenken sind wie ihr Wein von primitiver Beschaffenheit. Unter die Einfahrt des Thores oder an die Wand des Hofes ist ein einfacher Holztisch gestellt und um ihn vier hochbeinige Holzstühle. Damit ist die Wirthshauseinrichtung vervollständigt.</p> <p>Die weitere Bewirthung ist selbst in den besuchteren und besser eingerichteten Weinschenken nicht minder einfach als</p>	
------------------------------	--	--

	<p>die Möblirung. Man erhält im Bierglas den Wein und dazu eine Wasserflasche, um ihn nach Belieben zu verdünnen. Gewöhnlich steht auch ein Körbchen mit Stückchen schwarzen Brodes oder mit Weißbrod, ein Salzfaß und ein Büchschon mit ziegelrothem Pfeffer (Paprika) auf dem Tische, da gesalzenes oder gepfeffertes Brod gut zum Weine schmeckt. Ist die Wirtschaft besser eingerichtet, so kann man auch Käse, Schinken oder Salami (geräucherte italienische Wurst) erhalten, ja die wenigen guten Weinkeller Pests halten auch wohl einen bescheidenen Vorrath von geräucherter Ochsenzunge, inländischer Wurst und liptauer Schafkäse, damit ist aber auch der Luxus der Bewirthung erschöpft. Gewöhnlich verschenken diese Wirthe auch nur zwei Sorten der Landweine, den Seidel zu zehn oder fünfzehn Kreuzer, mag er roth oder weiß sein; bessere Weine muß man flaschenweise trinken, wozu wenigstens zwei Trinker erforderlich sind. Von besonderer Güte pflegen die Tischweine zu sein, von denen das Maß (d. h. etwa zwei Flaschen) 40–60 Kreuzer kostet, welche mild schmecken und eine angenehme Wärme über den Magen und die Eingeweide verbreiten.</p> <p>Interessant ist es, die Gäste der Weinstube zu beobachten, um darnach die Wirkungen des Weines zu beurtheilen. Der Slovake trinkt Branntwein, singt dabei, wenn ihm der Fusel zu Kopfe steigt, und umarmt und küßt seine Kameraden. Nie [808]</p> <p>sieht man betrunkene Slovaken sich prügeln oder raufen, dagegen giebt es oft komische Scenen, wenn zwei taumelnde Karpathensöhne einander geleiten und auf geradem Wege erhalten wollen, denn sie zerren sich im Zickzack über die Straße, bleiben von Strecke zu Strecke stehen, umarmen und küssen sich, singen in abscheulichen Mißtönen ihre einförmigen litaneienartigen Lieder, bis etwa die Frau des einen Seligen erscheint und ihn durch energische Püffe und Stöße weiter escortirt. Nie widersetzt sich der Slovake einer solchen Escorte, sondern findet es ganz in der Ordnung, daß der Nüchterne den Trunkenen geleitet.</p> <p>Im Magyaren entfesselt der Wein die ganze Lebhaftigkeit seines Temperaments, welches viel Aehnlichkeit mit dem des Italieners zeigt. Der Magyar politisirt gern beim Wein und entwickelt dabei so außerordentlichen Scharfsinn und glänzende Beredsamkeit, daß man in ihm das angeborene Advocaten- und Rednertalent erkennt. Die Discussion nimmt hellere Farben an, Hände und Augen sprechen mit, die Stimme wächst an, und endlich glaubt man, die Tischgesellschaft sei in den heftigsten Zank mit einander gerathen, wenn sie nur mit nationaler Lebhaftigkeit ein Thema discutirt und sich dabei ganz gemüthlich fühlt. Doch läßt sich nicht leugnen, daß in den untern Volksclassen sehr gern die Faust den Worten gehörigen Nachdruck verschaffen soll.</p> <p>Die Deutschen sind theils Bier-, theils Weintrinker, plaudern gern beim Glase von Stadt-, Innungs- und Klatschgeschichten, streiten sich um des Kaisers Bart, <u>spötteln über Deutschland</u>.</p>	
--	--	--

[Arany aláhúzása]	<p><u>dessen schlechten Kaffee und magere Kost, spielen den freigebo-</u> <u>ren Ungar und zeigen sich als gute deutsche Philister und Spieß-</u> <u>bürger.</u> Besonders lieben es Süddeutsche, ihre Heimath von möglichst lächerlicher Seite darzustellen, wogegen die Nord- deutschen lebendiges Nationalgefühl bewahren und den Süd- deutschen scharf zu Leibe gehen. Die jungen Leute, welche als Commis oder als Gesellen in Ungarn verweilen, bringen meist warmen deutschen Patriotismus mit, halten auch zusammen als Deutsche, leeren manches Glas auf deutsche Einheit, singen auch gern ihre vaterländischen Lieder, feiern im engern Kreise die Nationalfeste der Heimath mit und sehnen sich trotz alles Wohl- lebens im reichen Ungarn lebhaft in das geistig reg- und streb- same Vaterland zurück.</p> <p>Was die Einführung und Verbreitung des Weinhaus an- langt, so wurden die ersten Weinberge von römischen Soldaten auf Befehl ihres Kaisers angelegt, in späteren Jahrhunderten pflanzte man italienische und griechische Reben auf den Hügeln der Theiß an, ganz besonders aber entwickelte sich der Weinbau durch die zahlreichen deutschen Winzer, welche ungarische Könige und Magnaten bei verschiedenen Gelegenheiten colonienweise ins Land riefen, wie ja auch der Landbau, Gewerbe, Handel und Wissenschaft von Deutschen gepflegt und entwickelt wurden. In Ofen, an dessen Bergen über 200 000 Eimer Wein er- zeugt werden, ist der Weinbau fast ganz in deutschen Händen. Freilich geht es in Ungarn den armen Winzern wie in andern Weinländern: sie haben eine kümmerliche Existenz, sind meist nur die Tagelöhner reicher Grundherren oder besitzen nur kleine [809] Weingärten. Manche Herrschaften, zu denen auch die Bischöfe gehören, verkaufen an den Großhändler jährlich für 10 bis 20 000 Gulden Wein.</p> <p>Ganz Ungarn ist, mit Ausschluß der höheren Karpathen, ein Weinland. Die Rebe gedeiht in dem fetten Mergelboden der Vorberge des kalkigen Bakonyer, auf den sonnigen Hügeln der Karpathenausläufer von Preßburg bis zur siebenbürgischen Grenze, auf den sandigen Haiden von Debreczin, Ketschkemet, auf den niedrigen Bodenanschwellungen Pests, dem sogenannten Steinbruch; in vorzüglicher Güte aber gedeiht der süße Wein auf dem vulkanischen Boden der Matra, der Hegyallya (sprich: Hädjaja, d. h. Fuß des Gebirges) und an den Kegelbergen des Plattensees (Schomlauer) und am Neusiedler See (Ruster). Weingebirge umsäumen die Donau bis hinab zum Pontus, weingrüne Hügel umkränzen den Südfuß der Karpathen, an denen sie bis 1000 Fuß hinaufsteigen, und Weinberge bedecken die sonnigen Abhänge der Bakonyer-Bergzüge und reichen oft weit in die Thalebene hinein. Um Ofen herum kann man meilenweit zwischen Weinhügeln hingehen, denn die Bauern (meist Deutsche, sogenannte Schwaben) treiben neben Ackerbau auch Weinbau, da sie die kleinen Weinschenken Pest-Ofens mit ihrem sauren Rebensaft versorgen, welchen ihnen kein Wein- händler abkauft, weil die Quantitäten ihm zu gering sind, die</p>
----------------------	--

	<p>Qualität unzuverlässig ist.</p> <p>Der Weinbau erfordert viel Arbeit. Man muß den Boden gut düngen und fleißig jäten und hacken. Da diese Arbeiten meist in die heiße Jahreszeit fallen und das Bergsteigen an sich beschwerlich ist, so gehören Körperkraft und unverdrossener Fleiß zu den Erfordernissen eines guten Weinzierls. Die breiten Rücken steigen oft stundenweit sanft aufwärts, die schmalen Pfade gehen in tief eingerissenen Schluchten hinauf und sind nicht alle fahrbar, weshalb der Winzer den nöthigen Dünger in Butten auf dem Rücken auf den Weinacker schleppen muß. Man pflanzt die Rebe in Reihen, zieht sie an Stöcken und schneidet sie im Herbst kurz über dem Wurzelknollen ab. Die Weinlese wird zwar als nationales Erntefest noch überall im Lande gefeiert, wie etwa in Deutschland die Dorfkirmeß, zu welcher der Bauer seine Verwandten und befreundete Städter einladet, aber der alte Glanz dieser poetischen Weinlesen ist erblichen. Noch wird viel Pulver dabei verbraucht, mit Pistolen und Böllern geschossen, Raketen, Schwärmer, Feuerräder und Frösche angezündet und dabei mancher derbe Scherz getrieben, es wird von den jungen Leuten die Nacht hindurch getanzt, von Allen viel und gut gegessen, aber dies Alles sieht nur wie eine althergebrachte Gewohnheit aus, der ächte Humor des Weinfestes, die sonnige Heiterkeit des Gemüths und die rechte Feststimmung fehlen, ohne daß man sagen kann, was und wo etwas fehlt. Wenn man an einer solchen Weinlese Theil nimmt, fühlt man sich in seinen Erwartungen getäuscht, denn über alle dem Knallen, Schreien, Trinken und Jubeln lagert eine prosaische Nüchternheit und das dunkle Gefühl: die alte Herrlichkeit des unabhängigen Ungarns mit seiner beispiellos billigen Staatsverwaltung ist vorüber. Der ungewohnte Steuerdruck, der mit jedem Jahr durch neue Zuschläge und neue Steuergattungen wächst, liegt wie ein Alp auf dem ungarischen Volksleben und</p> <p>[810]</p> <p>fällt auch wie ein tödlicher Mehlthau auf die Blüthen seiner Festtage. Vor dem Jahre 1848 lebte man mit fünf Silbergroschen einen ganzen Sonntagnachmittag herrlich und in Freuden, aß und trank so viel der Magen beherbergen konnte; jetzt dagegen reicht kaum ein Gulden, wenn man nach ungarischer Art zu Mittag speisen will. Es wirkt aber auf jedes Volksleben verstimmend, wenn der Magen das politische Barometer geworden ist; manche Rebellion kam aus leerem Beutel oder aus leerem Magen.</p> <p>Der ungarischen Weinsorten giebt es sehr viele, denn man unterscheidet fünfundsiebzig Hauptsorten, so daß nur der Kenner im Stande ist, sich in einem Weinlager zu orientiren. Weltberühmt ist der Tokaier, und es giebt wohl Leute genug, welche meinen, in Ungarn trinke man viel Tokaier. Ihnen zum Troste diene, daß sich nur Wenige rühmen können, ächten Tokaier getrunken zu haben, denn was man zu theuren Preisen als Tokaier verkauft, ist entweder ein künstlich erzeugtes Getränk, oder ein ähnlicher goldgelber Süßwein. Das Tokaier</p>	
--	--	--

	<p>Weingebirge, die Hegyallya, mißt fünf Quadratmeilen, besteht aus verschiedenen Hügelgruppen und wird von einundzwanzig Weindörfern umgeben. Demnach giebt es eine Menge von Sorten, je nach Lage, Keller und Boden des Erzeugungsortes. Dieser Bergzug vulkanischen Gesteins zeichnet sich durch male- rische Formen und fast tropische Fülle der Vegetation aus, steigt in den Weingeländen sieben bis achthundert Fuß hoch, in den Gipfeln bis fünfzehnhundert Fuß und erzeugt auf seinen Südabhängen die schönsten Weine. Doch gehören die besten Weinberge reichen Grundbesitzern, meist fürstlichen Personen, denn selbst der Kaiser hat am Szarvas und Nyulaszo seine Weinkeller, in denen die trefflichen Ausbruchweine bereitet werden. Die beste Sorte wächst bei Tokai auf dem Berghügel Mezos-Male d. h. Honigseim. Die Besitzer der Berge versorgen zunächst ihre Keller und die befreundeten Familien, so daß von den besten Sorten kaum etwas in den Handel kommt. Wer einen Kellermeister kennt, bekommt wohl für Geld und gute Worte einige Fläschchen ächten Tokaiers, dagegen sind die dreihunderttausend Eimer, welche man nach Polen, Rußland und Deutschland verschickt, nur geringere Sorten, gewissermaßen Tokaier Landweine; die meisten aber werden künstlich erzeugt, weshalb es ebenso selten ist, ächten Tokaier zu trinken, wie ächten Madeira, da dieser ausschließlich nach England geht. Aber auch der gewöhnliche Tokaier bleibt ein kostbares Getränk. Wie Oel fließt er aus dem Fläschchen, riecht angenehm aromatisch und fast balsamisch, erwärmt den Magen wie Kohle, erweckt ein hohes Gefühl von Wohlbehagen und ist daher als stärkende Medicin mit Recht empfohlen. Doch soll man nur ein Liqueurgläschen voll trinken, mehr nie, weshalb ihn Wein-trinker von Profession meiden.</p> <p>Der Tokaier, <u>ein süditalienischer Süßwein</u>, wird auf eigen- thümliche Weise gepreßt. Man läßt die Traube lange, bis in den Spätherbst hinein am Stocke, weshalb die Lese manchmal bei Schneewetter gehalten wird. Die Beere trocknet rosinenartig ein, entwickelt ihren Zuckergehalt und das feine Aroma. Die besten Beeren werden ausgesucht und in einem besondere Ge- fäße aufbewahrt. Durch ihre eigene Schwere drücken sie so auf- [811]</p> <p>einander, daß ein Theil des Traubensaftes von selbst ausfließt, welchen man abzieht, reinigt und als Essenz verkauft, weil er ganz besondere Heilkraft für Kranke besitzt. Wenn man die Beeren in einem Gefäß zu Brei tritt und, nachdem man ein Faß Weinmost darauf geschüttet hat, diesen Brei zwölf bis sechsenddreißig Stunden stehen läßt, ehe man den Saft auf Fässer füllt, so erhält man sogenannten Ausbruch oder Maszlas, der wieder in verschiedene Sorten getheilt wird je nach der Menge Beeren, welche man zu dem Brei verwendet. Auch hat der Ausbruch den Namen Szamorodner. Läßt man ein Säck- chen mit Wermuthkraut einige Monate im Weinfasse hängen, damit der Wein das Aroma des Krautes an sich zieht, so er- hält man den in Ungarn beliebten Kräuterwein oder Wermuth.</p>	?
--	---	---

	<p>Ordinären Wein macht man aus Trestern, die man ausgepreßt, und nennt ihn Preßwein oder Sajtolas. Ueber die Behandlung des Tokaiers im Keller und über Art und Zeit des Trinkens giebt es besondere Vorschriften, welche die Kellermeister in kleinen Broschüren mittheilen. An Ort und Stelle kostet ein Faß Most vierzig bis siebzig Gulden, und in Tokai bezahlt man die Flasche mit ein bis vier Gulden, woraus man abnehmen kann, daß Tokaier auch in Ungarn nur auf vornehmen Tafeln erscheint und nicht aus eigentlichen Weingläsern getrunken wird. Was man in Deutschland als Tokaier trinkt, ist nur ein Gemisch aus Zucker, Sprit, Arac und andern Zuthaten, welche wohl die Nerven stark erregen, aber nichts von dem würzigen Geruch und der wohlthuenden, behaglichen Wärme des ungarischen Gewächses haben. Man könnte ja auch unter drei Thalern keine Flasche kaufen. Auch liefert das Gebirge nur etwa zweihundertfünfzigtausend Eimer ordinären Tischwein. Rechnet man den Bedarf der fürstlichen und hochadeligen Keller ab, so dürfte für den Handel nur ein geringes Quantum übrig bleiben.</p> <p>In Ungarn sind hundert, nach Andern sogar hundertfünfzig Quadratmeilen mit Weinreben bepflanzt, wenn man die früher zu Ungarn gehörenden Länder mitrechnet. Von der reichen Fülle des erzeugten Weines sollen jedoch nur vier bis sechs Millionen Eimer ausgeführt, also vierundzwanzig bis sechsundzwanzig Millionen im Lande verzehrt werden, was aber kaum glaublich scheint. Dem Tokaier am nächsten steht der dunkelrothe Monescher, welcher bei dem Dorfe Mones an der Marosch wächst, einen zimmt- und nelkenartigen Geschmack hat und eine angenehme Wärme dem Körper mittheilt. Er wird natürlich nur in geringerer Quantität erzeugt und scheint im Auslande wenig bekannt zu sein. Bei Preßburg wird der gewürzige St. Georgener, bei Oedenburg der feurige Ruster gewonnen, welche man zu den edelsten Weinen des Landes rechnet, zu denen auch die gewürzigen Cyperweine Sirmiens gehören, die unter dem Namen Karlowitzer in den Handel kommen. Oedenburg gewinnt zweiunddreißigtausend Eimer jährlich, Preßburg mit seinem trefflichen Modemer, Pösinger, Ratschdorfer etc. viel mehr, und bereitet aus dem Wein zu St. Georgen einen vorzüglichen Ausbruchwein. Das ganze Baranyaer Comitatz zwischen Donau und Drau ist ein reiches Weinland, [812]</p> <p>welches jährlich eine Million Eimer producirt, unter denen sich vorzügliche Roth- und Weißweine befinden. Für den besten hält man den dunkelrothen, süßlich schmeckenden Villanyer, von welchem zehntausend Eimer gewonnen werden. Auch die übrigen Comitatz um den Bakonyer bringen treffliche Weine hervor, von denen der rothe Szakszarder und der weiße Somlai die beliebtesten sind. Auch das Pester Comitatz muß als Weinland betrachtet werden, da es über eine Million Eimer erzeugt, von denen der Ofener Adelsberger dem Burgunder gleich geschätzt wird, der St. Andraer, der Pester Steinbrucher und der Pro-</p>	
--	--	--

	<p>monterer viel Feuer besitzen. Von Pest aus in der Richtung auf Tokai zu gedeihen burgunderartige Rothweine und gewürzhafte Weißweine, weil sie zum Theil auf dem vulkanischen Boden des Matragebirges wachsen. Der Erlauer besitzt von alten Zeiten, eher einen [e]hrenvollen Ruf, weniger bekannt, aber nicht minder trefflich ist der rothe Wiszontaer und der Penczer. An der Donau aufwärts nach Waitzen und Gran zu gedeiht der als Tischwein beliebte, mild schmeckende Noszmalyi. Der Schomlauer hat eine ins grünlichgelbe stechende Farbe und einen gewürzhaften Geschmack, der Villanyer riecht nach Erdbeeren, der Szakszarder nach Honig. Auch jenseit der Theiß an dem Rand der siebenbürgischen Gebirge wachsen gute Weine, von denen der grünliche Ermelaker, der einen eigenthümlichen gewürzigen Beigeschmack hat, in Menge erzeugt wird, im Auslande aber gar nicht bekannt zu sein scheint.</p> <p>Trotz des Reichthums an trefflichen Weinen sagt man nicht mit Unrecht, daß in Ungarn die Weincultur noch in den Anfängen steht; denn bis jetzt hat die liebe Natur und die warme Sonne fast alles thun müssen, wogegen der Mensch Auswahl und Pflege der Rebe wie des Mostes vernachlässigt hat. Dennoch treiben einige Häuser mit ihren Weinen Welthandel, halten nicht nur solche Vorräthe auf Lager, daß man sich in den Kellern verirren könnte, sondern versenden ihre Weine bis Nord- und Südamerica, Aegypten, China und Japan. Selbst mit den wohlschmeckenden süßen Trauben wird Handel getrieben, obschon sie schwer zu verpacken sind und hohem Zoll unterliegen. Jede gut eingerichtete Familie sammelt sich einen Vorrath Trauben mit eingetrockneten Beeren, da man sie den Winter hindurch als Nachtisch genießt. Man hängt die Trauben an Fäden zwischen die Doppelfenster und läßt die Beeren zu Rosinen eintrocknen. Nach der Weinlese sieht man in jedem Hause viele Fenster mit Trauben verhängt, die gar freundlich durch die Scheiben blicken. Auch giebt es besondere Kaufläden für getrocknete Trauben, und jede Obstverkäuferin legt bis ins Frühjahr hinein auf ihr bescheidenes Verkaufstischchen rothe, blaue und weiße Trauben mit ihren welken Beeren, die gerade nicht immer appetitlich aussehen. Am Christbaum dagegen nehmen sich die aufgehängten Trauben zwischen rothbäckigen Aepfeln, vergoldeten Nüssen und buntem Zuckerwerk außerordentlich einladend aus, weil sie dann noch ziemlich frisch und voll aussehen und in der Winterszeit an die lieblichen Tage des Spätherbstes mit seiner milden Wärme, an die von durchsichtigem Duft umsponnenen Berglandschaften erinnern.</p>	
1864/25. 3. Jean Réboul † , Europa, 1864/25, jún. 10. Chronik, Literatur, 374. h.; a címsor aláhúzása kék ceruzával.		
[aláhúzás]	<p><u>Jean Réboul †</u>. Aus Nimes in Frankreich kommt die Nachricht von dem Ende Mai daselbst erfolgten Tod des Naturdichters <i>Jean Réboul</i>. Derselbe war in dem genannten Ort am 23. Januar 1796 geboren und erhielt als Sohn eines</p>	

	<p>Handwerkers die bei den Angehörigen des Gewerbestandes gewöhnliche Erziehung. Sein Vater starb zeitig und hinterließ die Wittve mit vier Kindern. So mußte denn Jean sich bald für einen nährenden Beruf entscheiden und erlernte deshalb die Bäckerei. Bäcker ist er auch Zeit seines Lebens geblieben, nebenbei versuchte er sich in Gedichten und erwarb sich als Poet allmählich einen so großen Ruf, daß man behaupten darf, er habe eine Stellung in der Literaturgeschichte seines Vaterlandes. Er begann mit kleinen satyrischen oder in anakreontischer Manier gehaltenen Liedern, später aber vertiefte sich sein Talent, und die Schöpfungen desselben zeichneten sich vor Allem durch ihren Reichthum an Gemüth und sinniger Reflexion aus. In weiteren Kreisen machte ihn zuerst das reizende Gedicht: „l'Ange et l'enfant" bekannt, einer Dame gewidmet, die ihr Kind verloren hatte. Lamartine richtete hiernach an Réboul eine seiner „Harmonien": „le Génie dans l'éternité." Das war im Jahre 1828. Gesammelt erschienen die „Poésies" des begabten Handwerkers zuerst 1836 und sie haben seitdem fünf Auflagen erlebt. Besonders anmuthsvoll sind darin z. B. „Consolation sur l'oubli", „l'Aumône au Christ", „un Soir d'Hiver" u. s. w. 1839 kam Réboul zum Besuch nach Paris und ward hier in den literarischen und gesellschaftlichen Kreisen bestens aufgenommen. Die biblische Dichtung: „le dernier jour" trat 1840 an die Oeffentlichkeit. Nachmals schrieb er auch drei Tragödien, deren eine, „le martyre de Vivian", 1850 im Odeon nicht ohne Beifall gegeben wurde. Sein letztes Werk war 1857 eine neue Sammlung von Poesien, „les Traditionnelles." Vorübergehend nahm Réboul auch an der Politik Theil. Er war im Jahre 1848 für seine Geburtsstadt Mitglied der constituirenden Versammlung und stimmte in derselben mit den in der Minderheit bleibenden Legitimisten.</p>	
<p>1864/25. 4. Moreau's Oedipus, Europa, 1864/25, jún. 10. Chronik, Bildende Kunst, 378–379. h.; az első sor mellett jobbról vízszintes vonalú jelölés két ceruzával.</p>		
	<p><i>Moreau's Oedipus.</i> Das besprochenste und am lebhaftesten kritisirte Bild des Pariser Salons ist „<i>Oedipus und die Sphinx</i>" von G. Moreau, einem im Ausland noch unbekannten Künstler. Oedipus und die Sphinx befinden sich einander gegenüber, hohe Felsen von allen Seiten und gähnende Abgründe schließen die Oertlichkeit ein. Im Vordergrund ragt aus der Tiefe eine verwesende Hand und ein Fuß, eine Krone und Todtengebeine hervor; dicht daneben hat ein dürre Pflaumenbaum mit einigen Früchten Wurzel geschlagen; auf einer antiken Stele, um welche sich eine Schlange windet, steht eine wunderlich geformte elegante Vase, deren Bedeutung nicht recht klar wird. Oedipus steht ruhig und gefaßt mit einem Fuß am Rande des Abgrundes; mit dem linken Arm stützt er sich auf eine lange rothe Lanze, deren lebhafter Ton energisch mit dem bräunlichen Colorit des Körpers contrastirt. Ein</p>	—

	<p>grünliches Gewand fällt in seltsam regelmäßigem Gefältel von seinem Körper herab. Die Sphinx mit weiblichem Kopf, Löwentatzen und Adlerflügeln hat sich halbschwebend niedergelassen; ein Diadem ziert das Haar und ein Korallenband umgürtet den Leib. Den Hauptaccent legte der Künstler auf den furchtbaren Blick, welchen Oedipus mit der Sphinx wechselt; die Sphinx-Gestalt selbst hat etwas kleinlich Unbedeutendes, doch das starre kalte Auge verräth das grausame Geheimniß und den Schrecken des Jünglings, der sich hier dem Tode nach so vielen Andern weihen will und doch das Räthsel lösen kann. Oedipus' Gestalt, traurig und entschlossen, begegnet ohne Schauern dem fremden Blick des Gegners, sein schmerzvolles Auge ist ohne Erschrecken auf den forschenden Blick der Sphinx geheftet. Man fühlt schon dieser ruhigen Gestalt, diesen entschlossenen Zügen an, daß dem Manne der Sieg beschieden und das Ungeheuer verloren ist. Daß der Künstler dem Unthier so wenig leibliche Furchtbarkeit zu verleihen vermocht, ist bedauerlich; er hätte in den Denkmalen [379]</p> <p>des Alterthums ganz andere, feierlich grauenhafte Vorbilder finden können, wäre er den ägyptischen Urtypen dieses Wesens gefolgt. Oedipus' jugendlicher Kopf und Oberleib sind tadellos; die Farbe ist ernst und mit starker Betonung der dunkeln Conture behandelt, welche sich scharf auf dem braunen Felsenhintergrund zeichnen; die Muskeln sind ungemein stark angezogen und man glaubt in der Behandlung ein bestimmtes Anlehnen an die Kunstweise früherer Italiener, namentlich Montegna's, zu erblicken. – Wir bemerken hier gleich noch, daß das Werk vom Prinzen Napoleon um 8000 Francs angekauft worden ist, sowie daß unter den im diesjährigen Salon vertretenen Berühmtheiten ferner auch der geniale Landschaftler <i>Daubigny</i> genannt werden muß.</p>	
<p>1864/25. 5. Kölner Dombau, Europa, 1864/25, jún. 10. Chronik, Bildende Kunst, 379. h.; két vizszintes vonallal, kék ceruzával az első három sor kijelölve. A második vonalat Arany a sorok közé is bevezeti, azt jelzendő, hogy „eddig”.</p>		
—	<p><i>Kölner Dombau</i>. In der Dombauehütte zu Köln herrscht rege Thätigkeit; der Dombaumeister <i>Voigtel</i> gedenkt in diesem Sommer den ersten Stock des nördlichen Thurmes zu vollenden. Ob das Hauptschiff vom Chor noch durch ein Singechor an Stelle der ehemaligen, jetzt ganz niedergelegten Mauer getrennt werden wird, ist zweifelhaft. Die Meinungen gehen über diesen Punkt auseinander und jedenfalls muß es sehr reiflich erwogen werden, ob dieses Chor nicht die unvergleichlich schöne Wirkung des jetzt völlig freien Innenbaues erheblich beeinträchtigen oder ganz zerstören wird. Die Cartons für die Glasmalereien des Mittelschiffes, von <i>Hoffmann</i> (aus Köln) in Paris gezeichnet, sind jetzt vollendet, indeß ist vorläufig keine Aussicht zur Ausführung der Glasmalereien selbst vorhanden. Zunächst wird man an die Herstellung der großen Glasmalereien im nördlichen Querschiff gehen, welche vom Domcapitel gestiftet worden sein</p>	

	sollen; die Tünche im Innern des Chors wird glücklicherweise nächstens abgenommen werden.	
1864/25. 6. „ <i>Hermann und Dorothea</i> ” als Oper, Europa, 1864/25, jún. 10. Chronik, Theater, 382. h.; az első sor mellett jobbról kék ceruzával vízszintes vonalú kijelölés.		
	„ <i>Hermann und Dorothea</i> ” als Oper. Unseren Lesern ist bekannt, daß vor etwa dreißig Jahren schon der beliebte Lustspiel- dichter Carl Töpfer auf den Gedanken kam, Goethe’s „Hermann und Dorothea” in ein Theaterstück umzuwandeln. Dem betreffen- den, noch heute dann und wann auf dem Repertoire der deutschen Bühne erscheinenden Schauspiel wird sich demnächst eine Oper beigesellen, indem ein italienischer Musiker sich nach der neulich von uns erwähnten Maffei’schen Uebersetzung des herrlichen Epos ein Libretto hat zurecht stutzen lassen und dasselbe nunmehr zu componiren gedenkt.	—
1864/25. 7. Ein Lamartine’scher Roman als Operntext, Europa, 1864/25, jún. 10. Chronik, Theater, 382. h.; az első sor mellett jobbról kék ceruzával vízszintes vonalú kijelölés.		
	Ein Lamartine’scher Roman als Operntext. Wir bezweifeln, daß der Roman: „Fior d’Aliza” mit zu denjenigen Werken Lamartine’s gehört, die auch deutschen Lesern bekannt geworden sind. In Frankreich hat aber auch er, wie Alles was der ge- nannte Dichter schrieb, seiner Zeit viel Aufsehen gemacht, und Victor Massé hält ihn noch jetzt für interessant genug, um ihn als Grundlage eines Operntextes zu benutzen, welchen er der Pariser Opéra comique für die Herbstsaison componiren wird.	—
1864/25. 8. Verlag der Weidmannschen Buchhandlung in Berlin, Europa, 1864/25, jún. 10. Anzeiger, 383. h.; a hirdetés 3–4. soránál baloldalt félkör alakú kijelölés kék ceruzával.		
	Kunst über alle Künste Ein böß Weib gut zu machen. Eine deutsche Bearbeitung von <i>Shakespeare’s</i> <i>The Taming of the Shrew</i> aus dem Jahre 1672. Neu herausgegeben mit Beifügung des englischen Originals und Anmerkungen von Reinhold Köhler. 8. Elegant geheftet. Preis 1 Thlr. 10. Sgr. Bietet als wahrscheinlich älteste gedruckte deutsche Bear- beitung eines Shakespeare’schen Stückes in literar-historischer Beziehung ein ganz besonderes Interesse.	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/25. 1.

Aus eines *Franzmanns Reisebriefen über Deutschland* – Egy francia utazó levelei
Németországról, Europa, 1864/25, jún. 10. 793–800. h.

A német cikk tartalma – A német cikk bevezetővel ellátva, kivonatosan közli Victor Duruy
útleírásának németországi részleteit. Duruy 1860-ban utazott Párizstól
Konstantinápolyig, és útirajzait a Le Tour du Monde című lap folyamatosan közölte.

Útleírása könyv alakban 1864-ben jelent meg Párizsban *Causeries de voyage de Paris à Bucharest* [Elmélkedések a Párizstól Bukarestig tartó utazás során, Librairie de L. Hachette] címmel. Mivel Duruy számos helyen fogalmazza meg kedvezőtlen németországi tapasztalatait, az Europa cikke többféle módon igyekszik hitelteleníteni útleírását. Előbb különbséget tesz az önmagába és saját világába zárkózó francia, illetve az idegen kultúrára nyitott angol és német utazó között, majd magát Duruyt személy szerint minősíti hol túl tájékozott (tudálékos), hol tájékozatlan utazónak. Az útleírásból vett idézeteket mindenütt a cikkíró kommentáló, ironizáló szövege vezeti fel, illetve kommentálja zárójelen. Az idézetek, történetek nagy részét Arany János is átvette a Koszorúba, hasonló technikával, vagyis kommentárral ellátva, kommentálja és ironizálja azonban nem a francia utazóra, hanem a német cikkíróra, a német fölényérzetre és a német sértődöttségre vonatkozik. Egyúttal reflektál azokra az írásokra, melyeket német utazók írtak Magyarországról, és amelyeket az Europa rendszeresen közölt, hasonló ítéletekkel és hangnemben, mint Duruy a németekről.

A német cikk fordítása – Az Arany által kijelölt részt ld. alább, a Ko közlésénél. A teljes cikket nem fordítjuk.

Magyarázatok a német szöveghez

Victor Duruy – (1811–1894), francia történész, 1863-tól 1869-ig közoktatásügyi miniszter, majd szenátor volt. Számos nagyszabású történeti munka szerzője, megírta többek között az ókori Görögország, Róma történetét, Franciaország és Itália történetét több változatban is, és 1873-tól ő szerkesztette a *Histoire universelle* [Általános világtörténelem] kötetét, melynek műfaját útleírásában a németekkel kapcsolatban még ironikusan említi.

Albrecht Dürer – Duruy talán Dürernek a *Lovag, Halál és az Ördög* című, 1513-as alkotására céloz.

Heinrich Heine – (1797–1856), német költő, ld. az Europa 1864/4. 2. jegyzetét.

Arndt's Vaterlandslied – [Hazafias dal]; Ernst Moritz Arndt (1769–1860) német hazafias költő 1812-ben keletkezett dala, melyet első soráról is ismertek: „Der Gott, der Eisen wachsen ließ...” [Az Úr, ki a kardot nőni hagyta]; Arndt azon német főurak ellen írta a dalt, akik hajlandók voltak részt venni Napóleon Ororszország elleni hadjáratában.

Kant, Fichte... – A felsorolt filozófusok: Immanuel Kant (1724–1804); Johann Gottlieb Fichte (1762–1814); Friedrich Wilhelm Johann Schelling (1775–1854); Friedrich Heinrich Jacobi (1743–1819); Karl Christian Friedrich Krause (1781–1832); Emanuel Swedenborg (1688–1772); Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), David Friedrich Strauß (1808–1874); Bruno Bauer (1809–1882); Arnold Ruge (1802–1880)

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés a következő mondatokra vonatkozik: „Az angolok és a németek [Arany aláhúzása] bátran elmondhatják magukról, hogy utazás közben, amikor véleményt alkotnak, a lehető legmélyebb és legelfogulatlanabb megértésre törekednek az idegen körülményekkel szemben, hogy sok energiával és jóindulattal mélyednek el az adott ország és nép tanulmányozásában, és végül amennyire csak lehetséges, hű és életszerű ábrázolását adják mindannak, amit láttak és átéltek; [a francia utazó ellenben, amikor átlépi országának határát, bármit, amit elébe kerül, egyetlen mércével mér, és ezt a mércét röviden úgy lehetne jellemezni, hogy »Párizs«...].”

A felkiáltójel a kijelölés mellett a Ko bevezetője szerint indulatot és elégtételt jelez a magyarság jellemrajzát sorozatban közlő német lap értetlen, tájékozatlan nemzetkarakterológiai kijelentései miatt.

A Ko közlése – II/II. 1864/1, júl. 3. Külföldi szemle, 20–21: *Egy francia utazó Németországról*. A szöveg tartalmi átvétel, rövidítésekkel, kihagyásokkal és a

bekezdések átszerkesztésével. Ott azonban, ahol a német szöveg a francia utazót idézi, a magyar változat szó szerinti fordítás.

Önálló írás az első bekezdés, a felvezetés a francia útleírás ismertetéséhez. A bevezetőt arra a szövegrészre építi rá Arany, melyet az Europa példányában kijelöl. A német szerző sértődöttségét a francia jellemzés miatt összeköti az Europa magyarokról szóló cikkeivel, melyek egyike éppen ebben a lapszámban jelent meg (ld. alább, az 1864/25. 2. szövegét és jegyzeteit).

Ebben az írásban Arany nem hivatkozik az Európára, míg más hasonló tárgyú glosszájában általában feltünteti, hogy a lipcei hetilappal vitázik.

A Ko szövege:

„Egy francia utazó Németországról

Duruy Viktor 1860-ban tett egy utazást Páristól Konstantinápolyig. Úti leírása részenként egy francia folyóiratban, s most egészen megjelent, ily cím alatt: »Causeries de voyage de Paris à Bucharest. (Paris, Hachette, et Co.) Különösen érdekes, a mit a németekről és Németországról elmond. Német szomszédaink, kik gyakran ha Magyarországról van szó, oly hangon beszélnek, mintha az egész *Nyugatot* képviselnék, s az angolokkal és francziákkal képzelik magokat egyenlőknek, hogy annál souverainebb lenézéssel szólhassanak Magyarországról, melyet *Kelet*-ként állítanak szembe: Duruy útleírásában azt látják, hogy Németország is Kelet a Rajnántuli nemzethez képest, s némely megjegyzése és rajza a német civilizációról korántsem hizelgő. A német sajtó neheztelhet megjegyzéseiért, egyes vonást tuloztnak tarthat, de nem tagadhatja, hogy van alapja mindezeknek s általában sok igazat mond el a szelleműs franczia. Meg is adják neki, hogy szokottnál több készséggel indult utnak.

[21] Míg utazónknak egyszer egy gyors vonatra igen sokáig kell várakoznia, álmélkodásba bocsátkozik a németek lassúsága felett, – s a mit mond, mintha csak a németnek a magyarokra mondott megjegyzése volna: »A németeknek, ugymond, nincs igaz fogalmuk az idő becséről, melyet valódi *keleties* gondtalansággal engednek eltelni.«

Stuttgartban utasunk sok serföző gyárat lát, s elmélkedésbe bocsátkozik, mily különféle hatással van az ital a különféle nemzetekre. »A bor beszédessé, közlékenynyé, víggá teszi az embert – ilyenek a francziák. Az angol egy sarokban meghúzza magát s egyedül iddogálja borát; arca kivörösödik, szeme bizonytalanná, nyelve nehezzé lesz, s utoljára szó nélkül rogyik le. A német tele tölti gyomrát sörrel, elaltatja lelkét dohány füsttel. Ugy ül mint egy tuskó s nagy mennyiségű árpalevet emészt fel, hosszú nagy pipája 'én'-jének egy része, fogába, ajkába, kezébe szorítja; s épen azért sokat nem beszélhet; de annál többet álmodozik, s komolyan és nehézkesen mulat, míg többé semmit se gondol, se fölfogni nem bír – valódi élőképe *Keletnek*, a *hadsisnak* és *opiumnak*. Sok igaz van abban a mit Dumas mondott a németekről: a német oly ember, ki sört vesz magába s füstöt ad ki magából.« (Un homme qui prend de la bière, et qui rend de la fumée).

Duruynek nagyon feltűnnek egy utjában a sokat ivó, sokat éneklő és kiabáló német diákok, s hogy zajgásukon és magaviseletükön a többi német utitárs meg nem botránkozott. Aztán hozzá teszi: »Négyen voltak, s hármuk pápaszemet viselt. Németországon a rövidlátás nagyon közönséges s korán beáll. Azt hinné az ember, hogy Germánia fiai az első könyvvel veszik az első pápaszemet.«

Egy másik német diákkal, egy heidelbergi tanulóval, találkozik az utazó séta közben. Ennek fejében csodálatosan vegyült a francziák szeretete a francziák gyűlöletével, úgy hogy az utazó nem tudott tisztába jöni. Végre azzal vigasztalta magát, hogy »ezeken a derék embereken ép oly gyakran megesik, hogy nincs világos érzésök, mint az, hogy nincs világos gondolatjuk. Ennél fogva tán nem gyűlölik

komolyan a francziákat. Nekik tetszik a franczia szellem, s megkísérik, hogy valamiképen elsajátítsák, mint Heine, a kinek sok tekintetben sikerült is. A franczia az első idegen nyelv, melyet megtanulnak, s az ember ezen nyelvvel Németországot szélteben és hosszában beutazhatja, ha nem tud is németül. Hírlapjainkat, könyveinket olvassák, s ez van is hatással; harmincz év óta a mondat alkotásban annyira haladtak, hogy nem lehet már egy-egy lapot elfoglaló periodust találni könyveikben. Más részről nem szeretik modorunkat. Zavarba hozza őket, hogy mi a dolgoknak mindjárt alapjára s egyenesen a céljukra megyünk. Igen serények vagyunk az ő csendes természetök mellett; nem engedünk nekik elegendő időt napjában ötszöri ebédjük, sörük s theoriáik megemésztésére.«

A német tudományosságról szólván, nem tagadja elsőségét a metaphysikai szakokban; a német látja el Európát logikával és hamis okoskodással, mint Anglia pamut-kelmével. »Németország a systémák nagy gyára, melyek ily minőségben sehol sem kaphatók.« Más helyen ugyanezen tárgyról így szól:

»A németek már negyven év óta szenvednek egy betegségben, melyet Kosmos-kórságnak lehetne nevezni. Mindent meg akarnak ezek magyarázni, még a megfejtethetlent is, mindent kézzel foghatóvá tenni, még a fölfoghatatlant is. Minden évben megjelen Lipcsében vagy tizenkét 'világtörténet', míg Franciaországban egy sem. Az a számtalan különböző systema, melyet philosophjaik teremtenek, egymást rontja szét míg utoljára vigasztalan negatívban végződik. Először mindennek idealizmusban kellett feloszlania, hogy végre pantheismussá bomoljék föl.«

Magyarázatok a magyar szöveghez

souverain – felsőbbrendű, fölényes, vitathatatlan (fr.)

hadsis – hasis

periodus – itt: mondat, körmondat (lat.)

systema – itt: filozófiai rendszer (lat.)

theoria – itt: világmagyarázó elmélet (lat.)

negatio – itt: tagadás, nihilizmus (lat.)

A szerzőség kérdése – A bevezető és az átszerkesztés módja, az összevonás, rövidítés, tömörítés jellege, az utalás a magyarokról szóló Europa-beli cikksorozatra, az ironia és a humor Arany szerzőségére vall. Ezt igazolja a bejegyzés, aláhúzás, kijelölés is az Europa példányában.

1864/25. 2.

Wie der Ungar Wein trinkt und bereitet – *Hogyan issza és készíti a bort a magyar*, Europa, 1864/25, jún. 10. 805–812. h.

A német cikk fordítása:

„Hogyan issza és készíti a bort a magyar

Magyarország vidékei teljességgel feltáratlanok, úgyhogy a mai napig tévhitet terjengenek e területekről. Hiány van ott természetesen utakból, fogadókából és a kényelem egyéb szükségleteiből is. Egy hegyvidéki utazáshoz felszerelésre, sok pénzre van szükség, az út nagy fáradsággal, még több nélkülözéssel jár. A távoli megyékben magának a közigazgatásnak is rossz az ellátása, úgyhogy néhány évvel ezelőtt, amikor tudós bizottság indult a Felső-Tisza és a Körös dombvidékének felderítésére, sátrakkal, élelmiszerrel, tolmácsokkal kellett ellátniuk magukat, és még így is alig jártak sikerrel.

Az utazók általában a Duna vonalát követik, és a látottakat alig képesek megítélni. Amit pl. Petermann mond keleti útleírásában Pestről, az nagyrészt hamis, mert itt az utazó alig tudja felmérni, mi van tőle jobbra és a balra, közelre és távolra.

Noha a fejlett földrajzi tudomány ellenére Magyarország szinte ismeretlen a németek számára, azt mégis tudják róla, hogy bortermelésben közvetlenül Franciaországot követi, sőt olyan borfajtákat állít elő, melyekkel a franciák sem

vetekedhetnek. Hogy mennyi bort termel Magyarország, azt nehéz megmondani. [806] Tekintettel arra, hogy a termés változó, és sok termelő saját szükségletére dolgozik, csak azt a mennyiséget lehet felbecsülni, ami a belkereskedelemben jut. Ha a franciák évente 50–70 millió vödörrel termelnek, akkor a magyaroknál az évi mennyiség mintegy 30–40 millió vödör, vagy ennél valamivel több lehet. [A vödör mint mértékegység = 16 liter.] A bor a magyaroknál nemzeti ital. Az ára 1848 előtt hihetetlenül alacsony volt, azonban azóta jelentősen megrágult, mert Magyarország az 5–7 millió gulden helyett most mintegy 70 milliós adót fizet az osztrákoknak, és az államadósságból is részt vállalt. De még így is olcsóbb a bor, mint a sör vagy a kávé. Aki tehát szerényen él, mint például a kézművesek, a munkások és a parasztok, az a kocsmában bort iszik. Egy idő óta azonban a sörivás is szokásba jött, köszönhetően a délnémet és cseh bevándorlóknak, akik a borral szemben a sört részesítik előnyben. E változás miatt a borozók oda stüllyedtek, ahová Németországban a pálinkaivó helyek, míg a söröző inkább az északnémet „pipázó” rangján áll. A sör már csak azért is kedvelt ital, mert a magyarok nem értenek a borkereskedéshez, és pancsolják, rossz minőségű, kábító szesszé változtatják a bort. [807] Kevés bortermelő veszi a fáradságot, hogy helyesen készítse el a borát. Joggal mondható, hogy Magyarországon ritkán kapni valódi, tiszta magyar bort. Jártasnak kell lenni a vidéken ahhoz, hogy hamisítatlan szőlőitalhoz jusson az ember. Akkor azonban szívesen dicsérik a hegyoldal termésének tüzes, élénkítő, vidító hatását. Az ivó- és asztali borok a magyaroknál magas alkoholtartalmúak, és hevülést idéznek elő, ezért kizárólag vizezve isszák. Tisztán a bort csak a részeges ember fogyasztja. A külföldre is szállított finomabb fajtákat ellenben tisztán, de csak mértékkel, a legfinomabb fajtákat pedig likőrspohárkából szokás inni.

Falvakban és kisvárosokban mindenki a saját gazdaságában préseli a bort; ők csak mustot, vagy úgynevezett újbort isznak, mert csak ez a tüzes ital segít meggyengült idegeiken, mások pedig éppen a bor erejének rabjává válnak. A borászgazdák más módon is értékesítik termésüket, sokan közülük nyilvános borkimérést tartanak fenn. Budán minden harmadik házban találni ilyen bormérést, mely borókával vagy egy köteg hosszú gyaluforgáccsal [Arany János aláhúzása] hirdeti magát a szomjas embernek. Az ivóhelyiségek, akárcsak a bor, amit árulnak, eléggé silányak. A kapualjban vagy az udvari fal mellett ott egy egyszerű faasztal, körülötte magas székekkel. Ezzel meg is volna a helyiség berendezése.

A többi felszerelés sem igényesebb, még a látogatottabb vendéglátó helyeken sem. A bort söröspohárban szolgálják fel, hoznak mellé egy vizesüveget, hogy hígítsa, kinek hogy tetszik. Általában ott van az asztalon egy kosárka fekete vagy fehér kenyérszelet, sótartó és egy téglában téglavörös őrölt paprika, mert a sós vagy paprikás kenyérre jól csúszik a bor. Ha a vendéglő előkelőbb, akkor kapható még túró, sonka vagy szalámi (füstölt olasz kolbász). Néhány pesti borospince kínálatához hozzátartozik a füstölt marhanyelv, hazai kolbász és a lipthói birkatúró, ezzel ki is merül a luxus fogalma. A borkimérések általában kétfajta bort tartanak, az egyiknek korsója tíz, a másiknak tizenöt krajcár, és van belőle fehér vagy vörös változat; a jobb borokat palackozva lehet megvásárolni, de ehhez legalább két ivó ember szükséges. Különösen finomak az asztali borok, melyekből egy pint (vagyis mintegy két üvegnyi) 40–60 krajcárba kerül, szelíd az ízük, és kellemes melegséget árasztanak a gyomorban és a belekben.

Érdekes megfigyelni az ivók vendégeit, és rajtuk a bor hatását tanulmányozni. A szlovák ember pálinkát iszik, énekel hozzá, és ha a szesz a fejébe száll, átöleli és csókolgatja a komáját. Sohasem [808] látni verekedő, dulakodó szlovákokat, ellenben gyakran látni komikus jelenetet, amikor a Kárpátok két táromlygó fia egymást vezeti, megpróbálnak az úton maradni, de csak tántorognak ide-oda az utcán, időről időre megállnak, megölelik, megcsókolják egymást, fülsiketítő hamissággal éneklük a

litániához hasonló nótájukat, míg valamelyiknek az asszonya meg nem jelenik, és erőteljes püföléssel, toszogatással haza nem tereli őket. Egyetlen szlovák ember sem lázadozik az ilyen fellépés ellen, inkább helyénvalónak tartja, hogy a józan az ittasat elvezeti.

A magyarokból a bor kiszabadítja szilaj természetüket, hasonló módon, mint az olaszokból. A magyar szívesen politizál a bor mellett, és eközben olyan éleslátásról és szónoki tehetségről tesz tanúbizonyságot, hogy ebből a veleszületett prókatori és szónoki adottságokra lehet ráismerni. A vita egyre élénkebb lesz, a kezek és a szemek társulnak a szavakhoz, a hangerő növekszik, végül azt lehetne hinni, civakodó társaságot lát az ember, miközben ők csupán nemzeti felbuzdulással vitatnak meg valamit, és közben kiválóan érzik magukat. Tagadhatatlan azonban, hogy az alacsonyabb osztályok fiai a szavakat gyakran ökölrel nyomatékosítják.

A németek részben sör-, részben borivók, szívesen csevegnek az üveg mellett a város, a mesterség dolgairól vagy pletykákról, vitatkoznak a császár szakálláról, tréfálkoznak Németországon, annak rossz kávéján és sovány kosztján, megjátsszák a szabad magyart, és jó német filiszternek, derék polgárnak mutatják magukat. [Arany János aláhúzása.] Különösen a délnémetek szeretik hazájuk nevelésesebb oldalát láttatni, míg az északnémetek, akiket erős nemzeti érzés fűt, meg nem fenyegetik őket ezért. A német fiatalok, akik mesterlegényként vagy munkásként élnek Magyarországon, szintén meleg hazaszeretetet hoznak magukkal, összetartanak honfitársaikkal, poharat ürítenek olykor a német egységre, énekelik hazafias dalaikat, szűk körben megünneplik a német nemzeti ünnepeket, és a magyar föld minden gazdagsága ellenére erős honvágy él bennük a serény és igyekvő szülőföld iránt.

Ami a szőlőtermelés meghonosítását és elterjesztését illeti, az első ültetvényeket a római katonák telepítették császáruk rendeletére. A későbbi századokban főként olasz és görög fajtákat ültettek, de élénk fejlődésnek akkor indult a szőlészet, amikor a magyar királyok és főurak német szőlősgazdákat, gyakran egész kolóniákat hívtak az országba. Ahogy a földművelést, úgy a kézműipart, a kereskedelmet és a tudományt is a németek hozták itt létre, és fejlesztették fel. A budai hegyekben, ahol évente mintegy 200 000 vödör bort állítanak elő, csaknem teljesen német kézben vannak a szőlőültetvények. A szegény szőlősgazdának természetesen Magyarországon is az a sorsa, mint más bortermelő országban. Többnyire szűkösen élnek, a gazdag földesurak napszámosaként, [809] vagy parányi szőlőskert tulajdonosaként. Egyes birtokok, köztük a püspöki uradalmak, évente 10–20 000 gulden értékű bort adnak el a nagykereskedőknek.

A Kárpátok magaslatait kivéve az egész Magyarország egy nagy szőlőskert. A szőlő éppúgy megterem a meszes Bakony elővidékének zsiros földjében, mint a Kárpát-hegység napos lejtőin Pozsonytól az erdélyi határig, a Debrecen környéki és a kecskeméti homokos pusztákon éppúgy, mint a Pest környéki alacsony dombokon, az úgynevezett Kőbányán. A legjobb termést azonban az édes szőlőfajták adják a Mátra vulkanikus talajában, a Hegyalján, a Balaton környéki kúphegyeken (somlói) és a Fertő-tó vidékén (rusti). Szőlőhegyek övezik a Dunát egészen a Fekete-tengerig, szőlőtől zöldellnek a Kárpátok déli nyúlványai, melyeken 1000 lábnyi magasra is felfutnak az ültetvények, és szőlővel vannak beültetve a Bakony hegyláncai, melyekről lenyúlnak a sorok egészen a völgyek mélyébe. Buda környékén gyakran mérföldeket lehet szőlődombok között sétálni, mert a gazdák (leginkább németek, ún. svábok) a földművelés mellett szőlőtermesztéssel is foglalkoznak, hogy a pest-budai borkiméréseket saját fanyar borukkal lássák el. Ezeket a borokat egyetlen kereskedő sem vásárolja fel, mert a mennyiséggel nem elégednek meg, ha a minőség kétes.

A szőlőtermesztés sok munkával jár. A földet gondosan kell trágyázni, irtani és kapálni. Mivel ezek a munkák többnyire a meleg évszakokra esnek, és a hegy megjárása önmagában is fárasztó, egy jó szőlőműves számára elengedhetetlen a testi

erő és a kitartó szorgalom. A széles hegyháton gyakran órákig kell lassan felfelé haladni. A szűk ösvények a szakadékokba vájva vezetnek és csak gyalogosan járhatók, ezért a szőlősgazdának a hátára akasztott puttonyban kell a szükséges trágyát a földjére hordania. A szőlőtöveket sorokban ültetik, felkarózzák, ősszel pedig tövig lemetszik. A szüreti mulatságok az egész országban mindenütt nemzeti ünnepnek számítanak, hasonló módon, mint Németországban a falubúcsú. A gazdák ilyenkor meghívják a rokonságot és a városi barátait, de e mulatságok régi fénye már megkopott. Még mindig sok puskaport használnak, pisztolyokkal és mozsárágyúkkal lövöldöznek, meggyújtják a rakétákat, tűzkerekeket és egyéb tűzijátékokat, vaskos tréfákat üznek, a fiatalság egész éjjel táncol, gazdag lakomát rendeznek, de az egész kissé elavult szokásnak tűnik. A szüreti mulatság valódi humora, a kedély melengető derűje és az ünnepi hangulat őszintesége hiányzik belőle anélkül, hogy pontosan meg lehetne mondani, mi okozza ezt. Aki részt vesz egy ilyen mulatságon, csalódnai fog a várakozásaiban, mert a durrogatások, kiáltozások, koccintások és ujjongások mögött ott rejlik valami józan hidegség és a sötét sejtelem: a független magyarság régi dicsősége a maga hihetetlenül olcsó államigazgatásával együtt leáldozóban van. A szokatlanul magas adó, amely évről évre újabb tételekkel növekszik, lidércnyomásként nehezedik a magyar népre [810] és úgy szítál a mulatság napjaira, mint a gyilkos lisztharmat. 1848 előtt öt ezüstgarasból még egy egész vasárnap délutánt fenségesen és elégedetten végig lehetett enni és inni, amennyit csak a gyomor elbírt; most minderre alig elég egy gulden, ha az ember magyar módra akar jóllakni. Minden nép életére lehangelően hat, ha a gyomor politikai barométerré válik. A lázadásokat gyakran az üres erszény és üres gyomor kényszeríti ki.

Sokféle magyar borfajta ismeretes, mivel csak a fő fajtákból hetvenötöt tartanak számon, úgyhogy egy borospincében csak a borszakértő tud tájékozódni. Világszerte ismeretes a tokaji bor, és sokan gondolják úgy, hogy Magyarországon nagy mennyiségű tokajit fogyasztanak. Vigasztalás gyanánt mondjuk el nekik, hogy csak kevesen isznak itt valódi tokajit, mert amit ezen a néven igen drágán árulnak, az vagy csak egy gondosan előállított utánzat, vagy valami hasonló aranysárga édesbor. A tokaji szőlővidék, a Hegyalja, mintegy öt [német] négyzetmérföldnyi terület, több különböző dombra kiterjedően, és huszonegy bortermelő falut ölel fel. Ennél fogva több fajtája is van, a fekvés, a pincészet és a talaj minősége szerint. A vulkanikus hegyvonulatot festői forma és trópusi bujaságú növényzet jellemzi. 7–800 lábnyi magasságig érnek fel rajta a szőlőültetvények, míg maga a csúcs mintegy ezeröttszáz lábnyira emelkedik, és a déli lejtőin nő a legszebb szőlő. A legjobb területek a gazdag földesurak, többnyire hercegek birtokában vannak. Szarvason és a Nyulászón magának a császárnak is van borospincéje, melyben a legfinomabb aszúborokat készítenek. A legjobb tokaji szőlőfajta a Mézes Mály dűlőben terem. A tulajdonosa elsősorban a saját pincéje és a baráti családok számára termeszt, ezért ebből az elsőrangú fajtából alig jut valami a kereskedelembe. Ha valaki jó ismerőse a pincemesternek, akkor pénzért és jó szóért kaphat tőle néhány palacknyi valódi tokajit, miközben még Lengyelországba, Oroszországba és Németországba is csak a gyengébb minőségű, átlagos fajtából szállítanak mintegy háromszázezer vödörnyit. A legkiválóbb tokajit, akárcsak az igazi madeirát, csak kivételes esetben lehet kapni, mivel azt kizárólag Angliába viszik ki. Azonban még az átlagos tokaji is drága italnak számít. Úgy folyik az üvegből, mint az olaj, az illata kellemes, aromás, szinte balzsamos, melegíti a gyomrot, mintha szén égne benne, kellemes érzéseket ébreszt, úgyhogy joggal tartják erősítő orvosságnak. Csak kis likőrspohárkákból szokás inni, így a megrögzött borivók kerülnek a fogyasztását.

A tokajit, ezt a délitáliai édesbort, [Arany János aláhúzása] különleges módon préselik. A szőlőfürtöket egész késő őszig a tőkén hagyják, és olykor csak hóesésben szüretelik le. A szőlőszemek szinte mazsolává száradnak, így megnövekszik a

cukortartalmuk, és finom aromájuk lesz. A válogatott szőlőszemeket külön edénybe gyűjtik. Ezek a saját súlyuktól préselődnek ki [811], a szőlőlé egy része magától összegyűlik. Ezt azután átszűrjük és esszenciaként árusítják, mert különleges gyógyhatással van a betegekre. Ha a szőlőszemeket egy edénybe gyűjtik össze és péppé zúzzák, majd a mustot 12–36 óráig állni hagyják, mielőtt hordókba töltik, akkor ebből keletkezik az ún. aszú, vagy mászás. Ez azután további fajtákra oszlik aszerint, hogy a készítéséhez milyen mennyiségű szőlőszemet használtak fel. Létezik az aszúnak egy olyan fajtája is, amit szamorodninak neveznek. Egy kis zacskóban néhány hónapig fehérürmöt áztatnak a boroshordóban, a bor magába szívja az ürmök ízét, és így keletkezik a Magyarországon közkedvelt ürmösbor, vagy vermut. Közönséges bort szoktak készíteni a törkölyből, melyet kipréselnek, és sajtóbórnak vagy sajtolásnak nevezik. A pincében való tárolására, valamint a fogyasztás módjára és idejére különleges előírások léteznek, melyeket a pincemesterek brosúrákban tesznek közzé. A helytől és pincészettől függően egy-egy hordó must 40–70 guldenbe kerül, Tokajban egy palack borért 1–4 guldent kell fizetni. A tokaji Magyarországon is csak az előkelő asztalokra kerül, és ott sem a szokásos borospoharakból isszák. Amit Németországban tokajiként isznak, nem más, mint különböző adalékokkal készült cukros lé, mely az idegeket erősen izgatja, de semmit sem tartalmaz a magyar termés fűszeres illatából és jótékony, hevítő hatásából. Mégsem lehet három tallérnál olcsóbban kapni palackját. A tokaji hegyvidéken emellett még mintegy kétszázötvenezer vödörnyi asztali bort készítenek. Ha leszámítjuk mindebből a hercegi és főúri pincék szükségleteit, akkor a kereskedelem számára csak igen kis mennyiség marad.

Magyarországon száz, mások szerint százötven négyzetmérföldnyi szőlőültetvény található, ha hozzászámítjuk azokat a területeket is, melyek korábban az ország részét képezték. A gazdag termésből azonban csak mintegy 4–6 milliónyi vödörrel kerül külföldre. Ez azt jelenti, hogy az országon belül 24–26 millió vödörrel fogyasztanak el, ami egészen hihetetlen mennyiségnek tűnik. A tokaji után a legjobb bor a sötétvörös ménesi, melyet a Maros mentén, Ménés falu közelében készítenek. Fahéjas, szegfűszeges, kellemes ízű bor, mely jólesően hevíti az egész testet. Ezt a bort természetesen csak kis mennyiségben termelik, és külföldön kevéssé ismerik. Pozsony környékén a fűszeres szentgyörgyi, Sopron vidékén a tüzes rusti tartozik még az ország legminőségesebb borai közé. Ide sorolják a fűszeres szerémségi ciprusi bort is, mely „karlócai” [muskotály] néven kerül forgalomba. Sopron harminckétezer vödörnyi bort termel évente. Pozsony környéke ennél sokkal többet szállít a kiváló modemi, bazini és récsei borokból. A szentgyörgyi nagyszerű aszúbor. A Duna és a Dráva között az egész Baranya megye egyetlen nagy szőlőskert, [812] mely évente egymillió vödörnyi bort állít elő kiváló vörös és fehér fajtákból. A legjobbak közé itt a sötétvörös, édes villányi tartozik, melyből tízezer vödörrel készül évente. A többi megye közül a Bakony vidékén találni pompás borokat, a legkedveltebb a vörös szekszárdi és a fehér somlói. Pest környékét szintén a borvidékek közé kell sorolni, mert itt évente egymillió vödör bort gyártanak. Erről a vidékről a sashegyit a burgundival azonos rangúnak mondják, a Szent András-hegyi, a kőbányai és a promontori pedig igen tüzes fajtának számít. Pesttől Tokaj felé haladva burgundi jellegű vörös és fűszeres fehér borokat találni, melyek a Mátra hegység vulkanikus talajából származnak. Az egri borok már az ókor óta híresek, és bár kevéssé ismert, de ugyanolyan kiváló a visontai és a penci bor. A Dunán felfelé, Vác és Esztergom irányában asztali borként kedvelt a könnyű neszmélyi. A somlói bornak sárgászöldes színe és fűszeres íze, a villányinak eperillata, a szekszárdinak mézíze van. A Tiszán innen, az erdélyi hegyek lábánál is jó bor terem, közülük a zöldes árnyalatú érmellékit kell említeni, melynek sajátos utóíze van és nagy mennyiségben állítják elő, de külföldön egyáltalán nem ismerik.

A kiváló borok ellenére nem túlzás azt állítani, hogy Magyarországon a borkultúra még igen kezdetleges. Mert eddig a természet és a napsütés mindent elvégzett, amit az ember a szőlő kiválasztásában, gondozásában és a mustkészítésben elhanyagolt. Egyes termelők mégis világkereskedelmet folytatnak boraikkal. Nemcsak olyan hatalmas készlettel rendelkeznek, hogy az ember eltévedne a pincéikben, hanem árujukat egészen Észak- és Dél-Amerikáig, Egyiptomig, Kínáig és Japánig küldik. Édes és finom borokat szállítanak, noha a csomagolás nehéz, és a vám is magas rájuk. Minden jómódú család gyűjt magának téli csemegéhez való száraz szőlőszemeket. Szőlőfürtöket aggatnak két ablaktábla közé, és hagyják a szemeket mazsolává száradni. Szüret után sok házban látni szőlővel teleaggatott ablakokat, és ezek barátságos látványt nyújtanak. Külön üzletek léteznek a mazsola árusítására, és a gyümölcsös kofák is egészen tavaszig ott tartják piaci asztalukon a vörös, kék, fehér szőlőfürtöket fonnyadt gyümölcsseikkel, bár ezek nem igazán vonzó külsejűek. A karácsonyfán azonban a szőlőfürtök a piros almák, aranyozott diók és tarka cukorkafélék között különösen csalogatónak látszanak. A szőlőszemek ilyenkor még viszonylag frissek és teltek, és a téli időszakban a késő őszi napok melegére, a szőlőillatú hegyvidéki tájakra emlékeztetnek.”

Magyarázatok a német szöveghez

[A cikk forrása] – Nem sikerült egyetlen forráshoz kötni az Europa cikket, azonban néhány jóval korábbi írást a szerzője beépített. Felismerhető többek között a Brockhaus-féle lexikon szócikke, melyben a magyar borvidékről van szó (*Conversations-Lexikon*, 11. k.; több kiadása volt, az első kiadás hat kötetben 1796 és 1808 között jelent meg, és a 7. kiadás vált 12 kötetessé 1827-ben). Az Europa cikke tehát részben kompiláció. Talán ez magyarázza a pénznekem változását a cikken belül, az ismétléseket, a néha konfúz szerkezetet, a rosszul írt helység- és borneveket és az olyan tárgyi tévedéseket, mintha a tokaji bor olasz bor lenne.

Amit pl. Petermann mond keleti úteírásában Pestről – Heinrich Petermann (1801–1872) berlini orientalista 1852 júniusában tartózkodott néhány napot Pesten. Az Angol Királynőben szállt meg, és bejárta a város nevezetesebb helyeit. Budán a rossz járdákat, szerényebb életet említi, de Pest meglehetősen tetszett neki. Az Europa cikkírója ezt a lelkesebb véleményt igyekezett hamisnak feltüntetni. A könyv bibliográfiai adatai: H. Petermann: *Reisen im Orient* [Utazás Keleten], Leipzig, 1–2. Az idézett vélemény az 1. k. 1–3. oldalán található.

mérföld – A német mérföldről van szó, amely kb. 7,5 km-t tesz ki.

Az Arany által kijelölt részek

ein Büschel langer Hobelspännen – A német kifejezés jelentése: „egy köteg hosszú gyaluforgács”. Magyarországon sok helyen, pl. Egerben is szokás volt kilógatott káposztalevelet vagy hosszúra hagyott forgácsot akasztani a borkimérés elé cégérnek. Erre vonatkozóan idézi pl. Mazsary Béla a cégérhasználat szabályait *A magyar italmérés gyakorlata (1367–1888)* c. munkájában (Budapest, Budapesti Szállodások és Vendéglősök Ipartestülete, 1941, 103): „Ha valaki kétéves bort kezd, forgács cégért tegyen ki, benne szalmaköteggel. Továbbá egy éves bornál forgács cégért. Továbbá új bornál zöld cégért, hasonlóképpen kell eljárni a vörös bornál, akár tavalyi, akár idei új, olyan legyen a cégér, hogy megismerjék rajta, miszerint vörös borról van szó.” Arany talán nem értette a kifejezést, nem ismerte, vagy másképpen ismerte a szokást.

spötteln über Deutschland, dessen schlechten Kaffee und magere Kost, spielen den freigebornen Ungar und zeigen sich als gute deutsche Philister und Spießbürger – A német tagmondatok jelentése: „tréfálkoznak Németországon,

annak rossz kávéján és sovány kosztján, megjártsszák a szabad magyart, és jó német filiszternek, derék polgárnak mutatják magukat”. Az aláhúzás célja bizonytalan, talán Arany erre az írásra is készült reagálni a Koszorúban, mint ahogyan az Europa más, a magyarsággal foglalkozó cikkeit is glosszában kommentálva ismertette. Az Europa Magyarországról közölt cikksorozatáról és Arany glosszáiról ld. az Europa 1863/32. 1, 1864/15/1, 1864/34. 1, 1864/25. 1. szövegét és jegyzeteit.

Der Tokaier, ein südtalienischer Süßwein – Az aláhúzott rész jelentése: „A tokaji, egy délitáliai édesbor”. Az aláhúzás és a sor melletti kérdőjel a tárgyi tévedést jelzi.

A Ko közlése – Sem a szöveg nem jelent meg a Koszorúban, sem külön glosszában nem reagált rá Arany. Azonban az Europa ugyanezen számából hosszabban ismerteti egy másik írást: *Egy francia utazó Németországról*, és e cikk bevezetőjében a szokásosnál indulatosabban reagál az Europa Magyarországról írott, az országot civilizálatlannak, elmaradottnak minősítő, tárgyi tévedésektől hemzsegető cikkeire. Ld. még fentebb, az Europa 1864/25. 1. jegyzeteit. Az Europa magyar tárgyú írásairól és Arany reakcióiról ld. az Europa 1864/15. 1. jegyzetét.

1864/25. 3.

Jean Reboul †, Europa, 1864/25, jún. 10. Chronik, Literatur, 374. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

L'Ange et l'enfant – [Az angyal és a gyermek], Reboul versének címe

Alphonse de Lamartine – Ld. az Europa 1863/44. 2. jegyzetét.

Le Genie dans l'obscurité – [Génius a homályban], Lamartine versének címe

Consolation sur l'oubli – [A feledés vigasza], Reboul versének címe

L'Aumône au Christ – [Alamizsna Krisztusnak], Reboul versének címe

Un soir d'hiver – [Téli éjszaka], Reboul versének címe

Le Dernier jour – [Az utolsó nap], Reboul ciklusának címe. Bibliográfiai adatai: *Le Dernier jour*, Poème en dix chants par Jean Reboul (de Nîmes), Paris, Librairie Delloye, 1839.

Le martyre de Vivien – A magyar szerző tévesen írja Reboul háromfelvonásos misztériumjátékának címét. A helyes változat: *Le Martyre de Vivia* [Vivia vértanúsága].

Les Traditionnelles – [A hagyomány szerint], Reboul utolsó kötete 1857-ből, Paris, Étienne Giraud–Nîmes, Louis Giraud.

Az Arany által kijelölt rész – A címsor aláhúzása a Ko átvétele alapján a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/2, júl. 10. Külföldi szemle, 45–46: *Reboul és Hawthorne*. A Ko szerzője két glosszát von össze. Az első rész az Európából Jean Reboul nekrológjának fordítása. A magyar változat néhány helyen eltér a német cikktől.

Tartalmazza azt az adatot, hogy Reboul atyja lakatos volt. Ezt az Europa nem közli, így feltehetőleg más forrásból származik. Reboulról egyébként több francia lap közöl nekrológot.

A másik eltérés Reboul drámája címének változata. Az Európában ez áll: „Le martyre [!] de Vivia”, míg a Koszorúban a következő cím: „Le martyre [!] de Vivien”. Az eltérés lehet elírás, de szintén utalhat más forrásra, bár a legtöbb francia és angol lap helyesen közli a címet.

A Ko szerzője a szöveg végére szerkeszti be azt a mondatot, hogy Reboul május végén hunyt el, és ismét közöl egy olyan adatot, amely az Európában nem olvasható: hogy a pékköltőt a város a saját költségén temettette el. Hasonlóképpen

áthelyezi a magyar szerző a Reboul politikai tevékenységére vonatkozó részt, mely a német cikk végén áll.

A magyar szövegben szabadabb fogalmazás, illetve kommentárszerű betoldás található a következő helyen: „ezek azonban nem sokat érnek”. Ez a rész a német szövegben nincs meg.

A szöveg többi része egyezik az Europa cikkével. Úgy tűnik, a Ko szerzője a német lapból dolgozott, de más forrásból kiegészítette és átszerkesztette a szöveget. Az Europa mint fő forrás abból is igazolható, hogy a francia lapok szinte kivétel nélkül „Reboul” alakban írják a költő nevét, vagyis ékezet nélkül, csak az Europa közli ékezetesen. (A későbbi források és lexikonok szintén a „Reboul” alakot használják, és így olvasható a név a nîmes-i költő saját kötetein, ezért mi is ezt az alakot vettük át.)

Arany nem sokkal később újra visszatér a témára egy glossza erejéig: „Lamartine, a nemrég elhunyt pék-költő – Réboul – emlékére Nîmesben felállítandó sírkőre, az »Opinion du Midi« szerkesztőjéhez, következő szavak kíséretében küldött 100 francot: »Legyen olyan jó s tegye filléremet az emlék talapzatára; nagyon büszke leszek rá, ha én is járulhatok hozzá valamicskével; ez szívem elismerő szózata egy oly férfiu iránt, kinek elvesztését sajnálom s kinek jellemét és tehetségét mindig magasztalni fogom.«” – Ko II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95. (A forrás ismeretlen.)

Újabb cikket is kijelöl Arany az Európában, de nem közli a Koszorúban, ld. Europa 1864/32. 2.

A Ko jelen cikkének itt első, a Reboulra vonatkozó felét közöljük. A Hawthorne-ra vonatkozó részt ld. az Europa 1864/26. 3. tételénél.

A Ko szövege:

„Réboul és Hawthorne

Két jeles író necrologját olvashatni a külföldi lapokban: egyik Réboul, a francia lyricus, a másik Hawthorne, az amerikai regényíró. – Réboul Nîmesben született 1796-ban, január 23-án. Atyja lakatos volt, szegény sorsu, ki fiát nem igen taníttathatta, e mellett korán elhalt, özvegyet és négy gyermeket hagyva hátra. Réboul kénytelen volt búcsút mondani a szülői háznak, és pékinas lón. Mint pékmester élt, halt meg, mesterségétől szabad óráit azonban a költészetnek szentelte, s oly hirt vívott ki, hogy némi állást foglal el a francia irodalom történetében. Először holmi satyricus és anakreoni dalokkal tett kísérletet, melyek nem sokat érnek. Azon költeményei, melyeket mélyebb kedély s gazdagabb phantasia tüntetnek ki, a későbbi korból valók. 1828-ban kapott hirre. A »Quotidienne« című hírlapban jelent meg tőle egy költemény »L’ange [!] et l’enfant« című, egy meghalt gyermekét sirató anya vigasztalására; e műve mindenkit elragadott; Lamartine egy »Le Genie dans l’obscurité« című ódában üdvölte [!]. A nîmesi pék népszerű lón egész Franciaországban. Összes költeményei 1836-ban jelentek meg s azóta öt kiadást értek. Legszebbek köztök a »Consolation sur l’oubli, L’Aumône au Christ«, »Un soir d’hiver« stb. 1839-ben meglátogatta Párist s mind az irodalmi mind a társasági körökben jól fogadtatott. 1840-ben egy bibliai költeményt irt »Le dernier [!] jour« cím alatt, 1848-ban departementja képviselőnek választotta az alkotmányozó gyűlésre, hol a legitimista töredékhez csatlakozott. Később a dráma terén is megpróbálta erejét; 1850-ben az Odeonban »Le martyre de Vivien« [!] című műve nem minden tetszés nélkül adatott. Utolsó műve, költeményeinek új gyűjteménye volt, »Les traditionelles [!]« cím alatt. Május végén halt meg. Szülővárosa saját költségén ünnepélyesen temettette el. –”

A szerzőség kérdése – Az aláhúzás azt bizonyítja, hogy a Ko szövege az Európából származik. A fordítás stílusa (pl. „üdvölte”, „departementja”) arra utal, hogy nem Arany fordította a cikket, az aláhúzással csupán kijelölte valaki számára. A két glossza (Réboul és Hawthorne) összevonása, a belső szerkezet átalakítása, valamint a

bevezető mondat betoldása ugyanakkor azt igazolja, hogy szerkesztői munkát végzett a szövegeken.

1864/25. 4.

Moreau's Oedipus – *Moreu Oidipusza*, Europa, 1864/25, jún. 10. Chronik, Bildende Kunst, 378–379. h.

A német cikk fordítása – A párizsi Szalon egyik sokat vitatott és élénken bírált képe az *Oidipusz és a szfinx* egy külföldön még ismeretlen festőtől, Gustave Moreau-tól. Oidipusz és a szfinx a képen egymással szemben állnak, a teret körülöttük sziklaszirtek és ásító szakadékok zárják le. Az előtérben a mélyből egy kéz és egy láb nyúlik fel, s látható még egy császári korona és egy holttest lába; közvetlenül felettük egy száraz vadszilvafa áll néhány gyümölcscsel, kiterjedő gyökérzettel; egy antik sztélén, melyre kígyó tekeredik, szépen megformált antik váza áll, ennek jelentése nem eléggé világos. Oidipusz nyugodtan áll, egyik lábát a szakadék szélén tartva; bal kezével egy hosszú vörös lándzsára támaszkodik, melynek élénk színe ellentétben áll a test barnás árnyalatával. A testén feltűnően szabályos redőkben fut végig a zöld színű lepel. A félig függő testhelyzetben [Oidipuszra függeszkedve] ábrázolt szfinxnek női feje, oroszlánmancsa és sasszárnya van; haját diadém, derekát pedig koralllánc övezi. A festő a hangsúlyt a szörnyűséges pillantásra helyezi, melyet Oidipusz a szfinxszel vált. A szfinx alakjában van valami kicsinyes és jelentéktelen, de merev tekintete kegyetlen titkot tükröz, mely az ifjában borzongást kelt, hiszen oly sokak halála után most bepillanthat e rejtélybe, és feltárhatja titkát. Oidipusz alakja szomorú és elszánt, félelem nélkül állja ellenfelének idegen pillantását, fájdalommal teli nézésében, mellyel a szfinx fürkésző tekintetét fogadja, nem látszik rettegés. A higgadt testtartásból, a határozott vonásokból érezni lehet, hogy itt egy győzedelmes embert látni, a szörnyeteg pedig veszve van. Sajnálatos, hogy a művész a szörnyeteg testét oly kevésbé ijesztőnek tudta ábrázolni; az ókori emlékeken egészen más jellegű, ünnepélyes kegyetlenséggel ábrázolt példákat találhatott volna, ha, tegyük fel, az egyiptomi mintákat követi. Oidipusz ifjú fejének, felsőtestének megmintázása kifogástalan. A színhasználat komoly, a sötét kontúrok kiemelésével dolgozik, melyek élesen kirajzolódnak a sziklaszirtek barna háttéréből. Az izmok szokatlanul kidolgozottak, és vannak, akik ebben korai olasz művészek, különösen Montegna hatását vélik felfedezni. – Megjegyezzük még, hogy a képet Napóleon herceg 8000 frankért vásárolta meg, és hogy a párizsi Szalonban idén kiállító hírességek közül a zseniális tájképfestő, Daubigny tűnik ki.

Magyarázatok a német szöveghez

Gustave Moreau – (1826–1898), a szürrealizmus egyik elődjének tekintett francia szimbolista festő

Montegna – *Andrea Montegna* (1431–1506), olasz reneszánsz festő, antik tanulmányai nyomán a perspektíva és az anatómia mestere

Napóleon herceg – *Napoléon Joseph Charles Paul Bonaparte* francia és montforti herceg (1822–1891), I. Napóleon unokaöccse, Jérôme fivérének fia, francia tábornok. A krími háborúban (1853–1856) tanúsított, meglehetősen dicstelen magatartásáért katonái Plon-plon generálisnak gúnyolták. 1859-ben II. Viktor Emánuel lányát, a szárd Savoyai Mária Klotild hercegnőt vette nőül. III. Napóleon császár nagyrészt az ő beszédei hatásának köszönheti uralkodását. Liberális, de gyakran szélsőséges megnyilvánulásai ugyanakkor sok kellemetlenséget okoztak a francia császárnak. Az 1860-as években beszédet mondott többek között a katolikus egyház ellen, emiatt az udvarban egy időre kegyvesztett lett.

Charles-François Daubigny – (1817–1878), francia tájképfestő és grafikus

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és bizonytalan, hogy mennyi került volna át a Koszorúba. Arany figyelmét feltehetően a Szophoklészra is utaló cím keltette fel.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/25. 5.

Kölner Dombau – *A kölni dóm építése*, Europa, 1864/25, jún. 10. Chronik, Bildende Kunst, 379. h.

A német cikk fordítása – A kölni dóm építkezési műhelyében lázas tevékenység zajlik. Az építkezés vezetője, Voigtel ezen a nyáron be akarja fejezni az északi torony első emeletét. Hogy a főhajóban a kórust és az énekes kórust újra elválasztják-e az egykor ott álló, azóta azonban lebontott fallal, az még kétséges. A vélemények e téren eltérnek, és mindenképpen megfontolt döntést kell hozni, hogy egy osztott kórus nem rontja-e le a most teljesen szabad belső tér páratlan szépségét. A középső hajó üvegképeihez a kartonokat a kölni Hoffmann Párizsban elkészítette, noha pillanatnyilag nincs kilátás az ablakok kivitelezésére. A következőkben az északi kereszthajó nagy ablakfestményeinek helyreállításába kezdenek, amit a dómegyesület pénzből fedeznek. A kórus belső meszelését szerencsére csökkenteni tervezik.

Magyarázatok a német szöveghez

[A cikk forrása] – Azonos szöveggel jelent meg a glossza több más egyidejű német lapban, pl. az Illustrierte Zeitungban, s így az Europa cikke is átvétel.

Dombahütte – Dómépítő műhely, ld. az Europa 1863/6. 2. jegyzetét.

Karl Eduard Richard Voigtel – (1829–1902), német építész, 1861-ben lett a dómépítő egyesület elnöke, s így módon az építkezések vezetője.

Hoffmann – A kölni dóm ablakainak tervezőjét nem sikerült azonosítani, a kölni dóm történeteiben sem ilyen, sem hasonló nevű üvegfestőt nem említenek.

Az Arany által kijelölt rész – Szokatlan módon itt Arany egyértelműen kijelöli az első három sort, feltehetően ennyit vett volna át a „Vegyes” rovatba.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de Arany korábban már tudósított a kölni dóm felújításáról, és akkor is az Europa volt a forrása, bár a glosszát jelöletlenül vette át. Ld. az Europa, 1863/6. 2. tételét. A későbbiekben is jelölt ki hasonló tárgyú glosszákat, melyeket szintén nem vett át: Europa 1864/33. 10. és 1864/35. 6.

1864/25. 6.

„Hermann und Dorothea” als Oper – *Opera a „Hermann és Dorotheából”*, Europa, 1864/25, jún. 10. Chronik, Theater, 382. h.

A német cikk fordítása – Olvasóink talán tudnak róla, hogy mintegy harminc évvel ezelőtt a közkedvelt vígjátékirónak, Carl Töpfernek az az ötlete támadt, hogy Goethe *Hermann és Dorothea*-ját színpadi darabnak írja át. A színjátékot időnként ma is műsorra tűzik, és most hamarosan egy opera társul hozzá. Egy olasz zeneszerzőt lenyűgözött az általunk is nemrég említett, Maffei-féle fordításból készült librettó, és azt tervezi, hogy zenét ír hozzá.

Magyarázatok a német szöveghez

Herrmann és Dorothea – Ld. az Europa 1864/21. 3. jegyzetét.

Carl Töpfer – (1792–1871), német színész, majd Bécsben és Hamburgban élő író, drámaíró. Goethe *Hermann és Dorothea* című eposzát 1820-ban dolgozta át négyfelvonásos családi idillnek, és 1821-től a korabeli lapok szerint rendszeresen játszották.

Andrea Maffei – 1864-ben olaszra fordította Goethe eposzát. Ld. az Europa 1864/21. 3. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és bizonytalan, hogy mi került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg. Arany korábban, az Europa 1864/21. számában is kijelölte a Goethe-eposz olasz fordításáról szóló hírt, és akkor sem vette át. Ld. az Europa 1864/21. 3. jegyzetét.

1864/25. 7.

Ein Lamartine'scher Roman als Operntext – *Lamartine regénye mint operaszöveg*, Europa, 1864/25, jún. 10. Chronik, Theater, 382. h.

A német cikk fordítása – Kételyeink vannak afelől, hogy Lamartine *Fior d'Aliza* című regénye a német közönség előtt ismeretes lenne. Franciaországban azonban ez a mű, és minden más, amit e szerző írt, a maga idejében nagy figyelmet keltett. Victor Massé még most is érdemesnek tartja arra, hogy operaszöveget formáljon belőle, és az őszi szezonra a párizsi Opéra comique számára zenét írjon hozzá.

Magyarázatok a német szöveghez

Alphonse de Lamartine – Ld. az Europa 1863/25. 7. jegyzetét. Itt említett műve, a *Fior d'Aliza* 1848-ban jelent meg, és 1863-ban új kiadása készült.

Victor Massé – Eredeti nevén Félix-Maria Massé (1822–1844), francia zeneszerző és karmester. A *Fior d'Aliza* című operáját 1866 februárjában mutatta be a párizsi Opéra comique. A szövegkönyvet Michel Carré (1821–1872) és Hippolyte Lucas (1807–1878) írta.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és bizonytalan, hogy mi és hogyan került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/25. 8.

Verlag der Weidmannschen Buchhandlung in Berlin – *A Weidmann könyvkereskedés kiadója Berlinben*, Europa, 1864/25, jún. 10. Anzeiger, 383. h. [Reklámszöveg.]

A német könyvreklám fordítása

Művészet minden művészet felett
Egy dühös hölgyet megszelídíteni
Német átdolgozása Shakespeare
A makrancos hölgy című művének 1672-ből.
Újra kiadta
az eredeti angol szöveggel és jegyzetekkel együtt
Reinhold Köhler

8. Elegáns füzetben. Ára 1 tallér 10 ezüstgaras.

A könyv valószínűleg a legrégebbi német Shakespeare-átdolgozás, és így irodalomtörténeti szempontból különös becse van.

Magyarázatok a német szöveghez

Reinhold Köhler – (1830–1892), német filológus és irodalomtörténész, munkatársa volt a Grimm-szótárnak, foglalkozott Shakespeare és Dante recepciótörténetével, az európai népköltésszettel stb.

a legrégebbi német Shakespeare-átdolgozás – Köhler a kötete előszavában a következőképpen írja le a tárgyalt német Shakespeare-átdolgozást: „Kunst über alle Künste – Ein böses Weib gut zu machen. Vormahls Von einem Italiänischen Cavalier practiciret: Jetzo aber Von einem Teutschen Edelman glücklich nachgeahnet, und In einem sehr lustigen Possenvollem Freunden-Spiele fargestellet. Samt Angehencktem singenden Possen-Spiele Worinn Die unnötige Eyfersucht eines Mannes artig betrogen wird. Rapperschweyl Bey Henning Lieblern 1672.” Johann Christoph Gottsched (1700–1766) a műnek korábbi kiadását is látta, 1653-ból. A szerző ismeretlen, annyi azonban

bizonyos, hogy olasz szövegből dolgozott, és nem tudta, hogy Shakespeare-vígjátékkal van dolga.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a német Shakespeare-átdolgozásra vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/26.

1864/26. 1. <i>Eine englische Uebersetzung des zweiten Theiles vom „Faust“</i> , Europa, 1864/26, jún. 17. Chronik, Literatur, 386. h.; az első sor mellett balról rézsútos jelölés grafittal.		
	/	<i>Eine englische Uebersetzung des zweiten Theiles vom „Faust“</i> . Vor nunmehr neunundzwanzig Jahren gab <i>John Anßer</i> [!], Professor der Rechte an der Universität zu Dublin, eine metrische englische Uebersetzung des Goethe'schen „Faust“ (ersten Theil) heraus. Jetzt ist dieselbe in neuer Auflage erschienen, erweitert um eine Uebertragung auch des zweiten Theils der Tragödie, welche ein ebenso inniges Verständniß der Dichtung verräth, als die frühere Arbeit. So viel wir wissen, war der zweite Theil bisher noch nie ins Englische übersetzt worden.
1864/26. 2. <i>Louis Napoleon, the destined Monarch of the World and the Battle of Armageddon</i> , Europa, 1864/26, jún. 17. Chronik, Literatur, 387. h.; az első sor mellett balról jelölés grafittal. A jelölés bizonytalan eredetű, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 3. típusba tartozik.		
	p	<i>Louis Napoleon, the destined Monarch of the World and the Battle of Armageddon</i> , by <i>M. Baxter</i> (Philadelphia; Leipzig, Brockhaus). Die unwiderlegliche Erklärung, welche die Tübinger Schule der Offenbarung Johannis gegeben, ist selbst in Deutschland nicht allgemein bekannt, geschweige denn daß sie überall anerkannt wäre. Noch immer grübeln fromme und schwache Köpfe über den Prophezeiungen des merkwürdigen Buches, erklären das siebenköpfige Thier und rechnen heraus, wann der Untergang der Welt stattfinden wird. Reverend Baxter hat den Antichrist in Napoleon III. erkannt und sagt ihm Macht voraus über alle Geschlechter und Sprachen und Heiden. In der Schlacht von Armageddon wird er aber besiegt werden und der Untergang der Welt kann darauf ungehindert stattfinden. Jene Schlacht wird 1871, spätestens 1872 stattfinden. Unser Leben währet also noch sieben Jahr, und wenn es hoch kommt, sind es acht gewesen. Wir werden uns danach einrichten.
1864/26. 3. <i>Hawthorne</i> †, Europa, 1864/26, jún. 17. Chronik, Literatur, 388–389. h.; az első sor mellett balról jelölés grafittal.		
	/	<i>Hawthorne</i> †. Eines schnellen Todes, desselben, wie vor einiger Zeit in London Thackeray, ist der ausgezeichnete amerikanische Romanschriftsteller <i>Nathaniel Hawthorne</i> in Plymouth gestorben: sein Freund, Expräsident General Franklin

	<p>Pierce, fand ihn am Morgen des 19. Mai todt im Bette, ein Schlagfluß hatte während der Nacht schnell und unbemerkt seinem Leben ein Ende gemacht. Geboren wurde der Dahingeschiedene als Landsmann des Historikers Prescott zu Salem in Massachusetts im Jahre 1804. Mit Longfellow zusammen besuchte er das Bowdoin College im Staate Maine bis 1825, und schon im nächsten Jahre erschien sein erster Roman: „The Trogen“, wie er denn auch ebenso früh bereits für Zeitungen thätig war. Eine erste Sammlung von Novellen stellte er 1837 unter dem Titel: „Zweimal erzählte Erzählungen“ zusammen – ein Werk, welches Longfellow enthusiastisch in der Presse lobte, das aber dessenungeachtet im Publicum nicht viel Erfolg hatte. Wahrscheinlich gab ihm dies Anlaß dazu, daß er sich in socialistische Träumereien einließ. Er trat in eine „Fourrieristische“ Gesellschaft ein, die Brook farm-community, die sich in Roxburgh gebildet hatte, und machte diese Verirrungen, die in der neuen Welt bekanntlich einen günstigeren Boden finden als in der alten, mit aller Gewissenhaftigkeit mit, die ein gläubiges und ehrliches Gemüth charakterisirt. Vollständig geheilt, zog er sich 1843 nach seiner Verheirathung mit Miß Peabody in einen alten verfallenen Landsitz bei Concord zurück, in dem vorher Emerson gewohnt hatte, eines von jenen alten, durch die Sage gefeierten Häusern, die eine wunderbare Physiognomie, eine eigene Geschichte und Legende haben. Dort schrieb er eine Reihe neuer Novellen, deren vorzüglichste er 1846 unter dem Titel „Mosses from an old manse“ herausgab. Im selben Jahre wurde er in Boston Zollinspector und er glaubte sich nun geborgen, als die Whigs 1849 ans Ruder kamen und ihn zu allererst wieder vom Amte entfernten. Die Sache machte damals in der americanischen Journalistik großes Aufsehen, und Hawthorne wurde als Märtyrer der Freiheit angesehen; er selber aber ließ sich durch seine veränderte Lage nicht irren, und die Muße, die er dadurch gewann, verstattete ihm eine größere belletristische Thätigkeit. So beschrieb er zuvörderst das Zollgebäude mit seinen Bewohnern sehr ergötzlich in der Vorrede zu seinem psychologisch interessanten Roman: „Der Scharlachbuchstabe“, welcher allgemein gefiel. Von dem Ertrage desselben kaufte er sich ein kleines, reizend gelegenes Farmhaus in Lenox. Hier schrieb er 1851 sein „Haus mit den sieben Giebeln“, ferner verschiedene Jugendschriften und mehrere Biographien, z. B. die seines Freundes Franklin Pierce, der ihm während seiner Präsidentschaft zum Dank den Consulposten in Liverpool verschaffte. Nachmals vollendete Hawthorne noch „The Blithedale Romance“ und den Roman: „Transformation.“ Letzterer liegt in einer recht gelungenen deutschen Uebersetzung von Clara Marggraff, [389]</p> <p>der ältesten Tochter von Hermann Marggraff, vor. Schon früher erschienen Übersetzungen vom „Scharlachbuchstaben“ und dem „Haus mit den sieben Giebeln“, wie denn auch in der Tauchnitz Edition des Verstorbenen Werke nicht fehlen. Irgendwie populär ist freilich Hawthorne bei uns nicht geworden. In dieselbe Dichterschule mit Longfellow und Margaret Fuller gehörend,</p>	
--	--	--

	besaß er ein Talent, das ihn zu einem ersten Platze erhoben hätte, wäre seine Natur so gesund gewesen, als sie lebhaft und begabt war. Da ihr aber keine rechte Gesundheit innewohnte, kann man seine Schriften immer nur zwischen Balzac und G. Sand stellen; sie sind poetischer als der Erste, scharfsinniger als die Zweite, doch sie haben die Fehler von Beiden, die zersetzende atomistische Reflexion des Einen und den weichen Idealismus der Anderen.	
1864/26. 4. <i>Eine Büste Meyerbeer's</i> , Europa, 1864/26, jún. 17. Chronik, Bildende Kunst, 390. h.; az első sor mellett jobbról jelölés kék ceruzával.		
	<i>Eine Büste Meyerbeer's.</i> Man hatte es Napoleon einigermaßen übel gedeutet, daß er vom Tode Meyerbeer's so gar keine offizielle Notiz genommen. Jetzt liegt indessen die Sache anders, denn der Marschall Vaillant hat als Minister des kaiserlichen Hauses den Bildhauer <i>Dantan</i> (den Jüngeren) beauftragt, eine Büste des Verstorbenen anzufertigen, die auf Befehl der Regierung künftig den Saal des Conservatoire schmücken soll.	/
1864/26. 5. <i>Meyerbeers Geburtstag und Testament</i> , Europa, 1864/26, jún. 17. Chronik, Theater, 395–396. h.; az első sor mellett balról jelölés grafitfittal. A jelölés bizonytalan eredetű, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 2. típusba tartozik.		
	<i>Meyerbeers Geburtstag und Testament.</i> In den Angaben von Meyerbeers Geburtstag schwankten die Nekrologe, welche nach seinem Tode wohl sämtliche Zeitungen brachten, verschiedentlich hin und her. Den fünften September nannten so ziemlich alle übereinstimmend, dagegen fand sich als Geburtsjahr [396] bald 1790, bald 1794, auch 92 und 91 vor. Durch officiell Nachschlagen in den Taufregistern der Berliner israelitischen Gemeinde ist jetzt constatirt, daß Meyerbeer am 6. Elul 5551 d. h. am 5. September 1791, das Licht der Welt erblickt hatte, er wäre also in einigen Monaten dreiundsiebenzig Jahre alt geworden. – Von dem Testamente Meyerbeers hört man immer noch neue Einzelheiten. So hat er zwar seiner Dienerschaft nichts, seiner Frau nur eine Jahresrente von 25 000 und jeder seiner drei Töchter nur eine solche von 15 000 Thalern vermacht, dagegen aber auch verschiedene milde Stiftungen mit Legaten beschenkt. Sowohl die „Association des auteurs musicaux“, als die „Société des auteurs et compositeurs dramatiques“ in Paris erhielten von ihm eine jede 10 000 Francs etc. Mit der Bestimmung, daß seine Manuscripte derjenige Enkel, welcher das meiste Talent für Musik zeigt, erben und verwerthen können soll, hat es seine Richtigkeit, es muß aber noch hinzugefügt werden, daß, wenn ein solcher Enkel fehlen sollte, die königliche Bibliothek zu Berlin die Erbschaft der geistigen Hinterlassenschaft antritt.	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A lapszám jelöléseiről – Négyféle jelölés található a lapszámban. Aranynak tulajdonítható kétféle jel: az egyik grafittal, a másik kék ceruzával – ez talán két különböző időpontú olvasást jelent. Van emellett két olyan szignó, mely vagy két különböző idegen személytől ered, vagy Arany alkalmazta két különböző személy számára. Az eltérő jelölések arra utalnak, a lapszámból több időpontban, esetleg több munkatárs dolgozott.

1864/26. 1.

Eine englische Uebersetzung des zweiten Theiles vom „Faust” – A „Faust” második részének angol fordítása, Europa, 1864/26, jún. 17. Chronik, Literatur, 386. h.

A német cikk fordítása – Huszonkilenc éve annak, hogy a dublini egyetem jogászprofesszora, John Anster közzétette Goethe *Faust*-ja első részének mértékes angol fordítását. Ezt most újra kiadták, kiegészítve a tragédia második részével, mely a műnek éppolyan mély értéséről tanúskodik, mint a korábbi munka. Úgy tudjuk, hogy a *Faust* második része első ízben jelenik meg angolul.

Magyarázatok a német szöveghez

Anßer – A német cikkben a fordító nevét rosszul írták. Helyesen: John Martin Anster (1793–1867), író, költő, fordító, és a dublini egyetemen a civil jog tanára. Goethe *Faust*-jának első részéből 1820-ban tett közzé először fordításrészletet a Blackwood’s Magazine-ban. A teljes első rész angol fordítása 1835-ben jelent meg tőle. A *Faust* második részét 1864-re fordította le angolra. A kötet adatai: *Faustus, The Second Part, From the German of Goethe*, Longman, Green, London, 1864.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/26. 2.

Louis Napoleon, the destined Monarch of the World and the Battle of Armageddon – *Louis Napóleon világhuralma és az armageddon*, Europa, 1864/26, jún. 17. Chronik, Literatur, 387. h.

A német cikk fordítása – A cáfolhatatlan magyarázat, melyet a Tübingeni Iskola *János jelenéseinek* tulajdonított, még Németországban sem közzismert, nemhogy másutt a világon tudnának róla. Jámbor és üres fők ezért még mindig e fontos könyv próféciait fürkészik, magyarázni próbálják a hétfejű állat értelmét, és azt számolgatják, mikor következik be a világ pusztulása. Baxter lelkész az Antikrisztust III. Napóleon császárban vélte felfedezni, és azt jósolja, ő lesz minden nemzedék, nyelv és térség uralkodója. Az armageddon csatájában azonban el fog veszni, és a világ vége ezután fog bekövetkezni. A nagy csata 1871-ben, de legkésőbb 1872-ben zajlik majd. A mi életünk tehát még hét, legjobb esetben nyolc évig tart. Eszerint intézzük dolgainkat.

Magyarázatok a német szöveghez

Tübingeni iskola – A tübingeni egyetemen 1826 körül alakult, katolikus és evangélikus teológusokból álló csoport, mely a tudományos módszerekkel történő Bibliakutatást szorgalmazta. Alapítója az evangélikus teológus, Ferdinand Christian Baur (1792–1860) volt.

Michael Baxter – (1834–1910), londoni lelkész, a The Christian Herald kiadója. Később, 1889-ben újra megjósolta – ezúttal 1901-re – a világ vége eljövételét. Az 1864-es jóslata olyan szempontból érdekes, hogy a porosz–francia háború 1870–1871-ben, a Német Császárság kikiáltása 1871. január 18-án, majd a

párizsi kommun 1871 márciusában valóban véget vetett III. Napóleon uralmának.

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/26. 3.

Hawthorne †, Europa, 1864/26, jún. 17. Chronik, Literatur, 388–389. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Nathaniel Hawthorne – (1804–1864), a 19. század egyik legnevesebb amerikai írója

William Makepeace Thackeray – (1811–1863), angol író. Haláláról nem sokkal korábban adott hírt a Ko egy rövid glosszában és egy hosszabb értekezésben: *Thackeray Vilmos halála*, II/I. 1864/1, jan. 3. Vegyes, 23; *Thackeray*, I–II. Ko II/I. 1864/2, jan. 10. 41–43. és 1864/3, jan. 17. 63–64.

Franklin Pierce – (1804–1869), amerikai demokrata párti politikus, 1853-tól 1857-ig az Amerikai Egyesült Államok elnöke

William Hickling Prescott – (1796–1859), amerikai történész, az amerikai történetírás megalapítója. A Ko nem sokkal korábban közölt róla életrajzt: *Prescott élete*, II/I. 1864/14, ápr. 3. Külföldi szemle, 332–333. Ld. az Europa 1864/13. 1. szövegét és jegyzetét.

Henry Wadsworth Longfellow – (1807–1882), amerikai költő, író, műfordító

The Trogen – Ilyen című regényéről Hawthorne-nak nem tud a szakirodalom. Első regénye valóban 1826-ban jelent meg, *Fanshawe* címmel, ezt később megtagadta, a példányokat felvásárolta és elégette.

François Marie Charles Fourier – (1772–1836), francia utópista szocialista, tanai nyomán Európában és Amerikában számos helyen kommunista közösségek, ún. falanszterek jöttek létre.

Zweimal erzählte Erzählungen – A kötetet a magyar szakirodalom *Másodjára elmondott történetek* címmel emlegeti (angolul: *Twice Told Tales*).

Roxburgh – Helyesen Roxbury, Bostontól 9 mérföldre, ahol a Brook-farmon a Fourier-féle eszméket követő közösség működött. A magyar fordító ráadásul félre is olvassa, így lesz a magyar szövegben „Noxburg”.

Miß Peabody – Sophia Amelia Peabody Hawthorne (1809–1871), festőnő és illusztrátor

Ralph Waldo Emerson – (1803–1882), amerikai költő, esszéíró, unitárius lelkész

Mosses from an old manse – [Mohák egy régi paplakról], magyarul válogatás jelent meg belőle a következő címmel: *A lelkipásztor fekete fátyla*, Vál. Gy. Horváth László, Budapest, Európa, 1979.

Der Scharlachbuchstabe – *A skarlát betű*; magyarul először 1921-ben jelent meg; Bálint György fordítása 1930-tól több kiadást ért meg; 2013-ban újrafordította Feldmár Terézia.

Haus mit den sieben Giebeln – Magyarul *A hétormú ház* címmel jelent meg (ford. Fodor József 1941-ben, majd Kászonyi Ágota).

The Blithedale Romance – *Derűvölgy románca* (1852), magyarra ford. Vámosi Pál

Transformation – Az angol irodalomban ismertebb címein: *Transformation: Or, The Romance of Monte Beni*, és *The Marble Faun: Or, The Romance of Monte Beni* (1860); magyarul: *Átalakulás, avagy a Monte-Beni család regénye*, ford. Veres Sándor, Pest, Légrády, 1871.

Hermann Marggraff – (1809–1864), német író, drámaíró, lapszerkesztő. A lánya, Clara Marggraff költőnő és fordító volt.

Margaret Fuller – Sarah Margaret Fuller Ossoli (1810–1850), amerikai író, újságíró, a nőmozgalom egyik vezető egyénisége
Honoré de Balzac – (1799–1850), francia regényíró
George Sand – Ld. az Europa 1863/50. 8. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és az átvétel szerint a teljes cikkre vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/2, júl. 10. Külföldi szemle, 45–46: *Réboul és Hawthorne*. Arany két nekrológot von össze, ezek külön-külön jelentek meg az Európában, két egymást követő számban. A Reboulról szóló részt az Europa 25. számánál közöltük (1864/25. 3). Alább csak a Hawthorne-ról szóló részt adjuk.

A Ko szövege szó szerinti fordítás kihagyásokkal és átszerkesztéssel.
Eltérések:

Eines schnellen Todes, desselben, wie vor einiger Zeit in London Thackeray...

– A Thackeray-re való utalás a magyar szövegből kimarad.

sein Freund ... – Kimarad a magyar szövegből, hogy barátja, a volt elnök, Franklin Pierce talált rá holtan.

am Morgen des 19. Mai... – A halál körülményeinek leírását a magyar fordító később, az író jellemzése előtti helyre szerkeszti be a szövegbe.

Geboren wurde... – A magyar szöveg Hawthorne életrajzával kezdődik, inentől fordítás következik.

Bowdoin College im Staate Maine – Az iskola neve a magyar szövegből kimarad.

„Zweimal erzählte Erzählungen” – Az elbeszéléskötet címe a magyar szövegből kimarad.

diese Verirrungen, die in der neuen Welt bekanntlich einen günstigeren Boden finden... – A Fourier-féle szocialista eszmék minősítése („e tévhitek, melyek az újvilágban közismerten kedvezőbb táptalajra találtak, mint az óvilágban”) – a magyar szövegből kimaradt.

eines von jenen alten, durch die Sage gefeierten Häusern... – Hawthorne házának leírása („az a fajta ház, melyet mondák ünnepelnek, melyeknek csodálatos arculatuk révén saját történetük és legendájuk van”) – a magyar szövegből kimaradt.

Letzterer liegt in einer recht gelungenen deutschen Uebersetzung von Clara Marggraff... – A német fordításokra és kiadásokra vonatkozó adatokat a magyar fordító elhagyta. („Az utóbbi regénynek jól sikerült német fordítását adta Clara Marggraff, Hermann Marggraff legidősebb lánya. A *Skarlát betűnek* és *A hétornú háznak* már korábban megjelent a német fordítása, és az elhunyt író művei Tauchnitznál szintén rendre megjelentek. Népszerűvé azonban Hawthorne Németországban sohasem vált.”)

A Ko szövege:

„Nathaniel Hawthorne, mint Prescott, Massachusettsben született, Salem 1810-ben. Együtt tanult Longfellowval egész 1825-ig; mindjárt a következő évben »The Trogen« című regényt adott ki és számos cikket írt a hirlapokba. Beszélei gyűjteménye 1837-ben jelent meg, melyet barátja, Longfellow, egy lelkesült bírálatban ajánlott a közönségnek, de mind a mellett sem nagy sikert aratott; nem szerették benne a szocialista álmódásokat. Hawthorne egy darabig csakugyan testestül-lelkestül szocialista volt, tagja egy Fourriertársaságnak, mely Noxburgban [!] alakult. Majd tökéletesen kigyógyulva ez ábrándból, megházasodott, s 1843-ban Concord mellett egy régi elhagyott tanyán vonta meg magát, hol azelőtt Emerson is lakott. Itt számos beszélt írt, melyek között legnevezetesebb a »Mosses from an old manse« című, 1846-ból. Ugyanazon évben bostoni vámfelügyelő lőn, s már

biztosítva hitte jövőjét, midőn 1849-ben a whigek kormányra jutva, először is őt tették ki hivatalából. Ez esemény az amerikai journalistikában nagy zajt ütött, s Hawthorne úgy tekintett mint a szabadság áldozatját; ő maga azonban nem sokat búsult a dolgon, s azzal segített szegénységén, hogy még inkább neki feküdt a szépirodalomnak. Egy nagy tetszésben részesült regényt írt (*Scarlett Letter*), melynek előszavában igen mulatságosan leírta a bostoni vámházat és lakosait. E regény jövedelméből egy kicsiny, de kedves fekvésű tanyácskát vásárolt Lenoxban. Itt írta 1851-ben másik legjelesb regényét: »House of the seven Gables«, tovább számos ifjúsági iratot és életrajzot, a többek között Pierce barátját, ki őt, midőn a köztársaság elnökének választatott, liverpooli consullá nevezte ki. Legujabb munkái: »The Blithedale Romance« és »Transformation«. Plymouthban halt meg és hirtelen; szélütés érte. Máj. 18-án még semmi baja nem volt, 19-én reggel halva találták ágyában. – Ugyanazon költői iskolához tartozott, melyhez Longfellow és Fuller Margit; oly tehetsége volt, mely által az első rangú regényírók közé emelkedhetett volna, ha költői természete oly egészséges lett volna, mint a minő élénk és megáldott volt. Némikép rokon volt Balsaccal és Sanddal, költőibb mint Balsac, élesb eszü, mint Sand, [46] de mindkettő hibájában nyakig úszott: bonczolgotó pessimista volt mint Balsac, s lágy idealista mint Sand.”

A szerzőség kérdése – A nyelvi, mondattani sajátosságok arra utalnak, hogy nem Arany fordította a szöveget. A glosszák összevonása és átszerkesztése azonban feltehetően Arany szerkesztői munkája.

1864/26. 4.

Eine Büste Meyerbeer's – *Meyerbeer mellszobra*, Europa, 1864/26, jún. 17. Chronik, Bildende Kunst, 390. h.

A német cikk fordítása – Napóleon kissé nehezményezte, hogy Meyerbeer haláláról nem kapott hivatalos értesítést. Most azonban annyiban változott a helyzet, hogy Vaillant marsall, császári miniszter Dantan szobrászt (az ifjabbat) megbízta az elhunyt zeneszerző mellsobrának elkészítésével. A szobor az utasítás szerint a jövőben a konzervatórium dísztermét fogja ékesíteni.

Magyarázatok a német szöveghez

Giacomo Meyerbeer – Ld. az Europa 1863/14. 3. jegyzetét.

Vaillant marsall – Jean-Baptiste Philibert Vaillant herceg (1790–1872)

Dantan Jean Pierre – (1800–1869), francia szobrász, több korabeli hírességről, Liszt Ferencről is készített arcmást és karikatúrát. Bátyja, Antoine Laurent Dantan (1798–1878) szintén szobrász volt, főként mellszobrokat készített.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és bizonytalan, hogy mely részére vonatkozik a hírnek.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/26. 5.

Meyerbeers Geburtstag und Testament – *Meyerbeer születésnapja és végrendelete*, Europa, 1864/26, jún. 17. Chronik, Theater, 395–396. h.

A német cikk fordítása – A nekrológok, melyeket Meyerbeer halála után a lapok közöltek, a születési dátum tekintetében meglehetősen eltérők és ingadozók voltak. A szeptember 5. mint születési nap viszonylag egységes, a születési év [396] azonban hol 1790, hol 92 vagy 91. A berlini izraelita közösség anyakönyvének alapján most kiderült, hogy Meyerbeer az elul hónap 6. napján született 5551-ben, vagyis 1791. szeptember 5-én, néhány hónap múlva tehát hetvenhárom éves lenne. – Meyerbeer végrendeletéről is még mindig hallani új részleteket. Így például azt, hogy a személyzetének semmit sem hagyott, nejjének mindössze egy 25 000 talléros évjáradékot, három lányának

ugyancsak évjáradékot biztosított, fejenként 15 000 tallérral, különböző alapítványokat azonban szerényen megajándékozott: a párizsi zeneszerzők egyesületének és a színpadi szerzők és zeneszerzők társaságának 10–10 000 frankot adományozott stb. A hír, hogy kéziratait az az unokaöccse örökölje, aki a legtöbb zenei tehetséget mutatja fel, helytállónak bizonyult, hozzá kell tenni azonban, hogy amennyiben egyikük sem felel meg a kívánalmaknak, akkor szellemi hagyatéka a berlini királyi könyvtár tulajdonába kerül.

Magyarázatok a német szöveghez

Giacomo Meyerbeer – Ld. az Europa 1863/14. 3. jegyzetét.

A kijelölt rész – Az első sor melletti jel talán Gyulai Pálhoz köthető. Ld. a bevezető tanulmánynak a jelölésekről szóló fejezetét.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/27.

1864/27. 1. *Ein fünfter Band der P. Heyse'schen Novellen*, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Literatur, 402. h.; a harmadik sor mellett jobbról kettős vízszintes vonalú jelölés kék ceruzával.

	<p><i>Ein fünfter Band der P. Heyse'schen Novellen.</i> Von den gesammelten „Novellen“ Paul Heyse's ist der fünfte Band erschienen, welcher unter dem gemeinschaftlichen Titel „Meraner Novellen“ drei Erzählungen vereinigt. Wir haben es schon wiederholt ausgesprochen, daß wir den Verfasser für den unübertroffenen Meister aller unsrer jetzt lebenden Novellisten halten; seit Tieck ist keiner dagewesen, welcher so würdig wäre, das Principat zu führen, als eben P. Heyse. Zugegeben, daß seine Stoffe zum Theil etwas flach, zum Theil kühn, ja zu gewagt entworfen sind, die Behandlung und Ausführung derselben ist stets eine ächt künstlerische, psychologisch hoch bedeutsame und in ergreifender Weise lebenswahre. In der Darstellung der Leidenschaft hat es der Autor nachgerade zu einer Virtuosität gebracht, welche selbst den widerstrebenden Leser mit fortreißt, und zu bewundern ist dabei vor Allem die stets ruhig und gelassen bleibende, sich in schönster und edelster Mäßigung haltende Sprache und stylistische Wiedergabe. Seine Figuren sind nicht mit Unrecht „ein stiller See mit heißen Quellen auf dem vulcanischen Grunde“ genannt worden; sie erscheinen in der That fast sämmtlich als Umschreibungen des Sprichworts: „Stille Wasser sind tief.“ Es mag in dieser Art sich zurückzuhalten, ein Anklang an Manier liegen, noch macht sie sich aber nicht störend bemerkbar oder allzubreit, und immer bleibt es eine liebenswerthe, angenehme Manier, die nur Sache der feinen Bildung und des ästhetischen Gefühls, der ebenso künstlerischen als sittlichen Abneigung gegen alles extravagante und zügellose Wesen der modernen Schriftstellerei sein kann.</p>	=
--	---	---

1864/27. 2. *Historisch-romantische Lebensbilder*, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Literatur, 402–403. h.; a 9. sor mellett jobbról kettős vízszintes vonalú jelölés kék ceruzával; a 403. hasámban a 9. sor mellett balról kettős vízszintes vonalú jelölés grafitál, a 16. sor mellett pedig ugyanilyen jelölés kék ceruzával.

=	<p><i>Historisch-romantische Lebensbilder</i> im Genre der Mühlbach sind bekanntlich bei der großen Masse des Publikums jetzt hoch in Gunst. Das weiß besonders der unermüdliche <i>Heribert Rau</i> auszunutzen, der wohl schon ein Dutzend von Berühmtheiten aller Art in das Prokrustesbett des sogenannten „biographischen Romans“ gesteckt und in diesem Geschäft des Vermengens von Wahrheit und Dichtung, so unpoetisch es auch sein mag, sich doch einen weit verbreiteten Namen erworben hat. Derjenige, mit dem zuletzt sich seine nimmer ruhende Feder zu schaffen machte, war Garibaldi. Er schildert dessen Leben in einem dreibändigen Roman unter dem Titel: „<i>Italiens Held und Schwert</i>“</p> <p>[403]</p> <p>(Berlin, Janke) und wendet dabei, was ihm natürlich nicht zu verdenken, die Schönmalerei in der verschwenderischsten Weise an. Es fragt sich aber, ob das Ganze denn doch nicht eine falsche Speculation, da die Aeüßerungen Garibaldi's in London den Enthusiasmus des deutschen Publicums für ihn wohl einigermaßen abgekühlt haben dürften. – In die Fußtapfen der Mühlbach und Heribert Rau's ist seit kurzem auch die aus der achtundvierziger Zeit noch erinnerliche Kathinka Zitz, nunmehr unter dem Namen <i>K. Th. Zianitzka</i> schreibend, getreten. Nachdem sie unter dem Titel: „der Roman eines Dichterlebens“ die gesammten dreiundachtzig Jahre unseres Goethe in nicht weniger als elf Bänden geschildert hatte, begann sie ein anderes solches „romantisches Lebensbild“ und wählte zu dessen Helden Heinrich Heine. Bisher sind von dem, wie es scheint, wieder auf eine Reihe von Bänden berechneten Werke, betitelt: „<i>Heinrich Heine der Liederdichter</i>“ (Leipzig, Kollmann), zwei Theile der ersten Abtheilung unter dem Separattitel: „Frühlingsfrische“ erschienen. Wir gestehen, daß von dem „ungezogenen Liebling der Grazien“, dem „Apollo und Marsyas in einer Person“ bei der Verfasserin bisher noch sehr wenig zu finden war; Heine erscheint als sentimentaler Träumer und Platoniker, und das ist er später wenigstens keinenfalls gewesen. Für diese erste Lebenszeit fußte <i>K. Th. Zianitzka</i> vielleicht auf dem Liedchen, worin der Dichter klagt, daß die Liebe ihm gar nicht mehr den Spaß mache wie früher, und als Grund dafür nur anzugeben weiß, Schuld daran sei wohl „die verschwundene süße, blöde Jugendeselei.“</p>	=
---	--	---

1864/27. 3. *Lamartine's politische Schriften*, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Literatur, 403. h.; a 2. sor mellett balról kettős vízszintes vonalú jelölés grafitál.

=	<p><i>Lamartine's politische Schriften</i> und Reden in neuer Gesamtausgabe. Die Lacroix'sche Buchhandlung hat eine neue vollständige Sammlung aller auf Politik bezüglichen Schriften</p>	
---	--	--

	und Reden von <i>Alfons de Lamartine</i> veranstaltet, die un- gemein starken Absatz in Paris findet. Voraus geht ein Vor- wort von <i>Louis Ulbach</i> , dem bekannten elsässischen Roman- dichter, welches als eine mit Wärme und möglicher Gerechtigkeit abgefaßte Biographie des berühmten Poeten und alten Staats- mannes zu betrachten ist.	
1864/27. 4. <i>Prinz Napoleon als Schriftsteller</i>, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Literatur, 403. h.; a 2. sor mellett balról kettős vízszintes vonalú jelölés grafitál.		
=	<i>Prinz Napoleon als Schriftsteller</i> . Wenn die Pariser Blätter recht unterrichtet sind, so schreibt Prinz Napoleon an einer Geschichte der Napoleoniden, in welcher zugleich ein kriti- sches Resumé über deren Geschichtschreiber enthalten sein soll.	
1864/27. 5. <i>Ein neues Werk von Thiers</i>, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Literatur, 403. h.; a 2. sor mellett balról kettős vonalú jelölés grafitál.		
=	<i>Ein neues Werk von Thiers</i> . Französischen Blättern ent- leihen wir auch die Nachricht, daß Thiers beschäftigt sei, eine Specialgeschichte von <i>Florenz</i> zu schreiben, welche namentlich auch bei dem kunsthistorischen Theil der Aufgabe lange und aus- führlich verweilen würde. Wir können gewiß nur wünschen, daß diese Notiz sich bestätigt.	
1864/27. 6. <i>Ernst Ortlepp †</i>, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Literatur, 404. h.; a 2. sor és az utolsó előtti 5. sor mellett jobbról kettős vízszintes vonalú jelölés grafitál.		
	<i>Ernst Ortlepp †</i> . In dem die „kleine Saale“ genannten Wassergraben neben der Chaussee von Naumburg nach Schul- pforta ist am Nachmittage des 15. Juni des unglücklichen <i>Ernst Ortlepp</i> Leichnam aufgefunden worden. Mit ihm hat sich wieder einmal das Grab über einem Leben geschlossen, das von Haus aus bedeutend und vielverheißend angelegt, nur wegen Mangel an sittlichem Ernst und Charakter in Elend unter- ging. Der Verstorbene war ein Sohn angesehener Eltern in Schköleu [!]; sein Vater bekleidete dort, irren wir nicht, das Amt eines Propstes. In Leipzig studierte er und blieb längere Zeit noch wohnen, auch da er aufgehört hatte, Student zu sein. Der Dichtkunst und Schriftstellerei sich widmend, durfte er sich sagen, dafür ungewöhnliche Begabung zu besitzen, indessen er verstand es eben nicht, mit dem ihm verliehenen Pfunde zu wuchern. Ortlepp's „Polenlieder“ haben in der Zeit nach der polnischen Revolution und als die Sympathie für das unglückliche Land zur Modesache wurde, großes Aufsehen gemacht; sein Epos: „die Cholera“, aus den Tagen des epidemischen Auftretens der Krankheit stammend, zeigt außerordentliche Kraft in dichterischer Darstellung und Bewältigung eines in seinem innersten Wesen doch der Poesie möglichst abholden, man sollte meinen sie gerade- wegs aufhebenden und vernichtenden Stoffes. Indessen zu etwas wirklich Hervorragendem, zur Ausführung eines größeren Planes,	=

	<p>zur Abfassung eines ernsten, werthvollen, nützlichen Werkes hat es Ortlepp nie gebracht. In der Zeit seiner Blüthe spielte er übrigens in Leipzig eine glänzende gesellschaftliche Rolle. Die Salons unserer kaufmännischen Aristokratie öffneten sich gern dem interessanten Schöngest, und wenn Mendelssohn u. A. dahinein den Zauber der Tonkunst trugen, war Ortlepp es oft, der ihnen den Reiz poetischer Unterhaltung und geistreich belletristischer Kurzweil verlieh. Er war der Gelegenheitsdichter dieser Soireen und Cirkel, der stete Ausbringer zierlich gereimter Trinksprüche, der Verfasser sinnigalanter Glückwunschgedichte u. s. w. Aber was wurde mit der Zeit aus ihm! Sein Unglück war die nicht zu bändigende Leidenschaft des Trunkes. Aus ihr entstand Arbeitsscheu, Trägheit und Versumpfung des Geistes. Die feinen äußeren Manieren kehrten sich in Rohheit. Dazu kam Geldmangel, der Salonlyriker Ortlepp erschien schließlich in der Gestalt eines betrunkenen Bettlers. Aus der Stadt Leipzig wegen Erwerbslosigkeit in seine Heimath gewiesen, hat ihn die dortige Behörde mehrmals ins Correctionshaus einliefern müssen. Aber der einmal so tief Gesunkene konnte sich nicht wieder erheben.</p>	=
<p>1864/27. 7. Brockhaus' illustrirter Katalog der Industrieausstellung, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Bildende Kunst, 405–406. h.; az utolsó előtti 5. sor mellett jobbról kettős vonalú jelölés grafitfial.</p>		
	<p><i>Brockhaus' illustrirter Katalog der Industrieausstellung.</i> Die genannte Verlagshandlung hat mit der Herausgabe des illustrirten Katalogs der Londoner Industrieausstellung der deutschen Kunstindustrie einen Dienst von ungemeiner Wichtigkeit geleistet; denn das Preisringen der Industrie aller Nationen in einem umfassenden bildlichen Material niedergelegt bietet eine unerschöpfliche Fundgrube lehrreichster und anregendster Motive auf dem Gesamtgebiet kunstgewerblichen Schaffens. Die eminenten Fortschritte, welche die künstlerische Seite der Industrie seit dem Jahre 1851 gemacht hat, documentiren sich auf das überraschendste in der überreichen Anzahl mustergültiger Arbeiten, die sich im Londoner Ausstellungspalast vereinigt hatten, und mag man noch so lebendig alle Mängel des modernen Kunstgewerbes empfinden und sich des Abstandes unserer Zeit von den Perioden einer classischen Kunstblüthe bewußt sein – daß in dem neunzehnten Jahrhundert, und ganz besonders in den letzten zehn Jahren Riesenschritte zum Bessern geschehen sind, wird und darf Niemand leugnen, welcher unbefangenen Auges das vorliegende „Musterbuch des modernen Styls“ prüft. – Die Grundlage des deutschen illustrirten Katalogs bilden die vortrefflichen Holzschnitte, welche als Beilage des Londoner „Art-Journal“ als „Illustrated Catalogue of the International Exhibition 1862“ erschienen und nach photographischen Aufnahmen, Holzzeichnungen von W. J. Allan u. A. von den Holzschnidern Nicholls Brothers und Butterworth and Heath ebenso elegant als correct geschnitten sind. Den 324 Tafeln Quart der Originalausgabe (mit je ein bis sechs Holzschnitten) hat die deutsche Verlagshandlung achtzig</p>	

	<p>Tafeln hinzugefügt, von denen reichlich die Hälfte Abbildungen der im englischen Katalog gar nicht vertretenen Maschinen enthält, und die unserer Ansicht nach auch nicht in eine kunstgewerbliche Mustersammlung gehören, da der Techniker die perspectivischen Ansichten ohne Grundriß und Durchschnitte wenig brauchbar finden wird. Die deutschen Holzschnitte sind – mit wenigen Ausnahmen, die Clichés sehr flüchtiger Zeichnungen aus der illustrierten Zeitung zu sein scheinen – in F. A. Brockhaus' xylographischem Atelier ebenso gut als die englischen ausgeführt, während freilich die beiderseitigen Arbeiten nicht die Vollendung der kunstgewerblichen Abbildungen in der Stuttgarter „Gewerbehalle“ erreichen; es ist in ihnen zu viel Nachdruck auf die Wiedergabe des Materials mit pikanten Glanzlichtern, transparenten Schatten, Reflexen, Localtönen etc. gelegt, während man dort das allein richtige Princip im Auge hat, die Form in einfacher Zeichnung wiederzugeben. Es gehört dazu freilich ein größerer Maßstab, als er sich für den illustrierten Katalog im Allgemeinen durchführen ließ.</p> <p>Leider hat die Verlagshandlung ihrem schönen Unternehmen einen vollkommen verfehlten Text beigegeben, dessen Verfasser zwar erklärt: „vor Allem ein <i>Lehrbuch der Aesthetik</i> für die Industrie“ schaffen zu wollen, davon aber nach Kräften gerade das Gegentheil thut. Erstens hat er den Text des englischen Originals, der weiter nichts ist als eine durchgängig lobende kurze Anzeige aller Abbildungen, meistens einfach übersetzt und mit einigen Phrasen verbreitert, da er per Seite jedesmal zwei Dutzend Zeilen mehr zur Ausfüllung des Formats zu schreiben hatte. Als Probe der Uebersetzung geben wir folgende Stelle: (es ist von Spitzenmustern die Rede, Original Seite 79) Some of those – although agreeable and effective when „spread out“, are of broken and disturbed forms when in the positions they are made to occupy. Dies ist übersetzt: (1. Band S. 92) – sobald sie aber ausgebreitet werden, so erscheinen sie zerknittert, gebrochen etc. – Dann aber ist das, was der Verfasser von eigenem Urtheil hinzugefügt – abgesehen von einer bedenklichen Unklarheit über die Unterscheidungsmerkmale der Style – von [406] übelster Beschaffenheit. Die größten Sünden gegen Vernunft und guten Geschmack, an denen es in der Ausstellung nicht fehlt, werden gelobt mit allen Wendungen der Sprache. Ein Schützen-Pokal, gebildet aus einer Spitzkugel in einer Gewehrpyramide, die unsinnigen englischen Tafelaufsätze mit naturalistischen Gruppen von Menschen, Thieren und Bäumen, ja sogar die wahrhafte Blamage Deutschlands: ein Glasfenster mit aufgedruckten Farben, welches siebenmal Friedrich den Großen in ganzer Figur im Barockrahmen und je drei Portraits des Königs und der Königin von Preußen zu einem Monstrum vereinigt – Alles wird übereinstimmend schön, geschmackvoll, gut, trefflich gefunden. Freilich leiteten den Verfasser wunderliche Grundanschauungen; er vergleicht unsere Zeit mit der kunstgewerblichen Blüthe der griechischen Welt (deren „monogrammatische Zeichnungen“ er an</p>	
--	---	--

	einer andern Stelle rühmt) bei der Betrachtung eines Buttermessers, auf dessen Klinge ein Storch gravirt ist (mögen ihm die Manen der hellenischen Kunstgewerke verzeihen!); er erklärt, daß Gußeisen von gleicher Wirkung auf das Auge sei, wie Schmiedeeisen, er fordert vom Glasgemälde, daß es sich von andern Gemälden nur durch die Transparenz unterscheide, nennt eine Wandverzierung nach Berain „beste italienische Renaissance“ etc. Es wird dies genügen, um alle Besitzer des trefflichen Werkes zu veranlassen, sich an der Fülle des bildlichen Reichthums allein zu erfreuen und den Text (wie der Verfasser an einer Stelle selbst voraussagt:) „als Galopin unbeachtet nebenher laufen zu lassen.“ – Das Werk, dessen Preis nur zwölf Thaler beträgt und welches auch in achtzehn Lieferungen à zwanzig Neugroschen bezogen werden kann, sollte keinem strebenden Kunsthandwerker, der es anzuschaffen vermag, in seiner Bibliothek fehlen.	=
1864/27. 8. <i>Auction Andréossy in Paris</i> , Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Bildende Kunst, 407. h.; a 2. sor mellett balról kettős vízszintes vonalú jelölés grafitál.		
=	<i>Auction Andréossy in Paris.</i> General <i>Antoine-François Andréossy</i> hatte als einfacher Artillerielieutenant im Regiment Auxonne angefangen Handzeichnungen zu sammeln, und die glänzende Gestaltung seiner militärisch-diplomatischen Laufbahn (er ward, nachdem er die Feldzüge in Italien 1794 und 97 mitgemacht, Gesandter in London, Wien und Constantinopel und im Jahre 1809 Militärgouverneur von Wien) gab ihm die Mittel an die Hand, eine der glänzendsten Handzeichnungsammlungen unserer Zeit zu vereinigen, deren Hauptbestandtheile wohl aus dem Wiener Aufenthalt herrühren. Leider sind die Meisterwerke der deutschen Schule, an denen die Sammlung vorzüglich reich war, meist im Ausland geblieben. Am reichhaltigsten vertreten war mit 27 ächten Zeichnungen Albrecht Dürer, und wurden die Blätter: „Adam und Eva, Vorzeichnung zu dem berühmten Stich“ mit 2500 Frcs., „Studie des Apostel St. Jacobus“ mit 400, „die Grablegung“ mit 1020, „Zwei Portraits vornehmer Deutscher“ mit 1450, „Reiter mit einer Dame“ mit 1100, „Fünf Pergamentmalereien“ mit 1585 Frcs. bezahlt. Zwölf der schönsten Dürers, unter ihnen die Zeichnung zu Adam und Eva, erwarb Kunsthändler Posonyi in Wien.	

Függelék

1864/27. 9. *Die Entstehung Donizetti's „Lucretia Borgia“*, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Theater, 412. h.

Von *Cicconetti*, einem italienischen Advocaten, dem Verfasser einer Biographie Bellini's, ist auch eine höchst interessante Lebensbeschreibung Donizetti's erschienen, aus welcher man ersieht, daß dieser überaus fruchtbare Componist 66 Opern geschrieben, von denen die beiden letzten: „Gabriela di Vergy“ und „der Herzog von Alba“ noch gar nicht im Druck erschienen sind. Von 1822 bis 28 entstanden in jedem Jahre vier, 1830 sogar fünf. Die Entstehung der „Lucretia Borgia“ wird so erzählt. Mercadante sollte die Oper eigentlich für

die Scala componiren. Derselbe war damals in Mailand und litt an einer gefährlichen Augenkrankheit, die mit der gänzlichen Erblindung des unglücklichen Maestro endete. Nun hatte er sich contractlich verpflichtet, das Werk in einer bestimmten Zeit zu vollenden. Nur noch vierzig Tage blieben ihm übrig und noch stand keine Note auf dem Papier. Da kam Donizetti durch Mailand und besuchte seinen leidend im dunklen Zimmer darniederliegenden Freund. Mercadante bat ihn, die Arbeit zu übernehmen. Jener sagte zu und brauchte noch nicht einmal die vorhandene Frist, sondern nach 25 Tagen war die Oper fertig und vierzehn Tage später wurde sie zum ersten Mal gegeben.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/27. 1.

Ein fünfter Band der P. Heyse'schen Novellen – *P. Heyse novelláinak ötödik kötete*, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Literatur, 402. h.

A német cikk fordítása – Paul Heyse összegyűjtött novelláinak ötödik kötete jelent meg, mely *Meraner Novellen* [Meráni elbeszélések] cím alatt három történetet tartalmaz. Tieck óta senki sem volt érdekesebb nála, hogy a „legjobbnek” tekintsük. Elismerjük, hogy anyaga olykor sekélyes, máskor merész, kompozíciójában is túl bátor, de eszköztára és előadásmódja gyakran a valódi művészet rangjára emelkedik, lélektanilag hiteles és elragadóan életszerű. A szenvedélyek festését a virtuozitás szintjére emelve még a leghidegebb olvasót is magával ragadja, nyugodt és szenvtelen, a legnemesebb visszafogottsággal kezelt nyelvezete és stílusa pedig mindeniben csodálatot ébreszt. Alakjait nem alaptalanul hasonlítják „csendes tóhoz, melyből vulkanikus mélységű források törnek elő”. E szereplőket együttesen az ismert közmondással lehet jellemezni: „A csendes vizek a mély vizek.” E visszafogottságban talán egyfajta modorosság is rejtezik, de sohasem zavaróan toladó, mindig a kedvelhető, kellemes modorosság szintjén marad, mely kifinomult ízlésről és esztétikai érzékről tanúskodik, művészileg is, erkölcsileg is ellenszegülve a modern irodalom extravagáns és féktelen írásmódjának.

Magyarázatok a német szöveghez

Meraner Novellen – A kötet Berlinben, W. Hertznél jelent meg, 1864-ben.

Paul Heyse – Német író, ld. az Europa 1863/50. 2. jegyzetét.

Ludwig Tieck – (1773–1853), német romantikus író, költő

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a kötet cím mellett áll, ez a rész lett a magyar glossza kezdőmondata.

A Ko közlése – II/II. 1864/1, júl. 3. Vegyes, 23: *Heyse Páltól, az élő német novellairók legjelesebbjétől...* Összefoglalás és a szöveg lényegi részének fordítása. Azon ritka glosszák közé tartozik, amikor a Ko hivatkozik az Európára, bár csak „E” monogrammal jelöli forrását. Fél évvel korábban Heyse összegyűjtött novelláinak korábbi kötetéről is szándékozott tudósítani Arany. Az Európában kijelölte a glosszát, de nem vette át. Ld. Europa 1863/50. 2.

A Ko szövege:

„Heyse Páltól, az élő német novellairók legjelesebbjétől, most jelent meg egy kötet elbeszélés „Meraner Novellen” czim alatt. »Tick [!] óta – mondja az 'E.' – nem volt senki, ki oly méltó lett volna az *első* névre, mint épen Heyse. A szenvedélyek festésében valódi virtuozitásig vitte, mely a leghidegebb olvasót is magával ragadja. Alakjait nem méltatlanul hasonlítják a csöndes tóhoz, melynek vulkáni medrében hév források buzognak.«”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 450. 144. Aranynak tulajdonítja a glosszát. Az átvétel módja és a stíluskritikai érvek is emellett szólnak.

1864/27. 2.

Historisch-romantische Lebensbilder – Romantikus történeti életírások, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Literatur, 402–403. h.

A német cikk fordítása – A Mühlbach modorában írt romantikus történeti életrajzok a közönség nagy részénél most igen becsesek, és a fáradhatatlan Heribert Rau ezt jól ki tudja használni. Már vagy egy tucat hírességet szorított az úgynevezett életrajzi regény Prokrusztész-ágyába, és a költészet és az élet összevegyítésének ebben a lehető legköltoietlenebb formájában széleskörű ismertségre tett szert. Sohasem nyugvó tollának utóbbi termése a Garibaldiról szóló regény. Életét háromkötetes regényben dolgozza fel, melynek címe *Italiens Held und Schwert* [Itália hőse és kardja], [403] (Berlin, Janke kiadó), és eközben a festés eszközeivel igen bőkezűen bánik, amit természetesen nem lehet neki felróni. Adódik azonban a kérdés, vajon a szerző nem számította-e el magát, ugyanis a német közönség lelkesedését Garibaldi iránt kissé lehűtötték annak londoni fellépései. – Szorosan Mühlbach és Rau nyomában lépett fel az 1848-ból még emlékezetes Kathinka Zitz, aki most K. Th. Zianitzka néven ír. Miután *Der Roman eines Dichterleben* [Egy költő életregénye] címmel Goethe nyolcvanhárom évét dolgozta fel nem kevesebb mint tizenegy kötetben, most egy hasonló „romantikus életképen” dolgozik, hősül pedig Heinrich Heinét választotta. A *Heinrich Heine der Liederdichter* [Heinrich Heine, a dalköltő], címmel megkezdett, ugyancsak hosszú sorozatnak ígérkező munkából eddig két rész jelent meg, önálló címmel ellátva: *Frühlingsfrische* [Tavaszi üdőség]. Megvalljuk, mi magunk eleddig még keveset látunk abból, hogy hőse hogyan lesz a „Gráciák neveletlen kedveltje”, vagy „egyszemélyben Apolló és Marszüasz”. Heine itt álmodozóként és platonikusként tűnik fel, pedig a későbbiekben a legkevésbé sem volt az. A korai életszakasz leírásában Zianitzka talán abból a kis dalból indult ki, melyben a költő azt hangoztatja, a szerelem már nem okoz neki akkora boldogságot, mint korábban, és ennek okát az abban rejlő vétkekkel, az „eltűnt édes, ifjú bolondságokkal” tudja csak magyarázni.

Magyarázatok a német szöveghez

Louise Mülbach – Valódi nevén: Clara Luise Müller, később Mundt (1814–1873), német regényíró. Előszeretettel írt romantikus életrajzi műveket pl. Napóleonról, II. Józsefről, Nagy Frigyesről. Életműve mintegy 250 kötetet tesz ki. Hatalmas népszerűségnek örvendett nemcsak német, hanem angol nyelvterületen is, műveit Amerikában is rendszeresen kiadták.

Heribert Rau – (1813–1876), német író, költő. Regényíróként több romantikus életrajzot írt Beethovenről, Mozartól stb.

Garibaldi londoni fellépései – Garibaldi 1864 áprilisában Londonba látogatott, itt a Kírálypalotában 20 000 ember előtt mondott lázító beszédet, mire az angol hatóságok korlátozták mozgásszabadságát. A rendelkezés a londoni munkások tüntetését vonta maga után.

Kathinka Zitz (Halein) – (1801–1877), az 1830-as évek végétől publikáló német író. Részt vett az 1848-as, Mainz környéki német mozgalmakban. Számos álneve volt, a K. Th. Zianitzka csupán egy volt a sok közül. A Goethéről írott regénye 1863-ban jelent meg (Leipzig, C. E. Kollmann).

Marszüasz – Görög szatír, aki bár mesterien játszott a fuvolán, Apolló legyőzte a művészi versenyben, és elevenen megnyúzta.

Ist es die verschwundne, süße / Blöde Jugendeseley? – Idézet Heine *Új versek* című sorozatából, a *Különfélék* ciklus *Yolante és Marie* című darabjának 4. részéből: „Doch, wenn ich den Sieg genieße, / Fehlt das Beste mir dabei / Ist es die verschwundne, süße / Blöde Jugendeseley?” – Tandori Dezső fordításában: „Diadal jön diadalra... / De jó ízükkel mi lett? – / Visszasírom a botorka, / régi, ifjú bikficet?”

Az Arany által kijelölt rész – A glossza két azonos regénytípusban alkotó szerzőt ismertet, és a jelölések alapján feltehetően Arany is hasonló módon építette volna fel a magyar glosszát. Az első jelölés Heribert Rau jellemzése mellett („soha nem nyugvó tollával Garibaldiról írt”); a második jelölés Zianitzka neve, a harmadik pedig a Heinéről szóló regény címe mellett áll.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/27. 3.

Lamartine's politische Schriften – *Lamartine politikai írásai*, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Literatur, 403. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Alphonse de Lamartine – Ld. az Europa 1863/44. 2. jegyzetét.

Louis Ulbach – (1822–1889), francia író, kritikus, pályája indulását Victor Hugo segítette.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza elején áll, és az átvétel szerint a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/1, júl. 3. Vegyes, 23: *A Lacroix-féle könyvkereskedés...*; a magyar szöveg fordítás, kisebb kihagyással: kimarad a Louis Ulbachra vonatkozó adat: „ismert elzászi regényíró”, valamint a könyv párizsi kelendőségére vonatkozó utalás.

A Ko szövege:

„A Lacroix-féle könyvkereskedés új, teljes kiadást rendezett Lamartine minden politikára vonatkozó irataiból és beszédeiből. A kötet előbeszédét a híres költő és agg államférfi elismerő melegséggel és lehető igazságossággal irt életrajza képezi Ulbach Lajostól.”

A szerzőség kérdése – Az Europa ezen számából kijelölt írások közül az AJÖM XII. szerint kettőt Arany írt. A jelölések azonossága alapján e lapszám többi átvett glosszáját is Arany fordította.

1864/27. 4.

Prinz Napoleon als Schrifsteller – *Napóleon herceg mint író*, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Literatur, 403. h.

A német cikk fordítása – Ha a párizsi lapok jól értesültek, akkor Napóleon herceg a Napoleonidák történetének megírásához kezdett, mely egyszersmind tartalmazni fogja történetíróik kritikai felülvizsgálatát is.

Magyarázatok a német szöveghez

Napóleon herceg – Ld. az Europa 1864/25. 4. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza elején áll, és rövidségét tekintve az egész szövegre vonatkozhat.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/27. 5.

Ein neues Werk von Thiers – *Thiers új műve*, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Literatur, 403. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Adolphe Thiers – (1797–1877), francia történetíró és a szélsőségektől minden oldalról tartózkodó államférfi. 1832-től miniszter, 1840-től miniszterelnök volt. 1851-ben III. Napóleon száműzte, majd a következő évben megengedte, hogy visszatérjen Franciaországba. Thiers 1863-ban lépett újra politikai pályára. Monumentális történeti munkáiban a francia forradalom történetét (*Histoire de*

la révolution française, Paris, 1823–1827), a császárság történetét (*Histoire du Consulat et de l'Empire, faisant suite à l'histoire de la révolution française*, Paris, Paulin, 1845–1862) dolgozta fel, írt a tulajdonjogról (*De la propriété*, Paris, Paulin, Lheureux et Cie, 1848), stb. A Magyar Tudományos Akadémia 1864-ben a tagjai közé választotta, Szalay László pedig az *Allamférfiak és szónokok könyve* című munkájában hosszú pályarajzot írt róla (Pest, Osterlamm, 1864, 64–133).

Firenze történetét Thiers az 1830-as évek óta tervezte megírni. Az 1860-as évek közepén újra dolgozott rajta, azonban nem fejezte be. Ld. Gabriel Maugain: *Thiers et son histoire de la république de Florence*, Decembre 1918, Grenoble, Allier frères, 1918.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/1, júl. 3. Vegyes, 23: *Francia lapok szerint Thiers Florenz történelmén dolgozik...* Az első mondat fordítás, majd a német szöveg végét hagyva („Mi csak remélni merjük, hogy a hír igaz”), Arany kommentárt fűz hozzá.

A Ko szövege:

„Francia lapok szerint Thiers Florenz történelmén dolgozik, melynek igen nagy becsét fog kölcsönözni, hogy művészet történelmi része is terjedelmes és kimerítő lesz. Oly toll, mint a Thiersé, oly tárgynál, mint Florenz művészettörténelme, nem fog magához méltatlan lenni.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 451. 144. szerint Arany glosszája. A kommentár jellege, mondattani felépítése is erre utal.

1864/27. 6.

Ernst Ortlepp †, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Literatur, 404. h.

A német cikk fordítása – A Naumburgból a Schulpfortába vezető úton, a Kis-Saalénak nevezett folyam medrében találtak rá június 15-én délután a szerencsétlen Ernst Ortlepp holttestére. Megint egy sírhalom zárult egy életre, mely jelentősnek és ígéretesnek rendeltetett, de a komolyabb erkölcsök és jellem hiányában a nyomorba süllyedt. Az elhunyt költő tekintélyes schköleni szülők gyermeke volt, atyja, ha nem tévedünk, esperesi hivatalát látott el ott. Lipcsében tanult, és ott is maradt, még akkor is, amikor felhagyott szándékával, hogy egyetemre járjon. A költészet és az irodalom felé fordulva meggyőződhetett róla, hogy kivételes tehetséggel rendelkezik, táltumával azonban nem tudott okosan gazdálkodni. A *Polenlieder* [Lengyel dalok] című kötete a lengyel forradalom idején jelent meg, és a szerencsétlen ország iránt divatozó részvét idején nagy figyelmet keltett. A járvány idején keletkezett eposza, a *Die Cholera* pedig kivételes költői ábrázolását adja egy olyan anyagnak, mely lényegét tekintve költészetellenes, sőt mondhatni, hogy lényégénél fogva a költészetet mintegy eltörli, megsemmisíti. Igazán kimagasló, nagyobb tervet megvalósító, komolyabb, értékesebb, hasznosabb munkát azonban Ortlepp sohasem írt. Pályájának virágkorában egyébként Lipcsében fényes társasági életet élt. Kereskedő polgári előkelőségeink szívesen nyitották meg szalonjukat az érdekes széplélek előtt, és amikor Mendelssohn és mások a zene varázsát vitték oda, gyakran éppen Ortlepp volt az, aki költészettel, szellemdús irodalommal tette izgalmasabbá a szalonesteket. Alkalmi költője volt e szalonoknak és köröknek, szállítója a kecses szólamoknak, elmésen megrímelt köszöntőknek és egyéb apróságoknak. De mi lett belőle idővel! Szerencsétlensége a mértéktelen ivás lett. Munkaundor, tétlenség és a szellem ellanyhulása lett a következménye. A finom külső modor durvaságba fordult át. Innen származott azután a pénzhány, és a szalonlírikus Ortlepp végül iszákos koldus alakját öltötte. A lipcsei hatóság a csavargó költőt szülőhelyére küldte vissza, az ottani

hatóságok pedig többször helyezték őt el gyógyintézetben. A mély alkoholizmusból azonban már nem tudott többé felemelkedni.

Magyarázatok a német szöveghez

Ernst Ortlepp – (1800–1864), a német Vormärz egyik jelentős költője. 1864. június 14-én hunyt el. Említett kötetei: *Polenlieder* [Lengyel dalok], Altenburg, Hofbuchdruckerei, 1831; *Die Cholera*, Ein episch lyrisches Gedicht [A kolera, lírai elbeszélő költemény], Engelmann, 1832. A cikk nem említi, Ortleppnek azonban több más kötete is napvilágot látott: *Lob- und Schmähchriften* [Dicsimnuszok és ócsárló írások, 1833], *Fieschi*, Ein poetisches Nachtstück [Fieschi, esti költemény, 1835], *Lieder eines politischen Tagwächters* [Politikai ébresztő dalok, 1843], *Klänge aus Neckerthal* [Neckerthal hangjai, 1852] stb. A *Polenlieder* című kötetéből ered az a Magyarországon a szabadságharc után erős áthallással elterjedt dal, mely így kezdődik: „Noch ist Polen nicht verloren” [Nem veszett el még Lengyelország]. A dal címe: *Finis Poloniae* [Vége Lengyelországnak], és a kötet 78–79. oldalán olvasható.

Ortleppnek 1838-ban jelentek meg Shakespeare-fordításai: *W. Shakespeare's dramatische Werke*, übersetzt von Ernst Ortlepp, Stuttgart, L. F. Rieger & Comp. Ennek második kötete tartalmazta *A Szent-Iván éji álom* német fordítását. Arany Jánosnak e kötet az 1840-es évek elején megvolt (a padláson találta, szétázva), 1843-ban már ismerte, s 1844-ben magyarra fordította a darabot (AJÖM VI. 207). Ez is magyarázhatja, hogy az Európában Arany felfigyelt Ortlepp halálhírére.

Schkölee – Helyesen: Schkölen (nyomdahiba a német szövegben)

Mendelssohn – Felix Mendelssohn Bartholdy 1835 és 1841 között, majd 1843-tól haláláig, 1847-ig élt Lipcsében.

Az Arany által kijelölt rész – Két helyen áll jelölés a szöveg mellett: ott, ahol a cikk Ortlepp holttestének megtalálásáról tudósít, és ahol a német költő koldussá válásáról ír.

A Ko közlése – A kettős jelölés az átvételi szándékot jelzi, azonban feltehetően pedagógiai és politikai megfontolásból végül kimaradt a Koszorúból.

1864/27. 7.

Brockhaus' illustrirter Katalog der Industrieausstellung – Brockhaus illusztrált katalógusa az ipari kiállításról, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Bildende Kunst, 405–406. h.

A német cikk fordítása – A londoni világkiállítás képes katalógusának kiadásával a nevezett kiadó rendkívül fontos szolgálatot tett, mert a nemzetek legjobb ipari tárgyainak képanyaga felbecsülhetetlen kincsesbányája az iparművészeti alkotások tanulságos és ösztönző motívumainak. A londoni kiállítópalotában összegyűlt, hatalmas mennyiségű mestermunka képanyaga jól dokumentálja azt a jelentős előrelépést, melyet az ipar a művészi fejlődésben 1851 óta megtett, és bár a hiányosságok még jól érzékelhetők, akárcsak a távolság, amely bennünket az iparművészet virágkorától elválaszt, aki elfogulatlan szemmel nézi a „modern stílus példatárát”, látni fogja a javulást, mely a 19. században, de különösen az utóbbi évtizedben történt. A német illusztrált katalógus törzsanyagát azok a remek fametszetek képezik, melyeket az 1862-es nemzetközi londoni kiállítás katalógusában az Art-Journal mellékletként közölt. Ezek többnyire fényképek alapján készült rajzok W. J. Allentől és másoktól, melyeket azután a Nicholls fivérek, Butterworth és Heath elegáns és pontos fametszetekké dolgoztak ki. Az eredeti kiadás 324 negyedréti táblájához (egyenként egytől hat metszettel) a német kiadó még nyolcvan táblát csatolt, melynek több mint fele az angol katalógusban egyáltalán nem szereplő gépeket tartalmazza. Véleményünk szerint ezek nem tartoznak hozzá az iparművészeti mintákhoz, mert a perspektivikus ábrázolást az alaprajzok és keresztmetszetek nélkül a technikusok aligha

használhatják. A német fametszetek F. A. Brockhaus xilográfiai műhelyéből származnak, és – az *Illustrierte Zeitung* elnagyolt rajzainak kliséihez hasonló kevés kivétellel – éppen olyan minőségűek, mint az angol változat, noha természetesen egyik sem éri el a stuttgarti Gewerbehalle iparművészeti képeinek tökélyét. A két katalógus illusztrációinál túl nagy hangsúlyt helyeznek az anyag sajátosságainak ábrázolására, látványosan csillogó és élesen elváló árnyékos részeket emelnek ki, egyes részeket túlságosan hangsúlyoznak, mélyebben színeznék stb., míg a stuttgarti képeken az az egyedüli elv, hogy a formákat egyszerű vonalakkal visszaadják. Ez azonban sokkal magasabb mérce, mint hogy egy képes katalógusban alkalmazni lehessen.

E szép vállalkozáshoz a kiadó, sajnálatos módon, teljességgel elhibázott szöveganyagot fűzött hozzá. A szerző, szándéka szerint „mindenekelőtt az *ipari esztétika tankönyvét*” szerette volna megalkotni, miközben ennek éppen az ellenkezőjét cselekedte. Először is nem tett mást, mint hogy az angol szöveget, mely nem több a képanyag pusztá dicséreténél, egyszerűen németre fordította, és a végén néhány közhellyel megtoldotta, ugyanis a papírméretet kitöltendő, oldalanként húsz-huszonöt sorral többet kellett írnia. Mutatványként idézzük az eredeti szöveg 79. oldalát: „Some of those – although agreeable and effective when »spread out«, are of broken and disturbed forms when in the positions they are made to occupy.” A fordításban, az I. kötet 92. oldalán így áll: „– mihelyt azonban kinyújtották, gyűrődtek és töredezettek lettek” stb. – Amit pedig a szerző ezek után hozzáfűz, nem szólva most a stílus kétes és homályos minőségéről, csupán [406] jellegtelen szöveg. A józan ész és a jó ízlés elleni legnagyobb vétkek, melyekből a kiállításon egyébként nem volt hiány, itt minden lehetséges nyelvi fordulattal feldicsértetnek. Egy gömbformából kiképezett vadászserleg fegyverpiramisba ágyazva, esztelen angol asztalidíszek naturalisztikus ember- és állatcsoportokkal meg fákka, akárcsak Németország valódi meggyalázása: egy ablaküveg nyomásos színezéssel, barokk keretben, hétszer egymás után életnagyságban ábrázolva Nagy Frigyes, vagy egy másik, ahol a porosz király és királyné három-három portréja monstrumként olvad össze – mindez mérhetetlenül szépnek, ízlésesnek, jónak, igaznak találtatik. A szerzőt persze egy különös alapeszme vezérelte: korunkat a görög világ iparművészetének virágkorával veti össze (melynek monogrammatikus rajzait másutt említi is), amikor például egy vajkés pengéjébe gravírozott golyót lát (bocsássák meg neki a görög művészek árnyai!); vagy azt fejtegeti, hogy az öntött vas ugyanolyan hatást kelt, mint a kovácsolt vas; az üvegfestést szerinte a többi festménytől csak az áttetszősége különbözteti meg; egy Bérain után készült falidísz nála „az itáliai reneszánsz legjobb hagyományait” tükrözi, stb. Ennyi elég is arra, hogy a pazar kiadvány tulajdonosait figyelmeztessük, a képanyag gazdagságának élvezetén túl a szöveget (mint a szerző maga is mondja egy helyen) „vágótázó lovasként, szemrevétel nélkül hagyjuk elfutni magunk mellett”. – A kiadvány, mely mindössze 12 tallérba kerül, de füzetként is megvásárolható húsz újgarasért darabonként, egyetlen iparművész könyvtárából sem hiányozhat, amennyiben megengedheti magának, hogy beszerezze.

Magyarázatok a német szöveghez

Londoni világkiállítás – A londoni iparművészeti világkiállítást Viktória királynő férje, Albert herceg kezdeményezésére 1851-től rendezték meg. Az első kiállítások színhelye a Hyde Park Kristálypalotája volt. Rendszeresen részt vettek rajta magyar kiállítók is. 1862-ben például több mint 200-an voltak ott, és több érmet hoztak haza. Az 1862-es kiállítást, melynek 6,2 millió látogatója volt, itthon is óriási figyelemmel kísérték, a lapok rendszeresen tudósítottak róla. Ld.: Gál Vilmos: *Világkiállító magyarok*, Holnap Kiadó, 2010 (2. kiad.).

Brockhaus' illustrirter Katalog... – Bibliográfiai adatok: *Illustrierter Katalog der Londoner Industrie-Ausstellung 1862*, 1–2. Leipzig, Brockhaus, 1863–1864.

Allen, Walter James – Angol grafikus és festő, ő adta ki az 1862-es londoni világkiállítás katalógusát: *The Art Journal Illustrated Catalogue of the International Exhibition, 1862*, James S. Virtue, 1863. 324 old. A német szerző tévesen írja a nevét „Allan”-nak.

Nicholls fivérek – Talán a híres cambridge-i fényképész családról van szó. Az apa, William Nicholls (szül. 1815) festő volt, majd az 1840-es évek közepétől fényképészettel kezdett foglalkozni, és az 1850-es évek közepétől műhelye volt Cambridge-ben. Fiai közül Arthur és Henry szintén fényképészek voltak.

Robert Vernon Heath – (1820–1895), angol fényképész és grafikus

James Butterworth – angol grafikus, litográfus

Gewerbehalle – Stuttgarti művészeti lap, Johann Christoph Engelhorn adta ki 1863 és 1897 között.

Jean Bérain (id.) – (1640–1711), sokoldalú francia művész XIV. Lajos udvarában: festő, rajzoló, rézmetsző, aranyműves, műbútor-készítő, díszlettervező, színházi és ünnepi kosztümtervező és még sok minden más.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a kiadvány árának ismertetésénél áll.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/27. 8.

Auction Andréossy in Paris – *Andréossy-árverezés Párizsban*, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Bildende Kunst, 407. h.

A német cikk fordítása – Antoine-François Andréossy generális egyszerű tüzérhadnagyként, az auxonne-i ezredben kezdte gyűjteni a rajzokat, és fényes katonai-diplomáciai pályája során (az 1794-es és 97-es itáliai hadjáratok után követként élt Londonban, Bécsben és Konstantinápolyban, 1809-ben pedig Bécs katonai kormányzója volt) alkalma nyílt rá, hogy korszakunk egyik leggazdagabb rajzgyűjteményét hozza létre. Nagy része e gyűjteménynek bécsi tartózkodása idejéből származik. Sajnos a német iskola mesterművei, melyekben a gyűjtemény különösen bővelkedett, külföldön maradtak. A legértékesebb darabok között volt Albrecht Dürer 27 eredeti rajza. Ezek közül elkelt az *Ádám és Éva*, a közismert metszethez készült vázlat, 2500 frankért; a Szent Jakab apostolhoz készült vázlata 400 frankért; a *Sírbatétel* 1020; két előkelő német polgár portréja 1450; *A lovag és a hölgy* 1100; öt pergamenfestmény 1585 frankért. A tizenkét legszebb Dürer-darabot, köztük az *Ádám és Évát* a bécsi műkereskedő, Posonyi vette meg.

Magyarázatok a német szöveghez

Antoine-François Andréossy – (1761–1828), életrajzát ld. a glosszában.

Albrecht Dürer – (1741–1528), a legjelentősebbek közé tartozó német reneszánsz festő, grafikus. A család a Gyula melletti Ajtósról származott.

Alexander Posonyi – bécsi műkereskedő

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza elején áll, és bizonytalan, hogy mi került volna át a Koszorúba. A címsorból, névből Arany talán úgy hitte, magyar vonatkozású glosszáról van szó. Dürerről a Ko korábban már közölt glosszát. Ld. Europa 1863/1. 2.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1864/27. 9. *Die Entstehung Donizetti's „Lucretia Borgia”* – *Donizetti* Lucretia Borgiájának keletkezése, Europa 1864/27, jún. 24. Chronik, Theater, 412. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Filippo Cicconetti – Említett művei: *Vita di Vincenzo Bellini*, Prato, Alberghetti, 1859; *Vita di Gaetano Donizetti*, Roma, 1864.

Gaetano Donizetti – (1797–1848), olasz zeneszerző, operaszerző. A *Lucrezia Borgia* című operát 1833-ban írta, szövegkönyvét Felice Romani alkotta Victor Hugo műve nyomán. A Pesti Magyar Színház 1839-ben játszotta először.

Vincenzo Bellini – (1801–1835), szicíliai olasz zeneszerző

Saverio Mercadante – (1795–1870), olasz operaszerző. A glosszában említett szembetegsége 1862-ben teljesen elvette látását. Haláláig tanítványának diktálta műveit.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/1, júl. 3. Vegyes, 23: *Hogy született Donizetti „Borgia Lucretiá”-ja?* Szó szerinti fordítás.

A Ko közlése:

„Hogy született Donizetti »Borgia Lucretiá«-ja? – Cicconetti nevű olasz ügyvédtől, Bellini életrajz-írójától, Donizetti igen érdekes életirata is megjelent, melyből kitűnik, hogy e rendkívül termékeny zeneszerző 66 operát írt, melyek közül a két utolsó: »Gabriela di Vergi« és »Alba herczeg« még meg sem jelent. 1822–28-ig minden évben négy, 1830-ban pedig épen öt opera készült. Borgia Lucretia története im ez: tulajdonképen Mercadantenak kellett volna ezt megírnia a Scala számára. Mercadante azidőtt Mailandban volt s veszélyes szembajban szenvedett, mely a szerencsétlen maestro végleges megvakulásával végződött. Szerencsétlenségére szerződésileg kötelezte magát, hogy a művet egy bizonyos időre elkészíti. Már csak negyven nap volt hátra, s még egyetlen hangjegy sem volt megírva. Ekkor Donizetti, Majlandon átutazván, meglátogatja betegágyában fekvő barátját. Mercadante kértére az el sem kezdett munkát elvállalta, s tizenöt nappal a határidő előtt Borgia Lucretia készen volt; két hét múlva már adták is.”

A szerzőség kérdése – Az Aranyhoz köthető glosszák ritkán szó szerinti fordítások. Ellene szól a „Mailand” névalak is, erről ld. az Europa 1863/24. 1. jegyzetét. Arany mellett szól azonban az „életrajzi olvasat”: Arany László tifusz okozta szembaja, melynek következtében több mint egy évig veszélyben volt a látása. Vegül, miután a lapszám minden glosszája Aranyhoz köthető, így ezt is az övének kell tekintenünk.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/28.

1864/28. 1. Der siebzehnten Band der ausgewählten Werke von Fernan Caballero, Europa, 1864/28, júl. 1. Chronik, Literatur, 420–421. h.; a 2–4. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés graffittal.

	<p><i>Der siebzehnte Band der ausgewählten Werke von Fernan Caballero.</i> Die bei Schöningh in Paderborn erscheinenden, gemeinschaftlich von Professor Ferdinand Wolf, Dr. L. G. Lemcke, Ludwig Clarus und W. Hosäus besorgte Uebersetzung ausgewählter Werke der unter dem Namen <i>Fernan Caballero</i> schreibenden Dichterin ist nunmehr bereits bis zum siebzehnten Bande vorwärtsgeschritten. Derselbe umfaßt einen dritten Theil kleinerer Erzählungen, einzeln also benannt: „Lady Virginia”, „der letzte Trost”, „Bezahlte Schulden” und „die Blume der Ruinen.” Uebertragen hat sie alle vier der oben mit erwähnte Ludwig Clarus. Wenn Fernan Caballero zeigte, daß es mit Poesie und Literatur in dem so vielfach tiefgesunkenen aber neuer-</p>	
--	---	--

	<p>dings aufstrebenden Spanien doch noch nicht so schlecht und hoffnungslos bestellt sei, als man denken könnte, so darf man sich auch lebhaft darüber freuen, daß ihre keuschen und weiblich [421]</p> <p>zarten, dabei immer kerngesunden und kräftigen Dichtungen in Deutschland ebenfalls Leser und Freunde gefunden haben. Auch die Erzählungen dieses siebzehnten Bandes stellen die Vorzüge der talentvollen Dame wieder in helles Licht und können namentlich dem gebildeten Frauenpublicum zur angenehmen Lecture empfohlen werden.</p>	
<p>1864/28. 2. <i>Eine Biographie des verstorbenen Königs von Baiern</i>, Europa, 1864/28, júl. 1. Chronik, Literatur, 421. h.; a 2. sor mellett jobbról jelölés grafitál. A 9–10. sor mellett színtén jelzésnek tűnő vonal grafitál.</p>		
	<p><i>Eine Biographie des verstorbenen Königs von Baiern.</i> Der königliche Archivar Professor Dr. Söttl in München, aus dessen Feder die bereits in dritter Auflage erschienene Biographie König Maximilians I. stammt, gedenkt auch das Leben und Wirken Max' II. in urkundlicher Weise nach den Quellen zu schildern. Der junge König Ludwig ist diesem Plane sehr gewogen und hat ihm jede mögliche Förderung und Unterstützung zugesagt. Beiläufig erwähnen wir, daß der jugendliche Fürst jetzt definitive Bestimmung darüber getroffen hat, daß die von seinem Vater angeregten und unterstützten wissenschaftlichen Unternehmungen in der begonnenen Weise fortgeführt werden sollen.</p>	/
<p>1864/28. 3. <i>Das 25 jährige Jubiläum eines Bühnendichters</i>, Europa, 1864/28, júl. 1. Chronik, Theater, 430. h.; az 5–8. sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés grafitál.</p>		
	<p><i>Das 25 jährige Jubiläum eines Bühnendichters.</i> Nach dem Benedixjubiläum werden wir in diesem Jahre noch ein anderes 25jähriges Wirken für die deutsche Bühne zu ehren und zu feiern haben: am 15. Juli ist nämlich gerade ein Viertelsäculum verflossen, seitdem das erste dramatische Werk <i>Carl Gutzkow's</i>, „<i>Richard Savage</i>“, seine erste öffentliche Aufführung in Frankfurt a. M. erlebte. Die Titelrolle spielte an jenem Abende des Jahres 1839 der jetzige Königl. Preuß. Hofschauspieler und Regisseur v. Lavallo in Berlin, den Steele gab als Gast Theodor Döring von Stuttgart. Die übrigen Beschäftigten waren Caroline Lindner, das Ehepaar Weidner, Meck, Grahn und Frau Frühauf – letztere Alle sind bereits verstorben, ebenso die damalige Direction Meck-Maß-Guhr. Bei der dritten und vierten Wiederholung gastirte als Savage Emil Devrient unter stürmischem Beifall. Es wäre wohl nur Pflicht der Dankbarkeit und Pietät, wenn die deutschen Bühnen den genannten Tag nicht unberücksichtigt vorüberließen. Leider sind jetzt im Sommer viele Theater geschlossen, doch können diese nachholen, was sie in den Ferien versäumen müssen.</p>	/

1864/28. 4. <i>Neues von Offenbach</i> , Europa, 1864/28, júl. 1. Chronik, Theater, 430–431. h.; a 431. hasábon a 4–6. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<p><i>Neues von Offenbach.</i> Während der diesjährigen Saison in Ems werden zwei neue Offenbach'sche Bouffes: „<i>Der verzauberte Soldat</i>“ (Le soldat [!] magicien), sowie „<i>Der weinende und der lachende Hans</i>“ (Jean qui pleure et Jean qui rit), durch die Gesellschaft der Bouffes parisiens zur Aufführung vorbereitet. Ferner componirt Offenbach für das Theater der Porte St. Martin in Paris, welches seit der Bühnenfreiheit auch Opern geben darf und will, eine phantastische Oper: „<i>Titania oder ein Sommernachtstraum.</i>“ Wie man sich denken kann, wird dem Text das Shakespeare'sche Lustspiel zu Grunde liegen, und will sich also Offenbach in directen Kampf und Wettstreit mit Mendelssohn einlassen.</p>	
1864/28. 5. <i>Einnahmen und Tantiemen der Pariser Theater</i> , Europa, 1864/28, júl. 1. Chronik, Theater, 431. h.; a 3–6. sor mellett a bal margón függőleges vonalú jelölés grafittal.		
	<p><i>Einnahmen und Tantiemen der Pariser Theater.</i> Während des Jahres vom 1. April 1863 bis 31. März 1864 hat von sämmtlichen Pariser Theatern die große Oper die höchste Einnahme erzielt, nämlich 1,420,910 Frcs. Dann folgen der Cirque Napoleon mit 1,248,557, Gaité mit 1,074,087, Opera comique mit 1,109,700, Porte St.-Martin mit 997,214, Theatre lyrique mit 863,994, Gymnase mit 771,653, Palais-Royal mit 749,411 Frcs. u. s. w. Die kleinste Einnahme der fünf- undzwanzig Bühnen auf dem vor uns liegenden Verzeichniß war die der Salle Raphael: 3,165 Frcs. – Was die Autoren gezahlten Tantiemen anlangt, so gab das Meiste der Cirque Napoleon ab, 143,003 Frcs. Weiter sind zu nennen die komische Oper mit 131,538, die Porte St.-Martin mit 115,761, Gaité mit 112,047, Palais-Royal mit 93,782, Theatre français [!] mit 90,219, Theatre lyrique mit 86,337, die große Oper mit 85,406 Frcs. u. s. w. Das Theatre français also, das sogenannte „erste Theater der Welt“, nimmt hier nur erst den sechsten, und die große Oper, welche die höchsten Einnahmen hatte, nur den achten Platz ein. Am wenigsten brauchte „Salle Molière“ an Autoren zu zahlen: bloß 325 Frcs.</p>	
1864/28. 6. <i>Eine neue Berühmtheit</i> , Europa, 1864/28, júl. 1. Chronik, Theater, 432. h.; a 10–12. sor mellett a jobb margón függőleges vonalú jelölés grafittal.		
	<p><i>Eine neue Berühmtheit.</i> Im Hamburger Thaliatheater ist seit Jahresfrist etwa ein Fräulein <i>Amalie Kraft</i>, Tochter eines unbedeutenden Schauspielers bei Director Callenbach in Berlin, als Soubrette engagirt. Sie genießt bei Publicum der Hansestadt viel Beliebtheit, aber Ruf nach Außen besaß sie bisher nicht. Da machte sie im Juni dieses Jahres eine Reise nach</p>	

	<p>Wien, um am dortigen Carltheater zu gastiren, und diese Kunst- reise wird ihre ganze Zukunft vielleicht glänzend umgestalten. Sie hat in der österreichischen Residenz wahrhaftes Furore er- regt, die Menge schwärmt für sie und alle Blätter sind voll ihres Lobes. Das Beste, was man ihr gerade in Wien nachrühmen konnte, ist, daß sie in Spiel und Erscheinung lebhaft an Zerline Wildauer in ihrer Blüthe, in jener Zeit, da für dieselbe Alexander Baumann sein „Standl“ im Versprechen hinterm Herd und Seidl sein Rosl im „letzten Fensterln“ schrieb, erinnere. Es will gewiß viel heißen, wenn vier Wiener Bühnen der jungen Dame gleichzeitig Engagementanträge gemacht haben: die Hofoper, die Hofburg, das Carltheater und das Theater an der Wien. So Etwas ist in seiner Art noch gar nicht dagewesen. Frä. Kraft hat auf diese Weise in der That die Wahl und auch die Qual. Ein Hamburger Kritiker, der sich jetzt vorübergehend ebenfalls in Wien aufhält, schreibt den „Hamburger Nachrichten“, daß die glänzende Aufnahme, welche die junge Dame in der österreichischen Residenz gefunden, wahrhaft Wunder gewirkt habe auf die Ent- faltung ihres Talentes; es seien plötzlich Gaben an ihr zum Vor- schein gekommen, die sie früher gar nicht besessen zu haben scheine, man müsse denken, ein bisher auf sie mächtig gewesener Druck sei plötzlich von ihrem künstlerischen Wesen entfernt, ihre Stimme habe ungeahnte Fülle, ihre Erscheinung eine ganz eigene Grazie, ihr Spiel geistvollen Uebermuth und neckischen Humor erlangt.</p>	
--	--	--

Függelék

1864/28. 7. *Berliner, Münchener und Pariser Zeitungswesen*, Europa, 1864/28, júl. 1. Chronik, Literatur, 419–420. h.

Die Zahl der in *Berlin* erscheinenden Zeitungen und Zeitschriften beläuft sich auf nicht weniger als 210. Darunter sind zwölf politische Zeitungen, von denen fünf des Abends, fünf des Morgens und zwei zweimal täglich erscheinen. Den Uebergang von den politischen zu den belletristischen Blättern vermitteln die zwei Montagszeitungen, von Kossak und Glasbrenner. Die belletristische Journalistik ist durch mindestens zwanzig Zeitschriften vertreten, die meist illustriert sind. In noch größerem Flor steht die Fachjournalistik; allein an theologischen Blättern erscheinen über zwanzig. Ebensoviel giebt es Theaterzeitungen, der Mehrzahl nach von den verschiedenen Agenturen herausgegeben. Auch die Zahl der gewerblichen Blätter ist sehr groß und findet sich fast jeder Zweig, von der Gerberei und Färberei bis zur Photographie, darin vertreten. Eine besondere Rarität, die wohl kaum ein Concurrnzunternehmen hat, ist das „Hühnerologische Wochenblatt“. Die meisten Abonnenten – 150000 – besitzt das bekannte Modejournal, „der Bazar“. – In der süddeutschen Capitole *München* erscheinen im ganzen sechsundvierzig Zeitungen, darunter sieben monatliche, zwei halbmonatliche, fünfzehn wöchentliche, drei in der Woche zweimal, zwei in der Woche sechsmal, zehn täglich und sieben in unbestimmten Fristen erscheinende. Elf gehören der Politik an, fünf der Kunst und dem Gewerbe, fünf der Wissenschaft, vier dem Humor, drei der Belletristik, drei der Pädagogik, zwei der Theologie und kirchlichen Erbauung. Ungewöhnlich stark ist eine Branche vertreten: zehn Blätter existiren für amtliche Bekanntmachungen, und außerdem giebt es noch drei Anzeigeblätter zum allgemeinen Gebrauch. – Die Gesamtsumme der in *Paris* gedruckten Blätter beträgt 705. Obenan steht die Literatur mit 85 Zeitschriften. Dann [420] folgt die Mode mit 68, sowie die Technik,

Industrie und Profession mit 66. Mit 65 sind die schönen Künste vertreten. 55 zählt die römisch-katholische Religion. Es kommen Staatswirthschaft, Handelsrecht etc. mit 43. Die Jurisprudenz im Allgemeinen hat außerdem 41 Blätter aufzuweisen. Dem Interesse von Architektur, Mechanik, Bergbau, Telegraphie, Weg- und Brückenbau dienen 29 Journale. Die Rubriken Landwirtschaft und Thierarzneikunde zählen deren 28, die Naturwissenschaften zwei Dutzend. Nun erst folgt die Politik mit 21. Desgleichen die Bibliographie. Verhältnißmäßig stark ist mit 18 Zeitungen der Protestantismus vertreten. 17 Organe hat das Unterrichtswesen. Geschichte, Geographie und Genealogie zusammen haben deren 16 aufzuweisen. Die Finanzwelt gebietet über 14 Journale, die Freunde vom Gartenbau besitzen 12. 10 Blätter sind der Strategik gewidmet. In ebenso vielen ist von der Marine und den Colonien die Rede und eine gleichgroße Zahl hat es mit Sport, Pferdezucht, Jagd, Fischerei u. s. w. zu thun. Die letzte Stufe nehmen die Medicin und das Judenthum je mit 4 Blätter ein. Sollte Einer auf alle diese Zeitschriften abonniren, so würde ihm das im Jahre 21,448 Frcs kosten; er könnte sich dafür aber auch das Vergnügen machen, wenn anders er es fertig bringt, in 365 Tagen 116,554,400 gedruckte Zeilen zu lesen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/28. 1.

Der siebzehnten Band der ausgewählten Werke von Fernan Caballero – Fernan Caballero
válogatott műveinek tizenhetedik kötete – Europa, 1864/28, júl. 1. Chronik, Literatur,
420–421. h.

A német cikk fordítása – A Fernan Caballero néven alkotó spanyol íróőnek válogatott írásaiból a német fordítás Paderbornban, Schöninghnél már a 17. kötetéhez érkezett. A fordítók csapatába tartozik Ferdinand Wolf professzor, Dr. L. G. Lemcke, Ludwig Clarus és W. Hosäus. Az új kötet harmadik része az íróő kisebb elbeszéléseit tartalmazó alorozatnak, és a következőket foglalja magában: *Lady Virginia*, *Der letzte Trost* [Az utolsó vigasz], *Bezahlte Schulden* [Megfizetett vétkek], *Die Blume der Ruinen* [Romok virága]. Mind a négy elbeszélést a fenn említett Ludwig Clarus fordította. Amennyiben Fernan Caballero írásai azt mutatják, hogy az oly mélyre sülyedt spanyol irodalom most újra feltörni látszik, és a helyzet mégsem annyira rossz és reménytelen, mint gondolni lehetne, akkor csak örülni lehet annak, hogy az íróő szemérmes, nőiesen [421] gyengéd, mégis egészséges és erőteljes prózája Németországban olvasókra és párfogókra talált. E 17. kötet elbeszélései ismét kedvező színekben mutatják a tehetséges íróő erényeit, és a művelt hölgyközönség számára kellemes olvasmányként ajánlhatók.

Magyarázatok a német szöveghez

Fernán Caballero – Valódi nevén Cecilia Francisca Josefa Böhl de Faber y Larrea (1796–1877), svájci származású spanyol íróő. Hamburgban nevelkedett, Spanyolországba, Sevilleba második férjével költözött 1822-ben. Németül 1859 óta jelentek meg folyamatosan válogatott művei. Az első két kötet 1859-ben Braunschweigban, Westermannál, a többi kötet pedig 1860-tól kezdve Paderbornban, Ferdinand Schöningh kiadójában látott napvilágot. Az itt ismertett kötet: *Vier Erzählungen* [Négy elbeszélés] von Fernan Caballero, Uebersetzt von Ludwig Clarus, Paderborn, 1864. A többi kötet fordítói: Ludwig Clarus, Ferdinand Wolf, Wilhelm Hosäus, Ludwig Lemcke.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza elején, a megjelenés hírét tartalmazó sorok mellett áll. Bizonytalan, hogy mennyi került volna át a szövegből a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/28. 2.

Eine Biographie des verstorbenen Königs von Baiern – Az elhunyt bajor király életrajza, Europa, 1864/28, júl. 1. Chronik, Literatur, 421. h.

A német cikk fordítása – A müncheni királyi levéltáros, dr. Söttl professzor, akinek tollából éppen most jelent meg harmadik kiadásban I. Miksa bajor király életrajza, levéltári források alapján II. Miksa tevékenységét kezdte feldolgozni. Az ifjú II. Lajos király felkarolta a tervet, és minden segítséget és eszközt meg fog adni hozzá. Hozzáteszük, hogy a fiatal herceg végérvényesen elhatározta, az atyja által indított és támogatott tudományos vállalkozásokat a megkezdett módon fogja folytatni és sikerre juttatni.

Magyarázatok a német szöveghez

[Bibliográfiai adatok] – *Maximilian Joseph, König von Bayern*, Sein Leben und Wirken, geschildert von Dr. Johann Michael Söttl, K. Professor in München; az első kiadás: München, 1824; a második kiadás: Stuttgart, J. Scheible's Buchhandlung, 1835; a harmadik kiadás: Augsburg, 1864. Söttl újabb könyve II. Miksa bajor királyról egy évvel később jelent meg: *Maximilian der Zweite, König von Bayern, Ein Bild der Unvergesslichen*, Augsburg, Schlosser, 1865.

Johann Michael Söttl – (1797–1888), bajor királyi professzor, történész és levéltáros

II. Miksa bajor király – 1811-ben született, és 1864. március 10-én hunyt el, a Wittelsbach-házból származó uralkodó volt 1848-tól. Utódja fia, a tizenkilenc éves II. Lajos király volt (1845–1886).

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza elején és végén áll, feltehetően a könyvről és az ifjú király elhatározásáról szóló hír került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de az Europa következő számából Arany átvett egy másik hírt az elhunyt bajor királyról. Ld. Europa 1864/29. 9. Utalt rá Arany lapja korábban is: *Az ugynevezett „fejedelmi irodalom”*..., II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95. Az utóbbi szöveget a TÍ 113. 116–117 Aranyénak tekinti.

1864/28. 3.

Das 25 jährige Jubiläum eines Bühnendichters – Egy színpadi szerző 25 éves jubileuma, Europa, 1864/28, júl. 1. Chronik, Theater, 430. h.

A német cikk fordítása – Benedix jubileumát követően ez évben egy újabb 25 éves színpadi pályafutást tisztelhetünk és ünnepelhetünk: július 15-én lesz negyed százada annak, hogy Carl Gutzkow *Richard Savage* című drámai művét a Majna menti Frankfurtban előadták. A címszerepet azon az estén, 1839-ben a berlini porosz udvari színház mai színésze és rendezője, von Lavallo [Lavallade] játszotta, Steele szerepét stuttgarti vendégszínészként Theodor Döring adta. További szereplők voltak Caroline Lindner, a Weidner házaspár, Meck, Grahn és Frühauf asszony – az utóbbiak azóta már mind elhunytak, akárcsak az akkori színházi vezetők, Meck, Malß és Guhr. A harmadik és negyedik előadásban, Savage szerepében Emil Devrient vendégszerepelt, viharos sikerrel. A hála és a tisztelet gesztusa lenne, ha a német színpadok az adott napot nem felednék el. Sajnos a nyári szünet miatt a színházak zárva vannak, de pótolhatják majd, amit most kényszerűen el kell halasztaniuk.

Magyarázatok a német szöveghez

Julius Roderich Benedix – (1811–1873), lipcsei születésű, termékeny és népszerű német vígjátékíró, színész, színházigazgató, zenetanár volt. A *Das bemooste Haupt* [A bemohásodott fő] című darabját 1838. január 18-án vitték színre, és nagy sikert aratott (nyomtatott megjelenés: 1840).

Karl Gutzkow – Ld. az Europa 1864/10. 1. jegyzetét. Gutzkow művei 1830-tól nagy számban jelentek meg: cikkek, regények, elbeszélések, dráma, filozófiai műve Hegel ellen stb. Az első színpadi megjelenése 1839-ben volt a *Richard Savage* című darabjával, és ennek évfordulóját ünnepelte a német irodalom 1864-ben.

Nyomtatásban a munka, Leonhard Falk álnéven mint kézirat még 1839-ben megjelent, majd 1841-ben saját nevén: *Richard Savage, Oder: Der Sohn einer Mutter*, Trauerspiel in fünf Aufzügen von Karl Gutzkow, *Taschenbuch dramatischer Originalien*, Leipzig, Brockhaus, 1841, 279–374. Gutzkow az 1860-as években Weimarban élt, a Schiller-alapítvány főtársa volt, és elhatalmasodó idegbetegsége a következő évben öngyilkossági kísérletre késztette, de sikerült megmenteni.

Lavalle – helyesen François von Lavallade (1812–1883), a berlini királyi színtársulat tagja

Theodor Döring – (1803–1878), lengyel származású német színész

Caroline Lindner – (1797–1863), ez idő tájt ünnepezt német színésznő

Weidner házaspár – A férj: Julius Weidner (?–1857), frankfurti színész, a nejről nincsenek adatok, talán Amalia Weidner táncos- és színésznőről van szó.

Johann Leonhard Meck – (1787–1861), frankfurti színész és színházigazgató

Grahn – Talán az ez idő tájt emlegetett tagja a frankfurti társulatnak: August Grahn.

Frühauf asszony – Auguste Frühauf, szül. Mayerhofer, 1810 körül. Atyja színész volt Karlsruheban, férjével, egy nyelvtanárral költözött Frankfurtba, és vált az ottani társaság tagjává.

Meck-Malß-Guhr igazgatás – A frankfurti városi színház vezetősége. Johann Leonhard Meck (ld. fennebb); Carl Wilhelm Ferdinand Guhr (1787–1848) hegedűművész és karmester is volt; Karl Malß, az igazgatóság hamadik tagja (1792–1848).

Emil Devrient – (1803–1878), népszerű és elismert német színész

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a Gutzkow-darab frankfurti előadására vonatkozó sorok mellett áll.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/28. 4.

Neues von Offenbach – *Újdonságok Offenbachtól*, Europa, 1864/28, júl. 1. Chronik, Theater, 430–431. h.

A német cikk fordítása – Az idei emsi fürdőszezonban a párizsi Bouffes Parisiens társulata két új opera buffát ad elő Offenbachtól: [431] a *Der verzauberte Soldat* [*Le Soldat magicien*, Az elvarázsolt katona] és az *Egyik sír, másik nevet* című darabot. Offenbach a Porte Saint-Martin színház számára is új darabot komponál, ugyanis a színháznak a színpadi szabadság óta lehetősége van operák előadására. Az új darab címe „Titania, vagy egy nyáráji álom”. Amint a címből sejteni lehet, a mű szövegének alapját Shakespeare vígjátéka képezi, és Offenbach Mendelssohnnal bocsátkozik nyílt versenybe.

Magyarázatok a német szöveghez

Jacques Offenbach – eredeti nevén Jacob Wiener (1819–1880), kölni születésű franciaországi zeneszerző. Az emsi fürdő nyári szezonjának is rendszeres szerzője volt, ld. ehhez az Europa 1864/19. 3. és 1864/35. 9. jegyzetét. A Ko rendszeresen beszámolt a vele kapcsolatos külföldi és hazai hírekről, ld. az Europa 1863/47. 2. jegyzetét.

Der verzauberte Soldat – [Az elvarázsolt katona], Emsben, a fürdőszezonban 1864. júl. 9-én adták elő. Ld. még az Europa 1864/35. 9. jegyzetét.

Der weinende und der lachende Hans – Az emsi fürdőszezonban 1864. július 19-én játszották. Radnótfáy Sámuel fordításában (*Egyik sír, másik nevet*) a pesti Nemzeti Színház 1864-ben játszotta. A pécsi Nemzeti Színház 1866. november 29-én *Janka sír, Jankó nevet* címmel, a budapesti Népszínház Rákosi Viktor

fordításában 1878. január 18-án a következő címmel adta: *Ancsi sír, Jancsi nevet*. Ld. még az Europa 1864/35. 9. jegyzetét.

színpadi szabadság – A Porte Saint-Martin színház (Théâtre de la Porte Saint-Martin) megnyitása, 1802 óta többször és többféle rendelet sújtotta. 1807. július 29-én Napóleon például mindössze nyolc párizsi színháznak engedélyezte a működést, és ezek között is felosztotta a különféle színpadi műfajokat. A Porte Saint-Martin színház csak melodramákat adhatott elő. Napóleon bukása után a rendelet ugyan érvényét veszítette, de a közönség és a színházak is hagyományként kezelték a műfaji felosztást. A jelzett színház a későbbiekben is többször (1840-ben, 1851-ben) bezárt.

Titania... – Offenbachnak nem készült el ilyen című műve.

Mendelssohnal bocsátkozik nyílt versenybe – Felix Mendelssohn-Bartholdy kétszer is írt zenét Shakespeare *A Szent-Iván éji álom* című vígjátékához: 1826-ban nyitányt, 1843-ban pedig kísérezetét komponált hozzá.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés *A Szent-Iván éji álom* című operett-tervére vonatkozik. Arany nemcsak Offenbach, hanem a Shakespeare-téma miatt is jelölhette a szövegrészt. Az általa fordított vígjátékot a Shakespeare-évforduló alkalmával 1864. április 23-án játszotta a Nemzeti Színház. Ld. az Europa 1864/20. 3. jegyzeteit.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/28. 5.

Einnahmen und Tantiemen der Pariser Theater – A párizsi színházak bevételei és szerzői részesedései, Europa, 1864/28, júl. 1. Chronik, Theater, 431. h.

A német cikk fordítása – 1863. április 1. és 1864. március 31. között a párizsi színházak közül az Operaháznak volt a legnagyobb a bevétele, összesen 1 420 910 frank. Ezt követi a Cirque Napoléon 1 248 557, a Théâtre de la Gaîté 1 074 087, az Opéra Comique 1 109 700, a Théâtre de la Porte Saint-Martin 997 214, a Théâtre Lyrique 863 994, a Gymnase 771 653, a Théâtre du Palais-Royal 749 411 frankkal és így tovább. A huszonöt színház közül a legkisebb bevétele a Salle Raphaelnak volt: 3165 frank. – Ami a szerzőknek juttatott részesedést illeti, a legtöbbet a Cirque Napoléon fizette ki, 143 003 frankot. Utána következik az Opéra Comique 131 538, a Théâtre de la Porte Saint-Martin 115 761, a Gaîté színház 112 047, a Palais-Royal 93 782, a Théâtre Français 90 219, a Théâtre Lyrique 86 337, az Operaház 85 406 frankkal stb. A Théâtre Français, a világ ún. „vezető színháza”, itt csupán a hatodik helyen áll, az Operaház pedig, melynek a legnagyobb volt a bevétele, a nyolcadik helyet foglalja el. A legkevesebbet a Salle Molière-nek kellett fizetnie e célra: mindössze 325 frankot.

Magyarázatok a német szöveghez

Tantieme – tantiem, részesedés. A színházi előadások bevételeiből a szerzőnek járó jutalék.

Cirque Napoléon – 1852-ben épült cirkuszi és színházi épület. III. Napóleon császár után kapta a nevét. Az épületet 1870-ben átnevezték, azóta a „Cirque d’hiver” („Téli cirkusz”) nevet viseli.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a színházak bevételeiről szóló rész mellett áll.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/28. 6.

Eine neue Berümtheit – Egy új híresség, Europa, 1864/28, júl. 1. Chronik, Theater, 432. h.

A német cikk fordítása – A hamburgi Thalia színházban a múlt évben szubrettként szerződötték Amalie Kraft kisasszonyt, a Callenbach vezette berlini színház egyik kevésbé ismert színésznőnek lányát. A hanzaváros közönsége megkedvelte a színésznőt, de átütő sikert eddig nem ért el. Az idén júniusban Bécsben, a

Carltheaterben vendégszerepelt, és ez az utazás fényesen megalapozhatja a jövőjét. Az osztrák fővárosban zajos sikert aratott, sokan rajonganak érte, a lapok pedig tele vannak a dicséretével. Jobbat nem is írhattak volna róla Bécsben, mint hogy játéka és megjelenése Zerline Wildauerére emlékeztet, amikor az virágkorát élte, és amikor Alexander Baumann a *Versprechen hinter Herd* [Ígéret a kályha mögött] című darab Standlját, vagy Seidl a *Das letzte Fensterl* [Az utolsó ablakocská] Roslját alkotta meg számára. Sokat elárul a tény, hogy Amalie Kraft számára mind a négy bécsi színház: a Hofoper, a Hofburg, a Carltheater és a Theater an der Wien szerződést ajánlott. Az ő műfájában ilyesmi még nem történt meg. Kraft kisasszony ezek után válogathat a lehetőségekben. Egy hamburgi kritikus, aki most Bécsben tartózkodik, azt írja a *Hamburger Nachrichten* című lapban, hogy a fényes fogadtatás, mely a fiatal hölgyet a bécsi fővárosban körülveszi, valóságos csodát művelt tehetségének kibontakozásában; olyan adottságai kerültek hirtelen felszínre, melyekről korábban azt lehetett hinni, nem is léteznek. Azt kell gondolnunk, írja a lap, hogy a korábban rá nehezedő nyomás meggátolta tehetségének valódi megnyilvánulását. Hangja most soha nem hallott teltséggel szól, megjelenése egészen sajátos kecsességet mutat, játékát pedig szellemes pajkosság, negédes humor szövi át.

Magyarázatok a német szöveghez

Amalie Kraft – (1840–1866), 1855 körül, 15–16 évesen kezdett játszani a színpadon.

Előbb operaénekléssel próbálkozott, majd 1862-ben a hamburgi Thalia-színházban operetténekesnőként szerződtek. 1864-ben Bécsben, a Carltheaterben fényes sikert aratott, nem sokkal később azonban, korabeli források szerint könnyelmű élete miatt, elhunyt.

Carli Callenbach – (megh. 1874), a berlini Friedrich-Wilhelmsstadt színház igazgatója

Zerline Wildauer – Valójában Mathilde Wildauer (1820–1878), bécsi színésznő és énekesnő. 14 évesen lépett fel először a bécsi Hofburgtheaterban, és nem sokkal később a közönség kedveltje lett. A „Zerline” nevet Mozart *Don Juan* című operájának hősnőjéről kapta. Az ő számára írta Alexander Baumann bécsi drámaíró és librettista (1814–1857) a *Versprechen hinter Herd* című darabot, és Johann Gabriel Seidl (1804–1875) a *Das letzte Fensterl* című művet. Mindkettőben a főszerepet játszotta, nagy sikerrel.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a bécsi sikerről és a Zerline Wildauerrel való hasonlóságról szóló részt emeli ki.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1864/28. 7.

Berliner, Münchener und Pariser Zeitungswesen – *Berlini, müncheni és párizsi sajtóviszonyok*, Europa, 1864/28, júl. 1. Chronik, Literatur, 419–420. h.

A német cikk fordítása – A Berlinben megjelenő lapok és folyóiratok száma nem kevesebb, mint 210. Ebből 12 politikai lap – öt esti, öt reggeli, kettő pedig napi két kiadásban jelenik meg. Az átmenetet a politikai és irodalmi lapok között a két „hétfői lap” jelenti Kossaktól és Glaßbrennertől. A szépirodalmi sajtót legkevesebb húsz lap képviseli, a legtöbbjük illusztrált. Még magasabb szinten van a szaksajtó; csak teológiai lapból húsz felett jelenik meg. Hasonló a száma a színházi lapoknak, melyeket különböző ügynökségek adnak ki. Szintén sok ipari lap van, szinte minden ágazatból, a cserzőszakmától a fényképezésig. Sajátos különlegesség, melynek biztosan nincs vetélytársa, a *Hühnerologische Wochenblatt* [Tyúkászati Hetilap]. A legtöbb előfizetővel – 150 ezerrel – az ismert divatlap, a *Der Bazar* rendelkezik. – A délnémet

fővárosban, Münchenben összesen 46 lap van, ebből kettő havilap, kettő kéthetente, tizenöt lap hetente, három lap hetente kétszer, két lap hetente hatszor jelenik meg; a napilapok száma tíz, hét pedig szabálytalan időközökben jön ki a sajtó alól. Tizenegy a politikához, öt a művészetekhez és az iparhoz, öt a tudományokhoz tartozik, van négy humoros, három szépirodalmi, három pedagógiai, két teológiai és egyházi lap. Különösen erős az egyik ágazat képviselője: tíz lap foglalkozik a közigazgatási ügyek ismertetésével, ezenkívül van még három reklámlap általános tartalommal. [A párizsi lapok ismertetésének szövegét ld. alább, a Ko közlésénél.]

Magyarázatok a német szöveghez

Ernst Kossak – (1814–1880), berlini humorista, lapszerkesztő. 1847-ben alapította a *Zeitungshalle* című lapot, melyben francia mintára meghonosította a tárca műfaját. A lapot *Berliner Feuerspritze*, majd *Berliner Montagsblatt* címmel szerkesztette 1869-ig.

Adolf Glaßbrenner – (1810–1880), berlini humorista és lapszerkesztő, több berlini élc lap kiadója. Szerkesztette többek között a *Berliner Montagsblatt*ot.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a müncheni lapokról szóló részben áll, emellett a sor mellett, ahol a szépirodalmi, élc- és egyházi lapokat említi a glossza. A Koszorúba azonban nem ez a rész került át.

A Ko közlése – II/II. 1864/1, júl. 3. Vegyes, 23: *Párisban egy kissé másként áll a lapirodalom...* A cikk párizsi részének fordítása kihagyással, téves fordítással és kommentárral. Eltérések:

Párisban egy kissé másként áll a lapirodalom, mint nálunk – A magyar szerző mondata.

az építészek, mérnökök, távirdászok 29 folyóiratból okulhatnak – Kihagyásos fordítás. Eredeti szöveg: „Az építész, műszaki tudományok, bányászat, távirdászat, út- és hídépítés köréből 29 lap.”

28 gazdasági – Kihagyásos fordítás. Eredeti szöveg: „a mezőgazdaság és állatorvoslás 28”.

a történelem és földirat 16[-]tal – Kihagyásos fordítás. Eredeti szöveg: „történelem, földrajz, genealógia”.

kertészeti lap van 13 – Elírás. Az eredeti szövegben: 12.

tengerészeti ugyanannyi – Kihagyásos fordítás. Eredeti szöveg: „ugyanannyi foglalkozik a tengerészettel és a gyarmatokkal”.

játékokról – A „sport” nem egészen pontos fordítása.

S mind ennek kiállítása kerül 21 ezer 448 frankba – A fordító félreolvasa a szöveget: nem a lapok kiállítása kerül ennyibe, hanem az, ha valaki minden létező lapra előfizetne.

a mi bizony nem sok – A fordító kommentárja.

A Ko szövege:

„Párisban egy kissé másként áll a lapirodalom, mint nálunk. Van összesen 705 lapjok. Ezek közül: 85 szépirodalmi; 68 divatlap; 66 szaklap; 65 szépművészeti; 55 a rom[ai]. kath[olikus]. egyházzal foglalkozik; 43 a nemzetgazdasággal és kereskedelemmel; 41 a jogi tudományokkal; az építészek, mérnökök, távirdászok 29 folyóiratból okulhatnak; 28 gazdasági; 24 természettudományi; 21 politikai, s ugyanannyi könyvészeti; a prot[estans]. egyház 18[-]ccsal van képviselve; a neveléstan 17-tel; a történelem és földirat 16 tal; a pénzügy 14-gyel; kertészeti lap van 13; hadügyi 10, tengerészeti ugyanannyi; szintennyi értekezik a vadászat, lötenyésztés, halászat és játékokról; aránylag szegényen van képviselve a gyógyászat és héber egyház, 4–4 lappal; a fennmaradt 43 vegyestartalmú. S mind ennek kiállítása kerül 21 ezer 448 frankba, a mi bizony nem sok. Akadt olyan ember is, a ki azt is kiszámította, hogy e lapok évenként 116 554 400 sort röpitnek a közönség közé.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 452. 144 Aranyénak tekinti a glosszát, azonban a tévedéseket és a nyelvi sajátosságokat tekintve az ő szerzősége kizárható.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/29.

1864/29. 1. <i>Ein Ehrendoctorat als Belohnung für Novellen</i> , Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Literatur, 441–442. h.; az első sor mellett balról grafittal jelölés, melynek eredete bizonytalan, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 3. típusozat tartozik.		
p	<i>Ein Ehrendoctorat als Belohnung für Novellen.</i> Der bekannte treffliche Schilderer der „rothen Erde“ Westphalens, <i>Levin Schücking</i> , hat von der Universität Gießen honoris causa den Doctortitel erhalten, und zwar, wie ausdrücklich im Diplom anerkannt wird, „weil er sich um den Roman, wie er [442] deutschem Geist und deutschen Sitten entspricht, höchst verdient gemacht hat.“	
1864/29. 2. <i>Ein neuer Roman von Miß Braddon</i> , Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Literatur, 442–443. h.; az első sor mellett balról jelölés, melynek eredete bizonytalan, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 3. típusozat tartozik.		
p	<i>Ein neuer Roman von Miß Braddon.</i> Die schnell zu Ruf und Beliebtheit gekommene Verfasserin von „Lady Audley’s Geheimniß“, <i>Miß Braddon</i> , hat einen neuen Roman: „ <i>Henry Dunbar</i> “ erscheinen lassen, der binnen wenigen Wochen vier Auflagen erlebte. Hört man nun, daß derselbe schon früher im London Journal gedruckt war und daß die Dame jetzt für jede Auflage des Buchs ein Honorar von tausend Pfund erhält, so kommt man wieder einmal dazu, das Loos eines englischen Romanschriftstellers mit unter die irdischen Seligkeiten zu rechnen. – Auch der Verfasser oder die Verfasserin von „Adam Bede“ (G. Elliott) steht, wie es heißt, mit einem neuen Werke bereit. – Die Lebensbeschreibung <i>Carl Maria von Webers</i> , von seinem Sohn herausgegeben, erscheint jetzt in einer englischen Übersetzung von <i>Palgrave</i> .	
1864/29. 3. <i>Marcus Tullius Cicero</i> , Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Literatur, 441. h.; az első sor felett balról jelölés kék ceruzával.		
/	„ <i>Marcus Tullius Cicero</i> , Redner, Staatsmann, Schriftsteller. Ein akademischer Vortrag von F. D. <i>Gerlach</i> “ (Basel und Ludwigsburg, Balmer und Riehm). Mommsen hat bekanntlich in seiner römischen Geschichte so manchen Nimbus, welchen die frömmere Vorzeit um die Gestalten der Helden und Weisen des alten Roms gewoben, mit unerbittlicher Kritik zu zerstören sich bemüht, und einem Manne, der wahrlich nicht der Schlechtesten einer war, ist es dabei fast am schlechtesten gegangen. Marcus Tullius, erst die crux, später die deliciae deutscher Gymnasiasten,	

	<p>den unsere Lehrer als das ewige Vorbild alles dessen, was groß, edel, patriotisch und – gut lateinisch geschrieben sei, unsern gläubigen Gemüthern anpriesen: – welche jämmerliche Salbader- und Philisterrolle läßt ihn Mommsen spielen! Jedenfalls ist der geistvolle Kritiker diesem Charakter gegenüber zu weit gegangen, und es konnte nicht ausbleiben, daß eine wohlwollendere, mehr objective oder conservative Richtung sich gegen die Berechtigung und die natürlichen Consequenzen jener „Afterkritik“ erhob. Diesem Motiv dankt auch der Vortrag des Baseler Professors der alten Literatur seine Entstehung; er bezweckt eine Vertheidigung des Charakters und der Thaten Cicero's nach den drei Hauptrichtungen seiner unermüdlichen Wirksamkeit. Während Mommsen nicht den Römer, sondern nur die allgemeine Bewunderung desselben für wunderbar zu finden vermag und den Ciceronianismus ein Problem nennt, das nicht aufgelöst, sondern nur aufgehoben werden kann, schildert Gerlach den so tief Gestellten ganz anders: „dem Jüngling ein Vorbild wissenschaftlichen Ernstes, rastlosen Fleißes, planvoller Thätigkeit; dem Manne eine Leuchte jeder Bürgertugend, der Redlichkeit, Treue, Unbestechlichkeit, der thätigen Liebe für Freiheit, Vaterland und Recht.“ Wir müssen dem Leser überlassen, sich für die eine oder die andere Ansicht zu entscheiden, oder auch eine rechte Mitte zwischen beiden zu wählen.</p>	
<p>1864/29. 4. Der fünfzehnte Band der Correspondenz Napoleons I. Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Literatur, 442. h.; az első sor mellett balról jelölés kék ceruzával.</p>		
/	<p><i>Der fünfzehnte Band der Correspondenz Napoleons I.</i> Die vom jetzigen Kaiser der Franzosen ins Leben gerufene vollständige und authentische Sammlung der Briefschaften Napoleons I ist nunmehr bis zum fünfzehnten Bande gediehen. Derselbe enthält Schreiben aus dem Jahre 1807, also aus der Zeit, da dem Kaiser noch sein guter Stern Josephine leuchtete. Meist sind sie datirt aus Finkenstein in Westpreußen, bei Marienwerder gelegen. Wir wollen hier eine in reinmenschlicher Hinsicht interessante und anmuthende Briefstelle abdrucken. Die Gattin Napoleons mag ihn ermahnt haben, im fremden Lande ihr treu zu bleiben, und darauf antwortet er u. A.: „Ich liebe nur meine kleine, gute, schmollende und launische Josephine, die, wie sie Alles mit Grazie thut, sich auch mit Grazie beschwert; denn sie ist immer liebenswürdig, außer wo sie eifersüchtig ist; da wird sie ganz des Teufels.“ Ein Brief an seinen Bruder, den König von Holland, nimmt Bezug auf dessen Gemahlin Hortense, die Mutter des jetzigen Kaisers. Napoleon macht dem Bruder Vorwürfe darüber, daß er seine Frau nicht zu behandeln wisse. Er selbst habe ein Weib von vierzig Jahren und schreibe ihr vom Schlachtfeld aus, sie solle auf den Ball gehen, um wie viel mehr müsse Jener sein Weib von zwanzig Jahren tanzen lassen etc.</p>	

1864/29. 5. <i>Vollendung der Wandgemälde im Treppenhause des Berliner neuen Museums</i> , Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Bildende Kunst, 446. h.; a 4–6. sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<i>Vollendung der Wandgemälde im Treppenhause des Berliner neuen Museums.</i> Das soeben vom Director W. v. Kaulbach im Treppensaale des neuen Museums zu Berlin unter Beihilfe des Malers Detmer vollendete große Gemälde, die „Reformation“ verherrlichend, wird unter den sechs dort befindlichen welthistorischen Darstellungen von Sachkennern, sowohl in der Composition, als in der Ausführung, für die allergehenste gehalten. Und so ist denn nun der ganze Cyclus zum Abschluß gediehen und noch in diesem Herbst werden die letzten Gerüste fallen!	
1864/29. 6. <i>Die Kaiserin Eugenie bei Rosa Bonheur</i> , Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Bildende Kunst, 446. h.; az 1–2. sor mellett jelölés grafittal. A jelölés eredete bizonytalan, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 5. típushoz tartozik.		
	<i>Die Kaiserin Eugenie bei Rosa Bonheur.</i> Die Kaiserin der Franzosen hat vor kurzem die Malerin Rosa Bonheur im Dorfe Thoméry bei Fontainebleau mit einem Besuch überrascht. Die berühmte Künstlerin führte die hohe Dame in ihr Atelier und ließ sie mehrere angefangene Gemälde und Thierstudien in Augenschein nehmen. Ein Bild, welches eine über ein Felsenplateau hinziehende Heerde Hirsche vorstellt, fesselte besonders die Aufmerksamkeit der Kaiserin, welche eine ganze Stunde in dem Atelier zubrachte, ein Gemälde für ihre Privatsammlung bestellte und dem Fräulein Bonheur das Versprechen abnahm, ihr einen Gegenbesuch in Fontainebleau zu machen.	
1864/29. 7. <i>Aus der Pariser Theaterwelt</i> , Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Theater, 450. h.; a jobb margón az 5., 9–10., 13–15., 21–22. sor mellett függőleges vonalú kijelölés grafittal. A 13–15. sor melletti jelölés kijebb áll a többinél, utólag vízszintes vonallal áthúzza, „törölve”.		
	<i>Aus der Pariser Theaterwelt.</i> Im Théâtre Lyrique zu Paris wurde neulich Bellini's „Norma” zum ersten Mal in französischer Sprache gegeben. – Wie sehr Guiraud's Oper: „Sylvie” gefallen haben mag – siehe darüber eine unserer vorigen Nummern, – erhellt daraus, daß sowohl die Opéra comique, als das Théâtre lyrique bei dem talentvollen Componisten zwei neue Werke bestellt hat. – Das Dejazzettheater kündigt eine neue Oper von Ventejoul: „die Tochter des Kapellmeisters” an. Die Nachricht, daß die in den Siebzigen stehende Dejazzet sich noch einmal, mit dem Clown Auriol, verheirathet habe, dürfte, obgleich in mehreren Blättern davon zu lesen, doch wohl ins Reich der Fabeln gehören. – Das Ambigutheater trifft großartige Vorbereitungen zur Inszenesetzung eines neuen fünfactigen Drama's: „La fille [!] du Maudit” von Jules Barbier. Die erste Aufführung soll noch in diesem Monat statt-	

	<p>finden. – Der berühmte Tenor <i>Roger</i> ist nach Verlust seiner hohen Töne unter die Baritonisten gegangen. Er hat bei einem Gastspiel in Algier in Rossini's „Tell“ nicht den Arnold, sondern die Titelpartie gesungen. – Die bekannte französische Opernsängerin, Madame <i>Penco</i> übernimmt die Direction des Theaters in <i>Cadix</i>. – Vor einigen Tagen fand in Paris die Vermählung der Tochter der gefeierten Primadonna Anna de la <i>Grange</i>, der jungen Gräfin Stankowic's, mit dem serbischen Fürsten Alexander Ghika statt. – Der Schauspieler <i>Ribes</i> vom Odeon verschied vor kurzem nach längeren Leiden. Er war sehr beliebt und hatte in der letzten Zeit noch besonders als „Marquis von Villemer“ in dem gleichnamigen Stücke G. Sand's eine ganz vorzügliche Leistung geliefert. – Von der im ersten Wochenbett verstorbenen jungen Mad. <i>Salvador</i>, der reizenden Delphine Fix, wie sie als Mädchen hieß, sei nachträglich noch erwähnt, daß dieselbe zehn Jahre lang im Théâtre français [!] einen der hervorragendsten Plätze einnahm. Sie war die zarte und sinnige Darstellerin jungfräulicher Unschuld und Naivetät. Allgemein ist die Trauer über den frühen Tod des anmuthigen Wesens, das auch sittlich in bestem Rufe stand.</p>	
<p>1864/29. 8. „<i>Les Marionnettes de l'amour</i>“, Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Theater, 450. h.; a 10–12. sor mellett jobbról fűggőleges vonalú kijelölés grafitál.</p>		
	<p>„<i>Les Marionnettes de l'amour</i>“. Das so betitelte, im Vaudevilletheater zu Paris zum ersten Mal gegebene Lustspiel von <i>Rolland</i> und <i>Maineaux</i> [!] stellte sich die Aufgabe, die verschiedenartigen Species von Verliebten zu skizziren. Gewiß kein unglücklicher Gedanke, nur sollte die Handlung noch spannender und inhaltreicher sein. Man begegnet den Liebesleuten jeden Alters und jeder Sorte: dem Liebhaber von zwanzig Jahren, dem unter der Last der Sechszig keuchenden Seladon, dem Ueberschwenglichen, dem Naiven, dem Bescheidenen, dem Schüchternen, dem Platoniker, dem feurig kühn Unternehmenden, dem Mann von Welt, dem Krautjunker, dem Furioso und dem Versedrechsler. Ebenso der Vapeurs-behafteten Salondame, der Kokette, der junge Wittwe, der Pensionärin, dem aufknospenden Veilchen und der welkenden Rose – das schreit, seufzt, girt durcheinander – Amors wahres Tollhaus. Die ganze Musterkarte von Liebesnarren gruppirt sich um einen alten General, der seinem Leutnant ins Gehege kommt und bei diesem galanten Spiel sich den – Schnurrbart versengt. Natürlich trägt, wenn auch gegen die Subordination, der Leutnant über seinen Vorgesetzten schließlich einen rühmlichen Sieg davon.</p>	

Függelék

1864/29. 9. *Gedichte vom verstorbenen König von Baiern*, Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Literatur, 442. h.

Gleich seinem Vater und seiner Schwester Alexandra hat sich auch König Max II von Baiern während seines Lebens vielfältig poetisch versucht, nur das Wenigste davon ist aber bis jetzt an die Öffentlichkeit gekommen. Man hört nun, daß das Testament des Dahingeshiedenen die Bestimmung enthält, es sollen seine im Manuscript sich vorfindenden Gedichte gesammelt und zum Besten der Armen gedruckt werden.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A jelölések jellege

Bizonytalan eredetű jelzés az 1., 2. és 6. cikknél található. A lapszámban négyféle jelölés van. Az egyik fajta kék ceruzás vonás, a másik a bevezető tanulmány táblázata szerinti 3. típusozat, a harmadik függőleges, egyes vonalú jelölés grafittal, a negyedik a bevezető tanulmány táblázata szerinti 5. típusozat. A kék ceruzás jelölés, valamint a függőleges vonalú grafitos kijelölés másutt is jellemző Aranyra. Az eltérő íróeszköz és vonalhasználat arra utal, hogy Arany különböző időpontokban olvasott a lapból. Megerősíti e feltételezést a tény, hogy a német glosszák egyes részeit nem azonos Koszorú-számban közli. A 3. és 5. típusú jelölés munkatársaktól származhat, vagy azok számára keletkezhetett. A 3. típusú jelölésnél az átvett cikk stílusa is jelentősen eltér Aranyétól.

1864/29. 1.

Ein Ehrendoctorat als Belohnung für Novellen – Tiszteletbeli doktori cím novelláért, Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Literatur, 441–442. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Levin Schücking – (1814–1883), veszfáliai származású író, újságíró. Több korabeli nevesebb lapnak dolgozott (Allgemeine Zeitung, Morgenblatt für gebildete Leser, Kölnische Zeitung stb.). Írt regényeket, elbeszéléseket, költeményeket, útirajzokat. Történelmi regényei miatt a „veszfáliai Walter Scottnak” nevezték, útleírásaiban pedig szűkebb hazájának festőjeként lép fel. A korszakban e vidék „vörös földjének” leírásai miatt emlegették.

Kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és az átvétel szerint a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95. A Ko kihagyással fordítja a német szöveget. Kimarad a Schücking tájázásaira vonatkozó utalás („Veszfália »vörös földjének« ábrázolója). A nevet is rosszul írja át a glossza fordítója.

A Ko szövege:

„A gieszeni egyetem Levin Schuckingnak, egyik tehetségesebb német regényírónak, *honoris causa*, doktori címet küldött, és pedig, mint az okirat megjegyzi: »mivel a regény körül, mint az a német szellemnek és német erkölcsöknek megfelel, kitűnőleg érdemesítette magát.«”

A szerzőség kérdése – A jelölés szokatlan vonalú, az Európában néhány helyen található ilyen típusú jel. Írott, nagy „A” betűre hasonlít, és nem tartozik Arany János szokásos jelölései közé. Abban is eltér a környező szövegek jelöléseitől, hogy grafittal került oda, míg előtte és utána kék ceruzás bejegyzések vannak. Jelezheti ez a többszöri olvasást vagy több kéz nyomát. A Koszorúban fordított szöveg sem Arany stílusához hasonlít. Különösen az átvett adatok hibái utalnak idegen kézre.

1864/29. 2.

Ein neuer Roman von Miß Braddon – Új regény Braddon kisasszonytól, Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Literatur, 442–443. h.

A német cikk fordítása – Az első két bekezdést ld. alább, a Ko közlésénél. A harmadik bekezdés fordítása: „Carl Maria von Weber életírása fia kiadásában, Palgrave fordításában most angolul is megjelent.”

Magyarázatok a német szöveghez

Miß Braddon – Mary Elizabeth Braddon (1835–1915), angol író, róla és a *Lady Audley's Secret* című regényéről ld. az Europa 1863/16. 1. jegyzetét. Itt említett regénye: *Henry Dunbar, the Story of an Outcast* [Henry Dunbar, egy száműzött története]. A regény egyazon évben jelent meg öt kiadásban, az ötödik kiadás: London, John Maxwell and Company, 1864.

G. Elliot – George Eliot (Mary Anne Evans, 1819–1880), angol író. Az *Adam Bede* című regénye 1859-ben jelent meg, és a Kisfaludy Társaság támogatásával nem sokkal később, 1861–62-ben, Salamon Ferenc fordításában magyarul is olvasható volt. 1860-ban Szász Károly írt róla ismertetőt a BpSz 8. kötetében (242–245). A SzF is többször tudósított róla, akárcsak Salamon Ferenc fordításáról.

A *Romola* című regényről a Ko névtelen szerzője írt: *Két új regény* [George Sand: *Mademoiselle La Quintinie*; George Eliot: *Romola*], Ko I/II. 1863/15, okt. 11. Külföldi szemle, 357–358. A George Eliotról szóló rész forrása itt: H. E.: *Ein neuer Roman von Georg Eliot. Romola*, Magazin für die Literatur des Auslandes, 1863. szept. 23. 38. sz. 450–451.

Az itt említett új regény talán a *Felix Holt, the Radical*, ez azonban csak 1866-ban jelent meg.

Carl Maria von Weber életírása... – A német zeneszerző, operaszerző életrajza németül 1864-ben jelent meg: *Carl Maria von Weber, ein Lebensbild* von Max Maria von Weber, Leipzig, Ernst Keil. Angolul a glossza tanúsága szerint szerint ugyanebben az évben jött ki a sajtó alól, de 1865-ös dátummal: *Carl Maria von Weber, The Life of an Artist, from the German of his Son, Baron Max Maria von Weber*, by J. Palgrave Simpson, London, Chapman and Hall, 1865, 1–2.

John Palgrave Simpson – (1807–1887), angol regény- és drámaíró

A kijelölt rész – A jelölés a glossza elején áll, és az átvétel szerint az első két bekezdésre vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95: *Miss Braddon, a „Lady Audley's secret” hamar elhíresedett szerzője...* A glossza első két bekezdésének szó szerinti és kommentáló fordítása („mondja egy külföldi lap, és nem mi”).

A Ko szövege:

„Miss Braddon, a »Lady Audley's secret« hamar elhíresedett szerzője ismét egy regényt adott ki »Dunbar Henry« cím alatt, s könyve pár hét alatt négy kiadást ért. Ha az ember meggondolja, hogy ez már a »London Journal«-ban is megjelent volt, s mégis minden új kiadás ezer fontot hozott a tisztelt miss konyhájára: az angol regényíróságot bátran a földi üdvösséghez lehet számítani, – mondja egy külföldi lap, és nem mi. – Beszélnek, hogy az utolérhetetlen jellemfestő, Elliot – Bede Ádám szerzője – is egy új regényt végzett be.”

A szerzőség kérdése – A jelölés az előbbi grafitceruzás jelzéshez hasonló, és nem hasonlít Arany szokásos jelöléseire. Két vonallal képzett, nagy A betűhöz hasonló jel áll az első sor mellett. A TÍ 114. 117 Aranyénak véli a szöveget. A jelzés alapján nem töle ered.

1864/29. 3.

Marcus Tullius Cicero, Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Literatur, 441. h.

A német cikk fordítása – *Marcus Tullius Cicero, a szónok, az államférfi és az író*, Akadémiai értekezés F. D. Gerlachtól, Basel és Ludwigsburg, Balmer és Riehm [1864]. Ismeretes, hogy Mommsen a *Rómaiak történetében* azt a hírnevet, melyet a derék ókor a régi Róma hősei és tudósai köré szőtt, könyörtelenül lerombolni törekedett. Ez olyan embert is érintett, aki minden bizonnyal nem a legrosszabbak közé tartozott: Marcus Tullius, a német gimnazistáknak eleinte keresztjét, majd később gyönyörűségét, oktatóinknak pedig örök példaképét mindabban, ami nagy, nemes, hazafias, és ami szép latinsággal íródott. Az áhítatos lelkek felmagasztalták – de micsoda fecsegőnek és filiszternek mondja őt Mommsen! Az érdemes kritikus e jellemfelfogásában mindenesetre túl messzire ment, és elkerülhetetlen volt, hogy egy jóindulatúbb, tárgyilagosabb vagy éppen konzervatívabb ítélet támadjon ezzel a szélsőséges beállítással szemben. Ez ösztönözte az ókori irodalom bázeli professzorát is műve megírására. Cicerót és jellemét három tevékenységi területe felől igyekezett megvédeni. Míg Mommsen nem a rómaiakat általában ítélte el, csupán rajongásukat, és a Cicero iránti elfogultságot olyan problémának tekintette, amit megoldani nem, csak megszüntetni lehet, Gerlach a mélyre taszított szónokot egészen másmilyennek festi: Cicero nála „példakép a fiatalaság számára a tudományos komolyságban, a fáradhatatlan szorgalomban és tervszerű cselekvésben; megtestesítője a polgári erényeknek, tisztességnek, hűségnek és becsületességnek, a szabadság, a haza és a jogrend iránti cselekvő szeretetnek.” Az olvasóra kell bízunk, hogy válasszon a szerzők közül, vagy a kettő között a helyes közéletet megtalálja.

Magyarázatok a német szöveghez

Franz Dorotheus Gerlach – (1793–1876), svájci német történétíró, filológus, a bázeli egyetem tanára

Theodor Mommsen – (1817–1903), az egyik legjelentősebb 19. századi német filológus és ókortudós, 1902-ben Nobel-díjat kapott. Fő műve a *Römische Geschichte*, melynek első 3 kötete 1854–1856-ban keletkezett. A 4. kötet nem jelent meg, csak az 5. kötet 1885-ben. Időközben Mommsen átdolgozta művét, az első három kötetet 5 kötetre bontotta, s így az utolsó rész végül a sorozat 6. darabja lett. Magyarul az addig megjelent részeket nyolc kötetben adták ki: Mommsen Tivadar: *A rómaiak története*, Az eredeti ötödik kiadás után ford. Toldy István, 1–8, Budapest, Franklin Társulat, 1874–1877. A kötetek egy része (1–7. füzet) Arany Jánosnak is megvolt, ma a nagyszalontai Arany János Múzeum őrzi, jegyzetek nincsenek benne. Feldolgozását jelen sorozatunk fogja tartalmazni.

A sorozat harmadik kötetében Mommsen Cicerót ingadozó jellemnek, elvtelen politikusnak mutatja be, vele szemben Julius Caesart a jellem mintaképének, tehetséges, okos és megfontolt államférfinak festi.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és feltehetően az egész szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/29. 4.

Der fünfzehnte Band der Correspondenz Napoleons I – *Napóleon levelezésének 15. kötete*, Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Literatur, 442. h.

A német cikk fordítása – Napóleon leveleinek a francia császár által elrendelt kiadása a 15. kötetéhez érkezett. A kötet az 1807-es írásokat tartalmazza, azt az időszakot öleli fel tehát, amikor Napóleonnak még Jozefina császárné jó csillaga világolt. A legtöbb levél Nyugat-Poroszországból, a Marienwerder melletti Finckensteinből datálódott.

Mutatványként egy emberi szempontból érdekes és bájos levélrészletet idézünk belőle. Napóleon neje arra inti férjét, hogy az idegen földön maradjon hozzá hűséges, és erre a császár ezt válaszolja: „Nem szeretek mást, mint az én kicsi, jóságos, duzzogó és szeszélyes Jozefinát, aki, mint mindent, panaszkodni is kecsesen tud; mert ő mindig szeretetre méltó, kivéve amikor féltékeny; akkor kibújik belőle az ördög.” A fivéréhez, Hollandia királyához szóló levélben szó esik annak nejeről, Hortenziáról, a mostani francia király anyjáról. Napóleon arra figyelmezteti öccsét, hogy nem jól bánik a nejevel. Neki negyvenéves felesége van, és azt tanácsolja neki a csatatérről, járjon bálba, menyivel inkább kell tehát öccsének a húszéves feleségét táncolni engedni stb.

Magyarázatok a német szöveghez

[*Bibliográfiai adatok*] – *Correspondance de Napoléon Ier*, publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III. Tome quinzième, Paris, Henri Plon–J. Dumaine, 1864.

Jozefina császárné – Joséphine de Beauharnais (1763–1814), kalandos élete és első férjének kivégzése után 1796-ban ment feleségül Napóleonhoz. A korabeli híresztelések szerint nem volt hűséges a második férjéhez sem. 1804-ben koronázták császárnévá, azonban 1809-ben elvált Napóleontól, mert betegsége miatt nem szülhetett gyermeket.

fivéréhez, Hollandia királyához – Louis Bonaparte (1778–1846), Napóleon harmadik fivére, 1806-tól 1810-ig Hollandia királya. Felesége Jozefina császárné első házasságából származó lánya, Hortense de Beauharnais (1783–1837) volt. III. Napóleon francia császár az ő gyermekük volt.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és bizonytalan, hogy a szöveg mely részére vonatkozott volna.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/29. 5.

Vollendung der Wandgemälde im Treppenhaus des Berliner neuen Museums – *A freskók befejezése a berlini új múzeum lépcsőházában*, Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Bildende Kunst, 446. h.

A német cikk fordítása – A berlini új múzeum lépcsőházában W. v. Kaulbach vezetésével, Detmer festő segítségével elkészült az a hatalmas freskó, mely a reformációt dicsőíti. Az emberiség történetének hat jelenetét, mely e lépcsőházban található, a szakma mind kompozíciójában, mind kivitelezésében sikerültnek értékelte. Így most az egész ciklus a befejezéséhez közeledik, és már ősszel eltávolítják az utolsó állványokat is.

Magyarázatok a német szöveghez

Wilhelm von Kaulbach – (1805–1874), német festő. A berlini Új Múzeum lépcsőházának festéséről a Ko 1863 elején hosszabb ismertetőt közölt, akkor is az Europa alapján. Ld. az Europa 1863/3. 4. szövegét és jegyzetét.

Detmer – Ilyen nevű festőt Kaulbach segédeként a szakirodalom nem említ.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés a glossza hírtartalmára, a festmény befejezésének tényére vonatkozik.

A Ko közlése – A Koszorúban – feltehetően tévedésből – kétszer egymás után megjelent a hír, azonos szöveggel, egyetlen betű eltéréssel, mely sajtóhiba lehet („festményét” – „festényét”). A kijelölés Aranytól származik, azonban a lapszám híryanagát talán nem Arany állította össze, és így kerülhetett be véletlenül ugyanaz a szöveg a későbbi lapszámba is. A tévedés azonban egy fontos dologra is rávilágíthat: külön papírokra írt, kész anyagokból állíthatta össze az aktuális szerkesztő a hírrovatot.

A Ko rövid tartalomismertetést ad. A szerző közvetetten hivatkozik a forrásra. A megjelent szöveg:

- a) II/II. 1864/3, júl. 17. Vegyes, 71: „Kaulbach nagyhirű falfestményét, mely a világ reformatióját ábrázolja, a berlini új muzeum lépcsőzetén már befejezte. Német lapok nem győzik eléggé dicsérni a kiválóan sikerült művet.”
- b) II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95: „Kaulbach nagyhirű falfestményét [...]...” – [azonos a Ko 3. számában közölt szöveggel].

A szerzőség kérdése – A kétszeres közlés miatt a szöveg feltehetően nem Aranytól ered.

1864/29. 6.

Die Kaiserin Eugenie bei Rosa Bonheur – Eugénia császárné látogatása Rosa Bonheurnél, Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Bildende Kunst, 446. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Rosa Bonheur – (1822–1899), francia festőnő, a korszak jelentős állatfigura-festője, aki komoly anatómiai tanulmányokat is végzett művészetéhez.

Eugénia császárné – Ld. az Europa 1864/7. 2. jegyzetét.

A kijelölt rész – A jelölés az első sorok mellett áll, és az átvétel szerint a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95: *Eugenia császárné a minap Bonheur Rózát...* Fordítás kihagyással. A következő mondatban a dőlt betűvel szedett részek maradnak el: „s több elkezdett festményét és állatfigurát ábrázoló tanulmányát mutatá meg neki. Az egyik kép, mely egy fennsíkra vonuló szarvascordát ábrázol, különösen felkeltette érdeklődését a császárnénak, aki egy egész óráig mulatott...”

A Ko szövege:

„Eugenia császárné a minap Bonheur Rózát, a híres festésznőt, thoméryi lakában lepte meg, Fontainebleauhoz közel. A meglepett művésznő műtermébe vezeté a magas látogatót s több elkezdett festményét mutatá meg neki. A császárné egy egész óráig mulatott a szebbnél szebb képek közt, egyet kiválasztott magának, s megígértette Bonheur kisasszonynyal, hogy látogatását visszaadja Fontainebleauban.”

A szerzőség kérdése – Bár a jelölés eltér Arany szokásos jeleitől, a glossza nyelvi és stilisztikai sajátosságai Arany szerzőségére vallanak, lehetséges, hogy javította vagy újr fordította a kapott szöveget.

1864/29. 7.

Aus der Pariser Theaterwelt – A párizsi színvilágból, Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Theater, 450. h.

A német cikk fordítása – A párizsi Théâtre Lyrique-ben most adták először francia nyelven Bellini *Normáját*. – Hogy Guiraud *Sylvia* című operája mekkora tetszést aratott – lásd erről korábbi beszámolómat –, kitűnik abból is, hogy az Opéra Comique és a Théâtre Lyrique a tehetséges szerzőtől azonnal két új darabot rendelt meg. – A Déjazet színház Ventéjoultól hirdet új operát. A címe *Die Tochter des Kapellmeisters* [A karmester leánya]. A hír, hogy a hetvenes éveiben járó Déjazet asszony Auriol artistával házasodott volna össze – bár több lap is ír róla –, feltehetően a mesék közé sorolandó. – Az Ambigu színház egy ötfelvonásos, látványos drámát készít elő Jules Barbier-től, a címe: *La Fille du Maudit* [Az elátkozott leánya]. A bemutató még ebben a hónapban meglesz. – A híres tenorista, Roger, miután elveszítette magas hangját, baritonénekesként lép fel. Egy algíri vendégszereplés során Rossini *Telljében* már nem Arnold, hanem Tell szerepét énekelte. – Az ismert francia operaénekesnő, Penco asszony a cádizi színház vezetését vette át. – Néhány nappal ezelőtt az ünnepelt primadonna, Anna de la Grange lányának, Stankowicsts [Stankowits] grófnőnek az esküvőjét tartották a szerb herceggel, Alexander Ghikával. – Hosszas betegség után nemrég Ribes színész megvált az Odéontól. Kedvelt művész volt, és az utóbbi időben

különösen George Sand darabjában, a *Villemer marquis*-ben (*Le Marquis de Villemer*-ben) nyújtott kiváló játékot. – Gyermekegységben hunyt el az ifjú Salvador asszony, leánynevén a kiváló Delphine Fix. Utólag még elmondjuk róla, hogy tíz éven át a Théâtre Français kitűnő színésznője, a naiv női szerepek árnyalt és okos alakítója volt. Az erkölcsi tekintetben is példás életet élő hölgy halála miatti szomorúság általános.

Magyarázatok a német szöveghez

Vincenzo Bellini – (1801–1835), szicíliai olasz zeneszerző. *Norma* című operáját 1831-ben mutatták be a milánói Scalában.

Ernest Guiraud – (1837–1892), francia zeneszerző, Amerikában, New Orleansban született. A *Sylvia* című komikus operája 1862-ben keletkezett.

Ventéjoul, R. – A francia zeneszerzőnek sem a korszakban, sem a későbbiekben nem jegyzik a lapok és a lexikonok a teljes nevét. Mindenütt „R. Ventéjoul” alakban szerepel. A *La Fille du maître de chapelle* [A karmester leánya] című vígoperáját 1864. július 9-én mutatta be a Déjazet-színház.

Virginie Déjazet – (1798–1875), francia színésznő, 1859-ben vette át fiával, Eugène Déjazet-vel együtt a Folies-Nouvelles színház irányítását, és 1870-ig álltak a színház élén, ez alatt az idő alatt nevezték róluk Déjazet-színháznak.

Jean-Baptiste Auriol – (1806–1881), francia artista

Jules Barbier – (1825–1901), francia író, drámaíró, librettista. A *La Fille du Maudit* [Az elátkozott leánya] című ötfelvonásos drámáját az Ambigu-Comique-ban 1864. június 25-én mutatták be. Nyomtatásban még ez évben megjelent Párizsban, a Michel Lévy kiadónál.

Gustave-Hippolyte Roger – (1815–1879), francia operaénekes

Rossini Tell-je – Gioacchino Rossini *Tell Vilmos* című operája (1829)

Madame Penco – Rosina Penco (1823–1894), olasz szopránénekesnő. 1864–65-ben tartózkodott Spanyolországban.

Anne de La Grange von Stankowitch – (1825–1905), francia operaénekesnő, 1847-ben lépett színpadra, és 1850-ben Pesten is vendégszerepelt. Erkel Ferenc Szilágyi Erzsébet-áriája a *Hunyadi László* című operában ennek hatására „La Grange-ária” néven vált ismertté. E szerepben Barabás Miklós készített róla litográfiát. A lánya az orosz grófnő, Tecla Stancovitz (Thekla Stankowitsch, 1849–1930) volt, és Alexander Ghica herceggel 1864. május 26-án kötött házasságot.

Alexander Ghika – Alexandru Ghica (1837–1918), IV. Grigore Ghicának (1755–1834), az 1822 és 1828 között havasalföldi fejedelemnek unokája volt, a német cikk tehát tévesen írja, hogy szerb herceg lett volna.

George Sand – Ld. az Europa 1863/50. 8. jegyzetét. A *Le Marquis de Villemer* című darabját 1864. február 29-én mutatták be az Odéon színházban. Magyarul a Nemzeti Színház *Villemer marquis* címmel, Szerdahelyi Kálmán fordításában játszotta 1865. február 8-án. A kolozsvári színház *Villemer marquis vagy Egy szegény leány története* címmel 1865. március 18-án tűzte műsorra.

Ribes – Charles-Emmanuel Ribes, francia színész, többek között George Sand művében, a *Le Marquis de Villemer* című darabban játszotta a főszerepet.

Delphine Fix – (1831–1864), francia színésznő. 1863-ban ment férjhez Casimir Salvadorhoz, és 1864. június 11-én hunyt el.

Az Arany által kijelölt rész – A párizsi körképből Arany a Guiraud-ra, a Déjazet asszony házasságára, a Barbier-re és a la Grange-ra vonatkozó részt jelöli ki.

A Ko közlése – A glosszából Arany négy hírt emel ki. A Jules Barbier-re vonatkozó jelölést végül áthúzza, és nem is veszi át a Koszorúba. A három másik jelölésből is csak az egyiket közli, a Déjazet asszonyról szóló hírt. Átvesz ellenben a következő héten ugyanebből a glosszából még egy részt, a Roger tenoristára utaló bekezdést, melyet a német lapban nem jelölt be. A Koszorú-beli közlés időbeli eltérése is megerősíti a feltételezést, hogy a német lapszámat Arany többször is kézbe vette.

A Ko szövegei:

II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95: *A hetven felé járó Dejaset kisasszony...* A glossza egy részének kommentáló fordítása:

„A hetven felé járó Dejaset kisasszony egy Auriol nevű clownhoz ment férjhez, állítják és cáfolják a külföldi lapok.”

II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119: *Rogerból, az egykor világhírű tenoristából...* A glossza egyik bekezdésének fordítása. Az algíri vendégszereplésre vonatkozó rész kimaradt:

„Rogerból, az egykor világhírű tenoristából, baritonista lett, azaz a felső hangokat már nem bírván, most Tell Vilmosban Arnold helyett Tellt énekli.”

A szerzőség kérdése – A tömörítés, kihagyás és ellentétező, poénszerű zárás Arany szerzőségére utal.

1864/29. 8.

„Les Marion[n]ettes de l'amour” – [*A szerelem bábjai*], Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Theater, 450. h.

A német cikk fordítása – *Les Marion[n]ettes de l'amour*, ezzel a címmel adja a párizsi Vaudeville színház Rolland és Maineaux [Moineaux] vígjátékát, mely azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a szerelmesek fajtáit rajzolja meg. Nem rossz ötlet, csak a cselekménynek kellene még izgalmasabbnak és gazdagabbnak lennie. A darabban a szerelmesek minden neme és korosztálya felvonul: a húszéves és a hatvanas évek terhe alatt ziláló szeladon, a fellengzős, a naiv, a szerény, a félénk, a plátói, a hevesen merész és rámenős, a világfi, a vidéki nemes, az őrjöngő és a rímfaragó. Ugyanígy ott van a hisztériás szalonhölgy, a kokett, a fiatal özvegy, a nyugdíjas hölgy, a bimbózó ibolya és a hervadó rózsza – és ez mind összevissza kiabál, sóhajtozik, turbékol – valódi örültekháza. A szerelem bolondjai egy idős generális köré csoportosulnak, aki hadnagyának vadászterületére téved, és e gáláns játékban – megperzselődik. A hadnagy természetesen – még az engedelmesség parancsának megszegésével is – fényes győzelmet arat előljárója felett.

Magyarázatok a német szöveghez

Rolland és Maineaux – Amédée Rolland (1829–1868) és Jules Moineaux (1825–1868).

A háromfelvonásos vígjátékot 1864. június 15-én adta az említett színház. Nyomatásban még ez évben megjelent a Michel Lévy Frères kiadónál, Párizsban.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a szerelmesek típusaira vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1864/29. 9.

Gedichte vom verstorbenen König von Baiern – *Az elhunyt bajor király költeményei*, Europa, 1864/29, júl. 8. Chronik, Literatur, 442. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

II. Miksa bajor király – Ld. az Europa 1864/28. 2. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/2, júl. 10. Vegyes, 47: *A meghalt bajor király, II. Miksa...* Fordítás. A Ko két héttel később is utal a hírre: „Az úgy nevezett »fejedelmi irodalom« mostanában elég kiterjedt. Napoleon császár már régóta fúr-farag Julius Caesar életén; Plon herczeg a Napoleon-család íróinak történetét fogja kiadni 15 kötetben – melyből az első füzet a jövő hóban jelenik meg; a svéd trónörökös

költeményeinek új folyamát rendező sajtó alá; a Münchenben most meghalt Miksa király hátrahagyott verseit említők; végre pedig az angol királynő nagyban izzad egy czáfiraton Renan ellen.” (II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95.) E szöveget a TÍ 113. 116–117. Aranyénak gyanítja.

A Ko szövege:

„A meghalt bajor király, II. Miksa, élteben is adott ki egy pár költeményt, most pedig végrendeletileg meghagyta, hogy hátramaradt verseit egy kötetben adják ki és árulják a szegények javára.”

A szerzőség kérdése – A glossza nagy valószínűséggel Aranytól származik. A Ko Vegyes rovatának utolsó helyén áll, és feltehetően az üres hely kitöltésére került be a lapba. A szerkesztői szükséglet magyarázza talán, hogy az Európából ez az egyetlen rövid hír jelölés nélkül került át.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/30.

1864/30. 1. <i>Noch eine Biographie Meyerbeers</i> , Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Literatur, 458. h.; az első két sor mellett jobbról függőleges vonalú jelölés grafittal.		
	<i>Noch eine Biographie Meyerbeers.</i> Wir sagten bereits, daß Hieronymus Truhn und William Reymond gemeinschaftlich an einer sowohl deutsch als französisch geschriebenen Biographie Meyerbeers arbeiten. Ebenso ist aber auch <i>Georg Kastner</i> in Paris beschäftigt, ein Bild von dem Leben und Wirken des Meisters zu entwerfen.	
1864/30. 2. <i>Gegen den Abbé X</i> , Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Literatur, 459. h.; a 2–3. sor mellett balról függőleges vonalú jelölés grafittal.		
	<i>Gegen den Abbé X.</i> als den Verfasser der im Schooß der katholischen Kirche so viel Aergerniß verursachenden Romane: „Le Maudit” und „La Religieuse” läßt jetzt das Pariser Blatt „Le Pays” eine Erzählung „ <i>der verheirathete Priester</i> ” erscheinen, wozu die Idee jedenfalls von der orthodoxen Partei ausgegangen ist. Der „inspirirte” Verfasser nennt sich <i>Barbey</i> .	
1864/30. 3. <i>Vier Bilder vom älteren Holbein</i> , Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Bildende Kunst, 461. h.; az első sor mellett balról kijelölés grafittal. A jelölés bizonytalan eredetű, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 5. típushoz tartozik (többszörösen vastagított vonal).		
/	<i>Vier Bilder vom älteren Holbein.</i> Im Dome zu Augsburg sind seit kurzem vier besonders ausgezeichnete und trefflich erhaltene Bilder des älteren Hans Holbein aufgestellt. Sie befanden sich ursprünglich als Flügelgemälde eines Altarschreines in der Kirche der Reichsabtei Weingarten in Schwaben, gingen nach deren Säcularisation in den Besitz des Feldzeugmeisters von Wochen über und wurden schließlich aus des Ebengenannten Hinterlassenschaft vom Bischof von Augsburg um den Preis von 6000 Gulden angekauft.	

1864/30. 4. *Der Maler Charles Felu*, Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Bildende Kunst, 462. h.; az 5. sor mellett jobbról függőleges vonalú jelölés grafittal.

	<p><i>Der Maler Charles Felu.</i> Es sind einige Jahre her, seitdem wir von <i>Charles Felu</i>, dem ohne Arme geborenen Maler, der den Pinsel mit dem Fuße hält und führt, zuerst gesprochen haben. Der aus Belgien stammende, in Paris wohnhafte Künstler hat mittlerweile noch größere Fortschritte gemacht und rangirt jetzt, weit entfernt nur eine Rarität zu sein, vollständig mit unter den Malern von Beruf. Seine Werke werden sehr geschätzt und unter den in jüngster Zeit entstandenen bewunderte man vor Allem eine Copie des „zerbrochenen Kruges“ von Greuze und ein Porträt der talentvollen Schauspielerin vom Théâtre français [!], Mad. Victoria-Lafontaine, welches die Anmuth und Eigenthümlichkeit des Originals aufs treueste wiedergiebt.</p>	
--	--	--

1864/30. 5. *Drei neuer Denkmäler*, Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Bildende Kunst, 462–463. h.; a 6. sor mellett jobbról jelölés grafittal.

	<p><i>Drei neue Denkmäler.</i> Der belgische Bildhauer <i>Geefs</i> hat das Modell zu einer im Hofe der neuen Universität in <i>Brüssel</i> zu errichtenden Erzstatue des verstorbenen Staatsmannes Th. von Verhaegen, eines Haupthelden der Erhebung von 1830, vollendet. – In <i>Paris</i> hat sich für ein Monument des Malers <i>Hippolyte Flandrin</i> eine Commission gebildet, der Graf Walewski und Ingres als Präsident und Vicepräsident vorstehen. Geldbeiträge und Zeichnungen nimmt Herr von Rothschild an. – Das portugiesische Generalconsulat in Wien ladet die Künstler aller Länder zum Concours um ein Denkmal König <i>Dom</i> [463]</p> <p><i>Pedro's</i> IV. ein. Die Einsendungen müssen bis 31. October dieses Jahres geschehen, und sind nicht weniger als fünf Preise gestellt: einer zu 11550 Francs, der zweite zu 5550 und drei andere jeder zu 2755.</p>	
--	--	--

1864/30. 6. *Felicita Vestvali in Neuyork*, Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Theater, 465–466. h.; az első sor mellett balról kettős vonalú, szokatlan alakú jelölés grafittal. A jelölés bizonytalan eredetű, a bevezető tanulmány táblázata szerinti 2. típushoz tartozik.

//	<p><i>Felicita Vestvali in Neuyork.</i> Kolossales Aufsehen macht gegenwärtig in Neuyork eine früher als Sängerin, seit kurzem aber auch als Schauspielerin thätige Künstlerin, die sich <i>Felicita Vestvali</i> nennt. Sie soll eine der imponirendsten Persönlichkeiten sein, die je existirten. Frank Leslie's „Illustrierte Zeitung“ schreibt über sie, man könne von ihr sagen, was Lessing einmal bemerkt: „die Natur wollte sie zu einem Mann machen, aber sie vergriff sich und nahm den Thon zu fein“, sie wäre im Stande, zu Streitigkeiten Anlaß zu geben, wie einst der Chevalier d'Eon, und wenn man sie als Frau sähe, frage man sich: „Ist diese Frau nicht ein Mann?“ während man im umgekehrten Falle</p>	
----	---	--

	<p>alsbald sich einräume: „Dieser Mann ist so schön, daß er nur eine Frau sein kann!“ Die Vestvali mißt über fünf Fuß Höhe. Sie hat als Romeo in Paris die Giuglietta in ihren Armen über die Bühne getragen und das Publicum rief Ah! Ihre Stimme ist ein kräftiger Bariton. In America begann sie als Orpheus in der Gluck'schen Oper, aber dergleichen ist nichts für Bruder Jonathan. So wurde sie denn Schauspielerin und im Publicum [466]</p> <p>stellte sich höchstes Entzücken über sie ein. Sie machte eine Triumphreise durch die Vereinigten Staaten, verdiente jede Woche 2000 Dollars, zog gegen einige Unverschämte den Degen, erregte in den Zeitungen ein Furore, wie es seit der Lola Montez nicht dagewesen – kurz, die Dame war ein gemachter Mann. Jetzt spielt sie in Niblo's Theater zu Neuyork in dem Stücke „Bell Demonio“ eine Männerrolle. Die Männerrollen sind ihr eigentliches Element, in ihnen ist sie die bewundertste und gefeiertste Schönheit der americanischen Bühne. Mit der Behendigkeit einer Katze springt sie durch Fenster, über Balcone, von zwanzig Fuß hohen Felsen herab. Mit einer die Gluth der Lesbischen Sappho übertreffenden Wärme drückt sie die Geliebte ihres Herzens an die Brust, daß man glaubt, sie wolle das Spiel des Hercules mit dem Antäus wiederholen. In der Rüstung im letzten Act ist sie ein idealer Lohengrin oder Tannhäuser!</p>	
<p>1864/30. 7. Verdi und Meyerbeer, Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Theater, 466. h.; a 4–7. sor mellett jobbról fűggőleges vonalú jelölés grafittal.</p>		
	<p><i>Verdi und Meyerbeer.</i> Die Akademie der schönen Künste zu Paris hat in ihrer jüngsten Sitzung an des verstorbenen Meyerbeer Stelle den italienischen Operncomponisten <i>Verdi</i> zu ihrem Mitglied erwählt. 37 Stimmen waren dafür, 23 dagegen. Die letzteren zersplitterten sich, auch der Maler Gallait erhielt einige. Verdi scheint überhaupt in Paris sehr zu Gunst gekommen zu sein. So hat die Direction der „großen Oper“ gleich zwei neue Werke bei ihm bestellt, zu deren einem Alexander Dumas Vater das Textbuch liefert. – Die erste Aufführung der „<i>Africanerin</i>“ steht auf genannter Bühne im Januar nächsten Jahres bevor und heißt es jetzt, zur Einstudirung und Oberleitung des Ganzen werde nach testamentarischer Verfügung des Componisten der ältere <i>Fétis</i> aus Brüssel berufen werden. Uebrigens existirt die Meyerbeer'sche Musik zu Blaze de Bury's Drama: „Goethe's Jugend“ doch, und auch hinsichtlich dieses Werkes hat die Familie des Verstorbenen bereits Contract mit der großen Oper abgeschlossen.</p>	

Függelék

1864/30. 8. *Neues auf erzählendem Gebiete*, Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Literatur, 457–458. h. [A Koszorúba átvett részt közöljük.]

„[...] Schließlich die beiläufige Mittheilung, daß von *Franz Trautmann* eine humoristische Nachbildung der »göttlichen Komödie« mit Beziehungen auf die gegenwärtigen Zeitverhältnisse in Aussicht steht [...]»

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A lapszám jelöléseiről – A lapszámban többféle jelölés fordul elő, ebből kétféle Arany szokásos jelei közé tartozik. A függőleges vonalú, grafitos kijelölések, valamint a kék ceruzás, rézsútos vonalú kijelölések tekinthetők az övének. A 3. és 6. számú cikk melletti jel bizonytalan eredetű.

1864/30. 1.

Noch eine Biographie Meyerbeers – *Még egy Meyerbeer-életrajz*, Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Literatur, 458. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Giacomo Meyerbeer – Ld. az Europa 1863/14. 3. jegyzetét.

Hieronymus Truhn... – A Truhn és Reymond által írott monográfiáról az Europa 1864. május 20-i száma adott hírt, és Arany át is vette a Koszorúba. A szerzőkről és a monográfiáról ld. az Europa 1864/22. 1. jegyzetét.

Johann Georg Kastner – (1810–1867), elzászi francia zeneszerző, zeneteoretikus és zenetörténész. Szoros kapcsolatban állt Meyerbeerrel. Az itt említett monográfia végül nem jelent meg, legalábbis sem a bibliográfiák, sem Kastner életrajzírói nem említik (Hermann Ludwig: *Johann Georg Kastner*, Leipzig, 1886, 1–2.). A Ko szerzője tévesen írja a nevét „Kastren”-nek.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sorok mellett áll, és az átvétel szerint a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95: „*Meyerbeer életirátát már említők...*” Fordítás. A korábbi hírre való hivatkozás is fordítás – bár a Ko szintén közölte a hírt (ld. az Europa 1864/22. 1. jegyzetét). A Ko glosszája nem az Európára, hanem „zenei lapokra” hivatkozik, a jelölés alapján azonban egyértelműen az Europa volt a forrás.

A Ko szövege:

„Meyerbeer életirátát már említők, melyet két német – Truhn Hieronymus és Reymond Vilmos – fog egyszerre német és francia nyelven megjelentetni; most ismét egy új biographiát jelzenek [!] a zenei lapok, s ezt Kastren [!] György készíti Párisban, hű képét akarván adni a mester életének és munkálódásának.”

A szerzőség kérdése – Tekintve, hogy a lapszámban többféle jelölés áll, vagyis Arany egy vagy több munkatársa dolgozott belőle, a szerzőség bizonytalan. A korábbi Koszorúglosszára való utalás azonban Arany mellett szól.

1864/30. 2.

Gegen den Abbé X – *X abbé ellen*, Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Literatur, 459. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Abbé X – Jean-Hippolyte Michon (1806–1881). A szerzőről és itt említett regényeiről ld. az Europa 1864/21. 5. jegyzeteit.

Barbey – Jules Barbey d’Aureville (1808–1889), francia író és kritikus. Itt említett művében is liberalizmusellenes, konzervatív nézeteit fogalmazta meg. A mű nem elbeszélés, hanem regény. Könyv alakban 1865-ben jelent meg két kötetben, eredeti francia címe: *Un prêtre marié* [Egy házas pap].

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a 2. és 3. sor mellett az átvétel szerint a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95: *Ama bizonyos abbé ellen...* Szó szerinti fordítás. A dőlt betűs kiemelés („inspirált”) az eredeti, német szövegben is kiemelt kifejezés.

A Ko szövege:

„Ama bizonyos abbé ellen, ki a katholica egyház keblében oly nagy botránkozást okozott »Le Maudit« és »La Religieuse« [!] című regényeket ír, a párizsi »Pays« »Egy házas pap« című elbeszélést közöl, melynek eszméje bizonyosan az orthodox elmékben született. Az *inspirált* szerző neve Barbey.”

A szerzőség kérdése – A „katholica” szóalak és az a tény, hogy e lapszámból a jelek szerint Arany munkatársai is dolgoztak, kizárja az ő szerzőségét.

1864/30. 3.

Vier Bilder vom älteren Holbein – *Négy kép az idősebb Holbeintól*, Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Bildende Kunst, 461. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Hans Holbein, id. – (1465 körül–1524), német reneszánsz festő. A négy oltárkép, melyről a glossza szól, 1493-ban keletkezett, és Szűz Mária életútjának négy állomását ábrázolja. A képek ma is az augsburgi dómban találhatók.

A kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett balról többes vonalú és graffittal készült, az 1864/29. 1. és 2. tételhez hasonló. Bizonytalan, hogy Aranytól ered-e, nem tartozik a szokásos jelei közé.

A Ko közlése – II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95: *Az augsburgi dómban négy igen jó karban lévő kép látható...* Fordítás kihagyással. Kimarad a magyar szövegből, hogy a Holbein-képek egy Wocher nevű tábornagy birtokába kerültek. A gulden pénznemet a magyar szerző forintnak fordítja.

A Ko szövege:

„Az augsburgi dómban négy igen jó karban lévő kép látható egy darab idő óta, az idősb Holbeintól. Eredetileg a weingarteni templomban őriztettek, mint egy oltár szekrény szárny-képei: a templom secularisatioja után magánkézbe, s onnan az augsburgi püspök birtokába jutottak, ki 6000 forintot szerezte meg.”

A szerzőség kérdése – A hátravetett mondat szerkezetek miatt Arany szerzősége kétséges. A jelölés is idegen kézre utal.

1864/30. 4.

Der Maler Charles Felu – *Charles Felu, a festő*, Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Bildende Kunst, 462. h.

A német cikk fordítása – Néhány éve annak, hogy Charles Feluról, a kéz nélkül született festőről, aki ecsetjét lábával vezeti, először beszámoltunk. A Belgiumból származó, Párizsban élő művész azóta nagy előmenetelt tett, és ma már hívatásos festőként működik. Legutóbb készült képei közül leginkább az a másolat váltott ki csodálatot, melyet Greuze *Eltörött korsójáról* készített, valamint a Théâtre Français tehetséges színésznőjéről, Victoria Lafontaine-ről alkotott arcképe, mely az eredeti arc báját és összes sajátságát a lehető leghívebben ábrázolja.

Magyarázatok a német szöveghez

Charles François Felu – (1830–1900), flandriai származású francia festő

Jean-Baptiste Greuze – (1725–1805), francia festő. *Az eltört korsó* című képe 1785-ben keletkezett, és ma a Louvre-ban őrzik.

Victoria Lafontaine – Victoria Valous (1840–1918), francia színésznő

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a Felu párizsi sikereiről szóló sor mellett áll, de az átvétel alapján a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119: *Párisban a közbámulat tárgya most Felix Károly...* A Ko szerzője rosszul írja a festő nevét. A glossza szabad átültetésben jelent meg a Koszorúban. A Raffaellóra való hivatkozás nincs meg a német szövegben, és a hivatkozás sem arra, hogy „Greuse” [helyesen: Greuze] képét „a minap említette” volna a lap. A Koszorúban korábbi említés nem is esik a festőről. Lehetséges, hogy egy máshonnan kapott hírt egészített ki Arany az Europa szövegével.

A Ko szövege:

„Párisban a közbámulat tárgya most Felix Károly, a kezetlen – festész. Műveit kiváló csín, finomság és hűség különböztetik meg, s mintegy megerősítik azon állítást, hogy ha Rafael kéz nélkül született volna is, csak oly fesztész [!] lesz vala belőle. Leginkább dicsérik egy másolatát – Greuse »Tört korsója« után, melyet a minap említünk, és a Théâtre Français egyik művésznője, M. Victoria Lafontaine arczképét. A kecs és báj, mely e színésznőt az életben ékiti, művészi tökélylyel van a képen a vászonra lehelve.”

A szerzőség kérdése – A jelölés Arany szokásos vonásaihoz tartozik, így minden bizonnyal autográf. A magyar szöveg esetében azonban a sok hiba, elírás, tévedés miatt és a nyelvtani sajátosságok alapján Arany szerzősége kizárható.

1864/30. 5.

Drei neuer Denkmäler – *Három új emlékmű*, Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Bildende Kunst, 462–463. h.

A német cikk fordítása – A belga szobrász, Geefs elkészítette a Verhaegen-szobor tervét. A belga államférfinak, az 1830-as felkelés egyik vezérének ércszobra a brüsszeli új egyetemi épület udvarában fog állni. – Párizsban bizottság alakult Hippolyte Flandrin festő szobrának felállítására. A bizottság elnöke Walewski gróf, alelnöke pedig Ingres. A vállalkozás anyagi fedezetét Rothschild báró vállalta magára. – A portugál követség Bécsben pályázatra hívja meg minden ország művészt, hogy készítsék el IV. Dom Pedro [463] király szobrát. A munkákat ez év október 31-éig kell beküldeni, és a művészek között öt díjat osztanak ki: egyet 11 550, egyet 5550 és három díjat 2755 frank értékben.

Magyarázatok a német szöveghez

Pierre Théodore Verhaegen – (1796–1862), belga ügyvéd és liberális politikus

Guillaume Geefs – (1805–1883), belga szobrász

brüsszeli felkelés – 1830 augusztusában a független Belgium kikiáltásáért zajlott felkelés

Hippolyte Flandrin – (1809–1864. márc. 21.), francia festő, a preraffaeliták stílusában alkotott.

Walewski gróf – Gróf Colonna-Walewski, Alexandre Florian Joseph (1810–1868), francia diplomata és politikus, I. Napóleon törvénytelen fia.

Jean Auguste-Dominique Ingres – (1780–1867), francia klasszicista festő, az akadémiai festészet képviselője, Flandrin tanára volt.

James de Rothschild – báró és bankár, akinek képét Flandrin megfestette.

Dom Pedro IV – IV. Katona Péter (1798–1834), Portugália uralkodója 1826-ban, bár csak két hónapig uralkodott, majd lányának adta át a trónt; 1822-től I. Péter néven Brazília első császára volt.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a Flandrin- emlékműről szóló részben található, ahol a szoborbizottság alakulásáról esik szó.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/30. 6.

Felicita Vestvali in Neuyork – *Felicita Vestvali New Yorkban*, Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Theater, 465–466. h.

A német cikk fordítása – Óriási sikert arat jelenleg New Yorkban a korábban énekesnőként ismert, újabban azonban színésznőként is fellépő, önmagát Felicita Vestvalinak nevező hölgy. A leírások alapján a valaha létező legvonzóbb személyiségek közé kell tartoznia. Frank Leslie Illustrierte Zeitung című lapja azt írja, el lehet mondani róla Lessing szavaival: „a természet férfinak akarta teremteni, de megtévedt, és túl finomra sikerült az anyaga.” Képes lenne rá, hogy vitát váltson ki, mint az egykori Chavalier d’Éon: ha női mivoltában jelenne meg, mindenki azt kérdezné, vajon nem férfit látnak-e, és fordítva, csakhamar leszögeznék róla, ez a férfi olyan szép, hogy csakis nő lehet! Vestvali több mint öt láb magas. Amikor Romeót játszotta, Júliát – a közönség elragadtatására – a saját karjaiban vitte át a színpadon. A hangja erős baritonként szól. Amerikában Gluck operájában Orfeuszként mutatkozott be, de az ilyesmi nem való az amerikaiaknak. Ezért színésznőként folytatta, és elbűvölte a közönséget. [466] Diadalmenetben utazta át az Egyesült Államokat, hetente kétezzer dollárt keresett, kardot rántott néhány pimasz ellen, és olyan vihart kavart a sajtóban, amilyenre Lola Montez óta nem volt példa – röviden, a hölgy valódi férfi volt. Jelenleg a New York-i Niblo színházban játssza a *Bel Demonio* egyik férfiszerepét. A férfiszerepekben érzi magát igazán elemében, ezek révén vált az amerikai színpadok legsodálta és legünnepeltebb szépségévé. Egy macska fürgeségével tud kiugrani az ablakon, szökdelteni erkélyeken át, vagy leugrani egy húsz láb magas csúcsról. A leszoboszi Szapphó izzó hevét felülmúló melegséggel tudja keblére szorítani szerelmesét, hogy azt hihetni, Héraklész és Anteusz történetét akarja újrajátszani. Az utolsó jelenet vértetében ideális Lohengrin vagy Tannhäuser lenne!

Magyarázatok a német szöveghez

Felicita Vestvali – valódi nevén Anna Marie Stegemann (1831–1880), német énekesnő és színésznő

Gotthold Ephraim Lessing – (1729–1781), német író, drámaíró, kritikus

Chevalier d’Éon – Charles-Geneviève-Louis-Auguste-André-Timothée d’Éon de Beaumont (1728–1810), francia diplomata, katona, szabadkőműves, életének nagy részét női szerepben és öltözékben élte le.

Christoph Willibald Gluck – (1714–1787), német zeneszerző. Az *Orfeusz és Euridiké* című háromfelvonásos operáját 1762-ben írta.

Lola Montez – Elisa Rosanna Gilbert (1818 vagy 1821–1861), ír származású spanyol táncosnő és kurtizán, I. Lajos bajor király kedvese. 1851-ben bigámia vádja elől menekült Amerikába. Innen Ausztráliába költözött, majd visszatért az Egyesült Államokba. Mindenütt viharos életet élt, és folyamatosan foglalkoztatta a közvéleményt.

Bel Demonio – John Brougham 1863-as drámája

Héraklész és Anteusz története – Anteusz a birkózásban legyőzhetetlen volt, mert erejét anyjától, Gaia istennőtől nyerte. Héraklész azonban megakadályozta, hogy a földistennő megújítsa fia erejét, és a levegőbe emelve fojtotta meg ellenfelét.

Lohengrin, Tannhäuser – Richard Wagner operái

A kijelölt rész – A bizonytalan eredetű jelölés az első sor mellett áll, a teljes glosszára vonatkozóan.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/30. 7.

Verdi und Meyerbeer – *Verdi és Meyerbeer*, Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Theater, 466. h.

A német cikk fordítása – A szépművészetek akadémiaja Párizsban az elhunyt Meyerbeer helyére az olasz operaszerzőt, Verdit választotta tagjának. 37 „igen” és 23 „nem” szavazatot kapott. Az utóbbiak jelölései szóródtak, még a festő Gallait is kapott néhány szavazatot. Úgy tűnik, Párizsban Verdi egészen divatba jött. A „nagyopera” igazgatósága két új művet rendelt meg tőle, az egyikhez id. Alexandre Dumas írja a szövegkönyvet. – *Az afrikai nőt* jövő év januárjában tervezik előadni, és a végrendeletnek megfelelően a színrevitelhez az idősebb Fétis zeneszerzőt hívják meg Brüsszelből. Meyerbeernak van még egy műve: Blaze de Bury *Goethe ifjúsága* című drámájához írt zenét, és a család ennek előadásáról is szerződést kötött az operaházzal.

Magyarázatok a német szöveghez

Giuseppe Verdi – (1813–1901), az egyik legnépszerűbb 19. századi olasz zeneszerző.

A két opera, melyet Párizsban ekkor rendeltek tőle, nem készült el. A következő műve majd 1867-ben a *Don Carlos* és 1871-ben az *Aida* lesz.

Louis Gallait – (1810–1887), belga romantikus történeti festő

Giacomo Meyerbeer – Róla és *Az afrikai nő* című művéről ld. az Europa 1863/14. 3. jegyzetét.

François-Joseph Fétis – (1784–1871), belga zeneszerző, kritikus és tanár

Henri Blaze de Bury – Róla és a *Goethe ifjúsága* című műről ld. az Europa 1864/23. 5. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az akadémiai szavazatok számára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1864/30. 8.

Neues auf erzählendem Gebiete – *Újdonságok az elbeszélő műfajokból*, Europa 1864/30, júl. 15. Chronik, Literatur, 457–458. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Franz Trautmann – (1813–1887), müncheni német író. A jelzett műről Arany nem sokkal később újabb glosszát is kijelölt, ld. az Europa 1864/34. 5. tétel jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/4, júl. 24. Vegyes, 95: *Trautman Ferencz Münchenben...* A több hírből összeállított, vegyes tartalmú glossza utolsó részét veszi át a magyar szerző, fordítja és kommentálja.

A Ko szövege:

„Trautman Ferencz Münchenben a »Divina Commedia« travestatióján dolgozik, a jelen viszonyokhoz alkalmazva. No a jelenben ha sok divinum nincs is, de annál több a komédia.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 470. 149 Aranynak tulajdonítja a szöveget. A „Commedia” írásmódja azonban, valamint a kommentár homályos, általános jelentése nem Aranyra, inkább Gyulai Pálra vagy Bartalus Istvánra vall.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/31.

1864/31. 1. Bäder in Ofen, Europa 1864/31, júl. 22. Aus der Gesellschaft, 1007–1008. h.; a 2–6. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés grafittal.

	<p style="text-align: center;">Bäder in Ofen</p> <p>In den Karpathen und im Bakonyer findet man Berggruppen und Bergstreifen vulcanischer Natur, wie dies auch in Siebenbürgen der Fall ist. An solchen Bergen wachsen die Feuerweine Ungarns, denn die Hegyallya (sprich: Häddjalja), die Matra, der Deventscher [!], Schomlauer u. s. w. erzeugen die edelsten Weinsorten. Andere Gegenden verkünden durch Erderschütterungen, die von Zeit zu Zeit wahrnehmbar sind, die Nähe vulcanischer Herde, und noch andere bestätigen dies durch heiße mineralische Quellen, deren es in Ungarn mehr denn 200 giebt, von denen aber nur wenige allgemein bekannt sind, ihre Wasser daher nutzlos weglaufen lassen. Besonders reich an heißen Schwefelquellen ist Ofen, indem es sieben großartige Bäder besitzt, welche dicht an der Donau liegen und ihre heißen Quellen aus den Kalkbergen empfangen, an welche sie sich zum Theil anlehnen. Schon die Römer benutzten diese Bäder, wie sich auch zu Mehadia im Banat noch römische Badeanstalten, Statuen und Inschriften erhalten haben. Den Türken aber verdanken diese Bäder ganz besondere Pflege, denn da sie außerhalb der Stadtmauer lagen, so umgab man sie mit Befestigungen und Thürmen, die zum Theil heute noch stehen, und errichtete auch großartige Badehäuser über den Quellen. Das Kaiserbad besitzt noch diese alttürkischen Bäder, d. h. Wasserbassins mit Kreuzgewölben, die von Pfeilern getragen werden und nur ein gedämpftes Dämmerlicht durch ein kleines Fensterlein erhalten. Da feuchter Dampf diese hohen Hallen Tag und Nacht füllt, so liegt der Raum in Nebel, an welchen Auge und Lunge sich erst gewöhnen müssen. Der Boden ist mit Quadern gepflastert, an den Wänden stehen Bänke, auf welche man die Kleider legt, und in dem großen Bassin badet man für einen gewissen Preis. Die Einrichtungen dieser Bäder sind wie in andern Ländern; jedes derselben besitzt Räume, die zugleich als Vergnügungsorte dienen, in denen man für theure Preise schlechte Waaren erhält, wes-</p>	
--	---	--

	<p>halb sie denn auch spärlich besucht werden. Dagegen sind besondere Sommerbälle, Feuerwerke, Illuminationen, Bassins zu Schwimmübungen für Damen u. s. w. arrangirt.</p> <p>Alle heißen Quellen Ofens entspringen dicht an der Donau, und zwar aufwärts dem Josephberge, abwärts dem Blocksberge. Sie haben verschiedene Temperatur, die zwischen 30 bis 40 °R. schwankt, und enthalten Gase, Salze und Erdarten, so daß sie bei Hautkrankheiten, Gicht u. s. w. sehr heilsam wirken. Jede Badeanstalt enthält außer besonderen Badezimmern mehrere allgemeine oder Türkenbäder, deren kuppelartige Ueberwölbung zum Theil aus der Türkenzeit stammt. Die Thermen Altofens bleiben [1008]</p> <p>unbenutzt, ebenso die der Badeinseln, da diese Sandbänke mit ihren Quellen nur im trockenen Sommer über Wasser erscheinen.</p> <p>Das großartigste Bad ist das Kaiserbad in der Ofener Vorstadt Landstraß. Es gehört dem Orden der Barmherzigen, welche einen ansehnlichen Pacht erhalten. Zwölf Quellen brechen in der Nähe des Bades aus dem Felsen, von denen die wärmsten 46 bis 50 °R. haben. Diese Quellen sind so mächtig, daß sie dicht vor dem Ausströmen in die Donau eine Mühle treiben. Dicht neben ihm liegt das Lucasbad und hinter ihm auf der Anhöhe des Leidenhügels eine kleine türkische Kapelle, welche ein Pascha zum Andenken des heiligen „Rosenvaters“ errichten ließ. Jetzt heißt dieser sonnige Weinhügel der Rosenhügel und alljährlich kommen im Sommer Derwische aus Arabien, Syrien und gar aus Ostindien, um in dieser Kapelle zu beten, was durch besondere Klausel in einem Frieden den Muhamedanern zugestanden wurde.</p> <p>Weiter abwärts am Ende der Wasserstadt steht das Königsbad, so genannt nach seinem Besitzer König. Ein Stollen von 1000 Klaftern leitet das Wasser vom Josephsberge in die Bäder, wo es immer noch 34 bis 36 °R. hat.</p> <p>Dem Ostabhange des Blocksberges entspringen die Quellen des Bruckbades, bei welchem früher die Schiffbrücke stand; dagegen sammelt das Raizenbad die Thermen des Nordabhanges, und weiter abwärts am Südostabhange steht das Blocksbad, welches meist nur von Armen benutzt wird.</p> <p>Auch die Ebene, welche sich zwischen dem Blocksberge und den promontorer Bergen ausbreitet, enthält einige Heilquellen, in denen man badet, sie aber auch trinkt und das Wasser in Flaschen verkauft. Man findet ein Eisenbad, ein Sool- und ein Bittersalzbad. Um die Bittersalzquelle sind ansehnliche Badegebäude und eine Restauration errichtet, da sie auch ein beliebter Sonntagsaufenthalt ist und ein Omnibus eine regelmäßige Verbindung unterhält. Rechnet man hierzu noch die Malz- und Eisenbäder und die beiden gymnastischen Heilsanstalten, so kann man behaupten, daß Pest-Ofen ausreichend versorgt ist. Wer ein Seebad zu gebrauchen wünscht, eilt auf der Eisenbahn nach dem viel besuchten Füred am Plattensee, dessen romantische Umgebungen den Aufenthalt in dem eleganten Badehause um so genußreicher machen, als auch zu Wasserpartien Gelegenheit gebo-</p>	
--	--	--

	ten wird. Außer Mehadia dürfte aber Pöschthjan nördlich von Preßburg der besuchteste Badeort sein, während die Bevölkerung des nördlichen Ungarns nach den hochromantischen Bädern der Zips eilt, die, am Fuße der hohen Tatra gelegen, die Reize des Hochgebirgs mit denen der behaglichen Ebene verbinden.	
1864/31. 2. Bonfili † , Europa 1864/31, júl. 22. Chronik, Bildende Kunst, 478. h.; a 3–5. sor mellett jobbról függőleges vonalú jelölés grafitál.		
	<i>Bonfili †</i> . In <i>Perugeri</i> starb unerwartet der Maler <i>Bonfili</i> aus Rom, in dessen Atelier einst die deutschen Künstler der ewigen Stadt, während der Anwesenheit des Königs Friedrich Wilhelm IV, eine Ausstellung ihrer Werke veranstalteten. In genanntem Orte hielt sich Bonfili seit einiger Zeit auf, um einige Bilder aus der Schule Pietro Peruginos zu copiren. Beim Heraustreten aus einem Kaffeehause wurde er niedergestochen und verschied auf der Stelle. Der Mörder wollte, wie es heißt, einen Racheact an ihm ausüben – warum, ist unbekannt. Der Thäter ist verhaftet worden.	
1864/31. 3. Die Wittwe Cherubini's † , Europa 1864/31, júl. 22. Chronik, Musik, 480. h.; a 3–6. sor mellett jobbról jelölés grafitál. A jelölés bizonytalan eredetű, a bevezető taulmány táblázata szerinti 2. típushoz tartozik.		
	<i>Die Wittwe Cherubini's †</i> . In <i>Neuilly</i> ist die Wittwe Cherubini's im Alter von 91 Jahren verschieden und auf dem Pere Lachaise, wo auch ihres Gatten irdische Ueberreste ruhen, beigesetzt worden. Auber, der begabteste Schüler des großen Tonsetzers, wohnte der Leichenfeier bei. Die vortreffliche Frau, welche ihren Gemahl um zweiundzwanzig Jahre überlebte, war die treue Hüterin des von Cherubini hinterlassenen Schatzes ungedruckter Werke, der jetzt auf ihre Kinder, zwei Töchter und einen Sohn übergeht, und man hofft, daß der musikalischen Welt so manche bis jetzt vorenthaltene Perle aus der Feder des Meisters nunmehr mitgetheilt werden wird.	
1864/31. 4. Bevorstehende Demolirung des Vaudeville-Theaters in Paris , Europa 1864/31, júl. 22. Chronik, Theater, 481. h.; a 7. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés grafitál.		
	<i>Bevorstehende Demolirung des Vaudevilletheaters in Paris</i> . Zu den Bühnen, welche, um den Napoleonischen Bauplan durchzuführen, bereits fallen mußten, wird sich nächstens auch das Vaudevilletheater gesellen. Es besteht dasselbe seit dem 19. Januar 1791. In der Revolutionszeit wurde es in Folge eines Stückes: „die keusche Susanne“, in welchem man Anspielungen auf den Proceß Marie Antoinettens zu erblicken glaubte, gesperrt, Director und Schauspieler warf man in den Kerker. Bald darauf vernichtete ein Brand das Haus und die Gesellschaft etablierte sich im Café des Boulevards Bonne-Nouvelle, wo man bis 1827 blieb. In diesem Jahre, war das alte Theater wieder aufgebaut worden.	

1864/31. 5. <i>Aus London</i> , Europa 1864/31, júl. 22. Chronik, Theater, 481. h.; a 6–7. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<i>Aus London.</i> Nachdem Pauline Lucca, wie wir meldeten, ihr Londoner Gastspiel abgebrochen, hat Dir. Gye im Coventgarden-theater zu doppeltem Ersatz sowohl <i>Adeline Patti</i> , als die graziöse Pariserin <i>Miolan-Carvalho</i> gewonnen. Einen nicht geringeren Magnet aber hat sich auch Her Majesty's Theater erworben, indem <i>Zelia Trebelli</i> , die Gattin des Tenoristen <i>Bettini</i> , zum ersten Mal nach ihrer Entbindung wieder auftrat. Der Empfang war ein enthusiastischer! – <i>Balfe</i> hat eine neue Oper vollendet, die in London zur Aufführung kommen wird. Sie betitelt sich „ <i>The Sleeping Queen</i> “ (die schlafende Königin).	
1864/31. 6. <i>Eine dritte Patti</i> , Europa 1864/31, júl. 22. Chronik, Theater, 482. h.; a 2–3. sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<i>Eine dritte Patti.</i> In London ist abermals eine Schwester der bezaubernden Adeline, Fräulein <i>Amalie Patti</i> , ein noch blutjunges Mädchen, angekommen, und soll bei dem nächsten Musikfest in Birmingham zuerst dem englischen Publicum vorgeführt werden.	
1864/31. 7. <i>Zwei Monstreconcerte</i> , Europa 1864/31, júl. 22. Chronik, Theater, 482. h.; a 2–4. sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés grafittal.		
	<i>Zwei Monstreconcerte.</i> Auch in dieser Saison wieder hat <i>Benedict</i> in London sein herkömmliches Riesenconcert vom Stapel gelassen, dessen Programm nicht weniger als 48 Nummern zählte. Desgleichen veranstaltete in Her Majesty's Theater <i>Arditi</i> eine musikalische Matinee, welche so lange dauerte, daß die Zuhörer beim Beginn der Oper am Abend desselben Tages gleich ihre Plätze behalten konnten.	

Függelék

1864/31. 8. *Parks und Landschaftsgärten*, Europa 1864/31, júl. 22. 985–994. h.

„Den Luxus der Landwirthschaft“ hat man, die schönen Gärten genannt, mit denen die herrschaftlichen Gebäude sich zu umgeben lieben. Sie haben ihre Geschichte, die mit dem Fortschritt der Civilisation innig verknüpft ist. Früher auf die aristokratischen Regionen beschränkt, sind sie jetzt den Mittelclassen zugänglich geworden. Selbst ein bescheidenes Haus hat ein Anrecht auf diesen Schmuck. Ein Landschaftsgarten von mäßigem Umfang kann, wenn er geschmackvoll eingerichtet ist, vor dem weitesten Park dieselbe Ueberlegenheit voraushaben, [986] die ein kleines Cabinetsstück über ein großes mittelmäßiges Gemälde, oder eine elegante und einfache Kleidung über den Flitterstaat einer prahlerischen Toilette besitzt. Eine Kunst, die dem kleinen Besitzer einen solchen unschuldigen Triumph gestattet und sich so vielfach mit den nützlichsten Wissenschaften und den poetischsten Gedanken

berührt, verdient alle Achtung. Sie begegnet denn auch einer allgemeinen Theilnahme, und namentlich hat die jüngste Zeit verschiedene deutsche, englische und französische Werke aufzuweisen, welche über die Landschafts[987]gärtnerei im Allgemeinen oder über die schönsten Bäume und Sträucher, die man andern Ländern abgewinnen kann, belehren. Eine übersichtliche Geschichte der schönen Kunst hat der Baron *Ernouf* im neuesten Heft der Revue Contemporaine veröffentlicht (Les Parcs et jardins Paysagers).

Ueber die ersten Versuche der Alten in der Landschaftsgärtnerei zu urtheilen erlaubt uns die berühmte Beschreibung der Gärten des Alcinous. Man dachte zunächst an das Nützliche und legte Gemüse- und Obstgärten an. Den Anpflanzungen, welche die Tempel der Götter und die Paläste der Großen einschlossen, gab man einen regelmäßigen Charakter. Nirgends kam man auf den Gedanken, daß man sich der Natur anschmiegen und ihre Züge und Reize auf einem beschränkten Räume wiedergeben müsse. So wie die Alten sie verstanden, erhielt die Gartenbaukunst erst in den letzten Zeiten der römischen Republik eine bedeutendere Entwicklung. Italien, das zum Weichbilde der ewigen Stadt geworden war, erfuhr eine wahrhafte Umwandlung. In den fruchtbarsten Gegenden machten die Getreidefelder den Rasenplätzen, Baumgängen und Marmorstatuen der Villen Platz. Die Sommerwohnungen eines Atticus, Cicero, Horaz und selbst eines Catullus und Lucullus wurden durch die prachtvollen Schöpfungen der Cäsaren verdunkelt, namentlich durch die Landhäuser, die den Strand von Bajä bedeckten. Unter den Regierungen Trajans und Hadrians wurde die Kunst, Landsitze halb aus Marmor und halb aus Grün auszuführen, auf ihren Gipfel getrieben. Wie ähnlich der Gartenstyl der Alten dem französischen war, ergibt sich schlagend aus den Beschreibungen des jüngern Plinius. Da finden wir Bogengänge von Hagebuchen, lange Baumwände nach der Schnur gezogen und zwischen ihnen Rasenplätze, auf denen mit der Scheere beschnittene Sträucher stehen. Mehrere ornamentale Details, die der Günstling Trajans beschreibt, verrathen bereits einen Verfall der Gartenbaukunst. Was er am meisten bewundert, sind Künsteleien, z. B. Namen, die der Gärtner mit der Scheere im Laubwerk ausgeschnitten hat, und Sträucher „in der Gestalt von reißenden Thieren, die sich bedrohen.“ In den römischen Gärten mußte das Wasser wie in den altfranzösischen das Joch eines launenhaften Gebieters tragen. Es zeigte sich nicht anders als eingekerkert in Becken und Röhren oder in künstlichen Springbrunnen. Eine der sonderbarsten Phantasien dieser Art war unstreitig jene hydraulische Orgel, bei deren Betrachtung Nero seinen verlorenen Thron und seinen nahen Tod auf einige Stunden vergaß.

Diese Gärten, die Werke einer müssigen und entarteten Aristokratie, verschwanden mit ihr unter den Füßen der Barbaren. Die Erinnerung an sie ging indessen selbst in den finstersten Perioden des Mittelalters nie ganz verloren. Man begegnet ihren Spuren bei den Landhäusern der Merovinger, wo die Frankenkönige ihren Stolz darin setzten, gewisse Formen der römischen Civilisation zu bewahren, in den Blumengärten der mittelalterlichen Burgherrn und insbesondere in den Gehegen der Klöster. Zahlreiche Urkunden bezeugen, daß der Gartenbau in den großen Benedictiner-Abteien Italiens, Deutschlands und Frankreichs erhalten und bis zu einem hohen Grade von Vollkommenheit weiter gebildet worden war. Die guten Mönche [988] verstanden sich auf die Pflege der Obstbäume, vorzüglich des Obstes am Geleit (Spalier) mindestens ebenso gut wie unsere geschicktesten Gärtner und konnten deshalb vornehmen Gästen die kostbaren Früchte anbieten, deren die Chroniken häufig erwähnen. Die Blumenzucht in Warmhäusern war den Klöstern auch nicht unbekannt.

Als bescheidene und getreue Begleiterin der Civilisation, erblühte die Gartenbaukunst im Zeitalter der Wiedergeburt wieder allgemein, namentlich in

Italien. Die großen Baumeister jener Epoche, die den Styl der alten Monumente nachahmten, kehrten gewissermaßen instinctmäßig auch zu den Gärten der Alten mit ihren Statuen, Laubengängen und Springbrunnen zurück. So besuchte Montaigne auf seinen Reisen in Italien den berühmten Garten des Kardinals Ferrara bei Tivoli und sah dort eine hydraulische Orgel, deren Mechanismus derselbe gewesen zu sein scheint, wie der der Orgel Nero's.

Dieses System eines regelmäßigen Gartenbaues, das sich ohne Frage aus der römischen Zeit ableitet, entfaltete sich in seiner ganzen Glorie erst in den Strahlen der Sonne von Versailles. Lenotre, der früher ebenso überschätzt worden, als er gegenwärtig unterschätzt wird, führte ungeheure Arbeiten aus, durch die der neue Styl einen kosmopolitischen Charakter erhielt. England und Italien beriefen den großen Gärtner wetteifernd zu sich, Oesterreich und Spanien wollten auch ihr Versailles haben, das eine in Schönbrunn, das andere in Aranjuez. Was man gegen diesen französischen Styl auch sagen mag, eine gewisse Größe und selbst Majestät ist ihm nicht abzusprechen. Es war kein gewöhnlicher Gedanke, königliche Residenzen auf Kosten der Natur ins Weite auszudehnen und sie in ungeheure grüne Paläste einzubetten, wo prachtvolle Treppen, Terrassen und Teiche, sämmtlich mit Bildsäulen bevölkert, Bäume, die in ihrer ganzen Höhe zu Thürmen und Gewölben zugeschnitten waren, Rasenplätze, die riesigen Teppichen glichen, und Blumenbeete, die wie reiche Mosaiken behandelt waren, den Glanz eines großen Monarchen widerspiegeln und ins Unendliche fortsetzten. Dieser Styl läßt sich aber nur in den ausgedehntesten ebenen Flächen anwenden, wo man weite Perspektiven schaffen und gerade Linien führen kann. Außerdem hat er den großen Nachtheil, daß er exotische Bäume und Sträucher, wie eine große Menge einheimischer Pflanzen, deren Zweigbau keine regelnde Nachhülfe der Scheere gestattet, fast unbedingt ausschließt.

Die gute Folge hatten die Arbeiten Lenotre's und seiner Schule, daß in ganz Europa ein Geschmack an Gärten entstand und sich von der Aristokratie auf die Mittelklasse ausdehnte. Diese Ausbreitung wendete sich bald gegen den regelmäßigen Styl selber, wozu Uebertreibungen Vieles beitrugen. Wo man französische Gärten auf unebenem Boden oder auf kleinem Raum anlegte, erhielt man nichts als Caricaturen. Die Erinnerung an die zu Thiergestalten verschnittenen Sträucher des jüngern Plinius führte zu sonderbaren Phantasien. Ein holländischer Gärtner bildete in Hagebuchen, Buchsbaum und Berberitzen Jagdscenen, insbesondere einen Jäger, der einem Bären seinen Speer in den Rachen stößt und dem sein Hund zu Hülfe eilt. Vor allem mit seinen großen Linien beschäftigt, [989] hatte Lenotre solchen Spielereien wenig Beachtung geschenkt, aber seine Nachfolger vervielfältigten sie. Einer derselben, der Engländer Wyse, verwandelte die Parks in Thierbuden, deren Thieren er die verschiedensten Stellungen gab und sie von Riesen bewachen ließ. In einigen großen Parks haben sich Reste dieser vegetabilischen Sculpturen erhalten. Im Lustgarten von Elvaston Castle zeigt man eine von Hecken eingefasste Baumgruppe, deren Bäume und Sträucher so zugeschnitten sind, daß sie die zerstreuten Ruinen eines antiken Tempels darstellen. Dieselbe regellose Phantasie waltete bei der Einrichtung der Wasserpartien, in denen man viele Löwen, Tiger, Kaimans etc. mit Kühen und andern friedlichen Thieren wetteifern sah, wer die höchsten Wasserstrahlen schleudern könne. Eines der beliebtesten Motive dieser Art war der Kampf St. Georgs mit dem Drachen. In seinem neulich erschienenen Foliowerke: *Gardens of England* hat Brooke mehrere dieser Saint Georges Fountains abgebildet.

Diese Ausschreitungen weissagten eine Umwälzung, deren erster Schauplatz England war, von wo sie sich auf den Continent fortpflanzte. Der universelle Bacon hatte die Regeln der neuen Gartenbaukunst schon lange zuvor aufgestellt. In einem 1644 erschienenen Werke empfiehlt er, einen Garten aus drei Theilen zusammenzusetzen. Der erste ist ein Rasenplatz vor, der zweite ein Waldgebüsch

hinter dem Hause. Zwischen Rasenplatz und Waldgebüsch soll als dritter Theil und als unmittelbare Umgebung der Wohnungen der eigentliche Garten liegen. Jeder der drei Theile soll durch Baumgänge, die zu allen Tageszeiten Schatten gewähren, von dem andern getrennt sein. Eine symmetrische Anordnung der Bäume dieser Gänge verbietet Bacon als pedantisch, und noch unbarmherziger ist er gegen die zu Figuren geschnittenen Bäume und die Blumenmosaiken, die man, wie er sagt, den Zuckerbäckern als Verzierung ihrer Kuchen überlassen soll. Unbewegliche Wasserbecken verdammt er nicht minder und verlangt, daß alles Wasser fließen soll. Der Park soll einen wellenförmigen Boden und wo möglich eine von einem Häuschen gekrönte Höhe besitzen, die einen Ueberblick über das Ganze gewährt. In allen Gebüsch und Baumgruppen, lautet seine Hauptregel, ahme man der Natur nach; nirgends werde eine Absicht, etwas Künstliches sichtbar.

Milton's Beschreibung des Gartens Eden scheint von Bacon'schen Ideen beeinflusst worden zu sein. Beide, der Philosoph und der Dichter, blieben in ihrem Vaterlande mit ihren Ideen lange allein, aber in Frankreich, und zwar am Hofe Ludwigs XIV, gesellte sich ihnen ein Dritter zu. Dufresny, ein Lustspieldichter, beschäftigte sich in seinen letzten Jahren ausschließlich mit Gartenbauplänen. Er richtete für sich selbst in der Antonsvorstadt zwei Gärten ein und war für Andere bei Poissy und Vincennes thätig. Ludwig XIV, der ihn sehr liebte und seine Verdienste kannte, hatte ihm den Titel eines Aufsehers der königlichen Gärten ertheilt. Er überreichte dem König zwei Pläne für den Umbau der Gärten von Versailles, aus denen Parks in unserm Sinne werden sollten. Zur Ausführung gelangten seine Gedanken bloß deshalb nicht, weil ungeheure Kosten damit verknüpft gewesen sein würden.

[990] Der Erste, der Lenotre's System verließ, war der Engländer Kent (1720). Er baute für den Minister Pelham den Landschaftsgarten von Esher und richtete den berühmten Park von Claremont ein. Die nach der Schnur gezogenen Baumgänge wurden umgehauen, die geraden Linien in krumme verwandelt, die Flächen durch Höhen unterbrochen, den Gewässern ihr natürlicher Lauf wiedergegeben. Der neue Styl blieb auf England beschränkt, bis seine Anhänger 1750 eine unerwartete Unterstützung bekamen. Schon Pater Duhalde hatte erzählt, daß die Chinesen „ihre Gärten mit Wäldern und Seen ausstatteten und sie so groß anlegten, daß für Rudel von Hirschen und Damhirschen hinreichender Raum sei.“ Aehnliches hatte Kämpfer aus Japan berichtet. 1743 schickte Pater Attiret eine ausführliche Beschreibung des großen kaiserlichen Parks, Garten der Gärten genannt, nach Frankreich. Er sprach mit Begeisterung von dem ländlichen Charakter dieses Parks. Man hatte künstliche Hügel aufgeschüttet, deren Abhänge Gebüsch auf ihrem Rasenteppich trugen, und sie durch Thäler getrennt, deren Bäche einem Centralsee von einer halben Stunde im Durchmesser zuflossen. In diesem „Binnenmeer“, wie die Chinesen es nannten, erhob sich eine Felseninsel, gekrönt von einem Lusthause, das eine Aussicht über den ganzen Park gewährte. Dem Auge zeigte sich ein reizendes Durcheinander von Hügeln, Thälern, Bächen, Wäldern, Gebüsch und Blumenbeeten, Gebäuden, Pavillons, Brücken und Grotten. Man hat die Wahrheit dieser Beschreibung oft bezweifelt, bis der Besuch, den die englisch-französischen Truppen 1860 dem Garten der Gärten machten, den ehrlichen Ruf des alten Attiret hergestellt hat. Bei dieser Gelegenheit ist der Park, eines der Vorbilder der modernen Gartenbaukunst, gründlich zerstört worden.

Chambers, der berühmte Baumeister Georgs III von England, hat sich das Verdienst erworben, den Gartenstyl der Chinesen allgemein bekannt gemacht zu haben. Er war selbst in China gewesen, und seine Beschreibungen der Gärten des himmlischen Reichs (1757–1772) wurden in alle Sprachen übersetzt. Von den Werken, welche sie hervorriefen, verdienen zwei eine besondere Erwähnung. Das

eine hat Sir Thomas Whately zum Verfasser und stellt unter dem bescheidenen Titel: *Observations* manche Regeln auf, die noch heute ihre volle Gültigkeit besitzen. Das zweite Werk ist des Kieler Professors Hirschfeld: *Theorie der Gartenkunst*, fünf Bände in Quart, die von 1779–1785 erschienen sind. Auch dieses Werk ist noch heute in vielen Beziehungen brauchbar und enthält werthvolle Beschreibungen der berühmtesten deutschen und englischen Parks jener Zeit in Verbindung mit Parkplänen, die von den geschicktesten Zeichnern, insbesondere von Brandt, entworfen sind.

In England und Deutschland durch die Genannten, in Frankreich durch Rousseau empfohlen, verbreitete sich der natürliche Styl ungemein rasch und verfiel zugleich nach zwei Seiten hin argen Uebertreibungen. Auf der einen Seite wurde man häufig gar zu natürlich. Baron Ernouf erzählt davon eine hübsche Anekdote, deren Aechtheit er verbürgt. Ein Parkgärtner hatte auf einer aristokratischen Besitzung die Natur so getreulich copirt und den Park mit einem großen Fichtenwalde, der den Hintergrund bildete, in eine so innige Verbindung gebracht, [991] daß eines Tags ein Bär sich täuschte, im Park noch zu Hause zu sein glaubte, seinen Morgenspaziergang bis zu einem Saal fortsetzte und plötzlich durch eine Glasthür hineintrat. Auf der andern Seite gestattete man sich die komischsten Abweichungen von der Natürlichkeit und überstreute die Parks mit einer Menge von Tempeln, Pagoden, Grotten und Inschriften aller Art. Der Phönix dieser Art von Ausschmückung war der berühmte Park Lord Grenville's zu Stowe, wo der Besucher auf einem Raume von dreihundertfünfzig Aeckern zwanzig bis dreißig Gebäude ersten Ranges in ägyptischem, griechischem, römischem und gar keinem Styl nebst einer Unzahl kleinerer sah. Von einem Tempel des Bacchus ging man auf einem Fußwege zu einer Einsiedelei, und trat man aus dieser heraus, so befand man sich vor einer tanzenden Dryade. An einen Tempel der großen Männer schloß sich das Grabmal eines Windhundes, auf die Grotte der Dido mit den lebensgroßen Figuren der Liebenden folgte ein Tempel der antiken weiblichen Tugend. Begab man sich von diesem zum Tempel der modernen weiblichen Tugend, so sah man ein in Trümmern liegendes Gebäude, oder vielmehr man sah es nicht, denn es war ganz von Schlingpflanzen überwuchert. Bei der Fürstin Radziwill stieg man, um über einen zwanzig Schritt breiten Bach zu gelangen, in eine Fähr, die auf dem einen Ufer an eine Sphinx, auf dem andern an einen Tempel der Hoffnung befestigt war. Weiterhin trat man in einen heiligen Wald mit den Altären der Hoffnung, der Liebe, der Freundschaft, der Dankbarkeit, der Erinnerung, und konnte in zehn Minuten ein gothisches Schanzwerk, das Asyl der Melancholie, einen griechischen Tempel mit den Statuen der Liebe und der Verschwiegenheit, mit einer Orgel und Bildsäulen von Vestalinnen, ein Zelt eines Ritters, einen orientalischen Saal mit Thüren von Acajou, ein Antikencabinet und das Grabmonument der Fürstin besichtigen. Ohne eine Pagode, einen Tempel, eine Brücke, eine gothische Ruine, ein Grabdenkmal, eine geheimnißvolle Grotte, einen im Versteck lauenden Amor und einen betenden Einsiedler galt kein Park für vollkommen.

An diese alten Parks erinnern heute noch wenige, Wörlitz bei Dessau u. a. m. Die übrigen sind entweder von den Besitzern selbst beseitigt oder in den Revolutions- und Befreiungskriegen zerstört worden. Die moderne Parkgärtnerei, die zur Landschaftsgärtnerei geworden ist, d. h. möglichst im großen Styl und immer mit innigem Anschmiegen an den Charakter der ganzen Gegend baut, wird als Kunst behandelt und hat von mehreren ausgezeichneten Männern ihre festen Regeln empfangen. Wir nennen den Fürsten Pückler-Muskau („*Andeutungen über Landschaftsgärtnerei*“), Siebeck („*Elemente der Gartenbaukunst*“ und „*Praktischer Führer des Landschaftsgärtners*“) und Juhlke („*Mittheilungen über einige Gärten des österreichischen Reichs*“). Um nicht Bekanntes zu wiederholen, verweisen wir

hinsichtlich jener Schönheitsregeln auf die genannten Werke, und begnügen uns damit, einige der ersten Landschaftsgärtner und ihre Arbeiten zu erwähnen.

In England haben die Brüder Repton, Kennedy, London und Nash den meisten Ruf. Blenheim, schon im vorigen Jahrhundert berühmt, Cobham und Virginiawater bei Windsor [992] können als Musterwerke englischer Landschaftsgärtnerei betrachtet werden. In Deutschland stehen außer dem fürstlichen Veteran Pückler-Muskau der ebenfalls greise Lenné und Meyer obenan. Die schönsten Gärten Lenné's ziehen sich dem Ufer der Havel entlang von der Pfaueninsel bis zum Städtchen Werder. Wie genial Lenné Gartenanlagen mit den umstehenden Gebäuden in Harmonie zu bringen weiß, hat er bei mehreren städtischen Promenaden bewiesen, namentlich in Leipzig, wo Wittenberg, einer seiner tüchtigsten Schüler, in seinem Sinne fortarbeitet. In Oesterreich zeichnet sich Eisgrub aus, eine Besetzung des Fürsten von Lichtenstein. Der größte Theil des Parks liegt zwischen zwei Flüssen auf einem Delta, zu dessen Entwässerung interessante Arbeiten ausgeführt werden mußten. Zehn große und sechs kleine Inseln, von denen eine ganz mit Rosen bewachsen ist, gehören zum Park. Eisgrub empfiehlt sich auch durch seine Gewächshäuser, die das Vorbild zu dem berühmten Krystallpalast von Sydenham geliefert haben, und durch seine schönen ausländischen Bäume, namentlich durch nordamericanische Eichen, deren Laub im Herbst ebenso schöne und ungleich dauerhaftere Farben annimmt als das unserer Buchen. Prag bietet dem Touristen in der Besetzung des Fürsten Kinsky einen der schönsten Landschaftsgärten, welche existiren, bei Wien stechen die kleinen Landschaftsgärten von Hietzing hervor, bei Salzburg der erzbischöfliche Garten, bei Agram der Park von Jurjaves. Frankreich besitzt vier begabte Landschaftsgärtner: Alphand, Buhler, Warée und den Grafen Choulot. Umfassende Arbeiten sind bei Paris in den Gehölzen von Boulogne und Vincennes, bei Lyon auf der Tete d'Or ausgeführt worden. Viel zu erwarten ist von dem projectirten und bereits begonnenen Landschaftsgarten von Nizza. Die Lage am linken Ufer des Var in der Nähe der Promenade des Anglais ist entzückend und das Klima gestattet die Anpflanzung von Aloes, Yuccas, brasilischen Araucarien etc., die in andern Gärten erfrieren würden. Erwähnenswerth sind in Frankreich noch die Parks von Armainvilliers (Eigenthum der Pereires), Lonray und Dangu. Von dem letztern sagt Baron Ernouf, es sei dort die Lösung des Problems gelungen, einen altfranzösischen Garten in einen modernen Park einzufügen.

Der Pflanzenreichthum unserer Landschaftsgärten hat in den letzten Jahren bedeutend zugenommen. Das Geschlecht der Nadelhölzer hat sich am stärksten vermehrt. Fast alle Breiten haben Vertreter desselben an uns abtreten müssen, Irland und Schweden, Spanien und Rußland, Africa und Patagonien. Wir besitzen die kleinsten Zwerge der Nadelhölzer und die größten Riesen, Wellingtonien und Araucarien. In England hat der verstorbene Prinz-Gemahl zu der Einbürgerung von Nadelhölzern das Beispiel gegeben. Lawson's auf Veranlassung der Königin herausgegebenes und nur in hundert Exemplaren abgezogenes Pinetum britannicum enthält Beschreibungen und Abbildungen der von Prinz Albert eingeführten Bäume. Fortune hat uns durch asiatische, besonders chinesische Gewächse bereichert, Roezl durch mexicanische Nadelhölzer, Kötschy durch prächtige asiatische Eichen. Dank diesen Fortschritten kann der Landschaftsgärtner selbst auf undankbarem Boden und in beschränktem Raume jeder Jahreszeit ihren Schmuck verleihen. [993] Für das Frühjahr verfügt er über Bäume und Sträucher, die früher blühen als Blätter oder Nadeln treiben, über die Gebüsche der Mahonien und Corchoras und über das duftende Geschlecht von Lilas aller Arten, deren Farben alle Zwischenstufen vom tiefsten Roth bis zum reinsten Weiß durchlaufen. Diesem vorübergehenden Schmelz der Jugend folgen charakteristischere Wohlgerüche und ein kräftigeres Laub. Jasmine, Ebenbäume und Flieder ersetzen die Lilas, die farbenreiche Familie der Sträucher der

Haide entfaltet sich im Juni und Juli, die großen Bäume breiten ihr harmonisch abgestuftes Laub aus und die Blüthen der Crataegus, der Kastanien und der Akazien schmücken die grünen Dome mit weißen und rothen [994] Büscheln. Der Herbst ist die schönste Zeit des Landschaftsgartens. Im September „remontirt“ die Rose und bemächtigt sich wieder ihrer alten und reizenden Herrschaft. Die Yucca, eine recht eigentlich ornamentale Pflanze, treibt ihren langen Stengel, der sich mit niederhängenden weißen Tulpen schmückt. Viele andere Blumen von den Georginen bis zu den Goldblumen, tragen zu der Blüthenperiode der letzten schönen Tage bei. Der Reiz unserer Landschaftsgärten muß in dieser Jahreszeit hauptsächlich in der verschiedenen Färbung des Laubes bestehen. Selbst im Winter verliert der Park seinen ehemaligen Anblick, weil der Garten durch zahlreiche Nadelhölzer, Aucubas, Lorbeerbäume und Stechpalmen einen Theil seines Grüns behält.

1864/31. 9. *Zwei neue Opern*, Europa 1864/31, júl. 22. Chronik, Theater, 482. h. [Az Arany által átvett bekezdést közöljük.]

„Aus *Baden-Baden*, wo sich *Anton Rubinstein* gegenwärtig aufhält, kommt die Nachricht, daß derselbe mit der Composition einer neuen Oper beschäftigt sei, zu der ihm *Moritz Hartmann* den Text lieferte.“

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/31. 1.

Bäder in Ofen – A budai fürdők, Europa 1864/31, júl. 22. Aus der Gesellschaft, 1007–1008. h.

A német cikk fordítása – A Kárpátokban és a Bakonyban, akárcsak Erdélyben, vulkanikus eredetű hegyvonulatok találhatók. Ezeken a hegyeken termelik a magyar tüzes borokat, mert a Hegyalján, a Mátrában, Devecser és a Somlyó környékén állítják elő a legnemesebb borfajtákat. Más térségekben a vulkanikus gócokat időről időre földmozgások jelzik, de megerősítik ezt az ásványokban gazdag hévizek is, melyekből Magyarországon több mint 200 található. Ezek közül azonban csak keveset tártak fel, vizük kihasználatlanul folyik el. Különösen gazdag terület a kénes hévízben Buda, melynek közvetlenül a Duna mellett hét nagy fürdője van. A fürdők forrásai a mészkőhegyekben fakadnak, melyekre e fürdők részben rá is épültek. Már a rómaiak használták ezeket a fürdőket, mint ahogyan Bánáiban, Mehádiában is maradtak fenn római épületek, szobrok és feliratok. A törökök különleges figyelmet szenteltek a fürdőhelyeknek. Mivel ezek a városfalakon kívül helyezkedtek el, falakkal, tornyokkal erősítették meg őket, melyek még ma is állnak, emellett pedig pompás épületeket emeltek a források fölé. A Császárfürdőben még mindig megtalálható a régi török építmény, óriási medencével, árkádokkal, melyeket pillérek tartanak, és melyeket mindössze egyetlen tompa fényű derengés világít meg egy kis ablakocskán keresztül. Miután e magas termet éjjel-nappal gőz járja át, olyan pára van benn, hogy a szemnek és a tüdőnek meg kell előbb szoknia a körülményeket. A padlót mozaikkövek borítják, a falak mentén pedig padok sorakoznak a ruhák számára. A nagy medence használatáért fizetni kell. A fürdő beosztása hasonló, mint mindenütt másutt a világon: vannak benne szórakozóhelyiségek, melyekben drága pénzért rossz minőségű áru kapható, ezért kevesen látogatják őket. Ezzel szemben gyakran rendeznek e fürdők nyári bálakat, tűzijátékokat, kivilágított ünnepségeket, és úszóhelyet létesítenek a hölgyeknek.

Buda hévizei a Duna közelében fakadnak, a József-hegy és a Gellért-hegy közötti részen. Hőmérsékletük eltérő, 30 és 40 °R között van, és gázokat, sókat, ásványi anyagokat tartalmaznak, úgyhogy igen hatásosak a bőrbetegségek, a köszvény

és más bajok gyógyításában. A különálló fürdőszobák mellett minden fürdőnek van több közös medencéje, úgynevezett törökfürdője, melyeknek kupolái részben a török időkben maradtak fenn. Óbuda melegforrásai [1008] kihasználatlanok, akárcsak a Fürdő-sziget, melynek homokpadozatai a forrásokkal együtt csak a nyári száraz időben emelkednek ki a vízből.

A legjobb fürdő a Császárfürdő, mely Buda külvárosában, az Országúton helyezkedik el. Az Irgalmas Rend tulajdonában van, melynek tetemes bevételei származnak belőle. A fürdő közelében lévő sziklából tizenkét forrás tör elő, melyek közül a legmelegebb 46–50 °R fokos. A források olyan erősek, hogy a Dunánál egy malmot is képesek működtetni. A Császárfürdő közvetlen közelében található a Lukács-fürdő, mögötte pedig, a Leidenhügel magaslatán egy török kápolna látható, melyet egy basa a rózsák szent atyjának emeltetett. E napos domboldalt ma Rózsadombnak nevezik, és a dervisek nyaranta Arábiából, Szíriából, sőt Kelet-Indiából is elzarándokolnak ide, hogy a kápolnánál imádkozzanak. A hely a mohamedánok egymás közti békéjének biztosítékává vált.

Lefelé haladva, a Víziváros szélén áll a Király-fürdő, mely nevét a tulajdonosáról kapta. A József-hegytől egy 1000 ölnyi tárna szállítja a vizet a fürdőbe. A víz a fürdőbe érve még mindig 34–36 fokos.

A Gellért-hegy keleti nyúlványából törnek elő a Rudas-fürdő forrásai, melyek mellett régebben a hajóhid állt. Ezzel átellenben a Rácz-fürdő gyűjti össze az északi oldal meleg forrásait, távolabb, a déli oldalnál pedig a Sáros-fürdő áll, melyet csak a legszegényebbek használnak.

A Gellért-hegy és a promontori hegy közötti dombokon is találhatók gyógyforrások, melyekben fürödni szoktak, de ezt a vizet isszák is, és palackozva szintén kapható. Van itt egy vasfürdő, egy sósfürdő és egy keserűsós fürdő. A keserűsós forrás környékén csinos fürdőépületet emeltek és éttermet nyitottak, mivel kedvelt vasárnapi kirándulóhely, és az omnibusz is rendszeresen jár odaig. Ha ide soroljuk még a vas- és malátafürdőket, valamint a két gimnasztikai intézetet, akkor azt mondhatjuk, Pest-Buda ellátottsága kiváló. Ha valaki tóban szeretne fürödni, akkor vasúton a sokak által látogatott Füredre, a Balatonra fog utazni. A romantikus környezetben álló elegáns fürdőház itt kellemes pihenést nyújt, és vízi szórakozásra is alkalom nyílik. Mehádián kívül a Pozsonytól északra lévő Pöstyén még a leglátogatottabb fürdőhely, miközben Észak-Magyarország lakossága inkább a Szepesség romantikus fürdőhelyeire igyekszik, melyek a magas Tátra lábainál elhelyezkedve a hegyvidék pompáját és a síkság kellemét egyesítik magukban.

Magyarázatok a német szöveghez

Mehadia – Mehádia, ma Romániához tartozó falu és fürdő, Orsova közelében. I. Ferenc király Herkulesfürdőnek nevezte el, de a régi neve is használatos maradt.

R – A hőmérséklet jele a Réaumur-skála szerint. René Antoine Ferhault de Réaumur francia természettudós (1683–1757) által bevezetett rendszer.

Josephberg – József-hegy

Blocksberg – Gellért-hegy

Badeinsel – Fürdő-sziget, a Duna egykori szigete volt a mai Árpád-hídtól északra. Római kori fürdő állt rajta, de az 1775-ös árvíz részben elpusztította. A megmaradt zátonyszerű képződmény csak alacsony vízállásnál volt megközelíthető, végül 1874-ben az egész elkotortatták, mert akadályozta a hajózást.

Landstraß – Buda egykori külvárosa, melyet „Országút”-nak neveztek. Ma a Margit-körút van ezen a területen.

Leidenhügel – „Szenvedések dombja”, a Lukács-fürdőnél, Gül Baba sírja közelében lévő domb. Egyes feltételezések szerint a domb a magukat ostromozó és kínzó

török flagellánsokról kapta a nevét, akiknek egykor épületük állt ott. Mások szerint a domb neve onnan ered, hogy a politikai kivégzetteket általában itt temették el. Hunyadi László holttestét is itt helyezték el kivégzése után. Ld. Gömöri Havas Sándor: *Visszapillantás az 1889–1892. év eseményeire II. A főváros budai részének topográfiája* = Gömöri Havas Sándor szerk.: *Budapest régiségei* IV. Budapest, 1892, 28–29.

Rosenvater – Gül Baba, vagyis „a rózsák atyja”, akinek szobra a Lukács-fürdő közelében, a Rózsadombon található. A mellette lévő kápolnát a budai basa emlékére I. Szulejmán szultán (1520–1566) építtette 1543 és 1548 között, és a hely valóban a mohamedánok zarándokhelye.

Bruckbad – Rudas-fürdő

Reizenbad – Rác-fürdő

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a cikk elején a magyar borokra vonatkozó sorok mellett áll.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/31. 2.

Bonfili †, Europa 1864/31, júl. 22. Chronik, Bildende Kunst, 478. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko szövegénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Bonfili – Nem sikerült azonosítani a festőt.

Friedrich Wilhelm IV. – IV. Frigyes Vilmos porosz király (1795–1861)

Pietro Perugino – (1450–1523), perugiai olasz festő

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a német vonatkozásokra utaló azon sorok mellett áll, melyek kimaradtak a magyar szövegből.

A Ko közlése – II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119: *Bonfili, római festő...* Fordítás kihagyással. A magyar szövegből elmarad az első mondat egy része. A német szöveg azzal azonosítja Bonfilit a német olvasó számára, hogy ő az a római festő, akinek műtermében IV. Frigyes Vilmos porosz király olaszországi látogatása idején német festők állították ki műveiket. A magyar olvasó számára e kevésbé fontos információt Arany nem veszi át, de érdekes módon éppen ezeket a sorokat jelöli ki.

A Ko szövege:

„Bonfili, római festő, a napokban váratlan és gyászos véget ért Perugeriben. Bonfili egy darab idő óta az említett helyen mulatott, néhány képet másolván Pietro Perugino iskolájából. Egy kávéházból kiléptekor hirtelen megrohanták, leszúrták, úgyhogy rögtön szörnyet halt. Gyilkosa – mint mondják – boszut állott rajta, hogy miért? nem tudni, de már el van fogva.”

A szerzőség kérdése – A jelölés, a tömörítés módja és a kihagyás Arany szerzőségére utal.

1864/31. 3.

Die Wittwe Cherubini's † – *Cherubini özvegyének halála*, Europa 1864/31, júl. 22. Chronik, Musik, 480. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Luigi Cherubini – (1760–1842), firenzei születésű, főként Párizsban élő zeneszerző.

Beethoven különösen nagyra becsülte művészetét. Felesége Anne Cécile Tourette volt, akivel 1794-ben kötött házasságot.

Père-Lachaise – Párizs leghíresebb temetője

Daniel Auber – (1782–1871), francia zeneszerző, különösen vígoperái voltak közkedveltek.

- A kijelölt rész** – A kijelölés az átvétel alapján a teljes szövegre vonatkozik. A jelölés alakja hasonlít a bevezető tanulmány táblázata szerinti 2. típushoz (*q* alakú vonalvezetéshez).
- A Ko közlése** – II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119: *Neuillyben a napokban halt meg Cherubini özvegye...* Szövegű fordítás:
„Neuillyben a napokban halt meg Cherubini özvegye, 91 éves korában, s a Père Lachaise-be férje mellé temettetett. Auber, a nagy mester legtehetségesebb tanítványa, sirjáig kísérte koporsóját. Az özvegy 22 évvel élte túl férjét és szorgosan őrizte Cherubini kiadatlan műveit, melyek most gyermekeire – két lány és egy fiu – maradván, remélhető, hogy sok rejtegetett gyöngy fog belőlök a közönség elé jutni.”
- A szerzőség kérdése** – A közbevetett mondat („melyek most gyermekeire – két lány és egy fiu – maradván”) jellege és a ragozás egyeztetésének elmaradása, valamint az Aranytól szokatlan szövegű fordítás miatt Arany szerzősége kétséges. A jelölés is idegen kézre utal.

1864/31. 4.

Bevorstehende Demolierung des Vaudeville-Theaters in Paris – A párizsi Vaudeville színház lebontása, Europa 1864/31, júl. 22. Chronik, Theater, 481. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

napóleoni építkezések – III. Napóleon császár 1853 és 1870 között Párizs nagy részét átépítette, modernizálta. Az építkezések vezetője Georges Eugène Haussmann (1809–1891) volt.

1791. január 19. – A Vaudeville színházat a párizsi Rue de Chartres-n 1792. január 12-én nyitották meg. Az épület 1838. július 18-án [nem pedig 1827-ben, ahogyan a német cikk írja] leégett, ekkor költözött át ideiglenesen a színház a Boulevard Bonne-Nouvelle-re, és ott működött 1841-ig, míg a régit újjá nem építették. Mire Haussmann tervei alapján, 1868-ra lebontották a régi színházépületet, addigra a Boulevard des Capucines-n elkészült az új épület is a társulat számára.

die keusche Susanne – A mű eredeti címe: *La Chaste Suzanne* [A szemérmes Zsuzsánna], és 1793-ban adta elő a Vaudeville színház. A szerzők nevét a német cikk helytelenül írja, ennek az az oka, hogy más német lapokból vette át, és azok is félreolvasták a neveket. A vaudeville szerzői: Pierre-Yves Barré (1749–1832), francia költő és vígjátékíró, alapításkor a Vaudeville színház egyik igazgatója; Jean-Baptiste Radet (1752–1830), vaudeville-szerző; François-Georges Fouques Deshayes Desfontaines, vagy más néven Desfontaines-Lavallée (1733–1825), francia drámaíró.

Marie Antoinette – Mária Antónia francia királyné (1755–1793. okt. 16.), Mária Terézia lánya, XVI. Lajos francia király felesége, a francia forradalom idején kivégezték.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a Mária Antóniára vonatkozó sor mellett áll, de a Ko szövege alapján az egész glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119: *A Napoleon császár által Páris szépitésére tett rombolásoknak...* Fordítás kihagyással és kommentárral. Elmarad a francia darab szerzőinek neve; a színház nyitásának csak az évszámát adja meg a magyar szerző, a pontos dátumot nem. Az utolsó mondat a magyar szerző kommentárja.

A Ko szövege:

„A Napoleon császár által Páris szépitésére tett rombolásoknak megint egy színházra van szükségük, s ez a Vaudeville-színház. 1791-ben készült volt. A forradalomban »A szűz Zsuzsánna« című darab miatt, melyben vonatkozást véltek felfedezni Mária

Antoinette pörére, bezárták, s az igazgatót és színészeket börtönbe vetették. Csakhamar az egész leégett, s a társaság a Café des Boulevards Bonne-Nouvellebe költözött, hol 1827-ig játsztak. Akkorra készült el ismét a régi színház – most pedig örökre lerontják.”

A szerzőség kérdése – A jelölés, a kihagyás és a kommentáló zárás miatt szerzőként Arany lenne azonosítható, azonban a „készült volt” és a „játsztak” szóalak ellentmond a szerzőségének.

1864/31. 5.

Aus London – [Hírek] Londonból, Europa 1864/31, júl. 22. Chronik, Theater, 481. h.

A német cikk fordítása – Miután Pauline Lucca megszakította londoni vendégjátékát, ahogyan azt már jelentettük, a Convent Garden színház igazgatója, Gye kettőzött erővel igyekezett kárpótolni a közönséget azáltal, hogy mind Adeline Pattit, mind a kecses párizsi énekesnőt, Miolan-Carvalhót megnyerte a színház számára. Nem csekélyebb vonzereje van a Her Majesty színházban Zelia Trebellinek, Bettini tenorista nejének, aki a szülés után most lépett először színpadra. A fogadtatás rendkívül lelkes volt. – Balfé új operát fejezett be, melyet Londonban fognak bemutatni. A címe *The Sleeping Queen* [Az alvó királynő].

Magyarázatok a német szöveghez

Pauline Lucca – (1841–1908), ausztriai születésű szopránénekesnő, Meyerbeer segítségével került 1861-ben a berlini operaházhoz.

Frederick Gye – (1810–1878), a londoni Convent Garden igazgatója

Adeline Patti – (1843–1919), olasz szopránénekesnő

Marie Caroline Miolan-Carvalho – (1827–1895), francia szopránénekesnő

Zelia Trebelli – Zelia Gilbert néven is fellépő francia operaénekesnő (1838–1892)

Alessandro Bettini – (1821–1898), olasz származású tenorénekes, fivérével, Geremia Bettini tenorénekesrel együtt a londoni Her Majesty színház társulatának tagja

Michael William Balfé – (1808–1870), író, zeneszerző, 1846 és 1852 között a londoni Her Majesty színház zenei igazgatója. Neje, Lina Roser (1806–1888) magyarországi származású volt.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a Zelia Trebellire vonatkozó rész mellett áll, a Koszorúba azonban a Balféról szóló bekezdés került át. A hírt a Ko szerzője összedolgozza egy másik glossza első bekezdésével Rubinsteinről, mely a Pattiról szóló tudósítást követi az Európában. Itt nem tesz jelölést az átvétel mellé. Ld. még az Europa 1864/31. 9. szövegét és jegyzetét.

A Ko közlése – II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119: *Balfé új operát végzett be...* A glossza egy bekezdésének fordítása.

A Ko szövege:

„Balfé új operát végzett be, melyet Londonban fognak először adni. Címe: »The Sleeping Queen«, (az alvó királyné.) – A Baden-Badenben mulató Rubinstein is új dalművön dolgozik, melyhez a szöveget Hartmann Mór, tehetséges német író, készíti.”

A szerzőség kérdése – A glossza mondattani sajátosságai alapján nem Arany a szerző.

1864/31. 6.

Eine dritte Patti – Egy harmadik Patti, Europa 1864/31, júl. 22. Chronik, Theater, 482. h.

A német cikk fordítása – Londonba az elbűvölő Adeline Pattinak újabb testvére érkezett meg, Amalie Patti kisasszony, egy zsenge ifjúságában lévő leány, és a birminghami zenefesztiválon fog a közönségnek bemutatkozni.

Magyarázatok a német szöveghez

Adeline Patti – (1843–1919), szopránénekesnő, ld. még az *Europa* 1863/40. 11. jegyzetét.

Amalie Patti Strakosch – (1831–1915), Adeline Patti nővére, szopránénekesnő. Férje Maurice Strakosch karmester volt, ld. *Europa* 1863/40. 11. és 1864/21. 13.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza rövidsége miatt feltehetőleg a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/31. 7.

Zwei Monstreconcerte – *Két óriáskoncert*, *Europa* 1864/31, júl. 22. Chronik, Theater, 482. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Julius Benedict – (1804–1885), németországi születésű zeneszerző és karmester. Működött Bécsben, Olaszországban és Párizsban, majd Londonban telepedett le. Ő hozta divatba itt a zenei fesztiválokat.

Luigi Arditi – (1822–1903), olasz zeneszerző és hegedűművész, az 1860-as évektől főként Angliában élt.

Az Arany által kijelölt rész – Az átvétel szerint a jelölés a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119: *Benedict ez évben is megtartá Londonban rendes óriási hangversenyét...* Fordítás kommentárral. Az utolsó mondatot a német szöveg nem tartalmazza, és az ironikus „gyönyörködhessek” zárás is Aranytól származik.

A Ko szövege:

„Benedict ez évben is megtartá Londonban rendes óriási hangversenyét, melyben 48 zenedarabot adtak elő. Arditi is adott a Her Majestyben zenészeti »reggélyt«, mely oly soká tartott, hogy a hallgatóknak el sem kellett helyeiket hagyniok, hogy az esteli operai előadást is végig – gyönyörködhessek. Nem irigylendő élvezet.”

A szerzőség kérdése – A „Matinee” kifejezés játékos magyarítása („reggély”), valamint a kommentár a glossza végén Arany szerzőségére utal.

Függelék

1864/31. 8.

Parks und Landschaftsgärten – *Parkok és tájkeretek*, *Europa* 1864/31, júl. 22. 985–994. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez – Ld. alább, a Ko magyarázatainál.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/10, szept. 4. 217–219. és II/II. 1864/11, szept. 11. 241–243: *A tájkeretészet*.

A Ko a *Revue Contemporaine* 1864-es füzetére hivatkozik, és úgy tünteti fel a bevezetőben, mintha a szöveg onnan származna. Az említett helyen valóban megjelent Ernouf báró írása: *Les Parcs et jardins paysagers*, *Revue Contemporaine*, 74. k. 1864, 691–723. A cikk részlet volt Ernouf báró egy később, 1868-ban megjelent könyvéből (ld. a magyarázatoknál).

Ezt a cikket azonban nem a Koszorú, hanem az *Europa* veszi át, névtelenül. A német fordító bevezetőt ír a szöveghez, helyenként rövidíti, kihagy belőle, tömöríti, vagy harmadik személyben foglalja össze Ernouf báró cikkét.

A Ko írását mind a francia, mind a német közléssel egybevetve jól látszik, hogy a forrás egyértelműen az *Europa*. A főlapból egyébként Arany példányában csak ezek az oldalak vannak felvágva.

A harmadik személyű összefoglaló mondatok, kommentárok a magyar és a német szövegben azonosak. A magyar cikkíró ugyanazokat a részeket hagyja ki a francia szövegből, mint a német, és ugyanazok a belső, kisebb szövegmódosítások jelennek meg nála, mint a német lapban. Alább összevetést közlünk néhány eltérésről és egyezésről a francia, német, illetve magyar szövegben, mely a német lapból való átvételt igazolja.

Ernouf báró francia szövege	Az Europa szövege	A Koszorú szövege
„Quelle fut la composition, l'ornementation du premier jardin? Je le dirai à celui qui m'aura décrit ce qu'a pu être le premier tableau.” Ainsi s'exprimait judicieusement, à la fin du dernier siècle, le savant Hirschfeld...	Kimarad.	Kimarad.
[Nincs.]	Sie begegnet denn auch einer allgemeinen Theilnahme, und namentlich hat die jüngste Zeit verschiedene deutsche, englische und französische Werke aufzuweisen, welche über die Landschafts[987]gärtnerei im Allgemeinen oder über die schönsten Bäume und Sträucher, die man andern Ländern abgewinnen kann, belehren.	De általános részvétnek is örvend, és kivált a legújabb korban számos angol, francia és német munka jelent meg, melyek vagy általában a tájkertészetről, vagy a legszebb fákról és bokrokról tanítanak, melyek más országokból meghonosíthatók.
Ces bons religieux entendaient au moins aussi bien que les plus habiles jardiniers de nos jours la culture des arbres fruitiers, principalement des espaliers...	Die guten Mönche [988] verstanden sich auf die Pflege der Obstbäume, vorzüglich des Obstes am Geleit (Spalier) mindestens ebenso gut wie unsere geschicktesten Gärtner [A „Spalier” zárójelezése.]	A jámbor atyák ép oly jól értettek a gyümölcsfa neveléshez, kivált a rács (spalier) mellett , mint a mai legügyesebb kertészeink
Ce système régulier, d'origine assurément antique, ne s'épanouit toutefois dans toute sa gloire qu'aux rayons du siècle de Louis XIV.	Dieses System eines regelmäßigen Gartenbaues, das sich ohne Frage aus der römischen Zeit ableitet, entfaltete sich in seiner ganzen Glorie erst in den Strahlen der Sonne von Versailles. [„XIV. Lajos” helyett „Versailles”]	E szabályos kert-rendszer, mely kétségkívül a római korból ered, csak a versaillesi nap sugarai alatt fejlődött ki dicsősége teljes fényében.

L'un des motifs favoris en ce genre était le combat légendaire du patron de la Grande-Bretagne contre le dragon infernal.	Eines der beliebtesten Motive dieser Art war der Kampf St. Georgs mit dem Drachen. [Kimarad a „Grande-Bretagne patrónusa...”]	Egyik legkedvesebb tárgy volt az effélék közül sz. György viadala a sárkánnyal.
Les bases d'une théorie des jardins fondée, au rebours de l'ancienne, sur le sentiment et la reproduction des beautés naturelles, avaient été nettement posées par l'universel Bacon, dans un passage curieux de ses <i>Sermones fideles, ethici, politici</i>, imprimés dès 1644.	In einem 1644 erschienenen Werke empfiehlt er, einen Garten aus drei Theilen zusammenzusetzen. [Kimarad Bacon könyvének címe.]	Az egyetemes lángész, Bacon, már sokkal ezelőtt ez új kertművészet szabályait is felállította. Egy 1644-ben megjelent munkájában azt ajánlja...
Ceci nous rappelle une anecdote russe dont nous garantissons l'authenticité. Un dessinateur de cette école, chargé de l'arrangement d'un domaine aristocratique, avait serré la nature de si près dans tous les détails et si bien relié le parc à une forêt de sapins qui faisait le fond du tableau, qu'un jour un ours s'y trompa, et, se croyant toujours chez lui, arriva jusqu'au perron et au seuil du salon, où cette apparition ultra-pittoresque à travers la porte vitrée causa naturellement grand émoi.	Baron Ernouf erzählt davon eine hübsche Anekdote , deren Aechtheit er verbürgt. [Átváltás 3. személyre, Ernouf báró szavainak közvetítésére.]	Ernouf báró egy furcsa adomát beszél erről , melynek hiteléről kezeskedik.
	Von dem letztern sagt Baron Ernouf , es sei dort die Lösung des Problems gelungen, einen altfranzösischen Garten in einen modernen Park einzufügen. [Átváltás 3. személyű összefoglalásra.]	Ez utóbbiról azt mondja Ernouf báró , hogy benne sikerült megoldani a feladatot, mikép lehessen egy ó-francia kertet egy mai parkba beléilleszteni.

A Ko szerzője a bevezetőt aktualizálja és a magyar lap környezetéhez, tematikájához igazítja, amikor a kertművészetet egy magyar kulturális lap méltó tárgyának nevezi. A továbbiakban a szöveg híven követi a német eredetű, a hazai viszonyokra vonatkozó kommentárok pedig lábjegyzetben csatlakoznak hozzá.

A Ko szövege:

„A tájkertészet

I. [Ko II/II. 1864/10, szept. 4. 217–219.]

A kert alakítás mai, ugynevezett *angol* módját helyesen nevezik táj- vagy tájkép-kertészetnek, minthogy célja: az adott körülményekhez képest, minél szebb tájat varázslani az emberi lakások köré, úgy mintha nem is a mesterség, hanem a természet alkotta volna. E tárgy nem esik kívül egy aesthetikai lap körén, bár nálunk még oly kevésé van művelve a széptan és műtörténet ez ága, hogy idegen forráshoz kell folyamodnunk. Így is, »az égető kutyácska« e forró napjaiban²⁰ úgy hiszszük kellemes, hűsítő olvasmányul fog hatni a képzeletre s közöljük a Revue Contemporaine után, a következő kivonatos cikket.

Ama szép kerteket, melyek az urasági épületeket övedzeni szokták, »a mezei gazdaság luxusának« nevezik. Szintugy meg van azoknak a polgárisodás [!] haladtával szorosan egybefüggő története. Másszor csak az aristocrata régiókra voltak szorítva, most a középosztályoknak is hozzáférhetőkké váltak. Még a szerényebb hajlék is tarthat már igényt e nemű ékesítésre. Egy kisebb terjedelmű kertnek, csak izléssel legyen berendezve, az az előnye lehet a legtágasabb kéllyetek fölött, a mi egy kisdud, ugynevezett kabinet-festménynek valamely nagy, de középszerű kép fölött, vagy elegans egyszerű köntösnek a dús toilette pazar fényű csillogásai ellenében. Az a mesterség tehát, mely a kis birtokost ily ártatlan győzelemre segíti, s oly sokszorosan össze van növe a leghasznosb ismeretekkel s költői érzülettel, minden figyelemre méltó. De általános részvétnak is örvend, és kivált a legújabb korban számos angol, francia és német munka jelent meg, melyek vagy általában a tájkertészetről, vagy a legszebb fákról és bokrokról tanítanak, melyek más országokból meghonosíthatók. E művészet-ágnak történeti áttekintését adja most *Ernouf* báró a Revue Contemporaine legújabb füzetében (Les Parcs et jardins Paysagers.)

A tájkertészet első kísérleteiről a régieknél némi fogalmat nyújt Alcinous kertjeinek híres leírása Homérnál. Természetesen az ember legelőbb a szükségesre gondolt, s vetemény- és gyümölcs-kerteket alakított. Az istenek templomait s a nagyok palotáit környező ligeteknek szabályos jellemet adtak. Senki sem jött oly gondolatra, hogy ez ültetésekben a természethez kellene tartani magát, s annak szépségeit tükrözni vissza a korlátolt téren. A kertészet mestersége, a mint a régiek felfogták, csak a római köztársaság utolsó ideiben jutott jelentékenyebb kifejlésre. Italia, mely az örök városnak lett mintegy képmássa, valódi átalakuláson ment keresztül. Legtermékenyebb vidékein a gabona földeket gyepes térek, fasorok, márványszobrok, villák szorították ki. Egy Atticus, Cicero, Horatius, sőt még egy Catullus és Lucullus nyári lakásait is, elhomályosíták később a Caesarok pompás építményei, kivált a Bajae tengeri fürdőváros partjait borító mezei [218] lakok. Trajan és Hadrian uralkodási alatt érte el tetőpontját az a mesterség, hogyan kell oly mezei lakásokat építeni, melyeknek fele növény, fele márvány. Mennyire hasonlított a régiek kert-stilusa a francziához, meglepően kitetszik az ifjabb Plinius leírásaiból. Gyertyánfa fedett utak, zsinórra nyezett hosszú fa-falak, közöttök gyepes tér, ollóval nyírt bokrokkal, fordulnak ott elő. Több diszitmény, melyeket Traján e kegyencze részletez, már a kertművészet hanyatlását bizonyítja. A mit ő leginkább bámul, a

²⁰ No ugyan! Szerk. [Arany János jegyzete.]

mesterkéltségek; például a lombozatban a kertész által nyirott nevek, s »egymást fenyegető, ragadozó állat alakú« bokrok. A római kertekben, valamint az ó-franciaországban, a víz, parancsnokának szeszélyes jármát vala kénytelen viselni. Sohasem mutatkozott szabadon, mindig csak mesterséges csövekbe, medenczékbe, szökőkutakba bebörtönözve. Az e fajta készítmények egyik legkülönzesebbike mindenestre az a hydraulikai orgona lehetett, melynek bámulása még Neróval is felejtette néhány órára trónusa vesztét és közelgő halálát.

Mindezen kertek, egy henye és elfajult aristocratia művei, vele együtt eltűntek a népvándorlás, a barbárság lábai alatt. Emlékük azonban még a középkor legsötétebb szakáiban sem veszett ki egészen. Akadni nyomaikra a Merovingok mezei lakásai körül is, hol a frank királyok abban helyezték büszkeségüket, hogy a római civilisatio némely formáit fentartsák; – továbbá a középkori várurak virágos kerteiben, s a kolostorok gyepei közt. Számos oklevél bizonyítja, hogy a kertészetet a benzésrendűek olasz-, német-, franciaországi nagy apátságaiban nemcsak felmaradt, hanem a tökély magas fokára fejlesztették. A jámbor atyák ép oly jól értettek a gyümölcsfa neveléshez, kivált a rács (spalier) mellett, mint a mai legügyesebb kertészeink, s e szerint előkelő vendégeiket a legjobb fajta gyümölcsökkel kínálhatták meg, a miről gyakran is van említés a krónikákban. A virágok melegházi ápolása sem volt ismeretlen a szerzeteseknél.

Mint a polgárosodás szerény, de hű kísérlője, a renaissance korában a kertészet is újabb virágzásnak indult, főleg Olaszországban. Ama kor nagy építészei, midőn a régi monumentumok stílját utánózták, mint egy ösztönszerűleg fordultak azoknak márványszobros, nyirt lugasú, szökőkutas kertjeihez is. Így Montaigne, meglátogatván egy olaszországi útjában a ferrarai bibornok Tivoli melletti híres kertjét, többi között olyan vízműi orgonát látott ottan, mely szerkezetre úgy látszik egy volt a Nero orgonájával.

E szabályos kert-rendszer, mely kétségkívül a római korból ered, csak a versaillesi nap sugarai alatt fejlődött ki dicsősége teljes fényében. *Lenotre*, kit hajdan ép úgy többre becsültek, mint ma kevesebbre a kelletinél, roppant műveket hajtott végre, melyek által az új stíl cosmopolita jellemet ölte fel. Angol- és Olaszország vetélkedve hívták meg a nagy kertészt; Ausztria és Spanyolország sem maradhatott egy-egy Versailles nélkül, így állt elő amott Schönbrunn, itt Aranjuez. E francia stíltől, bármit mondanak ellene, nem tagadhatni meg bizonyos nagyszerűséget, sőt fenséget. Nem mindennapi gondolat volt, fejedelmi székhelyeket a természet költségén messze kinyújtani, s roppant zöld paloták közé foglalni be, hol pompás lépcsők, *tereszek* (terasse), tavak, mind benépítesítve (!) szoborral, egész a tetőig torony és boltozat alakúra nyirott fák, óriás szőnyeghez hasonló gyeptérségek, dús mozaikszerű virágágyak tükrözék vissza s nyújták a végtelenbe valamely nagy monarchia udvari pompáját. E stílt azonban csak terjedelmes síkokon lehet alkalmazni, hol a kertész nagy távolságról veheti perspectiváit, s húzhatja egyenes vonalait. Továbbá az a nagy hátránya is van, hogy exotikus fákat és bokrokat, valamint honos növények nagy számát is, ha galyázatuk daczol a szabályozó ollóval, majdnem egészen kizár.

Lenotre és iskolája működésének megvolt az a jó következménye, hogy egész Európában fölébredt a kertek iránti izlés, s a főnemességtől a középosztályokra is elterjedt. Hanem az elterjedés nem sokára maga ellen ama szabályos stíl ellen fordult, [219] mire a tulzások is sokat tőnek. Mert valahol francia kertet görbe földön vagy szűk téren akartak létesíteni, nem lett belőle torzműnél egyéb. Az ifjabb Plinius állatalakú bokraira való emlékezés bizarr phantasiákat szült. Egy hollandi kertész gyertyán, puszpáng és leány-som bokrokból egész vadász-jelenetet ábrázolt ki, nevezetesen egy vadászt, ki éppen egy medve szájába dőfi láncsáját, míg hű ebe segélyére siet. *Lenotre*, főleg nagy vonalait tartva szem előtt, az afféle játékokra kevés

figyelmet fordítva, de utódai éppen ezeket vették miveltetés alá. Egy angol, Wise nevű, állat-rekeszekké alakította parkjait, hol az állatok mindenféle helyzetben előfordultak, óriások lévén őrzőik. Nehány nagy ligetben ma is láthatók még a növény-szobrászati nyomai. Az elvaston-castlei kertben ma is mutatnak egy bokorral kerített facsoportot, melynek fái és bokrai úgy vannak nyesve, hogy egy antik templom szétszórta romjait ábrázolják. Ugyanez a rakoncátlan képzelet uralkodott a vízművek felszerelésében is, hol csupa oroszlan, tigris, krokodil stb. vetélkedett a tehénnel és más békeszerető állatokkal, melyik tud magasabb vízszagát lövelleni. Egyik legkedvesebb tárgy volt az effélék közül sz. György viadala a sárkánnyal. Brooke, nem rég megjelent ívrétű munkájában, melynek címe: »Gardens of England« (Anglia kertjei), e »Saint Georges fountains« (Sz. György kutak) közül többet lerajzolt.

E féktelenség egyszersmind forradalomnak volt előjele, melynek első színhelye Anglia lón, honnan aztán a *merőföldre* (continens) is elterjedt. Az egyetemesség lángész, Bacon, már sokkal ezelőtt ez új kertművészet szabályait is felállította. Egy 1644-ben megjelent munkájában azt ajánlja, hogy a kertnek három része legyen. Az első legyen pázsitos tér a ház előtt, a másik erdős bokros hely, a ház megett. A gyeptér és bokros hely közt, a lakhely közvetlen környezetéül, feküdjék a tulajdonképeni kert. Mind a három részt oly fasorok és sátorok választják egymástól, melyek a nap minden szakában árnyat adnak. E fasorok symmetriai rendezését tiltja Bacon, mint pedans dolgot; s még könyörtelenebb az idegen alakokra nyesett fák és mozaikszerű virágágyak iránt. Azokat, ugymond, a csúszásnak kell hagyni, süteményei díszítésére. Szintugy kárhoztatja az álló-víz-medenczét, s követeli, hogy minden víz folyjon. A kéjligetnek hullámos földje, s ha lehet egy házikóval koronázott orma legyen, honnan az egészet be lehessen látni.²¹ Minden bokorban és facsoportban – így hangzik főszabálya, a természetet kell utánózni; sehol semmi czélzatos, mesterkelt ne legyen látható. (Vége köv.)

II. [Ko II/II. 1864/11, szept. 11. 241–243.]

(Vége.)

Az édenkert leírására is Miltonnál úgy látszik, befolyással voltak Bacon eszméi. De mind a bölcész, mind a költő sokáig egyedül maradt eszméjével saját hazájában; hanem Franciaországban csatlakozott hozzájuk egy harmadik, s a mi különös, éppen XIV. Lajos udvaránál. *Dufresny*, vigjátékiró, élete végszakában csupa kert-tervekkel foglalkozott. Maga számára két kertet állított fel az Anton-külvárosban, s mások számára is működött Poissy és Vincennes körül. XIV. Lajos, ki őt nagyon szerette és becsülte érdemeit, »a királyi kertek felügyelője« czímmel ruházta föl. Ő két tervet nyújtott be Lajosnak a versaillesi kertek átalakítása iránt, melyek szerint mai értelemben vett parkokká változtak volna. De terve fogatosítása elmaradt, csupán mivel roppant költségbe került volna.

Az első, ki Lenotre rendszerét abbahagyta, az angol *Kent* volt, 1710-ben. Ő alkotta Pelham miniszternek az esher-i tájképliget, s ő rendezte be a claremonti híres parkot. A zsinórra vont fasorokat kivágták, az egyenes vonalakat görbékévé változtatták, a sítot halmokkal szaggatták meg, a vizeknek visszaadák természetes folyásukat. Hanem az új stíl csupán Angliára szorítkozott, míg követői, 1750-ben, egész váratlanul támogatást nem nyertek. Már Duhalde páter beszélt, hogy a chinaiak »erdőkkel, tavakkal változtatják kerteiket, s oly nagyra csinálják, hogy egész

²¹ Erre jut eszünkbe, hogy tavaly nem tudták mit csináljanak a városligeti tóból kiásott földdel. Egész télen rothasztották vele a fák törzseit és a pázsitot, míg végre nagy nehezen el tudták hordani. Mennyivel jobb volna az ily földből *egy nagy halmot emelni*, honnan az egész liget, a város, a Duna, a budai hegyek belátszanának, míg most nincs egy pont, honnan a porfészekből egy kissé széleyebb is lehetne látni mint a bimbós háztól a nagy korcsmáig és – vissza. [Aláíratlan jegyzet a Ko-ban.]

dámvad és szarvas falkáknak elég téres legyen.« Hasonló hirt hozott Kämpfer is Japánból. 1773-ban páter Attiret kimerítő leírását küldte Franciaországba a császári nagy kertnek, melyet »kertek kertjének« hívtak. Magasztalva szövegezte a kertnek mezeies szépségéről. Mesterséges halmok voltak hányva benne, melyek pázsitos lejtőin bokrok virultak; a halmok közötti völgyeken patakok folytak le egy közép tóba, melynek félóra járás volt az átmérője. E »középtengerben« miképp a kínaiak nevezték, egy kéjpalotával koszorúzott szikla-sziget emelkedék, honnan kilátás nyílt az egész parkra, s a szem halmok, völgyek, erdők bokrok virágágyak, épületek, pavillonok, hidak és grották bájos összevisszáján gyönyörködhetett. E leírás hitelességét sokszor kétségbe vonták, mignem az angol-francia csapatok 1860-diki látogatása a »kertek kertjébe« visszaállította a jámbor Attiret becsületes hírnevét. Hanem ez alkalommal a park, egyike a mai műkertészet mintáinak, gyökeresen el is pusztult.

Chambersé, III. György angol király híres építőmesteréé az érdem, hogy a kínaiak kert-stílját általánosan megismertette. Ő maga is volt Chinában, s a mennyei birodalom kertjeinek általa (1757–1772) kiadott leírása minden nyelvre lefordíttatott. Az e könyv előidézte munkák közül kettő érdemel különös megemlítést. Egyik Sir Thomas Whately műve, s *Observations* (észrevételek) egyszerű címe alatt oly szá[242]bályokat állít fel, melyek még ma is teljes érvényűek. A másikat Hirschfeld kielői tanár írta: *A kertművészet elmélete*, öt 4r. kötet, 1779–1785. E munka is sok tekintetben máig használható s az akkori leghíresebb angol és német kertek becses leírásaival gazdag, és parktervekkel, melyek a legügyesebb rajzolóknak, többnyire Brandt, készítményei.

Angol- és Németországban a mondottak, Franciaországban Rousseau által ajánlva, rendkívül gyorsan elterjedt a természetes stíl, de egyszersmind két irányban kezdett káros tulságba esni. Egyfelől sokszor nagyon is természetes lett. Ernouf báró egy furcsa adomát beszél erről, melynek hiteléről kezeskedik. Egy ligetkertet valamely aristocrata birtokon oly híven másolta a természetet, s parkját a mögötte fekvő fenyvessé oly szorosan összekapcsolta, hogy egy napon egy medve, hihetőleg azt gondolván[,] hogy a park is az ő birodalmához tartozik, egész a nagyteremig kiterjeszté reggeli sétáját s véletlenül csak bebukkant az üveges ajtón. Másfelől a legfurcsább eltérések történtek a természetességtől, s a kínai kertet utánozták mindenféle pogány templommal, pagodával, grottával és feliratokkal. Az efféle diszítések koszorúját lord Grenville stowe-i kertje nyerte el, hol a látogató háromszáz ötven holdnyi téren húsz–harmincz első rendű épületet olvashatott meg, egyiptomi, görög, római, vagy éppen semmi stílusban, számtalan aprók mellett. Bacchus templomától valami remetelakhoz vitt az ösvény, innét kijöve tánczó dryádok közé került az ember. A »nagy férfiak« temploma mellett egy agár siremléke állott; s Dido barlangján túl, mely a szerelmesek életnagyságú szobraival volt ékesítve, mindjárt ott volt az antik nőerény temploma. Ha ettől a mai nőerény templomához akart menni valaki, csak egy romban fekvő épületet látott, vagy inkább *nem* látott a reáfoló növényektől. Radziwill hercegnő kertjében, hogy egy husz lépésnyi patakon átkelhesse, az embernek oly kompra kellett szállni, melynek egyik vége egy sphinxhez, másik a Remény templomához volt erősítve. Azután szent berek következtek, a Remény, Szerelem, Barátság, Hála, Emlékezet oltáraival, s tíz percz alatt szemügyre lehetett venni egy gót bástyát, a Melancholia asyllumát, egy görög templomot, a Szerelmet, Titoktartást meg a Vestaszüzek szobraival s mellé egy orgonával; egy lovagsátrát, egy acajou-fa ajtó keleti termet, egy régiségek cabinetjét, s a hercegnő siremlékét. Pagoda, templom, híd, gót romok, siremlék, titkos barlang, leszködő Ámor és remete nélkül nem is volt park a park.

E régi parkokra ma már csak néhány emlékeztet, mint egyebek közt a wörlitzi, Dessau mellett. A többieket vagy magok a birtokosok eltörölték, vagy a forradalmi szabadságharczok szétrombolták. A mai park-kertészet, mely tájkertészetté változott,

azaz lehető nagy stilban s mindig az egész táj jelleméhez simulva épít, művészet gyanánt kezeltetik, s számos kitűnő férfiaktól nyerte állandó szabályait. Említhetjük Pückler-Muskau herceget (»Andeutungen über Landschaftsgärtnerei«) Siebecktet (»Elemente der Gartenbaukunst« és »Praktischer Führer des Landschaftsgärtners«) végre Fuhlket (»Mittheilungen über einige Gärten des österreichischen Reichs«). Hogy ismeretes dolgokat ne emlegessünk, a műszabályokat illetőleg ama szerzőkhöz utasítjuk az olvasót, s elégnék tartjuk néhány első rendű tájkertészt s műveiket felhozni.

Angliában a Repton testvérek, Kennedy, London és Nash a leghiresebbek. Blenheim, már a múlt században híres, továbbá Cobham és Virginiawater, Windsor mellett, tekinthetők az angol tájkertészet remekei gyanánt. Németországban a veteran Pückler-Muskau hercegen kívül, a szintén ősz Lenné s Meyer a legelsők. Lenné legszebb kertjei a Havel partja hosszában nyúlnak, a Páva szigettől Werder kisvárosig. Mily leleményesen tudja Lenné ligetterveit öszhangzásba hozni a környező épületekkel, megmutatta több városi sétatérén, kivált Lipcsében, hol tanítványai legderekabbika most is az ő szellemében működik. Austriában, Lichtenstein herceg birtokán, *Eisgrub* a legkitűnőbb. A park leg[243]nagyobb része két folyam deltáján fekszik, melynek kiszáritása érdekes műtétel után sikerült. Tíz nagy és hat kis sziget tartozik a kerthez, melyek egyike csupa rózsával van beültetve. Eisgrub növényházairól is nevezetes, melyek a sydenhami kristálypalota mintául szolgáltak, és szép külföldi fáiról, kivált észak-amerikai tölgyeiről, melyek lombja ősszel szintoly szép de sokkal tartósabb színeket ölt, mint a mi bükkjeinké. Prága, Kinsky herceg birtokán, a létező tájkeretek egyik legszebbjét mutatja fel; Bécs mellett a hietzingi szép kis kertek, Salzburgnál az érseki kert, Zágráb mellett a jurjavesi park tűnnek ki a tájkertészetben.²² Franciaország tehetséges tájkertészekkel bír, minők: Alphand, Buhler, Varée és gróf Choulot. Nagyszerű művek Páris mellett a boulognei és vincennesi ligetek, Lyon mellett a Tête d'Or. Sokat várnak a tervezett s már el is kezdett nizzai tájligetből. A Var folyam balpartján, a des Anglais sétány közelében, elragadó szép fekvése van, s az éghajlat megtűri az aloe, yucca, braziliai araucariák stb. ültetését, melyek más kertekben elfagynának. Említésre méltók még Franciaországban az armainvilliersi parkok (a Pereire család tulajdona) Lonray és Dangu. Ez utóbbiról azt mondja Ernouf báró, hogy benne sikerült megoldani a feladatot, mikép lehessen egy ó-francia kertet egy mai parkba beléilleszteni.

Tájkereteink növény gazdagsága a közelebbi évek alatt tetemesen gyarapodott. De leginkább a tűlevelűek fajtái szaporodtak. Csaknem minden földövi szélesség elküldé hozzánk képviselőit: Írland és Svéczia, Spanyol- és Oroszország, Afrika és Patagonia. A legkisebb törpétől kezdve a legóriásibb wellingtonia és araucariáig temérdek tűlevelű honosult meg. A példát erre Angliában az elhunyt hercegfehérj adta. Lawsonnak a királynő meghagyására kiadott s csak 100 példányban nyomott »Pinetum Britannicum«-jában le vannak írva s rajzolva az Albert herceg által bevitt fák. Fortune ázsiai, főleg chinai növényekkel gazdagított bennünket, Roezl mexicói tűleveles fákkal, Kótschy pompás ázsiai tölgyekkel. E haladás képessé teszi a kertészt, hogy még mostoha földben s szoros téren is megadja minden évszaknak a maga díszét. Kora tavaszra fái és bokrai vannak, melyek elébb virágzanak, mint levelet hajtának: a mahonia és corchoras bokrok, s az illatos lilák minden fajtája, melyek színei a legsötétebb pirostól a legtisztább fehérig minden árnyalaton keresztül mennek. Ez ifju de muló virányra erősebb jóillat és lombozat következik. A lilát

²² Fájdalom, a magyar tájkeretéről – ha tudnánk is egy párt említeni – nem szólhatunk. A műkertészetnek nincs magyar nyelven irodalma: kertészeink többnyire idegenek. Az aristocratia nemes büszkeségét helyezhetné abban, hogy ne csak élvezze szép kertjeit, hanem teremtsen is meg a *magyar műkertészet irodalmát*. Ki más, ha ők nem?... [Aláíratlan jegyzet a Ko-ban.]

jázminok, ébenfák, boroszlánok váltják fel; június és júliusban a csere sokféle bokrai tárják ki dús színeiket; a nagy fák kiterítik összhangzóan lépcsőzetes lombjaikat, s a crataegus, a gesztenyék és akácok virágai fehér és piros fürtökkel ékesítik a zöld lombozatot. De a tájkertészet legszebb évszaka az őszi. Szeptemberben felül kerekedik a rózsza, s visszafoglalja régi bájos uralmát. A yucca, egy igazán disznővény, kihajtja hosszú nyelét, mely csüngő fehér tulipánokkal rakodik meg. Sok más virág, a georgináktól kezdve a pereméig, növeli ez utolsó szép napok virágzó szakát. Az a fő, hogy tájkép-kertjeink minden évszakon át változatos színű lombozattal ékeskedjenek. Még télen sincs már a parknak oly rideg ábrázata mint régen, mivel a kert, számos fenyvei, aucubái, borostyánai és pálmái által, megtartja egy részben zöld színezetét.”

Jegyzetek a Ko szövegéhez

- Alfred Auguste Ernouf* báró – (1816–1889), francia történész. Kertművészeti munkája 1868-ban jelent meg könyv alakban: *L'Art des jardins: histoire, théorie, pratique de la composition des jardins, parcs, squares*, J. Rothschild [pour] Libraire de la Société botanique de France, 1868, 1–2. A *Revue Contemporaine* a készülő könyvből hozott 1864-ben részletet.
- Alcinous* – Alkinoosz, a phaiákok királya; csodálatos kertjének Homérosz részletes leírását adja az *Odüsszeia* VII. énekében.
- Herodes Atticus* – (101–177), számos épületet, kertet építtetett Itáliában és Rómában.
- Marcus Tullius Cicero* – utalás a híres villájára, a Tusculaneumra.
- Quintus Horatius Flaccus* – (i. e. 65–i. e. 8), utalás tiburi (tivoli) villájára és kertjére
- Caius Valerius Catullus* – (i. e. 84 körül–i. e. 54), villáját a Garda-tó partján feltételezik
- Lucius Licinus Lucullus* – (i. e. 109–i. e. 59–56), utalás tusculumi villájára
- Trajanus Marcus Ulpianus* – (53–117), 98 és 117 között római császár
- Publius Aelius Hadrianus* – (76–138), 117 és 138 között római császár
- Ifjabb Plinius* – Caius Plinius Caecilius Secundus (61–112), római író, levélgyűjteménye maradt fenn.
- Nero* – (37–68), 54-től 68-ig római császár
- Michel de Montaigne* – (1533–1592), francia filozófus és esszéíró
- Lenotre* – André Le Nôtre (1613–1700), francia királyi kertész, kertművész, a francia kerttípus megteremtője. 1649-től a Tuileriák főkertésze, és XIV. Lajos rá bízta a versailles-i park megtervezését is.
- Henry Wise* – (1653–1738), angol kertépítész
- Brooke* – Az említett mű: Edward Adweno Brooke (1821–1910): *The Gardens of England*, London, T. McLean, 1857.
- Francis Bacon* – (1561–1626), angol filozófus. A kertről felállított szabályait a következő műve tartalmazza (a francia szöveg megadja a címet, a német és magyar szöveg nem): *Sermones Fideles: Ethici, Politici, Oeconomici*, 1644. Magyarul: *A kertekről*, in: Francis Bacon: *Esszék*, Ford. Julow Viktor, Budapest, Európa, 1987, 202–211.
- John Milton* – (1608–1674) angol költő, az utalás az *Elveszett Paradicsom* (1667) című eposzára történik.
- Charles Rivière Dufresny* – 18. századi író és kerttervező
- William Kent* – (1685 körül–1748), angol építészmérnök és kerttervező
- Henry Thomas Pelham* – (1694–1754), whig párti politikus, 1743-tól Anglia miniszterelnöke
- Duhalde* – Jean-Baptiste du Halde (1674–1743), jezsuita tudós, a jezsuita misszionáriusok beszámolóí alapján állította össze művét többek között Kínáról: *Description géographique, historique, chronologique, politique, et physique de l'empire de la Chine et de la Tartarie chinoise, enrichie des cartes générales et particulières de ces pays, de la carte générale et des cartes*

- particulieres du Thibet, & de la Corée; & ornée d'un grand nombre de figures & de vignettes gravées en tailedouce*, La Haye, 1736.
- Engelbrecht Kämpfer* – (1651–1716), német orvos, természettudós és utazó, bejárta többek között Oroszországot, Perzsiát, Indiát, Japánt. A Japánról szóló művét halála után előbb angolul adták ki 1727-ben (*The History of Japan*). 1729-ben jelent meg a munka franciául és hollandul, 1777–1779-ben németül.
- Jean Denis Attiret* – (1702–1768), 1737-től francia jezsuita misszionárius volt Kínában, a császár udvari festőjeként maradhatott ott.
- William Chambers* – (1723–1796), skót építészmérnök, Kínában is többször utazott. 1768-ban a brit királyi akadémia alapításában kulcsszerepe volt. Itt említett munkája: *Designs of Chinese buildings, furniture, dresses, machines, and utensils, to which is annexed a description of their temples, houses, gardens...*, London, 1757.
- Thomas Whately* – (1726–1772), angol író és politikus. Az *Observations on Modern Gardening, illustrated by descriptions* című munkája Londonban jelent meg 1770-ben.
- Christian Cay Lorenz Hirschfeld* – (1742–1792), a szakirodalom „kertteoretikusként” emlegeti, egyébként filozófia- és esztétikatanára volt a kiel egyetemnek. A kertművészetről (*Theorie der Gartenkunst*) két munkája jelent meg: az egyik 1775 és 1777 között, a másik, öt kötetben 1779 és 1785 között.
- Johann Heinrich Brandt* – (1740–1783), német festő és rézmetsző
- Lord Grenville* – A Grenville-birtok parkját generációkon keresztül építették, nem tudni pontosan, melyik családtagra utal a szöveg. Lehetséges, hogy I. Richardra (1675–1749), II. Richardra (1711–1779) vagy George-Nugentre (1753–1803).
- Radziwill hercegnő* – Helena Radziwiłł (1753–1821), Nieborówban rendeztette be árkdiai kertjét.
- Pückler-Muskau* – Hermann Ludwig Heinrich von Pückler-Muskau (1785–1871), porosz herceg, világutazó, kertművész, író. Itt említett munkája: *Andeutungen über Landschaftsgärtnerei, verbunden mit der Beschreibung ihrer praktischen Anwendung in Muskau*, J. B. Hirschfeld, Leipzig, 1834.
- Rudolph Siebeck* – (1812–1878), Ausztriában tevékenykedő német kertmérnök. Ő tervezte az 1860-as években többek között a bécsi városi parkot, az Esterházy-parkot és a Ringstrassét. Zágrábban is működött. Több könyve is megjelent a kertművészeti témában, itt említett műve: *Die Elemente der Landschafts-Gartenkunst in einem Plane dargestellt und durch die bestimmenden Motive erläutert: ein Leitfaden zum Studium für Gärtner und kunstsinnige Laien*, Colorirte Ausgabe, Schrag, Leipzig, 1861.
- Fuhlke [Jühlke]* – A nevet a francia szöveg nyomán a német fordítás is rosszul írja, a magyar fordító pedig félreolvassa. Helyesen: Johann Bernhard Ferdinand Jühlke (1815–1893), német kertművész. Számos könyve jelent meg a kertművészet oktatásának és művelésének témájában. Itt hivatkozott munkája: *Mittheilungen über einige Gärten des Oesterreichischen Kaiserstaates*, Hamburg, Kittler, 1861.
- Repton testvérek* – John Adey Repton (1775–1860) és George Stanley Repton (megh. 1858), mindketten építész- és kertmérnökök voltak. Atyjuk, Humphry Repton (1752–1818) ugyancsak híres parktervező, John Nash munkatársa volt.
- London* – A francia eredeti szövegben Loudon alakban szerepel, s így nem az 1640 körül született George Loudon kerttervezőről van szó, hanem a skót John Claudius Loudonról (1783–1843), botanikusról és kertművészlől. A név, akárcsak Jühlke esetében, félreolvasás eredménye.

George Kennedy – angol kerttervező a 19. század közepén, a bowoodi park olasz stílusú részének megalkotója 1851-ben.
John Nash – (1752–1835), angol építész- és kertmérnök
Peter Joseph Lenné – (1789–1866), porosz klasszicista stílusú kertművész
Johann Heinrich Gustav Meyer – (1816–1877), kertmérnök, Berlin főkertésze
Eisgrub – ma a Csehországhoz tartozó Lednice
Rudolf Kinsky herceg – (1802–1836), cseh származású arisztokrata, az 1830-as évek elején Prága környékén impozáns parkot hozott létre.
Jean-Charles Alphand – (1817–1891), francia mérnök, kerttervező, többek között a Champs-Élysées parkjainak tervezője
Buhler – A Bühler fivérekről van szó: Denis (1811–1890) és Eugène (1822–1907) Bühler számos neves park és kert tervezője volt egész Franciaországban.
Warée – Több helyütt is említik kerttervező tevékenységét, a keresztnéve azonban nem szerepel a forrásokban.
sydenhami kristálypalota – Ld. az Europa 1864/10. 2. és 1864/18. 7. jegyzetét.
Choulot – Le comte [gróf] Paul de Choulot (1794–1864), francia kertművész, író
Lawson – Az említett kötet szerzője valójában Edward James Ravenscroft: *The Pinetum Britannicum. A Descriptive Account of Hardy Coniferous Trees Cultivated in Great Britain*, és a kiadója: Peter Lawson & Son. Londonban és Edinburghban jelent meg 1863 és 1884 között három kötetben.
Fortune... – Az említett tudósok: Robert Fortune (1813–1880), skót botanikus; Benedikt Roezl (1823–1885), cseh botanikus és utazó; Carl Friedrich Kotschy (1789–1856), vagy fia: Theodor Kotschy (1813–1866), mindketten osztrák botanikusok és kertészek.
Albert herceg – Ld. az Europa 1864/24. 2. jegyzetét.

Jegyzetek a lábjegyzetekhez

kutyácska... – A latin eredetű *kánikula* szó tréfás magyarítása (*canicula* = kiskutya); egyben utalás Csokonai Vitéz Mihály *A hévség* című versének első két sorára: „Az égető kutyácska / A zöld mezőt aszalta”. A versre nem sokkal korábban ugyanilyen módon utal Bartalus István a Koszorúban, amikor 1864. július elején a Nemzeti Színház jún. 23-i előadásáról közöl beszámolót: "A második előadással a közönség már egészen megtöltötte a színházat, mi szokatlan jelenség nyári időben, midőn Csokonai *égető kutyácskája* már az ajtó előtt kezdi kiölteni nyelvét." (Ko II/II. 1. sz. 1864. júl. 3. 20. old.)

bimbós ház – a vendéglők gyakori elnevezése a 19. században

A szerzőség kérdése – A szerzőség a cikkel kapcsolatban háromféle módon tárgyalandó:

- a) A lábjegyzet az első oldalon „Szerk.” megjelöléssel áll, ez a rövid mondat kétségtől Aranytól származik. (Közli AJÖM XII. 124. 322.)
- b) A két aláíratlan lábjegyzet a szöveghez: aláíratlanságuk folytán a névtelen cikkszerzőhöz kötődnek, de származhatnak a szerkesztő Aranytól is, aláíratlanul.
- b) Maga a fordítás nem került be Arany prózai munkái közé, a szakirodalomban nem is merült fel az ő szerzőségéről a gyanú. Szerzőségét azonban több tényező igazolhatja: az Europa mint forrás; az a tény, hogy 1864 augusztusában Arany már nem volt munkatársa (ld. a bevezető tanulmányt), tehát magának kellett az Európából is dolgoznia. Igazolhatja a szerzőségét maga a témaválasztás: Arany érdeklődése a kert és a kertészet iránt közismert; a Városligetben tett sétáiról a kortársak is tudtak, s a lábjegyzetek közül az egyik éppen a Városliget rendezéséről szól. A cikk bevezető szövegében a Ko környezetéhez (kulturális lap) és a publikálás idejéhez (nyári időszakhoz) aktualizálja a szöveget – az aktualizálás Arany cikkeinek, fordításainak egyik fontos ismérve. Végül a cikkben belül a nyelvi, mondattani megoldások többsége szintén rá vall. Mindezeket figyelembe véve Arany szerzőségét elfogadhatjuk. Ebben

az esetben az első oldalon a szerkesztőként jegyzett kommentárt a „kánikula” tréfás magyarításához szerkesztői játéknak tekinthetjük.

1864/31. 9.

Zwei neue Opern – *Két új opera*, Europa 1864/31, júl. 22. Chronik, Theater, 482. h.

A német cikk tartalma és fordítása – Ld. az Europa 1864/31. 5. tételnél.

Magyarázatok a német szöveghez

Anton Grigorjevics Rubinstein – (1829–1894), oroszországi zeneszerző, karmester. Hartmann-nal együtt a *Rosvita* című operán dolgoztak, azonban a tudósítással ellentétben ez sosem készült el.

Moritz Hartmann – (1821–1872), osztrák író, újságíró, 1860-tól a genfi egyetem irodalomtanára

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/5, júl. 31. Vegyes, 119: *Balfe új operát végzett be...* A glossza első bekezdésének fordítása, kiegészítéssel. A „tehetséges német író” minősítés az Europa szövegében nincs benne. A Ko együtt közli a hírt az Europa 1864/31. 5. szövegével, Arany a két tudósítást egy glosszába olvasztja össze. A magyar szöveget ld. az Europa 1864/31. 5. tételnél.

A szerzőség kérdése – A szöveg maga nem, de az összeolvasztás eljárása Aranyra utal.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/32.

1864/32. 1. Räuberthum und Räuberleben in Ungarn, Europa 1864/32, júl. 29. 1027–1034. h.; az 1029. hasáb utolsó előtti bekezdésében aláhúzás grafittal; az 1031. h. második bekezdésében aláhúzás grafittal; az 1032. hasáb második bekezdésében két sor kijelölése csúcsos zárójellel a jobb margón, grafittal.

	<p style="text-align: center;">Räuberthum und Räuberleben in Ungarn</p> <p>Daß in Ungarn die Räuberromantik florirte und noch florirt, nachdem sie im übrigen Europa mit Hülfe des prosaischen Galgens und Henkerswertes vernichtend kritisirt wurde, ist männiglich bekannt; auch erfährt man aus den Zeitungen, daß Raub und Mord in einigen Gegenden so furchtbar überhand nahmen, daß das Standrecht proclamirt und förmliche Räuberhetzen durch Militär veranstaltet werden mußten. Mitten in Pest ward dem Oberrabbiner am Tage sein Quartier von</p> <p>[1028]</p> <p>Räubern ausgeräumt, und er mußte schweigend im Nebenzimmer zusehen. Der gefeierte Landtagsabgeordnete und frühere Justizminister Deak wurde sammt seinem Schwager ausgeplündert, Geld und Uhren ihnen genommen, indem man ihnen Doppelgewehre entgegenhielt und dann auf ihrem eignen Wagen davonfuhr. Dieses Raubwesen sowie die sich mehrenden betrügerischen Bankerotte beweisen, daß ein großer Theil der Bewohner Ungarns auf einer tiefen Stufe moralischer Bildung</p> <p>[1029]</p> <p>steht; wenn man aber die Ursachen solcher Erscheinungen aufsucht, wird man diese nicht nur begreiflich finden, sondern auch das Urtheil über unsere abnormen Rechtszustände mildern.</p>	
--	--	--

	<p>Das Räuberleben gehört gewissermaßen mit zu den historischen Rechten oder wenigstens zu den halb für Recht erkannten Gewohnheiten des Volkes; weshalb man in Ungarn nicht jenen moralischen Widerwillen gegen die Räuber zeigt, wie es in andern Ländern geschieht, sondern das Räuberhandwerk als eine Nothwehr und als eine Lebensweise betrachtet, welche großen Muth, List, Verwegenheit und Todesverachtung voraussetzt. Man idealisirt den Räuber gern zum Helden, macht ihn zu einem Karl Moor, der den Reichen ausplündert, um den Armen beschenken zu können, welcher den Gewaltigen, eigenmächtig Herrschenden in Furcht setzt, an ihm Rache nimmt für die tyrannische Gewalt, welche er ausübt, und die persönliche Freiheit gegen ungerechte Machthaber vertheidigt.</p> <p>Fast unter jedem seiner Könige erlebte Ungarn einen Bürgerkrieg, welchen Adelsparteien mit einander führten, und die vorzugsweise in der Verheerung und Plünderung der Güter bestanden, welche der Gegenpartei gehörten. Adel und Volk verloren dabei die Achtung vor dem Gesetz, die Scheu vor offener Gewalt, denn jede Partei meinte in ihrem Recht zu sein. Die Führer der Adelsparteien vollführten gewissermaßen im Großen, was der Räuber jetzt im Kleinen thut; sie traten bewaffnet gegen einen Rechtszustand auf, den sie für ungesetzlich hielten, oder der ihnen unbequem ward. Diese Denkweise des Volkes befestigte sich noch mehr in den langen Kriegen gegen Türken und Oesterreicher.</p> <p>Der Türke nahm das Land mit Gewalt, stürzte dessen Rechtsordnung, legte willkürlich Steuern und Zehnten auf, erlaubte sich Raub und Gewaltthat, und war als National- und Religionsfeind verhaßt, obschon eine Adels- und Bischofs- partei zu ihm hielt. Dem patriotischen, muthigen Ungarn ward aber diese Unterdrückung seiner Nationalität unerträglich; freiwillig trat er aus einer gesellschaftlichen Ordnung aus, welche er für gesetzwidrig hielt, ward Räuber und führte einen Guerillakrieg gegen den Nationalfeind. Dem Volk erschien er natürlich als ein Held, ein Vertheidiger der Nation und des vaterländischen Rechtes; es unterstützte, pflegte und verbarg ihn vor seinen Verfolgern, feierte seine Thaten in Liedern und darin that es Recht. Denn der Räuber allein war im Lande der freie, unabhängige Mann, der den Muth hatte, sein Recht gegen Uebermacht zu vertheidigen. Aehnliche Verhältnisse entwickelten sich in den slavischen und halbwallachischen Provinzen des Türkenreiches; bei den Serben ward der Haiduk, bei den Hellenen der Klephthe Nationalheld, dessen Thaten Volkslieder priesen. Der Magyar nannte seinen Volksvertheidiger <u>Betyar</u> d. h. <u>armer Bursche</u>; später hieß er auch Pußtensohn, jetzt enthält dieses Wort den Ausdruck moralischen Abscheus, und ist gleichbedeutend etwa einem verworfenen Menschen.</p> <p>Der Betyar der Gegenwart ist in der That eine Ausartung seiner Vorfahren, welche auch gegen Oesterreich kämpften, als die Türken vertrieben worden und das siegreiche Oesterreich die ungarische Verfassung antastete und wiederholt zu beseitigen</p>	<p>[aláhúzás grafittal]</p>
--	--	---------------------------------

	<p>suchte. Vergriff sich Oesterreich an der Verfassung, so war der [1030] bewaffnete Widerstand nach ungarischem Gesetz ein berechtigter. Mißglückte derselbe oder wurde er gar nicht versucht, so unternahmen ihn einzelne Abenteurer, oder solche, welche sich durch Flucht vor den Gesetzen retten mußten. Sie entzogen sich der Herrschaft der Fremden, dem Kriegsdienste, dem Richterspruche etc., um freie Magyaren zu bleiben, begannen einen Krieg mit Polizei und Behörden, begehrten von Bauer nur Herberge, Speise und Pferde, welche gern gegeben wurden, und blieben populäre Helden. Als die letzte Revolution in Ungarn niedergeschlagen wurde, setzten viele Soldaten, erbittert über die Niederlage ihrer nationalen Bestrebungen, den Krieg als Räuber fort, um etwaiger Bestrafung zu entgehen. Ja als nach dem italienischen Kriege die sogenannten Freiwilligen heimkehrten, bemerkte man im ganzen Lande zunehmende Unsicherheit, denn als Freiwillige hatten sich Leute anwerben lassen, welche wenig Neigung zur Arbeit besaßen, sondern sich im Kriege ohne Mühe gut zu nähren hofften. Jedes Aufzucken des nationalen Widerstandes der Ungarn gegen Oesterreich ruft ein Aufleben des Räuberthums hervor, da solche, welche sich dem Kriegsdienst und den Gerichten entziehen wollen, zum Räuberhandwerk greifen, um der Fremdherrschaft zu trotzen. Obschon man im Betyaren gegenwärtig nicht mehr den Helden und Vertheidiger nationaler Unabhängigkeit verehrt, so achtet doch das Volk den persönlichen Muth, welcher fremder Gewalt verwegen trotzt, weshalb es nicht jenen tiefen Widerwillen findet, wie er in westeuropäischen Ländern als öffentliche Meinung sich ausspricht. Auch ist das Betyarenthum erst jetzt zu roher Mordlust geworden, welche ihre Opfer ohne Unterschied und oft mit so raffinirter Grausamkeit zu Tode martert, daß jene Ruchlosen auch jeden Rest menschlichen Gefühls verloren zu haben scheinen und thierischer verfahren als das grausamste Raubthier. Bei solcher schauderregenden Rohheit hat freilich alle Romantik ein Ende, und die öffentliche Meinung vernimmt dann mit Beistimmung die Todesurtheile, welche dem Treiben jener Unmenschen ein verdientes Ende setzen.</p> <p>Das Betyarenthum läßt sich nicht bloß historisch und psychologisch erklären, sondern auch geographisch und selbst finanziell. Der Schauplatz desselben sind vorzugsweise die unabsehbaren Flächen der Ebene, welche in jeder Beziehung Sicherheit und hinreichenden Unterhalt gewähren. Die angrenzenden Eichenwälder der Gebirge, besonders des Bakonyers, bieten in ihren Schluchten, Höhlen, urwaldartigen Einöden und pfadlosen Einsamkeiten so viel Schlupfwinkel, daß es selbst einer zahlreichen Militärmacht unmöglich wird, die Räuber dort aufzuspüren; sie kann dieselben höchstens bis an den Waldrand verfolgen, dort ein Tirailleurgefecht unterhalten, welches stets zu ihrem Nachteil auszufallen pflegt, da die Räuber gedeckt hinter Bäumen stehen. Dringen die Soldaten ja in den Wald ein, so theilt sich die Räuberbande und ist im Dunkel des Waldes verschwun-</p>	
--	--	--

	<p>den, in welchem sie jeden Schlupfwinkel kennt. Der Soldat darf es nicht wagen, in die Waldwüste einzudringen, da er sich verirren und den Kugeln der Räuber, welche diese aus verborgenem Hinterhalt entsenden, wehrlos erliegen würde. Die Pußten der Ebenen sind so menschenleer, daß sich der Räuber vor keinem Verräther zu fürchten braucht. Dabei erkennt er bei der wage-[1031]</p> <p>rechten Oberfläche der Ebene meilenweit die Verfolger, das Blitzen der Gewehre, die Form des Tschakos, so daß er sich bei Zeiten bergen kann. Die ausgedehnten Mais- und Getreidefelder, Gräben, Schilfgebüsche, Heuschober, verlassene Scheunen etc. bieten Verstecke in genügender Auswahl. Die Wirthschaftsgebäude der Bauern liegen zerstreut auf ihren Aeckern, von denen das Dorf oft eine halbe Tagereise weit entfernt ist, der vereinzelt wohnende Bauer bleibt wehrlos gegen die Uebermacht der Räuber, die er nicht verrathen darf, denn in diesem Falle würde man ihm nicht nur Haus und Scheune abbrennen, sondern ihn und seine Familie morden. Wie ein Vehmgericht halten die Räuber zusammen, der Ueberlebende rächt blutig den Verrath, welchen man an seinen Kameraden begangen hat. Hieraus ersieht man, daß die Räuberbanden Niederrungarns unfaßbar sind, und meist nur der Zufall sie der verfolgenden Polizei in die Hände liefert.</p> <p>An dem Räuberleben haftet noch immer ein poetischer Reiz, welcher mächtig auf ein Volk einwirkt, bei welchem sich das Streben nach persönlicher Ungebundenheit, die Lust an Gefahr und waghalsigen Unternehmungen noch in lebendiger Frische erhalten hat, und welchem die schrankenlose Ebene einen angemessenen Schauplatz ungehemmten Umherschweifens darbietet. Der Betyar muß Muth, kaltblütige Entschlossenheit, scharfen Verstand und unerschöpfliche Phantasie besitzen, welche ihm auch in der verzweifeltsten Lage einen Ausweg zeigt. Dazu kommt noch ein eigenthümlicher Zug des ungarischen Gemüths, welchem <u>ein ergebener Schicksalsglaube innewohnt</u>. Der Betyar achtet das Leben gering; nur die Gefahr hat für ihn Reiz, der stete Kampf gegen die gesellschaftliche Ordnung verleiht ihm die Elasticität des Willens; ohne sie langweilt ihn das Leben mit seiner prosaischen Gesetzlichkeit. Ohne Schrecken vernimmt der Betyar das Todesurtheil, pflegt sich noch in den letzten Stunden der Haft, schreitet mit brennender Cigarre zum Galgen, betrachtet die Menge der Zuschauer als eine Unterhaltung und fühlt sich geschmeichelt, daß er solches Aufsehen macht. Er wußte so, daß der Tod im Kampfe oder am Galgen sein Ende werden muß, daher überrascht er ihn nicht, sondern er nimmt ihn als etwas hin, was sich von selbst versteht. Es helfen demnach die Todesstrafen wenig, und die Unterdrückung des Räuberwesens wird nur durch Herstellung geordneter öffentlicher Zustände möglich.</p> <p>Die Betyaren halten in Schaaren zusammen, von denen jede eine besondere Gegend zum Schauplatz ihrer Raubzüge auswählt. Der Betyar wählt reich gestickte, auffallende</p>	<p>[aláhúzás grafittal]</p>
--	---	---------------------------------

	<p>Kleidung, welche ihm eine romantische Popularität verschafft. Er ist ein verwegener, unermüdlicher Reiter, geübter Schütze, feiner Spion und ausgezeichneter Pfadfinder. Gleich dem Montenegriner reitet er bis an die Zähne bewaffnet auf Raub aus; ein Paar Pistolen und ein langes Messer stecken im Leibgürtel, um die Schultern hängen ein oder zwei Doppelflinten, Stricke zum Knebeln der Ueberfallenen am Sattelknopf. Er kennt jeden Fußpfad, jeden Schlupfwinkel, jede Fischerhütte, jeden Hirtenplatz, jede Furth weit und breit, um sich selbst in finsterner Nacht sicher zurecht zu finden. In einsamen Heuschobern, in verlassenen Scheunen hält er Nachtquartier; auf</p> <p>[1032]</p> <p>einsamer Haideschenke verschmaust er unter Lust und Jubel, bei Wein und Zigeunermusik seine Beute, mit den Hirten der Pußten steht er aus gutem Fuße, da sie ihm als Spione, als Hehler und Gehülfen dienen. Er weiß genau, wenn der Grundherr sein Geld für verkaufte Feldfrüchte erhalten hat und in welchem Schranke er es aufbewahrt; er erfährt, welcher Pfarrer Geld im Hause hat, ob Panduren kommen, um ihn anzugreifen. Von dem Grundherrn entnimmt er das beste Pferd, um sich beritten zu machen, der Andere muß ihm Brod, Speck, Wein und auch wohl einen Zehrpennig und noch dazu Wagen geben, um die Lieferung an Naturalien fortzuschaffen, und die Verwegenheit einiger Räuber geht so weit, daß sie mit Roß und Wagen in ein Dorf oder einen Flecken einrücken, in das Haus eines Begüterten, und sei es der Vorstand des Bezirks, eindringen, es militärisch besetzen und fragen, ob das und das freiwillig ausgeliefert werden wird. Ja es ist vorgekommen, daß solche Herren gerade mit einer großen Gesellschaft bei Tische saßen. Man rief sie heraus oder ging in den Speisesaal, forderte Geld und Lebensmittel, zeigte die Mündung geladener Gewehre, erhielt gewöhnlich ohne Widerstreben das Verlangte und fuhr dann zum Flecken hinaus, ohne daß Jemand den Ueberfall bemerkt hatte oder hatte bemerken wollen.</p> <p>Solche Requisitionen haben etwas Harmloses: man lacht wohl gar die ausgeplünderten aus; auch ist der Gutsherr froh, so leichten Kaufs davon zu kommen. Man findet es so natürlich, daß die armen Burschen essen und trinken wollen, hat Speck, Brod und Wein in solchem Vorrath, daß man den Verlust kaum bemerkt. Würde man sich weigern, so hat man Gewalt zu fürchten; wollte man sich widersetzen oder die Sache anzeigen, so kann man sicher sein, daß Getreideschober und Haus nächstens abbrennen, ja daß man vom lauernden Räuber aus Rache erschossen wird, wenn man sich aufs Feld oder ans Fenster wagt. Diese Contributionen sind so häufig, daß man kaum von ihnen redet und nur ausnahmsweise eine Zeitung von ihnen berichtet. Die komischen Situationen, welche sie mitunter veranlassen, dienen zur Unterhaltung, denn selbst die Betroffenen finden in dieser bescheidenen Plünderung nichts Besonderes. Das überreiche Land kann auch Räuber nähren, ohne einen Mangel zu verspüren.</p>	<p>></p>
--	--	-------------

	<p>Mit der berittenen Polizei lebt der Betyar in Todesfeindschaft. Als diese eine kaiserliche war, konnte sich der Betyar ziemlicher Sicherheit erfreuen, denn die Gensdarmen saßen auf schwerfälligen hochbeinigen Rossen und trugen einen Helm mit blinkendem Messingbeschlag und Messingknopf, den man stundenweit blitzen sah. Dem behenden Pußtenroß war das schwere Dragonerpfund nicht gewachsen, auch verstand der Gensdarm die Landessprache nicht, war als ausländischer Soldat nicht beliebt, erhielt daher auf Erkundigungen selten genügende Auskunft und richtete somit wenig aus. Die ungarische Verwaltung hat das Corps der Panduren wieder hergestellt, herzhafte Burschen, gut beritten und auf abenteuerlichen Kampf ebenso erpicht wie der Betyar. Außerdem ist der Pandur populär, des Landes und der Sprache kundig und wagt um die geringe Löhnung, welche er erhält, täglich Gesundheit und Leben. Der Pandur kennt die Kniffe und Listen, Wege und Schlupfwinkel des Betyaren, überrascht ihn in seinem Versteck und führt mit ihm den gefährlichen Belagerungskrieg. Denn jener sucht sich in einer Scheune oder Tagelöhnerwohnung, worin er sich mitunter mit Gewalt einnistet und ernähren und bewachen läßt, wie in einer Festung Schutz, verrammelt Fenster und Thüren, bricht Schießscharten durch und hält den Feind durch wohlgezielte Schüsse ab. Der Pandur greift nun zur List, droht, verspricht, parlamentirt, schleicht des Nachts heran, nistet sich in einem Stall oder einer Scheune ein, blockirt und beschießt den Feind von hier aus, sucht ihn durch Hunger zur Uebergabe zu zwingen oder benutzt jede Unachtsamkeit zu einem Ueberfall. Tag und Nacht muß der belagerte Betyar wachen, lauschen und zur Gegenwehr bereit sein, bis ihn Ermattung beschleicht, oder der Pandur ihn durch Rauch und Brand in Noth bringt und überwältigt. Auf diese Weise kämpfen in den Niederungen der Ebene Gesetz und Ungebundenheit ihre ritterlichen Fehden aus und erhalten im Volke kriegerischen Muth und Abenteuerlust lebendig.</p> <p>Wo der Betyar zum Raubmörder wird, wie es jetzt häufig geschieht, da man fast in jeder Woche von einem grausenhaften Raubmord hört, bei welchem ganze Familien ausgerottet werden, kommt es mitunter zu Einzelkämpfen, welche ein Roman-dichter nicht schauerlicher ersinnen und ausmalen könnte. Ein wohlbewaffneter Räuberhaufen erscheint vor einer einsamen Mühle oder Försterhause und begehrt unter furchtbaren Drohungen Einlaß. Der Eigenthümer entschließt sich jedoch zur Gegenwehr, und nun beginnt zuerst ein Gewehrfeuer, dann ein Sturm auf die Hausthür. Wird diese erbrochen, so zieht sich der Vertheidiger auf den Boden zurück, bis ihm der Schießbedarf aus-</p> <p>[1033]</p> <p>winkel des Betyaren, überrascht ihn in seinem Versteck und führt mit ihm den gefährlichen Belagerungskrieg. Denn jener sucht sich in einer Scheune oder Tagelöhnerwohnung, worin er sich mitunter mit Gewalt einnistet und ernähren und bewachen läßt, wie in einer Festung Schutz, verrammelt Fenster und Thüren, bricht Schießscharten durch und hält den Feind durch wohlgezielte Schüsse ab. Der Pandur greift nun zur List, droht, verspricht, parlamentirt, schleicht des Nachts heran, nistet sich in einem Stall oder einer Scheune ein, blockirt und beschießt den Feind von hier aus, sucht ihn durch Hunger zur Uebergabe zu zwingen oder benutzt jede Unachtsamkeit zu einem Ueberfall. Tag und Nacht muß der belagerte Betyar wachen, lauschen und zur Gegenwehr bereit sein, bis ihn Ermattung beschleicht, oder der Pandur ihn durch Rauch und Brand in Noth bringt und überwältigt. Auf diese Weise kämpfen in den Niederungen der Ebene Gesetz und Ungebundenheit ihre ritterlichen Fehden aus und erhalten im Volke kriegerischen Muth und Abenteuerlust lebendig.</p> <p>Wo der Betyar zum Raubmörder wird, wie es jetzt häufig geschieht, da man fast in jeder Woche von einem grausenhaften Raubmord hört, bei welchem ganze Familien ausgerottet werden, kommt es mitunter zu Einzelkämpfen, welche ein Roman-dichter nicht schauerlicher ersinnen und ausmalen könnte. Ein wohlbewaffneter Räuberhaufen erscheint vor einer einsamen Mühle oder Försterhause und begehrt unter furchtbaren Drohungen Einlaß. Der Eigenthümer entschließt sich jedoch zur Gegenwehr, und nun beginnt zuerst ein Gewehrfeuer, dann ein Sturm auf die Hausthür. Wird diese erbrochen, so zieht sich der Vertheidiger auf den Boden zurück, bis ihm der Schießbedarf aus-</p> <p>[1034]</p> <p>geht, der Brand ihn herabtreibt, oder grausame Mißhandlungen, die man an seiner Familie begeht, ihn zur Capitulation zwingen. Durch diese rettet er aber selten sein Leben, denn man nimmt an ihm Rache und will durch seinen Tod auch einen Verrath</p>	
--	--	--

	<p>unmöglich machen. Der Gefangene wird standrechtlich behandelt, denn in den Augen der Räuber ist er ein Verbrecher. Man knebelt ihn, führt ihn zu den Leichen der von ihm Erschossenen, läßt ihn niederknien und beten und erschießt ihn zuletzt, nachdem er vielleicht schon grausam mißhandelt und zerfleischt ist. Erliegt er im Kampfe, so nimmt man an seiner Frau, Kindern und Knechten Rache, quält und martert sie auf kannibalische Weise, bis sie ihren Qualen erliegen. Die gemeinste Art dieser Räuber überfällt Wehrlose im Schlafe, erpreßt das Geständniß, wo die Ersparnisse und Kostbarkeiten liegen, und ermordet sie, um nicht verrathen zu werden. Die Frechheit dieser Wegelagerer ist so groß, daß sie sogar des Nachts einsam in der Steppe liegende Eisenbahnstationen aufsuchen, den Train besetzen, ausplündern und die Beamten umbringen. Andere lauern oft dicht vor den Thoren der Städte den Bauern- und Reisewagen auf, wenn Markt ist, um den Verkäufern die Baarschaft abzunehmen. Selbst dicht vor den Thoren Pests und in den Vorstädten trieben sie eine Zeitlang dieses Geschäft, und in gewissen Stadttheilen war es Abends lebensgefährlich, da Mordthaten, Plünderungen und Ertränkungen in der Donau vorkamen, bis die Polizei durch einige erfolgreiche Razzias in Diebesherbergen das Gesindel etwas verscheuchte oder einige erwischte. Pest hat wie Paris und London seine Diebeshöhlen, seine Hehler etc., daß es nur eines Eugen Sue bedürfte, um hinreichenden Stoff zu nervenerschütternden Romanen zu finden.</p>	
<p>1864/32. 2. <i>Drei Denkmäler französischer Berühmtheiten</i>, Europa 1864/32, jül. 29. Chronik, Bildende Kunst, 494. h.; a 2. sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés piros ceruzával.</p>		
	<p><i>Drei Denkmäler französischer Berühmtheiten.</i> In der Stadt <i>Nîmes</i> wird man dem Bäcker und Naturdichter <i>Jean Réboul</i> ein Monument errichten. Der Erste, der dazu einen reichen Beitrag einsandte, war der Herzog von Chambord, in dankbarer Erinnerung daran, daß der Verstorbene stets treu an der legitimistischen Partei geblieben hat. – <i>Chateaubriand</i>, der berühmte Verfasser der „<i>Atala</i>“, des „<i>Génie du Christianisme</i>“ u. s. w., wird an seiner Geburtsstätte zu <i>St. Malo</i> ein Denkmal erhalten. – Der <i>Frau von Sevigné</i> wird der Kaiser Napoleon in Vichy ein Monument setzen lassen, mit Hinblick darauf, daß diese Schriftstellerin es war, welche in ihren Briefen zuerst auf die Heilquellen genannten Ortes aufmerksam machte.</p>	

Függelék

1864/32. 3. *Ein neuer Roman von Luise Mühlbach*, Europa, 1864/32, jül. 29. Chronik, Literatur, 489. h.

Kaum hat die unermüdliche Verfasserin ihren Roman: „*Erzherzog Johann und seine Zeit*“ vollendet, sowie einen anderen: „*Prinz Eugen und seine Zeit*“ begonnen, und schon setzt sie die Feder bereits zu einem dritten Werke an, welches sie wahrscheinlich zugleich mit dem vorgenannten zum Abschluß bringen wird, so ungefähr, wie man von Napoleon erzählt, er

habe gleichzeitig zwei oder mehrere Briefe dictirt. Der neue Roman betitelt sich: „*Der große Kurfürst und seine Zeit*“ und erscheint bei Hermann Costenoble, nicht bei Otto Janke. „Der erste Theil schildert – dem ausgegebenen Prospect zufolge – das Leben des Kurprinzen, und der lebenswürdige geniale Erbe des brandenburgischen Thrones tritt vor den Leser als der Vielumworbene und Vielgeliebte hin, nach dessen Besitz zwei Prinzessinnen und eine Königin sich sehnen und alle Künste der Koketterie und Intrigue anwenden, um sich den schönen jungen Fürsten zu erobern. Christine von Schweden, Luise Henriette von Oranien und Anna von der Pfalz sind die drei Prinzessinnen, unter denen der Kurprinz zu wählen hat, und Oesterreichs, Schwedens und Hollands Politiker sehen wir im eifrigen Intriguenspiel, Jeder bemüht, die ihm erwünschte Heirath zu Stande zu bringen u. s. w.“

1864/32. 4. *Chamisso's Werke in neuer Auflage*, Europa, 1864/32, jül. 29. Chronik, Literatur, 489. h.

Die Weidmannsche Buchhandlung veranstaltet gegenwärtig eine neue, fünfte Auflage der *Werke Adalbert von Chamisso's*, neu revidirt von Friedrich Palm, Rector des Gymnasiums in Plauen und, soviel wir wissen, Schwiegersohn des verstorbenen Dichters. Unserer Empfehlung bedarf ein Mann wie Chamisso nicht. Sein ganzes Leben, so wohlberechtigt, die Sympathien der Deutschen in Anspruch zu nehmen, spiegelt sich wieder in den poetischen Erzeugnissen. Vieles haben ihm schon seine Freunde und Zeitgenossen gegen seine Methode der dichterischen Darstellung eingewendet, sie haben ihm schon ins Gesicht gesagt, daß er zu sehr nach Effecten strebe, daß er oft „packende“ Wirkungen auf Kosten der Schönheit suche etc. Manches hat auch die kühle Kritik unserer Zeiten an seinem schönen Talente auszusetzen. Aber das Alles hat ihn nicht verhindert, einer von den ausgewählten Lieblingsdichtern unseres Volkes zu werden, denn auch da, wo er gegen die hohen Gesetze der Schönheit, die er selbst so sehr ehrte und zu befolgen suchte, verstoßen hat, da wo falsche Effecte und eine gewisse Sentimentalität zu bemerken sind, ist die Ursache der Fehler eine Eigenthümlichkeit seiner Seele, die der Deutsche liebt, weil sie seinem eigenen Wesen angehört, das liebevolle, weiche, leichterschütterte und über seinen Empfindungen träumerisch brütende Gemüth. In den Fieberträumen vor seinem Tode hat Chamisso Französisch gesprochen und manchmal im Dialekt der [490] Südseeinseln, die er ja auf seiner großen Reise mit besucht hatte; so oft er wach war, redete er Deutsch. Gezählt und gerechnet hat er auch immer in der französischen Sprache, aber in der deutschen hat er geliebt und gedichtet. Chamisso's berühmtestes und originellstes Werk, das für die Kinder seines Freundes Hitzig nieder geschriebene Märchen von Peter Schlemihl, ist im laufenden Jahre gerade ein halbes Jahrhundert alt. Es hat seitdem die Wanderung durch ganz Europa vollendet.

1864/32. 5. *Miltons dramatische Dichtungen*, Europa, 1864/32, jül. 29. Chronik, Literatur, 490. h.

Miltons dramatische Dichtungen, erläutert von Dr. A. Schmidt (Königsberg, Koch). Allgemein geltend ist unter uns wohl die Auffassung des „verlorenen Paradieses“ als eines aus Zeitstimmungen hervorgegangenen Gedichtes, in welchem die verschiedensten Sinnesarten und Bestrebungen der damaligen Gesellschaft ihren Platz in Himmel und Hölle erhielten, und zwar von einem so hohen sittlichen Standpunkte aus, daß er für jede menschliche Gesellschaft maßgebend bleibt. Diese Auffassung bietet unzweifelhaft die beste Handhabe zum Verständniß und Genuß des Werkes und läßt auch erst die Kunst des Dichters im vollen Lichte erscheinen, der auf die wichtigsten Fragen des menschlichen Daseins Antwort giebt, während er absichtslos mit den Gebilden seiner Phantasie beschäftigt scheint. Derselbe praktische Zug in Miltons Poesie tritt nun – wie Dr. A. Schmidt klar und lichtvoll commentirt – auch in den beiden Dramen Comus und Simson hervor, von denen ersteres am Anfang, letzteres am Ende seiner dichterischen Laufbahn entstand, jenes die Gesinnung darlegt, mit welcher der Jüngling sich zu den bevorstehenden schweren Kämpfen seines

Lebens anschickte, dieses die Stimmung, in welcher er aus denselben schied. Man hat beide Werke gewöhnlich nach ihrem dramatischen Inhalt beurtheilt und ihnen darnach eine sehr untergeordnete Stelle angewiesen, da sie in bewegter Handlung und mannigfaltiger Charakterzeichnung nicht ihre Stärke haben. In der Vorrede zum *Simson* verwahrt Milton sich ausdrücklich gegen den Versuch, das Stück auf die Bühne zu bringen, und schwerlich ist dies auch jemals geschehen. Denn es ist weniger für sich ein Drama, als ein lyrischer Nachhall der großen historischen Tragödie der englischen Revolution, in welcher der Dichter selbst eine so hervorragende Rolle gespielt hatte. Beide Stücke, der „*Comus*“ wie der „*Simson*“, müssen in ihrer philosophischen, moralischen und politischen Tendenz erkannt werden, will man sie recht würdigen.

1864/32. 6. Griechische Geschichte in Biographien, Europa, 1864/32, júl. 29. Chronik, Literatur, 490–491. h.

Diese von dem trefflichen *August Henneberger* in Meiningen herausgegebene „*Griechische Geschichte in Biographien*“ (Hildburghausen, Nonne) hat zur einzigen Grundlage die Darstellungen der Alten selbst. Mit anderen Worten: diese Lebens[491]beschreibungen aus der griechischen Geschichte sollten die Bilder der geschilderten griechischen Helden, Staatsmänner und Philosophen in den Linien und Farben zeichnen und ausmalen, wie dieselben in dem Bewußtsein des Alterthums selbst lebten: alle Kritik der Neueren, die hier und da Züge an diesen Bildern verändert oder ganz gelöscht hat, ist grundsätzlich ausgeschlossen geblieben. Die Zweckmäßigkeit eines solchen Verfahrens bei Abfassung eines vor Allem für jugendliche Leser berechneten Buches springt in die Augen. Indem aber die Schilderung unmittelbar an die der alten Autoren sich anschließt, sollte zugleich in jeder einzelnen Lebensbeschreibung der Ton desjenigen Schriftstellers durchklingen, welchem die deutsche Bearbeitung folgte. Hr. Prof. Henneberger ist das so ausgezeichnet gelungen, daß man allsogleich die naive Darstellung Herodots, die inhaltsreiche Kürze des Thucydides, die springende Plutarchs u. s. w. herauskennt. Gegeben werden uns die Biographien von Achilles, Odysseus, Lykurg, Aristodemos, Aristomenes, Solon, Miltiades, Themistokles, Aristides, Perikles, Alcibiades, Sokrates, Xenophon, Epaminondas, Pelopidas, Demosthenes, Alexander und Philopömen. Dieser griechischen Geschichte wird sich aber auch eine römische, von Hennebergers Collegen, Schaubach und Bernhardt, bearbeitet, in Plan und Form treu anschließen.

1864/32. 7. Ein neuer Fund, Europa, 1864/32, júl. 29. Chronik, Bildende Kunst, 493. h.

In *Luzern* wurden kürzlich beim Wegnehmen eines alten Getäfels im Hause Corrazioni Fresken gefunden, welche man dem Pinsel *Hans Holbeins* zuschreibt. Sie stellen dar: den englischen Gruß, die Auferstehung, die Himmelfahrt, Johannes den Täufer, den heiligen Beatus, sowie einen Bischof, der einen Kelch weiht. Die Vermutung, daß Hans Holbein der Maler, gründet sich darauf, daß diese Fresken die Jahreszahl 1523 aufweisen, um welche Zeit der genannte Meister, wie geschichtlich feststeht, mehrere Häuser in Luzern decorirt hat.

1864/32. 8. Bilder der Kronprinzessin von Preußen, Europa, 1864/32, júl. 29. Chronik, Bildende Kunst, 493. h.

Schon bei mehrfachen Gelegenheiten konnten wir des künstlerischen Talentes der Frau Kronprinzessin von Preußen Erwähnung thun. So existirt z. B. von ihr ein Entwurf zum Krönungsbilde, über den sich selbst Professor Menzel sehr lobend ausgesprochen hat und welchen derselbe auch, soviel wir wissen, bei seinem eigenen, vom König bestellten Gemälde nicht unbeachtet ließ. Aus neuester Zeit ist zu berichten, daß die erlauchte Künstlerin von den Waffenthaten des preußischen Heeres am 18. April dieses Jahres sich so sehr begeistert gefühlt hat, daß sie nicht weniger als vier Oelbilder malte, welche sämmtlich Scenen aus der Erstürmung der Düppeler Schanzen darstellen. Sie sind jetzt bei Sachße in

Berlin dem größeren Publicum zugänglich und sollen auch durch den Stich vervielfältigt werden.

1864/32. 9. *Eine Statue des Columbus*, Europa, 1864/32, júl. 29. Chronik, Bildende Kunst, 494. h.

Die Kaiserin Eugenie hat bei dem Bildhauer *Vela*, dem Schöpfer der ihr von italienischen Damen übersandten Gruppe: „Italien und Frankreich“ die kolossale Statue des Columbus bestellt, welche auf einem öffentlichen Platze zu *Paris* errichtet werden soll.

1864/32. 10. *Von der Weltfahrt Eduard Hildebrandts*, Europa, 1864/32, júl. 29. Chronik, Bildende Kunst, 494. h.

Von der Weltfahrt Eduard Hildebrandts erzählt man sich in Berliner Künstlerkreisen viel und mancherlei. Drei Jahre war der Genannte auf fortwährenden Wanderungen und er hat während der Zeit Aegypten, Indien, Japan, China und Californien durchstreift. Die Reisekosten belaufen sich auf etwa 10,000 Thaler. Von der Fülle mitgebrachter Entwürfe giebt die Menge der Aquarellen schon einen Begriff: es sollen sich deren gegen 300 in den Mappen des Zurückgekehrten befinden.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/32. 1.

Räuberthum und Räuberleben in Ungarn – Zsiványvilág és zshiványélet Magyarországon,²³
Europa 1864/32, júl. 29. 1027–1034. h.

Jegyzetek a német szöveghez

Karl Moor – Moor Károly, Friedrich Schiller *Haramiák* (1781) című drámájának hőse
pesti főrabbi – Wolf Meisel (Meisel Farkas Alajos), megh. 1867-ben

Deákot sógorával együtt rabolták ki – Deák Ferencet és sógorát, Oszterhuber-Tarányi Józsefet 1863 tavaszán rabolta ki Hajnal János és bandája, ld. Nagy Ildikó: *Deák Ferenc és a betyárok*, História, 1994/5–6, 18–20. Deák Ferenc az 1863. május 20-i levelében számol be róla Kemény Zsigmondnak, aki a PN-ban tudósít az esetről, de később többen is megírták, például Eötvös Károly (*Deák Ferenc és családja*, Budapest, 1905).

A német cikk fordítása – Miközben Európában, mint ismeretes, a kevésbé költői bitófa és hóhérbárd segítségével megszüntették a garázdaságot, Magyarországon mindig is virágzott, és még most is virágzik a zshiványromantika. A sajtóból látni, hogy a fosztogatás és gyilkolás egyes környékeken annyira elhatalmasodott, hogy a katonai hatóságoknak kellett zshiványüldözést hirdetniük és a katonaság segítségével végbeinniük. A napokban Pest kellős közepén a főrabbit támadták meg a szállásán, [1028] mindenét elvitték, neki pedig szó nélkül, a szomszéd szobából kellett végignéznie a kirárolást. Az ünnepezt országgyűlési képviselőt, volt igazságügy-minisztert, Deákot sógorával együtt rabolták ki, elvették a pénzüket, órájukat, miközben duplacsövű pisztolyt nyomtak a fejükhöz, végül a rablók az ő kocsijukon hajtottak el. A rablások, akárcsak az egyre szaporodó csalások és az ebből következő anyagi csődök arra utalnak, hogy a magyar lakosság nagy részének [1029] igen mélyre süllyedt az erkölcsi állapota. Azonban ha e jelenségek okait keressük, nemcsak érthetőnek fogjuk találni a helyzetet, hanem a mi szigorú intézkedéseink iránt is elnézőbbek leszünk.

²³ A címben és a cikk fordításában a „zshivány” kifejezéssel a német szóhasználat tényleges értelmét, jelentését tükröztük. H. F. K.

A zsványélet bizonyos értelemben hozzátartozik a nemzet történelmi jogaihoz, vagy legalábbis a nép féligmeddig jognak elismert hagyományaihoz, ennek következtében Magyarországon a betyárok iránt nem létezik az a fajta megvetés, mint más országokban. A zsvány mesterséget önvédelemnek és életformának tekintik, mely nagy bátorságot, eszességet, vakmerőséget és halálmegvetést követel. A rablót gyakran hősként idealizálják, mint Karl Moort, aki a gazdagokat kirabolja, hogy a szegényeken segítsen, aki a kiváltságos, önkényeskedő urakat megfélemlíti, bosszút áll rajtuk kegyetlenségükért, és az igazságtalan hatalommal szemben megvédi a saját személyes szabadságát.

A magyarok csaknem minden királyuk alatt átéltek egy polgárháborút, melyet a nemesség pártjai egymás ellen vívtak, és amely abból állt, hogy elpusztították és eltulajdonították az ellenfél birtokát. A nemesség is, a nép is elveszítette eközben a törvény iránti tiszteletét és a nyílt erőszaktól való félelmét, mert minden párt a saját igazságát tekintette érvényesnek. A nemesi pártok vezérei többnyire nagyban cselekedték azt, amit a zsványok kicsiben. Fegyveresen léptek fel a törvénytelennek tekintett, számukra kényelmetlen jogrend ellen. E szemlélet csak megerősödött a nemzetben a törökök és az osztrákok elleni harcok idején.

A törökök erőszakkal vették be az országot, megdöntötték a jogrendszerét, önkényes adókat és tizedeket vetettek ki, raboltak és erőszakoskodtak, így a nép nemzet- és vallásellenes hódítóként gyűlölte őket, noha a nemesség és az egyház egyes csoportjai szövetséget kötöttek velük. A hazafias, bátor magyaroknak azonban a nemzetiség elnyomása elviselhetetlen volt. Sokan léptek ki a törvénytelennek tekintett társadalmi kötelékekből, zsványnak álltak, és gerillaharcot folytattak az ellenséggel. A nép szemében ezek természetesen hősök, a nemzet és a haza jogainak védelmezői voltak. Ellátták, elbújtatták őket üldözőik elől, tetteiket dalokban énekelték meg, így szolgáltatták igazságát. Az országban egyedül a zsvány volt a szabad, független ember, akinek volt bátorsága a hatalommal szemben védekezni. Hasonló viszonyok alakultak ki a török birodalom szláv és hellén tartományaiban. A szerbeknél a hajdukok, az újgörögöknél a klepták voltak a nemzeti hősök, akiknek tetteit népdalok dicsőítették. A magyarok a saját védelmezőiket betyárnak, vagyis szegénylegénynek nevezték [Arany János aláhúzásai]; későbbi nevük a „puszta fia” volt, manapság azonban ez a kifejezés már erkölcsi ítéletet tartalmaz, jelentése azonos a „számkivetett emberrel”.

A mai betyár nem hasonlít már elődeihez, akik a törökök kiűzése után az osztrák hatalom ellen is harcoltak, amikor az a magyar alkotmányt újra semmibe akarta venni. Miután az osztrákok az alkotmányhoz nyúltak, a magyar törvények szerint a fegyveres ellenállás jogszerű volt. Azonban ha az ellenállás nem sikerült, vagy nem is került rá sor, akkor magányos kalandorok jelentek meg, vagy olyanok, akiknek menekülniük kellett a törvény elől. Ezek szembeszegültek az idegen hatalommal, a hadiszolgálattal vagy a bírói ítélettel, hogy szabad magyarok maradhassanak. Háborúskodásban álltak a rendőrséggel, a hatóságokkal, a parasztoktól pedig csak szállást, élelmet és lovat kértek, amit azok szívesen meg is adtak, így népszerű hőökké váltak. A legutóbbi magyar forradalom leverése után a nemzeti törekvések elfojtása miatti keserűség sok honvédet vitt a zsványok közé, ott folytatták a harcot, hogy elkerüljék a büntetést. Az itáliai hadjárat után a hazatérő, ún. önkéntesek miatt szintén az egész országban érezhetővé vált a biztonság megromlása, mert önkéntesnek már eleve azok jelentkeztek, akik menekültek a munkától, és a háborúban fáradtság nélkül reménykedtek bőséges javakhoz jutni. Az osztrákokkal szembeni magyar ellenállás minden egyes felvillanása a zsványélet feléledését vonta maga után, mert mindenki, aki meg akarta úszni a hadiszolgálatot vagy a törvénykezést, beállt zsványnak, így dacolt az idegen hatalommal. Miután a betyárokból ma már nem a hőöket és a nemzeti függetlenség védelmezőit tisztelik, a

köznép a személyes bátorságukat csodálja, mellyel az idegen hatalom ellen fordulnak. Itt nem tapasztalni a betyárságnak azt a fajta megvetését, mint Nyugat-Európa közvéleményében. A betyárok azonban mára már nem többek vérszomjas zsványoknál, akik különbségtétel nélkül szedik áldozataikat, gyakran olyan agyafúrt kegyetlenséggel, hogy néhány elvetemült gyilkosból az emberi érzés utolsó maradványai is hiányozni látszanak, és kegyetlenebbek, mint a legkegyetlenebb vadállatok. Ilyen borzalmas elvetemültség esetében természetesen minden romantika elveszik, és a közvélemény egyre inkább egyetért a halálbüntetéssel, mely az embertelen büntetteknek véget vet.

A betyáréletet azonban nemcsak történetileg és lélektanilag lehet magyarázni, hanem földrajzi, sőt anyagi okokkal is. A betyárélet színhelyei többnyire a beláthatatlan síkságok, melyek biztonságot és elegendő ellátást biztosítanak számukra. A hegyoldalak tölgyerdeiben, különösen a Bakonyban, szintén számos szakadék, barlang, őserdőszerű vadon nyújt megközelíthetetlen búvóhelyet, és még nagyszámú katonasággal sem lehetséges innen a zsványokat kiűzni. A katonaság legfeljebb az erdő széléig üldözheti őket, és itt tűzharcot kezdhet velük, de mindig ő veszít, mert az ellenfél a fák fedezékébe húzódik be. Ha utánuk mennek, a rablóbanda szétoszlik és eltűnik az erdő homályában, ahol minden szegletet jól ismer. A katonaság még csak nem is gondolhat arra, hogy mélyebben behatoljon az erdőbe, mert az ismeretlen helyen eltévedne, ráadásul ki lenne téve a rejtőzködő zsványok golyóinak, és így védtelenül pusztulna el. A pusztaságok olyannyira lakatlanok, hogy a zsványoknak nem kell árulótól tartaniuk. Emellett [1031] a síkságon mérföldekről észrevenni az üldözőket, a fegyverek csillogását és a csákók alakját, így időben kerekét oldhatnak. A kiterjedt kukorica- és gabonaföldek, árkok, nádasok, szénakazlak, elhagyatott pajták elegendő búvóhelyet nyújtanak számukra. A parasztok gazdasági épületei szanaszét állnak a szántóföldeken, melyek a falutól olykor fél napi járóföldre fekszenek. A szórványosan lakó parasztcsaládok ki vannak téve a zsványok kénye-kedvének. Szembeszállni a gazda nem mer velük, mert nemcsak a házát és csüreit gyújtják fel, hanem őt magát és családját is megölik. Mint valami titkos ítélőszék, úgy tart össze a zsványság. A túlélő véresen megbosszulja a társai elleni árulást. Ebből is látható, hogy az alföldi rablóbandák legyőzhetetlenek, és csak a véletlennek köszönhető, ha egyikük-másikuk a rendőrség kezére jut.

A zsványélet a nép körében még erős költői varázssal hódít, a kötöttségek nélküli szabadság eszméje, a veszély vonzereje, a merész tettek iránti vágy még mindig elevenen él, és a vakmerő kalandokhoz a határtalan térségek megfelelő helyszínt nyújtanak. A betyárnak hidegvérű elszántsággal, éles értelemmel és kimeríthetetlen képzelettel kell rendelkeznie ahhoz, hogy a legreménytelenebb helyzetekből is kivágja magát. Ehhez tartozik még egy sajátos vonása a magyar kedélynek, melynek mélyén egyfajta végzethit rejlik [Arany János aláhúzása]. A betyár igen kevésre becsüli az életet; őt csak a veszély vonzza, akaratát csak a társadalmi renddel vívott állandó küzdelem tartja mozgásban; enélkül az élet a maga prózai törvényszerűségeivel unalmas a számára. Rettegés nélkül fogadja a halálos ítéletet, utolsó óráiban is ápolja magát a zárkában, égő szivarral lépked a bitófához, a nézők seregén úgy néz végig, mintha szórakozna, és még hízeleg is neki, hogy ekkora figyelmet kelt. Tudja jól, hogy életének a harcban vagy az akasztófán kell véget érnie, ezért nem lepődik meg, amikor ez bekövetkezik, hanem sorsát magától értetődőnek tekinti. A halálbüntetés ezért nem sokat segít, a betyárélet visszaszorítása csak a közállapotok helyreállításával történhet meg.

A betyárok csapatokba állnak össze, melyek mindegyikének saját rablóterülete van. Általában gazdagon hímzett, feltűnő öltözetet viselnek, mely romantikus külsőt kölcsönöz nekik. Vakmerő és fáradhatatlan lovasok, gyakorlott vadászok, kiváló megfigyelők és kitűnően tudnak tájékozódni. A montenegróiakhoz hasonlóan, állig

felfegyverkezve indulnak rablásra: övükbe két pisztolyt és hosszú kést tűznek, vállukra egy vagy két duplacsövű flintát, a nyeregbe kötéltekercset akasztanak. A betyár minden ösvényt, búvóhelyet, halászkunyhót, legelőt, gázlót ismer a környéken, így még sötét éjjel sem téved el. Elhagyatott szénaboglyákban, pajtákban húzódik meg éjszakára; a csárdában, vígság és ujjongás közepette, bor és cigányzene mellett fogyasztja el a zsákmányát. A pusztai pásztorokkal jó viszonyt tart fenn, mert ezek az ő kémei, orgazdái és segítői. A zsvány pontosan tudja, mikor kapja meg a földesúr a gabonájáért a pénzt, és melyik szekrényében őrzi; értesül róla, melyik pap házában van pénz, és arról is, jönnek-e a pandúrok elfogni őt. A földesúrtól a legjobb lovát veszi el, hogy azon lovagoljon, a másiktól kenyeret, szalonnát, bort, ráadásul némi pénzt kér, és még szekeret is, hogy a természetbeni zsákmányt elszállítsa. Vakmerőségükben egyes zsványok odáig merészkednek, hogy kocsijukkal és lovukkal behajtanak egy-egy faluba vagy kúriára, valamelyik uraság házába. Még ha a törvényhatósági elnök lenne is az, megszállják a házat, és megkérdezik, ezt vagy azt önként nekik adja-e. Az is előfordult, hogy az urak nagy társaságban éppen az asztal körül ültek. A rabló kihívta a gazdát, vagy maga ment be az ebédlőbe, pénzt és ételmezt követelt, miközben kibiztosított fegyvert szegezett neki, majd miután ellenállás nélkül megkapta, amit akart, távozott a birtokról, anélkül, hogy bárki megjegyzést tett volna rá, vagy egyáltalán akart volna megjegyzést tenni az esetre.

Ártatlannak tűnő rekvirációk ezek: a kirabolt emberek gyakran neveltség tárgyává válnak, és a földesúr is boldog, hogy csak ennyiből állt a vásár. Természetesnek veszik, hogy a szegénylegények enni és inni akarnak, szalonnából, kenyérből és borból pedig akkora a készletük, hogy a veszteség alig észlelhető. Ha megtagadnák a követelést, akkor erőszaktól kellene tartaniuk; ha ellenállnának vagy feljelentést tennének, akkor biztosak lehetnének benne, hogy a rablók felgyűjtják a házukat és csürein, a ház körül ólálkodva bosszúból rájuk lőnek kinn a szabadban, vagy amikor az ablakban állnak. A sarcolások olyan gyakoriak, hogy már nem is beszélnek róluk, és a lapok is csak ritkán tudósítanak az esetekről. [Arany János kijelölése.] A komikus helyzetek, melyeket olykor megírnak, inkább a szórakoztatás célját szolgálják, mert maguk a károsultak sem tekintik kirablásukat rendkívüli dolognak. A hihetetlenül gazdag ország a rablókat is képes etetni, anélkül, hogy kárát látná.

A lovasrendőrségnek a betyár halálos ellensége. A császári zsandárokkal szemben a betyár viszonylag biztonságban érezheti magát, mert azok hosszúlábú, nehézkes lovakkal közlekednek, rézzel bevont sisakot és rézgombokat viselnek, melyeknek csillogása messziről látszik. A fürgé pusztai lovaknak a nehéz dragonyos ló nem ér a nyomába, a zsandár pedig nem ismeri az ország nyelvét, idegen katonaként a lakosság nem kedveli, és kérdezősködésére ritkán kap kielégítő választ. A magyar közigazgatás ezért újra felállította a pandúrrendszert. E csapatok derék legényekből állnak, jól lovagolnak, és éppolyan kalandvágyók, mint a betyárok. A pandúrokat ráadásul a nép szereti, ismerik az országot és a nyelvet, és csekély zsoldért az egészségüket, sőt az életüket is naponta kockára teszik. A pandúr ismeri a betyár fortélyait és cseleit, útvonalaikat és rejtekhelyeit [1033], rajtaüt a búvóhelyén, és kemény harcot vív vele. A betyár ugyanis pajtákban vagy a béresek házaiban keres menedéket, ahová erőszakkal telepszik be, mint egy erődbe, kényszerítve a gazdát, hogy etesse és örködjön neki. Bereteszeli az ablakokat és az ajtókat, lőréseket tör, és az ellenséget jól célzott lövésekkel tartja távol. A pandúr ilyenkor cselhez folyamodik, fenyeget, ígéretet, tárgyal, éjjel ólálkodik, beveti magát egy istállóba vagy egy szénakazalba és útját állja a betyárnak. Olykor lelövi, máskor kiéhezteti, úgy kényszeríti megadásra, vagy várja, hogy egy óvatlan pillanatban megtámadhassa. A kiszemelt betyárnak éjjel-nappal figyelnie, fülelnie kell, harcra készen kell állnia, míg a fáradság erőt nem vesz rajta, vagy amíg a pandúr tűz és füst segítségével elő nem

kényszeríti és le nem győzi. Ilyen módon vívja egymással az Alföld mélyén a törvény és törvénytelenység a maga háborúját, fenntartva a népben a háborús hangulatot és a kalandvágyat.

Ahol a betyár rablógyilkossá válik, ami mostanában gyakran megesik, ott szinte hetente lehet szörnyű gyilkosságokról hallani, amikor egész családokat irtanak ki, miközben olyan harcok folynak, amilyeneket egyetlen regényíró sem tudna kitalálni és lefesteni. Egy jól felfegyverzett rablóbanda megjelenik egy magányos malom vagy erdészház előtt, és szörnyű fenyegetés mellett bebocsátást követel. Amikor a tulajdonos ellenállásra határozza el magát, előbb tűzharc következik, majd a rablók megrohamozzák az ajtót. Ha sikerül betörniük, a ház védelmezője visszahúzódik, úgy védekezik tovább, amíg a löfegyvere ki nem fogy, [1034] amíg a tűz ki nem kényszeríti, vagy amíg a családja ellen elkövetett kegyetlenkedések megadásra nem készítetik. Ezzel azonban ritkán menti meg még a pusztá életét is, mert a rablók bosszút állnak rajta, vagy pedig azt akarják megakadályozni, hogy feljelentést tegyen. A foglyok megölését a rablógyilkosok jogosnak tekintik, mert az ő szemükben gonosztevőnek számítanak. Megkötözik, elvezetik őket a korábban megölt áldozatok holttestéhez, térdre és imára kényszerítik, majd végül lelövik, miután gyakran előbb megkínózzák és megcsónkítják őket. Ha a gazda elesik a harc során, akkor a családján, a feleségén, a gyermekein és a cselédein állnak bosszút, embertelen módon megkínózva őket, míg bele nem hálnak kínjaikba. A rablók a leggyakrabban álmukban lepik meg a védtelen családokat, kicsikarják belőlük, hol tartják a pénzüket és értékeiket, majd megölik őket, hogy ne maradjanak utánuk tanúk. Az útonállóknak olykor annyira vakmerők, hogy éjjel egyedül is felkeresik a sztyeppéken felépített vasútállomásokat, elfoglalják és kirabolják a vonatokat, az alkalmazottakat pedig megölik. Mások a városok körül lesik vásárok idején a parasztok szekereit és a postakocsikat, hogy a kereskedőktől elszedjék a pénzüket. Még Pest környékén és a külvárosokban is működtek egy ideig, úgyhogy egyes városrészekben éjjel életveszélyes volt közlekedni, mert rendszeresen előfordultak a gyilkosságok, rablások és Dunába fojtások, mígnem a rendőrség néhány sikeres razzia folytán a csőcseléket elriasztotta, egyeseket pedig elkapott közülük. Akárcsak Párizsban és Londonban, Pestnek is megvannak a maga bűnbarlangjai, orgazdái, úgyhogy csak egy Eugène Sue-re lenne szükség, aki elegendő anyagot találna itt az idegborzongató regényeihez.

Az Arany által kijelölt részek

A magyarok a saját védelmezőiket betyárnak, vagyis szegénylegénynek nevezték – Az aláhúzás feltehetően a szóhasználatra vonatkozik. A német cikk összemosza a „hajdú”, a „szegénylegény”, a „betyár”, a „zsivány”, a „rablógyilkos” jelentését. A szöveg fordításakor megőriztük a német szóhasználatot („armer Bursche = szegénylegény; „betyar” = betyár; „Räuber” = zsivány, rabló), hogy láthatóvá váljanak a cikk tévedései, illetve értelmezhetővé váljanak Arany megjegyzései.

A magyar „betyár” nem azonos sem a szláv szabadcsapatok „hajduk”-jával, sem a magyar hajdúval. Különbséget tesz köztük Arany is, amikor az ősi szabadság és jog védelmezőjének nem a betyárt, hanem a hajdút tekinti:

„Beállottam a Bocskai-csapatba,
Ez az igaz magyar hajdúk csapatja,
Ez az ősi vitézségnek virága:
Ide, kinek a szabadság derága!”

(*Beállottam*, 1849)

A „betyár” szó a korabeli nézetek, például Vámbéry Ármán szerint, perzsa eredetű: *bekiar*, *bikiar* = suhanc, dologtalan legény (*Magyar- és török-tatár szógyezések*, NyK VIII. 1870, 109–189, itt: 187).

Más nézetek szerint török eredetű szó. Repiczky János: *Nyelvészeti észrevételek Jerney János Parthiájára* című írása szerint a szó „a töröknek a keresztyénre alkalmazott: *bedkjár* = gonosztevő csúfolása” (Uj Magyar Muzeum, szerk. Toldy Ferenc, 1851. II. k. II. rész, 235–241, itt: 237).

A CzF 1862-ben kiadott első kötete többféle jelentését sorolja fel:

„E szót különféle értelemben használja a nyelvszokás. 1) Alföldön: szolgálton kívül csapongó, leginkább nőtelen, csavargó legény, ki holmi csínyokra, lopásokra hajlandó. Ily értelemben használja a pesti köznép is. 2) Hegyalja vidékén falusi ember, legény, ki napszámos munkára a városokba szokott *bejárni*, s magaviseletében városi fölműveltséget szeret mutogatni. 3) Alsó Duna mentében hajóhúzó emberek, legények, kik a vontatólovak hiányát pótolják. 4) A Dunán túli felsőbb megyékben, nevezetesen Komáromban, Győrben, pusztai nőtlen cselédek, kiknek lakása *betyárház*, *betyárszoba*, különböztetésül a béresházban lakó nős béresektől. 5) Göcsejben, rideg legény, ki valamicskét szerezvén magának, a rendes szolgálatot abbahagyta, napi bérben jár dolgoztatni, függetlenségben él, s azért valamit tart maga fölül. Országszerte megegyező értelemben oly férfi, kivált legény, ki erkölcsaire nézve nyers, beszédében, járásában, magaviseletében némi faragatlan negédet, hegykeséget, durva, aljas nyalkaságot fitogtat, s a finomabb életmód és társalgás szabályait igazi műveltség hiányában ferdén követi.”

Arany és Petőfi az 1840-es években keletkezett versekben leginkább az 1. jelentésében használja a „betyár” kifejezést: szabad, független, lólopásra, bűnözésre is hajlamos legényt ért alatta, aki azonban a körülményekből kifolyólag jutott erre a sorsra. A betyár náluk ebben az időszakban jó hazafi is, javulásra kész fiatal legény. Aranynál a betyár alakjához ld. a következő verseket 1849-ből: *Rózsa Sándor*; *Rásüt az esthajnal...*; *Én vagyok az anyám átka...*; *A betyár*. Arany azokat az erőszakos, rabló és gyilkoló útonállókat, bűnözőket, akikről a német cikkíró az első és az utolsó bekezdésekben beszél, a „zsivány” szóval jelöli.

Ehhez tartozik még egy sajátos vonása a magyar kedélynek, melynek mélyén egyfajta végzetthit rejlik – Az aláhúzás feltehetően azt az állítást kifogásolja, hogy a betyárok/zsiványok világlátása az egész magyar nemzetre, mintegy nemzeti karakterjegyként lenne kiterjeszthető.

A sarcolások olyan gyakoriak, hogy már nem is beszélnek róluk, és a lapok is csak kivételesen tudósítanak egy-egy esetről. – A mondat azt sugallja, hogy a magyar társadalom, a nyilvánosság, a sajtó természetes állapotnak tekinti, egyfajta beletörődéssel fogadja vagy akár igazolja a helyzetet. Az aláhúzás feltehetően ezt a szemléletet cáfolja.

A Ko közlése – II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143: *A magyar „zsiványok” híre csak nem akar kiveszni...* A cikket Arany nem fordítja le, hanem rövid glosszában ismerteti és kommentálja. Bár hasonló értelmű kifogást fogalmaz meg a cikkel szemben, mint amilyent az aláhúzások sugallnak, a szövegből a Koszorúba végül nem azokat a mondatokat emelte át, amelyeket az Európában kijelölt.

A Ko szövege:

„A magyar »zsiványok« híre csak nem akar kiveszni a német irodalomból. A lipcsei »Európa« mely »Rajzok Magyarországból« cím alatt sok jó akarattal, de szinte annyi tévedéssel irt cikksort ada közelebb, most »Rablóélet Magyarországon« című fejezetben emlékezik meg rólunk. Azzal menti különösen ez állapotot, hogy a zsiványélet némileg a magyar nép *historiai jogaihoz*, vagy legalább félig jognak elismert szokásaihoz tartozik. Köszönjük az ily prókátorkodást!”

Jegyzetek a magyar szöveghez

Rajzok Magyarországból – Az Europa magyar tárgyú cikksorozatáról és Arany reakcióiról ld. az Europa 1864/15. 1. jegyzetét.

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 478. 151 Arany Jánosénak tekinti a glosszát. A cikkben tett jelölések, valamint a glossza felépítése, kommentáló zárása megerősíti a feltevést, és egyértelművé teszi Arany szerzőségét.

1864/32. 2.

Drei Denkmäler französischer Berühmtheiten – Három francia híresség emlékműve, Europa 1864/32, júl. 29. Chronik, Bildende Kunst, 494. h.

A német cikk fordítása – Nîmes városában a pékköltőnek, Jean Réboulnak emlékművet állítottak. Az első, aki nagyobb összeget küldött e célra, Chambord hercege volt, mert nem felede, hogy az elhunyt költő hűséges támogatója volt a legitimista pártnak. – *Atala, A kereszténység szelleme* stb. ismert írójának, Chateaubriand-nak szülővárosa, Saint-Malo állított emlékművet. – Madam de Sevignének Vichyben Napóleon császár állíttatott szobrot, tekintettel arra, hogy a város gyógyforrására ő hívta fel először a figyelmet leveleiben.

Magyarázatok a német szöveghez

Jean Réboul – (1796–1864), francia költő, aki pékmesterként írta műveit. Arany korábban kétszer is foglalkozott vele, a nekrológját is lefordította az Európából. Ld. az Europa 1864/25. 3. jegyzetét.

Chambord herceg – Henri Charles Ferdinand Marie Dieudonné d'Artois (1820–1883). Az 1820-ban meggyilkolt Berry herceg fia (Berry hercegről ld. Europa 1863/27. 1; 1864/16. 4). Ő volt a francia Bourbon-ág utolsó férfitagja, a legitimisták V. Henrik néven ismerték el királynak, noha soha nem koronázták meg. 1836-tól az Artois grófja címet is viselte.

François-René de Chateaubriand – (1768–1848), francia romantikus író, költő, ld. az Europa 1863/27. 1. jegyzetét.

Frau von Sevigné – Marie de Rabutin-Chantal, Marquise de Sévigné (1626–1696), francia arisztokrata írónő, levelezését irodalmi műnek tekinti az utókor.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a Réboulra vonatkozó bekezdés mellett áll, követve azt a gyakorlatot, hogy a szerzőket és eseményeket, melyekről Arany korábban tudósított, később is figyelemmel kísérte.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1864/32. 3.

Ein neuer Roman von Luise Mühlbach – Új regény Luise Mühlbachtól, Europa, 1864/32, júl. 29. Chronik, Literatur, 489. h.

A német cikk fordítása – A fáradhatatlan írónő, Luise Mühlbach alig fejezte be regényét: *Erzherzog Johann und seine Zeit* [János főherceg és kora], majd a következő művét: *Prinz Eugen und seine Zeit* [Eugen herceg és kora], máris egy harmadik művet kezdett, melyet, úgy tűnik, az előző kettővel együtt fog befejezni, valahogy úgy, ahogyan Napóleonról mesélik, hogy egyidejűleg két vagy több levelet szokott diktálni. Az új regény címe: *Der große Kurfürst und seine Zeit* [A nagy választófejedelem és kora], és nem Otto Janke, hanem Hermann Costenoble fogja kiadni. A hirdetés szerint „az első kötet a brandenburgi trón szeretetre méltó örökösét, a zseniális herceget festi, akit mindenki körülrajong és kedvel, és akinek kegyeiért – a csábítás és intrika minden eszközét bevetve – két hercegisasszony és egy királyné verseng. A svéd Krisztina királynő, az orániai Luise Henriette és Pfalzi Anna a három

hölgy, és az intrikák mögött ott látjuk az osztrák, svéd, holland politikusokat is. Mindegyik arra törekszik, hogy a kíváncsnak tartott házasságot létrehozza stb.”

Magyarázatok a német szöveghez

Luise (Louise) Mühlbach – valódi nevén: Clara Luise Müller, később Mundt (1814–1873), német regényíró. Itt említett művei közül az *Erzherzog Johann und seine Zeit* 4 folyamban, 12 kötetben jelent meg 1859 és 1863 között, Berlinben, Jankénál. A *Prinz Eugen und seine Zeit* című regényt ugyancsak Otto Janke adta ki 1864-ben. A *Der große Kurfürst und seine Zeit* című regényének első kötete, mely a *Der junge Kurfürst* [Az ifjú választófejedelem] alcímet viseli, 1865-ben jelent meg: Leipzig, Hermann Costenoble, 1865.

nagy választófejedelem – I. Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem (1620–1688), 1640-ben lépett trónra. 1646-ban az orániai Luise (Louise) Henriette-et vette nőül. Frigyes Vilmost a „Nagy Választó” melléknévvel illették.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143: *Mühlbach Luiza egyre írja történelmi regényeit...* Az első bekezdés fordítása kihagyással, kommentálással. A magyar glossza – a német szöveghez hasonlóan – az író termékeny, gyors alkotói tempóját emeli ki, kissé ironikus felhanggal, mely egyben a németeknek a népszerű irodalom iránti vonzódására és e művek piaci keresletére is vonatkozik. A Ko korábban is tudósított az írónőről, ld.: Europa 1863/20. 2; 1864/27. 2.

A Ko szövege:

„Mühlbach Luiza egyre írja történelmi regényeit. Alig végezte be a »János főherceg és kora« – »Jenő herceg és kora« cziműeket, már új jelenik meg tőle: »A nagy választó fejedelem és kora.« Boldog német közönség!”

A szerzőség kérdése – E lapszámból az AJÖM XII. kötetébe Németh G. Béla négy egymás utáni glosszát is átvész, és ez alátámaszthatja feltevésünket, hogy a lapszámból Arany János egyedül dolgozott. A Mühlbach Lujzáról szóló hír emellett felépítésében, ironikus zárásában is megfelel azoknak a sajátosságoknak, melyek Arany glosszáira jellemzők.

1864/32. 4.

Chamisso's Werke in neuer Auflage – Chamisso művei új kiadásban, Europa, 1864/32, júl. 29. Chronik, Literatur, 489. h.

A német cikk fordítása – Weidmann könyvkereskedése az ötödik kiadást készíti elő Adalbert von Chamisso műveiből. A szöveget Friedrich Palm, a plaueni gimnázium rektora gondozta, akiről úgy tudjuk, hogy az elhunyt költő veje. Olyan ember, mint Chamisso, nem szorul ajánlásunkra. Életével megnyerte magának a németek rokonszenvét, és ez tükröződik költészetében is. Sok mindent felrótak neki költői ábrázolásmódjával kapcsolatban már a kortársak és barátok is, olykor egyenesen a szemére vetették, hogy hatásvadász módon alkot, hogy a csillogást a szépség rovására keresi stb. A mai rideg kritika is talál az ő szép tehetségében hibákat. Mindez azonban nem akadályozza meg nemzetünket, hogy kedvelt költőjének tekintse őt. Mert még ott is, ahol a szépnek az általa annyira tisztelt és követett törvényei ellen vétett, ahol hamis hangok és bizonyos érzegősség észlelhetők nála, csupán sajátos lelkének megnyilvánulásáról van szó, melyet a német ember annyira szeret, mert saját hangjához, kedves, lágy, könnyen meghatódó és az érzelmei felett álmódzva merengő kedélyéhez tartozik hozzá. Lázálmában halála előtt Chamisso franciául beszélt, olykor csendes-óceáni dialektusban [490], mert hosszú utazása során ott is járt; amikor magánál volt, németül szólt. Számolni mindig franciául, szeretni és írni azonban németül szokott. Chamisso legismertebb és legeredetibb munkája az a mese volt, amelyet bartája, Hitzig gyermekei számára írt Peter Schlemihlről. E műve az idej

évtől számítva éppen fél évszázada keletkezett. Azóta befejezte vándorlásait Európában.

Magyarázatok a német szöveghez

Adalbert von Chamisso – (1781–1838), francia származású német költő, író, természettudós. 1815-ben csatlakozott Otto von Kotzebue csendes-óceáni expedíciójához, és a hároméves utazás során alaszakai kutatásokat is végzett. Legismertebb műve a Nürnbergben 1814-ben keletkezett *Peter Schlemihl különös története* (magyarra többek között Turóczi-Trostler József fordította).

Johann Friedrich Palm – (1813–1871), német klasszika-filológus és lexikográfus

Julius Eduard Hitzig – (1770–1849), német jogász és író, Chamisso barátja

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143: *Chamissót, a nálunk kevésbé ismert, kevésbé emlegetett költőt...* Rövid, szabad fogalmazású ismertető kommentárral és aktualizálással. A glossza végén a kiemelés részben Chamisso irodalomtörténeti helyére utal (a németeknél nem az elsőrangú költők közé tartozik), másrészt hazai aktualitásokra céloz: talán Petőfi vagy Vörösmarty utóéletére.

A Ko szövege:

„Chamissót, a nálunk kevésbé ismert, kevésbé emlegetett költőt, még folyvást szeretik a németek: közelebb is új kiadása jelenik meg munkáinak. Mi a régiebbekkel nem igen törődünk s 20–30 év untig elég arra, hogy a maguk kora *legjelesbjeit* se olvassa többé a közönség.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 479. 151. Aranynak tulajdonítja a szöveget. A glossza nyelvi sajátosságai megerősítik a feltevést.

1864/32. 5.

Miltons dramatische Dichtungen – Milton drámai költeményei, Europa, 1864/32, júl. 29. Chronik, Literatur, 490. h.

A német cikk fordítása – *Milton drámai költeményei*, dr. A. Schmidt magyarázataival (Königsberg, Koch). Általános nálunk a nézet, hogy az *Elveszett Paradicsom* saját korának viszonyaiból támadt mű, melyben a korabeli társadalom legkülönbözőbb eszméi és törekvései találják meg helyüket a mennyben és a pokolban, azonban olyan magas erkölcsi nézőpontból, hogy minden társadalom számára mértékadó marad. Kétségtelen, hogy ez a kiindulópont kínálja a legjobb lehetőséget a mű megértéséhez és élvezetéhez, és ez világítja meg leginkább a költő egész művészetét, aki látszólag céltalanul festegeti fantáziájának termékeit, miközben az emberi lét legnagyobb kérdéseire ad válaszokat. Mint ahogyan dr. A. Schmidt világosan kifejti, ugyanez a gyakorlatias vonás jellemzi Milton két drámáját, a *Comust* és *A küzdő Sámson* (Samson). [A glossza további részét ld. a Ko közlésénél, szöveghű fordításban.]

Magyarázatok a német szöveghez

John Milton – (1608–1674), angol költő. Az angol forradalomban Oliver Cromwell titkára volt. Az *Elveszett Paradicsom* című eposza 1667-ben keletkezett. A *Comus* című drámai kísérlete 1634-ből származik. *A küzdő Sámson* (*Samson Agonistes*) 1671-ben jelent meg (magyarra ford. Jánosházy György). A német cikk nyomán a magyar fordító is rosszul írja a címet (*Simson*).

Alexander Schmidt – (1816–1887), az angol irodalommal foglalkozó német filológus, Shakespeare-kutató és gimnáziumi tanár.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143: „*Milton drámai költeményei*” most jelentek meg... A glossza második felének fordítása.

A Ko közlése:

„»Milton *drámai költeményei*« most jelentek meg dr. Schmidt magyarázatával. »Comus« és »Simson« [!] az Elveszett paradicsom költőjének két drámai műve. Az első költői pályája kezdetéről való, másik a végéről: amabban az élet nehéz harcaira készülő ifjú érzülete, ebben az élet harczeit odahagyó férfié nyilatkozik. E műveket eddig csupán drámai szempontból szokták megítélni, s igen alárendelt helyre utalák Milton nagy eposzához képest, miután se a cselekvény se a jellemzés nem erős oldaluk. Simson előszavában maga a szerző is tiltakozik, hogy művét valaha megkísértsék színpadra vinni; alig is ha megtörtént valaha. Mert nem annyira dráma, mint lyrai utóhangja az angol forradalom történeti nagy tragédiájának, melyben maga a költő is kitűnő szerepet vitt. Mindkét darabot, a Comust és Simsont, bölcselmi, erkölcsi és politikai irányuk szerint kell felfogni, ha méltányolni akarjuk őket.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 480. 151–152 szerint Arany glosszája. A nyelvi sajátosságok, valamint az a tény, hogy a lapszámból valamennyi glossza Aranyénak bizonyul, megerősíti a feltevést.

1864/32. 6.

Griechische Geschichte in Biographien – Görög történelem életrajzokban, Europa, 1864/32, júl. 29. Chronik, Literatur, 490–491. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

August Henneberger – (1821–1866), német irodalomtörténész, meiningeni gimnáziumi tanár. Foglalkozott könyveiben többek között a régi német irodalommal, a római és görög irodalommal, a kortárs német drámairodalommal.

Friedrich Schaubach – (1827–1884), meiningeni gimnáziumi rektor és lelkész

Bernhardt – Meiningeni gimnáziumi tanár, nem sikerült azonosítani.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143: *Tanfériainkat és ifjusági íróinkat figyelmeztetjük ily című könyvre...* Tömörítő, kihagyásos fordítás kommentárral. A magyar szöveg első mondata a magyarországi olvasónak szánt tájékoztatás és figyelemfelhívás, ily módon a Ko kontextusához történő hozzáigazítás. A terjedős szöveg mondattani és stilisztikai tömörítése mellett a német glossza végén álló két mondat marad ki a Koszorúból. Magyar fordításban: „Olvasható a könyvben életrajz Akhilleuszról, Odüsszeuszról, Lükurgoszról, Arisztodémoszról, Szolónról, Miltiadészről, Themisztoklészről, Arisztidészről, Periklészről, Alkibiadészről, Szókratészről, Xenophónról, Epameinondasról, Pelopidasról, Démoszthenészről, Nagy Sándorról és Philopoemenről. E görög történelmi munka felépítését és elgondolását követve Henneberger tanártársai, Schaubach és Bernhardt a római történelemről terveznek hasonló könyvet írni.”

A magyar szöveg utolsó mondata a beszédmód megváltoztatásával és kommentár hozzáfűzésével adja vissza a német mondatot. A vállalkozás sikere iránti kételkedés tükröződik a Ko kommentárjában. Az eredeti német mondatok így hangzanak: „Miután az ábrázolás szorosan a régi auktorok nyomdokain halad, minden egyes életrajzban annak az írónak a hangneme tükröződik, akit a német feldolgozás követ. Henneberger professzornak ez olyan jól sikerült, hogy egyaránt megtalálni itt Hérodotosz naiv előadásmódját, Thuküdidész tömörítő, kihagyásos stílusát, Plutarkhosz szökdelléseit stb.” A német glosszaíró állítását bizonytalanítja el Arany a feltételes móddal: „Ha ez sikerült...”

A Ko közlése:

„Tanfőrfiainkat és ifjusági íróinkat figyelmeztetjük ily című könyvre: »Hellén történelem, életrajzokban«, mely *Henneberger* Ágosttól most jelent meg Meiningenben. – Célja az, hogy a görög hősök, államférfiak és bölcsek képeit azon színek- s vonásokkal tükrözze vissza, a mint a régiek tudatában éltek, az újabb kritika sokhelyt töröl, átalakító, kiegészítő változtatásait teljesen mellőzve. A rajz nemcsak a tényeket veszi át a régi classicus íróktól, hanem a nyelvet, előadást is: úgyhogy majd Herodot egyszerű naiv előadását használja, majd Thukidides tartalmas rövidségét s Plutarch szökelletes irányát. Ha ez sikerült: igen kellemes könyv lehet; de vajon sikerült-e a német írónak ily chameleoni színjátszás?”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 481. 152 feltételeken tekinti Aranyénak a szöveget. Az Europa ezen lapszámának más átvételei, az átvétel módja, a kommentár, a feldolgozás jellege, az aktualizáló eljárás együttesen megerősíti Arany szerzőségét.

1864/32. 7.

Ein neuer Fund – Egy új felfedezés, Europa, 1864/32, júl. 29. Chronik, Bildende Kunst, 493. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Holbein – A cikkből nem derül ki, hogy itt ifj. Hans Holbeinről van szó (1497–1543). A luzerni Corragioni d’Orelli-házban talált falfestményeket már a korabeli szaklapok sem hozzá kötötték. A Recensionen und Mittheilungen über bildenden Kunst című bécsi képzőművészeti folyóirat például egyenesen cáfolta, hogy bármelyik Holbeintől származnának a képek (1864. szept. 3. 36. sz. 681–682). A cikk névtelen szerzője úgy véli, Holbeinek hatása felismerhető ugyan a freskókon, de a kezük nem. Az apa és két fia (id. és ifj. Hans Holbein, valamint Ambrosius Holbein) 1517 és 1519 között tartózkodott Luzernben, ott valóban részt vettek pl. a Hertenstein-ház kifestésében (a házat 1864-ben lebontották), de 1523-ban már nem voltak a városban. A mai Holbein-irodalom sem az ő művüknek tekinti a freskókat. A Ko korábban is tudósított a Holbeinokkal kapcsolatos leletekről, akkor az apa képeiről volt szó. Ld. az Europa 1864/30. 1. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143: *Luzernben, a Corrazioni ház...* Szövegű fordítás.

A Ko szövege:

„Luzernben, a Corrazioni ház régi falburkolatának lebontásakor, fresco festményeket találtak, melyek *Holbein* János ecsetjétől származtak volna. Következő ábrázolatok vannak ottan: az angyali üdvözlés, a feltámadás, a mennybemenetel, keresztelő János, szent Beatus; meg egy püspök[,] ki poharat [kelyhet] szentel. Holbeinnak azért tulajdonítják, mert 1523. évszám van rajtuk, midőn a nevezett képiró, mint történetileg bizonyos, több házat díszített Luzernben.”

A szerzőség kérdése – Miután e lapszámból Arany minden jel szerint egyedül dolgozott, ezt a fordítást is neki kell tulajdonítanunk, bár az „ottan” szóalak, a feltételes mód e változata („származtak volna”) és a mondat szerkezet nem jellemző Aranyra.

1864/32. 8.

Bilder der Kronprinzessin von Preußen – A porosz királyi hercegnő képei, Europa, 1864/32, júl. 29. Chronik, Bildende Kunst, 493. h.

A német cikk fordítása – Több alkalommal volt módunk a porosz trónörökösnő művészi tehetségéről szót ejteni. Ismeretes például egy vázlata a koronázási ünnepségről,

melyet Menzel professzor is dicsért. Ugyanerről az eseményről a porosz király megrendelésére a professzor maga is festményt készített, és ennek elkészítése során, amennyire tudjuk, nem hagyta figyelmen kívül a trónörökösnő vázlatát. Az újabb idők eseményei közül a porosz sereg április 18-i győzelme Düppelnél annyira fellelkesítette a művésznőt, hogy nem kevesebb mint négy olajfestményt készített a düppeli sáncok bevételéről, s a képek együttesen ábrázolják az eseményt. A műalkotásokat most Sachsénál a nagyközönség megtekintheti, és sokszorosítható metszet is készül róluk.

Magyarázatok a német szöveghez

porosz királyi hercegnő – Victoria Adelaide Mary Louisa (1840–1901), Viktória angol királyné és Albert herceg lánya, III. Frigyes porosz király és német császár felesége. Gyermekkorától ismeretes volt tehetsége a festéshez, több neves mester tanította. A festést Berlinben folytatta, gyakran szerepeltek képei a kiállításokon. Az uralkodópár a képzőművészek pártfogója volt. Pártfogoltjaik közé tartozott többek között Adolf Menzel (1815–1905), porosz akadémiai festő.

düppeli csata – Az 1864-ben zajló porosz–osztrák–dán háború egyik döntő csatája 1864. április 18-án, amikor a porosz seregek legyőzték a dán csapatokat.

Louis Sachse – (1788–1877), berlini litográfus és műkereskedő, kiállítóterme is volt.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143: *A porosz trónörökösné olajfestményei...* Tömörített, kihagyásos tartalomismertetés, Arany lapja lényegében csak a hírtartalmat veszi át.

A Ko szövege:

„A porosz trónörökösné olajfestményei Berlinben nagy figyelmet ébresztenek. Négy belőlük a porosz düppeli dicsőségét ábrázolja, s közszemlére van kitéve Berlinben.”

A szerzőség kérdése – A feltételezés alapján, hogy e lapszámból Arany egyedül dolgozott, a glosszát neki kell tulajdonítanunk.

1864/32. 9.

Eine Statue des Columbus – *Kolumbusz szobra*, Europa, 1864/32, júl. 29. Chronik, Bildende Kunst, 494. h.

A német cikk fordítása – Eugénia császárné Velától, a szobrásztól, aki az olasz hölgyek megrendelésére készítette el a francia császárné számára az *Olaszország és Franciaország* szobrot, most Kolumbusz Kristóf monumentális emlékművét rendelte meg. A szobor Párizs egyik terét fogja díszíteni.

Magyarázatok a német szöveghez

Eugénia császárné – Ld. az Europa 1864/7. 2. és 1864/29. 6. szövegét és jegyzetét. A Ko többször adott hírt róla.

Vincenzo Vela – (1820–1891), svájci szobrász. A Kolumbusz-szobor terve 1867-re, maga a szobor 1870-re készült el.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143: *Eugenia francia császárné roppant Columbus-szobrot...* Fordítás kihagyással.

A Ko szövege:

„Eugenia francia császárné roppant Columbus-szobrot rendelt meg *Vela* szobrásznál, mely Párizs egyik terét fogja díszíteni.”

A szerzőség kérdése – Miután a teljes lapszámot Arany dolgozta fel, így e glossza is az övének tekinthető.

1864/32. 10.

Von der Weltfahrt Eduard Hildebrandts – *Eduard Hildebrandt világgörülí útjáról*, Europa, 1864/32, júl. 29. Chronik, Bildende Kunst, 494. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko szövegénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Eduard Hildebrandt – (1817–1868), német festő. Gyakorlatilag egész pályája során úton volt. Itt említett utazása 1861–1862 során történt.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/6, aug. 7. Vegyes, 143: *Hildebrandt képiró bejárta széles e világot...* Fordítás kihagyással és kommentárral. Elmarad a német szöveg első mondata: „Eduard Hildebrandt világutazásáról a berlini művészi körökben sok mindent beszélnek.” A Ko glosszájában a gondolatjeltől kezdve Arany kommentárja következik.

A Ko szövege:

„Hildebrandt képiró bejárta széles e világot, hogy vázlatokat gyűjtsön albumába. Három évig tartó utazásán, tizezer tallér költséggel, bekóborolta Egyiptomot, Indiát, Chinát, Californiát, s mintegy 300 aquarellt és temérdek vázlatot vitt haza Berlinbe. – Ma már ez is »nagyban megy.« A művész csupa tárgyakért világutra kél, hogy nagykereskedést üzzön velök. Rafael, Tizián idejében a festő tudott teremteni saját lelkéből, s szűk körü tapasztalásaiból nagyot: ma nagyszerű anyaglom mellett is többnyire kicsiség kerül ki.”

Magyarázat a magyar szöveghez

többnyire kicsiség kerül ki – Talán Horatius *Ars Poeticája* 139. sorának parafrázisa: „Parturient montes, nascetur ridiculus mus” – Bede Anna fordításában: „Hegy vajudott, s született egy mókás szürke egérke.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel kihagyásos, tömörítő módja, a kommentár és a nyelvhasználat Arany szerzőségére utal.

Europa, Chronik der gebildeten Welt 1864/33.

1864/33. 1. *Näheres über die von der historischen Commission angeregte „Geschichte der Wissenschaften”*, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Literatur, 513–514. h.; az 513. hasámban a 32–33. sor mellett balról rézsútos vonalú jelölés kék ceruzával; az 514. hasámban az utolsó előtti 3–6. sor mellett függőleges vonalú jelölés jobbról, kék ceruzával.

<p><i>Näheres über die von der historischen Commission angeregte „Geschichte der Wissenschaften”</i>. Das großartige Unternehmen der vom verstorbenen König Max ins Leben gerufenen historischen Commission, eine Universalgeschichte der Wissenschaften in Deutschland herzustellen, ist nunmehr factisch begonnen, indem die Aufgabe der beiden ersten Bände stattgefunden hat. Der Entwurf zu dem Ganzen, eine Arbeit Leopold Ranke’s, ging von der Idee einer Vertheilung der Themata und von der Beobachtung eines verschiedenen Verfahrens für die verschiedenen Epochen aus. Für die früheren Zeiten, deren wissenschaftliche Entwicklung sich von allgemein geschichtlichen Gesichtspunkten durch berufene Historiker wohl wird befriedigend darstellen lassen,</p>

	<p>konnte sich die Bearbeitung nach bestimmt abzugrenzenden Perioden empfehlen. Dagegen schienen die gewaltigen Fortschritte, welche der deutsche Genius in den beiden letzten Jahrhunderten fast auf allen Gebieten des Wissens gemacht hat, nur von Fachgelehrten, die mitten in dem Leben ihrer besonderen Disciplinen stehen, völlig ermessen und klar veranschaulicht werden zu können: für die neuere Zeit räumte deshalb der Entwurf einer Vertheilung des Stoffs nach Fächern den Vorzug ein. Und in der That ergab es sich bald aus den Berathungen der Commission, daß mindestens für die moderne Zeit eine Bearbeitung nach den einzelnen selbstständig entwickelten Branchen allein ausführbar sei. Nachdem sich eine solche Nothwendigkeit herausgestellt hatte, mußte die Commission als zweckmäßig erkennen, daß auch vornweg dieser Theil des Unternehmens in Angriff genommen werde, denn einerseits war die Anfangsepoche für die selbständige Entwicklung der einzelnen Disciplinen nicht gleichmäßig festzustellen, und andererseits ließ sich so das unmittelbarste Interesse der Nation und der Wissenschaft zuerst befriedigen. Die Commission beschloß deshalb, zunächst von der Bearbeitung der älteren Zeiten absehend, vorläufig nur die Herausgabe der neueren Geschichte in der angegebenen Weise in Betracht zu ziehen. Ihre Mitwirkung sagten sodann zu: Professor Werner in St. Pölten für katholische Theologie, Professor Dorner in Berlin für protestantische Theologie, Professor Zeller in Heidelberg für Philosophie, Professor Lotze in Göttingen für Aesthetik, Professor Sauppe in Göttingen für classische Philologie, Prof. Rud. v. Raumer in Erlangen für germanische Philologie und Alterthumskunde, Professor Benfey in Göttingen für orientalische Philologie und vergleichende Sprachwissenschaft, Professor Köpke in Berlin für Geschichte, Dr. v. Bernhardi in Berlin für Kriegswissenschaft, Professor Ihering in Gießen für Jurisprudenz, Professor Bluntschli in Heidelberg für allgemeines Staats-</p> <p>[514]</p> <p>recht und Politik, Professor Roscher in Leipzig für Nationalökonomie und cameralistische Fächer, Prof. Fraas in München für Land- und Forstwirtschaftslehre, Dir. Karmarsch in Hannover für Technologie, Professor Gerhard in Eisleben für Mathematik, Professor Jolly in München für Physik, Prof. Kopp in Heidelberg für Chemie, Dr. Ewald in Berlin für Geologie, Professor Peschel in Augsburg für Geographie, Professor Virchow in Berlin für Medicin und Physiologie, Professor Nägeli in München für Botanik, Prof. v. Kobell in München für Mineralogie. Für die Zoologie und Astronomie schweben die Unterhandlungen mit den Arbeitern noch. Die Nachrichten, welche der Commission von den Mitarbeitern zugegangen, eröffnen die Aussicht, in wenigen Jahren die neuere Geschichte vollendet zu sehen. Den beiden Abtheilungen, welche jetzt in die Oeffentlichkeit treten, werden wahrscheinlich noch im Laufe des Jahres zwei andere folgen. Als erster Band des ganzen Werkes ist (in der literarisch-artistischen Anstalt der Cotta'schen Handlung zu München) bereits erschienen: „Ge-</p>	
--	--	--

	<p><i>schichte des allgemeinen Staatsrechts und der Politik seit dem 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart</i> von J. C. <i>Bluntschli</i>," während der zweite Band: „<i>Geschichte der Mineralogie von 1850–1860</i> von Fr. v. <i>Kobell</i>" für die Abnehmer ebenfalls fertig vorliegt. Was den Preis des Werkes anlangt, so konnte derselbe in Folge der königlichen Munificenz, welche die „Geschichte der Wissenschaften" ins Leben gerufen und auf das reichlichste unterstützte, so niedrig gestellt werden, daß die Berechnung von 1 ^{1/2} Sgr. für den Druckbogen festgehalten wird. Für Bände, welche Holzschnitte oder andere Illustrationen enthalten, wird eine mäßige Erhöhung eintreten. Der Preis eines Bandes, dessen Umfang auf 40 bis 45 Druckbogen bestimmt ist, wird mithin meist zwischen 2 Thaler bis 2 Thaler 7 ^{1/2} Groschen sich bewegen. Auch einzelne Bände werden ausgegeben.</p>	
<p>1864/33. 2. <i>Gesammelte Werke des Kaisers von Mexico</i>, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Literatur, 514. h.; az 1–4. sor mellett jobbról halvány jelölés függőleges vonallal, grafitál vagy kék ceruzával.</p>		
	<p><i>Gesammelte Werke des Kaisers von Mexico</i>. Noch vor der Abreise in seine neue Heimath hat Kaiser Max seine verschiedenen poetischen und schriftstellerischen Werke zusammengestellt und sie in einer Anzahl von Prachtexemplaren drucken lassen, die freilich nicht in den Buchhandel, sondern nur unter der Umgebung des erlauchten Autors zur Vertheilung gelangt sind. Man kommt unwillkürlich auf den Gedanken, daß der Kaiser den ernstesten Glauben in sich getragen habe, er werde vorerst wohl nicht mehr an literarische Muße denken können und er wolle deshalb sein zunächst abgeschlossenes schriftstellerisches Wirken auch in äußerlich abgeschlossene Gestalt bringen.</p>	
<p>1864/33. 3. <i>The Wisdom of our Fathers</i>, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Literatur, 516. h.; a 8. és 14. sorban aláhúzás kék ceruzával; a 10. sor mellett jobbról vízszintes vonalú jelölés kék ceruzával.</p>		
	<p><i>The Wisdom of our Fathers</i>. Selections from the Writings of <i>Lord Bacon</i> (Religious Tract Society). Die glänzende Studie Macaulay's über Lord Bacon hat eine kleine Literatur über den berühmten Kanzler hervorgerufen. Auch in Deutschland hat man sich viel mit ihm beschäftigt, und selbst ein Liebig hat Untersuchungen über Bacon's Stellung in der Wissenschaft vorgenommen. Dieses neue Werk hat es nicht mit der Gelehrsamkeit, sondern mit <u>der Frömmigkeit</u> des Mannes zu thun. Von dieser Seite hat man ihn bisher wenig betrachtet, und doch gehörte auch die Theologie zu seinen Studien. Er mischte sich in die theologischen Streitigkeiten der Zeit, schrieb über den Gottesdienst, über die Erziehung der Geistlichen, über die Pflicht und den Vortheil, Duldung zu üben, veröffentlichte ein Glaubensbekenntniß und Gebete und <u>dichtete fromme Lieder</u>. Das Merkwürdigste in dieser Auswahl aus seinen geistlichen</p>	—

	Schriften ist eine Definition eines gläubigen Christen, enthalten in vierunddreißig kurzen Sätzen, die lauter Antithesen enthalten und mehr von logischer Schärfe als von Glaubenswärme zeugen.	
1864/33. 4. <i>Ein Beitrag zur Sagenkunde</i> , Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Literatur, 516. h.; a 7. sor mellett jobbról halvány jelölés grafittal; a 8. sorban aláhúzás kék ceruzával.		
	<i>Ein Beitrag zur Sagenkunde.</i> Der durch mehrere sich speciell auf die Literatur- und Kulturgeschichte seines Heimathlandes Böhmen beziehende Monographien bekannte Schriftsteller <i>Alfred Waldau</i> in Prag – wir erinnern z. B. an seine Studien über die böhmischen Nationaltänze, sowie die böhmischen Naturdichter – wird demnächst eine von ihm selbst dem Munde des Volks entlehnte, also durchgängig auf den besten und untrüglichsten Quellen beruhende <u>Sammlung böhmischer Christus-sagen</u> der Oeffentlichkeit übergeben. Eine Anzahl von Proben, welche das „Magazin für die Literatur des Auslandes“ mittheilt, läßt das Werk von vornherein im interessantesten Lichte erscheinen.	
1864/33. 5. <i>Andreas Fay</i> †, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Literatur, 516. h.; az első sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés kék ceruzával.		
	<i>Andreas Fay</i> †. Am 26. Juli ist im Alter von 78 Jahren der Nestor der ungarischen Literatur, <i>Andreas Fay</i> , gestorben. Nach den verschiedensten Seiten hin thätig und beschäftigt, muß er ebensowohl z. B. als Gründer der Sparcassen, als der nationalen Dramatik Ungarns gelten. Auch war er ein berühmter Redner im Pesther Comitát. Sein schriftstellerisches Wirken, im Jahre 1807 beginnend und ununterbrochen bis einige Wochen vor seinem Tode fortgesetzt, umfaßt Theaterstücke, Romane, Novellen, Fabeln, Aphorismen u. dgl. m.	
1864/33. 6. <i>Der indische Hans Sachs</i> , Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Literatur, 516. h.; a második sor mellett jobbról pipa alakú jelölés grafittal.		
	<i>Der indische Hans Sachs</i> †. Zu <i>Tanjore</i> verschied in dem hohen Alter von 91 Jahren der größte eingeborene christliche Dichter Ostindiens, <i>Nedanaiyagam Sastri</i> . Er war ein volksthümlicher Poet etwa in der Manier unseres Hans Sachs, an den er sogar in Aeüßerlichkeiten, z. B. darin erinnerte, daß er in jeder letzten Zeile seiner Gedichte seinen Namen mit anbrachte.	
1864/33. 7. <i>Noch ein Bild der Sphinx</i> , Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Bildende Kunst, 517. h.; a 6. és 7. sor mellett balról pipa alakú jelölés kék ceruzával.		
	<i>Noch ein Bild der Sphinx.</i> Wir sprachen vor einigen Monaten ausführlich über ein auf dem diesjährigen Pariser Salon ausgestellt gewesenes und da mit fast überschwenglichem Beifall aufgenommenes Bild Moreau's, welches Oedipus und die Sphinx darstellte. Jetzt hat <i>Ingres</i> , der älteste aller lebenden Maler, dasselbe Sujet zu einem vorzüglichen Gemälde benutzt.	

/	Der Künstler hat darauf neben seinem Namen auch die Zahl seiner Jahre (83) gesetzt. Angekauft ist von Emil Pereire.	
1864/33. 8. Ein Denkmal Bérangers , Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Bildende Kunst, 517. h.; a 3. sor mellett balról pipa alakú jelölés kék ceruzával.		
/	<i>Ein Denkmal Bérangers.</i> Um das Gedächtniß des unvergeßlichen Chansonniers <i>Béranger</i> zu ehren, soll in <i>Paris</i> ein Monument geschaffen werden, zu dessen Herstellung sich eine aus verschiedenen literarischen und künstlerischen Berühmtheiten bestehende Commission gebildet hat. Vorsitzender ist Baron Taylor, Vicepräsident Legouvé.	
1864/33. 9. Ein Preisausschreiben der Pariser Akademie der Künste , Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Bildende Kunst, 517. h.; a 4. sor mellett balról pipa alakú jelölés kék ceruzával.		
/	<i>Ein Preisausschreiben der Pariser Akademie der Künste.</i> „Welches sind die Ursachen, die von Beginn der Renaissance bis zum Ende dieser Fortschrittsperiode auf den Gang der Kunst Einfluß geübt, und welches sind die Ursachen, die im umgekehrten Sinne den zweiten Verfall der Kunst herbeigeführt haben, der bis in die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts dauerte?“ Dies der Wortlaut der von der Pariser Akademie der Künste für das Jahr 1865 gestellten Preisfrage. Der Gewinn besteht in dem Bordin'schen Preis, d. h. einer goldenen Denkmünze im Werthe von 2900 Francs. Die concurrirenden Abhandlungen müssen bis 15. Juni nächsten Jahres bei dem Secretariat genannter Akademie eingegangen sein.	
1864/33. 10. Das größte Glasgemälde der Welt , Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Bildende Kunst, 517. h.; a 4. sor mellett balról pipa alakú jelölés kék ceruzával, az utolsó sorban aláhúzás.		
/	<i>Das größte Glasgemälde der Welt.</i> Der Kronprinz von Preußen hat eine bedeutende Summe angewiesen für Herstellung eines über 70 Fuß hohen Glasgemäldes, welches nach Vollendung des Cölner Domes über dem Hauptportal zwischen die beiden Thürme eingelassen werden soll. Als Gegenstand des Bildes ist „das jüngste Gericht“ bestimmt, nach dem Entwurfe von <u>Cornelius</u> auf dessen Cartons für den Berliner Composanto [!].	
1864/33. 11. Näheres über die Tonkünstlerversammlung in Karlsruhe , Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Musik, 518–519. h.; a 2. sor mellett jobbról pipa alakú jelölés kék ceruzával; a „Remenyi“ név aláhúzva grafittal vagy kék ceruzával.		
/	<i>Näheres über die Tonkünstlerversammlung in Karlsruhe.</i> Die diesjährige (dritte) Tonkünstlerversammlung wird in der vorletzten Woche des August in Karlsruhe stattfinden. Protector ist der Großherzog von Baden, die musikalische Direction hat Hans v. Bülow, mitwirken werden außerdem Liszt, Herr und Frau v. Bronsart, Herr und Frau Langhans, Herr und Frau	

	<p>[519] Pflughaupt, Fräulein Alide Topp, Kapellmeister Seifriz, Musikdirector Lassen, der Violinvirtuos <u>Remenyi</u>, der Sänger Schild und Andere. Auf den Programmen der verschiedenen Concerte stehen Werke von Liszt, Bülow, Lassen, Abert, O. Bach, Seifriz, Gottwald, Kiel, Reubke, Ernst Naumann u. s. w. Vorträge werden halten Prof. Eckardt über die Zukunft der Musik und deren Aufgaben, namentlich in Bezug auf Kirchenmusik, Oratorium und Oper; Weitzmann über den Ursprung des Claviers, sowie Herr v. Arnold über Musikschulen.</p>	
<p>1864/33. 12. <i>Zu spät!</i>, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Musik, 519. h.; a 17. sor mellett balról vízszintes vonalú kijelölés; a 24. sorban aláhúzás kék ceruzával.</p>		
—	<p><i>Zu spät!</i> Nicht blos in der Politik wird darüber geklagt; auch die Kunst hat ihre Leiden der Art. Wie oft ist schon auf die ärgerlichen Störungen aufmerksam gemacht worden, die das <i>Zuspätkommen</i> in den Concert- und Theateraufführungen bewirkt, und um Abhülfe gebeten, respective Vorschläge dazu gemacht worden, immer vergeblich bisher. Natürlich gehen sie in der Regel von dem zarteren, verschämteren, weiblichen Geschlecht aus, denn die aus gröberem Stoff geformten Männer besuchen Concerte und Theater der Kunst wegen, und hüten sich, in die zweite Hälfte eines Kunstwerkes einzutreten, weil sie die erste auch zum Verständniß und Genuß des Ganzen für nöthig halten. Beim weiblichen Geschlecht hingegen geht weit über alle Kunst – die Toilette. Die will gesehen werden, und wenn die Trägerin derselben zu diesem Zweck zu rechter Zeit kommen soll, muß sie zu der Aufführung zu spät kommen. Die Wiener Recensionen brachten jetzt zwei Vorschläge zur Abhülfe dieser zarten weiblichen Sitte. Man solle während des Spiels Niemand mehr den Eintritt gestatten, ist das erste Mittel; man solle keine Sperrsitze mehr einrichten; der zuerst Eintretende müsse sich in die Mitte der Bank setzen, der zunächst Kommende sich anschließen, so daß die Letzten ans Ende der Bank kämen, und dann wenigstens das störende Durchdrängen und Durchrauschen vermieden werde. Für das erstere Mittel besteht schon eine Verordnung, welche <u>nur nicht</u> befolgt wird. Das zweite Mittel würde gar nichts helfen. Denn wenn es einem Dämchen darauf ankommt, seinen Putz zu zeigen, die Blicke der ganzen Versammlung, halb mit Bewunderung halb mit Neid geladen, auf sich abschießen zu sehen, da sind sie alle erfindungsreiche Genies, und setzen ihren edlen Zweck durch trotz veränderter Sitzordnung; sie kommen allenfalls vor dem Anfang und spielen ihre Scene doch in das Stück hinein. Wir erinnern uns, vor Jahren in einem Blatt gelesen zu haben, man solle jeden solchen zu spät eintretenden Pfau mit einem Tusch von Trompeten und Pauken empfangen, und müßte die Darstellung zehnmal unterbrochen werden, dem wahren Musikfreund gilt es einerlei, durch was er gestört wird. Ein anderes Mittel wollen wir hier noch vorschlagen. Irgend eine gelesene Zeitung stifte eine Rubrik unter dem Titel: <i>Zuspätgekom-</i></p>	

	<p><i>mene.</i> Z. B. Im gestrigen Stück zu spät gekommen: Frl. X., Frl. Y. etc. Vielleicht wirkte das, – vielleicht auch nicht. Soll sich doch einst eine junge Frau ins Wasser gestürzt haben, weil der garstige Herr Gemahl einen Shawl zu kaufen verweigert. Die hätte sich, wenn sie ihn gehabt und umgehängt, auch vor keinem Tusch und vor keiner Namensaufführung unter den Zuspätgkommenen gefürchtet! – Schließlich könnte es wohl auch nöthig werden zu berichten: Störung verursacht durch laute Unterhaltung und Nichtbeachtung mehrerer „Bst!“s der Herren A. und B. –</p>	
<p>1864/33. 13. <i>Sängerhonorare in alter Zeit</i>, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Theater, 520. h.; a 10. sornál jobbról vízszintes vonalú jelölés kék ceruzával.</p>		
	<p><i>Sängerhonorare in alter Zeit.</i> Wir sind bei dem gegenwärtigen hohen Stande des Honorars für musikalische und theatralische Kunstleistungen sehr leicht zu dem Glauben geneigt, daß so übermäßige Belohnungen von Künstlern noch nie dagewesen. Sie sind aber uralt, und selbst die Einnahmen der großen Sänger und Sängerinnen des vorigen Jahrhunderts, von denen wir nur Farinelli nennen wollen, halten den Vergleich zu dem nicht aus, was wir bei Drumann: „die Arbeiter im alten Griechenland und Rom“ lesen: „Ausgezeichnete Meister im Flöten-spiel oder Gesang erhielten für ihre Mitwirkung im Theater oder bei Festen einen sehr beträchtlichen Lohn. So zahlte man z. B. dem Sänger Amoi-beos in Athen, so oft er auftrat, ein Talent, d. h. beinahe 1500 Thaler!“ Was wollen dagegen unsere jetzigen Honorare von 20, 25, 30, höchstens 50 Frdrs. in Deutschland, 1000 Frcs. in Paris, 60–80 Pf. St. in London sagen?</p>	—
<p>1864/33. 14. <i>Gounod im Irrenhaus</i>, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Theater, 520. h.; a 4. sornál jobbról vízszintes vonalú jelölés kék ceruzával.</p>		
	<p><i>Gounod im Irrenhaus.</i> Der Componist der Oper „Faust“, <i>Charles Gounod</i>, befand sich schon seit einiger Zeit in einem sogenannten Maison de Santé, ist jetzt nun aber, da Geistes-krankheit sich bei ihm entwickelt hat, sogar nach Bicêtre, ins Pariser Irrenhaus gebracht worden. Wir wollen nicht fürchten, daß sein Zustand ein unheilbarer bleiben werde. Man sagt – ohne daß die Nachricht vollkommen authentisch wäre – der geringe Erfolg seiner jüngsten Oper „Mireille“ habe den schon immer sehr reizbaren und empfindlichen Mann im höchsten Grade aufgeregt.</p>	—
<p>1864/33. 15. <i>Ein Concurrenzunternehmen für die „Concerts populaires“</i>, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Theater, 520. h.; a 6. sornál jobbról vízszintes vonalú jelölés kék ceruzával vagy grafittal.</p>		
	<p><i>Ein Concurrenzunternehmen für die „Concerts populaires“.</i> <i>Félicien David</i> will nächsten Winter den populären Concerten mit classischem Programm, welche Padeloup ins Leben rief, durch ein ähnliches Unternehmen Concurrenz machen. Er</p>	

	wird in seinen Concerten nicht nur Musik aller Gattungen, sondern selbst ganze Opernszenen mit den ersten Kräften zur Auf- führung bringen.	—
1864/33. 16. <i>Ein eigenthümlicher Theaterzettel</i> , Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Theater, 520. h.; a verses idézetek első sorainál jobbról vízszintes vonalú jelölés kék ceruzával.		
	<p><i>Ein eigenthümlicher Theaterzettel</i> ist jedenfalls der der Kölbel'schen „Theaterchronik“ im Originalvorgelegene aus Cönnern, wo die Truppe des als dramatischer Schriftsteller selbst gar nicht unbekannten Hrn. Rudolf Kneisel spielt. Derselbe annoncirt: „Theater in Cönnern. (Im Garten des Hrn. Gasthofbesitzers Emilius.) Donnerstag den 15. October 1863, Benefiz für Karl Exler.</p> <p>Kommt her von Plesdorf, Naundorf, Lettewitz, Von Rothenburg, Domnitz, Bebitz, Eddewitz, Trebitz, Trebnitz, Ihlewitz und Zellewitz, Heut' giebt es manchen guten Witz!</p> <p>Zum 1. M.: Berlin arm und reich oder Leiden und Freuden einer Schneiderfamilie. Neueste große Gesangsposse in sieben Abtheilungen von Emil Pohl (Verfasser des Goldonkels, Jongleur etc.). Nicht zu verwechseln mit „Berlin, wie es weint und lacht!“ Erste Abtheilung: Ein Schneiderdasein oder der unerwartete Kalbsbraten. Zweite Abtheilung: Zwei Väter. Dritte Abtheilung: Kartoffeln mit Salz. Vierte Abtheilung: Die Waise von Pankow. Fünfte Abtheilung: Im Thiergarten. Sechste Abtheilung: Arm und reich oder das Glück zieht ein. Siebente Abtheilung: Ein Nationalfest.</p> <p>Kommt Alle heut mit sämtlichen Verwandten, Ihr Kaufleute, Gärtner, Förster, Fabrikanten, Ihr Tischler, Schmiede, Klempner, Müller, Drechsler, Es ladet freundlich Alle ein – Karl Exler.”</p> <p>Am Rande des Zettels befinden sich noch folgende Bemerkungen: „Ist heut vielleicht zu klein das Haus – dann heben wir die Thüren aus. Wenn heut auch eine Bank zerbricht, das schadet dem Karl Exler nicht.“</p>	—

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/33. 1.

Näheres über die von der historischen Commission angeregte „Geschichte der Wissenschaften“ – A történeti bizottság által gondozott sorozatról, „A tudományok történetéről”, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Literatur, 513–514. h.

A német cikk fordítása – Az elhunyt Miksa király által életre hívott történelmi bizottság nagyszerű vállalkozása, hogy a német tudományok teljes történetét megírják, most ténylegesen is elkezdődött, miután az első két kötet megjelent. Az egésznek a tervezetét Leopold Ranke állította össze. Abból az elgondolásból indult ki, hogy a témaköröket el kell különíteni egymástól, a különböző korszakokat pedig eltérő módon kell tárgyalni. A régebbi időszakok tudományos fejlődésének általános történeti szempontjait a meghívott történészek kielégítően fel tudják dolgozni, ezért a

korszakhatárok szerinti elkülönítés ott megfelelő módszernek tűnhet. Az utóbbi két évszázadban azonban a német szellem olyan hatalmas lépésekkel haladt előre a tudományok szinte minden területén, hogy csak a tudományágakban jártas szakemberek tudják teljes egészében felmérni és világosan megmagyarázni őket. Az újabb korszakokra nézve tehát előnyösebb lehet az anyag szaktudományok szerinti felosztásának tervezete. A bizottság javaslatából adódott a következtetés, hogy, legalábbis az újkorra nézve, a szakok szerinti felosztás a megfelelő terv. Miután azonban e szükségyszerű megoldásban megegyeztek, a bizottság azt is célszerűnek találta, hogy előbb ezt az időszakot kezdjék el feldolgozni, mert az egyes tudományágak önálló fejlődésének kezdeti időpontját nehéz egyértelműen megállapítani, másrészt a nemzet és a tudomány érdeke is így kívánta. A bizottság ezért úgy döntött, eltekint a régebbi korszakok munkálataitól, és először az újabb időszakok történetéhez lát hozzá, a megállapított módszert követve. A felkérést a következő tudósok fogadták el: a katolikus teológia tanára, Werner professzor St. Pöltenből; a protestáns teológia tanára, Dorner professzor Berlinből; Zeller, a heidelbergi filozófiaprofesszor; Lotze, a göttingeni esztétikaprofesszor; Sauppe, a klasszikafilológia tanára Göttingenben; Rudolph von Raumer professzor, a német filológia és ókortudomány tanára Erlangenből; a keleti nyelvek és az összehasonlító nyelvtudomány professzora, Benfey, Göttingenből; a történettudomány tanára, Köpke, Berlinből; dr. von Bernhadi, a hadtudomány kutatója Berlinből; a jogtudomány professzora, Ihering, Gießenből; az államtudomány és politikatudomány professzora, Bluntschli, Heidelbergből; [514] a nemzeti gazdaság és pénzügy professzora, Roscher, Lipséből; Fraas, a mező- és erdőgazdaság professzora Münchenből; Karmarsch, a műszaki tudományok igazgatója Hannoverből; Gerhard matematikaprofesszor Eislebenből; Jolly fizikaprofesszor Münchenből; Kopp kémiaprofesszor Heidelbergből; dr. Ewald, geológus Berlinből; Peschel, a földrajztudományok professzora Augsburgból; Virchow, az orvostudományok és fiziológia professzora Berlinből; Nägeli botanikaprofesszor Münchenből; von Kobell, az ásványtan professzora Münchenből. A zoológia és a csillagászat területén még függőben vannak a tárgyalások. A bizottságból és a munkatársaktól kapott hírek szerint az újabb kori tudománytörténet feldolgozása néhány éven belül befejeződhet. A két kötetet, melyet most a közönség kézhez kapott, még az idén két újabb kötet követheti. Az egész vállalkozás első kötete, melyet a Cotta-féle kiadó irodalmi-művészeti részlege bocsátott közre: *Általános államjog és a politika története. A tizenhatodik század óta a jelenkorig.* Irta J. C. Bluntschli [magyarra ford. Acsádi Ignác]. A második kötet szintén kapható már a kereskedésben: *Geschichte der Mineralogie von 1850–1860* [Az ásványtan története 1850-től 1860-ig], Fr. v. Kobelltől. A bőkezű királyi támogatás következtében a tudománytörténeti sorozat köteteinek ára olyan alacsony, hogy ívenként mindössze 1,5 ezüstgarasba kerül. Azok a kötetek, amelyek fametszetet vagy más illusztrációt is tartalmaznak, valamivel drágábbak lesznek. Egy 40–45 ívnyi kötet ára így két tallértól 2 tallér 7,5 garasig terjedhet. A kötetek külön-külön is megvásárolhatók.

Magyarázatok a német szöveghez

[A tudománytörténeti sorozat bibliográfiai adatai:] – *Geschichte der Wissenschaften in Deutschland*, Neuere Zeit, hrsg. durch die Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. [Az egyes köteteket ld. alább, a szerzőknél.]

II. Miksa – (1811–1864), 1848-tól bajor király, aki a bajor uralkodói hagyományokhoz híven erős támogatója volt a művészeteknek és tudományoknak.

Leopold Ranke – (1795–1886), porosz történész

- Karl Werner* – (1821–1881), kötete a sorozaton belül: *Geschichte der katholischen Theologie seit dem Trienter Konzil bis zur Gegenwart* [A katolikus teológia története a tridenti zsinattól a jelenkorig] – *Geschichte der Wissenschaften in Deutschland* 6, München, 1866.
- Isaak August Dorner* – (1809–1884), a protestáns teológia történetéről szóló kötetét 1867-re fejezte be: *Geschichte der protestantischen theologie, besonders in Deutschland, nach ihrer principiellen Bewegung und im Zusammenhang mit dem religiösen, sittlichen und intellectuellen Leben betrachtet* [A protestáns teológia története elvi irányzataival, a vallási, erkölcsi és szellemi élet összefüggéseivel együtt tárgyalva], München, 1867.
- Eduard Zeller* – (1814–1908), kötetét 1873-ban adták ki, a sorozat 13. darabjaként: *Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibniz* [A német filozófia története Leibniz óta], München–Oldenbourg, 1873.
- Hermann Lotze* – (1817–1881), könyve a sorozat 7. kötete volt: *Geschichte der Aesthetik in Deutschland* [Az esztétika története Németországban], München, Cotta, 1868.
- Hermann Sauppe* – (1809–1893), a klasszika-filológia tanára Göttingenben
- Rudolph von Raumer* – Az általa kiadott kötet a 9. volt a sorozatban: *Geschichte der Germanischen Philologie vorzugsweise in Deutschland* [A germán filológia története, elsősorban Németországban], München, Cotta, 1870.
- Theodor Benfey* – (1809–1881), kötete a 8. volt a sorozatban: *Geschichte der Sprachwissenschaft und der orientalischen Philologie in Deutschland seit dem Anfange des 19. Jahrhunderts mit einem Rückblick auf die früheren Zeiten* [A nyelvtudomány és a keleti filológia története Németországban a 19. század kezdete óta, kitekintéssel a korábbi időszakokra], München, Cotta, 1869.
- Rudolf Köpke* – (1813–1870), művének megírását feltehetőleg halála gátolta meg. A német történetírás története végül 1885-ben jelent meg, a sorozat 20. köteteként: *Geschichte der Deutschen Historiographie seit dem Auftreten des Humanismus* von Franz X. von Wegele, München, 1885.
- Theodor von Bernhardi* – (1802–1885), porosz politikus és diplomata
- Rudolf von Ihering* – (1818–1892), német jogtudós, 1852-től Giessenben, 1868-tól Bécsben tanított.
- Johann Caspar Bluntschli* – (1808–1881), az ő kötete volt az első a sorozatban: *Geschichte der neueren Statswissenschaft, Allgemeines Statsrecht und Politik, seit dem 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, von J. K. Bluntschli, München, 1864. Magyarra Acsádi Ignác fordította 1875-ben: *Az általános államjog és a politika története a tizenhatodik századtól a jelenkorig*, Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatala, 1–2. Arany Jánosnak is megvolt. A széljegyzeteivel ellátott példány ma a nagyszalontai Arany János Múzeumban található, feldolgozását a jelen kritikai kiadás további kötetei tartalmazzák.
- Wilhelm Georg Friedrich Roscher* – (1817–1894), kötete a sorozat 14. darabjaként jelent meg: *Geschichte der National-Ökonomik in Deutschland* [A nemzetgazdaság története Németországban], München, 1874.
- Karl Nikolaus Fraas* – (1810–1875), az övé volt a sorozat 3. megjelent kötete 1865-ben: *Geschichte der Landbau- und Forstwissenschaft, seit dem sechzehnten Jahrhundert bis zur Gegenwart* [A földművelés és erdőgazdaság története a 16. századtól a jelenkorig], München, Cotta, 1865.
- Karl Karmarsch* – (1803–1879), a sorozat 11. kötetének szerzője: *Geschichte der Technologie seit der Mitte des achtzehnten Jahrhunderts* [Az ipari termelés története a 18. század közepétől], München, 1872.

- Karl Immanuel Gerhard[t]* – (1816–1899), kötete a 17. volt a sorozatban: *Geschichte der Mathematik in Deutschland* [A matematika története Németországban], von C. I. Gerhardt, München, 1877.
- Johann Philipp Gustav von Jolly* – (1809–1884), a fizika történetét végül más írta meg, jóval később: *Geschichte der Physik von den ältesten Zeiten bis zum Ausgange des achtzehnten Jahrhunderts*, von E[rnst] Gerland. Für die Drucklegung durchges. von H[ellmuth] von Steinwehr, München, 1913. A sorozat 24. kötete volt.
- Hermann Franz Moritz Kopp* – (1817–1892), a 10. kötet szerzője: *Die Entwicklung der Chemie in der neueren Zeit* [A vegytan fejlődése az újkorban], München, 1873.
- Julius Ewald* – (1811–1891), a geológia történetét végül nem ő írta meg: *Geschichte der Geologie und Paläontologie, bis Ende des 19. Jahrhunderts*, von Karl Alfred von Zittel, München, Cotta, 1899. A sorozat 23. kötete volt.
- Oscar Ferdinand Peschel* – (1826–1875), könyve a sorozat 4. kötete volt: *Geschichte der Erdkunde bis auf Alexander von Humboldt und Carl Ritter* [A földrajz története Alexander von Humboldt és Carl Ritter munkásságáig], München, Cotta, 1866.
- Rudolf Virchow* – (1821–1902). Az orvoslás történetét végül nem ő írta meg: *Geschichte der medicinischen Wissenschaften in Deutschland* von August Hirsch, München, 1893, a sorozat 22. kötete volt.
- Carl Wilhelm von Nägeli* – (1817–1891). A növénytan történetét nem ő írta meg: *Geschichte der Botanik vom 16. Jahrhundert bis 1860*, von Julius Sachs, München, 1875, a sorozat 15. kötete.
- Franz von Kobell* – (1803–1882), a sorozat 1864-ben megjelent 2., ásványtani kötetének szerzője: *Geschichte der Mineralogie, von 1650–1860*, München, Cotta, 1864.
- A zoológia és csillagászat történetéről még zajlanak a tárgyalások...* – Az elsőt végül Victor Carus írta meg, a csillagászat történetét pedig Rudolf Wolf: *Geschichte der Zoologie bis auf Joh. Müller und Charl. Darwin*, von J. Victor Carus, München, 1872, a sorozat 12. kötete; *Geschichte der Astronomie* von Rudolf Wolf, München, 1877, a sorozat 16. kötete.

Az Arany által kijelölt rész

Az 513. oszlopban kijelölt rész: „[a bizottság] egyelőre az újabb időszakok történetéhez lát hozzá, a megállapított módszert követve”.

Az 514. oszlopban kijelölt rész: A kötetek árara vonatkozó rész.

Mindkét esetben azokat a szövegrészeket jelölte ki Arany, melyek a Koszorúba is átkerültek.

A Ko közlése – II/II. 1864/7, aug. 14. Vegyes, 167: *A tudományos nagy Németországban egy bizottság alakult...* Tartalmi ismertető, részben fordítás és kommentár. Kimaradt a sorozat egészére vonatkozó terjedős leírás, a munkatársak hosszú névsora és az első két kötet címe.

A Ko szövege:

„A tudományos nagy Németországban egy bizottság alakult, mely megírja a »Tudományok történetét.« A nagyszerű vállalat az elhunyt Miksa király által életbeléptetett történelmi bizottság kezdeménye, és már tényleg meg is van indítva; a tudományok egyetemes történelméből Németországon [!], az első két kötet megjelenvén. Az ó-kort időszak szerint akarták dolgozni, de már ettől elállottak egyelőre, s az új kort dolgozzák egyes tudomány-szakok szerint. A közreműködők névsorában a ma élő legjelesb német tudósok neveivel találkozunk. Ára a 40–45 ivnyi köteteknek, a szerint, a mint fametszet szükség hozzá vagy nem, 2 tallér s 2 tallér 7½ garas közt változik, s egyes kötetek is megvehetők.”

A szerzőség kérdése – A jelölések Arany János szokásos jelölései, a glossza szövege azonban a nyelvi és mondattani sajátosságok alapján („de már ettől elállottak egyelőre”; „szerént”) nem Aranytól származik.

1864/33. 2.

Gesammelte Werke des Kaisers von Mexico – *A mexikói császár összegyűjtött művei*, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Literatur, 514. h.

A német cikk fordítása – Új hazájába való távozása előtt Miksa császár összegyűjtötte költői és egyéb irodalmi műveit, és kis példányszámú díszkiadást nyomtatott belőlük, mely természetesen nem kerül a könyvesboltokba, csupán a magasrangú szerző környezetében osztják szét. Önkéntelenül is adódik a gondolat, a császárban talán komolyan felmerült a lehetőség, hogy többé nem töltheti idejét a költészettel, ezért a befejeződött írói ténykedést mintegy külsőleg is le akarja zárni.

Magyarázatok a német szöveghez

I. Miksa – Habsburg-Lotharingiai Ferdinánd Miksa József főherceg, Ferenc József császár öccse. 1864-ben lett mexikói császár, 1867-ben a felkelők kivégezték. Tudománykedvelő, irodalommal is foglalkozó tagja volt a Habsburg-háznak.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első négy sorra, a glossza tényanyagára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/33. 3.

The Wisdom of our Fathers – *Atyáink bölcsessége*, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Literatur, 516. h.

A német cikk fordítása – Macaulay ragyogó tanulmánya Lord Baconról egész kis irodalmat támasztott az ismert kancellárról. Németországban is sokan foglalkoztak vele, még maga Liebig is írt Bacon tudományos érdemeiről. A jelen kötet nem annyira a tudóssal, mint inkább az emberrel foglalkozik, és annak jámbor vallásosságát [Arany János aláhúzása] vizsgálja. Erről az oldaláról kevesen ismerik, Bacon azonban teológiai tanulmányokat is folytatott. Állást foglalt a korszak teológiai vitáiban, írt az istentiszteletről, a lelkészek neveléséről, a kötelességről, a türelem gyakorlásának kötelességéről és hasznáról, közzétett egy hitvallást és írt imákat, kegyes dalokat költött [Arany János aláhúzása]. Az antológia legjelentősebb írásai közé tartozik a hívő keresztényről szóló meghatározása harmincnégy rövid tételben, ezeknek éles antitézisei azonban inkább a logikai elmeélről, nem pedig a hit bensőségeségéről tanúskodnak.

Magyarázatok a német szöveghez

[*A kötet bibliográfiai adatai:*] – *The Wisdom of our Fathers*, Selections from the Writings of Lord Bacon, With a Memoir, London, The Religious Tract Society, 1864. A kötetben sem szerző, sem szerkesztő neve nem szerepel. A kötet öt nagy fejezetből áll, ezek Bacon teológiai, etikai, filozófiai, törvénykezési és vegyes szövegeit tartalmazzák.

Francis Bacon – (1561–1626), angol filozófus, politikus, államférfi

Macaulay esszéje – Thomas Babington Macaulay tanulmánya Francis Baconról eredetileg az Edinburgh Review-ban jelent meg 1837-ben, majd ugyanebben az évben külön kötetben is: *The Life and Writing of Francis Bacon, Lord Chancellor of England* [Francis Baconnek, Anglia lordkancellárjának élete és írásai], From the Edinburgh Review, Edinburgh, 1837. 1864-ig a tanulmány többször is megjelent Macaulay összegyűjtött kritikai és történeti munkáiban.

Justus von Liebig, báró – (1803–1873), német természettudós, vegyész, a müncheni egyetem professzora. A Baconról írott műve: *Francis Bacon von Verulam und*

die Methode der Naturforschung [Francis Bacon (Verulami) és a természetvizsgálat módszerei], München, Cotta, Literarisch-artistische Anstalt, 1863.

Az Arany által kijelölt részek

Frömmigkeit – a kifejezés aláhúzása; a pietistákra és más vallási irányzatokra jellemző „kegyesség”, „jámborság” szót talán nem tartotta alkalmasnak Arany a filozófus Baconra nézve.

Er mischte sich... – A sorok kijelölése a következő mondatról: „Állást foglalt a korszak teológiai vitáiban, írt az istentiszteletről...” Lehetséges, hogy Arany a Ko glosszájába tervezett mondatokat emelte itt ki.

dichtete fromme Lieder – „kegyes dalokat költött”; ismét a „fromme” kifejezést húzza alá Arany, melyet kifogásolhatott Baconnal kapcsolatban. A kötet alapján egyébként nem is „kegyes dalokról”, hanem zsoltárfordításokról van szó (i. m. 37–42).

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/33. 4.

Ein Beitrag zur Sagenkunde – *Adalék a mondavilághoz*, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Literatur, 516. h.

A német cikk fordítása – A prágai Alfred Waldau hazájának, Csehországnak művelődéstörténeti és irodalmi hagyományaiból már több monográfiát kiadott. Emlékszünk többek között a cseh néptáncokról és a természetes költőkről [született költőkről] szóló munkáira. Most a cseh Krisztus-mondákból állított össze egy gyűjteményt [Arany János aláhúzása]. A kötet anyagát maga gyűjtötte a nép körében, a legjobb, legbiztosabb forrásból. A Magazin für die Literatur des Auslandes mutatványt közöl a szövegekből, és ez már előre érdekes színben tünteti fel az egész gyűjteményt.

Magyarázatok a német szöveghez

Alfred Waldau – Valódi nevén Joseph Jarosch (1837–1882), német anyanyelvű cseh jogász, katonatiszt, író, újságíró, fordító, a népi hagyományok, népmesék, népdalok, táncok gyűjtője. Készülő kötetéből 1864–1865-ben több német lap is közölt részletet. A későbbiekben nincs nyoma annak, hogy a kötet megjelent volna, cseh és német lapok még 1868-ban is csak részleteket hoznak.

Naturdichter – Szó szerinti fordításban: természetes, született költő, a „tanult költő” ellentétpárja. Így határozza meg Waldau a fogalmat Albert Träger Robert Burnsről szóló életrajza nyomán a kötete előszavában: *Böhmische Naturdichter*, Literaturhistorische Studie, Prag, 1860, 8–9.

Az Arany által kijelölt rész – A 7. sor melletti jelölés, valamint a „Cseh Krisztuslegendák” aláhúzása a glossza lényegének kiemelése. A német szöveg első része, magának a szerzőnek az ismertetése kevésbé volt érdekes Arany számára: nem a szerzőre, hanem a vállalkozásra és a szövegekre öhajította a figyelmet ráirányítani, illetve összekapcsolni a hasonló hazai gyűjtésekkel és szövegekkel.

A Ko közlése – II/II. 1864/11, szept. 11. Külföldi szemle, 260–261: *Cseh népmondák Krisztusról*. A Ko cikke két különböző szöveg kompilációja, melyhez Arany a zárlatban önálló részt illesztett hozzá.

a) A cikk bevezetése az aláhúzás alapján az Európából készült, de nem teljes egészében fordítás, inkább a német szöveget is felhasználó önálló bevezetés. Arról, hogy a Magazin für die Literatur des Auslandes című lap mutatványt is közöl a cseh kötetből, Arany az Európából értesülhetett, s így kereste ki a megfelelő lapszámot. A Ko bevezetőjében azonban a lap nevét elhallgatja, csak „berlini lap”-ként utal a forrására.

b) Az Europa által is említett mutatványt a Magazin 1864. július végén hozta: Alfred Waldau: *Böhmische Christussagen*, 1864. júl. 31. 31. sz. 492–493. A Magazin anyagából Arany mind az öt mondát lefordította, de nem ugyanabban a sorrendben közölte. Ennek különösebb jelentősége valószínűleg nincs.

A Magazin ezután még háromszor adott mutatványt Waldau készülő művéből. Az utolsó, negyedik részletből Arany újra fordított a Koszorúba, és ekkor már egyik szignójával is ellátja a közlést: –y.: *Cseh népmondák Krisztusról*, III/I. 1865/16, ápr. 16. 379–381 = Alfred Waldau: *Böhmische Christussagen*, Magazin für die Literatur des Auslandes, 1864. december 18. 51. sz. 817–818. Az utóbbi fordításokhoz Arany, aláírás nélkül, a következő jegyzetet fűzte hozzá: „E sok tekintetben figyelemre méltó népmondákból, melyek Waldau Alfréd által egybegyűjtve fognak átadatni a német irodalomnak, lapunk múltévi folyamában, a 2-dik félév 11-dik számában, közlénk öt mondácskát.” Ugyancsak 1865-ben közli végül a Koszorúban a Virgil Grohmann cseh gyűjteményéről szóló tudósítást az Európából, ld. az 1865/10. 2. szövegét és jegyzetét. A Koszorúból itt az Európához kötődő, első fordítássorozatot közöljük.

A Magazinnak a jelen számából került át egyébként a Louis Hachette-ről szóló nekrológ is a Koszorúba, mely közvetlenül a cseh népmondákról szóló glossza után áll a „Vegyes” rovatban: *Hachette, francia könyvtáros*, II/II. 1864/11, szept. 11. Külföldi szemle, 261–262 = *Der französische Buchhändler Hachette*, Magazin für die Literatur des Auslandes, 1864. aug. 28. 35. sz. 558. A magyar glossza a német szövegnek részben fordítása, részben kommentált összefoglalása, és a stílus, valamint a didaktikus, kommentárral egybekötött zárás alapján Arany János a szerzője.

A Ko szövege:

„Cseh népmondák Krisztusról

A német irodalomban még folyvást tart a mese- és mondagyűjtés, bár nem oly fényes eredménynyel, mint a Grimmetestvérek [!] korszakában. Nincs év, melyben ne jelenjék meg egy-egy újabb mese- vagy mondagyűjtemény, sőt a szomszéd vagy távolabb lakó nemzetek néphagyományai iránt is élénk részvét nyilatkozik. Waldau Alfréd a szláv, különösen a cseh néphagyományokat tette tanulmánya tárgyává s nem sokára egy egész kötet cseh népmondát bocsát közre a Krisztusról. A sajtó alatti munkából egy berlini lap egy pár érdekes mutatványt közöl, melyeket már csak azért sem árt átvennünk, hogy az ilyennemű magyar mondák iránt némi figyelmet ébreszszünk. Itt következnek:

I.

Volt egyszer egy parasztasszony, olyan fősvény és kemény szívű, hogy még egyetlen egy gyermekét is éhezette. Egyszer épen kenyérsütéssel bajlódott, a mikor egy vén koldus a szobába lépett s egy darab kenyeret kért tőle. »Csak menj tovább jó ember – mondá neki az asszony – magamnak sincs, én is szegény vagyok.« A koldus szomorúan rázta fejét, s még szivrehatóbban könyörgött egy darab kenyérért. Akkor az asszony képmutató jósággal így szólt: »Menj máshova a mig a kenyér kisül, gyere vissza aztán egy óra múlva s akkor adok egy darabocskát.« A koldus megköszönte a jóakaratot és elment. Mikor a kenyér kisült, az asszony bekiáltotta gyermekét és így szólott hozzá: »Nézz ide: mikor a koldus visszajő, én elbuvok a tekenő alá, te pedig azt mondod neki, hogy hirtelen egy beteg szomszédasszonyhoz hittak, nem tudod, mikor jövök haza, azért ne várjon, hanem isten nevében menjen tovább.« A fősvény asszony csakugyan el is bujt a tekenő alá, s mikor a koldus visszajött a megígért kenyérért, a gyermek azt mondotta neki, a mire anyja betanította. A koldus nem tágitott, meg sem mozdult az ajtóból. »Anyám nincs itthon – mondá újra a gyermek – egy beteg szomszédasszonyhoz hittak, menj el hát, jó öreg, isten nevében!« »Hazudsz!« – kiálta a koldus haragosan – anyád itthon van, a tekenő alá bujt, s mivel ezt fősvényeségből tette, egy éhező koldust sem tudott megszánni, maradjon örökké a tekenő alatt, kinos-nehezen vándoroljon egyik helyről másikra, a

mig az egész földet megkerüli.« Ezzel a koldus hirtelen eltűnt. Vajon ki volt a ki a fősvény asszonyt így megátkozta? Maga a Jézus Krisztus. A mit mondott mindjárt is beteljesedett. A szegény gyermek többé nem láthatta anyját, mert teknősbéka lett belőle. Azóta a teknősbéka folyvást kinosan csúsz-mász a széles világon, s nem is nyugszik meg előbb, mint az ítélet napján, mikor a Megváltó megbocsátja neki a fősvénység bűnét.

II.

Volt egyszer egy szegény özvegyasszony, volt annak hat neveletlen árvája; szerette őket s éjjel-nappal törte értök magát. Szegény még sem tudott nekik minden nap kenyeret adni; ezen úgy elbúslakodott, hogy halálos beteg lett belé. Mikor eljött utolsó órája, Jézus mennyei arany trónja elébe parancsolt egy angyalt s így szólott hozzá: »Szállj le a földre s annak a szegény asszonynak lelkét vezesd az üdvösség hazájába.« Az isten követje a földre szállott, de a mikor meglátta a hat árvát haldokló anyjok ágya előtt sirni, nagyon megszánta őket s egyedül tért vissza Jézushoz az arany mennyországba. Térdre borult ura előtt és kérte, szánná meg a hat árvát s engedje élni jó anyjokat, a mig felnevelheti gyermekeit. Akkor az isten fia így szólott az angyalhoz: »Térj vissza a földre, szállj le a tengerbe a hol legmélyebb, s hozz fel ide egy nagy darab sziklát.« Az angyal tüstént teljesítette a parancsolatot s a mély tengerből egy nagy darab sziklát vitt fel a mennyországba. A Megváltó kezébe vette a követ, ketté törte mintha kenyér volna, s oh csoda, ezer meg ezer állatocska nyüzsgött benne mindkét felől. »Lásd – mondá Jézus a bámuló angyalnak – ezer meg ezer állatocska örvend az életnek e szikladarabban s én nem hagyom őket elpusztulni. Arra a hat árvára is lesz gondom, ha anyjok többé nem gondoskodhatik is rólok. Ezzel összeillesztette a ketté tört szikladarabot s visszaadta az angyalnak. Ennek a tengerben épen arra a helyre kellett visszatenni a követ, honnan elhozta. És mivel oly gyöngye hite volt Megváltónk hatalmába és jóságába [!], büntetésből három évig kellett a [261] földön maradnia és szolgálnia az embereket. Csak akkor térhetett ismét vissza a mennyországba, mikor a három év kitelt.

III.

Jézus Krisztus egyszer egyedül sétált egy erdőben s egy leánykával találkozott, ki épen epret szedett kosarába. »Mit szedsz itt, jó leány?« – kérde a Megváltó. »Hát semmit« – felelt a leány morgolódva, mert attól félt, hogy a Krisztus majd kérni fog epréből. Erre Jézus Krisztus azt mondá a leánynak: »Ha te semmit se szedsz, hát legyen valósággal semmi.« Ettől fogva az eper elvesztette tápláló erejét; akármennyit eszik belőle az ember, mégis éhes marad.

IV.

Gyümölcsoltó boldogasszony napja nagy ünnep, mert Megváltónk nemcsak ezen a napon fogantatott, hanem ekkor is halt meg. (Igy!) Szokás volt eleitől fogva oly szorosan megünnepelni ezt a napot, hogy még a madaraknak is nyugodniok kellett s nem volt szabad nekik semmi ennivalót bevinni fészkeikbe. Csak a kakukk madár volt oly istentől elrugaskodott, hogy nem adta meg Jézusnak az illő tiszteletet s egész nap az erdőn kószált élelmet keresni. Ezért Jézus megátkozta, hogy sohase nyugodjék, még fészke se legyen s pár nélkül éljen.²⁴ Maig is így van s így is marad örökké.

V.

Mikor Jézus Krisztus koldusnak öltözve a földön vándorolt megpróbálni az embereket, beszólott egy parasztasszonyhoz is, ki épen kenyeret akart sütni. Egy kis kenyeret kért tőle. »Bizony, földi – felelt az asszony – mig ki nem sül[,] egy falat sincs; a tészta még nem kelt meg; hanem jőj majd később, majd sütök neked is egy kenyérkét.« Jézus Krisztust megindította az asszony jószívűsége, megáldotta magában a kelő tésztát, úgy hogy a kenyérkéek rendkívül nagyra dagadtak. Legnagyobb lett a

²⁴ A kakuk minden szláv nyelvben nőnemű. [A lábjegyzet is a német lapból származik, fordítás.]

legkisebb kenyér, épen az, melyet az asszony Jézusnak ígért. Egy pár óra múlva visszatért Jézus és kérte a megígért kenyeret. De ekkor az asszony bezzeg más hangon beszélt. Kidugta fejét az ajtón s elkezdett nyelvelni: »Épen bizony – nem adok semmit – a kis kenyérből nagy kenyér lett – magunk is megeszszük – elmehet kend.« Ezzel keményen becsapta az ajtót. Jézus Krisztus annyira megharagudott reá azért, mert fősvénységből szavát nem tartotta meg, hogy jónak látta megbüntetni. A fősvény és nyelves asszonyt tüstént szarkává változtatta, el is kezdett ökelme mindjárt cseregni és kirepült a kéményen, de úgy hozzá dörgölözött kormos oldalához, hogy félig fekete lett. Azóta hol ide, hol amoda repül, most is fősvény s a nyelvelésről maig sem szokott le.

A magyar népnek is vannak ily mondái. Nem ártana, ha azok, kik a nép között élnek, összegyűjtenék és beküldenék a Kisfaludy-társasághoz. A társaságnak még ez évben sajtó alá menendő népköltési gyűjteményében már is van egy pár ily monda s még több társra várakozik. Egyet közülük ide igtatunk, mely hogy eredeti, mutatja az a körülmény is, hogy magyar hangutánzó szójátékon alapszik. Szép monda s minden tekintetben felülmúlja a fenn költötteket. Itt következik:

»Mikor Jézus Krisztust el akarták fogni, hogy keresztre feszítsék, bujkált üldözői elől egy erdőben. Az üldözők keresték, a kis pacsirta másfelé akarta őket vezetni, hogy meg ne találják Jézus Krisztust, de a fűrj elkezdett kiabálni: *Itt szalad – itt szalad – itt szalad* – rá meg a bibicz, hogy: *búvik – búvik – búvik* – legutoljára meg a galamb: *a bukorba – a bukorba – a bukorba*. Így az üldözők megfogták Jézust, de Jézus megátkozta a három madarat: a fűrjet a miért azt kiabálta, hogy »itt szalad« – arra, hogy magasan repülni ne tudjon, csak mindig a vetés közt szaladgáljon; a bibiczet, a miért elárulta, hogy »búvik«, arra, hogy mindig a rében, sás, káka közt bujkáljon; a galambot, a miért azt mondta az üldözőknek, hogy »a bukorba«, arra, hogy soha fára ne szállhasson, csak a bokrok alatt keresgéljen; de a kis pacsirtát, a miért másfelé akarta vezetni az üldözőket, megáldotta hogy legmagasabban tudjon repülni s reptében csak ő tudjon énekelni.«»

Jegyzet a magyar szöveghez

A társaságnak még ez évben sajtó alá menendő népköltési gyűjteményében... – A Kisfaludy Társaság 1861-ben elhatározta, hogy folytatja a népköltési gyűjtemény kiadását. Felhívást tett közzé, s a beérkezett anyagból 1864-ben készen állt egy kötetnyi, de mivel nem találtak kiadót, mely fedezte volna a költségeket, a Magyar Népköltési Gyűjtemény új folyamának kötetei Arany László és Gyulai Pál szerkesztésében majd csak 1872-től kezdtek megjelenni. 1924-ig 14 kötete látott napvilágot. Ld. *Magyar Népköltési Gyűjtemény*, Új folyam, A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkesztik és kiadják Arany László és Gyulai Pál. I. kötet, Pest, Athenaeum, 1872. *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*. Az Arany által a záró bekezdésben közölt Krisztus-történet az 1872-es kötet 508. oldalán jelent meg, és Arany László nagykörösi gyűjtéséből ered.

A szerzőség kérdése – Az Europa bejegyzése, a nyelvi, stilisztikai és szerkezeti sajátosságok, a Kisfaludy Társaságról szóló toldalék és a magyar monda beillesztése, valamint az 1865-ös átvétel szignója együttesen azt bizonyítja, hogy mindkét esetben Arany szövegéről van szó.

1864/33. 5.

Andreas Fay † – Fáy András †, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Literatur, 516. h.

A német cikk fordítása – Július 26-án, 78 éves korában hunyt el Fáy András, a magyar irodalom nagy öregje. Sokoldalú tevékenysége közül ki kell emelni, hogy ő volt a magyar takarékpénztár és a magyar nemzeti drámai irodalom megalapítója. Híres

szónoka volt emellett Pest megyének. Irodalmi működése, melyet 1807-ben kezdett meg, és szakadatlanul folytatott egészen a halála előtti hetekig, szindarabokat éppúgy magában foglal, mint regényeket, elbeszéléseket, állatmeséket, aforizmákat.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza elején áll, de a Ko átvétele szerint a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/7, aug. 14. Vegyes, 167: *Boldogult Fáyнк halálát a külföldi lapok némelyike...* A Ko szövege szabad tartalmi ismertetés és kommentár. A forrást nem nevezi meg, csupán „egy lipcsei folyóiratra” hivatkozik. Az átvétel részben illeszkedik ahhoz a gyakorlathoz, hogy a magyar vonatkozású külföldi híreket Arany rendszeresen ismerteti, részben pedig kommentár és helyesbítés. A magyar szövegből, különösen a dőlt betűvel szedett kifejezésből jól látszik az ellenvetés azzal az állítással szemben, hogy Fáy András a magyar drámairodalom megteremtője lett volna. Fáy Andrásról egyébként a Ko terjedelmes, névtelen nekrológot közölt nem sokkal korábban: II/II. 1864/5, júl. 31. 114–117.

A Ko szövege:

„Boldogult Fáyнк halálát a külföldi lapok némelyike is jelenti. Így, olvassuk egy lipcsei folyóiratban. Érdemei közt felhossa, hogy mig egyrészt a takarékpénztárak, más részről a magyar *szinköltészet* alapítója volt. Különben egész méltánylással emlékszik róla.”

A szerzőség kérdése – A jelölés az Európában, az átvétel szabad fogalmazású módja, a kommentár és a glossza felépítése, a dőlt betűs kiemelés alapján a szöveg Aranyénak tekinthető.

1864/33. 6.

Der indische Hans Sachs – *Az indiai Hans Sachs*, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Literatur, 516. h.

A német cikk fordítása – Tanjoréban elhunyt Kelet-India magas kort, 91 évet megélt keresztény költője, Nedanaiyagam Sastri. Népies és népszerű költő volt, olyan modorban írt, mint a mi Hans Sachsunk, akihez még külsőségekben is hasonlított, például abban, hogy költeményeinek utolsó sorába belefoglalta nevét.

Magyarázatok a német szöveghez

Nedanaiyagam Sastri – Helyesen Vedanayaka (másutt: Vedanayaga) Sastri (1774–1864), protestáns vallású tamil költő

Hans Sachs – (1494–1576), nürnbergi mesterdalnok, dráma- és meseíró

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a 2. sor mellett áll, feltehetően a teljes szövegre vonatkozóan.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/33. 7.

Noch ein Bild der Sphinx – *Újabb kép a Szphinxről*, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Bildende Kunst, 517. h.

A német cikk fordítása – Néhány hónappal ezelőtt részletesen beszámoltunk Gustave Moreau-nak az idei párizsi Szalonban kiállított és magasztalva fogadott képéről, melyen Oidipuszt és a szphinxet ábrázolta. Most Ingres, a legidősebb élő festő, ugyanezt a témát festette meg egy kiváló képen. A művész a festményre nemcsak a nevét, hanem életévét (83) is odaírta. Émile Pereire vásárolta meg.

Magyarázatok a német szöveghez

Gustave Moreau – (1826–1898), francia szimbolista festő. Az *Oidipusz és a szphinx* című képének ismertetését ld.: Europa 1864/25. 4. Arany ott kijelölte a cikket, de nem vette át.

Jean-Auguste-Dominique Ingres – (1780–1867), francia klasszicista festő. Az *Oidipusz és a szphinx* című képét klasszicista stílusban fejezte be 1864-ben.

Émile Pereire – (1800–1875) és fivére, Isaac Rodrige Pereire (1806–1880), portugáliai születésű franciaországi bankárok, politikusok, laptulajdonosok, mecénások, ld. még az Europa 1864/23. 1. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az utolsó két sor mellett áll, és bizonytalan, hogy milyen módon került volna át a glossza a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/33. 8.

Ein Denkmal Bérangers – *Béranger emlékműve*, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Bildende Kunst, 517. h.

A német cikk fordítása – Ld. a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Pierre-Jean de Béranger – (1780–1857), francia dalköltő, Petőfi kedvelt költője; Arany János verset írt halálára (*Béranger halálakor*, 1857), *Az Yvetot király* címmel fordítástörredéke is fennmaradt (AJÖM VI. 183).

Isidore Justin Taylor báró – (1789–1879), drámaíró, a Théâtre Français királyi biztosa, több művészeti egyesület alapítója

Gabriel Jean Baptiste Ernest Wilfrid Legouvé – (1807–1903), francia író, drámaíró

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a 3. sor mellett áll, de a rövid glosszát teljes egészében átvette.

A Ko közlése – II/II. 1864/7, aug. 14. Vegyes, 167: *Berangernek* [!] *Párisban szobrot akarnak emelni...* A magyar szöveg fordítás, a zárójeles rész azonban Arany kommentárja.

A Ko szövege:

„*Berangernek* [!] *Párisban szobrot akarnak emelni* (még csak most?) s erre egy irodalmi s művészi nevezetességekből álló bizottság alakult, elnöke báró Taylor, alelnöke Legouvé.”

A szerzőség kérdése – A jelölés és a beszúrt kommentár alapján a glossza szerzője Arany.

1864/33. 9.

Ein Preisausschreiben der Pariser Akademie der Künste – *A párizsi művészetek akadémijának pályázata*, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Bildende Kunst, 517. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a pályázati kérdés második felére vonatkozik, de a glossza teljes egészében átkerült a Koszorúba.

A Ko közlése – II/II. 1864/7, aug. 14. Vegyes, 167: *A párizsi „művészetek akadémiaja” következő pályakérdést tűzött ki...* Kisebb kihagyásokkal fordítás. Az átvételt azon kívül, hogy Arany gyakran tudósított a külföldi pályázatokról, egy közelebbi aktualitás is indokolhatta: a következő lapszámtól a Ko is a reneszánszról közölt egy kétrészes fordítást: L[övei] K[lára]: *A renaissance története és a Brou-i templom*, Edgard Quinet után, II/II. 1864/8, aug. 21. 169–171 és 1864/9, aug. 28. 193–195. A forrás: Edgar Quinet: *Des Arts de la Renaissance et de l'Eglise de Brou*. Eredetileg 1834-ben jelent meg, majd a szerző *Mélanges* című kötetében látott napvilágot 1839-ben, s az összes műveit tartalmazó kötetben 1857-ben, a 351–364. oldalon.

A Ko szövege:

„A párizsi »művészetek akadémiaja« következő pályakérdést tűzött ki: »Mik azon okok, melyek az újjászületés (renaissance) kezdetétől ezen haladási szak végeig a művészet folyamára hatással voltak, s mik azon okok, melyek megfordított értelemben, a művészet ama második hanyatlását előidézték, mely a 18. század

közepéig tartott?« A jutalom egy 2900 frank értékű arany emlékpénz, beadási határidő 1865 június 15-ke.”

A szerzőség kérdése – A szövegnek nincs olyan ismertetőjele, mely egyértelművé tenné Arany szerzőségét, miután azonban a környező szövegek mind Aranyhoz köthetők, így e glossza szerzőjeként is ő fogadható el.

1864/33. 10.

Das größte Glasgemälde der Welt – A világ legnagyobb üvegfestménye, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Bildende Kunst, 517. h.

A német cikk fordítása – A porosz királyi herceg jelentős összeggel támogatja egy 70 lábnyi magas üvegfestmény elkészítését a kölni dómhoz. A festett üveglablak a dóm befejezése után a két torony között, a főbejárat felett fog állni. A kép tárgya az utolsó ítélet lesz, melyhez Corneliusnak a berlini Camposantóhoz készített kartonját használják fel.

Magyarázatok a német szöveghez

A kölni dóm építéséről – Ld. az Europa 1863/6. 2. jegyzetét.

porosz királyi herceg – Károly porosz herceg (1801–1881), szenvédelyes műgyűjtő és a művészetek támogatója

Peter von Cornelius – (1783–1867), német festő, 1841-ig a bajor királyi udvarban volt freskófestő, majd Berlinben a királyi temetkezési palota, a "Camposanto" (Campo Santo) festésén dolgozott. A munka befejezését halála akadályozta meg. Tervei, kartonjai fennmaradtak, ezek közül az egyik az apokalipszis négy lovasát ábrázolja.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a tervezett üveglablak leendő elhelyezésére vonatkozó sor mellett áll, és bizonytalan, hogy mi és hogyan került volna át a glosszából a Koszorúba.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de Arany korábban már tudósított a kölni dóm felújításáról, és akkor is az Europa volt a forrása, bár a glosszát jelöletlenül vette át, ld. az Europa, 1863/6. 2. tételt. A későbbiekben is jelölt ki hasonló tárgyú glosszákat, melyeket nem vett át: ld. Europa 1864/25. 5 és 1864/35. 6.

1864/33. 11.

Näheres über die Tonkünstlerversammlung in Karlsruhe – Zenei nagygyűlés Karlsruhéban, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Musik, 518–519. h.

A német cikk fordítása – Az idei (harmadik) zenei nagygyűlést augusztus utolsó előtti hetében tartják Karlsruhéban. A védnöke a badeni nagyherceg, zenei igazgatója, Hans von Bülow, részt vesz még rajta Liszt, von Bronsart és neje, Langhans és neje, [519] Pflughaupt és neje, Alide Topp kisasszony, Seifriz karmester, Lassen zenei igazgató, a hegedűművész Reményi [Arany János aláhúzása], Schild, az énekes és mások. A programok között lesznek koncertek a következőktől: Liszt, Bülow, Lassen, Abert, O. Bach, Seifriz, Gottwald, Kiel, Reubke, Ernst Naumann stb. Előadást tart Eckardt professzor a zene jövőjéről és feladatairól, különös tekintettel az egyházi zenére, az oratórium és az opera műfajára; Wetzmann a zongora eredetéről fog beszélni, von Arnold pedig a zeneiskolákról.

Magyarázatok a német szöveghez

I. Frigyes – (1826–1907), badeni nagyherceg

Hans von Bülow – (1830–1894), német zeneszerző, karmester, zongoraművész; 1858-tól Münchenben bajor királyi zongorista és a bajor zeneiskola tanára, Liszt és Wagner zenéjének népszerűsítője

Liszt Ferenc – (1811–1886), zeneszerző, zongoraművész

Hans Bronsart von Schellendorf – (1830–1913), német zongoraművész és zeneszerző, Liszt Ferenc weimari tanítványa

Ingeborg Marie Wilhelmine Bronsart von Schellendorf, szül. Starck – (1840–1913), orosz származású zeneszerzőnő, zongorista, Liszt Ferenc weimari tanítványa

Wilhelm Langhans – (1832–1892), német hegedűművész, zenepedagógus, 1863-tól a nejevel Párizsban élt. Liszt Ferenc és Wagner követői voltak.

Louise Japha-Langhans – (1826–1910), 1858-tól Wilhelm Langhans neje, német zongoraművésznő és zeneszerző

Robert Pflughaupt – (1833–1871), német zeneszerző, zongorista, orgonaművész, Liszt Ferenc tanítványa

Sophie Pflughaupt, szül. Čepin (Stschepin) – (1834–1867), orosz származású zongoraművésznő

Alide Topp – (1844–1935), német zongoraművésznő, Hans von Bülow tanítványa

Max Seifriz – (1827–1885), német karmester és hegedűművész, ez idő tájt Sziléziában élt.

Eduard Lassen – (1830–1904), belga zeneszerző, 1858-tól a weimari udvar zenei igazgatója

Reményi Ede – Eredeti nevén: Hoffmann (1828–1898), miskolci születésű zeneszerző és hegedűművész, részt vett a szabadságharcban, majd külföldre távozott, mindenütt nagy sikereket aratva művészetével. Viktória királynő az „udvari virtuóz” címet adományozta neki. Kapcsolatban állt Liszt Ferencel is. 1860-tól Magyarországon élt. Arany Jánoshoz különös barátság fűzte, Szász Károly a következőképpen emlékszik kettejük kapcsolatára: „Ott van költeményei közt az, a melyet Reményinek írt, mikor ez a bolondos hegedős járta az országot s jótékony célra (többi közt a Petőfi-szoborra), meg jótékony cél és entrée nélkül barátai elragadására, éjjel-nappal hegedült. Kőrösön is megfordult; Arany is huzta a fülébe, mint a cigány szokta annak, a ki gyönyörködik benne s jól fizet. No, Arany is gyönyörködött, s fizetett is készpénzzel: kész verssel; egy perczig gondolkodott s bele írta a Reményi albumába: »Most a reménynek egy hangját, Reményi!«” (Arany Jánosról, VU 1882. 44. sz. 694.)

Reményi hazai fellépéseit Arany maga is figyelemmel kísérte és feltehetően látogatta, erre utal egy 1864. októberi glosszája a Koszorúban: „Reményi Ede hosszú és diadalteljes utjából ma egy hete jött vissza Pestre – rövid látogatásra, mert megint kiutazik Schweizba s Franciaországba. Csak néhány hetet fog itthon tölteni, s mint olvassuk, egy pár hangversenyt is rendez. Már két év óta nem hallottuk nyilvános helyen varázs hegedűjét, s akkor is csak a műértők számára tartott az »Európában« egy pár estélyt; a mélabús »Repülj fecském«-mel, s a szilajon rárántott »Ezt a kerek erdőt«-tel, szóval a magyar nagy közönség szívéhez szóló dalokkal magyarországi körutja óta nem lépett fel soha. Ilyenmü hangversenyekben szeretnék mi őt még távozása előtt hallani.” (Ko II/II. 1864. okt. 2. 14. sz. 335.) A Koszorúban Arany másutt is rendszeresen tudósított a Reményivel kapcsolatos hírekről, de a személye és nyilatkozatai körül zajló vitákról is, és teret adott a Gyulai Pállal folytatott szóváltásnak részben a Petőfi-szoborra összegyűlt összegről, részben Wagner zenéjéről. (Gyulai Pál cikke: Ko I/II. 1863/5. aug. 2. 118; Reményi válasza egy héttel később: 6. sz. aug. 19. 140–141; Gyulai viszontválasza ugyane számban: 141–143; Reményi cikke egy héttel később: *Végszó Gyulai Pálhoz*, 7. sz. aug. 16. 166. és Arany jegyzete Wagner zenéjéről.)

Joseph Schild – (1841–1905), német színész és énekes

Johann Joseph Abert – (1832–1915), csehországi német zeneszerző

Otto Bach – (1833–1893), osztrák egyházi zenész és karmester

Heinrich Gottwald – (1821–1876), sziléziai származású német zeneszerző

Friedrich Kiel – (1821–1885), berlini zeneszerző
Julius Reubke – (1834–1858), zeneszerző, zongoraművész, orgonaművész, Liszt Ferenc weimari tanítványa
Ernst Naumann – (1832–1910), német orgonaművész és zeneszerző
Ludwig Eckardt – (1827–1871), osztrák költő, író, drámaíró. A zene jövőjéről szóló értekezése 1864-ben nyomtatásban is megjelent.
Carl Friedrich Weitzmann – (1808–1880), berlini zeneteoretikus. A zongora történetéről szóló műve egy évvel korábban nyomtatásban is megjelent: *Geschichte des Clavierspiels und der Clavierlitteratur*, Stuttgart, 1863.
Jurij Karlovics von Arnold – (1811–1898), szentpétervári zeneszerző, zenepedagógus és kritikus

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a 2. sor mellett áll, de az átvétel szerint a teljes glosszára vonatkozik; az aláhúzott „Reményi” név feltehetőleg az egyik oka az átvételnek.

A Ko közlése – II/II. 1864/7, aug. 14. Vegyes, 167: *Karlsruhéban az idei nagy zene gyűlés...*
A Koszorúban nem fordítás, inkább kommentált, rövid tartalomismertetés olvasható. Hogy a hír az Európából származik, azt a jelölés és aláhúzás igazolja. A kommentár a „Reményi” névre vonatkozik. A magyar szövegbe Arany idegen formában veszi át a „Violinvirtuoz” kifejezést, talán arra utalva, hogy Reményit gyakrabban látja és hallja a külföldi, mint a hazai közönség.

A Ko szövege:

„Karlsruhéban az idei nagy zene gyűlés e hó utolsó előtti hetében tartatik. A megjelenendő hírességek közt Liszt és a »Violinvirtuoz Reményi« nevét is olvassuk.”

A szerzőség kérdése – A jelölések a német lapban és a kommentáló, szabad tartalomátvétél Arany szerzőségét igazolják.

1864/33. 12.

Zu spät! – Túl későn!, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Musik, 519. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza második részére vonatkozik, ahol a későn jövők elleni javaslatok felsorolása kezdődik, ezekből válogat Arany. Az aláhúzott tagmondat: „senki sem tartja hozzá magát”, mármint a meghozott szabályhoz. A német szöveg élesebben, határozottabban pellengérez ki azokat a hölgyeket, akik azért késnek a színházi előadásokról, mert így nagyobb figyelmet kelt az öltözkűk. A férfiak esetében a glosszaíró úgy gondolja, azért késnek, mert úgy hiszik, a második felvonásból úgyis érteni fogják a teljes előadás lényegét. Ezeket az okokat Arany elhagyja, ily módon mintegy szelídíti a német glossza élet. Az utolsó, poénszerű záró mondat Arany kommentárja.

A Ko közlése – II/II. 1864/7, aug. 14. Vegyes, 167: *Említették a lapok, és mi is velők, hogy Bécsben...* Tartalmi összefoglaló és kommentár.

A Ko szövege:

„Említették a lapok, és mi is velők, hogy Bécsben, concert- és színi előadások alkalmával minő intézkedéseket tettek a *későn* jövők által okozható zavar elhárítására, hogy t. i. a ki későn jön, várja meg a felvonás végét. De ez mind nem használ, mert a szabályhoz senkisem tartja magát. Most újabb javaslatok kerülnek szőnyegre. Ilyen az, hogy a zárt székeket töröljék el, csak padok legyenek, s a ki legelőbb jó, üljön a pad közepére, a többi sorba mellé, két felől. Aztán, hogy a későn jövőkről vigyenek listát, s másnap tegyék ki az ujságba: későn jöttek: N. N. ur, – N. N. asszonyság stb. De találólag jegyzi rá meg a másik, hogy némely hölgy csak azért is későn menne. Legjobb tolongani.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel szabad fogalmazású módja, a stilisztikai és mondattani jegyek, a szerkezet átalakítása, a poénszerző, kommentáló zárás, a dőlt betűs kiemelés, valamint a jelölések az Európában együttesen igazolják, hogy Arany szövegéről van szó.

1864/33. 13.

Sängerhonore in alter Zeit – Énekesek tiszteletdíjai a régi időkben, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Theater, 520. h.

A német cikk fordítása – A zenei és színházi fellépések magas díjainak hallatán azt hihetnénk, hogy a művészek még soha ilyen jutalmakban nem részesültek. A magas tiszteletdíjak azonban ősrégiek, és még a 18. századi művészek – elég itt Farinellit említeni – bevételei is megállják a versenyt azzal, amit Drumannak a „régii Görögország és Róma munkásai” című művében olvasunk: „A kiváló fuvalások és énekesek színházi fellépéseikért vagy az ünnepeken való részvételükért igen magas jutalmakat kaptak. Amoibeosz énekesnek például Athénban minden egyes fellépéséért egy tálentumot fizettek, vagyis csaknem 1500 tallért!” Mit érnek ehhez képest mai tiszteletdíjaink, melyek Németországban 20, 25, 30, esetleg 50 frigyestallért, Párizsban 1000 frankot, Londonban 60–80 font sterlinget tesznek ki?

Magyarázatok a német szöveghez

Farinelli – Carlo Maria Broschi (1705–1782), a 18. század egyik leghíresebb énekes, akit gyermekkorában kasztráltak.

Wilhelm Drumann – (1786–1861), német történész, itt említett műve: *Die Arbeiter und Communisten in Griechenland und Rom*, Königsberg, 1860.

Amoibeosz – i. e. 3. századi görög énekes

frigyestallér – Friedrich d’or vagy Friedrichsdor (Frdrs), frigyestallér vagy frigyesarany, 1741 és 1855 között érvényben lévő porosz aranypénz, az értéke 5 tallér volt.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a régi görög tiszteletdíjakról szóló sor mellett áll. Bizonytalan, hogy mi és hogyan került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/33. 14.

Gounod im Irrenhaus – Gounod az örültek házában, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Theater, 520. h.

A német cikk fordítása – A *Faust* szerzője, Charles Gounod egy ideje már ún. ápolóban [maison de santé] tartózkodik, most azonban, miután lelkibetegsége súlyosbodott, áthelyezték a bicêtre-i elmeintézetbe. Csak reménykedni tudunk abban, hogy állapota nem lesz tartós. Azt beszélik – bár nem tudjuk igaz-e a hír –, hogy legújabb operájának, a *Mireille*-nek rossz fogadtatása rázta meg ennyire az amúgy is ingerlékeny és érzékeny szerzőt.

Magyarázatok a német szöveghez

Charles Gounod – (1818–1893), francia zeneszerző. A *Mireille* című operájáról ld. az Europa 1864/4. 5. jegyzetét. Gounod-ról a Ko többször tudósított: *Gounod – a „Faust” szerzője – megint egy új operát irt...*, I/II. 1863/1, júl. 5. Vegyes, 23. (Forrás: Neue Berliner Musikzeitung, hrsg. von Gustav Bock, 1863. jún. 24. 26. sz. 207); *Gounod „Faust”-járá Florencban...*, I/II. 1863/13, szept. 27. Vegyes, 311 (forrás ismeretlen); *Ujdonságok a francia színen*, II/II. 1864/20, nov. 13. Vegyes, 480. (Kompiláció.) A *Faust* magyarországi előadásáról és Bartalus István kritikájáról a Koszorúban ld. az Europa 1863/36. 1., valamint az Europa 1864/4. 5. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés amellel a sor mellett áll, ahol Gounod-nak az örültekházába való átszállításáról van szó.

A Ko közlése – Ezt a glosszát Arany egy nem sokkal későbbi, másik hírrel összevonva közölte 1864. augusztus 28-án, a II/II 9. számban, a Vegyes rovatban, a 216. oldalon. Az Europa ugyanis augusztus 19-én, a 35. számban cáfolta és helyesbítette a Gounod-ról szóló tudósítását. Arany azt is kijelölte, és azzal együtt szerkesztette meg a saját glosszáját. Ld. az Europa 1864/35. 13. szövegét és jegyzetét.

A szerzőség kérdése – Ld. az Europa 1864/35. 13. szövegét és jegyzetét.

1864/33. 15.

Ein Konkurrenzunternehmen für die „Concerts populaires” – A „Népszerű koncertek” versenytársa, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Theater, 520. h.

A német cikk fordítása – Félicien David a jövő télen klasszikus programokból álló népszerű koncerteket tervez, hasonlókat, mint amilyeneket Pasdeloup szervez. Vele konkurálva nemcsak különféle műfajú zenét fog előadni, hanem egész operajeleneteket is.

Magyarázatok a német szöveghez

César-Félicien David – (1810–1876), francia zeneszerző. Ld. az Europa 1863/9. 14. jegyzetét.

Jules Pasdeloup – (1819–1887), francia karmester. 1861 és 1884 között rendszeresen megszervezte Párizsban az ún. Népszerű koncerteket (*Concerts populaires*). Arany korábban kijelölte e hírt az Európában, de akkor sem vette át a glosszát. Ld. az Europa 1864/17. 7. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés feltehetően a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/33. 16.

Ein eigenthümlicher Theaterzettel – Egy sajátos színházi hirdetés, Europa, 1864/33, aug. 5. Chronik, Theater, 520. h.

A német cikk fordítása – Különleges az a színházi hirdetés, amelyet a Kölbl-féle Theaterchronik eredetiben közöl Könnernből, ahol a drámaíróként sem ismeretlen Rudolf Kneisel társulata játszik. Így szól: „Könnerni színház (Emilius vendéglős úr kertjében.) Csütörtök, 1863. október 15., Karl Exler jutalomjátéka.

Jöjjön ide egész Plesdorf, Naundorf, Lettewitz,
Rothenburg, Domnitz, Bebitz, Eddewitz,
Trebitz, Trebnitz, Ihlewitz és Zellewitz,
Lesz ma itt néhány jó vicc!

Első ízben adatik: *Berlinben szegényen és gazdagon, avagy egy szabócsalád balsorsa és szerencséje*. Emil Pohl (a *Goldonkel* [Gazdag nagybácsi], a *Jongleur* [Zsonglőr] stb. szerzője) legújabb énekes bohózata hét jelenetben. Nem tévesztendő össze a *Berlin, wie es weint und lacht* [Berlin sír és nevet] című darabbal! Első rész: *A szabó, avagy a váratlan borjúsült*. Második rész: *Két atya*. Harmadik rész: *Sós krumpli*. Negyedik rész: *A Pankow-árva*. Ötödik rész: *Az állatkertben*. Hatodik rész: *Szegényen és gazdagon, vagy a szerencse beköltözik*. Hetedik rész: *Népiünnepély*.

Jöjjön ma mindenki, gyertek ti, rokonok,
Kereskedők, kertészek, erdészek, gyárosok,
Asztalos, kovács, bádogos, esztergályos, molnár,
Karl Exler titeket jószívvel invitál.

A lapszálon még a következő olvasható: „Ha kicsi lenne ma a ház – kirúgjuk az ajtaját. Kitérhet a pad lába, Karl Exler azt nem bánja.”

Magyarázatok a német szöveghez

Kölbel'sche „Theaterchronik” – Allgemeine Theater-Chronik, Organ für das Gesamtinteresse der deutschen Bühnen und ihrer Mitglieder, Herausgeber Victor Kölbel, Leipzig, Sturm und Koppe. Lipcsei színházi hetilap.

Rudolf Kneisel – (1832–1899), königsbergi származású német színész és igen termékeny drámaíró volt. Az 1850-es években Magdeburgban és Drezdában működött, 1861-től pedig vándortársulat igazgatója volt.

Emil Pohl – (1824–1901), német vígjátékíró, darabjait többnyire August Conradi (1821–1873) zeneszerzővel együtt írta. Itt említett művei: *Der Jongleur oder Von Berlin nach Leipzig*, 3 felvonásos bohózat, Berlin, 1860; *Der Goldonkel*, három felvonásos bohózat, Berlin, 1862. A *Berlin arm und reich* című darabot szintén együtt írták 1861-ben.

Berlin, wie es weint und lacht – O. F. Berg [Ottokar Franz Ebersberg álneve] és David Kalisch népszínműve 1858-ból, melyhez a zenét ugyancsak August Conradi írta.

Karl Exler – Kneisel társulatának színésztagja lehetett, nem sikerült azonosítani.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölések a verses invitálásokra vonatkoznak.

A Ko közlése – II/II. 1864/9, aug. 28. Vegyes, 216: *Németországon is tudnak ám színlapot csinálni...* Kommentár kíséretében Arany az első verses meghívót közli, német nyelven.

A Ko szövege:

„Németországon is tudnak ám színlapot csinálni. Egyikről idézve olvastuk e verset, melyet csak meghagyunk eredeti nyelven:

Für Karl Exler, Benefiz.

Kommt her von Plesdorf, Naundorf, Lettewitz,

Von Rothenburg, Domnitz, Bebitz, Eddewitz,

Trebitz, Trebnitz, Ihlewitz und Zellewitz,

Heut' giebt es manchen guten Witz!”

A szerzőség kérdése – A TÍ 119. 117 Aranyénak tekinti a szöveget. A jelölés, az átvétel módja megerősíti a feltevést. A „Németországon” ragozási alak szokatlan, de a Koszorúban több helyen előfordul olyan szövegben is, melynek szerzőjeként Arany valószínűsíthető (Europa 1863/9. 2; 1863/45. 1; 1863/49. 1; 1863/51. 2; 1864/25. 1).

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/34.

1864/34. 1. Höhlenwohnungen bei Ofen, Europa, 1864/34, aug. 12. 1091–1096. h.; az 1094. hasábján jobbról, hullámos zárójellel, kék ceruzával kijelölve a 12–16. sor.

	<p>Geschichtsforscher behaupten, daß die Menschen in den Urzeiten Höhlen, überhängende Felsen und Bäume benutzt hätten, um sich gegen Wind und Wetter zu schützen und solche Orte als bleibenden Aufenthalt zu benutzen; Reisende erzählen, daß in den baumlosen Steppen Südrußlands, auf den kalten Hoch-ebenen Armeniens, an den unwirthlichen Küsten des nord-americanischen Eismeer's die wenig zahlreiche Bevölkerung Löcher in die Erde gräbt, um dort der Rauheit des Klima's zu trotzen. Aehnliche Erdlöcher findet man auch hier und da auf den baumlosen Pußten Niederrußlands, da in ihnen Hirten einen schirmenden Aufenthalt suchen. Aber dies sind nur vereinzelte Erscheinungen, welche die Natur der steinlosen Ebene verursacht. Dagegen ist es als eine culturhistorische Rarität</p>	
--	---	--

	<p>zu betrachten, daß in geringer Entfernung von der palastreichen Haupt- und Luxusstadt Ungarns die Bevölkerung von Dörfern sich in Felsen Wohnungen eingegraben hat, indem sie Zimmer, Ställe und andere Räumlichkeiten ausmeißelte zu sogenannten Steinhäusern.</p> <p>Es macht einen ganz eigenthümlichen Eindruck, wenn man über ein solches unterirdisches Dorf hinweggeht, ringsum fußhohe Schornsteine aus der Erde ragen, künstliche Schluchten oder förmlich ausgehauene Straßen in die Unterwelt führen und nur verwahrloste Friedhöfe über die steinige Oberfläche verzettelt sieht. Man glaubt sich in eine ausgegrabene Ruinenstadt oder in eine versunkene Welt versetzt, wenn man hinabschaut in die Dämmerwelt einer solchen eingegrabenen Dorfasse mit ihren schnurgeraden senkrechten Felswänden.</p> <p>Diese Bauart wird ermöglicht durch die geologische Beschaffenheit der Umgegend Ofens. Bekanntlich füllt das wasserarme Kalkgebirge des Bakonyerwaldes den Theil Ungarns, welcher südlich von der Donau liegt, mit seinen eichenbewachsenen Hochflächen, deren Züge zum Theil parallel mit der Donau von Westen nach Osten sich ausdehnen, theils weitgestreckte Bergzüge nach der Donau entsenden, und an einigen Stellen Berge vulcanischer Natur umschließen, an denen treffliche Feuerweine gedeihen. Ofen liegt an und auf einem solchen Bergzuge, und der höhere Schwabenberg, welcher etwas landeinwärts hinter der Stadt parallel mit den Bergen des Donauufers sich hinzieht, bildet den ausgedehnten Weingarten Ofens, der jährlich über 200000 Eimer Wein liefert. Das Südende des Schwabenberges lenkt plötzlich aus seiner Richtung von Westen nach Süden ab, um gegen Osten zur Donau zu gehen, wo er im 700 Fuß hohen Blocksberg dicht am Flusse endet. Weiter abwärts (etwa 1^{1/2} Stunde) streicht ein niedriger Höhenzug gleichfalls gegen die Donau, deren Ufer er bei Promontor der Insel Tschepel gegenüber erreicht und auf beiden sanften Hängen mit meilenweiten Weingärten bedeckt ist, während in der Mulde zwischen ihm und den Ofener Gebirgen die Getreidefluren einiger schwäbischen Dörfer sich ausbreiten, über die hinaus man von der Landstraße aus in wundervoll schöne Gebirgslandschaften voll malerischer Bergformen hineinschaut. Um das Ende des [1092]</p> <p>Promontorer Bergzuges ist ein weitläufiges Dorf gebaut, dessen regellose Gassen theils am Stromufer hin und her schlupfen, theils den Bergabhang hinaus klimmen, theils die Höhe besetzt halten. Am Ufer und auf der Hochfläche findet man aber auch die unterirdischen Steinhäuser, entweder gassenweise oder vereinzelt.</p> <p>Alle diese Bergzüge bestehen aus Nummulitenkalk und enthalten zahllose Versteinerungen zierlicher Muscheln von mikroskopischer Kleinheit bis zur Größe einer Faust. Die Oberfläche ist vollständig verwittert, denn mehrere Zoll tief liegt auf ihr ein lehmartiger fetter Mergel, auf welchem Wein und Obst vortrefflich gedeihen, welcher aber auch nach einem Regen sich</p>	
--	--	--

	<p>in klebriges Pech verwandelt. Unter ihm hat sich der Fels in eine Schicht blättrigen Gesteins aufgelöst, die wieder auf schieferartiger Unterlage ruht, unter welcher der Fels endlich eine feste sandsteinartige Form annimmt. Diese Grundlage ist sehr porös, da sie viel blasenartige Höhlchen enthält, welche oft mit sandartigen Körnchen gefüllt sind und das Material zu den Staubwolken liefern, von denen Ofen heimgesucht wird. Es gestattet der Stein aber auch eine leichte Bearbeitung, so daß man Blöcke von beliebiger Größe mit der Säge ausschneidet, um sie als Baumaterial zu verwenden, da sie sehr trocken sind und keine Feuchtigkeit durchlassen. Pest und Ofen sind aus solchen Steinen gebaut, und da das Gebirge reich an Höhlen ist, so lag es nahe, dieselben als Weinkeller zu benutzen, wogegen die Steinbrüche auf den Gedanken mögen gebracht haben, diese selbst als regelrechte Höhlungen anzulegen, um die dadurch gewonnenen Räume als Wohnungen zu benutzen. Man erzielte dadurch den Vortheil, daß der Bau eines Steinhauses noch Gewinn brachte, weil man die ausgesägten Steine nach Pest verkauft und das Haus gewissermaßen umsonst hat.</p> <p>Das Promontorer Gebirge besitzt außer vielen kleineren Höhlen eine sehr große, welche von der Donau aus über eine Viertelstunde tief in den Berg hineinführt und so geräumig ist, daß ein vierspänniger Wagen bequem hineinfahren und in derselben umlenken kann. Hier haben die Wein-Großhändler ihre Vorräthe aufgespeichert, indem sie die Höhle regelrecht ausarbeiten, Kreuzgänge, gewaltige Pfeiler, kühngewölbte Thore aus einer Kellerabtheilung in die andere anlegen, den Fußboden ebnen und der Decke durch wohlberechnete Kreuzgewölbe ausreichende Tragkraft verleihen ließen. Da liegen denn in winterlicher Kühle, bei welcher man im heißen Sommer den Athem als nebelartigen Rauch aus dem Munde strömen sieht, die Riesenfässer des edlen Traubensaftes wie Gardegrenadiere nebeneinander aufgestellt, jedes mit Angabe des Alters und Maßes des Inhaltes an der Frontseite versehen. In Nebengängen ruhen die kleineren Fässer der bessern Sorten und die starken Brantweine, welche man aus Trebern und andern Resten der Kelterung zu gewinnen weiß. Oede Stille lagert in diesen Katakomben der Traubengeister, tausend feurige Gedanken schlummern scheinbar den Todesschlaf, bis sie die Nerven des</p> <p>[1093]</p> <p>Menschen elektrisiren und jenes Funkensprühen des Humors entzünden, welches mit rosiger Weinlaune die verworrene Welt verklärt. Eingspundet in dickwandige Fässer liegt der feurige Kriegsmuth, der in mancher Schlacht zum Heldenkampf begeisterte und den Krieger im Sturm zum Siege führte. Emsig klopfen, forschen und beobachten die Küfer an den Fässern herum, lustig hämmern die Binder, denn solche Fässer kann man nicht fertig in den Keller schaffen, sondern baut sie an Ort und Stelle auf, da sie mitunter so gewaltigen Umfangs sind, daß ein halbes Dutzend Diogenese in einem einzigen wohnen könnten.</p>	
--	--	--

	<p>Kleinere Höhlen, die einen breiten Eingang haben, benutzt man aber auch zur Anlage von Wohnungen, indem man zu beiden Seiten der Felswand Thüre und Fenster in den Stein meielte oder vielmehr aussägte und auf gleiche Weise sich Küche, Wohnzimmer und Ställe in den Kalk hineingrub, wie es die alten Hindus und Aegypter gemacht haben. An einem Ueberfluß von Licht leidet man freilich nicht, denn das eine Fenster der Wohnstube – da nur Luxuswohnungen deren zwei besitzen – mißt ungefähr eine reichliche Quadratelle, die Küche empfängt ihr Licht durch die offene Thür, und der Stall braucht keine Beleuchtung. Das Zimmer ist viereckig, die Decke etwas gewölbt, das Ganze mit weißem Kalk blendendweiß angestrichen. Das Hausgeräth bleibt in dieser bescheidenen Wohnung auf das Unentbehrlichste beschränkt. Dielen sind Luxus; ein einfacher Tisch aus glatt gehobelten Brettern in Naturfarbe, einige hölzerne Stühle, eine hölzerne Truhe, ein handgroßes Spiegelchen, ein Heiligenbild, einige Holzpflocke und Bettgestelle, auf denen die hochgethürmten Betten fast bis zur Decke reichen, genügen den armen Weingärtnern. Damit sie aber nicht alle Errungenschaften der Civilisation entbehren, so fehlt in ihrer Höhlenstraße das Wirthshaus nicht, in welchem sie den Sonntag Nachmittag bei Wein, Tanz und Kartenspiel lustig verleben oder gemüthlich die Aufgaben der hohen Politik erörtern.</p> <p>Etwas anders sind die Steinhäuser angelegt, welche unter der Oberfläche der Bergebene eingegraben wurden. Kann man die Höhlenwohnungen Naturproducte nennen, so verdienen die Steinhäuser des Oberberges den Namen von Kunstbauten. Bei ihnen mußte man sich erst eine Einfahrt schaffen, indem man einen zwei bis drei Ellen breiten Gang von der Oberfläche hinabführte bis zu der Tiefe, wo die Hausthür stehen soll. Ist man mit diesem schräg abwärts laufenden Schacht bis zu der erforderlichen Tiefe gekommen, so haut man eine Art von Lichthof aus, indem man von oben senkrecht ein Parallelogramm im Stein aushaut, so daß eine Grube mit glattgehauenen Wänden entsteht. Nun erst höhlt man sich von diesem Hofraum aus die Wohnung in den Felsen. Solcher Einsiedeleien liegen sehr viele über die Bergebene zerstreut, wie man an den Schornsteinen erkennt, die wie Leichensteine hier und da aus dem Erdboden herausragen. Troglodyten geselliger Natur haben diese Eingrabungen aber in größerem Maßstabe ausgeführt. Statt der schmalen Einfahrt haben sie eine breite lange Gasse in den Felsen haustief ausgehauen, an einigen Stellen sogar kleine Plätze wie etwa Abräume in Kohlengruben eingebauen, wobei</p> <p>[1094]</p> <p>sie diesen Anbau als Steinbruch benutzten und ihn zwanzig bis dreißig Fuß tief hinabtrieben. Dann erst setzten sie ihren Bau unterirdisch fort; denn sie höhlten nach allen Seiten die Steinmassen der Wände aus, wölbt dabei Thüren und die Decke der Steinbrüche, schafften die regelrecht gesägten Steinblöcke heraus, um sie zu verkaufen, und benutzten die leeren, elegant</p>	
--	---	--

	<p>ausgehauen Räume als Wohnungen. Diese sind im Sommer kühl, im Winter warm, halten sich immer trocken, und wenn sich ja Unbequemlichkeiten zeigen, so tröstet man sich damit, daß solche in keinem Hause fehlen. Man spart in der holz-armen Gegend Holz, da nur Thür und Fensterrahmen aus diesem Stoffe bestehen. Die Bewohner sind deutscher Abkunft und meist sehr arm, denn sie bearbeiten für die Weinbergbesitzer deren Grundstücke.</p> <p>Manchen deutschen Leser mag es schmerzlich berühren, zu erfahren, daß seine Landsleute im Ungarlande so tief gesunken sind, daß sie wie Mäuse unter der Erde hausen. Er mag sich aber trösten, es geht diesen „Schwaben“ doch viel besser als den Tagelöhnern und Hirten der Rittergüter, viel besser als den Arbeitern großer Städte, welche in feuchten Kellerwohnungen hausen und sich nicht am Seidel Wein, am kräftigen Hausbrod, angenehm schmeckenden Speck und am Backhähndl oder kräftiger Mehlspeise sättigen können.</p> <p>Gegen die dauerhaften Steinhäuser der Schwaben sind die Bretterbuden der slovakischen Holzknechte, wie man sie am Donauufer aufwärts von Pest sieht, wahre Nomadenbuden. Man findet auf dem Sandboden Pests gar seltsame Behausungen der armen Slovaken. Halb oder ganz nackte Kinder umspielen in Lust und Freude die Bretterbuden, die nur elende Schlafstätten sind. Senkrecht gestellte Bretter bilden die Wände, Bretter das schräg bis zur Erde ablaufende Dach, Bretter die Frontseite, die so niedrig ist, daß man nur gebückt darin stehen kann. Drinnen stehen einige Bänke mit einem Strohlager und einer groben Decke, eine Truhe; auf einem Gesims stehen ein paar Kochtöpfe und hängen einige Holzlöffel, und aus ist es mit der Möblirung. Um auf das Lager zu kommen, bedarf es einer großen Uebung, da fast dicht über ihm das Dach hinläuft. Ein kleines eingegrabenes Loch vor der Thür dient als Herd, und mehr braucht der Slovake nicht. Fenster und Ofen sind Luxus, Teller gleichfalls; man ißt aus dem Topfe, wenn er über dem Herde steht, und ist die Familie zahlreich, so tritt sie abtheilungsweise zum Topf. Dennoch ist dieser Budenbewohner froh, singt und tanzt in staubiger Straße, küßt und umarmt Weib, Kind und Freund, und bettelt nie. Sein Sonntagsvergnügen besteht in einem tüchtigen Rausche, den er sich in Brantwein antrinkt, und der ihn singlustig und liebevoll stimmt, so daß er dankbar alle Püffe hinnimmt, die ihm die Frau oder Geliebte ertheilt, wenn sie nicht etwa auch betrunken ist.</p> <p>Geht man die Donau weiter aufwärts, so findet man am Rande eines Angers, den einige Pappeln und Akazien kennzeichnen, eine originelle Slovakencolonie. Man sieht hier und da Hügel oder Mauern als Ruinen eines Backofens oder Stalles oder einer Scheune. Man hält diese verfallenen dachlosen Mauern eben für Ruinen eines Brandes oder einer uralten</p> <p>[1095]</p> <p>Ortschaft. Aber siehe, Kinder schlüpfen aus und ein, Wäsche</p>	
--	--	--

	<p>hängt auf dem Akazienbusch daneben. Man prüft die Sache näher und entdeckt in der keller- oder backofenartigen Ruine eine menschliche Wohnung, die freilich mehr einer Mordhöhle ähnelt. Einige halbverfaulte Bretter dienen als Dach, und aus den verfallenen Mauern ist ein Wohnzimmer geworden. Andere Slovaken sind noch erfinderischer gewesen, denn man sieht das halbverfaulte Bretterhäuslein einer Kajüte in den Sand verpflanzt, damit eine Slovakenfamilie es bewohne. Dünger ist statt der Grundmauer rings um das Haus gelegt, aber das schadhafte Dach und die durchlöchernten Seitenwände sind nicht ausgebessert, jedenfalls um Licht und Luft einzulassen. Als Winterwohnung ist dieser Käfig gewiß nicht kühler als die [1096]</p> <p>Bretterbude. Weiterhin am Flußufer sind aber auch ausran- girte Schiffsmühlen aufs Land geschleppt, dort wie eine Arche Noahs aufgestellt und trotz ihres mangelhaften Zustandes be- wohnt. Die übrigen Häuslein dieser Holzknechtcolonie sind aus Lehm und tragen Schindel- oder Strohdächer und sehen blank und freundlich aus. Natürlich fehlt es an einigen Wein- und Branntweinschenken und an einigen Tanzlocalen nicht, wo Stümper für einen Kreuzer ein schauerliches Gemenge von Mißtönen und melodienlosem Gefiedel als Tanzmusik zum Besten geben. Trotzdem wird danach bis tief in die Nacht hinein getanzt, denn das Publicum in Hemdärmeln und Sandalen amüsirt sich göttlich, während ein civilisirter Mensch eine solche Katzenmusik nicht fünf Minuten aushalten würde.</p>	
1864/34. 2. Schottische und schweizer Volkslieder , Europa, 1864/34, aug. 12. Aus der Gesellschaft, 1103–1104. h.; a cím mellett balról két ceruzával keresztjel.		
+	<p>Schottische und schweizer Volkslieder</p> <p>In einer interessanten und schwungvoll geschriebenen Ab- handlung über den schweizer Kuhreihen führt <i>Julius Roden- berg</i> gelegentlich in scharfsinniger und überzeugender Weise aus, warum die Volkspoesie des schottischen Hochlandes so grundver- schieden von der der Schweiz sei. Beide Völker gleichen sich in gewissen charakteristischen Grundzügen, beiden ist ein starker [1104]</p> <p>Heimathtrieb und neben einem krankhaften Heimweh ein ge- sunder Patriotismus eigen, und diese Ähnlichkeiten haben auch die beiden Volkscharaktere einander näher geführt; aber trotzdem sind die Unterschiede, durch welche sie getrennt werden, noch größer.</p> <p>Wie der Schweizer Alpen, so hat der Schotte das Hochland; aber die höchsten Spitzen des letztem werden durch ewige Nebel für die Einbildungskraft ins Unendliche erhöht, und die Ahnung der Unendlichkeit und des Dämonischen, welches darin wohnt, wirkt auf die Phantasie ganz anders als die Gewißheit von 10–12,000 Fuß Höhe. Dann hat das Hochland die Nähe des Meeres, die Klippen und Buchten und Inseln, es hört den Schrei der Möven und den Donner der Brandung, und so ist eine</p>	

	<p>Nuance des Abenteuerlichen in den Charakter des Schotten gekommen, das Düstere, Großartige, genährt vom Anblicke der Nebel und des Meeres, die monotone Gewaltigkeit des Geistes, der über den Wassern schwebt, hat sich seinem Geiste mitgetheilt, und nicht ohne Spannung lauscht sein Herz dem Brausen des Sturmes. Dann hat das Hochland die grauen Haiden, die finstern Moore, deren spärliche Vegetation die Viehzucht, wenn nicht unmöglich, so doch wenig einträglich macht und andere Erwerbsquellen aufsuchen heißt, die früher in einer Art von ritterlichem Raubsystem bestanden, welches die benachbarten Niederlandsbezirke in beständige Contributionen setzte. Noch hat das Hochland seine Erinnerungen an die alten Zeiten, an die bunte Romantik der Clans, der großen Lords und ihrer gastlichen Hallen, an Krieg und Aufruhr, an die Campbells und den großen Argyle [!], an Rob Roy, an die Stuarts, Flora Macdonald etc. und alles das hat sein Volkslied beeinflusst und seinen Nationalgesang gefärbt. „Wo immer der Wanderer streift an den Seen und im Gebirge, da hört er gewiß eines jener Lieder, die stürmisch sind wie das Meer, das um die Hebriden rollt, düster wie der Nebel, der um den Ben Cruachan flattert, schwermüthig wie der Wind, der durch die Geisterbüsche von Glenfinnan und durch die Haide von Culloden seufzt. Von keinem andern übertroffen, von keinem andern erreicht, steht das schottische Volkslied einzig da in der Mannigfaltigkeit seiner Stoffe, in dem leidenschaftlichen Feuer seiner Worte und in dem hinreißenden Zauber seiner Töne.“</p> <p>Das Leben der Schweizer dagegen trug stets und trägt noch das Gepräge der rechtschaffensten und hausbackensten Prosa. Keine poetische Kraft erstand unter ihnen, und selbst die Verherrlichung ihrer Nationalhelden mußten sie fremden Dichtern überlassen. Die Thaten der alten Schweizerhelden selbst – die Nacht auf dem Grütli, die Beschwörung des Bundes und der Freiheit – sind die ehrenwerthen und muthigen Thaten von Haus- und Familienvätern, aber ihnen fehlt der Impuls und Herzschlag der Leidenschaft. Ihr Wilhelm Tell, ihr Werner Stauffacher, ihr Tag von Sempach und von Murten sind Kämpfer und Kämpfe der republikanischen Tugend, aber keine Themata für den Volksgesang, der das Düstere, Unheimliche, Romantische liebt, der die Klage um den gefallenen Helden und die verlorene Sache dem Triumph und dem Preise des Pater Familias vorzieht, welcher nach gewonnener Schlacht wieder zur Hirtenpeitsche greift und in die Milkammer zurückkehrt. Mitten in den poesievollsten aller Naturscenerien und in einem die grandiosesten und die lieblichsten Erscheinungen vereinigenden Landschaftspanorama befindet sich der Schweizer doch nur auf dem Boden der nüchternsten Realität; das Läuten der Heerdenglocken, der Duft der Blumen und Kräuter, der Anblick der unter den düstern Felsringen zauberisch schimmernden Mattgelände – das Alles führt in einer Schweizer Ideenverbindung schwerlich zu einer andern, als zu der einer Alpenwirthschaft. Das Schweizer Volkslied ist der Gesang eines Hirtenvolkes, aus und bei der Arbeit erwachsen und zum Hirtengesang geworden, in welchem der</p>	
--	---	--

	Schweizer nur die kleinen Leiden und Freuden eines seit Jahrhunderten unverändert gleichförmigen Hirtenlebens feiert. Dies ist der <i>Kuhreihen</i> , seine Entstehung, Geschichte und Bedeutung.	
1864/34. 3. <i>Usurpirung eines angenommenen Namens</i> , Europa, 1864/34, aug. 12. Chronik, Literatur, 529. h.; a 7–8. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés elmosódó fekete tintával vagy piros ceruzával.		
	<i>Usurpirung eines angenommenen Namens.</i> Der Verfasser der Romane: „Sebastopol“, „Nena Sahib“, „Villafranca“ u. s. w., welche, ohne sich in irgend einer Weise Kunstwerke nennen zu dürfen, doch schon um ihrer der Zeitgeschichte entnommenen Stoffe willen sich weite Leserkreise zu öffnen gewußt haben, schreibt bekanntlich unter dem angenommenen Namen <i>Sir John Retcliffe</i> , ein Pseudonym, hinter welchem sich kein Anderer verbirgt, als der aus der Periode der preußischen Reaction zu viel Geltung und Einfluß gelangte <i>Dr. Gödsche</i> in Berlin. Vor kurzem zeigte nun die Purfürst'sche Verlagshandlung das Erscheinen eines neues Romans an: „Das schwarze Buch von Berlin oder Geheimnisse der protestantischen Metropole von John Retcliffe.“ Man dachte natürlich, es sei dies ein Werk desselben Verfassers, welcher „Sebastopol“ u. s. w. schrieb. Letzterer aber macht jetzt bekannt, daß er mit dem erwähnten Product nicht im geringsten Zusammenhange stehe; irgend ein Anderer benutzt also, offenbar um das Publicum zu täuschen, jenes Pseudonym und läßt, um sich wenigstens ein Hintertürchen offen zu halten, das „S.“ (Sir) vor dem Namen weg, – ein Verfahren, welches die schärfste Rüge verdient und zwar um so mehr, weil <i>Dr. Gödsche</i> dagegen offenbar gar nichts zu thun im Stande ist. Er muß es sich einfach gefallen lassen.	
1864/34. 4. <i>Eine Naturgeschichte der Sage</i> , Europa, 1864/34, aug. 12. Chronik, Literatur, 530. h. Az első két sor mellett jobbról elmosódó jelölés.		
	<i>Eine Naturgeschichte der Sage.</i> Ein interessantes Werk verheißt uns <i>Julius Braun</i> mit seiner auf zwei Bände berechneten „ <i>Naturgeschichte der Sage</i> “, worin er „alle religiösen Ideen, Sagen und Systeme auf ihren gemeinsamen Stammbaum und ihre letzte Wurzel zurückzuführen“ versuchen will. Der erste Band erscheint soeben, der zweite steht für den Herbst in Aussicht.	
1864/34. 5. <i>Eine „neudeutsche göttliche Komödie“</i> , Europa, 1864/34, aug. 12. Chronik, Literatur, 531. h. Az 1. és a 4. sor mellett balról elhalványult jelölés piros ceruzával.		
— /	Eine „neudeutsche göttliche Komödie“. Wir annoncirten bereits ein dichterisches Werk des bekannten Münchener Sittenschilderers und Chronisten <i>Franz Trautmann</i> , worin man eine Parodirung des Dante'schen „Komödie“ mit satyrischen Blicken auf die Gegenwart erwarten konnte. Der vollständige Titel des soeben erschienenen Buches lautet: <i>Leben, Abenteuer und Tod des Theodosius Thaddäus Donner, weiland Doctor</i>	

	der Philosophie, Privatgelehrter, Poet, Universal-Malcontent, Sozialjustiz-Deutscheinheits-Entdecker und Hausbesitzer zu Hap-pelsdorf, dessen Seele bei Lebzeiten in das „provisorische Jenseits“ verzückt wurde. Eine neudeutsche göttliche Komödie zu Schreck, Staunen, Kopfschütteln, Trost und Kurzweil für Hoch und Nie-der ans Licht gestellt und erzählt. Mit Dr. Donner’schen Hand-zeichnungen.	
1864/34. 6. <i>Ein Dementi</i> , Europa, 1864/34, aug. 12. Chronik, Literatur, 531. h.; a 4. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés piros ceruzával.		
	<i>Ein Dementi</i> . Durch alle Blätter des In- und Auslandes ging vor einiger Zeit die Nachricht, <i>Prinz Napoleon</i> beschäf-tige sich mit einer urkundlichen und authentischen <i>Geschichte der Napoleoniden</i> . Die Notiz trat so bestimmt auf, daß z. B. gar gesagt ward, der Verfasser verfolge die Spuren seines Geschlechtes bis ins 15. Jahrhundert hinauf. Jetzt nun läßt der Prinz in Pariser Zeitungen erklären, er denke nicht daran, ein solches Werk zu schreiben.	
1864/34. 7. <i>Eine Zeitschrift für Köche</i> , Europa, 1864/34, aug. 12. Chronik, Literatur, 531. h.; a 2–3. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés piros ceruzával.		
	<i>Eine Zeitschrift für Köche</i> . In Angers erscheint seit einiger Zeit unter dem Titel: „Le Gastrophile” ein Journal, das aus-schließlich dem Studium der Kochkunst und den Interessen der Küche gewidmet ist. Als „Redacteur en chef” figurirt der Ober-koch des durch seine gute Tafel renommirten Gasthauses „zum weißen Roß”.	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/34. 1.

Höhlenwohnungen bei Ofen – Barlanglakások Buda környékén, Europa, 1864/34, aug. 12. 1091–1096. h.

A német cikk fordítása – Történészek állítják, hogy az emberek a legősibb időkben a barlangokat, sziklák mélyedéseit és a fákat használták, hogy a széltől és időjárástól védekezzenek, és ezek a helyek tartós lakóhelyükké váltak; az utazók azt mesélik, hogy Dél-Oroszország fák nélküli sztyeppéin, Örményország hideg fennsíkjain, Észak-Amerika Jeges-tengerének rideg partjain az emberek vermeket ásnak a földbe, így dacolnak a zord klímával. Hasonló vermeket találni itt-ott az Alföldön, a fák nélküli pusztákon, melyekben a pásztorok keresnek maguknak menedéket. Ezek azonban csak elszórt jelenségek, melyekre a kövek nélküli pusztaság kényszeríti őket. Ezzel szemben civilizációtörténeti ritkaságnak számít, hogy a palotákkal teli, fényűző magyar fővárostól nem messze egyes falvak lakossága sziklákba vájt magának lakásokat, szobák, istállók és más helyiségek kialakításával létesítettek ún. barlangházakat.

Különös élmény végigsétálni egy ilyen föld alatti faluban, körös-körül látnyi magas kémények nyúlnak ki a földből, mesterséges árkok vagy utak vezetnek le a föld alá, a föld felett pedig itt-ott temető látható. Kiasott romvárosnak vagy elsüllyedt

világnak hihetné, aki végignéz egy ilyen föld alatti falusi utca nyílegyenesen és merőlegesen kialakított sziklafalain.

Ezt az építkezési módot Buda környékének geológiai jellege teszi lehetővé. Magyarország egy részén, mint ismeretes, a Bakonyi erdők vízben szegény mészkőhegyei találhatók. E tölgyekkel benőtt magaslatok részben a Dunától délre, nyugat-keleti irányban húzódnak, párhuzamosan a folyóval, részben pedig messze elnyúlnak a Dunától, és helyenként vulkanikus eredetű hegyvonulatokat vesznek körül, melyeken pompás szőlőültetvények vannak. Buda egy ilyen hegyvonulaton fekszik. A kissé magasabb Svábhegy a város mögött, a Duna mentén húzódó hegyekkel párhuzamosan helyezkedik el, és Buda szőlőskertjének számít, mely évente több mint 200 000 vödör bort ad. A Svábhegy déli vége hirtelen fordulattal nyugatról déli irányba kanyarodik, míg a keleti részen a Dunáig terjed, és ott a 700 láb magas Gellért-hegynél végződik. Valamivel távolabb, mintegy másfél órányira, egy alacsonyabb, szintén a Duna felé haladó hegyvonulat látható. A Dunát Promontornál, a Csepel-szigetnél éri el. Mindkét oldalról mérföldeken át szőlőültetvények borítják a szelíd lejtőket. A budai és promontori hegyek közötti völgyteknőben a sváb falvak gabonaföldjei terülnek el, melyek fölött az országútról nézve festői szépségű hegyvidék tárul elő. A promontori hegyek végénél [1092] tágas falu fekszik, melynek szabálytalan utcái részben a vízpartot követve kanyarognak, részben a hegynek felfelé emelkednek, majd a magasban folytatódnak. A vízpart mentén és a fennsíkron találhatók a földbe vájt kőházak, utcákba rendezve éppúgy, mint elszórva, magányosan.

Mindezen hegyvonulatok nummulitmészkőből állnak, és rendkívül sok megkövesedett kagylót tartalmaznak, a mikroszkopikus mérettől az ökölnyi nagyságig. A felszín teljesen kopár, mert néhány hüvelyknyi mélységben agyagos, meszes réteg húzódik, mely a gyümölcs- és szőlőtermesztéshez kiváló talaj, de eső után szurokszerű, ragadós masszává változik. Alatta a kőzet egy rétegben lapokra bomlik szét, mely ismét egy sor palakőzetten nyugszik, míg végül ennél is mélyebben homokkőbe megy át. Az ilyen talaj igen porózus, számos üregecskét tartalmaz, ezek homokszerű szemcsékkel telítődtek, és porfelhőket bocsátanak ki magukból, mely az egész Budát beteríti. Ez a fajta kő könnyen formálható, úgyhogy tetszőleges tömböket lehet belőle kivágni és építőanyagnak felhasználni, mert meglehetősen száraz, és nem engedi át a nedvességet. Pest és Buda ilyen kővekből épült. Miután a barlangokkal teli hegyek közel fekszenek, természetes, hogy a barlangokat borospincéknek kezdték használni. A kőbányák adhatták ezzel szemben azt az ötletet, hogy szabályos üregeket vájjanak ki, és azokat lakásoknak használják. A kőfejtőket az a cél vezérelte, hogy a kivájt kőveket eladják Pesten és így nyereségre tegyenek szert, egyúttal azonban az üregben kialakított lakásokhoz gyakorlatilag ingyen jutottak hozzá.

A promontori hegységben több kisebb barlang mellett van egy igen tágas barlang is, mely a Dunától kezdve mintegy negyed óra járásnyira halad befelé a hegy mélyébe, és olyan széles, hogy egy négylovas kocsi kényelmesen behajthat és megfordulhat benne. A bornagykereskedők itt helyezték el készleteiket, miután a barlangot a megfelelő módon kialakították. Keresztfolyosókat, hatalmas pilléreket, boltíves átjárókat vájtak benne, a padlózatot kiegyengették, a mennyezetnek pedig jól megtervezett árkádokkal kellő teherbírást kölcsönöztek. A télies hidegben még nyáron is meglátszik a lehelet. A nemes szőlőlét tartalmazó hatalmas hordók úgy sorakoznak itt, mint a katonák, és mindegyiknek elején ott áll az évszám és az úrtartalom. A mellékfolyosókon találhatók a kisebb hordók a jobb fajta borokkal és az erős pálinkával, amit a présben maradt törkölyből készítenek. Mély csend uralkodik a bor szellemének e katakombáiban, ezernyi tüzes gondolat alussza itt álmát, míg majd eljön az idő, hogy az ember idegeit [1093] felvillanyozza, rózsás kedvet teremtsen és a kusza világot megszépítse. Vastag falú hordókba zárva nyugszik a heves harci kedv,

mely háború idején hősi tettekre ösztönöz, a katonákat győzelemre vezeti. Serényen kopácsolnak a bognárok egy-egy ilyen hordón, körbejárák, ellenőrzik, vidáman kalapálnak a kádárok, mert a méretes hordókat nem lehet készen beszállítani a folyósokra, hanem a helyszínen építik meg, olyan hatalmasra, hogy fél tucatnyi Diogenész is ellakna bennük.

A széles bejáratú kisebb barlangokat lakások kialakítására is kihasználják. A sziklafal mindkét oldalán ablakokat, ajtókat vésnek ki, és hasonló módon vájják ki a mészkőben a konyhát, lakószobát és istállót, mint ahogy a régi indusok vagy egyiptomiak tették. Fényáradatról itt természetesen nem lehet szó, mert a szoba egyetlen ablaka alig több mint egy négyzetméternyi területet világít be. Két ablak csak a luxuslakásokon van. A konyha a nyitott ajtóból kapja a fényt, az istállót pedig nem szükséges megvilágítani. A szoba négyszögletű, a mennyezet enyhén ívelt, és az egészet vakítóan fehérre meszelik be. A berendezés e szerény hajlékokban csak a legszükségesebbekre korlátozódik. A padlózat fényűzésnek számít; egyszerű asztal, simára csiszolt fából, a maga természetes színében, néhány fából készült szék, faláda, tenyérynyi tükröske és szentkép, fagerendák és fekvőhely, melyben a mennyezetig tornyozzák fel az ágyneműt – egy egyszerű szőlősgazda ennyivel megelégszik. Hogy azonban mégse mondjanak le a civilizáció minden vívmányáról, kőutcaikból nem hiányzik a fogadó, melyben vasárnap délutánonként bor, tánc és kártyajáték mellett szórakoznak vagy kedélyesen politizálnak.

Kissé más jellegűek azok a kőházak, melyeket a hegyek mélyében, a földfelszín alatt vájnak ki. Ha a barlanglakásokat természetes képződményeknek tekintjük, akkor az utóbbiakat mesterséges építésűeknek kell neveznünk. Először is egy két-három rőfnyi széles lejáratot kell készíteni, mely a mélybe, a bejáratú ajtóhoz vezet. Amikor ez a lejtősen ereszkedő folyosó eléri a kellő mélységet, akkor a föld felszínétől merőlegesen lefelé egyfajta lichthofot, aknaszerű udvarrészt vájnak ki, függőleges, simára csiszolt falakkal. Magát a lakást csak ebből az udvarszerű nyílásból kiindulva vájják be a sziklába. Hasonló magányos remetelakokból igen sok van a hegyekben, mint azt a kürtők jelzik, melyek sírkő módjára emelkednek ki a földből. A közösségben élő barlanglakók azonban tömegesen építik az ilyen lakásokat. Szűk bejárók helyett széles utcákat képeznek ki, egyes helyeken pedig kis tereket hagynak meg, hasonlókat, mint a szénbányában a salaklerakó. [1094] E tereket kőfejtőként használják, és húsz-harminc lábnyi mélyre is leásnak. A munkálatokat ezután a föld alatt folytatják, minden irányban fejtik a követ, szabályos kötömböket vágnak ki, ezeket eladják, a megmaradt, csinosan kivájt üregekben pedig a falakba ajtókat vágnak, a mennyezetet kifaragják, és kész a lakás. Ezek a lakások nyáron hűvösek, télen melegek, mindig szárazak, és ha kényelmetlennek bizonyulnak, azzal vigasztalják magukat a lakók, hogy kényelmetlenség minden házban van. A fában szegény vidéken takarékoskodnak a faanyaggal, ezért csak ajtó és ablakkeret készítésére használják. A lakók német származásúak, és többnyire nagyon szegények, mert a szőlősgazdák birtokait művelik.

Lesznek olyan német olvasóink, akiknek fájdalmat okoz a tudat, hogy honfitársaik Magyarországon ilyen mélyre sülyedtek, hogy egér módjára a föld alatt élnek. Vigasztalhatja őket azonban, hogy ezeknek a „sváboknak” még mindig jobb soruk van, mint a földesurak jobbágyainak vagy pásztorainak, sokkal jobban élnek, mint a nagyvárosok munkásai, akik dohos pincehelyiségekben laknak, és soha nem jutnak hozzá egy kancsó borhoz, finom kenyérhez, kellemes ízű szalonnához, sült csirkéhez vagy ízes péksüteményhez.

A svábok tartós kőlakásaival ellentétben a szlovák favágók deszkabódéi, melyeket a Duna-parton mindenfelé látni lehet, csupán nomád szálláshelynek számítanak. A pesti homokos parton igen furcsa hajlékait látni a szegény sorsú szlovákoknak. Félig vagy egészen meztelen gyermekek játszanak vidáman e putrik

környékén, melyek csupán hálóhelyül szolgálnak számukra. Függetlenül felállított deszkák képezik a falakat, a rájuk helyezett, földig leengedett rézsűtos deszkalap a tető, és deszkából van a bejárat is, amely olyan alacsony, hogy csak lehajolva lehet belépni. A bódé belsejében szalmával és durva takaróval lefedett padok állnak, mellettük láda; egy párkányon néhány fazék sorakozik, néhány fakanál lóg, mindössze ennyi a berendezés. A fekvőhelyhez eljutni nagy ügyességet kíván, mert a tető egész alacsonyan ráereszkedik. A tűzhelyet egy kivájt mélyedés képezi az ajtó előtt, és többre nincs is szüksége a szlováknak. Az ablak és a kályha fűtésnek számít, a tányér ugyanúgy. Fazékból esznek, amikor az még a tűzhelyen van, és ha a család népes, akkor felváltva vonulnak a lábashoz. Mindennek ellenére e bódélakók boldogok, énekelnek és táncolnak a poros úton, ölelgetik az asszonyaikat, gyerekeiket, barátait, és sohasem koldulnak. Vasárnapi mulatságuk a derekas lerészegedésből áll. Az elfogyasztott pálinka dalos kedvre, barátságos hangulatra deríti őket, úgyhogy még a püfölést is hálásan fogadják az asszonyuktól vagy a kedvesüktől, már ha le nem itta magát az is.

Ha a Duna-parton feljebb megyünk, egy rét szélén, melyet nyár- és akácfa öveznek, valódi szlovák telepet találunk. Itt-ott egy-egy földhalmot vagy falat látni, melyek valamely kemence, istálló vagy pajta romjai lehetnek. A lepusztult, tető nélküli falakat leégett romoknak vagy ősi [1095] településmaradványnak lehetne gondolni. De nézz csak oda, gyerekek bújócskálnak közöttük, amott ruha szárad az akácbokrokon. Közelebb kerülve, a pince- és kemenceszerű romok között emberi lakóhelyeket venni észre, melyek azonban inkább hasonlítanak rablótanyához. Korhadt deszkákkal fedik be a romos falakat, és kész a lakóház. Amott még találékonyabbak, egy félig korhadt hajó kajútját sülyesztették be a homokba, és abban lakik egy egész szlovák család. A falakat körös-körül trágyával tapasztották be, de a sérült tetőt és a lyukas oldalfalakat nem javították meg, feltehetőleg azért, hogy beengedjék a levegőt és a fényt. Téli lakásként ez a ketrec sem hidegebb, mint a [1096] deszkabódé. Még lejjebb, a folyóparton egy kiszolgált hajómalmot vontattak a szárazra, mint Noé bárkáját, és sérült állapota ellenére is beleköltöztek. A telep többi háza általában agyagból készült, zsindely- vagy szalmatető fedi őket, és tisztának, barátságosnak látszanak. Természetesen nem hiányzik innen sem a csapszék és a táncterem, ahol a kontárok tánczeneként egy krajcárért dallam nélküli hegedűszóval csapnak hangzavart. Ennek ellenére késő éjjelig táncol a publikum, ingujjban és saruban pompásan szórakozik, míg egy civilizált ember öt percig sem tudná elviselni a cincogást.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölt mondatok: „A lakók német származásúak, és többnyire nagyon szegények, mert a szőlősgazdák birtokait művelik. Lesznek olyan német olvasóink, akiknek fájdalmat okoz a tudat, hogy honfitársaik Magyarországon ilyen mélyre sülyedtek, hogy egér módjára a föld alatt élnek.”

Feltehetően ez a mondat képezte volna a glossza kiindulópontját vagy hivatkozási alapját. A hasonló magyar tárgyú írásokról Arany több glosszát is közölt a Koszorúban, és általában a német cikkíró tévedéseit, előítéleteit, nemzeti elfogultságát bírálta vagy kommentálta. A jelen cikk névtelenül jelent meg az Európában, és a stílusa, szemlélete alapján ugyanaz a szerzője, aki az eddigi magyar tárgyú írásoknak. Ld. az Europa 1863/32. 1; 1864/15. 1; 1864/25. 1; 1864/25. 2; 1864/32. 1. jegyzetét.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/34. 2.

Schottische und schweizer Volkslieder – Skót és svájci népdalok, Europa, 1864/34, aug. 12.

Aus der Gesellschaft, 1103–1104. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Julius [von] Rodenberg – Valódi nevén Julius Levy (1831–1914), Berlinben élő németországi író, költő, librettista, népdalgyűjtő, tanulmányíró, újságíró, szerkesztő, lapkiadó. Itt ismertetett értekezésének eredeti forrását nem sikerült felderíteni.

Kuhreihen – szó szerinti fordításban „tehénversek”, „tehénrigmusok” (ném.)

Clan – klán, nemzetség Skóciában

Rob Roy – Robert MacGregor (1671–1734), skót nemzeti hős, Walter Scott 1817-ben írt róla regényt.

Campbell, Argyll – Történelmi nemzetség Skóciában. A Campbellek fejét nevezték az általuk uralt területről Argyll hercegének (Duke of Argyll).

Flora Macdonald – (1722–1790), az 1745-ös jakobita (a Stuartok uralmát visszaállítani óhajtó) skót felkelés hősnője

Ben Cruachan – hegycsúcs Skóciában

Glenfinnan – település Skóciában. 1745-ben Károly Edward Stuart (Bonnie Prince Charlie, vagyis az Ifjú Trónkövetelő Herceg) itt vonta fel a jakobita felkelés lobogóját. Az eseménynek itt 1815-ben emléket állítottak.

Culloden – Az 1745-ös jakobita felkelés utolsó csatájának helyszíne, ahol 1746. április 16-án a Stuartok végső vereséget szenvedtek.

Grütli [éjszakája] – A svájci kantonok szövetségének a Habsburgokkal 1315. november 15-én vívott győzelmes csatájának helyszíne. A svájciak egyik vezetője Werner Stauffacher volt. Ehhez a csatához kötődik Tell Vilmos legendája is.

Sempach – A Svájci Konföderáció győzelmes csatájának helyszíne III. Lipót Habsburg herceg ellen 1379-ben.

Murten – Svájci város, itt ütköztek meg 1476. június 22-én a svájci csapatok Merész Károly burgundi herceg seregével.

pater familias – családapa, családfő (lat.)

Az Arany által kijelölt rész – A cím mellett lévő, kereszt alakú jelzés a Ko átvétele szerint a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/9, aug. 28. Külirodalom, 213: –x.: *Skót és schweizi népköltészet*, Németből. Fordítás.

A Ko szövege:

„Egy érdekes és kenettel írott értekezésben a schweizi pásztordalról, az ugynevezett *Kuhreihen*-ről, Rodenberg Gyula alkalmilag [!] éleselműen és meggyőzőleg kimutatja, miért különbözik oly lényegesen a felföld népköltészete a schweizitől. Mindkét nép egyezik ugyan bizonyos jellemző alapvonásokban, mindkettőnek, hatalmas honvágy és beteges honszenv mellett, egészséges honszerelme van; s e hasonlóság a két nép jellemét sok tekintetben rokonná tette: hanem azért az őket elválasztó különbségek még nagyobbak.

Mint a schweizinak alpesei, ép úgy megvan a skótnak felföldje; de ez utóbbinak csúcsait az örökös köd végtelenné nagyítja a képzelődés előtt, és a határtalannak s az ebben rejlő démoninak sejtelve egészen másképp hat a képzeletre, mint a 10–12 ezer láb bizonyossága. Továbbá a skót felföldhöz ott közel a tenger, szirtjei, öblei, szigetei; hallja a vész-sirályok üvöltését s a habverés moraját, s így a skót jellemébe a kalandosság némi árnyalata vegyült; a sötét, nagyszerű, táplálva a köd és tenger látása által, a vizeken lebegő szellem egyhangú méltósága, párosult szellemével és szíve nem minden feszültség nélkül figyeli meg a tengeri vész zúgását. Aztán meg a felföld kopár kietlenjei, sötét mocsárai, melyek vékony növényzete a baromtenyésztést ha nem is lehetlenné, de sükeretlenné teszi s más kereset módok találására szorítja őket, melyek hajdan némi lovagias rablórendszerből állottak, s a szomszéd alvidéket örökösen adóztatták. És a mi legtöbb, megvannak a skót

felföldnek emlékezései a régmúlt időkre, a clánok tarka romantikájára, a nagy úrra és vendégszerető csarnokára, hadra és lázadásra, a Campbellekre és nagy Argyle-okra [!], Rob Royra és a Stuartokra és Macdonald Flórára stb. s mind ez befolyt népköltészetére s szint adott a nemzeti éneknek. Bárhol járjon az utas, a tavaknál, a hegyek között, bizonyára meghallja egyikét ama daloknak, melyek viharosak mint a Hebridák körül hömpölygő tenger, sötétek mint a Ben Cruachan felett lebegő köd, búskomolyak, mint a szél, mely Glenfinnan kísértetes bokraiban és Culloden sivatagjain sohajt. Semmi nép költészete által felül nem mulva, utol nem érve, így áll egyedül a skót népköltészet, tárgyai sokféleségében, szavai szenvedélyes tűzével, s hangjainak elragadó bájával.

Ellenben a schweiziak élete a legjámorabb, legjózanabb otthonosult próza bélyegét viselte magán mindenkor, viseli most is. Egy költői tehetség sem támadt köztük, s még nemzeti hőseik dicsőítését is idegen költőkre kellett hagyniok. Magok a régi schweizi hősök tettei – a Grütli éje, a szövetségre és szabadságra összeesküvés – gazdák és családapák becsületes, bátor tettei ugyan, de hiányzik belőlük a szenvedély érverése és szívlüktetése. Tell Vilmosuk, Stauffacher Wernerök, sempachi és murteni napjok a köztársasági erény bajnokai és harczai ugyan: de nem feladatai a népköltésnek, mely a sötétet, borzasztót, regényest kedveli, mely az elesett hős, a vesztett ügy megsiratását elébe teszi oly *pater familias* győzelmének s magasztalásának, ki nyert csata után megint pásztori ostorát veszi kezébe s visszatér – a tejes kamrába. Így hát, a világon legköltőibb természeti sceneriája s a nagyszerűt s bájosat egyesítő tájkép látványai közepett, a schweizi mégis csak a józan realitás földjén marad; a nyájak kolompjai, a virágok és füvek illata, a sötét szirtparkányok alatt varázsan sillámló uti karfák – mind ez egy schweizi ember eszmélánczolatában alig vezet egyébüvé, mint egy – havasi tanyához. A schweizi népköltészet egy pásztornép dala, mely munka alatt s a munkából terem és lesz pásztori dallá, s melyben a schweizi csupán évszázadok óta változatlan egyformaságban folyó pásztorélete apró örömeit és gyötrelmeit zengi. Im ez a *Kuhreihen*: eredete, története s értelme.”

A szerzőség kérdése – Bár Arany is használja a „-x.” szignót egyes írásai alatt (ld. az Arany által használt szignók jegyzékét), ez a fordítás biztosan nem tőle származik. Szó szerint követve az eredetét, ráadásul bevezető vagy kommentár nélkül ő maga ritkán fordított, de a magyar szöveg is kezdő fordítóra utal vagy olyan személyre, aki gyengén ismeri a magyar nyelvet. A mondat szerkezetek, germanizmusok, különös, többnyire szélsőségesen rossz nyelvi megoldások (pl. „a sötét szirtparkányok alatt varázsan sillámló uti karfák”) mind ellene mondanak Arany szerzőségének. Lehetséges, hogy Aigner (Abafi) Lajos, vagy Dux Adolf dolgozott itt Aranyon. Dux Adolf, a Pester Lloyd újságírója Arany felhívására még 1862. november 21-én jelentkezett munkatársnak. Kisebbség nagyobb cikkeket ajánlott a Koszorúba, a bel- és külirodalmi rovatba (AJÖM XVIII. 210–211).

1864/34. 3.

Usurpirung eines angenommenen Namens – *Egy álnév eltulajdonítása*, Europa, 1864/34, aug. 12. Chronik, Literatur, 529. h.

A német cikk fordítása – A művészi alkotásoknak nehezen nevezhető, de kortörténeti vonatkozásuk révén széleskörű olvasótábort magukhoz vonzó regények: a *Sebastopol*, a *Nena Sahib*, a *Villafranca* stb. szerzője, mint ismeretes, Sir John Retcliffe-nek nevezi magát, és a név mögött nem más rejtőzik, mint a porosz reakció újabb időszakában nagy tekintélyt és befolyást szerzett dr. Gödsche Berlinből. A Purfürst-féle kiadó nemrég egy új regény megjelenését hirdette: *Das schwarze Buch von Berlin oder Geheimnisse der protestantischen Metropole* [A berlini fekete könyv, vagy a protestáns metropolisz titkai], John Retcliffe-től. Természetesen mindenki azt hitte,

hogy a könyv a *Sebastopol* írójától származik. Ő azonban most nyilatkozatot tett közzé, hogy a megjelent műhöz a legcsekélyebb köze sincs; tehát valaki más használja az álnévét, nyilvánvalóan a publikum megtévesztése céljából. Persze oly módon teszi ezt, hogy apró kis mentséget meghagyott a maga számára, elhagyta ugyanis az álnévből a „Sir” előtagra utaló „S.” jelzést. Olyan eljárás ez, mely kemény megrovást érdemel, annál inkább, mert dr. Gödsche tehetetlen az ügyben. Nem tehet mást, mint hogy beletörődik.

Magyarázatok a német szöveghez

Sir John Retcliffe – Valódi nevén Herrmann Ottomar Friedrich Goedsche (1815–1878), sziléziai származású német író. Theodor Arnim néven is publikált. 1838-ban költözött Berlinbe, és a porosz titkosrendőrség provokatőre volt. Többnyire kompromittáló leveleket hamisított.

Das Schwarze Buch von Berlin... – A többkötetes regény 1864–1865-ben jelent meg a lipcsei Gustav J. Purfürst kiadónál, és a címlapon a „J. Retcliffe” név áll. A könyv teljes címe: *Das schwarze Buch von Berlin oder Geheimnisse der protestantischen Metropole* – Social-politischer Roman. A valódi szerző Wilhelm Schröter volt.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a „Retcliffe” álnév kilétére vonatkozó sorok mellett áll.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/34. 4.

Eine Naturgeschichte der Sage – *A mondák természetrajza*, Europa, 1864/34, aug. 12. Chronik, Literatur, 530. h.

A német cikk fordítása – Érdekes munkának ígérkezik Julius Braun kétkötetesre tervezett könyve, a *Naturgeschichte der Sage* [A mondák természetrajza], melyben „a vallási eszméket, mondákat és rendszereket a maguk közös eredetéhez, gyökereihez” óhajtja visszavezetni. Az első kötet most jelent meg, a második ősze várható.

Magyarázatok a német szöveghez

Julius Braun – (1825–1869), német művészettörténész, az 1850-es években hosszú utazásokat tett Egyiptomban, Szíriában, Kis-Ázsiában, Konstantinápolyban, Rómában stb. 1860-tól tübingeni professzor volt. Könyvének bibliográfiai adatai: *Naturgeschichte der Sage*, Rückführung aller religiösen Ideen, Sagen, Systeme auf ihren gemeinsamen Stammbaum und ihre letzte Wurzel, München, Friedrich Bruckmann’s Verlag, 1864.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza rövidege miatt feltehetően a teljes szövegre vonatkozik. Arany figyelmét maga a cím, a könyv témája kelthette fel.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/34. 5.

Eine „neudeutsche göttliche Komödie” – Egy „újnémet Isteni színjáték”, Europa, 1864/34, aug. 12. Chronik, Literatur, 531. h.

A német cikk fordítása – Jeleztük már, hogy a közismert müncheni zsánerköltő és helyi krónikás, Franz Trautmann egy költői munkán dolgozik, melyben Dante *Isteni színjátékát* parodizálja, szatirikus rajzát nyújtva egyben a jelen kor viszonyainak. A frissen megjelent mű teljes címe [a hosszú német cím magyar fordítása]: *Theodosius Thaddäus Donner élete, kalandjai és halála – A néhai bölcsészdoktor, magántudós, poéta, sokoldalú zsémbeskedő, a társadalmi igazságosság és német egység kiötlője, valamint happelsdorfi háztulajdonos története, akinek lelke már életében az állítólagos túlvilágba ragadtatott. Újnémet isteni színjáték, melyet a szerző az olvasó*

rémületére, ámulására, méltatlankodására, vigasztalására és szórakoztatására tesz közzé. Dr. Donner saját kezű rajzaival.

Magyarázatok a német szöveghez

Franz Trautmann – (1813–1887), ld. az Europa 1864/30. 8. jegyzetét. Itt idézett munkája Münchenben, Fleischmannál jelent meg.

Az Arany által kijelölt rész – Az első sor mellett balról határozottan látszik a vízszintes jelölés, utóbb, a 4. sor mellett azonban nagyon halványan. Feltehetően a teljes szöveget átvette volna Arany.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de a Ko nem sokkal korábban tudósított a műről: ld. Europa 1864/30. 8.

1864/34. 6.

Ein Dementi – *Egy helyreigazítás*, Europa, 1864/34, aug. 12. Chronik, Literatur, 531. h.

A német cikk fordítása – Minden hazai és külföldi lap emlegeti egy idő óta hírt, hogy Napóleon herceg a Napóleon család – a Napoleonidák – dokumentált, hiteles történetének megírásán dolgozik. Az értesülés olyan biztosnak látszott, hogy még azt is tudni vélték, őseit a 15. századig fogja visszavezetni. A herceg most a párizsi újságoknak nyilatkozott, nincs szándékában ilyen művet írni.

Magyarázatok a német szöveghez

Napóleon herceg – Ld. az Europa 1864/25. 4. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés a 4. sor, a glossza tematikus központja mellett áll. Június végén is kijelölte Arany az Európában a hírt Napóleon herceg tervéről, de nem közölte a Koszorúban. Ld. az Europa 1864/27. 4. szövegét.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/34. 7.

Eine Zeitschrift für Köche – *Egy szakácsújság*, Europa, 1864/34, aug. 12. Chronik, Literatur, 531. h.

A német cikk fordítása – Anger-ban „Le Gastrophile” címmel jelenik meg egy ideje egy lap, mely kizárólag a konyhaművészettel és a főzéshez kapcsolódó érdekességekkel foglalkozik. „Főszerkesztője és konyhafőnöke” a kiváló konyhájáról híres „Fehér Ló” vendéglő főszakácsa.

Magyarázatok a német szöveghez

a Fehér Ló vendéglő főszakácsa – Az anger-i Cheval-blanc vendéglő 1851-ben nyílt meg. Konyhájának főszakácsa Paput-Lebeau volt. Ő indította a jelzett lapot 1864-ben, s 1883-ban könyvet is kiadott e címen.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza rövidsége miatt feltehetőleg a teljes szövegre kiterjed.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/35.

1864/35. 1. *Enoch Arden etc., by Alfred Tennyson*, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Literatur, 548–549. h.; az első sor mellett balról pipa alakú jelölés grafittal.

/	<i>Enoch Arden etc., by Alfred Tennyson.</i> (Leipzig, Brockhaus' Sort.) Der Poeta Laureatus hat kleinere und größere Gedichte in einem Bande gesammelt. Enoch Arden ist eine Art von Liebes-Epos. Arden ist ein Seemann, Philipp Ray ein Müller, beide lieben die kleine und kokette Annie Lee. Arden ist	
---	--	--

	<p>der Glückliche und führt die Braut heim. Nachdem Annie ihn mit drei Kindern beschenkt hat, segelt er nach China und kehrt nicht wieder. Seine Frau geräth mit den Kindern in Noth, und obgleich sie keine sichere Nachricht vom Tode ihres Mannes hat, heirathet sie doch den Müller, weil er wohlhabend ist und sogar silberne Löffel hat. Dieser letztere Besitz wird im Gedicht stark betont. Arden ist aber nicht todt, sondern geht zurück, sieht</p> <p>[549]</p> <p>seine Frau glücklich und ist edel genug, ihre zweite Ehe nicht zu stören. Ehe er stirbt, giebt er sich der Wirthin des Gasthofes zu erkennen und wird auf Ray's Kosten stattlich begraben.</p> <p>And when they buried him, the little port Had seldom seen an costlier funeral.</p> <p>Ist die Bigamie poetisch? muß man fragen, und konnte Tennyson für seine prächtigen Bilder und seine wohlklingenden Verse keinen würdigeren Gegenstand finden, als diese Annie, die beim Anblick von silbernen Löffeln sich über das Bedenken, ihr Mann könne noch am Leben sein, wersetzt? Unter den kleineren Sachen sind die meisten flüchtig hingeworfen. Als ein bloßer Versuch kann ein Gedicht in der Mundart von Newcastle gelten. Ein Bruchstück einer Uebersetzung der Iliade in reimlosen achtfüßigen Versen beweist, daß Tennyson eine Nachbildung des Homer weit glücklicher als Pope unternehmen könnte.</p>	
<p>1864/35. 2. <i>Die Pariser Gesellschaft</i>, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Literatur, 549–550. h.; az első sor mellett balról korrektúrajelhez (betoldásjelhez) hasonló kijelölés.</p>		
√	<p><i>Die Pariser Gesellschaft</i> „pour l'amélioration et l'encouragement des publications populaires”, welche sich die</p> <p>[550]</p> <p>Aufgabe setzt, alle Volksschriften, ältere wie neuere, einer Prüfung zu unterziehen und das Resultat der letzteren gewissenhaft in monatlichen und gratis zu vertheilenden Katalogen zur Kenntniß zu bringen, hat verschiedene Preise ausgesetzt: 500 Francs für den besten Volkskalender, 1000 Francs für die beste Auseinandersetzung der christlichen Glaubenslehre nebst Religionsgeschichte, 1000 Francs für die beste Schrift in Form von Erzählungen und Biographien aus der Geschichte Frankreichs, endlich viertens abermals 1000 Francs für die beste gemeinverständliche Darstellung der Volkswirtschaftslehre. Man sieht, in wie ausgedehnter und mannigfacher Weise die scheinbar sehr bemittelte Gesellschaft zu wirken sucht.</p>	

1864/35. 3. Eine vielbegehrte Schriftstellerin , Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Literatur, 550. h.; az első sor mellett balról pipa alakú kijelölés grafittal.		
/	<i>Eine vielbegehrte Schriftstellerin.</i> In London ist neuerdings der bekanntlich dort so großes Aufsehen machende Eheproceß der Mrs. Yelverton zur Entscheidung gekommen, d. h. dieselbe ist zu Ungunsten der Klägerin ausgefallen: ihre Vermählung ward für illegitim erklärt. Als Mrs. Yelverton oder vielmehr, wie man sie nun eigentlich nennen muß, Miß Longworth dies Urtheil des Gerichts hörte, fiel sie sofort in Ohnmacht und geherdete sich höchst unglücklich. Mag sie sich mit den Erfolgen trösten, die ihr höchst wahrscheinlich auf literarischem Felde blühen werden. Sie schreibt, wie man von früher schon weiß, einen pikanten Styl, und da sie nun obendrein eine durch den Proceß so interessant gewordene Persönlichkeit ist, sollen ihr dem Court-Journal zufolge von nicht weniger als sechs großen Journalen die glänzendsten Anerbietungen hinsichtlich ihrer Mitarbeiterschaft gemacht sein.	
1864/35. 4. Eine americanische Akademie der Wissenschaften , Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Literatur, 550. h.; az első sor mellett balról pipa alakú kijelölés grafittal.		
/	<i>Eine americanische Akademie der Wissenschaften</i> hat sich mitten unter dem Kriegstrubel in Neuyork aufgethan. Sie zählt einige 50 Mitglieder und will ihre Sitzungen der Reihe nach in allen größeren Städten der Union abhalten. Die erste Anregung dazu kam von Seiten des berühmten Naturforschers <i>Agassiz</i> .	
1864/35. 5. Ein Nationalmuseum in Madrid , Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Bildende Kunst, 553. h.; az első sor mellett balról pipa alakú kijelölés grafittal.		
/	<i>Ein Nationalmuseum in Madrid.</i> Die spanische Regierung deren Thätigkeit zur Hebung der bildenden Kunst im Lande evident ist, betreibt gegenwärtig den Bau des Nationalmuseums in Madrid mit Eifer. Eine Concurrenz ist ausgeschrieben, wonach das neue Gebäude zugleich mit dem Museum auch die Bibliothek umfassen soll. Man erzählt, daß die Summe von vierzig Millionen Realen (1 Real = 2 Sgr.) dafür ausgesetzt ist. Gleichzeitig arbeitet der Vicedirector des Museums an einem neuen, archivalisch begründeten Verzeichniß der Sammlung, deren Reichthum vornehmlich auf Seite der Incunabeln der spanischen Schule liegt. – Noch ist zu erwähnen, daß sich in Madrid eine Commission zur Errichtung eines großartigen <i>Denkmals für Columbus</i> gebildet hat und in ihren Arbeiten äußerst schnell und eifrig zu sein scheint so daß auf halbige Realisirung des Plans zu rechnen ist.	

1864/35. 6. Zur Förderung des Kölner Dombaues , Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Bildende Kunst, 553. h.; az első sor mellett balról pipa alakú kijelölés grafittal.		
	/	<i>Zur Förderung des Kölner Dombaues</i> wird mit Erlaubniß der preußischen Regierung eine „ <i>Prämiencollecte</i> “ ins Leben gerufen. Es sollen 500 000 Loose à 1 Thaler ausgegeben werden. Die Geldgewinne sind folgende: einer zu 100 000, einer zu 10 000, zwei zu 5000, und fünf zu 1000 Thaler. Außerdem werden noch 30 000 Thaler für Erwerbung verschiedener in Kunstgegenständen bestehenden Gewinne verausgabt. Die Betriebskosten der Collecte sind auf 50 000 Thaler berechnet. Der Ueberschutz fließt in die Casse des Dombaues. Die erste Ziehung erfolgt im Herbst 1864.
1864/35. 7. Der Adler des Stephanturmes , Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Bildende Kunst, 554. h.; az első sor mellett balról pipa alakú kijelölés grafittal.		
	/	<i>Der Adler des Stephanturmes</i> in Wien aus der Werkstatt von Boix und Anders ist nunmehr vollendet. Er besteht aus 2500 verschiedenen Theilen. Im Schwanz befinden sich 600 Federn, die mit mehreren tausend Schrauben untereinander festgemacht sind. Scepter und Reichsapfel sind Copien der in der kaiserlichen Schatzkammer aufbewahrten Originale. Die Höhe des Adlers beträgt sechs Fuß, das Doppelkreuz auf seinem Haupte mißt drei Fuß. Zur Vergoldung wurden 500 Stück Ducaten verwandt. Das ganze Werk, nach Zeichnungen des Professor Schmidt, ist eine Arbeit aus freier Hand; kein Guß ward dazu benutzt.
1864/35. 8. „Don Quixote“ auf der Bühne , Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Theater, 557–558. h.; a 3–4. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés grafittal, mellette grafittal és aláhúzva Arany jegyzete.		
küirva		<i>„Don Quixote“ auf der Bühne.</i> Das Pariser Gymnasetheater, ein dem feinen Lust- und Schauspiel geweihtes Haus, hat sich herabgelassen, eine Zauberposse zu bringen, und <i>Victor Sardou</i> , der feine Dichter, es nicht verschmäht, ein Spektakelstück gewöhnlicher Sorte für den Maschinisten und Decorateur zu schreiben. „ <i>Don Quixote</i> “ heißt diese Verirrung, und die keusche Bühne öffnet sich einer Schaar leichtfertiger Sylphiden, einem ganzen Bataillon Figuranten, zweiundreißig wirklichen Acteurs, einem Pferde und ein Esel. Trotz der verhältnißmäßig kleinen Raumes des Gymnasetheaters ging aber Alles vortrefflich. Das Stück selbst, d. h. des Text, ist Nebensache, die Ausstattung, vorzüglich das Costüm, dagegen Alles. Wie es scheint, hat das Stück sogar dem letzteren erst seine Entstehung zu verdanken. Es erschien nämlich im vergangenen Winter, wie wir unsern Lesern damals auch angezeigt haben, eine illustrierte Prachtausgabe des Cervantes'schen „ <i>Don Quixote</i> “ mit Zeichnungen des genialen <i>Doré</i> . Diese Zeichnung sind nun in

	<p>Sardou's Dramatisierung auf die Bühne übertragen. Aber was ist aus dem unsterblichen Roman hier geworden? Ein höchst gewöhnliches Machwerk, das der erste beste Faiseur des Feeries an der Porte St. Martin auch noch zu Stande gebracht hätte. Dazu brauchte man keinen Sardou, sollte man denken. Ohne die prächtige, überraschende Inszenierung wäre das Stück durchgefallen, doch jene blendet und amüsirt die Zuschauer. Man sieht da Doppelgänger des Don Quixote, die ihm ähnlich sehen, wie ein Ei dem anderen, Riesen, die sich im Windmühlen verwandeln, einen Mond, der lacht und weint etc. Besonderen Beifall fand der Kampf mit der Windmühlen, wobei eine vortreffliche Maschinerie entwickelt wurde. Der Applaus ertönte unaufhörlich, dabei aber blickte das ganze Publicum – auf Doré, der mit seiner Familie in einer Loge anwesend war. Sardou rief man nicht – der Dichter betrachtete man als Hilfsarbeiter des Zeichners. Gespielt wird der Don Quixote ganz vorzüglich, die Titelrolle giebt Lesueur, den Sancho der von der deutschen Rundreise der Bouffes parisiens her wohlbekannte Pradeau. – Wir wollen hier gleich noch erwähnen, daß Sardou schon wieder mit einer Novität bereit steht, einem Lustspiel für das Palais-Royal: „Les pommes [!] du voisin.“</p>	
<p>1864/35. 9. Neues von Offenbach in Ems, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Theater, 559. h.; az első sor mellett balról pipa alakú kijelölés grafitál.</p>		
/	<p><i>Neues von Offenbach in Ems.</i> Während im vorigen Jahre Offenbach's „Fritzchen und Lieschen“ von Ems aus ihren Rundgang antraten, sind in der diesmaligen Saison gar zwei Novitäten von der Hand des unerschöpflichen, unverwüstlichen Meisters in dem deutschen Badeort zur ersten Aufführung gekommen: „Les soldat [!] magicien“ und „Jeanne qui pleure et Jean qui rit.“ Der Text beider Operetten, von Nutter und Trefeu, ist „strohdumm“, doch gleichviel, in der Musik hat der Componist seine alte Laune, seinen prickelnden Humor, seinen leichten Fluß der Melodien, seine pikante Instrumentierung im reichsten Grade walten lassen. An Frische und Originalität der Erfindung wetteifern beide Partituren mit den besten früheren Arbeiten seiner Muse in diesem ihm eigenthümlichen Genre. Der Haupteffect in „Jeanne qui pleure et Jean qui rit“ ist der Contrast zwischen Lachen und Weinen, den Offenbach aufs drastische auszudrücken verstand. Die zwei Rollen giebt nämlich eine und dieselbe Darstellerin. Ein wirklich hübsches und empfundenes Musikstück ist auch die Romanze des Liebhabers. Die Krone unter all den launigen Nummern in dem „Soldat magicien“ bildet das Quintett: „Ich rieche Trüffeln“. Diese Phrase wird kanonisch vorgetragen und zugleich durch Stimmlagen und Instrumentalwitz aufs mannigfachste charakterisirt. Herr Robin spricht sie mit Verwunderung, Madame mit Furcht, die Zofe mit Schelmerei, der Soldat (deren Liebhaber) mit heimlichen Lächeln, der Procurator (der zum Souper bei Madame kam) mit Angst und Zorn. Das</p>	

	<p>Quintett bildet so eine der witzigsten Szenen, die je durch Noten illustriert wurden. Daß ein Trinklied mit Refrain nicht fehlen darf, versteht sich wohl von selbst. Auch das Ensemble im Finale ist reizend gemacht. Ein sehr hübscher Orchestereffect ist eine von Geigen und Flöten zusammen vorgetragene Melodie. Unter den Couplets dürfte das Entréelied des Soldaten bald allgemeine Popularität erlangen. In beiden Stücken zeichnete sich bei der Darstellung in Ems besonders eine junge deutsche Sängerin, Frl. Albrecht, aus, welche die Offenbach'sche Soubrette comme il faut sein soll – also ein neu aufgetauchtes Talent!</p>	
<p>1864/35. 10. <i>Der Eisenbahn ins Theater</i>, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Theater, 559. h.; az első sor mellett balról pipa alakú kijelölés grafittal.</p>		
/	<p><i>Der Eisenbahn ins Theater.</i> Als Curiosum theilen wir unsern Lesern aus der Kölbel'schen „Theaterchronik“ mit, daß der Fürst von Sondershausen in sein Hoftheater sogar auf dem Schienenwege der Eisenbahn gelangen kann, und nicht bloß auf dem so gewöhnlich Wege der Equipage. Es dürfte das wohl ein Unicum in seiner Art sein. Vom Schlosse aus sind nämlich durch den Schloßpark bis zum Theater eiserne Schienen gelegt, auf welchen der Fürst bei schlechtem Wetter in einem eleganten Salonwagen hin und zurückfährt. Die Dampfkraft ersetzen zwei Diener.</p>	
<p>1864/35. 11. „<i>Psyche neu einstudirt</i>“, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Theater, 560. h.; az első sor mellett balról jelölés függőleges és vízszintes vonallal, grafittal.</p>		
–/	<p>„<i>Psyche neu einstudirt.</i>“ Bei Gelegenheit des Besuches, welchen in voriger Woche der König von Spanien am Tuilerienhofe machte, fand neben anderen auserlesenen Festlichkeiten à la Louis Quatorze auch eine Aufführung der von Corneille und Moliere [!] gemeinschaftlich verfaßten „Psyche“ im Schloßtheater zu Versailles statt. Die Ausstattung war bis ins Kleinste hinein gerade so, wie sie unter Moliere selbst gewesen war. Die Darsteller hatte man aus dem Personal der Comedie française [!] genommen und besonderen Beifall erntete das talentvolle Frl. Favart als Psyche. Es ist dieselbe Künstlerin, welche die Esther in einer der Rachel würdigen Weise gespielt haben soll. Einen blendenden Effect machte der durch 1200 Gasflammen und 2000 Wachskerzen erleuchtete Saal. Nach dem Stück tanzte noch die Murawieff, nach Emma Livry's frühem Tode gegenwärtig der erste Stern des Pariser Ballets.</p>	
<p>1864/35. 12. <i>Näheres über die Wanderungen der Ammergauer Passionsspieler</i>, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Theater, 560. h.; az első sor mellett balról korrektúrajelhez (betoldásjelhez) hasonló kijelölés grafittal.</p>		
√	<p><i>Näheres über die Wanderungen der Ammergauer Passionsspieler.</i> Man schreibt aus Linz: „Gegenwärtig beherbergen wir als Gäste die unter Direction des Hrn. <i>Schneider</i> auf</p>	

	einer Kunstreise durch das katholische Deutschland begriffenen Hauptdarsteller der berühmten Oberammergauer Passionsspiele. So, wie hier, hat die Gesellschaft in den letzten Wochen zu München, Salzburg, Regensburg, Innsbruck u. s. w. die Leidensgeschichte Christi in 16 Tableaux dargestellt. Diese werden, der Form nach, durch eine kurze verständliche Pantomime eingeleitet und schließen mit einem, meistens bekannten Gemälden nachgeschaffenen lebenden Bilde. Der Darsteller des Heilands, dessen Gesicht und Gestalt von großer männliche Schönheit ist, verdient vor allem durch das Maßvolle seiner Bewegungen und die edle Weihe, mit welcher er den Character des großen Dulders aufzufassen bemüht ist, genannt zu werden. Gleich Verdienstvolles leistet die Darstellerin der Mutter des Herrn. Weniger genügen Johannes, Pilatus, Herodes u. s. w. Nichtsdestoweniger bleiben manche Bilder, wie z. B. der Gang nach Golgotha, Christus am Oelberg, am Kreuze, die Abnahme, Grablegung und Auferstehung, nicht ohne tiefen Eindruck.[“]	
1864/35. 13. <i>Zur Nachricht</i> , Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Theater, 560. h.; az első sor mellett balról korrektúrajelhez (betoldásjelhez) hasonló kijelölés grafittal.		
√	<i>Zur Nachricht</i> . Wir freuen uns berichten zu können, daß ein nach Deutschland gekommener eigenhändiger Brief des Hrn. <i>Gounod</i> das Gerücht seiner Geisteskrankheit vollständig Lügen straft.	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/35. 1.

Enoch Arden etc., by Alfred Tennyson – Enoch Arden stb., Alfred Tennysontól, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Literatur, 548–549. h.

A német cikk fordítása – Kisebb és nagyobb műveit a koszorús költő most egy kötetbe összegyűjtve adta ki. Az *Enoch Arden* egyfajta szerelmi eposz. Enoch Arden tengerész, Ray Fülöp (Philipp Ray) pedig molnár, és mindketten a kacér kis Annie Lee-t szeretik. Arden lett a szerencsés választott, ő vezette haza a menyasszonyt. Miután Annie három gyermekkel ajándékozta meg, Arden elhajózott Kínába, és többé nem tért vissza. Asszonya a gyermekekkel nagy szegénységre jutott, és bár nem kapott biztos hírt férje haláláról, mégis hozzámert a molnárhoz, aki jómódban élt, és még ezüstkanalai is voltak. A gazdagság e mozzanata a költeményben nagy hangsúlyt kap. Arden azonban nem halt meg, hanem visszajött, [549] feleségét boldognak látta, és szíve eléggé nemes volt ahhoz, hogy a második házasságát ne zavarja meg. Mielőtt meghalt, a vendéglősnének felfedte kilétét. Ray költségén díszes temetést rendeztek neki.

„S hogy sirba tették[,] a kis révfalu
Ritkán látott fényesebb temetést.”

(Jánosi Gusztáv ford.)

Költői tárgy-e a bigámia? – adódik a kérdés. Vajon Tennyson a csodálatos képeihez és jól hangzó verssoraihoz nem talált méltóbb tárgyat, mint ezt az Annie-t, aki az ezüstkanalak láttán elveti a gondolatot, hogy férje még életben lehet? – A kisebb költemények közül elég sok a hevenyészett munka. Mintha a newcastle-i modorban írott pusztá kísérlet költeménynek számíthatna. A Homérosz *Iliász*ából fordított

részlet rím nélküli blank verse-ben azt mutatja, hogy Homérosz fordításában Tennyson sokkal szerencsésebb lehetne, mint Pope volt.

Magyarázatok a német szöveghez

Alfred Tennyson – (1809–1892), angol költő, 1850-ben őt választották az angolok koszorús költőjévé. Az *Enoch Arden* című balladaszerű eposza 1864-ben jelent meg (*Enoch Arden etc.*, by Alfred Tennyson D. C. L. Poet-Laureate, Boston, Ticknor and Fields). A ballada már 1864-ben több angol kiadást megért. Az Europa a német kiadás alapján ismerteti a munkát. Németországban 1914-ig 12 fordítása keletkezett. Magyarra a balladát Jánosi Gusztáv fordította: Alfréd Tennyson: *Arden Enoch*, Budapest, Franklin-Társulat, 1881 (Olcso Könyvtár, 113).

Newcastle-i modorban... – A német szerző talán arra utal, hogy a *Northern Farmer* című költeményét (i. m. 145–153) Tennyson lincolnshire-i nyelvjárásban írta.

blank verse – jambikus pentameter

A Homérosz Iliászából fordított részlet – Tennyson itt említett kötetében a 203–204. oldalon található a részlet.

Alexander Pope – (1688–1744), angol költő, Homérosz angol fordítója

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés feltehetően a teljes szövegre vonatkozik. Arany érdeklődését a ballada műfaja éppúgy felkelthette, mint a téma, mely részben rokon *A honvéd özvegyével*.

A Ko közlése – Az *Enoch Arden* elkészültéről a Ko 1863-ban tudósított az Europa alapján (ld. az Europa 1863/10. 2. jegyzetét), a jelen glossza azonban nem jelent meg.

1864/35. 2.

Die Pariser Gesellschaft – Egy párizsi társaság, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Literatur, 549–550. h.

A német cikk fordítása – A népszerű kiadványok nemesítésére és ösztönzésére alakult párizsi társaság azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a népszerű írásokat, a régieket éppúgy, mint az újabbakat, megvizsgálja, és az eredményt lelkiismeretesen közlétegye egy havonta megjelenő és ingyen szétosztandó katalógusban. Most a következő pályázatot írta ki: 500 frankos díj a legjobb népi kalendáriumra; 1000 frankos díj a legjobb keresztény hittankönyvre, mely a vallás történetét is tartalmazza; 1000 frankos díj a francia történelemből vett elbeszélésre és életrajzra; végül ugyancsak 1000 frankos díj egy népszerű gazdaságtanra. Ebből is látszik, milyen kiterjedt és sokoldalú tevékenységet igyekeznek kifejteni a láthatóan gazdag társaság.

Az Arany által kijelölt rész – A különös jelölésmód feltehetően a cikk kiemelését szolgálja. A téma különösen érdekelte Aranyt. Akadémiai jelentéseiben, folyóirataiban többször is megfogalmazta a hazai tudománynépszerűsítés fontosságát, és gyakran hangsúlyozta a tudomány nyelvezetének érthetőségéről, szellemes és könnyed stílusáról vallott nézeteit.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/35. 3.

Eine vielbegehrte Schriftstellerin – Egy felkapott írónő, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Literatur, 550. h.

A német cikk fordítása – Londonban Mrs. Yelverton nagy port kavará házassági perében ítélet született, tudniillik a felperes a pert elvesztette: házassága érvénytelennek nyilvánított. Amikor Yelverton asszonyság, vagy ahogyan ezentúl szólítani kell őt, Longworth kisasszony a törvényszék ítéletét meghallgatta, szinte eszméletét veszítette, és kétségbeesése határtalannak látszott. Talán vigasztalni fogják őt azok a babérok, melyek nagy valószínűséggel az irodalom terén várnak rá. Korábbról már tudni lehet,

hogy a stílusa meglehetősen pikáns, most pedig, miután házassági pere révén érdekes személyiséggé vált, a Court-Journal nyomán nem kevesebb mint hat nagy lap kínálta fel neki a legfényesebb szerződéseket.

Magyarázatok a német szöveghez

Yelverton – Theresa Longworth (1833–1881), angol író; 1852-ben ismerkedett meg William Charles Yelverton örnaggyal, Avonmore későbbi vikomtjával, egy protestáns ír család tagjával, akivel 1857-ben katolikus szertartás szerint titokban házasságot kötött; az akkori vegyesházassági törvények alapján azonban a házasságuk érvénytelen volt. 1858-ban az örnagy pénzt ajánlott nejének, hogy tekintse semmisnek az esküvőjüket, és költözzön Új-Zélandra. Theresa erre nem volt hajlandó, az örnagy ennek ellenére nőül vette Emily Forbest. Theresa ekkor kettős házasság miatt beperelte a férjét. A Lordok Háza a férj számára hozott kedvező ítéletet.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/35. 4.

Eine americanische Akademie der Wissenschaften – Amerikai tudományos akadémia, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Literatur, 550. h.

A német cikk fordítása – Harci trombiták közepette alakult meg New Yorkban az amerikai tudományos akadémia. Mintegy ötven tagja van, és üléseit az unió különböző nagyvárosaiban fogja tartani, sorrend szerint. A javaslat az ismert természettudóstól, Aggasztól származik.

Magyarázatok a német szöveghez

harci trombiták közepette... – Az amerikai polgárháború 1861 és 1865 között zajlott.

Jean Louis Rodolphe Agassiz – (1807–1873), svájci születésű amerikai természettudós, a Harvard Egyetem tanára. 1863-ban az amerikai tudományos akadémia alapító tagja lett, ugyanebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/35. 5.

Ein Nationalmuseum in Madrid – Nemzeti múzeum Madridban, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Bildende Kunst, 553. h.

A német cikk fordítása – A spanyol kormány érezhetően törekszik rá, hogy a képzőművészetet az országban magas szintre emelje, és most nagy lendülettel kezdte meg a nemzeti múzeum építését. Pályázatot írtak ki egy tervre, mely a nemzeti múzeumot könyvtárral kötné össze. Úgy hírlik, hogy a vállalkozásra negyven millió reál szánnak (1 reál = 2 ezüstgaras). Ezzel egyidőben kezdi meg a múzeum igazgatóhelyettese a munkálatokat a főként a spanyol iskola ősnymtatványaira épülő gyűjtemény katalógusának elkészítésére. – Említésre méltó még, hogy Madridban bizottság alakult Kolumbusz impozáns szobrának elkészítésére. A bizottság olyan serényen működik, hogy a terv félig már megvalósultnak látszik.

Magyarázatok a német szöveghez

Madridi nemzeti múzeum – A glossza nem a Spanyol Nemzeti Múzeumról, a Pradóról, hanem a Spanyol Nemzeti Könyvtár épületéről szól. A könyvtárat 1712-ben alapította V. Fülöp, és ennek a gyűjteménynek kezdtek el új épületet építeni 1866-ban. A munkálatokat az építkezés megkezdésekor Francisco Jareño y Álarcón vezette. Az új épület, mely könyvtár, kéziratár és múzeum volt egyszerre, csaknem harmincévnyi építés után, 1896-ban nyílt meg.

Kolumbusz-szobor – Az emlékmű csak 1885-re készült el, a Nemzeti Könyvtár előtt áll, alkotója Jeronimo Suñol y Pujol (1840–1902).

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és bizonytalan, hogy mi és hogyan került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/35. 6.

Zur Förderung des Kölner Dombaues – A kölni dóm építésének megsegítése, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Bildende Kunst, 553. h.

A német cikk fordítása – A porosz kormány engedélyével bemutatóra szóló sorsjegyeket bocsátottak ki a kölni dóm építésének elősegítésére. 500 000 darab 1 talléros sorsjegyet nyomtatnak, és a nyeremények a következők: egy nyeremény 100 000, egy nyeremény 10 000, két nyeremény 5000 és öt nyeremény 1000 tallérral. Ezenkívül még 30 000 tallért fordítanak műtárgyakban kiadandó nyeremény megvásárlására. A sorsjegyek forgalmazásának költségeit 50 000 talléra becsülik. A bevétel a kölni dóm építőbizottságának kasszájába folyik be. Az első sorsolást 1864 őszén tartják.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és bizonytalan, hogy mi és hogyan került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Ez a glossza nem jelent meg, de Arany korábban már tudósított a kölni dóm felújításáról, és akkor is az Europa volt a forrása, bár a glosszát jelöletlenül vette át (ld. az Europa, 1863/6. 2. tételt). Arany más lapszámokban is jelölt ki hasonló tárgyú glosszákat, melyeket nem vett át: Europa 1864/25. 5 és 1864/33. 10.

1864/35. 7.

Der Adler des Stephanturmes – A Stephansdom tornyán lévő sas, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Bildende Kunst, 554. h.

A német cikk fordítása – Befejeződtek a bécsi Szent István-székesegyház tornyára helyezett birodalmi sason a munkálatok, melyeket többek között a Boix-féle műhely végzett. A sas 2500 részből áll. A farokrészen 600 toll található, melyeket több ezer csavarral erősítettek egymáshoz. A birodalmi alma és jogar a császári kincstárban lévő eredeti jelvények hű másolatai. A sas magassága hat láb, a kétfejű jelvény feletti kettős kereszt magassága három láb. Az aranyozáshoz 500 dukátot olvasztottak be. A munka Schmidt professzor rajzai alapján készült, és teljes egészében kézimunka, öntvényt egyáltalán nem használtak hozzá.

Magyarázatok a német szöveghez

birodalmi sas – A bécsi Szent István-székesegyház tornyára 1864. augusztus 18-ára, Ferenc József császár születésnapjára fejezték be az aranyozott birodalmi sas felerősítését.

Friedrich Schmidt báró – (1825–1891), bécsi építészmérnök, számos bécsi és más osztrák nagyépület tervezője volt. Ő vezette többek között 1863-ban a Szent István-székesegyház felújítását.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza első sora mellett áll, bizonytalan, hogy mi és hogyan került volna át a Koszorúba (ld. még alább, az 1864/35. 8. jegyzetét).

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/35. 8.

„Don Quixote” auf der Bühne – A „Don Quijote” színpadon, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Theater, 557–558. h.

A német cikk fordítása – A mindig színvonalas vígjátékokat és színjátékokat műsorra tűző párizsi Gymnase színház megengedte magának, hogy egy tündérbohózatot mutasson be, a színvonalas szerző, Victor Sardou pedig nem ódzkodott attól, hogy egy

közönséges látványdarabot írjon a színházi gépészek és díszletezők számára. A méltánytalan darab címe *Don Quijote*, és a tisztes színház egy csapat könnyűvérű szilfidet, egy egész sereg statisztát, harminckét valódi színészt, egy lovat és egy szamarat vonultatott a színre. A viszonylag szűk térben azonban fennakadás nélkül zajlott az előadás. Maga a darab, vagyis a szöveg mellékesnek számított, minden a kivitelezésre, elsősorban a kosztümökre összpontosult. A darab valójában ennek is köszönheti a születését. A múlt télen ugyanis, mint arról olvasóinkat tudósítottuk, megjelent a *Don Quijote*-nak egy díszkiadása, a zseniális Doré illusztrációival. Az ő rajzai alapján állították most színre a darabot, Sardou drámai átdolgozásában. De mivé lett itt ez a halhatatlan regény? Közönséges [558] tákolmányá, melyet még a Porte Saint-Martin színház bármely darabgyárosa is képes lett volna megírni. Joggal mondhatni, hogy nem kellett ide Sardou. A csillogó, lenyűgöző külsőségek nélkül a darab megbukott volna, a közönséget azonban szórakoztatta a látványosság. Megjelenik itt Don Quijote hasonmása, aki úgy hasonlít rá, mint egyik tojás a másikra, óriások, akik szélmalommá változnak, a hold, amely sír és nevet, és más hasonlók. Különösen a szélmalommal való harc aratott sikert, melynek során pompás gépezet működött. Szakadatlan taps között zajlott az egész, de a közönség Doré felé fordult eközben, aki családjával ott ült az egyik páholyban. Sardou-t nem hívták ki, őt csupán a rajzmester segédjének tekintették. Don Quijote szerepét kiválóan játszotta Lesueur, Sanchót pedig a Bouffes-Parisiens német körútja során megismert Pradeau adta. – Megemlíthetjük még, hogy Sardou-nak újabb darabja is készen áll, a Palais-Royal számára írta, és a címe *Les Pommes du voisin* [A szomszéd almái – énekes bohózat három felvonásban].

Magyarázatok a német szöveghez

Victorien Sardou – Ld. az Europa 1864/10. 6., az 1864/17. 9. jegyzetét, és a következő cikket: *Sardou Victor „Don Quijote” című drámán dolgozik...*, Ko II/I. 1864/9, febr. 28. Vegyes, 215. (A glossza forrása itt: Illustrierte Zeitung, Leipzig, 1864. márc. 12. 1080. sz. 179. Az Europa későbbi, 1864/12. számában közli a hírt, Wochenchronik, 180. h.). A *Les Pommes du voisin* című darabról szóló részt itt Arany nem veszi át, de a későbbiekben a Ko is beszámol róla, akkor is az Europa alapján: ld. az Europa 1864/47. 4. jegyzetét.

Gustave Doré – Francia grafikus és könyvillusztrátor, róla és az általa kiadott *Don Quijote*-kötetről ld. az Europa 1863/50. 5. szövegét és jegyzetét. Az akkori díszkiadásról szóló hírt Arany kijelölte, de nem vette át a Koszorúba.

Porte Saint-Martin – Párizsi színház, ezen a néven 1802-től működött, és elsősorban látványdarabokra, komédiára, balettre specializálódott. 1860 körül a Comédie-Française-ból kiszorult romantikus kísérleti darabokat adta elő.

Gymnase színház – 1820-ban nyitották meg Párizsban, kis színháznak számított, főként egyfelvonásos darabokat játszott, az 1840-es évek közepétől minőségi darabok színpadra állítására törekedett.

François-Louis Lesueur – (1819–1876), francia színész

Bouffes-Parisiens – 1855-ben Jacques Offenbach által alapított párizsi színház

Étienne Pradeau – (1818–1895), francia színész és énekes

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés és a jegyzet egyértelműen a Koszorúba való átvételre vonatkozik. Ritka eset az Európában, hogy Arany szövegesen is jelzi az átvétel tényét. A „kiírva” jegyzet szólhat a többi szöveg leendő fordítójának, lehet azonban az is, hogy saját maga számára írta oda emlékeztetőnek. A Koszorúba Arany nem a teljes glosszát veszi át. Tömörítve, kihagyással fogalmazza újra a szöveget, és összeköti két másik hírrel. Az egyik egy hasonlóan látványra épülő bécsi előadásról szól, a másik hír pedig a *Velencei éj* hazai előadásáról, melyet az előző két darabbal ellentétben éppenséggel a látványelemek elhanyagolása tett tönkre. A Sardou-féle

bohózatról szóló glossza így egyszerre tölti be a tájékoztatás szerepét, és képez ellentétet a rosszul megszervezett hazai darabnak.

A Ko közlése – II/II. 1864/9, aug. 28. Vegyes, 215:

„Már színre, vízre és légbe kerültek ama különféle látványosságok kül- és belföldön, melyeknek előkészületeiről mi is szóltunk annak idején. Párisban a Gymnaseban csak most adták elő »Don Quixote-ot« Sardou kidolgozása szerint. A képletek azon rajzok után készültek, melyeket a mű egy újabb kiadásához Doré csatolt. A gépezet jó volt: a szélmalomokkal veszekedés, a nevető és siró holdvilág, fényesen sikerültek, – de Sardou nem sok dicsőséget aratott mindebből, a francia lapok közönséges fércznek mondják a művet, mely a csillogó jelenetek nélkül teljesen megbukott volna. A közönség gyakran hangos tetszésben tört ki, de mindannyiszor Doré felé fordult, ki egy páholyban szintén jelen volt. – A bécsi népünnep látványosságai is sikerültek, még Stuver tűzijátékát sem verte el az eső. – De bezzeg van panasz a Budán tartott »Velencei éj« ellen. A ki teheti, eltagadja, hogy nem volt ott, úgy rászédtek a jelenvoltakat. Sz. Márk terét néhány fagygyú gyertya, a gondola serget egy molnár ladik, a syreneket a békaifjak, a villiket cserebogarak képviselték. Most aztán a rendes bállrendező bizottmány nyilatkozik, hogy neki csak két tagja bűnös; a »Velencei éj« rendezői pedig szintén nyilatkoznak, hogy ők nem okai, megvolt bennök a jó szándék, csak Mayer pyrotechnikus szedte rá őket. Most még csak Mayer adjon ki egy nyilatkozatot, kenje a dolgot inasára, s minden rendén lesz. – (De a rendezők az egész tiszta bevételt a lipótvárosi templomra adták, s így ha rendén nincs is, némileg jóvá van téve a dolog. Szerk.)”

Jegyzetek a magyar szöveghez

Stuwer – A 18. század óta folyamatosan működő pirotechnikus család Bécsben. Johann Georg Stuwer az első tűzijátékot 1774. május 27-én rendezte a Praterben. Leszármazottai (fia, Caspar Stuwer, megh. 1819; unokája, Anton Stuwer, megh. 1858; dédunokája, ifj. Anton Stuwer) folyamatosan részt vettek rendezvényeikkel a népünnepélyeken. Arany itt feltehetőleg a Ferenc József császár augusztus 18-i születésnapjára rendezett népünnepélyekre utal.

A mondat megfogalmazása azonban különös, rájátszik az egyik tudósítás szövegére, mely 1857-ben jelent meg, amikor Ferenc József és Erzsébet császárné Magyarországra látogatott. A császárpár látogatását több hetes ünnepségsorozat kísérte (ld. Kovács József: *Adatok A walesi bárdok keletkezéséhez*, *Studia Litteraria* 6 (1968), 97–104). A Budapesti Hírlap 1857. augusztus 2-án írja az egyik tűzijátékról a következő mondatot: „Struwer [!] »tűzművész« mutatványát még a nagy eső sem tudta elmosni.” A jelen glossza arról tanúskodik, Arany hét évvel később is emlékezett e mondatra. Lapjában így csak közvetett módon említi Ferenc József 1864-es születésnapját, de rejtetten visszautal az 1857-es látogatásra, amikor az irodalomtörténeti hagyomány és a rendelkezésre álló adatok szerint *A walesi bárdok* első változatát megírta. Talán ezzel a szerkesztői eljárással függ össze, hogy a Szent István-székesegyház tornyára helyezett birodalmi sasról szóló német glosszát is csak kijelölte e lapszámban, de nem vette át, hogy ne kelljen szóba hoznia Ferenc József születésnapját (ld. *Europa* 1864/35. 7).

Velencei éj – Ez volt a címe a Császárfürdőbe 1864. augusztus 21-ére hirdetett, de csúfosan megbukott népünnepélynek. A Vasárnapi Ujság 1864. augusztus 28-i, 35. száma, a 360. oldalon a következőképpen számolt be róla:

„(A császárfürdői velencei éj.) Egy ünnepélyről akarunk szólni, melyet vasárnap tartottak s mégis csütörtököt mondott. Már a megelőző napokban óriási falragaszok hirdették a Pesten még nem látott nagyszerű fényes látványokat. A hirdetmények alá egyszerűen »rendezés« volt írva, a név gondos elhallgatásával. Kik a rendezők, tapogatóztunk, a nélkül, hogy reájok

találtunk volna, míg utóbb Álványi és Bulyovszky urakat hallottuk emlegetni. A kíváncsiság elcsalt bennünket; de még ott tapogatóztunk igazán, midőn fény helyett kétes homályt, a nagyszerűből pedig épen semmit sem találtunk. A gözhajó kiszállójánál a »Császár-fürdő« föliratu nagy transparent lámpáit is hátulról kezdték gyújtogatni s olyan furcsán jött ki, hogy az első betűk mécssei, talán szégyenletökben, behunyták pislogó szemeiket. A hajóból kiszállva, egymás tyúkszemén tapodó s zúgolódó 5–6 ezer embert találtunk. Nehány álarczos is lézengett itt-ott; ezek mulathattak legjobban; mert egyéb élvezet hiányában a nagyközönség elcsipte és mulattatta őket. Ilyen volt az aug. 21-iki éj a császárfürdőben, mely csak annyiban emlékeztethetett Velenczére, hogy később a kelő hold fénye ép oly tisztán világított, mint Velenczében. *Gondola* sem volt, hanem e helyett ezer meg ezer ember *gondola*, mily szépen reá van szedve.”

Tóth Kálmán gúnyverset írt a rendezvényre. Kötetben a vers megjelent: *Bolond Miska költeményei*, Pest, Emich Gusztáv, 1866, 142:

„Velenczei éj.”

Elmult tehát ama nagyon

Hires „Velenczei éjjel,”

A mely, miként hirdettétek:

Tele lesz majd „élvvel, kéjjel.”

No szép éj volt, no szép kéj volt,

Egypár szagos fagygyugyertya,

Meg „Syren-dal” (koczaquartett,)

Én istenem, hogyan ment a’!

Magyar ünnep, pesti ünnep,

Még Bécsből is jöttek rája:

El is állott e tréfára

Mindannyinak szeme szája.

Rut tréfa volt – de van benne

Mégis egy kis vigasztalás:

Hogy nálunk is tudtak egyszer

Valahára – rászedni mást.

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja, a kommentárszerű kiegészítések, a glosszához fűzött, részben ironikus, részben tájékoztató jellegű szerkesztői megjegyzés (mely eljárást Arany másutt is alkalmazta), a stilisztikai jegyek együttesen igazolják Arany szerzőségét.

Megjelenés – Sem a glosszát, sem a belefűzött szerkesztői jegyzetet az AJÖM XII. kötete nem közli.

1864/35. 9.

Neues von Offenbach in Ems – *Offenbach új darabja Emsben*, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Theater, 559. h.

A német cikk fordítása – Míg a múlt évben a *Fritzchen und Lieschen* című Offenbach-darab kezdte meg az emsi fürdőből a körútját, az idei szezonban a német fürdőhelyen két új művet is bemutattak e kimeríthetetlen és fáradhatatlan szerzőtől: *Le Soldat magicien* [Az elvarázsolt katona] és az *Egyik sir, másik nevet* (*Jeanne qui pleure et Jean qui rit*). Mindkét operett szövegét Nutter és Trefeu írta. Meglehetősen együgyű szövegek, ez azonban mindegy is, mert a zenét a szerző a szokásos kedélyével, szikrázó

humorával, könnyen folyó dallammal, különleges hangszereléssel írta meg. Újszerűségében és eredetiségében a két partitúra a szerző legjobb műveivel vetekszik ebben a rá annyira jellemző műfajban. Az *Egyik sír, a másik nevet* című operettben a fő hatást a sírás és nevetés ellentéte teremti meg, melynek kifejezéséhez Offenbach mesterien ért. A két szerepet egy és ugyanazon énekesnő játssza. Igazán kedves és ötletes zenedarab a szerelmesek románca is. A kedélyes dalokban gazdag *Le Soldat magicien* koronája az „Ich rieche Trüffeln” [„Szarvasgomba illatát érzem”] kezdetű kvintett, mely a szereplőkre jellemző módon hangzott fel: Robin úr csodálattal, a madame rettegéssel, a komorna csalfán, a katona (a szerelmes) rejtett mosollyal, a képviselő (aki a madame-hoz ebédre jött) félelemmel és haraggal szólaltatta meg. A kvintett így az egyik legtréfásabb jelentetet adta elő, melyet a hangeffektusok is segítettek. Magától értetődik, hogy a refrénes bordal sem hiányozhatott. A végén a zenekar kiválóan játszott. Szép zenei rész egy hegedűkkel és fuvolákkal játszott dallam. A kuplék közül minden bizonnyal népszerűvé válik majd a katonák belépője. Mindkét darabban kitűnt egy fiatal német énekesnő, Albrecht kisasszony, egy újonnan felfedezett tehetség, aki az Offenbach szubrett szerepére kiválóan alkalmas lehet.

Magyarázatok a német szöveghez

Jacques Offenbach – Róla és a vele kapcsolatos Koszorú-beli közlésekről ld. az Europa 1863/21. 1. és 1863/33. 4. jegyzetét. Az itt említett operettjeiről is volt már szó a Koszorúban. A *Fritzchen und Lieschen* című műről ld. az Europa 1863/33. 4. és 1864/19. 3. tételét. A *Le Soldat magicien* című operettéről: Europa 1864/28. 4. Az *Egyik sír, a másik nevet* című darabról: Europa 1864/28. 4. Gyakran foglalkozott ezeken kívül a Ko az *Ördög pillulái* látványosságokra épülő hazai előadásaiival: Europa 1864/14. 4. A *georgiai nők* című Offenbach-darabot a jelen glosszával egyidőben játszotta a budai Népszínház, erről a Ko kritikát közölt: –i –r.: *A georgiai nők*, II/II. 1864/8, aug. 21. 190. Arany jegyzet is fűzött a bíráló kritikához, melyben megerősíti, úgy hírlík, hogy az előadott darab elmarad Offenbach más műveinek színvonalától (AJÖM XII. 123. 321).

Charles-Louis-Étienne Nutter – (1828–1899), francia librettista, író, fordító

Étienne Victor Tréfeu – (1821–1903), francia librettista

Albrecht kisasszony – Nem sikerült azonosítani.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/35. 10.

Der Eisenbahn ins Theater – *Vasúton a színházba*, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Theater, 559. h.

A német cikk fordítása – Kuriózumként osztjuk meg olvasóinkkal a Kölbl-féle Theaterchronik hírért, hogy Sondershausen hercege ezután vasúton utazhat az udvari színházába, noha nem a szokásos kocsikkal. A maga nemében egyedülálló dologról van szó. A kastélytól a parkon át a színházig síneket helyeztek le, melyen rossz időben a herceg egy elegánsan berendezett szalonkocsiban teszi meg az utat oda és vissza. A gőzerőt két szolga helyettesíti.

Magyarázatok a német szöveghez

Günther Friedrich Carl II. von Schwarzburg-Sondershausen – (1801–1889), 1835-től Schwarzburg-Sondershausen uralkodója, technikai újításairól, reformjairól volt nevezetes.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés feltehetően a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/35. 11.

„*Psyche neu einstudirt*” – *A felújított Psyché*, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Theater, 560. h.

A német cikk fordítása – A spanyol király tiszteletére, aki a múlt héten a Tuilériák palotájába látogatott, XIV. Lajos stílusában rendeztek ünnepséget. A versailles-i kastélyszínházban előadták Corneille és Molière közösen írott darabját, a *Psychét*. Az előadást a legkisebb részletekig úgy vitték színre, mint Molière idejében. A színészeket a Comédie-Française-ból hívták meg, és különösen nagy sikert aratott Psyché szerepében a tehetséges Favart kisasszony. Ő ugyanaz a művésznő, aki Eszter szerepét Rachelhez méltó módon játszotta. Fényes hatást keltett az 1200 gázlámpával és 2000 gyertyával kivilágított terem. Az előadás után táncolt még Murawieff, aki Emma Livry korai halála után most a párizsi balett első csillaga.

Magyarázatok a német szöveghez

spanyol király – Bourbon Ferenc (Bourbon Assisi Ferenc Mária Ferdinánd, 1822–1902), 1846-tól 1868-ig uralkodott. A tiszteletére rendezett ünnepség 1864. augusztus 20-án volt.

Psyché – Jean-Baptiste Poquelin Molière (1622–1673), Pierre Corneille (1606–1684), Philippe Quinault francia drámaíró és librettista (1635–1688) és Jean-Baptiste Lully zeneszerző (1632–1687) közös műve. Molière írta a prologust, az első felvonást és a második, illetve harmadik felvonás első jeleneteit, Corneille pedig a többi szöveget. A dalszövegeket Quinault, a zenét pedig Lully szerezte.

Marie Favart – (1833–1908), 1848-tól a Comédie-Française tagja

Murawieff – szentpétervári orosz balett-táncosnő, a korabeli lapok a keresztnévét nem említik, a francia lapok Mouravieff alakban írják a nevét. Időszakosan, egy-egy szezonban szerepelt a párizsi színházakban.

Emma Livry – (1842–1863), párizsi balett-táncosnő

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/35. 12.

Näheres über die Wanderungen der Ammergauer Passionsspieler – *Az ammergaui passiójátékosok körútja*, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Theater, 560. h.

A német cikk fordítása – Linzből írták: „Városunk most látja vendégül a közismert oberammergaui passiójátékok Schneider úr által vezetett előadóit, akik a német katolikusok lakta vidékekre indultak. Az utóbbi hetekben többek között Münchenben, Salzburgban, Regensburgban, Innsbruckban jártak, és Krisztus szenvedését 16 tablóban mutatták be. A hagyomány szerint ezt rövid pantomimjátékkal vezetik fel, és közismert festményeket utánzó élőképekkel zárják. Az Üdvözítő itt egy szép arcú és alakú férfi, aki méltóságteljes mozgása, valamint a nagy Szenvedőt nemes ünnepélyességgel megjelenítő játéka miatt érdemel említést. Hasonlóan szép játékot nyújt a Megváltó anyja. Kevésbé kielégítő János, Pilátus, Heródes stb. megszemélyesítése. Nem kelt mélyebb benyomást néhány kép, például a vonulás a Golgotára, Jézus az Olajfák hegyén, a kereszten, a levétel, a sírbatétel és a feltámadás.[”]

Magyarázatok a német szöveghez

oberammergaui passiójáték – A bajor kisváros lakói által 1634 óta tíz évente megrendezett passiójáték, melynek során Jézus utolsó öt napját jelenítik meg. A kereszttutát a katolikus vidékeken szervezett körúton mutatták be egy-egy településen.

Az Arany által kijelölt rész – Bizonytalan, hogy a jelölés a szöveg mely részére vonatkozhat.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/35. 13.

Zur Nachricht – Értésítés, Europa, 1864/35, aug. 19. Chronik, Theater, 560. h.

A német cikk fordítása – Örömmel közöljük a hírt, hogy egy Németországba érkezett, saját kezével írott levélben Gounod hazugságnak mondja az elmebetegségéről szóló híresztelést.

Magyarázatok a német szöveghez

Charles Gounod – Ld. az Europa 1864/4. 5. jegyzetét. Két héttel korábban, az Europa aug. 5-i, 33. száma arról tudósított, hogy Gounod elmeorvosintézetbe került. Arany a glosszát kijelölte, de nem közölte a Koszorúban. Ld. Europa 1864/33. 14.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a Ko átvétele szerint a teljes glosszára vonatkozott.

A Ko közlése – II/II. 1864/9, aug. 28. Vegyes, 216. Arany összeköti a Gounod betegségéről szóló korábbi tudósítást annak cáfolatával.

A Ko szövege:

„Gounodról, a Faust opera szerzőjéről, valami jóakarója azt a hírt terjesztette volt, hogy megháborodott. Most a maestro e hirt maga czáfolja meg Németországba küldött leveleiben.”

A szerzőség kérdése – Az Európában található jelölés és a mondatok szerkezete, stílusa alapján a szerző Arany.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/36.

1864/36. 1. *Eine Parodie auf die noch nicht erschienene „Africanerin”*, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Theater, 577. h.; a 2. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés kék ceruzával.

	<i>Eine Parodie auf die noch nicht erschienene „Africanerin”</i> ist bereits vorhanden in Paris. Die Scene spielt in einem amerikanischen Urwald, wohin sich die Africanerin vor der Verfolgungen der Theaterdirectoren und Musikalienhändler geflüchtet hat. Um sich für den langen Verschuß in dem Pulte ihres Maestro zu entschädigen, singt sie eine Arie aus ihre Partie, aber die Macht dieser Musik verräth ihren Aufenthalt. Sie sieht sich plötzlich von ihren Verfolgern, Anbetern wie Feinden, umringt, und diese liefern sich eine musikalische Schlacht, in welcher Meyerbeer'sche und Wagner'sche Musik die Feldherrnstäbe führen.	
--	--	--

1864/36. 2. *Revolution gegen die Crinoline auf dem Theater*, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Theater, 577–578. h.; a 2. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés kék ceruzával.

	<i>Revolution gegen die Crinoline auf dem Theater.</i> Mit dem ersten August ist eine wichtige Neuerung in der großen Oper [578] zu Paris durchgesetzt worden: die Crinoline ist abgeschafft und soll so bald nicht wieder eingeführt werden. Man war es endlich	
--	--	--

	müde, die Valentine, die Rachel und die Schweizerinnen des Tell in Stahlreifen herumstolzieren zu sehen. In einer Vorstellung der „Favoritin“ kam das Verbot zum ersten Mal zur Geltung. Trotzdem trugen aber im ersten Act noch fünf Choristinnen Crinolinen, im zweiten noch drei, im dritten war die Revolution ganz durchgeführt. Zuwiderhandelnden ward nämlich angedroht, daß ein Theil ihrer Gage als Strafgeld zurückbehalten werden würde.	
1864/36. 3. Noch ein Patti als Künstler , Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Theater, 578. h.; az 1. sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés kék ceruzával.		
	<i>Noch ein Patti als Künstler.</i> Zu den drei Schwestern Patti, Adeline, Carlotta und Amalia, wird binnen kurzem auch der bisher noch nicht in Deutschland gewesene Bruder <i>Carlo Patti</i> treten, indem er Concerte auf Violine zu geben gedenkt.	

Függelék

1864/36. 4. Neue deutsche Romane, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Literatur, 570–571. h.

Neue deutsche Romane. Von *Elise Polko* ist ein neuer dreibändiger Roman erschienen: „*Die Bettleroper*“. Bekanntlich gehört „the beggars opera“ zu den kunsthistorisch bedeutendsten und interessantesten Schöpfungen des nationalenglischen Drama's, die Geschichte ihrer Erfolge schließt zugleich ein gut Theil Zeitgeschichte mit in sich ein. So können wir denn die Wahl des Thema's, welche Frau Polko traf, gewiß eine ebenso eigenthümliche als glückliche nennen. Wir behalten uns vor, ihr [571] „Lebensbild aus der Dichter- und Musikerwelt der Zeit Georgs der Ersten“ genauer zu betrachten. – Desgleichen werden wir ausführlicher berichten über einen socialen Roman von *Ernst Mevert*: „*Die neuen Nibelungen*“, der von vornherein schon eine gewisse Theilnahme erweckt durch seine Tendenz und den in mehrfacher Hinsicht ungewöhnlichen Standpunkt des Verfassers zu den Fragen und Erscheinungen der Gegenwart. – Auch *Ida Hahn-Hahn*, heißt es, steht mit einem neuen Roman bereit, „*Peregrin*“ sich betitelnd. Er wird wahrscheinlich wieder, wie die übrigen Werke aus der Zeit nach ihrer „Rückkehr in den Schooß der alleinseligmachenden Kirche“, spurlos vorübergehen, denn darüber sind wohl alle unsere Leser mit uns einig, daß die einstige Weltdame einen viel anziehenderen, bedeutenderen und liebenswürdigeren Eindruck machte, als jetzt die gealterte büßende Magdalene.

1864/36. 5. Der Verfasser der Junius-Briefe, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Literatur, 571. h.

Der Verfasser der Junius-Briefe. Es ist bekannt, daß in einer englischen, von dem Buchdrucker Woodfall herausgegebenen Zeitung, dem „Public Advertiser“, von Juni 1769 bis zu Januar 1771 eine Reihe von Briefen erschien, deren Verfasser sich mit einem Pseudonym „Junius“ nannte. Das Aufsehen, welches diese gelegentlich einiger praktischen Fälle des constitutionellen Staatsrechts von England zum Theil direct an damals hoch- und höchststehende Personen gerichteten Briefe bei ihrem Erscheinen erregten, war so groß, daß man wohl sagen kann, nie habe ein literarisches Erzeugniß ähnlicher Art auch nur annähernd einen solchen Erfolg errungen. Die Genialität dieser im englischen Geschmacke jener Zeit geschriebenen Briefe, die Schärfe und Durchdringlichkeit ihres Urtheils, die Schonungslosigkeit, Schnelligkeit und Unwiderstehlichkeit ihres aus einem unerforschlichen

Dunkel geschleuderten Angriffs, die unvergleichliche Kenntniß der Persönlichkeiten und Verhältnisse, die der Verfasser verrieth, vor Allem aber die Devise dieser Briefe, nämlich die unverletzte Aufrechthaltung der Rechte und Freiheiten der englischen Nation – dies Alles vereinigte sich, um diese Briefe in der Zeit, in welcher sie erschienen, zu einem wahren Phänomen zu machen. Natürlich gab man sich alle Mühe, den wirklichen Verfasser derselben zu entdecken, allein alle Anstrengungen blieben vergeblich. Da Junius für seine unter dem tiefsten Geheimniß zugesendeten Briefe von Woodfall, den er durch dieselben zum reichen Manne machte, kein Honorar verlangte und erhielt, so war sein wirklicher Name selbst dem Verleger unbekannt. In neuerer Zeit wurde mit Bestimmtheit nachgewiesen, daß Sir Philipp Francis, ein Beamter, der sich in Ostindien bekannt gemacht hatte und 1813 gestorben ist, der wahre Verfasser der Briefe sei, indeß hegten Manche bis zu dieser Stunde noch Zweifel über diese Autorschaft. Unter diesen Umständen ist es begreiflich, daß ein angeblich gemachter literarischer Fund in den gebildeten Kreisen Englands einiges Aufsehen macht. Ein Advocat, H. Coleby, hat nämlich folgenden Brief Lord Chatham's entdeckt und publicirt: „London, 3. Januar 1772, Lord Chatham verpflichtet sich hiermit, Dr. *James Wilmot* für jedes Risiko und jede Gefahr schadlos zu halten, welchen der besagte Dr. J. Wilmot anheimfallen könnte in Folge der Fortsetzung seiner Briefe von Junius. Ich ordne die Zahlung von 170 Pfund an J. W. an auf Rechnung von Druck-Ausgaben u. s. w. Chatham.“ Der Advocat bemerkt dazu, er habe diesen Brief unter Papieren einer Dame, Mrs. Ryves, vorgefunden. Man wird wohlthun, die vorstehende Nachricht mit aller gebührenden Vorsicht aufzunehmen. Daß Chatham (der ältere Pitt) selbst häufig für den Verfasser der Juniusbriefe gehalten wurde, sei noch nebenbei bemerkt.

1864/36. 6. *Der Herausgeber des „Athenaeum“* †, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Literatur, 572. h.

Auf seinem Landsitz in der Grafschaft Surrey verschied am 10. August, im vierundsiebzigsten Jahre, *Charles Wentworth Dilke*, langjähriger Herausgeber und Eigenthümer des Londoner Wochenblatts „the Athenaeum“. Er war in seiner Jugend Subalternbeamter des Marine-Zahlamts gewesen, hatte sich dann aber der Schriftstellerei gewidmet und das genannte Journal von James Buckingham in einer Zeit erworben, da sein Ansehen und Ertrag ziemlich gering geworden war. Dilke verstand so zu operiren, daß die finanziellen Verhältnisse des Blattes jetzt ausgezeichnet sind. Redacteur en chef ist schon seit mehreren Jahren Hepworth Dixon, der Besitz geht auf den Sohn des Verstorbenen über.

1864/36. 7. *Aus Kaulbachs Atelier*, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Bildende Kunst, 573–574. h.

Aus Kaulbachs Atelier is wieder verschiedenes Neue zu berichten. Ein Carton stellt *Friedrich der Großen* dar. Die überlebensgroße Figur sitzt auf einem Thron von Elfenbein, über dem der Hermelin liegt, in der gewohnten Uniform, die Brust nur mit einem Stern geschmückt, und in der Rechten das tapfere Schwert, welches er umfaßt und das ihm zugleich als Scepter dient. Kaulbach hat den Helden des siebenjährigen Kriegs nachsinnend dargestellt, und die Auffassung der Figur ist ihm meisterlich gelungen; denn außer der sprechenden Aehnlichkeit sieht man zugleich die ganze geistige Kraft des Charakters ausgeprägt. – Ebenso ist ein neues Goethe-Bild vollendet: *Hermann und Dorothea*. Aus dem engen Thal, welches zwei mäßige Hügel begrenzen, tritt der Rest des langen Zuges der Auswanderer hervor. Ueber die Landschaft hat sich die schwüle Nachmittagssonne gelagert und staubumhüllt bewegen sich die Gespanne, von den Führern angefeuert, rascher vorwärts, da ein Gewitter heraufzuziehen droht. Auf der Anhöhe rechts stehen Neugierige aus dem Dorfe, und die behäbigen Bauern und Honorationen schauen auf den rasch vorwärts strebenden Zug herab, während von dem gegenüberliegenden Hügel hinter einem Gebüsch der Kirchthurm eines friedlichen Dörfchens sichtbar ist und nur ein Hirt, am Rand des Hügel's seine Heerde weidend, in behaglicher Ruhe den Blick auf das geräuschvolle Treiben da unten

richtet. Wirkt schon dieser grelle Gegensatz äußerst glücklich, so concentrirte der Meister doch die volle Anmuth dieser Idylle in der Episode des Vordergrundes. Dorothea, den langen Stab in der Hand neben dem Wagen mit den kräftigen Zugthieren herschreitend, auf dem die Wöchnerin mit ihrer Familie und der wenigen Habe sitzt, ist soeben stehen geblieben, damit sich die lechzenden Thiere an der nebenan sprudelnden Quelle laben können. Zu gleicher Zeit ist Hermann aus dem Gebüsch längs der Landstraße herausgetreten und steht verwundert über die jugendlich anmuthige und liebevolle Erscheinung des Mädchens da, welches auch seinen Blick jungfräulich verschämt, aber wie von einer geheimnißvollen Macht gepackt, auf ihn senkt. Mit dieser Begegnung ist das Geschick Beider entschieden. – Doch auch Kaulbachs Humor hat sich in einem anderen Bildchen wieder durchgerungen, das so recht lebendig die neckische Laune und liebenswürdige Schalkhaftigkeit des Künstlers zeigt. *Der moderne Herkules reinigt den Augiasstall*. Die Composition ist um so interessanter, als den einzelnen Götterfiguren die Köpfe bekannter Persönlichkeiten aufgesetzt sind. Hercules ist unschwer als Liebig, Zeus und Juno [574] als Bischoff nebst Frau, Neptun als Pettenkofer, Aesculap als Pfeuffer, Apollo als Carrière, Mercur als Kaulbach selbst etc. zu erkennen. Auch die Musen und übrigen Götter tragen bekannte Physiognomien, und Geibel, Bodenstedt u. A. mußten sich als Musen nolens volens in Frauengewänder hüllen. Noch ist es nicht bestimmt, ob das Bildchen nur als fliegendes Blatt für Freundskreise berechnet ward oder auch weiteren Kreisen, de Oeffentlichkeit zugänglich gemacht werden soll.

1864/36. 8. Eine Büste des Kaisers Hadrian, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Bildende Kunst, 574. h.

Eine Büste des Kaisers Hadrian. Der Generaldirection der königl. Museen zu Berlin ist es gelungen, den Schatz der geschnittenen Edelsteine um in eine werthvolle, meisterhafte Arbeit, eine Büste des Kaisers *Hadrian*, zu bereichern. Es ist dies die erste Edelsteinbüste, welche damit in die Sammlungen der k. Museen übergeht. Der Stein kam im vorigen Jahrhundert durch einer Ostindienfahrer nach Preußen und blieb im Besitz der Familie desselben, auf einem Gute in der Nachbarschaft Berlins, bis er in späterer Zeit mit vielen anderen Werthgegenständen, namentlich auch einer kostbaren Uhr, einem eigenhändigen Geschenk Friedrichs der Großen, erbtheilungshalber zum Verkauf gelangte. Die Edelsteinbüste scheint vorher lange in der Erde gelegen zu haben, wie man aus ihrer Farbe schließen muß, da jeder Stein allmählich die Farbe des Lagers annimmt, in welchem derselbe eingebettet liegt. Jedoch hat die große Härte des Edelsteins die Büste bis auf eine kleine Beschädigung an der Nasenspitze unversehrt erhalten.

1864/36. 9. Die Leopoldstädter Kirche in Pesth, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Bildende Kunst, 575. h.

Die Leopoldstädter Kirche in Pesth, bemerkenswerth wegen ihrer kolossalen Dimensionen, schreitet ihrer Vollendung entgegen. Das Gebäude ist beinahe nach allen Seiten hin bis zum Schlußgesims gediehen. Während die Sakristei schon seit vier Jahren zu einer Interimskirche benutzt wird und die vier Eckthürme sich mächtig erheben, wird in kurzem auch die Nordfaçade des Baues beendet sein. Die Kuppel des Doms soll ein hohes Oval erhalten. Die nördliche Façade zeichnet sich vor der nach Süden gerichteten durch größere Gediegenheit der Quadern und einen gleichmäßigeren Farbenton derselben aus. Die Sculpturen für den großen Mittelbogen befinden sich unter dem Meißel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/36. 1.

Eine Parodie auf die noch nicht erschienene „Africanerin“ – *A még meg nem jelent „Afrikai nő” paródiája*, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Theater, 577. h.

A német cikk fordítása – A még meg nem jelent [és színre nem vitt] *Afrikai nő* paródiája előadásra készen áll Párizsban. A darab egy amerikai őserdőben játszódik, ahová az afrikai nő a színházigazgatók és zenemű-kereskedők elől menekül. Hogy a színpadtól való távollét miatt kissé vigasztalódjon, elénekli az egyik áriáját, ezzel azonban felfedi hollétét, és hirtelen a követők, rajongók ellenséges gyűrűjében találja magát. Ekkor zenei csata kezdődik, melyben a csapatok hadvezéreit Meyerbeer és Wagner zenéje kíséri.

Magyarázatok a német szöveghez

Giacomo Meyerbeer – Róla és *Az afrikai nő* című operájáról ld. az Europa 1863/14. 3. jegyzetét.

Wagner – Richard Wagner zeneszerző

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az átvétel szerint a glossza első mondatára vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239: *A mindeddig meg nem jelent „Afrikai nő”*... Mivel a lapszámban a glossza az utolsó helyen áll, feltehetőleg csak a közölt mondat, vagyis a német cikk első része fért az oldalra.

A Ko szövege:

„A mindeddig meg nem jelent »Afrikai nő« operára egy parodia készült, s nem sokára elő akarják adni Párisban. Amerika őserdeiben játszik a darab, hova az Afrikai nő a színházigazgatók s zeneműárosok üldözése elől menekült.”

A szerzőség kérdése – A szöveg mondattani felépítése, stilisztikai sajátosságai alapján Arany a szerző.

1864/36. 2.

Revolution gegen die Crinoline auf dem Theater – Színházi forradalom a krinolin ellen, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Theater, 577–578. h.

A német cikk fordítása – Augusztus elsejétől kezdve fontos változás állt be a párizsi nagyoperában: [578] betiltották a krinolin viselését, és nem is engedélyezik újra egyhamar. Fárasztó is volt már nézni Valentine-t, Rachelt, vagy a svájci nők kórusát acélbronzokba szorítva. A tilalom *A kegyencnő* egyik előadásán érvényesült először. Őt kóristanő ennek ellenére az első felvonásban felvette a krinolint, a második felvonásban még hárman viselték, a harmadik felvonásra azonban sikerült győzelemre juttatni a forradalmat. Az ellenállókát ugyanis megfenyegették, hogy fellépési díjuk egy részét büntetésként levonják.

Magyarázatok a német szöveghez

Valentine – Giacomo Meyerbeer *A hugenották* (1836) című operájának szereplője

Rachel – Jacques Fromental Halévy *A zsidónő* című operájának szereplője

Tell Vilmos – Gioacchino Rossini operája (1829)

„*Favoritin*” – *A kegyencnő* (*La Favorite*), Gaetano Donizetti operája (1841)

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az átvétel szerint a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239: *A párizsi nagy operaházakban eltörölték a krinolint*... Szabad átültetés kihagyásokkal és a végén kommentárral. A szöveg nem pontosan követi a német eredetét, mintha a szerzője emlékezetből írta volna. A Ko korábban már tudósított a krinolinnal kapcsolatban: *Az angol egyház a krinolinok ellen*, I/I. 1863/25, jún. 22. Vegyes, 599. (A glossza forrása ott ismeretlen.)

A Ko szövege:

„A párizsi nagy operaházakban eltörölték a krinolint. Első augusztustól fogva nem szabad a színésznőknek, hacsak szerepök nem kívánja, krinolint vinni a színpadra. Őt kardalnoknő ellen akart szegülni: a »Kegyencnő« előadásakor az első felvonást még acélbronzban énekelték: de a másodikra le kellett tenniök. Oh kegyetlen fátum!”

A szerzőség kérdése – A Koszorú-beli jelölés és a kommentáló zárás alapján Arany glosszája lenne, de az „első augustustól [augusztus elsejétől] fogva” megfogalmazás, mely tükörfordítása a német dátumnak, kizárja az ő szerzőségét. Talán átformálta, átdolgozta az idegen fordítást.

1864/36. 3.

Noch ein Patti als Künstler – Még egy művész a Patti családból, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Theater, 578. h.

A német cikk fordítása – A három Patti nővérhez (Adeline, Carlotta, Amalia) hamarosan társul testvérbátyjuk, és hegedűkoncerteket fog adni Németországban.

Magyarázatok a német szöveghez

Patti család – Ld. az Europa 1863/40. 11. jegyzetét.

Carlo Patti – (1842–1873), hegedűművész

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, és a rövid glossza egészére vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239: *A három Patti nővérhez...* Szabad átvétel.

A Ko szövege:

„A híres három Patti kisasszonyhoz, (Etelka, Sarlotta és Amália) nem sokára negyedik, de fiu testvérek is föllép a világ elébe. Carlo Patti, hegedű-művész, akarja most Németországot átkoncertezni.”

A szerzőség kérdése – Miután az előző glossza idegen fordításra utal, feltehetően a jelen hír sem Aranytól származik.

Függelék

1864/36. 4.

Neue deutsche Romane – Új német regények, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Literatur, 570–571. h.

A német cikk fordítása – Elise Polkótól háromkötetes regény jelent meg *Die Bettleroper* [Koldusopera] címmel. A „koldusopera”, mint ismeretes, művészettörténeti szempontból az angol nemzeti drámairodalom legjelentősebb és legérdekesebb alkotásai közé tartozik, sikerét nagyrészt kortörténeti vonatkozásainak köszönheti. Polko asszony témaválasztása éppen ezért sajátosnak és szerencsésnek nevezhető. Szándékunkban áll [571] az „I. György korának költői és zenei világából vett életképpel” részletesebben is foglalkozni. – Ugyanezen okból óhajtunk bővebben írni majd Ernst Mevert társadalmi regényéről, melynek címe *Die neuen Nibelungen* [Az új Nibelungok]. Irányzatosságánál fogva és korszakunk kérdéseit, jelenségeit szokatlan irányból megközelítő nézőpontja révén a cím már eleve érdeklődést kelt. – Ida Hahn-Hahn, ahogyan ő magát nevezi, új regénnyel készült el, a címe: *Peregrin* [Zarándok]. Feltehetően ez a műve is, mint a többi, mióta visszatért az „egyedül üdvözítő egyház ölébe”, visszhangtalan marad, mert olvasóink egyet fognak velünk érteni abban, hogy az egykori nagyvilági hölgy sokkal erőteljesebb és kedvezőbb benyomást tett ránk, mint most az idősödő, bűnbánó Magdolna.

Magyarázatok a német szöveghez

Elise Polko – (1823–1899), leánykori nevén Elise Vogel, német énekesnő és író. Ifjú korában jó zenei képzést kapott, tanára Felix Mendelssohn-Bartholdy volt, és operaénekesnőként is fellépett; 1849-ben egy vasúti mérnökhöz ment nőül, ekkor kezdett írással foglalkozni. Rendkívül termékeny és népszerű író. Első novelláskötete az 1870-es évek végéig 25 kiadást ért meg, és írásait rendszeresen fordították angol és francia nyelvre. Főként a női és a zenei

életből választott témákat. 1864-ig többek között a következő művei váltak népszerűvé: *Musikalische Märchen, Phantasien und Skizzen* [Zenei mesék, fantáziák és vázlatok], 1. k. 1852. [a további kötetek később jelentek meg]; *Ein Frauenleben* [Egy asszony élete, regény], 1–2, Leipzig, Schlicke, 1854; *Kleine Malereien für die Kinderstube* [Kis képecskék a gyermekszobába], 1–2, Leipzig, Schlicke, 1854; *Mädchenspielzeug. Blumenbilder* [Leányjáték. Virágképek], Leipzig, Schlicke, 1856; *Sabbatfeier* [Sabbat ünnepe, regény], 1–2, Leipzig, Schlicke, 1858; *Aus der Künstlerwelt* [A művészvilágból], 1–2, Leipzig, Barth, 1858 stb.

A jelen glosszában említett, 772 oldalas kötete: *Die Bettler-Oper. Ein Lebensbild aus der Dichter- und Musikerwelt der Zeit Georgs I* [A koldusopera, Életkép I. György korának költői és zenei életéből], 1–3, Hannover, Carl Rümpler, 1864.

A *Musikalische Märchen* [Zenei mesék] című első novelláskötetéből a Ko is közölt egyet, Gyulai Pál fordításában: Gy. P.: *Egy dal*, Beszély Polko Elizától, Ko II/II. 1864/3, júl. 17. 64–70. (Az eredeti kötetben *Eine Melodie* címmel jelent meg, a 342–360. oldalon.)

The Beggar's Opera – *Koldusopera*, népies-szентimentális operaballada („ballad opera”) John Gay szövegére Johann Christoph Pepusch zeneszerzótől. Az ősbemutató 1728-ban volt Londonban.

Ernst Mevert – (1834–?), hamburgi német író. Említett munkája: *Die neuen Nibelungen*, Zeitroman, Hamburg, Hoffmann und Campe, 1864, 1–3.

Ida Hahn-Hahn – Ida Marie Louise Sophie Friederike Gustave, Gräfin von Hahn (1805–1880), német költőnő, író. 1829-ben elvált férjétől, onnantól kezdve irodalommal foglalkozott. Előbb költeményeket, majd regényeket, útirajzokat írt. 1849-ben visszatért a katolikus egyházhoz, 1852-ben az angers-i kolostorba vonult. Első írói korszakában szellemes, a korabeli társasági életet tükröző művei népszerűek voltak, kolostorba vonulása után inkább kegyes, vallásos témákat dolgozott fel. Az 1840-es évektől több művét magyarra is lefordították. Itt említett regényének megjelenése: Kirchheim, Mainz, 1864. A Ko később a regény megjelenéséről is tudósított, ld. az Europa 1864/50. 1. szövegét és jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239: *Polko Elizától egy háromkötetes regény jelent meg...* [Fordítás, részben szabad átvétel kihagyásokkal.]

A Ko szövege:

„Polko Elizától egy háromkötetes regény jelent meg, mely az angol ismeretes »the beggars opera« címét viseli: »Die Bettleroper.« – Másik újdonság a német regényirodalomban Mevert Erneszt társadalmi regénye: »Az új Nibelungok« – s Hahn-Hahn Ida grófnőé »a Zarándok« (Peregrin); ámbár az utóbbitől nem sok érdekességet várnak, miután az egykori nagyvilági hölgy sokkal vonzóbban tudott irni, mint a mostani bűnbánó Magdolna. A grófnő, tudjuk, katolizált, s ajtatos gyakorlatokban keresi lelki üdvét.”

A szerzőség kérdése – A glossza stílusából nehéz a fordítóra következtetni. Az a szórendi megoldás, hogy „az angol ismeretes”, valamint a katolizálás és az „ajtatos” gyakorlat feletti ironia azonban nem Aranyra vall. Talán Gyulai Pál a szerző, miután Polko Elizától ő fordított a Ko számára novellát is.

1864/36. 5.

Der Verfasser der Junius-Briefe – *A Junius-levelek szerzője*, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Literatur, 571. h.

A német cikk fordítása – Ismeretes, hogy az angol Woodfall kiadó lapjában, a Public Advertiserben 1769 és 1771 között egy levélsorozat jelent meg, melynek szerzője álnéven Juniusnak nevezte magát. A levelek olykor az akkori angol alkotmányjog konkrét eseteire vonatkoztak, olykor pedig magasrangú személyek ellen irányultak, és olyan óriási hatással voltak, hogy soha hasonló irodalmi szöveg a maga nemében nem ért még ilyen sikert. Az akkori angol ízlés szerint megírt zseniális levelek metsző hangja, éles ítélete, kíméletlensége, gyorsasága, cáfolhatatlansága, a kifürkészhetetlen homályból érkező támadása, a viszonyok és személyek páratlanul mély ismerete, de mindenekelőtt gondolati vezérfonala – az angol nemzet jogainak és szabadságának megőrzése – mind hozzájárult ahhoz, hogy e levelek a korszak legjelentősebb eseményévé váljanak. Természetesen mindent elkövettek, hogy leleplezzék a szerző kilétét, de az igyekezet hiábavaló volt. Junius a legtitkosabb módon juttatta el leveleit a kiadóhoz, akit gazdag emberré tett, ő maga azonban se nem igényelt, se nem kapott érte pénzt, így a valódi szerzőt maga a kiadó sem ismerte. Az újabb időkben sokan meg voltak róla győződve, hogy a levelek szerzője Sir Philipp Francis, egy magát Kelet-Indiában nevéssé tett hivatalnok volt, aki 1813-ban elhunyt. Sokan azonban kételkedtek az ő szerzőségében. Ilyen körülmények között érthető a figyelem, melyet egy új felfedezés keltett. Egy Coleby nevű ügyvéd Mrs. Ryves papírjai között egy levelet talált és tett közzé... [Innentől kezdve ld. a Ko szövegét.]

Magyarázatok a német szöveghez

Junius-levelek – A glosszában említett levelek valódi irodalmat támasztottak Angliában. 1864-ig számos szövegkiadás jelent meg, sokan folytatták a leveleket, mások cáfolatokat írtak, ismét mások a szerző után kutattak. Az 1864-ig terjedő bibliográfiát mindezekről a következő kiadvány közölte: *The Bibliographers Manual of English Literature*, by William Thomas Lowndres, London, 1864, 1240–1245. A kérdés tehát elevenen élt az angol és az európai köztudatban, ezért tehette meg a Ko szerzője, hogy elhagyta a német glossza első részét, az ügy ismertetését, és csak az új fejleményeket vette át.

Lord Chatham – William Pitt (1708–1778), Anglia miniszterelnöke volt.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239: *Az egykor oly nagy zajt ütött Junius leveleinek szerzője...* A glossza utolsó harmadának fordítása. A glossza szerzője tévesen írja James Wilmot nevét „Wilmot Jakab”-nak.

„Az egykor oly nagy zajt ütött *Junius leveleinek* szerzője, ki mindeddig bizonytalan, közelebb világosságra derült volna. Ugyanis, egy angol ügyvéd (Coleby nevű) lord Chatamnak következő sorait találta fel és tette közre: »London, január 3. 1772. Lord Chatam ezennel kötelezi magát, hogy dr. Wilmot Jakabot minden kár és veszély ellen biztosítja, mely a mondott dr. Wilmot Jakabot az ő 'Junius levelei' folytatásáért érhetné. Rendelem, hogy 170 font fizetessék ki W. J.-nak a nyomdai kiadványok terhére. stb. Chatam.« Azonban kötve kell hinni ennek is, s nem kell feledni, hogy Chatam (az idősb Pitt) maga is a Junius-levelek szerzősége gyanújában állt.»

A szerzőség kérdése – A mondattani, stilisztikai sajátosságok alapján Arany a szerző.

1864/36. 6.

Der Herausgeber des „Athenaeum” † – *Elhunyt az Athenaeum kiadója*, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Literatur, 572. h.

A német cikk fordítása – Saját birtokán, a Surrey grófságban hunyt el augusztus 10-én, hetvennégy éves korában Charles Wentworth Dilke, a londoni Athenaeum című

hetilap kiadója és tulajdonosa. Ifjú korában a tengerészeti hivatal segédhivatalnok volt, majd irodalommal kezdett foglalkozni, és James Buckinghamtól átvette az említett lapot, noha annak tekintélye és haszna akkoriban igen csekély volt. Dilke olyan jól tudta irányítani, hogy a lap anyagi körülményei ma fényesnek mondhatók. Szerkesztője már hosszabb idő óta Hepworth Dixon volt. A lap tulajdona most az elhunytak a fiára száll.

Magyarázatok a német szöveghez

Charles Wentworth Dilke – (1789–1864), liberális politikus, író és laptulajdonos volt.

Az Athenaeum vezetését 1829-ben vette át.

James Buckingham – (1786–1855), angol író, utazó, a londoni The Athenaeum című hetilap alapítója

William Hepworth Dixon – (1821–1879), angol író, 1853-tól 1869-ig a The Athenaeum főszerkesztője

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239: *A nálunk is meglehetősen elterjedt angol Athenaeum tulajdonosa...* Rövid tartalomismertetés.

„A nálunk is meglehetősen elterjedt angol Athenaeum tulajdonosa, Charles Wentworth Dilke, augusztus 10-én egy mezei jóságán meghalt.”

A szerzőség kérdése – A TÍ 121. 117. Aranyt gyanítja szerzőként. A rövid szöveg mondattani, stilisztikai sajátosságai nem mutatnak Aranyra különösképpen jellemző jegyeket, a hír kiválasztása, az átvétel ténye azonban valóban rá utalhat.

1864/36. 7.

Aus Kaulbachs Atelier – *Kaulbach műterméből*, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Bildende Kunst, 573–574. h.

A német cikk fordítása – Kaulbach műterméből több újdonságról is be lehet számolni. Az egyik vászon Nagy Frigyeset ábrázolja. Az életnagyságú alak elefántcsont trónon ül, melyet hermelin borít, a megszokott uniformist viseli, mellét csak egyetlen csillag díszíti, és jobbájában jókora kardot tart, mely egyúttal jogarként is szolgál. Kaulbach a hétéves háború hőstét idézi meg, és az alak beállítása mesterien sikerült, mert a külső hasonlóság mellett a karakter belső erejét is ki tudta vele fejezni. – Elkészült Kaulbachnak egy Goethe-képe is, a *Hermann és Dorothea*. Egy szűk völgyben, két hegyorom között előtűnik a hosszú vándorment egy része. A tájat a délutáni napsütés tikkasztó melege hevíti, a porlepte fogatokat kocsisok buzditják gyorsabb menetre, mert közelgő vihar fenyeget. A jobb oldali dombon kíváncsi falusiak állnak, a földművesek és polgárok az igyekvő menetre néznek lefelé. A szemközti csúcson, a bokrok mögül egy barátságos kis falu templomtornya látszik, a domb széléről pedig egy nyáját legeltető pásztor csendes nyugalommal szemléli a lenti nyüzsgést. Miután a háttér éles ellentétét így hatásosan oldotta meg, a művész az előtér idilli jelenetének kidolgozására összpontosít. Dorothea hosszú vándorbottal a kezében, a kocsi elé fogott erős ígásállat mellett gyalogol. A kocsin gyermekágyas asszony látható a családijával és kevéske vagyonával. Az állat éppen megállt, hogy a mellette csordogáló kútból igyon. Ebben a pillanatban lép elő Hermann az országút melletti bokrok közül, és lenyűgözve áll a fiatal lány kellemes és bájos látványa előtt. A lány szemérmesen lesütné a szemét, de egy rejtélyes erő arra készteti, hogy az ifjúra nézzon. E találkozással mindkettejük sorsa megpecsételődött. – Egy másik kis képen Kaulbach humora is újra előtört. A *Modern Herkules Augiász istállóját tisztítja* című képen a festő incselkedő kedve, kedves kis tréfája nyilvánul meg. A kompozíció már azért is érdekes, mert egyes istenalakok fejét közismert személyekről mintázta meg. Herkulesben nem nehéz Liebiget felismerni, Zeusz és Junó feje olyan, mint Bischoffé és feleségéé, Neptunusból Pettenkoffer, Aszklépioszról Pfeuffer lett, Apolló feje

Carrière-é, Merkurius maga Kaulbach stb. A múzsák és a többi istenség is közismert arcokat kaptak. Geibelnek, Bodenstedtnek mint múzsának például – tetszik, nem tetszik – női ruhába kellett bújni. Még nem lehet tudni, vajon e festmény csupán szűk baráti kör számára készült kis tréfa, vagy a nagyközönség is megtekintheti.

Magyarázatok a német szöveghez

Wilhelm von Kaulbach – (1805–1874), német festő. 1837-től I. Lajos bajor király udvari festője volt. Ő készítette a berlini új múzeum híres falfestményeit is, melyekről a Ko szintén beszámolt (ld. Europa 1863/3. 5; 1864/29. 5). Számos illusztrációt készített német és világirodalmi művekhez, többek között Goethe és Schiller műveihez.

Der moderne Herkules... – A képen Kaulbach a müncheni művész, értelmiségi, tudományos kört jeleníti meg, valamennyi felsorolt személy II. Miksa király meghívására élt a bajor fővárosban.

Justus von Liebig – (1803–1873), német vegyész, 1852-től a müncheni egyetem professzora

Theodor Ludwig Wilhelm von Bischoff – (1807–1882), 1856-tól a müncheni egyetem anatómia- és pszichológiatanára

Max Joseph von Pettenkoffer – (1818–1901) bajor vegyész

Karl von Pfeufer – (1806–1869), Münchenben is működő orvos, többek között a kolera tanulmányozója

Moriz Philipp Carrière – (1817–1895), német író és filozófus, 1853-tól a müncheni egyetemen a művészettörténet tanára

Friedrich von Bodenstedt – (1819–1892), német író, költő, 1854-től a müncheni egyetemen volt a szlavisztika és óangol irodalom tanára. Ld. még az Europa 1864/15. 1. és 1864/38. 6. jegyzetét.

Emanuel von Geibel – (1815–1884), német költő, 1852-től Münchenben élt.

fliegendes Blatt – Célzás a Münchenben 1845 és 1925 között megjelenő, gazdagon illusztrált, Fliegende Blätter című élcslapra.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239: *Kaulbach* műhelye... Szabad átvétel, helyenként fordítás, a végén kommentárral.

A Ko szövege:

„Kaulbach *műhelye* (lehet-e ennél szebb szó az *atelierre*? *művésznél műhely*? A német Werkstatt = *munka* v. *dolgozó hely*) több érdekes ujdonsággal gazdagodott. Egyik a nagy Frigyes trónon ülő, életnagyságú képe; továbbá »Hermann és Dorothea« goethei jelenet, s végre egy humoros kép: »Az új Hercules midőn Augias ólát tisztítja.« Az isten-alakokban, melyek a csoportozatban előfordúlnak, mostani élő nagyságok arczképeire ismerhetni: így Herkules: Liebig; Zeus és Junó: Bischoff és neje; Neptun: Pettenkoffer; Mercur: maga Kaulbach stb. A múzsa kisasszonyok pedig Geibel, Bodenstedt stb. *Furcsa* lehet.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 490. 155 feltételesen Aranyénak tekinti a glosszát. Az átvétel módja, valamint a záró kommentár alapján valóban Arany lehet a szerző.

1864/36. 8.

Eine Büste des Kaisers Hadrian – *Hadrianus császár mellszobra*, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Bildende Kunst, 574. h.

A német cikk fordítása – A berlini királyi múzeumnak sikerült szert tennie egy drágakőből kifaragott mesterműre, Hadrianus császár mellszobrára. Ez az első drágakőből készült szobor, mely a királyi múzeum tulajdonába jutott. A szobor a múlt században egy kelet-indiai utazó révén került Poroszországba, és a családnál maradt, egy Berlin közeli birtokon, mígnem később az örökösök több más értékes tárggyal, például egy

Nagy Frigyes által ajándékozott drága órával együtt eladták. A szobor színéből arra következtetni, hogy hosszabb ideig a földben volt, mert minden kő átszíneződik az anyagtól, amelybe beágyazódik. A szilárd drágakő azonban, a szobor orrán lévő kisebb sérüléstől eltekintve, épségben maradt.

Magyarázatok a német szöveghez

Hadrianus császár – (76–138), 117 és 138 között római császár

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239: *A berlini kir. muzeum Hadrián császárnak...* Szabad átvétel.

A Ko szövege:

„A berlini kir. muzeum Hadrián császárnak egy drágakőből metszett régi mellszobrával gazdagult. Az antik szobornak csak az orra hegye van kissé megcsorbulva.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel stílusa, humora Arany Jánosra vall.

1864/36. 9.

Die Leopoldstädter Kirche in Pesth – *A pesti lipótvárosi templom*, Europa, 1864/36, aug. 26. Chronik, Bildende Kunst, 575. h.

A német cikk fordítása – A pesti lipótvárosi templom, mely méretei miatt figyelemre méltó, befejezéséhez közeledik. Az épület oldalai a felső parkányokig felépültek. A sekrestye [a szentély mögötti kápolna] már négy éve plébániatemplomként szolgál. A négy saroktorony készen van, és hamarosan elkészül az északi oromzat is. A főkupola magas, ovális alakzatban fog végződni. Az északi homlokzat a dél felé néző kötömbjeivel tűnik ki. A középső ívek szobrai már vésik.

Magyarázatok a német szöveghez

lipótvárosi templom – A Szent István-bazilikáról van szó, melyet 1851-ben kezdtek építeni Hild József tervei alapján. 1867-ben Hild József elhunyt, ekkor Ybl Miklós vette át a munkálatokat. A rossz tervezés miatt 1868 januárjában a főkupola beomlott. Yblnek újra kellett terveznie a bazilikát, mely 1905-re készült el teljesen.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/10, szept. 4. Vegyes, 239: *A pesti Lipót-egyház...* A glossza feltehetően azért került az alábbi megfogalmazásban a Koszorúba, hogy jelezze, az Europa foglalkozik a pesti építkezéssel. Se tartalmi ismertetés, se kommentár nem járul hozzá.

A Ko szövege:

„A pesti Lipót-egyház – írja az Europa – mely collossalis mérveinél fogva figyelemre méltó – közel a befejezéshez. Aztán előadja, mennyire haladt már az építés.”

A szerzőség kérdése – A szabad fogalmazású átvétel Aranyra utal.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/37.

Függelék

1864/37. 1. Die Musik – keine Kunst, Europa, 1864/37, szept. 2. Aus der Gesellschaft, 1195–1197. h.

Vor einigen Jahren machte Dr. Hanslick die merkwürdige Entdeckung bekannt, daß die Musik keine Seele habe; daß sie keine Gefühle ausdrücken könne und auch nicht solle. Jetzt tritt Prof. Daumer mit der Behauptung hervor, daß die Musik keine Kunst sei (Musikalischer

Katechismus; deutsche Vierteljahrschrift, No. 107, 1864). Vielleicht interessiert es unsere Leser, einige Beweise für diesen neuen Satz zu vernehmen.

Man pflegt – sagt der Verf. – Kunstdarstellungen von Realitäten der Natur und des Lebens zu unterscheiden; die Kunst ist in diesem Sinne das Vermögen, einen gewissen, wohlgefälligen *Schein*, eine Vorstellung, ein Bild hervorzubringen, das sich als solches von der vor- oder dargestellten Sache selbst unterscheidet. Und in diesem Sinne, behauptet Prof. Daumer, sei die Musik *keine Kunst, indem sie zu den Realitäten der Natur und des Lebens selbst gehöre*. Er meint, alle anderen Künste ahmen Gegenstände nach, und geben dadurch nur den Schein derselben wieder; die Musik aber ahme nichts nach, sie sei die *Sache selbst, sie sei unmittelbare Wahrheit und Wirklichkeit*. Denn – zu der allgemeinen Wahrheit und Wirklichkeit gehört doch gewiß die Seele der Dinge, ihr inneres, göttlich begründetes Wesen und Leben; und dieses ist's, was sich in der Musik eine Sprache geschaffen. Hiernach ist die Seele der Dinge die Componistin, und ihre musikalischen Mittel? – sind in der ganzen Natur verbreitet. Alle Tonwerkzeuge derselben kann sie freilich nicht gebrauchen, denn meist rauscht und tönt die Natur ziemlich unmusikalisch; aber es bleiben jener neuentdeckten Componistin noch Tonmittel genug übrig, um die Seele der Dinge kundzugeben. Nämlich erstens: *die Vögel*. Im Vogel geht die Natur in Gesang über. Und dieser ist nicht etwa so beschränkt, daß er überall nur isolirte Tonfolgen hervorbringe. O nein – in Brasilien wohnt der *dicholophus cristatus*, *Sariama*, der macht ächte Musik. Denn – seine Stimme ist weitschallend und wird in vielen gleichartigen, aufeinanderfolgenden, von der Höhe zur Tiefe herabsinkenden Tönen gehört. Und daß man nur nicht glaube, der *dicholophus cristatus* wäre ein bloßer Solosänger. Er liefert auch Chöre. Denn: „*öfters stimmen mehrere zu einem vollkommen richtigen Accord*.“ „Und das“ – ruft unser Verf. aus, „ist doch gewiß Musik im engsten und strengsten Sinne des Worts.“ Ferner ist zum Ausdruck der Seele der Dinge im Süden America's der Vogel *Paucar* oder *Orioli* angestellt. Der liefert ein wunderbares Glockenspiel. Die Töne dieses kleinen Waldvogels sind [1196] hell, rein, melodisch, musikalisch, und – fallen weithin ins Ohr. Die Peruaner nennen ihn aber auch *Organista* oder *Flauto*, den *Organisten* oder *Flötenspieler*. Man vermöchte ihn deshalb auch um keinen Preis zu tödten. Die Musik beginnt also wirklich schon im Vogel da zu sein „in ihrer vollen, künstlerischen Bedeutung; das ist eine zoologische Wahrheit und Tatsache.“ Wir haben aber für den Beweis, daß die Musik keine Kunst ist, noch ganz andere, schlagendere, überzeugendere Thatsachen! Denn – „wenn gewisse *Nachrichten* und *Sagen* nicht bloß märchenhaft erfunden sind, so werden zuweilen musikalische Stimmen und förmliche Musiken, die nicht weiter zu erklären sind, in der Luft gehört.“ Und hieraus ergibt sich aufs evidenteste, nicht allein, daß die Musik keine Kunst ist, sondern daß sie auch kein erlerntes Können, mithin keinen Künstler braucht, denn die *Erde*, der *Planet* überhaupt ist *Componist*, *Instrument* und *ausführender Musiker* zugleich. Unser Planet ergötzt sich – (er ist also weiter auch noch sein eigener *Zuhörer* –) sowie in der *Fata Morgana* in Luftbildern – (danach wäre ja auch die Malerei keine Kunst?) so auch an einem tönenden Phänomen, an einer frei und selbständig hervorgebrachten Luftmusik. –

In der Musik, die keine Kunst ist, „spricht sich der göttliche Kern der Dinge aus; wir schwimmen hier recht eigentlich in den Wogen der Wahrheit, der Realität der allgemeinen, weltgroßen Wesenheit und Wirklichkeit, aber abgelöst von der gemeinen Wirklichkeit, welche uns das in den Dingen verborgene höhere Wesen und Leben verdeckt und entzieht; sie giebt uns unmittelbar, ohne bloß vorzustellen und zu bedeuten, die göttliche Substanz des Daseins, sie giebt uns *Gott* zu fühlen.“ (Das thut das kleinste Gräschen auch.) Darum ist sie auch ganz besonders die *heilige*, die *religiöse* Kunst (wie uns die Ornithologie durch den *dicholophus cristatus*, den *Paucar* oder *Orioli*, und die Sage durch unsern Planeten beweist). „Für den, der die Sache versteht, hat übrigens auch die profane Musik einen höheren Sinn und Charakter; die Musik ist ihm immer und überall eine, wenn auch noch *so entstellte* und *entwürdigte Theophanie* (Gotteserscheinung).“

Hieraus entwickelt sich ein ganz neues kritisches Princip, über welches eine leidliche Anzahl von Componisten höchlichst entzückt sein werden, nämlich: *es giebt gar keine schlechte Musik*.

Man vernehme das große Wort.

„Eine frivole Musik und eine frivoler Musikgenuß ist eigentlich ein Widerspruch, eine *contradictio in adjecto*, etwas im [1197] Grunde Unmögliches, nur Gemeintes, nicht factisch Wahres und Wirkliches.“ – Der Beweis? – Hier ist er.

„Wenn eine wilde Gesellschaft Musik verlangt, um darnach zu tanzen, so will sie sich, bei all dem Gegensatze, den ihre Gesinnung und Sitte zum Religionsglauben bilden mag, doch eigentlich im *Elemente des Göttlichen, Ewigen, Himmlischen fühlen und bewegen* – sie weiß es nur nicht.“ (Allerdings, sehr nicht wissen muß sie es mitunter, denn nicht selten passiert es, daß eine solche wilde Gesellschaft, im Elemente des Göttlichen, Ewigen, Himmlischen schwelgend, sich mit Krügen, Stuhlbeinen etc. die Köpfe blutig wirft und haut. –)

Kann denn die Musik für den Prof. Daumer gar nichts ausdrücken? O ja! „Die Musik kann sich, *so zu sagen*, den *Spaß* machen und auch Kunst in jenem andern, ihr eigentlich fremden Sinne sein. Sie kann nachahmen, schildern, Vorstellungen, Bilder von wirklichen Gegenständen und Vorgängen zu erwecken suchen.“ (Von der Analogisirung der Gefühle und Leidenschaften durch Musik schweigt der Verfasser.) „Aber das braucht sie nicht, um Musik zu sein; es ist für sie keine wesentliche Aufgabe, es ist eine Nebensache, ein Luxus und kein rechter Ernst darin, ist eine oft fühlbar ungehörige, den Charakter der Corruption und Ausartung tragende Spielerei und Künstelei.“

Armer Haydn, armer Mozart, armer Beethoven! Ihr habt in euren göttlichen Compositionen die Empfindungen, die eure Herzen bewegten, ausgedrückt und in Millionen anderen Herzen erweckt, aber damit habt ihr nur einen unnützen Luxus getrieben, wovon der *Sariama* in Brasilien, der Paucar oder Orioli in Südamerika und unser Planet nichts wissen, deren Leistungen „doch gewiß Musik im engsten und strengsten Sinne des Worts sind.“

Professor Daumer beginnt besagten Artikel, „Ist die Musik eine Kunst?“ überschrieben, mit den Worten: „dies scheint eine sehr ungereimte Frage zu sein!“ – Indessen gesteht er, diesen und die anderen Artikel für ein kleines Privatpublicum geschrieben zu haben, und zwar mit der Absicht „recht paradoxe Sätze aufzustellen und zu verfechten,“ als welches ihm „Freude gemacht habe.“

1864/37. 2. Sonnette von Tennyson's Bruder, Europa, 1864/37, szept. 2. Chronik, Literatur, 589. h.

Sonnette von Tennyson's Bruder. Es ist wohl nicht allen unseren Lesern bekannt, daß vor etwa dreißig Jahren mit Alfred Tennyson auch sein Bruder Charles als Dichter rivalisirte. Indessen ward dieser Letztere später der Muse untreu und im Besitz einer reichen Pfründe – er hatte sich dem geistlichen Stande gewidmet – beneidete er Jenen nicht um den Kranz, der die Stirn des poeta laureatus nachmals noch schmücken sollte. Jetzt eben nun, wo gerade wieder ein neues Werk Alfred Tennysons („*Enoch Arden*“, vgl. unsere Nummer 35) von sich reden macht, ist es dem Bruder, der sich jetzt Charles Turner nennt, eingefallen, ältere Sonnette in neuer Auflage und vermehrt mit solchen aus jüngster Zeit erschienen zu lassen. Was hinzukam, richtet sich vornehmlich gegen Strauß, Renan, den Bischof v. Colenso und die Essayisten.

1864/37. 3. Neues in Paris und London, Europa 1864/37, szept. 2. Chronik, Theater, 593–594. h.

Neues in Paris und London. Das Variétés-Theater in Paris brachte eine „parodistische Melange“ unter dem Titel: „*La liberté* [!] des Théâtres“, wozu die Herren Cogniard und Clairville den Text, Hevré [!] und Lindhaim die Musik, Lemercier und Neuville [!] die Couplets verfaßten. Das macht 6 Mitarbeiter, gerade so viel, als das Stück *Acte* hat. Der

Inhalt erinnert an Morländers bekannte Posse: „Theatralischer Unsinn“. Ein kleiner Theaterdirector benutzt die Repertoirefreiheit, um alle möglichen Kunstgattungen auf seiner Bühne zu pflegen. Ohne Ordnung, bunt durch einander gewürfelt, wechseln Vaudeville, Schauspiel, Komödie, Oper, Pantomime, Ballet, lebende Bilder, Militärdrama, Tragödie, Marionetten, Bouffes u. s. w. ab. Zuletzt geht der Director schmäählich zu Grunde. Dies Pêle-mêle wirkt allerdings komisch und wird prächtig gespielt. – Im Gaité-Theater ist jetzt nochmals der alte *Alexander Dumas* an der Tagesordnung: man verheißt seinen „Mohicans de Paris“ hundert Wiederholungen. Welches Stück ist das aber auch! Alle Schauer des Assisengerichts mit ihren polizeilichen und chirurgischen Details muß der nervenstarke Zuschauer durchmachen. – [594] Das Vaudeville-Theater will die Oper von *Jean Jacques Rousseau*: „Le devin [!] du village“, und zwar mit neuer Orchestrierung, zur Darstellung bringen. Der Versuch ist höchst interessant; ob er aber gelingen wird, ist eine andere Frage. – Der Pariser Correspondent der „Independance Belge“ erzählt, man münke davon, daß Fürst Richard *Metternich* die Musik zu einem Ballet componirt habe. – Unter dem Titel: „*Die Straßen Londons*“ wird jetzt im Princeß-Theater, zu Keans Zeiten noch die eigentliche Shakespearebühne, ein Effectdrama gegeben, welches allabendlich Massen von Zuschauern herbeilockt.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/37. 1.

Die Musik – keine Kunst – A zene – nem művészet, Europa, 1864/37, szept. 2. Aus der Gesellschaft, 1195–1197. h.

A német cikk fordítása – Néhány évvel ezelőtt tette közzé Dr. Hanslick azt a különös elgondolását, hogy a zenének nincs *lelke*; hogy a zene nem *tud*, de nem is *akar* *érzéket* kifejezni. Most Daumer professzor állt elő azzal a kijelentéssel, hogy a *zene nem művészet* (*Musikalischer Katechismus*, Deutsche Vierteljahrschrift, 107. sz. 1864). Talán érdekelni fogja olvasóinkat, ha néhány gondolatot ismertetünk belőle.

Célszerű – állítja a szerző – különbséget tenni művészi ábrázolás és a természet, illetve az élet valósága között. A művészet ebben az értelemben képességet jelent az ábrázolt tárgytól eltérő szép látszat, képmás vagy kép megteremtésére. Innen nézve állítható – erősíti meg Daumer professzor –, hogy a zene *nem művészet*, mert ő maga is a *természet és az élet valóságához tartozik*. Úgy vélekedik, hogy minden művészet dolgokat utánoz, és azok látszatát hozza létre; a zene azonban semmit sem utánoz, ő a *dolog maga, a közvetlen valóság*. A valósághoz pedig hozzátartozik a dolgok lelke, az isteni teremtés során megalkotott lényege és léte, és éppen ez az, ami a zene nyelvét is létrehozza. Ebből kifolyólag tehát az egyetlen valódi zeneszerző a dolgok lényege és lelke lenne, mely az egész természetben fellelhető. Minden hangforrást természetesen nem tud ehhez felhasználni, mert a természet tele van zörejjel, zeneietlen hangokkal, de marad éppen elég eszköze ez újonnan felfedezett zeneszerzőnek, hogy kifejezze általuk a dolgok lelkét. Elsősorban a *madarak* említhetők itt. A madarak révén a természet hangjai dalba fordulnak át. És nem is mindig csak összefüggéstelen hangokat adnak, ó, nem! Braziliában él például a *dicholophus cristatus*, a *sariama* madár, mely valódi zenére képes. Messze hangzó éneke folyamatos, a magastól a mély regiszterig terjed. És ne higgyük, hogy a *dicholophus cristatus* csak szólóénekes lenne. Többszólamú énekre is képes, gyakran hallani, hogy „*több ilyen madár tökéletesen szabályos akkordokat képez*”. Ez pedig, mondja a szerző, „valódi zene a maga legszűkebb, legszorosabb értelmében”. Ugyancsak a dolgok lelkét képes kifejezni Dél-Amerikában a *paucar* vagy *orioli* nevű madár, amely csodálatos harangjátékot hallat. A kis erdei madár [1196] hangja derűs, tiszta, dallamos, zenei és messziről hallható. A peruiak *organistának* vagy

fuvolamadárnak nevezik, és semmi pénzért sem pusztítának el egy ilyen madárkát. A zene tehát „a maga teljes művészi jelentőségében” már a madaraknál fellelhető; ez „zoológiai valóság és tény”. De arra nézve, hogy a zene nem művészet, rendelkezünk sokkal hathatósabb, erősebb tényekkel is! Mert – „amennyiben a *tudósításokat* és *legendákat* nem pusztán meséknek tekintjük, zenei hangok, sőt valóságos zene olykor a levegőben is hallható, és ennek eredetét nem nagyon lehet megmagyarázni”. Itt bizonyítható leginkább a nyilvánvaló tény, hogy a zene nem művészet, hogy nem tanult képesség, hogy nem kíván különleges művészt, mert maga a Föld, a bolygó az, amely a zenének egymaga *szerezője, hangszere és előadója*. Bolygónk – akárcsak a légi tűneményekben, köztük a délibábnak (ezek szerint a festészet sem művészet?) – gyönyörködik saját hangzásában, egy szabadon és öntörvényűen áramló légi zenében (ezek szerint a bolygó saját zenéjének egyben *közönsége* is).

A nem művészetként felfogott zenében „a dolgok isteni lényege nyilvánul meg; az egyetemes létezés valóságának, realitásának hullámaiban úszunk általa, de elszakadva immár a dolgok és az élet mélyebb valóságát elfedő, eltávolító anyagi oldalától. Anélkül, hogy tudatában lennénk vagy megértenénk, a zenén keresztül közvetlenül tapasztaljuk meg a létezés isteni minőségét, vagyis magát az *Istent* érzékeljük”. (Ezt teszi a legkisebb fűszál is.) Ezért a zene egyedülálló módon *szent* és *vallásos* művészet (ahogyan már azt a madártan a *dicholophus cristatus*, a paucar-orioli által vagy a bolygó hangja bizonyítja). „Aki megérti a dolog lényegét, annak számára a legközönségesebb zene is magasabb értelmet és tulajdonságot nyer; annak számára a zene mindig és mindenütt – ha mégoly *torzított* és *lealacsonyított* formában is – maga a *teofánia* (istenti megnyilvánulás).”

Mindebből olyan új kritikai elv következik, melytől a zeneszerzők nagy többsége el lenne ragadtatva, mármint hogy *rossz zene egyáltalán nem létezik*.

Halljuk e nagy kijelentést.

„A hitvány zene és hitvány zenei ízlés valójában ellentmondás, fogalmi képtelenség, olyasvalami, [1197] ami önmagában lehetetlenség, csupán gondolati úton, a tényeken és a valóságon kívül képzelhető el.” – És a bizonyítás? – Íme.

„Amikor egy természeti közösség zenét teremt, hogy táncoljon rá, még akkor is az *isteninek, örökkévalónak, mennyeknek a közegében érez és mozog*, ha vallási tanai elméjét és erkölceit más irányba terelnék, csak éppen nem tud róla.” (Az is ilyen öntudatlan dolog lenne akkor, ami gyakran megeshet, hogy egy ilyen vad közösség, az isteninek, örökkévalónak és mennyeknek közegében dőzsölve korszakkal és széklábakkal véresre veri egymás fejét?)

Vajon Daumer professzor szerint a zene éppen semmit sem képes kifejezni? Dehogynem. „A zene – úgymond – *szórakozást* nyújthat, és még művészetként is felfogható bizonyos, tőle idegen értelemben. A zene megkísérelhet utánogni, ábrázolni, képzetet kelteni, valóságos tárgyak és események képeit felidézni.” (Az érzelmek és szenvedélyek megjelenítéséről a szerző hallgat.) Azonban mindezt nincs szükség ahhoz, hogy zenéről beszéljünk; ez nem tartozik a zene lényegi sajátosságaihoz, csupán mellékes dolog, fényűzés, amiben nincs semmi komolyság. Mindez csupán idegen, hozzá nem tartozó, a megvesztegetésnek, megtévesztésnek keretébe tartozó játék és művészkedés.”

Szegény Haydn, szegény Mozart, szegény Beethoven! Isteni zenétek, amit a szívetekben lakozó érzések hoztak létre, és amit milliók és milliók szívébe tudatok átültetni, csupán haszontalan fényűzés volt a brazil *sariama*, a dél-amerikai paucar vagy orioli és a bolygónk öntudatlan tevékenysége mellett, mely „mégiscsak maga a szó szűkebb és szorosabb értelmében vett zene”?

A kiinduló kérdést – „Művészet-e a zene?” – Daumer professzor végül úgy fogalmazza át, hogy „nehezen körbejárható kérdéstről van szó”. – Ezzel maga is beismeri, hogy cikkét, akárcsak többi írását, szűkkörű magánközönségnek szánta,

mégpedig azzal a céllal, hogy „paradox állítást gyártson és védjen meg”, vagyis pusztán a szórakozás kedvéért.

Magyarázatok a német szöveghez

Eduard Hanslick – (1825–1904), prágai születésű, Bécsben élő és alkotó zenekritikus, zeneesztéta. Wagner és Liszt zenéjét folyamatos kritikával illette. 1854-ben jelent meg a *Vom Musikalisch-Schönen* [A zenei szépről] szóló műve, ezt idézi a jelen cikk.

Georg Friedrich Daumer – (1800–1875), német költő és filozófus, Hegel követője volt. 1856-tól Frankfurtban élt.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/12, szept. 18. Vegyes, 287. Tartalmi összefoglaló kommentárral.

A Ko szövege:

„A mindennemű rendszerek és elméletek honában most egy ember, valami prof. *Daumer* előáll s azt bizonygatja, hogy *a zene nem művészet*. Érvei látszólag legerősbike az, hogy a művészet nem adja a dolog *lényét*, csupán *színét*, csupán utánoz saját anyagjában olyat, mi ez anyagtól különbözik: ellenben a zene, a hang, maga a természeti valódi lény, nem utánoz semmit, maga magát adja. Ez olyan formán hangzik, mintha igaz volna, ha t. i. a művészet célja utánzás: de az-e? Mit utánoz például egy lyrai költemény, egy óda, egy dal? Tovább menve a badarságokban, azt mondja prof. *Daumer*, hogy *rosz zene éppen nem létezik*. De már ide nincs miért követnünk a mély gondolkozót.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 496. 157 Aranynak tulajdonítja a szöveget. A művészet mimetikus funkciójáról szóló gondolat, a glossza felépítése, a kiemelések, a kommentár felépítése és jellege igazolja Arany szerzőségét.

1864/37. 2.

Sonnette von Tennyson's Bruder – *Tennyson fivérének szonettjei*, Europa, 1864/37, szept. 2. Chronik, Literatur, 589. h.

A német cikk fordítása – Olvasóink előtt talán kevésbé ismeretes, hogy mintegy harminc évvel ezelőtt lord Alfred Tennysonnal a költészet terén Charles nevű bátyja is vetekedett. Miután azonban a későbbiekben hűtlen lett a Múzsákhoz – ugyanis lelkész lett, és egy jól jövedelmező egyházi birtokhoz jutott –, nem irigyelte öccsét, akinek homlokára csak a későbbiekben került rá a babérkoszorú. Most azonban, amikor Alfred Tennysonnak újabb műve keltett figyelmet (az *Enoch Arden* című művéről ld. 35. számunkat), a fivérnek, aki mostanában Charles Turnernek nevezi magát, az az ötlete támadt, hogy újabban írt szonettjeit a régiekkel együtt kiadja. Ami még bekerült a kötetbe, az jórészt Strauß, Renan, Colenso püspök és az esszéisták ellen íródott.

Magyarázatok a német szöveghez

Charles Tennyson – (1808–1879), angol költő és lelkész. Lord Alfred Tennysonnak (1809–1892) két bátyja is foglalkozott költészettel. Frederick Tennysonnak (1807–1898) több kötete is megjelent; Charles Tennyson lelkész lett, 1864-ben pedig „Turner” néven adta ki szonettjeit: *Sonnets by the rev. Charles Turner, Vicar of Grosby, Lincoln, London and Cambridge, Macmillan and Co., 1864*. Bár álnéven adta ki kötetét, az ajánlásban felfedi kilétét, és hozzáköti nevét öccséhez: „To Alfred Tennyson these Sonnets are inscribed by his affectionate brother Charles Turner”.

Enoch Arden – Alfred Tennyson ballada-eposza, az itt említett glosszát Arany kijelölte az adott lapszámban, de nem vette át, ld. az Europa 1864/35. 1. jegyzeteit.

David Friedrich Strauß – (1808–1874), német evangélikus teológus és filozófus. 1835-ben és 36-ban két kötetben jelent meg műve: *Das Leben Jesu, kritisch*

bearbeitet [Jézus élete kritikai feldolgozásban], Tübingen, C. F. Osiander. Jézus alakját a hegeli filozófia alapján az emberiség ideájaként értelmezte, és tagadta isteni eredetét.

Ernest Renan – (1823–1892), francia író, történész, valláskutató, orientalista. 1863-ban jelent meg a *Jézus élete* című műve, melyben Jézus alakját a korabeli történeti, kulturális és lélektani viszonyok alapján emberként állítja az olvasó elé. Műve, melyet 1864-ben magyarra is lefordítottak, hatalmas vitákat kavart. A Ko visszafogottan ugyan, de tudósított e viták egyes mozzanatairól. Ld. az *Europa* 1864/17. 2. jegyzetét. Charles Tennyson a kötetének 100. oldalán közöl egy költeményt *Leben Jesu and Vie de Jesus* címmel, mely egyszerre szól Strauß és Renan ellen.

John William Colenso – (1814–1883), szabadelvű angol püspök és hittérítő Dél-Afrikában. Több művében tagadta a pokol örökkévalóságát és az ószövetségi könyvek érvényességét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/12, szept. 18. Vegyes, 287. Tartalmi összefoglaló kommentárral és kihagyással. Arany elhagyja a teológiai vitákra, Renanra, Straußra és Colensóra utaló zárlatot, és a költői vetekedésre helyezi a hangsúlyt.

A Ko szövege:

„Tennysonnak, a mostani »babérkoszorús« angol költőnek, testvére is van, ki ez előtt 30 évvel szintén verselgetett, de zsiros papi állomásra tevén szert, azóta felhagyott vele. Most midőn babéros fivére »Enoch Arden« című új művével nagy zajt üt, a pap ismét sorompóba lép s kiad egy csomó sonettet, hadd válaszszon a közönség a két Tennyson név közül.”

A szerzőség kérdése – A TÍ 125. 118 Aranynak tulajdonítja a szöveget. A mondattani, stilisztikai sajátosságok, az átvétel szabad módja, a kommentár és ironia megerősíti a feltevést.

1864/37. 3.

Neues in Paris und London – Párizsi és londoni újdonságok, *Europa*, 1864/37, szept. 2. Chronik, Theater, 593–594. h.

A német cikk fordítása – [Az első bekezdéseket ld. alább, a Ko közlésénél. A Koszorúból kimaradt utolsó bekezdés fordítása:] „Kean révén a Shakespeare-darabok előadásáról nevezetes londoni Princess Színházban »Londoni utcák« címmel egy látványdarab került színre, melyet minden este telt ház előtt játszanak.”

Magyarázatok a német szöveghez

La liberté... – Az említett mű teljes címe a nyomtatás szerint: *La Liberté des théâtres* [A színház szabadsága], Salmigondis mèle de chant, en 3 actes et 14 tableaux par MM. Th. Cogniard et [Louis-François Nicolaïe dit] Clairville, Paris, E. Dentu, 1864. A mű arra a dekrétumra utal, mely 1864. január 6-án feloldotta a színházak műfaji szabadságának korlátozását. A korlátozást még Napóleon vezette be, és bár később már senki sem tartotta hozzá magát szigorúan, hivatalosan ekkor törölték el.

Théodore Cogniard – (1806–1872), francia színpadi szerző

Clairville – Louis-François Nicolaïe (1811–1879) francia drámaíró álneve

Hevré – Helyesen Hervé, Louis-Auguste-Florimond Ronger (1825–1892) francia színpadi szerző, zeneszerző, költő, színész álneve. Jacques Offenbach nagy riválisának tartották.

Adolphe Lindheim – (?–1895), francia színpadi zeneszerző, rendező

Morländer Mór – Moritz Engländer (1818–1898), kismartoni születésű, Bécsből Pestre költöző, német nyelven író újságíró, színpadi szerző, Pesten két német

nyelvű lap szerkesztője, a pesti német színház igazgatója. A *Theatralischer Unsinn* című 1855-ös darabját a pesti német színház játszotta, az 1890-es évektől *Színházi képtelenség*, *Színházi képtelenségek*, *Színházi furcsaságok* címekkel adták több helyen magyarul. (Forrás: *Magyar Zsidó Lexikon*, szerk. Ujvári Péter, 1929.)

Louis Lemerrier de Neuville – (1830–1918), francia színész, színpadi szerző, bábjátékos, újságíró. A német újságíró tévesen két személyként veszi át (Lemerrier és Neuville).

Pêle-mêle – összevisszaság, egyveleg (fr.)

Alexandre Dumas – (1802–1870), francia regényíró. Itt említett darabja, *A párisi mohikánok* (*Les Mohicans de Paris*) eredetileg regény volt, 1854–1855-ben keletkezett. 1855 és 1861 között Országh Antal és mások közreműködésével fordították le magyarra a több mint harminckötetes munkát (Pest, Müller). Később újabb fordítása is volt bizonyos F. F. által, 16 kötetben (Budapest, Milassin, 1880). Az 1855-ben induló magyar kiadás Arany Jánosnak is megvolt, ebből a nagyszalontai Arany János Múzeum ma több kötetet őriz. Feldolgozásukat sorozatunk további kötetei fogják tartalmazni.

Le Devin du village – *A falusi jós*, Jean Jacques Rousseau (1712–1778) egyfelvonásos, közjátéknak készült operája, melyet 1752-ben mutattak be a fontainebleau-i kastélyban.

Richard von Metternich – (1829–1895), osztrák diplomata, párizsi nagykövet, Klemens von Metternich osztrák kancellár fia. Nincs nyoma a róla szóló irodalomban, hogy balettenét írt volna.

Charles Kean – (1811–1868), a 19. század egyik legnagyobb angol színésze; főként Shakespeare-szerepei voltak híresek. 1850 és 1859 között a Princess Theater igazgatója volt.

Die Straßen Londons – *The Streets of London* [London utcái]; Dion Boucicault (Dionysius Lardner Boursiquot, 1820–1890) ír drámaíró és színész darabja. A színész az 1850-es években az Egyesült Államokban élt, és ott írta 1857-ben a darabot, eredetileg a következő címmel: *The Poor of New York* [New York szegényei]. Ezt újították fel előbb Liverpoolban (*The Poor of Liverpool*), majd 1864. augusztus 1-jén Londonban adták az itt említett címmel.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – *Párisi színházak*, II/II. 1864/12, szept. 18. Külföldi szemle, 285–286. A magyar szöveg híven követi az eredetit, azonban a *La Liberté des théâtres* című darab ismertetése után kommentár következik, melyben Arany a műfaji egyveleg mintájának követésétől óvja a hazai szerzőket, s egyben a lapszerkesztés visszásságaira utal.

A kommentárban említett „olla potrida” Arany János 1861-es versében, a *Vojtina ars poétikájának* jegyzetében szerepel. A satíra első négy sora: „Tele vagyok, dallal vagyok tele, / Nem, mint virággal a rét kebele, / Nem mint sugárral, csillaggal az ég: / De tartalmával a »poshadt fazék«...” (AJÖM I. 301). A „poshadt fazék” kifejezéshez a következő jegyzetet fűzi Arany: „olla potrida”.

A glossza utolsó bekezdése a londoni színház előadásáról a magyar szövegből kimarad.

A Ko szövege:

„A Variétés-színházban nem rég egy bohózatos egyveleg adatott: »Le liberté [!] des Théâtres« czim alatt, melynek szövegét Cogniard és Clairville írták, zenéjét Hevré és Lindhaim, coupletjeit pedig Lemerrier és Neuville. Tartalma ez. Egy kis színház igazgatója arra használja a nem rég megnyert repertoire-szabadságot, hogy mindennemű műfajjal gyönyörködtetni kívánja közönségét. Minden rend nélkül következik egymásután és egymásba tragédia, komédia, dráma, melodráma, opera, ballet, bohózat, látványos mű stb. Végre az igazgató tönkre jut. E pêle-mêle

mulatságos lehet, kivált, ha jól játszsza. Mindamellett nem ohajtjuk nyelvünkre fordítását, már csak azért se, mert nálunk sokan azt hiszik, még az írók közül is, hogy az a jó műsorozat mely mindent összezavar, az a jól szerkesztett lap, melyben minden össze van főzve, mint az [286] olla potridában; félünk, hogy a mű igen tetszenék, s az illetők még inkább megerősödnének balítéletökben. – A Gaîté-színházban az öreg Dumas van napirenden. Egymásután ismétlik »Párisi mohikán«-jait. Darab is ám az. Az erős idegű nézőnek az esküdszékek minden orvosi és rendőri borzalmát ki kell állnia. – A Vaudeville-színházban Jean Jacques Rousseau-nak „Le devin [!] du village” című dalműve fog közelebbről színre kerülni, még pedig új hangszereléssel. A kísérlet érdekes, de kérdés, fog-e sikerülni? – Az »Independance belge« párisi levelezője azt írja, hogy az osztrák nagy követ, herczeg Metternich, zenét irt egy ballethez.”

A szerzőség kérdése – A mondattani, stilisztikai sajátosságok, az Arany-verssel való párhuzam, valamint a szerkesztési elvekre történő utalás Arany szerzőségét igazolja.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/38.

1864/38. 1. [Europa, 1864/38, szept. 9.: A fedlap verzóján a Tartalomjegyzékben, a „Wochenchronik” című résznél a következő címek bejelölve kék ceruzával:]		
	<ul style="list-style-type: none"> – Schramm, Album von Autographen – Russische Fabeln – Kaltschmidt, Deutsches Wörterbuch – Neues von Böckh, Gebr. Grimm und Bodenstedt – Ein Monstre-Unternehmen der Brüder Pereire – Der Lessingthurm bei Kamenz – Die tausendste Nummer der Fliegenden Blätter – Ein neues Instrument – Das Urbild des verwünschten Prinzen – Theaterstücke nach dem Gewicht 	
1864/38. 2. <i>Das jüngste Eisteddvod</i> , Europa, 1864/38, szept. 9. Aus der Gesellschaft, 1231–1232. h.; az első sor mellett balról kék ceruzával > alakú jelölés.		
	<p>> Etwa vor Jahresfrist berichtete die Europa von dem im Jahre 1863 zu Llanrhyddiog abgehaltenen Eisteddvod, zu welchem die Barden von Wales in feierlichem Zuge unter dem Schalle von Harfen und Drommeten sich vereinigten, um zu berathen, welchem unter den jüngern Sängern der Bardentitel beizulegen sei. Auch heuer hat die Romantik jenes entlegenen Herzogthums wiederum das herkömmliche Bardenfest gefeiert. Es liest sich fast wie eine Legende aus der Zeit des Sängerkriegs auf der Wartburg, wenn in modernster Druckerschwärze beschrieben wird, wie alljährlich im August aus ganz Wales Hunderte von Harfnern zusammenkommen, um die alten Landesweisen der Cymri, Cimbern oder Wälschen vor einer grandiosen Volksversammlung vorzu-</p> <p>[1232]</p> <p>tragen, woran sich dann Vorlesungen über alte Sitten, Literatur und Alterthümer des Landes reihen. Dieses Jahresfest dauert in der Regel mehrere Tage. Man nennt es im Wälischen den</p>	

	<p>„Eisteddvod“, und nicht weniger als 1200 Jahre weist die Chronik auf, wo nie dieses Zusammenkommen der geistigen Blüthe der Nation unterblieb.</p> <p>Die Barden von Wales waren den englischen Königen, welche das freiheitliebende Volk dieses Landes zu unterdrücken sich bemühten, von jeher ein Dorn im Auge, und nachdem ihnen die Unterdrückung der wälischen Freiheit gelungen war, gingen sie förmlich auf Ausrottung der mit besondern Privilegien versehenen Sänger aus, die als Vertreter des volksthümlichen Geistes durch ihre Gesänge die Erinnerungen des Volks wach erhielten und oft zum Kampfe gegen ihre Unterdrücker aufmunterten. Der auch in Deutschland wohlbekannteste dieser langen Reihe von Demagogen ist <i>Owen Glendower</i>, den uns Shakespeare in seinem „Heinrich IV“ vorführt und welchen Falstaff mit den Worten schildert: „Der aus Wales, der den Amaimon ausprügelte und Lucifer zum Hahnrei machte und den Teufel auf das Kreuz eines wälischen Hakenspießes den Vasalleneid leisten ließ.“ Owen Glendower, der Sproß eines alten Fürstengeschlechts, benutzte bekanntlich die Unruhen unter Heinrich IV in England und erhob im Jahre 1400 die Fahne des Aufruhrs im Bunde mit Percy, dem Heißsporn des Nordens, sowie mit dem alten Northumberland und dem „muthigen Schott der Schotten“, Douglas. Welch bescheidene Meinung übrigens besagter Glendower von sich selbst hatte, das läßt uns Shakespeare aus den Worten erkennen, welche er denselben (König Heinrich IV Act 3) an Percy richten läßt:</p> <p style="text-align: center;">Als ich zur Welt kam, war Des Himmels Stirn voll feuriger Gestalten Und Fackelbrand; zur Stunde der Geburt Erzitterte der Erde Bau und Gründung Wie eine Memme... Der Himmel stand im Feu'r, die Erde wankte. Die Geißen rannten vom Gebirg, die Heerden Schrie'n seltsam ins erschrockne Feld hinein. Dies that als außerordentlich mich kund, Und meines ganzen Lebens Hergang zeigt, Ich sei nicht von der Zahl gemeiner Menschen.</p> <p>Ob die Epigonen dieses furchtbaren Menschen sich für ebenso ausgezeichnete Leute halten wie ihr großer Vorgänger, ist uns nicht bekannt; aus der Beschreibung der neueren Eisteddvods läßt sich indeß nicht aus das Vorhandensein solcher Selbstschätzung schließen.</p> <p>Das Eisteddvod für 1864 begann am 23. August zu Claddudno. In dem Pavillon, der für diese Gelegenheit errichtet worden, waren 6000 Hörer gegenwärtig. Preise für Poesie und Musik waren ausgesetzt von dem „Rathe der Barden“, welcher an der Spitze von Barden, Ovates, Druiden und Ministrels das Fest mit einer Procession eröffnete und zwar nach dem „Cylch“, einem druidischen Cirkel von zwölf Felssteinen um einen in der Mitte stehenden flachen Felsblock, der auf vier kleineren ruht. Jene zwölf Felssteine bezeichnen die zwölf Abtheilungen des Thier-</p>	
--	--	--

	kreises. Präsident war in diesem Jahre der Barde Gwalchmai aus Pwlddrdwdr (das w vertritt ein dumpfes o), der vorjährlige war Hughes of Plascoch ath Terwyth ath Merweyde ath Llaljedwd ath Arfd. Jede Tagesordnung heißt eine „Gersodd“. Unter den gekrönten Dichtern und Dichterinnen des Landes sind in diesem Jahre Gwigant (Jones aus London), Miß Anne Philipps, Miß Evans Talhaiarn, Gwilym Penaut (William Powell). Die „Welshmen“ haben nämlich immer zwei Namen: einen in der Regel unaussprechlichen Geburtsnamen, der ihrer alten keltisch-cimbrischen Sprache entnommen und daheim im Gebrauche ist, und einen zweiten, sei es auch nur Smith oder Robinson, fürs „englische Geschäft“.	
1864/38. 3. <i>Album von Autographen hervorragender Personen der Vergangenheit und Gegenwart, herausgegeben von K. Schramm</i>, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Literatur, 601. h.; a lapszám tartalomjegyzékében, a cím mellett balról, kék ceruzával vízszintes vonalú jelölés.		
	<i>Album von Autographen hervorragender Personen der Vergangenheit und Gegenwart, herausgegeben von K. Schramm</i> (Wien, Bartelmus). Dieses Werk, von welchem uns die drei ersten Hefte vorliegen, darf getrost einen höheren Werth als den einer bloßen Curiositätensammlung beanspruchen. In den Handschriften ausgezeichneter Persönlichkeiten tritt uns Geist und Charakter dieser selbst sowie nicht minder der Zeit, in welcher sie gelebt, in beredten Zügen entgegen, und ein genaues Studium solcher Autographen ist deshalb in mehr als einer Beziehung belehrend und belohnend. Die gegenwärtige Sammlung beginnt mit zwei Handschriften des Kaisers Franz Joseph und der Kaiserin Elisabeth, dann folgt ein vielfach interessanter lateinischer Brief, welchen Joseph II in seinem sechszehnten Lebensjahre an die Kaiserin Maria Theresia geschrieben, – ein Pensum mit den Begleitschreiben seines Lehrers, und hierauf eine Decretur, welche Joseph II als Kaiser drei Jahre vor seinem Tode auf einen schriftlichen Vortrag des Hof- und Staatskanzlers Fürsten v. Kaunitz-Rittberg gesetzt. Es folgen sodann Autographen von diesem Staatsmann, von Prinz Eugen, ein paar sehr interessante von Maria Theresia, von Lacy, Thugut, Laudon und Daun, endlich von Alex. von Humboldt und Rokitsansky. Die zweite Lieferung eröffnet ein Brief von Wallenstein, dann folgen dergleichen von seiner Gemahlin Isabella, von Kaiser Ferdinand II, vom General Bonaparte aus dem Jahre VI der Republik, eine offene Ordre von Andreas Hofer; ferner Briefe von Friedrich dem Großen, Erzherzog Rainer, Prokesch v. Osten und Grafen Forgach. In der dritten Lieferung erscheinen Friedrich v. der Pfalz (der böhmische Winterkönig), seine Gemahlin, Matthias v. Thurn, Peter I und III. sowie Katharina I und II und Elisabeth von Rußland nebst dem Großkanzler Ostermann und zum Schluß die österreichischen Reichstagsabgeordneten Dr. Berger und Dr. Schindler. Es liegt auf der Hand, daß dieses Autographen-Album allen Denen, welche an der Sammlung von Handschriften ein Ver-	

	gnügen finden, ohne aber dasselbe wegen seiner Kostspieligkeit sich verschaffen zu können, einen außerordentlich angenehmen Ersatz bietet.	
1864/38. 4. <i>Russische Fabeln</i> , Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Literatur, 601–602. h.; a lapszám tartalomjegyzékében, a cím mellett balról, kék ceruzával vízszintes vonalú jelölés.		
	<p><i>Russische Fabeln</i>. Die schon länger in Deutschland bekannten <i>Fabeln von Krylow</i> sind neuerdings abermals „treu“ aus dem Russischen ins Deutsche übersetzt worden von „einer Deutschen“ (St. Petersburg, I. Issakoff). Krylow ist anerkannt einer der fruchtbarsten und originellsten Dichter in jener Gattung der Poesie, welche in unserer Zeit wohl allzusehr vernachlässigt oder über die Achseln angesehen wird; seine Fabeln sind durch den in ihnen herrschenden ächt nationalen Geist, durch frohe [602] Laune, Natürlichkeit, Witz und Gutmüthigkeit zu dem beliebtesten russischen Volksbuch und viele einzelne Sentenzen derselben zu Sprichwörtern geworden, und sie sind gewöhnlich das erste Lesebuch, das den russischen Kindern in die Hand gegeben wird. Die vorliegende Uebersetzung nun mag, dies wollen wir ohne weiteres zugeben, überall „treu“ sein, aber schön ist sie durchaus nicht, und ihre Urheberin muß sich den Vorwurf gefallen lassen, daß sie der deutsche Sprache viel zu wenig Herrin und mit den Pflichten eines tüchtigen Uebersetzers viel zu wenig vertraut ist, als daß sie es hätte wagen dürfen, sich an die Verdeutschung Krylow's zu machen. Man schlage die erste beste Fabel auf und man wird finden, daß <i>diese</i> Uebersetzung absolut ungenießbar und von Krylow's Dichtungen höchstens ein abschreckendes Bild zu geben geeignet ist. Von einem einigermaßen abgerundeten Satzbau ist nirgends die Rede, selbst die Interpunction ist mehr als mangelhaft, das Ganze nicht werth, daß es gedruckt worden. Es mag hart klingen, wenn ein Landsmännin, die jedenfalls in bester Absicht jene Uebersetzung unternommen hat, so gewichtige Vorwürfe gemacht werden; allein es ist hier wirklich Nichts vorhanden, was ein milderes Urtheil ermöglichte oder gestartete.</p>	
1864/38. 5. <i>Deutsches Wörterbuch</i> [Kaltschmidt], Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Literatur, 603. h.; a lapszám tartalomjegyzékében, a cím mellett balról, kék ceruzával vízszintes vonalú jelölés.		
	<p><i>Deutsches Wörterbuch</i>. Von dem bereits vor einiger Zeit erwähnten „<i>Gesamtwörterbuch der deutschen Sprache aus allen ihren Mundarten und mit allen Fremdwörtern</i>“ von Dr. J. H. <i>Kaltschmidt</i> (Nördlingen, Beck) erscheint bekanntlich gegenwärtig die fünfte Auflage, und es liegen uns von letzterer die fünf ersten Hefte vor (A bis Lochholz). Wir erhalten durch dieses mit sehr großem Fleiß zusammengestellte Werk ein vollständiges und für den praktischen Gebrauch aller Stände bearbeitetes Lexikon, welches die Sprache aus allen ihren Mundarten darstellt, den Sinn der Wörter durch Anführung ihrer</p>	

	<p>Stammverwandten nachweist und ihren mannigfaltigen Gebrauch durch vollständige Angabe ihrer Sinnverwandten anzeigt. Bei der immer zunehmenden Unbekanntheit des Volks mit dem ursprünglichen Wortverstande und bei der bisherigen Vernachlässigung der Synonymik in den vorhandenen Wörterbüchern ist das Kaltschmidt'sche Werk allerdings ein allgemeines Bedürfnis, und die Verlagshandlung hat sich deshalb ein wesentliches Verdienst erworben, indem sie das umfängliche Wörterbuch (es ist auf 140 Bogen berechnet und wird 150 000 Artikel erklären) zu einem sehr billigen Preise (etwa 2 Thlr.) abläßt.</p>	
<p>1864/38. 6. <i>Neues von Böckh, den Brüdern Grimm und Bodenstedt</i>, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Literatur, 604. h.; a lapszám tartalomjegyzékében, a cím mellett balról, kék ceruzával vízszintes vonalú jelölés.</p>		
	<p><i>Neues von Böckh, den Brüdern Grimm und Bodenstedt.</i> Der „weise Nestor“ unsrer Philologen, Professor Böckh in Berlin, steht bekanntlich schon im 79. Jahre, ist aber noch immer rüstig und hat jüngst noch den Muth gehabt, sich an eine umfassende gelehrte Arbeit, über die <i>Astronomie der Alten</i>, zu wagen. – <i>Die kleineren Schriften der Brüder Jakob und Wilhelm Grimm</i>, Aufsätze, Reden u. dgl., sollen in drei Bänden gesammelt erscheinen. Ihre Zusammenstellung besorgen Hermann Grimm (Wilhelms Sohn) und Karl Müllenhoff in Berlin. – Nachdem <i>Friedrich Bodenstedt</i> vor kurzem eine Auswahl seiner lyrischen Dichtungen getroffen hat, denkt er jetzt auch an eine Gesamtausgabe seiner Werke.</p>	
<p>1864/38. 7. <i>Ein Monstre-Unternehmen der Brüder Pereire</i>, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Literatur, 604. h.; a lapszám tartalomjegyzékében, a cím mellett balról, kék ceruzával vízszintes vonalú jelölés.</p>		
	<p><i>Ein Monstre-Unternehmen der Brüder Pereire.</i> Die Gebrüder Pereire in Paris beabsichtigen die Herausgabe einer Riesen-Encyclopädie, die das ganze Wissen der Menschheit umfassen soll. Ein großes Redactionspersonal wird gewonnen, ein bedeutendes Capital zur Verfügung gestellt werden. Der Umfang dürfte sich auf etwa 200 Bände, ein jeder von anderem Verfasser, belaufen. Ein erster Band soll noch vor dem Winter erscheinen. In Verbindung damit wird eine neu zu begründende Creditbank für literarische und künstlerische Production stehen, ein Crédit mobilier de l'intelligence.</p>	
<p>1864/38. 8. <i>Der Lessingthurm bei Kamenz</i>, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Bildende Kunst, 606. h.; a lapszám tartalomjegyzékében, a cím mellett balról, kék ceruzával vízszintes vonalú jelölés.</p>		
	<p><i>Der Lessingthurm bei Kamenz.</i> Der auf dem Hutberg bei Kamenz von freiwilligen Sammlungen der Bewohner dieser Stadt errichtete, zu Ehren des dort geborenen großen Mannes sogenannte Lessingthurm ist am 21. August feierlich eingeweiht worden. Er hat eine Höhe von vierundsechzig Fuß, ist durch-</p>	

	aus massiv und mit dem Stadtwappen verziert. Von seinem Plateau aus hat man eine schöne Aussicht auf einen Theil Sachsens, Böhmens und Preußens.	
1864/38. 9. <i>Die tausendste Nummer der „Fliegenden Blätter“</i> , Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Bildende Kunst, 606–607. h.; a lapszám tartalomjegyzékében, a cím mellett balról, kék ceruzával vízszintes vonalú jelölés.		
	<i>Die tausendste Nummer der „Fliegenden Blätter“</i> ist im Laufe der vorigen Woche erschienen. Die Redaction feiert dies Jubiläum des Blattes durch ein Gedicht, dem eine Illustration [607] vorangeht, ein humoristisches Gruppenbild, in dem sich alle die fliehenden Figuren und Typen, Eisele und Beisele, Wühlhuber und Heulmaier, Master Vorwärts u. s. w. bei einander befinden.	
1864/38. 10. <i>Ein neues Instrument</i> , Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Musik, 608. h.; kijelölés a lapszám tartalomjegyzékében, az első sor mellett balról pedig kettős vonalú kijelölés kék ceruzával.		
=	<i>Ein neues Instrument</i> . In Brüssel sind mit einem neuen Rieseninstrument, Namens „Aerophon“, Versuche gemacht worden. Als Erfinder nennen sich zwei Herren aus Neuyork, <i>Denny</i> und <i>Marris</i> . Es ist ein Clavier von kolossalen Dimensionen, das mit Hülfe des Dampfes gespielt wird. Die darauf hervorgebrachten Töne schwellen zur Macht eines ganzen Orchesters an, können aber auch den sanftesten Ton annehmen.	
1864/38. 11. <i>Das Glockenläuten als Kunst</i> , Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Musik, 608. h.; az első sor mellett balról kijelölés kék ceruzával.		
–	<i>Das Glockenläuten als Kunst</i> . Das „Journal de Rheims“ enthält folgenden Nekrolog: „Dienstag am 2. August fand das Leichenbegängniß des Glöckners von St. Remi, Herrn Albert Heinrich <i>Ricart</i> , statt. Ein Schlagfluß hat seinem Leben ein Ende gemacht in dem Augenblick, als er sich eben anschickte, in das Glockenhaus zu gehen. Im Alter von 11 Jahren wurde <i>Ricart</i> zu St. Remi als Chorknabe aufgenommen; mit 17 Jahren war er erster Glöckner und durch Fleiß und Fähigkeit in kurzer Zeit der größte Künstler in seinem Fache. Ihm war das gewöhnliche Läuten zu handwerksmäßig, er wollte die Glocke als Clavier behandeln. Zu diesem Ende brach er Glasflaschen am Boden ab und hing an das Innere derselben Metallnägeln als Klöppel auf, machte sich eine Scala und war nun im Stande, alle gangbaren Lieder mit seiner Glocke zu läuten. Als er damit fertig geworden, hat er um die Erlaubniß, dieses System bei den Glocken von St. Remi in Anwendung bringen zu dürfen, was ihm auch gestattet wurde. Bei allen religiösen, nationalen und anderen Festen, bei Hochzeiten und Taufen ließ er seine Arien, Hymnen und Volksgesänge ertönen und entzückte durch sein kunstvolles und rührendes Glockenspiel die Zuhörer. Viele größere	

	Pfarren, namentlich jene von St. Sulpice in Paris, machten ihm schmeichelhafte Anerbietungen, allein er wollte seine Lieblingsglocke in Rheims nicht verlassen, die er als Lehrling gefertigt hatte.”	
1864/38. 12. <i>Das Urbild des verwunschenen Prinzen</i> , Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Theater, 609–610. h.; kijelölés a lapszám tartalomjegyzékében, az első sor mellett balról pedig kijelölés grafitceruzával.		
–	<p><i>Das Urbild des verwunschenen Prinzen.</i> Wer hat nicht schon den „verwunschenen Prinzen“ von Plötz gesehen und an dem köstlichen Humor dieser Posse sich erfreut? Nicht uninteressant wird es sein, den historischen Vorfall, der derselben zu Grunde liegt, kennen zu lernen. Herzog Philipp von Burgund, genannt der Gute, Vater Karls des Kühnen, ging einst nach dem Abendessen mit einigen Hofcavalieren in den Straßen von Brügge spazieren. Als die Herren auf der Marktplatz kamen, fanden sie einen Betrunkenen, der an der Erde lag und fest schlief. Dem Herzog stieg alsbald ein Gedanke auf, wovon er sich und seinem Hofe viel Unterhaltung versprach. Der Betrunkene wird leise aufgehoben, aufs Schloß getragen, entkleidet und zu Bett gelegt, nachdem man ihm „eine köstliche Nachtmütze und ein zartes Hemd angezogen.“ Am anderen Morgen, sowie er die Augen öffnet, stehen Edelknaben, Kammerdiener, und mit ihnen der Haushofmeister vor seinem Bett und fragen unterthänigst, ob Se. fürstlichen Gnaden aufzustehen und was ihm für Kleider diesen Tag belieben? Die dem Katzenjammer eigenthümliche Getrübtheit des Bewußtseins, verbunden mit der Bestürzung über das Wunderbare, Unbegreifliche, was auf ihn einstürmt, läßt ihn nicht Worte finden, und stumm läßt er sich köstlich ankleiden, geht mit dem Hofstaat zur Messe und dann zur Tafel. Ein Protest, zu dem er sich ermannt, wird von der ganzen Umgebung mit allen Zeichen mißbilligender Verwunderung zurückgewiesen; kein Wunder, daß er sich namentlich beim Anblick des reichbesetzten Tisches der Logik der Thatsachen ergiebt. Nach der Mahlzeit wird ein Spieltisch und Karten gebracht, man legt einen Beutel voll Ducaten vor ihn und er geruht, ein Spielchen zu machen. Nachdem er die Nachmittagsstunden zu einem Spaziergang in den Lustgarten benutzt, wird unser Held zum Abendimbiß geführt. Es fehlt nicht an Musik, ja ein Ballet soll aufs angenehmste seine Sinne unterhalten – aber mehr als dies ziehen ihn die großen Weingläser an, mit denen ihm so emsig aufgewartet wird, daß er bald „bis oben angefüllet und in einem tiefen Schlaf begraben wurde.“ In solchen Zustand ließ ihn Herzog Philipp, in [610] seine gestrigen Lumpen wieder gesteckt, an eben den Ort legen, wo er ihn die vorige Nacht gefunden hatte. Das zweite Erwachen brachte dann dem armen Teufel die fatale Enttäuschung; doch war er so klug, das Ganze für einen Traum zu halten, bis der Herzog ihn rufen ließ und ihm das Bett, die Gemächer, „darin er geschlafen, gewandelt, gesessen, gegessen und getrunken</p>	

	hatte, vorweisen ließ.” Der erfreuliche Schluß des Stücks fehlt in der Erzählung leider. Statt dessen giebt der Gewährsmann die Moral mit folgenden Worten: „Was ist für ein Unterschied zwischen diesem Maskenfürsten und einem wahrhaften Fürsten? Kein anderer, als daß jener einen Tag und dieser etliche Jahre sich belustiget: dann, wann die Lust und das Leben vorüber, so hat einem sowohl, als dem anderen, nur geträumet.”	
1864/38. 13. <i>Theaterstücke nach dem Gewicht</i> , Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Theater, 610. h.; kijelölés a lapszám tartalomjegyzékében, az első sor mellett jobbról pedig kijelölés grafitceruzával.		
	<i>Theaterstücke nach dem Gewicht.</i> In einem böhmischen Blatte macht ein Buchhändler bekannt: „Ich kaufte von einem Thaterdirector eine große Partie älterer Bühnenstücke, darunter auch Werke berühmterer Schriftsteller, und offerire hiervon, um bald zu räumen, 100 Wiener Pfund mit 9 Thlr., 50 mit 5, 25 mit 2 ½ Thlr. gegen baar loco Prag. Die Stücke sind steif brochirt, gut erhalten (keine Manuscripte).	–

Függelék

1864/38. 14. *Wie alt ist die Photographie?*, Europa, 1864/38, szept. 9. Aus der Gesellschaft, 1229–1231. h.

Die englischen Zeitungen haben gelegentlich einen Fund besprochen, der zu beweisen schien, daß es lange vor Daguerre Bilder, gegeben habe, die durch die bloße Einwirkung des Lichts entstanden seien. Eine vor kurzem erfolgte Erklärung der Londoner photographischen Gesellschaft dürfte die Frage, und zwar bejahend, entschieden haben. Der Sachverhalt ist in Kürze folgender. Im November 1862 ging Herr Smith, Curator des Patent-Museums, nach Birmingham, um sich ein merkwürdiges altes Modell von James Watt's erster Dampfmaschine anzusehen. Es lernte einen gewissen Price kennen, der lange Zeit in der Familie der Boultons, von der ein Mitglied, Mathew, mit Watt in Geschäftsgenossenschaft gestanden hatte, Bedienter gewesen war. Dieser Mann hatte vor etwa zwanzig Jahren in einem Zimmer, das [1230] von Mathew Boulton als Bibliothek benutzt worden war, unter altem Gerümpel sonderbare alte Bilder gefunden. Herr Smith untersuchte dieselben und überzeugte sich nach Arbeiten, die bis zu diesem Jahr fortgesetzt wurden, daß sie durch zwei verschiedene Processe hervorgebracht worden waren. Die eine Art war auf Papier gemalt, die andere haftete auf versilbertem Kupfer. Hinsichtlich der Gemälde auf Papier hat sich unzweifelhaft ergeben, daß Francis Edginton ein Verfahren erfunden hatte, Oelbilder rasch und wohlfeil zu copiren und die Copien mit der Hand ausmalen zu lassen. Mathew Boulton hatte darauf hin in Soho eine „Bilderfabrik“ errichtet, in der Edginton copirte und ein gewisser Barney colorirte. Namhafte Künstler, z. B. Benjamin West und Angelika Kaufmann, malten für die Bilderfabrik Originale zur Vervielfältigung. Boulton lieferte auch [1231] Van Dycks, Rafaels, Rubens, kurz was man wollte, und war sehr billig. Aufgefundene Geschäftsbriefe mit Bestellungen ergeben als höchsten Preis für ein Gemälde fünfundzwanzig Shilling, als niedrigsten sieben. Plötzlich hörte die Fabrik zu arbeiten auf, wozu Sir William Beechey die Veranlassung gegeben zu haben scheint. Als er in Soho das Porträt Boulton's malte, zeigte man ihm Bilder der Fabrik. Er war ganz bestürzt und erklärte, daß man alle Maler zu Grunde richte, wenn man so wohlfeile Gemälde liefere. Boulton empfand ein menschliches Rühren und schloß seine Fabrik, Edginton wurde Glasmaler und erwarb sich einen geachteten Namen.

Die zweite Art der aufgefundenen Bilder, die auf versilbertem Kupfer haftet, wird nur durch zwei Platten repräsentirt. Die eine stellt ein Haus dar und hat die Unterschrift: „Sonnenbild von Herrn Boulton's Hause vor dem Umbau im Jahre 1791.“ Die andere Platte enthält das sehr geschwundene Bild desselben Hauses nach dem Umbau. Nach den Aussagen alter Verwandten der Familie machten Boulton und seine Freunde oft „Sonnenbilder“, wobei sie sich einer „camera solaris“ und chemischer Mittel bedienten. Es bestand in Soho eine Mondgesellschaft, eine Art Loge, die sich bei Vollmond versammelte. Als Mitglieder werden genannt Sir William Herschel, James Watt, Dr. Johnson, Sir Humphry Davy, Josiah Wedgwood, Dr. Priestley, Dr. Solander, Lovell Edgeworth u. A. m. Die Namen können nicht alle richtig sein, denn Davy war erst sechs Jahre alt, als Johnson starb. Daß die Gesellschaft existirte, ist gewiß, daß sie „Sonnenbilder“ aufnahm, wird von mehreren Seiten behauptet. Zwischen den Familienpapieren Josiah Wedgwood's, der zu der Sonnengesellschaft gehörte, haben sich weitere zwei Silberplatten gefunden. Wie Miß Meteyard, Verfasserin einer Biographie des Töpfers Josiah Wedgwood, sagt, sieht die eine Platte ganz wie eine Photographie aus und die andere beinahe. In einem Briefe Watt's an Wedgwood sagt Watt, daß er Wedgwood's neue Methode, „Silberbilder“ herzustellen, versuchen will. Dieser Brief ist vom Jahre 1799 und 1802 schrieben Wedgwood und Davy an das Königliche Institut über ein Verfahren, Silberbilder zu machen.

Der photographischen Gesellschaft haben sowohl die Bilder auf Papier wie die auf versilbertem Kupfer vorgelegen. In Beziehung der Papierbilder sind die Urtheile auseinander gegangen. Einige Photographen erklären, es sind keine moderne Photographien, aber sie sind auch keinem andern Gemälde, Kupferstich u. s. w. ähnlich, andere sagen, es sind Photographien. Das Bild ist einfarbig und läßt sich mit einem Schwamm leicht wegwischen. Von den Bildern auf versilbertem Kupfer sagen alle Photographen: das sind Photographien. Diesen Wahrspruch benutzt unser Gewährsmann dazu, Daguerre die Originalität seiner Erfindung streitig zu machen. Boulton habe mit einem Daguerre in Paris in Verbindung gestanden, der die Silberbilder vielleicht kennen gelernt habe, und vielleicht sei der berühmte Daguerre ein Verwandter des ältern. Das ist weit hergeholt und steht auf den Krücken von zwei Vielleicht.

1864/38. 15. *Railways in China, by Sir Stephenson*, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Literatur, 604–605. h.

Railways in China, by Sir Stephenson (Leipzig, Brockhaus's Sort.) Wir haben den europäischen Continent und die englischen Inseln mit einem ungeheuren Eisenbahnnetz überziehen sehen, wir sind mit Plänen bekannt geworden, die fast traumhaft erscheinen, mit dem Project einer Monumentbahn von Missouri zum stillen Meer, verschiedener Bahnen über die Pässe der Anden, einer Bahn London–Constantinopel–Bagdad–Calcutta, ja selbst eine Sahara-Bahn Algier–Timbuktu haben wir mit Ernsthaftigkeit erörtern hören, aber der Vorschlag, dem Herrscher des himmlischen Reichs Eisenbahnen vor den Drachenthron zu schieben, hat uns doch überrascht. Er kommt übrigens von kompetenter Seite. Sir Macdonald Stephenson hat das Eisenbahnsystem in Ostindien eingeführt und darf sich daher bei seinem jetzigen Project darauf berufen, welchen Widerspruch dieses System gefunden und wie glänzend es sich bewährt hat. Er will zu China mit kleineren Linien beginnen, und schlägt folgende vor: Peking–Tientsin 70, Schanghai–Sutscheu 60, Canton–Hong-kong 90, Canton–Fatschan 15 und Canton–Sinan 40 Meilen. Zusammen also Linien von 275 englischen oder etwa 61 deutschen Meilen. Stephenson verspricht sich vom kleinsten Anfang so viel, daß er sagt, man brauche nur von Canton bis Fatschan zu bauen und die ganze Frage sei sofort entschieden. „Die in[605]telligenten Chinesen brauchen bloß eine Eisenbahn zu sehen und sie ruhen nicht eher, als bis sie ihr ungeheures Reich mit Schienenwegen durchzogen haben.“ Ein Hinderniß gesteht er zu – die Mandarin. Jede Stadt und fast jedes Dorf besitzt einen Mandarin, der von jedem Pfund durchgehender Waaren einen Zoll erhebt. Die Abgabe ist

eine geringe, aber sie kehrt so häufig wieder und hat einen so vexatorischen Charakter, daß sie in manchen Fällen wie ein Prohibitivzoll wirkt. „Dieser Durchfuhrzoll ist der Alp, der auf China lastet, die Energie des Volks niederdrückt, dem Verkehr Beinschellen anlegt, und die Eisenbahnen werden das Land von diesem größten seiner Uebel erlösen.“ Gewiß, vorausgesetzt, daß die Mandarinen, die den größten Theil ihrer Einnahmen verlieren würden, die Eisenbahn-Erlösung zugeben.

1864/38. 16. *Père Enfantin* †, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Literatur, 605. h.

Père Enfantin †. Zu Paris starb *Barthelemy Prosper Enfantin*, der bekannte „Vater“ der von ihm mit Chevalier, den beiden Pereires, F. David, Gueroult u. A. begründeten Saint-Simonistischen Secte daselbst. Einst in aller Munde, war er jetzt bereits ziemlich vergessen. Auch seine Schriften kennt man nicht mehr.

1864/38. 17. *Die österreichische Militärmusik*, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Musik, 607–608. h.

Die österreichische Militärmusik hat ihren Ruf auch gegenwärtig im hohen Norden Deutschlands wieder glänzend bewährt. Der sprechendste Beweis hierfür ist wohl der, daß der Ober[608]commandant der alliirten Armee in Schleswig, Prinz Friedrich Karl von Preußen, den Wunsch ausgesprochen hat, die Musikchöre bei den preußischen Regimentern nach dem österreichischen System eingerichtet zu haben. Zu dem Ende wurde die Musikkapelle des k. k. Linien-Infanterieregimentes Nr. 34. (König von Preußen) mit ihrem Kapellmeister Herrn Lewengly eigens ins Hauptquartier des Prinzen beordert und beauftragt, die Instrumente der preußischen Kapellen, die nach seinem Gutachten der Klangfarbe der österreichischen nicht entsprechen, auszumustern. Gleichzeitig ist befohlen, die für die preußischen Kapellen nöthig werdenden neuen Instrumente aus der österreichischen Bezugsquelle zu entnehmen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/38. 1.

[Europa, 1864/38, szept. 9.: A fedlap verzóján a Tartalomjegyzékben, a „Wochenchronik“ című résznél a címek bejelölve.]

Az Arany által kijelölt rész – Egyetlen eset, hogy az Europa tartalomjegyzékében jelöl ki Arany cikkeket. Feltételezhető, hogy előbb a címek alapján válogatott a lapszámból, és utána kezdett hozzá a glosszák olvasásához. Mint az átvételekből kiderül, ezután egyrészt nem minden glosszát emelt át a Koszorúba, másrészt olyanokat is átvett, melyeket a tartalomjegyzékben nem tüntetett fel. A tartalomjegyzék utolsó három címét a lapszámon belül, maguknál a glosszáknál is kijelölte, egyes cikkeket pedig jeletlenül fordított le a Koszorúba. Mindebből feltételezhető, hogy több alkalommal, de legalább kétszer kézbe vette az újságot. Ezt igazolja, hogy kétféle íróeszközzel dolgozott: többnyire kék ceruzával, míg az utolsó három cím mellett, a lapszámon belül, grafitceruzával húzott vonal áll.

1864/38. 2.

Das jüngste Eisteddfod – *A legutóbbi Eisteddfod*, Europa, 1864/38, szept. 9. Aus der Gesellschaft, 1231–1232. h.

A német cikk fordítása – A múlt ősszel tudósított az Europa a Llanrhyddiogban 1863-ban megtartott Eisteddfodról, amikor a walesi bárdok ünnepi öltözékben, hárfa- és trombitászó mellett gyűltek össze arról tanácskozni, kit vegyenek fel a fiatal dalnokok közül a bárdok rendjébe. E félreeső, romantikus hercegség az idén is megülte hagyományos bárdünnepét. Mintha csak a wartburgi költőverseny legendájának

korszaka elevenedne meg a modern nyomdatechnika korában, amikor arról számolunk be, hogy évente egyszer, augusztusban, százával érkeznek a walesi hárfajátékosok a cymrik, vagyis walesiek ősi dalait hatalmas népi gyülekezet előtt előadni, és a nép régi szokásairól, irodalmáról, hagyományairól előadásokat tartani. Az ünnepség több napig is eltart. Walesi nyelven Eisteddfodnak nevezik az eseményt, és a nemzeti szellem kiválóságainak ezen összejövedele a krónikák tanúsága szerint 1200 éven keresztül soha nem maradt el.

E föld szabadságszerető népét elnyomni igyekvő angol királyoknak a walesi bárdok rendje kezdetől fogva szálka volt a szemében. Miután sikerült a walesi tartomány szabadságát megtörniük, valósággal irtani kezdték a különleges kiváltságokkal felruházott dalnokokat, akik dalaikkal a nép szellemét és emlékezetét tartották életben, és gyakran az elnyomók elleni harcra buzdítottak. A demagógok e hosszú sorának Németországban is ismert alakja Owen Glendower [Owain Glyndŵr], akit Shakespeare a *IV. Henrik* című drámájában megjelenít, és ott Falstaff a következőképpen jellemzi: „Az az örült ficzko éjszokról, Percy, és az a walesi, a ki Amaimont elpántolta, Lucifernek szarvat rakott s az ördögöt hűbéresévé eskette egy vall-hellebárd keresztjén.” [Lévay József ford.] Owen Glendower, egy régi hercegi család sarja, mint ismeretes, kihasználta a *IV. Henrik* idején beállt angol békétlenséget, és 1400-ban Percyvel, az északi vidék forrófejű emberével („Hővérel”), az idős Northumberlanddal, illetve „a legbátrabb skóttal a skótok közt”, Douglasszel szövetségbe zendülést szított. Hogy miféle véleménnyel volt az említett Glendower önmagáról, azt Shakespeare az önjellemzésével is sejteti, melyet Glendower Percyhez intéz (*IV. Henrik*, *IV. felvonás*, *3. szín*):

„Nem is kárhoztatom: midőn születtem,
Lángzó jelek és tűzalakzatok
Borították el a menny homlokát,
S világra jöttömön megreszketett
A föld erős alapja s oszlopa,
Mint egy banya. [...]”
„[...] születésem tüzese jegyek
Borították el a menny homlokát.
Bérczről a zerge elriadt s a nyáj
Szörnyen zajongott a rémült mezőn.
E jegy mind rendkívülinek jelölt,
S egész életem folyása is mutatja,
Hogy nem vagyok hétköznapi embere...”

[Lévay József ford.]

Hogy e félelmetes ember majmolói ugyanolyan kiválónak tartják-e magukat, mint nagy elődjük volt, nem tudjuk; a legutóbbi Eisteddfod alapján azonban nem zárhatjuk ki, hogy a jelenlévők így tekintenek önmagukra.

Az 1864-es Eisteddfod augusztus 23-án kezdődött Clandudnóban. Az erre az alkalomra felállított sátorban 6000 fős közönség jött össze. A zenei és költői díjakat a „Bárdok Tanácsa” hirdette ki, akik a bárdok, váteszek, druidák és dalnokok élén az egész szertartást megnyitották. Egy „cylch”-et, vagyis druida kört alkottak tizenkét kőszikla körül, melynek közepében négy kisebb köre helyezett lapos kőkorong állt. A tizenkét kőszikla az állatöv tizenkét szeletét jelképezte. Az idei elnök Gwalchmai bárd volt Pwllrdwdr-ból (a *w* tompa *o*-nak ejtendő), míg a tavalyi elnök Hughes of Plascoch ath Terwyth ath Merweyde ath Llalljedwd ath Arfd volt. A napirendet „gersodd”-nak nevezik. A megkoszorúzott költők között volt az idén Gwigant (Jones, Londonból), Anne Philipp kisasszony, Evans Talhaiarn kisasszony, Gwilym Penaut

(William Powell). A walesieknek ugyanis két nevük van: az egyik egy kimondhatatlan helyi név, melyet a kelta-cymri nyelvből vettek fel, és egymás közt ezt használják, emellett van egy második nevük, legtöbbször Smith vagy Robinson, az „angol ügyek” számára.

Magyarázatok a német szöveghez

[az *Europa* tudósítása az 1863-as bárdünnepségről] – *Ein Eisteddfod*, *Europa*, 1863/44 [okt. 24.], 1399–1400. h. [A cikket és fordítását ld. alább, a *Ko* közlésénél.]

wartburgi dalnokverseny – A legenda szerint 1206-ban, Hermann türingiai őrgrof udvarában megtartott költőverseny, melynek emlékét egy 1260 táján keletkezett költemény őrízze meg.

IV. Henrik – Shakespeare 1598-ban kiadott drámája. A története 1402–1403-ban játszódik, amikor a skótok Owen Glendower vezetésével fellázkodtak az angol IV. Henrik ellen. Az idézett szövegrész a II. felvonás IV. színében hangzik el.

Owen Glendower – Owain Glyndŵr (1349 vagy 1359–1416), walesi nemzeti hős, Wales hercege, aki lázadást vezetett IV. Henrik ellen.

„*muthigen Schott der Schotten*” – Shakespeare Falstaffja jellemzi így Douglast a *IV. Henrik* című drámában, II. felvonás, IV. szín: „Owen, Owen! az az, és veje Mortimer, meg az öreg Northumberland, és a legbátrabb skót a skótok között, Douglas, ki lóháton vágat fel a meredek halomra.” [Lévay József ford.]

Henry Percy – (A „Hotspur”, vagyis Lévay József fordításában „Hóvér” melléknevet viselte, 1364 v. 1366–1403). Owen Glendower mellett harcolt IV. Henrik ellen, és a Schrewsbury melletti csatában esett el. Maga is és fia is a Northumberland grófja címet viselte.

Archibald Douglas – (1372–1424), Douglas 4. grófja, Glendowerrel és Percyvel együtt harcolt IV. Henrik angol király ellen.

Az Arany által kijelölt rész – A cím melletti jelölés feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg. Érdekes összefüggés található azonban e cikk, az *Europa* által hivatkozott korábbi, 1863-as tudósítás és *A walesi bárdok* című Arany-ballada közlése között. Az 1863-as *Eisteddfod*ról szóló írást az *Europa* 1863. október 24-i, 44. számában Arany nem jelölte ki, nem is vette át, de abból a lapszámból jelöletlenül három cikket is átemelt az 1863. november 1-jei *Koszorúba* (ld. ott). Így a bárdünnepségről szóló cikket is olvashatta (s mint *A walesi bárdok* közlése igazolja, olvasta), és a jelenleginél is ironikusabb beszámoló ösztönözhetette arra, hogy versét – mintegy válaszul a német tudósításra, távoli „bárdként” – egy hét múlva, november 1-jén közzétegye a *Koszorúban* (ld. erről bővebben: Hász-Fehér Katalin: *Bárdok Walesben – A walesi bárdok keletkezés- és közléstörténete*, It 2014/2, 186–223). Az 1863-as tudósítás német és magyar szövege:

Ein Eisteddfod (*Europa*, 1863. 44. sz. [okt. 24.], 1399–1400. h.)

Kleine in ein größeres Volk eingefügte Nations-Bruchtheile wehren sich grimmig gegen den Untergang, mit dem die Umarmung des mächtigern Elements sie bedroht. In solchen Völker-Enclaven spielen merkwürdige Dinge. In Deutschland erleben wir das in der sächsischen Oberlausitz, wo die Wenden auf einem Gebiet von achtunddreißig Geviertmeilen, das ihnen nur zum kleinern Theil gehört, krampfhaft Versuche machen, eine wendische Literatur und eine wendische Zeitungspresse zu schaffen. England erlebt Aehnliches in Wales, das allerdings fast zehnmal so groß als die sächsische Lausitz, aber so von englischen Elementen und englischen Interessen umzingelt und durchzogen ist, daß allen Nationalitätsbestrebungen seiner Kymren dieselbe Unfruchtbarkeit zu prophezeien ist wie den wendischen.

Um seine Sprache und seine Volkstümlichkeit sich zu erhalten, will das kymrische Wales sein Bardenthum wieder erwecken. Als Mittel dazu dienen vornehmlich Eisteddfods, das heißt Bardenversammlungen, bei denen Reden gehalten, Lieder vorgetragen, Wettgesänge veranstaltet und zum Schluß Preise vertheilt werden. Wie ein solcher Eisteddfod aussieht, schildert ein Artikel in der Octobernummer des Cornhill-Magazin, der freilich nicht im freundlichsten Sinne geschrieben ist, aber in den Stellen, die wir benutzen werden, ein anschauliches Bild gewährt.

Die Versammlung fand in Llanrhyddiog statt. Gleich den meisten walisischen Orten, die mit Llan (Kirche) beginnen, erfreut sich Llanrhyddiog eines Staubes, der so schwarz ist, wie die Steinkohle, aus deren Abfällen er besteht. Am Tage des Festes lauteten die Glocken, die meisten Laden waren geschlossen, die Häuser schickten ihre Insassen auf die Straßen. Die Bergleute kamen in schwarzen Röcken und mit Tuchmützen, die Frauen in warmen Kleidern, die auf braunem Grunde roth und schwarz gestreift waren, und mit der eigenthümlichen walisischen Kopfbedeckung, die halb Mütze, halb Hut ist und dazu dient, das Tragen von Sachen auf dem Kopfe zu erleichtern. Die Honoratioren trugen das Sinnbild des Landes, eine Lauchpflanze, durch grüne Bänder nachgeahmt, auf der Brust, und waren mit Prinz von Wales-Federn von Metall geschmückt. Alle eilten einem großen Zelte zu, das zwischen zwei und dreitausend Menschen fassen konnte und schon um zehn Uhr gefüllt war, obgleich es elf schlug, ehe ein Zeichen sichtbar wurde, daß der Eisteddfod beginnen werde. Nach langem Warten erschienen die besten Barden in einem feierlichen Zuge, unter dem Schall von Harfen und Drommeten. Sie hatten in einem mystischen Steinkreise, der einen Cromlech vorstellen sollte, eine Berathung gehalten, wem unter den jüngern Sängern der Bardentitel beizulegen sei. Es hatten sich indessen wenige Candidaten gefunden, da die vorwitzige Jugend es vorzieht, sich selbst wohlklingende Barden[1400]namen, wie Creuddynfab, Myfyr Mon, Yuysgainganol, Cynddelw, Nefyd, beizulegen.

Als die Barden heranzogen, hatten sie düstere Mienen angenommen, als ob ein entsetzliches Unglück vorgefallen sei. Sie setzten sich im Kreise nieder, der Präsident nahm seinen Ehrenstuhl ein, und die Feier begann mit dem Verlesen einer Adresse an ihn, bei deren kräftigsten Stellen ein: Clywch! (Hört) erschallte. Er forderte darauf die vereinigten Chöre von Dyffryn und Llanllwch auf, das Nationallied: Chiv Feibion Dewrion Dirwest vorzutragen. Die Waliser sind die unpünktlichsten und vergeßlichsten Leute von der Welt. Die Chöre waren also nicht da und man mußte zur nächsten Nummer übergehen. Sie bestand aus einem Englyn auf einen jüngst verstorbenen Barden. Ein Englyn ist ein vierzeiliges reimloses Gedicht, in dem an gewissen Stellen Alliterationen vorkommen müssen. Nun sang ein kleines Mädchen ein Lied von Pencerdd Gevalia, dem ersten Minstrel des Landes, zur Harfe. Als der rauschende Beifall verklungen war, bekam man Pennillions zu hören, d. i. Improvisationen von zwei Barden, die einander antworten und ihrem Gesang einen komischen und witzigen Inhalt geben müssen. Zum Schluß kam das Hauptstück, eine patriotische Rede über das Thema: Cymru Cymro a Chymraeg (Wales, Waliser und walisische Sprache). Der Redner schien seine Sache zu verstehen, denn seine Zuhörer wurden warm, begeistert und ließen hundertmal ein donnerndes Clywch, Clywch! los und klatschten sich die Hände wund. Am nächsten und am dritten Tage war wieder Eisteddfod mit Reden, Englyns, Pennillions und jetzt auch mit Chorgesang. Man hatte die vereinigten Chöre von Dyffryn und Llanllwch frühzeitig zusammengetrieben und scharf bewacht. Der Schlußact war eine Krönung. Die Barden führten den Sänger, dem sie den Preis zuerkannt hatten, auf ein Gerüst, das die Wahlsprüche: Y wir yn erbyn y byd! (Beharrlichkeit gegen die ganze Welt!) und: Cymru dras byth! (Wales für immer!) trug. Auf diesem Gerüst stand ein Stuhl, phantastisch mit Laubgewinden

verziert, zu dem man den jungen Barden führte, auf daß er Platz nehme und als Sieger im Wettkampf der Gesänge bewundert werden könne.

Der Eisteddfod wurde leider durch einen Mißklang gestört. Es erhob sich ein Professor und säete Unkraut unter den Weizen. Was er sprach, hatte folgenden Sinn: „Werdet endlich einmal vernünftig und laßt von Eurem Druiden-Unsinn. Ihr mögt Euch selbst so viel loben, als Ihr wollt; mögt von den Liedern Eurer alten Barden und den Thaten Eurer Vorfahren noch so viel singen, darum werdet Ihr doch ein obscures Volk bleiben, und die Engländer werden Euch immer mehr über den Kopf wachsen. Macht aus Eurem Eisteddfod einen volkswirtschaftlichen Verein, dann stiftet Ihr wahren Nutzen.“ Bei dieser Rede hat man kein Clywch, Clywch! gehört.

Eisteddfod, Europa, 1863. 44. sz. [okt. 24.], 1399–1400. h.

Nagyobb nemzetekbe beékelődött kis néptörzsek kétségbeesetten küzdenek a pusztulás ellen, mely az erősebb fél ölelésében fenyegeti őket. Az ilyen körülzárt népcsoportban olykor különös dolgok történnek. Németországban a száz Oberlausitzban tapasztalhatjuk ezt, ahol a vendek harmincnyolc négyzetmérföldnyi területen, melyet csak részben birtokolnak, görcsösen kísérleteznek a vend irodalom és vend nyelvű sajtó megteremtésével. Anglia számára Wales jelent hasonló tapasztalatot, mely ugyan tízszer akkora terület, mint a német Lausitz, de az angol népesség és angol érdek annyira szorosan körbeveszi és átszővi, hogy a kymrik nemzeti törekvéseinek ugyanaz a kudarc jósolható, mint a vendekének.

Nyelvének és nemzetiségének megőrzése érdekében a kymri Wales a bárd hagyományt akarja újjáéleszteni. Ennek legfőbb eszköze az Eisteddfod, vagyis a bárdok találkozója, melyen beszédek tartanak, dalokat adnak elő, költői versenyeket szerveznek, zárásként pedig díjakat osztanak ki. A Cornhill Magazine egyik októberi száma részletesen leírja, hogyan is zajlik egy ilyen Eisteddfod. Bár a cikk hangneme nem túlságosan barátságos, a részletek, melyeket idézünk belőle, szemléletes képet nyújtanak.

A találkozót Llanrhyddiogban tartották. A Llan (templom) előtagú walesi helységekhez hasonlóan Llanrhyddiog is olyan fekete talajnak örvend, mintha kőszénből lenne, minthogy valóban arra is épült. Az ünnepség napján szóltak a harangok, a legtöbb üzlet zárva tartott, a házakból mindenki az utcára tódult. A hegylakók fekete kabátban és posztósapkákban, a nők barna alapon vörössel és feketével csíkozott meleg ruhákban jelentek meg, fejükön jellegzetes walesi fejfedőt viseltek, mely félig sapka, félig kalap, és arra szolgál, hogy a fejükön hordott tárgyakat könnyebben ráhelyezzék. Az előkelőségek a vidék jelképét, a zöld szalagból utánzott hagymát viselték mellükön, és a walesi hercegi címer fémből készült strucc-tollaival ékesítették magukat. Mindannyian egy nagy, két-három ezer férőhelyes sátor felé siettek, mely tíz órakor telítve volt, noha már tizenegyet ütött az óra, amikor az első jeleket lehetett észlelni az Eisteddfod megkezdődésének. Hosszú várakozás után ünnepi öltözékben, hárfa és trombitaszó kíséretében megjelentek a legelőkelőbb bárdok. Egy kőkorszaki szent helyet jelképező kökörben sorakoztak fel és arról tanácskoztak, kinek adományozzák a fiatalabb dalnokok közül a bárd címet. Erre azonban kevés jelentkező akadt, mert a zajosabb ifjúság jobb szeret maga magának [1400] olyan jól hangzó bárdnevet találni, mint Creuddynfab, Myfyr Mon, Yuysgainganol, Cynddelw vagy Nefyd.

Felvonulásuk után a bárdok komor arckifejezést öltöttek, mintha rémítő szerencsétlenség történt volna. Körben leültek, az elnök elfoglalta tiszteletbeli helyét, és az ünnepség a névsor felolvasásával kezdődött, miközben a jelentősebb helyeknél „Clywch!” („Halljuk!”) kiáltás zendült fel. Ez felszólítást jelentett, hogy Dyffryn és Llanllwch közös kórusa előadja a „Chiv Feibion Dewrion Dirwest” [Chwi feibion dewrion dirwest] kezdetű nemzeti dalt. A walesiek a legpontosabban és

legfeledékenyebb emberek a világon. A kórusok ennek megfelelően nem voltak jelen, és így át kellett térni a következő műsorszámra. Ez egy englyn volt egy nemrég elhunyt bárdra. Az englyn négysoros, rím nélküli vers, melynek bizonyos helyein alliterációnak kell szerepelnie. Ezután egy fiatal lány, hárfa kíséretében, Pencerdd Gevaliától, az ország első dalnokától énekelt el egy dalt. Amikor a hangos tetszésnyilvánítás elhalkult, következtek a pennillionok, vagyis a két bárd között lezajló, egymásnak felelgető énekek, melyeknek tartalma kötelezően tréfás, komikus. Zárásként hangzott el a fő szám, egy hazafias szónoklat a következő címmel: *Cymru Cymro a Chymraeg* (Wales, a walesiek és a walesi nyelv). A szónok érteni látszott a dolgához, mert a hallgatóság felhevült, lelkesedett, és százszor is azt dörögte: „Clywch, Clywch!”, miközben hangosan tapsolt. A második és harmadik napon szintén beszédeket, englyneket, pennillionokat lehetett hallani, és ezúttal már kóruséneket is. Dyffryn és Llanllwch együttes énekkarát idejekorán összerakták, és erősen felügyeltek rájuk. A zárórendezvény koronázásból állt. A bárdok a díjazásra kiválasztott dalnokot egy emelvényre vezették, melyen a következő jelmondatok álltak: „Y [g]wir yn erbyn y byd!” (Megmaradás az egész világ ellenében!), és: „Cymru dras [am] byth!” (Mindörökké Wales!) Az emelvényen egy lombkoszorúval övezett trón állt, az ifjú bárdot ide vezették, és a költői verseny győzteseként, ünneplés közepette foglalta el a helyét.

Az Eisteddfodot sajnos egy hamis hang is megzavarta. Egy professzor emelkedett szólásra, és konkolyt hintett a tiszta búza közé. Amit elmondott, annak nagyjából ez volt az értelme: „Térjetez végre észhez, és hagyjatok fel a druida badarságokkal. Dicsérhetitek magatokat, amennyire csak akarjátok, énekelhetitek vég nélkül a régi bárdjaitok énekeit, dicsőíthetitek elődeiteket, attól még jelentéktelen kis nép maradtok, és az angolok egyre inkább a fejetekre nőnek. Alakítsátok át az Eisteddfodot gazdasági társulássá, akkor valódi hasznót fog nektek hajtani.” Ezen beszéd közben nem hallatszott egyetlen „Clywch, Clywch!” kiáltás sem.

1864/38. 3.

Album von Autographen hervorragender Personen der Vergangenheit und Gegenwart, herausgegeben von K. Schramm – *A múlt és a jelen kimagasló személyiségeinek autográf-albuma, kiadta K. Schramm*, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Literatur, 601. h.

A német cikk fordítása – A kiadványnak, melynek első három füzetét vehetjük kézbe, nyugodt lélekkel szentelhetünk nagyobb figyelmet, mint amennyit egy átlagos kuriózumgyűjtemény igényelne. A kiváló személyek árulkodó kézvonásai lelküket és jellemüket éppúgy elénk tárják, mint a kort, amelyben éltek, és az ilyen kézvonások közelebbi tanulmányozása több szempontból is hasznos és érdemes. A szóban forgó album Ferenc József császár és Erzsébet császárné kézírásával kezdődik. Ezt követi egy sok szempontból érdekes latin levél, melyet II. József tizenhat éves korában írt Mária Terézia császárnőnek – egy házi feladat, melyhez tanítójának kísérsorai társulnak. Itt van azután egy végzés, melyet II. József három évvel a halála előtt az udvari és államkancellár, Kaunitz herceg írásos jelentésére jegyzett rá. Ezt követik az említett államférfi, valamint Savoyai Jenő herceg írásai, néhány nagyon érdekes dokumentum Mária Teréziától, Lacytól, Thuguttól, Laudontól, Dauntól, végül Alexander von Humboldtól és Rokitanskytól. A második füzetet Wallenstein levele nyitja meg, utána jön egy levél a nejétől, Izabellától, II. Ferdinánd császártól, Napóleon generálistól a Köztársaság VI. évéből, és egy nyilvános rendelet Andreas Hofertől; található itt még levél Nagy Frigystől, Rainer főhercegtől, Prokesch von Ostentől és Forgách gróftól. A harmadik füzetben jelent meg pfalzi Frigyes (a cseh téli király) és neje, Thurn Mátyás, I. és III. Péter cár, I. és II. Katalin cárnő, Erzsébet cárnő kézírása Ostermann főkancelláré mellett, valamint zárásként a birodalmi tanács

két tagjára, dr. Bergeré és dr. Schindleré. Az autográfalbum különösen élvezetes kárpótlást nyújt mindazoknak, akik örömeiket lelik a kéziratok gyűjtésében, de anyagi okok miatt nem engedhetik meg maguknak, hogy az eredetit megvásárolják.

Magyarázatok a német szöveghez

K. Schramm – A kötet szerkesztőjének neve az eredeti címlap szerint: Karl Schram; a kiadvány 8–10 oldalas füzetekből áll a dokumentum lenyomatával és rövid életrajzi vázlattal. 1864-ben még három további füzet jelent meg.

Wenzel Anton Eusebius von Kaunitz, Rietberg hercege – (1711–1794), 1753-tól negyven éven át osztrák államkancellár

Prinz Eugen – Savoyai Jenő, ld. az Europa 1863/20. 2. jegyzetét.

Franz Moritz von Lacy – (Lascy, 1725–1801), normandiai eredetű, szentpétervári születésű osztrák gróf és császári hadvezér

Johann Amadeus Franz de Paula Thugut báró – (1736–1818), osztrák diplomata és miniszter

Ernst Gideon von Laudon báró – (1716/1717–1790), osztrák császári hadvezér

Leopold Joseph Maria von Daun gróf – (1705–1766), osztrák császári hadvezér, a hétéves háborúban az osztrák csapatok főparancsnoka

Alexander von Humboldt – (1769–1859), német természettudós, utazó, a nyelvész Wilhelm von Humboldt öccse

Carl von Rokitsansky báró – (1804–1878), cseh fizikus, orvos, filozófus, politikus

Albrecht von Wallenstein – (1583–1634), cseh származású osztrák hadvezér a harmincéves háborúban

Isabelle von Harrach – 1623-tól Albrecht von Wallenstein felesége

II. Ferdinánd – (1578–1637), német-római császár, magyar és cseh király

Andreas Hofer – (1767–1810), Tirol függetlenségéért harcoló felkelő

Erzherzog Rainer – Rainer Joseph Johann Michael Franz Hieronymus von Österreich (1783–1853), Rainer főherceg, II. Lipót fia, József nádor öccse

Anton Prokesch von Osten gróf – (1795–1876), osztrák generális, diplomata és útirajzíró

Forgách Antal gróf – (1819–1885), Csongrád vármegye főispánja, aki a szabadságharc idején is osztrák hivatalnok maradt, 1861 és 1864 között Magyarország kancellárja

Friedrich von der Pfalz – V. Frigyes pfalzi választófejedelem (1596–1632), 1619–1620-ban volt Csehország királya. Uralkodása olyan rövid ideig tartott, hogy emiatt gúnyolták „téli királynak”. Neje I. Jakab angol király lánya, Erzsébet volt.

Heinrich Matthias von Thurn – (Thurn Mátyás, 1567–1640), cseh gróf, a harmincéves háború idején a II. Ferdinánd ellen vezetett cseh felkelés vezetője

Heinrich Johann Friedrich Ostermann gróf – orosz nevén Andrej Ivanovics Ostermann (1687–1747), német származású cári diplomata

Johann Nepomuk Berger – (1816–1870), osztrák törvényszéki ügyvéd, szélsőbaloldali politikus, író, miniszter

Julius Alexander Schindler – (1818–1885), Julius von der Traun néven osztrák költő, a birodalmi gyűlés tagja

Az Arany által kijelölt rész – A cikknek Arany csak a címét jelölte ki a lapszám tartalomjegyzékében (ld. az Europa 1864/38. 1. jegyzetét). A glossza tartalmát elolvasva azután feltehetően nem talált benne olyan részt, amit át kívánt volna venni. Talán a magyarországi vonatkozású személyekre (pl. a császárhű Forgách Antalra) sem kívánt utalni lapjában.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/38. 4.

Russische Fabeln – Orosz állatmesék, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Literatur, 601–602. h.

A német cikk fordítása – Krilovnak a Németországban már régebb óta ismeretes meséit újabban „híven” fordította le oroszból „egy német” (St. Petersburg, I. Isakov). Krilovot a legtermékenyebb és legeredetibb művelőjeként ismerik e műfajnak, mely mára már háttérbe szorult, és lenézetté vált. Krilov fabulái a bennük uralkodó eredendő nemzeti szellem, csapongó kedv, [602] tréfa és kedélyesség révén a legkedveltebb orosz népkönyvekké váltak, és sok bölcsességük szólásként terjedt el. Krilov könyvei jelentik az első olvasókönyvet, melyet az orosz gyermekek kezébe adnak. A most kiadott mesékről minden további nélkül elismerjük, hogy fordításuk szövegű, de szép fordításnak semmi esetre sem mondhatjuk. A fordítónak bele kell törődnie, hogy a német nyelvet kevésbé uralja, pedig ez lenne a jó fordítás alapkövetelménye, és ezt mérlegelni kellett volna, amikor Krilov átültetésébe kezdett. Nézzük csak meg az első jobb mesét a kötetben, azonnal világossá válik, hogy *ez a fordítás* teljességgel élvezhetetlen, és Krilov költészetéről meglehetősen riasztó képet nyújt. Lekerekített mondatokról szinte sehol sem lehet beszélni, a központosítás tele van hibákkal, és az egész munkát általában véve kár volt kinyomtatni. Talán keményen hangzik, hogy egy honfitársnőnk, aki minden bizonnyal a legjobb szándékkal látott neki a munkának, ilyen súlyos megrovásban részesítjük; csak hogy nincs a könyvben éppen semmi, ami az ítéletet enyhíthetné vagy megváltoztathatná.

Magyarázatok a német szöveghez

Krylow – Andrejevics Ivan Krilov (1769–1844), a legnevesebb orosz állatmeseíró, Aiszóposz és Jean de La Fontaine ihletésére több mint kétszáz fabulát írt. Németre 1842-ben fordította Ferdinand Torney, majd 1856-ban Carl Abel. Magyarul 1853-ban az *Újabb kori ismeretek tárában* már szerepel róla szócikk (*Tudományok 's politikai és társas élet encyclopaediája*, Heckenast, Pest, 1853, V. k. 157–158).

Az itt ismertetett kötet 1863-ban jelent meg: *Fabeln von Krylow*, treu übersetzt aus dem Russischen ins Deutsche, von einer Deutschen, St. Petersburg, Isakov, 1863. Fordítónője ismeretlen.

Az Arany által kijelölt rész – A cikknek csak a címét jelölte ki Arany a tartalomjegyzékben (ld. az Europa 1864/38. 1. jegyzetét).

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/38. 5.

Deutsches Wörterbuch – Német szótár, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Literatur, 603. h.

A német cikk fordítása – Dr. J. H. Kaltschmidt nemrég említett szótára: *Gesamtwörterbuch der deutschen Sprache aus allen ihren Mundarten und mit allen Fremdwörtern* [A német nyelv teljes szótára a tájszavakkal és idegen szavakkal együtt] az ötödik kiadást éri meg, és előttünk van már belőle az első öt füzet (az *A* betűtől a *Lochholzig*). Ez a rendkívül nagy szorgalommal összeállított mű annyira teljes, hogy minden rendű olvasó hasznára válik. Az összes tájnyelvet magában foglalja, a szavak jelentését a rokon tövű szavak segítségével magyarázza, különféle használatukat pedig a rokon jelentésű kifejezések teljes körének megadásával világítja meg. Tekintettel arra, hogy a nép egyre kevésbé ismeri a szavak eredeti jelentését, és hogy szótáraink eddig nem tartalmazták a rokon értelmű szavakat, Kaltschmidt munkája mindenképpen általános igényt elégít ki, és nagy érdeme a kiadónak, hogy a terjedelmes (140 íven mintegy 150 000 szócikket magyarázó) szótárt meglehetősen alacsony (2 tallér körüli) áron adja.

Magyarázatok a német szöveghez

*fünfte Auflage [ötödik kiadás]... – Jacob Heinrich Kaltschmidt egynyelvű német szótárának első kiadása az alcímmel együtt: *Vollständiges stamm- und sinnverwandtschaftliches Gesamt-Wörterbuch der Deutschen Sprache aus allen ihren Mundarten und mit allen Fremdwörtern* – Ein Hausschatz der Muttersprache für alle Stände des Deutschen Volkes worin außer allen einfachen und zusammengesetzten Wörtern der hochdeutschen Schriftsprache, auch alle derselben fehlenden Wörter der norddeutschen d. h. der westphälischen, bremischen, hamburgischen, holsteinischen, ditmarschen, mecklenburgischen, pommerschen, lief- und ehstländischen, und die Wörter der süddeutschen d. h. der baierischen, schwäbischen, schweizerischen und österreichischen Mundarten in schriftgerechter Schreibart verzeichnet und erklärt sind, Leipzig, Karl Tauchnitz, 1834.*

Az Arany által kijelölt rész – A cikknek Arany csak a címét jelöli ki a lapszám tartalomjegyzékében. Ld. az Europa 1864/38. 1. jegyzetét.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/38. 6.

Neues von Böckh, den Brüdern Grimm und Bodenstedt – Újdonságok Böckhtől, a Grimm fivérektől és Bodenstedttől, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Literatur, 604. h.

A német cikk fordítása – Filológiánk „bölcshesztora”, a berlini Böckh professzor, aki, mint ismeretes, már a 79. életévében jár, de ereje még mindig a régi, új vállalkozáshoz érez kedvet: az ókori csillagászat történetének átfogó feldolgozásához. – Jakob és Wilhelm Grimm kisebb írásai, cikkei, beszédei stb. három kötetben fognak megjelenni. A szerkesztést Hermann Grimm (Wilhelm fia) és Karl Müllenhoff végzik Berlinben. – Miután Friedrich Bodenstedt lírai költeményeiből nemrég válogatást jelentetett meg, most azt tervezi, hogy műveinek összkiadását adja sajtó alá.

Magyarázatok a német szöveghez

Philipp August Böckh – (1785–1867), az egyik legrangosabb német klasszika-filológus, ókori kutató, a porosz és bajor tudományos akadémia tagja. Az ókori csillagászat iránti érdeklődése nem volt újkeletű, már az 1850-es évek elejétől foglalkozott néhány ezzel összefüggő kérdéssel: *Untersuchungen über das kosmische System des Platon* [Platón kozmológiai rendszerének vizsgálata], Berlin, 1852; *Zur Geschichte der Mondcyklen der Hellenen* [A hellének holdciklusainak történetéhez], Leipzig, 1855; *Epigraphisch-chronologische Studien. Zweiter Beitrag zur Geschichte der Mondcyclen der Hellenen* [Epigráfia-kronológiai tanulmányok. Második adalék a hellének holdciklusának történetéhez], Leipzig, 1856; *Über die vierjährigen Sonnenkreise der Alten, vorzüglich den Eudoxischen. Ein Beitrag zur Geschichte der Zeitrechnung und des Kalenderwesens der Aegypter, Griechen und Römer* [Az ókori, különösen az eudoxoszi négyéves napkörökről. Adalék az egyiptomi, görög és római időszámítás és naptárkészítés történetéhez], Berlin, 1863.

Grimm fivérek – Jacob (1785–1863) és Wilhelm Grimm (1786–1859), német nyelvészek és népmesegyűjtők voltak. Hátrahagyott írásaiknak első két kötete Jacob Grimm kisebb írásait tartalmazta. Az első kötet 1864-ben jelent meg (*Kleinere Schriften von Jacob Grimm*, Berlin, Ferdinand Dümmlers Verlagsbuchhandlung), a következő, 2. kötet 1865-ben jött ki a sajtó alól.

Hermann Friedrich Grimm – (1828–1901), Wilhelm Grimm fia, művészettörténész és publicista

Karl Müllenhoff – (1818–1884), német középkorkutató, a berlini egyetem tanára

Friedrich Martin von Bodenstedt – (1819–1892), német író, költő, műfordító. Huzamosabb időt töltött Oroszországban. Fordította Puskind, Lermontovot (ld. H. Rappich (Berlin): *Friedrich Bodenstedt szerepe az orosz szellemi kincsek németországi és magyarországi terjesztésében*, FilKözl 1964/3–4. 412–416). Emellett Shakespeare német fordítója volt, és ő írt előszót Kertbeny Károly német nyelvű Petőfi-fordításaihoz (*Dichtungen von Alexander Petőfi*, Aus dem Ungarischen, in eigenen und fremden Uebersetzungen, herausgegeben von Karl-Maria Kertbeny, Mit einem Vorwort von Friedrich Bodenstedt, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1858). 1854-től a müncheni egyetemen tanított szláv és óangol irodalmat.

1840-ben Moszkvában, majd 1843-tól Tbilisziben tanított, és itt ismerkedett meg Mirzə Şəfi Vazeh (Mirza Schaffy, más átiratban Mirza Shaffy, 1794–1852) azeri költővel, akitől a kaukázusi nyelveket tanulta. 1851-ben Bodenstedt kiadott egy verseskötetet *Die Lieder des Mirza-Schaffy* [Mirza Schaffy dalai] címmel (Berlin, Verlag der Deckerschen Geheimen Ober-Hofbuchdruckerei). A kötethez saját néven fűzött verses előszót, és ezt az alcímben is jelezte: „Prolog von Friedrich Bodenstedt”. Ez az eljárás azt sugallta, hogy ő maga csupán fordítója a daloknak. Miután azonban Mirza Schaffy hagyatékából nem kerültek elő ilyen versek, már a korabeli irodalmi közvélemény is sejtette, hogy költői játékról van szó, és az 1860-as években Bodenstedt műveiként emlegették e dalokat. Szerzősége egyes irodalomtörténetekben ennek ellenére máig vitatott kérdés. A dalgyűjtemény olyan népszerűvé vált, hogy több mint 140 kiadást ért meg. Az 1850-es években azonban Bodenstedtet fordítónak tekintették. Ez magyarázza, hogy Heimann Jolowicz (1816–1875) a *Polyglotte der orientalischen Poesie* (In metrischen Übersetzungen deutscher Dichter mit Einleitungen und Anmerkungen von dr. H. Jolowicz, Leipzig Otto Wigand, 1853) című kötetében Bodenstedt fordításaként vette fel Mirza Schaffy verseit a perzsa költők közé (587–592. old.). Voinovich Géza szerint innen fordított le Arany három dalt 1856-ban a Hölgyfutár számára, *Mirza Schaffyból* közös cím alatt. Az alcíme a három fordításnak: *Zuleikához*, majd római számokkal különíti el a három részt (Hölgyfutár, 1856. 130. sz. jún. 7. és AJÖM I. 257–258). A következő darabokat ültette át: *Mirza Schaffy rühmt die Anmuth* (Aranytól az I. rész); a *Weinlied* című sorozatból a cím nélküli részlet első sora: „Im Garten klagt die Nachtigall...” (Aranytól a II. rész); a *Sprüche die Weisheit* sorozatból a következő négy sorost: „Wo sich der Dichter...” (Aranytól a III. rész).

Voinovich téved, amikor azt állítja, hogy a *Mirza Schaffyból* csak az Arany által fordított szövegek vannak benne Jolowicz antológiájában. Egyébként Voinovich nem látta Jolowicz kötetét, és nincs biztos tudomása a forrásról, csak feltételezi, hogy Arany innen dolgozhatott, annak alapján, hogy ugyanebből a kötetből fordította az *Utolsó főpap* című versét 1857 októberében, illetve az itt található, Friedrich Rückert által közölt Hariri-fordítások nyomán írta a *Poloska* című makámját. (AJÖM VI. 225–227 és ld. Europa 1864/42. 2.)

Voinovich szerint Arany is eredeti perzsa verseknek hitte a kiválasztott darabokat. Később ismerkedhetett meg a ténnyel, hogy Bodenstedt a szerző, mert a kéziratra utólag, grafitceruzával írta rá a német költő nevét, és az 1867-es *Összes Költeményekben* már így szerepelnek a fordítások.

Bodenstedt nevére Arany másutt is figyelt, többek között a Shakespeare-fordításairól ad hírt, ismeretlen forrás alapján: *Bodenstedt – a németek legjelesebb élő műfordítója, közelebbről Shakespeare Sonettjeit*

fordította le..., Ko I/I. 1863/15, ápr. 12. Vegyes, 359. Közlte az AJÖM XII. 518. 516. – Regeszták, és Tí 12. 104.

Az Arany által kijelölt rész – A glossza címét Arany a lapszám tartalomjegyzékében jelölte ki. A címben szereplő minden név közelebből érdekelhette, végül azonban nem vette át a cikket.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/38. 7.

Ein Monstre-Unternehmen der Brüder Pereire – *A Pereire fivérek óriásvállalkozása*, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Literatur, 604. h.

A német cikk fordítása – A Pereire fivérek Párizsban egy óriásenciklopédiát akarnak kiadni, mely az emberiség összes tudását magában foglalja. Hatalmas szerkesztői csapatot gyűjtöttek, és igen jelentős összeget fektetnek bele. A teljes mű mintegy 200 kötetből fog állni, mindegyik más-más szerzőtől. Az első kötet még a tél előtt megjelenik. Ezzel összefüggésben egy új hitelbankot is alapítanak irodalmi és művészeti termékek számára, melyet úgy fognak nevezni, hogy *Crédit mobilier de l'intelligence* [„Szellemi ingóságok hitelbankja”].

Magyarázatok a német szöveghez

Pereire fivérek – Émile (1800–1875) és Isaac Rodrigue Pereire (1806–1880), portugáliai születésű, Franciaországban működő bankárok, politikusok és laptulajdonosok, a párizsi művészetek üzleti világának meghatározó alakjai voltak. Ld. még az Europa 1864/23. 1. és 1864/33. 7. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A cikket Arany a lapszám tartalomjegyzékében jelölte ki, de a többi glosszától eltérően ezt át is vette. A művészetek és művészek anyagi hátteré gyakori tárgya volt a Ko glosszáinak.

A Ko közlése – II/II. 1864/12, szept. 18. Vegyes, 287: *A Pereire testvérek Párisban...* Szabad fordítás ironikus kommentárokkal, melyek azt jelzik, a művészetekkel kapcsolatos bankárvállalkozásokkal és spekulációkkal szemben Arany szkeptikus volt.

A Ko szövege:

„A Pereire testvérek Párisban óriás encyclopaédiát akarnak kiadni, mely mintegy 200 kötetben az emberi tudás minden ágát magába foglalja. Bankárhoz illő vállalat. Ugyanezzel kapcsolatban egy más vállalatot is terveznek: hitelbankot irodalmi és művészeti termékek számára, melynek francia neve »Crédit mobilier d'Intelligence.« Már tehát csak megélünk?”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 498. 157–158 feltételelesen (kérdőjellel ellátva) tekinti Aranyéneket a szöveget. Az átvétel és a kommentálás módja, valamint a jelölés az Európában megerősíti Arany szerzőségét.

1864/38. 8.

Der Lessingthurm bei Kamenz – *Lessing-torony Kamenzben*, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Bildende Kunst, 606. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Gotthold Ephraim Lessing – (1729–1781), a német felvilágosodás egyik legjelentősebb írója, költője, irodalomtudósa

Az Arany által kijelölt rész – A cikket a lapszám tartalomjegyzékében jelölte ki Arany, de nem szeptember 18-án vette át, mint a Pereire fivérekéről szóló glosszát, hanem egy héttel később, szeptember 25-én illesztette be lapjába.

A Ko közlése – II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 312: *Lessing születés-helyén...* Fordítás. A szövegből egyetlen információ marad ki, hogy az oszlopra a város címerét vésték fel. Betoldás a következő: „három országra...”

A Ko szövege:

„Lessing születés-helyén, Kamenzben, e város lakói, az úgynevezett Hutbergen, emléket állítottak a nagy férfinak, mely aug. 21-én szenteltetett föl. Az emlék, mely »Lessing tornya« nevet visel, hatvannégy lábnyi magas, tömör építmény, s róla három országra, Szász-, Cseh-, Poroszország részeire, nyílik kilátás.”

A szerzőség kérdése – A glossza stílusa, nyelvi sajátosságai alapján („születés-helyén”; „mely »Lessing tornya« nevet visel”) Arany szerzősége kétséges.

1864/38. 9.

Die tausendste Nummer der „Fliegenden Blätter” – A „*Fliegende Blätter*” ezredik száma, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Bildende Kunst, 606–607. h.

A német cikk fordítása – Ld. a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Fliegende Blätter – 1845 és 1848 között megjelenő müncheni élcslap. Szerkesztői és kiadói közül Kaspar Braun az illusztrációkért, Friedrich Schneider pedig a szövegért volt felelős.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a lapszám tartalomjegyzékében található, az átvétel szerint a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 312: A „*Fliegende Blätter*” ezredik számának... Tartalomismertető kommentárral. Az élcslapnak a glosszában felsorolt jellegzetes alakjai közül Arany kihagyta a következőket: Heulmaier, Wühlhuber, Master Vorwärts.

A Ko szövege:

„A »Fliegende Blätter« ezredik számának megjelentét alkalmi költeménnyel, s humoros alakjai, Eisele-Beisele stb. teljes csoportozatával ünnepli meg. Messze van-e még az Üstökös és B. Miska hasonló ünnepélye?”

Jegyzetek a Ko szövegéhez

Üstökös, B. Miska – Az Üstökös Jókai Mór élcslapja volt, és jóval meghaladta az ezredik számot: 1858 és 1918 között jelent meg. A Bolond Miska 1860-ban indult, és 1875-ig jelent meg, politikai élcslap volt, Tóth Kálmán szerkesztette.

A szerzőség kérdése – A jelölés az Európában, az átvétel szabad módja, a kommentár, valamint az „ezredik” szóalak (ezt a szóalakot használja Arany pl. a *Még ez egyszer* című töredékében) együttes tanúsága szerint a szerző Arany.

1864/38. 10.

Ein neues Instrument – Egy új hangszer, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Musik, 608. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Denny und Marris – A feltalálók neve nem azonosítható. Az Illustrierte Zeitung korabeli lapszáma „Morris” alakban hozza a második nevet, de még így sem található a zenetörténeti anyagokban.

Az Arany által kijelölt rész – A glossza kétszer van kijelölve: egyszer a tartalomjegyzékben, egyszer a szöveg mellett, az első sorban.

A Ko közlése – II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 312: *Brüsszelben egy új hangszerrel tettek kísérletet...* Tartalomismertető kommentárral. Kimarad a rövid glosszából a feltalálók neve: Denny és Marris [Morris].

A Ko szövege:

„Brüsszelben egy új hangszerrel tettek kísérletet, melynek *aërophon* a neve. Amerikai találmány, s igazán amerikai jellemű is. Egy óriási zongora, melyen gőzerővel játszanak. Egész zenekart felyűlmű hangja, de a legszendőbb hangokra is képes.”

A szerzőség kérdése – A glossza nyelvi sajátosságai („amerikai”; „felyűlmű”) kérdésessé teszik Arany szerzőségét.

1864/38. 11.

Das Glockenläuten als Kunst – *A harangjáték mint művészet*, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Musik, 608. h.

A német cikk fordítása – A Journal de Rheims a következő nekrológot közli: „Kedden, augusztus 2-án volt a Szent Remig bazilika harangozójának, Heinrich Ricart-nak a temetése. Szélütés vetett véget életének abban a pillanatban, amikor a harangtoronyba indult. 11 éves korában vették be Ricart-t a bazilika fiúkórusába; 17 évesen már harangozó volt, és szorgalmának, képességeinek köszönhetően valódi művésszé vált a saját területén. A szokásos harangozás túl egyszerűnek tűnt a számára, ő a harangokat úgy akarta működtetni, mint a zongorát. Hogy ezt megvalósítsa, letörte egy sor üveg alját, és felülről fémtűket függesztett beléjük, azok voltak a harangnyelvek. Skálát képezett belőlük, és ezután már minden ismert dalt le tudott velük játszani. Amikor elkészült, engedélyt kért, hogy a harangok mellett a saját szerkezetét is használhassa a Szent Remig bazilikában, és jóvá is hagyták neki. A vallási, nemzeti és más ünnepek alkalmával, az esküvőkön és keresztelőkön felhangzottak ezután az ő áriái, himnuszai és népdalai, és megható művészi harangjátéka elbűvölte a hallgatókat. Számos nagyobb parókia, többek között a párizsi St. Sulpice is, csábító ajánlatokat tett neki, de ő nem volt hajlandó elhagyni a tanonc korában készített kedves rheimsi harangjait.”

Az Arany által kijelölt rész – A cikket Arany a lapszám tartalomjegyzékében jelölte ki.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/38. 12.

Das Urbild des verwunschenen Prinzen – *Az elvarázsolt herceg ősmintája*, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Theater, 609–610. h.

A német cikk fordítása – Ki ne látta volna az „elvarázsolt herceget” Plöztől, és ki ne derült volna pazar humorán? Talán nem lesz érdektelen megismerkednünk a cselekmény valóságos történeti hátterével. [A továbbiakat, a második ébredés leírásáig, ld. alább, a Ko közlésénél.]

A második ébredés ejtette csak azután a szegény ördögöt valódi ámulatba. Volt mégis annyi esze, hogy az egészet álomnak tekintse, egészen addig, míg a herceg magához nem hívatta, és meg nem mutatta neki az ágyat, a termet, ahol „aludt, átváltozott, ült, evett és ivott”. A vígjáték szerencsés befejezése azonban sajnos itt elmaradt. Ehelyett a tanulság következett ezekkel a szavakkal: „Mi a különbség egy pütkösdi herceg és egy valódi herceg között? Semmi egyéb, mint hogy az egyik egy napig, a másik pedig életének minden napján jól él: aztán, ha az élvezetnek és az életnek vége, ennek is, annak is, annak is úgy tűnik, csupán álom volt az egész.”

Magyarázatok a német szöveghez

Johann von Plötz – (1786–1856), német drámaíró. A *Der verwunschene Prinz* című bohózata rendkívül népszerű volt, de ősbemutatójának időpontjáról nincsenek adatok. Magyarra Somolki (Komlóssy) Ferenc ültette át az 1810-es vagy az 1820-as években.

Philipp von Burgund – Jó Fülöp vagy III. Fülöp (1396–1467), Burgundia hercege

Karl der Kühne – Merész Károly, vagy Charles de Téméraire (1433–1477), Jó Fülöp fia, Burgundia hercege

Se. – S. E. német rövidítés: *Seiner Exzellenz* = öfelsége [a kegyelmes herceg]

Az Arany által kijelölt rész – A glossza kétszer van kijelölve, két különböző időpontban: egyszer a tartalomjegyzékben kék ceruzával, egyszer a szöveg mellett, az első sorban, grafittal.

A Ko közlése – II/II. 1864/12, szept. 18. Vegyes, 287: *Az „Elátkozott herczeg” történeti előképét...* Fordítás kihagyással és kommentárral. Elmarad a glossza elejéről az utalás Plötz vígjátékára. Az esti szórakozásról szóló rész előtt a német szövegben van még egy mondat, hogy a délutáni órákban az újdonsült herceg sétál egyet a palota kertjében. Ez a magyar fordításból kimarad. Ugyancsak elmarad a szöveg vége, a második ébredés utáni rész. Ld. fent, a német szöveg fordításánál.

A Ko szövege:

„Az »Elátkozott herczeg« történeti előképét nem régiben fölalták. Jó Fülöp, burgundi herczeg, atyja Merész Károlynak, egy este vacsora után Brügge utcáin sétált az udvari lovagokkal. A piacon egy földön alvó részeg embert találtak. A herczegnek furcsa ötlete támadt: csöndesen fölvetette a részeg, palotájába vitette, hol szépen levetkeztették, finom inget adtak rá, drága hálósüveget a fejébe. Másnap, a mint szemeit felnyitá, apródok, inasok, udvarmester állnak előtte s alázatosan kérdezik ő herczegi felségétől, van-e már kedve fölkelni és minő ruhákat parancsol mára. A mámor és csodálkozás miatt emberünk szólni sem tud, hagyja magát öltöztetni, megy az udvari kísérettel misére, onnan ebédhez. Egy izben szabadkozni akar, de bámulva utasítják vissza szerénykedését; nem csoda hát, ha a dúsan rakott asztal láttára megadja magát sorsának. Ebéd után kártyához ültetik, aranynyal teli erszényt tesznek elébe; este megint zeneszó, ballet, s a mi fő, nagy boros palaczkok. Ugy intézik, hogy az álherczeg ismét tegnapi állapotba tehesse magát, a mi sok biztatás nélkül megtörténvén, ráadják rongyait, kiviszik a piacra, épen azon helyre, honnan tegnap behozták. A szegény ember tán maig sem tudja, hogy nem álom volt e herczegi tréfa. A költészet (arab regék, Shakspere) eléggé felhasználta, el is használta már az ily masqueradot: érdekes benne csupán az, ha meg is történt.”

Magyarázat a magyar szöveghez

masquerad[e] – itt: álöltözetre, titokra, személycserére, szerepcserére épülő történet, mű (sp., fr.)

A szerzőség kérdése – Az átvétel szabad módja, a mondattani sajátosságok, a poénos zárás és kommentár, valamint a kijelölés együttesen Arany szerzőségét igazolja.

1864/38. 13.

Theaterstücke nach dem Gewicht – *Szindarabok fontszámra*, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Theater, 610. h.

A német cikk fordítása – Az egyik cseh lapban egy könyvkereskedő hirdeti: „Egy színházigazgató hagyatékából nagy mennyiségű régebbi szindarabot, köztük neves szerzők műveit vásároltam fel. Most az egészet eladni kívánván, 100 fontnyi anyag 9 tallérba kerül, 50 fontnyi anyag 5 tallér, 25 fontnyi anyag 2 és fél tallérba kerül, Prágában, a helyi vendéglővel szemben. A darabok keménykötésben, jó állapotban vannak (nem kéziratok).[”]

Az Arany által kijelölt rész – A glossza kétszer van kijelölve, két különböző időpontban: egyszer a tartalomjegyzékben kék ceruzával, egyszer a szöveg mellett, az első sorban, grafittal.

A Ko közlése – II/II. 1864/12, szept. 18. Vegyes, 287: *Egy cseh könyvkereskedő...* Rövid tartalomismertető, kihagyásokkal és kommentárral.

A Ko szövege:

„Egy cseh könyvkereskedő hirdeti, hogy nála színművek kaphatók *font* számra, 100 bécsi font 9 tallérért. E bizony nem drága.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 497. 157 kérdőjellel veszi fel a glosszát, vagyis Arany szerzőségét kétségesnek tartja. A jelölés az Európában, az átvétel szabad módja, valamint az ironikus-tréfás kommentár a glossza végén Arany szerzőségét igazolja.

Függelék

1864/38. 14.

Wie alt ist die Photographie? – *Milyen régi a fényképezés?*, Europa, 1864/38, szept. 9. Aus der Gesellschaft, 1229–1231. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Louis Daguerre – (1787–1851), francia fényképész. 1827-ben fedezte fel, 1837-re fejlesztette ki a dagerrotípiát, és 1838-ban készítette el az első olyan fényképet, mely embert ábrázolt. Magyarországon az első ilyen kép 1840-ben készült, az eljárást a Magyar Tudós Társaságban is bemutatták. Az első kézikönyvet Zimmermann Jakab fordította magyarra, ugyancsak 1840-ben. Az első magyarországi (erdélyi) fényképész báró Apor Károly volt.

Francis Pettit Smith – (1808–1874), angol feltaláló, gépész. A Patent Museumnak 1860-tól volt kurátora.

James Watt – (1736–1819), a gőzgép skót származású feltalálója

Matthew Boulton – (1728–1809), birminghami gyáros, ő gyártotta a James Watt által feltalált gőzgépet, és pénzverdéje is volt.

Francis Edginton – Helyesen: Eginton (1735/1736–1805), angol festő, rajzoló, üvegfestő. Az itt említett képek 1778 és 1781 között készültek.

Joseph Barney – (1753–1835), angol festőművész

Benjamin West – (1738–1820), angol festő, az Egyesült Államokban a függetlenségi háború idején történeti képeket készített. Az angol Királyi Művészeti Akadémia egyik alapítója, 1792-től elnöke volt.

Angelica Kauffman – (1741–1807), svájci származású osztrák festőnő, az 1760-as évektől Angliában élt.

Anthony Van Dyck – (1599–1641), flamand festő

Raffaello Santi – (1483–1520), olasz reneszánsz festő

Peter Paul Rubens – (1577–1640), flamand festő

William Beechey – (1753–1839), angol festő

Josiah Wedgwood – (1730–1795), angol gyáriparos, a híres Wedgwood-féle porcelángyár alapítója és feltaláló. Charles Darwin nagyapja volt.

William Herschel – (1738–1829), német származású angol csillagász, az Uránusz bolygó felfedezője (1781)

Dr. Johnson – Samuel Johnson (1709–1784), skót író, költő, irodalomtudós, lexikográfus

Humphry Davy – (1778–1829), angol vegyész és feltaláló

Dr. Priestley – Joseph Priestley (1733–1804), angol fizikus, kémikus, pedagógus, filozófus, lelkész

Dr. Solander – Daniel Solander (1733–1782), svéd származású botanikus, részt vett James Cook expedíciójában 1768–1771-ben. 1759-től élt Angliában.

Lovell Edgeworth – (1744–1817), ír származású író, feltaláló, filozófus, Marie Edgeworth írónő atyja

Meteyard – Eliza Meteyard: *The Life of Josiah Wedgwood*, from his Private Correspondence and Family Papers [Josiah Wedgwood élete, magánlevelei és a családi iratok alapján], London, Hurst and Blackett, 1865 és 1866, 1–2. A

kötet e glosszájánál később jelent meg, azonban lehetséges, hogy a szerző részleteket közölt belőle lapokban.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/12, szept. 18. Külföldi szemle, 284: *A photographia nem új találmány*. Fordítás kihagyással.

A kimaradt mondatok:

A következő mondat után: „Sohoban egy egész társaság volt...”, a német szövegben ez a rész következik: „Sohóban létezett egy Holdtársaság, mely egyfajta páholyként működött, és mindig teliholdkor jött össze. Tagjai közé tartozott Sir William Herschel, James Watt, Dr. Johnson, Sir Humphry Davy, Josiah Wedgwood, Dr. Priestley, Dr. Solander, Lovell Edgeworth és mások. A nevek talán nem mind helytállóak, hiszen Davy például csak hatéves volt, amikor Johnson elhunyt. Azonban hogy a társaság létezett, az bizonyos, és hogy »napképeket« készítettek, azt több forrás is megerősíti. Meteyard kisasszony, Wedgwood porcelángyáros életrajzírója azt állítja, az egyik lemez egészen, a másik lemez pedig majdnem úgy néz ki, mint egy fénykép. Maga Watt egy levélben, melyet Wedgwoodnak írt, azt mondja, kísérletezik a Wedgwood által feltalált ezüstképek előállításával. A levél 1799-ből származik, 1802-ből pedig Wedgwood és Davy levele maradt fenn a Királyi Akadémiához címezve, melyben bejelentik az ezüstképek készítésének eljárását.”

Innen folytatódik a Ko fordítása: „A londoni photograph társulat mind a papírfestményeket, mind pedig az ezüstös rézlapokat megvizsgálta...”

A Ko szövege:

„*A photographia nem új találmány*. Az angol lapok nem rég egy oly találmányt ismertettek, mely azt látszik bizonyítani, hogy Daguerre előtt is voltak oly képek, melyeket a világosság hatása állított elő. A londoni photograph-társulat szintén e vélemény felé hajlik. A dolog állása röviden a következő. Az 1862-ik év novemberében Smith, a Patent-Muzeum²⁵ igazgatója, Birminghamba utazott, Watt Jakab első gőzhajógépének legrégibb mintáját megtekinteni. Ott bizonyos Price nevű emberrel ismerkedett meg, ki sokáig a Boulton családnál szolgált, melynek egyik tagja, Máté, Wattal üzleti szoros viszonyban állott. Az öreg szolga ezelőtt husz évvel egy szobában, melyet Boulton Máté könyvtárnak használt, a lom közt különös régi képeket talált. Smith gondosan megvizsgálta e képeket, s hosszas vizsgálódásai után meggyőződött, hogy azok két különböző módon készültek. Valóban a képek egy része papírfestmény, más része pedig ezüstös rézlapokra tapadt rajz. A papírfestményeket illetőleg kétségtelenül kiderült, hogy Francis Edginton oly módot talált volt fel, mely által az olajfestményeket sebesen és olcsón másolhatta, a másolatokat később kézzel kiszinezvén. Boulton Máté ennek következtében Sohoban egy képgyárt is alapított, melyben Edginton másolt s bizonyos Barney színezt. Híres művészek, mint West Benjamin és Kaufmann Angelika dolgoztak e gyár számára eredeti festményeket lemásolása végett. Boulton másoltatta Van Dyck, Rafael, Rubens s más nagy művészek festményeit is, és igen olcsón. A megtalált üzleti levelek azt bizonyítják, hogy a legdrágább másolatot huszonöt shillingen árulták, a legolcsóbbat pedig hétért. Azonban a gyár egyszer csak hirtelen bezárattott. Oka e váratlan eseménynek Beechey volt, egy jeles képiró. Ő tudniillik Sohoba jövéen Boulton arc képe festése végett, meglátta a gyár képeit s kétségbeesve úgy nyilatkozott, hogy e gyár tönkre fogja tenni a képirókat, mert ugyan ki fog nálok valamit megrendelni, ha ily olcsón vásárolhat a gyárból. Boulton megszánta a szegény művészeket és bezárta a gyárát. Edginton

²⁵ „A Patent Museum (Museum of Patents) a South Kensington-muzeum mellett van külön épületben, de a Kensington-muzeummal összeköttetésben. Az Angolországban patenst nyert találmányok mintáinak gyűjteménye a feltalálók mellszobraival vagy képeivel együtt.” [A Koszorú jegyzete.]

üvegfestész lett s tisztelt nevet vivott ki magának. Az ezüstös rézlapokra rajzolt képek közül Smith csak kettőt talált meg. Az egyik egy házat ábrázol e felirattal: Boulton ur házána fényképe, újra építtetése előtt 1791-ben. A másik rézlap ugyanazon házat ábrázolja újra építtetése után, csak hogy sokkal kopottabb amannál. A család idősb rokonai azt állítják, hogy Boulton és barátjai gyakran készítettek fényképeket, s erre egy camera solarist s bizonyos vegytani eszközöket használtak. Sohoban egy egész társaság volt, mely fényképek készítésével foglalkozott. Wedgwood iratai közt, ki e társasághoz tartozott, szintén két ezüstös lapot találtak. Miss Meteyard, Wedgwood életírója, azt mondja, hogy egyik lap épen olyan, mint a mostani photographiáé, a másik pedig hasonlít hozzá. – A londoni photograph társulat mind a papírfestményeket, mind pedig az ezüstös rézlapokat megvizsgálta. A papírfestmény felől a vélemények elágaznak. Némelyek photographképeknek nyilvánítják, mások azt mondják, hogy nem azok, de kőrajzok, rézmetszetek sem. Az ezüstös rézlapok képeit mindnyájan photographképeknek ítélték. Egy pár angol lap e fölfedezés alapján el akarja vitatni Daguerretől a fényképek feltalálásának eredetiségét. Boulton – úgy mondják – egy Daguerre nevű párisi emberrel összeköttetésben állott, s így ez könnyen megismerkedhetett amannak fényképelésével, s a híres Daguerre atyafia lehetett ez öregebb Daguerrenek. Egy kissé merész combinatio s nagyon a *hatni-hetni* mankóján vánszorog.”

A szerzőség kérdése – Az utolsó mondat nyelvi humora („nagyon a *hatni-hetni* mankóján vánszorog”) és az egész szövegben tapasztalható nyelvi sajátosságok, fordítói megoldások Aranyt valószínűsítik szerzőként.

1864/38. 15.

Railways in China, by Sir Stephenson – *Vasutak Kínában, Sir Stephensontól*, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Literatur, 604–605. h.

A német cikk fordítása – Az európai kontinensen és a brit szigeteken roppant vasúti hálózatot látunk megvalósulni. Hallottunk olyan tervekről, melyek már-már álomszerűnek tűnnek, vasutat készülnek építeni a Missouri-tól a Csendes-óceánig, az Andok hágóin keresztül, London, Konstantinápoly, Bagdad és Kalkutta között, és még az Algír és Timbuktu közötti Szahara-vasút tervéről is komolyan beszélnek. A javaslat azonban, hogy a Mennyei Birodalom uralkodójának Sárkánytrónja elé síneket helyezzenek, mégis meglepett bennünket. A terv egyébként szakértőtől származik. Sir Macdonald Stephenson tervezte meg a kelet-indiai vasutat, és most nyugodtan hivatkozhat rá, milyen ellenállásba ütközött a kivitelezése, mégis milyen fényes sikert aratott. Kínában kisebb vonalak kiépítésével kezdené, és a következőket javasolja elsőnek: Peking és Tiencsin között 70 mérföldnyi, Sanghaj és Szucsou között 60, Hongkong és Kanton között 90, Kanton és Fucsou között 15, Kanton és Csinan közt 40 mérföldnyi sín elhelyezését. Ez összesen 275 angol, vagyis mintegy 61 német mérföld lenne. Stephenson annyira bízik az első kis lépésben, hogy azt állítja, elég lenne csak Kanton-tól Fucsou-ig megépíteni a vasutat, és a kérdés máris eldőlné. „Az okos kínaiaknak – írja – elég lenne csak meglátniuk a vasutat, és addig nem nyugodnának, míg az egész hatalmas birodalmat be nem hálóznák sínekkel.” Az egyetlen akadályt a mandarinok jelentik. A mandarin ugyanis minden városban, sőt minden faluban vámot fizettet az átszállított áru minden fontjáért. A vám ugyan csekély, de olyan makacsul megkövetelik, hogy megtagadás esetén egyes esetekben meg is tiltják a szállítást. „Ez az útdíj az a lidérc, ami Kínát megnyomorítja, a nép erejét elnyomja, a közlekedést elgáncsolja, és a vasút meg fogja szabadítani az országot ettől a legnagyobb nyavalyától.” Bizonyára így lesz – feltéve, hogy a mandarinok is elismerik a bevételüket megszüntető vasút megváltó hatását.

Magyarázatok a német szöveghez

Rowland Macdonald Stephenson – (1808–1895), a brit Kelet-Indiai Társaság vasúti mérnöke volt. A kínai vasutak tervét 1859 és 1864 között dolgozta ki, és adta ki könyv formában. Javaslatát végül elutasították.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 312: *A vasutak bevitelével a »mennyei birodalomba«*... A glossza utolsó mondatainak szabad átvétele kommentárral.

A Ko szövege:

„A vasutak bevitelével a »mennyei birodalomba« angol vállalkozók komolyan foglalkoznak. Legnagyobb akadály – nem hegyek és völgyek – hanem a mandarin-institúció. Tudniillik minden *falú* mandarinjának joga van az átvitt portékát megvásárolni. Képzeltető, milyen vasúti utazás lenne az, ha minden állomáson megjelenne a mandarin ur, minden csomagot felbontana s kivenné a maga részét. Remélik azonban, hogy e tisztességes jogot valami módon kisajátítják.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel szabad módja, a mondat szerkezet és stílus, a dőlt betűs szedés, valamint a kommentár humora Arany szerzőségét igazolja.

1864/38. 16.

Père Enfantin † – *Enfantin atya* †, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Literatur, 605. h.

A német cikk fordítása – Párizsban elhunyt Barthélemy Prosper Enfantin, a közismert „atya”, aki Chevalier, a két Pereire, F. David, Guérout és mások társaságában annak idején megalapította a saint-simonista szektát. Igaz, ami igaz, már alig emlékezett rá valaki, és írásait is rég elfelejték.

Magyarázatok a német szöveghez

Barthélemy Prosper Enfantin – (1796–1864), a francia saint-simonista iskola és közösség egyik alapító tagja, filozófus. A közösség Claude Henri de Rouvroy de Saint-Simon (1760–1825) eszméit vitte tovább, és igyekezett a gyakorlatba átültetni. A közösséget 1832-ben elítélték és feloszlatták.

Michel Chevalier – (1806–1879), francia közgazdász és mérnök

a két Pereire – ld. az Europa 1864/38. 7. jegyzetét.

Félicien David – (1810–1876), francia zeneszerző, ld. az Europa 1863/9. 14. jegyzetét.

Adolphe Guérout – (1810–1872), francia publicista

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/12, szept. 18. Vegyes, 287: *Enfantin atya*... A glossza hírtartalmának átvétele.

A Ko szövege:

„*Enfantin atya*, az egykori st. simonista apostol, meghalt.”

A szerzőség kérdése – Miután az Europa ezen számából többnyire Arany dolgozott, feltehetően ő vette át a hírt.

1864/38. 17.

Die österreichische Militärmusik – *Az osztrák katonai zene*, Europa, 1864/38, szept. 9. Chronik, Musik, 607–608. h.

A német cikk fordítása – Az osztrák katonai zene Észak-Németországban újra fényes tetszést aratott. A legnagyobb bizonyítéka ennek, hogy a szövetséges seregek főparancsnoka Schleswigben Frigyes Károly porosz főherceg óhaját fejezte ki, hogy a porosz katonai zenét az osztrák minta szerint alakítsák át. Végül a 34. királyi gyalogezred zenekarát és karmesterét, Lewengly urat a főherceg hadiszállására rendelték és utasították, hogy azokat a hangszereket, melyek véleményük szerint nem

felelnek meg az osztrák hangszínek, selejtezzék ki. Elrendelték azt is, hogy a porosz zenekar számára szükséges új hangszereket az osztrákoktól szerezzék be.

Magyarázatok a német szöveghez

Károly Frigyes porosz főherceg – (1828–1885), 1864-ben, a második schleswigi háborúban a porosz csapatok tüzérségét vezette, ez év májusában ő lett a porosz hadsereg főprancsnoka.

Sigmund Lewengly – (1829–1865), a porosz katonai zenekar karmestere, zeneszerző

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 312: *Az osztrák katonai zene...* Tartalomismertető kommentárral.

A Ko szövege:

„Az osztrák katonai zene északi Németországban oly nagy hódítást tett, hogy Frigyes Károly porosz főherceg a porosz hadi zenét annak mintájára alakítja át. E szerint Ausztria és Poroszország betűszerinti összhangzásba jönnek.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel szabad módja, a szójáték az utolsó, kommentárszerű mondatban Arany szerzőségét igazolja.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/39.

Függelék

1864/39. 1. *Deutsche Classiker des Mittelalters*, Europa, 1864/39, szept. 16. Chronik, Literatur, 618. h.

Deutsche Classiker des Mittelalters, herausgegeben von *Franz Pfeiffer*. Ausgehend von der Tatsache, daß mit Ausnahme etwa des Nibelungenliedes und einiger anderer die Dichtungen des deutschen Mittelalters für die überwiegende Mehrzahl der gebildeten Welt noch verschlossene Bücher sind, sowie fußend auf der gewiß ganz richtigen Annahme, daß daran weniger das Publicum als die Gelehrten Schuld haben, welche falsche Wege der Erklärung und Uebersetzung einschlugen, beabsichtigt die Firma Brockhaus, der Lesewelt eine Auswahl der schönsten mittelhochdeutschen Dichtungen in sorgfältigen, mit allen zum Verständniß dienenden Mitteln versehenen Ausgaben darzubieten. Die Leitung des Ganzen ist dem berühmten Germanisten *Franz Pfeiffer* in Wien in die Hand gelegt, wackere Mitarbeiter stehen ihm zur Seite. Die Sammlung soll zunächst 12 Bände von durchschnittlich 20 Bogen umfassen und folgende Werke enthalten: das Nibelungenlied, von Karl Bartsch; Gudrun, von demselben; die Werke Hartmanns von Aue, 2 Theile, von Feodor Bech; Wolframs v. Eschenbach Parzival, 2 Theile, von Reinhold Bechstein; Gottfrieds v. Straßburg Tristan, 2 Theile, von demselben; geistliche Dichtungen des 12. Jahrhunderts, von Joseph Diemer; Walther von der Vogelweide, Rudolphs von Ems Wilhelm v. Orleans, sowie Buch der Schwänke und Erzählungen, letztere drei von Franz Pfeiffer. Der Preis soll, im Verhältniß zu dem Gebotenen, aufs billigste berechnet werden. Zunächst erschien „Walther von der Vogelweide”.

1864/39. 2. *Der erste „decorirte” Schauspieler in Frankreich*, Europa, 1864/39, szept. 16. Chronik, Theater, 629. h.

Bei Gelegenheit der jüngsten Preisvertheilung im Pariser Conservatoire hat endlich der greise Schauspieler *Samson*, der Lehrer der Rachel, das Band der Ehrenlegion erhalten, und zwar auch nur in seiner Eigenschaft als „professeur”. Lange hatte man dafür und dagegen gestritten, ob ein Schauspieler das Ehrenkreuz erhalten könne. Talma, hieß es, sei vom ersten Napoleon nicht damit belohnt worden, da dieser es nicht gewagt hätte! In Deutschland ist man mit den Bändern auch gegen die Schauspieler liberaler. Wie man sieht, haben die Leute

im „Mittelpunkte der Civilisation“ doch auch noch ihre Eigenheiten. Bei uns tragen Döring, Anschütz, Dawison, die drei Brüder Devrient, Kaiser, Wallner, Fichtner, Beckmann, J. Wagner, Laroche, Tichatschek, Ander, Wachtel etc. längst einen oder mehrere Orden.

1864/39. 3. „*Paul und Virginie*“ auf den Brettern, Europa, 1864/39, szept. 16. Chronik, Theater, 629–630. h.

„*Paul und Virginie*“ auf den Brettern. Kaum vollendete *Karl Kösting* sein wunderliches Drama: „Shakespeare. Ein Winternachtstraum“, worin u. A. auch Ahasver, der ewige Jude, erscheint (!), so verfiel er auch schon wieder auf einen neuen, mehr als originellen Gedanken: er hat *Bernardin de St. Pierre*’s bekannte sentimentale Idylle: „*Paul et Virginie*“ zu einem Theaterstück umgeschaffen. Wie er das angefangen, sind wir begierig zu wissen, denn Alles liegt in jener, in ihrer Art gewiß poetischen [630] Schöpfung, nur nicht gerade dramatisches Element. Uebrigens hat die Idee etwas Reizendes, und um die beiden Titelrollen werwerden [!] unsere jungen Schauspielerinnen sich ohne Zweifel, wie man zu sagen pflegt, „reißen“. Wir setzen nämlich voraus, daß auch den Paul ein Mädchen wird geben müssen, da kein männlicher Darsteller eine solche Zartheit der Jugend besitzen dürfte.

1864/39. 4. *Eine Metamorphose Alex. Dumas des Jüngeren*, Europa, 1864/39, szept. 16. Chronik, Theater, 630. h.

Eine Metamorphose Alex. Dumas des Jüngeren. Sind Pariser Blätter recht unterrichtet, so schreibt *Alex. Dumas Sohn* ein neues Schauspiel: „*Ländliches Glück*“, worin er den kühnen und unvorhergesehenen Sprung vom Lorettenstück und Sensationsdrama in die Dorfgeschichte, die Idylle gethan hat. Wer hätte gedacht, daß der „Byron der Demimonde“ solch einer Metamorphose fähig wäre? Es müßte denn Alles nur Maske und äußerer Schein sein und die Cameliendame nur zur Abwechslung, zum Spaß einmal bäuerliches Costüm tragen.

1864/39. 5. *Eine Ertränkung auf der Bühne*, Europa, 1864/39, szept. 16. Chronik, Theater, 630. h.

Eine Ertränkung auf der Bühne. Ponson du Terrail, jener famose Faiseur des französischen Romans und Drama’s, von dem wir erst kürzlich die Leser der Europa unterhalten haben, schrieb u. A. im Verein mit *Ancient[!]-Bourgeois* und *Ernst [!] Blum*, einen Feuilletonroman für die „Patrie“, „*Roccambole*“ betitelt, der jetzt zu einer Strolchen- und Meuchelmörderkomödie vom reinsten oder vielmehr unsaubersten Wasser umgearbeitet worden ist und im Ambigu-Comique-Theater leider mit immensem Beifall gegeben wird. Eine Correspondenz schreibt darüber: „Die Klingel, auf deren Zeichen sich der Vorhang hebt, ist die Armensünderglocke, die Scene einer unveränderlicher Richtplatz; statt eine Atmosphäre der Musen zu verbreiten, qualmt uns steter Moder- und Blutgeruch entgegen.“ Wir beschränken uns darauf, einen Auftritt zu schildern: *Roccambole* und seine Geliebte, die Courtisane *Bacarat*, sollen von ihrem Feinde *Andrea* bei Seite geschafft werden. Letzterer weiß sie zu einem Rendezvous in einen Keller zu locken, und als seine Opfer in die Falle gegangen sind, schließt er die Thür. Beide sind lebendig begraben. *Roccambole*, in Verzweiflung, sucht die Mauer zu durchbrochen. Aber wie sich die Steine vom Gewölbe lösen, dringt das Wasser des Flusses herein und füllt allmählich den ganzen Raum. Unter gräßlichen Flüchen ertrinken die Gefangenen. Diese Scene, die wirklich „noch nicht da war“, ruft jubelnden Beifall hervor und sichert dem Stück seinen Platz im Repertoire.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/39. 1.

Deutsche Classiker des Mittelalters – A német középkor klasszikusai, Europa, 1864/39, szept. 16. Chronik, Literatur, 618. h.

A német cikk fordítása – Tekintettel arra, hogy a Nibelung-éneket és néhány más művet kivéve a német középkor irodalma a közönség nagy része számára csukott könyvnek számít, vagyis teljesen ismeretlen, valamint arra a helyes felvetésre alapozva, hogy nem annyira a közönség, mint a tudósok felelőssége, ha e szövegeknek hibás magyarázata és fordítása terjed el, a Brockhaus kiadó magára vállalta, hogy az olvasóközönség számára válogatást tesz közzé a legszebb középfelnémet darabokból, gondosan elkészített, a megértést könnyítő segédletekkel együtt. A sorozat vezetésével a bécsi germanistát, Franz Pfeiffert bízták meg, akinek jeles munkatársak állnak rendelkezésére. A gyűjtemény 12 kötetből fog állni, melyek egyenként mintegy 20 ívet tesznek ki, és a következő műveket fogják tartalmazni: a *Nibelung-ének* Karl Bartsch-tól; *Gudrun*, ugyanattól; Hartmann von Aue művei, két részben, Feodor Bechtől; Wolfram von Eschenbach *Parzival*-ja két részben, Reinhold Bechsteintől; Gottfried von Straßburg *Tristan*-ja két részben, ugyanattól; 12. századi vallásos énekek, Joseph Diemer gondozásában; Walther von der Vogelweide műveit, Rudolph von Emstől a *Wilhelm von Orleanst*, valamint a *Tréfák és elbeszélések könyvét* Franz Pfeiffer rendezti sajtó alá. A kötetek ára a kitűzött célnak megfelelően a lehető legolcsóbb lesz. A *Walther von der Vogelweide* című kötet meg is jelent már.

Magyarázatok a német szöveghez

Franz Pfeiffer – (1815–1868), svájci származású német irodalomtörténész, lapszerkesztő. Az 1840-es években Stuttgartban volt könyvtáros, majd 1857-ben a bécsi egyetem tanárának hívták meg.

Karl Bartsch – (1832–1888), a középkori német irodalom kutatója, a rostocker egyetemen az első germanista intézet megalapítója. A *Nibelung-ének* általa fordított szövege a lipcei Brockhaus kiadó itt említett sorozatában 1867-ben jelent meg. Szász Károly 1868-ban fordította magyarra.

Hartmann von Aue – (1168 körül–1210 után), középkori német lírai és epikus költő

Feodor Bech – (1821–1900), német irodalomtörténész, a középkori német irodalom kutatója. Az általa szerkesztett kötetek Hartmann von Aue-tól 1867-től kezdve jelentek meg.

Wolfram von Eschenbach – (1160/1180–1220), középkori német epikus költő, többek között a *Parsifal* című eposz alkotója

Reinhold Bechstein – (1833–1894), német irodalomtörténész, 1861-től a lipcei, 1866-tól a jénai egyetemen tanított.

Gottfried von Straßburg – (megh. 1215 körül), középkori német epikus és lírikus, többek között a *Tristan* című verses elbeszélés szerzője

Joseph Diemer – (1807–1861) osztrák irodalomtörténész, a bécsi egyetemi könyvtár vezetője, a középkori német líra kutatója, melyből 1849-ben kiadott egy kötetnyit.

Walther von der Vogelweide – (1170–1203), a középkori német irodalom egyik legjelentősebb költője

Rudolph von Ems – (1200–1254 körül), középkori német epikus költő és prózaíró, többek között a *Wilhelm von Orleans* című udvari eposz szerzője.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 311: *A német irodalomban legnevezetesebb újdonság...* Tartalomismertető kihagyással és kommentárral. Arany elhagyja a lényeges információt nem tartalmazó, a német állapotokra utaló bevezetést, valamint a

kötetek szerkesztőinek nevét. Kiegészíti ellenben a szöveget a kötet árával. A glosszát több lap (Deutsches Museum, Die Grenzboten, Österreichische Wochenschrift für Wissenschaft und Kunst stb.) csaknem ugyanezzel a szöveggel hozta, és meríthette az adatot Arany ezekből a lapokból is. A kötet árát azonban az Európából is megnézhette, mert a lap hirdetőrésze (Anzeiger) a 631. hasábon közli a reklámot.

A Ko szövege:

„A német irodalomban legnevezetesebb újdonság ez idő szerint a Brockhausnál megjelenő XII. kötetes gyűjteményes munka, melynek címe »A középkori német klasszikusok« – szerkesztője pedig Pfeiffer Ferencz. Az I-ső kötet már meg is jelent s tartalmazza Walther von der Vogelweide költeményeit. Ára e kötetnek fűzve 1 tallér. A többi kötetekben következnek: »A nibelung-ének«, »Gudrun«[,] Hartmann von Aue művei, Wolfram v. Eschenbach »Percival«-ja, Gottfried v. Strassburg »Tristan«-ja, s a XII. század szent énekei. Egy-egy kötet 20 ívnyi vastag, és a szöveg »a megértésre szükséges mindennemű eszközökkel fölkészítve« jelenik meg. Figyelmeztetjük rá az ónémet költői irodalom barátjait.”

Magyarázat a Ko szövegéhez

Figyelmeztetjük rá az ónémet irodalom barátait – A glossza kapcsolódik Aranynak a német epikus költészet, ezen belül a *Nibelung-ének* iránti érdeklődéséhez. Ld. az Europa 1863/2. 1, 1863/15. 3, 1863/29. 2, 1865/17. 1 szövegét és jegyzetét.

A szerzőség kérdése – A fordítás módja, a záró mondatban az aktualizálás Arany szerzőségét igazolja.

1864/39. 2.

Der erste „decorirte” Schauspieler in Frankreich – Az első „dekorált” színész Franciaországban, Europa, 1864/39, szept. 16. Chronik, Theater, 629. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Joseph-Isidore Samson – (1793–1871), francia színész, a párizsi konzervatórium tanára

Élisabeth-Félice Rachel – (1821–1858), svájci születésű franciaországi színésznő, 1838-tól a Comédie Française tagja

Theodor Döring – (1803–1878), lengyel származású német színész

Roderich Anschütz – (1818–1888), német drámaíró, ld. Europa 1864/4. 3.

Bogumil Dawison – (1818–1872), lengyelországi származású németországi színész, Shakespeare-szerepeiről volt híres.

Devrient fivérek – Karl August Devrient (1797–1872), német színész; Philipp Eduard Devrient (1801–1877), színházigazgató Karlsruhéban, énekes és színész; Gustav Emil Devrient (1803–1878), színész

Friedrich Kaiser – (1814–1878), osztrák színész és drámaíró

Franz Wallner – (1810–1876), német író és színész, ld. Europa 1864/21. 8.

Karl Fichtner – (1805–1873), osztrák színész

Friedrich Beckmann – (1803–1866), német színész

Josef Wagner – (1818–1870), bécsi származású színész, főként Shakespeare-szerepei voltak emlékeztetések.

Carl Ritter von La Roche – (1794–1884), német színész, 1833-tól a bécsi Burgtheater tagja

Joseph Aloys Tichatschek – (1807–1886), cseh származású német tenorénekes

Alois Ander – (1821–1864), cseh tenorista Bécsben, ld. Europa 1864/4. 3.

Theodor Wachtel – (1823–1893), német tenorista, ld. Europa 1864/4. 3.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 312: *Franciaországban még nem volt eset, hogy valamely színész rendjelet kapott volna...* Tartalomismertető kommentárral. A magyar glossza a német szöveg első részének minden lényeges elemét átveszi, de szabad fogalmazásban. Arany elhagyja a Németországra vonatkozó részt a következő mondatról: „In Deutschland ist man...” A hiányzó szövegrész fordítása: „Németországban a szalag adományozásában még a színészek iránt is liberálisabbak. Úgy tűnik, még a »civilizáció középpontjában« is vannak furcsaságok. Nálunk egy vagy több kitüntetést kapott már Döring, Anschütz, Dawison, a három Devrient fivér, Kaiser, Wallner, Fichtner, Beckmann, J. Wagner, Laroche, Tichatschek, Ander, Wachtel stb.”

A Ko szövege:

„Franciaországban még nem volt eset, hogy valamely színész rendjelet kapott volna. Most az ősz *Samson*, Rachel tanítója, megnyerte a becsületrend szalagját, de csak »professeur« minőségében. Soká vitatkoztak e miatt is, azt hozván fel, hogy I. Napoleon *Talmát* sem érdemesíté ily kitüntetésre. Most hát nem hányják ugyan már ki a színész csontjait sírjából a Molière hazájában: de mégis nagy az előítélet e művészi osztály ellen, nagyobb, mint például, nálunk »barbaroknál« is.”

Magyarázat a Ko szövegéhez

Most hát nem hányják ugyan már ki a színész csontjait sírjából a Molière hazájában – 1786-tól kezdve a beomló sírok és járványok miatt hatmillió halott földi maradványait szállították át a párizsi Cimetière des Innocents temetőből a város alatt húzódó katakombákba, különös osszáriumot (csonttemetőt) hozva így létre. Közöttük voltak Molière földi maradványai is.

A szerzőség kérdése – A fordítás módja, a kommentárszerű zárómondat, az aktualizálás Arany szerzőségét igazolja.

1864/39. 3.

„Paul und Virginie” auf den Brettern – „Pál és Virginia” a színpadon, Europa, 1864/39, szept. 16. Chronik, Theater, 628–629. h.

A német cikk fordítása – Alig fejezte be Karl Kösting a *Shakespeare. Ein Winternachtstraum* [Shakespeare, Egy téleji álom] című fantáziadramáját, melyben Ahasvérus, az örök zsidó is megjelenik, máris egy új, több mint eredeti ötlete támadt: Bernardin de Saint-Pierre közismert érzelmes idilljét, a *Pál és Virginiát* dolgozta át színpadra. Hogyan sikerült neki, arra magunk is kíváncsiak vagyunk, mert ebben a maga nemében mindenképpen költői [630] alkotásban minden van, csak éppen drámai elem nincs. Egyébként az elgondolás vonzónak tűnik, és fiatal színésznőink minden bizonnyal vetekedni fognak a címszerepért. Azt feltételezzük, hogy Pál szerepét is hölgy fogja játszani, mert olyan gyengédséget, mint ami az eredetiben jellemzi őt, egyetlen férfiszínész sem tudna megjeleníteni.

Magyarázatok a német szöveghez

Karl Kösting – (1842–1907), német író, drámaíró, költő. Itt említett műve egy drámai költemény: *Shakespeare, ein Winternachtstraum*, Dramatisches Gedicht, Wiesbaden, Julius Niedner, 1864.

Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre – (1737–1814), francia író. A *Pál és Virginia (Paul et Virginie)* című regénye 1806-ban keletkezett, németre már a 19. század első felében lefordították, magyarul 1855-ben jelent meg Ács Zsigmond fordításában (Geibel).

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 311–312: *Pál és Virginiát, Pierrenak ez ismeretes idylli beszélyét...* Tartalomismertetés kihagyással, szabad átszerkesztéssel és a végén kommentárral.

A Ko szövege:

„Pál és Virginiát, Bernardin de St. Pierrenak ez ismeretes idylli beszélyét, valami Kösting nevű író drámává dolgozta fel, holott az egészben épen a drámaiság hiányzik. A német kritika kíváncsi rá, hogyan lehetett ebből színművet írni; s emlegeti ugyanazon Kösting urnak csudálatos drá[312]máját: »Shakespeare. Egy téleji álom«, melyben többi közt Asverus király s az örök zsidó is szerepel. Valami csudabogár lehet.”

Jegyzet a magyar szöveghez

Asverus király s az örök zsidó... – Arany – a német szövegtől eltérő módon különválasztja a két Ahasvérus nevű mitológiai/legendabeli szereplőt. A bibliai Ahasvérust („Asverust”) Xerxésszel szokták azonosítani, míg a „bolygó zsidó” alakjához a 16. században társul az „Ahasvérus” név. Ld. Hasan-Rokem, Galit and Alan Dundes *The Wandering Jew: Essays in the Interpretation of a Christian Legend*, Bloomington, Indiana University Press, 1986.

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 500. 158 kérdőjellel, fenntartásokkal veszi fel Arany glosszájaként. Az átvétel szabad módja, a célzás saját 1860-as versére, *Az örök zsidóra*, és ennek fényében a kommentár ironikus, illetve önironikus jellege Arany szerzőségét igazolja.

1864/39. 4.

Eine Metamorphose Alex. Dumas des Jüngeren – *Az ifjabb Alexandre Dumas átváltozása*, Europa, 1864/39, szept. 16. Chronik, Theater, 630. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Ifj. Alexandre Dumas – (1824–1895), francia író, drámaíró, id. Alexandre Dumas fia. A demimonde-ra („félvilágra”, félerkölcösű világra) való utalás egyben az 1855-ös vígjátékára való célzás is, melynek címe: *Le Demi-Monde* (magyarul *Divathölgyek* címmel játszotta a Nemzeti Színház 1855. október 3-án, Feleki Miklós fordításában). *A kaméliás hölgy* Dumas 1848-ban megjelent, s később drámának is átdolgozott regénye. Műveiről a Ko másutt is beszámolt, ld. Europa 1864/14. 4; 1864/17. 9.

lorette – kurtizán (fr.)

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 311: *Az ifjabb Dumas Sándor [...] békét akar hagyni a demimondenek...* Tartalomismertető.

A Ko szövege:

„Az ifjabb Dumas Sándor, ha a párisi lapok jól vannak értesülve, békét akar hagyni a demimondenak, s idylli költészetre adja magát. »Falusi boldogság« színművet ír, s egész váratlan ugrással a lorettes darabok szerzője, a »demimonde Byronja« az egyszerű mezei életben szedi föl magát. Vagy tán az egész csak álarcz és tréfa, s a kaméliás hölgyek most egyszer, változtatás kedvéért, paraszt köntösbe fognak bujni?”

A szerzőség kérdése – A mondatszerkezet és a stílus, valamint a tény alapján, hogy a lapszámból minden átvétel esetében igazolható Arany szerzősége, itt is az ő munkájára lehet gyanakodni.

1864/39. 5.

Eine Ertrückung auf der Bühne – *Vízbefúlás a színpadon*, Europa, 1864/39, szept. 16. Chronik, Theater, 630. h.

A német cikk fordítása – A francia regény- és drámairodalom híres gyárosa, Ponson du Terrail, akivel nemrég az Europa olvasóit is megismertettük, most többek között Anicet-Bourgeois és Ernest Blum közreműködésével csavargó- és

orgyilkoskomédiává dolgozta át a Patria című lap számára írott tárcaregényét, a Rocambole-t. A legtisztább – vagy sokkal inkább legtisztátalanabb – forrásvizű darabot az Ambigu-színház vitte színre – sajnos hatalmas sikerrel. Egy párizsi tudósító írja róla a következőket: „A függöny emelkedését jelző csengő sokkal inkább nevezhető lélekharangnak, a szín maga egy soha nem változó veszthelynek; a légkört műsárak helyett dohszag és vérgőz tölti meg.” Mi a magunk részéről egyetlen jelenetet írunk le: Rocambole-t és kedvesét, a Bacarat nevű kurtizánt az ellenségük, Andreas akarja eltenni láb alól. Ráveszi a lányt, hogy egy pincében beszéljenek meg találkát. Amikor belemennek a csapdába, rájuk zárja az ajtót. Élve el vannak temetve. Rocambole kétségbeesésében a falat próbálja kibontani, de amikor kimozdítja a követ a boltozatból, a folyó vize betódul a pincébe, és megtölti a helyiséget. A két fogoly iszonyatos átkok közt fullad meg. Ez a valóban „soha nem látott” jelenet zajos tetszést aratott, és biztosította a darab helyét a repertoárban.

Magyarázatok a német szöveghez

Pierre Alexis de Ponson du Terrail – (1829–1871), francia dráma- és regényíró. A gótikus regény hagyományait felújító kalandregényeket írt, melyeknek főhőse az általa teremtett kalandorfigura, Rocambole. 1859-től kezdve – Eugène Sue művének, a *Párizs rejtelseinek* a mintájára – „párizsi drámasorozattá” formálta e regényeket, melyek később ezen a közös címen jelentek meg: *Les Exploits de Rocambole ou les drames de Paris* [Rocambole hőstettei, avagy párizsi drámák].

Auguste Anicet-Bourgeois – (1806–1870), francia vígjátékíró. A német szövegben tévesen „Ancient”-nek írják.

Ernest Blum – (1836–1907), francia drámaíró és librettista

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/13, szept. 25. Vegyes, 312: *Páris egyik színházában most egy rémdarabot játszanak...* Tartalomismertető kihagyással és kommentárral. Elmaradnak a glosszából a nevek, címek, konkrétumok, ami arra utal, hogy Aranyt elsősorban a jelenség érdekelt, és a cikk átvétele pedagógiai céllal történt. A budai népszínház látványdarabjairól, Molnár György közönségsikerre törekvő vezetéséről a Ko is többször ír (ld. az Europa 1863/21. 1. tételét). A magyar szövegben utalás történik rá, hogy Molnár György 1864-ben megbukott, a Népszínház csődbe jutott.

A Ko szövege:

„Páris egyik színházában most egy rémdarabot játszanak iszonyú tetszés között, melynek egyik jelenete az által hajmeresztő, hogy az üldözött szerelmeseket bezárják egy mély pincébe, hol a férfiú, menekvési erőlködései közben, a boltozat egy követ kimozdítván, a résen a kívül zúgó folyam vize kezd beömleni, s a publicum halálos rettegésére, láthatóan növekszik a víz a pincében, míg lassanként egészen megtölti, s a szerelmes pár rémületes átkok közt odafül. – Mily kár, hogy a budai népszínház gazdátlanságra jutott: ez a víz megtöltené nem csak a színpadot, hanem a színház malmának csatornáját is.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel szabad módja, az aktualizálás, a szójáték az utolsó mondatban Arany szerzőségét igazolja.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/40.

1864/40. 1. <i>Neues von Lucian Herbert</i> , Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Literatur, 633–634. h.; a 8. sor mellett balról vízszintes vonalú jelölés grafittal.		
—	<p><i>Neues von Lucian Herbert.</i> Als der bekannte Verfasser der vielgelesenen Romane: „Louis Napoleon“ und „Napoleon III.“ im vorigen Frühjahr mit dem historischen Roman: „Carlo Alberto und Louis Napoleon“ hervortrat, wies es gleich darauf hin, daß dies Werk in einer zweiten Abtheilung: „<i>Victor Emanuel</i>“ seine Fortsetzung und Ergänzung finden würde. Ein Prospect der Verlagshandlung zeigt uns jetzt an, daß der betreffende Roman Ende September in einem Umfang von vier Bänden erscheinen soll. Nun, Leser wird er sicher in Menge finden, ebenso wie ein anderes von demselben Autor angekündigtes Buch: „<i>Neue Anekdoten aus dem Leben Napoleons III.</i>“ Letzteres schließt sich an den früher erschienenen Band: „Napoleon III. und sein Hof in Anekdoten und Charakterzügen“ an und enthält etwa 200 neue Anekdoten, die meist der jüngsten Zeit und der Kaiseraera angehören, doch greifen manche auch bis in die Jugend Napoleons zurück, während sich andere Abtheilungen auf die Kaiserin Eugenie, auf die Günstlinge und das Hofleben beziehen. – Erwähnt sei hier ferner noch, daß in derselben Verlagshandlung (Grunow in Leipzig) demnächst auch neue „<i>Novellen von Alfred Meißner</i>“ erschienen werden.</p> <p>[634]</p> <p>Der genannte Autor hat nämlich in zwei Bänden seine kleinen novellistischen Arbeiten, insoweit diese noch nicht in den Charaktermasken enthalten, gesammelt.</p>	
1864/40. 2. <i>Eine Wochenschrift</i> , Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Literatur, 634. h.; az 5. sor mellett jobbról halvány vízszintes vonalú jelölés kék ceruzával.		
	<p><i>Eine Wochenschrift.</i> Die Unternehmungen, welche bestimmt sind, der „Gartenlaube“ Concurrnz zu machen – obgleich sich das bisher noch stets als eigentlich unmöglich erwies – mehren sich noch immer. So soll demnächst in Berlin wieder ein neues wöchentlich erscheinendes Journal für Unterhaltung und Belehrung in populären Sinn ins Leben treten, mit dem Titel „<i>Willkommen.</i>“ Als Redacteur wird <i>Adolf Mützburg</i> genannt, von welchem man mehrere Romane in Styl und Manier des „Leihbibliothekenfutters“ kennt.</p>	—
1864/40. 3. <i>Ein neues Werk von Gräfin Dash</i> , Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Literatur, 634. h.; a 6. sor mellett jobbról vízszintes vonalú jelölés kék ceruzával.		
	<p><i>Ein neues Werk von Gräfin Dash.</i> Diese einst vielgelesene und beliebte Schriftstellerin hat ziemlich lange nichts mehr von sich hören lassen. So wird denn das Interesse ein völlig neues sein, mit welchem man einem in kurzem erscheinenden Werke aus ihrer Feder: „<i>La chambre [!] bleue</i>“ entgegen geht. Beachtung</p>	

	dürfte auch eine Novellensammlung: „L’obole [!] des conteurs” finden, zu der vierundzwanzig der hervorragendsten Roman-schreiber des heutigen Paris beige-steuert haben.	—
1864/40. 4. <i>Vom großen Kurfürsten</i> , Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Literatur, 634–635. h.; a 635. oszlopban a 6. sor mellett balról vízszintes vonalú kijelölés kék ceruzával.		
—	<p><i>Vom großen Kurfürsten</i>. Nachdem in den letzten Jahren, zumal aus Anlaß der hundertjährigen Jubelfeier des sieben-jährigen Kriegs, der Alte Fritz in einer Unzahl von Monographien von den verschiedensten Standpunkten und in den mannigfaltig- [635]</p> <p>sten Einzelheiten seines thatenreichen Lebens verarbeitet worden, tritt jetzt, um solcher Einseitigkeit zu steuern der Major und Bataillons Commandeur A. Riese mit einer Schrift hervor, welche „<i>Friedrich Wilhelms des Großen Kurfürsten Winterfeldzug in Preußen und Samogitien gegen die Schweden im J. 1678–1679</i>” behandelt (Berlin, R. v. Decker). Diese Schrift beleuchtet nur eine kurze Episode aus dem beweg-ten Leben des Brandenburgers, aber auch hier bethätigt sich der hohe, energische, thatkräftige Geist des Kurfürsten in glänzend-ster Weise, wie er inmitten der Schrecken eines wahrhaft furcht-baren Winters, an der Spitze seiner braven Reiter mit Sturmes-schnelle heranbrausend, die Schaaren seiner Feinde vor sich hin-trieb und seinem lange und schwer heimgesuchten Lande dadurch endlich Ruhe vor seinen bisher gefährlichsten Feinden, den Schweden, verschaffte. Der Kriegszug ist sehr angenehm beschrie-ben, und es sind der Schilderung desselben zahlreiche interessante Angaben über die Militärverfassung Preußens aus jener Zeit eingewebt.</p>	
1864/40. 5. <i>Les Inventeurs et leurs Inventions</i> , Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Literatur, 639. h.; a 6. sor mellett balról vízszintes vonalú kijelölés grafittal.		
—	<p><i>Les Inventeurs et leurs Inventions</i> par Emile With (Leipzig, Brockhaus). Es ist das eine Sammlung von Biographien der hervorragendsten Erfinder auf allen Gebieten der Wissen-schaft und des praktischen Lebens, nebst eingehender Erläuterung des Wesens und der Bedeutung ihrer Erfindungen, wie sie, unseres Wissens, in gleicher Ausführlichkeit und Vollständigkeit anderwärts noch nicht vorhanden ist. Auf 261 Seiten werden 148 Erfinder abgehandelt, viele, namentlich ältere, so kurz wie möglich, die wichtigeren aber mit der ihnen gebührenden Aus-führlichkeit, und so stellt sich das Werk als ein sehr brauchbares Hand- und Nachschlagebuch heraus.</p>	

1864/40. 6. <i>La France sous le Régime Bonapartiste</i> , Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Literatur, 639–640. h.; a 7–8. sor mellett balról enyhén rézsútos vonalú kijelölés grafittal.		
/	<p><i>La France sous le Régime Bonapartiste</i>, par le Prince P. Dolgoroukow (Leipzig, Brockhaus). Von diesem Werke, das allerdings nicht den Zweck verfolgt, dem jetzigen Machthaber Frankreichs zu schmeicheln, liegt gegenwärtig die zweite Lieferung vor, welche die Zeit vom April 1851 bis zum großen Staatsstreich umfaßt, namentlich dem letztern eine bis in die kleinsten Einzelheiten gehende Schilderung widmet (bei welcher natürlich der Mann des 2. December nicht eben gut wegkommt) und endlich noch einen kurzen Ueberblick der Ereignisse bis zur Octroyirung der Verfassung im Jahre 1852 oder, wie der Verfasser sagt, bis zum établissement du despotisme en France giebt. Die in dem Buche enthaltenen Schilderungen sind Denen, welche jene Zeit mit aufmerksamen Verständniß und lebhaftem Interesse durchlebt haben, nicht ganz neu; wer sich mit den Einzelheiten des Staatsstreichs noch nicht näher bekannt gemacht haben sollte, wird hier eine spannende Lecture finden.</p>	
1864/40. 7. <i>Ein Marmorrelief von Greinwald</i> , Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Bildende Kunst, 640. h.; az első sor mellett jobbról vízszintes vonalú kijelölés kék ceruzával.		
	<p><i>Ein Marmorrelief von Greinwald</i>. In der Wiener Hofburg ist gegenwärtig ein großes Marmorrelief aufgestellt, „der Abschied des Landgrafen Ludwig v. Thüringen von seiner Gemahlin Elisabeth (der Heiligen) bei Antritt des Kreuzzugs im Jahre 1227.“ Ein Berichterstatter der „Wiener Zeitung“ rühmt an dem Kunstwerke die würdige, einfache, ruhige Haltung, sowie den edlen Ausdruck der Figuren in Gesicht, Stellung und Gewandung. Auch spreche sich die Bedeutung der Scene klar und rührend aus. Der Schöpfer des ausgezeichneten Werkes ist <i>Thomas Greinwald</i>. Früher Handwerker und Soldat, hat er erst spät die eigentlich künst[li]chen Studien beginnen können. Vor dem Beschauer steht eine Kunstschöpfung ersten Ranges. Die Ausführung in Marmor ist durch Bestellung des Kaisers hervorgerufen worden und soll für das Belvedere bestimmt sein.</p>	—
1864/40. 8. <i>Zwei Instrumente für Architekturzeichner</i> , Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Bildende Kunst, 641. h.; a 6. sor mellett balról vízszintes vonalú kijelölés kék ceruzával.		
—	<p><i>Zwei Instrumente für Architekturzeichner</i>. Der Architekt Professor L. Bohnstedt in Gotha hat zwei Instrumente erfunden, welche für Architekturzeichner von großer Wichtigkeit sind. Er nennt sie <i>Radial</i> und <i>Radiarc</i>. Ersteres bezweckt, das Zeichnen von geraden Linien, welche nach einem gemeinschaftlichen Centrum gerichtet sind, auch in dem Fall zu ermöglichen, wenn dies Centrum außerhalb des Reißbretters liegt, ein Fall, der namentlich beim Ausführen von perspectivischen Dar-</p>	

	<p>stellungen mit fern liegenden Verschwindungspunkten nur zu oft vorkommt. Das Instrument „Radial“ soll nun bei dergleichen Arbeiten das mühsame und zeitraubende Ausmessen mit dem Proportionalcirkel und das Streckfuß'sche Verfahren mit dem bogenförmigen Pappausschnitt, der für jeden neuen Verschwindungspunkt immer neu herzustellen ist, ersparen und namentlich für jeden beliebigen Verschwindungspunkt (selbstverständlich innerhalb gewisser Grenzen) verwendbar sein. – Der „Radiarc“ dient dazu, beim Zeichnen und Darstellen solcher Kreisbogen-theile und dazu gehöriger Radien verwandt zu werden, deren Centrum außerhalb des Zeichenbretters befindet.</p>	
<p>1864/40. 9. Die Fürstenberg'sche Gemäldesammlung in Donaueschingen, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Bildende Kunst, 641–642. h.; a 9. sor mellett balról vizszintes vonalú jelölés kék ceruzával.</p>		
—	<p><i>Die Fürstenberg'sche Gemäldesammlung in Donaueschingen.</i> Von der in der Kunstwelt so gut wie unbekannten, aber demungeachtet für die Kunstgeschichte zum Theil sehr wertvollen Gemäldesammlung im Schlosse zu Donaueschingen, der Residenz des Fürsten von Fürstenberg, erzählt in den „Recensionen“ A. W-n (Alfred von Wolzogen?), daß man durch sie besonders <i>einen</i> Meister so gut und vollständig wie an keinem Orte kennen lernen kann, <i>Hans Scheuffelein</i>, dessen dort aufbewahrte Schöpfungen beweisen, daß er der größte Maler unter den Schülern Dürers gewesen ist. Was man in öffentlichen Galerien von ihm sieht, sind gewöhnlich flüchtig und handwerksmäßig behandelte Kleinigkeiten, die nur den Stempel seines Ateliers, kaum aber seiner Hand an sich tragen, und nicht fähig sind, eine Vorstellung von seinem Können zu erwecken. Einen ungleich höheren Begriff erhält man, jenem Gewährsmann zufolge, vor den Bildern in Donaueschingen. Drei große Tafeln in einem Rahmen, ein ehemaliges Altarblatt, enthalten links den heiligen Martin und zu seinen Füßen die kleinere Figur eines [642] Bettlers, welcher nach dem Mantel desselben greift; in der Mitte desselben die heilige Magdalena, eine stattliche, edle Figur, wohl die großartigste des Gemäldes; rechts Johannes der Täufer. Unter dem heiligen Martin kniet der Stifter „Gottfried wernherr [!] Grave und Herre zu willdenstein [!] und Mößkirch“, in ritterlicher Tracht; gegenüber, zu den Füßen des Johannes, die Stifterin, Jenes Gemahlin, „Apolonia von Gottes gnaden Gravin und Fraw zu Henneberg.“ Beide waren Vorfahren des jetzigen Besitzers und ihr Schloß Wildenstein im oberen Donauthaal war mit diesen und den folgenden Gemälden ausgestattet, die zwar durch keine Inschrift als Werke Scheuffeleins bezeichnet sind, aber unzweifelhaft seiner Charakter tragen. In den Köpfen lebt ächt Dürer'scher Geist; sie sind rundlich in der Form un voll ernster Tiefe und Gediegenheit im Ausdruck. Besonders trefflich ist das Colorit, welches freilich durchaus nichts Bestechendes hat und haben will, aber gerade durch seine Einfachheit wirkt. Der Vortrag ist flüchtig</p>	

	<p>und durchsichtig, der Ton ungemein licht, die Färbung gesättigt und von einer Harmonie, wie sie Dürer wohl nie erreicht hat. Noch feiner und lieblicher ist ein zweiter, ganz kleiner Altar: in der Mitte die heilige Jungfrau mit dem Kinde, über dem Haupte zwei Engel, eine Krone haltend, ringsum ein Kranz von dreizehn Heiligen. Auf den Flügeln kniet derselbe Graf von Wildenstein mit seiner Gemahlin; im Hintergrunde eine reiche Renaissance-Architektur, auf einem Balcon viele Leute, worunter auch Musikanten. Die Rückseiten der Flügel enthalten Christus am Oelberg. Seine Figur ist hochpathetisch, die Landschaft sehr schön. Die Jahreszahl 1536, mit welcher dies Gemälde bezeichnet ist, versetzt es in die späteste Zeit des Künstlers, der 1540 starb. Das Colorit ist zart und duftig. Was sich sonst noch von Scheuffelein in Donaueschingen befindet, steht freilich nicht ganz auf solcher Höhe, gehört aber noch immer zu den besten Leistungen des Meisters. So besonders die vor einer Nische im Renaissancegeschmack thronende heilige Anna, welche das Kind auf dem Schooße hält und die neben ihr knieende Maria mit der Linken umschlingt, an den Seiten die heilige Ottilie, Barbara, Katharina und Ursula, sowie zwei Engel, welche einen Vorhang zurückschlagen. Außerdem sind noch ein Abschied Christi von Maria, mit schöner Perspective der Renaissancegebäude, vier kleinere Tafeln mit dem heiligen Erasmus, Andreas, Sebastian, Rochus und Christophorus, endlich Christus am Kreuz zwischen Maria, Johannes und Magdalena zu nennen. – Unter einer großen Anzahl von Gemälden der Fürstenberg'schen Sammlung, welche den Charakter der früheren schwäbischen Schule zeigen und, wäre über ihre Herkunft Einiges zu erfahren, manch werthvollen Beitrag zur älteren deutschen Kunstgeschichte geben könnten, ist besonders noch ein mit der frühen Jahrzahl 1445 bezeichnetes merkwürdig, die Heiligen Paulus und Antonius in der Wüste, auf Goldgrund, aber mit höchst ausgebildeter Landschaft. Von den übrigen Werken deutscher Malerei sind einzelne Paare von Heiligen, welche die Hand des Barthel Beham verrathen, und ein sehr schönes weibliches Bildniß von Hans Holbein dem Jüngeren zu erwähnen, eine junge Frau mit blondem Haar und würdig ausdrucksvollen Zügen, in prächtiger Tracht und mit rothem Hut; das Ganze trefflich bis in alle Einzelheiten behandelt, warm im Ton und bräunlich in den Schatten.</p>	
<p>1864/40. 10. <i>Das Rossinifest in Pesaro</i>, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Musik, 644. h.; az első sor mellett jobbról kettős vonalú kijelölés két ceruzával.</p>		
	<p><i>Das Rossinifest in Pesaro.</i> Die Einweihung der Statue Rossini's in Pesaro, seiner Vaterstadt, hat bekanntlich zu einem glänzenden Feste Anlaß gegeben. Die Minister Peruzzi und Manna waren selbst zugegen und in ihrer Anwesenheit wurde vor einer ausgewählten Versammlung die von der Stadt Florenz zu Ehren Rossini's geprägte Medaille überreicht. Die Statue selbst, ein Werk Marochetti's, ist ganz nahe am Bahnhof aufgestellt und zur Enthüllungsfeier waren großartige Anstalten getroffen.</p>	==

	<p>Eine große Bühne für ein zahlreiches Orchester und 250 Chorsänger war errichtet und an der Spitze dieser auserwählten Künstlerschaar stand Mariani, der in Italien den Ruf eines der besten Dirigenten genießt. Die musikalische Feier wurde mit der Ouvertüre zu „La gazza ladra“ eröffnet, worauf die von Mercantini gedichtete und von Mercadante nach Rossini’schen Motiven componirte Festhymne gesungen ward. Hierauf folgte die Ouvertüre zu „Semiramis“ in trefflicher Ausführung. Sodann hielt der Deputirte Briganti Bellini die Inaugurationsrede. Abends waren alle Straßen Pesaro’s illuminirt. Auf dem Hauptplatz spielte die Musik der Nationalgarde auserlesene Stücke und in den Straßen, wie in den Kaffeehäusern war ein äußerst reges Leben. Im Rossini-Theater, welches die herandrängende Menge nicht zu fassen vermochte, wurde eine Cantate von Pacini, deren Text ebenfalls von Mercantini verfaßt ist, aufgeführt, woran sich noch Rossini’s „Stabat mater“ schloß. Die Darstellung des „Tell“ sollte der ganzen Feier als glänzendes Ende dienen, allein eine plötzlich eingetretene Heiserkeit Stigelli’s versetzte die Direction in die unangenehme Nothwendigkeit, den „Tell“ <i>ohne Tenor</i> aufzuführen, was freilich den Gesamteindruck bedeutend störte. – Außer Pesaro hat Bologna den Meister durch Einweihung eines am Hauptthore des Lyceums angebrachten Gedenksteines und durch Umtaufe des Lyceum-Platzes in „Rossini-Platz“ geehrt. Auch in Paris, im Hause Rossini’s selbst, wurde der Tag von seinen Freunden und Verehrern in ebenso sinniger als glänzender Weise gefeiert, während Kaiser Napoleon ihm das Commandeurkreuz der Ehrenlegion verlieh.</p>	
<p>1864/40. 11. <i>Ein Schauspieler-Geheimbund</i>, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Theater, 645–647. h.; a 645. hasáb 25–26. sora mellett balról rézsútos vonalú kijelölés kék ceruzával; a 43. sorban aláhúzás kék ceruzával; a 646. hasáb 14. sora mellett jobbról vízszintes vonalú kijelölés kék ceruzával; a 29. sor mellett jobbról vízszintes vonalú kijelölés kék ceruzával.</p>		
	<p><i>Ein Schauspieler-Geheimbund.</i> Die der deutschen Bühnenwelt nahestehenden Kreise waren nicht wenig überrascht, als im Jahre 1820 von Stuttgart aus die Mittheilung gemacht wurde, der Schauspieler Blumauer habe dem König die Existenz eines Geheimbundes denunciirt, welcher bereits über das ganze deutsche Theater verbreitet sei, von Stuttgart selbst aus aber dirigirt werde, wo sich der Hauptconvent aus den bedeutendsten Mitgliedern der dortigen Hofbühne gebildet habe. Blumauer war auch ein Angehöriger dieses Hauptconvents. Was dann weiter bekannt wurde, klang zum Theil so übertrieben, daß man damals Erzähltes und Niedergeschriebenes nur mit Vorsicht aufnehmen darf. Alles was sich sowohl von ehemaligen Mitgliedern des Bundes – von denen sich übrigens keines gern daran erinnert sah – und von solchen erfahren ließ, welche durch das geheime Wirken desselben gelitten, läßt sich ungefähr, nach Hofrath Louis Schneider’s Darstellung in einer vor kurzem in Berlin erschienenen Broschüre: „Actenmäßige Mittheilungen über die Perseverantia“, in dem Folgenden zusammenfassen. Die erste Idee</p>	

/	<p>zur Stiftung eines Schauspielergeheimbundes scheint in der Zeit des erwachenden deutschen Gemeingeistes gegen die Gewaltherrschaft Napoleons entstanden zu sein. Von den Meisten wird der Schauspieler Hunnius als derjenige bezeichnet, welcher den bedeutendsten Schauspielern der Hofbühne in Stuttgart den Vorschlag machte, sich zu einem Vereine zu constituiren, der zunächst dahin streben sollte, eine Pensionscasse für Schauspieler zu bilden, dann aber die Wohlfahrt des Standes im Allgemeinen und die der Mitglieder des Bundes insbesondere zu befördern. Einige meinen indessen auch, Hunnius habe nur als Legat eines in Wien schon länger existirenden Bundes gedient und die Sache auch außerhalb Oesterreichs anbahnen wollen. Er galt allgemein als Mitglied des Tugendbundes und war zugleich Freimaurer. Wahrscheinlich sollte seine Stiftung nur eine Belebung älterer Ekhof'scher Pläne sein, gewiß in wenigstens, daß Anfangs von der späteren abweichenden Richtung des Vereins nicht die Rede war, obgleich geheime Versammlungen und eine hierarchische Gliederung des Bundes sofort eintraten. Grundsätzlich scheinen sich die Stifter und ersten Verbreiter der Gesellschaft nur an die einflußreichsten, namhaftesten und bedeutendsten Mitglieder der Stuttgarter Bühne und diese dann an gleichstehende und befreundete Schauspieler anderer Bühnen gewandt zu haben. Die Bildung eines Fonds zu einer Pensionscasse und die dabei ausgesprochene Bestimmung zur Unterstützung der Mitglieder des <u>blauen Steines</u> – denn so nannte sich der Bund – während etwa eintretender Engagementslosigkeit, war überall der nächste ostensible Zweck, auf welchen hingearbeitet wurde. Leider sind bei der Auflösung die sämtlichen Papiere des Bundes bei Seite gebracht und wahrscheinlich vernichtet worden, so daß sich kein genaues Bild von dem Plane zu dieser Pensionscasse gewinnen läßt. Nach den Äußerungen früherer Mitglieder beruhte er auf Idee einer möglichst bedeutenden Capitalsammlung aus haaren Beiträgen, dann sollte aus Zinsen derselben die Auszahlung von Pensionen erfolgen. Da man in der Aufnahme der Mitglieder sehr vorsichtig war und Niemand von der Existenz des Bundes Kunde erhielt, als wer diese Kunde erhalten sollte, so hatten die Leiter des Ganzen sehr begreiflich in den ersten Jahren keine Zahlung zu leisten, und die Höhe der Summe, welche 1820 sich in der Bundescasse befunden haben soll, wird auf 30000 Gulden angegeben. Neben der Beiträgen zur Pensionscasse war den Mitgliedern überall zur Pflicht gemacht, monatlich einmal einen Bericht über alle Vorgänge bei ihren Bühnen an den Hauptconvent in Stuttgart einzusenden, und wenn mehrere Mitglieder des blauen Steines bei einer Bühne waren, so mußten diese Berichte in dort gehaltenen Conventen [646] besprochen und festgestellt werden. Sehr natürlich stellten sich sehr bald bei den Gastspielreisen der Mitglieder Empfehlungen, Erkennungszeichen und ebenso folgerichtig besondere Vergünstigungen derselben von Seiten der Eingeweihten ein, weil von vornherein Gegenseitigkeit zugesichert war und die gesellschaft-</p>
---	--

	<p>lichen und geschäftlichen Vortheile, zu einer solchen Verbindung zu gehören, sich sehr bald herausstellten. Weder die Directoren noch die Schauspieler zweiten und dritten Ranges ahnten etwas von dieser geheimen Wirkung, obgleich sie namentlich in der letzten Zeit vor der Sprengung des Bundes außerordentlich fühlbar gewesen sei soll. Nach und nach traten die tiefer liegenden Zwecke des blauen Steins aber deutlicher hervor. Ob sie schon im Plane des Stifters gelegen, oder ob sie erst entstanden, als die Sache anfang Haltung und innere Kraft zu gewinnen, hat man später nicht mehr zu beurtheilen vermocht. Es handelte sich nämlich darum, das deutsche Theater zu einem selbständigen Inningsganzen, zu einer Corporation zu machen und zwar nach dem Muster des Théâtre français [!] in Paris, dessen Societätsverhältnisse, erst 1812 von Napoleon aufs neue geordnet, als die einzig richtigen und zweckmäßigen anerkannt wurden. Um dies zu erreichen, sollte dahin gewirkt werden, jede andere Direction als eine von Schauspielern in Gemeinschaft geführte unmöglich zu machen, und da hierzu keine Aussicht war, so lange Hofbeamte bei den größeren Bühnen der Leitung vorstanden, so sollten alle Anstrengungen dahin gerichtet sein, diese zu stürzen und die Directionsführung bei sämtlichen Theatern in die Hände von Bundesgliedern zu bringen. Es waren dies gewissermaßen die drei Grade der Erkenntniß, zu welchen die Bundesglieder je nach ihrer Fähigkeit aufstiegen. Anfangs erfuhr jedes neue Mitglied nur von der Pensionscasse. Hatte er indessen irgendwo bereits durch den geheimen Einfluß des Bundes Vortheile genossen und die Macht desselben kennen gelernt, so wurde ihm mehr gesagt und man prüfte ihn gesprächsweise oder brieflich, ob er im Stande sei, auf die entfernten Zwecke des Bundes einzugehen. Zeigte er sich entweder nicht intelligent oder nicht gefügig genug, so blieb er in dem untersten Grade und lernte von der Sache nichts als die Absicht, eine Pensionirung der Schauspieler im Alter zu ermöglichen. Außer Stuttgart waren Breslau, Prag, Frankfurt, sämtliche Theater am Rhein, aber nur wenige im Norden mit Zweigconventen des blauen Steins besetzt. Brachte nun die Verbindung ihren Mitgliedern große Vortheile, bei Gastrollen, Engagements, Gehaltsbestimmungen etc., so sahen sich die Nichtmitglieder dagegen geradezu wie verfehmt. Sie kamen weder zu Gastrollen, noch zu günstigen Engagements; überall stießen sie auf Hindernisse und Widerstand. Spielte Jemand das Fach eines Conventsmitgliedes, so hatte er sofort den ganzen Convent gegen sich. Wo er hinkam, fand er ein ungünstiges Urtheil gegen sich schon festgewurzelt und es war dies eine Folge jener monatlich nach Stuttgart gesandten Berichte, welche von dort aus durch allgemeine Berichte über alle Theater erwiedert wurden, mit denen der Hauptconvent in Verbindung stand, eine Correspondenz, die zu einer Zeit, wo es keine Theaterzeitungen gab, nothwendig von großer Wirkung sein mußte. Die Feindlichkeit gegen Nichtmitglieder lag zwar nicht in den Vorschriften des Bundes, die Förderung der Mitglieder unter sich war aber desto deutlicher ausgesprochen und so wurde dann das Eine die</p>	<p>—</p> <p>—</p>
--	---	-------------------

	<p>nothwendige Folge des Andern. Lange wußten die Directionen nicht woran sie waren. Sie mußten glauben, daß nur zufällige Umstände ihr Wirken lähmten, und hatten keine Ahnung, von woher die Schläge gegen sie fielen. Je mehr das Unwesen überhand nahm, je größer das Feld wurde, auf dem das Interesse, die Leidenschaften und die Intriguen der Mitglieder sich tummeln durften, desto vorsichtiger wurden die eigentlicher Leiter, welche [647]</p> <p>wohl fühlen mochten, daß sie einen Geist heraufbeschworen, der nothwendig den Umsturz aller bestehenden Verhältnisse des deutschen Theaters nach sich ziehen müsse, und die Einweihung in die höheren Grade erfolgte nur selten. Viele Redliche und Gutdenkende zogen sich zurück. In Berlin scheiterten die Werbungen, welche Eßlair, der im höchsten Grade war, bei einem Gastspiele zu machen versuchte, d. h. für die tiefer liegenden Zwecke des Bundes, denn Mitglieder für die unteren Grade sollen sich da zwei befunden haben. In Süddeutschland mischte sich das in jener Zeit überall umherspukende Gespenst demagogischer Umtriebe in die Convente. In Stuttgart selbst wurde der erste Versuch gemacht, den dortigen allgemein geachteten Intendanten, Baron von Wächter, zu stürzen, und er gelang; sofort Mitglieder des blauen Steines an seine Stelle zu bringen, gelang aber nicht. Auch an anderen Orten sollen gleichzeitig Machinationen ähnlicher Art im Gange gewesen sein. Erweislich war die Verbindung zum blauen Stein schon zu einer bedeutenden Macht gelangt, als ihre Denunciation durch Blumauer erfolgte. Die Entdeckung machte Aufsehen und, wie gewöhnlich, wollte man aus dem Entdeckten noch viel mehr heraus untersuchen, als schon darin lag. Der König von Württemberg befahl sofort, bei Festungsstrafe auf dem Hohenasperg, allen Schauspielern seines Hoftheaters, welche Mitglieder des Bundes waren, aus demselben auszuschneiden, und es erging eine Mittheilung über das Ergebniß der Verhöre an sämtliche deutsche Hofbühnen. So war die Verbindung mit einem Schläge vernichtet. Die Casse soll nach Darmstadt gebracht worden sein, man hat aber nie wieder etwas von ihr gehört. Reclamationen der eingezahlten Beiträge fanden nicht statt, weil jeder Betheiligte sich scheute, zu erklären, daß auch er dem Geheimbunde angehört habe, und so wurde die ganze Angelegenheit bald vergessen. Von den Berliner Hofschauspielern wußte Lemm Einiges, Hartmann aber das Meiste davon, und Letzterer gestand Schneider ein, um die höchsten Grade gewußt zu haben, wenn er auch noch nicht in diese aufgenommen gewesen sein wollte.</p>	
<p>1864/40. 12. <i>Drei Neuigkeiten der französischen Bühne</i>, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Theater, 647. h.; a 3., 6., 9. sor mellett balról vízszintes vonalú kijelölések két ceruzával.</p>		
	<p><i>Drei Neuigkeiten der französischen Bühne.</i> Charles Gounod, der Componist des „Faust“, gedenkt zunächst einen Operntext zu componiren, der nach Ponsard's Drama: „Agnes</p>	

<p>—</p> <p>—</p>	<p>de Meranie” bearbeitet ist. – „<i>Der Drache</i>” betitelt sich das neueste theatralische Werk von <i>Georges Sand</i> und ihrem Mitarbeiter <i>Meurice</i>. Es ist eine phantastische Komödie in drei Acten und wird im Vaudevilletheater zu Paris einstudirt. – Dieselbe Bühne bereitet ein Schauspiel: „<i>Supplice d’une femme</i>” aus der Feder des unermüdlichen, in alle Sättel gerechten <i>Emile de Girardin</i> vor.</p>	
<p>1864/40. 13. <i>Eine Person der jüngsten Vergangenheit als Held eines Drama’s</i>, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Theater, 647–648. h.; a 16. sor mellett balról vízszintes vonalú halvány jelölés kék ceruzával.</p>		
<p>—</p>	<p><i>Eine Person der jüngsten Vergangenheit als Held eines Drama’s.</i> Es dürfte nicht oft vorkommen, daß bereits Menschen, mit denen wir noch selbst gelebt haben, auf die Bretter gebracht werden. In dem jetzt allabendlich in der Porte St. Martin zu Paris gegebenen Spectakelstück: „<i>Les Flibustiers de la Sonore</i>” ist dies indessen der Fall, da es die Abenteuer des Grafen Gaston Raoul de Raousset-Boulbon schildert, der unter Louis Philipp, der Republik und zu Anfang des Kaiserreichs lebte und dessen Leben und Thaten Henry de la Madeleine beschrieben hat, aus welchem Buche wieder die Herren <i>Rolland</i> und <i>Aimard</i> ihren Stoff für obiges Stück schöpften. Gaston war eine der heftigsten, aufbrausendsten, dabei aber thatenlustigsten Naturen, die je in der Geschichte eine Rolle spielten. Unter dem Bürgerkönigthume bot Frankreich selbst diesem Thatendurst kein zusagendes Feld. Er machte all seinen Besitz zu Geld, zog nach Algier und begann dort in großartigem Maßstabe zu colonisiren. Gefördert durch die Freundschaft des Herzogs von Aumale, nahmen seine Arbeiten einen guten Fortgang, als unerwartet die Republik proclamirt wurde. Der Umschwung zog ihn zurück nach Frankreich, nach Paris und stürzte ihn in den Strudel des [648] politischen Lebens. Er redigirte Zeitungen, betheiligte sich an den Wahlkämpfen, erzielte aber keine bedeutenden Erfolge. Getäuscht in seinen Erwartungen und aufgeregt durch die verlockenden Berichte, die aus Californien kamen, beschloß er, ein zweites Mal auszuwandern, hoffend, daß er in jenem phantastischen Lande sein versplittertes Vermögen wiedergewinnen werde. Von da an war sein Leben eine Kette von Abenteuern und kühnen, verwegenen Thaten, die ihn aus Californien nach Mexico und Sonora führten. Sie sind es hauptsächlich, welche jenes Stück schildert. Durch eine abwechslungsreiche Scenerie entfaltet dasselbe eine Fülle äußerlicher Reizmittel. Von überraschendem Effect ist das mexicanische Sonnenfest, ein Balletdivertissement mit prächtigster Ausstattung.</p>	

	getrieben, Abends ganz Paris zu toller Lustigkeit hinreißen, ohne daß weder Direction noch Publicum an den Nebengeschäften der „Artistes“ Anstoß nimmt.	
--	---	--

Függelék

1864/40. 16. *Kleopatra* [I], Europa, 1864/40, szept. 23. 1265–1274. h.

1864/41. 1. *Kleopatra* [II], Europa, 1864/41, szept. 30. 1307–1316. h.

Kleopatra

Erster Artikel

[Europa, 1864/40, szept. 23. 1265–1274. h.; Ko II/II. 1864/17, okt. 23. 385–388. és II/II. 1864/18, okt. 30. 409–412.]

Die politische Bewegung der Zeit hat in die Wissenschaft einen neuen Geist gebracht. Sogar die Alterthumskunde wird von den modernen Strebungen befruchtet. So lange wir nicht selbst Parteien hatten, mußten wir die Parteikämpfe der alten Welt schief auffassen. So lange hielten wir uns ängstlich an die Angaben und Urtheile, die wir in den Alten lasen, obgleich wir uns darüber nicht täuschten, daß diese Alten Parteimänner waren und darum gewiß häufig ungerecht lobten oder tadelten. Unser jetziges öffentliches Leben hat uns gelehrt selbständig zu urtheilen. Seit wir selbst wieder ein Volk und eine Geschichte bekommen haben, verstehen wir Geschichte. Daß dabei die Gefahr für uns entsteht, unsern Parteianschauungen einen Einfluß zu gestatten, der bei der Geschichtschreibung niemals aufkommen dürfte, brauchen wir angesichts der neuen historischen Schulen nicht besonders hervorzuheben. Indessen bleibt dieser Einfluß doch in seinen Schranken, und im Ganzen gewinnen wir durch unser öffentliches Leben bedeutend an Urteilsfähigkeit.

Adolf Stahr ist mit zuerst zu nennen, wenn von einer Auffassung der alten Geschichte geredet wird, die von der hergebrachten abweicht. Der kleine tapfere Mann hat sich sogar an den Riesen Tacitus gewagt, und ist sein Zweikampf mit dem alten Römer auch nicht so entschieden glücklich ausgefallen, wie jener Davids mit Goliath, so ist doch das Resultat für den modernen Deutschen ein günstiges gewesen. Stahr hat den finstern Tiberius wirklich von vielen der Schmutzflecken gereinigt, die Tacitus als grollender Aristokrat auf ihn gebracht hat. In einem neuen Werke: *Kleopatra* (Berlin, Guttentag) hat Stahr einen minder gewaltigen Gegner zu bekämpfen. Es ist der kritiklose und flüchtige Compiler Florus, durch den die wegwerfenden Urtheile über die geniale Aegypterin entstanden sind. In diesem Buche ist es Stahr nicht blos, wie bei Tiberius, halb, sondern ganz gelungen, „einen historischen Charakter von gewissen Flecken zu reinigen, mit welchen Partei[1266]interessen und Gedankenlosigkeit alter und neuerer Schriftsteller ihn entstellt haben.“ Das ist seine Tendenz, wie er sagt.

Das Reich der Lagiden hat sich von allen den Reichen, welche die Nachfolger Alexanders gegründet haben, am längsten erhalten. Durch seine geographische Lage und die Beschaffenheit seiner Küsten gegen außen ziemlich geschützt, konnte es sich durch den Besitz des Welthandels, der Europa mit Indien verband, zum ersten Handelsstaate der damaligen Welt erheben. Die Römer hielten ihre Augen immer auf dieses Land gerichtet, denn sie fürchteten, daß aus Aegypten ein zweites Karthago werden könne. In der That vereinigte sich am Nil Vieles, was Aegypten gestattete, mit Rom einen Kampf um die Weltherrschaft zu führen, aber Eines fehlte – ein Hannibal auf dem Throne der Lagiden. Nach den drei ersten Herrschern waren die Ptolemäer zu einem verkommenen Geschlecht geworden. Sie hatten sich in ein Clientelverhältniß zu Rom bringen lassen, und nur ein Mitglied der Familie, das letzte von allen und noch dazu eine Frau, suchte sich der

Abhängigkeit zu entziehen und das Verhältniß so umzukehren daß der Orient den Occident sich dienstbar mache, statt Roms Alexandrien die Hauptstadt der Welt werde.

Diese Frau, Kleopatra, war eine Tochter des jämmerlichen Ptolemäus, der den Beinamen des Flötenbläfers (Auletes) führt. Wie sie gelebt hat, bis sie nach dem Tode des Vaters als Gemahlin ihres ältesten Bruders Ptolemäus auf den Thron gestiegen ist, davon sagen die Quellen so gut wie nichts. Sie erzählen blos, daß der spätere Triumvir Antonius, als er die vierzehnjährige Kleopatra in Alexandrien gesehen habe, von ihrer Schönheit und frühreifen Geistesentwicklung überrascht worden sei. Diese körperliche und geistige Frühreife war natürlich bei einem Wesen, in dem hellenisches Blut mit orientalischer Natur und Erziehung in einer Weltstadt wie Alexandrien sich vereinigte, Sie zählte siebzehn, ihr Bruder und Gemahl [1267] neun Jahre, als beide den Thron erhielten. Der unreife Knabe war dem Hof genehmer als die energische und selbständige Königin. Sie wurde aus Alexandrien vertrieben und Ptolemäus als Alleinherrscher ausgerufen. Sie gab ihre Sache darum nicht verloren und sammelte ein Heer, mit dem sie gegen Alexandrien vorgehen wollte, als ein tragisches Ereigniß den ägyptischen Angelegenheiten eine unerwartete Wendung gab.

Die Schlacht von Pharsalus war geschlagen und fast zu gleich mit der Nachricht landete der besiegte Pompejus an der ägyptischen Küste. König Ptolemäus hätte den vornehmen Römer, dem sein Vater und er selbst den Thron verdankten, mit offenen Armen aufnehmen sollen. Am ägyptischen Hofe kannte man aber nichts als egoistische Triebfedern. Pompejus war einem Mächtigen unterlegen, den man nicht durch freundliche Aufnahme eines Feindes beleidigen wollte. Pompejus konnte indessen wieder zur Macht kommen und es war deshalb unklug, ihn durch Zurückweisung zu kränken. Aus diesem Dilemma half der Sophist Theodektes heraus durch das Wort: „Ein Todter beißt nicht!“ Pompejus wurde ans Land gelockt und unter den Augen des Königs ermordet (29. September 48 v. Chr.). Wenige Tage nach der scheußlichen That erschien der verfolgende Cäsar. Man hatte sich verrechnet, als man glaubte, ihm durch die Ermordung seines Gegners jeden Vorwand zu längerem Verweilen zu nehmen. Er blieb, forderte die drei Millionen Thaler ein, die Ptolemäus der Flötenbläser dem römischen Schatze noch schuldete, und zog den ägyptischen Thronstreit vor sein Forum. Beide Theile erhielten den Befehl ihre Truppen zu entlassen. Kleopatra gehorchte, ihr Bruder nicht. Sie vertraute auf den Zauber ihrer Persönlichkeit, der alexandrinische Hof fürchtete diesen Zauber und hielt sie von den Verhandlungen fern.

Eines Abends wurde ein zusammengerollter Teppich, von Stricken umschnürt, in Cäsars Zimmer getragen. Als er aufgerollt wurde, stieg ein wunderschönes Weib heraus. Kleopatra hatte mit einem einzigen Vertrauten einen Kahn bestiegen, sich in der Dämmerung unter die Schiffe des Hafens geschlichen und sich an der Wassertreppe des Palastes in einen Teppich wickeln lassen. In ihrem Schmerz doppelt schön, edelstolz und zugleich des höchsten Mitleids würdig, besiegte sie den Helden von Pharsalus durch ihre Schönheit und den süßen Wohlklang ihrer Stimme. Nach allen Schilderungen wirkte Kleopatra durch den Verein von feinsten Bildung und Geistesgewandtheit mit Schönheit und Anmuth, unterstützt durch alle Künste raffinirtester Koketterie. „Ihre Schönheit“, sagt Plutarch, „war nicht eigentlich an und für sich unvergleichlich und jeden Mann auf den ersten Blick bezaubernd, allein im nähern Umgange übte sie eine Anziehungskraft, der Niemand entfliehen konnte, und ihrer Rede Zauberfluß in der Unterhaltung und die wunderbare geistige Anmuth ihres ganzen Wesens, die sie im Verkehr mit Andern entfaltete, empfingen durch die Schönheit ihrer Gestalt nur noch gleichsam einen Stachel, der sie tiefer in die Seele drückte. Selbst der Ton ihrer Stimme, wenn sie sprach, war mit Wonne zu hören, und ihre Zunge war wie ein vielbesaitetes Organ für jede Mundart gewandt und geschickt, so daß sie selten im Verkehr mit Fremden der verschiedensten Na[tionen eines Dolmetschers bedurfte, wenn sie vor ihr zur Audienz erschienen, sondern den meisten selbst die Bescheide zu geben vermochte.“

Die sechs Monate, welche sie an Cäsars Seite verlebte, enthalten die schweren Tage des alexandrinischen Kriegs, den Cäsar in einer eigenen Schrift beschrieben hat. Die Aussöhnung des Königs mit seiner ungetreuen Gemahlin war nur eine scheinbare. Zu seinem

Heer entlassen, versetzte er den römischen Feldherrn und dessen kleines Heer in die gefährlichste Lage. In dem Duster dieser Kriegsnoth war Kleopatra's Liebe für Cäsar der einzige Stern. Auch ihren Geist und ihre Einsicht, ihre ausharrende Energie und ihren Muth in Gefahren lernte er kennen und achten. Sie hielt treu bei ihm aus, und da sie mit allen Persönlichkeiten des Hofes und mit allen Verhältnissen des Landes bekannt war, so leistete ihr Rath ihm bei mancher Gelegenheit die wichtigsten Dienste. Cäsar faßte eine leidenschaftliche Liebe zu ihr und sie entwarf den Plan, als Gemahlin des stolzen Römers die Weltherrschaft mit ihm zu theilen.

In einer Schlacht bei Memphis wurde Ptolemäus geschlagen und versank auf der Flucht, von seiner schweren goldenen Rüstung in die Tiefe gezogen, im Nil. Kleopatra war nun im unbestrittenen Besitz der Krone, doch mußte sie sich, um der Hofsitte nicht untreu zu werden, mit ihrem sechsjährigen Bruder verloben, der wie der älteste Ptolemäus hieß. Cäsar für immer an Aegypten zu fesseln, war ihr Ziel, für dessen Erreichung sie Alles aufbot. Sie bereitete ihm die prachtvollsten, alle geistigen und eleganten Genüsse vereinigenden Feste. Auf einer großen Galeere, welche unzählige kleine Lustfahrzeuge umschwärmten, führte sie ihn den Nil hinauf. Man wollte bis Aethiopien vordringen, um sich den geheimnißvollen Nilquellen zu nähern, deren Entdeckung Cäsar, wenn der Dichter Lucan nicht bloß aus eigener Phantasie berichtet, für ein Werk, würdig eines Heroen und Halbgotts, hielt. Das Murren seiner Soldaten rief ihn zurück und selbst Aegypten mußte er bald verlassen, um Armenien den römischen Waffen neu zu unterwerfen. Zum Schutz der Geliebten ließ er drei Legionen zurück. Nicht lange nach seiner Abreise gebar sie einen Sohn und nannte ihn Cäsarion.

Mit dem feinen Auge, das Stahr für psychologische Wahrnehmungen besitzt, weist er an einigen kleinen Zügen nach, wie sehr der Aufenthalt bei Kleopatra Cäsar verwandelte. Die Römer seiner Zeit waren den Makedoniern, mit denen Alexander der Große zur Zertrümmerung des persischen Großreichs auszog, in vielen Dingen ähnlich. Sie waren der orientalischen Verfeinerung gegenüber freiheitsstolze, aristokratische Barbaren und Cäsar galt ihnen bloß für den Ersten unter Gleichen. Auf die ägyptische Königin sahen sie so von oben herab, daß Cäsar den Oberbefehl über die bei ihr zurückbleibenden Legionen dem Sohn eines Freigelassenen übergeben mußte; ein vornehmer Römer würde sich nicht herabgelassen haben, bei einer Aegypterin den Wachdienst zu übernehmen. Verglich Cäsar mit diesem römischen Bauernstolz die geschmeidige Unterwürfigkeit der gebildeteren Orientalen, so erschien ihm gewiß derselbe Gedanke im lockendsten Gewande, den Alexander ausgeführt hatte, der [1269] Gedanke einer Weltherrschaft, die ihren Sitz im Orient nehmend die Römer cultiviren und zähme. Es war der nämliche Gedanke, den Kleopatra in sich trug und dem Geliebten vielleicht unmerklich eingeflüßt hatte.

Ein Jahr nach Cäsars Abreise folgte sie ihm. Sie nahm in Rom ihre Wohnung in den Gärten jenseit der Tiber, auf deren Stelle jetzt die Villa des Fürsten Pamphili steht. Die römischen Großen drängten sich in ihren Vorzimmern – sie war ja die Geliebte des allmächtigen Cäsars und die römische Aristokratie war noch viel verrotteter als der Hofadel, der im Zeitalter Ludwigs XV der „regierenden Maitresse“ den Mops nachtrug. Kleopatra trat als Königin auf, aber nicht verletzend und nicht übermüthig. Immer mehr fühlte sie, daß keine vornehme Römerin sie als ebenbürtig betrachtete. Bei jeder falschen Nachricht, die über sie ausgesprengt wurde, als wolle Cäsar sie heirathen, ihren Sohn Cäsarion anerkennen, bäumte sich der römische Stolz gegen sie auf. Man urtheilte dann, wie im Mittelalter geschehen sein würde, wenn sich das Gerücht verbreitet hätte, ein König wolle eine Jüdin heirathen. Der klugen Kleopatra konnte nicht verborgen bleiben, wie ungünstig der römische Boden für die Befriedigung ihres Ehrgeizes sei. Sie wandte ihren ganzen Einfluß an, Cäsar auf seine asiatischen Kriegspläne zurückzubringen. Ein Feldzug gegen die Parther wurde beschlossen, der Tag der Abreise war schon nahe, als Cäsar am 15. März 44 in Mitte des römischen Senats ermordet wurde.

Kein römischer Schriftsteller hat es der Mühe werth gefunden, zu berichten, wie Kleopatra diesen Donnerschlag ertrug, der alle ihre Hoffnungen vernichtete. In Cäsar hatte sie ihren ganzen Halt verloren, nicht einmal ein fernerer Aufenthalt in dem feindlichen Rom war ihr möglich. Sie blieb so lange, daß ihre Abreise nicht den Anschein einer feigen Flucht erhielt. Sie versuchte auch, ihren Sohn Cäsarion als Miterben Cäsars geltend zu machen. In ihrem Auftrag erklärte Antonius im Senat, daß Cäsar den Cäsarion, der an Gestalt und Haltung das ganze Ebenbild des Vaters gewesen sein soll, als seinen Sohn anerkannt habe. Als sie ihr Recht gewahrt hatte, segelte sie mit ihrem Bruder-Gemahl und ihrem Sohn nach Aegypten zurück. Die nächsten drei Jahre des Bürgerkrieges waren für sie schwere. Sie haßte die Republikaner, deren Dolche ihr fein angelegtes Gewebe zerschnitten hatten, aber diese Partei war im Orient die übermächtige, und nicht bloß die Legionen, die Cäsar in Aegypten zurückgelassen hatte, gingen zu Cassius über, sogar ein Theil ihrer eigenen Flotte vereinigte sich mit ihm. Die Republikaner wußten, wie Kleopatra zu ihnen stand, und sie wäre verloren gewesen, wenn die furchtbare Doppelschlacht von Philippi nicht für Cäsars Rächer entschieden hätte. Bei der Theilung der Triumvirn war es Antonius, dem der Orient zufiel, und auf ihn sah sich die Königin des Vasallenstaats am Nil fortan hingewiesen.

Antonius hatte eine sehr stürmische Jugend verlebt und sich den Ruf eines Verschwenders, Trunkenbolds und Weiberverführers erworben. Seine Liebschaft mit Fulvia, der Frau des wilden Demagogen Clodius, hatte besonderes Aufsehen gemacht. Im Lager Cäsars hatte dieser Wüstling dann als [1270] Krieger und Staatsmann die wichtigsten Dienste geleistet und sich in kurzer Zeit zum Zweiten im Reich aufgeschwungen. Nach den blutigen Iden des März handelte er so klug und rasch, daß er zum Ersten wurde. Ehe die Mörder sich besannen, was zunächst zu thun sei, hatte er sich in den Besitz der Gelder und Papiere Cäsars gesetzt und die Veteranen des Heers wie den Pöbel der Hauptstadt zu sich herübergezogen. So war er zum alleinigen Herrn der Situation geworden, denn der Knabe Octavian kam neben ihm augenblicklich bloß als Adoptivsohn und Erbe Cäsars in Betracht.

[Ko II/II. 1864/18, okt. 30. 409–412.]

Antonius war nicht über vierzig Jahre, als die Schlacht von Philippi ihn zum Herrn der Weltgeschichte machte. Das Bild, das Stahr von ihm entwirft, hat warme Farbentöne, aber die Richtigkeit der Zeichnung ist nicht zu bezweifeln. „Kein lebender Mann“, sagt Stahr, „war ihm gleich unter dem Adel Roms an Kraft und männlicher Schönheit. Seine gewaltige und doch edle Leibesbildung, seine gebietende kräftige Gestalt, der Feuerblick des Auges unter der breiten Stirn mit der sanftgebogenen Nase und dazu der starke krause Vollbart erinnerten die Menschen daran, daß sein Geschlecht sich des Hercules als Ahnherrn rühmte. Wie ein Heros war er anzuschauen, wenn er, das Gewand hoch über der Hüfte gegürtet, ein riesiges Schwert an der Seite, den groben Kriegsmantel umgeschlagen vor seinen Soldaten einherschritt – in Kampf und Gefahr den Ersten stets voran, Roth und Mühsal. Hunger, Durst und Entbehrung aller Art mit den Letzten theilend, allen ein Beispiel und Muster in persönlichem Muthe wie in fester Ausdauer und Geduld. Darum war er der Abgott der Krieger, er selbst ein geborner Soldat.“ Die Reiterei war seine Lieblingswaffe und manche kühne Reiterthat weiß die Geschichte von ihm zu erzählen. Obgleich seine Bildung Mängel hatte, waren ihm griechische Sprache und Literatur nicht fremd und seine Muttersprache schrieb und sprach er kräftig und nachdrücklich. Von den Aechtungen und Gewaltthaten, die nach Philippi in seinem Namen geschahen, kommen die meisten auf Rechnung der Fulvia, die er als Wittve geheirathet hatte. Von diesem Weibe sagt Vellejus Paterculus, daß an ihr nichts weiblich gewesen sei als der Körper. Sie beherrschte ihn völlig und so hatte er, um in Plutarchs Worten zu reden, unter ihr die Schule der Weiberherrschaft durchgemacht, ehe er in Kleopatra's Hände kam, und diese hatte alle Ursache, dafür der Fulvia dankbar zu sein, die ihn ihrer Nachfolgerin bereits gezähmt und an Gehorsam gewöhnt überlieferte.

Von Tarsos am Kydnos, wo Antonius als neuer Dionysos göttliche Ehren erhielt, lud er die ägyptische Königin zu sich ein. Sie kam nicht und vertröstete einen Abgesandten, den er ihr schickte, auf später. Als sie glaubte, daß ihre Zurückhaltung sein Verlangen nach ihr genug gesteigert habe, machte sie sich auf den Weg. Sechszwanzig Jahre alt, hatte sie die Lebensperiode erreicht, in welcher die Schönheit und die geistige Kraft der Frauen die höchste Blüthe voll entfalten. Dem Reiz ihrer eigenen Erscheinung wollte sie den höchsten Glanz zugesellen, damit Antonius durch ein Schauspiel überrascht werde, dessen gleichen sein Auge selbst in Asien nie gesehen habe.

Er saß Recht sprechend auf einem Thronsitze in der Mitte des Marktplatzes von Tarsos, als die Menge plötzlich aus[1271]einanderstoh und schaarenweise dem Kydnos zueilte. Auf seine Frage erfuhr Antonius, es gehe die Kunde durch die Menge, Aphrodite nahe im Festzuge, um Dionysos zu besuchen. Es verhielt sich so, die ägyptische Venus war gekommen. „Sie fuhr den Kydnos hinauf“, berichtet Plutarch. „in ihrer am Vordertheile reich vergoldeten Barke. Von Purpur waren die im Winde schwellenden Segel, von Silber die Griffe der Ruder, welche die Rudermannschaft nach dem Takte einer Musik bewegte, in welcher der Syringen und der Cithern Klang sich harmonisch zum Schall der Blasinstrumente gesellte. Sie selbst ruhte hingestreckt in malerischer Stellung unter einem golddurchwirkten Zelte, wie man die Aphrodite malt, um sie her auf beiden Seiten schöne Knaben, wie die Liebesgötter auf Gemälden, die ihr Kühlung zufächelten. Die schönsten ihrer Dienerinnen, als Nereiden und Charitinnen gekleidet, schwebten im Tauwerk und über dem Steuer der Zauberbarke, und wunderbare Wohlgerüche, aus unzähligem Räucherwerk aufsteigend, erfüllten mit ihren Düften die Ufer des Flusses, zu denen von beiden Seiten die Menschen aus der Nähe und von der Stadt hinzuströmten, das wunderherrliche Schauspiel zu schauen.“

Die Ueberraschung, die Antonius bei dem Anblick des Aphrodite-Zugs empfand, stieg bei den Festen, die sie ihm gab. Da sah er einen Glanz, einen Geschmack und eine Sorgfalt der Bewirthung, von denen die rohen römischen Gelage keine Spur aufwiesen. Als er nun mit der ägyptischen Zauberin über politische Geschäfte zu sprechen anfang, da staunte er sie an als ein Wunder nicht nur von Schönheit, sondern auch von Einsicht, und fühlte sich plötzlich von jugendlicher Leidenschaft zu ihr hingerissen, obgleich er bereits vierzig Jahre alt war. In Tarsos bereitete sie seine völlige Unterjochung vor, in Alexandria vollendete sie ihr Werk, ihr und ihm zum Verderben. Sie kettete den Mann, der sie, die seit dem Tode ihres Mannes die letzte der Lagiden war, zur Königin der Welt machen sollte, durch raffinierte Genüsse an sich, d. h. sie entnervte ihn und machte ihn unfähig, ihren großen Gedanken zu verwirklichen. So sehr verwandelte sich Antonius in dem alexandrinischen Capua, daß die Alten darin die Einwirkung von Zauberei zu sehen geglaubt haben. Schon sein Aeußeres deutete seine Umwandlung an. Nicht mehr mit den Insignien und in der Tracht eines römischen Imperators zeigte er sich, sondern in griechischem Gewande, die Füße mit weißen attischen Schuhen bekleidet.

Kleopatra ging auf alle seine Launen ein und machte Alles mit, was er liebte. Sie würfelte, jagte und zechte mit ihm, strich mit ihm Nachts verkleidet in den Straßen umher und trieb mit ihm an den Hausthüren Unfug, wobei es zuweilen Prügel setzte. Auch Lehren gab sie ihm. Es wird erzählt, daß Antonius bei einer Angelpartie Fisch auf Fisch aus dem Wasser zog. Er hatte Taucher bestellt, die ihm, sowie er die Angel auswarf, einen Fisch am Haken befestigten. Kleopatra durchschaute die List und lud ihn am nächsten Tage zu einer neuen Partie ein. Wohlgemuth ging er aus Werk, denn er wußte seine Taucher in Bereitschaft, aber Kleopatra hatte die Leute bestochen. Er zog einen Fisch heraus – es war ein eingesalzener. Alles lachte, aber Kleopatra wandte sich zu Antonius mit den Worten: „O Imperator, überlass uns, die wir über [1272] Schiffer und Fischer das Scepter führen, das Angeln; deine Jagdbeute sind Städte und Könige und ganze Welttheile.“

Die leidenschaftliche Fulvia fand ein Mittel, ihren ungetreuen Mann der furchtbaren ägyptischen Nebenbuhlerin zu entreißen. Sie fachte den Brand an, der in der Geschichte unter dem Namen des Perusinischen Kriegs bekannt ist. Durch Intriguen, Versprechungen,

Hetzereien und untergeschobene Briefe ihres Gatten gewann sie dessen Partei im Heere und unter den Bürgern. Er erfuhr von diesen Dingen, als bereits Alles zu Ende, Fulvia geflohen und nach Griechenland gesegelt war. Mit einer in der Eile zusammengerafften Flotte begab er sich nach Athen, wo er Fulvia traf. Gegenseitige Anklagen und Vorwürfe begleiteten das Wiedersehen der beiden leidenschaftlichen Menschen. Er schied im Zorn von ihr und ihr brach das Herz. In Sikyon unterlag sie einer Krankheit, welche sie, wie es heißt, geflissentlich genährt hatte. Nach ihrem Tode knüpfte er Unterhandlungen mit Octavian an, die zu einer Aussöhnung führten. Antonius glaubte jetzt Frieden zu haben, Octavian hatte bloß einen Waffenstillstand geschlossen.

Zu Misenum begegneten sich die beiden Triumvirn persönlich. Auf der Flotte und im Heer jubelte Alles, daß der Bürgerkrieg beendet sei. Von dem Freudenruf, den Soldaten und Matrosen erhoben, wiederhallten die Berge, Freunde und Feinde fielen sich mit Thränen der freudigen Rührung in die Arme. Antonius hatte viel Gefühl und in der weichen Stimmung, welche die Versöhnung über ihn gebracht hatte, wurde er geneigt, auf den Vorschlag des herzlosen Octavian einzugeben, durch eine Heirath mit Octavia, der Schwester des Triumvirn, ihren Bund zu einem dauernden zu machen. Seine Liebe zu der glänzenden Kleopatra mußte schweigen, wenn die Stimme des Vaterlandes gebot. Ganz mochten seine Gefühle nicht absterben, aber sie wurden zum Schweigen gebracht, als er die nähere Bekanntschaft der liebenswürdigen Octavia machte. Sie erscheint unbestritten als eine der edelsten Frauengestalten ihrer Zeit. Sie kannte keinen Persönlichen Ehrgeiz und hatte immer nur das Wohl des Vaterlandes im Auge. Diesen patriotischen Ehrgeiz hoffte sie Antonius einimpfen zu können und reichte ihm die Hand.

Drei Jahre etwa lebten die beiden Gatten einträchtig mit einander. Er erkannte ihre herrlichen Eigenschaften und war ihr für ihre Friedensstiftungen zwischen ihm und ihrem Bruder dankbar. Indessen stand einem völligen Ineinanderleben beider Vieles entgegen, vor allem die Grundverschiedenheit ihrer Naturen. Octavia war der ins weiblich Edle übersetzte Octavian, ein kluges und strenges Wesen, das aus ihrem Manne eine alte Römernatur machen wollte. Antonius hatte vom alten Römer den Muth, die Ausdauer, die Verachtung von Mühen und Entbehrungen, allein er war daneben Grieche. Hatte er gekämpft und gearbeitet, so wollte er mit Sängern, Musikern und Tänzern Feste feiern und Tollheiten treiben. In seinen riesigen Bacchuslauben, ausgeziert mit aufgehängten Tamburinen, Rehfellen und sonstigem bacchischen Apparat, fühlte sich die ernste und würdige Octavia nicht an ihrem Platze, und ihm wieder behagte es auf die Länge nicht, bloß Audienzen zu ertheilen, Recht zu sprechen, Schiffe zu bauen und für Kriege in [1273] Asien zu rüsten. Diese Rüstungen führten ihn an die Küste Syriens und die milden Lüfte, die ihn dort anwehten, flüsterten ihm von der verlassenen Kleopatra zu, mit der sich doch ganz anders lebe, als mit der absolut sittenreinen matronenhaften [1274] Octavia, die immerfort Rücksichten von ihm verlangte, Rücksichten für den Bruder, für die öffentliche Meinung Roms, für den Anstand und für das Vorurtheil. Er eilte zu seiner ägyptischen Zauberin zurück.

Kleopatra.

Zweiter (letzter) Artikel.

[Europa, 1864/41, szept. 30. 1307–1316. h.]

Die ägyptische Königin zählte jetzt zweiunddreißig Jahre. Auf der Stelle folgte sie der Einladung des Triumvirs nach der syrischen Stadt Laodicea. Durch reiche Geschenke suchte er sie für seine Untreue zu entschädigen. Er verlieh ihr Coclesyrien, Phönizien, Cypern und Bezirke von Judäa, Cilicien und Arabien. Während seines Zusammenlebens mit ihr vernachlässigte er seine Vorbereitungen zum Partherkriege keinen Augenblick. „Nie in jenen Zeiten“, sagt Plutarch, „hat ein römischer Feldherr ein glänzenderes, muthigeres, mehr an

Ertragung von Mühseligkeiten gewöhntes Heer gegen den Feind geführt.“ Kleopatra kehrte nach Alexandrien zurück, als Antonius nach Medien aufbrach.

Der Verlauf des Feldzugs wurde zu einem unglücklichen, aber ohne daß Antonius etwas dabei verschuldete. Sein Bundesgenosse, der armenische König Artavasdes, verrieth ihn und verließ das Heer in einem kritischen Augenblicke mit allen seinen 16 000 Reitern. Nach einer Reihe unfruchtbarer Siege sah sich Antonius zu einem Rückzuge genöthigt, der von größern Gefahren und Verlusten begleitet war, als der berühmtere Rückzug der Zehntausend. Am nächsten war Antonius dem Untergange, als er sich nahe dem Araxes gerettet glaubte. Er wollte hier das unwirthliche Gebirg verlassen, das ihn nothdürftig schützte, damit seine Soldaten sich in der reichen Ebene erholen könnten. Da zeigte ihm ein geflüchteter Partherfürst die Höhenzüge hinter der Ebene und sagte: „Dort oben liegt die Hauptmacht der Parther im Hinterhalte, bereit auf Euch herabzustürzen, sobald Ihr den Gebirgsweg verlasset. Auf diesem erwartet Euch, was Ihr kennt, Durst und Strapazen, dort unten erwartet Euch das Schicksal des Crassus.“

Von Armenien mußte Antonius seinen Rückzug bis Antiochien fortsetzen. Mit seinem geschwächten Heer durfte er nicht daran denken, Winterquartiere in der Nähe des verrätherischen Armeniers zu beziehen. Durch Eilboten forderte er Kleopatra auf, ihm zu schicken, was sie an Geld und Kleidung für sein Heer aufbringen könne. Sie selbst werde es bringen, antwortete sie, in der Hafenstadt Leuke Kome möge er sie erwarten. Mit wenigen Begleitern ritt er von Antiochien dorthin. Als sie einige Tage über die bestimmte Zeit ausblieb, sprang er oft vom Weinkrüge auf, durch den er seine Sehnsucht und Unruhe zu betäuben suchte, und eilte an das felsige Ufer, um auf dem Meere nach ihr zu spähen. Endlich erschien ihre Flotte, mit Geld und Kleidern für das Heer reich beladen. Von Kleopatra [1308] erfuhr Antonius, wem er den Verrath des armenischen Königs zu verdanken habe. Sein Schwager und Amtsgenosse Octavian hatte Artavasdes angestiftet, die Römer tief im parthischen Lande zu verlassen, auf daß sie ihren Untergang fänden. Diesem plötzlichen Verderben hatte Antonius sich entzogen, untergraben wurde seine Stellung durch den hinterlistigen Octavian von da an unablässig. Schickte Antonius Berichte nach Rom, die seine Niederlage bemäntelten, so machte sich Octavian mit seinen Freunden ein Geschäft daraus, den wahren Sachverhalt darzustellen und Antonius als Feldherrn herabzusetzen. Ueber Kleopatra wurden die Lügen in Umlauf gesetzt, die wir in den alten Schriftstellern lesen. Sie habe ihn vor dem Feldzuge ganz mit sich beschäftigt und ihn in einen solchen Strudel von Vergnügungen gestürzt, daß die nothwendigsten Rüstungen darüber versäumt worden seien. So habe sie die schimpfliche Niederlage herbeigeführt, Rom um mehr als dreißigtausend tapfere Krieger ärmer gemacht. Da Antonius dies Alles erfuhr, so wird man es natürlich finden, daß er Annäherungsversuche der Octavia, der Schwester seines heuchlerischen Todfeindes, zurückwies. In dieser Zeit wird er sich mit Kleopatra förmlich vermählt haben.

Die geniale Frau trieb zu einem zweiten Feldzuge gegen die Parther. Die Scharte der Niederlage mußte ausgewetzt, Armenien erobert, Medien zum Bundesgenossen gewonnen werden. Dies Alles erreichte Antonius durch einen Krieg und gewann noch ungeheure Schätze dazu. Seine Rückkehr wurde in Alexandrien durch einen Triumph gefeiert. Dieser Schritt war eine Auflehnung gegen Rom und sollte es sein. Indem man Rom das Monopol, Triumphe zu feiern, entriß, emancipirte man den Orient von dem Occident. Damit diese politische Bedeutung stärker hervortrete, wurde der Triumph mit allem ersinnlichen Prunk gefeiert. In seinem Triumphwagen, dem die Gefangenen, Artavasdes in goldenen Ketten, voranschritten, die Trophäen und prächtigsten Beutestücke nachgetragen wurden, fuhr Antonius zu dem freien Platze an der Hauptstraße, wo Kleopatra auf einem goldenen Throne saß. Die Gefangenen knieten vor ihr nieder, die Trophäen wurden ihr zu Füßen gelegt. Dann wurde das Volk festlich bewirthet. Ganz so verliefen ähnliche Dinge in Rom, doch nun folgte ein Schauspiel asiatischen Charakters. Volk und Heer wurden zu einer Versammlung in den ungeheuren Räumen des Gymnasions zusammenberufen. Auf einer mit Silber belegten

Stufenbühne [1309] erhoben sich zwei goldene Throne, der eine für Antonius, der andere für Kleopatra. Etwas niedriger standen Stühle für die Prinzen und Prinzessinnen des königlichen Hauses. Nachdem Alle ihre Plätze eingenommen hatten, nahm Antonius Belehungen vor. Kleopatra erklärte er zur Königin der Könige, ihren Sohn Cäsarion, den er als Sohn und Erben Cäsars bezeichnete, ernannte er zu ihrem Mitregenten, seinen eigenen mit Kleopatra erzeugten Kindern, Ptolemäus, Philadelphus, Kleopatra und Alexander, theilte er Länder aus, dem letztern alle noch zu erobernden Gebiete, die zwischen dem Euphrat und dem Indus liegen. Diese Belehungen waren das Programm einer Politik, die ein neues Weltreich des Ostens bezweckte. Antonius hatte sich die Stellung Alexanders des Großen vorbehalten, die Glieder seiner Familie sollten als seine Lehnkönige die Reiche der Seleuciden und Lagiden wiederherstellen.

[Ko II/II. 1864/19, nov. 6. 433–437.]

Kleopatra wurde fortan neue Isis genannt und erschien in der Tracht und mit den Insignien der ägyptischen Gottheit. Antonius wurde als Gott Osiris oder Bacchus proclamirt und fuhr auf goldenem Wagen einher, das Haupt mit dem Epheukranze umgeben, im safranfarbenen golddurchwirkten Purpurgewande, den Thyrsus in der Hand und die Füße mit dem Kothurn bekleidet. „Es war keine frevelhafte oder sinnlose Mummerei“, bemerkt Stahr, „sondern ein Act von hoher politischer Bedeutung, wenn das Herrscherpaar Aegyptens sich öffentlich im Costüm jener Nationalgötter des Landes zeigte und seine Statuen und Abbilder an geweihten Orten in solcher Gestalt aufstellen ließ. Sie folgten darin nur dem Beispiel der makedonischen Könige, deren Politik es gewesen war, eine enge Verbindung zwischen den populären Culten ihrer ägyptischen und griechischen Unterthanen zu bilden.“ Auf hunderterlei Weise bewies Antonius, daß er Aegypten und Alexandrien als seine eigentliche Heimath betrachtete. Er zeigte sich nur in der ägyptisch-hellenischen Tracht der Herrscher des Landes, trug statt des Römerschwerts den krummen persischen Säbel, übernahm als Gymnasiarch die Leitung der öffentlichen Spiele und schaffte nach Alexandrien Schätze der Wissenschaft und der Kunst, von denen die Römer annahmen, daß sie nach Rom gehörten. Am empfindlichsten beleidigte er seine Landsleute, als er auf Kleopatra's Wunsch die zweimalhunderttausend Bücherrollen, welche die Bibliothek des Königs von Pergamus bildeten, nach Alexandrien versetzte, um die Stadt für die Verluste zu entschädigen, welche sie im alexandrinischen Kriege erlitten habe.

Octavian wußte dieses Alles klug zu benutzen. Das beleidigte Selbstgefühl der Römer arbeitete für ihn. Er ließ die Annahme des Bacchus-Namens als eine gotteslästerliche Verrücktheit und als ein sicheres Zeichen darstellen, daß Kleopatra ihren Geliebten durch Zauberkünste um seinen Verstand gebracht habe. Octavia bewies die edelste Gesinnung. Sie blieb in der römischen Wohnung ihres Gatten, nahm sich der Erziehung seiner Kinder an und beschwor ihren Bruder, „ihr Geschick auf sich beruhen zu lassen und mit Antonius Frieden zu halten, wenn er keine andere Ursache zum Kriege habe als seine Untreue gegen sie, denn der Gedanke sei ihr unerträglich, daß die beiden höchsten Gebieter des römischen Reichs, der Eine aus Leidenschaft für ein Weib, der Andere aus gekränkter Fa[1310]milienehre, die Römer in einen neuen Bürgerkrieg stürzen sollten.“ Octavian erfüllte ihre Bitte nicht. Gerade die gekränkte Schwester, die beleidigte Römerin und Gattin stellte er in den Vordergrund seines Handelns. Wenn alle Blicke auf sie gerichtet waren, so glaubte man ihm leichter, daß er in einem Kriege mit Antonius die heiligsten Interessen vertheidige, daß er in der Schwester die Römerin, die Schmach der Republik räche, daß also der letzte Schritt zur Alleinherrschaft vielmehr die letzte Schilderhebung für die Freiheit sei. Denn so oft man den Namen der Gemüßhandelnden nannte, erinnerte man sich an die Frevel ihres Gatten, an seine Verbindung mit der Fremden, an die verschenkten Provinzen, an die Gefahr, die Aegypterin als Königin von Rom zu sehen. Porticus Octaviae wurde von ihm ein Prachtbau genannt, mit dem er Rom beschenkte. Der Name hielt den Römern im Gedächtniß, daß Antonius nur Alexandrien zu

schmücken bedacht sei. Als Octavian diese Stimmung sah, führte er eine gefährliche und höchst erfolgreiche Handlung aus. Durch Verrätherei von dem Inhalt des Testaments benachrichtigt, das Antonius bei den Vestalinnen niedergelegt hatte, drang er mit bewaffneter Hand in das Heiligthum ein und nahm die Urkunde weg. Zuerst schrie Alles über den unerhörten Frevel, aber als Octavian den Inhalt bekannt machte, nach dem die Kinder Kleopatra's ihre großen Gebiete behalten sollten und Antonius nicht in Rom, sondern in Alexandrien an Kleopatra's Seite begraben werden wollte, wendete sich der Unwille des Volks von ihm ab und gegen Antonius. Das Einfältigste, was man über den letztern in Umlauf setzte, z. B. daß er Rom an seine Geliebte verschenkt habe, fand beim Volke Glauben. Octavian erklärte nun öffentlich in Reden an das römische Volk: „Antonius ist nicht zurechnungsfähig, Zaubetränke haben ihn um seinen Verstand gebracht. Die Feldherren, die jetzt sein Heer führen, sind der Aegypter Pothimus und der Eunuche Mardion, und die Oberleitung der Geschäfte liegt in den Händen der Kammerfrauen Kleopatra's, der Charmion und der Haarkräuslerin Iras.“

Während Octavian und Antonius zum Bürgerkriege rüsteten, bemühten sich die Freunde des letztern, ihm zu beweisen, daß er Kleopatra entfernen müsse, wenn er nicht von dem Gewicht des Volkshasses, das auf ihr lastete, in den Abgrund gezogen werden wolle. Alle diese Bemühungen vereitelte die Königin. Sie hatte erlebt, daß er fern von ihr sie vergessen und Octavia geheirathet hatte. In dem bevorstehenden Entscheidungskampfe wollte sie daher nicht von seiner Seite weichen. Einmal hatte Antonius ihr die Weisung ertheilt, in Alexandrien den Ausgang des Feldzugs abzuwarten, da hatte sie aber seinen besten Feldherrn, Canidius, gewonnen, der ihm vorstellen mußte: „Es ist ungerecht, die Königin, die so große Streitkräfte und Geldmittel steuert, von Dir zu weisen, und gefährlich, ihre Aegypter, die einen so bedeutenden Theil Deiner Seemacht bilden, durch einen solchen Schritt aufzubringen. Auch weiß ich keinen der im Heer mitziehenden Könige zu nennen, der es an Einsicht und Staatsklugheit mit Kleopatra aufnehmen kann, die so lange Zeit hindurch selbständig ihr großes Königreich regiert hat und die im langen Zusammenleben mit Dir in alle Geschäfte und Interessen Deiner Politik eingeweiht ist.“

[1311] Stahr meint, daß Antonius im Anfang des Kriegs seinem Nebenbuhler gegenüber in unbestreitbarem Vortheil gewesen sei. Das würde richtig sein, wenn die Menge und nicht die Tüchtigkeit der Soldaten den Ausschlag gäbe. Octavian verfügte über Römer, über ein Heer, das aus einem Gusse war. Seine Veteranen waren von den Generalen bis zu den Gemeinen abwärts von römischem Geiste beseelt und hingen alle an ihm, die Einen aus Patriotismus, die Andern wegen der Ehren und Vortheile, die sie von ihm allein zu erwarten hatten. Antonius hatte auch Veteranen, aber viele darunter waren Glückssoldaten und überlegten im Stillen, wo die meiste Aussicht auf Steg sei und wohin sie sich deshalb wenden mußten, viele grollten als ächte Römer über den Vorzug, den Antonius den orientalischen Sitten gab. An diesen besten Theil des Heers fügten sich die Hülfsstruppen an, als Soldaten vielleicht vortrefflich, jedoch nicht einen Augenblick länger zuverlässig, als ihre perfiden Könige mit Antonius zu gehen für gut fanden. Behält man diese Elemente im Auge, so braucht man die Kriegereignisse nicht einzeln in die Schalen der Wage zu legen, um zu bestimmen, was Alles das Zünglein auf die Seite Octavians senkte. Auf Antonius selbst müssen die Nachtheile seiner Stellung, die ihm durch zahlreiche Abfälle klarer und klarer wurden, moralisch den stärksten Eindruck gemacht haben. Er war nicht mehr der Alte und beging viele Fehler, bis er endlich bei Actium seiner Sache den Todesstoß versetzte.

In der Schlacht bei jenem Vorgebirge konnte Antonius nicht mehr auf Sieg rechnen. Octavian war zu Lande wie zur See, qualitativ und quantitativ der Stärkere. Ein Durchschlagen war für Antonius noch möglich, sei es zur See, sei es zu Lande. Er wählte den Seeweg, ließ alle Schiffe verbrennen, die seine schwersten Galeeren behindert haben würden, und nahm seine besten Truppen an Bord. Mit dieser Elite von Schiffen und Leuten hoffte er durch die Feinde durchbrechen zu können. In dicht geschlossener Linie, von ihren Thürmen einen Hagel von Steinen und Wurfgeschossen schleudernd, startete seine Flotte der

feindlichen wie eine Festungsmauer entgegen. Kleopatra hielt mit ihren ägyptischen Schiffen in Reserve. Das Meer, das ewig bewegte Element, machte die Taktik des Antonius zu Schanden. Das Spiel der von einem ausspringenden Winde bewegten Wellen trieb seine Schiffe auseinander, es entstand in der Mitte der Schlachtordnung eine Lücke und in diese warf sich der octavianische Admiral Aruntius mit seinem Geschwader. Genau durch dasselbe Manöver hat Nelson bei Trafalgar die Entscheidung herbeigeführt. Die Mauer war gebrochen. Kleopatra sah das schauerliche Gemetzel sich näher rücken, die Schwäche ihres Geschlechts überkam sie, mit schwellendem Purpurgel ergriff sie die Flucht, ihre Flotte folgte ihr. In einem schnellsegelnden Fünfruderer eilte Antonius ihr nach, um seine unentbehrliche Reserve in die Schlacht zurückzuholen. Kleopatra und ihre Admirale waren taub gegen seine Vorstellungen, da gab er die Schlacht verloren und blieb bei den Fliehenden. In dumpfem Hinbrüten, das Gesicht in seine Hände verbergend, saß er auf dem Verdeck seines Schiffes da, mit Kleopatra zusammenzukommen, ließ er sich erst am vierten Tage bestimmen. Zu seiner Niedergeschlagenheit entließ er seine [1312] treuesten Freunde, vertheilte große Geldsummen und reiches Prachtgeräth unter ihnen und gab ihnen Rathschläge, wo sie sich verbergen könnten, bis Octavian sie begnadige.

Seinen Kleinmuth schüttelte der herculische Mann wohl ab, von dem Unglück, das ihm auf dem Nacken saß, machte er sich nicht wieder frei. Die Legionen in der Provinz Marmarika, zu denen er sich begeben wollte, wurden von ihrem Befehlshaber zu Octavian hinübergeführt, das Heer in Syrien fiel von ihm ab, die verbündeten Könige wurden von seinem Gegner entweder überwältigt, oder ergaben sich ihm. Als auch sein Hauptheer unter Canidius, nachdem es lange vergebens auf ihn gewartet hatte, dem Octavian seine Unterwerfung meldete und Herodes, der König Judäa's, zum Verräther wurde, sah sich Antonius auf Aegypten beschränkt. Daß ihm dieser letzte Besitz blieb, verdankte er Kleopatra's energischer Thätigkeit. Gleich nach der Seeschlacht von Actium hatte sie ein Heer zusammengebracht, ihren erschöpften Schatz gefüllt und die Unzufriedenen durch Hinrichtungen geschreckt. Selbst sie, die jetzt der muthigere Theil war, ließ sich durch die täglichen Abfälle einschüchtern und entwarf einen abenteuerlichen Rettungsplan. Sie wollte ihre Flotte über die Landenge von Suez ins rothe Meer schaffen lassen und mit Antonius und ihren Schätzen nach Indien entfliehen. Schon war der Transport mehrerer Schiffe gelungen, als ein römischer Verräther arabische Horden anstiftete, dieselben zu plündern und zu verbrennen. Nun wurde dieser Plan aufgegeben und ein neuer ersonnen, nämlich der, in Spanien und Gallien in Octavians Rücken den Kampf zu erneuern.

Um Zeit zur Ausführung zu gewinnen, knüpften Antonius und Kleopatra mit Octavian Unterhandlungen an. Antonius wurde auf alle seine Botschaften nie einer Antwort gewürdigt, Kleopatra suchte der Sieger durch Drohungen und Versprechungen zu gewinnen. Er muthete ihr zu, daß sie Antonius tödten lasse oder wenigstens aus Aegypten verjage; dann solle ihr keine billige Bedingung versagt werden. Sie widerstand den tückisch verlockenden Anerbietungen des Versuchers. Nicht mehr an sich dachte sie, nur an ihre Kinder, denen sie den Thron der Lagiden zu sichern suchte. Mit einer Seelengröße, die keine verbuhlte Kokette besitzen kann, machte sie sich auf den äußersten Fall gefaßt. In ihr Mausoleum auf der königlichen Burg ließ sie alle ihre Schätze zusammentragen, um sich mit ihnen zu verbrennen, wenn das letzte Mittel erschöpft sei. Als Octavian davon hörte, verdoppelte er seine Heucheleien. Er wollte diese Schätze haben und auch die Zauberin vom Nil, damit sie bei seinem Einzüge in Rom dem vornehmen und geringen Pöbel eine Augenweide gebe.

So lange Antonius noch einige Truppen außerhalb Aegyptens besaß, versenkte ihn jede Hiobspost von einem neuen Abfall in tiefere Schwermuth. Als die letzten ihn verlassen hatten, wurde er ruhig. Er gab wieder Prachtfeste, veranstaltete wieder feierliche Aufzüge, und die Alexandriner waren leichtsinnig genug, über der Ueppigkeit der rauschenden Gelage und öffentlichen Schmäuse der heranziehenden Legionen Octavians zu vergessen. In glücklicheren Tagen hatten Antonius und Kleopatra eine Gesellschaft der Unnachahmlichen gestiftet, deren Name sagen wollte, daß ihre Festlichkeiten an Ueppigkeit, Pracht [1313] und

raffinierten Genüssen unnachahmlich sein mußten. Dieser Verein wurde erneuert, aber der Verein der Todesgenossen genannt. Alle Mitglieder verpflichteten sich, ihren Herrschern auch im Tode zu folgen. Antonius hoffte in einer Schlacht zu fallen, Kleopatra suchte noch nach der raschesten und schmerzlosesten Todesart. An Verbrechern wurde mit allen bekannten Giften experimentirt. Nach wiederholten Proben ergab sich, daß der Biß einer Natterart ohne Krämpfe und Schmerzen einen Tod herbeiführe, der ein Entschlummern sei.

Einen einzigen Sonnenstrahl schenkte sein untergehendes Glück dem Antonius noch. Octavian hatte Pelusium erobert und belagerte Alexandrien. Seine Einverständnisse in der Stadt versprachen ihm einen leichten Sieg; daß Antonius zum Angriff übergehen werde, hielt er nicht für möglich. Darin sollte er sich täuschen. Unvermuthet stürzte sich Antonius an der Spitze seiner Reiter auf die vorgeschobenen römischen Truppen, warf sie über den Haufen und verfolgte sie bis an den Wall des Lagers. Gehoben von seinem Erfolge zog er in Alexandrien ein, wo Kleopatra den Sieger freudig empfing und den tapfersten seiner Reiter mit einem goldenen Helm und Harnisch beschenkte. Am nächsten Tage war sein Schicksal besiegelt. Er hatte seiner Flotte einen Angriff befohlen und nahm mit dem Heere draußen auf den Dünen Stellung, um eine Schlacht zu liefern, sobald sein Seegeschwader den erwarteten glücklichen Erfolg habe. Als seine Flotte in vollem Ruderschwunge aus dem Hafen ins Meer steuerte, gewahrte er Plötzlich mit Entsetzen, wie die Ruderer alle zumal ihre Ruder zum Friedensgruße erhoben, wie die Feinde durch dasselbe Zeichen den Gruß erwiderten und unmittelbar darauf beide Geschwader vereint mit aufgespannten Segeln auf die Stadt zusteuerten. Zugleich schritt Octavian zum Angriff und erfocht in kurzer Zeit den vollständigsten Sieg.

Das wilde Geschrei des Volks benachrichtigte Kleopatra, daß das Spiel verloren sei. Als Antonius im Palast nach ihr fragte, erfuhr er, sie sei in dem Mausoleum, dessen Bestimmung er kannte. Er stieß sich sein Schwert in den Leib, doch der Stoß tödtete ihn nicht sofort, und als er nun hörte, daß die Geliebte noch lebe, ließ er sich zu ihr tragen. In ihren Armen starb er, gebadet von ihren Thränen. Mit seinen letzten Worten empfahl er ihr, auf ihre Erhaltung bedacht zu sein, und nannte ihr den Mann in Octavians Umgebung, dem sie am meisten vertrauen könne. Denselben Mann schickte Octavian zu ihr, daß er mit ihr unterhandle. Durch ein Gitter der verrammelten Thüren sprach sie mit ihm und forderte für ihre Kinder den Thron von Aegypten. Bei dieser Unterredung überzeugte sich der Römer, daß ein Ueberfall möglich sei. Ein neuer Botschafter wurde abgesendet und hielt die Königin lange genug am Gitter auf, um seinen Spießgesellen Zeit zu geben, auf einer Leiter durch ein Fenster einzusteigen. Eine der Kammerfrauen sah die eindringenden Römer. „Unglückliche Kleopatra“, rief sie, „Du wirst lebendig gefangen.“ Rasch zog die Königin einen kurzen Dolch, der an ihrem Gürtel hing, um ihn sich ins Herz zu stoßen, aber einer der Feinde umschlang sie mit beiden Armen und entwaffnete sie.

Die Erschütterungen dieser letzten Tage warfen sie aufs [1314] Krankenlager. Man fuhr fort, ihr unbestimmte Hoffnungen zu machen, und entfernte zugleich Alles von ihr, was zum Todeswerkzeug dienen konnte. Octavian war unedel genug, ihr zu drohen, „wenn sie ihre Absicht ausführe, würden ihre Kinder für sie büßen.“ Durch einen römischen Freund erfuhr sie, was über sie beschlossen sei: Octavian wolle mit dem Heer den Rückweg durch Syrien nehmen und sie und ihre Kinder zu Schiff nach Rom schicken. In einer Unterredung mit Octavian betrog sie den Heuchler, so daß er glaubte, sie klammere sich an das Leben an. Er erlaubte ihr, dem Gatten Todtenopfer zu bringen. Nachdem sie diese fromme Pflicht erfüllt und den Sarg mit Blumen bekränzt hatte, nahm sie ein Bad und ließ sich ein reiches Mahl auftragen. Während sie aß, meldete sich bei den Wachen im Vorzimmer ein Mann mit einem verdeckten Korbe. Auf das Geheiß der Soldaten öffnete er das Gefäß, nahm einige Blätter weg und zeigte ihnen, daß er große schöne Feigen bringe. Er durfte den Korb hineintragen. Bald darauf entfernte Kleopatra alle im Zimmer anwesende Personen bis auf zwei Dienerinnen Iras und Charmion, schrieb einen Brief an Octavian und schloß die Thüren. Als ihr Feind den Brief öffnete, las er die Bitte, sie bei Antonius zu bestatten. Eiligst sandte

er Leute ab, welche die Thüren erbrachen. Kleopatra lag todt im königlichen Schmucke auf einem Ruhebette, von ihren Dienerinnen war Iras im Sterben und auch Charmion hatte nach wenigen Augenblicken ausgeathmet. In dem Korbe war eine der Nattern versteckt gewesen, deren Biß einen raschen und schmerzlosen Tod bringt. Man schloß auf diese Todesart aus zwei feinen und fast unmerklichen Stichpunkten, die sich an ihrem Arm wahrnehmen ließen, die Schlange selbst war nirgends zu finden.

Die im Mausoleum aufgehäuften Schätze waren unermesslich. Sie reichten aus, dem Heer den rückständigen Sold und jedem Soldaten außerdem 250, jedem römischen Bürger, die Kinder nicht ausgenommen, 100 Drachmen zu zahlen. Nach allen diesen Geschenken blieb noch so viel, daß Octavian alle seine Schulden bezahlen und seinen Schuldner ihre Verpflichtungen erlassen konnte. Das plötzliche Zuströmen von Geld hatte in Rom die Folgen, daß der Zinsfuß von zwölf auf vier vom hundert sank und die Waarenpreise auf das Doppelte stiegen. Aber Kleopatra's Person war Octavian entgangen und es war ihm, wie Dio sagt, als sei seinem Siege aller Glanz und Ruhm genommen. Er verbarg diese Gefühle, ließ die Königin an der Seite des Antonius bestatten und genehmigte auch, daß ihre Bildsäulen stehen blieben – weil ein reicher Bürger von Alexandrien ihm dafür zweitausend Talente zahlte.

Ihren Sohn Cäsarion, der achtzehn Jahre zählte, hatte Kleopatra an der Südgrenze Aegyptens in Sicherheit gebracht. Octavian bestach den Führer des Jünglings, daß er zum Verräther wurde, und ließ Cäsarion hinrichten. Die drei Kinder, die Kleopatra dem Antonius geboren hatte, fanden wegen ihrer Jugend Schonung. Die treue Octavia nahm sich ihrer mütterlich an. Das spätere Schicksal der beiden Söhne ist unbekannt, die einzige Tochter wurde mit Juba, König von Numidien, vermählt. Sie beschenkte ihren Gatten mit einem Sohn und [1315] einer Tochter. Den Sohn ließ Caligula hinrichten, von der Tochter verliert sich nach ihrer Verheirathung mit Antonius Felix, Statthalter von Judäa, jede Spur.

Aegypten wurde nun römische Provinz. Die Verwaltung des unermesslich reichen Landes wurde immer einem Statthalter [1316] niederer Geburt anvertraut. Männer von senatorischem oder auch nur ritterlichem Rang durften Aegypten ohne kaiserliche Erlaubniß nicht besuchen. Diese argwöhnische Politik dauerte unter allen Kaisern fort, am Nil ein zweites Karthago erstehen zu sehen, war die beständige Furcht der Römer.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/40. 1.

Neues von Lucian Herbert – *Újdonságok Lucian Herberttől*, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Literatur, 633–634. h.

A német cikk fordítása – Amikor a *Louis Napoleon és Napoleon III* című, sokak által olvasott regények szerzője az év elején kiadta *Carlo Alberto und Louis Napoleon* című művét, már akkor jelezték, hogy a regény majd a második részben, *Victor Emanuel* címmel fog folytatódni és befejeződni. A kiadó prospektusa most hirdeti, hogy a regény szeptember végén négy kötetben fog megjelenni. Olvasói most is biztosan tömegével lesznek, akárcsak a másik, ugyancsak a kiadó által hirdetett művének: *Neue Anekdoten aus dem Leben Napoleons III* [Új anekdoták III. Napóleon életéből]. Az utóbbi szorosan kötődik egy korábbi műhöz: *Napoleon III. und sein Hof in Anekdoten und Charakterzügen* [III. Napóleon és udvara anekdotákban és jellemrajzokban]. Az új kötet mintegy 200 anekdotát tartalmaz, melyek többségükben már a közelmúltból, a császárság korából erednek, néhányuk azonban visszamegy egészen Napóleon ifjúkoráig, mások pedig Eugénia császárnéra, az udvaroncokra és az udvari életre vonatkoznak. – Megemlítjük még, hogy ugyanez a kiadó (a lipcsei Grunow) most jelenti meg Alfred Meißner novelláit. [634] Az említett szerző

ugyanis két kötetbe gyűjtötte össze elbeszéléseit és kisebb írásait, azokat, amelyek a *Charaktermasken* [Jellemábrázatok] című köteteiből kimaradtak.

Magyarázatok a német szöveghez

Lucian Herbert – Julius Anton Gundling (1828–1890) prágai cseh író, lapszerkesztő, színikritikus álneve, aki Julius von Mergentheim álneven is alkotott. Tekintélyes mennyiségű történeti regényt írt, gyakran hosszú sorozatokban. Napóleonnak és családjának életét több művében feldolgozta, melyeket „Regény és történelem” alcímmel látott el. Itt említett regényei: *Louis Napoleon*, Leipzig, Grunow, 1860; *Napoleon III. Roman und Geschichte* [III. Napóleon, Regény és történelem], Leipzig, Grunow, 1–2. (1862), 3–6. (1863); *Carlo Alberto und Louis Napoleon*, Roman und Geschichte [Károly Albert és Napóleon Lajos, Regény és történelem], Leipzig, Grunow, 1864, 1–4. A *Victor Emanuel, Roman und Geschichte* (Leipzig, Grunow) című regénye 1865-ös évszámmal jelent meg, akárcsak a III. Napóleonnól és udvaráról szóló újabb anekdotagyűjteménye: *Neue Anekdoten aus dem Leben Napoleon III.*, Leipzig, Grunow, 1865.

Alfred Meißner – (1822–1885), osztrák író, drámaíró és költő. Regényeiben, elbeszéléseiben főként a kortárs és a közelmúlt osztrák eseményeit dolgozta fel. Novelláinak két kötete 1865-ös évszámmal jelent meg a lipcsei Grunownál. A *Charaktermasken* című gyűjtemény ugyancsak novellákat tartalmazott, 1861–1863-ban jelent meg Grunownál Lipcsében, 3 kötetben.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a szeptemberben újonnan megjelenő regényre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/40. 2.

Eine Wochenschrift – Egy hetilap, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Literatur, 634. h.

A német cikk fordítása – Noha eddig senkinek sem sikerült felvenni a lehetetlen versenyt a Gartenlaube című hetilappal, vannak, akik még mindig kísérleteznek vele. A közeljövőben „Willkommen” címmel Berlinben indul egy népszerű szórakoztató és tanító célzatú hetilap. Szerkesztője Adolf Mützelburg, a „kölsönkönyvtár-töltelék” stílusában és modorában regényeket írogató szerző.

Magyarázatok a német szöveghez

Gartenlaube – 19. századi lipcsei, majd berlini képes hetilap volt, 1853 és 1944 között folyamatosan megjelent; 1880 körül 3–400 ezer előfizetője is volt. Szerkesztője ez idő tájt Ernst Keil (1816–1878) volt.

Adolf Mützelburg – (1831–1882), német író, lapszerkesztő

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az új hetilap jellegére vonatkozó sor mellett áll. Aranyt feltehetőleg a saját célkitűzéseirez hasonló sajtótermék és sorsa érdekelte.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/40. 3.

Ein neues Werk von Gräfin Dash – Dash grófnő újabb műve, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Literatur, 634. h.

A német cikk fordítása – Az egykor népszerű és közkedvelt írónőről hosszú ideig nem lehetett hallani. Annál nagyobbban ígérkezik az érdeklődés a nemrégiben megjelent munkája iránt, melynek címe *La Chambre bleue* [A kék szoba]. Ugyancsak figyelmet érdemel egy novellagyűjtemény. A címe *L'Obol des conteurs* [Elbeszélők ajándéka], és a kortárs párizsi irodalom huszonnégy kiváló regényírója szerepel benne.

Magyarázatok a német szöveghez

Dash grófnő – Anne Gabrielle de Cisternes de Courtiras de Poilloüe de Saint-Mars (1804–1872), francia író, az 1850-es években számos regénye jelent meg. Említett művének adatai: Párizs, M. Lévy, 1864.

L'Obole des conteurs – 1864-ben megjelent párizsi antológia (Librairie de l'Hachette); olyan szerzőktől található benne egy-egy elbeszélés, mint Théophile Gautier, Paul Féval, Ponson du Terrail stb. Az előszót Jules Simon írta hozzá.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés nem Dash grófnő művére, hanem az antológiára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/40. 4.

Vom großen Kurfürsten – *A nagy választófejedelemről*, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Literatur, 634–635. h.

A német cikk fordítása – Miután az utóbbi években, a hétéves háború századik évfordulója körül Nagy Frigyesről számtalan monográfia, tettdús életének részleteit a legkülönbözőbb szempontból feldolgozó munka jelent meg, ettől az egyoldalúságtól ösztönözve most A. Riese ezredes és zászlóaljparancsnok új munkával állt elő, melyben „Frigyes Vilmos, a nagy választófejedelem svédek ellen vezetett poroszországi és szamogétföldi 1678/79-es téli hadjáratát”-t dolgozza fel (Berlin, Decker kiadó). A tanulmány csupán egyetlen eseményét világítja meg a brandenburgi fejedelem mozgalmas életének, de energikus, tettekre szellemű itt is a legfényesebb színben tűnik elő, amint az ijesztő tél közepén, derék vitézeinek élén villámsebességgel támadja meg az ellenséges sereget, kiűzi a megszállott országból, és az addigi legveszedelmesebb ellenségétől megvédelmezve, békét teremt népe számára. A hadjáratot a szerző kellemes stílusban adja elő, számos érdekes adalékot nyújtva a poroszok harci erényeinek megismeréséhez.

Magyarázatok a német szöveghez

Der Alte Fritz – Nagy Frigyes (II. Frigyes) porosz király (1712–1786)

Frigyes Vilmos – (1620–1688), brandenburgi választófejedelem, a Hohenzollern-ház tagja, ő emelte Poroszországot katonai hatalommá. A XI. Károly svéd királlyal vívott háború során az 1678/79-es téli hadjáratban kiűzte a svédek az országból, és visszafoglalta Pomerániát.

A. Riese – August Riese, közelebbit az életrajzi lexikonok nem tudnak róla.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az ismertetett kötet címe, vagyis a glossza lényegi eleme mellett áll.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/40. 5.

Les Inventeurs et leurs Inventions – *Feltalálók és találmányaik*, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Literatur, 639. h.

A német cikk fordítása – *Les Inventeurs et leurs Inventions* [Feltalálók és találmányaik] Émile With-től (Leipzig, Brockhaus). A kötet a tudományos és mindennapi élet legkiválóbb feltalálóinak életrajzát, találmányaiknak lényegét, jelentőségét dolgozza fel olyan teljességgel és részletességgel, amilyen mű, tudomásunk szerint, még nem készült. 261 oldalon 148 feltaláló neve sorakozik. Sokan közülük – főként a régiek – a lehető legrövidebb ismertetéssel jelennek meg, a fontosabbakat azonban a szerző az őket megillető részletességgel dolgozza fel, így a kötet kézi- és tankönyvként egyaránt jól használható.

Magyarázatok a német szöveghez

Émile With – (1816–?), francia tudós

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés feltehetően a teljes glosszára vonatkozik.
A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/40. 6.

La France sous le Régime Bonapartiste – *Franciaország a Bonaparték uralma alatt*, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Literatur, 639–640. h.

A német cikk fordítása – *La France sous le Régime Bonapartiste* P. Dolgoroukow hercegtől (Leipzig, Brockhaus). A műnek, melynek egyáltalán nem célja a mostani Franciaország hatalmasságainak hízelegni, a második füzeté jött ki a sajtó alól, és 1851 áprilisától a nagy államcsínyig terjedő időszakot öleli fel. Az utóbbinak a legkisebb részletekre is kiterjedő leírását adja (és eközben a december 2-i események főszereplője természetesen nem a legjobb színben tűnik fel). Végül rövid áttekintését kapjuk még az alkotmány 1852. évi oktrojálásának, vagy ahogyan a szerző nevezi az eseményt: „établissement du despotisme en France” [a despotizmus megszilárdulásának Franciaországban]. Azok számára, akik a jelzett időszakot megérteni igyekeztek és az eseményekre odafigyeltek, a könyv nem mond sok újat. Azok ellenben, akik az államcsíny részleteit nem ismerik közelebbről, izgalmas olvasmánynak fogják találni a művet.

Magyarázatok a német szöveghez

P. Dolgoroukov – Pjotr Vladimirovics Dolgoroukov (1807–1868), herceg, orosz történész

államcsíny – III. Napóleon 1848 szeptemberében köztársasági elnökként tért vissza Franciaországba. 1851. december 2-án államcsínnel feloszlatta a parlamentet, 1852. december 2-án pedig kikiáltotta a Második Császárságot.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölt két sor: „a legkisebb részletekre is kiterjedő leírását adja (és eközben a december 2-i események főszereplője természetesen nem a legjobb színben tűnik fel)” – a glosszában ismertetett mű lényegét képezi.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/40. 7.

Ein Marmorrelief von Greinwald – *Greinwald márvány domborműve*, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Bildende Kunst, 640. h.

A német cikk fordítása – A bécsi Hofburgban egy nagyméretű márvány domborművet állítottak fel, mely Tübingiai Lajos örgróf búcsúját ábrázolja nejétől, (Szent) Erzsébettől, midőn 1277-ben keresztes hadjáratba indult. A Wiener Zeitung tudósítója kiemeli a műalkotás alakjainak méltóságteljes, egyszerű, nyugodt tartását, arcuk, állásuk, öltözködésük nemességét. A jelenet üzenete is világos és meghatározó. A kiváló munka alkotója Thomas Greinwald, aki korábban kézműves, majd katona volt, és csak később kezdte meg művészeti tanulmányait. A nézők szeme előtt elsőrangú alkotás tárul fel. A márvány kivitelezés a császár megrendelésére készült, és a Belvedereben fog helyet kapni.

Magyarázatok a német szöveghez

Thomas Greinwald – (1821–1875), bécsi szobrász. Művészeti tanulmányait Münchenben végezte. Többek között Ferenc József mellsobrát is elkészítette.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés feltehetően a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/40. 8.

Zwei Instrumente für Architekturzeichner – *Két eszköz az építészmérnökök számára*, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Bildende Kunst, 641. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Ludwig Bohnstedt – (1822–1885), német építészmérnök, találmányáról több korabeli lap is hírt adott.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a *radial* magyarázatához tartozik, de az átvétel szerint a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/16, okt. 16. Vegyes, 384: *Bohnstedt tanár Gothában két új eszközt talált fel...* Tömörített fordítás. A glossza tartalmát, annak lényegét szabad fogalmazásban adja vissza.

A Ko szövege:

„Bohnstedt tanár Gothában két új eszközt talált fel, melyek az építési rajzolóknak igen nagy hasznára lehetnek. Az egyik *radial*, a másik *radiarc* nevű. Az elsőnek czélja oly egyenes vonalok rajzolását, melyek egy közös centrumba futnak össze, még akkor is lehetségessé tenni, ha e centrum a rajztáblán kívül esik. A radiarc pedig oly körívek és hozzátartozó sugarok rajzolását könnyíti, melyek központja szintén kívül esik a rajztáblán. Szakértők tudni fogják, mi nyereség van ez új találmányban.”

A szerzőség kérdése – A kijelölés, a stílus és mondatszerkezet, az átvétel szabad módja, valamint a kommentár a glossza végén Arany szerzőségét igazolja. A „vonalak” alak nem, de a „sugarok” alakú többes szám másutt is előfordul Aranynál, pl. a *Költemények Szász Károlytól* című bírálatában.

1864/40. 9.

Die Fürstenberg'sche Gemäldesammlung in Donaueschingen – *Fürstenberg herceg képtára Donaueschingenben*, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Bildende Kunst, 641–642. h.

A német cikk fordítása – A Recensionen című folyóiratban A. W–n. (Alfred von Wolzogen?) ír egy ismertetőt a művészet világában jóformán alig emlegetett, de művészettörténeti szempontból nagyon is jelentős gyűjteményről, Fürstenberg herceg donaueschingeni kastélyának képtáráról. Azt állítja, hogy különösen fontos ez a képtár egy olyan mester művészetének megismeréséhez, akit egyetlen más helyen sem lehet ilyen jól és a maga teljességében tanulmányozni. Hans Scheuffeleinről van szó, aki itt őrzött képei alapján Dürer legtehetségesebb tanítványa volt. A nyilvános képtárakban csupán derekasán elkészített, gyakorlott mesterre valló jelentéktlenebb művek láthatók tőle, melyek műtermének jegyeit felmutatják ugyan, de kezének ügyességét nem, így kevéssé alkalmasak rá, hogy tehetségéről képet alkossunk. A donaueschingeni gyűjtemény alapítójának jóvoltából hasonlíthatatlanul jobb véleményt formálhatni a művészről. Három nagy táblakép, egy egykori oltárkép látható itt tőle, azonos keretbe foglalva. A baloldali kép Szent Mártont ábrázolja, lábainál egy koldussal, aki megragadja palástját. Középen Szent Magdolna látható, egy délceg, nemes alak, az összes közül a legfenségesebb. Jobbra tőle Keresztelő Szent János áll. Szent Márton alakja alatt térdel a pártfogó, „Gottfried wernherr Grave und Herre zu willdenstein und Mößkirch”, lovagi öltözékben. Szent János alatt ennek neje, a szintén pártfogó, „Apolonia von Gottes gnaden Gravin und Fraw zu Henneberg”. Mindketten a jelenlegi tulajdonosok ősei voltak, és a Duna felső szakaszán lévő wildensteini várukat díszítette ez és a többi kép. Scheuffelein neve egyiken sincs rajta, de kétségtelenül az ő modorában készültek. A fejek Dürer hatásáról tanúskodnak, az alakok kerekdedek, kidolgozásukban elmélyültség és alaposság érzékelhető. Különösen szép a színvilág, mely sehol sem hivalkodó, nem is akar az lenni, de éppen visszafogottságában rejlik hatása. Az ábrázolás síkszerű és áttetsző, az árnyalat mindenütt világos, a festés telített és harmonikus, ahogyan maga Dürer sem tudta volna megalkotni. Még finomabb és kedvesebb kidolgozása egy másik, egészen kicsi oltárkép: középen a Szűzanya látható a kisdeddel, felettük két

angyal koronát tart, körülöttük pedig a szentek koszorúja látható tizenhárom alakkal. A szárnyképeken ugyanaz a wildensteini gróf térdel a nejével, mint az előző képen. A háttérben egy gazdag reneszánsz épület látható, melynek erkélyén emberek, köztük zenészek állnak. A szárnyrész hátsó részére a művész Krisztust festette meg az Olajfák hegyén. Az ő alakja erősen fennkölt, és a táj nagyon szép. A képre jegyzett évszám 1536, vagyis az 1540-ben elhunyt művész kései korszakából való. A színkezelés halvány és visszafogott. Ami még Scheuffeleintől Donaueschingenben található, már nem ilyen értékes, de még mindig a legjobb alkotásai közé tartozik. Így például a reneszánsz stílusú fürkében trónon ülő Szent Anna, ölében a gyermekkel, a mellette térdelő Máriával, körülöttük pedig szent Ottíliával, Barbarával, Katalinnal és Orsolyával, valamint két angyallal, akik a drapériát tartják. Itt van még a Krisztus bűcsúja Máriától, háttérben egy reneszánsz épülettel. Négy kisebb tábla van még szent Erazmusszal, Andrással, Sebestyénnel, Rókussal és Kristóffal, végül Krisztus a kereszten Mária, János és Mária Magdaléna között.

A hercegi képtár igen gazdag a korábbi sváb iskola jegyeit felmutató alkotásokban, melyek a régebbi német művészet történetéhez nyújtanak értékes anyagot. Különösen figyelemre méltó közülük egy korai, 1445-ös évszámmal ellátott kép, mely aranyozott háttérrel, de gondosan kidolgozott tájképpel ábrázolja Szent Pált és Szent Antalt a sivatagban. A német festészet többi darabja közül itt van még néhány szentet ábrázoló kép, mely Barthel Beham kezére utal, valamint egy nagyon szép női arckép az ifjabb Hans Holbeintől: egy fiatal hölgy szőke hajjal, méltóságteljes arckifejezéssel, pazar öltözékben és vörös kalappal; az egész kép a legaprólékosabb kidolgozású, meleg színekkel, barnás árnyékokkal.

Magyarázatok a német szöveghez

Donaueschingen – Baden-Württemberg nyugati részén található város, a grófság a 13. századtól a Fürstenberg család birtokában van. A 18. századtól (a hercegi kastély 1723-as megépítésétől kezdve) itt volt a székhelyük. A kastélynak rendkívül gazdag udvari könyvtára és képtára van.

Recensionen – 1862-ben alapított bécsi folyóirat. Az Europa szó szerint, néhány apróbb kihagyással veszi át az 1864. szept. 10. 37. sz. 292–293. oldaláról a cikket. Az „A. W.–n.” szignójú szerző rendszeresen írt a bécsi lapba, és az Europa feltételezi csupán, hogy Alfred von Wolzogen (1823–1883) német színházigazgatóról és íróról van szó.

Hans Scheuffelein (Scheufelein, Schäufolein) – (1480 körül–1540 körül), német festő és fametsző, Albrecht Dürer tanítványa volt Nürnbergben, majd vándorfestőként több városban dolgozott. Az itt említett oltárképek és a többi alkotás mai ismeretek szerint a Meister von Meßkirchnek (Meßkirchi mesternek) nevezett ismeretlen festőtől származik, aki mindenképpen Albrecht Dürer tanítványi köréhez tartozott, de a Scheuffeleinnel való azonossága nem bizonyítható. A glosszában ismertetett első képet ma „Wildensteini oltárképként” emlegetik. 1515 és 1540 között készülhetett, talán a meßkirchi Szent Márton templom számára, melyet Gottfried Werner von Zimmern építtetett. A német szöveg idézőjeles részei valójában a Gottfried Wernert és nejét ábrázoló képek alatti feliratok. Az oltárkép a 19. század elején jutott a Fürstenberg-féle gyűjteménybe. Azóta többször tulajdonost cserélt, jelenleg a stuttgarti állami képtár tulajdona.

Gottfried Wernherr... – Gottfried Werner von Zimmern (1484–1554), meßkirchi és wildensteini gróf, többek között a meßkirchi Szent Márton templom építtetője volt. A neje Apollonia von Henneberg (megh. 1548), a brandenburgi választófejedelem lánya volt.

Barthel Beham – (1502–1540), német festő, portréfestő és rézmetsző. Korai képein Albrecht Dürer, később az olasz reneszánsz hatása érzékelhető.

Iff. *Hans Holbein* – (1497/98–1543), német festő. Az itt említett kép nem azonosítható. Az idősebb és ifjabb Holbeinnek több képe is volt a hercegi gyűjteményben, például az idősebb Holbein híres, ún. *Szürke passiója*, mely ma a stuttgarti állami múzeum tulajdonában van.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés amellet a sor mellett áll, ahol a szerző Scheuffeleint Dürer legtehetségesebb tanítványának mondja.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/40. 10.

Das Rossinifest in Pesaro – *Rossini-ünnep Pesaróban*, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Musik, 644. h.

A német cikk fordítása – Rossini szobrának leleplezése szülővárosában, Pesaróban fényes ünnepségre nyújtott alkalmat. Peruzzi és Manna miniszter is ott voltak, és az ő jelenlétükben, válogatott vendégsereg előtt adták át az emlékérmét, melyet Firenze város Rossini tiszteletére veretett. Magát a szobrot – Marochetti művét – a vasúti pályaudvar közelében állították fel, és az ünnepélyes leleplezéshez számos nagyszabású esemény társult. Nagy színpadot állítottak fel a zenekar és 250 fős énekkar számára. E válogatott művészi csoport élén Mariani állt, akit Itáliában a legjobb karmesterek között emlegetnek. A zenei ünnepséget a *Tolvaj szarka* nyitányával kezdték meg, ezután elénekelték az ünnepi himnusz, melynek zenéjét Mercantini szövegére Mercadante komponálta, Rossini-motívumokat szöve bele. Pompás előadásban következett a *Semiramis* nyitánya, majd Briganti Bellini küldött köszöntőbeszéde hangzott el. Este Pesaro minden utcáját kivilágították. A főtéren a nemzeti gárda zenekara válogatott darabokat játszott, és az utcákon, akárcsak a kávéházakban, mozgalmas élet zajlott. A Rossini-színházban, melyet a tömeg zsúfolásig megtöltött, Pacini kantátáját adták elő, melynek szövegét éppen Mercantini szerezte. Rossini *Stabat Mater* című művével zárták a műsort. A *Tell Vilmos* előadása lett volna az egész ünnepség fénypontja és zárása, ha Stigelli hirtelen rekedtsége nem hozza kellemetlen helyzetbe a rendezőket, akik az operát tenor nélkül voltak kénytelenek előadatni, és ez az összbenyomást erősen rontotta.

Pesarón kívül Bolognában is ünnepelték a mestert. A liceum főkapuja előtt emlékkövet lepleztek le tiszteletére, a Liceum teret pedig átnevezték Rossini térre. Párizsban a Rossini-házban a barátai és tisztelői ugyancsak fényes ünnepséget rendeztek számára, Napóleon császár pedig a Becsületrend parancsnoki keresztjét adományozta neki.

Magyarázatok a német szöveghez

Gioacchino Antonio Rossini – (1792–1868), Pesaróban született. A Ko többször írt róla, ld. az Europa 1864/15. 6, 1864/18. 5, 1864/21. 13. tételeit.

Ubaldo Peruzzi – (1822–1891), olasz politikus, 1862 és 1864 között Itália belügyminisztere

Giovanni Manna – (1813–1865), olasz politikus, ez idő tájt gazdasági miniszter

Carlo Marochetti – (1805–1867), olasz származású francia szobrász

Angelo Mariani – (1821–1873), olasz karmester és zeneszerző

La gazza ladra – *A tolvaj szarka*, Rossini 1817-es operája

Luigi Mercantini – (1821–1872), olasz költő, többek között a Garibaldi-himnusz szerzője

Saverio Mercadante – (1795–1870), a maga korában népszerű olasz zeneszerző, operaszerző

Semiramis – Rossini 1823-as operája

Giuseppe Briganti Bellini – (1826–1898), olasz politikus

Giovanni Pacini – (1796–1867), olasz zeneszerző, operaszerző

Stabat Mater – Rossini 1841-ben befejezett műve

Tell Vilmos – Rossini 1829-es operája

Giorgio Stigelli – Eredetileg Johann Georg Stiegele (1819–1868), német operaénekes.

A Stigelli nevet használta leggyakrabban, de több más művészneve is volt.

Bolognai liceum – Rossini 1806-tól itt, a Liceo Musicalében tanult.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés feltehetően a teljes szövegre vonatkozik. A Ko ez év januárjában tudósított a Rossini-szobor készüléséről, és szerkesztési elveihez híven Arany feltehetően a történet folytatását is közölni akarta. Az előző híradás a szoborról: *Rossininak Pesaróban...*, Ko II/I. 1864/4, jan. 24. Vegyes, 95. Forrása vagy a *The Musical World* volt (1864. jan. 23. 4. sz. 59), vagy olyan lap, mely a hírt ugyanezzel a szöveggel közölte. Az Europa később, az 1864/6. számában közölte a hírt (*Wochenchronik*, Theater, 85. h.).

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/40. 11.

Ein Schauspieler-Geheimbund – *A színészek titkos társasága*, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Theater, 645–647. h.

A német cikk fordítása – A német színházi világhoz közel álló körök igencsak meglepődtek, amikor 1820-ban megjelent egy stuttgarti közlemény, hogy Blumauer színész egy titkos társaság létezését fedte fel a királynak. A társaság az egész német színi világra kiterjedt, de Stuttgartból irányították, ott székelt az udvari színház legtekintélyesebb tagjaiból álló főtanács, melynek Blumauer maga is tagja volt. Ami még ezután kiderült, az annyira hihetetlennek tűnik, hogy az egykori elbeszéléseket és iratokat csak óvatosan szabad kezelni. Minden, amit az egykori tagoktól – akik egyébként nem szívesen emlékeznek vissza a történetekre – és a titkos társaság által megkárosítottaktól tudni lehet, azt most Louis Schneider tanácsos Berlinben megjelent kiadványa tartalmazza: *Actenmäßige Mittheilungen über die Perseverantia* [Oklevelek által hitelesített értekezés a megátalkodottságról], és nagy vonalakban így lehet összefoglalni. Egy titkos színésztársaság alapításának gondolata a Napóleon hódításaival szembeálló német szellemi egységmozgalom idején látszik felmerülni. A legtöbben úgy emlékeznek, hogy Hunnius színész volt az, aki a legtekintélyesebb stuttgarti társainak azt javasolta, tömörüljenek társaságba, melynek elsődleges célja egy nyugdíjpénztár működtetése lenne, egyúttal azonban a színésztársak, főként a tagok boldogulását segítené elő. Mások úgy vélik, Hunnius csupán megbízottja volt egy régebb óta működő osztrák társaságnak, amely működését ki akarta terjeszteni Ausztrián kívülre is. Hunniusról tudni lehetett, hogy a Tugendbund tagja és szabadkőműves is volt. Társaságával feltehetőleg csupán Ekhof egykori terveit igyekezett újjáéleszteni, és a később felmerülő célokról eleinte szó sem volt, noha a titkos összejövetelek gyakorlata és a hierarchikus szerkezet szinte azonnal kialakult. Úgy tűnik, az alapítók eredetileg a stuttgarti színház legbefolyásosabb, legnevesebb és legjelentősebb tagjai voltak, majd más színházak hasonló és megnyerhető színészei felé fordultak. A nyugdíjpénztár létrehozása és a tagoknak az akkoriban fellépő munkanélküliséggel szembeni védelme volt azután a következő meghirdetett célja a „Kék kő” [Arany János aláhúzása] – mert így nevezték – egyesület tagjainak. A feloszlatakor a társaság papírjait eltüntették és feltehetőleg meg is semmisítették, így a nyugdíjpénztár valódi terveiről sajnos nem lehet pontos képet alkotni. Az egykori tagok vallomása szerint az elgondolás az volt, hogy a befizetésekből minél nagyobb összeget gyűjtsenek össze, melynek kamataiból azután a nyugdíjrészeket fizetik. Miután a tagokat figyelmesen válogatták meg, és ekkor még senki sem akart nyeréskedni a társaság számlájára – az első évben a vezetők sem kaptak fizetést –, az összeg, amely 1820-ban a kasszában volt, elérte a 30 000 guldent. A nyugdíjpénztárba

való befizetésén kívül a tagoknak havonta egyszer kötelességük volt jelentést küldeni a stuttgarti főbizottságnak a színházukban zajló eseményekről. Ha egy színháznál a „Kék kő” több tagja is működött, akkor az ottani helyi bizottságnak e jelentéseket meg kellett [646] vitatnia, és hitelesítenie kellett. A vendégszereplések alkalmával természetesen gyorsan alkalmazni kezdték az ajánlások, ismertetőjelek és ebből következően a különleges kedvezmények rendszerét a beavatottak javára, mely kölcsönös alapon működött. A tagság szakmai és anyagi előnyei így hamar megmutatkoztak. Az igazgatók és a másod-, harmadrangú színészek semmit sem sejtettek e titkos működésről, noha, különösen a vége felé, a társaság befolyása nagyon is érezhető volt. A „Kék kő” valódi céljai egyre nyilvánvalóbbá váltak. Hogy ezek már az alapítók tervében is szerepeltek-e, vagy csak később alakultak ki, amikor a dolog működni és erősödni kezdett, ma már nem lehet tudni. Arról volt szó ugyanis, hogy a német színházakat egy önálló és független belső szervezetté, korporációvá egyesítsék. Követendő mintának a párizsi Théâtre Français-t tekintették, melynek működési elveit Napóleon 1812-ben újította meg. Hogy ezt megvalósíthassák, meg kellett akadályozniuk, hogy a színészek tömörülésén kívül más irányíthassa a színházakat. Reménytelennek tűnt, hogy míg udvari alkalmazottak állnak a nagyobb színházak élén, elérik céljukat, ezért félre kellett állítaniuk őket, a hatalmat pedig át kellett játszaniuk a társaság tagjainak a kezébe. A társaság törekvéseinek három fokozatát a tagok csak idővel ismerhették meg. Kezdetben minden új tag csak a nyugdíjasszáról tudott. Ha valahol azután megtapasztalta ennek előnyeit és hatalmát, akkor – amennyiben a rangja megfelelő volt – szóban vagy írásban a társaság felsőbb fokozataiba is bevezették. Ha nem volt eléggé intelligens vagy alkalmazkodó, akkor csak annyit tudott meg, hogy a szándék az idős színészek nyugdíjának biztosítása. Stuttgarton kívül Boroszlóban, Prágában, Frankfurtban és a rajnai egyesült színházakban volt helyi vezetősége a „Kék kő” társaságnak, az északi részekre azonban csak szórványosan terjedt ki. Miután a társaság a vendégszereplések, szereposztások, jutalékok terén nagy előnyökhöz juttatta tagjait, a kívülmaradottak hátrányban érezték magukat. Sem jutalomjátékokhoz, sem előnyös szerepekhez nem jutottak hozzá, mindenütt akadályokba és ellenállásba ütköztek. Ha valaki megsértette az egyik tag érdekét, azonnal az egész társasággal találta magát szemben. Akárhová ment, elő volt készítve számára a kedvezőtlen fogadtatás. Ezt oly módon érte el a társaság, hogy a színházak havonta készítettek jelentést a stuttgarti színház számára, melyet ott összegezve szétküldtek minden más színháznak. A társaság vezetősége által irányított levelezés abban az időszakban, amikor színházi lap nem létezett, szükségszerűen nagy befolyással bírt. A kívülállókkal szembeni ellenségeskedést ugyan nem írta elő a társaság, a tagok megsegítését azonban erősen hangoztatta, így az egyik szükségszerű következménye lett a másoknak. Sokáig nem tudták a színházigazgatóságok, mi a helyzet. Úgy gondolhatták, talán véletlen körülmények gátolják munkájukat, és fogalmuk sem volt, honnan érik őket a csapások. Minél tarthatatlanabbá vált a helyzet, minél tágabb teret kaptak a tagok érdekei, intrikái és szenvedélyei, annál óvatosabbak lettek a valódi vezetők, akik [647] jól látták, hogy olyan szellemet szabadítottak ki, mely végül a német színházak összeomlását idézi elő, ezért a magasabb fokozatokba csak keveseket avattak be. A becsületes és gondolkodó tagok közül sokan eltávolodtak tőlük. Berlinben egy vendéjáték alkalmával meghíusult a legmagasabb fokozathoz tartozó Eßlair törekvése, hogy a társaság alsóbb szintjeibe tagokat toborozzon, mert mindössze ketten jelentkeztek. Dél-Németországban az akkoriban mindenütt kísértő demagógia szelleme jelent meg a vezetőségben. Stuttgartban kísérelték meg első ízben, hogy a köztisztletben álló intendánst, Wächter bárót megbuktassák, és ez sikerült; nem sikerült azonban, hogy a „Kék kő” tagját ültessék helyébe. Más helyeken is folyamatosak voltak a hasonló mesterkedések. A „Kék kő” egyesület igen jelentős hatalommal bírt már, amikor

Blumauer leleplezése megtörtént. A felfedezés nagy figyelmet keltett, és ahogy az lenni szokott, a vallomásokból sokkal többre következtek, mint ami valójában történt. A württembergi király a hohenaspergi várbörtönbe csukatta udvari színházának színészeit, akik tagjai voltak a társaságnak, így vált meg tőlük, és közleményt adtak ki a német színházakban történt kihallgatások eredményeiről. A társaságot így egyetlen csapással megsemmisítették. A kasszájukat Darmstadtba vitték, és soha többé nem lehetett hallani róla. A befizetett összegeket senki sem követelte, mert a tagok féltek beismerni, hogy a társasághoz tartoztak, így az egész történet hamarosan feledésbe merült. A berlini udvari színészek közül Lemm csak keveset tudott, Hartmann azonban igen sokat, és amint Schneidernek beismerte, a legmagasabb fokozatról is tudomással bírt, noha soha nem kérte oda a felvételét.

Magyarázatok a német szöveghez

Louis Schneider – (1805–1878), berlini színész, színpadi szerző, hadtörténeti és katonai munkák szerzője, titkos tanácsos

Karl Blumauer – (1785–1840), német színész és költő

Friedrich Johann Wilhelm Hunnius – (1762–1835), német színész, szabadkőműves. 1785-től vándortársulatok tagja volt, járt többek között Amszterdamban, Salzburgban, Weimarban, Bécsben, Magyarországon és Oroszországban. 1812-ben lett a stuttgarti színház tagja, ekkor alapította a szóban forgó segélyegyesületet.

Tugendbund – „Erény Szövetség”, 1808-ban Königsbergben alapított, liberálisnak számító titkos „erkölcsi és tudományos társaság”, melynek tagjai a társadalom erkölcsi, szellemi és fizikai megújítását tűzte ki célul; foglalkozott többek között az ifjúság nevelésével és a hazafiság ápolásával. 1810-ben feloszlatták, de 1813-ban újjáalakult.

Hans Conrad Dietrich Ekhof – (1720–1778), az egyik legjelentősebb 18. századi német színész, szabadkőműves. Vándortársulatokban szerepelt, 1753-ban pedig társaságot alapított a német színjátszás színvonalának emelésére. Ez volt valójában az első német színiakadémia.

Breslau – Boroszló, ma: Wrocław, Lengyelországban, Szilézia egykori fővárosa, a 19. században porosz fennhatóság alatt állt.

Ferdinand Eßlair – (1772–1840), osztrák (eszéki, szlavóniai) származású német színész, 1807-től volt a stuttgarti társulat tagja.

Karl von Wächter – (1758–1829), német jogász, államhivatalnok, 1807 és 1814, majd 1816 és 1820 között a stuttgarti színház intendánsa

Württemberg királya – Friedrich Wilhelm Carl (1781–1864), I. Vilmos néven volt király 1816-tól haláláig.

Hartmann – Talán Carl Hartmannról van szó, a 19. század elején berlini színész volt.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölések a cikk lényeges elemeire vonatkoznak, Arany a kiemelt részekből építette fel a Ko glosszáját. A kijelölt részek:

„[...] tömörüljenek társaságba, melynek elsődleges célja egy nyugdíjpénztár működtetése lenne, egyúttal azonban a színésztársak, főként a tagok boldogulását segítené elő [...]”

„Hogy ezek már az alapítók tervében is szerepeltek, vagy csak később alakultak ki, amikor a dolog működni és erősödni kezdett, ma már nem lehet tudni.”

„Nagyvonalakban ez volt a társaság törekvésének három fokozata: kezdetben minden új tag csak a nyugdíjkasszáról tudott.”

A Ko közlése – II/II. 1864/17, okt. 23. Vegyes, 408: *Kevesen tudnak arról valamit, hogy a német színészek közt 1820 előtt egy [...] titkos társaság létezett...* A terjengős, tartalmi ismétlésekben bővelkedő glosszának Arany a rövidített, tömörített változatát írta meg, majd a végén kommentárral látta el.

A Ko szövege:

„Kevesen tudnak arról valamit, hogy a német színészek közt 1820 előtt egy széles terjedelmű titkos társaság létezett, melynek tagjai, némileg a szabad kőművesek módjára, több fokozaton mentek által. A legalsóbb fokozatbeliek csupán annyit tudtak, hogy a társaság színészi nyugdíjintézet; de a felsőbb osztályuak titkos beavatás útján megismerkedtek a társaság céljával, mely nem volt politikai, nem is képviselt valami nemesebb eszmét, hanem arra irányult, hogy Németországban minden színészi előnyt a társaság tagjainak biztosítson, egymást a tagok kölcsönösen emeljék, védjék, a jövedelmes helyeket elfoglalják, minden a társaságon kívüli színészt elnyomjanak stb. 1820-ban Blumauer színész feladta őket, s a kormányok elnyomták az önző társulatot. Mi sem azért festők az »ördögöt a falra« mintha megjelenését ohajtanók.”

Magyarázatok a Ko szövegéhez

Mi sem azért festők az »ördögöt a falra« mintha megjelenését ohajtanók – A művészetek és művészek anyagi helyzetével Arany gyakran foglalkozott a lapjaiban. Magyarországon 1861-ben alakult meg a Magyar Írók Segélyegylete, melynek Gyulai Pál 1862-től titkára, Arany János pedig bizottsági tagja volt. Ld. az Europa 1864/21. 8. jegyzetét. A jelen glossza részben érdekességgént, részben negatív példaként vagy akár figyelmeztető intésként kerülhetett át Arany lapjába, erre utal a kommentár is a végén.

A szerzőség kérdése – A glossza átvételének módja, nyelvi elemei, a kommentár a glossza végén és a kijelölések az Európában Arany szerzőségét igazolják.

1864/40. 12.

Drei Neuigkeiten der französischen Bühne – Három újdonság a francia színpadokról, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Theater, 647. h.

A német cikk fordítása – Charles Gounod, a *Faust* szerzője újabban egy operaszöveget óhajt írni Ponsard *Agnès de Méranie* című drámájából. – *Le Drac* [A sárkány] a címe George Sand új színpadi művének, melyet Meurice-szel együtt írt. Fantáziaelemekből álló háromfelvonásos vígjátékról van szó, és a párizsi Vaudeville színházban készülnek az előadására. – Ugyanez a színház készül előadni a fáradhatatlan és minden téren kiváló szerző, Émile de Girardin darabját *Egy nő vétké* (*Le Supplice d'une femme*) címmel.

Magyarázatok a német szöveghez

Charles Gounod – Ld. az Europa 1864/4. 5, 1864/17. 10. és 1864/33. 14. jegyzetét. Nincs adat arról, hogy az említett opera elkészült volna.

François Ponsard – (1814–1867), francia drámaíró, a Francia Akadémia tagja. Az *Agnès de Méranie* című drámáját 1847-ben írta.

George Sand – Ld. az Europa 1863/50. 8. jegyzetét. Itt említett, Meurice-szel közösen írt drámájuk 1865-ös évszámmal jelent meg.

Paul Meurice – (1818–1905), Victor Hugo köréhez tartozó francia író

Émile de Girardin – Valódi nevén Émile Delamothe (1806–1881), francia publicista és drámaíró. Itt említett darabját az ifjabb Alexandre Dumas-val együtt írta, és 1865-ös évszámmal jelent meg. Magyarul *Egy nő vétké* címmel játszotta 1867-ben a budai Népszínház. Girardin és Dumas vitájáról a darab előadásakor ld. az Europa 1865/26. 4. szövegét és jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – A három jelölés a glossza három tételére vonatkozik, vagyis Arany mindhárom megjelölt hírt átvette.

A Ko közlése – II/II. 1864/20, nov. 13. Vegyes, 480: *Újdonságok a francia színen*. Fordítás, tartalomismertetés és compiláció. A glosszához csatolta Arany a *Neue Parodien* című glossza egy részét az *Eh Lambert* című bohózatról, ld. az Europa 1864/40. 14. tételt.

A Ko szövege:

„Ujdonságok a francia színen. – Gounod Károly, a Faust opera szerzője, ismét új operán dolgozik, melynek szövege Ponsardnak »Agnes de Meranie« drámája után van csinálva. George Sand pedig, Meurice társaságában »Sárkány« című színművet írt, egy három felvonásos fantasticus vígjátékot a Vaudeville színház számára. Ugyanott egy nézőjáték készül színpadra: »Supplice d'une femme«, a fáradhatatlan Girardin Emil tollából. – A Palay [!] Royalban pedig egy napi bohózatot adnak, melynek címe és tárgya a felkapott *Eh Lambert*; Még szerzőül is *Lambert testvérek* vannak megnevezve.”

A szerzőség kérdése – A szabad átvétel, a kompiláció és a jelölés alapján Arany tekinthető szerzőnek.

1864/40. 13.

Eine Person der jüngsten Vergangenheit als Held eines Drama's – A közelmúlt egy személyisége mint drámai hős, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Theater, 647–648. h.

A német cikk fordítása – Nem gyakori eset, hogy azokat az embereket, akikkel együtt éltünk, a színpad deszkáin idézik fel számunkra. A Porte St. Martin színházban most minden este előadott látványosság: *Les Flibustiers de la Sonore* [A sonori lázadók] éppen egy ilyen darab. Gaston Raoul de Raousset-Boulbon grófról szól, aki Lajos Fülöp, a köztársaság és a császárság kikiáltása idején élt. Életét, cselekedetét Henry de la Madeleine írta meg, és az ő könyvéből merítette Rolland és Aimard az említett darab anyagát. Gaston a történelem egyik leghevesebb, leglobbanékonyabb, ugyanakkor legvállalkozóbb kedvű alakja volt. A polgárkirályság idején Franciaország szűk teret nyújtott elképzelései számára. Minden vagyonát pénzzé tette és Algériába költözött, ahol nagyszabású vállalkozásokba kezdett. Aumale herceg baráti támogatásának köszönhetően ügye szépen haladt előre, amikor váratlanul kikiáltották a köztársaságot. A változás hazavitte Franciaországba, és Párizsban belevetette magát a politikai élet forgatagába. Újságokat szerkesztett, részt vett a választási küzdelmekben, de jelentős sikert nem ért el. Reményeiben csalódva és a Kaliforniából érkező csábító hírektől felajzottan, másodszor is kivándorlásra határozta el magát, hogy a csodálatos vidéken visszaszerezze szétforgácsolt vagyonát. Ettől kezdve az élete kalandok, merész és vakmerő tettek sorozata volt, melyek Kaliforniából végül Mexikóba, Sonorába vitték őt. Fő vonalakban ezeket az eseményeket ábrázolja a színpadi előadás. A változatos díszleteknek köszönhetően a darab látványban gazdag szórakozást nyújt. A legmeglepőbb hatást a mexikói napünnepség, egy ragyogó balettjáték kelti.

Magyarázatok a német szöveghez

Gaston Raoul de Raousset-Boulbon – Gaston Raoux de Raousset-Boulbon (1817–1854), francia utazó, kalandor, lázadó. Ifjúkorát Algériában töltötte, majd elkapta az aranyláz, és Kaliforniába vándorolt. Végül Mexikóban, Sonorában saját államot alapított. A mexikói katonaság elfogta és 1854. augusztus 12-én kivégezte. Történetét regényben dolgozta fel Henry de la Madeleine: *Le Comte Gaston de Raousset-Boulbon. Sa vie et ses aventures (d'après ses papiers et sa correspondance)*, Poulet-Malassis et De Broise, Alençon 1856.

I. Lajos Fülöp – (1773–1850), 1830 augusztusától 1848 februárjáig francia király, közismert nevén „polgárkirály”

Amédée Rolland – (1829–1868), francia író, drámaíró

Gustave Aimart – (1818–1883), francia író, beutazta Dél- és Észak-Amerikát, majd hasonló kalandregényeket és vadnyugati történeteket írt, mint May Károly (Karl May).

Aumale herceg – Henri-Eugène-Philippe-Emmanuel d’Orléans, duc d’Aumale (1822–1897), I. Lajos Fülöp király fia, francia generális, történész. 1840-ben tartózkodott Algériában.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az Algériába költözésről szóló sor mellett áll. Bizonytalan, hogy mi és hogyan került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/40. 14.

Neue Parodien – *Új paródiák*, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Theater, 648. h.

A német cikk fordítása – Amióta tudjuk, hogy Berg bohózatában, a *Narzissen*-ben [Önimádó] Pompadour asszonyt Josefina Gallmeyer fogja játszani, már biztosak vagyunk a darab sikerében. Az ötlet, hogy a „királyi kurtizánt” a „kánkán rózsája” alakítsa, sajátos tréfát és pikantiát kölcsönöz az eseménynek. Ismeretes, hogy a színésznőnek nagy tehetsége van a travesztiahoz is. – A bécsi Josefstadti színházban a világhírű Blondin Flamm alkalmi bohózatban lép fel, melynek címe *Der falsche Blondin* [A hamis Blondin]. A darab poénja abból áll, hogy a kötélben Blondin helyett Jungwirth komikus táncol. – Miután a nagy kánkántáncosnő, Marguerite Rigolboche a Meysel színházban elcsavarta a berlini közönség fejét, a Victoria színház komikusa, Guthery a jutalomjátékát ehhez az eseményhez kapcsolta. Előadása tetszeni fog mindazoknak, akik el tudják képzelni a táncosnőt élemedett és elvirágzott korában. Ő maga írt vagy íratott magának egy bohózatot a következő címmel: *Mademoiselle Rigolboche oder Herr Lambert* [Rigolboche kisasszony vagy Lambert úr]. Természetesen maga a színész öltözik női ruhába – az ilyesminek még nagyobb szokott lenni a hatása. Ily módon, mint a cím is mutatja, két legyet üt egy csapásra. Ugyanis a párizsi Palais-Royalban is színre került egy alkalmi tréfa, *Eh! Lambert* címmel. A darab a vincennes-i ligetben játszódik. Lambert-né a tömegben elveszíti férjét, és amikor a nevét kiáltja, százával hangzanak fel a válaszok. Egyetlen Lambert helyett négyen jönnek hozzá. Szerencsére az igazi Lambert is köztük van. Egy ifjú Lambert ugyanítt megismerkedik Lambert kisasszonnyal, és feleségül veszi. A darab végén felhangzó kuplé refrénje természetesen ismét az „Eh, Lambert”. És hogy ki ne fogyjunk a Lambert-ekből, a tréfás kis darab szerzőiként a „Lambert fivéreket” tüntetik fel.

Magyarázatok a német szöveghez

Berg – F. O. Berg, valódi nevén: Ottokar Franz Ebersberg (1833–1886), bécsi színműíró és élelapok szerkesztője. Számos vígjátékot, paródiát, bohózatot írt, ezért a bécsi „bohózatkirályként” emlegették. Darabjait nagy sikerrel játszották Pesten és Budán is.

Josefine Gallmeyer – (1838–1884), osztrák színésznő. Egy ideig a pesti német színház tagja volt, majd később felváltva németországi és osztrák színpadokon játszott. Egy ideig Temesvárott is tartózkodott. Főként vígjátékokban, paródiákban lépett fel. Nevéhez számos affér fűződött.

Blondin – Jean François Gravelet-Blondin (1824–1897), elképesztő mutatványairól híres francia kötél-táncos és akrobata. A korszakban „Blondin Lovag” és „Nagy Blondin” néven emlegették. Magyarországon 1864-ben a Városligetben lépett fel. A Ko e fellépések végén Gyulai Pál stílusára jellemző rövid glosszában minősíti le a szórakoztatás e módját, Arany pedig szerkesztői jegyzetben enyhíti a glossza hangnemt (Ko II/II. 1864/5. aug. 2. 119.): „A mi pedig Blondint illeti, mult csütörtökön végzé be nyaktörő mutatványait, magával vivén vagy 6000 forintunkat. Arra van pénzünk, hogy ily kegyetlen állatias, demoralizáló gyönyöröket szerezzünk magunknak. Mert Szemere a 43-iki országgyűlésen lélektanilag és tényekkel bebizonyította, hogy a nyilvános

kivégzés gyilkos monomaniát kelt, s miért ne állíthatnók mi, hogy az ily – legnagyobb életveszéllyel járó – mutatványok életuntságot, blaszirtságot öntenek a nézőkbe? Ott vagyunk mulatságainkkal. a hol Róma legaljasabb korában. S a mi legszebb az egészben az, hogy migraines delhölgyeink, kik egy ajtó becsapástól is elájulnak, mintha a legnagyobb gyönyörrel lesték volna a perczet, melyben Blondin 90 láb magasról le fog bukni. – S miért néztük meg hát mi? kérdi egy Blondin bámuló, ki másodikül fogná be magát ló helyett a Niagara hősének kocsijába, ha első akadna. Azért, hogy joggal megirhassuk e pár sort – önnek boszantására. (Ej! a t. rovatiró nagyon is komolyan veszi a dolgot. Mi szeretjük, ha a kötél táncczos *minél jobb* kötél táncczos: csak azt nem szeretjük, ha például *színész* a kötél táncczos babérjai után eseng. Szerk.)”

Flamm – Valódi nevén Anton Krüpl (1822–1902), álneve: Theodor Flamm, bécsi színpadi szerző, újságíró

Marguerite Rigolboche – Valódi nevén Amélie Marguerite Badel (1842–1920), rendkívül népszerű francia táncosnő volt.

Guthery – Német komikus. Közlebbi adat nincs róla.

Eh! Lambert! – Clairville (Louis-François Nicolaïe, 1811–1879) és Jules Moinaux (1825–1868) 1864-ben készült vaudeville-darabja

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés szerint a Koszorúba a Guthery előadásáról szóló hír és az *Eh! Lambert!* komédia ismertetése került volna át. Ebből csak az utóbbi jelent meg.

A Ko közlése – II/II. 1864/20, nov. 13. Vegyes, 480. Fordítás, tartalomismertetés és kompiláció. Az *Eh Lambert!*-ről szóló rész szabad átvétele, hozzákapsolva a *Drei Neuigkeiten der französischen Bühne* című glosszához. Ld. az Europa 1864/40. 12. tételét.

A szerzőség kérdése – A szabad átvétel, a kompiláció és a jelölés alapján Arany tekinthető szerzőnek.

1864/40. 15.

Leichenträger als Ballettänzer – *Hullaszállítók mint balett-táncosok*, Europa, 1864/40, szept. 23. Chronik, Theater, 648. h.

A német cikk fordítása – A párizsi Gaîté színházat minden este fél tíztől 30 percen át nézők özönlik el, akik a *Paris la nuit* [Párizs éjjel] című darabba beágyazott nagyszerű álarcostáncot akarják látni. A tánc végén aztán újra kiürül a terem. A közönséget négy művész – négy amatőr – vonzza ennyire, akik nappal hullaszállítóként dolgoznak. Amilyen hihetetlenül hangzik, olyan igaz és jellemző Párizsra, hogy a társadalom legsóbb osztályából érkező emberek, akik nappal a temetkezés komor munkájával foglalkoznak, esténként az egész várost a legnagyobb jókedvre derítik, anélkül, hogy akár az igazgató, akár a közönség irtózna a „művészek” mellékfoglalkozásától.

Magyarázatok a német szöveghez

Paris la nuit – Charles Dupeuty (1798–1865) és Eugène Cormon (Pierre-Étienne Piastre, 1811–1903) ötfelvonásos színműve

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a következő szövegrész mellett áll: „A tánc végén aztán újra kiürül a terem”, de feltehetően a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1864/40. 16.–1864/41. 1. *Kleopatra* [I], Europa, 1864/40, szept. 23. 1265–1274. h.;
Kleopatra [II], Europa, 1864/41, szept. 30. 1307–1316. h.

A német cikk fordítása – Ld. a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Adolf Stahr – (1805–1876), német történész és író. Hivatkozott kötete: *Tiberius, Leben, Regierung, Character*, Berlin, J. Guttentag, 1863. A Kleopátráról szóló könyvének bibliográfiai adatai: *Bilder aus dem Alterthume – Cleopatra*, Berlin, J. Guttentag, 1864. A könyv az Europa közlésénél nem sokkal korábban jött ki a sajtó alól, az előszó alatti dátum 1864. júl. 23. Az Europa a 30. oldaltól, vagyis a IV. fejezettől veszi át a szöveget.

Tiberius Iulius Caesar Augustus – (i. e. 42.–i. sz. 37), római császár

Publius Cornelius Tacitus – (55/56–117/120), a római arisztokráciát képviselő történétíró

Lucius Annaneus Florus – Római történétíró, talán a II. században élt. Közelebbi adatot a tudománytörténet nem ismer róla. Római történetét Plinius nyomán írta.

Hannibál – (i. e. 247–i. e. 183), karthágói hadvezér és politikus

Kleopátra – VII. Kleopátra Philopatór (i. e. 69–i. e. 30), egyiptomi uralkodónő, XII. Ptolemaiosz lánya. Öccseinek és férjeinek, XIII. és XIV. Ptolemaiosznak, majd Julius Caesartól született fiának, Cesarionnak társuralkodója volt. Az utolsó Ptolemaiosz uralkodó volt Egyiptomban.

Marcus Antonius – (i. e. 83–30), római hadvezér és politikus, a II. triumvirátus tagja

XIII. *Ptolemaiosz* – (i. e. 61–i. e. 47), a Ptolemaidák 13. uralkodója, Kleopátra öccse és férje. Atyja halála után, i. e. 51-ben, tízévesen került trónra Kleopátrával együtt. Miniszterei azonban i. e. 48-ban Kleopátrát elűzték az udvarból, és öccsét egyeduralkodónak kiáltották ki. Ptolemaiosz hadba vonult Caesar ellen, de végül legyőzve, menekülés közben a Nílusba fulladt.

XIV. *Ptolemaiosz* – (i. e. 59–i. e. 44), Kleopátra öccse és férje, és XIII. Ptolemaiosz öccse. Bátyját követte Egyiptom trónján, amikor feleségül vette saját nővérét/sógornőjét, XIII. Ptolemaiosz özvegyét és Julius Caesar kedvesét.

Cnaeus Pompeius Magnus – (i. e. 106–i. e. 48), római hadvezér, Julius Caesar lányának, Juliának férje. A köztük lévő szövetség felbomolván és polgárháborúba torkollván, Caesar a pharszaloszi ütközetben legyőzte ellenfelét. Pompeius Egyiptomba menekült, de ott i. e. 48. szept. 29-én XIII. Ptolemaiosz meggyilkoltatta.

Caius Iulius Caesar – (i. e. 100–i. e. 44), római hadvezér és politikus

Plutarch – Plutarkhosz (45–125), görög történétíró

Marcus Annaeus Lucanus – (39–65), római költő, befejezetlenül maradt eposzában ír Caesarról.

maitresse – maîtresse, szerető (fr.)

Caius Cassius Longinus – (i. e. 87–i. e. 42), a Caesar elleni merénylet egyik szervezője. Antonius győzte le a philippi csatában, ekkor Cassius öngyilkos lett.

Fulvia Antonia – (megh. i. e. 40), Marcus Antonius első felesége. Antonius a harmadik férje volt Fulviának. Itt említett első férje: Publius Clodius Pulcher.

Caius Octavianus – (i. e. 63–i. e. 14), Julius Caesar fogadott fia és örököse, a II. triumvirátus tagja, majd i. e. 27-től a Római Birodalom császára

Velleius Paterculus – Római történétíró az I. században. Fennmaradt műve a *Historia Romana* (Róma története).

Plutarchus – ld. Plutarch

syring – *syrinx*, ókori hangszer: pásztorsíp, pánsíp

üteny – Ütem; általánosan használt kifejezés az 1860-as években. Megtalálni Fogarasi Jánosnál, Bartalus Istvánnál, Jókai Mórnál stb. A kifejezés azt bizonyítja, nem Arany fordította a szöveget. Ő maga az *üteny* szóalakot nem használta, sőt *A magyar nemzeti vers-idomról* című tanulmányának lábjegyzetében rossz kifejezésnek mondta, és el is utasította: „*Ütenynek* nevezték a tactust kik az *any* képzőt oly panacaeának tartják, mely minden szócsonkítási sebet meggyógyít. Én az *ütem* szót helyesbnek gondoltam.” (AJÖM X. 224.)

Octavia Thurina Minor – (i. e. 69–i. e. 11), Octavianus húga. I. e. 40-ben ment nőül Antoniushoz, és nyolc év múlva elváltak.

II. Artavasdes – (megh. i. e. 31), i. e. 53 és i. e. 34 között volt Örményország királya.

Pergamus király könyvtára – A fordító tévedése. A helyes fordítás: „Pergamus (város) királyainak könyvtára...”

Xenophón – (i. e. 427 körül–i. e. 355), görög történetíró

Marcus Licinus Crassus – (i. e. 114–i. e. 53), római politikus és hadvezér, az I. triumvirátus tagja. I. e. 53-ban a parthusok legyőzték, levágták fejét, és forró aranyat öntöttek szájába.

Publius Canidius Crassus – (i. e. I. század), római hadvezér, Antonius és Octavianus háborújában Antonius seregeinek vezére

perfid – hitszegő

Lucius Aruntius – (i. e. I. század), Octavianus híve és hadvezére

Horatio Nelson, Lord – (1758–1805), angol tengernagy, a Napóleon elleni trafalgari csata győztese, ahol maga is elesett.

Jób-posta – Hióbbír, tragikus, rossz hír; Arany a *Toldi szerelmében* használja a kifejezést ebben az alakban: IV. ének, 76. vsz. 4. sor: „Prága elestével szalad egy Jób-posta”.

Cassius Dio – (163/164–235 körül), görög történész, fő műve a *Római történelem*

Caius Caesar Caligula – (12–41), római császár

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – *Kleopatra*, II/II. 1864/17, okt. 23. 385–388; II/II. 1864/18, okt. 30. 409–412; II/II. 1864/19, nov. 6. 433–437.

Az Europa kétrészes cikkét a Ko három részletben hozza, szövegű fordításban. A Ko szerzője azonban lecseréli a német bevezetőt. Míg a német cikk a történetírás új módszertanának példaként dicséri Adolf Stahr könyvét, Arany lapja elsősorban női olvasmányként vezeti fel Kleopátra történetét. Az Arany által kihagyott német bevezető fordítása:

„Korunk politikai mozgalmak a tudományokba is új szellemet oltottak. Még az ókori kutatást is megtermékenyítették a modern törekvések. Míg nekünk magunknak nem voltak politikai pártjaink, az ókori pártharcokat sem ítéltük meg helyesen. Mindaddig félénken olvastuk a régiek írásait és ítéleteit, bár jól tudtuk, hogy e régiek szintén pártemberek voltak, és gyakran igazságtalanul dicsőítették vagy ítélték el hőseiket. Mai nyilvános közéletünk megtanított bennünket önállóan ítélni. Amióta mi magunk is újra nemzetté váltunk, és megalkottuk a magunk történelmét, elkezdjük a történelmet érteni. Nem kell különösebben hangsúlyoznunk a veszélyt, hogy az új történelmi irányzatok saját pártnézeteink befolyása alá kerülhetnek, ami a történetírás esetében megengedhetetlen. Mindamelllett e befolyás korlátozható, és egészében véve ítélőképességünk csak nyert a nyilvánosság által.

Adolf Stahr nevét kell említenünk, aki az ókori történelemről szólva először tért le a szokásos útról. A bátor kis ember még a nagy Tacitussal is szembement, és bár a párbajuk nem volt olyan egyértelműen szerencsés kimenetelű, mint Dávidé Góliát ellen, a modern német ember eredményei dicséretre méltók. A sötét Tiberius alakját sok olyan folttól megtisztította, melyet Tacitus arisztokrata ellenszenvből

rákent. *Kleopatra* című új könyvében (Berlin, Guttenberg) Stahr egy csekélyebb jelentőségű történetíróval küzd meg: Florussal, a felületes és kritikátlan kompilátorral, aki leginkább felelős a nagyszerű egyiptomi királynő lekicsinylő megítéléséért. Ebben a könyvében Stahrnak nemcsak félig, mint Tiberius esetében, hanem teljes egészében sikerült »a történeti alakot azoktól a foltoktól megtisztítani, melyekkel a régi és újabb történetírók pártérdekből vagy tapintatlanságból elhomályosították«. Mint Stahr írja, éppen ez volt a célja.”

[Innentől kezdve a Ko szöveghű fordítást közöl.]

A Ko szövege

„*Kleopatra* [I]

[Ko II/II. 1864/17, okt. 23. 385–388. =

Kleopatra [I], Europa, 1864/40, szept. 23. 1265–1274. h.]

Egyiptom e szép és szerencsétlen királynéja egy a történelem legérdekesebb nőalakjai közül. S noha kétségtelen, hogy inkább a sorsával daczoló nagyravágyás, mint bűnös szenvedély által oly tettekre hagyta magát ragadtatni, melyek egy nőben soha nem menthetők: de másfelől az is elgondolható, hogy a római írók, nagyon természetes okokból, sokkal aljasabb jellemet tulajdonítanak neki, mint érdemelne valósággal. Most egy jeles német historicus, Stahr, ugyanaz, ki Tiberiust Tacitus ellenében védelmezte, »*Kleopatra*« című könyvében (Berlin, Guttentag), e szerencsétlen királynét is meg akarja tisztítani a rómaiak, különösen a kritikátlan és elhamarkodó ítéletű Florus által rákent mocskoktól, szóval, mint maga kifejti: »azon foltoktól, melyekkel párt érdek s régi és újabb írók gondolatlansága e történeti jellemet elrútították.« Ugy hittük, *nő*-olvasóinkra nézve sem lesz érdektelen, ha Stahr könyvének kivonatját, vagyis a sors-üldözött királyné rövid életrajzát, egy irodalmi német lap ismertetése nyomán, magyarul közlésszükség.

A lagidák birodalma (Egyiptom) legtovább tartott a Nagy Sándor utódai által alapított minden országok közt. Földirati fekvése s partjai természete által jóformán védve kultámadás ellen, birtokában az Európát Indiával összekapcsoló világkereskedésnek, az akkori világ első kereskedő államává emelkedhetett volna. A rómaiak soha le nem vették szemüket ez országról, tartván tőle, hogy Egyiptomból még egy második Carthago lehet. S valóban sok minden egyesült a Nilus partjain, a mi Egyiptomot képessé tehetette, hogy Rómával a világ uralmáért vetélkedjék – csupán egy hiányzott: egy Hannibal a lagidák trónján. A három első uralkodó után a Ptolemaeusok nemzetsége nagyon elsatnyult; s függő helyzetbe hagyta magát ejteni Róma irányában. Csak egy tagja e nemzetségnek, a legutolsó mindnyája közt, és a mi több, *nő*, igyekvék szabadulni e függő helyzetből s megfordítani e viszonyt oly módon, hogy Kelet tegye magát a Nyugat urává s Róma helyett Alexandria legyen a világ fővárosa.

Ez a nő, Kleopatra, ama nyomorult Ptolemaeus leánya volt, ki a történelemben *sípos* (auletes) mellékneven ismeretes. Ifjú évei hogyan teltek, valamíg atyja halála után, mint legidősb fivérének Ptolemaeusnak neje, trónra lépett, arról a források alig mondanak többet a semminél. Csupán annyit említenek, hogy midőn Antonius, a későbbi triumvir, Alexandriában a tizennégy éves Kleopatrát meglátta, meglepetve csodálta szépségét és szelleme kora érettségét. E testi és szellemi kora érettség természetes vala egy oly lénynél, kiben a görög vér keleti természettel és egy oly világvárosi neveléssel párosult, mint Alexandria. Ő tizenhét, öcsce és férje pedig kilencz éves vala, midőn együtt a trónra léptek. Az éretlen gyermek azonban tetszősebb volt az udvar előtt, mint az önálló [386] s erélyes királyné. Nem sokára elűzték Alexandriából, s Ptolemaeust egyed-uralkodónak kiálták ki. De a nő nem

hagyta jogát, sereget gyűjte, melylyel éppen Alexandria ellen akart nyomulni, midőn egy szomorú esemény váratlan fordulatot adt a Egyiptom ügyeinek.

A Pharsalus melletti ütközet megtörtént, s annak hírével csaknem egyszerre érkezett Egyiptom partjaihoz a legyőzött Pompejus. Ptolemaeus király nyílt karokkal fogadhatta volna az előkelő római, kinek mind ő, mind atyja trónjokat köszönték. De az egyiptomi udvarnál csak önző rugók működtek. Pompejus meg vala bukva, egy hatalmasb által, kit ellensége szíves fogadásával nem akartak megsérteni. Másfelől Pompejus még szintén hatalomra vergődhetett; nem lett volna hát ildomos az elutasítással megbántani őt se. E dilemmából az álbölcs Theodektes segíté ki az udvart ezen mondattal: »holt ember nem harap!« Pompejust szárazra csalták és megölték a király szemei láttára (29. sept. 48 évvel Kr. e.). Nehány napra a gyalázatos tett után megjelent az üldöző Caesar. Az udvar rosszul számított azt híven, hogy ellenfele meggyilkolása által minden ürügyöt elvesz tőle a tartósb ott maradásra. Caesar nem mozdult; behajtá a három millió tallérnyi összeget, melylyel még a sípos Ptolemaeus adós maradt vala Rómának, s az egyiptomi trónviszályt ítélőszéke elé vonta. Parancsolá mindkét félnek, hogy bocsássák el hadaikat. Kleopatra engedelmeskedett, öcsce nem. Amaz személyes bájaiban veté bizalmát; de az alexandriai udvar, félvén e bájoktól, nem bocsátá őt az alkudozásra.

Egy este valami összegöngyölt és kötéllel körütekert szőnyeget vittek a Caesar szobájába. Kibontatván, csodaszép hölgy fejtett ki belőle. Kleopatra, egyetlen egy meghittjével, csónakba szállt, s az esti szürkület homályában átlópódván a kikötő hajói közt, a palota vízi lépcsőjénél szőnyegbe burkoltatta magát. Fájdalma kétszerezvén szépségét, s nemes büszkesége egyszersmind a legnagyobb mértékben fölgerjesztvén a szánakozást: csakhamar legyőzte a pharsalusi hőst bájai és hangjának édes kelleme által. Minden leírás megegyez abban, hogy Kleopatra hatásában egyesült a legfinomabb nevelés és szellemi ügyesség a szépség és kellem varázsával, segítve a legravaszabb kacérság minden fogásai által. »Szépsége – így ír Plutarch – nem volt ugyan, sajátkép és magában véve, páratlan és olyan, hogy minden embert első tekintetre megigézzon; hanem közelebbi társalgása oly vonzerővel hatott, melytől senki sem birt menekülni, s beszéde varázs folyama s az egész lényén előmlő csodálatos szellemi bűbáj, melyet társalgása közben kifejtett, alakja szépsége által mintegy *hegyét* nyerte, mely amazokat mélyebben fürta be a lélekbe.« Gyönyör volt hallani szavának már a hangját is midőn beszélt, és nyelve, mint sokhúru hangszer, minden hangejtésre alkalmas és ügyes vala, úgy hogy a legkülönböző nemzetbeli idegenekkel társalkodva, s kihallgatásain fogadva, ritkán szorult tolmácsra, hanem többnyire maga birt nekik válaszolni.”

Ama hat hónap, melyet Kleopatra Caesar mellett tölte, magában foglalja az alexandriai háború nehéz napjait is, melyről Caesar külön könyvet irt. De a király kibékülése hűtlen nevével csak színleges vala. Seregéhez bocsáttatván, veszélyes helyzetbe szorítá a római hadvezért s ennek kisdéd seregét. E háború sötét nyomorúságai közt Caesárnak Kleopatra szerelme volt az egyedüli csillag. Egyszersmind alkalma lön ez asszony szellemét és belátását, kitartó erejét és bátorságát a veszélyben megismerni. A nő hű maradt hozzá mindvégig, s ismerve az udvar minden személyiségeit s az ország minden viszonyát, tanácsa által sokszor a legfontosabb szolgálatot tevő Caesarnak. Caesar szenvedélyes szerelemre gyúlt iránta, s Kleopatra immár azt tervezé, hogy mint neje a büszke rómainak, osztandja vele a világ uralmát.

Egy ütközetben, Memphis mellett, Ptolemaeus megveretett, és futása közben, nehéz arany páncélzata lesülyesztvén, a Nilusba fúlt. Kleopatra most már kétségtelen birtokába jutott a koronának, de hogy az udvari szokásnak eleget tegyen, [387] jegybe lépett hatesztendő öcsceével, kit, mint az idősbiket, szintén Ptolemaeusnak hívtak. Caesárt végkép Egyiptomhoz bilincselni vala most célja, melynek elérésére mindent

elkövetett. A legpompásabb ünnepélyeket rendezte számára, egyesítve azokban minden szellemi és választékos élvezetet. Egy nagy gályán, melyet számtalan apró kéjnaszád rajlott körül, vezette a Niluson fölfelé. Aethiopiáig be akartak hatolni, hogy a titokszerű Nil-forrásokhoz közelítsenek, melyek felfödözését Caesar, ha a költő Lucanus nem pusztá képzeletből merít, méltó dolognak tartá egy hősöshöz, egy félistenhez. De katonái zúgolódása miatt vissza kelle fordulnia, s Egyiptomot is elhagynia nemsokára, hogy Armeniát visszahódítsa a római fegyverek alá. Kedvese védelmére három legiót hagyott. Elutazta után nem sokkal a nő fiat szült és Caesarionnak nevezte.

Caesar a Kleopatrával tartózkodás alatt nevezetes változáson ment keresztül. Az ő korabeli rómaiak sokban hasonlók valának azon macedonokhoz, kikkel Nagy Sándor a persa nagybirodalom szétrombolására indult. A keleti finomultsággal szemben, szabadságra büszke, aristokratai barbárok voltak ők; előttük Caesar nem volt egyéb, mint első a hasonlók közt. Az egyiptomi királynét pedig annyira lenézték, hogy Caesar a hátrahagyott legiók feletti főparancsnokságot egy szabados fiára volt kénytelen bízni; mert előkelő római nem alázta volna meg magát annyira, hogy az egyiptomi nő mellett az őrszolgálatot elvállalja. Összehasonlítván Caesar e római pörgőggel a műveltebb keletiek hajlékony készségét, bizonyosan neki is a legcsábítóbb alakban tűnhetett föl ugyanazon eszme, melyet Nagy Sándor kivitt, egy oly világuralom eszméje, mely Keleten ütven föl székét, a rómaiakat kiművelje és megszeli. És ez eszme volt az, melylyel Kleopatra szüntelen foglalkozott, s melyet észrevétlenül talán ő csepegtetett kedvese lelkébe.

Egy év múlva utána ment Caesarnak. Rómába vette lakását, a Tiberen túli kertekben, melyek helyén most a Pamfili hercegek villája áll. Róma nagyjai tódultak előszobáiba – nem csoda, a mindenható Caesar kedvese volt, s a római aristocratia még sokkal rohadtabb erkölcsű vala, mint amaz udvari nemesség, mely XV-dik Lajos korában az »uralkodó maitresse-nek« hordta utána az ölebet. Kleopatra királyné módra viselte magát, de nem sértően és nem dölőfösen. Sőt inkább érezte, hogy egy római matrona sem tekintti őt egyenrangúnak magával. De minden hamis hirre, mely róla elfutott, mintha Caesar őt nőül venni, fiát pedig, Caesariont, elismerni akarná, felágaskodott ellene a római gőg. Képzelve valaki, minő benyomást tett volna a középkorban, ha egyszer csak hire fut, hogy valamely király zsidónőt akar elvenni. Az ildomos Kleopatra előtt nem maradhatott titok, mily háládatlan föld becsvágya kielégítésére a római. Minden befolyását elő is vette, hogy Caesárt visszatérítse ázsiai hadterveire. Már el is volt határozva egy hadjárat a párthusok ellen, már az indulás napja sem vala messze, midőn Caesar (márcz. 15-én, 44 Kr. e.), a római tanácsban meggyilkoltatott.

Egy római író sem tartá érdemesnek a fáradságra, hogy följegyezze, mikép hordozá Kleopatra e mennykőcsapást, mely semmivé tette minden reményeit. Caesarban ő minden gyámolát elveszté; még a pusztá ottmaradás sem volt lehetséges tovább az iránta ellenséges Rómában. Csak is addig maradt, míg távozása elveszté a bűnös megszökés színét. Sőt megkísérté fia[,] Caesarion örökös igényeit is Caesar hagyatékára, érvényesíteni. Megbizása folytán Antonius kijelenté a tanácsban, hogy Caesar Caesariont, ki termetre, alakra atyjának szakasztott mása, elismerte maga fiának. Megtévén ez óvást fia érdekében, ezzel és öcs-férjével visszahajózott Egyiptomba. A polgárháboru következő három éve terhes volt ránézve. Gyűlölte a köztársaságiakat, mint a kiknek gyilkai az ő finomul elkészített hálóját szétmetszék; már pedig ez a párt vala Keleten a hatalmas, úgy hogy nemcsak a Caesar által Egyiptomban hagyott legiók átpártoltak Cassiushoz, de még a saját hajóhadának [388] egy része is hozzácsatlakozott. A republicanusok jól tudták, hányadán vannak Kleopatrával, s őneki vége is lett volna, ha a philippi kettős ütközet Caesar boszulói

javára nem dől el. A triumvirek osztozásakor Napkelet Antoniusnak jutott, s a Nilus melletti vazall-tartomány királynéja most ehhez látá útálva reményeit.

Antonius viharos ifjúságon ment keresztül, és pazarló, részeges, nőcsábító hirt szerze magának. Kivált Fulviával, a szilaj népvezér Clodius nevével, szőtt-font szerelmeskedése szűrt szemet. De aztán, Caesar táborában, e kéjencz, mint harcos és államférfi, a legfontosabb szolgálatokat tevő, s rövid időn második emberré küzdötte fel magát a birodalomban. Martius vérengző *idusa* (15-ke) után pedig oly ildomosan és serényen működött, hogy ő lett az első. Mielőtt a gyilkosok föleszméltek volna, mit kelljen már most tenniök, ő kezére kaparította Caesar pénzeit és iratait, s a sereg veterán harcosait a főváros csőcselékjével együtt magához rántá. Így ő lett egyedüli ura a helyzetnek, mert a gyermek Octavian e perczen csak mint Caesar fia és örököse vétetett figyelembe ömellette.

Kleopatra (Folytatás.)

[Ko II/II. 1864/18, okt. 30., 409–412.

Kleopatra [I], Europa, 1864/40, szept. 23. 1265–1274. h.]

Antonius nem volt több negyven évesnél, midőn a philippi ütközet kezébe adta a világ sorsát. Élő ember nem volt hozzá hasonló erőre s férfias szépségre Róma nemessége közt. Hatalmas de mindazáltal nemes testalkata, erőteljes, parancsoló termete, szemének lángpillantása a széles homlok alatt, gyöngéden hajlott orra s az erős, göndör, teljes szakáll arra emlékezteték kortársait, hogy nemzetsége Herculessel dicsekszik mint ősapjával. Ránézve egy hérosznak tűnt fel, ha köntösét jóval csipőin felül övedezve [!], oldalán oriási [!] kard, durva hadiköpeny vetve vállára, katonái előtt lépdelt – harczban vészben mindig a legelső előtt, velők szükségét és sanyart, éhet-szomjat és minden nemű nélkülözést osztva; mindenki előtt példánya és mintaképe a személyes bátorságnak, nemkülönben a szilárd kitartás- és türelemnek. Ezért vala ő a harczfiak bálványá, maga is született harcos. Kedvencz fegyverneme a lovasság volt, s a történelem sok merész lovagtettet tud beszélni róla. Bár nevelése hiányos volt, a görög nyelv és irodalom nem vala neki idegen, anyanyelvét pedig erőteljesen és hathatósan beszélte és írta. A száműzések s erőszakok között, melyek a philippi győzelem után az ő nevében történtek, legtöbb a Fulvia rovására esik, kit mint özvegyet nőül vett vala. Ez asszonyról mondja Vellejus Paterculus, hogy benne, testén kívül, semmi nőies nem volt. Tökéletesen uralkodott férjén, ki e szerint – Plutarchussal szólva – alatta végzé a nőuralom iskoláját, mielőtt a Kleopatra keze alá került, s ez utóbbi nagy köszönettel tartozott Fulviának, hogy megszéledítve és ígához szoktatva adta neki által Antonius.

Kydnos melletti Tarsosból, hol Antonius mint új Dionysos (Bacchus), isteni tiszteletet fogadott el, az egyiptomi királynét meghívta magához. Ez nem ment, s a követet későbbre biztatta. Midőn gondolá, hogy tartózkodása már eléggé felcsigázta vágyait, útra kelt. Huszonhat éves lévén, azt a korszakot érte vala el, melyben a nők szépsége és szellemi ereje a legteljesebb virágzásban van. Személyes megjelenése bájjait a legnagyobb fénnyel akarta párosítani, hogy Antonius oly látvánnyal lepje meg, a mihez foghatót az ő szeme még Ázsiában sem látott soha.

Antonius éppen törvényszéket üle magas trónusán, a tarsosi piac közepén, mikor a sokaság egyszerre csak szétfutott és csoportonként sietett a Kydnos partja felé. Kérdezve megtudá, hogy az a hire a nép közt, hogy Aphrodite (Venus) közelg teljes díszben, meglátogatni Dionysost. Ugy is volt, az egyiptomi Venus jött. »Kleopatra a Kydnoson evezett fölfelé – írja Plutarchus – elül dúsan megaranyozott bárkában. Szélben dagadó vitorlái biborszövetből valának, ezüstből az evezők fogantyúi, melyekkel a legénység ütenyre dolgozott és zeneszórá, melyben a syring [410] és

cziterazengés harmoniásan olvadt össze a fúvószeretek hangjaival. Maga a királyné festői helyzetben henyélt az arany himzetű sátor alatt, úgy, a mikép Aphroditét szokták festeni, mellette kétfelől szép gyermekek, mint a festmények Ámorkái, hűsen leblezve asszonyukat. Szolganői közül a legszebbek, nereidáknak és chariszoknak öltözve, himbálództak a tündérbárka kötélzetén és árboczán, míg számtalan füstölőből csudálatos drága illatok emelkedve, özönlék el a folyam partjait, hová a nép mindkét oldalon tódult, a vidékből és a városból, nézni e fenséges csodalátványt.»

Antoniusnak az Aphrodite-menet alkalmával érzett meglepetése még nagyobbodott a Kleopatra által részére rendezett ünnepélyeken. Oly fényt, annyi izlést és rendezői figyelmet tapasztalt ezekben, a minek nyoma sem volt a római durva dáridókon. Midőn pedig az egyiptomi tündérmóvel politikai ügyekről kezdte beszélni, csak elbámult rajta, mint nem csupán a szépség, hanem az éles belátás »netovább«-ján, s azonnal ifjui szenvedélytől érzé magát sodortatni feléje, noha már negyven éves volt. Kleopatra Tarsosban csak előkészíté a római hadvezér teljes leigázását. Alexandriában [!] végrehajtá azt, mindkettőjük vesztére. A férfiut, ki őt, férje halála óta *utolsó* lagidát, a világ királynéjává teendő vala, finom élvezet által bilincselte magához, vagyis elpuhítá és képtelenné tette saját nagy eszméje kivitelére. Ugy is megváltozott Antonius ez alexandriai »Capuában«, hogy a régiek bűbáj hatásának tulajdoníták. Már külseje mutatta e változást. Nem a római imperator jelvényeivel és díszmezében járt többé, hanem görög öltözetben, lábain az attikai fehér cipőt viselve.

Kleopatra teljesíté minden szeszélyét, és vele tette mind azt a miben kedve tölt. Vele kockázott, vadászott, vele dőzsölt, vele csavargott éjenként álruhában utcazserte, és csintalankodott a házak ajtóin, hol aztán olykor ütleg is fordult elő. Tanította is. Beszéli, hogy Antonius egy horgászaton halat halra vont fel a vízből. Tudniillik előre bűvárokat rendelt oda, kik, a mint horgát lebocsátá, rögtön ráakasztottak egy kész halat. Kleopatra keresztül látott a szítán, és másnapra meghívta megint Antonius horgászni. Bizvást nekifogott ez, tudván, hogy ott lesik buvárjai, ámde Kleopatra megvesztegette őket. – Antonius rántja kifelé horgát – sós hal volt rajta. Lett nagy nevetség aztán, de Kleopatra e szavakkal fordult Antoniushoz: »Oh imperator, hagyd te nekünk, halászok és hajósok fejedelmének, a horgászatot: városok, királyok, egész földrészek a te zsákmányaid.«

Azonban a szenvedélyes Fulvia talált benne módot, hogy hűtlen férjét kiragadja félelmes egyiptomi vetélytársa öléből. Ő szítá fel azt a lángot, mely a történelemben »perusínumi háború« néven ismeretes. Igéreték, cselszövények, bujtotgatások s férje állevei által részére hódítá ennek pártját a hadseregben és a polgárok közt. Antonius akkor hallá meg ennek hírét, midőn már az egésznek vége, s Fulvia futásban volt, hajón Görögország felé. Egy hirtelen összeszedett hajóhaddal Athenébe sietett, s ott találta Fulviát. Kölcsönös panasz és szemrehányásban tört ki a két indulatos házastárs. Antonius haraggal vált meg, tört szívvel a nő. Sikyonban kórággyba esett, s azt mondják önként táplálta betegségét. Halála után Antonius alkuba ereszkedett Octaviánnal, melynek kibékülés lett a vége. Antonius azt hívé, hogy most már béke van, de Octavián csak fegyvernyugvást kötött vele.

A két triumvir Misenumban találkozott személyesen. Sereg és hajóhad ujjongott örömeiben, hogy vége a polgárháborúnak. Katonák és matrózok örömköltésaitől viszhangzott hegy-völgy; barát és ellenség örvendő megilletődéssel s könyezve omlott egymás karjába. Antoniusban sok volt az érzelem, s az engesztelődés okozta ellágyulásban hajlandó vala elfogadni a szívtelen Octavianus ajánlatát, hogy ennek nővére[,] Octavia eljegyzése által tegyék frigyöket állandóvá. A szépségben tündöklő Kleopatra iránti szerelmének el kelle hallgatni a hon parancs-szavára. Érzelmek nem haltak ki egészen, de [411] elnémultak, midőn a szeretetre méltó Octaviával közelebről megismerkedék. Octavia kétségkívül úgy tünik fel a történelemben, mint egyike azon kor legnemesebb nőalakjainak. Nem ismert

személyes becsvágyat, és mindig csupán a haza jóléte forgott szemei előtt. Remélte, hogy e honfiui becsvágyat Antoniusba is beolthatja, és kezét nyújtá neki.

A házaspár valami három évig jó egyetértésben élt egymással. Antonius belátta neje fölséges tulajdonit, s a közte és fivére közötti békéltető, közbenjáró szerepért sokat köszönhetett neki. De a teljes, szívbeli bensőségeknek sok mindenféle akadályja volt közöttük; legkivált alapjában különböző természetök. Octavia nem volt egyéb, mint Octaviánusnak nemesített női kiadása, ildomos, szigorú lény, ki férjéből ódon erkölcsű római akart csinálni. Antoniusban megvolt a régi rómaiak bátorsága, kitartása, nem gondolás a fáradtsággal, nélkülözéssel: de egyébként csupa görög volt. Ha kiharcolta, kidolgozta magát, akkor lakoma kellett neki: dalnokok, zenészek, tánczosok és mindenféle bolondság. De a komoly és méltóságos Octavia nem érzé magát otthon férje roppan bacchusi lombornyói alatt, melyek felaggatott dobokkal, özbőrökkel s más efféle bacchusi készüléttel valának díszítve; másfelől Antoniusnak is elment aztán a kedve örökké csak kihallgatásokat adni, törvényt tenni, hajót ácsoltatni, s készülni az ásiai hadjáratokra. E készülék Syria partjához terelé őt egyszer, s az ottani szelid fuvalmak az elhagyott Kleopatra nevét sugdosák fülébe, kivel mégis csak más volna az élet, mint ezzel az abszolút szeplőteleniségű, matronaszerű Octaviával, ki tőle mindenféle tekintetet kíván, tekintetet bátyja iránt, a római közvélemény iránt, az illem és előítéletek iránt. És visszatért szíve az egyiptomi tündérnőhöz.

[Kleopatra [II], Europa, 1864/41, szept. 30. 1307–1316. h.]

Az egyiptomi királyné harminczkét éves vala ekkor. Nyomba követte a triumvir meghívását Laodicea nevű syriai városba. Antonius gazdag ajándékkal igyekezett jóvátenni hűtlenségét. Átadta neki Coelesyriát, Phoeniciát, Cyprust, s Judaea, Cilicia és Arábia tartományait. De vele együtt laktában sem feledé, egy perczig is, a parthus hadjáratra való készüléteit. »Soha római hadvezér abban az időben fényesebb, bátrabb, edzettebb sereget nem vezérlett hadba« – ugymond Plutarchus. Midőn Antonius elindult Media felé, Kleopatra visszatért Alexandriába.

A hadjárat folyama szerencsétlenné vált, de Antonius hibája nélkül. Szövetséges, Artavasdes armeniai király, árulást követett el iránta, egy válságos pillanatban tizenhatezer lovassal ott hagyván táborát. Egy sor meddő győzelem után, Antonius hátrálni látta magát kénytelennek, mely visszavonulás több veszélylyel és veszteséggel járt, mint a híres tízezer görögé Xenophonnál. Antonius akkor volt legközelebb a végromláshoz, midőn Araxes környékén már azt hívé, hogy mentve van. El akará hagyni a kopár hegyvidéket, mely úgy a hogy még védelmezte, hogy katonái a termékeny síkságon erőre kaphassanak. Ekkor egy szökevény párthuszfőnök a síkság mögött kékelő magaslatokra mutatván, így szólott neki: »Odafenn áll lesben a parthusok főereje, kész rád omlani, mihelyt a hegyi tájt elhagyod. Itt, a mint jól tudod, csak szomj és sanyaruság vár rád; hanem odalenn a Crassus sorsa.«

Antoniusnak Arméniából egész Antiochiáig kelle folytatni a hátrálást. Oly elgyengült haddal, mint az övé, eszébe sem juthatott, hogy téli szállásokat foglaljon az armeniaiak közelében. Gyors futári által kérte Kleopatrát, küldjön utána pénzt, ruhát serege számára, a mennyit csak kiteremthet. Maga fogja elvinni, válaszolt a nő; várjon rá Leuke-Kome kikötőben. Kevés kísérettel odalovagolt Antiochiából. Kleopatra a kitűzött időn túl néhány napot késvén, Antonius gyakran felszökött a boroskancsó mellől, melybe nyugtalan vágyait akará fojtani, s a sziklás partra sietett, ha a tengeren Kleopatra hajóját kivehetné. Végre feltűnt pénzzel s ruházattal dúsan megrakott hajóhada. Kleopatrától tudta meg Antonius, kinek köszönheti az arméniai király árulását. Sógora és tisztvársa Octavian bujtá fel Artavasdest, hogy odabent a parthusföldön hagyja cserbe a [412] rómaiakat, veszszén ott mind. E rögtöni romlást

ugyan elkerülé Antonius; de a ravasz Octavian attól fogva szüntelen ásta alá a vermet, míg belé nem bukott. Ha Antonius vereségét palástoló jelentéseket küldé Rómába: Octavian ellenben és barátai azon voltak, hogy a dolog mivoltát kiderítsék és Antonius mint hadvezért lerántsák. Kleopatráról mindazon hazugságokat forgalomba indíták, melyeket a régi írónál olvasunk. Hogy Antonius a hadjárat előtt egészen személyével foglalta el, s úgy elmeríté a gyönyörök örvényébe, hogy e miatt a legszükségesb készüléket elhanyagolta. E szerint Kleopatra idézte elő a gyalázatos vereséget, ő fosztotta meg Rómát több mint harmincezer vitéz harcostól. Miután ezt Antonius mind megtudta, természetes, hogy képmutató halálos ellene hugának, Octaviának, minden közeledési kísérleteit visszautasítá. Ez időtájban kelhetett össze forma szerint Kleopatrával.

Most a genialis nő újabb hadjáratra tüzelé a parthusok ellen. A vereség miatti csorbát ki kelle fenni, Armeniát meghódítani, Mediát megnyerni szövetségre. Mindezt Antonius egy hadjáratban kivitte, és ráadásul roppant kincsekkel tért haza. Alexandriában triumphussal üdvözölték. E lépés nyílt lázadás volt Róma ellen, és úgy akarták. Azáltal, hogy Rómától a triumphus-tartás monopoliuma elragadtatott, Kelet emancipálása Nyugot alól volt kijelentve. Hogy pedig e politikai jelentőség annál szembetűnőbb legyen: minden kigondolható pompával ülték meg a diadalmenetet. Antonius, dics-szekéren – mely előtt foglyok, s ezek közt Artavasdes arany bilincsen, lépdeltek, utána trophaeumok és a legpompásabb zsákmányféle vitettek – hajtott a főutcán végig a térre, hol Kleopatra arany trónon várta. A foglyok térdre borultak a királyné előtt, a trophaeumokat lábaihoz rakták. Akkor a nép ünnepélyesen megvendégeltetett. Ez Rómában is épen így szokott történni; de most egészen ásiái jellemű látvány következett. Hadsereg és nép összehivatott a gymnasion roppant üregeibe. Ezüsttel borított lépcsős emelvényen két arany trónus vala felállítva, egyik Antonius, másik Kleopatra számára. Kissé alantabb székek valának rakva a fejedelmi család többi tagjainak. Miután helyöket mindnyájan elfoglalták, Antonius elkezdé a hűbér kiosztást. Kleopatrát királyok királynéjának nevezte ki, mellé fiát[,] Caesariont, kit Caesar fia- és örökösének czimezett, uralkodó társnak; Kleopatrával nemzett saját gyermekei: Ptolemaeus, Philadelphus, Kleopatra és Alexander közt országokat osztott ki, az utóbbinak adván mindazon, még ezentul meghódítandó tartományokat, melyek az Eufrates és Indus folyamok között fekszenek. E hűbér osztogatás egy oly politika programját képezé, melynek egy új keleti világuralom felállítása volt a célja. Antonius magának Nagy Sándor szerepét tartá meg; családjá tagjai mint hűbéres fejedelmek fogták volna visszaállítani a seleucidák és lagidák birodalmát.

(Folyt. köv.)

[Ko II/II. 1864/19. nov. 6. 433–437.]

(Vége.)

Kleopatra ezentul új Isisnek nevezette magát és ez egyiptomi istennő viseletében és jelvényeivel járt. Antonius Osiris vagy Bacchus istennek kiáltá ki, arany szekeren járt, repkényövezte fővel, arannyal áttört sáfrányszínű bársony köntösben, kezében a thyrsus-bot, s lábai cothurnussal fődve. »Ez nem istentelen és eszeveszett álarczoscódás volt – jegyzi meg Stahr – hanem mély értelmű politikai cselekmény, midőn az egyiptomi uralkodó pár az ország ama főisteneinek jelmezében mutatta magát nyilvánosan, és szobrait, képeit is a szent helyeken mind ily alakban állította föl. Ők ebben csak a macedon királyok példáját követték, kiknek politikája szintén az volt, hogy egyiptomi és görög alattvalóik népszerű isteni tisztetét szoros kapcsolatba hozzák egymással.« Antonius százféle módon bebizonyítá, hogy Egyiptomot és Alexandriát tekinti sajátképi honának. Ő, mint uralkodó, csak egyiptomi-görög öltözetben mutatta magát, római szablya helyett görbe persa kardot

viselt, mint a testgyakorlatok feje (gymnasiarcha) átvette a közbjátékok vezetését, s Alexandriába tudományos és művészeti kincseket halmozott össze, melyekről a rómaiak azt igényelték, hogy Rómában volna helyök. Legérzékenyebben akkor sérté meg honfiai, midőn Kleopatra ohajtására Pergamus királynak kétszázezer könyvtekercsből álló könyvtárát Alexandriába tette át, hogy ezáltal a várost kármentesítse az alexandriai háborúban szenvedett veszteségeikért.

Octavián mindezt ildomosan javára tudta fordítani. A rómaiak sértett önérzete az ő malmára hajtá a vizet. A Bacchus név fölvetelét mint istenkáromló eszeveszettséget tünteté elő, s mint bizonyos jelét annak, hogy Kleopatra, varázsló mesterségi által, eszét vette szeretőjének. Octavia a legnemesben viselte magát. Férjének római házában maradt, gyermekei nevelésének szentelte magát, és bátyját mennyre-földre kérte »bizza őt sorsára, maradjon békében Antoniussal, ha egyéb oka a háborúra nincsen mint férjének ő irántai hűtlensége, mert öneki tűrhetetlen az a gondolat, hogy a római birodalom két fő parancsnoka, egyik egy nő utáni szenvedélyből, másik sértett családi becsületért, a rómaiakat újra polgárháboruba döntse.« Octavián nem hajtott kérelmére. Sőt egyenesen a megbántott nővért, a meggyalázott római nőt és feleséget állítá előtérbe az újabb működésnél. Ha mindenki szemét hűgára irányozza, könnyebben elhiszik neki, hogy Antonius elleni harczában a legszentebb érdekeket őtalmazza [!], hogy saját nővérében a római nőért, a köztársaság meggyalázásáért áll bosszút, és így ez utolsó lépése az egyed-uralom felé úgy fog feltűnni, mint utolsó zászlóemelés a szabadságért. Mert valahányszor e sértett nő nevét említi, mindannyiszor eszökbe jut férje gonoszsága, viszonya az idegennel, az [434] elajándékozott tartományok, s a veszély lehetősége, hogy az egyiptomit Róma királynéjának lássák. »Octavia csarnokának« (porticus Octaviae) nevezett egy díszépítményt, melylyel Rómát megajándékozta. Ez a név nem hagyá feledni a rómaiaknak, hogy Antonius csak Alexandria díszítésén járta eszét. Mikor aztán e hangulatról Octavian meggyőződött, egy veszélyes, de nagyon dús sikerű merényt hajtott végre. Antoniusnak a vestaszűzek templomában letett végrendelete tartalmáról, árulás által, értesülvén, fegyveres kézzel berontott a szenthelyre, és kiragadta onnan a mondott oklevelet. Eleinte mindenki jajveszékelt a hallatlan istentelenségen, de mihelyt Octavian napfényre hozta a levél tartalmát, mely szerint Kleopatra gyermekei öröklék a nekik [!] szánt nagy tartományokat, és a mely szerint Antonius nem Rómában, hanem Alexandriában, Kleopatra mellé vala temetendő: a nép haragja öröla el és Antonius ellen fordult. A legeggyűbb hazugság, a mit Antoniusra költöttek, például[,] hogy Rómát szeretőjének ajándékozta, hitelre talált a népnél. Most Octavián nyilvános szónoklatban kijelenté a római nép előtt, hogy »Antonius tettei nem eshetnek beszámítás alá, bü-italok által meg van fosztva értelmétől. Hadvezérei, kik most seregét vezérlik, az egyiptomi Pothimus és Mardion eunuch, s az államügyek fő intézése Kleopatra komornái, Charmion és a hajfodorító Iras kezében van.«

Mig Octavián és Antonius polgárháborúhoz készültek, emennek barátai mindent elkövettek, hogy meggyőzzék Kleopatra eltávolításának szükségéről, ha azt nem akarja, hogy a rásulyosult népgyűlölség örvénybe sülyeszze. De a királyné mind e törekvéseket meggyűsítá. Megélte volt már, hogy távollétében kedvese megfelejtkezett róla és nőül vette Octaviát: a mostani döntő harczban tehát nem akart mellőle tágitani. Egy izben Antonius oda utasítá, Alexandriában várná meg a hadjárat kimenetelét, hanem a királyné meg tudta nyerni Canidiust, a triumvir legjobb hadvezérét, és ez ily tanácsot adott urának: »Igazságtalan volna a királynét, ki oly nagy haderőt s annyi pénzt szolgáltat, elutasítani magadtól, de veszélyes is az ő egyiptomi alattvalóit, kik tengeri hadad oly nevezetes részét teszik, egy ily lépés által fölingerleni. Nem is tudok én hadba menő királyt, ki belátásra és állameszélyre Kleopatrához fogható volna, ki nagy országát oly hosszas időn keresztül önállóan

kormányozta, és a hosszú veled élés által politikádnak minden ügyeibe és érdekeibe be van avatva.«

Stahr úgy vélekedik, hogy Antonius a háboru elején vetélytársával szemközt kétségtelen előnyben volt. Ez állana is, ha a harcosok tömege, nem pedig jórahalósága döntene. Octavián rómaiakkal rendelkezett, oly hadsereggel, mely egyöntetű vala. Veteránjait, vezértől a közemberig, római szellem lelkesíté, s mind ragaszkodott öhozzá, ki patriotismusból, ki becsületért, ki haszonért, melyet egyedül őtöle várhattak. Antoniusnak is voltak veteránjai, de köztük szerencsevadász is akárhány, kik már is azt fontolgaták magukban, melyik részen van több kilátás győzelemre, hogy oda szegődjenek; sokan meg, mint igaz rómaiak, zugolódtak is az Antonius által a keleti szokásoknak adott elsőségért. E javához a hadseregnek csatlakoztak azon segédcapatok is, melyek harczra igen jók lehettek ugyan, de bennök egy pillanatra sem lehetett bizni tovább, csak a mig perfid királyaik czélszerűnek találták, hogy Antoniuossal tartsanak. Ha mind ez elemeket szemmel tartja az ember, akkor nem szükség a harcz minden egyes eseményét latra vetni annak elhatározására, mi minden járult ahhoz, hogy a mérték nyelve Octavianus felé hajoljon. Magára Antoniusra is helyzetének e mostohasága, mely előtte számos elpártolás által mind világosabb[-]világosabb lön, mély erkölcsi benyomást kelle hogy tegyen. Nem a régi Antonius vala többé, sok hibát ejtett, míg utoljára Actiumnál megadá ügyének a halálos döfést.

Az említett hegyfoknál történt ütközetben nem számíthatott többé Antonius győzelemre. Octaviánus, úgy szárazon mint vizen, úgy mennyiségre mint minőségre, [435] hatalmasb volt. Antonius még kivághatta volna magát, akár tengeren, akár szárazföldön. Ő a tengeri utat választá, s elégeté mindazon hajóit, melyek legnehezebb gályáinak akadályul szolgáltak volna, és legjobb csapatait hajóra szedé. Remélte, hogy e válogatott néppel és hajókkal áttörhet az ellenségén. Tömött vonalban, a tornyokról kő és kopjazáport ontva, mint egy mozgó várfal nyomúlt hajóhada az ellenséges hajók közé. Kleopatra, egyiptomi hajóival, a tartalékot képezte. De a tenger, ez örökké mozgó elem, csuffá tevé Antonius taktikáját. Egy hirtelen feltámadt szél által a habok mozgásba jöven, elválaszták hajóit egymástól, s így a csatarend közepén hézag esett, melybe most Octavián hajónagya, Aruntius, betört saját naszádjával. Épen e manőver által döntötte el Nelson is a tráfalgári ütközetet. A bástya át vala törve. Kleopatra a borzasztó mészárlást feléje közeledni látván, neme gyöngesége erőt vön rajta, dagadó biborvitorlával futásnak eredt, s hajóhada utána. Antonius egy gyors vitorlájú ötsor-evezőssel utána sietett, hogy nélkülözhetlen tartalékhadát az ütközetbe visszaterelje. De Kleopatra és hajónagyai fület dugtak minden rábeszélésre: akkor veszni hagyá az ütközetet és a szaladókkal maradt. Tompa csüggedéssel, arcját tenyerébe rejtve, ült hajója födelén; csak negyed napra vehette rá magát, hogy Kleopatrával találkozzék. Leverettségében elbocsátá leghívebb barátait, nagy pénzüsszegeket és drága diszedényeket osztva szélyel köztük, és tanácsot, hova rejtőzzenek, mig Octavián megkegyelmez.

E kicsinyhitűséget ugyan nemsokára lerázta magáról a herculesi férfit, de a nyakán ülő balsorstól nem szabadult többé. A Marmarica tartományban levő legiókat, melyekhez menendő vala, vezérok Octaviánhoz pártoltatá; a syriai sereg is elállt mellőle, s a szövetséges királyok vagy legyőzettek ellenfele által, vagy hozzászegődtek. Midőn Canidius vezérlette főserege is, nem győzven várni őt, megadá magát Octaviának, s Herodes, Judaea királya, árulóvá lett: Antonius egyedül Egyiptomra szorítva látta magát. Ez utolsó birtoka megmaradtát is Kleopatra erélyes működésének köszönheté. Kleopatra, mindjárt az actiumi tengeri ütközet után, hadat teremte össze, kiürült kincstárát megtölté s a békétleneket elrettenté gyakori kivégzések által. De még ő is, ki pedig most a bátrabbik fél vala, el hagyta magát rémíteni a naponkinti elszakadások által, s egy kalandos mentő tervhez folyamodék.

Hajóhadát, a suezai földszoroson keresztül, a Vöröstengerbe akará szállítani, s onnan Antoniussal és kincseivel Indiába menekülni. Már több hajó átszállítása sikerült, midőn egy áruló római arab hordákat bujtott fel, hogy azokat kifoszszzák és fölégessék. Így felhagytak e tervvel és újat gondoltak ki, nevezetesen hogy Hispániában és Galliában, Octavianus háta megett, újra kezdjék a háborút.

Hogy ennek foganatosítására időt nyerjenek, Antonius és Kleopatra alkudozásba ereszkedtek Octaviánnal. Antoniusnak minden követségét soha még feleletre sem méltatta; Kleopatrát ellenben fenyegetés s ígéretek által akará a győző a maga részére birni. Biztatta, hogy Antoniuszt ölesse meg, vagy legalább üzze ki Egyiptomból; akkor semmi illő feltétele nem utasíttatik vissza. Kleopatra ellenállt a kísértő ravasz kecsegtetéseinek. Nem magára gondolt többé, csak gyermekeire, kiknek biztosítani óhajtá a lagidák trónját. Oly lelki nagysággal, minővel nem birhat egy buja kaczer, készíté magát a legvégsőre. A királyi palota mausoleumában összehordatta minden kincsét, hogy azokkal együtt magát is megégettesse, ha már minden hiába lesz. Octavian, ezt hallva, megkettőzteté színmutatásit. Fájt foga e kincsekre, valamint a nilusi tündérre is, hogy Rómában, diadalmenete alkalmával, az uri és csőcselék pórnépnek legyen mit bámulnia.

Míg Antoniusnak volt még Egyiptomon kívül is néhány csapata, minden egy-egy újabb elpártolás felőli Jób-posta mélyebb-mélyebb bubánatba sülyeszté. Mikor mind elszakadtak, nyugodt lőn. Megint ünnepélyeket tartá, mindenféle pompát rendezett, s Alexandria lakosai oly könnyelműek valának, hogy a zajos dári[436]dók és közlakomák miatt megfélemedeztek Octavianus közelgő legióiról. Boldogabb időkben Antonius és Kleopatra egy társaságot állítottak volt, az »Utánozhatlanok«-ét, mely névvel azt akarták jelteni, hogy ez egyesület, diszlakomái fényére, finom kéjelgésre, gazdag pompájára nézve utánozhatlan. E társulatot most újra életbe léptették, de »halálbajtársak egylete« név alatt. Minden tag kötelezte magát, követni uralkodóikat a halálba. Antonius remélte, hogy csatában fog elesni; Kleopatra a leggyorsabb és fájdalomtalanabb halál nemeit keresgette. Halálra ítélteken minden ösmert mérget megkísérlettek. Többszöri kísérlet után az derült ki, hogy van egy viperafaj, melynek csipése minden görcs és fájdalom nélkül oly halált okoz, a mi nem egyéb elszunnyadásnál.

A leáldozó szerencse még egyetlenegy napsugárt vete Antonius után. Octavianus, miután Pelusiumot bevette, körülfogá Alexandriát. Czimborasága lévén a városban, könnyű győzelmet remélt; hogy Antonius támadni merjen, nem gondolta lehetségesnek. Csalatkozott. Antonius, lovassága élén, váratlanul megrohaná az előretolt római csapatokat, jól elverte s egész a tábor sánczáig üldözte. A süker által lelket nyerve tért vissza Alexandriába, hol Kleopatra örvendő fogadá a győzöt, s lovasai legvitézebbikét arany sisakkal és pánczéllal ajándékozta meg. De másnap végképen el lett döntve sorsa. Hajóhadának támadást parancsolva, maga künn a gáton foglalt állást seregével, hogy mihelyt tengeri népe a támadást, mikép remélte, sükeresen végrehajtja, csatába ereszkedjék. De a mint hajói teljes erővel eveztek a kikötőből a tenger felé, egyszer csak rémulve látja, hogy emberei az evezőt, békeüdvözlés jeléül, mindnyájan felemelik, a mit az ellenség hasonló jeladással fogad, és azonnal mindkét hajócsapat dagadó vitorlákkal megindul a város felé. Ugyanakkor Octavián támadást rendelt, s rövid idő alatt kivítta a legteljesebb győzedelmet.

A nép vad üvöltése hirül adá Kleopatrának, hogy a koczka elveszett. Midőn Antonius a palotában utána kérdezősködött, meghallá, hogy a mausoleumban van, melynek jól tudta rendeltetését. Azonnal kardjába ereszkedett, de nem halt meg rögtön, s meghallva, hogy kedvese még él, hozzá viteté magát. Ott halt meg, karjai közt, és förösztve könyeivel. Utolsó szavaiban lelkére köté, hogy gondoskodják életéről, megnevezvén neki Octavian környezetében azt az embert, kiben leginkább bizhatik. Octavian épen ez embert küldötte Kleopatrához alkudozni. Az elreteszelt

ajtó rostélyán át beszélt is vele Kleopatra, követelvén gyermekei számára az egyiptomi trónt. E beszélgetés alkalmával megsejté a római, hogyan lehet bejutni az épületbe. Új alkudozót küldtek, s ez mindaddig tartá szóval a királynét a rostélynál, míg czinkostársai hágcsó segélyével egy ablakon bemásztak. Egyik komorna észrevevé az ablakon betörő rómaiakat. »Szerencsétlen Kleopatra« – kiáltá[,] »élve fognak el.« A királyné hirtelen előrántott egy gyilkot az öve mellől s szívébe akará ütni, de egy ellenséges katona átölelte mindkét karjaival s kicsavarta kezéből.

E napok izgalma betegségbe ejté a királynőt. Egyre csak bizonytalan reményekkel táplálták, azonban eltávolítának tőle mindent, a mivel életének végére járhatott volna. Octavián oly nemtelen vala, hogy még fenyegette is, hogy »ha e szándékát végbeviszi, gyermekei fognak lakolni érte.« Egy római jó emberétől megtudá, mi van felőle határozva: t. i. hogy Octavián, a sereggel Syrián keresztül visszamentében, őt és gyermekeit hajón Rómába akarja küldeni. Erre egy Octaviánnal tartott beszélgetésen rászédte a képmutatót, úgy tüntetvén fel, mintha nagyon ragaszkodnék életéhez. Octavián megengedé neki, hogy férjének halotti áldozatot nyújtson. Kleopatra, miután e kegyelet adóját lefizette és a ravatalt virágokkal megkoszorozta, fürdőbe szállt, azután gazdag ebédet hordata fel. Evés közben egy férfit jelentkezett őreinél a tornáczon, befedett kosárral. A katonák parancsára felnyitá a kosarat, s néhány zöld levelet feltakarván, mutatá, hogy szép nagy fügéket hoz. Így hát [437] beereszték a kosárral. Kleopatra mindjárt elküldé a szobában jelenvoltakat, csupán két szolgálója, Iras és Charmion maradván vele; levelet irt Octaviánnak és bezáratta az ajtókat. Ellensége felbontván a levelet, csak egy rövid kérést talált abban, hogy Antonius mellé temettesse. Rögtön küldé embereit, s feltörette az ajtót. Kleopatra halva feküdt, királyilag ékesítve, egy nyugágyon, szolgálója[,] Iras haldoklóban, Charmion is néhány pillanat múlva kiadá lelkét. A kosárban egy a fajta vipera lett volna rejtve, melynek csipése, fájdalom nélkül, rögtöni halált okoz. Hogy ily módon halt meg, két finom, észre is alig vehető szúrásból gyaníták, mely a királynő karján látszott: mert a kigyónak hült helyét találták.

A mausoleumban temérdek kincs volt rakásra halmozva. Kített belőle az egész sereg fennlevő zsoldja, ezenkívül minden katonának 250 és minden római polgárnak, a gyermeket is odaszámítva, fejenként 100 drachma. Még ezután is maradt annyi, hogy Octavián minden adósságát kifizethette belőle, és minden adósának elengedhette a tartozást. Rómába annyi pénz omlott innen, hogy a kamatláb 12-ről rögtön 4-re süllyedt, és mindennek ára kétannyira szökkent. De Kleopatra személyét nem kaphatá kezére Octavián, s ezt – Dio szavai szerint – olybá vette, mintha győzelmének minden fénye s dicsősége oda lett volna. De eltitkolá ezt az érzelmét, Kleopatrát Antonius mellé temettette s azt is megengedé, hogy szobraik fennállva maradjanak – mivel ezért egy gazdag alexandriai polgár kétezzer talentumot fizetett neki.

Fiát[,] Caesariont, ki tizennyolcz éves vala, Kleopatra Egyiptom déli határszélén biztos helyre küldötte. Octavián megvesztegeté az ifju nevelőjét, ki árulóvá lőn és Caesariont megölette. Antoniustól való három gyermekén, gyenge koruk miatt, nem történt semmi bántalom. A hű Octavia anyagilag felfogta őket. A két fiúnak későbbi sorsát nem tudni; az egyetlen leányt Jubához, Numidia királyához, adták nőül. Ez férjét egy fiuval és egy leánnyal ajándékozta meg. A fiut Caligula megölette, a leányról csak annyit tudni, hogy Antonius Felixhez, Judaea helytartójához, ment feleségül.

Egyiptom római tartományyá lőn. A roppant dús tartomány igazgatását mindig alacsony származásu helytartóra bízták. Senatori, vagy csak lovagi rangu férfiak is, be sem léphettek Egyiptomba császári engedély nélkül. E gyanakvó politika valamennyi császár alatt fennállott; annyira félt Róma örökké, nehogy a Nilus partjain új Carthago támadjon.”

A szerzőség kérdése – A Ko fordításának stílusa nem egyenletes. A bevezető rész és az első közlés közelebb áll Arany stílusához. A második és harmadik közlésben több helyütt magyartalan mondat szerkezet, stilisztikai, mondattani vagy sajtóhiba fordul elő („köntösét jóval csipőin felül övedezve [!], oldalán oriási [!] kard, durva hadiköpeny vetve vállára, katonái előtt lépdelt”; „és vele tette mind azt a miben kedve tölt”; „hol aztán olykor ütleg is fordult elő”; „Antonius hátrálni látta magát kénytelennek”; „melyekről a rómaiak azt igényelték, hogy Rómában volna helyök”; „a mérték nyelve Octaviánus felé hajoljon”; „fület dugtak minden rábeszélésre” stb. Emellett az „üteny” szóalak is arra vall, hogy ezeket a részeket más fordította (ld. a tárgyi és nyelvi magyarázatokat).

A bevezető részt és az első közlést tehát vagy Arany ültette át, vagy erősen belejavított a szövegbe, míg a szöveg második és harmadik részén valamely munkatársa dolgozhatott.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/41.

Függelék

1864/41. 1. *Kleopatra* [II], Europa, 1864/41, szept. 30. 1307–1316. h.
Ld. az Europa 1864/40. 16. tételét.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/42.

Függelék

1864/42. 1. *Eine „populäre Aesthetik”*, Europa, 1864/42, okt. 7. Chronik, Literatur, 673. h.
Eine „populäre Aesthetik.” Die werthvollen Darstellungen der „Wissenschaft vom Schönen”, wie wir sie aus der Feder Jean Paul’s, Weiße’s, Vischer’s, Carriere’s u. A. besitzen, kommen strenggenommen nur den Fachgelehrten, den Philosophen von Beruf zu Gute. Um so mehr begrüßen wir ein populär gehaltenes Werk über Aesthetik. Dr. *Carl Lemcke’s „populäre Aesthetik”* (Leipzig, Seemann – erste und zweite Lieferung, die dritte und letzte soll Ende October erscheinen) reiht sich den dankenswerthen Bestrebungen der jüngeren Gelehrten generation an, die Wissenschaft aus den Fesseln philosophischer Dialektik zu befreien, sie dem Leben zu nähern, das Gebiet des Abstracten mit der wirklichen Welt in eine für beide Theile fruchtbringende Beziehung zu setzen. Wollten wir ausführlich auf Lemcke’s Buch eingehen, so würde uns das bei so wichtigem wissenschaftlichen Stoff freilich allzu weit und tief in ein diesen Blättern fernerliegendes Gebiet bringen. Wir können hier also nur dem schönen Werke unsere wärmste Empfehlung mit auf den Weg in die Oeffentlichkeit geben.

1864/42. 2. *Die vierte Auflage der „Makamen des Hariri”*, Europa, 1864/42, okt. 7. Chronik, Literatur, 673–674. h.

Die vierte Auflage der „Makamen des Hariri” in der Rückert’schen Bearbeitung. Die erste Frucht der orientalischen Sprachstudien, welche Friedrich Rückert seit seinem Umgang mit Hammer-Purgstall trieb und die ihm einst die Erlanger Professur verschafften, war jene Uebersetzung oder besser Bearbeitung der „Makamen des Hariri”, die jetzt in vierter Auflage erschienen ist. „*Die Verwandlungen des Abu Seid von Serug oder die Makamen des Hariri*” (Stuttgart, Cotta) – so lautete der Titel des Buches, fremdartig genug klingend, um deutsche Leser abzuschrecken. Indessen, wenn dieselben es nur wagen wollen, sich verständigen zu

lassen, so werden sie die Ueberzeugung gewinnen, daß dies ungemein leicht und ohne Schwierigkeit geschieht. Makame bedeutet einen Ort, wo man sich aufhält und sich unterhält, dann eine Unterhaltung selbst, einen unterhaltenden Aufsatz oder Vortrag, nach unserer Art eine Erzählung oder Novelle. Mehrere dergleichen, über einen gemeinsamen Gegenstand, und locker zu einem Ganzen zusammen gereiht, bilden alsdann, was wir einen Roman nennen können. Und dies ist das vorliegende Werk, natürlich nicht in deutscher, sondern in specifisch orientalischer Art. Dessen Verfasser, *Hariri*, ein Gelehrter aus Basra, war geboren 446 und gestorben 515 oder 516 nach der muhammedanischen Zeitrechnung. – Seine Lebensumstände sind unbedeutend, sein Buch aber im ganzen Orient höchst berühmt. Der wunderliche Held der „Makamen“ heißt Abu Seid von Serug. In jeder dieser Makamen geht ein Abenteuer an und zu Ende, und das nächstfolgende entspringt dann [674] nicht aus dem vorherstehenden, sondern mit diesem zugleich aus dem gemeinschaftlichen Mittelpunkt, dem Charakter des Helden, der erst im vollen Kreis der Makamen seine volle Entwicklung gefunden hat. Alle haben die gleiche Einkleidung, jede wird vorgetragen von einem Erzähler, Hareth Ben Hemmam, der zum Eingang berichtet, wie er von Reiselust, von Verlangen nach Bildung oder auch von Geschäften da oder dorthin geführt, diesen oder jenen Vorgang gesehen, wobei dann immer Abu Seid so oder so handelnd eingreift und auf eine oder die andere Art thätig erscheint, meist Anfangs vom Erzähler selbst unbemerkt oder unerkannt, und erst zum Schlusse seiner Vorstellung hinter der Maske hervortretend, doch manchmal auch schon in der Mitte der Handlung oder am Anfang. In Abwechselung dieses gleichförmigen Zuschnittes ist der Dichter unerschöpflich, immer neu überraschend und unterhaltend. Es ist aber leicht zu erkennen, daß der Erzähler Hareth Ben Hemmam Niemand anders als der Dichter ist, der in dieser Gestalt sich selbst außer sich und in sein Kunstwerk hineinstellt, gleichsam als Chorus, in welcher Bedeutung er sich besonders dadurch zeigt, daß er keinen eigenen Charakter entwickelt, sondern nur durch seine Zwischenreden dem Helden Gelegenheit zur Entwicklung des seinigen giebt, übrigens in die Handlung nicht eingreift und nur eine stete unwandelbare Theilnahme an den Schicksalen der Hauptperson zu Tage legt, eine schrankenlose Zuneigung wie durch Bezauberung, wodurch er, von jenem oft geneckt, getäuscht, betrogen und in Verlegenheit gebracht, sich immer wieder zu ihm hingezogen fühlt, ihm überall hinfolgt und dem Verschwundenen nachspürt, dabei sich Vieles von ihm gefallen läßt und alles, was er thut, gern entschuldigt, und nur wo er es zu arg macht, eine sittliche Mißbilligung ausspricht. – Daß die Rückert'sche Bearbeitung des Hariri'schen Werkes, auf der französischen Ausgabe Sylvester des Sacy's fußend, eine dieser letzten würdige Meisterleistung, ist in der ganzen gelehrten Welt anerkannt. Wir rühmen daran besonders, daß sie die „Makamen“ auch allen Gebildeten zugänglich und verständlich gemacht hat.

1864/42. 3. Neue Auflagen von Gedichtsammlungen, Europa, 1864/42, okt. 7. Chronik, Literatur, 674–675. h.

Neue Auflagen von Gedichtsammlungen. Die Gesammtausgabe der „*Gedichte von Moritz Graf Strachwitz*“ (Breslau, Trewendt) ist bereits in fünfter Auflage erschienen, ein Beweis, daß der ritterliche Sänger mit seiner poetischen Art und Manier auch heute noch nicht aus der Mode gekommen. Bekanntlich ist die Weltanschauung dieses Dichters ganz die cavaliermäßige, exklusiv adelige, sein Standpunkt durchaus der feudale, dies wird ihn aber immer nur bei der eigenen Kaste beliebt und gelitten machen. Es giebt jedoch auch noch ein Anderes, [675] allgemein menschlich Berührendes in seinen Gedichten. Seine „Lieder eines Erwachenden“ zeigten in ihrer leidenschaftlich erglühenden Hast und heißen, wilden Art deutlich eine Ueberfülle von Lebenskraft, die, ähnlich wie Shakespeare's Mercutio, das Dasein nicht schnell genug loswerden zu können scheint. Greift Strachwitz damit ganz unlegbar in die Herzen eines großen Theils der Jugend aller Zeiten und Geschlechter, so gehört ihm außer dieser Sympathie auch noch die Theilnahme an seinem wirklich schon in der ersten vollsten Blüthe des Lebens erfolgten Tod. Letzterer webt um seine Gestalt einen

Schleier der Tragik, der auch den Leser unwillkürlich mit in seine Schatten hüllt. – Als neue Auflage der *Bodenstedt'schen Gedichte* können wir dessen „*ausgewählte Dichtungen*“ (Berlin, Decker) betrachten. Friedrich Bodenstedt bietet in seinen Poesien eine sehr interessante Doppel-Erscheinung dar. Die Lieder des Mirza-Schaffy scheinen von einem ganz Anderen herzurühren, als der ist, welcher die übrigen Gedichte niedergeschrieben hat. Machen jene den Geist des alten Hatem und Hafis noch einmal im Liede lebendig, so sind diese die Erzeugnisse eines Reflexionspoeten, dessen Lyrik weniger der Ausfluß seiner Subjectivität, als objectiv aus Welt, Zeit und Leben geschöpfter Anschauungen und Gedanken ist. Jedenfalls aber hat die eine Seite der Gestalt so gut ihr Angenehmes als die andere, und überall empfangen wir einen durchaus reinen und lebenswürdigen, gebildeten und innerlich harmonischen Eindruck. – Von den „*Gedichten von Theodor Storm*“ liegt die vierte vermehrte Auflage vor uns (Berlin, Schindler). Es ist nur ein kleines Buch und auch nur eine kleine, stille Welt, in die es uns einführt, die Welt des Hauses, noch genauer die Welt des Ehe- und Kinder Glücks. Allein dieser mit Recht zu den Lieblingen des heutigen Lesepublicums gehörige Poet wußte diese kleine Welt mit soviel Innigkeit zu durchdringen, sein Realismus – denn Storm zählt zur realistischen Dichterschule – ist so harmonischer, so tiefpoetischer Natur, daß wir nach gar keinen pikanteren Stoffen, keinen blendenderen Farben Verlangen tragen. In der zehrenden und läuternden Gluth des Schmerzes und Leides scheint seine Seele reif geworden zu sein. Er wendet sich mit Vorliebe den Bildern des Todes zu, ja gewisse entsetzliche Stunden des Abschiedes, gewisse theure bleiche Mienen, die der Tod ihm auf ewig verhüllt, stehen so fest vor seiner Phantasie, daß er immer und immer wieder darauf zurückkommt, und daß selbst seine Lust und Heiterkeit noch von einem leisen Hauch der Wehmuth durchzittert ist. Aber diese Wehmuth hat nichts Krankhaftes, nichts Gemachtes, noch hindert sie ihn, die Schönheit der Welt und das Glück des Lebens übrigens mit dankbarem Herzen anzuerkennen. Von der Gruft, die ihm so früh Theures verschlang, wendet er sich heimwärts zu seinen Kleinoden, seinen Kindern, die er in Ernst und Spiel mit väterlicher Zärtlichkeit belauscht und denen er, wie einst ihrer Mutter, die lieblichsten Liebeslieder, die drolligsten und sinnigsten Märchen zu singen weiß; man vergleiche namentlich außer dem classischen „In Bulemanns Haus“ die prächtige „Sturmnacht“, ferner „Tannkönig“, „Schneewittchen“ u. s. w. – „*Verbannt. Eine Dichtung von Ernst Scherenberg*“ ist in zweiter (Miniatur-) Auflage ausgegeben worden. Die Europa hat über dies jedenfalls nicht ohne Poesie concipirte und von warmer Empfindung beseelte Product bei seinem Erscheinen bereits sich des Längeren ausgesprochen. Endlich sei noch erwähnt, daß auch die „*Gedichte von Ludwig Bauer*“ in zweiter veränderter Auflage erschienen (Würzburg, Stuber). Bauer ist Dilettant in der Poesie. Der Werth solcher lyrischer Erzeugnisse ist kein objectiver, unbedingter, sondern nur ein relativer, nur gewissen, mit dem Autor befreundeten Kreisen aufgehender und zum Bewußtsein kommender. Nur diesen Freunden des Verfassers widmen wir die Anzeige von jener neuen Auflage des Buches.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1864/42. 1.

Eine „populäre Aesthetik“ – Egy „népszerű” esztétikakönyv, Europa, 1864/42, okt. 7. Chronik, Literatur, 673. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Jean Paul – Eredeti nevén Johann Paul Friedrich Ritter (1763–1825), német író és esztéta, utóbbi területről fő műve a *Vorschule der Ästhetik, nebst einigen Vorlesungen in Leipzig über die Parteien der Zeit* [Bevezetés az esztétikába,

hozzácsatolva néhány lipcsei előadás korunk pártjairól], Hamburg, Friedrich Perthes, 1804, 1–3.

Christian Hermann Weiße – (1801–1866), evangélikus teológus, filozófus, a lipcsei egyetem tanára; az esztétika területéről a fő műve: *System der Aesthetik als Wissenschaft von der Idee der Schönheit* [Az esztétika mint a szép ideájával foglalkozó tudomány rendszere], Leipzig, Hartmann, 1830, 1–3.

Friedrich Theodor Vischer – (1807–1887), német irodalomtudós, filozófus, író és politikus; a tübingeni, majd zürichi egyetem tanára volt; 1864-ben a bajor királyi akadémia tagjává választották; az esztétika területéről több könyve is megjelent, fő műve: *Aesthetik oder Wissenschaft der Schönen* [Esztétika vagy a szép tudománya], Reutlingen–Leipzig, Carl Macken, 1846–1847, 1–5.

Philipp Moriz Carrière – (1817–1895), német író és filozófus, esztétikai munkája: *Aesthetik, Die Idee des Schönen und ihre Verwirklichung durch Natur, Geist und Kunst* [Esztétika, A szép ideája és megvalósulása a természetben, szellemi életben és művészetben], Leipzig, Brockhaus, 1859, 1–2.

Carl von Lemcke – (1831–1913), német esztéta és művészettörténész, költő és regényíró. Ez idő tájt a heidelbergi egyetem esztétikaprofesszora.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/16, okt. 16. Vegyes, 384: *Lipcsében Seemannál „Népszerű aesthetika” jelent meg dr. Lemcke Károlytól...* Tartalomismertető és fordítás kihagyással. A magyar szövegből kimarad az eredeti glossza első két mondata: „A »szép tudományának« értékes összefoglalói, ahogyan azt Jean Paul, Weiße, Vischer, Carrière és mások tollából ismerjük, valójában csak a szaktudósok, filozófusok hasznára vannak. Éppen ezért üdvözljük most az esztétikát népszerű modorban tárgyaló művet.”

A Ko szövege:

„Lipcsében Seemannál »Népszerű aesthetika« jelent meg dr. Lemcke Károlytól, melynek két első füzeté már szétküldetett, a harmadik s utolsó még e hónapokban szintén megjelenik. »Azon dicséretes törekvései közé tartozik az ifjabb tudós nemzedéknek – így jelenti be a német lap, honnan átveszszük – melyek célja a tudományt a bölcselmi dialectica nyűgeiből kiszabadítani, az élethez közelebb hozni, és az elvontnak országát a valódi világgal, mind kettőre nézve nyereséges viszonyba helyezni.« Maga a munka becséről nincs elég helye tudósítani bennünket: de azért legmelegebben ajánlja olvasóinak.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel szabad módja, a stílus, a kommentár és maga a választás, mely egyben Arany tudományszemléletét is tükrözi, Arany szerzőségét igazolja.

1864/42. 2.

Die vierte Auflage der „Makamen des Hariri” – *Hariri Makámáinak negyedik kiadása*, Europa, 1864/42, okt. 7. Chronik, Literatur, 673–674. h.

A német cikk fordítása – *Hariri Makámáinak negyedik kiadása Rückert átdolgozásában.*

Friedrich Rückert keleti tanulmányainak, melyet Hammer-Purgstallal együtt végzett, első eredménye Hariri Makámáinak fordítása, pontosabban átdolgozása, és ez az erlangeni professzori állást is meghozta számára. Könyvének címe: *Die Verwandlungen des Abu Seid von Serug oder die Makamen des Hariri* [A serugi Abú Zajd vándorlásai, avagy Hariri makámái] (Stuttgart, Cotta). A cím meglehetősen idegenül hangzik ahhoz, hogy a német olvasót elriassza. Azonban ha valaki veszi a bátorságot és megpróbálkozik a mű megértésével, hamar meggyőződik róla, hogy minden nehézség nélkül sikerül neki. A makáma tartózkodási helyet jelöl, ahol szórakozni lehet, így magát a szórakozást, mulattató elbeszélést, előadásmódot, a mi fogalmaink szerint tehát elbeszélést vagy novellát is jelöl. Több ilyen azonos tárgyú

elbeszélés, mely egymáshoz lazán kapcsolódik, végül olyan egészet alkot, amit mi leginkább regénynek neveznénk. Az előttünk fekvő mű éppen ilyen alkotás, természetesen nem német, hanem keleti értelemben véve. A szerzője Hariri, egy bászrai tudós, aki a mohamedán időszámítás szerint 446-ban született és 515-ben vagy 516-ban halt meg. Életének körülményei jelentéktelenek, könyvét azonban a Kelet minden részén nagyra értékelik. A „Makámák” csodás hőse a serugi Abú Zajd. Minden makáma egy-egy kalandról szól, ami az elbeszélés végére be is fejeződik. A következő történet sohasem az előzőből indul ki, [674] hanem a többivel együtt egy azonos középponthoz, a hős jelleméhez kapcsolódik, és az egész makámasorozat valójában erre a közös középpontra épül. A történetek azonos szerkezetűek, mindig az elbeszélő, al-Hárisz ibn Hammám mondja el őket. A történet elején az elbeszélő általában arról tudósít, hogyan jutott vándorlása során, tudásszomjától vagy üzleti ügyeitől vezérelve erre vagy arra a helyszínre, hogyan volt szemtanúja ennek vagy annak az eseménynek, hogyan pillantotta meg Abu Zajdot valamely cselekedete közben. Eleinte általában észrevétlen vagy ismeretlen marad, és csak a történet végén, másutt a közepén, de néha már az elején lepleződik le személye. A hasonló szabású történetek változatossá tételében a szerző kimeríthetetlen, mindig meglepő és szórakoztató tud lenni. Könnyű azonban felismerni, hogy az elbeszélő, Hárisz ibn Hammám nem más, mint maga a költő, aki saját alakját ily módon tárgyiasítva és művébe helyezve olyan lesz, mint egy [görög] kórus. A hasonlóság abban is megmutatkozik, hogy nem formálja magát önálló karakterré, közbeszólásaival csupán a főhőst segíti jellemének feltárásában. A cselekménybe nem avatkozik bele, általában a főhős megváltoztathatatlan sorsának szemtanújaként jelenik meg. Határtalan rokonszenve, mint akit megbűvöltek, mindig visszahúzza őt hőséhez, akkor is, ha ez gyakran ugratja, megtéveszti, megcsalja, zavarba ejti. Mindenhová követi őt. Ha eltűnik, megkeresi, mindent eltűr tőle, mindent megbocsát neki, és csak akkor emeli fel szavát, ha ez túlzásba esik. – Rückert fordítása Sylvester de Sacy remek francia kiadását követi, ez a tudósok körében közismert tény. Különösen méltánylandó azonban, hogy a „Makámákat” a művelt közönség számára hozzáférhetővé és érthetővé tette.

Magyarázatok a német szöveghez

Friedrich Rückert – (1788–1866), német költő, műfordító, nyelvtudós és a német orientalisztika egyik megalapozója. Az 1820-as években fordította németre többek között a *Koránt* és Hariri műveit; a perzsa Firdauszi (934–1025) *Sáhnáme* (*Királyok könyve*) című eposzát is lefordította németre, ezt azonban csak halála után, 1890-ben adták ki. Költeményeit több esetben Freimund Raimar néven jelentette meg. Rückert szabadkőműves volt, és 44 nyelvet ismert. Hariri makámáinak első kiadása az 1820-as években jelent meg, majd a továbbiakban bővített kiadások követték: *Die Verwandlungen des Ebu Seid von Serüg oder die Makâmen des Hariri*, szabad átdolgozásban, 1. rész, Stuttgart–Tübingen, Johann Friedrich Cotta, 1826; 2. bővített kiadás: 2 kötetben, Stuttgart–Tübingen, Johann Friedrich Cotta, 1837. Ugyanez jelent meg a Cotta kiadónál 1844-ben. Legutóbb 2012-ben keletkezett új kiadás.

Éppen Rückert egyik korábbi közlésének hatására Arany maga is írt egy tréfás makámát *A poloska* címmel, és az Üstökösben közölte 1858. szeptember 4-én, a 3. számban. A kérdéskörhöz ld. AJÖM VI. 225–227.

Joseph von Hammer-Purgstall báró – (1774–1856), osztrák orientalista és diplomata, többek között Háfiz verseit fordította németre. 1818–1819-ben Friedrich Rückert tőle tanulta a perzsa nyelvet.

Hariri – Teljes nevén Abu Muhammad al-Qasim ibn Ali ibn Muhammad ibn Uthman ibn al-Hariri al-Basri (1054–1122), arab költő és grammatikus, aki makámáiról lett híres a keleti, majd nyugati költészetben. Először a holland orientalista,

Jacobus Golius fordította latinra néhány darabját, majd 1822-ben a francia orientalista, Silvestre de Sacy (1758–1822) adta ki a teljes művet franciául, és innen terjedt szét más európai irodalmakba. Magyarul: *A szűz és az asszony*, Hamadáni és Hariri makámái, ford. Tótfalusi István, szerk. Simon Róbert, Budapest, Magyar Helikon, 1973.

makáma – Rímes, ritmikus próza, melynek tárgya az eredeti keleti szövegekben anekdotikus, többnyire ravasz csalóról szól. Az első ismert makámaszerző Badi az-Zamán al-Hamadáni (Abú l-Fadl Ahmad ibn al-Huszajn al-Hamadzani, 968–1008) arab költő volt.

A makáma műfaji értelmezése az Europa glosszájában eltér a későbbi műfaji definícióktól. A német glossza azonban, anélkül, hogy szerzője jelezné, a következő mondattól: „Makame bedeutet einen Ort...”, szó szerinti, vagy alig módosított átvétel Rückert 1864-es kiadásának előszavából, melyet még 1826-ban írt, és a 4. kiadásban is közölt.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/16, okt. 16. Vegyes, 384: *Hariri „Makamáinak” (rimes próza) negyedik kiadása Rückert fordításában megjelent...* Tartalomismertető. Saját érdeklődése és korábbi kísérlete ellenére Arany mindössze a kötet megjelenésének tényéről tudósít, az utolsó mondat kommentárjában pedig a glossza pedagógiai jelentőségét hangsúlyozza.

A Ko szövege:

„Hariri »Makamáinak« (rimes próza) negyedik kiadása Rückert fordításában megjelent. Hariri e nemében a költésnek legelső helyet foglal el, és sajátos elbeszélései méltók arra, hogy tudomást vegyen rólok a költészettel foglalkozó ifjabb nemzedék. Ennek kedvéért említjük meg.”

A szerzőség kérdése – A TÍ 131. 119 Aranynak tulajdonítja a glosszát. Az átvétel módja és a kommentáló lezárás, valamint a műfaj iránti személyes érdeklődés miatt Arany szerzősége elfogadható.

1864/42. 3.

Neue Auflagen von Gedichtsammlungen – *Költeményes gyűjtemények új kiadásai*, Europa, 1864/42, okt. 7. Chronik, Literatur, 674–675. h.

A német cikk fordítása – A *Gedichte von Moritz Graf Strachwitz* [Moritz Strachwitz gróf költeményei] című gyűjteményes kötet most jelenik meg ötödik kiadásban (Breslau, Trewendt kiadó), és ez azt bizonyítja, hogy a lovagi költő poétikája és modora máig sem ment ki a divatból. Ismeretes, hogy e költő gondolkodása teljes egészében a lovagi világhoz, az előkelő nemességhez kapcsolódik, magatartása mindenestől a feudális keretek közé tartozik, azonban éppen ezen tulajdonságai teszik saját osztályán belül közkedve. Van azonban költeményeiben ennél több is, [675] mely egyetemes emberi szintre emelkedik. A *Lieder eines Erwachenden* [Az ébredő dalai] című ciklusában a szenvedélyesen izzó gyűlölet forró és vad hangján szól, mely túlárado erővel van tele, és amely, akárcsak Shakespeare Mercutioja, szinte siet a léttől, a jelenvalótól minél előbb megszabadulni. Strachwitz nemcsak ezáltal tudja az ifjúság nagy részének szívét kortól és nemtől függetlenül magához vonzani, hanem a virágzó ifjúságában bekövetkezett korai halála is részvétet kelt iránta. Az utóbbi a tragikum fátylát vonja alakja köré, mely az olvasóra is kivetíti árnyékát. – Bodenstedt verseinek új kiadása ezúttal „válogatott költeményeit” tartalmazza (Berlin, Decker kiadó). Friedrich Bodenstedt költészete érdekes kettősséget mutat. A *Mirza Shaffy dalait* mintha más költő írta volna, mint a többi költeményeit. Míg az előbbiek a régi Hátem és Háfiz lelkületét élesztik újjá, az utóbbiak egy reflexív költő alkotásai, melyek nem annyira a személyesség líraiságából, mint inkább a világ, a kor és az élet szülte

objektív eszmékből és gondolatokból építkeznek. Kétségtelen azonban, hogy költészetének mind az egyik, mind a másik oldala kellemes, kiművelt és harmonikus. – „Theodor Storm költeményeiből” a negyedik, bővített kiadást vettük kézhez (Berlin, Schindler). Egészen kis kötet, és a világ is szűk és csendes, melybe bevezet bennünket: az otthon, pontosabban a házasság és a gyermeki boldogság világa. Csak ez a mai olvasóközönség kedvencének számító költő lehetett rá képes, hogy a szűk kis világot annyi bensőségesseggel töltsen meg. Realizmusa – mert Storm a realista költők iskolájához tartozik – olyan harmonikus, olyan mélyen költői, hogy aligha tudnánk tőle merészebb anyagot, erősebb színeket elvárni. Lelke a fájdalom és a bánat mindent felőrlő, tisztító tűzében látszik megérlelődni. Előszeretettel foglalkozik a halál képeivel, az elválás rémisztő óráival, amikor a kedves arcokat a halál örökre eltakarja előle. E képek olyan erősen élnek a képzeletében, hogy újra és újra visszatér hozzájuk, és a borongás fuvallata még a vidámság, a derű pillanatain is átremeg nála. E mélabúban azonban nincs semmi beteges, semmi mesterkélt, nem is akadályozza őt abban, hogy a világ szépségét és az élet boldogságát hálátelt szívvel ismerje fel. A sírtól, mely szeretettjét oly korán magával vitte, hazatér családi értékeihez, a gyermekeihez, akikre a komoly órákban és játék közben apai gyengédséggel figyel, és akiknek – mint korábban édesanyjuk – a legszebb dalokat, a legmulatságosabb és leghasznosabb meséket tudja elmondani. A már klasszikussá vált *Bulemann háza* mellett lásd még a ragyogó *Sturm Nacht* [Viharos éj], a *Tannkönig* [Fenyőkirály], a *Schneewittchen* [Hófehérke] című műveit stb. – *Verbannt* [Száműzve] címmel másodszor jelent meg (miniatűr kiadásban) Ernst Scherenberg költeménye. Az Europa erről a költészetet nem nélkülöző és meleg érzésekkel átszőtt műről a megjelenésekor már hosszabban tudósított. – Említeni kell végül, hogy Ludwig Bauer költeményeinek is megjelent a második, bővített kiadása (Würzburg, Stuber). Bauer dilettáns költő. Az ilyen művek nem feltétlenül egyetemes értékűek, inkább a költőt kedvelő szűkebb olvasókör számára van viszonylagos jelentőségük, nekünk pedig nincs egyéb dolgunk, mint tudomásul venni. Csupán a költőt kedvelő olvasók kedvéért tudósítunk új kiadásáról.

Magyarázatok a német szöveghez

Moritz Graf von Strachwitz – (1822–1847), nemesi családból származó, korán elhunyt sziléziai német költő, balladaköltő

Lieder eines Erwachenden – Strachwitz 1842-es verseskötete

Mercutio – Shakespeare *Romeo és Júlia* című drámájának szereplője, Romeo barátja

Friedrich von Bodenstedt – (1819–1892), ld. az Europa 1864/15. 1. és 1864/38. 6. jegyzetét.

Mirza Shaffy dalai – Ld. Europa 1864/38. 6.

Háfiz – Hvádzsa Samsz ad-Dín Muhammad Háfiz-i Sírázi (1325–1390), perzsa költő

Hatem – Hátim-at Táí (6. sz. második fele), arab költő; Hátim és Szulejka Goethe *Nyugat-keleti díván* című, 1821-es verseskötetének szereplői. A kötetet Háfiz költészetének hatására írta Goethe.

Theodor Storm – (1817–1888), német költő, író, meseíró. 1846-ban nősült meg, neje Constanze Esmarch (1825–1865) volt, és hét gyermeke született. Felesége 1865-ben hunyt el, 1866-ban újránősült korábbi szerelmével, Dorothea Jensszel. Költeményeinek gyűjteményes kiadása először 1856-ban jelent meg. A német glossza talán tévesen fogalmaz, vagy pedig Storm életrajzírói tévednek: 1864 októberében Storm még nem írhatott nejéről „elhunyt anyaként”.

Ernst Scherenberg – (1839–1905), német költő, lapszerkesztő. Említett kötetének első kiadása 1861-ben jelent meg (Berlin, Schindler).

Ludwig Bauer – (1832–1910), ez idő tájt würzburgi tanár és költő volt. Említett verseskötetének első kiadása 1860-ban jelent meg.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/17, okt. 23. Vegyes, 408: *Bodenstedt verseinek is új kiadása jelent meg...* A Bodenstedtre vonatkozó rész fordítása és kommentárja. A glossza alapján Aranyt erősen foglalkoztatta az általa is fordított Mirza-Shaffy-dalok hitelessége (ld. Europa 1864/38. 6). A Bodenstedtről szóló rész emellett a reflexív költészet miatt is felkelthette figyelmét. Ismeretes, hogy 1856-os verseskötetének (*Kisebb költemények*) bírálatában Greguss Ágost, Erdélyi János és Salamon Ferenc egyöntetűen reflexív költőnek nevezte Aranyt. Vö. Erdélyi János: *Arany János Kisebb költeményei*, Erdélyi János válogatott művei, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986, 480–540. (Eredetileg: Pesti Napló, 1856. aug. 26–29, aug. 31, szept. 2–3.) Más Erdélyi-kötetben: *Pályák és pálmák*, Bp. 1886, 355–439; Greguss Ágost: *Arany János kisebb költeményei*, Pesti Napló, 1856. máj. 31. jún. 4, 10, 15, 22; Salamon Ferenc: *Arany János Kisebb költeményei*, Irodalmi tanulmányok I. Bp., 1889. (Eredetileg: Budapesti Hírlap, 1856. szept. 6, 7, 10, 11).

A Ko szövege:

„Bodenstedt verseinek is új kiadása jelent meg. »Válogatott költemények« – czímmel (Berlin, Decker). Bodenstedt – írja a német tudósító, költeményeiben igen érdekes kettős alakot mutat. Ugy látszik, mintha a »Mirza-Shaffy dalai« egészen más egyéntől származnának, mint a ki a többi költeményt írta. Mig azok a régi Hatem és Hafiz szellemét elevenítik fel a dalban, emezek egy elmélkedő poéta elmeszüleményei, kinek lyrája nem annyira saját alanyiságából foly, mint tárgyiasan a világból, korból és életből merített gondolatok és nézetek eredménye. – Tehát újabb vélemény annak erősítésére, hogy Mirza-Shaffy rejtélyes persa költő csak a Bodenstedt képzetében él.”

A szerzőség kérdése – A glossza kommentáló része és az átvétel módja alapján valóban Arany a szerző, ahogyan a TÍ **134.** 119–120 is gyanítja.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/43.

1864/43. 1. *Allerlei Persönliches aus Nah und Fern*, Europa, 1864/43, okt. 14. Chronik, Theater, 703–704. h.; a 703. hasámban az első két sor mellett félkör alakú jelölés kék ceruzával; a 704. hasámban az Offenbachról és Meyerbeerről szóló rész első sorainál jobbról pipa alakú jelölés kék ceruzával.

	<p>(<i>Allerlei Persönliches aus Nah und Fern.</i> Eine wichtige Nachricht kommt aus Wien: zwischen dem Oberstkämmerer als Intendanten und <i>Heinrich Laube</i> ist ein ernster Conflict ausgebrochen. Schon früher hatte Fürst Auersperg Miene gemacht, in die Sphäre des artistischen Directors, z. B. durch Beurteilungen mitten in der Saison, einzugreifen. Neuerdings kamen dazu Vorfälle, wonach sich der Oberstkämmerer auch auf die Besetzung und Auswahl der Stücke ausschließenden Einfluß vindicirt. Josef Weilens Drama: „Edda“, von Laube zur Aufführung angenommen, wurde vom Fürsten im Gegentheil verboten. Als nun der Director dieser Maßnahme gegenüber auf den unzweideutigen Wortlaut seiner Instruction hinwies, erhielt er die schriftliche Antwort, man wolle fortan von dieser Instruction „Umgang nehmen“. Es geschah hiernach, was kommen mußte: Laube gab seine Demission, indem er dem Oberstkämmereramt erklärte, daß mit Einführung eines derartigen Zustandes, wie</p>	
--	---	--

	<p>man ihn zu beabsichtigen scheine, nicht nur seine, sondern jedes artistischen Directors Thätigkeit lahmgelegt, jede schöpferische Wirksamkeit desselben geradezu illusorisch gemacht werde. Es wird nun von der Entscheidung des Kaisers abhängen, ob man dieser vom Publicum wohl einstimmig getheilten Vorstellung sich [704]</p> <p>anschließen oder überhaupt von jeder artistischen Direction der Wiener Hofbühne fortan absehen will. – <i>Emil Devrient</i>, der diesen Sommer plötzlich von den Blattern heimgesucht wurde, ist, nachdem er vollständig genesen, nach mehrmonatlicher Pause wieder auf den Brettern erschienen: er spielte in Dresden seinen berühmten „Egmont“ und entzückte damit noch gerade so, wie vor dreißig Jahren. – Ueber <i>Alois Ander</i> gingen schon seit längerer Zeit beunruhigende Gerüchte, die sich nun leider bestätigt haben. Er hat nicht sowohl seine Stimme verloren, als vielmehr: er ist von einer Geistesstörung befallen worden, die, als er neulich wieder einmal in den „Hugenotten“ sang, dem Publicum durch verschiedene unzweideutige Zeichen ganz offenbar ward. So scheint denn auch dieses großen Künstlers Stern auf die gleiche Weise, wie der seines einstigen Collegen Staudigl, untergehen zu sollen. Die Intendanz des Wiener Hofopertheaters hat ihm zunächst einjährigen Urlaub mit voller Gage und Spielhonorar bewilligt. – Von dem Comité des neuen Volkstheaters in München ist unter 38 Bewerbern der [!] frühere Director in Augsburg, Ulm u. s. w., Hr. <i>Engelken</i>, zum artistischen Leiter gewählt worden, doch hängt die Bestätigung seiner Wahl noch von einer Oberbehörde ab. – <i>Offenbach</i>, der die Direction der Bouffes parisiens bekanntlich schon seit Langem niedergelegt hat, ist mit dem jetzigen Director derselben in so ernsten Streit gekommen, daß er beschloß, seine zukünftigen Werke ihm nicht mehr zur Aufführung zu überlassen. – Meyerbeers „<i>Africanerin</i>“ wird im Februar 1865 das Lampenlicht erblicken, und zwar unter dem Titel: „<i>Vasco de Gama</i>“. Dieser Entdecker spielt nämlich die männliche Hauptrolle. Es ist eine Tenorpartie, die <i>Naudin</i> singen soll, während die weibliche Hauptfigur sich in den Händen der Mlle. <i>Sax</i> befindet. Letztere hat, vornehmlich mit Rücksicht hierauf, einen neuen fünfjährigen Contract mit der großen Oper in Paris abgeschlossen, dem zufolge sie eine Jahresgage von 60,000 Frcs. bekommt. Außerdem bezahlte die Direction für sie 23,000 Frcs. Schulden an Garderobe etc. – Nach <i>Fiorentino's</i> Tode wählte die „<i>France</i>“ den Grafen <i>Horace Viel-Castel</i> zu dessen Nachfolger im dramatischen Feuilleton, und schon jetzt wird sie eine Neuwahl treffen müssen, da nun auch der ebengenannte Graf gestorben ist. –</p>	<p>✓</p> <p>✓</p>
1864/43. 2. Der Puppenspiel Michel , Europa, 1864/43, okt. 14. Chronik, Theater, 704. h.; az első sor mellett jobbról pipa alakú jelölés két ceruzával.		
	<p><i>Der Puppenspieler Michel</i>. Aufsehen erregt gegenwärtig in Paris das Puppentheater des Monsieur Alexander Michel, auf dem alle übrigen Bühnen travestirt werden. Der Mann</p>	<p>✓</p>

	hat das Talent der Nachahmung bis zur Künstlerschaft erhoben, seine Leistungen auf diesem Gebiete streifen an das Vollendete. Vor Jahren in Petersburg, mußte er sein Talent vor dem verstorbenen Czar Nikolaus produciren. Ganz entzückt von ihm, verlangte der Kaiser, daß er nun auch ihn selbst nachahmen möge. Michel war aber nicht dazu zu bewegen, das in Gegenwart der Majestät zu thun. Einer der Vertrauten des Czaren ließ nun an einem andern Abend den Schauspieler zu sich kommen und drang so lange in ihn, bis er sich dazu verstand, den Kaiser zu imitiren. Da öffnete sich plötzlich eine Tapetenthür und das vortrefflich copirte Original tritt vor den erschrockenen Michel. „Ich danke Ihnen für den Genuß, welchen Sie mir verschafft haben, sagte der Czar, aber ich werde Ihnen noch einmal so dankbar sein, wenn Sie Ihr Talent nicht mehr meiner Person zuwenden wollen.“	
1864/43. 3. E. Martin im Irrenhaus , Europa, 1864/43, okt. 14. Chronik, Theater, 704. h.; az első sor mellett jobbról pipa alakú jelölés két ceruzával.		
	<i>E. Martin im Irrenhaus.</i> Einer der liebenswürdigsten und geistreichsten dramatischen Schriftsteller des heutigen Frankreich, <i>E. Martin</i> , mußte dieser Tage in die Irrenanstalt von Charenton gebracht werden. Er war in Folge eines Gehirnleidens vom Verluste des Augenlichtes bedroht und nahm sich dies so zu Herzen, daß er den Verstand darüber verlor. Doch soll sein Zustand kein ganz hoffnungsloser sein. Die Aerzte haben Aussicht zur Wiederherstellung der geistigen Functionen, zweifeln indeß daran, ob dem Kranken das Loos der Erblindung erspart bleiben wird.	✓

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/43. 1.

Allerlei Persönliches aus Nah und Fern – Személyi hírek közlő és távolról, Europa, 1864/43, okt. 14. Chronik, Theater, 703–704. h.

A német cikk fordítása – Fontos hír érkezett Bécsből: a főkamrás mint intendáns és Heinrich Laube között komoly ellentét alakult ki. Auersperg herceg már korábban lépéseket tett – a szezon közepén elrendelt szabadságolásokkal például –, hogy a művészeti igazgató dolgaiba beavatkozzon. Újabban az is megesett, hogy a főkamrás a szereposztás és a darabválasztás jogát akarta kisajátítani. Josef Weilen *Edda* című drámáját például Laube előadásra vette fel, a herceg azonban betiltotta. Amikor az igazgató az utasításnak ellenszegült, azt az írásos választ kapta, hogy ezentúl az instrukciókról „tudomást kell vennie”. Ekkor az történt, ami várható volt: Laube benyújtotta a lemondását, felvilágosítva a főkamrást, hogy ha ilyen viszonyokat teremt, akkor az nem csak az ő, hanem minden további igazgató munkáját megbénítja, és minden további művészi munka csupán látszólagos lesz. Most a császár döntésén múlik, hogy a közönséget is megosztó helyzetet jóváhagyja, vagy pedig lemond a bécsi udvari színház mindennemű művészeti igazgatásáról. – Emil Devrientet a nyáron hirtelen megszállták az újságírók. Több hónapos szünet után, teljesen felgyógyulva ugyanis újra megjelent a színpadon: Drezdában a híres Egmont-szerepét játszotta, ugyanolyan elbűvölő játékkal, mint harminc évvel ezelőtt. – Alois Anderről már hosszabb ideje nyugtalanító hírek kerengenek, melyek sajnos igaznak bizonyultak. Most nem csak a hangját veszítette el, mint annyiszor máskor: elmezavar

lépett fel nála, melyről *A hugenották* utóbbi előadásán, az egyértelmű jelekből ítélve, maga a publikum is megbizonyosodhatott. E nagy művész csillaga tehát hasonló módon látszik kihunyni, mint egykori társáé, Staudiglé. A bécsi udvari opera vezetősége egyéves szabadságot határozott el számára, az őt megillető teljes fizetéssel és járandóságokkal együtt. – A müncheni új Népszínház bizottsága 38 pályázó közül Engelke urat, az ulmi, augsburgi stb. színházak korábbi igazgatóját választotta meg művészeti vezetőnek. A döntést még felsőbb körökben kell jóváhagyni. – Offenbach, mint ismeretes, a Bouffes-Parisiens igazgatói tisztségét már régen letette, azonban a mostani igazgatóval olyan konfliktusba került, hogy elhatározta, műveit többé nem engedi itt adatni. – Meyerbeer *Afrikai nő* című operája 1865 februárjában végre színre kerül, de a következő címmel: *Vasco de Gama*. A mű főszereplője ugyanis a neves felfedező. Szerepe tenorra készült, és Naudin fogja énekelni, míg a női főszerepet Sax kisasszony kapta. Utóbbi az erre való tekintettel öt éves szerződést kötött a párizsi operaházzal, melynek értelmében évi 60 000 frankos évjáradékot kap. A színház emellett 23 000 frankos összeggel támogatja a művésznő ruhátárát stb. – Fiorentino halála után a „France” Horace Viel-Castel grófot bízta meg a drámarovat tárcájával, azonban most új választásra van szükség, mert a nevezett gróf is elhunyt.

Magyarázatok a német szöveghez

- Heinrich von Laube* – (1806–1884), német drámaíró, 1849-től 1869-ig a bécsi Burgtheater művészeti igazgatója, akkor Friedrich Halm váltotta fel.
- Vinzenz Karl von Auersperg* – (1812–1867), 1863-tól főkamarás és a bécsi udvari színház főintendánsa lett. A színház művészeti vezetését kinevezése után azonnal át akarta venni.
- Josef Weilen* – Josef Weil von Weilen (1828–1889), csehországi származású osztrák író, drámaíró, Bécsben Heinrich von Laube egyengette pályáját. Az *Edda* előadásáról ld. még az Europa 1864/17. 9. és 1864/47. 3. jegyzetét.
- Emil Devrient* – (1803–1878), német színész, az 1830-as évek végétől a drezdai udvari színház tagja. Leghíresebb szerepei közé tartozott Schiller *Don Carlos*-ából Posa márkis szerepe, Hamlet és Goethe *Egmont*-ja.
- Alois Ander* – (1821–1864), cseh tenorista a bécsi udvari operában (ld. Europa 1864/4. 3 és 1864/39. 2). A jelen glossza híre nem sokkal halála előtt érkezett, Ander ugyanis ez év december 11-én, éppen elmezavara következtében elhunyt.
- A hugenották* – Giacomo Meyerbeer operája (1836)
- Josef Staudigl* – (1807–1861), bécsi operénekes. Utolsó éveit elmeegógyintézetben töltötte. Barátai, köztük Alois Ander is, rendszeresen látogatták.
- Friedrich Engelke* – 1864-től a müncheni Népszínház igazgatója. A Népszínház trónra kerülése után II. Lajos magyar király építtette 1864-ben, és 1865 novemberében nyitották meg.
- Jacques Offenbach* – Ld. az Europa 1863/47. 2.; 1864/28. 2.; 1864/35. 9. jegyzeteit. Offenbach 1855-ben volt a Bouffes-Parisiens igazgatója. 1864-ben Eugène Hanappier és Armand Lapoint vezette a színházat.
- Giacomo Meyerbeer* – Róla és *Az afrikai nő* című művéről ld. az Europa 1863/14. 3. jegyzetét. Az *Afrikai nő* című operáját végül 1865. április 28-án mutatták be, a főszerepeket valóban az itt említett művészek énekeltek.
- Emilio Naudin* – (1823–1890), olasz tenorénekes
- Marie Constance Sax (Sasse)* – (1834–1907), belga szopránénekesnő, 1860 és 1870 között énekelt a párizsi operaházban.
- Pier Angelo Fiorentino* – (1809–1864), Franciaországban élő olasz író, költő, műfordító, publicista, többek között Dante francia fordítója.
- Horace de Viel-Castel* – (1802–1864. okt. 1.), műgyűjtő, történész, emlékiratíró, 1863-ig a Louvre igazgatója
- La France* – Francia napilap, 1862-ben alapította Arthur de la Guéronnière.

Az Arany által kijelölt rész – A több részből álló glossza hírei közül Arany a Heinrich Laubéra, Offenbachra és Meyerbeerre vonatkozó részt jelölte ki.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/43. 2.

Der Puppenspiel Michel – *Michel bábjátéka*, Europa, 1864/43, okt. 14. Chronik, Theater, 704. h.

A német cikk fordítása – Nagy érdeklődést kelt újabban Alexander Michel bábszínháza Párizsban, mely más színházak előadásait parodizálja. A nevezett személy az utánzást a művészet szintjére fejlesztette, mutatványai szinte tökéletesnek nevezhetők. Évekkel ezelőtt Szentpétervárott be kellett mutatnia tudományát az azóta elhunyt Miklós cár előtt is. Elbűvölve a művészetétől, a cár azt kérte, utánozza őt magát is. Michel nem vállalkozott rá, hogy a cári felség jelenlétében ezt megtegye. A cár egyik embere azonban egy este magához hívatta, és rávette, hogy eljátssza az uralkodó szerepét. Ekkor hirtelen kinyílt egy rejteajtó, és a remekül utánzott másolat eredetije lépett a megrémült Michel elé, majd így szólt: „Köszönöm az élvezetet, amit játéka nyújtott, de kétszer olyan hálás lennék, ha többé nem alkalmazná tehetségét a személyemre.”

Magyarázatok a német szöveghez

Alexander Michel – Közelebbi adatot nem sikerült találni róla.

Miklós cár – I. Miklós orosz cár (1796–1855)

Az Arany által kijelölt rész – Az első sor melletti jelölés feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/43. 3.

E. Martin im Irrenhaus – *E. Martin elmegyógyintézetben*, Europa, 1864/43, okt. 14. Chronik, Theater, 704. h.

A német cikk fordítása – Az egyik legkedveltebb, legszellemesebb francia drámaíró a napokban a charentoni elmegyógyintézetbe kellett szállítani. Egy fejfájás következtében félő volt, hogy elveszíti látását, és ezt annyira a szívére vette, hogy belezavarodott. Állapota azonban nem reménytelen. Az orvosok szerint van kilátás szellemi állapotának helyreállítására, de abban kételkednek, hogy a látását is meg lehetne menteni.

Magyarázatok a német szöveghez

Édouard Martin – (1828–1866), francia vígjátékíró, főként szerzőtársakkal alkotott.

Utóbbiak közé tartozott Eugène Labiche és Paul Siraudin.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett feltehetőleg a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/44.

1864/44. 1. *Ein Historienbild von Madarasz*, Europa, 1864/44, okt. 21. Chronik, Bildende Kunst, 717. h.; az 5–6. sor között balról halvány és rövid vonalú kijelölés kék ceruzával.

	<i>Ein Historienbild von Madarasz</i> , welches die letzte Unterredung der zum Tode verurtheilten <i>Frangipani und Zrinyi</i> darstellt, hat in Pesth viel Aufsehen gemacht. Ein Kritiker des „Lloyd“ nennt den Künstler einen Illustrator der traurigen Blätter der ungarischen Geschichte, „denn seine Compositionen	
--	---	--

	versenken gewöhnlich in trübe Erinnerungen, welche fast immer des tröstenden Momentes, der versöhnenden Gegensätze ermangeln." Er ist ohne Zweifel einer derjenigen Künstler, welche Ideen haben, aber dieselben schweben consequent über dem Schaffot oder im Kerker, und darin liegt das Einseitige seines Talentes. (S. den Artikel im heutigen Hauptblatt: Ein Nachtstück.)	
1864/44. 2. Näheres über die in Rom gefundene antike Statue , Europa, 1864/44, okt. 21. Chronik, Bildende Kunst, 718–719. h.; a 2. és 3. sor közölt jobbról rövid vonalú kijelölés két ceruzával.		
	<p><i>Näheres über die in Rom gefundene antike Statue.</i> Wir sagten schon, daß dieselbe einen (bartlosen) Hercules darstelle. Die Finger der linken Hand liegen, wie wenn sie etwas festgehalten hätten, also wohl den Hesperidenapfel, die Rechte muß die Keule gehalten haben. Die Löwenhaut auf der Schulter ist noch vorhanden. Der rechte Fuß fehlt, am Hinterkopfe ist eine Verletzung. Die Höhe beträgt über 3 Meter und ist das Werk, neben der Theodosius-Statue in Barletta, die ungefähr die gleiche Länge hat, die größte bekannte Statue des Alterthums.</p> <p>[719]</p> <p>Überall sieht man starke Spuren früherer Vergoldung; der Styl setzt sie über alle in den römischen Antikensammlungen vorhandenen Bronzestandbilder. Ihr Platz war jedenfalls im Theater des Pompejus, welches sich auf dem Fundort, im Palast Pio, befand.</p>	
1864/44. 3. Theater in Algerien , Europa, 1864/44, okt. 21. Chronik, Theater, 723. h.; a 4–5. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés elmosódó eszközzel, talán grafittal.		
	<p><i>Theater in Algerien.</i> In einer der unwirthbarsten Gebirgs- gegenden Algeriens, wohin sich nur selten der Fuß eines Geo- logen verirrt, findet sich seit kurzem, was man zu allerletzt ver- muthen würde – ein Theater. In dem von himmelhohen Felsen und tiefen Abgründen wild durchzogenen Chabet-el-Akra wer- den Offenbach'sche Bouffes gespielt, die Bühne ist ein Felsen- plateau, die Decorationen bestehen aus Mänteln und Turbans einer dort detachirten französischen Tirailleur-Compagnie, und die Besitzer derselben spielen Abends mit der gleichen Passion Komödie, mit der sie sich vielleicht am Morgen erst mit rebellischen Stämmen herumgerauft haben.</p>	

Függelék

1864/44. 4. Die verlorene Handschrift, von Gustav Freytag, Europa, 1864/44, okt. 21. Chronik, Literatur, 713–714. h.

Die verlorene Handschrift, Roman in fünf Büchern, von Gustav Freytag, erster Theil (Leipzig. S. Hirzel). Wir Deutschen haben dieses Werk, seit es uns angekündigt wurde, mit derselben Spannung erwartet, mit der die Pariser der endlichen Aufführung von Meyerbeer's Africanerin entgegensehen. Nun der Roman erschienen ist, sehen wir, so weit wir nach dem vorliegenden Theile urtheilen können, alle unsere Erwartungen von der schönsten Erfüllung

gekrönt. Das ist ein Buch, so voll Kraft und Gesundheit, so warm und poetisch, daß wir jede Seite mit Genuß lesen und uns, indem wir uns dem Genuß hingeben, schon auf das freuen, was uns die nächsten Seiten Schöneres bieten werden. „Poesie ist Wahrheit!“ Dieser von seinem eigenen Urheber nicht befolgte Wahlspruch Ludwig Tiecks würde mit vollem Recht auf das Titelblatt der „verlorenen Handschrift“ gesetzt werden können. Die Poesie, die in den Menschen und Dingen liegt, in ihrem eigensten Ausdruck hervortreten zu lassen, das ist die Aufgabe, die sich Gustav Freytag überall gestellt hat. Er hat aber seine Menschen und die sie umgebende Natur in die harmonische Verbindung gebracht, die einen so großen Reiz des ächten Kunstwerks bildet. In diesem ersten Bande ist die Anlage des Ganzen gegeben, und wir glauben kaum zu irren, wenn wir sagen, daß das deutsche Bürgerthum in der bedeutsamen Stellung, die es in der Gegenwart einnimmt, geschildert werden soll. Gustav Freytag erkennt die so verschiedenartigen Arbeiten, die das Bürgerthum ausführt, in ihrem Zusammenhange. Für ihn giebt es daher weder die Standes- und Geschäfts-Unterschiede, die das kurzsichtige Auge allein wahrnimmt und der spießbürgerliche Hochmuth selbstgefällig als Schranken aufstellt, noch die angeblich unlösbaren Conflicte zwischen Bildung und Unbildung, Armuth und Reichthum, die man so oft zu Schilderungen benutzt, auf daß die unschöne Tragik Iffland'scher Dramen auch im Roman nicht fehle. Unserm Dichter ist das Bürgerthum ein einheitlicher Körper, dessen Glieder, mögen sie nun Kopf oder Hand heißen, mit Allem, was sie schaffen, sich gegenseitig fördern. Der Held, ein nach einer „verlorenen Handschrift“ (des Tacitus) suchender Philologe, spricht die Zusammenhörigkeit von Allem, was zum Bürgerthum gehört, aus, indem er einem Landwirth den Nutzen der abstracten Gelehrsamkeit erklärt. „Die Wissenschaft“, sagt der Professor, „ist wie ein großes Feuer, das in einem Volke unablässig unterhalten werden muß, weil ihm Stahl und Stein unbekannt sind. Ich gehöre zu denen, welche die Pflicht haben, immer neue Scheite in das große Feuer zu werfen. Andere haben die Aufgabe, die heilige Flamme durch das Land, in Dörfer und Hütten zu tragen. [714] Wenn das große Feuer nicht brennt, werden die einzelnen Flammen sich auch nicht verbreiten können. Hilft unsere Arbeit nicht immer neue Maschinen erfinden und neue Culturpflanzen entdecken, sie ist deshalb nicht weniger wirksam für Alle, auch wo sie lehrt, was wahr und unwahr, was schön und häßlich, was gut und schlecht ist. In diesem Sinne macht sie Millionen freier und dadurch besser.“ Wollen wir auf Einzelnes eingehen, so müssen wir die festen Umrisse aller Romanfiguren zunächst hervorheben. Wir sehen lauter individuelle Menschen, realistisch aber nicht nach der derben Weise der Naturalisten geschildert. Es sind zuweilen feine Charakterunterschiede gezeichnet, z. B. zwischen dem Professor und dem Doctor, die der Dichter gleichwohl consequent festzuhalten versteht. Und wie viele Charaktere führt allein dieser erste Band vor! Aber es entsteht daraus kein unkünstlerischer Roman des Nebeneinander, die Handlung verschlingt sich und bleibt in höherm Sinne einheitlich. Auch in der Naturschilderung liegt künstlerische Behandlung. Es wird kein seitenlanges Bild einer Landschaft oder eines Naturereignisses aufgestellt, dessen erste Züge wir vergessen haben, wenn wir bei den letzten angelangt sind. Freytag schildert die Natur, wie Homer den Schild des Achilles. Er zeigt sie in der Bewegung, in der Arbeit. Es zieht ein Gewitter auf, der Wind kündigt es an; die Strohhalme fliegen im Wirbel herum, die Menschen sichern Thüren und Fenster. Nun ist das Wetter vorüber und die Thiere kriechen wieder aus ihren Winkeln hervor, zuerst die Enten, um die Wasserlachen schnatternd zu untersuchen, dann die Hühner, im Nassen vorsichtig schreitend, die Tauben, die sich mit Verbeugungen Glück wünschen, daß die Gefahr überstanden, und der Hofhund, der herausfordernd in die Luft bellt, um die feindliche Wolke vollends zu verscheuchen. Die Orte der Handlung tragen Localfarben. Die große Stadt ist Leipzig, die Landschaft ist Thüringen. Aus dieser Landschaft holt sich der Professor seine Frau und verpflanzt sie in die große Stadt. Ilse wird aber keine „Frau Professorin“ werden, wie sie uns von anderer Seite gebracht worden ist. Sie ist keine für den Nipptisch aufgeputzte Phantasiegestalt, sondern ein natürliches und kerniges Mädchen, und die Versetzung in größere Verhältnisse wird sie

heben, nicht zerstören. Davon werden uns die beiden nächsten Bände erzählen, für die wir uns einen größeren Artikel vorbehalten.

1864/44. 5. Eine Componir-Maschine, Europa, 1864/44, okt. 21. Chronik, Musik, 719–720. h.

Eine Componir-Maschine. Bekanntlich befassen sich die Techniker bereits seit längerer Zeit mit der Erfindung einer Componir-Maschine, welche es dem Componisten ermöglicht, seine musikalischen Gedanken, denen er durch das Clavier Ausdruck verleiht, in sichtbaren Zeichen zu fixiren. Nachdem alle bisherigen Experimente dieser Art mißlungen waren, soll es dem seit einigen Jahren in Paris ansässigen Pianisten und Componisten J. F. Enders aus Mainz – derselbe ist Musikdirector der deutschen Liedertafel – geglückt sein, eine Vorrichtung zu finden, welche dem angestrebten Zweck nicht bloß entspreche, sondern so weit darüber [720] hinausginge, daß die Tragweite ihrer Wirkung noch gar nicht zu berechnen wäre. Die in Rede stehende Componir-Maschine, deren innere Organisation noch Geheimniß ist, läßt sich an jedem alten oder neuen Tasten-Instrument, wie Orgel, Clavier etc., mit geringer Mühe und wenig Kosten anbringen, ohne dem Instrument selbst die geringste Beeinträchtigung hinzuzufügen und ist, obgleich für beliebig viele Octaven berechnet, doch von so geringem Umfang, daß man sie unter oder hinter dem Instrument ganz verbergen kann. Vom innerlichen Mechanismus abgesehen, bestehen die äußerlich zur Erscheinung kommenden Vorrichtungen darin, daß ein etwa 2 Zoll breiter Streifen gewöhnlichen Papiers ohne Ende an der einen Seite sich in die Maschine hineinrollt und an der andern Seite roth linirt und mit Notenzeichen etc. schwarz bedruckt wieder zum Vorschein kommt. Die Maschine giebt jede Note auf oder zwischen den Linien an, welche auf der Taste angeschlagen wird, und zwar nicht bloß deren Benennung *c d e* u.s.w., sondern auch ihren Zeitwerth in den üblichen Schriftzeichen (Notenköpfen), d. h. sie druckt die Note in Form einer $1/32$, $1/16$, $1/8$, $1/2$ und ganzen Note, giebt an, ob dieselbe punktirt ist oder nicht, markirt die Pausen, die Forte und Piano, wo das Pedal wirkt und zu wirken aufhört, zeichnet die Taktstriche, mit einem Wort: schreibt die Musikstücke nieder, so daß der Feder fast keine Nachhülfe übrig bleibt. Jeder Bewegung des Spielers willig, wie die Finger seiner Hand Folge leistend, bewegt sich der Mechanismus in $3/4$ oder $4/4$ Takten – alle anderen Taktarten lassen sich auf diese zurückführen – und eilt oder zögert nach Belieben. Aber mehr noch, dieselbe transponirt auch augenblicklich jedes Musikstück aus der einen in die andere Tonart. Ermöglicht ein solcher Mechanismus dem Componisten, seine Phantasien und musikalischen Gedanken sofort in den gewöhnlichen Zeichen zu Papier zu bringen, so gestattet er außerdem, von jedem Musikstück sofort Copie zu nehmen, für Instrumentalmusik die einzelnen Stimmen aus der Partitur auszuschreiben, die Schüler zu controliren, ob sie richtig spielen – denn sie markirt jeden Fehler – und ob sie gewisse Stellen so und so viel Mal geübt haben, dem Tauben zu sehen, was er gespielt, und dem Lehrer, ohne daß er neben dem Schüler säße, Unterricht zu geben u. dgl. m. Wenn die neue Erfindung sich in Allem bewähren sollte, so würde durch dieselbe eine Art von Revolution in der musikalischen Welt hervorgerufen werden.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/44. 1.

Ein Historienbild von Madarasz – *Madarasz történeti képe*, Europa, 1864/44, okt. 21. Chronik, Bildende Kunst, 717. h.

A német cikk fordítása – Madarasz történeti képe, mely a halálra ítélt Zrínyi és Frangepán utolsó beszélgetését ábrázolja, nagy érdeklődést keltett Pesten. A Lloyd egyik kritikus a művészt a magyar történelem szomorú lapjainak illusztrátoraként jellemezte, mert „kompozíciói általában az emlékezés kódében merülnek el, és szinte

mindig híján vannak a vigasztaló mozzanatoknak, a megbékélés egyensúlyának”. Kétségtelenül olyan művészlőről van szó, akinek vannak eszméi, de ezek kivétel nélkül a vesztőhely és börtön körül forognak, és ebben rejlik tehetségének egyoldalúsága (Ld. a mai szám főlapjában lévő, *Ein Nachtstück* című cikket.)

Magyarázatok a német szöveghez

Madarász Viktor – (1830–1917) történeti festő, 1863-ban készült képéről van szó: *Zrínyi és Frangepán a bécsi helyi börtönben*. A kép tárgya: „Azt a jelenetet látjuk, amikor a Wesselényi-féle összeesküvésben részt vett Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc utolsó búcsút vesz egymástól a bécsi helyi börtönben kivégeztetésük előtt, 1671. március 31-én. A jelenet teljesen korhű, annyira, hogy a baloldalon álló császáriak közül a parókás, feketeruhás alakban Lobkowitz herceget ismerhetjük fel, aki Lipót császár első embere.” (Székely Zoltán: *Madarász Viktor*, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1954, 40–42.) A képet itthon a közönség a szabadságharcra való rejtett allegóriaként is értelmezte, és ebben közrejátszott, hogy Madarász maga is részt vett a szabadságharcban. Madarász művészetét azonban, bár 1861-ben a Párizsi Szalon aranyéremmel tüntette ki (*Hunyadi László siratása*), a hazai kritika kevésbé értékelte. A képet ma a Magyar Nemzeti Galéria őrzi.

Pester Lloyd – Pesti német napilap, 1854. január 1-jén indult, Weisz János szerkesztette. A Ko gyakran hivatkozott rá.

Ein Nachtstück – Az Europa e szám főlapjában, az 1409–1416. hasábon *Ein Nachtstück* [Éjjeli darab] címmel részletet közöl Friedrich von Schwarzenberg herceg művéből: *Post-diluvianische Fidibus-Schnitzel* [Vízözön utáni fidibuslapok, 1–2. k. Wien, Gorischek, 1862]. Azt a részt választotta ki a szerkesztő, amelyben a herceg egy vonaton, félálomban fiktív beszélgetést folytat a magyar történelem elítélt és kivégzett szereplőivel, többek között Zrínyi Péterrel és Nádasdy Ferenc országbíróval, és az áldozathozatal értelmességét firtatja, meglehetősen ironikusan. Schwarzenberg herceg (1800–1870) katonai pályafutása során a korszaknak szinte valamennyi háborújában részt vett, 1848–49-ben Haynau oldalán harcolt a honvédek ellen. Máriavölgyben volt birtoka, és számos irodalmi művet írt, ezeket azonban többnyire nem adta kereskedelmi forgalomba, csupán magánúton terjesztette. Időnként lapokba adott belőlük részletet, így jutott hozzá az Europa is a közölt anyaghoz. A Madarászlóról szóló cikket az Europa szerkesztője ezzel az ironikus írással kötötte össze. Arany talán emiatt is kijelölhette a Madarász-glosszát, s ugyanezen okból nem vehette át.

A Madarász Viktorral kapcsolatos eseményekről egyébként a Ko gyakran tudósított, s az itt említett képről is kétszer közöl rövidhírt Arany. Egyszer még a kép készülése idején: „Madarász Victor Zrínyi és Frangepán börtöni jelenetét ábrázoló történeti festményét Amerikába rendelték meg.” (Ko I/II. 1863/13. szept. 27. 311.) Másodszor pedig nem sokkal az Europa glosszája előtt, éppen azzal ellentétes tartalmú hírt hoz: „Madarász Viktortól, a mostani párisi képtárlaton, egy magyar történeti kép is van: Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc utolsó együttlétét ábrázolja a börtönben. Dicsérik hogy igen szép.” (Ko II/I. 1864/21. máj. 22. 503.)

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a Lloydból átvett idézetre vonatkozik. Talán ez lett volna a magyar glossza kiindulópontja vagy súlypontja.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/44. 2.

Näheres über die in Rom gefundene antike Statue – A Rómában megtalált antik szoborról, Europa, 1864/44, okt. 21. Chronik, Bildende Kunst, 718–719. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az átvétel szerint a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/18, okt. 30. Vegyes, 432: *Mi is említők pár szóval a minap azon bronz Herkules szobrot...* Bevezető után fordítás kihagyással. A glossza szerzője azt írja, a Ko említette „a minap” a megtalált szobrot, azonban a lap korábbi számaiban, szeptember 25-éig visszamenőleg nem esik szó e leletről. Arany soha nem is jelölt ki hasonló témájú glosszát az Európában, és jelöletlenül sem vett át ilyen hírt, bár az ásatásokról, új leletekről (például Ninivében, Pompejiben) többször tudósított.

Az „az ókornak legnagyobb ismert szobra” végződésű mondat után a német szövegben még egy mondat található, mely a magyar változatból kimaradt: „Mindenütt az egykor gazdag aranyozás nyomai láthatók; a stílusa felülmúlja minden más bronzszoborét, mely az antik gyűjteményekben található.”

A Ko közlése:

„Mi is említők pár szóval a minap azon bronz Herkules szobrot, melyet nem rég Rómában találtak. Most ennek közelebbi leírását olvassuk külföldi lapokban. A balkéz félig marokba van görbitve, mintha valamit – talán a Hesperidák almáját – tartott volna; a jobb kézben buzogány lehetett. A vállra vetett oroszlánbőr még megvan. A jobb láb letört, a tarkón egy sérülés esett. Az egésznek magassága meghaladja a három metert, s így a barlettai Theodosius szobron kívül, mely körülbelül szinte akkora, az ókornak legnagyobb ismert szobra. Hihetőleg Pompejus színházában volt felállítva, mert a Pio palota alatt, melyben ezt találták, annak romjai vannak.”

A szerzőség kérdése – A tévedés, mely a Ko korábbi közlésére vonatkozik, a német szöveg szó szerinti követése és a kommentár hiánya arra utal, hogy feltehetően nem Arany a szerző.

1864/44. 3.

Theater in Algerien – *Színház Algériában*, Europa, 1864/44, okt. 21. Chronik, Theater, 723. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Az Arany által kijelölt rész – Az átvétel alapján a jelölés a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – II/II. 1864/18, okt. 30. Vegyes, 432: *Algier legfélreesőbb legzordonabb hegyei közt...* Fordítás.

A Ko szövege:

„Algier legfélreesőbb, legzordonabb hegyei közt, hová csak egy-egy geolog téved nagy ritkán, egy idő óta egy színház ütötte föl sátorfáját, s folytonosan működik. A Chabet-al-Akra égbenyuló szikláit és mély völgyeit Offenbach operettjeinek hangja csengi át; a színpad egy sziklalap, a decoratiók az ottan körül állomásozó francia századok tisztjeinek turbánjaiból és köpenyeiből vannak rögtönözve, s e decoratiók gazdái esténként ugyanazon jó kedvvel játszsza e bohózatokat, melylyel talán már másnap reggel egy vad lázadó törzsszel kezdik meg a csatározást.”

A szerzőség kérdése – A szöveg hű fordítás és a stílus, illetve mondatszerkesztés („ottan körül”) alapján nem Arany a szerző.

Függelék

1864/44. 4.

Die verlorene Handschrift, von Gustav Freytag – *Die verlorene Handschrift* [Az elveszett kézirat], Gustav Freytagtól, Europa, 1864/44, okt. 21. Chronik, Literatur, 713–714. h.

A német cikk fordítása – [Az elveszett kézirat], Regény öt könyvben, Gustav Freytagtól, első rész (Leipzig, S. Hirzel). Mi, németek, amióta csak bejelentették, ugyanolyan felcsigázottan várjuk e regény elkészültét, mint a franciák, hogy Meyerbeer *Afrikai*

nőjét végre színpadra állítsák. Most, amikor a regény megjelent, már az első részből azt látjuk, legszebb reményeinket koronázza meg. A könyv tele van erővel és egészséggel, annyi melegség és költészet rejlik benne, hogy minden sorát élvezettel olvassuk, szinte előre örülünk a szépségeknek, melyeket a lapok egymásutánja kínál. „A költészet maga a valóság!” Ez a Ludwig Tiecktól származó, de alkotója által nem követett kijelentés az „Elveszett kézirat” címlapjára lenne írható. Az emberekben és tárgyokban rejlő költészetet a maga saját valóságában kifejezésre juttatni, ezt a célt tűzte ki maga elé Gustav Freytag. Az embereket és a környező természetet harmonikus egésszé olvasztotta össze, így műve a valódi műalkotás varázsával hat.

Az első kötet az egész mű szerkezetét megmutatja, és aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az író a német polgárság mai helyzetét a maga teljes valóságában és jelentőségében rajzolja meg. Gustav Freytag a polgárság rétegeit a maguk összefüggésében tudja megmutatni. Az ő számára nem léteznek tehát sem azok az osztály- vagy foglalkozásbeli különbségek, melyeket a rövidlátó tekintet látni vél, amikor a nyárspolgári öntelt gögőt korlátként ábrázolja. Nem vesz tudomást a műveltség és műveletlenség, gazdagság és szegénység látszólag feloldhatatlan konfliktusairól sem, melyek annyi mű tárgyát képezik. Iffland drámáinak rút tragikumai ez utóbbi regényekből sem hiányzik. A mi írónk számára a polgárság egyetlen élő testet jelent, melynek tagjai, legyen az a fej vagy a kéz, mindazzal, amit létrehoznak, kölcsönösen segítik egymást.

A főhős, egy elveszett kézirat (egy Tacitus-mű) után kutató filológus fejti ki a polgárság e szerves egységét, amikor egy vidéki gazdának az elvont tudományosság hasznát magyarázza. „A tudomány – mondja a professzor – olyan, mint egy hatalmas tűz, melyet egy népben állandóan fenn kell tartani, mert az acél és a kő ismeretlen a számára. Én azok közé tartozom, akiknek az a kötelességük, hogy nagy hasábkokkal táplálják a tüzet. Másoknak az a feladatuk, hogy a szent lángot szétvigyék az országba, a falvakba és a kunyhókba. [714] Ha a nagy tűz nem ég, a kis lángokat sem lehet továbbadni. Bár nem fedezünk fel új gépeket vagy új haszonnövényeket, tudományunk attól még nem lesz kevésbé hasznos a közösség számára, amikor azt tanítjuk, mi az igaz és a hamis, mi a szép és a rút, mi a jó és a rossz. Ebben az értelemben milliókat teszünk szabaddá és jobbbá.”

Ha a részletekbe szeretnénk belebocsátkozni, először is a regényhősök élesen körvonalazott alakját kell kiemelnünk. Erősen egyénített embereket látunk, realiztikusan, de nem a naturalisták durva módján ábrázolva. Olykor egészen finom jellemkülönbségek rajzolódnak ki, mint például a professzor és a doktor esetében, akiknek karakterét az író következetesen fenn tudja tartani. És hányféle karaktert tud már csak ebben az első kötetben felvonultatni! Ugyanakkor a regény nem válik művészietlen és széteső alkotássá, a cselekmény szervesen bonyolódik, és magasabb értelemben véve megőrzi egységét. A természetábrázolás is mesteri. Egy táj vagy természeti jelenség leírása sohasem tart odalakon át, melynek első vonásait elfeledjük, mire a végére érünk. Freytag úgy festi a természetet, ahogyan Homérosz Akhilleusz pajzsát. A maguk mozgásában, munkálódásában ragadja meg a jelenségeket. Ha zivatar kerekedik, azt a szél jelzi; a szalmaszálak örvényként kavarnak, az emberek bezárják az ajtókat és az ablakokat. Ha elül a vihar, az állatok újra előbújnak odúikból, előbb a kacsák hápognak a pocsolyában keresgélve, majd a tyúkok, óvatosan lépkedve a vízben, a galambok bólogatva fejezik ki örömeiket, hogy a veszély elmúlt, a kutya pedig égre emelt fejjel ugat, hogy a barátságtalan felhőket végleg elriassza. A cselekmény színterei helyi színeket viselnek. A nagyvárost Lipcse, a vidéket Thüringia jelenti. Erről a vidékről házasodik a professzor, és feleségét innen költözteti a nagyvárosba. Ilse azonban nem óhajt „professzorné” lenni, ahogyan azt másutt látni szoktuk. Ő nem az előkelő asztalokhoz kicsinosított, fantázia szülte alak, hanem természetes és egészséges lelkületű lány, akit a felemelkedés nem tönkretesz,

hanem megnevesíti. Erről majd a következő két kötet fog nekünk mesélni, melyeknek mi is nagyobb teret fogunk szentelni.

Magyarázatok a német szöveghez

Gustav Freytag – (1816–1895), sziléziai származású német író, vígjátékiró, drámateoretikus. Lipcsében a *Grenzboten* című lap szerkesztője volt. A *Soll und haben* (1855) című háromkötetes regénye magyarul már 1856-ban megjelent *Kalmár és Báró* címmel, Récsi Emil fordításában. Arany lapja a magyar fordítást nem említi. 1863-ban kijelöli a *Soll und haben* című regény új kiadásáról szóló hírt, bár nem veszi át, ld. az *Europa* 1863/46. 2. tételét. Freytag itt említett regényének nem született magyar fordítása.

Meyerbeer Afrikai nő című műve – Ld. az *Europa* 1864/15. 6.; 1864/23. 5.; 1864/30. 7. és 1864/43. 1. szövegét és jegyzetét.

Ludwig Tieck – (1773–1853), német költő, író, műfordító. A romantika képviselője volt, ezért állítja róla a glossza szerzője, hogy ő maga nem követte saját jelmondatát.

August Wilhelm Iffland – (1759–1841), német drámaíró, drámateoretikus

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel. Az első és második kötetéről szóló hosszú német méltatást a *Ko* csupán rövid tudósításra szűkíti, név nélkül utalva a forrásra („német lapok”).

A *Ko* közlése – II/II. 1864/20, nov. 13. Vegyes, 480: *Freytag Gusztáv, német regényíró, egy háromkötetes regényen dolgozik...* Az első és második kötetéről együttesen közöl rövid híradást. A második és harmadik kötetéről ld. az *Europa* 1864/45. 2. és 1865/3. 3. tételét.

A *Ko* szövege:

„Freytag Gusztáv, német regényíró, egy háromkötetes regényen dolgozik, melyből kettő már meg is jelent. Német lapok nagyon dicsérik a megjelent részt. Tárja a mai német életből van véve.”

A szerzőség kérdése – A *Ko* szövege rövid ahhoz, hogy stilisztikai vagy mondattani jegyek igazolják Arany szerzőségét. Azonban az átvétel szabad módja, az a tény, hogy a regényismertetés mindhárom részéről említést tesz itt, illetve a 3. kötet után, valamint hogy a nagyon rövid tudósítás is a teljes glossza ismeretéről tanúskodik, mégis őt valószínűsíti szerzőként.

1864/44. 5.

Eine Componir-Maschine – *Zeneíró gép*, *Europa*, 1864/44, okt. 21. Chronik, Musik, 719–720. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a *Ko* közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

[*A cikk forrása*] – A cikk ugyanezzel a szöveggel jelent meg két héttel korábban: *Niederrheinische Musik-Zeitung*, Köln, 1864. okt. 8. 41. sz. 328.

J. F. Enders – Az itt leírtakon túl nincs róla további adat.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A *Ko* közlése – II/II. 1864/20, nov. 13. Vegyes, 480: *Zeneíró gép*. Kihagyásos, tömörített, helyenként szövegszerkezeti változtatásokat tartalmazó fordítás. A magyar szöveg a bőbeszédű német eredetit erősen szűkíti. Két nagyobb rész marad ki:

„*soll es dem seit einigen Jahren in Paris ansässigen Pianisten und Componisten...*” – A feltalálóra vonatkozó információk elhagyása. Az eredeti mondat fordítása: „a néhány éve Párizsban élő mainzi zongoristának és zeneszerzőnek, J. F. Endersnek – a német énekkör zenei igazgatójának – olyan szerkezetet sikerült alkotnia, mely a célnak nemcsak tökéletesen megfelel, hanem messze felülmúlja azt, olyannyira, hogy horderejét még nem is lehet felmérni.”

„Jeder Bewegung des Spielers willig...” – „A muzsikáló egyén minden mozdulatát követi. A gépezet az ujjak mozgását rögzítve 3/4-es vagy 4/4-es ütemeket ír – az összes többi ezekre vezethető vissza –, és szükség szerint gyorsít vagy lassít.”

A Ko szövege:

„Zeneirő gép. Régen törik fejüket a technikusok egy oly gép feltalálásán, mely a zongorán játszott darabokat egyszersmind pontosan le is írja. Egy ilyen gépnek a zeneszerzők rendkívül nagy hasznát vennék, játszás közben elröppenő gondolataik és ábrándjaik felfogására. Most ez egy *Enders* nevű, Párisban lakó németnek sikerült volna. Oly gépet talált fel, mely bárminő billentyűs hangszerre alkalmazható, kevés költséggel; benne vagy alatta elrejtendő; akárhány octávrára képes; belső szerkezete természetesen, titok. A mi látható, az egy hosszú papirtekercs, mely egyik oldalon a gépbe tekeredik, másfelől feketén beírva kijő. A gép pontosan rakja a kottát, vonalra, vonal közé, s nemcsak a betűt el nem téveszti, de a mennyiséget (1/2, 1/4, 1/8, 1/16, 1/32), a szüneteket, a *forte*-t, *piano*-t, sőt még a *pontos* kottákat is hiba nélkül jegyzi; szóval a darabot készen adja, úgy hogy alig marad rajta egy-két tollvonás igazítani való. Sőt arra is alkalmas, hogy valamely zeneművet rögtön más hangnembe át tegyen [!] rajta a játész, partitúrákból egyes szólamokat külön írjon, s a zenetanulót ellenőrizze, mert a legkisebb hibát is odanyomja kérlelhetlenül. Szóval csudagép, melynek a zenevilágban százféle hasznai lehetnek – ha t. i. igaz.”

A szerzőség kérdése – A tömörítő, kihagyásos átvételt, az átszerkesztést, a mondatszerkezeteket és stílust, valamint a poénszerű zárást és kommentárt tekintve Arany szerzősége valószínűsíthető.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/45.

1864/45. 1. *Frauenleben im alten Griechenland*, Europa, 1864/45, okt. 28. 1431–1440. h.; a cím mellett balról # jel [az arany jele, Arany egyik szignója] fekete tintával.

#	<p><i>Frauenleben im alten Griechenland *)</i>²⁶</p> <p>Den Frauen und Jungfrauen, den Kindern, so lange sie noch der weiblichen Pflege bedurften, sowie den Slavinnen waren im alten Griechenland die Räume der Gynaikonitis, [1432]</p> <p>des Frauenhauses, als Aufenthalt angewiesen. In ihr concentrirte sich das antike Frauen- und Familienleben, soweit dieser Ausdruck überhaupt auf das griechische Alterthum an-[1433]</p> <p>wendbar ist. Ein Ueberschreiten dieser räumlich enggezogenen Grenzen gab es nicht, da Gesetz und Sitte achtbaren Frauen</p>
---	---

²⁶ *) „Das Leben der Griechen und Römer nach antiken Bildwerken dargestellt von E. Guhl und W. Koner” (Berlin, Weidmannsche Buchhandlung) ist soeben in zweiter, verbesserter und vermehrter Auflage erschienen. Ueber den hohen Werth dieses schon beim ersten Erscheinen mit ungetheiltem Beifall aufgenommenen Werkes hier noch des Weiteren zu sprechen, dünkt uns auf jeden Fall überflüssig. Wir beschränken uns daher darauf, aus der ungeheuren Fülle des mit 535 in den Text eingedruckten Holzschnitten geschmückten Buches einen der interessantesten Abschnitte aus dem Leben der alten Griechen herauszuheben, dessen Darstellung zugleich als eine Probe der Art und Weise, wie die Verfasser ihren weitschichtigen und oft so schwierigen Stoff behandelten, dienen mag. [Az Europa jegyzete a szöveghez.]

	<p>nur in wenigen Fällen ein Heraustreten in die Oeffentlichkeit gestattete. Ueberhaupt dürfen wir nicht unsere christliche Anschauungsweise über Ehe und Familie auf die Verhältnisse des alten Griechenlands übertragen wollen. Die Ausbildung des innern Menschen auf den Grundlagen des religiösen Elements bildet im christlichen Leben das Hauptmoment in der Erziehung der Jungfrau. Die durch eine solche Erziehung gewonnenen Resultate soll die Jungfrau mit in die Ehe nehmen, um als Gattin und Mutter gleich segensreich die würdevolle Stellung einzunehmen, zu welcher das Weib überhaupt in der Schöpfung berufen ist. Aber ebensowenig sind wir berechtigt, das Leben in der Gynaikonitis mit dem eines orientalischen Harems zu parallelisiren. Mag auch der Harem des begüterten Orientalen, denn nur ein solcher kann von der Polygamie Gebrauch machen, in seiner Abgeschlossenheit in mancher Hinsicht an das Leben der Frauen in der classischen Zeit der Blüthe Griechenlands erinnern, so hat doch die griechische Vorzeit den Frauen niemals eine so entwürdigende Stellung angewiesen, wie dieselben unter den Orientalen einnehmen. Gesetzgebung und Sitte überwachten gleich streng die Reinheit der Stammgenossenschaft und der Familie, und wenn auch dem Concubinat, sowie dem Verkehr mit Hetären selbst von Staatswegen Vorschub geleistet wurde und derartige Verhältnisse nicht wenig zur Lockerung der Familienbände beitrugen, so wurde doch des Hauses Ehre gegen Einmischung solcher unlauteren Elemente gewahrt. Wir sprechen natürlich hier, wie überall, wo es auf eine Schilderung von Sitten und Gebräuchen ankommt, nur von dem Leben der höheren Classen der Gesellschaft, während das Leben der ärmeren Schichten der Bevölkerung, welches nur ein Ringen nach den nothwendigsten Lebensbedürfnissen bezeichnet, zu allen Zeiten in seiner äußeren Erscheinung dasselbe geblieben ist.</p> <p>Von frühester Kindheit an auf die Frauengemächer beschränkt, welche sich ihm nur zu Zeiten öffneten, wuchs das Mädchen bei einem höchst unvollkommenen Unterricht heran. Nur die Beaufsichtigung des Hauswesens, die Beschäftigung mit weiblichen Handarbeiten oder die Sorge für die Toilette brachten einige Abwechslung in die Eintönigkeit des häuslichen Lebens. Jede Verbindung mit der Außenwelt, namentlich aber die durch freieren Verkehr mit dem anderen Geschlecht sich bildende geistige Anregung und Entwicklung fehlten gänzlich. Und führten selbst gewisse gottesdienstliche Feierlichkeiten die Jungfrauen in die Oeffentlichkeit, so konnten derartige Veranlassungen, bei welchen die Frauen abgesondert von den Männern als Theilnehmerinnen auftraten, für die Bildung derselben von keinen nachhaltigeren Folgen sein, höchstens daß</p> <p>[1434]</p> <p>dadurch Gelegenheit zu gegenseitiger Bekanntschaft gegeben wurde. Selbst die Verheirathung brachte in dieser Zurückgezogenheit der Frauen keine wesentliche Veränderung hervor. Es war eben nur ein Tausch der Gynaikonitis des elterlichen Hauses mit der des Gatten. In dieser aber waltete die Frau</p>	
--	---	--

	<p>unumschränkt als Gebieterin des Hauses in der freilich engen Sphäre häuslicher Thätigkeit. Ein geistiges Zusammenleben mit dem Manne fand nicht statt; es fehlten mithin dem griechischen Hause alle jene Bedingungen, welche wir als wesentlich für das Familienleben erachten. Zwar achtete der Mann streng auf die makellose Ehre seines Hauses und wußte dieselbe durch Gynaikonomen, ja selbst durch Schloß und Riegel zu wahren, wie denn überhaupt die allgemeine Sitte ehrbare Frauen gegen Beleidigung durch Wort und That schützte, aber dennoch war die Gattin ihrem Manne nur die Mutter einer legitimen Nachkommenschaft, die Erhalterin des Hauswesens, und ihre Leistungen standen in seinen Augen mit denen einer treuen Hausclavin etwa auf gleicher Stufe. Schon in der vorhistorischen Zeit, in welcher die Stellung im Allgemeinen eine würdigere, als in der historischen Zeit, gewesen zu sein scheint, wird ihnen die Besorgung des Hauswesens als der ihnen allein geziemende Wirkungskreis angewiesen. So weist Telemach seine Mutter mit den Worten in die Frauengemächer zurück:</p> <p style="padding-left: 40px;">Auf, zum Gemach hingehend, besorge du deine Geschäfte, Spindel und Webestuhl, und gebeut den dienenden Weibern, Fleißig am Werke zu sein. Für das Wort liegt Männern die Sorg' ob.</p> <p>In späterer Zeit, wo durch die staatlichen Veränderungen das Privatleben vollkommen in der Oeffentlichkeit aufging, wurde diese die eigentliche Heimath des Mannes, der Mann mithin mehr und mehr der Gattin und dem Familienleben entfremdet. Freilich berechtigt uns diese Zurücksetzung der Frauen keineswegs zu der Annahme, daß es nicht auch wahrhaft glückliche Ehen in Griechenland gegeben habe, in denen, wenn es auch nicht der Frau freistand, in die Oeffentlichkeit mit ihrem Gatten hinauszutreten, doch innige Zuneigung den Mann an den heimischen Herd fesselte; im Allgemeinen aber galt der von den alten Philosophen, sowie in der Gesetzgebung mehrfach ausgesprochene Grundsatz, daß das Weib als der von Natur schwächere Theil nicht mit dem Manne als gleichberechtigt angesehen werden könne, in bürgerlicher Stellung mithin als unmündig zu betrachten sei. Wir hatten freilich bei dieser kurzen Schilderung der Stellung der griechischen Frauen besonders den durch die Züchtigkeit seiner Jungfrauen und Frauen bekannten ionisch-attischen Stamm im Auge. Wenn aber der Dorismus, wie wir ihn namentlich in der spartanischen Verfassung kennen lernen, im Gegensatz zu der Zurückgezogenheit des attischen Frauenlebens, den Jungfrauen volle Freiheit ließ, sich öffentlich zu zeigen und durch Leibesübungen ihren Körper zu stählen, so entsprang diese Freiheit weniger aus dem Gesichtspunkte einer höheren Gleichstellung und Gleichberechtigung des weiblichen Geschlechts gegenüber dem männlichen, als vielmehr aus der Absicht, den weiblichen Körper für die Erzeugung einer gesunden Generation zu kräftigen.</p> <p>[1435]</p>
--	--

	<p>Wie schon oben gesagt, war nächst der Sorge für die leibliche Nahrung und das Spinnen und Weben die Hauptbeschäftigung für die weiblichen Hausbewohner. Schon bei Homer sehen wir selbst die Frauen der Edlen diesen häuslichen Geschäften sich unterziehen, und diese Sitte, im Hause selbst die nothwendigen Kleidungsstücke von den Frauen anfertigen zu lassen, erhielt sich bis in die späteren Zeiten, wenn auch hier und da der gesteigerte Verbrauch und Luxus einerseits, sowie die Entartung der Frauen andererseits die Entstehung besonderer Werkstätten und Fabrikorte für diesen Kunstbetrieb nothwendig machten. Auch die antike Kunst hat diese häuslichen Verrichtungen vielfach zum Vorwurf ihrer Darstellung gemacht. Die attische Athene Ergane und Aphrodite Urania, die argivische Here, die Geburtsgöttin Ilithya, Persephone und Artemis, sie alle schmückte die antike Kunst als Schicksalsgöttinnen, welche den Lebensfaden der Sterblichen spannen, und zugleich als Beschützerinnen weiblicher Werkthätigkeit mit dem Attribute häuslichen Wirkens und Schaffens, dem Spinnrocken. Schon bei Homer erblicken wir den Spinnrocken mit der dazu gehörigen Spindel in den Händen der edlen Frauen. So erhielt Helena als Geschenk einen silbernen Korb zur Aufbewahrung des Garns mit einer goldenen Spindel. Der Spinnrocken mit einem an der Spitze befestigten Wollen- oder Flachsballen wurde von den Frauen mit der linken Hand oder unter dem linken Arm gehalten, während der angefeuchtete Daumen und Zeigefinger der rechten Hand den Faden, an dessen Ende die metallene Spindel hing, durch Drehen ausspannen. Das Gespinnst aber wurde aus einen Knäuel gewickelt und sodann am Webstuhl verarbeitet.</p> <p>Dem Spinnen nahe verwandt ist die Weberei und Stickerei. Aber nur für letzteren Kunstbetrieb hat uns die antike Kunst Beispiele aufbewahrt. Stickerinnen mit dem Stickrahmen auf dem Schooße erscheinen mehrfach aus Vasenbildern. Daß aber die griechischen Frauen in der Kunst des Stickens weit vorgeschritten waren, dafür legen die mit Figuren und geschmackvollen Verzierungen gestickten Bordüren griechischer Männer- und Frauengewänder, wie wir solche vorzüglich auf Vasenbildern in reicher Auswahl finden, den besten Beweis ab. Was nun die Weberei betrifft, so wissen wir schon aus dem Homer, daß nächst dem Spinnen das Geschäft des Webens zu den Hauptbeschäftigungen der Frauen gehörte. Schon in jener Zeit muß die Webekunst auf einer hohen Stufe gestanden haben, denn wir können nicht zweifeln, daß in Penelope's Kunstweberei zugleich der Standpunkt der damaligen Weberei überhaupt charakterisirt worden ist. Auch in der historischen Zeit verblieb das Weben und die Anfertigung der männlichen und weiblichen Kleidungsstücke für den eigenen Haushalt nicht nur bei der weiblichen Hausgenossenschaft; in einigen griechischen Staaten waren sogar Corporationen von Frauen gesetzlich gebunden, die Festgewänder für die Schmückung gewisser Cultusbilder zu weben. So lieferten bei den alle vier Jahre wiederkehrenden</p>	
--	--	--

	<p>Panathenäen die attischen Jungfrauen einen kunstreich gewebten Peplos für das Standbild der Athene im Parthenon, in welchen die Bildnisse derjenigen Männer eingewebt waren, die sich dieser Ehre würdig gemacht hatten; diese panathenäischen Peplen [1436]</p> <p>waren somit für Athen gleichsam eine Chronik in Bildern. Für das Standbild der Here zu Olympia hatte eine Corporation von sechszehn Matronen die Aufgabe den Peplos zu weben; in Sparta hatten die Frauen einen selbstgewebten Chiton dem uralten Standbilde des amykläischen Apollo jährlich darzubringen, und in Argos mußten die jungen Frauen aus den edelsten Familien für die Artemis ein Festgewand weben. Leider fehlen uns, wie schon bemerkt, bildliche Darstellungen, durch welche die Webekunst vergegenwärtigt werden könnte, gänzlich. Ohne deshalb auf die Technik der Weberei näher einzugehen, wollen wir hier nur noch bemerken, daß im Alterthume das Gespinnst über den aufgestellten Webstuhl gezogen wurde und die Arbeiterin vor demselben nicht sitzend, sondern stehend das Webeschiff durch den Aufschlag warf.</p> <p>Die zweite Seite der Beschäftigung der Frauen, die Sorge für die leibliche Nahrung, können wir hier nur andeutungsweise berühren. Alle hierin einschlagenden schwereren Arbeiten, namentlich das Mahlen des Getreides auf der Handmühle, wurden von Slavinnen besorgt. So waren im Palaste des Odysseus an den zwölf Handmühlen ebensoviel kräftige Slavinnen angestellt, welche den ganzen Tag über Gerste und Weizen für die zahlreichen Gäste zu mahlen hatten. Die Handmühle aber bestand im Alterthume, ähnlich wie die noch heutzutage auf einigen Inseln des ägäischen Meeres gebräuchliche, aus zwei etwa zwei Fuß im Durchmesser haltenden Steinen, von denen der oberste vermittelst einer an der Seite angebrachten Kurbel in Rotation gesetzt und auf diese Weise das durch eine in demselben befindliche Oeffnung eingeschüttete Getreide zermalmt wurde. Ebenso war das Backen und Braten des Fleisches am Spieße jedenfalls ein Amt der Slavinnen. Ihrer gab es in jedem nur einigermaßen begüterten Hause mehrere, welche theils die eben gedachte Hausarbeit zu besorgen hatten, theils als Zofen zur unmittelbaren Bedienung der weiblichen Mitglieder der Familie bei ihrer Toilette bestimmt waren oder dieselben auf ihren Ausgängen zu begleiten hatten, da der Anstand es erheischte, daß achtbare Frauen nur in Begleitung mehrerer Slavinnen das Haus verlassen durften. Wie weit sich aber die Damen des Hauses überhaupt selbst an den culinarischen Studien, wie sie die spätere Gourmandie erforderte, betheiligt haben, darüber verlautet nichts. So viel aber ist bestimmt, daß in späteren Zeiten männliche, zu diesem Zwecke gekaufte oder gemietete Slaven als Köche die weiblichen Dienstboten verdrängten.</p> <p>Die Betrachtung zahlreicher Darstellungen aus dem Alterthum, welche von badenden, sich schmückenden, spielenden und tanzenden Frauengestalten belebt sind, führt uns auf eine dritte</p>	
--	--	--

Sphäre, in welcher sich das antike Frauenleben bewegte. War es in den Augen der attischen Jungfrau mit der feineren Gesittung nicht vereinbar, sich gleich der spartanischen im kurzgeschürzten Chiton durch gymnastische Spiele zu kräftigen, so ist doch anzunehmen, daß außer den täglichen Waschungen, welche theils die Reinlichkeit, theils Cultushandlungen erforderten, auch das Bad einerseits zur Erfrischung und Kräftigung, andererseits als nothwendiges Hebungsmittel weiblicher Reize der Toilette vorangegangen sei.

[1437]

Kehren wir jedoch zu der ernsteren Seite des Frauenlebens zurück, nämlich zu dem Zeitpunkte, wo die Jungfrau das elterliche Haus verließ, um als rechtmäßige Frau einem eigenen Haushalte vorzustellen. Im Allgemeinen ist anzunehmen, daß bei der damals herrschenden Ansicht über Ehe nur in seltenen Fällen wahre Neigung den Bund der Ehe schloß, daß vielmehr die Rücksichten auf eine legitime Fortpflanzung des Geschlechts für den Mann der Grund zur Verheirathung wurde. Der Dorismus stellte diesen Grundsatz in seinen schroffen Institutionen unverhüllt hin und das übrige Griechenthum hatte ihn adoptirt, wenn auch durch ein feineres Gefühl für eine tiefere sittliche Bedeutung der Ehe gemildert. Bei der Abgeschlossenheit des Lebens der attischen Jungfrau konnten weniger der innere Werth oder die körperlichen Reize eines Mädchens auf die Wahl des Bewerbers bestimmend einwirken, als vielmehr die Frage über die Ebenbürtigkeit und die Vermögensverhältnisse der Eltern der Jungfrau. Denn nur eine attische Bürgerstochter durfte ein attischer Bürger freien, nur die aus einer solchen Ehe stammenden Kinder waren vollbürtig. Daß es freilich Ausnahmen von dieser Regel gab und die Gesetze mannigfach umgangen wurden, ist bekannt. Die Vermögensverhältnisse der zukünftigen Schwiegereltern spielten natürlich bei der Bewerbung eines attischen Bürgers eine nicht unbedeutende Rolle. Bei der feierlichen Verlobung, welche jeder rechtsgültigen Ehe vorangehen mußte, fanden herkömmlich die Verhandlungen über die der Braut bestimmte Mitgift statt; denn die Stellung einer Frau, welche dem Manne eine reiche Aussteuer zubrachte, war demselben gegenüber eine ganz andere, als die einer mittellosen. Deshalb geschah es auch nicht selten, daß Töchter unbemittelter, aber wohlverdienter Bürger vom Staat oder von einer Anzahl Bürger ausgestattet wurden. Während aber in der homerischen Zeit der Bräutigam mit reichen Geschenken um die Braut warb, wie beispielsweise Iphidamas hundert Rinder und tausend Ziegen und Schafe als Brautgeschenk darbrachte, hatte sich in späterer Zeit dieses Verhältniß in der Art umgekehrt, daß der Vater seiner Tochter die Mitgift mitgab, welche theils in baarem Gelde, theils in Kleidungsstücken, Schmuck und Slaven bestand, und im Fall einer Ehescheidung meistens an die Eltern der Frau zurückfiel. Was das heirathsfähige Alter betrifft, so stellt zwar Plato in seiner Republik für das Mädchen das zwanzigste, für den Mann das dreißigste Jahr als den

	<p>richtigen Zeitpunkt zur Schließung einer Ehe hin, doch bestand eine bestimmte Regel dafür nicht. Ganz wie bei uns waren die Eltern froh, ihre Töchter jung verheiratet zu sehen, und das etwa vorgeschrittene Alter des Freiers war eben kein Hinderungsgrund für die Heirath. So heißt es bei Aristophanes.</p> <p style="text-align: center;"><i>Lysistrate</i></p> <p>Doch das eigene Leid, ich vergess' es, Wenn die Mädchen ich seh', die im Kämmerchen still hinaltern; das rührt mich im Herzen.</p> <p style="text-align: center;"><i>Probulos</i></p> <p>Was? altern die Männer denn nicht gleichfalls?</p> <p style="text-align: center;"><i>Lysistrate</i></p> <p>Bei Gott! nicht ist es dasselbe; Wenn der Mann heimkehrt, wie ergraut er auch ist, bald führt er die holdeste Braut heim; [1438]Doch schnell ist die Jugend des Weibes dahin, und sobald sie diese verpaßt hat, Dann will Niemand mehr werben um sie, dann sitzt sie und blättert im Traumbuch.</p> <p>Der Heimführung oder der Vermählung gingen Opfer voran, welche den Schutzgöttern der Ehe, vorzüglich dem Zeus Teleios, der Here Teleia und der Artemis Eukleia, dargebracht wurden. Das Brautbad war die zweite Ceremonie, welcher sich sowohl die Braut, wie der Bräutigam vor der Hochzeit unterziehen mußten. In Athen lieferte schon seit uralter Zeit die Quelle Kallirrhoe, welche, seitdem sie von Peisistratos gefaßt worden war, den Namen Enneakrunos führte, das Wasser für dieses Brautbad.</p> <p>Am Hochzeitstage nun, nachdem im elterlichen Hause der Braut das Hochzeitsmahl ausgerichtet war, bei welchem auch gegen die sonst übliche Sitte Frauen gegenwärtig waren, wurde die Braut im Festschmuck mit Eintritt der Dunkelheit aus ihrer mit Laubgewinden bekränzten Wohnung zu Wagen vom Bräutigam heimgeführt. Auf diesem hatte die Braut ihren Platz zwischen dem Bräutigam und dem Brautführer, einem vertrauten Freunde oder Verwandten des Bräutigams. Unter Anstimmung des Hymenäos mit Flötenbegleitung und unter freudigem Zuruf aller Begegnenden bewegte sich der Zug langsam bis zum laubgeschmückten Hause des Gatten. Die Mutter der Braut aber schritt mit den Hochzeitsfackeln, die am heimischen Herde angezündet waren, hinter dem Brautwagen einher, denn es galt als ein alter Brauch, daß die Mütter ihren Töchtern mit der Brautfackel das Geleit in die neue Wohnung gaben. An der Thür des jungen Gatten jedoch erwartete die Mutter desselben mit angezündeten Fackeln das junge Paar. War das Hochzeitsmahl nicht schon im Hause der Braut abgehalten worden, so vereinigte sich jetzt die Gesellschaft zum Festschmause, bei dem mit Hindeutung auf die erwünschte Fruchtbarkeit der Ehe Sesamkuchen vertheilt wurden, wie denn</p>	
--	--	--

	<p>auch der von der Braut nach solonischem Gesetz zu verzehrende Quittenapfel dieselbe symbolische Bedeutung trug. Nach beendetem Schmause zogen sich die Neuvermählten in den Thalamos zurück und hier entschleierte sich die junge Frau zuerst dem Gatten. Vor der Thür des Thalamos aber wurden Epithalamien angestimmt, von welchen Theokrit in dem Brautliede der Helena uns eine so reizende Probe hinterlassen hat. Anfang und Schluß desselben lauten:</p> <p>Einst im Königspalast Menelaos des Blonden zu Sparta Stellten sich Mädchen im Chor an der neuverziereten Kammer, Tragend im weichen Gelock hyacinthene blühende Kränze; Zwölfe, die ersten der Stadt, die Krone lakonischer Weiber etc. etc. [...] Alle sangen ein Lied nach einerlei Weisen und tanzten Mit verschlungenem Fuß, daß die Burg vom Brautgesang hallte etc. etc. [...] Schlummert und haucht in die Brust euch süßes Verlangen und Liebe! Doch vergesst auch nicht am Morgen das Wiedererwachen: Wir auch kehren am Morgen zurück, wenn der erste der Sänger Recket den bunten Hals und krähet, erwachend vom Schlafe. Hymen, o Hymenaios, o jauchze dieser Vermählung!</p> <p>Schließlich erwähnen wir noch, daß, wie bei uns entweder am [1439] Polterabend oder am Lendemain das junge Paar die Geschenke der Verwandten und Freunde entgegenzunehmen pflegt, auch in Griechenland die beiden Tage nach der Hochzeit für die Empfangnahme der Hochzeitsgaben bestimmt waren. Erst nach diesen Tagen zeigte sich die junge Frau unverschleiert.</p> <p>Zu dem bisher geschilderten sittsamen Leben ehrbarer Frauen bieten aber die gesellschaftlichen Zustände des alten Griechenlands in dem Hetärenwesen ein Bild des schroffsten Gegensatzes. Mit der verfeinerten Bildung und den gesteigerten Anforderungen an das Leben trat jene Demoralisation eines Theiles des weiblichen Geschlechts ein, wie sich eine solche leider in manchen Staaten der Neuzeit in ganz gleicher Weise geltend macht und alle Schichten der Bevölkerung inficirt. Wir reden hier freilich nicht von jenem Auswurf des weiblichen Geschlechts, welcher im Dienste der Aphrodite Pandemos den Ausschweifungen der niedrigsten Volksclassen diente, sondern von jenen Frauen, welchen natürliche Reize, gepaart mit Geist, Witz und Gewandtheit, eine hervorragendere Stellung in der Gesellschaft anwiesen. Was die züchtige Jungfrau und Frau bei der Eingezogenheit ihrer Erziehung und ihres Lebens sich niemals anzueignen ver- [1440] mochte, nämlich jene durch den gesellschaftlichen Verkehr sich bildende Gewandtheit und Bildung, das wußte die Hetäre durch ihr alle beengenden Rücksichten abstreifendes Leben sich im reichsten Maße anzueignen, und dadurch nicht allein den jün-</p>	
--	--	--

	geren, sondern auch den gereiften Mann oft mehr zu fesseln, als es die Gattin im Stande war. Der allgemeine Hang zur Sinnlichkeit bei den Griechen leistete diesem Verhältniß einen bedeutenden Vorschub, und die Gesetze legten demselben keinerlei Beschränkung auf; daher scheute die Hetäre in ihrem Treiben nicht das Licht des Tages. Ungestört konnte sie, unter der Maske uneigennütziger Liebe ihre niedrige Gewinnsucht verbergend, sich in das Vertrauen der Männer einschleichen. Nur das Haus des verheiratheten Mannes durfte sie nicht mit ihrem Hauche entweihen. Lassen wir jedoch über diese Zustände einen Schleier fallen, da die Geschichte aller civilisirten Völker an ähnlichen Erscheinungen nur allzu reich ist. Der Einfluß, wie ihn eine Aspasia auf die Handlungen eines der größten Staatsmänner der alten Welt freilich günstig ausgeübt hat, wiederholt sich leider in nachtheiliger Weise in der chronique scandaleuse aller Zeiten.	
--	---	--

Függelék

1864/45. 2. *Die verlorene Handschrift*, von Gustav Freytag, zweiter Theil, Europa, 1864/45, okt. 28. Chronik, Literatur, 729–730. h.

Die verlorene Handschrift, von Gustav Freytag, zweiter Theil (Leipzig, S. Hirzel). Der schöne Bau, den wir im ersten Bande anlegen sahen, steigt jetzt voller und mächtiger auf. Die Handlung verschlingt sich, zu den uns schon bekannt und lieb gewordenen Menschen treten neue und nehmen ihre Stellungen zu ihnen und unter sich. Zuerst sind wir noch in der großen Stadt, in welche die Frau Professorin von ihrem Gatten geführt worden ist. Die beiden feindlichen Häuser Hummel und Hahn setzen ihren Krieg fort und zwischen den Kindern der streitenden Väter beginnt ein allerliebster Liebesgeplänkel, das sich so natürlich in die Handlung einflcht, wie eine liebliche Blume in einen Strauß. Ein Stück deutschen Studentenlebens zeigt sich in der Vorführung der feindlichen Völkerschaften der Markomannen und Arminen, eines Commerses und einer richtigen Paukerei. Jetzt ist schon ein neues Element hinzugetreten, das höfische Leben berührt sich mit dem bürgerlichen. Das wird auf die ungezwungene Weise herbeigeführt, wie solche Berührungen im wirklichen Leben sich machen. Ein Erbprinz bezieht die Universität und besucht das Haus des Professors. Der Schluß des Bandes spielt an dem kleinen Hofe, an den der Professor berufen worden ist, um eine Antikensammlung zu ordnen. Als wir die Schilderung dieses Hofes lasen, bekamen wir vor Gustav Freytag einen wahren Respect, der mit jeder Seite größer wurde. Alle diese neuen Figuren, vom Fürsten bis zum Hoflakaien, sind individuell und charakteristisch gezeichnet. So nahe die Gefahr lag, hier und da zu cariciren, verläßt kein Strich die Schönheitslinie, quillt nie das Fleisch über den scharfen Umriss heraus. Unsere ganze Bewunderung erregen die vier Hauptpersonen, der despotische und leidenschaftliche Fürst, der schwache und verschüchterte Erbprinz, die zugleich muntere und vornehme Prinzessin und der fürstliche Vetter, Junker Eulenspiegel genannt. Das Schloß, in dem dieser interessante Theil der Handlung sich abspinnt, ist in Thüringen leicht aufzufinden, zu dem Porträt des Fürsten hat ein regierender Herr gesessen, der durch gute und andere Eigenschaften wohl und wehe gethan hat. Dieser Anschluß an Geschichtliches und Oertliches, von dem wir schon beim ersten Theile sprachen, vermehrt die realistische Kraft des Romans, ohne den poetischen Reiz irgendwie zu beeinträchtigen. Fast einzig ist die Kunst, mit der Gustav Freytag die Handlung entrollt. Wir kennen nur Einen, der jetzt zu den Todten gehört, der diese Kunst auf andern Gebieten ebenso meisterlich geübt hat, und dieser

Eine ist der Geschichtschreiber Macaulay. Wie die Handlung allmählich und unmerklich sich entwickelt, ist sie einem leise wogenden Strom zu vergleichen, der uns mit [730] wechselnden Wellen an wechselnden Landschaften vorbeiführt, ohne daß wir der Bewegung gewahr werden. Wie wir im ersten Bande auf die natürlichste und ungezwungenste Weise vom Lande in die Stadt kamen, ganz ebenso gelangen wir jetzt aus der Stadt an den Hof. Wir begegnen den fürstlichen Personen zuerst, wie man Lustwandelnden begegnet, und freuen uns der Begegnung, ohne ihr weitere Folgen beizumessen, aber nach und nach treten diese Personen der Handlung näher und zuletzt, von einem Uebergang zum andern, sind sie der Mittelpunkt derselben geworden. In den neuen Kreis der kleinen Residenz werden vier Personen der großen Stadt mit hinübergenommen, darunter einer der gelungensten Charaktere, Magister Knips, in dem Gustav Freytag einen jener Gelehrten gezeichnet hat, welche die berühmten Professoren, denen sie literarische Handlangerdienste zu leisten haben, grimmig hassen. Der Schluß des zweiten Bandes macht die Vermuthung rege, daß dieser kriechende, heimtückische Kerl (das menschliche Seitenstück zu dem Hunde Speihahn, der im Roman stark mitspielt) in die künftige Handlung sehr eingreifen wird.

1864/45. 3. *Ein guter Spaß in Betreff Wachtel's*, Europa, 1864/45, okt. 28. Chronik, Theater, 740. h.

Der Tenorist Wachtel war neulich im Wiener Hofoperntheater als Eleazar in der „Jüdin“ angezeigt, wurde aber krank und bat seinen Collegen Erl, für ihn einzutreten. Dieser war auch bereit dazu, der Director Salvi zog es aber vor, nach Hrn. Ferenczy zu senden, der sich indessen als gleichfalls indisponirt entschuldigen ließ. Erl, durch die ihm bewiesene Geringschätzung gekränkt, wollte das Haus verlassen, trotzdem für Salvi die Situation nun so stand, daß er ohne Jenen die Oper gar nicht hätte geben können. Wachtel's Bemühungen gelang es jedoch, Erl auch jetzt noch zur Uebernahme der Retterrolle zu bewegen – seinen Dank sprach Ersterer dann dem Collegen durch Uebersendung einer Hundertguldennote aus. Die Zellner'schen „Blätter“ fügen nun dieser Erzählung noch eine scherzhafte Bemerkung bei, indem sie ausrufen: „Bravo, das ist schön und wacker, schöner als der höchste Brustton, denn dieser Ton kam aus dem Herzen. Das sind Obertöne, die Helmholtz nicht entdecken konnte, das ist ein *a*, das wie Achtung, ein *b*, das wie ein Bravo, ein *c*, das wie Collegial, ein *d*, das wie Dankbar, und ein *e*, das wie Edel klingt!“

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/45. 1.

Frauenleben im alten Griechenland – *A nők élete a régi Görögországban*, Europa, 1864/45, okt. 28. 1431–1440. h.

A német cikk fordítása – *A nők élete a régi Görögországban*²⁷

A régi Görögországban a férjes asszonyok és a hajadonok, a gyermekek – amíg anyai gondoskodást igényeltek –, valamint a szolgálok előírt tartózkodási helye a női szoba, a *günaikonitisz* volt. [1432] Ebben a helyiségben zajlott a női és családi élet, már amennyiben ezt a kifejezést az antik Görögországra [1433] alkalmazni lehet. A

²⁷ E. Guhl és W. Koner műve: *Das Leben der Griechen und Römer nach antiken Bildwerken* [A görögök és rómaiak életmódja az antik képi ábrázolások alapján] most jelent meg második, bővített és javított kiadásban. Újabb méltatást közölni erről az értékes munkáról, amely már első megjelenésekor is nagy lelkesedést váltott ki, feleslegesnek gondoljuk. Ezúttal arra szorítkozunk, hogy a hatalmas anyagból, az 535 fametszettel ellátott szövegből egy érdekes részletet emeljünk át a régi görögök életmódjáról. A részlet egyúttal mutatványként szolgál arra nézve, milyen módon és mekkora művészettel tudják a szerzők a bonyolult és gyakran igen nehéz anyagot feldolgozni. [Az Europa lábjegyzete.]

számukra kijelölt teret elhagyniuk tilos volt, mert a törvények és a szokások az előkelő asszonyoknak csak kivételes esetben engedélyezték a nyilvános megjelenést. A házasságról és családról vallott mai keresztény nézeteinket egyáltalán nem szabad kivetítenünk a régi Görögország viszonyaira. A keresztény életben a fiatal lányok nevelése vallásos alapokon nyugszik, és a lélek kiképzése a célja. Az ilyen nevelés eredményeit a lány magával viszi a házasságba, hogy feleségként és anyaként azt az áldásos és értékes helyet foglalja el, melyre a teremtés által elhivatott. De éppilyen kevésbé jogos a gúnaikonitiszt a keleti háremekkel párhuzamba állítani. A soknejű keleti főúr háreme zártága folytán hasonlít ugyan némiképp a virágzó Görögország klasszikus időszakának női életmódjára, de a görögöknél sohasem volt olyan lealacsonyított helyzetben a nő, mint Keleten. A törvényhozás és a szokás szigorúan felügyelte is az ágyasok és hetérák látogatását, ami nagyban hozzájárult a házassági kötelékek fellazulásához, a tisztesség akkor is útját állta e tisztátalan gyakorlat befolyásának a családi életre. Természetesen itt is, mint mindenütt, amikor az erkölcsöket és szokásokat rajzoljuk, az előkelőbb társadalmi osztályok életére gondolunk, mert a népesség szegényebb rétegeinek élete, melyet az alapvető megélhetésért folytatott küzdelem jellemez, külső megjelenésében minden korszakban változatlan maradt.

A fiatal lányok, akiknek élete gyermekkoruktól kezdve a női szobára korlátozódott, és csak ritkán léphettek ki innen, meglehetősen hiányos nevelésben részesültek. A háztartás felügyelése, a kézimunka és az öltözködés jelentett számukra némi változatosságot egyhangú életükben. A külvilággal való minden kapcsolat, különösen a másik nemmel való szabad társalgás értelemformáló és fejlesztő hatása teljességgel hiányzott náluk. Még amikor a hajadonok bizonyos vallási szertartásokon léptek fel a nyilvánosság előtt, a férfiktól akkor is különválasztva jelenhettek meg, így ezek az alkalmak sem gyakoroltak rájuk tartós hatást, legfeljebb ismerkedésre volt lehetőségük. A nők elzártágát a házasság nem szüntette meg, ilyenkor csupán felcserélték a szülői ház női szobáját a férjükével. Itt azonban a nő úrnővé vált, természetesen a házi élet szűk keretén belül. Lelki közösség a férjjel nem alakult ki; a görög háztartás minden olyan feltétel híján volt, amit mi családi életnek tekintünk. Noha a férj szigorúan felügyelt házának tisztességére, a női szobát zárral és lakattal védte, mint ahogyan az előkelő nőket általában a gyalázatos szavaktól és tettektől őrizni volt szokás, a feleség a férj számára mégsem volt több, mint a törvényes utódok anyja, a háztartás vezetője. Tevékenységét a férfi így nagyjából egy hűséges szolgálóéval egyenértékűnek tekintette. A nő helyzetéhez már a történelem előtti időkben – amikor, úgy tűnik, jobban tisztelték őt, mint a történelmi időkben – a háztartás felügyelését tekintették illő feladatnak. Télemakhosz a következő szavakkal küldi vissza anyját a női szobába:

Hát a szobádba eredj, s munkáddal foglalatoskodj,
 rokka legyen gondod s a szövőszék, szolgálélynak
 ossz munkára parancsot. Az íj meg a férfiaké lesz
 és legelőbb az enyém, aki úr vagyok ebben a házban.

[Ford. Devecseri Gábor]

A későbbi korokban, amikor az államforma változása következtében a magánélet összeolvadt a nyilvánossággal, az utóbbi vált a férfi valódi otthonává, és feleségétől éppúgy, mint a családi élettől, eltávolodott. A nő mellőzöttsége természetesen nem jogosít fel bennünket azon állításra, hogy Görögországban ne létezett volna boldog házasság. Ha a nő nem léphetett is ki férjével együtt a nyilvános élet területére, a férfi ragaszkodott a házi tűzhelyhez. Általában véve azonban a régi filozófusok és a

törvényhozás által többször kifejtett alapelv volt érvényben, hogy a nő mint természeténél fogva gyöngébb nem, a férfival nem tekinthető egyenrangúnak, polgári értelemben tehát kiskorúnak minősítendő.

A görög nők helyzetének ábrázolása során eddig a hajadonok és asszonyok előkelő neveléséről ismeretes ión-attikai törzset tartottuk szem előtt. Ha azonban a dórizmust, nevezetesen a spártai alkotmányt tekintjük, azt látjuk, hogy az attikai nők szigorú nevelésével ellentétben ott a lányoknak teljes szabadságot nyújtottak a nyilvános megjelenésre, tornagyakorlatokon a testük edzésére. Ez a szabadság azonban nem annyira a férfival való egyenlőség és egyenjogúság magasabb szempontjából eredt, sokkal inkább abból a megfontolásból, hogy a női testet egészséges utódok szüléséhez erősítsék meg.

[1435] Ahogyan fennebb már szó volt róla, a nők fő tevékenysége a házban a táplálék készítése, a szövés és a fonás volt. Már Homérosznál látjuk, hogy az előkelő asszonyok e házi munkát végzik, és a szükséges öltözködési darabok házi előállításának szokása később is fennmaradt, amikor egyfelől a megnövekedett igények és a fényűzés szeretete, másfelől a női életmód átalakulása itt-ott műhelyek és szabóságok létrehozását tette szükségessé. A házi foglalatosságokat a görög művészet is sokféle módon ábrázolta.

Az attikai Athéné Ergane és Aphrodité Urania, az argív Héra, Ilithyia, a szülés istennője, Perszephoné és Artemisz mindannyian az antik művészet szerves részei, akárcsak a sorsistennők, akik a halandók életének fonalát szövik, és akik a házimunka jelével, a guzsallyal ellátva egyúttal a női tevékenységek védelmezői. Már Homérosznál ott látjuk az előkelő nők kezében a guzsalyt a hozzá tartozó orsóval. Heléna például ezüst kosarat kap ajándékba a fonalak tárolásához, mellé egy arany orsót. A guzsalyt, melynek felső részére pamut- vagy lengombolyagot erősítenek, a nők a bal kezükben vagy a bal hónuk alatt tartják, miközben jobb kezük benedvesített hüvelykujjával a fémből készült orsóra tekerceslik a fonalat. A fonalból gombolyagot készítenek, így használják azután a szövőszéken.

A fonás mellett a női munka része volt a szövés és a hímzés. Az antik művészet csak az utóbbiról őrzött meg képeket. A nők hímzés közben, hímzőrárával az ölükben gyakran jelennek meg a vázaképeken. Hogy mennyire fejlett volt a görög nők hímzéstudománya, arról a görög férfiak és nők öltözködésének ízléses szegélyei tanúskodnak, melyeket elsősorban vázaképeken láthatunk nagy számban. Ami a szövést illeti, már Homérosztól tudjuk, hogy a fonáson kívül az asszonyok fő foglalatosságai közé tartozott. A szövés tudományának már abban az időszakban magas fokon kellett állnia, és Pénélopé szövésművészetéből az egész korabeli szövéstudomány állapotára következtethetünk. A férfi és női öltözékek házi készítése a történelmi időkben is fennmaradt, és nem is csak a saját háztartásukat látták el a nők. Egyes görög államokban műhelyeket létesítettek, így készítettek ünnepi öltözékeket kultikus tárgyak ékesítésére. Az attikai hajadonok például a négyévente megtartott panathéaia ünnepre Athéné Parthenon-beli szobrára művészi szövésű peploszt készítettek, melyen érdemes férfiak arcképeit ábrázolták. Ezek a szöttesek [1436] szinte képes krónikáját képezik Athénnek. Tizenhat matróna kapta a feladatot, hogy Héra olümpiai szobrára lepelt szőjenek. A spártai asszonyok évente vittek sajátkezűleg szőtt khitont az amüklai Apolló ősi szobrához, az argoszi fiatalasszonyoknak pedig Artemisz számára kellett ünnepi öltözetet készíteniük. Ahogyan már említettük, a szövés folyamatának részletes képi ábrázolása nem maradt ránk. Anélkül, hogy a szövés technikájába itt részletesen belebocsátkoznánk, még csak annyit jegyünk meg, hogy az ókorban nem ülő, hanem álló szövőállványon dolgoztak, a fonalat a keresztrúdon átvetve ütögették.

A nők másik foglalatosságát, az élelem biztosítását itt most csak felületesen érinthetjük. Az ide kapcsolódó nehéz munkákat, nevezetesen a gabona

kézimalmokban való őrését a szolgálók végezték. Odüsszeusz palotájában tizenkét kézimalom működött, melyet ugyanennyi erős szolgálólány kezelt, és az volt a dolguk, hogy a népes vendégcsere számára egész nap az árpát és a búzát őröljék. A kézimalom, mint ahogyan az Égei-tenger egyes szigetein még ma is látható, két egymásra helyezett, két láb átmérőjű kőkorongból állt, melynek felső részét forgókar segítségével hajtották, és egy ugyanitt található nyílásba szórták a magokat. A sütés és a nyárson sült húsok elkészítése is a szolgálók feladata volt. Már egy gazdagabb ház is több szolgát tartott. Egy részük a ház körüli munkákat végezte, más részük komornaként a család női tagjainak segített az öltözködésben, vagy kísérték őket, ha

azok kimentek a házból, mert az illem előírta, hogy a nők csak a szolgálók kíséretében hagyhatják el otthonukat. Hogy maguk a háziasszonyok mennyire voltak jártasak a konyhai műveletekben, mint ahogyan azt a későbbi étkezési kultúra megkövetelte, arról hallgatnak a források. Azt azonban lehet tudni, hogy a későbbi időkben az e célra vásárolt vagy kölcsönzött férfiszolgák voltak a szakácsok, akik háttérbe szorították a női személyzetet.

Az ókori viseletről számos ábrázolás maradt fenn, melyek fürdőző, szépítő, játszó, táncoló női alakokat örökítettek meg, és ezek az ókori női élet harmadik területére vezetnek bennünket. Noha az attikai hajadonok kifinomultabb szokásai nem engedélyezték, hogy spártai társnőikhez hasonlóan, feltűrt khitónokban tornagyakorlatokkal erősítsék testüket, mégis figyelembe kell venni, hogy a napi mosakodás, melyet részben tisztasági, részben vallási előírások követeltek meg, akárcsak a fürdés, a felfrissülést és testedzést, emellett az öltözködés varázsának növelését szolgálták.

[1437] Térjünk most vissza a női élet komolyabb kérdéseire, ahhoz az időponthoz, amikor a hajadon elhagyta a szülői házat, hogy önálló asszonyként saját háztartást alapíthasson. Általánosságban azt lehet mondani, hogy abban az időszakban csak a legkritikább esetben történt a házasságkötés valódi vonzalomból, a férfit a házasság során sokkal inkább a nemzetség törvényes átörökítésének szempontja vezérelte. A dórok kezdetleges intézményeiben ez az elv a maga leplezetlenségében érvényesült, a többi görög törzs pedig átvette, még ha a házasság fogalmához azután finomabb érzéseket és mélyebb erkölcsi eszmét társított is. Az attikai hajadon zárt életét tekintve a kérő számára a lány belső értékei vagy külső kinézete sokkal kevésbé lehetett fontos, mint a szülők társadalmi helyzete és vagyoni állapota. Egy attikai polgár csak egy attikai polgárlányt vehetett el, és csak az ilyen házasságból származó gyermekek lehettek teljes jogú polgárok. Közismert azonban, hogy e szabály alól számos kivétel létezett, és a törvényeket gyakran mellőzték. A leendő após és anyós vagyoni helyzete egy attikai polgár számára természetesen nem volt mellékes kérdés. Az ünnepélyes eljegyzést, mely minden esetben fetétele volt az érvényes házasságnak, tárgyalás előzte meg az ara hozományáról. Az olyan asszonynak, aki gazdag kelengyével lépett a házasságba, más volt a helyzete, mint egy szegényebb lánynak. Ezért gyakran megtörtént, hogy a szegény, de érdemes polgárok lányait maga az állam, vagy a polgárok egy csoportja házassította ki. Míg a homéroszi időkben a vőlegény vitte a nászajándékot, mint például Íphidamász, aki száz szarvasmarhát és ezer kecskét meg juhot adott asszonyáért, a későbbi időkben ez a viszony megváltozott, és a menyasszony atyja adta a lányának a kelengyét készpénzben, ruhaneműben, ékszerekben és szolgák személyében. A házasság felbontása esetén mindez az asszony szüleire szállt vissza. Ami a házasság életkora illeti, Platón *Az állam* című művében a lány számára a huszadik, a férfi számára a harmincadik életévét tekintette megfelelőnek, azonban betartandó szabály erre nem létezett. Ahogyan ma is, a szülők boldogok voltak, ha lányuk fiatalon férjhez ment, és a kérő magasabb kora nem jelentett akadályt a házasság megkötésében. Ahogyan Arisztophanész nál olvassuk:

„*Lysistrate*

Aztán, mikor a fiatal szép kort élveznünk kellene vígan:
Egyedül hálunk, férjünk oda van; no de hagyján a mi bajunkat!
Hanem a pártába sülő hajadon lányok balsorsa boszant ám.

Tanácsos

A férfi talán sohse vénül meg?

Lysistrate

Meg ugyan, Zeus uccse, de más az.
Mert ő, hazatérve, ha ősz is már, kaphat nőül fiatal lyányt.
Hanem a nőnek rövid a nyara, és az alatt kell látnia hozzá,
Mert ha nem, ülhet pityeregve szegény, azután el nem veszi senki.”

[Arany János ford.]

A menyegzőt és hazavezetést a házasság istenségeinek, különösen a Zeusz Teleiosznak, Héra Teleiának, Artemisz Eukleiának bemutatott áldozat előzte meg. A nászfürdő volt a másik szertartás, mely a menyasszony és a vőlegény számára a menyegző előtt kötelező volt. A fürdéshez a vizet Athénban már ősidők óta a Kallirhoe forrásból hozták, melyet, amióta Peiszisztratosz vízgyűjtőbe vezetett, Enneakrunosznak neveztek.

A menyegző napján, a szülői házban elköltött lakoma után, melyen egyébként a nők is jelen voltak, alkonyatkor az ünnepi ruhába öltöztetett menyasszonyt kocsin a férj lombokkal koszorúzott házához kísérték. A menyasszony a kocsin a férj és a vőfély között foglalt helyet. Az utóbbi tisztségét a férj egyik barátja vagy rokona töltötte be. Nászénekek, flótakiséret és a nézelődők üdvözlő kiáltásai közepette haladt lassan a férj lombokkal díszített házához. A menyasszony anyja a kocsi mögött a házi tűzhelynél meggyújtott nászfáklyát vitte. Régi hagyomány volt, hogy az anyák fáklyával kísérték el lányukat új otthonukba. Itt azután, az ajtóban, a vőlegény anyja várta az új párt, ugyancsak meggyújtott fáklyával. Ha az ara házánál nem tartották meg a lakomát, akkor az új otthonban jött össze a vendégsereg, mely a gyermekáldás kívánásaképpen szezámragos süteményt fogyasztott. Szimbolikus jelentése volt annak is, hogy Szolón törvényei szerint a menyasszonynak birsalmát kellett ennie. A lakoma után az ifjú pár a nászszobába vonult vissza. A menyasszony itt vette le először a fátyolát a férje előtt. A nászszoba előtt nászdalokat énekeltek, melyekből Theokritosz a *Heléna nászi éneke* című dalában oly szép mutatványt hagyott hátra. Ennek kezdete és vége:

Egykor rég Spártában a szökehajú Meneláos
nászi szobája előtt, fejükön jácint-koszorúval
körbe fölálltak a város szüzei kartáncukhoz,
– mind a tizenkettő a lakón nép dísze-virága, –

[...]

Egy énekre fakadtak mind, verdesve a földet
lábukkal s zengett az egész ház nászi daluktól:

[...]

Most gyengéd szeretettel s vággyal töltve el egymást
szépen aludjatok el, s majd ébresszen fel a reggel;
majd mi is újra jövünk holnap, ha a hajnali dalnok
rázendít, széptollu nyakát feltartva, az ólban.

Hymén, ó Hymenaios, e násznál légy jelen áldón!

[Kerényi Grácia ford.]

Végül említenünk kell, hogy amint ma nálunk a [1439] legénybúcsún vagy a menyegző másnapján az ifjú párnak a rokonok és a barátok ajándékot visznek, úgy a nászünnepeket követő két nap a régi Görögországban is az ajándékok fogadásával telt. A fiatalasszony ezután mutatkozhatott először fátýol nélkül.

Az erényes és előkelő asszonyok életével éles ellentétben állnak a hetérák életkörülményei. A kifinomult nevelés és az élet megnövekedett igényei mellett a női nem egy része sajnos erkölcstelenségbe süllyed, ahogyan ez néhány államban az újkorban is tapasztalható, és a társadalom minden rétegét megfertözi. Itt természetesen nem a női nem azon kivetnivaló rétegéről beszélünk, amely Aphrodité Pandémosz szolgálatában nyújt buja élvezeteket az alacsonyabb osztályok számára, hanem azokról a nőkről, akikben a természetes báj lélekkel, szellemességgel, választékossággal párosul, és a társadalomban is előkelő helyet foglalnak el. Azt a társadalmi érintkezés folytán kialakuló előkelő viselkedést és képzettséget, amit elszigeteltségében és nevelése folytán az illedelmes hajadon és férjes asszony az életében sohasem tudott elérni, [1440] a korlátoknak hátat fordító hetéra a legteljesebb mértékben megvalósíthatta. Így nemcsak a fiatal embereket tudta megnyerni, hanem az érett férfiakat is úgy tudta magához vonzani, ahogy egy feleség sohasem volt képes rá. A görögök érzékiség iránti erős vonzalma támogatta ezt a viszonyrendszert, és a törvények sem korlátozták. Ezért üzhette a foglalkozását a hetéra napvilágnál is. Az önzetlen szerelem álarcában, nyereségvágyát elrejtve, szabadon beférkőzhetett a férfiak bizalmába. Egyedül a házasság otthonát nem volt szabad megfertőznie. Azonban borítsunk fátýlat ezekre az állapotokra, miután a civilizált népek története bővelkedik hasonló jelenségekben. Az erős befolyás, amit Aszpázia gyakorolt az ókor egyik legnagyobb államférfijára, sajnos minden időszak botránykrónikájában megismétlődik.

Magyarázatok a német szöveghez

[Bibliográfiai adatok] – *Das Leben der Griechen und Römer, nach antiken Bildwerken*, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1860–1861, 1–2. Az Európában közölt fejezet a 208. oldalon kezdődik, és a *Das Frauenleben* [Női élet] címet viseli.

Ernst Guhl – (1819–1862), német művészettörténész, berlini egyetemi tanár, a porosz akadémia titkára

Wilhelm Koner – (1817–1887), német geográfus, történész, régész

Hát a szobádba eredj... – Odüsszeia, XXI. 355–358. Ford. Devecseri Gábor

Athéné Ergane – Pallasz Athéné görög istennő többek között szövésre és fonásra tanította az asszonyokat. Az „Ergane” mellékneve erre vonatkozik.

Ilithyia – a szülés istennője, Zeusz és Héra lánya

Héra – Zeusz felesége, többek között a szerelem, a házasság és az anyaság istennője

Artemisz – Apolló testvére, az asszonyok védője, a szüléseket is segítő istennő

Aphrodité Urania – Az istennő „Urania” mellékneve a tiszta, erényes szerelemre utal.

Perszephoné – alvilági istennő, egyben a termékenység istennője

panathenáia – Athéné születésének ünnepére az ókori Athénban négyévente rendezett közös görög ünnepség, melynek során sport- és költői versenyeket tartottak.

peplosz – takaró, lepel

Platón Az állam című művében... – V. könyv, IX. rész: *A gyermekek nevelése* című fejezet. Ford. Jánosy István.

Ahogyan Arisztophanésznál olvassuk – A részletet Arany János fordításában közöljük. Ld. AJÖM IX. 215–216. old. 555–561. sor.

Teleios, Teleia – Zeusz és Héra egyik mellékneve, a házasság isteneiként utalnak rájuk.

Eukleia – Itt Artemisz egyik mellékneve, mely a házasság istennőjeként utal rá.

Peisizisztratosz – (i. e. 600–i. e. 525), Athén első türannosza. Ő készítette azt a vízgyűjtőt Athénban, mely az Ilisszosz folyó vizét gyűjtötte össze. A vízgyűjtőt Kallirhoénak vagy Ennakrunosznak („kilenc kútnak”) nevezték.

Theokritosz: Heléna nászi éneke – Theokritosz, XVIII. idill, ford. Kerényi Grácia = *Pásztori mûzsa: Görög bukolikus költők*, ford., utószó, jegyz. Kerényi Grácia, Budapest, 1961, 85–86.

Pandémosz – Aphroditénak a bujaságot megtestesítő jelzője

Aszpázia – Periklész (i. e. 495–429) athéni államférfi, hadvezér, szónok kedvese volt, állítólag beszédek is írt Periklésznek.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a cím mellett áll, és Arany János egyik szignóját, az arany jelét ábrázolja. Feltehetően Arany maga akarta fordítani, de később vagy nem volt szüksége rá, vagy a cikket tartotta alkalmatlannak a közlésre. A görög nők életéről szóló könyvfejezet szervesen illeszkedett volna a Koszorúnak a különböző országok női életmódjáról szóló cikksorozatához. Arany közölt ilyen írást többek között az indiai és a havannai nők életéről.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/45. 2.

Die verlorene Handschrift, von Gustav Freytag, zweiter Theil – *A Die verlorene Handschrift [Az elveszett kézirat] második kötete, Gustav Freytagtól*, Europa, 1864/45, okt. 28. Chronik, Literatur, 729–730. h.

A német cikk fordítása – A szép építmény, melynek az első kötetben az alapjait láttuk, most növekedni kezd. A cselekmény tovább szövődik, a már megismert és megkedvelt szereplők mellé újak lépnek, és elfoglalják helyüket közöttük. Eleinte még a nagyvárosban vagyunk, ahová a professzor a nejét vitte. A két ellenséges család, a Hummelek és Hahnok harca folytatódik, és a veszekedő apák gyermekei között kedves kis szerelmi incselkedés kezdődik, mely oly magától értetődően illeszkedik a történetbe, mint egy bájos virág a koszorúba. A német diákélet egy szelete mutatkozik meg két ellenséges csapat, a Markomannok és az Arminok jelenetében – az egyik az iszogatók, a másik a verekedők törzse. Ezután egy új elem lép a regénybe, az udvari és a polgári élet találkozása. Olyan természetes módon történik mindez, ahogyan a találkozások a való életben zajlanak. Egy trónörökös az egyetemre kerül, és meglátogatja a professzor házáat is. A kötet záró része az udvarban játszódik, ahová a professzort meghívják, hogy rendezze a régiséggyűjteményt. Miközben az udvari jelenetet olvassuk, a Freytag iránti csodálatunk oldalról oldalra növekszik. A hercegtől a lakájokig minden új szereplő egyszerre egyénített és tipikus. Bár az író itt-ott túlzásokba esik a szereplők ábrázolása során, a furcsaságok mégsem lépik át soha a szépség követelményének határait, az erősebb vonalaktól a szereplők nem kapnak torz vonásokat. Leginkább a négy fő alak ragad meg bennünket: a hatalmaskodó és szeszélyes herceg, a gyenge és megfélemlített trónörökös, az élénk, de illedelmes hercegnő és a herceg unokafivére, akit Junker Eulenspiegelnek neveznek. Az érdekes jelenet helyszíne, a kastély, Thüringiában könnyen fellelhető. A herceg portréjához valamelyik uralkodó szolgáltatta a mintát, aki ilyen-olyan tulajdonságai révén jót és rosszat egyaránt tett. A helyhez és történelemhez való kötődés felerősíti a regény realista vonásait, anélkül, hogy varázsának ártana. Páratlan művészettel bonyolítja Freytag a cselekményt. Csak egyetlen személyt ismerünk – ő ma már nem él –, aki más területen ugyanilyen mesteri módon tudta e művészetet alkalmazni, és ez az egyetlen szerző Macaulay, a történész. Ahogy a cselekmény lassan, könnyedén bonyolódik, leginkább csendes folyamhoz hasonlít, [730] mely lassú hullámokkal változó tájakon halad át, anélkül, hogy mozgását észlelnénk. Ahogyan az első kötetben természetes módon érkeztünk a vidékről a városba, úgy jutunk most a

városházról az udvarba. A főúri szereplőket először csak megpillantjuk, mint amikor sétáló emberekkel találkozunk, anélkül, hogy különösebb figyelmet szentelnénk nekik. Aztán e személyek fokozatosan egyre közelebb lépnek, míg végül a cselekmény terébe, majd annak középpontjába kerülnek. Az udvari jelenetben négy szereplőt találunk a városházról. A legsikeresebb karakter közülük Knips magiszter. Freytag azt a tudóstípust rajzolja meg benne, aki neves professzorok mellett teljesít szolgálatot, és aki mesterét ádázán gyűlöli. A második kötet végén gyanítani lehet, hogy ez a szolgálatteljesítő, alattomos ember (a Speihahn nevű kutya ellentéte, melynek szintén nagy szerepe van a regényben) az események további alakulására erős befolyással lesz.

Magyarázatok a német szöveghez

Gustav Freytag – Ld. az *Europa* 1864/44. 4. és 1865/3. 3. jegyzeteit.

Thomas Babington Macaulay – (1800–1859), az egyik legnevesebb angol történész és politikus a 19. században.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/20, nov. 13. Vegyes, 480. A Ko az első és második kötetéről együtt közöl rövid híradást. A szöveget korábban közöltük, ld. az *Europa* 1864/44. 4. tételt. Arany a Freytag-regényről szóló harmadik glosszát is ismertette később, ld. az *Europa* 1865/3. 3. tételét.

A szerzőség kérdése – Ld. az *Europa* 1864/44. 4. és 1865/3. 3. jegyzeteit.

1864/45. 3.

Ein guter Spaß in Betreff Wachtel's – *Adoma Wachtel*-ről, *Europa*, 1864/45, okt. 28. Chronik, Theater, 740. h.

A német cikk fordítása – Wachtel, a tenoristát a bécsi udvari színház nemrég *A zsidónő* című opera Eleázár-szerepében hirdette. Megbetegedvén azonban, Wachtel a kollégáját, Erlt kérte meg a szerep átvételére, aki erre készen is mutatkozott. Az igazgató, Salvi azonban Ferenczy urat hívatta, aki rossz lelkiállapotával mentette ki magát. Megsértődve a mellőzésért, Erl el akarta hagyni a színházat, és Salvi abba a helyzetbe került, hogy az operát nem tudják előadni. Wachtel fáradozásai, hogy Erlt rábírja a megmentő szerep elvállalására azonban sikerrel jártak, és hálaképpen száz guldent küldött neki. A Zellner-féle Blätter című lap a történethez egy tréfás megjegyzést fűz: „Bravó, ez igazán szép és derék, szebb, mint a legszebb énekhang, mert szívből jön. Olyan magas rezgések ezek, melyeket Helmholtz sem fedezhet fel. Olyan *a*, melynek jelentése: *Achtung* [figyelem], olyan *b*, melynek jelentése: *Bravo*, olyan *c*, melynek jelentése: *Collegial* [kollegialitás], olyan *d*, mely ezt jelenti: *Dankbar* [hálás], és olyan *e*, mely úgy hangzik, mint *Edel* [nemes].”

Magyarázatok a német szöveghez

Theodor Wachtel – (1823–1893), világhírű német tenorista Bécsben, ld. még az *Europa* 1864/4. 3. jegyzetét.

Eleázár – Jacques Fromental Halévy (1799–1862) németországi származású franciaországi zeneszerző *A zsidónő* című operájának (1835) szereplője. Az opera szövegét Eugène Scribe írta.

Josef Erl – (1811–1874), tenorista, 1838 és 1868 között a bécsi udvari operatársulat tagja

Matteo Salvi – (1820–1879), olasz zeneszerző, karmester, ez idő tájt a bécsi udvari opera igazgatója

Franz Ferenczy – (?–?), valódi nevén Franz Friedemann, a bécsi operaház tenoristája. A kortárs Eduard Hanslick írja róla, hogy szép hangja ellenére nehezen kapott szerepeket, mert képzettsége hiányos, memóriája rossz volt. Ld. Eduard Hanslick: *Sämtliche Schriften*, Bd. I/7. Historisch-kritische Ausgabe, *Aufsätze*

und Rezensionen 1864–1865, hrsg. von Dietmar Strauß, Wien, Böhlau, 2011, 276.

Hermann Ludwig Ferdinand von Helmholtz – (1821–1894), német orvos és fizikus, a cikk arra utal, hogy foglalkozott többek között a hallással és a hangok magasságával.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/20, nov. 13. Vegyes, 480: *Wachtel énekes a bécsi színháznál megbetegedvén...* Tartalomismertetés és fordítás kommentárral. A záró kommentárt Arany korábban már alkalmazta a következő glosszában: „Hamburg egyik külvárosi színpadán »Macbeth« [!] ily cím alatt adták elő...” A végén a lezárás: „Auch gut.” Ko I/II. 1863/17, okt. 25. Vegyes, 408. Ld. Europa 1863/40. 7.

A Ko szövege:

„Wachtel énekes a bécsi színháznál megbetegedvén föllépése estvéjén, az igazgató daczára egy másik vállalta el szerepét, kinek aztán Wachtel hálából 100 frtot küldött. E nagylelkűségért így dicsérte meg egy zenelap: »Ez már olyan *a*, a mi ugy hangzik mint *Achtung*, olyan *b*, mely ugy hangzik mint *Bravo*, olyan *c*, melynek *Collegial*, olyan *d*, melynek *Dankbar*, olyan *e*, melynek *Edel* a hangja.« »Auch gut!« mondaná Cicero – vagy Saphir.”

Magyarázatok a magyar szöveghez

Auch gut – Így is jól van (ném.)

Cicero – (i. e. 106–i. e. 43), római szónok és politikus

Saphir – Moritz Gottlieb Saphir (1795–1858), magyarországi származású osztrák satirikus, humorista, élclapszerkesztő. A Ciceróval való szembeállítását Arany humoros kommentárnak szánta.

A szerzőség kérdése – Az átvétel szabad módja és a korábban már alkalmazott kommentárforma Arany szerzőségét igazolja.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/47.

Függelék

1864/47. 1. Bible de l'Humanité, par Michelet, Europa, 1864/47, nov. 11. Chronik, Literatur, 765. h.

Bible de l'Humanité, par Michelet (Paris, Chamerot). Was wir Philosophie der Geschichte nennen, das bildet den Inhalt dieses Buches. Michelet hat den Antheil aufgesucht, den die leitenden Völker der Menschheit an der Ausbildung der höchsten Ideen genommen haben. Er beginnt mit den Indiern, Persern und Griechen, die er als die Völker des Lichts bezeichnet, und geht dann zu den Völkern der Dämmerung, der Nacht und des Helldunkels über, unter denen er die Aegypter, Syrer, Chaldäer u. s. w. versteht. Die deutschen Forschungen, insbesondere die von Max Müller, haben ihm vielfach als Leitfaden gedient, allein Michelet wagt sich nicht ganz selten ohne diesen Ariadne-Faden in das Helldunkel orientalischer Mystik und dann verirrt er sich und seine Auslassungen werden selbst helldunkel. Den Erfolg, den seine ersten Werke auch in Deutschland gehabt haben, kann dieses neueste deshalb nicht erreichen. Es liest sich schwer und erregt den Drang nach völliger Belehrung, ohne ihn zu befriedigen. Gelingt es uns, eine der schönsten Stellen in das durchsichtige Deutsch der Europa zu übertragen, worüber wir augenblicklich noch im Helldunkel sind, so werden wir auf das interessante und geistreiche Buch ausführlicher zurückkommen.

1864/47. 2. *Zur Förderung des Kupferstichs*, Europa, 1864/47, nov. 11. Chronik, Bildende Kunst, 771. h.

Zur Förderung des Kupferstichs. Mit Hinblick darauf, daß, seitdem die Photographie das Schooßkind des Tages geworden, für die Kupferstechkunst im Ganzen nur wenig gethan wird und dieselbe gar wohl sich über unverdiente Vernachlässigung beklagen kann, hat das Pariser Institut beschlossen, eine Reihe größerer Aufträge zur Ausführung durch den Kupferstich zu ertheilen. Es sollen die decorativen Arbeiten in den Pariser Kirchen und öffentlichen Gebäuden auf die Weise vervielfältigt und mit den von Signol geschaffenen Wandmalereien in der Eingangskapelle der Kirche zu St. Eustache der Anfang gemacht werden. Den ganzen in dieser Kirche befindlichen ornamentalen Schmuck nachzubilden, wird eine Summe von 25,000 Francs beanspruchen.

1864/47. 3. *Das Dresdner Hoftheater brachte jenes Drama: „Edda“*, Europa, 1864/47, nov. 11. Chronik, Theater, 773–774. h.

Das Dresdener Hoftheater brachte jenes Drama: „Edda“ von Joseph Weilen, zur Darstellung, das in der Leitung des Wiener Burgtheaters zwischen Director Laube und Intendanten Fürst Auersperg den bekannten Conflict veranlaßte. Wir begrüßten des Dichters erste dramatische treffliche Arbeit: „Tristan und Isolde“ ebenfalls nach der Dresdener Aufführung; wie rühmten daran den edlen Schwung und innigen Reiz wahrhaft dichterischer Leidenschaft, die poetisch dialektische Durchführung ergreifender Conflict, rügten nur die allzu jähe tragische Schlußwendung. Joseph Weilens zweites Drama: „Hartmann von der Aue“ kam uns nicht zu Gesicht, verließ auch wohl nicht den Wiener Schauplatz. Sein drittes Stück nöthigt uns zunächst zu diesem Hinweis auf sein treffliches erstes, steht aber diesem vielfach nach. Es enthält einige Szenen, die, keineswegs lyrisch und elegisch, sondern ächt dramatisch zu dem Schönsten und Schwungvollsten gehören, was deutsche Dichtung von heute seit lange geliefert. Dazu gehört vor allen die Scene, wo die von den Ihrigen verachtete um einer Jugendsünde willen in den Winkel gestoßene alte Friesin in einer glänzenden Dame, der Gattin des das Land der Friesen knechtenden Kriegsobersten, plötzlich ihre Tochter erkennt und die Stolze ausforscht, ob sich in ihr ebenfalls die Stimme der Natur zur Mutter regen werde (von den Damen Berg und Bayer meisterhaft dargestellt). Der Bau des Drama's hat etwas Befremdendes, ist gewagt, kann aber keineswegs als verfehlt bezeichnet werden. Die Wiener dramatische Schule hat damit einen Schritt zum Realismus der Prosa gemacht. Und diese prosaische Diction Weilens hat entschiedene Schlagkraft, in einigen Wendungen fast an die Derbheit des Goethe'schen Götz erinnernd, sowie der Held, Johann v. Carpezan, Oberst und Befehlshaber von Freischaaren, die das friedliche Land der Friesen überfallen und knechten, als einer jener Mannsfeld'schen Condottieri des dreißigjährigen Glaubenskrieges gleichsam ein kleiner prosaischer Ableger des gewaltigen Wallenstein zu nennen ist. Die Exposition des Drama's giebt sehr bewegte Volksszenen. Der weise, bürgerlich tüchtige Rathmann der Friesen an der Küste von Aurich will seine Tochter verheirathen; es ist das eine festliche Angelegenheit des ganzen Stammes, Alles jubelt; nur die von Allen als verworfen bezeichnete alte Schwester des glücklichen Biedermanns steht als düstere Schicksalsfigur im Hintergrunde. Da kommt, Anfangs mit der Schreckenskunde: Der Mannsfeld naht! mit dem Schwarm der wilden Cohorten das Unglück übers Land. Carpezan macht sich zum Herrn des Friesenlandes und will sich mit diesem Besitz einen Fürstenhut erobern, aus Ehrgeiz und aus Liebe zu der Gattin, die hochfreiherrenlichen Geschlechts ist, obschon über ihrer Geburtsstätte ein Dunkel schwebt. Diese Tochter eines schwäbischen hohen Geschlechts ist ein Kind der Sünde, und die alte Friesin Ersabé entdeckt in ihr die verschollene Tochter. Anfangs sträubt sich die stolze Freifrau gegen die Wahrheit dieser Entdeckung; als aber die Friesen sich Nachts im Urwalde gegen die wilden Eindringlinge verschwören, um das Joch abzuschütteln, fühlt sie sich plötzlich als Friesin, als Tochter ihres unterdrückten Volkes und tritt mit der Fackel und der Fahne in der Hand an dessen Spitze. So stehen sich Gatte und Gattin mit Feuer und Schwert gegenüber. Hier artet

jedoch die Dialektik der Empfindungen in unsichere Sophistik aus, und der Dichter läßt die Parteinahme für seine Figuren und für das, was sie vertreten, allzu rasch und unmotiviert wechseln. Diese schwankende Unsicherheit begann leise schon im ersten Act beim Begegnen der beiden Gatten, steigert sich im Dilemma der Edeldame, die bald als solche, bald als Friesin, als Tochter des Volks, unsere Sympathie für sich gewinnen will, bis wir am Ende nicht wissen, auf welcher Seite unser Parteigefühl sich heimisch machen soll. Dieselbe schwankende [774] Haltung im Pro und Contra ist in der Zeichnung des Obersten Carpezan, der endlich dem Schwert seiner wilden Horde erliegt. Der Dichter wußte sich, irregeleitet vom Hin und Her seiner Gefühlswendungen, auch für das Ende der Heldin Edda keinen Rath. Ursprünglich ersticht sie sich mit dem Schwert des Gatten, wozu sie, weil sie ihn nicht tief genug liebte, keinen rechten Grund aufzuwenden hatte. Die Dresdener Dramaturgie schlug einen „bessern“ Ausgang vor; Edda bleibt vor der Leiche des Gatten am Leben und fühlt als Tochter des Friesenlandes und als Tochter ihrer verkannten und verstoßenen greisen Mutter eine Aufgabe zum Weiterleben. Nur die trefflich gezeichnete Gestalt der Mutter Ersabé ist fertig und gelungen. – Eindruck und Wirkung des Stückes auf das Publicum war dem Schwanken netsprechend [!], das dem Dichter selber in der Durchführung seines interessanten und jedenfalls neuen Thema's innewohnte. Wir schließen die Notiz an, daß das Stück, nachdem Fürst Auersperg mit Laube Frieden geschlossen hat, nun auch in Wien wird gegeben werden.

1864/47. 4. „Nachbars Aepfel“ von Victor Sardou, Europa, 1864/47, nov. 11. Chronik, Theater, 775. h.

„*Nachbars Aepfel*“ von Victor Sardou. Das Palais-Royaltheater in Paris hat ein neues Lustspiel Victor Sardou's zur Aufführung gebracht: „Les pommes [!] du voisin.“ Was für Früchte mit diesen „pommes“ gemeint sind, sollen die Leser gleich inne werden. Larosiére, Advocat in Dijon, ist eine Natur, so streng und correct gegen sich, wie gegen Andere. Ernst, Gesetztheit, Würde charakterisiren ihn in jeder Beziehung. Vierzig Jahre hindurch hat nur der Beruf sein Herz erfüllt. Seinem richterlichen Ehrgeiz steht eine große Befriedigung bevor; er soll demnächst zum Generalsubstituten ernannt werden. Zur vollständigen Repräsentation dieser Charge scheint es ihm nothwendig, verheirathet zu sein. So bewirbt er sich denn um die Hand einer jungen Wittwe, Frau von Giraucourt, deren Tante nicht ansteht, einer so bedeutenden Persönlichkeit das Jawort im Namen der Nichte zu geben. Aber diese selbst hat noch nicht gesprochen und sie wird sich auch dazu nicht sobald entschließen, da zärtliche Neigung sie an einen gewissen Puyseul knüpft, welcher all seinen Scharfsinn aufbietet, den gewichtigen Nebenbuhler bei der Tante in Mißcredit zu bringen. Der Zufall begünstigt seine Absichten. Er selbst hatte früher Beziehungen zu einer schönen, feurigen Spanierin, Paola, die nachmals Madame Limouraux geworden war. Sie kann ihn noch immer nicht vergessen, entläuft ihrem Gemahl und sucht den frühern Geliebten wieder auf. Sie will ihn wiederfinden, tödten und auch sich dann ein Leid anthun. Aber sie verfehlt die Wohnung und sieht sich plötzlich einem ganz Unbekannten gegenüber. Es ist dies unser gesetzter und tugendsamer Advocat, der bei dem Anblick ihrer Reize nie empfundene Gluthen durch seine Adern strömen fühlt. Er vergißt seine Stellung, seine Zukunft, selbst seine Heirath: nur Paola ist sein Sinnen und Denken, sie will er sich gewinnen, bedarf dazu aber, als ein in dergleichen Geschäften herzlich Unerfahrener, eines Rathgebers, eines Vertrauten und entdeckt sich – Puyseul. Dieser weiß die Sachlage natürlich klug für sich auszubeuten: Larosiére compromittirt sich bei Paola sowohl, die ihn mit Hohngelächter aufnimmt, als bei der Wittwe, die von allem Vorgekommenen selbstverständlich durch Puyseul unterrichtet wird. Zum Dank dafür reicht sie ihm die Hand und Jener ist der vollständig Betrogene, denn auch Paola versöhnt sich wieder mit ihrem Gemahl. Wie diese Inhaltsangabe zeigt, wiegen in Sardou's neuem Stücke die possenhaften Elemente vor. Die forcirten Verwickelungen sind von einer Derbheit, die nicht in den Rahmen eines feinen Lustspiels paßt. Zu lachen giebt es allerdings in Hülle und Fülle, der Dialog ist sehr lebendig und witzig, Larosiére bietet dem

Chargenspieler eine höchst dankbare Rolle. Darum ist es doch ein trauriges Schauspiel, Sardou's einst so auserlesen und fein schaffendes Talent immer tiefer in die groben Effecthaschereien der Burleske versinken zu sehen.

1864/47. 5. Meyerbeers „Hugenotten“ in Rom, Europa, 1864/47, nov. 11. Chronik, Theater, 776. h.

Meyerbeers „Hugenotten“ in Rom. In Rom giebt man jetzt zum ersten Mal Meyerbeers „Hugenotten“ unter dem Titel: „Renato de Grönwalde“ und das ganze Personal besteht aus Holländern. – Eine erste Aufführung erlebte auch in Amsterdam Shakespeare's „Kaufmann von Venedig“, dort bisher „wegen der vielen Juden“ verboten oder wenigstens beanstandet. Dawisons Gastspiel räumte diesen Unsinn weg.

1864/47. 6. Spielhonore für Choristen, Europa, 1864/47, nov. 11. Chronik, Theater, 776. h. Spielhonore für Choristen. Die Sitte des sogenannten Spielhonors kam bisher überall nur den darstellenden Mitgliedern, den Trägern der Solopartien zu Gute. Generalintendant von Hülßen hat jetzt eine Aenderung hierin getroffen, insofern er für jeden Choristen im Berliner Hoftheater zehn Groschen und für jede Choristin fünf Groschen tägliches Spielhonorar vom König erwirkte.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1864/47. 1.

Bible de l'Humanité, par Michelet – Az emberiség bibliája, Michelet-től, Europa, 1864/47, nov. 11. Chronik, Literatur, 765. h.

A német cikk fordítása – L.d. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Jules Michelet – (1798–1874), francia történetíró, történetfilozófus. 1833-ban adta ki először monumentális művét Franciaország történelméről (*Histoire de la France*). Ebben és más műveiben a francia nemzet kialakulását helyezte középpontba. Németül az 1860-as évekig több munkája is megjelent. Magyarul 1840-ben a Tudománystár közöl róla portrét (Fekete Soma: *Francia történetírók, Michelet*, Tudománystár, Literatura, szerk. Almási Balogh Pál, IV. k. Buda, 1840, 197–205), ettől kezdve recepciója folyamatos volt.

káldeusok – Egyes források szerint az Újbabiloni Birodalom népe Mezopotámia területén, az i. e. VI. században. Az Ószövetség szerint a Perzsa-öböl nyugati partján lakó nép, és tőlük ered Izrael népe. A magyar szövegben a fordító által beszúrt kérdőjel feltehetőleg arra utal, hogy bizonytalan, milyen értelemben használja a német glossza a kifejezést. Michelet könyvének német fordításában egyébként, mely a következő évben Csehországban jelent meg (*Bibel der Menschheit*, Prag, A. G. Steinhäuser, 1865), nincs szó káldeusokról. India, Perzsia és Görögország („A világosság népei”) után, a sötétség és homály népei között a következőket sorolja fel: Egyiptom, Szíria, Phrügia és Judea.

Max Müller – (1823–1900), német származású oxfordi nyelvészprofesszor. Az angol Királyi Tudós Társaságban (a „Royal Institutban”) tartott előadásai angolul 1861-ben jelentek meg nyomtatásban (*Lectures on the Science of Language*, London). A kötet a párizsi akadémia jutalomdíját is elnyerte, s hamarosan németül is olvasható volt: *Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache*, von Dr. Max Müller [...], für das deutsche Publicum bearbeitet von Dr. Carl Böttger, Professor am Herzog. Gymnasium zu Dessau, Leipzig, 1863. Az angol és a német kiadásnak a magyar nyelvészeti irodalomban szinte azonnali

receptiója volt. Hunfalvy Pál az akadémiában, majd a NyK 1863-as, II. kötetében hosszú tanulmányban ismerteti Müller nézeteit (*A nyelvtudományról*. Olvastaték az akadémia nyelv- és széptudományi osztályülésében 1863. márt. 2. 69–95). Müller műveinek magyar fordítása Arany könyvtárában is megvolt, széljegyzetelte (*Müller Miksa fölolvadásai a nyelvtudományról*, A hatodik [angol] kiadás után a Magyar Tud. Akadémia megbízásából fordította Steiner Zsigmond, Budapest, 1873–1874, Kiadja Ráth Mór, valamint: *Müller Miksa újabb fölolvadásai a nyelvtudományról*, A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából a hetedik angol kiadás után fordította Dr. Simonyi Zsigmond, Budapest, 1876, Ráth Mór). Magyar receptiójának részletes történetét és Arany János széljegyzeteit ld.: Hász-Fehér Katalin: *Arany János széljegyzetei Max Müller kötetében*, Hungarológiai Közlemények (Újvidék), 2007/3. (XXVIII. évf., új folyam: VIII), 14–50.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/21, nov. 20. Vegyes, 504: „*Az emberiség bibliája*” *Michelet új könyve*... Tartalomismertetés kommentárral – a kommentárt a szövegbe iktatott kérdőjel képviseli. A glossza második része elmarad. A kihagyott rész: „A Németországban aratott korábbi sikereit [Michelet] az új művével nem érheti el. Munkáját nehéz olvasni, kíváncsiságot ébreszt, melyet nem elégít ki. Amennyiben sikerül a könyv egyik szép részletét az Europa számára németül érthetővé tenni – efelől elképzeléseink még »félhomályosak« –, akkor vissza fogunk térni az érdekes és szellemdús műre.”

A Ko szövege:

„»Az emberiség bibliája« Michelet új könyve, tartalmát a történet filozófiája körébe sorozhatni. Michelet azt vizsgálja, minő részt vettek az emberiség vezérnépei a legfőbb eszmék kifejtésében. Kezdi az indusokon, perzsákon, görögökön, kiket mint a világosság népeit jellemez, ellentétben a sötétség vagy félhomály népeivel: az egyiptomiakkal, syrusokkal, chaldaeusokkal (?). A német ismertető úgy látja, hogy leginkább Müller Miksa nyomozásait vette vezérfonalul, s a hol ezt elhagyja, maga is sokszor eltéved a keleti mysticismus homályában.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja és a kommentárszerű kérdőjel, valamint a mondat szerkezetek Arany szerzőségét igazolják.

1864/47. 2.

Zur Förderung des Kupferstichs – *A rézmetszés ügyének előmozdítása*, Europa, 1864/47, nov. 11. Chronik, Bildende Kunst, 771. h.

A német cikk fordítása – A fényképezés terjedése óta a rézmetszés érdemtelenül háttérbe szorult. A párizsi Intézet most úgy döntött, a rézmetszés elhanyagolásán úgy segít, hogy egy sor megrendelést bocsát ki a párizsi templomok és középületek díszítményeinek másolására. A sort a Saint-Eustache templom kápolnájának Signol által alkotott falfestményeivel kezdik meg. A templom összes díszítményének másolata 25 000 frankba kerül.

Magyarázatok a német szöveghez

Institut – Institut de France, 1795-ben létesült művészeti és tudományos intézet, mely a négy, illetve 1832-től öt francia akadémiát egyesítette: Académie Française (1635), Académie des Beaux-Arts (1648, 1803), Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (1663), Académie des Sciences (1666), Académie des Sciences morales et politiques (1832).

Émile Signol – (1804–1892), francia romantikus és impresszionista festőművész

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/21, nov. 20. Vegyes, 504: *A párisi „Institut” [...] a rézmetsző művészet emelésére...* Tartalomismertetés kihagyással.

A Ko szövege:

„A párisi »Institut« a photographia által háttérbe szorított rézmetsző művészet emelésére 25 000 francnyi megrendelést tett rézmetsző munkákra.”

A szerzőség kérdése – A glossza rövid ahhoz, hogy sajátosságaiból a szerzőre következtetni lehessen. A „francnyi” szóalak Arany szerzősége ellen szól, feltéve, hogy nem sajtóhibáról van szó. Arany glosszáiban a francia és általában a külföldi pénznemek magyar változatban, magyar írásmóddal szoktak állni.

1864/47. 3.

Das Dresdner Hoftheater brachte jenes Drama: „Edda” – *A drezdai udvari színház előadta az Edda című drámát*, Europa, 1864/47, nov. 11. Chronik, Theater, 773–774. h.

A német cikk fordítása – A drezdai udvari színház Josef Weilentől azt az *Edda* című darabot állította színpadra, mely a bécsi Burgtheaterben az emlékezetes vitát okozta Laube igazgató és Auersperg herceg, főintendáns között. Annak idején, szintén a drezdai bemutatót követően, mi is üdvözlöttük a szerző első darabját, a *Tristan és Isoldát*. Dicsértük a valódi költői érzések nemes lendületét és belső varázsát, a konfliktusok megragadó, költőileg hullámozó vezetését, és csupán a záró jelenet váratlan tragikus fordulatát kifogásoltuk. Weilen második darabját, a *Hartmann von Auét* nem láthattuk, mert csak a bécsi színpadokon játszották. Most a harmadik műve okán pillantottunk vissza a kiváló első darabra, melynek azonban az új dráma többszörösen alatta marad. Ez utóbbiban van néhány jelenet, mely egyáltalán nem lírai és elégikus, hanem valódi drámai jelenetként a legszebbek, legerőteljesebbek közé tartozik, amilyeneket a mai német költészet ritkán mutat fel. Az egyik ilyen jelenet, melyben egy ifjúkori bűn miatt a sajátjai által megvetett idős fríz nő a leigázó ezredes neijében, egy ragyogó hölgyben saját lányára ismer, és azt fürkészi, vajon a büszkeség mögött abban is megszólal-e a természet hangja, az anya iránti érzés (a jelenetet Berg és Bayer mesterien játszotta). A dráma felépítésében van valami különös, merész, de elhibázottnak nem nevezhető. A bécsi dráma e darabbal a realista próza felé közelít. Weilen prózai dikciója határozott és erőteljes, egyes fordulataiban Goethe *Götz von Berlichingen*jének nyersségére emlékeztet, akárcsak a főhős, Johann von Carpezan ezredes, a szabadsapatok parancsnoka, vagy a harmincéves vallási háborúból ismert Mannsfeld, a békés Frízöldet leigázó zsoldosaival, akinek alakja a hatalmas *Wallenstein* című dráma szereplőjének prózai változatban megrajzolt utóda. A dráma expozíciója mozgalmas tömegjeleneteket tartalmaz. Az aurichi tengerparton a bölcs és derék fríz tanácsos a lányát adja férjhez. Az egész nép számára ünnepnap ez, mindenki ujjong, csupán a boldog apa mindenki által megvetett nővére áll sötét végzet alakjaként a háttérben. Ekkor következik be a rémületes fordulat: Mannsfeld közeleg, és csapataival bajt hoz a vidékre. Carpezan birtokra tesz szert a Frízöldön, és ezáltal hercegi rangot szeretne nyerni. A becsvágy éppúgy hajtja, mint a szerelem a neje iránt, aki nemesi származású, noha születési helye homályba vész. A nő egy sváb főúr lánya, de törvénytelen gyermek, és az öreg fríz asszony, Ersabé a saját eltűnt lányát ismeri fel benne. A büszke úrnő eleinte vonakodik elfogadni az igazságot, azonban amikor a frízek éjjel az erdőben szövetkeznek a támadók ellen, hirtelen rádöbben származásának súlyára, és fáklyával, zászlóval a kezében az élükre áll. Így kerül szembe egymással a férj és a nő, tüzzel a szívükben, karddal a kezükben. Az érzelmek dialektikája ezen a ponton bizonytalan okoskodássá fajul, a szerző a pártoskodást és a szereplők magánéletét rosszul és motiválatlanul vegyíti. Ez az ingatag bizonytalanság már az első felvonásban, a házastársak jelenetében érzékelhető, majd növekedni kezd a nő kételyei során: hol nemesi származású hölgyként, hol fríz nőként, népének

gyermekként igyekszik felkelteni rokonszenvünket, mi pedig végig nem tudjuk eldönteni, melyiket részesítsük előnyben. Ugyanez az ingadozás [774] érvényesül Carpezan ezredes tetteinek ábrázolásában, aki végül saját vad harcosainak fegyverétől esik el. Az érzelmek ide-oda ingadozó ábrázolása miatt a szerző a főhősnő, Edda sorsa iránt is tanácstalan. A darab végén a nő eredetileg férje kardjával öli meg magát, ez azonban, miután a férjét nem szerette eléggé, kevésbé indokolt. A drezdai dramaturgia jobb befejezést javasolt: Edda a férje holtteste mellett élve marad, és fríz nőként, agg és megvetett édesanyja gyámolítójaként kellő ösztönzést kap az életben maradáshoz. Igazán jól megrajzolt alak a műben csak az anya, Ersabé. – A közönségre tett hatásban és benyomásban érződött a habozás és ingadozás, mellyel a szerző az érdekes és mindenképpen újszerű témát feldolgozta. A jegyzetet azzal a hírrel zárjuk, hogy Auersperg herceg és Laube igazgató megbékélt egymással, és a darabot most már Bécsben is előadják.

Magyarázatok a német szöveghez

Josef Weilen – (1828–1889), cseh származású osztrák költő, drámaíró, tanár. Róla, és a *Tristan és Isolde* című művéről ld. az *Europa* 1864/17. 9. jegyzetét. A darabot a bécsi Burgtheater 1859. szeptember 19-én vitte színre. A *Hartmann von der Aue* című darab címe helyesen: *Heinrich von der Aue*, és a bécsi Burgtheater 1860. november 26-án adta.

Edda – Óizlandi hősi ének két változatban, a 13. századból. Arany lapjai többször foglalkoztak vele. Josef Weilennek az *Edda* című darabja azonban nem áll kapcsolatban ezzel a történettel. Ld. az *Europa* 1864/17. 9. jegyzetét.

Heinrich Laube igazgató és Vinzenz Karl von Auersperg vitája az Edda körül – Ld. az *Europa* 1864/43. 1. jegyzeteit.

Bayer-Bürck Marie – (1820–1910), osztrák színésznő

Franziska Berg – (1812–1893), osztrák színésznő

Wallenstein – Johann Friedrich Schiller drámatrilógiája

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/21, nov. 20. Vegyes, 504: *Drezdában színre került az Edda című dráma...* Tartalomismertetés kommentárral. A szöveg magában rejti az okot is, amiért Arany közölte a Koszorúban: az *Europa* korábbi számában, amikor Weilen művéről tudósított, még a német szerző sem tudta, vajon a szindarab témája összefüggésben áll-e az óizlandi énekkel. Arany akkor ki is jelölte a glosszát (ld. *Europa* 1864/17. 9), de nem vette át. Így érthető a figyelem a műről való későbbi híradások iránt.

A Ko szövege:

„Drezdában színre került az *Edda* című dráma, Weilen Józseftől, mely miatt a bécsi várszínháznál herczeg Auersperg intendans és Laube igazgató közt összekocczanás történt. Czime után az izlandi »Edda« énekkel látszanék kapcsolatban lenni; de koránsem [!] ugy van: Edda a hősnő neve, s a darab a harminczéves háborúban játszik, Frieslandban. Bár kitűnő drámának nem mondhatni: dicsérik egyes részeit és alakjait, nyelve és költészete drámai erélyét, mely távol van minden lyrai ömlengéstől, a német drámairók közös bajától. Most már, kibékülvén az intendánssal, Laube ur is előadhatja kedvencz darabját, s ez úton, meglehet, hozzánk is elvándorol.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel szabad és tömörítő módja, a figyelem folytonossága, mellyel a darab sorsát kísérte, a mondattani sajátosságok Arany szerzőségét igazolják.

1864/47. 4.

„*Nachbars Aepfel*” von *Victor Sardou* – „*A szomszéd almái*” *Victor Sardou*-tól, *Europa*, 1864/47, nov. 11. Chronik, Theater, 775. h.

A német cikk fordítása – A Palais-Royal színház Párizsban *Victor Sardou*-tól új vígjátékot adott, a címe: *A szomszéd almái*. Hogy miféle gyümölcsről van itt szó, a titokba

azonnal beavatjuk olvasóinkat. Larosiere dijoni ügyvéd természeténél fogva ugyanolyan szigorú és korrekt önmagához, mint másokhoz. Komolyság, törvénytisztelet, méltóság jellemzi őt minden tekintetben. Negyven éven át csupán a munkájának élt. Becsvágya beteljesülni látszik, nemsokára helyettes bíróvá nevezik ki. E tisztség méltó betöltéséhez fontosnak tartja, hogy megnősüljön. Egy fiatal özvegy, Giraucourné kezére pályázik, akinek nagynénje jónak látja, hogy egy ilyen tekintélyes személyiségnek igent mondjon unokahúga nevében. Az utóbbi azonban még nem nyilatkozott, és már azért sem dönthetett, mert egy bizonyos Puysseulhoz fűzik gyengéd kapcsolatokat, aki viszont minden erejével azon igyekszik, hogy előkelő vetélytársát a nagynéni előtt rossz színben tüntesse fel. Szándékait a véletlen segíti. A férfi korábban egy szép és tüzes spanyol nő, Paola kedvese volt, akit akkoriban Limouraux-nénak hívtak. A nő még mindig nem tudja elfeledni egykori kedvesét, ezért megszökik férjétől, és felkeresi őt. Meg akarja találni, megölni, és magával is végezni. Azonban eltéveszti a lakást, és egyszeriben egy idegennel találja magát szemben. Ez az idegen a mi higgadt és erényes ügyvédünk, aki meglátva a nő bájait, soha nem tapasztalt forróságot érez az ereiben. Elfeledi állását, jövőjét, magát a házasságot is: Paola foglalja le eszét és értelmét, meg akarja őt kapni, de miután az efféle dolgokban járatlan, tanácsadóra, bizalmasra van szüksége, és felfedezi magának – Puysseult. Ez természetesen a maga javára tudja fordítani a dolgot. Larosiere mind Paolánál lelepleződik, aki gúnyos kacajjal fogadja őt, mind az özvegynél, aki a történetekről Puysseul elbeszéléséből értesül, és ezért hálából neki adja kezét. Az ügyvéd az abszolút vesztes, mert Paola végül kibékül a férjével. Ahogyan a tartalomismertető is mutatja, Sardou új darabja telítve van a bohózat elemeivel. A bonyodalom meglehetősen nyers, és nem igazán illik egy kifinomult vígjáték kereteibe. Nevetséges van benne bőven, a dialógusok élénkek és mulattatók, Larosiere szerepe egy karakterszínész számára hálás feladat. Éppen ezért szomorú vígjáték ez, Sardou egykori választékos, kifinomult tehetségét nehéz a bohózat hatásvadász szintjére süllyedve látni.

Magyarázatok a német szöveghez

Victorien Sardou – Francia vígjátékiró, A Ko rendszeresen ismertette műveit. Ld. az Europa 1864/10. 6.; 1864/17. 9.; 1864/20. 2.; 1864/35. 8. jegyzetét. Az itt említett vígjátékról egy héttel később is szó van, a Nemzeti Színház ugyanis előadni tervezte, és Arany lapja tudósított róla (II/II. 1864/22, nov. 27. 527).

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/21, nov. 20. Vegyes, 504: *A Palais Royal színházban Sardoutól új vígjátékot adtak...* Tartalomismertetés és részletek fordítása kommentárral. A Koszorúba az első mondat és az utolsó néhány mondat kerül át. A magyar glossza név nélkül utal a forrásra.

A Ko szövege:

„A Palais Royal [!] színházban *Sardoutól* új vígjátékot adtak, czime: »A szomszéd almái« (Les pommes [!] du voisin). »Mesterkélty bonyolódásai oly vaskos fajták – mondja egy ismertető – hogy nem férnek egy finom vígjáték keretébe. Nevetni való van benne dosztig, a párbeszéd igen élénk és élczes, a fő személy (Larosiere ügyvéd) igen „hálás” szerep. De mégis szomorú látvány, Sardou egykor oly választékos, finom alkotású tehetségét mindig alább süllyedni látni a hatásvadászó bohózat durvaságaiba.«”

A szerzőség kérdése – Az átvétel szabad módja és a mondat szerkezet Arany szerzőségét igazolná, azonban a „dosztig” [éppen elég, túlságosan is] kifejezést Arany másutt nem használja. A „bonyolódásai” írásmódja sem jellemző rá. Talán valamely munkatársa fordításából szerkesztett Arany egy rövidebb változatot.

1864/47. 5.

Meyerbeers „Hugenotten” in Rom – Meyerbeer *A hugenották* című operája Rómában, Europa, 1864/47, nov. 11. Chronik, Theater, 776. h.

A német cikk fordítása – Meyerbeertől *A hugenották* most adják először Rómában, a következő címmel: *Renato der Grönwalde* [Renato di Groenwald], és a teljes szereplőgárda hollandokból áll. – Amszterdamban pedig most először játsszák Shakespeare-től *A velencei kalmárt*. A sok zsidó lakos miatt itt ugyanis korábban tiltották, vagy legalábbis nem ajánlották a mű színrevitelét. Dawison vendéjátéka azonban eloszlatja az értelmetlen félelmet.

Magyarázatok a német szöveghez

Giacomo Meyerbeer – A Ko folyamatosan tudósított róla. Ld. az Europa 1863/14. 3. jegyzetét. *A hugenották* 1836-os operája, a szövegét Eugène Scribe és Émile Deschamps írta, cselekménye az 1572-es Szent Bertalan éji mészárlás idején játszódik. Cselekményét és címét a vallási téma miatt a katolikus országokban többször meg kellett változtatni, ezért játszották más címmel és szereposztással Rómában is.

Bogumil Dawison – (1818–1872), lengyelországi zsidó származású német színész, Shakespeare-szerepeiről volt híres.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/21, nov. 20. Vegyes, 504: *Rómában Meyerbeer „Hugenottái”-t most adják először...* Fordítás kihagyással. A következő információk maradnak ki: Rómában *A hugenották* előadásán a teljes szereplőgárda hollandokból állt; Amszterdamban Shakespeare *A velencei kalmárjában* Shylock szerepét Dawison játszotta, és „vendéjátékával eloszlatja az értelmetlen félelmet”.

A Ko szövege:

„Rómában Meyerbeer »Hugenottái«-t most adják először »Renato de [!] Grönwalde« czim alatt. Shakespeare »Velencei kalmárja« szintén csak most kerül színre Amszterdamban, mivel eddig nem volt szabad Shylockot fölléptetni a sok zsidó lakos miatt.”

A szerzőség kérdése – A szöveg rövid ahhoz, hogy a mondattani, stilisztikai és fordításbeli sajátosságok alapján a szerzősége következtetni lehessen. Az „Amszterdamban” írásmódja azonban nem jellemző Aranyra.

1864/47. 6.

Spielhonorare für Choristen – *Fellépési díj a karénekeseknek*, Europa, 1864/47, nov. 11. Chronik, Theater, 776. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Botho Graf von Hülsen – (1815–1886), 1851-től a porosz királyi színház főintendánsa

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/21, nov. 20. Vegyes, 504: *A berlini udvari színház karénekesei...* Tartalomismertetés Shakespeare-vonatkozású kiegészítéssel. Kimarad a berlini főintendáns neve (von Hülsen).

A Ko szövege:

„A berlini udvari színház karénekesei közelebb azon kegyben részesültek, hogy minden előadáskor fejenként 10 garas (nőknek 5) jár a király részéről. Így érthetni meg a Sz.-Iván-éji álomban is, mikor Zubolyon sajnálkoznak társai, hogy elesett a 10 garas fejedelmi napidíjtól. Ugy látszik, Angliában is megvolt e királyi szokás.”

Magyarázatok a magyar szöveghez

Igy érthetni meg a Sz.-Iván-éji álomban... – Shakespeare vígjátékát Arany János fordította, és éppen az itt használt kifejezésekkel: „Szegény buksi Zuboly! Oda a tíz garas napidíj élethosszant! mert sohse’ került volna el a tíz garas napidíjat; itt a nyakam, hogy a fejedelem megadta volna neki a tíz garas napidíjat Pyramusért, meg is érdemlette volna; tíz garas mindennap egy Pyramusért, vagy semmi.” (IV. felvonás, 2. szín, ld. AJÖM VII. 63. 233–238. sor.) A kötet, mely Arany fordítását is tartalmazta, 1864 áprilisában jelent meg, a Nemzeti Színház pedig április 23-án tűzte műsorra (ld. AJÖM VII. 363). Ld. még az Europa 1864/20. 3. és 1864/21. 12. jegyzetét.

A szerzőség kérdése – A Shakespeare-műre való utalás és a nyelvhasználat egyértelműen Arany szerzőségét igazolja.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/48.

1864/48. 1. <i>Die asiatischen Feldzüge Alexanders des Großen</i> , Europa, 1864/48, nov. 18. Chronik, Literatur, 794. h.; az első sor mellett jobbról vízszintes vonalú jelölés kék ceruzával.		
	<i>Die asiatischen Feldzüge Alexanders des Großen</i> , von Hertzberg, zweiter Band (Halle, Buchhandlung des Waisenhauses). Die Vorzüge einer lebhaften, anschaulichen und gewissenhaften Darstellung, die der erste Band besitzt, zeichnen auch diesen Schlußband aus, so daß wir uns auf das beziehen dürfen, was wir früher über das Werk gesagt haben. Da die beigegebene Karte zur Uebersicht der Züge Alexanders von Kiepert herrührt, so brauchen wir auch über sie nichts zu bemerken. Das Register hätten wir etwas reichhaltiger gewünscht.	—
1864/48. 2. <i>Französische Neuigkeiten</i> , Europa, 1864/48, nov. 18. Chronik, Literatur, 796. h.; az első sor mellett balról függőleges vonalú jelölés kék ceruzával.		
	<i>Französische Neuigkeiten</i> . Die Gräfin Dash hat neuerdings außer der von uns schon genannten Erzählung: „La chambre bleue” noch folgende Novellen zum Druck gelangen lassen: „la belle [!] Parisienne”, „la Dame du Château-Muré”, „trois amours” und „les suites [!] d’une faute”. Außerdem gab sie eine „Studie” über die Dubarry heraus, wozu M. P. St.-Victor eine Einleitung, „über die Maitressen Louis XV” schrieb. – Der in jüngster Zeit bereits wieder etwas in den Hintergrund getretene Verfasser der „Fanny” etc., E. Feydeau, hat sich zu einem neuen Lebenszeichen emporgerafft, einer Erzählung: „le secret [!] du bonheur”, die er aber auch stolz „étude” nennt. – Von dem inzwischen verstorbenen Grafen <i>Horace de Viel-Castel</i> , dem Nachfolger Fiorentino’s als Feuilletonist der „France”, wird ein letztes Werk, die Novelle: „le testament [!] de la danseuse” angezeigt. – <i>Lamartine</i> fährt fort, historische Monographien zu schreiben, die freilich in jeder Zeile viel weniger den Gelehrten als den romantischen Dichter zeigen. Sein neuester Versuch der Art behandelt Christoph Columbus. – Graf <i>Hunolstein</i> gab noch ein <i>Supplement</i> zu dem von ihm	

	zum ersten Male veröffentlichten <i>Briefwechsel der Königin Marie Antoinette</i> . – M. Poudra hat eine „Histoire de la perspective ancienne et moderne“ erscheinen lassen, Noël de Vergers ein Werk über „Etrurien und die Etrurier.“ Da er zehn Jahre daselbst lebte, ist ihm wohl Kenntniß des Thema's zuzutrauen. – Anton Schindlers Beethoven-Biographie hat in einem gewissen Sobinski [!] einen französischen Uebersetzer gefunden.	
1864/48. 3. <i>Calendar of State Papers, existing in the Archives and Collections of Venice</i> , Europa, 1864/48, nov. 18. Chronik, Literatur, 796–797. h.; a 797. oszlopban a 7–10. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés kék ceruzával, mellette a kijelölt részre kiterjedő felkiáltójel.		
!	<p><i>Calendar of State Papers, existing in the Archives and Collections of Venice</i>, Vol. 1., ed. by Rawdon Brown (Leipzig, Brockhaus.) Die Durchforschung der Archive zur Aufhellung der englischen Geschichte erstreckt sich über England hinaus. Bergenroth hat in den unschätzbaren spanischen Archiven zu Simancas gearbeitet, Rawdon Brown entwickelt seine Thätigkeit in Venedig, dessen alte Gesandtschaftsberichte auch unsere Geschichtsforscher voll zu würdigen verstehen. Er hat dort Funde gemacht, die nicht bloß für die englische Geschichte wichtig sind. Eine seiner Entdeckungen wollen wir mittheilen. Das frühere Leben von Christoph Columbus, ehe er seinen Plan eines westlichen Wegs nach Indien hausiren trug, ist so in Dunkel gehüllt, daß es in den Werken, die von ihm handeln, mit wenigen Worten abgemacht zu werden pflegt. „Er führte ein abenteuer-</p> <p>[797]</p> <p>des Leben,” das ist Alles, was man uns zu sagen weiß. Die venetianischen Archive bringen einiges Licht in dieses Dunkel. In ihren Berichten erscheint Columbus als einer der Landsknechte, die es in jener Zeit auf dem Meere wie auf dem Lande gab. Er war keiner der gemeinen Freibeuter, die ihren Degen an Jedermann vermiethten, sondern ein Charakter wie unser Frundsberg. Wem er auch dienen mochte, immer diente er gegen die Venetianer, die Nebenbuhler und Feinde seines heimatlichen Genua's. In den venetianischen Documenten wird daher der „Pirat Colombo“ sehr feindlich besprochen. Sein Name erscheint in denselben von 1459 bis 1485. In dem letztgenannten Jahre half er einen Hauptschlag ausführen, nämlich auf der Höhe von Cap Vincent venetianische Galeeren wegnehmen, die eine sehr reiche Ladung hatten. Besonders erwähnt werden 200 Ballen Gewürze, 150 Fässer Malvasier, 30 Sack Baumwolle und 40 Fässer Corinthen. Die ganze Ladung hatte einen Werth von 200,000 Ducaten. Der Doge ließ in Frankreich, Spanien und Portugal nach den Thätern forschen und verschaffte den Eigenthümern einen großen Theil ihrer verlorenen Sachen wieder. Columbus, der mit auf der Liste der „Piraten“ steht, die sich in den venetianischen Archiven erhalten hat, scheint wegen seiner Betheiligung Portugal haben verlassen zu müssen. Er taucht</p>	

	wieder auf als Gast der Herzöge von Medina Sidonia und Medina Celi, von denen er nach Cordova an Isabellens Hof ging.	
1864/48. 4. <i>Bourget †</i> , Europa, 1864/48, nov. 18. Chronik, Literatur, 797. h.; a három utolsó sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés kék ceruzával.		
	<i>Bourget †</i> . Der vor kurzem in Paris verstorbene <i>Bourget</i> war einer der populärsten Liederdichter des heutigen Frankreichs. Seine heiteren oder rührenden Chansons ertönen in allen Cafés, auf den Gassen, den Boulevards und den Promenaden. Wir denken z. B. an das eine: „Herr von Framboisy“. Er war es, welcher zuerst es anregte und vor Gericht durchsetzte, daß für die in den öffentlichen Wirtschaften und Gasthäusern gesungenen Lieder auch dem Autor eine Tantieme zufließen mußte.	
1864/48. 5. <i>Ein von der französischen Regierung bestelltes Bild der Schlacht bei Leipzig</i> , Europa, 1864/48, nov. 18. Chronik, Bildende Kunst, 799. h.; a 6–7. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés kék ceruzával.		
	<i>Ein von der französischen Regierung bestelltes Bild der Schlacht bei Leipzig</i> . Wenn Napoleon III den Maler <i>Meissonnier</i> beauftragte, die „Schlacht bei Solferino“ darzustellen, so begreift man das, denn der Ausgang dieses Kampfes schmeichelte der Gloire der Franzosen. Ein anderes ist mit der „Schlacht bei Leipzig“ der Fall, und doch hat der Kaiser bei genanntem Künstler jetzt auch ein Gemälde derselben bestellt. Ob es sich durch historische Treue auszeichnen wird? Meissonnier begiebt sich selbst an Ort und Stelle, um die Skizze zu entwerfen, um überhaupt in Deutschland Materialien für sein Bild zu sammeln.	
1864/48. 6. <i>Munificenz der Stadt Paris</i> , Europa, 1864/48, nov. 18. Chronik, Bildende Kunst, 799. h.; a 3–7. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés kék ceruzával.		
	<i>Munificenz der Stadt Paris</i> . Nicht, wie wir neulich mittheilten, die Akademie, sondern die Stadt Paris hat in Anbetracht der bedrängten Lage, in welche der Kupferstich insbesondere durch die Photographie versetzt worden ist, beschlossen, ihm durch größere Bestellungen nach Kräften aufzuhelfen. Im Auftrag der <i>städtischen Commission</i> für die schönen Künste will man denn also beginnen, die monumentalen Malereien der Kirchen und öffentlichen Gebäude von Paris durch den Stich vervielfältigen zu lassen. Derjenige von Signols Gemälden in der Kirche St. Eustache ist den Herren Bridoux, Bertinot und Deveaux, der des ornamentalen Theiles Hrn. Ribault übertragen. Die Arbeitszeit ist auf drei Jahre berechnet. Natürlich bleiben die Platten Eigenthum der Stadt, die sich darüber später mit der graphischen Anstalt des Louvre auseinandersetzen wird. Für die Technik ist ein Mittelding zwischen Carton und Farbenstich gewählt, für welches Duponts „Christ consolateur“ nach Ary Scheffer das Maximum und Kellers „Abendmahl“ nach Hübner das Minimum von Kraft bezeichnen soll.	

1864/48. 7. Musikalien von Robert Volkmann, Europa, 1864/48, nov. 18. Chronik, Musik, 801. h.; aláhúzás a szövegben kék ceruzával; a bal margón a 2. sor mellett vízszintes vonalú kijelölés grafitfittal.

— *Musikalien von Robert Volkmann.* Von diesem Componisten liegen uns, bei Gustav Heckenast in Pesth erschienen, folgende Werke vor: 1) *Variationen über ein Thema von Händel für Pianoforte*, Op. 26; 2) *Lieder der Großmutter*, Kinderstücke für das Pianoforte, Op. 27; 3) *Sechs Lieder für Männerstimmen*, Op. 30; 4) *Rhapsodie für Violine und Pianoforte*, Op. 31; 5) *Drei Lieder für eine Tenorstimme* mit Begleitung des Pianoforte. Op. 32; 6) *Die Tageszeiten*, zwölf vierhändige Clavierstücke, Op. 39; 7) *Drei Märsche* für Clavier zu vier Händen, Op. 40; 8) *Symphonie in D moll*, für großes Orchester, für das Clavier zu vier Händen eingerichtet vom Componisten, Op. 44; 9) „*An die Nacht*“, Phantasiestück für Alt-Solo und Orchester, Partitur, Op. 45; 10) *Liederkreis* von Betty Paoli, für eine Alt-Stimme mit Clavierbegleitung, Op. 46. – Wir können über diese Werke nur einige allgemeine Bemerkungen machen. Rob. Volkmann gehört zu den begabtesten Componisten der Gegenwart. Seine reiche und bewegliche Phantasie liefert ihm zu den verschiedenartigsten Tonstücken überall interessante und eigenthümliche Gedanken, die zugleich der Art jedes bezüglichen Gefühls angemessen sich zu einer leicht empfindbaren Einheit verbinden. Unabhängig von der gewöhnlichen Schablone, bleiben seine Formen doch den anerkannten Gesetzen der classischen Meister, namentlich auch in ihrem natürlichen Perioden- und Gruppenbau treu. Wenn in neuerer Zeit die Genialität sich zuweilen dadurch mit kund geben vermeint, daß sie die Abscheidungen der Gedanken geflissentlich zu verstecken und zu verwischen sucht, um weder deren eigentlichen Anfang noch Ende erkennen und empfinden zu lassen, so treten Volkmanns Bilder bestimmt, sicher in ihrer äußeren Gestalt, charakterfest und klar in ihrem inneren Wesen, im Ausdruck, hervor, wodurch sie jenes *plastische* Ansehen gewinnen, wie es unter den neueren Meistern vorzüglich bei Franz Schubert noch zu finden ist. Mit diesem Genius überhaupt ist Volkmann am nächsten verwandt, auch insofern, als das *populär melodische Element* in allen seinen Compositionen reich hervorklingt, ohne ins Gemeine zu gerathen. Das ist im Allgemeinen der Charakter der Volkmann'schen Compositionsweise, in jeder Beziehung den besten Maximen der größten classischen Meister nachstrebend. Auf die einzelnen Piecen können wir, wie bemerkt, nicht eingehen. Nur über die oben verzeichneten Liedcompositionen wollen wir noch ein Wort sagen. Auch in diesen documentirt sich eine reiche Einbildungskraft und eigenthümliche Auffassung der Gedichte, Man braucht z. B. in den Liedern für Männerstimmen den Blick nur gleich auf Nr. 1, „Im Gewittersturm“ zu richten, um zu erkennen, daß der Verfasser seinen eigenen Weg geht, und zwar einen Weg, den wir bisher als kaum betreten ansehen müssen. Ein musikalisches Natur-

	gemälde, in manchen Stellen fast orchesterartig polyphon ausgeführt, Situation und Empfindung in überraschend schlagender Wahrheit geschildert, und doch den Singstimmen durchaus angemessen. Einfach, wahr und melodisch klar sind auch die drei Lieder Op. 32. Ueberrascht dagegen wurden wir bei dem Anblick des „Liederkreis“ Op. 46. In diesem hat sich der Componist, am auffallendsten in Nr. 1 „An dem hellsten Sommertag“ einer Behandlung zugewandt, deren Fortsetzung wir von ihm nicht wünschen. Da ist nämlich der Clavierbegleitung die Hauptsprache in der feinsten Detailmalerei übertragen, während die Singstimme kaum mehr als rhapsodisch erklärend dazu tritt, und die fließende Melodie dadurch verloren geht. Es kommen darin allerdings sehr originelle und theilweise sehr tief empfundene Momente vor, man erhält aber doch nur eine Reihe zu mannigfaltiger einzelner Regungsbilderchen, aus denen sich keine Totalstimmung offenbaren will.	
1864/48. 8. <i>Das jüngste Werk Emile Augiers</i> , Europa 1864/48, nov. 18. Chronik, Theater, 802–803. h.; az első sor mellett jobbról vizszintes vonalú jelölés két ceruzával.		
	<p><i>Das jüngste Werk Emile Augiers</i>, „Maître Guérin“ betitelt, hat im Théâtre français [!] nur einen mittleren Erfolg gehabt; seine Schwächen sind eine lückenhafte Handlung und fadenscheinige Motivierung, seine Lichtseite ist wieder, wie das bei diesem Autor vorauszusehen war, ein glänzender Styl. Meister Guérin ist ein schurkischer Notar, zu dessen Porträt der berühmte Ferrand aus den „Mystères de Paris“ gesessen haben dürfte. Mit einer Kenntniß des Rechts, die ihn das Unrecht straflos üben läßt, ausgestattet, gelangte er zum Besitz eines bedeutenden Vermögens. Aber das genügt ihm nicht; sein Ehrgeiz will, daß er Deputirter werde. Die Gattin, ein seelengutes Geschöpf, beugte sich ganz unter den tyrannischen Einfluß ihres Gemahls; der Sohn, ein durch und durch loyaler Charakter, ist mit 33 Jahren bereits Obrist und Ritter der Ehrenlegion. Sein Vater betrachtet denselben jedoch nur als Werkzeug seiner Pläne, zunächst in der Absicht, für ihn eine reiche Partie zu finden, um das Vermögen der Familie noch zu vergrößern. Die Gelegenheit bietet sich dar.</p> <p>[803]</p> <p>Guérin führt die Geschäfte einer Frau Leconteiller. Sie ist jung, reich, intrigant, kokett und Wittwe. Bevor sie heirathete, hieß sie Fräulein Valtaneuse und wurde von ihrem Cousin Arthur leidenschaftlich geliebt. Allein sie vermählte sich mit einem Greise, weil der auch – reich war. Frei geworden, geht ihr Streben dahin, in den Besitz eines Stammschlusses ihrer Familie zu kommen. Letzteres gehört aber Hrn. Desron, einem Manne, der sich durch die Manie, unerhörte Erfindungen in die Welt zu setzen, dem Ruin nahebringt. Um nicht völlig zu Grunde zu gehen, hat er die Führung der Wirtschaft seiner Tochter übertragen, und zwar der Art, daß er sich jeder Disposition über die Einnahmen begab. Nun geht sein Geist aber wieder mit einer Idee schwanger, zu deren Ausführung 100,000 Francs nöthig sein würden. Von</p>	—

	<p>vornherein die Hoffnung aufgebend, der Tochter dies Geld abzulocken, verfügt er sich zu Guérin und verpfändet bei diesem für jene Summe sein Schloß, mit dem Beding daß es Eigenthum des Gläubigers werden soll, wenn das Darlehen nicht binnen Jahr und Tag zurückgezahlt wird. Guérin calculirte hierbei so: Desron wird nicht zahlen können, das Schloß ist dann mein und ich kann der Wittve Bedingungen vorschreiben. Heirathet sie meinen Sohn, so bekommt sie das Schloß als Aussteuer und ihr Einfluß sichert mir die Wahl zum Abgeordneten. Der schlaue Fuchs hat aber etwas übersehen: die Tochter Desrons. Das energische Mädchen kommt durch Zufall, der überhaupt in dem Stücke eine große Rolle spielt, hinter die sauberen Absichten des Notars. Nach einer heftigen und ergreifenden Scene mit ihrem verschwenderischen Vater greift sie zu dem letzten Rettungsmittel, das in zwei Tagen schon verfallene Gut zu retten. Sie hofft, ihre Tante, die sie auf der Eisenbahn in wenig Stunden erreichen kann, werde ihr helfen. Guérin bekommt aber Wind und weiß die Intrigue so zu leiten, daß das Mädchen den Zug versäumt. Die Stunde hat geschlagen und Guérin ist Herr des Schlosses. Allein auch seine Stunde schlägt. Der respectable Obrist ist hinter das unlautere Gewebe seines Vaters gekommen und sagt sich los von ihm. Dasselbe thut seine sanfte Frau und das greift dem hartgesottenen Sünder so gewaltig ins Gemüth und Gewissen, daß er aus Verzweiflung über seine Vereinsamung zu weinen beginnt. Dies die unerwartete Lösung des Ganzen.</p>	
<p>1864/48. 9. Neues und Neu aufgelegtes, Europa 1864/48, nov. 18. Chronik, Theater, 804. h.; a 8–14. és 16–18. sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés kék ceruzával.</p>		
	<p><i>Neues und Neu aufgelegtes.</i> Von <i>Roderich Benedix</i>, dem Unerschöpflichen, sind wieder zwei einactige Lustspiele erschienen: „<i>Eine Whistpartie unter Frauen</i>“ und „<i>Ausreden lassen.</i>“ – Nach einem älteren Stoff, – welchem, wird nicht angegeben – hat <i>C. A. Görner</i> eine fünfactige Komödie: „<i>Erziehung macht den Menschen</i>“ bearbeitet. – Von Frau <i>Charlotte Birch-Pfeiffer</i> steht gleichfalls, und zwar noch für diesen Winter, ein neues Bühnenwerk in Aussicht. – Ueberraschender ist die aus Paris kommende Nachricht, daß der gealterte <i>Lamartine</i> nochmals zur Feder gegriffen habe, um ein Trauerspiel zu schreiben. Bekanntlich vermag dieser Poet, dem auf anderen dichterischen Gebieten so reicher Lorbeer blühte, von Erfolgen auf dem Theater nicht eben viel zu erzählen, und wir bezweifeln, ob er nun noch dazu Veranlassung erhalten wird. – Das Vaudevilletheater zu Paris bereitet ein neues fünfactiges Lustspiel von <i>Octave Feuillet</i>: „<i>La Belle au bois dormant</i>“ zur Aufführung vor. – In derselben Weise, wie die Gutzkow'schen, werden jetzt auch die dramatischen Werke <i>Rudolf Gottschalls</i> zu einer Gesamtausgabe zusammengestellt werden. Die ersten Bände sollen „<i>Pitt und Fox</i>“, „<i>Mazeppa</i>“, „<i>Nabob</i>“ und „<i>die Diplomaten</i>“ – letzteres ein prächtiges, feines, leider wenig gegebenes Intriguenstück enthalten.</p>	

Függelék

1864/48. 10. *Gott in der Natur von Dr. G. Hartwig*, Europa 1864/48, nov. 18. Chronik, Literatur, 795–796. h.

Gott in der Natur von Dr. G. Hartwig (Wiesbaden, Kreidels Verlag). Freunde einer sinnigen Naturbetrachtung wird das genannte Werk anmuthen, da es bei leicht faßlicher Darstellung, ohne Fachkenntnisse vorauszusetzen, auf die Harmonie [796] des Weltgebäudes und den zweckmäßigen Zusammenhang in allen seinen Theilen aufmerksam macht. Daß dieser nicht sowohl auf blinde Naturkräfte, als vielmehr auf einen ordnenden Geist hinweise, sucht der Verfasser durchgängig der Ueberzeugung nahe zu bringen. Zunächst werden die astronomischen, physikalischen und geologischen Verhältnisse in Umrissen angedeutet und sodann das Pflanzen- [!] und Thierreich in gewandter und unterhaltender Form besprochen, so daß dieser Theil für eine Auslese des Interessantesten aus einer populären Naturgeschichte gelten darf. Nicht nur der Nutzen für den Menschen, sondern auch die innere Zweckmäßigkeit der Organismen und der glänzende Schmuck, mit welchem die Natur sich umgeben, sind in gefälliger Weise hervorgehoben. Ein tieferes Eindringen in den Gegenstand könnte allerdings vermißt werden. Doch ist die Behandlungsart immerhin geeignet, auch zu gründlicherer Forschung anzuregen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/48. 1.

Die asiatischen Feldzüge Alexanders des Großen – Nagy Sándor *ázsiai hadjáratai*, Europa 1864/48, nov. 18. Chronik, Literatur, 794. h.

A német cikk fordítása – Az eleven, szemléletes és lelkiismeretes előadásmód, mely az első kötetet jellemezte, a második, utolsó kötetben is megmaradt, így elég arra hivatkoznunk, amit korábban írtunk a munkáról. A mellékelt térképről, mely Nagy Sándor hadjáratait szemlélteti, szintén elég, ha annyit mondunk, hogy Kieperttől származik. A mutatót nem ártott volna részletesebbre kidolgozni.

Magyarázatok a német szöveghez

Gustav Friedrich Hertzberg – (1826–1907), német ókori kutató, a hallei egyetem tanára. A Nagy Sándorról szóló könyvének első kötete ugyanannál a kiadónál 1863-ban jelent meg. Kortárs recenziók a művet a „pragmatikus történetírás” fogalma alá sorolják, célja az ismeretterjesztés volt, és egy ifjúsági könyvsorozathoz tartozott: *Jugend-Bibliothek des griechischen und deutschen Alterthums* [A görög és német ókori ifjúsági könyvtára], 14. k. Az Europa az 1863/38, Wochenchronik, Literatur, 570. hasábon számol be az első kötetről, ott is egészen röviden.

Heinrich Kiepert – (1818–1899), neves berlini földrajztudós, kartográfus

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés itt feltehetően a teljes glosszára vonatkozik, és valószínűleg a cím keltette fel Arany érdeklődését. Elmaradásának oka lehetett, hogy csak a második kötetéről szólt a rövid híradás.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/48. 2.

Französische Neuigkeiten – Francia újdonságok, Europa 1864/48, nov. 18. Chronik, Literatur, 796. h.

A német cikk fordítása – Dash grófnőnek az általunk már ismertetett elbeszélésén (*La Chambre bleue*) kívül a következő művei jöttek ki a sajtó alól: *La Belle parisienne* [A szép párizsi nő, 1864], *La Dame du Château-Muré* [Hölgy a várkastélyból, 1864], *Trois amours* [Három szerelem, 1864], *Les Suites d'une faute* [Egy vétek következménye, 1864]. Ezeken kívül egy „tanulmányt” készített Dubarryról, melyhez P. Saint Victor írt bevezetőt „XV. Lajos szerelmeiről”. – A *Fanny* írója, E. Feydeau, aki az utóbbi időben kissé háttérbe húzódott, most újabb életjelet adott magáról regényével: *A boldogság titka* (*Le Secret du Bonheur*), melyet azonban önérzetesen „étude”-nek nevez. – Az időközben elhunyt Horace de Viel-Castel grófnak, a La France című lapnál Fiorentino utódjának most utolsó műve jelenik meg: *Le Testament de la danseuse* [A táncosnő végrendelete]. – Lamartine újabban történeti monográfiákat ír, melyek azonban sokkal inkább egy romantikus író, mint egy tudós munkái. Legújabb műve e műfajban Kolumbusz Kristófról szól. – Hunolstein gróf Toldalékot adott ki Mária Antónia első ízben megjelentetett levelezéséhez. – Poudra könyvet írt „a perspektíva régi és új történetéről”, Noël des Vergers pedig az etruszkokról és Etruriáról készült munkáját jelentette meg. Miután tíz évet töltött ott, a témában való jártassága hiteles lehet. – Anton Schindler Beethoven-életrajzát egy bizonyos Sobinski [!] franciára fordította.

Magyarázatok a német szöveghez

Dash grófnő – Anne Gabrielle de Cisternes de Courtiras de Poilloüe de Saint-Mars (1804–1872), francia író, ld. az Europa 1864/40. 3. jegyzetét.

La Belle parisienne... – Dash grófnő itt említett négy műve (magyar fordításuk nincs) egy sorozat részeként jelent meg. A párizsi Michel Lévy Frères kiadó 1864-től folyamatosan jelentette meg az író műveit.

Dubarry – Dash grófnő egyik művének címe: *Les Dernières amours de Madame Dubarry* [Dubarry asszony utolsó szerelmei], Paris, Henri Plon, 1864. Jeanne Dubarry (1743–1793) lánykori neve Marie-Jeanne Bécu Vaubernier volt, anyja varrónő, apja talán egy ferences szerzetes volt. Párizsi kolostori nevelés után előbb Jean-Baptiste du Barry szeretője, majd Comte Guillaume du Barry felesége, végül XV. Lajos király befolyásos kedvese lett. A király halála után elhagyta Párizst, visszavonult, 1793-ban ennek ellenére kivégezték.

Paul de Saint Victor – Teljes nevén Paul Bins, comte de Saint-Victor (1827–1881), francia kritikus és esszéista

Ernest Aimé Feydeau – (1821–1873), francia író. A sikert a *Fanny* című szabados regénye hozta meg számára 1858-ban. Későbbi regényeit, védekezve az erkölcstelenség vádjá ellen, étude-öknek („tanulmányoknak”) nevezte. *Fanny* című regényét a hazai kritika is vegyesen fogadta. A Ko-ban L. J. monogrammal (talán Lévy Józseftől) jelent meg néhány hónappal korábban egy cikk az *Irodalmi lelkiismeretről*, s ebben a szerző erkölcsi kifogásokat fogalmaz meg a regénnyel kapcsolatban: „Némely tekintélyes német lap önélegetetten írja közelebb az angol regényirodalom két legújabb tüneményének ismertetésében, hogy a német nép nem haladt még annyira, hogy nála divatban lehetnének s a gyakorlati életet tükröznék oly regények, melyekben egyszerre két-három feleséget tartó finom aristokraták szerepelnek. A múlt évben büszkeséggel említé egy lipcsei folyóirat, hogy Feydeau regénye: »Fanny«, mely a családélet legszentebb jogainak s kötelének glaucekztyűs bontogatója – a német irodalomban kedvező fogadtatásban nem részesült. S mégis, ha jól emlékszem, nálunk hirlapokban szó volt ama demi-

monde-regény lefordításáról, valamint Michelet *L'amour*-jának átültetéséről is [...]” (Ko II/I. 1864/21. máj. 22. 482.)

Feydeau *Le Secret du bonheur* című, itt említett regénye 1864-ben jelent meg (Paris, Michel Lévy Frères), magyarra Mártonffy Frigyes fordította: *A boldogság titka*, Pest, Kertész nyomda, 1871, 1–3.

Horace de Viel-Castel – (1802–1864. okt. 1.), műgyűjtő, történész, emlékiratíró, 1863-ig a Louvre igazgatója. Arany korábban már kijelölt egy glosszát, melyben róla is szó volt, de végül nem vette át, mint ahogy most sem közölte a hírt. Ld. az Europa 1864/43. 1. jegyzetét. Itt említett műve Párizsban a Dentu kiadónál jelent meg, 1864-es évszámmal.

Fiorentino – Ld. az Europa 1864/43. 1. jegyzetét.

La France – Ld. az Europa 1864/43. 1. jegyzetét.

Alphonse de Lamartine – Ld. az Europa 1863/44. 2. jegyzetét. 1863–1866-ban egy sor monográfia, életrajz jelent meg tőle (Caesarról, Tassóról stb.). A Kolumbusz Kristófról szóló műve: *Christophe Colomb*, Paris, Hachette, 1864.

Paul Vogt D'Hunolstein – (1804–1892), francia gróf, történész. Mária Antónia (1755–1793) francia királyné levelezését két kötetben adta ki (*Correspondance inédite de Marie Antoinette*, Paris, E. Dentu, 1864–1865, 1–2.), majd egy toldalékkötetet is összeállított (*Supplément à la correspondance inédite de Marie Antoinette*, Paris, E. Dentu, 1864). A kötetek még ebben az évben megjelentek németül, 1865-ben pedig magyarul. Az Europa 1865-ben külön glosszát szentel Hunolstein művének. Arany ezt átveszi a Koszorúba, és részleteket is közöl a kötetből 1865. május 14-én, a III. évf. 20. számban. A magyar nyelvű kötethez és az Europa, illetve a Ko közléséhez ld. az Europa 1865/7. 2. szövegét és jegyzetét.

Noël Germain Poudra – (1794–1894), francia matematikus. Perspektívatörténeti művének bibliográfiai adatai: *Histoire de la perspective ancienne et moderne*, contenant l'analyse d'un très grand nombre d'ouvrages sur la perspective et la description des procédés divers qu'on y trouve, faisant suite au Cours de perspective professé à l'École d'état-major, Paris, Corréard, 1864.

Adolphe Noël des Vergers – (1805–1867), francia archeológus, történész, az etruszkok kutatója. Művének címe: *L'Étrurie et les Étrusques*, Dix ans de fouilles dans les marnes Toscanes, Paris, Firmon Didot, 1862–1864, 1–2.

Anton Felix Schindler – (1795–1864), osztrák zenész és zenei író, 1827-től két évig Pesten is élt. Beethoven életrajzírója volt. Műve először 1840-ben jelent meg: *Biographie von Ludwig van Beethoven*, Mit dem Portrait Beethovens und 2 Facsimiles, Münster, Aschendorff. Ugyanitt a harmadik kiadást 1860-ban adták ki. Művét Albert Sowinski, a krakkói akadémia levelező tagja fordította franciára: *Histoire de la vie et de l'oeuvre de Ludwig van Beethoven*, Paris, Garnier Frères, 1864.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett áll, azonban a hosszabb hírsornak csak három eleme kerül át a Koszorúba.

A Ko közlése – II/II. 1864/22, nov. 27. Vegyes, 528: *Feydeau, hosszú pihenés után...* Részletek átvétele. A Feydeau-ról és Lamartine monográfiájáról szóló részt a Ko szerzője ebből a glosszából vette át, a Lamartine drámájáról és Octave Feuillet-ről szóló hírt pedig ugyanezen lapszám másik glosszájából emelte át. A magyar szöveg így két német írás kompilációja. Ld. még alább az Europa 1864/48. 9. szövegét és jegyzetét.

A Ko szövege:

„Feydeau, hosszú pihenés után, megint irt egy *etude*-ot, a mint nevezni szokta: »le secret [!] du bonheur« (A boldogság titka). Lamartine pedig történeti monographiákat irogat: közelebb Kolumbusz Kristófról. Ugyan ő róla olvassuk, hogy szomorújáték

írásába fogott. – Feuillet Octavtól a Vaudeville színháznál új darab kerül színre: *La belle [!] au bois dormant*; vigjáték 5 felvonásban.”

Magyarázat a magyar szöveghez

La Belle au bois-dormant – *Az erdő szépe*; magyarra Feleki Miklós fordította e címmel, és a Nemzeti Színház 1865-ben már játszotta (ld. VU 1865. 47. sz. 596).

A szerzőség kérdése – A szöveg rövid ahhoz, hogy nyelvi, mondattani sajátosságok igazolják Arany szerzőségét. Az átvétel módja és a jelölés azonban emellett szól.

1864/48. 3.

Calendar of State Papers, existing in the Archives and Collections of Venice – A velencei levéltárak és kéziratok gyűjteményének jegyzéke, Europa 1864/48, nov. 18. Chronik, Literatur, 796–797. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Gustav Adolf Bergenroth – (1813–1869), porosz történész. Az 1848-as forradalmi megmozdulások után el kellett hagynia Németországot. Kaliforniába ment, majd 1851-től Angliában élt. A spanyolországi Simancasban 1860-ban járt kutatóúton.

Rawdon Brown – (1803–1883), angol történész, az 1830-as évektől kutatta a velencei levéltárakat. Az itt ismertetett munkát (*Calendar of State Papers in the Archives of Venice*) is ő rendezte sajtó alá 6 kötetben, 1864 és 1866 között.

Georg von Frundsberg – (1473–1528), bajor zsoldos katona V. Károly király szolgálatában. 1513-ban a Velencei Köztársaságot győzte le.

Medina Sidonia – Az egyik leggazdagabb spanyol hercegi család, itt feltehetően Enrique de Guzmanról van szó, aki 1468-tól 1492-ig, vagyis haláláig viselte a hercegi címet.

Medina Celi – Medinaceli, spanyol hercegi cím, feltehetőleg Luis de la Cerda y de la Vegáról van szó, aki 1479 és 1501 között viselte e címet.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a következő sorok mellett áll: „Mindenkor Velence ellen működött, mint hazája Genua ellensége és vetélytársa ellen. Ezért a velencei okmányokban a *pirata Colombo* nem nagy barátsággal van emlegetve.” A jelölés függőleges vonala és kék ceruzája Arany kezére utal.

A Ko közlése – II/II. 1864/23, december 4. Vegyes, 551–552: *Angol tudósok nagy munkásságot fejtenek ki...* Fordítás kihagyásokkal. A német glosszából kimaradnak az első mondatok, valamint a német vonatkozású részek. A cikk elejének fordítása: „Az angol történelmi kutatások kiterjednek az Anglián kívüli levéltárakra is. Bergenroth Simancasban vizsgálta át a felbecsülhetetlen értékű spanyol levéltárat, Rawdon Brown pedig Velencében ténykedik, melynek régi követjelentéseit a mi történészeink is nagyra értékelik.”

A glossza szövegéből kimaradt még egy német utalás: Kolumbusz Kristófot az Europa cikkírója a német Frundsberghez hasonlítja.

A Ko szövege:

„Angol tudósok nagy munkásságot fejtenek ki idegen levéltárak kikutatásában történelmi czélokra. Ily alkalommal oly adatok is kerülnek napfényre, melyek nem az angol történetet tárgyazzák. Így a velencei levéltárak buvárlása *Columbos [!] ifjúságára* szolgáltatott eddig ismeretlen felvilágosítást. Amerika felfedezőjének élete ugyanis, mielőtt megindult volna, hogy tervének (Indiába *nyugot* felé utat keresni) pártolókat szerezzen – homályos és bizonytalan; életirói alig tudnak egyebet mondani e korszakról, mint azt, hogy kalandos volt ifjúsága és férfikora. De a kalandok természetét magyarázni nem tudják, vagy mesével pótolják. Most a velencei levéltár

némi vilá[551]gosságot derít e homályba. Columbus nem egyéb volt mint *kalóz*, de nem olyan közönséges, ki maga kezére zsákmányolt vagy szolgálatát akárkinek bérbe adta volna. Mindenkor Velencze *ellen* működött, mint hazája Genua ellensége és vetélytársa ellen. Ezért a velencei okmányokban a *pirata Colombo* nem nagy barátsággal van emlegetve. Neve azokban 1459-től 1485-ig forog fenn. Ez utóbbi évben nagy csapást ejtett Velenczén, elfoglalva dusan rakott gályáit a Sz. Vincze fok irányában. – Kivált 200 göngy fűszert, 150 hordó malvásiai bort, 30 zsák gyapotot és 40 hordó apró szőlőt emlegetnek sajnosan. Az egész rakodmányt kétszázezer aranyra becsülték. A doge Francia- és Spanyolországban és Portugalban nyomozást tetetett a tettesek után; s e kalózok névsorában fordul elő »Colombo pirata« is, kinek ugy látszik e merényben való részvételért Portugált el kellett hagynia. Utóbb, mint a Medina Sidonia és Medina Celi hercegek vendége bukkan föl, kiktől aztán Cordovába, Izabella udvarához ment.”

A szerzőség kérdése – A szövegű fordítás, valamint a nyelvi és mondattani sajátosságok alapján („oly adatok is kerülnek napfényre”; „emlegetnek sajnosan” stb.) a szöveg nem Aranytól ered. A dőlt betűs szedések itt nem az Aranynál szokásos átvitt értelmet, csupán kiemelést jelölnek.

1864/48. 4.

Bourget †, Europa 1864/48, nov. 18. Chronik, Literatur, 797. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Ernest Bourget – (1814–1864), francia dalszerző, Jacques Offenbach zenéjéhez gyakran ő szerezte a szöveget. Itt említett dalának eredeti címe: *Le Sire de Framboisy*, és 1855-ben keletkezett.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés arra a mondatra vonatkozik, ahol a német szerző Bourget érdemét ismerteti a juttatások bevezetésében.

A Ko közlése – II/II. 1864/23, dec. 4. Vegyes, 552: *Bourget, egyike Franciaország legnépszerűbb dalköltőinek...* Fordítás kihagyással és kommentárral. A kihagyott rész: „Seine heiteren oder rührenden Chansons [...] Herr von Framboisy”. Magyar fordításban: „Vidám vagy érzelmes dalait minden kávéházban, utcán, sugárúton vagy sétányon hallani lehetett. Említsük csak példaként az egyik ilyen dalt: *Le Sire de Framboisy* [Framboisy úr].” A magyar szerző kommentárja: „Csak azért említjük, hogy utána tehessük, a mit róla érdemül felhoznak”; „Nosza utána!” Az ironikus kommentár a jövedelmező populáris kultúrát és a kevésbé jövedelmező magas művészetet állítja szembe egymással.

A Ko szövege:

„Bourget, egyike Franciaország legnépszerűbb dalköltőinek, kinek műzsája leginkább a *Café chantant*-okat látta el vidám vagy érzékeny darabokkal, közelebb meghalt. Csak azért említjük, hogy utána tehessük, a mit róla érdemül felhoznak, t. i. hogy ő volt az, a ki indítványozta és törvényesen kivitte, hogy a vendéglőkben és korcsmákban az amolyan, nálunk is felkapott dalnokok által énekelt daraboktól a szerző tantièmet kapjon. Nosza, utána!”

Magyarázatok a magyar szöveghez

café chantant – zenés kávéház (fr.)

tantième – részesedés, juttatás (fr.)

A szerzőség kérdése – A TÍ 138. 120 Aranyénak tekinti a glosszát. Az átvétel szabad módja, a kommentár és a kijelölés, mely éppen a három utolsó, kommentált sorra vonatkozik, megerősíti a feltevést.

1864/48. 5.

Ein von der französischen Regierung bestelltes Bild der Schlacht bei Leipzig – A francia uralkodó által rendelt kép a lipcsei csatáról, Europa 1864/48, nov. 18. Chronik, Bildende Kunst, 799. h.

A német cikk fordítása – Amikor III. Napóleon Meissonnier-t a solferinói csatáról szóló kép elkészítésére kérte fel, érthető volt, mert az a franciák dicsőségét fenyezte. Más a helyzet a lipcsei csatával, a császár az említett művésztől most mégis ezt rendelte meg. Vajon történeti hűséggel fog elkészülni a kép? Meissonnier most maga utazott a helyszínre vázlatokat készíteni és anyagot gyűjteni Németországban a képéhez.

Magyarázatok a német szöveghez

Jean-Louis Ernest Meissonnier – (1815–1893), francia történeti és klasszicista festő. Több képet festett Napóleonról is. A solferinói csatát ábrázoló festményét 1863-ban fejezte be.

solferinói csata – 1859. június 24-én a Garda-tó közelében vívott csata az osztrák és francia seregek között, mely III. Napóleon győzelmével végződött

lipcsei csata – 1813. október 16–19-én Napóleon végzetes vereségével végződő csata

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a lipcsei csata megfestésére vonatkozó mondat mellett áll.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/48. 6.

Munificenz der Stadt Paris – Párizs városi vezetésének nagylelkősége, Europa 1864/48, nov. 18. Chronik, Bildende Kunst, 799. h.

A német cikk fordítása – Nem a párizsi Akadémia – ahogyan korábban írtuk –, hanem a városi vezetés az, amely a rézmetszésnek a fényképezés által előidézett hátrányos helyzetén nagyobb megrendelések révén igyekszik segíteni. A városi szépművészeti bizottság megbízásából óhajtanak tehát a párizsi templomok és középületek hatalmas festményeiről metszetek segítségével másolatot készíteni. Signol képeit a Saint-Eustache templomban Bridoux, Bertinot és Deveaux viszi át rézlapra, a díszítőelemek másolatát pedig Ribault készíti. A munkálatokat három év alatt akarják befejezni. A lemezek természetesen a város tulajdonában maradnak, később pedig a Louvre grafikai gyűjteményével fognak megállapodni róluk. A metszés technikája átmenet lesz a karton és a színes másolat között, melynek során az egyik végletet Dupont metszete képezi Ary Scheffer *Vigasztaló Krisztusáról*, a másik végletet pedig Kellernek a Hübner nyomán alkotott *Utolsó vacsorája* jelenti.

Magyarázatok a német szöveghez

Signol – Ld. az 1864/47. 2. jegyzetét.

François Eugène Augustin Bridoux – (1813–1892), francia rézmetsző

Gustave Nicolas Bertinot – (1822–1888), francia rézmetsző

Jacques Martial Deveaux – (1825–1891), francia rézmetsző

Auguste Louis François Ribault – 1831 és 1865 között Párizsban tevékenykedő francia rézmetsző

Louis Pierre Henriquel-Dupont (1797–1892), francia rézmetsző, 1849-től az akadémia tagja volt. Ary Scheffer képéről, a *Christus Consolatorról* [A vigasztaló Krisztus] 1842-ben készített barnás árnyalatú rézmetszetet.

Ary Scheffer – (1795–1858), francia festő, romantikus, olykor érzelmes hatású képekkel. A *Christ Consolateur* [A vigasztaló Krisztus] című képe 1837-ben készült.

Julius Hübner – (1806–1882), német festő, Berlinben és Düsseldorfban alkotott, majd 1839-től a drezdai művészeti akadémia tanára volt. Az itt említett képe nem

azonosítható, feltehetőleg oltárképhez vagy ablakfestményhez készült tervről, vázlatról lehet szó.

Joseph von Keller – (1811–1873), Düsseldorfban élő német rézmetsző. Julius Hübnernek több festményét metszette rézre.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza hírtartalmára, pontosabban a helyreigazításra vonatkozik. A glossza szorosan összefügg az előző lapszám (1864/47. 2.) tudósításával. Az *Europa* akkor tévesen azt írta, a francia akadémia óhajtja megrendelések által előmozdítani az egyre elhanyagoltabb rézmetszést. Arany rövidítve bár, de átvette a hírt. Valószínűleg emiatt jelölte ki az újabb lapszámban is a glosszát, a helyesbitést azonban nem közölte.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/48. 7.

Musikalien von Robert Volkmann – *Robert Volkmann zeneművei*, *Europa* 1864/48, nov. 18. Chronik, Musik, 801. h.

A német cikk fordítása – E zeneszerzőtől a pesti Heckenast Gusztáv kiadásában a következő művek vannak előttünk: 1. *Variációk egy Händel-témára*, zongorára, op. 26. 2. *A nagymama dalai*, gyermekdarabok zongorára, op. 27. 3. *Hat dal férfihangra*, op. 30. 4. *Rapszódia hegedűre és zongorára*, op. 31. 5. *Három dal tenorra* zongorakísérettel, op. 32. 6. *Napszakok*, tizenkét négykezes zongoradarab, op. 39. 7. *Három induló*, négykezes zongoradarab, op. 40. 8. *D-moll szimfónia* zenekarra, négykezes zongoradarabra a zeneszerző által alkalmazva, op. 44. 9. *Az éjszakához*, fantázia brácsára és zenekarra, partitúra, op. 45. 10. *Dalkoszorú Betty Paolitól*, alt hangra, zongorakísérettel, op. 46. – A felsorolt művekről csak néhány általános megjegyzést tehetünk. Robert Volkmann korunk legtehetségesebb zeneszerzői közé tartozik. Gazdag és mozgalmas képzelete a legkülönbözőbb zeneművekben érdekes ötletekkel szolgál számára, ezeket azonban a kifejezni kívánt érzelmekkel összhangba tudja hozni, és közöttük harmonikus egységet tud teremteni. A megszokott sablonokat elutasítja, a klasszikus mesterek által felfedezett törvényszerűségeket és építkezési módokat azonban megtartja. [A továbbiakban a német szerző Volkmann zsenialitását dicséri, tehetségét Franz Schubertéhoz hasonlítja, és a megjelent dalokat méltatja.]

Magyarázatok a német szöveghez

Friedrich Robert Volkmann – Volkmann Róbert (1815–1883), szász származású zeneszerző, karmester. Tanulmányai után Prágában működött zenetanárként, majd 1840-ben Magyarországra, 1841-ben Pestre költözött, és 1853–1858 kivételével haláláig itt élt (közben négy évet külföldön, főként Bécsben töltött). Heckenast Gusztáv kiadó, aki a barátja volt, az ő számára létesítette a zeneműkiadót. Ld. D. Szemző Piroska: *Heckenast Gusztáv, a zenei kiadó (Liszt Ferencről Volkmann Róbertig)*, MKSz 1961/4, 432–465. Az Ábrányi Kornél által kiadott és szerkesztett Zenészeti Lapok az 1860-as évek elején rendszeresen beszámolt darabjairól és koncertjeiről, nagy zeneszerzőnek tartva őt, de olykor igen keményen bírálva nála éppen az eredetiség hiányát. Ld. pl. a név nélkül megjelent bírálatot: *Volkmann Róbert hangversenye (Márczius 19-én a muzeum disztermében)*, Zenészeti Lapok, 1864. 65. sz. 198–199.

Betty Paoli – (1814–1894), osztrák költőnő, író, újságíró. Verseit az 1840-es és 1850-es években többször is Pesten adta ki Heckenast Gusztáv, ugyanaz a kiadó, aki Volkmann zeneműveit megjelentette. Az említett dalokat Volkmann az ő verseire írta.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés és különösen az aláhúzás a glossza első mondataira vonatkozik, Arany ennek alapján feltehetően csak a megjelenésről szóló hírt és a Heckenastra vonatkozó részt vette volna át.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/48. 8.

Das jüngste Werk Emile Augiers – *Émile Augier legújabb műve*, Europa 1864/48, nov. 18. Chronik, Theater, 802–803. h.

A német cikk fordítása – Émile Augier legújabb műve, a *Maître Guérin* [Guérin ügyvéd] közepes sikert aratott a Théâtre Français-ben. Gyengéje volt a hézagoss cselekmény és a közhelyes motiváció, erénye pedig, mint a szerzőtől várható volt, ezúttal is a ragyogó stílus. Guérin egy furfangos ügyvéd, akit talán a *Párizs rejtelvei* Ferrand-jához lehetne hasonlítani. A törvények ismerete a törvényszegések büntetlen elkövetését teszi lehetővé a számára, így jelentős vagyona tesz szert. Ezzel azonban nem elégszik meg, becsvágya arra hajtja, hogy képviselő váljék belőle. Felesége, egy szelíd teremtes, teljesen aláveti magát férje zsarnokságának; lojális érzelmű fia 33 évesen már ezredes és a becsületrend lovagja. Apja azonban mindezt eszköznek tekinti csupán tervei megvalósításához. A családi vagyon növelése érdekében gazdag partit akar szerezni számára. Erre adódik is alkalom. [803] Guérin egy bizonyos Leconteiller asszonyság üzletét vezeti. Az asszony fiatal, gazdag, ravasz, kacér és özvegy. Mielőtt férjhez ment volna, Valtaneuse kisasszony volt a neve, és unokafivére, Arthur szenvedélyesen szerette. Ő azonban egy öregemberrel jegyezte el magát, mivel az gazdag volt. Egyedül maradván azon igyekszik, hogy családjának egyik ősi kastélyát visszaszerezze. A kastély azonban egy bizonyos Desron úr tulajdonában van, akinek az a rögeszméje, hogy a világot hatalmas találmányokkal ajándékozza meg, ezért csaknem teljesen csődbe jutott. Hogy a teljes bukást elkerülje, üzleti ügyeit átruházta a lányára, oly módon, hogy ő maga minden jövedelemtől lemondott. Ekkor azonban új eszme hozta lázba, melynek kiviteléhez 100 000 frankra van szüksége. Lemondván a reményről, hogy lányából az összeget kicsalogatja, Guérinhez fordult, és az összegért cserébe zálogba adta neki a kastélyt, azzal a feltétellel, hogy ha nem fizeti vissza időben a kölcsönt, akkor a kastély a hitelező tulajdonává válik. Guérin ekkor így okoskodott: Desron nem fog tudni fizetni, a kastély az enyém lesz, így feltételeket szabhatok az özvegynak. Ha férjhez megy a fiamhoz, jegyajándékként megkapja a kastélyt, az ő befolyása pedig segíteni fog nekem a képviselővé választás során. A ravasz róka azonban egyre nem számított: Desron lányára. A határozott jellemű lány egy véletlen folytán, melynek a darabban egyébként is nagy szerepe van, tisztába jön a jegyző szándékával. A tékozló apával lejátszódó heves és érzékeny jelenet után a végső eszközhöz folyamodik, hogy megmentse a birtokot, mely két nap múlva elveszik. Abban bíz, hogy nagynénje, akihez vonaton gyorsan odautazhat, segíteni fog neki. Guérin azonban úgy intézi a dolgot, hogy a lány a vonatot lekésse. Az óra üt, és a kastélynak Guérin lesz az ura. Azonban az ő órája is üt: fia, a becsületes ezredes tudomást szerez apja tisztességtelen cselszövéséről, és hátat fordít neki. Így tesz a felesége is, és ez az elvetemült bűnös lelkiismeretét, kedélyét olyan mélyen megérinti, hogy a magánytól való félelmében könnyezni kezd. Az egész darab ezzel a váratlan fordulattal ér véget.

Magyarázatok a német szöveghez

Émile Augier – (1820–1889), francia színműíró, ld. az Europa 1863/4. 1. és 1864/17. 9. jegyzetét.

Párizs rejtelvei – Eugène Sue regénye (1842–1843), ld. az Europa 1863/9. 2. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Az első sor melletti jelölés alapján bizonytalan, hogy a hosszabb cselekményismertetést Arany milyen terjedelemben vette volna át.

A Ko közlése – A glossza nem jelent meg, azonban az Europa 1864. április 15-i számában Arany kijelölte azt a hírt, hogy Émile Augier új darabot nyújtott be a Théâtre

Français-nek, noha akkor sem közölte (ld. az Europa 1864/17. 9. jegyzetét). A Nemzeti Színházban ugyanakkor készültek a darab előadására, erről tudósít a Ko III/I. 1865/2, jan. 8-i száma, a 47. oldalon. A darabot Fésűs György fordította magyarra. Talán ez is felkelthette Arany figyelmét az Europa glosszája iránt.

1864/48. 9.

Neues und Neuaugelegtes – Újdonságok és új kiadások, Europa 1864/48, nov. 18. Chronik, Theater, 804. h.

A német cikk fordítása – A fáradhatatlan Roderich Benedixtől újabb két egyfelvonásos vígjáték jelent meg: *Eine Whistpartie unter Frauen* [Whistparti hölgyek körében] és *Ausreden lassen* [A mentség]. – Egy régebbi anyagát – hogy melyiket, nem tudni – dolgozta át Görner ötfelvonásos vígjátékká: *Erziehung macht den Menschen* [Nevelés teszi az embert]. – Charlotte Birch-Pfeiffertől még erre a télre szintén várható egy új darab. – Meglepő a párizsi hír, hogy az agg Lamartine újra tollat ragadott, és egy szomorújátékon dolgozik. Ismeretes, hogy e költőnek, akinek más téren a babér oly szépen termett, színházi sikereiről igen keveset lehet mondani, és kérdéses, hogy most vajon lesz-e rá alkalom. – A párizsi Vaudeville színház új ötfelvonásos vígjátékot tanul Octave Feuillet-től, melynek címe *Az erdő szépe* (*La Belle au bois-dormant*). – Ahogyan Gutzkownak, úgy most Rudolf Gottschallnak is megjelennek az összegyűjtött drámai művei. Az első kötetek a következő műveket fogják tartalmazni: *Fox és Pitt*, *Mazeppa*, *Nabob*, *Die Diplomaten* – az utóbbi egy pompás, kiváló, sajnos ritkán játszott intrikadarab.

Magyarázatok a német szöveghez

Julius Roderich Benedix – Ld. az Europa 1864/28. 3. jegyzetét. Itt említett művei: *Eine Whistpartie unter Frauen*, Michaelson in Komm, 1864; *Ausreden lassen*, Bloch, 1864. A következő évben e darabok újra megjelentek összegyűjtött drámai műveinek 18. kötetében: *Dramatische Werke*, Leipzig, J. J. Weber, 1865.

Carl (Karl) August Görner – Ld. az Europa 1864/21. 9. jegyzetét. Itt említett vígjátékának kiadója: Berlin, Kolbe, 1864.

Charlotte Birch-Pfeiffer – Ld. az Europa 1863/18. 3. jegyzetét.

Alphonse de Lamartine – Ld. az Europa 1863/44. 2. jegyzetét.

Octave Feuillet – Ld. az Europa 1863/16. 1. jegyzetét. Az itt említett darabról ld. fentebb az Europa 1864/48. 2, valamint az Europa 1865/5. 3. és 1865/12. 6. jegyzetét.

Karl Gutzkow – Ld. az Europa 1864/10. 1. és 1864/28. 3. jegyzetét.

Rudolf Gottschall – (1823–1909), sziléziai, boroszlói származású német író, drámaíró, költő, irodalomtörténész és kritikus. 1865-ben német nyelven ismertette Madách Imre *Az ember tragédiája* című művét: *Eine ungarische Faustiade* [Egy magyar Faustiád], *Blätter für Literarische Unterhaltung*, 1865. 34. sz. 540–542. Itt említett művei közül a *Fox és Pitt* című darabját 1857-ben Szigeti József fordította magyarra, és a Nemzeti Színház Egressy Gábor rendezésében még ez évben bemutatta.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölések a Lamartine-ról és az Octave Feuillet-ről szóló részek mellett állnak. Mindkettő bekerült a Koszorúba.

A Ko közlése – II/II. 1864/22, nov. 27. Vegyes, 528. Kompiláció. A Feydeau-ról és Lamartine monográfiájáról szóló részt a Ko szerzője más glosszából vette át (ld. az Europa 1864/48. 2. jegyzetét), a Lamartine drámájáról és Octave Feuillet-ről szóló hírt pedig a jelen glosszából emelte át Arany. A magyar szöveg így két német írás kompilációja.

A Ko szövege – Ld. az Europa 1864/48. 2. tételnél.

A szerzőség kérdése – Ld. az Europa 1864/48. 2. jegyzetét.

Függelék

1864/48. 10.

Gott in der Natur von Dr. G. Hartwig – *Isten a természetben, dr. G. Hartwigtól*, Europa 1864/48, nov. 18. Chronik, Literatur, 795–796. h.

A német cikk fordítása – A természet elmélyült vizsgálatának kedvelői értékelni fogják ezt a művet, mert a világ nagy építményének harmóniáját, elemeinek célirányos összhangját könnyed előadásmódban, a szaktudományos ismeretek megkerülésével tárja fel. A szerző azon meggyőződését igyekszik bizonyítani, hogy mindez nem a vak természeti erők, hanem egy mindent elrendező szellem tevékenységére utal. A könyv először a csillagászati, fizikai és geológiai ismereteket tárgyalja, utána a növény- és állatvilágot mutatja be elmés, szórakoztató formában, oly módon, hogy tekinthetjük e részt akár egy népszerű természettörténeti munka érdekes szemelvényének is. Nemcsak az ember számára hasznosítható dolgokra mutat rá, hanem az élő szervezetek célirányos felépítését és azokat a csodálatos szépségeket is feltárja, melyekkel a természet felékesíti magát. A témában való elmélyülés természetesen itt nem lehetséges, azonban a könyv mindenütt segítséget nyújt a továbblépéshez és alaposabb tanulmányozáshoz.

Magyarázatok a német szöveghez

Georg Ludwig Hartwig – (1813–1880), angliai születésű német orvos, ez idő tájt Ostende fürdőorvosa, számos tudománynépszerűsítő munka szerzője volt.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/21, nov. 20. Vegyes, 503–504: „*Isten a természetben, vagy a teremtés egysége*”... Tartalomismertetés kommentárral és kiegészítéssel. A Ko glosszájának más forrása is lehetett. A magyar szöveg – a némettől eltérően – a teljes címet közli (*Gott in der Natur, oder Die Einheit der schöpfung, eine darstellung für gebildete aller Stände* – „*Isten a természetben vagy a teremtés egysége, a művelt közönség számára*”). Az Európában ezenkívül nincsenek meg a könyvészeti és vásárlási információk. A Ko még a magyar beszerzési lehetőségre is kitér. Arany nagy valószínűséggel hirdetésszöveget ötvözött a német glosszával.

A Ko szövege:

„*Isten a természetben, vagy a teremtés egysége*» cím alatt német lapok egy e nyelven közelebb megjelenendő munkát hirdetnek, dr. Hartwigtól. Nem valami theologiai mű: sőt épen a tudomány eredményeit adja népszerűsítve, művelt olvasók számára: a csillagászat, természettan és természetrajz köréből összeállítván azon ismereteket, melyekre a nagyobb közönségnek is szüksége van, ha művelt akar lenni. Ára a nagy nyolczadrét, 476 lapon, egy kötetben megjelenő munkának 2 tallér; csinos vászonkötésben 12 ujjgarassal több. Kreidel adja ki Wiesbadenben, de pesti könyvtárosok által is megszerezhető.”

A szerzőség kérdése – A tudósítás illeszkedik az Arany által gyakran szorgalmazott célkitűzéshez, a tudományok eredményeinek élvezetes stílusban történő népszerűsítéséhez. A stilisztikai és mondattani sajátosságok is arra utalnak, hogy Arany szövegéről van szó.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/49.

Függelék

1864/49. 1. *Travels in Central Asia, by Arminius Vambéry*, Europa 1864/49, nov. 25. Chronik, Literatur, 828–829. h.

Travels in Central Asia, by Arminius Vambéry (London, Murray). Die Magyaren sind mit großem Eifer bemüht, den Ursprung ihres unter den europäischen Nationen fremd und einsam dastehenden Volkes zu ermitteln. Sie suchen ihn in den asiatischen Reichen, die von ungarischen Gelehrten weit durchstreift worden sind. Der berühmteste derselben, Alex. Csoma, gewöhnlicher Körös-Csoma genannt, ist bis Tibet vorgedrungen und hat sich in einem der dortigen Klöster vier Jahre lang in Sprachstudien vertieft. Armin Vambéry hat demselben Ziel nachstrebend, die centralasiatischen Gebiete von Herat bis zum caspischen Meere durchstreift. Diese Gegenden sind die ungastlichsten und culturfeindlichsten der Welt. Alle ihre Bewohner, vor allen die Turkmanen, sind roh und gewalthätig und führen ihre Kriege gleich den Herrschern von Dahome und Aschanti um des Menschenraubs willen. Um als Europäer hier nicht denselben schrecklichen Ausgang zu nehmen wie Stoddard und Conolly in Bokhara, verkleidete sich Vambéry als Derwisch und Hadschi (Mekkapilger). Er hätte das nicht nöthig gehabt; [829] Thomson und Oberst Pelly haben kurz vor ihm in europäischer Tracht Afghanistan und Khiwa bereist. In wissenschaftlicher Beziehung hat sich der ungarische Gelehrte durch den angenommenen Charakter eines pilgernden Derwisches ungemein geschadet. Ein Derwisch ist ein frommer Mann, in dessen Augen alle Dinge dieser Welt eitel Staub und Dunst sind. Vambéry konnte daher nirgends Erkundigungen einziehen, geschweige denn Aufzeichnungen machen. Er erregte schon Aufsehen, wenn er nach dem Namen der Orte fragte, durch die er kam. Er berichtet mithin blos, was er gesehen und erlebt hat. Unsere Kenntniß jener Gegenden erhält dadurch keine erhebliche Vermehrung. Ueber Masenderan und Asterabad, Khiwa, Bokhara und Samarkand, Herat und Mesched haben wir anderswo mehr gelesen, als wir bei Vambéry finden. Seine Erlebnisse sind höchst interessant und die landschaftlichen und nationalen Typen Centralasiens werden treu und lebendig geschildert. Die sprachlichen Ergebnisse der Reise werden in ein besonderes Werk niedergelegt werden.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1864/49. 1.

Travels in Central Asia, by Arminius Vambéry – Utazás Közép-Ázsiában, Vámbéry Ármintól, Europa 1864/49, nov. 25. Chronik, Literatur, 828–829. h.

A német cikk fordítása – A magyarok nagy hévvel törekednek arra, hogy az európai nemzetek között idegen és rokontalan népük eredetét felkutassák. Őseiket az ázsiai birodalmak területén keresik, melyeket a magyar tudósok szélkében beköboroltak. Legismertebb közülük Csoma Sándor, ismertebb nevén Körös-Csoma [!], aki egészen Tibetig nyomult előre, és ott négy évet töltött egy kolostorban nyelvtudományokba mélyedve. Vámbéry Ármint ugyanez a cél vezérelte, amikor a közép-ázsiai vidékeket Heráttól a Kaszpi-tengerig átszelte. Ezek a vidékek a föld legbarátságtalanabb területei, és a művelődésnek is a legnagyobb ellenségei. Lakóik, különösen a turkmanok, durvák és erőszakosak, háborúikat, akár csak Dahomey és Ashanti királyai, emberrablás céljából folytatják. Hogy európaiként ne jusson arra a sorsra, mint Stoddey és Conolly Buharában, Vámbéry dervisnek és hadzsinnak (mekkai

zarándoknak) öltözött. Nem volt rá szüksége; [829] nem sokkal előtte Thomson és Pelly ezredes európai öltözékben utazta be Afganisztánt és Khivát. Tudományos szempontból a magyar tudós a zarándok dervis szerepével rendkívül sokat ártott magának. A dervis ájtatos ember, akinek szemében minden evilági dolog csupán por és pára. Vámbéry ezért sehol sem kérdezősködhett, nemhogy feljegyzéseket készíthetett volna. Már azzal is gyanút kelthetett, ha a település neve után érdeklődött, ahová megérkezett. Ennélfogva csak arról tudósíthatott, amit látott és megélt. Ismereteink az ottani viszonyokról ezért aligha bővültek jelentősen. Mazenderanról és Asztrabádról, Khiváról, Buharáról és Szamarkandról, Herátról és Mesedről másutt többet olvashatunk, mint amit Vámbérynél találunk. Egyedül az élmények érdekesekek nála, és híven, életszerűen festi Közép-Ázsia lakóinak helyi és nemzeti típusait is. Utazásának nyelvtudományos eredményeit külön könyvben fogja kiadni.

Magyarázatok a német szöveghez

Vámbéry Ármin – (1832–1913), keletkutató, nyelvtudós, 1860-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1876-tól rendes tagja. Arany Jánossal már Nagykőrösön megismerkedett, és a későbbi évtizedekben is jó kapcsolatban állt. 1857-ben Konstantinápolyba utazott, és Fuad pasa titkáráként működött, miközben a török nyelvet és nyelvjárásait tanulta. 1858-ban török–német szótárt adott ki. 1863-ban az akadémia támogatásával, Rasid Effendi néven, dervisruhában indult közép-ázsiai kutatóújtára. Egy mekkai zarándokcsoporthoz csatlakozott, így utazhatta be Közép-Ázsia idegeneket nem szívesen látó vidékeit. Eljutott Khoraszanba (Chiva), majd Buharán keresztül Szamarkandba, Herátba, végül vissza Konstantinápolyba, ahonnan utazását megkezdte. Jegyzeteit titokban készítette. 1864-ben ért vissza Pestre. Művét 1864 legvégén, 1865-ös évszámmal adta ki Londonban: *Travels in Central Asia: Being the account of a Journey from Teheran across the Turkoman Desert on the Eastern Shore of the Caspian to Khiva, Bokhara, and Samarcand*, Performed in the Year 1863, London, Murray, 1865. Ugyanebben az évben amerikai kiadása is készült a kötetnek: New York, Harper & Brothers, 1865. Németül szintén ebben az évben a lipcsei Brockhaus adta ki, oroszul pedig Szentpétervárott jelent meg. Magyar kiadása szintén 1865-ös évszámmal: *Közép-Ázsiai utazás, melyet a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából 1863-ban Teheránból a Turkman Sivatagon át, a Kaspi tenger Keleti partján Khivába, Bokharába és Szamarkandba tett és leírt Vámbéry Ármin*, Pest, Emich G. tulajdona.

Kőrösi Csoma Sándor – (1784–1842), székely utazó, nyelvtudós, tibetológus. 1820-ban indult Bukarestből Tibet felé, életének további részét különböző kolostorokban a tibeti kultúrának és a magyarok eredetének kutatásával töltötte. Eredményeit a magyar tudományos élet máig csak részben mérte fel és fogadta el.

Ashanti, Dahomey – rabszolgakereskedelmet űző afrikai királyságok a 19. században
Charles Stoddart – (1806–1842), angol ezredes és diplomata volt Közép-Ázsiában, 1842-ben kivégezték.

Arthur Conolly – (1807–1842), angol utazó és diplomata volt Közép-Ázsiában. 1842-ben a buharai kán Charles Stoddarttal együtt lefejeztette, mert kémnek nyilvánította őket.

Lewis Pelly – (1825–1892), angol ezredes és diplomata, 1860-ban járt Herátban.

William Taylour Thomson – (1813–1883), angol diplomata, az 1830-as évek végétől több ízben teljesített szolgálatot Közép-Ázsiában.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/23, december 4. Vegyes, 550: *Vámbéry utazása angol nyelven Londonban Murray-nál megjelent...* Ismertetés, részben fordítás, kommentár és

cáfolat. A magyar szöveg minden ponton vitába száll a német glosszával, a végén kiegészíti Vámbéry Pestre érkezésének hírével.

Arany korábban és e glosszával később is tudósított Vámbéry Ármínról, utazásának és visszaérkezésének szinte minden mozzanatát nyomon követi. A Koszorúban 1864. március 13-án arról számol be, hogy Vámbéry nyolchavi vándorlás után álruhában megérkezett Mesed városába (II/I. 11. sz. 262–263). 1864. június 5-én megemlíti, hogy Vámbéry hazaérkezett (II/I. 23. sz. 551). Június 12-én a Vegyes rovatban elmondja, hogy Vámbéry utazásainak leírásán dolgozik, és egyszerre három nyelven fogja kiadni (II/I. 24. sz. 575). Július 12-én Vámbéry londoni előadásáról olvashatni a Koszorúban, melyet június 14-én tartott a geográfiai társulatban. Szó van róla, hogy művét angolul a londoni Murray fogja megjelentetni, hogy előadását a legnagyobb elismeréssel fogadták, és hogy utazásának célja a magyar nyelv kutatása volt (II/II. 2. sz. 46). Október 2-án a Vámbéry által Magyarországra hozott üzbég vallástanítóról ír, aki itt a Csagatai Izsák nevet vette fel, s akit előbb Budenz József gondoskodására bíztak, majd Szilády Áron vette magához Halasra. Csagatai Izsák a *Rege a csodaszarvasról* egy részletét lefordította üzbég nyelvre, s a Koszorúban ez is megjelent. (II/II. 14. sz. 336. Ld. még az AJÖM XII. 460–461. oldalán Németh G. Béla jegyzetét; a fordítás első strófája üzbég nyelven: Ko III/I. 1865/9, febr. 27. 214). 1864. október 9-én ismét a londoni előadások sikeréről van szó, a szünni nem akaró tapsokról, mellyel Vámbéry utazásának beszámolóját fogadták (II/II. 15. sz. 359–360). Ezt követi a jelen glossza. A figyelem, melyet Arany Vámbéry utazásának és eredményeinek szentel, érthetővé teszi az Europa ironikus jegyzetének indulatos elutasítását.

A Ko szövege:

„Vámbéry utazása angol nyelven Londonban, Murray-nál megjelent ily címmel: »Travels in Central Asia« (Utazások Közép-Ázsiában). A német lap, honnan e tudósítást átvesszük, miután magát a könyvet még nem láttuk, nem igen dicséretes alapossggal azt mondja: »A magyarok nagy buzgalommal fáradoznak, hogy az európai nemzetek közt idegen és egyedül álló népek *eredetét* kinyomozzák. Ezek leghíresebbike, Körösi-Csoma, Tibetig hatolt s egy ottani kolostorban négy évig merült el nyelv tanulmányokba. Vámbéry Armin *ugyanazon célra törekedvén*, bekalandozta (durchstreift) a közép-ázsiai tartományokat Herattól a kaspi tengerig... Vámbéry dervisnek és hadzsinnak öltözött át. Nem lett volna rá szükség: kevéssel előtte Thomson és Pelly ezredes európai öltözetben utazták be Afganisztánt és Khivát. Tudományos tekintetben fölötte ártott magának a magyar tudós a dervis minőség felvétele által. A dervis kegyes ember, kinek szemében minden világi dolog hiu füst és pára. Vámbéry tehát sehol sem kérdezősködhetett, nemhogy jegyzéseket tehetett volna. Már az által is gyanút ébreszte, ha azon helységek neveit kérdezé, melyeken átment. Csupán arról tudósít tehát, a mit látott s a mi történt vele. De az által ismeretünk azon tájakról nem sokkal gyarapszik. Masenderan, Asterabad, Khiva, Bokhara, Samarkand, Herat és Mesched felől többet olvastunk másutt, mint Vámbérynél találni. De élményei fölötte érdekesek, s közép Ázsia táj- és nemzeti jellegei híven és elevenen rajzoltatnak. Az utazás *nyelvészeti* eredményei külön munkában lesznek előadva.« – Itt először is az a hiba van a felfogásban, mintha Vámbéry a magyarok eredetét, *őshonát* indult volna keresni, a mi legalább is anachronizmus, miután Körösi-Csoma óta ily expedíciók nálunk nem történnek, – s Vámbéry a *rokon nyelvek* tanulmányozását tette feladatává, tehát oly téren mozog, mi épen korszerű, ha tetszik *divatos* tudomány a német urak között is; továbbá, hogy a szegény védtelen magyar utazót egy sorba állítja egy hatalmas kormány aegise alatt utazó angolokkal, s dervis ruhájáért mintegy kigúnyolja; végre, hogy ez utazástól *minden* tekintetben tudományos fölfedezéseket követel; holott a *nyelvészeti* szempont

a fő, s arról még nem ítélt. – Egyébiránt hozzátehetjük, hogy Vámbéry Angliából már megérkezett Pestre, s érdekes utazása magyar nyelven Emichnél fog megjelenni.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 525. 167–168 Aranyénak tekinti a glosszát. A stilisztikai és mondattani sajátosságok, az átvétel módja igazolja a feltevést. A glossza jegyzetében Németh G. Bélának még nem állt módjában Arany forrását, az Europa glosszáját ismerni, ezért írja: „Mely német lappal polemizál a gl., nem lehet eldönteni.” (AJÖM XII. 464.)

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/50.

Függelék

1864/50. 1. *Peregrin. Roman von Ida Gräfin Hahn-Hahn*, Europa, 1864/50, dec. 2. Chronik, Literatur, 857–858. h.

Peregrin. Roman von Ida Gräfin Hahn-Hahn (zwei Bände, Mainz, Kirchheim). Das Erzählertalent der geistreichen Frau ist im Grunde noch immer das alte, mag die ehemalige Weltdame auch längst die glänzende, rauschende Robe ausgezogen und dafür das dunkle, härene Büßergewand eingetauscht haben. Der vorliegende Roman besonders liest sich stellenweise noch gerade so, wie ein Werk aus der „sündhaft-weltlichen“ Epoche seiner Verfasserin. Er ist reich an Episoden, [858] spannenden Verwicklungen, in elegantem Ton geschrieben; er führt uns in vornehme Gesellschaft, behandelt sociale, politische und religiöse Fragen, ganz wie das die Frau Gräfin immer pflegte. Auch ist der Vorwurf ein interessanter und gutgewählter, und gegen die Handlung läßt sich nichts einwenden. Der arme Waisenknabe Peregrin wird von der Gräfin Gorm zu einem gewissen Zweck an Kindesstatt angenommen, dann aber mit entsetzlicher Grausamkeit aus allen Himmeln gleichsam gerissen, wieder hinausgestoßen in die unbarmherzige, kalte, fühllose Welt. Und doch, er verdirbt nicht, geht nicht unter, sondern kämpft sich männlich fest durchs Leben. Kurz: es ist ein Charakter, an dem wir aufrichtige Freude haben könnten, und diese würde auch das Werk einflößen, wenn nur die bigotte Richtung der Verfasserin, ihre unglücklich langweilige, abstoßende Polemik für den Katholicismus oder besser Ultramontanismus nicht so absichtlich zu Tage träte.

1864/50. 2. *Restauration der aufgefundenen antiken Herculesstatue*, Europa, 1864/50, dec. 2. Chronik, Bildende Kunst, 862. h.

Restauration der aufgefundenen antiken Herculesstatue. Der Bildhauer Tenerani will sich bereit finden lassen, die im Palast Righetti zu Rom vor kurzem ausgegrabene antike Herculesstatue zu restauriren und die fehlenden Theile zu ergänzen. In wessen Besitz das werthvolle Kunstwerk gelangen wird, ist noch nicht entschieden. Sowohl der Papst als Kaiser Napoleon haben darauf geboten. Jener will sie auf einem Platz im Freien, dieser in dem ihm gehörigen Palast des Pompejus zu Rom aufstellen.

1864/50. 3. *Das Neue Testament illustirt*, Europa, 1864/50, dec. 2. Chronik, Bildende Kunst, 863–864. h.

Das Neue Testament illustirt. Ein soeben erschienenenes englisches Prachtwerk: „The New Testament &c. with engravings on wood from designs of Fra Angelico, Pietro Perugino, Francesco Framia, Lorenzo di Credi, Fra Bartolommeo, Titian, Raphael, Gaudenzio Ferrari etc. London, Longman (Leipzig, Brockhaus' Sortiment) (Preis 21 Thlr.) giebt aufs neue Zeugniß davon, daß ein englischer Kunstverleger für kostbar ausgestattete Werke auf ein ganz anderes kaufendes Publicum rechnen kann, als ein deutscher. Mit einem jedenfalls sehr beträchtlichen Kostenaufwand sind 60 blattgroße Holzschnitte (in der bekannten englischen

Stahlstichmanier) nach Compositio[864]nen der genannten Meister, etwa 30 verschiedene ornamentale Bordüren, Medaillons, Schlußstücke, zahlreiche Initialen etc. für das Werk ausgeführt worden und jede Seite ist mindestens mit reicher Randleiste geschmückt. Der stattliche Band von 540 Seiten, dessen Druck durchgehends in dunkelbraunem Ton ausgeführt ist, bildet in der That ein harmonisches und sehr würdiges Ganze, nur ist zu beklagen, daß bei der Herstellung, wie so oft bei den kostbaren englischen Publikationen, eine gewisse feine künstlerische Anleitung gefehlt hat. Allerdings sind die biblischen Compositionen den Werken der ersten Meister entnommen und im Ganzen auch gut gezeichnet; – sie geben viele Arbeiten aus der Blüthezeit vor-raffaelischer Kunst wieder, welche z. B. in Deutschland gar nicht verbreitet und bekannt sind, – die ornamentalen Beiwerke sind nach den kostbarsten Manuscripten der Renaissancezeit, an denen die englischen Bibliotheken reich sind, gezeichnet oder von dem begabten Ornamentisten *Henry Shaw* sehr geschickt und stylvoll im Geiste der Originale erfunden, – man hat aber nicht bedacht, daß alle diese kunstgeschichtliche lobenswerthe Bemühung schließlich doch das Ziel: „einen *künstlerisch verzierten* Druck der Bibel herzustellen“, verfehlen mußte. Einmal haben die feinen englischen Holzschnitte mit der fabelhaften Ausführung immer etwas Gekünsteltes an sich, welches nie an die wohlgefällige Klarheit einer in einfach-kräftigen Strichlagen gehaltenen, dem Material des Holzes entsprechenden Technik heranreicht; dann aber sind die Ornamente, denen die lichte Färbung der Originale fehlt und die zum Theil beträchtlich verkleinert werden mußten, in der feinen schwarzen Schattirung kleinlich geworden, und man hätte auch hier beherzigen sollen, daß wer es *zu gut* machen will, häufig fehl geht; – wo die Illuministen und Buchdrucker der Renaissancezeit Ornamente in *einer* Karte herzustellen hatten, wandten sie eben die reich-modellirten Arabesken der farbigen Manuscriptmalerei nicht an, sondern begnügten sich mit einer einfacheren, aber geschmackvolleren Verwendung von umrissenen und ausgefüllten Flächenverzierungen. – Es ist schließlich hervorzuheben, daß mehrere Holzschnitte in ihrer miniatur-feinen Ausführung wahre Wunder von Virtuosität sind und daß der Druck (von R. Clay u. Comp.) auf vortrefflichem milchweißen Papier seines Gleichen sucht. Der roth-goldene Einband und das grüne Aufschlagspapier erscheinen uns zu bunt für das kirchliche Buch, das übrigens, den Bibliomanen zu Liebe, seinen vollen unbeschnittenen Papierrand behalten hat.

1864/50. 4. Neuigkeiten der Dresdener Hofbühne, Europa, 1864/50, dec. 2. Chronik, Theater, 865–866. h.

Neuigkeiten der Dresdener Hofbühne. In Dresden sah man jüngst den Sophokleischen „König Oedipus“, dem, auf Befehl König Johanns, die Tage darauf „Oedipus in Kolonos“ und „Antigone“ folgten, sämmtliche drei Tragödien in der Donner'schen Uebersetzung, die beiden letzten mit Mendelssohn's, die erste mit Lachner's Musik. Somit ging denn des preußischen vierten Friedrich Wilhelm Lieblingswunsch, diese drei Werke als Trilogie vor sich aufsteigen zu sehen, erst unter den Augen und Auspicien König Johanns von Sachsen in Erfüllung, als sollte der königliche Freund des Dante den Romantiker auf dem Throne ergänzen. Ob die Vorführung Sophokleischer Classicität mit romantischer Beihülfe moderner Musik in sich eine ästhetische Berechtigung habe, bleibe außer Acht dabei; schon Tieck rügte, daß Mendelssohn in der Composition der Chöre zur Antigone den dichterischen Text nicht bescheiden und discret genug habe zur Geltung bringen und vorwalten lassen. Dagegen war der feine Felix Mendelssohn doch klug und bescheiden genug, sich von der musikalischen Bearbeitung des „König Oedipus“ zurückzuhalten. Der verstorbene Herr von Küstner war seiner Zeit nicht wenig erzürnt, daß der Tonmeister ihm diesen Gefallen nicht that. Der Grund dazu lag in dessen Idiosynkrasie, in seinem Instinct gegen alles gewaltsam Harte. Die Antigone des Sophokles hat zum dichterischen Inhalt einen Conflict zwischen Pflicht und Liebesgefühl, der ewig sein allgemein menschliches hohes Interesse behaupten wird, alle Zeiten hindurch, wo Menschen menschlich fühlen werden. In der Sühne des Oedipus in Kolonos, wo der vom Schicksal höhnisch ins Netz Gelockte, von den Furien

Verfolgte im Hain der Eumeniden glorreich mild aufgenommen, ja den sichtbaren Augen wie einigen Himmel Steigender entzogen wird: in diesem elegischen Nachgesange der grausen Tragödie liegt so viel Motiv und Anreiz für die Macht der Musik, daß Mendelssohns Kunst und Eigenthümlichkeit auch hier ihre Nahrung fand. Allein das blind dumm wüthende Schicksal des hämischen Zufalls in König Oedipus, wo der Held unwissentlich seine Mutter freit, mit ihr Kinder erzeugt und nach enthültem Incest, Angesichts Jokaste's die sich selber am Seil erhängt, sich blendet: – dieses grause Walten unverschuldeter Schicksalstücke ist zu craß und zu naiv, um unseren Nerven zugemuthet zu werden. Mendelssohn hatte keine Töne dafür; Franz Lachner in München war so gefällig, welche zu finden. Seine musikalische Begleitung der Chorstrophen und einiger mimisch hervortretenden Momente im Text der Dialoge stellte sich ganz unter die Gesetze der Arbeiten seines Vorgängers; sie ist nicht so melodiös, deckt aber ebenso stark und falsch das poetische Wort zu, statt es – wie die antike Tragödie es forderte – blos zu verklären und zu illustriren. Die ganze Vorführung des Stücks kann als eine gelehrte Merkwürdigkeit gelten. Die scenische Anordnung, der Anblick der attischen Bühne mit der terrassenförmigen Befähigung zur plastisch malerischen Gruppenbildung, war vortrefflich und gewährte einen ächt künstlerischen Genuß. In der Declamation haben wir den Schauspieler Jaffé zu rühmen, der theilweis und in einigen Rollen den von uns geschiedenen Dawison mit sonorem Portament und mit wohlthönendem Baß – beides ging Dawison ab – ersetzt. – [...]

Függelék

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/50. 1.

Peregrin. Roman von Ida Gräfin Hahn-Hahn – Peregrin, Hahn-Hahn Ida grófnő regénye, Europa, 1864/50, dec. 2. Chronik, Literatur, 857–858. h.

A német cikk fordítása – *Peregrin, Hahn-Hahn Ida grófnő regénye* (két kötet, Mainz, Kirchheim). A szellemes hölgy elbeszélő tehetsége lényegében még mindig a régi, noha az egykori nagyvilági hölgy a vezeklők sötét szőrcsuhájával cserélte fel csillogó, csábító öltözékét. A most megjelent regény helyenként még hasonlít az egykori, „vétkes-világi” korszakában írt műveihez. Epizódokban gazdag, [858] cselekménye érdekes, hangneme elegáns; [a Ko fordítása szerint:] „előkelő társaságba vezet bennünket az író, társadalmi, politikai és vallásos kérdéseket tárgyal, mint ezelőtt is szokta.” A tárgyválasztás érdekes és jó, a cselekmény ellen sem lehet kifogás. [A Ko fordítása szerint:] „Peregrin egy árva fiú neve, kit Gorm grófné bizonyos czélokra gyermekül felfog, aztán kegyetlenül ismét kiteszt az érzéketlen, hideg, könyörületlen világba. De a kitesztett nem pusztul el, hanem férfiasan átküzd magát az életben.” Egyszerűen olyan szereplő, akiben örömeinket lelhetnénk, és ezt a műre magára is átvihetnénk, de az író [a Ko fordítása szerint] „boldogtalan unalmas polemikái a katolicizmus vagy inkább ultramontanizmus mellett, s vakbuzgó hajlamai nagyon is visszatartólag hatnak.”

Magyarázatok a német szöveghez

Hahn-Hahn Ida – Ld. az Europa 1864/36. 4. jegyzetét. A *Peregrin* című regénye 1874-ben jelent meg magyarul a pécsi növendékpapok átültetésében.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/24, dec. 11. Vegyes, 575: *Hahn-Hahn Ida grófnő új regénye...* Részben tartalomismertetés, részben fordítás. A szerkezet módosítása. A glossza „folytatása” egy korábbi tudósításnak, melyben a regény készülésétől ad hírt az Europa és a Ko (ld. az Europa 1864/36. 4. szövegét és jegyzetét). A hirtelen vallásossá vált nagyvilági hölgy fordulatát a Ko szerzője, akárcsak a német lap,

ironikus felhanggal emlegeti. A Ko 1863-as cikkének névtelen szerzője is így minősíti az írónt: „Sand újabb regénye vallásos irányú. Tüstént eszébe juttatja az embernek Hahn-Hahn Ida grófnét, e hitetlen protestáns írónt, ki szint’ úgy dicsőítette a szenvedélyt és megtámadta a társadalmat, mint Sand, s ime most áttérve, a katolika egyházba a [!] vallásos regényeket ír, melyek mintegy czáfolatai korábbi műveinek” (*Két új regény*, I/II. 1863/15, okt. 11. Külföldi szemle, 357–358).

A Ko szövege:

„Hahn-Hahn Ida grófné új regénye, *Peregrin*, megjelent. Peregrin egy árva fiú neve, kit Gorm grófné bizonyos czélokra gyermekül felfog, aztán kegyetlenül ismét kiteszt az érzéketlen, hideg, könyörületlen világba. De a kitesztott nem pusztul el, hanem férfiasan átküzdí magát az életem. Hahn-Hahn Ida, daczára hogy néhol az unalomig előtérbe tolja ultramontán nézeteit, még mindig a régi; elbeszélő tehetsége, jellemző ereje nem csökkent, s e regényének sok helye épen úgy olvastatja magát, mint szerzőnek ama »vétkes-világi« korszakból való iratai. Episodokban, érdekfeszítő bonyolódásokban nincs hiány; a hang elegans; előkelő társaságba vezet bennünket az író, társadalmi, politikai és vallásos kérdéseket tárgyal, mint ezelőtt is szokta. De boldogtalan unalmas polemikái a katholicismus vagy inkább ultramontanismus mellett, s vakbuzgó hajlamai nagyon is visszataszítólag hatnak a kissé világiabb olvasóra.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja Arany szerzőségére utalna, azonban a szóhasználat, a „világiabb” szóalak, valamint a túl erős kifejezések („visszataszítólag”) miatt valószínűleg valamely munkatársa írta a szöveget.

1864/50. 2.

Restauration der aufgefundenen antiken Herculesstatue – *Herkules megtalált szobrának restaurálása*, Europa, 1864/50, dec. 2. Chronik, Bildende Kunst, 862. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Herkules-szobor – 1864-ben találták meg a Pio Righetti-palotában végzett ásatások során. A szobor az i. sz. 1–3. századból származik, és a restaurálás után végül IX. Pius pápa (1846–1878) kapta meg. Ma a Vatikáni Múzeumban található.

Pietro Tenerani – (1789–1869), római szobrász, Antonio Canova és Bertel Thorvaldsen tanítványa volt. Ez idő tájt a római múzeumok és képtárak főigazgatója.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/24, dec. 11. Vegyes, 575: *A római Righetti palotában...* Fordítás. A szobor leírását a Ko korábban már közölte, feltehetően annak folytatásaként vette át Arany a hírt. Ld. az Europa 1864/44. 2. szövegét és jegyzetét.

A Ko szövege:

„A római Righetti palotában közelebb kiásott csonka Hercules szobor kijavítására Tenerani szobrász vállalkozik, a hiányzó részt kitoldandó. Még nincs eldöntve, kié lesz a szobor. Napoleon császár is szeretné, a pápa is; amaz köztérre, ez a római Pompejus palotában akarván felállítani.”

A szerzőség kérdése – A fordítás tömörítő módja, a mondat szerkezet és stílus Arany szerzőségére vall.

1864/50. 3.

Das Neue Testament illustrirt – *Az Újszövetség illusztrált kiadása*, Europa, 1864/50, dec. 2. Chronik, Bildende Kunst, 863–864. h.

A német cikk fordítása – Egy újonnan megjelent angol díszkötet: *Újszövetség stb.*, Fra Angelico, Pietro Perugino, Francesco Framia, Lorenzo di Credi, Fra Bartolommeo,

Tiziano, Raffaello, Gaudenzio Ferrari stb. festményeiről készült fametszetekkel, London, Longman (Leipzig, Brockhaus' Sortiment, ára 21 tallér) ismét bizonyították arra, hogy egy angol művészeti kiadó egy költséges munka kiadásakor egészen más vásárlóközönségre számíthat, mint egy német. Mindenesetre nagy összegekért készült el a közismert angol acélmetszet-stílusban a 60 egész lapnyi fametszet a nevezett festők kompozícióiról, [864] mintegy 30 különféle szegélymintával, medallionnal, záródísszel, számos iniciáléval és egyebekkel. Minden oldalon gazdagon díszített keret található. Az 540 oldalas impozáns kötet, melynek nyomása barna árnyalatú, összhangot és méltóságot sugárzó egységet képez. Csak annyit lehet megjegyezni rá, hogy amint az a drága angol kiadásoknál általában tapasztalható, a kifinomult művészi irányadás hiányzik belőle. A bibliai kompozíciókat elsőrangú mesterek műveiről másolták, és a rajzok jól sikerültek. Sok munka származik a preraffaelita művészet virágkorából, mely Németországban például egyáltalán nem terjedt el, és nem is ismeretes. Az ornamentális elemeket a reneszánsz korának értékes kézírataiból vették át, melyekben az angol könyvtárak bővelkednek, vagy pedig a tehetséges díszítőgrafikus, Henry Shaw tervezte őket, ügyesen és stílusosan. Senki sem gondolt azonban arra, hogy mindezen dicséretes művészettörténeti fáradozás szükségszerűen el fogja véteni a fő célt, a *művészi kivitelezésű* Biblia előállítását. A mesésen finom dolgozású angol fametszetben egyfelől mindig van valami mesterkélt, ami eltér a faanyagnak jobban megfelelő, egyszerű vonalvezetésű technika tisztaságától és erejétől. Másfelől az ornamentika, melynek eredeti belső festése hiányzik, ráadásul erősen kicsinyíteni is kell, az aprólékos fekete árnyalás során elmosódik. Itt is megszívlelendő a tanács, hogy aki e téren *igen jól* akar dolgozni, az gyakran tévúton jár. Amikor a reneszánsz kori könyvdíszítőknek és nyomdászoknak *egyetlen* táblán kellett ornamentikát ábrázolniuk, sohasem utánozták a festett kéziratok gazdag arabeszkjeit, hanem megelégedtek a felületdíszítés körvonalainak és kitöltésének egyszerűbb, de izlősebb alkalmazásával. Említeni kell végül, hogy több fametszet miniatúraszzerűen finom ábrázolása a virtuozitás valóságos csodája, és hogy a nyomda (R. Clay és társa) a remek tejfehér papírral méltó alapot talált hozzá. A vörös-arany kötés és a zöld előzéklap kissé tarkának tűnik egy vallásos könyvhöz, a könyvgyűjtőknek ellenben kedvükre lesz, hogy a könyv széleit körbevágás nélkül hagyták meg.

Magyarázatok a német szöveghez

Fra Angelico – Valódi nevén Guido di Pietro (1387–1455), olasz reneszánsz festő
Pietro Perugino – Pietro di Cristoforo Vanucci (1450–1523), az itáliai quattrocento festője
Francesco Francia – Francesco Francia, valódi nevén Francesco Raibolini (1450–1517), bolognai reneszánsz festő
Lorenzo di Credi – (1459–1537), itáliai reneszánsz festő
Fra Bartolomeo – Bartolommeo Pagholo del Fattorino (1472–1517), firenzei reneszánsz festő
Titian – Tiziano Vecellio (1488/1490–1576), az itáliai reneszánsz festészet egyik legjelentősebb alakja
Rafael – Raffaello Sanzio da Urbino (1483–1520), az érett itáliai reneszánsz festészet egyik legjelentősebb alakja
Gaudenzio Ferrari – (1471–1546), itáliai reneszánsz festő
Henry Shaw – (1800–1873), angol művészettörténész, metsző és könyvillusztrátor

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/24, dec. 11. Vegyes, 575: *Az Új testamentomnak pompás illusztrált angol kiadása...* A hír rövid közlése és kommentár. A kötet leírásának mellőzésével a Koszorúban csak a német glossza első mondatának tartalma jelenik

meg. A „vagyonos bibliaolvasók” kifejezés iróniája egyetértést sugall a német cikkíróval.

A Ko szövege:

„Az Új testamentomnak pompás illusztrált angol kiadása jelent meg Lipcsében, Brockhausnál; ára 21 tallér. Ajánljuk a vagyonos bibliaolvasók figyelmébe.”

A szerzőség kérdése – Elsősorban a finom irónia miatt tulajdonítható a rövid hír Aranyinak.

1864/50. 4.

Neuigkeiten der Dresdener Hofbühne – Újdonságok a drezdai udvari színházban, Europa, 1864/50, dec. 2. Chronik, Theater, 865–866. h. [A többféle hírt tartalmazó glosszából az Arany által átvett részt közöljük.]

A német cikk fordítása – Drezdában újabban Szophoklész *Oidipusz királyát* adják. János király rendeletére a rá következő napokon az *Oidipusz Kolónoszbán* és az *Antigoné* című tragédiák következnek, Donner fordításában. A két utóbbi művet Mendelssohn, az elsőt Lachner zenéjével állítják színre. IV. Frigyes Vilmos porosz király korábbi kívánsága, hogy a három művet trilógiaként adassa elő, most a szász János király szeme előtt valósul meg, mintha Dante fejedelmi rajongója most a romantikusokat is trónra szeretné emelni. Fel sem merült a kérdés, hogy a klasszikus Szophoklész modern zenei aláfestése esztétikailag igazolható-e. Már Tieck kifogásolta, hogy Mendelssohn az *Antigoné* kórusához írt zenéjében nem engedte érvényesülni és uralkodni a szöveget. A finomlelkű Felix Mendelssohn azonban volt eléggé okos és szerény ahhoz, hogy tartózkodjon az *Oidipusz király* zenei feldolgozásától. Az azóta elhunyt von Küstner annak idején bosszankodott is, hogy a zeneszerző nem tett eleget kérésének. Mendelssohn azonban ösztönösen idegenkedett a mű túlzott ridegségétől. Szophoklész *Antigoné*jának költői cselekménye a kötelességérzet és a szerelem konfliktusáról szól, mely általános és örök érdeklődést fog kelteni a darab iránt korszakokon át, amíg az emberben emberi érzések munkálnak. Az *Oidipusz Kolónoszbán* című darabban, amikor a bűnhődő Oidipusz a sors hálójába gabalyodva, a fúriáktól üldözötten az Eumenidák szelíd és fényes vidékére jut, sőt a külső néző számára mintegy az égbe felvétetik: az ijesztő tragédia ezen elégikus utóhangjában a zene számára oly sok mozzanat és ösztönzés található, hogy Mendelssohn művészete és egyénisége itt is gazdag táptalajra lelt. Egyedül az *Oidipusz király* kaján véletlenszerűsége, vak és ostoba sorsszerűsége – amint a hős, tudtán kívül, elveszi anyját és gyermeket nemz vele, majd a vérfertőzés lelepleződése után Iokaszté a kötelet választja, Oidipusz pedig megvakítja magát –, az ártatlanok végzetdrámájának ez a borzalmas működése az, amely túl megrázó és túl elemi erejű ahhoz, hogy idegeink elviselhessék. Mendelssohn nem tudott hozzá zenét írni; a müncheni Franz Lachner volt olyan szolgálatkész, és megtette. A kórus strófáinak és a dialógusok mozgásos részeinek zenei kíséretében elődje nyomdokain járt; nem annyira dallamosan, de ugyanolyan erősen és rosszul telepedett rá a költői műre, ahelyett, hogy – igazodva az antik tragédia természetéhez – csupán csak megvilágította vagy illusztrálta volna a szöveget. Az egész előadás nem volt több tudós különcködésnél. A teraszos formára kiképzett színpad valódi művészi élvezetet nyújtott. Dicsérnünk kell Jaffé deklamációját: érces portamentójával és hangzatos basszusával részben és egyes helyeken pótolni tudja a tőlünk megvált Dawisont, akinél egyébként e két adottság hiányzott.

Magyarázatok a német szöveghez

Johann Jacob Christian Donner – (1799–1875), német klasszika-filológus és fordító.

Szophoklész-fordítása 1839-ben jelent meg két kötetben: *Sophokles* von J. J. C.

Donner, Heidelberg, Akademische Verlagshandlung von C. F. Winter.

Felix Mendelssohn-Bartholdy – (1809–1847), német zeneszerző, ld. még az Europa 1863/31. 1., 1864/20. 1., 1864/21. 7., 1864/27. 6., 1864/28. 4. jegyzetét.

Először 1841-ben írt zenét az *Antigoné* kórusjeleneteihez (op. 55), és a zenéhez igazított szöveg meg is jelent: *Antigone*, Tragödie von Sophokles, Text der Chöre, Componirt von Felix Mendelssohn-Bartholdy, Mannheim [1853]. A Donner által fordított darab kíséretként II. Miksa bajor király (1811–1868) születésnapján előadásán adták elő zenéjét, 1851. november 28-án, a bajor királyi színházban. Programfüzete: *Programm zu der Vorstellung: Antigone*, Tragödie von Sophokles, im Versmaß des Originals übersetzt v. J. J. C. Donner, mit Musik von Felix Mendelssohn-Bartholdy, Auf dem K. Hof- und National-Theater zu München zur Feier des Allerhöchsten Geburtstages Seiner Majestät des Königs zum ersten Male aufgeführt am 28. November 1851 [München, 1851]. A füzet 1853-ban újra megjelent, majd 1854-ben a bambergi előadáshoz is kiadták.

Az *Oidipusz Kolónosban* című darabhoz 1845-ben írta Mendelssohn a zenét (op. 93), a Donner-féle szöveghez társított előadás füzeté 1854-ben jelent meg Münchenben: *Programm zu der Vorstellung: Oedipus auf Kolonos*, Tragödie von Sophokles, im Versmaß des Originals übersetzt von J. J. Donner mit Musik von Mendelssohn-Bartholdy, München, 1854, Druck von Dr. C. Wolf & Sohn.

Franz Paul Lachner – (1803–1890), német zeneszerző, a müncheni opera karmestere. Az *Oidipusz királyt* az ő zenéjével 1852-ben játszották a bajor király születésnapján. Programfüzete: *Programm zu der Vorstellung: König Oedipus*, Tragödie, Auf dem K. Hof- und National-Theater zu München zur Feier des Allerhöchsten Geburtstages Seiner Majestät des Königs zum ersten Male aufgeführt am 28. November 1852, im Versmaß des Originals übersetzt v. J. J. C. Donner, mit Musik von Fr. Lachner, München, C. R. Schurich, 1852.

I. János szász király rendeletére ezt a három darabot adták egymás után a fejedelem udvari színházában.

IV. *Frigyes Vilmos* – (1795–1861), porosz király, 1841-től uralkodott. 1861-től I. Vilmos (1797–1888) követte a trónon.

I. *János szász király* – (1801–1873), 1854-től uralkodott. Dante rajongójaként 1854 és 1873 között Philaetes álnéven lefordította németre az *Isteni színjátékot*. Emellett 1857-ben Liszt Ferenc Drezdában mutatta be Dante-szimfóniáját, 1865-ben pedig a király támogatta Drezdában a Dante Társaság megalakulását, mely évkönyveket is megjelentetett. A német szöveg a szász király ezen tevékenységeire utal.

Szophoklész – (i. e. 496–i. e. 406), görög drámaíró. Arany legrégebbi fennmaradt görög fordítástörredéke az ő *Philoktetese*. Szilágyi István kötetéből dolgozott, feltehetőleg F. Gedike munkájából: *Sophoclis Philoctetes Graece cum notis Frederici Gedike*, Berlin, Mylius, 1781. A kötet később, a fordítás kéziratával együtt Szilágyi Istvánhoz került (ld. AJÖM XV. 523, 529–530; Csengery János: *Arany János és az ókori klasszikusok*, BpSz 229. k. 1933, 75–76). A kéziratot először Ritoók Zsigmond adta ki: *Sophoklész Philoktétesé Arany János fordításában*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

1847. január 6-án Arany a *Trachisi nők* átültetésén dolgozott, s kérte vissza Szilágyitól a német fordítást, mert voltak helyek, ahol a kommentár nem segített neki (AJÖM XV. 47). A német kötet adatai: *Des Sophokles Tragödien in deutscher Prosa*. Von einem Vereine Gelehrter, Erfurt und Leipzig, Ludwig Hilsenberg' Verlag, 1840. Szilágyi visszaküldte Aranyynak a kötetet (Szilágyi Aranyynak, 1847. márc. 12. AJÖM XV. 67). 1847 nagypéntekén Arany arról ír Szilágyinak, hogy a Kisfaludy Társaság számára már fordítják Szophoklész minden darabját, s ő inkább megvárja, míg azok a fordítások elkészülnek. Nem tudunk róla, hogy később fordította volna Szophoklész, de a tragédiák iránti

folyamatos érdeklődése leveleiben és műveiben nyomon követhető. A jelen glossza átvétele is ennek jele.

Ludwig Tieck – (1773–1853), német romantikus író, költő

Karl Theodor von Küstner – (1784–1864), az 1830-as években a müncheni királyi színház, 1842-től a berlini királyi színházak főintendánsa volt

Bogumil Dawison – (1818–1872), lengyelországi származású németországi színész, Shakespeare-szerepeiről volt híres. 1864-ig játszott a drezdai színházban, ekkor vendégszereplő körútra indult, többek között Amerikába.

Theodor Julius Jaffé – (1823–1898), berlini német színész, 1864-ben szerződött a drezdai színházhoz Dawison helyére.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – II/II. 1864/24, dec. 11. Vegyes, 575: *A drezdai udvari színházban...* Rövid hirdetés és kommentár. Arany nem részletezi a drezdai előadást, nem bocsátkozik bele a modern zene és a klasszikus tragédia összeférhetőségének kérdésébe, pusztán az előadás tényét tekinti fontosnak és követendőnek.

A Ko szövege:

„A drezdai udvari színházban Sophocles trilogiája került közelebb színre: Oedipus király, Oedipus Kolonosban, és Antigone; az első Lachner, a két utóbbi Mendelssohn zenéjével. Nálunk melyik színigazgató merne effélét tenni!”

A szerzőség kérdése – A kommentár alapján a glossza Aranyénak tekinthető.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1864/51.

1864/51. 1. *Luther als Musiker*, Europa, 1864/51, dec. 9. Chronik, Musik, 899–900. h.; az első sor mellett balról vízszintes vonalú jelölés kék ceruzával.

—	<p><i>Luther als Musiker.</i> Luthers musikalische Bildung war – so lesen wir in Zellners „Blättern” – schon frühzeitig vorbereitet worden. Als Knabe sang er auf der Schule in Eisenach die erste Altstimme, und später vertiefte sich sein Alt zu einem hellen männlichen Tenor; die Liebe zur Tonkunst bemächtigte sich seiner schon als Kind und verließ ihn sein Lebelang nicht. „Ich sage es gleich heraus, schrieb er an seinen Freund Mathesius, daß [900]</p> <p>nach der Theologie keine Kunst sei, so mit der Musik könne verglichen werden, weil allein dieselbe nach jener solches vermag, was nur jene selbst verschafft, nämlich Ruhe und ein fröhliches Gemüth, zu einem offenbaren Beweise, daß der Teufel, der Urheber der traurigen Sorgen und beschwerlichen Unruhen, die Musik fast ebenso fliehe, als Gottes Wort.” In seinem Hause wurde beinahe jeden Abend Musik getrieben, und da er, wie seine Zeitgenossen, die Instrumentalmusik für etwas Untergeordnetes hielt, hatte er bei sich „ein ordentlich Cantorey angericht, wo man zu vier Stimmen singen konnte.” Tischgenossen und Gäste mußten mitwirken und selbst der würdige Herr Philippus Melanchton mußte trotz seines organischen Sprachfehlers „eintönen”. Luther behielt sich dabei die Tenorpartie vor, auf welche er sich, wie auch auf seine gute Tenorstimme, gern etwas zu gute that. Er spielte auch ein wenig Flöte, besser aber die Laute. Was es ihm nach harten Kämpfen und Zwisten mit seinen Gegnern, wie auf</p>	
---	--	--

<p>dem Reichstage zu Worms, etwas unbehaglich geworden, sang er sich seinen Wahlspruch: „Ich werde nicht sterben, sondern leben, und des Herrn Werk verkündigen,” den er auch später einer selbstverfaßten Motette als Text unterlegte. Luthers Verdienst um die evangelische Kirchenmusik ist anerkannt; die von ihm componirten Melodien zu seinen eigenen Kirchenliedern werden ewig fortleben. Gerade diejenigen seiner Choräle, über deren Aechtheit als Compositionen Luthers nunmehr kein Zweifel herrscht – wir nennen nur „Eine feste Burg ist unser Gott” und „Vom Himmel hoch da komm’ ich her” – sind die mächtigsten und vortrefflichsten Compositionen dieser Art, welche die alte und neue Zeit hervor gebracht hat; ersterer ist überdies bekanntlich durch Meyerbeer, der ihn als Einleitung zu seinen „Hugenotten” benutzte und meisterhaft bearbeitete, zu einem allgemeinen Weltgesang geworden. Wahrhaft bewundernswerth ist der unermüdliche und außerordentliche Fleiß, den er auf die Composition dieser Lieder verwendete, denn es kostete den Reformator, der die Musik zu seinem Texte gar bald im Kopf und im Herzen hatte, große Mühe, bei seinen geringen theoretischen Kenntnissen dieselbe auch in Noten zu setzen. Er war aber nicht der Mann, sich einer derartigen Schwäche zu schämen, sondern ließ Andere an seinem Werke mithelfen. Der kurfürstlich sächsische Kapellmeister Johann Walther, dessen Vorgänger, Ehren Conrad von Ruppich, und Rhau, Cantor an der Thomaskirche zu Leipzig, sowie andere vorzügliche Meister der Zeit lieferten Beiträge zu dem von ihm eingeführten „deutschen Gesangbuche”. Dies letztere lag ihm so sehr am Herzen, daß sich die Meister bequemen mußten, ihre Compositionen Luther zur Durchsicht vorzulegen, ja diese, wenn er es nöthig fand, nach seiner Aufgabe zu verbessern, ehe sie in die Kirche eingeführt wurden. Die ungeduldigen Musiker wußte er dann schon besänftigen; er sagte bei solcher Gelegenheit: „Ihr Herren verstehet eure Musi cam und Noten löblich; was aber der geistliche Sinn und das Wort Gottes darin ist, so glaube ich auch ein Wörtlein einreden zu dürfen”. Wie in seiner Stellung als Reformator, ebenso dürfen wir Luther als Musiker nicht isolirt beurtheilen, sondern getragen vom Zeitgeiste, dessen lebensfähige Regungen in ihm mächtigen Wiederhall fanden. Die Bedeutung der Musik als Bildungsmittel des Volkes wurde in der Reformationszeit allgemein anerkannt, und etwas Würdigeres über den Werth derselben, als den in lateinischer Sprache abgefaßten Anschlagzetteln des Caspar Cruciger, Rectors der Universität Wittenberg, im Jahre 1548 bei der Gründung einer Cantorei oder Hofkapelle vom Kurfürsten Moritz, fand man seither selten Gelegenheit zu lesen. Marx erinnert sich mit folgenden Worten der Musikthätigkeit im damaligen Deutschland: „Unser Land wiederhallte in Luthers großen Tagen von seinen Rüstelidern; sie drangen machtvoll weckend, festigend, begeisternd vom Kirchenchor herab durch den vollen Markt und die strömenden Straßen bis in den trauten Familienkreis und das verschlossene Kämmerlein.”</p>

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/51. 1.

Luther als Musiker – *Luther mint zenész*, Europa, 1864/51, dec. 9. Chronik, Musik, 899–900. h.

A német cikk fordítása – Luther zenei képzése – így olvassuk Zellner „Blätter”-jében, korán megkezdődött. Gyermekként az eisenachi iskolakórusban alt hangon énekelt, s hangja később zengő férfitenorrrá mélyült. A zene iránti szeretet már gyermekkorában hatalmába kerítette, és egész életén át megmaradt benne. „Azt is kijelentem – írja barátjának, Mathesiusnak –, [900] hogy a teológián kívül nincs más művészet, mely a zenével felérne, mert csak ez tud, ez képes békét teremteni, örömteli érzést szerezni, nyilvánvaló bizonyítékként annak, hogy az ördög, a szomorú gondok és terhes nyugtalanságok okozója éppúgy menekül a muzsikától, mint az Úr szavaitól.” Házában csaknem minden este zenéltek, és miután kortársaihoz hasonlóan a hangszeres zenét alacsonyabb rangúnak tekintette, egész kis „kántorátust” gyűjtött maga köré, mellyel négy hangra énekelhetett. Asztaltársaságának és vendégeinek is részt kellett venniük az éneklésben, és szervi beszédhibája ellenére még magának az érdemes Philippus Melanctonnak is társulnia kellett hozzá. Luther általában a tenorszólamot tartotta meg magának. Játszott egy kevésbé a fuvolán is, de jobban kezelte a lantot. Az ellenfeleivel vívott kemény harcok és viták során, vagy éppen a worms-i birodalmi gyűlés idején saját választott jelmondatát énekelte: „Nem halok meg, hanem élek és hirdetem az Úr dolgait”, mely szövegre később motettát is szerzett. Luther érdemei az evangélikus egyházi zene terén közismertek; az általa szerzett egyházi énekek örökké élni fognak. Különösen a koráljai, melyeknek hitelességével kapcsolatban ma már nincsenek kételyek – elég csak az *Erős vár a mi Istenünk* és az *Im a magas mennyből jövök* [Más fordításban: *Mennyből jövök most hozzátok*] kezdetűekre utalni – a legerőteljesebb és legszebb alkotások, melyek e műfajban valaha születtek. Az első éneket Meyerbeer építette be *A hugenották* nyitányába mesteri átdolgozásban, és így világszerte ismertté vált. Valóban csodálatra méltó az a fáradhatatlan és kivételes szorgalom, mellyel Luther az énekszerzés felé fordult, mert reformátorként a szövegeihez keletkező zene csak a fejében és a szívében született meg, és nem kis erőfeszítés kellett hozzá, hogy csekély elméleti tudásával lejegyezze őket. Ő azonban nem az az ember volt, aki szégyenkezett volna hiányosságai miatt, hanem hagyta, hogy mások segítsenek neki munkájában. A szász választófejedelem karmestere, Johann Walther, ennek elődje, Conrad von Ruppich és a lipcsei Tamás-templom kántora, Rhau, de a kor több más kiváló mestere is segített neki az általa szerkesztett „német énekeskönyv” összeállításában. E gyűjtemény sorsát annyira a szívében viselte, hogy a zenészeknek át kellett adniuk Luthernek a szerzeményeiket ellenőrzésre, hogy ahol szükségesnek látja, javítson rajtuk, mielőtt a templomban énekelni kezdik. Az elégedetlen zenészeket azután ki tudta engesztelni; egy alkalommal ezt mondta nekik: „Ti, uraim, a ti muzsikátokat és hangjegyeiteket dicséretesen értitek, de ami a vallásos szellemet és Isten igéjét illeti, azt hiszem, ehhez nekem is szabad szólanom.” Akárcsak reformátori, úgy zenei tevékenységét sem szabad azonban önmagában megítélni, hanem a korszellemet is figyelembe kell venni, melynek rezdülései erőteljes visszhangot keltettek benne. A zene jelentőségét a népnevelésben a reformáció korában ismerték fel. Alig írtak érdemesebbet azóta ezen eszköz értékéről, mint amit latin nyelven egy kántorátus vagy kapella létesítése alkalmával a wittenbergi egyetem rektora, Caspar Cruciger fogalmazott meg 1548-ban a szász főherceg, Móríc számára. Marx a következőképpen emlékezik meg az akkori Németország zenei életéről: „Luther nagy napjaiban hazánk az ő béketeremtő dalaitól visszhangzott. Hatalmas, biztató, erőt adó hangjuk elhallatszott a templomi

kórusokból a zsúfolt piacokra, utcák forgatagába, meghitt családi körökbe és elzárt cellákba egyaránt.”

Magyarázatok a német szöveghez

Zellner „Blätter”-je – 1855 és 1873 között hetente kétszer (kedden és pénteken), 4–4 oldalon megjelenő bécsi zenei és színházi lap: *Blätter für Musik, Theater und Kunst*. Kiadója Leopold Alexander Zellner volt. A *Luther als Musiker* című tárca névtelenül, 1864. november 18-án jelent meg, a 93. sz. 370–371. oldalán. Az Europa részleteket ollózott össze a valamivel hosszabb szövegből.

Johannes Mathesius – (1504–1565), német reformátor

Philipp Melanchton – (1497–1560), német reformátor, filozófus, teológus, költő
wormsi birodalmi gyűlés – 1521. április 18-án Luther itt védte meg tanait, és védőbeszédében itt tagadta meg azok visszavonását.

„*Nem halok meg, hanem élek...*” – A Luther által négyszólamra feldolgozott 118. zsoltár: „Non moriar, sed vivam”. Ld. Payr Sándor: *Luther és az egyházi ének*, Klny. a Theologiai Szemle 1926. és 1927. évfolyamából, Debrecen, 1928. 14.

Erős vár a mi Istenünk – Luther által szerzett ének, mely alapgondolatában a 46. zsoltárra támaszkodik. Keletkezése körül heves viták zajlottak (Payr, i. m. 35).

Im a magas mennyből jövök – Luther karácsonyi éneke. Magyar fordításairól ld. Payr, i. m. 31.

Meyerbeer – Giacomo Meyerbeer; *A hugenották (Les Hugenots)* című operáját 1836-ban írta.

Johann Walter – (1496–1570), Luther barátja, torgauai kántor, a szász választófejedelmi udvar zenei együttesének vezetője

Conrad von Ruppich – más névváltozatban: Conrad Rupf, Luther barátja, wittenbergi kántor

Georg Rhau – (1488–1548), a lipcsei Tamás-templom kántora

„*német énekeskönyv*” – Luther több énekeskönyvet is kiadott élete során: 1524 januárjában az *Achtliederbuch*, 1524 augusztusában a *Geistliche Gesangbüchlein*, 1529-ben a *Geistliche Lieder* című gyűjteményei jelentek meg, melyeknek további bővített kiadásai voltak 1533-ban, 1535-ben, 1543-ban, majd 1545-ben jelent meg újabb gyűjteménye, mely összes énekét tartalmazta (ld. Payr, i. m. 10).

„*Ti, uraim, a ti muzsikátokat...*” – Payr Sándor fordítása, i. m. 16.

Caspar Cruciger, id. – (1504–1548), német evangélikus teológus és reformátor

I. Mór – (1521–1553), Szászország uralkodó hercege, majd választófejedelme

Adolf Bernhard Marx – (1799–1866), német zenetudós. A *Blätter für Musik, Theater und Kunst* s vele együtt az Europa szövege is megtevesztő. Adolf Bernhard Marxnak valóban jelentek meg „emlékezései” 1865-ös évszámmal saját életére, azonban az idézett mondatban nem Luther korára emlékezik, sőt nem is emlékirataiból való a mondat, hanem egyetemes zeneelméletéből: *Allgemeine Musiklehre, Ein Hilfsbuch für Lehrer und Lernende in jedem Zweige musikalischer Unterweisung*, második kiadása: Leipzig, 1841, Breitkopf und Härtel, 332.

Az Arany által kijelölt rész – Az első sor melletti jelölés alapján bizonytalan, mennyi került volna át a szövegből a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/1.

Függelék

1865/1. 1. *Deutsche Lyriker seit 1850*, Europa, 1865/1. [1864. december 23.] 1–8. h.

Deutsche Lyriker seit 1850
Hierzu das Porträt Emanuel Geibels

Wir haben seit ungefähr hundert Jahren eine glänzende Blüthezeit der Lyrik durchgemacht. Die ungeheure Masse von Stoffen, die künstlerisch behandelt worden sind, hat der Empfindung eines Jeden eine Fülle von poetisch zugerichteten Vorstellungen, Bildern, Tönen und Stoffen gegeben, die wir fast von der Muttermilch in uns aufnehmen und als Gegebenes genießen. In der Sprache haben sich die entsprechenden Reihen von Gleichnissen, Wort- und Satzverbindungen eingebürgert, und die Seelen der neueren Generationen werden mächtig bestimmt durch die Masse von Sätzen und Formen, die sie bei ihrer Bildung aufzunehmen haben. Dadurch leidet die Freiheit des Schaffens; es giebt fast kein Gefühl, keine Anschauung unsrer Zeit, die nicht bereits geistreich und bedeutend für die lyrische Dichtkunst verwerthet worden ist, und die Menge dieser imponirenden Schöpfungen klingt in den jüngeren Dichterseelen wunderlich durcheinander. Es ist fast unmöglich, Neues, noch nicht Gesungenes zu empfinden, und doch herrscht der Trieb, dem lebhaft wieder und wieder Empfundenes Geltung und eine gewisse Selbständigkeit zu verschaffen. Nicht aber bloß die Lust, Gedichte zu machen, auch das Vergnügen des Publicums an lyrischen Gedichten ist in den letzten Jahren größer geworden, als es seit Langem war. Einigen Einfluß auf das größere Interesse des Publikums hat freilich auch die elegante Ausstattung neuer Gedichtsammlungen. Es ist eine wahre Freude, bei ihnen Papier, Druck und Einband anzusehen, den farbigen Leinwandrock, welcher mit Vergoldungen ganz bedeckt ist. Ein so geschmücktes Buch ziert jeden Tisch, und hält sich gut in der weißen kleinen Hand seiner Besitzerin.

Unendlich reich – das leugnet Niemand – ist die deutsche Lyrik der Gegenwart, und sie übertrifft hierin sogar die Zeit der großen Meister und ihrer nächsten Epigonen. Wie soll [2] man es nun anstellen, will man, durch die fast unermessliche Zahl neuerer und neuester Poeten sich hindurchwindend, zu einer Uebersicht über das ganze Bereich der modernen lyrischen Thätigkeit gelangen, in welcher dem Blick nichts Wesentliches, nichts Hervorragendes entgeht, sondern alles Bedeutendere und Bessere mit inbegriffen ist? Wohl keiner möchte sogleich von freien Stücken, unvorbereitet und ohne kritische Beihülfe unternehmen, in den meilenlangen Wald unsrer zeitgenössischen Lyrik zu dringen, wo man vor hundert und aberhundert Bäumen, Bäumchen, Sträuchern und Niedergebüsch nicht Weg noch Steg findet. Wir rathen daher einem Jeden, auf solche so leicht zu einer Irrfahrt werdende Wanderung sich einen kundigen Führer, einen praktischen Wegweiser mitzunehmen: eine Anthologie.

Ein solcher Wegweiser, den wir zuverlässig nennen dürfen, ist soeben erschienen in dem Werke: „*Deutsche Lyriker seit 1850. Eine Anthologie mit literarhistorischer Einleitung und biographisch-kritischen Notizen*, herausgegeben von Dr. *Emil Kneschke*“ mit dem Porträt Emanuel Geibels (Leipzig, Druck und Verlag von Carl B. Lorck).

Wie kam es – fragen wir zunächst – daß zum Ausgangspunkte dieser Sammlung gerade das Jahr 1850 gewählt wurde? Waltete bloß die Rücksicht ob, daß mit demselben die

zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts begann? Nein, es war ein innerer Grund, der hier maßgebend wirkte, der Grund, daß ein späterer Geschichtschreiber etwa ins Jahr 1850 den Anfang einer neuen Periode unseres Lebens, unsrer gesamten Dichtung und also auch unsrer Lyrik setzen wird. In der Einleitung zu seiner Anthologie äußert sich der Herausgeber hierüber kurz also: „1848, das Jahr unsrer politischen Wiedergeburt, war zugleich die Wiege eines neuen poetischen Geschlechts in Deutschland. Vor dem Donner der Revolution verstummten die letzten alters[3]schwach gewordenen Stimmen aus der romantischen und schwäbischen Epoche.“

So war es in der That. Ludwig Tieck, der Fürst der Romantiker, lebte zwar noch ein paar Jahre, aber er producirt nichts mehr; Joseph von Eichendorff, der einstige „Frühlingsvagabund“, gesellte sich des „Frommen im Lande“ zu und schrieb nur noch Literaturgeschichten in specifisch katholischem Sinn; bei Uhland war auf eine ungewöhnlich frühe Reife ein verhältnißmäßig frühzeitiges Abblühen gefolgt; G. Schwab schwieg. Ed. Mörike und C. Mayer schweigen; Justinus Kerner gab noch den letzten, aber schon welken „Blüthenstrauß“; Rückert versucht einzig noch seine spielende Reimkunst in kurzen poetischen Antworten auf Ehrenbezeugungen, die ihm die Jüngerer zu Theil werden lassen; Lenau, Wilh. Müller, Sallet, Kopisch, Reinick, Strachwitz – sie Alle hat der Tod von dannen geführt, und was endlich die politischen Lyriker der vierziger Jahre betrifft, so hörten sie selbstverständlich auf zu weissagen, als ihre Prophezeiungen in den Revolutionen von 48 und 49 ihre Erfüllung fanden. Doch die mit so himmelanstrebenden Hoffnungen begonnene Revolution verlief endlich im Sande und es folgte die Periode der Reaction. Hier ist denn der Abschnitt, wo factisch eine neue Entwicklungsepoche ins Dasein tritt, und zwar eben nicht nur in der Cultur- und Weltgeschichte, sondern auch in der Kunst, in der Dichtung. Die „nachmärzliche Zeit“ hebt an und deren lyrische Repräsentanten sind es denn, die uns in der vorliegenden Anthologie vorgeführt werden.

War man bisher wild, keck und trotzig gewesen, so wollte man das nun wieder gut machen und wurde zahm, sentimental, bigott. Man hatte die Politik von Herzen satt und versuchte es zur Abwechslung wieder einmal mit der Religion. Die Frömmigkeit kam neu in Mode und eine diese Mode in besonders auffallender Weise mitmachende Dichtung, die „Amaranth“ des Herrn Oskar v. Redwitz, gelangte zu der Ehre, als poetisches Evangelium des in Geltung gekommenen katholisch kirchlichen Geschmacks hochgepriesen und gefeiert zu werden. Mit Leichtigkeit brachte das Buch es zu zwanzig und mehr rasch hintereinander folgenden Auflagen. Selbstverständlich fehlt nun nicht in Kneschke's Anthologie der für die nachmärzliche Zeit so bedeutsame Name des Dichters, wie seiner Dichtung; es sind aber – wie wir glauben mit Recht – nur verschiedene der eingestreuten Liebeslieder und Naturschilderungen als Proben gewählt, nicht jedoch Stellen jener specifisch religiösen Färbung – denn nicht die letzteren, die ersteren vielmehr sind das eigentlich und allein Werthvolle und bleibend Poetische in der ganzen „Amaranth“.

Kreise, die von pietistischer Schönthuerie sich wacker frei zu halten wußten, wurden im Contrast zu der früher allgemein herrschend gewesenen Stimmung nun auch wenigstens harmlos und gemüthlich. „Nachdem die Wirklichkeit gar so rau und ehern erschienen, flüchtete man sich gern wieder in eine lächelnde, heitere Märchenwelt und versenkte sich in die Reize der ewig jungen Natur, diese mit den Gestalten mythenschaffender Phantasie nochmals, wie in alter Zeit, bevölkernd. „Prinz Waldmeister“ zog daher mit klingendem Spiel, um sein holdes Lieb, Prinzeß Rebenblüthe, heimzuholen. Die Frucht [4] ihrer Vermählung kennen wir Alle: es ist der süße Maitrank.“ – Auch das betreffende Gedicht kennen wir Alle: „Prinz Waldmeisters Brautfahrt“ war es, mit der ein junger Poet, Otto Roquette, sein ihm selbst wohl in so hohem Grade unerwartet kommendes Glück machte. Das zierliche Ding erlebte nicht minder viel Auflagen als „Amaranth“, und lag bald auf jedem eleganten Büchertisch einträchtig neben derselben. Dergleichen war zwar nicht so bedenklich, wie des Herrn Redwitz augenverdrehende, ascetische Reimerei, es war nicht

ungesund und bigott, aber es blieb im Grunde doch immer nur Spiel und poetische Kurzweil, die oft genug in kindische Thorheit und „höheren Blödsinn“ ausartete.

Wir sagten oben schon: man wurde wieder harmlos und gemüthlich, nachdem man sich männlich im Leben bewährt und nur üblen Lohn davongetragen hatte. Und dies ist in der That der charakteristische Zug der ganzen „nachmärzlichen“ Periode unsrer deutschen Lyrik, seitdem von jenen am Beginn derselben sich breit machenden Extremen wieder eingelenkt worden ist auf gewöhnlichere Bahnen: man empfindet wieder jugendlich, wie denn zumeist eine junge Generation Platz ergriff am Parnaß. Von Politik, Freiheit, Kampf und Tod ist nicht mehr die Rede, dafür wird „Wein, Weib und Gesang“ von neuem die Parole.

Fragt man nun nach der hervorragendsten Persönlichkeit, nach dem „Chorführer“ dieser jüngsten Epoche deutscher Lyrik, so nennt die vorliegende Anthologie und zwar, wie uns dünkt, mit vollem Recht, den Namen Emanuel Geibel. Kneschke setzt denselben in Gegensatz zu dem vorausgegangenen Heinrich Heine und meint: „während Letzterer alle ernsteren Stimmungen mit frivolem Spott hinwegzuscherzen wagte und an Stelle wahrer, ungeheuchelter Empfindung die Maske einer pikanten und raffinirten Koketterie vor das Gesicht band, habe sich in Geibel wieder ein dichterischer Genius offenbart, der mit Pietät sich in die Zustände der Seele vertiefte, dem der Gegenstand seines Gesanges Sache des Herzens war, und der voller Naivität des Gemüthes von der Sucht, sich in unvermittelten Contrasten zu bewegen und durch unvorhergesehene Wendungen und Schlüsse zu imponiren, fern blieb.“ Diese Eigenschaften wohnen der Geibel'schen Muse in der That inne und gerade durch sie und weil er sie so bestimmt und energisch in seiner Poesie ausprägte, ist er eben der den Charakter der Epoche am deutlichsten, vollständigsten und glücklichsten personificirende Genius geworden.²⁸ Es dünkt uns deshalb auch durchaus passend, wenn die vorliegende Anthologie sich mit seinem Bilde geschmückt hat, nach einer vorzüglichen Originalphotographie von Albert in München, und mit dem Facsimile des Dichters. Es freut uns, dasselbe auch den Lesern der Europa als Neujahrsangebinde beilegen zu können.

[5] Man sagt nicht zuviel, wenn man sich dahin äußert, daß Geibel eine förmliche lyrische Schule gebildet hat, aus der schon viele bedeutende und lebenswürdige jüngere Kräfte hervorgegangen sind. Wir nennen z. B. Johann Georg Fischer, Paul Heyse, Otto Roquette, Julius Rodenberg, Albert Traeger u. A. Sie sind es, die das „jugendliche“ Wesen dieser lyrischen Periode nächst ihrem Vorbild und Meister wohl am schärfsten und poetischsten ausdrückten. Gedichte, wie die folgenden in Kneschke's Anthologie enthaltenen: von Fischer „Feuer und Flamme“ und „So fügt sich's einmal nur im Leben“, von Heyse »Dulde, gedulde dich sein“, von Roquette „Er kam in der Frühe, wie der Morgenwind“ und „Bei den Bienenkörben im Garten“, von Rodenberg „Es ist das Glück ein kurzer Traum“ und „Wenn eine Rose fällt“, sowie von Traeger „Im Verborgenen“, gehören sicher mit zu den schönsten Perlen und Blüthen unserer modernen Lyrik. An die Genannten schließen sich ferner mit ganz ähnlicher Begabung, Tendenz und Sangesweise viele schon mehr oder weniger renommirte und beliebte Namen: Michel Berend, Theodor Creizenach, Bernhard Endrulat, Julius Große, Wilhelm Hertz, Hans Hopfen, Eduard Kauffer, Hermann Lembcke, Hugo Oelbermann, Emil Rittershaus, Georg Scheurlin, Heinrich Steinheuer, Theodor Storm, Eduard Tempelty, Leonhart Wohlmuth u. s. w. Von altberühmten Dichterpersönlichkeiten begegnen wir z. B. Hoffmann von Fallersleben wieder, der, entsprechend dem Wesen und den Neigungen der Zeit, nicht mehr politische, sondern von neuem Liebes-, Trink- und Kinderlieder bringt. Heinrich Heine erhebt vom Todtenbette aus

²⁸ Der Zufall wollte, daß fast gleichzeitig mit der Anthologie eine neue selbständige Sammlung Geibel'scher Poesien „*Gedichte und Gedenkblätter*“ (Stuttgart, Cotta) an die Oeffentlichkeit gelangt ist, auf die wir unsere Leser besonders aufmerksam machen. In der Anthologie konnten aus diesem Werke nur die „*Erinnerungen aus Griechenland*“, da sie etwa vor Jahresfrist in dem „Münchener Dichterbuch“ enthalten waren, Berücksichtigung finden, und wir theilen deshalb am Schlusse unseres Artikels ergänzend eine Probe mit. D[er]. R[edacteur]. [Az Europa jegyzete.]

nochmals seine Stimme im „Romanzero“, dem Schwanengesang dieses „ungezogenen Lieblings der Grazien.“ Franz Dingelstedt, Moritz Hartmann, Robert Prutz, Alfred Meißner, Adolf Böttger und einige Andere geben neue Auflagen ihrer Gedichte, in denen wenigstens hier und da sich wirklich noch neuentstandene und neueingereihte finden. Aus der österreichischen Dichterschule, der Umgebung Anastasius Grüns, dem sein hervorragendes Wirken im Reichsrath freilich soviel wie keine Muße zu poetischen Erzeugnissen mehr übrig läßt, empfing die Lesewelt im verflossenen Jahrzehnt noch unerwartet eine reiche und werthvolle Gabe an den erst spät gesammelten und veröffentlichten lyrischen Gedichten Friedrich Halms und Eduard Bauernfelds. Von beiden bringt die Anthologie Proben in angemessener Zahl und mannigfaltiger Art. Ein interessantes Mittelding zwischen Lyrik und Didaktik ist namentlich des Letzteren „poetisches Tagebuch“, eine Sammlung vieler kleiner Epigramme und Xenien, in denen sich fast durchgängig eine glänzende Laune, die glücklichste Heiterkeit und weiser Sinn bemerkbar machen.

Ebenso sammelten im Lauf der letzten Jahre im übrigen Deutschland noch so manche in Literatur und Dichtung wohlbekannte und bewährte Männer das, was ihr Leben und Schaffen an lyrischer Produktion zeitigte, und ohne damit epochemachend, umschaffend eingegriffen zu haben, waren die betreffenden Bücher doch von Herzen und mit gebührender Achtung willkommen zu heißen. In der vorliegenden Anthologie sind von solchen Persönlichkeiten z. B. Hermann Marggraff, Gustav Kühne, Melchior Meyr, Gottfried Keller, Ed[6]mund Höfer, Rudolf Gottschall, Friedrich Hebbel, Heinrich Pröhle, Berthold Sigismund, Ferdinand Stolle, Ludwig Storch u. A. vertreten. Eine besondere Erwähnung und Beachtung verdienen noch Robert Hamerling, wohl eines der originellsten Formtalente aus jüngster Zeit, sowie Hermann Lingg, dessen Genius zwar auch von Geibel Anregungen erhielt und durch diesen auch ganz direct in die Oeffentlichkeit eingeführt wurde, im weiteren Stadium seines Schaffens sich aber völlig selbständig entwickelte und in der That eine entschiedene Sonderstellung behauptet.

Endlich machen sich noch zwei specielle Richtungen unsrer Lyrik geltend: das orientalische Element und die damit stammverwandte Spruchpoesie. Die „Rehabilitation der Morgenländerei“, gelingt vor Allem dem Talent Fr. Bodenstedts, von dem bis heute auch die schärfste kritische Betrachtung noch nicht definitiv behaupten kann, entweder er habe die „Lieder des Mirza-Schaffy“ nur übersetzt oder vielmehr sie selber erst gedichtet. Matador der Spruchpoesie in unserer Zeit ist dagegen Julius Hammer mit seinen schon im Titel ihr contemplatives Wesen andeutenden Sammlungen: „Schau um Dich und schau in Dich“, „Zu allen guten Stunden“, „Fester Grund“, „Auf stillen Wegen“ und „Lerne, liebe, lebe“. Verschiedene von Hammers Gedichten, die religiösen Inhalts sind, haben gemeinschaftlichen Charakter mit Julius Sturms „frommen Liedern“ und Hessemers „Liedern der unbekannten Gemeinde“. Auch aus diesen Büchern giebt schließlich die vorliegende Anthologie mehrere der bezeichnendsten Proben, indem sie sich, um das zuletzt noch hier zu erwähnen, dabei auf den Standpunkt stellte: solche Gedichte, worin von Gott in der kirchlichen Auffassung und Bedeutung die Rede, umgehen, wohl aber solche aufnehmen zu wollen, welche allgemein dem Gefühl des Unendlichen, der Ahnung eines Höchsten Ausdruck leihen, welche den göttlichen Geist in Welt und Leben zu erfassen trachten.

Wir scheiden hiermit von der stattlichen Gesellschaft von nahezu 150 Lyrikern und schließen uns dem Wunsche des Herausgebers an, daß sein Buch bei recht vielen Lesern die Lust anregen möge, sich noch näher davon zu überzeugen, daß heute noch so Mancher „im deutschen Dichterwald singt, dem wirklicher Gesang gegeben.“

Lieder aus alter und neuer Zeit
von Emanuel Geibel.

Der ich alter Zeit Geschichten
Schrieb, als Schnee bedeckt die Flur,
Jetzt, o Frühling, in Gedichten
Deine Thaten schreib' ich nur.

Täglich merk' ich an, wie linder
Sich die Kraft der Sonne rührt
Und die Blumen, deine Kinder,
Aus dem Thal zum Gipfel führt;

Wie in tieferm Grün die Halde
Schwellend prangt, vom Thau erfrischt,
Wie vollzähl'ger stets im Walde
Sich der Chor der Stimmen mischt.

[7] Heut aus zarter Knospenhülle
Weiß und dicht wie Silberschaum
Brach des Birnbaums Blütenfülle,
Morgen blüht der Apfelbaum.

Wichtig für mein froh Verzeichniß
Däucht mir, was ich nur vernahm –
Ist's nicht auch ein Weltereigniß,
Als die erste Rose kam?

Die Freuden, die rosigen Tänzerinnen,
Mit Kränzen und Fackeln, mit Spiel und Gesang,
Wie fliehn sie auf schimmernden Sohlen von hinnen!
Aber der Kummer hat schleichenden Gang.

Verhallt ist das Fest und das süße Gelächter
Der schwärmenden Dirnen, ach, eh ich's gedacht;
Nun tappt er um's Haus mir, ein grimmiger Wächter,
Und ruft mir die langsamen Stunden der Nacht.

Ach, wer hat es nicht erfahren,
Daß ein Blick, ein Ton, ein Duft,
Was vergessen war seit Jahren,
Plötzlich vor die Seele ruft!

Also kommt in dieser süßen
Frühlingszeit von Wald und Fluß
Solch Erinnern oft und Grüßen,
Daß ich tief erschrecken muß.

Weisen, die gelockt den Knaben,
Dämmern auf in meinem Ohr;
[8] Dunkle Sehnsucht, längst begraben,
Zuckt wie Blitz in mir empor.

Und wenn hoch die Sterne scheinen,
Geht im Traum durch meinen Sinn
Winkend, mit verhalt'nem Weinen,
Die verlorne Liebe hin.

Sei gesegnet das Haus und gesegnet die Flur,
Wo ein Herz einst das Wunder, zu lieben, erfuhr!
Denn die Lieb' ist der Strahl, der aus Eden uns blieb,
Als der Engel des Schwertes den Ahnherrn vertrieb.

O selig Geheimniß, das Keiner erräth,
Wenn, was jüngst noch so fremd war, sich schauernd versteht,
Und erlöst von dem Selbst, das in Asche verstiebt,
Sich die Seele der Seele zu eigen ergiebt!

Da weht es wie Frühling vom Himmel ins Herz,
Und es blühn die Gedanken, wie Veilchen im März;
Du vollendest im Spiel, was dir nimmer gelang,
Und das Auge wird Glanz, und das Wort wird Gesang.

Wohl enteilt sie geflügelt, die köstliche Zeit,
Und mit Scheiden und Meiden kommt einsames Leid,
Doch die Thräne der Sehnsucht, entrollt sie auch heiß,
Ist süßer als Lust, die von Liebe nichts weiß.

Drum gesegnet das Haus und gesegnet die Flur,
Wo ein Herz einst das Wunder, zu lieben, erfuhr!
Denn die Lieb' ist der Strahl, der aus Eden uns blieb,
Als der Engel des Schwertes den Ahnherrn vertrieb.

1865/1. 2. *Gustav Satter in Leipzig*, Europa, 1865/1. [1864. december 23.], Chronik, Musik, 11–13. h.

Als wir vor etwa einem Jahre diesem Namen zum ersten Mal in der Clavierliteratur begegneten, waren wir überrascht, von eines *solchen* Componisten Werken noch nichts zu Gesicht bekommen und noch nichts über dieselben gelesen zu haben. Der Ruf, welcher sich in unserer Zeit so gefällig finden und so leicht gewinnen läßt, wenn ihm nur auf die rechte Weise der Hof gemacht wird, schien von diesem Tongenius gar keine Notiz nehmen zu wollen. Wir fanden in Gustav Satter einen ächten Tondichter, reich an Phantasie, Erfindungskraft, Gemüth und Sinn für klare Gestaltung und hielten es für unsere Schuldigkeit den Lesern der Europa unsere Entdeckung nicht vorzuenthalten. Nun kündigt dieser nämliche Mann in Leipzig ein Concert an, – eine zweite Ueberraschung, für uns jedoch, wir gestehen es offen, eine bedenkliche. Einen ganzen Abend, ohne alle Beihülfe, nur mit Pianofortevorträgen ausfüllen zu wollen, ist für einen Künstler, von dem die Fama noch geschwiegen, dessen Namen die allermeisten erst aus dem Programm kennen lernten, ein kühnes Unternehmen, zumal vor dem Leipziger Publicum, dessen Ohr an das Erklängen des Pianoforte gewöhnt ist, wie das Ohr des Müllers an das Klappern seiner Mühle! Indessen hatte Herr Satter doch den glücklichen Gedanken gefaßt, sich vorher in dem Conservatorium

vor einem kleinen Kreise von Kennern hören zu lassen; von dort verbreitete sich nun schnell das Gerücht von außerordentlichen Leistungen, und von *diesem* Orte aus war eine täuschende Reclame nicht zu befürchten. So hatte sich denn auch zu seinem am 16. December im Saale des Gewandhauses veranstalteten Concert ein zahlreiches und gewähltes Auditorium eingefunden. Das Programm kündigte folgende Werke an:

1. Prélude et Bourrée. A moll (Suite anglaise No 2) von *Bach*. 2. Novellette. E dur von *Schumann*. 3. Zwei Etuden a) op. 25 No. 1. As dur, b) op. 10. No. 5. Ges dur von *Chopin*. 4. Improvisation über gegebene Themen. 5. Sonata appassionata op. 57. F moll von *Beethoven*. 6. Impromptu No. 3. op. 63, b) Die Spinnerin, Charakterstück op. 65, c) Etude F dur aus op. 65 von *Satter*. 7) Ouverture zu Tannhäuser von R. Wagner, zum Concertvortrag eingerichtet von *Satter*.

Vor der letzteren gab der Künstler noch das Fis moll-Scherzo von Mendelssohn zu. Wir erinnern uns nicht, außer bei den Vorträgen der Carlotta Patti, einen solchen consequent losbrechenden Sturm des Beifalls gehört zu haben, als bei Gustav Satter nach jeder vorgetragenen Piece, eine ausgenommen, wovon später, zu reden sein wird.

Um uns kurz zu fassen, wollen wir gleich im Allgemeinen die Bemerkung vorausschicken, daß er in der technischen Fertigkeit seines Spieles keinen über sich hat, und nur einen nicht übertrifft, Liszt, aber demselben vollkommen ebenbürtig zur Seite steht. In seinem Vortrag ist Gustav Satter's Hauptprincip: Objectivität, indem er jede Composition in ihrem specifischen Charakter, der Intention des Componisten gemäß zur Geltung zu bringen sucht. Ja, er berücksichtigt dabei sogar die Spielweise der Zeit, in welcher das Tonstück geschaffen worden. Dies offenbarte sich gleich bei dem Vortrag des ersten Stückes, der Prélude et Bourrée von Bach. Die Meister jener Zeit wußten noch nichts von der unendlich reichen und mannigfaltigen Nuancirkunst, welche spätere Epochen entdecken und ausbilden sollten. Kaum zu dem Unterschiede von Piano und Forte konnten sie eine Anregung empfinden: auf ihren armen, klanglosen, *einsaitigen* Klavieren mußte ihr Spiel *einseitig* sein. Der geringe Tonumfang dieser Instrumente ließ auch den Reiz scharfer, weit entlegener Contraste nicht ahnen. [12] Daher bestand das Verdienst jener Clavierspieler kaum in etwas mehr als einem glatt hinfließenden Vortrag. Und so trug Herr Satter diese erste Piece vor. So muß sie auch Bach gespielt, so müssen seine Zeitgenossen sie gehört haben, mit Ausnahme allein des Klangs, von dessen heutigem vollen Wohllaut freilich die Ohren unserer Vorfahren keine Ahnung haben konnten. Wenn nun diese Produktion den großen Virtuosen noch nicht enthüllen sollte, so zeigte doch der enthusiastische Beifall, den er sich schon damit gewann, daß die Zuhörer von der wahren Interpretation des Bach'schen Geistes auf das wärmste durchdrungen waren. Jeder folgenden Nummer von Schumann, Chopin und der obgedachten eingeschobenen von Mendelssohn that Herr Satter auf gleich objective Weise ihr Recht an, wobei nun seine eminente Fertigkeit, sowie seine unübertrefflich freie und geistreiche Nuancirkunst ins vollste Licht traten. Ein wahrer Beifallsjubiläum aber brach los nach des Concertgebers Improvisation über gegebene Themen. Und wahrlich, was er in dieser freien Phantasie leistete, war im vollen Sinne des Wortes bewunderungswürdig. Denn es ist kaum zu denken, daß man ungeeigneteren Themata hätte wählen können als die waren, welche dem Künstler zur Behandlung in einer freien Phantasie vorgelegt wurden. Das erste Erforderniß solcher Gedanken ist, daß sie allgemein bekannt sind, damit die neuen, unerwarteten Umgestaltungen, Combinationen und Verwebungen derselben überall leicht wahrgenommen und verfolgt werden können, als worin die Kunst des Improvisators und der Reiz der Improvisation für das ganze Publicum bestehen. Von den drei aufgegebenen Themen war aber nur *eines*, das erste Motiv der ersten Sinfonie von Beethoven, allgemein bekannt, das Thema des Chors aus der Matthäus-Passion von Bach „Sind Donner, sind Blitze“ hingegen war sicher nur sehr Wenigen, und das Motiv aus einer Sinfonie von Jassohn aller Wahrscheinlichkeit nach keinem Hörer im Gedächtniß. Aus diesem ungünstigen, zum Theil interesselosen Material aber schuf der Künstler ein so reiches, originelles Gedankengewebe, wußte aus den Motiven so neue interessante, theils

freie, theils streng contrapunktliche Combinationen zu entwickeln, die gegebenen Gedanken nicht selten in so überraschende Verbindungen und frappante Wendungen zu bringen, wie sie nur einem wahrhaft und feurigst inspirirten Tongeiste im Augenblicke sich zu offenbaren vermögen. – Von seinen eigenen Compositionen trug Hr. Satter nur drei Stücke vor, die, obgleich in ihrer Art vortrefflich, doch unter seine kleineren gehören und die Höhe seines Compositionstalents nicht zur vollen Geltung bringen konnten. Nun müssen wir dem Künstler aber auch einen Vorwurf machen, – über den Vortrag nämlich der Beethoven'schen Sonata apassionata, op. 57, F moll. In dieser schien uns auch Herr Satter dem Fehler einmal zu verfallen, zu welchem die Ueberfülle von Kraft und Fertigkeit die Virtuosität so leicht verführen kann, und den er in allen seinen übrigen Vorträgen so consequent zu vermeiden wußte: er hob im ersten Satz die Fortestellen durch zu scharfe Drücker hervor, und nahm im letzten Satz das Tempo zu schnell. Uns schien dadurch eine Ueberhast in die Ausführung zu kommen, welche zuweilen die Deutlichkeit verwischte. Ueberhaupt ist diese Sonate wohl nicht für einen großen Concertsaal berechnet, und wir haben sie auch noch nie in einem solchen mit besonderer Wirkung ausführen gehört. Dürften wir uns erlauben, Herrn Satter einen Rath zu geben, so wäre es der, anstatt jener Sonate die aus Cis moll von Beethoven in seine künftigen Programms aufzunehmen. Wir glauben uns nicht zu irren, wenn wir sagen, daß er durch den Vortrag dieser poetischsten aller Pianofortecompositionen die Fülle seines eigenen poetischen Gemüths am schönsten offenbaren und alle empfänglichen Hörer aufs tiefste damit rühren und ergreifen würde.

Finis coronat opus. Auf dem Programm sollte es eigentlich anstatt: „Ouverture zu Tannhäuser von R. Wagner, zum *Concertvortrag* eingerichtet“ heißen: für ein *Clavierorchester* [13] eingerichtet, denn in der That glaubten wir oft nicht mehr einen Flügel, sondern ein ganzes Orchester und *zwar mit ganz neuen Klangfarben* zu hören. Der Schluß des Stückes war jedenfalls das Energischste, Hinreißendste und *Vollstimmigste*, was bis jetzt auf dem Clavier producirt worden. Wie das mit bloß zehn Fingern bewerkstelligt werden kann, ist fast ein Räthsel!

Wie aber, muß man nun fragen, war es möglich, daß dieser Mann, in seinem zweiunddreißigsten Jahre bereits stehend, nicht allein als Componist, sondern auch als Virtuos bei uns fast noch als ein ganz Unbekannter erscheinen konnte? Haben seine außerordentlichen musikalischen Anlagen sich nicht schon in der frühesten Jugend zeigen und entwickeln, hat er nicht schon als Wunderkind die Welt in Erstaunen setzen müssen? Wir wissen zur Erklärung dieses ungewöhnlichen Phänomens nur Folgendes anzugeben. Von seinem Vater, einem vielbeschäftigten Arzt in Wien, wurde Gustav Satter zum Studium der Medicin bestimmt, und er gehorchte, keineswegs mit Widerstreben, sondern mit wirklicher Neigung. Er hat die Schul- und Universitätsstudien fleißig und vollständig absolvirt. Die Musikfreunde können deshalb seine Concerte mit dem beruhigenden Gefühl besuchen, daß bei einem etwa plötzlich im Saale entstehenden Krankheitsfall der sie eben entzückende Virtuos sich sogleich in den hülfeleistenden Arzt zu verwandeln im Stande ist. Neben seinem Fachstudium beschäftigte sich G. Satter aber immer auch mit Musik, und endlich fühlte er doch, daß *diese* Kunst seine wahre Bestimmung sei. Davon wollte aber der Vater nichts wissen, und da fuhr der Sohn übers Meer, gen America, um frei seiner Neigung folgen zu können. Zehn Jahre studirte er dort weiter und gewann sich durch Unterricht, später als Virtuos ein Vermögen, das ihm aber nach Beginn des Krieges durch den Bankerott eines americanischen Hauses verloren ging. Er kehrte zurück, machte in einigen zu Paris gegebenen Concerten Glück, fühlte aber trotzdem seine Ansprüche an sich selbst noch nicht befriedigt. *Um noch mehr zu lernen*, setzte er sich wieder zwei Jahre fest in Wien, still für sich übend und studirend. Und nun will er hinziehen in die Welt, und sehen, ob's gefruchtet hat! Ein ächter, bescheidener Künstler, ein durchgebildeter und liebenswürdiger Mensch – nehmt ihn überall freundlich an! – Daß er euch gefalle, dafür wird er schon selbst sorgen.

Zu bemerken ist noch, daß der von G. Satter benutzte Flügel von Steinweg u. Sohn in Neu-york (Filial in Braunschweig) war, durch dessen fächerförmig übereinandergelegte

Saiten mehr Klangfähigkeit und Biogsamkeit des Tones erzielt wird. Die Instrumente dieser Firma haben seit der Londoner Ausstellung, auf welcher sie mit dem ersten Preise gekrönt wurden, einen Weltruf gewonnen, und man muß in der That gestehen, daß der Klang des hier vorgeführten Flügels an sich schon gewissermaßen ein poetisches Element enthielt, daß der Ton in allen Gradationen von Stärke und Schwäche gleich leicht und willig daraus hervorquoll, und daß durch diese günstigen Eigenschaften des Mediums ein seelenvolles Spiel darauf dem Virtuosen wohl sehr erleichtert werden mag.

1865/1. 3. *Neue Schauspiele und Opern in Deutschland und Frankreich*, Europa, 1865/1. [1864. december 23.], Chronik, Theater, 14–15. h.

Neue Schauspiele und Opern in Deutschland und Frankreich. Von Arthur Müller ist ein Drama: „*der Fluch des Galilei*“, von Nissel eine Tragödie: „*Rudolf von Erlach*“ und von Julius Bacher ein Schauspiel: „*Lady Seymour*“ an die Bühnen versendet worden. – Alphonse Karr hat sich entschlossen, seine Blumen zeitweilig zu verlassen und eine Reise nach Paris zu machen, um den Proben seines neuen Stückes, welches – wie konnte das bei einem Blumenliebhaber auch anders sein? – „*die gelben Rosen*“ heißt und im Gymnase gegeben wird, beizuwohnen. – Ponsard hat ein historisches Drama geschrieben, welches aber die Zensur beanstandet. Es spielt in der Revolutionszeit und führt zwei Männer des Convents vor, die nach dem Sturze Robespierre's ihren politischen Principien treu geblieben. Einer der beiden ist in feuriger Leidenschaft für ein schönes Weib von aristokratischer Herkunft entbrannt und findet Gegenliebe; daher denn ein Kampf zwischen seiner Liebe und seiner politischen Ueberzeugung, der jedoch nicht tragisch endet. – In Compiègne ließ der Herzog v. Morny dieser Tage ein neues Proverbe aufführen, das durch seine Gewagtheiten mehr als eine hohe Dame erröthen machte. Der Kaiser selbst fand die Equivoquen der „*finesses du mari*“ – so heißt das Stück – unverantwortlich. – Von Legouvé wird im Théâtre lyrique [!] ein historisches Melodrama mit Chören von Gounod einstudirt. Es führt den Titel „*Les deux [!] reines de France*“ und Madame Ristori soll die Hauptrolle spielen. Daß Gounod für dieselbe Bühne auch eine Oper: „*Romeo et Juliette*“ schreibt, meldeten wir schon. Er liefert außerdem aber noch der Opéra comique eine komische Oper, zu der ihm Michel [15] Carré das Textbuch beschafft. Derselbe fertigte auch das Libretto zu einer zweiactigen Oper: „*Le Roi Candaule*“, dem Erstlingswerk des Sohnes des berühmten Malers *Diaz de la Pena*. Dies Stück wird ebenfalls das Théâtre lyrique zur Aufführung bringen. Der Stoff ist, wie man sieht, der von Hebbel im „*Ring des Gyges*“ behandelte, also sehr gewagter Natur.

Függelék

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1865/1. 1.

***Deutsche Lyriker seit 1850 – Német lírikusok 1850 óta*, Europa, 1865/1. [1864. december 23.], 1–8. h.**

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Emil Kneschke – (1835–1906), német irodalomtörténész, tanár, író. Itt ismertetett antológiája: *Anthologie Deutscher Lyriker seit 1850*, Herausgegeben mit literaturhistorischer Einleitung und biographisch-kritischen Notizen, Leipzig, Verlag von Carl B. Lorck, 1865.

Franz Emanuel August Geibel – (1815–1884), ld. az Europa 1864/36. 7. jegyzetét.

Ludwig Tieck – (1773–1853), ld. az Europa 1863/39. 1. jegyzetét.

Joseph Karl Benedikt von Eichendorff báró – (1788–1857), ld. az Europa 1864/50. 1. jegyzetét.

Ludwig Uhland – (1787–1862), ld. az *Europa* 1863/15. 3. jegyzetét.

Gustav Schwab – (1792–1850), német lelkész és költő, a sváb iskolához tartozott. Szerkesztette a *Morgenblatt für gebildete Leser* és a *Blätter für literarische Unterhaltung* című lapokat.

Sváb iskola – 1805–1808-ban a tübingeni egyetemen Ludwig Uhland és Justinus Kerner köré tömörülő költői kör

Mörike, Eduard Friedrich – (1804–1875), a sváb iskolához tartozó költő, író, evangélikus lelkész

Justinus Kerner – (1786–1862), német költő és orvos, a sváb iskola tagja; a *Der letzte Blüthenstrauch* [Az utolsó virágkoszorú] című kötete 1852-ben, a *Winterblüthen* [Téli virágok] című gyűjteménye 1859-ben jelent meg.

Friedrich Rückert – (1788–1866), német költő, Kelet-kutató, fordító, nyelvtudós (ld. az *Europa* 1864/42. 2. jegyzetét). Az 1850-es évektől szépirodalmi munkát már alig írt.

Nikolaus Lenau – (1802–1850), ld. az *Europa* 1863/9. 1. jegyzetét.

Wilhelm Müller – (1794–1827), német költő, szabadkőműves, Max Müller nyelvtudós atyja. Dalait Franz Schubert zenésítette meg.

Friedrich von Sallet – (1812–1843), politikai és satirikus költő, író

August Kopisch – (1799–1853), német költő és festő, Dante német fordítója

Robert Reinick – (1805–1852), német költő és festő

Moritz Graf von Strachwitz – (1822–1847), ld. az *Europa* 1864/42. 3. jegyzetét.

Oskar von Redwitz – (1823–1891), német költő, az 1860-as években Münchenben élt. Az *Amaranth* című eposza először 1849-ben jelent meg, és 1898-ig 42 kiadást ért.

Otto Roquette – (1824–1896), német író, költő, drámaíró, 1857 és 1867 között a berlini katonai akadémia tanára volt. Ld. még az *Europa* 1863/3. 2. jegyzetét. Az 1850-es évektől meséket, legendákat, elbeszéléseket írt. Itt említett meseeposza: *Waldmeisters Brautfahrt*, Ein Rhein-, Wein- und Wandermärchen [Waldmeister (Erdőmester) lánykérése, Egy rajnai bor- és vándormese], Versepos, Stuttgart, J. G. Cotta'sche Buchhandlung, 1851.

Johann Georg Fischer – (1816–1897), német költő, drámaíró

Paul Heyse – Ld. az *Europa* 1863/50. 2. és 1864/27. 1. jegyzetét.

Julius Rodenberg – Ld. az *Europa* 1864/34. 2. jegyzetét.

Albert Traeger – (1830–1912), német néppárti politikus, főként pályája kezdetén írt verseket.

Michel Berend – (1834–1866), fiatalon, már az *Europa* jelen számához képest a következő évben elhunyt költő. Szerelmi költeményeit tartalmazó kötete maradt hátra.

Theodor Creizenach – (1818–1877), németországi költő, a frankfurti zsidó mozgalom egyik vezetője. Egy ideig Párizsban élt, és a Rotschild-házban volt nevelő.

Bernhard Endrulat – (1828–1886), német irodalomtörténész, történész és levéltáros, költeményeket csak mellékesen írt.

Julius Große – (1828–1902), az 1850-es években induló költő, író, drámaíró és lapszerkesztő, Münchenben és Lipcsében élt.

Wilhelm Hertz – (1835–1902), Münchenben tevékenykedő költő, irodalomtörténész és tanár. Költészete a maga korában népszerű volt, később feledésbe merült.

Hans Hopfen – (1835–1904), müncheni költő, író, első regénye 1864-ben jelent meg.

Eduard Kauffer – (1824–1874), 1850-ben induló költő, író, publicista

Hermann Lembcke – 1859-ben jelent meg a *Liederfrühling* [Dalos tavasz] című versgyűjteménye, más életrajzi adat nincs róla.

Hugo Oelbermann – (1832–1888), nem vált jelentős költővé, nyomdászinas volt, majd Emil Rittershausszal költői kört alapított. 1862-ben jelent meg a *Germanische Melodien* [Germán dallamok] című kötete, később alig emlegetik.

Emil Rittershaus – (1834–1897), kereskedő, költő és író, főként szűkebb hazájához kötődő, veszfáliei témájú műveket írt.

Georg Scheurlin – (1802–1872), az 1830-as években induló, de csak az 1850-es évektől publikáló költő, író. Ebben az időszakban költözött Münchenbe, irodalmi pályája itt ívelt fel.

Heinrich Steinheuer – (1819–1889), költő, író

Theodor Storm – (1817–1888), ld. az Europa 1864/42. 3. jegyzetét.

Eduard Tempelhey – (1832–1919), író, költő, lapkiadó

Leonhart Wohlmuth – (1823–1889), költő, drámaíró

Hoffmann von Fallersleben – Eredeti nevén August Heinrich Hoffmann (1798–1874), költő és tanár, gyermekdalok szerzője; ő írta a *Lied der Deutschen* [Németek dala] című dalt, a későbbi német himnuszot.

Heinrich Heine – (1797–1856), német dalköltő, ld. az Europa 1864/4. 2. és 1864/22. 3. jegyzetét. A *Romanzero* című kötete 1851-ben jelent meg, utána 1854-ben egyes írásait adta még ki három kötetben.

Franz Dingelstedt – Ld. az Europa 1863/14. 2. jegyzetét.

Moritz Hartmann – (1821–1872), csehországi születésű költő, író, publicista és politikus

Robert Prutz – (1816–1872), író, drámaíró, publicista

Alfred Meißner – (1822–1885), csehországi német költő, író

Adolf Böttger – (1815–1870), költő, író, Byron, Milton, Ossian, Racine stb. német fordítója. 1865-ben adta ki összegyűjtött verseit 6 kötetben.

Anastasius Grün – Ld. az Europa 1864/17. 1. jegyzetét.

Friedrich Halm – Ld. az Europa 1863/29. 2. és 1863/29. 3. jegyzetét.

Eduard Bauernfeld – (1802–1890), osztrák író, költő

Hermann Marggraff – (1809–1864), regényíró, népies költemények szerzője, a lipcsei *Blätter für literarische Unterhaltung* szerkesztője

Gustav Kühne – (1802–1888), elsősorban lapszerkesztő, irodalmi, főként költői tevékenysége az 1840-es években látszott ígéretesnek. Az „Ifjú Németország” mozgalomhoz tartozott. 1846-tól ő volt az Europa című lap szerkesztője (ld. a bevezető tanulmányt).

Melchior Meyr – (1810–1871), filozófus, regényíró, költő

Gottfried Keller – (1819–1890), svájci író, politikai költő

Edmund Höfer – (Hoefer, 1819–1882), író, kritikus, költő, a *Hausblätter* című lap kiadója

Rudolf Gottschall – Ld. az Europa 1864/48. 9. jegyzetét.

Friedrich Hebbel – Ld. az Europa 1863/29. 2., 1864/4. 4., 1864/15. 4., 1864/17. 3. jegyzetét.

Heinrich Pröhle – (1822–1895), elsősorban prózaíró, mesegyűjtő volt, lírai költészete mennyiségben sem számottevő.

Berthold Sigismund – (1819–1864), orvos, politikus, költő, író. Az antológia megjelenésekor már nem élt.

Ferdinand Stolle – Valódi nevén Ferdinand Ludwig Anders (1806–1872), író, költő, politikai élelappal és családi lap szerkesztője; humorisztikus-szatirikus regényeket írt, költői tevékenysége nem volt jelentős.

Ludwig Storch – (1803–1881), költő, regényíró

Robert Hammerling – Robert Hamerling; (1830–1889), osztrák költő, író, drámaíró, műfordító

Hermann Lingg – (1820–1905), író, költő, drámaíró; az irodalomtörténet főként balladaköltészetét emeli ki.

Friedrich Bodenstedt – Ld. az *Europa* 1864/15. 1., 1864/38. 6. és 1864/42. 3. jegyzetét.

Julius Hammer – (1810–1862), költő, író, drámaíró. Költőként volt a legnépszerűbb. Itt említett kötetei: *Schau um Dich und schau in Dich* [Tekints magad körül, tekints magadba], 1851-ben jelent meg, és több mint 30 kiadást ért; *Zu allen guten Stunden* [Minden boldog órában], 1854; *Fester Grund* [Szilárd talajon], 1857; *Auf stillen Wegen* [Csendes utakon], 1859; *Lerne, liebe, lebe* [Tanulj, szeress, élj], 1862.

Julius Carl Reinhold Sturm – (1816–1896), lelkész, vallásos költő. Első kötetei Lipcsében jelentek meg: *Gedichte* [Költemények], 1850; *Fromme Lieder* [Kegyes dalok], 1852; *Neue fromme Lieder* [Újabb kegyes dalok], 1858 stb.

Friedrich Maximilian Hessemer – (1800–1860), építész, költő; szabadkőműves. A *Lieder der unbekannten Gemeinde* [Az ismeretlen közösség dalai] istenes versek gyűjteménye, 1854-ben jelent meg Lipcsében, Brockhausnál.

im Deutsche Dichterwald... – Szó szerinti fordításban: „a német költészet erdejében dalol, hogy az igaz poézis hangját zengje”. – Ludwig Uhland *Freie Kunst* [Szabad művészet] című verse első két sorának parafrázisa. Az eredeti így hangzik: „Singe, wem Gesang gegeben, / In dem deutschen Dichterwald!”

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/11, márc. 12. Külirodalom, 260–261. –x.: *Német lantos költők 1850 óta* A bevezető lecserelése, magyar viszonyokra való alkalmazása és fordítás kihagyásokkal. Hivatkozás az Európára.

Az átvett cikk több szempontból is aktuális kérdést vet fel, olyan témákat tárgyal, melyeket részben politikai okokból, részben a Ko szerkesztéspolitikája miatt Arany ebben az időszakban már nem vállalhatott fel: vajon korszakhatárnak tekinthető-e a szabadságharc végét is jelző 1850-es év; mennyiben hozott változást az irodalomban az új korszak; mi a helyzete, sorsa és megítélése az előző korszakban induló alkotóknak; milyen költői célokat és értékeket követ a legújabb nemzedék, melyek az új líra jellemzői stb. Az *Europa* ismertetője több helyütt is összecseng Arany korábban és másutt megfogalmazott nézeteivel („De az oly égbetörő reményekkel kezdődött forradalom posványban veszett el”; „Ha eddig szilaj, hetyke, daczos volt a költészet, most azt ismét jóvá akará tenni, s lön szelid, érzelmes, bigott”; „helyettök ismét »bor, szerelem, dal«, a napi jelmondat” stb.). Ezért, bár a Ko önálló bevezetője szerint az átvétel elsődleges célja a hazai közönség tájékoztatása a német költészet irányairól, a cikk olvasható a hazai viszonyokra utaló, rejtett kritikai ítéletként is.

A Ko fordítója több helyütt részleteket, mondatokat hagy ki a német szövegből. Nem veszi át a német helyzetet elemző, olykor ironikus bevezető bekezdést, és azokat a mondatokat sem, melyek a későbbiekben főként az egyházi költészetet és a felekezeti szempontokat érintik. Szintén elhagyja a német antológiának és az *Europa* recenziójának azon nem titkolt szándékát, hogy a kortárs költők közül Emanuel Geibelt emelje ki legtehetségesebb alkotóként (ezt sugallja a kötethez fűzött arckép, valamint az *Europa* válogatása a cikk végén Geibel költeményeiből). A magyar változat utolsó előtti mondata közvetett idézése, összefoglaló átültetése a német záró bekezdésnek, az idézett vesszorokkal együtt, az utolsó mondat pedig ismét a fordító önálló szövege.

Az elhagyásoktól eltekintve a Ko szerzője a szöveg többi részét híven fordítja.

A kihagyott részek és fordításuk:

[*Bevezető rész*] – Költészetünk mintegy száz év óta gazdagon virágzó korszakát éli. A művészileg feldolgozott anyag hatalmas mennyisége azt az érzetet kelti, hogy

az ábrázolás, a képalkotás, a ritmus és a tárgykezelés minden tekintetben a tökéletesség fokára jutott, melyet szinte az anyatejjel ízlelünk meg és mint meglévőt élvezünk. Nyelvünkben a hasonlatok, szó- és mondat szerkezetek egész sora honosodott meg, és az új nemzedék szellemét az oktatás során beletáplált kifejezések és formák sokasága alakítja. Mindezt az alkotás szabadsága szenvedte meg; a mi korszakunkban szinte nincs olyan érzés, nézet, melyet a költészet gazdag és értékes alkotásokban ne dolgozott volna fel, és a művek e hatalmas mennyisége csodás összevisszaságban zeng a fiatal lelkekben. Majdhogynem lehetetlen újat, még soha nem hallottat énekelni, mégis erősen él a vágy az utánézésnek is érvényt szerezni és önállóságot kölcsönözni. Azonban nemcsak a versíró kedv lett nagyobb korszakunkban, hanem a közönség versolvasó kedve is. Az olvasói érdeklődést természetesen az elegáns kiállítású kötetek is növelték. Valóban öröm ezeknek papíráját, nyomtatását, kötését, arannyal bevont színes vászonborítóját nézegetni. Egy ilyen díszes könyv nemcsak az asztalkákon, hanem tulajdonosnőik fehér kezecskéjében is jól mutat.

Senki sem vitatja, hogy jelenkori költészetünk végtelenül gazdag, még a nagy mesterek és közvetlen követők korszakát is felülmúlja. Hogyan sikerülhet tehát valakinek a számtalan, újabbnál újabb poétát egy csokorba fogni, ha a kortárs költészeti eseményekről akar áttekintést nyújtani úgy, hogy véletlenül se fusson át pillantása semmi lényeges, semmi kiváló fölött, de csak a jobb és jelentősebb dolgokat mutassa fel? Bizonyos, hogy az egyedi alkotásokat követve, felkészületlenül, kritikai eszközök nélkül senkinek sem sikerülne a mai költészet mérföldekre nyúló erdejébe behatolni, ahol vége-hossza nincs a fáknak, hajtásoknak, bokroknak és bozótnak. Aki hasonló kirándulásra indul, annak azt tanácsoljuk, az eltévelyedés megelőzésére célszerű magával vinnie egy gyakorlati útmutatót: egy antológiát.

Ilyen útmutató egy újonnan megjelent mű: *Német költők 1850 óta*, irodalomtörténeti bevezetővel és életrajzi jegyzetekkel ellátott antológia, kiadta Emil Kneschke, Emanuel Geibel arcképével (Leipzig, Carl B. Lorck nyomdája).

Eichendorf [...] már csak irodalom történettel foglalkozott – Felekezeti tartalmú szövegrész marad le a mondat végéről. Magyar fordításban: „jellegzetesen katolikus nézőpontból”.

A kegyeskedés újra divatba jött, s inkább színezeteért mint költői becse által, Redwitz »Amaranthja« [...] – A magyar szövegből itt is kimarad néhány mondatnyi felekezeti tartalmú és szempontú értékelés. Magyar fordításban: „Redwitz »Amaranth«-ját a katolikus egyházi ízlés magasra értékelte és költői evangéliumként dicsérte, ünnepelte. Gyors egymásutánban jelent meg a kötetnek húsznál több kiadása. Kneschke gyűjteményéből természetesen nem hiányozhat a március utáni korszak ilyen jelentős költőalakja és műve, azonban úgy véljük, joggal válogatta ki belőle csupán az itt-ott beleszótt szerelmi dalokat és természetfestéseket, nem pedig a jellegzetesen vallásos színezetű helyeket, mert nem az utóbbiak, hanem az előbbiek igazán értékesek és maradandók az egész »Amaranth«-ból.”

Sajátlag azonban nem volt egyéb poétai időtöltésnél [...] – Kimarad a német mondat első része, mely Otto Roquette műve kapcsán, Redwitzre visszautalva, felekezeti ítéletet is tartalmaz. Magyar fordításban: „Műve nem volt olyan elmélkedő, mint Redwitz úr szemforgató, aszkétikus rímfaragása, nem volt olyan egészségtelen és bigott...”

épen azért lett ő [Geibel] az e korszak jellemét legteljesebben és legszerencsésebben személyesítő génusz – Elmarad a bekezdéshez fűzött német szerkesztői

lábjegyzet. Magyar fordításban: „A véletlen úgy hozta, hogy az antológiával egyidőben Geibel önálló verseskötete is megjelent: *Gedichte und Gedenklätter* [Költemények és emléklapok], (Stuttgart, Cotta), melyre külön is felhívjuk olvasóink figyelmét. E kötetből az antológiába csak az *Erinnerungen aus Griechenland* [Görögországi emlékek] című darab kerülhetett be, melyet az év folyamán a *Münchener Dichterbuch* közölt. Cikkünk végén ezért mutatványt nyújtunk a kötetéből. A szerk.”

Hasonlóképpen kimaradt a Koszorúból két mondat, mely részben az antológia mellékletére, a Geibel-arcképre vonatkozik, részben az Europa olvasóinak szól. Magyar fordításban: „Illőnek tűnik, hogy az antológiát az ő [Geibel] arcképével díszítették, a müncheni Albert által készített fényképpel és Geibel aláírásával. Örömmel ajándékozta lapunk is olvasóinak újévre e képet.

Ők azok, kik e legújabb lantos kor »ifjuí« szellemét, mintaadójok s mesterök után, leghatározottabban és legköltőibben fejezték ki. – A német cikk itt az említett szerzőknek az antológiába felvett darabjait sorolja fel egy mondatban, s azt mondja e darabokról, hogy a modern német líra legszebb gyöngyszemei közé tartoznak e versek. A Ko fordítója a felsorolást és méltatást elhagyja.

még két becses és gazdag ajándékot nyert az olvasóközönség, Halm Frigyes és Bauernfeld Ede lyrai költeményeiben – Kimaradt mondat a magyar szövegből: „Mindkettőtől változatos és bőséges mutatványt hoz az antológia.”

»Auf stillen Wegen«, és »Lerne, liebe, liebe« – Az utolsó két költő ismertetését, melyben újra a felekezeti szempontok kerülnek elő, a Ko elhagyja. Magyar fordítása: „Hammer vallásos tárgyú költeményei közül egyesek gyülekezeti [közösségi] jellegűek, hasonló módon, mint Julius Sturm „kegyes dalai” vagy Hessemer kötetének: *Lieder der unbekannten Gemeinde* [Az ismeretlen közösség dalai] darabjai. A két utóbbi verseskötetből is több mutatvány található az antológiában, szigorúan követve az elvet, melyet itt utolsóként említünk: elhagyni az egyházi felfogású istenes költeményeket, és csak azokat venni fel a válogatásba, melyekben a végtelenség egyetemes érzése, a magasabb értelem sejtelve fejeződik ki, vagy amelyek a világban és az életben próbálják megragadni az isteni szellem jelenlétét.”

A Ko szövege:

„–x.: *Német lantos költők 1850 óta*. E cím alatt jelent meg közelebb egy szemelvény (anthologia), irodalom-történeti bevezetéssel, életirási és bírálati jegyzetekkel dr. Kneschkétől, Lipcsében. A magyar író- és olvasó közönség egy idő óta nem kíséri oly figyelemmel a német szépirodalom mozgalmait, mint a múlt század vége óta s a jelen évszáz első tizedeiben. Figyelme kiebb hat a világirodalomba, kivált a francia és angol eredetiek olvasása nagyon is elvonta a német irodalomtól, melynek csupán legfeltűnőbb jelenségeivel ismerkedik meg, nem úgy mint régebben, mikor még a Mat[t]hisson- és Salis-féle szellemek is széltire hódítottak közöttünk. És ez általában jól is van így: szélesebb látkör ment meg bennünket az egyoldalú elfogultságtól német példák iránt. De más részről óhajtani lehet, hogy íróink a német literatúrát is az érdemletlen alúl ne böcsüljék. S épen az 1850 óta eltelt időszak az, melyben minél kevesebb hangzik át hozzánk a német irodalomból. Lássuk tehát, miképen fogják fel maguk a németek az ő lantos költészetüket 1850 óta.

»Hogyan esik – kérdi az ’Europa’ – hogy a fentnevezett gyűjtemény induló pontjául épen 1850 választott? Csupán azért történt-e ez, mivel akkor kezdődik a század másik fele? Nem, itt bensőbb ok döntött: az az ok, hogy a későbbi történetíró körülbelül 1850-re fogja tenni a német élet, összes költészet új periodusának kezdetét s így a lantos költészetét is. Az anthologia szerkesztője így nyilatkozik e részben: [’]1848, politikai újjászületésünk éve, egyszersmind egy új költői nemzedék bölcséje

vala Németországban. A forradalom mennydörgésétől elnémultak az előbbi romantikai és sváb iskolának vénség miatt elgyöngült utolsó hangjai is.' Valóban úgy történt. Tieck, a romanticusok fejedelme, élt még ugyan egy pár esztendeig azután, de nem irt semmit; Eichendorf, az egykori 'Frühlingsvagabund' [Tavaszi csavargó], a 'kegyeskedőkhöz' adta magát, s már csak irodalom történettel foglalkozott; Uhlandnál a szokatlanul kora érettségre, aránylag kora hervadás állott be; Schwab, Mörike, Mayer hallgattak; Kerner Jusztin utolsó de már fonnyadtas 'Bokréáját' adá ki; egyedül Rückert kísérli még meg rímjátékait azon rövid költői válaszokban, melyekkel az ifjabbak hódolatait fogadja; Lenau, Müller, Sallet, Kopisch, Reineck, Strachwitz – mind elhaltak; a mi végre a negyvenes évek politikai dalnokait illeti, ezek természetesen elhallgattak, miután jóslataik tárgya az 1848 és 49-ki forradalommal teljesedésbe ment. De az oly égbetörő reményekkel kezdődött forradalom posványban veszett el, s következett a reactio korszaka. Itt van tehát az a forduló, hol tetteleg egy új fejlődési szak lép életbe, mégpedig nemcsak a művelődési és világtörténetben, hanem a művészetben és költészetben is. A 'márczius utáni kor' (1850) kezdődik s ennek lyrai képviselőit állítja elének a szóban forgó gyűjtemény.

Ha eddig szilaj, hetyke, daczos volt a költészet, most azt ismét jóvá akará tenni, s lön szelid, érzelmes, bigott. Untig eltelt volt a politikával, s változtatásul ismét a vallást vevé elő. A kegyeskedés újra divatba jött, s inkább színezeteért mint költői becse által, Redvitz [!] 'Amaranthja' húsznál több kiadásban röppent szélyel. Az anthologia azonban az Amaranthból csak egyes dalokat s természetfestő részeket közöl.

Mások, kik a pietista hajlamoktól menten maradtak, ellentétül az előbbi általános hangulathoz, legalább ártatlanok, kedélyesek kívántak lenni. 'Minthogy a valóság oly zordnak, keménynek tetszett, mindenki örömet menekül vala egy mosolygó vidám mesevilágba, s az örökifju természet bájaiba merült, azokat a mythosz-teremtő képzelet alakjaival népesítvén meg újra, valamint az ó korban történt. Prinz Waldmeister tehát csengő-bongó játékkal indula hazahozni kedvesét[,] 'Prinzess Rebenblüthét'. Házasságuk gyümölcsét mindnyájan ismerjük: az édes 'Maitrank'-ot. 'Prinz Waldmeisters Brautfahrt' volt a költemény, mellyel egy ifju költő, Roquette Otto, magára nézve is jóformán váratlan szerencsáját megalapítja. A csinos kis bolondság nem kevesebb kiadást ért mint az Amaranth, s minden elegans könyvasztalon meghonosult. Sajátlag azonban nem volt egyéb poétai időtöltésnél, mely elég sok helyen gyermekes bohósággá és 'magasabb értelemben vett bárgyusággá' fajúl vala.[']

Említők, hogy mindenki ártatlan és kedélyes akart lenni, miután a kik férfiasan tartották volt [261] magokat, ugyan pórul jártak. S valóban ez a jellemző vonása a német lyra egész 'márczius utáni' korszakának; miután az annak kezdetén áradásnak indult végletek ismét a szokottabb ösvényre tértek: most már megint ifjuilag érez a költő, a minthogy csakugyan egy többnyire ifju nemzet foglalt helyet a Parnassuson. Politika, szabadság, küzdelem és halál nem forog többé szóban; helyettök ismét 'bor, szerelem, dal', a napi jelmondat.[«]

Ha a legújabb német lyra legkitünőbb személyiségét, a legifjabb korszak »karvezetőjét« akarja tudni valaki: az anthologia *Geibel* Manót nevezi meg, s az »Europa« szerint is teljes joggal. Kneschke tudor ellentétbe helyezi őt elődjével Heineval, s úgy vélekedik, hogy »míg az utóbbi minden komolyabb hangulatot frivol gúnnyal merészkedett elütni, s igazi, nem képmutató érzés helyébe piquant és finom kacérság álarczát kötő ábrázatára: Geibelben ismét oly költői génusz nyilatkozik, mely kegyelettel merül a lélek állapotaiba, melynek éneke tárgya szíven fekszik, és mely a kedély egész gyermekségével megőrzötte magát ama beteges hajlamtól, hogy kapcsolat nélküli ellentétek körében mozogjon, s véletlen fordulatok és bezárások által eszközöljön hatást.« E tulajdonságok valóban megvannak Geibel költészetében, s

épen mivel oly határozottan fejezi ki magát műzsája, épen azért lett ő az e korszak jellemét legteljesebben és legszerencsésebben személyesítő génusz.

Nem mond sokat a ki azt állítja, hogy Geibel formaszerint egy új lyrai oskolát képezett, melyből már sok jelentékeny és szeretetre méltó ifjabb tehetség került ki. Ilyenek például Fischer János György, Heyse Pál, Roquette Otto, Rodenberg Gyula, Traeger Albert és mások. Ők azok, kik e legújabb lantos kor »ifjui« szellemét, mintaadóik s mesterök után, leghatározottabban és legköltőibben fejezték ki. A mondottakhoz járul továbbá, hasonló tehetséggel, iránynyal és modorral, sok, többé kevésbé már jóhangzású és kedvelt név: Berend Mihály, Creizenach Tódor, Endrulat Bernát, Grosze Gyula, Hertz Vilmos, Hopfen János, Kauffer Ede, Lembke Armin, Oelbermann Hugo, Rittershaus Emil, Scheurlin György, Steinhauer [!] Henrik, Storm Tódor, Tempelvey Ede, Wohlmuth Lénárd stb. – A régihires költői egyéniségek közül ismét találkozzunk péld. Hoffmann von Fallerslebennel, ki a kor szelleméhez s hajlamaihoz simulva többé nem politikai, hanem ismét szerelmi- bor- és gyermekdalokat zeng. Heine Henrik is fölemeli még egyszer hangját halálos ágyán a »Romanzeróban«, hatyudalában a »gráciák e neveletlen kegyenczének«. Dingelstedt Ferencz, Hartmann Móricz, Prutz Robert, Meiszner Alfred, Böttger Adolf s némely mások, költeményeik új kiadását rendezik, melyben csak itt-ott akad egy-egy újabb szerzemény. Az osztrák költői oskolából, Grün Anasztáz környezetéből, kinek birodalmi-tanácsbeli magas működése a költészetre majd semmi üres időt nem enged, a lefolyt évtizedben egész váratlanul még két becses és gazdag ajándékot nyert az olvasóközönség, Halm Frigyes és Bauerfeld [!] Ede lyrai költeményeiben. Érdekes közép valami a lyra és tanköltemény között nevezetesen az utóbbinak »Költői Naplója« egy sok apró epigrammból és xeniából álló gyűjtemény, melyekben ragyogó kedély, igen szerencsés vidámság és bölcs elme nyilvánul.

Nem különben összeszedték a közelebbi évek folytán Németország egyéb részeiben is az irodalom és költészet terén jól ismert és helytállott férfiak azt, a mi működésükben lyrai érettebb termék vala, s a nélkül hogy ezek korszakos, átalakító hatással lettek volna, a közönség illő tisztelettel és szívéből üdvözlé ama könyveket. Ily költői egyéniségek az előttünk fekvő anthológiában, például Markgraff Armin, Khüne Gusztáv, Meyr Menyhért, Keller Godofréd, Höfer Ede, Gottschall Rudolf, Hebbel Frigyes, Pröhle Henrik, Sigismund Bertót, Stolle Nándor, Storch Lajos és többen. Külön megemlítést érdemelnek még Hamerling Róbert, egyike a legújabb kor legeredetibb »forma(?)talentomainak«, nem különben Lingg Armin, kinek génusza ugyan Geibeltől is kapott ösztönt, és épen ez mutatta be is először a nyilvánosságnak, azonban működése további stadiumán egész önállóan fejlődött, és most határozottan külön állást foglal el.

Vége még két speciális irány érvényesíté magát a német lyrában: a keleti elem, és az azzal rokon gnoma- (Spruch-) költészet. A »keletiesség újra élesztése« leginkább Bodenstedt Frigyes talentumának sikerült, kiről mind e napig a legélesebb bírálói vizsgálat sem dönthette el határozottan: csak fordította-e »Mirza Shaffy dalait«, vagy eredetileg költötte maga. Másfelől a gnome-költészetnek matadorja korunkban Hammer Gyula, szemlélődő mivoltukat már czimük által kijelentő gyűjteményeivel, mint: »Schau um Dich und Schau in Dich«, »Zu allen guten Stunden«, »Fester Grund«, »Auf stillen Wegen«, és »Lerne, liebe, lebe«. –

Ezzel búcsút vesz ismertetőnk a szinte 150 lantos költő társaságától kik az anthológiában képviselve vannak, s felhívja olvasóit, hogy a könyv megszerzése által győződjenek meg arról, hogy ma is van elég költő ki »im deutschen Dichterwald singt, dem wirklichen Gesang gegeben«. Mi pedig a mieinket figyelmeztetjük a gyűjteményre, melyből az 1850 ótai német lyrával legalkalmasban meg lehet ismerkedni.”

Jegyzetek a magyar szöveghez

Matthison, Salis – Friedrich Matthison (1761–1831) és Johann Gaudenz Freiherr von Salis-Seewis (1762–1834), német, illetve svájci költő, főként Kazinczy Ferenc és köre, illetve Berzsenyi Dániel és a fiatal Kölcsey Ferenc követte őket.

A szerzőség kérdése – A szövegben van néhány olyan szóalak, melyet Arany a prózai munkáiban ritkán vagy egyáltalán nem használ ily módon: „oskola”, „tettleg” (factisch), „ótai”. Aranynál a „tettleg” kifejezés a „bántalmazás” értelemben olvasható, az „oskola” pedig mindig „iskola” alakban szerepel. Az „oskola” alakot Arany sajtómunkatársai közül Salamon Ferenc használta. A névutók melléknévesítése ellen (pl. *ótai*) számos széljegyzetében tiltakozik Arany, de olykor nála is előfordul. Az „évszáz” szóalak szintén nem jellemző rá, tanulmányaiban, kritikáiban az „évszázad” alakot használja. Furcsa és Aranyhoz semmiképpen sem köthető a következő mondat szerkezet: „épen ez mutatta be is először a nyilvánosságnak”. Több szóalak ellenben éppen Aranyra jellemző: a „kiebb” például az Erdélyi Jánosnak 1856. szeptember 4-én írt levélben; a „széltire” Tisza Domokosnak 1853. április 21-én és Tompa Mihálynak 1854. december 11. után írt levélben; a „látkör” a Tisza Domokosnak 1853. április 21-én írt levélben; a vallásos értelemben vett „kegyes oktatás” a Vas Gerebennek szóló, 1848. június 30-án írt levélben található, a „lantos kor”, „lantos költészet”, „dálnok” pedig többször használt kifejezései Aranyak.

Emellett az egész cikk felépítése, az önálló bevezető, a kihagyásos fordítás és az a tény, hogy az „-x.” szignót Arany másutt is használja (ld. az Arany által használt szignók jegyzékét), több helyütt tartalmi összecsengés Arany prózai dolgozataival, arra utal, hogy Arany által írt és fordított szövegről van szó.

1865/1. 2.

Gustav Satter in Leipzig – *Gustav Satter Lipcsében*, Europa, 1865/1, [1864. december 23.], Chronik, Musik, 11–13. h.

A német cikk fordítása – Amikor körülbelül egy évvel ezelőtt e névvel a zongorairodalomban találkoztunk, meglepődtünk, hogy egy *ilyen* zongoristával még nem volt alkalmunk megismerkedni vagy róla bármit olvasni. A hírnév, melyet napjainkban oly kellemes és könnyű elnyerni, csak a módját kell ismerni, úgy tűnik, nem akar tudni a zene e génuszáról. Gustav Sattert a magunk részéről valódi zeneköltőnek találtuk, tele fantáziával, ötlettel, kedéllyel, formaérzékkel, és kötelességünknek érezzük, hogy az Europa olvasóival megosszuk felfedezésünket. A nevezett művész Lipcsében koncertet hirdetett – újabb meglepetés, noha megvalljuk őszintén, számunkra igen kétesnek tűnt a dolog. Egy egész estét, minden segítség nélkül, kizárólag zongoraelőadásból összeállítani, olyan művésztől, akiről a hír eddig hallgatott, akinek nevét csak a programon lehetett olvasni, merész vállalkozásnak tűnt. Különösen igaz ez a lipcsei közönségre, ahol a zongora hangjait úgy megszokták már, mint a molnár a saját malmának kattogását! Satter úr azonban szerencsés gondolatra jutott: előbb a konzervatóriumban mutatkozott be kisebb közönségnek; innen terjedt el a hír a rendkívüli teljesítményről, és *erről* a helyről nem szoktak megtévesztő hírek érkezni. December 16-án, a Gewandhaus [vásárcsarnok] koncerttermében így nagyszámú és válogatott közönség jött össze. A program a következő műveket kínálta: 1. Bach: *Prélude és Bourrée* (a-moll angol szvit, No. 2.); 2. Schumann: *E-dur novellácska*; 3. Chopin: Két etűd: a) Asz-dúr, op. 25. és b) Gesz-dúr, op. 5. 4. Improvizációk adott témára. 5. Beethoven: *Apassionata*, zongoraszonáta, f-moll, op. 57. 6. a) *Impromptu* No. 3. op. 63. b) *A fonó lány*, karakterdarab, op. 65. c) F-dúr etűd, az op. 65-ből, Sattertől. 7. *Tannhäuser-nyitány* R. Wagnertől, koncertelőadásra alkalmazta Satter.

A végéhez a művész még hozzáadta Mendelssohn fisz-moll scherzóját. Nem emlékszünk rá, hogy Carlotta Patti előadásán kívül valaha is hallottunk olyan szünni

nem akaró és kitörő lelkesedést, mint amely az előadott darabokat követte, egyet kivéve, de arról még később szót ejtünk.

Előljáróban röviden azt az általános észrevételt tehetjük, hogy játékát technikai tekintetben senki sem múlja felül, és csak egyetlen művészt nem halad túl, Lisztet, de tökéletessége az övével egyenrangú. Satter előadásának alapelve az objektivitás, amennyiben minden kompozíciónak megtartja a maga eredeti jellegzetességét, és a szerzői szándékot igyekszik érvényre juttatni. Eközben figyelembe veszi természetesen a keletkezés korszakának játékmódját is. Már az első darab, Bach *Prélude és Bourrée* című művének előadása tükrözte ezt. Az akkori idők mesterei még semmit sem tudtak az árnyalás végtelenül gazdag és sokrétű művészetéről, melyet későbbi korok fedeztek fel és fejlesztettek ki. Még a piano és forte megkülönböztetésére sem volt igényük: szegényes hangú, *egyhúrú* zongorájukon *egyhangú* lehetett a játék. Az akkori hangszer csekély hangtartományából nem sejthették meg az éles, egymástól távol eső kontrasztok varázsát. [12] Zongorajátékuk ezért alig állhatott másból, mint simán folydogáló hangsorozatból. Így adta elő Satter is az első darabot. Csakis *így* játszhatta Bach, és *így* hallhatták őt kortársai, kivéve természetesen a modern hangzást, melyről elődeinknek fogalma sem lehetett. Ha az előadás maga ekkor még nem utalt volna a nagy virtuózra, megtette azt a Bach szellemének valódi interpretációjától felhevült hallgatóság lelkes tetszésnyilvánítása. Minden további számot Schumanntól, Chopintól és az ötletszerűen közbeszúrt Mendelssohntól ugyanilyen eredeti módon adott elő Satter, és eközben már kiváló felkészültsége, utánózatlanul szabad és szellemdús árnyaló tehetsége is teljes egészében megmutatkozott. A legzajosabb ünneplés azonban az improvizációkat követte. És valóban, amit a fantázia e szabad játékával alkotott, az a szó szoros értelmében csodálatra méltó volt. Alig képzelhetni ugyanis alkalmatlanabb témákat, mint amelyek a művésznak a fantázia szabad csapongásához alapot szolgáltatottak. Egy ilyen vállalkozás alapfeltétele, hogy a téma közismert legyen, ezáltal könnyen észlelni és követni lehessen az új, váratlan átalakításokat, kombinációkat és átszövéseket, minthogy az improvizálás művészete ebből áll, és így tudja megragadni a közönséget. Az előadott témák közül azonban csak *egyetlenegy*, Beethoven 1. szimfóniája volt közismert; Bach *Máté-passiójának* a „Mennydörgés és villámlás, elenyésztek a felhőkben” kezdetű kórustételét feltehetően csak kevesen hallották már korábban, a Jadassohn egyik szimfóniájából eredő motívum azonban biztosan nem élt senki emlékezetében. Ebből a kevésbé alkalmas, részben érdektelen anyagból azonban a művész gazdag és eredeti gondolatfolyamatot alkotott, a motívumokból olyan új, érdekes, olykor szabad, olykor szigorú ellenpontosítás kombinációkat szerkesztett, a tételekből nemegyszer annyira meglepő és frappáns fordulatokat hozott ki, hogy arra csak egy valódi, inspirációtól hevülő zenei lélek lehetett képes. – Saját szerzeményeiből Satter csak hármat játszott; ezek, bár a maguk nemében remek alkotások voltak, mégis a jelentéktlenebbek közé tartoznak, és nem mutatták fel zeneszerzői tehetségének teljes magaslatait. Itt kell a művész számára egy észrevételt is megfogalmaznunk, mely Beethoven *Apassionatáját* (f-moll, op. 57.) érinti. Úgy gondoljuk, Satter úr itt abba a hibába esett, melybe a virtuóz játék tökéletessége és ereje oly könnyen csábítja a művészeket, és amelyet egyébként minden más előadásában el tudott kerülni: az első tételben a forte helyeket túlzottan kiemelte, az utolsó tételben pedig a kelletnél gyorsabb volt a tempó. Úgy tűnt számunkra, hogy előadása emiatt sietőssé vált, és ez a világosság kárára ment. A szonáta maga egyébként sem nagy koncertteremre készült, és mi sem hallottuk még soha olyan körülmények között hatásosan előadni. Ha szabad egyáltalán tanácsot adnunk Satter úrnak, azt mondanánk, ehelyett a cisz-moll szonátát vegye fel Beethovenról a programjába. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az összes zongoraszerzemény közül e legköltségesebb darab előadásával saját költői lelkületét a legszebb formában

fejezhetné ki, miközben a fogékony hallgatót is mélyen megérintené és magával ragadná.

Finis coronat opus. Másként kellett volna fogalmazni a programot. Ehelyett: „A Tannhäuser nyitánya R. Wagnertől, koncertelőadásra alkalmazva”, ezt kellett volna írni: „zongorakarra alkalmazva”, mert valóban gyakran támadt olyan érzésünk, hogy nem egyetlen zongorát, hanem egész zenekart hallgatunk, *soha nem hallott hangszínekkel*. A darab záró része mindenképpen a legenergikusabb, legelragadóbb, *legteljesebb hangzású volt*, amit valaha is játszottak zongorán. Hogyan lehetett mindezt tíz ujjal elérni, valóságos rejtély!

Hogyan lehet az – adódik mármost a kérdés –, hogy ez az ember, aki a harminckettedik évében jár, nemcsak zeneszerzőként, hanem még virtuózként is teljesen ismeretlenül jelenhet meg nálunk? Rendkívüli zenei adottságai vajon nem mutatkoztak-e meg és fejlődtek ki már a legkorábbi ifjúságában, vajon csodagyermekként nem kellett-e a világot ámulatba ejtenie? E szokatlan tüneményt a következőkkel magyarázhatjuk. Atyja keresett bécsi orvos volt, aki fiát is az orvosi pályára szánta, ő pedig önként, ellenállás nélkül engedelmeskedett. Iskolai és egyetemi tanulmányait szorgalmasan elvégezte. A zene kedvelői ezért azzal a nyugalommal ülhetnek be koncertjeire, hogy ha a teremben valakit rosszul fogna el, az elbűvölő virtuóz azon nyomban segítőkész orvossá változna át. Tanulmányai mellett Satter továbbra is foglalkozott a zenével, míg végül úgy érezte, *ez a művészet az ő valódi hivatása*. Atyja azonban hallani sem akart róla, így Satter átkelt a tengeren, Amerikába ment, hogy szabadon kövesse vonzalmát. Tíz évig tanult ott, és tanárként, később virtuózként meglehetősen vagyont gyűjtött, melyet azonban a háború kitörésekor, az egyik üzletház csődje következtében elveszített. Visszatért, és néhány párizsi koncertje sikeresnek tűnt, ennek ellenére elégedetlen volt magával. *Hogy még többet tanuljon*, két évig újra Bécsben tartózkodott, ahol folyamatos tanulással és gyakorlással töltötte idejét. Ekkor lépett a világ elé, hogy lássa, munkája meghozza-e a gyümölcsét. Valódi, szerény művész – egy jól képzett, szeretetre méltó ember – fogadjátok őt mindenütt barátságosan! Hogy tetszést arasson, arról ő maga fog gondoskodni.

El kell még mondani, hogy a Satter által használt zongora a New York-i Steinweg és fiától származik (braunschweigi üzletükből), melynek egymásra helyezett húrjai erősebb és hajlékonyabb hangzást tesznek lehetővé. E cég hangszerei, azóta, hogy a londoni világkiállításon első díjat nyertek, világszerte ismertté váltak. Megerősíthetjük, hogy e zongora valóban bizonyos költői sajátosságokkal rendelkezik, hogy hangzása a halk és erős minden fokozatán egyformán könnyed és hajlékony, és hogy e kedvező tulajdonságának köszönhetően nagy mértékben megkönnyíti a virtuóz kifejező játékát.

Magyarázatok a német szöveghez

Gustave Satter – (1832–1879), Szlovénia területén született osztrák orvos, zeneszerző, zongorista. 1855-ben, egy körút után vándorolt ki Amerikába, és 1861-ben tért vissza. 1875-ben újra Amerikába költözött, ott tűnt el, Savannah környékén, Georgia államban, 1879-ben.

Robert Schumann – (1810–1856), német romantikus zeneszerző, 1843–44-ben a lipcsei konzervatórium tanára volt. „Novelláskáit” (Novelletten) 1838-ban írta.

Apassionata – Ludwig van Beethoven 1804–1806-ban írt zongoraszonátája

Felix Mendelssohn-Bartholdy – (1809–1847), német zeneszerző, ld. az Europa 1863/31. 1., 1864/20. 1., 1864/21. 7., 1864/27. 6., 1864/28. 4. jegyzetét.

Carlotta Patti – Ünnepeolt olasz szopránénekesnő, ld. az Europa 1863/40. 11. és 1864/23. 3. jegyzetét.

Beethoven 1. szimfóniája – C-dúr, op. 21. 1800-ban fejezte be.

Máté-passió – Johann Sebastian Bach egyik legismertebb műve, az újabb kutatások szerint először 1727-ben adta elő a lipcsei Tamás-templomban.

Solomon Jadassohn – (1831–1902), boroszlói származású, németországi zeneszerző, zongorista; 1849 és 1851 között Weimarban Liszt Ferenc tanítványa volt.

Cisz-moll szonáta – Beethoven 1801-ben készült Holdfény-szonátája (op. 27. No. 2.)

Finis coronat opus – A befejezés koronázza meg a művet (lat.)

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/1, jan. 1. Vegyes, 23: *Satter Lipcsében*. A cikk egy részének tartalmi összefoglalója és kommentár.

Satterről a Ko korábban több alkalommal írt, és ellentétes nézetek voltak, mint néhány más lap. Gustav Satter ugyanis 1863. március 7-én és március 14-én Pesten, az Europa szálló termében, március 28-án pedig a múzeumban koncertezett, és a Koszorúba Bartalus István írt kritikát mindhárom fellépéséről. Az első koncert után csak félig-meddig tetszett neki a művész játéka. Szerinte „erősen dörömbölt” a hangszeren, „hudlirozott”, „érzés és költészet nélkül játszott”. Bartalus megjegyzést tesz itt a többi lap túlzottan dicsérő kritikáira is (Ko I/I. 1863/11, márc. 15. 260–261). A második koncert után az a véleménye, hogy a klasszikusokat, különösen Beethovent Satter jobban játssza, mint a modern zeneszerzőket (Ko I/I. 1863/13, márc. 29. 308–309). Végül a harmadik koncert után bámulja zenei memóriáját, virtuozitását, de a technikai készségeken túli művészetéről ekkor sem győzte meg Satter a magyar kritikust. Különösen rögtönzéseit (improvizációit) ítéli el Bartalus, melyeket nem is tekint valódi művészetnek (Ko I/I. 1863/14, ápr. 5. 334–335).

A Ko szövege:

„*Satter Lipcsében*. A hangversenyeiről Pesten is emlékezetes Satter Gusztáv közelebb Lipcsében adá concertjeit – és oly európai nagyságnak ismerték el, kit zongorán, az előadó művészetben, csak az egy Liszt mellé tehetni, minden mást felyül mül, s mint zeneszerző is az elsőök közt foglal helyet. Az »Europa« nem győz betelni magasztalásával; s csodálkozva kérdi, mikép lehetséges, hogy e már 32-dik évében járó férfiú eddig úgy szólva teljesen ismeretlen volt. E kérdésére a virtuóznak rövid életrajzával felel, ki iskoláit és az orvosi tanfolyamot egészen elvégezte, mielőtt határozottan a művészeti pályára lépett volna, azelőtt csak mint műkedvelő gyakorolgtván tehetségét, mely midőn kizárólag a zenei pálya felé vonzotta, meg hasonlott atyjával, s Amerikába ment, hogy szenvedélyének szabadon áldozhassa magát. Tíz évig tanult és mint *remeklő* (virtuóz) már szép vagyont is keresett volt, de ez egy amerikai ház bukásával odalőn; akkor visszatért s Párisban némi sikerrel adogatá hangversenyeit: de önmagát még nem birta kielégíteni. Hogy többet tanuljon, még két évig Bécsben tartózkodott (ez időre esik pesti hangversenye), magát gyakorolva és tanúlgatva. Most, legalább a lipcsei közvélemény szerint, előáll mint kész mester, hogy elragadja a világot. Meglássuk, hogyan tölti be a hozzá kapcsolt magas reményeket. Különben – írja az Europa – igazi szerény művész, s teljesen kiművelt, szeretetre méltó ember.”

A szerzőség kérdése – A korábbi bírálatokkal való összekapcsolás, a nyelvi és stilisztikai sajátosságok alapján Arany szerzősége feltételezhető.

1865/1. 3.

Neue Schauspiele und Opern in Deutschland und Frankreich – Új színjátékok és operák Német- és Franciaországban, Europa, 1865/1. [1864. december 23.], Chronik, Theater, 14–15. h.

A német cikk fordítása – Arthur Müller egy drámát: *Der Fluch des Galilei* [Galilei átká], Nissel egy tragédiát: *Rudolph von Erlach*, Julius Bacher pedig *Lady Saymour* címmel egy színművet nyújtott be a színházaknak. – Alphonse Karr úgy döntött, egy időre

elhagyja virágait, és Párizsba utazik, hogy a Gymnase színházban adandó új darabjának próbáin részt vegyen. A darab címe mi más lehetne egy virágkertésztől, mint *A sárga rózsák*. – Ponsard történeti darabot írt, melyet azonban a cenzúra kifogásol. A cselekmény a forradalom idején játszódik, és a Konvent két tagját állítja színre, akik Robespierre bukása után is hűek maradtak elveikhez. Az egyikük szenvedélyesen beleszeret egy arisztokrata származású hölgybe, és szerelme nem marad viszonzatlan, innen ered azután az érzelmek és az elvek közötti belső harc, mely mindazonáltal nem végződik rosszul. – Compiègne-ben Morny herceg a napokban egy új „példázatot” fog színre vinni, melynek szókimondása miatt nem csak a hölgyek fognak pirulni. Maga a császár *A házasság rejtélyeinek* – ez a darab címe – kétértelműségeit felelőtlennek tartja. – Legouvétól a Théâtre Lyrique-ben Gounod kórusával tanulnak egy történelmi melodramát. Címe: *Les Deux reines de France* [A két francia királyné], és a főszerepet Ristori asszony fogja játszani. Hogy Gounod ugyanennek a színháznak egy operát is írt *Romeo és Júlia* címmel, arról már beszámoltunk. Ezenkívül az Opéra Comique-nak szintén készít egy vígoperát, melynek szövegkönyvét Michel [15] Carré írta. Carrétól származik a *Le Roi Candaule* [Kandaulész király] című kétfelvonásos opera librettója is. Az opera a híres festő, Diaz de la Peña fiának első darabja, és a Théâtre Lyrique fogja előadni. Látható, az anyag ugyanaz, mint Hebbel *Ring des Gyges* című darabjában, tehát nagy merészség kell hozzá.

Magyarázatok a német szöveghez

- Arthur Müller* – (1830–1873), boroszlói születésű német drámaíró és operaszerző. Tragédiáival kevés sikert aratott, víg műfajokban szerencsésebben alkotott. A *Der Fluch des Galilei* [Galilei átká] című műve ötfelvonásos tragédia volt, nyomtatásban a berlini E. Bloch adta ki 1867-ben.
- Franz Nissel* – (1831–1893), boroszlói születésű osztrák drámaíró, Münchenben élt. A *Rudolf von Erlach* című tragédiáját végül nem mutatták be sem Bécsben, sem Münchenben, átdolgozásra ítélték. Arany korábban is kijelölt vagy átvett olyan összefoglalókat, melyekben a neve szerepelt, de a Ko külön nem foglalkozott vele. Ld. az Europa 1863/50. 7. jegyzetét.
- Julius Bacher* – (1810–1889), német orvos, történelmi elbeszélések, regények szerzője, drámaíró. A *Lady Seymour* című tragédiája nyomtatásban 1864-es évszámmal jelent meg.
- Alphonse Karr* – Ld. az Europa 1863/19. 1. jegyzetét. Az itt említett darabról a francia sajtó nem tudósít, és hasonló című drámai műve sincs Karnak. Két és fél hónappal később a bécsi *Recensionen und Mittheilungen über Theater und Musik* című lap még mindig csak várható újdonságként jelenti a hírt, de nem a Gymnase színházban, hanem a Théâtre Français-ben. Ezen a lapon kívül német hírek sincsenek az előadás további sorsáról.
- François Ponsard* – (1814–1867), ld. az Europa 1864/40. 12. jegyzetét.
- Charles de Morny herceg* – Charles Auguste Louis Joseph, Morny herceg (1811–1865), III. Napóleon császár féltestvére. Üzletember és műgyűjtő volt, emellett színpadi műveket is írt, nem sok sikerrel. Írói álneve M. de St. Rémy volt. Itt említett egyik darabja: *La Manie des proverbes* [A példázatok hóbortja], új művének címe pedig: *Les Finesses du mari* [A férj fortélyai]. Az Europa híradásával egyidőben a hercegnek összegyűjtve is megjelentek színpadi munkái: *Comédies et proverbes* [Vígjátékok és példázatok], par M. de Saint-Rémy, Paris, Michel Lévy, 1865 [jan.].
- Ernest Legouvé* – Gabriel Jean Baptiste Ernest Wilfrid Legouvé (1807–1903), francia drámaíró. Az itt említett darabban, akárcsak Ponsard, ő is Merániai Ágnes történetét dolgozta fel, és Charles Gounod-val együtt tervezték színpadra állítani. Azonban, mint arról a Deutsches Museum című folyóirat 1865. június

29-én, a 26. sz. 949. oldalán beszámol, politikai áthallásai miatt a darabot végül a cenzúra betiltotta, és évekig nem engedte játszani. Csak 1872-ben vitték színre.

Charles Gounod – Ld. az *Europa* 1864/4. 5., 1864/17. 10., 1864/33. 14., 1864/35. 13., 1864/40. 12. jegyzetét. A *Romeo és Júlia* című operájáról szóló hírt a *Ko* nem közölte. Az ötfelvonásos operát a jelzett színház 1867. április 27-én mutatta be, Magyarországon 1872-ben tűzte műsorra a Nemzeti Színház. Az *Opéra Comique* számára készülő vígopera a *La Colombe* [A galamb] volt, 1866-ban mutatták be.

Adelaide Ristori – Ld. az *Europa* 1863/24. 1. jegyzetét, valamint az 1864/6. 4., 1865/4. 7. jegyzetét.

Michel Carré – (1821–1872), francia író, librettista

Narcisse Virgilio Díaz de la Peña – (1808–1876), spanyol szülőktől származó, párizsi lelkész által nevelt festő. Fia, Eugène-Émile Diaz (1837–1901) zeneszerző volt. A *Le roi Candaule* című opera hőse Kandalész lüdiai király. Történetét több ókori szerző többféleképpen mondja el. Hérodotosz szerint Kandalész Gügész király testőre volt, majd megölte urát, a királynét feleségül vette, és így jutott trónra. Az i. e. 680–644-ben uralkodó Gügész történetét Platón beszéli el – állítólag egy varázsgyűrű segítségével szerezte hatalmát. A történetnek több irodalmi feldolgozása van, közöttük Friedrich Hebbel: *Gyges und sein Ring* [Gügész gyűrűje], 1854-ben készült dráma.

Friedrich Hebbel – Ld. az *Europa* 1863/29. 2. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/1, jan. 1. Vegyes, 23: *Legouvétól a Théâtre Lyriqueben...* A glossza egy részének fordítása. Az utolsó mondat fordítása téves, Gounod az *Opéra Comique* számára nem „pár víg operát” írt, hanem csak egyet. A glossza a Vegyes rovat végén áll, feltehetően az üres hely kitöltésére készült, ez magyarázhatja a sietős fordítást és a Koszorúban szokatlan rövidítést („assz[ony].”).

A Ko szövege:

„Legouvétól a Théâtre Lyriqueben egy történeti melodramát tanulnak, melyhez a karéneket Gounod szerzette. A darab címe: »A két franczia királyné« s a címszerepet Ristori assz. játsszaná. Ugyanazon színház számára Gounod új dalművet is írt: »Romeo és Julia« címűt; s az Opéra comique számára még egy pár víg operát.”

A szerzőség kérdése – A glosszának nincsenek olyan stilisztikai vagy mondattani sajátosságai, melyek alapján Arany szerzőségét lehetne állítani. Talán az szól mellette, hogy a szöveg szemmel láthatóan gyorsan, feltehetően lapzártakor készült az üres hely kitöltésére, s a szerkesztői munkát végző Arany maga pótolhatta a hiányzó szövegmennyiséget.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/3.

1865/3. 1. „*La belle Helène*” [!], *Europa*, 1865/3. [jan. 6.] Chronik, Theater, 58–59. h.; az 59. hasábján a 19. sor mellett balról elmosódó, vízszintes vonalú kijelölés, talán grafittal.

	<i>La belle Helène</i> [!], Offenbachs neue Oper, welche im Variétéstheater zu Paris das allabendliche Zugstück ist, hat drei Acte. Der erste spielt zu Sparta in einem Tempel, dessen Oberpriester der Seher Kalchas ist. Er beklagt sich, daß sein Einkommen schmal geworden, da alles Volk nur den Altären der Venus zuströme. Nun erscheint Helena mit ihren Frauen, um zu	
--	--	--

	<p>[59] opfern. Sie äußert ihre Sehnsucht, den schönen Hirten Paris kennen zu lernen, der auf dem Ida der Göttin den Apfel gereicht. Natürlich hat derselbe nichts Eiligeres zu thun, als sofort anzukommen, die Liebe der galanten Dame zu gewinnen und so den Menelaus eifersüchtig zu machen. Indeß tröstet sich Letzterer damit, daß sein Bruder Agamemnon auf die Schwägerin schon Acht geben werde, und tritt seine gerade nothwendige Geschäftsreise an. Agamemnon sucht den Hof zu amüsiren und nun werden Räthsel aufgegeben, Charaden gestellt, Declamationsstücke vorgetragen, kurz – man unterhält sich etwa so, wie in Compiegne. Selbstverständlich trägt Paris in Allem den Preis davon und ist dadurch seines Erfolges bei Helenen sicher. Im zweiten Act finden Spiele und Waffenübungen der Helden statt, die ein höchst groteskes Schauspiel gewähren. Auch hierbei siegt Paris und bestürmt nun Helena in einem zärtlichen tête-à-tête. Er will ihr den Apfel geben, wie einst der Venus, unter der Bedingung, daß sich Helena ihm in demselben Costüm zeige, wie die Göttin auf dem Berge Ida. Jene kämpft nur schwach gegen diese etwas starke Zumuthung. Bereits hat sie das schützende Oberkleid abgeworfen und man fragt sich besorgt, wohin die Scene führen soll – da steckt Menelaus den Kopf zur Thüre herein und der Act ist aus. Im dritten, sehr kurzen, nimmt der ganze Hof von Sparta ein Seebad. Alles erscheint in Badetücher gewickelt, am Ufer des Meeres; Paris segelt auf einer geschmückten Galeere heran und entführt Helena – im Bademantel. Menelaus steht in tragikomischem Jammer am Ufer und der Vorhang fällt. Man sieht, das Ganze ist also wieder eine Parodie der Antike, wie es „Orpheus in der Unterwelt“ war. Doch will der Text, so hübsche Stellen er enthält, nichts sagen gegen die reizende, der besten Sachen von Offenbach würdige Musik, welche der Bouffonnerie ihren Weg über die europäischen Bühnen öffnen wird. Im Pariser Variétéstheater hat die Titelrolle in Mlle. Schneider eine mit aller Schönheit und der pikantesten Grazie geschmückte Darstellerin.</p>	
<p>1865/3. 2. Eine Operette mit Text von Cham, Europa, 1865/3. [jan. 6.] Chronik, Theater, 59. h.; az első sor mellett balról elmosódó, vízszintes vonalú kijelölés, talán grafittal.</p>		
<p>—</p>	<p><i>Eine Operette mit Text von Cham.</i> Die jüngste Novität der Bouffes parisiens ist eine tolle Farce: „Le serpent [!] à plumes“, „Die gefiederte Schlange“, welche Cham, den berühmten Caricaturisten des „Charivari“, zum Librettisten und Herrn Leo Delibes zum Compositeur hat. Croquesec, ein leidenschaftlicher Ethnograph, ist nach fünfjähriger Abwesenheit aus Indien zurückgekehrt. Er bringt seiner Gemahlin das Costüm einer Wilden und angeblich für das Museum eine gefiederte Schlange mit. Madame probirt das Geschenk an und wird vom Director des Museums darin für die erwartete gefiederte Schlange gehalten, was zu einer Menge possierlicher Quiproquos führt. Das Ganze hat eben den Zuschnitt einer ausgelassenen Drollerie, an die man</p>	

	nicht den Maßstab der Wahrscheinlichkeit legen kann. Soviel wir wissen, ist es Chams erster Versuch, etwas für die Bühne zu schreiben, und man kann sich also denken, wie das die eifrigen Leser des „Charivari“ interessirt. Wir bemerken bei der Gelegenheit, daß Cham nur ein angenommener Name ist. Der geniale Humorist heißt eigentlich Graf Noel [!], sein Vater war französischer Pair und zu dessen nicht geringem Aerger nahm er jenes Pseudonym an, als er sich vor etwa 30 Jahren mit ihm wegen seines wohl nicht ganz correcten Lebenswandels entzweite. Die Musik von Delibes ist recht graziös und melodisch.	
--	--	--

Függelék

1865/3. 3. *Die verlorene Handschrift*, von Gustav Freytag, dritter Band (Leipzig, S. Hirzel), Europa, 1865/3. [jan. 6.] Chronik, Literatur, 49. h.

Die verlorene Handschrift, von Gustav Freytag, dritter Band (Leipzig, S. Hirzel.) Mit diesem dritten Bande endet das Werk, mit dem Gustav Freytag sich einen neuen Anspruch auf den Dank aller Gebildeten erworben. Es endet, wie vorausszusehen war, mit dem Siege des kräftigen und sittenreinen Bürgerthums über die feindlichen Elemente, die hier sein Dasein zu vergiften suchten. Die Frau Professorin, die weibliche Hauptfigur des Romans, hat den schlüfrigen Pfad, auf den sie geführt wurde, ohne Straucheln zurückgelegt, obgleich ihr Mann sie dabei nicht unterstützt hat. Aber rasch finden die beiden Liebenden sich wieder und ihr ferneres Leben wird keine Störung erleiden, denn der Professor wird sich nicht wieder so in gelehrte Forschungen einlassen, daß er das reale Leben dabei ganz aus den Augen verlöre. Die beiden feindlichen Häuser Hahn und Hummel haben Frieden geschlossen und den Bund ihrer Kinder gesegnet. Wie der Professor bei den Prüfungen seiner Frau eine passive Rolle spielte, so ist es auch bei dem Doctor mit seiner Liebschaft der Fall. Er entführt nicht, er wird entführt, aber mit Bewilligung und eigentlich auf Antrieb des Brautvaters. Ueberblicken wir nach dem poetisch gerechten Schluß das Ganze noch einmal, so müssen wir den beiden ersten Theilen vor dem dritten den Vorzug geben. Die harmonische Ruhe, die bei der Anlage eines Dichterwerks vorwalten darf, sagt dem Talent Gustav Freytags offenbar mehr zu als die Mißtöne, die durch die Verwicklung hineinkommen, und als die Ausscheidung der störenden Elemente bei der Katastrophe. Daß die letztere durchaus richtig angelegt ist und nur auf sittlichen und poetischen Motiven beruht, wollen wir nicht in Abrede stellen, aber sie wird fast überstürzt und es wird bei ihr romantisches Beiwerk herbeigezogen, das wir in einem so gediegenen Werk ungern sehen. Daß nicht bloß eine Zigeunerin, sondern daß auch ein Zufall der Natur, eine Überschwemmung, den Schluß der Handlung bestimmt, sind Nothbehelfe, die ein Freytag zuletzt von Allen anwenden sollte. Die lebenswürdige Figur des Junkers Eulenspiegel läßt der Dichter fallen, den Hund Speyhahn, der während des Streites der Häuser Hahn und Hummel seine Rolle sehr brav spielte, aber nach der Versöhnung jener Häuser unnöthig wurde, hält er bis ans Ende fest. Wir haben hier Fehler bezeichnet, die zu verschweigen unser kritisches Gewissen uns verbot, doch sind es kleine Fehler, die wenig Schatten auf das Ganze werfen. Denn der Eindruck ist auch im dritten Theile ein befriedigender. So edel sind die Hauptgestalten und so viele tüchtige Menschen gruppiren sich um sie her, daß dieser Menschenkern des Romans eine bedeutende Schöpfung bleibt.

1865/3. 4. *A walk across Africa*, by J. A. Grant, Europa, 1865/3. [jan. 6.] Chronik, Literatur, 52. h.

A walk across Africa, by J. A. Grant (London, Blackwood; Leipzig, Denicke). Der bescheidene Reisegefährte Speke's hat bis zum Tode seines Freundes gewartet, ehe er mit

seinem Bericht über die Reise zu den Nilquellen hervorgetreten ist. Diese Selbstverleugnung ist um so achtbarer, als er in Speke's Tagebüchern bloß die Rolle eines Begleiters und Gefährten spielt. Nun wir seine Erzählung besitzen, können wir bloß bedauern, daß nicht er, sondern Speke den Hauptbericht verfaßt hat. Wir sehen jetzt, daß er für die Volksthümlichkeit der africanischen Völker einen weit schärferen Blick hat und mit seinen Beobachtungen weit tiefer geht als Speke. Er hat für die Flora und Fauna Binnenafrica's mehr gearbeitet als jener, weiß die Naturschönheit mehr zu würdigen und schreibt auch besser. Aber der Löwenantheil ist ihm einmal weggenommen, und trotz dieses trefflichen Buchs wird das Publicum immer etwas von der Gleichgültigkeit gegen ihn behalten, die Lord Palmerston bewies, als er ihn mit den Worten empfing: „Sie haben einen weiten Spaziergang gemacht, Herr Grant.“

1865/3. 5. *Das Doppelstandbild der Grafen Egmont und Hoorn*, Europa, 1865/3. [jan. 6.] Chronik, Bildende Kunst, 53. h.

Das Doppelstandbild der Grafen Egmont und Hoorn, von Fraikin ausgeführt, im Guß aber nicht ganz gelungen, ist zur Feier des Geburtstages des Königs von Belgien am 16. Decbr. v. J. in Brüssel enthüllt worden. Bekanntlich hat es diese Stadt dem Rathhause gegenüber, am Ort der Hinrichtung, auf ihre Kosten aufstellen lassen. Die Inschrift ist folgende: „Dem Andenken der Grafen v. Egmont und v. Hoorn, durch ungerechten (inique) Spruch des Herzogs Alba zum Tode verurtheilt.“ Die Inschrift, deren Abfassung seitens der Regierung der Akademie der Wissenschaften übertragen worden, enthielt Anfangs das Wort inique nicht und wurde solches erst auf einen amtlichen Verbesserungsantrag der Regierung hinzugefügt.

1865/3. 6. *Die Marmorbrüche von Massa, Carrara und Serravezza*, Europa, 1865/3. [jan. 6.] Chronik, Literatur, 54. h.

Die Marmorbrüche von Massa, Carrara und Serravezza. Bekanntermaßen geschieht bereits um den Anfang der christlichen Zeitrechnung des vortrefflichen carrarischen Marmors Erwähnung. In neuester Zeit hat sich die Marmorausfuhr aus den erwähnten Brüchen besonders durch die erleichterten und daher wohlfeileren Communicationsmittel bedeutend gesteigert. Im Gebiete von Carrara befinden sich 400 Brüche, von denen 300 noch nicht einmal ausgebeutet sind; ebensoviele könnten noch im Gebiete von Massa aufgethan werden. Serravezza, dessen Brüche beim Beginn dieses Jahrhunderts kaum 30 Menschen beschäftigten, zählt jetzt mehr als 2000 Einwohner, welche von dem Marmorbruch und Verkauf leben. Die Städte Massa und Carrara versenden jährlich gegen 6400 Tonnen Marmor im Werthe von sechs Millionen Franken.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1865/3. 1.

„*La belle Helène*“ [!] – *La belle Hélène, Szép Heléna*, Europa, 1865/3. [jan. 6.] Chronik, Theater, 58–59. h.

A német cikk fordítása – A *Szép Heléna*, Offenbach legújabb operája, melyet a párizsi Variété színház egész estét betöltő sikerdarabként játszik, három felvonásból áll. Az első felvonás helyszíne egy spártai templom. A főpap, a látnok Kalchasz azon siránkozik, hogy bevételei lecsökkentek, mert a nép Venus oltárához özőnlík. Megjelenik Heléna, asszonyoktól körülvéve, hogy áldozatot mutasson be, és kifejezi óhaját, hogy megismerje a szép pásztort, Páriszt, aki Ida hegyén az istennőnek az almát átnyújtotta. Ennek természetesen nincs sürgősebb dolga, mint azonnal megjelenni, és az előkelő hölgy szívét megnyerni, ezáltal Menelaoszt féltékennyé tenni. Ez utóbbi azzal vigasztalja magát, hogy bátyja, Agamemnón majd vigyáz a sógornőjére, így egy éppen fontossá vált üzleti útra indul. Agamemnón szórakoztatni

igyekszik az udvart, rejtvényeket, találós kérdéseket tesz fel, deklamáló darabokat játszat, egyszóval olyanformán mulatnak, ahogyan Compiègne-ben szokás. Természetesen Párizs mindenben nyer, így Helénánál is biztos a győzelme. A második felvonásban, groteszk jelenetekben harci játékok és fegyvergyakorlatok következnek. Párizs itt is győz, és most Helénát ostromolja egy gyengéd jelenetben. Neki akarja adni az almát, mint egykor Venusnak, azzal a feltétellel, hogy ugyanolyan ruhát ölt, mint az istennő Ida hegyén. Heléna gyenge ellenállást mutat az erős követeléssel szemben. Leveszi felsőruháját, eldobja, és már felmerül az aggodalmas kérdés, hová fog a jelenet kifutni, amikor Menelaosz feje felbukkan az ajtóban, és a felvonásnak vége szakad. A harmadik, igen rövid felvonásban az egész spártai udvar a tengerben fürdik. Mindannyian fürdőlepedőbe csavarva jelennek meg a tengerparton. Párizs odavitorlázik egy gályán, és elviszi Helénát – fürdőköpenyben. Menelaosz a tengerparton jajgat, a függöny pedig leereszkedik. Látható, hogy a darab ismét egy antik paródia, éppúgy, mint az *Orpheusz az alvilágban*. A szöveg azonban, bármennyire csillogó helyekkel van is tele, semmit sem mondana Offenbach remek zenéje nélkül, mely a buffának meg fogja nyitni az utat az európai színpadok felé. A Variété színházban a főszerepet Schneider asszony, a nagy szépséggel és vonzó bájjal megáldott színésznő játszotta.

Magyarázatok a német szöveghez

Jacques Offenbach – Ld. az Europa 1863/47. 2. jegyzetét. A *Szép Heléna* háromfelvonásos vígopera, szövegét Henri Meilhac és Ludovic Halévy írta. Ösbemutatója 1864. december 17-én volt a párizsi Variété színházban. A művet Offenbachnak az *Orpheusz az alvilágban* című 1858-as operettjéhez hasonlították.

Compiègne – Az itt álló kastély nemcsak I. Napóleonnak, hanem III. Napóleon császárnak is kedvelt tartózkodási helye volt. Charles Auguste Louis Joseph, Morny herceg (1811–1865), III. Napóleon féltestvére is gyakran megfordult itt. A herceg szórakozása volt színdarabokat írni, íratni és előadatni. Ld. az Europa 1865/1. 3. jegyzetét.

Hortense Schneider – (1833–1920), La Snédèr néven ismert francia operaénekesnő, karrierje az Offenbach-darabokban ívelt fel.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a cselekményleírás pikáns jelenetére, a felsőruha levetésére vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1865/3. 2.

Eine Operette mit Text von Cham – *Operett Cham szövegével*, Europa, 1865/3. [jan. 6.] Chronik, Theater, 59. h.

A német cikk fordítása – A Bouffes parisiens újdonsága egy nagyszerű bohózat: *Le Serpent à plumes* [A tollas kígyó]. A szövegét Cham, a Charivari közismert karikaturistája, a zenéjét pedig Leo Delibes írta. Croquese, a szenvedélyes antropológus öt évi távollét után hazatér Indiából. Nejének egy ottani ruhát, a múzeumnak pedig állítólag egy tollas kígyót hoz ajándékol. A feleség felpróbálja a ruhát, melyben ott marad a tollas kígyó, és ez a tréfás félreértések sorához vezet. Az egész egy elszabadult bohózatához hasonlít, melyet nem szabad a valóságosság mércéjével mérni. Úgy tudjuk, Chamnak ez az első színpadi kísérlete, és el tudjuk képzelni, a Charivari szorgos olvasói mennyire érdeklődnek iránta. Elmondjuk egyúttal, hogy a „Cham” név csupán álnév. A zseniális humorista valódi neve Noel [!] gróf, atyja francia főnemes volt, és ennek nem kis bosszúságára kezdte használni álnévét mintegy harminc évvel ezelőtt, amikor nem túl elfogadható életmódja miatt hátat fordítottak egymásnak. Delibes zenéje könnyed és dallamos.

Magyarázatok a német szöveghez

Charivari – Párizsi satirikus lap, 1832 és 1937 között jelent meg.

Cham – Amédée de Noé (1819–1879), francia karikaturista. Atyja Louis-Pantaléon de Noé műgyűjtő főnemes volt. Chamnak 1842-ben jelent meg első rajza a *Charivariban*, és ezután 36 éven át volt a lap rajzolója. Emellett több librettót is írt.

Leo Delibes – (1836–1891), francia zeneszerző

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés feltehetően a teljes glosszára vonatkozik. Arany maga is olvasta, kedvelte a hazai, és ismerte a külföldi satirikus lapokat (ld. pl. az *Europa* 1864/38. 9. szövegét és jegyzetét), ezért is figyelhetett fel a hírre.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1865/3. 3.

Die verlorene Handschrift, von Gustav Freytag, dritter Band (Leipzig, S. Hirzel) – [*Az elveszett kézirat*], *Gustav Freytagtól, harmadik kötet (Leipzig, S. Hirzel)*, *Europa*, 1865/3. [jan. 6.] Chronik, Literatur, 49. h.

A német cikk fordítása – A harmadik kötettel zárul Gustav Freytag műve, mely a művelt közönségnél ismét hálás fogadtatásra számíthat. Ahogyan várni lehetett, a regény az életerős és erényes polgárság győzelmével zárul a megmételtyezésére törekvő ellenséges elemekkel szemben. A professzorné, a regény női főszereplője bukás nélkül tud letérni a kétes útról, ahová csábították, noha közben a férje nem védelmezte őt. A két egymást szerető ember azonban újra egymásra talál, és további életüket már semmi sem zavarja meg, mert a professzor sem bocsátkozik többé olyan tudományos kutatásba, amely teljesen elvonná őt a való életől. A két ellenséges család, a Hahnok és a Hummelek kibékülnek, gyermekeik kötelékét áldás kíséri. Ahogyan a professzor a felesége megkísértése során passzív szerepet kap, úgy a doktor is hasonló helyzetben van saját szerelmi ügyével. Nem ő a csábító, hanem őt tévesztik meg, de a menyasszony apjának engedélyével, sőt annak ösztönzésére. A poétikailag szükségszerű zárás fényében újra visszatekintve az egész műre, a két előző kötetet előnyben kell részesítenünk a harmadikkal szemben. A kiegyensúlyozott nyugalom, melynek a költői műben uralkodnia kell, nyilvánvalóan sokkal közelebb áll Gustav Freytag tehetségéhez, mint a sok kirívó megoldás, mely a cselekményvezetés során és a bonyodalom megoldásában előkerül. Hogy az utóbbi teljes egészében helyesen történt, hogy kizárólag erkölcsi és poétikai alapokon nyugszik, nem vitatjuk, azonban az is igaz, hogy a megoldás kissé elhamarkodott, ráadásul romantikus kellékek alkalmazásával történt, és ezt nem szívesen látjuk egy ilyen derék munkában. Egy cigányasszony megjelenése, egy természeti csapás, egy árvíz – olyan szükségmegoldás, melyhez egy Freytaghoz hasonló írónak csak végső esetben kellene folyamodnia. Eulenspiegel úrfi rokonszenves alakját a végére elhagyja, míg a Speyhahn nevű kutyát, mely a Hummel és Hahn család közötti viszály során oly becsületesen eljátszotta a maga szerepét, de aztán feleslegessé vált, végig a színen tartja. Olyan hibákra mutattunk itt rá, melyek elhallgatását kritikusi lelkiismeretünk nem tette lehetővé, de amelyek valójában kis hibáknak számítanak, és az egész műre nem sok árnyékot vetnek. A hatás a harmadik kötetben is kielégítő. A főszereplők olyan nemeslelkűek, és oly sok érdemes ember gyűlik össze körülöttük, hogy már a szereplők miatt is jelentős mű marad a regény.

Magyarázatok a német szöveghez

A harmadik kötettel zárul Gustav Freytag műve – Gustav Freytag regénye három kötetben jelent meg 1864 végén. Az *Europa* mindhárom kötetéről külön-külön ír lelkes és hosszú ismertetőt. Az előző két glossza 1864. október 21-én és

október 28-án jelent meg. Arany a második ismertető után egy hónappal, november 20-án közölt rövid híradást a regényről. Ld. az Europa 1864/44. 4. és 1864/45. 2. jegyzeteit. E harmadik, utolsó ismertetőt is átvette Arany, ismét csak röviden és ismét jelöletlenül.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/3, jan. 15. Vegyes, 71: *Freitag Gusztáv háromkötetes regénye...* Tartalomismertetés kommentárral.

A Ko szövege:

„Freitag Gusztáv háromkötetes regénye »Die verlorene Handschrift« már egészen megjelent. A német kritika magasztalja, de megjegyzi, hogy harmadik kötete nem oly érdekes mint a két első; tehát a regények ama gyakori nyavalyájában szenved, hogy a kifejlés nem oly kielégítő, mint a bonyolodás.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja, a kommentár jellege és a mondattani, stilisztikai sajátosságok alapján Arany a szerző.

1865/3. 4.

A walk across Africa, by J. A. Grant – *Séta Afrikán keresztül J. A. Granttól*, Europa, 1865/3. [jan. 6.] Chronik, Literatur, 52. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Grant – Ld. az Europa 1863/29. 5. jegyzetét.

Speke – Ld. az Europa 1863/29. 5. jegyzetét.

Lord Palmerston – Henry John Temple, Palmerston 3. lordja (1785–1865), 1859-től Anglia miniszterelnöke volt.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/3, jan. 15. Vegyes, 71: *Grant, az elhunyt Speke utitársa...* Tartalomismertetés kihagyással. Arany 1863. július 26-án közölt hosszabb cikket a Koszorúban a Nílus forrásvidékének felfedezéséről, akkor is az Europa alapján (ld. Europa 1863/29. 5). A jelen glosszának az anekdotikus magvát vette át, szabad átültetésben, kihagyással. A kimaradt rész magyar fordításban:

„*Wir sehen jetzt...*” – „Azt látjuk most, hogy az afrikai nép sajátosságait Grant tisztábban látta, és megfigyelései alaposabbak, mint Speke-éi. Belső-Afrika flóráját és faunáját mélyebben tanulmányozta, a természeti szépségeket jobban tudta értékelni, és nem mellesleg jobban is ír, mint ő.”

A Ko szövege:

„Grant, az elhunyt Speke utitársa a Nílus forrásai felfedezése alkalmával, most kiadta utazását: »Séta Afrikán keresztül[«] (A walk across Africa) cím alatt, melylyel azt bizonyítja be, hogy e felfedezésnél sajátlag ő volt a Columbus, társa pedig Americus Vesputius, ki nagyhirű »jelentése« által az ő babérait elragadta. Hanem már késő, lord Palmerston is ezzel az élczczel fejezte ki csekélylését a szerény *utitárs* iránt: »bizony hosszú sétát teve, Grant uram!«”

Jegyzetek a magyar szöveghez

Columbus – Kolumbusz Kristóf

Americus Vesputius – Amerigo Vespucci (1451–1512), olasz felfedező. Kolumbusz után járt Amerika partjainál, de ő jött rá, hogy új földrésről van szó, és így magát a földrészt is róla nevezték el.

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja, a glossza felépítése, a stilisztikai és mondattani sajátosságok Arany szerzőségére utalnak.

1865/3. 5.

Das Doppelstandbild der Grafen Egmont und Hoorn – Egmont és Hoorn grófjának kettős szobra, Europa, 1865/3. [jan. 6.] Chronik, Bildende Kunst, 53. h.

A német cikk fordítása – Egmont és Hoorn gróf kettős szobrát, melyet Fraikin készített, de amelynek öntése nem egészen sikerült, a belga király születésnapja alkalmából, december 16-án leplezték le Brüsszelben. A szobrot, mint ismeretes, a város a saját költségén állította a kivégzés helyén, a városi tanács épületével szemben. Felirata a következő: „Egmont és Horn gróf emlékére, akiket Alba hercege igazságtalan (inique) ítélete következtében végeztek ki”. A felirat, melyet a tudományos akadémia vezetősége fogalmazott, első változatban nem tartalmazta az „inique” („igazságtalan”) kifejezést, ezért a kormánytestület döntése alapján illesztették be utólag.

Magyarázatok a német szöveghez

I. Lamoral, Egmont negyedik grófja – (1522–1568), V. Károly német-római császár hadvezére és a németalföldi szabadságharcok egyik vezére. Alba hercege íteltette halálra és végeztette ki Brüsszel főterén. Történetét többek között Goethe dolgozta fel az *Egmont* című drámájában.

II. Philippe de Montmorency-Nivelle, Horne (Hoorne, Horn) grófja – (1526–1568), Egmont grófjával együtt a németalföldi szabadságharcok vezére, együtt végezték ki őket.

Don Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel, Alba III. hercege – (1507–1582), 1567-től 1573-ig Spanyol-Németalföld helytartója, V. Károly szolgálatában ő irányította a németalföldi felkelés leverését.

Charles Auguste Fraikin – (1817–1893), belga neoklasszicista szobrász. A kettős szobrot először Brüsszel főterén állították fel, a Királyi Házzal szemben, majd 1879-ben áthelyezték az Egmont-palota elé, a Petit Sablon térre, ma ott áll.

I. Lipót belga király – (1790–1865), Belgium függetlenségének kikiáltása után (1830) az első belga király, 1831-től haláláig uralkodott. A glosszában említett születésnapja téves, helyesen: december 10.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/3. jan. 15. Vegyes, 71: *Brüsszelben, a mult dec. 16-án...* Tartalomismertetés, a szűk hírtartalom átvétele. A belga szabadságharcról szóló, a független belgiumi királyság megalapítására utaló hírnek politikai áthallása is lehetséges.

A Ko szövege:

„Brüsszelben, a mult dec. 16-án leplezték le *Egmont* és *Hoorn* kettős szobrát. Feliratuk ez: [»]Gróf Egmont és von Hoorn emlékére, kiket Alba herczeg igazságtalanul halálra ítélt.«”

A szerzőség kérdése – A glossza rövid ahhoz, hogy stílusjegyek alapján lehetne Arany szerzőségét állítani. Azonban miután ebből a lapszámból a jelek szerint Arany dolgozott, így ez a hír is neki tulajdonítható.

1865/3. 6.

Die Marmorbrüche von Massa, Carrara und Serravezza – Márványbányák Massában, Carrarában és Serravezzában, Europa, 1865/3. [jan. 6.] Chronik, Literatur, 54. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlését.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/3. jan. 15. Vegyes, 71: *A carrarai márvány...* Tartalomismertetés kommentárral. Az első két mondat a magyar szövegből kimaradt. Fordításban: „Ismeretes, hogy a pompás carrarai márványt időszámításunk környékén kezdik emlegetni. Az újabb időkben a kitermelés, elsősorban a könnyebb és olcsóbb szállításnak köszönhetően, megnövekedett.”

A Ko szövege:

„A carrarai márvány még nem fogy el. Carrara határán 400 kőbánya van, melyekből 300 még azon új; e mellett Massa és Seravezza is nagy mennyiségű márványt szolgáltat. Massa és Carrara évenként mintegy 6400 tonna súlyú, és hat millió franc értékű márványt termel és küld szét; (hozzánk ugyan minél kevesebbet, de nem mintha a sóskuti kiszorítaná.)”

A szerzőség kérdése – Arany szerzősége elsősorban a kommentár alapján, valamint abból a megfontolásból fogadható el, hogy a lapszámból a jelek szerint egyedül dolgozott.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/4.

Függelék

1865/4. 1. *Ein Stückchen des Londoner Büchermarktes*, Europa, 1865/4. [jan. 13.] Chronik, Literatur, 66. h.

Ein Stückchen des Londoner Büchermarktes. Die Besprechung einiger neuen Erzeugnisse der schönen Literatur Englands veranlaßt einen Kritiker der „Times“ zu folgenden Berechnungen: „Während eines Zeitraums von 35 Tagen sollen im vergangenen Herbst nicht weniger als 46 neue Romane in die Paternoster Row, dem Centralpunkte des Londoner Buchhandels, das Licht der Welt erblickt haben; also fünf Wochen hintereinander je neun Romane pro Woche. Die Zahl erscheint fast ungeheuer, in Wahrheit aber giebt sie nicht einmal eine annähernde Idee von der Masse belletristischer Erzeugnisse, die Jahr um Jahr in England geschrieben, gedruckt, verlegt und gelesen werden. Denn wir haben hier nicht nur ganze Haufen von großen und kleinen Geschichten, die in einem, zwei oder drei Bänden herausgegeben werden, jede für sich, sondern auch die Unmasse periodischer Schriften in Betracht zu ziehen, welche wöchentlich oder monatlich in aufsteigender Leiter der Preise von einem halben Penny bis zu 2 ½ Schilling erscheinen und die fast ohne Ausnahme eine oder mehrere einzelne oder fortlaufende Erzählungen enthalten.

1865/4. 2. *Charles Sealsfield ein Jude?*, Europa, 1865/4. [jan. 13.] Chronik, Literatur, 68. h.
Charles Sealsfield ein Jude? In den „Erinnerungen an Charles Sealsfield“ bezeichnet sich K. M. Kertbeny als einen der wenigen näheren Bekannten des berühmten deutsch-americanischen Novellisten in dessen letzter Lebensperiode und erzählt über seinen Verkehr mit ihm manches nicht Uninteressante. Was aber das noch unaufgehellte Räthselhafte in der Biographie des Verstorbenen anlangt, so sucht man auch hier vergebens nach näheren Aufschlüssen. Kertbeny macht die Angabe der „Brünner Neuigkeiten“ zweifelhaft, nach welcher Sealsfield eigentlich Postel geheißen habe, zu Poppitz bei Znaim in Mähren geboren gewesen und als katholischer Geistlicher und Secretär des Kreuzherrenordens von Prag geflohen sei – bringt aber für seinen Zweifel nur ein paar subjective Gründe vor und läßt es namentlich unaufgeklärt, wie es gekommen, daß Sealsfield zu Erben seines Vermögens die Nachkommen des Anton Postel in Mähren eingesetzt hat. Kertbeny vermuthet, daß Sealsfield ein österreichischer Israelit, vielleicht Namens Siegelfeld, war, der aus Verdruß über die während seiner Jugendzeit noch gedrückte Lage der Juden in Oesterreich nach America ausgewandert sei und eben in diesem Verdruß als Erstlingswerk die Schrift: „Austria as it is“ 1828 in London herausgegeben habe, welche damals großes Aufsehen erregte, in mehrere Sprachen übersetzt wurde und nach dessen Verfasser die österreichische Polizei scharfe, aber vergebliche Nachforschungen angestellt haben soll. Daß Sealsfield Jude gewesen, dafür bringt Kertbeny als positiven Beleg fast nur den Umstand bei, daß derselbe 1860 bei der Schweizer Volkszählung die Frage des Formulars: katholisch oder protestantisch? mit der Antwort ausgefüllt habe: „von anderer Religion“. Indessen das kann auch eine Caprice

gewesen sein. Sealfields Porträt, das ein breites slavisches Gesicht zeigt, ist offenbar das Antlitz eines Hanaken oder Czechen und enthält keine Spur jener mehr oder minder orientalischen Züge, die jeder israelitischen Physiognomie eigen sind. Ob das Buch: „Austria as it is“ Sealsfield zum Verfasser hat, bleibt immer zweifelhaft; gewiß aber wäre es nicht das Erste gewesen, was Jener herausgab, obgleich er dies zu Kertbeny gesagt haben soll.

1865/4. 3. *Etwas noch nicht Dagewesenes*, Europa, 1865/4. [jan. 13.] Chronik, Bildende Kunst, 69–70. h.

Etwas noch nicht Dagewesenes. Man hört von Paris aus soviel Außergewöhnliches, Interessantes und Merkwürdiges, daß man nachgerade verwöhnt wird und sich fast unbewußt das Princip des „nil admirari“ aneignet. Im gegenwärtigen Augenblick ist aber doch von einem so großartigen Project die Rede, daß selbst die blasirtesten und verwöhntesten Pariser sich dafür in[70]teressiren. Es handelt sich nämlich um den Plan, von der Place du Trone an längs der großen Boulevards und der Avenue der Champs Elysées bis zum Arc de Triomphe de l'étoile, also auf einer Strecke von anderthalb deutschen Meilen etwa, eine doppelte Reihe von Statuen aufzustellen. Das monarchische, republikanische und imperialistische Frankreich, Vergangenheit und Gegenwart, soll in diesem „Museum unter freiem Himmel“, und zwar in Marmor wieder aufleben und das Volk lustwandelnd sich daran belehren und erfreuen können. Außerdem will man die Höhen von Montmartre in eine Akropolis verwandeln, sodaß sich über dem modernen Paris das Parthenon mit seinem edlen Säulenbau, mit seinem doppelten Porticus erheben würde! Warum nicht? Die französische Capitale hat ja bereits die schöne Madeleinekirche, die, im edelsten griechischen Styl erbaut, von Napoleon I. zu einem Ruhmestempel bestimmt war, unter der Restauration aber dem Gottesdienst übergeben wurde. Die Künstlerwelt ist ganz entzückt über diese Ideen und meint, nachdem seit 1852 im Departement der Seine 58000 neue Häuser gebaut worden sind, wovon 52000 allein auf Paris kommen, sei es nun auch an der Zeit, an die Kunst zu denken, an Säulen und Tempel, an Statuen und Marmorbilder, damit das große Häusermeer, das man Paris nennt, endlich werde, wozu schon Napoleon I es zu machen wünschte: „la plus belle ville du monde!“

1865/4. 4. *Chopins Nachlaß in unrechten Händen*, Europa, 1865/4. [jan. 13.] Chronik, Musik, 72. h.

Chopins Nachlaß in unrechten Händen. Die Schwester Chopins, Frau I. *Barcinska* in Warschau, macht bekannt, daß ihr die hinterlassenen Manuscripte und Partituren ihres Bruders, theils schon veröffentlichte, theils noch ungedruckt gewesene Compositionen enthaltend, abhanden gekommen seien, ohne daß es ihr bisher gelungen gewesen wäre, den gegenwärtigen Besitzer zu entdecken. Einige der ungedruckt gewesenen Sachen, deren Publication Chopin selbst nicht wünschte, weil er sie für zu unbedeutend erachtete, seien auf die Weise ohne ihre Schuld und ganz gegen ihren Willen doch schon in die Oeffentlichkeit gedrungen und im Stich vorhanden.

1865/4. 5. *Delacour's und Labiche's neue Komödie*, Europa, 1865/4. [jan. 13.] Chronik, Theater, 74. h.

Delacour's und Labiche's neue Komödie: „Le point [!] de mire“ (der Zielpunkt), die vor einigen Wochen zuerst in Compiegne gegeben wurde, ist nun im Gymnasetheater zu Paris auch vor die Oeffentlichkeit gebracht worden. Das Stück ist recht amusant und es ist nur Schade, daß man den besten Theil der Handlung nicht leicht nacherzählen kann, da er aus allerlei Listen, Intriguen, Streitigkeiten und Kriegsplänen zweier mit heirathsfähigen Töchtern gesegneten Mütter besteht, die dahin gehen, sich das ersehnte Ziel, einen reichen Freier, gegenseitig wegzufischen und in ihr Lager hinüber zu locken.

1865/4. 6. *Allerlei aus Nah' und Fern*, Europa, 1865/4. [jan. 13.] Chronik, Theater, 74–75. h. [A vegyes híreket tartalmazó glossza első felét közöljük.]

Allerlei aus Nah' und Fern. Der Verwaltungsrath des projectirten *Münchener Volkstheaters* hat beschlossen, vier [75] Preise auszuschreiben. Es sollen die zwei besten Volksschauspiele, sowie die zwei besten volksthümlichen Stücke im heiteren Genre prämiert werden. Als Einsendungstermin nennt man den 1. Juli 1865. Die gekrönten Werke sollen die ersten Neuigkeiten nach Eröffnung des Hauses sein. – Durch Wiener Blätter erfährt man, daß während der Laube'schen Direction, also von 1850 bis jetzt, nicht weniger als 3166 neue Stücke beim Burgtheater eingereicht worden sind. Man wird nicht allzu falsch rechnen, wenn man annimmt, wirklich gegeben seien in dieser Zeit etwa die 166 Novitäten, welche in jener Zahl noch über die dreitausend hinaus enthalten sind – ad acta gelegt wurden also gerade diese dreitausend. – Großes Interesse zu erregen ist die Nachricht im Stande, daß *Brachvogel* nach längerer Pause auch wieder einmal etwas für die Bühne geschrieben hat, ein Schauspiel: „*Prinzessin Montpensier*“. – In Paris hat *Victor Sardou* den Künstlern des Gymnasetheaters eine neue fünfactige Komödie: „*Les vieux [!] Garçons*“ vorgelesen, welche den einstimmigen Beifall des Lesecomité's erhielt. [...]

1865/4. 7. *Wo sind Adelaide Ristori und Ira Aldridge?*, Europa, 1865/4. [jan. 13.] Chronik, Theater, 75–76. h.

Wo sind Adelaide Ristori und Ira Aldridge? Die berühmte italienische Tragödin reist gegenwärtig in Aegypten. Alexandrien soll ihr zugejubelt haben und die Einnahme, welche sie daselbst machte, enorm gewesen sein. Man spricht von 70000 Francs. Doch verscherzte sie sich zuletzt die allgemeine Gunst, weil sie nicht für einige wohlthätige Zwecke auftreten wollte. Im Gegensatz hierzu hat der jetzt im asiatischen Rußland verweilende Ira Aldridge [76] in Kasan und Stambow für die Abgebrannten in Simbirsk gespielt und als Dank dafür vom dortigen Adel ein werthvolles silbernes Service erhalten.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1865/4. 1.

Ein Stückchen des Londoner Büchermarktes – A londoni könyvpiac egy szelete, Europa, 1865/4. [jan. 13.] Chronik, Literatur, 66. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Paternoster Row – London egyik utcája, mely a II. világháborúban megsemmisült, jelenleg az átépített Paternoster Square áll a helyén. Az utca a 19. században a könyvkiadók és könyvkereskedők központjának számított.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95: *Mult ősszel 35 nap alatt...* Fordítás kihagyással. A hivatkozás alapján úgy tűnik, mintha a magyar glossza a *The Times*-ből származna. Az átvétel talán áthallást tartalmaz a magyar viszonyokra, különösen Arany állandó küzdelmére a jó minőségű eredeti elbeszélésekért és a Ko előfizetői számának fenntartásáért. A glossza elejéről lemarad az első mondat. Magyar fordításban: „Az újabb angol irodalom ismertetése során a »Times« kritikusa a következő számadatokat tette közzé”. Elmarad a szövegből a következő tagmondat is: „also fünf Wochen...” – „tehát öt héten keresztül hetente kilenc új regény”.

A Ko szövege:

„Mult ősszel 35 nap alatt nem kevesebb mint 46 új regény jelent meg a londoni könyvkereskedés középpontján, a paternoster soron. E szám roppantnak látszik,

mondja a Times, de valóban még csak közelítő fogalmat sem nyújt az Angliában évről évre megírt, kinyomott, kiadott, elolvasott szépirodalmi termékek tömegéről. Mert nem csupán a kisebb-nagyobb elbeszélések azon halmazát kell tekintetbe vennünk, melyek egy, két, három kötetben önállólag megjelennek, hanem ama folyóiratok özönét is, melyek hetenkint vagy havonként, fél pennytől 2 ½ shillingig menő fokozatos árakon elkelnek, s melyekben minden egy vagy több, egész vagy folytatott elbeszélés foglaltatik.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja, a mondattani és stilisztikai sajátosságok és a lehetséges áthallás miatt Arany tekinthető szerzőnek.

1865/4. 2.

Charles Sealsfield ein Jude? – *Charles Sealsfield izraelita?*, Europa, 1865/4. [jan. 13.] Chronik, Literatur, 68. h.

A német cikk fordítása – Az *Erinnerungen an Charles Sealsfield* [Emlékezések Charles Sealsfieldre] című munkájában K. M. Kertbeny odasorolja magát a híres német-amerikai regényíró, Charles Sealsfield kevés közeli ismerőse közé. Különösen az utolsó éveiben állt hozzá közel, és a vele való találkozásokról néhány érdekes részletet közöl. Az elhunyt író életének homályos pontjaira azonban itt is hiába keresünk felvilágosítást. Kertbeny kétségbe vonja a Brünner Neuigkeiten című lap azon állítását, hogy Sealsfield eredeti neve Postel lett volna, hogy a Poppitz melletti Znaimban, Morvaországban született, és hogy katolikus papként, illetve a csillagkeresztes lovagrend titkáráként szökött volna ki Prágából Amerikába. Mindezt azonban csak szubjektív tényezőkkel cáfolja, azt pedig nem magyarázza meg, hogy miért hagyta vagyonát a morvaországi Anton Postel utódaira. Kertbeny úgy gondolja, hogy Sealsfield talán Siegfeld néven osztrák izraelita volt, aki azért vándorolt ki Amerikába, mert ifjú korában a zsidók még elnyomott helyzetben voltak Ausztriában. Szerinte éppen ennek hatására írta és jelentette meg Londonban 1828-ban első művét *Austria as it is* [Ausztria a maga valóságában] címmel. A könyv nagy visszhangot keltett, több nyelvre lefordították, és az osztrák rendőrség nagy erővel kereste a szerzőt, de hasztalanul. Hogy Sealsfield zsidó lett volna, arra Kertbeny csupán annyi adatot tud felhozni, hogy 1860-ban, a svájci népszámlálás alkalmával az űrlap azon kérdésére: „katolikus vagy protestáns?” – Sealsfield azt a választ adta, „más vallású”. Tekinthejtük e választ azonban szeszélyes ötletnek is. Sealsfield arcképét tekintve nyilvánvalóak a hanák vagy cseh arcvonások, és semmi keleti jelleget nem mutat, mely az izraelita fiziognómia sajátja szokott lenni. Hogy az *Austria as it is* szerzője Sealsfield lett volna, kétséges marad; mindenesetre nem ő lett volna az első, aki hasonló művet ad ki, még ha Kertbenynek ezt mondta volna is.

Magyarázatok a német szöveghez

Charles Sealsfield – Valódi nevén Carl Anton Postl (1793–1864), morvaországi származású, német és angol nyelven publikáló író. Későbbi kutatások szerint morva eredete és életrajza helyes volt. 1823 és 1830 között élt Amerikában, majd Svájcban telepedett le. A titkosrendőrség és a cenzúra folyamatosan figyelte. Az Ausztriáról szóló könyvnek valóban ő volt a szerzője. A könyv adatai: *Austria as it is*, By an Eye-witness [Ausztria a maga valóságában, Egy szemtanútól], London, Hurst, Chance and Co., 1828.

Kertbeny Károly – Ld. az 1864/15. 1. jegyzetét. Itt említett munkája: *Erinnerungen an Charles Sealsfield* [Emlékezések Charles Sealsfieldre] von K. M. Kertbeny, Brüssel ud Leipzig, Ahn's Verlagshandlung, 1864. Levél formájában írott rövid mű, melyben a Sealsfieldről megjelent cikkeket cáfolja, végül közli annak végrendeletét. A mű írásának egyik fő oka a mellőzöttség, a nekrológok szerzői ugyanis nem vették figyelembe azt az életrajzot és portrét, melyet Kertbeny Sealsfieldről még annak életében, 1863-ban tett közzé.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95: *Kertbeny „hazánkfia”...*
Tartalomismertetés és kommentár.

A Ko szövege:

„Kertbeny »hazánkfia« kétségbe vonja *Sealsfield* regényiróról elterjedt azon véleményt, mintha ez morva származású s eredetileg Postel nevű lett volna, mely véleménynek egyéb támasza nincsen is, mint hogy Sealsfield bizonyos Postel Antal utódjait tette örökösivé. Azonban a Kertbeny állítása is csupán személyes ismerettségére támaszkodik a »Kajutkönyv« írójával, minden egyéb adat nélkül Sealsfield nevét vagy multját illetőleg. Kertbeny ur hajlandó őt osztrák eredetű zsidónak tartani, ki talán Siegelsfeld nevű lett volna; zsidó létét pedig onnan magyarázza, hogy midőn Schweizban az összeíró küldöttség kérdezte tőle: katholikus-e vagy protestans? kitérőleg felelt: »egyéb vallásu.« Csak oly adatokat ne használjon »[iszte]t]. hazánkfia« Sealsfield eredete kinyomozásában, mint a minő adatoknál fogva egyik »erősen szőke« poétánkat *mór* származásának írta.”

Jegyzetek a magyar szöveghez

Kajutkönyv – Sealsfield nevét Arany János még 1860-ból ismerte, amikor a Kisfaludy Társaság ülésén Bánó József azt javasolta, fordítsák magyarra annak 1841-ben megjelent (s azóta, illetve napjainkban is többször kiadott) művét: *Das Kajütenbuch, oder nationale Charakteristiken* [Kajutkönyv, vagy a nemzeti karakterisztikumok]. Arany erről be is számol a SzF-ben (I. évf. 1860. dec. 5. 5. sz. 76). A Kisfaludy Társaság elutasította, hogy a titkosrendőrség által figyelt szerzővel foglalkozzon. A német nyelvű könyvnek azonban a jelek szerint lehetett magyar recepciója.

mór származásának írta – Célzás Jókai Mórra, akinek nevét Kertbeny németül következetesen „Maurus”-nak írta (= „mór”, „szerecsen”).

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 539. 173 kérdőjellel, vagyis feltételesen tekinti Aranyénak a glosszát. Az utalás a SzF korábbi számára, az anekdotikus zárás, a kommentár, az átvétel módja, valamint a mondattani sajátosságok megerősítik Arany szerzőségét.

1865/4. 3.

Etwas noch nicht Dagewesenes – *Soha nem látott dolog*, Europa, 1865/4. [jan. 13.] Chronik, Bildende Kunst, 69–70. h.

A német cikk fordítása – Párizsban oly sok szokatlan, érdekes és figyelemre méltó dolgot hallani, hogy ez végül elkényezteti az embert, és akaratlanul is a „semmin ne csodálkozz” elvét kezdi követni. Jelen pillanatban azonban olyan nagyarányú terv merült fel, hogy az még a legunottabb és legelkényeztetettebb [70] párizsiak érdeklődését is felkeltette. Arról a tervről van szó, mely szerint a Place du Trône-tól kiindulva, a nagy sugárutakon és a Champs-Élysées-n át a Diadalívig, mintegy másfél német mérföldnyi hosszan, kettős szoborsort állítanának fel. A monarchikus, a köztársasági és a császárkori Franciaország múltja és jelene éledne fel a szabad ég alatti múzeum márványaiban, a közönség pedig sétálás közben tanulna és szórakozna. Emellett a Montmartre dombját Akropolisszá alakítanák át, vagyis a modern Párizs fölött ott állna a Parthenon a maga oszlopaival, kettős tornácaival! Miért ne? A franciák korábban már a legnemesebb görög stílusban építették meg a Madeleine-templomot – Napóleon győzelmi templomnak szánta, a restauráció idején azonban az egyház vette birtokba. A művészvilágot elbűvölte az ötlet. Az általános vélekedés szerint, miután 1852-től kezdve Szajna megyében 58 000 új házat építettek, s ebből 52 000 Párizsban emelkedett, most eljött az idő a művészetre, az oszlopokra, templomokra, szobrokra, márványképekre gondolni, hogy a nagy háztengerből,

ahogyan Párizst nevezik, valóban az legyen, amit már I. Napóleon is szeretett volna: a világ leggyönyörűbb városa.

Magyarázatok a német szöveghez

nil admirari – Horatius I. könyv VI. episztolájának kezdete; Bede Anna fordításában: „Semmin fel ne akadj”.

Place du Trône – a tér neve ma: Place de la Nation

Madeleine-templom – A párizsi győzelmi templomot Napóleon építtette a jénai csata után, 1806-ban.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95: *Párisban a beszéd tárgya most...* Fordítás kihagyással és kommentár. A Ko a hírértékkel rendelkező, lényegi részt vette át, le hagyta a felvezetést és a német kommentárokat.

A Ko szövege:

„Párisban a beszéd tárgya most egy nagyszerű terv, mely szerint a Place du Tronetól kezdve, a nagy boulevardok s az Avenue des Champs Elysées mentében, egészen az Arc de Triomphe de l’Étoileig, tehát körülbelül 1 ½ német mérföld hosszaságban, két sorral szobrok állíttatnának, melyek a királyi, köztársasági és császári Franciaország multját, jelenét, márványban megörökítve ábrázolnák. Ezenkívül a Montmartre magaslatait acropolissá alakítnák, úgyhogy az egész mostani Páris felett kiemelkednék a Parthenon, kettős tornáczával és oszlopaival. Ha Napoleon ráteszi a kezét, meglesz. Egészen imperatori gondolat.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel szabad módja és a kommentár Arany szerzőségére utal.

1865/4. 4.

Chopins Nachlaß in unrechten Händen – *Chopin hagyatéka illetéktelen kezekben*, Europa, 1865/4. [jan. 13.] Chronik, Musik, 72. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlését.

Magyarázatok a német szöveghez

Frédéric Chopin – eredetileg Fryderyk Franciszek Chopin (1810–1849), lengyel származású zeneszerző

I. Barcinska – Izabella Barcińska (1811–1881), Frédéric Chopin húga

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95: *Chopin zeneszerző nővére...* Tartalomismertetés. Chopin húgának vezetéknévén kívül a magyar szöveg tömörítve minden lényeges elemét tartalmazza a terjedős fogalmazású német glosszának.

A Ko szövege:

„Chopin zeneszerző nővére panaszt emel, hogy bátyja hátrahagyott kéziratait és ki nem nem adott zeneszerzeményeit valaki elsikasztotta tőle.”

A szerzőség kérdése – A tömörítés módja, valamint az a tény, hogy a lapszámból a jelek szerint Arany egyedül dolgozott, az ő szerzőségére utal.

1865/4. 5.

Delacour’s und Labiche’s neue Komödie – *Delacour és Labiche új vígjátéka*, Europa, 1865/4. [jan. 13.] Chronik, Theater, 74. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Eugène Labiche – (1815–1888), a maga korában az egyik legnépszerűbb francia vígjátékíró, a Palais-Royal gyakran játszott darabjait.

Alfred Delacour – (1817–1883), francia vígjátékszerző és librettista

Compiègne – Ld. az Europa 1865/3. 1. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95: *Delacour és Labiche új vígjátéka...* Fordítás kihagyással. Kimarad az első mondat egy része. Magyar fordításban: „*Le Point de mire* [Célpont], melyet néhány héttel ezelőtt Compiègne-ben adtak...”; a második mondat eleje: „A darab igen szórakoztató, és kár, hogy a cselekmény nagy részét nem lehet elmesélni...”

A hírhez Arany az Europa másik glosszájából is hozzáilleszt egy részt, ld. alább, az Europa 1865/4. 6. jegyzetét.

A Ko szövege:

„Delacour és Labiche új vígjátéka: »Le point [!] de mire« (A célpont), mely tele mindennemű mulattató cselszövényekkel, a párisi Gymnase színházban tetszésnek örvend. A »célpont« egy gazdag kérő, kit leányokkal bőven megáldott két anya minden áron el akar halászni egymás orra elől. – *Sardou* sem alszik: »Les vieux [!] Garçons« című 5 felvonásos vígjátékát elfogadták, ugyanazon színháznál.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja és a kompiláció Arany szerzőségére utal.

1865/4. 6.

Allerlei aus Nah' und Fern – *Vegyes hírek közléről és távolról*, Europa, 1865/4. [jan. 13.] Chronik, Theater, 74–75. h.

A német cikk fordítása – A készülő müncheni Népszínház igazgatótanácsa négy pályázat kiírásáról döntött. Két népi és két népszerű darabnak fognak a vidám műfajok közül díjat odaítélni. A beküldési határidő 1865. július 1. A megkoszorúzott műveket a színház megnyitása után itt fogják előadni. – A Wiener Blätterben olvasni, hogy Laube igazgatása alatt, vagyis 1850-től kezdve a Burgtheaterhez összesen 3166 darabot nyújtottak be. Nem számolunk talán rosszul, ha megállapítjuk, hogy az említett időszakban mintegy 166 új darabot adtak elő, ami azt jelenti, több mint háromezer darabot tartottak vissza, helyezték ad acta. – Nagy érdeklődésre tarthat számot a hír, hogy Brachvogel hosszabb szünet után újra színpadi művet írt, *Prinzessin Montpensier* [Montpensier hercegnő] címmel. – Párizsban Victor Sardou nyújtott be ötfelvonásos vígjátékot a Gymnase színháznak, *Les Vieux Garçons* (Agglegények) címmel, melyet egyhangú tetszéssel fogadott az olvasóbizottság. – [...]

Magyarázatok a német szöveghez

Volkstheater – A müncheni népszínház valójában a Gärtnerplatztheater volt, mely népszínműveket adott. A színházat II. Lajos bajor király építtette, aki atyja, II. Miksa halála után, 1864. március 10-én lépett a bajor trónra. A színházat 1865. november 4-én nyitották meg, Hermann Schmid *Was wir wollen* [Amit akarunk] allegorikus darabjával.

Heinrich Laube – Ld. az Europa 1864/43. 1. jegyzetét.

Albert Emil Brachvogel – (1824–1878), boroszlói származású német költő, drámaíró, regényíró, szabadkőműves. 1856-ban nagy sikert aratott a *Narziß* című tragédiája, későbbi regényei és színpadi darabjai azonban nem keltettek nagyobb figyelmet. Korábbi drámája (*Der Usurpator*) 1860-ban keletkezett.

ad acta – félretesz, irattárba helyez (lat.)

Victorien Sardou – A Ko rendszeresen tudósított a darabjairól, ld. az Europa 1864/10. 6., 1864/17. 9., 1864/20. 2., 1864/35. 8., 1864/47. 4. jegyzetét. Itt említett darabját Ambrus Zoltán fordította magyarra.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95: *Delacour és Labiche új vígjátéka...* Tartalomismertetés és kommentár. A vegyes hírcsokorból Arany csak a Sardou-ról szóló részt veszi át, és köti össze az előző glossza hírével.

A Ko szövege:

„Delacour és Labiche új vígjátéka...” ld. az Europa 1865/4. 5. szövegét.

A szerzőség kérdése – Az átvétel, a kommentár és az összevonás módja Arany szerzőségét igazolja.

1865/4. 7.

Wo sind Adelaide Ristori und Ira Aldridge? – *Merre jár Adelaide Ristori és Ira Aldridge?*, Europa, 1865/4. [jan. 13.] Chronik, Theater, 75–76. h.

A német cikk fordítása – A neves olasz tragika jelenleg Egyiptomban utazik. Úgy hírlík, Alexandriában ünnepléssel fogadták, a bevétel pedig szoktlanul nagy. 70000 franknyiösszegről beszélnek. Azonban eljátszotta a közönség kegyét, mert legutóbb nem volt hajlandó bizonyos jótékony célokra adakozni. Vele ellentétben az ázsiai Oroszországban tartózkodó Ira Aldridge [76] Kazánban és Sztambovban a szimbirszki tűzvész áldozatainak javára lépett fel, ezért az ottani nemességtől egy értékes ezüst készletet kapott ajándékba.

Magyarázatok a német szöveghez

Adelaide Ristori – Ld. az Europa 1863/24. 1. jegyzetét, valamint az 1864/6. 4; 1865/1. 3. tételt.

Ira Aldridge – (1807–1867), New Yorkban született afroamerikai színész. Az 1820-as évek közepétől londoni színpadokon lépett fel Shakespeare-szerepekben. Az 1850-es években több körutat tett, és 1852-ben, 1853-ban, valamint 1858-ban Pesten is vendégszerepelt. Első fellépését megelőzően Gyulai Pál írt róla ismertetőt: *Ira Aldridge*, GYULAI, Dramaturgiai dolgozatok I. 20–28.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95: *Ira Aldridge...* A glossza egy részének, az Ira Aldridge-ra vonatkozó résznek a fordítása.

A Ko szövege:

„Ira Aldridge jelenleg ázsiai Oroszországban szerepelget s közelebb Kasánban és Stambowban játszott a szimbirszki égettek javára.”

A szerzőség kérdése – A „szimbirszki égettek” szókapcsolat nem vall Aranyra, azonban miután a többi glossza szerzőjeként e lapszámból ő valószínűsíthető, így ezt is neki kell tulajdonítanunk.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/5.

Függelék

1865/5. 1. Eine Miniaturfamilie, Europa, 1865/5. [jan. 20.] Aus der Gesellschaft, 153–156. h. General Tom Pouce nebst Frau Gemahlin und Familie, die berühmte Zwergfamilie, hält sich zur Zeit in Paris auf und bewohnt dort mehrere Zimmer im Hotel du Louvre. Timothee Trimm beschreibt einen Besuch, den er derselben abstattete, folgendermaßen: Ich liebe es sonst nicht, den Großen dieser Welt Weihrauch zu streuen, allein einem Zeitgenossen von zwei Fuß Höhe kann man nicht genug schmeicheln, und oft drängt es uns, Jemand gegenüber zu treten, der kleiner ist als wir selbst, und Charles S. Stratton, von der Königin Victoria selbst General Tom Pouce genannt, ist in den Vereinigten Staaten von Nordamerika geboren. Er hat jedoch kein Commando während des Krieges gehabt; er steht ebenso wenig auf der Seite des Nordens als auf der des Südens; er hat weder gegen Mac Clellan noch gegen Wild gekämpft; ja er hat nicht einmal seine Kugel in die Wahlurne Lincolns geworfen. Ich erinnere mich, ihn vor etwa achtzehn Jahren im Vaudeville-Theater gesehen zu haben, wo er die Hauptrolle in einem Stück, betitelt le petit Poucet, spielte. Vorher war er von Louis Philipp empfangen worden, und Madame Adelaide, [154] geistreichen Andenkens, hatte zu ihm gesagt: General! wenn auch klein, so nehmen Sie doch einen großen Platz in dem Kreise berühmter Männer ein. – Um jene Zeit, während der gefeierte Zwerg sich auf der Bühne des Vaudeville-Theaters und in den Concerten der Rue Vivienne zur Schau stellte, gab es

natürlicherweise auch Leute, die den Wunsch hegten, ihn gratis zu sehen, und die es versuchten, sich unter den verschiedensten Vorwänden bei ihm einzudrängen. Unser Zwerg ersann ein ganz probates Mittel gegen diese Zudringlichkeit. Er engagierte einen Diener, welcher volle drei Ellen maß, und ließ nun diesen die Aufdringlichen empfangen. Ein neugieriger Gratist klingelt, und der riesige Diener schließt die Thüre auf. „Ist Monsieur Tom Pouce zu sprechen?“ – „Ich bin es, mein Herr!“ – „Wie so!“ ruft der Fragende, nicht wenig verduzt; „hat man mir doch gesagt, Sie seien ein sehr kleiner Knirps.“ – „Freilich!“ versetzte der Riese und nickte den Neugierigen zu, „wenn ich mich Abends dem großen Publicum zeige, krieche ich in mich selbst zusammen; aber am Tage dehne ich mich, wie Sie sehen.“ Der mystificirte Neugierige trollte sich verlegen.

[155] Der General hatte mich eingeladen, ihn zu besuchen, und noch Ver[la]uf von achtzehn Jahren sollte ich diesen alten Bekannten wiedersehen. Ich trat ins Hotel du Louvre, Beletage, in einen glänzenden Salon, dessen Fenster einen Blick auf die Tuilerien gewährten; aber wie erstaunte ich! Er war nicht allein. Er stellte mich seiner Frau vor, die mich in einer so feinen, so aristokratischen Weise begrüßte, als sei sie die Tochter eines englischen Lord. Frau Tom Pouce ist ein wahres Wunder, sie ist nicht größer als ein Kind von drei Jahren, und trotzdem die charmanteste kleine Frau, die man sich denken kann. Ihr reicher Haarschmuck ist braun, die Augen sind schwarz und glänzend. Ihre Schultern sind rund und blendend, die Hände wahre Wunderwerke, die Füße niedlich. Denken wir uns die Formen einer weiblichen Statue des antiken Roms, verschmolzen mit der Schönheit moderner Kunst, und das Bild dieser unvergleichlichen Grande Dame ist – allerdings durch ein verkleinerndes Glas gesehen – hervorgezaubert. Das ist das Bild der Frau General Tom Pouce. Ihre jüngere, noch kleinere Schwester, Fräulein Mamin Warren, lebt bei ihr.

General Tom Pouce hatte in einer Bostoner Zeitung gelesen, daß sich ein heirathsfähiges Mädchen, ein Meter fünfundsiebenzig Centimeter hoch, in seiner Nähe befand, und er beeilte sich den Eltern der Miß, große Leute wie Sie und ich, einen Besuch abzustatten. Er hielt um ihre Hand an, die in einen Fingerhut fast hinabtauchen konnte. Bei der feierlichen Trauung war Mamin Warren die Brautjungfer ihrer Schwester Lavinie. Allein es stellte sich die bei weitem nicht so leichte Aufgabe ein, einen Brautführer zu finden, denn wie würde es aussehen, wenn man nicht größer als ein Stiefel ist, einem Cavalier den Arm zu geben, dessen Knie den Kopf der Dame berühren würde – es müßte jedenfalls ein wenig unbequem sein, zusammen zu tanzen. Da einnerte man sich, daß unser Lilliput-General irgendwo einen Nebenbuhler, Commodore Noisette genannt, habe, der gerade damals die Perle des Krystallpalastes in London war. Man telegraphirte an ihn, und am 2. Februar 1862 fand in l'égisle de grâce in New-York eine Trauung statt, bei welcher das Brautpaar nebst Brautjungfer und Brautführer, wenn man sie zusammen Eines auf den Kopf des Andern gestellt hätte, kaum an die Spitze der Bärenmütze eines Tambourmajors gereicht haben würden.

Als der Priester beim Segen seine Hände über die Getrauten ausstreckte, verschwanden sie fast unter denselben. Beim Ausgang aus der Kirche wäre die Braut beinahe in dem Taufbecken ertrunken, indem sie auf den Rand desselben emporsprang, um die Bildhauerarbeit zu betrachten. Das Ehrenfräulein Mamin Warren bat übrigens einige Mienen und Manieren einer alten Jungfer an sich. Ich fragte den General, weshalb sie sich nicht mit dem Commodore Noisette vermähle. „Ja, das will ich Ihnen sagen, sie ist ehrgeizig“ – antwortete er, – „sie hofft noch zu wachsen.“

Der wunderbarste Anblick stand mir indeß noch bevor: das Kind dieser ganz kleinen Eheleute. Dieses Kind, welches gerade jetzt ein Jahr zählt, ist so groß wie die Feder, mit der ich schreibe. Beim Betrachten von dessen Augen, Armen, Zähnen, Lächeln, Füßen, war man versucht zu glauben, eine der Puppen bei Giroux vor sich zu haben, die mit dem Polichinell im Glasschranke daneben davongelaufen sei.

General Tom Pouce will in Paris keine Vorstellungen geben; er besucht die Stadt mit seiner Frau und Schwägerin nur, um sie ihnen zu zeigen. Er hat sogar seine Equipagen, auf

deren Kutschenschlag sein Wappen auf goldenem Grunde mit der Devise „Immer vorwärts“ sich befindet, in London zurückgelassen. – Einige Meilen von Boston entfernt liegt Tom Pouce's Besitzthum und Wohnung. Die Zimmer des Wohnhauses sind von gewöhnlicher Höhe, aber die Meubles sind wie das Spielzeug eines Kindes. Für die Feenfinger der gnädigen Frau hat Erard ein Piano verfertigt, dessen Tasten wie eine Reihe künstlicher Zähne aus[156]sehen. „Das Piano“, sagt der General, „ist ein Bild America's, – die weiße Abtheilung bleibt stets in der Majorität.“ Frau Tom Pouce ist so wenig wie ihr Kind und ihre Schwester jemals öffentlich gezeigt worden. Der General ist reich, und er überlegt sich deshalb noch, inwiefern er ein ihm von Seiten einiger englischen Speculanten gemachtes Anerbieten annehmen soll oder nicht – tausend Francs für jeden Abend. Allein Frau Lavinie, wenn sie das kleine rosenrothe Wesen betrachtet, das in seiner Wiege wie in einer Hutschachtel schlummert, sagt oft zu ihm: „Lieber Mann! Die Kleine hier ist ein Mädchen, die verheirathet sein will – man muß auf ihre Aussteuer bedacht sein!“

Uebrigens ist diese kleine Familie durchaus nicht eine Zusammensetzung von halben Mißgeburten und bizarren Phänomenen, die irgendwie der Gegenstand medicinisch-chirurgischer Dissertationen sein könnten. Sie besteht im Gegentheil aus ausgezeichneten, intelligenten und wohlgezogenen Menschen, die an Gemüth und Körperformen harmonisch entwickelt sind.

1865/5. 2. *Die Geschichte Julius Cäsars von Napoleon III in deutscher Uebersetzung*, Europa, 1865/5. [jan. 20.] Chronik, Literatur, 83–84. h.

Die Geschichte Julius Cäsars von Napoleon III in deutscher Uebersetzung. Die Firma Karl Gerolds Sohn in Wien macht in einem Circular bekannt, daß sie auf Grundlage [e]ines Vertrages mit dem Verleger des französischen Originals, Herrn Henri Plon in Paris, das ausschließliche Recht der Herausgabe einer vom Kaiser selbst autorisirten und unter seiner speciellen Aufsicht vom Professor *Ritschl* in Bonn besorgten deutschen Uebersetzung erworben hat, welche in Wien und Leipzig an demselben Tage ausgegeben wird, an welchem das französische Original [84] erscheint. Dagegen erklärt Professor Ritschl, daß er nicht der Uebersetzer sei, sondern nur die Revision übernommen habe. Zugleich hat auch die genannte Firma den Debit der französischen Ausgabe in Deutschland. Die Art des Erscheinens des schon seit Jahren mit Ungeduld erwarteten Werkes ist folgende: das Ganze wird drei Bände mit einem Atlas von ungefähr 50 Karten umfassen. Der erste Band wird Ende Februar oder Anfang März ausgegeben, die zwei anderen Bände folgen in kurzen Zwischenräumen. Der Preis des ersten Bandes der französischen Ausgabe ist drei Thaler zehn Groschen, der des ersten Bandes der deutschen drei Thaler, der der ersten Lieferung des übrigens auch getrennt zu habenden Atlas einen Thaler zwanzig Groschen bis zwei Thaler. – Wir fügen hier noch bei, daß, wie man sagt, Karl Gerolds Sohn für jenes Uebersetzungsrecht die Summe von 20,000 Thaler gegeben hat. Uebrigens wird das Werk auch in englischer und italienischer Sprache erscheinen. Der gesammte Ertrag ist von Napoleon zum Besten der Armen bestimmt.

1865/5. 3. *Aus der Pariser Theaterwelt*, Europa, 1865/5. [jan. 20.] Chronik, Theater, 91–92. h.

Aus der Pariser Theaterwelt. Wiederum ist in Paris ein neuer Musentempel eröffnet worden: das Grand Théâtre, also schon im Namen das gerade Gegentheil zu dem vor kurzem erwähnten „Petit Théâtre.“ Jenes hat keine Logen, sondern lauter Sperrsitze (2000) in amphitheatralischer Anordnung. Die Preise sind nicht hoch: 2 Francs, 1 Francs, 10 Sous. Da das Haus im Mittelpunkte der Arbeiterviertel steht, so kann auf viel Besuch gerechnet werden. Man will Dramen, Vaudevilles und Spektakelstücke geben. – Eines der ältesten Mitglieder der Comédie française [!], Mr. *Geffroy*, wird sich nächsten April ins Privatleben zurückziehen. – Ein neues Stück von *Octave Feuillet* betitelt sich „La Belle au bois-dormant“ zu deutsch „Dornröschen.“ Im Fall das hier nicht der Name oder die Bezeichnung einer

modernen Schönen ist, d. h. im Fall der Handlung unser altes sinniges Märchen zu Grunde liegt, sind wir [92] wirklich begierig, welche Gestalt dasselbe in den Händen gerade eines Feuillet angenommen hat. – Emile de Girardins neues Schauspiel: „Les supplices [!] d’une femme” nahm das Théâtre français [!] zunächst nur „à correction” entgegen, mit anderen Worten: der Autor muß sich zu Aenderungen verstehen, wenn er sein Werk gegeben sehen will. Uebrigens schrieb derselbe gleichzeitig ein, wie es heißt, pikantes Proverbe: „Le mariage [!] d’honneur ou qui paie ses dettes s’enrichit.” [...]

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1865/5. 1.

Eine Miniaturfamilie – *Egy miniatűr család*, Europa, 1865/5. [jan. 20.] Aus der Gesellschaft, 153–156. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Tom Pouce – Eredetileg angol mesehős, a magyar „Hüvelyk Matyi” megfelelője. Az itt említett törpeszínész és cirkuszi mutatványos eredeti neve Charles Stratton (1838–1883). 1863 februárjában vette nőül Lavinia Warrent (1841, más adatok szerint: 1842–1919). Az esküvői tanúk a szintén törpe Commodore Nutt (az Europa írásmódja szerint: Noiset, 1844–1881) és Lavinia húga, Minnie Warren (az Europa írásmódja szerint: Mamin Warren, 1849–1878). A két férfi egy ideig Pineas Taylor Barnum (1810–1891) cirkuszában játszott. Az esküvőről sok lap beszámol a korszakban, többek között a Harper’s Weekly 1863. február 21-i száma. A neveket az itteni írásmód szerint vettük át, mely olykor eltér az Europa írásmódjától.

Tom Pouce többször járt Magyarországon. 1851. szeptember 9-én a budai nyári színpad hirdeti első előadását. A lapon a magassága 26 hüvelyknek van feltüntetve, életkora – nyilván tévesen – 19 év. Szeptember 19-én hirdetik a következő előadását (Koch Lajos: *A budai nyári színpad*, Színházstudományi Intézet, Budapest, 1966, 43). A VU 1854. december 17-én, a 42. számban, a „Nemzeti színészet” rovatban tudósít a törpe aradi szerepléséről, és a következőképpen kommentálja: „Aradon Szabó és Havi szintársulata *Jean Piccolo* és *Tom Pouce törpékkel* német előadásokat tart. Ha az aradi közönség úgy kívánja, az utóbbi nem jöhet kifogás alá, de izetlen törpéskedésekkel rontani a közönség izlését, megbocsáthatlan.” Jókai Mór a *Művészetpótlók* című írásában emlékezik meg róla: „Elhozattuk Tom Pouce-t (Hüvelyk Tamás), a világ legkisebb törpéjét; én magam verseket is írtam hozzá. Az is dicsőség: legkisebb művésznak lenni.”

Timothée Trimm – (1815–1875), francia újságíró, író, 1862-től a *Petit Journal* szerkesztője

Mac Clellan – George Brenton McClellan (1826–1885), 1861-től az amerikai polgárháborúban az Unio seregének fővezére

Edward Augustus Wild – (1826–1885), az amerikai polgárháborúban az Unio seregének tábornoka

le petit Poucet – „A kis Poucet”, „Hüvelyk Matyi”; Európa-szerte elterjedt mese, melyet 1697-ben a francia Charles Perrault dolgozott fel és jelentetett meg a *Histoires ou Contes du Temps passé* című gyűjteményében, több más mesével együtt (*Csizmás kandúr*, *Csipkerózsika*, *Piroska és a farkas* stb.). A 19.

században többen is színpadra állították német, francia, angol és más nyelveken.

I. Lajos Fülöp – Orléans-i Lajos Fülöp (1773–1850), 1830 és 1848 között „a franciák királya”, mellékneve a „polgárkirály” volt. 1848 februárjában, a forradalom idején, lemondott.

Madame Adelaide – Louis Marie Adélaïde Eugénie d’Orléans (1777–1847), I. Lajos Fülöp húga és tanácsadója

Sébastien Érard – (1752–1831), francia hangszerkészítő, a zongora és a hárfa tökéletesítője. Testvérbátyja, Jean-Baptiste és annak fia, Pierre Érard (1796–1855) főként Londonban tevékenykedett, de üzletük számos országra kiterjedt.

ein Meter fünfundsiebenzig Centimeter hoch – A magyar fordító is átveszi a mértéket, és egy méter 75 centiméternek fordítja az eladó lány magasságát, de törpékről lévén szó, elírás lehet.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – *A piczi család*, III/I. 1865/12, márc. 19. 280–282. Névtelen fordítás kisebb kihagyásokkal és betoldásokkal. Kihagyja a fordító pl. Minnie („Mamin”) Warren és a francia újságíró nevét a cikk elején, betoldja a következő mondatot: „Érdekes a tábornok úr házasságának körülménye” stb.

A Ko szövege:

„*A piczi család*

Tom Pouce tábornok, kedves feleségével és családjával, a híres törpecsaláddal, mostanában Párisban tartózkodik, s egyik fényesebb vendéglőben egész sor szobát tart. Egyik francia lap ismert nevű dolgozó társa következően ír le egy nála tett látogatást:

Nem szokásom a világi nagyoknak tömjénezni s alázatos látogatásaimmal alkalmatlankodni nálok, még ha meghivnak is; hanem már ily két lábnyi magas kortársnak soha nem hizeleghetünk eléggé, s bizonyára meglep bennünket a kíváncsiság, hogy szemtől szemben álljunk egy ily nevezetes férfiúval, kit, bár felényi mint mi, maga Viktória királynő nevezett el, előbbi Charles Stratton neve helyett, Tom Pouce tábornoknak. A piczi tábornok az északamerikai Egyesült-Államok fia, de a jelenlegi hadjárat alatt soha sem vette át a rangja szerint megillető parancsnoki vesszőt; nem, sőt nem is nyilatkozik se Észak, se Dél mellett; nem küzdött se Mac-Clellan se Wild ellen; még talán választói golyóját se dobta Lincoln urnájába. Emlékezem, hogy már egyszer, mintegy tizenhatsz évvel ezelőtt, láttam őt a Vaudeville-színházban, hol egy »le petit Poucet« című darabnak fő szerepét [261]játssza. Akkor Lajos Fülöpnél is volt elfogadáson, s madame Adelaide ott mondta neki: Tábornok! ön ha piczi is, nevezetes helyet foglal el a híres emberek sorában. – Akkor tájban, míg az ünnepelt törpe a Vaudeville-színház deszkáin s a rue [!] Vivienne hangversenyeiben aratta diadalait, természetesen voltak sokan, kik szerették volna ingyen meglátni, s látogatás, stb. ürügye alatt kezdtek hozzá tolnakodni. Az ügyes kis törpe csakhamar jó módot talált rá, hogyan vegye elejét e szemtelenségnek. Fogadott egy három rőf hosszú, tagbaszakadt, tenyeres talpas inast, s ezzel fogadtatá a hozzá érkezőket. – Egy kapzsi ingyenes csenget, s az óriás inas kinyitja az ajtót. »Itt lakik Monsieur Tom Pouce?« »Itt.« – »Lehet hozzá szerencsém?« – »Én vagyok, mivel szolgálhatok?« – »Hogy hogy?« hűledez a vendég, »hisz’ nekem azt mondták, hogy uraságod akkora mint egy prűcsök.« »No, persze« felel az inas udvarias komolysággal, »mikor esténként a nagy közönség elébe lépek, csakugyan akkorává zsugorodom össze; de biz’ így nappal csak kinyúlok.« – A lóvá tett látogató zavartan visszavonult.

Hát a tábornok meghítt, hogy látogassam meg, s én, mint a tisztelet parancsolá, kicsipve magam, siettem a hôtel de Louvreba. Fényes salonban találtam, melynek ablakai egyenesen a Tuillériákra néztek, azonban, nagy meglepetésemre, nem

egyedül. Bemutatott nejének, ki oly finom, aristokrata módon fogadta hódolatomat, mintha egy angol lord egyetlen leánya volna. Tom Pouce tábornokné valóságos csuda, nem nagyobb mint egy három éves gyermek, de a mellett a legigézőbb piczi asszony, a mit csak képzelni lehet. Dús hajfűrtje sötétbarna, szeme fekete és villogó, válla kerek, hófehér, kezei tökéletes csudaművek, s lábai – oh ezek az igazi *piczi* lábak. Képzeljük Róma legszebb női szobrai egyikének alakját, összeolvasztva az újkori művészet szépségével, s az összehasonlíthatlan hölgy elénk van idézve – természetesen, mintha kicsinyítő üvegen át néznők. Nála még kisebb, de szintén »eladó« hűga is velök lakik.

Érdekes a tábornok úr házasságának körülménye.

Olvasta valamelyik bostoni újságban, hogy nem messze oda egy 1 meter, 75 centiméter magas férjhezmenő leány van, s rögtön sietett a miss szülőit, teljesen felnőtt embereket, mint akármelyikünk, látogatásával megtisztelni. S csakugyan megnyerte a miss kezét, mely egy jóra való gyűszűben eltévedhetett volna. A lakodalom és esküvő alatt a menyasszony hűga volt a nyoszolyó lány szerepét viendő, csak az volt most már a nagy feladat, hol kerítsenek illő vőfélyt, mert hisz milyen lett volna az, ha a gyermekbáb nagyságú menyasszonyt oly lovag vezette volna, kinek térde egy színvonalban van a menyasszony először feltett főkötőjével, – a menyasszony tánczot pedig igazán kényelmetlen volna eljárni. Ekkor jutott valakinek eszébe, hogy Lilliput generálisunknak van egy Commodore nevű vetélytársa, ki éppen akkor a londoni kristály palota drágagyöngye, szemefénye volt. Táviratoztak neki, s 1862. febr. 2-dikán megtörtént New-York egyik nagyszerű templomában az esketés, melynél vőlegény, menyasszony, vőfély, nyoszolyó lány, ha mind egymás fejére állottak volna sem érték volna el egy gránátos medvebőr sipkájának hegyét.

Mikor a pap megáldáskor fejökre akarta kezét tenni, le kellett hajolnia; visszamenet pedig a menyasszony majd beléfulladt a keresztelő medenczébe, melynek párkányára felugrott, hogy egy szobrot közelebről megnézhesse.

Egyébiránt Mamin Warren kisasszonynak, a menyecske hűgának, minden modora, magatartása, beszéde, minden lépte, valósággal vén leányos. Kérdeztem a tábornoktól, miért nem házasicják össze Commodore Noissettel. »Mert« – felelt a tábornok, – »a sógorasszony igen nagyra látó, még nőni akar.«

Azonban a legcsudásabb látvány még hátra volt: a piczi házastársak gyermeke. Ez a jelenleg egy éves gyermek éppen akkora lehet, mint e toll, a mivel irok, s keze, lába, szeme, szája, orra, mosolya láttára igazán kísértetbe jön az ember, hogy ne valami tökéletes szabályossággal készített bábnak tartsa-e.

Tom Pouce tábornok Párisban nem tart előadásokat; csak azért ment a fényes világvárosba, hogy azt nejének és sógorasszonyának megmutassa. Equipage-át, melynek ajtaján úri czimere, s ennek közepén, aranymezőben jelmondata: »Mindig előre« pompázik, Londonban hagyta, s így Párisban közönséges bérkocsiban járnak, melynek azonban oldal-zsebeiben is elférne az egész család.

Bostontól néhány mértföldnyire fekszik a tábornok falusi birtoka és lakása. Szobái közönséges magasak, de már a bútorok akkorák mint a gyermekjáték. Az úrnő tündérújjaihoz különösen kellett készíteni egy zongorát, melynek billentyűi nem nagyobbak egy mesterséges fogsornál. »A zongora« mondja a tábornok, »Amérika jelképe, – mindig a fehér rész marad többségben.« Tom Pouce-né asszony sohasem lépett fel nyilvánosan, valamint hűga és gyermeke sem. A tábornok már gazdag ember, s mindig gondolkozóba esik: elfogadja-e vagy ne némely angol vállalkozó ajánlatait – minden estére ezer frankot. Ilyenkor aztán édes felesége segíti ki rendesen a zavarból, a kis rózsapiros gyermekre mutatva, ki a kalaptartó nagyságú bölcsőben nyugodtan szendereg: »Kedvesem! kis leányunk majd annak idején férjhez fog menni, gondoskodnunk kell kiházásáról.«

Egyébiránt a piczi család egyáltalában nem valami csudaszülettek vagy nyomorék alakok gyűjteménye, mely valaha bármi részben sebészi disszertációk tárgyát képezhetné. Sőt ellenkezőleg, [262] mindhárman szép arányos növésű, művelt, értelmes emberek, kiknek testök-lelkök teljes épségben és öszhangzásban fejlődött ki.”

A szerzőség kérdése – A mondatfelépítés, a magyar szöveg képi és nyelvi világa sok helyen Aranyra utal, bár a szoros fordítás és helyenként a ragozás („játszta”; „meghítt”) más fordítóra mutatna.

1865/5. 2.

Die Geschichte Julius Cäsars von Napoleon III in deutscher Uebersetzung – *Julius Caesar története, III. Napóleontól, német fordításban*, Europa, 1865/5. [jan. 20.] Chronik, Literatur, 83–84. h.

A német cikk fordítása – A bécsi Karl Gerolds Sohn nevű cég hirdetményben tette közzé, hogy a párizsi kiadóval, Henri Plonnal kötött szerződés alapján a császár által írt és az ő ellenőrzésével a bonni Ritschl professzor által németre fordított kiadás kizárólagos jogát megszerezte, és ez Bécsben, illetve Lipcsében a francia eredeti művel azonos napon fog megjelenni. Ezzel szemben Ritschl professzor azt a felvilágosítást adta, hogy a műnek ő nem fordítója, csupán korrektora. Egyúttal azt is tudtul adja a nevezett cég, hogy a francia kiadásnak Németországban ő a terjesztője. A már három éve türelmetlenül várt mű kiadása a következő menetben zajlik: az egész mű három kötetből áll, egy atlással megtoldva, mely mintegy 50 térképet tartalmaz. Az első kötet február végén vagy március elején hagyja el a sajtót, a másik két kötet nem sokkal ezután jelenik meg. A francia kiadás első kötetének ára három tallér tíz garas, a német kiadásé három tallér. Az egyébként külön is megvásárolható atlasz első részének ára egy tallér húsz garastól két tallérig terjed. – Még azt fűzzük hozzá, hogy a Karl Gerolds Sohn kiadó a fordítás jogáért 20 000 tallért fizetett. A mű angolul és olaszul is megjelenik. A bevételt Napoleon császár teljes egészében a szegények javára fordítja.

Magyarázatok a német szöveghez

[*Bibliográfiai adatok*] – Az említett munka III. Napóleontól a jelzett módon és jelzett kiadóknál jelent meg. A párizsi Henri Plonnál kiadott mű címe: *Histoire de Jules César*; németül: *Geschichte Julius Cäsars*, és valóban a bécsi Gerold's Sohn adta ki; magyarul: *Julius Caesar története*, Jogositott magyar kiadás, Ráth Mórtól. Ld. még az Europa 1865/11. 2. jegyzetét.

Caius Iulius Caesar – (i. e. 100–i. e. 44), római hadvezér és politikus

Friedrich Wilhelm Ritschl – (1806–1876), bonni tanár, klasszika-filológus

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/4, jan. 22. Vegyes, 95: *Napoleon császár híres „Julius Caesar”-ja februárban jelenik meg...* Tartalomismertetés, kiegészítés és kommentár.

A Ko szövege:

„Napoleon császár híres »Julius Caesar«-ja februárban jelenik meg, egyszerre francziául, németül[,] angolul és olaszul. A francia eredetiből 1000 pompás diszpéldányt nyomnak, az udvarok és követségek számára ajándéknak, s azon kívül, eladni, külön nyomással egynehány ezret. A fordításokról is ő felsége gondoskodik, a német kiadást Gerold bécsi könyvárus vette meg, Rietschl bonni tanár fordítja le, és ez, valamint az angol és olasz kiadások is egyszerre jelennek meg az eredetivel. – A magyar kiadásról Ráth Mór derék könyvárusunk gondoskodott, s mint igéri, ez is meg fog már mártiusban jelenni, tehát egy hónappal az eredeti után. – Hisszük hogy lesz vevője elég.”

A szerzőség kérdése – A Tí 149. 122 Aranynak tulajdonítja a glosszát, és a kommentár a végén, valamint a szabad átültetés erre utalna. Azonban a ragozás módja („francziául, németül angolul és olaszul”), valamint a glossza nem egészen tiszta mondattani felépítése elbizonytalanítja a feltevést. Véleményünk szerint nem Arany a szerző, talán csak kiegészítette a kapott fordítást az utolsó két mondattal.

1865/5. 3.

Aus der Pariser Theaterwelt – *A párizsi szívinvilágból*, Europa, 1865/5. [jan. 20.] Chronik, Theater, 91–92. h.

A német cikk fordítása – Párizsban a műsáknak ismét egy új temploma nyílt meg, melynek neve éppen ellentétes a nemrégem említett „Kis színházzal”: „Nagy színház”. Az utóbbiban nincsenek páholyok, csak zártszékek (2000 darab), amfiteátrumszerű elrendezésben. A belépők nem magasak: 2 frank, 1 frank, 10 sou. Miután a színház a munkásnegyed közepén áll, sok látogatóra számíthat. Drámákat, vaudeville-eket, látványdarabokat fog műsorra tűzni. – A Comédie Française egyik legidősebb tagja, Geffroy áprilisban visszavonul. – Octave Feuillet új darabjának címe *La Belle au bois-dormant*, vagyis németül *Dornröschen* [Csipkerózsika]. Amennyiben itt nem egy modern szép hölgyről van szó, vagyis a cselekmény valóban a régi mesére épül, kíváncsiak vagyunk, [92] milyen alakot ölt ez Feuillet kezében. – Émile de Girardinnak az *Egy nő vétké* (*Les Supplices d'une femme*) című művét a Théâtre Français „korrekcióval” vette át, ez azt jelenti, a szerzőnek javítania kell darabján, ha a színpadon szeretné látni. Ugyanő egyébként egy új művet is írt, ahogyan ő nevezi, egy pikáns „példázatot”: *Le Mariage d'honneur ou qui paie ses dettes s'enrichit* [Becsületes házasság, avagy aki megfizeti adósságát, az gazdag].

Magyarázatok a német szöveghez

Edmond Geffroy – (1804–1895), francia színész és festő

Octave Feuillet – Ld. az Europa 1863/16. 1. jegyzetét. Az említett darabról a Ko korábban is hírt adott (II/II. 1864/22, nov. 27. 528). Ld. az Europa 1864/48. 2. és 1864/48. 9., valamint alább, az Europa 1865/12. 6. jegyzetét.

Émile de Girardin – Róla és az említett műről a Ko korábban már tudósított, ld. az Europa 1864/40. 12. jegyzetét. A darabot végül 1865-ben nagy sikerrel adták elő.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/5, jan. 29. Vegyes, 119: *Feuillet Octáv új színművet irt...* A glossza egy részének ismertetése. Két olyan részt emel át a Ko, melyről korábban már tudósított.

A Ko szövege:

„*Feuillet Octáv* új színművet irt: »La Belle au bois dormant« czímmel. *Girardin* Emilnek pedig új művén »Les supplices d'une femme« [!] változtatásokat kell tennie, mielőtt színpadra kerülhet.”

A szerzőség kérdése – A szöveg rövid ahhoz, hogy a szerzőségre következtetni lehessen. Azonban a Vegyes rovatban utolsó helyen áll a hír, ezért feltehető, hogy a szerkesztés során Arany választotta ki és fogalmazta meg a két tudósítást e rövid formában, az üresen maradt hely kitöltésére. Alátámasztja a feltételezést, hogy a Ko ezen lapszámában ez az egyetlen külföldi hír.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/6.

Függelék

1865/6. 1. *Spitzen*, Europa, 1865/6. [jan. 27.] Aus der Gesellschaft, 189–191.

In alten Städten, deren früherer Reichthum geschwunden ist, erscheinen von Zeit zu Zeit Agenten, welche aufkaufen, was sich noch in den Familien von allen Werthsachen erhalten hat. Solche Leute fragen hauptsächlich nach alten Spitzen und bezahlen dafür Preise, die dem Nichtkenner, der diese gelb gewordenen Kunstwerke der Nadel sieht, geradezu als fabelhaft erscheinen müssen. Aber die Händler wissen, was sie thun, und verdienen an den belles éternelles Valenciennes hundert Procent und mehr. Das Geheimniß dieser Spitzenfabrikation ist nämlich zum Theil verloren gegangen und namentlich weiß Niemand mehr die berühmten points de rose zu machen. Alte Spitzen sind Kunstsachen, und wie jede Schule der Malerei ihren eigenthümlichen Charakter hat, so ist auch diesen Spitzen der Stempel der Individualität aufgeprägt. An den besten läßt sich erkennen, ob im Gesundheitszustande der Arbeiterin, ja selbst in der Luft während der Arbeit Veränderungen eingetreten sind. Es ist keine leere Behauptung, daß die Spitzen schlechter wurden, wenn sie innerhalb der Mauern von Valenciennes begonnen und außerhalb vollendet wurden. Der Flachs, aus dem die alten Brüsseler und Alençon-Spitzen gemacht wurden, erhielt zu diesem Zwecke [190] eine besondere Pflege und Bearbeitung. Man bezog ihn am liebsten aus Brabant und spann ihn in Kellern, weil jede Berührung mit der äußern Luft ihn brüchig machte. Der Faden war so fein, daß er sich fast dem Blick entzog; die Spinnerin mußte sich auf ihr Gefühl verlassen, jeden Zoll des Fadens mit den Fingern prüfen und ihr Rad sofort hemmen, wenn sie die kleinste Unregelmäßigkeit wahrnahm. Der Keller wurde in Dunkelheit erhalten und bloß auf den Faden, der über schwarzes Papier lief, fiel ein einziger Lichtstrahl. So wird jetzt nicht mehr gesponnen, doch wurde bei der Pariser Ausstellung von 1859 Flachsgarn vorgezeigt, von dem zwei deutsche Zollpfund 5000 österreichische Gulden kosteten. Daraus erklärt sich, daß es noch heute sehr theure Spitzen giebt. Früher brauchte man 18 Arbeiterinnen, um eine einzige Elle Alençonspitzen zu fertigen. Jede hatte ihren besondern Titel, der ihre Aufgabe andeutete, z. B. piqueuse, traceuse, brodeuse, ébouleuse, remplisseuse. Bei den Spitzen von Valenciennes wurde immer nur eine Arbeiterin verwendet, die aber so langsam fortschritt, daß sie im Jahr nicht mehr als 24 Zoll fertig brachte.

In den ältesten Zeiten klöppelte man nicht, sondern stickte. Die phrygischen Frauen waren wegen ihrer Stickereien berühmt. Im Gesange der Deborah werden verschiedenfarbige Nähereien, auf jeder Seite anders, erwähnt, und den Römern war das Ausnähen mit goldenen Fäden wohlbekannt. Die neuern Spitzen wollen die Italiener erfunden haben, doch haben sie die Kunst von den Griechen erlernt, die während des Niedergangs des byzantinischen Reichs nach Italien flohen. Wahrscheinlich sind die Griechen ihrerseits in die Schule gegangen, und zwar bei den Sarazenen. Von den Spaniern ist wenigstens gewiß, daß sie die Kunst von den Mauren von Granada gelernt haben. Italien wurde wegen seiner Spitzen im 15. Jahrhundert berühmt. In jener Zeit waren die Spitzen von Venedig, Mailand und Genua überall bekannt und gesucht. Venediger Fransen wurden an den deutschen Höfen allgemein getragen, ebenso Venediger Spitzen aus Silberfäden und schwarzer Seide. Die Muster waren steif und gezwungen, erst in der Zeit der Wiedergeburt wurde die Zeichnung frei und anmuthig. Von der Entstehung dieser neuen Muster hat man eine hübsche Sage. Ein venetianischer Matrose brachte seiner Braut ein Büschel des Seemooses mit, das unter dem Namen von Seejungferuhaar bekannt ist. Das Mädchen war eine Spitzenmacherin und ahmte, von den schönen Formen des Mooses überrascht, dieselben so lange nach, bis sie die zarte Guipure erfunden hatte, die bald in ganz Europa Mode wurde. In Spanien, wo die Kunst älter war, arbeitete man so ausschließlich für Kirchenzwecke, vorzüglich für Schleier und Kleider von

Madonnenstatuen, daß fast nichts auf den öffentlichen Markt kam. Erst im Jahre 1840, als die spanischen Klöster aufgehoben wurden, kamen plötzlich glänzende Arbeiten von Nonnen zu Tage, Spitzen von so ausgesuchter Schönheit, daß sie nur von Frauen herrühren konnten, für welche die Zeit keinen Werth hatte und die mit inbrünstiger Liebe arbeiteten. Im 17. Jahrhundert war Flandern allen übrigen Gegenden voran, und besonders gefielen die Mechler Spitzen wegen des flachen, wie gestickt aussehenden Randes, der die Blumen umgiebt. Mit ihnen wetteiferten die Brüsseler Spitzen, die feinsten, weißesten und glänzendsten von allen. In Deutschland machte sich dieser Gewerbezug besonders im Erzgebirge heimisch, wo Barbara Uttmann ihn schon 1561 einführte. Noch heute beschäftigen sich in vielen Theilen jenes Gebirges die Frauen und Kinder das ganze Jahr mit dem Klöppeln und die Männer wenigstens dann, wenn die andere Arbeit ruht. In Frankreich wurde das Spitzentragen in der Mitte des 17. Jahrhunderts zu einer solchen Leidenschaft, daß Luxusgesetze dagegen erlassen wurden. Helfen konnten diese freilich nichts, da Anna von Oesterreich das Beispiel gab, sich über alle Verbote hinwegzusetzen. Die großen Herren am Hofe brachten überall Spitzen an, sogar an ihren breiten Stiefel [163] stulpen, in denen man offene Stellen ließ und mit Spitzen ausfüllte. Als Ludwig XIV 1660 heirathete, trug die junge Infantin schwarze Spitzen, die nun allgemein Mode wurden. Es ging so viel französisches Geld für Spitzen ins Ausland, daß Colbert den Gewerbszweig einzuführen beschloß. 1665 ließ er eine Frau Gilbert aus Alençon kommen, verschrieb 30 Arbeiterinnen aus Venedig und wies sein Schloß Louray zur Fabrik an. Nach einigen Jahren bat er bei einem Mittagessen zu Versailles den König, ihm die schönsten Spitzen zeigen zu dürfen, die es je gegeben habe. Er hatte die neue Waare in einem Nebenzimmer über rothen Damast ausgebreitet, der sie recht hervortreten ließ. Der König war entzückt und erließ auf der Stelle eine Verordnung, daß Niemand am Hofe Zutritt haben solle, der nicht französische Spitzen trage. Auch das Parlament von Paris ließ sich vernehmen und verbot allen Protestanten und Juden das Tragen von Spitzen. Eine Gesellschaft für Spitzenfabrikation in großem Maßstabe erhielt ein Monopol auf zehn Jahre und vertheilte im ersten Jahr 50 % Dividende. Als das Monopol ablief, entstanden andere Fabriken und der Spitzenhandel wurde zu einem sehr blühenden Gewerbszweig. Da die Spitzen aber sehr theuer blieben, so mußten sich die minder reichen Leute mit geklöppelten Spitzen begnügen, die ebenfalls stark begehrt waren.

1755 kamen die Spitzen aus der Mode und französische Blondes wurden beliebt. Bis zur Revolution trugen auch Herren Jabots, Bänder und Hausmützen, die mit Blondes besetzt waren. Die große Umwälzung von 1789 verbreitete den Geschmack an unächten Blondes und transparenten Gazen. Als man nach Jahren zu den Spitzen zurückkehrte, war das Geheimniß der Fabrikation zum Theil wenigstens verloren gegangen. Das hat den alten Spitzen den Werth gegeben, von dem zu Anfang die Rede war. Was jetzt noch in Spitzenarbeit geleistet werden kann, hat die erste Weltausstellung von 1851 gezeigt, seit der auch wieder eine lebhaftere Nachfrage nach Spitzen entstanden ist. Die auf dem Bollinetstuhl gearbeiteten Spitzen thun den ächten durch ihre Wohlfeilheit großen Eintrag.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1865/6. 1.

Spitzen – *Csipkék*, Europa, 1865/6. [jan. 27.] Aus der Gesellschaft, 189–191.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

points de rose – point rose, a tűvel varrott csipke egy fajtája (fr.)

Deborah éneke – Deborah izraeli prófétaasszony és bíra volt. Énekét a *Bírák könyve* őrizte meg (*Szent Biblia azaz Istennek Ő és Új testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*, Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár, Bp. 1970, 229–230,

5. 1–31). Az idézett sorok: „Tarka szövetek zsákmányát, tarkán himzett öltözeteket, / Egy színes kendőt, két tarka ruhát nyakamra, mint zsákmányt.”
Barbara Uttmann (Uthmann) – (1514–1575), német iparosnő az Érchegeységben
Ausztriai Anna – (1601–1666), XIII. Lajos francia király felesége, XIV. Lajos király anyja
Jean-Baptiste Colbert – (1619–1683), XIV. Lajos udvarának gazdasági irányítója, „pénzügyminisztere”, a francia gazdaság modernizálója
gáz – géz, fátýolszövet

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – *Csipkék*, III/I. 1865/7, febr. 12. 162–163. Tömörítés és fordítás kihagyásokkal, helyenként átdolgozással. Az eltérő részek:

An den besten läßt sich erkennen, ob im Gesundheitszustande der Arbeiterin, ja selbst in der Luft während der Arbeit Veränderungen eingetreten sind. – Kimaradt mondat a magyar szövegből. Fordítása: „Leginkább a csipkekészítő asszony egészségének állapotát, a levegő megváltozását lehet a csipkén észrevenni.”

Man bezog ihn am liebsten aus Brabant – Kimaradt mondatrész a magyar szövegből. Fordítása: „[A lent] legszívesebben Brabant-ból hozták...”

In den ältesten Zeiten klöppelte man nicht, sondern stickte. – A Ko változata betoldással és kihagyással: „Ha a csipkék történetét akarnók kutatni, úgy találnók, hogy legrégibb időkben csak a himvarrás volt ismeretes.” – Az eredeti mondat jelentése: „A régebbi időkben a csipkeverést nem alkalmazták, csupán a himzést.”

Im Gesange der Deborah werden verschiedenfarbige Nähereien, auf jeder Seite anders, erwähnt – A magyar szövegből kimaradt mondat. Jelentése: „Deborah énekében különböző színű anyagokat említenek, a két oldalán más-más varrással.”

Die neuern Spitzen wollen die Italiener erfunden haben [...] erst in der Zeit der Wiedergeburt wurde die Zeichnung frei und anmuthig. – A Ko fordítója tömörítette, kihagyásokkal vette át e mondatokat. Ezen a helyen a német szöveg is homályos és bizonytalan jelentésű, ellentmond a későbbi bekezdéseknek, és ismétlődik is az információ. Egyes részeit, például, hogy a spanyolokhoz a mörök vitték be a csipkeművészetet, később illeszti be a fordító a szövegbe. A teljes szövegrész fordítása: „Az új csipkekészítési módot az olaszok fedezték fel, azonban a művészetet magát a görögöktől tanulták el, akik a bizánci birodalom bukása idején Itáliába menekültek. Feltehetőleg a görögök is úgy tanulták meg, éppen a szaracénoktól. A spanyolokról annyit tudni, hogy a csipkekészítést a granadai möröktől vették át. Itália a 15. században a csipkéje révén vált ismertté. Abban az időben a velencei, milánói és génuai csipke mindenütt híres és keresett volt. A velencei szélcsipkéket a német udvarokban általánosan viselték, akárcsak az ezüsthonalból és fekete selyemből készült velencei csipkét. A minta rideg és merev volt, és majd csak az új korszakban váltak a vonalak szabadabbá, lágyabbá.

Im 17. Jahrhundert war Flandern [...] wenn die andere Arbeit ruht. – Az idézett mondatok kimaradtak a magyar szövegből. Fordításuk: „A 17. században Flandriában minden más vidékkel szemben előnyt élvezett a mecheleeni csipke a himzésszerű, síkfelületű szegély miatt, melyet virágok öveztek. Vetekedett ezzel a brüsszeli csipke, mely mind közül a legfinomabb, legfehérebb, legdíszesebb volt. Németországban ez az iparág főként az Érchegeységben honosodott meg, ahol Barbara Uttmann már 1561-ben bevezette. E vidéken még ma is foglalkoznak az asszonyok és gyerekek a csipkeveréssel, de a férfiak is, különösen, amikor a többi munka szünetel.”

ließ er eine Frau Gilbert aus Alençon – A mondatból kimarad a csipkeverő asszony neve, valamint Colbert várának neve (Louray).

Auch das Parlament von Paris ließ sich vernehmen und verbot allen Protestanten und Juden das Tragen von Spitzen. – A magyar szövegből kimaradt mondat. Fordítása: „A parlament is a magáévá tette az elvet, és betiltotta a protestánsoknak és a zsidóknak a csipke viselését.”

A Ko szövege:

„Csipkék

Régi német és francia városokban meg-megjelenik olykor egy-egy házról házra járó kereskedő, ki a régibb divatok maradványai után tudakozódik. Ez emberek aztán összeszednek minden tücsköt bogarat, de legjobban kapnak a régi csipkéken, s drágán fizetik a tűk e művészi előállítványait, melyek a mű-nem-értők szemében haszontalan megsárgult ócska rongyoknak tetszenek. De a kereskedők tudják[,] mit csinálnak, s a *valenciennesi* örök becsű csipkék százszorosan kifizetik fáradalmaikat és költségüket.

E csipkék készítésének titka ugyanis egy részben elveszett, s például a híres *points de rose*-t ma már senki sem tudja készíteni. A régi csipkék valódi műemlékek, s miként minden festői-iskolának megvan a saját jellege, úgy e csipkéken rajta van az individualitás jegye. – Nem csak meddő állítás, hogy a csipke rosza lett, ha Valenciennes falai közt kezdék s kívül végezik be. A lent, melyből a régi brüsseli és alençoni csipke készült, egész sajátságosul természetek, ápolták és művelték meg e célra; – azonban e tenyésztés is már teljesen feledésbe ment. A csipkét többnyire pinczékben szőtték, mert a külső levegővel való érintkezés ráncossá tette. A szálak csaknem láthatlanságig finomak voltak; a szövő nőnek egészen ujja érzékére kellett szorítkoznia, minden újni szálát megtapogatni, s rögtön megállítani a kereket, ha legkisebb rendetlenséget vett észre. – A pincze teljesen sötét volt, s csak a szövetre, mely fekete papír fölött volt, esett egy halvány fénysugár. – Így ma már nem tudnak fonni, bár az 1859-diki párisi kiállításon is volt oly finom lenfonál bemutatva, melyből két fontnak 5000 forint árat szabtak. Ma is készül tehát elég finom és fényűzési csipke, de a régit még mind nem tudja utólélni.

Az alençoni csipkék készítésénél egyetlen rőf csipke 18 munkás nő kezén ment át, kiknek külön-külön mesterségi nevek voltak, a foglalkozás szerint, melyet a csipke körül végeztek; így: *piqueuse*, *traceuse*, *brodeuse*, *ébouleuse*, stb. A valenciennesi csipkéknél ellenben minden munkát egyetlen egy nő végzett, de ez oly lassan, hogy egész éven át sem igen tudott 24 hüvelyknyinél többet készíteni.

Ha a csipkék történetét akarnók kutatni, úgy találják, hogy legrégibb időkben csak a himvarrás volt ismeretes. A phrigiai nők himzése messze földön híres volt, s a rómaiaknál is nagyban divatozott az arany szálakkal himezés. Az ó kor e nemű találmányait a fényűző Byzancz ültette át a közép és új korba; ezektől s az araboktól tanulták az olaszok, kik aztán készítményeiknek kész vásárt találtak Német-, Francia- és Magyarországon, kivált az Anjouk alatt.

Ez arany és ezüst himzések azonban nagyon merevek és mesterkélték voltak a ruhákon. A finom, könnyed csipke föltalálására, mint nagyon sok más találmányra, a rege szerint sajátságos véletlen vezetett. Egy velencei matróz menyasszonyának valami igen finom tengeri mohot vitt ajándékba, s a leányka, ki varrónő volt, a moha szépségétől meglepetve addig utánzogatta annak finom szálait, míg a lágy guipure-t föltalálta, mely aztán egész Európában elterjedt. Spanyolországban, hova szintén az arabok vitték be e művészetet, oly kizárólagosan templom ékítésekre, kivált fátyolnak és madonna szobrok ruháinak alkalmaztak minden ilyenmű munkát, hogy nyilvánosságra alig került valami. Csak 1840-ben, midőn a zárdák egy nagy részét feloszlatták, kerültek egyszerre napfényre az apácák százados munkálkodásának

nagyszerű remekei, oly gyönyörű hímzések és csipkék, melyeket csak is apáczák készíthettek, kik előtt az [163] időnek semmi értéke, s kik szívvel lélekkel dolgoztak e szórakozást nyújtó munkán.

Franciaországban a XVII-dik század közepén oly szenvedélylyé vált a csipkeviselés, hogy tiltó törvényeket hoztak ellene. Ez azonban természetesen nem segíthetett, mikor ausztriai Anna adta a példát, hogy kell a tilalmat áthágni. Az udvarnál a férfiak is általánosán fel voltak csipkézve; még csizmaszáraik is, felhasználva hosszan, tele voltak csipkével. XIV. Lajos 1660-diki házasságánál az ifju hercegnő fekete csipkével diszitve jelent meg, s ez aztán csakhamar divattá vált. – Azonban csipkéért annyi pénz kiszivárgott az országból, hogy Colbert elhatározá ez iparág behozatalát, 1665-ben Velenczéből harmincz varrónőt, s Alençonból egy felvigyázó nőt hozatott, s egy várát gyárrá alakíttatá. Nehány év mulva egy ebédnél Versaillesban kérte a királyt, nézze meg az ő csipkeit, s megnyerve e kegyet, a hatalmas uralkodót egy mellékszobába vezeté, melyben már vörös damasztton ki voltak terítve készítményei. A király meg volt lepve, s rögtön rendeletet adott ki, hogy udvaránál senki meg nem jelenhet, ki nem francia csipkét visel. Ekkor egy társaság alakult a csipkének roppant mérvben gyártására, s egyedül készítési jogot nyerve, oly dúsan jövedelmezett, hogy a részvényekre mindjárt első évben 50 száztóli osztalék jutott. Tíz év mulva letelvén a monopolium, új gyárak keletkeztek, s a csipke kereskedés általános és virágzó iparaggá lett. – Minthogy azonban a valódi csipke roppant drága volt, szegényebb embereknek vert csipkével is meg kellett elégedni, hogy a divattal haladhassanak.

1755 óta a csipke kiment divatból, s helyét finom selyem szövet foglalta el. Ezzel ékíték a férfiak is ingfodraikat, térdkötőiket, hálósipkáikat stb. Az 1789-diki roppant felforgatás aztán az átlátszó gázt terjeszté el általánosán, s mikor évek mulva megint a kézzel készített csipkéhez akartak visszatérni, a készítés titka nagy részben már veszendőbe ment.

Ez adta a régi csipkének azon nagy értékét, melyről a sorok elején szoltunk. – Hogy azóta mennyire haladt a csipkekészítés, megmutatta az 1851-diki világtárlat, s ma már megint általános e divat. – Azonban most a gyári készítésű, s nagyon sokkal olcsóbb csipke mellett, a kézzel szőtt valódi csipke nem igen fog már elterjedhetni.”

A szerzőség kérdése – Az átdolgozás tömörítő, helyenként átszerkesztő módját, a mondattani és stilisztikai sajátosságokat tekintve a szöveg Aranyinak tulajdonítható.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/7.

1865/7. 1. Kleinere Notizen aus Nah und Fern, Europa, 1865/7. [febr. 3.] Chronik, Theater, 121–122. h.; a 20–22. és 27–31. sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés grafittal.

	<p><i>Kleinere Notizen aus Nah und Fern.</i> Ein neues historisches Drama von <i>Rudolf Gottschall</i>: „<i>Katharina Howard</i>” wird am Wiener Hofburgtheater die erste Aufführung erleben. Natürlich spielt „die Retterin der Tragödie”, Charlotte Wolter, die Titelrolle, Herr Gabillon hat Heinrich den Achten, Dr. Förster den Cromwell. Jedenfalls ist der gewählte Stoff ein solcher, mit dem man dramatisch wirken kann. – Auf der genannten Bühne bestanden auch zwei neue kleine Lustspielchen von <i>Eduard Bauernfeld</i> ihre Feuerprobe, das erste mit nur geringem, das zweite mit recht hübschem Erfolg. In dem einen: „<i>Frauenfreundschaft</i>” soll bewiesen werden, daß die Freund-</p>	
--	---	--

	<p>schaft der Frauen ein Unding sei und in dem Moment aufhöre, wo ein Mann zwischen sie tritt. In dem anderen: „<i>Excellenz oder der Backfisch</i>“ wird die Titelsucht verhöhnt und der moderne Constitutionalismus mit satyrischen Geißelhieben bedacht. Beide Stücke sind nicht übel in der Anlage, und wie sich das vom Autor erwarten ließ, pikant und zierlich im Dialog, aber die im Ganzen magere Handlung ist viel zu weit ausgesponnen. – Auf speciellen Wunsch des Königs von Baiern werden im Münchener Hoftheater jetzt die Schiller’schen und Goethe’schen Dramen sämmtlich der Reihe nach, und zwar in aller Vollständigkeit, ohne jede Weglassung oder Aenderung, gegeben. Das dortige Personal ist zu diesem Zweck mehrfach completirt worden, z. B. durch <i>Fanny Janauschek</i> und den Leipziger Heldenspieler <i>Julius Hanisch</i>. – An <i>Feuilles</i> „<i>Montjoye</i>“ haben fast alle deutschen Kritiker, darunter auch wir, die Lahmheit und unglaubliche Nüchternheit des Schlusses getadelt. „Der Mann von Eisen“ schmilzt in Reue dahin und kriecht zu Kreuze, ohne psychologische Begründung. Wir hören jetzt, daß in Berlin eine Uebersetzung des Stücks mit neu dazu gedichtetem Ende angezeigt wird: <i>Montjoye</i> macht darin nicht pater peccavi, sondern beschließt sein Leben freiwillig, als er das Spiel verloren sieht. Hierin ist sicher größere innere Wahrscheinlichkeit, und wenn es dem Bearbeiter gelang, seine Zuthat geschickt einzuflechten, so kann der Effect nicht fehlen. – [...]</p>	
--	--	--

Függelék

1865/7. 2. *Maria Theresia und Marie Antoinette*, Europa, 1865/7. [febr. 3.] Chronik, Literatur, 113. h.

Maria Theresia und Marie Antoinette, ihr Briefwechsel während der Jahre 1770–80. Herausgegeben von *Alfred v. Arneth* (Wien, W. Braumüller; Paris, Ed. Jung-Treuttel). Die in Paris veröffentlichten Briefe Marie Antoinettens haben den Geschichtschreiber Maria Theresia’s bestimmt, die Briefe der Kaiserin herauszugeben, die sie mit ihrer Lieblingstochter gewechselt hat. Das Werk enthält dreiundneunzig Briefe Marie Antoinettens und siebenzig Antworten Maria Theresia’s, alle wortgetreu mit allen ihren Undeutlichkeiten und Unklarheiten abgedruckt. Alle sind der Privatbibliothek des Kaisers von Oesterreich entnommen, welche siebenunddreißig Briefe der Königin im Original und die übrigen wie die sämmtlichen Antworten der Kaiserin in wortgetreuen Abschriften des kaiserlichen Cabinetssecretärs Karl Joseph Freiherrn von Pichler besitzt. Diese unzweifelhafte Aechtheit aller Briefe erhebt sie hoch über die in Paris veröffentlichten, gegen die manche Zweifel laut geworden sind, und zwar begründete, wie ein Vergleich mit den von Arneth veröffentlichten Briefen beweist. Der wichtigste Inhalt der Briefe soll unsern Lesern in einem größeren Aufsatz des Hauptblatts mitgetheilt werden. Hier haben wir nur Notiz von der sehr willkommenen Arbeit Arneths geben wollen, indem wir zugleich unser Bedauern aussprechen, daß der Herausgeber nicht der Inhaltsangabe jedes der chronologisch geordneten Briefe ein alphabetisches Sachregister beigefügt hat, welches die Benutzung der Briefe sehr erleichtern würde. Daß gute Namen- und Sachregister immer seltener werden, können wir nicht zu unsern gelehrten Fortschritten rechnen.

1865/7. 3. *Prudhons literarischer Nachlaß*, Europa, 1865/7. [febr. 3.] Chronik, Literatur, 114–115. h.

Prudhons literarischer Nachlaß. Als Nachtrag zu dem von uns gegebenen Nekrolog Proudhons wollen wir noch erwähnen, daß derselbe, treubleibend seinen Ueberzeugungen, die Tröstungen des Geistlichen auf dem Sterbebette verschmähte und nur „von seiner Gattin Absolution wünschte“. Auch bestimmte er, daß man auf sein Grab kein Kreuz, sondern einen Stein in Form eines gleichseitigen Dreiecks setze. Ueber die Vorgänge beim Begräbniß haben die meisten Tageblätter schon berichtet. Es heißt, daß bei dem Tode ihres Ernährers die Familie (bestehend aus der Wittve und zwei Kindern) an Baarvermögen nur noch 9 Frcs. besaß, doch wird sie von Nahrungssorgen verschont bleiben, da Kaiser Napoleon eine Pension hat antragen lassen und der literarische Nachlaß Proudhons auch natürlich verwerthet werden soll. Eine Broschüre, betitelt: „L’avenir [!] des classes ouvrières“ ist von dem Verstorbenen noch selbst zum Druck gegeben und bereits in der Revision gelesen worden. Eine neue Ausgabe und Sammlung der bekanntesten kleineren Flugschriften in zwei Bänden bereitet eine Anzahl seiner Freunde vor. Außerdem fand man das Manuscript zu einem „Leben Jesu“, sowie Geschichte und Commentar der Bibel, welch letzteres Werk fol[115]gendermaßen entstand. Als Proudhon Setzer in einer Druckerei war, hatte er eine elegante Bibelausgabe zu besorgen. Ein Exemplar behielt er für sich, durchschloß dasselbe mit weißem Papier, und wenn er eine Seite gelesen, schrieb er auf das danebenstehende Blatt seine Reflexionen. Wie man hört, will ein Pariser Verleger 30,000 Frcs für das Eigenthumsrecht dieses Werkes geben.

1865/7. 4. *Vom französischen Büchermarkt*, Europa, 1865/7. [febr. 3.] Chronik, Literatur, 115. h.

Vom französischen Büchermarkt. René-St-Taillandier, der bekannte Vermittler zwischen deutscher und französischer Literatur, hat neuerdings *Heinrich Heine*’s hier zu Lande schon vergessene Dramen und Phantasien übersetzt und dadurch das Gedächtniß an den verstorbenen Dichter in Frankreich wieder wach gerufen. – *Guizot* trägt sich mit dem Plane, eine Monatsschrift zu gründen, welcher er den von *Courier* erfundenen Titel: „*Simple discours*“ geben will. – Das Werk des verstorbenen *Charras* über die Kriege von 1813 ist zwar noch nicht ganz fertig im Manuscript, doch gedenkt man, die vorhandenen Fragmente nicht unveröffentlicht zu lassen.

1865/7. 5. *Afzelius und Crusenstolpe* †, Europa, 1865/7. [febr. 3.] Chronik, Literatur, 116. h.

Afzelius und Crusenstolpe †. Schweden hat in einer der letztverflossenen Wochen gleich zwei namhafte Schriftsteller durch den Tod verloren. Am 14. Januar endete, als Selbstmörder bedauerlicher Weise, in Cimbritshamn [!] der Zollinspector Arved August *Afzelius* [!], dessen lyrische Dichtungen, unter dem Namen *Afze*, große Verbreitung gefunden haben. Er studirte besonders den volksthümlichen Gesang, sammelte und bearbeitete Volkslieder oder dichtete neu im Tone derselben. Auch Mythologisches und Geschichtliches lieferte er mehrfach. – In Stockholm starb sodann am 18. Januar, im Alter von fast 70 Jahren der bekannte Romanschriftsteller Magnus Jacob *Crusenstolpe*. Er war am 11. März 1795 geboren und früher Assessor im schwedischen Hofgerichte, verließ jedoch diese Stellung 1834 wegen seiner publicistischen Thätigkeit in dem von ihm mit *Hjerta* begründeten „*Aftonbladet*“, dem Organ der liberal-constitutionellen Opposition. Durch diese von ihm gespielte politische Rolle – er schrieb auch mehrere Flugschriften in jenem Sinn – zog sich *Crusenstolpe* die Ungnade des Königs Carl Johann zu, und er wurde in Folge eines ihm gemachten Processes 1838 durch gerichtliches Erkenntniß zu dreijähriger Festungshaft verurtheilt. Es entstanden deswegen sogar Unruhen in der Hauptstadt. Die Regierung ließ ihn wissen, es bedürfe zu seiner Begnadigung nur eines Gesuchs von seiner Seite. Doch *Crusenstolpe* lehnte in Uebereinstimmung mit seiner Gattin, die ihn auch auf die Festung begleitete und dort die ganze Zeit von drei Jahren bei ihm zubrachte, alle diese Anerbietungen bestimmt ab. Von

seinen Romanen sind namentlich die folgenden beliebt und durch Uebersetzung auch in Deutschland bekannt geworden: „Morianne” (Novellen mit historischem Hintergrund, mit Stoffen aus der schwedischen Geschichte), ferner „Carl Johann und die Schweden”, „das Haus Tessin in der Freiheitsperiode” u. s. w.

1865/7. 6. Chinesisches Theater, Europa, 1865/7. [febr. 3.] Chronik, Theater, 124. h.

Chinesisches Theater. Ein Mitglied der preußischen Expedition nach Ostasien hat folgende Beschreibung einer Aufführung geliefert, der er beiwohnte. Die wenig tiefe Bühne zeigte an den Seiten Wald- oder Gartencoulissen; die Mitteldecoration, einen Festzug darstellend, hing von der Decke nur bis zur Hälfte der Höhe herab und ließ den Blick in einen Halbdunklen Raum frei, eine Art Garderobe, wo Toilette gemacht und Rollen überhört wurden. Vor dieser Oeffnung saß im Grunde der Bühne das Orchester, bestehend aus einer Clarinette, einer Violine, einem Gong und einer Art Trommel. Frauen betreten das Theater nie; um ihre kleinen Füße nachzuahmen, schnallen sich die Schauspieler Stelzen an. Die Darstellungsweise ist durchaus conventionell, affectirt und übertrieben; Vortrag und Geberden, wie die durch Bemalung mit Weiß, Roth und Braun hergestellte Maske, sind geradezu fratzenhaft. Hergebrachte Bewegungen und Töne bezeichnen bestimmte Affecte und Stimmungen, nur die Komiker nähern sich zuweilen einer natürlichen Art. In Gesang und Declamation kommen alle Stimmregister, vom höchsten Falset bis zum tiefsten Gurgelbaß, alle Töne und Mißtöne, deren das menschliche Organ fähig ist, in Anwendung; dabei ist musikalisches Accompagnement häufig, Kraftstellen werden durch wüthendes Pauken auf dem Gong hervorgehoben. Die Musik zeichnet sich durch den gänzlichsten Mangel an Takt, Melodie und Harmonie aus, der Fremde hört nur schreiende Dissonanzen heraus. Der erste Held spielte leidlich und nüchtern, doch zwei Greise, deren Bärte aus weißen Ziegenhaaren von der Oberlippe bis zur Brust herabhingen, plärrten und heulten ganz unmäßig. Die Schauspieler, welche Frauenrollen hatten, sprachen consequent durch die Fistel. Das Publicum im halbdunklen Zuschauerraum folgte der Vorstellung mit lautlosem Interesse, nicht im mindesten gestört durch den Lampenputzer, der die Lampen auf der Bühne während des Spielens mit Oel versah. Taktmäßig hinter einander trippelnd und erst im Kreise herumlaufend, wie die Acteure alle zusammen aufgetreten waren, verließen sie auch die Bretter wieder.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1865/7. 1.

Kleinere Notizen aus Nah und Fern – *Kisebb jegyzetek közléről és távolról*, Europa, 1865/7. [febr. 3.] Chronik, Theater, 121–122. h.

A német cikk fordítása – A bécsi Burgtheaterban Rudolf von Gottschall *Katharina Howard* című új történelmi drámájának ősbemutatója lesz látható. A címszerepet természetesen a „tragédia megmentője”, Charlotte Wolter alakítja. Gabillonak VIII. Henrik, dr. Försternek pedig Cromwell szerepe jutott. A választott tárgy mindenesetre drámai hatással rendelkezik. – Ugyanebben a színházban Eduard Bauernfeld két kisebb vígjátéka is átesett a tűzkeresztségen, az egyik szerényebb, a másik igen szép sikerrel. A *Frauenfreundschaft* [Nők barátsága] című darabban beigazolódott, hogy női barátság lehetetlen, mert abban a pillanatban megszűnik, amint férfi lép a körükbe. A másik vígjáték: *Excellenz oder der Backfisch* [Öméltósága avagy a bakfis] a rangkorságot gúnyolja ki, és a modern alkotmányosságot ostromozza szatírájával. A szerkezete egyik darabnak sem rossz, és amint a szerzőtől várni lehetett, a dialógusok könnyen folynak, kecsesek, de a sovány cselekmény kissé túlbonyolódik. – A bajor király kifejezett óhajára a müncheni udvari színház Schiller és Goethe darabjait adja elő sorozatban és teljes egészében, kihagyás és változtatás nélkül. A társulat tagjait az

előadások igényeinek megfelelően egészítik ki, például Fanny Janauschkével és a hősszerepek mesteri alakítójával, a lipcsei Julius Hanisch-sal. – Feuillet *Montjoye* című darabjában szinte minden német kritikus, köztük a mi lapunk is, a sutaságot és a túl józan befejezést kifogásolják. A „vasember” a végére majd elolvad a bűnbánattól és a kereszt elé omlik, ennek azonban semmi lélektani alapja nincs. Úgy halljuk, hogy Berlinben most a német fordítást teljesen új zárójelenettel fogják előadni: *Montjoye* nem megtérő bűnösként fogja befejezni, hanem véget vet életének, amint úgy látja, hogy a játékot elvesztette. Ez mindenképpen hitelesebb, és ha az új befejezést sikerül ügyesen a darabba szőni, a hatás nem fog elmaradni.

Magyarázatok a német szöveghez

Rudolf von Gottschall – Ld. az *Europa* 1864/48. 9. jegyzetét. A *Mazeppa* című drámája mellett egyébként az itt említett, a VIII. Henrik ötödik feleségéről, Katharina Howardról szóló műve aratta a legnagyobb színpadi sikert. Hosszabb recenzió az 1865. február 15-i bécsi előadásról a következő lapban jelent meg: *Recensionen und Mittheilungen über Theater und Musik*, 1865. febr. 18. 7. sz. 103–104.

Charlotte Wolter – (1834–1897), kölni születésű színésznő. Pályáját Pesten kezdte, innen került Bécsbe, Berlinbe, majd 1861-ben ismét a bécsi Burgtheaterbe.

Ludwig Gabillon – (1825–1896), ez idő tájt a bécsi Burgtheaterben színész és rendező

August Förster – (1828–1889), szász származású, 1858-tól Heinrich Laube meghívására a bécsi Burgtheaterben játszó színész

Eduard Bauernfeld – Ld. az *Europa* 1864/4. 3. jegyzetét. Színpadi szerzőként rendkívül népszerű volt Magyarországon is, számos darabját játszották fordításban. Nem találtunk adatot rá, hogy az itt említett művei megjelentek volna magyarul.

bajor király – II. Lajos, ld. az *Europa* 1865/4. 6. jegyzetét

Fanny Janauschké – (1829 v. 1830–1904), prágai születésű osztrák színésznő; 1863-ban tett először körutat Amerikában, innentől kezdve kisebb megszakításokkal New Yorkban élt.

Julius Hanisch – (1828–1896), 1861 és 1867 között a lipcsei városi színház társulatának tagja

Octave Feuillet – Ld. az *Europa* 1863/16. 1. jegyzetét. A *Montjoie* című darabról szóló korábbi tudósításokhoz és a cím változó írásmódjához ld. az *Europa* 1863/40. 5. jegyzetét. A német előadásokhoz ld. még az *Europa* 1863/51. 2. jegyzetét.

A vígjátéknak 1864-ben elkészült a magyar fordítása, erről tudósít a *Ko* II/I. 1864/17, ápr. 24. a 407. oldalon: „Feuillet »Montjoye«-ja, Deák Farkas fordítása szerént, a jövő hó elején fog színre kerülni. A czimszerepet Egressy, a főbb szerepeket pedig Jókainé, Prielle, Feleky, Szerdahelyi adják benne.”

A Nemzeti Színházban az előadás többször elmaradt, az időpontok csúsztak, végül 1864. december 12-én került színre. Az előadásról a *Ko* előbb egy rövid híradást közölt: II/II. 1864/25, dec. 18. 599: „A nemzeti színháznál végre valahára színre került Feuillet Oktáv annyit emlegetett s annyszor elhalasztott drámája: »Montjoye.« Jövő számunk tüzetesen fog felőle szólani, addig is megemlíjük, hogy a lapok általán kedvezően ítélnék róla, bár itt-ott a hibáit is feszegetik.”

Végül Gyulai Pál terjedelmes bírálata jelent meg 1864. december 25-én, a *Ko* II/II. 26. sz. 616–618. oldalán. Kifogásolja a regényszerű cselekménybonyolítást, a lélektaniséget nélkülöző jellemrajzot és a jellemből nem következő morális feloldást – *Montjoye* hideg és számító alakjának váratlan megjavulását a darab végén. A következőket írja: „[...] *Montjoye* egy erkölcsi szörny, sőt annyiban felülmulja mind III. Richárdot, mind Borgia

Lucretiát, a mennyiben III. Richardban a testi rútság gonoszságának egyik forrása; Borgia Lucretiát pedig a női féktelen szenvedélyek tették elvetemültté. Montjoye nyugodt ember, hideg számító, és negatívja minden erkölcsnek, minden idealizmusnak. Nem annyira szenvedélye ragadja, mint rendszere, elvei vezérlik. Csalással veti meg vagyona alapját, gúnyt űz a házasságból és barátságból, eszköznek tekint minden embert, még saját gyermekeit is, s gazdagodni, élvezni minden törekvése. Igaz, nem gyilkol mint III. Richárd, nem mérgeztet mint Borgia Lucretia, s finom modor alá rejti elvetemültségét: de az a dolog lényegén keveset változtat; Montjoye épen úgy hadat izen az egész erkölcsi világrendnek, mint amazok. S mit mivel Feuillet? Polgári tragédia helyett egy Kotzebue-féle érzékeny drámát ír; e rettentő embert megjavítja és boldoggá teszi, csak azért, mert neje, kit nem szeretett, odahagyja; mert leánya, kit eszköznek tekint, elájul sebesült kedvese mellett, kit ő sebesített meg egy párbajban. Egy francia kritikus épen úgy csodálkozik Feuillet merészségén, hogy nem félt ily rettentő embert rajzolni, mint azon, hogy a közönség és kritika nem találta hűtelennek, mert ily ember nincs Franciaországban. Legyen nekem szabad még nagyobb csodálkozással kérdenem: nem kigúnyolása-e ez a lélektannak, erkölcsnek s mindenek felett a tragicumnak. Ha ily tragikai összeütközést ki lehet békíteni, akkor nincs tragicum; akkor nem csak Coriolán, Brutus tragicuma kegyetlenség, hanem az III. Richárd és Borgia Lucretiaé is. Feuillet ki fogja javítani: mi meghatározó lesz, midőn Richárd kibékül népével és ellenségeivel s egy derék öreg ur válik belőle [...]"

A jelen glossza erre a kritikára utal, és utólag igazolja Gyulai Pál nézeteit.

pater peccavi – „Atyám, vétkeztem...” – Idézet a tékozló fiú történetéből, Lk, 15. 18, Károli Gáspár ford.

Az Arany által kijelölt rész – A két kijelölés közül az egyik a bajor király óhajára vonatkozik, hogy Schiller és Goethe drámáit előadják. A színészekre vonatkozó rész kimarad a kijelölésből, és nem is kerül át a Koszorúba. A másik kijelölés Feuillet művére vonatkozik, az átvétel szerint a teljes szövegrészre.

A Ko közlése

a) III/I. 1865/7, febr. 12. Vegyes, 167: *Feuillet „Montjoye”-jának azon hibáit, melyeket Gy[ulai] P[ál] lapunk színházi tudósítója oly erősen megrótt...* A glossza egy részének tartalmi ismertetése és kommentár.

b) III/I. 1865/7, febr. 12. Vegyes, 167: *A bajor király a müncheni udvari színházban...* A glossza egy részének fordítása és kommentár.

A Ko szövege:

a) „Feuillet »Montjoye«-jának azon hibáit, melyeket Gy[ulai] P[ál] lapunk színházi tudósítója bírálatában oly erősen megrótt (hogy t. i. Montjoye, a ki minden aljasságot elkövetett, a mint egy kis megtérést mutat – rögtön üdvözlül s boldoggá lesz) észrevették a német színházak is, és Berlinben most már nem elégszenek meg vele, hogy a bűnös hamut hintve bűnbánatában fejére, mindent jóvá tehessen, hanem saját kezével vettetnek véget életének, mikor a koczka ellene fordul.”

b) „A bajor király a müncheni udvari színházban közelebb Schiller és Goethe darabjait kívánja időrend szerint színre hozni, s az eredeti szöveg minden változtatása nélkül. Nem tudjuk[,] vajon Faust köztök lesz-e.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel szabad módja, az aktualizálás, a mondattani, stilisztikai sajátosságok és az utalás a Ko másik cikkére Arany szerzőségét igazolják.

Függelék

1865/7. 2.

Maria Theresia und Marie Antoinette, Europa, 1865/7. [febr. 3.] Chronik, Literatur, 113. h.

A német cikk fordítása – Mária Antónia Párizsban kiadott levelei ösztönözték Mária Terézia történeti kutatóját arra, hogy kiadja a leveleket, melyeket a császárné szeretett leányával váltott. A mű Mária Antóniától kilencvenhárom, Mária Teréziától hetven levelet tartalmaz szövegű átirásban, az összes jelentéktelen és homályos tartalmi utalással együtt. Az összes levél az osztrák császári magánkönyvtárból származik, mely a francia királyné harminchét levelét eredetiben őrzi, a többi pedig, Mária Terézia válaszaival együtt, a császári hivatal titkárának, Karl Joseph von Pichler bárónak pontos átiratában tartalmazza. A levelek kétségbevonhatatlan hitelessége folytán a kiadás messze túlszárnyalja a párizsit, mellyel szemben a kétkedés hangjai hallatszottak, nem is alaptalanul, amint azt az Arneth-féle kiadással történt egybevetés igazolja. A levelek legfontosabb részeit olvasóinknak a főlap egyik nagyobb cikkében fogjuk közzétenni. Itt csupán üdvözölni akartuk Arneth művét, egyben kifejezni sajnálatunkat amiatt, hogy az időrendben közölt levelek mellé nem csatolt részletes és betűrendbe sorolt tárgymutatót, mely a levelek használatát igencsak megkönnyítette volna. Hogy kiadványainkban a név- és tartalommutatóval egyre ritkábban találkozni, azt nem sorolhatjuk tudományos eredményeink közé.

Magyarázatok a német szöveghez

[A Ko forrásairól] – A Ko 1865/20, máj. 14. 473–474. és 1865/21, 499–500. oldalán jelent meg hosszabb ismertető és összeállítás Mária Antónia levelezéséből. Nagyobb része szövegű fordítás Joseph Lehmann Magazin für die Literatur des Auslandes című hetilapjából, ahol három részletben jelent meg a cikk: J[oseph] L[ehmann]: *Die Briefe der Königin Marie Antoinette*, 1865. jan. 1. 1. sz. 5–6; jan. 14. 3. sz. 31–34. és jan. 28. 5. sz. 59–63. Joseph Lehmann egy francia forrásmunka alapján, önálló bevezetővel közöl részleteket Mária Antónia levelezéséből anyjával, Mária Teréziával, valamint testvéreivel, II. Józseffel, II. Lipóttal és Mária Krisztinával. Úgy illeszti össze a közölt részeket, hogy rávilágítsanak a tizenöt éves hercegnő megérkezésére Párizsba, XVI. Lajos jellemére, az udvari környezetre, melybe be kellett illeszkednie, XVI. Lajos rokonainak és kedvesének, Jeanne Dubarry asszonynak intrikáira, a forradalom kitörésére és a király kivégzésére.

A francia forrásmű, melyből a Magazin részleteket közöl, egy éven belül már harmadik kiadásban jelent meg: *Correspondance inédite de Marie Antoinette*, publiée sur les documents originaux par le Comte Paul Vogt d'Hunolstein, ancien député de la Moselle, Troisième édition, Paris, Dentu, 1864. Azonban már Lehmann említi a vitát és kétkedést, mellyel Hunolstein gróf (1804–1892) könyvét a tudós közönség fogadta: a gróf nem fedte fel, hogyan jutott a levelekhez, így hitelességük erősen megkérdőjeleződik. Lehmann a maga részéről hitelesnek tekinti a dokumentumokat, miután véleménye szerint senkinek sem sikerült az ellenkezőjét bizonyítani.

A többi német lap és a német közönség kétkedőbb volt Hunolstein művével szemben. 1865 tavaszán Bécsben és Párizsban újabb kötet jelent meg, melynek szerzője megnevezett udvari, levéltári források alapján dolgozott, és elsősorban Mária Terézia és Mária Antónia levélváltásait tartalmazta: *Maria Theresia und Maria Antoinette, ihr Briefwechsel während der Jahre 1770–80*, herausgegeben von Alfred v. Arneth, Wien, W. Braumüller, Paris, Jung-Treuttel. Az Europa című lap az utóbbit ismerteti, majd két héttel később rövid

bevezetővel ebből közöl részleteket is (*Maria Theresia und Marie Antoinette*, Europa, 1865/9. [febr. 17.] 257–264. h.).

Hunolstein gróf könyve időközben, ugyancsak 1865 tavaszán, magyar fordításban is megjelent: *Mária Antonia levelezése*, Az eredeti kéziratokból, közzétette gr. Hunolstein, A harmadik kiadás után francziából fordította Beck Hugó, Emich, Pest, 1865. A könyvet Arany lapjában az „Uj könyvek” rovat is feltünteti, ami azt jelenti, a szerkesztőség kapott belőle tiszteletpéldányt. Talán éppen ennek ürügyén veszi elő Arany a néhány hónappal korábbi cikkeket.

A Ko a saját cikkéhez önálló bevezetőt közöl. Nem foglalkozik a hitelességi vitákkal, de említi az információt, hogy két kiadás is született a szerencsétlen sorsú királyné levelezéséből, és lábjegyzetben tájékoztat a magyar megjelenésről. Ezután részben szó szerinti idézetek, részben tartalmi kivonatolás formájában következik a levelekből való összeállítás. Mint említettük, a cikk ezen része már a Magazinból származó fordítás.

A Ko bevezetője tehát önálló szöveg, azonban egyszerre épül rá a Magazin és az Europa cikkének ismeretére. Kötetünkbe csak az Európának a Ko által is felhasznált ismertető glosszáját és a Ko cikkének bevezetőjét vettük fel.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/20, máj. 14. 473–474. és 1864/21, máj. 21. 499–500: –y.: *Mária Antónia levelei*

A Ko szövege:

„*Mária Antónia levelei*. Két kiadása jelent meg nemrég azon leveleknek, melyeket a szerencsétlen francia királyné Párisból anyjához, Mária Teréziához, és testvéreihez intézett. Az egyik, már harmadik kiadásban, Párisban »par le Comte Paul Vogt d' Hunolstein«,²⁹ a másik legközelebb Bécsben Alfred von Arneth-től, »*Maria Theresia und Maria Antoinette*« cím alatt. Ez érdekes gyűjteményben leplezetlenül tolmácsolvák előttünk a vértanúvá lett királyi hölgy gondolatai s érzelmei. Alig volt 15 éves Mária Terézia leánya, midőn a francia trónörökösrel egybekelt s mindjárt első levelei, melyeket a távolból anyjához és nővéréhez *Mária Krisztina* főhercegnőhöz intézett, teljesen érett ész, mély érzelem és nemes szív bélyegét hordják magukon. Az osztrák-francia szövetség fentartása vala a főtárgy, melynek folytonos figyelembe vételét az anya császárné, leányának, Franciaország leendő királynéjának, főleg szívére kötötte. Ohajtá, hogy e főszemponthoz mérve viselje magát akár *XV. Lajos* király, akár *Du Barry* grófné, sőt a királyi család minden tagja iránt is. Az ifju királyi hölgy eleinte egészen át is volt hatva feladata fontosságától; de csakhamar észrevette, hogy neki a Franciaország külviszonyaiba avatkozás sem lehetséges, se helyzetének erkölcsi tekintélyt nem ad.

Legyen szabad e levelekből néhány vonást kiemelni, némi feltüntetéseire e szerencsétlen királyné belső világának.”

A szerzőség kérdése – A szövegben vannak olyan nyelvi alakok („tolmácsolvák előttünk”; „főhercegnőhöz”; „sem lehetséges” stb.), melynek alapján Arany szerzősége kizárható annak ellenére, hogy az „–y” monogramot Arany is használta más írásaiban (ld. Arany monogramjainak jegyzékét a bevezető tanulmányban).

1865/7. 3.

Prudhons literarischer Nachlaß – Proudhon irodalmi hagyatéka, Europa, 1865/7. [febr. 3.] Chronik, Literatur, 114–115. h.

A német cikk fordítása – A Proudhonról közölt nekrológhoz fűzzük hozzá, hogy halálos ágyán a lelkes vigasztaló szavait elutasította, és csupán feleségétől kívánt magának

²⁹ Ez magyarul is megjelent. [A Koszorú jegyzete.]

feloldozást. Azt is meghagyta, hogy sírjára kereszt helyett egy egyenlő oldalú háromszöget tegyenek kőből. A temetésről a napilapok már beszámoltak. Az elhunyt után a családnak (az özvegynek és két gyermeknek) mindössze 9 frankja maradt, ellátásuk azonban biztosítva van. Napóleon császár járadékot ítelt meg nekik, és Proudhon hagyatékát is értékesítik. A *L'Avenir des classes ouvrières* [A munkásosztályok jövője] című írását Proudhon még életében sajtó alá adta, és már a korrektúrát is elvégezte a kéziratban. Legismertebb röpiratainak új kiadását két kötetben a barátai készítik elő. Kéziratai között van a *Jésus élete* című munka, valamint a Biblia története és bibliai kommentársorozat. Az utóbbi úgy keletkezett, hogy [115] nyomdai szedőként Proudhonnak egy alkalommal egy elegáns Biblia-kiadáson kellett dolgoznia. Megtartott magának egy példányt, üres lapokat kötött bele, és ezekre írta olvasás közben a gondolatait. Úgy hírlík, hogy egy párizsi kiadó 30 000 frankot kínál érte.

Magyarázatok a német szöveghez

Pierre-Joseph Proudhon – (1809–1865), francia anarchista gondolkodó és újságíró. Kívánsága, hogy fejfája egyenlő szárú háromszög legyen, szabadkőművességére utal (ld. Denis William Brogan: *Proudhon*, London, H. Hamilton, 1934, IV. fejezet).

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/7, febr. 12. Vegyes, 167: *Proudhonnak, a nem rég meghalt francia publicistának...* A glossza második részének tartalmi ismertetése.

A Ko szövege:

„Proudhonnak, a nem rég meghalt francia publicistának, hátrahagyott kéziratai közt van egy »Jézus élete« s a biblia némely helyeinek magyarázata is, melyeket Proudhon egy tiszta lapokkal vegyesen kötetett bibliába jegyezgetett, olvasás közben. E munka kiadásáért 30,000 frankot ígért egy kiadó az örökösöknek. (Megjegyzendő, hogy Proudhon halálakor, a legszükségesebb butorzon és házi szereken kívül, 9 frank, mint az elhunynak összes vagyona, szállott özvegyére és két árvájára.)”

A szerzőség kérdése – A szabad átültetés Arany szerzőségére utal.

1865/7. 4.

Vom französischen Büchermarkt – A francia könyvpiacról, Europa, 1865/7. [febr. 3.] Chronik, Literatur, 115. h.

A német cikk fordítása – A német irodalom ismert francia közvetítője, René St.-Taillandier újabban Heinrich Heine feledésbe merült drámáit és fantáziáit fordította, ezáltal az elhunyt költő emlékeztetét Franciaországban életre keltette. – Guizot havilap alapítását tervezi, melynek a Courier-től eredő címet adja: *Simple discours* [Egyszerű beszéd]. – Az elhunyt Charras műve az 1813-as háborúról befejezetlenül maradt, azonban az elkészült részeket kiadni szándékoznak.

Magyarázatok a német szöveghez

Saint-René Taillandier – (1817–1879), francia író, kritikus, műfordító. A német és orosz irodalom francia fordítója. Írásainak nagy részét a *Revue des Deux Mondes* közölte. 1869-ben jelent meg a magyarokról és a csehekről szóló munkája, melyben a magyar költészetet, Szalay László, Széchenyi István munkásságát stb. ismertette francia nyelven: *Tchèques et Magyars. Bohème et Hongrie, XVe siècle–XIXe siècle* (Paris, Didier).

Heinrich Heine – Ld. az Europa 1864/4. 2. és 1864/22. 3. jegyzetét.

François Pierre Guillaume Guizot – Ld. az Europa 1864/16. 1. és 1864/17. 2. jegyzetét.

Paul-Louis Courier de Méré – (1772–1825), francia ókortudós és politikai író. XVIII. Lajos és a restauráció egyik legnagyobb ellenzője volt. Itt említett műve,

melynek címét Guizot saját lapjának kölcsönözte, 1821-ben jelent meg: *Simple discours de Paul-Louis, vigneron de la Chavonnière, aux membres de la commune de Véretz, département d'Indre-et-Loire, à l'occasion d'une souscription proposée par son Excellence le ministre d l'Intérieur, pour l'acquisition de Chambord*, [Egyszerű beszéd Paul-Louis-tól, Chavonnière-i borgazdától az Indre-et-Loire kerület Véretz községének tagjaihoz öfelsége, a belügyminiszter által javasolt előjegyzés alkalmával a Chambord kastély megvásárlásához], 1821.

Jean-Baptiste Adolphe Charras – (1810–1865), francia ezredes és katonai író. Kéziratban maradt munkája: *Histoire de la guerre de 1813* [Az 1813-as háború története], 1866-ban jelent meg.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/7, febr. 12. Vegyes, 167: *Guizot Párisban...* A glossza egy részének rövid tartalmi ismertetése.

A Ko szövege:

„Guizot Párisban havi füzeteket akar megindítani »Simples discours« czímen.”

A szerzőség kérdése – A hír túl rövid ahhoz, hogy a szerzősége következtetni lehessen. Arany mellett az szól, hogy a lapszámból a jelek szerint ő dolgozott.

1865/7. 5.

Afzelius und Crusenstolpe † – *Afzelius és Crusenstolpe* †, Europa, 1865/7. [febr. 3.] Chronik, Literatur, 116. h.

A német cikk fordítása – A svédek az utóbbi hetekben két neves írójukat veszítették el. Január 14-én Simrishamnban Arved August Afzelius [!] vámtiszt lett öngyilkos, akinek „Afze” néven megjelent költeményeit széles körben olvasták. Különösen a népköltészetet tanulmányozta – gyűjtötte és átdolgozta őket, vagy maga írt hasonló hangnemben. Mitológiai és történeti témákhoz is szívesen nyúlt. – Stockholmban hunyt el ezután, január 18-án, 70. életéhez közel járva a közismert regényíró, Magnus Jacob Crusenstolpe. 1795. március 11-én született, és pályája kezdetén a svéd udvari tanács tagja volt, de a Hjertával együtt alapított „Aftonbladet” [Esti Hírlap] című lap alkotmányos-liberális iránya miatt 1834-ben elvesztette állását. Gyakran jelentetett meg röpiratokat is ebben a szellemben, ezért János Károly király előtt kegyvesztett lett. 1838-ban pert indítottak ellene, és három évi várfogságra ítélték. Az udvar azt sugallta neki, hogy csak egy folyamodványt kellene benyújtania, és kegyelmet kapna. Crusenstolpe azonban, feleségével egyetértésben, aki elkísérte fogságába, és mind a három évet vele töltötte, elutasította a lehetőséget. Regényei közül különösen a következők népszerűek, és német fordításban is ismeretesek: *Morianen* (novellák svéd történelmi háttérrel), továbbá *Carl Johann und die Schweden* [János Károly és a svédek], *Das Haus Tessin in der Freiheitsperiode* [A Tessin-ház a szabadság korszakában] stb.

Magyarázatok a német szöveghez

Afzelius – A német szöveg, s vele együtt a magyar, összetéveszt két svéd költőt. Az itt említett Arved (Arvid) August Afzelius (1785–1871) költő, népdalgyűjtő, enköpingi lelkész volt. A svéd népdalokat 1814 és 1818 között jelentette meg. Nem ő lett öngyilkos, hanem unokaöccse, Anders Johan Afzelius (1817–1865), aki szintén költő volt, emellett vámtiszt, és verseit valóban „Afze” néven jelentette meg.

Magnus Jacob Crusenstolpe – (1795–1865), nemesi származású, népszerű svéd regényíró és újságíró. 1830-ban a szintén nemesi származású svéd íróval, politikussal, Lars Johan Hiertával (1801–1872) együtt adott ki ellenzéki lapot. 1838-ban ítélték el, és 1841-ig volt fogságban Vaxholm várában. Itt említett

művei: *Morianen*, Stockholm, 1840–1844, 6 kötetben; *Carl Johan och svenskarne*, Stockholm, 1845–1846, 3 kötetben név nélkül; *Huset Tessin under enväldet och frihetstiden*, a „Morianen szerzőjétől”, Stockholm, 1847–1849, 5 kötetben.

XIV. János Károly – (1763–1844), svéd király, 1818-tól haláláig uralkodott.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/7, febr. 12. Vegyes, 167: *A svédek két nevezetes írójokat veszítették el...* A hír rövid átvétele.

A Ko szövege:

„A svédek két nevezetes írójokat veszítették el a mult hetekben. Január 14-dikén Afzelius Augustt lyrai költő lőtte magát föbe, jan. 18-ikán pedig legidősebb regényírójok a 70 éves Crusenstolpe halt meg.”

A szerzőség kérdése – A két rövid mondat kevés ahhoz, hogy a szerzősége következtetni lehessen. Arany mellett az szól, hogy a lapszámból a jelek szerint ő dolgozott.

1865/7. 6.

Chinesisches Theater – *Kínai színház*, Europa, 1865/7. [febr. 3.] Chronik, Theater, 124. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/11, márc. 12. Külirodalom, 261–262: *Chinai színházak*. Fordítás átszerkesztéssel. A Ko a teljes szöveget közli magyarul, de a glossza szerkezete megváltozott. Az a rész például, hogy a nők nem léphetnek be a színházba, a német szövegben a 4. mondat, a magyar változatban csak később következik stb.

A Ko szövege:

„*Chinai színházak*. A Keletázsiba küldött porosz expedíciónak egyik nem régen visszakérült tagja egyik kínai színház előadásáról, melyen jelen volt, következőleg ír: Az ajtónálló tiszteletteljesen beeresztvén bennünket, megálltunk a számunkra kijelölt helyen: előttünk a kevésbé emelkedett, előfüggönytelen színpad, melynek oldal-falai erdőt vagy kertet ábrázoltak, hátsó díszítménye [262] pedig, egy vár, csak felényi volt mint a színpad magassága, úgy hogy alatta kényelmesen látni lehetett a sötét háttért, valami ruhatár féle szobát, hol a színészek öltözködtek s szerepeiket hallhatólag magolták. E nyílás alatt, vagy előtt, ült a színpad deszkáin a zenekar, melyet egy klarinétos, egy hegedűs, és valami dobféle, gong nevű szerszám kezelője képeztek. Megkezdődvén az előadás, bejött a darab hőse, s elkezdte szerepét roppant pathoszsral mondani; még ez tűrhető volt, de két öreg szereplő, kiknek szakálla és bajusza kecskeszörből volt, felső szájokszéle pedig – hogy, hogyan, nem tudom, mellöket verte, minden mértéket meghaladólag ordítottak és bőgtek. Nők Chinában soha sem szerepelnek; helyöket férfiak pótolják, kik aztán, hogy a nők összehúzó lábait utánozhassák, falábakat csatolnak föl; beszédökben pedig folytonosan selypitnek és nyávognak. Az előadás roppant affectált, modoros és tulzott; a tagjáratás, beszédmód, s a fehér, vörös, barna kirívó színű álarczok pedig valóban torzok. A hősebb szerepeknél, úgy látszik, egy megállapított modorosságot akarnak elérni, s csak a komikai szerepekben közelednek néha a természetességhez. Énekők- és szavalatoknál a legfelsőbb rikkantgatástól a legalsóbb mormogásig minden hang és nemhang előfordul, a mit emberi gége kiadni képes; ezt gyakran kísérik zenével is, s a szenvedélyesebb helyeket a gong dübörgetésével teszik hatásosabbá. A zene az üteny, dallam és öszhang teljes hiánya által tűnik ki, s ily idegen fül, mint a mienk európaiaké, csak a leggyönyörűbb dissonantiát vehette ki abból. A színészek mindig, bármily jelenet előtt és után, egyforma cömmögő léptekkel jelennek meg és vonulnak vissza, előbb mindig körülszaladván taktusos ugrásokban a színpadot. A tisztelt közönség pedig a homályos nézőtérén visszafojtott lélekzettel hallgatta az előadást,

legkevésbé sem zavartatva a lámpatisztító által, ki egyik siralmas jelenet alatt felugrott a szinpadra, olajat önteni a pislogó mécsekbe.”

A szerzőség kérdése – Az átszerkesztés módja, a mondattani és stilisztikai sajátosságok Aranyra utalának, azonban elsősorban az „üteny” és néhány más szóalak miatt az ő szerzősége kizárható. Arany az előbbi kifejezést mindig „ütem”-ként használta, ld. az Europa 1864/40. 16. jegyzetét. Talán Bartalus István, a Ko zenei szerkesztője fordította a szöveget.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/9.

Függelék

1865/9. 1. *Henri Heine, oeuvres complètes (Paris, Michel Levy)*, Europa, 1865/9. [febr. 17.] Chronik, Literatur, 149. h.

Henri Heine, oeuvres complètes (Paris, Michel Levy). Heine wird von den Franzosen halb und halb als Landsmann betrachtet, und eine Uebersetzung seiner sämtlichen Werke, denen sogar vier Bände Briefe angefügt werden sollen, überrascht uns deshalb nicht. Aber ein Dichter verwandten Geistes sollte ihn französisch umdichten, kein Uebersetzer seine Poesie in Prosa auflösen, wie es hier geschieht. Der Anonymus dieses Buchs versteht nicht einmal unsere Sprache oder nimmt es mit ihr nicht genau; „für manchen Gulden” überträgt er pour plus d’un florin (pour maint florin würde richtiger sein). Schlimmer ist, daß der innerliche Ausdruck der schönsten Lieder falsch wiedergegeben wird. „Mir ist, als ob ich die Hände aufs Haupt Dir legen sollt” spricht den frommen Drang des Dichters aus, für das Mädchen, wie eine Blume so hold und schön und rein, zu Gott, sie selbst segnend, zu beten. Abscheulich verwischt das die Uebersetzung: „*Il me semble, que je devrais poser mes mains sur la tête*!”]. In dem Liedchen: Mir träumt’, ich bin der liebe Gott, scheint Mamsell Meyer den Uebersetzer verführt zu haben, ein Schimpfwort, das wir auch in halber Liebkosung anwenden, für einen Familiennamen zu halten. Er übersetzt: „und packt ihn auf, und bringt herauf, den Freund, den lieben Bengel”: „il le prend et l’amène, mon digne ami, mon cher Bengel”.

1865/9. 2. *Restaurirte Fresken in Rom*, Europa, 1865/9. [febr. 17.] Chronik, Bildende Kunst, 150. h.

Restaurirte Fresken in Rom. Im Vatican ist eine große Restaurationsarbeit zum Abschluß gebracht worden, bei welcher es sich um die Wiederherstellung der Fresken und Stuckverzierungen in der unter Bramante und Rafael erbauten Loggienreihe handelte. Diese Loggien hat *Giovanni da Udine* mit Wandmalereien geziert, welche im Laufe der Zeit sehr beschädigt worden waren. In Zeit von zwei Jahren nun hat der Maler *A. Montovani* [!] die Restauration der in Rede stehenden Fresken vollendet, während der Bildhauer *Galli* die Stuckenverzierungen wiederherstellte. Beiden Künstlern wurde auch die Fortsetzung des Erneuerungswerks in der daranstoßenden Loggienreihe, welche von *Dalle Pomerance* und dessen Zeitgenossen ausgemalt ist, übertragen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1865/9. 1.

Henri Heine, oeuvres complètes (Paris, Michel Levy [!]) – *Heinrich Heine összes művei* [franciául, Paris, Michel Lévy], Europa, 1865/9. [febr. 17.] Chronik, Literatur, 149. h.

A német cikk fordítása – Heinét a franciák félig-meddig földijüknek tekintik, így műveinek francia fordítása, melyhez levelezésének négy kötetét csatolják, nem lep meg bennünket. Azonban egy elhivatott fordító inkább újraköltené franciául a verseit, nem pedig prózában oldaná fel, ahogyan most történt. A kiadás névtelen fordítója vagy nem érti a nyelvünket, vagy pontatlanul dolgozik. [A továbbiakban a glossza példákat sorol fel a rosszul fordított szöveghelyekre.]

Magyarázatok a német szöveghez

œuvres complètes – Heine összes művei a párizsi Michel Lévy Frères kiadónál 1861-ben jelentek meg, Théophile Gautier fordításában. Ugyanez a kiadó jelentette meg 1864-től kezdve újra Heine műveit más fordításban, de ugyanúgy „összes művek” címmel, s ehhez csatolta a négykötetnyi levelezést 1865-ben és 1866-ban, majd 1867-től második kiadását is kibocsátotta a sorozatnak. A fordító neve nincs feltüntetve.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/9, febr. 26. Vegyes, 215: *Nemcsak minálunk esik meg...* Tartalomismertetés és kommentár.

A Ko szövege:

„Nemcsak minálunk esik meg, hogy némely fordító az »Elfen«-t »tizenegyek«-nek fordítja; a német lapok most nagyon panaszkodnak, hogy Heine összes műveinek közelebb Párisban megjelent fordítása közt sok olyan hely van, melyből világosan kitetszik, hogy a fordító nem értette meg az író. Szolgáljon ez sokaknak vigasztalásul.”

Jegyzetek a magyar szöveghez

Elfen – A példára későbbi adat idézhető, melynek azonban keletkezési (hivatkozási) idejét nem tudni, így lehet 1865 előtti is. A MNyI I. évfolyamában, 1872-ben az 51–53. oldalon *Hirlapiródlmi böngészet* címmel jelent meg tallózás a magyar sajtó nyelvi hibáiból és fordítási vétségeiből. A névtelen szerző a Pesti Napló oldalairól gyűjtötte be ezt a példát is: „*tizenegyek táncza* (elfentanz)”. A „manók táncát” vagy „tündérek táncát” fordította németből rosszul az újságíró.

A szerzőség kérdése – A glossza tartalma, felépítése, kommentárja alapján Arany tekinthető szerzőnek.

1865/9. 2.

Restaurirte Fresken in Rom – *Restaurált freskók Rómában*, Europa, 1865/9. [febr. 17.] Chronik, Bildende Kunst, 150. h.

A német cikk fordítása – Rómában befejeződött az a nagy restaurációs munka, melynek során a Bramante és Rafaello által épített loggiasor freskóit és stukkódíszítéseit újították fel. E loggiákat Giovanni da Udine falfestményekkel díszítette, melyek azonban az idők során megsérültek. Két év alatt fejezte be A[lessandro] Montovani [!] a freskók helyreállítását, a szobrász, Galli pedig a stukkódíszítésekkel foglalkozott. A két művészt most a restaurációs munka folytatásával bízták meg a soron következő loggiasorban, melyet Dalle Pomerance és kortársai festettek.

Magyarázatok a német szöveghez

Bramante, Donato da Urbino – (1444–1514), olasz építész és festő. Ő építette a Vatikánban a Cortile di San Damaso loggiasorát, s ennek harmadik emeletét készítette Raffaello.

Giovanni da Udine – (1487–1564), reneszánsz festő, stukkókészítő, Raffaello munkatársa

A. Montovani – Alessandro Mantovani (1814–1892), olasz festő, IX. Pius pápa kérésére restaurálta a vatikáni loggiákat.

Filippo Galli – (1804–1877), olasz szobrász

Dalle Pomerance – Niccolo Circignani (1517 körül–1596), olasz reneszánsz festő, születési helyéről nevezte magát „Dalle Pomerance”-nak.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/9, febr. 26. Vegyes, 215: *Rómában nem sokára befejezik...* Tartalomismertetés kihagyásokkal.

A Ko szövege:

„Rómában nem sokára befejezik a vaticanbeli falfrescók kijavítását, melyen mintegy két év óta dolgoznak. E képeket Giovanni da Udine festette, azonban nagyon megviselvén őket az idő, közelebb Montovani [!] festész kapott megbízást kitatarozásukra, s így megint nem sokára újjá születte lesznek szemlélhetők.”

A szerzőség kérdése – A rövidítés, kihagyás, tömörítés módja Arany szerzőségére utal.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/10.

1865/10. 1. Zur Schonung des Silbers, Europa, 1865/10. [febr. 24.] Chronik, Bildende Kunst, 167–168. h.; az első sor mellett balról függőleges vonalú kijelölés, a címsorban a „Silbers” szó aláhúzása kék ceruzával.

	<p> <i>Zur Schonung des <u>Silbers</u></i>. Mit der steten Ausdehnung der Photographie mehrt sich der Consum des Silbers durch dieselbe in bedenklichem Grade. Im vorigen Jahre fabricirte eine einzige Berliner Fabrik für 60000 Thaler salpetersaures Silber. Da aber Plätze wie Wien, Paris, London in dieser Hinsicht noch bedeutender in die Wagschale fallen, außerdem es noch unzählige kleinere Orte giebt, die dabei auch concurriren, so kann man den kolossalen Verbrauch von Silber wohl ungefähr sich vorstellen. Das Schlimmste ist, daß letzteres stets für immer verloren geht. Kürzlich legte nun ein Berliner Fabrikant photographischer Papiere und Chemikalien, Emil Kühn, in einer Sitzung des photographischen Vereins zwei Bilder vor, auf Papier copirt, welches [168]</p> <p>auf ein Silberbad 1:20 sensibilirt war, das also nur den vierten Theil des sonst gebrauchten Silbers nöthig gehabt hatte. Die Bilder, beim trübsten Wetter copirt, entsprachen doch den strengsten Anforderungen. Auch arbeitet das Papier ebenso schnell und hat denselben Preis, wie anderes. Es dient demnach dazu, den Preis der Photographien bedeutend zu vermindern. Die Berliner Ausstellung im Frühjahr wird dem Publicum eine ganze Serie dieser Bilder vorführen.</p>	
--	---	--

Függelék

1865/10. 2. Grohmann, Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren, Europa, 1865/10. [febr. 24.] Chronik, Literatur, 161. h.

Grohmann, Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren. Der Volksglaube ist längst als eine nicht unwichtige Quelle für die Ethnographie und Culturgeschichte eines Landes erkannt worden. Als sich daher vor zwei Jahren in Böhmen ein Verein bildete, der sich die Aufgabe stellte, die Geschichte der Deutschen in Böhmen aufzuhellen und die darauf bezüglichen Quellen zu sammeln, richtete derselbe auch alsbald sein Augenmerk auf die heimische Sage und den heimischen Volksglauben und forderte seine Mitglieder auf, durch

Mittheilungen in dieser Richtung die Zwecke des Vereins zu fördern. Die Aufgabe war, die vorhandenen Sagen, Aberglauben und Gebräuche in Böhmen und in dem gleichartigen Mähren zu sammeln, sie nach den landschaftlichen Gebieten zu gruppieren und womöglich ihren slavischen oder deutschen Ursprung nachzuweisen. Dr. *Virgil Grohmann*, rühmlich bekannt schon durch sein „Sagenbuch aus Böhmen“, hat nun, im Streben nach Lösung jener Aufgabe, jetzt einen Band „*Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren*“ herausgegeben. Sein Werk entspricht, wie er selbst eingesteht, nun allerdings noch keineswegs allen Anforderungen, die zu stellen wären. Aber es sollte auch nur Beispiele geben und zu weiteren Forschungen anregen. Bei dem großen Umfange des Gebietes, über welches sich das Buch verbreitet, war es unmöglich, aus allen Gegenden so viele Gebräuche und Aberglauben zu erhalten und auch aufzunehmen, daß man von jedem deutschen und slavischen Stamme ein charakteristisches Bild seines Volksglaubens und seiner Sitte bekommen hätte. Dr. Grohmann hat daher auch den gesammelten Stoff nicht nach der Oertlichkeit, sondern nach durch die Mythologie gebotenen Gruppen geordnet. Der vorliegende Band umfaßt die Aberglauben, die sich aus der Erinnerung an die Götter und die dämonischen Wesen des Heidenthums entwickelt haben, sowie jene Gebräuche und Aberglauben, welche die Naturerscheinungen und die Vorkommnisse des Lebens im Allgemeinen betreffen. Der zweite Band wird jene Gebräuche umfassen, die sich an die einzelnen Wochentage und an die einzelnen Zeiten des Jahres anschließen.

1865/10. 3. *Löwenthal, Eine Religion ohne Bekenntniß*, Europa, 1865/10. [febr. 24.] Chronik, Literatur, 163. h.

Löwenthal, Eine Religion ohne Bekenntniß. Das Gehirn so manches Menschen treibt doch gar wunderbare Blasen auf! Dem jetzt in Berlin domicilirenden Dr. *Eduard Löwenthal* gelüstet es nach nichts Geringerem, als nach der Stiftung einer neuen Religion! Er hat für kommenden Mai eine Versammlung nach Weimar ausgeschrieben, bei welcher die Secte der „*Cogitanten*“ (d. h. der Denkenden) sich constituiren soll. Zu den „*Cogitanten*“ zählt sein Rundschreiben alle diejenigen, welche keinem der bestehenden Glaubensbekenntnisse mit Bestimmtheit angehören. Die *Cogitanten* sollen einen besonderen Cultus in der Gemeinde bilden, eigene Kirchen und Friedhöfe haben; jede Gemeinde hält einen Cult-Magister, welcher Lehrmeister für die Jugend, aber auch für die Erwachsenen ist und dessen Existenz möglichst sicher gestellt werden muß. Civilehe und Civilbegräbniß müssen die *Cogitanten* zu erlangen suchen. Die Monarchen sollen sie als Lenker der Gesellschaftsordnung heilig halten, gleichwie ihre Anordnungen und Gesetze. Sie halten es für höchste sociale Pflicht, die Autorität des Staates und des Monarchen zu stützen, wollen aber die persönliche Freiheit dafür gesichert wissen, derart, daß der Staatsbürger bloß wegen Verbrechens der persönlichen Vergewaltigung, und erst wenn diese bis zur Evidenz erwiesen ist, nicht aber auf bloßen Verdacht hin, derselben beraubt werden darf. Dr. Löwenthal hat über sein Project eine eigene Broschüre geschrieben: „*Eine Religion ohne Bekenntniß*“, worin also, wer noch mehr davon wissen will, Näheres finden kann. Wir denken aber, die Nachfrage werde nicht eben stark sein, und am Zustandekommen der Weimarer Versammlung zweifeln wir erst recht!

1865/10. 4. *Goethe's „Erlkönig“ als dichterische Allegorie*, Europa, 1865/10. [febr. 24.] Chronik, Literatur, 163. h.

Goethe's „Erlkönig“ als dichterische Allegorie. Dem Tiefsinn eines Gymnasialprofessors in Tyrol ist es gelungen, aus diesem reizvollen poetischen Stimmungsbild einen verborgenen symbolischen Sinn herauszulesen. Er erklärt nämlich die Bedeutung des Ganzen dahin, daß das Kind die katholische Kirche und Erlkönig das Freimaurerthum sein solle, welches jene zu schädigen suche.

1865/10. 5. *Ein historischer Verein in Berlin*, Europa, 1865/10. [febr. 24.] Chronik, Literatur, 164. h.

Ein historischer Verein in Berlin. Angeregt von Dr. *Julius Beer*, hat sich ein Verein zur Erforschung der Geschichte Berlins gebildet, dem die angesehensten Männer der städtischen Verwaltung, sowie eine beträchtliche Zahl wackerer Gelehrter beitraten. Zweck dieser wissenschaftlichen Association ist erstens die Sammlung von allerhand auf die frühere Historie der Stadt bezüglichen Alterthümern, Kunstsachen und Curiositäten in einem Museum Berolinense, sowie zweitens die Abhaltung von geschichtlichen Vorträgen und die Veröffentlichung bezüglicher Untersuchungen und Abhandlungen durch den Druck.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1865/10. 1.

Zur Schonung des Silbers – *Az ezüst spórolása*, Europa, 1865/10. [febr. 24.] Chronik, Bildende Kunst, 167–168. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Az Arany által kijelölt rész – Az első sor melletti kijelölés az átvétel szerint a teljes glosszára vonatkozik. A „Silber” (ezüst) kifejezés aláhúzásának jelentése bizonytalan.

A Ko közlése – III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 263: *A fényírás folytonos terjedése által...* Fordítás. A magyar szöveg apróbb módosítással (Páris, London, Bécs sorrendjének felcserélésével) szöveghű átültetése az eredetinek.

A Ko szövege:

„A fényírás folytonos terjedése által az ezüst fogyasztás jelentékeny mértékben emelkedik. Múlt évben csak egy berlini gyár hatvanezer tallér ára salétrom-savanyos ezüstöt készített. Miután oly helyek, mint Páris, London, Bécs, e tekintetben még nagyobb súlyt vetnek a latba, s ezenkívül még számtalan kisebb város van, mely az ezüst pusztításban részt vesz: lehet képzelni, mily roppant mennyiségű ezüst használtatik fel évről évre. Legrosszabb pedig éppen az, hogy így az ezüst örökre elvesz. Közelebb egy berlini fényképpapír és vegyszerek gyárosa, Kühn Emil, a fényíró egylet ülésében két képet mutatott be, melyek oly papírra voltak másolva, a mi 1:20 ezüstműrdőre már érzékeny volt, s így a rendszerint felhasználni szokott ezüstnek csak negyedrésze kellett hozzá. A képek, dacára hogy borús időben másolták, a leg szigorúbb kíváncsiakat is kielégítették. A papír is ép oly gyorsan fog, s nem drágább mint szokott lenni; e szerint a fényképek árát tetemesen meg fogja olcsítani. Tavasszal a berlini műtárlaton egész sor ily kép leendő látható.”

A szerzőség kérdése – A glossza mondattani, stilisztikai sajátosságai Arany szerzőségét igazolják. Az „olcsítani” kifejezés szokatlannak tűnik, azonban a debreceni környéki nyelv ismeri a kifejezést, és Csokonai is használta *A szépség leánya* című vers 9. sorában („A mesterség benne olcsítja a drágát”). Ld. Varga György: *Olcsít, „olcsóvá tesz”*, MNy 1960, 84. k. 36–37; Kálnási Árpád: *Debreceni cívis szótár*, Debrecen 2005, 638.

Függelék

1865/10. 2.

Grohmann, Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren – *Grohmann, Babonák és népszokások gyűjteménye Cseh- és Morvaországból*, Europa, 1865/10. [febr. 24.] Chronik, Literatur, 161. h.

A német cikk fordítása – Egy ország néprajzához és művelődéstörténetéhez régóta fontos forrásnak számítanak a népi hiedelmek. Amikor két évvel ezelőtt Csehországban egy egyesület alakult azzal a feladattal, hogy a csehországi németek történetére derítsen

fényt és az erre vonatkozó forrásokat gyűjtse össze, az egyesület figyelme ráirányult a hazai népi mondákra, hiedelmekre is, és arra biztatta tagjait, hogy tevékenységüket ilyen irányban is kiterjesszék. A feladat az volt, hogy a fellelhető mondákat, hiedelmeket, szokásokat Csehországban és a hasonló jellegű morvaországi területeken összegyűjtsék, vidékek szerint rendszerezzék és lehetőség szerint a szláv vagy német eredetüket kimutassák. Dr. Virgil Grohmann, akinek nevét már a *Sagenbuch aus Böhmen* [Cseh mondák könyve] című kötet dicséri, most az említett feladat jegyében egy kötetnyi szöveget adott ki *Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren* [Babonák és népszokások Cseh- és Morvaországban] címmel. Munkája, mint ezt maga is elismeri, nem felel meg minden elvárható követelménynek. Azonban ő csak példákat közöl, és további kutatásra akar ösztönözni. A terület nagyságát tekintve, melyre könyve kiterjed, lehetetlen volt annyi anyagot felvenni, hogy minden német és szláv csoport hiedelemvilágáról és szokásairól jellemző képet nyújtson. Dr. Grohmann ezért a begyűjtött anyagot nem területi elv, hanem a mitológia által felkínált csoportok szerint rendezte. A megjelent kötet a pogány világ isteneiről és démonairól szóló hiedelmeket, emellett a természeti jelenségekre és mindennapi eseményekre vonatkozó babonákat foglalja magában. A második kötetben a hét napjaira és az év jeles időszakaira vonatkozó anyagot fogja közölni.

Magyarázatok a német szöveghez

Josef Virgil Grohmann – (1831–1919), csehországi német filológus, germanista. Korábbi gyűjteményének bibliográfiai adatai: *Sagen-Buch von Böhmen und Mähren*, Prag, J. G. Calve'schen Universitäts-Buchhandlung, 1863, 1–2. Jelen munkája szintén ennél a kiadónál jelent meg Prágában, az első kötet 1864-es évszámmal, ezt követte a lipcei kiadás, melyre az AJÖM XII. 467. oldalon Németh G. Béla is hivatkozik. Nincs nyoma annak, hogy a második kötet később elkészült volna.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 262: „*Babonák és népszokások gyűjteménye Cseh és Morvaországból*” című könyv jelent meg... Tartalomismertetés kommentárral. A magyar szöveg a címen kívül semmiféle adatot nem vesz át, ez arra utal, hogy Arany célja valójában a figyelemfelkeltés és a példakövetésre való ösztönzés volt. A Ko máskor is közölt cseh népmondákat, akkor szövegszerűen is. Az Alfred Waldau által gyűjtött cseh Krisztus-legendákból a Ko 1864. szeptember 11-i, 11. számában, a 260–261. oldalon és 1865. április 16-án, a 16. számban, a 379–381. oldalon olvashatók szemelvények, akkor is az Europa glosszájából kiindulva. Ld. az Europa 1864/33. 4. jegyzetét.

A Ko szövege:

„»Babonák és népszokások gyűjteménye Cseh és Morvaországból« című könyv jelent meg közelebb német nyelven, mit csak azért említünk, hogy a nép hitregei s történeti multjára világot derítő efféle gyűjtemények iránt a figyelmet itthon is ébreszszük.»

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 554. 178 Aranyénak tekinti a szöveget, és a feltételezés a forrás (Europa) alapján is megerősíthető. Igazolja továbbá a szerzőséget Arany egy későbbi, ismeretlen címzettnek írt nyílt levele a Koszorúban, mely minden kétséget kizáróan Aranytól származik, és utólag hitelesíti a glosszát: „*A népbabonák és szokások*” című német munka megjelenésének helye nincs kitéve a rövid ismertetésben, honnan mi átvettük. Címe a könyvnek: »Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren«; szerzője *Grohmann*. A levélke eltévedt volt, azért válaszolunk ily későn. Ugy hisszük, a könyvet bármelyik pesti könyvtár által meg lehet rendelni. Árát s egyéb feltételeit nem tudjuk.” – Arany nyílt üzenete feltehetően egy, a könyv iránt érdeklődő levélre készült válasz. Az AJÖM XII. nem közli.

1865/10. 3.

Löwenthal, Eine Religion ohne Bekenntniß – Löwenthal, *Vallás hitvallás nélkül*, Europa, 1865/10. [febr. 24.] Chronik, Literatur, 163. h.

A német cikk fordítása – Különös utakra téved némely ember észjárása! A pillanatnyilag Berlinben élő dr. Eduard Löwenthal nem kisebb dologra vágyik, mint egy új vallás alapítására. Májusra Weimarba összejövetelt hirdetett, hogy megalapítsa a „kogitánsok” (gondolkodók) szektáját. A körlevél szerint a kogitánsokhoz tartozik mindenki, aki egyetlen létező vallásnak sem kifejezett híve. A kogitánsok a közösségeikben saját szertartásrendet óhajtanak gyakorolni, saját templomokat és temetőket létesíteni. A közösségeket kultuszmagiszterek vezetnék, akik az ifjúságot és a felnőtteket oktatnák, és akiknek ellátásáról lehetőség szerint gondoskodnának. Igyekezni fognak keresztülvinni a polgári esküvő és polgári temetés ügyét. Az uralkodók kötelesek lennének a társadalmi rend őreinek tekinteni őket, rendeleteiket és törvényeiket sérthetetlennek tartani. A kogitánsok elsőrendű kötelessége lenne az állam és az uralkodó tekintélyének védelmezése, cserében azonban a személyes szabadság biztosítását kérnék. Bármely állampolgárt, ha valóban bebizonyosodik – és nem csupán a gyanú merül fel – hogy korlátozza személyes szabadságukat, le lehetne tartóztatni. Dr. Löwenthal egy füzetben foglalta össze tervét: *Eine Religion ohne Bekenntniß* [Vallás hitvallás nélkül], melyből, ha valaki többet akar tudni róluk, tájékozódhat. Mi magunk azonban úgy gondoljuk, az érdeklődés nem lesz túl nagy, és a weimari összejövetel megvalósulásában is erősen kételkedünk.

Magyarázatok a német szöveghez

Eduard Löwenthal – (1837–1917), németországi pacifista, újságíró, a Nassauische Allgemeine Zeitung szerkesztője. A kogitánsokról szóló álma túlélte Aranyt: még 1886-ban és 1892-ben is hirdette. 1874-ben létrehozta a Nemzetközi Békepropaganda Német Szervezetét (Deutscher Verein für internationale Friedenspropaganda).

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 262: *Ezt is jó tudni. Valami Löwenthal nevű úri ember Németországban...* Tartalomismertetés kommentárral. A Koszorúba csak a glossza hírtartalma és ironikus-tréfás kommentárja került át.

A Ko szövege:

„Ezt is jó tudni. Valami Löwenthal nevű úri ember Németországban új vallás alapításán fáradoz. Az általa toborzandó felekezet *cogitánsok* (gondolkozók) nevet fogna viselni; L. úr hit ágazatait eddigelé egy röpiratban bocsátá ki, melynek czime: »Religion ohne Bekenntniß« azaz, jó magyarul: »Vallás, vallás nélkül.«”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 557. 179 feltételelesen tekinti Aranyénak a glosszát. A szójátékra épülő kommentár, valamint az Europa forrása alapján a szerzőség megerősíthető. Németh G. Béla a következőképpen magyarázza a szójátékot: „a *Bekenntniß* egyszerre jelent vallomást, hitvallást és vallást is” (uo. 468).

1865/10. 4.

Goethe's „Erkönig” als dichterische Allegorie – Goethe Tündérkirálya mint költői allegória, Europa, 1865/10, [febr. 24.], Chronik, Literatur, 163. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Goethe Tündérkirálya – Johann Wolfgang von Goethe 1781-es balladája. Az 1860-as és 1870-es években Arany környezetéből többen fordították. Thaly Kálmánnak 1860-ban jelent meg Pfeifer Ferdinándnál a *Kárpáti kürt* második kiadása. A példány Aranynak is megvolt, és széljegyzeteivel együtt ma is megtalálható a nagyszalontai Arany János Múzeumban. A 158–159. oldalon található az

Erlkönig fordítása, *Tündérkirály* címmel. Arany jegyzete grafittal a vers végén: „nincs rithmus”. Ld. bővebben sorozatunkban, a könyvek széljegyzeteit tartalmazó kötetben.

Szász Béla fordítása *Törpe-király* címmel a VU 1869. jún. 13. 24. sz. 322. oldalán jelent meg, majd a FL 1873. 146. számában. Szász Károly fordítása 1875-ben: *Goethe lyrai költeményei*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1875.

Arany maga is fordított részletet a költeményből *Tündérkirály* címmel. Az AJÖM VI. 181–182. oldalán Voinovich Géza datálatlanul közli.

Az *Erlkönig* magyar fordításairól Farkas Nóra írt tanulmányt: *Goethe lírája magyarul – az Erlkönig fordításai*, Iskolakultúra 2007/8–10, 131–140. Adatai számos helyen tévesek.

milleniumváró angolok – Németh G. Béla magyarázata az AJÖM XII. 468. oldalán: „A milleniumot váró angolok e korbéli hirdetői azoknak a kereszténység egész történetét végigkísérő jóslásoknak, hiedelmeknek, amelyek szerint Krisztus újra eljön a földre, hogy megalapítsa örökké tartó birodalmát.”

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 262: *Tirolban akadt ember, ki Goethe „Erlkönig”-jét sajátosságosan magyarázza...* Tartalomismertetés kommentárral.

A Ko szövege:

„Tirolban akadt ember, ki Goethe »Erlkönig«-jét sajátosságosan magyarázza. Szerinte az egész egy allegoria, melyben a gyermek a kath. egyházat, a tündérkirály a szabad közműveltséget ábrázolja. Ez az úr is elmehetne olvasva a *milleniumváró* angolok közt.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 558. 179 feltételelesen tekinti Aranyénak a glosszát. Az ironikus kommentár, valamint az Europa forrása alapján a szerzőség megerősíthető.

1865/10. 5.

Ein historischer Verein in Berlin – Történelmi társulat Berlinben, Europa, 1865/10. [febr. 24.] Chronik, Literatur, 164. h.

A német cikk fordítása – Dr. Julius Beer kezdeményezésére társaság alakult Berlin történetének kutatására, melyhez a városi vezetés legtekintélyesebb tagjai és a legderekabb tudósok közül is sokan csatlakoztak. E társulat célja gyűjteményt létesíteni a berlini múzeum számára a városra vonatkozó ókori tárgyakból, műtárgyakból és ritkaságokból, történeti előadásokat tartani és a legkiválóbb munkákat nyomtatásban megjelentetni.

Magyarázatok a német szöveghez

Julius Beer – Eredeti nevén Judas Meyer Beer (1822–1874), berlini orvos, helytörténész, Giacomo Meyerbeer rokona. A berlini történelmi társulatot 1865. január 28-án alapította meg, és hamarosan mintegy száz tagja volt.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 262: *Berlinben más figyelemre méltó is van...* Tartalomismertetés kommentárral. A magyar szöveg elhagyja az alapító nevét és a célok megfogalmazását, csupán a hírt veszi át, a példaállítás és a hazai párhuzam kiemelése szándékával.

A Ko szövege:

„Berlinben más figyelemre méltó is van, a hírneves miniszteren kívül. Most egy történelmi társaság alakult, *csupán* Berlin város történetei kutatására. Vajha nálunk is vidékszerthe szaporodnának az oly történet nyomozó társaságok, milyen nem rég Győrött alakult.”

Jegyzetek a Ko szövegéhez

hirneves miniszter – Otto von Bismarck (1815–1898), 1862-től Poroszország, 1871-től a német császárság miniszterelnöke. Ld. még az AJÖM XII. jegyzetét a 467. oldalon.

Győrött alakult – A győri történelmi társaság 1861-től 1868-ig adta ki Simor János, Ráth Károly és Römer Flóris szerkesztésében a *Győri Történelmi és Régészeti Füzeteket*. Ezekről Arany, a II. füzetből kezdődően rendszeresen tudósított a SzF-ben és a Koszorúban, a példányok fennmaradtak a nagyszalontai Arany János Múzeumban (ld. a folyóiratok széljegyzeteit tartalmazó kötetet). 1863 decemberében alakult meg a Dunántúli történetkedvelők társasága, mely szintén helytörténettel foglalkozott. Nem tudni, melyik társaságra gondolt itt Arany.

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 553. 177–178 Aranynak tulajdonítja a glosszát, a feltevés az utalások alapján is megerősíthető.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/11.

Függelék

1865/11. 1. *Ein literarischer Scandal*, Europa, 1865/11. [márc. 3.] Chronik, Literatur, 178–179.

Ein literarischer Scandal. Der Vicepräsident des gesetzgebenden Körpers in Paris, Hr. Schneider (der begüterte Eisenwerkbesitzer), ist gegenwärtig in einer sehr peinlichen Lage. Es ist ein Roman unter der Presse, dessen Vorrede bereits bekannt wurde, aus der scharfen Feder der Frau Ratazzi, gewesenen Fürstin Solms, der unter dem Titel „Die Heirath einer Creolin“ die intimsten Verhältnisse eines reichgewordenen Fabrikanten schildern soll, welcher darin Monsieur Tailleur genannt wird. Die Leute, welche deutsch verstehen, haben das gleich mit „Schneider“ übersetzt. Der Roman soll in höchsten Kreisen sehr mißfällig aufgenommen worden sein und so ärgerlich ist man darüber, daß der Cousine des Kaisers der künftige Aufenthalt in Frankreich untersagt und derselben ihre seitherige Pension von 15 000 Frcs. entzogen ist. Ob dieser kleine Dämpfer die schriftstellerische Laune der Frau Ratazzi kühlen wird, ist indessen die Frage. Es scheint [179] nicht, daß sie freiwillig die Veröffentlichung ihres Buches aufgeben wird, denn alle Welt spricht schon davon und eine höchst compromittirende Einleitung ist, wie gesagt, bereits gedruckt.

1865/11. 2. *Das Leben Cäsars von Napoleon III.* Europa, 1865/11. [márc. 3.] Chronik, Literatur, 179. h.

Das Leben Cäsars von Napoleon III wird wahrscheinlich erst am 16. März, dem Geburtstage des kaiserlichen Prinzen, in die volle Oeffentlichkeit treten; die zu Geschenken bestimmte Pracht-Ausgabe wurde bereits am ersten März vertheilt. Die Kosten, welche dazu aufgewendet worden sind, für allerhand Forschungen, Pläne, Karten und dergl., werden auf 7–8 Millionen Francs berechnet. Jedenfalls dürfte der gekrönte Autor sich mit seinem Werk den Weg in die Akademie bahnen. In der That denken die „Unsterblichen“ daran, Napoleon an Stelle Ampère's in ihre Mitte aufzunehmen. Auf seine Inauguralrede würde Guizot zu antworten haben, doch will man denselben taktvoll von dieser Pflicht dispensiren und gedenkt dafür Prosper Mérimée mit diesem Amt zu betrauen. – Der Kaiser hat folgende Verleger autorisirt, Uebersetzungen von seinem Werk herauszugeben: C. Gerold in Wien für Deutschland; Casell, Petter und Galpin in London für England und Nordamerika; Carl B. Lorck in Leipzig für Dänemark, Norwegen und Schweden; M. Wolff in St. Petersburg für Rußland; Moritz Rath in Pesth für Ungarn; Le Monnier in Florenz für Italien; Ailland, Guillard u. Co. in Lissabon für Portugal und Brasilien. – David C., Hörer der Rechte an der

Wiener Universität, vélte sich durch die Journalnotizen über das Werk veranlaßt, Studien über der großen Römer in der kaiserlichen Bibliothek zu machen, wo sich Unica aus der römischen Geschichte finden. C. copirte 90 verschiedene Urkunden, darunter zwei von besonderer Wichtigkeit, die eine über eine Schlacht in Gallien, die andere über eine Krankheit Cäsars, in der ihn ein griechischer Arzt behandelt hat. Diese Kopien schickte C. an den Kaiser. Kürzlich wurde er zur französischen Gesandtschaft gerufen, wo ihm in der freundlichsten Weise der Dank Napoleons ausgedrückt und eine besondere Anerkennung in Aussicht gestellt wurde.

1864/11. 3. *Englische Staatsmänner und Homer*, Europa, 1865/11. [márc. 3.] Chronik, Literatur, 179. h.

Erst vor kurzem konnten wir berichten, daß *Lord Derby* den ersten Band einer Homerübersetzung ins Englische veröffentlicht habe. Jetzt erfährt man, daß der britische Schatzkanzler *Gladstone* ebenfalls sich damit beschäftigt, die *Ilias* in „sein geliebtes Englisch“ zu übertragen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1865/11. 1.

Ein literarischer Scandal – *Egy irodalmi botrány*, Europa, 1865/11. [márc. 3.] Chronik, Literatur, 178–179.

A német cikk fordítása – A párizsi törvényhozó testület alelnöke, Schneider úr (egy meggazdagodott vasgyáros), kínos helyzetbe került. Ratazzi asszony, az egykori Solms hercegnő kíméletlen tollából egy regény van sajtó alatt, melynek előszava máris közismertté vált. A regény címe: *Le Mariage d'une Créole* [Egy kreol nő házassága], és egy meggazdagodott gyáros legbensőbb viszonyait tárgyalja, akit itt Tailleur úrnak hívnak. Akik értenek németül, azonnal rájöttek, hogy a név Schneidernek [Szabónak] fordítandó. A regényt a legmagasabb körökben rendkívül kedvezőtlenül fogadták, és a bosszúság miatt a császár unokahúgának további franciaországi tartózkodási engedélyét, emellett 15 000 frankos évjáradékát is megvonják. Hogy Ratazzi asszony írói göze csillapodik-e, kérdéses. Úgy tűnik, [179] nem fogja könyvének nyomtatását önként leállítani, ugyanis már az egész előkelő világ beszél róla, s úgy hírlik, a kompromittáló előszót ki is nyomtatták.

Magyarázatok a német szöveghez

Ratazzi asszony – Ld. az Europa 1863/22. 1. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 263: *Egy irodalmi botrány foglalkozhatja [!] most a párisi előkelő világot...* Fordítás kihagyásokkal és tömörítéssel. Ratazzi asszonyról a Ko I/I 1863. június 1-jei., 22. száma is tudósított, ld. az Europa 1863/22. 1. jegyzetét. A „furesaságok” kategóriájába tartozó, anekdotikus tartalom miatt a folyamatosság elve is magyarázhatja az átvételt.

A Ko szövege:

„Egy irodalmi botrány foglalkozhatja [!] most a párisi előkelő világot. Egy regény van sajtó alatt Madame Ratazzi, volt Salms hercegnőtől »Egy creolnő férjhezmenetele« című, melyben Mr. Tailleur meggazdagodott gyárosnak legbensőbb viszonyait bonczolgatja a szerzőnő éles tolla. Ez alak mindenkinek a törvényhozó test alelnökét Schneider urat juttatá eszébe, s oly botrányokra adott alkalmat, melyek következtében aligha ki nem tiltatik a szerző Franciaországból, ha csak művének – melynek eddig csak egy része került nyilvánosságra – kiadásától el nem áll.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel és átdolgozás módja Arany szerzőségére utal.

1865/11. 2.

Das Leben Cäsars von Napoleon III – Caesar élete III. Napóleontól, Europa, 1865/11. [márc. 3.] Chronik, Literatur, 179. h.

A német cikk fordítása – III. Napóleontól a „Caesar élete” valószínűleg március 16-án, a császári herceg születésnapján kerül a nyilvánosság elé, az ajándéknak szánt díszkiadásokat azonban már március elsején szétosztják. A költségeket, melyeket kutatásokra, tervekre, térképekre és egyébekre fordítottak, 6–7 millió frankra becsülik. A koronás szerző akadémiai tagságát mindenképpen egyengeti e mű. A „halhatatlanok” azt tervezik, hogy Napóleont Ampère helyére veszik maguk közé. Székfoglaló beszédére Guizot-nak kellett volna válaszolnia, azonban e kötelezettségtől taktikai megfontolásból felmentették, és Prosper Merimée-t bízták meg a feladattal. – A császár a következő kiadóknak adta meg a jogot fordításra: C. Geroldnak Bécsben, Németország területére; Casell, Petter és Galpinnak Londonban Anglia és Észak-Amerika területére; Carl B. Lorcknak Lipcsében Dánia, Norvégia és Svédország területére; M. Wolffnak Szentpétervárott Oroszország területére; Ráth Mórnak Pesten Magyarország területére; Le Monniernek Firenzében Itália területére; Ailland, Guillard és Co.-nak Lisszabonban Portugália és Brazília területére. – Egy bizonyos David C., a bécsi egyetem jogi karának hallgatója az újságcikkek alapján kutatni kezdte a nagy római életrajzát a császári könyvtárban, ahol a római időkre vonatkozó számos ritkaság található. C. 90 okmányt másolt le, ebből két különösen fontosat. Az egyik egy galliai csatáról szól, a másik pedig Caesar betegségéről, amikor egy görög orvos gyógyította. A másolatokat elküldte a császárnak. Hamarosan behívták a francia követségre, ahol Napoleon legszívélyesebb köszönetét fejezték ki neki, és egy különleges elismerést is ígértek.

Magyarázatok a német szöveghez

császári herceg – Napoléon Eugène Louis Jean Joseph Bonaparte, III. Napoleon és Eugénia császárné fia, 1856. március 16-án született, és 1879-ben esett el Dél-Afrikában.

Jean Jacques Ampère – (1800–1864), klasszika-filológus és író, Dante-kutató, a fizikus André-Marie Ampère fia

François Pierre Guillaume Guizot – (1787–1874), ld. az Europa 1864/16. 1. jegyzetét. Napoleon császár beköszöntő beszédének elfogadását az akadémiában politikai okokból vonták meg tőle, ugyanis Guizot az 1850-es évek elején Bonaparte-ellenes nézeteket vallott.

Prosper Merimée – (1803–1870), francia író, művészettörténész, többek között az orosz irodalom francia fordítója, 1853-tól szenátor. *Carmen* című elbeszélésének női főhősét a későbbi Eugénia császárné anyjáról, Montiju grófnéről mintázta, így közvetlen kapcsolatba került az udvarral. Az akadémiai feladat – Napoleon császár székfoglaló beszédét elfogadni – ennek köszönhetően kerülhetett hozzá.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 263: *Napoleon „Julius Caesarja” (a közönséges kiadásban) hihetőleg március 16-dikán [...] fog megjelenni...* A Koszorúba az első mondat került át, kiegészítéssel. A glossza egy nem sokkal korábbi hír folytatása, melyben az Europa s vele együtt a Ko a mű megjelenését, német (és magyar) terjesztését ismerteti. Ld. erről és magáról a műről az Europa 1865/5. 2. jegyzetét.

A Ko szövege:

„Napoleon »Julius Caesarja« (a közönséges kiadásban) hihetőleg martius 16-dikán, a császári herceg születésnapján fog megjelenni, s a nyilvánosságnak átadatni. A jogosított fordítások (köztök a magyar is) ugyanazon napon jelennek meg.”

A szerzőség kérdése – A rövid glossza esetében csak az átvétel módja utal Arany szerzőségére, illetve az a tény, hogy a lapszámból a jelek szerint Arany dolgozott.

1864/11. 3.

Englische Staatsmänner und Homer – *Az angol államférfiak és Homérosz*, Europa, 1865/11. [márc. 3.] Chronik, Literatur, 179. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Lord Derby – Derby 14. lordja, Edward Smith Stanley (1799–1869), angol konzervatív párti politikus, háromszoros miniszterelnök; az általa fordított Homérosz-kötet bibliográfiai adatai: *The Iliad of Homer, rendered into English blank verse by Edward Earl of Derby*, 1–2. London, John Murray, 1864.

William Ewart Gladstone – (1809–1898), angol politikus és klasszika-filológus, 1868-tól négy alkalommal volt Anglia miniszterelnöke. 1858-ban jelent meg egy Homéroszról szóló könyve: *Studies on Homer and the Homeric Age*, Oxford, University Press. Nincs nyoma az életrajzokban, hogy a tervezett Homérosz-fordítás később megjelent volna.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/11, márc. 12. Vegyes, 263: *Az angol államférfiak ugyancsak foglalkoznak Homér műveinek fordításával...* Fordítás kommentárral, kiegészítéssel. A két utóbbi – a kommentár és kiegészítés – Arany érdeklődését jelzi a téma iránt.

A Ko szövege:

„Az angol államférfiak ugyancsak foglalkoznak Homér műveinek fordításával. Lord Derby híres fordításának nem rég jelent meg első kötete, most meg a királyi kincstárnok Gladstone foglalkozik az Ilias átültetésével. – Nagy uraknak könnyű a tropikus növényeket hidegebb égöv [!] alatt is tenyészteni üvegházakban, sikerül-e szintúgy Homér »fénydús egét« átvarázsolni a ködös hazába, nem tudjuk. Egyébiránt Hornéért Pope fordításában rég birják az angolok.”

Jegyzetek a magyar szöveghez

„fénydús egét” – Idézet Arany János *Ősszel* című, 1850 októberében keletkezett verséből: „Maradj Homér, fénydús egeddel”.

Alexander Pope – (1688–1744), angol költő. Az *Iliász* fordításán 1715-től 1720-ig, az *Odüsszeia* átültetésén 1825–1826-ban dolgozott.

A szerzőség kérdése – A TÍ 154. 124 Aranyénak tekinti a glosszát. A versidézet és a kommentár megerősíti a feltevést.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/12.

Függelék

1865/12. 1. *Das Smithsonian in Washington*, Europa 1865/12. [márc. 10.] Aus der Gesellschaft, 379–382. h.

Das Smithsonian in Washington

Die betäubende Kunde von dem Brande des Smithson'schen Instituts, die kürzlich über den Ocean drang, hat einen weltkundigen Mann, der in den Jahren 1852 und 1855 dasselbe besuchte, zu einer ausführlichen Schilderung dieser großartigen, in ihrer Art in der Welt einzigen Anstalt und ihrer bisherigen Thätigkeit veranlaßt. Dr. *Karl von Scherzer* lernte das

Institut im Jahre 1852 kennen, nachdem er mit seinem Freunde Dr. M. Wagner zuerst seinen Fuß auf den Boden der neuen Welt gesetzt hatte, und er suchte dasselbe wieder auf, als er im Jahre 1855 auf der Rückkehr aus Central-Amerika und Westindien noch einige Zeit in Charleston, Washington und Philadelphia verweilte, bevor er sich in Neuyork an Bord des „Pacific“ einschiffte – jenes herrlichen Ozeandampfers, welcher bald darauf, wahrscheinlich in Folge eines Zusammenstoßes mit Eisbergen, spurlos verschwand. Seinen Mittheilungen, welche die N. Fr. Pr. veröffentlicht, entnehmen wir Folgendes:

Ein reicher Engländer, *James Smithson*, machte in den Zwanziger-Jahren der britischen Regierung den Vorschlag, sein ganzes beträchtliches Vermögen zur Gründung eines großen wissenschaftlichen Institutes unter der Bedingung zu hinterlassen, daß das Programm, welches er für die Organisation und Leitung desselben aufstellte, unverändert angenommen werde. Die britische Regierung sowohl als die wissenschaftlichen Körperschaften Englands, welche deswegen zu Rathe gezogen wurden, verweigerten, auf dieses Verlangen einzugehen, und so wandte sich denn Smithson nach Nordamerika und fragte beim Senat an, ob wohl eine Schenkung von ungefähr einer halben Million Dollars bedingungslos angenommen werde mit der Bestimmung, in Washington ein Institut zu gründen: to diffuse knowledge among men (um Wissen unter den Menschen zu verbreiten). Die praktischen Yankees waren weniger scrupulös als die pedantischen Engländer und nahmen diese großmüthige humane Schenkung unbedingt an; und als im Jahre 1835 der Neffe Smithson's starb, nach dessen Tode das Legat erst seiner edlen Bestimmung zugeführt werden sollte, wurden im Münzamt von Philadelphia 515,169 Dollars hinterlegt zur Verwirklichung der Idee des großmüthigen Stifters, zur Gründung einer Anstalt, welche seinen Namen mit der spätesten Nachwelt verknüpfen sollte.

Smithson war, wie aus seinen eigenen Aufzeichnungen hervorgeht, von hoher, aber illegitimer Geburt. Auf der Universität führte er den Namen seiner Mutter, Macie, welche ihrerseits eine Erbin der Hungerfords, eine Nichte Karl's des Stolzen, Herzogs von Somerset, war. Hoch begabt und sein ganzes Leben der Pflege der Wissenschaften widmend, war er mit den hervorragendsten Gelehrten seiner Zeit, wie Davy, Black, Wollstone u. s. w., im vertrautesten Verkehr, aber die aristokratischen Kreise blieben ihm verschlossen. Die Mißstimmung, die ihn darüber beschlich, scheint beigetragen zu haben, der Durchführung seines Planes die großartigste Ausdehnung zu geben. Zu dieser Annahme berechtigt uns eine Stelle in seinen Memoiren, worin es heißt: „Obschon das beste Blut Englands in meinen Adern fließt, habe ich nicht den geringsten Nutzen davon; aber der Name Smithson wird fortleben im Gedächtniß der Menschen, wenn die Titel der Northumberlands und Percys längst erloschen und vergessen sind!“ Und in der That hat sich das Institut, dessen in venetianischem Styl [380] ausgeführter Bau im Jahre 1849 begonnen und im Jahre 1852 mit einem Kostenaufwand von mehr als 300 000 Dollars vollendet wurde, für die Förderung der Wissenschaften bereits unvergängliche Verdienste erworben und seinen Einfluß und seine Verbindungen nach allen Theilen der Erde ausgedehnt.

Was die Organisation betrifft, so glaubte man dem Wunsche des Gründers, „Wissen zu vermehren und zu verbreiten“, durch die Anregung und Unterstützung zu wissenschaftlichen Forschungen, sowie durch Publicationen und Vorträge am ausreichendsten zu entsprechen. Junge Talente wurden mit hinreichenden Mitteln zur Durchführung ihrer wissenschaftlichen Probleme versehen, Naturforschern die Möglichkeit zur Untersuchung wissenschaftlich interessanter Punkte der Union geboten und deren Arbeiten auf Kosten des Instituts veröffentlicht. Eine auserlesene Büchersammlung von mehr als 40 000 Bänden, ein naturhistorisches und ethnographisches Museum, eine Bildergalerie, sowie ein chemisches Laboratorium waren Jedermann täglich zum Besuch und zur wissenschaftlichen Benutzung geöffnet, während die Munificenz der Anstalt zugleich so weit ging, Gelehrten, welche das eine oder das andere Werk aus der Bibliothek für ihre speciellen Arbeiten benöthigten, dasselbe kostenfrei nach ihrem Wohnorte zuzusenden, sie mochten im Norden oder im fernen Westen wohnen. Alle maritimen Expeditionen hatten den Auftrag, die

mitgebrachten naturhistorischen Sammlungen dem Smithson'schen Institut zu übergeben, welches zugleich, bei seiner allgemeinen Beliebtheit und dem Gemeinsinn der Americaner, auch von Privaten so massenhafte Zusendungen erhielt, daß dasselbe binnen wenig Jahren eine sehr interessante werthvolle Sammlung naturhistorischer Objecte aufzuweisen vermochte.

Alles, was die Nation an wissenschaftlichen Schätzen besaß oder erwarb, wurde von den patriotischen Americanern in diesem Nationaldepot hinterlegt und aufbewahrt. Es sollte für die Union allmählich die Stelle des berühmten britischen Museums einnehmen. Der verdiente Reisende Stephens, dem wir ein vortreffliches Werk über Centralamerica und Yukatan und die erste ausführliche Schilderung der Ruinenstätten von Palenque und Uxmal verdanken, schlug in den Fünfziger-Jahren sogar vor, einen Theil der Indianer-Denkmäler in Quirigua am Motaguafluß in Guatemala anzukaufen, diese merkwürdigen Zeugen einer auf keimenden Kunst nach Nordamerica zu bringen und im Smithson'schen Institut aufzustellen. Die Regierung ging zwar auf diesen Vorschlag, dessen Ausführung theilweise mit Staatsmitteln geschehen sollte, nicht ein, bereicherte aber seither das Museum auch durch zahlreiche archäologische Schätze, welche von wissenschaftlichen Expeditionen auf dem weiten Gebiete der nordamericanischen Union aufgefunden wurden.

Wie das Smithson'sche Institut für den einheimischen Gelehrten ein wahres Asyl war, wo er Belehrung, Anregung, wissenschaftliche und materielle Hülfe fand, ebenso öffnete es auch gastlich seine Räume fremden Forschern und Reisenden. Auch Scherzer erfreute sich der herzlichsten Aufnahme und der theilnehmendsten Förderung seiner Strebungen, und als er Washington wieder verließ, gab ihm der ebenso gelehrte als liebenswürdige Secretär, Professor Spencer Baird, ein offenes Geleitschreiben mit: An alle Männer der Wissenschaft in den Vereinigten Staaten! (To all men of science in the United States.) Diese [381] an den maurerischen Bruderbund erinnernde, allerdings sehr weite Adresse hatte den unberechenbaren Vortheil, ihn auch bei vielen einflußreichen, wenn auch minder wissenschaftlichen Männern zu introduciren, wenigstens ist es ihm nicht ein einziges Mal vorgekommen, bei Vorweisung der schmeichelhaften Adresse von Jemandem zur Antwort erhalten zu haben, daß dieses Schreiben nicht an ihn gerichtet sei.

Trotz der ernsten Verheerungen des Brandes der Haupttheile des Gebäudes zweifelt Scherzer keinen Augenblick, daß dieses nicht bloß für die Union, sondern durch seine großartigen Beziehungen zum Ausland auch für viele hundert wissenschaftliche Anstalten in Europa und anderen Welttheilen wichtige und nützliche Institut seine segensreiche Thätigkeit nach kurzer Unterbrechung wieder beginnen werde. Dafür bürgt vor Allem der Gemeinsinn des Volkes, welcher sich in keinem Lande der Welt in so imposanter, erhebender Weise äußert als in der Union, wo die großartigsten öffentlichen Anstalten nicht durch Regierungs-, sondern durch Privatmittel, durch die Munificenz reicher Patrioten entstanden sind. Welches andere Land vermag Privat-Institute aufzuweisen, wie Astor Library und Cooper Institut in Newyork oder Girard's College in Philadelphia?

An die Gründung der beiden letzteren knüpfen sich einige interessante Erinnerungen. Girard war als armer Matrose aus Frankreich ausgewandert, hatte sich in der Louisiana als Schiffskapitän viel Geld erworben und sich namentlich durch den Aufstand auf der Insel Haiti unter Toussaint Louverture bereichert, da viele in Haiti ansässige Franzosen beim Beginn des Aufruhrs ihm ihr Vermögen zur Aufbewahrung übergaben, von denen die meisten mit ihren Familien in den späteren Kämpfen umkamen, so daß manche bedeutende Summen im Besitz Girard's blieben, um welche sich, trotz aller möglichen Aufforderungen, Niemand mehr gemeldet hatte. Als Girard starb, vermachte er mehrere Millionen Dollars zur Gründung eines Waisenhauses für 500 Waisenkinder in Philadelphia, aber nur unter der seltsamen Bedingung, daß *kein Geistlicher* irgend eines religiösen Bekenntnisses jemals die Schwelle dieses Waisen-Asyls betreten dürfe. In Folge dieser Clausel nahm die Regierung Anstand, die Schenkung anzunehmen; allein die berühmtesten Rechtsgelehrten (denn in der Union giebt es keine Kronjuristen) des Reiches, welchen ihr Gutachten abgefordert wurde,

stimmten in der Ansicht überein, daß in dieser Verfügung nichts Unchristliches liege, und auch der christliche Staat diese Schenkung unbedingt annehmen könne; denn Girard verfügte ausdrücklich, daß in der Anstalt täglich eine Stunde von weltlichen Lehrern die Bibel gelesen und der Jugend erläutert werden soll. Die heilige Schrift sei aber die Basis aller christlichen Religionslehren. In Folge dieses richterlichen Erkenntnisses nahm der Staat die Schenkung an, und es erhebt sich nun ein Prachtbau, in welchem 250 männliche und 250 weibliche Waisen Aufnahme, Pflege und Unterricht finden und, sobald sie für's praktische Leben herangebildet sind, durch die Anstalt selbst versorgt werden.

Cooper's Institut für moralische, physische und intellectuelle Cultur verdankt der Absicht seine Entstehung, unbemittelten, strebsamen jungen Leuten die Möglichkeit einer allgemeinen wissenschaftlichen Ausbildung zu verschaffen. Cooper war selbst einmal ein ganz armer Tagelöhner, der zu Anfang dieses Jahrhunderts seinen Lebensunterhalt dadurch fand, daß er Eisen- und Kupferabfälle in den Straßen von Neuyork aufsamelte und verkaufte. Zehn Jahre später konnte er schon einer Fabrik von Kupferplatten vorstehen, und im Jahre 1852 war er bereits ein Mann, dessen Vermögen nach Millionen zählte. Er erklärte offen, er habe selbst im Leben so oft gefühlt, wie hemmend der Mangel an Kenntnissen auf die Entwicklung des Menschen und seine Nützlichkeit in der Gesellschaft einwirkt, daß er nun eine Anstalt gründen wolle, wo junge Leute, nachdem sie den gewöhnlichen [382] Schulunterricht genossen, sich in allen technischen Wissenschaften unentgeltlich ausbilden und vervollkommen können. Interessant ist, daß das Comité, welches aus dem jeweiligen Bürgermeister und mehreren Gemeinderäthen und Rechtsgelehrten besteht, nach der ausdrücklichen Bestimmung des Gründers auch einen Journalisten zu seinen Mitgliedern zählen muß. Sämmtliche Journale Neuyorks sind nämlich berufen, einen Vertreter aus ihrer Mitte zu wählen, welcher an der Verwaltung des Institutes Theil nimmt. Auf diese Weise kann sich die Presse über etwaige Mißstände nicht beschweren, denn sie hat selbst Sitz und Stimme in der Gebahrung und Leitung der Anstalt. In America hat man eben den Werth und den Einfluß der Presse längst kennen und würdigen gelernt.

Wo aber solche Anstalten, wie die eben geschilderten, aus Privatmitteln zu entstehen vermochten, da ist nicht zu befürchten, daß das Smithson'sche Institut lange eine Ruine bleiben, daß der durch den Brand an den verschiedenen Sammlungen entstandene Schaden lange empfunden werden wird. Im Falle die vorhandenen Mittel der Anstalt selbst nicht ausreichen, wird sicher der Gemeinsinn der Nation nachhelfen, und schon bald dürfte sich ein Neubau (hoffentlich etwas zweckmäßiger und praktischer als der erste) wieder aus den Trümmern erheben, in dessen der Wissenschaft und dem Fortschritte geweihten Räumen die edle Devise des humanen Gründers sich von neuem verwirklichen wird: beizutragen zur Vermehrung und Verbreitung von Kenntnissen unter den Menschen.

1865/12. 2. *Napoleon I. über Cäsar*, Europa 1865/12. [märz. 10.] Chronik, Literatur, 195. h. *Napoleon I. über Cäsar*. Es wurde die deutsche Uebersetzung einer „*Geschichte Cäsars von Napoleon dem Ersten*“ versendet. „Das Manuscript – so macht der Verleger bekannt – wurde vom Kaiser auf St. Helena seinem Freunde Marchand in die Feder dictirt und befand sich nach dem Tode des Ersteren im Besitz des Marschalls Bertrand.“ Wir wissen für unseren Theil in der That nicht, ob wir es hier mit Wahrheit oder Mystification zu thun haben, und melden deshalb das Factische ohne weitere Bemerkung.

1865/12. 3. *Humboldt, correspondance scientifique et littéraire...*, Europa 1865/12. [märz. 10.] Chronik, Literatur, 196. h. *Humboldt, correspondance scientifique et littéraire*, publiée par M. de la Roquette (Leipzig, A. Dürr). Es ist der erste Band eines wahrhaft bedeutenden Werkes, mit dem ein französischer Geograph von Ruf uns beschenkt. Herr Roquette hat Jahre darauf verwendet, die wichtigsten Briefe Humboldt's in beiden Hemisphären zu sammeln. Die weitaus meisten sind noch nicht im Druck erschienen und viele enthalten Erörterungen von Gegenständen,

mit denen sich unser großer Landsmann in seinen gedruckten Werken nicht so eingehend beschäftigt hat. Die berühmtesten der Personen, an welche die Briefe sich richten, sind Sir Roderick Impey Murchison, Arago, Elie de Beaumont, Isidore Geoffroy Saint-Hilaire, Jomard, Malte Brun, Stanislas Julien, Hansteen, Tschichatschef, Khanikof, Fremont, Bedford Pim, die Schlagintweit u. a. m. Die Reihenfolge ist die chronologische, erläuternde Anmerkungen des Herausgebers schließen sich an.

1865/12. 4. Zur französischen Literatur, Europa 1865/12. [márc. 10.] Chronik, Literatur, 196. h.

Zur französischen Literatur. Eine sehr interessante Erscheinung dürften die von *Gustav v. Beaumont* herausgegebenen und zusammengestellten „*Œuvres complètes*“ des verstorbenen *Alexis de Tocqueville* werden. Die Sammlung soll auch eine Reihe ausgezeichnete, bisher ungedruckte Aufsätze aus dem Nachlasse jenes Schriftstellers, sowie den angeblich als Beitrag zur Geschichte der Zeit und der Zeitgenossen wichtigen Briefwechsel mit seiner Gattin enthalten. – Vom *Abbé X.*, dem Verfasser des „*Verfluchten*“ und der „*Nonne*“, wird demnächst ein neuer Roman: „*Les Jésuites*“ das Licht der Öffentlichkeit erblicken. In einigen Monaten erscheint sodann „*Le Moine*“, während später noch mit Erzählungen, deren Helden der Dorfpriester und der Beichtvater sein sollen, der anonyme Autor die Serie seiner reformatorischen Sittenromane aus dem kirchlichen Leben beschließen will. – Zum Besten *Lamartine's* wird demnächst eine dritte Lotterie, das Loos zu fünfundzwanzig Centimes, eröffnet werden. Die zwei vorhergegangenen scheinen also das große Loch von elfmalhunderttausend Francs noch nicht vollständig erfüllt zu haben. – Im Jahre 1865 läuft auch die 30jährige Frist ab, welche *Talleyrand* für eine etwa beliebte Veröffentlichung seiner *Memoiren* festgesetzt hatte. Es heißt jedoch, der Erbe und Besitzer jener Manuscripte, Hr. v. Talleyrand-Perigord, habe erklärt, von jeder Publikation Abstand nehmen zu wollen, und sei ihm zum Dank hierfür der Titel eines Herzogs v. Montmorency verliehen, weswegen bekanntlich der so viel von sich reden machende Proceß angestrengt wurde. – Von *Lamartine* ist außer einem Buch über Shakespeare auch noch ein monographisches Werk über die drei Helden der französischen Revolution, *Mirabeau*, *Danton* und *Vergniaud*, erschienen. [...]

1865/12. 5. History of the Sect of Maharajas, Europa 1865/12. [márc. 10.] Chronik, Literatur, 198. h.

History of the Sect of Maharajas (Trübner and Co.) Die Engländer haben lange in dem Glauben geschwebt, die Bevölkerung ihres indischen Reichs genau zu kennen, und erst seit etwa einem Menschenalter fangen sie an zu begreifen, daß sie diese Bevölkerung noch zu studiren haben. Die indische Geisteswelt ist ein Dickicht, üppiger und verwachsener als die Dschungeln der Sunderbunds. Mehrmals hat der Zufall zu Entdeckungen von Erscheinungen abenteuerlichster oder fürchterlichster Art geführt, von deren Existenz man Jahrzehnte lang nichts geahnt. Das Verschwinden von zwei Soldaten hat auf die Spur der Thugs geleitet, die den Mord aus religiösen Motiven als Gewerbe betreiben, bei der Vergleichung von Bevölkerungslisten ist man auf die nur zu richtige Vermuthung gekommen, daß bei den Radschputen die Sitte, die neugeborenen Mädchen zu tödten, allgemein herrscht, bei einem Aufstande am Ganges hat sich gezeigt, daß in den Gebirgen der Chond jährlich Hunderte von Menschenopfern gebracht werden. So hat denn auch ein Zufall, ein Preßproceß, 1862 die Secte der Maharadschas ans Licht gezogen. In einem zu Bombay erscheinenden Blatte, *Satya Prakash* genannt, war ein Mitglied der Secte angegriffen worden, hatte eine Injurienklage angestellt und dadurch Enthüllungen hervorgerufen, die ihn und seine Secte infamirten. Diesen Proceß erzählt das vorliegende Werk und fügt aus den Werken von Colebrooke, Müller, Goldstücker, Wilson und Eastwick belehrende Mittheilungen über das indische Sectenwesen hinzu. Die Maharadschas sind die indischen Epikuräer und Vallabha, ein Telinga-Brahman, ist ihr Gründer. Wenn aber der griechische Epikur die Tugend für einen Genuß, und zwar für den höchsten, erklärte, so stellt Vallabha (geboren 1479 n. Chr.) den

greulichen Satz auf: In der Sünde und durch sie gewinnen wir das ewige Leben. Die Maharadschas sündigen daher in jeder Beziehung und sind namentlich indische Mormonen. Glücklicherweise ist das Ansehen ihrer Führer stark erschüttert worden. Die alten Leute bleiben ihnen treu, unter der Jugend reißt der Abfall um sich.

1865/12. 6. „*La Belle au bois-dormant*“, Europa 1865/12. [márc. 10.] Chronik, Theater, 203–204. h.

„*La Belle au bois-dormant.*“ *Octave Feuillet* hat mit seinem neuen fünfactigen Drama, welches obigen Titel führt, einen Kampf der modernen Principien der Freiheit, Gleichheit und Brüderlichkeit gegen und ihren endlichen Sieg über die Vorurtheile privilegirter Stände dialogisirt. Arbeit und Adel feiern schließlich einen aufrichtigen Bund, dessen Wahlspruch: „Achtung der Menschenwürde“ lautet. Feuillet hat diese Aufgabe mit Geist und Effect gelöst, ja vielleicht hin und wieder etwas zu viel des Letzteren ins Spiel gebracht, denn es werden zuweilen Motive herbeigeht, um äußerlich auf die Nerven zu wirken, was zum Mindesten beweist, daß der Autor auf die selbständige Wirkung seiner Idee nicht hinlängliches Vertrauen setzte. Betrachten wir kurz die Handlung. Georg Morel ist durch Intelligenz und Thätigkeit zur Stellung eines hervorragenden Industriellen gelangt. Die Schornsteine seiner Fabriken dampfen nahe dem Schlosse Guy-Chatel. Letzteres bewohnen der Marquis und seine Schwester Blanche, die Letzten ihres Stammes. Blanche ist in den Ansichten unerbittlichen Ahnenstolzes erzogen, der Marquis vollständig ruinirt, das Schloß wird gerichtlich veräußert und geht in das Eigenthum Morels über. Dieser liebt Blanche und sie bewundert ihn trotz der Einsprache ihres Adelstolzes. Georg, um sie zu retten, schlägt einen für alle Theile ehrenvollen Ausweg vor, der jedoch verworfen wird. Blanche und ihr Bruder verlassen stolz das Schloß, die ihrer alten Herrschaft anhängenden Bauern revoltiren gegen Morel, der in Lebensgefahr geräth, aus der ihn Blanche befreit, um gleich über diese Regung zu erröthen. Georg fleht zu ihren Füßen um Hand und Herz, sie widersteht und wählt das Kloster. Nun macht Morel dem Marquis Vorwürfe und die Folge ist ein Duell, welches Georgs Schwester dadurch zu verhindern trachtet, daß sie die Fabrikarbeiter gegen Jenen aufwiegelt. Der Marquis jedoch stellt sich dem Sturm mit kaltem Blute entgegen, was den Haß des Mädchens in Bewunderung verwandelt. Sie bittet den Marquis um Vergebung und um das Leben ihres Bruders. Letzterer findet seinerseits auch wieder Gelegenheit, sich großherzig gegen den Marquis zu zeigen, und unter solchem Austausch generöser Gesinnungen fallen sich die Gegner versöhnt in die Arme. Mittlerweile naht der Tag, an dem Blanche den Schleier nehmen soll, der sie für immer von der Welt trennen wird. Morel kann diesen Gedanken nicht ertragen und ist entschlossen, seinem Leben ein Ende zu machen. Um seinem Tode den Charakter eines Unglücks und nicht eines Selbstmordes zu verleihen, will er sich von einer seiner Maschinen zermalmen lassen (!) Er vertraut dies Vorhaben seinem Freunde, den er mit Ausführung seiner letztwilligen Verfügungen betraut. Allein Luise hat das Gespräch belauscht [204] und eilt zu Blanche, um ihren Sinn zu beugen und den Bruder zu retten. Blanche läßt sich durch die nahe Gefahr und die Liebe, welche sie für Georg fühlt, erweichen und tritt in dem Augenblick in die Fabrik ein, wo dieser seinen gräßlichen Entschluß zur That werden lassen will. Das Ende ist eine Doppelhochzeit zwischen den feindlichen Geschwisterpaaren.

1865/12. 7. *Ein weiblicher Offenbach*, Europa 1865/12. [márc. 10.] Chronik, Theater, 204. h. *Ein weiblicher Offenbach.* Mit der in den Bouffes parisiens gegebenen Operette: „*Jupiter und Leda*“, Text von *Bertrand*, hat ein weiblicher Offenbach, die Schauspielerin *Susanne Lagier*, als Componistin debutirt. Der Ehrgeiz und vielleicht auch das Talent der Dame erhob sich allerdings nicht zu einem ausgeführteren Musikstück, denn außer einem kleinem Duett besteht die ganze Musik in lauter Couplets, deren einige indessen nicht nur hübsche Melodien enthalten, sondern auch graziös gemacht sind und sehr gefallen haben. Die Fabel ist höchst einfach. Leda wird von Jupiter in Gestalt eines schönen Hirten mit

Liebesbetheuerungen in Versuchung geführt, allein ohne Erfolg, denn sie erkennt, gewarnt vom Flußgotte, die Gefahr und widersteht um so mehr, als sie die Braut eines Hirten ist. Jupiter versucht sein Glück zum zweiten Mal als Najade, wird jedoch abermals durch Hymens hellleuchtende Fackel verscheucht. Nun hört man einen Gesang. Leda lauscht entzückt. Ein Schwan senkt sich zu ihr herab, raubt ihr einen Kuß, und genügsamer, als er der Mythe nach gewesen sein soll, erhebt er sich, von Glorienschein umgeben, zum Olymp. Nicht weniger als 23 schöne Mädchen in möglichst antikem Costüm, die in der Operette auftreten, haben natürlich auch zu ihrem Erfolg beigetragen.

1865/12. 8. *Zur Geschichte der Tantieme*, Europa 1865/12. [márc. 10.] Chronik, Theater, 204. h.

Zur Geschichte de Tantieme. Die Bühnen-Tantieme ist nicht etwa erst ein Institut unserer Tage, sie rührt vielmehr schon aus der Zeit der Kaiserin Maria Theresia her. Als diese im Jahre 1766 die französische Truppe abgeschafft hatte und das deutsche Schauspiel in der Burg wieder zum Pacht gelassen wurde, trat Hilverding v. Meren als erster Pächter an dessen Spitze. Und so ernst war es ihm mit seinen Bestrebungen, die damals ausschließlich das Repertoire beherrschende Burleske zu verdrängen, daß er die Dichter zu Originalproductionen für die Wiener Bühne anregen ließ und ihnen eine Tantieme, den zehnten Theil der Einnahme von ihren Stücken, zusicherte. Dies war also das Original unserer heutigen Tantieme-Einrichtung.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1865/12. 1.

Das Smithsonianum in Washington – A Smithsonian Intézet Washingtonban, Europa 1865/12. [márc. 10.] Aus der Gesellschaft, 379–382. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Smithson-Intézet – Az intézménnyel a MTA is kapcsolatban állt. Egyfelől könyveket küldött a magyar akadémiának (Ko II/II. 1864/19. nov. 6. 454), másfelől közvetítő szerepet töltött be, mert rendszeresen továbbította a MTA könyvküldeményeit az Amerikában élő magyaroknak (Ko II/II. 1864/23. dec. 4. 550–551). Erre utal a fordító közbevetése, hogy az intézet „akadémiánkkal is csereviszonyban áll”. Az Intézet leégése ezért is volt a magyar akadémia számára különösen sajnálatos esemény.

James Smithson – (1765–1829), angol geológus és vegyész. Eredetileg anyja nevét viselte: James Lewis Macie; Sir Hugh Smithson törvénytelen fia volt. 1800 körül, anyja halála után változtatta a nevét „Smithson”-ra. Itt említett unokaöccse féltestvérének fia, Henry Hungerford Dickinson volt. A Smithsonian Intézetet 1846-ban alapították.

N. Fr. Pr. – Neue Freie Presse, Adolf Werthner által alapított, 1864. szeptember 1-jétől 1938-ig megjelenő bécsi napilap

Karl von Scherzer – (1821–1903), osztrák utazó és diplomata, eredetileg nyomdász. Részt vett az 1848-as bécsi felkelésben, ezért 1851-ben hadbíróság elé állították. 1852-ben társával, Moritz Wagner (1813–1887) német földrajz- és természettudóssal amerikai utazásra indult, és 1855-ben tért haza. Az 1850-es években Moritz Wagnerrel együtt több művében adta ki útleírásait: *Reisen in Nordamerika* [Utazás Észak-Amerikában, 1854], *Die Republik Costarica* [A Costa Rica-i Köztársaság, Bécs, 1856], *Wanderungen durch*

mittelamerikanische Freistaaten [Vándorlások a közép-amerikai államokban, 1857]. Több európai tudományos akadémiának volt tagja, és később is több expedícióban vett részt.

Humhry Davy – (1778–1829), angol vegyész, felfedező

Joseph Black – (1728–1799), skót fizikus, orvos

William Hyde Wollastone – (1766–1828), angol vegyész, felfedező

John Lloyd Stephens – (1805–1852), amerikai utazó. Ifjú korában számos országban járt, és egyiptomi, arabiai, görög- és törökországi, valamint szentföldi útjairól útirajzokat adott ki. Az 1840-es évek elején indult Közép-Amerikába, Guatemalába és a Yucatan-félszigetre, ahol maja emlékeket, városokat tárt fel. Rajzolójával, Frederick Catherwooddal együtt adták ki az *Incidents of Travel in Central America, Chiapas and Yucatan* [Események a közép-amerikai, chiapasi és yucatáni utazás során] című könyvet 1841-ben két kötetben, valamint az *Incidents of Travel in Yucatan* [Események a yucatáni utazás során] című művet, szintén két kötetben 1843-ban.

Spencer Fullerton Baird – (1823–1887), amerikai természettudós, a Smithsonian Intézet kurátora

Stephen Girard – (1750–1831), francia hajóskapitány, filantróp, a philadelphiai Girard College alapítója

Peter Cooper – (1791–1883), amerikai napszámos, majd gyáros, felfedező és filantróp. 1859-ben alapította meg Manhattanben a Cooper Union for the Advancement of Science and Art nevű oktatási és tudományos központot.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/14, ápr. 2. 330–331: *A Smithsonian-intezet* [!] Tömörítő fordítás kihagyásokkal. Hivatkozás az Európára és az Europa forrására. Az eltérések a két szöveg között:

Die betribende Kunde von dem Brande des Smithsonian'schen Instituts [...] entnehmen wir Folgendes” – Az első bekezdést a Ko fordítója erősen rövidíti, kihagyja a dr. Scherzer történetére vonatkozó részt. Úgy tünteti fel, mintha a Neue Freie Presse című lapból és az Európából együttesen dolgozott volna. A teljes német bekezdés fordítása: „A Smithsonian Intézet leégésének megrázó híre, mely nemrég a tengerentúlról érkezett, arra ösztönzött egy világjáró embert, aki 1852-ben és 1855-ben látogatott oda, hogy ezen nagyszerű, a maga nemében egyedülálló intézménynek és eddigi tevékenységének részletes bemutatását írja meg. Dr. Karl von Scherzer 1852-ben ismerte meg az intézetet, amikor társával, dr. M. Wagnerrel együtt először léptek az Újvilág partjaira. Újra felkereste az intézményt 1855-ben, amikor Közép-Amerikából és Indiából visszatérőben egy ideig még Charlestonban, Washingtonban és Philadelphiában tartózkodott, mielőtt New Yorkban felszállt volna a Pacific nevű gőzhajóra, mely azután, feltehetőleg egy jégheggyel való ütközés következtében, nyomtalanul eltűnt. Tudósításából, melyet a N. Fr. Pr. közölt, az alábbiakat vesszük át.”

(nem sokkal több mint a m[agyar] akadémia mostani pénztőkéje) – A fordító közbevetése.

(akadémiánkkal is csereviszonyban áll) – A fordító közbevetése.

sie mochten im Norden oder im fernen Westen wohnen – Tömörítő fordítás: „habár messze vidéken lakoztak is”. A német szöveg szó szerinti jelentése: „habár északon vagy a messze nyugaton laktak is”.

Der verdiente Reisende Stephens [...] im Smithsonian'schen Institut aufzustellen – Tömörítő, kihagyásos fordítás. A mondat szó szerinti jelentése: „Az érdemes utazó, Stephens, akinek egy kiváló munkát köszönhetünk Közép-Amerikáról és a Yucatánról, emellett tőle erednek az első alapos rajzok Palenque és Uxmal

városáról, az ötvenes években azt a javaslatot tette, hogy a guatemalai Motagua folyó melletti Quirigában fellelt indián emlékek egy részét vásárolják fel, szállítsák Észak-Amerikába, és a Smithsonian Intézetben helyezték el.

auf dem weiten Gebiete der nordamericanischen Union – A Ko tévesen fordítja: „expeditiók alkalmával az Egyesület széles határain találtak.” Helyes fordítás: „az észak-amerikai Egyesült Államok...”

Diese [381] an den maurerischen Bruderbund erinnernde [...] nicht an ihn gerichtet sei – Tömörítő, kihagyásos fordítás. A Ko szövege: „Senki sem akarta a »tudomány-kedvellő« címet elhárítani magáról, azt mondván, hogy az ajánlólevél nem szól neki.” Szó szerinti fordítás: „Ez a szabadkőműves testvéri szövetségre emlékeztető ajánlás számos előnnyel járt, sok befolyásos és tudós emberhez biztosított kapcsolatot, és szinte soha nem fordult elő, hogy az ajánlás felmutatásakor valaki azt válaszolta volna, hogy az írás nem neki szól.”

An die Gründung der beiden letzteren knüpfen sich einige interessante Erinnerungen – Ez és a következő bekezdés („Cooper’s Institut für moralische, physische und intellectuelle Cultur...”) kimarad a magyar fordításból, mert nem tartozik szorosan a Smithsonian Intézet témájához. A német szerző itt további két hasonló tudományos intézmény, a philadelphiai Girard College és a New York-i Cooper Intézet történetét írja le. A magyar szöveg az utolsó bekezdés szó szerinti fordításával zárul: „Wo aber solche Anstalten, wie die eben geschilderten...” („Hol ily intézetek állhattak elő magán forrásokból...”).

A Ko szövege:

„A Smithsonian-intézet [!]

Közölték immár a lapok, hogy a híres *Smithsonian Institution* épülete Washingtonban nagyrészt lángok martalékává lett. Talán nem lesz fölösleges e tudományos intézettel dr. Scherzer följegyzései után, melyekből a *N. fr. Presse* és *Europa* kivonatot közöl, futólag megismerkednünk.

Egy gazdag angol, *Smithson Jakab*, 1820–30 közt azt az ajánlatot tevő az angol kormánynak, hogy egész, nem megvetendő vagyonát egy nagy tudományos intézet alapítására kívánja hagyni, oly feltétellel azonban, hogy az általa ennek szervezése s vezetése iránt felállítandó program változtatás nélkül fogadtassék el. A brit kormány, nem különben Anglia tudományos testületei, melyek tanácsa kikérte, megtagadták e kívánat teljesítését; Smithson tehát Észak-Amerikához fordult, s kérdést tőn a senátusnál, hogy körülbelül fél millió dollárnyi adományt elfogadna-e feltétlenül, egy intézet alapítására Washingtonban, melynek célja: *to diffuse knowledge among men* (tudományt terjeszteni az emberek közt). A gyakorlati eszű yankeek nem valának oly gáncsoskodók mint a pedáns angolok, s e nagylelkű humánus ajándékot feltétlenül elfogadák; s midőn 1835-ben Smithson unokaöccse is, kinek halála után lependett csak érvénybe a hagyományozás, meghalt: a philadelphiai pénzhivatalban 515 169 dollár (nem sokkal több mint a m. akadémia mostani pénztőkéje) lőn letéve a nagylelkű alapító eszméjének fogantatása s egy oly intézet felállítása végett, mely nevét a késő utókornál is megörökítse.

Smithson, mint saját följegyzéseiből kitetszik, magas de törvénytelen származású vala. Egyetemen anyja nevét, Macie, viselte, ki a Hungerfordok örököse, s büszke Károly, Somerset hercegnek unokahúga volt. Nagy tehetségeinél fogva, s mert egész életét a tudományok művelésére szentelte, kora legelső tudósaival, mint Davy, Black, Wollstone stb. legbizalmasb viszonyban állt Smithson; de az aristokrata körök zárva maradtak előtte. E miatti kedvetlensége úgy látszik nem volt befolyás nélkül arra, hogy tervét a legnagyobb mérvben valósítsa. Legalább ily sejtelemre jogosít bennünket emlékiratainak egy helye, hol ezt olvashatni: »Habár Anglia legnemesb vére foly ereimben, legkisebb hasznom sincs abban; de a Smithsonian név még akkor is élni fog az emberek emlékezetében, ha majd a Northumberlandok és

Percyek címei rég kihalva és feledve lesznek.« S valóban ez intézet, melynek velencei stílusban emelkedő épülete 1849-ben kezdődött meg s több mint 300 000 ezer dollár költséggel 1852-ben lőn befejezve, – a tudományok előmozdítása körül már is halhatatlan érdemeket szerzett, s befolyását, összeköttetéseit (akadémiákkal is csereviszonyban áll) a föld minden részeire kiterjeszté.

Szervezetét illetőleg, úgy vélték eleget tenni alapítója főntebbi óhajlásának: »tudományokat terjesztetni és sokasítani az emberek közt«, – ha működését tudományos búvárlatok pártolására, nem különben azok eredményei közzé tételére, s előadásokra irányozzák. Ifjú tehetségeket elegendő eszközökkel készítenek föl tudományos feladataik megoldására; természetbúvároknak lehetővé tették, hogy az Egyesült-Államoknak tudományos tekintetben érdekes pontjait megvizsgálják, és azok munkái az intézet költségén adták ki. Több mint negyvenezer kötetnyi válogatott könyvtár, egy természettudományi és egy ethnographiai muzeum, képcsarnok és vegytani műhely állt készen mindennapi látogatásra, akárkinek; sőt annyira ment az intézet készsége, hogy egyes tudósoknak, kik könyvtárából egy vagy más munkát tudományos dolgozataikhoz szükségeltek, a köny[331]veket bérmentve lakásukra küldötte, habár messze vidéken lakoztak is. Minden tengeri expedíció meg volt bízva, hogy a magával hozandó természettani gyűjteményeket a Smithsonian-intézetnek adja, mely ezen kívül, közkezdességű volta s az amerikai közszellem által, egyesektől is oly halmaz küldeményeket kapott, hogy kevés esztendő alatt igen érdekes és becses gyűjteményt vala képes felmutatni természettudományi tárgyakból.

Mind, a mi tudományos kincset a nemzet birt vagy szerze, mind azt a hazafias amerikaiak e nemzeti raktárba tévék le és őrizteték. Ez intézet az Egyesült-Államokban apránként a híres britt muzeum helyét fogta pótolni. Sőt ama derék utazó Stephens, 50–60 közt, javaslatot tőn a Quiriguában létező indián- emlékek összevásárlására, hogy ezek a Smithsonian-intézetben felállíttassanak. A kormány nem ereszkedett ugyan ebbe belé, minthogy a vétel nagy része az állampénztárt terhelte volna, azonban ez idő óta számos régiségtani kincscsel gazdagítá az intézetet, melyek tudományos expedíciók alkalmával az Egyesület széles határain találtattak.

A Smithsonian-intézet valamint a hazai tudósok számára valódi menhely volt, hol okulást, ösztönt, tudományos és anyagi segílyt találtak; épen úgy megnyitá vendégszerető termeit idegen búvárok és utazók előtt is. Scherzer, e tudósítás írója is, sokat köszön ez intézetnek s a barátságos fogadtatásnak, melyben mindenhol részesült az intézet titkárának (Prof. Spencer Baird) ily czimzetű ajánlólevele által: »Minden tudomány-kedvellő embernek az Egyesült-Államokban!« – Senki sem akarta a »tudomány-kedvellő« czímet elhárítani magáról, azt mondván, hogy az ajánlólevél nem szól neki.

Bár az épület fő részeiben nagy pusztítást tőn a vészes elem, semmi kétség, hogy e nemcsak az Egyesült-Államokra, hanem nagyszerű összeköttetései által Európa és más földrészek sok száz tudományos intézeteire nézve oly fontos és hasznos institutum rövid félbenszakasztás után ismét meg fogja kezdeni áldáshozó munkásságát. Kezeskedik erről mindenekelőtt a nép közszelleme, mely a világ egy tartományában sem nyilatkozik hatalmasabb és lélekemelőbb módon mint az Egyesült-Államokban, hol a legnagyobb közintézetek nem országos, hanem magán eszközök által, dús hazafiak bőkezűségéből, keletkeztek. Melyik más birodalom képes oly magán intézeteket mutatni föl, mint az Astor-Library és Cooper-Institution New-Yorkban, vagy a Girard's College Philadelphiában?

Hol ily intézetek állhattak elő magán forrásokból: ott nem kell félni, hogy a Smithsonian-Institution soká heverjen romokban, vagy hogy a tűz által ennek különböző gyűjteményeiben okozott kár sokáig érezhető legyen. Ha az intézet mostani eszközei nem volnának is elegendők: a nemzet közérzülete bizonyosan felkarolja ügyét, s a romokból új épület (még czélszerűbb és gyakorlatibb mint az első)

emelkedik, mely tudomány- és haladásnak szentelt termeiben megint fogatosítja humanus alapítója nemes jelszavát: »a tudományok terjesztését az emberek közt.«»

A szerzőség kérdése – Az átvétel kihagyásos és tömörítő módja, de különösen a Magyar Tudományos Akadémia kapcsolataira történő utalások betoldása, vagyis az aktualizálás, Arany szerzőségére utal.

1865/12. 2.

Napoleon I. über Cäsar – I. Napóleon Caesarról, Europa 1865/12. [márc. 10.] Chronik, Literatur, 195. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlését.

Magyarázatok a német szöveghez

Louis-Joseph-Narcisse Marchand – (1791–1876), Napóleon főkomornyikja Szent Ilona szigetén. Napóleon neki mondta tollba, és ő adta ki 1836-ban a Caesarról szóló kommentárjait: *Précis des guerres de César par Napoléon, écrit par M. Marchand à l'île de Sainte-Hélène sous la dictée de l'Empereur, suivi de plusieurs fragments inédits*, Paris, Gosselin, 1836. Még ebben az évben megjelent németül is: *Uebersicht der Kriege Caesars, von Napoleon*, Vom Kaiser auf St.-Helena dictirt, niedergeschrieben vom General Marchand, Stuttgart, Metzler, 1836. Ezt a kötetet moshatták össze a korabeli lapok III. Napóleon császár Caesarról szóló művével, mely 1865-ben jelent meg. Ld. az Europa 1865/11. 2. jegyzetét.

Henri Gatien Bertrand – (1773–1844), francia generális, Napóleon egyik leghűségesebb híve. Napóleon halála után a hagyatékából többek között az emlékiratok is hozzá kerültek.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/12, márc. 19. Vegyes, 287: „*Julius Caesar története* Első *Napoleontól*”... A Ko szerzője szó szerint fordít, de nyelvtanilag a közvetett idézés formáját választja. Hivatkozás az Europára.

A Ko szövege:

„»Julius Caesar története, *Első Napoleontól*« czime egy németül megjelent műnek, mely ugyancsak foglalkoztatja a bírálók tollát. A kiadó e mű eredetéről azt állítja, hogy »kézirata az, melyet a császár Szent Helena szigetén Marchand tollába mondott, s mely később a császár halála után Bertrand marchall birtokába került.« Az »Europa«, melyből e hirt veszszük, óvakodik megjegyzést tenni a munkára, mert nem tudja csakugyan igaz-e mind ez, vagy csak humbug.»

A szerzőség kérdése – A TÍ 156. 125. sorban az Europára való hivatkozás miatt, Aranynak tulajdonítja a glosszát. Az átvétel módja és a mondattani, stilisztikai sajátosságok megerősítik a feltevést.

1865/12. 3.

Humboldt, correspondance scientifique et littéraire... – *Humboldt tudományos és irodalmi levelezése...*, Europa 1865/12. [márc. 10.] Chronik, Literatur, 196. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

[*Bibliográfiai adatok*] – *A. de Humboldt – Correspondance scientifique et littéraire*, Recueillie, publiée et précédée d'une notice et d'une introduction par M. de la Roquette, Paris, Ducrocq, 1865. Az Europa – s vele együtt a Ko – tévesen írja, hogy a kötet Lipcsében jelent volna meg. Roquette előszava az I–XLIV. oldalon található, innen gyűjti össze az Europa cikkírója a kötetről szóló információkat.

Alexander von Humboldt – Ld. az Europa 1864/38. 3. jegyzetét.

Jean-Bernard-Marie-Alexandre Dezos de La Roquette (1784–1868), francia geográfus, diplomata, író, Humboldt leveleinek kiadója
Roderick Impey Murchison, Sir – (1792–1871), brit geológus
Dominique François Arago – (1786–1853), francia fizikus és csillagász, Alexander von Humboldt barátja
Jean Baptiste Armand Louis Léonce Élie de Beaumont – (1798–1874), francia geológus, a Collège de France professzora
Isidore Geoffroy Saint-Hilaire – Étienne Geoffroy Saint-Hilaire (1772–1844), francia természettudós
Edme-François Jomard – (1777–1862), francia geográfus, egyiptológus
Conrad Malte-Brun – (1775–1826), dán–francia földrajztudós, a párizsi Société de Géographie alapítója
Stanislas Julien – (1799–1873), francia sinológus
Christopher Hansteen – (1784–1873), oslói csillagász
Peter Alekszandrovics Csihacsev – (1808–1890), orosz földrajztudós, utazó; a francia kiadás 461. oldalán Roquette a "Pierre de Tchihatchef" névalakot használja.
Khanikof – Jakov Vladimirovics Chanykov (1818–1862), orosz földrajztudós, kartográfus; a francia kötet XXXIX. oldalán Roquette a "Jacques de Khanikof" névalakot használja.
John Charles Fremont – (1813–1890), észak-amerikai katonatiszt és utazó, 1856-ban a republikánus párt elnökjelöltje
Bedford Clapperton Pim – (1826–1886), brit tengerésztiszt, sarkkutató
Schlagintweit-fivérek – Három fivér, mindhárman földrajztudósok, utazók: Hermann von Schlagintweit (1826–1882), Adolf (1829–1857), Robert (1833–1885).

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/12, márc. 19. Vegyes, 287: *Humboldt tudományos és irodalomra vonatkozó leveleiből rendez jelenleg sajtó alá egy nagy gyűjteményt Roquette...* Fordítás kihagyással és betoldással. Eltérések:

nagyon dicsérik a német lapok – A fordító megjegyzése.

Die weitaus meisten sind noch nicht im Druck erschienenen [...] die Schlagintweit u. a. m. – A magyar szövegből kimaradt rész. Fordítása: „A legtöbb levél még nem jelent meg nyomtatásban, és olyan tárgyakról tartalmaz fejtegetéseket, melyekkel nagy hazánkfia a nyomtatott műveiben nem foglalkozik részletesebben. A legismertebb személyek, akikhez a levelek szólnak: Sir Roderick Impey Murchison, Arago, Elie de Beaumont, Isidore Geoffroy Saint-Hilaire, Jomard, Malte Brun, Stanislas Julien, Hansteen, Tschichatschef, Khanikof, Fremont, Bedford Pim, a Schlagintweit fivérek stb.”

A Ko szövege:

„Humboldt tudományos és irodalomra vonatkozó leveleiből rendez jelenleg sajtó alá egy nagy gyűjteményt Roquette, egyik ismert francia geograph. A gyűjtemény első kötete már megjelent Lipcsében, s nagyon dicsérik a német lapok. Többnyire még eddig ki nem adott levelekből áll, melyeket az összeállító nagy gonddal és fáradsággal szerzett össze a két világrészből. A levelek chronologiai rendbe vannak szedve, s a kiadó felvilágosító jegyzeteivel kísérve.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja, a mondattani és stilisztikai sajátosságok Aranyra utalnak.

1865/12. 4.

Zur französischen Literatur – A francia irodalomról, Europa 1865/12. [márc. 10.] Chronik, Literatur, 196. h.

A német cikk fordítása – Érdekes kiadvány lesz az elhunyt Alexis Tocqueville „összes művei”, melyet Gustav de Beaumont rendezett sajtó alá. A gyűjtemény egy sor kiváló, eddig kiadatlan értekezést fog közölni a hagyatékából, függelékként pedig tartalmazni fogja a feleségével folytatott levelezést, mely a korszak és a kortársak története szempontjából is fontos anyag. – Abbé X, a *Le Maudit* [Az elátkozott] és a *La Religieuse* [Az apáca] szerzője új regényt adott ki *Les Jésuites* [Jezsuiták] címmel. Néhány hónapon belül jelenik meg a *Le Moine* [A szerzetes] című regénye, az egyházi életből vett, újító célzatú erkölcsi regénysorozatát pedig olyan elbeszélésekkel fogja befejezni a névtelen szerző, melyeknek hőse falusi pap és gyóntató lesz. – Lamartine javára hamarosan egy harmadik, huszonöt centes sorsjegyet is ki fognak bocsátani. A két előző sorsjegy, úgy tűnik, az egymillió-százezer frankos adósságát nem tudta teljes egészében fedezni. – 1865-ben letelik az a kb. 30 évnyi időszak, melyet Talleyrand az emlékiratainak közzétételével kívárni jónak látott. Ugy hírlik azonban, hogy a kéziratok örököse és tulajdonosa, Talleyrand úr, minden kiadási szándékot vissza kíván utasítani. A beleegyezésért a hála a Montmorency hercegi cím lenne, ezért az ezzel kapcsolatos, nagy port kavart pert felgyorsítanák. – Lamartine-től a Shakespeare-könyvén kívül a francia forradalom három nagy alakjáról, Mirabeau-ról, Dantonról és Vergniaud-ról szóló mű is megjelent.

Magyarázatok a német szöveghez

Gustave de Beaumont – (1802–1866), francia politikus, író, publicista. Alexis de Tocqueville vele együtt utazott 1831–1832-ben Amerikába, és együtt adták ki az amerikai börtönrendszerről szóló munkájukat 1833-ban: *Du système pénitentiaire aux Etats-Unis et son application en France* (Toldy Ferenc 1834-ben ismertette: *A bűnhesztő rendszer az Egyesült Országokban*, Tudománytár, 1834. IV. k. 105–119.) Beaumont III. Napóleon államcsínye után visszavonult a politikától.

Charles Alexis Henri Maurice Clérel de Tocqueville – (1805–1859), francia történész, politikus

Abbé X – Jean-Hippolyte Michon (1806–1881); a Ko többször tudósított a műveiről, ld. az Europa 1864/21. 5. jegyzetét.

Lamartine-sorsjegy – Az Alphonse de Lamartine javára (adósságai rendezésére) szervezett 1862-es és 1863-as sorsjegyhúzások kapcsán az 1863-as lapok mintegy 750 ezer frankos bevételt emlegettek. Lamartine-ről ld. az Europa 1863/44. 2. jegyzetét.

Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord – (1754–1838), ellentmondásos megítélésű, gyakran árulónak tekintett francia politikus, külügyminiszter, miniszterelnök. Pályáját papként, majd püspökként kezdte, de életmódja és politikai cselekedetei miatt a pápa kiközösítette. Emlékirataiból részletek jelentek meg 1838-ban (*Extraits des mémoires du prince Talleyrand*, 1–2.), teljes egészében 1891-ben láttak napvilágot 5 kötetben (*Mémoires de Talleyrand*).

Nicolas Raoul Adalbert de Talleyrand-Périgord – (1837–1915), 1864-től Montmorency hercege. Talleyrand unokaöccsének és Dorothée de Courlandnak (1793–1862) unokája. Mint ismeretes, Dorothée elhagyta férjét, és Talleyrand kedvese, majd 1838-ban örököse lett. Hozzá került a politikus irathagyatéka is, tőle pedig az itt említett Nicolaus Raoul Adalberthez. Amikor az utóbbi 1864-ben megkapta a Montmorency hercege címet, a Montmorency család tagjai pert indítottak ellene jogtalan címbitorlásért. A pert végül az ifjú Talleyrand nyerte meg.

[Lamartine művei] – Lamartine itt említett művei: *Shakespeare et son œuvre* [Shakespeare és életműve], Paris, A. Lacroix, Verboeckhoven, 1865; *Les Hommes de la révolution* [A forradalom alakjai], Paris, A. Lacroix, Verboeckhoven, 1865.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/12, márc. 19. Vegyes, 287: *Lamartinenak alig jelent meg Shakespeare-ről irt műve...* A vegyes hírsorozatból Arany két, Lamartine-hoz kapcsolódó részletet emel át és köt össze.

A Ko szövege:

„Lamartinenak alig jelent meg Shakespeareről irt műve, már ismét mást adott sajtó alá: egy monographiai munkát a francia forradalom három hősről, Mirabeau, Danton és Vergniaudról. Azonban mind e nagy munkásság, s a munkáiért nyert nagy tiszteletdíjak sem képesek őt roppant adósságaiból csak némileg is tisztázni, s most újra (már harmadszor) sorjátékot [!] rendeznek javára, melynél egyes sorsjegyek ára huszonöt centime lesz. Tehát ugyancsak a nép tömeges részvételére van számítva.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja és a két hír összekapcsolása Arany szerzőségére utal.

1865/12. 5.

History of the Sect of Maharajas – *A maharadzsa szektájának története*, Europa 1865/12. [márc. 10.] Chronik, Literatur, 198. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

[*Bibliográfiai adatok*] – Az ismertetett kötet névtelenül jelent meg angolul: *Sect of Maharájas or Vallahácharyas in Western India*, London, Trübner & Co., 1865.

Colebrooke, Müller... – A hivatkozott művek a *History of the Sect of Maharajas* című kötet jegyzetei alapján: Henry Thomas Colebrooke: *On the Religion and Philosophy of the Hindus*, London, Williams & Norgate, 1858; Max Müller: *A History of Ancient Sanskrit Literature So Far As It Illustrates the Primitive Religion of the Brahmans*, London, Williams and Norgate, 1859; Theodor Goldstücker: *Pāṇini – His Place in Sanskrit Literature*, London, Trübner and Co., 1861.; Horace Hayman Wilson: *Constituting the First Ashtaka, Or Book of the Rig-Veda*, London, W. H. Allen and Co., 1850–1857; *Introduction to the Rig-Veda Sanhitá*, Lepage and Company, 1852. (A szerzőnek több más műve, szövegközlése is megjelent a témában.) Edward Backhouse Eastwick: *A Handbook for India, Being an Account of the Three Presidencies, and of the Overland Route*; intended as a guide for travellers, officers, and civilians; with vocabularies and dialogues of the spoken languages of India, London, John Murray, 1859.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/13, márc. 26. Vegyes, 311: *A maharadzsa felekezete Indiában...* Fordítás kiegészítéssel és kihagyással.

Eltérések:

„E cím alatt jelent most meg...” – A magyar szöveg első mondata a fordítótól ered.

„fügt aus den Werken von Colebrooke, Müller, Goldstücker, Wilson und Eastwick...”

– A mondat e második fele a Koszorúból kimarad. Magyarul: „és Colebrooke, Müller, Goldstücker, Wilson, Eastwick indiai szektákról szóló értekezéseire hivatkozik”.

A Ko szövege:

„A maharadzsa felekezete Indiában. E cím alatt jelent most meg egy angol könyv, mely ismét új világot vet az indiai állapotokra. Az angolok sokáig abban a hiszemben

éltek, hogy hindu birodalmuk népségeit teljesen ismerik, csak mintegy egy emberkor óta kezdik tapasztalni, hogy még sok felfedezni való van előttük. A hindu szellemvilág egy keresztül-kasul nőtt szövényes sűrűség, akár Amerika őserdei. Gyakran vezetett már a pusztá véletlen a legkalandosabb és rettentőbb tünemények felfödözésére, melyek létéről évtizedekig senki nem is álmodott. Így vezetett két angol katona eltűnése a *thugok* nyomára, kik a gyilkolást vallási indokból mesterség gyanánt üzik; a népességi lajstromok egybevetése által az derült ki, hogy a *radzsputánál* általánosan uralkodó szokás a most született leánygyermekket elveszteni; egy lázadás alkalmával pedig az sült ki, hogy a Chond hegységben évenként száz meg száz embert áldoznak meg a bálványok oltárain. Ily véletlen, egy sajtóper 1862-ben, volt az, mi a *maharadzsák* létét napfényre hozta. Egy bombayi »Satya Prakash« nevű lapban megtámadták volt egy tagját a felekezetnek, mire az pört indított, s ez alkalommal oly dolgok pattantak ki, melyek mind őt, mind felekezetét gyalázattal bélyegzik. Ezt a pert írja le a főnebb [!] említett könyv, s egyszersmind bővebben ismerteti a szóban forgó sectát. A maharadzsák India epicureusai, s egy brahman, Vallabha nevű, volt az alapítójuk. De míg a görög Epicurus az erényt *élvezetnek*, az élvezetek legfőbbikének, mondá: Vallabha (szül. 1479 Kr. u.) ímez undok tant állítja fel: *Vétekben és vétek által nyerjük el az örök életet*. Követői hát bezzeg vétkeznek is minden módon, jelesül ők India mormonjai. Szerencsére alapítójuk tekintélye már nagyon meg van ingatva. A vén emberek még ragaszkodnak hozzá, de a fiatalok közt gyorsan terjed az elszakadás.”

A szerzőség kérdése – A szó szerinti fordítás és a szöveg néhány fordulata („most született leánygyermek”, „undok tan”, „áldoznak meg” stb.) arra utal, hogy a fordító nem Arany volt.

1865/12. 6.

„La Belle au bois-dormant” – „Az erdő szépe”, Europa 1865/12. [márc. 10.] Chronik, Theater, 203–204. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Octave Feuillet – Ld. az Europa 1863/16. 1. jegyzetét. Az itt ismertetett darabról és a szerzőről ld. az Europa 1864/48. 2., 1864/48. 9. és 1865/5. 3. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/14, ápr. 2. 334: „La Belle au bois-dormant” [*Octave Feuillet*]. Fordítás.

A Ko szövege:

„»La Belle au bois-dormant«. Ez a czime *Feuillet* Oktáv legújabb öt felvonásos drámájának, melyben, mint az ő drámaiban nagyobb részt, a szabadság, egyenlőség, testvériség újabb kori elveit harcoltatja és segíti diadalra a kiváltságos osztályok előítéletei ellen. A munka és a nemesség végül a legszebb kiegyezkedést ünneplik, melynek jelmondata: »Tiszteld az emberi méltóságot.« *Feuillet* szellemdúsan és eredménynyel oldta meg e feladatot, bár néha talán oly indokokat is vesz elő a diadal elérésére, melyekkel egyenesen az idegekre akar hatni, mi aztán legalább is azt mutatja, hogy amaz eszméknek önálló hatásában nem bizott eléggé. Lássuk a rövidre foglalt cselekvényt. Morel György szorgalma és munkássága által előkelő iparosi polczra jut. Gazdag gyáraihoz közel, Guy-Chatel várban lakik egy tönkre jutott marquis, s ennek nemesi büszkeségben nevelt nővére Blanche, úri törzsüknek utolsó sarjai. A marquis nem tudván hitelezőit kielégíteni, vára árverés alá kerül, s Morel veszi meg, ki Blanchet rég szereti, s ettől, daczára a nemesi büszkeségnek, önmaga elől is titkolva, viszont szerettetik. Morel, hogy megmentse őket, a legnemesebb ajánlatot teszi nekik, hogy tartsák meg a várat: azok azonban nem fogadják el, s

büszkén oda hagyják azt. A régi uraságukat tisztelő parasztok fellázadnak Morel ellen, s ez életveszélybe jut, melyből Blanche szabadítja ki, hogy aztán e részvét miatt pirulnia kelljen önmaga előtt. Morel lábaihoz borul, kezéért és szívéért esdekel, de Blanche elutasítja, s zárdába szándékozik menni. György ezért a marquisnak szemrehányásokat tesz, s ebből párbajra kerül a dolog, melyet aztán Morel húga Luiza az által igyekszik megakadályozni, hogy a gyári munkásokat a marquis ellen bősztí. Ez azonban hideg vérrel fogadja és veri vissza azok támadását, mi aztán Luiza gyűlöletét bámulattá változtatja, annyira, hogy a marquistól bocsánatot kér, s bátyja életéért könyörög. Györgynek is akad a közben alkalma nemesszivűséget mutatni a marquis iránt, s a nemes érzelmek ily kölcsönös nyilatkozatai után az ellenfelek kibékülve borulnak egymás karjaiba. Azonban közeledik a nap, melyen Blanche az apáczaftávtolt fel fogja venni, s Györgynek e gondolat oly kínos, hogy véget akar vetni életének, azonban, hogy az öngyilkossági hirt elhárítsa magától, s halálának oly szint adjon, mintha az szerencsétlenségéből történt volna, egyik gépével akarja magát összezúztatni (!). Célját egy barátjának bevallja, kit végrendelkezései végrehajtásával bíz meg. Azonban e bizalmas beszélgetést Luiza is kihallgatja, s rögtön siet Blanchehoz, hogy ezt részvétre bírja, s bátyja életét megmenthesse. Blanchet a közeli veszély s György iránt táplált szerelme meglágyítja, s épen abban a pillanatban ér a gyárba, mikor Morel foganatosítani akarja borzasztó tervét. S a két ellenséges testvérpár kettős menyegzöt ünnepel.”

A szerzőség kérdése – A szöveghű és teljes fordítás, a hosszú mondatok, az igekötő rossz szórendű használata („indokokat is vesz elő”), a „harczoltatja”, „oldta meg” stb. szóalakok arra utalnak, hogy nem Arany a fordító.

1865/12. 7.

Ein weiblicher Offenbach – *Egy női Offenbach*, Europa 1865/12. [márc. 10.] Chronik, Theater, 204. h.

A német cikk fordítása – A Bouffes Parisiens-ben egy Offenbach műfajában alkotó nő zeneszerző, Susanne Lagier mutatkozott be a *Jupiter et Lède* [Jupiter és Léda] című darabbal, melynek szövegét Bertrand írta. A hölgy becsvágya és talán tehetsége sem egyetlen darabra korlátozódott, mert egy kisebb duetten kívül a zene különféle kuplékból áll. Némelyiknek nemcsak a dallama volt csinos, hanem a kidolgozása is elegáns volt és nagy tetszést aratott. A cselekmény rendkívül egyszerű. Jupiter pásztor alakjában kísérel meg elcsábítani Lédát, ám sikertelenül. A folyami isten figyelmeztetésére Léda ellenáll, annál inkább, mert már jegyese egy pásztornak. Jupiter másodszor is próbálkozik, ezúttal najád alakjában, de Hymen fáklája elijeszti. Ekkor dal hangzik fel, és Léda elbűvölve hallgatja. Egy hattyú ereszkedik alá, csókot rabol tőle, majd a mitológiai történetnél szerényebb eredménnyel, fénykoszorútól övezve az Olümposzra emelkedik fel. Az antik kosztümbe öltözött, nem kevesebb mint 23 szép leány nagyban hozzájárult az operett sikeréhez.

Magyarázatok a német szöveghez

Susanne Lagier – (1833–1893), francia színésznő, énekesnő

Jules Bertrand – francia publicista, költő

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/12, márc. 19. Vegyes, 287: *A Bouffes parisiens-ben jelenleg egy operette csinál nagy hatást...* Tartalomismertetés kommentárral.

A Ko szövege:

„A Bouffes parisiens-ben jelenleg egy operette csinál nagy hatást, melyben az a legnevezetesebb, hogy *nem* Offenbachtól van. Czime: »Jupiter és Léda«, s szerzője egy ifju színésznő, Susanne Lagier, ki e művel lépett fel először mint zeneszerző, s alapította meg, egy időre legalább, hírét nevét.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja, az átfogalmazás, poénszerű szerkesztés és a célzás az Offenbach-vitára (ld. az Europa 1863/21. 1. jegyzeteit) Arany szerzőségére utal.

1865/12. 8.

Zur Geschichte der Tantieme – *A szerzői jutalék története*, Europa 1865/12. [márc. 10.] Chronik, Theater, 204. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Franz Anton Christoph Hilverding – (1710–1768), osztrák táncos és koreográfus, az 1740-es években Bécsben működött, majd hosszú ideig Szentpétervárott élt. 1764-ben visszatért Bécsbe, és a Kärntnertheatert vette bérbe. Hilverdinget egyes korabeli összefoglalók üzletemberként emlegették.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/12, márc. 19. Vegyes, 287: *Valami fürkésző német már azt is kikutatta...* Tartalomismertetés kommentárral. A magyar szövegből kimarad a bécsi balett-táncos és bérelő, Hilverding neve. Az első és az utolsó mondat a Ko szerzőjétől származik.

A Ko szövege:

„Valami fürkésző német már azt is kikutatta, hogy a szín-írói tantième története meddig vihető vissza. Szerinte 1766-ban, mikor Mária Terézia a francia társaságot udvarától elbocsátotta, s helyettük németnek adta a színházat, a bérelő, hogy a szunnyadóban lévő műzsát fölébreszse s az írókat eredeti művek írására serkentse, a jövedelem tizedrészét mindig az írónak engedte át. Ez volna hát a tantième története, melynek azonban hitelességéről aligha merne valaki felelni.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel módja és a kommentár Arany szerzőségére utal.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/13.

Függelék

1865/13. 1. *Eine Maria Stuart von Bjørnstjerne Bjørnson*, Europa 1865/13. [márc. 17.] Chronik, Theater, 219. h.

Eine Maria Stuart von Bjørnstjerne Bjørnson. Die norwegische dramatische Literatur ist abermals durch ein werthvolles Schauspiel vermehrt worden, nämlich Bjørnstjerne Bjørnsons „*Maria Stuart in Schottland*”. Es ist dies Stück das erste eines mehrere Abtheilungen umfassenden größeren historisch-dramatischen Gedichts in der Weise von Schillers Wallenstein oder Shakespeare’s geschichtlichen Tragödien. Nur zu deutlich hat der Dichter mit der Unabgeschlossenheit seines Stoffes zu kämpfen gehabt, und wundern kann es daher nicht, wenn ihm die Formung zu einem in sich vollendeten Kunstwerk noch weniger gelungen ist, als bei der letzten hochpoetischen Trilogie: „König Sigurd.” Diese wird nächstens, nebst noch zwei anderen Bjørnson’schen Stücken, nämlich „Hulda” und „Zwischen den Schlachten”, in deutscher Bearbeitung von Edmund Lobedanz, als Theil der Bibliothek Ausländischer Classiker im Verlag des Bibliographischen Institutes in Hildburghausen erscheinen und somit dem deutschen Publicum die beste Gelegenheit geboten sein, die höchst bedeutenden Leistungen des norwegischen Dichters als Dramatiker kennen zu lernen. Was nun „Maria Stuart in Schottland” betrifft, so sagt schon der Zusatz, daß von einem Vergleich mit der Schiller’schen Tragödie nicht die Rede sein kann. Diese Maria ist eine andere und ohne Zweifel der historischen näherstehende, die Umgebung jedoch, David Rizzio, Darnley, Bothwell etc., so höchst verschieden von der englischen Schillers, daß ohne Maria’s Namen auch kein Gedanke darauf hinleiten könnte. Es ist hier

nichts von dem Süßen, Rührenden, den Sinn Bestechenden, das Gefühl Berauscheden Schillers, die herbe, etwas nüchterne Prosa, welche der Dichter in zu weitgehendem Realismus und aus offener Opposition gegen die rhetorische Weise Schillers und Oehlenschlägers angewandt hat, muß ganz gewiß als Abweg bezeichnet werden. Anlangend die Charakteristik, die Andeutung der landschaftlichen Scenerie, die Abzeichnung des Zeitgeistes in den Gemüthern u. s. w., so hat der Autor auch hier wieder Großes geleistet.

1865/13. 2. *Proben der russischen Theaterzensur*, Europa 1865/13. [márc. 17.] Chronik, Theater, 219–220. h.

Proben der russischen Theaterzensur. Eine Sammlung Rigaer Theaterzettel ergibt, daß daselbst die Oper: „Tell“ unter der Firma: „Carl der Kühne“ geht; „der Prophet“ heißt [220] „die Belagerung von Gent“, „Czar und Zimmermann“ „Flandrische Abenteuer“, „die Stumme von Portici“ „die Banditen von Palermo“, „die Hugenotten“ „Raoul und Valentine.“ Letztere Oper spielt in London.

1865/13. 3. *Allerlei kleine Notizen*, Europa 1865/13. [márc. 17.] Chronik, Theater, 220. h. [Az átvett rész közlése.]

Allerlei kleinere Notizen. [...] Kaiser Max hat dem Theaterunternehmer in Mexico eine monatliche Subvention von 12 000 Dollars bewilligt, jedenfalls eine höchst anständige Summe. [...]

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1865/13. 1.

Eine Maria Stuart von Bjørnstjerne Bjørnson – *Bjørnstjerne Bjørnson Stuart Máriája*, Europa 1865/13. [márc. 17.] Chronik, Theater, 219. h.

A német cikk fordítása – A norvég drámairodalom ismét egy értékes darabbal, Bjørnstjerne Bjørnson *Maria Stuart I Skotland* [Stuart Mária Skóciában] című művével lett gazdagabb. Első darabja ez egy többrészes, Schiller *Wallenstein* című művéhez vagy Shakespeare történeti drámáihoz hasonló nagy történeti drámai költeménynek. A költő érzékelhetően küzdött az anyag befejezetlenségével, és nem csoda, ha nem sikerült egy önmagában lezárt művet megformálnia, oly módon, mint korábbi, magas színvonalú trilógiájában, a *Sigurd királyban*. Ez utóbbi most fog megjelenni Bjørnson két másik drámájával, a *Halte-Hulda* és a *Mellem Slagene* [Csaták közt] című művével együtt, Edmund Lobedanz átdolgozásában, a hildburghauseni bibliográfiai intézet Külföldi Klasszikusok Könyvtára sorozatában. A német közönségnek így a norvég író legjobb drámai teljesítményével van alkalma megismerkedni. Ami a „Stuart Máriát” illeti, már a szerzői utasításból tudni lehet, hogy Schiller tragédiájához nem sok köze van. Ez a mű egészen más. Történetileg kétségtelenül hitelesebb, és a környezet is – David Rizzio, Damley, Bothwell stb. – szintén annyira eltér Schiller Angliájától, hogy a Mária néven kívül alig lehetne más hasonlóságot találni. Nincs itt semmi Schiller édes, megkapó, az értelmet rabul ejtő, az érzelmeket elkábító stílusából. A hűvös, józan prózát, melyet a költő a túlzott realizmus jegyében és Schiller, illetve Oehlenschläger retorizált írásmódjának ellenében alkalmaz, minden bizonnyal elhibázottnak kell nevezni. A karakterek rajzában, a vidéki jelenetekben, a korszellemnek a kedélyek által történő felmutatásában stb. a szerző most is jeleset alkotott.

Magyarázatok a német szöveghez

Björnstjerne Björnson – (1832–1910), norvég író, költő, a norvég himnusz szerzője; 1903-ban Nobel-díjat kapott. Az európai nemzetek szabadságának harcosa volt, többek között Apponyi Alberttel is vitát folytatott a magyarországi nemzetiségekről. Arany János könyvtárában a *Fiskerjenten* [A halászléány] című, 1868-ban keletkezett regényének német fordítása volt meg. A kötet ma is megtalálható a nagyszalontai Arany János Múzeumban: *Das Fischermädchen*, Erzählung von Björnstjerne Björnson, Mit Portrait des Verfassers, Aus dem Norwegischen übersetzt von Emil J. Jonas, Zweite, durchgesehene Auflage, Berlin, Otto Janke (Haus-Bibliothek, 35–38). A glosszában említett korábbi drámái: *Halte Hulda* (1858), *Mellem Slagene* [Csaták közt, 1857] és *Sigurd Slembe* (1862). A *Stuart Mária Skóciában* norvégul 1864-ben (Kjöbenhavn, Forlagt af den Gyldendalske Boghandel), a német fordítás pedig 1866-ban jelent meg (Berlin, Nicolaische Verlagsbuchhandlung). A fordítónak a kötet a monogramját tünteti fel: J. H.

Adam Gottlob Oehlenschläger – (1779–1850), dán romantikus költő, drámaíró. Az északi mitológiát drámai formában dolgozta fel. Az Europa glosszáírója feltehetően hosszabb cikkből dolgozott (Edmund Lobedanz, Björnson német fordítója hosszú összefoglalót írt róla, melyet több lap is közölt 1865-ben), így maradhatott – összefüggéstelenül – a dán költő neve a szövegben.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/13, márc. 26. Vegyes, 310: *Zichy Antal „Stuart Mária Skóthonban” című drámáját...* Tartalomismertetés és fordítás kommentárral és aktualizálással. A magyar szerző hazai eseményhez köti a norvég drámáról szóló hírt. A német glossza tartalmának lényeges részeit veszi át, elhagyja a német vonatkozásokat.

A Ko szövege:

„Zichy Antal »Stuart Mária Skóthonban« című drámáját a nemzeti színháznál tegnapelőtt (márcz. 24.) játszották. Mint tudjuk e darab egészen más (jobban angol-történeti szempontból vett) felfogással van írva, mint Schiller »Stuart Mária«-ja; mintegy húsz évvel előbb játszik, s a büszkén uralkodó, hatalmas, ifju királynőt tünteti elő. Érdekes, hogy szintén e tárgyról, szintén ily czimmal (»Stuart Mária Skóthonban«) szintén ily felfogással egy norvégiai drámaíró is írt egy drámát, mely szintén csak a mult napokban került színre. E norvég drámaíró a már európai hírűvé vált Björnson Björnstjerne, ki ezzel a darabjával egy több drámát felölelő történeti-drámai költeményt nyit meg, oly formán mint Schiller Wallensteinja, vagy Shakespeare angol történeti művei. Björnsonnak ez már második, ily sorozatban írt műve; az első drámai trilógiája »Sigurd király« saját nemzete történetéből van véve. A mi »Stuart Mária«-ját illeti, ennek szemére vetik, hogy az utána következő művek kedvéért nincs teljes egészsze kikerekítve; különben a Schiller művétől egészen különbözik, a szereplők egészen mások, s csak a név, és maga Mária közös a két színműben: sőt még a drámai nyelvben, a száraz, mindennapi prózában is bizonyosan Schiller fellengős irmodorával akart a költő ellentétet képezni. Azonban az egyes jeleneteket, s a jellemfestést nagyon dicsérik a műben. – Mindenesetre sajátságos, hogy a magyar s norvég író egyszerre, bizonyára egymás tudtán kívül ily egyforma művet hozott létre; anynyival sajátságosabb, mert bár régebben Stuart Mária kedvencz tárgya volt is a drámaíróknak, mostanában már teljesen kezdtek fölthagyni vele, többnyire belátva a sikertelenséget.”

Jegyzetek a magyar szöveghez

Zichy Antal – (1823–1898), magyar arisztokrata, a főrendiház tagja, író, a festő Zichy Mihály bátyja. Irodalmi munkásságát 1847–1848-ban kezdte, cikkeit, értekezéseit később a PN és a BpSz közölte. A *Stuart Mária* című

négyfelvonásos tragédiájának készülésétől és leendő előadásáról a Ko folyamatosan tudósított (a dráma bevezetéséről: II/I. 1864/19, máj. 8. 455; a dráma leendő előadásáról: III/I. 1865. jan. 8. 2. sz. 47; arról, hogy a Nemzeti Színház drámabíráló válaszmánya előadásra ajánlotta: III/I. 1865. jan. 22. 5. sz. 94; arról, hogy a bemutató március 15-én lesz: III/I. 1865. márc. 5. 11. sz. 239). Az előadást elhalasztották, a lapok (a Ko is) előbb március 22-ére hirdették, végül március 24-én láthatta a közönség. A Ko hírt adott az első és második előadásról, majd arról, hogy a FL a valaha látott leggyengébb darabnak minősítette a tragédiát. Erre reagálva, ezzel ellentétes véleménnyel írta meg Gyulai Pál (Gy. P.) a Ko számára a hosszabb színikritikát: III/I. 1865. ápr. 9. 15. sz. 356–358.

A szerzőség kérdése – A tárgyban való tájékozottság és a glossza mondattani sajátosságai Arany szerzőségére utalnak.

1865/13. 2.

Proben der russischen Theaterzensur – *Példák az orosz színpadi cenzúrára*, Europa 1865/13. [márc. 17.] Chronik, Theater, 219–220. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Tell – *Tell Vilmos*, Gioacchino Rossini négyfelvonásos operája (1829)

A próféta – Giacomo Meyerbeer ötfelvonásos operája (1849)

Zar und Zimmermann – *Cár és ács*, Albert Lortzing német zeneszerző vígoperája 1837-ből; a Magyar Nemzeti Színház 1848. jan. 15-én játszotta Szerdahelyi József fordításában (*Magyar színművészeti lexikon*, szerk. Schöpflin Aladár, Bp. 1929–1931, I. k. 257).

A portici néma – Daniel Auber operája (1828)

A hugenották – Giacomo Meyerbeer operája 1836-ból

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/13, márc. 26. Vegyes, 311: *Hogy az orosz censura mennyire engedékeny...* Tartalomismertetés ironikus felvezetéssel, kihagyással és kommentárral. Kimarad a glosszából, hogy a művek címei egy rigai színlapgyűjteményből valók, és kihagyja a magyar szerző a német Albert Lortzing operáját is (*Zar und Zimmermann*), melyet az orosz színpadon *Flandriai kaland* címmel játszottak. Az orosz cenzúra engedékenységeire való utalás a magyar szerző kommentárja.

A Ko szövege

„Hogy az orosz censura mennyire engedékeny, kitűnik abból is, hogy az operákat többnyire nemcsak megnyireti, hanem címjeiket is megváltoztatja. Így »Tell«-ből »A derék Károly«-t, »A prófétá«-ból »Gent megszállását«, a »Portici néma«-ból »Palermói banditák«-at, a »Hugenották«-ból »Raoul és Valentin«-t csinált, s ez utóbbi színhelyét Londonba tette.”

A szerzőség kérdése – A „címjeiket” szóalak arra utal, hogy nem Arany a szerző.

1865/13. 3.

Allerlei kleine Notizen – *Vegyes rövidhírek*, Europa 1865/13. [márc. 17.] Chronik, Theater, 220. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/13, márc. 26. Vegyes, 311: *Maximilián császár a mexicói színháznak...* A híresszéállításból a Ko az utolsó részt közli kommentárral. A hír kétségbevonása a magyar szerző megjegyzése.

A Ko szövege

„Maximilián császár a mexicói színháznak havonkénti 12 000 dollár segélyt adott. Nagyszerű subventio, – ha a hír igaz.”

A szerzőség kérdése – A glossza túl rövid ahhoz, hogy a szerzőségre következtetni lehessen, a kommentárszerű zárás azonban Aranyra utal.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/14.

1865/14. 1. *Eine neue Ausgabe der Firdusi-Uebersetzung von Friedrich v. Schack*, Europa, 1865/14. [márc. 24.] Chronik, Literatur, 227. h.; az első sor mellett balról vízszintes vonalú kijelölés kék ceruzával.

— *Eine neue Ausgabe der Firdusi-Uebersetzung* von Friedrich v. Schack wird binnen kurzem an die Oeffentlichkeit gelangen. Als Curiosum theilen wir bei der Gelegenheit den Lesern das Schreiben mit, wodurch dem Genannten notificirt wurde, daß ihm vom Schah von Persien der Sonnenorden verliehen sei: „Nassir-ed-Din, der Schah von Persien. Da der mit hohem Rang Begabte, der Genosse des Scharfsinns und des Verstandes, Monsieur Schack, durch seine außerordentlich schöne Gesinnung in unserer kaiserlichen Gegenwart bekannt geworden ist und für die Verbreitung der orientalischen Sprachen treffliche Bemühungen angewendet, auch das Gedicht des Firdusi – Allah sei ihm barmherzig! – aus dem Persischen in die Sprache Europa's auf vorzügliche Weise übertragen hat, so befehlen wir ihm, indem wir ihm den Orden des Löwen und der Sonne im zweiten, mit dem Stern verbundenen Ruhm gewährenden Grade verleihen, daß er denselben als Schmuck und Zierde seiner hochachtbaren Person anlegend sein Haupt stolz erhebe. So geschehen im Monat Rabiut-Tsani des Jahres 1281.”

1865/14. 2. *Eine Naturdichterin*, Europa, 1865/14. [márc. 24.] Chronik, Literatur, 227–228. h.; az első sor mellett balról vízszintes vonalú kijelölés kék ceruzával.

— *Eine Naturdichterin*. Man spricht in Paris viel von einer Naturdichterin, die in Lisieux aufgetaucht. Sie heißt Rosa Harel. Früher war sie Weberin, allein die feuchte Luft des Kellers, in welchem sich die Weberei befand, schadete ihrer Gesundheit und sie wurde Köchin. Das klingt freilich nicht poetisch. Es scheint aber, daß die Kochkunst sich mit der Dichtkunst ganz gut verträgt, denn Rosa Harel kocht und dichtet abwechselnd, und soll nicht gesonnen sein, ihr gewisses Brod aufzugeben und sich ausschließlich der Poesie zu widmen. Sobald sie ihr Amt in der Küche versehen, steigt sie auf den Parnas, und nachdem sie am kastalischen Quell ihren poetischen Durst gestillt, kehrt sie wieder zu den rußigen Töpfen zurück. So beschäftigt sie sich bald mit den Musen, bald mit den Gemüsen, und liefert das seltene Beispiel einer Dichterin, die das Feuer der Poesie und das Feuer des Küchenherdes mit gleich löblichem Eifer pflegt. Eine ihrer Dichtungen, „die Lerche im Korn“, hat bereits die zweite Auflage [228]

	erlebt. Rosa Harel soll durch die Lectüre des Telemach zu eigenen poetischen Versuchen begeistert worden sein.	
1865/14. 3. <i>Ein Jugendbild Holbein's des Jüngeren</i> , Europa, 1865/14. [márc. 24.] Chronik, Bildende Kunst, 229–230. h.; az első sor mellett balról kék ceruzával az arany jele áll, aláhúzva.		
#	<p><i>Ein Jugendbild Holbein's des Jüngeren.</i> Die Wiener „Recensionen“ lassen sich von Alfred Woltmann melden, daß ein katholischer Geistlicher, Herr Schmitter-Hug, in Ragaz eine kleine Gemäldesammlung ausgestellt hat, deren Kleinod ein Werk Hans Holbein's des Jüngeren ist. Bei der außerordentlichen Seltenheit Holbein'scher Bilder, besonders solcher die keine Porträts sind, ist man überrascht, einer solchen Arbeit in der bescheidenen Privat-collection zu begegnen. Die kleine Tafel ist, nach Schweizer Maß, 15 Zoll hoch und 11 ½ Zoll breit. Sie enthält in halber Figur die Madonna mit dem Kinde, umgeben von einer Pilastereinfassung im Geschmack der Frührenaissance. Den unteren Rand bildet eine Balustrade, worauf ein Gefäß mit Maiglöckchen steht und ein Kissen liegt, auf welchem das Kind sitzt, umschlungen vom Arm der heiligen Jungfrau, die ganz in Blau gekleidet ist, und sanft gehalten von ihrer schönen zierlichen Hand. In der Rechten hält es einen Rosenkranz, den es spielend auf das Geländer niedergleiten läßt, mit der Linken greift es nach der Pflirsche, welche die Mutter ihm vorhält. Maria's Hand mit der Frucht ist in einer sehr schwierigen Verkürzung aufgefaßt. Bei allem Geschick, welches sich unleugbar hierin zeigt, ist dennoch die Sache dem Künstler noch nicht so ganz gerathen und zeigt eine etwas große Stärke in der Form. Aber auch der jugendliche Raffael hat bei seiner Madonna del Tempi, und zwar weit mehr als Holbein hier, in der Verkürzung der Hand gefehlt. Der Körper des lieblichen Kindes ist von höchster Eleganz in Haltung und Bewegung. In dieser Hinsicht wird das Gemälde unter den gleichzeitigen deutschen Leistungen selbst durch Burgkmaier's reizendes Madonnenbildchen in der Moritzkapelle zu Nürnberg nicht übertroffen. Alles athmet eine wahrhaft italienische Leichtigkeit. Und doch stammt das Werk sicherlich aus einer Epoche des Künstlers, in welcher er noch keinen Schritt auf italienischen Boden gethan. Denn für die Zeit der Entstehung gewährt uns Maria's Gesicht einen Anhaltspunkt. Es sind ganz die nämlichen Züge, wie sie die heilige Jungfrau auf jenem Gemälde der Augsburger Galerie trägt, welches dieselbe gemeinschaftlich mit der heiligen Anna und dem Christuskinde darstellt. Die Augen ebenso sanft niedergeschlagen, der Mund ebenso entzückend fein, dasselbe liebliche Oval des ganzen Kopfes, dasselbe schöne, blonde, lang niederwallende Haar, von einem Stirnband zusammengehalten. Diese Aehnlichkeit wird wohl auf eine naheliegende Entstehungszeit deuten, doch mag das Bild in Ragaz, das im ganzen Charakter</p> <p>[230]</p> <p>reifer, in den Formen schöner und flüssiger ist, wohl ein wenig später fallen als jenes, welches dem Jahre 1512 angehört. Daß</p>	

	<p>es keinesfalls über das Jahr 1516, in welchem der Künstler seine Vaterstadt Augsburg mit Basel vertauschte, hinausgeht, sagt die Inschrift an einem der Pilaster:</p> <p>JOHANNES HO- LBAIN. IN. AUG- USTA BJNGEWAT.</p> <p>Noch merkwürdiger ist die Inschrift, welche der zweite Pilaster enthält, mag sie in orthographischer Hinsicht auch nicht viel richtiger sein:</p> <p>CARPET. ALJQUJS. CJCJUS. QUAM, JMJTA BJUR.</p> <p>Welch lebenswürdige Keckheit, welch köstlicher Uebermuth des jugendlichen Künstlers, der sein „Tadeln ist leichter als Nach-machen“ ohne Scheu seinen Werken an die Stirn schreibt! Das Gemälde ist in Eigner's Atelier in Augsburg glücklich und mit Discretion restaurirt worden.</p>	
--	---	--

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1865/14. 1.

Eine neue Ausgabe der Firdusi-Uebersetzung von Friedrich v. Schack – *A Firdauszi-fordítás új kiadásáról Friedrich von Schacktól*, Europa, 1865/14. [márc. 24.] Chronik, Literatur, 227. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Firdauszi, Abú'l Qászem Manszúr – (935 körül–1025 körül), perzsa epikus költő, a *Sáhnáme* című művét (*Királyok könyve*, Honti Rezső prózai áttünetése alapján ford. Devecseri Gábor) 980 és 1010 között írta.

Adolf Friedrich von Schack – (1815–1894), német költő, művészettörténész, fordító. Elsősorban a keleti, spanyol és szicíliai irodalom- és művészettörténettel foglalkozott. Firdauszi epikus munkáit először 1851-ben jelentette meg (*Heldensagen des Firdusi*). 1853-ban adta ki az *Epische Dichtungen aus dem Persischen des Firdusi* című kötetet, Berlin, Verlag von Wilhelm Hertz, 1–2. Az 1865-ös, itt említett kiadás a két előző mű bővített változata: *Heldensagen von Firdusi*, Berlin, Wilhelm Hertz, 1865.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett az átvétel szerint a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – III/I. 1865/14, ápr. 2. Vegyes, 335: *Firdusi költeményét a magyar olvasó közönség...* Fordítás és kommentár. Az első mondat a magyar szerzőtől származik.

A Ko szövege

„Firdusi költeményét a magyar olvasó közönség leginkább Schack Frigyes német fordításából ismeri. Ennek most új kiadása jelent meg; s ez alkalommal mint curiosumot közlik német lapok a persa sáh levelét, mellyel Firdusi fordítóját a perzsa naprend lovagjává teszi. A levél így hangzik: »Nassir-ed-Din, Persia sáhja. Miután a magas ranggal megáldott, a belátás és érzelemmel szövetkezett Monsieur Schack, az ő rend[k]jivül szép érzülete által császári jelenlétünkben ismeretessé lett, és a keleti

nyelvek terjesztése körül jeles fáradozásokat teljesített; Firdusi költeményét is – kinek Allah legyen irgalmas! – perzsából Europa nyelvére jeles módon lefordította: ezennel parancsoljuk neki, midőn az oroszán és nap rendjét, a csillaggal egybekötött dicsőséget nyújtó második fokon nekie adnók, hogy azt, mint nagyérdemű személye díszét és ékességét, föltéve, fejét büszkén emelje föl. Kelt Rabiut-Tsani hóban, 1281-dik évben.«”

Jegyzetek a magyar szöveghez

Firdusi költeményét a magyar olvasó közönség leginkább Schack Frigyes német fordításából ismeri – Arany János is az ő 1853-as kiadását használta a *Zrínyi és Tasso* című tanulmányához, ld. AJÖM X. 368. Firdauszi eposzából részleteket Arany 1854 januárjában olvasott először Heimann Jolowicz antológiájából: *Polyglotte der orientalischen Poesie*, Leipzig, 1853. Voinovich Géza szerint később megszerezte a teljes Schack-kötetet (Voinovich II. 236), s hat sort le is fordított belőle (AJÖM VI. 180, 255–256). A SzF-ben és a Koszorúban is többször tudósított a perzsa eposszal kapcsolatos hírekről. A BpSz LIII. füzetéről ír ismertetőt, s kiemeli Szász Károly *Két éposz* című tanulmányát. A *Nibelung-éneket* és a „Shah-Namet” itt a Kelet és Nyugat két legnagyobb művének nevezi (Ko I/I. 1863/14, ápr. 5. 331). Szász Károly később a Kisfaludy Társaságban olvas fel részleteket a tanulmányból, ekkor Arany a teljes eposz fordítását sürgeti (Ko II/I. 1864/22, máj. 29. 527). A BpSz LXVI. és LXVII. füzetének ismertetésében újra rátér Szász Károly tanulmányára, az eposzra és Szilády Áron megkezdett fordítására (Ko II/II. 1864/10, szept. 4. 234). A BpSz LXVIII., LXIX. és LXX. füzetét ismertetve hosszabb részletet közöl Szász Károly tanulmányából: Rustem és Sohráb történetét, melyet az eposz legszebb epizódjának nevez (Ko II/II. 1864/22. nov. 27. 522–525).

A szerzőség kérdése – A Schack-féle kötet hazai ismeretére vonatkozó megjegyzés és a kijelölés alapján a glossza szerzője Arany.

1865/14. 2.

Eine Naturdichterin – Egy született költőnő, Europa, 1865/14. [márc. 24.] Chronik, Literatur, 227–228. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Rosa Harel – A költőnő életrajzi adataiból az itteni glosszájánál többet irodalomtörténeti munkák nem közölnek, azonban Lisieux-ben utcát neveztek el róla. A glosszát több korabeli lap azonos szöveggel közölte: a Volks- und Schützen-Zeitung című politikai néplap például az Európánál korábban (1865. márc. 20. 34. sz. 163), a Regensburger Conversations-Blatt és a Der Sammler pedig később (márc. 26., illetve márc. 28.).

Telemach – Feltehetőleg François Fénelon francia érsek 1699-ben írt művére vonatkozik az utalás: *Les Aventures de Télémaque*, melyet a 18. században elsőként Haller László fordított magyarra: *Telemakus bujdosásának története* (Kassa, 1755).

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az átvétel szerint a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – III/I. 1865/16, ápr. 16. Vegyes, 383: *Párisban sokat emlegetnek mostanság egy természetes nőköltőt...* Fordítás kommentárral. A zárójeles közbevetés („Tanulság...”) a magyar szerző mondata. A fordítás szöveghű, azonban helyenként tréfás megoldásokat tartalmaz, pl. a Róza név „Rózsikára” változtatása. A német szójátékot : Muse–Gemüse (szó szerint: múzsa, zöldség), szintén szójátékkal ülteti át a fordító (múza–zúza).

A Ko szövege:

„Párisban sokat emlegetnek mostanság egy természetes nőköltőt, ki Lisieuxben támadt. *Harel* Rózának hívják. Azelőtt takácsleány volt, de a pincze nedves levegője, hol a szövőszék állt, ártalmas volt egészségének: lett hát szakácsnő. Ez ugyan nem költői foglalkozás. De úgy látszik a főző kanál jól összefér a költészettel: mert Harel Rózsika főz és versel felváltva, s esze ágában sincs elhagyni biztos kenyér keresetét s magát kizárólag a költészetnek szentelni. (Tanulság *irói* életmódra sereglő ifjainknak.) Mihelyt konyhai tisztét elvégezte, felhág a szent Parnassusra, s ha költői szomját a castali forrásból kielégíté, megint visszatér kormos fazekaihoz. Így foglalkozik felváltva majd a *múzák* majd a *zúzák*kal, s egy oly költői jelenséget tüntet fel, ki a poesis lángját meg a konyha lángját egyforma dicséretes buzgalommal éleszti. Egyik költeménye: »Pacsirta a vetésben« már két kiadást ér. Harel Rózát Telemaque [!] olvasása lelkesíté saját költői kísérletekre.»

A szerzőség kérdése – A TÍ 164. 126 Aranyénak gyanítja a glosszát. A kijelölés, a szójáték, a dőlt betűs kiemelés és a közbevetett kommentár megerősíti a feltevést.

1865/14. 3.

Ein Jugendbild Holbein's des Jüngeren – Az ifjabb Holbein ifjúkori alkotása, Europa, 1865/14. [márc. 24.] Chronik, Bildende Kunst, 229–230. h.

A német cikk fordítása – A bécsi Recensionen című lapban Alfred Woltmann adott hírt róla, hogy Ragazban Schmitter-Hug katolikus pap egy kisebb képgyűjteményt állított ki, melynek legértékesebb darabja az ifjabb Hans Holbein egyik munkája. Holbein műveinek, különösen a nem portrészzerű alkotásoknak rendkívüli ritkaságát tekintve meglepő, hogy egy szerény magángyűjteményben találkozunk vele. A kis méretű tábla svájci mérték szerint 15 hüvelyk hosszú és 11,5 hüvelyk széles. A kép félalakos Madonnát ábrázol a gyermekkel, kora reneszánsz oszlopos háttérrel. A kép alsó része balusztrádót képez, melyen egy tégely látható gyöngyvirággal, mellette vánkoston a gyermek ül. A kék öltözetű szent Szűz karja a gyermek köré fonódik és gyengéd, szép kezével tartja őt. A gyermek a jobb kezében egy olvasót fog, melyet játékosan a mellvédre enged le, bal kezével pedig az őszibarack után nyúl, melyet az anya kínál neki. Mária gyümölcsöt tartó keze igen bonyolult, lerövidített formában látható. Minden ügyesség ellenére, mely itt megmutatkozik, a mű kevésbé sikerült, túl erőltetett formákat alkalmaz. Azonban maga a fiatal Raffaello is hibázott, ráadásul sokkal nagyobbat is, mint Holbein, a Madonna Tempi kézfejének rövidítésekor. A kisdéd testének tartása és mozdulata sok kecsességet mutat. E tekintetben a kortársak közül még Burgkmaier sem szárnyalja túl Holbeint a nürnbergi Szt. Móric-kápolnában látható, ragyogó Madonna-képével. Az egész festményből valódi itáliai könnyűség árad, noha feltehetőleg abból az időszakból származik, mielőtt Holbein Itália földjére lépett volna. A kép keletkezési idejének megállapításához Mária arcán találunk támpontot. Vonásai nagyon hasonlítanak az augsburgi képtárban lévő festményhez, melyen Holbein a szent Szűzet a kisdéddel és szent Annával ábrázolja. Ugyanolyan gyengéden lesütött szemek, ugyanaz az elbűvölően finom száj, a fejnek ugyanaz a megkapóan ovális formája, ugyanaz a pompás, hosszan hullámozó haj, homlokszalaggal övezve. A hasonlóság időben közeli keletkezésre utal, a ragazi kép azonban, mely egész jellegét tekintve [230] érettebb, az alakok szebbek és kidolgozottabbak, valamivel későbbi lehet, mint az 1512-re datált másik kép. Ugyanakkor nem lehet 1516-nál későbbi, amikor a művész szülővárosát, Augsburgot Bázellel cserélte fel. A kép egyik oszlopán ugyanis a következő felirat látható: „Johannes Holbain in Augusta bingewat.” [Johannes Holbain, Augsburgban.] Még érdekesebb a felirat a másik oszlopon, noha az ortográfia ezúttal sem jobb: „Carpet aliquis cicius quam imitabi[t]ur.” Micsoda szeretetre méltó hetykeség, miféle pompás önhittség, mellyel a művész tartózkodás nélkül írja műve fölé: „Bírálni valakit

könnyebb, mint túlszárnyalni.” A képet az augsburgi Eigner műtermében szakszerűen és sikeresen restaurálták.

Magyarázatok a német szöveghez

Johann Baptist Josef Anton Schmitter-Hug von Wil (Pater Otmar) – (1802–1880), katolikus pap Lenggenwillben, 1862-től 1878-ig ragazi vikárius, majd börtönlelkész volt St. Gallenben.

Alfred Woltmann – (1841–1880), német művészettörténész, a glossza írása idején még igen fiatal. 1866-ban kétkötetes könyvben adta ki az ifj. Holbeinről és koráról szóló művét: *Holbein und seine Zeit*, Leipzig, E. A. Seemann. A könyvben közölt, eléggé gyenge metszet a képről megtévesztő, az egész kompozíció ellentétes irányt kapott. A kép leírása itt is megtalálható, az 1. k. 153–155. oldalán.

Recensionen – Bécsi lap, ld. az Europa 1864/10. 9. jegyzetét.

ifj. *Hans Holbein* – Ld. az Europa 1864/10. 9. jegyzetét. A glosszában és egy év múlva a kötetben bemutatott kép nem tőle, hanem id. Hans Holbeintől származik 1510–1512-ből (röla ld. az Europa 1864/30. 1. jegyzetét).

Madonna mit den Maiglöckchen – Madonna gyöngyvirággal; a glosszában leírt képet a szakirodalom az 1860-as években ezzel a címmel emlegette. Későbbi címe: *Maria, dem Kind einen Granatapfel reichend* (Mária gránátalmát nyújt a kisdednek). A 42,2x27 cm-es képet ma a bécsi Kunsthistorisches Museum őrzi.

Raffaello Santi – (1483–1520), olasz reneszánsz festő, a *Madonna Tempi* című képet 1508 körül, firenzei tartózkodása idején festette.

Hans Burgkmair, id. – (1473–1531), a sváb iskolához tartozó német festő, id. Hans Holbein vetélytársa.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés alapján bizonytalan, hogy mi került volna át a Koszorúba. Az arany itt ábrázolt jelét Arany János szerzői szignóként is használta. A cikk mellett feltehetően azt jelenti, hogy maga akarta feldolgozni a glosszát. Tekintve azonban, hogy két olyan glosszát is átvett a lapszámból, melyet kétségtelenül ő fordított, de nem jelölt, elképzelhető, hogy fiának, Arany Lászlónak szánta a munkát.

A Ko közlése – A Ko-ban nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/15.

1865/15. 1. Eine neue Oper von Félicien David, Europa 1865/15. [márc. 31.] Chronik, Theater, 249. h.; az első sor mellett balról vízszintes vonalú kijelölés kék ceruzával.

—	<p><i>Eine neue Oper von Félicien David.</i> Der genannte Componist hat zwar schon für die komische Oper, aber noch keine komische Oper geschrieben, denn seine „Lalla Rookh“ ist doch von zu sentimentaler Farbe durchtränkt, um für ein musikalisches Lustspiel zu gelten. In seiner neuesten Arbeit: „Der Saphir“, die in der opéra comique von den Parisern aufs beste aufgenommen wurde, ist es David freilich auch noch nicht ganz gelungen, von der Mondscheinschwärmerei loszukommen, aber sie bildet nicht mehr den vorwiegenden Bestandtheil seiner Tonsprache. Ohne seine Individualität aufzugeben, hat er den fließenden Conversationsstyl Boieldieu's und Aubers sich mehr als bisher zu Gemüthe geführt und aus diesen Studien einen bedeutenden Gewinn an heiterer Anmuth und froher Laune gezogen. „Der Saphir“ ist eine wirkliche komische Oper, dazu von viel Distinction der</p>	
---	--	--

	<p>Haltung. Dem Componisten leistete ein hübsches Libretto, das die Herren Leuven, Carré und Hadot aus Shakespeare's „Ende gut Alles gut“ zurechtschnitten, wirksamen Vorschub. Bertram heißt hier Gaston und ist der Sohn der Königin von Navarra. Hermine, die Waise eines gelehrten Arztes, hat ihn vermöge ihrer medicinischen Wissenschaft aus einer tödlichen Krankheit gerettet. Die Mutter erweist sich gegen das Mädchen dadurch dankbar, daß sie es mit Gaston vermählt. Dieser, nichts ahnend, wird in die Kapelle beschieden und dort Herminen wider seinen Willen angetraut. In Gegenwart des Hofes wagt er zwar keinen Widerspruch, allein er schwört, seine Gemahlin nicht anzuerkennen, bevor er nicht den Saphirring, den er am Finger trägt, freiwillig ihr überreicht. Er reist nach Neapel und macht dort die Bekanntschaft einer hübschen Wirthstochter, Fiametta, die er zu einem nächtlichen Rendezvous bewegt. Dasselbe findet statt und Gaston wird so sehr bezaubert, daß er auf Bitten der Schönen ihr den Ring giebt. Allein es war nicht Fiametta, sondern Hermine, die ihrem von ihr schon immer geliebten Gatten incognito folgte und nun also den Saphir besitzt. Nach Jahresfrist kehrt Gaston zurück. Statt, wie erwähnte, Herminen verzweifelt und vor Kränkung elend zu finden, erblickt er sie strahlend in Schönheit und Fröhlichkeit, als Mittelpunkt glänzender Feste und Huldigungen. Der Anblick erregt seinen Neid, seine Eifersucht, er wird heftig verliebt in sie und fordert seine Gattenrechte. Allein jetzt spielt Hermine die Spröde und stützt sich auf die Bedingung, die er einst gestellt. Sie wird ihn als Gemahl aufnehmen, wenn er ihr den Ring zu überreichen vermag. Das ist ein Donnerschlag für den Verliebten; er will schnell nach Neapel, um von Fiametta das Kleinod um jeden Preis wieder zu erlangen. Diese Reise wird ihm zwar erspart, denn Fiametta befindet sich nun in der Umgebung Herminens, allein das Mädchen bekennt, nicht bei dem Rendezvous gewesen zu sein, jene aber, die ihre Stelle einnahm, sei ihr unbekannt. Jetzt überläßt sich Gaston vollends der Verzweiflung, seine Gattin läßt den Undankbaren noch ein Weilchen in seiner Trauer, endlich fühlt sie Mitleid und reicht ihm die mit dem verhängnißvollen Ring geschmückte Hand zum Liebesbunde. Unter den vielen anmuthig erfundenen Musikstücken ragt namentlich ein originelles Quartett im 2. Act hervor, das einen Beifallssturm erregte und bei jeder Aufführung in Paris wiederholt werden muß. Die Oper wird ihren Weg machen.</p>	
<p>1865/15. 2. Verschiedenes Neue, Europa 1865/15. [márc. 31.] Chronik, Theater, 249–250. h.; a 250. hasábian a 4. sor mellett jobbról vizszintes vonású kijelölés két ceruzával.</p>		
	<p><i>Verschiedenes Neue.</i> Der, wie es scheint, unerschöpfliche <i>Arthur Müller</i> hat nach seinem „Fluch des Galilei“ schon wieder ein Drama vollendet: „<i>Die Kaiserglocke von Speyer</i>“, welches die Kämpfe zwischen Heinrich IV und seinem Sohne, Heinrich V, um die deutsche Krone schildert. – <i>Carl Kösting</i> ist mit einer Tragödie: „<i>Charlotte Corday</i>“ beschäftigt. – <i>Anna Löhn</i> in Dresden schrieb ein neues Lust-</p>	

	<p>spiel: „Bei 40 Grad Réaumur“. – Von dem begabten [250]</p> <p>Componist <i>Abert</i> in Stuttgart steht eine neue Oper: „<i>Astorga</i>“ zu erwarten, deren Haupt- und Titelpartie für den dort besonders hochgeschätzten Heldenenor <i>Sontheim</i> berechnet wurde. – <i>Mermet</i> in Paris, der überhaupt ein Mann zu sein scheint, welcher versteht, das Eisen zu schmieden, so lange es warm ist, soll die Absicht haben, eine Oper: „<i>Julius Cäsar</i>“ zu schaffen. [...]</p>	—
<p>1865/15. 3. „<i>Dinorah in Wien</i>“, Europa 1865/15. [márc. 31.] Chronik, Theater, 250. h.; az 1. sor mellett jobbról vízszintes vonású kijelölés kék ceruzával.</p>		
	<p>„<i>Dinorah in Wien.</i>“ Die Meyerbeer'sche Oper: „<i>Dinorah</i>“ wurde vorige Woche zum ersten Mal auf dem Wiener Hofoperntheater gegeben, da der Componist bei Lebzeiten die dortige Aufführung nicht gestattete. Der Grund hierzu war verletzte Eitelkeit. Meyerbeer besaß von allen möglichen europäischen Orden Groß- und Commandeurkreuze. Als er aber in Wien den „Propheten“ dirigierte, schickte man ihm nur das Ritterkreuz des Franz-Josef-Ordens. Das war ihm zu wenig und er rächte sich durch Vorenthaltung jenes Werkes. Ein neuer Beweis, daß große Männer oft kleine Schwächen haben. Uebrigens macht „<i>Dinorah</i>“ in Wien enormes Glück. Die Besetzung der Rollen ist freilich bis auf die kleinsten hinunter eine unvergleichliche: <i>Dinorah</i> <i>Ilma v. Murska</i>, <i>Hoel Beck</i>, <i>Correntin Eppich v. Gratz</i> (ein neuaufgegangener Heros des Tenorbuffofachs), die Hirtenknaben <i>Frl. Tellheim</i> und <i>Frl. Bettelheim</i>.</p>	—

Függelék

1865/15. 4. *Die neue Volksausgabe der „Ritter vom Geiste“*, Europa 1865/15. [márc. 31.] Chronik, Literatur, 241. h.

Die neue Volksausgabe der „Ritter vom Geiste“, welche die Firma Brockhaus zum Besten des Dichters, Carl Gutzkows, erscheinen läßt, liegt nunmehr in erstem, sehr sauberen Halbbändchen vor uns. Wir haben dem so löblichen Unternehmen bereits in einer früheren Nummer warm das Wort geredet und aufs dringendste um Unterstützung der Verlagshandlung in ihrem schönen Beginnen gebeten. Seitdem ist jene Erklärung in Betreff der Honorare, welche der Autor für seine beiden großen Romane erhalten hat, veröffentlicht worden, die auch in der Europa abzdrukken wir als unsere Pflicht anerkennen. Doch lassen wir den Eingang, der uns hier nicht weiter berühren kann, weg. Die unterzeichnete Firma erklärt hierdurch, daß die Angabe: Gutzkow habe für seine „Ritter vom Geiste“ die Summe von 2000 Thlm. und für den „Zauberer von Rom“ 3000 Thlr., somit für beide Romane ein Gesammthonorar von 5000 Thlm. erhalten, *vollständig unrichtig ist. Das Honorar für beide Romane hat in Wirklichkeit sechszehntausend Thaler betragen.* Selbst diese das Dreifache des bisher Angegebenen übersteigende Summe könnte ja möglicherweise noch nicht als vollständiges Aequivalent für die beiden großartigen Schöpfungen angesehen werden; die unterzeichnete Firma glaubt indeß der Zustimmung aller mit deutschen literarischen und buchhändlerischen Verhältnissen irgend Vertrauten sicher sein zu dürfen, wenn sie die genannte Summe als das höchste Honorar bezeichnet, das nach deutschen Verhältnissen überhaupt zu gewähren war. – Lediglich durch zwingende Nothwendigkeit veranlaßt, konnte

die unterzeichnete Firma sich überwinden, öffentlich Verhältnisse darzulegen, die im gewöhnlichen Laufe der Dinge nicht vor das Forum der Öffentlichkeit gehören. Wie sie sich aber bewußt ist, stets, und nicht eben selten mit Hintansetzung strenger Geschäftsmaximen, ihrer schwierigen Stellung als Vermittlerin des Schriftstellers mit dem Publicum Genüge gethan zu haben, so darf sie auch im vorliegenden Falle es ungescheut aussprechen, daß sie seit Beginn ihrer Beziehungen zu dem Dichter bis auf die Gegenwart, wo ihn so schweres Geschick getroffen, sich Gutzkow gegenüber fortwährend als treuer, aufopfernder Freund und Berather bewährt hat. Sie schließt diese ihre Erklärung mit der Versicherung, daß es Seitens Gutzkow's stets anerkannt worden, wie sein Verleger in loyalster Weise gegen ihn verfahren und daß seine geschäftlichen wie persönlichen Beziehungen zu den Besitzern der Firma immerfort die freundschaftlichsten, auf wechselseitige Achtung gegründeten gewesen sind.

Leipzig, 22. März 1865.

F. A Brockhaus

1865/15. 5. *Aus dem Leben des Todes*, von G. Hesekei, Europa 1865/15. [märz. 31.] Chronik, Literatur, 242–243. h.

Aus dem Leben des Todes, von G. Hesekei (Berlin, Janke). Uns war bei dem Lesen des Buchs, als zeige man uns eine alte Münze, die zu ihrer Zeit guten Curs hatte, aber nun abgenutzt ist und im Verkehr nicht mehr beachtet wird. Das Leben des Todes würde in den längst verschollenen Tagen der Romantik seinem Dichter zum mindesten Aufmunterung verschafft haben. Jetzt, wo man die Poesie ohne den verzerrten Hoffmann'schen Zug um den Mund zu sehen liebt und das Tolle nicht deshalb hochschätzt, weil es toll ist, wird man bei diesem Buche fragen: Was soll es? Der Inhalt ist folgender: Eine trotzigte Frau, die einen Mann liebt, aber es ihm nicht eingestehen will, verliert ihn plötzlich und macht sich auf, ihn zu suchen. Ihre Reise wird wie von unsichtbarer Hand so geleitet, daß sie verschiedene Liebesproben ablegen muß, bis sie in eine Höhle stürzt – und erwacht. Sie hat also geträumt, aber ihr Traum war doch Wahrheit: sie ist im Reiche des Todes gewesen. Dort war übrigens ihr Geliebter nicht, denn der war nie gestorben, und fand sich von selbst wieder ein, um die Geprüfte nunmehr zu heirathen. Jene Reise hatte, wie es scheint, nur den Zweck, dem Dichter zu gestatten, den Tod als Liebeshelden einzuführen. Der Gevatter mit Sense und Sanduhr hat bei dem Anblick der liebenden Frau Lust bekommen, auch einmal irdische Liebe zu kosten. Er geht als Mann auf die Erde und probirt das Ding, in England, Spanien, Frankreich, Italien und Deutschland. Daß er dabei Glück hätte, kann man nicht sagen. In England muß er schleunig sterben, um von hoffnungslosem Liebeskummer erlöst zu werden, in Spanien sargt ihn die Inquisition in einen ihrer unterirdischen Kerker ein, in Frankreich wird er vergiftet, in Italien setzt man ihm ellenhohe Hörner auf, in Deutsch[243]land wird er einmal vom Blitz erschlagen und ein anderes Mal von einer Haushälterin schauderhaft geknechtet. Ohne uns den Kopf über den poetischen Zweck des Verfassers zu zerbrechen, nehmen wir an, sein Buch sei auf dieselbe Weise entstanden wie der Stieglitz am fünften Schöpfungstage. Herr Hesekei hat von seinen frühern Romanen her verschiedene unverbrauchte Farben gehabt und sie zu einem neuen Werke zusammengerührt. Bei dem Nachsinnen nach einem Knochengerüst für die bunten Lappen ist ihm Gevatter Tod eingefallen.

1865/15. 6. *Stüler †*, Europa 1865/15. [märz. 31.] Chronik, Bildende Kunst, 246. h.

Stüler †. Einen schmerzlichen und ganz unerwarteten Verlust hat die deutsche Baukunst durch den Tod eines ihrer edelsten Vertreter erlitten. Der Geheime Oberbaurath, Dr. August Stüler, starb in Berlin plötzlich am 18. März, Abends gegen 6 ½ Uhr, nachdem er soeben in das Vorzimmer des Sitzungssaales des Senats der königlichen Akademie der Künste zu der wöchentlichen Versammlung dieser Körperschaft eingetreten war. Kurz vorher hatte er noch heiter und gesund mehrere Freunde zu Mittag um sich versammelt. Er erreichte ein Alter von

65 Jahren. Uns einen ausführlichen Nekrolog vorbehaltend, erwähnen wir heute nur folgende Daten. Stüler, ein Schüler Schinkels, war Architekt des Königs von Preußen, Director des Hofbauamts, Geheimer-Rath im Ministerium des Handels und der Gewerbe, Mitglied des Senats der Kunstakademie, Ritter des Ordens der Friedensclasse pour le mérite und vieler andern Orden. Seine bedeutendsten Bauwerke sind: das neue Museum, die Marcus-, Bartholomäus- und Matthäikirche in Berlin, das Schloß zu Schwerin, die Universität zu Königsberg, das Museum zu Cöln, der Ausbau der Burg zu Hohenzollern und die Museen zu Stockholm und zu Pesth.

1865/15. 7. Kiß †, Europa 1865/15. [márc. 31.] Chronik, Bildende Kunst, 247. h.

Kiß †. Nur wenige Tage nach Stülers Tode ist die deutsche Kunstwelt schon wieder durch einen schmerzlichen Fall betrübt worden: am 24. März früh wurde Professor *August Kiß* in Berlin, der berühmte Bildhauer und Schöpfer der „Amazone“ auf der Treppenwange des alten Museums, entseelt in seinem Bett aufgefunden. Ein Schlagfluß hatte seinem Leben während der Nacht ein Ende gemacht. Wir werden auch über ihn, wie über Stüler, demnächst einen längeren Nekrolog bringen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1865/15. 1.

Eine neue Oper von Félicien David – Félicien David új operája, Europa 1865/15. [márc. 31.] Chronik, Theater, 249. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Félicien César David – (1810–1876), francia zeneszerző, ld. az Europa 1863/9. 14. jegyzetét. A *Le Saphir (A zafir)* című háromfelvonásos vígoperájának bemutatója 1865. március 8-án volt. A darabról az Europa is, a Ko is korábban már tudósított. Ld. az Europa 1863/26. 2. és 1864/21. 11. tételét.

François-Adrien Boieldieu – (1775–1834), francia zeneszerző, népszerű vígoperákat írt.

Daniel-François-Esprit Auber (1782–1871), francia zeneszerző. Ld. az Europa 1864/4. 3. jegyzetét.

Leuven, Carré, Hadot – Adolphe de Leuven (1800–1884), Michel Carré (1819–1872), TERENCE HADOT (?-?), francia librettisták

Az Arany által kijelölt rész – Az első sor melletti jelölés az átvétel szerint a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – III/I. 1865/16, ápr. 16. 381: *David Feliczián új operája*. Fordítás kisebb kihagyással és kiegészítéssel. Kimarad a magyar szövegből a három librettista neve. Az utolsó tagmondat a fordító szövege.

A Ko szövege:

„»Lalla-Rookh« szerzője még eddig nem tett volt kísérletet a víg operában, mert említett műve érzelmesebb színezetű, hogysen zenei vígjátéknak lehetne mondani. Legújabb műve »A zafir« című, melyet az opéra comique [!] közönsége Párisban a legkedvezőbb módon fogadott, sem ment ugyan némi holdvilágos ábrándtól; de legalább itt már nem az teszi a hangnyelv túlnyomó alkatrészét. David, a nélkül hogy kivetköznék saját egyéniségéből, itt sokkal inkább vérebe szította Boieldieu és Auber folyékony társalgási stílját mint valaha, s e tanulmányai folytán nagyot nyert vidor szeszélyben és derült kellemre nézve. »A zafir« valódi víg opera. Csinos librettója, melyet három uri ember Shakespeare »Ha vége jó, mind jó« vígjátékából ütött össze, nagy könnyebbségére szolgált a zeneszerzőnek. Bertramot itt Gastonnak hívják s a navarrai királyné fiát csináltak belőle. Ezt Hermina, egy tudós orvos árvaléánya,

halálos betegségből ragadja ki orvosi tudománya által. Az anya azzal hálálja meg a leány jótéteményét, hogy fiával nőül véteti. A semmit nem gyanító Gastont a kápolnába csalják s ott akarátja ellen összeadják Herminával. Ő ugyan, az udvar jelenlétében, nem mer ellent mondani, de megesküszik, hogy soha addig nejeül nem ismeri, valámig az ujján levő zafirköves gyűrűt maga jószántából Herminának nem adja, ezzel akarván a lehetlenséget kifejezni. Gaston elutazik Nápolyba, ott ismeretséget köt egy vendéglős szép leányával, Fiammettával, kit éji találkozásra bír; mi megtörténvén, Gaston annyira elragadtatik kedvese bájai által, hogy ennek kérelmére a gyűrűt neki ajándékozza. De a kedves nem Fiammetta volt, hanem Hermina, ki szeretett férjének titkon és ismeretlenül utána indult, s ily módon a gyűrű birtokába jutott. Esztendő múlva hazatér Gaston. A helyett hogy, mint el volt készülve rá, Herminát kétségbeesetten és a rajta esett bánalom miatt összeroskadva találná, vidáman, ragyogó szépségben, mint fényes ünnepélyek és hódolatok központját pillantja meg. Erre fölébred benne a féltékenység, forró szerelembe esik iránta, s követeli férj jogait. De most Hermina begyeskedést színlel, és ama föltételre hivatkozik, melyet férje összekelésök alkalmával tett volt. Elfogadja férjül, úgymond, ha a zafirköves gyűrűt megkapja tőle. Gastonnak ez mennykőcsapás; sietne Nápolyba, hogy Fiammettától minden áron visszakérítse a gyűrűt. Azonban ez úttól megkimélheti magát, mert Fiammetta Hermina környezetében van: de a leány bevallja, hogy nem ő volt a találkozó, hanem a képében egy ismeretlen nő. Gaston kétségbeesik, neje még egy darabig szenvedtetni a hálátlant, végre megszánja s oda nyújtja neki engesztelésül zafirgyűrűs kezét. A sok kellemes zenedarab közt, kivált egy négyes tűnik ki a II. felvonásban, mely viharos tetszést idézett elő Párisban, s minden előadás alkalmával még most is ujrátatják. Az új opera bizonyosan meg fogja tenni a maga körutját, s valószínű, hogy hozzánk is elkerül.”

Magyarázat a magyar szöveghez

Ha vége jó, mind jó – A Shakespeare-mű magyar fordítása csak 1872-ben jelent meg a Kisfaludy Társaság által kiadott sorozatban (Shakspere Minden Munkái), a XIII. kötetben, Győry Vilmos fordításában, *Minden jó, ha jó a vége* címmel. A megjelenésig a darab címét változó alakban használták. Vas István fordításában a cím: *Minden jó, ha vége jó* (1948).

A szerzőség kérdése – A glossza mondattani és lexikális jellemzői alapján („a hangnyelv túlnyomó alkatrésze”, „vérebe szitta” stb.) nem Arany a fordító.

1865/15. 2.

Verschiedenes Neue – Vegyes újdonságok, Europa 1865/15. [márc. 31.] Chronik, Theater, 249–250. h. [A kijelölt részeket közöljük és fordítjuk.]

A német cikk fordítása – A fáradhatatlan Arthur Müller a *Der Fluch des Galilei* [Galilei átk] után megint egy újabb drámát fejezett be: *Die Kaiserglocke von Speyer* [A speyeri császárharang]. A darab IV. Henrik és fia, V. Henrik harcáról szól a német koronáért. – Carl Kösting *Charlotte Corday* címmel tragédiát ír. – Anna Löhn Drezdában új vígjátékot írt: *Bei 40 Grad Réaumur* [40 Réaumur-fokon]. – A tehetséges [250] zeneszerző, Abert Stuttgartban új operát fejezett be *Astorga* címmel, melynek fő- és címszerepére a nagyra értékelt hőstenort, Sontheimet emlegetik. – Párizsban Mermet tudja, hogyan kell ütni a vasat, amíg meleg. Azt tervezi, hogy Julius Caesarról ír operát. [...]

Magyarázatok a német szöveghez

Arthur Müller – (1830–1873), boroszlói születésű német drámaíró, költő, novellista. Főként Münchenben és Bécsben élt. A *Der Fluch des Galilei* [Galilei átk] című drámájához ld. még az Europa 1865/1. 3. jegyzetét. A *Die Kaiserglocke*

von Speyer című történeti drámájáról kevés korabeli hír szól. A cím a speyeri székesegyház császárharangjára utal.

Karl Kösting – (1842–1907), német kereskedő és drámaíró. A *Ko* korábban már tudósított róla. Ld. az *Europa* 1864/10. 4. és 1864/39. 3. jegyzetét.

Anna Löhn – (1830–1902), német színésznő és író, első drámáját tizenöt évesen írta, ezután számos darabja jelent meg vagy került színre. Színésznőként főként Lipcsében és Drezdában játszott.

Johann Joseph Abert – (1832–1915), csehországi származású német zeneszerző

Heinrich Sontheim – (1820–1912), német tenorénekes

Auguste Mermet – (1810–1889), francia zeneszerző. Ld. még az *Europa* 1864/4. 5. jegyzetét. A tervezett opera elkészültéről a zenei szakirodalom nem tud.

Az Arany által kijelölt rész – A vegyes tartalmú glosszából Arany a *Mermetre* vonatkozó részt emeli ki, és ennyi is kerül át a *Koszorúba*.

A *Ko* közlése – III/I. 1865/15. ápr. 9. Vegyes, 359: *Mermet Párisban ért hozzá...* A glossza egy részének fordítása és kommentálása. A Napoleon *Caesar*jára és Offenbachra való utalás a magyar szerzőtől származik.

A *Ko* szövege:

„*Mermet*, Párisban, ért hozzá, hogy addig kell ütni a vasat, míg meleg. Operát akar imi *Julius Caesar* czimmal, hihehetően nem annyira a Shakespeare, mint a Napoleon Caesarját tartva szem előtt. Valami Offenbach-féle operettára is igen alkalmas lenne a tárgy.”

Jegyzetek a magyar szöveghez

Napoleon Caesarja – III. Napóleon francia császárnak nem sokkal korábban jelent meg történeti munkája: *Histoire de Jules César*, Paris, Henri Plon. A *Ko* kétszer is hírt ad róla az *Europa* alapján, ld. az *Europa* 1865/5. 2. és 1865/11. 2. jegyzetét. Az utalással a magyar glossza szerzője ironikus felhangot kölcsönöz a hírnek, és ezt szolgálja a Jacques Offenbachra való célzás is.

A szerzőség kérdése – Az „operetta” szóalak miatt feltételezhető, hogy nem Arany fordította és kommentálta a szöveget. A kifejezést ilyen formában Bartalus István használja. Azokban a glosszáknak, melyeknek szerzőjeként Arany gyanítható, leginkább az „operett”, olykor „operette” alak szerepel.

1865/15. 3.

„*Dinorah in Wien*” – *A Dinorah Bécsben*, *Europa* 1865/15. [márc. 31.] Chronik, Theater, 250. h.

A német cikk fordítása – Meyerbeer *Dinorah* című operáját a múlt héten mutatták be először Bécsben, mert a szerző, amíg élt, nem engedélyezte a bécsi színrevitelt. Az ok a megsértett hiúság volt. Meyerbeer az európai kitüntetések közül mindenütt a nagykeresztet és a középkeresztet kapta meg. Amikor azonban Bécsben *A prófétát* vezényelte, a Ferenc József érdemrendnek csupán a lovagi keresztjét küldték meg neki. Ezt túl kevésnek találta, és művének betiltásával bosszulta meg. Újabb bizonyítéka annak, hogy a nagy embereknek is vannak apró gyengéik. A *Dinorah* egyébként Bécsben szokatlanul nagy sikert aratott. A szereposztás természetesen minden szinten páratlan: *Dinorah* szerepét Ilma von Murska, *Hoël* szerepét Beck, *Corentin* a grazi Eppich (a tenor-buffo egyik új hőroza) énekelte, a pásztorfiúkat pedig Tellheim és Bettelheim kisasszonyok játszották.

Magyarázatok a német szöveghez

Giacomo Meyerbeer – Ld. az *Europa* 1863/14. 3. jegyzetét. A *Dinorah* (*A ploërmeli búcsú*) című, 1859-ben keletkezett vígoperájáról ld. az *Europa* 1864/15. 6. jegyzetét. Bécsben 1865. március 11-én volt a bemutató.

Ilma von Murska – Valódi nevén Ema Pukšec (1834–1889), horvát származású operaénekesnő, 1864 márciusában és áprilisában Pesten és Debrecenben is vendégszerepelt. Bartalus István a Koszorúban dicsérte (II/I. 1864/12, márc. 20. 286).

Johann Nepomuk Beck – (1827–1904), pesti születésű baritonénekes a bécsi udvari operában

Franz Eppich – (1835–1893), grazi születésű osztrák operaénekes, pályáját Pesten kezdte 1852-ben, innen ment egy időre Grazba, végül bécsi színházak alkalmazták.

Karoline Bettelheim – (1843–1896), pesti születésű zongoraművésznő, majd énekesnő. 1862-től a bécsi udvari operatársulat tagja volt.

Caroline Tellheim – (1842 v. 1844–1906), bécsi vagy pozsonyi születésű osztrák szopránénekesnő

Az Arany által kijelölt rész – Az első sor mellett álló jelölés feltehetően a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Függelék

1865/15. 4.

Die neue Volksausgabe der „Ritter vom Geiste” – A *Die Ritter vom Geiste* [A szellem lovagjai] új, népszerű kiadása, Europa 1865/15. [márc. 31.] Chronik, Literatur, 241. h.

A német cikk fordítása – A *Die Ritter vom Geiste* új, népszerű kiadásából, melyet az F. A. Brockhaus kiadó a szerző, Carl Gutzkow megsegítésére jelentet meg, az első, félbőr kötésű, igen tiszta nyomású kötetet vehettük kézbe. E dicséretes vállalkozást egy korábbi számunkban már meleg szavakkal méltattuk, és a közönséget a kiadó szép kezdeményezésének támogatására kértük. Miután a szerzőt illető honorárium ügyében egy nyilatkozat jelent meg, annak közlését az Európában mi is kötelességünknek tekintjük. A bevezetőt, mint bennünket kevésbé érintő részt, itt most elhagyjuk. Az alulírott cég ezennel kinyilvánítja, hogy a szóbeszéd, miszerint Gutzkow a *Die Ritter vom Geiste* című regényéért 2000 tallért, a *Der Zauberer von Rom* [A római varázsló] címűért pedig 3000 tallért, vagyis a két regényért együttesen 5000 tallért kapott volna, *teljességgel hamis. A két regényért kifizetett tiszteletdíj a valóságban tizenhatezer tallért tesz ki.* De még a szóbeszédben említett összegnek e háromszoros értékét meghaladó summa sem fedi a két nagyszabású mű teljes árát. A kiadó biztos benne, hogy aki valamelyest jártas a német irodalmi és könyvkereskedési szakmában, az a nevezett összeget a német viszonyok között kifizethető legmagasabb tiszteletdíjnak fogja elismerni. Csupán a kényszerítő körülmények bírták arra a céget, hogy a nyilvánosság elé tárjon olyan ügyeket, melyek a dolgok szokásos menetében nem a nyilvánosságra tartoznak. A cég úgy hiszi magáról, hogy folyamatosan, olykor az üzleti szabályokat mellőzve igyekezett a szerző és a közönség közötti közvetítés nehéz feladatának eleget tenni. Ezért tartózkodás nélkül kimondhatja, hogy a szerzővel való kapcsolatának kezdete óta napjainkig, amikor az író oly kemény sors nyomasztja, hű, önfeláldozó barátnak és tanácsadónak bizonyult. A cég abbéli reményével zárja nyilatkozatát, hogy Gutzkow előtt is ismeretes, milyen jóakarattal járt el vele szemben a kiadó, és a tulajdonosokkal való üzleti és személyes viszonya a kölcsönös megbecsülésre épülve továbbra is a legszívélyesebb marad.

Lipce, 1865. március 22.

F. A. Brockhaus

Magyarázatok a német szöveghez

Karl von Gutzkow – Ld. az *Europa* 1864/10. 1. és 1864/28. 3. jegyzetét. Itt említett regényeit a lipcsei F. A. Brockhaus kiadó adta ki. A *Die Ritter vom Geiste* 1850–1851-ben, a *Der Zauberer von Rom* pedig 1858–1861-ben jelent meg, mindkettő több kötetben.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/15, ápr. 9. Vegyes, 359: *Gutzkow német híres költőnek...* Tartalomismertetés és kommentár. Az összeget a Ko szerzője rosszul írja: Gutzkow a német forrás szerint nem 6000, hanem 16 000 tallért kapott.

A Ko szövege:

„Gutzkow német híres költőnek, ki, mint tudva van, egy idő óta elmeháborodásban szenved, két regényeért: »Ritter vom Geiste« és »Zauberer von Rom« – Brockhaus firmája, mint most kényszerülve nyilatkozik, 6000 tallért fizetett, a mi, (hivatkozik az üzlet férfiakra,) lehető legnagyobb tiszteletdíj a mostani német irodalmi viszonyok közt. Elég szép is, tagadhatlan, de oly nagy olvasó közönség mellett, minő a német, állhatna kissé fényesebben is a díjazás dolga, kivált ha oly első rangú szerencsétlen írójáról van szó, mint Gutzkow.”

A szerzőség kérdése – Az *AJÖM* XII. 567. 181–182 feltételesen Aranynak tulajdonítja a glosszát. A mondattani sajátosságok, a dőlt betűs kiemelés, az anyagi ügyeket érintő, Aranynál gyakori téma és az *Europa* mint forrás megerősíti a feltevést.

1865/15. 5.

Aus dem Leben des Todes, von G. Hesekei – [*A halál életéből*], *G. Hesekei*től, *Europa* 1865/15, [márc. 31.] Chronik, Literatur, 242–243. h.

A német cikk fordítása – E könyv olvasásakor olyan érzésünk támad, mintha régi pénzt mutatnának, melynek a maga idejében jó árfolyama volt, mára azonban elértéktelenedett, és kivonták a forgalomból. A romantika rég letűnt napjaiban a halál élete témája legalábbis ösztönözte volna a költőt. Ma azonban, amikor a költészetet a Hoffmann-féle eltorzult vonások nélkül szeretjük, és a képtelenségeket nem értékeljük csupán azért, mert képtelenségek, e könyv kapcsán adódik a kérdés: mi akar ez lenni? A tartalma a következő: egy durcás asszony, aki egy férfit szeret, de nem akarja neki bevallani, hirtelen elveszti a férfit, és a keresésére indul. Utazása során, mintha láthatatlan kezek irányítanák, különböző szerelmi próbáknak vettetik alá, végül egy barlangba zuhan, és – felébred. Álmodott tehát, de álma valóságos volt: a halál birodalmában járt. Kedvesére egyébként itt sem talált rá, mert az nem halt meg, hanem visszatért, hogy a hűségpróbán átesett asszonyt most már feleségül vegye. Az utazás, úgy tűnik, csak azt a célt szolgálta, hogy a szerző a halált szerelmes hősként jeleníthesse meg. A homokórával és kaszával ellátott férfinak a szerelmes asszony láttán kedve támadt kipróbálni a földi szerelmet. Emberi alakban jött a földre, hogy Angliában, Spanyolországban, Franciaországban, Olaszországban és Németországban próbáljon szerencsét. Nem mondható, hogy valóban szerencsés lett volna. Angliában sürgősen meg kellett halnia, hogy a szerelmi bánattól megszabaduljon, Spanyolországban az inkvizíció egy föld alatti börtönbe temette, Franciaországban megmérgezték, Olaszországban felszarvagták, Németországban [243] egyszer a villám csapta agyon, másszor egy házvezetőnő szolgájának riasztó sorsa várt rá. Anélkül, hogy a szerző költői céljain törnénk a fejünket, annyit mondunk róla, könyve hasonló módon keletkezett, mint a tengelice a teremtés ötödik napján. Hesekei úr a korábbi regényeiből megmaradt festékeket használta fel és kevert ki belőlük egy új művet. Színes alakot akarván alkotni, annak csontvázából csak a halálkoma alakját tudta kigondolni.

Magyarázatok a német szöveghez

Johann Georg Ludwig Hesekei – (1819–1874), Theodor Fontane, Eugène Sue és Walter Scott modorában alkotó német regényíró, novellista, költő, újságíró

Ernst Theodor Amadeus Hoffmann – (1776–1822), német romantikus író

mint a tengelice a teremtés ötödik napján – Utalás Johann Friedrich Kind (1768–1843) német költő és librettista *Der Stieglitz* [A tengelice] című, 1815-ös költeményére. A költemény története szerint az Úr a teremtés ötödik napján, amikor a madarakat megalkotta, minden festéket elhasznált a többi madárra, így a tengelicének már nem jutott elég semmilyen színből. Ezért a tengelice arra kérte az Urat, a lábas alján maradt festékekből tegyen rá piros, fehér, fekete foltokat, hogy ne maradjon szürke.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/15, ápr. 9. Vegyes, 359: *Hesekei G. Berlinben...* Tartalomismertetés és kommentár. A magyar szöveg csak a képtelen cselekmény szűk ismertetésére szorítkozik, ehhez fűz esztétikai tanulságot.

A Ko szövege:

„Hesekei G. Berlinben egy kissé vadregényes költeményt irt s adott ki, a »Halál életéből« czimmel. Az egészet álmodja valaki; de a halál szerepe az, hogy e jó urnak kedve kerekedik egy kis földi szerelemhez, s körutat tesz a civilizált népek közt. Angliában sikertelen szerelmi epedés miatt szörnyet kell hálnia, Spanyolországban az inquisitio földalatti börtönbe temeti, Franciaországban megmérgezik, Olaszországban rőfnyi szarvakat raknak fel neki. Mihozzánk nem jó; itt pandurokkal s rablókkal gyűlné meg a baja. Ki a phantasiát a képtelenek képzelésében tartja: annak ez már csakugyan phantasia lehet.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 568. 182 feltételelesen Aranynak tulajdonítja a glosszát. Az átvétel forrása, módja, a glossza mondattani sajátosságai, a pedagógiai szándék, az esztétikai következtetés egyaránt megerősíti a feltevést. Az AJÖM jelzett közlésének jegyzetében (470. old.) Németh G. Béla tévesen írja, hogy a történet G. Hesekei *Wappensagen* című kötetéből származna. A Janke kiadónál megjelent, itt ismertetett mű egy kétkötetes regény.

1865/15. 6.

Stüler †, Europa 1865/15, [márc. 31.] Chronik, Bildende Kunst, 246. h.

A német cikk fordítása – Az egyik legjobb képviselőjének halálával fájdalmas és hirtelen veszteség érte a német építészetet. Az építészeti főtanácsos, dr. August Stüler váratlanul hunyt el Berlinben, március 18-án, este fél hét tájt, miután a szokásos heti tanácskozássra tartva, a művészetek királyi akadémiaja üléstermének előszobájába lépett. Nem sokkal korábban még élénken és egészségesen költötte el ebédjét barátai körében. 65 éves volt. A hosszabb nekrológot megelőzve, most csak a következő adatokat említjük. Stüler – Schinkel tanítványa – a porosz király építőmestere, az építészeti főhivatal igazgatója, az ipari és kereskedelmi minisztérium titkos tanácsosa, a művészeti akadémia szenátusának tagja, a Becsületrend lovagkeresztjének és több más kitüntetésnek tulajdonosa volt. Legjelentősebb munkái: az új múzeum, a berlini Szt. Márk-templom, a Szt. Bertalan-templom, a Szt. Máté-templom, a schwerini kastély, a königsbergi egyetem, a kölni múzeum, a Hohenzollern-vár újjáépítése, valamint a stockholmi és a pesti múzeum.

Magyarázatok a német szöveghez

Friedrich August Stüler – (1800–1865), porosz építész, többek között a Magyar Tudományos Akadémia új épületének tervezője. Arany személyesen is ismerhette, a Ko híre szerint ugyanis Stüler az akadémia palotájának építése idején Pesten tartózkodott: „Az akadémia palotájának építője Stüler Pestre

érkezett, s itt is marad az épület teljes befejezéséig.” (II/I. 1864/24, jún. 12. 575.)

Friedrich Schinkel – (1781–1841), porosz építésmérnök, várostervező, festő és grafikus

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/15, ápr. 9. Vegyes, 359: *Az akadémiai palota építőmestere, Stüler...* Tartalomismertetés és kommentár.

A Ko szövege:

„Az akadémiai palota építőmestere, *Stüler*, még a múlt hó közepe táján meghalt. Hirtelen halállal mult ki, 65 éves korában. Dr. Stüler Ágost, fő építészeti titkos tanácsos, – Schinkel tanítványa – a porosz király építő mestere volt, a fő építészeti hivatal igazgatója, az ipar és keresk.[edelmi] minisiteriumban titkos tanácsos, a műakadémia tanácsának tagja, sok rendjel tulajdonosa. Jelentékenyebb építményei között egy német lap felhossa a pesti *múzeumot* is, olyféle kis pontatlansággal, melyet ott nyugat felé akkor is elkövetnek irányunkban, ha az ő jeles embereikről van szó.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 569. 182 Aranynak tulajdonítja a glosszát. A forrás, az átvétel módja és a kommentár megerősíti a feltevést.

1865/15. 7.

Kiß *†*, Europa 1865/15. [márc. 31.] Chronik, Bildende Kunst, 247. h.

A német cikk fordítása – Csak néhány nappal Stüler halála után a német művészetet újabb haláleset sújtotta: március 24-én reggel a berlini professzort, August Kißt, a neves szobrászt és a régi múzeum lépcsőfelfjáróján látható amazonszobor alkotóját holtan találták ágyában. Az éjszaka folyamán vértolulás vetett véget életének. Róla, akárcsak Stülerről, hosszabb nekrológot készülünk közölni.

Magyarázatok a német szöveghez

Friedrich August Stüler – Ld. fentebb az Europa 1865/15. 6. jegyzetét.

August Karl Eduard Kiss – (1802–1865), felső-sziléziai származású berlini szobrász. Akárcsak August Stüler, ő is Friedrich Schinkel tanítványa volt. A berlini Régi Múzeum lépcsőfelfjárójára helyezett szobrát, a párduccal harcoló amazont 1837 és 1841 között alkotta, de elkészítette többek között I. Lajos bajor király márványszobrát, Nagy Frigyes lovassobrát, a berlini Szt. Mihály-templom Mihály arkangyalt ábrázoló szobrát, a Sárkányölő Szent György-szobrot stb.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/15, ápr. 9. Vegyes, 359: *Az a Kiss nevű szobrász...* Tartalomismertetés és kommentár. A hírből Aranyt az átvétel szerint leginkább Kiss származása érdekli, olyannyira, hogy amikor később a német lapban a nekrológ megjelent, megnézi és kijelöli a születési adataira vonatkozó részt. Ld. az Europa 1865/18. 1. szövegét és jegyzetét.

A Ko szövege:

„Az a *Kiss* nevű szobrász, ki Berlinben közelebb meghalt, lehetne magyar eredetű is, de kötve hisszük, mert német betűkkel *Kisz*-nek írják, s csak a latin német-írás szerint *Kiss*-nek. Hagyjuk az efféle *kiss*-szerű atyafiasítást: mi hasznunk benne!”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 570. 182 Aranynak tulajdonítja a glosszát. A forrás, az átvétel módja és a kommentár igazolja a feltevést.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/16.

Függelék

1865/16. 1. *Zur Geschichte der Hüte*, Europa, 1865/16. [ápr. 7.] 503–512. h.

*Zur Geschichte der Hüte*³⁰

Es ist wohl nicht zu viel behauptet, daß dem betrachtenden Geiste an einem so harmlos einfachen Dinge, wie der menschliche [504] Hut ist, sich ein Stück menschlicher Geschichte entwickelt, daß die Wandelungen, welche derselbe im Lauf der Jahrhunderte erlebte, ein interessantes Licht auf den Geist der Cultur werfen, und daß dies in dem großen aufgeschlagenen Buche des Menschentreibens ein Capitel ist, welches uns einen Augenblick so trefflich unterhalten kann als irgend ein andres, als die Geschichte eines Kunstzweiges, einer Dynastie oder eines merkwürdigen Thiergeschlechts. Der alte Ausspruch: „Sage mir, mit wem Du umgehst, und ich will Dir sagen, was Du bist!“ hat die verschiedensten Anwendungen gefunden, warum sollte derselbe nicht auch auf den Hut passen: „Zeige mir, was Du auf dem Kopfe trägst, und ich will Dir sagen, was Du bist“ – nicht in dem oberflächlichen Sinne, daß man den Soldaten an seinem Helm, [505] den Leibkutscher an seinem betretenen Cylinder erkenne, sondern in dem höheren Sinne einer Ausprägung des Charakters im Charakter des Hutes und in der Art, wie derselbe getragen wird. Das gilt von Individuen, wie von ganzen Geschlechtern. Man betrachte den Hut, welcher während und nach dem 30jährigen Kriege in Deutschland getragen wurde, diesen verwegenen Schlapphut mit der halb hängenden, halb aufgeschlagenen Krempe und der prahlerisch wallenden Feder: das ist der Hut der maßlosesten Renommée und des soldatischen Stutzerthums, in dessen malerischer Form und Verzierung sich all der liederliche Uebermuth ausspricht, den die lange Militärwirthschaft erzeugte. Man betrachte ferner den nüchternen, ernsten Hut, den der puritanische Britte zur Zeit seiner großen Revolution trug und der den Geist eines ernsten, in seinen Grundsätzen strengen Geschlechts charakterisirt, wie die Revolution es geschaffen hatte. An ihren Hüten sollt Ihr sie erkennen! Die lange Reihe von Kopfbedeckungen, welche ein Jahrtausend vor uns aufstellt, setzt uns in den Stand, zu beurtheilen, ob der Krieg die Menschen beschäftigte oder der Friede ihren Sitten einen leichteren und freundlicheren Anstrich gab, ob Weichlichkeit oder Pedanterie oder eine starke geistige Richtung die Köpfe beherrschte. Das schwarze Barett der Reformation, von Gelehrten und Gebildeten jener Zeit getragen, paßt nicht für eine in eitler Tändelei und Genußsucht aufgegangene Gesellschaft; der Hut der letzteren, das ist jener Klapphut, den man bis gegen Ende des vorigen Jahrhunderts unter dem Arme trug, um die gepuderte Perrücke zu schonen, wahrlich ein undankbarer Kopfschmuck für eine ernste, thatkräftige Zeit. So steht der Hut in bedeutsamer Beziehung zu dem Charakter ganzer Epochen und Völker, und in den mannigfachen Wandelungen, welche Sitte, Geschmack und Mode bewirkt haben, vom Blätterdach der ersten Völker bis zu dem verfeinerten Cylinder unsrer Tage, ist er ein Zeuge der Geschichte.

³⁰ Am 30. Januar 1862 starb in Cassel W. *Lynker*, ein Mann, dessen Person und Lebenslauf vielfache Theilnahme einflößt wegen der Kämpfe mit den feindlichen Gewalten des Schicksals, die er zu bestehen hatte, sowie wegen der Erfolge, die sein muthiger Charakter, seine männliche Ausdauer, sein Bildungsdrang trotz aller Widerwärtigkeiten sich zu erringen wußte. Verschiedentlich umhergeworfen in theils geschäftlichen, theils literarischen Stellungen und Berufen, war Lynker schließlich Secretär des kurfürstlichen Hoftheaters. Eine Geschichte desselben bildete eine seiner letzten Arbeiten; sie ist jetzt von einem Freund des Verstorbenen, Dr. *Th. Köhler*, zum Druck befördert worden, nebst einer Auswahl früherer Schriften des begabten Mannes, Novellen, Aufsätze, Vorträge u. dergl. Der humoristisch culturgeschichtlichen Abhandlung über den Hut, welche wir hier in gekürzter und theilweise veränderter Gestalt unsern Lesern vorlegen, wird verdientes Interesse nicht fehlen. [Az Europa szerkesztőjének jegyzete.]

Aber nicht minder drücken sich Neigung, Beschäftigung und Eigenthümlichkeit des Individuums in seinem Hute aus. In der Form, der Verzierung, dem Werthe oder der Haltung verräth sich oft ein schlagender Zug des Charakters; nur wo von einem Charakter überhaupt keine Rede sein kann, da ist auch der Hut ein gleichgültiger Artikel, doch paßte für solche Menschen am besten ein Hut ohne Rand, denn, wie einen solchen, weiß man sie nirgends recht zu fassen. Lassen wir unsre Phantasie wandern! Vor uns bewegt sich ein ganzes Meer von Hüten, und wir können sicher sein daß sich hier oder dort ein Einzelner hervorhebt, der unsere Aufmerksamkeit einen Augenblick fesselt. Da schimmert ein feiner Seidenhut vom elegantesten Bau, wie ihn die neueste Mode dictirt, und sein Boden gleicht einem Spiegel. Es ist ein Cylinder, der nur in Gemeinschaft mit Glacéestiefeln und einem Lorgnon im Auge zu leben vermag. Mit der Spitze des Daumens und Zeigefingers an dem edel geschweiften Rande gefaßt, schwebt er vom Kopfe und spricht die erhabenste Sprache der Höflichkeit. Man kann nicht darauf schwören, daß er bezahlt ist, aber eine solche Existenz hängt im Ansehen der Welt niemals von einer Rechnung ab, und während der Fabrikant, der ihn gemacht hat, das maßlose Creditsystem unsrer Zeit verwünscht, erwirbt sich dieser Hut leicht jenen [506] Credit, den überall die Schale vor dem Kern voraus hat. Wie anders stellt sich uns jener schwarze, glanzlose Bibi dar, an dem bei aller Sauberkeit doch nicht ein eigentlich elegantes Haar zu entdecken ist, der offenbar nur Sonntags aus dem Futteral steigt und einer Mode angehört, die längst schlafen ging. Es ist an ihm nichts von jenen poetischen Wellenformen zu bemerken, auf die sich sein feiner Nachbar soviel einbildet, „solid und dauerhaft“ ist der Wahlspruch seines Eigenthümers, gradaus, wie der Rand seines Hutes, ist sein Wesen, glanzlos, aber gediegen, wie der Filz. Dieser wackere Bürger weiß die Zeiten noch zu rühmen, wo der Hut wirklich den Mann machte, wo es ein Ereigniß war, wenn zuerst der Cylinder auf dem Kopf erschien, wenn das Zunft-Examen bestanden war und sich der Kreis jener ehrenwerthen Hüte vermehrte, welcher aus ebenso viel ehrenwerthen Köpfen bestand. Wird nicht diese Sorte von Hüten und Köpfen seltener in diesem Jahrhundert einer schwindelhaften Beweglichkeit, die allen alten Formen den Krieg erklärt und keinen Unterschied der Stände mehr gelten läßt, als den allein das Geld macht? Unabsehbar ist das Heer der kleinen menschlichen Schwächen, aber die Quelle der meisten ist Eitelkeit. Nun, dort sehen wir einen Hut, der so wenig mit der Eitelkeit zu schaffen hat, als mit der Bürste. Es ist einer von den Hüten, die niemals vertauscht werden; er ist modern, aber er erinnert an das Fell eines rüdischen Hundes und sein Rand ist geknickt. Der Eigenthümer desselben verbraucht vielleicht mehr Hüte als jener Stutzer, gewiß mehr als jener solide, sparsame Bürger, aber er hat nicht Zeit, sich mit seinen Hüten abzugeben. In Gedanken versunken, stößt er an alle Ecken und carambolirt mit den Zweigen, aber sein Standpunkt bleibt immer, daß der Werth eines Menschen nicht nach seinem Hute bemessen werden soll, ein übler Standpunkt, den die Welt, die seine Schriften bewundert, niemals theilen wird. Doch lassen wir den Gelehrten seines Wegs ziehen und betrachten wir die Trägerin jenes „letzten Versuches“, dessen ganze Existenz sich auf die uralte Wahrheit stützt, daß man nach dem Scheine urtheilt, so lange es eine Civilisation giebt. Sie weiß das besser als der Philosoph. Von ihrer Stirn ist längst der Frühling gewichen, aber der breite Rand ihres Hutes wirft seinen barmherzigen Schatten darüber, und Niemand wird Betrachtungen über ihren Taufschein anstellen, da die bunten Bänder noch so jugendlich im Winde flattern. Niemand? Wenige Schritte von ihr beehrt ein rosiges Gesichtchen diesen breiten Rand mit einem mitleidigen Lächeln, denn Gott sei Dank! nicht jede Stirn bedarf eines trügerischen Hutrandes, um ihre Runzeln darunter zu verstecken; und auf dieser wenigstens thront ein keckes ungarisches Hütchen, das auch nicht den kleinsten Reiz verbirgt, welcher im Dienst der Koketterie wirkt. Der Hut hat nicht mehr die Bedeutung eines Schutzes, er ist eine Zierde, welche die Geschmacklosigkeit erfunden und die Lächerlichkeit mit bunten Federn geschmückt hat, aber da diese fremden Ursprungs ist, so konnten die deutschen Damen unmöglich die letzten sein, welche sie adoptirten.

Wenn sich der Satz, daß man einen Menschen an seinem Hute erkennen kann, auch nicht so ohne weiteres und ganz entschieden hinstellen läßt, zur Beurtheilung eines Charakters oder [510] hervorstechender Züge desselben ist er ein ebenso sicheres Hilfsmittel, als die Form des Kelches zur oberflächlichen Classficirung vieler Pflanzen. Gehen wir aber nun vom Individuum auf ganze Geschlechter über und betrachten wir den Hut verschiedener Zeitepochen, so ergibt sich, wenn auch in einem allgemeinen Sinne, dieselbe Wirkung des herrschenden Geistes auf die Form der Kopfbedeckung, und dies verleiht der Entwicklung des Hutes jenes oben erwähnte historische Interesse.

Die Entstehung des Hutes fällt zusammen mit dem Sündenfall, es war nebst der Schürze in einfachster Form das erste Kleidungsstück, und es scheint der ganzen Menschheit mit dem Hut gegangen zu sein, wie den kleinen Kindern, die Alles in den Mund stecken, was sie erreichen können. Sie hat mit allem Möglichen ihren Kopf bedeckt. Wie mannigfaltig ist das Material, welches die Natur liefern mußte! Die Vögel der Luft gaben ihre Federn, die Thiere des Feldes Wolle und Haare, Amphibien ihre Haut, das Schaf, Kamel, Kaninchen, die Ziege, der Hase, vor allem der Biber müssen ihre Felle liefern, die Felder Flachs und Baumwolle, die Erde Metall und Steine, das Meer Perlen, und der Mensch hat seinen ganzen Scharfsinn angestrengt, um aus diesen Materialien eine passende Kopfbedeckung zu schaffen. Wenn man die Masse der Hüte überschaut, die aus diesen Bemühungen hervorgegangen sind, so glaubt man, die Menschheit habe nichts Anderes zu thun gehabt, als das Problem eines passenden Hutes zu lösen. Und das glänzende Endresultat war der Cylinder! Nur die chinesischen Hüte, welche viele Standesunterschiede bezeichnen, trug man vor tausend Jahren schon, wie so Vieles bei diesem stehengebliebenen Volke von der Zeit unberührt gelassen ist.

Die alten Griechen trugen bereits einen aus Filz gefertigten Hut; sie wußten sehr angenehm zu leben und ließen sich also auch nicht im Sommer den Scheitel sengen und im Winter von kaltem Regen waschen. Was die Römer betrifft, so trugen sie namentlich bei ihren Festen Hüte; nach Nero's Ermordung wurde die Sitte, welche zu tragen, allgemein. Unter den nordischen Völkern sind es zuerst die Angelsachsen, welche Hüte von Stroh trugen, sowie überhaupt im kälteren nördlichen Europa die Kopfbedeckung frühzeitig gefunden wird und in der mannigfachsten Gestalt. Lange trug man dann den eisernen Helm und das Barett, bis der spitze Hut mit breiter Krempe aus Spanien einwanderte. 1360 wird der erste Hutmacher genannt. Er lebte in Nürnberg, dieser Wiege deutscher Industrie. Die Sitte, den Hut mit Federn zu schmücken, wurde damals allgemein und hat sich lange Zeit erhalten. Jetzt tragen nur noch Damen und Soldaten Federn. Das Bürgerthum, dem diese Zeit gehört, hat mit dem Firlefanz wenig zu schaffen und nur, wenn es aus seiner Bahn geworfen wird, kriegt es romantische Grillen, wohin die krieglerische Hahnenfeder auf den Hüten unsrer weiland so gefürchteten alten Schutzwache zu rechnen ist.

Im 15. Jahrhundert gab es bald Hüte wie ein Fingerhut, bald wie ein umgekehrter Pflasterstuhl und wieder für lange Zeit das friedliche Barett, jedenfalls eine kleidsamere Tracht, als unsere heutige Schildmütze. Im 16. und 17. Jahrhundert wurde ein undenklicher Luxus in Hüten getrieben, es waren die goldenen Tage der Hutmacher, Federschmücker und Gold[508]sticker. Man trug bald schwarze, bald weiße, rothe, gelbe Hüte, bald diese, bald jene Verzierung, nie zufrieden mit der Mode, und wie die Mode launig, so wechselte auch der Stoff. Jetzt wechselt der Hut höchstens mit der Jahreszeit. Die hohen Filzhüte waren Anfangs sehr theuer und nur von Vornehmen getragen. Einen der schönsten sehen wir auf dem stolzen Haupte des trefflichen Rudolph von Habsburg, wie er im Frankfurter Römer abgebildet ist, einfach schwarz mit breitem Rand und weißer Feder. Rubens trug gleichfalls einen von sehr schöner Form. Berühmt ist der Hut Ludwigs XI. der mit zahllosen bleiernen Heiligenbildern verziert war, an die der fromme Monarch abwechselnd seine Gebete richtete. Daneben besaß derselbe eine andere merkwürdige Zier, eine Schnur von Rubinen, die der König in Versatz gab, wenn es ihm an Geld fehlte. Franz I. der Freund der Künste, trug einen farbigen Hut, gewöhnlich von blauem Sammet, mit Perlen und Metallen geschmückt und von

weißen Federn umspielt. Heinrich VIII schmückte seinen Hut mit einer Rose. Die Hüte, welche man an den Höfen zu Versailles und London trug in der Zeit Ludwigs XIV, waren die graziösesten und elegantesten, die es je gegeben hat. Wie edel erscheint diese Kopfbedeckung, welche die Stirn nicht verdeckte, die mit schönen weißen, rothen und blauen Federn geziert war und das Auge noch entzückt in den alten Gemälden jener Zeit! Mit diesen Federn den Boden zu berühren, wie es die feierliche Höflichkeit erforderte, das war eine wirkliche Ehre, welche man den Damen bezeugte, ganz anders, als das Lüften des Cylinders, womit wir heute grüßen.

Von dem Hut der soldatischen Renommisterei, den der 30jährige Krieg schuf, sprachen wir schon. Mit dem Frieden kehrte eine vernünftige Form zurück, das Extrem kann sich nicht lange auf der Höhe erhalten. Der Hut wurde wieder steif und nüchtern. Die Zeit der Perrücke kam und jeder Rand wurde lästig; erst auf einer Seite, dann auf zweien, dann auf dreien richtete man ihn auf, wie Friedrich der Große ihn trug. Die Allongeperrücke war schon schützende Bedeckung des Kopfes, der Hut ward nur noch Zier und saß ganz oben auf dem Haarwuste; zuletzt konnte die Frisur mit ihrer künstlichen, der Schonung bedürftigen Ordnung gar keinen mehr dulden, er wurde von seiner Höhe herabgestürzt, man klappte ihn wie einen Bogen Pappe zusammen und trug ihn unter dem Arm. In dieser Zeit finden wir auch die Anfänge des jetzigen Damenhutes.

Darauf beginnt die Periode des Cylinders. Merkwürdig, er, der in unseren Augen etwas Philiströses, Konservatives hat, während man den niedrigen Filz mit der Bezeichnung „Zucker-Hut“ allen Wühlern zuschob, er war bei seinem Auftreten ein Zeichen der Freigeisterei. Man denke an Goethe und Werther, an England und America. Die französische Revolution beschäftigte sich nicht nur in ihrer rücksichtslosen Weise mit den Köpfen, sondern auch mit den Hüten; eine Zeitlang warf man ihn ganz von seinem Throne und setzte die rothe phrygische Mütze ein; nachher wurde der englische Cylinder, in niedriger Form und mit aufgeschlagener Krempe, angenommen, und nun drang er allgemein nach Deutschland. Alle Opposition von Oben war vergeblich. Vom Landgrafen von Hessen, späteren Kurfürst Wilhelm I wird eine Anekdote erzählt, welche beweist, [509] wie sehr man den Cylinder als revolutionär haßte; er ließ die Zuchthäusler in rundem Hute gehen. Einige dreißig Jahre später aber prangte er auf dem Throne Frankreichs, auf dem Haupte Louis Philipp's. Der dreieckige Hut blieb nur noch Gefährte des Amtsrockes und der Uniform. Die Minister von 48 verschmähten ihn, jetzt ist er bei öffentlichen Handlungen und Feierlichkeiten wieder in Function. Im Ganzen aber ist er gefallen, mit ihm Puder, Zopf, Kniehose u. s. w., wie mit dem Cylinder einst der Frack fallen wird. Der runde Hut gelangte überall zur Anerkennung, und wie sehr er sich festwurzelte auf den Köpfen, obwohl man ihm weder Schönheit noch Zweckmäßigkeit nachrühmen kann, zeigt der neueste Kampf der Gegenwart, den er mit dem niedrigen Hut anzufechten hat. Dieser, der Hut der Zukunft, wird zunächst wohl den Sieg davontragen. Das ist im Allgemeinen und Großen die Geschichte des Hutes, in dem sich die Launen der Völker und Zeiten abspiegeln und dem noch so viele Revolutionen und Wandelungen bevorstehen, als der Menschheit selbst. Wer weiß, was man in 100 Jahren auf dem Kopfe trägt? Daß man aber nach 100 Jahren über unseren Cylinder herzlich lachen wird, ist so gewiß, als wir über die meisten der untergegangenen Hutformen lachen. [...]

1865/16. 2. „*Fremde Federn*“, Europa, 1865/16. [ápr. 7.] Chronik, Theater, 266–267. h.
„*Fremde Federn*.“ Auf mehreren unserer Bühnen gefällt jetzt recht sehr ein von Emil Neumann aus dem Französischen von *Louis Leroy* ins Deutsche übersetztes vieractiges Lustspiel, „*Fremde Federn*“ genannt oder im Original „*Les plumes [!] de paon*“. Die Vorzüge desselben sind, was die Lebendigkeit der Situation, die hübsche und wahre Zeichnung der Figuren, den angenehmen, leichtfließenden Dialog, die geschickte Schürzung und Lösung des Conflictes anlangt, in der That so vielfältig, daß man über die geringen Mängel leicht hinwegsehen kann. Der Held ist ein junger Schriftsteller, der vergeblich an die Thüren der Theater und Verleger geklopft hat. Nirgends ward ihm aufgethan. Mehr die

traurige Lage seines schwererkrankten Oheims, als seine eigene, läßt ihn einen Handel eingehen, gegen welchen sich zwar sein Ehrgeiz sträubt, allein das Schicksal übt seine Rechte. Ein reicher Narr, der nach literarischem Ruhme strebt, bietet unserem Poeten Paul Gérard 1200 Francs für sein Theaterstück, gerade eine Summe, die der Arme eben benötigt. Er muß sich aber schriftlich auf sein Ehrenwort verpflichten, sich nie als den Verfasser zu bekennen. Das Werk wird aufgeführt, erhält ungeheuren Beifall und der Käufer ist jetzt ein gefeierter Dichter. Paul schweigt; er schweigt auch, als der neugebackene Berühmte sich um die Hand eines Mädchens bewirbt, das der Arme mit aller Gluth seines Herzens liebt, dessen Vater aber nur eine literarische Notabilität zum Schwiegersohn haben mag. Ein Freund Pauls, der das Stück zufällig schon früher gelesen, ehe noch der schmähhliche Handel geschlossen, entdeckt dem Vater des Mädchens, diesem selbst und außerdem noch aller Welt, daß Paul der wahre Verfasser sei; der jedoch, treu seinem Wort, straft alle Versicherungen des Freundes Lügen. Auch die Bitten seiner Geliebten vermögen seine Rechtlichkeit nicht zu erschüttern. Der Betrüger würde sonach unzweifelhaft die Früchte seiner erbärmlichen Speculation ernten, wäre er nicht so unvorsichtig gewesen, jenen, der den Unterhändler in der Sache machte, ins Schuldgefängniß setzen zu lassen. Bevor dieser hineinwandert, producirt er aus Rache die Schrift, welche den ganzen Handel aufdeckt, und der Stückkäufer sieht sich endlich gezwungen, seine That zu bekennen! Selbstverständlich erntet nunmehr Paul den Ruhm und das Recht seiner Werke und erhält die Hand der Geliebten. Besonders tragen zum Erfolg des Lustspiels [267] auch noch zwei mit großer humoristischer Lebenswahrheit, ja zum Theil mit glänzendem Witz ausgestattete Episoden bei: der witzig gemüthliche Chefredacteur eines Wochenblattes, der seinen Namen Champagnac nicht mit Unrecht trägt, sowie ein entsetzlich productiver Blaustrumpf.

1865/16. 3. *Allerlei kleine Notizen*, Europa, 1865/16. [ápr. 7.] Chronik, Theater, 268. h.

[...] – Der junge *König v. Baiern* in seiner von Blasirtheit noch weit entfernten jugendlichen Begeisterung hat den harmlosen Einfall gehabt, sich in seinem Hoftheater den vollständig *ungestrichenen* Schiller'schen „*Don Carlos*“ vorspielen zu lassen. Es geschah das zum allerersten Mal auf einer deutschen Bühne überhaupt. Die Vorstellung dauerte von 6 Uhr Abends bis 1 Uhr Nachts. Beiwohnte derselben auch Prinz Adalbert von Baiern und seine Gemahlin, eine spanische Infantin!

[...] Mlle. Teresa im Café Alcazar zu Paris hat eine Nebenbuhlerin erhalten: seit einigen Wochen producirt sich, nämlich im Café du dix-neufième [!] siècle ein Fräulein Milla als Parodie Teresa's. Wie diese Parodie beschaffen, sieht man kaum ein, da das Original doch selbst schon Travestie, die Caricatur des Anstandes ist. –

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1865/16. 1.

Zur Geschichte der Hütte – A kalap történetéről, Europa, 1865/16. [ápr. 7.] 503–512. h.

A német cikk fordítása

*A kalap történetéről*³¹

³¹ 1862. január 30-án hunyt el Kasselban W. Lynker, akinek személye és életútja mély együttérzést kelt, nemcsak a sorscsapásokkal való állandó küzdelme miatt, melyeket végig kellett szenvednie, hanem a sikerek miatt is, melyeket bátorsága, emberi kitartása és tanulásvágya révén, a nehézségek közepette is ki tudott vívni magának. Üzleti és irodalmi állások közt hányódva Lynker végül a választófejedelmi udvari színház titkára lett. E színház történetének megírása egyik utolsó munkája volt. A tehetséges férfi értekezését és a korábbi írásaiból – novelláiból, cikkeiből, értekezéseiből – készült válogatást most barátja, Th. Köhler rendezte sajtó alá. A kalapról szóló szellemes művelődéstörténeti tanulmánya, melyet itt rövidített és helyenként módosított szöveggel közlünk, igen érdekes olvasmány. [Az Europa szerkesztőjének jegyzete.]

Nem szorul bizonyításra, hogy a kutató szellem számára az olyan ártatlanul egyszerű dologból is, mint az emberi [504] fejfedő, az emberiség múltjának egy szelete bontakozik ki, és évszázados változásaiból érdekes következtetésekre jut a kultúra sajátosságaira vonatkozóan. A fejfedő fejezete az emberi tevékenység nyitott könyvében éppolyan jól elszórakoztat bennünket, mint egy művészeti ág, egy dinasztia vagy egy érdekes állatfaj története. A régi szólást: „mondd meg, kivel érintkezel, és én megmondom, ki vagy”, sokféleképpen alkalmazták, miért ne lehetne hát a kalaphoz is hozzáigazítani: „mutasd, mit viselsz a fejedben, és megmondom, ki vagy”. Nem csak abban a felületes értelemben volna ez érvényes, hogy a katonát például a sisakjáról, [505] a kocsist pedig a díszes cilinderről lehet felismerni, hanem mélyebb értelemben is, amennyiben a kalap jellege és viselésének módja a jellem tükrének tekinthető. Egyénekre éppúgy vonatkozik ez, mint egész nemzedékekre. Vessünk csak pillantást a harmincéves háború idején Németországban viselt merész kalapokra, melyeknek széles karimája egyik oldalon lefelé, másik oldalon felfelé hajlik, és a rajtuk díszesen lobogó tollakra: ez a kalap a harci feltűnésvágy szertelen kérdésését fejezi ki, a maga festői alakjával és díszítésével azt a léha elbizakodottságot tükrözi, melyet a katonai élet hozott magával. Vagy tekintsük azt a visszafogott, komoly kalapot, melyet a puritán angolok a nagy forradalom idején hordtak, és azt a rideg, zord jellemű nemzedéket jellemezte, melyet a forradalom termelt ki. A kalapjaikról lehet őket felismerni!

Az évszázadok során a szemünk előtt felvonuló fejfedők hosszú sora teszi lehetővé számunkra, hogy megítéljük, vajon a háború foglalkoztatta az embereket, vagy a béke kölcsönzött nekik szelídebb és barátságosabb külsőt, vajon az elpuhultság, a pedantéria, vagy éppen egy szigorúbb szellemi áramlat uralta őket. A reformáció fekete barette, melyet a tudósok és művelt emberek viseltek akkoriban, kevésbé fog illeni egy hiú, játékos, élvezetvágytól hajtott társadalomhoz. Az utóbbinak díszes kalapját viszont, melyet a 18. század végéig a hónalj alatt tartottak, hogy a parókat megkíméljék, nehezen fogadta volna el egy komoly, tettekéssz korszak. Ily módon függ össze a kalap egész korok és népek jellemével. A szokás, ízlés és divat diktálta változások a fejfedőként viselt falevéltől kezdve korunk kifinomult cilindréig, minden esetben a történelem változásairól tesznek tanúságot.

Azonban nem kevésbé árulkodik a kalap az egyes ember adottságairól, foglalkozásáról és egyéniségéről. A forma, a díszítés, a minőség és a viselet módja gyakran tükrözi a jellem fő vonásait. Csak ahol egyáltalán nem lehet jellemről beszélni, ott lesz a kalap közömbös tárgy. Az ilyen emberekhez a karima nélküli kalap illik a leginkább, mert a többi nem igen érdekli őket. Engedjük szabadjára egy kissé a képzeletünket! Tengernyi kalap terül el előttünk, és biztosak lehetünk benne, hogy van közte valahol egyetlen darab, mely figyelmünket egy pillanatra magára vonja. Ott csillog egy előkelő selyemkalap, elegáns formával, ahogyan a legújabb divat diktálja, oldala úgy fénylik, mint a tükör. A cylinder az, mely csak glaszécsizmával és a szemre helyezett lornyonnal együtt érvényesül. [Itt hosszabb gondolatmenet következik a cylinder és a modern kor összefüggéseiről. A magyar szövegből kimarad.]

Ha azon nézet, hogy egy embert a kalapjáról lehet megismerni, nem is állja meg a helyét teljes egészében, a jellem megítélésében [510] vagy a főbb jellemvonások felfedésében akkor is jó segítséget nyújt, oly módon, mint amikor a növények kelyhének formája alapján végzik el az elsődleges osztályozást. Lépünk azonban tovább az egyéntől a nemzetekhez, és figyeljük meg a kalapviselést a különböző korszakokban. Ki fog derülni, még ha csak nagy vonásokban is, hogy a korszak jellem mennyire hatással volt a fejfedők alakjára, ez az összefüggés pedig a kalap fejlődésének a fennebb említett értelemben történeti érdeket kölcsönöz.

A kalap története egyidős a bűnbeesés történetével, az ágyékkötő mellett ez volt a legkezdetlegesebb emberi öltözk. Úgy tűnik, az ember úgy volt a kalappal,

mint a gyermek, aki mindent a szájába vesz – bármit a fejére rakott, amit csak lehetett. És milyen változatos anyagokat nyújtott ehhez a természet! Az ég madarai a tollat adták hozzá, a mező állatai a gyapjút és a szőrmét, a kétéltűek a bőrt, a juhtól, a tevéától, a mezei nyúltól, a kecskétől, a házinyúltól, a hódtól a bundáját vette el az ember, a szántóföldről a lent és a gyapotot, a földből a fémeket és a követ, a tengerből a gyöngyöt szerezte, és minden ügyességét mozgósította, hogy ezekből az anyagokból alkalmas fejfedőt készítsen magának. Ha végignézzük a kalapok során, melyek e fáradozás eredményeként létrejöttek, azt kell gondolnunk, az emberiség mást se tett, mint az alkalmas kalapforma kérdését igyekezett megoldani. Mindennek ragyogó végpontja pedig a cylinder lett! Csupán a társadalmi rangot is jelképező kínai kalap maradt ugyanaz, mint amit ezer éve viseltek, minthogy e mozdulatlan életű népnél sok más dolgot sem érintett az idő.

Már a régi görögök is viseltek nemezkalapot; e nép szerette a kényelmet, és nem tűrte, hogy nyáron a tűző nap égesse, télen pedig a hideg eső mossa a fejét. A rómaiak az ünnepeiken tettek fejfedőt; az állandó kalapviselés Nero halála után vált általános szokássá. Az északi népek közül legkorábban az angolszászok használták a szalmakalapot, de a hidegebb vidékeken általában korán felfedezték a fejfedők különféle formáját. Sokáig használatos volt a fémsisak és a barett, míg a spanyoloktól el nem terjedt a széles karimájú hegyes kalap. 1360-ból említik az első kalapkészítő mestert, aki Nürnbergben, a német ipar szülővárosában élt. A tolldíszítés akkoriban mindenütt szokás volt, és sokáig meg is maradt. Ma már csak a hölgyek és a katonák viselnek tolldíszit. A polgárság, mely e kort uralta, nem sokat törődött a felesleges szépkedéssel, és csak pályájáról letérve kapta el a romantikus hóbort: harcias kakastollat tűzött kalapjára, mely hajdani világunkban a rettegett őrjáratok jelvénye volt.

A 15. században hol a gyűszű alakú sapka, hol a felfelé fordított üllőkére hasonlító kalap divatja élt, majd újra a békés barett került elő hosszú időre, mely mindenesetre hordozhatóbb volt, mint a mi ellenzős sapkáink. A 16. és 17. században hihetetlen fényűzés következett a kalapviselésben. Ez volt a kalap-, a tolldíszkészítők és az aranyhímzők fénykora. Felváltva hordtak fekete, fehér, vörös, sárga fejfedőt, hol ilyen, hol amolyan díszítéssel, mindig elégedetlenül a divattal, melynek szeszélyeit követve változott a kalap anyaga is. Ma már a kalapot legfeljebb az évszakváltás idején cseréljük le. A magas nemezkalap eleinte igen drága volt, és csak a gazdagok viselték. Az egyik legszebb példányát Habsburg Rudolf büszke fején látni, a frankfurti Römerben [tanáczházában] lévő képen: egyszerű fekete anyag, széles szegéllyel és fehér tollal. Rubens hasonló, nagyon szép alakú kalapot viselt. Elhíresült kalap XI. Lajosé, melyre számos, ólomból készült szentképet tűzött, és ezekhez imádkozott, hol az egyikhez, hol a másikhoz. Volt neki egy másik jellegzetes dísz is, a rubinfüzér, melyet, ha pénzhányban szenvedett, zálogba adott. I. Ferenc, a művészetek kedvelője tarka kalapokat viselt, általában kék bársony alappal, melyeket gyöngyökkel, ötvösmunkákkal rakott tele, fehér tollakat tűzve közéjük. VIII. Henriknek egyetlen rózsza ékesítette a fejfedőjét. XIV. Lajos korában Versailles-ban és Londonban viselték a valaha létezett legpompásabb és legelegánsabb kalapokat. Milyen fennkölt hatást keltettek ezek a homlokot szabadon hagyó fejdíszek, melyek pompás fehér, vörös és kék tollakkal voltak tele, és a korabeli festményeken még ma is elkápráztatják a nézőt! E tollakkal a padlót végigsöpörni, ahogyan az udvari illem megkívánta, az volt az igazi tiszteletadás a hölgyeknek, nem a ma divatos cylinderlengetés.

A hetvenkedésről, melyet a harmincéves háború hozott magával, már szót ejtettünk. A békével visszatértek az egyszerűbb formák, a szélsőségek eltűntek. A kalap újra merev és egyszerű lett. Szokássá vált a parókaviselés, és a kalap pereme kényelmetlenné vált; előbb csak előlről, majd kétoldalt, végül mindhárom oldalán felhajtották, ahogyan Nagy Frigyes képén látni. Az allonge paróka már önmagában

fejvédőként szolgált, így a kalap csak dísz volt, mely a haj lapos tetején ült. A hajviselet végül a maga kiméletet igénylő művészi elrendezésével nem tudott magán semmi mást elviselni, ezért a fejfedőt, mint egy kartont, összehajtogatták, és a hónalj alatt hordták. Ebből az időszakból ered a női kalapok divatja is.

Ezt követi a cilinder kora. Érdekes, hogy miközben a mi számunkra a cilinder már konzervatív, filiszteri viseletnek tűnik, kezdetben a szabadszelleműség jelképe volt. Elég csak Goethét és a *Werthert*, Angliát vagy Amerikát említeni. A francia forradalom nemcsak a maga kegyetlen módján foglalkozott a fejekkel, hanem a fejfedőre is gondja volt. A kalapot egy időre teljesen háttérbe szorították, és vörös frígiai sapkát viseltek. Majd visszatért az angol cilinder, de alacsonyabb formában, felhajtott karimával; így terjedt el Németországban is. Minden felső intézkedés hasztalan volt. A hesseni őrgrófról egy anekdotát mesélnek, mely azt mutatja, mennyire gyűlölte a cilindert mint forradalmi jelvényt: a rabokat kerek kalapban járatta. Jó harminc évvel később azonban a cilinder a francia trónra jutott, és ott díszelgett Lajos Fülöp fején. A háromszögű kalap már csak a hivatali öltözet és az uniformis tartozéka volt. Az 1848-as miniszterek lenézték, ma a közéletben és az ünnepségeken megint viselik. Összességében azonban a púderral, hajfonattal és térdharisnyával együtt eltűnt, és ez fog történni egyszer majd a frakkal és a cilinderrel is. A keménykalap felértékelődik, és hogy mennyire gyökeret ereszt a fejeken, mutatja a harc, melyet a lapos kalappal vív, noha mind szépsége, mind célszerűsége megkérdőjelezhető. Kétségtelen, hogy e „jövő kalapja” meg fogja nyerni a csatát. Ez tehát nagyvonalakban a kalap története, mely népek és korszakok kedélyét tükrözi, és amely még annyi forradalmat és változást fog megélni, mint maga az emberiség. Ki tudja, mit fognak viselni száz év múlva? Azonban hogy száz év múlva a mi cilinderünkön nevetni fognak, az biztos, mint ahogy mi nevetünk a régi kalapokon.

[A német szöveg ezután a kalap társadalomtörténetét és szemantikáját tekinti át; azt tárgyalja, hogy a fejfedő gyakran jelezte a társadalmi rangot; erkölcsi értékeket tükrözött; a középkorban létezett csődkalap, melyet tönkrement üzletembereknek kellett viselniük; ismeretes a népmesék kívánságkalapja; a fejfedő szakrális cselekedetek tartozéka is – a keresztények az imádság előtt leveszik, a zsidók fejükre helyezik –; a kalapnak fontos szerepe van az üdvözlés során stb. E bekezdéseket a Ko már nem veszi át.]

Magyarázatok a német szöveghez

Wilhelm Lynker – (1831–1862), író, újságíró, szerkesztő, a kasseli udvari színház könyvtárosa. Hátrahagyott, főként a kasseli színház és zene történetére vonatkozó műveit halála után Theodor Köhler rendezte sajtó alá a következő címmel: *Geschichte des Theaters und Musik in Kassel – Bis auf die neueste Zeit fortgesetzt und mit einer Auswahl früherer Schriften Lynker's herausgegeben von Dr. Th[eodor] Köhler*, Kassel, 1865. A kalap történetéről szóló tanulmányt ez a kötet tartalmazza, a 193–219. oldalon. Az Europa módosítva közli a szöveget.

II. Rudolf – (1552–1612), 1576-tól haláláig német-római császár és cseh király, 1576-tól 1608-ig magyar király

Peter Paul Rubens – (1577–1640), németalföldi festő, önarcképein gyakran látható a jellegzetes, széles karimájú fekete kalapja.

XI. Lajos – (1423–1483), 1461-től haláláig francia király

I. Ferenc – (1494–1547), 1515-től francia király

VIII. Henrik – (1491–1547), 1509-től angol király

XIV. Lajos – (1638–1715), 1643-tól francia király, az ún. Napkirály

Nagy Frigyes – II. Frigyes porosz király (1712–1786)

I. Vilmos – (1743–1821), 1803-tól hesseni választófejedelem

I. Lajos Fülöp – (1773–1850), 1830 augusztusától 1848 februárjáig „a franciák királya”, mellékneve a „polgárkirály” volt.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/16, ápr. 16. 380–381: x–y.: *A kalap*. Az 507–509. hasábkok szabad átültetése, helyenként fordítása, önálló bevezető mondatokkal és magyar vonatkozásokkal kiegészítve.

A Ko szövege:

„x–y.: *A kalap*

Minek nincs története? A legcsekélyebb tárgy, öltözet, étel, butorok, házi szokások története az emberiség folyamában szintúgy ingerli gyakran a buvár szellemet, mint a fontosabb dolgok és államesemények. Kivált ma, a részletek és egyedi apróságok kutatása korában, minden hulladék felhasználtatik; épen mint az utcza rongy bankjegyek millióival árasztja el a világot.

Igy hát van története a kalapviselésnek is. Nálunk nem igen régi, mert a kalpag és hosszú nemez süveg még a mult század dereka felé is erősen tartotta magát. De külföldön egy kissé fő[381]lebb vihető a kalap históriája. Lynker német író munkájában egész kifejlését olvashatni.

Ha csupán fejdíszről, vagy fejtakaróról lenne szó: ez valószínűleg egy idős az emberiséggel. Növény levelek a nap ellen, hidegben állatbőrök, díszítésül madártoll és virág: hihetően már az özönvíz előtt is használatban voltak. De a régi görögöknél már valódi *nemez* kalap is volt, a római ember sem ment a nélkül útra vagy mezőre. Az északi népek közül az angol-szászok viseltek először szalma kalapot; s általában északi Európában hamar rászorultak a fejtakaróra, noha Caesar korában a brittek még beérték roppant hajokkal a hideg ellen. A vitézlő népnél, a közép korban vas sisak, aztán, előbb délen, a könnyű barett; majd Spanyolhonból a nagy szélű hegyes kalap terjedt el. Németországon 1360-ban említettik az első kalapos mester, ki Nürnbergben üzte mesterségét. A tollas kalap már akkor divatban volt, és sokáig azután. A XV. században gyűszű alakú a kalap; azután a lapos barett uralma kezdődik. A XVI. és XVII. században roppant a fényűzés, tollakkal, arany himzettel. Fekete, fehér, piros, sárga kalapot viselnek, s a divattal örökké változik nemcsak az alak, hanem a kelme is. A magas nemez kalap eleinte oly drága, hogy csak gazdagok viselhetik. XI. Lajos ólom szentképekkel díszíti a magáét, hogy valahányszor leveszi, imádkozhassék előttük. I. Ferencz többnyire kék bársony kalapot viselt. XIV. Lajos korában a kalap tollával földet érinteni, ha az udvaronc valamilyen hölgynek köszönt, egyike volt az illem szabályainak. A paróka-világ azonban nem tűrhette a kalap szélét, elébb egyik, azután két, végre három oldalát föl kelle hajtani; sőt midőn az allonge-paróka bejött, a kalap egészen fölösleges lőn: összecsapva hón’ alatt viselték, mint egy táskát. Ez időre esik a mai hölgykalap kezdete.

Nevezetes, hogy a köcsög kalap, melyet most jámbor filiszterek hordanak, kezdetben mint a szabad szellem jelvénye szerepelt. A felsőbbség gyanús szemmel nézte, s elnyomta a hol lehetett. Hessenben, mint forradalmi jelvény, majdnem üldözés tárgya lőn. A hivatalos kalap még soká fentartotta mellette magát. Lajos Fülöp, a polgárkirály, emelé a trónig a cylindert. Ma már, hivatalos eljárásoknál, megint a háromszög a francia kalap. De általán véve mégis megbukott az, a hajporral, varkoecsal és harizsnyával együtt; valamint a hengerkalap a frakkal fog megbukni. Mindenütt a kerek kalap jut érvényre – ez a *jövő kalapja*. De ki tudja mit visel az ember 100 év múlva fején? Az azonban bizonyos – mond a német író – hogy 100 év múlva ép oly jóízűen kinevetik a mi köcsögjeinket, mint mi a hajdani kalapok bizarr alakjait.”

A szerzőség kérdése – Bár az „x” és „y” szignót Arany több helyen használja (ld. a szignók listáját a bevezető tanulmányban), együtt a kettőt csak ennek a cikknek a végén találjuk. A cikk nyelvezete, stílusa, az átvétel módja arra utal, hogy Arany a szerző. A

téma személyesen is elszórakoztatta Aranyt, az öltözék szemiotikai és divatvonatkozásairól pedig egy Tompának szóló levelében ír 1860. március 30-án (AJÖM XVII. 384). Ugyancsak 1860-ban két epigrammában (*Mondacsok*) foglalkozik az új divattal. Az egyik epigramma éppen a *Cilindertől* szól: „A kalapom cylinder, / Nem holmi csekélység: / Ha fölteszem: magasság, / Ha leveszem: mélység.” (AJÖM VI. 125. és 236.)

1865/16. 2.

„*Fremde Federn*” – „*Idegen tollak*”, Europa, 1865/16. [ápr. 7.] Chronik, Theater, 266–267. h.

A német cikk fordítása – Színpadainkon nagy tetszést arat jelenleg egy franciából németre Emil Neumann által fordított négyfelvonásos vígjáték Louis Leroytól, melynek címe *Idegen tollak*, vagy eredeti címén *Les Plumes de paon* [Pávatollak]. Erényei – a helyzetek elevevése, az alakok csinos és valószerű megformálása, a könnyed, kellemes dialógusok, az ügyes bonyolítás és konfliktusfeloldás – olyan sokrétűek, hogy a kevés hibától szívesen eltekintünk. A főszereplő egy fiatal író, aki hiába kopogtat a színházak és kiadók ajtaján, sehol sem fogadják. Inkább a beteg nagybácsi, mint saját helyzetétől szorongatva bocsátkozik bele egy üzletbe, mely ellen egész becsvágya tiltakozik, de a sors végül rákényszeríti. Egy irodalmi hírnévre vágyakozó gazdag bolond a költőnek, Paul Gérardnak 1200 frankot kínál a darabjáért, éppen akkora összeget, amekkorára a szerencsétlennek szüksége van. Ennek írásban kell szavát adnia, hogy szerzőségét soha nem fedi fel. A darabot bemutatják, és óriási sikert arat, az álszerző ünnepelt költő lesz, Paul pedig hallgat. Akkor is hallgat, amikor az újdonsült híresség az ő imárottjának kezére pályázik, akit teljes szívéből szeret, de a lány atyja csak irodalmi előkelőséget fogad el vőnek. Paul barátja, aki a kéziratot már korábban, még a gyalázatos üzlet megkötése előtt olvasta, felfedi a lánynak és apjának, majd az egész világnak, hogy Paul a valódi szerző. Ő azonban, megtartva ígéretét, cáfolja barátjának szavait, és hazugságnak mondja azokat. Még a szeretett kedves kérésére sem hajlandó megszegni a szerződést. A csaló most már biztosan learatná gaztettének gyümölcsét, ha nem lett volna olyan meggondolatlan, hogy az adósok börtönébe csukatta az ügynököt, aki az egész dolgot tető alá hozta. Ez, mielőtt bevonult volna a börtönbe, bosszúból kiadta a szerződést, mely az egész ügyletre fényt derít, és a hamis szerző végül beismerni kényszerül a tettét. Természetesen ekkor Paulra száll a dicsőség, visszakapja szerzői jogát és elnyeri imárottja kezét. Hozzájárul a vígjáték sikeréhez [267] két életszerű humorrall, ragyogó élcekkal megírt jelenet: az egyik egy hetilap kedélyes szerkesztőjéről szól, akit nem véletlenül hívnak Champagnacnak, a másiknak pedig egy ijesztően termékeny kékhárisnya áll a középpontjában.

Magyarázatok a német szöveghez

Louis Leroy – (1812–1885), francia vígjátékíró, festő, kritikus, újságíró – többek között a *Charivari* című humoros lap munkatársa. Ő használta művészeti értelemben először az „impresszionizmus” kifejezést. A *Les Plumes du paon* című vígjátékot 1864. szeptember 1-jén mutatta be az Odéon színház. A Ko ajánlása ellenére nincs nyoma annak, hogy a magyar színházak játszották volna.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/16, ápr. 16. Vegyes, 383: *Német színpadokon igen tetszik most egy kis vígjáték...* Tömörítő, szabad átültetés kihagyásokkal, kommentárral a végén.

A Ko szövege:

„Német színpadokon igen tetszik most egy kis vígjáték: »Idegen tollak« vagy a francia eredeti czim szerint: Pávatollak. Eredetijét *Leroy* írta; s igen dicsérik benne a

helyzetek elevenségét, az alakok csinos és élethű rajzát, a csomó ügyes be- és kibonyolítását, a könnyű, kellemes párbeszédet. Hőse egy fiatal író, kit szegénysége arra kényszerít, hogy drámáját, s vele költői hírét in spe, eladja egy dús bolondnak, ki aztán híres emberré válik, s tetézni a bosszúságot, azon a ponton áll, hogy az igazi költő imádottját megnyerje. Természetesen utóljára mind ez kisül, s az igazi költő nyeri el a lányt. Figyelmeztetjük rá fordítóinkat.”

Magyarázatok a magyar szöveghez

in spe – jövőbeli, reménybeli (lat.)

A szerzőség kérdése – Az átvétel és a tömörítés módja, a nyelvi és stilisztikai sajátosságok alapján a szerző Arany.

1865/16. 3.

Allerlei kleine Notizen – *Vegyes kishírek*, Europa, 1865/16. [ápr. 7.] Chronik, Theater, 268. h.

A német cikk fordítása – Az ifjú bajor királynak, aki fiatalos lelkesedésével még távol áll a fásultságtól, az az eredeti ötlete támadt, hogy udvari színházában teljes egészében eljátszatja Schiller *Don Carlos*-át. Német színpadon ez most történt először. Az előadás este hat órától éjjel egy óráig tartott, részt vett rajta Adalbert herceg a nejjével, aki egy spanyol infánsnő!

[...] Az Alcazar kávéház Teresa kisasszonyának vetélytársnője akadt. A Café du dix-neuvième siècle-ben [a Tizenkilencedik század kávéházban] néhány hete Teresa paródiájaként egy bizonyos Milla kisasszony lép fel. Hogyan néz ki ez a paródia, nehéz elképzelni, tekintve, hogy az eredetije már önmagában is travesztia – a szemérem karikatúrája.

Magyarázatok a német szöveghez

az ifju bajor király – II. Lajos, ld. az Europa 1865/4. 6. jegyzetét. A glossza szorosan kapcsolódik az Europa 1865/7. 1. szövegéhez, ahol a bajor udvari színház azon vállalkozásáról ad hírt az Europa és a Ko, hogy Münchenben sorozatban adják elő Goethe és Schiller drámáit.

Adalbert Vilmos – (1828–1875), bajor királyi herceg, II. Lajos király nagybátyja. Neje Amalia Filippa del Pilar (1834–1905) spanyol infánsnő volt. A német glossza célzása Schiller drámájának a spanyol udvar intrikáiról szóló cselekményére vonatkozik.

Alcazar – később Alcazar d’Hiver, 1858-tól 1902-ig működő zenés kávéház a párizsi Fabourg Poissonière utcában. Itt énekelt Thérésa néven Emma Valladon (1837–1913), népszerű francia chansonénekesnő, a chanson és a kávéházi éneklés első kultikus alakja. Számos korabeli rajz és karikatúra készült róla.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – A vegyes színházi hírgyűjteményből a Ko két, nem egymás utáni tudósítást vesz át, két külön glosszába szerkesztve. A bajor előadásról szóló hír sorrendben a második, a Teresa kisasszonyról szóló rész pedig az ötödik része a német szövegnek.

III/I. 1865/16, ápr. 16. Vegyes, 383: *Az ifju bajor királynak kedve jött Schiller Don Carlosát....* A glossza egy részének tartalomismertetése kihagyásokkal.

III/I. 1865/16, ápr. 16. Vegyes, 383: *Thérésa kisasszony....* A glossza egy részének tartalomismertetése kihagyásokkal.

A Ko szövege:

„Az ifju bajor királynak kedve jött Schiller Don Carlosát kihagyás nélkül adatni elő udvari színházában, mi széles Németországon most történt először. Az előadás esti hattól éjfél után lóráig tartott. Egy spanyol születésű főhercegnő is volt jelen.”

„Thérésa kisasszony kávéházi »ünnepelt« énekesnőnek Párisban most egy paródiája akadt, valami Milla k. a. [kisasszony]. Tehát a paródiának paródiája.”

A szerzőség kérdése – A rossz szőrend („volt jelen”) és a szokatlan szóalak („esti hattól”) arra utal, hogy nem Arany a szerző.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/17.

1865/17. 1. Die Zille'sche Aeneis-Uebersetzung, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Literatur, 273–274. h.; a bal margón a 4–7. sor mellett félkörszerű kijelölés grafittal.

	<p><i>Die Zille'sche Aeneis-Uebersetzung.</i> Bereits früher erschienen von der ausgezeichneten Uebersetzung der Virgil'schen „Aeneide”, welche Dr. <i>Moritz Zille</i>, Director des modernen Gesamtgymnasiums zu Leipzig, in der hierfür zum ersten Mal gebrauchten Form der altdeutschen Nibelungenstrophe liefert, das zweite Buch (1863), sowie das erste (1864). Als diesjähriges Osterprogramm der genannten Anstalt liegt nun auch das vierte Buch der Dichtung vor, nebst trefflichen Bemerkungen über die unvollendeten Verse derselben, die von jeher den Erklärern und philologischen Zeichendeutern soviel Kopfzerbrechen verursacht, ihnen soviel zu schaffen gemacht haben. Dr. Zille weist nach, daß diese unvollendeten Verse keineswegs etwa, weil die nachbessernde und ausfüllende Hand dem Werke nach dem frühen Tode des Dichters gefehlt habe, stehen geblieben sind, ebensowenig aber als Beweis dafür gelten können, daß Virgil in solchen Stellen und Fällen an poetischem Unvermögen gelitten habe, sondern vielmehr daß er sie mit vollem Bewußtsein, mit bestimmter Absicht unvollendet gelassen hat. Zunächst mit Rücksicht auf den Wohlklang der Abwechslung. Bemühte sich Virgil allenthalben, innerhalb der Form sich mit Anmuth und lebensvoller Schönheit zu bewegen, so nahm er sich auch als Meister das ihm gebührende Recht, um der schönen Mannigfaltigkeit willen die Form manchmal zu zerbrechen und so die Einförmigkeit zu vermeiden. Man hat ihm freilich dies Meisterrecht nicht einräumen wollen und statt dessen sich im Gegentheil erkühnt, ihn der Meisterschaft zu entkleiden und zu einem sich abmarternden Dichterling zu machen. Im Allgemeinen läßt sich nun erwarten, daß diese Abwechslung bietenden Ruhepunkte an geeigneten Stellen eintreten und wir daher den meisten unvollendeten Versen in dem Buche begegnen werden, in welchem uns die gewaltigsten und wechsellvollsten Auftritte geschildert sind, nämlich im zweiten Buche, das die Zerstörung Troja's erzählt. In den Schlußbüchern der beiden Theile des Werkes, im sechsten und zwölften, finden sie sich am wenigsten vor; in ziemlich ununterbrochenem Laufe werden diese Abschnitte zu ihrem Ende geführt. Wir gewahren – um noch näher uns zu unterrichten, wie der Dichter von jener Freiheit Gebrauch machte – unvollendete Verse am Anfange von Reden, um kurz den Sprecher zu bezeichnen, worauf dann die Rede in vollen Versen folgt. Der Schluß einer Rede oder Erzählung ist ebenfalls durch unvollendete Verse bezeichnet, um einen Ruhepunkt und Gelegenheit zum Nachdenken eintreten zu lassen. Ferner finden wir sie mitten in einer Rede oder Erzählung, aber immer da, wo ein</p>	
--	--	--

	entscheidender Augenblick geschildert wird, der theilweise das Entgegengesetzte von dem Vorausgehenden herbeiführt, wo ein be- [274] deutungsvoller Satz oder Ausspruch seine geeignete Stelle hat oder überhaupt ein dramatisch bewegter, hervorragender Moment der Handlung eintritt. Ueberall weist die außergewöhnliche Versform auf Außerordentliches und Bedeutsames hin. Die unvollendeten Verse gelten dem Dichter als Mittel, die Leser in Spannung zu versetzen, sie gleichsam zu nöthigen, mit ihrer Phantasie selbstthätig und theilnehmend mitten in das Werk zu treten, indem sie hinzudenken, was sich in der betreffenden Stelle leicht von selbst ergibt. Eine derartige Forderung stellt aber Virgil an seine Leser einfach vermöge seiner bühnenmäßigen Lebendigkeit, welche Eigenschaft Dr. Zille nun noch durch Anführung von Beispielen begründet.	
1865/17. 2. <i>Deutsche Volkstrachten</i>, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Literatur, 274–275. h.; a jobb margón a 3–5. sor mellett félkörszerű kijelölés grafitál.		
	<i>Deutsche Volkstrachten</i> . Unter diesem Titel erscheint bei J. G. Bach in Leipzig, dem verdienstvollen Verleger des nunmehr completen Prachtwerkes: „Trachten der Völker vom Beginn der Geschichte bis zur Jetztzeit“, ein neues Werk in Lieferungen à vier Blätter in prachtvollem Farbendruck mit erläuterndem, deutschem und französischem Text von <i>Albert Kretschmer</i> , Maler und Costümzeichner der Berliner Hofbühne. Da derselbe sich bei [275] diesem Unternehmen an keines der früher einzeln erschienenen Trachtenbilder oder Werke anlehnen will, so wird er auch nur das dem Publicum bieten, was bei sorgsamem Nachforschungen auf eigenen Reisen seinem Blicke begegnet ist und was ihm von den Trägern dieser Trachten selbst über ihren Gebrauch mitgetheilt wurde. Die erste Lieferung enthält Rügen, Mecklenburg, Pommern – höchst charakteristische, malerische Gestalten, ebenso gut Charakter- und Genrebilder, als Costümbilder. Die zweite Lieferung wird enthalten die Provinz Sachsen, den Harz und Braunschweig.	
1865/17. 3. <i>Dementi</i>, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Literatur, 276. h.; az első két sor mellett balról félkörszerű kijelölés kék ceruzával.		
	<i>Dementi</i> . Französische Blätter verbreiteten die Nachricht, es arbeite nun auch die <i>Kaiserin Eugenie</i> an einem Geschichtswerk, über <i>Marie Antoinette</i> ! Der „Constitutionnel“ glaubt jedoch versichern zu können, daß dem nicht so sei.	
1865/17. 4. <i>Mikrographisches Nonplusultra</i>, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Literatur, 276–277. h.; az első sor mellett balról kijelölés kék ceruzával.		
/	<i>Mikrographisches Nonplusultra</i> . Ein Londoner Bankier, Namens Peters, ein Liebhaber von wissenschaftlichen Absonder-	

	<p>[277] lichkeiten, hat eine Kleinschreibmaschine erfunden, welche mittelst eines Diamantes Schriftstückchen auf Glas ausführt, die nur mit Hülfe kräftiger Mikroskope erkannt werden können. So ist z. B. das Gebet des Herrn lesbar auf den 356000sten Theil eines englischen Quadrat Zolls geschrieben worden. Da nun die englische Bibel nach englischer Berechnung 3,560,480 Buchstaben enthalten soll, das Vater Unser aber 223, so würde die ganze Bibel auf circa ^{1/20} Zoll Platz haben. Wie unglaublich die Sache auch klingen mag, sie wird von dem Präsidenten der mikroskopischen Societät in London mit nüchternen Worten ausgesprochen.</p>	
<p>1865/17. 5. <i>Französische Revolutions-Literatur</i>, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Literatur, 277. h.; az utolsó előtti 4. sorban a bal margón vízszintes vonalú kijelölés kékeruzával.</p>		
	<p><i>Französische Revolutions-Literatur.</i> Wir erhielten zu gleicher Zeit drei Werke, alle aus dem Verlag von Lacroix, Verboeckhoven und Co. in Paris, die sich mit Rettungen französischer Revolutionsmänner von 1789 beschäftigen: Anacharsis Cloots, par Georges Avenel; Marat, l'ami du peuple, par Alfred Bougeart und Histoire de Robespierre, par Ernest Hamel. Diese Beschäftigung mit Schreckensmännern gehört vielleicht zur Signatur der Zeit. In wissenschaftlicher Beziehung werden die drei Vertheidiger die Dienste leisten, die sich von Advocaten erwarten lassen. Jeder bringt für seinen Clienten vor, was sich irgendwie Günstiges oder Entschuldigendes vorfindet. Da der Anklagen und der Belastungszeugen so viele sind, so muß man diese Vertheidigungen und ihre Zeugnisse willkommen heißen. Was Robespierre betrifft, so waren bereits Werke da, die sich seiner annahmen, und Herr Hamel hat weder neues Material noch neue Gesichtspunkte gebracht, die seinem Buch zur Lebensberechtigung gereichten. Der Verfasser von Anacharsis Cloots giebt eigentlich eine Geschichte der Revolution vom Standpunkt der Leute (Hebert, Vincent, Chaumette u. s. w.), mit denen der Redner des Menschengeschlechts zusammengegangen ist. Im Styl liegt etwas Heißes, der Abschnitt: La Sansculotterie ist von dem Feuer von 1793 durchglüht. Wir finden in den Personennotizen, daß eine Enkelin von Cloots Schauspielerin am Theater der Porte St. Martin ist. Das Buch über Marat, dessen Verfasser bereits historische Documente über Danton veröffentlicht hat, ist Biographie und führt Marat in Artikeln seines Volksfreunds häufig redend ein. Marat wird als ein genialer Politiker und ein Prophet aufgefaßt, wir halten das Urtheil für das schonendste, das Camille Desmoulins über ihn gefällt hat: „Ueber Marat noch hinaus giebt es weiter nichts mehr als Verrücktheit.“ Auch in diesem Werke interessirten uns Personalnotizen. Marat's „Frau“ ist erst 1824 an den Folgen eines Sturzes von der Treppe gestorben, seine Schwester Albertine hat sogar bis zum November 1841 gelebt. Beide haben in Paris, ihren Namen verschweigend, gewohnt.</p>	

1865/17. 6. *Fleurs, fruits et feuillages choisis de l'Ile de Java*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Literatur, 277. h.; a bal margón, a 11–12. sor között rövid jelölés kék ceruzával.

— *Fleurs, fruits et feuillages choisis de l'Ile de Java*, par Madame Berthe Hoola van Nooten. (Bruxelles, Gand et Leipzig, C. Muquardt.) Alle Bedingungen vereinigen sich, Java zu einem der Punkte der Erde zu machen, wo die Pflanzenwelt in ihrer größten Schönheit sich entfaltet. Ein fruchtbarer, gut bewässerter Boden verleiht den Bäumen, Gesträuchen und Blumen Kraft und tropische Fülle, die Sonne jener Klimate stattet sie mit lockender Farbenpracht aus. Lesen wir blos von dieser wunderbaren Pflanzenwelt, so bekommen wir, wie unser Vorstellungsvermögen auch arbeiten möge, nur ein schwaches Bild. Dieses Prachtwerk führt uns die Pflanzen selbst vor, von Frau van Nooten nach der Natur gemalt und von Severeyns, Lithographen der königlichen Akademie in Brüssel, in farbigen Lithographien ausgeführt. Das Format (Großfolio) gestattete die Blumen und Früchte in natürlicher Größe auszuführen, so daß wir sie alle mit ihren bald zarten bald glühenden Farben so vor uns sehen, wie sie in der freien Natur sind. Mit besonderem Interesse wird Jeder die berühmtesten tropischen Früchte und Blumen studiren, von denen man sich vorher, so lange man auf die Beschreibung in Worten angewiesen war, eine ganz andere und falsche Idee machte. Reiche Privaten und öffentliche Anstalten sollten sich das Prachtwerk nicht entgehen lassen.

1865/17. 7. *In Sachen der photographischen Ausstellung in Berlin*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Bildende Kunst, 278–279. h.; a 279. hasáb 4. sora mellett balról vízszintes vonalú jelölés kék ceruzával.

— *In Sachen der photographischen Ausstellung in Berlin*. Der photographische Verein in Berlin hat für die im Mai und Juni d. J. daselbst stattfindende internationale Ausstellung photographischer Erzeugnisse die Tonhalle auf der Friedrichsstraße gewonnen. Dieselbe bietet mehr Raum, als die deutsche, französische und englische Abtheilung auf der Londoner Industrieausstellung von 1862 zusammengenommen. Um in Bezug auf Beleuchtung allen Anforderungen zu genügen, werden vier große Oberlichtfenster eingelegt. Die Eintheilung der Ausstellung wird eine sachliche sein (Porträts für sich, Landschaften und Architekturen für sich, Reproduktionen für sich etc.). Durch diese Anordnung gewinnt das Publicum eine leichte und bequeme Uebersicht der Leistungen in den verschiedenen Zweigen der photographischen Kunst. Bereits sind eine Reihe von Meldungen aus England, [279] Frankreich und Italien eingelaufen und dürften daraus hervorzuheben sein: 200 australische Ansichten, prachtvolle Architektur-bilder aus Paris, eine große Reihe englischer Landschaftsbilder, eine Porträtgalerie englischer Tagesberühmtheiten. Die hervorragendsten Optiker und Mechaniker haben ihre Betheiligung zugesagt. Eine besondere Abtheilung der Ausstellung wird den

	Entwicklungsgang der Photographie von ihren ersten unvollkommenen Anfängen bis zu ihren neuesten großartigen Leistungen in einem Cyclus von Originalbildern aus den verschiedenen Epochen zur Anschauung bringen; eine andere ist speciell für die Anwendungen der Photographie in Wissenschaft und Industrie bestimmt.	
1865/17. 8. Die Franciscanerkirche in Passau, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Bildende Kunst, 279. h.; az első sor mellett balról vízszintes kijelölés kék ceruzával.		
—	<p><i>Die Franciscanerkirche in Passau.</i> Die alte Bischofsstadt ist um ein herrliches Denkmal reicher geworden. Durch freiwillige Beiträge der Diöcesanen ward es dem kunstsinnigen Bischof Heinrich möglich, die ehemalige Franciscanerkirche, welche von dem Fürstbischof Urban von Treubach [!] 1564 gegründet, unter dessen Nachfolger, dem Fürstbischof Leopold 1619 vollendet, 1680 von den Flammen verzehrt, bald darauf wieder aufgebaut und von 1805–56 als Magazin verwendet ward, anzukaufen und innerhalb acht Jahren vollständig umzubauen. Früher in Barockstyl gehalten, zeigt sie jetzt die edlen Formen des Rundbogenstyls des 12. Jahrhunderts. Die Façade mit ihren stufenweis aufsteigenden Nischen, in welchen die Statuen des Erlösers und seiner zwölf Sendboten aufgestellt sind, sowie der vom Giebel der Kirche schlank sich erhebende, von zwei Nebenthürmchen flankirte Thurm machen einen überraschenden Eindruck. Tritt man durch das Portal, so wird das Auge vor Allem durch den prachtvollen Hochaltar mit der Krönung von Professor Knabel in München gefesselt. Die beiden Seitenaltäre enthalten in den mit edler Einfachheit ausgeführten Nischenaufsätzen zwei vortreffliche plastische Werke: „die freudenreiche und die schmerzhaftige Mutter des Herrn“, gleichfalls von Knabels Hand. Der ornamentale Theil der drei Altäre giebt ein höchst günstiges Zeugniß von der Kunstfertigkeit des Meisters Schuller in Landshut. Den das Presbyterium vom Hauptschiffe trennenden Triumphbogen schmücken 21 vergoldete Medaillons auf hellblauem Grunde, wovon das oberste das Geheimniß der Dreieinigkeit, die zunächst sich anreihenden vier weiteren aber die Symbole der vier Evangelisten zeigen, während in den folgenden sechszehn die Brustbilder der zwölf Apostel und der vier großen lateinischen Kirchenväter angebracht sind. An den beiden Langseiten des Schiffes zieht sich eine arkadenähnliche, von je 13 Granitsäulen mit Würfelcapitälern getragene Galerie hin, in deren Nischen die Geheimnisse des Leidensweges und Rosenkranzes plastisch dargestellt erscheinen. Es sind Arbeiten des Münchner Bildhauers Schönlaub. Ueber dem Rautenfries zeigen sich in nischenartigen Vertiefungen die Reliefporträts hervorragender Männer, welche für die Kirchengeschichte Baierns im Allgemeinen und der Diöcese Passau im Besondern von Bedeutung sind, gleichfalls von Schönlaub. Ueber dieser Galerie zieht sich ein einfacher Fries hin, der mit den sich anreihenden dreitheiligen Fenstern, welche durch Rundbogen zu je einem großen zusammengehalten werden, das Ganze in würdiger Weise abschließt. Endlich über der Empore fesseln drei herrliche Arbeiten des leider viel zu</p>	

	früh verstorbenen Joh. Anton Fischer: „Die Anbetung der Hirten im Stalle zu Bethlehem“, „die Kreuzabnahme“ und „die Grablegung“ das Auge des Beschauers.	
1865/17. 9. <i>Eine Statuette der Pariser Darstellerin der „schönen Helena“</i> , Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Bildende Kunst, 280. h.; az ötödik sor mellett jobbról rézsútos kijelölés kék ceruzával.		
	<i>Eine Statuette der Pariser Darstellerin der „schönen Helena“</i> . Es giebt noch immer galante Theaterdirectionen. Die des Variétéstheaters in Paris hat das von neuem bewiesen, indem sie zum Dank für die glänzenden Einnahmen, welche Offenbachs jüngste Bouffonnerie: „La belle [!] Hélène“ erzielte und noch erzielt, der Repräsentantin der Titelrolle, Mlle. <i>Schneider</i> , ein werthvolles Ehrengeschenk machte. Sie ließ nämlich von dem Schwiegersohn der G. Sand, Klesinger, eine Bronzestatuette der genannten Künstlerin im Costüm jener Rolle fertigen und dieselbe dann der Dame überreichen.	/
1865/17. 10. <i>Die größte Lithographie</i> , Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Bildende Kunst, 280. h.; a negyedik sor mellett jobbról rézsútos kijelölés kék ceruzával.		
	<i>Die größte Lithographie</i> , welche je aus der Steindruckpresse hervorgegangen, ist unstreitig ein Bild, welches gegenwärtig in der Pariser Exposition des beaux-arts sich befindet. Dasselbe stellt in Lebensgröße Napoleon III. bei Solferino dar und ist 2 ^{1/5} Meter hoch, 1 ^{2/5} Meter breit. Der Stein, der die Zeichnung enthält, ist selbstredend einzig in seiner Art. Einsender des Werkes ist der Steindrucker <i>Hippolyte Mailly</i> .	/
1865/17. 11. <i>Die Kathedrale zum Gedächtniß des Cardinals Wiseman</i> , Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Bildende Kunst, 280. h.; az ötödik sor mellett jobbról rézsútos kijelölés kék ceruzával.		
	<i>Die Kathedrale zum Gedächtniß des Cardinals Wiseman</i> , welche die englischen Katholiken erbauen wollen, soll in London gegenüber dem Green-Park ihren Platz finden, an der Stelle, welche Cambridge-House, die jetzige Wohnung Lord Palmerstons, einnimmt. Die Frist, auf welche der Premierminister das Haus miethete, wird nächstens abgelaufen sein; dann wird das Gebäude eingerissen, um der Kirche Platz zu machen, deren Baukosten auf 250000 Pf. St. veranschlagt sind.	/

1865/17. 12. *Mandels Kupfertisch der Madonna della Sedia*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Bildende Kunst, 280. h.; a hetedik sor mellett jobbról rézsútos kijelölés két ceruzával.

	<p><i>Mandels Kupferstich der Madonna della Sedia.</i> Vor fünf Jahren reiste Professor Eduard Mandel aus Berlin nach Florenz, wo er nach dem in der Galerie Pitti befindlichen Original der Raffaelischen Madonna della Sedia eine Zeichnung fertigte, so gelungen, daß es den Freunden des Künstlers und ihm selbst zweifelhaft schien, ob die Ausführung mit dem Grabstichel ihm in gleicher Vollkommenheit gelingen werde. Zur Freude aller Kunstkenner steht nun das Werk, wie ein im wissenschaftlichen Kunstverein zu Berlin ausgestellt erster Abdruck darthut, vollendet da, weit erhaben über jede Copie, die von dem berühmten Bilde, sei es in Farbe, Zeichnung, Photographie oder in welcher anderen Weise jemals gemacht wurde. Durch Mandels Kupferstich, dies kann man behaupten, ohne Widerspruch fürchten zu müssen, wurde Raffaels genannter Madonna die Unvergänglichkeit gesichert.</p>	/
--	--	---

1865/17. 13. *Compositionen von Joachim Raff*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Musik, 281–282. h.; az 1. és a 10. sor mellett balról vízszintes vonalú kijelölés két ceruzával.

—	<p><i>Compositionen von Joachim Raff. Ungarische Rhapsodie</i> für das Pianoforte. Op. 113. Zwölf zweistimmige Gesänge mit Begleitung des Pianoforte Op. 114. In drei Heften. <i>Deux Morceaux lyriques pour Piano.</i> Op. 115. <i>Valse caprice</i> pour Piano. Op. 116. (Leipzig. Rob. Forberg.) Die eigenthümlichen Geister in der Kunst sterben zu keiner Zeit ganz aus; doch hat es auch niemals einen Künstler gegeben, der als ein reines Unicum erschienen wäre. Einer Classe, einer Schule, einer Richtung wird jeder beizuzählen sein. Joachim Raff gehört zu den talentvollsten Strebenden der neuen musikalischen Aera, die zwar nie etwas Unbedeutendes schaffen, aber für viele Musikfreunde noch manches Ungewohnte bringen. Accorde, aus den von einander entferntesten Tonleitern keck nebeneinander gestellt, – gleich in den ersten Takten der ungarischen Rhapsodie z. B. auf den H-dur Dreiklang unmittelbar der F-moll Dreiklang folgend, auf den von C-dur der von Fis-moll, auf den von H-dur der von G-moll u. s. w., eine dadurch entstehende Modulation, die in einem Raum von sechzehn Takten schon die Tonarten E-moll, F-moll, Fis-moll, E-moll, G-moll, B-moll und Es-moll durchläuft, sind Dinge, an denen sich freilich schon ein Theil des Publicums nicht mehr stößt, die aber dem größeren Theil noch nicht zusagen wollen, dem Theil des Publicums nämlich, der die <i>Einheit</i> in allen Beziehungen, also auch der Harmonie und Modulation noch als eine wesentliche Bedingung des Kunstwerks in Ehren gehalten wissen will. So übermannigfaltig modulirt indessen unser Componist nicht etwa überall, er weiß sich oft zu fassen und zu beschränken, und wird darum nicht</p>	
---	--	--

	uninteressanter. Daß seine Erfindung, wenn auch nicht immer hochoriginell, doch mehrentheils eigenthümlicher Art ist, wissen alle, die seine nun bereits ziemlich zahlreichen Werke kennen. Im Ganzen gehören sie nicht unter die Kunstschöpfungen, die sich gleich beim erstmaligen Hören und Betrachten als durchaus befriedigend vorstellen, je öfter sie aber wiederholt werden, desto mehr als gefallenswürdig sich herausstellen. Die Zeit streift ja dem Seltsamsten das Fremde ab und stellt es als etwas Bekanntes vor uns. Am wenigsten, relativ gesprochen, haben uns die zweistimmigen Lieder gefallen wollen [...]	
1865/17. 14. <i>Eine Posse von Dohm</i> , Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Theater, 282. h.; az első sor mellett jobbról vízszintes vonalú kijelölés kék ceruzával.		
	<i>Eine Posse von Dohm</i> , dem Redacteur des „Kladderadatsch“, hat im Friedrich Wilhelmstädter Theater zu Berlin nur mäßiges Glück gehabt. Die Conception ist eine treffliche. Die wunderbar großartige Tragödie Shakespeare's: „König Lear“ baut sich auf einem Fundament scurriler Prämissen auf. Die Handlungsweise des greisen Fürsten zu Anfang des Stücks ist albern und kindisch, nur daß es der Dichter verstand, zu erschütternd tragischen Folgen hinüberzuleiten. Die Motive der Tragödie lassen sich aber mit wenigen Strichen ins Possenhafte umwandeln, der Egoismus eines alten schwachen Vaters, der mit seinem Unglück renommirt und seine Kinder mit Argwohn quält, ist ein prächtiger Vorwurf für eine lustige Komödie, welche eben Dohm unter dem Titel: „ <i>Ein neuer Lear</i> “ zu schreiben versucht hat. Die Anlage ist also sehr gut, die Schürzung des Knotens sehr hübsch, aber die Entwirrung gestaltet sich ungenügend. Sobald die Handlung fortschreitet und in Fluß kommt, verliert der Verfasser den Faden und weiß sich nicht zu helfen. Verschiedene witzige Einfälle im Dialog und gelungene Einzelheiten der Charakteristik finden sich zwar auch in der Folge noch, aber das Ganze bleibt schwächlich und wirkungslos.	—
1865/17. 15. <i>Charlotte Birch-Pfeiffer in Pension</i> , Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Theater, 283. h.; a 2. és 16. sor mellett balról vízszintes vonalú kijelölés kék ceruzával.		
—	<i>Charlotte Birch-Pfeiffer in Pension</i> . Mit dem 1. April ist Frau <i>Charlotte Birch-Pfeiffer</i> aus dem Personal des Berliner Hoftheaters geschieden und ihr die gesetzliche Pension von 1200 Thalern zuertheilt worden. Es endet damit ein künstlerisches Wirken, welches glänzend begann, später aber mehr in Bedeutungslosigkeit zurücksank. In ihrer ersten Epoche, ihrer Blüthe, war „Dlle. Pfeiffer“ eine Tragödin und Heroine von großartigen Mitteln und eminenter Begabung, welche einer Sophie Schröder und Auguste Crelinger als Rivalin zu schaffen machte; die jetzige Generation kennt Frau Birch, die Schauspielerin, jedoch nur als derbe „komische Alte“ – ein Fach, welches sie ganz leidlich und anständig, aber nicht in so hervorragender und feiner Weise ausfüllte, wie z. B. Amalie Haitzinger	

—	oder Minona Frieb-Blumauer. Die Pensionärin wird nun erst recht Zeit haben, für die Bühne zu schriftstellern, und sie mag das nur immer thun; ihre produktive Thätigkeit war ganz entschieden bedeutender, als ihre reproductive als Darstellerin, sowie die Welt von heute wenigstens sie kannte.	
1865/17. 16. „ <i>Madame Aubert</i> “, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Theater, 283–284. h.; az első sor mellett balról vízszintes vonalú kijelölés kék ceruzával.		
—	<p>„<i>Madame Aubert</i>“. Das so betitelte neue Drama des Franzosen <i>Eduard Plouvier</i> hat den Erfolg aller Rührstücke. Man schwimmt in Thränen, Schluchzen und Applaus vermenget sich. Das Sujet ist das Nachspiel eines Lebens aus der Halbwelt. Zwei Worte, welche die Titelheldin am Schluß ausspricht, charakterisiren die ganze Tendenz des Werkes: „Ach, wie glücklich sind die ehrlichen Frauen!“ Die Geschichte ist übrigens ziemlich einfach. Madame Aubert hieß einst Flora und war eine Berühmtheit der demi-monde. Sehr viel ruinierte Vermögen lasten auf ihrem Gewissen. Unter Anderen hatte sich auch der Marquis St. Gery für sie zu Grunde gerichtet. Er und sein Sohn Armand leben in ärmlichen Verhältnissen. Madame Aubert hat auch einen Sohn, Georges, dem sie die Schmach seiner Mutter ersparen will. Sie ließ ihn bei einem Notar erziehen und sicherte seine Zukunft durch Anlegung großer Capitalien, er kennt seinen Ursprung gar nicht. Aber er geräth in einen Ehrenhandel mit Armand, ein Duell wird verabredet und da entdeckt Madame ihr Geheimniß – sie muß ja wohl einen Brudermord zu verhindern suchen, denn Georges ist ihr und des Marquis Sohn. Der Vater anerkennt und adoptirt ihn nun noch und Alles wäre gut,</p> <p>[284]</p> <p>wenn das reuegebeugte Weib so viel Glück ertragen könnte und nicht in den Armen ihres Kindes stürbe. Wir zweifeln nicht, daß die eifrige Schaar der Uebersetzer auch schnell genug hinter diesem unleugbar sehr effectvoll gearbeiteten Schauspiel her sein werde.</p>	
1865/17. 17. <i>Eine Oper von Graffigna in Paris</i> , Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Theater, 284. h.; az első sor mellett jobbról kérdőjel kék ceruzával.		
	<p><i>Eine Oper von Graffigna in Paris</i>. In Paris haben die Italiener eine neue dreiactige Oper gegeben: „<i>Die Herzogin von San Giuliano</i>.“ Man wollte ihr erst den Titel geben: „<i>Veronica Cibo</i>“, fand das „<i>Veronica</i>“ jedoch zu trivial. Der Text ist eine florentinische Schauergeschichte aus dem 15. Jahrhundert. Veronica Cibo, Herzogin von San Giuliano, läßt eine Nebenbuhlerin ermorden und ihrem Gemahl den Kopf in bedeckter Schüssel serviren. Die Scene begiebt sich in der Villa Salviati zu Fiesole, nahe bei Florenz, gegenwärtig Besizung des berühmten italienischen Tenors Mario (eigentlich Graf Candia, Gemahl der Sängerin Grisi). Die Decorationen stellen genau die Gemächer dieses geschichtlichen und sagenreichen Schlosses</p>	?

	dar. Componist der Oper ist <i>Graffigna</i> , als solcher bisher nur in Italien gekannt. Vor Jahren war er in Berlin Kapellmeister einer Gesellschaft, bei welcher Madam Laborde Primadonna war. Das blutgierige Weib singt Frau Charton-Demeur, eine Sängerin, welche bisher nur den graziösen und colorirten Styl vertrat. Die Nebenbuhlerin ist Madame Demerie-Lablache.	
1865/17. 18. <i>Allerlei kleine Notizen</i> , Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Theater, 284. h.; a 9. és 22. sor mellett jobbról kérdőjel kék ceruzával.		
	<p><i>Allerlei kleine Notizen.</i> Rudolf Gottshalls „<i>Katharina Howard</i>”, welches Drama bereits das Glück hatte, in Wien eine Künstlerin ersten Ranges (Charlotte Wolter) als Darstellerin der Titelrolle zu finden, wird sich nun auch noch dazu Glück wünschen dürfen, daß die männliche Hauptpartie, König Heinrich VIII. Dawson in sein Gastspielrepertoire aufnehmen will. – Am Hamburger Stadttheater hat das <i>60jährige</i> Jubiläum des alten wackeren Schauspielers <i>Bachmann</i> stattgefunden. – In den bevorstehenden Sommerferien wird ein Gesamtgastspiel von folgenden Mitgliedern des Wiener Hofburgtheaters: den Damen Gabillon und Kratz, den Herren Baumeister, Beckmann, Gabillon, Fricke und Schöne, in der <i>Schweiz</i> abgehalten werden. Einstweilen ist beschlossen, in Basel, Bern und Zürich zu spielen, doch laufen noch immer Briefe aus anderen Städten der Schweiz ein, welche gleichfalls ein Stück Burgtheater zu sehen begierig sind. – Gye, der Director des Londoner Coventgarden-theaters, kündigt nunmehr officiell an, daß er sogleich nach der Pariser Aufführung <i>Meyerbeers</i> „<i>Africanerin</i>” mit folgender Besetzung bringen werde: Celica Pauline Lucca, Vasco de Gama Theodor Wachtel, Nelosco Graziani, Ines Mad. Miolan-Carvalho. Außerdem wird „die Zauberflöte” mit Carlotta und Adeline Patti, Wachtel und Dr. Schmid versprochen, – Die einst hochgefeierte Sängerin <i>Medori</i> hat ihre Stimme fast ganz verloren und mußte unlängst in Turin ihr Gastspiel plötzlich abbrechen und den betreffenden Contract lösen. Sie hat sich hierauf auf ihr Gut in Laeken bei Brüssel zurückgezogen. – [...]</p>	<p>?</p> <p>?</p>

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1865/17. 1.

Die Zille'sche Aeneis-Uebersetzung – *A Zille-féle Aeneis-fordítás*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Literatur, 273–274. h.

A német cikk fordítása – Vergilius *Aeneis*ének kiváló fordításából a második (1863) és az első (1864) „könyv” már megjelent. A fordítást dr. Moritz Zille, a lipcei összevont új gimnázium igazgatója készítette, először alkalmazva e célra az ónémet *Nibelung-ének* formáját. A vállalkozásból az idei húsvétra a negyedik rész készült el, egy kiváló értekezéssel együtt az *Aeneis* verselésének szabálytalanságairól, melyek a kommentátorok és filológusok számára kezdettől fogva fejtörést okoztak. Dr. Zille rámutat, hogy a verstani szabálytalanságok nem azért keletkeztek, mert a költő korai halála megakadályozta javításukat és kiegészítésüket, nem is Vergilius költői

tehetségének hiányosságairól tanúskodnak, sokkal inkább teljes költői öntudatot és bizonyos szándékot tükröznek. Elsősorban a változatosságból eredő jóhangzás elvéről tanúskodnak. Amennyiben Vergilius a választott formán belül mindenütt a kellemre és erőteljes szépségre törekedett, úgy élhetett azzal az eredendő jogával, hogy a szép változatosság kedvéért a formát olykor feltörje, és ily módon elkerülje az egyhangúságot. Ezt a költői jogot természetesen nem akarták elismerni neki. Éppen ellenkezőleg, előfordult, hogy tehetségét kétségbe vonták, és megszorult kis költőnek tekintették. Az egész művet tekintve most az derül ki, hogy a változatosságot mutató szöveghelyek meghatározott, ún. nyugvópontokba tömörülnek. A legtöbb verstani eltérést ott lehet felfedezni, ahol a költő a legmonumentálisabb és legmozgalmasabb jeleneteket festi, mint például a második könyvben, Trója lerombolásának elbeszélésekor. A mű két részének záró énekében, vagyis a hatodik és tizenkettedik énekben található a legkevesebb ilyen hely; meglehetősen egyenletesen haladnak a részek a végpont felé. Ha elmélyedünk annak tanulmányozásában, milyen módon élt a költő e szabadsággal, észrevehető az is, hogy szabálytalan verselés a megszólalások elején, a beszélő rövid jellemzése céljából fordul elő, utána a beszéd szabályos verseléssel folytatódik. A megszólalás vagy egy-egy elbeszélő rész zárását szintén egyenetlen verselés jelzi, nyugvópontot vagy alkalmat kínálva az elmélkedésre. A beszéden vagy elbeszélésen belül akkor fordul elő verstani szabálytalanság, ha döntő mozzanat ábrázolása történik, ha a korábbiakkal ellentétes tartalmú rész, [274] hangsúlyos mondat, kijelentés hangzik el, vagy általában drámai mozgalmasságú, kimagasló pillanathoz érkezik a cselekmény. A szokatlan verselés mindenütt kivételes és jelentőségteljes tartalomra utal. Eszköz ez a költő számára, hogy az olvasóban feszültséget keltsen, és arra kényszerítse, fantáziája segítségével maga is önállóan és cselekvőleg lépjen be a mű világába, gondolkodjon el a nyilvánvalónak látszó szöveghelyek jelentésén. Ezt az elvárást az olvasó felé Vergilius a cselekmény jelenetező életszerűségével is közvetíti, mely sajátosság meglétét dr. Zille számos példa felvonultatásával igazolja.

Magyarázatok a német szöveghez

Moritz Zille – (1814–1872), német lutheránus teológus, vallásos költő, lapszerkesztő, szabadkőműves páholymeister. Itt említett Vergilius-fordításán öt évig dolgozott. Mutatványokat 1863-ban, 1864-ben és 1865-ben közölt belőle, a teljes mű 1868-ban jelent meg: *Virgils Aeneide im Nibelungenversmaass*, Leipzig, C. W. Vollrath. Vergilius eposzát Zille két részre, ezen belül ún. könyvekre osztotta fel, melyek további énekekre tagolódnak. Mindkét rész, mind a 12 „könyv” és minden ének külön-külön címet kap. A Vergilius szabálytalan verseléséről szóló tanulmány a 2. kötet végén függelékben, a 361–385. oldalon található. Megelőzi ugyanitt e tanulmányt egy rövidebb értekezés a Nibelung-strófa és a hexameter kapcsolatáról.

Nibelung-ének – A 13. sz. elején keletkezett német hősköltemény, alapja a Nibelung-mondakör. Négysoros, párosrímű versszakokból, ún. Nibelung-strófákból áll. Arany érdeklődése a költemény iránt az 1840-es évektől folyamatos volt. Ld.: Europa 1863/2. 1, 1863/15. 3, 1864/29. 2, 1864/39. 1.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a két korábbi részlet megjelenésére és a Nibelung-strófában történő fordításra vonatkozik. A Koszorúba feltehetően ennyi került volna át. Arany érdeklődését a szabálytalan verselésről szóló értekezés, a Vergilius-fordítás módja és a Nibelung-strófa alkalmazása egyaránt felkelthette.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1865/17. 2.

Deutsche Volkstrachten – *Német népviseletek*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Literatur, 274–275. h.

A német cikk fordítása – *Német népviseletek* – ezzel a címmel jelent meg Lipcsében egy új munka negyedréte alakban, remek színes nyomással, német és francia nyelvű magyarázó szöveggel. A könyv szerzője Albert Kretschmer festő, a berlini udvari színház kosztümtervezője. A kiadó, J. G. Bach, egyben egy korábbi, most már teljes díszkiadás derék kiadója is: *Trachten der Völker vom Beginn der Geschichte bis zur Jetztzeit* [Népek viselete a történelem kezdetétől napjainkig]. A művész, [275] nem akarván korábban megjelent képekre és munkákra támaszkodni, azt nyújtja a közönségnek, amit gondos tanulmányozással, saját utazásai során maga figyelt meg, és amit a népviseletek hordozói maguk mondtak el neki az egyes darabok használatáról. Az első füzet Rügen, Mecklenburg és Pomeránia vidékét dolgozza fel festői és jellegzetes alakokkal. A képek jellem- és zsánerképként ugyanolyan jók, mint viseletábrázolásként. A második kötet a szász tartományt, a Harz vidékét és Braunschweig környékét fogja bemutatni.

Magyarázatok a német szöveghez

[*Bibliográfiai adatok*] – A lipcsei Bach kiadónál megjelent kiadvány: *Trachten der Völker vom Beginn der Geschichte bis zum neunzehnten Jahrhundert* in 100 Tafeln zusammengestellt, gezeichnet und lithographirt von Albert Kretschmer, mit Text von Dr. Karl Rohrbach in Gotha, 1864-ben jelent meg, és fejezetekre osztva, az egyiptomiaktól kezdve mutatja be a történelem különböző népeinek viseleteit. A rajzoló itt is Kretschmer volt. A német népek viseletéről szóló díszalbum (*Album deutsche Volkstrachten*), Kretschmer önálló munkája. Később több, bővített kiadása is megjelent.

Albert Kretschmer – (1825–1891), német festő

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a történeti viseletekről szóló munka címe mellett áll. Arany talán példaállítási szándékkal óhajtott hírt adni a könyvről.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1865/17. 3.

Dementi – *Cáfolat*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Literatur, 276. h.

A német cikk fordítása – Francia lapok elterjesztették a hírt, hogy most Eugénia császárné is ír egy történeti munkát Mária Antoinette-ről! A Constitutionnel azonban biztosra veszi, hogy ez nem igaz.

Magyarázatok a német szöveghez

Eugénia császárné is ír egy történeti munkát – A hír kapcsolódik III. Napóleon francia császár Julius Caesarról szóló történeti művéhez, mely 1865-ben jelent meg, és a Ko is többször hírt adott róla (Europa 1865/5. 2, 1865/11. 2). Hogy Eugénia császárné (róla ld. az Europa 1864/7. 2., 1864/29. 6., 1864/32. 9. jegyzetét) is történeti munkán dolgozott volna, annak a későbbiekben nincs nyoma, a hír valóban csak híresztelés volt.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés feltehetően a rövid glossza egészére vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1865/17. 4.

Mikrographisches Nonplusultra – *Az apróírás netovábbja*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Literatur, 276–277. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az első sor mellett a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – III/I. 1865/17. ápr. 23. Vegyes, 407: *Egy kicsinységben gyönyörködő úri ember...* Tartalomismertetés és kommentár. A Ko szerzője elhagyja az információt, hogy a feltaláló egy Peters nevezetű londoni bankár; a számarányokat egyszerűsítve és átszerkesztve veszi át; az utolsó mondatot a saját kommentárjával cseréli le. Az

eredeti mondat fordítása: „Milyen hihetetlenül hangzik a dolog, mi sem mutatja jobban, mint hogy a mikroszkópiai társaság elnöke Londonban igen hűvös szavakkal ismertette.”

A Ko szövege:

„Egy kicsinységekben gyönyörködő úri ember – természetesen angol – oly apróírás készítő gépet talált fel, mely gyémánttal üvegre a miatyánkot egy angol □ ujjnyi térnek 356-ezered részére leírja; oly kicsiny mérv, hogy e szerint az angol biblia egy □ ujjnak mintegy 20-ad részét foglalná el. Hova marad ettől a mi sokat emlegetett cseresznyemagunk? Hanem azért ez mégsem *művészet*.”

Magyarázatok a magyar szöveghez

□ *ujjnyi* – négyszögűjjnyi, vagyis valamivel kevesebb, mint 2x2 cm

mérv – mérték, arány

sokat emlegetett cseresznyemagunk – Talán Böhm Dániel Józsefre utal Arany. A BpSz 1865. III. kötete Henszlmann Imre emlékbeszédét közli Böhmről, aki „mint szegény szepesi fiú érkezett Bécsbe, magával a szent szövetség három tagjának egyetlen egy cseresnye magra kivéssett alakját hozván. Az így fényesen kimutatott ügyesség hazánkfiára vonta a művészet akkori hőseinek figyelmét...” (456).

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 581. 186 Aranyénak tekinti a szöveget. A szabad átvétel, a kommentár jellege és a bejelölés az Európában megerősíti a feltevést.

1865/17. 5.

Französische Revolutions-Literatur – *A francia forradalom irodalma*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Literatur, 277. h.

A német cikk fordítása – Egyszerre három kötetet kaptunk a párizsi Lacroix, Verboeckhoven és Társa kiadótól, mely az 1789-es francia forradalom vezéreinek tisztára mosásával foglalkozik: *Anacharsis Cloots*, Georges Aveneltől; *Marat, l'ami du peuple* [Marat, a nép barátja] Alfred Bougeart-tól és *Histoire de Robespierre* [Robespierre története] Ernest Hameltől. A rettegett alakokkal való foglalkozás úgy látszik, kortünetnek számít. A három védelmező tudományos szempontból azt a szerepet tölti be, amit az ügyvédektől szoktak elvárni. Azt hozzák fel a saját ügyfelük mellett, ami számukra előnyös és megbocsátható. Minthogy vádból és terhelő bizonyítékból elég sok van ellenük, így a védelem bizonyítékai igencsak rájuk férnek. Ami Robespierre-t illeti, már léteznek művek, melyek felkarolták az ügyét, és Hamel se új anyagot, se új szempontot nem tudott nyújtani, mely művének létjogosultságát igazolná. Az Anacharsis Clootsról szóló mű szerzője valójában a francia forradalom történetét dolgozza fel azon emberek szempontjából (Hébert, Vincent, Chaumette stb.), akikkel „az emberi nem szószólója” együttműködött. Stílusában van valami heves, a sans-coulotte-izmusról szóló fejezetet az 1793-as tűz járja át. A névmagyarázatok között azt látjuk, hogy Cloots unokája ma a Porte St. Martin színház színészője. A Marat-ról szóló könyv – melynek szerzője korábban a Dantonról szóló dokumentumokat is sajtó alá rendezte – valójában életrajz, és gyakran mutatja be Marat-t a polgártársak által írott cikkeken keresztül. Marat-t zseniális politikusként ábrázolja, úgy tekint rá, mint egy prófétára, mi azonban azt az ítéletet tartjuk a legendyebbnek, amit Camille Desmoulins mondott róla: „Marat-ban egyébként semmi más nincs, mint örültség”. Ebben a műben is érdekesek a névmagyarázatok. Marat „felesége” 1824-ben hunyt el, amikor leesett egy lépcsőről. Marat húga, Albertine 1841-ig élt. Nevüket titkolva mindketten Párizsban laktak.

Magyarázatok a német szöveghez

Anacharsis Cloots – Jean-Baptiste du Val-de-Grâce, Cloots báró (1755–1794), holland származású, Poroszországban született francia forradalmár, író,

politikus, az emberiség szószólójának (orateur du genre humain) nevezte magát. 1794-ben kémkedés vádjával guillotin alá küldték.

Jean-Paul Marat – (1743–1793), ellentmondásos megítélésű francia forradalmár, nagy szerepe volt XVI. Lajos király kivégzésében. 1793-ban Charlotte Corday gyilkolta meg dolgozósobájában. Újságja a Nép barátja (*L' Ami du peuple*) című lap volt, ezt használja fel Alfred Bougeart könyvének címeként.

Maximilien François Marie Isidore de Robespierre – (1758–1794), a francia forradalom és a jakobinus diktatúra vezéralakja

Jacques-René Hébert – (1757–1794), a francia forradalom politikusa, a *Le Père Duchesne* című lap szerkesztője. 1794-ben Robespierre guillotin alá küldte.

Pierre-Gaspard Chaumette – (1763–1794), előbb írnok volt Párizsban, később a forradalom vezetésébe került be. Az ő ösztönzésére létesítették a forradalmi törvényszéket, melynek ügyésze lett. A párizsi sans-coulottes-ok vezére és lázítója volt. 1794-ben Robespierre lefejeztette.

François-Nicolas Vincent – (1767–1794), francia forradalmár, radikális sans-coulotte, az első forradalmi kormány minisztere. 1794-ben Robespierre kivégeztette.

a [Georges Jacques] Dantonról szóló dokumentumokat is sajtó alá rendezte – A mű 1861-ben jelent meg: *Danton, documents authentiques*, pour servir à l'histoire de la révolution française par Alfred Bougeart, Bruxelles, A. Lacroix.

Marat „felesége” – Simone Évrard (1764–1824). Nem érthető, miért tette a német szerző idézőjelbe a „feleség” szót. Simone-t Marat 1792-ben vette nőül.

Albertine Marat – (1757–1841), Jean-Paul Marat húga

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés az utolsó sorokban Marat nőrokonainak (feleségének és húgának) sorsára vonatkozik. Talán ezt az adatot emelte volna ki a Ko.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1865/17. 6.

Fleurs, fruits et feuillages choisis de l'Ile de Java – *Válogatott virágok, gyümölcsök, falevelek Jáva szigetéről*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Literatur, 277. h.

A német cikk fordítása – *Fleurs, fruits et feuillages choisis de l'Ile de Java*, Berthe Hoola van Nooten asszonytól (Bruxelles, Gand et Leipzig, C. Muquardt). Minden okunk megvan rá, hogy Jáva szigetét a föld olyan pontjának tekintsük, melyen a növényvilág a legnagyobb szépségben bontakozik ki. A termékeny, nedves talaj a fáknek, bokroknak és virágoknak trópusi burjánzást tesz lehetővé, a napsugarak pedig csábító színpompát csalogatnak elő. Ha csupán olvasunk e növényvilágról, minden képzeletünk mellett is csak szegényes képet alkothatunk róla. E díszkiadvány a növényeket van Nooten asszony természetfestményei alapján, a brüsszeli királyi akadémia litográfusa, Severeysn ábrázolásában állítja elénk. A nagy alakú könyv a virágok és a gyümölcsök eredeti méretű ábrázolását teszi lehetővé, és halványabb vagy izzóbb színeiket úgy látjuk magunk előtt, mintha a természetben szemlélnénk őket. Különös érdeklődéssel fogja tanulmányozni a legismertebb trópusi gyümölcsöket és virágokat mindenki, aki korábban a pusztá leírás alapján, a szavak révén hamis képet alkotott magának róluk. A gazdag magán- és közgyűjtemények nem nélkülözhetik e díszkiadást.

Magyarázatok a német szöveghez

Berthe Hoola van Nooten – (1817–1892), holland természetfestő. Az itt ismertetett albuma nem az első volt, korábban 1863-ban és 1864-ben adott ki hasonlót.

Guillaume Severeysn – (1829–?), belga litográfus

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glossza lényegi részére, a kötet jellegére és az alkotókra vonatkozik. Feltehetőleg ez került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1865/17. 7.

In Sachen der photographischen Ausstellung in Berlin – *A berlini fotografiai kiállításról*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Bildende Kunst, 278–279. h.

A német cikk fordítása – A berlini fényképészeti társaság a májusban és júniusban megrendezendő nemzetközi fényképészeti kiállításra megnyerte a Friedrichstraßében lévő koncerttermet. Itt nagyobb hely van, mint amekkora az 1862-es londoni kiállítás német, francia és angol részlege együttvéve volt. A megvilágítás követelményeit kielégítendő, négy nagy felső ablakot építettek be. A kiállítást témakörök szerint rendezik el (önálló portrék, tájképek és épületek, reprodukciók stb.). Ez az elrendezés könnyű és kényelmes áttekintést nyújt a közönség számára a fotóművészet különböző ágainak eredményeiről. Angliából, [279] Franciaországból és Olaszországból már egy sor pályamű érkezett, ezekből kiemelkedik 200 ausztrál látkép, pompás építészeti felvételek Párizsból, angol tájképek sora, mai angol nevezetességek arcképgyűjteménye. A leghíresebb optikusok és mechanikusok jelezték részvételüket. A kiállítás külön részlege eredeti képsorozatot fog bemutatni a fényképezés történetének korszakaiból, a kezdetektől a nagyszerű új eredményekig; egy másik részleg a fényképezés tudományos és ipari felhasználhatóságával foglalkozik.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés a glosszának körülbelül a felénél helyezkedik el. Ez megfelel az átvétel módjának, a magyar szöveg ugyanis főként a kishír második felét tartalmazza.

A Ko közlése – III/I. 1865/18. ápr. 30. Vegyes, 431: *A berlini photograph-egylet...* Tartalomismertetés kihagyással, kiegészítéssel és kommentárral. A magyar szerzőtől származik a következő mondat: „A fényirat tehát felmutatja roppant haladását a daguerrotype kísérletek óta”, valamint az utolsó, kommentár jellegű mondat. Elhagyja a magyar szerző a kiállítás körülményeire, technikai szervezésére vonatkozó információkat, ezáltal a helyszín a magyar szövegben másodlagossá válik, és a fényképezés általános kérdéseire esik a hangsúly.

A Ko szövege:

„A berlini photograph-egylet május és június hónapokban világtárlatot rendez photographiai képekből. A fényirat tehát felmutatja roppant haladását a daguerrotype kísérletek óta. Már mintegy 200 ausztraliai tájkép, pompás építészeti rajzok Párizsból, angol tájképek hosszú sora és a napi nevezetességek arcképei nagy számmal, megérkeztek. A legkitünőbb optikusok és mechanikusok részt vesznek a tárlatban. Lesz egy osztály, mely a fényirat kifejlődését, a legelső kísérletektől fogva sor- és időrendben tünteti fel; egy más osztály külön a photographiának tudományos és ipari célokra használatát mutatja. És ez talán a legfontosabb; s e részben a fényírásnak végtelen jövője van.”

A szerzőség kérdése – Az átvétel szabad módja, a kommentár és a kiegészítés Arany szerzőségét valószínűsíti.

1865/17. 8.

Die Franciscanerkirche in Passau – *A passai ferencsestemplom*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Bildende Kunst, 279. h.

A német cikk fordítása – A régi püspöki város pompás emlékművel gazdagodott. Az egyházmegye önkéntes hozzájárulásával a művészetkedvelő Heinrich püspök megvásárolhatta és nyolc év alatt újjáépítette az egykori ferences templomot, melyet Urban von Trennbach 1564-ben építtetett. Utóda, Leopold hercegérsek 1619-ben befejezte a templomot, de az építmény 1680-ban leégett. Később újjáépítették, majd 1805 és 1856 között raktárnak használták. A korábbi barokk stílust is megtartva, most,

a felújítás után a 12. századi román stílus nemes vonalait tükrözi. Meglepő benyomást kelt a homlokzat a lépcsőzetesen emelkedő falmélyedésekkel, melyekben a Megváltó és a tizenkét apostol szobrai állnak, valamint az oromfalból karcsún kiemelkedő, két kisebb oldaltorony között elhelyezkedő főtorony. Az előtérbe belépve mindenekelőtt a müncheni Knabl professzor által alkotott *Mária megkoronázása* kelt lenyűgöző hatást a főoltáron. A két mellékoltáron, a nemes egyszerűséggel kialakított fülkékben, ugyancsak Knabltól, az örvendező és a fájdalmas Szűzanyát ábrázoló remek szobrok állnak. Az oltárok ornamentális részei a landshuti mester, Schuller művészi tehetségéről tanúskodnak. A főhajó és a szentély között az elválasztó boltívet 21 kék hátterű, aranyozott medál díszíti. A legfőbb a Szentháromság titkát, alatta négy további medál a négy evangélistát jelképezi, a következő tizenhat medál pedig a tizenkét apostol és a négy latin egyházatya mellképét foglalja magában. A főhajó két hosszanti oldalán, 13 gránitoszloppal, kocka alakú oszlopfőekkel árkádszerű galéria húzódik, fülkéiben a keresztút és a rózsafüzér domborműves kiképzésű titkaival. A müncheni Schönlaub készítette őket. A rombusz alakú fríz fölött fülkeszerű bemélyedésekben reliefsportrék láthatók – ugyancsak Schönlaubtól –, olyan neves személyekről, akik a bajor egyház történetében és a passauai egyházmegyében kiváló szerepet töltek be. Az egészlet méltó módon zárja le a galéria fölötti egyszerű fríz, mely a boltíven át összekapcsolódik a háromrészes ablaksorral. Végül a karzaton a sajnálatosan korán elhunyt Johann Anton Fischer három ragyogó műve tárul a szemünk elé: *A pásztorok hódolata a betlehemi istállóban*, *Keresztlevétel* és *Sírbatétel*.

Magyarázatok a német szöveghez

passauai ferences templom – Az egykori ferences kolostortemplomot Heinrich püspök 1864-ben Fogadalmi templomnak (Votivkirche) nevezte el. A templomot 1963–1965-ben városrendezés miatt lényegesen lekicsinyítették, így a jelen glosszában említett művészeti értékek nagy része mellett elveszett az eredeti homlokzata is.

Heinrich von Hofstätter – (1805–1875), 1839-től passauai püspök

Urban von Trennbach – (1525–1598), passauai hercegérsek, ő alapította itt a ferences kolostort 1564-ben.

Leopold Wilhelm von Habsburg – (1614–1662), hercegpüspök, II. Ferdinánd császár fia, jezsuita, mecénás

Joseph Knabl – (Névváltozat: Knabel, 1819–1881), a bajor királyi művészeti akadémia osztrák származású professzora, szobrász volt. A *Mária megkoronázása* című szoborcsoportot 1863-ban alkotta.

Johann Baptist Schuller – Landshuti szobrász és díszfaragó, több korabeli templom díszítőmunkájánál említi nevét a szakirodalom.

presbitérium – itt: szentély

Johann Fidelis Schönlaub – (1805–1883), osztrák származású szobrász a müncheni művészeti akadémiában, főként templomi plasztikákat készített.

Johann Anton Fischer – (1814–1839), bajor festő, Münchenben élt és alkotott.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés feltehetően a teljes szövegre vonatkozik, azonban bizonytalan, hogy a terjedelmes glosszából mennyi került volna át a Koszorúba.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1865/17. 9.

Eine Statuette der Pariser Darstellerin der „schönen Helena” – Szobor a „Szép Heléna” párizsi alakítójáról, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Bildende Kunst, 280. h.

A német cikk fordítása – Vannak még gáláns színházigazgatók. A párizsi Variété színházból újra megerősítették, hogy a szép bevételt meghálálandó, melyet Offenbach

legújabb buffafélesége, a *Szép Heléna* hozott, és még fog is hozni, a főszerep alakítóját, Schneider kisasszonyt értékes ajándékkal lepik meg. Megrendelték ugyanis George Sand vejétől, Klesingertől [Clésingertől] a művésznő bronzszobrát abban a kosztümben, amelyben a nevezett szerepet játssza, és a szobrot a színésznőnek fogják átnyújtani.

Magyarázatok a német szöveghez

Offenbach legújabb buffafélesége, a Szép Heléna – Az új dalmúróról szóló hírt Arany korábban egyszer már kijelölte, de akkor sem vette át lapjába. Offenbachról és művéről ld. az Europa 1865/3. 1. szövegét és jegyzetét.

Hortense Schneider – Szopránénekesnő, ld. az Europa 1865/3. 1. jegyzetét.

Klesinger – Jean-Baptiste Auguste Clésinger (1814–1883), francia szobrász, Georges-Philippe Clésinger szobrász fia, Georges Sand veje. Utóbbinak Solange Dudevant nevű lányát 1847-ben vette nőül, de az 1850-es évek közepén elváltak.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölés feltehetően az egész glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1865/17. 10.

Die größte Litographie – A legnagyobb méretű litográfia, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Bildende Kunst, 280. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Hippolyte Mailly – (1829–1863), francia grafikus, könyvművész, karikaturista

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az átvétel szerint a teljes szövegre vonatkozik.

A Ko közlése – III/I. 1865/17. ápr. 23. Vegyes, 407: *A legnagyobb kömöcsere...* Fordítás kihagyással. Mailly keresztnévét a fordító kihagyta.

A Ko szövege:

„A legnagyobb kömöcsere, mióta a világ, III. Napoleon életnagyságú képe Solferinonál, mely most a párisi szépmű-tárlaton ki van téve. Magassága $2\frac{1}{5}$, szélessége $1\frac{2}{5}$ metre. A roppant kő Mailly könyvművészé.”

A szerzőség kérdése – A „metre” kifejezést Arany nem használta ebben az alakban. Az esetlegesen hozzá köthető szövegekben a „méter”, „meter” alak szerepel. A glosszát ennek alapján feltehetőleg nem ő fordította.

1865/17. 11.

Die Kathedrale zum Gedächtniß des Cardinals Wiseman – Katedrális Wiseman bíboros emlékére, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Bildende Kunst, 280. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Nicholas Patrick Stephen Wiseman – (1802–1865. febr. 15.), Spanyolországban, Seville-ben született, Rómában tanult teológiát és keleti nyelveket. A vatikáni könyvtárban dolgozott, majd 1835-ben Londonba költözött, és az angol katolikus egyház megerősítésén fáradozott. 1850-től westminsteri érsek és bíboros volt.

Henry John Temple, lord Palmerston – (1785–1865), 1859-től Anglia miniszterelnöke

Az Arany által kijelölt rész – Az átvétel szerint a kijelölés a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – III/I. 1865/17. ápr. 23. Vegyes, 407: *Wisemann bíbornok emlékére...* Szabad átvétel. A magyar szöveg minden lényeges elemét tartalmazza az eredetinek, de nem szövegű fordítás.

A Ko szövege:

„Wisemann bibornok emlékére templom fog épülni éppen azon ház helyén, hol most lord Palmerston lakik. Mihelyt a nemes lord szerződése lejár, a Cambridge-House-t lerombolják, s helyére építik a 250 ezer font sterlingbe kerülendő templomot.”

A szerzőség kérdése – A glossza rövid ahhoz, hogy Arany szerzőségét igazolni lehessen. A „kerülendő” kifejezés arra utal, feltehetően nem ő fordította.

1865/17. 12.

Mandels Kupfertisch der Madonna della Sedia – Mandel rézmetszete a *Madonna della Sedia*-ról, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Bildende Kunst, 280. h.

A német cikk fordítása – Öt évvel ezelőtt Eduard Mandel professzor Berlinből Firenzébe utazott és a Pitti galériában Raffaello *Madonna della Sedia*-járól olyan tökéletes rajzot készített, hogy barátai kételkedtek, vajon ugyanezt a tökéletességet el tudja-e majd érni a vésővel is. A mű most elkészült, és a művészetkedvelők örömére, mint ahogyan a berlini művészeti egyesületben kiállított első nyomás mutatja, messze felülmúl minden eddigi másolatot, legyen az színes kép, rajz, fénykép vagy bármi más. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy Mandel rézmetszete a nevezett Madonna-képnek halhatatlanságot biztosít.

Magyarázatok a német szöveghez

Madonna della Sedia – Raffaello 1513–1514-es festménye

Eduard Mandel – (1810–1882), berlini rézmetsző, a művészeti akadémia tanára

A kijelölt rész – A jelölés a Koszorúba átvett rész mellett áll.

A Ko közlése – III/I. 1865/17. ápr. 23. Vegyes, 407: *Az egy idő óta elhanyagolt rézmetszés...* Tartalomismertetés kihagyással, kommentárral, újrafogalmazással.

A Ko szövege:

„Az egy idő óta elhanyagolt rézmetszés előnyei mind inkább kiderülnek. Most – azaz öt év alatt – Mandel rézmetsző Rafael »Madonna della Sedia«-ját másolta rézmetszetben, s azt mondják oly tökéletes, hogy ha az eredeti elveszne is, e másolat biztosítaná neki a halhatatlanságot. Nem hiába foglalkoztak hát régi híres festők a rézmetszéssel.”

A szerzőség kérdése – A szabad átvétel Aranyra utalna, azonban a jellegtelen kommentár, melynek se hangneme, se aktualizáló jellege, se pedagógiai célzatossága, se oktatói szándéka nem hasonlít Arany kommentárjaihoz, kérdésessé teszi a szerzőségét.

1865/17. 13.

Compositionen von Joachim Raff – Joachim Raff szerzeményei, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Musik, 281–282. h.

A német cikk fordítása – Joachim Raff szerzeményei. Magyar rapszódia zongorára, op. 113. Tizenkét dal két hangra, zongorakísérettel, op. 114. Három füzetben. *Deux Morceaux lyriques*, zongorára, op. 115. *Valse caprice* zongorára, op. 116. (Leipzig, Rob. Forberg kiadó.) A különös szellemek a művészetben sohasem halnak ki egyszer s mindenkorra; ugyanakkor soha nem létezett olyan művész, aki valóságos unikumként tűnt volna fel. Mindenkit hozzásorolnak valamilyen osztályhoz, iskolához, irányzathoz. Joachim Raff az új zenei útkeresők közé tartozik, aki sohasem alkotott jelentéktelent, de a zenekedvelők számára még némileg szokatlannak hat. Az akkordokat egymástól távol álló hangsorokból ötvözi igen merészen, mint például a magyar rapszódiaiban, ahol a h-dúr hármashangzatot közvetlenül az f-moll hármashangzat, a c-dürt a fisz-moll, a h-dürt a g-moll stb. követi, így már az első tizenhat ütem modulációja az e-mollt, f-mollt, fisz-mollt, e-mollt, g-mollt, b-mollt és esz-mollt futja végig. Olyan megoldások ezek, melyek a közönség egy részét természetesen már nem zavarják, de a nagyobb részét, amelyik az *egységet* még minden tekintetben, így a modulációban és a harmóniában is a művészet

alapfeltételének tekinti és tiszteletben tartja, nem fogja megnyerni. A művész persze nem mindenütt alkalmaz ennyire szélsőséges sokféleséget, gyakran visszafogja és korlátozza magát, és ettől nem lesz kevésbé érdekes. Művészetének e jellemzőjével, mely ha nem is mindig feltétlenül eredeti, de gyakran egyéni, sokan tisztában vannak, akik ismerik eddig alkotott számos művét. Általánosságban azt lehet mondani, művei nem tartoznak azok közé, melyeket első hallás és tanulmányozás után élvezetesnek lehet tartani, de minél többet ismétlik őket, annál tetszetősebbek lesznek. A különlegességből az idő az idegenséget eltünteti, és egyre ismerősebben fog számunkra hangzani. A többihez viszonyítva nekünk a két hangra szerzett dalok tetszettek legkevésbé. [A német glossza szerzője a továbbiakban egyenként ismerteti a felsorolt műveket.]

Magyarázatok a német szöveghez

Joachim Raff – (1822–1882), svájci származású német zeneszerző, zongorista. 1850-ben Liszt Ferenc titkára és segédje lett, ő végezte Liszt műveinek hangszerelését.

Az Arany által kijelölt rész – A glosszához két jelölés járul. Az első feltehetőleg magának a tudósításnak a kijelölése, a második pedig a Koszorúba átemelendő részt jelöli.

A Ko közlése – III/I. 1865/17. ápr. 23. Vegyes, 407: *Raff Joachim többi zeneszerzeményei közt...* A glossza első felének rövid tartalomismertetése kommentárral.

A Ko szövege:

„Raff Joachim többi zeneszerzeményei közt »Magyar rhapsodiát« is említ egy német bíráló, s a mit különösség gyanánt hoz fel, mi is érdekesnek tartjuk elmondani e magyar rhapsodiáról. Azt jegyzi meg, hogy alig 16 ütemnyi téren a rhapsodia szerzője *E-moll, F-moll, Fis-moll, G-moll, B-moll, Es-moll*, továbbá *H-dur, C-dur* hangnemeket jár be – a mi bizony szerintünk, még egy »magyar« rhapsodiában is elég tarka. Képzeltetjük a jó szomszédok bámulását az ilyen magyar zenén.”

A szerzőség kérdése – A magyar glossza szerkezete, az átvétel módja, az utolsó mondatban a dőlt betűs kiemelés és a mondattani jellemzők Arany szerzőségét igazolják.

1865/17. 14.

Eine Posse von Dohm – *Dohm paródiája*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Theater, 282. h.

A német cikk fordítása – A Kladderadatsch szerkesztőjének, Dohm-nak egyik paródiája a berlini Friedrich Wilhelmstadt-i színházban csak középszerű sikert aratott. Az elgondolás remek. Shakespeare csodálatos drámája ugyanis, a *Lear király*, fonák helyzetre épül. Az agg herceg viselkedése a darab elején együgyű és gyerekes, és csak a költőn múlik, hogy mindezt megrázó tragédiába tudja átfordítani. A tragédiában azonban maradtak bohózati elemek. Az agg és gyenge apa önzése, ahogyan balsorsával kérkedik, ahogyan gyermekeit gyanúsítgatásokkal kínozza, kiváló tárgya lehetne egy derűs vígjátéknak is, és Dohm *Új Lear* címmel éppen ezt kísérelte meg. Az alapötlet jó, a bonyodalom felépítése ügyes, a cselekményvezetés azonban nem megfelelő. Amint az események mozgásba lendülnek, a szerző elveszíti a fonalat, és nem tud magán segíteni. Tréfás kiszólások a párbeszéd során itt-ott még akadnak, a jellemeiben is van néhány jól sikerült vonás, de az egész gyenge és hatástalan marad.

Magyarázatok a német szöveghez

Kladderadatsch – 1848 és 1844 között megjelenő politikai satirikus hetilap

Wilhelm Ernst Dohm – (Eredetileg Elias Levy, 1819–1883), boroszlói származású író, lapszerkesztő, fordító. Munkatársa volt többek között az Arany által is olvasott *Magazin für die Literatur des Auslandes* című lapnak.

Az Arany által kijelölt rész – A jelölés az átvétel szerint a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – III/I. 1865/17. ápr. 23. Vegyes, 407: *A „Kladderadatsch” szerkesztője, Dohm úr...* Tartalomismertetés kihagyással és kommentárral.

A Ko szövege:

„A »Kladderadatsch« szerkesztője, Dohm úr, azon eredeti ötletre bukkant, hogy Shakespeare »Lear királyát« bohózáttá travesztálja. Az »Új Lear« azonban, egyik berlini színpadon előadtván, nem igen nagy sikernek örvendett. A conceptio jeles; tudni való, hogy Lear a tragiában is oly gyöngeségeket árul el, melyek néhány vonással comicummá változhatnak, s ebben Dohm ügyesen járt el, jól is bonyolít; de utóbb elveszti a fonalat és nem tud magán segíteni. Kár.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 580. 185 kérdőjellel veszi fel, vagyis feltételesen Aranyt tekinti szerzőnek. A kommentár azonban, mellyel a glossza végződik, még ironikus jellegét tekintve sem vall Aranyra. Nem illeszkedik sem a glossza tartalmához, sem valamely irodalmi, kulturális jelenséghez vagy aktualitáshoz, nincs tehát a glosszán kívülre mutató jelentése.

1865/17. 15.

Charlotte Birch-Pfeiffer in Pension – *Charlotte Birch-Pfeiffer nyugalomba vonul*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Theater, 283. h.

A német cikk fordítása – Charlotte Birch-Pfeiffer asszony április 1-jén búcsút vett a berlini udvari színház társulatától, és megkapta a neki járó 1200 talléros nyugdíjat. Ezzel befejeződött egy művészi pálya, mely fényesen indult, de azután egyre inkább a jelentéktelenségbe süllyedt. Első korszakában, pályájának virágkorában „Pfeiffer kisasszony” nagyszerű képességekkel és tehetséggel megáldott tragika és hősszereplő volt, aki Sophie Schrödernek vagy Auguste Crelingernek lehetett vetélytársa; a mai nemzedék már csak „Birch asszonyságot” ismerheti, aki nem több, mint házszámos öreg komikus színésznő – ezt a szereptípust tűrhetően és tisztességesen játszotta, de nem olyan kiválóan és kifinomultan, mint például Amalie Haitzinger vagy Minona Frieb-Blumauer. A nyugalomba vonult színésznőnek még csak most lesz igazán ideje, hogy a színház számára írjon, és javasoljuk, hogy tegye is ezt folyamatosan; alkotói munkássága határozottan jelentősebb, mint előadói tevékenysége, melyet a világ mostantól kezdve kevésbé fog ismerni.

Magyarázatok a német szöveghez

Charlotte Birch-Pfeiffer – Ld. az Europa 1863/18. 3. jegyzetét.

Dlle – a francia „Demoiselle” (kisasszony) rövidítése

Sophie Schröder – (1781–1868), szül. Sophie Antonie Bürger, német énekesnő, színésznő, játszott a bécsi Burgtheaterban, Boroszlóban, Hamburgban, Prágában.

Auguste Crelinger – (1795–1865), német színésznő

Amalie Haitzinger – (Névváltozat: Neumann-Haizinger, 1800–1884), német színésznő, 1846-tól a bécsi Burgtheaterban játszott.

Minona Frieb-Blumauer – (1816–1886), Karl Blumauer színész lánya, énekesnő, színésznő

Az Arany által kijelölt rész – A két kijelölés közül az első a teljes glossza átvételére vonatkozhat. A második Charlotte Birch-Pfeiffer írói pályájának értékelését emeli ki, melyre azután a szerző a Koszorúban – a német cikktől némileg eltérően – ironikus hangnemben utal.

A Ko közlése – III/I. 1865/17. ápr. 23. Vegyes, 407: *Birch-Pfeiffer Sarolta asszony...* Tartalomismertetés kihagyásokkal és kommentárral. A glossza elején a név írásmódjának tréfás változtatása utalás a Ko első számában megjelent cikke: *Nő-e vagy né?*, melyben Arany a női nevek és asszonynevek nyelvhelyességi kérdéseit tárgyalja (Ko I/I. 1863/1, jan. 4. 20–21; AJÖM XI. 411–413 és jegyzetek: 807–808).

A Ko szövege:

„Birch-Pfeiffer Sarolta asszony, vagy is Pfeiffer Sarolta asszony Birchné, akár Birchné asszony Pfeiffer Sarolta, e hó első napján lelépett a színpadról, melynek egykor, mint Pfeiffer kisasszony, virága, mostanában pedig, mint »furcsa öregasszony« amolyan aszalt gyümölcse volt. 1200 tallér nyugdíjat húz; a mi pedig íróskodását illeti, most lesz még csak ideje szindarabokkal elárasztani a világot, t. i. a német színvilágot.”

A szerzőség kérdése – Az 1863-as Arany-cikkre való rejtett utalás, valamint a glossza nyelvi, mondattani sajátosságai, humora Arany szerzőségét igazolják.

1865/17. 16.

„*Madame Aubert*”, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Theater, 283–284. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Édouard Plouvier – (1821–1876), francia drámaíró, író, librettista. Offenbach számára két szövegkönyvet írt. Négy elbeszélését Milesz Béla fordította magyarra 1878-ban, a színháztörténetek pedig egy kései fordítást említenek még tőle: 1894-ben Miskolczy Henrik ültette át egy darabját *A felsült szerelmesek* címmel.

Az Arany által kijelölt rész – A Ko átvétele szerint a jelölés a teljes glosszára vonatkozik.

A Ko közlése – III/I. 1865/17. ápr. 23. Vegyes, 407: *Plouvier Eduárd új színműve...* Fordítás átszerkesztéssel, kihagyással és kommentárral. A magyar glossza első mondatában a fordításra való ösztönzés, valamint az utolsó mondat a Ko szerzőjétől ered. Kimarad ellenben a német glossza második mondata: „Úszni lehet a könnyekben, szípagásban és tapsban.”

A Ko szövege:

„*Plouvier Eduárd új színműve*, »Madame Aubert« a hatásosb darabok közé tartozik, melyen a fordítók bizonyynyal kapva kapnak. Az úgynevezett *félvilágból* (miért ne mondjuk a »demimondeot« magyarul?) került ki tárgya ennek is, mint legtöbb hatásos francia drámának, s jellemzi az egészet egy a darab végén a hősnő szájába adott mondat: »Ah mily boldogok a becsületes nők!« Különben egyszerű historia. Madame Aubert-t egykor Flórának hívták s a demi-monde nevezetessége volt. Lelkiösmeretét roppant sok elfecsérlett vagyon terheli. Többi közt St. Gery marquis is tönkre tette magát miatta. Ez, és fia Armand, szegényes állapotban élnek. Madame Aubernek is van egy fia, György, kivel nem akarja tudatni anyja gyalázatát. Egy közjegyzőnél neveltette, s jövőjét nagy tőkék letétele által biztosítá, de a fiú semmit sem tud szüleiéről. Azonban egyszer becsület-vitába keveredik Armanddal, párbajra kerülne a dolog: ekkor anyja kénytelen fölfedezni titkát hogy e *testvérgyilkosságot* elhárítsa, hiszen György is a marquis fia. Apja elismeri és felfogadja, s minden jól végződnék, ha a bűnbánatos asszonyság elbirna ennyi boldogságot, és örömeiben fia karjai közt ki nem adná lelkét. E biz elég egyszerű és nem is vadonat-új lelemény.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 579. 185 kérdőjellel, vagyis feltételesen veszi fel, és a jegyzet szerint Németh G. Béla főként az utolsó, kommentáló mondat miatt gyanítja Aranyénak: „a lezárás határozottan A.-ra utal”. A lezáráson kívül Arany szerzőségére mutat a *demimonde* magyarítása, a „testvérgyilkosság” dőlt betűs kiemelése és a glossza nyelvi, mondattani felépítése.

1865/17. 17.

Eine Oper von Graffigna in Paris – *Graffigna operája Párizsban*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Theater, 284. h.

A német cikk fordítása – Párizsban az olasz színházban egy új, háromfelvonásos operát mutattak be *San Giuliano hercegnő* címmel. A mű előbb a *Veronica Cibo* címet kapta, de a „Veronica” nevet túl közönségesnek találták. A szöveg egy firenzei rémtörténetet dolgoz fel a 15. századból. San Giuliano hercegnő, Veronica Cibo megöleti vetélytársnőjét, és a levágott fejét egy fedett tálcán felszolgáltatja férjének. A történet Firenze közelében, a fiesolei Villa Salviatiban játszódik, mely most az ismert olasz tenorénekes, Mario (valójában Candia gróf, Grisi énekesnő férje) birtokában van. A díszletek híven tükrözik e régi és legendákban gazdag kastély szobáit. A zenéjét Graffigna szerezte, aki ezidáig csak Olaszországban volt ismert. Évekkel ezelőtt Berlinben volt karmester annál a társulatnál, ahol Laborde asszony primadonnaként lépett fel. A vérszomjas nő szerepét Carton-Demeur alakította, aki eddig mindig a kecses és árnyalt stílust képviselte. A vetélytársnőt Demerie-Lablache asszony játszotta.

Magyarázatok a német szöveghez

Achille Giuseppe Graffigna – (1816–1896), olasz zeneszerző és karmester. Itt említett operáját 1858-ban Mantovában *Veronica Cibo* címmel mutatták be. 1865. március 22-én a párizsi Théâtre des Italiensben *La duchessa di San Giuliano* címmel adták. A librettót Giovanni Peruzzini és Marco Marcelliani Marcello írták. A 19. században számos alkalommal, több drámában, regényben feldolgozott szerelmi történetről van szó.

firenzei rémtörténet a 15. századból – A német szerző eltéveszti a századot. Veronica Cibo 1601 és 1687 (?) között élt, férje, Jacopo Salviati, San Giuliano hercege 1628-ban vette nőül. A vetélytársnő Catherine Canacci volt.

Giovanni Mattei Mario, di Candia – (1810–1883), szardíniai nemesi családból származó, Párizsban és Londonban az egyik legnépszerűbb olasz tenorénekes. Neje 1856-tól Giulia Grisi volt, egy olasz nemesi származású, zenei tehetségekben bővelkedő család tagja, népszerű szopránénekesnő.

Rosalie Henriette Laborde – (1824–1907), szül. Bediez, francia operaénekesnő

Anne Charton-Demeur – Ld. az Europa 1863/31. 1. jegyzetét.

de Mérie-Lablache – Az európai színháztörténeti szakmunkák csak vezetéknévén említik, életrajz nincs róla. Luigi Lablache (1794–1858) világhírű olasz operaénekes menyje volt.

Az Arany által kijelölt rész – A glossza melletti kérdőjel jelentése bizonytalan. A kételyt jelezheti az átvétel szükségességéről, esetleg az ellenőrzés, más forrásokból való megerősítés fontosságára utalhat.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1865/17. 18.

Allerlei kleine Notizen – *Vegyes kishírek*, Europa, 1865/17. [ápr. 14.] Chronik, Theater, 284. h.

A német cikk fordítása – Rudolf Gottschall *Katharina Howard* című drámájának már volt olyan szerencséje, hogy a címszerepet egy elsőrangú színésznő, Charlotte Wolter fogadta el Bécsben, most már csak ahhoz kívánhatunk szerencsét, hogy a férfi főszerepet, VIII. Henrik szerepét Dawison vállalja. – A hamburgi városi színházban megünnepelték a derék idős színész, Bachmann 60. születésnapját. – A nyári szünetben a bécsi Hofburgtheater következő színészei együttes vendégkörútra indulnak Svájcba: a hölgyek közül Gabillon és Kratz, az urak közül Baumeister, Beckmann, Gabillon, Fricke és Schöne. Úgy határoztak, hogy Bázelen, Bernben és

Zürichben lépnek fel, azonban még mindig érkeznek a levelek más svájci városokból, melyek szintén kíváncsiak a bécsi Burgtheater előadásaira. – A londoni Convent Garden igazgatója hivatalosan is bejelentette, hogy a párizsi bemutatót követően előadhatja Meyerbeer *Afrikai nőjét*, a következő szereposztással: Celica szerepét Pauline Lucca, Vasco de Gama szerepét Theodor Wachtel, Neloscót Graziani, Inest Miolan-Carvalho asszony énekli. Ezenkívül a *Varázsfuvola* előadására is ígéretet tett, melyben Carlotta és Adeline Patti, valamint Wachtel és dr. Schmid fog fellépni. – Az egykor ünnepezt énekesnő, Medori szinte teljesen elveszítette a hangját, és meg kellett szakítania torinói vendégszereplését, fel kellett bontania a szerződését. A Brüsszel melletti Laekenbe, birtokára vonult vissza.

Magyarázatok a német szöveghez

Rudolf Gottschall – Ld. az Europa 1864/48. 9. jegyzetét. A *Katharina Howard* című drámájához ld. az Europa 1865/7. szövegét és jegyzetét.

Charlotte Wolter – (1834–1897), többek között mezzoszoprán hangjáról híres német színésznő, pályáját Pesten kezdte, és Bécsben, a Burgtheaterban folytatta.

Bogumil Dawison – Ld. az Europa 1864/39. 2. jegyzetét.

Otto Bachmann – (1799–1870), hamburgi születésű német színész, pályájának 60 éves évfordulóját 1865. március 23-án ünnepelték Hamburgban.

Zerline Gabillon – (1834–1892), eredeti nevén Zerline Würzburg. Pályáját Németországban kezdte, Heinrich Laube 1853-ban szerződtette a bécsi Burgtheaterhoz. Férje Ludwig Gabillon volt.

Anna Kratz – (1837–1918), 1861-ben került a Burgtheater társulatához, és élete végéig ott játszott.

Baumeister – Valódi nevén Bernhard Baumüller (1827–1917), 1852-től volt a Burgtheater színésze és rendezője.

Friedrich Beckmann – (1803–1866), 1849-től a Burgtheater komikus színésze

Ludwig Gabillon – (1825–1896), 1853-tól volt a Burgtheater színésze és rendezője

August Fricke – 1859-től 1866-ig volt a Burgtheater tagja.

Hermann Schöne – (1836–1902), Heinrich Laube 1852-ben szerződtette a Burgtheaterhoz.

Frederick Gye – (1810–1878), a londoni Convent Garden igazgatója

Giacomo Meyerbeer – Róla és *Az afrikai nő* című művéről ld. az Europa 1863/14. 3. jegyzetét.

Pauline Lucca – Ld. az Europa 1864/14. 5. jegyzetét.

Theodor Wachtel – Ld. az Europa 1864/14. 5. jegyzetét.

Ludovico Graziani – (1820–1885), olasz tenorénekes. (Különböző forrásokban a születési és halálozási évszámok eltérnek.)

Marie Caroline Miolan-Carvalho – Ld. az Europa 1864/31. 5. jegyzetét.

Carlotta Patti – (1840 körül–1889), olasz szopránénekesnő, a híres olasz Patti család tagja, Salvatore Patti operaénekes lánya. A Ko sokat foglalkozott a család tagjaival, ld. Europa 1863/40. 11; 1864/14. 5; 1864/21. 13; 1864/31. 6; 1864/36. 3.

Adeline Patti – (1843–1919), szopránénekesnő, Carlotta Patti húga

Georg Schmid – Ld. az Europa 1864/14. 5. jegyzetét.

Giuseppina Medori – (Eredeti nevén: Josephine Medori, 1827–1906), belga származású, Olaszországban, Bécsben és Amerikában fellépő népszerű szopránénekesnő. Különösen Verdi operáinak szerepeit énekelte sikerrel.

Az Arany által kijelölt rész – A glossza margóján két kérdőjel található. Az egyik a bécsi színészek svájci vendégszerepléséről szóló rész mellett áll, a másik pedig a hangját vesztett Medorira vonatkozik. A kérdőjelek jelentése bizonytalan.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/18.

1864/18. 1. <i>Nachträgliches über Stüler und Kiß</i> , Europa, 1865/18. [ápr. 21.] Chronik, Bildende Kunst, 295–296. h.; a Kissről szóló rész első három sorának kijelölése a jobb margón grafittal, félkörös vonallal.		
	<i>Nachträgliches über Stüler und Kiß.</i> [...] <p>[296] – Kiß wurde 1802 im Dorfe Paperz bei Gleiwitz in Schlesien von Eltern geringen Standes geboren. Seine erste Thätigkeit sah die seinem Geburtsort nahe liegende Metallgießerei Königshütte [...]</p>	
1864/18. 2. <i>Giuditta Pasta †</i> , Europa, 1865/18. [ápr. 21.] Chronik, Theater, 300. h.; az első két sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés grafittal; a 14–16. és 21–22. sor mellett félkör alakú kijelölés grafittal.		
	<i>Giuditta Pasta †.</i> Diese einst hochberühmte Vertreterin modernitalienischer Gesangkunst ist am 4. April auf ihrer Villa am Comersee gestorben. Sie war 1798 in Saronno bei Mailand von jüdischen Eltern geboren. 1818 begann sie ihre theatralische Laufbahn bei kleineren Bühnen, wie z. B. in Brescia, Parma und Livorno, zwar nicht ohne günstigen Erfolg, aber doch noch ohne Hoffnungen auf ihre nachmalige Größe zu erwecken. Erst 1822, während des Congresses zu Verona, fing sie an, Aufsehen zu erregen und ihre Kraft zu entfalten, und von nun an entwickelten Stimme und Darstellungstalent sich so schnell, daß sie bald zu den bedeutendsten Sängerinnen Europa's gehörte. Nachdem sie 1823 in Paris aufgetreten, führte sie ein künstlerisches Wanderleben und feierte Triumphe in fast allen Hauptstädten unseres Erdtheils, ja man kann sagen: sie besiegte end[li]ch ihre Nebenbuhlerinnen, die Catalani und die Malibran, nicht freilich durch Technik und Coloratur, wohl aber durch ergreifende Tragik und hinreißendes Pathos ihres Vortrags und Spiels. Die vorzüglichsten Rollen der Pasta waren Medea, Desdemona, Semiramis, sowie vor Allen „La Somnambula“ und „Norma“ – beide Partien wurden von Bellini für sie geschrieben und von ihr „geschaffen“. Auf dem höchsten Gipfel ihrer Kunst befand sie sich 1824–30. Noch in voller Kraft, aber an dem Wendepunkt, wo Steigerung nicht mehr möglich, Rückschritt unvermeidlich, zog sie sich kluger Weise 1835, wie es schien, ganz aus der Oeffentlichkeit zurück. Leider jedoch faßte sie 1840 den unglücklichen Gedanken, die Stätten ihres Ruhms noch einmal zu besuchen, und siehe da: innerhalb fünf Jahren war eines der herrlichsten Organe, die je existirt haben, von den unbarmherzigen Einflüssen der Zeit fast völlig vernichtet worden. Diese trübe Erfahrung konnte aber natürlich die glänzende Erinnerung an das, was die Sängerin einst gewesen war, nicht verwischen, und der Name Pasta strahlt noch heute hell in der Kunstgeschichte der neuern Zeit. Als rüstige Greisin lebte Giuditta seit Jahren schon auf jener schönen Villa, wo sie jetzt ihr Dasein beschlossen hat.	

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1864/18. 1.

Nachträgliches über Stüler und Kiß – Utólagosan Stülerről és Kissről, Europa, 1865/18. [ápr. 21.] Chronik, Bildende Kunst, 295–296. h.

A német cikk tartalma – A két nekrológ szorosan kapcsolódik az Europa korábbi számához (ld. az 1865/15. 6. és 1865/15. 7. sz. szövegét és jegyzeteit). August Stüler és August Kiss halálhírének közlése és pályájuk rövid méltatása után a német szerző azt ígérte, hamarosan hosszabb nekrológot közöl a lap a két művésről. A jelen glossza együtt tartalmazza a két megemlékezést. Mivel Arany kijelölése konkrét szöveghelyre vonatkozik, mi is csak ezt a részletet közöljük.

Az Arany által kijelölt rész – A kijelölt mondatok jelentése: „Kiss 1802-ben Sziléziában, Gliwice mellett, Paprocanyban született alacsony származású szülőktől. Első munkahelye a szülőhelyéhez közel fekvő königshüttei fémöntöde volt...”

Arany – kommentár kíséretében – az Europa 1865/15. számából mind az August Stüleréről, mind az August Kissről szóló halálhírt átvette a Koszorúba. August Kiss esetében azon elmékedett, vajon nem magyar származású-e. Az Europa jelen számából a hosszabb nekrológokat Arany már nem vette át, de éppen Kiss születési adatait nézte meg és jelölte ki, vagyis valóban érdekelte a német szobrász származása.

A Ko közlése – Nem jelent meg.

1864/18. 2.

Giuditta Pasta †, Europa, 1865/18. [ápr. 21.] Chronik, Theater, 300. h.

A német cikk fordítása – A modern olasz énekművészet egykor közsismert képviselője április 4-én a Comói-tó partján lévő villájában elhunyt. 1798-ban született Sarronnóban, zsidó szülőktől. Színpadi pályafutását 1818-ban kezdte kisebb színházakban, Bresciában, Pármában, Livornóban és másutt, szép sikerekkel, de anélkül, hogy későbbi nagysága megmutatkozott volna. Csak a veronai kongresszus idején, 1822-ben kezdett figyelmet kelteni maga iránt, ekkor kezdett benne nagyobb erő megmutatkozni. Hangja és előadóművészete oly gyorsan bontakozott ki, hogy hamarosan Európa legjelentősebb énekesnői közé tartozott. 1823-as párizsi fellépése után művészi vándoréletet kezdett, és babérokat aratott a kontinens csaknem minden fővárosában. Végül legyőzte vetélytársnőit, Catalanit és Malibrant – természetesen nem a technikai tudásával és a koloratúrákkal, hanem játékának és előadásának megkapó tragikumával és elragadó pátoszával. Legkiválóbb szerepei közé tartozott a Médea, a Desdemona, a Semiramis, de mindenekelőtt *Az alvajáró* (*La Somnambula*) és a *Norma*, melyekben Bellini a női főszerepet egyenesen az ő számára írta, az ő ihletésére alkotta. Pályájának csúcsára a művésznő 1824 és 1830 között jutott. Még erejének teljében, de már azon a ponton, ahonnan nincs további emelkedés, csak kényszerű hanyatlás, 1835-ben okos lépéssel visszavonult, úgy tűnik, teljesen elzárkózva a nyilvánosságtól. Egy szerencsétlen gondolattól vezérelve 1840-ben mégis úgy döntött, újra felkeresi egykori dicsőségének helyszíneit, és lásd, mi történt: a valaha létezett egyik legcsodálatosabb hangorgánus öt év alatt a kegyetlen idő szinte teljesen elpusztította. Ez a dicstelen esemény azonban természetesen nem volt képes eltörölni a művésznő egykori erényeit, és Pasta neve még ma, az új idők művészetének fényében is ragyog. Az idős hölgy már évek óta jó egészségben élt szép kastélyában, ahol most befejezte földi pályafutását.

Magyarázatok a német szöveghez

Angelica Catalani – (1780–1849), Európa-szerte népszerű olasz szopránénekesnő

Maria Malibran – (1808–1836), francia operaénekesnő, főként a Bellini-, Donizetti- és Rossini-operák szerepeiben aratott fényes sikereket.

Medea – Simon Mayr kétfelvonásos melodramatikus operája: *Médea Korinthosban*, 1813-ból. Giuditta Pasta 1827-ben énekelte a címszerepet.

Desdemona – Gioacchino Rossini *Otello* című 1816-os operájának női főszerepe

Semiramis – Gioacchino Rossini azonos című, 1823-as operájának címszerepe

La Somnambula – Vincenzo Bellini (1801–1835) olasz operaszerző 1831-es műve, magyarul *Az alvajáró*. Női főszereplője Teresa Molnár.

Norma – Vincenzo Bellini azonos című, 1831-es operájának női főszereplője.

Az Arany által kijelölt rész – A glosszában három kijelölt rész van. Az első (1–2. sor) Giuditta Pasta halálára vonatkozik, a második (14–16. sor) arról szól, hogy Pasta legyőzte vetélytársait, Catalanit és Malibrant, a harmadik (21–22. sor) pedig azt a részt emeli ki, mely Pasta pályájának a csúcspontjáról szól. A jelölések egy Koszorú-beli ismertetés lehetséges szerkezetét vázolják. Arany érdeklődését talán egy néhány héttel korábbi novella keltette fel a művészről. A kolozsvári Nagy Péter a *The Cornhill Magazine*-ből fordította Adelaide Kemble Sartoris névtelenül megjelent, *Madame de Monferrato* című novelláját (1864. okt., X/2. k. 434–447), melynek egyik szereplője éppen Giuditta Pasta: „Itt hagyott volt apám, egyik nénje felügyelete alatt, míg ő a híres Giuditta Pastával Párisba ment. Pasta régóta ismerte apámat, s megfogadta volt uti titkárnak...” (Ko II/I. 1865/10, márc. 5. 228–232 és 1865/11, márc. 12. 253–256.)

A Ko közlése – Nem jelent meg.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/19.

Függelék

1865/19. 1. *Die wissenschaftlichen Prüfungen in China*, Europa, 1865/19. [ápr. 28.], Aus der Gesellschaft, 608. h.

Aller drei Jahre finden einmal in Peking Prüfungen für den Grad eines Doctors der Philosophie statt und man sagt, es melden sich dazu jedes Mal einige tausend Candidaten, wovon aber nur 35 so glücklich sein können, diesen Titel zu erlangen. Die Dauer der Prüfungen ist 9 Tage, der Ort ein großes Gebäude nach Art eines Klosters mit einer Anzahl von Zellen, die man ganz genau von der Höhe der Stadtmauer nahe der kaiserlichen Sternwarte überschaut. In diese Zellen eingeschlossen bringen wohl mehr als 4000 Bewerber, ein jeder drei Tage wahrer Gefangenschaft zu, um hier ihre Arbeiten und Thesen ohne Hülfe eines Buches oder gar eines Freundes vorzubereiten. Der akademische Gerichtshof, der dieser großen Bewerbung präsidiert und als letzte Instanz über die gelieferten Producte zu urtheilen hat, besteht aus 4 kaiserlichen Commissären und 18 Examinatoren. Letztere müssen in erster Instanz gegen 60 000 Thesen, 6–8000 Oden und mehr als 80 000 Antworten auf Fragen aus dem Gebiet der Moral, der Philosophie und der chinesischen Geschichte lesen und prüfen. Die Fragen sind vorher von einem Großwürdenträger ausgewählt, der, um gegen jede Indiscretion geschützt zu sein, seine Arbeit im kaiserlichen Palais, wenn nicht gar in Gegenwart des Monarchen selbst vorbereitet. Die Gesetze China's sind so streng in dieser Beziehung, daß vor ungefähr 10 Jahren ein Minister als gemeiner Criminalverbrecher auf öffentlichem Platze enthauptet wurde, weil er, um einem jungen Mann aus guter Familie den so sehr gesuchten Grad eines Tsin-sché zu verschaffen, zwei Thesen vertauscht hatte. Auch bestraft das Gesetz mit dem Tode die Zulassung zu dieser literarischen Ehre bei jedem Individuum, welches selbst Schneider, Barbier, Schauspieler, Geisterbeschwörer, Gerichtsdieners, Packetträger, Kutscher, Hühneraugenoperator, Chef eines Spielhauses oder einer unsittlichen Herberge war, oder dessen Vater jemals eines dieser zehn Gewerbe betrieben hat.

1865/19. 2. *Aufträge des Kaisers von Mexico an den Leipziger Bildhauer Knaur*, Europa, 1865/19. [ápr. 28.] Chronik, Bildende Kunst, 309. h.

Schon früher fertigte der Bildhauer *Knaur* in Leipzig für das Schloß Miramare bei Triest, die Residenz des damaligen Erzherzogs Maximilian, die Büsten von Goethe, Shakespeare, Homer und Dante. Jetzt hat der nunmehrige Kaiser von Mexico dem Künstler Auftrag zu noch neun anderen Büsten gegeben, d. h. denen von J. Cäsar, Augustus, Antoninus Pius, Marc Aurel, Karl dem Großen, Karl V, Napoleon I, Napoleon III und Alexander v. Humboldt. Letztere ist für das Arbeitszimmer des Kaisers, die übrigen für einen Saal im Palais bestimmt.

1865/19. 3. *Neue Vervielfältigungsmethode*, Europa, 1865/19. [ápr. 28.] Chronik, Bildende Kunst, 312. h.

Aus Paris wird die praktische Anwendung eines neuen Verfahrens gemeldet, mit Hülfe dessen man alte oder neue Stiche, Holzschnitte etc. auf eine Metallplatte zu übertragen und die Zeichnung durch Anwendung des galvanischen Stroms vollkommen erhaben darzustellen vermag, so daß dann die Buchdruckerpresse Abdrücke liefern kann. Dies Verfahren wird von Morel für die Blätter des Journals „L'art [!] pour tous“ angewandt und zwar mit brillantem Erfolge. Die Entdeckung kann von großer Wichtigkeit werden. Es sollen dem Vernehmen nach die Originale nicht im Geringsten unter dem Verfahren leiden.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1865/19. 1.

Die wissenschaftlichen Prüfungen in China – Tudósvizsga Kínában, Europa, 1865/19. [ápr. 28.] Aus der Gesellschaft, 608. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/19. máj. 7. Vegyes, 455: *Hogy csinálják a tudóst Chinában*. Fordítás.

A Ko szövege:

„*Hogy csinálják a tudóst Chinában*. Pekingben, minden három évben egyszer, bölcsészettudori rangot osztanak, s ily alkalommal néhány ezerre megy a jelentkező tudorjelöltek száma, kik közül azonban mindig csak 35 lehet szerencsés elnyerni a doctor címet. (E bölcs intézkedést másutt is jó volna behozni.) A vizsgálat kilencz napig tart; helye egy kolostorféle nagy épület, számos czellával. E czellákban bezárva tölti a 4000-nél több aspiransok közül mindenik 3–3 napi fogságát, valódi egyes börtönben, hogy itten feladványait minden könyv és felebaráti segély nélkül csendesesen kidolgozhassa. Az akadémiái bírószerék, mely e nagy versenynek feje és a dolgozatok legfensőbb ítélőhozója, négy császári biztosból és 18 vizsgálóból áll. Az utóbbiak, mint első forum, körülbelöl 60 000 tételt, vagy 8000 odát, s erkölccstan, bölcsélet s chinai történelem körébe vágó mintegy 80 ezer feladványt kénytelenek elolvasni és megítélni. A kérdéseket először egy nagy hivatalbeli méltóság válogatja ki, s hogy minden gyanút elhárítson, a császári palotában, sőt olykor a császár jelenlétében működik. A chinai törvények oly szigorúak e részben, hogy valami tiz éve egy minisztert mint közönséges gonosztevőt a nyilvános téren fejezték le azért, hogy egy jó családbeli fiatal embert, két thesis fölcserélése által, a *csin-sé* tudori czimhez juttatott. Szintén halállal bünteti a törvény minden olyan egyén előmozdítását ez irodalmi polczra, ki vagy maga, vagy *apja*, szabó, borbély, színész, varázsló, törvényszolga, hordár, kocsis, tyúkszemvágó, játék- vagy bordélyház gazdája volt.”

A szerzőség kérdése – A mondattani és stilisztikai megoldások („valódi egyes börtönben”, „valami tiz éve”, „irodalmi polczra” stb.) nem Arany szerzőségére utalnak, a zárójeles

megjegyzés és a dőlt betűs kiemelés ugyanakkor Arany szerkesztői gyakorlatára és stílusára vall. Feltehetően a fordítás olvasása közben iktatta a szövegbe.

1865/19. 2.

Aufträge des Kaisers von Mexico an den Leipziger Bildhauer Knaur – A mexikói császár megbízásai Knaur lipcsei szobrásznak, Europa, 1865/19. [ápr. 28.] Chronik, Bildende Kunst, 309. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Miksa mexikói császár – Ld. az Europa 1864/33. 2. jegyzetét.

Immanuel August Hermann Knaur – (1811–1872), Lipcsében élő német szobrász

Göthe – Johann Wolfgang Goethe

Antonius Pius – Titus Aurelius Antoninus Pius (86–161), 138-tól római császár

Marc Aurél – Marcus Aurelius (121–180), 161-től római császár

Alexander von Humboldt – (1769–1859), német természettudós, utazó

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/19. máj. 7. Vegyes, 455: *Miksa, mexicói császár...* Fordítás kisebb kihagyással és kommentár. A magyar szöveg első mondata a fordítóé.

A Ko szövege:

„Miksa, mexicói császár ő f[e]l[sé]ge nagy kedvelője a szobroknak. Már miramarei kastélyában Homer, Dante, Shakespeare, és Göthe szobrai díszíték dolgozó szobáját, most még ezekhez kilencz szobrot rendelt meg Knaur lipcsei szobrásznál: Julius Caesarét, Augustusét, Antonius Piusét, Marc Aurélet, Nagy Károlyét, V. Károlyét, első és harmadik Napoleonét, s Humboldtét. Ez utóbbit dolgozó szobája számára, a négy nagy költő mellé, a többieket kastélya dísztermébe.”

A szerzőség kérdése – Elsősorban a nevek írásmódja miatt (Göthe, Antonius Pius, Marc Aurél) feltételezhető, hogy nem Arany a fordító.

1865/19. 3.

Neue Vervielfältigungsmethode – Új sokszorosító eljárás, Europa, 1865/19. [ápr. 28.] Chronik, Bildende Kunst, 312. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

L'Art pour tous – Émile Reiber által alapított és szerkesztett művészeti lap, 1861-től jelent meg. A Morel a kiadója volt.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/19. máj. 7. Vegyes, 455: *Párisi lapok szerint megint egy új módját találták fel...* Fordítás kisebb kihagyással, átszerkesztéssel és kommentárral. Kimarad a párizsi kiadó (Morel) neve. A „ha mindez igaz” mondatrész, vagyis a hír kétkedve fogadása a magyar szerző kommentárja.

A Ko szövege:

„Párisi lapok szerint megint egy új módját találták fel, hogy lehessen nyomtatványokat, képeket stb. sokszorosítani, még pedig az eredeti példánnyal teljesen hasonlólag. A készülék egy ércslapból áll, melyet a lemásolandó példányra kell nyomni, s ez aztán galvan folyam segítségével úgy belé eszi magát a lapba, hogy a legszebben lehet róla lenyomatokat venni. Az első kísérlet, mint írják, fényesen sikerült, s az eredeti példánynak se lett semmi baja. Ha mindez igaz, nagy fontosságú volna a találmány.”

A szerzőség kérdése – Az AJÖM XII. 585. 187 Aranynak tulajdonítja a glosszát, azonban a nyelvi, mondattani megoldások („készülék”, „legszebben lehet róla” stb.) nem rá

vallanak. A lapszámból a jelek szerint egyébként is Arany valamely munkatársa dolgozott, a két másik átvétel is idegen stílusra utal.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/20.

Függelék

1865/20. 1. Ein Gang durch Roms Katakomben, Europa, 1865/20. [máj. 5.] Aus der Gesellschaft, 637–639. h.

Es sind Empfindungen voll düsteren Schauers, welche sich an die unterirdischen Gewölbe und Gänge knüpfen, in denen das verfolgte Häuflein der ersten Christen sich heimlich versammelte zur Ausübung des so schwer verpönten neuen Gottesdienstes, und in denen auch ihre Todten, namentlich die hochverehrten Blutzegen, die letzte Ruhestätte fanden. Am zahlreichsten sind diese Katakomben in Rom, und wer länger in der Ewigen Stadt verweilt, versäumt wohl nicht, diese in der Geschichte unserer Religion so seltsam sich hervorhebenden Räume zu besuchen. Dies hat vor einiger Zeit auch *Levin Schücking* gethan, und was er darüber im Feuilleton der Kölnischen Zeitung berichtet, ist überaus beachtenswerth.

Unter der Führung eines Cardinals stieg Schücking mit noch mehreren Fremden auf schmalen Treppen in die Unterwelt hinab. Der Custode eilte herbei und theilte Wachslichte aus; Jeder entzündete das seine, und nun ging's hinein in dieses wirre, endlose Labyrinth von bald hohen, bald niederen Gängen, von kleinen Hallen und Kapellen (Hypogäen), wo rechts und links schmale, enge Ruhestätten für die beizusetzenden Todten in den grobkörnigen Tufstein eingeschnitten sind, fast alle offen, oft mit Erde und Schutt halb noch ausgefüllt, nur wenige noch mit Marmor- oder Ziegelplatten geschlossen.³² Hunderttausende von Gräbern in endlosen, sich wirr verschlingenden Gängen, die bald auf- bald abwärts gehen, die in zwei, ja drei Stockwerken übereinander liegen. Eine Welt dunkler, lichtloser Todtengänge, – das Bergwerk, aus dem die katholische Kirche die Schätze ihrer Reliquien zu Tage gefördert hat, die Minengänge, welche die Geschichte unter den Füßen der stolzen und üppigen Cäsarenherrlichkeit anlegte: diese Welt war lange gründlich unterwühlt, ohne daß sie es ahnte; dies hier sind die Minen, über denen sie sorglos mit den goldenen und purpurnen Sandalen hinschritt und von denen aus sie vernichtet wurde!

Die Besucher kamen zuerst in eine kleine, kapellenartig angelegte Grabkammer, eine jener Gräfte, die sich eine wohlhabende Familie erbaute zu gemeinschaftlicher Bestattung. In den Malereien der Decken und Wände leben die Ueberlieferungen der antiken Kunst, sie können deshalb nur aus dem zweiten Jahrhundert unserer Zeitrechnung sein. Da ist ein Schiff, aus dem ein Mann geschleudert wird – ein Meerungeheuer erwartet die Beute, um sie zu verschlingen; aber an der andern Seite des Gewässers ruht Jonas unversehrt unter der Kürbislaupe – das Bild der Auferstehung! Der Mast des Schiffes trägt die Raaen in rechtem Winkel gekreuzt; so versteckt sich das Kreuzzeichen, wie auf anderen Bildern es sich unter der Figur eines Ankers versteckt. Alles ist hier symbolisch – Christus ist in der Gestalt des guten Hirten dargestellt oder als Fisch. Oft trägt der Fisch einen durchsichtig geflochtenen Korb, der mit Broten gefüllt ist und aus dessen Innerem in der Mitte ein Glasgefäß voll rothen Weines schimmert. Neben dem Abendmahl findet sich noch die Taufe dargestellt;

³² Man höhlt nämlich einen Theil der Katakombenwand aus, so groß daß der Körper hineingelegt werden konnte, und vermauerte diese Höhlung wieder mit Steinen, auf denen gewöhnlich die Buchstaben D. M. (Deo Maximo) oder XP (Christus) stehen. Sonst findet man auch noch andere Inschriften und Zeichen. [Az Europa jegyzete.]

man steht eine Gestalt, die mit Wasser überschüttet, nie aber, daß sie eingetaucht wird, wie es die griechische Kirche lehrt.³³

[638] Endlos durch die dunklen verwirrten Gänge schritt das Häuflein vorwärts. Der gelehrte Kirchenfürst ermüdete nicht, in geistreicher Weise zu zeigen, zu deuten, zu entwickeln, und dabei verlor die Unterwelt ihre drückende Enge, ihre athembeklemmenden Schauer. Die Inschriften der Katakomben sind fast alle, wenn sie sich auf den Schlußsteinen der Loculi befanden, daraus entfernt. An 2000 befinden sich in der Galeria Lapidaria des Vatican eingemauert; eine großartige Sammlung derselben, kritisch geordnet und ergänzt, bedeckt die Wände der obern Loggien-Gänge im Hofe des lateranensischen Palastes. Die älteste Inschrift ist aus dem Jahr 108, die letzte vom Jahre 408, und die letzte Erwähnung, daß überhaupt in den Katakomben noch begraben wurde, soll dem Jahre 454 angehören. Die Zahl der bis jetzt bekannten Inschriften beträgt 11 000, die der Cavaliere di Rossi in seinem großen Werke, dessen erster Band erschienen ist, zu veröffentlichen begonnen hat. Sie zerfallen der Zeit nach in zwei Kategorien, deren erste bis 250 hinabgeht. Bis dahin findet man fast nur den Namen der Verstorbenen mit einem hinzugesetzten *In pace*, das heißt: er ruht in Frieden, oder: er starb in dem Frieden, den die Kirche gewährt. Daneben ist oft eine Taube mit dem Oelzweige oder das Siegeszeichen dargestellt. Nach dem Jahre 250 werden die Inschriften ausführlicher, der Schmerz um den Verstorbenen gewinnt Ausdruck. Im vierten Jahrhundert wird dann die Anrufung um Fürbitte Heiliger allgemein: „Lebe im Namen des Laurentius“; „ich empfehle dir, Crescentius, meine Tochter, lebe in Frieden und bitte für mich.“

Auffallend ist, daß alle die vielen tausend Loculi oder Ruhestätten leer sind. Nur noch sehr selten erblickt man darin einen Schädel, einen kleinen Knochenüberrest. Man erklärt dies dadurch, daß bereits im neunten Jahrhundert die Gräber geöffnet, die Leiber der Märtyrer an die Kirchen vertheilt und als Reliquien in ferne Länder gesendet wurden. In das Pantheon, das man als Kirche der Maria und allen Märtyrern weihte, wurden achtundzwanzig Wagen voll Reliquien aus den Katakomben gebracht und unter dem Hochaltare niedergelegt. Die Verheerungen, welche das Mittelalter über Rom brachte, trafen auch die Katakomben; sie wurden zerstört, verschüttet, dann völlig vergessen, zu Ende des sechzehnten Jahrhunderts entdeckt und dann aufs neue aus den Augen verloren. Erst in neuerer Zeit, mit den Untersuchungen des Padre Marchi und Rossi's, beginnt ihre wissenschaftliche Ausbeutung. Eine Commission der Archeologia Sacra, an deren Spitze der Cardinal-Vicar steht, wacht über die Ausgrabung und Erhaltung.

Endlich wendete sich die Gesellschaft wieder der Oberwelt zu, nachdem ihr da unten drei Stunden entflohen waren, so schnell wie eine. Von der Höhe des Rückens der Vigne herab übersahen sie das Hügelterrain, das von den Gängen, aus welchen sie kamen, durchzogen wurde. Sie erstrecken sich so weit, wie es die geologische Bodenbeschaffenheit zuließ.

Ueber den Ursprung der Katakomben giebt es verschiedene Meinungen. Einige erblicken in denselben die Schöpfungen von Menschengeschlechtern, welche weit vor der Zeit liegen, in der die Christengemeinde Roms hier Ruhestätten für ihre Verstorbenen und Asyle in den Tagen der Verfolgung fand; Andre halten sie [639] für gemeine Steinbrüche, welche erst später von den Christen zu deren frommen Zwecken umgestaltet worden seien.

³³ Die Symbolik aller dieser den Christen leicht verständlichen Bilder erklärt sich aus dem Streben der Anhänger der neuen Lehre, ihren Glauben und dessen Mysterien dem Spotte der Heiden zu entziehen. Wie sehr sie dem wegen ihrer Verehrung eines durch schimpfliche Todesart Hingerichteten ausgesetzt waren, beweist eine Graphit-Inschrift, die man in einer ehemaligen kaiserlichen Kaserne in Rom gefunden hat. Eine kunstlose Zeichnung, in den Kalk geritzt, stellt einen an ein Kreuz gehefteten Mann mit einem Eselskopfe dar. Darunter stehen die Worte: „Alexamenos betet Gott an.“ Der arme, Christ gewordene Alexamenos diente also seinen Genossen zur Zielscheibe des Spottes. [Az Europa jegyzete.]

Der Cardinal, welcher die Gesellschaft führte, meinte, die Aushöhlung der Katakomben in den ersten Jahrhunderten des Christenthums und in dem Maße, wie man ihrer zur Bestattung der Leichen bedurfte, sei wissenschaftlich festgestellt. So wie, sagte er, im heidnischen Rom die Zünfte der Todtengräber bestanden, besaß auch das christliche eine Körperschaft von Arbeitern, welche die Katakomben ausgrub und sie erweiterte. Diese Leute hießen Fossores, und man findet sie mit ihrem Attribut, einer spitzen Hacke auf der Schulter, an den Gräbern oft abgebildet. Den Heiden war ihre Thätigkeit nicht unbekannt, und sie hinderten sie nicht darin; das Recht des Eigenthums war ein unantastbares, und in seinem Grund und Boden konnte ein Christ gewordener römischer Bürger bauen und anlegen lassen, was er wollte. Nur in den Sturmzeiten, wenn die Verfolgungen ausbrachen, schützte das Eigenthum nicht gegen das Eindringen der Kriegs- und Henkersknechte, des Pöbels. Dann zu Hunderten zusammengedrängt, mag die unglückliche Christenheerde hier oft blutig niedergemetzelt oder aus Mangel an Nahrung und Luft verschmachtet sein!

1865/20. 2. Die Präsidenten von Nordamerica, Europa, 1865/20. [máj. 5.] Aus der Gesellschaft, 639–640. h.

Vom Jahre 1789 an, wo der unsterbliche George Washington zum ersten Präsidenten der Vereinigten Staaten von Nordamerica erwählt wurde, hat die Union bis heute im Ganzen 17 verschiedene Staatsoberhäupter gehabt. Die Reihenfolge der Präsidenten gestaltet sich folgendermaßen:

1. G. Washington	aus	Virginia	trat	an	am	30.	Apr.	1789
2. John Adams	"	Massachusetts	"	"	"	4.	März	1797
3. Th. Jefferson	"	Virginia	"	"	"	"	"	1801
4. James Madison	"	"	"	"	"	"	"	1809
5. James Monroe	"	"	"	"	"	"	"	1817
6. J. Q. Adams	"	Massachusetts	"	"	"	"	"	1825
7. Andrew Jackson	"	Tennessee	"	"	"	"	"	1829
8. M. Van Bueren	"	Neuyork	"	"	"	"	"	1837
9. W. H. Harrison	"	Ohio	"	"	"	"	"	1841
10. John Tyler	"	Virginia	"	"	"	4.	Apr.	1841
11. J. K. Polk	"	Tennessee	"	"	"	4.	März	1845
12. Zach. Taylor	"	Louisiana	"	"	"	"	"	1849
13. M. Fillmore	"	Neuyork	"	"	"	9.	Juli	1850
14. Fr. Pierce	"	New-Hampshire	"	"	"	4.	März	1853
15. James Buchanan	"	Pennsylvanien	"	"	"	"	"	1857
16. Abr. Lincoln	"	Illionis	"	"	"	"	"	1861
17. A. Johnson	"	Tennessee	"	"	"	15.	Apr.	1865

Unter diesen Präsidenten waren sechs auf mehr als vier Jahre gewählt, nämlich Washington, Jefferson, Madison, Monroe, Jackson und Lincoln. Beachtenswerth ist, daß die Union in den ersten dreißig Jahren ihres Bestehens sich mit fünf Präsidenten begnügte, vom Jahre 1829 aber bis 1861, also in nicht viel mehr als dreißig Jahren, zehn Präsidenten sich erkor. Allerdings müssen diese 10, da zwei von ihnen starben und an deren Stelle die betreffenden Vicepräsidenten eintraten, eigentlich nur für acht gerechnet werden, doch bleibt es immer ein auffälliger Contrast, daß unter den ersten sieben Präsidenten fünf wieder gewählt wurden (zuletzt Jackson im Jahre 1833), und nachher keiner wieder länger als vier Jahre regierte, mit Ausnahme Lincolns. Wahrscheinlich trachtete in den ersten Zeiten der Union keine Partei danach, daß der Präsident – ein verfassungsmäßiges Regiment seinerseits vorausgesetzt – nach vier Jahren schon wieder „springen“ müsse; später, wo das Parteileben sich anders gestaltete, trat auch in dieser Beziehung eine Aenderung ein; und wäre nicht im Jahre 1864 die Kriegsnoth noch so groß gewesen, wer weiß, ob auch Abraham Lincoln, trotz

seiner hervorragenden Eigenschaften, noch auf eine zweite vierjährige Amtsperiode gewählt worden wäre.

Von allen Präsidenten sind bis jetzt drei während ihrer Amtsdauer mit Tode abgegangen: Harrison, der sein Amt nur einen Monat bekleiden konnte und an dessen Stelle der Vicepräsident Tyler trat (1841); dann Taylor, der nach fünf Viertel[640]jahren starb und den Vicepräsidenten Fillmore zum Nachfolger hatte (1850); und neuerdings Lincoln, der durch Mörderhand fiel, nachdem er kaum wenige Wochen in seine zweite Amtsperiode eingetreten war (15. April 1865).

Was die verschiedenen Staaten der Union betrifft, aus denen die Präsidenten hervorgegangen sind, so steht in dieser Beziehung sichtlich bevorzugt da der Staat Virginia, der fünf Präsidenten gestellt hat, von denen noch dazu vier wiedergewählt wurden, so daß während sechshunddreißig Jahren stets ein Virginier auf dem Präsidentenstuhle saß. Außerdem stellten die Staaten Tennessee drei, Massachusetts und Neuyork je zwei Präsidenten, Ohio, Louisiana, New-Hampshire, Pennsylvanien und Illinois je einen. Bis auf Lincoln herab hatte das Volk der Vereinigten Staaten achtzehn Präsidenten zu wählen, und es zeigte sich dabei eine besondere Vorliebe für die Südländer, denn zwei Drittheile dieser Wahlen fielen auf Candidaten aus den Südstaaten, welche zusammen über 48 Jahre an der Spitze der Geschäfte standen.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1865/20. 1.

Ein Gang durch Roms Katakomben – *Séta Róma katakombáiban*, Europa, 1865/20. [máj. 5.] Aus der Gesellschaft, 637–639. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Levin Schücking – (1814–1883), német író, újságíró. Számos korabeli lap, így a *Telegraph für Deutschland* (Karl Gutzkowval), a *Morgenblatt für gebildete Leser*, az augsburgi *Allgemeine Zeitung*, a *Kölnische Zeitung* stb. munkatársa volt. Az utóbbi lapnál 1852-ig a tárcarovatot vezette. Az 1850–1860-as években több alkalommal járt Párizsban, Londonban, Rómában. Az olasz fővárost 1864-ben látogatta meg újra, jelen tárcája ehhez az úthoz kapcsolódik.

Deo maximo – Istennek, a legnagyobbnak (lat.)

lapidaria – lapidárium, kövek gyűjteménye (lat.)

Archeologia Sacra – a Vatikán régészeti bizottsága: Szent Archeológia Bizottság (Pontificia Commissione di Archeologia Sacra)

asylum – menedékhely (lat.)

Giovanni Battista de Rossi – (1822–1894), olasz régész, a római katakombák kutatója

Giuseppe Marchi – (1795–1860), olasz jezsuita régész, a katakombák kutatója

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/25, jún. 18. 596–597: *: *Pár óra Róma katakombáiban*. Fordítás és szerkezeti átdolgozás (a lábjegyzetek felvétele a főszövegbe, a bekezdések felcserélése, kihagyások, közbevetések).

Nagyobb eltérések:

Es sind Empfindungen... – A magyar szövegből a teljes bekezdés kimarad. Helyette összefoglaló felvezetést ír a magyar szerző, elhagyva mind a közvetlen (Europa), mind a közvetett (*Kölnische Zeitung*) forrásának megnevezését. A kimaradt német bekezdés: „Borzongással teli érzést keltenek a föld alatti boltívek és folyosók, melyekben a keresztények üldözött csoportjai titokban gyűltek össze az oly szigorúan elítélt újfajta istentiszteletre, és amelyekben halottaik, a nagyra becsült vértanúk végső nyughelyre letek. A legtöbb

katakomba Róma alatt van, és aki hosszabb időt tölt az örök városban, nem mulaszthatja el, hogy meglátogassa vallásunk történetének e különösen fontos helyszíneit. Ezt tette nemrég Levin Schücking is, és a tárcsa, melyet a Kölnische Zeitungban erről közölt, minden szempontból figyelemre méltó.”

Die Besucher kamen zuerst... – A német szöveg közvetett idézésformába, harmadik személyű elbeszéléssé írja át Schücking beszámolóját, míg a Ko szerzője visszaalakítja egyes szám első személyű leírássá.

endlose Labyrinth von bald hohen, bald niederen Gängen, von kleinen Hallen und Kapellen (Hypogäen) – A magyar szövegből kimarad. Fordításban: „hol magasabb, hol alacsonyabb folyosók, kis termek és kápolnák (hüpozeumok) végtelen labirintusa”.

die Buchstaben D. M. (Deo Maximo)... – Az Europa lábjegyzetét a magyar szerző a főszövegbe dolgozta be.

Hunderttausende von Gräbern in endlosen, sich wirr verschlingenden Gängen... – A magyar szövegből kimaradt mondatok, egészen a bekezdés végéig. Fordításuk: „A sírok százezrei húzódnak végtelen hosszú, kuszán egymásba nyíló folyosókon, melyek hol felfelé, hol lefelé haladnak, két, sőt három egymásra helyezkedő rétegben. A holtak sötét, fény nélküli világa ez, bányakincs, melyből a katolikus egyház naponta termelte ki az ereklyéket, járatok, melyek a büszke és buja cészárok lábai alatt húzódtak; hatalmukat ez a világ ásta alá, és nekik sejtelmük sem volt róla. Aranyozott báborszerűekkel lépkedtek azokon a járatokon, melyek vesztüket okozták!”

Többszörre jelképes jeleneteket ábrázolnak – A szöveg átszerkesztése. A mondat később következik az eredetiben, ott viszont kimarad egy másik mondat. A német szöveg pontos fordítása: „Itt minden jelképes – Krisztust gyakran jelzik jó pásztor vagy hal alakjával.”

Neben dem Abendmahl findet sich noch die Taufe dargestellt... – A bekezdés utolsó mondata a magyar szövegből kimarad. Fordításban: „Az utolsó vacsorán kívül gyakran látni a keresztelés jeleneteit; alakot, akire vizet öntenek, azonban sohasem merítik teljesen a vízbe, ahogyan a görög egyház tanítja.”

Mind e symbolikus kép azért volt így... – A 2. lábjegyzet szövegét a fordító – tömörítő átvétellel – a főszövegbe emeli át.

Eddigelé ily feliratot tizenegyezeret ismernek – Az eredeti szöveg átszerkesztése, ez a mondat a bekezdés közepe táján áll.

»In pace«, vagy »Mortuus in pace« – A Ko szerzője nem fordítja le a latin feliratokat („Békében”, „Nyugodjék békében”), mint ahogyan a német szerző teszi. A „Mortuus in pace” latin kifejezést a magyar szerző illeszti oda, az Európában csak németül idézik.

(természetesen martyr volt minden ott nyugvó) – A Ko szerzőjének kommentárja.

De e felfedezés mindössze abban állott [...] egy-egy utazó inkább kíváncsiságból tette.
– A fordító betoldása.

Endlich wendete sich die Gesellschaft wieder der Oberwelt zu... – A rövid bekezdést a magyar szerző befejezésként a szöveg végére illeszti.

Eredetire nézve e katakombáknak... – A bekezdés viszonylag pontos fordítás, de a magyar szerző több helyütt szerkezeti változtatásokat, összevonásokat hajtott végre, kisebb kihagyásokkal és közbevetésekkel (pl. „e szép elv”).

A Ko szövege:

„Pár óra Róma katakombáiban. A világ e legóriásabb temetőjének érdekes leírását találjuk egy külföldi lapban, Schücking Levin utazó tollából, ki folyó év tavaszán bolyongta azt be, s a látottakat következőleg írja le:

»A vezető bibornok s még néhány utazó társaságában lehaladva a keskeny, szűk lépcsőn, s viaszgyertyáinkat oda lent meggyújtogatva, nekiindultunk a

tekervényes, sötét földalatti folyosók tömkelegének. Utunk hol föl, hol le kanyargott; a felső boltozatot itt alig láthatók, s már amott meg kellett görnyednünk, hogy haladhassunk; e folyosók két oldalából mindenütt üres koporsóhelyek bámultak reánk, némelyik félig már betemetve, legnagyobb részök üresen, s csak alig néhányon áll sértetlenül a márvány, vagy cserép tábla, melyre a benn nyugodottnak neve, vagy pár kegyes betű van vésvé, például D. M. (Deo Maximo) vagy XP. (Krisztus). Legelőbb egy boltozatos gömbölyű csarnokhoz vagy kápolnához jutottunk, melyet hihetőleg valamely gazdagabb család építtetett, családi sirboltul. Még épen vannak meg benne a fal, a terítők, a takarók, festményei, melyek világos tanujelei, hogy időszámításunk második vagy harmadik századából vették eredetüket. Többnyire jelképes jeleneteket ábrázolnak. Itt egy hajó, melyből egy embert ki akarnak dobni – lent már óriás szörny várja, hogy elnyelje; de a távolabbi vizparton sértetlenül nyugszik Jónás a töklevel árnyékában; a feltámadás jelképe. A hajó árboczán felyül a vitorla rúd derékszőgbe van állítva, hogy így keresztet alkosson, mert ezt mindig így rejték el egy-egy horgony, egy épületfa, vagy árbocz alakjába. Amott egy hal, mely átlát[597]szó kosárban kenyeret, s egy üveghordó veres bort visz. A Krisztus leginkább pásztor alakban van festve. – Mind e symbolikus kép azért volt így, hogy az üldözött keresztyének elkerülhessék a rómaiak gúnyjait, kik minden módon igyekeztek nevetségessé tenni a szerintők csúfos halálra ítélt gonosztevő tisztelőit. Így, egy graphit fölíráson, mit a hajdani császári katonai lakban találtak, valami ákombák rajzon számárfejú ember volt keresztre feszítve, s alatta e szavak: »Alexamenos imádja az Istent.«

E magán hypogaea megtekintése után ismét folytattuk utunkat a sötét, siket labyrinthban. Tudós vezetőnk, ki e tekervények közt már egész biztossággal tájékozta magát, fáradhatatlan volt a mutogatás-, utasítás-, és magyarázatban. Ha egy-egy fölíratot találtunk, segített annak elolvasásában, bár ez, mint főntebb érintém, ritkán történt, a felíratos táblák nagyobbbrészt hiányozván a *loculusok* (nyughelyek) végéről. Eddigélly ily felíratot tizenegyezret ismernek; egy kétezernyi gyűjtemény a vaticanbeli galeria lapidariában van befalazva, egy másik, talán még több felíratot magában foglaló s kritikailag rendezett és kiegészített gyűjtemény pedig a laterani palota falait diszesíti. Idejőkre nézve a legrégibb 108, a legutolsó 408-ból való, időszámításunk éveit szerint, s azonkívül a legutolsó adat, hogy a katakombákban még temettek, 454-ből maradt fenn. E háromszáz évnél fölíratokat két osztályba szokták sorozni: 250 előtti, és 250 utániakra. Az előbbieken a meghalt nevének kívül alig van egy két szó: egy-egy keresztyénies »In pace«, vagy »Mortuus in pace« s aztán egy galamb a béke olajágával, vagy a győzelem jelével – ennyi mindössze a felíratok tartalma. De már 250 után kezdenek kimerítőbbek lenni, s az elhalt után érzett fájdalom kifejezést nyer rajtok; körülményesen leírják, hogy ki kesereg még a földön a megboldogult után, sőt a negyedik században egész általánossá válik a szenteknek ajánlás s ezek segítségül hívása: »Könyörögjön nyugalmaért szent Laurentius« – vagy: »Ajánlom neked, szent Crescentius, a leányomat, nyugodjék békén, s könyörögjön érettem.«

Feltűnő, hogy a sok ezernyi *loculus* mind üres; alig némelyikben látni egy-egy koponya vagy karcsont darabot, s ezen is látszik, hogy csak úgy ott felejték. E körülmény magyarázata abban van, hogy e katakombákat még a kilenczedik s tizedik században felnyitogatták, s az ott nyugvó martýrok (természetesen martýr volt minden ott nyugvó) csontjait elhordták ereklyének szerte a világba. A Pantheonba, melyet Máriának s a martýroknak szenteltek, huszonnyolcz szekér ereklyét szállítottak, s az oltár alá eltemették. Ezenkívül mind azon pusztítások, melyeket Róma a középkorban kiállott, egyszersmind a katakombákat is érték, s a hely, széthányás, betemetés következtében a későbbi nemzedéknél egészen feledségbe ment, úgyhogy csak a XVI-dik században fedezték fel újra. De e felfedezés mindössze abban állott, hogy »tudtak róla.« Senki se kutatta, senki se gondolt vele, s ha leszállott is belé néha-néha egy-egy

utazó, inkább kíváncsiságból tette. Csak újabb időkben kezdék el tudományos megvizsgálását Marchi és Rossi. A jelenlegi ásatásokra az »Archaeologia Sacra« ügyel föl.

Eredetére nézve e katakombáknak szétágaznak a vélemények. Némelyek a keresztyénségnél sokkal előbbi korban keresik azt, s úgy vélik, hogy kőbánya lehetett e hely, míg a keresztyének temetkezési helyül s az üldözések ellen asylymúl nem kezdték használni, mások pedig, s ezek közt a mi nagytudományu vezetőnk is, határozottan a keresztyének munkájának tartják az egész nagyszerű művet. Lassanként ásták tovább-tovább, amint halottaik száma szaporodott, mondá a bibornok, s valamint a pogány rómaiaknak egész testületeik voltak a temetések elvégzésére, lehetett a keresztyéneknek is, kik közt szintén sok gazdag és tekintélyes polgár volt, valami olyan személyzetük, melyre e katakombák ásását bízták. Sőt, folytatá, hogy ilyen *fossore*s náluk is voltak, gyakori nyoma van a sírokon, a hol sokszor látni ily alakokat kivésve, válllaikon éles rögvágóval. A pogányok, ha tudtak is e munkákról, nem akadályozták, mert Rómában sérthetlen volt az egyéni tulajdon, s a keresztyén hitre tért római polgár tehetett saját földjein a mit akart. E szép elv csak a keserű üldözés, a lázadások, s a csöcselék boszújának kitörésekor dőlt le, s ilyenkor az üldözöttek százanként menekülve és szorulva össze a katakombákban, vagy lemészároltattak, vagy az éhhalálnak estek áldozatul.

Végre három órai bolyongás után elhagyók ez óriás koporsót, s kijöttünk a felvilágra. A Vigne tetejéről még egyszer végig mértük szemeinkkel a halomcsoportot, mely alatt a katakombák elvonulnak. Ép' annyira nyúlnak ezek minden irányban, a mennyire a föld geologiai természete engedi.« *»

A szerzőség kérdése – A fordítás * szignóval jelent meg, melyet Arany kétszer használt: *: *A köpönyeg* [Gogol], SzF I. 23. sz. 362–365; 24. sz. 377–382; 25. sz. 393–397; 26. sz. 408–412 és *: *Előkelő világ* [Sollohub], SzF I. 39–48. sz. A jelen fordítás néhány mondattani és nyelvi eleme – „vették eredetöket”; „felyül”; „tájékozta magát”; „eddigelig” „kezdenek a feliratok kimerítőbbek (ausführlich) lenni” – arra utalna, hogy nem Arany a fordító. Azonban a néhány felsorolt szöveghelyet leszámítva a szerkezeti módosítások, összevonások és kihagyások, betoldások, az egész szöveg mondattani, stilisztikai jellegzetességei, valamint olyan megoldások, mint „ákbák rajzon számárfejú ember”, Aranyra utalnak.

1865/20. 2.

Die Präsidenten von Nordamerika – *Észak-Amerika elnökei*, Europa, 1865/20. [máj. 5.] Aus der Gesellschaft, 639–640. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

[*Az Egyesült Államok felsorolt elnökei:*] George Washington, John Adams, Thomas Jefferson, James Madison, James Monroe, John Quincy Adams, Andrew Jackson, Martin Van Buren, William Henry Harrison, John Tyler, James Knox Polk, Zachary Taylor, Millard Fillmore, Franklin Pierce, James Buchanan, Abraham Lincoln, Andrew Johnson

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/22, máj. 28. 526: *: *Északamerika elnökei*. Fordítás összevonásokkal, kihagyásokkal, szerkezeti változtatásokkal, tartalmi korrekciókkal és betoldásokkal.

Eltérések:

unsterbliche George Washington – A jelző („halhatatlan”) elhagyása.

e hatalmas kormányshéken, mely az orosz trónon kívül a legnagyobb területnek parancsol – A magyar szerző betoldása.

J. G. Adams – A magyar fordító tévesen olvassa a „Q.” rövidítést „G”-nek.
Fillmore F. – A magyar fordító tévesen olvassa az „M.” rövidítést „F”-nek.
Buchenau – A magyar fordító tévesen olvassa James Buchanan nevét.
Unter diesen Präsidenten waren sechs auf mehr als vier Jahre gewählt... – A mondat a magyar szövegből kimarad. Jelentése: „A felsoroltak közül hat, név szerint Washington, Jefferson, Madison, Monroe, Jackson és Lincoln négy évnél hosszabb ideig volt elnök...”
Beachtenswerth ist... – A német szerző másként számolja az elnököket, mint a magyar. Az eredeti mondat jelentése: „Figyelemre méltó, hogy míg fennállásának első harminc évében az Egyesült Államok öt elnökkel beírta, 1829 és 1861 között, vagyis nem sokkal több mint harminc év alatt, tíz elnököt választottak. A tíz helyett valójában csak nyolc választást kell számolni, mert két elnök időközben elhunyt és az alelnökök léptek a helyükre, mégis szembevetendő a különbség, hogy az első hét elnök közül ötöt újraválasztottak (utoljára Jackson 1833-ban), később pedig, Lincolnt kivéve, egy sem volt hivatalban négy évnél tovább.”
A magyar szerző egyszerűsíti a mondatot és korigálja a számokat. Az 1829-es választást (John Quincy Adamsot) a második periódushoz sorolja, így a számarány nála 6 és 11; a hivatalukban elhunyt elnökökhöz Lincolnt is odasorolja, így három ilyen elnököt említ. Végül az újraválasztott elnökök száma nála a második periódusban nem egy, hanem kettő: Adams és Lincoln.
und wäre nicht im Jahre 1864 die Kriegsnoth noch so groß gewesen... – A tagmondat a magyar szövegből kimarad, miközben a megelőző mondatokat is összevonja a fordító. Jelentése: „és ha 1864-ben nem lett volna háborús helyzet, ki tudja, vajon Lincolnt, minden kiváló tulajdonsága ellenére, újraválasztották volna-e”.
Von allen Präsidenten sind bis jetzt drei während ihrer Amtsdauer mit Tode abgegangen... – A bekezdés a magyar szövegből kimarad. Jelentése: „Az elnökök közül hárman haltak meg hivataluk idején. Harrison, aki egy hónapig tölthette be tisztségét, és helyébe Tyler alelnök lépett (1841); utána Taylor, aki egy és negyed év [640] után hunyt el, és Fillmor alelnök követte (1850); most pedig Lincoln, akit csak néhány héttel az újraválasztása után gyilkos kezek fosztottak meg életétől (1865. ápr. 15.)”
Außerdem stellten die Staaten Tennessee drei... – Az utolsó mondatokat a magyar fordító részben összevonta, részben elhagyta. Jelentésük: „Tennessee állam három, Massachusetts és New York két-két elnököt adott, Ohio, Louisiana, New Hampshire, Pennsylvania és Illionis egyet-egyet. Lincolnig az Egyesült Államok népe tizennyolcszor választott, és úgy tűnik, jobban kedvelik a délieket, mert a választások kétharmada az ő jelöltjük javára dőlt el, így összesen 48 évig ők irányították az ügyeket.”
mig az Északnak csak 28 év jutott – A magyar fordító kiegészítése.
A Ko szövege:
„Északamerika elnökei. 1789 óta, mikor Washington György az északamerikai Egyesült Államok legelső elnökévé megválasztott, mindössze 17 férfi ült e hatalmas kormányshéken, mely az orosz trónon kívül a legnagyobb területnek parancsol. Ime az elnökök névsora:

1. Washington György,	Virginiából,	elnök	lett	1789 apr. 30.
2. Adams János,	Massachusettsből,	"	"	1787 márcz. 4.
3. Jefferson Th.,	Virginiából,	eln.	l.	1801 márcz. 4.
4. Madison Jakab,	"	"	"	1809 " 4.
5. Monroe Jakab,	"	"	"	1817 " 4.
6. Adams J. G.,	Massachusettsből	elnök	lett	1825 márcz. 4.

7. Jackson András,	Tennesseeből	"	"	1829 márcz. 4.
8. Van Bueren,	Newyorkból,	elnök	lett	1837 márcz. 4.
9. Harrison W. H.,	Ohióból,	"	"	1841 márcz. 4.
10. Tyler János,	Virginiából,	"	"	1841 ápril 4.
11. Polk, J. K.,	Tennesseeből,	"	"	1845 márcz. 4.
12. Taylor Zachariás,	Louisianából,	"	"	1849 márcz. 4.
13. Fillmore F.,	Newyorkból,	"	"	1850 július 9.
14. Pierce F.,	New-Hampshireből,	"	"	1853 márcz. 4.
15. Buchenau Jakab,	Pennsylvaniából,	elnök	lett	1857 márcz. 4.
16. Lincoln Ábrahám,	Illionisból,	elnök	lett	1861 márcz. 4.
17. Johnson András,	Tennesseeből,	elnök	lett	1865 április 15.

Figyelmet érdemel, hogy a Washington megválasztásától maig eltelt 76 évnek első felében mindössze hat, a második felében pedig tizenegy elnök választott, s így egyenlő idő alatt csaknem két annyi. Igaz, hogy a tizenegy közül három (Harrison, Taylor és Lincoln) hivatala ideje alatt halt meg, s így az utána következő alelnök választás nélkül jutott az elnökségre, de még e hármat leszámítva is másfél annyi esik az újabb korszakra, s általában az évsorozat azt mutatja, hogy 1825 előtt minden elnök (Adams János kivételével) legalább két 4 éves ciklusra megválasztott, míg 1825 óta csak kettőt (Jackson, és Lincolnt) érte az a szerencse, hogy az első négy év beteltével, újra megválasztassék. E feltűnő körülmény oka hihetőleg abban rejlik, hogy 1825 előtt még nem igen volt az a nézet elterjedve, a mi a mostani választásoknál mindig nagy szerepet játszik, hogy t. i. a ki már egyszer elnök volt, adjon másnak is helyet.

Az államokat tekintve, melyekből az elnökök választottak [!], ezek között Virginia van a legnagyobb előnyben. Öt elnök került ki belőle, a kik mindössze 36 évig vezették a kormányt. Általában, földirati tekintetben a déli államok vannak előnyben, mert déli állambeli elnökök eddig már 48 éven át vezették az ügyeket, míg az Északnak csak 28 év jutott. *”

A szerzőség kérdése – A szöveg alatti szignó ugyanaz, mint az előző, a római katalombákról szóló írás esetében (ld. az 1865/20. 1. jegyzetét). Emellett az átvétel módja, az átdolgozás, a módosítások is Aranyra utalnak.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/23.

Függelék

1865/23. 1. Renaissance und Rococo in der römischen Literatur – Europa 1865/23. [máj. 26.] Chronik, Literatur, 370–371. h.

Ueber diesen Gegenstand hat Professor *Martin Hertz* in Breslau einen jetzt auch im Druck erschienenen Vortrag gehalten. Die Vergleichung ist treffend und sinnig. Die römische Renaissance war das Zeitalter des Nerva und Trajan, des Quintilian und jüngeren Plinius, die Periode des Strebens nach Rückkehr zu der classischen Form der Ciceronianischen Prosa. Aber auch ein tragikomisches Zeitalter des Rococo fehlte der römischen Literatur nicht: es beherrschte die Regierung des Hadrian und der Antonine. Aus dem Staube der Bibliotheken zog man die alten Autoren hervor, mit ihnen nährte man die Jugend, legte Auszüge und Wörtersammlungen aus ihnen an und ließ sie von Schülern anlegen. War man mit diesen sorglich eingeheimsten Schätzen ausgerüstet, hatte man sich dazu einige Kenntniß der schematischen und äußerlichen Regeln der Rhetorik und einige Uebung in ihren

geschnörkelten und gewundenen Formen verschafft, so besaß man die nothwendigen Requisite zur Schriftstellerei. Auf selbständiges Denken kam es dabei am wenigsten an; man umhüllte die eigene Trivialität mit erborgtem Putz, man flickte sein ärmliches Gewand mit den aufgefärbten Prachtlappen aus den Rumpelkammern der Literatur; hatte man Glück und eine hinreichende Portion Dreistigkeit, verstand man sich in dem altfränkischen, zopfigen Aufputz, in dem man gravitatisch einherschritt, ein rechtes Air zu geben, so konnte man ohne große Anstrengung der höheren Geistes[371]kräfte ein hochberühmter Mann werden. War das nicht gerade so, wie später bei uns, in Frankreich u. s. w.?

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1865/23. 1.

Renaissance und Rococo in der römischen Literatur – *Reneszánsz és rokokó a római irodalomban*, Europa 1865/23. [máj. 26.] Chronik, Literatur, 370–371. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Martin Hertz – (1818–1895), sziléziai német klasszika-filológus. Említett előadásának bibliográfiai adatai: *Renaissance und Rococo in der römischen Litteratur*, Ein Vortrag im Wissenschaftlichen Verein zu Berlin am 25. März 1865., Berlin, W. Hertz, 1865.

Nerva – (30–98), 96-től római császár

Trajanus – (53–117), 98-től római császár

Hadrianus – (76–138), 117-től római császár

Antoninus Pius – (86–161), 138-tól római császár

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/25, jún. 18. Vegyes, 599: *A renaissance és rococo nyomait...*

Fordítás kisebb változtatásokkal.

A Ko közlése:

„A renaissance és rococo nyomait a régi római irodalomban is igyekszik most egy német professor, M. Hertz, fölhalálni. Amazt Nerva és Traján, Quintilián és az ifjabb Plinius korában keresi, mikor általában igyekeztek visszatérni a cicerói irány classicai formájához; ezt Hadrian és Antonin idejében. Az ő könyvtárak porából előszedték a régi írókat, olvasták, táplálták velök az ifjúságot, kivonatokat, aranymondákat böngésztek belőlök. Ha e kincseket valaki megszerezte, s aztán elsajátította némileg az irány, a rhetorika külső formáját, készen volt reá, hogy íróvá legyen. Önálló gondolkozásról szó sem volt: kiki felciczomázta saját trivialis gondolatait némi lopott ékességgel, befoltozta rongyos ruháit a régi irodalom palástjából elcsipkedett darabokkal, s ha aztán egy kis szerencséje és kellő mérvű tolakodási talentuma volt, szellemi erejének minden megfeszítése nélkül könnyen nevezetes ember lehetett. Nem ugyanaz volt-e ez, kérde Hertz, a mit később nálunk, Franciaországban stb. találunk?”

A szerzőség kérdése – A téma, valamint a glossza nyelvi és mondattani sajátosságai Arany szerzőségére utalnak.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/24.

Függelék

1865/24. 1. *Eine neue englische Revue*, Europa, 1865/24. [jún. 2.] Chronik, Literatur, 388. h. Den bedeutendsten Erscheinungen im Gebiete wissenschaftlicher Journalistik dürfte sich die in London begründete Zeitschrift: „Fortnightly Review” beigesellen. Ihr Herausgeber ist *George Henry Lewes*, der berühmte englische Biograph unseres Goethe. Als Mitarbeiter der ersten Nummer figuriren u. A. Sir John Herschel, George Eliot, Warren. Den Vertrieb auf dem Kontinent hat F. A. Brockhaus in Leipzig.

1865/24. 2. *Baron Bonnaire* †, Europa, 1865/24. [jún. 2.] Chronik, Literatur, 388. h. Der Begründer der „Revue des deux mondes”, Baron *Felix Bonnaire*, ist in Paris gestorben. Derselbe war einst, nach Verons Rücktritt, auch Eigenthümer der „Revue de Paris” und hatte lange Jahre hindurch den ausschließlichen Verlag der Werke von Georges Sand inne.

1865/24. 3. *Das Napoleon-Denkmal in Ajaccio*, Europa, 1865/24. [jún. 2.] Chronik, Bildende Kunst, 390. h.

Die Stadt Ajaccio auf der Insel Corsica hat der berühmtesten dorthier entsprossenen Familie, den Napoleoniden, ein durch Großartigkeit der Conception sich auszeichnendes Monument geweiht. Bei der feierlichen Enthüllung am 15. Mai hielt bekanntlich der Prinz Napoleon jene Rede, die ihm die Ungnade des Kaisers zugezogen hat. Auf einem Piedestal von Corsischem Granit erheben sich fünf Bronzestatuen, in der Mitte der Kaiser Napoleon I. zu Pferde, umgeben von seinen vier Brüdern zu Fuß. Alle tragen das römische Imperatorencostüm. An den beiden Seiten befinden sich noch zwei Victorien von Marmor. Das Denkmal steht auf der Place du Diamant, dicht am Meeresgestade, wo man die herrlichste Aussicht auf das gegenüberliegende Gebirge hat. Der Plan des Ganzen rührt von dem französischen Architect *Viollet-le-Duc* her. In die Ausführung theilten sich die Bildhauer *Millet, Thomas, Jean Petit, Maillet* und *Dubray*.

1865/24. 4. *Kleinere Notizen*, Europa, 1865/24. [jún. 2.] Chronik, Bildende Kunst, 391. h. [...] Die Enthüllung der *Dante-Statue in Florenz* hat am 14. Mai in Gegenwart Victor Emanuels unter großem Gepränge stattgefunden. Der Meister derselben ist der Bildhauer *Pazzi* in Ravenna. Die Figur des Dichters, 12 Fuß hoch, trägt den Mantel, den die Linke zusammenfaßt, während die Rechte eine Rolle mit der Inschrift: „Divina Commedia” hält. Wirklich schön wird der Kopf genannt, sein Ausdruck soll „stolz und poetisch” zugleich sein. Das Piedestal enthält 32 Wappenschilder der bedeutendsten italienischen Städte. [...]

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1865/24. 1.

Eine neue englische Revue – Új angol folyóirat, Europa, 1865/24. [jún. 2.] Chronik, Literatur, 388. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Georg Henry Lewes – A Goethe-életrajzáról szóló ismertetőt Arany korábban kijelölte az Európában, de végül nem vette át. Ld. az Europa 1864/15. 2. szövegét és jegyzetét.

Sir John Frederickik William Herschel – (1792–1871), angol természettudós, csillagász, matematikus, fizikus, vegyész, számos tudományos és népszerű

munka szerzője, Homérosz egyik angol fordítója, a Királyi Asztronómiai Társaság elnöke és több európai akadémia tagja
George Eliot – Az angol írónőről és regényeiről a Ko korábban is tudósított, ld. az Europa 1864/29. 2. jegyzetét.
Warren de la Rue – (1815–1889), angol csillagász, természettudós, a Királyi Asztronómiai Társaság alelnöke

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/24, jún. 11. Vegyes, 575: *George Henry Lewes, Goethe életének híres megírója...* Fordítás kihagyással. A Ko szerzője csak George Eliot nevét veszi át, a két csillagászt elhagyja. Elmarad a német glossza utolsó mondata is: „A kontinensen való terjesztés joga a lipcei F. A. Brockhausé.”

A Ko szövege:

„George Henry Lewes, Goethe életének híres megírója, július hóban egy új folyóiratot akar megindítani, »Fortnightly Review« címűt. Munkatársai közt ott van Eliot György is, Bede Ádám írónője.”

A szerzőség kérdése – A Lewesra és George Eliotra való utalás, valamint a glossza témája alapján a hírt Arany fordította.

1865/24. 2.

Baron Bonnaire †, Europa, 1865/24.[jún. 2.] Chronik, Literatur, 388. h.

A német cikk fordítása – A *Revue des Deux Mondes* alapítója, Felix Bonnaire báró Párizsban elhunyt. Véron visszalépése után annak idején ő volt a *Revue de Paris* tulajdonosa is, és hosszú éveken át kizárólagos joggal rendelkezett Georges Sand műveinek kiadására.

Magyarázatok a német szöveghez

Félix Bonnaire, báró – (1794–1865. máj. 8.), a *Revue des Deux Mondes* című párizsi folyóirat történetének kevésbé emlegetett alakja. Nem alapítója, hanem fivérével, Florestan Bonnaire-rel együtt tulajdonosa volt a lapnak. A *Revue de Paris* című folyóirat 1829-től hasonló tartalommal jelent meg, mint a *Revue des Deux Mondes*, az 1830-as években riválisa is volt egymásnak a két orgánus. Louis Desirée Véron alapította, 1831-ben adta át Félix Bonnaire-nek, amikor a párizsi operaház igazgatója lett. 1858-ban szűnt meg.

Revue des Deux Mondes – Francia irodalmi, kulturális, közéleti és tudományos folyóirat, 1829. augusztus 1-jétől folyamatosan jelenik meg Párizsban. Alapítói Prosper Mauroy és Pierre de Ségur-Dupeyron voltak. Arany főként a SzF szerkesztése idején kísérte figyelemmel, a Ko szerkesztése során ritkán bukkan fel a külföldi források, hivatkozások között.

George Sand – Francia írónő, a Ko többször tudósított műveiről. Ld. az Europa 1863/50. 8., 1864/26. 3., 1864/29. 7., 1864/40. 12. szövegét és jegyzeteit.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/25, jún. 18. Vegyes, 599: *A „Revue des deux Mondes” alapítója...* A hírtartalom rövid közlése.

A Ko szövege:

„A »Revue des deux Mondes« alapítója, báró Bonnaire Felix, a napokban Párisban meghalt.”

A szerzőség kérdése – A TÍ 181. 129 Aranynak tulajdonítja a mondatot. Rövid szövegről van szó ahhoz, hogy a nyelvi elemekből következtetni lehessen, azonban tekintve, hogy a lapszámból Arany dolgozott, feltehetően valóban ő írta.

1865/24. 3.

Das Napoleon-Denkmal in Ajaccio – Napóleon- emlékmű Ajaccióban, Europa, 1865/24. [jún. 2.] Chronik, Bildende Kunst, 390. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlését.

Magyarázatok a német szöveghez

Napóleon herceg – Ld. az Europa 1864/25. 4. jegyzetét. A III. Napóleon által elítélt beszéd Ajaccióban egy liberális program és reformjavaslat kifejtése volt. A francia császár május 23-án levélben fejezte ki rosszallását az elhangzottak miatt.

Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc – (1814–1879), francia építész, művészettörténész, az 1840-es évektől a nagy francia műemlékvédelmi vállalkozások vezetője

Place du Diamant – ma a De Gaulle-tér Ajaccióban

Aimé Millet – (1819–1891), francia szobrász és festő. Az ajacciói szoborcsoportban Joseph szobrát készítette.

Gabriel-Jules Thomas – (1824–1905), francia szobrász, a szoborcsoportban Lucien alakjának készítője

Jean Petit – (1819–1903), francia szobrász, a szoborcsoportban Louis alakjának készítője

Jacques-Léonard Maillet – (1823–1894), francia szobrász, a szoborcsoportban Jérôme alakjának készítője

Gabriel-Vital Dubray – (1813–1892), francia szobrász, a két győzelmi allegória készítője

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/25, jún. 18. Vegyes, 599: *Napoleon ajaccioi szobráról...* Fordítás kihagyásokkal.

Eltérések:

Die Stadt Ajaccio... – Az első két mondat részben kimarad a magyar szövegből, részben tömöríti a fordító. Az eredeti mondatok fordítása: „A Korzika szigetén levő Ajaccio a városból származó legismertebb családnak, a Napoleonidáknak egy nagyszerű elgondolást tükröző emlékművet avatott. Az ünnepélyes leleplezésen mondta el Napóleon herceg azt a beszédét, amely kiváltotta a császár rosszallását.”

An den beiden Seiten befinden sich noch zwei Victorien von Marmor – A mondat kimaradt a magyar szövegből. Jelentése: „Kétoldalt a Győzelem két allegóriája látható még, márványból.”

In die Ausführung theilte sich... – Az utolsó mondat a magyar szövegből kimarad. Jelentése: „A kivitelezésben részt vettek a következő szobrászok: Millet, Thomas, Jean Petit, Maillet és Dubray.”

A Ko szövege:

„Napoleon ajaccioi szobráról, melynek leleplezésénél Napoleon herceg ama nagy hatást okozott beszédet tartá, olvassuk, hogy mind a felfogás nagyszerűségére, mind a kivitelre nézve kitűnően sikerült mű. A corsicai granit-talapzaton öt nagy bronz-szobor áll; középen lóháton első Napoleon, környezve gyalog levő testvéreitől, kik mindnyájan római császári jelmezekben vannak. Az emlék a Place du Diamant-on áll, közel a tengerparthoz, s gyönyörű kilátás van környékéről a sziget hegyei felé. Az egész tervet Viollet-le-Duc francia építész készítette.”

A szerzőség kérdése – A glosszának nincs olyan eleme, mely kizárná Arany szerzőségét. Feltehetően ő írta a szöveget.

1865/24. 4.

Kleinere Notizen – *Jegyzetek*, Europa, 1865/24. [jún. 2.] Chronik, Bildende Kunst, 391. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

II. Viktor Emánuel – (1820–1878), 1861-től az Olasz Királyság első uralkodója

Enrico Pazzi – (1819–1899), olasz szobrász

12 láb magas – a Dante szobor talapzata 7 m, a szobor maga 5,8 m magas

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/24, jún. 11. Vegyes, 575: *Danténak Florenczben...* A vegyes kishírekből összeálló glossza Dantéről szóló bekezdésének fordítása, kihagyásokkal.

Eltérések:

Die Enthüllung der Dante-Statue... – Az első mondatból a fordító kihagyja, hogy a szoboravatás II. Viktor Emánuel jelenlétében zajlott.

Wirklich schön... – A mondat a magyar szövegből elmarad. Jelentése: „Szépen írták le a fej kidolgozását, mely egyszerre »büszke és költői«.”

A Ko szövege:

„Danténak Florenczben máj. 14-dikén felállított szobrát Pazzi készíté Ravennában. A költő alakja 12 láb magas; balkezével köpenyét fogja össze, a jobban egy tekercset tart »Divina comoedia« felirattal. A talapzaton 32 olasz város czimere van.”

A szerzőség kérdése – A glosszát feltehetően Arany választotta és fordította.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/25.

Függelék

1865/25. 1. *Ueber das Wesen der Ballade*, Europa, 1865/25. [jún. 9.] Chronik, Literatur, 403–404. h.

Im vorigen Jahre hatte die ungarische *Kisfaludy-Gesellschaft* in Pesth einen Preis von 50 Ducaten für die beste Abhandlung über „*das Wesen der Ballade*” ausgeschrieben. Von neun eingelaufenen Concurrnarbeiten wurde der des Aesthetikers *August Greguß* [404] die Prämie zugesprochen. Sie soll nun demnächst zugleich mit einer Sammlung ungarischer Volksballaden von *Ludwig v. Aigner* in Stuttgart in deutscher Uebersetzung erscheinen.

1865/25. 2. *Darstellungen aus R. Wagner’schen Opern*, Europa, 1865/25. [jún. 9.] Chronik, Bildende Kunst, 405. h.

Einen neuen Beweis seines Enthusiasmus für die Zukunftsmusik hat der junge König von Baiern dadurch geliefert, daß er folgende Münchner Künstler: Lossow, Raupp, Lintzenmaier, Wagner, Makard, Max Seitz und Häberlin, beauftragte, 72 Cartons anzufertigen, welche Scenen aus dem „*fliegenden Holländer*”, „*Tannhäuser*”, den „*Nibelungen*”, „*Tristan und Isolde*”, sowie den „*Meistersängern von Nürnberg*” bildlich wiedergeben sollen. Die Cartons werden fünf Fuß hoch, grau in Grau gemalt und später auch im Albertschen Atelier photographisch vervielfältigt.

1865/25. 3. *Näheres über das Nationalmonument für den Prinzen Albert*, Europa, 1865/25. [jún. 9.] Chronik, Bildende Kunst, 405–406. h.

Bereits ist im Londoner Hydepark der kolossale Ziegelunterbau zu sehen. Das Piedestal wird eine ganze Menge von Figuren zieren. Jedes der vier Felder ist 56 Fuß lang; die Höhe der Statuen – in sicilianischem Marmor – erhebt sich bis zu 6 Fuß. Das südliche Feld bleibt der Musik und Poesie, [406] das östliche der Malerei überlassen; ihre Ausführung hat der Bildhauer Armstead zu besorgen. Derselbe wird gegen 80 Figuren zu modelliren haben. In

den allegorischen Darstellungen des südlichen Feldes nimmt Homer mit der Lyra in der Hand den Mittelpunkt ein, um ihn gruppieren sich Dichter und Musiker Englands, Deutschlands, Italiens, Frankreichs, wie Shakespeare, Milton, Chaucer, Goethe, Bach, Händel, Mendelssohn, Dante, Racine etc. In die Mitte des östlichen Feldes kommt Raffael mit einer Skizze in der Hand, um ihn Michel Angelo, Leonardo da Vinci, Tizian, Velasquez, Murillo, David, Delacroix, die Brüder van Eyck, Rubens, Hogarth, Wilkie, Turner u. s. w. Das nördliche Feld ist der Architektur, das westliche der Sculptur gewidmet und ist mit deren Figurenausstattung der Bildhauer Philipps betraut.

1865/25. 4. Kleinere Notizen, Europa, 1865/25. [jún. 9.] Chronik, Theater, 412. h.

[...] – Letzterer [Wallner] hat in Bezug auf sein eigenes, nach ihm benanntes Theater einen wichtigen Contract mit *Offenbach* abgeschlossen: er giebt demselben einen festen Jahresgehalt von 3000 Franks nur allein dafür, daß alle seine künftig noch erscheinenden Werke unter sämtlichen Berliner Bühnen zuerst der Wallner'schen zur Aufführung überlassen werden und bloß dann, wenn sie eines refusirt, das betreffende Opus den anderen Directoren angeboten wird.

[...] – Die bisherigen Aufführungen der „*Afrikanerin*“ in Paris haben im Durchschnitt pro Abend 12 000 Francs eingebracht, dabei ist aber die entfallende Quote des Abonnements noch nicht in Rechnung gezogen. [...]

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Függelék

1865/25. 1.

Ueber das Wesen der Ballade – *A ballada lényegéről*, Europa, 1865/25. [jún. 9.] Chronik, Literatur, 403–404. h.

A német cikk fordítása – A pesti Kisfaludy Társaság a múlt évben 50 aranyas díjat írt ki egy balladáról szóló pályaműre. A kilenc beérkezett értekezés közül Greguß [!] Ágost esztétának ítelték oda a jutalmat. A mű, Aigner Lajos magyar népballadagyűjteményével együtt hamarosan Stuttgartban, német fordításban is meg fog jelenni.

Magyarázatok a német szöveghez

[*a Kisfaludy Társaság pályázata*] – A Kisfaludy Társaság 1864-ben írt ki pályázatot a ballada műfajának tárgyalására, és 9 pályamű érkezett be. Az eredményt az 1865. február 1-jén tartott ülés után hirdették ki. A bíráló bizottság tagjai Bérczy Károly, Fábíán Gábor és Salamon Ferenc voltak. A díjat Greguss Ágostnak, ez idő tájt a Kisfaludy Társaság és az akadémia titkárának ítelték oda (V. sz. munka). Emellett a III. sz. pályaművet dicsérték meg, melyről kiderült, Dömötör János pesti teológiai hallgató volt a szerzője (vö. Ko III/I. 1865/7. febr. 12. 167). A II. és VIII. sz. pályaművet teljes egészében elvetették, az I., IV., VI., IX. sz. műveket elfogadhatónak, a VII. sz. munkát pedig figyelemre méltónak minősítették. Greguss Ágost munkája 1865-ben nyomtatásban is megjelent: *A balladáról*, Koszorúzott pályamű, Pest, Emich Gusztáv tulajdona. A Ko május 14-én, a 20. számban az új könyvek között hirdeti. Nincs nyoma, hogy Greguss műve később németül megjelent volna.

Ludwig von Aigner – (1840–1909), magyarosított nevén Abafi Lajos, irodalomtörténész, kiadó, lapszerkesztő, szabadkőműves. Arany János folyóirataiban az „Új könyvek” rovat szerkesztője. A Kisfaludy Társaság balladapályázatára ő is beküldte értekezését. Itt említett könyve 1873-ban saját kiadásában, de valóban stuttgarti nyomdában készült el: *Ungarische Volksdichtungen*, übersetzt und eingeleitet von Ludwig Aigner, Pesth

(Stuttgart, Druck zu Guttenberg). Mintegy 110 népdalt és harminc balladát ültetett át németre. Kötetének Arany által jegyzetelt példánya ma a nagyszalontai Arany János Múzeumban található (feldolgozását a kritikai kiadás sorozatában tesszük közzé).

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/25, jún. 18. Vegyes, 599: *A lipcsei „Europá”-ban olvassuk, hogy Greguss Ágostnak...* Tartalomismertető. Különös, hogy Arany közölte, pontosabban hogy az Europa alapján közölte a hírt. Greguss Ágosttal napi kapcsolatban lehetett, és Abafi Lajossal is értekezhetett a lapszerkesztés során. Személyesen is tájékozódhatott. A közlés lényege így nemcsak a külföldi megjelenés ténye, hanem az is lehetett, hogy az Europa tudósított róla.

A Ko szövege:

„A lipcsei »Európá«-ban olvassuk, hogy Greguss Ágostnak a »Balladáról« irt értekezése, s vele együtt egy gyűjtemény magyar népballada közelebb meg fog jelenni, Aigner által fordítva, Stuttgartban.”

A szerzőség kérdése – A TÍ **180.** 129 Aranynak tulajdonítja a glosszát, a feltételezés elfogadható.

1865/25. 2.

Darstellungen aus R. Wagner'schen Opern – *Wagner operáinak ábrázolásai*, Europa, 1865/25. [jún. 9.] Chronik, Bildende Kunst, 405. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

az ifjú bajor király – II. Lajos, ld. az Europa 1865/4. 6. és 1865/16. 3. jegyzetét.

Heinrich Lossow – (1843–1897), német zsánerfestő, Goethe, Schiller, Shakespeare műveinek illusztrátora

Karl Raupp – (1837–1918), német táj- és zsánerfestő

Lintzenmaier – A festőt nem sikerült azonosítani.

Karl Ernst Ludwig Friedrich Wagner – (1796–1867), német tájfestő, grafikus

Hans Makart – (1840–1884), osztrák festő

Alexander Maximilian Seitz – (1811–1888), müncheni német festő

Carl von Häberlin – (1832–1911), német festő, illusztrátor

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/25, jún. 18. Vegyes, 599: *Az ifju bajor király megint új és nagy jelét adta...* Fordítás kihagyással és kommentárral. Kimarad a művészek neve, a magyar szöveg utolsó mondata pedig a fordítóté.

A Ko szövege:

„Az ifju bajor király megint új és nagy jelét adta a jövő zenéje iránti elragadtatásának. Ugyanis felszólította München legelső festészeit 72 carton készítésére, melyek egyes jeleneteket ábrázoljanak a »Repülő hollandi«, »Tannhäuser«, »A Nibelungok«, »Tristan és Isolde« s még néhány más dalműből. A cartonok 5 láb magosak lesznek, s később sokszorosítani is fogja őket Albert müncheni photograph. Szóval Wagner a dicsőség tetőpontján áll Bajorországban.”

A szerzőség kérdése – Mivel a kommentár ironikus utalás a hazai Wagner-vitára (ld. az Europa 1863/42. 2. jegyzetét), a szerző feltehetően Arany.

1865/25. 3.

Näheres über das Nationalmonument für den Prinzen Albert – *Albert herceg nemzeti emlékművéről*, Europa, 1865/25. [jún. 9.] Chronik, Bildende Kunst, 405–406. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Albert herceg – Róla és az épülő emlékműről ld. az Europa 1864/24. 2. jegyzetét.

Henry Hugh Armstead – (1828–1905), angol szobrász

Shakespeare, Milton... – A felsorolt költők és zeneszerzők: William Shakespeare, John Milton, Geoffrey Chaucer, Johann Wolfgang Goethe, Johann Sebastian Bach, Georg Friedrich Händel, Felix Mendelssohn-Bartholdy, Dante Alighieri, Jean Racine

Raffael... – a felsorolt festők: Raffaello Santi (Sanzio), Michelangelo Buonarroti, Tiziano Vecellio, Diego Velázquez, Bartolomé Esteban Murillo, Jacques-Louis David, Eugène Delacroix, Jan és Hubert van Eyck, Peter Paul Rubens, William Hogarth, David Wilkie, William Turner

Philipps – John Birnie Philip (1824–1875), angol szobrász

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/25, jún. 18. Vegyes, 599: *Az angol királynő megboldogult férje, Albert herceg...* Fordítás kihagyásokkal. Főként a művészek névsorát rövidítette a fordító. Arany korábban már kijelölt egy glosszát az Európában az Albert-emlékműről, akkor nem vette át (ld. az Europa 1864/24. 2. szövegét és jegyzeteit).

A Ko szövege:

„Az angol királynő megboldogult férje, Albert herceg, emlékére emelendő nemzeti monumentum előmunkálatai nagyban folynak. Már az óriási bódé, mely alatt a munkálatokat végzik, fennáll a londoni Hydepark közepén. Az emlékoszlop talapzatján egész sereg szobor-csoport fog diszelegni. E talapzatnak egy-egy oldala 56 láb hosszú, s az egészen, négy mezőre osztva, a világ legnevezetesebb embereinek hat láb magas márványszobrai lesznek szétszórva. A déli oldalt a zene és költészet, a keletit a festészet fogja elfoglalni: ezeknek kivitele Armstead szobrászra van bízva, kinek mintegy nyolczvan szoborról kell gondoskodni. A déli oldal allegorikai csoportjában Homer áll a közepén, kezében lant; körüle csoportoznak Anglia-, Olasz-, Német-, Franciaország kitűnő költői és zenészei, Shakespeare, Milton, Chaucer, Dante, Goethe, Racine, Bach, Händel, Mendelssohn stb. A keleti oldal középpontján Rafael fog állni, kezében egy festvény-vázlattal, körulte Michel Angelo, Leonardo da Vinci, Tizian, Murillo, Delacroix, Rubens stb. Az északi oldal az építészet, a nyugati a szobrászat jelesei van szánva, s ezeknek szobrai Philipps készítené.”

A szerzőség kérdése – Néhány nyelvi elem, szóalak arra utal, hogy nem Arany a fordító („fennáll a londoni Hydepark közepén”; „talapzatján”, „csoportoznak”).

1865/25. 4.

Kleinere Notizen – *Kishírek*, Europa, 1865/25. [jún. 9.] Chronik, Theater, 412. h.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

Franz Wallner – (Eredetileg Leidesdorf, 1810–1876), német színész, író, színházigazgató. 1855-ben vette át a berlini Königsstädtische Theater vezetését; a lepusztult színház helyébe új épületet emeltetett, és 1864. december 3-án nyitotta meg Wallner-Theater néven, majd népszínházként működtette.

Jacques Offenbach – Ld. az Europa 1863/47. 2. jegyzetét.

Az afrikai nő – Giacomo Meyerbeer operája, ld. az Europa 1863/14. 3. jegyzetét.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/25, jún. 18. Vegyes, 599: *Az „Afrikai nő” eddigi előadásai Párisban... és Egy berlini színházigazgató, Wallner...* A glossza két részének fordítása. A hosszabb hírkollázból a Ko szerzője két kisebb részletet vesz át, nem azonos sorrendben. A Wallnerről és Offenbachról szóló hír szó szerinti fordítás. Az

Afrikai nő bevételeiről szóló tudósításból az első tagmondat kerül át a Koszorúba, a második kimarad. Jelentése: „és ebbe még nem számolták bele a bérleteket”. Ehelyett a magyar szerző aktualizálja a hírt a hazai színházi állapotokra.

A Ko szövege:

a) „Az »Afrikai nő« eddigi előadásai Párisban egyre-másra 12 000 frankot jövedelmeztek esténként. Ilyen opera kellene nekünk, mely ennyit jövedelmezne színházunknak esténként – vagy három héten át.”

b) „Egy berlini színházigazgató, Wallner, olyan szerződésre lépett Offenbach-, a híres operettíróval, hogy ez utóbbi kötelezte magát, évenkénti 3000 frank tiszteletdíjért, minden ezután írandó operettjét Wallnernek ajánlani föl legelőször, megvétel és színrehozatal végett. Csak ha ez nem akarja megvenni, akkor adhatja másnak.”

A szerzőség kérdése – A ragisméltés kötőjeles helyettesítése („szerződésre lépett Offenbach-, a híres operettíróval”) Aranyánál nem szokásos, így feltehetően nem az ő szövege. Nem rá vall az első hír esetében a kommentár jellege sem.

Europa, Chronik der gebildeten Welt, 1865/26.

1865/26. 1. *Aus Griechenland und der Türkei*, Europa 1865/26. [jún. 16.] Chronik, Literatur, 419–420; a 419. hasábon, a glossza első fele mellett balról nagy, minden sorra kiterjedő „X” jelzés áll grafittal. A 420. hasábon az utolsó négy sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés kék ceruzával.

X	<p><i>Aus Griechenland und der Türkei.</i> In Athen sind mehrere hellenische Gelehrte zusammengetreten, um Uebersetzungen der römischen Classiker ins Neugriechische herzustellen. Mit Cicero's Schrift de senectute hat man den Anfang gemacht. – In Constantinopel einigten sich eine Anzahl junger Türken dahin, [420]</p> <p>die vorzüglichsten Werke der europäischen Literaturen in die türkische Sprache zu übertragen und billige, auch den Unbemittelten zugängliche Ausgaben davon zu veranstalten. Der Sultan unterstützt diesen Verein mit einem Jahresbeitrag von 100000 Piastern.</p>	
---	---	--

Függelék

1865/26. 2. *Popular Romances of the West of England, collected and edited by Robert Hunt*, Europa 1865/26. [jún. 16.] Chronik, Literatur, 420. h.

Die Arbeit des Sagensammelns, zu der unsere Gebrüder Grimm das Beispiel gegeben haben, ist auch in England im Gange. *Robert Hunt* hat einer ersten Reihe von Sagen aus Cornwallis diese zweite folgen lassen. Das Gebiet, auf dem er sammelte, ist besonders reich. Die altbritische Sprache ist in Cornwallis am spätesten erloschen; noch vor einem Jahrhundert war sie dort im Gange. Von den alten Sitten haben sich manche ganz verloren, an andere erinnern blos Sprichwörter, einige bestehen noch. Mit Wasser aus dem Brunnen der Heil. Ruth läßt freilich kein Cornwalliser sein Kind mehr taufen, wie es früher geschah, um den Täufling vor dem Stricke zu schützen. Aber ein Rothkehlchen zu schießen gilt noch heute für eine schwere Sünde. Ebenso bezeichnet man noch Familien als solche, in denen übernatürliche Kräfte forterben. Es sind die alten Hexenfamilien. Ein arger Trinker heißt ein Piraner. Der Name kommt von dem heil. Piran, der die reichen Zinnerze von Cornwallis

entdeckte und glückliche Funde mit seinen Arbeitern bei Meth und Bier bejubelte. Von abergläubischen Gebräuchen führt Hunt eine Menge auf. Schöppenstädter und Lalenburger Streiche, wie wir das nennen, erzählt man sich in Cornwallis von vielen Orten. Die Einwohner eines Orts heißen Möven, weil sie einmal eine Möve von einer Klippe stürzten, damit sie sich das Genick breche. Meeraale heißen andere Dörfler wegen der Missethat ihrer Ahnen, einen armen Meeraal über Bord zu werfen, auf daß er elendiglich ersaufe. Am schlauesten waren die Cornishmen, die rings um einen Baum mit einem Kukuksnest eine Mauer bauten. Sie meinten, wenn der Vogel im Herbst nicht fortziehen könne, so würden sie einen zeitigen Frühling bekommen. Der Kukul flog aber doch davon. „Wenn wir nur um eine Schicht Steine höher gebaut hätten,“ sagten die klugen Baumeister, „so mußte er schon bleiben.“

1865/26. 3. Eine Parodie auf „Tristan und Isolde“, Europa 1865/26. [jún. 16.] Chronik, Theater, 426–427. h.

Im Isar-Vorstadttheater zu München wird dieselbe seit dem 29. Mai unter großem Beifall gegeben und lautete der Zettel für die Vorstellung also: „Zum allerersten und schon oft verschobenen Male: Tristanderl und Süßholde, dramatische Verslein mit Worten ohne Melodie, gegenwärtige Parodie von einer Zukunftsooper in drei Aufzügen, wo drüber viel losgezogen wird, und einem Vorspiel des Vorspielers von Richard Wagnermeister und Stückschreiber, sowie musikalischen Dramatisirer. Satyrisirt und in Scene gesetzt von Ferdinand Fränkel. Musik von H. Rauchenecker. Personen: Tristanderl, Floßknecht von Ammerland; Hopfkönigs Markl, Bräuer zu Bernried; Süßholde, eine fescche Bäckerstochter von Woffrathshausen; Braugänschen, ihre Gespielin in Mariage und Sechsendsechzig; Kuhwenzel, ehemaliger Viehtreiber, der sich aber jetzt mit Tristanderl umeinandertreibt. Melotte, erster Pfan[427]nenknecht des Marklbräu; ein Schweinhirt und Schalmeienbläser, blasirt wie nachmal ein Compositeur; ein Steuermann, der die zukünftigen Opern über Bord halten soll; Bräuknechte, Schiffsvolk, unnöthige Kranzljungfern und nöthige Hochzeitsgäste. – Die Handlung spielt in der Vorzeit und ist in der Gegenwart zu Allem reif, theils zu Wasser, theils zu Lande, weshalb auch der Text bald zu schlüpfrig und bald zu trocken ist. Textbücher werden keine ausgegeben, weil der Text doch nicht so recht verstanden wird. Für dieses Stück sind nur drei Vorstellungen angesetzt: wenn es das Publicum aushaltet und die Schauspieler es nicht umbringt, wird man schon sehen, was noch weiter geschieht; vor der Hand wurden die Preise erhöht, damit das Stück mehr an Werth gewinnt. Auswärtige Bestellungen auf Logen und Sperrsitze werden aus der alten und neuen Welt angenommen und bittet man den Betrag derselben in den landesüblichen Briefmarken franco einzusenden. Aller Anfang ist schwer, mit dem Ende wird es leichter gehen. Besonders zu bemerken ist, daß die 30 Sperrsitze in erster Reihe bleiben, die Frauenzimmer ohne zu erröthen hinein und auch wieder herausgehen können, der freie Eintritt aber für Alle, selbst für die Freunde des Verfassers aufgehoben ist, weil, was man umsonst kriegt, nicht viel Werth ist.“

1865/26. 4. Emile de Girardin contra Alexander Dumas fils, Europa 1865/26. [jún. 16.] Chronik, Theater, 427–428. h.

Im Théâtre français [!] zu Paris hat das Drama des Ersteren: „Le supplice [!] d’une femme“ einen „succès de larmes“ gehabt, wie seit langer Zeit keine andere Production der französischen Bühne. Selbst die Kaiserin Eugenie soll von dem Unglück und der Reue der Madame Dumont so gerührt gewesen sein, daß sie in lautes Weinen ausbrach und sich in den Hintergrund ihrer Loge zurückziehen mußte. Die ehebrecherische Frau im Stücke hat beiläufig eine erstaunliche Aehnlichkeit mit der Eulalia unseres alten Kotzebue. Als nun Girardin als Verfasser hervorgerufen wurde, erschien er nicht und der Regisseur meldete, der Autor wolle ungenannt bleiben. Alle Welt wußte bereits, wer es sei – zu was also dieses ganz sinnlose Verlangen nach Anonymität? Der Grund klärte sich bald auf. Das Drama war im Auftrag des Bühnencomité von Alexander Dumas dem Jüngeren ohne Wissen Girardins so

„bühnengerecht” eingerichtet worden, daß Letzterer sein Werk gar nicht wieder erkannte. Protestiren half nichts, und so nahm er denn die Zuflucht zu jener Weigerung. Außerdem ließ er das Stück so, wie er es ursprünglich geschrieben, drucken, natürlich nicht ohne sehr boshafte und erzürnte Bemerkungen über den Bearbeiter. Dieser antwortete mit einer Broschüre und nun processiren beide mit einander. – Der Erfolg des Girardin-Dumas’schen Reclamedrama’s hat übrigens schon Seitenstücke ins Leben gerufen. Das Palais-Royal brachte eine Tragödie von Grangé und Thiboust: „Le supplice [!] d’un homme.” Außerdem hat der Advocat Gagne eine Broschüre erscheinen lassen unter dem Titel: „Le supplice [!] d’un mari, Real- und Universal[428]drama in fünf scenischen Bildern, dargestellt auf allen Bühnen der Welt, eingeleitet durch ein Vorwort über das göttliche Ideal und die Sittlichkeit in den Werken der Dichtkunst.” – In deutscher Uebersetzung spielen das Girardin’sche Stück bereits das Wallner- sowie das Victoriatheater in Berlin, sich damit eine Concurrenz machend, in der ersteres Sieger zu bleiben scheint.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

1865/26. 1.

Aus Griechenland und der Türkei – Görögországból és Törökországból, Europa 1865/26. [jún. 16.] Chronik, Literatur, 419–420.

A német cikk fordítása – Ld. alább, a Ko közlésénél.

Magyarázatok a német szöveghez

de senectute – Cicero műve: *Cato maior de senectute* (*Idősebb Cato az öregségről*)

Az Arany által kijelölt rész – A 419. hasábon, a glossza első fele mellett balról nagy, minden sorra kiterjedő „X” jelzés áll grafitál. Ez a fajta jelzéstípus nem szokásos Aranyánál, és nagy valószínűséggel nem is tőle ered. A 420. hasábon az utolsó négy sor mellett jobbról függőleges vonalú kijelölés kék ceruzával, az Aranyra jellemző módon. A Koszorúba is a glossza második bekezdése került át.

A Ko közlése – III/I. 1865/26, jún. 25. Vegyes, 619: *Addig-addig csúfoltuk a törököket...* A glossza második részének fordítása, kommentárral. A kimaradt első rész jelentése: „Athénban a görög értelmiség egy csoportja a római klasszikusokat szándékozik újjörögge fordítani. Cicerónak az öregségről írott munkája jelentette a kezdetet.” Az „addig-addig csúfoltuk...” kezdetű mondat a Ko fordítójának kommentárja.

A Ko szövege:

„Addig-addig csúfoltuk a törököket az ő elmaradottságukkal, hogy bizony túltesznek rajtunk. Stambulban több török ifjú egy társulatot alakított az európai irodalom remekműveinek lefordítására, s a szultán e társulatot százezer piaszterrel segélyezi évenként. Minden fordítást igen olcsó árakon hoznak forgalomba, hogy mindenki megszerezhesse azokat, s így a szegényebb osztályok közt is terjedhessen a műveltség.”

A szerzőség kérdése – A bizonytalan kéztől eredő jelölés ellenére a glossza szövege, felépítése, kommentárja Arany szerzőségére utal.

Függelék

1865/26. 2.

Popular Romances of the West of England, collected and edited by Robert Hunt – *Népi románcok Nyugat-Angliából, összegyűjtötte és kiadta Robert Hunt*, Europa 1865/26, [jún. 16.] Chronik, Literatur, 420. h.

A német cikk fordítása – A népköltészeti gyűjtés, melyhez a mi Grimm fivéreink nyújtottak példát, Angliában is zajlik. A terület különösen gazdag. Cornwall óangol nyelve tűnt el mind közül a legkésőbb; egy évszázaddal ezelőtt még beszélték. A régi

hagyományok közül némelyek teljesen elenyésztek, másokra már csak közmondások utalnak, de egyesek még ma is élnek. Szent Ruth kútjában természetesen ma már egyetlen cornwalli ember sem kereszteli a gyermekét, mint régebben, hogy megvédjék őt az akasztástól. Egy vörösbegyét lelőni azonban még ma is súlyos véteknek számít. Ugyancsak számon tartják azokat a családokat, melyekben természetfeletti erők öröklődnek. Ezek a régi boszorkánycsaládok. Az iszákos embert Pirán-tisztelőnek nevezik. Az elnevezés onnan ered, hogy amikor Szent Pirán felfedezte Cornwall gazdag ónbányáit, a szerencsés felfedezést a munkásaival mézsör és sör mellett ünnepelte meg. Szokásokból és babonákból egész sort vonultat fel Hunt. A schöppeniek és lalenburgiak ugratásáról, ahogyan nálunk szokás mondani, sok történetet mesélnek Cornwall falvaiban. [A továbbiakban ld. a Ko fordítását a következő mondatról: „Érdekes hogy egyes helységek lakóit...”]

Magyarázatok a német szöveghez

Robert Hunt – (1807–1887), angol természettudós, geológus, fényképész, folklorista.

Itt említett műve: *Popular Romances of the West England, or the Drolls, Traditions, and Superstitions of Old Cornwall*, London, John Camden, Hotten. A német szöveg kissé megtévesztő, ennek következtében a magyar glossza is. Hunt műve két kötetben jelent meg 1865-ben, és a második kötet címlapján áll a jelölés: „Second Series”. Nem két különböző műről van tehát szó, hanem egyazon munka két kötetéről. A német lap így a második kötetet ismerteti, példaanyaga is onnan való.

Szent Pirán – Cornwall védőszentje

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/26, jún. 25. Vegyes, 619: *Érdekes népköltészeti gyűjtemény...* Tartalomismertetés, kommentár, fordítás összevonással, kihagyással és kiegészítésekkel.

A Ko szövege:

„Érdekes népköltészeti gyűjtemény jelent meg közelebb Angliában: »Popular Romances of the West of England, by Robert Hunt« czim alatt. Huntnak ez már második népköltészeti gyűjteménye, melyet Cornwallisban összeszedett és kiadott. Cornwallis az angolok székelyföldje: itt maradtak fenn legtovább és legjobban a régi britt nyelv, a régi szokások, multságok stb. Ma már, természetesen, az ős nyelvnek alig van nyoma itt is, de a szokások még vagy fennállnak, vagy legalább az öregek emlékében hiven élnek. Hunt gyűjteménye ezek közül sokat elősorol. Érdekes hogy egyes helységek lakóit némely régen, vagy soha el nem követett együgyűségek felemlítésével, mint nálunk a lédeczieket a létrával, a csökmieket a sárkánnyal, a rátótiakat a lencsével, maig is a legnagyobb ingerültségbe lehet hozni. Így egyik helységnek csak az angolnát kell felemlíteni, hogy dühbe jöjjenek: az a hagyomány, hogy egy angolnát a tengerbe dobtak hajójokról, hogy hadd fuljon bele. Másik helységben magas szikláról dobtak le egy varjút, hadd törje nyakát. Ezeket varjasoknak hívják. Legfurfangósabbak [!] voltak a cornishmeiek, kik egy fát, melyben kakuk tanyázott, magas fallal vettek körül, hogy a kakuk télire el ne repülhessen, s így ne legyen tél. A kakuk azonban mégis kirepült a betetőzetlen fal közül, s így tél is lett. »Csak még egy sor kővel raktuk volna magasabbra« sohajtoztak a birák, »majd nem repült volna akkor el.«”

A szerzőség kérdése – A TÍ 186. 130 Aranynak tulajdonítja a glosszát. A stílus, a nyelv, a hazai párhuzamok beépítése valóban Arany stílusára és módszerére utal. Az ő szerzőségét igazolja a „csökmiei sárkány” említése is. 1852-ben Arany a Szász Károlyhoz írt *Üdvözlő vers* mottójaként idézi a debreceni kollégiumi költészet egyik népszerű elbeszélő költeményét, a *Csökmiei sárkányt*: „Tüstént a faluban hosszú valamennyi kötél van, / Összekötözgetvén rakjuk szekerekre legottan” (AJÖM VI. 18). Ugyancsak megidézi a csökmői sárkányt egy korai versében, *A dévaványai*

juhbehajtásban (Scheiber Sándor: *Adatok Arany János ifjúkori olvasmányaihoz*, ItK 1957/1–2, 99–111, itt: 108–109).

1865/26. 3.

Eine Parodie auf „Tristan und Isolde” – *A Trisztán és Izolda paródiája*, Europa 1865/26. [jún. 16.] Chronik, Theater, 426–427. h.

A német cikk fordítása – Az Isar-parti színházban, München külvárosában május 29-én a paródiát nagy tetszés közepette játszották, a színlapon pedig a következők álltak: legeslegelőször és már sokadik alkalommal elhalasztva: Tristanderl és Édeske, drámai verszet szavakkal, zene nélkül, mostani paródiája a jövő operájának három felvonásban, többszöri nekifutással és egy előjáték előjátékával Richard Wagner mestertől és drámaírótól, valamint zenei dramatizálótól. Szatirizálta és színpadra állította Ferdinand Fränkel. Zene: H. Rauchenecker. [A továbbiakban az opera és az előadás szatirikus leírása olvasható.]

Magyarázatok a német szöveghez

Trisztán és Izolda – Richard Wagner háromfelvonásos operája, melynek szövegét is maga írta Gottfried von Strassburg verses regényéből. A müncheni paródia érdekessége, hogy az opera bemutatója *előtt* játszották, Wagner operáját ugyanis 1865. június 10-én adták elő a müncheni királyi udvari színházban.

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/26. jún. 25. Vegyes, 619: *Wagner Richard „Lohnengrin”-je* [!]/... Tartalomismertetés kiegészítéssel és kommentárral. A paródia cselekményének és szereplőinek leírását a magyar szerző nem veszi át. A glossza kapcsolódik részben a hazai Wagner-vitához (ld. az Europa 1863/42. 2. jegyzetét), részben az egy héttel korábbi glosszához Wagner műveinek müncheni illusztrációiról, melyet Arany a következő kommentárral zár: „Szóval Wagner a dicsőség tetőpontján áll Bajorországban.” (Ld. az Europa 1865/25. 2. szövegét és jegyzetét.)

A Ko szövege:

„Wagner Richard »Lohnengrin«-je [!] csak majd az ősz végén kerül színre nemzeti színházunknál. – A nevezett zeneköltő »Tristan és Isolde«-jának egy gúnyos paródiája tesz mostanában nagy hatást München egyik külvárosi színházában. A falragasz, melylyel e paródia hirdetve volt, valamint az egész darab a legjobb gúnnal van írva, s a jó müncheni közönség mindig roppant számmal tódul előadására, és megtapsolja, és nevet és tombol rajta. Még sem oly általános hát talán a bajor fővárosban a jövő zenéje iránti elragadtatás, mint gondolná az ember így messziről.”

Jegyzetek a magyar szöveghez

Wagner Richard »Lohnengrin«-je [!] csak majd az ősz végén kerül színre – A *Lohengrint* ennél is később, 1866. december 1-jén mutatta be a Nemzeti Színház.

A szerzőség kérdése – A hír átvétele, módja, felépítése, mondattani és stilisztikai sajátosságai Arany szerzőségére utalnak.

1865/26. 4.

Emile de Girardin contra Alexander Dumas fils – *Emil Girardin az ifjabb Alexandre Dumas ellen*, Europa 1865/26. [jún. 16.] Chronik, Theater, 427–428. h.

A német cikk fordítása – A párizsi Théâtre Français-ben már régen ütött akkora zajt színdarab, mint Girardin drámája: *Egy nő vétké*. A főszereplő, Dumont asszony szerencsétlenségétől és bűnbánatától még maga Eugénia császárné is annyira meghatózott, hogy hangos zokogásba tört ki, és vissza kellett vonulnia a páholy belsejébe. A darab házasságtörő női szereplője mellesleg erősen hasonlít a mi Kotzebue-nk Euláliájához. Amikor Girardint a színpadra szólították, ő nem jelent meg, és a rendező bejelentette, a szerző névtelen óhajt maradni. Mindenki tudta már,

hogy kiről van szó, mi célt szolgált tehát ez a teljesen értelmetlen törekvés az ismeretlenségre? Az ok hamarosan kiderült. A színházi bizottság, az ifjabb Alexandre Dumas vezetésével annyira „színpadra alkalmazta” a darabot, hogy a szerző nem ismert rá. A tiltakozás nem segített, azért folyamodott a visszalépéshez. Emellett úgy bocsátotta nyomtatás alá a munkáját, természetesen az átdolgozóra tett bosszankodó és indulatos megjegyzésekkel együtt, ahogyan az eredetileg írva volt. Emez szintén vitairattal válaszolt, és most perlekednek egymással. – A Girardin–Dumas reklámhadjárat újabb darabokat hívott életre. A Palais-Royal Grangé-tól és Thiboust-tól játszotta a *Le Supplice d'un homme* [Egy férfi vétke] című művet. Ezenkívül Gagne ügyvéd egy füzetet jelentetett meg ezzel a címmel: „*Le Supplice d'un mari* [Egy férj vétke], valóságos és egyetemes dráma öt színpadi jelenetben, a világ összes színpadán előadva, előszóval az isteni ideálról és a költői művek erényességéről”. – Németül Girardin darabját a berlini Wallner- és a Victoria-színház is műsorra tűzte, s úgy tűnik, a konkurrenciaharcban az előző fog győzni.

Magyarázatok a német szöveghez

Émile de Girardin – Francia drámaíró, itt említett művéről az Europa és a Ko korábban, 1864. november 13-án, a II/II 20. sz. 480. oldalán beszámolt. A szerzőről és a darabról ld. az Europa 1864/40. 12. szövegét és jegyzetét. A Girardin által megjelentetett eredeti mű és vitairat: *Le Supplice d'une femme*, drame en trois actes, avec une préface par Émile de Girardin [Egy nő vétke, dráma három felvonásban, Émile de Girardin előszavával], Paris, Michel Lévy Frères, 1865 (két kiadást is megért ebben az évben). Dumas válasza: *Histoire du Supplice d'une femme, réponse à M. Émile de Girardin*, par Alexandre Dumas Fils [Az Egy nő vétke története, válasz Émile de Girardinnak ífj. Alexandre Dumas-tól], Paris, Michel Lévy Frères, 1865.

August von Kotzebue – (1761–1819), a 18–19. fordulójának legnépszerűbb, Magyarországon is nagy hatású német drámaírója. Eulália az 1790-ben keletkezett *Embergryűlölés és megbánás (Menschenhaß und Reue)* című darabjának főszereplője.

Ifjabb Alexandre Dumas – A Ko többször tudósított a francia íróról, drámaíróról. Ld. az Europa 1864/14. 4., 1864/17. 9., 1864/39. 4. szövegét és jegyzeteit.

Eugène Grangé – valódi nevén Pierre-Eugène Basté (1810–1887), francia drámaíró, librettista

Pierre Antoine Auguste Thiboust – Művésznévén Lambert-Thiboust (1826 v. 1827–1867), francia drámaíró

Paulin Gagne – (1808–1872), francia ügyvéd, író, újságíró

Az Arany által kijelölt rész – Jelöletlen átvétel.

A Ko közlése – III/I. 1865/26, jún. 25. Vegyes, 619: *Mint tudják olvasóink, Girardin Emil...* Tartalomismertetés, helyenként fordítás kihagyásokkal.

A Ko szövege:

„Mint tudják olvasóink, Girardin Emil »Le supplice [!] d'une femme« című drámáját, melyet a Théâtre français-hoz [!] beadott, ifjabb Dumas annyira *szinrealkalmazta*, hogy az előadáskor maga a szerző sem ismert rá. Ebből egész hadjárat támadt. Girardin ugyanis, noha az előadás a legfényesebb volt, kinyomatta művét, úgy a hogy azt eredetileg megírta, s több helyt éles megjegyzéseket tett az átdolgozó ellen. Dumas felelt rá, Girardin vissza, s a vitának maig sincs vége. – Aztán e dráma nagy hatásától elkapva, több hasonló tárgyú és irányú dráma is »íródott« már utána »Le supplice [!] d'un homme« – »Le supplice [!] d'un mari« – stb czimekkel, szóval egész kis irodalom támadt nyomában.”

A szerzőség kérdése – Az átdolgozás módja, a nyelvi és stilisztikai sajátosságok Arany szerzőségére utalnak.